ESRA ÖZSÜER

MEGALİ İDEA

1821 Mora İsyanı'ndan 1922 Küçük Asya Bozgunu'na

Kronik

MEGALİ İDEA
1821 Mora İsyanı'ndan 1922 Küçük Asya Bozgunu'na

—

ESRA ÖZSÜER

KRONİK KİTAP: 642
Dünya Tarihi Dizisi: 67

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

EDİTÖR
Can Uyar

DÜZELTİ
Aynur Yavuz Akengin

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Mayıs 2025, İstanbul

ISBN
978-625-6228-88-7

KRONİK KİTAP
Şakayıklı Sk. N°8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI
© Bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik Kitap'a aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

ESRA ÖZSÜER

MEGALİ İDEA

1821 Mora İsyanı'ndan 1922 Küçük Asya Bozgunu'na

Kronik

Esra Özsüer

2015 yılında Atina Panteion Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Tarih Bölümü'nde doktorasını tamamlamıştır. Doktora tezi 2016 yılında *Madalyonun Öteki Yüzü: Çocuk Topluluğuna Yönelik Türkçe ve Yunanca Kitaplarda Tarihi Mitlerin Oluşturulması* başlığıyla Periplus Yayınevi tarafından Yunanca yayımlanmıştır. 2014'de Atina Üniversitesi tarafından düzenlenen Çağdaş Yunan Tarihi ve Yunan Aydınlanma Dönemi derslerinden de tarih sertifikası bulunmaktadır. 1999-2016 yılları arasında burslu öğrenci olarak Atina, Selanik ve Rodos'ta akademik çalışmalarını sürdüren Özsüer, 2018 yılında Atina Küçük Asya Araştırma Merkezinde post doktorasını tamamlamıştır. 2022 yılında Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi'nden misafir öğretim üyesi olarak davet alan Özsüer araştırmalarına orada devam etmiştir. 2004 yılından beri İstanbul Üniversitesi'nde görev yapan Dr. Özsüer, 2016 yılından bu yana Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Avrasya Siyasi, Sosyal, Ekonomi ve Kültür Araştırmaları Anabilim dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Türk-Yunan Siyasi Tarihi üzerine karşılaştırmalı çalışmalar yapmakta; konu üzerinde yayımlanmış kitapları ve makaleleri bulunmaktadır. 2022 yılında Atatürk Araştırma Merkezi Bilim kurulu üyeliğine kabul edilen Dr. Özsüer, çok iyi derecede Yunanca ve İngilizce bilmektedir.

Yayınevimizdeki diğer eserleri:
Türkokratia: Avrupa'da Türk İmajı

Gazi Mareşal Mustafa Kemal Atatürk,
silah arkadaşları ve aziz şehitlerimiz "bilinmeyen Türkler"e…

İçindekiler

ÖN SÖZ 9

YUNAN YAYILMACI MİLLİYETÇİLİĞİ (1821-1881) 15
Parçalanan İmparatorluklar Pekişen Devletler 17
Hipotetik Devrim, 1821 26
İdeolojik Bir Saplantı, Megali İdea 28
Bizans'ın Yeniden Dirilişi 40
Yunan Krallığının Genişlemesi 53
Helen Osmanlılığı (Ellinothamanismos) 60

BÜYÜK SAVAŞ, BÜYÜK YUNANİSTAN (1909-1918) 79
Kabuk Değiştirme Siyaseti, Gudi 81
Yunan Siyasinde Yeni "Mesih", Eleftherios Venizelos 87
Dama Taşlarına Greko Matı, Balkan Harbi 91
Barışa Son Veren Savaş, 1914 98
Eris'in Elması, Büyük Anlaşmazlık 100
Oltadaki Yem, Kıbrıs 108
Çocuklarını Yiyen Kronos, Ulusal Bölünme 116
Selanik'te De Facto Hükûmet, Ulusal Savunma 128
Fransa'nın Öfkesi, Atina Tuzağı 137
Venizelist Zafer, "Skra di Legen" 142

YENİDEN DİZAYN EDİLEN HARİTALAR (1918-1919) 147
Doğu Sorunu ve Diplomatik Arka Plan, Büyük Pazarlık 149
Diplomasi Masasında Bir Satranç Oyunu, Paris Barış Konferansı 165
Paris Barış Konferansı'nda Yunan Propagandası, *Magna Graecia* 178
Paris Görüşmelerinde Yunan Dilemması, İzmir mi İstanbul mu? 203
Perdenin Arkasındaki Gölge, Ekonomik Darboğaz 211
Avrupa Kamuoyunda Suni Gündem, Sahte Mağduriyet 218
Siyasi Arenada Diplomatik Mücadele, İtalyan Gerilimi 227
Yakın Doğu'nun Piyon Taşı, Yunanistan 231
Müttefiklerin İzmir'i İşgal Emri, Graeciam Irredentam 239

SONUN BAŞLANGICI, KÜÇÜK ASYA SEFERİ (1919-1922) 261
Yunanistan'ın Ebedî Hayali "İyonya", İzmir'in İşgali 263
Batı Anadolu'da İtalyan Propagandası, Siyaset-i muslihane 279
İzmir Yüksek Komiserliği, Stergiadis'in İzmir'i 283
Themis'in Kılıcı, Bristol Raporu 298
Türk'ün İstiklal Ateşi "Kuvayı Milliye", Mustafa Kemal Anadolu'da 316
Anadolu'da Yunan Yayılmacılığı, Milne Hattı 325
Türk'ün Ölüm Fermanı, Sevr 368
Venizelist Siyasetin Sonu, 1920 Kasım Seçimleri 385
Bolşevizm Virüsü, SEKE 405
Diplomatik Düello ve Askerî Strateji, 1920 Yılında Siyasi Konjonktür 417
Kral Konstantinos'un Tahta Dönüşü, Referandum 422
İstanbul - Ulusal Savunma Örgütü, *"Silahlarınızı bırakın!"* 438
Batı Cephesinde İlk Zafer, İnönü Muharebesi 445
Kemalist Türkiye'de Yeni Diplomasi, Türk-Sovyet Rusya Dostluk Antlaşması 449
Antant'ın Mekik Diplomasisi, Londra Konferansı 453
Süngü Siyaseti, II. İnönü Muharebesi 466
Metaksas'ın Kehaneti, Küçük Asya Girdabı 478
Taarruz ve Savunma, Eskişehir-Kütahya Muharebeleri 493
Savaşa Son Verecek Savaş, Sakarya Muharebesi 525
Anadolu'da Yok Etme Savaşı, Mezalim ve Etnik Temizlik 543
İkna ve Propaganda, Doğu'nun Yeni Hakimi 554
Venizelist Propaganda, Yunanistan Müslüman Bir Güçtür 559
Kültürel Emperyalizm, İzmir İyonya Üniversitesi 571
Emperyalizmin Vesayeti, Yunanistan Ulusal Bankası - İzmir Şubesi 575
Bir Propaganda Aracı Olarak Ordu Gazetesi, Synadelfos 580
Boykot ve Direniş, *Eve Dönelim, Küçük Asya'nın Canı Cehenneme….* 591
Anadolu'da Rum Kadın Örgütleri, Askerin Ablası 605
Cephede Yunan Komünistler, İtaatsizlik ve Firar 613
Atalet ve Siyasi Çıkmaz Gounaris'in Destek Arayışları 632
Siyasi Kördüğüm, Müttefik Arabuluculuğu 657
İzmir'de Bir Muhtariyet, İyonya Devleti 672
Devir Teslim, Korkunç Hacı "Hacıanestis" 696
Tehlikeli Blöf, İstanbul 701
Danaidlerin Küpü, Küçük Asya Devleti 708

MEGALİ İDEA'NIN SONU (1922) 713
Türk'ün Var Olma Savaşı, Büyük Taarruz 715
Ölümcül Kapan, Harp ve Bozgun 722
İmha ve Kaçış, *Ordular, İlk Hedefiniz Akdeniz'dir; İleri!* 753

SON SÖZ 781
SON NOTLAR 785
KAYNAKÇA 911
DİZİN 943

Ön Söz

Sevgili okuyucu, elinizdeki bu kitap Odisseus'un İthaki'si gibi bir hayli uzun ve meşakkatli bir yolculuğun hikâyesidir. Bu yüzden yolculuk bittiğinde yolda geçirdiğim süre varış yerine ulaştığımda yaşadıklarımdan çok daha fazlası. Burada dile getirmediklerim ise bu yolculuğun bizzat kendisi… Şimdi bu uzun yolculuğa her sayfada siz de eşlik edeceksiniz.

Yunan şair Kavafis, *İthaki* adlı şiirinde yola çıkmadan önce dile ki yol uzun olsun der. Bu niyet çoğu insan için belki olumsuz bir temennidir. Zira yola çıkan kişinin arkasından ulaşacağı yere çabuk varsın diye su dökülürken şair süreyi neden uzatmak ister? Bu kötü bir istek değil de nedir? Oysa insanlar asıl yolculuğun tadını yolda geçirdikleri süre boyunca aldıklarını ancak varış yerine ulaşınca anlar. Şair bunun çok önceden ayrımına varmış biri olarak aslında mucizevi bir dilekte bulunur. Bu niyet, şiiri okuduktan sonra, hayat felsefem olmuştur. Dolayısıyla elinizdeki kitabın uzun yazım süreci her anıyla keyifli ve özveriliydi. Kitabın hikâyesi 2014 Haziran'ında başladı. Atina'da doktoramı yaptığım bir dönemde yolda yürürken dalgınlıkla yanlış yola saptım. Bazen yanlış yollar hayatta en doğru kararlara götüren sapaklar olabiliyor. Benimki de öyle oldu. Yolun yarısında karşıma çıkan devasa afişte Atina Ulusal Kapodistrian Üniversitesi, seçkin hoca kadrosuyla sertifika programı açmıştı. Hiç vakit kaybetmeden aynı gün kayıt yaptırdım. Şayet o gün dalgınlığıma gelmeseydi bugün bu kitap ortaya çıkar mıydı emin değilim. Çünkü Atina Panteion Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Tarih Bölümünde sürdürdüğüm doktorada Yunan arşivlerine hiç temas etmemiştim. Sertifika programında dersini aldığım Prof. Dr. Pashalis Kitromilidis ve Prof. Dr. Evanthis Hatzivasileıou'nun Yunan arşivlerini keşfetmemdeki iki önemli isim olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim. Zaten sonrası arşivlerde geçen onca yıl.

Elinizdeki kitabı yazmaya karar verdiğimde böylesi uzun bir yolculuğa çıkacağımı elbette tahayyül etmedim. Arşive temas edenler iyi bilir ki bir daha dönüşü olmayan bir yola girilmiştir. Kitabı üç ayda araştırıp yazacağım gibi hayalperest bir fikirle 2016 Haziran'ında Atina'ya gittim ve dokuz sene

sadece kitabın arşivini tarayıp topladım. Her girdiğim arşiv bana yeni ayrıntıları bulmam gerektiğini gösterdi ve tabir yerindeyse iğneyle kuyu kazdım. Bütün arşivi görmeden hikâyenin hep eksik kalacağına inandım. O yüzden 2020'de Pandemi patlak verdiğinde ve hayatımızın iki senesini boşu boşuna harcadığında yayınevine kitabı görmem gereken arşivleri kullanmadan teslim edemeyeceğimi söyledim. Bu konuda Kronik Kitabın kararıma saygı gösterip desteklemesi hikâyenin güzel taraflarından biridir. 2022'de birçok zorlu prosedürü aşarak yeniden Atina'ya gittim ve arşiv araştırmalarıma devam ettim. Yunanistan Devlet Arşivi, Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Edebiyat ve Tarih Arşivi, Benaki Müzesi Arşivi, Savaş Müzesi Arşivi, Yunanistan Ulusal Bankası Arşivi, Yunanistan Komünist Partisi Arşivi ve en sonunda kabulü zor olan Genelkurmay Başkanlığı Arşivinde çalışmalarımı derinlemesine sürdürdüm. Bu arşivlerin dışında birçok özel arşivlerde de araştırmalar yapıp belgeler topladım. Yolculuğun diğer güzel hatıraları söz konusu arşiv mesailerimde birikti. Buradaki tüm arşiv memurları içten yardımını esirgemedi. Özellikle Yunanistan Genelkurmay Başkanlığı Arşivinde yorulduğumu fark edip kantinden aldığı kahveyi sessizce yanıma bırakan görevlinin jesti unutulmazlarım arasındadır. Yunanistan Komünist Partisi ve Yunanistan Ulusal Bankası Arşivinde benimle birlikte belge arayan memurların içtenliği nadide hatıralardır. Elbette arşiv çalışmalarımda hep olumlu süreçler yaşamadım. Atina Üniversitesi Tarih Müzesi Arşivinde bin bir zorlukla çalışıp derlediğim arşiv kayıtlarına müdürün kişisel kararıyla el konuldu. Nadiren olsa bile bu türden zor hadiselere de denk geldim. Benim yolculuğum Odisseus'un yolculuğu gibi her zaman iyilerin olduğu bir hikâyeden ibaret değildi. Ancak aklımda kalanlar bu zorlukların çok ötesinde güzel hatıralardan mütevellit.

İşte elinizdeki kitap, başta da belirttiğim gibi, Odisseus'un adasına varmak için çabaladığı o uzun yolculuğa bu yüzden eş değerdir. Yolda Kikloplar ve Lestroganları yendim; bazen Sirenlere de kapıldım. Ama çıktığım yolculuktan hiç vazgeçmedim. Vazgeçmememin nedeni ise "Öteki"nin penceresinden gördüklerimdi. Ben bu kitapta Milli Mücadele dönemini "Öteki" taraftan anlatmaya çalıştım. Emperyalizm savaşında Türk'ün var olma mücadelesini kaleme aldım. Bu mücadelenin arkasındaki planların analizini yaptım. Başta 1919-1922 yılları arasındaki dönemi yazacaktım; fakat perde arkasında çok daha derin hesapların yapıldığına şahit oldum. Bu yüzden kitabı Doğu Sorunu üzerinden değerlendirdim. Çünkü sadece 1919-1922 sürecini ele almam puzzle'ın parçalarını eksik bırakacaktı. Resmin bütününü anlamak için diğer döneme ait kısımları da yerleştirmemin elzem olduğunu fark ettim. Tüm parçalar birleştiğinde, kanaatimce, 1922 Ağustos'unun neden mühim olduğu daha iyi anlaşılacaktı.

Bu gerekçeyle kitabı beş ana bölümden oluşturdum. İlk bölüm 1821'den 1881'e kadar Yunan yayılmacı milliyetçiliğini ele almaktadır. Bu bölümde

Osmanlı'yı parçalama projesi olan Doğu Sorununu farklı bakış açılarından inceledim. 1821 Mora İsyanı bu halkanın ilk zinciri olarak önemliydi. Daha sonra Yunan İrredentasının çıkış noktası olarak kabul edilen Megali İdea'nın Türk literatüründe yaygın olan kullanımı dışındaki safhalarını detaylandırdım. Kitabın ikinci bölümünde Megali İdea'yı 1909-1918 yılları arasında Venizelos siyaseti üzerinden değerlendirdim. Büyük Savaş'a giden yolda Yunan iç ve dış politikasının analizi Anadolu işgal sürecinin anlaşılmasında geniş bir yelpaze oluşturacaktı. Dolayısıyla Büyük Savaş dönemini bu minvalde çözümledim. Üçüncü bölümde Avrupa'daki sınırların baştan çizildiği, haritaların yeniden şekillendirildiği 1918-1919 dönemini yazdım. Özellikle Anadolu'nun işgal sürecini başlatan Paris Barış Konferansı ve Yunan propagandası ile ilgili bölüm kitabın en kritik tarafını oluşturmaktadır. Dördüncü bölümde, 1919-1922 yılları arasında Yunanların Anadolu işgalini askerî, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan tüm ayrıntılarıyla ele almaya çalıştım. Bu noktada konuları sadece harp tarihi ile sınırlandırmadım. Yunanların Batılı Güçler üzerindeki etkilerini arttırmak için ne türden propaganda araçları kullandığını siyasi yönleriyle göstermeye çalıştım. Anadolu işgalini Yunanların yalnızca toprak genişletme talebi olarak değerlendirmedim. İşgalin aynı zamanda Doğu'da kültürel ve ekonomik hegemonya kurma çabası olduğunu da kanıtlamayı amaçladım. Beşinci ve son bölümde, Küçük Asya Bozgununa giden 1922 yılını Yunanistan'ın iç siyasetindeki bozulma ile birlikte ele aldım. Yunan Komünistlerinin faaliyetleri, ordudaki ideolojik bölünme, askerî çözülme, askerlerin terhis talepleri ve Yunan tarafının askerî başarısızlıkları bu bölümün temel konuları arasında yer aldı. Kitap Büyük Taarruz ile sonlandırıldı. 1922 sonrası, Yunanistan'daki siyasi ve askerî gelişmeler düşünüldüğünde, ayrı bir kitabın konusudur.

Kitapta belirtmek istediğim iki önemli husus bulunmaktadır. İlki terminoloji mevzusudur. Özellikle Yunan tarihyazımı ve Türk tarihyazımı birbirlerine tamamen zıt terimleri barındırmaktadır. Örneğin Yunanlar için Küçük Asya Felaketi Türkler için Küçük Asya Bozgunu tabiri ile karşılık bulur. Dolayısıyla Yunanca belgelerdeki bu türden ifadelere metnin asıllarına sadık kalınarak herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Diğer bir önemli konu da belgelerdeki tarihlerdir. 1923 yılına kadar Jülyen takviminin kullanıldığı Yunanistan'da bu tarihten itibaren Gregoryen (Miladi) takvimi resmî olarak kabul edilmiştir. İki takvim arasında 13 günlük fark olduğundan belgelerin orijinal tarihleri 13 gün geriden gelmektedir. Kitapta belgelerin orijinal nüshaları asıllarına sadık kalınarak değiştirilmemiş ve Jülyen takvim temel alınarak belirtilmiştir. Belgenin orijinalliği korunmuş, belgeye müdahale edilmemiştir. Ancak kitap içinde yer alan tarihler, on üç günlük süre eklenerek Miladi takvime göre hesaplanmıştır. Dipnottaki gazete tarihleri ise metnin esasına uygun şekilde Jülyen takvimde yer almıştır. Bu tarihler metin içinde 13 günlük süre

göz önüne alınarak hesaplanmıştır. Ancak resmi yazışmalarda karışıklık olmaması açısından her iki takvim de ayraç işaretiyle belirtilmiştir. Sadece bazı resmi belgeler yurt dışından gönderilmişse Gregoryen takvimde bırakılmış; karışıklı yaratmaması açısından Jülyen takvime dönüştürülmemiştir.

2016 yılında başladığım yolculuğun 2025 yılında sonuna geldim. Bu süre benim cephemden bir sürü acı tatlı anı ile dolu. Hepsinin önem sırası yıllar içinde değişti. Şu an Atina'da kaleme aldığım bu satırlarda evimin penceresinin önündeki ağaç yıllarca sabahlara kadar deşifre ettiğim arşiv kayıtlarının ve yazdığım sayfaların gizli tanığıdır. Benim unuttuklarımı, dile gelseydi, muhtemelen daha iyi detaylandırırdı. Ben şimdilik hatırladıklarımı ifade edebileceğim. Atina'da başladığım bu yolculuğun son satırlarını yine başladığım şehirde, aynı masada bitiriyorum. Tüm bu süre içinde hayatıma dokunanlara teşekkürü borç bilirim. Öncelikle kitabın yazım aşamasında benimle sabahlara kadar mesai yapan, önerilerde bulunan Aynur Yavuz Akengin'in fedakarlığını unutmam mümkün değil. Ne kadar teşekkür etsem az kalacaktır. Kitapta harp tarihi bölümlerini büyük bir titizlikle okuyan ve yönlendirmeleriyle kitabın gelişmesine katkıda bulunan değerli dostum Selim Erdoğan'a kalben teşekkürlerimi sunarım. Bana sadece bilgisiyle destek olmamış aynı zamanda kitabın mesaisi sırasında yorulduğum ve umutsuzluğa düştüğüm her an manevi desteği ile beni yeniden güçlendirmiştir. Kıymetli dostumdur. Kitabı dikkatlice okuyan, değerli yorum ve önerileriyle çalışmayı güçlendiren Prof. Dr. Orhan Avcı'nın katkısı muazzamdır. Kalben teşekkür ederim. Prof. Dr. Şenol Kantarcı'ya süreçte verdiği destek için ayrıca müteşekkirim. Sevgili Betül Buzbay'a pandemi zamanındaki desteği için minnettarım. Murat Eser'e ihtiyacım olduğu her zaman yanımda bulunduğu için ayrıca teşekkür ederim. Sadece editör olarak değil bir dost olarak da yardımını esirgemeyen, kitabın tüm aşamalarını benimle birlikte takip eden, her bulduğum yeni arşivde en az benim kadar heyecanlanan kıymetli editörüm Can Uyar'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Kitapta emeği büyüktür. Dost kişidir. İlk kitabımın editörü olan eşi Merve Hazer Yiğit Uyar'ı da bir kez daha burada anmak isterim. Böylece sıradan yazar-editör ilişkisinin dışında sanıyorum bir aile olduk. Kronik Kitabın değerli yayın yönetmeni Adem Koçal'a bunca zaman çalışmayı sabırla beklediği için şükranlarımı sunarım. Kronik ailesinin üyesi olmak her zaman yaptığım çalışmaların niteliğini arttırmıştır. Bu vesileyle tüm Kronik Kitap ailesine hassaten teşekkür ederim.

Kitabın yazım aşamasında bazı gizli kahramanlardan da bahsetmek istiyorum. Öncelikle oğlum Demir Demirhan'a tüm desteği ve sabrı için teşekkür ediyorum. Birlikte güzel yollar yürüyeceğimiz daha nice keyifli yıllar umut ediyorum. Hayatımdaki varlığı hep güç verdi. İyi ki var. Dostluğumuzun her geçen gün arttığı, her acıda ve sevinçte kucaklaşmaktan asla vazgeçmediğimiz

sevgili Ayşe Küçük, Kürşad Karacagil, Burak Enver'e kalben teşekkür ederim. Hayat yolculuğumda tesadüf ettiğim Zehra Aslan'ın samimiyeti için ayrıca teşekkür ediyorum. Birlikte daha nice güzel şehirler keşfetmek ümidiyle. Yolculuğuma eşlik eden Burcu Belli'ye keyifli zamanlar için minnettarım. İkinci kardeşim gördüğüm Muhammed Nursal Güldoğan zor zamanlarımda olduğu kadar en mutlu anlarımda da yanımda olan ender kişilerden biridir. Güvenmenin zor olduğu bu çağda iyi ki tanıdım dediğim kişidir. Her arşiv mesaimde benden içten desteğini esirgemeyen Özden Güngör'e hassaten teşekkürlerimi sunarım. Arşivde çalışmaya başladığımdan beri tereddüt ettiğim konularda bilgisine danıştığım Prof. Dr. Hakkı Uyar'a dostluğu için minnettarım. Kitabın hikâyesini dinlediğinde gözleri parıldayan, en az benim kadar heyecanlanan Beril Yaşar Uyar'a hayat bahçeme ektiği çiçek tohumları için teşekkür ederim. Kardeşim Tolga Özsüer, babamı kaybettiğimden beri sığındığım limandır. Ölüm beni kardeş; onu abi yaptı. Rolleri değiştirdiğimiz bu hayat yolunda varlığı güçtür. Annem Ayla Özsüer desteğini vermeseydi hiçbir şey kolay olmayacaktı. Kalben minnettarım. Kitabın bitmesine yakın hayat yolculuğumun bir köşesine dahil olup yaşam penceremi güneşin olduğu yöne çeviren, ışık veren Samet Önder'e ayrıca teşekkür ederim. Her biriniz çok kıymetlisiniz. Yol arkadaşlığımız uzun olsun.

Ve her sevincin arkasına gizlenen bir buruk hikâyedir babam. Hayat yolculuğumda beni erken bırakmayı tercih etti. Ölüm kalana zor. Seni çok özlüyorum.

Her bilimsel çalışma gibi bu kitap da konuya ilgi duyan okuyuculara katkı sunmak amacıyla kaleme alınmıştır. Kitaptaki eksik ve hataların tek sorumlusu benim. Yine kitapla ilgili her türlü iltifat ve yapıcı eleştiriye açık olduğumu belirtirmek isterim.

Yol uzundu, zordu; lakin güzeldi. Keşke hiç bitmeseydi…

İthaki'me vardım.

Atina
Mart 2025

Yunan Yayılmacı Milliyetçiliği (1821-1881)

İstanbul Ayasofya- Panhelenik Festival, 1909
Library of Congress

Parçalanan İmparatorluklar Pekişen Devletler

Her büyük imparatorluğun bir başlangıcı olduğu gibi bir de sonu vardır. Tıpkı uzun yıllar Akdeniz çevresi ve Batı Avrupa'da hâkimiyet kuran Büyük Roma İmparatorluğu'nun, istila ve yerleşme hareketi olan Kavimler Göçü'nün ilk dalgasından etkilenip Cermen kavimleri tarafından ele geçirilmesi ve akabinde batı kanadının 476'da yıkılması gibi. Dünyanın kaderini dönüştüren bu büyük yer değiştirme hareketi, öncelikle bugünkü Avrupa topraklarında varlık gösteren kavimlerin siyasi, sosyal ve ekonomik bağlamda radikal değişimlerini başlatmış; sonrasında etkilerini kendi sınırları dışına da taşımıştı. Zira bu barbar istilaları, bir taraftan Batı Roma İmparatorluğu'nun sonunu getirirken diğer taraftan Avrupa kıtasının siyasi ve etnik haritasını yeniden dizayn etti. Başka bir ifadeyle Troya'lı prens Aeneas'ın kurduğu Roma, artık Vizigotların önderi Alarich'in şehri kuşatıp yağmalamasından tam altmış altı yıl sonra güçsüz düştüğü durumdan kurtulamayıp tarih sahnesinden silindi.[1] Aslında Geç Roma İmparatorluğu'nun zayıflaması öngörülmüş olsa da yıkılması tahmin edilememişti. Hatta böyle bir hadise Hz. İsa'nın ikinci gelişiyle yani bizzat kıyamet günüyle eş anlamlıydı. Ancak ne Büyük Roma İmparatorluğu ayakta kalabilmiş ne de beklenen kıyamet kopmuştu. Uzun vadede Avrupa uygarlığının temeli olan ve "Hristiyan alemi" denilen yapı[2], Orta Asya steplerinde başlayan bir itme hareketinin neticesinde Roma mirası üzerine yeniden inşa edildi.

13. yüzyıldaki Moğol İstilası ise Beş Deniz Bölgesinde varlık gösteren Türkmenlerin/Oğuzların yoğun yerleşme merkezleri olan İran ve Azerbaycan'dan batıya, Bizans sınır bölgelerine doğru hareket etmesini tetikleyen güçlü bir itme hareketiydi. Demografik değişimi önemli ölçüde başlatan bu kitlesel göç dalgası aynı zamanda Anadolu'ya bir Türk yurdu görüntüsü vermişti. Orta Asya'da kurdukları konfederasyonun dağılmasından sonra Anadolu Yarımadası'na gelen Türkmenlerin önemli bir bölümü elverişli buldukları bu yerlerde yerleşik düzene geçmiş; fakat 13. yüzyılın ikinci yarısında Orta Anadolu'da artan Moğol baskısından dolayı Batı Anadolu'daki Bizans topraklarına doğru istila hareketi başlatmışlardı. Bizans'a yakın bölgelere yerleşen Türkmen kabileler, zaman içinde İslamiyet'in sınırlarını genişletip koruyan "Gaziler" konumuna eriştiler. Batı Anadolu'da Moğollara ve Bizans'a karşı gaza hareketinin ön safında mücadeleye giren Anadolu'daki uç Türkmenleri 1260-1300 yılları arasında en yüksek düzeye çıkardıkları gaza etkinlikleri

ile gazi Türkmen beyliklerinin kuruluşunda etkin rol oynadılar. Kastamonu uç emiri Osman Gazi'nin önderliğinde Söğüt'te kurulan Osmanlı Beyliği de 14. yüzyıl başında geniş bir bölgeyi egemenliği altına alarak şehirleri, ordusu ve bürokrasisi olan bir devletçik haline geldi.[3] 1299'da Söğüt'te kurulan bu küçük uç beyliği Bizans ile dolayısıyla Hristiyan dünyayla sınırdaş bir yerde kurulmuştu. Bizans'ın komşusu olmak Müslüman davasını yürüten "Gazi topluluğu" açısından İslam dünyasında bir prestij sebebiydi. Üstelik kurucusu Osman Bey'in askerî gücü ve yöneticiliği sayesinde birleşik bir beylik olarak varlık gösteren Osmanlı Beyliği diğer Anadolu Beyliklerinden farklı biçimde etkin bir siyasal yapıya da sahipti. Anadolu'nun kuzeybatı köşesinde, düşüşteki Bizans İmparatorluğu'nun Asya sınırında, dahası denizlere ve Balkanlardaki Avrupa topraklarına kolayca ulaşılabileceği yerde konumlanması Osmanlı Beyliğini ileride güçlü bir devlete dönüştürecek stratejik bir pozisyon yaratmıştı.[4] Osmanlılar, Anadolu topraklarında Selçuklu ve Bizans'ın askerî ve siyasal gücünün bıraktığı boşluğu doldurmaya başlamış ve bu boşluğun içini tamamıyla kapsayacak kadar sınırlarını genişleten bir devlet yapılanması ile tarih sahnesinde görünür olmuşlardı.

Siyasi birlik içinde kurulan Osmanlı Devleti, Hristiyanlara karşı hoşgörülü olsa da temelde Müslüman bir devlet olarak kurulmuştu. Bu nedenle başlarda fetih hareketleri kafire karşı yürütülürken ileriki dönemlerde bu amaç farklılaşma gösterdi. Zira Orhan Bey hükümranlığında İznik (1329) ve İzmit (1337) Osmanlıların eline geçince[5] devletin nüfusu yarım milyona ulaşmıştı.[6] Zamanla ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal genişleme ihtiyacı Batı'nın zenginliklerini elde etmek ve artan nüfusa yerleşim alanı sağlamak amacıyla Osmanlı fetihlerinin yörüngesini Avrupa'ya doğru çevirmişti. Ancak Türklerin Avrupa'ya girmesi ani bir müdahale sonucunda da gelişmedi. Bu durum hem kademeli bir sızma süreciydi hem de bölgenin o dönemdeki kaotik ortamıydı. Zira miadını doldurmuş Bizans İmparatorluğu'nun kaderi zaten belliydi. Yıkım kaçınılmazdı. Öte yandan Balkanlar'daki Hristiyan güçlerin dinsel ve politik bunalımı bölgedeki Türk egemenliğini kolaylaştıran bir alt zemini de hazırlamıştı. Batıya karşı Doğu; Katolikliğe karşı Ortodoksluk; Roma'ya karşı Grek sürekli bir mücadele içindeydi. Nihayetinde 1204'deki IV. Haçlı Seferi'nde her ne kadar Türklerin Avrupa'daki ilerleyişi durdurulmak istenmiş olsa da bu Hristiyan organizasyonun yıkıcı sonuçları Müslüman Türklerden ziyade Hristiyan Bizanslıları etkilemişti.[7]

Türklerin Avrupa'ya tedrici sızma sürecinde Bizans ile kurulan müttefiklik diğer bir önemli hususu gündeme getirmişti. 1353 yılında Edirne'yi ele geçiren Sırplara karşı Bizans İmparatoru Kantakuzenos'un Osmanlı askerî gücüne ihtiyaç duyması neticesinde Türkler Avrupa'ya ilk kez yerleşme imkânı bulmuştu.[8] Osmanlı'nın yardımı mukabilinde de Gelibolu Yarımadası'ndaki

Çimpe Kalesi vaat edilmişti. Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri Çanakkale Boğazı'nı geçerek Gelibolu şehri ve limanını ele geçirmiş; böylece Türkler Rumeli'de yerleşme imkânı bulmuştu.[9] Balkan coğrafyasındaki Türk fetihleri, bölgeye Türk göçmenlerin yerleştirilmesi ve Avrupa kıtasında Türk izlerinin oluşturulması aşamasında önemli bir adımdı. İlk aşamada Osmanlılar, Gelibolu Yarımadası'nın büyük bir kısmını ve Marmara Denizi'nin Avrupa kıyı alanını kontrol altına almayı başarmıştı. Aslında Türklerden önce Balkan coğrafyası pek çok kez farklı kavimler tarafından işgal edilmişti. Fakat en ağır yenilgilerde dahi Doğu Roma İmparatorluğu, gelenlerin savaş, mağlubiyet ve eski düzene dönüş denkleminde kalıcı olmadıklarını deneyimledi. Dolayısıyla Türk fetihlerinin de bu minvalde geçici olacağı düşünüldü. Bu kadercilik Doğu Roma'nın rahatlatıcı rehaveti içinde önemsiz bir detay olarak algılanmıştı.[10]

Osman Bey'in ölümünden sonra başa geçen Orhan Bey, Osmanlı Devleti'nin üç kurucusundan ikincisi olarak babasının etrafına topladığı halkı bir devlet örgütlenmesiyle teşkilatlandırdı. Bilhassa siyasal ve askerî amaçlarını sadece iyi bir savaşçı niteliğiyle değil aynı zamanda bir diplomatın becerikliliğiyle sonuçlandırdığından Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ilk varlığı bu sayede sağlam temeller üzerine oturtulmuştu. Osmanlı Türkleri tarafından Avrupa topraklarına yönelen tehdit, bundan sonraki aşamada, eskiden olduğu gibi gelip geçici değil, uzun süreli bir iskân olacaktı. Hristiyan halkların yaşadığı bir siyasal birim olarak Balkanların bir bölümünün Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi bölgedeki kalıcı Türk mevcudiyetinin sürdürülebilmesi açısından bazı eski aşiret geleneklerinden uzaklaşmayı zaruri kılmıştı. Dolayısıyla Osmanlı Beyliği aşiret kurallarından ayrılıp bir devlet olma yolunda merkezî bir örgütlenme biçimini benimsedi. Osmanlıların bundan sonraki büyük adımı, Bizans topraklarını ve Balkan coğrafyasında yaşayan Hristiyan krallarının arazilerini ele geçirmek ve böylece devletin sahip olduğu sınırları daha büyük alana çekebilmekti. Bu görevi de Orhan Bey'in ölümünden sonra (1361) tahta geçen oğlu Murat Hüdavendigar üstlenecekti. Kısa zaman içinde Osmanlı Devleti'nin Balkan Yarımadası'ndaki sınırlarını genişleten I. Murat bir manada Osmanlı'nın imparatorluk haline gelme aşamasında önemli bir görev üstlenmişti. Bu yeni Osmanlı hükümdarının ilk gayesi Edirne'nin hiç zaman kaybetmeksizin alınmasıydı. 1363 yılında Edirne, 1364 yılında da Filibe Türklere teslim edildi. Sultan Murat'ın bu başarısı Avrupa'da hayret ve korku yarattı. Papa V. Urbanus'un desteğiyle Macar Kralı I. Lajos; Bulgarları, Sırpları, Eflak Prensi ve Bosnalıları Türklere karşı birleştirerek saldırıya hazırladı. Yukarı Makedonya'da Sırplarla ittifak kuran müttefikler süratle Edirne üzerine yürüdü; ancak Türk orduları karşısında büyük bir yenilgiye uğratıldılar. Edirne'nin batısında Meriç Nehri önünde vuku bulan Sırpsındığı Muharebesi'nde elde

edilen galibiyet Türklerin Avrupa'da hızla ilerlemesinde önemli bir başarıydı. Ancak Osmanlıların Balkanlardaki statükosunun korunmasında Sofya, Niş ve Manastır'ın da alınması zaruriydi. Bulgaristan'da Osmanlı hâkimiyetinin tutunabilmesi için Sofya'nın ele geçirilmesi gerekliydi. Yine Niş'in zapt edilmesiyle Osmanlıların Yukarı Sırbistan'a açılacak bir kapısı olacaktı. Osmanlıların Arnavutluk'a doğru ilerlemesi ise Manastır'ın hareket üssü olarak elde bulundurulmasını zaruri kılıyordu. Bunun için Sultan Murat, Anadolu'dan Rumeli'ye geçmeden önce Makedonya'da harekete geçilmesi emrini verdi. 1382'de Manastır ve arkasından Pirlepe alınmış, ertesi sene de Arnavutluk ve Bosna'ya akınlar başlatılmıştı. 1385 yılında Manastır ve Ohri, Osmanlı hâkimiyetine geçirilmiş, uzunca bir direnişten sonra Sofya Osmanlı'ya teslim olmuştu. Yukarı Sırbistan tarafına yapılan harekât neticesinde Niş de alındı.[11]

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hızlı yayılma politikasında elbette askerî ve idari teşkilatın başarısı yadsınamazdı. Öte yandan 14. yüzyılda Osmanlı Türkleri tarafından istila edilen Balkan Yarımadası'nda siyasi ve toplumsal sistemdeki mevcut acizlik askerî bağlamda Osmanlı ordusunun işini kolaylaştıran bir sonuç yaratmıştı. Çünkü Balkanlardaki Osmanlı ilerlemesi ile Batıdaki toplumsal çöküşün başlangıcı hemen hemen aynı zamana denk gelmişti. Bir taraftan Avrupa'da feodal sistemde meydana gelen tıkanıklık ve buna bağlı gelişen başkaldırı ortamı diğer taraftan veba salgınının yarattığı kaotik ortam Avrupa'nın Osmanlı istilalarına karşı dayanıksızlığını besleyen güçlü unsurlardı. Üstelik büyük coğrafi keşiflerin yine bu dönemde başlaması Avrupa'nın kalan enerjisini tehlikenin geldiği doğu yönünden Atlantik Okyanusu'nun ötesine çevirmişti. Yine Hristiyan prenslerinin bir birlik içinde olmaması ve dindaş olmalarına rağmen büyük çoğunluğunun Müslümanlarla ittifak kurması Osmanlının Balkanlardaki ilerleyişinde diğer bir önemli etkendi. Osmanlı, bu devletlerin askerî önderlerini Osmanlı hizmetine geçirerek bunların askerî gücünü kendi komutası altında ve amaçları doğrultusunda kullanmaya başladı. Söz konusu hizmet karşılığında da vergiden muafiyet ile belirlenen devlet topraklarından yararlanma hakkı tanındı. Ancak göz ardı edilmemesi gereken en önemli hususlardan biri de Osmanlının bölgedeki farklı etnik ve dinî kimlikleri tek bir siyasal çatı altında toplayan *bütünleştirme* ve *özümseme* politikasıydı.[12] Osmanlı siyasetinde takip edilen bu adımlar çok uluslu bir coğrafyada Osmanlı varlığını şuurlu bir şekilde yerleştirebilmiş ve beş yüz yıla yakın bir süre hâkimiyetini kalıcı hale getirebilmişti. Öncelikle Balkan coğrafyasında ele geçirilen topraklarda yerli halkla kaynaşıp bölgeye nüfuz eden Osmanlılar onların dinî ve içtimai işlerine de karışmadı. Zaten Avrupa'daki köylü sınıf, feodalizmin sırtlarına yüklediği ağır yük yüzünden çoğu zaman farklı toprak düzenine sahip yeni yöneticileri sevinçle karşılama eğilimindeydi. Öyle ki Bosna'nın son yöneticisi, Papa'ya Türk yetkililerin daha

iyi koşullar sağlayacağı vaadiyle köylüleri kendi tarafına çektiğini bile söylemişti.[13] Lakin 18. yüzyılda sanayi alanında meydana gelen reform hareketleri üretimin artmasına ve bunun doğal bir sonucu olarak tüccar ve sanayici sınıfın zenginleşmesine olanak sağladı. Her ne kadar Sanayi Devrimi büyük burjuva sınıfını kuvvetlendirmiş olsa da sosyal düzen içindeki güçlü feodal yapı tüccar, sanayici ve bankacı gibi zengin zümreye etkinlik ve iktidar alanı yaratmamıştı. Çünkü feodalitenin yıkıldığı Orta Çağ Avrupası'nda merkezî otoriteye sahip krallıklar kurulmuş; ancak feodal yapı tüm gücü ile devam etmişti. Fransa'da da merkezî otoritenin kurulmuş olması feodaliteyi bertaraf etmemiş, Asiller sınıfı (La Noblesse), Ruhban sınıfı (Le Clergé) ve Halk sınıfı (Tiers Etats) olarak üç gruba ayrılmış toplumsal tabakanın en üstünde ülkeyi otoriter rejimle yöneten Krallık ailesi iktidarını muhafaza etmişti. Yani devletin yetki ve fonksiyonları iktidarın dayanağını Tanrı'dan alan ve mutlak monark olan kralın elinde toplanmıştı.[14] Geniş topraklara sahip olan asiller, tıpkı üst düzey din adamları gibi birçok vergiden muaf tutulmalarının yanında ordudaki önemli mevkilerde söz sahibi kişilerdi.[15] Her tür ayrıcalıktan yoksun bırakılan halk tüm vergileri sırtlanan kesimdi. Tabiatıyla Fransa'daki adalet ve imtiyaz terazisindeki bu ayar bozukluğu mutlak otoritenin zayıfladığı anda infial yaratan bir toplumsal devrim hareketine dönüşecekti.[16]

1789 yılında mali krizden patlak veren ve zamanındaki diğer olaylara göre daha köklü sonuçlar doğuran[17] Fransız İhtilali, başta Bourbon hanedanına mensup Kral XVI. Louis tarafından yürürlüğe konulmak istenen yeni vergilere karşı halkın ayaklanması biçiminde ortaya çıkmış olsa da[18] sonrasında toplanan Kurucu Meclis kralın yetkilerini sınırlayarak halkın siyasal iktidara ortak olmasını sağlamıştı. Bir Aydınlanma doktrini olan "*özgürlük, eşitlik ve ulusal egemenlik*" ilkelerinin benimsendiği *İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi*, kanun ve nizamların artık Kral tarafından değil, Yasama Meclisi tarafından yapılacağını öngörüyordu.[19] Neticede endüstri devrimi ile güçlenen sanayi burjuvazisinin, aristokrasi iktidarına başkaldırdığı Fransız İhtilali, 1792'de Kral XVI. Louis'i giyotine, iktidarı da Cumhuriyet rejimine taşıdı. Ancak Cumhuriyet rejimi, Avrupa'da krallıkla yönetilen büyük devletler açısından tedirginlik veren bir gelişmeydi. Nitekim Avrupa kıtasının işlevlerini sürdüren bütün devletlerinde mutlak monarşiler hâkimdi. Örneğin Oranj hanedanının yönetimindeki İngiltere, Habsburg hanedanının yönetimindeki Avusturya, Hohenzollern hanedanının yönetimindeki Prusya ve Romanov hanedanının yönetimindeki Rusya, mutlak monarşi ile yönetilen büyük devletler olarak ihtilalin getirdiklerinden endişeliydi. Hatta mutlak monarşiyi geri getirmek için Fransa'ya karşı savaş açan Avusturya ve Prusya daha sonra yanına Rusya ve İngiltere'yi de alarak Avrupa'da *Devrim Savaşlarını* (1792-1815) başlatacaktı. Yaklaşık yirmi yıl boyunca iki farklı türden düşman kabul edilen "devletler"

ve "sistemler" karşı karşıya gelmişti. Fransız İhtilali dünya halklarına tiranlığı devirmek, özgürlüğe kavuşmak için çağrıda bulunmuş; muhafazakârlar ve reaksiyonerler de ona karşı koymuştu.[20] 1802'de Amiens Antlaşması ile bir süre dinginleşen bu çatışma ortamı Devrim Savaşları sırasında başarılı bir general portresi çizen Napolyan Bonapart'ın I. Konsüllüğe getirilerek Fransa yönetiminin başına geçmesi ve 1804'de Cumhuriyete son verip kendi imparatorluğunu kurmasıyla yeniden alevlenecekti. 1789 Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa haritasını yirmi yıla yakın bir süre kendi inisiyatifi doğrultusunda belirleyen Bonapart, girdiği ülkelerde halkı eski krallara karşı soğutup yanına çekebilmek amacıyla milliyetçilik duygusunu aşılıyordu. Fransız Devrim ilkelerini Avrupa'ya yaymasındaki temel gaye ise ulusal alanda kişi hak ve özgürlükleri ile uluslararası alanda ulusların bağımsızlık ve kendi kendilerini yönetim haklarını aynı denklem içinde göstermekti. Ancak Bonapart'ın kendi tarafgir politikasına göre uluslara enzimlediği milliyetçilik duygusu, 1810'lardan sonra İspanya, İtalya ve Almanya'da Fransız egemenliğine karşı ayaklanmaları tetikleyecek ve Napolyon'un kendi imparatorluğunun da sonunu hazırlayacaktı.[21]

Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan nasyonalizm ve liberalizm akımları, Merkez Avrupa kaynaklı iki siyasi doktrin olarak tüm Balkanları etkisi altına aldı. Lakin Balkan Yarımadası'nda 19. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçi hareketler çağdaş dünyanın koloni ülkelerindeki ulusçu hareketlerden de ayrı karaktere sahipti.[22] Bunun iki belirgin sebebinden biri Balkan coğrafyasında Batı Avrupa'da olduğu gibi bir burjuva sınıfının olmayışı;[23] ikincisi de Balkan milliyetçiliğinin Batı milliyetçiliğinden farklı özellikler ihtiva etmesiydi. Doğu Avrupa'da milliyetçilik[24] esasen mevcut devletin dışında veya ona karşı yürütülmüştü. Çoğunlukla Habsburg, Romanov veya Osmanlı gibi büyük ve çok etnili imparatorluklardan ayrılmak için savaşan bir nevi kurtuluş hareketiydi. Batı'daki milliyetçilik ise daha sosyo-politik odaklı ve gönüllü bir milliyet tanımına sahipti. Fransız İhtilali'nden sonra oluşan Fransız milliyetçiliğinin gölgesinde gelişen Balkan ulusları, geç kaldıkları moderniteyi tesis etmek amacıyla milliyetçiliği bir sıçrama tahtası olarak kullanmış ve homojenleştirilmiş etnik "asabiyet"in mihenk taşı kabul etmişti. Aslında Balkan milliyetçiliğinin ortaya çıkışı geleneksel Osmanlı düzeninin çöküşüne rastlamaktaydı. İkinci Viyana kuşatmasındaki başarısızlıktan dolayı içte ve dışta otoritesini kaybeden Osmanlı sadece Avrupa devletlerine değil aynı zamanda Balkan halklarına da Osmanlı gücünün yenilebilir olduğu gerçeğini göstermiş ve bölgedeki isyan hareketlerini alevlendirmişti. Dolayısıyla Balkan coğrafyasında daha Berlin Antlaşması imzalanmadan önce ortaya çıkan milliyetçi duyguların gelişimindeki ilk ve en önemli etken 1683'te Osmanlı askerî gücünün Viyana kapısında yenilmesiydi. Fazladan, 1683'ten sonra Avrupa devletlerinin Balkan topraklarına doğru gerçekleştirdiği askerî ve siyasi saldırılar Osmanlı toplum yapısının

çözülmesine dolayısıyla hem doğrudan hem de dolaylı olarak bölgede otonom devletlerin kurulmasına sebebiyet verdi.

19. yüzyılda Merkez Avrupa'da idealleştirilmiş bir yapı olarak ortaya çıkan ulus-devlet modeli, Osmanlı İmparatorluğu gibi çok etnili siyasi kurumların dağılıp parçalanmasında etkin bir rol üstlendi. 15. yüzyılın sonunda sosyo-politik açıdan birçok farklı kimlik ve aidiyeti bünyesinde toplayarak âdeta bir Balkan İmparatorluğuna dönüşen Osmanlı[25] özellikle 18. yüzyıldan itibaren devletin kurumsal çatısında meydana gelen siyasi deformasyon ve ulusalcılık akımları ile birlikte bölgedeki Hristiyan milletlerin silahlı mücadeleleriyle karşı karşıya kalmıştı. Balkanlardaki ulusalcılık akımları Batı Avrupa'dan farklı olarak mevcut devlet yönetimine yani Osmanlı ve Habsburg'a karşı çatışan ulusların yeni bir devlet kurma amacı ile gelişimini sürdürmüştü. Nitekim Balkanlardaki ulusal hareketlerin savunucuları yaşadıkları merkezî coğrafyanın ötesindeki soydaşlarını ve onların varlık gösterdikleri bölgeleri de kendi topraklarına katma düşüncesiyle hareket ettiklerinden "Büyük" devlet kurma ideali -örneğin Yunanistan'ın Megali İdea ülküsü- Doğu milliyetçiliği içinde değerlendirildiğinde Balkanlardaki yayılmacı milliyetçiliğin kilit anahtarıydı.[26] Ancak Balkanlar'daki milliyetçilik kavramı liberal Batı milliyetçiliğinden ziyade Panislavist Rusların tutucu ve dine dönük siyasal görüşleri etkisinde olgunlaşmıştı.[27] Çar Petro'nun, "Ortodoks Hristiyan kardeşler" kuşatıcılığıyla Balkan Ortodokslarının hamiliğini üstlenme çabası Osmanlı-Rus Savaşı ardından imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile resmen hayata geçirildi. Rusya'nın Balkanlar'da yaşayan Osmanlı yönetimi altındaki Ortodoksları Bab-ı Ali'ye karşı temsil etme hakkı kazanması Osmanlı'nın bu coğrafyadaki iktidar tekelini kırmış ve Ortodoks millet, Rus etkisine açılmıştı.[28] Kısaca 19. yüzyılda Ortodoks Hıristiyanlığını Balkanlar'da siyasal bir ideoloji haline getiren Rusya, Rus emperyalizmin öncü silahı sayılan Panslavizm ile birlikte bölgedeki bunalımların iyice artmasına neden olmuştu. 1763'ten itibaren Balkan ülkelerini gezmeye başlayan Rus ajanları bölgenin ileri gelenleriyle, din adamlarıyla martolos ve çete liderleriyle temaslarda bulunuyorlardı.[29] Avrupa'da başlayıp Balkanlar'da devam eden ulusal ve özgürlükçü ideolojiler bilhassa 1804-1887 yılları arasında monarşi düzenine karşı isyan hareketlerini tetikleyerek yeni yönetimlerin oluşmasını sağladı. Öte yandan 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı'da Alman Konfederasyonu'nu kaybeden Avusturya'nın Balkan coğrafyasında izlediği yayılmacı politika, bu kavganın tahrik edici başka bir unsuruydu.[30] Yine Viyana Kongresi akabinde Avrupa'da tesis edilen siyasi denge, nasyonalizm akımının Avrupa merkezi dışına çıkmasına olanak sağlamış ve milliyetçi tezahür, 19. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki toprakları sayılan Balkan Yarımadası'nda da hızlıca yayılıp isyan süreçlerini başlatmıştı. Etnik kökene dayalı ulus yapılanması[31] ile Osmanlı Devleti'nden birer birer

kopmalar yaşandı. Böylece Balkanlar 18. yüzyıl sonlarına doğru başlayan millî hareketlenmeler ile milletler kurmayı amaç edinen özel bir siyasal yöneticilik türünün hem taşıyıcısı hem de bundan en çok yararlanan bölgesi oldu.[32]

Balkanlar'da meydana gelen ilk ulus hareketlerinin kökleri 18. yüzyıldaki Aydınlanma ideolojilerine dayanmaktaydı. Mutlak merkeziyetçi ve merkantilist devlet anlayışının aksine Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin temel dayanağı sayılan *"yaşam, özgürlük ve mutluluk"* ilkeleri, devletin mutlak iktidar sınırlarını belirleyerek kişi hak ve özgürlüğünü ön planda tutuyordu. Temelde bu argüman, muhalefeti güçlendiren ve bireysel hakların vazgeçilmez olduğunu iddia eden bir yaklaşımla sürecini tamamladı. 19. yüzyıl milliyetçiliği de aralarındaki bariz zıtlıklara rağmen liberalizm yanında yerini aldı ve benzer karakterle bireyin ötesinde kolektif bir varlık olan ulusu merkeze oturttu. Özellikle Alman filozof Herder'in (1744-1803) fikirlerinden etkilenen romantik milliyetçilik toplumun bireylerini ulusun bir parçası olarak görmüştü. Fransız milliyetçiliğinden farklı olarak devletten ziyade "kendi olmayı" ortaya koyan halkın vurgusunu yapıyordu.[33] Alman milliyetçiliği üzerine düşüncelerini belirten Herder'e göre milliyetçilik; millî bilinç, milli tarih ve millî dava olarak üçlü sacayağı üzerine kuruluydu.[34] Ulusal ideolojilere önem atfeden bu görüşe göre Tanrı insanlığı milletlere göre ayırmış; ortak dil, din, tarihî geçmiş ve âdetler de bireyleri tek bir millet olarak bir araya getirmişti. Bu yüzden 19. yüzyıl milliyetçileri ulusal karakterin tezahürü gördükleri dil çalışmalarına ayrı bir ihtimam gösterdi. Çünkü tüm milliyetçi hareketlerde dil milliyetin en önemli hususiyetiydi.[35] Ortak dil kavramı hangi bireyin hangi devleti kurması konusunda temel faktör olarak görülüyordu. Balkanlar'da ulusal hareketlenmelerin tamamında görülen bu temayül 19. yüzyılda millî birliği sağlayan etkin bir vasıta göreviyle kullanıldı. Nitekim tüm Balkan ulusları halk edebiyatı tanımıyla nitelendirilebilecek epik şiirlere ve şarkılara sahipti. Bilhassa dinî ve tarihî içerikli baladlar gelecekteki milliyetçi cephe tarafından sembol bir kahraman figür yaratacak ve "zalim hükümrana" karşı direniş aracına dönüştürülecekti. İşte bu atmosfer içinde değerlendirildiğinde 19. yüzyıl, "barut fıçısı"[36] olarak Balkan Yarımadası'nda, ihtiras ve çatışmaların yaşandığı sancılı yıllardı. Ancak Balkan coğrafyasının "kangren" dönemi sadece modern dönemlere atfedilen ulus-devlet diyalektiğiyle açıklanabilecek yüzeysellikte değildi. Zira 18. yüzyıldan beri devamlılık gösteren Avrupa'daki kabuk değişim süreci Balkanlarda cereyan eden çatışmaların temel dinamiklerinden sadece biri; fakat en önemlisiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecine denk düşen bu siyasal kargaşanın diğer bir önemli nedeni imparatorluğun iç dinamiklerinde meydana gelen deformasyondu. Yine dönemin güçlü devinimi addedilen emperyalizm olgusunun yeni dünya düzeni içindeki güçlü konumu, Avrupa'da gücünü hissettiren kapitalizmin büyük temsilcilerinin, nam-ı

diğer "Düvel-i Muazzama"nın, Osmanlı'nın etrafında yavaş yavaş ortaya çıkan ulus-devletlere sağladığı imtiyaz ve desteği, Balkanlar'daki siyasal çözülmenin diğer mühim bağlantılılarıydı.[37] 19. yüzyılda Balkan milliyetçiliğinin üç temel saç ayağı sayılan dil, ortak tarih ve din, isyan yıllarının ideolojik köklerini besleyen ana unsurlardı. Balkanlardaki bu haraketliliğe karşı Erken Osmanlı döneminde Balkan coğrafyası durağan ve teokratik bir düzende ilerliyordu. Ortodoks Kilisesinin egemenliği entelektüel hayatın yanı sıra siyasi alanda da önderliğini korumaktaydı. Bu dönemde ne ulusal politikaların ne de ulusal hedeflerin esamesi bile okunmuyordu. Erken dönemde Balkan dünyası beynelmilel nitelikten uzak sadece Ortodoks bir dünyaydı. Ancak Balkanlara hâkim olan Ortodoks hegemonya, 19. yüzyıldan önce ortaya çıkan yeni aktörler tarafından baltalandı. Bu yeni aktörler, 19. yüzyıl boyunca çeşitli Balkan halklarının Osmanlı yönetiminden kurtulması için silahlı destek verdiler. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin askerî ve idari yapısındaki bozulmanın doğal sonucu olarak gerileme sürecine girmesi, gerileme paradigmasını öne çıkaran ayanlar, kapitülasyonlar ve Nizam-ı Cedide karşı Yeniçeri ayaklanmaları,[38] bazı bölgelerde açlık, kıtlık ve ağır vergilerden ötürü halk arasında süregelen memnuniyetsizlik, devrimci köylüler üreten derebeylerin yükselişi, Balkanlarda yeni fikirlerle yeni toplumsal unsurları tanıtan ticaret ve sanayinin büyümesi, Avrupa'nın geri kalanıyla temasların artması ile birlikte yabancı ideolojilerin etkisi Balkanlarda milliyetçi uyanışları tetikleyen başlıca nedenlerdi.

Balkanlar'da milliyetçi hareketlerin belki de en önemli rollerinden birini tarih çalışmaları üstlenmişti. Balkan uluslarının geçmişini inşa eden bu tarih, irredantizm konusunda yol gösterici bir konum elde etmek amacıyla hedefini belirledi. Her ulus, Balkan coğrafyasında antik dönemden itibaren ikamet ettiğini vurgulayarak bölgenin kadim topluluğu olduğunu varsayıyor; kendinî de baş mirasçı olarak gösteriyordu. Ulusal çıkarlara hizmet eden bu türden tarihî araştırmalar, Orta Çağ döneminde bölgeye hâkim olan imparatorlukların nüfuzlarıyla ilgili çatışmayı alevlendirip bölgedeki "işgalci" konumlarını bir kez daha hatırlattı. Tarihsel sınırların ulusal iddiaları meşrulaştırıcı bir görevi vardı. Ancak bölgedeki farklı ulusların ikamet vurguları tartışmaya açık konular olduğundan ileride kendi içlerindeki çatışmaların da kaynağını oluşturacaktı. Öyle ki Balkan uluslarının ortak inancı Ortodoksluk dahi aralarındaki münakaşaların çözümüne katkı sağlayamayacaktı. Özetle Balkan halklarının uyanışı, Osmanlı yönetimine karşı birleşik bir devrimle sonuçlanmadı. Bunun yerine, 19. yüzyılın tamamına yayılmış bir dizi bağımsız ayaklanma meydana geldi. Ortak çabalar yerine sürekli rekabet ve ara sıra açık çatışmalar yaşandı. Bu muhalefetin bir nedeni, ulusal canlanma temposunun insanlardan insanlara büyük ölçüde değişmesiydi. Yunanlar, ulusal gururu uyandıran Antik Yunan mirası, Romantizm ve Filhelenizm akımı[39] gibi bazı uygun koşullardan ötürü ilk isyan bayrağını çekti.

Hipotetik Devrim 1821

18. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan toprakları üzerindeki istikbali konusunda iki tehlikeden biri Fransız İhtilali'nin Osmanlı ülkesinde yarattığı demokrasi heyecanı ve milliyet öğretisi; diğeri de Rusların Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını hedefleyen Ortodoksluk ve Panslavizm propagandası idi.[40] Özellikle 1783 yılında Osmanlı Devleti ile imzalanan ticaret antlaşmasından sonra Ruslar Osmanlı tebaası olan Rumları himayesi altına alıp Yunan ulus bilincinin oluşmasına katkıda bulunmuştu.[41] Lakin 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Yunanlar Rus politikalarının hayal kırıklığından öte bir şey olmadığını anlamışlar[42] ve Fransız İhtilali'nin *"liberté, égalité, fraternité"* mottosunu düzenli bir siyasetin ortaya çıkmasında katalizör göreviyle kullanmışlardı. Rusya'dan beklediği desteği alamayan Yunanlar bu sefer de Napolyon Bonapart'ın dünya sahnesine çıkmasıyla birlikte bağımsızlık umutlarını Fransa'ya yöneltmişlerdi. Özgürlük vaadiyle Yunanları sürekli kışkırtan Fransız ajanlar Balkanlar'da sürdürdüğü propaganda çalışmaları ile yeni "Mesih"in Napolyon olduğu algısını yerleştirmeye başlamışlardı. Fransız ajanlar Yunanları Antik Yunan atalarını hatırlamaya ve özgürlük ordularına katılmaya davet etmekteydiler. Napolyon'un İtalyanlara karşı elde ettiği zafer ve Fransızların Campo Formio Antlaşması'ndan sonra İyon Adaları'na girmesi kurtuluş ordularının Yunanları bağımsızlık eşiğine getirdiği algısını yaratmıştı.[43] Yunanistan'da Napolyon'un ünü o kadar yayılmıştı ki, güney Mora'da bulunan Mani'de kadınlar onun portrelerini evlerine asmıştı. Yunanlara göre devrimin ilk şehidi kabul edilen Rigas'ın hayal gücünü Napolyon yakalamıştı.[44] Bu siyasi ve toplumsal iklim Fransa'nın himayesinde bir Helen devletinin kurulması fikrini daha fazla güçlendirmişti. Yunanlar Fransız desteğiyle bağımsızlıklarını elde edeceklerine inanamaya başlamışlardı. 18. yüzyılın son yıllarında Yunan politikasında ve Yunan toplumsal düşüncesinde Fransız İhtilali'nin meydana getirdiği köklü dönüşüm[45], Yunan köylü toplumunu yakından deneyimleyen Rigas Feraios'un Aydınlanma felsefesi ile yakından ilgiliydi. Dolayısıyla Yunan ulusal uyanışı, ilk olarak 18. yüzyılda Rigas Feraios'un siyasi faaliyetleri ile birlikte gelişmeye başladı.

Rigas, tüm Balkan uluslarını Sultan'a karşı ayaklanmaya davet ediyor ve monarşiyi yıkıp Cumhuriyet rejimine geçilmesini öneriyordu. Rigas'ın devrimci manifestosunda yer alan *"İnsan ve Vatandaşlık Hakları"* adlı bildirgesinin 3. maddesinde Hristiyan ve Müslüman (Türk) tüm halkların eşitliği hususunda bir tanımlama yapılmıştı.[46] 1796 yılında Viyana'da bastırdığı on iki sayfadan oluşan birleşik haritasında Yunanistan'ın sınırlarından ziyade Balkan birliğinden bahsetmişti. Bu sınırlar hazırladığı dört bölümden oluşan *"Rumeli, Küçük Asya, Ege Adaları ve Eflak-Boğdan Sakinlerinin Yeni Siyasi Yönetimi"*

adlı manifestosunda da mevcuttu. Diğer taraftan kurulması düşünülen yeni düzenin ismi "Helen Cumhuriyeti" olarak belirlenmişti. Yönetimde söz sahibi ve egemen olan millet Yunanlardı. Türkler ve diğer Balkan ulusları da bu siyasi çatının altında düşünülmüştü. Eski ile yeninin yer değiştirdiği bu yönetim aynı zamanda siyaset ve toplumun kökten dönüşümünü sağlayacaktı. Rigas'ın özellikle Fransız devrimcileri ile olan yakın ilişkisi bir süre sonra militan bir yurtseverliğe dönüştü. "Despot" gördüğü Sultan otoritesine meydan okuyan bir ayaklanmanın mayasını Balkan ulusları arasındaki kardeşlik anlayışı oluşturacaktı. Bu Pan-Balkan kardeşlik algısının temelinde ise ulusal bilinci somutlaştıran ve koruyan en güçlü yapı, yani Ortodoks Kilisesi ve Ortodoksluk inancı vardı.[47] Rigas'ın amacı Yunanlar ile birlikte diğer Balkan uluslarının bağımsızlığını kazanıp Osmanlı yönetimini devirmekti.

Yunanistan'ın bağımsızlığa giden süreçteki siyasi ve ahlaki yapılanmasını belirleyen diğer bir Yunan Aydınlanmacı, Adamantios Korais'ti. Cumhuriyetçi klasisizmin ideallerinden ilham alan Korais, liberal bir cumhuriyetçiydi ve ılımlı siyasetin liberal ideolojinin kökleşmesine katkı sunacağına inanıyordu. Cumhuriyet rejimini ahlaki ve toplumsal reform aracı olarak gören Korais, Yunan ulusunu tehlikeye sokacak hiçbir katı ütopyacı projeye eğilim göstermemişti. Dolayısıyla ılımlı teorik cumhuriyetçiliği siyasi değişime giden en güvenli yol kabul etmişti. Korais'in desteklediği devrim bir ahlak devrimiydi. Aydınlanmayı ulusun Antik Yunan köklerine dönüşüyle mümkün gören Korais'in kurguladığı kültür ve hürriyet diyalektiği bir nevi Yunan ulusal hareketinin köklerini oluşturmaktaydı. Çünkü Korais'e göre kültürel konfigürasyon olmadan siyasi bağımsızlığın kazanılması mümkün değildi. Yunanistan'ın özgürleşmesi kültürel değişimle mümkündü. Bilhassa Montesquieu ve John Locke gibi Aydınlanmacı filozoflardan etkilenen Korais'in en fazla kafa yorduğu konulardan biri medeniyet ile barbarlığın mücadelesiydi.[48] Bu noktada Antik Yunan torunları ile Osmanlılar arasındaki çatışma bu iki farklılığın da tezahürüydü. Korais ve onun izinden giden Yunan Aydınlanmacılar için kültürel revizyon, siyasi hürriyet bağımsızlık yolunda takip edilen uzun vadeli bir stratejinin bölümleriydi.[49] Korais'e göre Yunanların Osmanlı boyunduruğundan kurtulmasının üç temel yolu vardı. İlki özgürlük, ikincisi eğitim, üçüncüsü de hükümdarların zulmünü engelleyen ticaretti.[50] Dolayısıyla Yunan bağımsızlık mücadelesinde Yunan Aydınlanmasının "havarileri" olarak kabul edilen Rigas ve Korais'in rolü yadsınamaz ölçüde büyüktü. Yunan Aydınlanmacılarına göre bağımsızlık hareketi Fransız modeli ile kurulacak yeni bir ulus-devletin "Helen" topraklarında yeniden dirilmesi anlamındaydı.[51]

Rigas ve Korais dışında Yunan ayaklanmasında etkin rol üstlenen diğer bir oluşum Rusya topraklarında, İyon Adalarında ve Balkanlarda boy gösteren tedhiş örgütleriydi.[52] 18. yüzyılda kurulan birçok dernek, örneğin Fransa'nın

desteğiyle *Athena* ve Rusya'nın yardımıyla *Phoenix,* Yunanistan'a özgürlük getirmek amacıyla gizli faaliyetlerini sürdürmüştü.[53] Yine 1814'te Osmanlı Devleti'nin Paris maslahatgüzarı Angelopoulos tarafından kurulan *Yunan Dilini Konuşanlar* diğer bir gizli örgüt olarak Paris'te çalışmalarını devam ettirmişti.[54] Ancak 1814'te Odesa'da faaliyetlerine başlayan ve diğer örgütlerle kıyaslandığında daha planlı bir programı olan *Filiki Eterya*, kendisinden önceki mirası da kullanarak Osmanlı coğrafyası içinde ilk devrimci[55] örgüt olarak ortaya çıkmıştı.[56] Tüm Helenleri kapsayacak bir şekilde ayaklanma hazırlığı yapan Filiki Eterya'nın konspiratif eylemleri neticesinde 1821 yılında Peloponez'de patlak veren ve gerçek (bona fide) bir toplumsal ayaklanma olarak başlayan[57] Mora İsyanı, 14 Eylül 1829 tarihinde Osmanlı ve Rus temsilciler arasında imzalanan Edirne Antlaşması ile sona ermişti. Bu antlaşma gereği Yunanistan devletinin kurulması ve bağımsızlığını öngören antlaşma ve protokol (Madde 10), Osmanlı Devleti tarafından kabul edildi. 3 Şubat 1830 tarihinde imzalan protokol gereği tam bağımsız bir Yunanistan devletinin kurulması kararı alındı. Büyük devletlerin İstanbul elçileri tarafından 8 Nisan 1830 tarihinde Babıali'ye bildirilen bu karar, Osmanlı Devleti tarafından 24 Nisan 1830'da onaylandı ve böylece Yunanistan Devleti resmen kuruldu.[58]

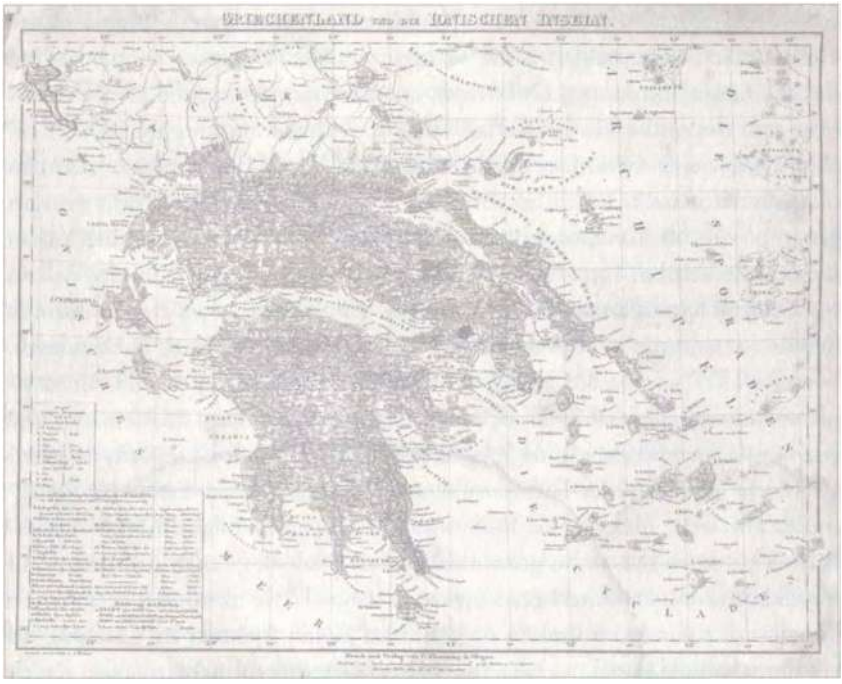
Balkanlar'da çıkan bu isyan hareketleri sonucunda Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını ilk alan Yunanistan, hem imparatorluğun Avrupa topraklarındaki kaybını başlatması hem de Pax-Ottomana sisteminin iflasını örneklemesi bakımından Türk ulus belleğinde yeni bir Yunan algısı oluşturdu. Yunan Devleti'nin ortaya çıkmasındaki itici gücü simgeleyen 1821 Mora İsyanı, Yunanları "sadık milletten" [millet-i sadıka] "hain millete" taşıdı. Bu eski tebaa, ulus-devlet modeliyle kurduğu yeni krallık topraklarında homojen bir millet yaratmak gayesiyle Müslüman Türk nüfusa yönelik büyük bir etnik temizlik gerçekleştirdi. Yirmi binden fazla Türk, Yunanlar tarafından katledildi. 1821 yazına gelindiğinde bölgede neredeyse hiç Türk izi kalmamıştı.[59] Peloponez'de Helen-Ortodoks sentezi ile kurulan Yunan Krallığı daha sonra topraklarını sürekli kuzeye doğru genişletecek ve 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını krallık sınırlarına dahil etmek için siyasi bir hedef belirleyecekti. Yunan ekspansiyonizmi 19. yüzyılın ortasına kadar adı henüz konulmamış milliyetçi bir anlayışı eski "efendi"sine karşı yayılmacı unsurlarla tehdit olarak sürdürecekti.

İdeolojik Bir Saplantı Megali İdea

Helenizm'i kurtarmak amacıyla başlatıldığı savunulan 1821 Mora İsyanı, Yunanistan sınırlarını kesin çerçevede belirlememişti.[60] Yunanlar isyan

sonrasında elde ettiği ilk Yunan Krallık topraklarını yeterli bulmamış ve Helenizm'in asıl topraklarını dar ve kıraç sayılan Peloponez Yarımadası'nın dışında tanımlamışlardı.[61] Dolayısıyla isyan sonrasında kurulması muhtemel olan yeni devletin hudutlarına dair farklı kesimlerden farklı görüşler ileri sürülmüştü. Mesela Filiki Eterya için Yunanistan küçük bir toprak parçasından oluşurken Yunan Aydınlanmacılarından Konstantinos Polichroniadis sınırları geniş, büyük bir Yunanistan'dan bahsediyordu. Kimi Yunanlara göre Yunan Devleti'nin sınırları Tuna Nehri'ne kadar uzanan ve hemen hemen tüm Balkan topraklarını içine alan genişlikte olmalıydı. Kimileri de Mora İsyanı sırasında nerede savaşılmışsa o toprakların Yunanistan'a dâhil edilmesi tarafındaydı. Sonuçta 1827 yılında düzenlenen Trizinas III. Meclis toplantısında Yunan sınırları kesin çizgilere sahip olmuş ve *"Osmanlı Devleti'ne karşı silahlı mücadeleye giren ya da girecek olan bölgeler"* olarak belirlenmişti.[62] Lakin bu görüş de kendi içerisinde bazı çelişkiler barındırmaktaydı. Örneğin Filiki Eterya'nın üyelerinden biri olan Aleksandros İpsilantis, Mora İsyanını Eflak-Boğdan topraklarında sürdürmüştü ve bu görüşe dayanarak Eflak-Boğdan'ın da Yunanistan topraklarına dahil edilmesi gerekmekteydi. Oysa böyle bir toprak genişlemesi Yunanistan açısından mümkün değildi. Bazı Yunan Aydınlar ise Osmanlı'nın yıkılması halinde imparatorluk içindeki tüm Ortodoks Yunanları tek ve gerçek mirasçı saymış, dolayısıyla söz konusu topraklar da Yunan Krallık toprakları içinde düşünülmüştü. Örneğin Fenerli aydın Theodoros Negris'in, Yunanların kimler olduğuna dair hazırladığı katalogda Patrikhaneye bağlı tüm Ortodoks Hristiyanlar Yunan kabul edilmişti. Buna göre Bulgaristan, Sırbistan, Trakya, Makedonya, Peleponez, Atina, Epir, Teselya, Messolongi, Lamia, Livadia, Halkida, Rodos, Girit, Kıbrıs, Foça, Efes, Kayseri, İzmir, Ege Adaları, Midilli, Gökçeada, Sakız, Kiklad Adaları, İstanbul, Bursa, Antakya ve Suriye bölgesinde yaşayan Ortodoks Hristiyanlar Yunan olarak tanımlanmış[63] ve söz konusu bölgeler Yunanistan sınırına dahil edilmişti.

Yunanistan'ın ilk hükûmet başkanı İoannis Kapodistrias'a göre Helenizm'in sınırları Olympos Dağı'na ve Selanik Körfezi'ne kadar uzanmaktaydı.[64] Bu da neredeyse Makedonya topraklarının tamamının Yunanistan'a ait olması demekti. Kısacası sınırlar konusunda tek bir görüş etrafında birleşmeyen Yunanlar her kesimin kendi tahayyülüne göre farklı coğrafi konumlar tespit etmişti. Neticede Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında ilk kesin ve resmî sınır 7 Mayıs 1832 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması ile kabul edilen "Amvrakikos-Pagasitikos" sınır hattı olarak belirlendi. Üç Garantör Devlet (İngiltere-Rusya-Fransa) ve Osmanlı İmparatorluğu arasında Kalender Köşkü'nde imzalanan antlaşmaya göre Yunan Devleti'nin kuzeybatı sınırlarının Amvrakikos Körfezi'nde bulunmasına karar verilmiş; ancak kuzeydoğu sınırı belirlenmemişti. Londra'da yapılan yeni konferansta kabul

Yunanistan'ın bağımsızlığından sonra Yunanistan Krallığı (1833-1835)
Leibniz-İnstitut für Landerkunde

edilen Protokole göre (1832 Londra Protokolü) Lamia (İzdin) bölgesi Yunan Devleti'ne verilmiş[65] ve böylece Amvrakikos ve Pagasitikos koyları arasında Yunan-Osmanlı sınırı tanımlanmıştı.[66] Mora Yarımadası'nı, güney Rumeli'yi ve anakaraya yakın bir dizi adayı içine alan Yunan Devleti böylece ilk sınırlarla kıyaslandığında daha geniş hudutlara sahip olmuştu.[67] Ancak Yunan nüfusunun yaklaşık üçte biri, elde edilen bu topraklarda yaşamaktaydı ve Helenizm'in büyük bir kısmı hala Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kalmıştı. Dolayısıyla Yunanistan bağımsızlığını kazandıktan sonra topraklarını sürekli kuzeye, yani Osmanlı İmparatorluğu topraklarına, doğru genişleterek yayılmacı bir politika benimsedi.

Mora İsyanı sonunda hükûmet kurmak için 20 Ocak 1828 tarihinde bir İngiliz savaş gemisiyle Yunanistan'a getirilen Rusya'nın eski Dışişleri Bakanı İoannis Kapodistrias[68] 22 Ekim 1831 tarihinde başkent Nafplion'da faili meçhul bir cinayete kurban gidince[69] Büyük Güçler, 25 Ocak 1833'de, Bavyera Kralı I. Ludwig'in ikinci oğlu Wittelsbachlı Otto'yu Yunanistan'a getirmiş ve böylelikle Mutlak Monarşi rejimini kurmuşlardı. Lakin Otto tahta çıktığında henüz on yedi yaşında olduğundan Yunanistan'ı 1835 yılına kadar Armansperg, Maurer ve Heideck isimli üç danışmanı ile yönetti. Kralın naiplerinden biri

olan Bavyeralı Georg Ludwig von Maurer, 1835 yılında, *Yunan Ulusu* adlı kitabında *"ayrıcalıklı coğrafi konumu ve sakinlerinin entelektüel zekâsından ötürü Yunanistan'ın kaderinin Avrupa medeniyetinin ışığını Asya'ya yansıtmak olduğunu"*[70] yazmış ve Helenizm'in kültürel olarak Avrupalı olduğunu vurgulamıştı. Aslında bu ifadeden de anlaşılacağı üzere 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Avrupa kültürünün doğuya taşınmasında Yunanlara görev verilmişti.

Yeni kurulan Yunan Devleti'nin en önemli sorunu Yunan ulus kimliğini oluşturmaktı. Kendi bölgelerine geleneksel bağlılıklarını dile getiren Yunan vatandaşlarına bundan sonra devlete bağlılık anlayışının geliştirilmesi gerekiyordu. Lakin Yunan Devleti'nin Kral Otto ve Bavyeralı kurul tarafından idare edildiği Vavarokratia dönemi[71] (1833-1843) devletin kurumlarını Batı Avrupa modeli üzerinden biçimlendirip Yunan geleneğini arka plana itmişti. Dahası bağımsızlık mücadelesine fiilen katılmış; fakat zaferin nimetlerinden yoksun bırakıldığını düşünen Yunanlar, devleti içeriden kuşatan sıkı ve bir o kadar bunaltıcı Bavyera hegemonyasının beklenilen aidiyet duygusunu kazandıramayacağının da farkındaydı. 1835'te reşit olan Kral Otto, naipler kuruluna resmen son verip yönetimi tek başına ele alsa da Bavyeralılar Yunan devlet kademesinde hala etkin bir kimliğe sahipti.[72] Bu durum Yunanistan'daki gergin siyasetin bir diğer yönünü oluşturmaktaydı. Yeni Yunan Devleti'nin organizasyonu, Yunan gerçekliğinin özelliklerini hesaba katmadan, Bavyera feodal kurumlarının âdeta birer kopyası olmuştu. Yunan Devleti mega-feodal bir devlete dönüşmüş, devlet de Bavyera bürokratik yapısına göre örgütlenmişti. Üstelik Kral Otto'nun anayasal düzene geçmek istemeyişi ve mutlak hâkimiyetini devam ettirme ısrarı Yunan Devleti içindeki memnuniyetsizliği çok daha fazla arttırmıştı. Bunun sonucunda 3 Eylül 1843 tarihinde ordu, Dimitris Kallergis ve Giannis Makrigiannis önderliğinde, Saray'a karşı askerî bir darbe gerçekleştirildi. Kral Otto, darbecilerin öne sürdüğü tüm siyasi ve askeri talepleri kabul etmek zorunda kaldı. İmzaladığı ilk kararnamede en fazla otuz gün içinde Meclis'in toplanmasına karar verilmiş ve anayasa taslağını oluşturacak bir kurul görevlendirilmişti. Ayrıca devlet hizmetlerinde görev yapan tüm yabancıların görevden alınmasına ilişkin kararnameyi de imzalamıştı. Böylece Yunanistan erken bir dönemde liberal parlamenter demokrasi düzenine geçmiş oldu.[73]

Yeni meclis tarafından oluşturulan 1844 Anayasası'nın 3. maddesinde "Yunan vatandaşı kimdir?" sorusuna, anayasa maddesi gereğince "*Yunanlar kanun önünde eşittir ve kamu yükünü herkes servetine göre paylaşır. Tüm kamu mesleklerine yalnızca Yunan vatandaşları kabul edilmektedir. Yunan vatandaşları, devletin kanunlarına uygun olarak vatandaşlık özelliklerini kazanmış veya edinecek olanlardır*"[74] şeklinde açıklama getirilmişti. Söz konusu madde, sadece Yunan olmanın sınırlarını saptamamıştı. Aynı zamanda Yunan vatandaşlarının devlet kademelerinde yer alabileceğine dair bir imtiyaz da belirlemişti.

Lakin Yunan Meclisi'nde bu madde ile ilgili iki farklı görüş ortaya çıktı. 27 Ocak 1844 tarihinde gerçekleşen meclis görüşmelerinin 31. oturumunda bir grup, *Heteroktonlar*ın yani Yunan Krallığının ilk sınırları dışındaki bölgelerde yaşayan Yunanların Yunan bağımsızlık savaşının içinde yer alan *Otoktonlar* denilen yerliler ile aynı haklara sahip olmaması gerektiğini öne sürmüştü. Diğer grup ise *Heteroktonlar* ile *Otoktonlar* arasında herhangi bir farklılığın olmadığını dolayısıyla her iki tarafın da aynı haklardan yararlanması gerektiğini savunmuştu. Anayasa hazırlama komisyonunun üyesi olan ve Kral Otto döneminde İçişleri Bakanlığı görevini üstlenen Ioannis Kolletis bir *Heterokton* olarak özgürleşmiş Yunanlar ile "kurtarılmamış" Yunanlar (Yunanistan sınırları dışındaki soydaşlar) arasında eşitlik olması gerektiği görüşünü destekliyordu.[75] Kolletis'in mecliste yaptığı konuşmasında[76] konuyla ilgili düşüncelerini paylaşırken ilk defa Megali İdea ifadesini kullanmıştı: *"Ana vatanın bağımsızlığı için yardım etmeye yemin ettiğim o muhteşem anı hatırladığımda ürperiyorum. Yemin ettim. Hepimiz Yunanların ve tüm Hristiyanlığın özgürlüğü için her şeyimizi, hatta canımızı bile feda etmeye yemin ettik. Bu yemini edenlerin çoğu hala hayattadır. Beyler, siyasi İncilimiz olan Anayasa'yı yazmak için toplanmış olduğumuz bu kutsal yeminin bugün ne kadar büyük bir ağırlık taşıdığını hissetmeliyiz. Bu siyasi varoluşumuzun İncilidir. Şimdi iki İncilimiz olacak. İlki dinimize ait İncil, ikincisi devletimize ait İncil. Yunanistan coğrafi konumu itibariyle Avrupa'nın merkezidir. Sağ eliyle Batı'nın kollarını tutmaktadır, sol eliyle de Doğu'nun ellerini tutar ve Batı'yı Doğu'ya bağlar. Yunanistan'ın kaderi Doğu'yu aydınlatmaktır. Atalarımız ilkini gerçekleştirdi. İkincisi bize görev verildi. Beyler, bizler şanlı Yunanistan topraklarında yaşıyoruz. Doğu'yu aydınlatmalıyız. Bu yeminden ve bu Büyük Fikir'den (Megali İdea), milletvekillerinin yalnızca Yunanistan'ın kaderi hakkında değil, tüm Yunan ırkının yazgısı hakkında karar vermek için toplandıklarında daima ilham aldıklarını gördüm. Germanos'un, Zaimis'in, Kolokotronis'in, önceki ulusal meclislerin milletvekillerinin ve bu amaçla silaha sarılanların bugün burada olup, Büyük Fikir'den ne kadar uzaklaştığımızı görmelerini isterdim. Keşke hepsi burada olsaydı ve bana Büyük Yunanistan düşünden uzaklaştığımız yönünde hak verseydi. Biz Büyük Yunanistan yaratma fikrini ilk defa Rigas Fereos'un şarkısında duymuştuk. Bu ruhla tüm Yunanlar bir aradayız. Hedefimizin tamamını olmasa da bir kısmını kazandık. Şimdi ise Yunanlar ile Yunanlar arasındaki, Hristiyanlar ve Hristiyanlar arasındaki yanlış ayrımlarla uğraşıyoruz. Bir elimizde özgürlük bayrağını tutan bizler, genel olarak tüm Ortodoks Hristiyanların kurtuluşu için uzun yıllar emek verdik."*[77] Kolletis'in meclis konuşması bir kesim açısından büyük yankı uyandırmış, âdeta hafızalara kazınmıştı. Lakin Yunan milletvekillerini büyüleyen bu nutukta ne Megali İdea'nın tanımı, ne sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği ne de bu amaca nasıl ulaşılacağı fikri belirtilmişti. Dahası İstanbul ve Ayasofya'dan da en

ufak bahis açılmamıştı. Kolletis'in Megali İdea gibi bir ifadeyi söyleme gayesi ulusal bir hayal yaratmaktan ziyade politik bir meclis konuşmasıydı.[78] Zira Kolletis bir *Heterokton* idi.[79] Konuşmasını yaparkenki amacı Megali İdea'yı anlatmak değildi. Megali İdea Kolletis'in nutkundaki merkez vurgu olmadığından ideolojik bir konuşma olarak hazırlanmamıştı. Sadece hitap cümlelerinin arasına sıkıştırılmış sıradan bir deyim idi. Çünkü Kolletis'i ilgilendiren asıl mevzu, *Otokton* Yunan vatandaşları ile *Heteroktonlar*ın eşit olduğuna vekilleri ikna etmekti. Meclise sunduğu önerinin parlamentodan geçmesini sağlamaktı. Böylece *Heteroktonlar* da kamu görevlisi olarak atanabilecekti. Bu yüzden Kolletis hiçbir zaman Megali İdea'yı açıklama zahmetine girmedi. Zaten Megali İdea'dan tam olarak ne kastettiğini kendisi de bilmiyordu. Bu konuşmasında Kolletis, Helenizm'in iki varış noktasını vurgulamıştı. İlki Doğu'nun aydınlatılması, ikincisi Ortodoks Hristiyanların kurtuluşu idi. Yunan yayılmacı milliyetçiliği üzerinden bir içeriğe yer vermemişti. Kolletis Megali İdea'yı, ilk defa 1835 yılında Kral Otto'nun ulusal bayramların ve halk oyunlarının tertibi ve kutlanması konusunda Bakanlıklara gönderdiği önergeyi cevaplarken kullanmıştı. O dönem İçişleri Bakanı olan Kolettis, kralın önergede yer verdiği soruları ayrıntılı bir muhtırayla Fransızca yanıtlarken *grande idees* terimine yer verdi.[80] Yukarıda da değinildiği gibi Kolletis Megali İdea ifadesiyle tam manasıyla ne kastettiğini hiçbir zaman belirtmedi. Neticede Kolletis'in meclis konuşması tarihî bir nutuk olarak kaldı. Milletvekillerini ikna edemediğinden *Heteroktonlar* da yeterli oyu meclisten alamadı.

Kolletis'in Megali İdea'sı ne amaçla söylenirse söylensin pek çok açıdan hedefe ulaşmış bir slogandı ve *idee fixe* olarak Yunan kolektif belleğinde uzun yıllar hüküm sürdü. Oysa başta Yunan kamuoyunda herkes tarafından benimsenen bir görüş olmadığı için bazen kuşkuyla yaklaşıldı. Fransa'ya yakınlığı ile bilinen Kolletis, Fransız Partisi'nin başına geçtiğinde lakabı General Kolletis olmuştu. Megali İdea'yı "Katolik virüsü" olarak tanımlayan bazı Yunanlar Kolletis'i de bu mikrobu Yunanistan'a bulaştırmakla suçlamışlardı. Örneğin *Aion* gazetesinde çıkan köşe yazısında Ortodoksluğun Batı tarafından tehdit edildiği; Kolletis'in izlediği Fransız politikasıyla da bu duruma hizmet ettiği söylenmişti: *"Megali İdea pek çok kişiyi heyecanlandırdı. Bunu hissetmeyen çok az kişi vardır. Oysa Yunanistan'ın bedeninin içinde sürünen zehirli bir yılandı. Artık Kolletis öldüğüne göre, dünyayı sahte vatansever fikirlerle baştan çıkarmak Katoliklerin ve Fransız propagandasının bir hilesidir. Megali İdea'nın varlığı Katolik diplomasisinin yardımıyla devam etmektedir. Pek çok kişi Kolletis'i Megali İdea'nın babası olarak görüyor. Bu adam, 1844'ten bu yana ne bakan, ne milletvekili, ne de başbakan olarak önemli bir şey yapmadı. Bu adam Yunan ırkı için nasıl Büyük Fikir tasarlayabilirdi? Büyük olanın kaynağı Yunanistan'da değil Batı'dadır. Kolletis'te değil, Fransa'dadır. Helenizm'in değil, Katolikliğin,*

Papalığın Megali İdeasıdır. Megali İdea'nın arkasına saklanan bir birlik vardır. Bu birlik, kiliseler ve Papa'dır."[81]

Kolletis meclisteki konuşmasını yapmadan birkaç ay önce Yunan şair Aleksandros Soutsos da benzer bir ifadeyi 1843 yılında yayımladığı şiir kitabında dile getirmişti: *"Eğer bir gün Yunan Ulusunda Büyük Fikir (Megali İdea) oluşursa, işte bu düş ulusun işlevini yitirmiş organlarını yeniden canlandıracaktır. Bu düş ki Komnena atalarının İmparatorluk mirasında hak iddia edebilecektir. Kim buna direnebilir ki? İçeride ya da dışarıda kim bu evrensel sesi susturabilir ki?*"[82] Soutsos'un Megali İdea ile kastettiği Bizans İmparatorluğu'ydu ve Komnenos İmparatorluğu'nun yeniden Helenleştiğini ve bunun evrensel bir talep haline gelebileceğini tasavvur etmişti. Oysa Kolletis'in konuşmasında belirttiği Megali İdea, Soutsos'un şiirindeki anlamdan oldukça farklıydı. Kolletis, Megali İdea terimi ile Yunan Krallığının içindeki ve dışındaki Yunanları kastetmekteydi.[83] Lakin tüm soydaşları kurtarma ya da Yunanistan çatısı altında bir araya getirmekten bahsetmemişti.[84] 1844-1847 yılları arasında başbakanlık yaptığı süre boyunca, her ne kadar kendi fikri olsa da Megali İdea ile ilgili hiçbir rasyonel adım atmadı. Megali İdea, 19. yüzyılın ilk yarısında sıradan bir meclis konuşmasında ifade edilen bir kavram olmanın ötesine geçmedi.

1847 yılında Kolletis öldüğünde, artık Yunan siyasetine Megali İdea adında yeni bir terim girmişti. Fakat kendisinden sonraki siyasiler de bu konuda aktif bir politika izleyememişlerdi. Bunun en önemli nedeni Yunanistan'ın ulusal kaderini belirleyenlerin Yunan politikacılar değil tamamen Büyük Güçler olmasıydı. Büyük Güçlerin rızası ve teşviki olmadan hiçbir siyasi karar alamayan Yunanistan, bu koşullar altında, kendi iç politikasında etken bir role sahip değildi. Konuyla ilgili en isabetli örnek Temmuz 1828'de hükûmet Başkanı Kapodistrias'ın Yunan isyanının önde gelen isimlerinden Hristodoulos Hacıpetros'un zafer sarhoşluğuyla İstanbul'u alma önerisine verdiği cevaptır. Hacıpetros Ruslarla birlik olup Türklere karşı savaşmayı böylece Yunanistan'ın sınırlarını genişletmeyi önerir. Bunun üzerine Kapodistrias alaycı bir üslupla teklifi şu sözlerle yanıtlar: *"A, a! Nereye gidiyorsun topal horoz? İstanbul'a gidiyorum. Eğer seni bırakırlarsa yolun açık olsun... Hadi diyelim ki İstanbul'a girmeyi başardık. Avrupa bizi yine geri püskürtecektir. Çünkü Yunanistan'ın geleceği bundan sonra kendi verdiğimiz mücadele ile değil Avrupa'nın kalemi ile belirlenecektir.*"[85] Benzer bir görüş 1867 yılında Yunan siyasetçi Epameınondas Deligeorgis'in Girit ayaklanması ile ilgili yaptığı meclis konuşmasında da dile getirilir: "*Biz beyler, Avrupa'yı kavganın yayılmasını istemediğimize ikna etmek için elimizden geleni yaptık. Eğer biz bir hükûmet değil de sıradan insanlar olsaydık, siyasetçi olarak değil de sadece kendi aramızda tartışıp fikirlerimizi dile getirseydik, o zaman Yunanistan'ın Doğu'nun bayraktarı ve ilk Hristiyan krallığı olması gerektiğini söylerdik. Yeniden doğuşun devamı ve köleleştirilmiş Yunan*

halklarının kurtuluşu için gece gündüz savaşmalı ve çabalamalıyız. Ama biz hükümetiz ve başka görevlerimiz de var. Farklı düşünmeliyiz, farklı konuşmalıyız, farklı davranmalıyız. Milletler, özenle yönetilmezlerse ve yönetenler politikalarına sınır ve kısıtlama getirmezlerse kaybolup yok olurlar. Mutlak hareket özgürlüğümüz de yok beyler. Ne yazık ki Büyük Güçler, önlerine Doğu Sorunu geldiğinde, Hristiyanlara karşı duydukları görevin sesine kulak vermiyorlar. Bu da Doğu meselesinin bizim harcımız olmadığını kanıtlıyor."[86]

Anlaşıldığı üzere Yunanlar Doğu Sorununu tek başına çözemeyeceklerini ve kapasitelerinin çok üstünde olduğunu başından beri biliyorlardı. Aslında Kolletis de Megali İdea'nın fikir babası olmasına rağmen politik hayatının hiçbir döneminde bu siyasi sloganı toprak genişletme olarak düşünmemiş; bunu uygulamaya dahi cesaret edememişti. Nitekim başbakan olmadan kısa bir süre önce Megali İdea'nın Osmanlı topraklarına herhangi bir taarruz fikri olmadığını dönemin Fransa Dışişleri Bakanı François Guizot'a ifade eden Kolletis[87], propaganda amaçlı dile getirdiği konuşmasında Yunan topraklarının içeriği, genişliği hakkında en ufak bilgiye yer vermemişti: *"Üzülerek görüyorum ki siz Fransızlar benim hükûmetimin Osmanlı Devleti sınırlarına taarruza geçeceğimiz düşüncesine sahipsiniz. Bu endişenizi gidermeyi kendime görev bilirim. Gerçek şudur ki Yunanistan'ın olması gereken sınırları şu an sahip olduğu sınırları değildir. Türkiye'nin boyunduruğu altında kalan Yunan nüfus bölgelerinin özgürlüğüne kavuşma şansına sahip olmuş Yunanistan ile kuvvetli bir bağı bulunduğuna inancım tamdır ve değişmezdir. Yunanistan'ın sahip olması gereken toprakları Londra Protokolü'yle kendisine verilenden çok daha büyüktür. Benim inancım bu yöndedir. Ancak Yunanistan'ın bu görevi Osmanlı'yı işgal ederek ve onunla silahlı bir mücadeleye girerek yerine getirmesi hiçbir zaman aklımın ucundan bile geçmedi. Bir gün gelecek, bu durum zaten kendiliğinden böyle sonuçlanacak. Bizim tek başına yapamadığımızı, zaman, bir gün kendisi gerçekleştirecek. Şayet bizim bunu bugün gerçekleştirmemiz hem bir kargaşa yaratır hem de Yunan Krallığını tamamen tehlikeye düşürür. Netice itibariyle ben bugünkü statükonun korunması tarafındayım. Saygıdeğer dostum, ben başbakan olduğum müddetçe Türkiye bizim tarafımızdan hiçbir tehdide maruz kalmayacak. Size bunu garanti ederim.*"[88]

Kolletis, Büyük Güçlerin Yunan dış politikasındaki belirleyici rolünün farkındaydı. Onların onayı olmaksızın tek bir adım dahi atılamayacağını gayet iyi biliyordu. Yunanistan Doğu Sorunu konusunda Büyük Güçlerin dediklerini tıpa tıp dikte eden uysal bir öğrenci gibi davranıyordu; böyle de olmak zorundaydı. Zira 19. yüzyılda Avrupa'nın dizginlerini elinde tutan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun başbakanı Prens Clemens Metternich, Avrupa'nın siyasal sahnesine egemen olmuş; Fransa ve İngiltere'nin aksine, bir devletin sınırları içinde kalan bağlı ulusların bağımsızlık mücadelesine karşı çıkmıştı. Yani Metternich, halklara self-determinasyon ilkesinin uygulanmasının içinde

Alman, Slav, Macar ve İtalyan unsurları barındıran Habsburg İmparatorluğu'nu ortadan kaldıracağını düşünüyordu. Dolayısıyla İngiltere ve Fransa, siyasal kararlarını alırken Avrupa topluluğu için önemli gördüğü Avusturya devletini göz ardı edemezdi. Çünkü Avusturya coğrafi açıdan Avrupa'nın ortasında yer alıyordu. Doğuda Rusya ya da batıda Fransa ile müttefik olması Avrupa'nın dengesini tamamen değiştirebilirdi. Avrupa'nın denge anahtarına sahip olduğunu düşünen Metternich ise Avusturya'nın statükosu korunduğu müddetçe Avrupa'nın dengesinin sağlanabileceğine inanıyordu. Dünya barışının sürdürülebilirliği hareketsizlikti. Yani mevcut düzenin hiçbir şekilde değişmemesiydi. Bu da monarşi ilkesinin korunması ile mümkündü. Metternich'in 1815 yılından itibaren izlediği "Avrupa Uyumu"[89]; Avrupa'yı birbirinden ayrı ve birbirleriyle savaşan uluslar olarak değil, tek ve bölünmez bir ulusun yaşadığı "Avrupa Cumhuriyeti" şeklinde idealize etmişti.[90] Öte yandan Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunmasını da gereklilik olarak görüyordu. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması bir dünya savaşına yol açabilirdi. Metternich'in başlıca kaygısı, Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması sonucunda Avrupa'daki güç dengesinin bozulmasıydı. Bilhassa Rusya'nın bölgeye yönelik olası planlarından endişe duyuyordu. Bu nedenle 18. yüzyılın sonlarından itibaren Avusturya Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikasını benimsemişti.[91] Lakin Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikası katı ve değişmez değildi. Farklı dönemlerde farklı çıkar ağlarında Habsburglar doğu misyonunu yeniden yorumlamıştı. Yine de Avusturya'nın Polonya'daki çıkarları ve Rusya'yı Balkanlar'dan uzak tutma eğilimi Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan Balkanlar'daki Hristiyan topluluklarının karşısında Osmanlı'nın yanında yer almayı gerekli kılmıştı. İngiltere'nin de Osmanlı politikası Avusturya'dan farklı değildi. İngiltere de Doğu'da statükonun korunması ve devamından yana bir politika benimsemişti.[92] İngiltere, Doğu Sorunu konusunda Büyük Güçlerin beraber hareket etmesi gerektiği görüşünü savunduğundan Osmanlı'nın kaderi konusunda da beraber hareket etmeye gayret ediyordu. Fransız diplomat Guizot da, başbakan olmadan kısa bir süre önce Kolletis'e gönderdiği mektupta Megali İdea ile ilgili bazı tavsiyelerde bulunmuştu: *"Yunan ırkının geleceği konusunda çok kaygılı olduğunuzu anlıyorum. Bu ırkın geleceğinin sizin düşüncelerinizde ve politik eylemlerinizde ne kadar önemli olduğunu biliyorum. Ben de bu geleceğe neredeyse sizin kadar inanıyorum. Ama hata yapmayın. Bu gelecek yarın gelmiyor. Bu gelecek çok mu uzak? Bilmiyorum... Bildiğim şey geleceğin yakın olmadığı. Bunu mutlaka düşünün Bay Kolletis. Avrupa, yani Avrupa derken hem dostlarınızı hem de düşmanlarınızı kastediyorum, Osmanlı Devleti'nin bir an önce yıkılmasını istemiyor. Avrupa bu gerilemeyi ve bu gerilemenin sonuçlarını geciktirmek için elinden geleni yapacaktır. Eğer Avrupa sizin, Avrupa'nın ertelemek istediği bir*

olayı gerçekleştirmeye çalıştığınızı düşünürse, o zaman Avrupa siyaseti size karşı dönecektir ve en iyi dostların sana yardım etmek için hiçbir şey yapamayacaklardır. Bu konuda herhangi bir hataya düşmenizi istemiyorum. Avrupa kesin bir karar vermiştir ve Yunanistan Avrupa ülkelerine şantaj yapamaz. Sizden içinizdeki duyguları bastırmanızı istemiyorum. Sizden sadece duygularınızın sizi yönlendirmesine izin vermemenizi istiyorum. Çünkü o zaman hiçbir kazancınız ve faydanız olmaz. Bana güvenin. Yunanistan'ın içeriden iyi yönetilen, dışarıdan tehdit edilmeyen bir devlet olması için tüm dikkatinizi iç siyasetinize verin. Bugün için yapılabilecek ve yarına hazırlanmada etkili olan tek şey budur."[93] Aslında Guizot'un mektubundan da anlaşılacağı üzere Büyük Güçler Yunanistan'a Megali İdea konusunda tek başına karar veremeyeceğinin üstü kapalı uyarısını yapmıştı. Hiçbir politikacı Megali İdea'nın gerçekleştirilmesine yönelik herhangi bir siyasi program oluşturamadı. Kolletis'in dünyasında Megali İdea, "bir şey kırk defa söylenirse gerçekleşir" kehanetine teslim edilmiş pasif bir amaçtı. Yunan kamuoyu tarafından pasif siyasete teslim edilen Megali İdea Büyük Güçlerin tüm uyarı ve engellerine rağmen yine de hayata geçirilmeliydi. Zira bu "talih avcılığı" eninde sonunda Yunanistan'a yaşama alanı bırakmayacak ve yok olmasına sebep olacaktı: *"Bugün neden sınırlarımızın genişlemesini istiyoruz diye bağırıyoruz ki? Bugüne kadar bu konuda hiçbir şey yapmadık, şimdi de yapmıyoruz. Çulsuz Yunanistan'ın yok olmaması için bu genişlemenin kaçınılmaz olduğunun anlaşılacağına inanıyorum. Ama gerçek şu ki, bir insan üç gün kendinî odasına kilitler ve 'yiyeceğim, yiyeceğim, yiyeceğim' deyip yemeğine dikkat etmezse, sonunda yemek yiyemez ve açlıktan ölür.*"[94]

19. yüzyıl ortalarında Yunanistan'ın tek gayesi Avrupa'yı Megali İdea ülküsü konusunda ikna etmekti. Yunanlar dillerine âdeta pelesenk olmuş bu ulus ülküsünün içini tam dolduramasalar bile bir gün gerçekleşme hayaline hep inanmışlardı. Sadece bu konuda Batılı güçlerin desteğini bekliyorlardı. Öte yandan Avrupa basını bu kadar ısrar edilen bir konuda Yunanların tek başına hareket edememesini de trajikomik buluyor; gazete köşelerinde satirik bir dille eleştiriyordu. Megali İdea Yunanların mutlak suretle sahip çıkması gereken bir ülkü olmalıydı ve bu amaçla yol almalıydı. Kendisinin bile tam inanmadığı bir ülkünün bir gün gerçekleşme ihtimali tartışılırdı. Örneğin Amerika'nın Yunanistan Büyükelçisi Charles K. Tuckerman (1827-1896), *Günümüz Yunanları* adlı eserinde bu görüşü şöyle desteklemekteydi: *"Yunan ruhu Doğu'yu ıslah etmeye mahkûmdur. Helenizm, Yunanların kendilerine ait saydığı toprakları Helenleştirmek zorundadır; çünkü burada esas olarak Yunanların soyundan geldiklerine inanan, Ortodoks veya Yunan Kilisesi'ne mensup, Yunan dilini konuşan bir halk yaşamaktadır. Bu nüfus, günümüz Yunanistan'ının nüfusundan çok daha fazladır. Özgür Yunanlar onları korkunç bir yabancının esareti altındaki kardeşleri olarak görmektedir. Yunanların kendisi Megali İdea'nın bir*

hayal olduğunu kabul edebilir ve yabancılarla birlikte ironik bir şekilde gülebilir. Ama kalbinin derinliklerinde bu fikri sanki dinî bir inançmış gibi sevmektedir. Dahası bir ütopya ile değil de iç meselelerle uğraşmanın daha iyi olduğunu bilmesine rağmen bu hayalin gerçekleşebileceğine inanmaktadır. Yunanlar hiç kimseye Megali İdea düşünden vazgeçmesini tavsiye etmeyecektir. Çünkü derinlerde kendisi de Megali İdea'nın asla terk edilmemesi gerektiğini düşünmektedir."[95] Yunanistan'da Megali İdea'nın belirli bir amaca hizmet eden programı olmadığından kim nasıl yorumluyorsa o şekilde anlam kazanmıştı. Elbette her akımın içinde çok sayıda ideolojik ve politik nüanslar, hatta yerel farklılıklar olması doğaldı.[96] Megali İdea da tüm farklı alanlarda ve zamanlarda kendine yer açmış bir kavram olarak birçok manada kullanılmıştı. Örneğin eğitim alanında Megali İdea, ülkenin gelişimi için Megali İdea, 1821 mücadelesi sırasında bağımsızlığın devamı için Megali İdea.[97] Kısaca ülkenin gelecekle ilgili tüm kaygıları Megali İdea adlı bir kutunun içine girmişti. Gerek halk gerekse politikacılar Yunanistan'ın bu yolda bir geçiş döneminde olduğuna inanıyor ve bir gün mutlaka çözüme kavuşturulacağını düşünüyorlardı. Yunanistan'ın temel motivasyon kaynağı olarak ön plana çıkan Megali İdea'nın, gelecekte ülkenin ekonomik, politik ve askerî tıkanıklığını açacak bir anahtar gibi muhafaza edilmesine karar verilmişti.

Aynı dönemde İtalya'da Giuseppe Mazzini liderliğindeki bir grup devrimci düşünür, "Yeni Avrupa" ve "Halkların Avrupası" kod adlarıyla Avrupa haritasını ve fizyonomisini değiştirecek teoriler geliştirmişti. Mazzini'nin teorisine göre Yunanistan, Büyük Güçlerin politikalarının kurbanı olmuştu. Çünkü zamanının en görkemlisi olan şanlı bir devrimin ardından, 900 bin nüfuslu küçük bir devlet yaratılmıştı. Yunanistan'da büyük bir Megali İdea coşkusunun hâkim olduğunu gören Mazzini'nin teorisine göre, "Yeni Avrupa'da" Yunanistan; Epir, Makedonya, Arnavutluk, Rumeli, İstanbul, Karadeniz, Küçük Asya, İyon Adaları, Kıbrıs ve Ege Adaları'nın tamamını içermeliydi.[98] Yunanistan, İstanbul'un ötesine yayılmalı ve er ya da geç Doğu'daki uygarlaştırma misyonuna başlamalıydı. Megali İdea, Mazzini'yi, diğer Balkan halklarını da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı genel bir isyana sürükleyeceğine inandırmıştı.[99] Oysa İtalyan devrimcinin atladığı bir husus vardı. Megali İdea böyle bir dinamizmden yoksun olmakla birlikte, aynı zamanda bölgesel "Megali İdea'ların" hızla geliştiği Balkan ülkelerinde rekabete yol açmıştı. Üstelik Mazzini'nin teorilerinin "Yeni Avrupa'ya" yönelik ilk uygulaması 1830'larda, yani Yunanlar için Megali İdea'nın henüz var olmadığı dönemde başlamıştı. Dolayısıyla Megali İdea, 19. yüzyılın başlarında daha gelişme aşamasındaydı ve politik-ideolojik bir terim olarak bile formüle edilmemişti.[100] Aslında 1840'lı yıllarda Yunanistan ve İtalya birçok bakımdan paralel ve benzer bir tarihsel yol üzerinde ilerliyordu. İtalya'da bu süreç

Risorgimento[101] terimiyle tanımlanmış ve Yunanistan'da da Megali İdea ile özdeşleştirilmişti.[102] 19. yüzyılın başında yeni toplumsal güçlerin ve yeni fikirlerin ortaya çıkması nedeniyle *Risorgimento* ya da *Megali İdea* terimleri ışığında ülkelerin siyasi birleşme süreci başlamıştı. Sonraki nesillerin farklı değerlendirmelerine rağmen *Risorgimento* ve *Megali İdea*, her iki yarımadada ulusal devletin oluşumuna yol açan kurumlar, fikirler ve siyasetteki tüm değişiklikleri ifade etmiş ve derinden etkilemiş bir ideolojiydi. Bu fikirler dönemin hem siyasi hem de entelektüel hayatına egemen olan iki büyük ideolojik ve siyasi akımı oluşturmuştu. İlki ılımlı liberaller ikincisi de demokratlar. Giuseppe Mazzini önderliğindeki demokratlar 1789 devriminin siyasi geleneğini ve İtalyan Jakobenliği, Karbonarizm, Masonluk ve restorasyon döneminin gizli topluluklarını devam ettirdiler. Demokratların diğer ülkelerin özgürlük hareketleriyle de bağlantıları vardı ve mücadelelerinin ortak hedefleri olduğunu düşünüyorlardı. Amaçları tüm ulusların kendi veya yabancı tiranlardan kurtulmasını sağlamak ve Fransız Devrimi'nin ilkelerini Avrupa'nın tüm özgür uluslarının federasyonu içinde uygulayacak cumhuriyetçi devletlerin kurulmasına destek vermekti. Restorasyon döneminden itibaren birbirini izleyen yerel isyanlar ve küçük ayaklanmalar düzenleyen demokratlar, 19. yüzyılın bağımsızlık hareketlerini tercih edip yönlendirmeye çalıştılar.[103] Mazzini'nin yardımcısı Emilio Usiglio da bu ideolojiyi Yunanistan'da yaymak için ilk kez 1835 yılında Korfu'ya hareket etti. Usiglio'nun nihai hedefi, Mazzini'nin fikirleri doğrultusunda Yunanistan'da gizli bir cemiyetin kurulmasıydı. Ancak gizli dernek üyelerinin hareketlerini izleyen Avusturya polisi, Yunan hükûmetini Usiglio'nun Yunanistan'a gelmek üzere olduğu konusunda uyarmıştı. Böylece Usiglio'nun 1835 yılındaki girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Usiglio iki yıl sonra yeniden denemek üzere Mayıs 1837'de Atina'ya gelmiş; ancak dört ay sonra sınır dışı edilmişti. Böylece Usiglio'nun misyonu başarısızlıkla sonuçlandı. Zaten o dönem Yunan toplumu da özgürleşme meseleleriyle uğraşmaya hazır değildi. 1841-1843 yıllarında Yunanistan'da yaşanan ciddi ekonomik kriz ve 3 Eylül 1843 darbesi, Yunan toplumunun kurtarıcı olma gibi bir düşünceye sahip olmasını engellemişti. Bu yaşanan olaylar sonrasında Yunan toplumu, kuruluşundan bu yana ilk kez, siyasilere karşı tepki vermişti. Böylesi bir ortamda Kolettis'in meclisteki nutkunda belirttiği Megali İdea'nın kurtarıcı içeriği, kendinî kurtarmaktan aciz bir Yunanistan düşünüldüğünde, zaten mümkün olamazdı.[104] Dolayısıyla Megali İdea kurtarıcı misyonunu bir süre rafa kaldırıp eski menkıbelerinden yola çıkarak atalarının mirasını aramaya çıktı. Helenizm'in ulusal merkezinin İstanbul olduğunu düşünen Yunanlar, 1850'lerde, Megali İdea'yı İstanbul'da bir Yunan İmparatorluğu kurmak yani Doğu Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak olarak yorumlamıştı.

Seyhun Binzet Özel Arşivi

Bizans'ın Yeniden Dirilişi

Osmanlı İmparatorluğu 1821 Mora İsyanından sonra Avrupa'daki topraklarının bir bölümünü kaybetti. Yaklaşık bir yıl sonra da Kuzey Afrika'daki topraklarından Cezayir elden çıktı. Tüm bu toprak kayıplarının ardından Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'ın bağımsızlığını sağlamak ve Suriye'yi ele geçirmek amacıyla 1831'de Osmanlı'ya karşı ayaklanması devleti

içinde bulunduğu krizden daha karmaşık bir duruma sürüklemişti. Osmanlı Devleti'nin bir valisinin ayaklanmış olması kısa bir süre sonra İngiltere, Rusya ve Fransa arasındaki siyasi rekabetin[105] arasında meselenin bir "Doğu Sorununa" dönüşmesini sağladı. Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı isyan bayrağı açması İngiltere, Fransa ve Avusturya açısından öncelikli bir meseleydi. Zira Mısır gerek İngiltere gerekse Fransa'nın yakın markajındaydı. Çünkü Kuzey Afrika toprakları İngiliz-Fransız mücadelesinin ana eksenini oluşturuyordu. İngiltere, Ekim 1805 Trafalgar zaferinden[106] itibaren kendisini Akdeniz'in tek hâkimi olarak kabul ettirdiğinden bu üstünlüğü gölgeleyebilecek herhangi bir teşebbüse mani olma refleksindeydi. Özellikle Fransa'nın Akdeniz'in güney kıyıları ile ilgilenmeye başlaması en az Rusya kadar İngiltere'yi de endişelendirmişti. Osmanlı İmparatorluğu ise İngiltere ve Rusya'nın mücadele alanıydı ve bekası her iki tarafı da yakından ilgilendiriyordu. Rusya ile rekabet halinde bulunan Avusturya da Osmanlı İmparatorluğu nedeniyle Mısır sorunu ile dolaylı olarak ilgilenmekte, Prusya ise Avusturya siyasetini takip etmekteydi. Ezcümle, Mehmet Ali Paşa, tüm bu güç dengesi arasında aynı zamanda bir "Avrupa Sorunu" halini almıştı.[107] Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle olan çıkar çatışmaları[108] göz önüne alındığında Konya'ya kadar gelen Mehmed Ali'nin Anadolu'ya girip İstanbul'un yolunu tutması karşısında[109] yardım talebinde bulunacağı tek devlet İngiltere idi. İngiltere de Doğu Akdeniz ticaretini korumak için İstanbul'u her türlü saldırıya karşı korumaya kararlıydı. Ancak Osmanlı Devleti'nin yardım talebi karşısında kendi iç siyasetindeki sorunları -Belçika ve Portekiz- bahane ederek hareketsizlik politikasını tercih etti. Osmanlı Devleti'nin Londra'daki temasları başarısızlıkla sonuçlanınca bu sefer çare Rusya ile yakınlaşmada bulundu. Rusya, Mehmet Ali'nin kuracağı kuvvetli bir devlet yerine zayıf bir Osmanlı'yı tercih ettiğinden Osmanlı Devleti'ne doğrudan askerî yardımda bulunma kararı aldı. Nitekim Lord Grey'in kabinesinde Dışişleri Bakanı olan Lord Parlmerston'a göre Rusya'nın gerçek niyeti Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılması değil; Rusya'nın koruyuculuğu altına girmesiydi.[110] Rus askerî kuvvetlerinin Beykoz'da karaya çıkması başta Fransız ve İngilizleri telaşlandırmıştı. Büyük Güçlerin yoğun baskısı altında kalan II. Mahmud 14 Mayıs 1833 tarihinde Kütahya Antlaşması'nı imzalayarak Mehmed Ali sorununu geçici bir süre çözebildi. 8 Temmuz 1833 tarihinde Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Hünkar İskelesi Antlaşması ile iki devlet arasında bir ittifak kuruldu. Böylece Rusya'nın güçsüz bir Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi himayesi altında koruma politikası bu antlaşmayla doruk noktasına çıkmıştı.[111] Bu ittifaktan en fazla rahatsızlık duyan taraf İngiltere idi. Söz konusu antlaşma İngiliz-Fransız iş birliğini yeniden gerekli kılmıştı. İngiltere ve Fransa, 26 Ağustos 1833'te Osmanlı Devleti'ne ortak bir nota göndererek Osmanlı-Rus ittifakını geçersiz saydıklarını bildirdiler. İngiltere

Dışişleri Bakanı Lord Palmerston Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'nın değil Avrupa'nın koruması altında kalmasından yanaydı. Parmerston'a göre Osmanlı Devleti Avrupa'nın koruması altında barış içinde yaşadığı ve içeride de gerekli reformları yaptığı müddetçe yeniden saygın bir güç olabilirdi. Hünkar İskelesi Antlaşması, Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakmama kararı alan İngiltere açısından büyük ders olmuştu. Fransa yeni bir krizin çıkması taraftarı değildi. Rusya da antlaşma ile elde ettiği avantajları kaybetmeyi göz almak istemiyordu. Avusturya ise Batılı devletlerle birlikte hareket etme niyetindeydi. Dolayısıyla beş devletin bu konvansiyonu Osmanlı topraklarının korunması yönünde bir senet oluşturmuştu.

1833 yılından itibaren Doğu Sorunu ekseninde cereyan eden tüm bu siyasi olaylar Yunanistan'da Osmanlı İmparatorluğu'nun artık parçalanmaya başladığına dair umutları canlandırmıştı. Bu nedenle 5 Haziran 1833'te Kral Otto ilk yurt dışı gezisinde İzmir'i ziyaret etmiş ve sembolik olarak onların kralı olduğunu göstermek istemişti. Kral bu geziyle, Yunanlara ulusal sorunun çözümünden yana olduğunu, Osmanlı Rumlarına da yeni kralın kendileriyle ilgilendiğini ispatlamak amacındaydı. Her ne kadar Kral Otto ilk başta İstanbul'u ziyaret etmek istediyse de Sultan II. Mahmud, Ağustos 1833 tarihinde Yunan Krallığı tarafından Babıali'ye tam yetkiyle görevlendirilen Yunan elçisi Konstantinos Zografos'a (1796-1856), kralın teklifini kabul etmediğini bildirdi.[112] Sonunda Kral Otto'nun özel bir ziyaretle İzmir'e gitmesi kararlaştırılmış; bahane olarak da kardeşi Bavyeralı Maximilian'ın İzmir'de olması gösterilmişti. Yani Kral Otto kardeşiyle buluşmak için güya İzmir'de bulunacaktı. İzmir limanına varan Kral, ellerinde Yunan bayraklarıyla İzmirli Rumlar tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. İzmir'de dokuz gün kalan Otto, Rum okullarına, hastanelere ve kiliselere çeşitli ziyaretler gerçekleştirip İzmirli Rumlarla bir araya geldi. Bu sırada Aya Fotini Kilisesi'nde düzenlenen dinî ayine de katılan Kral Otto'ya İzmir Metropoliti Serafim övgü dolu sözler söylemiş ve Yunanistan lehine vatansever bir konuşma yapmıştı. Kral Otto İzmir'den ayrıldığında Patrik I. Konstantinos İzmir Metropolitliğine 21 Temmuz 1833 tarihli iki ayrı mektup gönderip Sultan'ın emriyle Serafim'i azletti: *"Ayrıcalıklı herhangi bir toplumda her tebaanın en önemli siyasi görevlerinden biri hükümdarına olan sadakatidir. Bunun için de kamu görevinde bulunan birinin konuşması veya davranışı sırasında uyulması gereken belirli kurallar vardır. Yalnızca asıl hükümdara verilmesi gereken belirli değerler vardır. Dolayısıyla, eğer bu tür resmî onurlar yabancı bir hükümdara çok güçlü bir şekilde ve alenen veriliyorsa, o zaman böyle bir hata yapan kişi kendi görevlerini unutmuştur. Bu türden bir hata sizin Metropolitliğinizde de gerçekleşmiştir. Kral Otto, İzmir ziyareti sırasında alkışların, yüksek sesle selamlamaların ve sloganların kahramanı oldu. Metropolit olarak Kral Otto'ya elbette büyük saygı göstermeniz gerekir;*

ama aynı zamanda kudretli Sultanınıza daha büyük bir sadakat ve teslimiyet göstermeniz beklenir. Yapılan bu hatadan ötürü Metropolit Serafim'i görevinden azlettiğimizi bildiririz."[113] Patrik I. Konstantinos, İzmir Metropolit'i Serafim'i diğer metropolitlere kötü örnek olduğu gerekçesiyle Bursa'ya sürgüne göndermiş ve yerine de Metropolit Hrisanthos'u getirmişti. Patrik'in bu mektupla Rumlara verdiği mesaj açıktı: Seçkin bir sınıf olarak nitelendirdiği Rumlar devlete ve Sultan'a tam bağlı olmalı ve kötü örnek oluşturacak bu türden küstahlıklardan uzak durmalıydı. Mektubun sonunda yer alan *"Hepinizi en adil Sultan Mahmud'a daha nice yıllar ömür versin diye Tanrı'ya dua etmeye çağırıyorum. Hepimiz onun rahmetinin gölgesinde rahatlık ve mutluluk içinde yaşayalım*"[114] sözleri Patrik'in Rumlara gerçek vatanlarının Türkiye olduğunu hatırlatma gayesiydi.

Kral Otto'nun Türkiye'ye gitmeye nasıl ikna olduğu muallaktır. Zira Otto'nun Türkiye'ye karşı bakış açısı olumsuzdu ve Türkiye ile dostane ilişkiler kurulmasından yana değildi. Örneğin Osmanlı hükûmeti Yunanistan'a, mütekabiliyet şartıyla İstanbul'da bir Yunan büyükelçiliği inşa etmesi için arsa önerisinde bulunmuş; fakat Otto, böyle bir eylemin Türkiye'nin İstanbul'daki egemenliğinin Yunanistan tarafından resmen tanınacağı endişesiyle teklifi reddetmişti.[115] Çünkü 1830'lu yıllarda Helenizm'in ulusal merkezinin İstanbul olduğu düşünülüyordu. Yunan ulusunun hayali İstanbul'da bir Yunan İmparatorluğu kurmaktı. Yani Megali İdea bu dönem Doğu Roma İmparatorluğu'nun yeniden canlandırılması demekti. Bu düşün gerçekleşmesi için de Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması gerekiyordu. Öyle ki 1834'te Yunan Devleti'nin başkentinin Nafplion'dan taşınmasıyla ilgili tartışmalar yapılırken hangi şehrin başkent olması gerektiği hususunda mecliste büyük bir tartışma yaşanmıştı. Kolletis, Yunanistan'ın resmî bir başkentinin olmaması gerektiğini; çünkü yalnızca İstanbul'un Yunan Devleti'nin başkenti olarak kabul edilebileceğini ifade etmişti.[116] Neticede Eylül 1834'te Atina'nın başkent seçilmesine karar verildiğinde bile Yunan zenginler çok yakında İstanbul'un başkent olacağına inandıklarından geçici gördükleri Atina'da evlerini kurmak istememişti.[117] İstanbul, Yunan tahayyülünde o kadar saplantılı bir şehir olmuştur ki 25 Mart 1838 tarihinde ilk kez Yunan ulusal bağımsızlık gününü kutlayan Yunanlar hep bir ağızdan *"İstanbul'a İstanbul'a"* tezahüratlarında bulunmuşlardı.[118] Hatta 1839'da Sultan Mahmud öldüğünde Kral Otto'nun, tahtın kendisine verilmesi için İstanbul'a hareket etmek istediği; ancak Yunan Krallığına ait tek geminin bakımda olması gerekçesiyle engellendiği iddia edilir.[119]

Yunanlar hiçbir zaman İstanbul'u stratejik öneme sahip bir Osmanlı şehri olarak tanımlamamıştı. Dahası İstanbul'un Yunan ulusunun merkezi sayılmasının tek nedeni Bizans da değildi. Ayasofya ile bütünleşmiş bu kutsal şehir aynı zamanda Ortodoks Helenlerin dinî merkeziydi. Öyle ki Yunanlar için Ortodoks

Helenizm'inin siyasi ve duygusal merkezi Ayasofya İstanbul'dan çıktığında geriye kalan sadece Frankların yozlaştırdığı bir doğu pazarıydı.[120] Yunan dünyasında İstanbul, pek çok farklı sembollere sahipti. İlk başta Bizans İmparatorluğu'nun yeniden canlandırılmasından çok mukaddes bir şehrin geri alınması şeklinde düşünüldüğünden ulusal bağımsızlığı temsil etmekteydi. İstanbul özgürleşirse Helenizm de özgürleşirdi. İkinci olarak İstanbul Ayasofya'dan ötürü dinî bir manaya sahipti. Yunan tarihçi Paparrigopoulos Ayasofya'yı, Bizans dönemindeki tüm kiliseleri içine alan kutsal bir kutuya benzetmişti: *"Ayasofya tapınağı Tanrı'nın bilgeliğine adanmıştır. Atina'daki Parthenon, bilgelik tanrıçası Athena'ya adanmıştır. Yani her iki tapınak da bilgeliğe nezretmiştir. Aradaki fark, eski Yunanların her kavramı somutlaştırmasıdır. Parthenon'un Ayasofya olduğunu, Hristiyan inancının da Parthenon olduğunu söyleyebiliriz. Her iki tapınak da aynı anlama değer atfetmiştir. Belirtilen tek fark, iki inanç arasındaki ayrımı yansıtmaktadır. Ayasofya'nın varlığı tüm Yunan milletinin hayatıyla bağlantılıdır. Bu tapınağın içinde İstanbul Patriği imparatora taç giydirmiş ve onu kutsamıştır. Böylece Ayasofya Tapınağı, milletin dinî ve siyasi varlığının en kutsal sembolü haline gelmiştir. Bu tapınakta eski Yunan ruhu yeni Hristiyan dünyası ile bağlantılıydı ve bu bağlantıdan insanoğlunun Tanrı'ya ibadet etmek için şimdiye kadar inşa ettiği en mükemmel eserlerden biri yaratıldı. Biz Yunanlar, tüm Orta Çağ yaşamımızın iki kutup etrafında örgütlendiğini biliyoruz. Monarşi ve Kilise. Kilisenin sandığı Ayasofya'dır. Ayasofya bin yıl boyunca Yunan milletinin kaderini belirlemiştir. Ayasofya kararların alındığı, tartışmaların yapıldığı bir meclistir. Bunu dört yüz yıl boyunca acı maceralar yaşayan bizler çok iyi biliriz. Atalarımız, inancımızın kutsal ayininin Ayasofya'da yeniden duyulacağına inanmaktan hiç vazgeçmediler. Biz Yunanlar, Ayasofya'nın 40 kuşağın duygularını, anılarını, umutlarını bünyesinde barındırdığını biliyoruz."*[121] Son olarak İstanbul, Paparrigopoulos'un da ifade ettiği üzere, Bizans İmparatorluğu'nu temsil eden Monarşinin sembolüydü. Tüm Orta Çağ boyunca Helenizm, Monarşi ve Kilise gibi iki önemli unsur etrafında şekillendirilmişti. Özetle İstanbul'un Yunanların Megali İdea düşünde sahip olduğu kutsiyet başka hiçbir şehirle kıyaslanmayacak ölçüde yüceydi. Her şeyden önce Yunanlar Ayasofya'yı her dönem Tanrı ile iletişim sağladıkları yer olarak düşünmüşlerdi. Bu durum Bizans'ın teokratik yapısına da uyan bir durumdu. Diğer taraftan İmparator halk ile bu mecliste bir araya gelmiş ve halkın beklentilerini bu meclis içinde dinlemişti. Bu da Yunanların Monarşi rejimine bağlılığını göstermesi noktasında önemliydi.[122] Çünkü Yunanların doğasının hem Antik Çağ'da hem de Modern Çağ'da her zaman monarşi yönetimine eğilimli olduğu iddiası hakimdi.[123]

1850'ler Megali İdea içeriğindeki ilk önemli dönüşümdü. Hem Yunan milletinin hem Yunan Devleti'nin hem de Yunan tahtının izlediği ortak bir hedef vardı. Bu da Doğu Roma İmparatorluğu'nun yeniden canlandırılmasıydı.

Yunan tahtı, diğer Avrupa tahtlarıyla karşılaştırıldığında kendine özgü bir özelliğe sahipti. Yunan Kralı, ulusal birliğin sembolüydü ve aynı zamanda Megali İdea'yı hayata geçirecek olan kişiydi. Bu hedef İstanbul'da bir Yunan veya Doğu Roma İmparatorluğu'nun kurulmasıyla gerçekleşecek ve Helenizm'in genel kurtuluşu olacaktı. Yunan Krallığının Doğu Sorunu ekseninde Megali İdea'yı gerçekleştirmesine yönelik attığı ilk adım 1853-1856 yılları arasında süren Kırım Savaşı sırasında gerçekleşti. 1850'de ortaya çıkan Kutsal Yerler sorununun[124] bir Doğu buhranına dönüşmesi Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki niyetlerini yeniden ortaya çıkarmıştı. Rusya uzun zamandır Osmanlı Devleti'ne "ölmek üzere olan adam" gözüyle bakıyor ve İngiltere'yi de bu konuda kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Ancak İngiliz elçisi Sir Hamilton Seymour'un Çar Nikola ile Petersburg'da yaptığı görüşmede *"Hasta adam nazikçe tedavi edilmelidir ve onu ameliyat edecek bir cerraha değil, tedavi edecek bir hekime ihtiyacı vardır"*[125] sözleri İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun korunmasına dair izlediği geleneksel politikasının da kanıtıdır. Zira Osmanlı Devleti'nin varlığı İngiltere'nin Akdeniz'deki üstünlüğünü ve Asya'daki topraklarını korumayı sağlayacaktı. Bu sebeple İngiltere, Napolyon Savaşları'ndan beri Yakın Doğu'daki İngiliz çıkarlarının en iyi şekilde korunmasını Osmanlı Devleti'nin dağılmasına yönelik her tür plana karşı çıkarak gerçekleştirmişti.[126] Bunun üzerine Rusya, İngiltere'yi kendi safına çekemeyince, Osmanlı Devleti'ne karşı tek başına hareket etme kararı alıp 4 Ekim 1853'te Eflak-Boğdan'a girdi. 23 Ekim'de de Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan etti.[127]

1853 başlarında Osmanlı ve Rusya arasında kriz baş gösterdiğinde Yunanların Rusya'nın Türkiye'ye saldıracağı yönündeki umutları artmıştı. Çar'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks halkların koruyucusu ve Ortodoks kilisesinin savunucusu olarak ortaya çıkması Yunanlarda büyük bir heyecan yarattı. Böylece Megali İdea'nın hayata geçirilme umudu çok daha fazla güçlenmişti. Yunan siyasi kulislerinde Yunan-Rus ortak diplomasi adımları ciddi ciddi tartışılmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'ne gaile yaratmak isteyen Rusya, Yunanistan'ı kışkırtarak Epir ve Teselya'da silahlı ayaklanma çıkartmak niyetindeydi. Yunanistan'ın bu bölgede isyan hazırlıklarına giriştiğini gören Yunan bakanlar, bu durumun Türkiye ile Büyük Güçlerin tepkisine yol açabileceğini düşünerek Kral ile görüşme talebinde bulundu. Krala endişelerini dile getirerek geri adım atılması yönünde etki edebileceklerini düşünüyorlardı. Oysaki Kral Otto ve özellikle eşi Amalia, Megali İdea'nın sıkı destekçileri idi. Dolayısıyla hastalık bahanesiyle Yunan bakanları kabul etmeyen Otto yerine görüşmesi için Kraliçe Amalia'yı göndermişti. Yunan bakanları dinleyen Kraliçe Amalia, sözlerini bitirmelerine fırsat vermeden araya girip konuyla ilgili fikrini şu cümlelerle dile getirdi: *"Avrupalı Güçler tahtı Otto'ya verdiğinde, onu Avrupa'nın çıkarlarına ve siyasetine hizmet edecek basit bir araç olarak*

Yunanistan'da tutacağını düşündü. Avrupalı Güçler oysaki yanıldı. Otto, kaderini ulusun kaderiyle bütünleştirdi. Yunan ulusunun Doğu'da yürütmesi gereken büyük bir misyonu var. Otto, risk altında olsa bile, bu görevde ulusa liderlik etme sorumluluğunu üstlendi. Doğu Sorununun çözümü kimseye değil, Yunanistan ve Otto'ya bağlıdır. Doğu'nun en güçlüsü Otto'dur. Adalet onun yanındadır. Osmanlı'daki milyonlarca Hristiyan vatandaş ve parti ayrımı gözetmeksizin bütün Yunan milleti onun destekçisidir. Kral Otto öne çıkarsa ve sorun çözülürse bu, Avrupa'nın gerçek çıkarlarına daha uygun olacaktır. Büyük Güçler er ya da geç bu büyük gerçeği anladığında bize yardım edecektir. Bugün onların tehditlerinden korkmayalım. Aynı şekilde ve aynı nedenle 1821 devriminde de olumsuz davranmışlardı. Sonra fikirleri değişti. Büyük Güçler aslında bizden korkuyor. Bu yüzden bize iyi davranıyorlar, bu yüzden Osmanlı'nın büyükelçisi hala Yunanistan'ı terk etmedi ve bu yüzden Osmanlı bize henüz savaş ilan etmedi. Hepsinin korktuğu şey, Kralın harekete liderlik etmesi ve sınırı geçmesidir. Yunan hükûmetini, milletini ve milletin geleceğini kurtaracak tek şey, 1821 devriminin ilerlemesi ve bir ateş yakmasıdır."[128] Görüldüğü üzere Yunan Krallığı, Kırım Savaşı'nı Megali İdea'nın gerçekleştirilmesi yönünde bir fırsat görmüştü. Çünkü Yunan İmparatorluğu fikrini popüler ve güncel kılan bir neden de 1853 yılına atfedilen Mesihçilik fikriydi. Zira 1453'te İstanbul'un fethinden dört yüz yıl sonra 1853 tarihi Yunan halkında bir işaret olarak algılanmıştı. Nihayetinde bu kriz Yunanistan'ın yenilgisiyle sonuçlandı. Hiç vakit kaybedilmeden askerî ve ekonomik hazırlıklar yapıldı. Gazetelerde savaş yanlısı yazılar çıkmaya başladı. Savaşı organize etmek için gizli örgütler ve savaşmaya gidecek gönüllü gruplar oluşturuldu. Hatta bu gizli örgütlere bakanlar ve subaylar dahi katıldı.

Osmanlı-Rus Savaşı çıktığında ilk başta Ruslar üstün gelmiş ve 30 Kasım 1853 tarihinde Sinop Limanı'nda Osmanlı donanmasını tamamen yok etmişti.[129] Sinop felaketi, İngiltere ve Fransa'ya Boğazların tehdit altında bulunduğunu gösteren bir işaretti ve 12 Mart 1854'te Osmanlı Devleti ile bir ittifak antlaşması imzalanmasıyla sonuçlandı. 27 Şubat'ta Rusya'ya gönderilen ültimatom cevaplanmayınca iki devlet Rusya'ya 27 Mart'ta savaş ilan etti.[130] Rusya savaşa kutsal bir karakter vermek gayesindeydi. İlk olarak Balkanlara sızdırdığı Rus ajanlarına Çar'ın İstanbul'u Yunanlara vermek için savaştığı propagandasını yaptırdı. Yunan halk efsanelerinin çoğunda yer alan ve Yunanları özgürleştirmek için doğudan gelen *"Sarı saçlı ırk" (Ksanto Genos)* miti Ruslarla tanımlandığından Rus propagandası etkisini göstermişti. Kısa sürede Epir, Etolya-Akarnanya ve Teselya'da isyan hareketleri başladı. Atina'da ayaklanmalar öğrenildiğinde Yunanlar büyük bir heyecan hissetmiş, Atina basını, din adamları, şairler halkı Osmanlı hâkimiyetinin artık sona ereceği ve Patriğin Ayasofya'da ayin yapacağına dair coşturmuştu. Savaş nedeniyle gösteriler ve mitingler düzenlenmiş, öğrenciler okulu bırakıp gönüllü olarak isyan

çıkan bölgelere gitmişlerdi. Yunan Ordusu'na mensup pek çok subay ordudan istifa ederek isyan eden bölgelerin yardımına gitmiş, yine binlerce gönüllü onlara katılmıştı. Hatta Halkis hapishanesindeki muhafızlar mahkûmları Teselya'ya gitmesi için serbest bırakmıştı. Bazı bakanlar Adalet Bakanına giderek mahkûmların gönüllü asker olmaları adına bağışlanmasını talep etmişti.[131] Her yerde Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kuruluşundan bahsediliyor ve tüm sokaklara üzerinde "Bizans İmparatorluğu" yazan bayraklar asılıyordu. Bu dönemin hitabeti 1821'deki *"ya özgürlük, ya ölüm!"* sloganından farklı olarak *"ya Yunan İmparatorluğu, ya ölüm!"* şeklinde değiştirilmişti. Kral Otto, Atina'dan ayrılarak bir orduyla sınırı geçmeyi ve devrimcilerin lideri olmayı bile düşünmüştü. Neticede Otto, başından beri Yunanistan'ın müdahalesine ilişkin duygularını gizlememiş ve isyan hareketlerini gizlice desteklemeye karar vermişti.[132] Bakanlar Kurulu ile yaptığı konuşmasında Osmanlı-Rus Savaşı'nı Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan soydaşlarının kurtarılması yönünde bir fırsat olarak değerlendirmişti: *"Radovici'de yerel halkın Türkleri kovduğunu ve padişahın boyunduruğundan kurtulup Yunanistan ile birleşmek istediklerini ilan ettiklerini biliyorsunuz. Çevredeki diğer vilayetler de büyük bir kargaşa içinde. Yalnız bir sorun var. Yunan hükûmeti nasıl bir pozisyon almalı? İsyan hareketine yardım etmeli miyiz? İsyan ulusal bir hareket midir? Eğer Yunan halkı, özgürlükleri için mücadele eden kardeşlerinin yardımına koşarsa, o zaman Yunan hükûmeti, ülkemizin Türkiye ve Büyük Güçlerle olan bağlarını dikkate alarak ne yapmalıdır?"*[133]

Kral Otto'ya göre Büyük Güçler ilk başta 1821'deki gibi Yunan hareketine karşı çıkacaklar; ama sonunda onlar da hareketin kendilerine fayda sağladığını görüp fikir değiştireceklerdi. Çünkü er ya da geç Doğu Sorununa en iyi çözümün bu olduğunu göreceklerdi. Otto bilhassa millî birlik kurma arzusundaydı ve dikkatli bir şekilde gizlice yardım etmek gerektiğine inanıyordu. Otto'nun kabine toplantısındaki konuşmasının ardından söz alan bakanlar ve dönemin Yunan Başbakanı Antonios Kriezis, Yunan Krallığı dışındaki soydaşlarına destek vermekten duydukları memnuniyeti dile getirmiş; ancak Yunanistan'ın çok dikkatli olması gerektiğinin, aksi takdirde yaklaşan büyük fırtınaya karışma riskinin bulunduğunun altını çizmişti. Kesin bilgi elde edilmeden harekete geçilmemeli, orta yol bulunmalı ve Yunan halkının iradesine karşı çıkılmamalıydı. Çünkü o zaman bir yandan hükûmet çökebilir, diğer yandan da Osmanlı ve Büyük Güçlerin hışmına maruz kalınabilirdi. Lakin gizlilik sağlanamadı. Kabine toplantısı bitmeden karar kamuoyuna sızdırıldı. Hatta bakanların bazıları Büyük Güçlerin büyükelçilerine, Otto'ya gizlilik ilkesine uyacaklarına dair söz vermelerine rağmen bilgi vermişlerdi. Kabine toplantısında tartışılan ve karara bağlanan her şey hem kamuoyu hem de yabancı büyükelçiler tarafından kısa süre zarfında öğrenildi. Otto'nun "politik sırrı"[134] yabancı büyükelçilerin arka bahçelerinde sabote edildi.

Ocak 1854'te Epir'de çıkan isyana yardım etmek için Kral Otto'nun bilgi ve desteği dahilinde bazı gönüllüler Yunanistan'dan bölgeye gitmişti. Liderleri Yunan Ordusu'nda teğmen olan ve ordudan istifa ederek isyan bölgesine giren Spyridon Karaiskakis idi. 1821 İsyancılarından Georgios Karaiskakis'in oğlu olan Karaiskakis, Peta bölgesindeki halkı ayaklandırmak amacıyla bir deklarasyon yayınlamış ve Arta şehrini ele geçirmek için 31 Ocak 1854'te saldırıya geçmişti. Saldırının amacı yöre halkını 1821 mücadelesinin ardılı olduğuna ikna etmekti. Kral Otto'nun eski bir kleft çocuğunu Peta'ya göndermesi tesadüf değildi. Çünkü Spyridos Karaiskakis, babasından ötürü simgesel bir mana taşıyordu. Bu sayede halk çıkan ayaklanmayı 1821 ile bağdaştırıp daha fazla sahiplenecekti. Saldırının yapıldığı gün Karaiskakis'in yayınladığı deklarasyonda 1821 isyanının yeniden çıktığının haberini vermişti: *"Babam ölürken, Atina'yı kurtarın diye bağırdı ve tek mirası olan kılıcını bana bıraktı. Son nefesini verdi. Babamın mirasını aldım ve Atina'yı özgür buldum. Ama babamın köle olarak doğduğu toprakları özgür bulamadım. İşte bu yüzden Epir halkı, yanınıza geldim ve siz Yunanlarla birlikte özgürlük bayrağını kaldırdım. Şimdi Türklere karşı ikinci savaşımız başlıyor. Devrim ateşi yakıldı. Özgürlüğün ve inancın Kutsal Ruhu güçlü bir şekilde esiyor ve ateşin alevlerini güçlendiriyor. İşte yedi başlı bir ejderha olarak İyon Adaları. Epir kıpırdanıyor, Teselya titriyor, Makedonya uyanıyor, Trakya bekliyor ve özgür Yunanistan, Etna Yanardağı gibi, askerlerini bu bölgelere sıcak lav misali fırlatıyor. Bu yüzden farkında olun. İlk Türk savaşında 50 bin kişilik ordusuyla Yunanlar, Asya ve Afrika'dan gelen beş yüz bin askeri mağlup etti. Bugün özgür Yunanlar, Epirliler, Teselyalılar, Makedonlar ve Trakyalılar, yani 6 milyon insan, Tuna Nehri üzerinde çok sayıda ve korkunç bir ordu ile beraber zayıf barbarlara karşı savaşıyor. Irkın birliği sloganımız olsun. Ya Yunan İmparatorluğu, ya da ölüm! Avrupa'daki on milyon Rum, Sırp ve Bulgar'ın; Asya'daki dört milyon Rum'un sesi olsun. Bu ses rüzgârla Fransa'nın, İngiltere'nin, Rusya'nın, Avusturya'nın ve Prusya'nın başkentine taşınsın ve güçlülere boyun eğdirsin."*[135]

Merkezi Atina olmak üzere Yunanistan'da çıkan ayaklanmalar heyecan yaratmıştı. 1821 İsyanından bu yana ilk kez, gönüllü toplama merkezlerinin örgütlenmesiyle Megali İdea şemsiyesi altında güçlü bir ulusal bilinç oluşmuştu. Lakin o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü tehlikeye atacak herhangi bir eyleme karşı misilleme tehdidinde bulunacağını baştan söyleyen Büyük Güçler, Kral Otto'ya baskı yapmak için Mayıs 1854'te Pire Limanı'nı ve Pire şehrini işgal ettiler. Pire'nin işgali Şubat 1857'ye kadar sürdü. Kral Otto, başta Büyük Güçlere karşı direniş gösterse de sonunda isyancılara geri çekilme emrini vermek zorunda kaldı ve eski hükûmeti lağvetti.[136] 1854 yılının Mayıs ayında Fransa ve İngiltere büyükelçileri tarafından hazırlanan Yunanistan'ın tarafsızlık beyanı Sarayda düzenlenen resmî bir törenle Otto'ya okutuldu. Büyük Güçler tarafından seçilen bakanlardan oluşan yeni

bir hükûmet kuruldu. Kriezis yerine, Aleksandros Mavrokordatos başbakan olarak atandı. İngiliz ve Fransız dostu olan yeni hükûmetin görevi, isyana katılanların mücadeleyi bırakıp Yunanistan'a dönmesini sağlamaktı.[137]

Yunanlar açısından Kırım Savaşı, Doğu Sorununun ilk kritik aşamasıydı. Bu fırsatı kendi lehlerine çevirip sınırlarını genişletebileceklerini düşünmüşlerdi. Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmak ya da en azından Yunan eyaletlerini ve adalarını Yunan krallığına katmak amacıyla bir plan hazırlanmıştı. Ancak Batının en büyük ve en güçlü iki gücü karşısında bu planı başarıya ulaştırılamadı. Öte yandan Yunan basını Teselya, Epir ve Makedonya'daki isyan hareketlerinin erken patlak verdiğini ve akılsızca yönlendirilip örgütlendiği için başarısızlığa mahkûm olduğunu yazmıştı.[138] Ama Yunan kamuoyuna göre başarısızlığın tek gerekçesi bu değildi. Balkan halkları "köle halkların" özgürleşmesi için gerçekleşen bu isyan hareketine son derece ilgisiz kalmışlardı. Üstelik hırsızlık, gasp gibi suçlara bulaşan isyancıların 1821 ruhuyla en ufak ilgileri yoktu. İsyana katılan gönüllülerin çoğu Megali İdea ülküsünü gerçekleştirmek isteyen vatanperverlerden ziyade kendilerine macera arayan Yunanlardı. Dönemin başbakanı Mavrokordatos, Megali İdea'nın doğumundan (1844) on yıl sonra öldüğünü (1854) iddia etmişti.[139] Bazıları da Megali İdea'nın ölmediğini sadece hedefe ulaşmada yanlış yol izlendiğini savunmuştu. Bu yanlışın müsebbibi ise Kral Otto olarak düşünülüyordu. 1854'teki başarısız isyan girişiminden sonra Otto'nun tahttan indirilmesi fikri sıklıkla Atina kulislerinde konuşulmaya başlamıştı. Çünkü Yunan halkı, Otto tahtta kaldığı sürece Yunanistan için iyi bir şey yapmanın imkânsız olduğuna ikna olmuştu. Bu nedenle Otto'nun devrilmesine karar verilmiş; sadece uygun zamanın gelmesi beklenmişti. Şimdi yapılması gereken tek şey, dönemin Dışişleri Bakanı Ragavis'in Londra'daki Yunan elçiliğine gönderdiği 18 Temmuz 1856 tarihli mektubunda da belirttiği üzere ekonomik kalkınmayı sağlayıp Avrupa'nın gözündeki kötü imajı yok etmeye çalışmaktı. Bu da ancak her yönden güçlü bir Yunanistan'ın oluşturulmasıyla sağlanabilirdi.[140] Yunanistan'ın sınırlarının gelecekte genişletilmesine ilişkin umut, aynı zamanda Yunanların ulusal bilincinin gelişmesine de bağlıydı.[141] Lakin 19. yüzyılın sonlarında bile Helenizm çatısı altında birleşen Yunanların ulusal bilinci Yunanistan'a ait bir unsur değildi. Örneğin İstanbul'da çıkan *Anatolikos Astir* gazetesindeki bir köşe yazısında, Babıali'nin Rum vatandaşlarının Yunanistan'ı sevmekten asla vazgeçmediğini; fakat kendi ülkesi olarak gördükleri Osmanlı İmparatorluğu'na da bağlılık duydukları dile getirilmişti.[142] Helenizm çatısı altında birleşmeyi vaat eden Megali İdea ülküsü kavramsal olarak 19. yüzyılda kendisine bir alan yaratamamıştı.

1854 isyanı, aslında 1821'in devamı olarak kabul edilmişti. İstanbul'un alınmasıyla da tamamlanacaktı. Çünkü *"Megali İdea, Fatih Sultan Mehmet tarafından öldürülen Konstantinos Palaiologos'un son nefesiyle birlikte Yunanistan'ın*

da bedeninden çıkan ruhuydu."[143] Yunanlar Megali İdea'yı Doğu Sorunu ile özdeşleştirmişti. Megali İdea, Doğu Sorununun başlangıcı ve temel unsuru olarak kabul ediliyordu. *Elpis* gazetesinde çıkan bir yazıya göre 1821'de Doğu'da bir Hristiyan devletinin yaratılma süreci başlamış ve Megali İdea ile Yunan Krallığının tamamlanması gerçekleştirilmişti. Megali İdea, Yunan topraklarında yaşayan tüm Yunanların tek bir çatı altında birleşmesi ve Yunan Devleti'ne entegrasyonu ile sağlanacaktı. Gazete aynı zamanda Megali İdea ve Doğu Sorununun, Kuran'ın Doğu'nun Hristiyan ülkelerine zorla yerleştirildiği, İncil'in ve Greko-Romen hukukunun yürürlükten kaldırıldığı dönemde başladığını iddia ediyordu. Bunun değişmesi için de Doğu topraklarına yeniden İncil'in öğretilerinin ulaştırılması gerekiyordu.[144] Yunan ulusunun yeniden doğuşu İstanbul'un geri alınmasıyla mümkün olabilirdi. Çünkü Yunanistan Krallığının Helenizm'in potansiyelini barındıramayacak kadar küçük olduğuna inanılıyordu. O küçük parçanın yıkılması ve yerine Yunan İmparatorluğu'nun kurulması gerektiği görüşü hâkimdi. Yunan şair ve siyasetçi Aristoteles Valaoritis, 18 Ocak 1867 tarihinde mecliste yaptığı konuşmasında, Yunan Krallığının, Yunanistan'ın ruhunun dar hapishanesi olduğunu, kalpsiz gardiyanların da Yunanistan'ı karanlık zindana gömmeye çalıştığını söylemişti.[145] Yunanistan'ın gerçek kapasitesi ancak İstanbul ile ortaya çıkabilirdi. Nitekim İngiliz Amiral Hamilton, 1821 isyancılarından Kolokotronis'e Yunanların Türklerle uzlaşmaya varması için İngiltere'nin arabuluculuk yapmak istediğini söylediğinde: *"Bu asla olmaz. Özgürlük ya da Ölüm. Biz Türklerle hiçbir zaman uzlaşmadık. Kolokotronis çoğumuzu öldürdü, çoğumuzu köleleştirdi. Kralımız Konstantinos Palaiologos öldürüldü. Ama hiçbir zaman taviz vermedi. Kralın ordusu Türklerle ebedi savaşa devam ediyor. Büyük Konstantinos'un sarayına gidip bayrağımı açmayı öyle isterim ki*"[146] cevabını vermiş ve daimi istikametin İstanbul olduğunu belirtmişti.[147] Kısaca 1821 Mora İsyanı Doğu Sorununun yarım kalmış kısmıydı. Tamamlanabilmesi için de İstanbul'un geri alınması gerekiyordu. Yunanların ulusal idealini oluşturan Megali İdea, tüm ulusal arzu ve umutların merkezindeydi. İstanbul'un bir gün mutlaka kurtarılacağına ve Ayasofya'nın Ortodoks Hristiyan ibadetine geri verileceğine olan inancın motivasyon kaynağıydı.[148] Yunan Devleti'nin kurulmasından ve Atina'nın başkent olmasından bu yana onca zaman geçmesine rağmen, İstanbul hala Helenizm'in gerçek merkezi olarak kabul ediliyordu. Nikolaos Dragoumis'in, İstanbul'dan yazdığı bir dizi mektupta da Helenizm'in asıl başkentinin İstanbul olduğundan söz ediliyordu: *"Büyük, zengin ve çok nüfuslu Yunanistan, bağımsızlığı diplomasi yoluyla tanınan küçük bir zerre değildir. Yunanistan, merkezi yüzyıllar önce kurulan, bugün var olan ve sonsuza kadar Konstantinos'un Şehri'nde kalacak olan bölgedir.*"[149]

Sonuç olarak 1853-1856 yılları arasında süregelen Kırım Savaş'ı, 30 Mart 1856'da Paris Barış Antlaşması ile sona erdiğinde Osmanlı Devleti, Avrupa'nın

hukuk devletleri arasına resmen katılmıştı. Paris Barış Antlaşması hükümleri gereği Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün ihlali yani *"casus belli"* olarak kabul edilmişti. Türkiye'nin Avrupa ailesine kabul edilmesi Yunanistan açısından kötü bir gelişmeydi. Çünkü Megali İdea siyasetini doğrudan etkilemişti. Kırım Savaşı'na fiilen katılmadığı halde "köle kardeşlerini" Osmanlı boyunduruğundan kurtarma bahanesiyle gönüllüler tarafından çıkarılan isyan, Yunanistan'ın Osmanlı topraklarına karşı yayılmacılığının önünü kapatmıştı. Kırım Savaşı'nda Yunanlar yanlış tarafı seçmişti. Neticede Kırım Savaşı Büyük Güçler ile Rusya arasında bir hesaplaşmaydı. Yunanistan'ın çıkardığı isyan o dönem Rus düşmanlığının hâkim olduğu Avrupa kamuoyunda olumsuz duygular yaratmıştı. Rusya'nın çıkarlarına hizmet etmek için Türklerin arkasında ikinci bir cephe açmadığını Yunanistan Büyük Güçlere çok zor inandırmıştı. Yunan siyasetçi Nikolaos Dragoumis'in İngiliz büyükelçisi ile yaptığı konuşmasında Yunanların ayaklanmayı vatansever duygularla çıkardıklarını söylemesi İngilizleri çok daha fazla öfkelendirmişti: "*Rusların altınıyla doğan ve beslenen vatanseverlik nedeniyle Atina'da dolaşan tek döviz rubledir. Beş altısı dışında tüm Yunan siyasetçiler Rusya tarafından satın alınmıştır. İsyancıların silahlarına Rus sembolleri kazınmıştı.*"[150] Başbakan Mavrokordatos Avrupa kamuoyunu ikna etmeye çalışmış; lakin o da başarılı olamamıştı: *"Biz Yunanlar 1821'de de Rus yanlısı olmakla suçlandık. Dolayısıyla Rusya, Osmanlı ile savaşa girer girmez Türklere karşı silaha sarıldığımız için şimdi de aynı şeyle iftiraya uğramamız garip değil. Bizi, Ruslarla aynı dinden olmamız nedeniyle Rus yanlısı olmakla suçluyorlar. Oysa Epir ve Teselya'da yaşayan Yunanlar artık ayaklanma zamanının geldiğini düşünerek isyan çıkardılar. Bu, Rus dostluğundan kaynaklanmadı. Tamamen Yunanseverlik ile alakalıydı. Ruslara yardım etme arzusundan değil, koşulların kendilerine uygun olduğuna karar verdiklerinde ayaklandılar.*"[151]

Doğu Sorununun çözümüne yönelik tüm ihtimaller arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine bir Yunan İmparatorluğu'nun kurulması fikri şansı en az olandı. Lakin Kırım Savaşı sonrasındaki yeni koşullara rağmen İstanbul merkezli bir Yunan İmparatorluğu kurulması sloganı tamamen ortadan kalkmamıştı. Dönemin başbakanı Mavrokordatos'un da ifade ettiği üzere Megali İdea, İstanbul ile özdeşleştirilmişti. 1821 kaldığı yerden devam edecekti. Yani İstanbul yolun sonunda varılacak yegane hedefti: *"1821'de yalnızca günümüzün özgür Yunanistan'ında bir devrim patlak vermedi. Avrupa Türkiye'sinde de genel bir devrim gerçekleşti. Filiki Eterya'nın insanları uzun yıllar boyunca tüm Avrupa Türkiye'sini dolaşarak, Ortodoksluğa inanan herkese ilham verip isyana hazırlandılar. Bu hazırlık Osmanlı'daki tüm Ortodoksların iş birliği ile oluştu ve herkes 'din ve vatan' uğruna ayaklandı. Osmanlı boyunduruğu altında olanların tek hedefi vardı: Din ve vatan mücadelesi. Bir de Kiliseleri vardı. Savaş sürdüğü sürece şanslar ortaktı, kayıplar ortaktı, umutlar ve beklentiler ortaktı, her şey*

ortaktı. Navarin Deniz Muharebesi ve Edirne Antlaşması ile savaş sona erdiğinde Yunan Devleti ilk şeklini aldı. Mücadeleye katılan birçok bölge Yunan Devleti'nin dışında kaldı. Bu bölgelerde birçok Hristiyan acı çekti ve öldü. Açıktır ki, Avrupa Türkiye'sinin Ortodoksları, Osmanlı Devleti'ni yıkmaya ve onun yıkıntıları üzerine Bizans İmparatorluğu'nu kurmaya yemin ederken, hiçbir şekilde İstanbul Patriklik tahtına zarar vermeyi akıllarından bile geçirmemişlerdi. Bunları inkâr eden, devrimin tarihini ve büyüklüğünü çarpıtmış, Rigas Feraıos'a ve Filiki Eterya üyelerine hakaret etmiş olur. Bunları kim inkâr ederse Megali İdea'nın temel taşını yerle bir eder. Epir, Teselya, Makedonya, Trakya, Bulgaristan, Sırbistan, Daçya, bu yedi büyük bölge, İstanbul ile birlikte, Yunan milletinin ortak kanaatinin büyük mahkemesine gitmeyi reddeden kişiyi yönlendirecektir. Yunan milletiyle yaptıkları anlaşmanın yeniden imzalanması için bu mahkemeyle görüşecektir. Tainaros'tan Tuna Nehri'ne kadar iş birliği yapıp yeminler ettiğimiz tüm halklar, 'din ve vatan' sloganını atan bu on milyon kardeşimizin sesini duysun."[152]
Mavrokordatos'un konuşmasından da anlaşılacağı üzere istikametin tek adresi İstanbul idi. Kolletis'in Megali İdeası 1860'larda henüz "kurtarıcı" misyonuna sahip değildi; ama baştaki Doğu'yu aydınlatma gibi bir manaya da atıf vermiyordu. Kırım Savaşı sırasındaki ayaklanmalar başta *Aion* gazetesi olmak üzere birçok gazetede İstanbul'un işgalini gündeme getirmiş ve zayıf bir millî bilince sahip Yunan halkının[153] coşkusunu artırmaya çalışmıştı: *"Yunanlar, tartışmasız, Doğu'nun kaderini ellerinde tutan halktır. 1832'den sonra, Atina başkent olunca, Helenizm'in kalesine dönüştürülmek zorunda kaldı. Bu sırada milletin, zamanı geldiğinde, Helenizm'in emrini yerine getirmek için saldırı silahlarını hazırlaması gerekiyordu. Nihai sonuç şudur: 1860 yılındayız. Yunanistan hala bu emri yerine getirebilmiş değildir. 1821'deki gibi ülke içinde hala bir babası bulunmamaktadır. Milletimizin Megali İdea'sını yönlendirecek merkezî bir akıl yok. Artık geçmişin küçük çelişkilerini geride bırakmanın, Yunan olduğumuzu ve savaşacak ortak bir düşmanımız olduğunu düşünmenin zamanı geldi. Biz gençler arasında görev yolunda yürüyecek çok sayıda asker olacaktır."*[154]

Görüldüğü üzere makalede üzerinde durulan asıl nokta Doğu ve Megali İdea idi. Gazete üstü kapalı olarak neyin "kurtarılması" gerektiğini kendi tarzında ortaya koymuştu. Birçok farklı makalesinde "köle kardeşlerinin özgürleşmesi"[155] ve Bizans İmparatorluğu'nun yeniden diriltilmesine yönelik yazılar kaleme alınmıştı.[156] 1821 İsyanı, Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulması fikrini güçlendirmek için kullanılmıştı. Özetle 1860'lı yıllara kadar Megali İdea 1821 metaforu üzerinden Bizans'ın yeniden diriltilmesiydi.[157] Ancak Kırım Savaşı'nda Yunanların itaatsizlikleri Büyük Güçlerin Yunanistan'ı ağır bir şekilde cezalandırmasıyla sonuçlanmış ve Şubat 1857'ye kadar Pire Limanı işgal edilmişti. Artık Kral Otto için geri sayım başlamıştı. Büyük Güçler Otto ve Amalia'yı Yunanistan'da kesinlikle istemiyordu. Zaten İngiltere Dışişleri

Bakanı Lord Palmerston, Otto'nun Yunanistan'da tahta çıkmasını aldığı en kötü karar olarak değerlendirmişti.[158] İngiliz-Fransız birlikler kraliyet çiftini aşağılamak için sıklıkla Atina Sarayının önünde askerî geçit törenleri düzenliyor; sanki düşman topraklarındalarmış gibi Atina'da atlı devriyelerle geziyorlardı.[159] Bu şekilde millî gururun hiçe sayıldığını düşünen Yunanlar arasında Kral Otto'ya yönelik hoşnutsuzluklar baş göstermeye başlamıştı. Ülke içinde siyasi nedenlerden kaynaklı iç huzursuzluklar daha fazla artmıştı. Otto her ne kadar iktidarda kalabilmek için şiddet içeren polis önlemleri uygulamaya çalışsa da amacına ulaşamadı. Neticede 23 Ekim 1862 tarihindeki halk ayaklanması ile devrildi. Tüm çabasına rağmen tahttan ayrılmak zorunda kaldı. 1862'den sonra Megali İdea hipnotize edilmiş bir toplumun yeni sloganı olarak alternatif başka bir manaya dönüştürülecekti.

Yunan Krallığının Genişlemesi

Kral Otto, bir İngiliz gemisiyle geldiği gibi yine bir İngiliz gemisiyle, Ekim 1862'de, Yunanistan'dan ayrıldı. Megali İdea uğruna Kırım Savaşı sırasında izlediği politika yalnızca sonuçsuz kalmamış aynı zamanda tahtından da olmasına neden olmuştu. Kral Otto tahttan indiğinde geriye ivme kaybetmiş bir Megali İdea bıraktı. Yunan halkı, her ne kadar Megali İdea'nın fanatik bir takipçisi olsa da Kral Otto ve çevresinin hem Yunanistan'a hem de Megali İdea'ya ihanet ettiğini düşünüyordu. Örneğin *Athina* gazetesi, Otto dönemindeki Megali İdea'nın, tahtta kaldığı 30 yıl boyunca ülkede özgürlüklerin katledildiği, iki ucu keskin, korkunç bir kılıca dönüştüğünü yazmıştı.[160] Bavyeralı Otto'nun Yunanistan tahtından indirilmesinin ardından ülkeye yeni bir hükümdarın bulunması gerekti ve bu kişi İngiltere'nin telkini ve Büyük Güçlerin kararı ile Danimarka Glücksburg Hanedanına üye Prens Christian William Ferdinand Adolphus Georgios oldu. 1863 yılında tahta çıkınca Helenler Kralı I. Georgios adını aldı.[161] I. Georgios, Yunanistan'a İyon Adaları'nı "drahoma" yani çeyiz olarak getirmişti. 13 Temmuz 1863 Antlaşması ile İngiltere, iyi bir jest olarak İyon Adaları'ndan vazgeçip[162] Yunanistan'a terk etme kararı almıştı. Antlaşmanın 4. maddesine göre Yunanistan'ın sınırlarının genişletildiği bildirildi.[163] İyon Adaları'nın[164] Yunanistan'a bağlanması Yunan kamuoyunda, Kırım Savaşı'ndan sonra öldüğünü düşündükleri Megali İdea'nın yeniden canlanması anlamına geliyordu. Çünkü Yunan Krallığının kurulduğu 1830'dan beri bu, ilk toprak genişlemesiydi. Ancak Megali İdea'yı benimseyen Otto'nun aksine I. Georgios, Yunanların taleplerinde ılımlı davranılacağına ve "kurtarma" planlarının desteklenmeyeceğine dair kişisel garantiler vermişti. Buna rağmen adaların Yunanistan'a bırakılması Megali İdea için yeni bir umut kaynağı oluşturdu. Yunanistan'daki tüm siyasi karışıklığa rağmen

Megali İdea varlığını bir şekilde koruyabilmişti. Bunda Avrupa'daki gelişmelerin ve özellikle İtalya'daki *Risorgimento* terimiyle ifade edilen birleşme hareketinin rolü büyüktü. İtalyan'ın millî birliğini tamamlaması Yunanistan'da çok güçlü bir karşılık bulmuştu. Fakat yine de Yunan topraklarında ulusal birleşmenin dinamikleri ile İtalyan yarımadasındakiler birbirinden farklıydı. Bunun en temel sebebi Osmanlı ve Balkan bölgesindeki uluslararası dengenin niteliği ve bunun ulusal koşullarla birleşimiydi. O dönem Yunanistan'da güçlü bir İngiliz etkisi vardı. Hâkim olan İngiliz yanlısı politik görüş, Megali İdea'nın karşısındaydı. Çünkü resmî İngiliz politikasının doktrini Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasına yönelikti. Üstelik İngilizler Megali İdea'nın popülaritesinin büyük olması nedeniyle tehlikenin varlığını da küçümsemiyorlardı. İngiliz politik görüşünde Megali İdea âdeta bir cüzzamdı. Bu hastalık herkesin gözünü gündelik ve somut sorunlardan uzaklaştırıp soyut ve uzak olana yöneltmekteydi. Megali İdea bir uçurumun üzerinden atlamak gibiydi ve ilk atlayışta düşüleceğine şüphe yoktu. Megali İdea parıltılarıyla gözleri kamaştıranların da sürgüne gönderilmesi gerekti. Zira bu insanlar İngiliz planlarını âdeta bir uçuruma ve felakete sürüklüyordu.[165] Dolayısıyla İngilizler Osmanlı İmparatorluğu'nun statükosunu sürdürmek amacıyla Megali İdea'nın Yunanistan'da hayat bulmasını ve yayılmasını engellemeye yönelik bir politika benimsedi.

İngiltere'nin bu etkin Megali İdea karşıtı propagandası 1860'lı yıllarda Yunan halkına tesir etmemiş ve istikametini değiştirmemişti. Bunun nedeni özellikle 1821 isyanından sonra Yunan siyasetinin iç ve dış politikada üç ana yön oluşturmasıydı. Üçünün de ortak noktası, 1844'ten sonra Megali İdea olarak anılan Helenizm'in tarihsel sınırları içinde hâkimiyet kurma çabasıydı. Birinci yöne göre, "köleleştirilmiş" bölgelerin kurtuluşu için ayaklanmalar çıkarılıp Türkiye ile savaşmak hedeflenmişti. Bu durumda bir oldubitti ile Büyük Güçlerin Yunanistan'a yardım etmesi sağlanacak ya da bir Avrupa savaşının çıkması beklenip -hatta Türkiye ile bir Büyük Gücün savaşı beklenip- kendilerine yönelik uygun koşullar yaratılacaktı. İkinci yön de Yunanların Büyük Güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayacağı anı beklemekti. Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine geçmek isteyen Yunan Krallığının güvenilir bir müttefik olabilmesi için sadece askerî değil, aynı zamanda idari olarak da hazır olması gerekmekteydi. Zaten Yunan Krallığı kuruluşundan bu yana iki hedef belirlemişti. Lakin bu hedefler kendi aralarında da uyumlu değildi. İlki Yunanistan'ın iç siyasetindeki meselelerle ilgiliydi. Buna göre Yunanistan Krallığı, Kuzey Avrupa'nın Hollanda, İsveç, Norveç devletleri gibi uygar, Doğu'da örnek bir krallık, yani fetih eğilimleri olmayan; tek fethin kültür, edebiyat ve bilim olacağını iddia eden, refah içinde bir kültür devleti yaratmalıydı. Diğer hedef ise tüm Yunan milletinin Bizans İmparatorluğu geleneklerine

uygun olarak siyasi birliğini tamamlaması, yani Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasıydı. Yunanistan'ın benimsediği her iki hedef birbirine zıt iki politikaydı. Çünkü örnek bir krallık yaratmak için maddi refaha ihtiyaç vardı. Dolayısıyla hükûmetin savaş harcamalarını azaltması gerekiyordu. Öte yandan Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına neden olacak Doğu'daki her tür hareket ve huzursuzluktan yararlanabilmek için savaş harcamalarına geniş bir bütçe ayırmalıydı. Bu politika, Osmanlı taşrasında isyanlara ve ihtilallere destek vermek demekti. Oysa savaş harcamaları devletin maddi refahına en büyük engeldi. Sonuçta Yunan Ordusu'nun yardımıyla Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve Yunan Devleti'ni eski Bizans Devletinin tamamına yaymak başarıya ulaşamadığı gibi tam tersine Yunanları çoğu zaman başarısızlıklara ve hayal kırıklığına sürüklemişti. Bu nedenle zamanla Helenizm'in ulusal merkezinin İstanbul değil Atina olduğu görüşüne ulaşıldı. Ulusal hedef Megali İdea artık Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla değil Yunanistan'ın adım adım topraklarını genişletmesiyle gerçekleştirilecekti. Bu iki görüş arasındaki yakınlaşma Megali İdea'nın Atina merkezli yeni bir yorumunu oluşturdu. Yunan Devleti yavaş yavaş Epir, Teselya ve Girit'e, yani Osmanlı topraklarına kadar büyümeyi hedeflemişti. Yunan unsurlarının baskın olduğu bölgeler ve Megali İdea'nın tamamlanması ise gelecekte bir zamana ertelenmişti. Ancak yine de Yunan siyasetinin hedefi olmayı sürdürecekti. Yunan Devleti'nin büyümesi, Helen devletinin güçlenmesiyle sağlanacaktı. Başka bir ifadeyle Megali İdea, Yunan milletine değil; Yunan Devleti'ne fayda sağlayacaktı. Asıl amaç Yunan Devleti'nin büyümesi yoluyla gelişmesiydi. Yani öncelik örnek model krallığın yaratılmasına verilmişti. Megali İdea da Büyük Güçlerin izin verdiği ve mümkün gördüğü ölçüde gerçekleştirilecek bir hayalle sınırlı kalmıştı. Nitekim bu politika, 1878 Berlin Konferansı'nda, Yunanistan'ı temsil eden dönemin Yunanistan Başbakanı Theodoros Deligiannis tarafından karakteristik bir biçimde dile getirilmişti. Deligiannis, Yunanistan'ın taleplerini iki kategoriye ayırmıştı. İlki, tüm Yunan bölgelerinin tek devlet çatısı altında birleştirilmesiydi. İkincisi de Yunan hükûmetinin, ulusal hedeflerini elinden geldiğince Avrupa'nın; ama özellikle Büyük Güçlerin çıkarları ve talepleri ile uzlaştırmasıydı. Bu nedenle Yunanistan şimdilik Yunanların tamamen hakim olduğu Teselya, Epir ve Girit'in ilhakını talep etmekle sınırlı kalmıştı.[166]

1864'te İyon Adalar'ının Yunanistan'a ilhakı ideolojik düzeyde Megali İdea'ya yeni bir yön kazandırdı. Bu dönemde Yunanların geneli Megali İdea'ya ekonomik kalkınma açısından yaklaşmaktaydı. 1860'larda Megali İdea kavramına atfedilen başka bir anlam ise evrensel gelişme ve ilerlemeydi. Esas olarak bu görüşü dile getirenler, Yunanistan'a yeni katılan İyon Adaları'ndaki aydın sınıftı. Megali İdea'nın ekonomik gelişme olduğu ve bu doğrultuda şekillendirilmesi gerektiği fikri Yunan kamuoyunda sıkça dile getirilen bir konuydu.

Örneğin *Athina* gazetesinde çıkan bir köşe yazısında Megali İdea'nın güncel yorumu şu ifadelerle belirtilmişti: *"Yunanistan'ın ihtiyaçları mevcut sınırlarının genişletilmesi ile karşılanabilir. Girit'te zeytin ve zeytinyağı, Teselya'da buğday, Epir'de de hayvancılık ön plandadır. Bu bölgelerin Yunanistan ile birleşmesi gerekir. Tüm ulusu etkisi altına alan Megali İdea'nın bugün hayata geçirilmesi büyük bir zaruriyedir. Zira fakir ve sınırlı bir devletin ne sarayı idare edecek ne de memurların ve emeklilerin maaşlarını ödeyecek kadar güçlü bir ekonomisi vardır. Epir'deki yıkıcı savaş ve isyanlara verilen ekonomik destek nedeniyle ordunun ve donanmanın bakım masrafları zor karşılanmaktadır."*[167] *Athina* gazetesinde çıkan köşe yazısında özellikle vurgulanmak istenen husus Yunanistan'ın toprak genişletmesinin bir ekonomik hamle olarak kabul edilmesiydi. Üstelik Girit, Teselya ve Epir gibi verimli bölgeler aynı zamanda büyük oranda Yunan nüfusunu içine almaktaydı. Yani 1860'larda Megali İdea bir iredenta değil Yunanistan'ın ekonomik kalkınmasıydı. İyon Adaları'nın Yunanistan'a dahil olması, Yunanistan'ın o dönem izlediği hedef düşünüldüğünde ülkeye tam manasıyla bir refah getirmemişti. Çünkü Yunanistan'da ciddi bir nüfus artışı söz konusuydu. Yeni istihdam alanları yaratmak için devlet gelirlerinin ve endüstriyel faaliyetlerin arttırılmasına gereksinim duyuluyordu. Bu da ancak coğrafi büyüme ile mümkün olabilirdi. Lakin dikkat edilmesi gereken önemli bir husus toprak genişlemesinin Büyük Güçlerin onayı olmadan gerçekleşememesiydi. İyon Adaları örneğinde olduğu gibi Yunanistan sınırlarını tek başına genişletemezdi. Tüm bu önemli nedenlerden dolayı, Üç Garantör Gücün desteği kaçınılmazdı.[168] Bu nedenle 19. yüzyılın sonlarına doğru Megali İdea vurgusu artık "Büyük Ekonomik İlerleme Fikri" üzerinde şekillenmişti. Bilhassa Kırım Savaşı sırasında yaşanan ayaklanma deneyiminden sonra ülkenin sınırlarını savaşla genişletme düşüncesinden vazgeçilmişti. Yunanistan artık ülkenin kalkınmasına yönelik çalışmalarla Megali İdea politikasını revize etmişti. Megali İdea'nın bu yeni biçimi de ancak Osmanlı Devleti ile barışçıl bir politika benimsenerek hayata geçirilebilirdi. Elbette bu, Büyük Güçlerin arabuluculuğu olmaksızın düşünülemezdi.[169] Çünkü Yunanistan dış politikasında Büyük Güçlerin isteği ve kararı doğrultusunda hareket etmek zorundaydı. Diplomasi alanında ister iyi olsun ister kötü, son sözü yine Büyük Güçler söylüyordu. Kısaca 1860'lar Megali İdea'ya bir orta yol bulma çabasıydı ve nihayetinde yeni bir içerik de kazandırılmıştı. Bu yeni dönemde Megali İdea ne Bizans İmparatorluğu'nun yeniden canlandırılması ne de İstanbul'un geri alınmasıydı. Nitekim Kırım Savaşı sonunda alınan kararlar gereği Batılı Güçler böyle bir projenin hayata geçirilmesine olanak tanımıyordu.

İlk olarak İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasını hatta imparatorluğun bir dereceye kadar güçlendirilmesini istiyordu. İngiltere'yi Osmanlı Devleti'ne yaklaştıran en önemli neden

Hindistan'ın güvenliğini sağlamak için Akdeniz'de Rus tehdidini bertaraf etmekti. Zira 17. yüzyılda Karadeniz'e inen Çarlık Rusya, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında geçiş serbestisi elde etmek adına dış siyasetini belirlemişti. Fransa ve Avusturya'nın da Akdeniz politikası İngilizlerle benzer olduğundan Osmanlı toprakları Büyük Güçlerin ortak güvencesi altına alınmıştı. Bu noktada Yunanistan'ın Doğu'da bir Yunan İmparatorluğu kurma imkânı söz konusu bile olamazdı. İkincisi Islahat Fermanı'nın, Paris Antlaşması'nın maddeleri arasında (9. madde) yer almasıydı. Dış politika olaylarının bir sonucu olarak ortaya çıkan ve 28 Şubat 1856'da Padişah Abdülmecid tarafından yayımlanan Islahat Fermanı yirmi noktada Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında eşitlik sağlamayı amaçlayan bir reform programıydı.[170] Dolayısıyla Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman tebaa ile eşit hak ve ayrıcalıklara sahip soydaşlarını Megali İdea ülküsüyle kendi siyasi hedeflerine artık entegre edemezdi. Nitekim imparatorluk içinde serbest şekilde ekonomik ve ticari faaliyetlerde bulunan Rumlar güçsüz ve fakir Yunanistan'ın vatandaşlığına öyle hevesli de değillerdi. Sonuçta 1860'larda Yunanistan, Megali İdea ülküsünü soydaşlarını özgürlüğe kavuşturma motivasyonu şeklinde algılamaktan vazgeçti. Artık Batılılaşma yolunda modern bir Yunanistan'ın kurulması Megali İdea'nın yeni hedefiydi.

Diğer taraftan Yunanistan'ın hiçbir savaş olmadan ve kan dökülmeden İyon Adaları'nı kendi topraklarına katması siyasi kulislerde farklı bir algının oluşmasına sebep oldu. Şayet Yunan Krallığı yönünü batıya döner ve iç politikasında Batılılaşma hamleleri gerçekleştirirse Büyük Güçlerin itimadını kazanabilirdi. Bu güven sayesinde Büyük Güçlerin desteğini alan Yunanistan herhangi bir mücadeleye girmeksizin adım adım sınırlarını genişletebilirdi. Aslında bu düşünce yeni bir görüş değildi. Neticede 1844 yılında Kolletis'in ifade ettiği Megali İdea'da da Yunanistan'ın iç kalkınmasına dış büyümesinden daha fazla ehemmiyet verilmişti. Yani Kolletis'e göre Yunanistan, önce sınırlarını genişletecek sonra içeride modernizasyon sürecini başlatacaktı. Fakir Yunanistan'ın Batı eşiti olmasındaki tek engel dar sınırlarıydı. Ancak Kolletis'in siyasi rakibi Mavrokordatos bu görüşün tamamen karşısında yer alıyordu. Mavrokordatos'a göre Yunanistan önce kendi iç siyasetindeki sorunları çözüme kavuşturacak adımlar atmalı sonrasında topraklarını genişletme çabasına girmeliydi. Modernleşme süreci tamamlanmadan Megali İdea'nın gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Yunanistan kendi iç dinamiklerinde sağlam temelli bir devlet teşkilatı kurarak Büyük Güçlere rüştünü ispatlayabilir ve Doğu'nun yeni veliahdı olabileceğine onları ikna edebilirdi.[171] Böylece Megali İdea'nın yeni tanımında Yunan Krallığı dışındaki soydaşların özgürleştirilmesi misyonundan vazgeçilmiş; onları kültürel manada geliştiren ve aydınlatan bir yol izlenmesine karar verilmişti. Bu koşulda İstanbul artık Megali İdea

hedefinin dışına çıkmış ve Helenizm'in merkezi olarak Atina kabul edilmişti. Başka bir ifadeyle Atina'nın Yunanistan'ın daimi başkenti olması bu dönemin kararıydı. Megali İdea, Helenizm neredeyse oraya ulaşılmalı amacından çıkıp sınırları belli olan, Yunanistan'ı kalkındıran bölgelerin ana karaya bağlanması şeklini alacaktı. Özetle Megali İdea, Kırım Savaşı'ndan önce ve sonra iki farklı yörüngesi olan ulusal bir ülküydü. Kral Otto döneminde Yunan Krallığı yerine Yunan İmparatorluğu kurulmasına karar verilmişti. Atina kısa vadede Yunan Krallığının başkenti olacaktı. Çünkü Yunan İmparatorluğu'nun başkenti, dolayısıyla Helenizm'in merkezi İstanbul olarak kabul edilmişti.

Oysa Kırım Savaşı sonrasında bu politika tamamen değişmiş ve yönünü başka bir tarafa çevirmişti. Buna göre; Yunan Krallığı statükosunu koruyarak güçlü bir devlet statüsünde varlığını idame ettirecekti. Bu güçlü krallığa zengin ve verimli yeni Yunan yerleşim yerleri katılacak, bu şekilde krallık sınırları daha fazla genişleyecekti. Yunan Devleti'nin daimi başkenti Atina olacak ve aynı zamanda Helenizm'in de merkezi sayılacaktı. Başkent, Yunan krallık toprakları dışında yaşayan Yunanların da kültürel ışığı olarak daima parlayacaktı. Helenizm'in, yeni devletin tartışmasız baskın unsuru haline gelebilmesi için ticaret ve eğitim teşvik edilecekti. Bu görevi de Kral Otto'nun 24 Nisan 1837 tarihli kraliyet kararnamesi ile kurulan[172] Atina Üniversitesi üstlenmişti. Üniversitenin kuruluşu bağlamında, tamamen ulusal olan faaliyetlerinin temel amaçlarından biri, Batı'nın ışığının Doğu'ya iletilmesiydi. Entelektüel ve ulusal politikanın bir aracı olarak faaliyetlerine başlayan Üniversite, aydınlanmış Batı ile Doğu arasında köprü olacak, edebiyat ve kültürü yayacak ve böylece Yunanistan'ın Doğu'da entelektüel ve siyasi hegemonyasını daha geniş bölgelere götürecekti.[173] Atina Üniversitesi'nin öncelikli ilgi alanı kurtarılmamış Helenizm idi. Yunanistan'ın ulusal evi olma rolünü özümseyen üniversite mezun öğrenciler aracılığıyla Megali İdea'yı "kurtarılmamış bölgelere" aktarmaya çalıştı.[174] Aynı zamanda Osmanlı idaresi altındaki bölgelerde Helenizm'in desteklenmesi ve Megali İdea'nın yayılması için öğretmen ve öğrencilerin katıldığı gizli topluluklar ve komitelerin örgütlenmesine destek verdi.[175] Rizario Ekklisiastiki (1841) ve Marasleıo (1878) gibi Yunanistan'daki eğitim kurumları Osmanlı Devleti'ndeki Rum okullarına öğretmen göndererek Megali İdea'nın Rum öğrenciler arasında yaygınlaşmasını sağlamış ve ulusal eğitim müfredatıyla Yunan milliyetçiliğine dahil etmeye çalışmıştı.[176] Böylece Osmanlı'daki Rum okulları zamanla Atina Üniversitesi'nin kontrolü altına girdi.[177] İlk başta Yunanlar, Megali İdea ülküsünü hayata geçirmek amacıyla Makedonya, Balkanlar ve Anadolu topraklarının hemen hemen her şehrinde konsolosluklar açtılar.[178] Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde açılan konsoloslukların görevi Osmanlı hâkimiyeti altında Yunanca konuşan Ortodokslara Yunan vatandaşlığı vermek, konsolosluklar aracılığıyla Yunan

basınının takip edilmesini sağlamak ve Helen kimliğiyle ilişkilendirilebilecek her türlü kültürel faaliyet ve toplantıları düzenlemekti. Yunan konsoloslukları ekseriyetle Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Rumların eğitimine ayrı önem vermiş ve Rum nüfusun bulunduğu yerlerde okulların açılmasına destek sağlamıştı.[179] Böylece Yunan millî bilinciyle yetiştirilecek Rum gençleri Megali İdea ülküsünde önemli bir görev üstlenmiş olacaktı. Bağımsız Yunanistan'ın kurulması Anadolu Rumları tarafından da örnek alınmış; "kurtarılmamış" halklar için hedef sayılmıştı.

1864 yılında İyon Adaları'nın Yunanistan'a bağlanması Megali İdea ülküsünde önemli bir dönemeçti.[180] Fakat Yunanların toprak genişletme hayallerini umutlandıran diğer bir gelişme 1866-1869 yılları arasında patlak veren Girit Ayaklanması oldu. Akdeniz'in stratejik yerinde ve Ege Denizi'nin Akdeniz'e açıldığı mevkide bulunan Girit Adası'nda Fransız İhtilali'nin milliyetçi akımlarından, Rus kışkırtmalarından ve Filiki Eterya derneğinin çalışmalarından etkilenilerek 1821'den beri bazı ayaklanmalar çıkmış olsa da Girit valiliğinin Mehmed Ali Paşa'ya verilmesinden sonra bu isyanlar bastırılmıştı.[181] Yunan bağımsızlığını onaylayan 1829 ve 1830 Protokollerinde Yunanistan'ın sınırları tartışıldığında Giritliler yine ayaklanmış ve Adanın Yunanistan'a bağlanmasını talep etmişlerdi. Büyük Güçler tarafından kabul edilmeyen bu istek daha sonra 1841 ve 1858'deki ayaklanmalar ile yeniden gündeme getirilmiş; ancak Osmanlı Devleti'nin isyanları bastırması nedeniyle sonuca bağlanmamıştı. Girit'in Yunanistan sınırları dışında bırakılması Megali İdea ülküsünde her isyan hareketinde Adanın ilk dikkate alınan yer olmasını sağladı. Bilhassa İyon Adaları'nın Yunanistan'a verilmesi üzerine daha fazlasını alabileceğini uman Yunanlar, Rum nüfusun yoğun olduğu tüm adaları elde ederek Büyük Yunanistan'ı kurma hayalini bu "kaderci algı"[182] etrafında tekrardan harekete geçirdi. Adaya gönderdikleri papaz ve öğretmenlerin Girit Rumlarını kışkırtmasıyla 1866'da yeni bir ayaklanma çıktı.[183] Girit'te çıkan isyan Yunanlar tarafından 1821'in devamı olarak görüldü. Böylece Adanın Yunanistan ile birleşme umutları yeniden canlandı.

Fakat 1866-1869 yılları arasında Girit'te üç sene süren isyan boyunca Yunanistan'da yedi farklı hükûmet değişmiş ve her hükûmet Girit politikasında ayrı siyasi tavır benimsemişti. Girit isyanı süresince Yunan hükûmet kanadında iki görüş hâkimdi. İlk grup "vatanperverlik" ilkesini ön plana çıkararak Yunanistan'ın Girit isyanına destek vermesini savunuyordu. Bu grubun en ateşli savunucusu bu üç senede başbakanlık koltuğuna da oturmuş Aleksandros Koumoundouros idi. İkinci grup ise Yunanistan'ın tek başına Girit'e askerî yönden destek veremeyeceğini düşünüp tarafsız kalınması gerektiğini vurguluyordu. Neticede Büyük Güçler arasında en belirleyici politikaya sahip olan İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü Büyük

Yunanistan'a tercih etmekteydi. Bu durumda Yunanistan'ın tek başına bir güç olarak Girit'e yardım etmesi zaten mümkün değildi. Bu grubun da lideri yine 1866-1869 yılları arasında Yunanistan'da başbakanlık yapmış olan Dimitrios Voulgaris idi. Yunanistan'daki iki farklı siyasi görüş her hükûmet değişikliğinde Yunan siyasetini de doğrudan belirlediğinden o dönem Yunanistan'da stabil bir dış politikadan bahsetmek söz konusu değildi.[184] Kral Otto ile kıyaslandığında daha dikkatli bir politika izleyen Kral Georgios ateşli Yunan politikacılarını kontrol altına alıp anayasal düzenin dışına çıkmamaya gayret ediyordu. Yunanistan, Osmanlı Devleti ile savaşı göze alamadığından Girit isyanına resmî düzeyde katılmamış sadece dolaylı bir şekilde müdahale etmeyi tercih etmişti. Yunanistan halkı Girit'e yardım edilmesi noktasında eylemlerini sürdürünce Yunan hükûmeti "Girit Merkez Komisyonu" adı altında bir örgütün kurulmasına izin verdi. Girit isyanına maddi-manevi destek veren bu örgüt *"Ya ilhak, ya ölüm"* sloganıyla "enosis" taleplerini dile getiriyordu: *"Girit halkının kahramanca mücadelesi çok kısa bir zaman sonra başarıyla taçlanacak. Avrupa'nın Büyük Güçleri de bir süre sonra Girit'in Yunanistan'a bağlanmasına karar verecek. Eğer bizler isyanı bir müddet daha canlı tutabilirsek ve direnebilirsek birkaç aya kalmaz Girit bağımsızlığını Tanrı'nın izniyle almış olacak."*[185] Kısaca 1866-1869 yılları arasında Megali İdea'nın hedefi Girit gibi Yunanistan'ı zenginleştirecek bölgelerin ana karaya bağlanarak sınırların genişletilmesiydi. Ancak 20 Ocak 1869 Paris Konferansı'nda yayımlanan deklarasyon ile Yunanistan Girit üzerindeki enosis hayallerinden vazgeçmek zorunda bırakıldı.[186] Girit Meselesi Yunanistan açısından Kırım Savaşı'ndan sonraki ikinci felaket olarak kabul edildi. Megali İdea, yine başarısızlığa uğramış ve ikinci iflasını yaşamıştı. Yunan siyasiler ülkede stabil bir dış politikanın olmamasını Megali İdea ülküsünün gerçekleştirilmesinde bir engel olarak düşünüyorlardı. Sonuç olarak Megali İdea 1870'lerde en kritik dönemine girmişti. Girit isyanı 1869'da Yunanistan'da büyük bir hayal kırıklığı yaratmış ve Yunan siyasi kulislerinde Megali İdea'nın yeniden şekil değiştirmesi tartışılmaya başlanmıştı. Önceki on yılın barışçıl ve kalkınmacı biçimi artık mevcut değildi. 1871 yılı, 1821 Ayaklanmasının ellinci yıl dönümüydü. Bu da Megali İdea'nın canlandırılması noktasında tekrardan bir fırsat olarak değerlendirildi. 1821'in ellinci yıl dönümü kutlamaları, Megali İdea'nın gerçekleşmesi için ulusal bir çığlık olarak kullanıldı. Böylece Megali İdea 1870'lerde yeni bir özgürleşme haykırışına büründü.[187]

Helen Osmanlılığı (Ellinothamanismos)

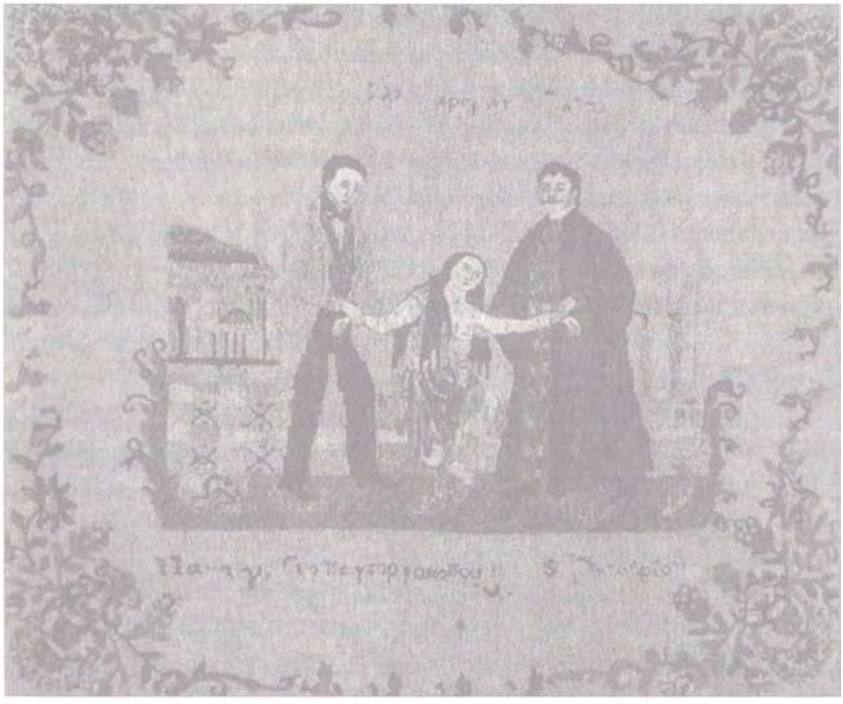
1870'li yıllar Atina siyasetinde umutsuzluk barındıran depresif bir dönemdi. Kırım ve Girit'te yaşanılan başarısızlıklar Yunanistan'da büyük bir hayal kırıklığı yarattığı gibi Avrupa'nın onayı olmaksızın hareket edilemeyeceğini de

örneklemişti. Yunanlar, Avrupa'yı yok sayıp tek başına karar aldıklarında Kırım Savaşı'nda olduğu gibi hemen cezalandırılıyorlardı. Öte yandan Dilessi Katliamı[188] gibi anarşik ve illegal olayların Yunanistan'da yaşanması Avrupa'nın kafasında Yunanistan ile ilgili olumsuz imajları tetiklemişti. Aynı zamanda Yunan iç siyasetindeki köhne yapının müstakil bir devlet olarak ayakta kalamayacağının endişesini oluşturmuştu. Yunan millî şair ve siyasetçi Aristotelis Valaoritis de benzer kaygıyı şu sözlerle açıklamıştı: *"Bir anda Dilessi'nin üzerinden vahşi, kanlı, kara bir bulut üzerimize indi ve ne olduğunu anlayamadan, biz Yunanlar bir anda uygar dünyanın büyük kamuoyu önünde suçlanıp sanık mahkemesine oturtulduk. Tüm lanetler ve aforozlar başımıza yıkıldı. İnsanlığın öfkesini Antik Yunan geçmişimiz bile dindiremedi."*[189] Valaoritis'in beyanatından da anlaşılacağı üzere Yunanistan'ın imajı Avrupa'nın gözünde o kadar bozulmuştu ki bu katliamın olumsuz izlerini Antik Yunan geçmişi bile kurtaramazdı. Fakat yine de Yunanistan'da bir kesim Megali İdea ülküsüne sıkı sıkıya tutunarak her iki olumsuz tecrübenin yarattığı kötü izleri Avrupa'nın belleğinden silmeye kararlıydı: *"Atalarımızın ihtişamını ve büyüklüğünü yeniden kazanmamızı isteyen her Yunan, İngiltere'nin diğer büyük güçlerin Doğu'ya yönelik planlarına direnmesi için gece gündüz dua etmelidir. Doğu'daki statükonun zamanı gelinceye kadar korunmasını dilemelidir. Köle kardeşlerimiz boynundaki zinciri atmaya hazır olmalıdır. Yunanistan'ın toparlanıp gücünü yeniden kazanması, sonrasında da köle kardeşlerimizin isyanı için bir kaldıraç ve destek görevi görmesi gerekmektedir. Ancak o zaman 1821 yemini yerine getirilmiş olacaktır."*[190]

Öte yandan Yunanistan, 1870'lerde, dış politikasında çok daha ciddi sorunlarla yüzleşmek zorunda kaldı. Avrupa, Kırım ve Dilessi'den kaynaklı olarak politik duruşunu Yunanistan'a karşı tamamen değiştirmişti. Osmanlı'da ise 19. yüzyıl içinde genişleyerek devam eden reform hareketleri, 3 Kasım 1839'da Gülhane Meydanı'nda okunan Hatt-ı Hümayun ile Doğu Sorununa yeni bir anlayış getirmişti. Avrupa'nın bu dönüşümü Yunanistan'ın Doğu'daki stratejik ve askerî önemini yok eden bir sonuç yaratmıştı. Osmanlı modernleşmesi Yunanistan'ın Antik Yunan kültürüne bağlı olarak sahip olduğu "kültürel mükemmeliyetçiliği" azaltmıştı. Çünkü *"ölmek üzere olan adam"*[191] köhnemiş siyasetinden sıyrılarak kendinî çağdaş Batı seviyesine çıkaracak bir yenilik hareketine girişmişti. Çağa ayak uydurmak için yasal düzenlemeler gerçekleştiren Osmanlı Devleti pek çok kurum ve kuruluşta yeni düzenlemeler yapmış ve söz konusu reformlar toplumsal bir dönüşüm yaratmıştı. Batılı devletlerin liberal fikirleri göz önünde bulundurularak hazırlanan Tanzimat Fermanı ihtiva ettiği fikirler itibariyle devletin kuvvetli ve müreffeh bir konuma geldiğini açıkça ortaya koyuyordu. Böylece bu Avrupalılaşma hareketi Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Rumları da devletin sınırları içinde yaşamaya teşvik etmiş ve ayrılıkçı fikirlere karşı mesafeli bir duruş geliştirmişti. Müslüman ve Hristiyan

bütün tebaanın ferdî hakları ve bunların korunması maddesi ile tüm Osmanlı uyrukları eşit sayılmıştı.[192] Dolayısıyla Osmanlı Rumları çorak, güçsüz, politik kavgaların ve cinayetlerin işlendiği bir Yunanistan'ı değil, Avrupa'nın takdirini kazanmaya başlamış Osmanlı'yı tercih etmeye başlamıştı. Yunanistan bu yenilikçi girişimlerden o kadar rahatsız olmuştu ki *Pandora* dergisinde çıkan bir yazıda Osmanlı modernleşmesi hakkında ironik bir yorum yapılmıştı: *"Konstantinos'un şehrinin mavi semasına yükselen kubbeli ve minareli camilerde din hizmetini yürüten ulema, imamlar ve müftüler ağlayınız! Bedestenli tüccarlar yas tutunuz. Siz her türlü yeniliğin can düşmanısınız. Giysiler, icatlar, tiyatrolar, buharlı gemiler, Batı'nın bütün icatları İslam'ın beşiğini zincirden boşanırcasına istila etmektedir."*[193] Bu telaşın altında yatan gerçek, Yunanistan'ın artık Avrupa'nın gözbebeği olmaktan çıkmasıydı. Çünkü Tanzimat'a kadar Yunanlar, Büyük Güçlerin Yunanistan'ı Avrupa medeniyetinin Doğu'daki tek temsilcisi olarak gördüklerine inanıyorlardı. Şimdi Avrupa'nın Doğu planları içindeki yegâne hak sahibinin Yunanlar olmadığı anlaşılmıştı. Osmanlı, Yunanistan'ın yapamadığını yapmış ve Tanzimat Fermanı ile birlikte imparatorluğun yeniden güçlenebilme umudunu doğurmuştu. Üstelik Tanzimat Fermanı, İngiliz demokrasisinin başlangıcını teşkil eden 1215 tarihli Magna Carta ile büyük benzerlikler barındırmaktaydı.[194] Bu noktada bilhassa İstanbul'daki Rum cemaati, hem ekonomik hem de manevi refah yaşadığı Osmanlı Devleti'nden ayrılıp Yunanistan'a yerleşme gibi bir düşünceden uzaklaşmıştı.

19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Yunan siyasetindeki çürümüşlük ve tıkanıklık dış politikasında da bir kısır döngüye neden oldu. Devletin iç dinamiklerindeki durağanlık devam ettiği müddetçe Yunanistan'ın topraklarını genişletme ihtimali söz konusu değildi. Halk politikacılara olan inancını yitirmiş ve Avrupa'nın takındığı tavırdan ötürü kendilerini aldatılmış hissetmekteydi. Tüm bu yenilgiler açık bir şekilde Yunan Ordusu'nun güçsüzlüğünü ortaya koymuş ve vakit kaybedilmeden ordunun yenilenip güçlenmesi gerektiği anlaşılmıştı. Megali İdea, Krallık sınırlarının genişletilmesi, eğitim reformu, faziletli toplum yaratılması ve Yunanların servet elde etmesi gibi birçok farklı hedef kurgulamıştı.[195] Lakin eldeki imkânlar böyle bir gelişmeyi sağlayacak ölçüde yeterli değildi. Üstelik Avrupa da Yunanistan'a sırtını dönmüş ve iş birliği içine girmeyeceğini göstermişti. Halk, Yunan Krallığının modernleşme yolunda geri kalmışlığının faturasını doğrudan devlete çıkarmış; basında bu mevcut siyasi geri kalmışlık öz kritik yapılarak eleştirilmişti: *"...işte Türkiye ile Yunanistan arasındaki fark! Türkiye'de ilerlemenin taşıyıcısı hükûmet, durgunluğun taşıyıcısı ise halktır. Yunanistan'da ise tam tersine, hükûmet durgunluğun bayrağını elinde tutarken, halk ilerlemenin gururlu flamasını taşır."*[196] Kırım Savaşı sonundaki yenilginin faturası Kral Otto'ya çıkarılmıştı. Böylece Yunan kamuoyu yaşadığı hezimetin yasını tutmadan mağlubiyet stresini üzerinden

19. yüzyıla ait halk nakış figüründe Adamantios Korais ve Rigas Feraios'un, paçavraya dönmüş giysilerle ortalarında duran bir kadına yardım ettiği görülmektedir. Kadın metaforik bağlamda "köleleştirilmiş" Yunanistan'ı temsil etmektedir ve Korais sağ elinden, Feraios da sol elinde tutarak Yunanistan'ın iyileşmesine yardım etmektedir.

kolayca atmıştı. Bunu bir çözüm olarak gören Yunan diplomasisi Girit hezimetinden sonra da bir günah keçisi aramış; fakat neyi değiştireceği konusunda net bir karar alamadığından daha fazla bunalımın içine girmişti. Girit, Yunan halkında sahibi bilinmeyen bir hayal kırıklığıydı. Bu noktada Megali İdea yeniden bir çıkmazın içine girmiş ve devam ettirilmesinin ülke çıkarları açısından doğru olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştı.[197]

1870'ler Megali İdea'nın kan kaybettiği yıllardı. Bu nedenle Yunanlar yeni düzene uygun farklı bir ulusal ideoloji bulma ihtiyacı hissettiler. Öte yandan 1821 Ayaklanmasının ellinci yıl dönümü kutlamalarına denk düşen 1870'lerde, ülke kendi içinde yaşadığı zorluklarla, Balkanlar'da ayrı ayrı ortaya çıkan "Megali İdea" fikirleriyle, Dilessi katliamı gibi anarşik ve illegal olayların Avrupa'da Yunanlara karşı oluşturduğu itibarsızlıkla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Yunan halkının moral olarak tükendiği bir dönemde ulusal birliği güçlendirecek, hükûmet kurma müdahaleleri ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle aşınmış olan kraliyet prestijini onaracak ve Megali İdea'yı yeniden ön plana çıkaracak sembolik bir ritüele ihtiyaç duyuldu. Sonuçta uzun tartışmalardan ve

birçok öneriden sonra, siyasi iktidar düzeyinde 1821'in ellinci yıl dönümünü kutlayacak, millî ruhu ve millî birliği güçlendiren anıları hatırlatacak bir etkinlik yapılmasına karar verildi. Bu etkinlik için idam edilen Patrik V. Grigorios'un kemikleri Odesa'dan Atina'ya taşındı.[198] V. Gregorios'un kemiklerinin Odesa'dan getirilme töreni, Megali İdea'nın ve ulusal birliğin canlandırıldığı bir törendi ve ulusal hafızanın yeşermesine neden olmuştu. Öyle ki ertesi yıl, 1872'de Atina Üniversitesi'nin bahçesine Patrik V. Grigorios'un bir heykeli dikilip Yunanların onun ölümünün intikamını almak için Türklere karşı ayaklanmasını anlatan vatansever bir şiir okundu.[199] Tüm bu sembollerin seçilmesi bilinçli bir tercihti. Üniversite, Patrikhane ve millî hayallerin yer aldığı bu törenlerin tamamı Megali İdea'yı diriltmeyi ve milleti birleştirmeyi amaçlıyordu.[200]

Ancak tüm millî törenlere rağmen Yunanistan'da Megali İdea'ya duyulan millî coşku uzun sürmedi. Pek çok kişi ulusal idealin sürekli; ama etkisiz bir şekilde yansıtılmasından yorulduğunu ifade etmekteydi. Megali İdea, Boğaziçi ve Ayasofya ile birlikte Büyük Yunanistan'ın kurulma düşünde yeni bir savaş çığlığına dönüşemeyecek kadar cılız bir ses olarak kalmıştı. Artık sadece Epir ve Teselya'nın özgürleştirilmesi gibi ulusal bir hedef ile sınırlandırılmıştı. 1870'lerin Megali İdeası kurtarıcılığa ilişkin politikasını ve hatta stratejisini tamamen değiştirmişti. Bu dönemde "barışçıl" bir Megali İdea ruhu hâkimdi ve savaşçı sesler sadece geçmiş on yılla sınırlandırılmıştı. Megali İdea artık savaş ile değil kültürel hegemonya ile zaferini elde edecekti: "*Biz Yunanlar küçük ve zayıf bir milletiz ve kaderimize kendi başımıza karar veremeyiz. Biz Doğu'nun hâkimi değiliz. Geleceğimiz için siyasi girişimlerde bulunamayız. Adaleti kurtarmak ve tüm Antik Yunan bölgelerinden oluşan bir devlet inşa etmek için Avrupa diplomasisine şantaj da yapamayız. Ancak barış içinde bir arada yaşama çağında ırkımızın kültürel olarak galip geleceğine inanıyoruz.*"[201]

1870'lerde, Harilaos Trikoupis, Aleksandros Koumoundouros ve sonrasında Theodoros Deliyannis gibi Yunan siyasetindeki baskın figürler Megali İdea'nın içeriğini yeniden oluşturdu. Yeni nesil bu siyasi yüzler kendi politikalarını Megali İdea ülküsüne empoze ederek daha kültürel bir içerik kazandırmışlardı. 1870'ler Yunanistan'ında ilk organize kalkınma programının ortaya çıkışı[202] aynı zamanda Megali İdea'nın farklı bir ideolojik araç olarak kullanılmasının da önünü açmıştı. Bu dönemin temel meselesi Yunanistan'ın iç politikasındaki sorunlara odaklanmak ve devleti müreffeh seviyeye çıkarıp güçlendirmekti. Yeni politik gündem Osmanlı'nın Tanzimat ve Islahat Fermanı ile başlattığı modernizasyon sürecinin Yunanistan'daki karşılığıydı. İstanbul ve Atina, Helenizm'in kültürel ve ekonomik alanda iki önemli merkezi olsa da İstanbul, Megali İdea ülküsünü besleyen bir simge olmaktan artık çıkmıştı. Bu dönemde ne Ayasofya ne de Bizans miti İstanbul ile eşleştirilmiyordu. İstanbul artık zengin Yunanların servetlerini arttırdığı önemli bir ticaret merkezi algısına

bürünmüştü.[203] Yunanlar için "Atina'nın kardeşi"[204] İstanbul, 19. yüzyılın sonlarına doğru, ekonomik kalkınma konusunda inisiyatifi kendi eline almıştı.

1870'lerde Megali İdea, Yunan dış politikasında gerçekleştirilebilecek bir ülkü olmaktan çıkmıştı. Çünkü Batı Avrupa siyasal çevrelerinde meydana gelen iki önemli gelişme Yunanistan'ın Megali İdea ülküsünü gerçekleştirmedeki hedeflerini doğrudan etkilemişti. İlki Büyük Güçlerin Osmanlı topraklarındaki statükonun korunmasına dair aldığı karardı. Girit örneğinde olduğu üzere Yunanistan, Avrupa'nın garanti altına aldığı Osmanlı'dan en ufak toprak parçası dahi alamayacağını anlamıştı. Dahası güçlü bir orduya sahip olmayan Yunanistan, Kral Otto zamanında olduğu gibi bunu silahlı bir mücadeleyle de gerçekleştiremezdi. İkincisi, Rusya'nın Osmanlı siyasetini değiştirip Yunanistan yerine Panslavizm politikasıyla Bulgaristan'a destek verme kararıydı. Rusya'nın önderliğinde tüm Slav kavimlerinin siyasal dayanışmasını sağlamaya yönelik bir hareket olan Panslavizm[205] Yunanistan'ı Rus desteğinden mahrum edip uluslararası alanda iyice yalnızlaştırmıştı. Aynı ideoloji bu sefer kendine farklı bir yön belirlemeye mecbur oldu. Megali İdea barış veya kalkınma fikri şeklinde kendine bir alt zemin oluşturdu. Neticede Yunanların Osmanlı'ya karşı koyacak askerî gücü yoktu. Bu nedenle Krallık sınırlarını genişletmeyi başarmak için dostane bir tavır ve diplomasi benimsemeleri gerekiyordu. Megali İdea'nın bu dönemki konjonktüre göre yeni yorumu "Helen Osmanlılığı" adlandırmasıyla Türk-Yunan ittifakını destekler nitelikteydi. "Helen Osmanlılığı", Türkler ile Yunanların tek bir devlet çatısı altında dayanışma ve barış içinde bir arada yaşayabileceğini savunuyordu. Avusturya-Macaristan İmparatorluk modelinden ilham alan aydınların düşündüğü bu devlet modeli bir nevi Türk ve Yunan unsurların egemen olduğu çok uluslu *Şarki bir Federasyon* idi.[206] Fakat bu görüş bazı muhalif çevrelerce eleştirilmiş ve terimin icadı, Megali İdea ülküsünden sapma şeklinde görülmüştü: *"İstanbul, ahlak dışı bir evliliğin ve tiksindirici bir birleşimin ürünüdür. Başka yerlerde çatışan ve birbirinden uzaklaşan şeyler İstanbul'da birbirini kucaklar haldedir. Geçmişte bir zaman İstanbul'da bir canavar doğdu. Bu canavarın babası Roma'dan hastalıklı ve neredeyse öldü ölecek bir yaşlı adamdı. Anne ise Antik Atina'nın kötü mahallelerinden çıkma bir hilkat garibesiydi. Bu zavallı çocuğun hiçbir iyi özelliği yoktu. Tanrısı yoktu, vatanı yoktu, tarihi yoktu, hafızası yoktu, inancı yoktu, umudu yoktu. Karışık bir lisanı vardı. Şimdi bu dönemin bazı bilgeleri ona 'Greko-Romen kültürü' bazıları da 'Greko-Romen barbarlığı' demektedir. Aynı şehirde beş yüz yıl sonra yeni bir doğum daha oldu. Doğan bu canavar eskisinden bin beterdi. Eğer onu henüz beşiğinde bebekken boğmayı başaramazsak, bu çocuk birkaç yüzyıl sonra geleceğin Paparrigopouloslar'ı*[207] *tarafından 'Türk-Yunan Kültürü' adıyla vaftiz edilecektir. Bu canavar bebek Türkçe fikirleri Yunan dilinde söylüyor. Türklere Türk olduğunu, Yunanlara da Yunan olduğunu belirtiyor. Bu küçük canavar yüzyıllara yayılan*

hatıralarımızı tek kalemde silmeye çalışacağı gibi Türkler ile Yunanlar arasında kanla yoğrulmuş ayrımları da yerle bir edecektir."[208]

19. yüzyıl Yunanistan'ında önemli siyasi yüzlerden biri olan Anastasios Vizantios'un bu ifadeleri İstanbul'da yeni yeni filizlenmeye başlayan "Helen Osmanlılığı"na karşı yapılmış ağır bir eleştiriydi. Bizans'tan kalan kötü miras şimdi de "Türk-Yunan İttifakı" adı altında yeni bir canavarı besleyecek ve İstanbul'daki saf Helenizm bu canavar bebeğin ellerinde ne olduğu tam anlaşılamayan karma bir kültüre evirilecekti. Dolayısıyla Megali İdea'nın yeni ideolojik istikameti bazı Yunan aydınlar ve siyasiler arasında tepkiyle karşılandı. Oysa "Helen Osmanlılığı" ilk kez, 1821 Ayaklanmasından da önce, Fenerliler tarafından düşünülmüş İstanbul merkezli bir ulus ülküsüydü. Zira Gayrimüslimler Osmanlı merkez bürokrasisinde klasik dönemden itibaren istihdam edilmiş[209] ve Tanzimat ile birlikte istihdam alanları daha fazla artmıştı. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, yöneticilerde, "Balkan Etkisi" altında kalmış bürokratik sınıfın hâkimiyeti önemli düzeydeydi. Devşirme sistemiyle Osmanlı toplum yapısı içinde siyasi ve askerî elitler oluşturulmuştu.[210] 1821 Mora İsyanına kadar Osmanlı merkez bürokrasisinde etkinliği devam eden Fenerli aileler arasında Karatodori, Vogoridi, Kalimaki, Mavroyeni, Fotyadi, Musurus, Aristarki, Karaca gibi birçok aile isyan sırasında devlete bağlılığını gösterdiğinden Osmanlı Devleti bu ailelerin fertlerine görev vermeye devam etmişti. Osmanlı burjuvazisinin bir parçası olarak kabul edilen Fenerliler, Batı kültürünü bilen, bilgi ve bilime değer veren bir zümreydi.[211] Dolayısıyla Osmanlı bürokrasisinde önemli mevkiler elde eden Fenerliler "Helen Osmanlılığı" projesini yavaş yavaş sürece yayarak barışçıl bir şekilde uygulama çabasındaydı. Tıpkı ufak bir Yunan balıkçı köyünün Doğu Roma'yı kültürel ve dilsel asimilasyona uğrattığı gibi[212] Rumlar da Osmanlı merkez bürokrasisinde yaratacakları ufak bir erozyonla devleti Helenleştirmiş olacaklardı. Yunan eğitimini ve Yunan yaşam tarzını, Osmanlı devlet örgütlenmesi içinde yayma çabası Megali İdea'nın bu dönemdeki yeni yorumuydu.[213] Örneğin İkesios Latris tarafından İzmir valisine gönderilen mektupta aynı kaderi paylaşan Osmanlılar ile Yunanlar arasında dostluk ve uyum ilişkisinin olması gerektiğinden bahsedilmişti. Latris'e göre bu dostluk ilişkisinden en fazla fayda sağlayacak taraf Osmanlılardı. Çünkü bu görüş Yunanlar arasında henüz ilerleme kaydedememişti. Uzun zamandan beri çürük temellere dayanan Osmanlı Devleti'nin varlığını korumasının tek yolu "Osmanlı-Yunan" ya da "Yunan-Osmanlı" devletinin oluşturulmasıydı. Böyle bir oluşum daha uzun yıllar varlığını sürdürecek güçlü bir devletin kurulmasına da olanak sağlayacaktı.[214] Bu devlet, ırk ve din ayrımı gözetmeksizin, "Helen-Osmanlı" veya "Osmanlı-Helen" olarak eşitlik ve adalet içinde daha uzun süre varlığını koruyacaktı.[215]

Ancak sosyo-politik bir değişim olan Tanzimat ile birlikte tüm tebaanın eşit hak ve özgürlüklere sahip olması, ticari ve hukuki ayrıcalıklardan yaralanması salt Rumları Osmanlı toplumu içinde seçkin bir konuma getirmemişti. Üstelik Rumlar Yunan dilinin etkinliği ve yaygınlığı düşünüldüğünde kültürel anlamda elit bir tabakayı da oluşturmuyordu. Yunan dili ulusal bir araç değil, yalnızca bir sınıf sözleşmesi ve ulusal ayrıcalık olmaksızın yükselen burjuvaziye dahil olmanın basit bir simgesiydi. Dolayısıyla devleti dönüştürebilecek, kültürel asimilasyonu hayata geçirebilecek etkin bir silah değildi. Dahası, 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan etnik milliyetçilik ve azınlıkların siyasal bağımsızlık hareketleri her toplumun kendi burjuva sınıfını oluşturması sebebiyle Rumları seçkin bir burjuva olarak da ön plana taşımamıştı. Bu durum, Balkanlar'da farklı ulusal burjuva sınıfların ortaya çıktığı ve Yunanların uluslar üstü olmasının pratikte sorgulandığı andan itibaren geçerliliğini yitirmişti. Bu durumda Yunanların ulusal üstünlüğünün kanıtı kabul edilen Helenizm'in[216] Osmanlı bürokrasisine nüfuz edebilmesinin tek yolu Rumların devlet kademelerinde yönetimi ele geçirmesiyle mümkündü. Elbette böyle bir girişim ihtimal dahilinde olmayacağından bu sefer Rumların devletin kilit noktalarında söz sahibi olması tartışılmaya başlandı. Lakin devlet bürokrasisinde önemli mevkiler elde eden Rumların birçoğu[217] -mesela 1878 Berlin Kongresi'ne baş müzakereci olarak Nafia Nazırı Karatodori Paşa görevlendirilmişti[218]- Osmanlı Devleti'nin sadık memuru olması hasebiyle Yunanistan'da eleştiri yağmuruna tutulmuştu: "*Yunan soydaşlar bugün de diğer etnik kimliklere kıyasla Osmanlı idaresinde daha fazla varlık göstermektedirler. Fakat bu soydaşlar 1821'den önceki Helenizm'in koruyuculuğunu üstlenen Rumlar ile aynı kişiler değildir. Şimdikiler hiç şüphesiz Türk'tür ve tek farkları Ortodoks Hristiyan olmalarıdır.*"[219] Karatodori Paşa gibi Yunanistan'a karşı Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını gözeten bürokratlar ulusa ihanetle suçlanıyordu.

Özetle 19. yüzyılın sonlarında Yunanlar ile Osmanlı Devleti içindeki Rumlar arasında "Helen Osmanlılığı" ile ilgili görüş ayrılıkları vardı. Yunanlar için "Helen Osmanlılığı" Doğu'yu Helenleştirmekti. Oysa Krallık dışındaki soydaşları bu yeni politik ideolojiyi Osmanlı Devleti içinde refah bir yaşam şeklinde tanımlamışlardı. Her iki farklı bakış açısı "Helen Osmanlılığı" konusunda çelişkili bir durum da ortaya koymuştu. Zira bu tasarı başarılı olsaydı Yunan Devleti'nin Megali İdea misyonu ortadan kalkmış olacaktı. Çünkü Tanzimat ile vatandaşlık haklarını geliştiren Rumlar "kurtarılmayı" beklemeye gerek görmeyecek ve özgürleşme çabası içine de girmeyeceklerdi. Yani Yunanistan'ın "kurtarıcı misyonu" bu noktada sona ermiş olacaktı. Bununla birlikte Yunan Devleti Osmanlı Rumlarına Yunan ulus kimliğini ve ortak belleği dil, kültür ve tarih üzerinden kazandırma çabasındaydı. Bunun için de 1869 yılında Atina'da Yunan elitleri tarafından kurulan *Yunan Dilini Yayma Derneği*[220] ve *İstanbul Filoloji Cemiyeti*'nin rolü tartışılmazdı.[221] Lakin Tanzimat Fermanı ile

Gayrimüslim tebaaya tanınan hukuki haklar aynı zamanda eğitim alanında da yeni bir safhayı beraberinde getirmişti. Söz konusu alanda icra edilen reformlar sayesinde gayrimüslimler kendi okullarını ve derneklerini açabilme yetkisini almıştı.[222] Böylece Tanzimat ve Islahat Fermanlarının getirdiği yeni hukuki ortam, Rumları Atina merkezli bir Helenizm'i benimsemesi noktasında geri planda bırakmıştı. Buna rağmen Yunanistan, Megali İdea'nın yeni yorumu olan ve daha ziyade kültürel bir kimlik ile eşleşen "Helen Osmanlılığı" projesini ulusal zorunluluktan ötürü kabul etmek durumunda kalmıştı. *Neologos Athinon* gazetesinde çıkan köşe yazısında Yunanistan'ın neden böyle bir ideolojiye tutunduğunun analizi şu sözlerle yapılmıştı: *"Halkımızın bağrında yeni ve gerçek olan bir Megali İdea kök salmış bulunmaktadır. Yunanistan bir zamanlar atalarının silahla yaptıklarını bugün barış ve kültür ışığıyla yapabilir ve hatta yapmalıdır. Yunanlar için ulus bütünlüğünü sağlamak silahlı mücadele vermekten daha az zahmetli değildir. Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan soydaşlarımıza özgürlük sağlamak için Megali İdea'yı barışçıl yollarla gerçekleştirmemiz gerekmektedir."*[223] Kısaca Megali İdea'nın "Helen Osmanlılığı" yorumu Yunanistan'da çok fazla karşılık bulamadı. En zirve dönemini 1873 yılında yaşadı. Çünkü 1873 yılı Osmanlı ve Yunanistan arasındaki münasebetler düşünüldüğünde ılımlı ilişkilerin başladığı bir dönemdi. Yunanistan'da o dönem Başbakanlık görevini üstlenen Epameınondas Deligeorgis'in Slav karşıtı politikası[224] -zira Bulgarlar Patrikhaneden bağımsız bir Bulgar Kilisesinin kurulmasına yönelik mücadelesinde, 1870'te, padişah fermanı ile Bulgar Eksarhlığını kurmuştu.[225] Bu sonuç da Yunanların ulusal vizyona tehdit olarak somut düşman algısına Bulgarları da konumlandırmıştı[226]- Osmanlı ile daha sıcak ilişkiler geliştirmesine sebep olmuştu. Bu da Deligeorgios'un diğer siyasi liderlerle kıyaslandığında Türk yanlısı olmasıyla özdeşleştiriliyordu. Aslında Deligeorgios'u "Türk dostu" yapan yaklaşım onun aşırı düzeydeki Slav karşıtlığından kaynaklanıyordu. Megali İdea'nın destekçisi değildi; fakat "Helen Osmanlılığına" inanıyordu. Deligeorgios'a göre Doğu Sorununa en isabetli çözüm hala Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Makedonya, Epir, Trakya ve Anadolu'da yaşayan Rumların durumunun demokratikleştirilmesi yoluyla iyileştirilmesiydi. Hatta Osmanlı'nın Tanzimat ile birlikte ortaya koyduğu reform programında "Yunan üstünlüğünün"[227] sonunu bu kadar net görebilen az sayıdaki kişiden biriydi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hukuksal ve kültürel gelişme Yunanların Avrupa medeniyetini Doğu'ya taşıyacak tek ulus olma klişesini yerle bir etmişti. Nitekim Deligeorgios'un meclis konuşmasında da ifade ettiği üzere Osmanlı modernleşmesi sonrasında Yunanların böbürlenmesi sadece içi boş bir kibirdi: *"Avrupa, Yunanistan'ın Doğu'nun yol göstericisi olmasını umuyordu. Eğer ki Yunan unsuru olmasaydı Doğu'nun gelişeceğinin imkânsız olacağını söylemek belki de delilik değildir. Yunan uygarlığının*

içinden bir köprü gibi geçmeden, Avrupa uygarlığının Doğu'ya nakledilemeyeceği fikrine karşı Osmanlı'nın mevcut durumu açıkça bir protestodur. Avrupa, Doğu'yu uygarlaştırmanın çarelerini aradı ve bu konuda müdahalede bulundu. Ama tek sonuç reformun çekirdeği olan Yunan ailesinin dağılması oldu. Osmanlı gücü Avrupa'nın bu arzusundan kendi çıkarları doğrultusunda yararlandı."[228] Deligeorgis'in Türk-Yunan-ittifakını destekleyen farklı bir politik anlayışı vardı. İzlediği bu siyaset Bizans yıllarından beri "kurtarılmayı bekleyen soydaşların" içine düştüğü "esareti" hiçe saydığı yorumuyla tepki almış olsa da kendisi Yunanların ekonomik çıkarlarına hizmet eden bir politikayı sürdürmekte kararlıydı. Deligeorgis, Helenizm'de Türklerle yapılacak bir savaşın iç savaş olacağı imajını yaratmaya çalıştı. Çünkü Yunanların düşmanı Türkler değil, aksine ötekilerdi.[229] Silahların Türklere değil, Yunanların gerçek düşmanlarına çevrilmesi gerektiğine inanıyordu. Deligeorgis'in bu siyaseti hem Yunanları hem Rumları hem de en kritik aşamasında Doğu Sorununu etkisi altına almıştı.[230] Deligeorgis, Avrupa'nın Yunanistan'ın özgürleşmesi için 1821'deki isyana destek vermesini Antik Yunan hayranlığından değil, Osmanlı Devleti'nin toprakları içinde kültürel kıvılcım çakmak istemelerinden kaynaklandığını düşünüyordu. Yunan Devleti'nin kurulma sebebi de Osmanlı topraklarında Batı kültürünü yaygınlaştırmaktı.[231] Yunanlar sayesinde Osmanlı Devleti'nin modernizasyon süreci tamamlanacak ve böylece statükosu da korunmuş olacaktı. Deligeorgis Yunanistan'ın savaş karşıtı bir politika yürütmesi tarafındaydı. Bunu da Yunan kamuoyuna olumlu bir siyasi tutum olarak sunmuştu. Başka bir ifadeyle Deligeorgis Yunanistan'ı Osmanlı'yı ayakta tutan kültürel dayanak şeklinde tanımlıyordu. Fakat Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı Yunanistan'ın bu kültür elçiliğini sonlandırdığından Avrupa gözünde Yunanistan'ın "kutsal" misyonu da kaybolmuştu. Çünkü Osmanlı Devleti kendi reformlarını herhangi bir aracı olmaksızın bizzat kendisi oluşturmuştu. Doğu'daki kültürel üstünlüğünü kaybeden Yunanlar, Megali İdea'ya yeni bir yorum daha getirmek zorunda kalmıştı. Kırım ve Girit İsyanı sonrasında önceki anlamlarını yitiren Megali İdea şimdi de "Helen Osmanlılığı" yorumuyla ayakta durmaya çalışıyordu.

Lakin 1873 yılından sonra "Helen Osmanlılığı" düşüşe geçmişti. Özellikle Osmanlı Devleti içinde yaşayan Rumların Yunanistan'ın ulusal çıkarlarına aykırı hareket etmesi ve "Helen Osmanlılığını" kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaları Yunanlar arasında büyük hayal kırıklığı yaratmıştı. Ancak asıl kırılma, 1875 Haziran'ında, mültezimlerin aşardaki suiistimalleri nedeniyle Hersek'te Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında çıkan ayaklanmaydı. Panslavizm etkisi altındaki Sırbistan, Karadağ, Bosna ve Bulgaristan'da da heyecan yaratan Hersek ayaklanması Osmanlı kuvvetleri tarafından bastırılamadı. Hersek ayaklanması Balkanlar'da Sırbistan ve Karadağ gibi diğer halkları

hareketlendirmiş; lakin Yunanistan Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerini ilgilendiren bir Slav davası olarak gördüğü bu isyana başlangıçta uzak ve kayıtsız kalmıştı.[232] Kısa süre sonra uluslararası krize dönüşen Hersek Ayaklanmasının diğer bölgelere de yayılıp uzaması sonucunda Doğu Sorunu yeni bir boyut kazandı. Yunanistan, onca yıllık durgunluktan sonra, atıl durumdaki Megali İdea'yı yeniden yorumlama ihtiyacı duymuş ve böylece ulus ideolojisinin son safhası olan "Helen Osmanlılığını" da ortadan kaldıran bir dönemin başlangıcını oluşturmuştu. Yunan basını Megali İdea siyasetinde uygulanan ve adına "Helen Osmanlılığı" denen bu uzun süreli hareketsizlik ve eylemsizlik politikasını artık eleştirmeye başlamıştı. Siyasetçileri Megali İdea'yı gerçekleştirmek isteyen Yunan halkını baskılamakla itham ediyordu: *"Yunan halkı bir rüyadan uyanmış ve isyan çıkarmıştı. Avrupalılara bazı mesajlar göndermiş, sonra tekrar derin uykusuna dalmıştı. Yunan siyasetçilerinin yalan ve aldatıcı sözleriyle âdeta uyuşturulmuştu. Etrafında fırtına bulutları toplanırken Yunan halkı hala damarlarında taşıdığına inandığı Bizans kanını dökmeye hazırdı."*[233] Elbette Yunanistan'ın eylemsizlik politikasının revize edilme ihtiyacı sadece uluslararası boyutta cereyan eden 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Ayestafonos Antlaşması gibi köklü bazı siyasi değişimler değildi. 1875-1878 yılları arasında Yunanistan'da toplamda sekiz hükûmet değişmiş ve her hükûmet başkanı Osmanlı Devleti'ne karşı kendi siyasetini uygulamıştı. Bu dönemde Yunanistan'da belirgin ve sabit bir politika söz konusu olmadığı için kimi siyasiler Osmanlı ile savaşı desteklerken kimileri de barış yanlısı bir pozisyon almıştı. Bilhassa Slav tehlikesine karşı Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler kurulması gerektiğine inanan Epameınondas Deligeorgis ve Thrasyvoulos Zaimis daha barışçıl ilişkilerden yanaydı. Aleksandros Koumoundouros ve Harilaos Trikoupis gibi politikacılar ise Osmanlı'yı Avrupa topraklarından atmak için Balkan halkları ile ittifak yapılması tarafındaydı.

19. yüzyılın sonlarına doğru Yunanistan siyasetinde egemen olan iki politik figür vardı. Biri Modernist Parti'nin lideri Harilaos Trikoupis, diğeri de Ulusal Parti'nin lideri Theodoros Deligiannis idi. Megali İdea, bu yıllarda iki yönüyle sunuluyordu. İlki özgürleşme, ikincisi de modernleşmeydi. Bir arayış içinde yönünü bulmaya çalışan Yunan Devleti çağdaşlaşma yolunda izlemesi gereken siyasi rotasını bu dönemde Batı'ya doğru çevirmişti. Megali İdea'nın yeni içeriği Batılılaşma veya Avrupalılaşma olarak belirlenmişti. Avrupa ile yakınlaşma artık ulusal birleşmenin tamamlanmasını, aynı zamanda Yunan toplumunun ve ekonomisinin yeniden biçimlendirilmesini gerektiriyordu. Trikoupis, Yunanistan'ın yetersizliğini, dolayısıyla uluslararası çevreye ve Büyük Güçlere bağımlılığını anladığından barışçıl milliyetçiliği desteklemekteydi. Yunanistan'dan istenen, uluslararası ortamda güçlü bir konum edinmesi ve tüm muhataplarıyla daha iyi şartlarda müzakere edebilmesiydi. Bunun ön

koşulu da Yunan toplumunun modernleşmesi ve Yunan ekonomisinin ilerlemesiydi. Bu aynı zamanda kurtarıcıyı ahlaki gerekçelere atıfta bulunmaktan daha fazla destekleyecekti. Ulusal sorun söz konusu olduğunda Trikoupis, bunun bölümler halinde değil, bütüncül bir şekilde ele alınacağına inanıyordu. Böyle bir düzenleme için o tarihî anın henüz gelmediğini düşünüyordu. Trikoupis'in tahminlerine göre, gelecekte Yunan Devleti'nin yayılmacı ruh hali diğer Balkan ülkelerinin yayılmacı ruh hali ile çatışacaktı. Çözüm ise savaşa göre değerlendirilecekti. Bu nedenle Yunan Devleti'nin görevi savaşta galip gelebilmek için her açıdan en güçlü şekilde hazırlanmaktı. Böylece Yunanistan, kendisinin belirlediği ve tüm yabancıların da tanıdığı bir hedefe, Megali İdea'ya, değer olduğunu kanıtlayabilecekti. Bu amaçla Trikoupis, Yunanistan'ın Balkan halklarıyla ilişkilerini belli bir dengede tutmuş; ebedi düşmanı olmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu ile de dostane ilişkiler kurmaya çalışmıştı. Ayrıca başta İngiltere olmak üzere uluslararası ortamda Yunanistan müttefiklerini kullanarak Yunan ekonomisinin ve toplumunun dönüşümünü orduda, idarede, eğitimde köklü ve radikal siyasi reformlarla gerçekleştirebilecekti. Bu dönüşüm aynı zamanda Yunan toplumunun çehresini değiştirecek altyapılardı.[234]

1875 yılında hükûmetin başına geçen Harilaos Trikoupis, Megali İdea'nın yorumunu kendi siyasi anlayışına göre şu ifadelerle tanımlamıştı: *"Yunanistan'ın Doğu Sorunu ile ilgili politikasının net olması gerekmektedir. Yunanistan, ulusal ve kutsal haklara sahip çıkmaktadır. Bu tutumunun net bir şekilde ortaya konulması, içindeki görev duygusunu güçlendirmenin de en iyi yoludur. Yunanistan'ın, maddi açıdan yetersizliğine rağmen, yerine getirmesi gereken Megali İdea gibi büyük bir görev bulunmaktadır. Bu proje tek bir projedir. Yunan Krallığındaki Yunanlar için de, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumları için de durum aynıdır. 1821'de nasılsa, 1821'den günümüze kadar her devirde olduğu gibi, bugün de aynıdır. Koşullar, Yunanistan'ın dış politikasını değiştirebilir; ama politikanın özünü hiçbir şekilde değiştiremez. Bizim politikamız barış yanlısı da olabilir, savaş yanlısı da olabilir. Bu aktif bir politika da olabilir, eylemsizlik politikası da olabilir. Bu bir dostluk politikası da olabilir, İstanbul'a karşı bir güvensizlik politikası da olabilir. Osmanlı Devleti'nin diğer Hristiyanhalklarına karşı bir ittifak politikası da olabilir, tarafsızlık politikası da olabilir. Bütün bunlar farklı şeyler değildir. Helenizm düşüncesinin gerçekleşmesinde koşulların etkisinin sonuçlarıdır. Yunanistan, Helenizm ulusal düşüncesinin hayata geçirilmesi yolunda istikrarlı adımlar atmaktadır. Bu amaçla bazen değişik politikalar da uygulamaktadır. Hiçbirimiz teoride bu gerçekleri inkâr etmiyoruz. Ancak uygulamada birçok kez farklı hükûmetler ve kamuoyu bunları unutuyor ve araçları bir amaç olarak görüyor. Mesela Girit mücadelesinin sona ermesiyle birlikte Osmanlı'ya yönelik barışçıl ve dostane bir politikayı zorlaştıran koşullar gelişmiştir. Bu yeni*

koşullar farklı bir politikanın tezahürünü ortaya koymuştur. Bu politika, millî fikre hizmet edecek yegâne etkili politika olarak tüm millet tarafından kabul edilmiştir. Ancak pek çok kişi bu politikanın şartlara bağlı olduğunu anlamamış ve bunun kalıcı bir ulusal politika doktrini olduğunu düşünmüştür. Bu gerçekten birçok abartı ve yanlış anlamayı da beraberinde getirmiştir. Bir insanı eleştirecek malzeme bulmak için geçmişe bakmıyoruz. Bizim istediğimiz, ulusal fikri, bu fikrin her defasında tezahür ettirilme biçimlerinden ayırmanın gerekli olduğunu kanıtlamak ve geçmişteki hataları hatırlamaktır. Yani Megali İdea'yı her duruma eşlik eden biçimlerden ayırmak gerekir. Osmanlı hükûmetine karşı mücadele eden Slavlara ve Avrupa'ya karşı sahip olmamız gereken siyasi konumu şekillendirmek için ulusal fikrin özüne güvenmeliyiz. Helenizm'in ulusal fikri, Yunan ülkesinin kurtuluşu ve tüm Yunan ulusunu kapsayan tek bir Yunan Devleti'nin yaratılmasıdır. Bu fikrin hakkı Avrupa ve Türkiye tarafından tanınmıştır. Yunan Devleti'nin kuruluşu zamanı dolduğunda tüm Helenizm'in özgür bir devlette toplanmasının temelini oluşturmaktadır. Eğer bu öncü hareket olmasaydı, Yunan Krallığının kurulmasının hiçbir anlamı olmazdı. Bu hedefe ulaşmak için Yunanistan'ın dürüstlük ve cesaretle çalışma ve uluslararası hukuka saygı gösterme görevi vardır."[235]

Ulusal Parti lideri Theodoros Deligiannis ise Yunanistan'ın Doğu'da önemli bir rol oynayacağına inanıyordu. Deligiannis'e göre Yunanlar, hem kültürel hem de toprak bağlamında Doğu'yu fethetmeliydi; çünkü Yunan milleti, iki bin yıldır, Doğu'da başarıyla varlığını devam ettirmişti. Yunanistan'ın jeopolitik konumu Helenizm'i Batı ile Doğu arasında ebedi bir kültürel köprü haline getiriyordu. Yunan milleti, Doğu'yu uygarlaştırma yönündeki büyük Batı misyonunu üstlenmişti. Böylece Yunanistan'ın ulusal davası, Doğu Sorununa dahil edilmiş oluyordu. Ancak ülke bunu başarmak için yeterli altyapıya sahip değildi. Özellikle Balkanlar'da birbiriyle yarışan "Megali İdea"ların ortaya çıkması nedeniyle dinamik bir devlet politikasına ihtiyaç vardı. Bu nedenle halkın modernleşmeye uyum sağlaması gerekiyordu. Bir başka ifadeyle, radikal reformlarla değil, yeninin eskiyle uzlaştırılmasına ağırlık veren yavaş bir reform sürecine gereksinim duyuluyordu. Helenizm'in bazı bölümleri ulusal bünyeye bölümsel entegrasyon ile adapte edilmeliydi. Ama en önemlisi Yunanistan'ın maddi olarak kendi kendine yetmesi şarttı. Deligiannis ile Trikoupis arasındaki fark, Deligiannis'in toplumun ve ekonominin en yüksek derecede kendi kendine yeterliliğe dayalı ulusal dönüşümünü amaçlaması, Trikoupis'in ise Yunanistan'ın Büyük Güçlere daha fazla ekonomik ve politik bağımlılığı anlamına gelen köklü bir modernizasyonu tasavvur etmesiydi. Zira modernizasyonu sağlamak önemli miktarda yabancı sermaye gerektiriyordu. Deligiannis, toplumun radikal modernleşmesinin Helenizm'i ve ulusal Yunan karakterini bozacağına inanıyordu. Deligiannis, devlet yapılarının korunmasını ve geliştirilmesini teşvik ediyor, modernizasyonun da Trikoupis'in istediği

gibi sınırlı olması yani saldırgan olmaması gerektiğini düşünüyordu. Ulusun kendine yeterli olması sayesinde Yunanistan'ın prestiji uluslararası alanda güçlenecekti. Deligiannis kontrollü bir sosyal reformu tercih etmekteydi. Toprak ve nüfus iddialarına gelince, ulusal politikanın merkezî bir parçası olduğunu düşünen Deligiannis, her an çıkacak savaşı da göz önünde bulundurarak Yunanistan'ın bu iddialarından geri adım atmaması gerektiğini de savunuyordu. Ancak Deligiannis'in politik hedefi, Yunan hükûmetlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile iyi ilişkiler kurması, Balkan komşularıyla temas halinde bulunması ve Avrupa'da kendisine dost ve müttefik edinmesiydi.

19. yüzyılın sonunda Yunan iç politikasında yaşanan köklü değişimler Megali İdea'yı doğrudan etkileyerek yeni bir dönemin başlamasına vesile olmuştu. Lakin 1875 yılında Hersek'te çıkan ayaklanmanın lokal özelliğinden çıkıp uluslararası bir sorun haline gelmesi Doğu Sorunu ekseninde Yunanistan'ın dış politikasında da etkisini hissettirmişti. Yunanistan Hersek konusunda geçici olarak tarafsız bir tutum izleme kararı almıştı. Hersek'te ayaklanma çıktığında Yunanistan askerî olarak hazırlıksızdı ve Rusya ile ilişkileri gergindi. Başbakan Trikoupis, Yunanistan için tek yolun Osmanlı İmparatorluğu ile dostluk ve iş birliği politikası olduğunu ilan edip bir süre Megali İdea hedeflerini ertelemişti.[236] Dinî ve siyasi propagandasını güçlü bir şekilde sürdüren Panslavizm'in Balkanlar'da inatla yayılması öncelikle Avusturya Macaristan'ı tedirgin etmiş ve doğrudan müdahalesini zaruri kılmıştı. Eğer Bosna Hersek, Sırbistan ya da Karadağ'a geçerse veya Avusturya'nın önleyemeyeceği yeni bir devlet kurulursa o zaman "hasta adam" rolünü Avusturya üstlenecekti.[237] Dolayısıyla Üç İmparatorlar Ligi, Doğu Sorununda çıkan bunalıma diplomatik müdahalede bulunmak için harekete geçme kararı almıştı. Böylece Ocak 1876'da Andrassy Notası Osmanlı Devleti'ne tebliğ edildi.[238] Fakat Osmanlı'nın Andrassy Notası'nı kabul ettiğini bildiren 13 Şubat 1876 Fermanı bile soruna çare olamamıştı. Sırbistan silahlanmaya hız vererek Karadağ ile ittifak oluşturmuştu. Osmanlı Devleti'nin Hersek ayaklanması ile başa çıkamaması Balkanlar'da başta Bulgaristan olmak üzere diğer halkları da hareketlendirmiş ve 1876 Mayıs'ında Filibe civarında sonradan muharebeye dönecek bir ayaklanma gerçekleşmişti. Söz konusu ayaklanmayı bastıran Osmanlı Devleti bu sefer de "Selanik Olayı" ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Hersek ayaklanması, yabancı devletlerin Berlin Memorandumu ile Osmanlı'nın iç işlerine karışması, Bulgaristan'ın ayaklanması, Selanik Olayı, kısa bir süre sonra Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığı için başlayan savaşlar ve Avrupa kamuoyunun Türkler aleyhine dönmesi Doğu Sorununun yeni bir aşamaya girmesinin başlangıcı oldu.[239] Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yaşadığı sıkıntılı olayların ardından patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Yunanistan'ın Megali İdea hedefinde yeni bir umut kapısı aralamıştı. Rus

kuvvetlerinin Edirne'ye girmesi üzerine Yanya'yı işgale hazırlanan Yunanistan, İngiltere'nin baskısı sonucu buna cesaret edemedi.[240]

1875-1878 Doğu Krizine Yunanlar hazırlıksız yakalanmıştı. Kırım Savaşı ve Girit İsyanında başarısızlığa uğrayan Yunanlar Osmanlı İmparatorluğu ile barışçıl bir politika benimsemiş ve çatışmadan uzak bir arada yaşama stratejisi izlemişti. "Helen Osmanlılığı" adı ile ifade edilen bu bir arada yaşama siyaseti o dönem Helenizm'in uzun vadeli çıkarlarına en etkili hizmet eden yöntemdi. Askerî açıdan Osmanlı İmparatorluğu ile karşı karşıya gelmek demek Yunanistan'ın Osmanlı'nın parçalanmasını isteyen Rusya ile aynı politikayı takip etmesi ve Balkan Slavlarıyla ittifak kurması anlamına geldiğinden sorunlu görülmüştü. Dolayısıyla, Yunan hükûmeti 1875-1878 dönemindeki Balkan isyanlarının hiçbirini resmî düzeyde desteklememiş, bunun yerine tarafsız bir duruş sergilemişti. Yunanistan'ın aldığı bu pozisyon, dış ilişkilerde etkin rol oynayan Kral Georgios'un bizzat kendi tercihiydi. Dönemin Başbakanı Aleksandros Koumoundouros da Sırpların talep ettiği yardımı reddetmiş, Balkanlar'da çıkan hiçbir isyana görünür destek vermemişti.[241] Benzer bir yaklaşım, kısa ömürlü olan Deligeorgis hükûmeti tarafından da sergilenmişti. Ancak hem resmî tarafsızlığa hem de artan Slav karşıtlığına rağmen, Balkanlarda cereyan eden hadiseler Yunan kamuoyunda yoğun tartışmalara yol açmıştı. Helenizm ile Panslavizm arasındaki ilişkinin geleceği Yunanistan'da siyasi çatışma ve istikrarsızlığa neden olmuştu. Yunan basınında Sırplara yardım etmek yerine Helenizm'in çıkarları için "kesin tarafsızlık" ilkesinin benimsenmesinin gerekli olduğu vurgulanmıştı.[242] Yunanistan'ın uluslararası çıkarları düşünüldüğünde Osmanlı Devleti ile iyi ilişkileri sürdürmek ve onunla iş birliği içinde kalmak elzemdi.[243] Çünkü daha geniş bir Slav isyanı Yunan çıkarlarına zarar verebilirdi. Üstelik isyanın Bulgaristan'da yayılması halinde sadece Osmanlı Devleti değil aynı zamanda Yunanlar da tehlikeye girebilirdi. Yunan ve Slav ırkları birbirlerinden farklı iki gruptu. Dolayısıyla herhangi bir Yunan hükûmetinin Slav hareketine sempati duyması beklenemezdi.[244] Doğu Krizi, Yunan Krallığında üç yıl içinde yedi kez başbakan değişmesiyle sonuçlandı.

1878'de imzalanan Ayastefonos Antlaşması Karadağ, Romanya ve Sırbistan'ın bağımsız devletler olarak tanınmasını, ilk özerk Bulgar prensliğinin kurulmasını ve Bosna-Hersek'i fiili olarak Habsburg yönetimine devretmesini sağlamıştı. Antlaşmanın 6. maddesi gereği Bulgaristan Prensliği Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya'yı Bulgaristan sınırlarına alıyor[245] ve böylece "Büyük Bulgaristan" projesini hayata geçirmiş oluyordu. Bu yeni düzenlemeler Balkanlar'da yeni çatışmaların fitilini ateşledi.[246] Bu dönemin sonunda, Osmanlı yönetimine karşı geleneksel Yunan mücadelesi artık Slavlar üzerinde hâkimiyet mücadelesine dönüştü. Özellikle Doğu Krizi, Yunanlar ile Balkanlar'daki diğer uluslar; ama bilhassa Bulgarlar arasındaki ilişkilerde derin bölünmeler

oluşturdu. Balkanlar'da ulus-devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak ortaya çıkma süreci, onları birbirleriyle hem toprak hem kültürel hem de dinî açıdan antagonizmaya sürüklemişti. Yunanlar açısından Bulgar milliyetçiliği bu dönemde birincil derecede tehditti ve Bulgarları "düşman öteki" konumuna oturtmuştu.[247] Doğu Krizi, Bulgar ve Yunan milliyetçiliklerini karşıt pozisyonlara getirmiş; birbirleriyle rekabet halinde olan ulusal projeler inşa etmelerine vesile olmuştu. Bu rekabet Megali İdea'nın barışçıl politikasının yeniden gözden geçirilmesini mecbur kıldı. Çünkü Bulgar bağımsızlığının tanınması, Yunanların bir Helen İmparatorluğu ve Balkanlar'daki tüm Hristiyan Ortodoks nüfusunu içerecek bir "Büyük Yunanistan" devleti kurma hayaline son vermişti.

Ayastafenos Antlaşması'nın nihai şartları Yunan kamuoyunda duyulduğunda, Atina'nın önde gelen meydanlarında *"hainlere ölüm!"* çığlıkları yükselmiş; halk savaş lehine gösteriler düzenlenmişti. Öfkeli kalabalık birçok siyasinin evini basmış ve başbakan konutuna saldırma girişiminde bulunmuştu. Tüm bu olaylar karşısında ordu göstericilere müdahale etmek zorunda kalınca huzursuzluk iyice tırmanmıştı.[248] Atina'daki büyük çaplı gösterilerden sonra Yunanistan'da hükûmet devrildi. Birkaç gün sonra, Yunan Ordusu güvenliği sağlamak bahanesiyle Teselya'ya yürüdü. Silahlı Yunan çeteleri ile Osmanlı askerleri arasında Girit, Teselya ve Epir'de çeşitli çatışmalar yaşandı. Ayastefanos Antlaşması'nın nihai olarak imzalanmasından kısa bir süre sonra, Yunanlar Teselya'da silahlı bir ayaklanma başlatmış ve ayaklanma sonunda Dömeke'de geçici bir Yunan yönetimi kurmuşlardı.[249] Fakat Büyük Güçlerin uyarısı neticesinde Yunan hükûmeti orduya Dömeke'den çıkması ve Osmanlılarla çatışmadan kaçınması yönünde emir verdi.[250] 1880 Nisan'ında İngiltere'de Liberal Parti ve Gladstone'un iktidara gelmesi Yunanistan'ın toprak genişletmesi yönünde yeni bir umut kaynağı oluşturdu. Türk düşmanlığı ile bilinen Gladstone Yunanistan'ın Teselya ve Epir üzerindeki taleplerinin desteklenmemesi halinde baskı uygulayacağını açıklamıştı. Bu gelişme 2 Temmuz 1881 tarihinde Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında ikili bir antlaşmayla sonuçlanmış ve Osmanlı Devleti, Yunan ekspansiyonist siyaseti karşısında savaş yapmaksızın bir kısım topraklarını "erozyon" yoluyla kaybetmişti.[251] Böylece 1875-1878 krizinde Yunanistan, Epir ve Teselya'yı "hediye" olarak Büyük Güçlerden 1881 yılında almış oldu.[252] Ancak Yunanistan için asıl dönüm noktası 1893 yılıydı. Yunan Devleti ekonomik zorluklardan dolayı borçlarını ödeyememeye başlamıştı. Dönemin Başbakanı Harilaos Trikoupis, Aralık 1893'te, Yunan parlamentosunda yaptığı konuşmasında Yunanistan'ın ekonomik kalkınmasındaki ilk engeli mali iflas ile açıklamıştı. Bu itirafın ardından Yunan toplumunda ciddi bir ekonomik kriz ve gerileme baş gösterdi. Yunan halkının devlete inancı kökünden sarsılmış ve 1895 seçimlerinde Trikoupis hükûmetten düşmüştü. Böylece Megali İdea yeniden kendine farklı

bir anlam arayışı içine girdi. Elbette Megali İdea'nın her etabı birbirinin devamı niteliğindeydi. Yeni bir dönem başladığında bir önceki dönem tamamen silinmiyor sadece farklı yorumlanıyordu. Megali İdea'nın merkezinde her zaman Yunan iredentası merkezdeydi. Sadece hedefe ulaşmak adına yolların güzergâhı değişiyordu. Yeni şartlar yeni yolları getirse de amaç tek ve sabitti. Yol ne olursa olsun son durak her zaman Megali İdea'nın yayılmacı milliyetçiliği idi. Dolayısıyla Megali İdea'nın üçüncü safhası olan "Helen Osmanlılığı" da Osmanlı Devleti'nin Helenleştirilmesi ve Doğu'ya Helen unsurlarının taşınmasıydı. Böylece Helenizm'in etkisi altına giren topraklar bir süre sonra ana kara Yunanistan'a doğal yollarla bağlanmış olacaktı. Bilhassa "Helen Osmanlılığı" Yunan kamuoyunda Türkler ile yakınlaşmadan kaynaklı yoğun eleştirilere neden oldu. Ancak Yunan siyasiler bunun Megali İdea'yı gerçekleştirmede kullanılan bir hileden başka bir şey olmadığını dile getirip halkı yatıştırmayı başarmıştı. Kısaca Megali İdea'da amaca giden her yol mubahtı.

19. yüzyıl Yunanistan'ının en önemli politik sloganı olan Megali İdea, 1922 yılına kadar Yunan dış politikasının merkezinde farklı biçim ve manada kullanılan politik bir hedefti. Her ideoloji gibi, Megali İdea da tarihî süreçte, hep aynı yerde sabit kalmamış; her dönemin kendi ihtiyaçlarına uyum sağlayarak içerik ve biçim değiştirmişti. Yunan tarihçi Paparrigopoulos'un ifadesiyle Megali İdea, Yunanistan'ın siyasi alandaki durağanlık ve cehalet döneminde İoannis Kolletis tarafından zikredilmiş ve sonrasında da Helenizm olarak yeniden adlandırılmış bir ideolojiydi.[253] Bu ulusal ideoloji her zaman Megali İdea olarak da adlandırılmamıştı. Başlangıçta buna "ulusal fikir" veya "ulusal rüya" deniliyordu. Aydın kesim tarafından daha çok tercih edilen ifade Helenizm idi. Megali İdea, daha ziyade Yunan kamuoyunda ve popüler kültürde kendisine alan açmıştı. Örneğin 1821 yılındaki isyan planının adına Megali İdea adı verilmişti. İsyan bittikten sonra Helenizm'in bir parçası özgürleştirilmiş ve millî bir devlet kurulmuştu. İşte tüm ulusun siyasi birliğine verilen ad Megali İdea olarak belirlenmişti. Sonrasında da dönemlere göre çeşitli gelişim aşamalarından geçmişti. Toplumun ihtiyaçlarına ve farklı ideolojilerin oluşumuna göre Megali İdea'nın yenileri ortaya çıkacaktı. Yüzyılın sonuna kadar tüm bu aşamalar netleşecek, geliştirilecek ve dönüştürülecekti. Nihai hedef ise tüm Yunan milletinin birliğinin her kademede sağlanmasıydı. Yunanlar açısından Yunanistan Krallığının kurulması, Megali İdea'nın gerçekleştirilme mücadelesinde sadece bir aşamaydı. Yunan milletinin bilincinde bu durum Megali İdea'nın hayata geçirilmesinin başlangıcını oluşturmuştu. Asıl amaç Krallık toprakları dışındaki Helenizm'in ana kara ile birleşmesini sağlamaktı. Her ne kadar terminolojik olarak ilk kez 1844 yılında Kolletis'in Yunan Meclisinde yaptığı konuşmada dile getirilmiş olsa da kökleri Yunan uluslaşma sürecinin başladığı tarihe kadar gitmekteydi. Yunan halkında, Megali İdea, İstanbul'un ya da İstanbul ile bağlantılı tüm güç ve otoritenin gelecekte tekrar Yunanlara

verileceği fikrinin bir kehanet olarak yayılmaya başladığı günden itibaren vardı. Tıpkı, efsaneye göre, Başmelek Mikail'in İstanbul'un Türklerin eline geçtiği zaman Meryem Ana'ya söylediği *"ağlama Meryem ana ağlama, gün gelecek, devran dönecek İstanbul yine bizim olacak"* ağıtı gibi İstanbul bir gün mutlaka Yunanlara geri dönecekti.[254] Osmanlı hâkimiyeti boyunca tüm Rum Ortodoks kiliseleri, İstanbul'un Türklerden "kurtarılması" için şehrin hamisi Meryem Ana'ya dualar etmiş, ilahiler söylemişti.

İlk olarak Kolletis'in ifade ettiği Megali İdea terimi kısa bir zaman sonra, onun tasarrufundan çıkmış ve tüm ulusa mal olmuş bir "kutsal mülk" haline gelmişti. Öyle ki tarihçiler hariç hiç kimse Kolletis'in adını Megali İdea ile hatırlamıyordu. Yunanistan'da siyasi bir slogan olan bu terimin tam manasıyla ne anlama geldiğini hiç kimse sorgulamamıştı. 19. yüzyılda dönemin politik temsilcileri Megali İdea terimini âdeta bir demagoji aracı olarak kullanmıştı. En fanatik destekçileri dahi uygulamaya geçirmekten ziyade dilde bir slogan-mış gibi ifade etmişlerdi. Neticede halk da dahil olmak üzere hiçbir politikacı Megali İdea'nın ne anlama geldiğine yönelik en ufak bilgiye sahip değildi. Yunanistan'ın Amerika Büyükelçisi Charles Tuckerman'a göre Megali İdea, ulusal yaşamlarını ulusal geleneklere göre düzenleyen tüm halkların sahip olduğu bir fikirdi. Mesela İtalyanları, büyük İtalyan birliğine götüren "Megali İdea" fikri *Risorgimento* idi. Yine Almanların 1848'de ortaya attığı "Megali İdea", *Süddeutsche Idee* ile tanımlanan ve Avusturya'nın da dahil olacağı birleşik bir Almanya çabasıydı. Almanların bu "Megali İdea"sı, onları 1870-1871'de Fransa'ya karşı zafere ulaştırıp Alman milletinin siyasi birliğinin sağlanmasına yardımcı olmuştu. George Finlay'a göre ise Yunanistan'ın da her ulus gibi ulusal birliğini savunma hakkı vardı ve Megali İdea, dönemin dayattığı ulusal bir zorunluluk ve bilinç olarak lanse edilmişti.[255]

Yunanistan'da Megali İdea'nın taraftarları 1453 İstanbul'un Fethi'nden 1821 Mora İsyanına ve 1821'den 1919-1922 yılları arasındaki Küçük Asya Seferi'ne kadarki süreçte Helenizm'in tüm siyasi ve askerî liderleriydi. 20. yüzyıl başlarında ise, özellikle Büyük Savaş döneminde, Megali İdea'nın en sadık takipçisi Eleftherios Venizelos olacaktı. Her ne kadar *"Megali İdea benim buluşum değil, millî hayatımızın temel taşıdır"*[256] dese de bölgesel genişleme yoluyla enosis projesinin yani ulusal bütünleşmenin uygulayıcısıydı. Venizelos, Megali İdea'yı tüm Helenizm'e millî birlik ve beraberlik sağlayan temel unsur şeklinde tanımlamıştı. Dolayısıyla başka hiçbir ulusal fikrin olduğuna inanmıyordu. Ona göre dünyanın her yerinde var olan Yunan bilincinin temelinde Megali İdea vardı. Neticede pragmatist bir lider portresiyle Venizelos, 20. yüzyılın başında, Megali İdea'yı hayalperest bir düşten siyasi programa dönüştürecek; Yunan ekspansiyonizminin sadık uygulayıcısı olarak hedeflerini Anadolu topraklarına yöneltecekti. Artık Kolletis'in "Megali İdea"sı değil Venizelos'un "Megali İdea"sı vardı. Doğu Sorununa enjekte edilecek bu zerk "hasta adamı" öldürmek için hazırlanmıştı.

Büyük Savaş, Büyük Yunanistan (1909-1918)

Kabuk Değiştirme Siyaseti
Gudi

19. yüzyılın ilk on yılının sonunda, Yunanistan'da sosyal ve siyasi hayattaki mevcut durum aslında kaos ile eş anlamlıydı. Ekonomi âdeta bir çıkmaza girmişti. Bağımsız sermaye ve toprak mülkiyeti gibi ulusal sorunlarla mücadele edilmekteydi. Yunan Ordusu, sarayın ve veliaht Konstantinos'un elinde âdeta parçalara ayrılmıştı. İç politikanın demokratikleşmesi ve özgür ulusal hayattan bahsedilmesi söz konusu bile değildi. Kraliyet ve hükûmetler, Yunan toplumunu daha ileriye götürmenin aksine çağdaşlaşma hamlelerinin önünde birer engel olarak politize edilmişti.[1] Zaten Yunanistan'da kurulan ilk siyasi partiler, tamamen Büyük Güçlerin güdümünde hareket eden, onların çıkarlarını savunan, Fransız Partisi, İngiliz Partisi, Rus Partisi[2] gibi mandater zihniyetli siyasi oluşumlardı.[3] Bu süreçten sonraki anlayış Mayıs 1865 yılındaki parlamento seçimlerinde değişmiş olsa da[4] Yunan siyasetine farklı bir zihniyet kazandıramadı. Dönemin siyasi anlayışı bu sefer de saray etrafında şekillenen ve meclisteki tüm partilerin saraydan bağımsız hareket edemediği kısır bir politik alanda sıkışmıştı. Bunun en önemli nedenlerinden biri Yunan siyasetinde etkin nüfuza sahip olan Fenerliler ve Kocabaşlar gibi Osmanlı'nın eski nüfuzlu ailelerinin oligarşik bir politik yapı oluşturmasıydı. Bu iki grup özellikle Sanayi Devrimi sonrasında Yunanistan'da yavaş yavaş kendinî göstermeye başlayan burjuva sınıfına yaşam alanı tanımıyordu. Siyaseti kendi tekelinde tutan bu gruplar ideolojisi olmayan, belli zümrenin menfaatleri doğrultusunda hareket eden ve daha çok bazı şahıslar tarafından temsil edilen siyasi partiler kurmuşlardı. Örneğin Koumoundouros, Voulgaris, Deligeorgis, Theotokis, Rallis, Karapanos, Mavromihalis, Zaimis gibi dönemin önde gelen siyasetçileri kendi adlarıyla özdeşleşen partiler kurarak, Theotokis'in Partisi, Mavromihalis'in Partisi gibi isimlerle Yunan meclisinde varlık göstermeye başlamıştı.[5] Parti disiplininden uzak olan bu türden bir siyasi anlayış beraberinde rüşvet, seçim hilesini getirmiş, kişisel çıkarlar doğrultusunda hizmet veren milletvekillerini siyasetin merkezine oturtmuş ve politik yozlaşma ile birlikte Yunan siyasetini köhne bir yapıya mahkûm etmişti.[6]

Yine bu dönemde Yunan dış politikasında en önemli ulusal meselelerinden biri görülen Makedonya ve Girit konusunda net bir çözüme ulaşılamamıştı.

Yunanistan, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na katılmadığı halde Berlin Kongresi'ndeki bir oturumda Girit'in toprak mülkiyetini talep etmişti. Berlin Antlaşması'na konan belirsiz bir madde sayesinde Larissa ile Teselya'nın bir kısmını Osmanlı Devleti'nden alarak sınırlarını daha kuzeye ilerletmeyi başarabilmişti. Lakin savaşmadan alınan bu topraklar Yunanistan'ın çok daha fazlasını alabileceği yönündeki umutlarını da alevlendirdi. Özellikle talep ettiği bölgeler Girit, Epir ve Makedonya[7] idi. Zira 1885 sonbaharında Sırbistan ile Bulgaristan arasında cereyan eden savaş ve Bulgaristan'ın Doğu Rumeli topraklarını ele geçirerek ülke sınırlarını Makedonya'ya kadar genişletmesi, Yunanistan'ı bir hayli telaşlandırmıştı. Bulgarların İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesinden ayrılıp kendi patrikliklerini kurması, Makedonya'da yaşayan Ortodoks Bulgarlar ile Bulgaristan arasında zaten dinsel bir bağ oluşturmuştu. Şimdi de 1886'da Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesi Bulgarlar için "Büyük Bulgaristan" istikametinde atılmış önemli bir adımdı[8] ve sınırlarını Makedonya'ya kadar uzatması Yunanistan'ın bölgedeki hak iddialarını geçersiz kılabilirdi. Makedonya için Sırbistan'ın Bulgaristan'a saldırıya geçmesi, Yunanistan'ın Makedonya toprakları üzerindeki paydaşlarını arttırmış ve başka bir tehlike daha yaratmıştı.[9] Kısaca Yunanistan cephesinde Doğu Rumeli, Balkanlar'daki dengeyi bozmuştu ve dengenin yeniden sağlanabilmesi için Yunanistan'a bir pay verilmeliydi. Balkanlardaki karışıklıktan yararlanmak isteyen Yunanistan silahlanmaya başlayınca bu sefer Büyük Devletler olası bir krizi önlemek adına Yunanistan'a verdikleri 11 Ocak 1886 tarihli notayla uyarıda bulunmuş; lakin Yunanistan tarafından reddedilince ülke denizden ablukaya alınmıştı.[10] Yunanistan'ın dış politikasında cereyan eden bu politik kriz Deliyannis hükûmetini düşürüp Trikoupis'in kabineyi kurmasıyla sonuçlanmıştı.[11] Yeni Başbakan Trikoupis, Büyük Devletlerin silahsızlanma yönündeki ültimatomlarını kabul edince abluka da haliyle sona erdi. Ancak toprak ihtiraslarını çok daha fazla alevlendiren Yunanistan, 1895 yılı sonlarında, Girit'teki Hristiyanları kışkırtarak yeni bir ayaklanma çıkmasına sebebiyet verdi. Bu sırada Ermeni sorunuyla uğraşan Osmanlı Devleti, Girit Sorunu'nu büyütmemek adına 1896'da yeni bir reform tasarısını kabul etmek zorunda kaldı. Buna göre Adaya beşer yıl süreli Hristiyan valiler tayin edilecek ve memurlukların üçte ikisi Rumlara verilecekti. Lakin 1896 reform programı, Adaya barış getirse de Yunanistan'ın; ama ekseriyetle Etniki Eterya'nın[12] Girit Rumlarını sürekli kışkırtması ve Adaya silah yollaması sebebiyle yüzeysel bir çözüm sağlamıştı. 1897 yılında Girit'teki Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında yeniden çatışmalar başlayınca Prens Georgios komutasındaki iki Yunan filosu Adaya yollanmış ve Girit Rumları, Adayı Yunanistan'a ilhak ettiklerini ilan etmişlerdi. General Timoleon Vassos komutasındaki Yunan kuvveti Hanya yakınlarındaki Alykanas sahiline çıkarak Adayı işgale başladı. Yunanistan'ın "enosis" teşebbüsünü onaylamayan Büyük Devletler, Adayı ablukaya alınca Yunanistan

da geri adım atmak zorunda kaldı. Girit'in Yunan Devletiyle birleşme angajmanı böylelikle başarısız oldu. Adanın özerkliği konusunda uzlaşan Yunanistan, askerlerini Adadan çekince Girit ayaklanması da sona erdi.

Girit Sorunu çözüme kavuşturulmasına rağmen Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasındaki gerginlik sona ermemişti. Nisan 1897'de Yunan subayları komutasındaki askerî birliklerin Makedonya'da ayaklanma çıkarmak amacıyla Osmanlı sınırlarına silahla saldırılarda bulunması bardağı taşıran son damla oldu. Osmanlı Devleti 18 Nisan 1897'de Yunanistan'a savaş ilan etti. Aslında Yunanistan'ın hem askerî hem de mali durumu böyle bir savaşın üstesinden gelebilecek güçte değildi. Fakat bir nevi ülkeyi yöneten Etniki Eterya'nın baskısı altında Deliyannis hükûmeti Osmanlı Devleti ile savaşı göze almak zorunda kalmıştı.[13] Teselya, Epir ve denizlerde cereyan eden harp, baştan sona Türk ordusunun üstünlüğü ile devam etmiş; Veliaht Konstantinos komutasındaki 40.000 kişilik Yunan Ordusu 17 Mayıs 1897 günü yapılan çetin muharebe sonunda Dömeke'de ağır bir yenilgiye uğratılmıştı. Böylece Türk ordusu için Atina'nın yolu da açılmış oluyordu. Lakin Büyük Devletlerin müdahalede bulunmasıyla harbe son verilmiş ve 21 Mayıs 1897'de Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Lamya yakınlarında mütareke imzalanmıştı.[14] Cephenin çökme haberini alan Atina halkı, saray ve hükûmet binalarını hedef alarak protestolar eşliğinde sokaklara döküldü. Yunan halkı askerî felaketin sorumlusu olarak veliaht Konstantinos'u suçluyordu. Kraliyet ise Deliyannis hükûmetini hızla devirmek zorunda kalmış ve iktidarı Dimitris Rallis'e devretmişti. Böylece Yunan iç siyaseti, dış politikaya bağlı şekilde yeniden el değiştirmişti. 1897 Türk-Yunan Savaşı (313 Muharebesi), Yunanistan için sadece ekonomik sonuçları olan ulusal bir hezimet değil, aynı zamanda Yunan Ordusu'nun özgüven kaybı olarak nitelendirilebilecek psikolojik bir travma idi. Yunanistan'ın yenilgisiyle sonuçlanan 1897 Türk-Yunan Savaşı, Osmanlı Devleti'nin kazandığı son savaştı. 93 Harbi mağlubiyeti; Mısır, Tunus, Kıbrıs gibi imparatorluğa ait topraklara Avrupa Devletlerinin el koyması, Türk halkında yenilmişlik duygusundan kaynaklı karamsarlık ve ümitsizlik yaratmıştı. Dolayısıyla böyle bir zaferin elde edilmesi, Türk toplumuna yeniden umut aşılamıştı.[15]

Diğer taraftan Yunan Ordusu'nun bu ağır ruhsal çöküntünün üstesinden gelebilmesinin tek yolu askerî açıdan üstünlük sağlayabileceği yeni bir savaş hamlesiydi. Bunun için de askerî ve ekonomik alanlarda çeşitli reform düzenlemelerine gidildi. Diplomatik alanda ise ulusal hak iddia ettiği toprakları yabancı ülkelerden talep etme taktiğini terk etmeye karar verdi. İç siyasette yeniden yapılanmaya gidebilmek için öncelikle dış baskıları ortadan kaldırmaya çalıştı. Balkan komşularıyla ilişkilerini yeni baştan kurmaya yöneldi. Ancak gerek milliyetçi iddialar gerekse Büyük Güçlerin bölgedeki daimi rekabeti nedeniyle tüm Balkan devletleri arasındaki gerilim, güvensizlik ortamını

daha da artırdı ve her türlü uzlaşmaya dayalı çabayı yapıbozuma uğrattı.[16] Nitekim 20. yüzyılın ilk yarısında Balkanlar'da yaşanan siyasi hareketlenmeler[17] yeni bir savaşın kapıda olduğu yönünde Yunan subaylarına bir öngörü de sağlamıştı. Yunan Ordusu'nun "iade-i itibarını" sağlayacak tek yol, Türkleri Balkanlarda yenilgiye uğratacak yeni bir harbin çıkma ihtimaliydi. Oysa Yunan Ordusu'nun mevcut askerî ve siyasi durumuyla böyle bir başarının sağlanamayacağı açıktı. Eski teknoloji silah ve gemileri, az sayıdaki askeri, kötü durumdaki ordusu ile tekrardan "prestij" kazanması hayalperestlikten öteye gidemeyecek bir Yunan düşüydü. Bu nedenle her koşulda atılması gereken en temel adım Yunanistan'ın askerî ve siyasi revizyonunu sağlamaktı. Yunanistan için bu dönemde önemli olan diğer bir mesele, Girit'in Yunanistan'a bağlanması konusuydu. Devletin resmî ideolojisi olan Megali İdea ulus ülküsüne göre Girit ve Makedonya topraklarının ana karayla birleşmesi, Yunanistan'ın toprak genişlemesi açısından önemli iki kritik bölgeydi. Nitekim Girit'in 1908 yılında Yunanistan ile birleşme talebi[18] Osmanlı Devleti için itibar sorunu görüldüğünden çok sert ve tehditkâr bir dille geri çevrilmişti. Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa'nın Yunanistan'ın Girit'in ilhakını kabulü halinde Türkiye'nin bunu itibar meselesi olarak göreceğini ve bu konuda her tür engellemeye gideceğini ifade etmesi, Girit konusunun Osmanlı bürokrasisindeki hassasiyetini net bir şekilde ortaya koymuştu. Mahmud Şevket Paşa'nın askerî açıdan Girit meselesinin Osmanlı için oldukça basit bir konu olduğunu; Atina'ya yapılacak sıradan bir askerî yürüyüşün meseleyi çözmek için yeterli olacağını[19] vurgulaması, özünde Yunanistan'ın böylesi kritik bir konuda karşı tarafın gücünü anlamadan hareket etmemesi yönünde tehditkâr bir uyarıydı. Nitekim Mahmud Şevket Paşa'nın, *"Yunanistan Girit'in ilhakı konusunda herhangi bir teşebbüste bulunursa bana da kahvemi Akropolis altında içme fırsatı doğar"*[20] sözleri Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'ı askerî ve siyasi bağlamda tehdit olarak dikkate almadığının net ifadesiydi.[21] Osmanlı Devleti'nin tüm bu küçümser ve tehditkâr ifadeleri karşısında dönemin Yunanistan Başbakanı Georgios Theotokis, Osmanlı ve Yunanistan ilişkilerinin bozulmaması adına hiçbir karşı duruş sergilemedi. Öte yandan Yunanistan'ın korkuyla karışık bu uzlaşmacı tavrı Yunan Ordusu içindeki subayları son derece rahatsız etmişti. Yunanların "kusursuz tavır" olarak adlandırdığı bu sessiz kalma hali, gerek subaylar gerekse halk arasında "uslu bir çocuk" gibi davranıldığı gerekçesiyle huzursuzluk yaratmıştı.[22] Halk, Başbakan Theotokis ve kabinesinin vatana ihanet ettiğini düşünüyordu. Diğer taraftan 1885-1896 yılları arasında Yunanistan'daki ekonomik buhran, ağır vergiler altında ezilen halkın ciddi ekonomik sıkıntılarla boğuşmasına neden olmuştu. Özellikle bu ekonomik sıkıntı, Yunan halkını Amerika gibi okyanus ötesi göçlere zorlamış,[23] bu durum da ülkenin iç dinamiklerinde kasvet

ortamı yaratmıştı. Ayrıca Yunanistan'da tarımla uğraşan çiftçi sınıfının kötü çalışma koşulları, çiftlik ağaları tarafından sömürüye dayalı emek hırsızlığı ve kendi topraklarını ekip biçmeye yönelik toprak reformu taleplerinin devlet tarafından göz ardı edilmesi grevleri arttırmıştı. Yunanistan'da askerî, siyasi ve toplumsal açıdan kendinî gösteren bu köhnemiş sistem dönemin önemli gazetecilerinden biri olan Vlasis Gavrilidis'in ağır eleştirilene neden olmuştu. Uzun zamandan beri *Akropolis* gazetesinde yazdığı çeşitli köşe yazılarında Yunanistan'ın içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal çıkmazın kökten; ama barışçıl bir devrimle giderilebileceğini ifade eden Gavrilidis'e göre Yunanistan'ın modernleşmesini sağlayacak bu devrim hareketi Balkan coğrafyasındaki diğer milletler için de örnek teşkil edecekti.[24] Dolayısıyla Yunan Ordusu içindeki bazı subaylar Ekim 1908'den itibaren yavaş yavaş devrim tartışmalarını gündeme getirmeye başladı. Lakin Yunanistan'ın içine düştüğü ekonomik ve siyasi çıkmaz konusunda farklı görüşlere sahip olan subaylar kendi aralarında bir bütünlük oluşturmuyordu. Dahası her alt grubun hedef ve siyasi programı da birbirleriyle uyumlu değildi. Ordu içinde kümelenen bu gruplar arasındaki en radikal kolu en düşük rütbeye sahip olan subaylar meydana getirmekteydi. Bu askerî grup, ülke yönetimi içinde kökten bir değişimin ancak ve ancak askerî bir darbe ile gerçekleştirilebileceğini savunmaktaydı. Oysa rütbeler yükseldikçe radikal eğilimler yerini daha ılımlı ve orta yolcu bir anlayışa bırakıyordu.

Başta her grup kendi hedef ve programı dâhilinde birbirlerinden ayrı düzenledikleri gizli toplantılarda bir araya geliyor; ülkenin mevcut sorunları ve çözüm yolları hakkında görüşmeler yapıyordu. Ancak zamanla bu ayrı görüşmeler yerini her gruptan birer temsilcinin katıldığı toplantılara bıraktı. Bir süre gizli örgüt gibi hareket eden bu yapı, Atina Garnizon komutanının gece yarısı gerçekleştirdiği ani baskın ile deşifre edilince, tek bir çatı altında toplanmaya karar verdi. Böylece Albay Nikolaos Zorbas önderliğinde "Askerî Birlik" (Stratiotikos Sindesmos) adında bir örgüt kuruldu. Askerî Birlik, *Hronos* gazetesinde yayımlanan beyanatında Birlik'in milletin beklentilerine yakışır, basiretli, yiğit, düzene saygılı, sahtekârlığa karşı; ama amacında da katı, samimi, dürüst bir şekilde meydana geldiğini duyurdu. Askerî Birlik, monarşiyi yıkmak amacında olmadığını sadece değişime kapalı Yunan siyasetindeki yozlaşmayı gidermek için kurulduğunu açıklamıştı. Halkın talep etmesi durumunda ona her türlü desteği de sunmakta kararlıydı. Hareketin içinde yer alan subayların kanlı eylemler ile ilgili hayalleri de yoktu. Mücadelelerini olabildiğince barışçıl, temiz, insanca yürütmek istediklerini vurguluyorlardı. *"Kesinlikle kimsenin hayatı tehlikede değil. Sadece birçok politik yüzün siyasi tarihi sona ermek üzere"* sözleriyle Yunan siyasetindeki çürümüşlüğe katkı sunan tüm politikacıları aforoz edeceklerinin ve Yunanistan'da yeni bir dönemi başlatacaklarının mesajını vermişlerdi.[25] Bunun üzerine saray, askerî darbe ihtimaline karşı, ortamın bir

nebze yatışmasını sağlamak amacıyla Theotokis yerine daha ılımlı siyasetçi olduğu düşünülen Rallis'i hükûmeti kurması için görevlendirdi. Hükûmetin değişmesi Yunan siyasetinde kaynayan kazanın ateşini bir nebze düşürmüş olsa da Askerî Birlik için çözüme odaklı bir dönüşüm değildi. Bu arada hükûmeti devralan Rallis'in *"Yunanistan komşu ülke Osmanlı ile dış ilişkilerinde dostça bir siyaset izlemelidir. Çünkü söz konusu olan her iki ülkenin ortak menfaatleridir. Şu ana kadar iki ülkenin dostluğunu zedeleyen ve iki ülke arasında sürtüşme sebebi sayılan her şeyin giderilmesi yönünde çaba sarf edeceğim"*[26] beyanı hayal kırıklığı yaratarak aslında Yunan siyasetinde değişen fazla bir şeyin olmadığı kanaatini oluşturmuştu. Nitekim daha önce Theotokis hükûmetinin Türkiye politikasını sert ve acımasız bir dille eleştiren Rallis'in eskiyi aratmayan ve Yunan kamuoyunda "kuzu gibi" tanımlamasıyla karşılık bulan dış politikası, Yunan halkı tarafından yeni hükûmetin eski siyaseti tekrar etmesi şeklinde algılandı. Olası bir halk ayaklanmasından ve ordu içinde olup bitenden derin endişe duyan eski partilerin siyasi liderleri, mevcut duruma derhal müdahale edilmesi ve Askerî Birlik ile ilgili önlem alınması gerektiğini açıkladı. Bunun üzerine, Kraliyetin aksi tavsiyesine rağmen Rallis hükûmeti, Askerî Birlik'in dağıtılmasını tek çözüm olarak gördü. Kararı onaylamayan Askerî Birlik üyeleri, 15 Ağustos 1909 tarihinde Atina'nın kuzeydoğu merkezinde bulunan Gudi bölgesinde toplanıp ilk protestolarını gerçekleştirdi. Daha sonra bu hareket, tüm Yunanistan'ı etkisi altına alarak 14 Eylül 1909'da ordu ve halktan oluşan büyük bir grubun Atina merkezindeki Ari parkında bir araya geldiği büyük bir mitinge dönüştü.[27] *Hronos* gazetesinin manşetten verdiği haberde Yunan halkı ve ordunun aynı bayrak altında, devletin onuru, ulusun azameti için bir araya geldiğinden bahsedilmişti.[28] Halkın *"siyasi değişim!"* sesleri ile destek verdiği hareketin amacı, diktatörlük rejimini kurmak değildi. Bilakis köhneleşmiş eski siyasi partilerin yerine mevcut sorunları çözüme kavuşturacak çağdaş bir politik yüzün yönetime gelmesini sağlamaktı. Askerî Birlik'in iki amacından biri Yunanistan'da tüm devlet kademelerinde yapılması düşünülen restorasyon, diğeri de ülkenin çürümüş politik sistemini tasfiye etmekti.[29] Bilhassa 1908 yılında Osmanlı'daki Jön Türk hareketini modernleşme hareketi olarak kendisine örnek alan Askerî Birlik, Gudi askerî harekâtı (pronunciamento)[30] ile Yunanistan'da ordu, yönetim, adalet, eğitim ve ekonomi alanında radikallikten uzak makul değişimlerin yapılmasını hedeflemekteydi. Birlik ayrıca Yunan prenslerinin ordu içindeki baskın rollerinin de azaltılmasını istiyordu. Neticede 1897 Türk-Yunan Savaşı'nın müsebbibi gördükleri veliaht Konstantinos'un ülkeye yaşattığı hezimet henüz hafızalardan silinmemişti.

Yunanistan'ın politik restorasyon döneminde tüm gözler, o zaman özerk yapıda olan Girit'in Yunanistan'a bağlanması konusunda aktif siyaset izleyen Hanyalı genç politikacı Eleftherios Venizelos'a çevrildi. Venizelos, bir süredir

adını Yunanistan'da Kral I. Georgios'un ikinci oğlu Prens II. Georgios ile Girit'in Yunan topraklarına katılıp katılmaması konusunda yaşadığı fikir ayrılığı ile duyurmuştu. 1889 yılında, henüz 25 yaşındayken, Girit Meclisine vekil olarak giren Venizelos, 1898 yılında Prens II. Georgios tarafından Yürütme Kurulu'na seçilmiş; kendisine Ada yönetiminde bakanlık görevi verilmişti. Ancak Adanın Yunanistan ile birleşmesi konusunda Prens II. Georgios ile yaşadığı tartışmadan dolayı daha sonra meclisten azat edilmişti. II. Georgios, 1905 yılında Venizelos'un önderliğinde gerçekleşen Theriso Ayaklanması'nda Adayı terk edince bu tarihten sonra Ada yönetimini ele almış ve hem Girit'te hem de Yunanistan'da tanınan bir politikacı olmuştu. Venizelos, *Kiriks Hanyon* gazetesinde kaleme aldığı on adet köşe yazısında Askerî Birlik ve Gudi harekâtını destekleyen yazılarla zaten hareket içindeki subayların da sempatisini kazanmıştı. Venizelos'a göre Yunanistan'daki siyasi çıkmazın aşılması için askerî müdahale zaruriydi ve düşüncelerini şu sözlerle dile getirmekteydi: *"Son yıllarda varlık gösteren yolsuzluklar politik bir çürüme olarak adlandırılırsa böyle bir durum ile normal şartlarda mücadele etme ihtimali söz konusu değildir. O zaman kısa süreli de olsa bir diktatörlüğün kurulması gerekir. Kurulan diktatörlüğün gelecekte devletin nasıl ve ne şekilde yönetileceğine dair kararların alınacağı bir seçime gitmesi en doğrusudur."*[31] Gudi askerî harekâtı ile başlayan bu kabuk değiştirme siyaseti Askerî Birlik'in Venizelos'u Yunanistan'a getirme fikrini daha fazla güçlendirmişti. Birlik içinde alınan karar gereği Yüzbaşı Ioulianos Kontaratos, Venizelos'un siyasi hayatına Yunanistan'da devam etmesi konusunda görüşme yapması için Girit'e gönderildi. Yunanistan kuruluşundan bu yana yaşadığı tüm askerî ve siyasi yenilgileri Giritli politikacı önderliğinde sona erdirebileceğini düşünüyordu. Dahası Venizelos, Yunanistan'ı Megali İdea ülküsünde güçlendirip Batı eşiti konuma ulaştıracak "mesih" olarak görülüyordu. Lakin perdenin arkasına saklanan gerçek, Venizelos'un Yunanistan'a "Pandora'nın kutusu" ile gelip ülkeyi aynı zamanda siyasi dikotomi paradoksuna sürükleyeceği idi. Güçlü ordu, güçlü devlet ilkesiyle yola çıkan Askerî Birlik, Gudi harekâtı ile Yunanistan'ı "Ulusal Bölünme" sarmalına götürdüğünün o dönem farkında bile değildi.

Yunan Siyasinde Yeni "Mesih" Eleftherios Venizelos

Yunan kamuoyunda siyasetin kötü ruhu Mavromihalis hükûmeti ile kimliklendirilmişti. Yunan halkı eski partilerin menfaati doğrultusunda hareket eden Mavromihalis hükûmetini gericiliği örtbas eden yapay bir baraj olarak tanımlıyordu. Yunanistan'daki sosyal ve politik hayatın iyileşmesi yönünde yapılan her köklü müdahale ve halkın özlemini duyduğu burjuvazi devrimi,

"Kocabaşçılık" için hizmet eden mistik ajanların entrikaları nedeniyle başarıya ulaşamamıştı. Öte yandan 1897 Türk-Yunan Savaşı'nın travmatik deneyimi Yunanistan'ın her düzeydeki siyasi ve sosyal yaşamını önemli ölçüde etkilemiş, ülkedeki yönetim sisteminin temellerinde sarsıntılar meydana getirmişti. Bölgesel olarak küçük ve durgun bir ekonomiye sahip olan Yunanistan, 1897 askerî hezimetinden sonra siyasi, iktisadi ve askerî alanda bazı reformlar gerçekleştirmiş, bilhassa 1909 Gudi darbesi, gelişmelerin katalizörü olarak Yunanistan'da mevcut hükûmetin sonunu hazırlamıştı. Güçlü halk baskısı Askerî Birlik'in hükûmet değişikliği meselesini ciddiye almasını sağlamış ve art arda yapılan toplantılar sonucunda Venizelos'un Girit'ten Yunanistan'a çağrılmasına karar verilmişti.[32] Girit'e gönderilen özel elçi Venizelos'a bir davet mektubu ulaştırmış ve kendisinden Yunanistan'a gelip politik değişim mücadelesinin liderliğini üstlenmesini istemişti. Aynı zamanda Askerî Birlik'in başına geçerek devletin düzenli işleyişinin tesis edilmesinde denetleyici bir görev alması talep edilmişti. Venizelos ise bu davete temkinli yaklaşmış; Yunanistan'daki mevcut durumla ilgili ciddi bir araştırma yapmadan kendisine teklif edilen görevi hemen kabul edemeyeceğini açıklamıştı. Başta Venizelos, Yunan siyasetinde kalıcı bir yer edinme düşüncesinde değildi. Sadece mevcut koşulların ve politik yozlaşmanın sona erdirilmesi için Yunanistan'a gelme niyetindeydi. Bu nedenle Aralık 1909'da Atina'ya varır varmaz, Askerî Birlik ile yaptığı toplantıda, kendisine sunulan başbakanlık teklifini Girit'ten Yunanistan'a sadece resmî müzakereci sıfatıyla görüşmeler yapmak için geldiğini; Yunan siyasetinde kalıcı olmak gibi bir amacının olmadığını belirterek geri çevirmişti. Venizelos'un niyeti Yunanistan'daki siyasi düzenlemeleri gerçekleştirdikten hemen sonra Girit'e dönmekti.

Askerî Birlik, Venizelos ve hükûmet ile Atina'da gerçekleştirdiği üçlü müzakerelerde Yunan siyasetine köklü değişim getirecek yeni kararlar almıştı. İlk olarak başbakan Kyriakoulis Mavromihalis'in yerine Stefanos Dragoumis hükûmeti kurmakla görevlendirilmişti. Ayrıca anayasal düzenlemeler ile birlikte yeni meclisin oluşturulması için genel seçime gidilecekti. Son olarak, yeni düzenlemelerden sonra Askerî Birlik tamamen dağıtılıp ordunun siyasetten uzaklaştırılması sağlanacaktı. Yunanistan'da siyasi misyonunu tamamlayan Venizelos Atina'da kalmak yerine memleketi Girit'e dönmeyi tercih etti.[33] Öte yandan Venizelos, Yunanistan'da gösterdiği uzlaşmacı siyaset sayesinde hem askerî çevrelerin, hem Kraliyet ailesinin hem de halkın sempatisini kazandı. Dahası monarşi karşıtı hiçbir eylem ve söze dâhil olmadığından Kral I. Georgios'un da tam güvenini sağlamıştı. Neticede Yunanistan'da sevilen ve güvenilen biri olan Venizelos, 21 Ağustos 1910 tarihindeki genel seçimlerde milletvekili seçildi ve böylece Yunan parlamentosuna girdi. 2 Ekim 1910'da, Girit'ten Atina'ya gelen Venizelos, halka hitaben Sintagma Meydanı'nda

yaptığı konuşmasında modernleşmeyi getirecek anayasal düzenlemenin gerekli olduğunun; ancak bu düzenlemede anayasanın temel dayanağı sayılan bazı kanun maddelerine dokunulmaması gerektiğinin altını çizmişti.[34] Venizelos, kutsal sayılan monarşi ve saray geleneğine karşı olmadığını, krallık aleyhinde herhangi bir anayasal düzenlemeye gidilmeyeceğini önemle vurgulamıştı: *"Ben sadece yeni siyasi fikirlerin bayraktarlığını yapmak için geldim. Bu bayrak altında, fikirlerini paylaşan herkesi bu fikirleri gerçekleştirmeleri için göreve çağırıyorum."*[35] Nitekim anayasanın baştan sona değiştirilmesi yönünde ısrarcı olan Yunan halkı, Venizelos'un kararlı duruşu karşısında daha fazla direniş gösteremedi. Venizelos'un sözünü halka dinletebilmesi, Yunanistan'ın uzun süredir aradığı siyasi lideri bulduğu yönünde yorumlanmıştı. Venizelos'un Sintagma Meydanı'ndaki konuşmasında yaşanılan bu sessizlik anı artık Yunanistan'ın Venizelos tarafından yönetildiğinin açık kanıtıydı. Venizelos'un siyasi meşruluğu kalabalığın çığlığıyla değil, bilakis sessizliğiyle onaylanmıştı.[36] Böylece Venizelos, Yunan siyasetindeki hantallaşmış yapıyı revize edip modernleştirebilecek, Helenizm'in liderliğini üstlenebilecek tek siyasetçi olduğunu gerek halkın gerekse sarayın güvenini kazanarak ispatlamıştı. Venizelos'un *"yeni bir siyasi parti kurmak için değil, yeni siyasi fikirlerin mümessili olmak gayesiyle geldim"*[37] sözleri siyasetteki hedefinin sınırlarını da net bir şekilde çizmekteydi. Üstelik halkın demokrasi ısrarına rağmen monarşiyi devam ettireceği konusunda göstermiş olduğu direniş, Kral I. Georgios ile Venizelos arasında güven temelli bir ilişkinin kurulmasına vesile olmuştu. Yunan kralı, Helenizm'in lideri olarak gördüğü Venizelos'a hükûmeti kurma görevini verdi. Böylece Eleftherios Venizelos, Ekim 1910'da, Yunanistan'ın yeni başbakanı olarak mecliste yerini almış oldu. Fakat bu durum eski partilerin üyeleri tarafından hoş karşılanmadığından Venizelos meclis içinden yeterli güvenoyunu alamadı. Bunun üzerine Kral I. Georgios, Venizelos gibi güvenilir bir politikacıyı kaybetmeyi göze alamadığından Yunanistan'da yeniden seçimlerin yapılmasına karar verdi. Kasım ayında yinelenen ikinci seçimde meclisteki eski partiler seçimi boykot ederek tepkilerini dile getirmiş olsa da galibiyet üç yüz altmış iki milletvekili sandalyesinden üç yüz yedisini almayı başaran Liberal Parti (Fileleftheron) başkanı Venizelos'un oldu.[38] Seçilen üç yüz yedi milletvekilinin ilk defa mecliste yer alması Yunanistan'da eski siyasi geleneğin artık sona erdiğini ve yeni bir sayfanın açıldığını Yunan halkına müjdeliyordu. İlk kez Yunanistan'da parti başkanı ve programı olan Batı modeli siyasi bir parti, Venizelos ile kurulmuştu.[39]

Yunan halkının koşulsuz desteğini arkasına alan Venizelos, Yunanistan'ı politik, ekonomik, askerî alanlarda Avrupa ile eşit konuma getirmek için ilk başta ulusun kuruluşundan beri politik slogan haline gelen Megali İdea ülküsünü parti programına aldı. Özellikle Osmanlı Devleti'nin gerileme

sürecine girmesi ve Avrupa'da yaşanan bloklaşma hareketleri, Venizelos'a Megali İdea'nın gerçekleştirilme zamanının tam da bu dönem olduğunu düşündürmüştü. Yunanistan'ın tüm siyasi partilerinin ve meclisinin gündeminde olan bu "düş" ilk defa Venizelos ile talih avcılığından çıkıp artık parti programı içinde yer alan siyasi hedef haline getirilmişti. Venizelos, Megali İdea fikrini hayalperest söylemden soyutlamak amacıyla ülkenin iç siyasetinde bazı önemli değişikliklere gidilmesi gerekliliğine inanıyordu. Bu değişim için öncelikle hukukun doğru ve adil olması, adaletli bir devlet yapısının kurulması, ülkenin ekonomik refahının sağlanması ve güçlü toplumsal örgütlenmenin oluşturulması gerekmekteydi. Tüm bu adımlar irredantizmi hedef haline getirmiş Megali İdea'nın olmazsa olmazlarındandı. Yunanistan topraklarının genişlemesi demek ekonominin güçlenmesi anlamına geliyordu. Mali güce sahip bir Yunanistan, siyasi, iktisadi ve askerî açıdan Batılı Güçler ile eşit statüde sayılabilecekti. Yunan Ordusu'nun 1897 yılındaki yenilgisinden sonra Yunan silahlı kuvvetlerinin yeniden örgütlenmesi için Fransız askerî gücünden destek alındı. Bu askerî reformlar daha sonra Yunanistan'ın gerek Balkan Savaşları'nda gerekse Büyük Savaş'ta kazanımlarını fazlasıyla arttıracaktı.[40] Fakat asıl önemli husus Megali İdea'nın ulusun birliğini koruyup sağlamlaştıracak bir "tutkal" görevi görmesiydi. Yunan halkının milliyetçi ve vatanperver duygularını yükselten bu ülkü sayesinde tüm iç ve dış Yunanlar[41] Helenizm'i kurtarmak için atılacak her tür slogan ve seferberlik ilanı etrafında kolayca bir araya gelebilmeliydi. Venizelos, Avrupa ile bütünleştirmek istediği Yunanistan'ı milliyetçi bir ruhla besleyerek iki önemli hedefe ulaşacaktı. İlk başta Batı eşiti güçlü bir Yunanistan kurulacak; ikinci olarak da Yunanistan Batı ile Doğu arasında köprü görevi görecekti. Her iki sonuç, Megali İdea'nın Büyük Yunanistan'ı yaratma hedefinde önemli gelişmelerdi.[42] Dolayısıyla Venizelos, Megali İdea'yı gerçekleştirmeyi engelleyecek her tür kriz ve çatışmadan uzak durmuştu. Ekseriyetle, Saray ile olan ilişkisinde herhangi bir kopma yaşamamak adına ılımlı bir politika izledi. Bu uzlaşmacı tavır kendisine ve partisine Mart 1912'deki hükûmet seçimlerinde yüz seksen bir milletvekili sandalyesinden yüz kırk sekizini kazandırdı. Üstelik Venizelos'a oy verenler birbirinden farklı iki gruptan oluşmasına rağmen seçimlerde Venizelist siyasetin çatısı altında toplanabilmişti. İlk grupta Batı'ya uyum sağlamış modern Yunanlar, ikinci grupta ise Gudi askerî harekâtı öncesinde mevcut olan eski partilerin uyguladığı siyaset altında ezilmiş reaksiyoner Yunanlar bulunuyordu. Her iki kesim de Venizelos'un ideolojik şemsiyesi altında bir araya gelmeyi başarabilmişti. Bu sonuç Venizelos'un liberal siyasetinin bir sonucuydu ve partisi de %80,6 gibi büyük bir oy oranıyla mecliste ikinci zaferini kazanmıştı.[43] Bundan sonraki adım Büyük Yunanistan'ı kurmak için doğru hamleleri gerçekleştirip ulus menfaatine uygun en doğru ittifakı sağlamaktı.

Dama Taşlarına Greko Matı
Balkan Harbi

20. yüzyıl başlarında Yunan siyasetinde yeni bir oluşumun habercisi olan Gudi askerî harekâtı aynı zamanda şehirli sınıfa devlet yönetiminde ve politik alanda söz sahibi olma hakkı tanıdı. Yunan kapitalizminin gelişmesinde önemli rol üstlenen Gudi harekâtı, Yunan soluna göre şehirli sınıfın ihtilaliydi. Yunan kapitalizmi, sistemin eski zengin sınıfına ve feodal derebeylerine karşı büyük bir savaş vermiş; bu savaşı da kendi lehine sonuçlandırmıştı. Bundan sonra Yunanistan'daki politik işleyiş Liberal Parti ile birlikte artık kapitalizmin eline geçti.[44] Merkez Avrupa ile köklü bağları olan Yunan burjuvazisinin siyasi alanda elde ettiği hâkimiyet ve Eleftherios Venizelos iktidarı, Yunanistan'ın yönünü mecburi olarak Batı'ya çevirmesine neden oldu. Sanayi Devrimi sonrasında gelişen liberal ekonomi ve liberal siyaset, Yunanistan'ın da bu kapitalist sistemin bir parçası olmasını zorunlu kılmıştı. Nitekim 19. yüzyılda nasyonalizm[45] ve liberalizm etkisi altında kalan Balkanların sürekli kaynaması; Rusya'nın Boğazlar ve Akdeniz politikasına yönelik uygulamaya koyduğu Panslavizm propagandasına gizlenen kara sömürgeciliği; 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı'da Alman Konfederasyonunu kaybeden Avusturya'nın Balkanlar'da yayılma politikası Yunanistan'ın bölgedeki emellerini gerçekleştirmesinde başat tetikleyicilerdi. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yaşayan birçok soydaşı, ulus-devlet modeliyle kurulan Balkan milletlerinde homojen ulus ve millî birlik yaratmada birer engel görülüyordu. Zira 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlarda artan milliyetçilik hareketlerinin temelinde Osmanlı himayesi altında yaşayan farklı milletlerin "tek vatan, tek bayrak" motivasyonuyla kendi ulus-devletlerini kurma istekleri vardı. Osmanlı Devlet düzenine tabi olan milletlerin mevcut istikrar ve uyumunu tanımlayan "Pax Ottomana"[46] döneminin sona ermesiyle birlikte emperyalist güçler bölgenin mozaiği kabul edilen dinsel ve etnik farklılığı, Osmanlı'nın Balkanlar'daki nüfuzunu sekteye uğratacak aleyhte politikaların oluşturulmasında etkin biçimde kullanmıştı.[47] Aynı zamanda irredantizm arzuları ve tarihî ihtirasları bölgenin Müslüman unsurlardan temizlenmesi planlarını beraberinde getirmişti. Asıl tetikleyici unsur ise Avusturya'nın Bosna Hersek gibi önemli bir toprak parçasını ülke sınırlarına dahil etmesiydi. Zira Balkanlardaki etnik ve dinî mozaiği kendisinin hâkim olduğu bir "Slav Birliği" çatısı altında birleştirmek isteyen Rusya, Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhak etmesini tepkiyle karşılamıştı. Bir Cermen devleti olan Avusturya, Slavların tarihî ve tabii yayılma alanı olan bölgede 18. yüzyıldan itibaren ilk defa bir toprak parçası elde etmişti. Dolayısıyla Rusya ile Avusturya arasındaki rekabet bir manada Cermanizm ile Slavizm arasındaki rekabetten ileri gelmekteydi. Bu sırada 1908 yılında Osmanlı Devleti'nde

cereyan eden siyasi gelişmeler Balkan kaynaşmalarında önemli bir dönemeç oluşturdu. Batı milliyetçiliğini benimseyen Jön Türklerin imparatorluk içindeki Türk egemenliğini sağlamlaştırma politikası[48] ve Türkçülük kampanyası, Balkanlarda bütünleştirici etki göstermemiş, aksine bölünme ve ayaklanma ile sonuçlanmıştı.[49] Neticede Rusya'nın Balkan coğrafyasında kurmak istediği bu birlik,[50] 1912 yılında Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ'ın diplomatik müzakereleri neticesinde sağlanmış oldu.

Balkanların kilit noktası Makedonya idi. Makedonya, Sırbistan için Ege Denizi'ne açılan en tabii yoldu ve Avusturya'nın Bosna Hersek'i alması Sırpların Adriyatik'e çıkan yolunun kapanması demekti. Dolayısıyla Sırbistan'ın Avusturya engelini ortadan kaldırması için Bulgaristan ile Makedonya konusunda ittifak yapması gerekiyordu. Oysa Makedonya, Bulgaristan için bir hedefti ve yayılmacı milliyetçiliklerinde kritik bölgeydi. Yunanistan ise bölgede gerek tarihî mirası olduğunu gerekse soydaşlarının nüfus üstünlüğünü öne sürerek Helenizm'in kurtartılması gereken kısmı olarak Makedonya topraklarını işaret ediyordu. Kısaca Sırp, Bulgar ve Yunanlar bir bütün halinde Makedonya coğrafyasına göz koyduğundan bu zamana kadar ortak hareket etmeleri mümkün olmamıştı.[51] Fakat Balkan Liginin kurulmasında aktif yönetici unsur olan Panslavist Hartwig'e göre Rusya'nın iki temel politikası vardı. İlki Slavları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birleştirip Balkan topraklarını Balkan Slavları arasında paylaştırmak; ikincisi de Rusya'nın "Rus Gölü" olarak gördüğü Boğazlara yerleşmekti.[52] Dolayısıyla 1912'de çıkan Balkan krizinde Rusya, Osmanlı'ya karşı aleyhte bir tutum sergilemişti. Diğer taraftan Bosna Hersek krizinden sonra hem Belgrad hem de Sofya hükûmetleri ulusal birlik meselelerini çözmeye karar vermişler ve Makedonya Sorunu etrafında yoğunlaşmaya başlamışlardı. Zira her iki taraf da Makedonya Sorunu'nun Balkan ülkelerinin katılımı olmadan çözülemeyeceği noktasında hemfikirdi.[53] Bu sırada Trablusgarp Savaşı'nın patlak vermesi Balkan Slavlarına bir anlaşmaya varmak için yeni bir fırsat verdi. Kısacası İtalyanların Osmanlı Devleti'ne karşı bu hücum manevrası Balkan devletleri arasındaki buzdağını eritmişti. Böylelikle 13 Mart 1912'de Sırp-Bulgar İttifak Antlaşması ve 29 Mayıs 1912'de Bulgar-Yunan İttifak Antlaşması imzalandı.

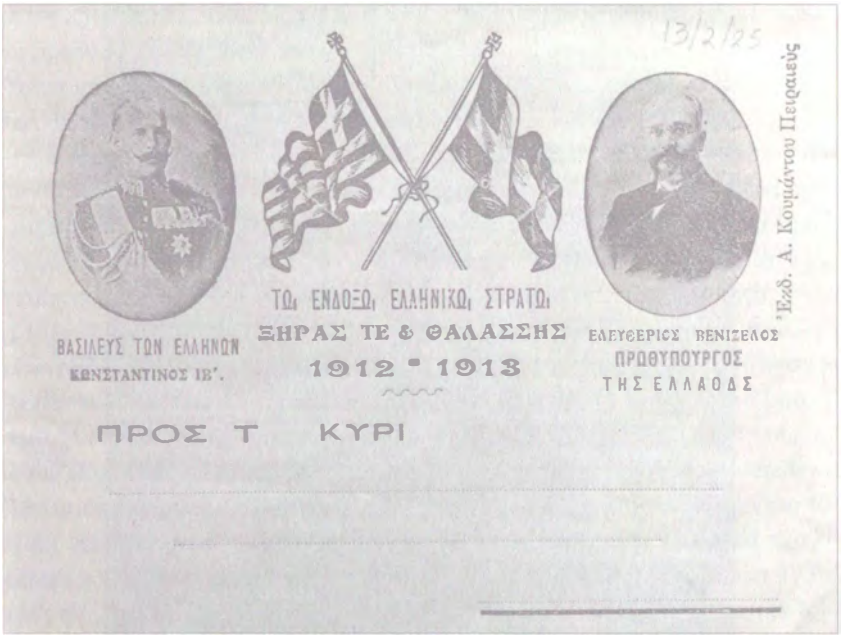
Yunanlar Osmanlı'ya karşı uzun zamandan beri Balkan Liginin pivot devleti Bulgaristan ile bir anlaşma peşindeydi. Hatta 1909 Girit Krizi sonrasında Atina hükûmeti, Sofya'ya çeşitli açılımlarda bulunmuştu. Çünkü Venizelos, Makedonya'dan çok Girit'e önem veriyor ve Türkiye'ye etkili bir darbe vurabilmek için Balkan ülkelerinin hepsinin samimi bir iş birliği içinde olması gerektiğine inanıyordu. Venizelos'a göre güçlü bir Yunanistan elzemdi; ama yeterli değildi. Bu yüzden Bulgaristan ile mutlaka bir ittifak kurulmalıydı. Dış politikada Girit, Makedonya'nın düşmanlıklarına kurban edilemezdi.

Bulgaristan ile yapılacak bir konsorsiyum Yunan kamuoyunda olumlu karşılanmıştı.[54] 1912'de imzalanan antlaşma ile Yunanistan ve Bulgaristan arasında Osmanlı Devleti'ne karşı politik ve askerî iş birliği kabul edildi. Savunma İttifakı adını taşıyan dört maddelik antlaşma gereği Osmanlı Devleti taraflardan birine saldırırsa ya da antlaşmalarla tanınmış olan haklarına zarar verirse diğer taraf saldırıya uğrayan ya da mağdur olan tarafa tüm gücüyle yardım edecek; şayet barış antlaşması gündeme gelirse birbirlerine danışıldıktan sonra imzalanacaktı. Yunan-Bulgar Antlaşması, Osmanlı arazilerinin ne şekilde bölüşüleceği hususunda özel şerhlere sahip değildi. Bu husus daha sonrasında iki devlet arasındaki kriz ve çatışmanın çekirdeğini oluşturacaktı.[55] 1912 yazı boyunca Yunanistan, hem Sırbistan hem de Karadağ ile görüşmelerde bulunmuş; aralarında "centilmenlik anlaşmaları" yapılmıştı. Yunanlar, 22 Ekim 1912'de Sırbistan'a bir ittifak anlaşma taslağı sunsa da ele geçirilecek toprakların paylaşılması ve Avusturya-Macaristan müdahalesi halinde Yunanistan'ın Sırbistan'a yardımı gibi hususlar Türkiye ile savaşın patlak vermesinden ötürü tamamlanamamıştı.[56] Özetle Yunanistan, sadece Balkanlardaki Slav müttefiklerinin herhangi birinden Osmanlı'ya karşı savaşa girme dışında kesin bir taahhüt almamıştı.[57] Balkan Ligi kurulduktan kısa bir süre sonra bu devletler Osmanlı Devleti'ne karşı savaş çıkarmak için türlü bahaneler yaratmaya başladı. "Casus belli" olarak öne sürülen bahane, kuşaklar boyu Balkan politikasını belirleyen Osmanlı'ya yöneltilen o bilindik saik idi: "Hasta adam" Osmanlı'nın eski ve çürümüş sisteminden soydaşlarını kurtarmak...[58] Kurulan ittifakın temel amacı Balkan ulusları arasındaki milliyet, din, mezhep ve kilise yüzünden çıkan düşmanlıkları ortadan kaldırmak, uygun zaman gelince Osmanlı Devleti'ne birlikte saldırarak Balkan yarımadasındaki Osmanlı topraklarını kendi topraklarına katmaktı.[59] Diğer bir gerekçe ise savaş politikalarında önemli bir etken sayılan ekonomik beklentilerdi. Balkan devletlerinin önderleri Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarını, kendi ülke ekonomilerini daha fazla büyütmek için gerekli alanlar görüyordu. Bu doğrultuda, 20. yüzyılın başından itibaren, askerî reformlar ve askerî güçlerini arttırmaya yönelik yatırımlar yaparak savaş hazırlıklarını tamamlamışlardı. Askerî hazırlıklarını tamamlayan Balkan devletleri -8 Ekim 1912'de Karadağ, 17 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan, 19 Ekim'de Yunanistan- Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açıp Balkan Savaşları'nın ilk safhasını başlatmıştı.

Yunan irredentasının ilk ve önemli safhası I. Balkan Savaşı ile başlatıldı. Balkan Savaşları Yunanistan için iki ayrı önemdeydi. İlki yayılmacı milliyetçiliğin bir tezahürü olan Megali İdea'yı hayata geçirmek, ikincisi de kendilerine yakın güç olarak gördükleri İngiltere'nin Doğu Akdeniz politikasını desteklemekti. Venizelos, Megali İdea'yı Krallık toprakları dışında yaşayan Yunanların "kurtarılması" sloganıyla telaffuz etmeye başlamıştı. Dolayısıyla

Yunanistan'ın Balkan Savaşları'na katılması konusunda çok da istekli olmayan Kral I. Georgios'u ikna etmek için Danimarka'ya kadar gidip yüz yüze görüşme sağladı. Yunan ulusunun Megali İdea'yı gerçekleştirmek istediğini, bu sebeple Yunanistan'ın savaşa girmesi gerektiğini Kral'a anlattı. Ancak bu şekilde Yunanistan'ın seferberliğini saraya onaylatabilmişti. Yunanistan'da seferberlik beş gün içinde tamamlandı. Girit'ten, Ege Adaları'ndan, Makedonya'dan, hatta Avrupa ve Amerika'dan pek çok gönüllü Yunanistan'a savaşmak için akın etmişti. Yunan diasporası da yurt dışında faaliyetlerine ağırlık vermiş; ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bağış kampanyaları düzenlemişti. Yunan kamuoyunda Balkan Savaşları o kadar büyük bir heyecan yaratmıştı ki Atina sokaklarında sivil halktan ziyade üniformalı askerler görülmekteydi. Yunanlar, Venizelos önderliğinde ilk defa Megali İdea'nın gerçekleştirilebileceğine inanmış; seferberlik konusunda tam destek vermişlerdi. Yunan piyadeleri 75.000 kişilik sekiz tümenden oluşuyordu. Veliaht Konstantinos komutasındaki Teselya Ordusu yedi piyade tümeniyle örgütlenmişti. General Konstantinos Sabouncakis komutasındaki Epir Ordusu ise sadece bir tümenden ibaretti. Teselya Ordusu'nun stratejik hedefi Selanik idi. Epir Ordusu ise Yanya Kalesi'ne doğru yönelmişti. Ayrıca iki filo halinde teşkilatlanan donanmayı Yüzbaşı Damianos komutasındaki İyonya Tümeni ve Amiral Koundouriotis komutasındaki Ege Filosu oluşturmaktaydı. Donanmanın amacı Asya ve Avrupa arasındaki Osmanlı deniz ulaşımını engellemek ve Ege Adaları'nı kurtarmaktı.[60] Osmanlı Devleti'nin Batı ordusu ile savaşan Yunanistan 19 Ekim 1912'de Alasonya ve Diskata Muharebeleri; 22 Ekim 1912'de Kırkgeçit ve Lazarat Muharebeleri; 28 Ekim 1912'de Katerin Muharebesi, 29 Ekim 1912 Nalbantköy Muharebesi, 1-2 Kasım 1912'de Yenice Muharebesi ve 2 Kasım 1912'de Karaazmak (Plati) Muharebesi ile Osmanlı ordularına karşı zafer elde ederek Selanik'e doğru ilerlemesini sürdürdü. Yunanistan savaşın başından itibaren harekât hedefini üç bölge üzerinde yoğunlaştırmıştı. İlki Selanik, ikincisi Yanya ve son olarak Ege Adaları idi. Özellikle Başbakan Venizelos için Selanik'i ele geçirmek olmazsa olmaz koşuldu ve mutlak suretle alınmalıydı.

Lakin Teselya Ordusu komutanı veliaht Konstantinos ile Venizelos arasında yaşanan ilk fikir ayrılığı tam da bu noktada ortaya çıktı. Çünkü, I. Balkan Savaşı'nda Yunanistan'ın nasıl bir askerî plan izleyeceği hususunda iki farklı görüş hâkimdi. Ordunun başında bulunan veliaht Konstantinos, Manastır'a askerî çıkarma yapılmasını ve burada sayıca fazla olan Sırp askerleriyle birleşilip Osmanlı'ya karşı savaşmayı doğru buluyordu. Başbakan Venizelos ise Vardar Vadisi'nin doğal liman şehri Selanik'in jeopolitik öneminden dolayı ordunun derhal Selanik'e doğru yönlendirilmesinde ısrarcıydı. Konstantinos, Atina'ya gönderdiği telgrafta *"Ordu Selanik'e askerî çıkarma yapmayacak. Benim vazifem ordunun Manastır'a taarruz yapmasını sağlamaktır. Ancak siz ülkenin*

Balkan Savaşları'ndan sonra Kral Konstantinos ve Venizelos'un basılı görsellerinin bulunduğu zarf.
ΕΛΙΑ/Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Φάκελος: 13, Υποφάκελος: 13.2.
[Yunanistan Edebiyat ve Tarih Arşivi/Venizelos Arşivi]

başbakanı olarak bana ne emir verirseniz ben onu yerine getirmek zorundayım" diyerek Venizelos'un kararını onaylamadığını; sırf emre karşı gelmemek adına bu kararı kabul ettiğini belirtmişti. Venizelos'un cevabı netti: *"Size emrediyorum!"*[61] Tüm Balkan devletlerinin Selanik için mücadele vermesinin temel gerekçesi şehrin önemli bir ticaret limanı olmasıydı. Yunanlar ve Bulgarlar arasındaki ezeli rekabetin altında ekonomik tutkular yatıyordu. Selanik'te hemen hemen hiç Bulgar nüfusunun olmaması Yunanistan açısından bir avantaj yaratsa da Bulgar hükûmeti şehirdeki emellerinden hiçbir koşulda vazgeçmek niyetinde değildi. Oysa Venizelos, Makedonya'nın doğal kapısı olan Selanik'in alınmaması halinde diğer tüm kazanımların değersiz kalacağını düşünüyordu.[62] Veliaht Konstantinos'un ise ülkenin başbakanıyla herhangi bir fikir çatışmasına girecek gücü yoktu. Dahası son kararı yine Venizelos'un vereceğini gayet iyi biliyordu. Nitekim Venizelos'un veliaht Konstantinos'a gönderdiği telgrafta da Selanik konusundaki kararının kesin olduğu belirtilmişti: *"Size ordunun başı olarak emrediyorum. Selanik'e vakit kaybetmeden giriniz. Bu şehri dakika farkıyla bile kaybedecek olursak bundan direkt sizi sorumlu tutarım."*[63] Verilen emir doğrultusunda Yunan Ordusu 9 Kasım 1912 tarihinde askerî bir çıkarma yaparak Selanik'i ele geçirdi. 6 Mart 1913'te de Yanya'yı alan

Selanik'te Evzon Askerleri
ΕΛΙΑ/Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας (MIET)
CC.BY 4.0

Yunanistan, böylece I. Balkan Savaşı'ndan galip devlet olarak çıktı. Osmanlı ordusu ise 500 şehit ve 1000 yaralı[64] ile Makedonya topraklarını yavaş yavaş kaybetti. Balkan Savaşları, özellikle I. Balkan Savaşı'ndaki yenilgiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını paylaşmak isteyenler için beklenilen fırsatı getirmişti. I. Balkan Savaşı sonunda imzalanan Londra Antlaşması gereği Osmanlı Devleti Midye-Enez çizgisinin batısında kalan tüm topraklarını kaybetmiş, böylece İmparatorluğun Avrupa'daki topraklarının %83'ü, nüfusunun da %69'u elden çıkmıştı.[65] Balkan Savaşları sonunda Osmanlı ile Balkan devletleri arasında 10 Ağustos 1913'te imzalanan Bükreş Antlaşması ve

diğer antlaşmalar -Yunanistan ile Atina[66], Bulgaristan ile İstanbul Antlaşması- neticesinde Balkanlar'da yeni bir siyasi harita oluşmuştu. Bu yeni haritada Yunanistan, Sırbistan ve Romanya'nın sınırları tamamen, Bulgaristan'ın sınırları da, Bükreş ve İstanbul Konferansı kararlarıyla, kısmen değişmişti.

I. Balkan Savaşı sırasında Başbakan Venizelos ile veliaht Konstantinos arasında yaşanan ilk fikir çatışması daha sonra ülkeyi ikiye bölecek radikal ayrımın sinyallerini verse de, genel tabloda, Balkan Savaşları boyunca Yunanistan'ı siyasi ve askerî bakımdan uyum içinde yöneten iki güçlü lider görüntüsü yaratılmıştı.[67] Ekonomik bakımdan Balkan Savaşları'ndan en kazançlı çıkan Yunanistan'dı. Yüz ölçümü 64.786 km²'den 108.606 km²'ye çıkmış, 2.666.000 olan nüfusu da %67, yani iki kat artarak 4.363.000'e yükselmişti.[68] Dolayısıyla Yunanistan'ın ekonomik rakamları kökten değişmişti. Örneğin kamu bütçesi 100 milyon altın drahmi artırılmış, demir yolu ağı 500 km, kara yolu ise 2000 km'ye ulaşmıştı. Balkan Savaşları'ndan önce ülkenin ihracatı neredeyse tamamen kuru üzüme dayanıyorken savaştan sonra buna Makedonya'nın tütünü, adaların zeytin endüstrisi vb. eklenince ülkenin ticaret dengesi sürekli olarak pasif, sermaye dengesi ise aktif kalmıştı. Böylece 1913'te ithalat 177,9 milyon, ihracat ise 119 milyon drahmiye ulaştı. Bu durum Yunanistan için iki kat büyüme ve güçlenme anlamına geliyordu. Ayrıca nüfus çoğaldığından ordunun gücü de artmıştı. Böylece Yunanistan'ın Balkan Savaşları'nın başında cepheye gönderdiği sekiz tümen, yerini ordunun gücünün beş kolordu arasında dağıtıldığı 15 tümene bıraktı. Yeni orduyu askerî teçhizatla kuvvetlendirmek için Avusturya'daki Styer fabrikalarına 200.000 tüfek siparişi verildi.[69] Ege Makedonya'sında verimli topraklar elde eden Yunanistan, Epir'in bir bölümünü de alarak topraklarını muazzam ölçüde genişletmişti. Asıl önemlisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci büyük limanı olan Selanik'i kendi sınırlarına katmış ve bu verimli topraklardan 170.000 yeni vergi mükellefi kazanmıştı.[70] 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması'nın 4. maddesine göre Osmanlı Devleti Girit üzerindeki haklarını da Büyük Devletlere bırakmıştı. Kısa bir süre sonra, 14 Aralık 1913'te, Yunan Kralı Adanın Yunanistan'a katıldığını tüm dünyaya duyurdu.[71] Yunan halkına göre böyle bir başarının iki mümessili vardı. Birincisi ülkeyi doğru politik açılımlar ile modernleştiren Venizelos; ikincisi kazandığı askerî zaferlerle ülke topraklarını iki kat genişleten Konstantinos idi. 20. yüzyıl başlarından itibaren Yunanistan'da her iki isim pek çok defa bir arada kullanılacaktı. Hatta Balkan Savaşları'ndaki uyumlu beraberlik sayesinde evlerin duvarlarına her iki liderin portresi yan yana asılacaktı. Lakin Büyük Savaş yıllarında yaşanılan "Ulusal Bölünme" duvardaki resimlerde bile birlikteliğine tahammül edilemeyen bir ayrılığın sembolüne dönüşecekti. Büyük Savaş'ın ön provası sayılan Balkan Savaşları'ndan sonra Büyük Güçler kendi aralarında bloklaşmaya başlarken Yunanistan ise iki lider arasında keskin ayrımlarla kutuplaşacaktı.

Barışa Son Veren Savaş 1914

1912-1913 Balkan Savaşları, II. Meşrutiyet hareketinin doğurduğu dış gaileler silsilesinin en şiddetli darbesi ve son halkasıydı. Bu ölümcül vuruş sadece Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yıkıcı etkilerini göstermemiş aynı zamanda Balkan coğrafyasında da rekabeti kızdırıp tüm dünyayı topyekûn bir savaşa sürükleyecek vakaların ortaya çıkmasındaki fitili ateşlemişti. 1871 ve 1914 tarihleri arasında yaşanılan uluslararası bunalımlar, milliyetçi ihtiraslar, yıkılmakta olan bir imparatorluğun paylaşılma aç gözlülüğü ve İtalya'nın saldırganlık politikası çok yakında büyük bir çatışmanın çıkacağının ön belirtileriydi. 1789 sonrasında ortaya çıkan *"Liberté, égalité, fraternité"* doktrini, anayasa ve seçilmişler tarafından oluşturulmuş bir parlamentoya dayanan siyasal ve ekonomik liberalizm anlayışını ortaya koymuştu. Mutlak monarşi, artık yerini dönemin gözde rejimi liberalizme bırakmıştı. Her ne kadar 19. yüzyıl başlarında Karl Marx, silahlı bir devrimle kralın ve soyluların elinden iktidarı alan burjuvazinin proletarya tarafından başka bir devrimle iktidarını kaybedeceğini söylese de -nitekim Marx'a göre kapitalizm olarak kavramlaştırılan liberal sistemin çöküşü kaçınılmazdı- öngördüğü gibi kapitalizm zayıflamamış bilakis endüstri devrimi ve sömürgeciliğin hızlanmasına paralel olarak daha da güçlenmişti. Şayet Marx'ın bu öngörüsü gerçekleşmiş olsaydı, büyük yıkıcı bir savaşın çıkması oldukça düşük bir ihtimaldi.[72] Dolayısıyla sömürgecilik hareketlerini hızlandıran liberalizm, Avrupa'da bloklaşma, militarizm, irredantizm ve milliyetçilik hareketlerinin başlamasına neden oldu. 20. yüzyılda Avrupa devletleri arasında yaşanan bloklaşma hareketi dünya üzerindeki güç unsurlarını değiştirmiş ve ülke sınırlarının yeniden çizilmesiyle sonuçlanmıştı. Avrupa'daki bloklaşmanın miladı sayılan 1870 Prusya-Fransa Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bu bloklaşma daha sonra etkisini Balkan coğrafyası üzerinde de gösterdi. Bilhassa siyasi birliğini tamamlayan Almanya'nın Avrupa'ya yönelik emellerinden endişe duyan Fransa, sömürgeler konusunda Avrupa devletlerine karşı "muhteşem yalnızlık" (splendid isolation) politikasından vazgeçen İngiltere ile 1904 yılında "Entente Cordiale" anlaşmasını imzalayarak bir birlik kurdu. Bu birlik, Avrupa'da 1882 yılında Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın oluşturduğu Üçlü İttifak'a karşı denge kurmak isteyen Fransa'nın bir nevi İngiltere'ye yakınlaşma çabasıydı. İngiltere açısından söz konusu anlaşma kendi sömürgelerine yönelik olası tehditleri önleyecek nitelikte görülürken; Fransa da Alman tehdidine karşı kendisini garantiye aldığını düşünüyordu. Avrupa'da oluşan güçler ayrılığı, Balkanlar'da da, II. Balkan Savaşı sonrasında yalnızlaşan Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan'ın toprak genişletmesinin kindarlaştırdığı Sırbistan'ın bir müttefik oluşturma gayreti sonucu ortaya çıkmıştı.[73]

Bu süreçler zincirinin son halkası ise Bismarck'ın ifadesiyle *"zayıfın güçlü tarafından yutulduğu"* büyük emperyalist kavgaydı. *Avrupa'yı patlamaya hazır hale getirmek için elli yıl harcanmış, infilak ettirmeye ise beş yıl yetmişti.*[74] Geriye kalan tek şey Troya Savaşı gibi masalsı bir hikâye kurgulamaktı. On sene gibi uzun ve kanlı bir savaş olan Troya Savaşı'nı başlatan o mitolojik gerekçenin bulunması beklendi. Gerekirse Helena'yı kaçırması için Olimpos tanrıları yine Paris'i ikna edecek ve hatta şölen alanına İris yeniden bir "altın elma" fırlatacaktı. Sonuçta "*tarih, mitolojinin ne yaptığından habersiz cariyesi*"[75] olarak benzer rolü kabul etti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1905-1911 Fas bunalımları, 1908 Bosna Hersek Krizi, 1912-1913 Balkan Savaşları gibi tüm uluslararası buhranlar genel çatışmaya gidilmeden karşılıklı anlaşmalar ve barışçıl yollarla çözümlendiği halde sıradan bir vaka sayılabilecek Habsburg Arşidükü Ferdinand ve karısının Sırp milliyetçisi Gavrilo Princip tarafından Saraybosna'da öldürülmesi savaşın asıl nedenini kamufle etti. Başta İmparator Francis Joseph olmak üzere Avusturya-Macaristan yöneticilerinin bile -zira saray kurallarına uymaktan hoşlanmayan Ferdinand'ın uçarı bulunup ileride tahta yakışmayacağı düşünülüyordu- çok üzülmediği bir olay Avrupa'yı ateşe atmakta gecikmedi. 28 Haziran 1914'te yaşanan Saraybosna Suikastı, 28 Temmuz 1918'de Avusturya-Macaristan'ın komşusu Sırbistan'a savaş açmasıyla 20. yüzyılın ilk büyük uluslararası çatışmasını başlattı.

Büyük Savaş'ın sömürgecilik ve rekabetten kaynaklı ekonomik, toprak anlaşmazlıklarından doğan fiziki, baskı gruplarının çalışmaları kaynaklı sosyolojik ve yöneticilerin tutum ve davranışlarından ötürü psikolojik nedenleri tüm dünyayı bir savaş psikozu içine soktu.[76] Ekseriyetle sömürgecilik yarışında kendine yer arama kaygısına giren küçük ölçekli ulus devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesi ile birlikte oldukça umutlanmıştı. Bu devletlerden biri de, Balkan Savaşları'ndan sonra nüfus ve toprak bakımından iki kat büyüyen Yunanistan idi. Yayılmacı milliyetçilik anlayışıyla dış politikasını belirleyen Venizelos, Yunanistan'ın Avrupa'daki bloklaşma hareketinde en doğru partner ile hareket etmesi halinde Megali İdea'nın siyasi otoritesini ortaya koyabileceğine inanıyordu. Dolayısıyla Büyük Savaş, Yunanistan'ın büyük ve güçlü bir ülke olmasına giden yolda kaçırılmaması gereken eşsiz fırsattı. Oysa Balkan Savaşları'nı kârlı bitiren Yunanistan, Büyük Güçlerin yanında kendine en uygun yeri ararken iç siyasetinde yaşanan değişim nedeniyle başka bir bloklaşmanın içine sürüklenecekti. Büyük Savaş ile birlikte hükûmet ve Saray arasında meydana gelen iki farklı kutbun perde arkasında Yunanistan'ın Avrupa'daki bloklaşmanın hangisine dâhil olacağı kararsızlığı bulunuyordu. Büyük Savaş'ı çıkaran güçler arasındaki saf arayışları Yunanistan için bir yön kavgasına dönüşmüştü. Bu siyasi çekişme Mayıs 1913 tarihinde Yunan Kralı I. Georgios'un Selanik'in askerî zaferini kutlamak için gittiği resmî gezide meczup Aleksandros Skinas

tarafından öldürülmesiyle yeni bir dönemece girdi. Kral I. Georgios'un hiçbir zaman açıklığa kavuşturulamayan cinayetinin ardından birçok soru da cevapsız kalmıştı. Kralın öldürülmesinden hemen sonra yakalanan Skinas'ın tutuklandığı gece kendinî hapishane parmaklıklarından aşağı atıp intihar etmesi, cinayetin aydınlanmasını istemeyen güçlerin oyunu olarak yorumlanmıştı. Bilhassa Yunanistan'ı kendi bloğuna çekmek isteyen Almanların bir planı olabilirdi. Çünkü İngiliz yanlılığı ile bilinen Kral I. Georgios'un ölümünden sonra tahta Alman ekolünden gelen oğlu veliaht Konstantinos geçmişti.[77] Yunanistan'daki bu taht değişikliğinden sonra, Germenler ile Anglosaksonların mücadele verdiği arenaya kavga tanrıçası Eris bir altın elma daha atmıştı. Kehanet gerçekleşmiş ve Yunanistan artık yeni bir savaşın eşiğine gelmişti.

Eris'in Elması
Büyük Anlaşmazlık

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'a açtığı savaş, Yunanistan ve Sırbistan arasında imzalanan dostluk anlaşmasını yeniden gündeme getirdi. I. Balkan Savaşı sonunda Balkan devletleri arasında Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunda çıkan görüş ayrılığı, II. Balkan Savaşı'nın sinyallerini verse de öncesinde kendi aralarında belli ittifak ve antlaşmaların yapılmasını gündeme getirmişti. Bilhassa Bulgaristan'ın payına düşen toprakların azlığından şikâyetçi olması, Yunanistan ve Sırbistan'ın kısa bir zaman sonra Bulgarlarla çatışma yaşayacağının şüphesini doğurmuştu. Bu nedenle Sırbistan ve Yunanistan, Mayıs 1913'te, Selanik'te imzaladıkları dostluk ve barış antlaşması ile ilk ittifakı kurmuşlardı. İmzalanan antlaşmada, üçüncü bir ülke Yunanistan ve Sırbistan'ın Balkan topraklarındaki statükosunu tehlikeye sokacak bir durum yaratırsa, taraflardan biri diğerine yardım etmekle yükümlendirilmişti. Yunanistan ve Sırbistan, o dönem Bulgar tehdidine karşı oluşturulmuş bu pakt ile Balkan coğrafyasındaki mevcut dengenin bozulmamasını amaçlıyordu.[78] Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a saldırması üzerine Başbakan Venizelos, *casus foederis* şartları gereğince, Yunanistan'ın Sırbistan'a askerî yardım yapmasının zorunlu olduğunu Kral Konstantinos'a bildirdi. Konstantinos ise Yunanistan ile Sırbistan arasında imzalanan antlaşmada "üçüncü ülke" denilerek Balkan devletlerinin kastedildiğini; dolayısıyla Avusturya-Macaristan'ın Balkan sınırlarını tehlikeye düşürecek bir Balkan ülkesi olmadığını belirtip olumsuz cevap verdi. Yani Yunanistan'ın Sırbistan'a herhangi bir silahlı yardım mükellefiyeti söz konusu olamazdı.[79] Başta Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Sırbistan arasında patlak veren; ancak daha sonra Antant ve Merkez Güçlerin de dâhil olduğu büyük bir kavgaya dönüşen bu emperyalist savaş, kısa süre sonra Yunanistan'ın kendi iç

politikasında bir çatışma başlattı. Başbakan Venizelos ve Kral Konstantinos arasında çıkan fikir ayrılığı ülkede mikro ölçekli bloklaşma oluşturmuştu. Büyük Savaş dönemi süresince Yunanistan, Antant ve Merkezî Güçler olarak ikiye ayrılmış bloklaşma hareketinin hangi tarafında yer alacağına dair bir belirsizlik yaşıyordu. Bu sorunsalın kaynağını ise iki liderin farklı yorumladığı milliyetçilik anlayışı oluşturmaktaydı. Çünkü Venizelos'un milliyetçiliği "iki kıta beş deniz" olarak kendisini şekillendiren yayılmacı bir milliyetçilikti. Oysa Kral Konstantinos, "küçük; ama saygın Yunanistan" fikri ile örtüşen ve Venizelos'a kıyasla daha konservatif bir milliyetçilik anlayışına sahipti. "Ulusal Bölünme", her ne kadar Yunanistan'ın hangi blokta yer alacağı kaygısıyla ortaya çıkmış olsa da asıl çatışma her iki liderin sahip olduğu milliyetçilik anlayışının sürekli birbiriyle çakışmasıydı.[80]

Venizelos, deniz gücü olan İngiltere ile Yunanistan'ın daimi birlikteliğini siyaseten doğru bulmaktaydı.[81] Üstelik denizci bir toplum olan Yunanistan'ın kendisi gibi denizci bir toplum olan İngiltere ile ittifak kurması sadece siyasi ve ekonomik çıkar ilişkisine de bağlı değildi. Bu konsorsiyum aynı zamanda iki denizci toplumun benzer kültürel ve sosyolojik bağlara sahip olmasıyla da yakından ilintiliydi.[82] Venizelos'un İngiliz yanlısı bir siyaset izleyeceğinin ilk sinyalleri başbakan seçildiği 1910 yılında, Yunan Ordusu'nun güçlendirilmesi ve yenilenmesi amacıyla Fransız ordusundan General Joseph Paul Eydoux ve İngiliz deniz kuvvetlerinden Amiral Lionel Grant Tufnell'in Yunanistan'a çağrılmasıyla verilmişti. Bu birliktelik Yunanistan'a hem Balkan Savaşları'nda kazandığı toprakları koruyabilme hem de Megali İdea hayali ile "kurtarılmayı bekleyen" Yunan kardeşlerini özgürlüklerine kavuşturma olanağı sağlayacaktı. Özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra Yunan topraklarına katılan ve stratejik önem taşıyan Ege Adaları'nın güvenliğinin sağlanabilmesi için Yunanistan'ın denizcilikte ilerlemiş, silah bakımından güçlü bir orduya ihtiyacı vardı. Venizelos böyle güçlü bir ordunun kurulabilmesinin tek olanağını Yunanistan'ın büyük deniz gücü olan İngiltere ile müttefik olması halinde mümkün görüyordu.[83] Üstelik böyle bir iş birliği Çanakkale Boğazı ve Süveyş Kanalı üzerinden geçen ticaret yollarını elinde tutmak isteyen İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki menfaatleriyle de uyum gösteriyordu. Dahası İngiltere, bölgede Yunanistan gibi güvenilir bir müttefik kazanmış olacaktı. Zira Bulgaristan'ın Almanya safında yer alması, Sırbistan'ın Avusturya-Macaristan işgali altında olması, Osmanlı'nın ise dağılma sürecine girmesi İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de Yunanistan'dan başka müttefik bulamayacağının açık göstergesiydi. Hiç şüphesiz İngiliz-Yunan iş birliği Yunanistan açısından da büyük kazanç sağlayacaktı. Venizelos'un Büyük Savaş'ın sonunda kazanan tarafın Antant olacağı yönündeki inancı tamdı. Öte yandan savaşın sonucu ne olursa olsun, İngiltere ister kazansın ister kaybetsin, Doğu Akdeniz her zaman Büyük Britanya gücünün hâkim olduğu bölge

olarak kalacaktı. Dolayısıyla Yunanistan her halükârda İngilizlerle kader ortaklığı kurmak zorundaydı.[84] Öyle ki savaşın ilk ayında Almanların Batı cephesinde Belçika'yı işgal etmesi, Kuzey Fransa'ya kadar ilerlemesi, Doğu cephesinde Rusya'nın Tannenberg'de ağır bir şekilde yenilgiye uğraması[85] ve Çanakkale Savaşı'nda prestij kaybeden[86] İngilizlerin yenilgisi Venizelos'ta hayal kırıklığı bile yaratmamıştı. İngilizlere duyduğu sonsuz güven, savaşın kendi lehlerinde sonuçlanacağına dair inancı katiyen değiştirmemişti.[87]

Venizelos'un Antant'ın yanında yer almak istemesindeki diğer önemli gerekçe Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanacağına kesin olarak inanmasıydı. Eğer Yunanistan, Antant yanında savaşa girerse, Megali İdea'nın gerçekleşmesi önünde hiçbir engel kalmayacaktı. Venizelos dünyasında Megali İdea, Bizans'ın yeniden canlandırılması değil; bütün Helenleri adına "Hellas"[88] denilen tek bir devlet çatısı altında toplama arzusuydu.[89] Bu sayede Yunanistan sınırlarını çok daha fazla genişletme imkânı bulacaktı. Venizelos'un Antant ile ittifak kurma isteğinin diğer bir nedeni demokrasinin "göbek deliği" gördüğü Yunanistan'ı dönemin demokratik ülkelerinden biri olan İngiltere ve Fransa'nın yanına yakıştırmasıydı. Bu düşüncesini de yıllar sonra Fransız Akademisi'nde yaptığı konuşmasında şu sözlerle dile getirecekti: *"Büyük Savaş'ın ilk kasırgası başladığında ülkenin tarafsız kalabilme gibi bir şansının olmadığını hemen anladım. Yunanistan'ın bu çatışmaya karşı tarafsız kalmamasını gerektirecek pek çok sebep vardı. Bu sebeplerin en önemlisi o dönemde Demokrasi ve Mutlakıyet rejimi arasında meydana gelen savaşa karşı Yunanistan'ın tarafsız ve ilgisiz kalamayacağıydı. Yunanistan'ın ulus geçmişi böylesi bir durumda demokrasinin temsilcileri sayılan İngiltere ve Fransa yanında yer almasını gerekli kılıyordu."*[90] Son derece net ifadelerle Antant tarafında olduğunu ve Yunanistan'ın da bu ittifak yanında yer alması gerektiğini dile getiren Venizelos, özellikle Yunanistan'da 1909'dan sonra yavaş yavaş yükselişe geçen burjuva sınıfı ile çağdaş kesimden koşulsuz destek aldı. Balkan Savaşları'ndan sonra Yunanistan'a katılan "Yeni Bölgeler"[91] Venizelos'un en sadık seçmeni olacaktı.[92] Ancak Venizelos sırtını yaslamak istediği İngiltere ve Fransa'nın Doğu Sorunu'nda birbirlerine zıt politika sürdüreceğini, bu rekabette Yunanistan'ın ezileceğini çok sonra keşfedecekti.

Yunanistan'da mevcut siyaset sadece Başbakan Venizelos'un Antant ile ilgili aldığı siyasi kararlar doğrultusunda şekillenmiyordu. Kral Konstantinos, Venizelos'un İngiliz politikasının aksine Alman siyasetine yakın bir çizgideydi. Antant'ın Yunanistan'a karşı net bir tavır sergilemediğini ve askerî olarak tam garanti vermediğini düşünen Konstantinos, İngiltere ve Yunanistan ittifakını bu açıdan güvenilir bulmuyordu. Oysa Almanya, Yunanistan'ın tarafsız kalması halinde kesin bir dille toprak bütünlüğünü garanti etmişti. Kral Konstantinos'un Antant karşıtı bir siyaset izlemesindeki tek neden tabii ki İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan'a karşı belirsiz tavrı değildi. Kralın Almanya

ile arasında güçlü bir manevi bağ vardı. Berlin'de askerî okulda aldığı eğitim ve Alman Kayseri II. Wilhelm'ın kız kardeşi Sofia ile evliliği bu manevi bağın temel sac ayaklarıydı. Yunan Kraliçesi olmasına rağmen Almanya'nın menfaatini gözeten Sofia, kendinî Almanya kimliği ile bütünleştirdiğinden onun için önce Almanya sonra Yunanistan geliyordu.[93] Bu durum Avusturya-Macaristan'ın Yunanistan büyükelçisi Karl Freiherr von Braun'un 1910 yılında Avusturya-Macaristan hükûmetine yazdığı gizli mektupta da *"Veliaht Konstantinos'un karısı Sofia, Yunanistan ve Yunanlardan nefret ediyor. Üstelik bu duygusunu gizlemekten hiç çekinmiyor"* sözleriyle itiraf edilmişti. Yine 1916'da, Avusturya-Macaristan büyükelçisi Julius Szilassy'nin hükûmete gönderdiği raporda Kraliçe Sofia ile ilgili şu yorumda bulunmuştu: *"Kral Konstantinos'un yakın çevresi tamamen Alman dostlarından oluşuyor. Bu yakın çevreye girmek isteyenleri ise Kraliçe Sofia belirliyor. Kraliçe Sofia her ne kadar Yunanistan'ın kraliçesi olsa da gerçekte Prusya'nın prensesidir. Kraliçe Sofia'nın bize gösterdiği samimi yaklaşım her zaman işlerimizi kolaylaştırmaktadır. En kritik anlarda bile Kral Konstantinos'un bizim için aldığı müspet kararların arkasında Kraliçe Sofia vardır."* Nitekim Kraliçe Sofia'nın bizzat kendisi de Kayser'e gönderdiği gizli telgrafta *"hiçbir zaman unutma ki jeopolitik öneme sahip olan Yunanistan bizim çıkarlarımız doğrultusunda hareket edecektir. Düşmanlarımıza karşı Alman yanlısı tavrımız devam edecektir. Bu konuda en ufak endişen olmasın"*[94] sözleriyle Yunanistan'ın gizli müttefikinin Almanya olduğunu açıklamıştı.

Kraliçe Sofia'nın köklerine bağlı tutumu, sert mizacı, mesafeli duruşu[95] Kral Konstantinos üzerindeki hakimiyetinde belirleyiciydi. Öyle ki Yunanistan'daki yabancı büyükelçilerin ülkelerine gönderdikleri çoğu raporda bu ayrıntı mutlaka dile getiriliyordu. Örneğin Fransız büyükelçisi Paul Cambon ülkesine yazdığı raporunda *"Kral Konstantinos önemsiz bir kişiliktir. Kraliçenin elinde entrikalarıyla oradan oraya sürüklenen bir oyuncaktır. Kraliçe Sofia'nın arkasında ise Kayser Wilhelm vardır. Yani Konstantinos, Wilhelm'ın oyuncağıdır"*[96] diyerek Kralın Almanya güdümüne hapsolduğunu ifade etmişti. Kraliçe Sofia dışında kendisine en yakın kişilerin, örneğin diplomatik danışmanı Georgios Streit, askerî danışmanı İoannis Metaksas ve Viktor Dousmanis gibi kurmaylarının da birer Alman sempatizanı olması Konstantinos'un Almanya'yı aile olarak görmesinin en önemli nedeniydi. Üstelik Alman Kayseri II. Wilhelm, Ağustos 1913'te verdiği şölende Konstantinos'a Alman ordularının mareşali ile eşdeğer sayılacak sembolik bir asa takdim etmiş ve onu fahri mareşal ilan etmişti.[97] Başbakan Venizelos'un aksine Kral Konstantinos Almanya'nın yenilmez gücüne inanan biriydi. Örneğin Ağustos 1916'da Yunan meclis başkanı Zavitsianos ile yaptığı konuşmada Almanya'nın savaşın kesin galibi olacağından en ufak şüphe duymadığını şu sözlerle dile getirmişti: *"Büyük Savaş Almanların zaferi ile sonuçlanacak. Kimse bu fikrin aksini düşünmesin. Ayrıca Almanya'da bütün*

bilimler önemli ölçüde ilerleme kaydetti. Yeni buluşların ise eli kulağında. Bu buluşlar Almanya'nın savaşı kazanacağını gösteren kesin verilerdir." Kralın bu kararlılığına karşı Zavitsianos'un, *"Haşmetlim, acaba Almanya'nın savaşı kazanamayacağına küçük de olsa ihtimal vermiyor musunuz?*" sorusuna Konstantinos, *"böyle bir ihtimal vermeye ne lüzum var? Almanya her koşulda kazanacak*" cevabını vermişti. Yine de tereddütlerinden kurtulamayan Zavitsianos'un *"savaşın kaderi bir anda değişebilir*" sözlerine oldukça sinirlenen Konstantinos, bu tartışmayı şu sözlerle sonlandırmıştı: *"Siz politikacılara sonsuz saygım vardır; lakin sizler askerî konulardan hiç anlamıyorsunuz. Askerî kararlar bizzat benim yetkimdedir. Bu yetkiyi kimseye bırakmaya niyetim yok. Söylediklerimi aynen Venizelos'a da ilet. Benim için Yunanistan her şeyin önündedir. Yunanistan'ı her koşulda kurtarmam gerekmektedir. Sonuçta Almanya savaşı kazanacak. Onun karşısında yer alanın ise vay haline…*"[98]

Konstantinos, Almanya'nın askerî gücünden o kadar emindi ki Eylül 1914'de Birleşik Krallık Donanma Bakanı Winston Churchill'in, İngiliz Deniz Amirali Mark Kerr aracılığıyla, Yunanistan'ın Çanakkale Savaşı'na katılma teklifini, tarafsızlık politikasının sürdürüleceğini söyleyerek geri çevirmişti.[99] Çünkü Konstantinos, Yunanistan'ın yeni bir savaşa girmesinden ziyade Balkan Savaşları'nda kazandığı toprakların statükosunu korumak adına barış ortamına ihtiyacı olduğuna inanıyordu.[100] Fakat Konstantinos'un, Başbakan Venizelos'a danışmadan böyle bir karar alması, Kral ile hükûmet arasındaki ilk siyasi gerilimin sinyallerini de verdi. Venizelos, ulusal çıkarlar gereği Yunanistan'ın Antant Güçleri yanında yer almasında ısrarcıydı. Fakat Antant'ın Yunanistan ile iş birliği yapmaya yönelik her teşebbüsü Konstantinos tarafından geri çevriliyordu. Bu da Saray ile hükûmet arasındaki mevcut ilişkilerin çıkmaza girmesine sebep oluyordu. Bu nedenle Venizelos, 25 Ağustos 1914 tarihinde Krala yazdığı dilekçesinde hükûmet ve Saray arasında taban tabana zıt bir siyasi anlayışın bulunduğunu ve bu koşullar altında başbakanlık görevini yürütemeyeceğini dile getirip istifa etti.[101] Ancak istifa talebi reddedilen Venizelos'a Amiral Kerr ile yapılan görüşmenin resmî düzeyde olmadığı; dolayısıyla kendisine danışmaya lüzum görülmediği cevabı verildi. Saray ve hükûmet uzlaşsa da Venizelos ile Konstantinos arasında siyasi birliğin uzun vadeli olmayacağı anlaşılmıştı. Bunun başlıca sebebi, iki liderin de ülkenin Büyük Savaş'ta nasıl bir politika izleyeceği ve hangi gücün yanında yer alacağı konusunda birbiriyle tezat görüşte olmalarıydı. İki farklı siyasi kutup, iki farklı siyasi lider, Yunanistan için etkisini 1940 yılına kadar sürdürecek olan büyük ulusal ayrılığın nedeni olacaktı.[102]

Yunanistan'da tüm bu fırtınalar koparken savaşın seyrini değiştirecek yeni bir gelişme yaşandı. Alman komutası altındaki Türk filosu 29 Ekim 1914'te Karadeniz'deki Rus deniz üslerini bombalayınca Osmanlı Devleti Büyük Savaş'a dâhil olmuştu.[103] Türkiye'nin Merkezi Devletlerin yanında

savaşa girmesi İngiltere'nin bu zamana kadar yürüttüğü toprak bütünlüğünü koruma politikasını değiştirmesine neden oldu. Bu durumda o döneme kadar tarafsız kalan Bulgaristan; Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti arasındaki çizgide, jeopolitik önemini çok daha fazla arttırmıştı. Türkiye'nin çıkarları ve statükosunu koruma politikasından vazgeçen İngiltere, Balkan devletleri arasında ortak hareketi sağlamak gayretindeydi. Çünkü üç büyük Müttefikin ve dört Balkan Krallığının temel çıkarları aynıydı. Hepsi tek ve basit bir politikayla korunabilir ve ilerletilebilirdi. Bu noktada Müttefikler Balkan devletlerini Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kışkırtarak savaşın hızlı ve muzaffer bir şekilde sona ermesini sağlayabilirlerdi. Birbirleriyle birleşen Balkan devletleri, üç Müttefike katıldıklarında, arzuladıkları toprakları kazanabilecekti. Bu avantajları elde etmek için Balkan devletleri'ne bazı tavizler verilmesi düşünüldü. Romanya'ya Transilvanya; Sırbistan'a Bosna-Hersek, Hırvatistan, Dalmaçya ve Temeşvar Banat'ı; Bulgaristan'a, Edirne; Yunanistan'a da İzmir ve hinterlandı vaat edilecekti.[104] Böylece Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Sırbistan ile birlikte Merkezi Devletlere karşı savaşırsa II. Balkan Savaşı'nda kaybettiği toprakları Türkiye'den tekrardan geri alabilecekti. Aslında savaşın başladığı tarihten beri Antant, Almanya ile Osmanlı Devleti arasında köprü görevi gören ve "Balkanların kalbi"[105] olarak nitelendirilen Bulgaristan'ı kendi tarafına çekme çabasındaydı. 1915'ten sonraki Büyük Savaş döneminde İngiltere, Balkanların kilit noktasının Bulgaristan olduğunu anlamış ve İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'i Bulgaristan'ı Antant ile iş birliğine ikna etmesi için görevlendirmişti. Savaşın Merkezî Güçler lehine ilerlediği bir dönemde Bulgaristan'ın Antant tarafına çekilmeye ikna edilmesi savaşın seyrini değiştirebilecek önemli bir faktördü. Bu noktada İngilizler ilk adım olarak Almanya'nın tarafında yer alan Kral Ferdinand'ın muhalifleriyle temaslarda bulunmaya çalıştı. Kurulan temaslarda gündeme getirilen başlıca konu Balkan coğrafyası için mühim sayılan Makedonya toprakları idi. Başta Bulgaristan'a, savaşa girmesi durumunda, sadece Trakya'nın Türklerin elinde olan kısmı önerilmek istenmişti. Oysa bu teklif Makedonya toprakları üzerinde ekspansiyonist siyaset benimseyen Bulgarları iş birliğine ikna edebilecek cazibede değildi. Bulgaristan'ın Antant ile ittifak kurmasına ya da tarafsız kalmasına öncelik veren İngiltere bu sefer de Makedonya'da Bulgaristan'a imtiyaz sağlanması için Yunanistan'ı ikna etmeye çalışıyordu. Böyle bir kararın hayata geçirilebilmesi için Yunanistan'a başka bir bölgede toprak önerilmesine karar verilmişti. Toprak ödünleri konusunda yapılacak öneride Yunanistan'a kuzey sınırında taviz vermek bu topraklarda ulusal emelleri olan Sırbistan ve Bulgaristan ile sorun teşkil edecekti. İstanbul ve Boğazlar bölgesinde veya Kuzey Anadolu'da ödün vermek Rusya'nın çıkarlarıyla tersti. Zaten Rus Dışişleri Sazanov, Rusya'nın daimi hayali olan

Boğazların egemenliğini Yunanistan engeliyle riske atmazdı. Bunun dışında Oniki Ada uygun bir öneriydi; lakin 1912'den beri İtalyan işgali altında bulunan adalar Antant'ın İtalya'yı ittifaka girmesi için kandırmaya çalıştığı bir dönemde çok isabetli bir hamle sayılmazdı. Geriye 1878'den beri İngilizlerin hâkimiyetinde olan Kıbrıs kalıyordu. Ama Batı Asya'nın anahtarı[106] görülen Kıbrıs'ın Yunanistan'a terki İngiltere'nin kalbine hançer indirmekle aynı anlamdaydı. Çünkü, 18. yüzyıl sonlarında büyük bir sömürge imparatorluğu kuran İngiltere'nin Akdeniz'deki konumu Asya siyasetinin ağırlık merkezi olan Hindistan ile arasındaki zincirde son derece önemliydi. Güney Asya'daki çıkarlarını korumak isteyen İngiltere'nin Kıbrıs'ı almasındaki gaye, İngiliz Başbakanı Benjamin Disraeli'nin de ifade ettiği üzere, Akdeniz değil, Hindistan idi.[107] Kıbrıs, İngiltere'nin Akdeniz'deki hâkimiyetinin tapusuydu. Dolayısıyla sömürge yollarını emniyete almak amacıyla Akdeniz'de geçici üsler oluşturmaya karar veren İngiltere açısından en uygun mevki Anadolu, Suriye, Mısır ve Süveyş kanalına yakın olan ve Doğu Akdeniz'in düğüm noktasını teşkil eden Kıbrıs Adası'ydı. Ada, İngiltere'nin Doğu Akdeniz, Ön Asya ve Hindistan politikasında önemli bir dayanak oluşturmasının yanında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte İngiliz çıkar yollarının düğümlendiği Mısır'ı da kontrol edebilecek stratejik nokta üzerinde bulunuyordu.[108] İngiltere'nin Avrupa'da izlediği "baskül siyasetini"[109] bile değiştirten Kıbrıs, sırf Yunanistan savaşa girsin diye öne sürülebilecek bir koz olamazdı. Bu koza gerek kalmadan Yunanistan'a verilebilecek tek sorunsuz yer Osmanlılara ait Batı Anadolu topraklarıydı. Zaten başkasına ait yerlerin vaat edilmesi kendi bölgelerinden ödün verilmesinden daha kolaydı.

Venizelos da Merkezî Güçler açısından bağlayıcı duruma geçen Bulgaristan'ın jeopolitik önemini kavramış ve Konstantinos'a, Yunan-Bulgar iş birliği önerisini sunan üç adet muhtıra göndermişti. Zira Bulgaristan, Antant tarafında yer alırsa coğrafi açıdan Merkez Güçlerin bütünlüğünü bozabilirdi. 24 Ocak, 30 Ocak ve 2 Mart 1915 tarihli üç muhtırada Yunanistan'ın Antant ile iş birliği yapması hususunda bazı önerilerde bulunmuştu. 24 Ocak ve 30 Ocak tarihli iki muhtırada, Yunanistan'ın anlaşma gereği Sırbistan'a yardım etmesi gerekliliğinden bahsetmiş, ayrıca Bulgaristan ve Romanya'ya Antant yanında savaşa girmesi için öneride bulunulmasını istemişti. Venizelos, Bulgaristan ile olan iş birliği karşılığında ise II. Balkan Savaşı'nda Bulgarlardan geri aldıkları Kavala, Drama ve Serez'in tekrardan geri verilmesini teklif ediyordu: *"Biliyorum ki size önerdiklerim Yunanistan'ı çolak bırakacak ve canımızı acıtacak bir durum. Ancak bu operasyon, Türkiye'deki Helenizm'in kurtuluşu ve Büyük Yunanistan'ın kuruluşu için oldukça önemlidir. Kavala'dan feragat etmek büyük bir sancı... Fakat bu fedakârlık karşısında alacaklarımızı düşündüğümüzde gerekli bir adımdır. Çünkü bizim zaferimizle sonuçlanacak olan bu savaş bittiğinde,*

zaten Balkan Savaşları ile büyümüş Yunanistan'a, aynı büyüklükte ve zenginlikte bir Yunanistan daha katılacaktır."[110] Venizelos'a göre her iki muhtırada da belirttiği öneriler Yunanistan'ın ulusal menfaatleri için kritik ehemmiyetteydi.[111] Çünkü Yunanistan'ın Bulgaristan'a vereceği Doğu Makedonya toprakları ile 2000 km^2 toprak; 30.000 Yunan nüfus kaybedilecekti. Oysa Osmanlı Devleti parçalandığında, Antant'ın Anadolu topraklarıyla ilgili verdiği söz, yani Aydın vilayetinin Yunanistan'a bırakılması, Yunanistan'a 125.000 km^2 toprak; 800.000 Helen nüfus kazandırmış olacaktı.[112] Aslında Doğu Makedonya topraklarının Bulgaristan'a verilme fikri Venizelos'un kendi fikri değildi. İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Atina'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Francis Elliot'a bir telgraf çekerek Başbakan Venizelos ile bir görüşme sağlamasını istemişti. 24 Ocak 1915 tarihinde Venizelos ile görüşme yapan Elliot, Yunanistan'ın, Sırbistan'a yardım etmesi ve Büyük Savaş'ta Antant'ın yanında yer alması durumunda Anadolu topraklarındaki en iyi sahil şeritlerinin Yunanistan'a savaş tazminatı olarak verileceğinin sözünü vermişti.[113] Venizelos'un Kral Konstantinos ile bu konuda bir anlaşma sağlaması halinde Antant hükûmetleri, kendi aralarında yapacakları görüşmelerde, Yunanistan'ın Anadolu topraklarında istedikleri bölgeleri alma konusunda herhangi bir itirazda bulunmayacaktı. Elliot'a göre bu anlaşmanın geçerli olabilmesi için Bulgaristan'ın Antant ile ittifakta bulunması şarttı. Hatta Antant, Bulgaristan'ın coğrafi konumunu Yunanistan'dan çok daha önemli görmekteydi. Bulgaristan'ın, Antant yanında savaşa girmesi için Yunanistan'ın Doğu Makedonya topraklarını Bulgaristan'a bırakması teklif edilecekti. Grey'in bu önerisi Londra'daki Balkan Komitesi'nin kurucusu olan Buxton kardeşlerin "Balkan Devletleri Hakkında Notlar" başlığı altında hazırlanan öğütlerine dayanmaktaydı. Buxton'lara göre Bulgaristan'ın Müttefik Devletler safında yer alabilmesinin tek yolu Bulgaristan'a Makedonya topraklarından tavizler verilmesiydi.[114] Yunanistan'a da Makedonya'da kaybettiği topraklarına karşılık, Anadolu'da istediği bölgeler verilecekti. Kısaca Antant, hem Bulgaristan'ı hem de Yunanistan'ı kendi tarafına dâhil edebilmek adına her iki ülkenin gözde saydığı bölgeleri vermeyi taahhüt etmişti. Venizelos, Elliot'un önerisini Büyük Yunanistan'ın kurulmasındaki en doğru adım görüyordu. Yunan başbakanının Elliot ile yaptığı görüşmede, Yunan kamuoyunun Avusturya-Macaristan'a karşı bir savaşı asla onaylamayacağını; ancak Türkiye'ye karşı bir savaşı efsanevi bulacağını söylemişti. Gerçekten de Atina Üniversitesi'nde okuyan bazı hukuk ve tıp öğrencileri Yunanistan'ın Büyük Savaş'a Antant yanında girmesi için gösteriler düzenlemiş, *"Yaşasın İstanbul! Doğru İstanbul'a!" "Yaşasın Bizans Kralı Konstantinos!", "Yaşasın Ayasofyamız!"* nidalarıyla tezahüratlarda bulunmuşlardı.[115]

İngiltere'nin asıl hedefi Bulgaristan ve Yunanistan'ı kaybetmeden, her iki ülkeyi kendi safına çekebilmekti. Bu konuda bir taşla iki kuş vurarak hem

Bulgaristan'a hem de Yunanistan'a reddedemeyecekleri birer teklif daha sunmaya karar verdi. Makedonya topraklarının Bulgaristan'a verilmesi karşılığında Kıbrıs da Yunanistan'a bırakılacaktı.[116] Zira İngilizler sıkıştıkları her defasında enosis hayallerini daimî yaşatan Yunanların yumuşak karnını çok iyi biliyor; Kıbrıs kozunu rahatça ortaya atabiliyordu. Yunan toprağı olan Kavala liman şehri Bulgaristan'ın direkt Akdeniz'e açılan kapısı olarak kritik önemdeydi. Bulgaristan'a Kavala'nın verilmesi halinde Yunanistan'a da geri çeviremeyeceği başka bir taviz verilmesi gerekecekti. Dolayısıyla Yunanistan'ın kolunun kesilmesi olarak gördüğü Kavala'nın Bulgaristan'a verilmesi acısına tampon ancak Kıbrıs ile mümkün olabilirdi. Ocak 1915 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığının Balkanlar masasında görevli memuru Lancelot Oliphant, Kıbrıs'ın Yunanlara verilmesi konusundaki teklifi *"birkaç hafta önce Yunanistan'dan Kavala'yı almak için İzmir ve Kıbrıs'ı yem olarak kullanabileceğimizi düşündüm. Sadece bu şekilde Yunanistan'ın Kavala'yı bırakması mümkün olabilir. Yunanistan için bunun bedeli Balkan toprakları dışında verilebilecek bir yerle ödenebilir. Bu durumda Kıbrıs en doğru tercih olacaktır*"[117] sözleriyle dile getirmekteydi. İngilizler Yunanistan'ı kendi yanlarına çekebilmek için Kıbrıs'ı bir kez daha koz olarak kullanmaya karar verdi. Oltanın ucuna bağladıkları büyük yem küçük balığın mutlaka ilgisini çekecekti.

Oltadaki Yem
Kıbrıs

1878'de İngiliz idaresine devredilen Kıbrıs, Ada Rumlarının enosis taleplerini güçlendirdiği için sevinçle karşılanmıştı. Çünkü Kıbrıslı Rumlar "kurtarılmayı bekleyen kardeşler" olarak Yunan Krallığını her zaman Helenizm'in başı olarak görmekteydiler. İngiltere'nin Yunanlara verdiği daimî destek Adadaki Rumlar için bir umut kaynağı olmuş ve tıpkı Yedi Adalar gibi bir gün Kıbrıs'ın da Yunanistan'a bırakılacağını düşündürmüştü. 22 Temmuz 1878'de Adaya gelen İngiliz General Wolseley'i karşılayan Kıbrıs Başpiskoposu III. Sofronios'un *"Haşmetlim, bu yeni siyasi değişimden oldukça memnunuz. Ancak bilmenizi isteriz ki bizler Yunan soyundan gelmekteyiz ve Kıbrıs'ın Yunanistan'ın bir parçası olmasını arzu etmekteyiz. Kıbrıs'ta Osmanlı'dan devrolunan İngiliz yönetimini kabul ediyoruz. İngiltere'nin Kıbrıs'ın ana vatan sayılan Yunanistan'a bağlanmasına yardım edeceğinden hiç şüphemiz yok. Zaten bunu daha önce Yedi Adalar konusunda da ispatladı*"[118] sözleri Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanma talebini ilk defa dile getirmekteydi. 1864 yılında İngiliz Başbakanı William Edwart Gladstone'un Yedi Adalar'ı Yunanistan'a bırakması ve *"Kıbrıs Adası Yunanistan'a verilmelidir. Kıbrıslılar, Adanın ana vatanlarına bağlanmasını istemekte hürdürler*"[119] sözleri Yunanların enosis taleplerinde yeni bir beklenti oluşturmuştu. Yunanistan için

Kıbrıs, Megali İdea ülküsünde, Yunan nüfusunun bulunduğu diğer bölgelerle kıyaslandığında özel bir konumdaydı. Ancak Yunanistan Kıbrıs gibi jeopolitik öneme sahip bir adanın İngiltere'nin elinden kolayca alınamayacağının da farkındaydı. Öte yandan 20. yüzyıl başlarında Büyük Güçler tarafından benimsenen self determinasyon hakkı ulus-devletleri destekleyen bir görüş olarak Kıbrıs'ın kendi kaderini tayin etmesi noktasında dikkate alınabilir ve bu sayede Kıbrıs Yunanistan ile enosis talebini gerçekleştirebilirdi.

20. yüzyıl başlarında dünya konjonktüründe değişen dengeler Kıbrıs'ın Akdeniz'deki konumunu hassaslaştırmıştı. Bismarck Almanya'sının siyasi birliğini tamamlamasından sonra elde ettiği güç, ilk başta en çok Fransa'yı rahatsız etmişti. Fakat Almanya'nın 1880'lerden sonra sömürge edinme politikasına bağlı olarak deniz silahlanmasına başlaması İngiltere'yi kuşkulandırdı.[120] Almanya'nın deniz gücünün artması sonucunda İngiltere, coğrafi açıdan Almanya'ya yakın mevkide olan Kuzey Denizi'nde daha fazla savaş gemisi bulundurma tedbiri almaya karar verdi. O zamana kadar Akdeniz'de hâkim güç olan İngiltere'nin tüm deniz gücü, Almanya'ya karşı alınacak tedbir gereği, Kuzey Denizi'ne kaydırılacağından İngiltere'nin Akdeniz sularındaki hâkimiyeti bu sefer diğer büyük devletlerle eşitlenmiş olacaktı. Öte yandan İtalya, Trablusgarp Savaşı'ndan sonra 1912 yılında Osmanlı Devleti ile imzaladığı Uşi Antlaşması gereği Oniki Ada'yı geçici işgal altına almış ve Akdeniz'de varlık gösteren başka bir deniz gücü olmayı başarmıştı. İngiltere'nin deniz gücü olarak İtalya ve Almanya ile Akdeniz'de eşit konuma gelmesi, haliyle bölgedeki yarışlar düşünüldüğünde, kendisine destek verecek başka bir deniz gücüne ihtiyacı gündeme taşıdı. Birleşik Krallık Donanma Bakanı Winston Churchill, İngiltere gibi deniz ülkesi olan Yunanistan'ın coğrafi açıdan kritik önemde olduğunu düşünüyordu. Akdeniz'de gücünü sabit tutacak ve kolayca denetleyebileceği bir ülke olarak Yunanistan'ın Ege Adaları'nı ve Çanakkale Boğazı'nı denetim altına alması Rus donanmalarına karşı bir güvenlik çemberi oluşturabilirdi. Öte yandan Yunanistan'ın kuzey bölgesinin İyonya Denizi'ne bakması hem Adriyatik hem de Otranto Boğazı'nın kontrolünü sağlayabilirdi. Bu da Avusturya Macaristan'ın deniz üssünün bulunduğu Pula Limanı'ndaki askerî donanmanın denetimini sağlamak demekti. Churchill'in planı Avusturya-Macaristan ve Osmanlı donanmasının hatta ileride kendisine tehdit olabilecek Rusya'nın, Akdeniz'e inmesini engellemede Yunanistan'ı tampon bölge olarak kullanmaktı. Bu noktada İngiltere'nin Akdeniz'deki hedeflerini gerçekleştirmede Kıbrıs, Yunanistan'a yem olarak sunulabilirdi.

Akdeniz'deki statükonun sürekliliğini korumak isteyen İngiliz hükûmeti, Ekim 1912'den beri Yunanistan'la çeşitli diplomatik görüşmelerde bulunuyordu. Churchill, İngiliz hükûmetine Yunanistan'ın Kıbrıs karşılığında, deniz üssü olarak Korfu Adası'nın bırakılmasını teklif edilebileceğini söyledi. Korfu

Adası konum itibariyle Otranto Boğazı'na yakın olmasından dolayı önemli bir mevkideydi. Çünkü Avusturya-Macaristan'ın Pula Limanı'ndan Akdeniz'e inmesi için mutlaka Otranto Boğazı'nı kullanması gerekti. Şayet Korfu Adası, İngilizler tarafından deniz üssü olarak kullanılırsa o zaman Avusturya-Macaristan'ın Otranto Boğazı'ndan Akdeniz'e inmesi engellenebilirdi. Öte yandan Otranto Boğazı'ndan geçişine izin verilse bile Malta ve Akdeniz'de hâkim güç olan İngiltere, Avusturya Macaristan'ı kıskaç altına alarak Pula Limanı'na geri dönüşünün önüne geçebilirdi. Churchill'in bu önerisi dönemin İngiltere Başbakanı Herbert Henry Asquith ve Dışişleri Bakanı Edward Grey tarafından da olumlu karşılandı. İngiltere'nin amacı Yunan donanmasının Ege Denizi'nde İngiliz donanmasının tamamlayıcı gücü olmasıydı. Yunan donanmasına ait gemiler büyük taarruz gemilerinden ziyade daha ufak çaplı savunma gemileri şeklinde kullanılacaktı. Bu noktada İngiltere'nin Akdeniz hâkimiyetinde oldukça değerli görülen Yunan donanması askerî açıdan geliştirilmeliydi.

Kıbrıs mevzusu ilk olarak 10 Kasım 1912 tarihinde dönemin İngiltere Ekonomi Bakanı David Lloyd George'un İngiltere'nin Yunanistan Konsolosu Sir İoannis Stavridis ile buluştuğu bir yemek sohbetinde gerçekleşti. Stavridis tarafından olumlu karşılanan bu ön teklif, 18 Kasım 1912'de, resmî düzeye taşındı.[121] Lloyd George, Konsolos Stavridis'e Churchill'in Adriyatik Denizi'nde bir liman istediğini ve bu limanın Korfu Adası olarak düşünüldüğünü belirtmişti. Yunanistan'ın Korfu Adası'nı İngilizlere vermesi karşılığında ise Kıbrıs Yunanistan'a verilecekti. Stavridis'ten istenen Yunan hükûmeti ile İngiltere arasında arabuluculuk görevi üstlenmesiydi. Yunan hükûmetinin teklife olumlu cevap vermesi halinde Stavridis konuyla ilgili olarak Churchill ile ayrı bir görüşme gerçekleştirecekti. Ancak teklifin yapıldığı günün öğleden sonrası, Stavridis'in Churchill ile yaptığı görüşmede, Yunanistan'ın Korfu'da asker tahkim edemeyeceği yönünde bağlayıcı bir antlaşma olduğu ortaya çıktı. 5 Kasım 1863 Londra Antlaşması ile Yunanistan'ın üç garantör devleti, Britanya, Fransa ve Rusya, Yunan Kralı Bavyeralı Otto yerine Glücksburg Hanedanı'ndan I. Georgios'un cülusu karşılığında Yedi Adalar'ın Yunanistan'a bırakılmasına karar vermişti. Antlaşmanın onaylanmasından kısa bir süre sonra, 14 Kasım 1863'te, Yunanistan ve Garantör Güçler arasında ikinci bir antlaşma metni daha imzalanmıştı. Söz konusu antlaşmada Yedi Adalar'daki tüm adalar ve denizlerde tarafsızlık ilkesine bağlı olarak hiçbir şekilde silahlı asker ve donanma bulundurulmayacaktı. Sadece adalardaki halkın güvenliği ve vergilerin toplanması sırasında emniyeti sağlamak için askerî bir gücün olmasına izin verilmişti. Antlaşmada yer alan silahsızlanma maddesi o dönem Yunan hükûmeti tarafından adalardaki hâkimiyetin sınırlandırıcı hükmü olmasından dolayı hoş karşılanmamış ve protesto edilmişti. Bunun üzerine Üç Garantör, 14 Kasım 1863 tarihinde imzalanan antlaşma üzerinde ufak değişiklikler

yaparak 25 Ocak 1864 tarihinde ek bir protokol daha hazırlamıştı. Sonuç olarak 29 Mart 1864'te Yedi Adalar ile ilgili nihai antlaşma imzalandı.

Prusya ve Avusturya-Macaristan'ın muvafakat verdiği antlaşmaya göre Korfu ve Paksi Adaları hariç diğer adalarda silah bulundurulabilecekti.[122] Dolayısıyla İngiltere'nin Korfu teklifini Yunanistan'ın hukuksal açıdan kabul etmesi mümkün değildi. Bunun üzerine Churchill Korfu'nun hemen aşağısında bulunan Kefalonya Adası'ndaki Argostoli şehrine İngiltere'nin askerî üs kurması karşılığında Kıbrıs'ın Yunanlara verilmesini önerdi. Churchill İngiliz donanmasının Akdeniz'deki durumunu göz önüne alarak Fransız donanmasıyla birlikte nasıl hareket edeceğinin planlarını yapmıştı. İngiltere'nin Adriyatik Denizi'ne yakın bir üssü olması halinde bu denizi kapatmak kolaylaşacaktı. Bütün elverişli yerler arasında Deniz Bakanlığının tercih ettiği tek yer Kefalonya Adası'ndaki Argostoli idi.[123] Venizelos, İngiltere'nin Kefalonya Adası'nda deniz üssü kurma talebini olumlu karşılamıştı. Tüm Avrupa'nın dahil olacağı bir savaş çıktığında, şayet kendisi de o zaman hükûmetin başında olursa, Yunanistan'ın yerinin İngiltere olacağının teminatını vermişti. Eğer ki o dönem hükûmetin başında başkası olursa ve tarafsızlık isterse, o zaman Yunan limanlarının kullanılıp kullanılmayacağını araştırmak için kendisine belli bir sürenin verilmesini talep etmişti.[124] Bunun üzerine Venizelos'un askerî müşaviri olan İoannis Metaksas ile konu görüşüldüğünde Metaksas, Kefalonya'nın tamamının İngiltere'ye verilmesine şiddetle karşı çıkmıştı. İngiltere'nin Kefalonya'da deniz üssü kurma hakkına da sıcak bakmamıştı. Yunanistan'ın İngiltere ile müttefik olması durumunda Yunanistan'ın bütün limanlarını deniz üssü olarak kullandırması mümkündü. Lakin Metaksas, İngilizlerin Kefalonya'da deniz üssü kurmak için Yunanistan'a maddi destek vermesini daha doğru bulmuştu. Yunanistan, İngilizlerden sağladığı maddi destekle Kefalonya'da bir deniz üssü kurabilir ve kendisine ait olan askerî üssü İngiltere'nin kullanımına sunabilirdi.[125]

Churchill'in Kıbrıs'ı Yunanistan'a bırakmakta sakınca görmemesinin başlıca nedeni İngiliz Kraliyet Donanması'nın Kıbrıs'ı askerî açıdan artık stratejik değerde görmemesiydi. 1882 yılında Mısır'ı ele geçiren İngiltere, Kıbrıs olmadan da Akdeniz'de bir güç olarak varlığını sürdürebilirdi. Stavridis, İngiltere'nin bu teklifini hiç vakit kaybetmeden Başbakan Venizelos'a iletmek istediğini belirtse de, Churchill, Stavridis ve Venizelos arasında gerçekleşecek bu iletişim trafiğinin şüphe uyandırabileceği endişesiyle reddetmişti. Bu hususta en güvenilir çözüm İngiliz hükûmeti tarafından görevlendirilecek bir kişinin Venizelos ile görüşme yapmasıydı. Bu görev Lloyd George ve Churchill tarafından Eğriboz Adası'nda büyük toprak sahibi olan çiftlik ağası Baker'ın kızı İrene Noel'e verildi. 23 Kasım 1912 tarihinde gerçekleşen gizli toplantıda Başbakan Venizelos, İngiltere'nin görüşme talebini memnuniyetle kabul etmişti.[126]

Venizelos İngiliz hükûmeti ile yapacağı görüşmede sadece Kıbrıs konusunu ele almayı düşünmüyordu. I. Balkan Savaşı'nın sonuna gelinen bir dönemde Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlüğü az çok kendisini göstermeye başlamıştı. Bu doğrultuda Venizelos, I. Balkan Savaşı'nın sonunda Osmanlı ile ilgili kararların alınacağı Londra'daki görüşmelerde İngiltere'nin desteğini talep edecekti. Aralık 1912'de Londra'ya giden Başbakan Venizelos'un, Lloyd George, Churchill ve Britanya Koloni Bakanı Lewis Vernon Harcourt ile yaptığı görüşmede Kıbrıs ve Kefalonya Adalarının değiş tokuş edilmesi ile birlikte I. Balkan Savaşı sonunda Yunanistan ve Osmanlı arasında imzalanacak barış antlaşmasında İngiltere'nin Yunanistan'a vereceği destek konuşuldu. Bu görüşmeden kısa bir süre sonra Yunanlara yakınlığı ile bilinen Lloyd George[127] ile Venizelos 16 Aralık 1912 tarihinde yeniden ikili bir görüşme gerçekleştirdi. Venizelos ve Lloyd George, Doğu Akdeniz'de İngiliz-Yunan müttefikliğinin iki önemli ismiydi. Hatta Venizelos siyasetinin İngiltere'deki temsilcisi Lloyd George olarak görülüyordu.[128] Bu ikili görüşmeden bir gün sonra Churchill'in de aralarında bulunduğu üçüncü bir görüşme daha gerçekleştirildi. Söz konusu görüşmede Kıbrıs ve Kefalonya Adaları ile ilgili imzalanacak antlaşmanın gizli olup olmayacağı hususu tartışıldı. Venizelos, böyle önemli bir antlaşmanın gizli yapılmasını Yunanistan açısından riskli görmekteydi. Çünkü ileride çıkabilecek olası bir savaşta bölgenin İngilizler tarafından askerî savunmada kullanılması, Yunanistan'a karşı askerî taarruz tehlikesini doğuracaktı. Oysa antlaşma gizli olmadığında Yunanistan'ın güvenliği garanti altına alınabilecekti. Venizelos, 5 ve 7 Ocak 1913 tarihlerinde hem Lloyd George hem de Churchill ile iki farklı görüşmede daha bulundu.[129] Her iki görüşmede de İngiltere'nin Kıbrıs konusuyla ilgili Yunanistan'a verdiği sözün geçerli olduğu; lakin kesin kararın I. Balkan Savaşı sonunda, Osmanlı ve Balkan devletleri arasında imzalanacak anlaşmaya göre şekilleneceği kararlaştırıldı. Aslında İngiltere bu hamlesiyle politik bir kurnazlık yapıp Osmanlı Devleti ve Balkan devletleri arasında yaşanan sorunun kısa vadede çözümlenmeyeceğini ön görerek Kıbrıs konusunu bir süreliğine askıya almıştı. Churchill, Venizelos ile yaptığı 29 Ocak tarihli görüşmede Kıbrıs konusundaki ısrarcılığını bırakmıştı. Kıbrıs ve Kefalonya Adaları'nın değiş tokuş edilmesi hususunun hala geçerli olduğunu; fakat Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında net bir mutabakatın olmamasından dolayı bu kararın ileri bir tarihe ertelenmesine karar verildiğini belirtmişti.[130] Neticede İngiltere, I. Balkan Savaşı sonunda imzalanacak antlaşmanın akabinde zaten Kıbrıs konusunda masaya oturma kararı almıştı.[131] Antlaşmanın gizli olmaması yönünde bir karar alındığına göre aceleci davranılmasının da gereği yoktu.

İngiltere'nin Kıbrıs konusunu askıya almak istemesinin nedeni Osmanlı Devleti ile arasını Kıbrıs'tan dolayı bozmak istememesiydi. Balkan Savaşları'ndan sonra tüm Avrupa'yı içine alan büyük bir savaşın çıkma ihtimalini

öngören İngiltere, olası bir savaşta Osmanlı Devleti'ni müttefik olarak kaybetmek istemiyordu. Osmanlı Devleti'ni Almanya'dan uzak tutmaya çalışan İngiltere hiç olmazsa Osmanlı'nın kendi tarafında yer almasa bile tarafsız kalmasını tercih ediyordu. Dolayısıyla diplomatik açıdan arasının açılabileceği Kıbrıs meselesinde Osmanlı Devleti'ni Almanya ile yapacağı bir ittifaka sürüklememek adına ısrarcı bir tavır sergilememişti.[132] Venizelos, İngiltere'de bulunduğu süre boyunca gerek Kıbrıs gerekse I. Balkan Savaşı sonunda Yunanistan'ın talepleriyle ilgili birçok görüşme gerçekleştirmiş; ancak vaatler dışında kesin bir sonuç elde edemeden Şubat 1913'te Yunanistan'a dönmüştü.[133] Venizelos, İngiltere'de gerçekleştirdiği gizli görüşmelerin tamamının Yunan Kralı I. Georgios'a da haber verilmesini istemişti. Fakat Churchill, Veliaht Konstantinos'un, Alman Kayseri II. Wilhelm'ın kız kardeşi Sofia ile evliliğinden dolayı sarayın hiçbir şekilde bu görüşmelerden haberdar edilmemesi gerektiğini belirtmişti. İngiltere ile yapılan tüm gizli görüşmelerin saraydan sızdırılması yüksek ihtimaldi. Bu da İngiltere ve Yunanistan arasındaki görüşmelerin tamamıyla kesintiye uğramasına neden olabilirdi. Venizelos, konunun hiçbir şekilde veliaht Konstantinos'un bilgisine sunulmayacağına garanti verince Churchill, tüm detayların anlatılmaması şerhiyle görüşmelerden Kral I. Georgios'un da haberdar edilmesine onay verdi. Venizelos konuyla ilgili saraya, Balkan Savaşları sonunda İngiltere ve Yunanistan arasında bir anlaşma ihtimalinin olduğunu, konu üzerinde görüşmelerin halihazırda devam ettiğini, bu görüşmelerden sadece Venizelos ve Churchill'in değil aynı zamanda Dışişleri Bakanı Edward Grey ve Britanya Başbakanı Herbert Henry Asquith'in de bilgisinin bulunduğunu rapor etti. Venizelos, İngiltere'de yaptığı görüşmelerden umutlu bir şekilde ayrılmıştı. Çünkü bu görüşmelerin sonunda Yunanistan'ın İngiltere ile büyük ve önemli bir antlaşmaya imza atma fırsatı yakaladığını, hatta ileride Fransa'yla da önemli bir antlaşma yapabilme şansının olacağını düşünüyordu. Böylece Yunanistan'ın geçmişe nazaran çok daha farklı bir geleceğinin olabilme ihtimali kuvvetlenmişti. Geçmişte Yunanistan hiç kimsenin desteğine sahip olmayan tek ve yalnız bir ülkeyken, şimdi ise güçlü donanması ve demir yolları ile Fransa ve İngiltere'nin güvenini kazanmış güçlü bir ülke konumundaydı. Venizelos'a göre Yunanistan, çok yakında, Doğu'da artık kimsenin reddedemeyeceği bir güç olacaktı.[134]

Lakin İngiltere ve Yunanistan arasında önemli bir müzakere konusu olan Kıbrıs, Balkan Savaşları'ndan sonra kesin bir sonuca ulaştırılamadı. Bilhassa İngiltere, Yunanistan ile yakın ilişkilerin Osmanlı Devleti ile sorun yaratacağını düşünüp her iki tarafa eşit mesafede durmaya karar vermişti. Nitekim Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasında çıkabilecek herhangi bir politik krizde İngiltere mutlaka bir tarafın yanında yer alacak, bu da diğer tarafın kaybetmesiyle sonuçlanacaktı. Böylesi bir durum İngiltere'nin "baskül siyaseti" ile uyum

göstermiyordu. Öte yandan İngiltere'nin Kıbrıs konusunu aceleye getirmemesinin tek sebebi Osmanlı Devleti ile yaşanabilecek olası bir gerginlik de değildi. Şubat 1913 tarihinde İngiltere için ciddi tehdit görülen Almanya ve Avusturya-Macaristan, ekonomik sebeplerden dolayı savunma giderlerinde kısıtlamaya gitmişti. Askerî güvenlik açısından İngiltere'ye rahat bir nefes aldıran bu durum Yunanistan'a ihtiyacı da eskiye oranla azaltmıştı. Diğer taraftan bloklaşmanın hangi tarafında yer alacağına henüz karar veremeyen İtalya, artık yavaş yavaş Antant Güçleri yanında yer alabileceğinin sinyallerini vermeye başlamıştı. Bu durumda İngiltere'nin Ege Adaları'nı ve Çanakkale Boğazı'nı denetim altında tutarak bölgede güvenlik çemberi oluşturmasına lüzum kalmamıştı. İngiltere'nin deniz gücünün Akdeniz'den İyonya Denizi'ne kaydırılmasına ihtiyaç olmadığına göre Kefalonya Adası'na da haliyle gerek kalmamıştı.[135]

1912-1913 yılları arasında kapalı kapılar ardında gizlice konuşulan Kıbrıs meselesi bir karara bağlanılmadan askıya alınmıştı. İngiltere, Doğu Akdeniz'deki güvenliği tehlikeye düştüğü her an Kıbrıs'ı Yunanistan'a bir koz olarak sunuyor ve asla net bir karara bağlamıyordu. Bu durum Ekim 1915'te Antant müttefiki Sırbistan'ın; kuzeyden Avusturya-Macaristan ve Almanya; doğudan Bulgaristan tarafından saldırıya uğraması ile yeniden gündeme taşındı. Antant, Yunanistan'ın acil yardıma ihtiyaç duyan Sırbistan'a yardım etmesi karşılığında yeniden Kıbrıs'ı bir teklif olarak sunmayı düşünmüştü. İngilizler ilk başta konuyu dönemin Yunanistan Başbakanı Aleksandros Zaimis yerine Yunanistan'ın İngiliz Büyükelçisi Sir Francis Elliot aracılığıyla Venizelos'a iletti. Üstelik İngiltere ilk defa Kıbrıs'ı hiç vakit kaybetmeden ve herhangi bir koşula bağlamadan Yunanistan'a bırakacaktı. Böyle bir somut teklifin reddedilmeyeceğini düşünen İngiliz hükûmeti, 16 Ekim 1915'te İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey tarafından Yunan hükûmetine iletilmesi için Sir Elliot'a bir telgraf gönderdi: *"Majestelerinin hükûmeti Yunanistan'ın Sırbistan'ı desteklemesini istemektedir. İngiltere, Yunanistan'ın Sırbistan'ın felaketini önlemesini kendi menfaatine görmektedir. Eğer Sırbistan, Bulgaristan tarafından işgal edilirse ve Yunanistan da Sırbistan'ı desteklerse, o zaman Majestelerinin hükûmeti Kıbrıs'ı Yunanistan'a hemen devretmeye hazırdır. Yunanistan, şayet Antant yanında yer alırsa, bu iş birliği karşılığında savaşın sonunda mükâfatını fazlasıyla alacaktır. Bu teklif, Kıbrıs önerisinin dışında bir tekliftir. Kıbrıs teklifi Antant tarafından sunulan bir teklif olmayıp Majestelerinin hükûmetinin bizzat kendi tasarrufunda verilmiş bir karardır. Yunanistan'ın Sırbistan'a yardım etmesi halinde Kıbrıs derhal ve herhangi bir koşula bağlı kalınmaksızın doğrudan Yunanistan'a verilecektir."*[136] Kıbrıs'ın Yunanistan'a koz olarak sunulmasının tek nedeni sadece Yunanistan'ın dış politikasıyla ilgili bir karar değildi. Aynı zamanda Kıbrıs, Yunan iç siyasetinde bazı dengelerin bozulmasına yarayacak ufak bir koz olarak da hesaplanmıştı. Kıbrıs'ın Atina hükûmetine karşı koz

olarak kullanılması ve hükûmet içinde olası bir çatışma ortamının hazırlanması Londra King's College'deki Korais kürsüsünde profesör olan Ronald Burrows tarafından ortaya atılan bir fikirdi.[137] Zira o dönem Yunan hükûmetinin başında Kral Konstantinos'a yakınlığı ile bilinen Başbakan Zaimis bulunuyordu. İngiltere Kıbrıs konusunu siyaset gündemine sunduğunda hükûmet içerisinde "evet-hayır" gibi keskin sınırları olan muhalif gruplar oluşturabilirdi.[138] Çünkü böyle bir somut teklifin daha önceki vaatlerden farklı olarak Yunan kamuoyunda muazzam bir etki yaratacağı düşünülmekteydi. Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılma teklifi Saray ve Yunan politikacılar tarafından reddedildiği takdirde halk Megali İdea'ya ihanet edildiği düşüncesiyle büyük tepki verebilirdi. Kıbrıs gibi önemli bir konuda meclisin uzlaşı sağlayamaması ise mevcut hükûmetin düşmesine neden olabilir; böylece İngiltere'nin kendi adamı gördüğü Venizelos, yeniden hükûmeti kurma görevini üstlenebilirdi. Kısaca İngiltere, Kıbrıs'ı Yunan hükûmeti içinde yaşanması muhtemel bir çatışma ya da çatlak unsuru olarak da sunmayı planlamıştı.

Sir Elliot, 17 Ekim 1915'te dönemin Başbakanı Zaimis'e İngiliz hükûmeti tarafından iletilen telgrafı *"Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılması savaş sonucuyla bağlantılı bir karar değildir"*[139] sözleriyle teslim etmişti. Başbakan Zaimis, üç gün sonra Sir Elliot'ı konuyla ilgili görüşmek üzere meclise çağırmıştı. Zaimis, Antant'a karşı olumsuz niyetler taşımamalarına rağmen Yunanistan'ın tarafsızlık ilkesini bozmak istemediğinden bahsetmişti. Kıbrıs her ne kadar cazip bir teklif olsa da Yunanistan Büyük Savaş'a dahil olmama konusunda kararlılığını sürdüreceğinden yapılan teklife olumlu yanıt verilmesi mümkün değildi: *"Yunanistan elbette Sırbistan'ın kurtulmasını istemektedir. Ancak asıl üzerinde durduğu mevzu Yunanistan'ın geleceğinin zarar görmemesidir. Yunanistan'ın askerî açıdan tarafsızlığı ülkenin geleceğinin muhafazasında tek çıkar yoldur. Böylece Yunan orduları bir bütün olarak Yunan topraklarının güvenliğini sağlayabilecek konumda kalacaktır. Yunan hükûmeti, Kıbrıs gibi naif bir teklifi sunmasından ötürü İngiliz hükûmetine şükranlarını sunar. Bu teklif güzel bir jest olarak tüm Yunanların kalplerini sevinçle doldurmuştur. Yunanistan'ın bu millî davasında bize umut ışığı olmuştur. Ancak teklif ne kadar cazip olursa olsun bunu kabul etmemiz şu an için olanaksızdır."*[140] İngiltere'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a bırakma teklifi dönemin hükûmeti tarafından geri çevrilmişti. Nasıl olsa İngiltere'nin Kıbrıs'ı iki kere Yunanlara bırakma teşebbüsü ileride üçüncü bir ihtimali de getirebilirdi. Üstelik böyle bir antlaşma Osmanlı Devleti'nin dışında sadece İngiltere ve Yunanistan arasında olacağından çok daha gerçekçi düşünülmüştü. Ancak Kıbrıs konusu gerek 1913 gerekse 1915 yıllarında İngilizler tarafından farklı bir algıyla gündeme taşındı. Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı ne Helenizm'in geleceği ne de İngiliz-Yunan dostluğunun pekişmesi içindi. İngiltere, Büyük Savaş'ın ilk yıllarında Yunanların askerî gücüne ve donanmasına acil ihtiyaç duymuş ve

Kıbrıs'ı da bir koz olarak kullanmıştı. Kıbrıs, İngiltere açısından *"ya şimdi ya hiçbir zaman"*[141] olarak esneklik payı olmayan ve Grey'in de ifade ettiği üzere bir defaya mahsus bir teklif idi.[142] Yunan hükûmetinin teklifi reddetmesini dönemin Kıbrıs Valisi Clauson *"Madem Yunanlar yapılan teklifi reddetti, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanma konusu İngiltere için sonsuza dek kapanmıştır. Şimdi olmadıysa hiçbir zaman olmayacaktır"*[143] sözleriyle yorumlayacaktı.

Çocuklarını Yiyen Kronos
Ulusal Bölünme

Venizelist basın Yunanistan'ın Büyük Savaş'ta yer almasını İstanbul'a açılacak kapının kilidi olarak görmekte ve tüm haber içeriklerini bu propaganda üzerinden şekillendirmekteydi. Örneğin *Skrip* gazetesinin 28 Şubat 1915 tarihli nüshasında Bizans Kralı 12. Konstantinos'un görseli ilk sayfada yer almış; böylece Yunanların İstanbul'u ele geçirmesinin tek yolunun Antant ile birlikte hareket etmek olduğu mesajı verilmişti.[144] Venizelos, Sir Elliot ile yaptığı ikili görüşmede ilk kez Osmanlı İmparatorluğu'nun olası bölünmesine ve Boğazlar üzerinde Müttefiklerin kalıcı hâkimiyetine değinmişti. Bu sayede Anadolu'daki Yunan kazanımlarının gelecekteki güvenliği de garanti altına alınmış olacaktı.[145] Grey'in telgrafı Yunanların Küçük Asya'daki toprak taleplerinin en gerçekçi dayanağını oluşturuyordu. Bu sayede Yunanistan, jeopolitik olarak değer kazanacak ve Yakın Doğu'da bölgesel bir güç haline gelebilecekti.[146] Venizelos, Grey'in telgrafından duyduğu büyük memnuniyeti Yunanistan'ın Londra, Paris ve St. Petersburg büyükelçilerine gönderdiği gizli telgrafta coşkulu ifadelerle aktarmıştı. Venizelos'a göre Yunanistan'ın Büyük Savaş'a girmesi son derece adil ve liberal bir amaca hizmet edecek; kazanılacak zafer Helenizm'in ulusal düzeyde tam ve kesin olarak yeniden kurulmasını sağlayacaktı.[147]

Gerek Antant gerek Almanya için Yunanistan'ın Büyük Savaş'taki pozisyonu önemli olduğundan her iki taraf kararsız kalan Yunanistan'ı ikna etme çabasına girmişti. Yunanistan'ı yanına çekmek isteyen İngiltere'ye karşı Almanya da kendi cephesinden duruma müdahil olmaya çalışıyordu. Bu müdahalede elbette ki en büyük gayreti Almanya'ya bağlılığıyla bilinen Kraliçe Sofia gösteriyordu. Sofia, Konstantinos'un her an İngiltere lehine sonuçlanabilecek bir karar vermesi endişesiyle Alman Kayser'i II. Wilhelm'e gizli bir telgraf çekmiş ve duruma derhal müdahil olmasını istemişti. Kayser'in ertesi gün Konstantinos'a çektiği telgrafta Almanya'nın Yunanistan'ın tarafsızlığına karşı toprak bütünlüğü garanti edilmişti: *"Yunanistan'ın ve krallığın çıkarları için bu maceraya girilmemesi gerekir. Eğer Yunanistan tarafsız kalırsa Almanya'nın savaşı kazanması durumunda Ege Adaları Yunanistan'da kalacak, Türkiye'deki Yunan nüfus koruma altına alınacak, Bulgaristan'ın Makedonya üzerindeki taleplerine*

göz yumulmayacak ve Yunanistan'a büyük bir ekonomik destek sağlanacaktır."[148] Konstantinos'un Alman yanlısı politikası Yunanistan'ı ciddi bir çıkmaza sürüklemişti. Öncelikle Yunanistan'ın Osmanlı Devleti ve Bulgaristan gibi iki önemli düşmanının Almanya ile müttefik olması Yunanistan açısından olası bir ittifakı geçersiz kılmaktaydı. Öte yandan Almanya ile kurduğu manevi bağ, düşman gördüğü İngiltere yanında yer almasına engeldi. Böylesi bir ikilem içinde Konstantinos için tek çıkar yol Yunanistan'ın tarafsızlığını ilan etmekti. Aslında Yunanistan'ın Büyük Savaş'a katılmaması tarafsızlık içinde bir taraflılıktı. Yeni bir cephe açılmaması doğrudan Almanya'nın çıkarlarına hizmet ediyordu. Venizelos ise Konstantinos'un aksine böyle bir kararı tarafsızlık olarak değil politik bir beyhudelik ve siyasi bir girdap şeklinde değerlendirmekteydi. Neticede Büyük Savaş sonunda bir taraf mutlaka kazanacaktı. Bu taraf Antant olursa Yunanistan'ın tarafsızlığını düşmanca bir tarafsızlık olarak kabul edecekti. Üstelik Makedonya toprakları savaş sonrasında Sırbistan'a bırakılabilirdi. Eğer savaşın kazananı Almanya olursa bu sefer de Makedonya toprakları müttefiki Bulgaristan'a verilebilirdi. Her iki durumda da tarafsızlık ilkesi Yunanistan'ın Akdeniz'e açılan kapısı olan Makedonya topraklarının kaybedilmesi demekti. Venizelos tarafsızlık gibi sunulan bu taraflılığın Yunanistan'a çok ağır bedeller ödeteceğini düşünüyordu. Bu nedenle Yunanistan'ın geleceği için mutlaka bir taraf belirlenmeliydi.

1914 Marne Muharebesinden sonra Batı Cephesinde savaş artık durgunlaşmış ve siper çatışmasına dönmüştü. Yarma ümitlerinin kaybolduğu, yıpratma faktörlerinin giderek ağırlık kazandığı bu süreçte -nitekim 1916 yılı yıpratma savaşı parolası altında başlayacaktı[149]- Müttefikler Almanya'ya karşı Avrupa dışında bir yerde, yeni cephe açılmasının zaruri olduğunu anlamışlardı. İlk başta Churchill, Baltık Denizi tarafından Almanya'ya cephe açılmasını gündeme getirmişti. Hazırladığı plana göre Müttefik birlikleri Adriyatik'te Dalmaçya kıyısından girişilecek bir harekât ile Sırbistan'a, ardından Selanik'e asker çıkartıp güneyden Almanya'ya yeni bir cephe açacaklardı. Bu projelerin uygulanması için çok sayıda deniz ve kara kuvvetine ihtiyaç vardı. Oysaki savaşın başından beri Almanya'ya karşı geniş bir alanda savaşan Müttefiklerin yeni bir cepheye askeri kuvvet yollayacak gücü yoktu. Dahası böyle bir amaç için ayrılmış yeterli sayıda yedek kuvvete de sahip değildi. Dolayısıyla askeri kurmaylar tarafından benimsenmeyen bu öneri yeterli desteği alamadı.[150] Bu sonuçların yetersizliği Fransız ve İngiliz hükûmetlerini başka stratejik yollar araştırmaya sevk etti. Sonuçta Çanakkale Boğazı'nı donanmayla zorlama fikri Müttefikler tarafından yeniden masaya yatırıldı. Ocak 1915'te Churchill, Çanakkale Boğazı'na karşı yapılmasını istediği harekâtın tasarısını açıkladı. Şayet bu hücum sonunda bir geçit açmak mümkün olursa bunun stratejik, diplomatik ve hatta ekonomik önemli sonuçları olacaktı. İstanbul, Müttefik devletlerin denetimi altına

girecek ve Osmanlı Devleti de hiç şüphesiz barış yapmak zorunda kalacaktı. Boğazlar yeniden açılacağından Fransa ve İngiltere, Rus ordusuna cephane ve top gönderebilecekti. İngiliz hükûmeti 20 Ocak'ta bu tasarıyı kabul etti.[151]

Çanakkale Boğazı'na çıkarma yapma kararından sonra Müttefikler tekrardan Yunanistan ile münazaralara başladı. Churchill, Yunanistan'ın İngiliz Büyükelçisi Elliot'a, Venizelos ile bir görüşme yapması emrini vermişti. Antant, Yunanistan'ın deniz üssünden yararlanmak ve aynı zamanda İstanbul'un işgaline yönelik kara çıkarmasında Yunan Ordusu'ndan destek almak istiyordu.[152] Ayrıca, Çanakkale Boğazı'na yaptığı saldırıda Yunanistan'dan 40.000 askerin savaşması için Çanakkale'ye gönderilmesini talep etmişti.[153] Venizelos için konu öncelikle askerî değil, politikti. Zira Venizelos açısından Müttefiklerin harekâtı yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmayı değil, aynı zamanda Rusya'nın Doğu'daki hâkimiyetini engellemeyi de amaçlıyordu. Bu durum Yunanistan'ın ulusal çıkarları doğrultusunda kullanılabilirdi. İngiltere, Anadolu'da Yunan yayılmasını teşvik edecek bir güçtü. Ege'nin Yunan gölü haline getirilmesi ise İngiltere'nin Anadolu'daki konumunu güvence altına almasına yarayacaktı.[154] Bunun üzerine, 2 Mart 2015 tarihinde Venizelos Konstantinos ile görüşme sağlamış ve İngiliz dostluğunun Yunanistan için ne kadar önemli olduğundan bahsetmişti. Toplantıda, Yunanistan'ın Çanakkale Savaşı'na katılması halinde Antant'ın söz verdiği üzere Anadolu'yu; İngiltere'nin söz verdiği üzere Kıbrıs'ı alacağını, aynı zamanda Antant ittifakı ile Yunanistan'ın İstanbul'a girebilme şansını yakalayacağını açıklamıştı.[155] Venizelos, tarafsız kalmanın vahametini Kral Konstantinos'a şu cümlelerle izah etmeye çalışmıştı: *"Mademki Antant ile ittifak kurmuyorsunuz hiç olmazsa Yunanistan'ın çıkarları için karşı tarafı koruyucu güç olarak kabul edin. Böyle bir siyasi ittifak bana göre en az düzeyde Yunanistan'ın ulusal çıkarlarına fayda sağlasa da bizi sürüklediğiniz bu siyasi kararın sonunda her iki taraftan da yoksun kalmış bir Yunanistan fikrinden sanırım çok daha iyi bir fikirdir."*[156] Venizelos'un uzun çabalarından sonra Konstantinos, Bizans Kralı Konstantinos Palaıologos'un halefi olarak İstanbul'a girmenin hayaliyle ilk defa ikna olmuştu. Kral, duygu dolu bir ifadeyle *"Tanrı'nın izniyle savaşa giriyoruz"*[157] diyerek kararını değiştirdiğini bildirdi.

Konstantinos, 3 ve 5 Mart'ta Yunanistan'ın Büyük Savaş'a girmesi konusunu görüşmek üzere tüm siyasi ve askerî kurmaylarını bir araya getirip toplantı düzenledi.[158] Toplantının ana gündem maddesi Yunanistan'ın savaşa katılıp katılmayacağı yönündeki kararın bir an önce netleştirilmesiydi. Lakin yapılan müzakerelerin sonucunda dönemin Genelkurmay Başkanı İoannis Metaksas'ın Yunanistan'ın politik ve askerî hedeflerinin birbiriyle bağdaştırılamayacağını vurgulaması toplantının kaderini değiştiren özet cümle oldu.[159] Metaksas alınan karara çok sert tepki göstermiş ve Yunanistan'ın Çanakkale Savaşı'na dâhil olması halinde görevinden istifa edeceğini açıklamıştı. Metaksas'ın bu

katı tutumu, Kral Konstantinos'un konu ile ilgili kararını yeniden gözden geçirmesine neden oldu. Metaksas, Yunanistan'ın Çanakkale Savaşı'na katılmasını askerî açıdan doğru bulmuyordu. Bunu da detaylı bir rapor halinde Krala sunmuştu. Söz konusu raporda Yunanistan'ın savaşa katılması durumunda başarısız olunacağı, Rusya gibi bir gücün karşısında İstanbul'un hiçbir suretle Yunanistan'a bırakılmayacağı, Yunan ordularının Çanakkale ve Anadolu'ya askerî bir çıkarma yapması halinde ise, Makedonya topraklarının savunmasının güçsüzleşeceği ifade edilmişti. Üstelik Metaksas'ın raporunda belirttiği diğer bir önemli husus Antant'ın vaat ettiği Anadolu topraklarını Yunanistan'ın elinde tutacak gücünün olmamasıydı. Metaksas'ın alternatif önerisi Yunanların Sinop ve Adana hattının batısında kalan tüm Anadolu topraklarını talep etmesiydi. Bu hat, Batı Anadolu'nun coğrafi sınırlarını ve göreceli ekonomik özerkliğini garanti altına alacak tek sınırdı. Metaksas, sınırların Sinop ve Adana hattına ulaşması halinde Batı Anadolu'da bir Yunan bölgesinin varlığını sürdürebileceğini ifade etmişti. Ancak Yunanistan çoğunluğu Müslüman olan büyük bir nüfusa sahip olacağından düşman topluluklarını yönetmek zorunda kalacaktı. Bu da gerek güvenlik gerekse ekonomik açıdan sorunlara yol açacak ve Batı Anadolu'daki tüm Yunan Ordusu'nu meşgul edecek bir durum oluşturacaktı.[160] Konstantinos, Metaksas'ın raporundan sonra Yunanistan'ın savaşa girmesi konusundaki fikir değişikliğini Venizelos'a *"Sayın Başbakan, sunduğunuz öneri askerî açıdan Yunanistan'ın yararına değildir"*[161] sözleriyle bildirdi. Toplantıdan Yunanistan'ın savaşa katılmayacağı kararının çıkması üzerine Venizelos, Saray ve hükûmet arasında yaşanan görüş ayrılığında başbakanlık görevini daha fazla sürdüremeyeceğini ifade edip 6 Mart'ta hükûmetten istifasını talep etti.[162]

Venizelos için Yunanistan'ın Çanakkale Savaşı'na dâhil olması ve bu savaştan kazançlı çıkması Anadolu topraklarıyla köprü kuracak bir adımdı. Böyle bir hedefin sürekli Konstantinos ve yakın çevresindekiler tarafından kesintiye uğratılması siyasi özgürlüğünü; ama her şeyden önce halk iradesini hiçe saymak anlamına geliyordu. Öte yandan Venizelos iki yönlü bir siyaset izliyordu. İlki dış Yunanları da içine alarak Yunanistan'ın sınırlarını mümkün olduğunca genişletmek;[163] diğeri de Akdeniz'de güçlü bir devlet konumuna ulaşabilmekti. Dolayısıyla Venizelos'un politik hedeflerinde Büyük Savaş gibi bir fırsatın kaçırılması söz konusu bile olamazdı. Bu noktada Kral Konstantinos ile I. Balkan Savaşı'nda başlayan siyasi ve askerî fikir uyuşmazlığı artık her iki taraf için de belirgin düzeyde çözümsüz bir hâl almıştı. Venizelos'a göre Kral Kontantinos'un tarafsız kalma kararı Yunanistan'ı ulusal yalnızlık içinde felakete sürükleyecek sonuçlar doğuracaktı. Oysaki Konstantinos'un Yunanistan'ı savaştan uzak tutma isteğindeki tek neden Almanya ile karşı karşıya gelmek değildi. Konstantinos, Yunanistan'ın savaşa girmesini tehlikeli de görüyordu. Balkan Savaşları'ndan yeni çıkmış güçsüz bir ülkenin askerî ve siyasi

örgütlenme sağlanmadan yeni bir savaşa dâhil olması yanlış bir karardı. Dahası Konstantinos, Venizelos'un aksine, Megali İdea'yı gündeme alacak zamanın bu dönem olmadığını düşünüyordu. Özellikle Yunanistan'ın Antant ile birlikte Çanakkale Savaşı'na katılması Anadolu topraklarındaki Rumlar için büyük tehlike yaratabilirdi. Ulusal bir dava görülen Megali İdea, Konstantinos'un da desteklediği bir fikirdi. Lakin Yunanistan'ın Anadolu topraklarını ele geçirse bile denetimini sağlayıp elinde tutabilecek güce sahip olduğundan şüpheliydi. Çünkü Anadolu toprakları homojen nüfusa sahip yekpare bir coğrafyadan oluşmuyordu. Üstelik bu topraklarda Rum nüfus Türk nüfusa oranla çok daha azdı. Örneğin bazı bölgelerde hiç Yunan nüfus yoktu ve burada bulunan Müslüman nüfusu asimile etmek neredeyse imkânsızdı. Gerek Konstantinos gerek Metaksas ve diğer danışmanları, Venizelos'un aksine, Türkiye'nin Büyük Güçler tarafından güçsüzleştirileceğine; ancak tamamen yok edilmeyeceğine inanıyorlardı. Bu sebepten ötürü Yunanistan'ın tek başına Anadolu topraklarını elinde tutabilme ihtimali yoktu.[164]

Lakin Başbakan Venizelos'un dizginlenemez hırsları vardı. Yunanistan'ın Büyük Savaş'a girmesiyle ekonomik büyüme yaşanacağını, elde edilen yeni insan kaynaklarıyla ülkenin atağa kalkacağını, yüzyıllardır siyasi ve ekonomik özgüvensizliğin sona erdirileceğini; ama her şeyden evvel Yunanistan'ın Avrupalı devletler arasında bir hiç olmaktan çıkarılarak iki kat büyüyeceğini savunuyordu.[165] Venizelos'un dış politikasında uyguladığı Megali İdea ülküsü, yayılmacı milliyetçilik ile harmanlanarak krallık toprakları dışında yaşadığı varsayılan ve *"kurtarılmayı bekleyen kardeşler" (alitroti adelfi)* olarak adlandırılan tüm Helenleri tek bir ulus-devlet çatısı altında toplama hedefiydi. Venizelos, krallık toprakları dışında üç milyona yakın Helen nüfusun bulunduğunu iddia ediyordu. Bu nüfusun yedi yüz otuz bini Anadolu topraklarında, yüz elli bini Trakya ve İstanbul'da, yüz elli bini kuzey Epir bölgesinde, yüz bini o dönem İtalya hâkimiyeti altındaki Oniki Ada'da, iki yüz otuz beş bini de yine bir İngiliz kolonisi olan Kıbrıs'ta bulunuyordu.[166] Büyük Savaş'ın son fırsat olduğunu düşünen Venizelos, *"kurtarılmayı bekleyen kardeşler" (alitroti adelfi)* ve *"kurtarılmayı bekleyen topraklar" (alitrotes patrides)* olarak tanımladığı Megali İdea'nın işte tam da bu dönemde gerçekleştirilebileceğini düşünüyordu. Üstelik bu düşüncesini haklı çıkaracak bazı argümanlara sahipti. Evvela Osmanlı Devleti'nin 1815'ten beri Avrupa tarafından siyasi bir paylaşım projesi olarak görülmesi Venizelos için önemli bir ayrıntıydı.[167] Venizelos, Osmanlı Devleti'nin artık sonunun geldiğine; Yunanistan'ın da Antant gibi büyük bir gücün yanında yer alarak ulusal çıkarlara katkı sağlanacağına inanıyordu. Venizelos'un Megali İdea ülküsü, "hiçbir zaman tek başına" ilkesine dayandığından, tıpkı I. Balkan Savaşı'nda Yunanistan'ın Balkan devletleriyle kurduğu ittifak gibi, birlikte hareket edebileceği güçlü müttefikler

yaratması şarttı. Merkezî Güçlerin Osmanlı Devleti ve Bulgaristan ile ittifak halinde olması, Yunanistan'a Antant ile ittifaktan başka bir yol bırakmamıştı. Diğer taraftan, Antant'ın Büyük Savaş'ı kazanması demek bu iki ezeli düşmanın Yunanistan karşısında kaybetmesi demekti. Bu bağlamda, Yunanistan'ın Antant ittifakı dışında başka ittifak düşünmesi siyasi açıdan zaten mümkün değildi. Venizelos'un Antant iş birliğini önemsemesindeki diğer bir nokta ise çok uluslu (multinasyonel) imparatorlukların sonunun geldiğine, savaş sonrasında ise bu imparatorlukların dağılacağına inanmasıydı. Venizelos'un bu şahsi öngörüsüne göre çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı yakın bir zamanda parçalanacak ve imparatorluk içinde yaşayan Rumlar din ve dil birliği ilkesiyle Yunanistan ile birleşmek isteyecekti. Venizelos aynı zamanda Yunanistan'ın ulus çıkarlarının İngiltere ile eşdeğer olduğunu düşünüyordu. Denizci bir toplum olan Yunanistan'ın yine kendisi gibi denizci bir toplum olan İngiltere ile sadece siyasi ve ekonomik çıkar ilişkisi yoktu. Bu birliktelikte iki denizci toplumun benzer kültürel ve sosyolojik bağları belirleyici roldeydi.[168] Dolayısıyla her iki ülke kurulacak ittifaktan kendisine mutlaka kazanç sağlayabilirdi. Bilhassa İngiltere'nin Güney Doğu Akdeniz'de hâkimiyet alanı yaratması, Balkanlar'da sabit ve güvenilir bir müttefik olan Yunanistan ile iş birliğini gerekli kılıyordu. İtalya'nın, irredantizm politikası ile Batı Anadolu toprakları üzerindeki talebi, Rusların sıcak denizlere inmesini sağlayacak Çanakkale ve İstanbul Boğazı üzerindeki emelleri, İngiltere için kabul edilebilir bir durum değildi. Bu nedenle Yunanistan, jeopolitik açıdan İngilizler tarafından Güney Doğu Akdeniz havzasının güvenliğinde önemli bir limandı. Venizelos, savaşın sonucu ne olursa olsun İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de daimî bir güç olarak kalacağına inandığından Yunanistan'ın hiçbir tereddüde yer vermeksizin İngilizlerin ekonomik, siyasi ve askerî açıdan "küçük ölçekli ortağı" (junior partner) olması gerektiğini savunuyordu.[169] Nitekim Balkan Savaşları sonunda Yunanistan'a katılan ve stratejik önem taşıyan Ege Adaları'nın güvenliğini sağlayabilmek için Yunanistan, denizcilikte ilerlemiş, silah bakımından üstün bir orduya ihtiyaç duymaktaydı. Böylesi güçlü bir ordu da ancak İngiltere gibi bir deniz gücüyle ittifak kurularak sağlanabilirdi.[170]

Venizelos'a göre Büyük Savaş sadece emperyalist bir kavga değil, aynı zamanda demokrasi ve mutlakıyet arasındaki güç yarışıydı. İngiltere ve Fransa'yı demokrasinin sembolü Perikles dönemi ile özdeşleştirirken; Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı da kralların hâkim olduğu monarşi ile tanımlamıştı. Nitekim yıllar sonra Fransız Akademisi'nde yaptığı konuşmasında da Yunanistan'ın Antant'ın yanında yer almasını demokrasi ve mutlakıyet arasındaki mücadelede demokrasiyi tercih etmesiyle açıklayacaktı.[171] Antant ittifakının Yunanistan'ı modernleştireceğine inanan Venizelos bu sayede anayasal düzene sahip hukuk devletinin kurulmasını sağlayacaktı. Megali İdea,

toprak genişlemesi haricinde yönünü Batı'ya dönmüş, ekonomik alanda güç kazanmış, Avrupa devletleri ile aynı dengede olan demokratik bir Yunanistan yaratma projesi olarak yeni bir anlam kazanmıştı. Geriye kalan tek adım, Yunanistan'ı ideolojik ve askerî olarak emperyalist yarışın hâkim olduğu yeni dünya düzenine hazırlamaktı. Büyük Savaş yılları sırasında Venizelos'un dış politikasını destekleyenler Yunan modernleşmesini savunan tüccar ve diasporanın oluşturduğu reformist şehirli sınıftı. Dimotikistesler (halk dili savunucuları) olarak adlandırılan bu grup aynı zamanda Venizelos'un Antant ittifakı konusunda en fazla desteği veren kişilerdi. Venizelos'un Büyük Savaş politikasının karşısında olan ve "anti-Venizelistler" olarak tanımlanan kişiler ise daha ziyade Kral Konstantinos tarafında yer alan gruplardı. Venizelos'a karşı olanlar sadece siyasi rekabetten kaynaklanan sebeplerle bir araya gelmiş kişiler değildi. Muhalif yapının içinde kralcılar, reaksiyonerler, Venizelos'un gölgesinde kalmış Dragoumis, Rallis, Theotokis, Gounaris gibi eski siyasetçiler, hatta Stratos gibi Venizelos ile sonradan yollarını ayırıp muhalefete geçenler de vardı. Konstantinos'un tarafsızlık kararını en fazla Yunanistan'ın ilk krallık toprakları olan ve Palies Hores (Eski Bölgeler) adıyla belirtilen Mora, Rumeli ve Ege Adaları'ndaki Yunanlar desteklemekteydi. Bu kesim kendi güvenliklerini ön planda tutan, daha sakin bir hayatı tercih eden, *"kurtarılmayı bekleyen kardeşler"* için canlarını feda etmeyi gereksiz gören kesimdi. Balkan Savaşları'ndan sonra Yunanistan'a katılan Makedonya topraklarındaki Müslümanlar, Slavlar ve Selanik Yahudileri de Kral Konstantinos'u destekliyordu. Özellikle Müslüman nüfus, Venizelos'un Osmanlı topraklarına karşı yayılmacılığından ötürü her zaman anti-Venizelist grupların başında geliyordu. Öte yandan Yunan Ordusu'nda görev yapan üst düzey subaylar Konstantinos'un tarafında yer almaktaydı.[172] Yine Kilise etkisindeki gelenekçi gruplar, Batı ile ticari yarışa girmekten çekinen bazı tüccarlar, Fenerliler, Kocabaşlar gibi eski politikacılar, eski yönetimin zenginleştirdiği ve Venizelos'un gitmesiyle yeniden eski güçlerine kavuşacağı umudunu taşıyan çiftlik ağaları Krala destek verenlerdi.[173] Hepsinin ortak kanısı Yunanistan'ın Büyük Savaş'ta İngiltere'yi desteklemesinin yanlış ata oynamakla aynı olduğuydu. Antant kazansa da kaybetse de Yunanistan'ın toprak bütünlüğüne karşı Bulgaristan her zaman bir tehlikeydi. Dahası Antant hiçbir konuda Yunanistan'a yazılı bir güvence vermemişti.[174]

Venizelos'un aksine Konstantinos, Yunanistan'ın Almanya ile kuracağı ittifakı doğru bulan ve bu ittifakın gücüne inanan bir liderdi. Ancak bu düşünceyi kamu önünde açıklamak Konstantinos'un cesaret edilebileceği bir durum değildi. Bunun en önemli nedeni, Merkezî Güçlerin yanında, Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan gibi iki geleneksel düşmanının yer almasıydı. O dönem hem Bulgaristan'ın hem de Osmanlı Devleti'nin Yunanistan sınırları içinde bulunan bazı bölgeler üzerinde ulusal talepleri söz konusuydu.

Bulgaristan; Kavala, Serez, Drama gibi Doğu Makedonya topraklarında hak iddia ederken; Osmanlı Devleti de 1912 yılında kaybettiği Ege Adalarını geri almak çabasındaydı. Dolayısıyla Yunanistan'ın iki ülkenin var olduğu bir ittifak içine girmesi ve Konstantinos'un Almanya tarafında bir siyaset benimsemesi olası değildi. Öte yandan Yunanistan'ın Merkezî Güçler ile ittifak kuramamasının bir diğer sebebi Almanya'nın Yunanistan ile açıktan müttefiklik ilişkisi kurmak istememesiydi. Çünkü Yunanistan, jeopolitik açıdan Antant'ın deniz saldırılarına karşı savunulması zor bir konumdaydı. Dolayısıyla Almanya'nın bu coğrafyayı koruması oldukça güçtü. Dahası Antant Yunanistan'a denizden ticari ambargo uyguladığı takdirde müttefik Almanya'nın yardım etme yükümlülüğü doğacaktı. Bu durumda Almanya'nın Yunanistan'dan çıkar sağlaması bir yana bir de onun ek yükünü çekecekti. Ayrıca Almanya, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'a Büyük Savaş'ı kazandıkları takdirde Yunanistan'ın kaybettiği toprakları iade etme sözü vermişti. Almanya'nın müttefikleri olan Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'ne vaat ettikleri ile Yunanistan'a verilen sözler birbiriyle çakışacak, bu da Merkezî Güçler arasındaki birliğin bozulmasına neden olacaktı. Bunun dışında Yunanistan'ın tarafsızlık ilkesi, Yunan halkının büyük çoğunluğunun desteğini almıştı. Yunan halkı Kral Konstantinos'un tarafsızlık politikasını, Venizelos ile kıyaslandığında daha barışçıl bir siyaset kabul ediyordu. Zira Balkan Savaşları'ndan yeni çıkmış bir halk, teknolojik silahların kullanıldığı böylesi büyük bir savaşın kanlı kıyımından uzak kalma talebindeydi. Halkın gözünde Venizelos, Büyük Güçlerin kölesi olmuş, bir ölüm kalım savaşında halkını politik hırslarına kurban etmiş, milletini umursamayan bir siyasetçi konumuna düşmüştü.[175]

Konstantinos ve Venizelos arasındaki mücadelenin arka planında Yunanistan'ın hangi dünya bloğu yanında yer alacağı sorunsalından çok daha büyük başka bir mesele daha vardı. Esasen bu sorunun kaynağı, hangi liderin Yunanistan'ın dış politikasında belirleyici olacağıyla ilgiliydi. Konstantinos, babadan aldığı haleflikle ülkenin kralıydı. Venizelos ise halkın oylarıyla seçilmiş bir başbakandı. Bu durumda ülkenin dış politikasında kimin söz hakkına sahip olması gerektiği dönemin şartları düşünüldüğünde zor bir sualdi. Çünkü Avrupa'nın birçok yerinde kral, ülkenin dış işlerini yöneten bir lider olarak siyasette yerini almıştı ve son söz her zaman saraya aitti.[176] Fakat Balkan ülkeleri gibi Yunanistan'da da kral, kurumsal olarak olmasa bile geleneksel manada dış politikanın uygulayıcısıydı. Lakin ülke meselelerinde ne tek başına karar verebilir ne de bağımsız hareket edebilirdi.[177] Dış politikada kendisini geri planda tutan Kral Georgios zamanında bu yetki Başbakan Venizelos'a bırakılmıştı. Dolayısıyla Venizelos, halkın iradesiyle seçilmiş bir siyasi lider olarak dış politikada söz sahibi olması gereken kişinin kendisi olduğunu savunuyordu. Oysa Konstantinos, monarşilerin temeli olan "eleo Theou"[178] (divine right) yani kralların Tanrısal hakkı

düşüncesiyle, Yunanistan'ın geleceği ile ilgili önemli politik konularda kararın bizzat kendisine ait olduğunda ısrarcıydı. Nihayetinde halk, sürekli değişken oylara sahip, politik istikrarı olmayan bir kitleydi. Böylesi değişken kitlenin oylarıyla seçilmiş bir başbakanın ve onun hükûmet meclisinin, ülkenin kaderini belirleyecek hassas konularda karar vermesi isabetli olmayabilirdi.[179]

Venizelos ile Konstantinos arasındaki en büyük ayrım sadece siyasette izledikleri yol değil aynı zamanda birbirinden farklı iki karaktere sahip olmalarıydı. Venizelos modern ve demokratik bir kimlikle ön plana çıkarken; Konstantinos daha tutucu ve gelenekseldi. Bu durum Venizlistler tarafından Yunanistan'ı yalnızlaştıran, Avrupa'dan soyutlayan Batı karşıtı bir taşralılıkla ifade edilmekteydi.[180] Kralcılar ise çağdaşlaşmanın sembolü sayılan Batı'yı, kendi kültürlerini asimile edecek bir tehlike olarak görerek oksidentalist bir bakış açısıyla değerlendiriyorlardı. Bilhassa Kral yanlısı basın yayınladıkları haberlerde Londra ve Paris modasının Yunanistan'a gelmemesi yönünde yazılar kaleme almıştı. Öyle ki o dönem Yunanistan'a getirilen sinema bile bu gelenekçi kanadın tepkisini çekmişti. Hatta kadınlara seçme hakkının tartışılması bile sorun yaratmıştı. Kral yanlısı gazetelerde, toplumun ahlaki değerlerinin korunması yönünde sürekli haberler çıkıyordu. Venizelos hükûmetinin boşanma ile ilgili hukuksal düzenlemeleri meclise taşıması, kadınların giyim kuşamlarının açık bulunması, halk dilinin devletin resmî dili olması yönündeki çabaları muhafazakâr kesimin ağır eleştiri konusuydu.[181] Batı'nın özgürlükçü ve gelenek karşıtı moda ve âdetlerini Batı'dan Yunanistan'a getiren "şeytan"[182] ise Venizelos ve onun zengin Avrupalı dostlarıydı. Kral Konstantinos ve Venizelos arasındaki kavga politik bir görüş ayrılığından ziyade Batı Avrupa ve Merkez Avrupa arasındaki zihniyet farklılığıydı. Nihayetinde Fransa ve İngiltere'ye göre Almanya iç dinamiklerinde daha tutucu bir "Batı" görüntüsündeydi. Yunanistan'ın iç siyasetinde "Ulusal Bölünme" olarak adlandırılan bu mikro ölçekli bloklaşmada Kral Konstantinos ve Venizelos arasındaki mizaç farklılığı son derece belirleyiciydi. Batı Avrupa ve Merkez Avrupa arasında bocalayan iki siyasi liderin hayat felsefesi ve yaşam tarzı birbirine uyumsuz iki ayrı örnekti. Örneğin Venizelos, sürekli okuyan, düşünen, entelektüel bir imajdaydı.[183] Venizelos'un Batı Avrupa tarzında bir siyaset adamı olması destekçileri için cazibe olarak görülürken; gözünden hiç çıkarmadığı yuvarlak çerçeveli gözlüklerinden dolayı gelenekçi kesim "dört göz" yakıştırmasıyla dalga geçiyordu. Ancak Girit'ten beri her politik adımında başarı kazanması fanatik destekçileri arasında Venizelos'un "Mesih" olarak görülmesine sebep olmuştu.[184] Hatta bir kesim "*Tanrı'nın dünyayı yarattığı gibi Venizelos'un da Yunanistan'ı yarattığına*"[185] inanıyordu. Avrupa'da siyasetin *zeki çocuğu (genius)* olarak tanınan Venizelos'un politikası, hesap-kitap üzerine kurulu, kâr-zarar ilişkisine bağlı bir anlayıştaydı. Dolayısıyla aldığı tüm politik kararlar *politik risk (risque*

calculé) hesabına dayalıydı.[186] Siyaseten doğru bulduğu her fikri neye mal olursa olsun peşine düşüp uygulama gayretindeydi.

Kral Konstantinos ise halk arasında daha heybetli ve babayiğit bir görüntüye sahipti. Başkomutan olarak Balkan Savaşları sırasında göstermiş olduğu üstün askerî başarıdan ötürü halk arasında ilahlaşmış bir liderdi. Gelenekçi yapısından dolayı halk adamı olarak da nitelendiriliyordu. Dahası Haziran 1913'te dünyaya gelen kızı prenses Ekaterini'nin vaftiz töreninde Yunan Ordusu'nun başı olarak verdiği emir doğrultusunda, tüm asker ve denizcileri kızının vaftiz babası ilan etmişti.[187] Bundan dolayı her Yunan askeri Konstantinos'a kızının vaftiz babası olarak ona ayrı bir duygusal bağ ile bağlıydı. Yunan halkı arasında lakabı *sağdıç (koumbaros)* idi.[188] Yunan âdetlerinde sağdıç, en sevilen kişi olduğundan halk ve Kral arasında güçlü bir bağ oluşmuştu. Konstantinos, Venizelos'a kıyasla daha *gerçek (orijin)* bir Yunan idi. Oysa Venizelos *yabancı ellerin (Avrupa)* kölesi olarak görülüyordu.[189] Heybetli görüntüsünden ötürü daha maskülen sayılan Konstantinos'un karşısında Venizelos, gerek sesinin ince olması gerekse naif hareketlerinden dolayı Kralcılar arasında "hermafrodit" aşağılamasına gidecek kadar alay konusu olmuştu.[190] Konstantinos için en önemli tezahürat kendisinin 12. Konstantinos olarak nitelendirilmesiydi. Çünkü Konstantinos, Bizans tarihinde *mermere dönüşen kral* mitiyle ulus sembolüne dönüşmüş 11. Konstantinos Palaiologos'un halefi olarak gösterilmek isteniyordu.[191]

Bu kişisel mücadelelerin neticesinde Yunanistan'ın Büyük Savaş'a katılmayacağının açıklanması hükûmet ile Saray arasındaki ipleri tamamen kopardı. Venizelos, muhaliflerin tüm fırsatları elinin tersiyle ittiğini düşünüp başbakanlıktan istifa etmişti. Yerine de Dimitris Gounaris geçici hükûmeti kurulmuştu. 13 Haziran 1915'te Yunanistan'da genel seçimlerin yapılma kararının alınmasından sonra ülke bu tarihe kadar Kralcılar tarafından yönetildi. Bu süre zarfında meclis yönetimi Büyük Savaş için Yunanistan'ın tarafsızlığını ilke edinen bir siyaset izlemişti. Haziran seçimlerinin ana teması Büyük Savaş'ta Yunanistan'ın konumunun belirlenmesiydi. Venizelos'a oy verenler Yunanistan'da savaş çıkarma sevdalıları, Gounaris'e oy verenler ise barışın teminatçıları şeklinde iki gruba ayrılmıştı.[192] Özellikle Kral yanlısı basın Yunanistan'ın savaşa girmesini *"Yunan halkının intiharı"* olarak tanımlamaktaydı.[193] Yunan halkı Haziran seçimlerinde "Ulusal Bölünme"nin en radikal taraftarları gibiydi. Venizelistler, Megali İdea'nın bayrak taşıyıcıları olarak kendilerini adlandırırken,[194] Kralcılar da vatanseverlik kisvesi altında savaş şakşakçılığı yapan Venizelistleri Küçük Asya Helenizm'ini Giritli politikacıya kurban veren yalancılar şeklinde nitelendirmekteydi.[195] Haziran seçimleri sadece Yunanistan için değil aynı zamanda Büyük Güçler için de kritik önemdeydi. Eğer seçimi Venizelos kazanırsa halkın onayını almış siyasi bir liderin Büyük Savaşı ile ilgili aldığı karar göz ardı edilemezdi. Bu sebeple gerek

muhalifler gerekse Merkezî Güçler Yunanistan'da dinî ve siyasi her tür propaganda çalışmasına gittiler. Yapılan propagandalar arasında en ilginç olanı seçimlerden önce oğlunun isim günü kutlamasında üşütüp zatülcenp olan Kral Konstantinos'un bu ağır hastalığını anti-Venizelistler'in seçim propagandası haline getirmesiydi. Gazetelere vermiş oldukları demeçlerde, sürekli sorun yaratan Venizelos'un Kralı üzdüğünü ve bu sebepten ötürü Kralın hastalandığını söylüyorlardı. Kral yanlısı basında çıkan haberlere göre Venizelos'un yeniden seçilmesi halinde Kralın hastalığı daha fazla nüksedecek, hatta onu ölüme bile götürebilecekti. Öyle ki Venizelos'a atılacak her oyun Konstantinos'un kalbinde bir kurşun deliği açacağı konuşuluyordu. Örneğin *Akropolis* gazetesi yazarı Vlasis Gavrilidis, seçimden bir gün önce kaleme aldığı yazısında *"yarınki oylarınız kralın sağlığının bekçileri ve onun hastalığının ilacı olsun"* sözleriyle Yunan halkını Venizelos aleyhinde oy kullanmaya çağırmıştı. Avusturya-Macaristan büyükelçisi Szilassy de ülkesinin Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı gizli raporda Haziran seçimleri ile ilgili yapılması gereken müdahaleyi şu sözlerle belirtmişti: *"Almanya ve Avusturya, bu seçimlerde Yunan milletvekillerini Venizelos'un partisinden istifa etmeleri için satın almalıdır. Yazılı basının fikirlerini etkilemek, onları kendi tarafımıza çekmek için her tür maddi fedakârlıkta bulunmalıyız. Lafın kısası, para vererek bu seçimlere müdahil olmalıyız."*[196]

İçte ve dışta yapılan tüm propaganda çalışmalarına rağmen Haziran seçimlerinde Venizelos, halkın büyük desteği ile üç yüz on altı milletvekili sandalyesinden yüz seksen dokuzunu alarak yeniden başbakan seçildi.[197] Seçim sonuçları Yunanistan için sürpriz olmasa da istenen sonuç değildi. Haziran seçimleriyle halkın meşruiyetini kazanan Venizelos, Yunanistan'ın Antant ile savaşa girmesini yeniden gündeme getirecek ve Kralın halkın kararına saygı duyması beklenecekti. Yunanistan'ın savaşa dahil olma olasılığını önlemek için Konstantinos, biraz da hastalığını bahane ederek, hükûmetin kurulmasını olabildiğince geciktirdi. Sarayın tüm oyalama ve geciktirme çabalarına rağmen Liberal Parti, Temmuz'da mazbatasını anca alabildi. Yunan siyasetinde yaşanan tüm bu inişli-çıkışlı süreçler Konstantinos ve Venizelos açısından iplerin daha fazla gerilmesine neden olmuştu. Öyle ki Konstantinos, hükûmeti kurma görevini Venizelos'a verdiği gün yaverine *"Madem Bay Venizelos ikinci tekmeyi yemek istiyor, biz de ikinci tekmeyi atarız"*[198] diyerek seçim sonuçlarının kendisi için bir anlam ifade etmediğini açıklamıştı.

1915 yılı Yunan iç siyasetinde kaotik ve bir o kadar da politik çatlakların derinleşmeye başladığı bir yıldı. Ülkenin çıkmaza girmesindeki en belirgin sebep, stratejik mevkide bulunan Yunanistan'ın Büyük Savaş yıllarında siyasi rotasını net bir şekilde belirleyememesiydi. Yunanistan, iç siyasetinde radikal kutuplaşmayı yaratan farklı iki siyasi lider arasında bocalarken, dış siyasetinde de taraf olamadığı iki büyük dünya gücü arasında gelgitler yaşıyordu. Avrupa'da

ise Almanya ve müttefikleri Büyük Savaş'ın seyrini kendi üstünlükleri doğrultusunda değiştirmişti. Böylesi bir sonuç, Konstantinos'un Almanya'nın savaşı kazanacağına dair düşüncelerinde haklı olduğunu göstermiş, Venizelos'u da ulusunu ateşe atan bir maceraperest konumuna düşürmüştü. İki lider arasında uzun zamandır süregelen siyasi gerilimin zirve noktası Ekim 1915'te Almanya'nın Bulgaristan ile birlikte Sırbistan'a yaptığı askerî çıkarma ile yaşandı. Venizelos, Yunanistan'ın 19 Mayıs 1913 tarihinde Sırbistan ile yaptığı Selanik Anlaşması'na göre, taraflardan birinin topraklarına yapılacak askerî bir müdahalede diğer tarafın hemen yardıma gitmesi gerektiği maddesini öne sürerek ülkede seferberlik ilan etmişti. Ancak Konstantinos'a göre Avrupa'da yeni güçler arasında imzalanan anlaşmalar yeni şartları belirlediğinden Yunanistan ve Sırbistan arasında imzalanan anlaşmanın hükmü artık geçersizdi. Ayrıca Yunanistan sadece Balkan ülkelerinin dahil olduğu bir anlaşmaya imza attığından söz konusu anlaşmanın herhangi bir yaptırımı kalmamıştı. Konstantinos, öne sürdüğü bu gerekçelerden dolayı Yunanistan'ın Sırbistan'a yardım etme talebini reddetti.[199] Venizelos'a göre Konstantinos'un kararı anlaşmaya ihanet şeklinde değerlendirilmişti. Yunan halkı Haziran seçimlerinde Sırbistan konusunda kendisine açık destek verdiğine göre Kralın bu kararı alması kabul edilemezdi. Ancak Konstantinos, iç politikayla ilgili konularda her zaman milli iradeye itaat edeceğini; lakin dış politikayla ilgili konularda tahtın kendisine verdiği Tanrısal yetkiyle ulusun çıkarlarını koruyacağını belirtmişti. Kralı ikna edemeyeceğini anlayan Venizelos Konstantinos'a *"zavallı Yunanistan, vay senin haline!"*[200] diyerek istifasını yeniden sundu. Fakat Kral Yunanistan'ın içinde bulunduğu ortam gereği Venizelos'un talebini uygun bulmayıp geri çevirdi.

Konstantinos ve Venizelos arasında yaşanan gerginlik ülkeyi dış politikasının kararsızlığından ötürü iç politikasında da uçuruma sürükleyecek bir ön haberciydi. Yunanistan'ın iç politikası hiçbir zaman dış politikasına bu derece sıkı bağlı olmamıştı. Dönemin başbakan yardımcısı Emmanuil Repoulis, Kral ile görüşmesinden moralsiz çıkan Venizelos'a *"Bugünü iyi hatırlayın başbakanım. Bugün hem Yunanistan hem sizin için kötü günlerin habercisidir"* sözleriyle yakın bir zamanda Yunan siyasetinde kopacak fırtınayı işaret etmişti. Sonuç olarak Başbakan Venizelos'un Kral Konstantinos ile yaptığı görüşmeden siyasi kriz dışında bir sonuç elde edilemedi. Her iki liderin Büyük Savaş ile ilgili amaçları taban tabana zıt, uzlaşıdan uzak, çözümsüz bir hal almıştı. Yunanistan'ı ilgilendiren konularda ülkenin kaderini belirleyecek olan hükûmet ve Saray sadece dış politikada değil aynı zamanda iç politikada da uçurumun eşiğine gelmişti. Yapılan ikili görüşmeden bir sonuç elde edilemeyince Venizelos, 21 Eylül 1915 tarihinde, meclisten Yunanistan'ın Sırbistan'a yardım etmesi hususunda güvenoyu talep etti. Güvenoyu sağlanması halinde Yunanistan savaşa resmen dâhil olacaktı. Meclisin verdiği karar karşısında Konstantinos daha

fazla direnç gösteremeyeceğinden çıkan sonuç da Yunanistan'ın Antant ile ittifakını meşrulaştıracaktı. Nitekim Meclis, Venizelos'un Büyük Savaş politikasını destekler yönde güvenoyu sağladı. Ancak durumdan oldukça rahatsız olan Konstantinos, meclis oylamasından çıkan bu kararı tanıma mecburiyeti olmadığını dile getirip Venizelos'u tekrar görüşme yapmak için saraya çağırdı. Konstantinos'un sert ve kesin bir dille meclisten çıkan kararı tanımayacağını ifade etmesi ipleri tamamen kopardı. Venizelos "*yazık Yunanistan'a*" sözleriyle hükûmetten istifasını bir kez daha Krala sundu.[201]

Aslında Kral Konstantinos ile Venizelos'un hayatları boyunca bir daha yüz yüze gelmeyecekleri bu sonuncu görüşme, köprülerin tamamen yıkıldığı son bir araya gelmeydi. Venizelos 7 Ekim 1915'te başbakanlık görevinden istifa etti. Yunan meclisi ise Haziran 1917 tarihine kadar, Kral taraftarlarınca, Yunanistan'ın Büyük Savaş'ta tarafsızlığını ilke edinen siyasi anlayış doğrultusunda yönetimini sürdürdü. Kısaca 1915, Yunanistan'da resmi olarak "Ulusal Bölünme"nin başlangıç yılı olmuştu. Konstantinos ve Venizelos, Balkan Savaşları'ndaki siyasi ve askerî başarılarından ötürü halkın belleğinde tek bir bütünmüş gibi algılanıyordu. Neredeyse tüm Yunan evlerinde "ulu asker ve yüce politikacı" olarak bir çerçeve içinde her iki ismin yer aldığı fotoğraflar bulunuyordu. Ancak Venizelos'un istifası ile Yunanlar, Konstantinos ve Venizelos'un arasında yaşanan keskin ayrılığın bir başka tezahürünü çerçeve içindeki fotoğrafları ortadan ikiye yırtarak göstermişti. Yunanistan'daki bu siyasi bölünmenin yarattığı cepheleşmede kendi tuttuğu liderin resmini tek başına duvara asmakla yetinmeyen halk, yırttığı karşı tarafın resmine kin ve öfke söylemleri geliştirmişti. Sıradan bir Yunan mahallesinde çöpe atılan resimlerden o bölgenin kime oy verdiği ya da vermediği rahatlıkla anlaşılıyordu.[202] Her ne kadar "Ulusal Bölünme" süreci Büyük Savaş sırasında Yunanistan'ın diplomatik sorunu gibi görünse de perdenin arkasında Venizelistler ve anti-Venizelistler arasında yaşanan toplumsal bir sınıf mücadelesi vardı. Bu iki grubun karşılıklı çatışmasının temel çıkış noktası ise Yunanistan'daki siyasi yönetimin hangi liderin elinde olacağı kavgasıydı. Yunanistan 1915'ten sonra haritada tek; ama içtihatlarda ortadan ikiye bölünmüş bir ülkeydi. Yunanistan, iktidarını kaybetmekten korkan Tanrı Kronos gibi kendi çocuklarını yiyerek tehlikeyi bertaraf etme yolunu seçecekti.

Selanik'te De Facto Hükûmet Ulusal Savunma

Venizelos'un hükûmetten istifasından sonra Yunanistan'da Krala yakınlığıyla bilinen Zaimis ve akabinde Skouloudis geçici hükûmetleri kuruldu. Fakat daha önceki genel seçimlerde büyük oy oranına sahip olan Liberal

Parti milletvekilleri, Zaimis ve Skouloudis hükûmetlerine güvenoyu vermediğinden Konstantinos, Aralık 1915'te, yeniden seçimlere gitme kararı aldı. Venizelos, halka yazdığı bildiri metninde, Kral Konstantinos'un üç ay önce halkın iradesiyle seçilmiş bir parti liderini hiçe saydığını belirterek tüm Yunan halkını seçimleri boykot etmeye çağırmıştı. Seçimlere tekrar girerek yapılan anayasal ihlali meşrulaştırmak istemeyen Liberal Parti, Aralık seçimlerinde yer almayacağını açıkladı. Öte yandan Venizelos'un seçimlere girmeme kararının arkasında sadece siyasi gerekçeler bulunmuyordu. Venizelos yapılacak seçimlerin güvenirliliği konusunda emin olmadığı gibi çıkacak sonuçtan da tedirginlik duyuyordu. Çünkü Konstantinos onaylamadığı Antant politikasını Yunanistan'da uygulatmamak için seçimlerde hileye başvurabilirdi.[203] Bunun dışında halkın Venizelos'un savaş yanlısı siyasetine karşı Konstantinos'un tarafsızlık ilkesiyle oluşturduğu barışçıl siyaseti destekleme ihtimali oldukça yüksekti. Nihayetinde Balkan Savaşlarıyla yorgun düşen halkın yeniden yükü ağır bir savaşa girmeye çok da hevesli olmadığı ve her an karar değiştirebileceği aşikârdı.[204] Yunan halkı Venizelos ve Antant siyasetini tarihî bir dostluk ilişkisiyle değerlendiriyordu. 1821'den beri İngiltere, Fransa ve Rusya'nın desteğini almış bir ulusun Antant tarafında yer alması başlarda bu büyük devletlerle oluşturduğu tarihsel bağlara dayanmaktaydı. Fransız Devrimi ile yüceleştirdiği Fransız kültürü, denizci bir toplum olan Yunanistan'ın yine denizlere hâkim olan İngiltere ile kurduğu ilişki, diğer ülkelere göre daha demokratik gördüğü İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almasının temel gerekçeleriydi. Oysa Konstantinos'un barışçıl tutumu halkın tüm bu manevi bağı koparmasını ve Konstantinos siyasetini desteklemesini sağlayabilirdi. Aralık seçimleri tüm boykotlara ve katılım azlığına rağmen[205] Krala yakınlığıyla bilinen Dimitris Gounaris başkanlığındaki Milliyetçi Cephe Partisi'nin üç yüz on altı meclis sandalyesinden iki yüz elli altısını almasıyla sonuçlandı. Yeni hükûmeti kurma görevi ise parti içinden Stefanos Skouloudis'e verildi.[206]

Yunanistan'ın Sırbistan'a yardımı konusunda geri adım atan Konstantinos'a karşı Venizelos, İngiltere ve Fransa'nın Selanik üzerinden geçerek Sırbistan'a yardım etmesini gündeme getirmişti. Bunun üzerine Venizelos'un hükûmetten düşmesinden yaklaşık beş gün önce, Fransa'nın Atina Büyükelçisi Guillaume, Venizelos'a İngiliz ve Fransızların Selanik'e asker göndermeye karar verdiğini bildirmiş, Yunan başbakan da kralın cevabını beklemeden aynı gün içinde İngiliz ve Fransız büyükelçilerine Selanik'e askerî birliklerini gönderebilecekleri konusunda izin vermişti. Bu durum Venizelos ve Konstantinos arasındaki iplerin kopmasına neden olmakla birlikte Antant'ın daha önce işgal ettiği Gökçeada, Bozcaada ve Limni Adası'ndan sonra ikinci işgali olarak algılanmıştı. Antant'ın bu kararı bir nevi Yunan topraklarının zaptı niteliğindeydi. Bu işgali de "özgür Selanik toplumu hakkında" başlıklı eski bir anlaşmaya

dayandırmıştı. Diğer taraftan Sırbistan, Alman-Bulgar işgali altındayken ve Sırp ordusunun çoğunluğu Korfu'ya nakledilmişken, savaşan taraflara karşı tarafsız davranan yabancı bir devletin sınırları içine yabancı askerlerin sığınması durumunda uygulanan uluslararası yasalar Antant müdahalesini hukuken haklı gösteriyordu. Neticede Antant'ın, Venizelos'un istifasından sonra Kral yanlısı bir hükûmetin kurulmasından duyduğu hoşnutsuzluk, bardağı taşıran son damla oldu. Almanya'nın Konstantinos'tan dolayı Yunanistan üzerindeki etkisi biliniyordu. Bu durumun kendi aleyhine sonuçlanmasını engellemek ve Yunanistan'ın Almanya ile olası bir ittifak kurmasının önüne geçmek amacıyla bazı yaptırımların uygulanmasına karar verildi. İngiltere'den Lord Kitchener, Fransa'dan Amiral Denys Cochin Atina'ya temsilci olarak gönderilmiş ve bazı önlemlerin alınması adına Yunanistan'a çeşitli müeyyidelerin uygulanacağı bildirilmişti. Bu yaptırımlar arasında Antant donanmasının kısa süreyle Pire Limanı'na çıkarma yapması, Atina'ya birkaç günlüğüne yiyecek ambargosu uygulanması ve Venizelos'un başbakanlığı sırasında Fransa ile yapılan anlaşmayla karara bağlanan Yunanistan'a buğday ve savaş malzemesi yardımının Antant tarafından geçersiz sayılıp kesilmesi bulunuyordu.[207] Üstelik söz konusu yaptırımlar sadece bu kararlarla sınırlandırılmamıştı. Neredeyse Yunanistan'ın işgali anlamına gelen bazı ağır hükümler de içeriyordu. Örneğin Antant ordusu hiçbir izne ihtiyaç duymadan Yunan kara ve deniz sularında serbest bir şekilde hareket edebilecekti. Yunan hükûmetine danışmaksızın Antant, tüm liman, kara ve tren yollarının kullanım hakkına sahip olacaktı. Antant ordusu Yunan deniz sularında tehlikeli bulduğu ya da şüpheli gördüğü tüm gemilerin ve denizaltıların kontrolünü sağlayacaktı. Yine Selanik'te bulunan Yunan Ordusu'nun büyük bir bölümü bölgeden terhis edilecekti.[208] Aslında tüm bu müeyyideler Yunanistan ile Almanya'nın olası bir ittifak kurması yönünde verilmiş bir gözdağıydı. Ancak alınan tedbirler Yunanistan'ın tarafsızlık ilkesine karşı ülkenin fiili açıdan işgal edilmesi anlamına geliyordu. Her tür gözdağı ve sert uygulamalara rağmen yeni hükûmet Büyük Savaş'ta tarafsız kalma adına Antant'ın öne sürdüğü hiçbir karara direniş göstermeden yaptırımları olduğu gibi kabul etmişti.

1 Ekim 1915 tarihinde Antant'ın doğu deniz filosunun Selanik'e demirlemesi ve geçici asker çıkarması Yunanistan'ın fiili işgalini de başlatmıştı.[209] Başta Antant, Selanik'i işgal etme amacında değildi. Sadece Sırbistan'a yardım etmek ve bölgeyi geçiş yolu olarak kullanmak niyetiyle hareket etmişti. Fakat sonrasında kararını değiştiren Antant, 3 Haziran 1916'da Fransız General Maurice Sarrail komutasında katı bir Fransız yönetiminin Selanik'te kurulmasına destek verdi. Sarrail, diktatör gibi yönettiği Selanik'te Büyük Savaş'ın sonuna kadar, yirmi yedi ay, kalacaktı. Sarrail, karakter olarak sert, uzlaşıdan uzak, çabuk sinirlenen, diplomatik dilden yoksun ve Yunanları aşağılayan bir askerdi.

Varsayımlara dayandırdığı gerekçelerle Yunanların birer Alman ajanı olduğunu düşünüyor ve onlara ağır yaptırımlar uyguluyordu.[210] Sarrail, Selanik'e gelir gelmez ilk olarak burada Fransız ordusundan oluşan bir garnizon kurmakla işe başladı. Bu durum bölgenin bir anlamda işgal altında tutulması demekti. Akabinde Selanik'e geçişi engellemek için Yunan hükûmetinin 1.500.000 altın Frank'a mal ettiği Demirhisar demir yolu köprüsünü hiç düşünmeden havaya uçurmuş, Selanik Limanı'nın girişi olan Karaburnu Kalesi'ne de ordularını konuşlandırmıştı. Yine Yunan hükûmetine; ama bilhassa Kral Konstantinos'a olan güvensizliğinden dolayı bölgedeki Yunan Ordusu'nu Atina'ya danışmadan terhis etmişti. Sarrail, Selanik ve çevresinde sıkıyönetim ilan ederek Yunan hükûmetinin idaresini şahsi inisiyatifi dâhilinde kaldırmıştı. İletişim, haberleşme ve ulaşım araçlarını, bölgede gaz ve elektrik üretimi yapan fabrikaları kendi yetki ve kontrolü altına almıştı. Böylece kuzey Yunanistan topraklarında Fransız idaresi ile hareket eden yeni bir yönetim kuruldu. Bölgede Atina hükûmetinin hiçbir söz hakkı olmadığı gibi herhangi bir yaptırım gücü de yoktu. Bununa birlikte Yunan hükûmeti için tek sorun Sarrail'in, dolayısıyla Fransa'nın, Selanik merkezli kuzey Yunanistan topraklarındaki özerk yapılanması değildi. İngiltere ve Fransa kimseye danışmadan Yunanistan'da toprak işgallerine başlamış ve bazı Yunan adalarını kendi idaresi altına almıştı. Örneğin İngilizler, Milos ve Midilli adalarını, sonrasında Taşoz Adası'nı alarak burada bir deniz üssü kurdu. Fransızlar Meis, Kefalonya adalarını, Girit'in Suda Körfezi'ni ve sonra da Şubat 1916'da Korfu'yu işgal etti. Üstelik Antant, Yunanistan'ın tüm limanlarını kapatmış ve limanlardaki gemilerin tamamında denetim oluşturmuştu. Bilhassa Yunan limanlarında hâkimiyet kurarak Yunanistan'a erzak sağlayan gemilerin karaya yiyecek taşımasını engelleyip gıda stokunun önüne geçmişti.[211] Antant tarafından yapılan bu ambargo Yunan halkını açlık tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Atina hükûmeti ise sözde protestolarla olayları geçiştirmiş; tarafsızlık ilkesini mümkün olduğunca sürdürmeye çalışarak savaştan uzak kalmaya gayret etmişti. Antant'ın Yunanistan'da uyguladığı "Gambot Diplomasisi"[212] pek çok Yunan toprağının Antant tarafından işgal edilmesi anlamına geliyordu. İngiltere ve Fransa, Yunan askerî ve sivil yönetimi üzerinde güçlü kontrol mekanizmaları oluşturup ticari ambargolar uygulamaya başladı. Aslında Antant'ın uyguladığı siyasi baskının dayanağında Yunanistan'ın 1830 Londra Protokolü gereği Büyük Britanya, Fransa ve Rusya'nın, Yunanistan'ın anayasal monarşisini tehlikeye düşürecek herhangi bir durumda, garantör devletler olarak müdahale edebilme yetkisi vardı. Britanya, Rusya ve Fransa'nın Yunanistan'ın koruyucu güçleri olarak tanımlanması 19 Temmuz 1827 tarihinde imzalanan protokolün 6. maddesinde yer almıştı. İmzalanan protokol gereği bu üç büyük garantör devlet, kurulması muhtemel Yunanistan devletinin koruyuculuğunu üstlenmişti. Yine 7 Mayıs 1832 tarihinde imzalan Londra

Protokolü'nde ise Yunanistan'ın nihai sınırları ve yeni statüsü belirlenmiş ve söz konusu protokolde Bavyera Kralı Ludwig'in ikinci oğlu prens Otto, monarşi yönetiminde kurulan Yunanistan'ın yeni kralı olarak belirlenmişti. 13 Temmuz 1863 tarihinde imzalanan son protokolde ise bu üç garantör kuvvet Danimarka Kralı Christian'ın ikinci oğlu prens Georgios'u "Yunanların Kralı" sıfatıyla Kral Otto'nun yerine tahta çıkarmıştı. Döneme ait bir ideoloji olarak görülen Megali İdea'dan dolayı "Yunanistan'ın Kralı" olan ve Yunanistan monarşisinin başında bulunan Otto'dan farklı olarak, tüm "Helenlerin Kralı" sıfatıyla Yunanistan'daki anayasal monarşinin başına Kral Georgios getirilmişti. Aslında bu son protokolle sadece Yunanistan'da monarşiden anayasal monarşiye geçiş sağlayan bir rejim değişikliği yaşanmamış aynı zamanda rejimin statüsünü korumakla yükümlü üç büyük devlet, -Britanya, İngiltere ve Rusya- Yunanistan'ın garantörleri olarak kâğıt üzerinde resmiyet kazanmıştı.[213]

Antant bütün yaptırım kararlarının uygulanması için Yunanistan'a ardı ardına ültimatomlar vermeye başladı. 8 Haziran 1916 tarihinde İngiltere Büyükelçisi Sir Elliot, Fransız Büyükelçisi Guillemin ve Rus Prensi Demidov, Stefanos Skouloudis başkanlığındaki Atina hükûmetine yazılı bir ültimatom verdi. Söz konusu ültimatom ile Antant, Selanik'ten sonra Atina'da da Yunan hükûmetini hiçe sayıp tüm Yunanistan'ı Antant elçilerinin yönettiği bir idareye mahkûm etmişti. Yunanistan için kabulü mümkün olmayan ve gurur kırıcı ifadelerle dolu olan ültimatomda[214] Yunanistan'ın Eylül 1915'te ilan edilen seferberliğinin sona erdirilmesi, Skouloudis hükûmeti'nin hemen istifa edip yerine geçici bir hükûmetin kurulması, meclisin dağıtılıp yeni bir seçime gidilmesi ve asker-polis birliklerinin tamamen dağıtılarak bu birimlere Antant'ın uygun gördüğü kişilerin atanması talep edilmişti. Bu hükümler sadece Yunan topraklarının değil aynı zamanda Yunan siyasetinin de yavaş yavaş işgal edilmesi anlamını taşıyordu. Buna rağmen tarafsızlık ilkesiyle herhangi bir reaksiyon göstermeyen Yunan hükûmeti ve Saray, Yunanistan'ın işgalini öngören ültimatom metninin hükümlerini kabul etmişti. Antant tarafından hiç vakit kaybedilmeden yürürlüğe konulan hükümler doğrultusunda Atina'da Skouloudis hükûmeti düşmüş, yerine diğer Yunan politikacılarla kıyaslandığında daha uzlaşmacı siyaset izleyen Zaimis hükûmeti getirilmişti.[215] Yunanistan'ın Büyük Savaş'ta tarafsız kalma politikasını gerek iç politikada gerekse dış politikada zora soktuğunu düşünen Venizelos, tüm çabalarına rağmen ikna edemediği Kral Konstantinos'a ülkedeki krizi sonlandırması için 14 Ağustos 1916'da Atina Syndagma Meydanı'ndan son defa çağrıda bulundu: *"Haşmetlim, sana son bir kez daha ricada bulunuyorum. Lütfen artık Kral olarak, ordunun başı olarak, Yunan vatandaşı olarak görevini hatırla… Eğer sen de bu meydanda olsaydın Liberal Parti'nin ne krallık rejimi, ne Glücksburg hanedanı ne de seninle herhangi bir kişisel sorununun olmadığını çok net anlayacaktın.*

Benim partimin tek hedefi, yönetim biçimini muhafaza etmektir. Partimin hiçbir zaman bu yönetim biçiminden ayrılacak hedefleri olmadı. Öte yandan bu durum Krallığın da çıkarlarıyla doğrudan ilintilidir."[216]

Venizelos'un Syndagma Meydanı'nda Krala tekil şahısta hitap etmesi uyarı amaçlı bir konuşmanın ötesinde fazla ricacı bir samimiyeti de gösteriyordu. Konuşmasının sonunda *"eğer gerekirse bu felaketi durduracak başka yollar da var"*[217] ifadesini kullanarak üstü kapalı bir gözdağı vermiş olsa da her koşulda krallık kurumunun zarar görmeyeceğinin ve ülkenin ulusal çıkarları dışında hiçbir politik hesabının olmadığının altını çizmeye gayret etmişti. Fakat ne Venizelos'un son çağrısı, ne Antant güçlerinin denizden ve karadan Yunanistan'ı abluka altına alması ne de Selanik Ulusal Savunma Hareketi Konstantinos'un fikrini değiştirmesinde etkili olamadı. Hatta Sarrail yönetimindeki Selanik'te Kral karşıtı bir grup, 17 Ağustos 1916 tarihinde, Atina hükûmetine karşı politik ve askerî darbe niteliği taşıyan bir bildiri yayınlamış ve Makedonya topraklarının Yunanlara ait olduğunu, bu toprakların ancak Antant ile yapılacak iş birliği ile güvence altına alınabileceğini belirtmişti. Fakat Kralcı hûkümet söz konusu bildiriyi de dikkate almamış ve tarafsızlık kararından geri adım atmamıştı. Bunun üzerine baskılarını daha fazla arttıran Antant, 25 Ağustos 1916 tarihinde Fransız Amiral Dartige du Fournet önderliğinde bulunan Antant deniz ordusunu Atina'yı çember altına alacak üç bölgeye, Keratsini, Pire ve Salamina'ya, göndermiş ve savaş gemilerinin burada demirlenmesi emrini vermişti. Atina'ya deniz yolundan girişi engelleyen bu abluka aslında Konstantinos ve hükûmete verilmek istenen gözdağıydı. Ertesi gün, Antant temsilcileri İngiltere Büyükelçisi Sir Elliot ve Fransız Büyükelçisi Guillemin, Atina hükûmetine yeni bir yazılı ültimatom daha sundu. Ültimatomda Yunanistan'ın tüm telsiz, telgraf, posta iletişim araçlarının Antant'ın kontrolüne gireceği ve düşman tarafa hizmet eden ajanların Atina'dan sınır dışı edilip bu kişilere yardım eden Yunanların da cezalandırılacağı bildirilmişti.[218] Bu son ültimatomu da kabul eden hükûmet, Antant tarafından belirlenen ve içlerinde Alman propaganda başkanı Baron Schenk'in de bulunduğu altmış beş kişilik isim listesini teker teker sınır dışı etmeye başladı. Bir taraftan Antant, siyasi açıdan ülkeyi kendi isteği doğrultusunda yönlendirirken diğer taraftan da sarayın karşısında bulunan Fransız konsolosluğunun etrafına güvenlik amaçlı askerler konuşlandırıldı. Atina hükûmeti resmî olmayan bir işgal görüntüsündeki bu askerî ablukaya da sessiz kaldı. Konstantinos'un tarafsızlık ilkesi nedeniyle ülkenin içine düştüğü felaketten rahatsızlık duyan Venizelos, daha önce Selanik'te geçici hükûmet kurmak istediğini Antant yetkililerine iletip destek aramış; fakat Konstantinos ile uzlaşma ihtimalinin olacağını düşünen Antant Venizelos'un teklifini geri çevirmişti. Venizelos sadece düşüncede kalan bu fikrin gerçekleştirilmesine yönelik uygun şartların oluşmasını beklemişti.

Sonrasında Antant'ın Selanik'te geçici bir hükûmet kurulması yönünde yeşil ışık yakması Venizelos'u yeniden harekete geçirmiş; 12 Eylül 1916'da geçici hükûmet kurmak amacıyla Girit üzerinden Selanik'e doğru yola çıkmıştı. 13 Eylül 1916 tarihinde Girit'e varan Venizelos, Selanik'te geçici hükûmet kurduğunu açıklayarak Yunanistan'daki politik, sosyal ve duygusal bölünmeye bir de devlet bölünmesini eklemişti.

Başlarda ideolojik ayrım ile tanımlanan "Ulusal Bölünme" artık iki farklı merkezin yönettiği bölünmüş bir Yunan Devleti'ni temsil etmeye başlamıştı. Nitekim 26 Eylül 1916'da kurmayları Danglis ve Koundouriotis ile birlikte Selanik'e gelen Venizelos, burada kurduğu geçici hükûmetin başına geçerek kendisine bağlı Kuzey Yunanistan, Ege Adaları ve Girit'te, Haziran 1917 tarihine kadar iktidarını sürdürdü. Büyük Savaş yıllarında Yunanistan'ın tarafsızlığı, ülkenin iç ve dış siyasetinde sürekli dengeleri değiştiren ve ardı ardına verilen ültimatomlarla Antant'ın ülkedeki hegemonyasını güçlendiren siyasi bir karardı. Yunan ulusu, fikrî bakımdan ikiye bölünmekle beraber iki farklı idarenin yönetimiyle devlet kademesinde de bir bütünlük kuramamıştı. Ordudaki durum da çok farklı değildi. Venizelos'un Selanik'te kurduğu hükûmet Antant safında Yunanistan'ı savaşa sokmak gayesiyle hayata geçirilmişti. Bu sebeple geçici hükûmet aynı zamanda bir orduya gereksinim duyuyordu. Atina hükûmeti ve Kral'ın politikasını doğru bulmayan Venizelist subaylar *Ulusal Savunma Hareketi* (*Ethniki Amyna*)[219] adıyla askerî bir örgüt kurmuştu. Makedonya topraklarının Bulgarlar tarafından işgal edilmesinin ardından Selanik'e giden Ulusal Savunma Hareketi üyeleri Venizelos'a bağlı bir ordu kurarak her geçen gün etkinliklerini kuvvetlendirmişti. Öte yandan Ulusal Savunma Ordusu ve Selanik Geçici hükûmeti hiçbir zaman rejim aleyhtarı bir siyaset izlememiş, bilakis Selanik Geçici hükûmeti'ne ait resmî yazışmalarda "Selanik geçici hükûmeti" ibaresi ve Yunan Krallığının arması kullanılmıştı. Öyle ki Selanik'e geldiğinde kendisini karşılayan grubun monarşinin kaldırılması yönündeki taleplerine Venizelos, *Hayır. Bizim amacımız sadece ulusaldır, rejimsel değil. Biz Kral ile değil, Bulgarlarla olan problemimizi çözmek çabasındayız. Konstantinos'un şu an hatasını anlayıp kendisine yanlış tavsiyeler veren yakın çevresini uzaklaştırması ve bu mücadelenin başında yer alması beni oldukça mutlu eder. Ben böylesi bir durumda kenara çekilip görevi Konstantinos'a devretmeye razıyım*"[220] diyerek gerek Ulusal Savunma Ordusu'nun gerekse Selanik Geçici hükûmeti'nin mevcut rejime karşı herhangi bir darbe girişiminde bulunmayı düşünmediğini vurgulamıştı. Selanik hareketinin siyasi yönü düşman tarafından işgal edilen toprakların geri alınması, Sırbistan'a karşı müttefik yükümlülüklerinin yerine getirilmesi ve savaştan sonra meclisin toplanmasıydı. Dolayısıyla Venizelos'un anayasayı değiştirmek gibi bir niyeti başından beri yoktu. Tüm çabası rejimin değil, Kralın rolünün belirlenmesiydi.[221] Zaten Venizelos önderliğinde Selanik'te kurulan

geçici hükûmet Antant tarafından *de facto* olarak tanınmıştı. Antant, Selanik'e büyükelçi göndermediği gibi oradan gelen hiçbir elçiyi de resmiyette kabul etmedi.[222] Resmî düzeyde kendisine Atina hükûmetini muhatap alıyordu. Bunun nedeni ise Antant güçlerinin, özellikle Fransa Başbakanı Aristide Briand'ın, hala Venizelos ve Kral arasında ortak bir yolun bulanabileceğini düşünmesiydi. Dolayısıyla Venizelos, Selanik'te kurduğu geçici hükûmet ile bir darbe planlamamış sadece Yunanistan'ın ulusal çıkarlarına daha iyi hizmet etmek amacıyla bağımsız bir idare kurmuştu.

Antant, 22 ve 30 Eylül 1916'da, Atina hükûmetine yeni talepler içeren iki ültimatom daha gönderdi. [223] Buna göre Atina'daki mevcut hükûmet değişecek ve Yunanistan'ın bütün savaş gemileri Antant'a verilecekti. Ayrıca Yunanistan'daki tüm polis birimleri Antant tarafından denetlenecek, ordu dışındakilerin silah taşıması yasaklanacak ve ülkeye giriş çıkışlar kontrol altına alınacaktı.[224] Ancak son ültimatom halk cephesinde protesto gösterileri ile karşılanmış ve Atina'da ufak çaplı bir çatışma meydana gelmişti. Bunun üzerine Amiral Louis Dartige du Fournet, durumu fırsat bilip Atina'daki İngiliz ve Fransız vatandaşlarının güvenliği açısından Pire Limanı'na demirlenmiş savaş gemilerindeki askerleri saraya sadece iki yüz metre uzaklıktaki Zapyon binasına konuşlandırmıştı. Hükûmete karşı yapılan bu gözdağı, olası bir karışıklık halinde askerî müdahalenin gerçekleştirilebileceği mesajını içermekteydi. Siyasette bağımsız olmayan Yunan meclisi aynı zamanda askerî kuşatma altında iyice aciz duruma düşürülmüştü. Antant güçlerinin Atina hükûmeti ile ilgili en büyük kaygısı, Selanik'te özerk yönetim kuran ve Alman ordularına karşı savaşan Fransız General Sarrail'i, güney Yunanistan topraklarından -Mora, Orta Yunanistan, Teselya- yukarı doğru çıkarak, arkadan vurma endişesiydi. Bu nedenle Kuzey Yunanistan topraklarını -Selanik ve çevresi- kendi hâkimiyeti altında tutan Sarrail'i korumak adına Antant, Yunan Ordusu'nu Yunanistan'ın güneyine indirerek güvence altına almak istiyordu. Bunun üzerine Antant'ın Akdeniz filosunun başında bulunan Fransız Amiral Fournet, Başbakan Spyridon Lambros'a Yunan Ordusu'nun Peloponez'e çekilmesi yönünde bir nota verdi. Lakin Atina hükûmetinin ordunun güneye indirilmesi konusunda yaşadığı en büyük tereddüt, Selanik'te bulunan Venizelos hükûmeti ordusunun bu fırsattan yararlanarak Atina'ya çıkarma yapma ihtimaliydi. Sonuçta Selanik ile Atina hükûmeti arasında bir dengenin kurulması amacıyla 23 Ekim 1916'da, Fransa Başbakanı Aristide Briand, Fransız milletvekili Paul Benazet'i Kral Konstantinos ile bir anlaşma yapması yönünde görevlendirdi. Söz konusu anlaşmaya göre Yunan Ordusu'nun tamamı Peloponez'e çekilecek, deniz ordusuna ait gemiler ve savaş mühimmatı Antant'a teslim edilecekti. Bunun karşılığında ise Antant, Venizelos'un Selanik'te kurduğu geçici hükûmete bağlı ordunun saldırısına karşı bölgeyi güvence altına alıp hiçbir savaş mühimmatını

Selanik'teki orduya teslim etmeyecekti.[225] Ancak 2 Kasım 1916'da Nikolaos Plastiras liderliğindeki Venizelos'a bağlı orduların Selanik'in güneyine inmesi ve Katerini'yi işgal etmesi Venizelistler ve Kralcılar arasında bir çatışma yaşanmasına neden oldu. Venizelistler'in Katerini'yi zapt etmesini Antant'ın anlaşmayı ihlal etmesi olarak değerlendiren Konstantinos, ordularını Peloponez'e çekme kararından vazgeçerek anlaşmayı tek taraflı feshetti.[226] Anlaşmanın sağlanamaması üzerine Antant, Atina hükûmetine karşı daha sert önlemleri uygulamaya karar verdi. İlk olarak, *de facto* statüsünde tanıdığı Selanik hükûmetini artık *de jure* olarak tanıma kararı aldığını açıkladı. Bu karar karşısında Kral Konstatinos, Benazet tarafından yeniden düzenlenen bir önceki anlaşma metnini 6 Kasım 1916'da imzalamak zorunda kaldı. Anlaşmaya göre Teselya'da bulunan Yunan Ordusu Peloponez'e geri çekilecekti. Antant, 15 Kasım 1916'da, Atina ve Selanik hükûmeti arasında Kastoria'dan Pieria'ya kadar, 5-8 km aralığında bir hat çekti ve bu alanı tarafsız bölge ilan etti. Yunanistan artık, "Ulusal Bölünme" olarak nitelendirilen ideolojik bölünmenin yanı sıra, coğrafi açıdan da ortadan ikiye bölünmüştü. Antant, 16 Kasım 1916 tarihinde Atina hükûmetine bir nota daha göndermiş ve Atina hükûmetinden on altı ova, on altı dağ olmak üzere toplamda otuz iki top bataryası, kırk bin Mannlicher tüfeği, yüz kırk ağır makinalı tüfek ve elli askerî kamyonun Antant güçlerine teslim edilmesini talep etmişti.[227] Bahsi geçen rakamlar Yunan Ordusu'nun Alman ve Bulgarların işgal ettiği Kavala ve Rupel'de Almanya'ya bıraktığı silah mühimmatı sayısına eşdeğerdi. Antant'ı temsil eden Fransız General Fournet, Başbakan Lambros'tan on adet dağ top bataryasının derhal Larissa tren istasyonuna teslim edilmesini istemiş; ancak Lambros'tan net bir cevap alamamıştı. Bunun akabinde Fournet, 19 Kasım 1916 tarihinde Kral Konstantinos ile anlaşmanın uygulanmasına yönelik resmî bir görüşme yaptı. Söz konusu görüşmede Kral Konstantinos, Atina'da bulunan Venizelistlerin evinde ve Fransız Arkeoloji Okulunda gizli silahların bulunduğunu, tüm bu hazırlıkların Venizelos'un devirme planının bir parçası olduğunu belirtti. Dolayısıyla Kral anlaşma hükümlerinin uygulanması hususunda bazı tereddütler taşıdığını ifade etmişti. Kral Konstantinos ile Fransız Amiral Fournet arasında yapılan bu çözüm arayışında herhangi bir sonuca ulaşılamadı. Bir taraftan Venizelos hükûmetine olan güvensizlik, diğer taraftan Yunan Ordusu içinde daha düşük rütbeli askerlerin silahlarını teslim etmemesi, Antant'ın anlaşmayı uygulamasındaki başlıca engellerdi. Özellikle Balkan Savaşları'nda yer alan askerler savaş bittikten sonra kendi şehirlerindeki mahallelerde birer örgüt çatısı altında toplanmış ve hükûmetten bazı imtiyazlar almışlardı. Her mahallede kurulan bu askerî örgütlenmeler, resmî ordunun yanında Yunanistan'da askerî güç olarak faaliyet gösteren ikinci önemli gruplardı. Bu askerler fanatik düzeyde Kralı destekliyor ve dönemin Genel Kurmay Başkanı İoannis Metaksas tarafından kontrol ediliyorlardı. Venizelistlere karşı

eylemlerde bulunan bu askerî grup, bilhassa Antant'ın silahların teslim edilmesi yönündeki baskılarına çeşitli miting ve direniş faaliyetleriyle karşı duruş sergilemişlerdi. Bu nedenle Başbakan Lambros, 21 Kasım 1916'da, Antant'a silahları teslim etmeyeceğini bildirmiş ve Antant'ın, Atina hükûmetine yeni bir ültimatom daha göndermesine sebep olmuştu. Fournet tarafından gönderilen ültimatomda Atina hükûmeti 1 Aralık 1916 tarihine kadar on adet dağ top bataryasını hiç vakit kaybetmeden Antant güçlerine teslim edecek, teslimatın yapılmaması durumunda ise Antant her türlü tedbiri almaktan kaçınmayacaktı.[228]

Atina hükûmeti tarafından silahların teslim edileceği 1 Aralık tarihinden bir gün önce, 30 Kasım 1916'da, Antant ile ipler son derece gerilip tahrik unsurları daha fazla artmıştı. Yunanistan'ın farklı bölgelerinde örgütlenen yirmi bine yakın seferber edilmiş asker Atina'da toplanarak Venizelistlere yakın bir zamanda ciddi bir katliamın yapılacağının gözdağını vermişti. Bu askerler Venizelos'u destekleyen ev ve iş yerlerini kırmızı boyayla teker teker işaretlemiş, Yunan Ordusu da Atina'nın belli başlı stratejik noktalarına konuşlandırılmıştı. Antant, Atina'da yaşanabilecek herhangi bir silahlı çatışmada kendi askerî gücünün Yunan Ordusu karşısında zayıf olduğunu ve kaybedeceğini iyi biliyordu. Dolayısıyla son bir çaba sergileyen Antant herhangi bir arbedenin yaşanmaması için, Fransız Büyükelçiliğinde Askerî Ateşe olan Bousquier'i, 30 Kasım'da, Konstantinos ile yeniden görüşmeye gönderdi. Bu görüşmede Bousquier, Antant'ın sadece on dağlık top bataryası dışında başka hiçbir talebinin olmadığını, teslim edilen top bataryaları karşılığında Fransız Büyükelçiliğini korumak ile görevlendirilmiş yüz elli Fransız askerini Atina merkezden çekeceğini bildirdi. Lakin Konstantinos ve Atina hükûmeti arasında yapılan müzakereler sonucunda, aynı günün akşamı, başmabeyinci Aleksandros Merkatis, Fransız Büyükelçiliğinde, Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya büyükelçilerine Yunanistan'ın son teklifi de kabul etmediğini açıkladı. Bunun üzerine Fransız Büyükelçisi, Atina hükûmetinin kararını bildirmek amacıyla Paris'e bir telgraf çekmiş; Paris'ten gelen cevap doğrultusunda Pire Limanı'nda demirleyen Antant gemilerinden, gözdağı amacıyla, askerlerin Atina merkeze indirilmesi emredilmişti.[229]

Fransa'nın Öfkesi
Atina Tuzağı

30 Kasım'ı 1 Aralık'a bağlayan gece, Fournet'in emriyle Pire Limanı'ndaki gemilerden inen iki bin beş yüz Fransız askeri, Fransız kaptan Pugliesi Conti önderliğinde Atina merkeze doğru, basit bir gözdağı vermek amacıyla yürüyüşe geçti. Kısıtlı teçhizat ve silaha sahip olan askerlerin Atina'da çatışma çıkarmak gibi bir gayesi yoktu. Neticede her beş Yunan askerine bir Fransız

askerinin denk düştüğü düşünüldüğünde Antant da Yunan Ordusu'nun silah ve asker bakımından kendilerinden avantajlı olduğunun farkındaydı. Antant birliklerinin içerilere doğru çıkarma yapacağını bilen Yunanlar Atina'nın çeşitli yerlerine gizli tuzaklar kurmuştu. Bir çatışma yaşanması halinde bölgeyi en iyi bilen Yunanlardı. Bu nedenle Antant askerlerinin kurulan tuzaklardan kurtulma şansının olmadığı açıktı. Zaten Antant da barışçıl bir gösteri olarak düşündüğü yürüyüşte herhangi bir direnişle karşılaşılmayacağından emindi.[230] Konstantinos ve Antant'ın geri adım atmayıp karşılıklı restleştiği bu durum, bir yönüyle "chicken game" oyununa dönmüştü. Karşılıklı blöfte iki taraftan biri ya korkup geri adım atacak ya da her iki taraf da inadını sürdürüp kendi sonunu hazırlayacaktı. Fournet ve Konstantinos arasında yapılan ikili görüşmede ilk kurşunun kesinlikle Yunan tarafından atılmayacağı garantisinden ötürü Kralın son anda geri adım atıp uzlaşacağı umuluyordu. Fournet, Kaptan Conti'ye Atina'nın tamamının değil askerî garnizon ve barut depoları gibi bazı stratejik noktalarının işgal edilmesini, zor durumda kalınmadıkça silahların kullanılmamasını emretmişti. Ancak yine de Atina'da herhangi bir çatışmanın yaşanması durumunda menzile aldığı hedefleri vurmak amacıyla tüm gemiler, Faliro koyundan Salamina Adası'na kadar dağıtılarak tetikte bekletiliyordu. Ege Denizi'nden gelebilecek Alman denizaltıları saldırısına karşı ise Antant gemileri, Eğin Körfezi açıklarında sık aralıklarla devriye gezmelerine başlamıştı. Pire'den Atina merkeze doğru ilerleyen askerler ile Yunanlar arasında başta sözlü sataşmaların dışında herhangi bir vukuat yaşanmamıştı. İlk silahlı direniş Antant'ın işgal etmeyi planlandığı yerlerden Ruf bölgesinde başlamış, sonrasında diğer yerlere yayılmıştı. Yunan Ordusu tarafından aniden silahlı çember altına alınan Antant kuvvetleri çatışmaların çıktığı her yerde yenilip büyük kayıplar verdi. Antant tarafından önceden planlandığı düşünülen bu "tuzak"[231] karşısında Antant, Büyük Savaş'ta tarafsız olduğunu beyan eden Yunanistan'a, uluslararası savaş hukukuna aykırı olması sebebiyle, silahlı karşılık verememişti. Ayrıca Antant'ın karşı taarruzuyla antik dönemden kalan tarihî eserler ve anıtlar zarar görebilirdi. Fransız Amiral Dartige du Fournet, Atina'yı bombalama kararını aldığı sırada çok korktuğunu ve zorlandığını; çünkü tarihe Türk-Venedik savaşı sırasında Akropolü bombalayan Morozini gibi geçmek istemediğini ifade etmekteydi.[232] Üstelik savaş hukukuna göre, sivil halkın toplanıp çatışma alanını terk etmesi için belli bir sürenin verilme zorunluluğu vardı. Atina'da Yunan Ordusu ve Antant arasında çatışmaların başlaması, Atina hükûmeti ile bir uzlaşı yolunun bulunması konusunda Rus Büyükelçisi Pavlovich Demidoff ile Fransız Büyükelçisi Jean Marie Guillemin'i bir araya getirmiş; fakat büyükelçilerin tüm çabaları boşa çıkmıştı.

Atina'da meydana gelen çatışmalardan önce yüze yakın Venizelos taraftarı can güvenliği sebebiyle İngiltere Büyükelçiliğine sığınmıştı. Bu durum 1

Aralık öğlen saatlerinde çatışmaların yönünü İngiltere Büyükelçiliğinin bulunduğu Klafthmonos Meydanı'na çevirmişti. İngiltere Büyükelçiliğine açılan ateş, Yunanistan'ın İngiltere Büyükelçisi Sir Francis Elliot'un paniklemesine neden olmuştu. Sir Elliot, Büyükelçiliğin penceresinden çatışmanın kesilmesi için elindeki şemsiyeyi telaşla sallamaya başlamıştı. Elliot'un ateş hattı içindeki bu tedirgin ve biraz da komik görüntüsü dönemin İngiltere Deniz Ataşesi Compton Mackenzie tarafından *"Ateş başladığında gürültüyü duyan Sir Francis Elliot şemsiyesini sallayarak elçilikten dışarı fırladı. Herkese derhal ateş etmeyi bırakmalarını emretti. Ateş hattına doğru aceleyle ilerlerken hali, otobüsü durdurmak için şemsiyesini sallayan yaşlı bir beyefendiye benziyordu"*[233] sözleriyle yorumlanmıştı. Bu çatışma sırasında İngiltere Büyükelçiliğinde görevli pek çok üst düzey memur farklı bahanelerle tartaklanıp tehdit edilmiş ya da kısa süreliğine gözaltına alınmıştı. Atina'da meydana gelen çatışmalarda pek çok Antant askeri hayatını kaybetti. Bunun üzerine Antant'ın büyükelçileri Yunanistan ile üç gün içinde bir anlaşma sağlanamadığı takdirde Keraçini ve Faliro koylarından Yunan Sarayının, Atina'nın tüm askerî garnizonlarının, Antant karşıtı mahallelerinin hedef alınarak şehrin bombalanmasına karar verdi. Tüm ikazlara rağmen Atina hükûmetinden herhangi bir cevap alamayan Antant, akşam saatlerinde Atina'yı bombalamaya başladı. Atina'da yaşanan çatışmaların daha fazla büyümemesi için Antant Büyükelçileri Konstantinos ile yeniden görüşme talep etmiş; fakat görüşme esnasında tesadüfen sarayın bahçesine düşen bombanın akabinde Kral, *"gördüğünüz üzere beyler, sarayım bombalanıyor. Ancak bu benim umurumda bile değil. Çocuklarım sarayın sığınağında. Benim içimde ise en ufak bir korku yok. Ne yapmaya çalışıyorsunuz? Atina'yı mı bombalamaya çalışıyorsunuz? Elinizden geleni ardınıza koymayın. Ordumu yenemeyeceksiniz. Ordum Atina'nın zaten dışında. Ama şu an istesem Teselya'da yüz bin askeri anında toplarım... Her durumda ben, orduma çatışmanın duracağına dair emri vereceğim. Ancak önce Fournet, ateşkes emrini verecek. Tüm bunları bana garanti edecek olan sizlersiniz, ben bir tek sizi tanırım. Fournet de kim oluyor? Bana göre tesadüfen amiral olmuş biri sadece"* diyerek geri adım atmayacağını belirtmişti.

Kral Konstantinos'un kibirli ve bir o kadar da kendinden emin tavrı büyükelçileri rahatsız etmişti. Lakin Antant ordusunun çatışmalarda ağır kayıplar vermesi en kısa zamanda bir barışın yapılmasını gerekli kılıyordu. Bunun üzerine Yunan hükûmetinin temsilcisi Albay Pallis, İngiltere Büyükelçisi Sir Elliot, Fransa Büyükelçisi Jean Guillemin, Rusya Büyükelçisi Emile Pavlovich Demidoff arasında geçen barış görüşmelerinden sonra bir mutabakata varıldı. Anlaşma gereği Atina'da hemen ateşkes ilan edilecek ve Antant ordusu Atina'yı boşaltacaktı.[234] Aynı günün akşamında Antant Güçleri Atina'da bombalamayı durdurdu. Başbakan Lambros, Atina'nın tüm denetimini yeniden eline aldı.

1 Aralık akşamı Antant yetkilileri ve Başbakan Lambros, Zapyon'da toplanan Antant askerlerinin can güvenliğini sağlayarak Pire Limanı'ndaki gemilere sevkiyatını gerçekleştirdi. Zapyon'dan Pire Limanı'na sevk edilecek askerler olası bir güvenlik tehdidiyle karşılaşmamak için Yunan askerleri eşliğinde limana götürülecekti. Her ne kadar prestij kaybı görülen bu anlaşma İtalyan Büyükelçisi Kont Alessandro de Bosalari tarafından bir yenilgi metni gibi algılanıp imzalanmak istenmese de Fransa Büyükelçisi Guillemin ve Amiral Fournet, Atina'da bu şartlar altında herhangi bir muharebeye girecek güçlerinin olmadığının altını çizip İtalyan büyükelçisini ikna etti. 2 Aralık sabahı Başbakan Lambros ve Fransız Büyükelçi Guillemin arasında imzalanan anlaşma metni Atina hükûmetinin Bakanlar Kurulu tarafından da onaylanmıştı.

Aralık 1916'da Atina'dan tamamen ayrılan Antant Güçleri Pire şehrini boşaltıp Eğin Körfezi açıklarında bulunan gemilerine çekildiler. 1916'da Atina'da vuku bulan "Kasım Olayları"[235] Antant açısından ağır bilançolu önemli bir askerî yenilgiydi. Bir süre sonra da Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya Büyükelçilikleri Atina ile diplomatik ilişkilerini tamamen sona erdirdi. Atina Muharebesi ile ilgili en ağır askerî kayıp diğer Antant askerlerinden sayıca fazla olan Fransız askerlerine aitti. Elde edilen verilere göre çatışmalarda elli Fransız askeri ölmüş, yetmiş yedi Fransız askeri de yaralanmıştı. Bu nedenle Fransa bu mağlubiyetin acısını "Pandora'nın kutusuna" gizleyip Yunan siyasetinin en kriz anında açmayı bekleyecekti. 1918 yılında Kasım Olayları ile ilgili bir bilanço hazırlayan Fransa, çatışmada yaşanan maddi-manevi kayıplar üzerinden Yunanistan'ı tazminat ödemeye mahkûm etmiş ve zararının karşılığında Yunanistan, Şubat 1919'da, Fransa'ya maddi-manevi tazminat olarak 1.136.043 Fransız frangı ödemişti.[236] İngiltere, sadece olaylar sırasında hasar gören iki elçilik evinin tazminatını istemiş; Rusya ve İtalya'nın herhangi bir talebi olmamıştı.

1916 yılına gelinde Yunanistan'da "devlet içinde devlet" olarak iç içe iki halka vardı. Biri Kral Konstantinos'un devleti; diğeri de Venizelos'un devleti idi. "Ulusal Bölünme"nin en kaotik dönemine hızlı bir giriş yapılmıştı. Antant'a karşı kazanılan hayali; ama sarhoş edici zaferin ardından Kralcılar, 2 Aralık'tan itibaren hain addettikleri Venizelistlere karşı şiddetli bir pogrom başlattılar. Hatta kalabalık yığınlarının saldırıları sırasında Venizelos'un boş evi kuşatılıp yağmalanmıştı. Kasım Olayları sırasında özellikle Venizelistler, dövülme, tehdit, baskı gibi olaylarla karşı karşıya gelmiş; ev ve iş yerleri yağmalanmıştı. Venizelos yanlısı gazeteler ve gazeteciler, çıkan olaylardan ağır etkilenmişlerdi. Tüm Yunanistan'da Venizelos taraftarı otuz bir gazete, olaylar sırasında ya yasaklanmış ya da kapatılmıştı. Örneğin *Nea Ellas, Astir, Ethniki Amina* gibi Venizelist gazetelerin matbaa ve büroları yağmalanmıştı. Yine, *Eleftheros Typos, Patris, Kairoi, Estia, Ethnos, Ethniki, Simaia* ve bir Fransız gazetesi olan *Messager d'Athenes* gazetelerinde çalışanlar işten atılmıştı.[237]

Venizelos'a destek veren kişiler vatana ihanet, Kral'a hakaret, rejime karşı ayaklanma, cinayete teşebbüs, yasa dışı silah taşımacılığı, toplumun huzurunu bozma, barışı tehdit eden eylemlerde bulunma, yalan haber yayma gibi suçlamalarla hapse gönderildi. Bazı bürokratlar, milletvekilleri, diplomatlar, papazlar, hâkimler, savcılar ve üniversite hocaları, hiçbir gerekçe gösterilmeden, sadece Venizelos yanlısı olmalarından ötürü tutuklandılar. Atina'da yaklaşık altı yüz on dokuz Venizelos taraftarı Yunan, çeşitli gerekçelerden dolayı hapse atıldı.[238]

Kasım Olayları Yunanistan'a yepyeni bir boyut getirmişti. Venizelos'u ve yandaşlarını en çok şaşırtan şey bir kesim Yunanların kendilerine karşı duyduğu büyük nefret patlaması ve bu nefretin bedelini ödetmek için Venizelistlere yönelik gerçekleştirilen acımasız zulümdü. Kralcılar ve Venizelistler arasındaki ayrışmanın zirve yaptığı bir dönemde bir de, Kutsal Sinod'un önderliğinde 25 Aralık 1916'da Venizelos'a karşıtı kitlesel bir yürüyüş gerçekleşti.[239] Yunan siyasi hayatının "şeytanını" lanetlemek için Aris Meydanı'nda toplanan bir kalabalık sloganlar eşliğinde Venizelos'u kınadı.[240] Giritli siyasetçinin heykeli bağırışlar ve küfürler eşliğinde başkentin sokaklarında dolaştırıldı. Atina Metropoliti Theoklitos *"memlekete ve vatana karşı komplo kuran Eleftherios Venizelos'a lanet olsun!"* sözleriyle ilk aforoz taşını atmıştı. Binlerce asker ve sivil, en büyük taşı kimin Venizelos'a atacağı konusunda âdeta birbirleriyle yarışıyordu. Aris Meydanı'nda aylarca orada kalacak etkileyici bir taş yığını oluştu. Benzer ayinler daha sonraki günlerde Yunanistan'ın çeşitli şehir ve köylerinde de tekrarlandı. Bu arada 17 Aralık'ta Venizelos hakkında vatana ihanet, iftira ve Genelkurmay Başkanlığına hakaret suçlarından Atina'da yakalama kararı çıkarılmıştı.[241] Elbette bu suçlamalardaki en önemli kanıt Büyük Savaş süresince Antant ile iş birliğinde açık siyaset izleyen Venizelos'un Atina hükûmetine karşı gerçekleştirdiği gizli faaliyetleri ve bunların Kral Konstantinos'a istihbarat raporlarıyla sunulmasıydı. Bu raporlardan biri Kasım Olayları sırasında, Venizelistlerin evlerinde yapılan polis aramalarında, Venizelos'a ait olduğu iddia edilen gizli bir mektubun bulunmasıydı. Liberal Parti üyesi General Korakas'ın evinden çıkan gizli mektubun içeriğinde Venizelos'un hükûmete karşı darbe hazırlığı içinde olduğu bilgisine rastlanılmıştı. Venizelos'un kendi el yazısıyla kaleme aldığı varsayılan mektupta Konstantinos'un devrilmesi yönünde ne tür adımların atılacağı, bu adımların hangi plan dâhilinde uygulanacağı bilgisi verilmekteydi. Yine General Korakas'ın evinde çok sayıda silah, cephane, darbeyi destekleyen broşür, kitapçık ve mektup olduğu gelen istihbarat bilgileri arasındaydı. Her ne kadar Venizelistler söz konusu mektubun sahte olduğunda ısrarcı olsa da Konstantinos cephesinde inandırıcı olmadı.[242] Kısaca Kralcıların "sahte Mesih" olarak tanımladığı Venizelos ülkeyi felakete sürükleyen "şeytani" eylemlerini yabancı ellerin maşası olarak her fırsatta uygulamaya çalışmıştı.[243]

Venizelist Zafer "Skra di Legen"

Kasım Olayları Antant için ciddi bir itibar kaybıydı. Atina hükûmetine bu olayların faturası mutlaka çıkarılmalıydı. Özellikle en fazla zarara uğrayan Fransa Başbakanı Aristide Briand, Atina hükûmetine karşı etkin ve sert yaptırımlar uygulanmasında, Kral Konstantinos'un tahttan indirilmesinde oldukça ısrarcıydı. Antant, ilk olarak Yunanistan'ın ticari boykot ile cezalandırılmasına karar verdi. Ülkenin yiyecek taşıyan her tür kara, tren ve deniz yolu kuşatıldı. 8 Aralık 1916'da başlayan ambargo ile Konstantinos'un yönetiminde olan güney Yunanistan, açlık ve ısınma sorunuyla karşı karşıya bırakıldı. Ayrıca 31 Aralık 1916'da Atina hükûmetine gönderdiği notada, Kasım Olaylarına katılan tüm askerlerin görevden alınması, boşalan kadrolara da Antant'ın uygun gördüğü askerlerin getirilmesi istenmişti. Olaylar sırasında hapse atılan tüm Venizelistlerin derhal serbest bırakılıp bu kişilere tazminat ödenmesine hükmedilmişti. Antant, özellikle "Atina tuzağı" olarak hatırladığı Kasım Olaylarının gurur kırıcı bir eylem olduğunu unutmadığını göstermek için Yunanistan'dan özür dilemesini talep etmişti.[244] Yunan hükûmeti, Zapyon binasında halka açık bir törende, Antant ordusundan eğilerek özür dileyecekti. Atina hükûmeti, bu notaya cevaben yazdığı 5 Ocak 1916 tarihli muhtırasında, Yunanistan'ın Antant ile daimi ilişkiler kurmak istediğini; lakin Antant'ın Kasım Olaylarından dolayı hükûmeti suçlu bulmasının haksızlık olduğunu belirtmişti. Ayrıca yapılan ticari ambargonun Yunan halkına ciddi manada zarar verdiği, Yunan halkının Kasım Olaylarında soğukkanlılığını koruyarak rejim düşmanlarına geçit vermediği ve yine hapistekiler için hükûmetin değil adaletin karar vermesi gerekliliği ifade edilmişti.[245] Atina hükûmeti, Kasım Olaylarından sonra, asıl mağdurun ve zarara uğrayan tarafın kendisi olduğunu öne sürmüştü. Hükûmet, kendisini korumak, savunma hakkını kullanmak ve kamu düzenini yeniden sağlamak için bu tür kanlı olaylara karıştığını açıklamıştı. Fakat Atina hükûmetinin tüm temize çıkma çabaları Antant tarafından karşılıksız bırakıldı. Antant tarafından ardı ardına gönderilen ültimatomlarla baskı sürdürüldü.

Öte yandan 1917 yılında Büyük Savaş'ın gidişatını değiştirecek bazı önemli hadiseler yaşandı. Bu değişim aynı zamanda Yunanistan'ın kaderini de doğrudan etkileyecek süreci başlattı. Şubat 1917'de Çarlık Rusya'da yaşanılan Şubat Devrimi ile Romanov Hanedanlığı'na son verilmiş ve çarlık rejim yıkılmıştı. Bu sonuç Yunanistan'a, Konstantinos'un annesi Kraliçe Olga ile akrabalık bağından kaynaklanan Çar'ın desteğini kaybettirdi. Bir diğer önemli gelişme ise Amerika'nın Büyük Savaş'a girmesiydi. Böylelikle Antant ve Merkezî Güçler arasındaki denge değişmişti. Bu sırada Fransa'da Briand hükûmeti istifa etmiş, yerine Konstantinos'un gitmesi yönünde çok daha

kararlı bir tutum sergileyen Alexandre Ribot hükûmeti kurulmuştu. Tüm bu değişimler, Kral Konstantinos'un tahtının son günlerinde olduğunun habercisiydi. Kral Konstantinos, son bir çaba ile Antant'ı yatıştırmak adına Kasım Olaylarının müsebbibi sayılan Başbakan Lambros hükûmetini lağvedip yerine daha dengeli ve taraf sız siyaset izleyen Zaimis hükûmetini görevlendirse de bir sonuç elde edemedi. Antant, Selanik hükûmetini *de jure* olarak tanımış; Atina hükûmeti ile tüm diplomatik bağlarını zaten çok öncesinden kesmişti. Şimdi ise askerî adım atarak Selanik'te bulunan General Sarrail'in orduyu Atina'ya çıkarma yapacak şekilde hazırlamasını istiyordu. 19 Nisan 1917 tarihinde, Saint-Jean de Maurienne Antlaşması için bir araya toplanan Antant görüşmeler sırasında Konstantinos'un istifasını da gündeme getirmişti. Antant'ın daha sonra 4-5 Mayıs 1917'de Paris ve 28-29 Mayıs'ta Londra'da yaptığı toplantılarda ele aldığı asıl konu Yunan Krallığı ile askerî bir çatışmanın önüne geçmekti. Fakat Fransa, Kral Konstantinos'un tahttan indirilmesi ve işgallerin başlatılması konusunda ısrarcıydı. Fransa'nın kararlarına ve sunduğu önerilere İngiltere başta sıcak bakmamıştı. Çünkü Kral Konstantinos'un kaotik bir dönemde tahttan indirilmesi, içinden çıkılmaz bir kargaşanın zeminini hazırlayacaktı. Başından beri ne Konstantinos'un ne de hanedanın diğer üyelerinin gönderilmesine sıcak bakan Çarlık Rusya artık yoktu. En muhalif Antant üyesi İtalya ise yayılmacı milliyetçilik politikasında Yunanistan'ın içinde bulunduğu karmaşanın bitmesini politik hesaplarıyla bağdaştırmıyordu. Çünkü Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde özellikle Levantenlerin yoğun olduğu İzmir'in ve Batı Anadolu'nun taksiminde, en büyük payın kendisine verilmesini planlamıştı. Antant, Yunanistan'ın siyasi bekası üzerine tartışırken Venizelos da General Sarrail ile temas kurup Selanik Ulusal Savunma Ordusu ile birlikte Teselya'yı işgal etmeyi önermişti. Ayrıca Konstantinos'tan alınan savaş gemilerinin Venizelos'a verilmesini, Konstantinos'un hâkimiyeti altında bulunan Kiklad ve İyon Adalarının işgal edilmesini talep etmişti. Ancak Venizelos'un teklifi Fransa tarafından uygun görülmeyip reddedildi. Görüşmeler sonucunda Yunanistan konusundaki askerî ve diplomatik inisiyatif Fransa'ya bırakıldı. En sonunda Yunan sorununa radikal çözümü getiren Fransa İngilizlerin de onayını alarak 11 Haziran 1917'de Korint ve Teselya'ı işgal etti. Bu sırada İtalya da tek taraflı olarak Epir'deki işgalini genişletip Yanya'yı ele geçirdi.[246]

Konstantinos ise kendinî kurtarmak için çaresizce çırpınışlardaydı. Antant hükûmetleri arasındaki fikir ayrılıklarından yararlanmaya çalışsa da umduğunu bulamadı. 11 Haziran'da Antant tarafından gönderilen telgrafta en kısa sürede tahttan feragat etmesi istenmişti. Antant'ın amacı, Büyük Savaş süresince Kralın Yunanistan'dan uzaklaştırılması ve bu süre zarfında kraliyet tahtına oğullarından birinin geçmesiydi. Venizelos'un adayı, Konstantinos'un en küçük oğlu Pavlos idi. Fakat henüz reşit olmadığından Venizelos'un kontrolünde

bir naipliğin atanması gerekiyordu. İngiliz hükûmetinin muhafazakâr üyeleri ileride daha radikal gelişmelere yol açabileceği endişesiyle naiplik fikrine karşı çıkmışlardı. Bu durumda Kralın en büyük oğlu II. Georgios düşünülmüştü. Fakat Georgios'un zihniyetinin babasından farklı olmaması; ama en önemlisi Alman hayranlığı ile tanınması Kralın ortanca oğlunun tahta geçirilmesini gündeme getirmişti. Dolayısıyla tahta en uygun aday garantörlük anlaşması gereği Konstantinos'un ikinci oğlu Aleksandros olarak belirlendi. Garantör güçlerin temsilcisi Fransız Senatör Charles Celestin Jonnart'a herhangi bir direniş karşısında askerî güç kullanma yetkisi verilmişti. Üstelik Antant, Kasım Olayları aksine, bu sefer oldukça planlı bir program hazırlamıştı. Tüm baskı ve tehditler karşısında Kral Konstantinos 11 Haziran'da istifa etmeden tahttan feragat etti.[247] 12 Haziran 1917'de tahtını oğlu Aleksandros'a bırakıp İsviçre'ye gitti. Kralın istifa etmeden tahtı bırakması aslında Aleksandros Zaimis'in Krala öğütlediği kurnazca bir manevraydı. Zira 1920'de yeniden tahta çıktığında yerini devrettiği oğlundan istifa engelini aşarak kolayca geri alacaktı.[248] Konstantinos'un istifa ettiği gün Antant ilk icraat olarak Yunanistan'a uyguladığı ticari ambargoyu sona erdirdi. Konstantinos'un devrilmesi ardından, Selanik'te bulunan ve siyasi faaliyetlerini Selanik Geçici hükûmeti aracılığıyla sürdüren Venizelos, 27 Haziran 1917 tarihinde "yabancı süngülerin"[249] desteğiyle Atina hükûmetinin yeni başbakanı olarak hükûmeti kurmakla görevlendirildi. Venizelos hükûmeti Merkezî Devletler ile diplomatik ilişkilerini hemen kesti. Selanik ve Atina ayrımlarından kurtulan Yunanistan'ın savaş durumunu resmîleştirdi. Buna göre Selanik Geçici hükûmeti'nin 24 Ekim 1916'da yapmış olduğu savaş ilanı geçerli kabul edilmişti.

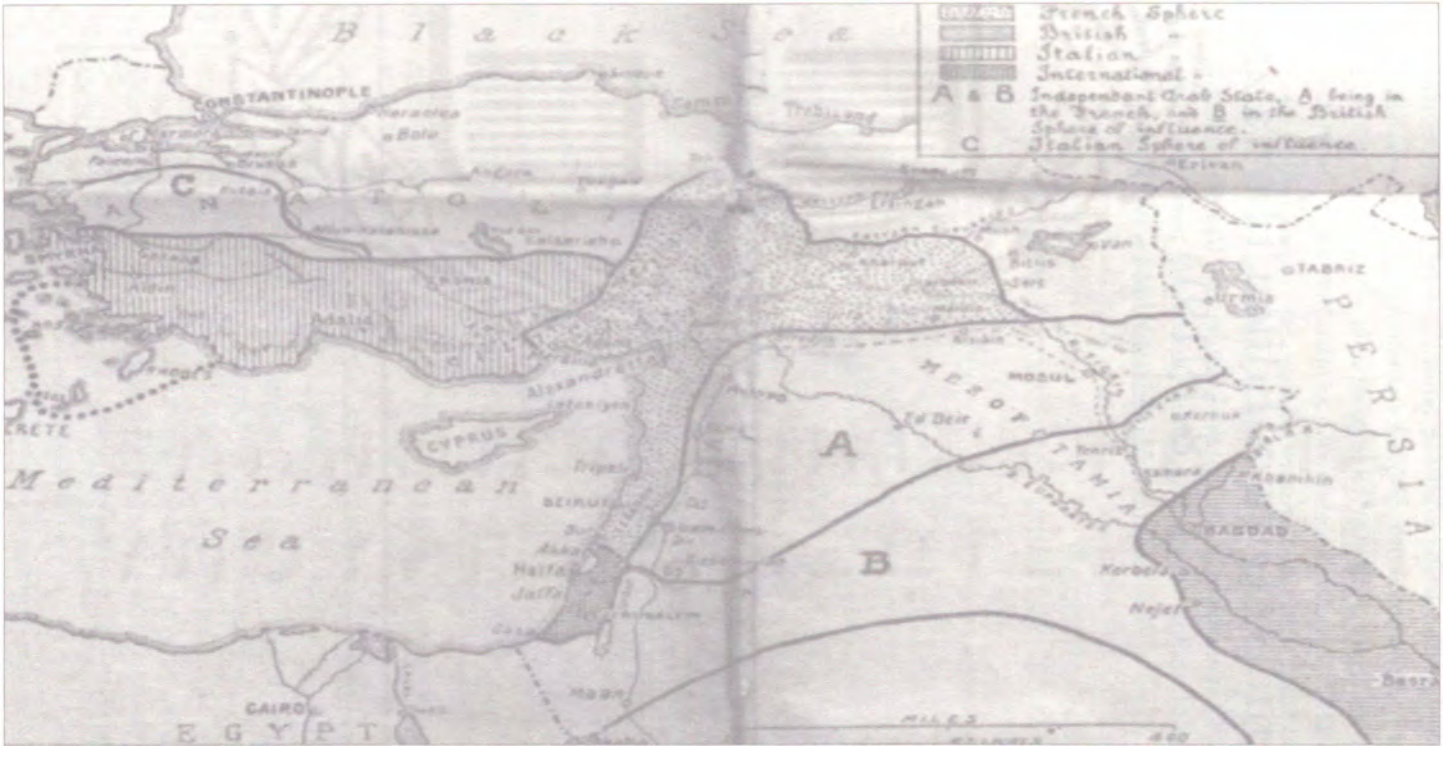
Venizelist hükûmetin aldığı ilk önlem Yunanistan'da Venizelos yanlısı bir parlamento kurmaktı. Venizelos ve Antant, hem yeni Venizelist hükûmeti hem de Aleksandros'un krallığını meşrulaştırmak için, Haziran 1915'te seçilen ve Konstantinos tarafından anayasaya aykırı olarak feshedilen parlamentonun yeniden canlandırılmasına karar vermişlerdi. Zira savaş durumu ve Liberal Parti'nin kaybetme olasılığı yeni bir genel seçimin yapılmasında tedirginlik oluşturmuştu. Ülkenin bir kısmı düşman işgali altındayken Selanik Ulusal Savunma Ordusu'na kayıtlı sadece altmış bin seçmen vardı. Liberal Parti'nin bu argümanlarına, Eski Bölgelerin halk oylaması sonuçları da eklendiğinde Venizelistlerin genel seçimlerde başarılı olmaları kuşkuluydu. Sonuçta Haziran 1915 "ölü" meclisini tekrar canlandırmaya yönelik farklı bir formül bulundu. Venizelos, 19 Aralık 1915 tarihinde yapılan seçimleri yasadışı görmüş ve tanımamıştı. Çünkü bu seçimde Venizelistler çekimser kalmış ve sadece Kralcı vekiller meclis içinde görev almışlardı. Dolayısıyla Aralık 1919 seçimlerini anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle tanımayan Venizelos, 1917'de yeni bir seçime gitmek yerine Liberal Parti üyelerinin çoğunlukta olduğu 12

Haziran 1915 tarihinde yapılan ikinci seçimi yasal kabul etmiş; bu seçim sonuçlarına göre parlamentoyu faaliyete geçirmişti. "Lazarus Meclisi"[250] olarak adlandırılan bu meclis, yeni bir oluşum olmayıp bir nekro-dirilişin sonucunda kurulduğu için Lazarus[251] adını almıştı. Lazarus Meclisi, Kasım 1920 seçimlerine kadar Yunanistan'ın yasama organını oluşturmuştu. [252] Venizelos, Lazarus Meclisi'nin 26 Ağustos 1917 tarihli oturumunda, 198 milletvekilinin 188'inden güven oyu almayı başardı. Metaksas, Gounaris, ve Dousmanis'in de aralarında bulunduğu otuza yakın muhalif grup Fransızların gözetimi altında kalacak şekilde Korsika'ya gönderildi. Müttefik Devletlerin düşmanı olmak ile suçlanan muhalifler yeni hükûmetin aldığı önlemler kapsamında sürgüne gönderilince muhalefet partileri lidersiz kalmıştı. Bu sayede yeni hükûmet kamu alanında yaptığı köklü değişimle Kralcılık "hastalığını" yok edip Venizelist rejimi kökleştirmeye çalıştı. Öncelikle Kralcı hükûmet döneminde işten atılan yargıç ve savcılar göreve iade edildi. Memurlar arasında ciddi bir temizliğe girişildi ve pek çok anti-Venizelist memur işten çıkarıldı. Yeni hükûmet ordu ve kamu birimlerini Venizelos'a karşı olan tüm unsurlardan temizlemişti. Hatta ordunun Kralcı askerlerden arındırılması o kadar paranoyak bir hale dönüşmüştü ki bazı komutanlar askerlerin kişisel eşyalarını karıştırarak onlara ideolojik fişleme yapmışlardı. Örneğin orduda Venizelist bir teğmen Kralcı olduğu şüphesiyle bir askerin defterine el koymuştu. Askerin defterinde Kral ile ilgili satırlara rastlamış ve onu hainlikle itham ederek cezalandırılmasını sağlayacağı tehdidinde bulunmuştu.[253] Venizelistler Kralın adının dahi anılmasına tahammül edemiyorlardı. Yunanistan'daki "Ulusal Bölünme"nin etkilediği bir diğer alan da Yunan Kilisesi idi. Bölünmekten kurtulamayan Ortodoks Kilisesinde özellikle Venizelos'un aforoz edilmesi gibi olaylara karışan Atina ve Larissa başpiskoposlarının yargılanmaları için dinsel mahkemeler kuruldu; bazıları da ıssız manastırlara kapatıldı. Atina Başpiskoposluğuna Venizelos'a yakınlığı ile bilinen Meletios Metaksakis getirildi.[254]

Sonuç olarak, Venizelos rejimi, niyetleri ne olursa olsun, kurbanları ve daha genel çerçevede Kralın en büyük destekçileri olan Eski Bölgeler tarafından "tiranlık", daha ılımlı haliyle "parlamenter diktatörlük" ile tanımlanmıştı.[255] Liberaller ise ordularıyla, yöneticileriyle Atina ve Selanik şeklinde ikiye ayrılmış bir ülkeyi yeniden bir araya getirebilmek için bazı düzenlemelerin yapılmasını doğal buluyorlardı. Lakin totaliter eğilimi deneyimleyen Yunan halkı, alınan tüm önlemlere rağmen Konstantinist ruhun sarsılmasına izin vermedi. Yunanistan'daki her siyasal çözülmede "ötekiler" kendi misilleme dönemlerini bekleyerek sistemi daha dejenere bir yapıya büründürecekti. Şimdi iktidar Venizelistlerin elindeydi. Kralcılar gelene kadar da kendi kurallarını diğerlerine dayatmakta bir sakınca görmüyorlardı. Kralcılar ise kum saatini tersine çevirip beklemeye başlamıştı. 1917 Haziran'ında Venizelos'un başbakan olması

Yunanistan'da bu döneme kadar süren tarafsızlık politikasını sona erdirmişti. Yunan Başbakan, tüm Yunanistan'da seferberlik ilan ederek Antant güçleriyle birlikte Büyük Savaş'ta aktif şekilde yerini aldı.[256] Özellikle Mayıs 1918'de, Skra tepelerinde Almanlara ve Bulgarlara karşı kazanılan "Skra zaferi"[257] Büyük Savaş sona erdiğinde Yunanistan'ı kazananların masasına oturtacak askerî bir üstünlüktü. Kasım 1918'de savaş bitip kartlar yeniden dağıtılmaya başlandığında masaya yeni bir oyuncu daha oturacak; sadece altı ay Makedonya Cephesi'nde Antant'a destek veren Yunanistan, restini gördüğü Antant'ın "Royal Flush" elinden cazip bir kartın kendisine verilmesini isteyecekti.

Yeniden Dizayn Edilen Haritalar (1918-1919)

Yunanistan'ın Londra Büyükelçisi Kaklamanos tarafından Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na 11 Ocak 1920 tarihinde gönderilen 5583 protokol numaralı telgrafta *Manchester Guardian* gazetesinde yayımlanan ve Türkiye'nin paylaşılması ile ilgili gizli antlaşmayı gösteren haritadan bahsedilmektedir. Söz konusu harita İngiltere, Fransa ve İtalya arasında 26 Nisan 1915 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması'na göre İzmir'in İtalyanlara verildiğini göstermektedir.
ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ, ΚΥ 1919, Φάκελος 2, Υποφάκελος 3 «Φάκελος Κατοχής Σμύρνης» [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarihi Arşivi]

Doğu Sorunu ve Diplomatik Arka Plan
Büyük Pazarlık

1919 ve 1920'nin ilk aylarında Büyük Savaş'ın galiplerini temsil eden devlet adamları yenilgiye uğratılan ülkelere uygulanacak barış koşullarının çerçevesini belirlemek amacıyla Paris, Londra ve San Remo gibi büyük şehirlerde bir araya gelerek çeşitli müzakereler gerçekleştirdi. Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan ile barış koşullarını belirleyen antlaşmalar içinden Osmanlı İmparatorluğu ile imzalanan antlaşma, mesaisi en uzun olandı. Bunun nedeni Paris Barış Konferansı'nda bir araya gelen siyasilerin realpolitik tutumlarıydı. Delegelerin kişisel çatışmaları ve önyargılarıyla beslenen geleneksel imparatorluk hırsları ve ulusal rekabetler, Batılı güçlerin liderleri arasındaki görüşmelerin seyrini doğrudan etkilemişti.[1] Paris'teki toplantı masalarında Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıl emperyalizminin dişlileri arasına alınıp fütursuzca parçalanmaya çalışılıyordu. Sevr Antlaşması olarak bilinen ve Türkiye ile ilgili sözde barış koşullarını saptayan bu yıkım antlaşmasının perde arkasında Büyük Güçlerin Osmanlı topraklarını paylaşma projesi vardı. Sevr'in temelleri Merkezi Devletlere karşı savaşmış veya savaş ilan etmiş otuz iki devletin katıldığı Paris Barış Konferansı'nda atılmıştı. Sevr Antlaşması aslında Büyük Savaş'ın bir neticesi olmakla birlikte Mondros Mütarekesi sonrasında ortaya çıkan yeni sürecin de devamı niteliğindeydi. Mondros Mütarekesi Osmanlı İmparatorluğu'nun fiili sonu olsa da Sevr Antlaşması bu sonucu savaşı kazananların tek yönlü hukuk yargıları içinde tanımlaması demekti. Büyük Savaş süresince Antant'ın gizli yürüttüğü tüm müzakereler ve gizli antlaşmalar Sevr'in ilk taslağı olarak Avrupa'nın 19. yüzyıldan itibaren süregelen Doğu Sorunu'na getirdiği farklı çözüm arayışıydı.

Fransız tarihçi Albert Sorel'e göre "Doğu Sorunu" Türklerin Asya'dan Avrupa'ya girdiği tarihle başlamıştı. Osmanlı'nın Gelibolu Yarımadası'na çıkmasıyla ortaya çıkan Doğu Sorunu başta Türklere karşı Avrupa topraklarının korunmasaydı. Ancak 1683 Viyana bozgunundan sonra bu mesele Türkleri Avrupa topraklarından atabilmek yönteminde gelişmişti. Türkleri Avrupa'dan atmak için her dönem farklı tasarılar planlanıp uygulanmaya çalışıldı. Öyle ki 1281-1913 yılları arasında Doğu Sorunu ile ilgili yaklaşık yüz proje Türk İmparatorluğu'nun paylaşılması üzerine tasarlanmıştı.[2] Bu projelerin iki

hedefinden biri Haçlı Savaşları'ndan sonra Türklerin eline geçen ve Hristiyan dünyada mukaddes kabul edilen yerleri geri almak; diğeri de Avrupa topraklarının büyük kısmını zapt eden Türkleri Avrupa topraklarından atmaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması için yüzyıllardır planlanan çeşitli saldırılar ve projeler, Papa X. Leon ve Papa V. Pius örneklerinde olduğu gibi, ekseriyetle Hristiyan Batı'nın genel çıkarlarını gözeten planlardı. Öte yandan I. François, XIV. Louis, Büyük Petro, Büyük Katerina, II. Josef, Napolyon Bonapart ve I. Aleksandr[3] gibi hükümdarların daha ziyade kişisel çıkarlarını göz önünde tutan projeleri de vardı. Ancak ister Hristiyanlık adına olsun isterse kişisel menfaatler uğruna olsun ortak amaç Osmanlı Devleti'nin siyasal ve iktisadi parçalanmasını gerçekleştirmekti.[4] Altı yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılma projeleri hazırlandı. Avrupa hükûmetleri Osmanlı'nın yıkılmasına dair farklı formüller geliştirmekten hiç vazgeçmedi.

18. yüzyılın sonuna gelindiğinde çağın güçlü ülkeleri arasına katılan Rusya, Fransa ve İngiltere karşılarında ortak bir sorun bulmuştu. Gerilemekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği 19. yüzyıl başlarında artık Doğu Sorunu'nun amacını da değiştirecekti. Doğu Sorunu, bu dönemde, Türkleri Avrupa topraklarından Asya'ya atmak gibi bir amaca hizmet etmiyordu. Zira böyle bir sonuç, yeni koşullar düşünüldüğünde çoktan bir çözüm yolu olmaktan çıkmıştı. Çar Petro'nun ülkesine kazandırdığı Boğazlardan Akdeniz'e inme politikası, birbirine rakip olduğu halde Fransa ve İngiltere'yi Orta Doğu'daki ekonomik çıkarlar açısından Rusya'ya karşı birleştirmişti. Bu bağlamda Doğu Sorunu'nun görünümü de değişmiş ve Osmanlı yönetimine son verme *ideası* istenilen hedefe ulaşılmayacağı için geçerliliğini kaybetmişti. İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı topraklarını aralarında pay edemedikleri gibi hiçbiri diğerinin İstanbul'a tek başına hâkim olmasına rıza göstermiyordu. Sonuç olarak 1869'da Süveyş kanalı açılıncaya kadar "kuvvetler dengesi" ilkesi içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun statükosunun sürdürülmesine karar verildi. Oysa değişen koşullara göre esnekliği bulunan diplomasi ve jeopolitik gelişmeler 19. yüzyılda Büyük Güçlerin siyasalarının da farklılaşmasına neden oldu. Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte İngilizler artık Boğazları değil, Kıbrıs ve Malta suları arasındaki bölgeyi çıkarları açısından önemli görüyordu. Öyle ki İngiltere'nin Mısır Hidivi İsmail'in iflası sonucunda Süveyş Kanalı'nın %75 hisse senetlerine sahip olan İngilizler, 1895 yılında İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile hiçbir ilgisi olmadığını söyleyecekti. Fakat 19. yüzyılın klasik denge politikasında ihtisaslaşmış Osmanlı diplomatları Berlin Kongresi'nden sonra kendilerini destekleyecek yeni bir güç olarak 1871'de Fransa'yı yenerek ağırlığını ortaya koyan Almanya'ya yanaşmıştı.[5] Üstelik Almanya'nın kurucusu Şansölye Bismarck Doğu Sorunu ile yakından ilgilenmiyordu.[6] Şayet şartlar elverseydi Osmanlı İmparatorluğu'nu İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya arasında paylaştırıp kendisine de bu pazarlık

karşılığında Avrupa'da başka olanaklar hazırlamayı tercih ederdi. Mevcut şartlar gereği 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı ile Almanya arasında gizli ittifak yapılmasında başrol oynayan Harbiye Nazırı Enver Paşa bir taraftan Karadeniz'de Rusya'ya karşı savunma diğer taraftan Ege'de Yunanistan'a karşı üstünlüğü ele geçirme politikasında Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğini Almanya'nın zaferine bağlamış; ancak varsayımları doğru çıkmamıştı. General Ludendorf'un 50 tümenle Paris'i almak üzere 15 Temmuz 1918'de Reims'ten giriştiği taarruz üç gün içinde geri püskürtülmüş; İkinci Marne Muharebesi'nden sonra Almanların 2. Ordusu (2. Armee) yok olmuştu. Batı Cephesi'ndeki durum Müttefik ordusunun Eylül ayında Alman topraklarına taarruzu ile sonlandı. Almanlar savaşı kaybettiklerini anlayınca, düşman kuvvetleri topraklarına girmeden mütareke istedi.[7]

Büyük Savaş'ın kaybedenlerinden biri olan Osmanlı Devleti ile 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması da Doğu Sorunu konusunda galip taraf Antant'ın masaya yatırdığı önemli bir pazarlık konusuydu. Bu pazarlığın bir yönünü savaş sırasında yapılan gizli antlaşmalar oluşturuyordu. Nitekim 19. yüzyıl Avrupası'nda diplomatik görüşmelerin ve entrikaların büyük bir bölümünün kaynağını Doğu Sorunu'na bağlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi oluşturuyordu. Büyük Savaş sırasında Müttefik devletlerin açık ya da gizliden yürüttüğü birçok anlaşmanın başlığında Doğu Sorunu'na getirilecek yeni çözüm arayışları vardı. Büyük Savaş sırasında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında gerçekleşen müzakereler neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmaya yönelik bazı gizli antlaşmalar imzalanmıştı. İlk antlaşma Üçlü İtilaf arasında Mart-Nisan 1915'te imzalanan İstanbul (Boğazlar) Antlaşması idi. Yine İngiltere ve Fransa arasında 9-16 Mayıs 1916'da imzalanan Sykes-Picot Antlaşması; İtalya ile 26 Nisan 1915'te imzalanan Londra Antlaşması ve 19-21 Nisan 1917'de imzalanan Saint Jean de Maurienne Antlaşması, Anadolu ve Orta Doğu'nun paylaşılmasına yönelik gizli ittifaklardı. Bu gizli antlaşmaların arka planında, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan Büyük Savaş'a kadar geçen sürede Avrupa devletlerinin kendi aralarında cereyan eden emperyalist hesaplaşması vardı. Bilhassa 19. yüzyılda Büyük Devletler Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı alanlarında güç mücadelesine girmiş ve imparatorluk topraklarının taksim planında gizli müzakereler yürütmüştü. Örneğin Boğazlar üzerinde İngiliz-Rus mücadelesi; Balkanlar üzerinde Avusturya-Rusya mücadelesi; Mısır üzerinde İngiliz-Fransız mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu topraklarında İngiliz-Alman mücadelesi büyük güçlerin hegemonik yarışında belli ittifak gruplarının oluşumunu zaruri kılmıştı. Öncelikle Çarlık Rusya'nın Türk Boğazları ve İstanbul üzerindeki emelleri II. Katerina döneminden beri Rus dış politikasının önemli dinamiklerinden biriydi. Ancak Rusya'nın Türk boğazlarını ele geçirerek

Akdeniz'e inme arzusu bilhassa 19. yüzyıl İngiliz siyasetinde endişeyle karşılanmıştı. İngiltere, Hindistan ile bağlantısını sağlayan imparatorluk yolunun güvenliğini korumak için her vasıtayı kullanarak Rusya'nın önünde engel oluşturmuş; Osmanlı Devleti'ni de Hindistan ve Hindistan yolunun kara ve deniz yolu güzergâhının güvenliğinde tampon olarak kullanmaya çalışmıştı. İngilizlerin Osmanlı Devleti'ni Kırım Savaşı'nda desteklemesinin altında Asya'da bir Rus üstünlüğünü dengeleme amacı bulunuyordu.[8]

15. yüzyılın sonunda bir kara devleti olarak kurulan Rus Çarlığı'nın ilk başta denizlerle herhangi bir bağlantısı yoktu. Dolayısıyla Rus Çarlığı'nın deniz kıyılarına ulaşabilmesi için topraklarını Baltık Denizi ve Karadeniz olmak üzere iki istikamette genişletmesi gerekiyordu. Fakat her iki istikamette de Rusya'nın karşısına birer engel çıkıyordu: Baltık Denizi için İsveç; Karadeniz için de Osmanlı Devleti'ne bağlı Kırım Hanlığı. Rusya 1699 Karlofça Antlaşması ile Azak Kalesi'ni alarak Karadeniz kıyılarına ilk defa ayak basabilmişti. İsveç ile 1721'de imzaladığı Nystad Barışı, Rusya'nın Baltık kıyılarına çıkabilmesini sağlamıştı. Böylece Rusya, 18. yüzyılın tamamında, hem Kafkaslar hem de Balkanlar doğrultusunda Karadeniz kıyılarını genişletmeyi başarabilmişti. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Rusya, dış politikasını İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının ele geçirilmesi yönünde belirledi. Özellikle 19. yüzyılın başında İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'deki rekabetlerine son vermesi Rusya'yı Boğazlar konusunda daha özgür kılmıştı.[9] Rusya'nın Boğazlar politikasına paralel olarak yürüttüğü diğer bir politika da Balkanlar idi. Eğer Rusya Balkan Yarımadası'na hâkim olursa Ege Denizi ve Akdeniz'e kolaylıkla inebilecek dolayısıyla Boğazlar üzerinde bir baskı yaratabilecekti. Öte yandan Rusya'nın gerek Boğazlar gerekse Balkanlar'daki faaliyetleri 19. yüzyılda İngiliz siyasetiyle taban tabana zıt yöndeydi. Bu sebeple İngiltere, Rusya'nın Boğazlardan Akdeniz'e inmesinin önünü kesmek amacıyla Osmanlı Devleti'nin statükosunu korumaya dair bir siyaset benimsemişti. Aynı zamanda İngiliz dış politikası açısından bir diğer mühim sorun Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 1798 yılında imzalanan ittifak antlaşmasıydı. Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi üzerine yapılan bu ittifak sonucunda Rus savaş gemileri Boğazlardan serbestçe geçiş hakkını elde etmişti. 1805'te yapılan ikinci antlaşma, Rusya'nın elde ettiği bu hakkı devam ettirmekle birlikte Boğazları başka devlete karşı Osmanlı Devleti ile birlikte savunmayı gerektiriyordu. Yine 1833 yılında imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması, Rusya'ya karşı herhangi bir saldırı gerçekleştiğinde Osmanlı Devleti'nin Boğazları kapatmasını öngörüyordu. İşte Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan tüm bu antlaşmalar İngiltere'yi endişelendiren gerekçelerin alt yapısını oluşturmaktaydı. İngiltere, barış dönemlerinde başka devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi konusunu Osmanlı Devleti'nin yetkisinden çıkartıp milletlerarası bir statüye bağlamak amacındaydı. Nitekim 1841 yılında

bütün Avrupa devletlerinin imzaladığı Boğazlar Sözleşmesi ile İngiltere bu konuda bir adım atarak, Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesini ve böylece Akdeniz'e inmesinin önünü kesmişti.[10] Ne İngiltere ne de Fransa ulusal çıkarlarını tehdit eden Çarlık donanmasının Akdeniz'de varlık göstermesini istiyordu. Bu doğrultuda İngiltere, imparatorluk yolunun güvence altına alınması bahanesiyle 1878'de Kıbrıs'ı, 1882'de de Mısır'ı işgal etti.

19. yüzyılda Avrupa'daki kuvvet dengesinin değişmesi gitgide zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni bir denge politikası oluşturmasını zaruri kılmıştı. Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı'da merkezî hükûmetin durumu bir yandan asi derebeyleriyle etnik ve dinî toplumların isyanları, diğer yandan yabancı devletlerin sistematik tahrikleri ile büsbütün güçleşmişti.[11] Kendisine yöneltilen her tür iç ve dış tehdide karşı Osmanlı'nın varlığını koruyabilmesi başka bir devletle ittifak ya da başka bir güce dayanma politikasını gerektiriyordu. Bu noktada 1791-1878 dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nun Rus ve hatta Napolyon tehlikesine karşı dayanak olarak İngiltere'yi benimsemesini gerektirmişti. Elbette bu dayanak İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu sübvanse etmesiyle mümkün olabilirdi. İngiltere, gözünün nuru Hindistan'ı ne pahasına olursa olsun korumak istiyordu. Dolayısıyla İngiltere'nin Hindistan konusunda izlediği politika gereği Osmanlı İmparatorluğu'nun lehine bir siyaset izlenmesi şarttı. Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sonunda Fransa'dan Hindistan'ı alan İngiltere için bu sömürge, ekonomik manada kritik önemde olduğu kadar İngiliz politikasının da özünü oluşturmaktaydı. İngiltere'nin Hindistan'a açılan kapısı İmparatorluk Yolu olarak tanımlanan Mısır, Akdeniz ve Cebelitarık Boğazı'ndan geçiyordu. Oysa Rusya'nın Boğazlara yerleşme talebi İngiltere'nin İmparatorluk Yolu'nda ciddi bir tehlike doğuracaktı. Şayet Rusya Akdeniz'e inerse İngiltere'nin Hindistan'a giden yolu kesilebilirdi. Bu nedenle İngiltere 1791 yılından itibaren Rus tehdidine karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruma politikası benimsemişti. Diğer taraftan 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi, Hindistan ile bağlantısını kesmesi nedeniyle İngiltere'yi telaşa düşürdü. Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi İngiltere dışında Rusya'yı da rahatsız etmişti. Çünkü Napolyon'un Mısır'dan sonra Suriye'yi işgal edip kuzeye doğru ilerlemesi Osmanlı İmparatorluğu'nun zapt edilmesiyle neticelenebilirdi. Oysa Rusya Boğazları ele geçirme noktasında zayıf bir Osmanlı'yı güçlü bir Fransa'ya tercih ediyordu. Sonuç olarak Osmanlı Devleti ile ittifak kuran İngiltere ve Rusya, Napolyon'u Mısır'dan çıkarttı. 1882 yılında Mısır'ı işgal eden İngiltere Afrika'nın kuzey ucuna da böylece yerleşebilecekti.

Fakat 20. yüzyıla gelindiğinde İngiliz siyaseti farklı bir boyut kazandı. İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu Rus tehdidine karşı koruma politikası, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı akabinde sona ermişti. Zira iyice güçten düşen Osmanlı İmparatorluğu'nu korumak İngiltere için beyhude bir

çabaydı. Er ya da geç bu imparatorluk yıkılacaktı. İngiltere, Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın yıkmasını ve bölgede söz sahibi olmasını istemiyordu. Nasıl olsa Osmanlı İmparatorluğu yıkılacağına göre bunu İngiltere yapmalı ve yıkıntıları üzerine de ya kendisi ya da kendisine bağlı, hiç olmazsa kontrolü altında, bağımsız bir devlet yerleşmeliydi. İşte 1878'den beri İngiltere'nin Ermenileri kışkırtması Rusya'nın Anadolu'ya girmesini engellemek amacıyla hazırlanmış bir İngiliz oyunuydu. İngiltere'nin Osmanlı'yı yıkmak için takip ettiği diğer bir yol ise Osmanlı İmparatorluğu'nun stratejik noktalarına bizzat kendisinin konuşlanma kararıydı. 1878'de İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak Kıbrıs'a yerleşmesi bu politikanın bir sonucu olarak hem Ege Denizi'nin Akdeniz'e açılan kapısını, hem Doğu Anadolu'yu hem de Süveyş Kanalı'nı tek bir merkezden kontrol edebilme imkânı sağlamıştı. Artık İngiltere ve Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı için iki büyük tehlikeydi. Bilhassa 1907 yılında imzalanan İngiliz-Rus Antlaşması iki devlet arasındaki ilişkileri yenileyerek Boğazlar konusundaki mücadeleyi sona erdirmişti. Hatta 1903 yılında İngiliz Savunma Komitesi ve Donanma İstihbaratı, Boğazlar ile İstanbul'un Ruslar tarafından işgal edilmesinin İngiltere'nin Akdeniz güvenliği açısından çok şey değiştirmeyeceğini raporlamıştı. İngiltere'nin bu yaklaşımı Çarlık Rusya'yı Akdeniz'den uzak tutmak için sürdürdüğü güvenlik odaklı dış politikanın değiştiğinin göstergesiydi.[12] Her iki devletin Büyük Savaş'a aynı ittifakta katılmaları Boğazlar meselesinde Rusya'nın amaç ve isteklerinin kâğıt üzerinde bile olsa gerçekleşmesini sağlayacaktı.

Dengelerin değişmesi ile ortaya çıkan bu son durum Osmanlı Devleti'nin yeni bir dayanak aramasına neden oldu. II. Wilhelm Almanya'sı yeni bir denge unsuru olarak 1888-1918 yılları arasında Osmanlı-Alman ittifakını ortaya çıkardı. Şansölye Bismarck'ın aksine dünya politikası izleyen imparator II. Wilhelm, Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler kurma yolunu tercih etti. Bu sayede Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na kadar uzanan toprakları üzerinden İngiltere'nin İmparatorluk Yolu'nu kesebilecekti. Özellikle Basra Körfezi'ne çıkmak amacıyla Osmanlı toprakları içinde projelendirilen Berlin-Bağdat demir yolu İngiltere cephesinde endişeyle karşılanmıştı. Almanya'nın Osmanlı Devleti ile oluşturduğu yeni denge politikası Osmanlı Devleti'nin yönünü Almanya tarafına çevirmişti. Bu ittifak ile Osmanlı, 1912-1913 Balkan Savaşları'nın kayıplarını giderebilmeyi ve ekseriyetle bu savaş sonucunda ele geçirdiği Anadolu'yu çevreleyen Ege Adaları ile Megali İdea'yı "İyonya"ya taşımak amacında olan Yunanistan'ın Helenizm rüyalarına son vermeyi hedefliyordu. Bu da ancak Ege Denizi'nde kesin bir üstünlük sağlamakla gerçekleşebilirdi. Fakat ne Londra ne de Paris, Yunanistan'a karşı İstanbul'a bir güvence verme niyetindeydi. Boğazlara yapılacak bir Rus saldırısı İngiltere ve Fransa nezdinde artık çok önemli görülmüyordu.

Dolayısıyla bu durumu kendi lehine çevirmek isteyen Rusya, dış politikasında Boğazlar konusuna daha fazla yoğunlaşmıştı.[13] Özellikle General Liman von Sanders'in komutasında bir Alman askerî heyetinin Kasım 1913'te İstanbul'a gelmesi ve 1. Kolordu Komutanlığı'na tayin edilmesi Rusya'yı telaşlandırmıştı. Almanya'nın İstanbul'da kazandığı nüfuz Rusya'nın İstanbul üzerindeki emelleri için tehlikeli görülüyordu. Bu tehlikenin tesiri ile Rusya, Boğazları ele geçirmeye yönelik hazırlıklar yapmaya başladı. Zira Rusya, Türk Boğazlarına hayati derecede ihtiyaç duyuyordu. Ayrıca 1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı'nda İtalyan donanmasının Çanakkale Boğazı'nı ablukaya alması üzerine Babıali'nin Boğazları tüm ticaret gemilerine kapatmak zorunda kalması tarım ihtiyacının %40'ını Karadeniz'den sağlayan Rusya'ya büyük zarar vermişti. Bu durum Petrograd'a Boğazları işgal için bir gerekçe hazırlamıştı. Tek yol Rusya'nın Boğazları kendi egemenliği altına almasıydı. Hedefine ise ya dolaylı yollardan ya da direkt savaşarak ulaşmayı planlıyordu.[14] Rusya'nın doğudaki liman kentlerinden Arhangelsk ve Vladivostok'un kışın donmaları, açık denizlere olan uzaklıkları ve jeo-stratejik yetersizlikleri Rusya'nın Boğazlar konusuna ehemmiyetle yaklaşmasının başka bir nedeniydi. Baltık limanlarının Alman donanması tarafından bloke edilmesinden dolayı batıdaki tek deniz çıkışı Türk Boğazları idi. Anlaşıldığı üzere bir taraftan Karadeniz'de Rusya'ya, diğer taraftan Ege'de üstünlüğü ele almak için Yunanistan'a karşı savunma stratejisi belirleyen Osmanlı Devleti'nin Almanya ve müttefikleri yanında yer almaktan başka çaresi kalmamıştı.

Büyük Savaş başladıktan kısa bir süre sonra Rusya, Boğazlar ve İstanbul ile ilgili emellerini hayata geçirmek için çeşitli planlar yapmaya başladı. Halihazırda tarafsız olan Osmanlı Devleti'nin mevcut durumunu devam ettirmesi Rusya'nın güvenlik ve ekonomik politikaları açısından oldukça önemliydi. Şayet Osmanlı Devleti savaşa girerse Rusya'ya kıyasla daha güçlü olan Avusturya ve Alman savaş gemileri Boğazlardan Karadeniz'e gelerek Rus donanmasını yok edebilir ve böylece Rusya'nın Kafkaslarla bağlantısını tehlikeye düşürebilirdi. Bununla birlikte Rusya, Batı Cephesi'ne daha fazla asker göndermek niyetindeydi. Oysa tarafsız bir Osmanlı Devleti'nin varlığı kuvvetlerin bölünmemesi noktasında kritik önemdeydi.[15] Ancak Antant Güçleri tarafından Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını sağlama çabası İngilizlerin takibinden kaçarak Osmanlı sularına giren Goben ve Breslau adlı iki Alman kruvazörünün 10 Ağustos 1914'te Çanakkale'ye sığınması ile sona erecekti. Osmanlı Devleti'nin tarafsız devlet statüsüyle bu gemileri enterne etmesi gerektiği halde buna riayet etmemesi; üstelik iki savaş gemisine Türk bayrağı çekip Yavuz ve Midilli adlarıyla Osmanlı donanmasına katması[16] Britanya'nın Akdeniz filosunun büyük bir bölümünü Çanakkale Boğazı'na ve güney Anadolu kıyılarına yerleştirmesiyle sonuçlandı. Antlaşmalara göre Akdeniz'in tamamında Antant Güçleri'nin

donanma faaliyetlerinin sözde komutası Fransa'nın elinde olsa da aslında Doğu Ege, yalnızca Britanya komutası altında bir bölge haline gelmişti.[17]

Osmanlı Devleti ile Britanya arasında Boğazlarla ilgili ilk kriz 25 Eylül 1915 tarihinde patlak verdi. Britanya Deniz Kuvvetleri Çanakkale Boğazı girişinde devriye gezen filosuna gizli Alman gemileri olabileceği gerekçesiyle, Osmanlı bayrağı taşıyan tüm gemileri durdurma ve arama yetkisi vermişti.[18] İngiliz hükûmetinin söz konusu arama kararı bir nevi tarafsız Osmanlı Devleti'nin İngilizler tarafından ablukaya alınması anlamına geliyordu. Nitekim hemen ertesi gün, Britanya devriye filosunun Çanakkale Boğazı'ndan yeni çıkmış bir Osmanlı torpido botunu durdurup geri göndermesi İngiliz kuşatma politikasını doğrulamaktaydı. Britanya'nın bu kararına cevap olarak Enver Paşa 1 Ekim'de Meclis-i Vükela'nın onayını almadan Boğazları tüm ticaret ve savaş gemilerine kapatmış; girişe de mayın döşetilme emri vermişti.[19] Osmanlı Devleti'nin bu hamlesi ilk olarak Rusya cephesinde olumsuz etkisini gösterdi. Zira Ruslar Uzak Doğu'da St. Petersburg'dan 10.500 kilometre uzaklıktaki Vladivostok ve yılın büyük kısmında buzla kaplı olan kuzeydeki Archangel dışında dış dünya ile deniz iletişimini bu şekilde kaybetmiş oluyordu. Sivil gemilerin dahi Boğazlardaki seyrüseferinin engellenmesi Rusya'nın ticaretini zor duruma düşürmüştü. Hatta Rus hububat sevkiyatının kapanması Orta Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu gıdayı temin edememesi noktasında Britanya ve Fransa'yı zora sokmaktaydı.[20] Dolayısıyla başta Rusya olmak üzere Antant Güçleri, Türk Boğazlarına hayati derecede ihtiyaç duyuyordu. Boğazların kapatılmasından sonra Rusya, İstanbul ve Boğazlar konusunda daha ısrarcı bir tutum sergiledi. Fakat Rusya'nın asıl adımı Osmanlı Devleti'nin 2 Kasım 1914 tarihinde Merkezî Güçler safında savaşa katılması ile atılmıştı. Çar II. Nikola, Türk Boğazları ve İstanbul konusundaki yüzyıllık Rus hayalinin artık hayata geçirilebileceğini düşünerek İngiltere ve Fransa nezdinde zemin yoklaması yapmış ve her iki müttefikinden olumlu cevap alınca 4 Mart 1915'te İngiltere ve Fransa'ya verdiği notalarla İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını, Marmara Denizi'nin batı kıyılarını, Midye-Enez çizgisine kadar Güney Trakya'yı İstanbul Boğazı'nın doğu kıyısını, Sakarya Nehri ve İzmit Körfezi'nin sonradan tespit edilecek bir noktası arasında kalan toprakları, Marmara Denizi'ndeki adaları talep etmişti. Her ne kadar Rusya'nın bu talepleri iki ülkenin hoşuna gitmemiş olsa da İngiltere 12 Mart 1915'te ve Fransa da 10 Nisan 1915'te verdikleri notalarla Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar konusundaki isteklerini kabul etmişlerdi.[21] Üç Büyük devlet Osmanlı İmparatorluğu'nu önce yıkmak, daha sonra topraklarını paylaşmak amacıyla güç birliği içine girdiler. Elbette Babıali'nin İngiltere, Fransa ve Rusya'yı karşısına alması önceki yüzyılların politik görüntüsüyle tamamen uyumsuzdu. Lakin böyle bir diplomasi anlayışının benimsenmesinde savaş stratejisinin ortaya koyduğu zorunluluklar olduğu kadar

Müttefiklerin Rusya'nın insan gücünden büyük oranda faydalanma arzusu da vardı. İngiliz ve Fransızların teknik olanakları yanında Rusya, dünyanın en kalabalık ordusuna sahipti. Ezcümle, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki talepleri ister istemez Antant tarafından kabul edilmişti. Yine de İstanbul ya da Boğazlar Anlaşması adını alan karşılıklı notalar bütünü,[22] imzacı devletlerin parlamento onayından geçmediği için sadece kâğıt üzerinde kalacaktı.

Aslında Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerindeki talepleri konusunda Müttefikleri ile müzakere etmesindeki bir diğer gerekçe aynı ittifak içinde yer almalarına rağmen İngiltere ve Fransa'nın 1915 yılının başında Çanakkale'ye saldırma planıydı. Boğazların açılması Rusya'nın lehineymiş gibi görünse de saldırı başarılı olduğu takdirde bu sefer Boğazlar bölgesinde İngiliz-Fransız üstünlüğü kurulacaktı. Rusya'yı kaygılandıran bu durum aynı zamanda Rus ulusal çıkarları açısından tehdit ediciydi. Bu nedenle Rusya, Çanakkale Savaşı'nın sürdüğü Mart-Nisan 1915'te harekete geçerek Müttefikleri ile anlaşma için masaya oturdu. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında Boğazlar ve Karadeniz'de deniz egemenliği konusundaki çekişme biraz daha geç bir tarihe yani 2 Ağustos 1914'e dayanıyordu. Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Avusturya-Macaristan ile imzaladığı ittifak anlaşması iplerin iyice gerilmesine neden olmuştu. Antant Güçleri Osmanlı'nın Almanya ile ittifakından haberdardı; fakat Osmanlı Devleti'ni tarafsız kalmaya ikna edebileceklerini düşünüp meseleyi çok fazla üstelememişti. 1914 Ağustos'undan itibaren Müttefiklerin Çanakkale Boğazı'na karşı belli teşebbüsleri olsa da Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı sebebiyle bu konu öncelikli olarak masaya yatırılmamıştı. Fakat Osmanlı Devleti'nin Büyük Savaş'a Almanya'nın yanında girmesi Müttefikler tarafından Boğazların ele geçirilme tasarısını gündeme taşıdı. O dönem İngiliz Donanma Bakanı Winston Churchill'in elinde şekillenen söz konusu tasarıya göre Çanakkale Boğazı donanma ile zorlanırsa Boğazlar ve İstanbul'un Müttefiklerce ele geçirilmesi kolaylaşabilirdi. Böylece Osmanlı Devleti barışı kabul etmek zorunda kalır; açılan cepheler de tasfiye edilirdi. Boğazların ele geçirilmesi Rusya ile yakın temas sağlayacağından Rusya'ya silah ve malzeme sevki kolaylaşabilir; ayrıca Rusya'nın buğdayından faydalanılabilirdi. Zaten Almanya'nın baskısıyla Osmanlı Devleti'nin Çarlık Rusya'ya karşı Kafkaslarda başlattığı taarruz ile yeni cephe açılmış ve bunun üzerine Çar II. Nikola İngiltere ve Fransa'dan acil yardım istemişti. Bu amaç doğrultusunda ortak bir İngiliz-Fransız donanması 18 Mart 1915 tarihinde Çanakkale Boğazı'na girerek boğazı geçme teşebbüsünde bulundu. Fakat bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Müttefiklerin felaketi ile neticelenen bu teşebbüs aynı zamanda prestijleri için de yıkım demekti. Neticede Çanakkale yenilgisinin gerek tarafsız devletler gerekse Müslümanlar açısından politik bağlamda olumsuz etkileri olabilirdi. Dolayısıyla İngiliz-Fransız kuvvetleri Çanakkale Boğazı'na

hâkim olmak için Gelibolu Yarımadası'nın güney burnundan saldırıya geçmiş; fakat Mustafa Kemal komutasındaki Anafartalar Grubu düşman ilerleyişini durdurmayı başarmıştı. Türk savunma kuvvetlerinin güçlü İngiliz donanması karşısında silahlarını atıp kaçacakları; böylece İngiliz filosunun hiçbir güçlük çekmeden Marmara Denizi'ne girebileceği; bir hafta içinde İstanbul'u ele geçireceği tezi Çanakkale zaferi ile yerle bir olmuştu.

Petrograt için diğer bir endişe savaşın kısa süreceğinin sanılması; ancak aksine daha fazla uzamasıydı. Rusya, Büyük Savaş'a uzun süre devam edebilmesinin tek çıkar yolunu İstanbul ve Boğazların Rusya'ya bırakılmasıyla mümkün görüyordu. Petrograt, her şeyden evvel bu sorunun çözümlenmesinde ısrarcı bir tavır sergilemişti. Dönemin Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov, Müttefiklerin İstanbul ve Boğazlar üzerindeki Rus iddialarına destek vermeleri halinde Rus hükûmetinin Müttefiklerin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik planlarını ve isteklerini destekleyeceğini beyan etmişti.[23] İstanbul ve Boğazların Rusya'ya verilmesi Antant Güçleri'nin Osmanlı toprakları üzerindeki ihtiraslarını daha fazla kamçılamış; Osmanlı'yı paylaşma noktasında birtakım anlaşmalara yöneltmişti. Kâğıt üzerinde bile olsa Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul'a sahip olması ilk olarak Fransa'yı harekete geçirdi. Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu toprakları hakkında İngiltere ile müzakere yoluna gitmiş; ancak İngiltere bu konuda öncelikle Rusya ile anlaşmaya varılması gerektiğinin altını çizmişti. Gerçekten Fransa 1915 yılının bahar ve yaz aylarında Rusya ile görüşmelerde bulunmuş; yapılan görüşmeler akabinde Rusya, Suriye ve Adana bölgesinin Fransa'ya verilmesini prensipte onaylamıştı. Üçlü İtilaf arasında münazara edilen Anadolu'nun paylaşılma meselesi 1915 yılının sonlarına doğru iki yeni konuyla bağlantılıydı. İlki Çanakkale Savaşları'nın başarısızlığının Rusya halkı üzerinde yarattığı hoşnutsuzluktu. Rusya bu olumsuz etkiyi bertaraf etmek amacıyla Doğu Anadolu'dan toprak elde etme yoluna gitmişti. İkincisi İngiltere'nin 1915 yazından itibaren Orta Doğu'ya yerleşmek amacıyla Araplar ile yaptığı gizli görüşmelerin Fransa'yı rahatsız etmesiydi. Araplar ile anlaşan İngiltere'ye karşı Fransa da Suriye ve Adana topraklarının kendisine verilmesini talep ediyordu. Bu şekilde Üçlü İtilafın Anadolu ile ilgili yaptığı görüşmeler 26 Nisan 1916 tarihinde bir anlaşma ile sonuçlandı. İngiltere, Fransa ve Rusya arasında karara bağlanan Sykes-Picot Antlaşması gereği Rusya, bağımsız bir Arap devleti veya Arap devletleri federasyonu kurulmasını; Suriye, Adana ve Mezopotamya'nın İngiltere ile Fransa arasında paylaşılmasını onaylamıştı. Buna karşılık Rusya da Erzurum, Van, Bitlis vilayetleri ile Van'ın güneyinde Fırat, Muş ve Siirt vilayetleri arasında kalan topraklar ile birlikte Trabzon'un batısında sonradan tespit edilecek bir noktaya kadar Karadeniz kıyılarını alacaktı. Fransa'ya ise Aladağ, Kayseri, Akdağ, Yıldızdağ, Zara, Eğin ve Harput arasında bulunan

Anadolu toprakları bırakılmıştı. Anlaşma gereği paylaşılan tüm toprakların kesin sınırlarının sonradan belirlenmesine karar verildi.[24]

Rusya ile imzalanan İstanbul Antlaşması temelde hem İngiltere'nin hem de Fransa'nın ulusal çıkarlarını tehdit eden bir akitti. Mesela kendisini "Şark'ın büyük Hristiyan gücü" olarak tanımlayan ve "Türk barbarlığının" yıkıntıları arasında ezilen halkları koruduğunu iddia eden Fransa'nın Yakın Doğu'daki çıkarları pratik nedenler kadar, tarihsel ve duygusal bir zemine de dayanmaktaydı.[25] Büyük Savaş öncesinde izlediği siyaset Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarını bölmek değil, tam aksine, bölgedeki hâkimiyetini Fransa'nın etkisi altında devam ettirmekti.[26] Bunun en önemli gerekçesini de Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu içindeki yatırımları oluşturuyordu. Daha sayısal bir ifadeyle bu rakam yaklaşık 750 milyon frank civarındaydı. Öyle ki Fransız Dışişleri Bakanı'nın mecliste yaptığı konuşmada "*Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda koruması gereken vazgeçilmez hakları vardır*" sözleri Fransa'nın Osmanlı konusunda izlediği siyaseti açıkça ortaya koymaktaydı. Fransa, Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasına olumlu bakmakla birlikte Boğazların denetimini ne İngilizlere ne de sonrasında Ruslara bırakmada hevesliydi.[27] Üstelik Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul ile ilgili talebi ve bu talebin İngiltere tarafından onaylanması ile karşı karşıya kalınca Fransa'nın *quid pro quo*[28] dışında başka seçeneği kalmamıştı.[29] Fransa gibi İngiltere de Büyük Savaş öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü destekleme yönünde bir politika izlemişti. Ancak savaş sonrasında değişen dengelerin ortaya çıkardığı yeni koşullar hem Fransa'nın politik ekseninde farklılık oluşturmuş hem de İngiltere'nin cankurtaran halatını elden bırakmamak için yeni önlemlere ihtiyacını arttırmıştı.[30] Zaten savaş koşulları Osmanlı'nın statükosunun korunması yönündeki politikanın sürdürülebilir olmasını olanaksız hale getirmişti. Bu noktada her iki müttefik ulusal menfaatlerini korumak için bazı teşebbüslerde bulunma kararı almıştı.

Öncelikle İngiltere, Büyük Savaş'ın başında Osmanlı Devleti'nin Almanya yanlısı politikasını fark edip bu konuda bariyer amaçlı Arap dünyasını kullanmak istemişti. İngiltere, 18. yüzyılın ortalarından itibaren Hindistan'a giden güzergâhın kontrol edilmesinde "Arap Koridoru" olarak tanımladığı Basra Körfezi ve Arabistan gibi kavşak bölgelere jeostratejik yapısından ötürü ayrı önem atfetmişti.[31] Ancak İngiliz sömürgeciliğinde değerli görülen bu bölgelerin Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanında olması İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni piyon olarak kullanmasına neden olmuştu. Amaç bölgedeki çıkarlarına tehdit gördüğü Rusya ile arasında Osmanlı Devleti'ni tampon göreviyle kullanmaktı. Dolayısıyla Hindistan ve Hindistan yolunun, kara ve deniz yolu ulaşım güzergâhının güvenliğini sağlamak Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmak ile mümkün olabilirdi. Öyle ki İngilizlerin Kırım Savaşı'nda Osmanlı yanlısı politikası bile Asya'da bir Rus üstünlüğünü engelleme

çabasıydı. Büyük Savaş'ta Osmanlı Devleti'nin Almanya ittifakında yer alması İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini yeni bir bakış açısıyla değerlendirmesini zaruri kıldı. İngiltere'nin ilk hamlesi bölgede emperyalist etkinliğini arttıran Almanya karşısında Ön Asya'da liderlik mücadelesi içinde olduğu Rusya ile ittifak hazırlığıydı. İkincisi ise Mekke Şerifi Hüseyin ile gizli temaslarda bulunarak Arapları kendi safına çekmekti. Oysa Şerif Hüseyin İngilizlerle yaptığı temaslarda bazı istek ve şartlar öne sürmüştü. Hüseyin'in sunduğu şartlar arasında tüm Arap Yarımadası ile bütün Suriye'yi ve Irak'ı içine alacak bağımsız bir devlet kurmak ve bu devletin başına kendisini geçirmek vardı. 1915 yılı içinde İngiltere ve Hüseyin arasında yapılan uzun müzakereler 1916 Ocak'ında nihai bir anlaşma ile sonuçlandığında[32] İngiltere, Lübnan hariç Hüseyin'in diğer tüm taleplerini kabul etmişti. İngiltere'nin Hüseyin ile yaptığı bu gizli müzakerelerden geç haberdar olan Fransa ise Orta Doğu'yu paylaşma konusunun üzerine daha fazla eğilerek İngiltere ile 9-16 Mayıs 1916'da mektup şeklinde teati edilen notalarla bir anlaşmaya vardı. İngiltere ile Fransa arasında yapılan müzakereleri Fransa adına Georges Picot, İngiltere adına da Sir Mark Sykes yürütmüştü. Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon ve İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey arasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması (Küçük Asya Antlaşması), 1915 İstanbul Antlaşması'nda öngörülen ganimetlerin bir anlamda bölüşümünü içeriyordu. Sonrasında Rusya tarafından da imzalanan[33] bu antlaşmaya göre Suriye'nin Akka'dan itibaren kuzeye doğru Beyrut dahil bütün kıyı bölgesi, Adana ve Mersin Fransa'ya verilmişti. Bağdat-Basra arasındaki Dicle ve Fırat bölgesi de İngiltere'nin olacaktı. Yine antlaşma gereği Rusya, halkının çoğunluğu Türk olan Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmını almıştı. Müttefikler tarafından olumlu karşılanan bu paylaşım sayesinde tamamıyla Türk arazisi olan bir bölge bu sayede Ermenistan olarak tanınabilecekti. Böylece Rusya, Anadolu'da Müttefikler adına jandarmalık görevini üstlenip Müttefik hükûmetleri söz konusu topraklarda işgal ordusu bulundurma ve birtakım masraflara katlanma külfetinden kurtarıyordu.[34] Geri kalan topraklarda bir Arap devleti veya Arap devletleri federasyonu kurulacaktı. Bu Arap devletinin Akka-Kerkük çizgisinin kuzey kısmı Fransız nüfuz alanı, güney kısmı da İngiliz nüfuz alanı olarak ayrılmıştı. Yine bu antlaşma gereği İskenderun serbest liman, Filistin de milletlerarası bölge olmuştu.[35] Öte yandan İngiltere, Büyük Arap Krallığı vaadiyle desteğini aldığı Şerif Hüseyin önderliğindeki Arapları söz konusu antlaşma ile aldatıp onlara verdiği sözü boşa çıkarmıştı.[36] Sykes-Picot Antlaşması, İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci devletlerin bölgesel çıkarları doğrultusunda hazırlanmış, bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını "böl ve yönet" tarzında bir antlaşmaydı. Avrupalı güçlerin Küçük Asya olarak tabir edilen bölgede toprak taleplerini yansıtan bu antlaşma neticesinde

Osmanlı topraklarının büyük bir kısmı Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya arasında harita üzerinde pay edilmişti. Söz konusu harita Büyük Savaş boyunca İngilizlerin müttefiklerine ve diğer ülkelere karşı siyasi yönelimini belirleyecek ve hatta tam olarak uygulanmasa da Paris Barış Konferansı'nda ele alınan birçok belgenin alt yapısını oluşturacaktı.

Büyük Savaş başladığında tarafsızlığını ilan eden İtalya, iç siyasetindeki baskılar sonrasında fikrini değiştirip Antant Güçleri yanında savaşa girdi. Osmanlı Devleti'nden sonra Büyük Savaş'a katılan ikinci tarafsız devlet İtalya, Gelibolu Yarımadası'nda şiddetlenen Çanakkale Savaşı sırasında, Antant Güçleri ile 26 Nisan 1915'te gizlice imzaladığı Londra Antlaşması'nın 2. maddesine göre savaşa katılmıştı. Merkezî Güçlerin saldırısına karşı savaşa giren İtalya'nın amacı, hem karada hem de denizde ülkesini güvence altına almaktı.[37] Londra Antlaşması ile Tirollerin bir kısmını, Trieste ve İstirya'yı (madde 4), Arnavutluk'ta Valona ile Saseno Adası'nı (madde 6), Dalmaçya Adaları'ndan bir kısmını (madde 5) ve Oniki Ada'yı (madde 8) alan İtalya, yine antlaşmanın 9. maddesinde yer alan hükme göre Osmanlı Devleti'nin toprakları paylaşıldığında Akdeniz kıyı bölgelerinde Antalya vilayetine yakın kısımları eşit miktarda alabilecekti.[38] Zaten İtalya, başından beri, bu emperyalist yarışta kim kendisine daha fazla toprak vaat ederse onun yanında savaşa katılma niyetiyle hareket etmekteydi. İtalya için mühim olan Büyük Savaş'ta hangi blokta yer alacağı değildi. Asıl önemli olan savaş bittiğinde İtalya'nın isteklerini hangi tarafın kabul edeceğiydi. Merkezî Güçler ve Antant arasında yaptığı müzakerelerde İtalya'nın tek kuşkusu Merkezî Güçlerin mutedil bir zafer kazanması halinde bile kendisine yeteri kadar taviz verme imkânına sahip olamayacağıydı. Bunu da iki temel faktörle gerekçelendiriyordu: İlki Antant'a karşı kazanılan kesin bir zaferde Merkezî Devletlerin İtalya'ya taviz vermekte herhangi bir menfaati ve arzusu olmayabilirdi. İkincisi İtalya'nın beklediği tavizlerde Avusturya engel teşkil ediyordu. İtalya'nın Merkezî Güçlerin yanında savaşa girmesi için talep ettiği ve o dönem Avusturya sınırları içinde kalan Güney Tirol, Gradisca, Trentino, İzonzo Nehri'nin batısındaki topraklar, Arnavutluk'taki Valona, Adriyatik adaları ve ayrıca Oniki Ada Avusturya'nın İtalya'ya vermeyi taahhüt ettiği yerler olmasına rağmen bu talep ancak savaş bittikten sonra hayata geçirilebilirdi. Fakat İtalya'nın aceleci tavrı, pazarlık görüşmelerinin kesintiye uğramasıyla sonuçlandı. Diğer taraftan Antant, Avusturya ve Osmanlı Devleti'nin sırtından İtalya'ya büyük vaatlerde bulunmuştu. İtalya'nın talep ettiği yerlerin kendisine bırakılması dışında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları bölüşüldüğünde ve Alman sömürgeleri paylaşıldığında, İtalya'nın sömürgelerinin genişletilmesine yönelik toprak kazanımları olabilecekti. Oysa İtalya'nın ittifak arayışı, 20 Mayıs 1915'te Avusturya'ya savaş ilan ederek sona erdi. İtalya artık Antant müttefikiydi.[39]

İtalya'nın Büyük Savaş'a Antant Güçleri yanında girme kararı vermesinin gerekçelerinden biri İtalya'nın Adriyatik'teki üstünlüğünü devam ettirebilmesiydi. Bu talebinin karşılanması için Büyük Savaş'ta Avusturya'nın karşısında yer alması gerekiyordu. Diğer bir neden ise Çanakkale Boğazı'nı zorlayan İngiliz ve Fransız donanmalarının İtalya'yı endişelendirmesiydi. Roma hükûmeti, Osmanlı Devleti'nin Çanakkale seferi ile yıkılıp paylaşılacağını; savaşa dahil olmayan İtalya'nın ise bu paylaşımdan gerekli payı alamayacağını düşünüyordu. Dolayısıyla Antant ile imzalanan Londra Antlaşması'nın 9. maddesi İtalya'nın Osmanlı topraklarındaki çıkarlarıyla ilgiliydi.[40] Londra Antlaşması hazırlanırken İngiliz ve Fransızlar, İtalyanlara çok daha mükrim davranarak Avusturya-Macaristan'ın Adriyatik kıyısından, Dalmaçya sahilinden bir şeritle birkaç adayı, Arnavutluk'taki Vlore Limanı'nı, Arnavutluk'un orta bölgesinde koruyuculuk hakkını, Anadolu'nun Batı kıyısındaki Oniki Ada'yı, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması halinde İzmir dolaylarındaki arazilerden pay vereceklerini vaat etmişti.[41] Büyük Savaş'a İngiltere ve Fransa yanında girme kararı alan İtalya, Anadolu topraklarında daha geniş bir bölgenin kendisine verilmesini istemekle birlikte İzmir konusunda bir hayli ısrarcıydı. Zira İtalyan emperyalizminin özdeşleştiği iki kentten biri Adriyatik'teki talepleri ile sembolleşen Fiume Limanı, ikincisi de Batı Anadolu topraklarıyla sembolleşen İzmir idi.[42] Fiume ve İzmir, İtalya'nın Doğu Adriyatik'teki savunma gereksinimleri için stratejik önemdeydi. Aksi durum İtalyanlar açısından "sakatlanmış zafer"[43] kabul edilecekti. Eğer İtalyanlar Fiume'yi alamazsa o zaman Büyük Güçler, Batı Anadolu topraklarını İtalya mandası altına bırakmalıydı. Öte yandan İtalya için Batı Anadolu toprakları, Fiume'yi elde etmekten çok daha önemli görülüyordu. Lloyd George bile Orlando'ya Avrupa'da bulunan ve ulusal topraklara ek teşkil eden Fiume'nin İtalya için uzak bir mandadan daha önemli olduğunu açıklamaya çalışmış; ancak İtalya'yı bu konuda tam olarak razı edememişti. Çünkü Orlando, Batı Anadolu söz konusu olduğunda Fiume'yi elde edip edemeyeceğini gerçekten umursamamıştı. Kısaca İtalya Fiume'yi önemsiyordu; lakin Batı Anadolu toprakları üzerindeki taleplerinde ısrarcıydı.[44]

Roma'daki Yunan Büyükelçisi tarafından Venizelos'a gönderilen 27 Aralık 1915 tarihli dilekçede de İtalyan hükûmetinin Almanya'nın yenilgisi halinde Anadolu'dan toprak talep edeceği belirtilmişti. Şayet Yunanistan'ın da Anadolu'dan toprak talebi olursa İtalya, Yunanistan'ın payını asgariye indirmek için elinden gelen her şeyi yapacaktı. Özellikle İtalyanlar İzmir ve Menderes Vadisi'nin Yunanistan'a verilmeyeceğinden bir hayli emindi.[45] İtalya, Paris Barış Konferansı sırasında taleplerini Afrika, Orta Doğu ve Avrupa olarak üç bölge üzerinde yoğunlaştırmış olsa da 26 Nisan 1915 tarihli gizli Londra Antlaşması ve 8 Ağustos 1917'de imzaladığı St. Jean de Maurienne Antlaşması ile İzmir ve İzmir'in kuzeyi, Afyon'un güneyi, Kızılırmak'ın güney kavsi ve

yakınları, yine buradan Mersin'in batısından Akdeniz'e uzanan bir hattın içinde kalan Güneybatı Anadolu İtalya'ya Konferans öncesinde zaten taahhüt edilmişti.[46] İtalya ile varılan antlaşma Antant Güçleri'ne, İtalya'nın Adriyatik, Akdeniz ve Ege'de çeşitli tavizler elde etmesini kabul ettirirken, İtalya'ya da Akdeniz'de elde ettiği imkânlar dahilinde güçlü bir ekonomik dayanak oluşturmuştu. Ne var ki İtalya'nın dış politikasında izlediği emperyalist siyaset bir süre sonra Antant Güçleri'nden daha fazla pay alabilmek için kendisine vaat edilen toprakların azlığından şikâyetleri gündeme taşıdı. İtalya, tıpkı İngiltere ve Fransa gibi yeni sömürgeler elde edip büyümek arzusundaydı. Ancak İngiltere ve Fransa'nın yanında kendi gücünün yetersizliğini de iyi biliyordu. İşte İtalya'yı Büyük Savaş'a dahil eden gerekçe, sömürgeler elde edip büyümek istemesiydi. Büyük Savaş başladığında Anadolu'daki ekonomik mevcudiyetini ve çıkarlarını yeni yeni büyütmeye başlayan İtalya, bilhassa İngiliz, Fransız ve Alman girişimcilerle rekabet edebilmek için hem İstanbul hem de İzmir'de bulunan İtalyanlar ile iş birliği içinde olmaya gayret etti.[47] Çünkü İzmir ve art bölgesi üzüm, incir, pamuk, tütün, palamut, meyan kökü gibi dünya pazarlarının ihtiyaç duyduğu tarım ürünlerine sahipti. Ekseriyetle bu ürünleri kente bağlayan demir yolları ile ekonomik, Ege Denizi'ni kontrol etme niteliği ile de stratejik ehemmiyetteydi.[48] Oysa öncesinde Anadolu'da İtalyan sermayesi büyük teşebbüslerin hiçbirinde kendisine alan açmamıştı. İtalyanlar Türk ticaret hayatında mütevazi bir rol oynamakla beraber Anadolu'da İtalya'ya ait demiryolu da bulunmuyordu. İtalya, Anadolu'nun Ege Denizi ve Akdeniz kıyılarında bazı çıkarlara sahip olduğundan bölgeye daha sonraki süreçte büyük önem atfetmeye başladı. 1913-1914 yılları arasında İtalyanlar ile Osmanlı hükûmeti arasında yapılan müzakereler sonunda İtalyanlar, Akdeniz bölgesinde, Fethiye-Muğla, Fethiye-Antalya-Kızılkaya, Antalya-Alanya hatları gibi büyük demir yolu imtiyazları elde etmişti. Elbette bu teşebbüs İzmir bölgesinde çıkar sahibi olan İngiltere'yi daha sonra rahatsız ettiğinden bir süre sonra İtalya ile anlaşmazlık yaşamasına neden olmuştu.[49]

İngiltere, Fransa ve Rusya arasında İtalya'dan habersiz imzalanan ve Orta Doğu'nun manda rejimleri şeklinde parçalanmasını ön gören Sykes-Picot Antlaşması İtalya'nın Orta Doğu'daki emelleriyle uyum sağlamıyordu.[50] Müttefiklerin kendisinden gizli bir antlaşma yaptığı hususunda sezgisel öngörüde bulunan İtalya, gönderdiği muhtıra ile Antalya ve İzmir'i talep etmişti. Fransa'nın tereddütlerine rağmen İtalya'nın isteği kabul edildi. Böylece İtalya, 26 Nisan 1915 tarihli Londra Sözleşmesi'nin 9. bendi gereği Anadolu'da kendisine taahhüt edilen hissenin büyük ölçüde genişletilmesi amacıyla Akdeniz bölgesinde Antalya vilayetine yakın adil bir hissenin verilmesi yönündeki isteklerini, Rus hükûmetinin muvafakati ihtirazı kaydıyla, St. Jean de Maurienne Antlaşması ile kabul ettirmişti. 19-21 Nisan 1917 tarihleri arasında St. Jean

de Maurienne'de yapılan görüşmelerde varılan karar doğrultusunda İtalya, 1916'da İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılmış olan tüm antlaşmaları onaylamış, bununla birlikte kendisine de Mersin hariç, Antalya, Konya, Aydın, İzmir ve art bölgesi bırakılmıştı.[51]

Büyük Savaş sırasında Antant Güçleri kendilerine ait olmayan toprakları cömertçe dağıtmaya hazır olduğundan İtalya'nın ulusal hayalini gerçekleştirmeye söz vermişti. 18. yüzyılın sonlarında yalnızca coğrafi bir kavramdan ibaret olan İtalya, 19. yüzyılın ikinci yarısında birliğini tamamlayarak diğer Büyük Güçler gibi sömürgecilik faaliyetlerine başlamıştı. İtalya'nın sömürgecilik yarışında ilgilendiği öncelikli bölgeler ise Osmanlı Devleti'nin egemenlik sınırları içinde bulunuyordu. Çünkü İtalya'nın coğrafi bakımdan kendisine yakın olan sömürgeleri başka güçlerin himayesine girmişti. Örneğin Tunus'u Fransa, Mısır'ı da İngiltere almıştı. Adriyatik kıyıları ise bir nevi Avusturya-Macaristan'ın hayat sahasıydı. Ayrıca Balkanlar da Avusturya-Macaristan ile Rusya arasındaki mücadelenin merkezi haline gelmişti. Dolayısıyla İtalya'nın elini uzatabileceği yer kalmadığından Habeşistan'ın kuzey limanı olan Massava gibi Afrika'nın daha uzak bölgelerine gitmek zorunda kaldı. Fakat bölgedeki yerli kabilelerin saldırılarından ötürü Habeşistan'da uzun uğraşılar veren İtalya gözünü yeniden Akdeniz'e çevirdi. Çünkü Akdeniz'deki Osmanlı topraklarını en tabii ve kolay yayılma alanı görüyordu. Diğer sömürge devletlerle kıyaslandığında gücünü donanmasından alan İtalya'nın öncelik verdiği bölge, Akdeniz ve çevresiydi. Dışa yönelik ulusal hedeflerinde Akdeniz'in bulunmasını ise üç önemli tarihî gerekçeye dayandırıyordu.[52] İlki 1882 yılında İtalya'nın Almanya ve Avusturya-Macaristan ile imzaladığı Üçlü İttifak Antlaşması idi. İtalya'nın sömürgecilik politikasında büyük yalnızlığını sonlandıran ve kendisine Doğu Akdeniz'de destek sağlayan söz konusu antlaşmanın 1887'deki ilk yenilenmesinde Ege Denizi'ndeki Osmanlı kıyıları ve adalarının statükosundan söz edilmekteydi.[53] Böylece İtalya, Doğu Akdeniz'de Bismarck'ın desteğini sağlayabilmişti.[54] İkincisi, yeni İtalya'nın Roma'nın, papaların, Venedik ve Cenova'nın hepsinin birden tek varisi olduğunu ilan edip isteklerini de bu imparatorlukları oluşturan sahaya yaymasıydı.[55] Üçüncü ve son gerekçe ise İtalya'nın 12 Şubat 1887 tarihinde İngiltere ile imzaladığı antlaşma metniydi. Söz konusu antlaşma ile İngiltere, Akdeniz'de Fransa'ya karşı İtalya'nın desteğini alırken; İtalya da Akdeniz ve Ege Denizi'nde statükonun korunmasında İngiliz gücünü arkasına alabiliyordu. Dolayısıyla İngiliz-İtalyan Antlaşması ile İtalya hem sömürge taleplerini İngiltere'ye kabul ettirebiliyor hem de Akdeniz'de İngiliz donanma gücünün desteğini kazanıyordu.[56]

Akdeniz'deki siyasi ve iktisadi menfaatler doğrultusunda hareket eden İtalya, Habeşistan hezimetinden sonra Trablusgarp'a yoğunlaşmış ve bu prensipler doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne karşı izleyeceği yeni politikasının

zeminini oluşturmuştu. Anadolu coğrafyası İtalya'nın emperyalist çıkarlarında büyük önemi haizdi. Özellikle İtalyan işgalindeki Oniki Ada'ya yakın olmasının dışında zengin taşkömürü ve linyit yataklarına sahip olması, coğrafi konumu, tarıma müsait verimli toprakları, iklimi, bitki örtüsü, bereketli su kaynakları İtalyan iş gücünün gönderilebileceği yer olarak Anadolu'yu cazip kılıyordu. Diğer taraftan İtalya da tıpkı Yunanistan gibi Anadolu'yu tarihsel bağlamda miras kabul ediyordu. Geçmişte bölgenin Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında bulunması Anadolu topraklarına hâkim olan İtalya'yı atalarının yanına dönmüş bir ülke konumuna getirecekti. İtalya'nın Akdeniz siyasetinde tespit ettiği temel programa göre Türkiye, gelecekte gireceği muhtemel bir krizde Avrupa'daki topraklarını kaybedecek olursa Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi ve paylaşılmasında İtalya da söz sahibi olmalıydı.[57] Aslında Rus Projesine göre Çar hükûmeti sıcak denizlere inebilmesi için İzmir'i geçit olarak kullanmak istiyordu. Rusya İzmir'i zapt ederek veya kendi nüfus alanı içine alarak iktisadi ve askerî önemi olan bir dayanak noktası elde edebilirdi. Ne var ki İzmir'i alma konusunda İtalya ve Rusya arasındaki çekişmede Müttefikler tavrını İtalya'dan yana belirlemişlerdi.[58] Doğu Sorunu etrafında şekillenen bütün bu emperyalist plan ve projeler, 25 Ekim (7 Kasım) 1917 tarihinde *Avrora* savaş gemisinin top atışlarıyla başlayan Bolşevik Devrimi ile bozulacak ve Bolşeviklerin öncülüğündeki işçi sınıfın iktidarı ele geçirmesi sonrasında Çarlık döneminde yapılan tüm gizli antlaşmalar dünyaya duyurulacaktı. 23 Kasım 1917 tarihinde *İzvestiya, Raboçiy Soldat* ve *Pravda* gazetelerinde ayrıntılarıyla paylaşılan gizli antlaşmalar, Osmanlı topraklarını ele geçirmek amacıyla yapılan gizli paylaşım projelerini teker teker deşifre edecekti.[59] Daha sonra İngiliz *Manchester Guardian* gazetesinde de yayımlanan bu gizli antlaşmalar sömürgeci devletlerin Osmanlı'yı parçalama planlarını ilk defa bu kadar net bir biçimde dünya kamuoyuna sunacaktı. Dolayısıyla İngiltere ve Fransa, Paris Barış Konferansı'nda, farklı kılıflara büründürdüğü eski planlarını yeni çözüm arayışları şeklindeki kamuflajla tekrardan gündeme getirecekti.

Diplomasi Masasında Bir Satranç Oyunu
Paris Barış Konferansı

1917 yılı, Büyük Savaş'ın kaderini değiştiren birkaç önemli hadisenin vuku bulduğu bir kırılma noktasıydı. Birleşik Amerika'nın ve Yunanistan'ın savaşa katılması dışında Rusya'da patlak veren Bolşevik İhtilali, hiç kuşkusuz sadece 1917 yılının değil aynı zamanda yeni zamanlar tarihinin de en önemli gelişmesiydi. Rusya'da Bolşeviklerin Şubat ve Ekim ihtilalleri Doğu Cephesi'nde ve Kafkas Cephesi'nde Rus kuvvetlerinin durumunu bir hayli zora sokmuştu. Zaten on gün sonra Alman kuvvetleri tarafından Galiçya, Ruslardan

arındırılmış, Muş ve Bitlis de Türk kuvvetleri tarafından geri alınmıştı. Diğer taraftan 2 Nisan 1917'de Amerika'nın Almanya'ya savaş ilan edip Büyük Savaş'a girmesi, Rusya'nın bıraktığı boşluğu doldurması ve hatta savaşın gidişatını değiştirmesi açısından diğer bir önemli gelişmeydi. 21 Mart 1918 tarihinde Batı Cephesi'nde Fransa'nın başlattığı Büyük Meydan Muharebesi Almanlar aleyhine sonuçlanınca Merkezî Güçler cephesinde ilk çözülmeler de başlamıştı. Antant Güçleri'nin 15 Eylül 1918'de Makedonya'da Bulgarlara karşı başlattığı taarruz Bulgaristan başta olmak üzere Merkezî Güçlerin sonunu getirmişti. İngiliz, Fransız ve Sırp kuvvetleri 14 Eylül 1918'de Vardar bölgesinde Bulgarlara karşı genel bir saldırıya geçmiş, sonunda iyice çözülen Bulgaristan mütarekeyi kabul ederek 29 Eylül 1918'de savaştan çekilmek zorunda kalmıştı.[60] Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi Türkiye ve Almanya arasında ulaşım zincirinin kesilmesine neden olmuştu. İngiliz ve Fransızlar da Trakya'da yedi tümenlik bir kuvvet kurarak İstanbul ve Boğazlar üzerine hareket hazırlıklarına başlamıştı. Filistin ve Irak cephelerindeki yenilgiler sonucunda istifa eden Talat Paşa hükûmeti, İttihat ve Terakki'nin on yıllık iktidarını sona erdirmiş, yerine Ahmet İzzet Paşa kabinesi kurulmuştu. Neticede içte ve dışta yaşanan gelişmelerden ötürü Osmanlı hükûmeti bırakışma istemiş; 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmişti. Mondros Mütarekesi silah bırakma antlaşmasından farklı olarak o güne kadar Türkiye'nin ana kuruluşunu çökerten bir metindi. Zaten çok geçmeden madde 7 ve madde 24 ile hukuki zemini hazırlanan işgallerin başlatılma gerekçesini oluşturacaktı.

Büyük Savaş, savaşın akıl dışılığını göstermekle birlikte Büyük Güçlerin Avrupa'yı yücelteceği ve canlandıracağı ortak aklı da temsil etmekteydi. Neredeyse bütün önemli güçlerin topyekûn dahil olduğu Otuz Yıl Savaşları ve Napolyon Savaşları gibi küresel ve hegemonik savaşlardan sonra tesis edilen göreli bir barış yüzyılının akabinde suni bir gerekçe yaratılarak çıkarılmış silahlı bir harekâttı.[61] Pes eden ilk ülke Rusya idi. Fakat Müttefik kanatta savaş karşısında yorgunluğun ilk işaretini veren Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olmuştu. Aslında 1916-1917'den beri sulh arayışları içinde olan Avusturya-Macaristan bir an önce barış yapma niyetindeydi. Bu talebin en önemli gerekçesini savaşın başından beri Doğu Cephesi'nde Rusya'nın tüm yükünü üzerinde taşıması oluşturuyordu. Üstelik ne Rusya'ya ne de İtalya'ya karşı tek başına savaşacak gücü de yoktu. Dolayısıyla Almanya ve Osmanlı Devleti'nin yardımı olmadan hareket bile edememişti. İtalyanları Caporetto'da hezimete uğratmasında dahi Almanya'nın arka planda desteği vardı. Her ne kadar Çarlık Rusya'nın yıkılması Avusturya-Macaristan saflarında bir ümit yaratmış olsa da Rusya'daki geçici hükûmetin savaşa devam etme yönünde karar alması bu umudun kısa vadede sonunu getirmişti. 14 Eylül 1918'de İsviçre kanalıyla Amerika'ya barış imzalamak için başvuruda bulunan Avusturya-Macaristan,

Antant Güçleri'nin bu teklifi şüphe ile karşılamasından ötürü herhangi bir cevap alamamıştı. Öte yandan hem ekonomik sıkıntılarla mücadele eden hem de Çek, Hırvat ve Sloven bağımsızlık hareketleriyle sarsılan Avusturya-Macaristan'da, Macarlar ayrı bir devlet kurduklarını ilan edip Avusturya'dan bağımsızlıklarını almıştı. Bu şartlar altında İtalyanların taarruza geçmeleri üzerine Vittorio-Veneto'da Avusturya cephesi yarılmış mütarekeden başka çare görmeyen İmparator Karl, 3 Kasım 1918 tarihinde İtalyanlar ile mütareke imzalamıştı. Böylece Avrupa'da Rusya'dan sonra ikinci çok uluslu imparatorluk olan Habsburg Hanedanı da çökmüş oluyordu.

1917 yılında Almanya cephesinde de durum çok iç açısı değildi. Eylül 1917'ye kadar Batı Cephesi'ni iyi bir şekilde idare eden Almanya, Doğu Cephesi'nde de istikrarı bir nebze koruyabilmişti. Fakat elde ettiği başarılar, sonucu etkileyecek nitelikte olmadığı gibi Rusya'yı da tam olarak dize getirememişti. Nisan 1917'den itibaren Antant yanında savaşa dahil olan Amerika, Batı Cephesi'ne askerî kuvvet desteği vermeye başlayınca Avusturya-Macaristan ile birlikte Almanya da 1917 yazında farklı kanallar aracılığıyla barış teşebbüsünde bulundular. Ancak barış şartları noktasında ortak bir uzlaşının gerçekleştirilememiş olması bu teşebbüsü sonuçsuz bıraktı. Diğer taraftan Almanya'da asker ve denizci ayaklanmaları ile birlikte işçi-asker konseyleri, rejimi içten darbeleyerek iç siyasette karışıklıklar çıkarmıştı. Kayser Wilhelm'in tahttan çekilmesi sonucunda Cumhuriyet'in ilan edilmesi İkinci Reich'in tarihini böylece kapatmış oluyordu. Lider durumunda olan Almanya, barış teklifinde bulunmak için daha elverişli bir zaman seçilmesini ve müttefiklerin bir arada hareket etmesini istemekteydi. Müttefikleri ile birlikte hareket etmeyi kabul eden Bulgaristan ise harbe bir iki hafta daha dayanabilmiş ve 29 Eylül'de mütareke imzalayarak harpten çekilmişti. Bulgaristan'ın silahları bıraktığı gün, Almanya da "daha elverişli zaman" hesabını mecburen bir kenara bırakıp Avusturya-Macaristan ve Türkiye ile barış konusu ile ilgili yazışmalar yapmaya başladı. Yenilgiyi kabul eden Merkezî Devletlerden Almanya 11 Kasım 1918'de silahlarını bırakacak ve Rethondes'de Fransa ile ağır koşullar içeren bir mütareke imzalayacaktır.[62]

28 Temmuz 1914'te başlayan Avrupa merkezli bu küresel savaş, 11 Kasım 1918 tarihinde Merkezî Devletlerin Antant karşısındaki mağlubiyetiyle sona erdi. 1918 yılının on birinci ayının on birinci gününün on birinci saatinde Batı Cephesi'nde susan silahlar Türkiye ve Müttefiklerin Büyük Savaş'ı kaybettiklerini kesinleştirmişti. Yapılan müzakereler sonunda üç müttefik devletin barış teklifi 5 Ekim'de Amerika Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'a bildirilmiş ve Başkan Wilson da 8 Ocak 1918 tarihinde barış şartlarını bir program halinde dünya kamuoyuna sunmuştu. Henüz Büyük Savaş sürerken ABD Başkanı Wilson'un Kongrede okuduğu bildiride barış koşullarıyla ilgili

önerileri on dört maddede özetlenmişti. Bu maddelere göre gizli diplomasi terk edilmeli; denizlerde mutlak serbestlik sağlanmalı; uluslararası ekonomik engeller kaldırılmalı; karşılıklı güvence verilerek ordular en aza indirilmeli; sömürgelerin bütün talepleri serbest, açık görüşlü ve tümüyle tarafsız bir yaklaşımla ele alınmalı, bu tür egemenlik sorunlarının çözümünde ilgili halkların çıkarlarıyla egemenliği tartışılan devletin adil taleplerinin eşit ağırlık taşıması ilkesine kesinlikle uyulmalı; yabancı askerler Rusya'dan çekilmeli, bu ülke kendi gelişimini ve politikalarını özgürce belirleyebilmeli, özgür uluslar topluluğuna olduğu gibi kabul edilmeli, kendisine gereken yardım sağlanmalı; yabancı askerler Belçika'dan çekilmeli, bu ülke egemenliğine kavuşmalı; Fransız toprakları özgürleşmeli ve Alsace-Lorraine bu ülkeye iade edilmeli; İtalya'nın sınırları ulusal sınırlar temelinde yeniden çizilmeli; Avusturya-Macaristan halklarına özerk gelişme olanağı tanınmalı; yabancı askerler Romanya, Sırbistan ve Karadağ'dan çekilmeli, Sırbistan denize çıkabilmeli, Balkan devletlerinin bağımsızlık ve toprak bütünlüğü için uluslararası güvenceler verilmeli; bugünkü Osmanlı Devleti'ndeki Türk kesimlerine güvenli bir egemenlik alanı tanınmalı, Osmanlı yönetimindeki diğer uluslara da her türlü kuşkudan uzak yaşam güvenliğiyle özerk gelişmeleri için tam bir özgürlük sağlanmalıydı. Ayrıca Çanakkale Boğazı uluslararası güvencelerle gemilerin özgürce geçişine ve uluslararası ticarete sürekli açık tutulmalı; Polonya bağımsız olmalı, uluslararası güvenceye alınmalı, denize çıkabilmeli; bütün ulusları içine alan bir birlik oluşturulmalı idi.[63] Wilson ilkelerinin on dördüncü maddesi yeni düzende sorunların savaşa dönüşmemesi için uluslararası bir örgütün devreye girmesinden bahsediyordu. Bu amaçla Büyük Savaş'ın yarattığı felaketin bir daha yaşanmaması amacıyla Milletler Cemiyeti'nin kurulması öngörülmüştü.[64] Milletler Cemiyeti, insanlığa savaşı yasaklayacağını ve devletlerarasındaki çeşitli anlaşmazlıkları barışçıl yollarla çözeceğini vaat ediyordu. Merkezi Cenevre'de bulunan bu daimî örgüt, geçmişin Büyük Güçleri tarafından periyodik düzenlenen konferansların yerini almıştı. Milletler Cemiyeti üyeliğine başta yalnızca savaşın galipleri dahil edilmiş; ancak yenilenler arasından da -örneğin Almanya 1926'da Sovyetler Birliği ise 1934'te- Cemiyet'e kabul edilenler olmuştu. Milletler Cemiyeti, Büyük Güçlerin toprak kazanım iştahlarına kesin olarak son veremediyse bile uluslararası ilişkilere hukuk kurallarını empoze etme girişiminde bir emsal oluşturabilmişti.[65] Küresel düzeyde ilk kurumsal merkezîleşme kabul edilen Milletler Cemiyeti'nin düşünsel temelleri ABD ve Britanya'daki liberal çevrelere dayanıyordu. ABD Başkanı Wilson da 1917'de Senato'ya yaptığı konuşmasında ortak güçle desteklenecek bir "Barış için Cemiyet" fikrinden bahsetmiş ve daha sonra bu fikri 14 Nokta ilkesine dahil etmişti. Büyük Savaş'ı sona erdiren ateşkesin ardından gerçekleştirdiği Avrupa seyahati ile de bu düşünceyi yaymaya çalıştı.[66] Paris'te Barış

Konferansı'nın açılmasını beklerken kendinî tamamen Milletler Cemiyeti anayasa taslağını hazırlamaya vermişti.[67] Nitekim Paris Barış Konferansı'nda Antant Güçleri de küresel güvenliği sağlamak için bu türden bir örgütlenme fikrine olumlu yaklaşmıştı.

Milletler Cemiyeti'ne hâkim görüş özünde 19. yüzyıl liberalizmi ile örtüşmekteydi. Bu liberal anlayışın savaşı engelleme çabasında hem devlet içi hem de devletler sistemine dair çeşitli önerileri bulunuyordu. İlki, demokratikleşme ile dünya barışının sağlanabileceğine ilişkindi. İkincisi, tüm liberal ilkeleri ile Milletler Cemiyeti'nin oluşturulmasıydı.[68] Başkan Wilson savaş yanlısı bir eğilimde değildi. Zira savaşı kazanmak önemli olsa da büyük kayıplara yol açtığından barışı kurmanın daha mühim olduğunu düşünüyordu. Zaten Amerika'nın Avrupa güçleri tarafından da kabul edilmiş siyasi ve ekonomik gücü ülkenin savaşlardan kazanç sağlayacak bir duruma ihtiyacı olmadığının açık göstergesiydi. Dolayısıyla Wilson'un 14 Nokta prensibiyle ortaya koyduğu yeni diplomasi kuramı, özünde Amerika'nın savaştan elde edemediği toprakları diplomatik yollarla kazanma hedefiydi. Dönemine göre ilerici olan, bu nedenle İngiltere ve Fransa'nın sömürge çıkarlarıyla bağdaşmayan bu 14 Nokta fikri uluslararası ilişkiler profesörü Wilson'un idealizminin yanı sıra aynı zamanda sömürgecilerin yerini almak için hazırlanan ABD'nin realizmini[69] de ortaya koyuyordu. Sömürgecilikten veya bağımlılıktan kurtulacak olan halklar ve ülkeler, uluslararası serbest ticaret için iç pazarı genişletecekti.[70] Bilhassa Orta Doğu ve Çin gibi bölgelerde örtülü bir emperyalist mücadele sürdüren Amerika, Wilson ilkelerinde yer alan ve uluslara self determinasyon hakkı tanıyan 12. maddeyle, Avrupa devletleri ile arasındaki rekabette kendisine çıkar sağlamayı amaçlıyordu. Bunun en önemli kanıtı da sömürge ve işgal altındaki milletlere özgürlük vaat eden 12. maddenin Türkiye için uygulanmamasıydı. Başkan Wilson, Millî Mücadele döneminde Türkiye'den gelen diplomatik yardım çağrısına cevapsız kalmıştı. Yine ulusal bağımsızlık yolunda Wilson'u en büyük umut gören Vietnam lideri Ho Chi Minh ve diğer sömürge ülkeleri temsilcilerinin görüşme talepleri de Wilson tarafından karşılıksız bırakılacaktı. Aslında 12. maddeye dayandırılarak bağımsızlık düşleyen milletlere karşı Wilson'un ilgi göstermemesi Wilson ilkelerinin kelime anlamından daha gizli amaçlar ihtiva ettiğinin net kanıtıydı. Çünkü Amerika'nın ilgi gösterdiği ve ulusal menfaatlerine katkıda bulunacağı yegâne konu aslında ekonomikti. Bu nedenle Wilson'ın sürdürdüğü politikalarda realist ve liberal karakter daha baskındı. 19. yy sonlarından itibaren Amerika'nın dış politikasında takip ettiği "Open Door policy", ticari rekabetini güçlendiren ve ham madde kaynaklarını Avrupalı sömürgecilerin tekelinden kurtaran bir nitelik taşıyordu. "Open Door policy" politikası Washington'daki farklı yönetimlerin başlıca meşguliyetlerinden biriydi.

Aslında Avrupa'nın uluslararası siyasetinde piyon olan Orta Doğu ülkeleri, başlangıçta Amerika'nın siyasi çıkarları açısından herhangi bir öneme sahip değildi. Bölgede doğrudan Amerikan etkisi olmadığından Avrupalı güçlerin çıkarları, hırsları ve korkuları Amerika'yı Orta Doğu ülkelerinden izole de etmişti. Öyle ki Osmanlı İmparatorluğu bile Amerika'nın politik ilgisinde bir istisna oluşturmamıştı. Her ne kadar Amerika, "Doğu Sorunu" ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa güç siyasetindeki öneminden haberdar olsa da geleneksel olarak Doğu Sorununa karışmaktan kaçınmıştı. Nitekim Amerika, Türkiye ile savaşmadığından Doğu'nun toprak işlerinin kararlaştırılmasında etkin bir rol üstlenmemişti. Örneğin Aralık ortasında Lloyd George ile Londra'da görüşen Wilson, sadece Alman sömürgeleri konusunu gündeme getirmiş, Türkiye toprakları üzerinde durmamıştı.[71] Amerika'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sınırlı çıkarları göz önüne alındığında bu izolasyonu gerçekleştirmek zor değildi. Zaten 2 Aralık 1823 tarihinde ABD Başkanı James Monroe tarafından açıklanan doktrin çerçevesinde Amerika'nın izolasyonist bir dış politika izleyeceği ve Avrupa ülkelerinin iç işlerine müdahale edilmeyeceği deklare edilmişti.[72] Örneğin Boğazlar sorununda, Amerika barış zamanı dışında savaş dönemlerinde, savaş gemilerinin İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçişine ilişkin siyasi konuları Avrupalı Güçlere bırakmıştı. Öte yandan Amerika, Türkiye'nin sorunlarının çözümünde aktif rol almaya hazır olmadığı gibi, Yakın ve Orta Doğu'daki olaylardan da rahatsız değildi. Paris Barış Konferansı başladığında Amerika'nın Türkiye ve Arap ülkelerine karşı tutumu belirsiz ve ilgisizdi. Öte yandan Wilson Asya'da kurulacak mandater yönetim konusunda Amerika'nın kendi üzerine bir yük almasına hevesli değildi. Dahası bu sorumluluğu, istenmeyen bir ödevi yüklenmek gibi görüyordu.[73] Fakat manda sistemi kabul edildikten sonra Wilson, bilhassa toprak konularında söz sahibi olma eğilimi göstermişti. Türkiye ile yapılacak barış ve Doğu Sorunu konusunda Amerika "Open Door policy" ilkesiyle bir uyum gözettiği gibi Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde var olan hak ve ayrıcalıkları da kendi dış politikasında sürdürmeyi amaçlıyordu, dahası yeni koşullara uyum sağlama noktasında uzlaşıcıydı. Lakin bu koşulların Amerikan görüş ve seçimlerine uygun olmasında ısrarcıydı. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması ve Avrupa Devletleri'nin Orta Doğu egemenliklerinin ileride alacağı yeni politik duruma uyması, Amerika'nın Orta Doğu ile ilişkilerinin niteliğini kökünden değiştirmesi demekti. Bu noktada Amerika, dış politikasında yeni çözüm yolları aranmış; bilhassa Amerikan istek ve haklarının yadsınmaması hususunda uluslararası hukuk kurallarını bariyer olarak Merkez Avrupa devletlerine karşı kullanmıştı.

Diğer taraftan Monroe ile şekillenen Amerika politikası 20. yüzyıl başında, Orta Doğu'da çıkarılmaya başlanan petrolün de etkisiyle değişmeye başlamıştı. Büyük Savaş sırasında petrol tüketiminin büyük ölçüde artması ve

savaş sonunda ulusal petrol kaynaklarının hızla tükenmekte olduğunun anlaşılması diğer Avrupa hükûmetleri gibi Amerika'nın da yeni kaynak arayışlarına girmesine neden olmuştu. Amerika'nın başlıca tedirginliği kalan kaynakların ABD'nin ortalama otuz yıl kadar tüketimini karşılayacak kapasitede olmasıydı. Bunun neticesinde yurt içinde azalan petrol kaynaklarını Orta Doğu petrolleriyle dengeleme ihtiyacı beraberinde Orta Doğu topraklarında Amerikan ulusal haklarını gündeme getirmiş; Amerika, Osmanlı ve Orta Doğu politikasını yeniden gözden geçirmek durumunda kalmıştı.[74] Kısaca, Müttefiklerin emperyalist tasarımları ile Wilson'ın mandater yönetimi ve kendi kaderini tayin hakkı arasındaki uzlaşı, aslında Orta Doğu'daki Amerikan politikasının zeminini oluşturmaktaydı. Bu bakış açısına göre Wilson'un önerdiği manda sistemi, sonrasında, manda altındaki eyaletlerin özgürleşmesinden ziyade Müttefiklere ipotek edilmesiyle sonuçlanacaktı.[75] Ancak Wilson'un aklındaki yönlendirici gerekçe ne olursa olsun, herkesin barışa özlem duyduğu bir dönemde barışın düzenini tespit etmek ve temel ilkeleri belirlemek gayesiyle 8 Ocak 1918'de Kongrede açıkladığı 14 Nokta, Paris Barış Konferansı'na katılan devletler tarafından kabul edildi.[76] Fakat yine de Wilson'un Barış Konferansı'nda 12. madde gibi bazı görüşleri tam manasıyla anlaşılmayacaktı. Tüm bu çelişkiler içinde barış isteyen üç devlet Wilson'un açıkladığı esaslar çerçevesinde müzakereye hazır olduklarını bildirdi[77]

Avrupa'yı siyasi, ekonomik ve askerî yönden sarsıp kaotik bir ortama sürükleyen Büyük Savaş sona erdiğinde Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi üç büyük imparatorluk yıkılmış; eski sömürgelerini de rakiplerine kaptırmışlardı. Orta Doğu'da ve Avrupa'nın bazı yerlerinde geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti ise fiilen sona ermişti.[78] Polonya, Litvanya, Estonya, Letonya gibi eski uluslar tarihin içinden yeniden doğmuş; Yugoslavya ve Çekoslovakya gibi yeni ülkeler ise doğma mücadelesi içine girmişlerdi.[79] İspanya, İsviçre, Hollanda ve İskandinav ülkeleri hariç bu küresel savaşın dışında kalamayan ülkeler siyaseten belirsizliğin içine düşmenin yanı sıra siperler ağında ağır kayıplar vermişti. Savaşın Avrupa'daki etkisi dünyanın diğer bölgelerine kıyasla çok daha fazlaydı. Yaralılar ve malul olanlar dışında sekiz milyona yakın insan savaş alanlarında hayatını kaybetmişti.[80] İnsanlık tarihinin en kanlı savaşı kabul edilen Büyük Savaş'ta 1.800.000 Alman, 1.700.000 Rus, 1.384.000 Fransız, 1.290.000 Avusturya-Macaristan, 743.000 İngiliz ve 50.300 Amerikan askeri ölmüştü.[81] 533.000 İtalyan, 49.000 Bulgar ve 4.917 Yunan askeri yine Büyük Savaş'ta hayatını kaybetmişti.[82] Osmanlı ordusu ise 400.000 askerini cephede şehit vermişti.[83] Üstelik liste sadece bu rakamlarla da sınırlı değildi. Örneğin Britanya İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki bağımlı bölgelerden gelen 192.000 asker ve Karadağ'dan savaşa dahil olan 3000 kişi bu bilançonun diğer bir ayrıntısıydı.[84] Dört yıl üç ay süren Büyük

Savaş sonunda ekonomik tahrifat büyük ölçüdeydi ve ülkelere iktisadi külfeti oldukça ağırdı. Örneğin Almanya'nın maddi zararı 39 milyar dolar, İngiltere ve sömürgelerinin 38 milyar dolar, Rusya'nın 18 milyar dolar, Fransa'nın 26 milyar dolar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 21 milyar dolar, İtalya'nın 13 milyar dolar, Amerika'nın da 22 milyar dolar idi.[85] Balkanlar'da güç ve etkinlik kavgası nedeniyle bir kaza eseri başlayan; ancak durdurulması mümkün olmayan Büyük Savaş'ta dünyanın en ileri ulusları sadece insan nüfusunu ve ekonomilerini kaybetmemişti. Dört yıllık savaş, Avrupa'yı dünyaya tahakküm etme noktasına taşıyan o mümtaz özgüveni de yerle bir etmişti. Avrupalılar Batı Cephesi'ni yaşadıktan sonra dünyaya uygarlığı yaymak gibi bir misyondan artık bahsedemezdi. Yirminci yüzyılın bu ilk kâbusu sonunda hükûmetler devrildi; güçlüler zayıfladı; halklar tepetaklak oldu. Kısaca mağrur, zengin, özgüvenli Avrupa, oluşturduğu güç dengesi içinde kendi kendinî parçalara ayırdı.

Galip devletler yenidünya düzenini tesis etmek ve Büyük Savaş'ın kaybedenleriyle antlaşmalar imzalamak için Paris'te barış görüşmelerinin başlatılmasına karar verdi. Aslında tarihî Barış Konferansı için Paris'in seçilmesi sonradan akla gelen bir düşünceydi. Antant hükûmetleri, dünyanın barış elçileri için en uygun buluşma yeri olarak ilk önce tarafsız bir ülkeyi tercih etmişlerdi. Hollanda'dan bahsedilmiş; ancak kesin itirazlar olunca vazgeçilmişti. Sonra Fransız İsviçre'si düşünülmüş; hatta görüşmelerin burada yapılması neredeyse karara bağlanmıştı. Önerilen ilk şehir Lozan olmuştu. Zaten banliyösü Uşi'de de İtalya ile Türkiye arasındaki savaşı sona erdiren bir anlaşma imzalanmıştı. Ancak, Lozan şehrinin barış ordularını kabul etme ve ağırlama kapasitesine ilişkin tereddütler ortaya çıkınca bu sefer Cenevre'ye karar verilmişti. Üstelik Cenevre'nin Müttefikler ve tüm delegeler tarafından onaylanacağına kesin gözle bakılıyordu. Lakin İsviçre ile ilgili önerilerde bulunanlar bu konularda açık ara en etkili olan tarafı, yani Fransızları, hiç hesaba katmamışlardı. Cermen militarizmini iliklerine kadar yaşayan Fransızlar, görüşmelerin Paris'te yapılmasında son derece ısrarcıydı.[86] Lloyd George anılarında Konferansın mümkün olan en erken tarihte gerçekleştirilmesi için sonunda buluşma yeri olarak Paris'in belirlendiğini şu cümlelerle anlatmıştı: *"Son dört buçuk yıldaki olaylarla doğal olarak heyecanlanan ve çileden çıkan Paris'te barış atmosferinin bozulacağından endişe duyan İngiliz hükûmeti ve Albay House tarafından daha önce dile getirilen şüpheye rağmen Paris buluşma yeri olarak belirlenmişti. Tartışmalı konuların kalıcı bir şekilde çözülmesi için oldukça gerekli olan bu sakinliğe ve tarafsızlığa aslında Paris pek uygun değildi. Bu nedenle, Cenevre gibi tarafsız bir şehrin seçilmesi gerektiğini ileri sürmüştüm. Lakin Clemenceau, savaşın en büyük acısına ve en şiddetli mücadelelerine sahne olan Fransa'nın başkentinin Konferans yeri olarak seçilmesinde ısrarcıydı. Başkan Wilson, Paris'e yaptığı son ziyarette Fransızların talebini*

kabul etmeye ikna edildiğinden biz de daha fazla direnemedik. Böylece Paris, tüm eleştirilere rağmen Konferans yeri olarak kabul edilmişti."[87]

Oysa İngiltere ve Amerika, adil bir barışı savaşçı ülkelerin başkentlerinden birinde başarmanın kolay olmayacağını düşünerek görüşmelerin Paris'te yapılmasına başta sıcak bakmamışlardı. Barış Görüşmelerini savaşçı ülkelerin başkentlerinden birinde başarmak neredeyse imkânsız görülmekle beraber sonunun bir trajediye dönüşme ihtimali de olabilirdi. Özellikle Fransızların karakteristik yapıları gereği çabuk heyecanlanan insanlar olması; ama bilhassa Almanlara karşı acı tecrübeler deneyimlemeleri Paris'te gerekli huzuru yakalamayı zorlaştırabilirdi. Ancak Fransa Başbakanı Clemenceau'nun ısrarcı tutumu karşısında barış konferansının Paris'te toplanılmasına karar verildi.[88] Amerika Başkanı Wilson'un danışmanı Colonel Edward House bile konferansın Paris'te yapılmasını *"ihtiyar adam öyle çok ağlayıp sızlandı ki, sonunda kabul ettik"* sözleriyle açıklamıştı. Fransa'nın Paris ısrarcılığı elbette ev sahipliği nezaketiyle düşünülmüş bir ağırlama değildi. Fransa'nın Almanya'dan alması gereken tarihî bir rövanş vardı. Tarih, kum saatinin yönünü şimdi Fransa lehine çevirmişti ve Clemenceau bu tarihî yüzleşmeyi Almanları ayağına getirerek gerçekleştirmek arzusundaydı. Zira Büyük Savaş'ta, savaşan diğer ülkeler arasında nüfusuna oranla en büyük kayıpları Fransa vermişti. Ölenlerin iki katı kadar askeri yaralanmış, ülkenin ekonomisi mahvolmuştu. Mal üretecek fabrikalar birer enkaza dönmüş ya da sökülüp Almanya'ya götürülmüştü. Dolayısıyla Barış Konferansı sırasında Fransa'nın müttefiklerinin bile bezdiği Fransız inadı aslında Almanya ile girdiği tarihî bir "kan davası" idi. Clemenceau ölümünden kısa bir süre önce Amerikalı bir gazeteciye verdiği röportajda Fransa'ya yaptıklarından ötürü Almanya'dan nefret ettiğini itiraf etmişti. Hatta bir söylentiye göre Clemenceau öldüğünde yüzü Almanya'ya dönük olarak dik durumda gömülmeyi bile vasiyet etmişti.[89] Bu husumetin arka planında, 17 Temmuz 1870 tarihinde başlayan Fransa-Prusya Savaşı'nda Fransa'nın, Prusya karşısında yenilmesi vardı. Prusya orduları Paris'i kuşattığında Paris sokaklarında savaşmayı sürdüren genç Cumhuriyetçiler arasında Clemenceau da bulunuyordu ve kentin açlıktan kırıldığına bizzat şahit olmuştu. Dahası 18 Ocak 1870'te, XIV. Louis'in meşhur Versailles Sarayı'nın Aynalı Salon'unda görkemli bir törenle Alman İmparatorluğu'nun kurulmasına ve 28 Ocak 1871 tarihinde Fransa'nın, Almanya ile mütareke imzalamak zorunda kalmasına tanıklık etmişti. Versailles Antlaşması sonrasında Fransa imzaladığı Frankfurt Barışı ile Alsace-Lorraine'i Almanya'ya terk etmişti. Bu barış ile Alsace-Lorraine'i kaybetmesi, Fransa için bir "evlat acısı" olmuştu.

Fransa, bütün Avrupa'nın bakışları önünde acı bir hezimete uğramasına kolay kolay tahammül etmeyecekti. Öyle ki bu yenilgi Fransa'da birdenbire bir milliyetçilik akımının ortaya çıkmasına sebep olacaktı. 1871-1875 yılları

arasında okul kitaplarından politik nutuklara kadar yazılan ya da söylenenler sadece Fransız milliyetçiliğinin ve yeni bir millî şuurun canlandırılmasına yönelikti. Fransa bunu hiçbir zaman unutmayacaktı. Elli yıla yakın bir süre Alsace-Lorraine, Almanya ve Fransa arasındaki münasebetlerin odak noktası ve bu münasebetleri zehirleyen bir faktör olarak devam edecekti. Fransa, eski hasmıyla, 1871 Versailles Antlaşması'nın intikamını[90] 1919'da yenilmiş Almanya'ya, Alman İmparatorluğu'nun ilan edildiği aynı Aynalı Salon'da yeni bir antlaşmayı imza ettirerek alacaktı. 7 Mayıs günü Almanlara barış koşullarını sunmak için Trianon Saray Oteli'ndeki görüşmelerde Clemenceau "*hesaplaşmamızın zamanı geldi*" diyerek görüşmeleri başlattı.[91] 1919 Versailles Antlaşması ile Almanya toprak vermeye, tazminat ödemeye, gelecekteki silahlanmasını sınırlandırmaya ve Büyük Savaş'ın suçunu kabul etmeye zorlanmıştı. Almanların Versailles'da uğradıkları bu sert muamele karşısında hissettikleri kırgınlık, 1930'larda Hitler iktidarının yükselişini kolaylaştıracaktı.[92] Aslında Versailles, barış görüşmelerinde öyle sürpriz bir yer de değildi zira kasım ayı ortalarından beri Avrupa basınında çıkan yazılarda da konferansın Versailles'da olabilme ihtimalinden bahsedilmekteydi. Kısaca galip devletler tarafından adlandırılan Paris Barış Konferansı, Büyük Savaş'ın kazananı ve kaybedenini Paris'te imzalanan antlaşmalarla belirleyecekti. Paris'te ocak ayının neredeyse tamamı, Konferansın düzenlenmesi ve müzakereleri kolaylaştıracak genel ilkelerin belirlenmesi sorunlarıyla geçti. Öncelikle konferansa hangi ülkelerin katılacağının ve her birinin kaç temsilciye sahip olacağının tespit edilmesi gerekiyordu. Lloyd George, 29 Ekim 1918'de ateşkes görüşmeleri sırasında, barış müzakerelerinde küçük devletlerin yalnızca kendi ulusal sorunlarını ilgilendiren tartışmalara katılmalarına izin verilmesini önermişti. Bu formül, daha sonra Fransızlar tarafından geliştirildi. Büyük Güçler, Küçük Müttefikler ve yeni tanınan devletler kategorilerinde sınıflandırılan tüm ilgili devletlerin iki temsilciyle Konferansa katılması önerilmişti. Ancak Konferansın açılışı olan 18 Ocak 1919'dan önceki haftaya kadar net bir karara varılamadı.[93]

Sanayileşmiş ülkeler arasında dünyada iktisadi ve siyasi hâkimiyeti ele geçirme mücadelesi olan Büyük Savaş'ın Antant Güçleri'nin lehine sonuçlanması, savaş sırasında yapılan gizli antlaşmaların uygulanmasını da gündeme getirmişti. Diğer taraftan Büyük Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Müttefikler arasındaki bazı uzlaşıların menfaat çatışmasına dönme eğilimi sezildiğinden bir an önce mağlup devletlere dikte ettirilecek barış taslağının oluşturulması hususunda diplomatik görüşmeler başlatılmıştı.[94] Avusturya-Macaristan, Almanya ve Osmanlı İmparatorluklarının dağılmasıyla değişen güç dengesini Antant lehine çevirebilmek, barışın tesisini sağlamak ve yeni dünya düzeninde Avrupa'nın sınırlarını tekrar çizmek amacıyla Müttefik (Allied), Daha Az Müttefik (Lesser Allied) ve Ortak (Associated) devlet gibi suni bir sınıflandırmaya tabi tutulan

otuz iki devletin temsilcilerinin katıldığı Paris Barış Konferansı, 18 Ocak 1919'da, yani Alman İmparatorluğu'nun kuruluş yıl dönümü gününde açıldı. Alman İmparatorluğu'nun kurulmasından yaklaşık yarım asır sonra başlayan Paris Barış Konferansı'nın adı her ne kadar barış konferansı olsa da aslında yenik devletlerin galip devletler tarafından paylaşım konferansıydı.[95] Galip devletler, Paris Barış Konferansı'nda, Baltık'tan Basra Körfezi'ne kadar Avrupa ve Yakın Doğu haritasını yeniden çizmeyi taahhüt etmekteydi. Konferansın öncüleri Fransa Başbakanı Georges Clemenceau, İngiltere Başbakanı David Lloyd George ve Amerika Başkanı Woodrow Wilson idi. Özellikle Paris Barış Konferansı'nın iç işleyişinde "Wilsonculuğun" etkisi derindi.[96] Konferansta ele alınan öncelikli mesele Merkezî Güçler tarafından ödenecek savaş onarım miktarı, bu miktarın nasıl ödeneceği ve Müttefikler arasında nasıl pay edileceğiyle ilgili üç temel sorunun çözümüne yönelikti.[97] Özellikle 1918 yılında ilan edilen on dört maddelik Wilson İlkeleri'ne ters düşmek istemeyen İngiltere ve Fransa, savaş tazminatı yerine savaş onarımı; sömürgecilik yerine manda ve himaye kavramlarını getirmişlerdi.[98] Bu bağlamda uluslararası barış, güven ve adalet tesis etme amacı güden ilkelerin temel prensibinde Bolşevik Devrimi'nden sonra ortaya çıkan ve Büyük Savaş sonrasında mağlup devletlerin paylaşılmasına ilişkin gizli anlaşmaların[99] önlenmesi bulunuyordu.[100]

İşte tüm değişen dengelerin ve alt üst olan sınırların yeniden tesisi; fakat bilhassa yeni dünya düzeninin belirlenip karmaşık meselelerin antlaşmalarla çözümlenebilmesi amacıyla Barış Mimarları Paris'te toplanmıştı. Avrupa'nın ortasında ve Orta Doğu'da yeni sınırlar çizilmesi; ama en önemlisi uluslararası düzenin farklı temellere dayandırılarak yeni baştan yaratılması gerekiyordu. Bütün bu çetrefilli meseleleri çözmek için dünyanın dört bir tarafından gelen devlet adamları, diplomatlar, bankacılar, askerler, profesörler, ekonomistler, hukukçular gibi farklı meslek erbapları Paris'e akın etmişti. Dünya düzenindeki tüm gücün tek bir noktaya toplanması aynı zamanda türlü davaların sözcülerini, dünya habercilerini, iş adamlarını bu şehre çekmişti. 1919'un Ocak ayından Haziran ayına kadar geçen altı aylık sürede türlü amaçlara hizmet eden Paris, dünyanın hem hükûmet merkezi hem de parlamentosuydu. Kadınlara oy hakkı, siyahilerin hakları, işçiler için anlaşma, İrlanda'ya özgürlük, silahsızlanma gibi birçok farklı konuda yazılmış dilekçeler Paris'e getiriliyordu. Londra'daki Fransız Büyükelçisinin de dediği üzere kime rastlansa Paris'e yola çıkmaya hazırlanıyordu. Bir Alman gazeteci *"Dünya ırklarından sadece Kızılderililer ile Avustralya aborijinleri yok"*[101] şeklinde nükteli bir yorumda bulunmuştu. Kısaca 1919 yılında dünyanın başkenti Paris idi. Paris Barış Konferansı Avrupa'da statükoyu yeniden kurmak isteyen Büyük Güçlerin bir manada kendi kamuoyunu ve hatta bir sonraki seçimlerini hesaba katarak adımlarını belirlediği siyasi bir arenaya dönüşmüştü. Zira Paris'te

bulunan Barış Mimarları her şeyden evvel kendi ülkelerini de temsil etmekteydiler. Dolayısıyla önemli düşünce odaklarını kazanmanın veya kaybetmenin kâr-zarar ilişkisini hesaplamak zorundaydılar. Bu sebeple Barış Mimarları her gün toplantılar yapıyor, aralarında tartışıyor, konuşuyor, kavga edip yeniden barışıyorlardı. Mutabık kaldıkları konularda anlaşmalara varıyor, birtakım ittifaklar oluşturup yeni ülkeler, yeni kurumlar meydana getiriyorlardı. Barış Mimarları çok şey başaracaklarına inansalar da aslında Barış Konferansı'nın başlangıcından itibaren bir keşmekeşin içindeydiler.

Konferansın organizasyonundan amacına varıncaya kadar birçok prosedür karmaşıktı. Barış Mimarları daha bilinçli adımlar atmak amacıyla tarihin tozlu raflarından kendilerine yol gösterecek bir toplantıyı inceleyip yol haritası oluşturmuşlardı. Nitekim ellerindeki tek geçerli örnek Napolyon Savaşları sonunda Avrupa'daki sınırları ve güçler dengesini yeniden belirlemeye yönelik toplanan Viyana Kongresi'ydi. Ancak yine de Paris'te toplanan Barış Mimarlarına doğrudan katkı sağlayacak yöntemlere sahip değildi. Viyana'daki Barış Mimarlarının karşılaştığı sorunlar büyüktü. Ancak Paris'tekilerle kıyaslandığında daha az komplikeydi. Örneğin Viyana Kongresi, 1789 Fransız Devrimi'nin sebep olduğu güçlü sarsıntılar bittikten sonra toplanmıştı. Yani 1815 yılında devrimin etkileri çok önceden hazmedilmişti. Oysa 1919 yılında Bolşevik Devrimi'nin üzerinden sadece iki sene geçmişti ve dünyadaki etkilerinin ne olacağı konusunda kimse bilgi sahibi değildi. Bolşevizm'in ne şekilde etkinlik alanı yaratacağı Batılı liderlerin kafasındaki kuşkulardan sadece birisiydi. Paris Konferansı ile Viyana Kongresi arasında şaşırtıcı benzerlikler olduğu kadar büyük zıtlıklar da bulunuyordu. Bu ayrım bilhassa Paris Barış Konferansı süresince oluşturulması hedeflenen program için bir kılavuz görevindeydi. Örneğin 1815 yılında Müttefik birliklerinin zafer yürüyüşüne kadar, Viyana'da ciddi tören yürüyüşleri yapılmamıştı. Kongre günlerinin Viyana'sı, misafirperverliği müsriflik noktasına getiren parlak bir saray tarafından sadece bir eğlence cennetine dönüştürülmüştü. Avrupa'nın önde gelen şahsiyetleri ve bakanları Avusturya'nın başkentine siyaseten değil de sanki ihtişamlı bir karnavala katılır edasıyla akın etmişti. Bu dünya reformcuları eğlenmeye o kadar hevesliydi ki, neşeli barış elçilerinin şenlikleri yas ortamıyla bozulmasın diye Napoli Kraliçesi Marie Caroline'nin ölümü resmen duyurulmamıştı. Öte yandan Paris Barış Konferansı, güçlü bir plütokrasi aşılamasıyla Viyana Kongresi'nden daha bürokratikti. Viyana'da olduğu gibi Paris'te ışıltılı gösterilere yer verilmemişti. 1919 Paris'i, 1815 Viyana'sına göre daha basit ve hatta daha az görkemliydi. Viyana'da balolar, ziyafetler, tiyatrolar eşliğinde müzakereler devam etmişti. Oysa Paris'te ağır bürokrasi havası tüm şehri baskılamıştı. Diğer taraftan Viyana Kongresi'nde, üyeler birleşmiş gibi görünseler de, her birey veya grup diğerini farklı yöne doğru çekiştirerek birbirlerine karşı sert tavır sergiliyordu. Büyük Devletler, zorunlu

olarak ortak bir düşmana karşı birleşmek zorunda kalmışlardı. Bu ortak düşmanı savaş alanında alt ettikten sonra, ganimet elde etme arzusuyla Kongre'de birbirlerine düşmüşlerdi. Bu bakımdan Paris Konferansı, tarihî selefinin çok üstündeydi. Quai d' Orsay'da bir araya gelen delegeler, savaş boyunca olduğu gibi ateşkes süresince de aynı fikirde sabit kalmış; Viyana Kongresi'yle kıyaslandığında daha istikrarlı davranmışlardı.[102]

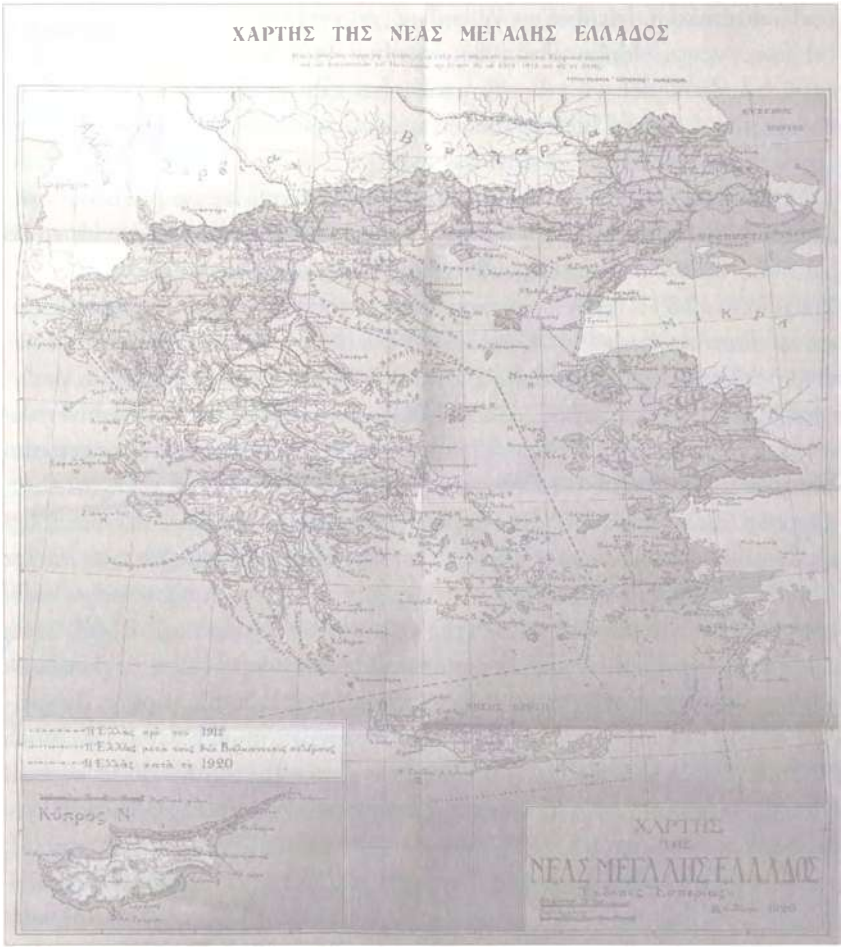
Paris'te zamanla yarışan Barış Mimarları Avrupa haritası üzerinde yeni çizgileri en kısa zamanda ve en doğru şekilde çizmek zorundaydı. Oysa 1919 yılının dünyasında birbirine bağlı; ancak birbiriyle örtüşmeyen iki gerçek vardı. İlki Paris'te ulusların bizzat kararlarını verip kendi mücadelelerini sürdürmesiydi ki "kendi kaderini tayin" sloganı ile belirlenmiş bu paylaşım rakip milliyetçilikler arasında çakışan menfaatleri de beraberinde getiriyordu. Yani Barış Mimarları konferansta "hem polislik etmek hem de açları doyurmak zorundaydı."[103] İkincisi, konferansın öncesinde neler olup bittiği düşünüldüğünde daha kaotikti. Öncelikle Avrupa haritasının tekrardan oluşturulması evet gerekliydi; ancak Asya, Afrika ve Orta Doğu'nun da şekillenmesi şarttı. Bu noktada Barış Mimarları bu coğrafyalara uygun karakollar oluşturacak güçlendirilmiş devletleri yerleştirmek zorundaydı. Yani Paris'te yeniden çizilmesi planlanan haritalar bir satranç müsabakasında olduğu gibi ancak isabetli hamlelerin yapılmasıyla en doğru şeklini alacaktı. Büyük Savaş'ın sonucu barış antlaşmaları ile birlikte ele alındığında Avrupa diplomasisinin ve kuvvetler dengesinin temel unsurlarını teşkil eden üç büyük imparatorluğun, yani Rus Çarlığı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Alman İmparatorluğu'nun, tarih içindeki ömürlerini tamamlamış olduğunu, dolayısıyla Avrupa'da bir boşluk meydana getirdiğini açıkça ortaya koyuyordu. Barışın tesis edilebilmesi için kuvvetler dengesinin Avrupa'da tekrardan sağlanması elzemdi. Almanya ile imzalanan Versailles Antlaşması (28 Haziran 1919), Almanya'nın bütün denizaşırı sömürgelerini ya Milletler Cemiyeti'nin kontrolüne bırakmış ya da galip devletlerin mandası altına koymuştu. Belçika ve Fransa'dan daha önce alınan tüm topraklar geri verilmişti. Savaş sonrası düzende toprak paylaşımı İngiltere, Fransa ve İtalya gibi üç galip devlet arasında gerçekleşecekti. Haliyle ileriki süreçte rekabet ve çekişme bu üç büyük devlet arasında yaşanacaktı. Balkanlar'da çözüm ise üç antlaşmayla sağlanmıştı. Müttefikler; Avusturya ile St. Germain Antlaşması'nı (10 Eylül 1919), Macaristan ile Trianon Antlaşması'nı (4 Haziran 1920) ve Bulgaristan ile Neuilly Antlaşması'nı (27 Kasım 1919) imzalamışlardı.[104] Her ne kadar Balkanlar'da çözüm yenilgiye uğrayan devletlerin ricaları ve protestoları gölgesinde gerçekleşse de imzalanan antlaşmalar neticesinde Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan gibi nispeten küçük ölçekli devletler büyük miktarda toprak kazanımları elde etmişlerdi. Örneğin Yunanistan Bulgaristan'dan, Neuilly Antlaşması'nın bir sonucu olarak, Batı Trakya'nın

tamamını almıştı.[105] Balkan Savaşları'nın kayıplarını gidermek umuduyla Büyük Savaş'a Merkezî Devletlerin yanında katılan Osmanlı Devleti ile imzalanacak antlaşmanın esaslarının ise daha sonra belirlenmesine karar verildi.[106] Zaten en çok Yunanistan'ı etkileyen Türk sorunu pek çok açıdan ikincil öneme sahipti. Konferans'taki daha kritik konular düşünüldüğünde bir süre daha bekletilebilirdi. Üstelik Türk sorununun karmaşıklığını çözmek o kadar kolay olmadığından Konferans'ta çözümün ertelenmesi yönünde karar alındı.

28 Haziran 1919 tarihinde Versailles Antlaşması'nın imzalanmasıyla Paris'teki dünya hükûmeti dağılsa da Barış Konferansı diplomatlar ve dışişleri bakanları gözetiminde Ocak 1920'ye kadar devam etti. Önemli kararlar Roma, Londra ve Washington'daki üstlerine danışılarak özel konferanslarda çözüme kavuşturuluyordu. 1919 yılının Ocak ve Haziran ayına kadarki ilk altı ayda Barış Mimarları kritik birçok meseleyi çözebilmişti. Örneğin Milletler Cemiyeti ve Uluslararası Çalışma Örgütü kurulmuş, mandalar dağıtılmış, Almanya Antlaşması bağlanmış, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile anlaşmaların bitirilmesine çok yaklaşmışlardı. Fakat yine de ortada netliğe kavuşturulmamış pek çok farklı konu vardı. Mesela Rusya'nın sınırları hala değişkendi. Sınırları üzerindeki devletlerden hangilerinin bağımsızlıklarını sürdürebilecekleri belli değildi. Avrupa'nın ortasında imparatorluklar çökmüştü. O sınırlar hala birer tartışma konusuydu. Bolşevizm gibi konferansın başından beri Barış Mimarlarını zorlayan bazı büyük sorunlar geçici olarak askıya alınmıştı. Kapitalist Batı ile Komünist Doğu arasında büyük gerilim daha yeni başlıyordu. Almanya konusu tam kapanmamıştı ve halen Avrupa açısından can sıkıcı bir meseleydi. Almanya'nın süregelen gücü karşısında Müttefik zaferi henüz yeterince kesinleşmemişti. Milliyetçilik artarak güçlenmekteydi. Ancak Paris Barış Konferansı'nda alınan bir karar yeni bir savaşın patlak vermesiyle sonuçlanacaktı. Yunanların İzmir'e çıkması konusunda aceleye getirilen karar yüzünden 1923 yılına kadar dinmeyecek patlamalar peş peşe yaşanacaktı. Ezcümle, Barış Mimarları 1919 yılında ellerinden gelenin en iyisini yaptığı kanaatinde olsalar da dünya sorunlarını çözmüş olduklarına kendileri bile inanmamıştı.[107] Nitekim 1919-1922 yılları arasında patlak veren Türk-Yunan Savaşı, Paris Barış Konferansı'nda yeterince düşünülmeden alınan hatalı bir kararın sonucundan başka bir şey değildi.

Paris Barış Konferansı'nda Yunan Propagandası *Magna Graecia*

1919, dünya tarihinde belirleyici olduğu kadar Yunan tarihi için de kritik ve bir o kadar manalı bir yıldı. 1821'de Yunan bağımsızlık hareketi olarak görülen ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanan Yunanların 1829 yılında

Büyük Yunanistan Haritası. 1910-1920
Γενικά Αρχεία Του Κράτους, Αρχείο Πολιτικού Γραφείου Πρωθυπουργού Φάκελος 1.129
[Yunanistan Devlet Arşivleri, Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi 1.129 numaralı dosya]

elde ettiği başarı, "Helen dünyasını" iki ayrı siyasi fraksiyona ayırmıştı. İlki, "Yunan Devrimi" olarak adlandırılan ayaklanma sonrasında küllerinden yeniden doğmuş "özgür Hellas",[108] diğeri de "köleleştirilmiş Helenizm" ile nitelendirilen Osmanlı topraklarındaki soy bağıydı. Dolayısıyla Yunan Devleti'nin resmî kuruluş tarihi kabul edilen 1830 yılından itibaren Yunan dış politikasının takip ettiği yol o zamana kadar Osmanlı egemenliği altında kalan toprakların kurtarılması ve bunların Yunan Krallığına dahil edilmesiydi. İşte Yunan irredantizmi tüm bu hedefleri kapsayan ve Yunan ulusunun vatanperver hırslarını içine alan Megali İdea kavramı içinde detaylandırılmıştı. Helenizm'in "belirgin kaderi" olarak kabul edilen Megali İdea, Bizans'ın görkeminin

canlandırılmasını, İstanbul'un Yunanlara geri verilmesini ve Ayasofya'nın gerçek koruyucusu olduğu düşünülen İstanbul Rum Patriği'ne iade edilmesini öngörüyordu.[109] 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren hem Monarşi hem de Parlamento, bu temel ülküyü Yunan yayılmacı milliyetçiliğinin asli yol haritası olarak benimsemişti.

1912-1913 Balkan Savaşları Yunanistan'ın Megali İdea'yı gerçekleştirmesine yönelik attığı en önemli adımdı. Yunan Krallığına iki kat toprak ve iki kat nüfus kazandırmıştı. Balkan Savaşları'ndan elde edilen bu muazzam başarı Yunanistan'a 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda kaybettiği özgüveni yeniden temin etmiş, dönemin Başbakanı Eleftherios Venizelos'un da maksimalist siyasetindeki beklentilerini çok daha fazla arttırmıştı. Dolayısıyla Büyük Savaş patlak verdiğinde Venizelos, hala Ege Adaları'nda, Batı Anadolu ve Karadeniz kıyılarında, Kuzey Epir'de, Trakya'da, Kilikya'da, İzmir'de ve İstanbul'da yaşayan tüm Yunanların özgürleşmesi ve birleşmesi yönünde eşsiz bir fırsatın geldiğini düşünüyordu. Zira Venizelos'un dünyasında Megali İdea, iki kıta ve beş denizi içine alan Büyük Yunanistan'ın görkemli bir vizyonuydu. Büyük Savaş'ın Antant lehine sonuçlanması Yunanistan'ın hem iç hem de dış siyasetinde şimdiye kadar hayal bile edilemeyen derin, hatta ufuk açıcı bir etki yaratmıştı. Büyük Savaş süresince Yunanistan'da yaşanan diplomatik, siyasi, askerî, sosyal ve ekonomik kriz, savaşın sona ermesiyle birlikte, bölgesel güç ittifaklarının yapısını değiştirdiği gibi Yunan yönetimini de kökten revize etmişti. Büyük Savaş sonrasında bölünmüş ve huzursuz olan Yunanlar, savaş sırasında başaramadıklarını, yani Megali İdea'nın asli hedeflerini, artık Venizelos'un Paris Görüşmelerindeki yeni meydan okumasıyla gerçekleştirebileceklerini ümit etmişlerdi.[110] Venizelos, Merkezî Güçlerin tamamına karşı kesin bir itilaf zaferine inanmaktaydı. Bu nedenle Yunan lider, 1918 sonbaharında, yaklaşmakta olan barış görüşmelerinde ulusal taleplerini şahsen dile getirmek ve Megali İdea ülküsünü dış politikasına eklemlemek üzere hiç vakit kaybetmeden Batı Avrupa'nın yolunu tutmuştu. İtalya ve Fransa üzerinden seyahat eden Venizelos, Ekim ortasında İngiltere'ye gelmiş ve burada ülkesinin büyük Müttefik başkentlerinde imajını desteklemek için propaganda kampanyası başlatmıştı.

Venizelos, Yunan propagandasını özellikle Batı Anadolu toprakları üzerinde yoğunlaştırmıştı. Paris Barış Konferansı başlamadan önce, büyük ölçüde bölgedeki ekonomik ve askerî içerikli Yunan taleplerini Büyük Güçlere kabul ettirmek maksadıyla Ekim ve Kasım aylarının önemli bölümlerini güçlü bir Yunan propagandasını organize etmek için sürekli gidip geldiği Londra ve Paris hattında geçirmişti.[111] Ekim sonunda, Versailles'daki Trianon Palace Oteli'nde ateşkes koşullarını görüşmek amacıyla Paris'e döndüğünde ülkesinin dış politikasında propagandanın tüm gücünden faydalanmıştı. Kısaca Venizelos, Büyük Savaş'ın galip devletlerinden biri olarak Paris'e geldiği zaman, 1821 yılından

tam doksan sekiz yıl sonra Yunanistan'ın elde ettiği bu ikinci başarıyı en zirve noktaya taşımak gayesiyle her ayrıntısını ince hesapladığı siyasi bir program izlemekteydi. Bilhassa propagandasını devam ettirmek için İngiliz devlet adamları, gazeteciler ve Yunan davasına destek veren kişiler ile Konferans öncesinde yakın temaslarda bulunmuştu. İngiltere ve Fransa'da, devlet kaynaklarının geniş bir bölümünü propaganda amacına ayıran Venizelos, Paris ve Londra'daki Yunan elçiliklerini de salt diplomatik mevkiler statüsünden çıkarıp aynı zamanda propaganda literatürünün yayıldığı merkezler haline getirmişti.[112]

Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos, Büyük Savaş'ın galip devletlerinden biri olarak 7 Aralık 1918 tarihinde Paris Barış Konferansı'na katılmak üzere dönemin Dışişleri Bakanı Nikolaos Politis ile birlikte, öğlen saat ikide, Patra üzerinden yola çıkmış,[113] 12 Aralık Perşembe günü Paris'e ulaşmıştı.[114] İngilizlerin kaldığı yere yakın olan Hotel Mercedes'in üç katına yerleşen Venizelos, beraberindeki Yunan heyetiyle birlikte, ilk iş olarak çeşitli görüşmelerde bulunmuş ve Yunan talepleriyle ilgili kampanyalara başlamıştı. İlk önce Büyük Güçler, Yunanistan gibi daha küçük ulusları Paris Barış Konferansı'nın karşı karşıya kaldığı sayısız sorunu incelemekle yükümlü olan komitelerin dışında bırakmak istemiş; ancak başta Yunanistan olmak üzere söz konusu ülkeler yaptıkları protestolar sonucunda Büyük Güçleri bu kararından vazgeçirmişlerdi. Konferansta küçük devletler de kendilerini tıpkı büyük devletler gibi aynı sayıda vekille temsil etme hakkına sahip olmuştu.[115] Venizelos, savaş suçu sorununu araştıracak ve sorumlu bulunanlar hakkında hüküm verecek olan Komite'nin üyesi olmayı talep etmiş ve böylece Yunanistan, Onlar Konseyi'nde kendisine bir yer edinebilmişti. Venizelos da Milletler Cemiyeti Misakını hazırlayacak olan Komite'nin bir üyesi olarak atanmıştı. Kasım 1920'de seçimleri kaybedip iktidardan düştüğünde ise kendisinden boşalan yer Çin'e verilecektir.[116]

Paris Barış Konferansı'nda sadece kendi özel sorunlarıyla ilgili oturumlara katılabilecek olan Yunanistan, bilhassa konferansta alınacak kararların ulusal çıkarlara uygun olması için Onlar Konseyi delegasyonlarını etkileme stratejisi izlemişti. Üstelik Paris'te Osmanlı Devleti'nin masada direkt yer almaması Yunan delegasyonunun toprak talepleri konusunda sadece İtalya'yı karşısına çıkaracaktı.[117] Bu noktada Yunan basını tarafından da sıkça vurgulanan *"İzmir'in ana vatan Yunanistan'a enosis talebi"*[118] Yunan propagandasının öncelikli hedeflerinden birini oluşturmaktaydı. Zaten Yunan heyetinin kaldığı otele on dakikalık yürüme mesafesinde olan Yunan Enformasyon Bürosu (Bureau d'Information Hellénique) bu türden propaganda çalışmalarının yürütüleceği merkez seçilmişti.[119] Ancak Yunanistan'ın Batı kamuoyundaki en büyük kozu ve propagandası Venizelos'un devlet adamı olarak sahip olduğu ünüydü.[120] Paris Barış Konferansı'nda sergilediği siyasi deneyimi ve hitabet gücü özellikle

gelişmekte olan diğer ülke temsilcilerinin arasından Venizelos'u bir adım daha öne çıkarmıştı. Örneğin Konferansın ilk günlerinde birçok ülkenin temsilcisine konuşma fırsatı verilmiş ve bu ulus sözcüleri, çoğu zaman kendilerine verilen süreyi komşu ülkeler tarafından maruz kaldıkları adaletsizlikleri anlatmakla harcamışlardı. Bu temsilcilerin çoğu etkili konuşma ilkeleri konusunda eğitim almadıklarından bölgesel iddialarını ve tazminat taleplerini öykü anlatır gibi uzun uzadıya, fazla detay vererek ele almışlardı. Üstelik bir ulusun adalet çağrısı, her zaman bir başka ulus açısından adaletsizlik ile tanımlandığından, delegelerin birbiriyle çelişen iddiaları ve karşı iddiaları, ortak çözüm arayışlarını da zora sokmuştu. Örneğin İngiliz diplomat Harold Nicolson, Konferans ile ilgili notlarında, Polonya temsilcisinin ulusal iddialarını sabah saat on birde anlatmaya başladığını ve 14. yüzyıldan ele aldığı ülke meselelerini 1919 yılına öğleden sonra ancak saat dörtte getirebildiğini yazmıştı. Üstelik konuşmasının büyük bir kısmını acil ülke sorunları yerine hikâyeleştirilmiş bir tarih anlatısı ile boşa harcamıştı. Yine Çekoslovakya temsilcisi karşı iddialarını bir asır öncesinden başlatıp bir saat sonra zar zor tamamlayabilmişti. Oysa daha deneyimli olan Venizelos, kendisini beş yüzyıl yerine bir yüzyıllık Yunan tarihiyle sınırlamış ve anlatısını da bölümler halinde sunarak süreyi en etkili biçimde kullanan kişi olmuştu.[121] Kısaca Venizelos'un bizzat kendisi Paris'teki Yunan propagandasının etkin ve belki de en güçlü uygulayıcısıydı. Yunan başbakanın cazibesi ve dehası sayesinde daha üstün diplomatik yeteneğe sahip bir kişinin elde edemeyeceği tavizleri kendisi Yunanistan için almıştı. Onun diplomasi alanında küçümsenmeyecek dehası ve bir devlet adamı olarak kişisel çekiciliği hafife alınmayacak bir zaferi de beraberinde getirmişti.[122]

Yunan propagandasının diğer bir kaynağını Büyük Savaş öncesinde İngiltere'de faaliyet gösteren önemli sayıdaki Helen yanlısı kuruluşlar oluşturmaktaydı. Özellikle Avrupa'da etkinlik gösteren lobiler Yunanistan'ın uluslararası siyasetinde oldukça belirleyiciydi. Bir Filhelen olan Lord Byron'dan beri İngiliz kamuoyunda Antik Yunanlar ile Çağdaş Yunanlar arasında bağ olduğuna inanılıyor ve bu inanış diğer Avrupa ülkelerinde de geçerliliğini koruyordu. Hatta Lord Byron'dan bile önce İngilizler, medeniyetin beşiği ve şairlerin ilham kaynağı olarak Yunanistan'a özel bir sempati ve minnet duymaktaydı. Antik Yunanlara hissedilen bu sempati nedeniyle Batılı halklar bağımsızlık hareketi ile özleştirdikleri 1821 İsyanına maddi-manevi destek vermişlerdi. Yüzden fazla İngiliz, isyana gönüllü katılmış ve Yunanlar lehine faaliyetlerde bulunmuşlardı.[123] Özellikle Filhelen ruhuyla 1913 yılında Londra'da kurulan Anglo-Helen Birliği, Büyük Savaş sırasında Venizelist yanlısı propaganda çabalarında etkin bir rol üstlenmişti. Birliğin kurucusu, King's College London'ın müdürü Ronald M. Burrows idi ve "Doğu Avrupa halklarının kendi kaderini tayin etmesi" hususunda Yunanlar lehine etkin propagandalar

sürdürüyordu. Anglo-Helen Birliği, Helen yanlısı propagandanın güç merkezi haline gelmişti. Üstelik Yunanistan'ın Avrupa'daki imajını değiştirmek için onu kişiselleştirmek gerektiğine de inanan Burrows ve diğer İngiliz Filhelenler, hem antik Yunanistan'ı hem de modern Yunanistan'ı simgeleyen, İngiliz halkına sunulmaya uygun, bir kahraman da bulmuşlardı. Bu kişi Girit isyanından itibaren Batılı entelektüellerin ilgisini çekmiş olan Giritli avukat Eleftherios Venizelos'tan başkası değildi. Bilhassa 1913 yılında Londra Konferansı'na katılması ona iyi bir itibar kazandırmış, İngilizlerle güçlü bağlantılar kurma fırsatı sağlamıştı. Kişiliği ve diplomatik yetenekleri daha o zamandan hem İngiliz devlet adamları hem de diğer Balkan siyasetçileri tarafından fark edilmişti. Burrows da Venizelos'a olan saygısını Ocak 1913'te *Manchester University Magazine*'de yayımlanan "Helenlerin Şarkısı Giritli Venizelos'a" adlı 42 mısralık şiiriyle göstermişti. Şarkının sonunda Burrows, *"Savaşta büyük, barışta büyük, sen ikinci Perikles'sin!"* sözleriyle Venizelos'u Antik Yunan'ın en saygın politik şahsiyetine benzetiyordu.[124] Lloyd George ve hatta Başbakan Wilson dahi Venizelos'un Perikles'ten sonra Yunanistan'ın yetiştirdiği en büyük devlet adamı olduğunu düşünüyordu.[125] Öte yandan Yunanistan, tüm Konferans boyunca, Avrupa'da etkin olan ve ekseriyetle Türk düşmanlığı üzerine kurulu Filhelen duygularından da yararlanmıştı. Nitekim Batı'daki Türk karşıtlığına yönelik görüşler kamuoyunun geniş bir bölümünün düşüncelerini yansıtıyordu. Örneğin konferansın ilk günlerinde İskoçya Birleşik Hür Kilisesi tarafından Dışişleri Bakanı Arthur'a gönderilen mektupta Türklerin İstanbul ve Avrupa'dan çıkarılmasının barışın temel şartı olduğu yazılmıştı. Yine Ayasofya'yı Kurtarma Komitesi gibi organize propaganda grupları sürekli kampanyalar düzenleyerek bu yöndeki baskıyı artırmaya çalışıyordu. Söz konusu komite "Ayasofya'yı kurtarmak" adlı broşürün yayınlanmasına da destek sağlamıştı.[126] Türklere karşı nefret duygularıyla hareket eden ve bir Filhelen olan Lloyd George, Türkleri kültürel gelişime katkısı olmayan "ilkel" insanlar şeklinde tanımlıyordu: *"Osmanlı yönetiminin olduğu Avrupa, Asya veya Afrika'da kültürel düzeyde ve refahta bir gelişmeden bahsetmek mümkün değildir. Osmanlı yönetiminin yıkımdan başka bir etkisi olmamıştır. Türkler hiçbir zaman öteki ulusları iyi yönetmeyi başaramamış bir millettir."*[127] Bunun aksine Lloyd George, Venizelos'un Kral Konstantinos ile çatışmayı göze almasına ve İngiltere ile dayanışma içine girmesine hayran kalmıştı. Kişisel olarak saygı duyduğu bu politik yüze güvenini her dönem Yunanistan'a tam destek vererek göstermişti. Nitekim Lloyd George Doğu Sorununa ilişkin ayrıntılı bir analiz yaptığında Anadolu'nun toprak bütünlüğüyle alakası olan tüm ülkelerden söz etmiş, sadece var olmadığını düşündüğü Türklerden en ufak bahis açmamıştı.

Venizelos, Paris'te kaldığı süre boyunca yoğun mesaiyle çalışmış, memorandumlar hazırlamış ve etkili kişilerle görüşmelerde bulunmuştu. 19. yüzyılın

ilk yarısında ortaya çıkan ve Yunan iredentasının resmî kabulü sayılan Megali İdea'yı hayali bir ulus düşünden çıkartıp parti programına dahil eden bu Giritli devlet adamı için Paris Barış Konferansı "*Magna Graecia*" yaratmada son derece kritik bir dizi görüşme demekti. Yunan politikacı bugüne kadar öne sürdüğü en iddialı toprak talepleriyle Paris'te ulusal çıkarların ateşli savunuculuğunu üstlenmişti. İkna edici bir kişi olarak, İngilizleri kendi safına çekmiş, Fransızları etkilemiş, Amerikalılara güven vermiş, İtalyanları ise hemen hemen nötralize etmişti.[128] Öyle ki Yunanistan Dışişleri Bakanı Politis, Konferans ile ilgili olumlu izlenimlerini Atina'ya gönderdiği bir mektupta şu sözlerle özetlemişti: "*Prensip olarak, İtalya hariç tüm Büyük Güçler yanımızdadır. Umarım Kuzey Epir'de de bazı fedakarlıklara gitmeden bir neticeye ulaşabiliriz. Adalar ve Küçük Asya konusunda kesin bir başarı elde edeceğimizi düşünüyorum. Trakya konusu Fransızların ve İngilizlerin zihninde çözüldü; ancak Amerikalılar konuya hala tereddütle yaklaşıyorlar. İstanbul meselesi ise kesinlikle uluslararasılaşmaya doğru gidiyor. Bununla birlikte, Konferansta belirgin bir Filhelen duygusu olduğundan bahsedebilirim.*"[129] Yakın Doğulu diğer komşularına kıyasla Avrupa ile çok daha yakın temasta bulunan Yunanistan, Paris Barış Konferansı'nda, ulusal menfaatlere yönelik cüretkâr isteklerini kabul ettirmede avantajlı olduğuna inanıyordu. Bilhassa Batı tarzı eğitim kurumlarına sahip olması ve Batılı ülkelerle ticaret yapmasından dolayı Avrupa ile arasında güçlü bağlar oluşturmuştu. Hem Batı Avrupa'nın hem de Amerika Birleşik Devletleri'nin Londra, Paris, Viyana, Manchester, Liverpool, Marsilya, Trieste, New York, Chicago ve San Francisco gibi ticari ve sosyal başkentlerinde güçlü Yunan kolonileri de faaliyetlerini aktif bir şekilde sürdürmekteydi. Yunanistan ana karasının dışında yaşayan nüfuzlu ve zengin Yunan diasporası sesini Avrupa'daki muhtelif sınıflara mensup birçok kişiye; ama ekseriyetle Avrupa basınına duyurmakta hiç zorluk çekmiyordu.

Venizelos, Avrupa başkentlerinde bulunduğu andan itibaren, Yunan iddiaları hakkında yabancı gazetelere bir dizi röportaj vermişti. Bu aynı zamanda Yunanistan'ın ulusal propagandasının yürütüldüğü ana araçlardan biriydi. Venizelos, Paris'te kurduğu kişisel ilişkiler ve yüz yüze yaptığı görüşmelerle etkin bir şekilde Yunan propagandasını organize etmiş ve propagandanın gücünden sonuna kadar faydalanmıştı. Konferansın ilk günlerinden itibaren Venizelos, dünyanın dört bir yanından Paris'e gelen gazeteci çevrelerin fazlasıyla dikkatini çekmişti. Dünya basının ilgisini üzerine toplamayı başaran Venizelos, Yunanistan konusunda bir farkındalık oluşturmuştu. Yunan propagandası, ulusal çıkarların dünya basınına hızlı; ama bir o kadar güçlü yansıması noktasında Venizelos'un kullandığı etkin bir araçtı. Yunan başbakan Paris'te geçirdiği süre boyunca geniş kitle hedefli dev bir propaganda planı hazırlamış, bunu da basın aracılığıyla kamuoyuna sunmuştu. Paris'teki propagandanın

araçlarını ise gazete makaleleri, kitaplar, broşürler, filmler, konferanslar oluşturmaktaydı. Özellikle Avrupa basınını etkin şekilde kullanan Yunan delegasyonu başkanı Venizelos, ulusal talepleriyle ilgili Paris, Roma ve Londra gazetelerine verdiği röportajlardan bazılarını Atina basınından *Eleftheros Typos* gazetesinde bastırmıştı.[130] Tüm lobi faaliyetleri Venizelos'un kamuoyu oluşturma çabasında en etkili gücüydü[131] ve bu sayede Yunan isteklerini son noktasına kadar götürme olanağı bulmuştu. Resmî ve yarı resmî Yunan ajansları ve basın büroları, İngiliz ve Fransız yasama organlarını ve basınını âdeta bilgi bombardımanına tutmuştu. Özellikle Yunanların Yakın Doğu'da göz koyduğu topraklarla ilgili hazırladıkları broşürler, haritalar ve genellikle sahte istatistikler sürekli Müttefik bürolarına aktarılmaktaydı. Yunan propagandasının önemli figürlerinden biri sayılan Venizelos, kendine has retorik becerisiyle Batılı gazetecileri, diplomatları ve politikacıları yürüttüğü bu ulusal kampanyaya inandırmaya çabalıyordu.[132]

Her ne kadar İngilizlerin kararlaştırılmış net bir Anadolu politikası olmasa da Lloyd George ve Lord Earl Curzon'un Türklerden hazzetmeyen tavrı Yunanlara karşı bir sempati geliştirmenin dışında Doğu Sorunu konusunda Anadolu'da izlenecek politikayı da az çok belirlemişti. Lloyd George Yunan çıkarlarını ve iddialarını her noktada desteklemekteydi. Hatta Yunanistan'ın Türkiye'nin gerçek varisi olduğuna da inanmaktaydı.[133] Lord Curzon'a göre "yaklaşık beş asırdır Avrupa'da entrika ve yozlaşma kaynağı olan Türkler", her türlü baskı ve kötü yönetim siyasetinden ötürü Asya'nın içlerine sürülmeliydi. İstanbul ve Boğazların muhafazasını İngiltere üstlenmeliydi. İngilizlerin unutamadıkları Çanakkale deniz harekâtında aldıkları yenilgi yüzünden Boğazlar açık tutulmalı, İstanbul "Doğu dünyasının uluslararası şehri" haline dönüştürülmeli ve mümkünse Amerikan başkanlığında bir Komisyon ile Milletler Cemiyeti gözetiminde uluslararası bir statüye kavuşturulmalıydı.[134] Diğer taraftan ev sahibi ülkenin temsilcisi olarak konferansa başkanlık eden Clemenceau'nun Venizelos ile ilişkileri pek rahat değildi. Zira Yunanistan, Fransa ile ilişkileri konusunda çeşitli zorluklarla ve olumsuz ön yargılarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. 1916 yılında yaşanan Atina Muharebesi Clemenceau tarafından hiçbir zaman unutulmamıştı. Ancak Fransız hükûmetine destek sağlamak için Ukrayna'ya gönderilen iki Yunan Tümeninden[135] dolayı Venizelos ile aralarında sadece bir müttefik bağı kurulmuştu. Venizelos, İzmir konusunun Yunan Ordusu'nun Ukrayna'ya gönderilmesiyle çözüleceğinden emindi. Zaten Ukrayna'ya gönderilen Yunan askerleri de gemide söyledikleri *"İzmir'e uzanan yol Rusya'dan geçer"*[136] sözleriyle Yunan Başbakanının öngörüsünü onaylamışlardı. Nitekim Venizelos Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıkmasından birkaç hafta sonra, 31 Mayıs 1919'da, Tümgeneral Nider'e gönderdiği mektubunda Ukrayna'da savaşmış olan Yunan askerlerine karşı

duyduğu minneti şu sözlerle dile getirmişti: *"Emekleriniz boşa gitmedi. Bizi İzmir'e götüren yol Rusya'dan geçiyordu. Bu yol dikenlerle doluydu ve dikenli yolu sizler temizlediniz. Tebrikler ve teşekkürler!"*[137]

Clemenceau, Yunanistan ile ilgili meseleleri, Almanya, Ren Havzası, savaş tazminatı, Suriye gibi konular düşünüldüğünde, yüzeysel buluyordu. Konferansın bilinmeyen tarafı ise Amerikalılardı. Lakin Başkan Wilson'un Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan ulusların kendi kaderini tayin etme noktasında Yunanistan'a destek vereceği de biliniyordu.[138] Wilson ile görüşen Venizelos, bu toplantı sırasında Yunanistan'ın ulusal taleplerinden bahsetmiş, Wilson da bu taslağın yazılı bir metne dönüştürülerek Amerikan delegasyonundaki Balkan uzmanlarına sunulmasını istemişti.[139] 25 Ekim 1918 tarihinde Venizelos, hükûmet başkan yardımcısı Emmanuil Repoulis'e gönderdiği mektupta Başkan Wilson ile görüşmesinin içeriği hakkında şu bilgileri vermişti: *"Başkan Wilson ile görüştüğümde ulusal taleplerimiz ile ilgili benden bir sunum yapmamı istedi. Kendisine bunun bir hayli zaman alacağını ifade ettim. Danışmanlarıyla konu hakkında istişare etme konusunda uzlaştık. Taleplerimiz sırf geri çevrilmesin diye günlerce bu konuda mesai yaptım ve sonrasında ulusal isteklerimizi dile getirdim. Tüm dikkatimizi İzmir konusuna odaklamalıyız. Eğer Yunan Ordusu İzmir'e çıkarma yaparsa bölgedeki Rumların, İtalyanlar ve Türkler ile herhangi bir olay yaşamaması gerekmektedir. Bölgedeki Rumlar onları özgürleştireceğimiz ve ana kara Yunanistan ile birleştireceğimiz konusunda hiçbir şüpheye düşmemelidir. İnanıyorum ki onlar da verdiğimiz direktifler doğrultusunda hareket edecektir. Konferansta sunulmak üzere bir memorandum hazırladım. Söz konusu memorandumda ulusal taleplerimizi gerekçelendirdim ve bu taleplerin neden kabul edilmesi gerekliliğine dair bilgi verdim. Bu memorandumu Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti'nin diğer temsilcilerine de gönderip haklarımızla ilgili bilgilendirme yapacağım."*[140]

Venizelos Başkan Wilson ile görüşmesinin ardından, 30 Aralık 1918 tarihinde, Yunan taleplerinin gövdesini oluşturacak olan "Paris Barış Kongresi'nden Önce Yunanistan" (La grece devant le Congres de Paris) başlıklı resmî bir memorandum hazırladı. Fransızca ve İngilizce olarak basılan bu memorandum, Ocak 1919'un başlarında, Müttefik Delegasyonlarının başlıca üyelerine dağıtılmıştı. Söz konusu dosyaya Yunanların yaşadığı yerlerdeki nüfusu gösteren bir rapor da eklenmişti. Onlar Konseyi'ne sunulan raporda Yunan Krallığı dışındaki Arnavutluk, Kuzey Epir, Bulgaristan, Mısır, Afrika, Amerika, Rusya, Trakya, İstanbul vilayeti ve çevresi, Anadolu (Küçük Asya), Oniki Ada ve Kıbrıs'ta %45 oranında Yunan nüfusun yaşadığı iddia edilmekteydi.[141] Aslında Venizelos, Kasım 1918'den beri Aleksandros Mazarakis ile Yunan iddialarını kanıtlamaya yönelik yoğun bir mesai harcamıştı. Kuzey Epir, Trakya ve Anadolu için istatistiki veri toplamış, bazı ihtilaflı vilayetlerin Yunanlaştırılmasına çabalamış,

Yunan taleplerine göre nüfusun etnolojik dağılımını gösteren harita ve planlar çizdirmişti. Dolayısıyla tüm bu ön çalışmaların sonucu olarak hazırlanan "Paris Barış Kongresi'nden Önce Yunanistan" adlı memorandum coğrafi konfigürasyonu oluşturmak ve sınırları belirlemek gayesiyle formüle edilmiş nihai metindi. Memorandumda Venizelos'un iddialarının temel dayanağını etnolojik üstünlük oluşturmaktaydı. Tarihsel, coğrafi, ekonomik ve stratejik argümanlar ikincil ve yardımcı delillerdi. Venizelos, Yunan iddialarının dayandığı tüm istatistiklerin ağırlıklı olarak Türk kaynaklarından alınmasına da önem veriyordu. Çünkü elde edilen verilere böylelikle kimsenin itiraz hakkı olmazdı. Söz konusu memorandumun başında Yunan iddialarının özünü teşkil eden bazı çarpıcı rakamlar kaydedilmişti. Nitekim bu veriler Müttefiklerin beyannameleri ve ilkelerini de destekler nitelikteydi. Memorandumda Yunan ulusunun coğrafi dağılımı istatistiki verilere göre şu şekilde belirlenmişti: Yunan Krallık topraklarında ikamet eden Yunanların toplamı 4.300.000 idi. 151.000'i Kuzey Epir ve Arnavutluk'ta, 731.000'i Trakya ve İstanbul bölgesinde, 43.000'i Bulgaristan'da (Balkan Savaşları'ndan önce), 1.694.000'i Küçük Asya'da (Anadolu), 102.000'i Oniki Ada'da, 235.000'i Kıbrıs'ta ve yaklaşık 1.000.000 diaspora ise farklı bölgelerde (150.000'i Mısır ve Afrika'da, 450.000'i Kuzey ve Güney Amerika'da, 400.000'i Güney Rusya'da) yaşıyordu. Memorandumda gösterilen istatistiki bilgilere göre toplam 8.256.000 Yunan'dan sadece %55'i Yunan Krallık sınırları içinde ikamet ederken Helenizm'in %45'i Yunan Krallığı dışındaki topraklarda varlık gösteriyordu.[142] Venizelos'a göre bu sayısal bulgular Antant Güçleri'nin Doğu Sorunu hakkında ifade ettikleri beyanlarından bile çok daha güçlü bir argümana sahipti. Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın Osmanlı topraklarıyla ilgili bu türden talepleri Venizelos tarafından hazırlanan memorandumda detaylı bir şekilde belirtilmişti.[143] Kuzey Epir, Trakya, Adalar ve Küçük Asya (Anadolu) şeklinde sınıflandırdığı yazılı metinde, bilhassa Büyük Güçlere taleplerini kabul ettirmek amacıyla, abartılı rakamlardan oluşan sayısal veriler ve çeşitli haritalar kullanmıştı.

Venizelos'un sunduğu bilgilere göre Kuzey Epir'de 120.000 Yunan nüfusu ve 80.000 Arnavut olmak üzere 230.000 kişilik karma bir nüfus yaşıyordu. Venizelos, bu karma nüfusun mutlaka Yunanistan'a tahsis edilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Çünkü Venizelos'a göre daha üstün bir medeniyete sahip Yunan çoğunluğunun daha aşağı bir medeniyete sahip Arnavut azınlığa boyun eğmek zorunda olması hakkaniyete aykırıydı. Arnavutluk'un yabancı vesayet altında olmadıkça bağımsız bir devlet olarak var olamayacağı görüşünü savunan Venizelos, bu karma nüfusun, özerk bir hükûmete bile sahip olmayan Arnavutluk Devleti yerine bağımsız bir siyasi varlık olan Yunan Devleti'ne dahil edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Kuzey Epir'in çoğunluğu Arnavutça konuşan nüfusuna rağmen Venizelos bu bölgenin Yunanistan'a bırakılmasını

talep etmekteydi. Venizelos'un Onlar Konseyi önünde savunduğu fikre göre ulusal bilinci en iyi ölçen şey dil değil etnisiteydi. Hatta Venizelos'a göre Lloyd George'un kendisi bile çocuklarıyla muhtemelen Galler dilini konuşuyordu.[144] Dahası Arnavut okullarıyla kıyaslandığında Yunan okullarına daha fazla kayıt yapılmaktaydı. Dolayısıyla dilin Arnavutça olması kültürel bağlamda Yunan hegemonyasının önüne geçmiş sayılmazdı. Nitekim Yunanistan'ın önde gelen birçok bürokratının evinde bile Yunanca değil Arnavutça konuşulmaktaydı. Örneğin Yunanistan Bakanlar Konseyi'nin şu anki Başkan Yardımcısı olan Emmanouil Repoulis, Yunan Ordusu Başkomutanı General Panagiotis Danglis, Yunan Deniz Kuvvetleri Başkomutanı Amiral Pavlos Koundouriotis ve Deniz Bakanı Arnavutçayı ana dilleri olarak konuşmaktaydı. Arnavut okullarıyla kıyaslandığında Yunan okullarına daha fazla kayıt yapılıyordu. Dolayısıyla dilin Arnavutça olması kültürel bağlamda Yunan hegemonyasının önüne geçmiş sayılmazdı. Üstelik Büyük Güçlerin demokratik anlayışları, ulusal bilinçten başka herhangi bir ulus kriterini kabul etmemeliydi. Çünkü sadece Cermen anlayışı ırk veya dil kriterini tercih edebilirdi. Öte yandan Venizelos, çoğunluğunun Arnavutça konuşmasına rağmen, Kuzey Epir'deki Yunanların Yunanistan Krallığının kuruluşundan çok daha önce Yunan ailesine dâhil olduğunu iddia ediyordu. Bu savını da ana dili Arnavutça olan Souli kadınlarının köylerini kuşatan Müslüman Arnavutlara teslim olmamak için kendilerini ve çocuklarını "Zalongo dansı"[145] yaparak sarp bir dağın tepesinden uçuruma atmasıyla örneklemişti. Ayrıca Venizelos'un vurguladığı diğer bir detay, Balkan Savaşları'ndan sonra, Floransa Protokolü gereği Kuzey Epir'in Arnavutluk Devleti'ne dâhil edildiğinde ve Yunan hükûmetinin askerî birliklerini bu bölgeden geri çektiğinde, bölge sakinlerinin geçici hükûmet kurarak Arnavutluk yönetimi altına girmeyi reddetmesiydi. Neticede Yunanistan, Permedi'nin kuzeyinden geçen, ardından kuzeye Voskopoya ve Prespa Gölü'ne uzanan bir hattın güneyindeki toprakları, Görüce'yi de içine alacak şekilde ilhak etmeliydi. Kourvelessi ilçeleri, Starovo kazası ve Voyussa Nehri'nin kuzeyindeki Tepeleni ve Permedi kazalarının bir kısmı ise Arnavutluk'a bağlanmalıydı.[146]

Venizelos'un Trakya konusunda sunduğu verilere göre İstanbul ile beraber Trakya'da toplam 730.822 Yunan nüfusu vardı. Türk istatistiklerine göre, Bulgar nüfusu yalnızca 112.174 kişiden oluşmaktaydı. Üstelik Venizelos'a göre Bulgarlar Trakya'nın Yunan karakterini 1912'deki Osmanlı genel seçimlerinde, Trakya'da bir Bulgar adaya karşı yedi Yunan adayı destekleyerek zaten kabul etmişti. Venizelos, Rum nüfusun az olduğu İstanbul'u talep etmiyordu; fakat bu şehrin Boğazların özgürlüğünü güvence altına almak için tasarlanmış uluslararası bir devletin başkenti olması gerektiğine inanıyordu. Yunanistan'ın Trakya'nın geri kalanına ilişkin ulusal iddialarında ise Trakya'daki Yunan sınırının genişletilmesi, Bulgaristan'ın Bükreş Antlaşması

gereği Balkan Savaşları'ndan beri bulunduğu Ege Denizi'nden çıkarılması vardı. Yunanistan, Kula Dağı'nın zirvesinden bir hattın güneyinde hem Batı hem de Doğu Trakya'yı ilhak etmeliydi. Mevcut kuzeydoğu Yunan-Bulgar sınırındaki Kula Dağı'nın zirvesinden başlayarak oradan Arda'nın Meriç ile birleştiği yere kadarki rotasını takip ederek ardından 1913 Türk-Bulgar sınırı boyunca Kırklareli'nin kuzeydoğusunda, İğneada Burnu'na kadar, Trakya'yı kendi topraklarına dâhil ettiğinde doğal bir sınır hattı oluşturacaktı. Bu yeni Yunan toprakları, 69.000 kişilik çok küçük bir Bulgar azınlığı içereceğinden, Yunanistan ile birleşimi vatandaşlık ilkesine de tamamen uygundu. Dahası, Romanya'nın millî birliği kurulduğunda Balkanlar'ın en zengin bölgelerinden birini oluşturan Dobruca'nın Bulgaristan'a geri verilmesi gündeme geldiğinde Bulgaristan Batı Trakya'dan vazgeçtikten sonra bile savaştan kayıpsız çıkabilen tek müttefik güç olacaktı. Venizelos'un öne sürdüğü gerekçelerden bir diğeri ise Bulgaristan'ın karasal bir devlet olmasına bağlı olarak savunma amaçlı deniz gücüne ihtiyacının olmayacağıydı. Şayet Bulgaristan Ege kıyılarını elinde tutarsa, o zaman Porto Lagos'u denizaltı üssü kurmak amacıyla kullanabilirdi. Böylesi bir durum Yunanistan'ı savunma açısından tehlikeye sokabilir, Bulgaristan ile Yunanistan arasındaki güç dengesini bozabilirdi. Dolayısıyla Porto Lagos kesinlikle Bulgaristan'a bırakılmamalıydı. Ege'den kopuk olan Bulgaristan, yine de Burgaz ve Varna limanları aracılığıyla Karadeniz'e çıkışa sahip olabilir ve Boğazların garantili özgürlüğünden faydalanabilirdi. Dedeağaç ise mutlaka serbest liman olmalıydı. Venizelos, memorandum kitapçığında, meseleyi Bulgaristan'a karşı herhangi bir önyargıya sahip olmadan incelediğini savunmuştu. Balkan Savaşları'na; ama bilhassa II. Balkan Savaşı'na atıfta bulunan Yunan Başbakan, Bulgaristan'ın Balkanlar'da hegemonya kurmak hayalinde olduğunun da altını çizmişti. Venizelos'a göre Bulgaristan'ın Karadeniz, Ege Denizi, Marmara ve Adriyatik kıyılarında elde etmek istediği hâkimiyetin arka planında dört deniz hayaliyle kurmak istediği Bulgar İmparatorluğu bulunuyordu. Kısaca Yunanistan, Trakya'yı alamazsa, Venizelos'un Yunanistan'daki konumu tehdit altında olacaktı.[147]

Venizelos, Wilson İlkelerinin 12. maddesi gereğince, İstanbul'un Türk rejimi altında kalamayacağını düşünüyordu. Ona göre İstanbul ve Boğazlar, yeterli iç bölgeye sahip, Milletler Cemiyetinin himayesinde ve kendi valisi olan -ki bu vali uluslararası çıkarları korumak ve devleti özgür bir şekilde yönetmekle görevlendirilmeliydi- milletlerarası bir devlet statüsüyle kurulmalıydı. Venizelos, İstanbul vilayetinin toplam nüfusunun 1.173.670 olduğunu ve bu rakamın sadece 449.114'ünün Türklerden meydana geldiğini belirtmişti. Dolayısıyla en iyi çözüm, İstanbul vilayetini Boğazlardaki uluslararası garantilerle birlikte Yunanistan'a bağlamaktı. Venizelos özellikle Türklerin fethine kadar İstanbul'un yüz yıllardır Yunan İmparatorluğu'nun başkenti olduğunu

ve hatta öncesinde de burada bir Yunan kolonisi bulunduğunu vurgulamıştı. Venizelos'a göre bugün bile yerli nüfustaki temel unsur Yunandı. 304.459 kişiden oluşan bu sayı, Türkler hariç diğer tüm milletlerden sayısal olarak daha büyüktü. Ekonomik güç ve entelektüel faaliyet açısından Rum nüfus istisnai bir konumdaydı. İstanbul'da 30.000 öğrenciye sahip 237 Rum okul, eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmeye devam ediyordu. Son olarak Venizelos, İstanbul'un Rum Ekümenik Patrikliğinin merkezi olduğu vurgusuyla şehirde Yunan Ortodoks kimliğinin tarihî köklerinin altını çizmişti.[148]

Venizelos Başkan Wilson'ın programından alıntıladığı memorandum kitapçığında Küçük Asya Sorununun çözümüne yönelik bazı Yunan tezleri öne sürmüştü. Venizelos'a göre Osmanlı egemenliği, Türk nüfusun ağır bastığı iç kesimlerle sınırlandırılmalıydı. Doğuda Rusya Ermenistan'ı ile birlikte Ermeni vilayetleri Milletler Cemiyeti himayesinde bağımsız bir devlet statüsüyle kurulmalıydı. 350.000 kişilik Rum nüfusa sahip Trabzon vilayeti Ermenistan Devleti'ne bağlanabilirdi. Aynı şey, 70.000 Rum nüfusu olan Adana vilayeti için de geçerliydi. Nitekim Adana vilayetinde hatırı sayılır bir Ermeni nüfusun varlığı şehrin Ermenistan Devleti'ne dâhil edilmesindeki geçerli nedeni zaten karşılıyordu. Önerilen Ermeni Devleti'nin Rumları ayrıca yerel garantilere sahip olmalıydı. Venizelos'un sunduğu istatistiki veriler çerçevesinde Küçük Asya'nın batısında 1.013.195 Rum, Aydın ve Bursa vilayetlerinde, Çanakkale Boğazı ve İzmit sancaklarında üç bin yıldır kesintisiz olarak yaşamaktaydı. Venizelos, yerli nüfusun temel unsurunu oluşturan bu yerleşik Rumların, çiftçi, tüccar, zanaatkâr olarak ülkenin ekonomik ve entelektüel alanda bel kemiğini meydana getirdiğini iddia ediyordu. Venizelos, 15 başpiskoposluk ve piskoposluğa bölünmüş olan Rum nüfusun Batı Anadolu'daki varlığını kökleştirmek gayesiyle memorandum kitapçığında 565 kilise, 652 okul ve bu okullarda eğitim gören 91.548 öğrenciden bahsetmekteydi. Ayrıca coğrafi ve ekonomik olarak Küçük Asya kıyılarına ait gördüğü Gökçeada, Bozcada, Midilli, Sakız, Sisam, İkarya ve Oniki Ada'daki 370.000 Rum'un Batı Anadolu'daki Rum nüfusa eklenmesi halinde bölgedeki Helenizm'in 1.383.333 rakamına çıkacağını belirtmişti. Venizelos bu rakamdan Çanakkale ve İzmit sancağındaki 111.964 Rum ile Bursa ve bu şehrin doğusundaki kazalarda ikamet eden 83.000 Rum'un, Yunan talepleri içinde olmayan Aydın vilayetinin Denizli sancağında yaşayan birkaç bin kişi ile birlikte gelecekteki Türk Devleti sınırları içinde kalabileceğini ifade etmişti. Kalan 1.188.359 Rum'un ise Adalara ek olarak Bursa vilayetinin bir kısmını ve Aydın vilayetini içine alacak bir bölgenin -neredeyse tamamı Türk olan Denizli sancağı dışında- Batı Anadolu'dan ayrılıp Yunanistan'a bağlanmasını önermişti. Bu bölgenin nüfusunun 1.188.359'unu Rumlar ve 1.042.050'sini de Müslüman Türkler oluşturmaktaydı.[149]

Venizelos, Paris Barış Konferansı için hazırladığı memorandum kitapçığında Batı Anadolu toprakları ile ilgili Yunan taleplerini sadece istatistiki verilerle değil aynı zamanda etnografik ve etnolojik gerekçelerle de açıklamaya çalışmıştı. Bilhassa Batı Anadolu'nun Yunanistan ana karasına dâhil edilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştu. Venizelos'un bu tezini desteklemek amacıyla Anadolu Rumlarının bazıları da 1919 yılı başlarında Antant'ın Büyükelçilerine gönderdikleri telgraflarda ana vatan gördükleri Yunanistan ile birleşmek istediklerini belirtmişlerdi.[150] Venizelos'a göre Batı Anadolu'da otonom bir devletin kurulması halinde bu özerk devlet, nüfus, kültür ve sosyo-ekonomik açıdan Yunan karakterli olacağından kısa bir süre sonra iki "Helen" devletinin bir arada yaşaması gündeme gelecek, dolayısıyla her iki tarafta da doğal bir birlik eğilimi söz konusu olacaktı. Böylesi bir durum ise yeniden uluslararası bir sürtüşmeye yol açmak demekti. Oysa Büyük Savaş'tan ve Antant Güçleri'nin tam zaferinden sonra, çözüm bulmak için tüm bölgesel sorunlardan ve yeni sorunların yaratılmasından mümkün olduğunca kaçınılması gerekiyordu. Venizelos'un, "Küçük Asya" üst başlığı altında sıraladığı iddialarındaki temel argüman bölgedeki Hristiyan nüfusun Osmanlı hâkimiyeti altında hiçbir zaman can güvenliğinin bulunmadığı yönündeydi. Nitekim söz konusu iddia Yunanların uzun zamandır sürekli kullandığı bir propaganda aracıydı. Örneğin 1835 yılında *Sotir. Le Sauveur* gazetesinde çıkan haberde İzmir'de Osmanlı yetkilileri tarafından Rumlara baskı ve haksızlık yapıldığına dair yazı kaleme alınmıştı: *"İzmir'den bize, bu büyük şehirde yaşayan Rum vatandaşların, Osmanlı yetkililerinin güçlerini kötüye kullanarak, sürekli olarak çeşitli tacizlere ve keyfi uygulamalara maruz kaldıkları yazılıyor. Bu tür suiistimallere çok sayıda örnek vermek mümkün; ancak bugün sadece bir tanesini zikredeceğiz. Midilli'de yükleme yapan bir Rum gemisi birkaç gün önce İzmir'e vardığında, bütün belgeleri tam olmasına rağmen liman sorumlusu gemiden Midilli'de ödediği vergileri ikinci kez ödemesini istemiştir."*[151] Benzer bir şekilde Türkler tarafından zulüm gördüğünü iddia eden altmış bin Rum, Paris Barış Görüşmeleri sırasında Venizelos'a gönderdikleri muhtırada Edremit Körfezi'nden Midilli Adası'na göçmek zorunda kaldıklarını; bölgelerinin kurtarılıp Yunanistan'a bağlanması için Yunan Ordusu'na izin verilmesini istediklerini ifade etmişlerdi.[152]

Venizelos'un memorandum kitapçığında ısrarla atıf yaptığı iki nokta Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesi ve Wilson İlkelerinin 12. maddesi idi. Bu doğrultuda oluşturduğu iddialarını Büyük Güçlere kabul ettirmek için çarptırılmış tarihî örnekleri şu sözlerle dile getirmişti: *"Anadolu'nun bu batı kesiminde Osmanlı idaresinin devam etmesi söz konusu bile olamaz. Bir asırlık trajik deneyimden sonra, Hristiyan nüfusun geleceğini Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni reform girişimlerine emanet etmek katiyen doğru değildir. Bu insanlar çok iyi biliyorlar ki, özellikle yüzyılın son çeyreğinde, kendi lehlerine*

reformlar yapma girişiminde bulunan Türkler ve sonrasında Jön Türkler, büyük orandaki Hristiyanlara katliam yaparak bu reformları uygulamaya çalışmışlardır. Büyük Savaş sırasında 700.000 Ermeni ve 300.000 Rum katledilmiştir. Barış Kongresi, bu mutsuz halkları kendi çıkarları doğrultusunda sözde yeni reformlar oluşturacak Türk boyunduruğu altına nasıl geri gönderebilir? Dahası, 1914-1918 yılları arasında 450.000 Rum'un Türk hükûmeti tarafından sınır dışı edildiğini ve geçici olarak Yunanistan'a sığınmak zorunda kaldığını unutmamalıyız. Diğer yüz binlerce Rum'un da kıyıdan iç bölgelere sürüldüğünü ve bunların büyük bir kısmının öldüğünü akıldan çıkarmamalıyız. Hayatta kalan Rumların evleri ve el konulan arazilerinin iade edilebilmesi yalnızca Türk egemenliğinin kaldırılmasıyla mümkün olabilir. Batı Anadolu'nun Yunanistan'a ilhakı konusunda çok daha sağlam kanıtlara sahibim. Bu bölgede yaşayan milyonlarca Rum, Adalar halkıyla birlikte Helen ırkının en saf bölümünü oluşturmaktadır. Yani etnik kökenini en iyi koruyan kısım bu kesimdir. Batı Anadolu'nun doğusunda, başpiskoposluk ve piskoposluklara bölünmüş 922.545 Rum yaşamaktadır. Bu Rum nüfusun 10.863 öğrencisi 1.386 okulu ve 1.740 kilisesi olduğu da dikkate alınmalıdır. Rumların bir kısmının Uluslararası İstanbul Devleti'ne dâhil edileceği, bir kısmının da kesinlikle örgütlenecek olan Ermenistan Devleti içinde yer alacağı umulmaktadır. Ancak o zaman bile, yüz binlerce Rum, Anadolu'daki Türk hükûmetinin hâkimiyeti altında kalacaktır. Batı Anadolu'daki Türk egemenliği kaldırıldığı zaman, Müttefiklerin mücadele ettiği ilkeleri ihlal etmeden, Yunanistan'ın öne sürdüğü talepler dışında hiçbir çözüm benimsenmemelidir. Bu savaşın en önemli ve asli amaçlarından biri küçük ulusları daha büyük devletlerin saldırılarından korumaktır. Batı Anadolu'da, Avrupa'nın en eski uluslarından biri binlerce yıldır yaşamaktadır. Bir asır önce, bu millet uzun köleliğinden kurtulup özgürlüğüne kavuşmuştur. O zamandan beri ulusal birliğini sağlamak için mücadele etmiştir. Demokratik halkların, küçük ulusların bağımsızlığını ve kendi kaderini tayin hakkını savunmak için kazandığı mutlak zaferden sonra, Yunan ulusunun en homojen kısımlarından birini -o yabancı gücün büyük bir güç Yunanların ise küçük bir ulus olması nedeniyle- herhangi bir yabancı gücün hâkimiyeti altına yerleştirebileceği nasıl düşünülebilir? Milletler Cemiyeti'nin ahlaki temelini daha ilk başından nasıl zayıflatabilirler?"[153]

Venizelos, memorandum kitapçığında, Adalar konusunda da Yunan isteklerini cömertçe ifade etmekten çekinmemişti. Ona göre Adaların tamamının Yunanistan'a bırakılması gerekiyordu. Adalar binlerce yıldır Yunandı ve bu nedenle Yunanistan'a geri verilmesi gerekirdi. Hatta Balkan Savaşları sırasında stratejik nedenlerle Yunanistan'a tahsis edilmemiş olanlar bile Yunanistan'a iade edilmeliydi. 26 Nisan 1915'te Antant ve İtalya arasında imzalanan Londra Antlaşması'na göre İtalya, Rodos ve Oniki Ada'yı ilhak etmiş olsa da[154] Başkan Wilson tarafından ilan edilen ilkeler doğrultusunda İtalya şimdi kendi

inisiyatifiyle Oniki Ada'yı terk etmeliydi. Venizelos, memorandum kitapçığının girişinde 235.000 Rum'dan bahsetmesi dışında Kıbrıs konusunu hiç gündeme getirmemişti.[155]

Venizelos, Yunanistan adına, Paris Barış Konferansı'nda sunulmak üzere hazırladığı memorandumda abartılı istatistiklerle temellendirdiği bazı talepler öne sürmüştü. Kendi içinde bile ihtiyatsız olan bu taleplerde Marmara'nın güney sahillerindeki bir koridor ile Karadeniz ve Çatalca hattına kadar Batı ve Doğu Trakya'nın tamamının, ayrıca Batı Anadolu'da Denizli sancağı haricinde tüm Aydın vilayetinin -İzmir bu vilayetin merkeziydi- Yunanistan'a devredilmesini istiyordu. Taleplerden ilki sadece Türkiye ile diğer Avrupa ülkeleri arasına değil bir de Bulgaristan ile Ege Denizi arasına Yunan kontrolünde kesintisiz bir toprak şeridi girmesi anlamını taşıyordu. İkinci talebin anlamıysa, Türkiye'nin en zengin vilayetini ve Anadolu'nun en büyük limanını almak ve hatırı sayılır oranda bir Türk nüfusunu Yunan idaresi altına vermek demekti.[156] Böylece aralarına giren yeni ihtilaf tohumlarıyla iki millet karşı karşıya gelecekti. Eğer Yunanistan, Aydın vilayetini ele geçirirse buradaki mahalli Rumlar avantajlı hale geçecek olsa bile, iç kesimlerde dağınık bir şekilde ve Türk yönetimi idaresi altında kalan bölgelerde yaşayan sayıca fazla Rum grubu için çok daha büyük tehlike doğuracaktı.[157] Kısaca Lord Curzon'a göre Anadolu'yu bölmek feci neticeler doğuracak tehlikeli bir hamleydi. Ancak Venizelos, Paris Barış Konferansı'nda sunduğu ulusal taleplerine dair memorandumda Batı Anadolu topraklarında özerk bir Yunan Devleti'nin kurulmasını ve bu devletin ileride Yunanistan ile birleşmesinde ısrarcıydı. Bu talebinin gerekçeli dayanağını ise Wilson İlkelerinin 12. ve 14. maddeleri oluşturuyordu. Daha ayrıntılı olarak Venizelos; İmroz, Tenedos, Midilli, Sakız, Sisam, İkarya ve Oniki Ada gibi komşu adalardaki Yunan nüfusunun Batı Anadolu Rum nüfusuna eklenmesi gerektiğini savunuyordu. Venizelos, Anadolu toprakları üzerindeki hak iddialarında tarihsel argümanları Büyük Güçleri ikna etmek amacıyla neredeyse hiç kullanmamış, yani bölgedeki Yunan geçmişine atıfta bulunmamıştı. Bilakis bölgenin etnolojik verilerine ve istatistiklerine odaklanmıştı. Öyle ki 12 Ağustos 1922 tarihinde Yunanistan'ın önde gelen gazetelerinden biri sayılan *Eleftheron Vima* gazetesindeki röportajında gerek Paris Barış Konferansı'nda gerekse Sevr Antlaşması'nda ulusal iddialarını gerçekleştirmek için tarihsel verilerden değil etnolojik unsurlardan yararlandığını şu cümlelerle anlatmıştı: *"Umutsuzluğa kesinlikle yer vermemeliyiz. Bu durumla temelsiz bir iyimserlik haricinde dürüstçe yüzleşmeliyiz. Duygusal değil, gerçekçi olmalıyız. 'hayırlısıyla İstanbul'a' gibi efsaneleri bir kenara bırakmalıyız. Yunanlara ait bir Tanrı'nın ne şimdi ne de önceden olmadığı gerçeğini kabul edelim. Tanrı, tüm uluslara aittir. Sadece sağduyu, ileri görüşlülük ve gerçeklikle düzeltilebilecek şeylerde bize yardımcı olacaktır. Hele ki tarihsel haklardan hiç*

bahis açmayalım. Bunlar Avrupalıları etkileyen şeyler değildir. Konferanslarda ulusal taleplerimize dayanak olarak bölgenin tarihsel değil etnolojik karakterini dile getirdim. Tarihî haklarımızdan hiç söz etmedim. Çünkü Avrupa bu tür iddiaları dikkate almıyor. Trakya ve Batı Anadolu'yu talep ettim; çünkü orada Yunan unsuru çoğunluktaydı. Şayet Trakya ve Batı Anadolu'da Yunanlar çoğunlukta olmasaydı, bu topraklar üzerinde herhangi bir hak iddiam olmazdı, olamazdı. Aynı zamanda Yunan hakları terimini de hiç kullanmadım. Bu terim duygusal bir ifadedir ve Avrupalılar bunu anlamazlar. Kullandığım terim Yunan ulusal çıkarlarıydı. Üstelik Yunan çıkarları derken yalnızca Yunan çıkarlarından da bahsetmiyordum, bunlar insanlığın çıkarlarıydı..."[158] Anlaşılacağı üzere Venizelos'un Büyük Güçler önünde propaganda amaçlı uyguladığı strateji sadece detaylı hazırlanmış bir memorandum kitapçığından ibaret değildi. Venizelos, Avrupalıların karakter analizini de göz önünde bulundurarak savlarını dile getirmeye çalışmıştı. Dolayısıyla Paris Barış Konferansı'nda diğer ufak devletlerin temsilcilerinin düştüğü duygusal hataya düşmeyip sunumlarını daha gerçekçi saydığı; ancak bir o kadar da çarptırılmış ve gerçekten uzaklaştırılmış istatistiki verilerle ortaya koymayı tercih etmişti. Zira Venizelos, Büyük Güçlerin tarihî ve mitolojik soslarla hazırlanmış metinlere mesafeli olduğunu bilen deneyimli bir siyasetçiydi. Bu sebeple reel bir bütünlük oluşturan istatistiki bulgular ve haritalar Yunan propagandasının etkin malzemesi olarak tüm komisyon görüşmelerinde kullanılmıştı.

Venizelos'un savunduğu başka bir argümana göre Batı Anadolu, Anadolu'dan coğrafi ve tarihsel olarak ayrılmış bir toprak bütünüydü. Bu nedenle burada özerk bir Yunan Devleti kurulmalıydı. Venizelos, söz konusu bölgenin özel coğrafi birliği hakkındaki iddiasını da Almanya Bonn Üniversitesi'nde coğrafya profesörü olan Alfred Philippson'un 1910 yılında yazdığı *Batı Anadolu'da Seyahatler ve Araştırmalar (Reisen und Forschungen im westlichen Kleinasien)* kitabına dayandırıyordu. Philippson'un bilimsel çalışmalarının önemi hakkında Venizelos'a bilgi veren kişi ise Dışişleri Bakanı Nikolaos Politis idi. Politis, Atina Üniversitesi'nde astronomi profesörü olan Dimitris Eginitis'ten Philippson'un ilgili çalışmasını bulmasını istemiş, Eginitis de Atina Üniversitesi Alman Arkeoloji Bölümünün kütüphanesinde söz konusu çalışmaya ulaşmıştı. Alman profesör ortaya koyduğu çalışmasında Anadolu platosu ile Batı Anadolu vadileri arasındaki jeomorfolojik, jeolojik ve iklimsel farklılıktan şu ifadelerle bahsetmekteydi: *"Asya ve Yunan-Avrupa medeniyetleri arasında birleştirici bir bağ olan Küçük Asya bölgesinin tarihsel rolünü açıklamak için, Küçük Asya yarımadasında ortaya çıkan coğrafi zıtlığı anlamamız gerekir. Küçük Asya'nın iç kısmı kuzey, güney ve doğuda yüksek sıradağlarla sınırlanmıştır ve kapalı yaylalardan oluşmaktadır. Aksine, İstanbul meridyeninden itibaren Küçük Asya'nın batı kısmı, hendek ve havza şeklindeki çöküntülerle*

kesintiye uğrayan birçok alçak sıradağlarla tamamen farklı bir tablo oluşturmaktadır. Bu nedenle Yunanistan ve Batı Anadolu'nun tek bir coğrafi parça olarak Ege Denizi'nin bütünlüğünü oluşturduğunu söyleyebiliriz. Küçük Asya'nın iç kısmı ile İstanbul meridyeninin batısındaki bölümü şekil ve yapıda ayrılıklar gösterdiği gibi iklim ve bitki örtüsünde de farklılıklar sergilemektedir. Dağlarla çevrili iç platoda bozkırlarda olduğu gibi kuraklık ve şiddetli kışlar hâkimdir. Aksine, denize bakan Batı tarafında deniz rüzgârları ılıman kışlara neden olduğu gibi nehirler oluşturan birçok yağmurları da beraberinde getirir. Bu nedenle Batı Anadolu'da sadece yazın kuru bir iklim söz konusudur. Dolayısıyla bu alanlarda Akdeniz iklimi ve Akdeniz florası hâkimdir. Bu şekilde düşünüldüğünde Küçük Asya, ortadan büyük bir doğal sınırla ikiye bölünmüştür. Bir yandan, Asya'dakilere benzer kapalı bir genişlik; diğer yandan Yunan bölgelerine benzer, doğası ve tarihiyle denize ve denizin ötesindeki Yunanistan'a sıkı sıkıya bağlı bir Ege bölgesi vardır. Sonuç olarak, Küçük Asya'nın iç kesimlerinde hem geçmişte hem de bugün Asya uygarlığı hâkimdir. Batı Asya'da ise Yunan kültürü egemendir."[159]

Yunan tezlerine göre Ege Bölgesi'nin bir parçası olarak Ege havzası, iklim ve coğrafi bakımdan tamamen Anadolu'dan ayrı kabul edilmekteydi.[160] Üstelik bölgedeki Rum nüfus düşünüldüğünde Batı Anadolu'nun koşulsuz Yunanistan'a bırakılması gerektiğine inanılıyordu. Böylece Yunanlar için "Helenizm ocağı"[161] addedilen bölge, tarihsel bağlamda ele alındığında eski mirasçılarına iade edilmiş olacaktı. Yunanlar, Batı Anadolu toprakları ile ilgili temel argümanını ise "Aegeid" (Ege) terminolojisi üzerine kurmuşlardı. Bu terminoloji yine Philippson'un 1898 yılında yayımlanan *La tectonique de l'Egeide (Aegeid tektoniği)* ve 1914 yılında yayımlanan *Zusammenhang der griechischen und kleinasiatischen Faltengebirge (Yunan ve Küçük Asya kıvrım dağlarının bağlantısı)* adlı iki eserine atıfla açıklanmaya çalışılmıştı. İlk kez Philippson tarafından dile getirilen "Aegeid" (Ege) terimi, Trakya'nın güney kıyısı, Olympos Dağı ve Akrokeravnia (Cika) burnundan Mora'nın güney kıyılarının altına ve Girit Denizi'ne ve İyon Adaları'ndan İstanbul meridyenine kadar uzanan yüzeyin bir kısmını içine alan bölgeydi. Yani bugünkü Yunanistan'ın tamamını ve Batı Anadolu topraklarını kapsayan bölge Ege havzasını oluşturmaktaydı. Philippson'un çalışmalarına göre bugünkü Ege açık denizi bir zamanlar Avrupa'nın güneydoğu ucunun Batı Anadolu ile birleştiği kara parçasıydı. Dolayısıyla Philippson'un iddiasına göre Batı Anadolu kıyıları ile bugünkü Yunanistan'ın tamamı tek bir yüzeyinin parçasıydı ve "Aegeid" terimiyle adlandırılmaktaydı.[162] Batıda İyon Adaları'ndan başlayıp doğuda İstanbul meridyeninde sona eren bu kara parçası aracılığıyla, dünyanın en eski dönemlerinden itibaren Batı Anadolu ile Güney Avrupa arasında hep bir temas söz konusuydu. Dünya yüzeyinin bu kısmı, ilk dönemlerde tek bir toprak parçası olmasına rağmen daha sonra tektonik oluşumlara bağlı olarak çökmenin ve esasen eski dağ kütlelerinin deniz yoluyla taşması ya da

batması sonucunda Ege'nin tam ortasında sular altına gömülmüştü. Temelde bu argüman, Paris Barış Konferansı'nda, genel çerçevede 1918-1922 dönem aralığında, Yunan iddialarını desteklemek için sistematik bir şekilde propaganda amaçlı kullanılmıştı.[163]

Venizelos, millî tarih ve siyasi coğrafya temelinde Yunanistan'ın "Avrupalı" ve "Asyalı" olduğunu; fiziksel sınırlarının da jeolojik oluşumla meydana geldiğini ispatlamaya çalışıyordu.[164] Yunan tarafı, Phillipson'ın bilimsel otoritesini kullanarak Küçük Asya'nın aslında "Asya Yunanistan'ı" olarak kabul edilmesi gerektiğinin sıklıkla vurgusunu yapmaktaydı. Yunan tezlerine göre "Asya Yunanistan'ı" ve "Avrupa Yunanistan'ı" bir bütünde tek ve aynı devletin birer parçalarıydı.[165] Venizelos'un Paris Barış Konferansı'nda propaganda amaçlı kullandığı diğer bir çalışma da Pantelis Kontogiannis'in kitabıydı. Kontogiannis, *Bursa ve İzmir vilayetlerinin Yunanlılığı* adlı kitabında bölgenin Helen karakterinden şu sözlerle bahsediyordu: *"Alman tarihçi Ernest Curtius, Batı Anadolu'yu, İstanbul'dan başlayan ve Likya Denizi'nde biten hayali bir çizgiyle Orta Anadolu'dan ayırır. Hattın bir tarafında bugünkü Bursa ve İzmir vilayetleri yer almaktadır. Hattın diğer tarafında ise başka bir dünya, başka bir unsurdan ibaret farklı bir bölge bulunmaktadır. Orta Anadolu platosunda gerek iklim koşulları gerek toprak yapısı gerekse diğer tüm genel öğeler Batı Anadolu'dan tamamen farklıdır. Örneğin kıtaları yer şekillerine göre ayırmak gerekirse, kıyı şeridinî hinterlanttan ayıran çizgi, Avrupa ile Asya arasındaki sınırdır. Batı Anadolu gerçekte Asyalı bir karaktere sahip değildir, coğrafi ve tarihsel olarak Avrupa'ya aittir ve Ege'nin iki yakasında iklim aynıdır. Yunan ve Batı Anadolu kıyıları aynı şekilde ve aynı özelliktedir. Tarihsel gelişim ortaktır. Ege, Yunanistan'ı Küçük Asya'dan ayırmaz, aksine onu birleştirir. Tüm bu nedenlerden dolayı Küçük Asya sahilleri Yunanistan'ın geri kalanından ayrılamaz. Dünya coğrafyası yazarı Fransız Elisée Reclus da bu konuda benzer görüştedir."*[166] Kısaca Paris Barış Konferansı'nda Yunan propagandasına yönelik en etkin kullanılan argüman İyon Adaları'ndan İstanbul meridyenine kadar olan bölgenin tek bir bütünde Ege olduğu ve İstanbul meridyeninin batısında kalan kısmının ise Ege bölgesiyle en ufak bağlantısının bulunmadığıydı. Özellikle bu fikrin Avrupa'daki Filhelen destekçileri yazdıkları makaleler ve kitaplarla söz konusu propagandanın hızlı ve etkili şekilde yayılmasını da sağlamışlardı. Örneğin 1919 senesinde İzmir ve Yunanistan'da muhabirlik yapan Fransız gazeteci Rene Puaux, *Le Temps* gazetesinde yayımladığı yazısında Aegeid'in, siyasi ve coğrafi olarak Ege Denizi'ndeki Yunan egemenliğiyle özdeşleştiğini belirtmişti.[167]

Öte yandan Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'a en fazla destek veren İngiltere savaş sonrası yapılacak antlaşmaların planlanmasına yönelik Mart 1918'de Dışişlerine bağlı bir büro kurmuştu. Büyük Savaş'ın sona ermesinden hemen sonra, Ekim 1918'de, yeniden organize olan Siyasi İstihbarat

Bölümü'nün (Political Intelligence Department) asli görevi istihbarat toplamak ve bunları koordine etmekti. Aynı zamanda büroda birçok farklı bölgenin uzmanları da görev almaktaydı. Örneğin Güneydoğu Avrupa şubesine Belgrad'da bakanlık görevinde bulunmuş olan Sir Ralph Paget getirilmişti. Paget, Balkanlar konusunda kendisine yardımcı olması için Yunan sempatizanı Allen Leeper ve Harold Nicolson'ı görevlendirmişti. Osmanlı Devleti ile ilgili sorunlarla ilgilenen Orta Doğu bölümüne ise 1913-1914 yılları arasında Türkiye büyükelçisi olan Sir Louis Mallet başkanlık ediyordu. Mallet'in en önemli yardımcısı Arnold Toynbee idi. İngiltere'nin Yunanistan politikasını da Leeper, Nicolson ve Toynbee şekillendirecekti. Yunanistan müzakerelerine dâhil olan diğer bir isim, dönemin önde gelen İngiliz diplomatlarından Sir Eyre Crowe idi. Crowe, Paris'teki İngiliz heyetine hâkim olan dinamolardan sadece biriydi. Paris Barış Konferansı'nda İngiliz delegasyonunun çekirdeğini oluşturan bu kadro Yunanistan konusunda gerekli materyallerin hazırlanmasıyla ilgili çalışmalara çoktan başlamıştı.[168] Tüm abartılı taleplerine rağmen Venizelos'un Paris Barış Konferansı'nda en büyük dayanağı İngiltere idi. Lloyd George'un Venizelos'a verdiği destek, Konferansta yer alan diğer bürokratlarla kıyaslandığında oldukça fazlaydı. Bu ayrıcalığın altında yatan iki gerekçeden biri İngiltere'nin siyasi çıkarları, diğeri ise Antik Yunan hayranlığı ile yoğrulan Filhelenizm ruhuydu. İlk defa 1912 yılında görüşen iki lider, bu tarihten itibaren birbirleriyle sıkı ilişkiler geliştirmişti. Lloyd George'un gözünde Venizelos büyük adamdı; fakat Venizelos'un gözünde de Lloyd George müthiş kapasitesi olan yetenekli bir politikacıydı.[169] Öte yandan Lloyd George iktidara gelirken Vasil Zaharof gibi bir Yunan sermayedarı tarafından da desteklenmişti. Ünlü bir silah tüccarı olan Zaharof İngiltere, Fransa ve Yunanistan'daki siyasetçilerle dostluk ilişkileri kurmuştu. Özellikle İzmir'in Yunanistan tarafından işgaline destek veren bir isimdi. Bunun altında yatan neden ise mücadele için hem Türklerin hem de Yunanların silahlanmasıydı. Böylece Zaharof, her iki tarafa da silah satabilme planları içindeydi.[170] Yunan Başkonsolosu Sir John Stavridis de İngiltere'ye yardımda en önde gelen isimlerden biriydi.[171] Siyaseten bakıldığında İngilizlerin Doğu Akdeniz politikasında Yunanistan çok yararlı bir müttefikti. Oysa başta Lloyd George ve İngiliz devlet adamları Doğu Akdeniz'in güvenliği konusunda Osmanlı Devleti ile iş birliği içine girmiş olsalar da -neticede bölgede güçlü bir Fransa varlığı İngiliz gemileri için her zaman bir tehdit unsuruydu- Büyük Savaş sonrasında Osmanlı'nın yıkılması bölgedeki güç dengesinde büyük bir boşluk yaratmıştı. İngilizler kendi parasını kullanarak Doğu Akdeniz'de masraf yapmayı tercih etmiyordu. Çünkü bu durum uzun vadeli düşünüldüğünde İngiliz ekonomisi açısından bir hayli masraflı bir girişimdi. Dolayısıyla Yunanistan'ın güçlendirilerek bölgedeki boşluğun doldurulması en akıllıca çözümdü. Venizelos'un da altını çizdiği üzere, Yunanistan,

İngiliz donanmasına limanlar ve havaalanları vererek Hindistan'a ulaşmanın yeni bir yolunu sunabilirdi. İngiliz hükûmeti Türkiye'nin nihai barış şartlarına uymasını sağlamak amacıyla Doğu'da daimî bir askerî kuvvet bulunduramazdı. Bu noktada Yunanistan gereken askerî gücü İngilizlere kolayca sağlayabilirdi. Neticede Yunanistan, labirent gibi iç içe geçmiş durumdaki ada ve yarımadalarıyla bir deniz gücüydü. Elde etmek istediği Anadolu toprakları ise deniz aşırı topraklardı. Eğer Yunanistan'ın kara gücüyle Türkiye tahakküm altına alınabilirse, İngiltere de Yunanistan'a deniz gücüyle destek verebilirdi. Böylece İngiliz hükûmeti kendi parasını ve askerî gücünü harcamadan Yakın Doğu ve Orta Doğu'daki savaş hedeflerine rahatlıkla ulaşabilirdi.[172] Özetle gerek Yunanistan gerekse İngiltere kendi çıkarlarını müttefiklik kılıfına büründürerek Paris Barış Konferansı'nda yepyeni bir güç birliği oluşturmuştu.

Paris Barış Konferansı süresince Yunan yerleşimiyle ilgili en önemli raporlar Leeper, Nicholson ve Toynbee tarafından hazırlanmıştı. Her üç uzman hazırladıkları raporlarda self-determinasyon ilkesinin Güneydoğu Avrupa'da kalıcı bir barış için en iyi olasılık olduğunun altını çizmişti. Bu çözüm aynı zamanda İngiliz çıkarları açısından değerlendirildiğinde en avantajlı ve tercih edilen sonucu ortaya koyuyordu. Raporda Yunanistan'ın İzmir merkez olacak şekilde Batı Anadolu'dan toprak alarak genişlemesini, Gökçeada, Bozcaada, Limni ve Semadirek dâhil olmak üzere tüm Ege Adaları'nı ve Oniki Ada'yı alması önerilmişti. Yine aynı raporda İngiltere'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a bırakması ve Vyosa Nehri'ne kadar Kuzey Epir'in Yunanistan tarafından ilhak edilmesi gerektiği yazıyordu. Toynbee raporda sunulan önerileri kısmen onaylamıştı. Ancak daha önce hazırladığı raporunda da belirttiği üzere, Yunanistan'a Anadolu topraklarından herhangi bir parçanın verilmesi etnografik, ekonomik ve stratejik zorluklar oluşturabilirdi. Toynbee, Yunanistan'ın Avrupa'daki iddialarının çoğunu destekliyordu. Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki taleplerine izin verilmesi halinde ise çok sayıda sorunun fitili ateşlenecekti.[173] Yunanistan'ın Batı Anadolu topraklarındaki talepleri, Müttefik Devletlerden ayrı olarak İtalya'nın sömürgeci istekleriyle doğrudan doğruya çakışmaktaydı. İtalya'nın ulusal gururuna dayanan ve milliyetçi baskılarla ayakta tutulan Anadolu politikasının temelinde fazla gelen insan gücüne iş alanı açmak, kömür ve buğday sağlamak için yabancı topraklar elde etmek gibi sosyoekonomik gerekçeler bulunuyordu. Anadolu'nun iklimi, verimli toprakları sayesinde İtalyan halkı sömürgecilikten çok şey kazanacaktı. Özetle İtalya için Anadolu, Büyük Savaş öncesindeki Afrika'nın yerini almıştı.[174] İtalyan'ın Anadolu topraklarına yönelik istekleri Büyük Savaş sırasında imzalanan Skyes-Picot ve Saint Jean de Maurienne gibi iki gizli antlaşmaya dayanıyordu. Oysa İtalya'nın, bilhassa İtalyan milliyetçilerinin, Antalya yöresini bir çıkar alanı olarak görmesi savaştan öncesine ait bir düşünceydi. Bu nedenle İtalya 1912'den sonra Anadolu'daki

ticari girişimlerini bir hayli arttırmıştı. İtalya'nın Müttefik Devletler yanında savaşa girmesinden önce yapılan pazarlık, Türkiye'nin yenik duruma düşmesi halinde, İtalya'ya Anadolu toprakları üzerindeki taleplerini ileri sürme fırsatı verecekti. Neticede Nisan 1915 tarihli anlaşmaya göre Türkiye'nin parçalanması durumunda Antalya vilayeti civarındaki yöreden İtalya'ya toprak verilmesi kararlaştırılmıştı. 1917'de imzalanan Saint Jean de Maurienne antlaşması, İtalya'ya Anadolu'da yalnızca Konya'yı değil aynı zamanda İzmir'i içeren bölgeyi de bırakmıştı.[175]

İtalya ve Yunanistan arasındaki çıkar çatışmasında Venizelos bir uzlaşı yolu arasa da İzmir ile ilgili hiçbir taviz vermek niyetinde değildi. İtalyanlar da Yunanlar ile uzlaşı noktasında istekliydi. Fakat Batı Anadolu dışında özellikle Oniki Ada ve Arnavutluk konusunda Yunanistan ile net fikir ayrılıkları vardı. Büyük Savaş sırasında Arnavutluk'un büyük bölümünü işgal eden İtalya, Yunanistan ile yaptığı görüşmelerde İtalya'nın tüm Arnavutluk kıyısını, iç kesimlerin de yaklaşık yarısını elde etmesi karşılığında, Yunanistan'ın Korçe çevresindeki toprakları, Oniki Ada'yı ve Anadolu'da İzmir çevresini almasını önermişti. Ancak İtalya ve Yunanistan, Arnavutluk ve Oniki Ada konusunda pazarlık etmeye hazır olsa da hiçbiri Batı Anadolu'yu tamamen bırakmaya niyetli değildi.[176] Her iki ülkenin İzmir'den vazgeçmeyeceği netleşince İtalyanlar ile Yunanlar arasındaki ilişkiler iyice gerildi. İtalya'nın Anadolu üzerindeki hedeflerini başta İngilizler hoşgörüyle karşılamıştı. Öyle ki Nisan 1917'de Arthur Balfour'un İtalyan elçisine yazdığı mektupta uzun süreden beri Türklerin boş bıraktığı topraklarda İtalya'nın uygarlığı yeniden kurmak için büyük pay üstlendiği yazıyordu.[177] Lloyd George, İtalya'nın Güney Anadolu'yu sömürge haline getirmelerine ilke olarak karşı değildi. Ama Yunanistan ve İtalya gibi iki rakip ulus İzmir'i aynı anda elde edemezdi. Bu noktada Venizelos konferans koridorlarında kurduğu yakın temaslardan dolayı İtalya karşısında gücü elinde bulunduran taraftı.

Venizelos, Paris Barış Konferansı'nın başlamasından yaklaşık bir ay sonra, 3 ve 4 Şubat'ta, *Paris Barış Kongresinden Önce Yunanistan* adlı resmî kitapçığa dayandırdığı tüm isteklerini[178] anlatmak ve haklı göstermek amacıyla Onlar Konseyi'nin önüne çıkıp başarılı bir sunum gerçekleştirdi. Yunanistan, o dönem, Onlar Konseyi önünde Osmanlı İmparatorluğu'ndan pay isteyen ilk ülkeydi. Şubat başında yaptığı bu uzun açıklamada eski Yunanistan'ın yeniden yaratılması[179] ve Yunanca konuşan bütün halkların aynı bayrak altında birleşmesinden söz etmişti.[180] Yunan basınında büyük yankı uyandıran bu haberde Venizelos'un Dışişleri Bakanı Politis ile birlikte sabah saat onda Yunan meseleleriyle ilgilenen Konsey üyelerinin huzuruna çıktığını ve yüksek tuttuğu isteklerinde tüm Ege Adaları'nı ve altı yıldan beri İtalyan işgali altında olan Oniki Ada'yı talep ettiğini yazıyordu. Neticede Ege Adaları ve bu adaların

karşısındaki topraklar "Graeciam İrredentam" yani kurtarılmamış Yunanistan'ı oluşturmaktaydı.[181] Venizelos'un savunduğu teze göre bu adalar Anadolu ile coğrafi ve ekonomik bağlamda bir bütünlük teşkil ediyordu. Konsey toplantısında Amerika Başkanı Wilson, İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Clemenceau, İtalya Başbakanı Orlando, Dışişleri Bakanları ve son olarak Japonya'nın iki temsilcisi hazır bulunmuştu. Toplantının başkanlığını üstlenen Clemenceau'nun Yunanistan Başbakanına sözü bırakması üzerine Venizelos, Yunanistan'ın toprak iddiaları ve savaşa katkısı hakkında iki saatten fazla konuşma yaptı. Tüm konuşma süresince elinde tuttuğu harita ile talep ettiği toprakların konferans üyeleri tarafından takip edilmesini sağlamış; tarihsel ve etnolojik nedenlere dayandırdığı Yunan iddialarını çeşitli istatistikler ve gözlemlerle Konsey üyelerine açıklamıştı.[182] Venizelos aynı zamanda 200.000 nüfuslu ve çoğunluğu Arnavutça konuşan Kuzey Epir'i de kültürel ve tarihsel gerekçelerden ötürü talep etmekteydi. Venizelos'un istekleri arasında Bulgaristan sınırlarında kalan Batı Trakya ve Yunan istatistiklerinde bile Türklerin çoğunlukta olduğu açıkça görülen Doğu Trakya da vardı. Venizelos, İngilizleri gücendirmemek adına Kıbrıs ve İstanbul konusuna oldukça temkinli yaklaşmıştı. Özellikle Ada'nın bir gün nasılsa Yunanistan'a bırakılacağını düşünen Venizelos, daha yolun başındayken İngilizlerle ters düşmekten çekiniyordu.[183] Dolayısıyla Onlar Konseyi önünde Kıbrıs konusuna hiç değinmedi. Venizelos'un, Karadeniz Rumları ile ilgili farklı bir görüşü vardı. Öncelikle Pontus için kesinlikle enosis düşünmüyordu. Karadeniz Rumlarının Pontus olarak tanımladığı Doğu Karadeniz topraklarını bir Yunan Cumhuriyeti'ne dönüştürme fikrini kabul etmemiş, Rum nüfusun yoğun olduğu Trabzon vilayetinin de Ermenistan ile birleştirilmesini çözüm olarak önermişti.[184] Batı Anadolu'daki toprak iddialarını Wilson prensiplerinin 12. maddesine dayandırmıştı. Venizelos'un Batı Anadolu'dan kastı İzmir ve Bursa vilayetleri ile Çanakkale ve İzmit sancaklarıydı. Kendi ifadesine göre, 1.013.195 Rum'un yaşadığı Batı Anadolu'nun tamamını istemiyordu. Talep ettiği yerler Balıkesir, Edremit ve Ayvalık'tan geçerek İzmir'den gelen tren yolunun Marmara'ya açılan ucundaki Bandırma'yı da içine alacak şekilde Bursa vilayetinin bir kısmı, Balıkesir sancağı ve tamamına yakını Türk olan Denizli sancağı hariç, Aydın vilayeti idi. Venizelos, Batı Anadolu'da Rumların çoğunlukta olduğunu iddia ederek İzmir ve Aydın vilayetinin önemli bölümünü kapsayan bölgenin self determinasyon hakkıyla Yunanistan'a bağlanmasını önermişti.[185] Venizelos'un istatistiklerine göre bölgede 818.221 Rum, 1.017.398 Türk, 80.000 Musevi ve yabancı, 23.500 Ermeni ve 2000 Bulgar yaşamaktaydı.[186]

Venizelos'un Onlar Konseyi önünde iki gün süren konuşması sonrasında Wilson, Clemenceau, Lloyd George ve Orlando Yunanistan'ın toprak iddialarını incelemek üzere dört ülkenin sekiz temsilcisinden oluşan bir

komite kurulmasına karar vermişti. Zira bu kadar istek, toplantıda ayrıntılarıyla değerlendirilemezdi. Yunan İstekleri Komitesi (Committee fort he Study of Territorial Questions Relating to Greece) adı verilen komite, sorunların en adil şekilde nasıl çözümleneceğini belirleyecekti.[187] Yunan basınında da manşetten verilen haberde Yunan İstekleri Komitesi'nin takibatı "*Yunanistan'ımızın geleceği, insanlığın büyük mahkemesi önünde yargılanıyor*" şeklinde değerlendirilmişti.[188] Görüldüğü üzere 1919 yılı Venizelos dünyasında oldukça kritik bir dönemdi ve Yunan cüretinin de bir o kadar zirveye çıktığı bir yıldı. Bu aynı zamanda Eleftherios Venizelos'un liderliğinde Avrupa burjuvazileri örneğine uyarak şansını denemekte olan Yunan burjuvazisinin de cüretkârlığıydı. Yunanistan, Antant safında harbe girerek kazanılan zaferden azami ölçüde faydalanmaya çalışıyor ve çökmekte olan Osmanlı Devleti'ne karşı Ege'yi bir "Yunan Denizi" haline getirmek amacıyla hareket ediyordu. İki kıtaya uzanan ve beş denize açılan Yunanistan'ı gerçekleştirmek; bir ayağı Asya'da bir ayağı Avrupa'da olacak "Büyük Yunanistan'ı" (Megali İdea) yeniden yaratmak Yunan siyasetinin belirgin kıstası olmuştu.[189] Neticede tüm bu çabalar sonunda 4 Şubat 1919 tarihinde gerçekleşen toplantıda Onlar Konseyi, Yunan taleplerini inceleme kararı almış ve 5 Şubat'ta Yunan İstekleri Komitesi Komisyonu tarafından bu tetkikler başlatılmıştı.

Diğer taraftan dört ülke temsilcisi Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki toprak talepleriyle ilgili pürüzleri gidermede çeşitli engellere takılmıştı. Özellikle Yunanistan ile İtalya'nın toprak taleplerinin çakışması Batı Anadolu'nun paylaşılması hususunda konferansta çözülmesi zor sorunların başında geliyordu. Venizelos'un Paris Barış Konferansı'nda yaptığı sunumlardan sonra Yunanların Batı Anadolu'daki toprak iddialarını müzakere etmek üzere oluşturulan komitede İngiltere adına Eyre Crowe, Robert Borden ve teknik danışman olarak Harold Nicolson, Fransa adına M. Jules Cambon ve M. Gout, İtalya adına M. de Martino ve Amiral Castoldi, Amerika adına Dr. W. L. Westerman ve Dr. C. Day bulunmaktaydı. Komitenin 12 Şubat ile 21 Mart arasında yaptığı toplantılarda İngilizler ve Fransızların kararları aynıydı. Amerikalılar da alınan bu kararlara çoğunlukla karşı gelmiyorlardı. Toplantılarda sürekli sorun çıkaran taraf İtalyanlardı. Çünkü İtalyanlar ve Yunanların toprak talepleri birbirleriyle uyumsuzdu. Fransa ve İngiltere, Yunanistan'ın Batı Anadolu'da büyük bir bölgeye sahip olması konusunda uzlaşmışlardı. Ancak Amerika, Venizelos'un Anadolu topraklarındaki taleplerine muhalif bir tavır sergilemekteydi. Çünkü Amerikalı uzmanlar tarafından hazırlanan raporda İzmir'in Yunanistan'a ilhakı için siyasi, ticari ya da stratejik hiçbir haklı gerekçe bulunmamıştı. Amerikan delegeler Venizelos'un konferansta sunduğu istatistiki bilgilerin doğru olmadığını iddia etmekteydi. Ellerindeki istatistiki veriler İzmir dışında diğer sancaklarda Yunanların azınlıkta olduklarını gösteriyordu. Üstelik İzmir

bölgesinin iç kesimlerden ayrılmasını mali sebeplerden ötürü doğru bulmuyorlardı. Amerikalı uzmanlar Yunanistan'ın Batı Anadolu konusunda verdiği istatistiki verilere karşı kendi rakamlarını çıkartmışlardı. Amerikan delegesi Westermann, komisyon tutanaklarında, Rum çoğunluğunun İzmir sancağında olduğunu; ancak Yunanistan'ın istediği toprakların tamamında %32 Rum nüfusun, %63 ise Türk nüfusun yaşadığını belirtmişti.[190] Neticede İzmir, Anadolu ürünlerinin doğal çıkış yoluydu ve Yunanistan'a bırakılması halinde iç bölgelerin ekonomisi zarar görebilirdi. Ancak Venizelos batı kıyısında açık liman kuracağı sözünü vererek bu itirazın bir nebze önüne geçmişti.[191]

Amerikalı delegeler Batı Anadolu'daki Rumların artık Osmanlı boyunduruğu altında yaşayamayacağını; fakat bunların illaki Yunanistan'a bağlanmasına gerek olmadığını düşünüyorlardı. Amerikalı uzmanlar, Wilson ve diğer dört Amerikan Komisyon Üyesi[192] için hazırladıkları raporda İzmir'in Yunanistan'a verilmesi kararını doğru bulmadıklarını belirtmişlerdi. Bununla birlikte Batı Anadolu topraklarının Yunanistan'a bırakılmasının ticari, stratejik ve siyasi açıdan riskli sonuçlar doğuracağını vurgulamışlardı. Yunanistan'a Anadolu ana karasında dayanak sağlamak, belaya çabucak davetiye çıkarmaktı. Zira Yunanistan'ın daha fazla toprak talebinde bulunması aşikârdı. Bu durum Türkiye'ye en başından beri hileyle yeni sınırların çizildiği hissini oluşturacak, dolayısıyla bölgede sürekli kargaşa çıkacaktı.[193]Amerikalı delegelerin Yunan taleplerine karşı çıkması[194] neticesinde Venizelos, hazırladığı memorandumu 12 Mart'ta komisyona sunup taleplerini yeniden dile getirmişti. Hazırlanan memorandumda tüm Ege Adaları, Oniki Ada ve Meis'in, coğrafi ve ekonomik bağlamda Anadolu'nun devamı olduğu düşüncesiyle Batı Anadolu'daki Yunan nüfusuna eklenmesi talep edilmişti.[195] Venizelos, hükûmet başkan yardımcı Repoulis'e gönderdiği 4 Nisan 1919 tarihli mektubunda, komisyon üyelerinin önünde üç buçuk saat sunduğu memorandumun Başkan Wilson, Clemenceau ve Lloyd George tarafından büyük ilgiyle karşılandığını yazmıştı. Hatta Orlando bile İtalya ve Yunanistan arasındaki anlaşmazlıkların dostluk çerçevesinde çözüleceğine inandığını belirtmişti. Tüm bu olumlu göstergeler Yunanistan'ın ulusal hakları ile ilgili bütün taleplerinin Konferansta geri çevrilmeyeceği yönünde umutlarını arttırmıştı. Venizelos, mektubunun sonunda İzmir, Ayvalık, Kıbrıs, Oniki Ada ve Kuzey Epir'in bir bölümünün Yunanistan'a bırakılabileceğini umduğunu belirtmekteydi.[196] Diğer taraftan İngiliz askerî uzmanları da Batı Anadolu'daki Yunan iddialarına karşı çıkmışlardı. Örneğin Toynbee tarafından hazırlanan raporda İzmir bölgesinin gerek ekonomik gerekse coğrafi açıdan Anadolu'dan koparılamayacağı, Venizelos'un öne sürdüğü nüfus bilgilerinin de şüpheli olduğu belirtilmişti.[197] Nicolson da Venizelos'un verdiği istatistiki verileri abartılı bulduğunu ifade etmişti. Dolayısıyla Yunanların Batı Anadolu'daki taleplerinin onaylanması bilhassa İngiliz askerî personel ve

Türkiye'de görev yapan İngiliz temsilciler tarafından kesinlikle hayata geçirilmemesi gereken bir karar olarak görülmüştü. Zaten Yunanların İzmir'i tek başına idare edebilecek ne askerî ne de ekonomik gücü vardı. 1918 yılından beri Yunanistan'ın İzmir üzerindeki iddialarına karşı olan Lord Curzon, 25 Mart 1919'da Balfour'a yazdığı mektubunda iskambil oyununa benzettiği Anadolu meselesinin daha ilk vuruşta parçalanarak yere saçılacağı endişesini taşıdığını ifade etmişti.[198] Curzon, Yunanların Selanik şehri kapılarının beş mil ötesinde bile asayişi devam ettirebilme kabiliyetlerinin olmadığına inanıyordu. Kaldı ki Yunanlara tüm Aydın vilayetinin asayişini sağlama görevinin verilmesi acizlikti. Üstelik Avrupa'dan atılan Türkler, üstüne bir de Asya'daki vilayetlerinin nefret ettikleri yabancılar tarafından paylaşılmasına asla göz yummazdı. Böylesi bir karar Anadolu'yu kasaphaneye çevirmekten başka bir şey değildi.[199] Bu kısırdöngü içinde Paris Barış Konferansı'nda ortaya İngilizler tarafından yeni; fakat bir o kadar da aykırı görülebilecek başka bir fikir öne sürüldü. Yunanlara İzmir yerine İstanbul'un verilmesi teklif ediliyordu.

Paris Görüşmelerinde Yunan Dilemması İzmir mi İstanbul mu?

İzmir'in Yunanistan'a bırakılması ile ilgili tartışmalar sürerken Paris Barış Konferansı'na diplomatik danışman olarak katılan İngiliz heyetinin iki yetkilisi, Arnold Toynbee ve Harold Nicholson, İzmir konusunda işlerin çıkmaza girdiğini tespit etmiş ve o dönem radikal sayılabilecek başka bir öneride bulunmuşlardı. Toynbee ve Nicholson, 14 Nisan 1919'da, Yunanistan'a İzmir'in değil İstanbul'un verilmesini önerdiler. Oysa bu teklif Amerika tarafından son derece akıl dışı kabul edilmişti. Zira 12.000 kilometrekarelik bir alana ve 2.000.000 nüfusa sahip olan yapay bir devletin (mandate) yaratılması akla yatkın bulunmamıştı. Dahası böyle bir devletin kendi kendinî idame ettirebilecek gücü de yoktu. Çünkü bu yapay devletin toplam nüfusunun yarısından fazlasına sahip olacak olan İstanbul şehri, aynı zamanda bir üretim merkezi de değildi.[200] Üstelik bölge, komün yönetime ehil bir topluluk olamayacak kadar büyüktü. Diğer bir dezavantaj ise bölgenin Avrupa yakasında büyük oranda Rum'un, Asya yakasında ise tamamen Türk nüfusun yaşıyor olmasıydı. Dolayısıyla söz konusu bölgede siyasi bir kontrolün oluşturulması imkânsızdı. Ancak Toynbee ve Nicholson'a göre İngiliz ordusunun terhis sürecinde olması ve İngiliz kamuoyunun yeni bir askerî müdahaleyi kabul etme konusunda hevesli olmaması İngiltere'nin Yunanistan'ı İzmir konusunda desteklemesini zorlaştıracaktı. Bu nedenle Toynbee ve Nicholson, Yunanistan'ın er ya da geç İzmir ile ilgili taleplerinden vazgeçmek zorunda kalacağını düşünüyorlardı.[201] Batı Anadolu topraklarını kendi sınırlarına katan Yunanistan'ın çok daha fazla

güçleneceğine dair görüşün aksine, Toynbee ve Nicholson, İzmir ve art bölgesinin Yunanistan'a verilmesini hem Yunan Devleti'ni zayıflatan hem de Doğu ekonomisini zarara sokan bir teşebbüs olarak yorumlamaktaydı. İki İngiliz yetkiliye göre Avrupa, Asya'dan tamamen ayrılmalı; Yunanistan da İzmir yerine İstanbul'u, Boğazların Avrupa kıyılarını ve Marmara Denizi'ni almalıydı. Türkiye ise tüm Asya topraklarını elinde tutmalıydı.

Toynbee ve Nicholson, net bir çözüm olarak sundukları önerilerini desteklemek için bazı avantajlardan bahsetmişlerdi. Öncelikle Yunanistan'ın İstanbul'u alması durumunda İzmir'den feragat etmesi zaruriydi. Bu şekilde hem İzmir hem de İstanbul kendi ekonomik pozisyonlarını korumuş olacaktı. Üstelik bu türden bir anlaşmanın şartlarını Türkiye'ye kabul ettirmek Batı Anadolu'da sınır çizmeyi içeren herhangi bir anlaşmadan çok daha kolaydı. Her iki bölge farklı egemenliğe tâbi olacağından Boğazların özgürlüğünün güvence altına alınması kesinleşecekti.[202] İngiliz heyetinin iki yetkilisinin gözlemlerine göre Yunan Devleti'nin büyük hassasiyet gösterdiği Anadolu'daki Rum nüfusun korunması için ileride kurulacak Türk Devleti'nin (İtalya dışında) bir vekil gücün himayesi altına girmesi gerekmekteydi. Böylece Yunanlar Anadolu'daki Rumların akıbeti için endişelenmeyecekti. Boğazların geçişi ise Tuna Komisyonu'na benzer bir uluslararası komisyonun kontrolünde olmalıydı. Ayrıca Yunan hükûmeti, Ayasofya'nın[203] Milletler Cemiyeti'nin izni olmadan bir Hristiyan kilisesine dönüştürülmeyeceğini taahhüt etmeliydi.[204] Toynbee ve Nicholson'ın geliştirdiği bu plan Dışişleri Bakanlığı Güneydoğu Avrupa Departmanı Başkanı Sir Eyre Crowe tarafından da desteklenmişti. Crowe, söz konusu planın Milletler Cemiyeti güvencesiyle uygulanması gerektiğine inanıyor; karşılığında da İtalya'ya Kafkasya'nın işgal emrinin verilebileceğini düşünüyordu. Dışişleri Bakanı Lord Charles Hardinge de tüm bu önerileri akla yatkın bulmuş; Amerikan Başkanı Wilson'a, Başbakan Lloyd George'a, Dışişleri Bakanı Balfour'a önerilen teklifin sunulabileceğini belirtmişti.

Öte yandan Paris Barış Konferansı'nda İngiliz heyetinin bir üyesi olan ve daha önce İstanbul'da büyükelçilik görevinde bulunan Louis Mallet, Toynbee ve Nicholson tarafından önerilen planı sakıncalı bulmuştu. Mallet'e göre Yunanların İstanbul'a yerleşmesinin olumsuz sonuçları olabilirdi. İlk olarak Yunan başkentini İstanbul'a taşımak ağırlık merkezini kaydıracağı için Yunan Devleti'ni hem siyasi hem de ekonomik yönden zayıflatacaktı. İkincisi, plan uygulanırsa Türkler bu durumu büyük bir meydan okuma olarak algılayıp şiddetle karşı çıkacaktı. Üçüncüsü, Türkler gibi İtalyanlar da plana tepkiyle yaklaşacak; karşılığında İzmir ve Aydın gibi büyük tazminatlar talep edecekti. Ayrıca, İtalya Başbakanı Orlando'nun 21 Mart 1919 tarihinde yaptığı açıklamaya göre şayet İtalya, Kafkasya'da mandater olursa bu durum 1915 Londra Anlaşması'nda belirtilen Anadolu ile ilgili haklarından feragat edeceği

anlamına gelmezdi.[205] Haliyle Yunan taleplerinin anlaşma yoluyla çözüme bağlanma ihtimali söz konu değildi. Fakat 23 Nisan 1919'da İtalyanların Adriyetik'te Fiume konusunda Başkan Wilson ile ters düşmesi[206] ve 24 Nisan'da Başbakan Orlando'nun İtalyan heyetiyle barış konferansından ayrılması Sir Eyre Crowe'un yeniden Toynbee ve Nicholson'ın planını gündeme taşımasına neden oldu. Bunun üzerine Nicholson, hazırladığı 30 Nisan 1919 tarihli notada Crowe'a Yunanistan konusunda üç alternatif çözüm önerisinde bulunmuştu. İlk çözüm, İstanbul ve Avrupa yakasının Yunanistan'a verilmesi; bunun karşılığında İzmir ve Anadolu'nun İtalya dışında başka bir vekil güç gözetiminde Türklere bırakılmasıydı. Boğazlar seyrüsefer serbestisi ile uluslararası bir komisyonuna bağlanmalıydı. İkinci çözüm, İstanbul ve Boğazlar bölgesinin yönetim hakkının Amerika'ya verilmesi; ancak Boğazlar bölgesinin güney sınırının Türkiye'yi tamamen ablukaya almayacak ve Marmara Denizi'ne çıkışı olacak şekilde düzenlenmesiydi. İzmir, Ayvalık ve art bölgesinin küçük bir bölümü Yunanistan'a verilmeli; ileride kurulacak Türk Devleti ise İtalya hariç başka bir vekil gücün himayesine girmeliydi. Üçüncü ve son çözüm, tıpkı ikinci çözüm gibi İstanbul Boğazlar bölgesinin oluşturulmasıydı. Yunanistan'a İzmir, Ayvalık ve çevresinde egemenlik hakkı tanınmalıydı. Yine Venizelos'un önerdiği hatla belirlenen Anadolu'nun batı kısmının yönetim hakkı Yunanistan'a bırakılmalıydı. İleride kurulacak Türk Devleti'nin geri kalan topraklarının İtalyan mandası altına girmesi; Türkiye'nin ekonomik işlerinin ise uluslararası bir komisyonun kontrolünde kalması önerilmişti.[207]

Üç Büyüklerin Adriyatik sorunundaki yaklaşımını protesto ederek Paris'ten ayrılan İtalyanlar İzmir'e iki kruvazör göndererek Başkan Wilson'un kuşku ve öfkesini âdeta bir isteriye dönüştürmüşlerdi. İtalyan'ın saldırgan tutumuna karşı Wilson'un gerginliği o kadar had safhaya ulaşmıştı ki bir an Amerika'nın en büyük kruvazörü olan George Washington'u İzmir'e göndermeyi bile aklından geçirmişti. Ancak böyle bir karşılığın barışı tehdit eden sonuçlar doğuracağını hesap edip kararından vazgeçmişti. Venizelos ise İtalyanların Anadolu konusunda Türkler ile iş birliği yaparak Yunanları yıldırma politikası uyguladığından şüpheleniyordu. Bu noktada Büyük Güçler tarafından bir savaş gemisinin, Yunan gemisi ile birlikte İzmir'e gönderilmesi hususunda Lloyd George ve Clemenceau'yu ikna etmeye çabalıyordu. Fransız Başbakanı Clemenceau, Milletler Cemiyeti açısından iyi bir başlangıç olabilir düşüncesiyle Venizelos'un talebine soğuk bakmamıştı. Nitekim Harold Nicolson da İtalyanların Anadolu'da üstünlük kazanmak için harcadıkları çabayı Yunanlara fark etmeden yardım etmek şeklinde yorumlamıştı.[208] İtalyanların Anadolu'daki faaliyetleri 5 Mayıs 1919 tarihinde yeniden değerlendirilmek üzere Onlar Konseyinde ele alındı. Âdeta temyiz mahkemesine dönen Paris Barış Konferansı'nda Amerika, İngiltere, Fransa,

Japonya ve İtalya'nın başbakan ve dışişleri bakanlarından meydana gelen Onlar Konseyi'nin (Conseil Des Dix) iki etkin ismi olan Fransa Başbakanı Clemenceau ve İngiltere Başbakanı Lloyd George, zengin insan kaynaklarına ve Akdeniz'de kuvvetli bir donanmaya sahip İtalya'nın İzmir bölgesine yerleşmesini şahsi çıkarlarına ters buluyordu. İzmir bölgesi, her ne kadar savaş döneminde tarafsızlığını koruyan İtalya'ya savaşa girme yükümlülüğünün cülusu olarak verilmiş bir taviz olsa da sonradan bu fikir kendi menfaatleri doğrultusunda hareket edebilecek uydu bir devlete bırakılması yönünde değişmişti. Dolayısıyla Batı Anadolu bölgesine yerleşecek güçsüz bir Yunanistan, hem İngiltere'nin sermayesinin hem de Ege'deki çıkarlarının jandarmalığını kolayca yapabilecek en uygun adaydı. Oysa İtalya, Trablusgarp Savaşı'nın devam ettiği sırada Rodos ve Oniki Ada'yı işgal ederek zaten Anadolu'ya sınırı olan bir devlet haline gelmişti. Adalara yerleşmiş olmanın güveni ve avantajıyla İtalyanlar Büyük Savaş öncesinde siyasi, sosyal ve arkeolojik çalışmalar yürütüp Batı Anadolu'yu hedef coğrafya haline getirmişti.[209] İtalya'nın eski diplomasi yoluyla vaat edilen Batı Anadolu bölgesinden kolayca vazgeçme niyeti başından beri söz konusu değildi. Bu noktada 5 Mayıs'ta Nicholson'un çözüm önerileri olarak hazırladığı notları değerlendiren Balfour, konunun Amerikalılarla tartışılmasına karar verdi. Ama bu konuda çok geç kalınmıştı. Zira ertesi sabah (6 Mayıs) Yunanlara İzmir'e çıkarma yapma talimatı verme kararı alınacak, dolayısıyla Toynbee ve Nicholson'ın planı da fiilen gerçekleştirilemeyecekti. Aslında Toynbee ve Nicholson'ın hazırladığı plan Büyük Devletler tarafından kabul edilebilirdi. Bu olasılık Lloyd George cephesinde de olumsuz karşılanmamıştı. Nitekim İzmir'in Yunanlara bırakılma kararından tam 3 gün sonra, 9 Mayıs'ta, İngiltere Başbakanının Venizelos ile yaptığı görüşmede, Amerika'nın İstanbul mandasını devralmayı onaylaması halinde şehrin Yunanlara verilmesini kabul ettiğini söylemişti. Bu konuda Amerika'dan güvence alan Lloyd George, İstanbul'un zamanı gelince Yunanistan'a bir şekilde bırakılacağını belirtmişti. Şayet Amerika, İstanbul mandasını devralmayı reddederse İngiltere'nin kabul edeceği tek çözüm, İstanbul'un Yunanistan'a doğrudan bırakılması olacaktı.[210]

Lakin Venizelos, Mart-Nisan 1919'da İstanbul ve Boğazlar mandası konusunda İngilizler ve Amerikalılar arasında yaşanan tartışmada zorluklar yaşandığını görünce İstanbul ile ilgili öneriyi hemen reddetmişti. Bu güçlükler esasen anlaşmaların Amerika Senatosu tarafından onaylanması konusundaki belirsizlikten kaynaklıydı. Zira Amerika Senatosu Avrupa'nın iç işlerine karışmaktan mümkün olduğunca kaçınmak istiyordu. Dahası Amerika İstanbul ve Boğazların statüsü konusunda temkinli bir yol izlemekteydi.[211] Neticede Venizelos'un İstanbul konusundaki tereddütleri 6 Mayıs'ta Antant Güçleri'nin İzmir'e bir Yunan Ordusu'nun gönderilmesini istediğinde netlik kazanmıştı.

Venizelos, İstanbul'un Yunanistan'a verilmesi kararını bazı İngiliz çevrelerinin erkenden aldığı olgunlaşmamış mantıksız bir fikir olarak yorumlamıştı. Bu nedenle İstanbul önerisi Venizelos'ta herhangi bir umut yaratmamış; aksine ciddi ve kesin gördüğü İzmir teklifini sorgusuz sualsiz kabul etmişti. Üstelik Venizelos Toynbee ve Nicholson'un planının Yunanistan'ın ulusal menfaatlerine hizmet etmediği düşüncesindeydi. Öyle ki Nicholson ve Toynbee tarafından İzmir yerine İstanbul'un Yunanistan'a verilmesi olasılığının değerlendirildiğini öğrendiğinde öfkeden deliye dönmüştü. Hatta İstanbul teklifini reddedebilecek tek Yunan'ın kendisi olabileceğini övünerek söylemişti.[212]

Aslında bu durum Venizelos'un altyapısız bir özgüven patlaması değildi. İnce ayrıntılar ve belirli hesaplar doğrultusunda hareket eden Yunan başbakan, İstanbul'un kısa bir zaman sonra Yunanlara verileceğini ön görüyordu. Öyle ki puro tiryakisi olan Orgeneral Paraskevopoulos'a çok yakında purosunu Meriç'i geçerken yakacağını ve Pera Palas'ta içeceğini söylemişti. İstanbul'un Yunanlara bırakılma konusu Venizelos siyasetinin merkezkaç kuvvetini oluşturmuyordu. Nitekim Paraskevopoulos'a gönderdiği mektubunda da Büyük Güçlerden İstanbul'u talep edebileceğini; fakat İstanbul ve Boğazların uluslararasılaşmasına karşı olmadığını yazmıştı.[213] Ancak Venizelos'un İstanbul önerisini ciddi olarak değerlendirmeyi reddetmesinin perde arkasında başka bir diplomatik manevra vardı. Venizelos, Helenizm'in Anadolu'da güçlü olduğunu düşünüyordu. Anadolu topraklarını ele geçiren Yunanistan, bölgedeki Rumların desteğiyle, er ya da geç, İstanbul'a sahip olabilirdi. Kısaca Venizelos İstanbul ve Boğazlara "Küçük Asya" üzerinden sahip olmanın planlarını yapmıştı. Üstelik bu fikrin temelleri Büyük Savaş yıllarına kadar uzanıyordu. Mart 1915'te Çanakkale'ye Yunan Ordusu'nun gönderilmesi konusunda Kral Konstantinos ile fikir ayrılığına düşen Venizelos, İngilizlerin yanında yer alan Yunanların Anadolu topraklarında söz sahibi olacağını dile getirmişti. Kral Konstantinos İstanbul'daki Rus tehdidinden bahsettiğinde ise Venizelos'un cevabı *"Rusya bize bu konuda engel olamaz. Biz zaten İstanbul'u alma niyetinde değiliz. İstanbul'un uluslararasılaşması için işgal edilmesine destek vereceğiz. İstanbul'u almanın yolu, Haşmetlim, Anadolu topraklarına gitmekten geçiyor"*[214] olmuştu. Venizelos, bu görüşünü, 1919 ve 1920'de fırsat buldukça defalarca dile getirdi. Gerçekte Venizelos'un, İstanbul hayalinden pek etkilendiği söylenemezdi. Aksine, Megali İdea'nın hedefi olan İstanbul'un geri alınma fikrine daha yakın olan kişi Kral Konstantinos idi.[215] Krala göre efsane gerçekleşirse İstanbul'u bir Konstantinos kaybetmiş; ancak diğer Konstantinos almış olacaktı. Dolayısıyla Venizelos, Kralı Büyük Savaş konusunda ikna etmenin yolunun İyonya'dan değil İstanbul'dan geçtiğini anlamıştı. Paris Barış Konferansı'nda Venizelos'un amacı, Trakya ve Batı Anadolu toprakları üzerinde hak iddia etmek, İstanbul ve Boğazlarda da küçük yapay bir devletin

kurulmasını desteklemekti. Giderek daha baskıcı hale gelecek bu küçük yapay devlet Trakya ve Anadolu'nun Yunan takozlarından birisi olacaktı. Bu nedenle Yunanistan'ın İzmir'i alması İstanbul'un ileride ilhak edilmesini kolaylaştırabilirdi. Ancak Yunanistan'ın direkt İstanbul'u alması İzmir ve Ege'yi sonsuza dek kaybetmesi demekti. Çünkü Venizelos İstanbul'un Yunanistan'a verilmesi halinde Büyük Güçlerin Boğazları kontrol etme gibi ağır bir yükü Yunanistan'ın sırtına bindirmesinden ve diğer Yunan taleplerini geri çevirmesinden çekiniyordu. Oysa hazır Türkiye yenik ve bitkin durumdayken, Yunan askerî gücü de nispeten dinlenmişken, Yunanistan İzmir'i ve Anadolu'nun batı kıyılarını bir an evvel ele geçirmeliydi. Üstelik Anadolu'daki Rum nüfusun sayıca çok olması, ekonomik açıdan müreffeh seviyede bulunması Yunanistan'ın Anadolu'daki askerî harekâtına yeterli desteği sağlayabilirdi. Zaten Yunanistan da maddi ve manevi bağlamda "kurtarılmayı bekleyen kardeşlerini" özgürleştirmek için tüm gücünü seferber etme niyetindeydi.

Bunların dışında, Yunanistan'ın Anadolu'da, İtalyanların Antalya'da, Fransızların Kilikya'da, Amerikalıların İstanbul'da varlık göstermesi uluslararası koşullara bağlı olarak zaten kabul edilmişti. Belki de en önemlisi Venizelos'un İngiliz hükûmetinin desteğine tereddütsüz güveniydi. Hazırlanan barış antlaşması ile Türkiye, Yunanistan için askerî bir tehdit olmaktan çıkmıştı. Antlaşmaya göre Türkler Yunan bölgesine yönelik herhangi bir saldırı gerçekleştirirse karşısına sadece Yunanistan'ı değil, aynı zamanda İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika'yı da alacaktı.[216] Venizelos, İzmir konusunda kendisini her açıdan daha güvende hissediyordu. Bu nedenle siyasi hesaplarında İstanbul'u geri plana itmişti. Elbette Venizelos'un İstanbul konusunda isteksiz olduğu düşünülemezdi. Realist politika izleyen Venizelos, sadece duygusal kararlar almaktan kaçınmıştı. Neticede Büyük Güçlerin İstanbul'da çıkarları olduğunu biliyordu. Bu nedenle İstanbul'un Yunanistan'a öyle kolayca bırakılmayacağının gayet iyi farkındaydı. Üstelik Büyük Güçler bu kadar büyük, jeopolitik önemde ve bir o kadar da sembolik anlam taşıyan bir şehri Yunanistan'ın kontrol etmesine asla izin vermezdi. Şayet Venizelos, İstanbul konusunda ısrarcı olsaydı o zaman da desteğine ihtiyaç duyduğu Büyük Güçlerle karşı karşıya kalabilirdi. İstanbul'un jeopolitik ehemmiyeti haiz olduğunu bilen ve bu durumu *"İstanbul'a sahip olan, dünyanın efendisidir"*[217] sözleriyle açıklayan Napolyon bile şehrin altın tepside kimseye sunulmayacağının ipuçlarını çok önceden vermişti. Çünkü ona göre dünya tek bir devlet olsaydı, başkenti tartışmasız İstanbul olurdu.[218]

Venizelos, İstanbul'u İzmir'e tercih etme teklifini öyle derinlemesine düşünmemişti. Çünkü bu seçimi yapmaya gerek bile olmadığına inanıyordu. Doğal akışa bırakıldığında İstanbul'un İzmir'den sonra Yunanistan'a kendiliğinden geçeceğini düşünüyordu. Fakat yine de Venizelos'un aklının hep bir

İstanbul-Ayasofya önünde bir grup Yunan Subayı -1920
Ιστορική και Εθνολογική Εταιρία της Ελλάδος-Εθνικό Ιστορικό Μουσείο Φωτογραφικό Αρχείο, I, 3570.
[Yunanistan Tarih ve Etnoloji Derneği-Ulusal Tarih Müzesi Fotoğraf Arşivi, I, 3570]

köşesinde her zaman İstanbul'un olduğu da bir gerçekti. Sonuçta bu şehir tüm Yunanların değişmez ulusal arzusuydu. Megali İdea'nın da bizzat özünü oluşturuyordu.[219] Öyle ki Ocak 1919'da Yunan Ordusu'nun 2. ve 13. Tümenlerini Rusya'ya taşıyan gemiler İstanbul Boğazı'ndan geçerken 2. Tümende görevli askerî rahip Noufrakis bir grup Yunan subayıyla birlikte gemiden inmiş; Ayasofya'yı ziyaret etmişti. Ayasofya'nın içine girer girmez Noufrakis, cübbesini giyip ayin yapmak istemiş; ancak Türkler tarafından engellenmişti.[220] Şehri kutsallaştıran Ayasofya, Yunan hayallerinde her daim önemini koruyan mukaddes bir ibadethaneydi. Yunan ulusunun hayallerinin ve arzularının simgesi olan İstanbul'da bir gün mutlaka Yunan bayrağı dalgalanacaktı.[221]

Bu minvalde Venizelos'un İstanbul fikrinden uzaklaşması söz konusu değildi. Yunan Başbakan diğer tüm siyasi hamlelerinde olduğu gibi sadece doğru zamanın gelmesini bekliyordu. Nitekim 1918'de, Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra, genç Kral Aleksandros ile arasında geçen diyalog Venizelos'un İstanbul ile ilgili asıl niyetinin anlaşılmasında karakteristikti. Venizelos, Kral Aleksandros ile yaptığı konuşmasında *"Majesteleri, size İstanbul'u almak için verdiğim sözü asla unutmadım. Osmanlı'nın çöküşü bizi İngilizlerin safına yaklaştırmıştır. İstanbul bizim olacaktır"*[222] diyerek İstanbul'un bir gün mutlaka

Yunanistan ile ulusal birliğini tamamlayacağını ifade etmişti. Ağustos 1920'de Kral Aleksandros ile yaptığı diğer konuşmasında da İstanbul fikrinden hala vazgeçilmediğinin altını çizmişti: *"Majesteleri, Türklere karşı mücadelemiz henüz zirveye ulaşmadı. İstanbul'u Yunanistan'a kattığım zaman hepiniz; fakat önce siz, bazı dalkavuklara verdiğim zarar*[223] *için beni bağışlayacaksınız."*[224] Paris Barış Konferansı sırasında siyasiler ve diplomatlarla yaptığı konuşmalarda da Venizelos, İstanbul'un bir gün kendiliğinden Yunanistan'a bırakılacağını büyük bir özgüvenle dile getirmekteydi. Ancak Venizelos'un yakın çalışma arkadaşı ve sekreteri olan Klearchos Markantonakis Mart 1938'de tarihçi Georgios Ventiris'e yaptığı itirafta Venizelos'un İzmir'e askerî çıkarma yapılma kararından önce ve hatta sonra, tedirginliğinden bahsetmişti. Venizelos aslında sanıldığı gibi cesur biri değildi. "Ulusal Bölünme" halindeki güçsüz bir ulusun verilen görevi yerine getirip getiremeyeceği konusunda tereddütlere sahipti. Markantonakis'e göre Venizelos, bir anda iyimserlikten hayal kırıklığına geçen uç bir karakterdi. Hatta Markantonakis, Venizelos'un bu iki uçta yaşadığı psikolojik geçişlerini bastırmak için Vasil Zaharof'tan bile yardım istemişti.[225] Venizelos'un yaşadığı bu tedirginliğin kaynağı Yunanistan'ın hem İzmir'i hem de İstanbul'u aynı anda alamayacağından ileri gelmekteydi. Büyük ödül olarak gördüğü her iki şehirde de hak iddia ederse bu sefer tıpkı 1912'de Bulgaristan'ın hem Trakya'yı hem İstanbul'u almak için harekete geçip sonuçta her ikisini de kaybettiği[226] bir sonuçla yüzleşecekti. Öte yandan Venizelos, İzmir konusunda İtalya'ya güvenilemeyeceğinin, Kilikya'da bulunan Fransa'nın İzmir'deki Yunan Ordusu'na uzakta olması sebebiyle yardım edemeyeceğinin, Amerika Senatosu'nun herhangi bir mandaterlik yükünü üstlenmek istemeyeceğinin ve İngiltere'nin de siyasi destek dışında gerçek bir maddi yardım kabiliyetine sahip olmadığının bilincindeydi. Üstelik İngiliz Genelkurmay Başkanlığı, Yunan taleplerine karşı temkinli davranıyordu. Bu nedenle İngiltere'nin Yunanistan ile askerî iş birliğine izin vermesi ihtimaller arasında değildi. Ayrıca İngiliz hazinesi Yunanistan'a mali destek sağlamada istekli görünmüyordu. Fransa'nın ekonomik çıkarlarının er ya da geç onu Türkiye ile iş birliği yapmaya mecbur bırakacağını anlayan Venizelos, Fransa'dan herhangi bir askerî veya mali yardım beklemiyordu. Diğer taraftan Ortodoks Yunanlardan çok hazzetmeyen Amerikalı misyonerlerin Başkan Wilson üzerindeki büyük etkisi düşünüldüğünde, Venizelos, özel danışmanlarının etkisiyle tutumunu kolayca değiştiren Wilson'a, dolayısıyla Amerika'ya da güvenemiyordu. Sonuç olarak Venizelos, Lloyd George'un, İngiliz hükûmetinin bazı üyelerinin ve İngiliz Dışişleri Bakanlığının birkaç üst düzey diplomatının manevi desteğinin dışında Yunanistan'ın hiçbir dayanağının olmadığını anlamıştı.[227] Türkler de Antant Güçleri'nin ağır yaptırımlarını kabul etmeye ve barış şartlarının zorla dayatılmasına asla razı gelmezdi.

Venizelos, İzmir ve İstanbul konusunda olduğu gibi ilk defa ikilemde kalmamıştı. Daha önce de bu türden tereddütler yaşamış ve ulusal meselelerde âdeta bir kumarbaz gibi zar atmıştı. Venizelos, Yunanistan'ın çıkarlarıyla ilgili tüm meselelerde büyük bir rahatlıkla planlarını yapmış; çoğu zaman da kararlarını tek başına alıp blöf masasında uygulamaya çalışmıştı. Örneğin I. Balkan Savaşı'nda Venizelos, o dönem veliaht olan Konstantinos'a Yunan Ordusu'nun Manastır'a doğru ilerleyişini durdurması ve Selanik'e doğru ilerlemesi emrini vermişti. Bir diğer ifadeyle Selanik'i Manastır'ı kaybetmeye yeğlemişti. II. Balkan Savaşı sonunda yeni bir Türk-Yunan Savaşı çıkmaması için Midilli ve Sakız Adası'nı Yunanistan'ın Türkiye'ye geri verme ihtimalinden Metaksas'a bahsetmişti. Yine 1915'te Kral Konstantinos ile yaptığı görüşmede Yunanistan'ın Anadolu'da toprak elde etmek için Bulgaristan'a Doğu Makedonya bölgesinin verilmesi gerektiğini önermişti. Başka bir sefer de Kıbrıs karşılığında Kefalonya Adası'nı İngiltere'ye vermek için Churchill, Lloyd George ve Birleşik Krallık Deniz Komutanı Prince Louis of Battenberg ile gizlice görüşmüştü.[228] Venizelos'un Yunanlar açısından İstanbul gibi önemli bir şehrin yerine İzmir'i tercih etmesi elbette anlık bir karar değildi. İzmir'e asker gönderme kararında rol oynayan en önemli faktörlerden biri Yunanistan'ın böyle cazip bir fırsatı bir daha elde edip edemeyeceği kuşkusuydu. Venizelos'u meşgul eden ve İzmir konusunda daha ısrarcı bir tavır sergilemesine neden olan diğer bir konu ise Yunan Ordusu'nun İzmir'e gönderilmemesi halinde Batı Anadolu topraklarının akıbetinin ne olacağıydı. Zira Venizelos, Küçük Asya Seferi'nin başarılı olması halinde, 1912'deki küçük Yunanistan'ın tamamen farklı ve bir o kadar da büyük bir devlete dönüşeceğine inanıyordu. İzmir ve hinterlandına sahip olan Yunanistan, böylece periferik bir güç haline gelecek ve 1821 isyanı tamamlanarak Helenizm'in büyük parçalarından biri Yunanistan çatısı altında birleşecekti. Tüm bu riskler, idealler ve hedefler doğrultusunda Venizelos'un nihai kararı İstanbul yerine İzmir'den yana oldu. Çünkü Venizelos, fakir bir Yunanistan'dan "Büyük Yunanistan" çıkamayacağını gayet iyi biliyordu. Bu yüzden coğrafi ve finansal zenginlikleriyle göz dolduran İzmir gibi bir liman kentinin elde edilmesi Yunanistan'ın bozuk ekonomisine "bypass" olacaktı. Kurulduğundan beri mali iflaslarla bitap düşmüş bir ülkenin damarlarına pompalanacak taze kana ihtiyacı vardı ve bu da ancak İzmir gibi bir şehrin Yunanistan'a katılmasıyla mümkün olabilirdi.

Perdenin Arkasındaki Gölge
Ekonomik Darboğaz

Venizelos Küçük Asya Seferi'nin resmî gerekçesini Anadolu Rumlarının güvenliğini sağlamak, bölgedeki huzur ortamını tesis etmek ve Büyük Savaş

yıllarında Yunanistan'a göçen Rumların yeniden Batı Anadolu topraklarına dönmesini sağlamak gibi somut gerekçelerle açıklamaktaydı. Oysaki sis perdesinin arkasında asıl mühim sebep Büyük Yunanistan'ı yaratacak ekonomik kalkınmanın yolunu açmaktı. Venizelos, Yunanistan'ın ekonomik gelişmesi için Megali İdea fikrini bir araç olarak kullanıyordu. Neticede Büyük Yunanistan'ın yaratılmasında siyasal ideolojinin efsaneleştirdiği bir menkıbe Venizelos cephesinde elbette yeterli değildi. Büyük Yunanistan'ın kurulması ancak ve ancak ekonomik kalkınma ve refah ile mümkündü. Zira Yunan ekonomisi devletin kuruluş ilkelerinden de anlaşılacağı üzere bağımsız bir finansal özgeçmişe sahip değildi. Örneğin 1821 Mora İsyanı ile ayaklanan Yunanlar isyan süresince kendi çıkarlarına ters düşen birçok borç anlaşmasına imza atmıştı. İsyan yıllarından beri devam eden borçlanma, Yunan Devleti'nin sanki bir parçasıymış gibi kabul edilmişti. Mali açıdan oldukça zayıf olan isyancı Yunanlara ilk borç 1821 yılında verilmiş; fakat bu para beklenen ekonomik desteği sağlayamamıştı. Sonrasında İngiliz finansörlerin, Londra'daki Filhelen komitelerinin de etkisiyle, 1824 yılında sağladığı 200.000 İngiliz sterlin borç Yunanların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşa devam etme kararı almasında önemli bir gelişmeydi.[229] Yunan kredisinin İngiliz destekçileri ve sponsorları, 1825'te Yunanistan'a ikinci bir borç vermeye karar verdiğinde Yunan delegasyonu Londra'da 1.100.000 İngiliz sterlinin altına imza atmıştı.[230] Yunanistan'ın aldığı bu ikinci borcun büyük bir kısmı askerî harcamalar için kullanılmış, geri kalanı da Yunan hükûmetinin ihtiyaçları için harcanmıştı. Ancak Yunan hükûmeti bu paranın paylaştırılmasında anlaşmazlık yaşayınca 1825-1826 yılları arasında Yunanistan'da bir iç savaş ortaya çıktı. 1827 yılında Yunan hükûmeti borçlandığı meblağın taksitlerini ödeyemeyecek duruma geldiğinde ise Yunanistan ilk mali kriz ile yüzleşmek zorunda kalacaktı.[231]

Yunanistan 1829 yılında bağımsızlığını kazanınca yeni kurulan devlet önceki yılların borç yükümlülüklerini kabul etmiş; ancak mali açıdan güçsüz olan Yunan Devleti bu yükümlülükleri yerine getiremediği için ilk etapta dış borçlarını erteleme yolunu seçmişti. Yunanistan'ın kamu borçlarının ödenmesi hususundaki ilk teşebbüs, 1829 yılında, hükûmet başkanı İoannis Kapodistrias[232] tarafından yapıldı. Ama 1828 yılında Yunanistan'a geldiğinde Rusya'dan temin ettiği 600.000 frank ve Garantör Devletlerin başkanlarına borç vermeleri konusunda gönderdiği muhtıralar yetersiz kalınca[233] Kapodistrias'ın bu girişimi de sonuçsuz kaldı. Borçların geri ödenmesindeki başarısızlığın en önemli nedeni tahvil sahiplerinin ödenmemiş borçları ve faiz oranlarını düşürmek istememesiydi.[234] 1830'da bağımsız bir devlet statüsüyle kurulan Yunanistan'a 1832'de Kral olarak gelen Wittelbach hanedanı üyesi Otto-Friedrich Ludwig[235] monarşinin başına geçtiğinde Garantör Devletler tarafından Yunanistan'a 60.000.000 altın frank tutarında Garantili Kredi

verilmişti.[236] 1833 yılında Nathan Rothschild ticari kuruluşu ile imzalanan bu kredi sözleşmesinde Yunanistan'a tahsis edilen para Bavyeralılar tarafından gereksiz harcamalarda çarçur edilince 1843 yılında Yunanistan'ın ilk iflası da gerçekleşti.[237]

Öte yandan Yunan Devleti'nin ekonomisi üzerinde uluslararası kontrolü sağlamak için Pire Limanı'nı ablukaya alan İngiliz filosu, Yunanistan'da mali koşulların iyice zorlaşmasına neden oldu. İngiltere, kendi politikasına hizmet etsin diye Yunanistan'ın kredi borcunu baskı aracı olarak kullanıyordu. Devlet harcamalarının kısılması için oluşturduğu Uluslararası Ekonomik Denetim Komitesi, Yunanistan'ı finansal alanda tamamıyla tahakküm altına almaya çalışmıştı. Sonuç olarak Yunanistan, dış borcun geri ödenmesi ve devletin gelir-gider çıktılarının ayrıntılı bir şekilde denetlenmesi amacıyla 1857'de

Uluslararası Mali Denetimi kabul etmek zorunda kaldı.[238] Öte yandan 1863-1893 yılları arasında Yunan ekonomisi küçük bir büyüme gösterdi. Özellikle 1881-1895 yılları arasında iktidarın başına geçen Harilaos Trikoupis ülkenin sanayileşme hamlelerinde önemli reformlar gerçekleştirmiş ve İngiliz ekonomik modelini Yunanistan'a uygulamaya çalışmıştı. Bu dönemde yeni teknolojilerin ve özel girişimlerin geliştirilmesine öncelik veren Trikoupis tarımsal alanda üretimi arttırmış, başta ulaşım ve bankaların işleyişi olmak üzere kamu altyapısının gelişmesini sağlamıştı. Tüm bu hamleler Yunanistan'ı Batı Avrupa'daki ekonomik düzeye belli seviyede yaklaştırıp finansal iyileşmesine katkı sağlasa da Avrupa'nın en fakir ülkeleri arasında yer almasından yine kurtaramamıştı. Yunan ekonomisini düzenleme ve modernleştirmeye yönelik tüm çabalar, dış borçlanmadan aşırı fon ithalatına doğru yürüyen çok kırılgan bir ekonomi yaratmıştı. Bu da Yunanistan'ı geri ödenemeyecek kadar büyük bir dış borcun altına soktu. Sonuç olarak Yunanistan ikinci iflas noktasına geldi.[239]

1878'de Yunan hükûmeti, 1824-1825'te aldığı bağımsızlık kredisini ödemiş olsa da[240] Balkanlardaki karışıklık ve Doğu Sorunu gibi etkenler nedeniyle ordu harcamalarında herhangi bir kısıtlamaya gidemedi. Böylece 1879 ve 1881 yıllarında yeni bir dış borçlanmayla karşı karşıya kaldı.[241] Bununla birlikte Yunanistan'ın askerî teçhizat satın alma ihtiyacından kaynaklı büyük kalem harcamaları, ödemek zorunda olduğu önceki borçları, hazinedeki mevcut açıkları kapatma çabası, ülkedeki kötü mali yönetim ve düşük vergi tahsilatı Yunan ekonomisini yeni bir çıkmaza sürükledi. 1893 yılında Yunanistan'ın dış borç alma girişimi de başarısız olunca[242] Başbakan Trikoupis *"maalesef iflas ettik"*[243] açıklamasıyla Yunan Devleti'nin ikinci mali iflasını ilan etti. 1897'de başarısızlıkla sonuçlanan Türk-Yunan Savaşı, barış antlaşmasıyla Türkiye'ye büyük oranda savaş tazminatı ödeme yükümlülüğü,[244] Büyük Güçlerin Yunanistan'a ikinci kez uluslararası ekonomik kontrolü dayatmasıyla sonuçlandı.[245] Bunun akabinde 1898'de Uluslararası Mali Denetim, Yunan hükûmeti ile 170.000.000 franklık bir borç kredisi imzaladı.[246] Her ne kadar bu dönem, deniz taşımacılığındaki yeni teknolojiler, artan ticaret ve bankacılık kurumlarının kurulması ile birlikte küçük bir ekonomik büyüme yaratsa da[247] Balkan Savaşları ve Büyük Savaş sırasında devletin artan savaş harcamaları ekonomideki açıkların genişlemesine neden olmuştu. Bunun başlıca nedeni 19. yüzyılın sonunda cılız bir kamu maliye sistemine sahip olan Yunanistan'ın, sürekli savaşması ve kamu harcamalarında kısıtlamaya gidememesiydi. Dolayısıyla Yunanistan'da devlet bütçesinde meydana gelen açıklar daha da fazla artmış, aradaki makas iyice açılmıştı.[248] Öte yandan Balkan Savaşları ve Büyük Savaş döneminde Yunanistan'ın kuzey bölgelerinde yapılan muharebeler, bölgede ikamet eden köylülerin zorunlu askerlik hizmetleri nedeniyle tarlalarını işleyememesi, ham madde ve kömürün yetersiz olması nedeniyle sanayide ortaya çıkan sorunlar Yunan ekonomisinde

başka maddi felaketleri de beraberinde getirmişti.[249] Böylece Balkan Savaşları sonrasında Yunanistan ulusal entegrasyon hedeflerini önemli ölçüde gerçekleştirmiş olsa da ekonomik alanda maliyeti çok yüksek sonuçlarla yüzleşmiş; ülkenin uluslararası rekabetteki konumu günden güne kötüleşmişti. Sonuç olarak bölgede periferik bir güç olma iddiasında olan Yunanistan, basit bir Balkan devleti düzeyine düşmüştü.[250]

Balkan Savaşları'ndan sonra Yunan Devleti'nin yüz ölçümünün ve nüfusunun ikiye katlanması, dar sınırlı Yunan krallığının ekonomisinde sorunların çözüleceğine dair iyimserlik havası yaratmıştı. Ancak kısa süre sonra, Yunan Devleti'ne eklenen ve "Yeni Bölgeler" olarak adlandırılan bu toprakların ülkeye ekonomik açıdan bir yük oluşturduğunun anlaşılması çok uzun sürmedi. Yeni bölgeler daha ziyade kırsal alanlardan oluşuyordu ve sakinleri eski krallık topraklarında yaşayan nüfusa kıyasla daha düşük gelirliydi. Toprakları verimli ve zengin olsa da onları kullanmak için Yeni Bölgelerde önemli altyapı çalışmalarının yapılması gerekiyordu.[251] En önemlisi de yörede yaşanan sıtma sorunu, ulaşım sorunu ve aynı zamanda Yunan, Yahudi, Müslüman ve Slavlardan oluşan heterojen nüfusun idari yapıda meydana getirdiği uyumsuzluktu. Bu da Yeni Bölgelerin eski krallık toprakları düzeyine yetişmesinde zorluklar çıkarmaktaydı.[252] Dolayısıyla Balkan Savaşları sonunda Yunanistan, ancak dış borçlanma ile elde edebileceği paraya ihtiyacı olduğunu anlamış; bunun için yeniden 500.000.000 franklık bir kredi anlaşması yapmıştı. Ancak 1915'te Venizelos'un Kral ile yaşadığı anlaşmazlıktan kaynaklanan hükûmet istifası Yunanistan'ın borç verenlerle ilişkilerinde krize neden oldu. Yunanistan kredi tutarının tamamını ödeyecek zamanı bulamamıştı. Kralcılar ve Venizelistler arasındaki siyasi ihtirasların ardından gelen "Ulusal Bölünme" politik istikrarsızlığın yol açtığı yeni bir ekonomik krizi de beraberinde getirmişti. 1917'de iktidara dönen Venizelos, Büyük Savaş'ın mali ihtiyaçlarını karşılamak için müttefikleri olan Fransa ve İngiltere'den tekrardan ekonomik destek talep etmiş; ancak bu yardım Yunanistan'ın bozuk ekonomisini düzeltmeye yetmemişti. Büyük Savaş sona erdiğinde Yunan Devleti'nin Batı Anadolu'yu işgal etme düşüncesi, işgal masraflarının finanse edilmesi noktasında yeni bir ekonomik sorunu daha önlerine çıkarmıştı. Böylece Yunan hükûmeti ekonomik yardım elde etmek gayesiyle yeniden Müttefiklerin kapısını çaldı.[253]

Bu noktada Batı Anadolu toprakları, bilhassa Doğu'nun demir yolu ağının başlangıç yerinde bulunan İzmir ve hinterlandı, Yunan ekonomisinin kalkınmasını sağlayacak her tür ham madde kaynağına sahipti. Özellikle önemli kilit mevkilerinden biri olan İzmir, 17. yüzyıldan itibaren dünya ticaret ağında muazzam bir yer edinmiş; gerek nüfusu[254] gerekse ticaret hacmiyle saygın bir şehir[255] kabul edilmekteydi. Jean Thevenot ve Jean Baptise Tavernier gibi yabancı seyyahlar tarafından da Anadolu'nun en gelişmiş şehri olarak

tanımlanan[256] İzmir, üretilen tarım mamullerine bağlı bir ekonomiye sahipti. İzmir ve Ege bölgesinde tarım üretiminin esasını yurt dışı piyasaların taleplerini karşılamaya yönelik mamuller oluşturmaktaydı. Örneğin direkt tüketime yönelik üzüm ve incir ya da sanayi sektörünün ham maddelerini teşkil eden pamuk ve tütün Amerika, İngiltere, İtalya ve Fransa gibi yurt dışı pazarlarına ihraç edilmekteydi.[257] Tarım dışında İzmir'in ekonomik kalkınmasına önemli ölçüde katkıda bulunan diğer bir unsur, İzmir-Aydın, İzmir-Turgutlu, Uşak-Afyonkarahisar gibi Anadolu içlerine doğru gelişen demir yolu hatlarıydı.[258] Demir yolu ve liman sayesinde İzmir, gerek ithalat gerekse ihracat konusunda imtiyazlı şehirlerden biri olmuştu.[259] Özellikle Anadolu'da ilk yapılan ve çağının en modern teknolojisini temsil eden İzmir-Aydın demir yolu, İzmir'i zengin hinterlandına bağladığı, ihraç edilen tarımsal ürünlerin üretimini arttırdığı, tarımsal iş gücünün üretim alanları arasındaki akışkanlığını kolaylaştırdığı için kapitalizmin gelişmesinde gerekli ön şarta sahipti. Aydın demir yolunun etkileri, İzmir Limanı'nın yapılmasıyla daha da kuvvetlendiğinden Batı Anadolu'da ekonomik gelişmenin hızı buna bağlı olarak artmıştı.[260] Uygun bir limana sahip olması ve çok zengin bir hinterlandın tek çıkış özelliğini taşıması nedeniyle İzmir, Türkiye'nin dış ticaretinde de önemli bir yerdeydi.[261] Bu nedenle sürekli ekonomik iflaslarla mücadele etmiş Yunanistan'ın ekonomik gelişimine katkısı hayati idi. Üstelik buğday ve diğer gıda ürünlerinde yaşanan kıtlık -et, pirinç, şeker, bakliyat, kömür vb- Yunanistan ve Yunan ekonomisi için kalıcı bir sorundu. Yunanistan'da buğday ve un üretimi, iç pazar ihtiyacının yalnızca %60'ını karşılıyordu. Geri kalan ürünler de ithalat aracılığıyla elde edilmekteydi.[262] Dolayısıyla Batı Anadolu'nun bu cömert coğrafyası Yunan ekonomisini tarım, sanayi ve ihracat alanlarında şaha kaldırabilecek güçteydi.

Bunun bilincinde olan Venizelos, 30 Ocak 1915 gibi erken bir tarihte, Kral Konstantinos'a gönderdiği muhtırada Yunanistan'ın Büyük Savaş'a Antant tarafında girmesi karşılığında Batı Anadolu'nun en bereketli topraklarından kârlı kazanımlar elde edileceğini şu sözlerle ifade etmişti: *"Majesteleri Batı Anadolu topraklarının yüz ölçümü kaba bir hesaba göre 125.000 kilometrekareyi aşmaktadır. Bu oran Yunanistan'ın bugüne kadar kazandığı tüm savaşlardan sonra iki katına çıkan yüz ölçümüne eşit demektir. Ama yine de Batı Anadolu topraklarının eşsiz zenginliğiyle mukayese dahi edilemeyeceği açıktır."*[263] Yine Venizelos, 3 Kasım 1915'te mecliste yaptığı konuşmasında yalnızca Aydın vilayetinin 1912 Balkan Savaşı'ndan önceki Yunanistan'ın yüz ölçümünden daha büyük olduğunu vurgulamıştı. Aydın vilayeti gerek zenginlik gerekse üretim açısından Yunanistan ile kıyaslanamayacak derecede üstündü.[264] Venizelos'un 7 Kasım 1920 tarihinde Patra'da yaptığı diğer bir konuşmasında da benzer vurgulamalar yapılmıştı. Trakya ve Batı Anadolu topraklarının zenginliğini ve potansiyelini bilen Venizelos, Büyük Yunanistan'ın kurulması için söz konusu toprakların

zenginliğine ihtiyaç duyulduğunu ısrarla dile getiriyordu. Ekseriyetle Batı Anadolu'dan elde edilen güç, Yunan ekonomisine çok büyük katkıda bulunacaktı. Dahası Yunanistan'ın medeni ve gelişmiş bir ülke olabilmesi için gerekli tüm harcamaların rahatlıkla yapılmasına olanak sağlayacaktı. Ülkede istenilen refah sağlandığında yaşam kalitesi iyileşecek; Yunanistan'ın başına bela olan yüksek ölüm oranları düşecekti. Böylece hızla nüfusu artan Yunanistan, Megali İdea hedefini gerçekleştirmiş olacaktı. Venizelos'un amacı, bağımsızlığın uluslararası düzeyde tanınmasının 100. yıl dönümünde, 1928 yılında, Yunanistan'ın tahıl ve et konusunda kendi kendine yeten, ihracatta gelişmiş bir ülke konumuna erişmesiydi. Ayrıca, devletin sınırlarının genişletilmesi hidrolik gücü, yani ucuz hareket gücünü oluşturacağından Yunan halkının sanayi sektöründe ilerleme kaydetmesinin önü açılabilecekti. Bu sayede denizci bir toplum olan Yunanistan'da gemicilik daha fazla ilerleme kaydedebilecekti.[265]

Venizelos, Yunanistan'ın gıda konusunda kendi kendine yetebilmesini oldukça önemsiyordu. Öyle ki 5 Eylül 1920'de, İzmir Limanı'ndaki *Narkissos* isimli yatta General Paraskevopoulos ve Stergiadis ile yediği akşam yemeğinde Teselya, Makedonya ve Trakya ile Batı Anadolu'nun buğday ambarı olan ovaları sayesinde Yunanistan'ın tamamen kendi kendine yetebilecek bir ülke olacağını ve hatta diğer ülkelere bile buğday ihraç edebileceğini söylemişti. Yani Yunanistan parasını yurt dışından ekmek almak için harcamayacaktı. Öte yandan Yunanistan, ihraç edecek kıymetli ürünlere sahip olacağından büyük miktarlarda para da biriktirebilecekti. Tütünde Avrupa'nın ilk üreticisi olacak, zeytinyağında Batı Anadolu'nun devasa zeytinlikleri sayesinde zeytincilikle uğraşan diğer ülkelerin çok daha ilerisine geçecekti. Bunların dışında kuru üzüm, şarap, incir, halı dokumacılığı ve değerli metallere de sahip olacak Yunanistan, bilhassa bu ürünlerin ihraç edilmesiyle zenginlik kaynağı olan Yunan ticari gemiciliğine büyük katkı sağlayacaktı.[266] Venizelos'un önem verdiği tüm bu yatırım hamleleri Büyük Yunanistan düşünde birer yapı taşıydı ve kendi ifadesiyle *"tüm Büyük Güçler böyle başlamamış mıydı?"*[267] Kısaca Batı Anadolu topraklarının zengin bir bölge olduğu izlenimini yaratmak Venizelos'un savaş kozu olarak kullandığı güçlü bir propagandaydı. Ancak bu propagandanın tarihî geçmişi çok daha eskilere uzanıyordu. Zira Osmanlı Devleti'nde yaşayan Rumlar özellikle Anadolu ile özdeşleşen bu imajı Yunanların bölgeye ilgisini uyandırmak için kasıtlı geliştirmişti. Örneğin, Anadolu Rumlarından İ. Valavanis, 1889'da, Parnassos Filoloji Derneğinin düzenlediği konferansta, Anadolu coğrafyasını altın, gümüş, bakır, demir ve diğer değerli metaller gibi doğal kaynaklara sahip zengin bir bölge olarak tanıtmıştı. Valavanis'e göre milyonlarca insan dünyanın sonuna kadar bu topraklardan rahatça yararlanabilirdi. Yine başka bir Anadolu Rum'u Dimitrios Giasos da 1898 yılında yaptığı konuşmasında dünyada Anadolu gibi zengin ve bereketli başka bir yerin olmadığını belirtmekteydi.[268]

Tüm bu idealler ve hedefler Yunanistan'ın yirminci yüzyılın ilk on yılını (1912-1922) savaş ile geçirmesine neden oldu. Savaşlar sonunda yüz ölçümünü ve nüfusunu ikiye katlayan Yunanistan daha fazla büyüyüp gelişebileceğini düşünerek hep daha fazlasını talep etti. Yunanistan'ın büyük bir ekonomik gelişme yaşaması beklenirken Küçük Asya Seferi, Küçük Asya Bozgunu ile sonuçlanacak ve böylece Anadolu toprakları kesin olarak kaybedilecekti. Sonuçta Yunanlar için her türlü milliyetçi yayılma olasılığı da ortadan kalkacaktı.[269] İngiliz büyükelçiliğinin hesaplamalarına göre Küçük Asya Seferi Yunanistan'a 8.961.000.000 drahmiye mal olmuştu.[270] Venizelos karşıtı hükûmetler döneminde (1920-1922) Yunanistan'a dış borç verilmediğinden Maliye Bakanı Protopapadakis, 1922'de savaş masraflarını karşılamak için banknotları bölerek ilk dahili kredi çözümüne başvuracaktı. Küçük Asya Bozgunu sonrasında Yunanistan'a göçmek zorunda kalan mültecilerin ülkeye yüklediği muazzam maliyetler yeniden dış borçlanma ihtiyacına yol açacak; 1929 dünya ekonomik krizinden diğer ülkeler gibi büyük ölçüde etkilenen Yunanistan, Venizelos'un başbakan olduğu 1932 yılında üçüncü mali iflasını yaşayacaktı. Özetle Yunanistan'ın ekonomisini geliştirmek amacıyla harekete geçtiği Batı Anadolu topraklarının işgali "Dimyat'taki pirinç" misali Yunan felaketinin kilidini açacaktı.

Avrupa Kamuoyunda Suni Gündem Sahte Mağduriyet

İngiliz ve Fransız delegasyonu kendi aralarında yaptıkları konferansta meseleyi tüm detaylarıyla tartışmıştı. Hem İngiltere hem de Fransa İzmir'in İtalya yerine Yunanistan'a bırakılmasını daha doğru bulmuştu. Venizelos, Amerika'dan da Yunanların Anadolu taleplerinin kabul edileceğine dair güvence almıştı. Lord Curzon, Amerikalıların İzmir ve Aydın vilayetini isteyen Yunanlara şiddetle muhalefet etmelerine rağmen sonradan fikir değiştirmelerini Venizelos'un diplomatik kabiliyetiyle açıklıyordu.[271] Bu fikir değişikliğinin arkasındaki nedenlerden biri Venizelos'un Batı Anadolu ile ilgili olarak Başkan Wilson'a yazdığı mektupla da bağlantılıydı. İkna edici bir üslupla kaleme alınan mektupta Venizelos, Wilson'un konuşmalarına defalarca atıfta bulunmuş ve onu kendisine hayran bıraktırmıştı.[272] Öte yandan Osmanlı toprakları içinde yaşayan Rumlar, Avrupa kamuoyunda etkin bir Yunan propagandası yürütme çabasındaydı. Örneğin Osmanlı Mebusan Meclisinde milletvekilliği yapmış Ch. Vamvakas adlı bir Rum, Başkan Wilson'a yazdığı mektupta Anadolu'da yaşayan Hristiyan nüfusun can güvenliğinin tehdit altında olduğunu belirtmişti. 12 Mayıs tarihli *Patris* gazetesinde tam metni yayımlanan bu mektup "Türk tiranlığı" altında ezildiğini iddia eden Hristiyanların bir nevi yardım çağrısı olarak gönderilmişti: *"Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan halkları,*

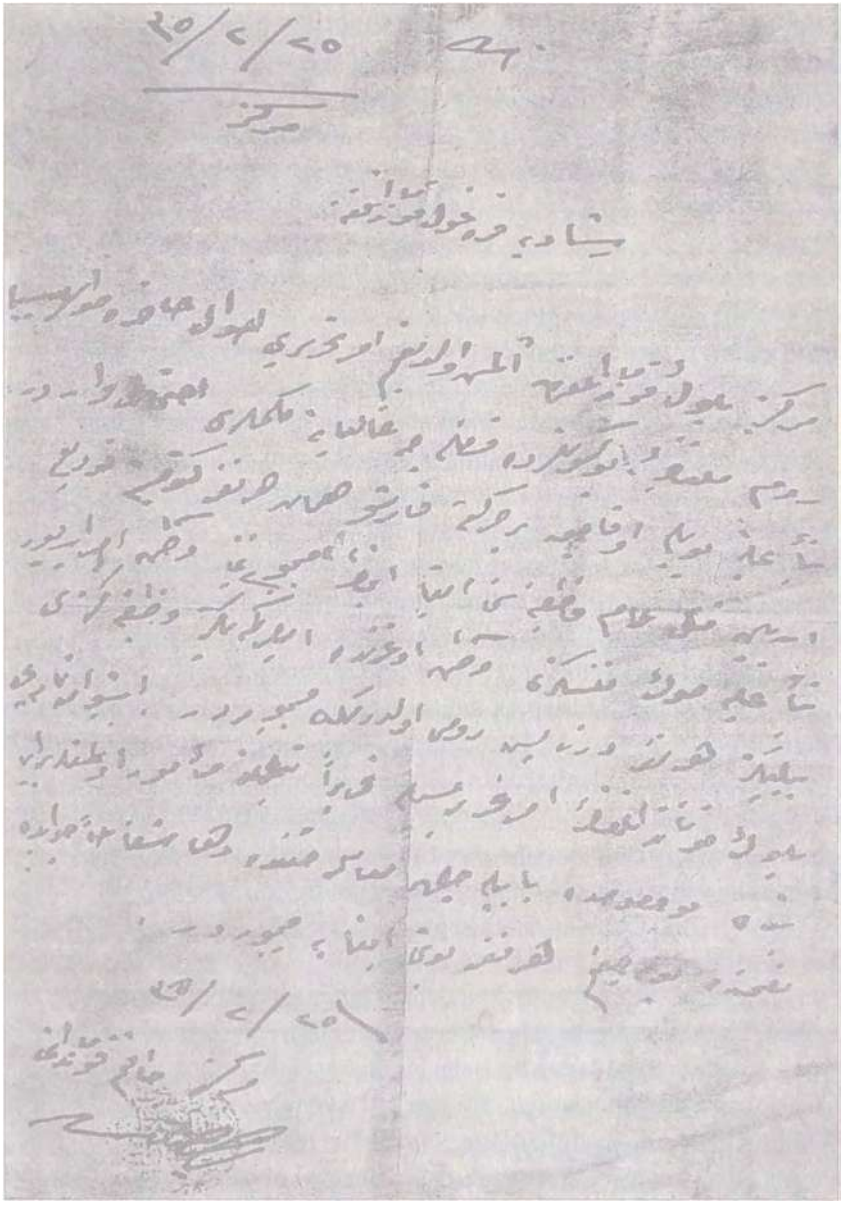
Türklerin kötü yönetimi ve şiddeti doruğa ulaştığı için, ortak bir savunmaya geçmek zorunda kalmışlardır. Sayın Başkan, sizi temin ederim ki Türkiye'de yaşayan Hristiyan halkların yönetimine bir an önce çözüm bulunulması ve onların Türk boyunduruğundan kesin olarak kurtarılması gerekmektedir. Çünkü bu hususta yaşanacak herhangi bir gecikme, katliamlardan sağ kurtulanların varlığına birer tehdit oluşturacağı gibi barış ortamını da tehlikeye atacaktır. Korkarım ki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan unsurlarına karşı yeni katliamlar gerçekleşecektir. Mevcut durum uzarsa, Antant birliklerinin Asya kıyısının iç kesimlerinden uzakta olması ve planlanan katliamları önlemede yetersiz kalması nedeniyle, Türkiye'de yaşayan Hristiyanlar ağır kayıplar verme ve tamamen yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Sayın Başkan, üstelik bütün bunlar planlı yapılmaktadır. Çünkü Aydın Türk polis şefinin tüm Türkleri zamanı geldiğinde görevlerini yapmaya çağırdığı iki gizli emri ortaya çıkmıştır. Sayın Başkan, Türklerin dayanılmaz zulmünden onca zaman acı çekmiş, nesiller boyu daha mutlu bir yaşam mücadelesi vermiş Türkiye'deki Hristiyan halkların tamamı gözlerini size çevirmiş, sorunlarının bir an önce çözülmesini rica etmektedir."[273]

Paris Barış Konferansı süresince Yunan propagandasını en belirgin ortaya koyan belge Nisan 1919'da İzmir Vali Vekili Nurettin Paşa'nın[274] Aydın'da görev yapan bir jandarmaya gönderdiği sözde iki emir yazısıydı. Güya bu iki belge, yine Aydın karakolunda görevli Mustafa Kulenoviç adlı Boşnak asıllı bir Türk yüzbaşısının eline geçmişti. Kulenoviç, İzmir'in önde gelen Rumlarını bu emir yazısından haberdar etmiş ve sonunda söz konusu belgeler Yunanistan'ın İzmir temsilcisi Deniz Albayı İlias Mavroudis'e ulaştırıldıktan sonra, o sırada Paris'te bulunan Venizelos'a gönderilmişti. Mavroudis ayrıca Kulenoviç'in getirdiği bu iki emir yazısını İngiliz ve Fransız yetkililere inceleterek belgelerin gerçekliğini onaylatmış; İstanbul'daki üç Yüksek Komiseri de durumdan haberdar etmişti. Mavroudis, Babıali'ye yaptığı başvuruda Nurettin Paşa'nın derhal görevden alınmasını da istemişti. Batı kamuoyunda çok büyük etki yaratan bu belgelerin sahte olabileceği konusunda İtalyanlar fikir beyan etse de birçok Avrupalı gazetecinin Anadolu'daki Hristiyan nüfusun karşı karşıya olduğu tehlike hakkında yazılar yazmasına neden olmuştu. Örneğin Paris'teki *Le Temps* gazetesi konuyu köşesine taşıyınca bazı müttefik gemileri meseleyi yerinde gözlemlemek amacıyla İzmir Limanı'na gitmişti.[275] Venizelos'un bu olaylar hakkında Avrupa'da oluşturduğu kamuoyu ve Paris Konferansı'nda verdiği brifingler, Yunanistan'ın İzmir'deki askerî varlığına onay verilmesi dışında başka bir fırsat yaratmıştı. Paris Barış Konferansı süresince Yunanistan'ın propaganda amaçlı kullandığı argümanların başında Türklerin Hristiyan nüfusa karşı katliam hazırlığı içinde olduğu ve bu şekilde Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesini doğrudan ihlal ettiği bilgisi bulunuyordu.[276] Venizelos, Batı Anadolu'da Yunan işgalini meşrulaştırmak ve işgali Mütareke koşullarına

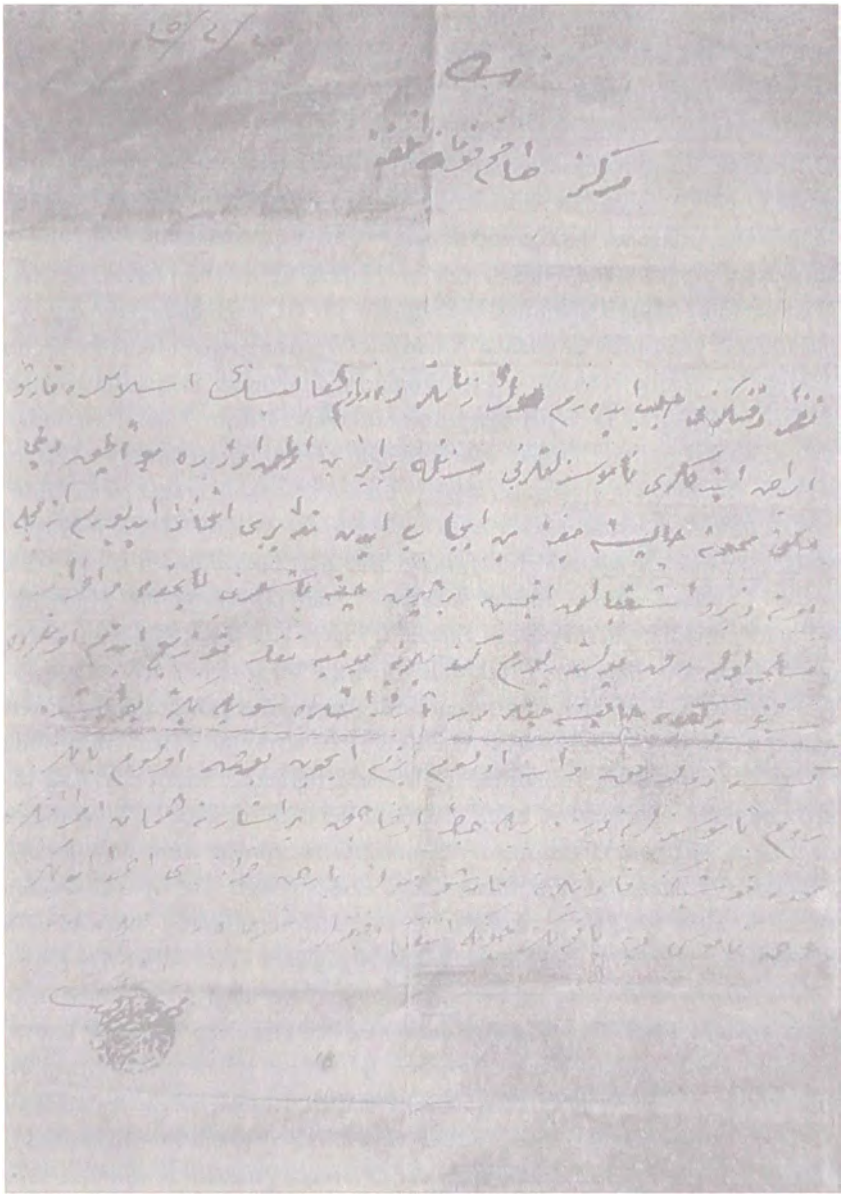
uydurmak için Kulenoviç'in İzmir valisinden aldığı sözde yazılı katliam emrini Dört Büyüklere sundu. İzmir valisinin bölgedeki Rumları kırıma uğratmasını istediği belgeye göre Müttefikler bölgede bulunan Hristiyanlar dışında kendi askerî gücünün de güvende olmadığı kanaatine sahip olmuşlardı. Ortaya atılan iddia, Mondros Mütarekesi'nin ihlali sayıldığından İzmir'in işgal edilmesi de böylece meşru bir zemine oturtulmuştu. Venizelos'un Paris Konferansı'nda Müttefiklere sunduğu ve İzmir valisi tarafından yazıldığı iddia edilen ilk emir yazısında Nurettin Paşa halkı güya şu sözlerle kışkırtmaktaydı: *"Dikkatinize, Rumların son zamanlarda Müslümanlara karşı gösterdikleri onursuz tavır malumunuzdur. Bu aşağılık ulusu kovmak için sizinle birlikte çalışmaya hazırım. Ben her tür gerekli önlemi zaten alıyorum. İlk olarak, şehrin çevresinde ve dağlarda birçok silahlı çete ile temas halindeyim ve onları koruyorum. Onlara para ve silah dağıtıldı. Bizimle uyum içinde kararlı hareket edecekler. Sizler de gizlice üye toplamaya başlayın. Bu iş için size yüklü bir para da ödenecek. Bizim için tehlike yoktur. Ölüm sadece onursuz Rumlara gelecek. İlk emire binaen hiç vakit kaybetmeden etrafınızdaki tüm Rumları derhal sınır dışı edin. Kadınlarına ne isterseniz yapınız. Namuslarını hiçe sayın. Şimdi intikam zamanıdır. Haydi çocuklar!"*[277] Nurettin Paşa'ya ait olduğu öne sürülen ikinci emir yazısında ise Rumlara yönelik toplu katliam yapılacağına dair uydurmaca ifadeler şu şekildeydi: *"Rumlar içinde bulundukları durumdan dolayı duygularını daha güçlü ifade etmeye başlamışlardır. Vatan, her silahlı yurttaşa kendisine verilen görevi derhal yerine getirmesini ve tüm yabancılara genel bir katliam yapmasını emreder. Öyleyse vatan için son nefesinizi vermeye hazır olun. Görevinizi biliyorsunuz. Her silahlı vatandaşın bir görevi vardır ve dört ila beş Rum'u öldürmesi gerekir."*[278] Bu uydurma belgelere[279] ek olarak Büyük Savaş döneminden beri Türkiye aleyhinde faaliyetler yürüten[280] İzmir Metropoliti Hrisostomos'un 2 Mart 1919 tarihinde İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi nazırına gönderdiği telgraf da kullanılmıştı. Hrisostomos'un Yunanistan'ın İstanbul Yüksek Komiserliği'ne hitaben yazdığı telgrafta Kulenoviç'in ortaya attığı iki emir yazısındaki benzer iddialara yer verilmişti. Yine söz konusu telgraf Yunanistan'ın İzmir temsilcisi İlias Mavroudis aracılığıyla İstanbul'daki İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserlerine de gönderilmişti: *"Resmî olarak ateşkes yapılmasına ve Türkiye'nin seferberlikten çekilmek zorunda kalmasına rağmen, Hristiyanlar hala askere alınıyor ve özellikle 21 ila 24 yaş aralığındakiler zorbaca tutuklanıyorlar. Hristiyanlar, hukuki olarak ordudan muaf olmalarına ve mallarına el konulmasına rağmen askerlikten muafiyet vergisi (Bedel-i askeriye) ödemeye zorlanıyorlar. İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa ve diğer yerlerdeki cezaevleri, akıllardan izi silinemeyen o İttihatçıların Askerî Mahkemelerince hüküm giydirilmiş Hristiyan mahkûmlarla doludur. Elçi Smith'in (tutukluların serbest bırakılması) talimatına rağmen bu cezaevlerinden kimse serbest bırakılmamıştır. Türk jandarmaları ve*

halkı, bölgede Hristiyan halka terör estirmektedirler. Bütün Türk soyguncu çeteleri affedilmişlerdir. Sadece Ödemiş'te affedilen 80 Türk haydut vardır. Ortalıkta atlarla dolaşan ve Hristiyanları tehdit eden bu haydutlar Türkler tarafından millî kahraman muamelesi görmektedirler. Ordudan terhis olan Türk askerlerinin hala silahları yanlarındadır. Türk halkı da her yerde silahlanmaktadır. Urla, Akköy gibi bazı kasaba ve köyler, polis ve çevik kuvvet polisiyle iş birliği yapan silahlı çeteler tarafından kuşatılmıştır. Burada gerçek silahlı çatışmalar yaşanmaktadır. Kadınlar, çocuklar ve yaşlılar silahlı çetelerce öldürülmektedirler. Türkler katliam hazırlığı içindedirler. Özellikle Aydın'da Hristiyan nüfusa yönelik bir katliam tertip edilmektedir. Bu katliamları emreden Türk askerî liderlerinden gelen yazılı kanıtlar elimizde bulunmaktadır. Halihazırda askere alınan Hristiyanların terhis edilmesi, yenilerinin askere alınmasının durdurulması, askerî nitelikteki eski ve yeni vergilerin ertelenmesi ve Türk halkının silahsızlandırılması için ortak hareket etmenizi rica ediyoruz. Hristiyanları olası bir katliamdan kurtarmanızı özellikle rica ediyoruz. Çünkü onlar, Hristiyanlık karşıtı zulümlerin korkunç katliamlarıyla, Amele taburlarıyla zaten vergisini kanıyla ödemişlerdir. Bu vergi öylesine büyük bir vergidir ki, hayatlarından bu kadar çok şey çalındıktan sonra çaresiz Hristiyanlardan geriye sadece bir ceset ve çıplak bir hayat kalmıştır. Umarım korumanız, İzmir vilayetinin mutsuz Hristiyan halkına Mesih'imiz İsa'nın korumasıyla birlikte yetişir. 1 Mart 1919 - İzmir Metropoliti Hrisostomos"[281]

Yunan İstekleri Komitesi, 11 Mart'ta, Başbakan Venizelos tarafından sunulan Yunan toprak iddialarına ilişkin incelemeyi tamamlamıştı. Komite ve Müttefikler Yüksek Konseyi, İzmir sancağında etnik bağlamda Rum üstünlüğü olduğuna karar vermişlerdi. Yunan basınında çıkan haberlere göre şimdiye kadar var olan genel görüntü, Yunan ulusal çıkarları açısından oldukça tatmin ediciydi. Örneğin *Patris* gazetesine göre Komite, İzmir konusunda Yunanistan'ın toprak iddialarını Yunanların lehine değerlendirmişti. Amerika, gizli olduğu için Londra Antlaşması'nı tanımadığını beyan etmiş; Fransa ve İngiltere ise Londra Antlaşması'nı tanıdıklarını; ancak İzmir'in İtalya'ya verildiği bir sonraki antlaşmayı -Saint Jean de Maurienne- tanımadıklarını belirtmişlerdi. Bu nedenle İngiltere ve Fransa, Yunanistan'ın İzmir vilayetine yerleşmesini onaylamıştı. Amerika'nın bu karara herhangi bir itirazı yoktu. Fakat İtalya'nın İzmir'e karşılık başka talepleri olacaktı.[282] Zaten 1919 yılında Doğu demek, Osmanlı Türkiye'si demekti. Batılı Güçler açısından Yunanistan, Antik Yunan geçmişinden ötürü bu coğrafya ile tarihsel bir zincir oluşturuyordu. Komite, Batı Anadolu'da İtalya gibi güçlü bir rakibin yerini alabilecek devletin kendi güdümlerinde güçlenebilecek bir ülke olması gerektiğini düşünüp kararını da bu doğrultuda vermişti. Siyasi hesaplar dışında, Anadolu topraklarındaki Yunan geçmişini de bu planın gerekçesi kabul etmişti. Sonuç olarak İtalyanların Batı Anadolu topraklarındaki hak iddiaları emperyalist karakterli olmasından dolayı

İzmir Vali Vekili Nurettin Paşa'nın Hristiyan nüfusa yönelik sözde katliam emir yazısı.
Μιχαήλ Ροδάς, Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία (1918-1922). Η Μικρασιατική Καταστροφή, Λαβύρινθος, Αθήνα 2019, s. 69.

İzmir Vali Vekili Nurettin Paşa'nın
Aydın vilayetindeki Rum nüfusa yönelik sözde katliam emir yazısı.
Μιχαήλ Ροδάς, Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία (1918-1922). Η Μικρασιατική Καταστροφή, Λαβύρινθος, Αθήνα 2019, s. 61.

uygun görülmemişti. Güneybatıdaki İtalyan iddiaları içinse etnik üstünlük gibi temel kriterlerin dışında tamamen farklı hükümler uygulanmıştı.

Lloyd George Clemenceau ve Başkan Wilson'dan oluşan Yüksek Konsey, Yunan ve Ermeni nüfusunun "Türk katliamlarına" karşı korunması için İzmir'in Yunan işgaline geçici bir önlem olarak izin verdi. Ancak asıl sebep, İtalyanların İzmir'i işgal etmesini engellemekti.[283] Zaten Lloyd George, Orlando'ya Müslümanların Türkiye'de İtalyan mandasına itiraz ettiğini söylemişti. Özellikle İtalyanları Anadolu'dan tamamen çıkarmak için Saint Jean de Maurienne Anlaşması'nı geçersiz kılmıştı.[284] Öte yandan Yunanistan açısından karşılaşılması muhtemel tehlikelerden biri, Yunan iddialarının da doğası gereği emperyalist olduğu izleniminin yaratılmasıydı. Bu noktada ise yine dış propagandanın gücünden yararlanan Yunanistan, Fransız gazeteci Rene Puaux'un yazdığı bir metine referans vererek Yunanistan'ın ulusal taleplerinin hiçbir şekilde irredantizm ile örtüşmediğini kanıtlamaya çalıştı. Puaux tarafından kaleme alınan metinde *"Megali İdea emperyalist bir politikayı sürdürmek demek değildir. Bu idea, bir diplomasi çalışmasının sonucunda da ortaya çıkmamıştır. Megali İdea, halkın ruhunda derinden kök salmış bir inançtır. Türklerin Bizans'ı aldığı gün kesintiye uğrayan Ayasofya'daki ayin efsanesini bilmeyen tek bir Rum yoktur"*[285] sözleri aslında Megali İdea'nın Yunan ekspansiyonist siyasetinin bir aracı olmadığının vurgusunu yapmıştı. Puaux gibi diğer tüm Filhelenler, *Şehir, Ayasofya ve İmparator*[286] şeklinde romantik bir söylemle sembolleştirdiği Megali İdea'yı kültürel mirasın sanki bir parçasıymış gibi gösterme gayreti içindeydi. Nitekim Venizelos da 13 Mayıs 1920 tarihinde Yunan Meclisinde yaptığı konuşmasında Yunanistan'ın Anadolu toprakları üzerindeki hak iddialarının adil olduğunu ve etnik grupların demokratik ilkesine dayandığını şu sözlerle ispatlamaya çalışmıştı: *"Yunanistan imzalamak üzere olduğu barış antlaşması ile Rumların çoğunlukta olduğu hemen hemen tüm topraklara sahip olacak ve ulusal birliğine kavuşacaktır. Böylece Helenizm, ulusal restorasyonunu da tamamlayabilecektir. Yunanistan, zengin ve güçlü bir devlet olmak için gerekli tüm koşulları elde etmesine rağmen Balkanlar'da hegemonik bir güç olma niyetinde değildir. Şayet Türkiye, Barış Antlaşması'nın şartlarına sadakatle uyarsa, o zaman her iki komşu ülkenin karşılıklı iyi ilişkiler geliştirmesi beklenebilir. Yunanistan'ın Doğu'ya yönelik hiçbir hırsı yoktur. Türkiye, ulusal azınlıkların haklarını tanımlayan ve güvence altına alan antlaşma şartlarını sadakatle uygularsa bizler son derece mutlu olacağız. O zaman gelecekte komşu yeni ülke ile mükemmel komşuluk ilişkilerine sahip olarak yaşayabileceğiz. Öte yandan Yunanistan'ın hegemonik özlemleri olmasa da gurur duyabileceği başka vasıfları vardır. Çünkü asırlarca zor şartlardan geçen Yunan milleti, bugün tekrar eski topraklarına geri dönerek millî birliğe kavuşmakta ve yaklaşık 3000 yıl kesintisiz faaliyet gösterdiği sahalarda hâkimiyetini sürdürmektedir."*[287]

Venizelos, Megali İdea'yı gerçekleştirmek için suni bir gerekçe benimsemişti. Özellikle yayılmacı milliyetçiliğin doğrudan tezahürü olan bu ulus ülküsünün aslında irredantizm ile hiçbir bağının olmadığını ispatlamak gayretindeydi. Paris Barış Konferansı süresince ve sonrasında Yunan başbakanının Büyük Güçlere sunduğu iki argümandan biri Yunanistan'ın *"Batı kültürünün Doğu'daki meşalesi olduğu"*, diğeri de *"Doğu'ya Avrupa medeniyetini taşımak"*[288] idi. Yunanistan'ın diplomatik düzeyde yaptığı propagandaya göre Yunanlar Türklere karşı kültürel üstünlüğe sahip bir medeniyetti. 1 Aralık 1919 tarihinde Venizelos Sintagma Meydanı'nda halka yönelik yaptığı konuşmada *"Helenizm tarih sahnesine çıktığından beri, Tanrı'nın İnayeti, Yunan ulusunun ruhuna Yakın Doğu'nun bu bölgesini medenileştirme görevini verdi"*[289] sözleriyle Yunanistan'ın Doğu'daki misyonunu açıklamıştı. Bu propaganda, hem iç siyasette hem de dış politikada Yunan işgaline meşruiyet kazandırmak için sürekli vurgulanmaktaydı. Avrupalı güçlere "uygar Yunanların" hâkimiyeti altındaki yabancı nüfusa nasıl adil davranacaklarını gösteren bir garanti belgesiydi. Asıl önemlisi bu argüman ile Venizelos, Anadolu'da savaşan Yunan askerlerine millî idealler uğruna savaştıklarını empoze edebilecekti. Zira söz konusu söylemde Yunan Ordusu'nun moral ve güvenini artırabilecek bir anlatı yerleştirilmişti. Venizelos ve diğer politikacılar Ortodoksluk ve Helenizm'i[290] tek bir çatı altında birleştirip sürekli "Tanrı İnayeti"nin Yunan tarihindeki rolünden bahsediyorlardı. Üstelik etnik ve dinî motiflerle süslenmiş bu "Lütf u İnayet"in kökleri 1821 İsyanına kadar uzanıyor ve her dönem Yunan kolektif belleğine ustaca servis ediliyordu. Örneğin 1821'in ulusal kahramanlarından biri sayılan Kolokotronis de Osmanlı'ya karşı ayaklanan Yunanlara *"Tanrı Yunan ulusunun özgürlüğüne imzasını attı ve sözünden asla dönmez"*[291] diyerek Yunan bağımsızlığının Yunanlara yardım elini uzatan Tanrı sayesinde kesin zaferle sonuçlanacağına halkı inandırmıştı. Kısaca Yunanların Helenizm adına verdikleri mücadele "Takdir-i İlahi" idi. Bu dinî misyon ile görevlendirilen Yunanlar Tanrı'nın kıymetli çocuklarıydı. Onlara Tanrı emri ile kültürel bir sorumluluk emanet edilmişti.[292] Venizelos bile İzmir'e çıkarma hazırlığı içinde olan askerlere gönderdiği emir yazısında *"Yunan Ordusu medeniyetin en önündedir"*[293] şeklinde hitap etmişti.

Büyük Güçlere bu fikri inandırma ve hatta ispatlama çabası 1919-1922 yılları arasındaki Yunan dış politikasının temel sacayaklarından birini oluşturmaktaydı. Bilhassa İtalya'nın bölgedeki emellerini sömürgeci olarak lanse eden Yunan basını, kendi ulusal hedeflerinin içeriğini "adalet ve barış" maksatlı gösterme peşindeydi. Örneğin Kral yanlısı bir gazete olan *Athinai,* İtalyan emperyalistlerinin sömürge politikasını Yunanistan'ın özgürleştirici politikasından şu ifadelerle ayırmaktaydı: *"Yunanistan, yabancı ülkeleri ve nüfusları sömürmek maksadıyla fethetme peşinde değildir. Yunanistan, ulusal iddiaları ile ilgili olarak*

tarihsel, etnolojik, coğrafi argümanlar ileri sürüp kendi taleplerini dile getirmektedir. Yunanistan'ın nüfusunu artırmak gibi bir isteği yoktur. Sadece kurtarılmayı bekleyen kardeşlerine özgürlük vermek ve öz çocuklarına ulusal bağımsızlığını mümkün olduğunca kazandırmak gayesindedir. Yunanistan tarihe, müttefiklerine ve insanlığa olan saygısından ötürü İtalyan emperyalistleri gibi sömürge politikası izlemez. İtalyan emperyalistleri için savaşın amacı küçük halklar üzerinde yeni efendiler yaratıp onları yönetmektir. Oysa Yunanistan insanlığın özgürlük sunağında kurban ettiği milyonlarca insana haklarını geri verecektir."[294] Yunanistan'da gerek Venizelistler gerekse Kralcılar, "Ulusal Bölünme"nin oluşturduğu kutuplaşmadan müstakil, Küçük Asya Seferi'ni barışçıl bir amaçmış gibi sunma gayretindeydi. Bu amaç, çift kutuplu Yunan siyasetinin belki de tek birleştirici unsuruydu. Savaşın karşısında yer alan Yunan komünistleri bile Batı Anadolu'daki Yunan işgalini küçük ve ezilen halklara adaleti bahşeden bir ilke olarak tanımlıyordu. Örneğin radikal sol bir gazete olan *Rizospastis*[295] *"Küçük Asya halkları şimdiye kadar yeterince acı çektiler ve artık özgürlüklerini elde etme hakkına sahiptirler. Gerçi Yunanistan'ın Antalya'nın işgali gibi diğer devletlerin tamamen emperyalist darbelerini tanıma ve kabul etme yükümlülüğü olmasaydı bu gerçek çok daha hoş olurdu"*[296] yorumuyla bir anlamda İzmir işgalini meşrulaştırmıştı.

Yunan askerî hareketinin dayanağını irredenta ve işgal niteliğinden sıyırma gayreti bilhassa Yunan propagandasının temel argümanıydı. İster iktidar yanlısı ister muhalif olsun Yunan basının ortak dilde konuştuğu ender konulardan biriydi. Yunanistan'ın Küçük Asya'ya herhangi bir sömürge hırsı olmadan sadece kendisine ait olanın verilmesini istediği için gittiği iddia ediliyordu. Örneğin Venizelos yanlısı olan *Elefitheros Typos* gazetesi Batı Anadolu topraklarının Yunanistan'a ilhakını ulusal bütünleşme sürecinin bir parçası olarak yorumlamıştı. Gazetede çıkan yazıya göre bir asır önce özgürlüğünü yeniden kazanan ve Avrupa'nın en eski uluslarından biri kabul edilen Yunanlar, Batı Anadolu'da binlerce yıldır kesintisiz yaşamaktaydı. 1821'den beri ulusal bütünlüğün tamamlanması için mücadele vermişti. Batı Anadolu toprakları ne büyük güç olması sebebiyle İtalya'ya ne de baskıcı Osmanlı'ya bırakılmalıydı: *"...savaşın başlıca ve en asil amaçlarından biri, küçük ulusları büyük güçlerin şiddetine karşı savunmaktır. Batı Anadolu'daki Türk egemenliğinin devrilmesinden sonra Yunanistan'ın önerdiği çözüm önerileri Türklere dayatılmazsa, bu Antant Güçleri'nin uğrunda savaştığı ilkelerin alenen ihlali olacaktır. Demokratik halkların, küçük ulusların bağımsızlığını ve kendi kaderini tayin hakkını savunmak için kazandıkları büyük zaferden sonra, Yunan ulusunun en homojen kesimlerinden birini herhangi bir yabancı devlete bırakmayı kabul etmeleri nasıl mümkün olabilir? Ve bu sadece Yunan Devleti küçük, diğer devlet büyük güç olduğu için mi böyledir?"*[297] Yine başka bir Venizelos yanlısı gazete olan *Kairoi*, Küçük Asya'nın Antik Çağlardan beri Helen ülkesi olduğunu, bu

nedenle Yunanistan'ın bu topraklarda etnolojik üstünlüğü bulunduğunu ve Yunan ulusal iddialarının herhangi bir yerinde etnik köken ilkesine aykırı bir durumun olmadığını vurgulamaktaydı. Söz konusu gazete Yunanistan'ın hiçbir yabancı ülke üzerinde hak iddiasının bulunmadığını sadece Yunanistan'ın etnolojik, tarihî ve ırksal haklara göre kendisine ait olanı talep ettiğini iddia ediyordu.[298] Bu kamuflaj Yunan Ordusu'nun İzmir'e ayak bastığı ilk günden itibaren gerçek görüntünün tam aksi olduğunu gözler önüne sermiş olsa bile bilhassa Paris Barış Konferansı'nda ve Sevr görüşmelerinde Yunan siyasi erkinin Büyük Güçlere Anadolu toprakları üzerindeki taleplerini haklı gösterme gayretinde bir süre inandırıcılığını korudu.

Siyasi Arenada Diplomatik Mücadele
İtalyan Gerilimi

Büyük Savaş esnasında İzmir'i arka arkaya Yunanistan'a (12 Nisan 1915) ve İtalya'ya (19 Nisan 1917) vaat eden Müttefikler, konferansta üvey evlat muamelesi yaptıkları İtalya'ya[299] Rusya'nın yeni rejim dolayısıyla muvafakat göstermediği St. Jean de Maurienne Anlaşması'nın artık geçerli olmadığını bildirmişti.[300] Ancak İtalya ve Müttefikler arasında anlaşmazlığı doruk noktasına İzmir dışında Adriyatik'teki Fiume (Rijeka) meselesi çıkarmıştı. Adriyatik'in doğu kıyılarında büyük bir Slav devleti oluşturulması fikrine hiçbir zaman sıcak bakmayan İtalyan hükûmeti, Büyük Savaş sonrasında kurulan Yugoslav devletini ve bu ülkenin Sırp, Hırvat ve Slovenleri temsil etmesini kabul etmemişti. Güney Slav Birliği, en azından kuzeydoğuda İtalya'ya olası en stratejik sınırı sağlayarak sakınılması gereken bir tehlikeydi. Dolayısıyla İtalya, Paris Barış Konferansı'nda, İtalyan şehri olduğunu iddia ettiği Fiume Limanı'nı da talep etmişti. Paris'te müzakerelerin devam ettiği bir sırada İtalya Başbakanı Orlando, Fiume'yi alabilmek için farklı bir hamle yapmış ve tüm Anadolu'nun İtalyan mandası altına verilmesini teklif etmişti. Teklifin reddedileceğini bilen Orlando aslında Anadolu topraklarını Fiume'ye karşı bir koz olarak kullanmak istemişti. İtalyanların ve hatta Fransızların Anadolu topraklarında herhangi bir mandaterlik kurmasına sıcak bakmayan Lloyd George, tüm Anadolu topraklarının İtalyanlara verilmesi halinde Müslümanların tepkisinin kaçınılmaz olacağını dile getirdi. Nitekim kısa bir zaman önce Paris'e gelen Hint Müslümanları temsilcileri de Wilson ve Antant delegeleriyle yaptıkları görüşmede Türkiye'nin parçalanıp yabancı hâkimiyeti altına sokulmasının Hindistan ve diğer İslam ülkelerinde çok sert tepkilerle karşılanacağını belirtmişti.[301] Bunun üzerine Lloyd George'a Fiume karşılığında Anadolu'daki tüm haklarından feragat edebileceğini söyleyen Orlando, Başkan Wilson'ı aynı konuda ikna edemedi. Çünkü Wilson, İtalya'nın Adriyatik'teki taleplerini

kesinlikle onaylamıyor[302] ve Fiume'nin kaderinin plebisit ile belirlenmesinde ısrar ediyordu.[303] Wilson'a göre İtalya'nın savaş sonrası iddiaları açgözlülükten başka bir şey değildi. Üstelik etnik ve stratejik açıdan uygun da değildi. Öte yandan Müttefikler tarafından İtalyanların İzonzo Cephesi'nde Almanlarla güçlendirilmiş Avusturyalılara karşı savunma savaşından ileri gidemeyen hareketleri ve Caporetto bozgunu, İtalyanlardan umulan faydayı da getirmemişti. Tüm bu yıkım, İtalya'yı birçok talebinden uzaklaştırmıştı. Dahası savaş sonrasında İtalya'da hayal kırıklığından, açlık ve yoksulluktan kaynaklı komünizmin güçlenmesi, Müttefiklerin gözünde bu ülkeye hiçbir şey verilmemesi gerektiği fikrini oluşturmuştu. İşte böylesi bir ortamda Avrupa'da barış antlaşmalarını düzenleyecek iki güç, İngiliz Başbakanı Lloyd George ve Fransız Başvekili Clemenceau, kafa kafaya vererek Avrupa'yı kendi isteklerine göre şekillendirme kararı aldı. Akıl hocaları ise perde arkasında etkin faaliyet gösteren iki Yunan idi. Bunlardan biri İngiltere'de büyük kuruluşların sahibi olan Yunan milyarder Vasil Zaharof ki Müttefiklere önemli bilgiler içeren belgeler sağladığı biliniyordu,[304] diğeri de onun en iyi dostu ve Yunanistan'ı sonunda tek başına savaşa sokmayı başaran, Müttefiklere Selanik Limanı'nı açarak belki de savaşın kazanılmasına neden olan Yunan Başbakanı Venizelos idi.[305]

Büyük Güçler, Anadolu'da İtalyanlara karşı herhangi bir caydırıcılık yaptırımı uygulayamama sorunuyla karşı karşıya kalmıştı. Üstelik İtalya'nın Anadolu'daki kontrolünü sağlamlaştırmak için yeterince askerî gücünün olduğunu da biliyorlardı. Bu nedenle Lloyd George, İtalyanların eylemlerini engellemek amacıyla Venizelos'a Yunan Ordusu'nu konuşlandırma yetkisinin verilmesini önermişti. Gerekçe olarak da İzmir bölgesindeki Rumların korunması gösterilecekti. Zaten İngiltere, Fransa ve Amerika, İzmir konusunda İtalya'nın muhalefetine rağmen Yunanistan'a destek vermekteydi.[306] İzmir'in Yunanistan tarafından işgaline onay verileceğinin anlaşılması ve İtalyanların Adriyatik kıyılarına yönelik taleplerinin önemli bir kısmının sürüncemede kalması tüm müzakereleri sonuçsuz bırakmıştı.[307] Konferansta İzmir konusunda İngiltere'yi, Fiume mevzusunda da Amerika'yı karşısına alan İtalya, müttefiklerinden bağımsız bir Türkiye politikası izlemeye karar verdi.[308] İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'un İtalya Dışişleri Bakanı Sonnino'ya beyan ettiği kararı şiddetle protesto eden İtalyan heyeti, Fiume sorunu üzerine Başkan Wilson'un oturuma ara vermesinden sonra, 24 Nisan 1919'da, konferansı terk etti. 5 gün sonra İtalyanlar, Anadolu'nun güney kıyısındaki Antalya'ya asayişsizliğin vuku bulduğu ve halkın talebi[309] gerekçesiyle asker çıkarıp kısa sürede iç bölgelere doğru yürüyüşe geçtiler.[310] Konya'ya kadar ulaşan İtalyan askerî kuvvetleri Mayıs ayı başlarında Rodos'un karşısındaki Makri Adası'nı ve Marmaris'i de işgal etmişlerdi. Görünüşe göre İtalyanlar, Konferans tarafından kendilerine verilmeyen Anadolu topraklarını yine kendi tasarruflarında almaya karar vermişlerdi.

Antalya'nın işgalinde Müttefiklerin tepkisine aldırmayan İtalya, İzmir'e doğru kuzeybatı istikametinde sahil boyunca uzanan yerleşim merkezlerini tek tek işgal etmeye başlayınca Yunanlar iyice paniğe kapıldı. 13 Nisan 1919 tarihinde Yunanistan'ın İstanbul Yüksek Komiseri tarafından Yunanistan Dışişleri Bakanı Politis'e gönderilen gizli telgrafta İtalyan ilerleyişi hakkında şu bilgilendirme yapılmıştı: *"Yunanistan'ın İzmir Temsilcisi Bay Mavroudis'in beni bilgilendirdiği üzere herhangi bir İtalyan destroyeri düne (12 Nisan) kadar İzmir'e giriş yapmamıştır. Söylentilere göre hafif hücum botu Piemonte'nin kalkışa hazırlanarak ayrılması emredilmiş ve yerini savaş gemisi Regina Elena'nın alması kararlaştırılmıştır. Dün Averof zırhlısı Odesa'dan İstanbul'a ulaşmış, kömür aldıktan sonra yarın İzmir'e hareket etmesi planlanmaktadır."*[311] Yunanlar İtalyan işgaline karşılık 16 Nisan 1919 tarihinde Hacıkyriakos komutasındaki Yunan zırhlı kruvazörü *Averof*'u İzmir'de demirlemişti. Yunanistan'ın İzmir Temsilcisi İlias Mavroudis tarafından 16 Nisan 1919 tarihinde Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen gizli telgrafta *Averof* zırhlısının 16 Nisan sabahı saat 10.00'da İzmir'e vardığı ve haberi öğrenen Rumların büyük çoğunluğunun hemen iskelede toplandığı yazıyordu. Rumların sevinçten denize atlayıp gemiye doğru yüzdüğü, limanlardaki tüm kayıkların, mağazaların, evlerin Yunan bayraklarıyla süslendiği, *Averof*'un İzmir'e demirlemesinin Rumlar arasında büyük bir coşku ve heyecan yarattığı da ifade edilmişti. Rumlar, *Averof* zırhlısından inen subayları ve denizcileri sevgi gösterileriyle karşılamıştı.[312] Yunan zırhlı kruvazörünün İzmir'e demirlemesi ardından İzmir Metropoliti Hrisostomos ile beraber Yunan Kızılhaç heyeti ve İzmir'in önde gelen cemiyet başkanları *Averof*'a çıkarak Yunan askerlerini ziyaret etmişlerdi.[313] Kordon'da devriye gezmek için zırhlıdan karaya inen sekiz kişilik deniz birliği İzmir'de havayı iyice gerginleştirmiş ve 17. Kolordu Komutanlığı'na vekâlet eden Miralay Süleyman Fethi Bey'in İngiliz temsilcisine yaptığı itiraz neticesinde zırhlıya geri dönmek zorunda kalmışlardı. Özellikle devriye amaçlı karaya çıkarıldığı belirtilen Yunan askerlerinin İzmir'i işgal ettiklerine dair söylentiler çıkarması Harbiye Nezareti tarafından 17. Kolordu'ya gönderilen yazıda da ifade edildiği üzere Yunanların bir daha devriye çıkarması yasaklanmıştı.[314] *Averof* zırhlısının İzmir'de bulunması Türk halkını yeterince rahatsız etmişti. Neticede Yunanların İzmir ile ilgili ilhak talepleri saklı tutulmadığı gibi bu yönde yoğun bir propaganda da yürütülmekteydi. Bilhassa *Averof*'un İzmir'de çıkacak en ufak bir kargaşada kullanılmasından endişe duyuluyordu.[315] 29 Nisan 1919'da *Averof*'u İtalyanların harp gemisi *Caio Duilio* takip etmiş[316] ve böylece İtalyanların İzmir Limanı'na girmesinden sonra gerginlik son haddine ulaşmıştı. İtalyan Heyetinin Paris'te bulunmadığı sırada Müttefik Devletlerin İtalyanlara karşı gösterdiği kuşku ve düşmanlık iyice isteriye dönüşmüştü. Başkan Wilson 2 Mayıs'ta Lloyd George ile yaptığı konuşmada

İtalya'nın İzmir'e kruvazör göndermesini barışı tehdit eden bir tutum olarak değerlendirmişti. Lloyd George'a göre İtalyanlar ve Türkler, Anadolu konusunda Yunanlara yıldırma politikası uyguluyordu.[317] Aslında Lloyd George'un ifade ettiği üzere İtalyanların İzmir'deki Yunan karşıtı propaganda faaliyetleri hem işgal öncesinde hem de işgal sonrasında Yunan makamlarınca raporlanmıştı. Örneğin İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis tarafından 20 Haziran 1919 ile 10 Ağustos 1919 tarihleri arasında Batı Anadolu'daki İtalyan faaliyetlerinin raporlandırıldığı dilekçede Mayıs 1919'un ikinci haftasından itibaren İtalyan gemisi *Nieva*'nın sahil kentlerini gezdiği, Yunanların İzmir'de katliam yaptığını söyleyerek Türkleri korkuttuğu ve Yunanlar aleyhinde ayaklanmaya teşvik ettiği bilgisi verilmişti.[318]

Konferanstan ayrıldıktan sonra İtalya, dolaylı da olsa İzmir'in Yunanistan'a verilme sürecini kolaylaştırmıştı. Aslında İzmir'in İtalyanlara mı yoksa Yunanlara mı verileceği meselesi 21 Nisan 1919 tarihli Üçler Şurası toplantısında gündeme getirilmiş çetrefilli bir konuydu. Örneğin Clemenceau Türkiye'yi mandaterliklere bölen yeni şematik haritasında İzmir bölgesindeki muazzam bir parçayı İtalya'ya bırakmıştı. Ancak Başkan Wilson İtalyanların söz konusu topraklar üzerinde Yunanlar gibi etnolojik hakkı olmadığını öne sürerek İzmir konusunda Yunanlara destek çıkmıştı. Lloyd George ise Doğu'da İtalyan hareketlerini son derece şüpheli bulduğunu, İtalyanların 1911 senesinde askerî kuvvetlerini Trablus'a büyük bir gizlilik içinde sevk ettiğini şimdi de benzer şekilde Anadolu'ya askerî sevkiyat yapacağına dair kuşkularını dile getirmişti. Lloyd George, İtalyanların Anadolu'yu bir defa zapt ettiğinde öyle kolayca dışarı atılamayacağına yönelik tereddütlerinin olduğunu ve Yunanların derhal İzmir'i işgal etmelerine müsaade edilmesi gerekliliğini vurgulamıştı.[319] Osmanlı Devleti'nin mütareke istemesinden sonra Venizelos'un Lloyd George'a gönderdiği mektubunda Yunanistan'ın büyümesi için Anadolu'nun batı kısmının ilhak edilmesi gerekliliğinin altı çizilmişti. Ancak Yunanistan'ın genişlemesine engel teşkil eden, İtalya'nın muhalefeti ve itirazlarıydı. Venizelos mektubunun sonlarında İngiltere'nin hakkaniyetli davranarak Yunanistan'ın meşru menfaatlerini müdafaa etmesini talep etmişti.[320] Anadolu topraklarına Yunanistan'dan önce giren İtalya, Paris'te büyük tepkiyle karşılaşsa da tüm bu garip olaylar zinciri Venizelos'a uzun zamandır beklenen fırsatı getirmişti. Venizelos, Lloyd George'a, Müttefikler adına Yunanların İzmir'i işgal etmesini teklif etmiş, Lloyd George da Venizelos'un teklifini Clemenceau ve Başkan Wilson'a iletmişti. Lloyd George, İtalyanların, Türkleri Hristiyan nüfusa zulmetmeye teşvik ettiğini öne sürerek Yunan birliklerinin onları korumak için mutlaka İzmir'e gönderilmesi gerektiğini belirtmişti. Elbette en ince ayrıntısına kadar hazırlanan rapor Venizelos'un kaleminden çıkmıştı. Lloyd George İzmir'in Yunanlara verilmesini insanlık adına alınması gereken bir karar olarak

belirtip özellikle Başkan Wilson'u etkilemek istemişti. Nitekim Konferanstaki Amerikalı bir gözlemci İzmir'in Yunanlara bırakılmasıyla ilgili görüş birliğinde her fırsatı kendi menfaatine çeviren Venizelos'tan şu cümlelerle bahsetmekteydi: *"Başbakan Orlando, Fiume meselesi üzerine Paris'ten ayrıldığında, kurnaz Venizelos hemen İzmir iddiasını ileri sürdü. Yunan Toprak Komisyonunda temsil edilen Amerikan tavrının aksine, Barış Görüşmesinde Amerikalı liderlerin desteğini kazanmayı başarmıştı. Bu kararın bilgisini Türkiye meseleleri bürosundaki Amerikalı danışmanlardan saklayan Yunan Başbakanı İzmir'i Yunan askerî birlikleriyle işgal etme iznini koparmıştı."*[321] İtalyanların Anadolu'daki işgal girişimleri 5 Mayıs 1919 tarihinde Onlar Konseyi'nde yeniden gündeme getirildi. İtalyanların Konferansa dönmeden İzmir konusunun bir an önce karara bağlanması gerekiyordu. Üç Büyükler, İtalya'nın bir oldubittiye mahal vermemesi için Yunanların İzmir'e asker çıkarmasını onaylamış, böylece hızlıca ve rastgele alınmış tarihsel bir karara da imza atmışlardı. Lloyd George İtalyanların karaya çıkmasını önleyebilmek amacıyla 6 Mayıs 1919 tarihinde Venizelos'a telefon etmiş ve Konferansın Alman Antlaşmasıyla ilgili koşullarının onaylanacağı öğleden sonraki oturumundan önce Quai d' Orsay'daki Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gelmesini istemişti. Lloyd George, Venizelos ile yapacağı görüşmede İzmir ile ilgili son noktayı koyacak ve Müttefiklerin Yakın Doğu'daki planları adına Yunanlara vekâlet verecekti.

Yakın Doğu'nun Piyon Taşı Yunanistan

Müttefiklerin İzmir'e Yunan Ordusu'nu gönderme kararı, Büyük Güçlerin Anadolu topraklarında bir İtalyan hâkimiyetinin oluşmasının önüne geçmekti. Zira kritik öneme sahip bölgede kendi askerî kuvvetlerinin bulunmasını istiyorlardı. Ancak yenik devletler statüsünde olmamalarına rağmen Fransa ve İngiltere dört senelik yıpratıcı bir savaşın ardından ekonomik açıdan zayıflamış, sosyolojik olarak yorulmuştu. Amerika örneğinde ise zayıflık siyasi idi. Çünkü Başkan Wilson, askerî kuvvetlerini Anadolu'ya gönderme yetkisine tek başına sahip değildi. Amerikan Kongresi'nden izin alması, ilgili yasayı çıkarması gerekiyordu ve haliyle böyle bir kararın verilmesi için uzun bir sürece ihtiyaç vardı. Tüm bu zorluklar İtalya'nın Anadolu'daki denetimini sağlamlaştırmasına ve bölgeye başka müttefikler getirmesine olanak tanıyacaktı.[322] Kuşkusuz Yakın Doğu'da istenmeyen yeni misafirlerin varlığı yeterince endişe vericiydi. Ancak asıl sorun İtalya gibi bir gücün asırlardır bölgede söz hakkı bulunan İngiliz ve Fransızlara karşı rakip olarak sömürge siyasetini sürdürmek istemesiydi. O dönemde sömürgeci küresel kapitalist pazarın yeni egemen enerji malzemesi olan Yakın Doğu petrolünü kim kontrol ediyorsa piyasayı

da o yönetiyordu. Bu noktada bölgenin kontrolü için eski büyük sömürgeci güçler olan İngiltere, Fransa ve daha az ölçüde İtalya arasında amansız bir hâkimiyet mücadelesi başladı. Ayrıca, Büyük Savaşı ile küresel kapitalist sistemin merkezi haline gelen Amerika da bölgeyi ve petrollerini Avrupalı müttefiklerinden almaya çalışan diğer bir dünya gücüydü. Yakın Doğu, uluslararası taşımacılığın önemli bir merkezi olmakla birlikte coğrafi açıdan düşünüldüğünde gerek toprak gerekse yeraltı zenginlikleri bakımından jeostratejik ehemmiyeti olan bir yerdi. Böylece sömürgeciliğin ve emperyalizmin gelişmesi için gerekli bütün ön koşulların bir arada toplandığı Yakın Doğu coğrafyasında güç dengeleri arasında çıkar çatışmalarının yaşanılması kaçınılmazdı. Zira o dönem Osmanlı egemenliği altında olan Yakın Doğu, bölge halklarının ayaklanmaları sonucu imparatorluktan kopmaya başlayınca, bu coğrafi alanda hak iddia eden her bir Büyük Güç, pastadan büyük payı alabilmenin yollarını arayıp kendi aralarında şiddetli bir mücadele içine girmişti.

Elbette Yakın Doğu Sorununun Yunan tarafını ilgilendiren kısmı oldukça sınırlıydı. Yaşanan gelişmelerde Yunanistan faktörünün belirleyiciliğinden söz etmek pek mümkün değildi. Gelişmeleri asıl belirleyen, Yakın Doğu halklarının Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başlattığı isyanların gittikçe büyümesi ve Büyük Güçlerin bölgesel ihtirasları gölgesinde yeni efendilerinin kim olacağının belirlenmesiydi. Batılı askerî otoriteler tarafından kontrol edilen ve geleceği kararlaştırılan Yakın Doğu'da Yunan Ordusu sadece emperyalist devletlerin dış politika taleplerinin karşılanması için düşünülmüş bir araçtı. Batılı Güçlerin dış politikalarının temel düzenleyicileri ise petrol tekelleriydi. Büyük Savaş, kolonilerin yeniden dağıtılması için organize edilmiş bir harpti ve emperyalistler arasındaki çelişkilerin şiddetlenmesinden kaynaklanmıştı. Örneğin Alman emperyalizmi, kendisine karşı yapıldığına inandığı tarihî haksızlığı, yani zengin sömürge ülkelerinden dışlanmasını, silahla düzeltmek istiyordu. İngilizler, öncelikle sömürgelerini korumak, sonrasında Mezopotamya, Filistin, Ürdün, Mısır ve Kıbrıs gibi yeni sömürgeler elde etmenin mücadelesindeydi. Fransızlar, Saarland bölgesini Almanya'dan almak ve Suriye, Lübnan gibi yeni sömürgeleri elde etmek için savaşıyordu. Amerika için savaş, küresel vesayetin dayatılması mücadelesiydi.[323] Büyük Savaş'ın sona ermesinin hemen ardından emperyalistler tarafından bölgenin yeniden paylaşılma süreci başladı. Savaş sonrasında emperyalistler arasındaki iç çekişmeler yalnızca galipler ve mağluplar arasında değil, aynı zamanda galiplerin kendi aralarında da yaşanmıştı. Üstelik hiçbir bölgede galipler arasındaki mücadele Yakın Doğu'da olduğu kadar çabuk ortaya çıkmamıştı. Çünkü Yakın Doğu'da güçlerin korelasyonundaki değişim diğer bölgelerle kıyaslandığında çok daha fazlaydı. Emperyalist güçlerin Yakın Doğu'ya olan büyük ilgisinin iki nedeni vardı. İlki, Yakın Doğu, petrol yatakları bakımından dünyanın en zengin bölgelerinden

biriydi. İkincisi, Yakın Doğu, önemli bir uluslararası ulaşım merkeziydi ve üç kıtanın kavşağındaydı. Örneğin Süveyş Kanalı, Hint Adaları'na ve tüm Batı Asya'ya, Boğazlar da Karadeniz'e giden yolu kontrol ediyordu. Ayrıca Yakın Doğu limanları, Doğu Akdeniz'in bütün deniz yollarına hâkim durumdaydı. Dolayısıyla her iki unsur emperyalistlerin dünya hâkimiyeti planlarının gerçekleşmesinde önemli etkenlerdi. Emperyalist güçlerin Yakın Doğu'da dengesinin aniden değişmesindeki neden ise, Alman emperyalizminin Yakın Doğu coğrafyasından çekilmesini zaruri kılan Büyük Savaş'ın sonucuydu.

Alman sermayesinin Osmanlı İmparatorluğu'na hegomonik etkisi 19. yüzyılın sonlarından itibaren çok hızlı bir şekilde gerçekleştiğinden Alman emperyalizminin 20. yüzyılın başlarındaki konumu Yakın Doğu coğrafyasında oldukça güçlüydü. Dünya zenginliklerinin emperyalist devletler arasındaki bölüşümünden pay almak için giriştiği mücadeleden sonuç alamayan Almanya emperyalist blokta yer bulamayınca başka bir alternatif olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu düşünmüştü. Almanya'nın Yakın Doğu politikası İngiltere ve Fransa'nın aksine Osmanlı'yı bölmek değil bilakis imparatorluğun zenginlik kaynaklarına barışçıl yollarla sızmayı başarmaktı. Üstelik Osmanlı Devleti üzerinde egemenlik kurmak için geleneksel emperyalist yöntemlere de ihtiyaç yoktu. Osmanlı Devleti zaten kendi rızasıyla Alman nüfuzunu kabul etmişti. Dünya siyasetinde yükselen Almanya, çökmekte olan ve bunu liberalist-modernist reformlarla önlemeye çalışan Osmanlı ile kurduğu ticari ve ekonomik ilişkilerden ötürü Yakın Doğu'da birçok ayrıcalıklar elde etmişti.[324] Bismarck'ın da dediği üzere bir bölgede askerî işgalden önce ticari işgal gelmeliydi ve Alman yatırımları sayesinde bu nispeten sağlanmıştı. Osmanlı ekonomisindeki Alman nüfuzunun iki önemli temsilcisinden biri *Deutsche Bank*, diğeri de Bağdat'a giden demir yolu hattını işletme hakkını elde elden *Societe du Chemin de Fer Ottoman d'Anatolie* adlı Alman şirketiydi.[325] Almanlar sömürge faaliyetleri için Türkiye'yi uygun bir ülke olarak görmüşlerdi; lakin savaş sonrasında Alman emperyalizmi Yakın Doğu'daki mevzilerini terk etmek durumunda kalmıştı. Artık savaşın galipleri Almanların sahip oldukları tüm ayrıcalıkları geri almak adına bu sefer kendi aralarında apansız bir mücadeleye başlamışlardı.

Büyük Savaş ile birlikte İngiliz askerî gücü Yakın Doğu'da muazzam bir artış göstermiş ve bölgedeki emperyalist kampın güç dengelerini keskin bir şekilde değiştirmişti. İngiliz emperyalizmi bir zamanlar Yakın Doğu'da çok güçlü ekonomik, politik ve askerî konumlara sahipti. 19. yüzyılın sonlarında İngilizlerin Kıbrıs'ı ve Mısır'ı işgal etmesi bölgedeki nüfuzlarını çok daha güçlendirmişti. Büyük Savaş sırasında İngiliz politikasının ve sermayesinin odak noktası Avrupa cephesi değil, Yakın ve Orta Doğu idi. İngiltere'nin denizaşırı harekâta ehemmiyet vermesinin altında da aslında bu motivasyon yatıyordu. Bir ada devleti olan ve dış ticareti deniz yoluyla yapan İngiltere'nin sömürge

politikasının temel kaldıracı ticaret ve savaş filolarıydı. Çünkü İngiliz filosu olmadan, kolonilerle tüm temas kesileceğinden İngiliz sömürge yönetimi zayıflayabilirdi. Dolayısıyla İngiltere savaş sonrasında da uluslararası ticaretteki öncü yerini korumak zorundaydı. Ancak Büyük Savaş sırasında Amerika'nın endüstriyel üretimi önemli ölçüde artmış, bu durum da ticari gücünün hızla büyümesine neden olmuştu. Böylece Amerika, dünyanın üçüncü büyük ticaret gücü olmayı başarmıştı. Savaşın hemen ardından Amerika, üstünlüğünün yarattığı yeni verilere dayanarak dünyanın yeniden paylaştırılmasını, yani sömürgelerin ve az gelişmiş ülkelerin Amerikalılar lehine yeniden dağıtılmasını talep etmişti. Dolayısıyla petrol zengini ve küresel ulaşımın merkezi olan Yakın Doğu, Amerikan yayılmacılığının da temel hedeflerinden biri haline geldi.

Elbette Yakın Doğu petrollerinin henüz bilinmediği dönemde bile Amerika, stratejik konumu nedeniyle bölgeye büyük ehemmiyet vermişti. Aslında Amerika'nın Yakın Doğu'ya nüfuzu 19. yüzyılın başlarında başlamıştı. Nitekim Mayıs 1830'da Amerika ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan ticaret antlaşmasıyla Amerika, Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupalı güçlerle aynı ayrıcalıklara sahip olmuştu.[326] 19. yüzyılda petrolün öneminin artmasıyla birlikte Amerikalıların Yakın Doğu'ya olan ilgisi de artmıştı. O dönem Osmanlı Devleti sınırlarında yer alan Bağdat ve Musul, petrolün yoğun olduğu bölgelerdi ve yabancı yatırımcıların da ilgi odağıydı.[327] Yakın Doğu'da petrol arama ve çıkarma konusunda ilk Amerikan girişimi, 1896 yılında Amerikalı Amiral Colby M. Chester'ın Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret etmesiyle gerçekleşti. İngiliz ve Alman şirketlerinin Yakın Doğu'daki yatırım ve imtiyaz kapma yarışını fark eden Chester, tasarladığı "Chester Projesi" ile Amerikan sermayesini bölgeye çekmeye çalışmıştı. Chester ve beraberindeki Amerikan şirketleri, zengin maden yataklarına ulaşmak için hazırladıkları demir yolu projesi ile Osmanlı'dan belli imtiyazlar elde etmenin yollarını aramıştı. Chester Projesi'ne göre ana hat Sivas'tan Güneydoğu'ya doğru Harput, Ergani, Musul Kerkük üzerinden İran sınırındaki Süleymaniye'ye uzanacaktı. Ayrıca Samsun üzerinden Karadeniz'e; Halep üzerinden Akdeniz'e; Bitlis üzerinden Van'a olmak üzere 3 yan hat düşünülmüştü.[328] Bu proje her ne kadar bir demir yolu projesi gibi görünse de, ana hattaki güzergâhlar düşünüldüğünde temel etkenin petrol olduğu son derece açıktı.[329] Çünkü petrol dünyanın ana yakıt maddesiydi ve buna paralel olarak büyük petrol tröstleri dünya pazarına girmeye başlamıştı. Bu tröstler arasında en güçlü şirket Rockefeller'a ait Standard Oil Company adlı bir Amerikan işletmesi idi.[330]

Büyük Savaş sonrasında İngiltere'nin bozulan ekonomisi karşısında Amerikan ekonomisinin atağa geçmesi Amerika'yı Batı dünyasının güçlüleri arasına sokmuştu. Bu noktada Amerika savaş sonrasında masaya yatırılan yeni paylaşım planları içinde Türkiye'ye ayrı bir ilgi göstermeye başladı. Çünkü

Amerikalılara göre Türkiye, savaş ganimetlerinin en büyüğü idi. Afrika kolonilerinden, Pasifik Adalarından ve Avrupa topraklarından daha zengin görülen Türkiye'de henüz keşfedilmemiş petrol, bakır, gümüş kaynaklarının yanı sıra geniş tarım alanları; ama her şeyden önemlisi bereketli ve üretken bir nüfus bulunmaktaydı.[331] Bu noktada Amerikan emperyalizminin adımlarını İngiltere kendisine yapılan bir saldırı şeklinde düşündü. İngiltere'nin, emperyalist güçler arasında önceliğini sürdürebilmesi için öncelikle uluslararası limanların ve ulaşım merkezlerinin kontrolünü sürdürmesi; aynı zamanda büyük ve modern bir filoya sahip olması gerekiyordu. Bu noktada önemli ulaşım merkezleri güzergâhında bulunan Yakın Doğu, İngilizlerin sanayi ve modern filosunun hareketi için ihtiyaç duyduğu her şeyi; ama en önemlisi 20. yüzyılın en değerli ham maddesi haline gelen petrolü verebilecek kapasitede bir coğrafyaydı. Dolayısıyla zengin petrol yataklarına sahip Yakın Doğu'da başka güçlerin kendi hegemonyasına meydan okumasına asla göz yumamazdı. Zira İngiltere'nin Amerika'daki kadar petrolü yoktu, dolayısıyla Yakın Doğu'nun petrolü İngiltere için olmazsa olmazlardan biriydi. Üstelik amaç sadece Royal Dutch Shell ve Anglo-Persian Oil gibi İngiliz menşeili tröstlerin bölgede genişlemesi değil; İngiliz emperyalizminin gücünün pekiştirilmesiydi.[332] Bu nedenle, Büyük Savaş sonrasında İngilizler askerî üstünlüklerini kullanarak ve kendilerine itaat eden karakol devletler kurarak Amerikalı müttefiklerini Yakın Doğu'daki petrol alanlarından uzak tutmaya çalışmışlardı. Emperyalist güçler arasında dünyanın yeniden paylaşılması mücadelesine ek olarak, Büyük Savaş'tan sonra petrolün paylaşımı konusunda tröstler arasında da paralel bir mücadele yaşanıyordu. Petrol tröstleri ile emperyalist devletlerin hükûmetleri tamamen aynıydı. Çoğu zaman hükûmet üyeleri bu petrol şirketlerinde hissedar ve yönetici olurken bazen de bu şirketlerin yöneticileri hükûmette önemli mevkiler elde edebiliyordu. Tekelci petrol gruplarının iki ana karşıt kampı vardı. İlki o dönemde Amerika'nın en güçlü iki tröstünden biri olan Rockefeller'ın Standard Oil Company'si diğeri de Rothschild tarafından finanse edilen İngiliz Royal Dutch Shell şirketiydi. Bu iki petrol şirketi 1919-1922 yılları arasında Yakın Doğu petrolleri için birbirleriyle apansız bir mücadele içine girmişlerdi. İngilizlerin satranç tahtasında Yakın Doğu için kullanmak istediği "piyon at" Yunanistan, İngiliz politikacı Robert Newman'a göre İngiliz hükûmetinin arkasına saklanan Shell'in emriyle Anadolu'da savaştırılmaya gönderilmişti.[333] Yunanistan, Anadolu'ya "tek başına" gitmemişti.[334] Gerekçe ne olursa olsun Yunanistan'ın Anadolu'ya giren asker postallarının tabanında *"made in England"* ibareli amblem vardı.

1919 yılında Yunanistan ne bir sömürge ne de büyük bir emperyalist güçtü. Bağımlı devletler grubuna ait ekonomisi ve siyaseti cılız bir ülkeydi. Dolayısıyla Yunanistan'ın Yakın Doğu'daki konumu ve rolü Büyük Savaş

sonrasında yabancı sermayeye olan bağımlılık derecesinden ve Yunan sermayesinin kendine güvenme olasılığından kaynaklı iki faktör üzerinden belirlendi. Yunan Devleti'nin yabancı sermayeye olan ekonomik bağımlılığı, 1821 yani Yunan Devleti'nin kuruluşuna kadar uzanmaktaydı. Ulusal ayaklanma döneminde İngiltere'nin, Yunanistan'a verdiği borç ile başlayan bu bağımlılık gittikçe arttığından özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren boğucu bir hal almıştı. Bununla beraber 1897 savaşının yenilgisinden sonra Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş tazminatı ödeyebilmesi için ek kredi verilmesi Yunanistan'ı dış güçlerin mutlak ekonomik kontrolü altına sokmuştu. Yunanistan'a kredi verenler kredinin geri ödenmesini güvence altına alma bahanesiyle Yunan ekonomisini uluslararası denetim altına sokmuştu. Bu da Yunanistan'ın ekonomik bağımsızlığının sonu olmuştu. 20. yüzyılın başından itibaren yabancı şirketler Yunanistan'a sanki sömürgeymiş gibi davranmaya başlamıştı. Birçok yabancı fonun Yunanistan'a girişi de bu döneme rastladı. Aynı zamanda yabancı sermaye Yunan bankalarında güçlü konumlara sahip olduğundan bu sayede Yunanistan'ın ekonomik hayatını daha büyük ölçüde kontrol etmekteydi. İngiliz sermayesi, esas olarak *Rothschild* aracılığıyla, Yunanistan Ulusal Bankası'nı kontrol ediyordu. Yunanistan'ın en önemli ikinci bankası olan *Bank of Athens*, Fransız sermayesi *L'Union Parisienne*'nin hâkimiyetindeydi.[335] Aynı durum daha sonra diğer Yunan bankaları için de geçerli oldu. Fakat Büyük Savaş'tan sonra İngiliz ve Fransız sermayesinin kuvvet kaybetmeye başlaması Amerikan sermayesinin Yunanistan'da güçlenmesine sebebiyet verdi. 1918'den sonra Amerika Yunanistan ithalatında ilk sırayı almıştı. Yunanistan, tüm petrolünü, otomobillerinin, makinelerinin ve kablolarının dörtte üçünü Amerika'dan ithal etmeye başladı.[336] Yunanistan'ın ticari bağımlılığı her ne kadar Avrupa'dan Amerika'ya kaymış olsa da özellikle İngiliz sermayesi Yunan dış politikasında belirleyiciydi. Çünkü İngilizler, ülkenin en büyük finans kuruluşu olan Yunanistan Ulusal Bankası'nı kendi tekellerinde tutmaya devam ediyordu. Elbette bölgede İngiliz himayesi altında olan tek ülke Yunanistan değildi; İngiltere, Büyük Savaş'tan sonra çeşitli gerekçelerle Yakın Doğu'daki planlarının tek uygulayıcısı olarak Yunanistan'ı seçmişti.

İngiltere'nin Yunanistan tercihi elbette İngiliz yöneticilerinin kişisel tercihleri ya da Filhelen olmalarından kaynaklanmıyordu. Bu durum, Yunan politikacılarının İngiliz liderleri üzerindeki nüfuzunun bir sonucu da değildi. Ya da İngilizler Venizelos'u çıkarlarını güvence altına alacak sadık bir hizmetkâr görüp böyle bir tercih de yapmamıştı. İngiltere'nin Büyük Savaş sonrasında Yakın Doğu'da İngiliz politikasının yürütücüsü olarak Yunanistan'ı seçmesinin nedenleri öznel faktörlerle ilintili olmayıp nesneldir. İlk olarak Yunan ve İngiliz sermayesinin hedefleri birbiriyle uyum

içindeydi. Yakın Doğu ve Karadeniz'de nakliye ve sömürge sermayesinin yanı sıra, Yunanistan transit sermayesinin de büyük çıkarları vardı. Rusya'daki devrim sonrasında ortaya çıkan değişim, Yakın Doğu'da ekonomik konum kaybına ve kaybedilen pozisyonların yenileriyle değiştirilmesi ihtiyacına yol açtı. Yunan sermayesi de Yakın Doğu pazarındaki konumunu sağlamlaştırmanın ve genişletmenin yollarını arayamaya başlamıştı. Yunanistan'ın tercih edilmesinde etkili olan bir diğer neden ise Yunan sermayesinin kendi kendine yeterlilik düzeyinin düşük olmasıydı. Yunanistan, Küçük Asya Seferi'yle kapasitesinin çok üzerinde ekonomik yükleri üstlenecekti. Batı Anadolu'da yeni toprakların ilhakı ve Yakın Doğu'da Yunan sermayesinin güçlenmesi, Yunanistan'ın İngiliz vesayetinden kurtulmasına izin vermeyeceği gibi, tam tersine Yunanistan'ın ekonomik ve politik olarak İngiliz emperyalizmine, yani İngiltere'ye, daha bağımlı hale gelmesine neden olacaktı. İngiltere, Yunanistan'ın güçlenmesi halinde ülkedeki İngiliz nüfuzunu kaybetmeyeceğini iyi biliyordu. Ancak İngiliz koruması olmadan Büyük Yunanistan iskambil kâğıtlarından yapılmış bir kule gibi çökeceği için İngiltere'ye bağımlılığını daha da arttıracaktı. Bu şekilde İngiltere Yakın Doğu'da kurduğu sömürge düzeninde istikrarlı, sadık ve kendinî İngilizlere adamış bir polis memuru kazanacaktı. Zaten Mayıs 1919'da Müttefik Devletler Yüksek Konsey'de Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi hakkında tartıştığında Lloyd George, Yakın Doğu'nun etkin bir şekilde asayişini sağlayacak bir polis memuru aradığını açıkça itiraf etmişti. [337]

İngiltere'nin Yunanistan'ı seçmesinde, o dönemde önemli sayıda Yunan silahlı kuvvetinin bulunmasının da önemli bir payı vardı. 1919 yılı başlarından itibaren Türk halkının direnişinin önemli olduğu, bu direnişin askerî olarak bastırılması gerektiği aksi takdirde Yakın Doğu'da emperyalist emellerin dayatılmasının imkânsız olduğu anlaşılmıştı. İngilizler bu harekât için en uygun ordunun, sayıca kalabalık ve savaş deneyimi olan Yunan Ordusu olduğuna karar vermişti. Ayrıca Yunanistan'ın deniz devleti olması Akdeniz'e hâkim olan İngiliz donanmasının kontrolü altına kolayca girmesini de sağlayacaktı. İngiliz hükûmeti, savaştan sonra İngiltere'de gelişen barış ve sendikal hareketin tepkisinden çekindiğinden İngiliz askerlerinin katılacağı bir Yakın Doğu savaşını ne karada ne de denizde göze alamazdı. İngiliz hükûmeti, İngiliz askerlerini yalnızca Musul gibi petrol bölgelerinde sınırlı olarak kullanmayı tercih etmişti. Ayrıca İngiliz sömürgelerinde anti-kolonyal mücadelenin gelişmesi, sömürge birliklerinin Türk anti-kolonyal devrimine karşı kullanılmasını imkânsız hale getirmişti.[338] Yakın Doğu'da İngiltere'nin bir aracı olarak Yunanistan'ın tercih edilmesinde en önemli rolü, Megali İdea oynamıştı. "Küçük Asya Helenizm'i sorunu" olarak ortaya atılan Megali İdea, aslında yabancı sermayenin gücü karşısında teslimiyet ve

boyun eğme ideolojisini yerleştirmiş, yabancı vesayetin gerekliliğini Rumlara ve Yunanlara kabul ettirmişti. Özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra, Yunan ekonomik oligarşisi, Megali İdea'nın içeriğini dönüştürerek ona ekonomik yayılma karakteri kazandırmıştı. Bunun en güzel örneği Yunanistan Ulusal Bankası Müdürü Aleksandros Zaimis'in 12 Mart 1920'de bankanın hissedarlarına yaptığı konuşmasıydı. Zaimis, Yunanistan'ın ekonomik hayatının gelişmesinin Atina-Pire, İstanbul, İzmir, Selanik ve İskenderiye ekseninde beş şehre dayandığını ifade etmişti.[339] Kısaca Büyük Yunanistan'ın yaratılması Yunan topraklarının tamamen kurtarılması fikrine dayanmıyordu. O dönemde "köleleştirilmiş bölgelerin kurtarılması" düşüncesi, ulusal kurtuluş mücadelesinin örgütlenmesi için sadece bir araçtı. Büyük Yunanistan yaratma projesi temelde Yunanistan'ın Büyük Devletlerin emperyalist maceracılığına katılması fikrine dayanıyordu. Yunan topraklarının kurtarılması, dış ülkeler aleyhine genişlemesi, güçlü ve bağımsız bir Yunanistan yaratmak düşüncesi aslında bir kılıftı. Esas hedef Yunanistan'ı dış emperyalist güçlerin vazgeçilmez yardımcısı ve emperyalizmin karakolu haline getirmekti. Megali İdea ile Yunanlar, Yakın Doğu'nun sömürge ülkelerindeki emperyalist güçlerin ücretsiz jandarmalarına dönüşecekti. Bir zamanlar ulusal bağımsızlık ideolojisi ile ortaya çıkan Megali İdea şimdi Küçük Asya'nın boyunduruk altına alınması doktriniydi. Yunan oligarşinin ideolojisi olan Megali İdea Küçük Asya Helenizm'inin ulusal haklarını oligarşinin yayılmacı politikasıyla özdeşleştirmişti. Yunan halkının Osmanlı'ya karşı dört yüz yıllık esaretinden dolayı duyduğu nefret, şovenist bir hezeyanın kışkırtılması için gerekli koşulları zaten çoktan yaratmıştı. Dolayısıyla Yunanların haklı davasının nerede bittiğini, yayılmacı sömürgeciliğin nerede başladığını ayırt etmesi imkânsızdı. Yunan yöneticiler Yunanistan'ın çıkarları doğrultusunda bazen kendi ulusal dilinden bazen de yabancıların ağzından halka hitap ediyordu. Dahası Yakın Doğu'daki Petrol savaşı, Megali İdea aracılığıyla Yunanlara kutsal savaşları gibi servis edildi. Sonuç olarak Megali İdea ideolojisi İngiliz emperyalizmine büyük katkı sağlarken Türkiye halkının anti-kolonyal, anti-emperyalist mücadelesi Yunanistan'a muazzam zarar verecekti.[340] Büyük Yunanistan hayalini güçlendirmek için her türlü vasıta -siyaset, şiir, mit, eğitim- kullanılmıştı. Örneğin İstanbul'un Helen kimliği vizyonu, Yunanların yaşadığı her yerin Helen olması inancı Megali İdea'yı yaşatan ve hatta güçlendiren hayallerdi. Ancak Megali İdea ideolojisine karşı gelişen "çulsuz Yunanistan" ideolojisi narsist kişilik ile özgüvensiz kişiliğin aynı bedende var olması gibi belli zamanlarda kendisini şizofren bir yapıya da dönüştürüyordu. Bir tarafta "saygın; ama küçük Yunanistan" iç sesiyle özgüvensiz, diğer tarafta "Doğu'nun yeni medeniyet elçileri" fikri ile narsist Yunanistan aynı ruhun içinde can çekişen çift kişilik halini almıştı.

Müttefiklerin İzmir'i İşgal Emri
Graeciam Irredentam

İngiltere'nin Yunanistan'a verdiği destek İngiliz diplomat Nicolson'ın da ifade ettiği üzere duygusal bir nedenden değil, uzun yıllardır sürdürdüğü Hindistan ve Süveyş Kanalı'nı koruma politikasından kaynaklıydı. Bir asırdan fazla bir süredir İngiltere, Doğu Akdeniz'de birinci savunma hattı olan Türkiye'ye destek vermiş; lakin Türkiye başarısız olunca bu sefer de ikinci savunma hattı görülen Salamina'dan İzmir'e kadarki hatta çekilmek zorunda kalmıştı.[341] Coğrafi açıdan Yunanistan İngiliz hedefleri için mükemmel bir konumdaydı. Bu hat sayesinde Boğazlardan gelebilecek olası bir saldırıda İngilizler, Atina/Salamina - İzmir koridorunu kapatıp Doğu Akdeniz'in güvenliğini rahatça sağlayabilirdi. Fakat Yunanların Anadolu'ya askerî çıkartma yapması esas olarak geçici bir önlemdi. Doğu Sorununun çözümünde, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun Müttefikler arasında paylaşılması konusunda, bir anlaşmaya varılması süresince Yunanistan'ın ucuz silah olarak kullanılmaya devam etmesi amaçlanmıştı.[342] Nitekim İngiltere'nin Atina'daki maslahatgüzarı Lindley de Türklerin Avrupa'ya dönüşüne karşı çıkılmasına karar verildiğinde onlara karşı doğrultulacak en ucuz silahın Yunanistan olacağını belirtmişti. Tabii ki bu ucuz silah, Yunanistan'a müttefik muamelesi altında bir kamuflajla sunulmalıydı. Lindley aynı zamanda müttefikiymiş gibi Yunan Ordusu'na maddi yardım yapılmasını ve eğitim desteği verilmesini de gerekli görmüştü.[343] Sonuç olarak İtalyan emperyalizminin *Mare Nostrum*'un hâkimi olma hayallerine 6 Mayıs 1919'da Venizelos ve Lloyd George görüşmesi son darbeyi vurdu. İngilizler, güçlü rakibi İtalya yerine ucuz silah Yunanistan'ı Akdeniz'de "bodyguard" olarak kullanacaktı.

Müttefik Devletler tarafından İzmir'in işgal kararı Lloyd George tarafından 6 Mayıs'ta Venizelos'a[344] tebliğ edildi: *"6 Mayıs saat öğlen ikiye doğru Lloyd George beni telefonla arayıp üçe çeyrek kala Quai d' Orsay'da görüşmek istediğini bildirdi. Orada Almanya ile yapılan barış şartlarının ilan edilmesi ve onaylanması amacıyla genel bir toplantı olacaktı. Quai d' Orsay'a vardıktan birkaç dakika sonra Lloyd George da geldi. Yanıma yaklaşıp halihazırda ordumun olup olmadığını sordu. Ben de var dedim ve ne ile ilgili olduğunu sordum. Bana, Başkan Wilson ve Clemenceau ile birlikte Yunanistan'ın İzmir'e çıkarma yapmasına karar verdiklerini söyledi. Ben de buna hazır olduğumuzu ifade ettim. Lloyd George da şu an ne kadar ordu gönderebileceğimi sordu. Bir tümen olarak cevapladım. Rusya'ya gönderilmek üzere hazır bekleyen yaklaşık 15.000 askerimiz vardı. Fakat Rusya'da işler değişince Franchet d'Esperay, Orgeneral Paraskevopoulos'a artık bu tümene ihtiyaç olmadığını bildirmişti. Bunun üzerine Lloyd George oturumdan hemen sonra geri kalan sorunları çözümlemek için General Wilson'a emir vereceğini bildirdi. Ben de kendisine İtalya'nın olumsuz bir*

davranışı yüzünden mi bu kararın alındığını sordum. Lloyd George soruma 'evet' diyerek yanıt verdi. Ellerindeki bilgiye göre İtalyanlar Fethiye dışında Marmaris ve Bodrum'u da işgal etmişlerdi. Fransızların elinde ise altı İtalyan savaş gemisinin İzmir açıklarında devriye gezdiği bilgisi vardı."[345] Sonunda, Yunan başbakanının ısrarcılığı ve kulis arkasındaki çalışmaları, İtalyan'ın fevri tavrının aksine beklenen günü getirmişti. İzmir'in resmen Yunanlara verilme kararı alınmıştı. Harold Nicolson bu kararı Venizelos'un en başından beri kişisel cazibesini kullanarak Müttefikleri ikna etmesiyle şöyle yorumlamıştı: *"Bay Venizelos'un Girit Dağları'ndaki geçmiş kayıtları, sarsılmaz iradesi, Balkan Savaşları'nın parlak, mucizevi başarıları vardı. 1914'te Gelibolu Yarımadası'nı işgal etmeyi teklif etmişti. Şayet bu teklif kabul edilmiş olsaydı savaş iki yıl kısalmış olabilirdi. Kral Konstantinos'un şahsında otokrasi ve ayrıcalıkla mücadele etmişti. Özgüven sahibiydi ve mantıklı, hızlı kararlar alıyordu. 1919'un o ilk günlerinde, Yüksek Konseye zorluklardan kurtulmak için her zaman yardım etmişti. Paris'te modern devlet adamlarının en yücelerinden biriydi. Yapamayacağı hiçbir şey yoktu. Yani bu kayanın üzerine yeni İyonya, yeni Ege uygarlığı muzaffer bir şekilde dayandırılabilirdi.*"[346] Kısaca Venizelos, Türkiye'ye karşı tek başına savaşmak pahasına ülkesini Müttefiklerin emrine kolayca teslim etmişti. Müttefikler Venizelos'tan İzmir'i işgal etmesini istediğinde, âdeta gölde yüzen ördek gibi büyük bir şevkle bu talebi yerine getirmek istediğini söylemişti.

Yunanların İzmir'e çıkarma yapmasının fikir babası Lloyd George idi. İngiliz başbakanını bu politikayı uygulamaya iten etkenler Müttefikler arasında zaman zaman ahlaki tartışmalara yol açsa da o kararından asla vazgeçmedi. Lloyd George'a göre Fransa ve İtalya, Anadolu'nun bazı bölgelerini işgal etmiş ve ediyorsa, bölgede güçlü ve köklü bir etnolojik temeli olan Yunanistan da pek tabii ki Anadolu topraklarını işgal edebilirdi. İngiliz başbakan ayrıca, Yunanların tezlerine dayanarak Batı Anadolu kıyılarının jeomorfolojik ve iklimsel açıdan Anadolu'nun iç kesimlerinden ziyade Ege Denizi'nin bir parçası olduğuna inanıyordu. Lloyd George'un İzmir konusunda Yunanları desteklemesindeki diğer bir sebep ideolojikti. Lloyd George bir Filhelen idi ve Osmanlı boyunduruğu altında ezildiğini düşündüğü Rumlarla dayanışma içindeydi. Ayrıca medeniyete hiçbir katkı sağlamadıklarına inandığı Türklere karşı nefret duyuyordu. Oysa Venizelos'un Konstantinos ile yaşadığı fikir ayrılığı sırasında İngiltere'ye karşı gösterdiği dayanışma nedeniyle Lloyd George kişisel olarak Venizelos'a hayranlık duyuyor, değer veriyor ve güveniyordu. En önemlisi de Lloyd George'un stratejik hesabıydı. İngiltere, Boğazların Rusya'ya kapalı kalmasını istiyor; ancak bunu sonsuza kadar başarabileceğinden emin olamıyordu. Yunanistan ise, bir asır boyunca yolundan ayrılmadan İngiltere'yi takip etmiş ve Akdeniz'in en güçlü deniz gücü olan İngiltere'nin desteğine her zaman ihtiyaç duymuştu. Dolayısıyla İngiliz-Yunan iş birliği, Britanya İmparatorluğu

ile Hindistan arasındaki iletişimi güvence altına alarak İngiltere'ye önemli yararlar sağlayabilirdi.[347] Neticede Lloyd George, Venizelos ile yaptığı görüşmede İtalyanların entrikalılarından ötürü İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesine karar verdiklerini açıklamış ve sonrasında toplantıya katılmak üzere birlikte konferans salonuna (salle à manger) geçmişlerdi.

Konferans salonunda General Wilson ile konuşan Lloyd George, Yunan Ordusu'nun İzmir'e askerî çıkarma yapma konusunda Venizelos'un bilgilendirildiğini söylemişti. Oldubittiye getirilen bu kararı şiddetle protesto eden General Wilson, Türklerin karşı koyma tehlikesinin altını çizerek işgalin yüksek ihtimalle başarısızlıkla sonuçlanacağına dair Lloyd George'u uyarma gereği duydu. Zira General Wilson'a göre bu karar başka bir savaşın başlamasından başka bir sonuç getirmeyecekti. General Wilson daha sonra kaleme aldığı anılarında da "Kurbağalar" olarak nitelendirdiği üç politikacının bu aceleci kararını akıldışı bulduğunu yazacaktı.[348] Konferansın başlamasından sonra General Wilson, Lloyd George'un arkasına oturup uzunca konuşmuş, sonrasında Wilson, İngiliz heyetinden Amiral Hope'a yaklaşıp bir şeyler söylemiş, akabinde Amiral Hope, Lloyd George'a yönelerek aralarında fısıldaşmışlardı. Bu konuşmalar sürerken Başkan Wilson da Amerikan heyeti temsilcisi General Bliss'in kulağına eğilip kısık bir ses tonuyla bir şeyler söylemişti. Daha sonra General Wilson, General Bliss, Amiral Hope ve bir Fransız general birlikte konferans salonundan dışarı çıkmışlardı. General Wilson dışarı çıkarken Fransız Genelkurmay Başkanı Mareşal Foch'un kulağına eğilip bir iki cümleyi geçmeyen sözler mırıldanmıştı. General Foch, General Wilson ile konuştuktan hemen sonra Venizelos'un yanına gitmiş ve Antant'ın üst düzey askerî temsilcilerinin Hotel Astoria'da bir araya gelerek Yunan Ordusu'nun İzmir harekâtı ile ilgili görüşmede bulunacağını söylemişti. Konferans'taki oturum biter bitmez, Venizelos'un da toplantıya iştirak etmesini rica etmişti. Ancak Venizelos oturumun bitmesini beklemeden, Hotel Astoria'daki toplantıya yetişmek için hemen yola koyuldu. Venizelos, 6 Mayıs öğleden sonra saat dört buçukta Hotel Astoria'da Amiral Hope, General Belin, General Bliss ve General Wilson ile yaklaşık bir saat görüşmüş ve toplantı sonunda Yunan Ordusu'nun İzmir'e askerî çıkarma yapmasına karar verilmişti. Yüksek Konsey tarafından kabul edilen İzmir'in Yunanlar tarafından işgal kararı alt maddelerle şöyle belirlenmişti:

a. Fransız generali Franchet d'Esperey'e İzmir işgali ile ilgili bilgi verilmesine,
b. Bir Yunan tümeninin Selanik'ten gemilerle yola çıkması için hazırlıklara başlanmasına,
c. İkinci bir Yunan tümenin hazır bulunmasına dair emrin verilmesine,
d. Bir tümenin mümkün olan en kısa sürede hızlı hareket etmesi için gerekli ulaşım araçlarının bir araya getirilmesine,

e. Yunan askerlerinin İzmir'e yapacağı yolculukta güvenliğinin sağlanmasına yönelik öncelikli tedbirlerin alınmasına,
f. Yunanistan ve İzmir arasındaki gerekli iletişim ağının kurulması için önlemlerin oluşturulmasına karar verilmiştir.[349]

Yüksek Konsey'in tutanaklarda belirttiği diğer bir önemli husus, İzmir'e çıkarma yapacak Yunan askerî birliklerinin uluslararası bir yönetimin kontrolü altında bulunmamasıydı. Tümenlerin gemilerle İzmir'e nakli haricinde, işgal askerleri sadece Yunan komutası altında olmalıydı. Eğer Türkler ve İtalyanlar tek başına ya da her ikisi birlikte direnişe geçerse o zaman bu zorluklarla mücadele edilmesi ve dikkatli olunması şarttı. Zira Yunan istihbaratı tarafından edinilen bilgiye göre Türkler ve İtalyanlar aralarında gizli toplantılar düzenleyerek Türk köylerini Yunanlar aleyhinde örgütlüyorlardı. Yunanistan Dışişleri Bakanlığı tarafından dönemin Dışişleri Bakanı Politis'e gönderilen dilekçede Manisa Alaşehir'de sivil kıyafetli iki İtalyan subayının Mütevellizade Tevfik Bey'in evinde toplandığı ve toplantıya birçok Türk'ün de iştirak ettiği yönünde bilgi verilmişti.[350]

Öte yandan Antant devletleri, İtalyan ve Türk hükûmetine bilgi verilmesi noktasında işgal eyleminin ateşkes hükümleri kapsamında olup olmadığından emin değillerdi.[351] Venizelos da işgalin başarısından tamamen emin olmadığı için Türk hükûmetinin bilgilendirilmesini; fakat Yunanların karaya çıkmadan hemen önce bu bilgilendirmenin yapılması gerektiğini belirtmişti. Çünkü Venizelos'a göre Türkler işgal başlamadan önce haberdar edilirse çok büyük olasılıkla direnişe geçecekti. Nitekim Yunan Dışişleri Bakanı Diomidis tarafından Venizelos'a gönderilen şifreli telgrafta Türkiye'den gelen bilgilerin hiç iç açıcı olmadığı, Türklerin Yunan işgaline karşı silahlanarak teşkilatlandığı bilgisi verilmişti. Telgrafta ayrıca söz konusu eylemlerin kısa süreli ve hazırlıksız planlanmadığı, aksine İtalyanların da bu sistemli organizasyonların arkasında yer aldığı ifade edilmişti. Diomidis'e göre İtalyanların amacı Anadolu'da Yunanları yıpratmak ve sonrasında Yunanistan'ı dayanıksız hale getirip yok olmasını sağlamaktı.[352] Başkan Wilson'un Mondros Ateşkes Antlaşması'na dayandırmak istediği meşruluk aslında sağlam bir zemine oturmuyordu. Çünkü iddia edildiği üzere İzmir'de Rumlar ve Yunanlar tehdit altında değillerdi. Öte yandan Mondros, Antant Güçleri'ne işgal hakkı tanıyorsa aynı haktan İtalya'nın da yararlanması mümkündü. Bu noktada Başkan Wilson İtalyanları etkisiz hale getirebilecek çözümü bulmuştu. Eğer ki Yunanlar İzmir'e askerî çıkarma yaparsa, İtalyanlar Antant Güçleri ile tüm müttefik ilişkilerini sona erdirmeden İzmir'e asker çıkaramazdı. Böylece Yunanların İzmir işgalinin hangi meşruluk zemininde yapılacağı, İtalya'nın nasıl etkisiz hale getirileceği Hotel Astoria'daki toplantıda kararlaştırılmıştı. Özellikle toplantı sonunda Üç Büyükler tarafından

Yunanların İzmir işgalinin gizli tutulmasına karar verilmişti. Öğleden sonra saat dörtteki toplantıda ise İtalyan temsilcilerine İzmir'in işgaline dair en ufak bilgi sızdırılmadı.[353] İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden George Kidston, gizliliğin korunmasını ve bu bilginin Türklere ve İtalyanlara ulaşmaması için alınan özel önlemleri daha sonra sahtekârlık olarak nitelendirecekti.[354]

Venizelos, Lloyd George ile yaptığı görüşmenin hemen akabinde, hatta General Wilson'la bile görüşmeden, Yunan hükûmeti başkan vekili Emmanuil Repoulis'e,[355] Yunan Yüksek Komiseri Efthymios Kanellopoulos'a ve Korgeneral Leonidas Paraskevopoulos'a Paris'ten "çok ivedi" ve "çok gizli" şerhi düşülmüş üç telgraf gönderdi. Venizelos'un Repoulis'e iletilmesi için Yunan Dışişleri Bakanı Diomidis'e gönderdiği şifreli ve çok gizli telgrafta 1. Yunan Tümeni'nin bilinmeyen bir varış noktasına gitmek üzere gemiye bindirileceği Selanik'te, ilgili işaretin verilmesinden sonra, denize açılmasını ve mevcut olan tüm yolcu ve yük gemilerinin hazır bulunmasını emretmekteydi: *"Lütfen Bay Repoulis ile derhal görüşün. Tüm yolcu ve yük gemilerinin hazırlanması hususunda bütün önlemleri vakit kaybetmeden almasını rica edin. Şayet gece yarısı size bir telgraf daha gönderirsem, o zaman 1. Tümen'in gemilere bindirileceği Selanik'e doğru yola çıkılmasını ve oradan da sizi bir sonraki telgrafla bilgilendireceğim yere geçilmesini söyleyin."*[356] 6 Mayıs'ı 7 Mayıs'a bağlayan gece, Venizelos Yunanistan Dışişleri Bakanı Diomidis'e başka bir telgraf daha gönderdi. Söz konusu telgrafta, İzmir'in işgalinin örgütlenmesi ve askerî harekâtın yürütülmesi ile ilgili bazı detaylar verilmişti. Ayrıca Fethiye, Bodrum, Marmaris'i işgal hazırlığı içinde olan İtalyan kuvvetlerine yetişebilmek için Yunanların askerî operasyonlarını hızlandırması gerektiğinin altı çizilmişti. İşgalin bundan sonra askerî nitelikte olacağını, vakit kaybedilmeden Aristidis Stergiadis'e İzmir'e geçmesi için ricada bulunulmasını yazmıştı.[357]

Aslında Venizelos'un Stergiadis'i İzmir'e vali olarak görevlendirmesi birden bire ortaya çıkmış bir karar değildi. Henüz Paris Barış Görüşmeleri devam ederken İzmir'in İtalya yerine Yunanistan'a bırakılma olasılığını hesap eden Venizelos, Epir Genel Valiliği yapmış Stergiadis'in İzmir'e gitmesini Şubat ayından beri planlamaktaydı. Venizelos bu kişisel kararını Stergiadis'e götürdüğünde kendisi sağlık sorunlarını bahane ederek teklifi geri çevirdi. Venizelos'a göre Stegiadis'in görevi reddetmesinin nedeni sağlık sorunlarından değil Filelftheron Partisi içindeki bazı muhalif kişilerden kaynaklıydı. Zira Yüksek Komiserlik, daha sonrasında bakanlık pozisyonu için âdeta bir bekleme odasıydı. Bu nedenle Stergiadis'e karşı tavır alanlar bilhassa bakanlık görevine atanmak isteyen parti yetkilileri arasından çıkmıştı. Her ne kadar Makedonya'da genel valilik yapmış Themistokles Sofoulis adlı liberal bir politikacı İzmir valiliği için aday gösterilse de Venizelos Girit isyanından beri kendisinin yakın arkadaşı olan Stergiadis'i Sofoulis'in nobran tavrına kıyasla

daha sağlam karakterli görüyordu. Öte yandan Sofoulis'in Sisam'daki devrimci geçmişi nedeniyle Yunanistan'ın bölgedeki planlarına zarar vereceğini düşündüğünden teklife sıcak bakmamış, dolayısıyla İzmir Yüksek Komiserliği için Stergiadis'i seçmişti.[358] Girit doğumlu Stergiadis, Atina'da hukuk eğitimi almış ve Fransa, Almanya, İtalya ve Avusturya gibi ülkelerde uzun süreli bulunmuş döneminin önde gelen avukatlarından biriydi. Büyük bir yağ tüccarı olan babası oldukça zengindi ve oğlunun iyi bir eğitim alması için her türlü imkânı sağlamıştı. 1910 yılına kadar Kandiye belediye meclisinin başkanlığını yapan Stergiadis, yerel yönetim ve Girit'in Müslüman nüfusu için çeşitli kanunların hazırlanmasında birlikte çalıştığı Eleftherios Venizelos ile yakın arkadaş olmuştu. Venizelos'un ısrarıyla Epir'e giden Stergiadis, 1917-1919 yılları arasında valilik göreviyle ilk kez devlet kademesinde çalışmaya başlamıştı.[359] Venizelos'un 2 Nisan'da hükûmet başkan yardımcı Repoulis'e gönderdiği gizli telgrafta da Stergiadis'in İzmir konusunda belirlenen isim olduğu net bir şekilde ifade edilmekteydi: *"Tahmin ettiğim gibi İzmir bize verilirse, lütfen Sayın Stergiadis'e İzmir'in yönetimini mutlaka devralacağını bildiriniz. Bununla birlikte, sağlık durumundan haberdar olduğumdan, tıbbi muayenelerden geçmek ve aynı zamanda yeni bölgelerin yönetiminin sorunları hakkında konuşmak için buraya, Paris'e, gelmesini rica ediyorum."*[360]

Venizelos, Drama Valisi Naibzade Ali Bey'e de Yunan askerî birliklerinden sonra İzmir'e gitmesi yönünde emir verilmesini istemişti. Naibzade Ali Bey'in kendisinin belirleyeceği kişiler ile birlikte İzmir'de Türkleri yatıştırması ve Yunanlarla iş birliği içinde olması bekleniyordu. Ayrıca Venizelos bu telgrafında, bölgeye jandarma sevk edilmesini ve çıkarma kuvveti için gerekli sıhhi tedbirlerin alınmasını da talep etmekteydi. Askerî çıkarma Türklerin haberi olmadan mutlak gizlilik içinde yapılmalıydı[361] Gönderilen tüm telgraflarda belirtilen "sadece muhatabı okur" ibaresi Venizelos'un İzmir konusunda tüm hazırlıkları büyük bir gizlilik içinde yürüttüğünün açık kanıtıydı. Öyle ki Venizelos kendi hükûmetine ve hatta askerî kademeye dahi İzmir konusundan hiç bahsetmemişti. Orgeneral Paraskevopoulos'a gönderdiği şifreli telgraflarda ordunun varış noktasından kesinlikle haberdar edilmemesi bizzat tembihlenmişti. Hükûmet başkan vekili Repoulis'in Selanik'te bulunan Paraskevopoulos'a gönderdiği "çok gizli" ve "muhatabı okur" ibareli telgrafta da Yunan Ordusu'nu taşıyacak gemilerin Kavala Limanı'nda toplanmasına ve İzmir'e sevk edilmesine ilişkin bazı talimatlar verilmişti: *"Derhal 1. Tümenin Eleftheron'a gelen gemilere binmesi için hazırlanmasını emredin. Bu görev büyük gizlilik içinde en hızlı şekilde gerçekleştirilmelidir. Çünkü düşmana ulaşan en ufak bir bilgi ülke aleyhine trajik sonuçlar doğurabilir. Bu görevin İzmir şehrinin askerî işgaline yönelik olduğunu yalnızca siz bilebilirsiniz. Lütfen bana kaç askerimiz olduğunun bilgisini verin ve Themistoklis gemisine sizin komutanızda olacak şekilde Eleftheron Limanı'nda*

kalmasını emredin. Yarın sabah oraya sevkiyat için gelecek gemilerin sayısını ve tonajını size telgrafla bildirebileceğim."[362] Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıkışı ile ilgili hazırlanan tüm yönergeler ve telgraflar büyük bir gizlilik içinde yürütüldü. Hatta işgali gerçekleştirecek askerler bile görev yerini net olarak öğrenmeden gemilere bindirilmişti. Çünkü İzmir'in Yunanlar tarafından işgal kararı Dörtler Konseyi tarafından değil Üçler Konseyi tarafından alınmış gizli bir karardı.[363] Bilhassa İtalya'nın bu kararı öğrenmesi Yunan planlarını sekteye uğratabilir ve alt üst edebilirdi.

Bu gizlilik ve tedbirler içinde Venizelos yine 6 Mayıs'ta İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri Kanellopoulos'a "çok ivedi" üst notuyla başka bir telgraf daha gönderdi. Venizelos, halihazırdaki tüm gemilerin Kavala'daki Eleftheron Limanı'na derhal gönderilmesini istemişti.[364] Ayrıca Kanellopoulos'un Fransız Generali Franchet d'Esperey'e, büyük bir gizlilik içinde, İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Clemenceau ve Amerika Başkanı Wilson tarafından Yunan Ordusu'nun İzmir'i işgal etme izninin verildiği bilgisinin ulaştırılması emredilmişti.[365] Telgrafta Yunan Ordusu'nun 1. Tümeninin her an İzmir'e askerî çıkarma yapacakmış gibi tam teşekküllü bir şekilde hazırda beklemesi ve ihtiyaç olursa İzmir'e ikinci ve hatta üçüncü bir tümenin daha takviye olarak gönderilebileceği ifade edilmişti. Ancak Venizelos, İzmir'e iki Yunan tümeninin gönderilmesi durumunda Makedonya Cephesi'nin zayıflamasından endişe ediyordu. Dolayısıyla Venizelos'un en çok üzerinde durduğu konu, Dinyester'deki Yunan tümenleri ile Makedonya Cephesinde bulunan Romanya ordusunun yer değiştirilme olasılığının olup olmadığıydı. Avusturya-Macaristan ordusu yenildiğine göre Romanya ordusu şu an Yunan tümenleri tarafından muhafaza edilen Dinyester bölgesine geçebilir ve hiç olmazsa Dinyester'de bulunan Yunan tümenlerinden biri İzmir'e nakledilebilirdi. Ancak Venizelos bu talebinin Fransız Generali Franchet d'Esperey'in uygun görmesi durumunda gerçekleştirilebileceğini belirtmişti.[366] Selanik'te bulunan Orgeneral Paraskevopoulos'a gönderdiği telgrafta da 1. Tümen'in İzmir'e yola çıkmak üzere hazır bulundurulması emri verilmişti: "*Ordunun 1. Tümeni her an İzmir'e askerî çıkarma yapacakmış gibi tam donanımlı hazır beklesin. Belki oraya bir tümen daha gönderilmesine ihtiyaç duyulabilir. Bu durum Makedonya'da bulunan askerî gücümüzün önemli ölçüde güç kaybetmesine neden olacaktır. Lakin Bulgaristan, bölgedeki askerî gücünü çektiğine göre bunun Trakya'ya doğru hareketimizi, şu anda Besarabya'da bulunan iki tümen dönene kadar, ertelemenin dışında bir sonucu olamaz. Halihazırda İzmir'de bir İngiliz dretnotu, bir Fransız ve bir Amerikan destroyeri, Yunan zırhlısı Averof ve iki Yunan kruvazörü bulunmaktadır. Gece yarısı ya da yarın size daha ayrıntılı direktifler göndereceğim. Ancak siz bu telgrafı alır almaz tüm eksikliklerinizi gecikmeden giderin ve gemilerin yarın yola çıkacakmış gibi hazır olmasını sağlayın.*"[367]

7 Mayıs öğle saatlerinde Venizelos, Lloyd George'un evinde Operasyonlar Müdürü Amiral Hope ve General Sir H. Wilson'ın da katıldığı başka bir görüşmeye gitti. Başkan Wilson ve Clemenceau'nun da hazır bulunduğu toplantının baş gündemi Yunan Ordusu'nun İzmir'e askerî çıkarma yapma olasılığı, bu çıkarmanın meşruiyeti ve Makedonya Cephesi'nin zayıflamaması hakkındaydı. Venizelos toplantıda General Franchet d'Esperey'in Rusya'da bulunan Yunan tümenine artık gereksinimi olmadığını dolayısıyla buradaki askerî birliklerin Makedonya Cephesi bozulmaksızın İzmir'e gönderilebileceğini Albay Theodoros Havini aracılığıyla Orgeneral Paraskevopoulos'a bildirdiğini, bu doğrultuda 1. Tümen'in Paraskevopoulos'un emrine verilebileceğini söylemişti.[368] Venizelos'un üzerinde durduğu en önemli gündem maddesi, Müttefiklerin Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi gereğince İzmir'i işgal etme hakkına sahip olup olmadığı ile ilgiliydi. Zira Venizelos'a göre İzmir'deki 30.000 Rum dışında binlerce Yunan vatandaşı, Müttefiklerin de bildiği üzere, Türk tehdidiyle karşı karşıya bulunuyordu. Venizelos'un iddiasını yeni bir meşruluk aracı gören Başkan Wilson, İzmir'deki Rumların can güvenliğinin sağlanması amacıyla işgalin meşru olduğunu belirtmişti.[369] Diğer taraftan Venizelos, Antant Güçleri'ne Yunan Ordusu'nun İzmir'e askerî çıkarma yapabilecek yeterli askerî gücü olduğunun güvencesini de vermişti.[370] Nitekim Yunanistan bu konuda gerekli her tür askerî önlemi çok öncesinden almıştı. 7 Mayıs 1919 tarihinde Venizelos'un hükûmet Başkan vekili Repoulis'e gönderdiği telgrafta da belirttiği üzere ordunun kıyafet, ayakkabı, askerî teçhizat ve silah bakımından eksiksiz olduğunun bir an önce teyit edilmesi istenmişti. Ayrıca her alayda gerekli askerî sayıyı tamamlayabilmek için Makedonya Cephesi'nin gerisinde bulunan tüm askerlerin en kısa sürede orduya çağırılması talep edilmişti.[371]

Başkan Wilson, Venizelos'un Yüksek Konsey toplantısında sunduğu görüşünün doğruluğunu kabul etmiş, Lloyd George ve Clemenceau da aynı fikirde uzlaşmıştı. Ancak İngiliz savaş konseyi baş sekreteri Albay Hankey'in İzmir'in Yunanlar tarafından doğrudan işgaline yönelik çeşitli tereddütleri vardı. 8 Mayıs sabahı saat 11.00'de Lloyd George'un özel sekreteri Kerr, Albay Hankey'in işgale dair şüphelerini dile getirdiği bir notu fikrine danışmak amacıyla Venizelos'a iletmişti. Venizelos ise albayın şüphelerini reddederek yalnızca Türklerin Yunan Ordusu'nu taşıyan gemileri durdurmak için Karaburnu Kalesi'nden ateş açma olasılığından bahsetmişti. Bu nedenle Yunan Ordusu'nu taşıyacak gemilere İngiliz savaş gemileri eşlik etse bile, gemiler limana girmeden birkaç saat önce, bir İngiliz firkateyninin gönderilip Karaburnu Kalesi'nin ele geçirilmesi gerekliydi.[372] Öte yandan Venizelos'un ehemmiyetle üzerinde durduğu diğer bir konu, 6 Mayıs'ta Yunan Yüksek Komiseri Kanellopoulos'a gönderdiği telgrafta belirttiği üzere Kavala'ya yakın Eleftheron Limanı'nda

toplanan gemilere ilişkin gizliliğin muhafaza edilmesiydi.[373] Öyle ki Paraskevopoulos'a bile gönderdiği telgrafların hiçbirinde ordunun varış noktasından bahsetmemesi hususunda kesin uyarıda bulunmuştu. Konuyla ilgili gönderilen her şifreli telgraf "çok gizli" ibaresiyle işaretlenecek ve sadece kabul eden kişi tarafından şifresi çözülecekti. 7 Mayıs'ta Venizelos'un Dışişleri Bakanı Diomidis'e gönderdiği telgrafta Eleftheron Limanı'ndaki gemilerin toplanması ile ilgili resmî gerekçenin, Rusya'dan gelen yeni mültecilerin Selanik ve İstanbul'a nakledilmesi ya da Karadeniz'de tehlike altında bulunan Rumları korumaya yönelik bir askerî gücün bölgeye yönlendirilmesi olarak verilmesi istenmişti: *"Çok gizli. Sadece Bakan tarafından okunur. Rusya'dan yeni mültecileri taşımak ya da Selanik'e gelen mültecileri Karadeniz ve İstanbul'a tekrardan götürmek ya da Rum nüfusunun risk altında olduğu Karadeniz'e asker göndermek için gemilerin toplandığını belirtin. Bu hususta gerekli tüm gizliliğin mümkün olduğunca korunması gerekmektedir. Olası bir yanlışlık ciddi sonuçlar yaratır."*[374] Yine 8 Mayıs'ta hükûmet başkan vekili Repoulis, Paraskevopoulos'a gönderdiği ikinci telgrafında gemilerin çok büyük gizlilik içinde İzmir'e gönderilmesi hususunda ayrıntılı bilgi vermişti. Rusya şaşırtmacasının yapılması konusunda titiz davranılması ve gemideki askerlerin hareket saatinden önce varış yerini kesinlikle bilmemesi gerektiği özellikle belirtilmişti. İzmir konusu o kadar gizlilik içinde yürütülüyordu ki, kabinesine bile güvenmeyen Repoulis, kendisine gönderilen hususi telgrafların bizzat kendisinin çözebileceği şifreli ifadelerle yazılmasını talep ediyordu: *"Demir yolu üzerinden gelen özel haberci tarafından dünkü telgrafla ilgili talimatlar alacaksınız. Yarın öğlene kadar emrinize girecek gemiler Eleftheron Limanı'na ulaşacaklar. Gemilerde on bir binden fazla asker var ve bu gemileri başka gemiler de takip edecek. Tümen komutanına emirleri kapalı bir zarf içinde vereceksiniz. Tümen komutanı bu zarfı yolculuk sırasında açacak. Emirlerde gemilerin yönü ve görevin tam amacı belirtilecektir. Bunlar için ayrı bir telgraf alacaksınız. Askerî konularda emirler sadece sizin tarafınızdan verilecektir. Gemilerin gönderilme amacı, gittikleri yer hakkındaki tüm söylenti ve propagandaları kesinlikle ortadan kaldırmamız gerekmektedir. Bu nedenle Rusya'daki duruma bağlı olarak göçmenlerin nakledildiğini söyleyeceğiz. Lütfen bana bir telgraf gönderdiğinizde, şifrelerinin yalnızca benim tarafımdan çözülmesi gerektiğini de unutmayınız."*[375]

Yunanların İzmir'i işgal kararı Venizelos tarafından çok büyük bir coşkuyla karşılanmıştı. 9 Mayıs akşamı Venizelos'un Lloyd George onuruna verdiği yemek davetinde İngiliz başbakan Yunanistan'ın Doğu Sorununun çözümüne yönelik katkılarından bahsetmişti. Lloyd George, Yunanistan'ın Yakın Doğu'da büyük imkânlara sahip olduğunu dolayısıyla bu olanaklardan faydalanabilmesi için askerî yönden daha fazla güçlendirilmesi gerektiğini söylemişti. Hatta Amerika'nın İstanbul'da bir süre için yönetimi ele alıp zamanı geldiğinde şehri

Yunanistan'a bırakmasından da söz etmişti. Amerika'nın İstanbul'daki varlığı, İstanbul'un gelecekte Yunan egemenliğine girmesini hiçbir şekilde engellemeyecekti. Ancak Lloyd George'a göre tüm bu fırsatların gerçekleşebilmesi için güçlü bir Yunan Ordusu'na gereksinim vardı. Venizelos, Yunan Ordusu'nun güçlendirilebileceği konusunda Lloyd George'a teminat verdi. Venizelos'a göre Yunan askerî gücü kısa sürede on beş tümene ve hemen akabinde, Yunanistan'a verilecek yeni bölgeleri elinde tutmak için, yirmi tümene çıkabilecek durumdaydı.

Venizelos, Lloyd George ile yediği akşam yemeğinden sonra hatıratına Yunanistan'a sunulan bu parlak geleceğin azledilmiş bir Kral yüzünden neredeyse ellerinden kayacağını yazmıştı.[376] Kralcı hükûmetin devrilmesiyle birlikte Yunanistan artık Megali İdea ülküsünü Batı Anadolu topraklarıyla beraber "iki kıta beş deniz" üzerinden yeniden tanımlamaktaydı. Lloyd George ile yediği yemekten sonra hemen harekete geçen Venizelos, 9 Mayıs'ta Yunan Yüksek Komiseri Kanellopoulos'a gönderdiği telgrafta İzmir'e ikinci bir tümenin daha gönderilmesini talep etmişti. Kanellopoulos, General Franchet d'Esperey'e, 1. Tümeni İzmir'e taşıyacak gemilerin, 2. Tümeni de alıp İzmir'e nakletmek için hemen Galati[377] Limanı'na gidebileceğini bildirecekti. Venizelos, ihtiyat kuvveti olarak cephe gerisinde bulunan 2. Tümen'in Fransız general için sorun olmayacağını düşünüyordu. Böylece Makedonya Cephesi askerî açıdan zayıflamamış olacaktı.[378] Yine 9 Mayıs'ta Hükûmet Başkan Vekili Repoulis, Atina'dan gönderdiği iki telgrafta Venizelos'tan bazı bilgiler talep etmişti. Repoulis tarafından gönderilen ilk telgrafta Yunan Ordusu tarafından işgal edilecek coğrafi bölge hakkında bilgi isteniyordu.[379] İkinci telgrafta ise İtalya'nın Yunan Ordusu'ndan önce veya sonra İzmir'e askerî çıkarma yapması halinde Yunanistan'ın nasıl bir yol izleyeceği soruluyordu.[380]

10 Mayıs öğleden sonra saat üçte Lloyd George'un evine davet edilen Venizelos, Başkan Wilson, Clemenceau ve askerî danışmanlar ile birlikte yeniden bir araya geldi. Yapılan toplantıda 12 Mayıs Pazartesi günü Yunan Ordusu'nun Kavala'dan yola çıkarak 13 Mayıs Salı günü İzmir'e askerî çıkarma yapması kararlaştırılmıştı. Amiral Carltrop, yirmi dört saat önce Osmanlı hükûmetine, on iki saat önce de İtalyan hükûmetine Mondros'un 7. maddesine dayandırılan İzmir'in işgalini bildirecekti. Fakat 1. Tümen'in İzmir'e yönelik askerî hazırlıkları hakkında herhangi bir cevap alamayan Venizelos, bu gecikmeden duyduğu endişeyi dile getiren ilk telgrafı 10 Mayıs günü General Paraskevopoulos'a gönderip konuyla ilgili gelişmeler hakkında bilgi istemişti: *"1. Tümen'in İzmir'e gönderilmesine ilişkin telgraflarıma henüz bir yanıt alamadım. Bu gecikmeden dolayı şaşkınlık içindeyim. Yarından itibaren gemilere binişler başlayacağından umarım şimdiden gerekli önlemleri almışsınızdır. Gemilerin limandan kalkışı Pazartesi günü gerçekleştirilmelidir."*[381] Paraskevopoulos'tan yine cevap alamayan Venizelos iyice telaşlanmış ve aynı gün ikinci bir telgraf

daha göndermişti. Venizelos, Yunanistan kaynaklı olası bir gecikmenin Yunan ulusal çıkarlarına büyük ölçüde zarar verecek trajik bir sonu hazırlayacağına dikkat çekmekteydi: *"1. Tümen'in İzmir'e gönderilmesine ilişkin telgrafıma hala yanıt alamadım. Yine de, umarım her şey hazırdır ve 1. Tümen yarın ve yarından sonraki gün yola çıkabilecek durumdadır. Gemilerin kalkışı Pazartesi günü gerçekleşecektir. Gemiye binme ve bu yolculukta size eşlik etme konusunda, şu an Selanik'te bulunan ve söz konusu aktarmadan sorumlu olan İngiliz subayıyla görüşmenizi istirham ederim. Bugünkü toplantıda, gemilerin limandan kalkışının Pazartesi olmasına karar verilmiştir. Bu nedenle bizden kaynaklı herhangi bir gecikme katiyen olmamalıdır. Bizden kaynaklanan olası bir gecikme, ulusal çıkarlarımız için trajik sonuçlar doğurabilir. Eğer tüm tümenin gerekli silah teçhizatını oluşturacak vaktiniz yoksa o zaman gerekli malzeme ile birlikte askerlerin sevkiyatını sağlayın. 1. Tümen ilk birkaç gün içinde İzmir'de kalacağından geri kalan malzemeyi de önümüzdeki günlerde gönderebilirsiniz."*[382] Venizelos, aynı gün, Hükûmet Başkan vekili Repoulis'e gönderdiği gizli telgrafta da Yunanca yazılan bir bildirinin İzmir'den güvendikleri bir Rum tarafından Türkçeye çevrilmesini istemişti. Yunancadan Türkçeye çevrilecek olan bu bildiri Yunan Ordusu'nun İzmir'e askerî çıkarma yapmasından kısa bir süre önce gizlice basılacak ve Yunan Ordusu'nun karaya çıkmasıyla birlikte mühürlenip dağıtılmaya hazır hale getirilecekti. Venizelos, bizzat kaleme aldığı ve tüm İzmir halkına hitap ettiği bildiride İzmir'in askerî işgalinin gerekçesini bölgede düzeni tesis etmek, tüm İzmir halkının can güvenliğini korumak, hem kamusal hem de dinî faaliyetlerin kesintisiz sürdürülmesini sağlamak için gerçekleştirdiğini belirtmekteydi.[383]

Ancak 11 Mayıs sabahı Venizelos'un Clemenceau ile Fransa Savunma Bakanlığında yaptığı görüşme Yunanistan cephesinde tedirginlik yaratmıştı. Clemenceau, sabah gerçekleşen ikili görüşmede, İzmir'in işgali konusundaki çekincelerini Venizelos'a iletmiş ve işgalin İtalyanlardan habersiz gerçekleştirilmesinin Fransız-İtalyan ilişkilerine zarar vereceğinden bahsetmişti. Bununla birlikte Clemenceau, İtalya'nın işgale karşı gösterdiği tepkinin Müttefiklerin kararında herhangi bir olumsuzluğa yol açmayacağı konusunda Venizelos'a garanti de vermişti.[384] Venizelos, Clemenceau ile yaptığı görüşmenin hemen akabinde toplantı gündemine dair yeni bilgileri Atina'ya bir telgrafla bildirdi. Venizelos'un Hükûmet Başkan Vekili Repoulis ve Dışişleri Bakanı Diomidis'e gönderdiği telgrafta Clemenceau'nun İtalya'nın rızasını almaya çalışacağı; ancak İtalya'nın reddetmesi durumunda Yunan askerî çıkarmasının koşulsuz gerçekleşeceği, bu durumda Antant ittifakının dağılmasının sorumluluğunun İtalya'ya ait olacağı yazıyordu.[385] 11 Mayıs öğlen saatlerinde Venizelos'un da katıldığı toplantıda Üç Büyükler, İtalya konusundaki sorun çözülene kadar Yunan askerî operasyonunun 48 saat ertelenmesine ve konunun Dörtlü

Konseyde görüşülmesine karar vermişti. İtalya kaynaklı bu gecikmeyi bir "tökezleme"[386] olarak gören Venizelos, Lloyd George ile bir kez daha görüşme sağlamaya çalışmış; ancak başarılı olamamıştı. Venizelos'un da katılımıyla gerçekleşen bu üçlü görüşmede Clemenceau, İtalya'ya yönelik ittifak yükümlülüklerinin olduğunu, Londra ve Saint Jean de Maurienne Antlaşması gereği İzmir'in İtalya'ya bırakılacağı konusunda özel bir söz verildiğini hatırlatmış ve bu konudaki tereddütlerini dile getirmişti. Öte yandan Clemenceau, İzmir'in Yunanistan'a verilmesi hususunda herhangi bir itirazının olmadığını belirterek yalnızca askerî operasyonun ertelenmesini talep etti. Venizelos ise Kuşadası'nı işgal eden İtalya'nın İzmir'de de askerî bir operasyon hazırlığı içinde olabileceğinden kuşkulanmaktaydı. Dolayısıyla bu erteleme kararının Yunanistan açısından olumsuz sonuçları olabilirdi. Yapılan müzakereler sonucunda Üç Büyükler, işgalin kırk sekiz saat yerine yirmi dört saat ertelenmesine ve Amiral Caltrop'un durumu yerinde incelemek üzere İzmir'e gönderilmesine karar verdi.[387] Öte yandan müzakerelerin devam ettiği sırada Venizelos, 11 Mayıs öğlen saat birde, Selanik'te bulunan Paraskevopoulos'tan şifreli bir telgraf aldı. Paraskevepoulos, 12 Mayıs Pazartesi sabah saat onda, 1. Tümen'in denize açılmak için hazır olabileceğini ve hükûmetin emrine göre hareket saatinin sefere eşlik eden gemilerin kaptanları tarafından belirlenebileceğini bildirmişti.[388] Ancak öğlenki toplantıda alınan karar gereği İzmir'in işgali yirmi dört saat sonraya ertelendiğinden Paraskevopoulos'tan gelen bu telgrafın artık geçerliliği kalmamıştı. Aynı gün Venizelos, İzmir'deki 1. Tümen komutanının yetkilerini tanımlayan bir telgrafı Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdi. Söz konusu telgrafta İngiltere, Amerika ve Fransa hükûmetlerinin İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi kararını onayladığı bildirilmişti. Telgrafta yer alan bilgiye göre İzmir, Müttefik ordularının desteğiyle değil, tamamen Yunan Ordusu tarafından işgal edilecekti. 1. Tümen'in komutanı Yunan hükûmetinin emri altında, düşman bir ülkeyi işgal eden ordu komutanının tüm haklarına sahip olacaktı. Daha sonra Venizelos, aynı telgrafı Paraskevopoulos'a da göndermiş ve 1. Tümen'in askerlerine varış noktasının İzmir olduğunu bildiren bir metnin okunmasını emretmişti.[389]

12 Mayıs sabahı, Dörtlü Konsey'in sabah toplantısından önce, Venizelos ile Lloyd George arasında kısa bir görüşme gerçekleşti. Bu görüşmede Lloyd George, İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi kararının değişmeyeceğine ve işgalin Müttefik işgaline dönüşmeyeceğine dair Venizelos'a tam güvence vermişti. Aynı zamanda İtalyanlarla yapılan önceki anlaşmaların hükümsüz olduğunu ve bunun da İtalyan hükûmetine bildirildiğini beyan etmişti. Dolayısıyla İzmir konusunda Venizelos'un önünde artık hiçbir engel kalmamıştı. 12 Mayıs sabahı Dörtler Konseyi'nin yaptığı kurul toplantısında Clemenceau, İzmir'in işgali ile ilgili kararı İtalya Başbakanı Orlando'ya da bildirdi. Ancak Yunan

Ordusu'nun İzmir'e asker çıkarmasının Anadolu'daki toprakları işgal etmek ya da paylaşmak anlamına gelmediğinin de altını çizmişti. Müttefikler, Rum nüfusunu korumak için böyle bir karar almıştı.[390] Nitekim Clemenceau, Yunan işgalinin her zaman geçici bir nitelik taşıdığını hem Venizelos'a hem de Lloyd George'a ısrarcı bir şekilde defalarca dile getirmişti.[391] Kararın açıklanmasından sonra Başbakan Orlando, Dışişleri Bakanı Sonnino'ya danışmak için bir süre müddet istemiş ve öğleden sonraki toplantıda kararı onayladığını açıklamıştı. 12 Mayıs öğlenden sonra saat dört buçukta Albay Hankey, Venizelos'a kısa bir mektup gönderdi. Mektupta, Müttefikler ve Yüksek Konsey tarafından öğleden sonra yapılan toplantıda Yunan Ordusu'nun hazır olması hâlinde Kavala'dan İzmir'e doğru yola çıkmasına onay verildiği belirtilmişti. Ayrıca diğer Müttefiklerle birlikte bir İtalyan müfrezesinin İzmir işgaline katılacağı bilgisi de verilmişti.[392] Venizelos, Hankey'den gelen kısa mektubu alır almaz Atina'ya, çok ivedi ve çok gizli ibareli bir telgraf çekti. Venizelos'un Yunan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta İzmir'in işgal kararının Yüksek Konsey tarafından oy birliğiyle karara bağlandığı şu sözlerle ifade edilmişti: *"Bugünkü toplantıda Yunan askerî birliklerin derhal İzmir'e hareket etmesi yönünde karar verildiği tarafıma bildirildi. Yaşasın ulusumuz! Atina'da konuyla ilgili hiçbir şey öğrenilmemesini ve duyurunun yarından sonraki gün gazetelerde yapılmasını rica ederim."*[393] Venizelos aynı gün General Paraskevopoulos'a da Yunan işgal ordusunun İzmir bölgesine yerleşmesiyle ilgili olarak bazı talimatlar göndermişti: *"Ordunun büyük kısmı şehirlerin dışında veya yakınında konuşlandırılmalıdır. Görevlendirme düzen, disiplin ve güvenlik nedenleriyle ordugahta yapılmalıdır. Devriye ve kritik bölgelerin işgali için gerekli askeri gücün bulundurulması gerekmektedir. İzmir'e giden bütün ulaşım yolları güçlü kuvvetler tarafından işgal edilmeli ve kontrol altına alınmalıdır."*[394]

12 Mayıs sabah saat dokuz buçukta Yunan askerî birlikleri Eleftheron Limanı'ndan gemiye bindirilmiş; fakat ne hareket yeri ne de varış ile ilgili herhangi bir emir askerlere verilmemişti. 12 Mayıs gece yarısı sadece gemi kaptanları çağırılmış, onlara Paraskevopoulos'tan gelen telgraf okunmuştu. Söz konusu telgrafta Başbakan Venizelos'un 1. Tümen'in İzmir'e gitmesine karar verdiği bildirilmekteydi. Telgraf alınır alınmaz, savaş gemilerinin kaptanlarına emrin iletilmesi ve bir an önce harekete geçilmesi gerekmekteydi.[395] Ancak 1. Tümen'e eşlik edecek savaş gemileri ve kruvazörler henüz Eleftheron Limanı'na varamadıklarından gemilerin kalkması bir süre daha ertelenmek zorunda kaldı. Sonuçta dört Yunan ve üç İngiliz destroyerinin Eleftheron Limanı'na gelmesiyle birlikte 13 Mayıs 1919'da öğleden sonra saat beşte gemiler limandan hareket etti. Venizelos, aynı zamanda Yunanistan'ın İzmir temsilcisi Deniz Albayı İlias Mavroudis'e gönderdiği telgrafta Yunan İşgal Kolordusu komutanı ile donanma komutanının bir araya gelerek işgalin iç

bölgelerdeki hangi şehirlere kadar uzanacağına karar vereceklerini bildirmişti. Yunan Ordusu'nun işgal alanını Ayvalık'tan daha kuzeye ve İtalyan filosunun kıyıları izleme sürecinin başladığı Kuşadası koyundan daha güneye doğru genişletmemesini istemiş; Rumlara yönelik potansiyel bir riskin önlenmesi için önemli sebepler bulunmadığı sürece işgalin ilk günlerinde ordunun içlere doğru genişlemesinde acele etmemesini tavsiye etmişti.[396] İşgalci askerlere ise hala tam olarak nereye gidildiğine dair bilgilendirme yapılmamıştı. Gemilerin denize açılmasından kısa bir süre sonra 1. Tümen Komutanı Albay Nikolaos Zafiriou'nun askerlere okuduğu emir yazısında bile sadece "kurtarılmayı bekleyen kardeşleri" için yola çıkıldığının bilgisi verilmekteydi: *"Nereye gidersek gidelim köleleştirilmiş kardeşlerimizi özgür bırakmak için çabalayacağız. Bu konuda duyulan büyük heyecana tamamıyla hak verilebilir; fakat hissedilen bu coşkuyu göstermenin herhangi bir uygunsuz yolu kesinlikle mazur görülemez. Sadece yolculuk sırasında değil, özellikle karaya çıkarken, topraklarımızı elde ederken ve kardeşlerimizi özgürleştirmek için harekete geçerken edepli davranmamız gerekir. Kardeşlerimize, bacılarımıza, babalarımıza, oğullarımıza, kızlarımıza özgürlüklerini vermek için gittiğimizi unutmayınız. Yine unutmayınız ki gittiğimiz bu yerlerde dindaş olmayan Türkler ve Yahudilerle de karşılaşacağız. Onlara karşı tavrımızda bir fark olmamalıdır. Bir süre sonra onlar da bizim yeni vaftiz olan kardeşlerimiz olacaklar. Onlara karşı tavrımız, medeni insanlık karşısında imtihan edileceğimiz ders olacaktır. Yunanistan sadece gerçek Yunanları nasıl yöneteceğini değil aynı zamanda Yunan olmayanları da nasıl yöneteceğini iyi bildiğini kanıtlayacaktır. Onlara saygı ve sadakati aşılayacak ve onları gerçek bir Yunan vatandaşı olmaya teşvik edecektir. Bizler tarafından temsil edilen Yunan ulusu ciddi, adil ve iyi görünmelidir. Bu sizin tavrınız olmalıdır. An be an hedefimize yaklaşmaktayız. Tanrı bizimle olsun."*[397]

Albay Zafiriou'nun bildirisi okunduktan hemen sonra Venizelos tarafından kaleme alınan ve varış yerinin net olarak açıklandığı ikinci emir yazısı okundu. Venizelos'un bu emir yazısı Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 11 Mayıs tarihli telgrafa ek olarak iliştirilmişti. Çok gizli ibareli bu telgrafta Selanik'te bulunan Paraskevopoulos'a yolladığı iki telgrafın bilgisini vermişti. Venizelos Dışişleri Bakanlığından acilen Paraskevopoulos'u arayıp telgrafları alıp almadığını ve içerikleri hakkında kendisine bilgi verilmesinin gerekip gerekmediğinin sorulmasını talep etmişti. 1. Tümen Komutanı Zafiriou'ya, İzmir ve çevresinin askerî işgalini halka duyurmak için bir bildiri de gönderilecekti. İngiltere, Fransa ve Amerika hükûmetlerinin kararına göre bu askerî işgal tamamen Yunanistan tarafından gerçekleştirilecekti. Dolayısıyla 1. Tümen Komutanı Zafiriou, doğrudan Yunan hükûmetinin emirlerine itaat edecek, başka hiç kimseden direktif almayacaktı. Ancak Venizelos bu durumun kesinlikle İzmir'de konuşlanmış Müttefik gemilerinin kurmaylarıyla

mükemmel ilişkiler sürdürülmesinin önüne geçmemesi gerektiğinin altını çizmişti. Telgrafta belirtilen diğer bir husus, askerî işgalden ötürü ordunun başında bulunan Zafiriou'nun tam yetkiyle donatılmış olmasıydı. Zira düşman bir ülkeyi zapt ettiği düşünüldüğünden askerî işgalin verdiği tüm ayrıcalıklara sahip olmalıydı. Telgrafta Stergiadis'in İzmir'e Yüksek Komiser olarak gönderildiği bilgisine de yer verilmişti. Ancak Stergiadis ilk başta kendisini genelkurmay başkanının siyasi danışmanı olarak tanıtacaktı ve yalnızca genelkurmay başkanının sorumlu olduğu askerî konular dışında, tüm konularda ordu komutanının talimatlarına hükûmetin temsilcisi olarak uyacaktı. Venizelos'un telgrafının son bölümünde ise 1. Tümen'e okunması için bir emir yazısı gönderilmişti. Bu emir yazısında Venizelos, Yunan askerlerine şöyle sesleniyordu: *"Büyük Güçler, şehirde düzeni sağlamak için Yunan Ordusu'nun İzmir'i işgal etmesi gerektiğine karar verdiler. Yunan Ordusu'nun herhangi bir bölümüne sizinkinden daha şerefli bir görev verilmesi tüm tarih boyunca nadir görülen bir durumdur. Bu görevi başarıyla yerine getireceğinizden hiç şüphem yoktur. Siz subay ve erlerin görevinizle gurur duyduğunuzdan ve her birinizin ulusa karşı sorumluluk hissettiğinizden eminim. Hepiniz Yunanistan'ı temsil etmektesiniz. Bunu her hareketinizle her an hatırlamalısınız. Sadece soydaşlarınızın değil aynı zamanda İzmir'de yoğun gruplar halinde yaşayan yabancıların da Yunanistan'ı ne kadar takdir edeceği sizlere bağlıdır. Barış Mimarları İyonya'nın kalbinde düzeni sağlama işini Yunanistan'a vererek bizleri onurlandırmıştır. Bu durum Müttefiklerin bize ne kadar güvendiğinin bir göstergesidir. Bu güvene layık olacağınızdan kuşkum yoktur. Soydaşlarınıza karşı davranışlarınız hakkında size talimat vermeme sanırım gerek bulunmamaktadır. Yüzyıllardır en büyük musibetlerde bile yılmadan bu günün gelmesini bekledik. Ancak bunun dışında Türklere, Yahudilere, Ermenilere ve farklı Avrupa topluluklarına karşı davranışlarınızda da Yunan Ordusu'nun müttefikleriyle birlikte cesaretini, fedakârlığını ve ruh asaletini aynı zamanda kültürün ön saflarında yer aldığını bir güneş gibi sergilemelisiniz. Millî emellerimizin gerçekleşmesi, büyük ölçüde, tüm yabancı unsurlara ve özellikle bu unsurların sayıca en fazlası olan Türklere ne ölçüde güven vereceğinizle belirlenecektir. Bütün Yunan ulusunun duaları sizinledir."*[398]

Venizelos'un emir yazısı bir manada İzmir'in işgal niteliğinin belirlenmesinde önemli mesajlar içermekteydi. Bilhassa Yunan askerlerinden kaynaklanacak herhangi bir kargaşa Paris Barış Konferansı'nda Venizelos'un ısrarla vurgulamaya çalıştığı "Doğu'nun medeniyet meşalesi" algısını yok etmekle kalmayacak aynı zamanda Büyük Güçlere bölgenin Yunanistan tarafından idare edilmesinin mümkün olmayacağını da kanıtlamış olacaktı. Emir yazısındaki her bir cümle Yunan askerlerine bu konudaki hassasiyeti anlamaları noktasında nezaket kılıfıyla süslenmiş bir gözdağıydı. İzmir'in işgali için yola çıkan Yunan konvoyunun gemileri, İngiliz destroyerleri ile birlikte 14 Mayıs

öğle saatlerinde Midilli Adası'na ulaşmıştı. Yunan savaş gemileri, 15 Mayıs günü sabah yedi buçukta İzmir Limanı'na varılması emri verildiğinden adada beklemek üzere demirlemişti. Midilli'den İzmir'e geçme mesafesi beş buçuk saatti. Dolayısıyla Yunan işgal kuvvetleri Midilli Adası'nın küçük iç denizi olan Gera Körfezi ağzında gece yarısı ikiye kadar beklemek zorunda kalmıştı.[399] Ancak 14 Mayıs öğlen saatlerinde İzmir'de demirli duran Yunan zırhlı kruvazörü *Averof*'tan inen bazı denizci erler İzmir rıhtımının farklı noktalarını işgal etmeye başlamıştı. Yunan filo komutanlarını toplayarak civardaki müstahkem mevkilere müfrezelerin çıkmalarını tertipleyen kişi 13 Mayıs öğleden sonra İzmir'e ulaşan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Somerset Arthur G. Calthorpe idi. 14 Mayıs'ta Müttefik Devletlere bağlı birlikler, çıkarmayı kolaylaştırmak isteyen Amiral Calthorpe'un komutasında İzmir kışlasına el koymak amacıyla çıkarma yapmıştı. Böylece, işgali yalnız Yunanların değil; kendilerinin de yaptığı izlenimini vermeyi amaçlıyordu.[400] Aslında Müttefiklerin İngiliz, Fransız ve İtalyan gemilerinin halihazırda bulunduğu İzmir Limanı'na yanaşmasına ve demirlemesine izin verdiği ilk Yunan gemisi, 24 Aralık 1918'de, Albay Mavroudis[401] komutasındaki *Leon* destroyeri idi.[402] Sonrasında *Leon*'u diğer Yunan gemileri takip etmiş ve 1919'un Nisan ayı ortalarında İzmir Limanı'na ulaşmışlardı. 14 Mayıs'ta Albay Hatzikyriakos'un kaptanlığını yaptığı *Averof* Zırhlısı İzmir Limanı'nda işgallere başlayınca bunu hayra yoran Rumlar limanda toplanıp kutlamalara başlamış ve İzmir'in Yunanistan'a bırakılması konusunda ihtimalin de ötesinde bir gerçeklik olduğunu sezmişlerdi.[403]

14 Mayıs sabah saat dokuzda İngiliz Yüksek Komiserini temsilen James Morgan ve Deniz Albayı Ian Smith, İzmir Valisi İzzet Bey ve 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya Mondros hükümlerine bağlı olarak Müttefik Devletlerin bölgedeki düzeni sağlamak amacıyla İzmir'in işgaline karar verdiklerini ve İzmir'deki istihkâmların Antant Güçleri'ne teslim edilmesini istediklerini belirten bir nota verdiler. Morgan ve Albay Smith, valilikten ayrıldığı sırada etraflarını saran Türk kalabalığı içinden genç bir Türk subayı İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi halinde direnişe geçeceklerini şu sözlerle ifade etmişti: *"Türkler yüce bir millettir ve henüz ölmemiştir. Şu an uykudaymış gibi görünebilir. Ama bilin ki çok çalışacak ve ülkesinin bölünmesine seyirci kalmayacaktır. Bir İslam gücü olan İngiltere İzmir'in Yunanistan'a verilmesine engel olabilirdi. Oysa şimdi olaylar çıkacaktır. Belki biz öleceğiz; ama emin olun ki onlar da ölecektir."*[404] Türkler eski tebaanın bu ihanetini kolay kolay içlerine sindirmeyeceklerini başta İngilizlere anlatmaya çalışmış; ancak İngilizler bu uyarıların hiçbirini dikkate almaya değer bulmamıştı. Neticede yıkıntılar içinde kalmış bir imparatorluğun güçlenerek ayağa kalkması ve Büyük Güçlerin karşısına dikilmesi altyapısı olmayan bir blöften başka ne olabilirdi? Dolayısıyla aynı gün öğleden sonra *Iron Duke* zırhlısına çağırılan İzzet

Bey'in, İzmir'in Antant tarafından değil de Yunanlar tarafından işgal edilmesi halinde kentte düzenin sağlanamayacağına dair duyduğu tedirginlik başta Amiral Calthorpe tarafından ciddiye bile alınmamıştı. 14 Mayıs akşamı saat onda İzmir'in Yunanlarca işgal edileceği bilgisi valiye ve Nadir Paşa'ya verilince her ikisi de durumdan duydukları öfkeyi gizleyememiş ve hatta Vali İzzet Bey işgal ile ilgili resmî bir protesto yazısı sunmuştu.[405] Yine aynı gün (14 Mayıs), İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Richard Webb, Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya gönderdiği notada İzmir dolaylarındaki durum sebebiyle ve Mondros Antlaşması gereğince İzmir'deki istihkâmların Antant Güçleri'ne teslim edilmesini talep etmekteydi. Bunun üzerine Webb tarafından gönderilen notaya aynı gün cevap veren Damat Ferit Paşa, İzmir valisine Osmanlı yönetiminin İngilizlerin isteğine göre hareket edilmesine karar verdiğini ve emre uyulmasını belirten bir yazı yazmıştı. 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa, notayı alır almaz Harbiye Nazırına bir telgraf çekmiş; Antant Güçleri ile başlayacak olan işgalin eninde sonunda Yunan işgaline dönüşeceğini ve Yunan çıkarmasına karşı ne yapılması gerektiğini sormuştu. Harbiye Nazırı, işgalin Mondros Mütarekesi gereği olduğunu ve işgal söylentilerine kulak asmamalarını bildirmişti. 17. Kolordu Komutanı da aldığı emirden ötürü askerin müstahkem mevkiden geri çekilmesini sağlayarak işgale zorluk çıkarılmamasını söylemişti. Böylece 14 Mayıs öğlen saat ikide, İtalya dışında, diğer galip devletler müfrezelerini karaya çıkardı.[406]

Büyük ölçüde gizlilik tedbirleri alınmış olsa da 14 Mayıs öğle saatlerinde Yunan Ordusu'nun İzmir'i işgal etmek için yola çıktığı haberi aniden ortalığa yayılmıştı. Haberin yayılmasından kısa bir süre sonra da Türkler kendi aralarında toplanarak *Redd-i İlhak Heyet-i Milliye* adında bir birlik kurmuş; Türk mahallerine dağıtılmak üzere iki bildiri hazırlamıştı. Her iki bildiride de Türklerin Yunan işgaline karşı örgütlü hareket etmesi dile getirilmekteydi: *"Zulme uğramış Türk, vatanın Yunanlara teslim ediliyor. Protesto sesini yükselt ve bu korkunç adaletsizliğe diren. Bu gece tüm Müslümanlar ve Türk dostları Yahudi mezarlığında toplanıp sabaha kadar orada bekleyecekler. Mümkünse hepiniz ailelerinizle birlikte gelin. Bu bizim son günümüzdür. Sakın ihmal etme çileli Türk. Talihsiz Türk, Wilson ilkeleri kisvesi altında adaletinizi çalıyorlar, onurunuzu ayaklar altına alıyorlar. Buradaki Rumların sayısının daha fazla olduğunu ve Türklerin bu bölgenin Yunanistan'a ilhakını memnuniyetle kabul edeceklerini iddia ediyorlar. Bu yüzden güzel vatanınızı Yunanistan'a teslim ediyorlar. O halde size soruyoruz: Yunanlar Türklerden daha mı fazla? Yunan egemenliğini kabul ediyor musunuz? Hadi kim olduğunu göster onlara. Şimdi tüm kardeşleriniz Yahudi mezarlığında toplanmış durumda. Binlerce kişi oraya akın edin ve Türklerin büyük çoğunluğa sahip olduğunu tüm dünyaya gösterin. Türklerin sayıca üstün olduğunu ilan edin ve bunu tüm dünyaya kanıtlayın. Bu konuda zengin-fakir, eğitimli-eğitimsiz*

ayrımı yoktur. Var olan tek şey, Yunan egemenliğini istemeyen, her şeye gücü yeten bir grup insandır. Bu size yüklenen çok büyük bir görevdir. Geride kalmayın! Açlıktan ölürsen hiçbir kâr elde edemezsin. Yüzbinlerce kişi Yahudi Mezarlığına akın etsin. Ulusal komitenin çağrısını duysun ve takip etsin. Redd-i İlhak Heyet-i Milliye."[407] 14 Mayıs gecesi binlerce Türk, bildiride ifade edildiği üzere, Bahribaba Tepesi'nde bulunan Yahudi mezarlığında toplanıp ateşler yakmış, davullar çalmış ve Yunan karşıtı sloganlar atmıştı.[408] O sırada Paris'te bulunan Venizelos, Türkleri direnişe davet eden bu bildirilerden haberdar olunca hemen Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na Mavroudis'e ulaştırılması için bir telgraf çekmişti. Venizelos, Türklerin direniş hazırlığı içinde olduğunu gösteren bildirilerin birer kopyasının Amiral Calthorpe'a iletilmesini istemişti. Akabinde bildirilerin tercümesinin orijinalleriyle birlikte kendisine acilen gönderilmesini talep etmişti.[409] Mavroudis, Paris'e gönderdiği cevap yazısında Dışişleri Bakanlığının ilgili telgrafında bahsedilen bildirilerin Albay Smith'e gösterildiğinin ve Amiral Calthorpe'un konudan haberdar edildiğinin bilgisini vermişti.[410]

14 Mayıs'ı 15 Mayıs'a bağlayan gece Venizelos'un İzmir halkına hitaben kaleme aldığı bir bildiri İzmir'in önde gelen gazetelerinden *Amalthia*'da[411] Türkçe ve Yunanca olarak iki dilde ve büyük bir gizlilik içinde basıldı. Bildiriler şafak söktükten hemen sonra şehrin muhtelif duvarlarına yapıştırıldı. İzmir'in işgali o kadar gizlilik içinde sürdürülüyordu ki bildiri metnini Türkçeye çeviren gazetenin dizgicisi Konstantinos Terzopoulos matbaanın bir odasında sabaha kadar kilitli bırakılmıştı.[412] İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edileceği yolunda haberler ortalığa yayılınca 14 Mayıs öğleden sonra saat beşte İzmir'deki tüm Rumlar, İzmir Metropolitliğine ait Aya Fotini kilisesine akın etti. Kilisede toplanan heyecanlı kalabalığa ilk konuşmayı İzmir Metropoliti Hrisostomos yapmıştı. Hrisostomos'un Rum halkına yaptığı övgü dolu konuşmasında kentin Yunanlar tarafından işgal edileceği bilgisi şu sözlerle teyit edilmekteydi: *"Din kardeşlerim ve yurttaşlarım, bugün sizi, halkların tarihinde yüzyılda yalnızca bir kez gerçekleşebilecek önemli ve kutsal bir huşu ortamına çağırdık. Kardeşlerim, süre doldu. Yılların özlemini şimdi yerine getirme zamanı geldi. Güzel günler geldi. Neslimizin umutları, ana vatan Yunanistan'a kavuşmak için içimizi kavuran arzu bugün gerçeğe dönüşüyor. Bugünden itibaren şanlı, ölümsüz, büyük vatanımız Yunanistan'ın ayrılmaz bir parçasıyız. Yunan Ordusu'nun Küçük Asya sahilini işgali başladı. İzmir Kalesi çoktan Yunan Ordusu tarafından zapt edildi. Yarın kurtarıcılarımız şehre girecekler. Hepimiz ırkımızın şanlı geleneklerine göre yaşamalıyız. Çünkü biz Doğu'nun Yunanlarıyız. Bu nedenle, Yunanların yüzyıllar boyunca elde ettiği ışık ve medeniyet silahına sahibiz. Kültürlü ve güçlü Yunanistan şimdi daha fazla genişliyor ve büyüyor. Ana yurdunu yeniden ele geçiriyor; atalarından miras kalan denizleri, nehirleri ve toprakları geri alıyor. Küçük ve şanlı Yunanistan, nasıl dünyanın en güçlü liberal*

devletlerinin yardımıyla parlak bir geçmişe sahipse, parlak bir geleceğe de sahip olacaktır. Yunanistan'ın istediği ve ihtiyaç duyduğu şey Küçük Asya ve Trakya'ya ayak basmaktı. Büyük Savaş'ta General France de Espere'nin de bizzat kabul ettiği Yunan askerlerinin kahramanlığı bu adımı şimdi daha sağlam attı. Biz İzmirliler iki kat gururluyuz. Çünkü İzmirli General Leonidas Paraskevopoulos,[413] *tarihin yeni Leonidas'ı, İzmir'imize geldi. Bütün Yunan milleti bundan gurur duymalı ve minnettar olmalıdır. Zira pek çok devletin boğulduğu bu büyük küresel girdapta, Yunanistan küresel fırtınanın dalgalarından, antik Marathon, Salamis ve Plataea yıllarında olduğu gibi görkemli güçlü bir şekilde çıkmıştır. Bunun nedeni, bu kritik tarihî dönemde Takdiri İlahi, Yunanistan'a en büyük siyaset adamını, Eleftherios Venizelos'u göndermiştir. Venizelos olmasaydı ülkemizin hali ne olurdu? Onu Odisseus, Perikles, Themistokles olarak nitelendiriyorlar. Tüm bunlar ne ki? O hepsinden bir bütündür. Çünkü o, ruhun dehası ve tüm yeteneklerin vücut bulmuş halidir. Yaşasın büyük vatanımız Yunanistan, yaşasın Yunan İzmir'i, yaşasın Venizelos, yaşasın ana vatan Yunanistan ile birliğimiz!*"[414]

İzmir Metropoliti Hrisostomos'tan sonra Yunanistan'ın İzmir temsilcisi Mavroudis, Yunan cemaatinin önde gelen liderlerini bir araya toplamış ve onlara *"Birkaç ay önce buraya geldiğimde size sadece umut getirmiştim. Şimdi size bu umutların bir kısmının gerçekleştiğini ve geri kalanının da gerçekleşeceğini söylemek istiyorum. Size konuyla ilgili başka bir şey söylemeyeceğim. Şimdi Başbakan Venizelos'un size hitaben yazdığı telgrafı okuyacağım. Başkan sizden emirlerinin her cümlesine, her kelimesine mutlaka uymanızı rica etmektedir*"[415] diyerek Venizelos'un Rum cemaatine hitaben yazdığı 13 Mayıs 1919 tarihli bildirisini okumuştu: *"Albay Mavroudis'e gönderdiğim telgrafı size bildirmek için sabırsızlanıyorum. Şöyle ki; Yunan Ordusu İzmir'e ulaşmadan önce metropolite haber veriniz. Şayet işgal haberi daha erken öğrenilirse, haber öğrenilir öğrenilmez, cemaatin önde gelenlerini çağırıp benim adıma şu bildiriyi ileteceksiniz: Zaman doldu. Paris Barış Konferansı tarafından alınan karar gereği Yunanistan'ın, düzeni sağlamak amacıyla, İzmir'i işgal etmesine onay verildi. Soydaşlar şunu çok net anlamalıdır ki bu karar, konferans üyelerinin zihninde, İzmir'in ileride Yunanistan ile birleşmesine yönelik alınmış bir karardır. Ben de Balkan Savaşları'na kadar aynı zalim boyunduruk altında bir köle olarak yaşadığım için bugün Küçük Asya Yunanlarının ruhlarının nasıl neşeyle dolduğunu çok iyi anlıyorum. Elbette ki bu duyguların tezahür etmesini engellemek niyetinde değilim. Ama eminim ki duygularınızın tezahürü, nüfusun komşu unsurlarından herhangi birine karşı ne düşmanlık ne de kibir olacaktır. Aksine komşu halklara karşı kardeşçe duygular besleyerek sevincinizi ifade etmelisiniz. Köleliğin sonunu, bu köleliğin yerine onları köleleştireceğimiz başka bir köleliği koymak için kutlamadığımızı bilmeliler. Yunanların özgürlüğünün, ırk ve din fark etmeksizin, herkese eşitlik ve adalet getireceğini anlamalılar. Komşu halkları buna inandırırsak,*

sadece milletimizin geleneklerine bağlı kalmayız, aynı zamanda millî çıkarlarımıza da hizmet etmiş oluruz. İtalyanlarla olan ilişkilerinize de özellikle dikkat ediniz. İtalya'nın İzmir'in Yunan işgaline rıza gösterdiğini unutmayınız. Anadolu Helenizm'ine çağrımın boşuna olmadığını biliyorum. Çok yakında İzmir'i ziyaret edeceğimi ve size ulusal dirilişin mutlu haberini getireceğimi umuyorum."[416]

Neticede Paris Barış Konferansı'nda alınan karar Venizelos'a üç bin yıllık hak iddia ettiği Anadolu toprakları üzerindeki taleplerini uygulama olanağı sağlamıştı. Büyük Güçlerin takdiri ile Yunanlar 19. yüzyılın ilk yarısından beri hayalini yaşattığı Küçük Asya'ya böylece ilk adımlarını atmış olacaktı. Yunanistan'a işgal iznini vermek Anadolu topraklarının Yunanlar tarafından ilhak edilmesi anlamını taşıyordu. Yoksa İzmir ve çevresinde Rumların kırıma tabi tutulduğunu bahane ederek Yunan askerî güçlerini bölgeye gönderen Büyük Güçler, Rum halkının barışa kadar can güvenliğini sağlama yoluna giderdi. Kulis gerisinde planlanan Anadolu'nun zaptıydı. Ancak Yunanların İzmir'e çıkması oldukça güç bir sorunu da beraberinde getirecekti. Lord Curzon'un "tehlikeli bir karar" olarak tanımladığı bu girişim yeni bir kanlı savaşı başlatabilirdi. Nitekim işgalle ilgili bölgeleri ziyaret eden İngiliz subayı E. C. Hole, 7 Mayıs 1919 tarihli raporunda sahil bölgesindeki birçok şehirde sistemli bir biçimde Türklere silah dağıtıldığını ve güneybatı bölgelerinde de olası bir Yunan istilasına karşı Türklerin güçlü bir örgüt çatısı altında toplandığını ifade etmişti. Hole'un raporunda Yunan müdahalesine karşı koymak amacıyla örgütlenen Türklerin ciddi olaylar çıkarmasından endişe ediliyordu.[417] Üstelik İzmir'de İtalyanların faal surette propaganda çalışmaları göz ardı edilmemeliydi. Yunan istihbaratı da Türk yetkililerle gizlice görüşen İtalyan subaylarının olduğunu Atina'ya çektiği telgrafla bildirmişti: *"Geçen hafta Alaşehir'e gelen sivil giyimli iki İtalyan subay, Mütevellizade Tevfik Bey'in evine gitmiş ve iki gün kalmıştır. Bu süre zarfında birçok Türk de Tevfik Bey'in evini ziyaret etmişlerdir. İtalyan subaylar evden ayrıldıktan sonra Mütevellizade Tevfik Bey beraberindeki on beş Türk ile birlikte Türk köylerine gidip köylülere çeşitli talimatlar vermiştir.*"[418] Yine Mavroudis'in Paris'te bulunan Venizelos'a yazdığı diğer bir telgrafta bölgedeki İtalyan propagandasının halihazırda devam ettiği, İtalyan savaş gemisi *Duilio*'nun İzmir'e varmasından sonra İtalyan sakinler tarafından bölgedeki Rumları endişelendiren bilgilerin yayıldığı; ancak İtalyan provokasyonlarına karşı Yunan Ordusu'nun Rum halkını teskin ettiği bilgisi verilmişti.[419] Dolayısıyla İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi öncesinde bölgede Türkler ve İtalyanlar ve hatta kimi Levantenler planların işleyişinde pürüzler çıkacağının ön habercisi niteliğindeydi. Öyle ki Yunan Ordusu'nun İzmir'e askerî çıkarma yapmasından sonra bile İtalyan propagandası aktif bir şekilde devam etmişti. 1. Tümen komutanı Albay Nikolaos Zafiriou'nun Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na

gönderdiği telgrafta İtalyan askerî birliklerinin Kuşadası'na gelerek çıkarma hazırlığı içinde oldukları, Aydın ve Tire'de İtalyanlar ile iş birliği içinde olduğu düşünülen Türklerin ufaktan hareketlendiği ve İtalyanlara bölgedeki faaliyetlerinde yardım ettiği belirtilmişti. İtalyanlar, Anadolu'nun içlerine; ama bilhassa Aydın'a kaçan birçok Türk'e pasaport vermişti.[420] Bölgedeki etkin İtalyan propagandasını raporlayan Mavroudis, başkan vekili Repoulis'e gönderdiği telgrafta Yunan hükûmetini durumdan şu sözlerle haberdar etmişti: *"İzmir'deki İtalyan temsilcisi propaganda amacıyla Türklere koruma belgeleri vermektedir. Yunan askerî işgali İtalya'nın da dahil olduğu Müttefikler Yüksek Konseyi'nin emriyle yapıldığına göre bu tür belgelerin çıkarılması tam olarak bölge sakinlerine düzen sağlamak için gerçekleştirilen işgalin ihlal edilmesi demektir. Söz konusu durumu Atina'daki İtalyan Büyükelçisine protesto etmemiz gerektiğini düşünmekteyim."*[421]

Ancak tüm çelişki ve yapılan uyarılara rağmen Yunan Ordusu İzmir'e doğru hareket etmişti. Zayıf ve köhne görülen Türkiye'nin yerine canlı ve giderek büyüyen Yunanistan'ın desteklenmesi Doğu Akdeniz'de İngiliz çıkarlarını koruyan, Hindistan ile Britanya arasındaki ulaşım yollarını güvence altına alan güçlü bir Yunanistan'ın yaratılmasında İngilizlerin kolay geri adım atacağı bir konu değildi. Yüksek Konsey tarafından verilen görev gereği Yunan birlikleri, Türkiye ile imzalanan mütarekeden altı ay sonra, müttefik savaş gemilerine ait silahların gölgesinde, İzmir'e gönderildi. Yunanistan tarihine şerh düşecek bu talihsiz karar hem "Küçük Asya Felaketi" ile mühürlenecek bir hatanın miladını oluşturacak hem de neticeleri düşünüldüğünde müttefik devlet adamlığının iflah olmaz cürmü sayılacaktı. Amiral Calthorpe, 14 Mayıs'ta gece on bir buçukta, İzmir valisine gönderdiği ikinci notada 15 Mayıs sabahı Yunan Ordusu'nun karaya çıkarılacağını bildirdi. Oysa sonradan da anlaşılacağı üzere Yunanlar bedelini çok ağır ödeyeceği bir maceraya bu yanlış kararı alarak girmişti. Batı Anadolu'daki Rumlar esasen şehirli sınıftı ve savaşçı değillerdi. Bu noktada ataları savaşçı bir kavmin karşısında çok uzun direniş gösteremezlerdi. Dahası tarihin hükmü belliydi: Fransa Cezayir'i işgal ederken yerli mukavemet kuvvetlerini on beş yılda, Fas'ı çok daha uzun bir zamanda yok edebilmişti. İtalya da Afrika sahillerinde yirmi yıl cedelleşmişti. Yunan başarıları Napolyon'un Smolensk ve Borodino'da yarattığı etkiden çok daha ufaktı. Bu durumda Yunanistan, etrafını çevreleyen altı milyona yakın Türk milliyetçisiyle nasıl baş edecekti? Hiçbir hesap yapılmadan, bu hesabı yapanlar da dikkate alınmadan, Yunanlar bozgunla darmaduman olacak bir ülkenin felaket sürecinde Küçük Asya Seferi'nin ilk fitilini bile isteye ateşlemişti. Üstelik onları kapıda bekleyen "Kerberos"'tan[422] habersiz, cennetleri sandıkları Hades'e coşkulu çığlıklarla ilerleyerek…

Sonun Başlangıcı, Küçük Asya Seferi (1919-1922)

Küçük Asya Ordusu Başkomutanı Leonidas Paraskevopoulos ve askeri kadrosu.
Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Αρχείο Λεωνίδα Παρασκευόπουλου
(στην κατοχή Ν. Σ. Παντελάκη), A21S01Y001F001T0082.
[Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi, Leonidas Paraskevopoulos Arşivi
(N. S. Pantelakis mülkiyetinde)]

Yunanistan'ın Ebedî Hayali "İyonya" İzmir'in İşgali

12. yüzyılda Ön Asya dünyasını alt üst eden Ege göçleri bazı kavimlerin sınırları aşıp büyük dalgalar halinde kültür ülkelerini istila etmesiyle sonuçlanmıştı. Bu kitlesel harekette önemli rol oynayan birçok Ege ve Anadolu kavmi, Anadolu'ya geçerek Hitit devletine saldırmış ve Anadolu'nun gerek etnik gerek sosyal yapısında büyük değişime neden olmuştu. Etkilerini Yunanistan'da da hissettiren Ege göçleri, Akaların Anadolu'nun batı ve güneybatı kıyılarına göç etmesine olanak sağlamış; neticede Yunanistan Akalar'ı Anadolu topraklarına ayak basmıştı. Böylelikle Bakırçay ve Gediz vadileri ile Midilli adasını içine alan bölge *Aiolya (Aiolis)*; İzmir Körfezi'nden Mandalya Körfezi'ne kadar uzanan ve Sakız ile Sisam adalarını da kapsayan kesim *İyonya* adını almıştı. Antik kaynaklara göre Agamemnon'un ahfadı tarafından kurulan Aiolya'nın[1] asırlar sonrasında yeniden Yunanistan'a bırakılması Yunan tarih geleneğinde anlatılan bu kadim mirasın gerçek sahiplerine geri verilmesi anlamındaydı. Dolayısıyla Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in Yunanistan'a bırakılma mevzusu gündeme geldiğinde Atina basını *"ırkımızın ebedi hayalleri gerçek oluyor ve antik çağlardan beri Ege Denizi üzerinden birleşen Helenizm, bugün siyasi birliğine yeniden kavuşuyor. Hepimizin yüreği büyük bir duyguyla sarmalanmaktadır. O güzel, muhteşem İzmir, barbar işgalci zalimlerin zulmüne rağmen yüzyıllardır Yunan karakterini koruyarak artık özgürlüğüne kavuşacak ve tekrardan ana vatan Yunanistan'ın sıcak kollarına dönecektir. Böylesi büyük bir olay karşısında gözü yaşarmayacak tek bir Yunan yoktur"*[2] sözleriyle Yunanistan'ın asırlık özleminin nihayet gerçekleştiğini satırlarında coşkuyla duyurmuştu. "Smyrna" Yunan kolektif belleğinde hep kendilerine ait bir parça olarak hatırlanmaktaydı. Hatta rivayete göre daha İzmir Yunanlar tarafından işgal edilmeden önce Evangeliki Okulu'na bağlı *Sofion* ilkokulunu ziyaret eden müfettiş Mithat Bey, Rum öğrencilere yaşadıkları yerin adını sorar ve öğrenciler hep bir ağızdan *"İzmir!"* cevabını verir. Mithat Bey İzmir'in hangi bölgede olduğunu sorduğunda ise öğrencilerin yanıtı *"Küçük Asya"* olur. Rum öğrencilerin bu cevabını şaşkınlıkla karşılayan Mithat Bey akabinde *"peki bu ülkenin Sultanı kimdir?"* der ve öğrenciler hep bir ağızdan *"I. Georgios!"* yanıtını verir.[3] Bu hikâyeden de anlaşıldığı üzere İzmir Rumları, bölgenin Yunanistan'ın bir

parçası olduğunu 20. yüzyılın başlarından itibaren dile getirmeye başlamıştı.[4] Bu noktada İzmir'in Yunanistan'a bırakılma kararı sadece Yunan ana karasının toprak genişlemesi şeklinde düşünebilecek sıradan bir büyüme politikası değildi. İzmir'in işgali, Yunan kamuoyunda, asırlar sonra gerçek mirasçıların evlerine dönüş hikâyesiydi. Ya da Er Nikos Vasilikos'un tabiriyle *"dünkü efendi ve despotun dünkü reayaya artık saygı duyma vakti gelmişti."*[5]

Türklerin nasıl tepki göstereceğini anlamak amacıyla 12 Nisan'da Yunan zırhlısı *Averof*, İzmir Limanı'na gelerek karaya bir müfreze çıkarmış ve Kordon'da dolaşmıştı. Ancak Kolordu Kumandan vekili Albay Süleyman Fethi Bey'in silahla karşılık vereceği ihtarı sonrasında müfreze *Averof* gemisine alındı.[6] Yapılan bu küçük çıkarma denemesinden sonra 15 Mayıs 1919, sabah saat yedi buçukta Yunan nakliye gemileri[7], bir İngiliz savaş gemisinin koruması altında, birbiri ardına İzmir Limanı'na girmeye başladı. 4. ve 5. Piyade alaylarını taşıyan gemiler Punta İskelesi'nin büyük mavnasına doğru yönelirken, I/38 Evzon Alayı'nı taşıyan gemi ise rıhtıma doğru yönlendirildi. Sadece içinde iki bölük ve III/38 Evzon Taburunun topçularının bulunduğu *Atromitos* gemisi Karantina'ya nakledilmişti. Punta, Alsancak ve Pasaport limanlarına demirleyen gemiler sabah saat on sularında belirlenen noktalarda birliklerini teker teker karaya çıkarmaya başladı. Telgrafhaneden Alsancak'a kadar tüm rıhtım Yunan askerî birlikleri ile dolmuştu. Karaya ilk çıkan ve sayıları yaklaşık üç yüzü bulan Yunan müfrezelerinin bir kısmı Pasaport Polis Karakolu'nu işgal etmişti. Yunan savaş gemilerinden çıkan askerler de sokak başlarını tutmuşlardı.[8] Tümenin 4. Alayı, bölgenin önemli eğitim kurumu olan Evangeliki Okulu'na, 5. Alayı da Aydın hattı yakınındaki tütün deposuna yerleştirildi. Bu bölgenin Rum muhiti olması sebebiyle herhangi bir hadise meydana gelmemişti.[9] Çıkarma kafilesi İzmir Limanı'na vardığında Yunan hükûmetinin başkan vekili Repoulis, Yunan filosunun gemi kaptanlarına gönderdiği telgrafta Helen mirası olarak gördüğü İyonya'ya özgürlük getiren Yunan Ordusu'na ve ona eşlik eden gemi kaptanlarına kabinesi adına teşekkür etti.[10] Diğer taraftan işgalin olduğu gün Hürriyet ve İtilaf Fırkasına mensup olan Vali İzzet Bey (Kanbur İzzet) *Köylü* gazetesine verdiği tekzipte Yunanların İzmir'i işgal edeceğine dair çıkan söylentilerin asılsız olduğunu şu sözlerle ifade etti: *"Bazı bedbahtlar İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edileceği tarzında şayialar çıkarmışlardır, yalandır. Tekzip edilir."*[11] Vali İzzet Bey bu beyanatıyla halkın galeyana gelip olay çıkarmasını kendince önlemek ve hükûmete karşı dirayetini ispatlamak istemişti. Öte yandan Yunanların İzmir'e çıkma konusunda büyük bir aymazlık içinde olduğu Vali Bey'in işgalden bir gün önce basına verdiği inkâr demeçlerinde de net görülmekteydi.[12]

Oysa hakikat tamamen farklıydı. Kordon'da dalgalanan mavi-beyaz Yunan bayrakları arasından büyük bir Rum kalabalık limana doğru akın

ederek kurtarıcılarını karşılamaya gelmişti. Yunan askerî birliklerinin karaya çıkmasını bir düşün gerçekleşmesi olarak gören İzmir Rumları işgali kutluyor ve Yunan askerlerine çiçekler fırlatıyorlardı. İzmir'de bütün kiliselerin çanları çalarken âdeta Paskalya Yortusu'nu kutlar gibi ortalıkta dolaşan Rumlar Yunan bayraklarını coşkulu tezahüratlar eşliğinde "Zito Venizelos!" çığlıklarıyla sallıyorlardı. Gemilerden duyulan top sesleri arasından Rumlar göğüslerine taktıkları Yunan ulusal armalı rozetleriyle sahile doğru akın ediyor[13] ve sevinçten sarhoş olmuş Yunan Ordusu'nu karşılıyorlardı.[14] İzmir'in Yunanistan ile birleşmesine kesin karar verilmediği halde işgalin geçici olduğu kimsenin aklından dahi geçmiyordu. Bu atmosfer içinde karaya çıkan ilk çıkarma kafilesi geçit töreni yapar gibi yürüyüşe geçmişti. İzmir Metropoliti Hrisostomos gemilerden karaya çıkan Yunan askerî birliklerini ilk karşılayan kişi olmuştu. Avcılar Kulübü önünde rahip kıyafetleriyle bekleyen Ortodoks papazları arasından Hrisostomos bir adım öne çıkmış ve sevinç gözyaşları içinde işgal kuvvetlerini kutsamaya başlamıştı. Metropolit ve Aya Fotini Kilisesinin rahipleri Yunan bayrakları önünde diz çökmüş, ağlayarak ilahiler okumuşlardı.[15] Venizelos ve Yunanistan lehine tezahüratlar yapan Rum gruplar hep bir ağızdan *"İstanbul'a! İstanbul'a!"* nidalarıyla bağırıyorlardı.[16]

Albay Zafiriou komutasındaki Yunan işgal birlikleri İzmir'e çıkarma yaptığında gece *Amalthia* matbaasında basılan Türkçe-Yunanca bildiri halka dağıtılmıştı. Bildiride İzmir halkına askerî işgalin gerçekleştiği şu sözlerle haber verilmişti: *"Yunan işgal ordusunun komutanından İzmir sakinlerine. Müttefiklerle istişare ve anlaşma sonrasında, hükûmetimin emriyle İzmir ve çevresini askerî işgale tabi tuttuğumuzu size bildirmekteyim. Bu emir, halkın güvenliğinin sağlanmasını ve düzenin korunmasını amaçlamaktadır. Yunanistan, üç bin yıllık bağı olan bu toprakların geleceğine ilişkin konferansta alınacak kararlara kesinlikle önyargıyla yaklaşmak niyetinde değildir. Kentin siyasi ve dinî otoriteleri bugüne kadar olduğu gibi aynı şekilde çalışmaya devam edecektir. Hizmetlerini sürdürmek ve düzeni sağlamak için diledikleri zaman Yunan Ordusu'nun yardımını isteyebilirler. Herkesin emin olması gerekir ki, Yunan Ordusu bölge halkıyla her türlü temasta dinî inanç, gelenek ve göreneklere karşı mutlak hoşgörü gösterecektir. İletilen her şikâyeti anlayışla dinlemek üzere genel merkezin kapısı her gün açık olacaktır. Irk ve inanç ne olursa olsun, İzmir sakinlerine işlerini sakince yapmalarını ve güzel ülkelerinin geleceğine ilişkin Konferans kararlarını güvenle beklemelerini tavsiye ediyorum. İzmir, 15 Mayıs 1919. Yunan işgal ordusu komutanı Albay Zafiriou."*[17] 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan Ordusu'nun İzmir Limanı'na çıkmasıyla başlayan işgal süreci Yunanistan'da Megali İdea ülküsünün hayata geçirilmesi anlamını taşıyordu. Yunan meclisinde artık "Küçük Asya Yunanistan'ı"[18] ve "Asya Yunanistan'ı"[19] şeklinde terimler kullanılmaya başlanmıştı. Yunanistan için İzmir'in işgali Anadolu toprakları

İzmir rıhtımında Evzon geçidi.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 1239.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

Schliemann Konağının ön cephesine asılan bir Türk bayrağında "Yaşasın Venizelos, İzmir'in ganimeti" yazmaktadır.
ΙΑΜΜΠ/Φωτογραφικο Αρχείο, Αριθμός: 173/101
[Benaki Müzesi Tarih Arşivi/Fotoğtaf Arşivi]

üzerinden pay almanın çok daha ötesinde bir anlam taşımaktaydı. Bu sayede Yunanlar Doğu'nun yeni hâkimi olması noktasında ilk adımı atmıştı. İzmir'in hâkimiyeti Kral Konstantinos'un bir zamanlar ifade ettiği küçük *"ama"* saygın Yunanistan yerini büyük *"ve"* saygın Yunanistan fikrine çevirmişti. Dolayısıyla İzmir'e sahip olmak 1916 yılından beri Yunanistan'da yaşanan politik çatallaşmada Venizelistlerin Kralcılardan aldığı bir rövanştı.

İzmir'in Yunanistan tarafından işgali Yunan kamuoyunda da coşkulu zafer tezahüratlarıyla karşılık bulmuştu. "Ulusal Bölünme"nin en sert geçtiği dönemde ilk kez Venizelist ve Kral yanlısı basın ideolojilerden bağımsız ortak bir dil kullanmıştı. Tüm Atina basını manşetten verdiği haberlerde sevinç gösterileriyle işgali Yunan halkına duyurmuştu. Örneğin Venizelos siyasetine yakın duran *Kairoı* gazetesi Antik Yunan İyonyası'nın Yunanistan'a iade edilmesiyle birlikte ulus birliğinin tamamlandığını müjdeliyordu. Gazeteye göre Londra Antlaşması İzmir'in Yunan askerî kuvvetleri tarafından işgal edilmesi sonrasında geçerliliğini zaten yitirmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun kesin olarak dağılması ve Doğu Sorununun çözülmesi ile Büyük Güçler dağılan Osmanlı Devleti'nin geri kalan kısımlarında Helenizm'in haklarını tam olarak tanıyacaktı. Akdeniz'de önemli bir güç haline gelen Yunanistan ise bu sayede eski şanına ve ihtişamına kavuşabilecekti. Böylece Megali İdea'nın güncellenmiş yorumu olan Yunanistan'ın Akdeniz ve çevresinde yeni güç olma koşulu, İzmir'in ana karaya katılmasıyla sağlanabilecekti.[20] Yunan kamuoyunda İzmir, zaten Yunanistan'a ait bir kara parçasıydı.[21] Bu askerî harekâtla da kendisine ait olanı yeniden geri almıştı. Millî mirası gördüğü İzmir, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra "öz" vatanına katılmış ve onu çok daha güçlü konuma getirmişti.[22] Yine başka bir Venizelist gazete olan *Eleftheros Typos* İzmir işgalinin nihayet sonuca ulaştığını[23] ve tamamen Helen şehri saydığı İzmir'in ana vatan Yunanistan'a katılmasını alkışlarla kutladığını yazmıştı.[24] *Estia* gazetesi muzaffer bir edayla İzmir işgalini gazete sütununda şu sözlerle ilan etmekteydi: *"Kalbimiz Helenizm'in bir ucundan diğer ucuna kadar sevinçle atıyor. Bugün sanki İsa'nın dirilişi gibi bir gün. Yunanistan millî Kudüs'üne muzaffer bir şekilde giriyor. Kaç asırdır bu yeniden doğuşun hayalini kuruyorduk?"*[25] Venizelos'a yakınlığı ile bilinen *Akropolis* gazetesi asırlar süren köleliğin sona erdiğini ve gerçek dirilişe kavuşulduğunu zafer nidalarıyla kutluyordu. Gazete İzmir'in Yunanlar tarafından ele geçirilmesini ilginç bir betimlemeyle özdeşleştirmişti. Yunanların İzmir'i alması Hz. İsa'nın gerçekleştirdiği mucizelere benzer nitelikte etnolojik bir kerametti. İnsan vücudunun birbirinden ayrılıp dağılmış parçalarının bir elde birleşmesi ve elin kesildiği bedeni bulması gibi âdeta bir mucizeydi.[26] Nitekim gazetenin 15 Mayıs tarihli nüshasında İzmir, "Asya Yunanistan'ının" kalbi ve gözü olarak tanımlanmıştı. İzmir, "Asya Yunanistan'ının" tüm görkeminin sahibi ve mirasçısıydı.[27]

Helenizm'in Asya merkezi olması ve Megali İdea'nın hayata geçirilmesi noktasında önemli bir konumdaydı. Bu ebedî fikir tüm Yunan milletinin birliğine hazırlık yapan, Ege'nin her iki yakasının siyasi birleşmesine olanak sağlayan, Ege'nin Helenleştirilmesine katkıda bulunan bir mülahaza şeklinde sunulmuştu: *"Kutlama yapın Yunanlar. Güzel İzmir dünden beri artık bir Yunan şehri. Zulüm gören, zulme uğrayan, acı çeken, şehit edilen Helenizm bugün adalet güneşinin doğduğunu görüyor. Yüzyıllarca süren umutsuz bir yaşamdan sonra hayallerinin gerçekleştiğine şahit oluyor. Yunanları korkutan, onların sonunu getiren zorbanın artık gölgesi yok. Türk'ün kılıcı kırıldı. Türk hâkimiyeti sona erdi. İzmir bundan böyle bir Yunan şehridir. İzmir her zaman bir Yunan şehriydi. Hep de öyle kalacak. Zaten Yunan şehri olan İzmir'in Yunanistan'a verilmesi kadar doğal bir şey yoktur."*[28] Haziran 1917'de iktidara dönen Venizelos'un basın üzerindeki sansür rejimine rağmen Atina'da çıkan tek Venizelos karşıtı gazete olan *Politeia* İzmir'in Yunan Ordusu tarafından işgalini Yunan İyonya'sının kalbindeki ulusal arzu ve asırlık hayalin gerçekleşmesi olarak ifade etmişti: *"İyonya sakinleri, kendileri için özgürlüğün canlı bir simgesi olan gururlu ordumuzu karşılamaya ne kadar coşkuyla, ne kadar kutsal duygularla, ne kadar çılgınca, ne kadar gözyaşı akıtarak koştular. Bizler, İyonya'ya, en saf Yunan topraklarına, kendisini adamış ordumuzun varlığını memnuniyetle karşılamaktayız. Bu olay gelecekteki benzer olaylar için de hayra alamettir."*[29] Emperyalizm karşıtlığı ile bilinen *Rizospastis* gazetesi bile Yunan Ordusu'nun İzmir'de karaya çıkmasını küçük halklara ve gelişen nüfuslara haklar verilmesi ilkesi ile desteklemişti. Yunanistan'ı emperyalist darbe yapan diğer devletlerden ayrıştırarak İzmir'in işgalini olumlu ifadelerle yorumlamıştı. Özellikle İtalya'nın Antalya'yı işgal etmesini emperyalist bir eylem olarak nitelendirmiş; oysa Yunanistan'ın İzmir işgalini Anadolu topraklarında "tiran"a yeterince tahammül etmiş ufak çaplı halkların özgürlüklerine kavuşturulması şeklinde değerlendirmişti.[30] Anlaşıldığı üzere Venizelist gazetelerin yanı sıra anti-Venizelist ve radikal sol gazeteler bile herhangi bir ideolojik ayrıma gitmeksizin İzmir'in işgalini sütunlarında içtenlikle tebrik etmekteydi. Şenlik ve sevinç ortamı Atina-İzmir hattında enosis taleplerini ileride gündeme taşıyacak ulusal motivasyonu çoktan sağlamıştı.

Atina'daki sevinç ortamı İzmir'de de yankılarını hissettirdi. Heyecanın doruk noktasına ulaştığı bir anda Kremer-Splandit Palas Oteli önünde bir evzon bölüğü millî oyunlarını oynamaya başladı. Bandolar Yunan millî marşını çalarken başta Aya Fotini olmak üzere tüm kiliselerden çan sesleri yükseliyordu.[31] Karaya ilk çıkan Yunan birliklerinin bir kısmı Pasaport Polis Karakolunu işgal edip buradaki polisleri merkeze almış ve sonrasında Yunan savaş gemilerinden çıkan askerler sokak başlarını teker teker tutmaya başlamıştı.[32] Bu sırada, saat sabah on buçuk civarında, Gümrük tarafından ve ardından sahildeki evlerden silah sesleri duyuldu. İlk başta bunun kutlama amaçlı atılan silahlar

olduğu düşünülmüştü. Durumu netleştirmek ve gerekli önlemleri almak amacıyla olay yerine hemen bir subay gönderildi. Ancak aradan biraz zaman geçince Hükûmet Konağı bölgesinde ciddi bir silahlı çatışma yaşandığı bilgisine ulaşıldı. Aynı akşam yapılan tetkikler neticesinde olayların çıkışı Evzon Birliklerinin Karantina'yı işgal etmek için ilerleme emrindeki karışıklıktan kaynaklı olduğunu gösteriyordu. I/38 Evzon Alayı komutanı, iki taburun iskeleye çıkarma yapması yönünde emir vermiş; fakat *Atromitos* gemisindeki I/38 Evzon Alayı'nın III. Taburu verilen emir dışında Karantina'ya değil, rıhtıma inmişti. Alay'ın I. ve II. Taburlarına, belirlenen istikametin batı tarafını işgal etmesi emredilmişti. Destroyer *Leon*'da görev yapan ve önde bulunan 4. Piyade Alayı'na kılavuzluk eden Asteğmen Aristomenis Liatis[33] I/38 Evzon Alayı komutanına büyük bir çatışmayı önlemek için 4. Piyade Alayı tarafından belirlenen rotayı takip etmesini tavsiye etmiş; lakin bu rotanın nihai varış noktası yerine başka bir noktaya çıkmasından ötürü Alay komutanı, askerî kolun III. Tabur öncülüğünde sahil yolu üzerinden Karantina yolunu takip etmesine karar vermişti. I/38 Evzon Alayı'nın III. Taburunun önde olduğu ve pek çok Rum'un da takip ettiği askerî kol, Karantina'ya giden sahil yolundan ilerlemeye başlamıştı. Bu sahil yolu Hükûmet Konağı'nın bulunduğu meydandan, Türk birliklerinin kapatılmış oldukları kışladan[34] ve Türk mahallesinin bir kısmından geçiyordu. I/38 Evzon Alayı, o sırada ve aynı rota üzerinde hareket eden 4. Piyade Alayı'nın bir müfrezesini de sahip olduğu için öncü kolundan kopmuştu. Hükûmet meydanından geçen I/38. Evzon Alayı'nın III. Taburu Karantina'ya giden yola girdiğinde, Türk siperlerinin bulunduğu yol kenarından birden ateş açıldı.[35] Silah sesiyle birlikte bayrağı taşıyan Yunan askeri Teğmen Yannis atıyla birlikte yere devrilmiş ve Yunan kuvvetleri deniz tarafına geri dönerek dağılırcasına kaçışmışlardı. Bu esnada jandarma karargâhının bulunduğu binadan, cezaevi binasından, Türk mahallesindeki bir evden, bir Türk otelinin pencerelerinden, kışladan, komuta noktasından, jandarma okulundan, limandaki bazı gemilerden, bahçelerde ve evin çevresinde toplanan Türk kalabalığın arasından da ateş açıldı. Çıkan ilk çatışmada ikisi ölü olmak üzere on Evzon askeri ve çok sayıda sivil vurulmuş;[36] aşırı kalabalık ve yaşanan panik nedeniyle bazı vatandaşlar denize düşerek boğulmuştu.[37]

Yunanistan'ın İzmir temsilcisi İlias Mavroudis'in 17 Mayıs 1919 tarihinde 1. Tümenin İzmir'e çıkarılması sırasında yaşanan olaylarla ilgili sunduğu raporda çıkarma ve işgale ilişkin tüm planların Venizelos'un talimatı doğrultusunda hazırlandığı; bilhassa bölgenin ve halkın hassasiyetleri düşünülerek doğrudan çatışmadan kaçınıldığı ifade edilmişti: *"İşgal ile ilgili planlar ve haritalar Yunan işgal ordusu komutanı Albay Zafiriou'ya teslim edildi. Konsolos Liatis de yapılan toplantı neticesinde yetkili memurlar ile birlikte söz konusu plan ve haritalarla ilgili her türlü bilgiyi Albay Zafiriou'ya vermesi yönünde görevlendirildi.*

Böylece Sayın Liatis'in iş birliğiyle Venizelos'un talimatı doğrultusunda kent ve çevresinde hareket edecek çeşitli askerî birliklere yönelik operasyon emirleri hazırlandı. Ertesi gün sabah erkenden iskeleyi emniyete almak için rıhtımdan bir mavna indirildi. Ardından şehrin Türk kısmını kuşatma görevini üstlenen subaylara talimatlar ve eşlik etmeleri için rehberler verildi. Bir önceki günün gece yarısından itibaren, Giritli Türklerin önderliğindeki Türk topluluğunun davullar ve tezahüratlarla isyan hazırlığında olduğu ve başlarında da hapishanelerden serbest bırakılan soyguncu ve suçluların bulunduğuna dair haberler vardı. Rum ve Levanten mahallelerinden tamamen ayrılmış olan şehrin Türk kısmında ise direniş hazırlığı yapıldığı bilgisi verildi. Giritli Türklerin Karantina iskelesinde konuşlandıkları bilgisi geldi. Plana göre ordunun Türk mahallesini arkadan kuşatmayı planlayan kısmı buraya çıkıyordu. Dolayısıyla şehri ele geçirmeye ilişkin orijinal planın değiştirilmesine ihtiyaç vardı. Buna özellikle çok fazla ehemmiyet gösterildi. Çünkü amaç daha geniş çapta ulusal çıkarlara hizmet etmek, Küçük Asya'nın içlerine doğru daha güvenli ilerlemek ve tüm Batı Anadolu'nun işgal edilip Yunanistan ile birleşmesini sağlamak olduğundan Venizelos, Türklere hiçbir şekilde dokunulmaması yönünde kesin talimat vermişti. Bu nedenlerden ötürü Atromitos gemisinin Karatina banliyösüne yaklaşması Mavroudis tarafından engellendi. Mavroudis ise Karantina'ya gidecek geminin, hedefine başka bir yoldan ulaşabilmesi için İzmir rıhtımından karaya çıkarılmasını talep etti. Bu planın yürütülmesinden sorumlu subay Yarbay Stavrianopoulos'a gerekli tüm yönergeler verilmişti. Yanına da şehrin hızlı ve güvenli bir şekilde işgal edilmesini sağlamak amacıyla bölgeyi çok iyi tanıyan Liatis yerleştirilmişti. Profitis İlias Caddesi üzerinden Türk Mahallesi'nin arka kısmının hızlı ve güvenli bir şekilde işgal edilmesi sağlanacak ve böylece tüm Türk direnişinin önüne geçilecekti. Ayrıca Mavroudis, Yarbay Schinas'a Türk mahallelerinin planlanan kuşatma hattı yerine başka bir kuşatma hattını işaret etti. Çünkü son anda kendisine yakalanma riski olduğu bilgisi verildi. Böylece ordunun üç tümeni şehre doğru ilerlemeye başladı. Ancak birdenbire ikinci tümen komutanı Stavrianopoulos, kendisine gösterilen yollardan şehrin içlerine doğru ilerlerken, alayına sahile dönmesi ve Garnizon Meydanı, Hükûmet Konağı ve Karantina'dan Kadifekale'ye doğru yürümesi emrini verdi. Liatis, Stavrianopoulos'a bu yola başvurması halinde ordunun ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kalacağını belirtti. Çünkü bölgede çok sayıda silahlı Türk ve düzenli ordu vardı. Ancak Stavrianopoulos, Liatis'in bu tehlikeler hakkında konuşmasını yasakladı ve kendisine yürüyüşün başına geçmesini emretti. İlk askerler kışlayı geçip Hükûmet Konağı'nın önüne varır varmaz, ilerlemeleri, oradan açılan şiddetli ateş nedeniyle durduruldu."[38]

Çıkan kargaşa sonrasında I/38 Evzon Alayı'nın III. Taburu toplanarak tetikçilere karşı harekete geçti.[39] Konak meydanında bulunan Yunan birlikleri, Türk askerleri teslim olana dek Kolordu binasını, Hükûmet Konağı'nı

ve sivil halkın toplandığı Kemeraltı caddesi girişi ile civar yerleri yaklaşık bir saat kurşun yağmuruna tuttu.[40] Üstelik Yunan askerî kuvvetleri dışında *Leon* torpidosundan da kışlaya ateş açılmıştı. Paniğe kapılarak doğu istikametine kaçan Türklerden altmış kadarı üzerlerine ateş açılmasından dolayı can verdi.[41] İşgalden bir gün önce İzmir'de bulunan 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa bütün subaylara kışlada toplanma emri vermiş ve Türk askerî gücü ne yazık ki sabahki elim olaylara sadece seyirci kalmıştı. Kışlaya, Hükûmet Konağı'na ve etrafta kaçmaya fırsatı olmayan halkın üzerine ateş açıldığından[42] en çok yaralı ve şehit Ziraat Bankası'nın merdivenlerine sığınan halk arasında olmuştu.[43] Sokaklarda tesadüf ettiklerini acımasızca öldüren Yunan askerleri bilhassa Ziraat Bankası'nın merdivenlerine sığınan altı küçük çocuğa yaylım ateşi açarak katletmişlerdi.[44] Yaklaşık bir saat süren çatışmada Türk karşı direnişini bastıran ve üç bin Türk askerini tutuklayan Yunan askerî birlikleri 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'nın da aralarında olduğu üç paşayı, 28 üst rütbeli, 123 alt rütbeli subayı, 540 piyade erini, silahlı ve silahsız yaklaşık 2000 direnişçiyi tutuklayarak cezaevi olarak kullanılan *Patris* gemisine hapsettiler.[45] Ateş başladığında İzmir'in Levanten burjuva ailelerinden biri olan Whittall ailesine[46] ait *Whittall and Co.* yazıhanesinin balkonundan bu elim olaylara şahit olan Donald Whittall daha sonra kaleme aldığı anılarında tutsak edilen Türklerin hırpalanıp onurları zedelenerek Konak meydanından *Patris* gemisine -Kordon boyunca- yürütüldüklerini yazacaktı. Kışladan alınan ve apoletleri sökülen Türk subay ve erler Hükûmet Konağı'ndan Pasaport istikametine doğru yürütülürken balkonlardan yuha nidalarıyla üzerlerine taş, kiremit ve kömür fırlatılmış, küfürlere maruz bırakılmış ve bazı Rumlar tarafından bıçaklanmışlardı. Kumandan Ali Nadir Paşa, Sarıkışla'nın nizamiye kapısından elinde beyaz bayrağıyla çıkarken bir Yunan teğmenin hücumuna uğramış ve küfürle karışık birkaç tokat yemişti. [47] Yolun bir yerinde tamamen disiplini kaybeden Yunan askerleri ve onlara eşlik eden Rum konvoyu, tutsak Türkleri vahşice boğazlamışlardı. Herhangi bir direnişte bulunmadan Mütareke şartlarına istinaden teslim olan 17. Kolordu mensupları uluslararası antlaşmaların savaş esirleriyle ilgili hükmünü yok sayan Yunan askerî kuvvetleri tarafından insanlık dışı muameleye maruz bırakılmıştı. 17. Kolordu karargâhı olan Sarıkışla'yı işgal eden Yunanlar yaraladıkları ya da şehit ettikleri subay ve askerlerin üzerindeki 1.641.700 lira nakit para, 100 altın yüzük, 248 saat, 364 yüzük, 160 kalpak, 263 revolver, 160 dürbün, 6 matara ve 15 mahmuza el koymuşlardı. Ayrıca subayların evlerinden 5893; kışlalardan 3695 parça eşya, 3345 binek ve 110 büyükbaş hayvanı da gasp etmişlerdi.[48] Süngülenerek öldürülen tutsaklardan bir kısmının üzerlerinden değerli eşyalar alınmış; sonra da cansız bedenleri denize fırlatılmıştı. Yunanların sadece 17. Kolordu karargâhı mensuplarından çaldığı eşya ve para 1919 yılının değerine göre 130.687 lirayı

bulmaktaydı.[49] İzmir'de meydana gelen maddi zayiat net olmamakla beraber yağma edilen kasaların zararı 23.942.690 liraydı.[50]

Limandaki Antant gemilerinin gözü önünde cereyan eden bu yürüyüş sırasında yere düşen subay ya da memurların dipçikle başı ezilmiş[51] ve tutsaklara *"Zito Venizelos! Zito Yunanistan!"* dedirtilmişti. Miralay Süleyman Fethi ve Tabip Yarbay Şükrü beyler, *"Zito Venizelos!"* diye bağırmayı reddettikleri için süngülenerek öldürüldüler.[52] Hayatta kalanlar rıhtımda bekletilirken mahalli sivil Rumlar askerlerin elinden kaptıkları revolverlerle esirleri katletmişlerdi. Hükûmet Konağı ve Gümrük İdaresi Yunan askerleri tarafından istila edildi. İçlerinde Gümrük İdaresi Başmüdürü Agah Bey'in de bulunduğu hükûmet mensupları fesleri çıkartılarak elleri başlarında ağır küfürlere maruz kaldı. Yunan askerleri fes giyen her sivili Türk sandıklarından o zamana kadar bu Osmanlı başlığını giyen çok sayıda İzmirli Rum, Ermeni ve Yahudi'ye de saldırmışlardı. İzmir'de yaşanan bu vahşet hareketlerine şahit olan bir İngiliz tanık iki gün boyunca İzmir'de meydana gelen cinayetler akabinde kimsenin ne sokakta fes giydiğini ne de tek bir Türk dükkânının açıldığını ifade etmişti. Zira şehirde patlak veren hadiseler sebebiyle birinin fes giymesi ya da işinin başında olması hayatını tehlikeye atması anlamını taşıyordu.[53] Punta İskelesine getirilen Türk esirler Yunan askerleri tarafından tokatlanarak sopalarla dövüldü. Sultani Mektebi öğrencilerini esir alan Yunan askerleri yaşları yedi ila on altı arasında değişen talebelere işkence etmişlerdi.[54] Yunan birlikleri, içindeki tayfa ile birlikte bir Türk savaş gemisini ateşe vermiş ve mürettebattan iki kişi çok ağır yaralanmıştı.[55] O sırada sağanak yağmurun başlaması Türklerin kitleler halinde öldürülmesinin önüne geçmişti.[56]

Çok geçmeden şehrin muhtelif yerlerinde düzen bozulduğu için karışıklıklar ve kanlı vakalar baş gösterdi. Kısa bir süre sonra bu taşkınlık ve vahşet hareketleri şehir istihkâmlarının dışında Yunanların işgal ettiği civar köylere de yayıldı.[57] Yunan işgalinin içeri bölgelere doğru genişlemesi birçok acı vukuatı beraberinde getirdi.[58] Asayişin tesis edilememesinden faydalanan bazı mahalli Rumlar Türk komşularının evlerine zorla girerek her yeri yağmalamış ve talan etmişti.[59] Örneğin bir Türk'e ait deri atölyesinden binlerce İngiliz lirasını çalan bazı Rumlar etraftaki dükkânları gasp etmişlerdi. Amerika Kız Koleji'nde bulunan tanıkların verdiği bilgiye göre civardaki tüm Türk evleri talan edilmişti.[60] Türklere ait dükkân ve evlerin umumi yağmalanması 15 Mayıs öğleden sonra başlamış ve 20 Mayıs tarihine kadar hiçbir tedbir alınmadığından kesintisiz devam etmişti. İzmir'de sadece iki gün içinde asker-sivil ayırt edilmeksizin öldürülenlerin sayısı 2000'den fazlaydı.[61] Ancak olaylar çıktığında İzmir'de bulunan ve çıkan hadiselere bizzat şahit olan Mersin mebusu İsmail Safa Bey 15 Mayıs 1920 tarihinde yaptığı meclis konuşmasında Yunan gazetelerinin 5000 Türk'ün öldürüldüğünü itiraf ettiğinden bahsedecektir.[62]

Bu yağmalama ve kıyım eylemlerinde büyük oranda bölgedeki sivil Rumlar etkin olsa da Yunan askerleri de işin içine karışmıştı. İzmir'in Güzelyalı, Göztepe, Ispartalı, Karantina semtlerinde bulunan Türk evlerine giren Yunan askerleri buldukları her tür kıymetli eşya ve parayı alarak kadınlara tecavüz etmiş, Türklerin malını mülkünü gasp edip hayvanlarına da el koymuşlardı. Sivil halkın yaşadığı Buca'da Türklere ait sığırlar çalınmış ve mahalli Rumlar tarafından Urla'da sekiz Türk köyünün neredeyse tamamı yağmalandıktan sonra yakılmıştı.[63] Üstelik facianın ve vahşetin sınırları bu kadarla da kalmamıştı. Yunanlar işgal esnasında yakma, yıkma, tecavüz ve cana kıyma hadiseleri dışında Türklerin dinine ve kutsalına saldırarak inanç sahalarına da kast etmişlerdi. Örneğin Aydın'da Ramazanpaşa Camisi'nin birkaç odası Yunan Jandarma Karakolu haline getirilmiş; camide namaz kılan cemaate çeşitli eziyetler yapılmış, minarede ezan okuyan müezzine silahla ateş edilmişti.[64] İzmir'de yaşanan fecaatin bir diğer yönünü mahalli Rumları katliama teşvik eden bir din görevlisi oluşturmuştu. Kordon'da İzmir Metropoliti Hrisostomos olduğu düşünülen bir papaz bindiği at üzerinde rıhtım boyunca dolaşıp Rum ahaliyi Türkler aleyhinde kışkırtarak Müslümanları öldürmeye teşvik ediyordu.[65] Her ne kadar başında mor renkli papaz külahı ve sırtında haki elbisesiyle Kordon'un bir başından diğer başına atını süren süvarinin Hrisostomos olduğuna dair kesin bilgiler mevcut değilse de İzmir Metropoliti başta olmak üzere diğer din adamlarının aşırı şovenist tavırlarından dolayı Müslüman Türklere karşı çoğu zaman düşmanca hisler besledikleri herkesçe bilinen bir gerçekti. Öte yandan işgalin ilk günü İzmir Paniyonya Jimnastik Kulübü'nün stadyumunda gerçekleşen askerî törende Metropolit Hrisostomos'un geçit töreninde bulunan Yunan birliklerini takdis etmesi ve işgalden bir gün önce ihtilalci bir demeç vermesi papaz kıyafetli bu süvarinin Hrisostomos olma ihtimalini güçlendirmektedir. Din görevlilerinin Türk aleyhtarlığı o kadar ayyuka çıkmıştı ki İzmir Yüksek Komiserliğinin basın sansürü programının 5. maddesine göre, İzmir'deki Rum gazetelerinin askerî personel ve din adamlarının yaptığı konuşmaların milliyetçi patlamalarla dolu olmasından ötürü yayımlanması yasaklanmıştı.[66] Bu kin ve öfke duyguları daha sonra İzmir Yüksek Komiseri olarak İzmir'e gelen Aristidis Stergiadis ile Hrisostomos arasında yaşanacak çatışmanın da sebeplerinden biriydi. Nispeten Stergiadis, Rum Ortodoks ve Müslüman unsurlar arasında eşit mesafeyi koruma gayretindeydi. İslam hukukunda uzman kabul edilen Stergiadis, Atina Antlaşması'nın Müslümanları ilgilendiren maddelerini de kendisi hazırlamıştı, işgalin ilk günlerinde Müslümanlar ile Yunanlar arasında toplumsal bir denge oluşturmaya çaba göstermişti. Özellikle Hrisostomos'un aksine, neredeyse tüm icraatlarında Türkleri sinirlendirmemeye ve kışkırtmamaya çalışıyordu. Oysa Hrisostomos halka yönelik yaptığı tüm konuşmalarında ya da dinî ayinlerinde İzmir'deki

İzmir Metropoliti Hrisostomos ve şehrin Ortodoks Din Adamları, Avcılık Kulübü merdivenlerinde Yunan askerlerini kutsuyor. Mayıs 1919.
Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φωτογραφικό Αρχείο, Αριθμός: 63
[Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi, Fotoğraf Arşivi]

İzmir Metropoliti Hrisostomos (Kalafatis)
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 2198.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

Müslümanları vaftiz etmeyi planladığından bahsediyordu. Bir defasında Aya Fotini kilisesindeki bir ayin sırasında Hrisostomos politik bir vaaz vermeye başladığında hemen yanında duran Stergiadis ayağa kalkmış ve halkın önünde *"sana böyle şeylerden bahsetmemeni söylemiştim"* diye bağırarak metropolitin sözünü kesmişti. Halkın önünde azarlandığı için neye uğradığını şaşıran İzmir Metropoliti yutkunarak konuşmasını yarıda kesmiş ve kürsüden inmişti.[67] Stergiadis'e Yunan rahiplerin bir Türk'ü Hristiyan olması için vaftiz etmeyi planladıklarına dair bilgi geldiğinde öfkeyle *"rahiplere söyleyin böyle şeylerden uzak dursunlar yoksa dillerini keserim"* demişti.[68]

İzmir ve art bölgesinde gerçekleşen elim hadiseler Yunan işgalinin niteliği konusunda oldukça net bir tablo ortaya koymaktadır. Yunan askerî güçlerinin kendi içlerindeki disiplinsiz hareketleri ve kışkırtıcı şoven duyguları İzmir ve çevresinde yaşanan olaylar neticesinde gelişen can ve mal kaybının tek gerekçesi değildi. Yunan askerî kademesinin kin ve nefret duygusuyla birleştirdiği işgal hareketi bir yok etme savaşıydı ve gasp etmenin çok daha ötesinde bir zarar verme çabasıydı. Örneğin İzmir işgali sırasında yağmaladıkları bakliyat çuvallarının götüremedikleri kısmını sırf Türkler yararlanmasın diye parçalayarak yollara dökmüşler[69] ya da Sarıkışla'nın tüm malzemesini bir daha kullanılamasın diye pencerelerden atmışlardı.[70] Bunun gibi birçok acı olayın temelinde hınç ve hırs duygularıyla saldıran işgalci Yunan Ordusu'nun keyfî tutumu; fakat bir o kadar da Antant Güçleri'nin 15 Mayıs günü Yunanlara istedikleri gibi davranmaları özgürlüğünü veren riyakâr kararları bulunuyordu.[71] Rıhtıma bağlı savaş gemilerinde bulunan İngiliz donanma subayları ve denizciler az ötelerinde cereyan eden Yunan vahşetine tanık olup müdahale etmek için karaya çıkış izni istemiş; ancak başlarında bulunan İngiliz Amiral, çıkarma harekâtı tamamlandıktan sonra, Yunan askerî kuvvetlerine karışılmaması noktasında üstlerinden talimat aldığını bildirerek izni vermemişti.[72] Güya bölgede barışı tesis etmek ve gayrimüslimlere karşı girişilen sözde kıyımları engellemek için işgali meşrulaştıran Büyük Güçler şimdi Yunanların bu vahşet hareketleri ile güç duruma düşmüştü. Hak ve insaniyet arayanların bizzat kendileri ilan edilen prensipler önünde suçlu durumdaydı. Amaç sadece barışı sağlamak olsaydı Müttefik Devletler işgali başlı başına Yunanlara devretmezdi. Eski tebaanın, üstelik Osmanlı Devleti'ne sürekli sıkıntı yaratmış, ondan toprak koparmış eski sadık tebaanın bölgeye ayak bastığı andan itibaren nelere mal olacağı tahayyülü zor bir sonuç değildi. Her ne kadar 1. Yunan Tümeni Kurmay Başkanı Stamatopulos *Müsavat* gazetesine verdiği demeçte işgal günü zuhur eden zulüm ve yağmadan aşağı tabakaya mensup kişileri sorumlu tutsa da[73] yapılan insanlık dışı olaylar meşru savaş eylemi dışında insanlık dışı dürtülerin ortaya döküldüğü kasıtlı hasar verme eylemiydi. Neticede o zamana kadar herkes için eşit derecede kabul edilebilir bir çözüm bulma umudu İzmir

çıkarması akabinde yaşanan olaylardan sonra artık imkânsızdı. Ahlaki yaşamda olduğu gibi siyasette de hatalar hatalara yol açmıştı. İşgal günü meydana gelen olaylar muhtemelen Atina'nın siyasi talimatlarının bir sonucu değildi. Ancak kökenini muhtemelen kolay bir savaş vermek ya da daha kolay bir zafer kazanmak isteyen bazı Yunan komutanların entrikalarına borçluydu.[74]

17 Mayıs 1919 tarihinde Amiral Calthorpe'dan Yunan Ordusu'nun Türk askerleri ve sivillerle çatıştığı bilgisini alan Venizelos, aynı gün İzmir'de bulunan Yunan işgal ordusu komutanı Albay Zafiriou'ya iletilmek üzere Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na çok acil ibareli bir telgraf gönderdi: *"İngiliz Deniz Kuvvetleri tarafından kendi ordumuz ile Türk askerleri ve sivilleri arasında çatışma çıktığına, ayrıca Türk makamlarının görevlerine son verildiğine dair bilgilendirilmiş bulunmaktayım. Türk topraklarının korunması ve Yunan işgal ordusunun kontrolünde Türk memurların görevlerine devam etmesi yönündeki talimatlarımı hatırlatırım. Sizin başlıca göreviniz emirlerimin dışına çıkmamanızdır. Eğer Türk memurlar bilerek vazifelerine gelmezlerse, işe geri dönmelerini sağlamak için onlara uygun bir şekilde önemli bir maaş artışının olacağı sözünü verebilirsiniz."*[75] Aslında Venizelos, Calthorpe tarafından iletilen Osmanlı yetkililerinin tasfiyesine ilişkin bilgiye ve Yunan askerî yetkililerin beceriksiz tutumlarından ötürü tüm planın başarısızlığa uğrama riskine bir hayli öfkelenmişti. İşgal süresince Yunanların İzmir'de gereken önlemleri yeterli düzeyde almadığını iyi biliyordu.[76] Oysa Mavroudis'e göre tüm gerekli tedbirler alınmış olsaydı bile kanlı hadiselerin önüne geçilemeyecekti. Çünkü Türkler kendi topraklarına göz koyan Yunanlara zaten çok önceden bilenmişti.[77] Venizelos'un öfkesini bir nebze de olsa yatıştırmak isteyen Albay Zafiriou, İzmir'de olayların kontrol altına alındığına ve karışıklığın sona erdiğine dair gerçeği yansıtmayan gizli bir telgraf göndermişti.[78] Yunanistan'ın İzmir'e siyasi bir temsilci olmaksızın asker çıkarması Venizelos açısından büyük bir zaaftı.[79] Nitekim 15 Mayıs'ta Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği çok acil ibareli telgrafta da Stergiades'in İzmir'e ulaşıp ulaşmadığı konusunda kendisine bilgi verilmemesini büyük bir şaşkınlıkla karşıladığını; Stergiadis'in İzmir'den uzun süre uzak kalmasının Yunanistan'a büyük zarar vereceğini belirtiyordu.[80]

Öte yandan Stergiadis hala İzmir'e varmadığı için[81] İzmir'in idaresi yeterli iradeye sahip olmayan bir albay tarafından sürdürülmekteydi. Oysaki Venizelos'un Stergiadis'e İzmir'e gitmesi yönünde Mayıs başında gönderdiği ilk davetten bu yana tam dokuz gün geçmişti ve Stergiadis hala Epir'den ayrılmamıştı. İyiden iyiye kaygılanan Venizelos 16 Mayıs'ta Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta Epir Valisi Stergiadis'in İzmir'e gitmeyi kabul edip etmediğine dair kendisinin acil bilgilendirilmesini talep ediyor; olumsuz cevabı halinde deniz binbaşı Sahtouris'in İzmir Yüksek Komiseri olarak İskenderiye'den bir destroyer ile alınmasını emrediyordu.[82] Stergiadis'in

İzmir'deki varlığı Venizelos açısından o kadar önemliydi ki onsuz geçen her yeni gün Yunan Başbakanı hem tedirgin etmiş hem de içten içe sinirlendirmişti. Bu nedenle Atina'ya Stergiadis'in neden geciktiğini sorduğu bir dizi telgraf göndermişti. Bu telgrafların birçoğunda Stergiadis'in İzmir'e gitmeyi reddetmesi halinde Venizelos'un kafasında başka isimlerin seçenek oluşturması göze çarpmaktaydı.[83] 17 Mayıs günü Venizelos, Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Repoulis'e telgraf çekerek Stergiadis'in İzmir'e gelişinin neden geciktiğini endişeyle sormuş ve Repoulis'e olayları yerinde incelemek için derhal İzmir'e gitmesini emretmişti. Venizelos'un telgrafında göze çarpan en önemli detay Antant Güçleri'ne karşı Yunanistan'ın oluşturacağı güvensizlik duygusuydu. Bu tedirginliğini de şu sözlerle dile getirmekteydi: *"İzmir'de meydana gelen durum ve ortaya çıkabilecek sonuçlardan dolayı gerçekten çaresizlik içerisindeyim. Tam bir başarı gibi görünen projemizin son anda mahvolma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu söylemek abartı olmaz. Yunan Ordusu'nun İzmir'deki varlığının anında kaos yarattığı izlenimi verilmemelidir. Oysaki İtalyanların gittiği hiçbir yerde herhangi bir tuhaflık yaşanmamaktadır."*[84]

Venizelos kendi günlüğünde de bu gecikmenin acilen giderilmesinin zaruri olduğunun altını çizmişti: *"Ayın 18'i Pazar günü, Albay Hankey, Lloyd George adına Amiral Calthorpe'dan gelen bir telgrafı bana iletmek için gelmişti. Telgrafta İzmir'in işgal edildiği haberi ile birlikte, aynı zamanda Yunanların Türklere yönelik yağmalama yaptığı, genel kamu düzeninin bozulduğu ve durumun hiç de iç açıcı olmadığı bilgisi verilmişti. Lloyd George, Yunan ulusal taleplerinin mümkün olduğunca karşılanması konusunda kendisinin ne denli istekli olduğunu çok iyi bildiğimi, bu nedenle her önlemi almam gerektiğini belirtmişti. İzmir'deki eylemimizi başarılı kılmak için en kısa zamanda bölgeye en iyi işbirlikçilerinin gönderilmesini tavsiye ediyordu."*[85] Kısaca İzmir'in mülki idaresinin derhal Yunan bir vali tarafından ele alınması Venizelos kadar Büyük Güçlerin de ehemmiyetle üzerinde durduğu bir konuydu. Zira gerek Yüksek Konsey gerekse Müttefik Devletler Yunanistan'ın bölgede iyi örnek olmasını bekliyorlardı. Venizelos ise İzmir'deki asayişi ve Yunan işgal kuvvetlerinin davranışlarını yalnızca Stergiadis'in kontrol edebileceğine inanıyordu. Bilhassa Venizelos'un Paris'ten gönderdiği tüm telgraflarında "Küçük Asya Yunanistanı"nın yönetiminin geçici olarak değil, uzun vadeli organize edilebilmesi için bölgedeki durumu kontrol altına alabilecek Stergiadis gibi dirayetli bir siyasi otoritenin gerekliliği vurgulanmıştı. 6 Mayıs'tan beri Venizelos'un Mavroudis ve Zafiriou'ya iletilmesi için Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafların tamamında İzmir'in idaresi ile ilgili endişeleri göze çarpmaktaydı. Türklerin idaresi Yunanların kontrolü altında devam ettirilmeliydi. Bunun sürdürülmesi için de Yunanların belirlediği memurlara ihtiyaç duyuluyordu. Aksi takdirde İzmir'de askerî işgal süresince meydana gelen tüm karmaşa[86]

Büyük Güçlere Yunanistan'ın bu görevi yerine getiremeyeceği yönünde büyük şüphe oluşturacaktı. Venizelos'un Stergiadis'e şahsen yolladığı telgrafta da söz konusu durumdan duyduğu huzursuzluk açıkça dile getirilmişti: *"Lütfen İzmir'e hareketinizi ertelemeyin. Atina'dan istediğiniz çalışanı yanınızda götürebilirsiniz. Türk hizmetleri geçici olarak ancak askeri işgal sıfatıyla kontrolümüz altında sürdürülecektir. Türk yetkililer arasında kaos yaratmak amacıyla toplu istifalar yaşanması da mümkündür. Bu olasılıkla yüzleşmeye hazır olmalıyız. İzmir'e vardığınızda Giritli Müslüman çalışanları arayarak size en yakın yerde hizmet almalarını sağlayın. Size şunu söyleyeyim ki, Atina'nın mazur gösterilemez ihmali nedeniyle İzmir'in işgali siz orada olmadan gerçekleşti. Bunu öğrendiğim günden beri hayatımda daha endişe verici tek bir gün bile geçirmedim. Orada olmayacağınızı bilseydim, çıkarmayı ertelemekte tereddüt etmezdim. Siz de çok iyi biliyorsunuz ki bu günlerde İzmir'de milletimizin kaderi belirleniyor. Lütfen bu gerçeği aklınızdan çıkarmayınız. İzmir'de olduğunuzda, elimizdeki güçlerle en iyisinin yapılacağından emin olacağım."*[87]

Nihayet beklenen haber 17 Mayıs günü Yunanistan Dışişleri Bakanlığı tarafından Venizelos'a ulaştırıldı. Stergiadis sonunda Yanya'dan Atina'ya geçmişti.[88] Venizelos'a ulaştırılan telgrafta da Repoulis'in 18 Mayıs akşamı İzmir'e hareket edeceği bilgisi verilmişti.[89] *Niki* kruvazörü ile yola çıkan Stergiadis[90] ise 21 Mayıs Pazar günü İzmir'e vardı.[91] Öte yandan Repoulis ertesi gün Venizelos'u bir nebze rahatlatabilmek amacıyla Paris'e bir telgraf göndermiş ve İzmir'deki olayların kontrol altına alındığını ve Vali İzzet Bey'in verilen emir gereği görevinin başına geçtiğini bildirmişti.[92] Zaten Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı idaresinin kaldırılmasına dair bir karar alınmamıştı. Yunanlar bilhassa görünüşü kurtarmak için kukla bir hükûmete ve işin başına geçmiş kontrol edilebilir bir valiye ihtiyaç duyuyordu. Bunun için en uygun aday yine Venizelos'un politikasını kolaylaştırabilecek biri olan İzzet Bey idi.[93] İzmir Metropoliti Hrisostomos'un evinde ziyaret ettiği İzzet Bey maiyetine ilişilmeyeceği sözünü alarak iki gün sonra görevinin başına geçmiş ve işgal öncesinde olduğu gibi tüm memurları ile birlikte iş başı yapmıştı.[94] Aslında Venizelos'un yaşadığı tedirginliğin bir tarafını İtalyanların Anadolu topraklarındaki işgal siyaseti oluşturuyordu. Özellikle İtalyanlar Trablusgarp Savaşı'ndan sonra hedef coğrafya haline gelen ve gizli anlaşmalarla vaat edilmiş topraklar görülen Güneybatı Anadolu bölgesini işgal ettikten sonra bölge halkının güvenini kazanmaya yönelik birtakım siyasi planlar içine girmişti.[95] Dolayısıyla Venizelos'u en fazla tedirgin eden konuların başında Batı Anadolu'da aktif propaganda faaliyetleri yürüten İtalyanlar geliyordu. Paris'te bulunduğu müddetçe ciddi kaygılar yaşayan Venizelos, gereken önlemlerin alınmaması halinde Türkleri kışkırtan İtalyanların, bölgede huzursuzluk ortamı yaratmasından çekiniyordu. Büyük Güçlere Yunanların adil bir yönetim

kuramadıklarını gösterip kendi mevcudiyetlerini barışın teminatı olarak sunabilirlerdi. Dolayısıyla Yunanistan'ın tüm planlarını altüst etmeye gayretli İtalyanların planları en kısa sürede bertaraf edilmeliydi.

Batı Anadolu'da İtalyan Propagandası Siyaset-i muslihane

Millî Mücadele döneminde Türklerin yanında yer alan İtalyanların bu desteğinin arka planında gün geçtikçe gelişen uzun ve karışık gerekçeler vardı. Her şeyden önce İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi Türkler kadar İtalyanlar üzerinde de derin bir tesir yaratmıştı. Çünkü İzmir ve çevresi 1915 yılında, savaşa girmesi karşılığında İtalya'ya verilmiş ve İtalya da kendi siyasi çıkarları uğruna bu savaşa hevesle dahil olmuştu. Fakat 1919'da çarklar yer değiştirmiş; Antant, müttefiki İtalya'ya umut ettiği yardımı sağlamamıştı. Dolayısıyla İzmir ve çevresinin İtalyanlara değil de Yunanlara verilmesi İtalya'nın müttefiklerinden uzaklaşmasının ve daha sonra Anadolu'da ortaya çıkacak direniş mücadelesinde düşman safta yer almayacak olmasının gerekçelerinden biriydi.[96] Türklerin dostluğunu kazanan İtalya, bu sayede ekonomik çıkar sağlamayı hedeflediği bölgeyi kolaylıkla İtalya'nın kolonisi haline getirebilecekti. Türkiye İtalya'nın sanayisi için iyi bir pazardı. Bu nedenle her tür çatışmadan uzak kalarak Türklerin hoşnutluğunu kazanmayı ulusal çıkarları açısından güvenilir buluyordu.[97] Bilhassa Türkler hem İngilizlere hem de Fransızlara nefret duygularıyla bakıyor ve bu türden hisler zaman geçtikçe yabancı düşmanlığına dönüşüyordu. Üstelik İtalya'nın önünde Yunanistan gibi çok kötü bir örnek de duruyordu. İtalyanlar, Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesine karar verildiğini öğrendiğinde Anadolu topraklarında işlerin çok kötü bir hal alacağını ve hatta kanlı bir operasyon olacağını tahmin etmişlerdi. Oysa İtalya'nın başından beri sürdürdüğü barışçıl tutumu sayesinde İtalyanlar Anadolu topraklarında hiçbir kötü muamele ile karşılaşmamıştı.[98] İtalya, Yunanların aksine kırıcı bir politika yerine dostluk maskesi takarak güler yüzlü bir siyasetle Türkleri kendi tarafına çekme gayretindeydi.[99] Dolayısıyla İtalyan işgalleri altında olan bölgelerde halk İtalyanların Türklere karşı çok iyi davrandıklarına dair söz birliği içine girmişti. Çünkü İtalya işgal ettiği yerlerde ne lehte ne de aleyhte hiçbir vukuata karışmadan misafir gibi oturmaktaydı.

Elbette İtalya'nın "siyaset-i muslihane" olarak tanımlanabilecek bu sistemli politikasının arkasında Müslümanların dostluğunu ve güvenini kazanmak gayretinde olan İtalyan Yüksek Komiseri Kont Carlo Sforza bulunuyordu. Sforza, Antalya'ya çıkarma yapan askerî birliklerine halka iyi davranılması ve baskı yapılmamasını tavsiye etmiş böylelikle halktan ve mahalli yetkililerden İtalyan işgallerine karşı herhangi bir direniş hareketi gerçekleşmemişti.[100]

Aslında Sforza'nın bu siyasetini besleyen iki unsurdan biri İtalyan diplomatın Türk dostu olarak kendisini tanıtma eğilimiydi. Türklerle iyi geçinmenin yolu bulunduğu takdirde İtalyan menfaatlerine daha az zarar geleceği kanaatindeydi. İtalyan işgal kuvvetlerinin diğer işgalci kuvvetlere nispetle mülayim davranmalarının gerekçesini Sforza'nın işte bu telkinleri oluşturuyordu.[101] Diğer bir önemli husus da Sforza'nın Mütareke dönemi Türkiye'si hakkındaki olumlu siyasi görüşleriydi. Türkiye'nin ölmekten çok uzak olduğuna, yalnızca geçici olarak çöktüğüne ve Müttefiklerin ipi çok sıkı çekmesi halinde ise ellerinden kaçacağına inanıyordu. Sforza'ya göre Müttefikler belki İstanbul'un efendisi olarak kalabilirlerdi; ama bu durum muhteşem boş bir evin sahibi olmalarından öteye gitmezdi. Türkiye'nin aktif kuvvetleri Müttefiklerin ulaşamayacakları Anadolu'nun derinliklerine doğru çekildiğinde Müttefiklere karşı çok rahat bir şekilde cephe oluşturabilirlerdi.[102] İtalyan işgallerine karşı direnç gösterilmemesinin başka bir sebebi de Yunanlardı. İtalyanlar Yunanlar gibi Anadolu topraklarında kanlı bir işgale girişmedikleri için Türklerin kendilerine karşı silahlı mücadelede bulunmasının da önüne geçmişlerdi. Türk halkına iyi davranıp işgallerin geçici nitelikte olduğunu söylemişler, Anadolu'ya sömürgeci değil bir dost olarak geldiklerini göstermeye çalışmışlar, bilhassa zapt ettikleri topraklarda can güvenliğini sağlamışlar ve Türk subayları ile iyi ilişkiler kurma gayretine girmişlerdi.[10.3] Böylece işgalci İtalyanlar ile işgal edilen Türkler arasında doğal yoldan bir sempati oluşmuştu.[104] Bu iki devletin işgal politikaları ve halka yönelik yaklaşımlarındaki farklılık kadar elbette Osmanlı hükûmetinin İtalyan işgalleri karşısındaki tutumu da belirleyiciydi.[105] Ancak İtalya da Trablusgarp Harbi ve Oniki Ada'nın işgali düşünüldüğünde en az Yunanlar kadar sicili bozuk bir milletti. Doğu'da büyüme siyaseti güttüğünü bilen Türk aydınlarının İtalyanlara kati surette itimadı yoktu.[106] İzmir'in Yunanlara bırakılması kararından ötürü eski harp ortakları ile ihtilafa düşen İtalya'nın İngiliz, Fransız ve Yunanların açık düşmanlıklarına kıyasla daha mülayim tavır sergilemeleri sadece sinsice yürütülen bir taktik politikasından başka bir şey değildi.[107] Zira 17 Mayıs 1919'da Söke'yi işgal eden İtalyan birliklerinin komutanı Binbaşı Luka da İtalya'nın yürüttüğü bu ılımlı politikayı şu sözlerle detaylandırmıştı: *"Bir memleket kalben fethedilmelidir. Biz, Trablus harbinde bunun aksini yapmakla çok büyük bir hata işledik, bunun acısını hala çekiyoruz."*[108] Türkler de İtalyanları Yunanlar ile kıyaslandığında ehven-i şer olarak kabul ettiklerinden onlara sempati duyuyor hatta Yunan işgal tehlikesinin yaklaştığı bazı yerlerde İtalyanların himayesine sığınmak için başvurularda bulunuyorlardı.[109]

İtalyanların İzmir politikası konusunda başından beri Yunanlar aleyhinde sürdürdüğü propaganda çalışmaları ve Türklerle yakın temas halinde bulunmaları Yunanistan'ın İtalya ile sürekli çekişme halinde olmasına sebebiyet vermişti. Örneğin İtalyan askerleri bölgede huzursuzluk yaratmak amacıyla ya

Yunan bayrağını indirip ayaklar altına alıyor ya da Yunan askerlere küfür edip kavga çıkarıyorlardı.[110] Özellikle İtalyan askerlerinin mahalli Rumlarla yaşadığı birçok kavga sonrasında Stergiadis'e yığınla şikâyet dilekçeleri iletilmişti. Bu şikâyetler arasında Yunan ve İtalyan askerlerinin aralarında sıradan bir bahaneden çıkarılmış kavgalar da yer almaktaydı. Örneğin Yunanlar, İtalyanlar ve Türklerin İzmir'de bir kafede oturduğu sırada İtalyanlar bir Osmanlı şarkısının çalınmasını istemiş, Yunanlar ise şarkıyı yarıda kesip Venizelos Marşı'nı çaldırtmıştı. İtalyanların duruma tepki göstermesi üzerine bir Yunan onlara bardak fırlatmış buna karşılık bir Türk de Yunanlara bardak atmıştı.[111] Aslında tüm bu yaşanan olaylar İtalya'nın Batı Anadolu'da Yunan varlığını benimsemediğini çok net ortaya koymaktaydı. Özellikle İtalya'nın bölgede yürüttüğü ılımlı siyaset düşünüldüğünde Yunanları kışkırtarak huzursuzluk ortamı oluşturmak Büyük Güçlere bölgedeki Yunan daimi varlığını sorgulatacaktı. Küçük Asya işgal orduları komutanı Paraskevopoulos tarafından Stergiadis'e gönderilen dilekçede de İtalyanların tüm askerî belgelerinde Yunan işgalinin baskıcı ve dayanılmaz olduğunu, İtalyanların ise yalnızca kendi işgal bölgelerinde barış ve iyi koşullar sağladıklarını göstermeye çalıştıklarını ifade etmişti. Paraskevopoulos ayrıca İtalyanların, Türklerin Konferans kararlarına aykırı gösteriler yaptıklarını gözlemledikleri halde hiçbir engellemede bulunmadığını dolayısıyla Yunan Ordusu'nun İtalyan bölgesinden çıkan Türk isyancıların saldırısına sık sık maruz kaldığını da belirtmekteydi.[112] Fakat Yunanlar açısından asıl önemli husus İtalya'nın Anadolu toprakları üzerindeki yayılmacı politikasıydı. Mütarekeden hemen sonra İzmir, Marmaris, Fethiye, Bodrum ve Antalya gibi bölgelerde faaliyete geçen İtalya, 28 Mart 1919'da Müttefiklerin tepkisine aldırış etmeden güvenlik ve halkın isteği gerekçesiyle Antalya'yı işgal etmiş ve sonrasında yeniden harekete geçerek Konya'ya asker göndermişti. Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in Yunanlar tarafından işgaline izin verilmesi akabinde Yunanların kendi bölgelerine doğru genişlemesinin önüne geçmek için 11 Mayıs 1919'da Menteşe sahillerini (Fethiye, Marmaris, Bodrum) ele geçiren İtalyanlar, daha sonra güneye doğru ilerleyerek 14 Mayıs'ta Kuşadası ve Selçuk istasyonunu işgal etmişti. 15 Mayıs'ta İzmir'in Yunanlarca işgal edilmesi ile birlikte İtalyanlar da 16 Mayıs'ta Afyon ve Akşehir'i kontrolleri altına almış, Güllük'e de asker çıkarmışlardı. 17 Mayıs'ta ise Söke'yi işgal etmişlerdi.[113] Yunanistan için İtalya'nın Anadolu kıyılarına askerî çıkarma yapması sadece tehlikeli bir diplomatik eylem olmayıp aynı zamanda İtalyan askerlerini tek bir İtalyan sakininin bile bulunmadığı bir bölgede kalmaya zorlamıştı.[114] Kuşadası'na asker çıkaran İtalyanların hemen karşısında yer alan Aydın'ı da işgal etmelerinden çekinen Venizelos asayişin temini için 17 Mayıs'ta Albay Zafiriou'ya iletilmek üzere Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf çekmiş ve hiç vakit kaybetmeden İzmir'deki 1. Yunan Tümenine Aydın'ı işgal etmesi emrini vermişti.[115]

Ancak Yunan işgali sadece Aydın ile sınırlı kalmayacak çevre bölgeleri de ellerine geçirmek için Yunanlar teşebbüste bulunacaktı. Zaten hükûmet yanlısı bir gazete olan *Messages d'Athene*'de çıkan köşe yazısında belirtildiği üzere, iktisadi ve coğrafi vaziyet düşünüldüğünde, Denizli sancağının Aydın vilayetinden ayrılması mümkün olamazdı. Anadolu'daki Yunan varlığını iktisadi ve ticari önemi olmayan bir alana sıkıştırmak istemeyen Venizelos, Aydın'ın işgal kararı ile bölgedeki istilalarını genişletme yönünde önemli bir adım atmıştı.[116] Öte yandan 18 Mayıs'ta Albay Zafiriou'ya gönderdiği telgrafta Müttefiklerin İzmir'in güneyinde yalnızca Aydın'ın işgaline izin verdiğini; İtalyanlarla sürtüşmeye yol açmamak için daha fazla güneye ilerlenmemesi gerektiğini bildirmişti. Denizli Sancağının şimdilik kadro dışı kalacağını; Aydın'ın yanı sıra İzmir Sancağı, Manisa Sancağı ve Ayvalık kazasının işgal edileceğini belirtmişti. Söz konusu bölgelerde gerekli her tür önlemin alınıp asayişin sağlanması gerektiğinin de altını çizmişti.[117] Yüksek Müttefik Konseyi kararıyla, Ayvalık kazasına ve İzmir Sancağına Yunanistan'dan gelen mültecilerin dönüşünü sağlama ve asayişi tesis etmek için asker göndermenin gerekli olup olmadığına karar verme yetkisi Albay Zafiriou'ya aitti. Ancak Yunan işgal ordusunun Ayasuluk'tan daha güneye inmesine kesinlikle izin verilmemişti. Venizelos'un Albay Zafiriou'ya gönderdiği telgrafta da kamu düzenini tehdit eden bir durum olmadığı takdirde Yunan Ordusu'nun Aydın'ın daha güneyine asker gönderemeyeceği açıkça belirtilmişti. Aydın'a da Amiral Caltrhorpe'un onayı ile ya da kendisinin olmaması durumunda İzmir'deki Müttefik filolarının komutanından izin alarak girilmesini emretmişti.[118] Böylece Yunan işgal alanı İzmir'in kuzeyi ve doğusundaki Kordon-Bornova-Buca hattının ötesine geçmiş oluyordu.

Aslında Venizelos'un Aydın konusundaki tedirginliği boşa değildi. Zira Mavroudis tarafından Venizelos'a gönderilen 20 Mayıs tarihli şifreli telgrafta İtalyan askerî kuvvetlerinin Aydın'ı işgale hazırlandığı bilgisi verilmişti.[119] Venizelos'un Paris'te yaşadığı kaygılar sadece İtalyanlar ile sınırlı da değildi. Yunanların İzmir işgali hem siyasi hem de askerî açıdan birçok soruna yol açmıştı. İzmir'in işgal günü Yunanlar tarafından yapılan mezalimin boyutu o kadar korkunçtu ki işgalden beş gün sonra bile birçok ceset boğazlarından birbirine zincirle bağlı halde sahile vurmuş şekilde bulunmuştu.[120] İşgalin ertesinde Yunanistan'ın İzmir temsilcisi İlias Mavroudis tarafından Venizelos'a gönderilen telgrafta konuyla ilgili bazı detaylar gizlense de genel bir karışıklığın yaşandığı belirtilmekteydi. Söz konusu telgrafta İzmir'in askerî işgalinin gerçekleştiğinin; ancak kamu düzeninin hala sağlanamadığının bilgisi verilmişti. İzmir'de Türk siyasi otoritelerinin halihazırda görevlerine dönmediği ve ülkenin iç kesimlerinde yaşanan olayların etkisinin iyice belirginleştiği ifade edilmekteydi. İtalyanların ise Türkleri kışkırtması ve destek vermesi ile Türkler saldırı hamleleri düzenlemeye başlamış ve direnişe geçmişti. Mavroudis, ayrıca,

İzmir'de yaşanan karışıklıklar karşısında yabancı ülke temsilcilerinin düzenin yeniden tesis edilmesi konusunda Yunanlara güvenmediklerini de belirtmişti. Yine de tüm bu karamsar tabloya rağmen Venizelos'un Yunanların her tür çabayı gösterdiğinden emin olmasını istiyordu.[121] Özetle İzmir'deki kaotik ortam Yunan siyasi erklerinin inkâr edemeyeceği ölçüde karmaşıktı. Fakat konunun bilhassa Paris'te bulunan Venizelos'a tüm ayrıntılarıyla intikal ettirilmemesi gerekiyordu. Neticede çıkarma başarılı bir plan çerçevesinde gerçekleşmiş olsa bile neticelendirilmesi hususunda büyük bir zafiyet söz konusuydu. Ancak Venizelos'a bilgi akışının bir nebze de olsa yapılması zaruriydi. Asıl mesele olayların tamamının Yunan başbakan'a iletilip iletilmemesi gerekliliğiydi. Çünkü Yunan askeri birliklerinin 15 Mayıs günü İzmir'de gerçekleştirdiği korkunç hadiseler Yunanistan'ı Müttefikler karşısında bir hayli zor duruma düşürecekti.

İzmir Yüksek Komiserliği Stergiadis'in İzmir'i

17 Mayıs günü Mavroudis 1. Tümeni'nin İzmir'e çıkarma yaptığı sırada merkezde ve iç kesimlerde vuku bulan olaylar ile ilgili "eksiksiz ve tarafsız" olduğunu iddia ettiği bir raporu Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdi.[122] Yunan işgali sırasında yaşanan talihsiz olayların sorumluları hakkında bilgi içeren bu rapor Dışişleri Bakanı tarafından teslim alındıktan sonra halihazırda İzmir'de bulunan Repoulis'e iletildi. Repoulis, Venizelos'u boş yere üzmemek adına raporun gizli kalmasına karar vermişti. İzmir'de durum normale döndüğünde rapor telgrafla Paris'e gönderilecekti. Repoulis'e göre kentte düzenin yeniden sağlandığına dair bir raporun hazırlanmasından evvel Venizelos'un böyle bir bilgiyi öğrenmesine hiç gerek yoktu.[123] Bu rapor Venizelos'un hiçbir zaman eline geçmeyecek şekilde bilinçli olarak bir kenarda bırakılmıştı. Oysa Yunanların İzmir'de yaptığı mezalim İngiliz basınında kısa süre sonra yayımlandı. Amiral Calthorpe İzmir'deki durumun hala tatmin edici olmadığına dair Venizelos'a bir telgraf çekmiş ve konu hakkında kendisini uyarmıştı. İyice panikleyen Venizelos, Yunan işgal ordusu komutanı Albay Zafiriou'ya 19 Mayıs'ta bir telgraf gönderdi. Yunan başbakanın tüm çabası bilhassa yabancılara karşı yaratılabilecek olumsuz bir izlenimin önüne geçmekti. Venizelos öncelikle İzmir'de çıkan olaylar hakkında ayrıntılı bilgi talep etmişti. Kendisine aktarılanlara göre İzmir'de çeşitli baskınlar gerçekleşmiş; çoğunlukla Yunan ve bazı Türk çeteleri tarafından yağmalamalar yapılmıştı. Venizelos bu yağmalamaların tam olarak ne zaman gerçekleştiğine dair acil bilgi talep ediyordu. Albay Zafiriou'ya çektiği telgrafta Venizelos'un kullandığı sert ifadeler ne kadar öfkelendiğinin de açık kanıtıydı: *"Kentin Yunan Ordusu tarafından işgal edilmesinden ne kadar sonra yağmalamalar gerçekleşti? Bu eylemlere Rumların*

da karışmasından çok büyük hicap duyuyorum. Dünyada aşağılık insanların olmadığı şehir elbette yoktur; ama böyle bir dönemde soydaşlarımızın kurtuluşlarını millî davamıza ciddi zarar verebilecek eylemlerle kutlayacaklarını hayal dahi edemezdim. Derhal askerî bir mahkeme kurun. Yağma yapanları en geç 3 gün içinde yargılayın ve yasaları tüm katılığıyla uygulayın. Ayrıca mevcut durumdan yararlanarak suç işleyebilecekleri şüphesi uyandıran ya da geçmişte benzer suç kaydı olan soydaşlarımızı tutuklayıp adalara sınır dışı edin. Metropoliti ve kaymakamları arayıp Rum denilen adi yaratıkların davranışlarını protesto edeceksiniz. Onlara, içinde yaşadığımız şartların seviyesine çıkabilmeleri için, soydaş nüfusa sistematik bir şekilde eğitim vermenin bir görev olduğunu anlatın. İzmir Yüksek Komiseri gelene kadar şehirde düzenin tamamen sağlanması ve herkesin şehirde kendinî güvende hissetmesi için gerekli tüm tedbirleri alın. Gerekirse Yunan Ordusu'ndaki subaylardan polis görevlerini bizzat üstlenmelerini isteyin. Böylece tüm yabancılar üstlendiğimiz büyük sorumluluğun bilincinde olduğumuzu ve bu sorumlulukları yerine getirmeye kararlı olduğumuzu anlasın."[124] Albay Zafiriou, Venizelos'tan aldığı bu zehir zemberek telgrafa 25 Mayıs tarihinde şöyle cevap vermişti: *"Majesteleri Venizelos, Teyit edilen bilgiler ışığında 15 Mayıs'ta meydana gelen silahlı direniş sırasında 2 Yunan askeri ve 9 Yunan vatandaşı, 5 Türk askeri ve çeşitli etnik kökenlerden 47 vatandaş ölmüştür. Ayrıca 9 Yunan askeri ve 34 Yunan sivil;, 8 Türk subayı, 8 Türk askeri ve 41 Türk sivil de yaralanmıştır."*[125] Albay Zafiriou'nun telgrafı Yunan üst rütbeli bir askerin elinden çıkmış tipik bir *ex parte* veriydi. Türk tarafının verdiği bilgiler -ki farkına varılmamış birçok ölünün de olduğu düşünülürse- bu rakamların kat be kat üstündeydi. 17 Mayıs tarihi itibariyle sadece İzmir'de bulunan Amerikan hastanesine 48 Türk cesedi getirilmiş ve İngiliz Gaz Şirketinin bahçesinde ise 18 ceset bırakılmış halde bulunmuştu. Yine Türklerden gelen bilgilere göre 15 ve 16 Mayıs günü toplam zayiat 124 ölü ve 112 yaralıydı. Üstelik sahile vurmuş olan cesetler bu hesaba katılırsa Yunan tarafı sayısal olarak gerçekleri kendince sansürlemişti.[126]

İzmir'de yaşanan elim hadiselerden Calthorpe sayesinde haberdar olan Lloyd George, 18 Mayıs'ta Albay Hankey'i Venizelos ile görüşmesi için yanına göndermiş, Hankey de İzmir'deki kötü durumla ilgili olarak kendisine bazı tavsiyelerde bulunmuştu. Aynı gün Venizelos'un Albay Zafiriou'ya iletilmek üzere Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta İzmir'deki olayların derhal kontrol altına alınması istenmişti. Çıkan kargaşadan İtalya'nın faydalanmaması için kente askerî takviye sağlanması gerekmekteydi. İşgal alanını mevcut askerî gücüyle koruyamayacağını düşünen Venizelos, Girit Tümeni'nden 8. Alay'ın takviye olarak Atina'dan gönderilmesini emretmişti. Türk ordusunun İzmir'den çekilmesi ve 500 kişilik jandarma kuvvetinin gelmesinden sonra, bölgenin işgali için üç piyade alayının daha görevlendirilmesini talep etmişti.[127] Yunan Ordusu yalnızca Aydın'ı ele geçirmek için ilerlemeli; ancak katiyen

Aydın'dan daha güneye inmemeliydi.[128] Denizli Sancağının işgal edilmemesi yönünde direktif veren Venizelos bu sayede Yunan askerî birliklerinin İtalyanlar ile herhangi bir çatışma yaşamasının önüne geçmek istemişti. Telgrafta üzerinde durulan en önemli konu Türklerin silahsızlandırıldığı bir dönemde herhangi bir olayın yaşanmamasıydı. Aksi halde Büyük Güçler Yunan işgali konusunda çok daha fazla olumsuz izlenime sahip olabilir ve rakip görülen İtalya'nın eline koz verilebilirdi.[129] Bu nedenle askerî harekâtı yapacak Yunan birliğinin en deneyimli Yunan subaylarından seçilmiş olması zaruriydi.[130] 15 Mayıs'ta İzmir ile başlayan işgalden sonra birer müfreze 16 ve 17 Mayıs'ta, Urla ve Çeşme'yi işgal etti. Venizelos tarafından verilen emir yazısı ve Büyük Devletlerin onayı doğrultusunda Yunanlar işgal sahasını yavaş yavaş genişletmeye başlamıştı. Yunan askerî kuvvetlerinden bir kol deniz yoluyla Ayvalık istikametine, diğer bir kol İzmir'in kuzey yönüne, üçüncü kol da doğu tarafına hareket ederek İzmir'in etrafında her istikamette genişlemişti.[131] Büyük Güçlerin nihai kararı doğrultusunda Yunanlar Selçuk'tan Ayvalık'a kadar tüm kıyı bölgesini işgal etti.[132] Üstelik Büyük Güçler tarafından Rumlara karşı katliam girişimi olması halinde Yunan Ordusu'na gereken her tür müdahale hakkı da tanınmıştı. Venizelos işgal edilen bölgeyi güvende tutabilmek amacıyla Yunan kuvvetlerine İzmir-Aydın ve İzmir-iç Ege demiryolu hatlarının kontrolünün verilmesi gerektiğini savunuyordu. Ayrıca Yunan ana karasına ve adalara dağılmış Rum mültecilerin yurtlarına geri dönmesinin de güvence altına alınmasını talep etmişti. Yüksek Konsey'in kararına göre gerekirse Yunanistan'daki mültecilerin Ayvalık kazasına ve İzmir Sancağına yerleştirilmesini kolaylaştırmak için bölgeye takviye bir ordunun gönderilebileceği belirtilmişti.[133]

Bu sırada, 21 Mayıs öğleden sonra, Stergiadis ve Venizelos'un kendisine tam yetki vererek seçtiği heyet[134] *Leon* destroyeri ile İzmir'e geldi. *Leon*, tesadüfi bir seçim değildi. Özgürlük vaadiyle yola çıkan bu destroyer İzmir'e güya bağımsızlık getiriyordu. Venizelos'un emriyle İzmir Yüksek Komiserliği görevini üstlenen Stergiadis'e Drama Valisi Ali Naip Zade, Epir Valiliği genel sekreteri P. Gounarakis, Preveze Valisi Kryonas, Maliye Bakanlığı üst düzey yetkilisi Evangelios Koufidakis ve diğer bazı kişiler eşlik etti. Stergiadis ve beraberindeki heyetin İzmir'e gelir gelmez ele alması gereken iki önemli konudan biri şehirde yasaları ve düzeni yeniden tesis etmekti. Zira 15-16 Mayıs olaylarının izleri hala tazeydi, yankıları devam ediyordu. Bu konuda Yunanların Büyük Güçlere İzmir'de adaletli bir yönetim kurduğunun mesajı acilen verilmeliydi. Zaten Stergiadis de şehrin ileri gelenlerini kabul ettiği ilk toplantıda *"burayı iyi yönetmesi için yanımda bir kırbaç getirdim. Onu sert ve ayrım gözetmeden kullanacağıma emin olabilirsiniz"* diyerek İzmir'e hangi hâlet-i ruhiye ile geldiğini saklamamıştı. Stergiadis mizaç olarak çok sert ve öfkeli bir yapıya sahipti. Hukuk eğitimine ve yurt dışında geçirdiği süreye rağmen uygar

İzmir Yüksek Komiseri Aristidis Stergiadis Alaşehir İstasyonunda.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 2477.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

İzmir'in ele geçirilmesi töreninden. Soldan sağa: Aristidis Stergiadis, General Paraskevopoulos, Trikoupis, Pangalos, Mavromihalis.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 5622.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

bir insan olduğu söylenemezdi. Geleneksel, zevksiz giyinen ve altın çerçeveli gözlükleriyle insanlara üstten bakan, mesafeli bir duruşu vardı. Yunan soydaşları arasında zeki ve hakkaniyetli olarak tanınıyordu. Fakat aynı zamanda adaletsiz, zalim, otoriter, saygısız, bilgeliği ve yanılmazlığı konusunda narsist; deliliğin, anlık dengesizliğin ve dehanın bir karışımı olarak da etiketlenmişti. Bu nedenle İzmir'e geldikten sonra hem siviller hem de askerler üzerinde ciddi bir korku yaratmayı başarmıştı.[135] Örneğin İzmir'de Türklere karşı yapılan bazı soygunlarda yakalanan çete üyelerinin Yunan askerleri olduğu ortaya çıkınca askerî mahkeme orduya leke sürülmemesi adına onları ölüm cezasına çarptırmakta tereddüt etmişti. Ancak Stergiadis, hemen Askerî Mahkeme Başkanı Daskalakis'i yanına çağırıp kendisine birkaç günlüğüne Atina'ya gideceğini, döndüğünde çete üyelerinin infaz edilmiş olmasını istediğini parmağını yüzüne karşı sallayarak söylemişti. Kendisi tam manasıyla radikal önlemlerin, katı ve sert kararların adamıydı. Hatta İzmir Yüksek Komiserliği Basın ve Sansür Dairesi Müdürü Mihail L. Rodas ile yaptığı bir konuşmada hiç kimsenin umurunda olmadığını, kendisine itaat edilmesi ve düzenin sağlanması adına herkesi ezip geçebileceğini belirtmişti.[136]

Stergiadis, görev duygusu yüksek biriydi. Bir emir verdiğinde herkesin buna uymasını beklerdi. Eğer emrine karşı bir engel veya tepki olduğunu düşünürse vatandaşa bile sopayla vurmaktan çekinmezdi. Kendi alanında hiçbir gücün baskısına ya da itaatsizliğine tahammülü yoktu. Bu gücün sahibi dönemin halk üzerindeki etkisi düşünüldüğünde büyük cesaret isteyen kilise ve din görevlilerine ait olsa bile İzmir Yüksek Komiseri için zerre önemli değildi. Stergiadis, Rum cemaat üyelerinin bazılarını yerel yönetimden dışladığı için bilhassa İzmir Rumlarının tartışmasız ulusal lideri kabul edilen Hrisostomos ile büyük ihtilaf yaşamıştı. Çünkü Yunan işgaliyle birlikte kilise ve cemaatin idari birleşimine olan ihtiyacın ortadan kalkması, Rum Ortodoks topluluğu üzerinde dinî ve siyasi güce sahip olan Hrisostomos için sindirilebilir bir durum değildi. Öte yandan Venizelos'un din adamlarını sadece dinî görevleriyle sınırlaması, kilise vaazlarında diğer toplumların; ama bilhassa Türklerin millî duygularını tahrik edecek her türlü doğrudan veya dolaylı atıfların yapılmamasına dair direktifleri, ihtilafın daha da derinleşmesine neden oldu.[137] Mesela İzmir Rum Ortodoks Metropolitliğinde Antant temsilcilerinin ve Yunan otoritelerinin katıldığı önemli bir davette Stergiadis, törenin kesinlikle dinî olması, herhangi bir siyasi ima içermemesi talimatına uymayan Başpiskoposun konuşmasını aniden kesmiş ve onu herkesin içinde azarlamıştı. Yine okul açılışı için gittiği bir törende köyün papazını, fakir bir çocuğun cenazesini kaldırmadığı için tokatlamıştı.[138] Sosyal ilişkilerinde ise politikacılardan uzak durmayı tercih ediyordu. Tek hayranlık duyduğu siyasi yüz Venizelos idi.[139] Gerek sivil gerekse askerî yetkililerin hiçbiriyle sağlıklı ilişkileri olduğu söylenemezdi.

Kendisine iltifat edilmesinden hiç hoşlanmazdı. Üst kesim olsun alt kesim olsun herkese eşit adalet uygulayabilmek adına kimseyle kişisel bağlar kurmazdı. İzmir'de hiçbir daveti kabul etmemiş; herhangi bir sosyal etkinliğe de katılmamıştı. Daha ziyade münzevi bir hayat yaşamayı tercih etmişti. Kısaca Yunanlar arasında Stergiadis despot kişiliği ile nam salmış bir devlet adamıydı. Keyfî yöntemlere başvurması ve mizacının sertliği ileriki dönemlerde Stergiadis'in mahalli Rumlar, ordu komutanlığı ve kiliseyle çeşitli ihtilaflar yaşamasına sebebiyet verecekti. Askerî mahkemelerin işlerine ve hatta askerî atamalara kadar karışması[140] ordu ile sıkıntıların yaşanmasına neden olacak, siyasi otoritelerle çatışması Venizelos'a *"bir sinir hastası ile uğraşıyoruz"* şeklinde yazılan şikâyet dilekçeleri olarak geri dönecekti.[141] Ancak Stergiadis'in görevi süresince takındığı bu saldırgan tavrın arkasında Venizelos'un Yunanistan'ın İzmir'deki askerî, siyasi, denizci, idari tüm temsilcilerine verdiği net ve kesin talimat vardı. Venizelos, İzmir'deki tüm topluluklara eşit davranılması emrini vermişti. Nitekim Venizelos'un Helenizm'in çıkarları uğruna ırksal tutkuları yatıştırma politikası İzmir'de yaşanan feci olaylardan sonra baştan sona haklılık kazanmıştı.[142] Stergiadis de daha sonra kaleme aldığı notlarında izlediği politikayı şu ifadelerle savunmuştu: *"İzmir'in işgali, sadece düzeni sağlamak ve Hristiyanları korumak amacıyla Büyük Güçlerin emriyle gerçekleştirildi. Yunan Ordusu'nun karaya çıkmasından önce Venizelos, İzmir'in ileri gelenlerine, koşullardaki değişikliğin Türklere karşı bir intikam fırsatı olarak değerlendirilmemesi, yani rollerde bir değişiklik olmaması ve Hristiyanların yönetilenlerden yöneticiye dönüştürülmemesi gerektiğini vurgulamıştı. Bu durum Yunanların İzmir'i terk etmelerinin istenmesiyle sonuçlanacaktı. Venizelos, Yüksek Komiser Stergiadis'e*[143] *Türklere eşit davranılması ve iyi muamele edilmesi gerektiğini tavsiye etti. Politikasının başarısını buna dayandırıyordu. Ancak İzmirliler Venizelos'un tavsiyelerini ilk andan itibaren dinlemediler ve Yunan Ordusu'nun çıkarma yapması sırasında aksilikler yaşandı. Söz konusu durum Yüksek Komiserliği, Hristiyanların Türklere karşı davranışlarını değiştirmeleri yönünde tedbirler almaya zorladı. Bu tedbirler, Türkleri ve yabancıları, Yunan yönetiminin yurttaşların eşitliği ilkesiyle nitelendirildiğine inandırmayı amaçlıyordu. Ayrıca San Remo Antlaşması'nda, beş yıl süren Yunan işgalinin ardından işgal bölgesinde referandum yapılacağı ve sonucunun İzmir'in kaderini belirleyeceği hükmü yer alıyordu. Yani Yüksek Komiserliğin çalışmalarının başarısı referandumun başarısıyla ölçülecekti. San Remo Antlaşması ile belirlenen bölgenin çoğunluğunun Yunan olmadığı biliniyordu. Bu nedenle hem yabancıların hem de Türklerin bir kısmının İzmir'in Yunan yönetiminde kalması yönünde oy kullanmasını sağlamak gerekiyordu. Müttefiklerin ayrıca Yunanistan'ın karma nüfusları yönetebileceğine ikna edilmesi elzemdi. Stergiadis'in politikası sonuç verdi. Çünkü Müttefikler Yunanistan'ın bu kabiliyete sahip olduğuna gerçekten inanıyorlardı."*[144]

Stergiadis göreve gelir gelmez ilk olarak İzmir'de yaşanan olaylardan zarar görenlere Yunanistan'ın tazminat ödeyeceğini ilan etmişti. Bu zararın bedeli de Müttefik Devlet temsilcilerinin yer aldığı bir karma komisyon tarafından saptanacaktı. Yine 15-16 Mayıs'ın başlıca sorumluları askerî mahkeme önünde yargılanmaya başlamıştı. Yunan Ordusu İzmir'i işgal ettikten kısa bir zaman sonra patlak veren hadiselerle başa çıkmak ve yerel halkın öfkesini yatıştırmak amacıyla işgal kuvvetleri komutanı Zafiriou Yunan konsolosluğunun bir salonunda askerî mahkeme kurdu. İzmir kesin olarak Yunanistan'a bırakılmadığından Yunan mahkemeleri resmi düzeyde tanınmıyordu. Bu nedenle askerî mahkemeler İzmir'in Yunanistan'a verilmesine kadarki hukuki sürecin işlemesini sağlayacaktı. Askerî mahkemenin başına topçu Binbaşı Angelos Travlos getirilmişti. Zafiriou, 18 Mayıs tarihinde halka yönelik yazdığı "Aydın Vilayeti Ahalisine Beyanname" adlı duyuruda olayların yatışması için vatandaşlara işgalden önceki hayatlarına rahatça geri dönmelerini ve bulundukları yerlerde sakince beklemelerini emretmişti: *"Edindiğim bilgiye göre Rumlar tarafından Türk nüfusa karşı silah kullanılmakta ve malları yağma edilmektedir. Bahsi geçen hadiseler elbette tüm Rumların sorumluluğunda olmayıp birtakım namert kişilerin vukuatlarıdır. Bu türden ahlaksızlar gerek Yunan geleneklerine gerekse Yunan hükûmetinin emirlerine karşı gelmektir. Hadiselerin tekrarı karşısında her tür sert önlemi alacağımdan şüpheniz olmasın. Yasalara, adalete, mevcut politik düzene ve askerî yetkililere saygıda kusur etmemenizi diliyorum. Bir Müslümanın fesi ile Evzon askerinin fesi aynı değerdedir. Tıpkı bir askerin ya da bir Avrupalının şapkası gibi eşittir. Bütün dinlerin kültürel amacı vardır, onlara kesinlikle saygı gösterilir. Bunlara uymadığınız takdirde ben sözlerimi yinelemeyeceğim. Yukarıdaki hususlara uymayan kişiler ile askerî mahkeme ilgilenecektir."*[145]

Görüldüğü üzere Yunan tarafı yaşanan tüm hadiselerden dolayı fazlasıyla tedirgindi. Dolayısıyla yargılama süreçleri ve faillerin bulunup cezalandırılmaları bir nebze de olsa ortamı yatıştırabilecek bir can simidi olarak düşünülmüştü. Bu niyetle askerî mahkemenin ilk toplantısı Yunan konsolosluğunun önünde gerçekleştirildi. Kamuoyuna ve gazetecilere açık olan bu toplantıda, işgal komutanı Zafiriou'nun askerî mahkeme yargıçlarına dönerek söylediği *"Adaletin büyük baltasını şimdi size teslim ediyorum. Bu balta ağır ve keskindir. Ancak düzeni bozmaya cesaret eden veya edecek olan varsa, kafasına vurmaktan asla çekinmeyin"*[146] sözleri halka Yunan yönetiminin Türk-Rum, sivil-asker ayrımı yapmadan eşit mesafede olacağının izlenimini yaratmaktı. Yunan konsolosluğu içinde yargılamalara başlayan olağanüstü mahkeme hırsızlık ya da asayişin bozulması suçlarına karışan çok sayıda Hristiyan ve Türk vatandaşını ömür boyu hapis cezasına ve iki evzon askerini de idam cezasına çarptırmıştı.[147] Yargılama dosyası içinde yer alan suçlardan birinde 15-16 Mayıs tarihlerinde Buca'da yaşayan yaklaşık 50 ila 60 silahlı kişiden oluşan bir grup Rum'un

Tahtalı köyüne giderek köyü kuşatması ve Türk halkına zorla Yunan bayrağı taşıtması bulunuyordu. Daha sonra bu gruptan büyük bir kısım köyden ayrılmış; ancak köyde kalan 15-20 kişi yağmaladıkları evlerden 2000 koyunu alıp Buca'ya götürmüşlerdi.[148] Aynı mahkeme, aynı gün, üzerinde çok sayıda Türk lirası bulunan iki Yunan askerini ölüme mahkum etti.[149] İzmir'deki durumu diplomatik açıdan yatıştırmayı amaçlayan bu önlemler hemen etkisini gösterdi. İsyancı gruplar ve soygun çeteleri Yunan yönetiminin oluşturduğu katı tutumdan kaynaklı bir süre güvenliği bozmadı. Fakat Yunan işgal süresince asayişsizlik tamamen ortadan kalkmadı. Örneğin Küçük Asya İşgal Ordusu Komutanı Paraskevopoulos, 28 Nisan 1920 tarihinde Venizelos'a İzmir'de disiplin nedeniyle ceza alan subayların bir listesini gönderecekti.[150]

Stergiadis'in diğer bir görevi askerî işgal koşulları altında İzmir'de etkin bir yönetim kurmaktı. Yunan askerî kuvvetlerinin İzmir'e çıkarma yapmasının ardından işgal bölgesi idari olarak düzenlenmeye başlamıştı. Venizelos'un, 22 Mayıs'ta Paris'ten Stergiadis'e yolladığı telgrafta İzmir'e gönderilecek memurların göreve başlamaları için Bakanlar Kurulu tarafından bir kararname çıkarılmasını istediğini bildirmişti. Her branştan kamu görevlisi sadece Stergiadis'i en üst amir sayacak; onun emir ve talimatlarına harfiyen uyacaktı. Ayrıca, İzmir'e gelen kamu görevlilerine özel bir atama yapılmayacak, görevlerinden geçici olarak alınarak Yüksek Komiserin emrine verilecekti.[151] Ayrıca Yunan Devleti, Yunan Ordusu'nun Anadolu'da işgal ettiği bölgelerdeki ihtiyaçlarını karşılamak üzere 2.000.000 drahmi tutarında bir yardımı mecliste onaylamıştı. Bu miktar, Yüksek Komiser Stergiadis'in kullanımına sunulacak ve Stergiadis, paranın neden verildiğini gerekçelendirmek zorunda kalmadan parayı istediği gibi yönetme yetkisine sahip olacaktı.[152] Stergiadis'in İzmir'e gelişinden sonra Averof hükûmeti ve Yunanistan'ın İzmir Temsilcisi İlias Mavroudis işgal işlerine karışmayı tamamen bırakmıştı. Yunan işgal orduları komutanı Zafiriou yabancılarla yapılan tüm anlaşmaları Yüksek Komiser aracılığıyla müzakere ediyordu. Aynı zamanda Yunan işgal alanını iç kısımlara doğru ilerletme konusunda da Stergiadis ile birlikte ortaklaşa karar alıyordu.[153] İçişleri Bakanlığı ve Yunan Jandarma Teşkilatı'nın büyük orandaki yetkilisi ve çalışanı, İzmir bölgesinin mevcut idari mekanizmalarından sorumlu hale getirilmişti. Böyle olağanüstü bir görevde, ordu komutanlarının idari, diplomatik ve polis niteliğindeki işlerle meşgul edilmemesi için özel bir jandarma teşkilatının oluşturulması gerekliydi. Dolayısıyla Yunan Ordusu'nun halihazırda konuşlanmış olduğu bölgelerde kamu güvenliği, suç kovuşturması ve karşı casusluk görevlerini üstlenmek amacıyla İzmir Yüksek Devriye Komutanlığı kuruldu.[154] Kuramsal olarak İzmir'de Türk yönetimi devam ediyordu; fakat uygulamada bu böyle değildi. Valinin, polis müdürünün, jandarma kumandanının yetki sınırları masa başından öteye gidemediğinden İzmir'de Türk hükûmetinin bir anlamda

ismi var; ama cismi yoktu.[155] İzmir'in idaresinde Yunan kanunları geçerli olduğundan yönetim de haliyle Yunanların kontrolü altındaydı. Kanunların uygulanması yine Yunan mülki amirleri ve askerî kuvvetleri tarafından uygulanıyordu. Stergiadis, daha küçük işlerde çalışan Türk memurların görev yerlerini değiştirmemiş; ancak Yunan Yüksek Komiserliğinin yönetimi altına almıştı. Bu noktada mülki idare kendilerinin yetki ve emri altında kaldığı için Türklerin şeklen mevcudiyetinin dışında bir misyonlarından bahsedilemezdi. İdari kademelerin kilit noktalarında ise Atina'dan hususi getirilmiş Yunan memurlar çalışıyor, onların gözetimi altında ise mahalli Rumlardan oluşan memurlar görev yapıyorlardı. Sadece Yüksek Komiserliğin on dört şubesinden biri olan ve İslam işleriyle uğraşan tek bürosuna Türk getirilmişti.[156] Giritli bir Müslüman olan Naibzade Ali Bey, Stergiadis'in yakın arkadaşıydı.[157] Drama valiliğinde kalma koşuluyla Rum ve Müslümanlar arasındaki sorunların çözülmesine yönelik çalışmalar için İzmir'e gelmişti.[158] Öte yandan Yunanlar İzmir'den Türk askerî kuvvetlerini uzaklaştırdığından -17. Kolordu, 57. ve 56. Tümen subayları Aydın, Tire, Balıkesir ve Manisa'ya çekilmiş, İzmir'de kalanlar ise bir Yunan vapuru ile Mudanya'ya bırakılmıştı- İzmir içinde Türk askeri kalmamıştı. Tüm karakollar doğrudan doğruya Yunanların idaresindeydi. Türk polis ve jandarmasının silahları ellerinden alınarak Yunan yetkililere teslim edilmişti. Yunanlar istedikleri zaman Türk subayları bir bahaneyle hapse atıp sonra istediklerinde yeniden serbest bırakıyorlardı.[159] Kısaca gerek idari gerek askerî bağlamda şehirde Türk hâkimiyeti şeklen var gibi görünse de pratikte böyle bir hükümden bahsetmek imkânsızdı.

Stergiadis'in İzmir'e gelmesiyle birlikte mahalli Rumlar ile arasındaki gerginlik iyice vahim bir hal almıştı. Stergiadis'in mahalli nüfus içindeki farklı gruplarla arasında adaletli bir denge kurma gayreti İzmirli Rumlar arasında Türkleri kayırdığı yönünde yorumlanmaktaydı. Bu durum Stergiadis ve Rum cemaati arasındaki karşılıklı güvensizlik ortamını iyice keskinleştirmişti. Öte yandan Stergiadis her an için tetikteydi. Tıpkı zayıf bir davayı üstleniyormuş gibi hasmına beklemediği bir anda şiddetle yüklenebiliyordu.[160] Çünkü elinin altında ne düzgün bir yargı sistemi ne de doğru dürüst bir mülki idare vardı. Bu gergin ortam Stergiadis için hem hoş değildi hem de etrafındakilere karşı güvensizlik hissini daha fazla yoğunlaştırmıştı. Ancak Stergiadis'in tutumu konusunda Venizelos'un çizgisi netti. Bu nedenle Yüksek Komiserin her davranışını onaylayıp teşvik ediyordu. Yunan başbakanının bu konudaki temel görüşü Yunanistan'ın, Batı Anadolu topraklarına yalnızca "kurtarılmayı bekleyen kardeşlerini"[161] özgürleştirmek amacıyla gelmediğini kanıtlamaktı. Yunanistan Anadolu'ya din ve ulusal kökene bakılmaksızın bölgenin tüm sakinlerine eşitlik ve istikrar rejimi getirdiğini göstermeliydi. Oysa Yunan Ordusu'nun İzmir'i işgal etmesinden sonra bölgede yaşanan acı olaylar mahalli Rumlar ile

Yunanların da yüzyıllık kin ve öfke duygularını Türklerden çıkarma eğilimine sahip olduklarını açıkça ortaya koymuştu. Medeniyetten uzak bu davranışların yol açtığı sonuçlar Venizelos'un Büyük Güçlere sunmak istediği gerçeklikle taban tabana zıttı.

Diğer taraftan Yunan işgalinin Menemen, Manisa, Aydın gibi iç bölgelere doğru genişlemesi Türklerin silahlı direnişiyle karşılık bulmuştu. Yunanlar, Türk direnişinin arkasında İtalya'nın olduğunu ve İtalyanların Türk çetelerini kışkırtıp ayaklandırdıklarını düşünüyorlardı. Yunanlara göre İtalyanlar Türklere her türlü yardımı yaparak hem İzmir'deki Yunan idaresine hem de Yunan Ordusu'na sürekli saldırıların düzenlenmesine yardımcı oluyorlardı. Dahası yeni bir Türk direniş hareketinin örgütlenmesine de destek veriyorlardı. Yunanların bu türden iddiaları aslında Batı Anadolu'daki İtalyan ve Yunan işgal bölgelerinin kesin sınırlarla belirlenmemesinden kaynaklıydı. Çünkü İngiltere'nin İzmir'deki askerî ve siyasi temsilcisi, İtalyan ve Yunan askerleri arasında Ayasuluk-Aydın hattını içine alan hayali bir ayrımı kağıt üzerinde kabataslak belirlemişti. Yunan birliklerinin güvenliği için de İtalya kesiminde kalan bölgelerden çekilmelerini emretmişti. Bu hayali sınır ayrımı dışında net çizgilerle ortaya konulmuş hiçbir harita olmadığından her iki taraf dönem dönem birbirlerini diğerinin bölgesini ihlal etmekle suçlamıştı. Dahası Yunanlar İtalya'nın koruması altında olan ve İtalya'da kalan bölgeyi Yunanlara karşı üs olarak kullanan Türklerin saldırılarını gerçekleştirdikten sonra Menderes Ovası'nın güneyine rahatça inebilmesinden şikâyetçiydi. Kısaca Yunanlar İtalyanları Türkleri kışkırtmakla suçluyorlardı.[162] Yunan Ordusu'nun Türklere karşı aldığı önlemlerin başında ise idam ve sürgün vardı. Ancak İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis tarafından ordu karargâhına gönderilen yazıda bu sert tedbirlerin Yunan yönetimini daha zor durumda bırakacağının uyarısı yapılmıştı: *"Kırsal kesimde, özellikle Menderes vadisinde, kamu güvenliği ve huzuru sağlamak için idam cezasına çarptırılmış Türklerin öldürülmesi ve sürgün edilmesinin olumlu sonuç vereceği düşünülmüştür. Oysa Müslüman olduğundan şüphelenilen ailelere yönelik bu karar askeri açıdan etkili kabul edilse bile şu anda siyasi açıdan doğru değildir. Şunu da unutmayın ki, ne kadar çok insanı sürgün edersek edelim, ne kadar çok insanı vurursak vuralım, Yunan bölgesinde bize karşı mücadelede yardım etmeye istekli yeterli sayıda Türk her zaman bulunacaktır. Bugüne kadarki deneyimler, Yunan makamlarının aldığı yumuşak tedbirlerin yanlış yönlendirici olmadığını ve ordumuzu ve buradaki çalışmalarımızı tehlikeye atmadığını göstermiştir. Kamu düzeninin daha yumuşak yollarla sağlanması için bütün bölük ve birliklerinize emir vermenizi rica ediyorum. A. Stergiadis."*[163] Stergiadis'in Türklere yönelik tutumu özellikle İzmirli Rumlar tarafından eleştiri konusuydu. Yüksek Komiserliğin Türklerin silahlarına bile el koymamasından rahatsızlık duyan Rumlar, Stergiadis'i sürdürdüğü bu politakadan ötürü ağır eleştirmekteydi. Stergiadis ise daha sonra kaleme aldığı notlarında konuyla ilgili

gerekçelerini şu ifadelerle açıklayacaktı: *"Yunan işgali sınırlı kaldığı sürece, işgal edilen topraklar küçük, askeri güçler ise bölgeye oranla büyüktü. Bu nedenle bölgedeki Türk halkından kaynaklanan bir tehlike görünmüyordu. Yüksek Komiser, Türklerin silahsızlandırılmasının yapılmamasını önerdi ve Venizelos hükûmeti de bunu kabul etti. Stergiadis Türklerin silahsızlandırılmasını istemiyordu. Birincisi, hiçbir tehlike yoktu; ikincisi, Türklerin silahsızlandırılması sırasında bunu yapacak güçlerin büyük aşırılıklara uğrayacağını biliyordu. Aile sığınma hakkı ve ev ev aramaları ihlal edilecek, bu da Müslümanlar için çok can sıkıcı olacak, çok fazla sürtüşme ve hoşnutsuzluk yaratacaktı. Ancak işgal sahası genişledikçe Stergiadis, Küçük Asya Ordu Komutanlığı'na Türklerin silahsızlandırılması politikasında ısrar etmediğini, silahsızlandırma sürecini Ordu Komutanlığı'nın üstlenebileceğini bildirdi. Ancak Stergiadis, silahsızlandırma tedbirinin hiçbir etkisi olmayacağını; çünkü sadece kent ve köylerde yaşayan Türklerin aranabileceğini, gerçekte silah sahibi olanların kırsaldaki çeteler olduğunu savundu. Bunları araştırmak imkânsızdı; çünkü ordu onları bulsa bile silahlarını ormanlara ve birçok saklanma yeri olan, tamamen ıssız, geniş kırsal alanlara saklayacaklardı. Dolayısıyla silahsızlanmanın başarılı olması için sıradan Türk vatandaşlarının değil çetelerin hedef alınması gerekiyordu, dolayısıyla bunda tek sorumlu orduydu."*[164] Konuyla ilgili Haziran 1919'da üç Metropolitin -Efes Metropoliti İoakim, İzmir Metropoliti Hrisostomos ve Tire Metropoliti Smaragdos- Müttefik devletlerin hükûmetlerine ve Venizelos'a gönderdikleri telgrafta Türk ve İtalyan egemenliği altındaki bölgelerde yaşayan Ortodoks Hristiyanların Türk çeteleri tarafından istismar edildiği iddia edilmişti. Her üç metropolit özellikle İtalyanların işgal ettiği Söke, Efes, Milas ve Muğla'yı Hristiyanlık karşıtı hareketin merkezi olmakla suçluyordu. Ayrıca telgrafta İtalyan gemilerinin Türk çetelerine silah taşıdıklarından da bahsedilmişti. Eğer İtalyan birlikleri bu bölgeden geri çekilmezlerse Türkler daha fazla cesaretlenip karışıklık çıkarabilirdi.[165] Türk direnişinin önüne bir an evvel geçilmesi zaruri hale gelmişti. Böylece Anadolu'ya başka askerî kuvvetlerin destek amaçlı gönderilmesine karar verildi. Bu karar doğrultusunda 11 Temmuz 1919'da General Leonidas Paraskevopoulos Küçük Asya Ordusu Başkomutanı olarak Selanik'ten İzmir'e gönderildi. Bu görevini 11 Ağustos'ta Selanik'e dönene kadar sürdürmüş ve sonrasında Anadolu'daki Yunan kuvvetlerinin komutanlığını yeniden 1. Kolordu Komutanı Tümgeneral Konstantinos Nider üslenmişti.[166]

Aslen İzmir kökenli olan Paraskevopoulos'un İzmir'e gelişi Rumlar tarafından coşkuyla karşılanmıştı. Ancak Paraskevopoulos'un İzmir'de bulunmasının asli gayesi mahalli Rumların şoven taşkınlıklarının önüne geçmek ve bölgedeki karışıklığı bir nebze giderebilmekti. Bu şiarla ertesi gün, Aya Fotini kilisesinin balkonundan halka yaptığı konuşmada mahalli Rumların kontrolsüz heyecanını şu sözlerle dizginlemeye çalışmıştı: *"Şu anda neler hissettiğinizi*

General Paraskevopoulos İzmir'de düzenlenen törende. 11/24.08.1919.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 4454.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

Küçük Asya Ordusu Başkomutanı General Leonidas Paraskevopoulos.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 891.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

*o kadar iyi tahmin edebiliyorum ki. Uzun kölelik yıllarında ne kadar acı çektiğinizi biliyorum. Ben de burada yaşadım ve acı çektim. Burada ülkemi sevmeyi ve kendimi ülkenin hizmetine adamayı öğrendim. Bugün ulusal çıkarlarımız, geçmişi unutmak için yüreklerimizi boğmamızı, Osmanlı soydaşlarımıza dost eli uzatmamızı, onlara 'gelin, eşitliğin, adaletin, özgürlüğün, medeniyetin ve dinsel hoşgörünün sembolü olan mavi beyaz bayrağın altında toplanalım' dememizi gerektiriyor. Bunu zorunlu bir görev olarak görüyorum. Görevimin başarıya ulaşması için sizleri dostlarımın ve müttefiklerimin siyasi ve askerî otoriteleriyle iş birliğine çağırıyorum. Bugünün hayatımın en mutlu günlerinden biri olduğunu bilmenizi isterim."** Oysa Yunanlar açısından İzmir'deki durum git gide zorlaşıyordu. Özellikle İtalyanların askerî açıdan Yunanlara zorluk çıkarıp sınır hatlarını taciz etmesi Yunan Ordusu'nu sürekli meşgul ediyordu. Bu durum bölgede asayiş ve nizamın korunmasına engel oluşturmaktaydı. Nitekim Paraskevopoulos'un 14 Temmuz 1919 tarihinde Venizelos'a yazdığı raporda da konuyla ilgili endişelerini şöyle dile getirilmişti: *"Burada zaman geçtikçe bizler için durum daha da zorlaşmaktadır. Çünkü pasif savunmada kalmamız, karşı taarruza geçemediğimizden, saldırıya uğramamıza neden oluyor. Her yerden kuşatılmış durumdayız. Çevredeki Türk çeteleri giderek artıyor. Bilhassa Aydın bölgesindeki çeteler İtalyanlar tarafından yönlendiriliyor. Ele geçirilen bütün Türk esirlerin ifadelerinden Aydın'daki askerî operasyonların İtalyanlar tarafından organize edildiği, yönetildiği ve sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Bunun gelecekte de tekrarlanması olasıdır. İtalyan topçularının, İtalyan subay ve askerlerinin Türklere yardım ettiğini biliyoruz. Çatışma sırasında İtalyanlar Türklere silah, cephane ve yiyecek temin ediyor. Yakınımızdaki Türk çetelerinin merkezleri İngiliz-Fransız tümenleri tarafından işgal edilmelidir. Eğer bu yapılamazsa Soma-Aksaray ve Denizli-Alaşehir-Salihli demir yolu hatlarını işgal ederek onları biz yok etmeliyiz. Bunu yapabilmek için müttefiklerin onayına ihtiyacımız olduğunu biliyorum. Şayet bu onay diplomatik yolla bize verilmezse, o zaman Türkler bize yeniden saldırdığında kendi birliklerimiz Türkleri İtalyan bölgesine kadar takip etmeli ve savunma hattı oluşturarak karşı saldırıda bulunmalıdır. Lütfen tüm bu dediklerimi göz önünde bulundurarak hızlıca bir karar verin. Çünkü bu durum bugün kolayca halledilebilirken gelecekte bizim için tehlike arz edebilir."*[167]

Yunanlar askerî alanda İtalyanların kendilerine zorluk çıkardığından şikâyetçiydi. Öyle ki İtalya ve Yunanistan arasındaki askerî gerilim, 8-9 Haziran 1919'da, her iki ülkenin askerî bölükleri arasında silahlı çatışmaya kadar varmıştı.[168] Ancak Yunanistan'ı zora sokan diğer bir önemli mesele İzmir'deki İtalyan uyruklu vatandaşların 15 Mayıs'ta yaşanan olaylarla ilgili Yüksek Konsey'e yazdığı 73 adet şikâyet dilekçesi ve Yunan hükûmetinden talep ettiği 700.000 drahmi tazminattı. İzmir'de meydana gelen olaylar ile ilgili İzmir Yüksek Komiserliği'ne 28 Mayıs tarihinde toplam 303 dilekçe

verilmiş ve 2.000.000 drahmi tazminat talep edilmişti. Bu dilekçelerin bir kısmı İngiliz, Fransız ve İtalyan konsolosluklarına iletilirken bir kısmı da İzmir Valisine gönderilmişti. 1680 dilekçenin 532'si Türkler tarafından yazılmış ve Yunanistan'dan 14.000.000 drahmi tazminat talep edilmişti.[169] Yunan yetkililerinin verdiği bilgiye göre tazminat talepleriyle ilgili olarak karar komitesi zarar görenlere toplamda 2.400.335.38 drahmi ödeme yapmıştı.[170] Bu dilekçeleri destekleyen başka bir hamle 12 Temmuz 1919 tarihinde İtalyan delegesi Crespi tarafından atılmıştı. İtalyan delege, Yunanistan'ın Türkiye'deki askerî operasyonlarıyla ilgili bazı şikâyetler içeren muhtırayı Beş Büyük Güç'ün Delegasyon Başkanlarına sunmuştu. Söz konusu muhtırada Yunanların Dörtlü Konsey tarafından belirlenen işgal sınırını çiğnediği ve Menderes Ovası'ndaki mevzilerini top ateşine tuttuğu şikâyet edilmişti. Yunan Ordusu'nun Aydın'ın kuzeyinden derhal çekilmesi talep edilmekle birlikte Aydın'ı işgal eden Yunanların bölgedeki vandallığı sert dille eleştirilmişti. İtalyan'ın şikâyetlerini inceleyen Konsey bu türden iddialara son vermek amacıyla Venizelos'u Yüksek Konsey toplantısına davet edip Aydın'da olup bitenleri açıklamasını istemişti. 16 Temmuz 1919'da Konsey toplantısına katılan Venizelos ilk önce Yunan Ordusu'nun bölgedeki faaliyetlerini meşrulaştırmaya çalıştı. Özellikle Türklerin yolun başında derhal yok edilmesi gerektiğini aksi takdirde Türk askerî gücünün yeniden büyüyerek Doğu Sorununun çözülmesine engel olacağını belirtmişti. Venizelos'un abartılı yakınmalarına göre Konya yakınlarında yaklaşık 60.000 Türk askeri toplanmıştı. Bu rakam kısa bir zaman içinde 300.000 kişilik bir orduya dönüştürülerek Yunanlara karşı savaştırılacaktı.[171] Aslında Venizelos da Yunan Ordusu'nun taşkınlıklarını çok iyi biliyordu. Lakin Konsey önünde zor durumda kalmamak için toplu kıyımları bireysel suçlara indirgeyerek yaşanılan vahşeti izole etmeye çabalamıştı. Venizelos, Konsey üyelerine, İzmir'de meydana gelen hadiselerin kendisini de rahatsız ettiğini bu nedenle İzmir'de gerekli önlemlerin alınmasına yönelik uyarılarda bulunduğunu ifade etti. Öte yandan İtalyanların iddialarına da yanıt veren Venizelos Yunanistan'ın işgal alanını genişletme niyetinde olmadığını, tek amacının İzmir'de güvenliği sağlamak ve tamamı Rum olan bazı yerleri korumak olduğunu söylemişti. Oysa Başbakan Venizelos makul bahaneleri Konseye sunarken Yunan Ordusu da bir taraftan Konferans kararlarına aykırı olarak Anadolu içlerine doğru ilerleyişini sürdürmekteydi.

Venizelos'un sunumu sonunda Konsey, İtalyan ve Yunan tarafların Batı Anadolu'daki işgal bölgelerini sınırlandırması noktasında bir anlaşmaya gidilmesi gerektiğine karar verdi. Orlando hükûmetinin istifasından sonra, 23 Haziran 1919'da İtalya Başbakanı Francesco Saverio Nitti tarafından Dışişleri Bakanı olarak görevlendirilen Tommaso Tittoni, Paris'e gelir gelmez Yunanistan ve İtalya'nın işgal ettikleri bölgeler arasında bir sınır belirlenmesini önerdi. Müttefikler Tittoni'nin önerisine itiraz etmediler. Tittoni, Başbakan

Nitti'nin de desteğini alarak 29 Temmuz 1919 tarihinde Venizelos ile gizli bir anlaşma yaptı. Anlaşma gereği Yunanlar Büyük Menderes Nehri'nin sağ kıyısını geçmeyecekti. İtalyan heyetine göre bu anlaşma İtalyan işgallerinin *de facto* da olsa onaylanması anlamını taşıyordu. Şüphesiz Tittoni'nin aldığı karar, İtalya'nın o zamana kadar yürüttüğü dış politikayla uyumlu değildi. Tittoni, gerek Antant Güçleri ile gerilimi azaltmak gerekse Balkanlar ve Anadolu'daki Yunan varlığından kaynaklı sorunları çözmek amacıyla böyle bir siyasi adım atmıştı. *Tittoni-Venizelos Mutabakatı* olarak bilinen 8 maddelik anlaşmaya göre Yunanistan, İtalya'nın Avlonya üzerindeki iddialarını kabul edecek ve Arnavutluk üzerinde bir İtalyan himayesi kurulmasını destekleyecek, ayrıca Aydın ve Menteşe Sancaklarının Yunan Ordusu tarafından ele geçirilmemiş kısımları üzerindeki İtalyan taleplerini onaylayacaktı. Yunanistan aynı zamanda İzmir Liman'ında İtalya için serbest bir bölge oluşturacaktı. İtalya, anlaşmanın 5. maddesi gereği Ege'de işgal ettiği adaların egemenlik hakkını Yunanistan'a bırakmıştı. Sadece Rodos Adası İtalyan hâkimiyetinde kalacaktı. İtalya, Barış Konferansı'nın söz konusu adalar ile ilgili kesin kararı sonrasında, yaklaşık iki ay içinde, Rodos'a geniş bir muhtariyet tanıyacaktı.[172] Yunanistan da kendisine devredilen adalarda İtalya'nın yol, liman, okul vb. inşası için harcadığı parayı tazmin edecekti. Bununla birlikte 7. maddeye göre İtalya, Anadolu'da tatmin edici bir durum elde edemezse bu mutabakattan feragat edebilecekti. Yunanistan da 4. maddede yer alan Trakya, Güney Arnavutluk ve Anadolu hakkındaki taleplerinde memnun edici sonuçlarla karşılaşmazsa aynı serbestiye onlar için de geçerli olacaktı.[173]

Ancak asıl üzerinde durulması gereken husus Yunanların Anadolu topraklarında gerçekleştirdiği mezalimdi. Aslında İzmirli Rumlar ile Türkler arasındaki gerginlik şehrin Yunanlarca işgalinden de öncesine dayanıyordu.[174] Amerika'nın İstanbul Komiseri Lewis Heck'in Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 11 Mart 1919 tarihli raporunda her iki topluluk arasındaki ilişkinin gergin olduğu açıkça beyan edilmişti. Heck, İzmir'in mevcut haliyle Yunan hükûmetine verilmesi halinde iki grup arasında ciddi, dahası kanlı sonuçların oluşacağı uyarısında bulunmuştu.[175] Nitekim işgalin üzerinden çok geçmeden Yunanların yaptığı mezalim konusundaki şikâyetler Paris Barış Konferansı'na ulaşmıştı. Şikâyette bulunan kişiler ekseriyetle Türklerdi; fakat içlerinde İzmir'de yaşayan Amerikalılar ve İtalyanlar da vardı. Aslında Venizelos'un kendisi bile bu iddiaların asılsız olduğunu söyleyemiyordu. Yunan vahşeti o kadar çok artmıştı ki 15 Temmuz 1919'da Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi Yunanların İzmir ve çevresinde zulümler yaptığına dair Konferans başkanına bir telgraf göndermişti. Mustafa Sabri Efendi'nin telgrafında bölgeye acilen bir araştırma komisyonunun yollanması talep edilmişti.[176] Şeyhülislamın yazdığı uzunca telgrafta binlerce kişinin öldürüldüğünün, 150.000 Müslümanın

göç etmek zorunda bırakıldığının yerlerine de Anadolu dışından Rumların yerleştirildiğinin bilgisi verilmişti. En doğru ve Wilson ilkelerine en uygun tedbir ise Yunan askerlerinin en kısa zamanda Anadolu'yu boşaltmalarıydı.[177] Üç gün sonra Clemenceau ve diğer Müttefik liderler Şeyhülislamın komisyon talebini onayladı. 18 Temmuz 1919 tarihinde Müttefik Yüksek Şurası, 15 Mayıs'ta meydana gelen Aydın, Menemen'deki olayları, Yunan askerlerince işlenen suçların araştırılmasını ve genel olarak Yunanistan'ın işgal ettiği bölgedeki durumu incelemek üzere İzmir'e bir araştırma heyeti gönderilmesine karar verdi. Yunanların Anadolu'da yaptığı mezalimin araştırılması başta Venizelos olmak üzere tüm Yunan askeri ve siyasi kademesini telaşlandırmıştı. Anadolu'ya "medeniyeti" getirdiğini iddia eden bir milletin Vandalizm ile anılması adeta pamuk ipliğine bağlıydı. Themis'in kılıcı bu sefer Yunanistan için adaletini belirleyecekti.

Themis'in Kılıcı
Bristol Raporu

Müttefik Yüksek Şurası tarafından oluşturulan heyetin üyeleri Amerika adına Amiral Mark Bristol; Birleşik Krallık adına General Robert Hugh Hare; Fransa adına General Bunoust; İtalya adına General Alfredo Dall'Olio idi. Komisyona bağlı diğer kişiler Amerika adına Teğmen Robert S. Dumm, Teğmen Stewart (sonradan yerini Teğmen Jones aldı) ve Türkçe çevirmenlik için Bay Caessbrough; Fransa adına Teğmen Rumerchne, Asteğmen Dugoureq ve Yunanca çevirmenlik için Asteğmen Vitalis; Britanya adına ise Deniz Albayı Harris, Teğmen Higham ve Türkçe çevirmenlik için Binbaşı Thompson idi.[178] Yunanistan böyle bir komisyonun kurulmasına gerek olmadığını belirtmiş olsa da bu fikir Müttefikler tarafından dikkate bile alınmamıştı. Venizelos 19 Temmuz'da topçu Albayı Aleksandros Mazarakis'in en azından Yunanistan'ı temsil etmesi yönünde bir teklif sunmuş; lakin bu talep de kabul edilmemişti. Sadece Albay Mazarakis'e oy kullanma ve tanık sunma hakkı olmaksızın sorgulamaları izleme hakkı verilmişti.[179] Komisyon tarafından Türk temsilcisine de özdeş haklar tanınmıştı. Komisyon toplantılarına Yunan ya da Türk yetkilinin katılması her iki tarafın tanıklarının rahatça konuşmalarını engeller düşüncesiyle kabul edilmemişti. İlk toplantısını 12 Ağustos 1919'da İstanbul'da yapan Komisyon soruşturmanın tamamlandığı 15 Ekim tarihine kadar 46 kez toplandı. Bu toplantıların 20'si İzmir'de gerçekleşti. İlk ve son toplantı İstanbul'da olsa da diğer toplantılar İzmir, Menemen, Manisa, Aydın, Nazilli, Ödemiş, Ayvalık, Çine gibi hadiselerin meydana geldiği bölgelerde yapıldı. Soruşturma sırasında çevrede yapılan incelemelerde Türkler, Yunanlar, Ermeniler, Yahudiler, Amerikalılar, İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlardan oluşan

toplam 175 tanık dinlendi.[180] İzmir'e de gelen Komisyon heyeti Hükûmet Konağının yanındaki Türk okulunda çalışma ofisini kurmuş ve incelemelere başlamıştı. Vali İzzet Bey, belediye başkanı, İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis, Yunanistan'ın İzmir Temsilcisi İlias Mavroudis, Yunan işgal orduları komutanı Albay Zafiriou, 1/38 Evzon Alayı komutanı Stavrianopoulos ve her milletten birçok İzmirli tanık sorguya çekilmişti. Rumlar Türkleri, Türkler de Yunanları mezalim yapmakla suçluyorlardı.

Komisyon, 7 Ekim 1919'da İstanbul'da hazırlanan ve Paris'teki Yüksek Konsey'e gönderilen 47 paragraflık bir rapor hazırladı. Fakat Yunan tarafı hazırlanan rapora itiraz etmişti. Albay Mazarakis'in imzasıyla Yunan tezlerini destekleyen başka bir rapor Yüksek Konsey'e gönderilmişti. Nihai rapor üç bölümden oluşuyordu. "Olayların Anlatımı" başlıklı ilk bölüm ki bu bölümde 12 Ağustos - 6 Ekim 1919 tarihleri arasında meydana gelen olaylar ele alınmıştı; "Sorumluların Belirlenmesi" başlıklı ikinci bölüm olaylardan sorumlu kişilerle ilgiliydi. "Sonuçlar" başlıklı üçüncü bölüm ise raporun tamamı ile ilgili bilgi veriyordu. Raporun ilk bölümünde olaylar 47 madde ile anlatılmıştı. Bu maddelerden 16'sı Yunanların İzmir işgali öncesine ait hadiseleri içine alıyordu. Maddeler sırasıyla şu açıklamalarla raporlanmıştı:

Madde 1: Mondros Mütarekesi'nden bu yana Aydın vilayetindeki Hristiyanların güvenliğinin tehdit altında olmadığı gözlemlenmiştir. Yunan halkı 1914'ten itibaren ve savaş sırasında zulüm altındaydı. Mütarekeden sonraki ilk aylarda Vali Nurettin Paşa onlara hiçbir iyi niyet göstermemişti. Ancak Vali İzzet Bey göreve geldiğinden beri herkese ırk ayrımı gözetmeksizin tarafsız davranmıştır. Çete grupları olmasına rağmen genel olarak barış ortamı sağlanmıştır. Hristiyanlara yönelik katliamların yaşanacağı yönündeki korkular doğru değildir. Yaptığımız incelemelerden, Müslümanları, Yunanları katletmeye çağıran ve Yunan Ordusu'nun çıkarma harekâtından birkaç hafta önce yapılan duyuruların Yunan yetkililerin eline geçtiği kanıtlanmıştır. Atina'ya gönderilen belgelerde imzası bulunan Türk jandarma görevlilerinin bu belgeyi yazdığı bilgisi gerçek değildir. Sonuç olarak, bu belgeler sahtedir.
Madde 2: Aydın vilayetindeki ve özellikle İzmir'deki güvenlik koşulları, hiçbir şekilde İzmir kalelerinin işgalini haklı çıkarmaz. Mütareke şartlarının 7. maddesinin uygulanmasında, Aydın vilayetindeki durum, Müttefik birliklerinin İzmir'e askerî çıkarma yapmasını dahi haklı kılmaz. Tam tersine Yunanların karaya çıkmasından sonra Yunan birlikleri ile Türk isyancılar arasında yaşanan çatışmalar nedeniyle durum daha da kötüleşmiştir.
Madde 3: İzmir kalesi 14 Mayıs 1919'da Türkiye'deki Müttefikler Yüksek Komiserlerinden biri olan Majestelerinin Donanması'ndan Amiral Calthorpe emriyle müttefik birlikleri (İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan) tarafından ele

geçirildi. İşgal, Mütareke şartlarının uygulanması sırasında gerçekleşti. İşgal emri metninde işgalin Türkiye ile Antant devletleri arasındaki ateşkes anlaşmasının 7. maddesi uyarınca gerçekleştirildiği belirtilmişti.

Madde 4: 14 Mayıs'ı 15 Mayıs'a bağlayan gece, bir bildiri sonrasında, Yahudi mezarlığı yakınındaki Türk mahallesinde birkaç bin Türk'ün katılımıyla bir toplantı düzenlendi. Ancak bu toplantının amacı, Yunan işgaline karşı şiddetli bir direnişi örgütlemek değildi. Toplantının amacı Türklerin yabancı unsurlara göre çoğunluğunu ve üstünlüğünü kanıtlamaktı.

Madde 5: İzmir'in Yunan Ordusu tarafından işgal edilmesi Barış Konferansı kararları sonrasında alındı. İşgal emri, Barış Konferansı temsilcisi Amiral Caltrophe tarafından verildi. İzmir şehri 15 Mayıs'ta Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan deniz kuvvetlerinin iş birliğiyle Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildi. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan deniz kuvvetleri, konsoloslarını korumak için küçük silahlı müfrezeleri karaya çıkardı. Yunan deniz kuvvetleri de Yunan Ordusu'nun işgal noktalarını koruyacak bir tümeni karaya çıkardı. Ancak bu kuvvet düzeni sağlamak ve kendisine verilen görevi yerine getirmek için yeterli değildi. Yunan kuvvetleri üç alaydan oluşuyordu. Yunan kuvvetleri Alsancak'ta ve Kramer Oteli'nin karşısındaki sahilde yerini aldı. Askerler sabah saat sekizde karaya çıkmaya başladı.

Madde 6: Karaya çıkma sırasında Türk yetkililer tarafından hiçbir direniş organize edilmedi. Türkler tarafından birkaç el ateş edildi; ama bunlar münferit eylemlerdi.

Madde 7: Her suç kategorisinden yüzlerce mahkûm, işgalden birkaç saat önce kışlanın yakınındaki hapishanelerden kaçtı. Türk makamları bu kaçışları önlemek veya engellemek için ciddi önlemler almadı. Bu tutuklulardan bazıları kışladaki silah deposundan silah temin etmeyi başardı.

Madde 8: Yunan işgal ordusu komutanı, Yunan birliklerinin şehirdeki yürüyüşü sırasında düzeni sağlamak için herhangi bir tedbir almadı. Yunan deniz piyadeleri, çıkarma için seçilen noktalara konuşlandırılmıştı. Konferans delegesinin talimatıyla Türk birlikleri kışlalarında tutuldu. Yunan komutanın emirlerini Türk yetkililere iletmesini ve halkın ruh hali hakkında bilgi almasını sağlayacak bir bağlantı kurulması planlanmamıştı.

Madde 9: Yunan askerî, siyasi ve dinî otoriteleri kalabalığı teskin etmek için hiçbir şey yapmadı. Metropolitin karaya çıkan Yunan askerlerini törenle kutsaması kaçınılmaz bir şekilde olumsuz etki yarattı. Askerlerin güzergâhı üzerinde toplanan Rum kalabalık, Türk halkının öfkesini kışkırtacak davranışlarda bulundu. Bu nedenle bazı fanatikler tarafından şiddet eylemleri gerçekleştirildi.

Madde 10: Gemiden karaya çıkarma emirleri doğru bir şekilde yerine getirilmedi. Karantina'ya doğru çok sayıda Türk grubunun toplandığı bilgisini alan Averof gemisi kaptanının müdahalesi üzerine idarenin izni olmadan

değişiklikler yapıldı. Emirlere göre şehrin güney kesimindeki tepeleri işgal etmek için Karantina'da karaya çıkmak zorunda kalan Evzon bölükleri, sonunda alayın geri kalan tümenleriyle aynı hizada karaya çıktıkları Gümrük iskelesine nakledildi. Yunan Ordusu'nun izlediği güzergâhlar konusunda askerî kolların komutanları kendilerine verilen rehberlerin talimatlarını takip ediyorlardı. Türk ordusunun Konak yakınlarındaki kışlaya kapatıldığından habersizdiler.

Madde 11: Konak Meydanı'ndan Güzelyalı'ya doğru giden yolun başladığı köşeden ilk atış yapıldı. İlk atışın kim ya da kimler tarafından yapıldığını tespit etmek mümkün değil. Yunan askerî birlikleri ilk atışı yapmadı, sadece ilk atışa karşılık verdi.

Madde 12: Bu ilk atıştan sonra sürekli ve şiddetli bir ateş başladı. Konak meydanının bahçesinde bulunan Yunan askerleri kışlanın camlarına ateş açtılar. Çatışma başladıktan sonra kışla pencerelerinden herhangi birinden ateş edilip edilmediğini tespit etmek mümkün olmadı. Kışlanın karşısındaki binaların duvarlarında kurşun izine rastlanmadı. Sahilin ve şehrin bazı bölgelerine, özellikle de Yunan konsolosluğunun yakınına, Türkler tarafından seyrek aralıklarla ateş açılmış gibi görünmektedir. Yunanların ifadelerine göre, muhafızlar, Türk saldırısına karşı kendilerini ateş ederek savunmak zorunda kalmışlardır.

Madde 13: Konak Meydanı'nı Patris gemisine bağlayan yolda, aralarında subay, asker, vali ve memurların da bulunduğu ilk grup mahkûm hapsedileceği Patris gemisine nakledilirken onları izleyen kalabalığın ve onlara eşlik eden bazı Yunan askerlerinin şiddetine maruz kaldılar. Bütün bu esirler yağma kurbanı oldu. Tüm esirler 'yaşasın Venizelos' diye bağırmaya ve ellerini kaldırarak yürümeye zorlandılar. Bazı mahkûmlar öldürüldü. Yunan subayları, birkaç istisna dışında, isyancıları durdurmaya ya da şiddeti engellemeye bile çalışmadı.

Madde 14: 15 Mayıs ve onu takip eden günlerde Yunan Ordusu aralarında 14 yaş altı çocukların da bulunduğu yaklaşık iki bin beş yüz kişiyi sebepsiz yere tutukladı. Bazı okulların çalışanları ve hatta öğrencileri Patris gemisinde hapsedildi. Mahkûmların çoğu tacize uğradı, soyuldu ve günlerce kabul edilemez sağlık koşulları altında tutuklu kaldı.

Madde 15: 14 ve 15 Mayıs tarihlerinde kentte Türk halkına ve evlerine yönelik çok sayıda şiddet ve yağma eylemi yaşandı. Fesler zorla çıkartıldı. Türkler fes giyerek evlerinden çıkmaya artık cesaret edemedi. Pek çok kadına tecavüz edildi. Birçok cinayet işlendi. Bu şiddet ve yağma eylemleri esas olarak şehirdeki Yunan çeteleri tarafından gerçekleştirildi. Ancak askerlerin de olaya katıldığı ve askerî yetkililerin bunları durdurmak için katı önlemler almakta yavaş davrandığı ortaya çıktı.

Madde 16: Yunan Ordusu'nun İzmir'i işgal ettiği günkü ölü ve yaralı sayısı Yunan makamlarına göre farklı, Türk makamlarına göre farklıdır. Gerçekte sayılar yaklaşık olarak şu şekildedir: Yunan askerlerinde iki ölü ve altı yaralı

vardır. Kurşunla öldürülmüş ya da boğularak ölmüş yabancı uyruklu vatandaşlar yirmi kişidir. Altmış da yaralı bulunmaktadır. Türk ölü ve yaralıların toplam sayısı üç yüz-dört yüz kadardır.

Madde 17: Yunanların İzmir'e çıktığı haberinin ardından İzmir çevresindeki köylerde yer alan Rumlar, Türk evlerini yağmalamaya, Türklerin hayvanlarını çalmaya başladılar. Çeşitli köylerde çok sayıda Türk öldürüldü.

Madde 18: Yunan işgal ordusunun komutanı, Venizelos'un 20 Mayıs'ta Paris'ten gönderdiği ve İzmir Sancağının işgalinden söz ettiği telgrafı 21 Mayıs'ta aldı.

Madde 19: 28 Mayıs'tan bu yana Antant temsilcisi olan Amiral M. Fitzmaurice, işgal bölgesinin genişletilmesine ilişkin Yunan makamlarına haklarını bildiren talimatı ancak 1 Haziran'da alabildi. Amiral Calthorpe'ın 21 Mayıs'ta görevden ayrılmasının ardından, 28 Mayıs'a kadar müzakere temsilcisi Fransız Koramiral Sarrail idi.

Madde 20: 21 Mayıs'ta İzmir'e gelen İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis, 20 Mayıs tarihli telgrafta yer alan emirlere aykırı davrandı. Ordu komutanına, 23 Mayıs'ta, Antant temsilcisinin önceden izni istenmeden a)Aydın'ın ele geçirilmesi yönünde bir harekât emri çıkardı b)Yunan Ordusu'nun Manisa ve Kasaba (Turgutlu) bölgesine müdahale etmesi konusunda yetki verdi. İzmir Yüksek Komiseri Komisyon önünde bu olayın sorumluluğunu kabul etti.

Madde 21: İzmir Yüksek Komiseri, Yunan bölgesinin genişletilmesini haklı çıkarmak için a) bu bölgelerde (Aydın, Manisa, Turgutlu) kamu güvenliğinin risk altında olduğu bilgisini doğrulamadan askerî yetkililerden aldığı bilgilere göre hareket etti. b) Aynı zamanda İzmir Yüksek Komiseri Yunan askerî otoritesinin, hiçbir yetkisi olmayan ve Antant devletleri temsilcisinin yerine geçmeyen İngiliz Albay Smith ile iletişiminde yaptığı yoruma dayalı hareket etti. Ayrıca Albay Smith, Venizelos'un 20 Mayıs'ta Albay Zafiriou'ya gönderdiği telgraftan haberdar değildi. Albay Smith, Yunan Ordusu'nun Aydın, Manisa ve Turgutlu'ya ilerlemesi için Zafiriou'ya sözlü bile olsa herhangi bir yetki vermedi. Albay Smith, Zafiriou'ya demir yolu hattını korumak için demir yolu hattının yukarısına bir miktar asker göndermenin uygunluğunu açıklamakla yetindi. Bu da yalnızca Albay Zafiriou'ya birliklerini ileriye doğru ilerletme yetkisi verilmesi durumunda geçerliydi. Albay Smith, belirlenen hattın ötesinde bir işgalin sorun yaratabileceğini ekledi. Albay Smith, Zafiriou ile yaptığı bu konuşmadan üstlerini haberdar etti.

Madde 22: Yunan Ordusu'nun Manisa, Ödemiş ve Aydın'dan Nazilli'ye kadarki ilerleyişi ve yerleşmesi, İzmir'de yaşanan olayların duyulması sonrasında bölgede oluşan tedirginliğe rağmen başta tatmin edici koşullar altında gerçekleşti. Yunan komutan, Yunan birliklerine yardım kisvesi altında yağma ve her türlü hukuka aykırılık yapan silahlı vatandaşların eylemlerine göz yumarak hata yaptı. İzmir'de Yunan idaresindeki bir askerî mahkeme 16 Mayıs'tan

15 Ağustos'a kadar faaliyet gösterdi. Yetmiş dört mahkûmiyet kararı verdi. Bunlardan sadece üçü 15-16 Mayıs olayları nedeniyle idam cezasına çarptırıldı. Mahkûm edilen yetmiş dört kişiden kırk sekizi Rum, on üçü Türk, on ikisi Ermeni ve biri de Yahudi'ydi.

Madde 23: İzmir olaylarının yarattığı gerginlik şu nedenlerden dolayı artmaya devam etti: a) İngiliz donanmasından Amiral Fitzmaurice'in Yunan işgalindeki toprakların sınırlarını belirleme görevini üstlendiği 2 Haziran tarihine kadar, Yunan Ordusu'nun işgal edeceği toprakların sınırları konusunda büyük bir belirsizlik vardı. b) Yunan Ordusu'nun Küçük Asya'nın içlerine doğru hızlı ilerlemesi halkların huzursuzluğunu artırdı. Bölgenin Türk ileri gelenleri işgal altındaki yerleri terk etme kararı aldı. Türk ordusunun Türk askerleri ve jandarmaları firar etti. Çok sayıda Yunan vatandaşı silahlanmıştı. Soygun çeteleri faaliyetlerini çoğaltınca gasp, hırsızlık ve yağma da arttı. Yunan Ordusu'nun silahlı sivillerin yardımıyla arama yapması halkta hoşnutsuzluk yarattı. Çünkü Müslümanların evleri sık sık ihlal ediliyordu ve bu da Müslümanlar arasında öfkeye neden olmaktaydı. Bu öfke Aydın vilayetinde huzursuzluk ortamı oluşturdu. Böylece Yunanlar işgalin sınırlarının genişletilmesini haklı çıkardı.

Madde 24: Mütarekenin ardından Adalar ile Küçük Asya kıyıları arasında faaliyet gösteren kaçakçılar tarafından Yunan vatandaşlarına silah temin edildiği tahmin ediliyor. Türklerin Yunan Kızıl Haçına yönelik, İzmir'e silahların bu örgütün işaretlerini taşıyan kutularda taşındığı yönündeki suçlaması kanıtlanamadı. Ancak Şubat 1919'da Adriatikos adlı vapurdan çok sayıda kasanın boşaltıldığı ve bu kasaların gümrük kontrolünden geçmediği ortaya çıktı. Türk tanıklar kutuların çoğunun silah ve mühimmat içerdiğini doğruladı. Yunan makamları, Mart 1919'un başında bu kutuların Türk Gümrük görevlileri tarafından incelenmesine izin vermedi.

Madde 25: Ayasuluk 25 Mayıs'ta Yunan Ordusu tarafından işgal edildi. Aynı gün Değirmencik de işgal edildi. Yine Balatçık ve Aydın 27 Mayıs'ta, Ödemiş 1 Haziran'da, Nazilli 3 Haziran'da işgal edildi.

Madde 26: Çeteler ve Türk isyancıların Yunan ileri karakollarına karşı gerçekleştirdiği çeşitli baskınlar, Yunanların askerî bağlamda haklı gösterilebilecek misillemelerine yol açtı. Tüm bu misillemeler acımasızdı ve her iki tarafta da cinayetler yaşandı.

Madde 27: Nazilli, 19'u 20 Haziran'a bağlayan gece işgalci tabur komutanının girişimiyle Yunan Ordusu tarafından tahliye edildi. Bu tahliye konusunda İtilaf temsilcisinin 14 Haziran'da verdiği emirlere uyulmadı. Emirlere göre yerel Türk makamlarının Yunan askerî birliklerinin tahliyesi hakkında bilgilendirilmesi ve uyarılması gerekiyordu.

Madde 28: Yunan askerî yetkilileri, tabur komutanının Türk yetkilileri tahliye konusunda uyarmadığını; çünkü onların düşmanı kendi hareketi konusunda

uyaracağından ve düşmanın da kendilerine saldıracağından korktuğunu söyledi. Nazilli'nin tahliyesine ilişkin talimat 19 Haziran 1919'da üst komutanlık tarafından verildi.

Madde 29: Yunan Ordusu'nun Nazilli'den ayrılmasının ardından Türk yetkililerin, Yunan işgalinin silahsızlandırıp dağıttığı jandarmanın yerine yeni bir güvenlik teşkilatı kurmaya vakti olmadı. Dolayısıyla Nazilli'nin Yunanlar tarafından boşaltılmasından birkaç saat sonra Nazilli'ye giren Türk çetelerinin Rum ailelerini yağmalayıp öldürmesini Türk yetkililerin önleyecek imkânı yoktu.

Madde 30: Yunanlar yaklaşık otuz sakini şüpheli olarak tutukladı. Geri çekilme sırasında onları da yanlarına aldı. Bir tanesi yürüyemediği bahanesiyle sokakta öldürüldü. Geri kalanların bir kısmı kaçmayı başardı. Ancak çoğu öldürüldü. Yunanların köyden geçişi sırasında çıkan ani kavgada bir Yunan subayı öldürüldü.

Madde 31: Yunan Ordusu'nun Nazilli'yi tahliye etmesinden sonra Türklerin Yunan karakollarına ve askerlerine yönelik saldırıları katlanarak çoğaldı. Aydın'ın her bölgesinde Rum ve Türk nüfusun tamamı silahlıydı.

Madde 32: Yunan birlikleri Aydın civarında silahlı olarak arazi keşifleri yaptı. Bu keşifler sırasında birçok köy ateşe verildi. 27 Mayıs günü Yunanları Aydın girişine kadar takip eden Türk çeteleri keşiflerden birini geri püskürttü. Çatışma 28 Mayıs'ta da devam etti. 28 Mayıs'tan itibaren saldırıya geçen Türkler 106 kalibrelik tabancaları kullanmaya başladı. Yunanlar Aydın'dan çekildi. Yunan yönetimi ve Yunan tanıklar, Türk sakinlerinin, demir yolu hattının güneyindeki Türk mahallesinden geçerken geri çekilen Yunan askerî birliklerine ateş açtığını doğruladı. Çatışma sırasında 29 Mayıs sabahı Türk mahallesinde yangın çıktı. Bu yerleşim yerinin çeşitli noktalarında başka yangınlar da çıktı. Yanan mahalleden kaçmaya çalışan çok sayıda Türk kadın, erkek, çocuk, bu mahalleden şehrin kuzey kısmına giden geçitleri koruyan Yunan askerleri tarafından sebepsiz yere öldürüldü. Yunan yönetimi ve Yunan birlikleri şüphesiz bütün soğukkanlılıklarını kaybetmişti. Öncesinde birçok suç işleyip hukuka aykırı davranan Yunan Ordusu 29'u 30 Mayıs'a bağlayan gece Aydın şehrini boşalttı. Geri çekilen Yunan Ordusuyla birlikte Aydın'dan ayrılmak isteyen çok sayıda Rum vatandaşı, Yunan yönetimi tarafından engellendi.

Madde 33: Rum mahallesindeki yangın, 30 Haziran sabahı Yörük Ali liderliğinde Aydın'a giren Türk çetelerinin daha önce evleri yağmalayıp içeride bulduklarını öldürdükten sonra Rum mahallesini yerle bir etmesinden kaynaklanıyor. Çetelerin sokaklarda bulduğu her yaştan ve cinsiyetten çok sayıda Rum, acımasızca öldürüldü. Çeteler gelmeden önce Fransız rahibelerin manastırına sığınmayı başaran yaklaşık iki bin ila üç bin Rum sakin canını kurtardı; fakat yağmadan kurtulamadı. Bu sakinler 57. Tümen Komutanı Şefik (Aker) Bey'in koruması altında tümen karargâhına nakledildiler. Ayrıca karargâha ulaşmayı

başaran seçkin Rumlardan bazıları da vurulmuştur. Yunan ve Türk kurbanların ne kadar olduklarını saymak mümkün olmamıştır. Yunan hükûmetinin temsilcisi 7 Eylül'de komisyona, Yunan kurbanların sayısının yaklaşık iki bin olduğunu ve o güne kadar dokuz yüz cesedin bulunduğunu ifade etmiştir. Bir İngiliz görgü tanığı kurbanların sayısının dört yüz civarında olduğunu tahmin etmektedir. Hadiselerden birkaç gün sonra olay yerinde inceleme yapan Fransız subay, kurban sayısını bin beş yüz ila iki bin arasında Yunan; bin iki yüz ila bin beş yüz arasında Türk olarak tahmin etmektedir. Ancak Türk kayıplarını hesaplamanın her zaman çok zor olduğuna dikkat çekmektedir.

Madde 34: Yunan birlikleri, General Nider'in gönderdiği takviye kuvvetlerinin yardımıyla 4 Temmuz'da Aydın'ı yeniden ele geçirmiştir. Daha sonra şehrin batı kısmında yer alan ve Rum fabrikalarının da bulunduğu Türk mahallesini yakmışlardır.

Madde 35: 29 Haziran'dan 4 Temmuz'a kadar çıkan yangınlar Aydın şehrinin üçte ikisinden fazlasını yok etmiştir. Aydın şehrinin sekiz bini Rum olmak üzere toplamda otuz bin nüfusu vardır. Yakılmayan evler de yağmalanmıştır.

Madde 36: Yunanlar Aydın şehrine dönmeden önce Türk nüfusunun büyük bir kısmı, şehir ve çevresini terk edip İtalyan'ın elinde bulunan kesime veya Nazilli-Denizli bölgesine kaçmıştır. Yaklaşık bin Rum, halen bulundukları Türk bölgesine nakledilmiştir. Komisyonun 11 Eylül'de Nazilli'ye yaptığı ziyarette halkın maddi-manevi durumunun kötü olduğu görülmüştür.

Madde 37: Aydın'ın yeniden ele geçirilmesi, Antant temsilcisinin açık emirlerine aykırı olarak en yüksek Yunan yönetiminin direktifiyle yapılmıştır. Yunan makamları Paris'te bulunan Venizelos'un açıklamasının ardından harekete geçmiştir. Bu emir üzerine Venizelos, Antant temsilcisinin herhangi bir müdahalesini kabul etmemiştir.

Madde 38: Balatçık ile Aydın arasındaki demir yolu hattı boyunca yer alan köylerin çoğu, askerî işgaller sırasında çıkan yangınlar nedeniyle yok olmuştur.

Madde 39: Cepheye çok yakın olan bölge dışındaki yerler neredeyse sakin olmakla beraber bölgede hala ölümlerin olduğu çatışmalar ve halkın zarar gördüğü askerî faaliyetler devam etmektedir. Yunan işgalinin nispeten daha iyi şartlarda gerçekleştiği Ödemiş'te de aynı durum yaşanmaktadır.

Madde 40: Aydın vilayetinin Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesi hem mahsule hem de mülke büyük maddi zarar vermiştir. Hesaplanması mümkün olmayan hırsızlıklar, yağma ve hayvanlar imha edilmişti. Bunların bir kısmı Yunan Ordusu tarafından yiyecek olarak kullanılmıştır. Daha az öneme sahip olan ikincil hasarlar ise askerî operasyonlar ve Yunan kuvvetleri ile Türk çeteleri arasındaki çatışmalar sonucu oluşmuştur. En önemli hasarlar evlerin, köylerin ve Aydın şehrinin yıkılmasından meydana gelmiştir. Hesaplamalara göre Aydın yangınından kaynaklanan hasar yaklaşık 8.000.000 sterline

ulaşmaktadır. Türkler evlerini terk edip Yunanların işgal ettiği bölgelerden ayrıldıklarında, hasattan sonra topladıkları ürünlerini de bırakmışlardır. Fasulyelere, çeşitli kök bitkilerine, incirlere verilen zararın yaklaşık 1.200.000 sterlin olduğu tahmin edilmektedir. Koşulların Kasım ayına kadar iyileşmemesi halinde aynı durumun zeytin hasadında da yaşanacağı öngörülmektedir.

Madde 41: Bergama 12 Haziran'da Yunan Ordusu tarafından işgal edilmiştir. Yunanlar, 20 Mayıs tarihli telgrafta Antant Güçleri'nin verdiği emir uyarınca İzmir sancağının kuzeyinde yer alan bu şehri işgal etme hakkına sahiptir. Heyet Bergama'ya gitmemiş; ancak güvenilir bilgiler toplamıştır. Bu bilgilerden, Bergama'nın Türk çeteleri tarafından geri alınmasından sonra, Yunanları iyi şekilde karşılayan tüm Türkleri öldürdükleri sonucuna varılabilir. Ayrıca Türk çeteleri, Bergama'nın işgali sırasında esir alınan Yunan askerlerine de işkence yapmıştır.

Madde 42: 17 Haziran'daki tahliyenin ardından Yunan birlikleri Menemen'de toplanmıştır. Orada masum Türk halkının gerçek bir katliamından söz etmek mümkündür. Devlet yetkilileri binden fazla Türk'ün öldürüldüğünü iddia ediyor; ancak bu rakam abartılı görünmektedir. Olayların ertesi günü bölgede inceleme yapan bir Fransız subay, iki yüz Türk'ün ölü ve iki yüzünün de yaralı olduğunu tahmin etmektedir. Bu katliamlar Yunan yönetimi tarafından organize edilmemiştir. Bu, Bergama'da yaşananlardan hâlâ etkilenen ve subayları tarafından sakinleştirilmeyen deneyimsiz genç askerleri saran paniğin sonucudur.

Madde 43: Yunan askerî yönetimi, olayların Türklerin tren istasyonu yakınındaki ve Konak'taki evlerden Yunan askerlerine ateş açması sonucu gerçekleştiğini öne sürmektedir. Bu konuyla ilgili birçok tanıklık yapılmıştır. Yunanlardan gelen ifadeler belirsiz ve bazen çelişkilidir. Komisyon, Yunan yönetiminin iddialarının doğru kabul edilemeyeceği görüşündedir.

Madde 44: İzmir sancağının dışında bulunan Manisa'nın işgali, Antant temsilcisinin izni olmadan ve Antant temsilcisine herhangi bir uyarı yapılmadan 25 Mayıs'ta gerçekleşmiştir. Askerî nedenlerden dolayı bu işgal Manisa'nın doğusundan Ahmetli'ye ve Manisa'nın kuzeydoğusundan Papaslı'ya kadar genişletilmiş ve sürdürülmüştür. Yunan birlikleri bununla birlikte Aksaray'ı da işgal etmiş; ancak işgal kısa süreliğine başarı göstermiştir. Manisa bölgesi ilk başta sorunsuz işgal edilmiştir. Yunan Ordusu'nun bazı vatandaşlara yönelik kötü davranışları, Türk mallarının tahrip edilmesi, çalınması ve gizli silah aramaları nedeniyle yerel halk ile Yunan askerleri arasındaki ilişkiler gerginleşmeye başlamıştır. Yunan makamlarından İzmir'e gitme emri alınca İstanbul'a kaçan Müftü dışında Türk siyasi yetkilileri Manisa'dan ayrılmamıştır. Bugün Manisa'da durum sakindir. Yunan işgal tümeni komutanı ile Türk yetkililer arasında normal ilişkiler mevcuttur.

Madde 45: Mütarekenin ardından Midilli'den gelen Yunan çeteleri Ayvalık çevresine baskınlar düzenleyerek çok sayıda Müslümanı soymuş ve öldürmüştür. Bölgedeki bazı Türkler misillemede bulunmuştur. Her iki taraftaki bu şiddet eylemlerine rağmen genel durum normal ve tatmin edicidir. Ayvalık'ın işgalinin ilk günlerinde askerî yetkililer, bazı Yunan askerlerini sınıflandırarak onlara silah temin etmiştir. Bu insanlar bölgede kötü davranışlar sergilemişlerdir. Özellikle iki köyü ateşe vermekle suçlanmışlar, ardından silahsızlandırılmışlar ve ordudan ihraç edilmişlerdir. Ayvalık'taki Türk nüfusu çok küçük bir azınlıktır. Ayvalık'ta sadece 20 Müslüman yaşamaktadır. Bölge sakin; ama ticaret neredeyse tamamen durmuş durumdadır. Yunan nüfusunun yarısı Yunan Ordusu'nun bölgeden gitmesini istemektedir. Çünkü işlerin ancak bu şekilde yeniden başlayacağını ummaktadır.

Madde 46: Rumların işgal ettiği toprakları terk eden Türk muhacirler, ya Rumlara güvenmediklerinden ya da Türk çeteler daha ziyade siyasi sebeplerden dolayı geri dönmelerine engel oldukları için evlerine geri dönmemektedir. Komisyon tarafından bu mültecilerin sayısı kesin olarak belirlenememekle birlikte sayıları oldukça fazladır. Menderes vadisi gibi bazı bölgelerdeki köyler, sakinleri tarafından tamamen boşaltılmış, hatta bazıları yakılmadıkları halde terk edilmiştir.

Madde 47: Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin Barış Konferansı'ndaki protestosu nedeniyle ortaya çıkan İzmir vilayetindeki Yunanlar konusunda soruşturma komitesi şu sonuca varmıştır: a) Venizelos'un 20 Mayıs tarihli telgrafına göre Yunan işgalinin amaçlarından biri de Yunanistan'daki mültecilerin İzmir sancağı ve Ayvalık kazasına dönüşünü mümkün kılmaktır. b) Bazı yerlerde, özellikle Bergama ve Foça bölgesinde, Rum muhacirlerin geri gelmeleri akabinde Türk nüfusun bölgeden ayrılması Rumların bölgeye yerleşmesini kolaylaştırmıştır. c) İşgali takip eden ayaklanmalar nedeniyle Yunan yetkililer toplu geri dönüşlerin askıya alınmasını emretmiştir. Yalnızca hayatta kalma ihtimallerinin olduğundan şüphe duymadıkları birkaç varlıklı Rum aileye izin vermiştir. Diğer mülteciler ise Yunan makamlarının kontrolü altındaki limanların dışından karaya çıkarak geri dönmenin bir yolunu bulmuşlardır. Ancak kontrolden kaçıp geri dönmeyi başaranların sayısının çok fazla olması söz konusu değildir. Dolayısıyla Şeyhülislam'ın ortaya attığı suçlama tamamen yersizdir.[181]

Komisyon 47 madde ile sınıflandırdığı sonuçları oy birliğiyle imzalamış ve varılan sonuçlara mutabık kalmıştı. Ancak Yunanistan'ın temsilcisi Albay Mazarakis soruşturma komitesinin raporunda Yunanistan'a yönelik çeşitli suçlamaları çürütmek amacıyla düzenlediği 11 maddelik bulguları ayrı bir rapor[182] halinde Komisyon üyelerine sunmuştu. Mazarakis, Yunan görüşleri doğrultusunda hazırladığı raporunda Türkiye'deki Hristiyan halkların tarihinde

Avrupalıların çok geç öğrendiği katliamların ve zulümlerin yaşandığını belirtmişti. Dolayısıyla Aydın'da Hristiyanlara yönelik katliamların yaşanacağı yönündeki korkuların yersiz olmadığını söylüyordu. Ayrıca raporda Yunanların karaya çıktıktan hemen sonra işgal ettiği bölgelerde Yunan Ordusu'nun işgal etmesine izin verilmeyen komşu bölgelerin aksine kısa zaman sonra huzur ve düzenin sağlandığı yazılmıştı. Mazarakis, bölgede uzun süredir çalkantılı bir durumun olduğunu iddia ediyordu. Ayrıca Yunan Ordusu'nun gelmesinden önceki gece binlerce Türk'ün toplanmasının sadece protesto amaçlı değil, şiddetli direnişe hazırlık maksatlı olduğunu belirtmişti. Mazarakis'e göre İzmir'deki saldırılardan Türkler mesuldü. Aydın'da yaşanan olayların da asıl sorumluluğu Türklere aitti. Yunanlar tarafından hazırlanan raporlara göre Türkler Aydın'da Rum nüfusa karşı dehşet veren katliamlar yapmış ve birçok Rum'u da öldürmüştü.[183] Yunanlara yönelik suçlamaların çoğu ya doğru kabul edilmemiş ya da abartılı bulunmuştu. Yunan Ordusu'nun tepki göstermesinin nedeni de Türklere karşı cevap vermek olarak açıklanmıştı. Oysa Komisyon tarafından incelenmeyen diğer bölgelerde hala çok sayıda Rum katliamı yaşanmaktaydı. Sonuç olarak Mazarakis Yunan karşıt tezlerini sıraladığı raporunu şu ifadelerle sonlandırmıştı: *"Yıllardır yok edilen, sürgün edilen ve katledilen Yunan halkından kurtarılabilecek olanı kurtarmak ve Türk fanatizminde yeni bir patlamayı önlemek için İzmir'in askerî işgali gerekliydi. Yine trajik sonuçları olan olayların tamamı Türklerin Yunan Ordusu'na yönelik saldırılarından kaynaklanmıştı. Yunan otoriteleri düzeni sağlamak için hızlı bir şekilde harekete geçmiş, hatta Müslüman nüfusa anlayış göstermişti. Hala da göstermeye devam etmektedir. İzmir'deki Yunan karargâhı gerekli önleyici tedbirleri almamıştı. Fakat hem Yunanistan temsilcisinin hem de İzmir'deki Antant temsilcilerinin Türklerin Yunan Ordusu'na saldırısını beklemediği dikkate alınırsa bu durum haklı görülebilirdi. Türk birliklerini İzmir'den çıkarmak, halkın toplanıp hareket etmesini engellemek için hiçbir önlem alınmamıştı. Yunan Ordusu'nun işgal ettiği bölgede mutlak düzen hâkimken, bu bölgenin dışında tam bir anarşi egemendi."*[184]

İzmir metropoliti Hrisostomos da soruşturma komisyonunun raporuna ayrı bir cevap dilekçesi hazırlamıştı. Hrisostomos'un kaleme aldığı cevap dilekçesinde özellikle Madde 1 ve Madde 2'de yer alan iddialar hem var olan gerçeklere hem de bölgedeki tüm Hristiyan halkların mağdur edildiği tarihî olaylara karşı çıkmaktaydı. İzmir metropoliti, Mütareke sonrasında Türklerin Hristiyan halkları yok etme taktiğini sürdürdüğünü şu sözlerle iddia ediyordu: *"Komisyon hazırladığı raporda Nurettin Paşa'nın halefi olan İzzet Bey'in sonrasında Hristiyanlara tarafsız olduğunu ve ayrımcılık yapmadığını ifade etmiş. Oysa bu doğru değildir. Çünkü asıl güç, çetelerin ve ulusal örgütlerin elinde olduğundan, Vali İzzet Bey'in gerçek bir gücü yoktur. İzzet Bey bugün ulusal örgütler tarafından ölüme mahkûm edildiği için tavşan tedirginliğinde bir hayat yaşıyor ve*

İngiliz, Fransız ve Yunan otoritelerinin koruması sayesinde hayatta kalıyor. Peki Türkiye denen bu tuhaf yerde tek bir vali bile güvende olmadığına göre, bir başkasının, hatta bir Hristiyan'ın kendinî güvende hissetmesi nasıl mümkün olabilir? Hristiyanlardan oluşan komisyonun, geçmişteki Türkiye'nin şimdiki Türkiye ile tamamen aynı olduğunu ve eğer var olmasına izin verilirse, gelecekteki Türkiye ile tamamen aynı olacağını bilmemesi mümkün değildir. İşgalci Türk katliamla geldi, katliamla kaldı ve katliam ile gidecek. İzmir'de çıkan olaylarda Yunan Ordusu hiçbir provokasyona yer vermeden ilerlemesini sürdürüyordu. Yunan askerleri silahlarının namlularına mermi yerine çiçek koymuştu. Büyük generallerin raporlarında söylediği her şey açıklanamaz gevezelikten ibarettir. Komisyon üyeleri gerçeği söyleme mecburiyetinde olmasına rağmen bunu yapmamıştır. Bu yüzden generallere ve amirallere karşı yapılan bu büyük tarafgirlik affedilemez. İzmir, Haziran 1919."[185]
Hrisostomos'un üzerinde durduğu diğer bir konu komisyon raporundaki 4. Madde ile ilgiliydi. Hrisostomos dilekçesinde *"Komisyon, binlerce Türk'ün gece Yahudi mezarlığında şiddetli bir direniş hazırlamak için değil, Türklerin diğer yabancı unsurlara karşı üstünlüğünü göstermek için toplandığını iddia etmektedir. Peki bu gösterinin neden gece yapılması gerekmiştir? Türkler gecenin karanlığında çoğunluğunu nasıl ve kime kanıtlayacaktır?"*[186] diyerek Türklerin Yunanlara karşı direniş hazırlığında bulunduğuna dikkat çekmek istemişti. İzmir Metropoliti 29 Ekim 1919'da Başbakan Venizelos'a gönderdiği mektupta komisyon raporunun tamamen yanlı ele alındığını ve komisyon üyesi olan Generallerin de Türklere karşı tarafgir bir politika yürüttüğünü şikâyet etmişti: *"Muhterem Yunanistan Başbakanı, Komisyonun taraflı ve düşmanca olan raporunu inceleyince çok büyük bir şok yaşadım. Bu rapor, Yunanistan'a karşı önyargılı olmakla beraber aynı zamanda oldukça belirsizlikler içermektedir. Birçok kafa karışıklığına da yol açmaktadır. Tarihe ve bölge halklarının gerçek çıkarlarına dayalı tek doğru ve adil çözüm olan Doğu Sorununu karıştırmayı amaçlamaktadır. Ki bu çözüm sizin ışığınız, derin düşünceleriniz ve görüşleriniz sayesinde sağlanmıştır. Bu rapor dürüst bir araştırma sonucu yazılmamıştır. Raporun içeriği dört general seviyesindeki adamlardan beklenecek içeriğe layık değildir. Rapor aynı zamanda Mayıs 1914'te İttihatçıların Helen karşıtı hareketinin patlak vermesiyle başlayan, Büyük Savaş boyunca devam eden ve Ekim 1918 Mütarekesinden sonra da sürdürülen korkunç zulmün yaşandığı gerçek durumun açıklaması değildir. Ancak bu duruma 15 Mayıs'tan itibaren Yunan askerî işgali son vermiştir. Bu rapor gerçeğe hizmet etmek için değil, sahte dehalarıyla Avrupa'da birçok kişinin gözünü kamaştıran İttihatçıların yeni milliyetçi örgütlerinin planlarına hizmet etmek için yazılmıştır. Tamamen taraflı, Helen karşıtı ve Türk yanlısı olarak yazılan rapor, hazırladığım ve kullanımınız için size sunduğum ayrıntılı, belgelenmiş ve resmî belgeye dayalı bir analizle hükmünü yitirmiştir. Bu analizle yeni İttihatçı harekete karşı kör önyargılarla karakterize edilen ve komite üyelerinin her birinin gizli amaçlarına*

hizmet eden raporun yanlış olduğunu göstermek niyetindeyim. Onlar, Hristiyan halklarımıza karşı hiçbir sevgi ve sempati göstermeyen granit kadar katı ruhlara sahiptirler. Ama bunlar bizi korkutamazlar; çünkü üç bin yıllık tarihimiz var. İnsanın hesapları ve planları Tanrı'nın işlerini değiştiremez ya da durduramaz. Bundan en ufak şüphe bile duymuyoruz. Dostunuz, kardeşiniz ve duacınız İzmir Metropoliti Hrisostomos"[187]

8 Kasım 1919 tarihinde "Beş Büyük Devlet Başkanı Kurulu" komisyon raporundaki bulguları değerlendirmek ve bilhassa Yunan işgalinin sebep olduğu olaylar hakkında Yunan tarafının savunmasını dinlemek için bir araya geldi. Komisyon tarafından maddelenen 47 tespitin çoğunda kusur, işgalci Yunan Ordusu'na verilmişti. Bununla birlikte Türk çeteleri başta olmak üzere Türkler de raporda eleştiriliyordu. Kurul üyelerince Yunanların yaptıkları toprak ilhakı olarak kabul edilmişti.[188] Raporun ekine Mazarakis'in itirazları eklense de komisyon üyeleri nazarında tesir yaratmamıştı. "Komisyonun Ortaya Koyduğu Sonuçlar" başlıklı son bölümde Müttefikler arası komisyon raporunda varılan sonuçlar özellikle önemliydi. Komisyon görüşlerini şu şekilde belirtmişti: *"Eğer bölgenin askerî işgali yalnızca düzeni sağlamak amacıyla yapılıyorsa işgal Yunanlara değil, Anadolu'daki en yüksek Müttefik komutanlığının kontrolü altında olacak şekilde Müttefik birliklerine verilmelidir. Ancak Barış Konferansı bölgenin Yunanistan'a tamamen ve nihai olarak ilhakını kabul etmeye karar verirse; ancak o zaman Yunanlar işgali tek başına sürdürmeli ve bu durumda Yunan askerî komutanlığına Türklere karşı hareket özgürlüğü tanınmalıdır. Bölgenin tamamen ve kesin olarak Yunanistan'a ilhakına karar verilmesi durumunda bu milliyet ilkesine aykırı olacaktır. Çünkü işgal altındaki bölge genelinde (sadece İzmir ve Ayvalık şehirleri hariç) Türk unsurunun Yunan unsuruna karşı üstünlüğü yadsınamaz. Komisyon, Türk milli duyarlılığının bu ilhakı asla kabul etmeyeceğini tespit etmiştir. Neticede Türkler zaten direnişe geçmiştir. Türkleri teslim almanın tek yolu zor kullanmak yani bir askerî harekât düzenlemektir. Ancak Yunanistan'ın böyle bir harekâtı tek başına yürütmesi ve başarılı olma şansı yoktur.*"[189] Komisyon, göz önünde bulundurduğu koşullar doğrultusunda bazı önlemlerin alınmasını zaruri görüyordu. Öncelikle Yunan birliklerinin yerine çok daha az sayıda bir Müttefik askerinin getirilmesini önermişti. Yunanların onurunu zedelememek için bu Müttefik kuvvetlere küçük Yunan kuvvetlerinin de katılması teklif edilmişti. Ancak bu güçler, Türk milliyetçi birlikleriyle temasa geçmemeleri için işgal altındaki bölgenin iç kesimlerinde olmalıydı. Komisyon raporunun nihai sonucunda bazı tespitlerde bulunmuştu. Buna göre, Türk milliyetçi hareketinin liderleri, direnişlerinin yalnızca Yunanlara karşı olduğunu ileri sürdükleri için, Yunanlar çekilirse Türklerin direnişi devam ettirmesi için hiçbir mazeret kalmayacaktı. İstanbul hükûmeti kaybettiği prestijini yeniden kazanacak, bunu da düzensiz Türk birliklerinin dağılması takip edecekti.[190]

Toplantıda ilk söz alan Fransa Başbakanı oldu. Clemenceau, Yunanların yardım almadan İzmir bölgesinde tutunamayacaklarını belirten komisyon raporuna oldukça şaşırdığını ifade etmişti. Zira Yunanlar, İzmir'i işgal etme izninin kentin kesin olarak Yunanlara verildiği anlamına gelmediğini hiçbir şekilde unutmamalıydı. Sonuçta Doğu Sorunu henüz çözüme kavuşturulmamıştı. Raporda bahsi geçen pek çok olayda Yunanların davranışlarını eleştiren Clemenceau, Türklerin Yunan işgaline ancak zorla boyun eğip kabul edeceğini düşünüyordu. Dolayısıyla Konseyin bu önemli duruma müdahil olup yön vermesi gerektiğini belirtmişti. Clemenceau, Türk topraklarının bütünlüğüne saygı gösterilmesi yönünde görüş bildirmişti. Yunanlara da Anadolu'yu fethetmiş gibi davranmamalarını öğütledi. Daha sonra söz alan İtalya Başbakanı, Clemenceau'nun söylediği her şeye katıldığını, özellikle Akdeniz'deki tüm güçlerin ilgi odağı haline gelen Osmanlı topraklarının bütünlüğünün korunması gerektiğini vurguladı. Anadolu'daki İtalyan birlikleri ile Türk halkının mükemmel ve samimi ilişkilerinden bahsetti. Orlando aynı zamanda Türklerin İtalyanlarla hiçbir zaman çatışmaya girmediğinin bilakis birçok durumda İtalyanlara şükran gösterileri yaptığının altını çizmişti. Yalnızca İngiliz Başbakanı ortamı yumuşatmak adına biraz çaba sarf etmişti. Lloyd George, Komisyonun amacının katliamları araştırmak olduğunu oysa Komisyon raporunda Yunan işgalinin sorunlarının incelendiğini ve Yüksek Konseyin kararlarının bile eleştirildiğini söyledi. Komisyon raporu sonrasında Konsey üyelerinin ortaya attığı bazı sorular cevapsız kalmıştı. Örneğin Yüksek Konsey, Komisyonun talimatlarını izleyip Yunanlardan İzmir'i terk etmelerini istese ne olurdu? Yunanların yerini Türkler mi alacaktı? İttifaklar arası çözümde amaçlanan ne idi? Aydın'daki gelişmeler bunun ne kadar zor olduğunu kanıtlamıştı. Peki Yüksek Konsey, yerine ne koyacağını bulamadan Yunanları nasıl geri çekilmeye davet edecekti? Konsey tüm bu muallakta kalan sorular ile birlikte nihai kararını vermeden önce Venizelos'un da görüşünün alınması konusunda mutabakata vardı.

Toplantıya iştirak eden Venizelos, tıpkı Mazarakis ve Hrisostomos'un ifadelerine benzer şekilde söz konusu rapordan duyduğu rahatsızlığı dile getirmişti. Yunan Başbakana göre rapor doğru değerlendirmeleri içinde barındırmadığından hükümsüz sayılmalıydı ve acilen başka bir komisyonun kurulması gerekliydi. Olayların soruşturulması ve soruşturmanın yürütülme şekli konusunda Yunan tarafında güçlü protestolar yaşanmıştı. Venizelos'un itirazı elde edilen bulgulardan ziyade soruşturmanın yöntemi ile ilgiliydi. Sorgulamalar sırasında komisyonun temel kurallara riayet etmediği için adaletli davranmadığını iddia etmişti. Üstelik tüm çabalarına rağmen bir Yunan subayının komisyona katılmasını bile sağlayamamıştı. Albay Mazarakis komisyona yalnızca gözlemci olarak kabul edilmişti. Türklerin temsilcisi de tamamen aynı haklara sahip olmuştu. Bu durum Venizelos'u bir hayli öfkelendirmişti. Çünkü

Yunanistan, Büyük Güçlerle müttefik olmasına ve Büyük Güçlerin emriyle Anadolu'da bulunmasına rağmen Türkiye ile aynı akıbeti paylaşmıştı. Yani Müttefik desteğini arkasına alan Yunanlar, Konferans masasında kaybetmiş Türkler ile eşit görülmüştü. Öte yandan yerel halkın tanıklığına başvuran komisyon üyeleri bir Yunan temsilcinin komisyon toplantılarına dahil edilmemesinden ötürü adil de davranmamıştı. Venizelos'a bu konuda ilk itiraz Fransız komutan Bunoust tarafından geldi. Komisyonun tanıklardan ifade aldığı sırada Türk ya da Yunan temsilcilerinin toplantıda bulunması soruşturmanın sağlıklı yapılmasını engelleyecekti. Zira Komisyonun huzuruna çıkanlar karşı tarafın temsilcilerinden ötürü açık ve dürüstçe konuşacak rahatlığı kendilerinde asla bulamayacaklardı.[191] Venizelos, Yunan işgali altında işlenen suçların sorumluluğu konusunda ise politik bir cevap vermiş ve bazı taşkınlıkların yapılmış olabileceğini kabul etmişti. Ancak Yunan hükûmeti, sonrasında sorumlu olan kişileri adalet önüne çıkararak güya gereğini yerine getirmişti.

Öte yandan Venizelos, soruşturmayı neden geçersiz saydığının gerekçelerini açıklamış ve olaylara ilişkin kendi yorumunu da sunmuştu. Komisyonda söz alan Fransız temsilci, Türk çetelerinin henüz çok fazla birlik ve saldırı kabiliyetine sahip olmadığını ifade etmişti. Ancak Türk milliyetçi hareketinin yakın gelecekte ciddi bir tehlike haline gelebileceğinin altını çizmişti. Eğer çok büyük bir askerî operasyon olmazsa Türkler Anadolu'da herhangi bir askerî harekâtı önleyebilecek güce sahip olabilirlerdi. Clemenceau da Yunanların bir emir aldığını; fakat emrin sınırlarının dışına çıktığını söylemişti. Mesela Türk saldırıları şiddetlenirse Yunanlar karşılık verebilecek miydi? Müttefiklerin yardımı olmadan Türkler ile tek başına mücadele edebilecek askerî ve ekonomik çabayı gösterebilecek miydi? Venizelos, Yunanistan adına askerî ve siyasi durumun çok olumlu olduğu yönünde bir izlenim yaratmak çabasındaydı. Ancak aynı döneme ait gizli konuşmalarında ve mektuplarında kaygılarını da dile getirmişti. Yunanistan'ın Müttefik desteği almadan hareket alanı yaratması mümkün değildi. Venizelos'un Konsey karşısındaki olumlu tutumu muhtemelen Clemenceau'nun iddia ettiği gibi Yunan Ordusu'nun başarılı olamayacağı izlenimini yaratmak istememesinden kaynaklanıyordu. Doğu Sorunun çözümünün uzun sürmesi halinde Venizelos Yunanistan'ın mali sıkıntısının iyice artacağını itiraf etmişti.[192]

Venizelos konuşmasının bitiminden sonra Konsey toplantısından ayrıldı. Ertesi gün yeniden bir araya gelindiğinde tartışma kaldığı yerden devam etti. İlk söz alan İngiliz temsilci, Yunan işgalinin değerlendirilmesinin Komisyonun görevleri arasında olmadığını söylemişti. Bunun üzerine Fransız temsilci Bunoust, Yunan işgalinin haksızlığına değinen Şeyhülislam'ın protestosunun incelenmesinin Komisyonun sorumlulukları arasında olduğunu tekrarlamıştı. Dolayısıyla Komisyonun bu önemli noktayı dikkate alması

gerekiyordu. Ayrıca İzmir hariç Yunan bölgesinin geri kalan kısmında bariz bir barışın olduğunu; fakat bu huzurun her an bozulma tehlikesinde bulunduğunu, Aydın'da ise kesinlikle barışın hâkim olmadığını belirtmişti. Venizelos'un soruşturma sırasında Komisyon'un izlediği prosedürle ilgili şikâyetlerine ilişkin Clemenceau'nun verdiği yanıt ise Yunan Başbakanın belki bazı noktalarda haklı olduğu; ancak gerçekte yakışıksız hadiselerin de meydana geldiği yönündeydi. Yunan Ordusu'nun İzmir işgalinin geçici olduğunu yineleyen Clemenceau, Yunanların bu konuda büyük özen göstermesi gerektiğini vurguladı. Clemenceau, Yüksek Konseyin kararının uygulanması kapsamında 12 Kasım 1919'da Venizelos'a bir mektup göndermişti. Mektubunda Yunanistan Başbakanının Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu nezdindeki şikâyetlerine yanıt vermişti. Clemenceau, bilhassa İzmir ve çevresinin *de facto* işgalini geçici bir önlem olarak değerlendirmişti. Yunan askerî birliklerinin bu bölgeye yerleşmesine belirli koşulların yerine getirilmesi şartıyla karar verilmişti. Söz konusu işgalin ileriye yönelik haklar yaratması mümkün değildi. Clemenceau, Doğu Sorunundan kaynaklanan sorunların çözümünde genel duruma bakılacağını; kararın ise ilgili halkların istek ve çıkarlarına uygun olarak verileceğini kaydetmişti. Bunun üzerine Venizelos Clemenceau'ya yazdığı cevap mektubunda gerekçeleri ne olursa olsun İzmir'e Yunan Ordusu'nun gönderilme kararının Müttefiklerce alınmış olduğunu şu sözlerle açıklamıştı: *"Yunan halkı ve Yunan hükûmeti, Yüksek Konseyin de çok iyi bildiği üzere İzmir'in işgaline özel bir anlam yüklemişti. Üstelik Yunanistan'ın İzmir'e ve İzmir çevresindeki bölgeye yönelik iddiaları biliniyordu. Bu iddialar Konferansta resmî olarak da formüle edilmişti. Yüksek Konsey önünde benim de desteklediğim bu işgal kararı yetkili komite tarafından herhangi bir çekince olmaksızın onaylandı. Yunanistan, İzmir'i işgal ettiğinde henüz yasal bir hakkı yoktu. Ama İzmir'i işgal etme konusunda kesinlikle manevi bir hakkı vardı. Yunanistan, askerlerini daha önce Rusya'ya gönderdiği gibi yabancı bir ülkeye salt infaz aracı olarak göndermedi. Yunanistan'ın İzmir'e asker göndermesinin tek amacı aldığı uluslararası bir emir doğrultusunda Yunanların üstün olduğu bir bölgede düzeni sağlamaktı. Dolayısıyla her ne kadar hukuki açıdan bakıldığında İzmir'in varlığı Yunanistan için yeni bir statü yaratmasa da mutlaka dikkate alınması gereken yeni bir olgusal durum ortaya çıkardı. Yunanistan hukuksal bağlamda İzmir'in tapusuna sahip değildir. Lakin manevi tapusu Yunanlardadır. İzmir'in işgali Yunanistan'ın İzmir üzerinde halihazırda sahip olduğu unvanları artırmamıştır. Sadece Yunan milletinin Konferansın nihai kararına olan güvenini pekiştirmiştir. Halkımın bu duygusuna kesinlikle ben de katılıyorum. Çünkü ülkemin İzmir'deki haklarının dünyanın genel durumuna ve halkın istek ve çıkarlarına uygun olduğundan en ufak şüphe duymuyorum."*[193]

Venizelos'un mektubu Yüksek Konseyi etkileyememişti. Hatta Venizelos, Yunan iddialarını tarihsel dayanaklara değil, yalnızca etnolojik unsurlara

dayandırdığı için çok fazla eleştiri de almıştı. Öte yandan etnolojik başlıklar bile Müttefikler tarafından tamamen kabul edilmemişti. Hatta Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra bile Müttefikler etnolojik başlıklara itiraz etmeye devam edecekti. Venizelos'un mektubu Clemenceau'nun da fikrini değiştirmeye yetmemişti. Fransız Başbakan bir önceki mektubunun içeriğinde yer alan tüm görüşlere harfi harfiyen mutabık kaldığını söylemişti. Antant, Doğu Sorunu ile ilgili her tür kararı alıp uygulamakta özgürdü. İzmir'in işgali de bu yönde verilmiş kararlardan biriydi. Ancak bu karar, bölgedeki mevcut Yunan varlığının ilelebet sürdürülmesi anlamına gelmezdi. İtalyan temsilci de Clemenceau'yu destekleyenler arasındaydı. Hatta Venizelos'un ifade ettiği gibi Yüksek Konsey Yunanistan meseleleriyle ilgili öne sürülen her iddiayı oy birliğiyle kabul etmemişti. En azından İtalyanların Yunan iddiaları konusunda aynı fikirde olmadığını ve Yunanistan'ın İzmir'deki iddialarını kabul etmediğini açıklamıştı. Aslında tüm bunlar, Yunanistan'ın askerî mücadelesinin dışında "dostlar"ıyla devasa bir diplomatik mücadele verdiğinin apaçık kanıtıydı. Sadece İngiltere, Yunanistan'ın yanındaydı. Komisyon kararları başta Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon'u memnun etmemişti. Özellikle Curzon, Soruşturma Komisyonunun kurulmasından ve Amerikalıların komisyona katılmasından sorumlu kişi olarak bu sonucu hedeflememişti. Her ne kadar raporun hazırlanmasını Antant istediyse de Lloyd George raporun kamuoyuna duyurulmaması hususunda Müttefik ülkelerdeki diğer mevkidaşlarını ikna etmişti. İngiliz Avam Kamarası'nda bu konu gündeme getirildiğinde Komisyon raporu Yunan üyelerinin bulunmamasından ötürü adil sayılmamıştı. Curzon'un asıl amacı dürüst bir soruşturma yapılması değildi. Bristol'un Washington'a gönderdiği raporlardan da anlaşılacağı üzere yaklaşan barış müzakereleri için Türkiye'ye baskı yapmak istemişti. Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu ne İngiltere'nin ne de Yunanistan'ın kabul edeceği bir çözüm getirmişti. Ortaya konulan raporda sadece Türkler ve Yunanların yaptığı mezalim listelenmişti. Bu mezalimde Yunanların sorumluluğunun daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştı.[194]

Amiral Bristol, barış müzakereleri için Paris'te bulunan Amerikan Heyeti'ne gönderdiği telgrafta Yunanların boylarını aşan bir işe giriştiğini yazdı. Oysa Venizelos, Yunan askerî gücünün hiç de küçümsenmemesi gereken bir güç olduğunda ısrarcıydı. Nitekim toplantı sonunda Venizelos'a Türk saldırılarının artma tehlikesi karşısında Yunanların ne yapacağı sorulduğunda Venizelos kendinden oldukça emin bir şekilde Yunanistan'ın 325.000 askerden meydana gelen 12 tümenlik bir orduya sahip olduğunu ve bu ordunun Mütareke sırasında mevcut olan orduyla kıyaslandığında çok daha fazla güçlendiğini söylemişti. Oysa Mustafa Kemal'in topu topu 70.000 askeri vardı ve bu rakamlar karşısında Venizelos'un korkmasını gerektiren hiçbir neden yoktu.[195] Venizelos'un bu küçümseyici tavrı nedensiz bir özgüven değildi. Yunan Başbakan Batı Anadolu'da

silahlı güçle pekiştirdikleri konumunu diplomatik yolla da garantilemek çabasındaydı. Venizelos'un kendisi de Yunanistan'ın askerî bağlamda üzerine aldığı bu vazifeyi tek başına tamamlamayacağını çok iyi biliyordu. Yüksek Konseyin önünde özgüvenli durmasının sebebi Antant Güçleri'nin İzmir'deki geçici Yunan yönetimine son verme olasılığına karşı kendince tedbir almasıydı. İtalya ve muhalif seslere rağmen diplomasi masasında kazandığı İzmir'i yine diplomasi masasında kolayca kaybedemezdi. Dolayısıyla Venizelos'un tek çaresi Türk direnişini önemsiz göstermek ve Batı Anadolu'da tek başına direnebilecek bir Yunan Ordusu olduğunu Müttefiklere kanıtlamaktı.

Oysa Venizelos'un hesaba katmadığı ince bir ayrıntı vardı. Kadim devlet geleneğine sahip olan Türkler, Rumlar ve Ermeniler gibi eski bir tebaanın hâkimiyetine girmeye hiçbir zaman rıza göstermeyecekti. Her ne kadar Türk aydınlarının bazıları "medeniyet" ile ilişkilendirdiği İngiltere ve Fransa gibi devletlerin Türkiye'yi işgal etmelerini sineye çekmiş ve mandater devlet rejimini savunmuş olsa da[196] -örneğin Refi Cevad, Halide Edib, Refik Halid, Yunus Nadi gibi aydınlar İngiliz ve Amerikan Mandacılığını bir yönetim biçimi olarak benimsemişti[197]- halkın çoğunluğu bu devletlerin kalıcı değil, geçici olduğuna inanıyordu. Öte yandan milliyetçi olmayan bir kesim bağımsız Osmanlı Devleti düşüncesinden çoktan uzaklaşmış[198], hiç değilse bir müddet büyük devletlerden birinin güdümünde ilerlemeyi sineye çekmişlerdi.[199] Bu sebeple İzmir'in Yunanlarca işgaline dek Antant'ın Mütarekeyi çiğnemiş olması ya da meşru olmayan işgalleri sürdürmesi bu kesim tarafından o denli vahim görülmemişti. Payitahtın işgali bile Almanların yerine gelen öteki Hristiyan devletlerdi. Üstelik Müslüman sömürgeleri olduğu için İngiltere ve Fransa'yı Müslüman devletlerden saymışlardı. Oysa İzmir'in Yunanlar tarafından işgali bir dönüm noktasıydı.[200] Türkleri geldikleri yere, Asya içlerine sürme gayesiyle hareket eden Yunanların işgalinin kalıcı olduğu bilinmekteydi. Bu nedenle İzmir'in Yunanlar tarafından işgalinin gerek halk gerekse aydınlar açısından anlamı çok daha derindi. İzmir'in işgali Anadolu'nun batı ucundaki Türklüğün yok edilmesi demekti.[201] İşte Yunan yayılmacılığı karşısında Türk direnişinin ana damarlarını besleyen Türk milliyetçiliği böyle bir haleti ruhiye içinde yeniden şahlanacaktı.[202] Ulusalcı kanat Türk millî duygularını harekete geçirme noktasında eylemlerine başlayacak ve Türk yurdunu parçalamayı amaçlayan Büyük Güçlere karşı millî direnişi başlatacaktı. Çünkü milliyetçiler açısından Anadolu'nun işgali Şam'ın işgali ile aynı ehemmiyette değildi. Milliyetçiler Türk yurdunda tam bağımsızlık istiyordu. Ne var ki milliyetçilerin başlıca örgütünün İttihat ve Terakki olması onların sırtına savaşın ve yenilginin ağır yükünü bindirmişti. Tüm bunlara rağmen *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti*'nin kurulması ve örgütün çizdiği politika Kuvayı Milliye tarafından özgürlük ilkesiyle hayata geçirilecekti.[203] Türkler

Anadolu'nun tam da orta yerinde sahip oldukları toprak parçasını yüzyıllık düşmanlarının istilasıyla kaybetmeye hiç hazır değillerdi.[204] İzmir'in işgali ne Adana ne de Musul'un işgali gibi düşünülmüyordu. Her şeyden evvel Adana ve Musul İstanbul'a uzak ve Mütareke sınırında olan bölgelerdi. Üstelik cephe gerisinde olmalarından ötürü savaş bittikten hemen sonra işgal edilmesi kamuoyunun zaten beklediği bir sonuçtu. Halbuki İstanbul'dan sonra Anadolu'nun ikinci önemli şehri sayılan İzmir, Anadolu'nun kapısı konumunda, ne sınırdaydı ne de İstanbul'a uzaktı. Diğer taraftan Adana ve Musul'un İngiltere tarafından işgali istila edilen topraklar gibi yorumlanmıyordu. İngiltere gibi büyük bir devlet sömürgeci sıfatıyla girdiği ülkelerde Müslüman nüfusu hor görseler de onlara çok az bir hayat hakkı tanıyabiliyor ve hatta daha iyi sömürebilmek amacıyla birtakım ayrıcalıklar da sağlayabiliyordu. Oysa eski bir Osmanlı vilayeti olan ve Anadolu'da da soydaşları bulunan Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesi tarihsel tecrübelerden yola çıkıldığında çok daha fazla yıkıcı etkilere sahipti. Osmanlı egemenliğine son verdikleri birçok yerde Türklüğün izlerini yok etmiş bu millet Mütarekeden yaklaşık altı ay sonra İzmir'i işgal ederek benzer eylemlerde bulunabilirdi. Nitekim işgalin ilk günü Yunanların Kordon boyunda yaptığı barbarlıklar Yunan yönetiminin Anadolu'ya neler getirebileceğinin açık kanıtıydı.[205] İşte bu çaresiz ortam içinde Türkler kendi liderlerini kısa bir zaman sonra bulacaklardı. Tedirginlik çağında Makedonya topraklarında dünyaya gelen genç bir Osmanlı, Türk ulusalcılığının asri lideri olacaktı.

Türk'ün İstiklal Ateşi "Kuvayı Milliye" Mustafa Kemal Anadolu'da

Mütarekeden sonra İstanbul'un fiili işgali[206] resmî çevreler tarafından yenik düşülmüş bir savaşın doğal sonucu olarak kabul edilmişti. Güneydeki Fransızlar ve İngilizler, Doğudaki Ermeni tehdidi, mevzii tehlikeler olarak görülüyordu.[207] Doğu Karadeniz'i hedef alan Pontus Devleti'nin söylemleri dikkate alınır ehemmiyette görülmediğinden herhangi bir çekince yaratmamıştı. Büyük bir istila kuvveti şeklinde düşünülmeyen İtalyanların Antalya ve Konya'da bulundurdukları küçük müfrezeler endişe verici değildi. İngiliz, Fransız ve İtalyanların Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde konuşlandırdıkları kontrol subayları ve küçük işgal birlikleri söz konusu devletlerin Türkiye ile tekrardan savaşa girişmeyeceğini düşündürüyordu. Oysa İzmir'in Yunanlar tarafından beklenmedik işgali Türkler üzerinde gerçek anlamda şaşkınlık yaratmıştı. Çünkü Yunanların İzmir'e mevzii kalmak gayesiyle çıkmamıştı. Yunan ilerlemesinin daha geniş bölgeye yayılıp devam edeceği aşikârdı. Yunanlar kendilerine tanınan hakkı sonuna kadar kullanıp savaşma niyetinde olduklarını açıkça ortaya koymuşlardı. Nitekim Yunan askerî birlikleri İzmir'den içeri bölgelere doğru ilerledikçe

tehlikenin ağırlığı çok daha fazla hissedilmeye başladı. Batı Anadolu'da cereyan eden elim hadiselere karşı hükûmetin de kararlı adım atamaması Kuvayı Milliye ruhunun doğmasını ve sonrasında da Millî Mücadelenin başlamasını çabuklaştıran bir faktördü.[208] Çünkü ideolojik tarafı olmayan Millî Mücadele, temelde Mustafa Kemal'in politik yapıyı değiştirip vatanı kurtaracak yeni bir rejim kurma çabasıydı. Türk halkına dış düşmanı göstererek işleyemez durumdaki mevcut devlet düzeni dışında bir örgütlenmenin çatısını oluşturmak ve sonrasında bu örgütü ülke çıkarlarını göz ardı eden hükûmete karşı kullanmak Millî Mücadele'nin başlıca stratejisini oluşturuyordu. Şayet İzmir, tarihte sürekli Osmanlı Devleti'ne sorun çıkarmış eski bir tebaa tarafından işgal edilmeseydi, muhtemelen mücadelenin en önemli dayanağı olan ordu İstanbul'dan kolayca ayrılamayacaktı. Türkiye'nin işgalden kurtuluşu ve bağımsızlığı için Millî Mücadele'nin asıl cephesi Batı Anadolu'da kurulmuştu ve savaşılacak düşman belliydi. Dolayısıyla mevcut kuvvetleri bir ihtilal ruhuna büründürmek için başka gerekçelerin yaratılması gerekiyordu.[209]

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Büyük Savaş'ın sonucuna bağlı olarak tasfiye olunan İttihat ve Terakki'nin başta Enver Paşa gibi önde gelen adamlarının yerine, her ne kadar iktidardan uzak tutulmuş olsalar da, kendilerinin en doğru aday olduklarını düşünüyorlardı. Fakat gösterdikleri tüm çabalar Sarayın mutlak ölçüde iktidarda bulunması sebebiyle yetersiz ve sonuçsuz kalmıştı. Bu kısır döngü Mustafa Kemal ve arkadaşları için iktidar yolunun kesinlikle İstanbul olmadığını kavratmıştı. Zaten iktidara bile gelinse işgal sebebiyle herhangi bir teşebbüste bulunmak imkânsızdı. İstanbul'da kapanan iktidar yolu gözleri daha ücra yerde bulunan çorak; lakin işgal edilmemiş bir bölge olan Anadolu'ya çevirdi. Savaş'tan yorgun ve usanmış halde çıkan Antant ordularının Anadolu'yu işgal etmeleri olası değildi. Zaten Türklere barış koşullarını kabul ettirmek için kendi askerî kuvvetleri yerine Yunan ordularını havale etmişlerdi. Anadolu'nun henüz bu el değmemiş hali bölgede bir şeyler başarabilme olasılığını Türk milliyetçilerine iyice düşündürmeye başlamıştı. Nitekim gerek Kâzım Karabekir gerekse Ali Fuat Paşa'nın Anadolu'ya gitmesi tam da bu sebepten kaynaklanmıştı. Kâzım Karabekir Mütarekeden sonra Antant kuvvetlerinin Anadolu'yu işgal edecek durumda olmadığını anlayınca Şevket Turgut Paşa'dan Doğu'ya yeniden atanmasını istemiş ve karargâhı Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Komutanlığı'na atanmıştı.[210] Bilhassa Erzurum'da Ermenilerle süren çetin mücadele bölge halkının ulusal bilincini yükselttiğinden burada ulusal direnişi gerçekleştirmek çok daha kolay olabilirdi. Ancak kendi hedefini sınırlı gören Karabekir, Mustafa Kemal'in Türkiye çapında millî akımın başına geçmek üzere Anadolu'ya gelmesini teşvik etmişti.[211] Tüm bu gelişmeler yaşanırken Samsun ve havalisinde çıkan asayişsizliği kontrol altına almak için Mustafa Kemal Paşa geniş yetkili bir vazife ile 30

Nisan 1919 tarihinde 9. Ordu Müfettişliğine tayin edildi.[212] Mustafa Kemal'e Anadolu'ya geçmesi için verilen bu resmî görevin mahiyeti Samsun bölgesini yatıştırmak, silahları toplamak ve varsa şûraları kapatmaktı.[213] Dahası Doğu Anadolu'ya; ama ekseriyetle Trabzon vilayetlerine mahir bir komutanın gitmesi elzemdi. Zira Büyük Savaş sonunda Karadeniz Rumları Pontus adında bir Yunan Devleti oluşturma çabası içine girmiş ve bu yönde aktif bir propaganda çalışması yürütmüşlerdi.[214] Fakat coğrafi açıdan Yunanistan'a uzak olması ilk etapta bölgenin anakaraya ilhakından ziyade ayrı bir devlet olarak kurulmasını düşündürmüştü. Zaten Venizelos da Yakın Doğu'daki Rum ticaret kolonilerinin oldukları gibi var olmalarını, doğrudan Yunanistan'a bağlanmalarından daha yararlı buluyordu. Bu nedenle Trabzon ve çevresinin Ermeni iddiaları çerçevesinde ele alınıp Ermenistan'a bırakılmasını desteklemekteydi.[215] Venizelos'un bu kararına tepki gösteren *Pontus Ulusal Birliği* daha sonra harekete geçip Trabzon vilayetinde Pontus Rum Cumhuriyetinin kurulacağını ilan etmişti.[216] Pontusçu Rumların propagandaları dışında silahlı ayaklanmalar çıkarması Müslüman halktan tepki görünce bu sefer de Büyük Devletlere bölgede Türklerin katliam yaptıklarına dair şikâyetler ulaştırılmıştı. Trabzon vilayetinin Osmanlı egemenliğinden kurtulması için hazırladıkları gerekçelerin tamamında Türklerin Mütareke koşullarına uygun davranmadıkları iddia edilmekteydi. Asıl amaç bölgede karışıklıklar çıkararak asayişi bozmak ve Doğu Sorununu yeniden alevlendirerek Büyük Güçleri ayağa kaldırmaktı. Zaten Trabzon vilayeti -özellikle Samsun ve çevresi- eşkıyalık yapan Müslüman asker kaçaklarının bölgede yoğunlukta olmasından ötürü böyle bir hareket için elverişli koşulları sağlıyordu. İngilizlerin Karadeniz'deki durum hakkında tuttukları raporlarda da Türklerin yeniden seferber olup Rumlara karşı öç alacağından kaygı duyulduğu belirtilmişti. Amiral Webb'in 13 Şubat 1919 tarihli telgrafında Samsun bölgesinde Türk, Ermeni ve Rumlar arasında tam bir silahsızlanma gerçekleştirilmediği müddetçe bölgenin normal koşullara dönemeyeceği, bunun sağlanması için güçlü askerî kuvvetlerin gerekli olduğu bildirilmişti. Webb'e göre Trabzon ve Samsun'da karışıklık çıkma ihtimali oldukça yüksekti. Bu sebeple bölgeye derhal askerî birliklerin gönderilmesi şarttı. İngilizler 9 Mart'ta iki yüz İngiliz askerinden oluşan takviyeli bir bölüğü tedbir amaçlı Samsun'a çıkardı. Amiral Calthorpe, Damat Ferit Paşa'ya 21 Nisan'da gönderdiği mektupta Erzurum, Erzincan, Sivas ve Bayburt'ta kurulan şûralar tarafından asker toplandığı bilgisini vermiş; hükûmetin derhal bu duruma son vermesi için talimat göndermesini istemişti.[217] Calthorpe'un bu notası Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesine yol açan gerekçeyi de hazırlayacaktı.[218]

Kader kendinî dram olarak göstermekten hoşlanır... Yunan işgal kuvvetlerinin Batı Anadolu'da karaya çıkıp Anadolu'nun içlerine doğru ilerlediği bir tarihte, 15 Mayıs 1919'da, Doğu'da -Samsun'da- bu işgalin panzehri olarak

Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'da Batı'ya doğru hareketinin ilk durağına hareket etti. Kaderin garip cilvesine bakın ki Yunan istila ordusu İzmir'e atılmış ve aynı oyun Samsun'da da oynanmıştı. Tıpkı Türklerin Asya'nın orta yerindeki yüksek Altay yaylasından kalkıp büyüye büyüye hep batıya yürüdükleri gibi Mustafa Kemal de Doğu'dan Batı'ya doğru ilerleyerek Türk istiklalini yeniden kazanacaktı.[219] Kader, bu çifte amaca hizmet için kendisine iki araç belirlemişti. İlki Türkiye'nin iflahını kesip tüm uzuvlarını felç eden ve Müttefikler arasında taksimi kolaylaştırmak için Yunanların Anadolu işgaline destek veren Lloyd George idi. İkincisi de Padişah Vahdettin'in kendisiydi. Hükûmet merkezine sürekli rahatsızlık veren Mustafa Kemal'i tayin ettiği genel müfettişlik göreviyle itibarını düşürüp ondan kurtulacağını düşünüyordu.[220] Mustafa Kemal'in Anadolu'da görevlendirilmesi kendi bakış açısından da bir "nefy-ü teb'id" idi.[221] Mustafa Kemal'e itimat etmeyen çevreler onu İstanbul'dan uzaklaştırmanın zaten bir şeklide yollarını arıyordu. İtilafçılara göre Mustafa Kemal, Anadolu dağlarına atılıp orada çürümeliydi. Onun İstanbul'da pervasızca dolaşmasını, Bekirağa bölüğünde tutuklu eski arkadaşlarını ziyaret etmesini, Padişahın fahri yaveri kordonunu hala göğsünde taşımasını kendilerine bir türlü yediremiyorlardı. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın Ayan Meclisi Reisi Ahmet Rıza Bey ile beraber Damat Ferit Paşa'yı Sadrazamlıktan uzaklaştırarak hükûmeti ele alma niyeti İstanbul'dan gönderilmek istenmesinin başka bir gerekçeydi.[222] İşte tüm bu şüpheler Mustafa Kemal'in bir bahane bulunarak İstanbul'dan uzaklaştırılmasını gerekli hale getirmişti. Mustafa Kemal'i İstanbul'dan çıkarmakla ağır bir yükten kurtulacağını düşünenler sadece buna makul bir kılıf aramakla meşguldü. Nihayet bu sebep işgal kuvvetleri subaylarının raporları ile dolu bir dosya halinde Harbiye Nazırlığına gelmişti.[223]

Aslında gerek hükûmet gerekse Hürriyet ve İtilaf Fırkası çevresinde Mustafa Kemal ile ilgili iki farklı düşünce hâkimdi. Kimileri Mustafa Kemal'i çok tutarken kimileri de o kadar desteklemiyor, hatta emniyet edilmemesi gerektiğine vurgu yapıyordu. Mustafa Kemal'i kendi lehinde kazanmaya çalışanların; ama bilhassa Vahdettin'in Paşaya olan güveninde Enver Paşa, dolayısıyla İttihat ve Terakki ve Alman komutanları ile olan çatışması bulunuyordu. Her ikisinin de Enver Paşa'yı sevmemeleri onları birleştiren en önemli noktaydı.[224] Öte yandan Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da bulunduğu günlerde Vahdettin ile toplam dört defa görüşmüş[225] ve tüm ziyaretlerinde Mustafa Kemal, Padişah üzerinde olumlu izlenim yaratıp korumayı başarmıştı. Aksi takdirde Padişah'ın bu atamayı kolayca onaylaması zaten mümkün değildi. Sarayın gündemindeki asıl mevzu ise Konferans kararlarına olumsuz etki yapacak herhangi bir hadisenin önüne geçip asayişi sağlamaktı. Bu görevi üstlenecek kişinin başarılı olduğu kadar Enverci olmaması da gerekmekteydi. Mustafa Kemal bu vasıfları sağlayan bir komutan olarak görülmüştü.[226] Zira

Mustafa Kemal ile Enver arasındaki derin soğukluğun bu atamada etkisi yadsınamazdı. İngiliz İstihbaratının Anadolu'da bazı şûraların kurulduğunu duyması ve Saray hükûmetinin de bunları İttihatçılık faaliyetlerinden biri saymaması, Mustafa Kemal ve Enver arasındaki sürekli mücadelede[227] Sarayın Mustafa Kemal ile ilgili olumlu kanaatinde etkisini göstermişti. Öte yandan Vahdettin, Mustafa Kemal Paşa'yı öncesinde de tanıdığı için bu görev konusunda kendisine herhangi bir kuşkuyla yaklaşmamıştı. İlk olarak 15 Aralık 1917 - 4 Ocak 1918 tarihleri arasında daha o zaman veliaht olan Vahdettin ile Almanya'ya seyahat eden Mustafa Kemal bu refakat sayesinde kendisini padişaha şahsen tanıtma fırsatı bulmuştu. Bu vesileyle Vahdettin, Mustafa Kemal'i Gelibolu başarılarından dolayı takdir de etmişti.[228] Vahdettin, 4 Temmuz 1918'de tahta çıktığında Mustafa Kemal, padişaha bir tebrik telgrafı göndermiş ve şahsı ile ilgili *"nazik ve takdirdar"* ifadelerini kullanmıştı. Vahdettin de Mustafa Kemal için *"çok takdir ettiğim ve güvendiğim bir kumandan"* demişti.[229] Fakat yine de padişah kendi durgunluğu ile Mustafa Kemal'in ateşli ruhu arasındaki uçurumu fark edecek kadar yakından tanıyamamıştı.[230]

Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirilmesinde göz ardı edilmemesi gereken diğer bir önemli husus İngilizlerin bölgedeki asayişi tamamen sağlamaya gücünün yetmemesinden dolayı Osmanlı ordusuna görevi devretmek istemesiydi. İngiliz raporlarında şikâyet mahiyetinde yer alan Türk saldırıları hükûmetçe sona erdirilmediği takdirde kendilerinin duruma müdahale olacağına dair bir rapor gözdağı olarak verilmişti. Bunun üzerine Türk Hükûmeti, Anadolu'da düzeni sağlayabilmek adına birkaç genel müfettişlik oluşturma kararı aldı. Öyle ya da böyle Samsun ve çevresine mutlaka bir komutan gönderilecekti. Belirlenen ilk ve tek müfettiş Mustafa Kemal Paşa idi. Mustafa Kemal'in bu göreve tayin edilmesinde Damat Ferit Paşa'nın Cevat Paşa ile birlikte *Cercle d'Orient*'de yedikleri öğle yemeğinin etkisi büyüktü.[231] Çünkü öncesinde Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemal ismini kendisine önerdiğinde ilk başta duraksamıştı. Ancak Mehmet Ali Bey mülkiye amirlerinin vaziyete hâkim olmayacaklarını, mülki ve askerî idareler birleştirilip başına hükûmet yanlısı, güvenilir, genç ve enerjik bir kumandanın getirilmesi halinde asayişin düzelebileceğini, dolayısıyla İngilizlerin şikâyetlerinin de ortadan kalkacağını münasip bir dille izah edince o vakit ikna olmuştu. Bu yemek davetinde Mustafa Kemal'i yakından tanıma fırsatı bulan Damat Ferit Paşa, kendisi ile tanıştığına memnun olmuş ve ülkenin onun gibi genç ve kıymetli kumandanlara her zaman ihtiyacı olduğunu ifade etmişti.[232] Zaten böyle bir temas olmasaydı Damat Ferit Paşa karakterinde biri Mustafa Kemal Paşa gibi büyük işler başaracak kabiliyette bir kumandanı Anadolu'nun üçte ikisi kadar vasi bir mıntıkasına ordu müfettişi sıfatıyla göndermezdi.[233] Öte yandan Mustafa Kemal, Sarayın güvenini kazanmanın[234] yanı sıra İngilizlerin de

itimadını sağlamıştı. Daha doğrusu onların güvenini sarsacak her şeyden kaçınmış ve tedbirli davranmıştı. Zaten Mustafa Kemal'e kefil olan Damat Ferit Paşa İngilizlerin herhangi bir şüphe duymasının önüne geçmişti. Örneğin İngiliz Sefareti baş tercümanı Sir Andrew Ryan ile müfettişlik planı hakkında yaptığı konuşmsında Mustafa Kemal Paşa'nın bağlılığı konusunda yeterli güvenceyi aldığını belirterek Ryan'ı ikna etmişti.[235] Fevzi (Çakmak) Paşa da bir İngiliz subayına Mustafa Kemal'in Alman ve Enver düşmanlığı hakkında güvence vermişti.[236] Yine de İngilizlerin tamamen ikna olduğu söylenemezdi. Örneğin Savaş Bakanlığı'nın irtibat subayı yardımcısı olan Yüzbaşı Bennett, Mustafa Kemal kumandası altında bir heyetin Anadolu'ya gönderilmesini kuşku ile karşılamıştı. Vize vermek için kendisine başvuran Türk kurmay subayının elindeki heyet listesini okuyunca[237] Türk ordusunun en faal kurmay albaylarının isimlerini görmüş, vizelerini vermek istememişti. Bennett'e göre listede yer alan kişiler barışçılardan ziyade harpçilerin listesi gibiydi.[238] Ancak Padişahın yüksek güvenine sahip olduğuna dair haber gelince vize onayı çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa'ya askerî ve mülki alanda geniş yetkiler veren müfettişlik görevinde Sivas'ta yeni kurulan 3. ve Erzurum'daki mevcut 15. Kolorduların emri altına girmesi bulunuyordu. Dahası Diyarbakır'daki 13., Ankara'ya gelen 20. ve Konya'da bulunan 12. Kolorduları da gerektiğinde komutası altına alma yetkisi verilmişti. Böylece bu yetki dahilinde Mustafa Kemal Paşa, Ankara - Konya hattının doğusundaki tüm askeri, idari ve mülki yönetimden sorumlu konuma gelmişti.[239]

Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın istediği gibi hazırlattığı vazife talimatnamesinin kabine tarafından onaylanmasında bazı tereddütler de yaşanmıştı. Örneğin azalardan biri Anadolu'nun yarısı kadar bir mıntıkanın idaresini bir kumandana vermeyi uygun bulmamıştı. Yine de Damat Ferit Paşa kararnameyi imzalamış ve kararnamede Sadrazam mührünü gören nazırlar bu duruma itiraz etme cesareti gösterememişti.[240] Oysa Damat Ferit Paşa'nın da bazı kuşkularının hala devam ettiği ve kafasındaki büyük kuşkuyu çözmenin yollarını aradığı bir gerçekti. Bunu Mustafa Kemal, 14 Mayıs 1919 tarihinde Damat Ferit Paşa'nın Nişantaşı'ndaki konağına davet edildiği akşam yemeğindeki konuşmalarla şöyle açıklamıştı: *"Yemekten sonra ortasında genişçe bir masa bulunan bir odaya geçildi. Sadrazam, bir harita getirsek de müfettiş bana onun üzerinde izahat verse dedi. Masanın üzerine bir harita açıldı. Bana Samsun havalisinde ne yapacağımı sordu. Ben de bu sorguya cevap vermem güç; fakat İngiliz raporlarında meselenin abartıldığını düşünüyorum diye cevap verdim. Fakat ne olursa olsun yerinde yapılacak tetkiklerden sonra gerekenin yapılacağını da ifade ettim. Hiç memnunluk göstermeyen ve kuruntuya düşen Sadrazam harita üzerinde komutamın kapsadığı mıntıkayı göstermemi istedi. Ben de pek iyi bilmediğimi, ihtimal şu kadar bir parça diyerek bazı vilayetleri elimle sınırlandırdım. Cevat*

Paşa da mıntıkanın önemsiz olduğunu dile getirerek zaten hiçbir yerde kuvvet kalmadığını söyleyip Sadrazam'ı yatıştırmıştı."[241]

Damat Ferit Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya tayin edilen bu görev ileride Türk ulusal direnişinin miladını oluşturacaktı. Aslında perde gerisinde "çekici bir ünvan" verilerek Mustafa Kemal siyaset merkezinden uzaklaştırılmak istenmiş olsa da kendisine tayin edilen bu vazifeyi siyasal çalışmaları için iyi bir fırsat görüp derhal işe koyulmuştu.[242] 30 Nisan'da çıkarılan irade 5 Mayıs'ta *Takvim-i Vakayi*'de yayımlandıktan sonra 6 Mayıs'ta basında ilan edildi.[243] Mustafa Kemal hiç vakit kaybetmeden görev hudutlarını belirleyerek mahiyetini tespit etmiş ve emrine girecek kuvvetlerle ilgili tüm planlarını vatanı kurtarma gayesiyle hazırlamıştı.[244] Başından beri Mustafa Kemal'in bu görevi fırsat şeklinde düşündüğü bir gerçekti. Zaten Harbiye Nazırlığından İsmet ve Fevzi Paşalarla haberleşmek için şifre de hazırlamıştı. Genelkurmay'da yaptığı görüşmelerde maksadını bir dereceye kadar sezmiş kişiler ona bu müfettişlik görevini bulmuştu. Müfettişliğin yetkilerine dair Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılan talimatın manasını kavrayan Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa (Çobanlı) ve ikinci Reis Kazım Paşa (İnanç) gibi arkadaşlarına da Anadolu'da *"bir şeyler yapacağını"* söylemiş[245] ve onlar da kendisine bu konuda destek vermişti. Mustafa Kemal'in ne pahasına olursa olsun Anadolu'ya geçmek istemesinin gerekçesi Anadolu'nun orta yerinde her türlü hürriyetten yoksun ufak bir beylikten başka geride hiçbir şey bırakmayan Müttefik işgalleriydi.[246] Görüldüğü üzere Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığında ve hatta çok öncesinde kafasında Anadolu'da ulusal bir direniş başlatmak fikri vardı. Örneğin Mondros Ateşkes Antlaşması'nın askerî işgallere hak veren hükümlerine karşı çıkmış ve kayıtsız şartsız teslim olmak yerine direnmeyi kafasına koymuştu. Mustafa Kemal, Ateşkes Antlaşması'nın uygulanabilmesi için "Millî Sınır"ın[247] belirtilmesi gerektiğinde ısrarcıydı. Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı'na temel olan Millî Sınır ve orduyu kurtarıp yeniden kurma kararları Mustafa Kemal Paşa'nın Ekim 1918 yılından beri zihninde dolaşan düşünceleriydi. Bu gerekçeyle ateşkes antlaşmasını yapan Sadrazam, Mareşal Ahmet İzzet Paşa'dan, hükûmetini kurarken kendisini Harbiye Nazırlığına getirmesini talep etmiş; fakat sadrazamdan *"birlikte çalışmamız barış gerçekleştikten sonra Tanrı'nın lütuflarından umulur"*[248] cevabını almıştı. Oysa Mustafa Kemal Paşa barışın öyle çabuk olamayacağını ve ülkenin buhranlı durumlar karşısında kalacağını düşünerek vatan için ciddi hizmetlerde bulunmak arzusundaydı. Fakat İstanbul'da temas ettiği politikacıların bir kısmında saf bir vatanseverlik hissinden başka ne fikir ne de tedbir kabiliyeti vardı. Hatta bir bölümünün hasis politikacılık faaliyetlerinden başka icraatları yoktu. Mustafa Kemal, tek çare olarak İstanbul'dan ayrılmalı ve bir yolunu bulup Anadolu'ya geçmeliydi. Hatta bir gün Miralay İsmet (İnönü) Bey'le buluştuğunda ona Anadolu'ya

geçmek ve orada milleti işgallere karşı uyandırmanın çarelerini aramak için en uygun mıntıkayı ve o mıntıkaya ulaşılabilecek en kolay yolun hangisi olduğunu sormuştu. Mustafa Kemal, İsmet Bey'in derin düşüncelere daldığını görünce *"yollar da çok, mıntıkalar da çok"* demişti. Sadece böyle bir karar verilmesi için herkes başka çare olmadığına inanmalıydı.[249] İşte Yunanların İzmir'i işgal etmesi onun tasarladığı mücadelenin milletçe daha kolay benimsenmesini sağlamıştı. Üstelik bu mücadelede yalnız da değildi. İstanbul Erkanı Harbiye'nin başında bulunan Cevat, Fevzi ve Kazım Paşaların ilerisi için yardım ve desteğini sağlamıştı. Zaten onların böyle bir niyetten haberi olmasaydı muhtemelen müfettişlik yetkilerini tespit eden talimatın Osmanlı Vükela Meclisinin onayından geçirilmesi kolay olmayacaktı. Fevzi Paşa'nın anlattığına göre 15 Mayıs sabahı Erkân-ı Harbiye'ye giden Mustafa Kemal, Anadolu'da bir "Millî İdare" kurulması konusu üzerine konuşan Cevat ve Fevzi Paşa'nın yanına gelip *"ben zaten bunun için Anadolu'ya gidiyorum"* demiş ve her üç kumandan da bu hususta anlaşmaya varmışlardı.[250] Vatanın kurtuluşu ile ilgili Doğu Anadolu'da etkin faaliyetler yürüten 15. Kolordu komutanı Kazım Karabekir, İzmir işgalinden sonra *"İzmir için şimdi haykıracağız, Doğu içinse silaha sarılacağız. Millet terbiyesindeki hakkı için bağırmayı, duymazlarsa bağırtmayı her Türk'e iyice öğretmelidir"*[251] sözleriyle işgallere boyun eğilmeyeceğine ant içmişti. Her iki kumandan da Şişli'de yaptıkları görüşmede Türk ordularının komutanlarının İstanbul'da toplanmasını doğru bulmamış, onlara yeni vazifeler verilerek Anadolu'ya hizmete gönderilmesini savunmuştu. Harbiye Nazırı Fevzi Paşa da Beykoz'daki evinde görüştüğü Mustafa Kemal ve Cevat Paşa'ya Anadolu'da bir mukavemet merkezi kurulmasını teklif etmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal, bu teşkilatı kurmak üzere hemen Anadolu'ya gitmeye karar verdi.[252] Süleymaniye'deki evinde İsmet Bey'i ziyaret edip amacını anlatan Mustafa Kemal Paşa, *"ben yerleşinceye kadar sen de bana yardım edeceksin ve iş başladığı vakit yanıma geleceksin"*[253] diyerek İsmet Paşa'nın da desteğini sağladı. Benzer diyalog Rauf (Orbay) Bey ile de arasında geçmiş ve *"çok şükür işler yoluna girdi, (Anadolu'ya) gidiyoruz, ben Samsun'a çıkar çıkmaz sen de hiçbir şüpheye yer vermeyecek şekilde Bandırma yolu ile gerekenlerle temas ederek Ankara'ya gider, oradan Ali Fuat Paşa ile birlikte bana katılırsınız"*[254] demişti. Kısaca Mustafa Kemal ve arkadaşları istikbalin kalesini Anadolu olarak görüyordu. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Mustafa Kemal Paşa her ne kadar Cevat (Çobanlı), Fevzi (Çakmak) ve Kazım (İnanç) Paşalardan başka İstanbul'da görüştüğü arkadaşlarından Ali Fethi (Okyar), İsmet (İnönü), Ali Fuat (Cebesoy) ve Kazım Karabekir ile Anadolu'da mücadele yolları konusunda kurtuluş çareleri arasa da esasen hiç kimseye "millî sır"[255] olarak gördüğü gerçek niyetini açıklamamıştı. Ülkeyi tehdit eden Ermeni, Rum tehlikelerine, Yunan işgaline ve Antant Güçleri'nin Türk yurdunu bölme kararlarına karşı

silaha sarılma fikrini Anadolu'ya geçtikten sonra adım adım Erzurum ve Sivas Kongrelerinde[256] millî kararlar halinde daha sonra açıklayacaktı.[257]

Mustafa Kemal Paşa, vatanın kurtuluş çarelerini Şişli'deki evinin bir köşesinde oturarak birtakım "pestenkerani anasır" ile yaptığı görüşmeler sonucunda bulamayacağının farkındaydı. Vatanın kurtuluşunun tek çaresi yakından tanıdığı Türk milletiyle temas etmekti. Bu nedenle senelerdir ıstırap çeken Anadolu'nun vakit kaybetmeksizin varlığına karışmayı en isabetli çözüm kabul etmişti.[258] Dolayısıyla şark vilayetleri için ordu müfettişliği salahiyetini alması Mustafa Kemal için kutsal göreve giden yolun ilk anahtarıydı. Zaten o da görevin kendisine tebliği edilmesinden sonraki duygularını şu sözlerle açıklamıştı: *"Ne ala şey... talih bana öyle müsait şartlar hazırlamıştı ki kendimi onların kucağında hissettiğim zaman ne kadar mutlu oldum tarif edemem. Nezaretten çıkarken heyecanımdan dudaklarımı ısırdığımı hatırlıyorum. Kafes açılmış, önünde geniş bir alem, kanatlarını çırparak uçmaya hazırlanan bir kuş gibiydim."*[259] Fakat yine de içindeki coşkun hisleri bir müddet daha gizleyecek ve itimada şayan olacak şekilde çalışmalarını sürdürecekti. Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliği muameleleri bitince Müfettişlik karargâhını Samsun'a nakledecek Bandırma vapuru 16 Mayıs günü Galata rıhtımında sabahtan akşama kadar hareket emrini beklemişti. Mustafa Kemal İstanbul'dan ayrılmadan önce veda ziyaretleri için Erkân-ı Harb-i Umumi Reisliğine gitmiş; orada Cevat Paşa ve Fevzi Paşa ile görüşmüştü. Daha sonra Sadarete geçen Mustafa Kemal, Mehmet Ali Bey ile de görüşme yapmış ve o sırada Yunanların İzmir'e çıkma hazırlığı içinde olduğunu öğrenmişti. Mustafa Kemal'in son görüşmesi Yıldız Sarayı'nın ufak bir salonunda Padişah Vahdettin ile gerçekleşti. Mustafa Kemal akabinde Galata rıhtımına gelip sandalla vapura geçerek öğleden sonra saat dört buçukta Samsun'a doğru hareket etti.[260]

Gemi limandan ayrılıp Karadeniz Boğazı'ndan çıkmak üzere Kavaklar'a geldiğinde gemiye işgal kuvvetlerinden subayların bulunduğu bir motor yaklaşmış ve gemide silah ve cephane aramıştı. Mustafa Kemal'in Anadolu'da mühim bir vazife aldığından haberdar olan İngilizler bir taraftan Babıali'yi sıkıştırıp diğer taraftan da Paşaya telgraflar çekerek vapuru geri çevirmenin yollarını aramışlardı. Bir İngiliz torpidosunu Samsun istikametine gönderen İngilizler yetişebilseydi Mustafa Kemal Paşa'yı alıp İstanbul'a getirecekti.[261] Ancak Mustafa Kemal'e henüz İstanbul'dan ayrılmadan önce İngilizlerin bu yolculuğa izin vermeyeceği yahut vapurun Karadeniz'de batırılacağına dair bilgi ulaştırılmıştı.[262] Bu bilgiye sahip olan Mustafa Kemal, akşam sekiz buçukta yeniden Boğaz'dan çıkan vapur kaptanına Karadeniz'in fırtınalı denizine rağmen kıyıya yakın yerden gitmesini bildirmişti. Nihayet Bandırma vapuru 17 Mayıs'ta İnebolu'ya sağ salim varabildi. İngiliz torpidosu Karadeniz'e açılmış; fakat kıyıya yakın giden vapuru böylece bulamamıştı. Şayet Bandırma açıktan

yol almış olsaydı, İngilizlerin görüş alanına takılmamasının imkânı yoktu. Gece dokuz buçukta İnebolu'dan hareket eden vapur, 18 Mayıs öğlene doğru Sinop Limanı'na ulaştı. İzmir'in Yunanlar tarafından işgal haberi işte tam bu sırada Sinop Mutasarrıfı Mazhar Tevfik Bey tarafından Mustafa Kemal'e verildi. Bu son hadise Mustafa Kemal'i derinden üzmüştü.[263] 19 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal onca zorluk ardından selametle Samsun'a ayak basmıştı. Şimdi ise son yıllarını tamamlayan Osmanlı Devleti'nin elinde kalan tek ata yurdunu istikbaline kavuşturup yeni bir Türk Devleti tesis etmekti. Güvendiği yegane kuvvet olan Türk milleti ile Anadolu'nun yeni bir fethini başlatacaktı. Bu sefer yeni fatih yenilmiş bir ordunun başına geçmiş Mustafa Kemal idi. Türkler tarihleri boyunca Anadolu'yu farklı yönlerden fethetmişlerdi. Bugün ise fetih Samsun'dan başlayacak ve Türk'ün toprağı tekrardan Türk milletine iade edilecekti. Ya istiklal ya ölümdü…

Anadolu'da Yunan Yayılmacılığı
Milne Hattı

Yunanistan'ın kesin üstünlüğünün habercisi olan İzmir'in işgali muzaffer bir başarı olarak Yunan kamuoyunda büyük heyecan yarattı. Ancak aradan iki hafta bile geçmeden baştaki iyimserlik azalmış; yerini çetin zorluklara yol açacak kararlı bir Türk direnişine bırakmıştı. Aslında Mayıs 1919'a kadar Türkiye'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporlarda Anadolu'da her şeyin yolunda olduğu izlenimi hâkimdi. Türkler ateşkes koşullarını kabullenmiş, halk ise işgaller karşısında pasif kalmıştı. Halkın büyük bir kısmı kaderci bir yaklaşımla artık yapılabilecek hiçbir şeyin kalmadığına inanmaktaydı. Bilhassa Rum ve Ermenilerin propagandaları ya da taşkınlıkları halkın işgaller karşısındaki moralini olumsuz yönde etkilemiş; onları sindirmişti. Dahası İzmir'in işgali sonrasında orada bulunan Türk birliklerinden kaçan subay ve erler halkın maneviyatını iyice sarsmıştı. Halk, karşı savunmaya geçmek için artık bir ümit görmüyordu. Fakat İzmir'in Yunanlar tarafından işgali Türk halkının yurtseverliğini daha fazla ortaya çıkarıp silahlı tepki vermesine kadar gitti. Çünkü kötü kararların kötü sonuçları vardır. Yunan işgalleri de zorbaca ve hatta kan dökücü bir eyleme dönüştüğünden Türk ulusal hareketinin yükselişe geçmesi ve günden güne güçlenmesi kaçınılmazdı. Bu durum Türklerle yapılacak antlaşmayı daha da zora sokacaktı. Barış ne kadar hızlı yapılırsa Türkler antlaşmanın ağır koşullarını o kadar kolay kabul edebilirdi. Müttefikler açısından Türkiye tıpkı Almanya gibi her istediklerine kolayca boyun eğecek bir düşmandı. Dolayısıyla Türkler her koşulda barış şartlarını direnmeden kabul edebilirdi. Oysa Yunan işgalinden sonra Mustafa Kemal Paşa gibi bazı vatanperver askerler halkı milliyetçi çatı altında örgütlemeye başlamış ve bu milliyetçi

cephe yaz başlarında iyice kökleşmişti. Tüm bu gelişmeler Yunanların bir an evvel Anadolu'nun iç bölgelerine askerî kuvvet göndermesini zaruri hale getirdi. Lakin iç bölgelere hareket etmek demek Yunan işgal ordusunun ikinci bir tümenle takviye edilmesi demekti. Ancak bu şekilde Anadolu'da çıkan isyanların bastırılıp düzenin sağlanması mümkün olabilirdi.[264]

Bu plan doğrultusunda 15 Mayıs'ta İzmir'e yerleşmiş olan Yunan birliklerinin bir kolu 20 Mayıs'ta kuzey yönüne çıkıp Menemen'i; diğer bir kolu da aynı gün güneye doğru inip Torbalı'yı işgal etti. Oysaki Yunan işgali 19 Mayıs'ta Selçuk'un güneyine inmemek koşuluyla İzmir Sancağı ve Ayvalık kazası ile sınırlandırılmış bulunuyordu.[265] Fakat bu sınırlandırmaya bir şerh düşülmüştü: Aydın vilayetinde karışıklık çıktığı takdirde Müttefik filoları kıdemli deniz subayının onayını alacak ve ancak o zaman bölgeye Yunan askerî birlikleri müdahale edebilecekti.[266] 19 Mayıs'ta İngiliz Bahriye Nezaretinin bu şartları içeren talimatı gecikmeli bir şekilde 28 Mayıs'ta İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour tarafından Calthorpe'a iletildi.[267] Fakat 19 Mayıs gecesi işgalin sınırını bildiren Venizelos'un telgrafı İzmir telgraflarındaki arıza nedeniyle İzmir'deki Yunan makamlarına yaklaşık sekiz gün sonra ulaştı. Bu sırada Venizelos, Stergiadis'e şifreli bir telgraf göndermiş; söz konusu telgrafta Ayvalık'tan Didim'e kadar 50 kilometre derinliğindeki kıyı şeridinin Yunanistan'a verilip bu bölgede mutlak egemenlik kurulmasının; Aydın vilayetinin geri kalan kısmının da (Ayvalık sahillerinden Milet'e kadar) kontrol altına alınmasının en iyi çözüm olacağını söylemişti.[268] Birkaç hafta sonra Venizelos'un Stergiadis'e gönderdiği başka bir telgrafta Türk saldırılarına karşı işgal altındaki toprakları savunmanın en isabetli yolunun ilk önce Yunanların taarruza geçmesi olduğu yazıyordu.[269] Bu doğrultuda Venizelos'tan hareket emrini alan Yunan Ordusu üç yönden Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başladı. İlk yön, Gediz vadisiydi. Menemen'den başlayıp Manisa, Turgutlu, Salihli ve Alaşehir'i hedef alıyordu. İkinci yön, Menderes vadisinde Torbalı-Bayındır-Ödemiş yoluydu. Üçüncü yön ise Torbalı'dan daha güneye inen birliklerin takip edecekleri istikametti. Bu birlikler Aydın'ı işgal edip Büyük Menderes vadisinde hareket edecekti. Bununla birlikte Ayvalık sahillerine çıkacak Yunan askerî birlikleri Ayvalık'ı işgal ettikten sonra[270] doğuya doğru ilerlemesini sürdürecekti. Yunan Ordusu'nun bu ilerleyiş yönleri Türk milli cephelerinin de nerede kurulacağını belli etmişti. Gediz vadisinde ilerleyen birinci kol, 25 Mayıs'ta Manisa'yı, 29 Mayıs'ta da Turgutlu'yu işgal etti. Torbalı'dan hareket eden ikinci kol 27 Mayıs'ta Bayındır'ı, 30 Mayıs'ta da Ödemiş'i ele geçirdi. Üçüncü kol ise 29 Mayıs'ta Aydın'a girmişti. Kısaca Mayıs ayı sonunda Yunan işgal alanı oldukça geniş bir alana yayılmış; Turgutlu-Ödemiş-Aydın çizgisini bulmuştu.[271]

Yunan askerî birliklerinin işgal ettiği bölgeler Konferansın belirlediği sınırlar dışındaydı. Bu işgaller Calthorpe'un İzmir'de yerine vekil bıraktığı kıdemli

subayı Amiral Fitzmaurice'in izni olmadan gerçekleşmişti. Fitzmaurice'in İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis'ten Yunan askerî birliklerinin işgal ettiği yerler hakkında istediği rapor 3 Haziran'da Yunan makamlarınca cevaplanmış; ancak İngilizler bu yerlerin boşaltılması yönünde herhangi bir talep sunmamıştı. Üstelik Fitzmaurice'in Temmuzda hazırladığı raporda Yunanlar işgal sınırının ötesinde Manisa, Turgutlu kazalarını ve Nazilli'ye dek Büyük Menderes vadisini işgal etmişlerdi. Fitzmaurice'in stratejik noktalar şeklinde tanımladığı Manisa ve Turgutlu'nun işgali ise Türklerin saldırılarını engellemek için hoş görülebilirdi.[272] Yunan birlikleri bu yerlerden Manisa, Turgutlu'yu, Aydın'a değin Büyük Menderes vadisini ve Ayvalık kazasının doğusunda birkaç millik araziyi ellerinde tutuyorlardı.[273] Türkiye'deki İngiliz Kuvvetleri Kumandanı General Milne de hazırladığı raporda Türk-Yunan kuvvetleri arasında bir savaş durumunu açıkça ortaya koymaktaydı. Raporda Yunan işgalleri sonucu yerlerinden edilen Türk köylerinde Yunan Ordusu'nun daha fazla ilerlemesini engellemeye kararlı silahlı çetelerin olduğu; bu silahlı güçlere askerî birliklerden gizlice mühimmat takviyesi yapıldığı belirtilmişti. Üstelik bu silahlı yapının azımsanmayacak derecede önemli bir gücü vardı ve Yunanları Anadolu'dan göndermeye ant içmişlerdi. Öte yandan Türk hükûmetinin bu kuvvetler üzerinde kontrolü olmadığından kararlaştırılmış bir çizgiye çekilmelerini sağlayamazlardı. Sadece Türklerin bulunduğu bölgelere ilerleyen Yunan Ordusu taktik bakımından oldukça kötüydü ve daha iyi mevziler elde etmek amacıyla ileriye geçtiklerinde büyük bir direnişle karşılaşmaları olasıydı. Ancak şiddetli bir çarpışmadan sonra Yunan askerî kuvvetleri başarı elde edebilirdi.[274]

İzmir işgalinde her şeyi en ince ayrıntısına kadar hesaplayan Antant, Yunan işgal bölgesinin sınırlarını saptamayı akıllarına getirememişti. Dolayısıyla Temmuz ayında Yunanlar Batı Anadolu'da diledikleri yerleri izinsiz bir şekilde işgal edip bu bölgeleri kendi denetimleri altına almıştı. 3 Temmuz'da kanlı bir muharebe sonucunda Aydın'ı işgal eden Yunanlar, Aydın ve Büyük Menderes'in 20 km kadar güneyinde Çine yolu üzerindeki Cumalıköy'e kadar ilerlemişlerdi. Büyük Menderes'in güneyini kendi işgal bölgeleri sayan İtalyanlar, Yunanları Yüksek Şûra'ya şikâyet etmiş[275] ve böylece Konferansta Yunan işgalinin sınırları konusunda inceleme başlatılmasına karar verilmişti. Ancak Konferansın işgal sınırıyla ilgilenmesinin diğer bir önemli gerekçesi Padişah Vahdettin'in *Morning Post* muhabirine verdiği demeçle de yakından ilintiliydi. Padişah, Yunan askerleri ile birlikte Rum çeteleri tarafından Türklere yapılan saldırganlıkları üzüntüyle öğrenmiş ve *"Allah huzurunda mukadderatlarından mesul bulunduğum milletim için hürriyet istiyorum. İzmir'de gerek milletim gerekse şahsım tarafından kabul edilemeyecek hakaret ve tehditler kalplerimizin en derin köşelerine kadar nüfuz etmektedir"*[276] sözleriyle şikâyetini dile getirmişti. Yunan askerî birliklerinin ilerleyişi sırasında yaptıkları saldırganlıklar ve mezalime şahit olan İzmir'deki İngiliz,

Fransız, İtalyan temsilciler 14 Temmuz'da İstanbul'daki Yüksek Komiserlerine yazdıkları özdeş mektupta Yunanların 19 Mayıs'ta belirlenen sınırlara dönmelerini; Yunanlar ile Kuvayı Milliye arasına tampon görevi görecek bir Müttefik askeri birliğinin yerleştirilmesini önermişlerdi. Fakat bu teklif Londra ile Paris arasında geçen uzun görüşmelerin sonucunda Fransızların itirazları neticesinde hayata geçirilememişti. Nitekim 19 Haziran'da Damat Ferit Paşa da Paris Barış Konferansı Sekreteri Dutasta'ya Yunanların İzmir'i acilen boşaltmasına ve Konferansın işaret ettiği hudutlar içine geri çekilmesine dair bir muhtıra vermişti.[277] Gerek İtalyanların protestoları gerekse Padişah Vahdettin'in serzenişi Yunan işgalinin sınırlarının Konferans gündemine alınmasına neden oldu. Öyle ki Venizelos, Yunan Ordusu'nun Anadolu'ya ilerleyişini anlatan muzaffer tasvirlerin yayımlanmasının yasaklanması için sansür emri vermişti. Her yeni noktanın işgalinde, eğer gerçekten direniş varsa, Türk direnişinin de olduğu bilgisinin basit ve yalın bir ifadeyle basına yansıtılmasını istiyordu. Yunan gazeteleri hak iddia edilen bölgede, atılacak her adımda, şiddetli bir mücadele olduğu imajını sunarsa, bu, Yunanistan'ın ulusal davasına hiçbir fayda sağlamayacak, aksine Yunanların barışı getireceği vaadinde bulunduğu topraklarda istenmediği algısını oluşturacaktı. Venizelos, Yunan Ordusu'nun tarihinde pek çok gerçek şan elde ettiğini ve bu türden reklamlara ihtiyacı olmadığını belirtip basını dizginlemeye çalıştı.[278] Öte yandan 18 Haziran'da General Paraskevopoulos'a gönderdiği telgrafta da bölgedeki Türk direnişine karşı şaşkınlık içinde olduğunu ve kendisine yanlış yönlendirme yapıldığını sitemkâr sözlerle ifade etmişti: *"Aydın'ın savunmasını sağlamak için güneye ve doğuya doğru ilerlemeniz yönündeki emrim akabinde bana şehrin güvenli olduğuna dair teminat verdiniz. Buna rağmen, düşman kuvvetlerinin şehre ani bir baskın düzenlediğini öğrenince şaşırdım. Düşmanı kovmanızı, Aydın'ı geri alıp güçlendirmenizi, böylece şehrin güvenliğini sağlamanızı ve herhangi bir düşman girişimini püskürtmenizi rica ediyorum. Venizelos."*[279]

Öte yandan Yunanistan'ın kötü idaresi sonucunda meydana gelen facialar Müttefikleriyle yaşadığı görüş ayrılığını da iyice belirginleştirmişti. İzmir konusunda İtalya ile olan sürtüşme Paris Barış Konferansı'ndan beri zaten devam ediyordu. Ancak Yunanların tek ihtilaf yaşadığı ülke İtalya değildi. Fransa da Anadolu'nun Yunanlar tarafından işgalini akıllıca bulmuyor ve bu nedenle Yunanistan'ın Anadolu'daki askerî varlığına kuşkuyla yaklaşıyordu. Mesela Clemenceau, Yunanistan'ın Müttefik desteği olmaksızın Anadolu'da ve Trakya'da tek başına savunma yapıp yapamayacağını Venizelos'a sorduğunda Yunan Başbakan bunun imkan dışı olduğunu kabul etmişti. Bu noktada Venizelos'un kendisi de Antant Güçleri'nin barışı Yunanistan için üstlenmeyeceğinin çok iyi farkındaydı. Zira İzmir'in işgali ve akabinde meydana gelen korkunç hadiselerden sonra Batı Anadolu'ya geçici gelen Yunanistan'ın

Türkleri idare etmek üzere bölgeye kalıcı yerleşmesini kabul edilebilir görmüyorlardı. Yunanlar bir an önce Anadolu'dan çekilmeliydi. Özellikle Aydın'da vuku bulan elim hadiselerden[280] sonra Aydın vilayetinde barış için tek ümidin Yunan askerî birliklerinin İzmir sancağını boşaltmaları olduğu düşünülüyordu. Üstelik çıkarmadan bu yana Yunanların Anadolu'dan gönderilmeleri hususunda Müttefiklerin elinde bir koz da vardı. Müttefiklerarası Komisyon raporu saygınlıklarını daha fazla yitirmek istemeyen Antant Güçleri'ne Yunanları Anadolu topraklarından gönderme konusunda bir bahane oluşturmuştu. Konuyla ilgili Fitzmaurice'in, General Konstantinos Nider ve Stergiadis ile görüşmesinden sonra 2 Temmuz'da Calthorpe'a gönderdiği telgrafta Aydın vilayetinde barışın tesisi için Yunan askerlerinin İzmir Sancağına çekilmeleri gerektiği bilgisi verilmişti. Hatta Amiral Webb'in 17 Ağustos tarihli raporunda da belirttiği üzere Yunan ve İtalyan askerlerinin her ikisinin Anadolu'dan tamamıyla çekilmeleri hususunda bir uzlaşma gerçekleşirse bu güç durumu aşmak mümkündü. Halbuki Venizelos yapılan hiçbir uyarıyı dikkate bile almamıştı. Sırf itibarı sarsılmasın diye Türklerin öfkesine aldırmadan Aydın şehrinin yeniden işgal edilmesi emrini verecekti.[281] Tüm bu kanaatlere rağmen Yüksek Şûra, Yunan ileri harekâtını 2 Ekim tarihli Milne Hattı olarak sınırlandırmanın dışında somut bir şey de yapmamıştı.[282]

Paris'te bulunan Venizelos belirlenmiş sınırlar dışında yapılan izinsiz işgalleri askerî zaruret olarak gerekçelendirmişti. İlk olarak izinsiz işgallerin sebebini haberleşmedeki aksaklıklar ile açıklamıştı. Paris ile İzmir arasındaki telgraf ağında yaşanan karışıklık İzmir'de bulunan Yunan mercilerinin tam olarak neyi yapıp ne yapmayacağı konusunda bilgi sahibi olamamalarına neden olmuştu. İkincisi, Yunan askerî kuvvetleri Büyük Menderes'ten yukarı İtalyan ilerleyişini durdurmak amaçlı ileri harekâtını sürdürmüştü. Son olarak Yunan ileri harekâtı Türklerin yığınak yapmasını engellemek için gerekliydi. İşgali sadece İzmir Sancağı ile sınırlamak orduyu kötü bir stratejik durumda bırakır ve Türklerin demir yolu kavşağı olan Manisa'da toplanıp İzmir'e saldırmalarına imkân verirdi. Venizelos'a göre Yunan askerî kuvvetleri Edremit-Soma-Akhisar-Salihli-Akçe-Büyük Menderes köprüleri bölgesini işgal edebilmeliydi.[283] Zaten General Nider'e, 22 Haziran'da gönderdiği şifreli telgrafta da Türk ordusunun yeniden yapılanmasının önüne geçmek ve Türklerin bir ordu toplayıp İzmir yönüne göndermek için kullanabilecekleri Bandırma-Soma-Akhisar demiryolu hattını ele geçirmek için ne gerekiyorsa yapılması emrini vermişti.[284] Hemen ertesi gün General Nider'e gönderdiği diğer bir telgrafta da Yunan Ordusu'nun Anadolu'da karşılaştığı bugünkü direnişi ölmekte olan canavarın son çırpınışları şeklinde tanımlamıştı.[285] Bu şifreli telgraf, Almanya'nın Müttefiklerin tüm şartlarını kabul ettiği ve Versailles Barış Anlaşmasını Alman Parlamentosunda onaylandığı gün gönderilmişti.

Venizelos gelişmelerin Yunanların lehine sonuçlanacağından o kadar emindi ki, General Paraskevopoulos'tan İzmir'deki ordunun bir kısmının Makedonya cephesine geri dönme ihtimalini yani Batı Anadolu'daki Yunan Ordusu'nun azaltılması olasılığını incelemesini istemişti.[286] Paraskevopoulos da yakın zamanda daha az kuvvetle İzmir ve Çeşme yarımadasının savunmasını sağlayabileceklerini; Trakya ve Batı Anadolu'daki cephenin ihtiyaçlarına göre Trakya'ya bir tümen nakledebileceklerini söyleyip Venizelos'un telgrafına olumlu yanıt vermişti.[287] Venizelos son derece iyimserdi. Çünkü ona göre Türk direnişinin sonu yakındı. İzmir'den de cesaret verici mesajlar almıştı. Örneğin *Amalthia* gazetesinin müdürü Sokratis Solomonidis, Venizelos'a yazdığı mektupta, Türk milliyetçiliğinin çekirdeğini oluşturan İttihatçıların artık konuşulmaya bile değer olmadığını ve Yunanlara tekrar savaş açmaya cesaret etmesi halinde ise anında ezileceğini söylemişti. Solomonidis'e göre Türklerin yeni bir askere alma girişiminde bulunması, artık orduya katılacak genç ve yetenekli erkek nüfusun kalmadığı düşünüldüğünde ciddi sonuçlar vermeyecekti. Ayrıca zorunlu askerlik durumunda halktan büyük tepkiler geleceği kesindi. Çünkü Türkler artık çok yorulmuştu ve barış istiyordu.[288] Solomonidis mektubunda Kuvayı Milliye hareketinin kendiliğinden sona ereceğini ve Yunan Ordusu'nun ilk ciddi saldırısında yok olacağını ifade etmişti.[289] Halbuki sonradan da anlaşılacağı üzere bu iyimserlik havası çok yakın bir zamanda Türk milliyetçileri tarafından dağıtılarak puslu bir görüntüye sahip olacaktı. Kuvayı Milliye, bundan sonra kalemin değil silahların konuştuğunu ifade edecek ve tüm gücüyle karşı direnişe geçecekti. Yunan askerî birlikleri ile mücadele işgalin ilk gününde şeref ve haysiyet kırıcı olaylara bağlanmış ve Türk halkı daha üzücü hadiselerle yüzleşmemek adına pasif bırakılmıştı. Oysa şimdi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Samsun'da yakılan bağımsızlık meşalesi her an ölmesi muhtemel bir ülkeyi küllerinden yeniden doğurup yaşayan bir Türkiye'ye dönüştürmüştü.

İngiliz Ege Denizi Filosu Komutanı Amiral Fitzmaurice'e göre Venizelos'un önerdiği sınırlar kabul edilebilir değildi. Yunan Başbakan siyasi güdülerle hareket ettiğinden bu sınırların kabulü halinde daha çok huzursuzluk baş gösterecek; daha fazla kan dökülmesine yol açacaktı. Müttefikler bizzat kendilerini tehdit eden bu tehlikenin ayrımına varmış olacak ki Yunanların irredantist hırslarını dizginlemek adına ileri harekâta set çekme girişiminde bulundular. Özellikle Calthorpe'un şahsen müracaat ettiği Balfour'a 8 Haziran'da gönderdiği raporda bazı Türk subaylarının Yunanlara karşı muhalefet cephesi kurmak üzere İstanbul'u terk ettiği ve bu hareketin durdurulabilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmişti. Yüksek Şûra'nın Yunan Ordusu'na hareket serbestliği tanımak istemesini halk tepkiyle karşıladığından Millî Mücadele hareketinin güç kazanmamasına ihtimal bile yoktu. Üstelik İstanbul'daki mevcut hükûmet bu zamana kadarki hükûmetlerin en zayıfı olduğundan Türklerin mücadele hareketlerinin

önüne geçemezdi. Dolayısıyla Müttefikler meydana gelen kanlı çatışmaları sonlandırmak için İzmir bölgesinin stratejik emniyetini sağlayan bir sınırın çizilmesine karar verdiler.[290] Calthorpe, Türkiye'de huzurun sağlanması için Yunan işgal hudutlarının belirlenmesi gerektiğine dikkat çekmişti. Calthorpe'a göre belirli bir sınır hattı olmadığından çare olarak Yunan askerî kuvvetlerinin İzmir Sancağının içine çekilmesini ve İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis'in talebi doğrultusunda Selçuk-Aydın demir yolunun İngilizler tarafından işgali önerilmişti. İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri Kanellopoulos da Türklerin kırıldığı konusundaki söylentileri önlemek için Yunan işgal ordusunun Genel Karargâhına İngiliz subaylarının bağlanmasını istemişti. Fakat İngilizler bu konuda arka planda kalmayı tercih etmekteydi. Aksi takdirde işgal, Balfour'un ifadesiyle, Müttefik kararı olarak değil de İngiliz kararı gibi görülebilirdi.[291]

Yüksek Şûra 18 Temmuz 1919'da, Paris Barış Konferansı'nda, Yunanlar ve Türk Millî Kuvvetleri arasında bir sınır tespiti yapılması için Kuzey Anadolu Antant İşgal Kuvvetleri Komutanı General Sir George Milne'i görevlendirdi. 2 Ağustos'ta Yüksek Komiserler konuyla ilgili notanın metni üzerinde anlaşmış; General Milne başkanlığındaki Tahdit-i Hudut Komisyonu, Yunanlar ile Türkler arasında sınır tespiti için çalışmalara başlamıştı.[292] Piyade Albay Theodoros Pangalos da Yunan hükûmetini temsilen bu komisyona katılmıştı.[293] Bu amaçla İzmir'e gelip karargâhını kuran General Milne, 10 Ağustos 1919 tarihinde Yunan Orduları Başkumandanlığına *"sınırların çizilmesinin kolaylaştırılması ve mevzi müsademe ve kan dökülmesine mani olmak maksadıyla tarafımdan müsaade edilmeden bugün işgaliniz altında bulunan sınırlardan ileri geçmemenizi rica ederim*" emrini verdi.[294] Yunan işgaline tehlikeli bir hata gözüyle bakan General Milne, Yunanların bulundukları mevzilerden hareket etmemelerini önermişti. Yunan askerî kuvvetleri İzmir Sancağında kaldığı müddetçe gerilla savaşı sürdürülecek ve herhangi bir ilerleme karşısında daha büyük tehlikeler meydana gelecekti. Türkler ve Yunanlar arasındaki çatışma devam ettiği sürece Yunanların işi fazlasıyla zorlaşacaktı. Yüksek Konsey, denetlenemeyecek bir gücün önüne geçebilmek için Yunan işgalini sınırlamaya kararlıydı. Neticede Aralık 1919'da Konferans tarafından kesinleşen ve 12 Aralık 1919 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanan Milne Hattı, yaklaşık 15 km derinliğinde olup Kuşadası-Aydın-Ödemiş-Turgutlu-Manisa-Bergama hattının ilerisinde bulunmaktaydı. Yunan Ordusu'na Milne Hattı'nın ötesinde 1000 ila 1500 ve daha sonra 3000 metre derinlikte karşı saldırı yapma izni verilmiş ve operasyonlar bittiğinde başlangıç noktasına dönme zorunluluğu getirilmişti.[295] Paris Barış Konferansı'nın talimatına göre Aydın vilayetinde Yunan kuvvetleri ile Türk kuvvetleri ve silahlı çeteler arasında sınırlandırılan bu hudut hattı Türk askerleri ile silahlı çetelerin tespit edilen sınırdan 3 km geriye çekilmesini öngörüyordu. Bölge içinde sivil halkın silah taşımasına da

İngiliz yetkililerin İzmir'e varışı - 1919. General Leonidas Paraskevopoulos, İngiliz General George Milne ile birlikte.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 4791.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

müsaade edilmişti.[296] Yunanlar sadece Türk saldırılarına karşı kendilerini savunmak amacıyla karşı taarruza geçecek ve sonrasında eski mevzilerine geri dönecekti. Bu koşulla Yunan birliklerine Milne Hattı'nın 3 km ilerisine kadar düşmanı kovalama hakkı verilmişti.[2(] Milne Hattı'nın uygulanmasında gecikme yaşandığından Yunanlar ve Kuvayı Milliye arasında bu sürede pek çok çarpışma da yaşanmıştı. Yine de Müttefikler kararı uygulamaya ve tarafsız mıntıkayı tesis etmeye çaba göstermişti.[298]

Yunanistan'ın başından beri Batı Anadolu'da izlediği keyfî politika başta Curzon olmak üzere Yunanların Konferansta katı bir şekilde eleştirilmesiyle sonuçlandı. Yalnızca İngilizler Yunanistan'ı destekler nitelikte bir tavır sergilemekteydi. Örneğin Lloyd George'un özel kâtibi Philip Kerr, 14 Temmuz tarihli muhtırasında Yunan işgalinin sınırları konusunda yapılan eleştirilerde suçu Yunanlarda değil Konferans kararlarında bulmuştu. Kerr'e göre Yunan ileri harekâtı ile sınırlarını genişletmesi bir suç değildi. Sonuçta Türkler düşmandı ve kendi uyruklarından milyonlarcasını öldürmüş, hatta türlü "canavarlıklar" yapmıştı. Uzun vadede bu yerlerin Türk yönetimi yerine Yunan idaresinde olması daha olumlu gelişmelere neden olabilirdi.[299] Aslında İngiltere'nin tarafgir politikasındaki işgal sınırı meselesi İtalyan yayılmacılığını bahane gösterse de özünde Yunanları destekleyerek Türk gücünü ezmeyi hedefliyordu. Öte

yandan Yunanların Batı Anadolu'daki ileri harekâtı Yunan işgal kuvvetlerinin sayısını bir tümenden beşe çıkarmıştı. Neticede Anadolu'dan çekilemeyecek bir durumda bulunan Yunanlar, teşkilatlanmakta olan Türk askerî kuvvetleri karşısında ister istemez emniyetlerini sağlama almak zorundaydılar. Takviye ile 60.000'e ulaşan Yunan işgal kuvvetleri 1919 yılının sonlarına doğru Yunanistan'ın bütçesini felce uğratacak etkiyi kısa zaman sonra gösterecekti.[300]

Müttefikler ise Yunanların İzmir'de kalmaları konusunda artık iyice kuşkuya düşmüştü. Başta Clemenceau Yunanların İzmir'e çıkarılması kararından pişmanlık duymaya başlamış ve Venizelos'a yazdığı bir notta işgalin geçici nitelikte olduğunu yinelemişti. Clemenceau'nun görüşü Anadolu topraklarındaki Yunan umutlarını tehlikeye düşüren bir anlaşmazlığın ilk ayak sesleriydi. Müttefiklerin güvenini kaybetmeyi göze alamayan Venizelos, suçlamaları reddederek Yunan işgal bölgelerindeki karışıklığın ve çıkan olayların Barış Konferansı'nın kararsızlığından kaynaklandığını iddia etmişti. Venizelos'a göre Türkler karşı direnişlerinde destek bulamadıkları zaman galip gelemeyeceklerini net bir şekilde anlayıp pes edecek ve böylece bölgede huzur ortamı yeniden tesis edilebilecekti. Bu nedenle Türkiye ile hiç vakit kaybetmeden barış antlaşmasının imzalanması gerekiyordu. Dahası İzmir'in işgalinin geçici nitelikte olması ya da Yunan askerî gücünün Batı Anadolu topraklarından çıkarılması Konferans kararlarıyla çelişmekteydi. Zira Yunan Başbakan Paris'te Batı Anadolu'daki Yunan taleplerini uzun uzadıya savunmuş ve haklı bulunmuştu. Yunanistan *de jure* olmasa da moral yönünden bu topraklara hak kazanmıştı. Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıkarma yapması ile ilgili karar Batı Anadolu topraklarının bir bölümünün Yunanistan'a verilmesi noktasında ilk adımı oluşturuyordu. Yunanistan, daha önce Rusya'da olduğu gibi askerlerini yabancı bir ülkeye sadece askerî bir kortej oluştursunlar diye göndermemişti. Yunanistan'ın amacı Doğu'da medeniyeti kuracak o üstün gücü Müttefik desteğiyle sağlamaktı. Venizelos'un tek gayesi Müttefikleri Türk Barış Antlaşması'nın acilen imzalanmasına ikna etmekti. Aksi takdirde bu gecikme Yunanistan'ın seferberlik yükünü siyasi ve ekonomik yönden arttıracağı gibi Türk millî hareketini de daha güçlü kılacaktı. Asıl tehlike tam da bu noktada Yunanların karşısına dikilecekti. Eğer Türkler ile anlaşma gecikirse çok kısa sürede Kuvayı Milliye hareketi gerilla hareketinden çıkıp kayda değer nitelikte bir düzenli orduya dönüşebilirdi. Dolayısıyla Müttefiklerin daha fazla gecikmeden Türkiye ile masaya oturup antlaşmayı dikte ettirmesi şarttı. Bu noktada Venizelos savaş durumundaki on iki tümenlik askerî gücüne güveniyordu. Yunan Ordusu'nun varlığı Türkiye'ye dayatılacak bir antlaşmayı kabul ettirme noktasında zorlayıcı bir etki gösterebilirdi.

Venizelos Yunanların İzmir'e çıkarma yaptığı o ilk günlerdeki gibi ümitli ve iyimser değildi. 1919 yılının Ekim ayında hakikat ile yüzleşmek Venizelos'u

moral olarak bitirmiş ve umutsuzluğa sürüklemişti. General Paraskevopoulos, Türk direnişinin sürekli gelişip örgütlendiğini, Müttefiklere ve Yunanlara karşı direnen Kuvayı Milliye'nin Anadolu'daki mevcut durumlarını her geçen gün daha da umutsuz hale getirdiğini, bu nedenle bu askerî örgütlenmenin ortadan kaldırılması gerektiğini bildirmişti. Mustafa Kemal'in devrimci hareketini bastırmak için Yunanistan'dan Anadolu'ya yeni Yunan askerî birliklerinin gönderilmesi zaruriydi.[301] Stergiadis de bir süredir Yunan işgaline karşı Türkleri isyana kışkırtan faaliyetler konusunda Venizelos'u uyarmaktaydı. Özellikle İzmir'deki belirli Türk gazetelerin Mustafa Kemal Paşa ve Türk direnişi ile ilgili propaganda haberlerinin yapıldığını; bu noktada basına sansür getirilmesinin zaruri olduğunu belirtmişti.[302] Yılların tecrübeli politikacısı ülkesi adına riskli bir zar atmış ve bu tehlikeli oyuna dâhil olmuştu. İzmir'e giderek hem ülkesini hem de kendisini zora sokmuştu. Üstelik Lloyd George ve Eyre Crowe dışında Yunan davasını destekleyen Müttefik desteğine de sahip değildi. Yunanistan'ın bu karardan artık geri dönme olasılığı yoktu. Zira 1915 yılından beri verdiği siyasal mücadeleyi öyle kolay bırakamazdı. Böyle bir geri adım kararı Venizelos'un hem siyasi kariyerinde hem de hırslı bir kişi olarak kendi iç dünyasında yıkıma neden olabilirdi. Anadolu macerasının başarısızlıkla sonuçlanması demek ülkesindeki saygınlığın; ama en önemlisi halkının kendisine olan güveninin yerle bir edilmesi demekti. Dolayısıyla tek yol Türklere acilen barış şartlarını kabul ettirmek ve onları ortalıktan silip süpürmekti. Türkleri dize getirmenin tek yolu ise askeri yenilgiydi. Yani özetle, Türkler yok edilmeliydi.[303] Diğer taraftan Türklere karşı son derece acımasız olan Venizelos'un hiç hesaba katmadığı Türk Milliyetçileri Mustafa Kemal Paşa önderliğinde örgütleniyor, Anadolu'daki Yunan varlığına tehdit olarak gitgide güçleniyordu. Önlenmediği takdirde Yunanlar tek başlarına milliyetçilere karşı direnemez ve Anadolu'da uzun vadeli tutunamazdı. Zira gayri nizami harp stratejisi ile yerel ölçekte savaşan Türk çeteleri mücadelelerini artık örgütlü bir kurtuluş savaşına dönüştürmeye başlamıştı.

Türkiye'ye sunulacak barış antlaşmasının gecikmesinin arkasında Amerika'nın Türkiye'ye yönelik izlediği dış politikasında yaşadığı kararsızlık vardı. Aslında bu kararsızlık bir antlaşma imzalanmasını geciktirmek için hem bir bahane hem de bir neden oluyordu. Amerika Türkiye ile ilgili ne toprak talep etmekteydi ne de manda kabulüne yanaşmaktaydı. Wilson, Padişahın İstanbul ve Boğazlar bölgesinden kovulmasını ve Türklerin Avrupa'daki varlıklarına son verilip sadece Anadolu'da kalmalarını savunuyordu. Mezopotamya, Suriye ve Ermenistan gibi bölgelerin de derhal Türkiye'den ayrılması gerekiyordu. Amerika'nın savaş ve savaş sonrası amaçlarının dayandığı ilkeleri 8 Ocak 1918'deki Kongrede dile getiren Başkan Wilson, 14 Nokta'nın Türkiye ile ilişkili maddesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan bölümlerine egemenlik

sağlanmakla beraber Türk yönetimi altında olan öteki ulusal topluluklara da bağımsızlık verilmesini savunmuştu. Bu ilkenin belirlenmesinden bir müddet sonra Dışişleri Bakanı Lansing, Barış Konferansı'na katılacak Amerikan heyetine verdiği yönergede Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın sınırlarının Balkan Savaşları sonrası çizgilerini izleyeceğini; ancak Yunanistan'a Ege kıyılarında, Oniki Ada'da ve 'belki' Anadolu'da toprak verilebileceğini bildirmişti.[304] Oysa Wilson, Türklerle yapılması kararlaştırılan barış antlaşması ile ilgili görüşmelerde kararsız bir tavır sergilediğinden Üçler Konseyi 27 Haziran 1919 tarihli oturumunda Türk sorununun Amerika'nın bir manda kabul edip etmeyeceği konusu netleşinceye kadar geri bırakılmasına karar vermişti. Amerika Senatosunun kararının uzaması, farkında olmadan Türk davasına en büyük yardımı yapmıştı.[305] Amerika'nın işi ele alma konusundaki tutumu Türklerle barış anlaşması görüşmelerini altı ay ertelemişti. Bu süre zarfında Türk direnişi büyüyerek bağımsızlık savaşına dönüşmüştü. Lord Curzon'un da tahmin ettiği üzere Mustafa Kemal'e gerçek millî direniş yaratabilmesi için tam da bu kadar zaman gerekiyordu.[306] Diğer taraftan Wilson'un Eylül ayı sonunda kısmi felç geçirmesi Türkiye konusunda ağır yükümlülükler almak istemeyen Amerika'nın dış politikasında farklı bir yol izlemesine neden oldu. Kendi kabuğuna çekilme kararı alan Amerika geleneksel siyaseti olan Monroe Doktrinine dönmüştü. Amerika'nın Konferans'ta geri planda kalması İngiltere ve Fransa'yı Türklerle yapılacak antlaşmanın temellerinin atılmasında daha ciddi harekete geçmeye yöneltmişti. Şimdi durumun çözümlenmesi Londra ve Paris'in elindeydi. Fransız Cumhurbaşkanı Poincaré ile resmî bir ziyaret için Londra'ya gelen Dışişleri Bakanı Pichon, Curzon'a Türkiye'de artık bir Amerikan mandası ihtimalinin kalmadığını, dolayısıyla burayla ilgili meselelerde İngiltere ve Fransa'nın gizli görüşmelerde bulunması gerektiğini söylemişti.[307] Zira Osmanlı barışının Amerika'dan kaynaklı gecikmesi, Mezopotamya ve Kilikya'daki menfaatleri bu barışa bağlı olan İngiltere ve Fransa'yı doğrudan etkilemişti. Başkan Wilson'un birkaç ay sonra siyaset sahnesinden tamamıyla çekilmesi, Orta Doğu'da bir Amerikan müdahalesini artık gündeme getirmeyecekti.

Ulusal direnişin başından itibaren Fransa, İngiltere'nin aksine Türk milliyetçileriyle bir anlaşmaya varmak gayesindeydi. Bunun başlıca nedenlerinden biri Yakın ve Orta Doğu'da hâkimiyet alanlarını kaybetmekten korkan Fransa'nın İngiliz gücünü kendisine rakip görmesiydi. Aslında İngiltere ve Fransa, Orta Doğu konusundaki meseleyi 1916'da imzalanan Sykes-Picot Anlaşması ile çok önceden çözmüştü. Ancak Osmanlı Devleti'nin ani çöküşü iki rakip ülke arasındaki eski hayalleri yeniden gün yüzüne çıkarmıştı. Fransa'ya göre İngiltere, Türkiye'yi Hindistan yolu üzerinde bir kale olarak yeni bir Mısır durumuna getirmek istiyordu. 1919 yılı süresince iki ülke arasındaki tüm tezatlık kimin daha çok toprak elde edeceği konusunda ortaya çıkmıştı. Lloyd George'un

Orta Doğu'nun tüm fırsatlarını hesap ederek daha fazla toprak kapmaya çalışması İngiltere ve Fransa arasındaki işleri büsbütün çıkmaza sürüklemişti. Örneğin Anadolu'da Helenik bir dünyanın yaratılması, Filistin'de yeni bir Yahudi uygarlığının oluşturulması, Süveyş Kanalı'nın güvence altına alınması, Hindistan yolunun tehditten arındırılması, Mezopotamya'da[308] sadık ve itaatkâr Arap devletlerinin kurulması, İngiltere'nin İran'dan aldığı petrolün korunması ve yeni kaynakların direkt İngiltere kontrolünde bulunmasıyla ilintiliydi. İngiltere Fransa'yı Orta Doğu'dan mümkün olduğunca uzak tutmak istiyor ve kendilerine dikte edilen her şeyi yapmasını bekliyordu.[309] Son derece organize bir devlet olan Fransa'nın Orta Doğu'da etki sahibi olması İngiliz çıkarlarıyla artık uyuşmuyordu. Dolayısıyla İngilizler Sykes-Picot'u mutlaka çökertmeliydi. Zaten imzalandığı günden beri İngiltere'nin boynunda ağır bir yük gibi asılı duran bu anlaşma savaşın karanlık günlerinde zorunda kalındığından imzalanmıştı. 1916 dünyasında Antant Güçleri'nin savaşı kazanma ihtimali çok düşük görüldüğünden vaatler de ucuza verilmişti. Büyük Savaş, Antant cephesinde hiç de iyi gitmemişti. Çanakkale Savaşı başarısızlıkla sonuçlanmış, Mezopotamya'da Hindistan'dan gelen koca bir askerî kuvvet teslim olmuştu. Dolayısıyla İngilizler Mısır'da Osmanlılara karşı yeni bir saldırı başlatmak ve Batı Cephesinden bazı kuvvetlerini geri çekebilmek için Fransa'ya muhtaç kalmıştı. İngilizler de bu koşullar altında Fransızları razı etmek için Suriye kıyısıyla bugün Lübnan olan yerlerin büyük bir kısmını Fransa'ya vermişti. Bu anlaşma Suriye'de bir hayli yatırımları olan Fransızları o dönem yeterince memnun etmişti. Başta İngilizler de memnundu zira Fransızları kendileriyle güneye doğru yanaşmakta olan Rusların arasına tampon olarak yerleştirmişti. Lakin 1917 yılındaki iki önemli gelişme İngilizlerin anlaşmadan pişmanlık duymasına neden oldu. İlki 1917'de Rusya'nın savaştan çekilmesi Fransa'nın bölgedeki tampon vazifesini önemsizleştirmişti. İkincisi Osmanlıların teslim olduğuna dair haberlerin yayılmasıydı. Şartlar değiştiğine göre anlaşmalar da değişmeliydi. Zaten İngilizler, ulusal karakteri farklı olan Fransızlarla sadece ulusal güvenlik nedeniyle ittifak yapmıştı. Siyasal çıkarları birçok meselede İngiltere ile çatışan Fransa, tüm Arap bölgelerinden uzaklaştırılmalıydı. Eğer Fransa, Filistin ve Suriye'yi alırsa İngiltere Hindistan'a giden yol olan Süveyş'i korumak için Mısır'da daimî bir kuvvet bulundurmak zorunda kalacaktı.[310]

Fransızlar da İngilizlere katiyen güvenmiyordu. Mütarekenin üzerinden bir yıl geçmiş olmasına rağmen hala Türklerle bir barış antlaşmasının imzalanmaması Doğu'da, özellikle Türkiye'de bir hayli ekonomik çıkarı bulunan Fransızları iyice rahatsız etmişti. Fransız yatırımcılar mevcut olan bu belirsizlik yüzünden parasal yönden kayıplar yaşama riskiyle karşı karşıya kalmıştı.[311] Fransa'nın Osmanlı topraklarındaki Hristiyanları korumak dışında bir hayli yüksek rakamlara ulaşan yatırımlarını da gözetmesi gerekiyordu. Fransa'da

tekstilcilerden, papazlara, Otomobil Üreticileri Odası'ndan entelektüellere varıncaya kadar bir grup heterojen sömürgeci lobi, hükûmeti sağlam adımalar atması yönünde uyarmıştı. Fransa Suriye'den asla vazgeçmemeliydi. Zaten Fransa'nın Suriye ile ilişkileri haçlı seferlerine kadar dayanan uzun bir süreçti. Şimdi ise bölgedeki Hristiyanların Fransa tarafından korunması bekleniyordu.[312] Fransa'nın ekonomik ve kültürel nedenlerin dışında İngiltere ile yaşadığı bir diğer anlaşmazlık Almanya'nın akıbeti ile ilgiliydi. Fransa son elli yıl içinde hasmı haline gelen Almanya'nın bir daha ayağa kalkamayacak şekilde yok edilmesi gerektiğini savunuyordu. Fakat Almanya'nın güçsüz hale getirilmesi İngiliz çıkarlarıyla örtüşmüyordu. İlk olarak İngiltere Almanya'nın Bolşevikler önünde güçlü bir karakol olabileceği düşüncesindeydi. İkincisi ekonomik açıdan bitmiş bir Almanya İngiliz pazarını sekteye uğratabilirdi. Fakir bir Almanya'nın İngiliz mallarına talep göstermemesi geniş pazara ihtiyaç duyan İngiltere'yi ekonomik açıdan olumsuz etkileyebilirdi. Tüm bu gerekçelerden ötürü Fransa, Almanya politikasında İngiltere'den umduğu desteği alamamıştı.[313] Fransa'nın İngiliz aleyhtarı bu tutumu ulusal akımın önderleriyle bir anlaşmaya varmayı gerekli kılmıştı. Dolayısıyla İngiliz nüfuz ve çıkarlarına karşı Türklerin dostluğunu elde etmek şarttı. Fransız hükûmeti Anadolu'nun bölünmesini kendi çıkarlarına aykırı bulduğundan her hâlükârda Anadolu'da Türk egemenliğinin bir şekilde devam etmesi gerekiyordu. Fransız Yüksek Komiseri Albert Defrance ile Fransız Kuvvetleri Başkomutanı Franchet d'Esperey de Türk ulusal akımına destek vermenin Fransız çıkarlarıyla örtüştüğünü ifade etmişti.[314] Öyle ki Defrance ve d'Esperey Türklere destek vermesinden dolayı birçok kez İngiliz aleyhtarlığı ile suçlanmıştı. Fransızlar İstanbul'daki İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne rakip olarak Fransız Muhipleri Cemiyeti kurulmasını gündeme getirmiş ve bu konuda çalışmalar yapmıştı.[315] Fakat Fransa'nın, İngiltere ile yaşadığı tüm rekabet ve güvensizlik ortamına rağmen İngiltere'ye ödün vermekten başka çaresi yoktu. Fransa için baş gündem Almanya idi. Almanya'ya karşı güvenlik sorununu temelli çözüme ulaştırmak için Avrupa'da İngiliz desteğine muhtaçtı.[316] İngiltere ve Fransa arasındaki bu "kaygan diplomasi" düşünüldüğünde Osmanlı ya da Balkanlar Avrupa'daki statükonun çok gerisinde kalıyordu. Yunanların Anadolu'daki iddialarında güçlü görüşlere sahip olmayan Fransa, Avrupa söz konusu olduğunda, Yunanların Trakya ile ilgili taleplerini desteklemekteydi. Şayet Yunanlar İtalyan taleplerinin önüne set çekebilirse bu Fransa'nın yararına olurdu.[317]

Fransız hükûmeti Anadolu'nun parçalanmasını kendi ulusal çıkarlarına aykırı görüyor; Anadolu'da Türk egemenliğinin devam etmesi için çalışıyordu. Bu görüş doğrultusunda Türkiye bağımsız olacak ve Doğu'da birçok menfaatleri olan Fransa'ya dayanacaktı. Böylece Araplar ile Türklerin güvenini kazanan Fransızlar, İngiliz çıkarlarına karşı bu iki milleti kullanabilecekti. Ancak

1919 sonbaharında yaşanan gelişmeler Fransa ile kurulması beklenen dostluk ilişkilerini sekteye uğrattı. 15 Eylül 1919 tarihinde İngiltere ve Fransa, Suriye ve Kilikya'daki İngiliz işgal kuvvetlerinin Fransız kuvvetleriyle değiştirilmesi hususunda anlaşmış ve Sykes-Picot Antlaşması'na göre İngilizler Kilis, Antep ve Maraş'ı boşaltmıştı. Fransızlar 29 Ekim 1919'da Ermeni lejyonu da bulunan bir tümenle Kilis'i, 30 Ekim'de de Maraş ve Urfa'yı, 5 Kasım'da da Antep'i işgal etti.[318] Fransızların söz konusu işgalleri Türkleri oldukça rahatsız etmiş; Türk milliyetçilerini de üzmüştü. Öncelikle Fransızlara dayanan Ermeniler kendilerine bağımsızlık verileceğini umarak taşkınlık çıkarmışlardı. Fransızların kurduğu Ermeni Lejyonu tarafından gerçekleştirilen her tür zulme Fransızların kayıtsız kalması bölgedeki Fransız işgalinin mahiyetini de gözler önüne sermişti. Diğer taraftan İngilizler muharebeden sonra Çukurova ve doğusunu işgal ettiklerinden buraların barış antlaşmasında Türklere bırakılacağı umut ediliyordu. Oysa Mütarekeden bir yıl sonra Fransızların bölgeyi egemenlik altına alması işgalin geçiciliği noktasında şüpheleri de beraberinde getirmişti.[319] Fransızların Kilikya bölgesini işgal etmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, 6 Kasım'da Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine gönderdiği telgrafta, Kilikya'nın hukuk kuralları ve bırakışma koşullarına aykırı şekilde işgal edilmesini protesto etmiş ve halkı direnişe çağırmıştı. Fransızların bu davranışı Türk milliyetçileri ile Fransızlar arasındaki yakınlık duygularını tamamen ortadan kaldırmıştı. Öyle ki Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri Georges Picot'un 7 Aralık'ta Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile gerçekleştirdiği gayriresmî görüşmede Kilikya konusunda Fransız-Türk Anlaşması imzalanması hususu dile getirilmiş; ancak bir sonuç elde edilememişti.[320] Zira Mustafa Kemal'in Picot'a da söylediği üzere Fransızlar Kilikya'da emelleri olmadığını ispat edene kadar Türkler çarpışmaya devam edecekti.

Kilikya sorunu diplomatik yollarla çözüme kavuşturulmak istense de bazı Fransız komutan ve memurların halka kötü davranışları sebebiyle bu çözümden de uzaklaşılmıştı. Bir süredir bölgede yaşanan huzursuzluklar şikâyetleri büsbütün arttırmış; Fransız işgallerine karşı yerel halkın teşebbüsü ile millî müfrezeler kurulup düşmana baskınlar düzenlenmeye başlamıştı. Özellikle Adana'da resmî ve özel yerlere zorla Fransız bayraklarının astırılması bölgedeki huzursuzluğu daha da tırmandırmıştı. Fransızlar sözde savunma özde Türklerden öç alma amacıyla Ermenileri silahlandırıp onların Türk köylerine baskınlar düzenlemesine göz yumuyordu. Silahlanan Ermeniler Türk köylerini yakıp her yanda Türkleri öldürmekteydi. Ermeni fanatiklerinin amacı, Çukurova'da "Ermeni Cumhuriyeti" kurmaktı.[321] Ermeni fanatiklerine Pontus Rumları ve Yunanlar da destek veriyorlardı. Hatta 10 Mayıs 1920 tarihinde Yunan Parlamentosu Türklerin Çukurova'da Ermenilere karşı giriştiği sözde katliamları kınamıştı.[322] Aslında 31 Ekim'de Maraş'taki Sütçü İmam olayı, 28 Kasım'daki Maraş Kalesi'ne asılan Fransız bayrağının indirilip Türk bayrağının

asılması gibi bazı münferit hadiselerin[323] Fransızlarla çıkan çatışmaları arttıracağı yönünde bir tahmin oluşturmuştu. Neticede 1 Ocak 1920'de Maraş, 8 Ocak'ta Urfa ve 12 Ocak'ta Antep'te topyekun bir mücadeleye girilmişti. 1920 Şubat'ında Kilikya'nın her köşesinde Türk milliyetçileri ve silahlı Ermenilerle iş birliği içinde olan Fransızlar arasında çatışmalar baş gösterdi. Bu arada Türkler tarafından Kilikya'da binlerce Ermeni'nin katledildiğine dair söylentiler yayılmaya başlamıştı. Fakat İstanbul'daki Amerika Yüksek Komiseri Amiral Bristol Washington'a gönderdiği raporunda Kilikya olaylarının Türkiye'yi bölmek gayesiyle hareket eden Müttefiklerin planlarının bir parçası olduğunu ve bölgede bağımsız bir Ermenistan kurmak amacıyla hareket edildiğini yazmıştı. Oysa Kilikya'da asıl katledilen ve Ermeni intikam birlikleri tarafından köyleri yakılan Türklerdi.[324] Türk milliyetçilerinin Maraş'a hücum etmesi General Querette komutasındaki Fransız birliğini geri çekilmek zorunda bırakmıştı. 11 Şubat 1920 gecesi General Querette komutasındaki Fransız birlikleri Ermenilere haber bile vermeden Maraş'ı terk etti.[325] Maraş'ta yaşanan olaylar Fransız politikasında Kilikya'nın tamamen boşaltılmasına gidecek olan değişikliğin ilk başlangıcını oluşturacaktı. Maraş'tan çekilen Fransızlar Islahiye'ye kadar da çok fazla zayiat verdiler. Maraş Kuvayı Milliyesi kendi şehrinde elde ettiği zaferle yetinmeyerek Urfa'ya da desteğe gitti. Nitekim 11 Nisan 1920 günü Fransızlar Urfa'yı da boşaltarak Suriye topraklarına, Cerablus'a çekildiler. Bu dönemde Antep'te de Fransızlara karşı şiddetli bir direniş başlamış, batıda ise Çukurova Kuvayı Milliyesi Pozantı'yı kuşatarak Fransız 412. Alayı'nın bir taburunu şehre hapsetmişti. Bu taburun son bir ümitle giriştiği huruç harekâtının da bir felaketle sonuçlanması ve taburun komutanıyla birlikte Türklere esir düşmesi sonucunda Mayıs ayında Fransızlar ateşkes istemek zorunda kalarak Ankara'ya bir heyet göndermişlerdi. Her ne kadar bu ateşkes, sonrasında bozulduysa da Mustafa Kemal'e güneydeki kuvvetlerini toplama fırsatı vermişti.

Fransa'nın Kilikya'daki uğradığı hezimet Antant Güçleri'ne Türk milliyetçiliğinin artık gözardı edilemeyecek, küçümsenemeyecek bir tehlike olduğunu göstermişti. Bilhassa Kemalistlerin Antant Güçleri'ne açıktan açığa meydan okuması hem İstanbul'daki Antant Yüksek Komiserlerini hem de hükûmetlerini oldukça öfkelendirmişti. Lloyd George bile Mustafa Kemal'den bahsederken *"askerî istihbaratımız hiçbir zaman zekadan bu derece yoksun olmamıştı"* demişti.[326] Bunun üzerine İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Amiral John de Robeck yapılacak sert bir anlaşmanın kesinlikle Türkler tarafından direnişle karşılanacağını, Türklerin bilhassa geleneksel düşmanları saydığı Yunanların yönetimi altına hiçbir Müslümanın girmeyi kabul etmeyeceğini, Antant'ın bunu hesap ederek İstanbul'daki konumlarını güçlendirmesi gerektiğini ifade etmişti. Amiral Robeck'e göre İstanbul hükûmetine milliyetçiler üzerinde etki oluşturabilmesi için ılımlı bir barış önerilmeliydi. 9 Mart'ta Robeck'in Curzon'a

gönderdiği özel mektupta belirttiği üzere Türkiye'ye kabul ettirilecek barış antlaşmasının Antant prensiplerine aykırı olmaması gerekiyordu. Antant'ın Yakın Doğu'da kalıcı bir barış sağlaması için antlaşmanın uygulanabilir olması önemliydi.[327] Fakat Doğu Masası memurlarından W. S. Edmonds bu çabanın olumlu sonuç vermeyeceği düşüncesiyle İstanbul'un mutlaka işgal edilmesi yönünde fikir beyan etmişti.[328] Bunun üzerine Yüksek Kurul, Türkleri yola getirmek için farklı bir kuvvet gösterisi tasarlamıştı. Buna göre işgal kuvvetlerinin şimdiye kadar sadece var oldukları İstanbul büsbütün işgal edilecekti. Zaten Fransa ve İngiltere, 22-23 Aralık 1919'da Türkiye sorunlarını tartışmak için önceden girişimlerde bulunmuş ve iki ülke Lord Curzon'un başkanlığında Dışişleri Bakanlığında yapılan bir dizi görüşme sonunda bazı önemli kararlar almışlardı. Buna göre Türkler Avrupa'dan atılacak, İstanbul'da uluslararası bir düzen kurulacak, İtalyanlara ve Yunanlara ekonomik ayrıcalıklardan başka ayrıcalıklar da verilecekti. Lloyd George İstanbul'un Türklerin elinden alınmasını mutlak suretle istiyordu. İstanbul, Karadeniz Boğazı'nı denetleyen uluslararası bir yönetimin elinde olmazsa, o yönetim için gereken mali destek İstanbul dışından sağlanamayacağı gibi Karadeniz Boğazı'na da egemen olmak zor olacaktı. Lloyd George İstanbul'u Osmanlı başkenti olmaktan çıkarıp bir çeşit Müslüman Vatikan'ı yapma gayesindeydi. Fakat İngiltere'nin Hindistan Bakanı Edwin Montagu böyle bir kararın İslam dünyasında büyük infiale yol açabileceği tehlikesinden bahsetmişti. Montagu, Padişahın İstanbul'dan atılmasının Hindistan'daki Müslümanlar üzerinde olumsuz etki yaratacağını ve kışkırtılmış bir İslam dünyasının Doğu'da İngiltere açısından huzursuzluk kaynağı oluşturacağını ileri sürmüştü.[329] Başkent olarak da Konya, Ankara ya da Bursa düşünülmüştü. Toplantıda Fransa'yı temsil eden Siyasal ve Ticari İşler Başkâtibi Berthelot, İstanbul'un Türklerden alınması önerisini onaylamıştı. Oysa iktidardan düşen Clemenceau'nun yerine Fransız meclisinde kendi kabinesini kuran Alexandre Millerand, Fransız Mebuslar Meclisinin Dışişleri Komisyonunda yaptığı konuşmada Türklerin İstanbul'dan çıkarılmaları yerine uluslararası bir denetim altında söz konusu kentte kalmalarından yana olduğunu belirtmişti.[330] Clemenceau gibi Türk düşmanı olmayan Millerand, Müslüman ülkelerde de hâkimiyeti bulunan Fransa'nın Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasını kabul etmediğini ve böyle bir maceraya dâhil olmayacağını baştan belirtmişti. Zaten Fransa Meclisinde yapılan toplantılarda Fransa sosyalistleri, Türkiye'nin parçalanmasından yana olmadıklarını ve Padişahın İstanbul'da kalmasını desteklediklerini açıklamıştı. Fransa, mali ve özel çıkarları olması sebebiyle yaşayan bir Türkiye'den yana tavır almıştı. Bilhassa pamuktan mahrum Fransa için Adana'nın önemi tartışılmazdı.[331]

Londra Konferansı'ndan önce bir araya gelinen bu toplantıda Türkiye'nin 500.000 kilometre karelik ve on milyon nüfuslu bir devlet olmasına karar

verilmişti. Burada manda ya da özel nüfuz alanları bulunmayacaktı. İtalya'ya özel iktisadi ayrıcalıklar verilecek, Ege kıyıları ve Edirne bölgesi de Yunanlara bırakılacaktı. Yunanlar, Midye-Enez hatta Çatalca hattına kadar Doğu Trakya'yı alacaktı. Yunanlar Ege'den çekildiklerinde İzmir'de özel idari mevkileri, askerî ve adli denetimleri olacaktı. Türk ordusu ve donanması ortadan kalkacak, Boğazlar bölgesi ve İstanbul, İngiltere ile Fransa'nın ağırlıklı olacakları uluslararası bir devlet haline gelecekti.[332] Ancak Paris'te İngiliz delegasyonunun aldığı İzmir'in Yunanistan'a verilme kararı İngiltere'nin Savaş Bakanlığınca yanlış bulunmuştu. Bakanlık İzmir'in Türklerde kalması yönünde görüş bildirmiş, aksi halde kanlı çatışmaların önüne geçilemeyeceğinin altını çizmişti. Amiral Robeck de İzmir ve Trakya'nın Yunanistan'a ilhak edilmesinin nüfusun büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölgelerde sakince karşılanmayacağını, hiçbir Türkün bu koşulları kabullenmeyeceğini; geçmişte Teselya, Girit ve Makedonya'daki Yunan yönetimleri düşünüldüğünde Müslümanların onların idaresi altında varlıklarını sürdüremeyeceğini eklemişti. Dahası 15 Mayıs'ta Yunanistan'ın İzmir'i geçici işgal etmesi bile Yakın Doğu'da bir yara oluşturmuşken Yunanistan'ın kesin işgali daha büyük başka bir yarayı açacak; bundan doğan sürekli öfke Anadolu topraklarında yıllarca kan dökülmesine sebebiyet verecekti. Robeck'e göre Yüksek Konsey'in kendi deklarasyonlarıyla çelişen bu tutumunun tek gerekçesi Venizelos'u iktidarda tutma çabasıydı. Oysa Venizelos Yunanistan değildi ve geçiciydi. Yüksek Konsey'in Yunanistan'ı Venizelos'un gözleriyle görüp Asya'yı kana bulaması tamamen bir akıl tutulmasıydı. Yüksek Konsey'in Osmanlı'yı Yunanistan'ın ulusal çıkarları amacıyla bölmeye çalışması daha sonraki süreçte Türklerin Bolşevikler ile birlikte hareket etmesine olanak sağlayarak işleri çok daha fazla çıkmaza sokacaktı. Ancak Robeck'in tüm bu uyarıları Antant Güçleri tarafından dikkate bile alınmamıştı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden J. A. Tilley'e göre *"pek popüler olmayan Mustafa Kemal'in caydırıcı gücü olmadığı düşünülürse Amiral Robeck Anadolu'da cereyan eden korkunç olayları sadece abartıyordu."*[333]

Neticede 10 Şubat 1920 tarihinde Doğu Sorununu görüşmek üzere Antant devlet başkanları Londra'da toplandı. Konferansın başlıca gündemi Almanya, Adriyatik, Macaristan ve Sovyet Rusya sorunlarıydı. Öte yandan Türkiye ile imzalanacak antlaşma esaslarının düzenlenmesi ve Doğu Sorununun temel taşı olan İstanbul ve Boğazlar sorununun görüşülmesi de bulunuyordu. Londra Konferansında çeşitli alt komisyonlar kurularak Türk barışının saptanmasına yönelik çeşitli çalışmalar yapılmaya başlamıştı. Bu komisyonlardan biri Ermenistan sınırlarının saptanması, ikincisi Avrupa'nın çıkarlarıyla bağlantılı şekilde Türk ekonomisinin incelenmesi ve üçüncüsü de Yunanistan'ın İzmir konusundaki istekleri konusunda incelemeler yapacaktı. Bu komisyonların haricinde Osmanlı Devleti'nin Avrupa sınırlarını

belirlemek adına iki ayrı komisyon daha kurulmuştu. Yine Suriye, Irak, Filistin ve Arabistan üzerinde Türk hâkimiyetinin sona ermiş olmasıyla bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasına karar verilmişti.[334] Yüksek Konsey halinde toplanan Antant devlet başkanları Londra Konferansı öncesindeki kararlara uygun şekilde İstanbul'un resmen işgalini onaylamıştı. Antant Güçleri işgal kararının gerekçesini Kilikya'daki olaylara neden olan Türk milliyetçilerini cezalandırmak olarak gösterse de asıl amaç Türkleri daha sonra Sevr'de zorla kabul ettirilecek çok daha ağır bir barışa hazırlamaktı. Bunun kabulünü sağlamak için de İstanbul, Antant'ın resmî işgali altında olmalıydı.[335] Bu karardan hemen sonra, 16 Mart 1920'de, İstanbul resmen işgal edildi.[336] Bu münasebetle Antant'ın yayımladığı bildiride işgalin geçici olduğu; ama herhangi bir karışıklıkta işgalin daimi olabileceği uyarısı yapılmıştı. İşgalden dokuz gün sonra Robeck'in Curzon'a gönderdiği telgrafta İstanbul'un işgali Antant'ın başarısı olarak nitelendirilmişti. Bu sayede Türk ulusal akımının ortadan kaldırılması yönünde Türk milliyetçilerine büyük darbe indirildiği düşünülüyordu. Oysa İngiliz Yüksek Komiseri, işgalin Türk bağımsızlık hareketine güç vereceğini ve Ankara'da Büyük Millet Meclisinin kurulmasında büyük rol oynayacağını tahmin edecek ileri görüşlülükte değildi.[337]

İngiltere'yi Lloyd George ve Lord Curzon'un, Fransa'yı Millerand'ın ve İtalya'yı da Nitti'nin temsil ettiği[338] Londra Konferansı sonunda resmî bir bildiri yayımlanarak alınan kararlar açıklanmıştı. Buna göre Antant Güçleri Bursa, Ankara, Konya, Kastamonu vilayetlerini kapsayacak şekilde Anadolu'da bir Türk İmparatorluğu kurulmasına karar vermişti. Bu yörenin Karadeniz'de Samsun ve Sinop, Marmara'da Bandırma ve Mudanya olmak üzere iki deniz çıkağı bulunacaktı. Doğu vilayetlerinde büyük bir Ermenistan oluşturulacak, bağımsızlığı da Fransa'nın koruması altında Trabzon ile birlikte sağlanacaktı. Kürdistan devletinin kurulması da gündeme alınmıştı. İstanbul olağanüstü komiserler tarafından temsil edilecek ve bu komiserler İngiliz olağanüstü komiserinin başkanlığı altında bir meclis oluşturacaktı. İstanbul yöresini Terkos'tan Çekmece yoluyla kıyıyı izleyerek Tekirdağ yakınına ve buranın güneyinden Korudağı tepelerini izleyerek Ege Denizi'ne, Zonguldak'tan başlayarak İzmir'e ulaşacak bir sınır belirleyecekti. Boğazlar uluslararası denetime tabi tutulacak, burada askerî güç üslendirilecek, Osmanlı yönetiminin mali durumu İstanbul'da denetim altına alınacaktı.[339] Londra Konferansı'nda alınan karar gereği Yunanistan'a verilen toprakların yüz ölçümü Anadolu'da 17.458 km^2, Trakya'da 29.567 km^2, Epir'de 4.921 km^2 ve Rodos hariç Oniki Ada'da 1250 km^2 şeklinde raporlanmıştı.[340] Venizelos'un, İzmir bölgesinde Yunanistan'ın çıkarlarının korunmasına yönelik çabaları netice vermiş ve İzmir'in geçici işgali yerine Antant İzmir'i kesin olarak Yunanistan'a bırakma kararı almıştı. Venizelos 21 Şubat 1920 tarihinde İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis'e

Londra'dan çektiği telgrafta Müttefik kararlarını şu sözlerle haber vermişti: *"Antant Yunanistan'ın İzmir'de daimi kalmasını onaylamıştır. Geriye yalnızca Sultanın sınırlı egemenlik haklarının korunup korunmayacağına karar verilmesi kalmıştır. Ancak Sultanın yetkilerinin sürdürülmesine karar verilmiş olsa bile, ki bunun gerçekleşmemesini tüm içtenliğimle umuyorum, İzmirli milletvekillerinin Atina Parlamentosu'na katılmasına izin verileceğini düşünüyorum."*[341]

Aslında Konferansta İstanbul'un kaderini tayin eden kişilerden biri de Venizelos idi. Yunan Başbakan Londra'da gerçekleştirdiği tüm görüşmelerde Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasını talep etmişti. Venizelos, İstanbul'da Milletler Cemiyeti'nin atayacağı bir Yüksek Komiser başkanlığında uluslararası yönetimin kurulması gerektiğini savunuyordu. Ancak Venizelos'un İstanbul'u Yunanistan'a değil de uluslararası bir yönetime bırakma teklifi Atina'daki muhalif basının tepkisini çekmişti. Venizelos bu önerisiyle İstanbul'u Yunanların başkenti yapmaktan alıkoymuştu.[342] İstanbul'un Türklerin elinden çıkması yenilgi psikolojisine girecek Türk milliyetçilerinin ileride Müttefikler karşısında tehlike yaratmasının önüne geçebilirdi. Venizelos'a göre Türklerin elinden İstanbul'un alınması İslam dünyası açısından da olumsuz karşılanmazdı. Dolayısıyla böyle bir çözüm yolunun belirlenmesinde herhangi bir sakınca olamazdı. Venizelos'un bu görüşü Rum Ortodoks Patrik Vekili Dorotheos Mammelis tarafından da desteklenmişti. Rumların Londra ve Paris'e telgraflar göndermesine ön ayak olan Dorotheos, Padişahın İstanbul'dan çıkarılmasını talep ediyordu. Patrik Vekili Dorotheos'un Lloyd George'a gönderdiği 14 Şubat tarihli mektubunda Türklerin İstanbul'da kalmalarına izin verildiği takdirde Hristiyan nüfus yeni katliamlara tabi tutulacaktı. Türklerin İstanbul'dan kovulması Hristiyanlığı Yakın Doğu'da yeniden diriltmek demekti. Eğer İstanbul Türklerde kalmaya devam ederse Hristiyanların çilesi daha da artacaktı.[343] Aslında Yunan başbakanının İstanbul konusundaki ince hesaplarında ileriye dönük başka hedefleri vardı. Eğer İstanbul ve civarında Rum nüfus çoğunluk olursa o zaman Yunanistan uluslararası yönetimden burayı rahatça devralıp ana karaya dâhil edebilirdi.[344] Üstelik Venizelos bu hedeflerini çok öncesinde belirleyip adım adım uygulamaya koymuştu. Örneğin 15 Ekim 1918 tarihinde Lloyd George ile gerçekleştirdiği gayriresmî görüşmede, İzmir konusunu açmadan, İstanbul ve Boğazların uluslararası hale getirilmesi ve Anadolu'daki Rumların Büyük Güçler tarafından korunması gerekliliği üzerine konuşup bir nabız yoklaması yapmıştı. Yine Ekim 1914'te Müttefiklerin onayıyla Yunan Ordusu'nun işgal ettiği Kuzey Epir'in bir kısmının Yunanistan'a bırakılması gerektiğinin altını çizmişti.[345] Kısaca Venizelos tüm ulusal planlarını önceden tasarlayıp uygun zaman ve şartlarda yeniden gündeme taşımakta usta bir siyasetçiydi.

Venizelos, konferansta Yunan taleplerini Müttefiklere bir yolunu bulup kabul ettirme gayretindeydi. 8 Mart'ta İngiliz yetkili Philip Kerr ile yaptığı

görüşmede barış antlaşması ile ilgili bazı önerilerde bulunmuştu. Venizelos, Yunanistan'ın İstanbul'daki İngiliz askerleriyle iş birliği yaparak Türkiye'ye barış antlaşmasını zorla kabul ettirebileceğini söylüyordu. Mustafa Kemal'in büyük bir güce sahip olduğu iddiası tamamen blöftü. Zaten İzmir'de Yunan askerî kuvvetlerine karşı bir güç oluşturamaması bu tezi ispatlar nitelikteydi. Yunan başbakana göre Kemalist kuvvetlerin dağıtılması için Türk hükûmetine bir haftalık süre tanınmalıydı. Şayet bu sağlanamazsa en fazla bir veya iki Yunan tümeniyle Türk güçleri rahatlıkla ezilebilirdi.[346] Müttefik devletler izin verdiği takdirde Yunan Ordusu Afyonkarahisar'a kadar ilerleyerek Anadolu'nun tüm demir yolu ağını ele geçirebilirdi. Sonunda Türkler boyun eğip antlaşma şartlarını imzalamak zorunda kalırdı.[347] Venizelos'un bu vaatleri abartılı böbürlenmenin ötesinde alt yapısı olan savlar değildi. Neticede Balkan Savaşları'ndan itibaren Yunan Ordusu Müttefik desteği olmadan hareket bile edememişti. İngiliz Deniz Yarbayı Heathcote-Smith de Venizelos'un görüşlerinin askerî açıdan kabul edilebilir olduğunu; ancak siyasi açıdan mümkün olmadığını ifade etmişti. Öte yandan Antant, Yunan Ordusu'nun Türkiye'de kendi planları dışında hareket özgürlüğüne sahip olup tek başına ilerlemesine asla razı olmazdı. Bunun sonucunda meydana gelecek aşırılıklar askerî açıdan uğranacak zararın ötesinde çok daha ağır neticeler doğururdu.[348] Nitekim bu görüşünde haksız olmadığı 1922 yılı Ağustos'unda gayet net anlaşılacaktı. Venizelos'a göre Trakya ve İzmir de kesin olarak Yunanistan'a verilmeli, Manisa'nın büyük bir bölümüyle Bursa'nın üç kazası Yunanistan'a bırakılmalıydı. Yunan istekleri arasında Edremit kıyıları da vardı. Venizelos'un sunduğu bu talepler kendine göre makul isteklerdi. Zira İngiltere, Fransa ve Amerika, İtalyan muhalefetine rağmen, İzmir konusunda İtalya yerine Yunanistan'ı desteklemişti.[349] Oysa Venizelos'un atladığı nokta Türk milliyetçilerinin hiçbir zaman İzmir'in işgalini kabullenmedikleri ve Yunanlar ülkeden çıkıncaya kadar Anadolu direnişini sürdürmeye kararlı olduklarıydı. Amiral Fitmaurice'in İzmir'in Yüksek Konsey tarafından Yunanistan'a ilhak edileceği söylentilerinin ulusalcıları huzursuz ettiğini söylemesi bile etkili olmamıştı. İzmir'deki Amerika temsilcisi David Forbes de İzmir işgalinin Anadolu'da yeni bir Balkan anarşisi yarattığını; İzmir'in Yunanistan'a ilhak edilmesi halinde uzun sürecek ciddi düzensizlikler dönemine girileceği uyarısında bulunmuştu. Türkler geniş ölçüde silahlanarak ne pahasına olursa olsun Yunanları ülkelerinden çıkarmak için örgütleneceklerdi. Öte yandan Yunanların ticari açıdan en önemli liman olan İzmir, Aydın ve Bursa illerini alması hatalı bir karar olurdu. Bölgede Müslüman, Hristiyan ve diğer halklar Yunanlardan hiç hoşlanmadıkları gibi onları aşağı da görmekteydi. Zaten İzmir işgalinin ilk gününden itibaren Yunan Ordusu her yeri yakıp yıkmış; Müslüman halkı kırımdan geçirmişti. Dolayısıyla Müslüman halk ve diğer Hristiyanlar gaddar Yunanların

asla boyunduruğu altında kalmayı kabul etmeyecekti. Harold Francis adlı bir İngiliz yetkili *"İzmir'i Yunan'a vermek, Liverpool'u Rusya'ya, Marsilya'yı da Almanya'ya teslim etmeye benzer"* yorumunu yapmıştı.[350]

Venizelos Yunan Ordusu'nun işgal alanını genişletmek için İngiltere Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson ve Savaş Bakanı Winston Churchill'le 19 Mart'ta Londra'da görüşme olanağı sağlamış ve planlarını anlatmıştı. Yunan başbakan Türklerin barış şartlarını kabullenmemesi durumunda Yunan Ordusu'nun Milne hattından çıkarak tüm Anadolu'yu işgal edebilecek gücü olduğunu, eğer güç duruma düşerlerse İngiliz askerî gücünün Yunan Ordusu'na destek vermesini umut ettiğini söylemişti. Oysa Venizelos'un Anadolu içlerine kadar ilerleyebilecek güçlü bir ordusu olmadığı ortadaydı. 1919 yılı sonlarına doğru, Yunan tümenlerinin yerleşim düzeninde yapılan bazı değişiklikler dışında işgal ordusunda herhangi bir farklılık olmamıştı. Küçük Asya Ordusu'nun nicel gücü, 1910 yılında silah altına alınan tertiplerin Eylül ayında, 1911 ve 1912 yılında silah altına alınan tertiplerin Ekim ayında, 1913 yılında silah altına alınan tertiplerin de Kasım ayında terhis edilmesi nedeniyle azalmıştı. Bu açıkları kapatmak amacıyla Aralık ayının ilk on gününde Yunanistan'ın iç bölgelerinden Anadolu'ya 3241 piyade er nakledildi. Ocak 1920'nin başında ise Küçük Asya Ordusu'nun gücü 2.400 subay, 62.743 er -bunların 5.705'i terhis edilecekti- ve 22.285 sığırdan oluşuyordu. Mevcut savaş gücü, savaş tertip tablolarında belirlenenden yaklaşık 15.000 asker daha azdı. Öte yandan izinli askerlerin cepheye dönmemesi ve 1914 yılında askere alınanların terhislerinin yaklaşması nedeniyle daha da azalması öngörülüyordu. 1920 Şubat başında 1000 kişilik kuvvet daha Yunan Ordusu'na ve gönüllü taburuna katıldı.[351] Venizelos bu durumda Küçük Asya Ordusu'na takviye kuvvetler göndermeye karar vermişti. İlk icraatı Yunan Genel Karargâhını Makedonya cephesinden Anadolu'ya naklederek cepheyi geliştirmek olmuştu. Ancak General Paraskevopoulos 2 Şubat'ta Venizelos'a Selanik'ten gönderdiği telgrafta Türklerin Anadolu'da Yunanlara saldırmak için büyük hazırlık içinde olduğunu endişeyle bildirmişti. Yunanistan'ın konumu dezavantajlıydı. Çünkü Yunan askerî kuvvetleri hareketlerinde mutlak özgürlüğe sahip olan ve eylemini hangi zaman ve hangi yerde gerçekleştirmek istediğini seçebilen bir rakibin saldırısını beklemekten başka bir şey yapamıyordu. Bu nedenle Yunan Ordusu'na hareket serbestisi mutlaka verilmeliydi. Böylelikle Yunanlar da düşmanın hareketlerini önleyebilmek amacıyla karşı saldırıya geçip düşman kuvvetlerinin hedeflerini etkisiz hale getirebilirdi.[352] Bunun üzerine Venizelos, Yunan Ordusu'na misilleme olarak işgal bölgesi dışındaki Hristiyan nüfusa yönelik Türkler tarafından zulüm yapıldığıyla ilgili birçok rapor ve söylentinin olduğunu Yüksek Konsey'e iletmiş ve bir an evvel Yunan egemenlik bölgesinin genişletilmesi yönünde karar alınmasını talep etmişti. Yüksek Konsey'i

ikna edebilmek için iki farklı argüman ortaya atmıştı. Özellikle işgal bölgesinin dışında yer alan yerlerde Türkler tarafından Rumlara büyük katliamlar yapıldığını iki örnek ile ispatlamaya çalışıyordu. İlki, 20 Haziran 1919'da Yunan Taburunun Nazilli'den çekilmesi akabinde meydana gelen olaylardı.[353] Yunanların tahliyesinden sonra Nazilli'de asayişsizlikten ötürü karışıklıklar çıkmıştı. Yunan kaynaklarının verdiği bilgiye göre Türkler Hristiyan nüfusa yönelik korkunç saldırılarda bulunmuş, toplamda 87 Rum öldürülmüş, 23 kişi de yaralanmıştı. İkincisi, Yunan Ordusu'nun şehri boşalttığı 30 Haziran'dan yeniden ele geçirdiği 4 Temmuz 1919 tarihine kadar Aydın'da meydana gelen hadiselerdi. General Nider'in hazırladığı rapora göre Yunan Ordusu şehirden ayrılır ayrılmaz Türk ordusunun bir kısmı ve çeteler Aydın'a girmiş; yerel Türk halkının iş birliğiyle katliamlara girişmişti. Hazırlanan rapora göre çevre köylerden gelen 3.500 kişi ile birlikte 7.500 Rum'dan sadece 4.500'ü bulunabilmişti. Şehrin farklı noktalarında 125'i erkek, 92'si kadın ve 54'ü çocuk olmak üzere birçok ceset ile karşılaşılmıştı.[354]

Ocak 1920'nin başında, Venizelos'un bizzat kendisi Barış Konferansı Yüksek Konseyi Başkanına, Yunan işgal bölgesini ve Milne Hattı ile tanımlanan sınırı genişletmeye çalışmadığına dair güvence vermişti.[355] Öte yandan Hristiyan nüfusa yönelik sözde zulüm ve katliamlara ilişkin haberlerden dolayı Yunan Ordusu'nun hedeflenen işgal bölgesinin dışına çıkması gerektiğine Yüksek Konseyi ikna etmeye çabalıyordu. Bunun da bahanesini Yunan Devleti'nin acı çeken Rumları koruyacak tedbirleri almak istemesi ile açıklamaktaydı. Kendisine gönderilen birçok muhtıra ve dilekçeyi de delil olarak sunmuştu. Örneğin 23 Kasım 1919 tarihinde Edremit Körfezi Göçmenleri Derneğinden Venizelos'a iletilen mektupta 1914 yılında Türk zulmünden kaçmak için Midilli'ye göçen Rumlar artık bölgelerinin Yunan hükûmeti tarafından özgürleştirilmesini ve ana vatan Yunanistan'a ilhakını talep etmekteydi.[356] Yine aynı dernek tarafından 24 Kasım 1919 tarihinde Venizelos'a gönderilen başka bir mektupta Midilli Adası'nda sürgünde yaşayan altmış bin Edremitli Rum göçmenin memleketlerine dönmek istediği belirtilmiş, ayrıca topraklarının kurtarılması için Yunan Ordusu'nun bölgeye yollanması istenmişti.[357] Rumların bu kadar ümitsiz ricalarına duyarsız kalamayacağını belirten Venizelos, Yunan hükûmetinin harekete geçmekten başka bir çaresi olmadığını Wilson ve Churchill ile yaptığı görüşmede anlatmış; lakin umduğu desteği bulamamıştı. Churchill, İngiltere'nin asker yardımında bulunamayacağını; fakat silah ve savaş gereçleri konusunda destek vermeye hazır olduklarını söylemişti.[358] Oysa İngiltere Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson, Churchill gibi düşünmüyordu. İngiltere'nin küçük ordusu zaten yapabileceğinden fazlasını üstlenmişti. Ne asker olarak ne de para olarak, Trakya ve İzmir'de Yunanlara yardım etmeleri mümkün değildi. Wilson, Venizelos'u bu konuda açıkça

uyarmıştı. Böyle bir hamlede Yunanistan, Türkiye ve Bulgaristan'la yıllarca savaş halinde olabilir; bu da Yunanistan için insan ve para kaybından başka bir sonuç getirmezdi. Oysa Venizelos bu uyarılara aldırmadan Wilson'ın ifade ettiği tek bir kelimeye bile katılmadığını belirtti.[359] Venizelos'a göre Yunanistan'ın Trakya ve İzmir'i almasında hiçbir engel yoktu. Üstelik ortaya acayip bir tez de atmıştı. Venizelos, Yunanların üreme yetenekleriyle yüzyılın bitiminden önce İzmir Rumlarının sayıca tüm Türkiye nüfusunu aşabileceğini iddia ediyordu.[360]

Venizelos'un Türkiye'de barış şartlarını uygulamayı taahhüt etmesi konusunda Clamenceau'nun yerine iktidara gelen, Fransa'nın yeni Başbakanı Millerand ikna olmuş değildi. Her ne kadar Yüksek Konsey tarafından alınmış kararlar olsa da Fransa Başbakanı Venizelos'a sert bir şekilde müdahale ederek Türklere barış şartlarını dayatmanın zorluklarına dikkat çekmişti. Fransa'nın yeni başbakanı Yunanların İzmir'den geri çekilmesi gerektiği düşüncesindeydi. Lord Curzon da Yunanların Anadolu'da bulunduğu müddetçe Türkler ile herhangi bir barış antlaşmasının imzalanamayacağını yinelemişti. Başından itibaren Türkiye'ye yönelik ılımlı bir siyaset yürüten İtalya'nın yeni başbakanı Nitti, ufak bir ülke olan Yunanistan'ın topraklarını iki kat attırdığına dikkat çekmekteydi. Ayrıca İzmir gibi Türk egemenliği altında olması gereken bir bölgeden Yunan Meclisine üye gönderilmesinin kabul edilebilir olamayacağının altını çizmişti.[361] Venizelos, Millerand'a, Lord Curzon'a ve Nitti'ye barış antlaşmasının imzalanması için Yunanistan'ın üzerine düşen her tür sorumluluğu yerine getireceğine dair söz vermişti. Fakat Venizelos'un bu teminatı Fransa Başbakanını ikna etmeye yetmemişti. Venizelos'un Atina'ya gönderdiği 25 Şubat 1920 tarihli telgrafta Millerand'ın şüpheleri hakkında şöyle bir açıklamada bulunmuştu: *"Bu sabah Fransa Başbakanını gördüm. Ancak Yunanistan ile ilgili kararında herhangi bir değişiklik yoktu. Bir sürü tutarsız iddialar ileri sürdü. İçlerinden en önemlisi barış şartlarının Türkiye'nin imzalayabileceği şekilde formüle edilmesi gerektiğiydi. Fransa, Türkiye'ye karşı yeniden savaş açmaya niyeti olmadığını açıkça belirtti. Ben ise hiçbir zaman böyle bir yardım isteğinde bulunmadığımı söyledim. Ayrıca Yunanistan'ın, Küçük Asya'daki ordusu aracılığıyla, yalnızca Yunan taleplerini yerine getirmediğinin aynı zamanda Türkiye'ye yönelik tüm barış şartlarının ana uygulayıcısı olduğunun altını çizdim."*[362] Venizelos Doğu Sorununun çözümünü Yunan askerî gücüne bağlamıştı. Silahlarının kendi elinde olmasını sağlayarak tüm Müttefiklerin de istediği çözümü elde edebileceğini düşünüyordu. Bu nedenle, Lord Curzon, Lordlar Kamarası'nda İngiltere'nin barış anlaşmasının uygulanmasını doğruladığında Venizelos'un bu niyetini de kuşkusuz dikkate alacaktı. Ancak Venizelos'tan daha akıllı olan İngilizler, Yunan başbakanının gösterişli; ama soyut vaadinden ziyade daha somut adımlar görmek istiyorlardı. Yunanistan herhangi bir dış yardım olmadan tek başına Anadolu'da Türklerle mücadele edebilecek güce

sahip olduğunu İngilizlere ispatlamalıydı. Zira İngilizler, Türkler ile Yunanlar arasında sert bir mücadele olacağını öngörüyorlardı. Dahası bu mücadelenin Doğu Sorunu açısından da belirleyici sonuçlar doğuracağını fark etmişlerdi. Eğer Mustafa Kemal önderliğindeki Türk ulusal hareketi başarısızlığa uğrarsa bu durum sadece Yunan davasına katkı sağlamayacak, geri kalan tüm konulardaki Türk direnişini de tamamen sonlandıracaktı.

Venizelos bu noktada İngilizlerin mutlak güvenini korumak ve en ufak bir şüpheye dahi mahal vermeyecek her tür çabayı İngilizlere ispatlamak zorundaydı. Lloyd George'un ilgi ve yakınlığından ötürü İngilizlerin desteğinden emindi. Bu nedenle Lloyd George adına Venizelos ile görüşme yapan Churchill ve Wilson'a tüm uyarılarına rağmen Yunanistan'ın antlaşma şartlarını uygulatacak güçte olduğunun güvencesini vermişti. Nitekim 19 Mart 1920 tarihli telgrafında da bu görüşmeden şu sözlerle bahsetmişti: *"Bugün Savaş Bakanlığına çağrıldım. General Wilson da oradaydı. Bana Türkiye'nin barış şartlarını kabul etmeyi reddetmesi durumunda, Yunanistan'ın bu şartları öncelikle Trakya ve Anadolu'da uygulamaya hazır olup olmadığı soruldu. Lloyd George'un, İngiltere'nin birçok yükümlülüğünün olması sebebiyle ne Trakya'da ne de Anadolu'da Yunanistan'a verilen bölgelerde ordunun konuşlandırılmasına izin vermediği iletildi. Bu nedenle bizi doğrudan ilgilendiren konularda İngiltere'den herhangi bir askerî destek beklememeliyiz. İngiltere, İstanbul ve Boğazlar için ya da yetki alanımız dışındaki yerlerde olabilecek acil durumlar için gerekli askerî desteği sağlayacağını söyledi. Churchill ise kendi gücümüzün üstünde bir görev üstlenmememizi tavsiye etti. Trakya konusunda Bulgar çeteleriyle uğraşmak zorunda kalacağımızı unutmamamız gerektiğini hatırlattı. Ancak Bulgaristan'ın resmî müdahalesinin söz konusu olmayacağını; çünkü böyle bir girişimin Bulgaristan'ın Milletler Cemiyeti'nin tüm üye devletlerine karşı savaş açmak anlamına geleceğini itiraf etti. Churchill, Fransa ve İtalya'nın iş birliğine güvenmememiz gerektiğinin de altını çizdi. Ben de Yunanistan'a verilen kısımlar söz konusu olduğunda, antlaşmanın şartlarının uygulanmasını üstlendiğimizi söyledim. Barış şartlarını uygulayan şeyin bir İngiliz-Yunan ittifakı olduğunu ve Türklerin bunu imzalamayı reddetmesi durumunda Asya'ya direnmek için İstanbul'u elden çıkarmaları gerekeceğini açıklamaya gerek olmadığını anlattım. Böyle olursa antlaşmanın başlangıçta önerilenlerden çok daha ağır koşullar altında yapılabileceğini yineledim. Wilson, Yunanistan'a verilen bölgeler için askerî yardım talep etmememizi; fakat savaş için gerekli tüm malzemelerin sağlanacağını söyledi."*[363]

Venizelos, Yunanistan'ın Anadolu'daki varlığını bir İngiliz-Yunan ittifakı olarak açıklamıştı. Fakat güçlü İngiltere küçük bir ülke olan Yunanistan'a askerî yardımda bulunmayacağını hatta bu desteğin para olarak beklenmemesi gerektiğini daha başından açıkça ifade etmişti. Mütarekeden sonra, savaş borçları nedeniyle Müttefiklere verilen tüm krediler durduruldu. Dolayısıyla

İngiltere'nin Yakın Doğu'daki menfaatlerine yönelik adım atması askerî ya da ekonomik bağlamda mümkün değildi. Bunun yerine İngiliz Parlamentosu İngiltere'nin emperyalist politikasını Yakın Doğu'da yürüteceğini düşündüğü "en ucuz silah" Yunanistan'ı bölgeye göndermeye karar vermişti. Bu planın kısa bir özeti Yunanistan Genelkurmay Başkan yardımcısı General Stratigos'un kaleminden şöyle açıklanmıştı: *"Sen bize yardım ettin, karşılığında hediyelerine bak. Git onları al! Ama dikkatli ol; çünkü hazine vahşi bir ejderha tarafından korunuyor ve önce onu öldürmen gerekiyor! Bizler bu mücadeleyi uzaktan izleyeceğiz. Eğer kazanırsan bu hazineden ihtiyacımız olan her şeyi almak için koşacağız."*[364] Venizelos'un Anadolu toprakları üzerindeki emelleri o kadar güçlüydü ki yarattığı coşkulu hayal gücü Müttefik iş birliğinin niteliği konusundaki gerçekleri sorgulamasının önüne geçmişti. Yunanistan'ın Antant tarafından savaş alanına sürülmüş bir piyondan başka görevi yoktu. Venizelos'un tek gayesi nihai bir antlaşmanın gerçekleşmesini ve aynı zamanda Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasını görmekti. Bu hırs Anadolu'da Türklerin ayaklanmasıyla yenilecek ve hatta sadece Yunanistan'ı değil Müttefikleri de beraberinde mağlup edecekti. Yunanistan ağır koşullu bir antlaşmanın imzalanması için savaştığı Anadolu'da savaşı kaybedip kendi aleyhine bir antlaşma imzalamak zorunda kalacaktı. Venizelos'un öngöremediği işte tam da buydu.

Londra Konferansı 21 Mart'ta çalışmalarını bitirdiğinde İstanbul, Boğazlar, İzmir konuları 17 Şubat'tan beri görev yapan komisyon tarafından kesin karara bağlanmıştı. Bu kez 18 Nisan 1920 Pazar günü saat on birde Müttefik Devletlerin başbakanlarından oluşan Yüksek Konsey, Türkiye'ye imzalattırılacak barış koşullarına son hali vermek gayesiyle İtalya'nın San Remo şehrinde toplandı. Villa Devanchan'da yapılan toplantıya İngiltere, Fransa ve İtalya temsilci heyetleri başkanları katılmıştı.[365] Türkiye ile imzalanacak barış antlaşması sorununun görüşülmesine ve alınacak karara göre Türk temsilcilerinin çağırılma tarihinin saptanmasına karar verilmişti.[366] İleri görüşlü birçok uzman ve kişi Antant devletlerinin Dışişleri Bakanlıklarına gönderdikleri dilekçe ve raporlarda barış koşullarının gereğinden fazla sert koşullar barındırmamasına değinip Yüksek Konsey'i uyarmaktaydı. İstanbul'daki Antant Yüksek Komiserleri kendi hükûmet yetkililerine gönderdikleri ortak telgraflarda Türklerin ağır barış koşullarını imzalamayacağını, imzalasalar bile onaylamayacaklarını, onaylasalar da uygulamayıp ayaklanacaklarını ifade etmişlerdi. Ayrıca Millet Meclisinin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınarak yeni bir hükûmetin kurulabileceğine dair uyarılarda bulunmuşlardı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck ve İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği askerî danışmanlarından Deniz Yarbayı Harry Luke, özellikle Kemalistlerin self-determinasyon ilkesini bozan bir barışı kabullenmemek için mutlaka direnişe geçeceklerini öne sürmüşlerdi. İngiliz Savunma Bakanı Winston Churchill

de Antant'ın Türklere zorla imzalatacağı barış koşullarının uygulanabilmesinin büyük maddi külfete yol açacağını ifade etmişti. Barış koşullarının uygulanabilmesi için büyük ve güçlü ordulara gereksinim vardı. Üstelik Yunanlara serbestçe hareket etme yetkisinin verilmesi pahalıya mal olacak uzun askerî harekâtı da beraberinde getirecekti. Churchill'in kendisinden daha yetenekli ve güçlü gördüğü Lloyd George'a yazdığı 24 Mart 1920 tarihli mektupta, İngiliz başbakanının izlediği siyaseti eleştirmediğine; ancak yüz yüze gelinecek sonuçların korkunç olabileceğine şu sözlerle değinmişti: "*...Zorlukları, aynı zamanda sizin benimkinden çok daha büyük olan yeteneğinizi ve kişisel gücünüzü bildiğimden, politikanızı, eylemlerinizi sanki ben daha iyisini yapabilirmişim ya da herhangi biri daha iyisini yapabilirmiş gibi değerlendirmiyorum. Ama artık sonuçlarla karşı karşıyayız. Korkunçlar. Avrupa ve Asya'daki evrensel çöküş ve anarşiye ölçülebilir bir mesafede olabiliriz. Aynı zamanda Türkiye'ye yönelik politikanız konusunda çok endişeliyim. Kabinenin en düşük oranlara indirdiği askerî kaynaklarla, Türkiye'de büyük ve güçlü ordular, uzun, maliyetli operasyonlar ve işgaller gerektirecek bir barışı sağlamak amacıyla Müttefiklere önderlik ediyoruz. Savaşlar neticesinde harap olmuş bu dünyada, Yunan ordularını serbest bırakmanızı her şeyin iyiliği; ama bilhassa onların iyiliği için doğru bulmuyorum. Ancak Yunan orduları sizin tek etkili savaş gücünüzdür. Anadolu'daki demir yolları kesilirse ve malzeme gelmezse İstanbul'u nasıl besleyeceksiniz? Kim ödeyecek? Yiyecek hangi pazardan gelecek? Her tarafta gerilla ve abluka varken, bu büyük şehrin çaresizce elinizde kalmasından korkuyorum. Burada bir kez daha sizi sağduyulu ve sakin olmaya davet ediyorum. Gerçek anlamda temsili bir Türk yönetimini sağlamaya ve onunla uzlaşmaya gayret edin. Şu anda ifade edildiği şekliyle Türk Antlaşması süresiz anarşi manasına gelmektedir.*"[367] İngiliz Genelkurmay Başkanlığı da, Türklere kabul edilebilir bir barış imzalatılmasından yana görüş bildirmişti. İzmir, Edirne, Doğu Trakya ve Anadolu'nun doğu illerinin büyük bir kısmı Türk egemenliği altında bırakılmalıydı. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Hardinge de Türklerin özellikle Edirne ve İzmir'i nefret ettikleri ve aşağı gördükleri Yunanlara asla bırakmayı kabul etmeyeceklerini belirtmişti. İngiliz Savunma Bakanı Churchill ve diğer İngiliz askerî önderlerine göre İngiltere'nin askerî gücü o dönemdeki sorumluluklarını yerine getirmede o kadar tehlikeli bir hale gelmişti ki İngiliz yönetimi yeniden asker kaydına başlamak zorunda kalabilirdi. Oysa barış koşullarını değiştirmek için hala vakit vardı. Dahası Yunan hırsları sınırlandırılmadığı müddetçe Türk sorunu istenilen ölçüde çözümlenemeyecek ve İngiltere'nin bu konudaki sorumlulukları daha fazla artacaktı.[368]

İngiltere Başbakanı Lloyd George ve Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un etkisi altında kalan Yüksek Konsey tüm uyarı ve önerilere kulaklarını tıkamıştı. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon da Venizelos'a ve Yunanlara sonsuz güveni olduğunu belirtip destek vermişti. Aslında İngiliz

siyasetinde görüldüğü üzere derin bir çelişki mevcuttu. Bunun temel nedeni farklı mercilerin birbirinden ayrı siyaset yürütmelerinden kaynaklıydı. Örneğin Türk düşmanlığı ile bilinen Lloyd George Türkiye'yi ezmek siyasetini güdüyordu. Öte yandan Kara ve Deniz Kuvvetleri çevreleri Türkiye'yi ezme politikasının tehlikeli olduğunu düşündüklerinden Türk milliyetçileriyle bir uzlaşı sağlanabilmesi yönünde hareket edilmesini öneriyordu. İngiliz Dışişleri de bir nevi Lloyd George çizgisinde olmakla beraber Türkiye'den gelebilecek ters tepkileri yumuşatmak ve hatta mümkünse önlemek ya da ertelemek için sessiz ve derinden gidiyor, gündelik pratik zaruretlerin de etkisiyle önüne tarafsızlık paravanası koymaya çalışıyordu. İngiliz İstihbarat Örgütü ise gizliliğin serbestliği içinde hareket ediyor ve Türk milliyetçiliğini yok etmeyi hedefliyordu. Gerek Dışişleri gerekse İstihbarat çevrelerinin ortak görüşü Saraya bazı ödünlerin verilmesinin yararlı olacağıydı.[369] Sonuç olarak beş gün süren oturumlar neticesinde ileride Türklere zorla kabul ettirilecek Sevr Antlaşma tasarısının ana hatları belirlenmiş; antlaşmanın maddeleri kaleme alınmıştı. Çıkan karar Megali İdea ülküsüyle hareket eden Venizelos ve yol arkadaşı Lloyd George'u oldukça memnun etmişti. Cemiyet-i Akvam'ın sözleşmesini ve Uluslararası İşçi Konvansiyonunu kapsayan antlaşma tasarısının koşullarına göre İzmir ve dolaylarındaki özel bir bölgenin egemenlik hakları Yunan hükûmetine bırakılmıştı. Ancak Türk egemenliğinin belirtisi olarak kentin dışındaki surların birine Türk bayrağının çekilmesine ve söz konusu bölgenin yönetiminden sorumlu olacak Yunan yönetiminin kendi ordusunu bulundurmasına izin verilmişti. Yine bölgede Yunan gümrük sisteminin uygulanması ve azınlıkları temsil edecek nisbi seçim sistemine dayanan yerel bir parlamentonun kurulması kararlaştırılmıştı. Antlaşma şartları gereği Türkiye, İzmir Limanı'nı kullanabilecek, beş yıl sonra parlamento Cemiyet-i Akvam'a başvurarak bölgenin Yunan Krallığıyla birleşmesini isteyebilecekti. Konsey, bu konuda bir plebisit düzenlenmesini talep edebilecek ve bölgenin Yunanistan ile birleşmesi karara bağlanırsa, Türkiye bölgedeki haklarını Yunanistan'a devredecekti. Türkiye ayrıca Avrupa'da saptanan sınırlar dışındaki Türk topraklarını, Gökçeada, Bozcaada ve Ege Denizi'ndeki diğer adaları Yunanistan'a bırakacaktı.[370]

San Remo'da 18 Nisan 1920'de başlayan ve 27 Nisan 1920'de sona eren toplantıda Antant Hükûmetlerinin karşı karşıya kaldıkları en güç sorunlardan biri İzmir bölgesine ilişkin düzenlemeydi. İstatistiklere göre İzmir sancağında ve bazı çevre kazalarda Rumlar çoğunluktayken sonrasında Türk nüfusu giderek artmış ve Rumları geçmişti. Bölgenin iç kesimleri ekonomik bakımdan İzmir'e bağlıydı. İzmir, Batı Anadolu'nun geniş bir bölümünün doğal ticaret çıkış noktasını oluşturuyordu. Dolayısıyla Anadolu ekonomisiyle bu derece yakın ilişkili ve Türkiye'nin Asyalı illerinin bu kadar uzun bir süre ayrılmaz parçası olmuş bir bölgeyi derhâl ve tam olarak Yunanistan'a aktarmak, uygulamada zor hatta

olanaksızdı. Türkiye için düşünülen bu türden bir düzenlemenin hayata geçirilmesi Türklerin millî duygularını ayaklandırabilirdi. Müttefikler bu çelişkili görüşleri iyice tarttıktan sonra sınırları dikkatle çizilmiş bir bölgeyi güvenli bir şekilde Yunan yönetimi altına koymaya karar vermişti. Dahası İzmir Limanı'na Türk çıkışını sağlayan ve hiç olmazsa bir süreliğine tüm bölge üzerinde Türk egemenliğini koruyan bir düzenleme de düşünülmüştü. Bununla birlikte Amerika Başkanı Wilson, Müttefik hükûmetlere yanıt olarak Doğu Trakya'nın Edirne ve Kırklareli'ni içine alacak şekilde Yunanistan ile Bulgaristan arasında paylaştırılmasını önermişti. Gerekçe olarak ise bu bölgelerin etnolojik olarak Bulgaristan'a ait olduğu ve Sırbistan'a verilen tavizlerin Bulgaristan'a ödenmesi gerektiği şeklinde belirtilmişti.[371] Fakat Müttefik hükûmetleri, Amerika'nın aksine, İstanbul bölgesi dışındaki Doğu Trakya'yı Yunanistan Krallığı içine almayı uygun görmüştü. Edirne ve Kırklareli'nin ise Bulgar nüfusunun az olması gerekçesiyle Bulgaristan'a bırakılmasını doğru bulmamıştı.[372] Antant Güçleri kendi aralarında imzaladıkları Üçlü Sözleşme (Tripartite Agreement) ile Türkiye'de adli ve mali sistemin gelişmesi, jandarma ve polis gücünün örgütlenmesi, azınlık haklarının güvence altına alınması, ekonomik destekte bulunulması gibi kararlarla Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayırıp kendi aralarında paylaştırmıştı.[373] San Remo'dan muzaffer olarak Atina'ya dönen Venizelos, parlamentoda yaptığı konuşmasında Yunanistan'ın asırlık rüyasının artık gerçekleştiğini ve Türk milletinin esaretinin kararlaştırıldığını ilan etmişti.[374] Müttefikler San Remo'da Yunanistan'ın Edirne, İzmir ve Batı Anadolu dahil tüm Doğu ve Batı Trakya'yı işgal etmesine karar vermişlerdi.[375]

San Remo Konferansı'nın aldığı kararlar arasında Türk barış delegasyonunun Paris'e çağırılarak antlaşma taslağının verilmesi bulunuyordu. Bunun üzerine 20 Nisan 1920 tarihinde İstanbul'daki Antant Yüksek Komiserleri Babıali'ye bildirdikleri ortak notada barış koşullarını görüşmek için Türk heyetinin gönderilmesi hususunda çağrıda bulunmuştu. Osmanlı delegasyonu İstanbul'dan ayrılmadan önce dönemin İçişleri Bakanı Reşit Bey, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın da izniyle İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck'i ziyaret etmiş ve Osmanlı yönetiminin İngiltere'nin gizli talimatlarını büyük ölçüde yerine getirmeye hazır olduğunu bildirmişti. Şayet İngiltere tarafından barış koşullarının ileride hafifletileceği yönünde bir söz verilirse Türkiye'nin İngiliz hükûmetinin tüm direktiflerine uyacağını ifade etmişti. İngilizler açısından ise Türkler kendilerine uzatılan ilacı bir an önce yutup İmparatorluklarından ne kalmışsa onu vakit harcamadan düzene koymaya çalışmalıydı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds'a göre Reşit Bey'in bu davranışı antlaşmayı hafifletmek adına yapılmış bir uyarı ya da şakşakçılıktan başka bir şey değildi. Dolayısıyla antlaşmada yapılacak herhangi bir değişiklik ne Türkiye'yi İngiltere'ye bağlayacak ne de Damat Ferit Paşa'nın

konumunu güvence altına alacaktı. İngiltere, Türkiye'ye sadece bir yol gösterici olabilir ve bu konuda destek sağlayabilirdi.[376]

30 Nisan'da İstanbul'dan ayrılan Tevfik Paşa başkanlığında Bayındırlık Bakanı Doktor Cemal Topuzlu, İçişleri Bakanı Reşit Bey ve Maarif Bakanı Fahrettin Beylerden oluşan Türk heyeti 6 Mayıs'ta Paris'e vardı. 10-11 Mayıs'ta Müttefiklerce Paris'te bir kez daha gözden geçirilen San Remo kararları 11 Mayıs'ta düzenlenen kısa bir törenle Fransa Başbakanı Millerand tarafından Tevfik Paşa'ya resmen tebliğ edilmiş ve bir ay içerisinde yazılı olarak yanıt verilmesi istenmişti. Üç dakikalık bir seremoni sonunda Millerand kısa bir konuşma yapmış ve Antant adına barış şartlarını açıklamıştı. Millerand'ın konuşmasında 1914 yılında İttifak Devletleri tarafında Büyük Savaş'a giren Osmanlı'nın savaşı birkaç sene uzattığı vurgulanmıştı. Bu antlaşma koşulları böyle bir hadisenin tekrardan yaşanmaması adına Antant Güçlerinin aldığı gerekli bir tedbir olarak sunulmuştu. Antlaşma tasarısını gören Tevfik Paşa dehşete düşmüş ve imzalandığı takdirde Osmanlı Devleti'nin yok olup bir sömürge haline getirileceğini söylemişti.[377] Tevfik Paşa, 12 Mayıs 1920 tarihli telgrafında oldukça zorlayıcı koşullar içeren tasarıyı *"bağımsızlık ve hatta devlet mefhumlarıyla katiyen bağdaşmayan mevzubahis antlaşma"*[378] olarak nitelendirmişti. Sonuçları bakımından Türk egemenliğine darbe vuran Sevr Antlaşması'na[379]göre belirlenen sınırlar Doğu Trakya'da bugünkü İstanbul vilayetinin batı sınırından geçiyordu.[380] Kalanı Yunanistan'a bırakılmıştı. Ege'de sınırlar Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer iskelesine az çok yakın yerlerden geçmekteydi. Bu bölge Türk hâkimiyetinde kalacak; fakat Türkiye bu hâkimiyetini kullanma hakkını Yunanistan'a devredecekti. Bu durumda Kırkağaç-Akhisar-Ödemiş-Tire çizgisinin batısı özel bir yönetime bırakılmıştı. Türk hâkimiyetinin belirtisi olarak İzmir şehrinin dış istihkâmlarından birinde Türk bayrağı bulunacaktı. Bir bölge meclisi toplanacak ve beş yıl sonra meclis bu bölgenin sürekli olarak Yunanistan'a katılmasına karar verebilecekti. Güney'de Mardin-Urfa-Gaziantep-Osmaniye kuzeyinden geçen çizginin güneyi Fransız mandasında bulunacak olan Suriye'ye verilmişti. Doğu'da sınır (Kafkas sınırı) Amerika Başkanı Wilson'ın belirlediği Tirebolu-Gümüşhane-Erzincan-Muş-Bitlis-Van çizgisinden geçiyordu.[381] Kocaeli Yarımadası, Boğazlar ve Doğu Trakya'da Türkiye'ye bırakılan bölgeler Boğazlar Bölgesi sayılarak bütçesi, bayrağı ve kendine has örgütleri olan Boğazlar Komisyonu tarafından yönetilecekti. Yine bugünkü Muğla, Antalya, Denizli ve Konya vilayetlerini içine alan yerler İtalya'nın nüfuz alanına dahil edilmişti.[382]

San Remo'da alınan kararlar ile ilgili antlaşma metni on yedi gün sonra İstanbul'a ulaşmıştı. Antlaşmanın şartları 22 Mayıs'ta Büyük Millet Meclisinde okunduğunda milletvekilleri tarafından büyük protestolarla karşılandı.[383] 31 Mayıs'ta Osmanlı delegasyonu daha önce verilen sürenin 11 Temmuz'a

kadar uzatılması talebinde bulunmuş ve Müttefikler on beş günlük bir uzatma süresi daha vermişti.[384] Tevfik Paşa'nın ağır antlaşma koşullarını imzalamadan İstanbul'a dönmesi akabinde Damat Ferit Paşa, padişahın onayı ile 12 Haziran'da Paris'e gitmiş ve 18 Haziran'da Versailles Sarayı'nda kendisinden 27 Temmuz'a kadar yazılı ve kesin bir cevap verilmesi istenmişti. Damat Ferit Paşa da Barış Konseyine görüşlerini yazılı bir nota olarak sunmuştu. Bu sırada Antant devletlerinin başvekilleri 20 Haziran'da Hythe'de düzenlenen olağanüstü toplantıda müzakerelerde bulunmuş; 21 Haziran'da da Boulogne Konferansı'nı düzenlemişti. Boulogne Konferansı'na katılan Yunanistan, Türkiye'ye barış koşullarını kabul ettirebileceği konusunda Antant Güçlerine teminat vermişti. Venizelos'un önerisi İzmir bölgesindeki Yunan Ordusu'nu, Kemalist gücü Boğazlardan uzaklaştırmak gayesiyle kuzey-doğu istikâmetinde saldırıya geçirmekti. Zira Venizelos Türklere ezici bir darbe indirilmediği müddetçe Yunanistan'ın Anadolu'ya yerleşmesinin mümkün olmayacağının farkındaydı. Bir yıldan beri İzmir'de sıkışan Yunan Ordusu'nun gerilla savaşı dışında mutlak suretle taarruza geçirilmesi gerekiyordu.[385] Venizelos'un önerisi Lloyd George tarafından da kabul gören bir görüştü. Zira Türkiye-Yunanistan meseleleri konusunda Lloyd George her zaman Yunan tarafını koşulsuz destekleme eğilimi göstermişti. Çünkü Lloyd George'a göre Yunanlar Doğu Akdeniz'de geleceğin halkıydı. Üstelik Süveyş Kanalı'nın Hindistan, Uzak Doğu ve Avustralya Kıtası ile olan bağlantılarını sağladığından İngilizler için önemli bir geçiş noktasındaydı. Lloyd George, Yunanistan ile ilgili geleceğe yönelik öngörülerini Churchill ile yaptıkları müzakerede de açıkça dile getirmişti: *"Yunanlar yaratıcı ve enerji dolu bir millettir. Türk barbarlığına karşı Hristiyan medeniyetini temsil etmektedirler. Savaş yetenekleri generallerimizin düşündüğünden çok daha yüksektir. Daha büyük bir Yunanistan, Britanya İmparatorluğu için paha biçilmez bir değer olacaktır. Yunanlar geleneksel olarak bize her zaman sempati ve ilgiden dolayı dostça davranışlar sergilemişlerdir. Bugün beş ya da altı milyonluk bir millettir. Eğer kendilerine verilen toprakları 50 yıl içinde koruyabilirlerse yirmi milyon kişiden oluşan bir millet olacaklardır. Onlar iyi denizcilerdir ve deniz gücünü daha da geliştireceklerdir. Doğu Akdeniz'in en önemli adalarına sahip olacaklar ve bu adalar geleceğin denizaltı üsleri haline gelecektir. Yunanlar güçlü bir minnettarlık duygusuna sahiptirler. Eğer bugün Yunanistan ile sıkı dostluk ilişkileri kurarsak, Yunanistan, Britanya İmparatorluğu'nun temel iletişim hatlarının garantilerinden biri olacaktır. Bir gün fare aslanı bağlayan ipleri kemirebilir..."*[386] Lloyd George'un ifade ettiği son benzetme Yunanistan'ın konumunu özetlemesi bağlamında dikkat çekiciydi. Güçlü İngilizlerin zor zamanlarında onları iplerinden özgürleştirecek güçlü diğer bir aslana değil daha işlevsel ufak farelere ihtiyacı vardı. Dolayısıyla Yunanistan'ın Anadolu ile ilgili taleplerine kendi geleceklerine yatırım yapmak

amacıyla destek vermeleri gerekiyordu. Bu dayanışmanın Yunanistan da farkındaydı. Büyük Güçlerin Anadolu'daki çıkarlarını Yunanistan'ın değiştirmeden sürdüreceğine garanti de vermişti: *"Yunanistan, Kemalistlerin zarar verdiği demir yolu ağını onardı, baştan düzenledi, yeniledi. Durum normale döndüğünde, demir yolu ağının işletmesini yeniden İngiliz şirketine devredecek. Ayrıca Yunan yönetimi her yıl Türkiye'de üretilen buğdayın bir kısmını Osmanlı borcuna karşılık olarak Fransız şirketlerine vermeye aynen devam edecek."*[387]

İngiliz Başbakanı milliyetçilere çok kuvvetli bir yumruk indirilmediği takdirde Mustafa Kemal'in başarısının Arap coğrafyasına sıçramasından endişe etmekteydi. Dolayısıyla Mustafa Kemal, Yunanlar aracılığıyla mutlaka yok edilmeliydi.[388] Öte yandan ağır şartlar barındıran antlaşma metninin Türkler tarafından kabul edilmeyeceği aşikârdı. Ancak Venizelos ağır koşullara sahip bir antlaşmanın Türkler tarafından geri çevrilmesini Yunanistan açısından daha iyi koşullar elde etmek yolunda bir avantaj görüyordu. Türklere nispetle daha güçlü konumda bulunan Yunanların antlaşmayı uygulatmak adına yetki almaları, aynı zamanda Yunanistan'ın Antant Güçleri namına savaşa girdiğinin de ispatı olacaktı. Bilhassa Antant güdümüyle hareket eden Yunanistan, Türklere karşı kendi askerî gücüyle dirense bile İngiltere'den lojistik ve para desteği sağlayabilirdi. Hele ki ileriki süreçte Türklerle girişilen mücadeleye Antant da dahil olursa bu durum Yunanistan'ın çıkarları noktasında oldukça uygun sonuçlar doğurabilirdi.[389] Oysa Yunan Başbakanın dizginlenemez ihtirası çok geçmeden kumar masasında atılan yanlış zar gibi bütün ülkeyi felakete taşıyacaktı. Venizelos'un Anadolu'da genişletilmiş bir bölgenin hâkimiyetini ele geçirme çabası realitenin dışındaydı ve hiçbir gerçeklikle bağdaşmıyordu. Örneğin Boulogne Konferansı'nda Fransa'yı temsil eden Paul Cambon, 80.000 askeri olan Yunanistan'ın örgütlü bir çete savaşı içinde olan Türk milliyetçileriyle tek başına mücadele edemeyeceğinin bilincindeydi. Ne İtalyanlar ne de Fransa, ihtilal içindeki bir ülkeye tek bir asker dahi gönderemezdi. Bu durumda külfetin tamamını İngilizler üzerlerine alacaktı. Oysa İngilizlerin izledikleri siyaseti başarıya ulaştırabilmesi için neredeyse 500.000 askere gereksinimi vardı. Cambon'a göre Venizelos'un ihtiraslarına alet olmuş Lloyd George Antant'ı Doğu'daki yeni bir karışıklığın içine çekiyordu. Bununla birlikte Venizelos'un Anadolu siyasetini yanlış bulan muhalif Yunanlar da Cambon ile aynı görüşteydi. Mesela dünyanın farklı yerlerinde faaliyet gösteren Rum derneklerinin temsilcileri olduğunu iddia eden Theofilatos ve Sioris adlı iki Yunan, Venizelos'un Yunanistan'ı sıkıyönetimle yönetmek istediğini iddia ederek onu diktatörlükle suçlamıştı. Üstelik Venizelos Antant'ın polisliğini yapmak üzere Yunan Ordusu'nu Anadolu'ya göndermiş ve öteki ulusların paralı askerliğini Yunan askerlerine yaptırmıştı. Yunan Ordusu'nun Anadolu'da milliyetçilere karşı maşa gibi kullanıldığını sert bir dille eleştiren Theofilatos ve Sioris'e göre

Venizelos, Yunan halkının tamamını temsil etmiyordu. Antant, Yunanları Çanakkale Muharebelerinden çok daha zor olan bir maceraya sürüklüyor ve Yunan Başbakan da bu oyuna tüm ulusu alet ediyordu.[390]

Antant da Sevr Antlaşması'nın milliyetçi Türklere öyle kolayca kabul ettirilemeyeceğinin farkına varmıştı. 14 Haziran günü İzmit'in kuzeydoğu yönündeki Tepeköy'e saldırıya geçen Kuvayı İnzibatiye birlikleri karşı taarruza geçen Kuvayı Milliye birlikleri tarafından yenilgiye uğratılınca[391] İngilizler, Kuvayı İnzibatiye'nin aradan çekilmesi sonucunda çok zor durumda kalmışlardı. İlk defa Türk milliyetçileri İngiliz hatlarıyla burun buruna gelmiş ve İngiliz ordusuna doğrudan doğruya meydan okumuşlardı. İzmit'teki Türk taarruzu Boğazlar bölgesindeki Antant askerî birliklerini tehdit etmek anlamına geldiğinden Müttefiklerin tedirginliği iyiden iyiye artmıştı. İngilizlerin *"vasat bir Mustafa Kemal ve onun ayaktakımı"*[392] tarzı küçümseyici ifadeleri artık hükmünü yitirmişti. Kemalist birliklerin başta İngilizler olmak üzere Müttefik birlikleri tarafından korunan bölgelere doğru bu türden endişe verici hareketleri sadece Yunanlar için değil aynı zamanda, Boğazlar ve İstanbul'u boşaltmaya karar vermedikleri sürece, Antant için de tehlikeli olmaya başlamıştı.[393] Kocaeli Yarımadası'nda Kuvayı Milliye ile savaşa girecek yeterli düzeyde askerî gücü bulunmayan İngilizler, herhangi bir askerî harekâta geçilmesini doğru bulmuyorlardı. Kemalist güçlerle meydana gelebilecek bir sıcak çatışma İngiliz gücünün çok üstündeydi. Dahası bu davranışın sonuçları Türkiye ile yeniden savaşa girmek demekti ki bu da Britanya İmparatorluğu'ndaki Müslüman halkla olan ilişkilere ağır darbe indirebilirdi. Kemalist güçlerle çatışmadan kaçınmanın yegane yolu onlarla anlaşmaya varmaktı. Ancak böylesi bir hamle de başta İngiliz Savunma Bakanlığı tarafından kabul edilmeyeceğinden gündeme bile getirilemezdi. O halde Türkiye'deki Antant gücüne olan baskıyı azaltmak için tek çare Yunan Ordusu'nun seferber edilerek Bandırma üzerine yürümesiydi.[394] Zaten eldeki tek askerî kuvvet Yunan askerleriydi. Fakat Yunan askerî kuvvetlerinden destek almak Yunanların Anadolu'ya ilerlemelerine de izin vermek demekti. Nitekim 14 Haziran gecesi Kuvayı Milliye saldırıyı başlatınca General Milne Batum'un boşaltılıp oradaki kuvvetlerin getirilmesini ve Yunan Ordusu'nun harekete geçirilmesini önermişti.[395]

18 Haziran tarihli Bakanlar kurulu toplantısında General Wilson, İstanbul'un savunulması için bir Yunan tümeninin kullanılmasını önermiş, Venizelos da Batı Trakya'daki Yunan tümenin birinin hazır olduğunu bildirmişti. General Paraskevopoulos Yunan askerî kuvvetlerinin Bandırma hattını güvenlikle ele geçirebileceği hususunda Venizelos'a bilgi verince Venizelos da generalin mesajını telefonla Lloyd George'a iletmişti. Paraskevopoulos'a göre Türk milliyetçi kuvvetlerinin İngilizlere karşı yaptığı saldırıdan sonra Yunan Ordusu'nun karşı hücuma geçmesi elzemdi. Ancak Mustafa Kemal'e karşı son

darbeyi indirmek için üç tümene daha ihtiyacı olduğunu Venizelos'a bildirmişti.[396] Hareketsiz geçirilen her gün düşmanın yararına; fakat Müttefiklerin zararına sonuçlanıyordu. Millerand da askerî makamlar söz konusu harekâtı uygun gördüğü takdirde Yunanların Batı Trakya'dan Doğu Trakya'ya ve Çatalca hattına kadar ilerlemelerine karşı çıkmamıştı. Bununla birlikte Lloyd George'a göre sadece Doğu Trakya'da harekete geçmek yeterli değildi. Asıl mesele Anadolu'ya yerleşmiş olan Mustafa Kemal'i imha etmekti. Aksi halde Türklere herhangi bir ödün vermekten söz edilmesinin yararı olmayacaktı. Bu sadece bir zaaf gibi algılanacak ve Mustafa Kemal bunun üzerinde bile durmayacaktı. Her şeyden evvel Mustafa Kemal'e pervasızca davranamayacağı konusunda ciddi bir ders verilmeliydi. Fransızları Kilikya'dan attığını sanan, İngilizleri de Kocaeli Yarımadası'na sürdüğünü düşünen Mustafa Kemal'e Müttefikler işi sıkı tuttuklarını kanıtlamak zorundaydı. Dolayısıyla hiç vakit kaybetmeden General Paraskevopoulos'a ilerleme emrinin verilmesine karar verildi.[397] Diğer taraftan Hükûmet başkan yardımcısı Repoulis, Paris'te bulunan Venizelos'a gönderdiği telgrafta Yunanistan'ın işgal hatlarını genişletmek istemesi halinde yapılması gereken mali fedakârlıkları hesapladığını ve askerî durumu incelediğini bildirmişti. Söz konusu telgrafta hükûmetin savaş için aldığı ekonomik önlemlerin ülkede rahatsızlık yarattığını; ancak hükûmet karşıtlarının muhalifliğine rağmen hiçbir şekilde karar değişikliğine gidilmeyeceğini ifade etmişti. Hükûmetin amacına ulaşabilmesi için sıkıyönetim, sansür ve gerekirse kemer sıkma gibi önlemler alması gerekebilirdi. Repoulis, Yunan halkının koşulsuz olarak hükûmetin yanında olacağına inandığını da belirtmişti. Bilhassa Venizelos'a bağlılığı ile bilinen Girit Tümeninin Anadolu'ya gönderilmemesini, hükûmetin politikasına tepki gösterenlerin gözünü korkutmak için Yunanistan'da bırakılmasını önermişti.[398]

General Wilson'a göre Yunanların Doğu Trakya'yı alması ve İzmir'den Bandırma'ya ilerlemesi Türkiye ve Rusya ile savaş anlamına geliyordu. Dahası bu harekât aynı zamanda Müttefiklerin İstanbul'u kaybetme riskini de taşımaktaydı. Oysa Yunanlara karşı takıntılı bir tutum sergileyen Lloyd George için Yunanlar muhteşem askerler; Türkler ise tamamen işe yaramaz kişilerdi.[399] Tüm uyarılara kulaklarını tıkayan Lloyd George, 18 Haziran öğleden sonra, Millerand ile birlikte Batı Trakya'da Yunan tümenlerinden birinin Çanakkale Boğazı ile İzmit Yarımadası'nın savunulması için General Milne'e buyruk verilmesine karar verdi. Bunun üzerine General Milne, Meriç'ten bir Yunan tümeninin İstanbul'a gönderilmesi emretti.[400] Sonunda 20 Temmuz'da Yunan Ordusu'nun taarruz operasyonuna izin çıkmıştı. Venizelos, General Paraskevopoulos'a çektiği telgrafta derhal Bandırma'ya ilerlenmesinin emrini vermişti. Venizelos'un 23 Haziran 1920 tarihinde Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta Boulogne'da alınan kararlar şöyle

bildirilmişti: "*Boulogne'da, Mustafa Kemal'in İzmit ve Çanakkale Boğazı'ndaki başarılarından sonra, barış antlaşmasının imzalanması ve uygulanmasını sağlamak için Türkiye'ye ciddi tavizler mi vermemiz, yoksa formüle edilen şartlarda, gerekirse zorla dayatarak, ısrar mı etmemiz gerektiği sorusu gündeme geldi. Gerek Fransızlar gerekse İtalyanlar ilk çözümden yana bir tavır aldılar. İngiliz askerî çevreleri ve kısmen İngiliz Dışişleri Bakanı da Mustafa Kemal'in gücünü normalde sahip olduğundan daha fazla sanıp barış şartlarının gevşetilmesini tercih etmekteydi. Lloyd George ise İngiliz kamuoyunun savaşı sürdürmek için Türkiye'ye yeni bir ordu gönderilmesine razı olmayacağını düşünüyordu. Türkiye'deki Hristiyanların korunmasına ilişkin olanlar da dahil olmak üzere, alınan tüm tedbir ve ağır koşulların önemli ölçüde hafifletilmesi tarafındaydı. Ulusal tarihimizin bu kritik noktasında, bütün koşulları hesapladıktan sonra, Lloyd George'a, yalnızca İzmit'teki İngilizlere bir tümenle yardım etmeyi değil, aynı zamanda karşımızda yer alan Kemalistlerin ilerleyişini ordumuzla ezmeyi ve Kemal'in akınlarına karşı tüm Marmara sahilinin güvenliğini sağlamayı üstlendiğimi söyledim. Başarılarımızdan sonra Kemal'in itibarının azalacağını, Barış Antlaşması'nın imzalanıp uygulanmasının kesin olmasa da en azından çok muhtemel olacağını sözlerime ekledim. Yunanistan'ın bu faaliyeti nedeniyle Müttefikler dışında herhangi bir yardım ve mali talepte bulunmadığını belirttim. Bu şekilde barışın imzalanması ve uygulanması sağlanamazsa Yunan Ordusu'nun gücünü artırmayı taahhüt ettim. Böylece halihazırda Türkiye'de bulunan İngiliz ordusu bizim isteklerimizi askerî olarak Türklere kabul ettirebilecekti. Bu durumda hem mali açıdan hem de mühimmat temini konusunda İngilizlerin yardımına ihtiyacım olacak. Ancak Yunan halkından yeni bir çaba isteyebilmek için Türkiye'nin sadece merkez platoyla sınırlı kalacak şekilde parçalanmasına karar verilmesi gerekmektedir. Lloyd George'un bu önerilerimi kabul etmesini sağladım. Onun sayesinde Boulogne'da Yunan Ordusu'nun taarruz iznini almayı başardık.*"[401]

Venizelos'a göre Boulogne'da alınan kararlar Yunanistan açısından büyük bir başarıydı ve hiç vakit kaybetmeden Yunan Ordusu'na ilerleme emri vermişti. Amaç Mustafa Kemal'in Marmara bölgesindeki tüm iletişim kanallarını kesmekti. Venizelos'un Boulogne Konferansı'ndan sonra hükûmet başkan yardımcısı Repoulis'e gönderdiği 10 Temmuz 1920 tarihli telgrafında konuyla ilgili plan ve düşünceleri ayrıntılı olarak şu sözlerle dile getirmişti: "*...Boulogne bizim için büyük bir başarı. Çünkü Kemal'in İzmit ve Çanakkale Boğazı'ndaki başarılarından sonra, barışın imzalanması ve uygulanmasını sağlamak için Türkiye'ye büyük tavizler mi verilmesi gerektiği, yoksa formüle ettiğimiz şartlarda ısrar edip bu şartları zorla mı uygulamamız gerektiği konusunda bir ikilem ortaya çıkmıştı. Fransızlar ve İtalyanlar ilk çözüm tarafındaydılar. İngiliz askerî çevreleri ve İngiliz dışişleri bakanı, Mustafa Kemal'in gücünün gerçekte olduğundan daha önemli olduğunu düşünüyorlardı. Bu nedenle Türkler için*

barış şartlarının hafifletilmesi gerektiğine inanıyorlardı. Lloyd George, İngiltere kamuoyunun Türkiye'ye savaşmak üzere yeni bir ordu gönderilmesini kabul etmeyeceğini bizzat anlamıştı. Bana söylediği gibi, Türkiye'deki Hristiyanların korunmasına ilişkin şartların ve askerî koşulların ciddi şekilde revize edilmesini teklif etmeye hazırdı. Ancak Mustafa Kemal'in İzmit ve Çanakkale Boğazı'ndaki başarılarından sonra verilen tavizler ne kadar büyük olursa olsun, Antant'ın zayıflığı izlenimini uyandıracaktı. Türkler tarafından bu tavizler asla yeterli görülmeyecekti. Müzakereler Müttefiklerin vereceği tavizlerle başlayacak ve Türkler sonunda kendileri için daha önemli olan konularda, yani Trakya ve İzmir'de veya en azından ikisinden birinde başka tavizler almayı başaracaklardı. Bunun dışında belirsizlikler uzun süre devam edecek; bu da mali açıdan tükenmemize yol açacaktı. Ulusal tarihimizin bu kritik anında tüm verileri gözden geçirdim. Lloyd George'a sadece İngilizlere yardım etmek için İzmit'e bir tümen göndermeyi değil, Kemal'in bütün ordusunu ordumuzla ezmeyi ve tüm Marmara kıyısını Kemalist baskınlarından korumayı da taahhüt ettim. Bu başarılarımızdan sonra Kemal'in prestijinin azalacağını, barış antlaşmasının imzalanmasının ve uygulanmasının çok muhtemel olduğunu, hatta belki kesinleşeceğini ekledim. Lloyd George'a Yunanistan'ın askerî faaliyetlerinden bahsettim. Müttefiklerden ne askerî ne de mali yardım istemediğimi söyledim. Ayrıca Yunanistan'ın bu askerî faaliyetleriyle antlaşmanın imzalanmasını ve uygulanmasını sağlayamazsak, Yunan Ordusu'nun gücünü artırmayı taahhüt ettim. Böylece Türkiye'de bulunan İngiliz ordusuyla birlikte, taleplerimizi Türkiye'ye dayatmanın mümkün olacağını belirttim. Ancak bu durumda İngilizlerin mali desteğine ve savaş malzemelerine ihtiyacım olduğunu; ama en önemlisi, Yunan halkından yeni fedakârlıklar isteyebilmek için Türkiye'nin parçalanmasına karar verilmesi ve Türkiye'nin doğu yaylasına hapsedilmesi gerektiğinin altını çizdim. Lloyd George sonunda önerilerimi kabul etmeye ikna oldu. Boulogne'da bize yetki verilmesinden sorumlu olan kişi Lloyd George'dur. Bu gerçeklerle ilk askerî faaliyetlerimizin mükâfatı olarak yeni toprak imtiyazları istememiz mümkün değildi. Ancak Lloyd George bugün, eğer Türkler barış anlaşmasını imzalayıp uygulamaz ve bizi yeni savaşlara zorlarsa, Türklerin artık Avrupa'da kalamayacağını, kendilerini Asya'daki topraklarıyla sınırlamaları gerekeceğini açıkladı. Ayrıca Küçük Asya'daki (Alaşehir ve Bursa) başarılı operasyonlarımız sayesinde Yunanistan'ın askerî ve siyasi prestijini artırdığımızı, ordumuzun Küçük Asya'daki masraflarının barış antlaşması hükümleri uyarınca Türkiye tarafından karşılanmasını sağladığımızı da belirtmek isterim. Çünkü ordumuz İzmir ve art bölgesi dışında işgal ettiği toprakları Türklere iade edecek. Ben bir yandan Türkiye'nin anlaşmayı imzalayıp uygulayacağını umuyorum. Çünkü şu anki başarılarımız büyük ve önemli. Biz ise elimizdekilerle yetinebiliriz. Ama eğer Türk ısrarcılığı devam ederse, büyük ihtimalle Türkiye'nin parçalanması yönünde ilerlemek zorunda kalırsak, bu Yunanistan ve İngiltere'nin

gücünün ötesinde bir görev olmayacaktır. Yakın Doğu'da yaratılacak yeni koşulların Yunanistan faktörüne dayanacağına inanmak için her türlü nedenim var. Ordumuzun son dönemdeki büyük başarıları ve Yunan halkının morali bana İngiltere adına yeni görevler üstlenebileceğimiz hissini vermektedir. Şu anda daha önce maddi sıkıntı yaşamamamız adına gerekli ekonomik desteği sağladığımızdan orduya yeni tertip çağırmayı gündeme getirmeyeceğiz, Venizelos."[402]

Venizelos Boulogne'da alınan kararları ülke çıkarlarına uygun görse de Yunan Ordusu'nun Anadolu'da büyük bir taarruz hazırlığı içinde olduğunun Yunanistan'da öğrenilmesi bilhassa muhalif cephe tarafından tepki ile karşılanmıştı. Çünkü muhaliflere göre Venizelos Boulogne'da ulusal çıkarları yeterince savunmamış ve Yunanistan'ın hak ettiğinden çok daha azına razı gelmişti. Örneğin muhalif yönüyle bilinen *Kathimerini* gazetesinde çıkan köşe yazısında Yunanistan'ın cesur diplomatlarının tereddüt ve çıkarlarına göre belirlediği sınırlarının çok ötesinde, Doğu'daki emellerini radikal ve mutlak bir şekilde gerçekleştirmesi gerektiği vurgulanmıştı. Mevcut hükûmet mücadelesini Venizelos'un kişisel menfaatlerine göre değil Yunanların ulusal çıkarlarına yönelik sürdürmeliydi.[403] Oysa Venizelos, muhaliflere karşı taarruz hareketini savunmak için Yunan Ordusu'nun Anadolu'yu işgal etme ve ele geçirme amacında olmadığını, aksine tek amacının Müttefiklerin istediği barışı Türklere kabul ettirmek olduğunu belirtmişti. Yani Venizelos kendi kişisel hırsları ya da İngiliz çıkarları için hareket etmediğini, aksine barış şartlarını Türklere bir an evvel kabul ettirmek için çabaladığını söylüyordu. Yunan başbakanına göre Venizelist basın, muhalif kanadın yoğun eleştirilerini tetikleyen tek unsurdu. Hatta 10 Temmuz 1920'de hükûmet başkan yardımcısı Repoulis'e gönderdiği telgrafta da *"Boulogne'dan sonra hükûmetimizin en büyük düşmanı, Boulogne'daki büyük başarımızı yeni öğrenen Venizelist gazetecilerdir*"[404] demişti. Çünkü Venizelist basına göre Türklere barış şartlarını dayatmanın bir sonraki adımı Yunanistan'a yeni toprak imtiyazlarının verilmesiydi. Örneğin Venizelist bir gazete olan *Patris "Yunanistan'ın kartalları Anadolu'ya ve Trakya'ya koşuyor. Artık hem Asya'dan hem de Avrupa'dan tüm yollar İstanbul'a çıkıyor*"[405] ifadesiyle Yunanistan'ın asırlık rotasının hep Doğu'ya doğru olduğunu vurgulamış; bir sonraki hedefin ise İstanbul ve Anadolu olarak belirlendiğini ifade etmişti.[406] Oysa Venizelos açısından bu türden haberler muhaliflere daha sonra yapılan tüm yeni fedakârlıkların boşa olduğunu iddia etme fırsatı verecekti. Nitekim Müttefiklerin ne İstanbul ne de Anadolu ile ilgili Yunanlara verilmiş herhangi bir bağlayıcı sözü yoktu.

Neticede 22 Haziran 1920 sabahı Genel Karargâhın harekât planına uygun olarak ileri harekât başlatıldı. Bu münasebetle Yunan Başkomutanı General Paraskevopoulos yayımladığı bildiride Yüksek Konsey tarafından Yunanistan'a verilen askerî harekât iznini şöyle belirtecekti: *"Yüksek Konsey, Mustafa Kemal'in*

ulusal örgütlerini dağıtmak, ırk ve din ayrımı yapmaksızın tüm sakinlerin refahı için düzeni ve güvenliği sağlamak üzere Yunan Ordusu'na Anadolu'nun içlerine doğru ilerleme iznini vermiştir. Yunan Ordusu'nun bu ilerleyişinde işgal amacı yoktur. Türklerin kaderi ve siyasi durumu Antant devletleri ile Osmanlı hükûmeti arasında imzalanacak Barış Antlaşması ile belirlenecektir. Millî örgütleri oluşturan Mustafa Kemal'in destekçileri, yalnızca muzaffer olan Antant devletlerinin kararlarına karşı çıkanlar değil, aynı zamanda kendi ülkelerinin düşmanları ve padişahlarına isyan eden isyancılardır. Bu kişiler Mütarekeden sonra yasadışı ve şiddet yoluyla asker toplamak ve vergilendirmekten, Doğu'nun büyük ve müreffeh vilayetlerinin barışçıl halklarını terörize etmekten, barışçıl yaşamı ve üretmeyi engellemekten başka bir işe yaramamaktadır. Yunanların İzmir ve hinterlandında bir yıl süren işgali, ırk ve din ayrımı gözetmeksizin tüm halkın haklarına saygı göstermiş, mücadele etmek zorunda kaldıkları zor koşullara rağmen herkes için eşitlik ve adaleti sağlamıştır. Mevcut koşullar altında bu durum Yunan Ordusu tarafından korunmaya devam edecektir. Hangi millete, hangi dine mensup olursa olsun, herkesin canı, namusu ve malı bizim için kutsal olacaktır. Osmanlı yetkilileri görevlerine devam edecektir. Ordu dışındaki diğer tüm idari birimler eskisi gibi çalışmayı sürdürecektir. Her kim yanıltılıp, korkutulup ya da amirlerinin emirlerine itaat etmek zorunda kalıp Mustafa Kemal'in millî kuvvetleriyle iş birliği içine girmişse ileride milliyetçilerle iş birliğini ve istişarede bulunmayı bıraktıkları için korkacak bir şeyleri yoktur. Öte yandan Yunan Ordusu'nun emirlerine ve güvenliğine itaat edenlerin çekinmesine lüzum bulunmamaktadır. Bu durum geçmişte Mustafa Kemal'e destek verenler için de geçerlidir. Bu kişiler Mustafa Kemal ile tüm bağlantılarını kesip huzur içinde işlerine devam ederse söz veriyorum ki herhangi bir tehlike yaşamayacaklardır. Öte yandan, benim emirlerime ve işgal ordusu komutanlarının emirlerine koşulsuz itaat sağlanmasını, farklı unsurların barış içinde bir arada yaşamasını ve Yunan Ordusu'na veya onun malzemelerine zarar verecek her tür eylemden kesinlikle kaçınılmasını, bununla birlikte kamu düzenini bozacak ya da bölge sakinlerinin onuruna ve malına zarar verebilecek her tür faaliyetten uzak durulmasını zorunlu olarak talep ediyorum. Hangi ırktan ve dinden olursa olsun suçlular, askerî kanun hükümlerine göre en ağır şekilde derhal cezalandırılacaklardır. Yunan işgal ordusunun geçtiğimiz yıl boyunca defalarca gösterdiği nezaket ve hoşgörünün, günümüzün zorlu koşullarında artık devam etmesi mümkün değildir. Bunun için orduya veya kamu düzenine karşı işlenen suçlardan dolayı tutuklananlar askerî mahkemede yargılanacak ve olay yerinde kurşuna dizileceklerdir. Başkomutan L. Paraskevopoulos."[407]

Milne hattını geçen 13. Tümenin bir müfrezesi doğuda Alaşehir'e kadar ilerleyişini sürdürmüş; bu ilerlemeyi destekleyen İzmir ve Adalar Tümenleri, İzmir Kolordusu ve 13. Tümenin başka bir müfrezesi ile birlikte Akhisar ve Soma'ya doğru, kuzey yönünde hareket etmişti.[408] Akhisar - Soma'ya doğru

ilerleyen İzmir Kolordusu,[409] Akhisar'ı işgal etmiş ve akşama doğru Bozköy - Palamut - Akhisar hattına ulaşmıştı.[410] 24 Haziran'da Alaşehir'e ilerleyişini sürdüren 13. Tümen, 25 Haziran'da Alaşehir'i ele geçirdi.[411] Yunan ordu komuta merkezinin bundan sonraki hedefi, eş zamanlı olarak doğu yönünde, Bandırma istikâmetine doğru ilerlemekti. Yunan Ordusu 30 Haziran'da Balıkesir'i işgal etti.[412] Böylece Edremit Körfezi ve çevresini ele geçiren Yunanlar, Bandırma bölgesine yapılacak bir sonraki harekât için hazırlıklara başlamıştı. Yunan Genel Karargâhı Bandırma'ya yönelik işgal planının tahmin edilenden daha hızlı şekilde tamamlanacağını belirtip Venizelos'tan bir sonraki adıma ilişkin talimat istemişti. Aynı zamanda milliyetçi hareketin tamamen ortadan kaldırılması için Eskişehir ve Afyonkarahisar'ı hedefleyen askerî operasyonların da devam ettirilmesini önermişti. Başbakan Venizelos 6 Temmuz'da ordu karargâhına yolladığı telgrafında öncelikli olarak Doğu Trakya'nın işgal edilmesi gerektiği bilgisini vermişti.[413] 2 Temmuz sabahı İskeçe Tümeni General Mazarakis komutasında Bandırma'yı işgal etti.[414] Aslında Venizelos askerî açıdan riske girmemek için Bandırma'nın işgalini tercih etmediğini bildiren bir telgrafı işgalden sonra ordu karargâhına göndermişti. Yunan Ordusu'nun kuzeye ilerleyişi hakkında bilgi almak isteyen Venizelos telgrafı gönderdiğinde Genel Karargâhın Bandırma'nın ele geçirilmesine ilişkin raporunu muhtemelen henüz almamıştı. Bunun üzerine Genel Karargâh, aynı gün, Bandırma'ya doğru yapılan ilerleyiş ve harekâtın tamamlandığını, Yunan Ordusu'nun mevzii kanatlarının tamamen emniyete alındığını ve uzun süre düşman kuvvetlerinden korunduğunu bildiren bir telgraf gönderdi. Bandırma'nın ele geçirilmesi ile birlikte General Paraskevopoulos da yayımladığı günlük emir yazısında uygar dünyanın ilgi ve sevinçle takip ettiği Anadolu'daki Yunan Ordusu'nu, üzerine aldığı tarihî görevi tamamlamasından dolayı tebrik etmişti. Bununla birlikte Anadolu'daki tüm köle kardeşlerin özgürlüğüne kavuşturulması için yeni askerî harekâta girişebileceğini de vurgulamıştı.[415]

Bir yıldan beri İzmir bölgesinde ve Ayvalık'ta hareketsiz duran Yunan Ordusu'nun Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemesi Batı'da büyük takdirle karşılandı. İngiltere Başbakanı Lloyd George Avam Kamarasında Yunan Ordusu'nu şu sözlerle takdir edecekti: *"Yunan kuvvetleri Venizelos'un planını tatbik edip büyük bir atılganlık ve cesaretle harekete geçmişlerdir. Böylece Müttefikler Anadolu'da düzeni sağlamak ve barış antlaşmasını uygulamak için Yunan kuvvetlerinden istifade etmiştir. Yunanlar da başarabilecekleri bir işi ele aldıklarını ispat etmişlerdir. Yunan halkı zeki, cesur ve Venizelos gibi büyük adamlar yetiştirme vasfına sahip şanlı bir millettir."*[416] Öte yandan Yunanistan'daki muhalif cephe, gelişmelerle ilgili fazla iyimser düşünüldüğünün ve Milliyetçilerin saldırısıyla güç duruma düşen İngilizlerin İzmit'teki Yunan askerî desteğine karşı Yunanistan'ı fazla pohpohladığını ifade etmekteydi. Neticede Yunan

Ordusu'nun giriştiği bu askerî harekâtın bir zafer olarak nitelendirilmesi başlı başına bir abartıydı. Türk ve Yunan kuvvetleri arasında asker sayısı ve mühimmat düşünüldüğünde bir denge söz konusu değildi. Taarruz eden Yunan kuvvetleri insan sayısı bakımından karşılarındaki Türk kuvvetlerine nazaran bir misli fazlaydı. Ayrıca top ve makinalı tüfek bakımından da çok daha üstün bir durumdaydı.[417] Dolayısıyla Yunan muhaliflerinin altını çizdiği üzere bu zafer çığlıkları İngiliz destekli bir göz boyamadan başka bir şey değildi. Girit'te muhalif bir gazete olan *Erevna*, 27 Haziran 1920 tarihli nüshasında ilginç bir betimleme ile durumu şöyle özetlemişti: *"İngilizlere yardım etmek için İzmit'e gönderilen Yunan askerî birlikleri akla fare ile aslan hikâyesini getirmektedir. Fare, aslanın iplerini kemirerek onu özgürlüğüne kavuşturmuş ve bu şekilde hayvanların kralını memnun etmişti. Nasıl olur da bugün dünyanın hamisi olan İngiltere, kıyılara yakın yerlerde bile Mustafa Kemal'in düzensiz ordularına karşı koyamaz ve tek bir Yunan tümeni tarafından kurtarılmayı bekler?"*[418] Aynı gün İngilizler de müttefikleri gördükleri Yunanlara destek sağlamak amacıyla Mudanya'ya asker çıkarmış;[419] fakat Türkler tarafından açılan ateş sonucunda geri çekilmişlerdi.[420] Bu sebeple, Yunan karargâhında bulunan İngiliz Generali Bridges, General Milne'den, Yunan askerî birliklerinin Bursa'ya doğru ilerlemesini acil talep eden bir emir aldı. Aslında Yunan Genel Karargâhı, 30 Haziran 1920 tarihinde Kemalist güçleri ezmek amacıyla İstanbul'daki İngiliz karargâhına, Bursa bölgesinin Yunan Ordusu tarafından işgal edilmesini teklif etmiş; fakat İngiliz karargâhı tarafından bu öneri ilk başta geri çevrilmişti.[421] Çünkü General Bridges, bu askerî operasyonu desteklemekle birlikte işgalin Yunan Ordusu tarafından tek başına yapılmasını doğru bulmamıştı. İşgalin İngiliz ordusunca yapılması gerektiğini ve şayet bu gerçekleştirilemezse İngiliz komutası altında Yunan ve İngiliz askerlerinin birlikte hareket etmesini önermişti. Eğer Yunanlar, Bursa'da başarılı bir operasyon gerçekleştirirlerse bu hizmetlerine karşı abartılmış taleplerde bulunabilir, hatta siyasi bir darbe yaparak İstanbul'u ele geçirebilirlerdi.[422] Yunan askerî kuvvetleri ilerleyişini sürdürdükçe İstanbul'a bir adım daha yaklaşıyor, bu durum bazı İngiliz çevrelerini rahatsız ediyordu. Ancak millî kuvvetlerin İzmit'teki İngiliz garnizonuna ve İstanbul Boğazı'nda İngiliz savaş gemilerine saldırması neticesinde İngilizler Bursa'nın Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesi fikrini benimsemişti. 4 Temmuz'da Yunan Ordusu Bursa'nın işgaline dair İngiliz General Milne'ye tekrar görüş bildirmiş, General Milne ise böyle bir konuda bizzat kendisinin karar verme yetkisine sahip olmadığını ifade etmişti.

Hythe Konferansı'nda alınan karar gereği Kuvayı Milliye'yi dağıtma görevini üstlenen Yunanistan'ın ileri harekâtı Bursa bölgesiyle sınırlı kalacak ve daha fazla genişletilmeyecekti. Fakat hemen akabinde millî kuvvetlerin Beykoz'da İngilizlere saldırması ve yardıma koşan İngiliz gemilerine taarruz

etmesi İngiliz askerî yönetimini fazlasıyla tedirgin etmişti. Kuvayı Milliye'nin Boğaz kıyılarını işgal eden İngiliz kuvvetlerine karşı düzenledikleri saldırıları engellemek için daha ciddi önlemler alınmasına karar verilmişti. Bunun üzerine Milliyetçilerin dikkatinin başka yöne kaydırılması amacıyla Bursa'nın Yunan Ordusu tarafından işgali çözüm olarak düşünülmüştü. Böylece Yunan Kuvvetleri Komutanı General Paraskevopoulos, İngiliz talimatlarına uyarak ilerlemeye karar vermiş ve Yunan hükûmetine haber vermeden Adalar Tümeni 8 Temmuz'da Bursa'yı işgal etmişti. Bursa'nın işgalinden sonradan haberdar olan Venizelos, Genel Karargâhı kendisine bilgi verilmediği ve askeri harekât onaylanmadan hareket edildiği gerekçesiyle azarlamıştı.[423] Oysa Venizelos'un General Paraskevopoulos'a gönderdiği daha önceki telgrafların birinde İngiliz askerî otoriteleri tarafından talep edilen her tür askerî yardımın sağlanması emredilmiş,[424] Yunan General de Venizelos'un sözüne istinaden tek başına ilerleme kararı almıştı. Milliyetçilerin İstanbul Boğazı'nın Asya kıyılarını tehdit etmesi, Bursa, Gemlik ve İzmit'in Yunan kuvvetlerince ele geçirilmesi sonucunda önlenebilmişti. Yunan askerî birlikleri söz konusu bölgede konuşlanmış İngiliz müfrezelerinin güvenliğini sağlamış; böylece İstanbul'daki yüksek komiserler ve ittifaklar arası muhafız birlikleri de rahat bir nefes alabilmişti. İstanbul Boğazının kıyı şeridinde milliyetçi güçlerin bulunma ihtimali İstanbul'da tehlike arz eden bir durumdu. Bu nedenle millî kuvvetler tarafından tehdit altında bulunan İngilizler Kemalist örgütün tasfiyesini mutlak suretle gerekli görmekteydi. İngilizler Yunan işgal bölgesinin sınırlandırılmasına ilişkin Yüksek Konsey kararlarını esnetip demir yolu kavşaklarında bulunması sebebiyle iki önemli şehir olan Eskişehir ve Afyonkarahisar'ın ele geçirilmesine yönelik bir eylem planı hazırlamıştı.[425] Venizelos ise Türklerin barış antlaşmasını kabul etmemesi halinde Eskişehir ve Afyon'a doğru Yunan askerî birliklerinin ilerlemesini desteklemişti.[426] Lakin Yunan çıkarları düşünüldüğünde, Venizelos'un önceliği Doğu Trakya'nın işgali idi.

Venizelos'un İzmir'deki Yunan karargâhına gönderdiği 14 Haziran 1920 tarihli telgrafta İstanbul'daki İngiliz kuvvetlerinin komutanı General Milne'nin Doğu Trakya konusunda bazı endişeleri olduğundan bahsetmişti. General Milne, Anadolu'daki Kemalist güçlere Doğu Trakya'dan daha fazla önem veriyordu. Dolayısıyla Milne, Anadolu'daki mevcut askerî gücün şu anda azalmaması için Doğu Trakya'nın işgalinin kesinlikle ertelenmesi gerektiğini düşünmekteydi. Zira Anadolu'da böylesi bir askerî azalmanın sonuçları korkutucu olabilirdi. Ancak Venizelos'un Doğu Trakya'dan vazgeçme niyeti yoktu. Tüm itirazlarını General Wilson'a ileterek onu bu konuda ikna etmeyi başarmıştı. General Wilson da General Milne'ye çektiği telgrafta, Trakya'nın işgalinden sonra yeniden devam edeceği şerhiyle Anadolu'daki askerî operasyonların durdurulmasına izin vermesini emretmişti. Tabii ki Wilson da Anadolu'daki

askerî operasyonların devam etmesini gerekli görüyordu. Operasyonların tekrarlanmasının amacı, bir yandan Bursa bölgesinden Eskişehir'in alınmasına, diğer yandan da İzmir bölgesinden Afyonkarahisar'ın ele geçirilmesine yönelik ortak ilerlemeydi. Fakat Doğu Trakya meselesi bir süre ertelenebilirdi.[427] Neticede 13 Temmuz'da Doğu Trakya'yı işgal etmek üzere Anadolu'daki askerî birliklerin buradan ayrılmasına yönelik harekât da tamamlanmıştı. Başlangıçta Yunan işgali Küçük Menderes Nehri'ni takip eden, Nazilli (12 km) ve Alaşehir'in (20 km) doğusuna uzanan, Kirmastı'nın (Mustafakemalpaşa) güneydoğusu, Bursa'nın da doğusundan geçen ve Gemlik'te son bulan hattı içine alıyordu.[428] Yunanlar İzmir-Bandırma demiryolu ve Alaşehir'i de kapsayan geniş bir cepheyi oluşturduktan sonra ileri harekâtını durdurmuştu. Bu ileri harekât, 29 Ağustos sabah saatlerinde Uşak'ın işgal edilmesiyle son bulacaktı.[429] Kuzey kanatta Bandırma'yı geçen Yunanlar Gemlik, İznik, Kestel'i almış; 1920 Temmuz'unda da Gemlik-Eşme-Nazilli hattına varmıştı. Yunan ileri harekâtıyla Anadolu'nun verimli ve önemli topraklarının bir kısmı elden çıkmıştı.[430] Yunanların bu ilerlemesi sadece Mustafa Kemal'i güç durumda bırakmamış aynı zamanda Mareşal Foch'un de öngörülerini çürütmüştü. Zira Foch, San Remo'da yapılan konferansta Milliyetçilere karşı 14 tümen ile taarruza geçebileceğini iddia eden Venizelos'un düşünce ve hesaplarını hatalı bulmuş, Türkleri askerî bir harekâtla barış şartlarına mecbur etmek için en az 27 tümene ihtiyaç olduğunu vurgulamıştı. Üstelik Foch, iç merkezlerde Türklerin ellerinde müttefikleri tedirgin edecek kadar külliyetli miktarda silahın olduğunu da ifade etmişti.[431] Oysa İngilizlerin Mudanya ve Gemlik dolaylarına asker çıkarmalarından yararlanan Yunanlar gerek silah ve mühimmat gerekse asker bakımından Türklerden oldukça üstün konumdaydı. Ortalama 20.000 Yunan askerine karşı Bursa'yı savunan Türk birlikleri (56. Tümen) ve milis kuvvetlerin mevcudunun tamamı 2.500'ü bile bulmuyordu. Dahası bunlar eğitim ve disiplin yönünden zayıf, moral bakımından kötü durumdalardı.

Bursa'nın Yunanlar tarafından işgali Mustafa Kemal ve Büyük Millet Meclisi açısından da büyük bir hayal kırıklığıydı. Özellikle Bursa'nın Osmanlı Devleti'nin ilk payitahtı olması ve Osmanlı sultanlarının bazılarının mezarlarının burada bulunması nedeniyle işgal, Mecliste büsbütün kızgınlıkla karşılanmış, meclis içinde sert tartışmaların yaşanmasına neden olmuş ve zafere kadar başkanlık kürsüsüne siyah bir örtü serilmişti.[432] Yunan Ordusu, operasyonlarının sona ermesinin ardından Doğu Trakya'ya yöneldi. Milne hattını aşan ve Batı Anadolu'nun içlerine doğru genişleyen Yunan taarruzu 20 Temmuz 1920 tarihinde bir tümenle Ereğli ve Tekirdağ kıyılarına ulaşmıştı.[433] 22 Temmuz'da Lüleburgaz'ı işgal eden Yunan Ordusu 24 Temmuz'da Kırklareli ve Edirne'ye taarruz hazırlıklarına başlamış; 26 Temmuz'da hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Edirne'yi ve Kırklareli'yi işgal etmişti. Bölgeyi savunan Trakya Kuvayı

Milliyesi'nin kumandanı Miralay Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey harp meydanında yaralanarak esir düşmüş, Edirne Yunanlar tarafından işgal edilmişti. Buradaki Türk askerlerinin bir kısmı teslim olurken[434] geri kalanlar da tarafsız bir devlet olan Bulgaristan'a geçerek düşman takibinden kurtulmuştu. Bu zorunlu misafirlik birkaç ay sonra sona erecek, Miralay Şükrü Naili (Gökberk) Bey gibi komutanlarla birlikte tüm askerler gizli yollardan ülkeye geri dönecekti[435] Doğu Trakya'yı ele geçiren Yunanlar için siyasi durum oldukça memnuniyet vericiydi. Yunan birliklerinin Anadolu'da ve Trakya'da kazandıkları zaferler Yunanistan'ın diplomatik açıdan prestijini arttırmıştı. Venizelos'un Müttefiklere verdiği sözleri yerine getirmesi Avrupa ve Amerika basınında takdir kazanmakla birlikte Yunan basınında da olumlu yankı göstermişti. Atina basınında çıkan haberlerde Yunanistan'ın asırlık hayalini Venizelos'un gerçekleştirdiği ve onun sayesinde Anadolu'da Yunanların varlık gösterdiği yazılmıştı. Venizelos'un siyasi kabiliyeti Büyük Yunanistan düşünde önemli bir sıçrayış gerçekleştirmişti.[436] Atina basını Edirne'nin işgalini[437] ve Miralay Cafer Tayyar Bey'in ele geçirilmesini büyük bir sevinçle karşılamış;[438] Atina Metropolitliğinde bir şükür ayini düzenlenmişti. Yunan Ordusu'nun resmî geçitinde Atina'daki İngiliz Elçi Granville'e *"çok yaşa Lord Granville"* tezahüratında bulunulmuştu. Atina merkezinde sevinç gösterileri yapan halk[439] ulusal marşlar eşliğinde Başbakan Venizelos ve Yunan Ordusu'na övgüler sıralamıştı.[440] General Paraskevopoulos da İzmir halkına yönelik hitap konuşmasında Yunan Ordusu'nu Doğu Trakya'daki başarısından dolayı kutlamış; şayet izin verilirse Anadolu'nun içlerine kadar ilerleyebileceklerini şu sözlerle dile getirmişti: *"Millî ordumuz, uzun Yunan tarihinde yeni bir zafer sayfası yazdı ve ulusumuzun lideri yüce Venizelos'un büyük eserini tamamladı. Bugün, eskiden yabancı boyunduruğu altında olan pek çok soydaşımız özgürlüklerine kavuştu. Yunan Ordusu'nun parlak zaferleri şanlı ülkemizin yabancı unsurları yönetmekten aciz olduğunu söyleyenleri bile tersine ikna etti. Eğer kısa bir süre içinde asi Kemalist birlikler dağıtılamazsa, Yunan Ordusu, büyük dostlarından ve müttefik güçlerden düzeni sağlamak ve iç bölgelere ilerlemek için emir aldığında hemen harekete geçecek. Bunu yapacak gücümün ve isteğimin olduğunu belirtmek isterim. Ama şunu bilsinler ki, sonucu Osmanlı İmparatorluğu için çok ağır olacaktır."*[441] Yunan Ordusu'nun bu başarısı[442] Atina basınında her türlü gerçekçi bakış açısından uzak devasa bir iyimserlik havası yaratmıştı. Yunan askeri birliklerinin Edirne'ye girişinden sonra Yunan basınında, "hükümdar şehri" İstanbul'un da çok yakında kurtarılacağı ve Yunanistan'a verileceği[443] yönünde haberler çıkmıştı. Tüm Yunanistan'ı etkisi altına alan bu coşkulu havayı Atina'daki İngiliz Büyükelçisi Granville, Lord Curzon'a sunduğu raporunda *"iştah, yiyerek açılır"* yorumuyla açıklamıştı.[444]

Öte yandan bir yıl süren askerî çabanın başarısızlıkla sonuçlanması ve kuvvetlerinin farklı yönlere dağılması nedeniyle Mustafa Kemal'in Yunan

ΕΘΝΟΣ

ΤΑ ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ
ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΘΡΑΚΗ

Μ. ΑΣΙΑ

Η ΖΩΗ

ΥΣΤΑΤΗ ΣΤΙΓΜΗ

ΕΡΧΕΤΑΙ
Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ

ΕΙΝΕ ΤΡΕΛΛΟΙ,

Edirne'nin alınması ile birlikte Doğu Trakya'da önemli toprak kazanımları elde eden Yunan Ordusu'nun zaferi Ethnos gazetesinde, "Büyük Yunanistan'ın Yeni Sınırları" başlıklı haberle duyurulur.
Έθνος, "Τα Νέα Σύνορα της Μεγάλης Ελλάδος" [Büyük Yunanistan'ın yeni sınırları], 16.07.1920, Αριθμός: 2312, s. 1.

ilerlemesiyle ağır bir darbe aldığı düşünülüyordu. Özellikle İngilizler Mustafa Kemal'in saygınlığının gitgide azalmakta olduğunu ve çok geçmeden Milliyetçilerin parçalanarak dağılacağına inanmaktaydı. Örneğin General Bridges'in gizlice yaptığı soruşturmaya göre halk Türk milliyetçilerinin liderlerini zaten desteklemiyordu. Dolayısıyla halkı arkasına alamayan bir ulusal hareketin başarılı olma şansı zaten mümkün değildi. Oysa Yunanlar örnek (!) davranışlarıyla Türk halkının gözünde güven ve saygınlık kazanmışlardı. Askerî operasyonları izleyen müttefik askerî temsilciler de genel olarak Yunan tümenlerinin hızlı hareketinden ve askerlerin bölge halkına karşı davranışlarından olumlu bahsetmekteydi. Bu da Yunan Ordusu için en büyük propagandayı oluşturuyordu.[445] Damat Ferit Paşa da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck'e gerçekleştirdiği ziyarette Bridges'in ifadelerini destekler şekilde konuşmuş

ve ulusal akımı "bir blöf" şeklinde nitelendirmişti. Yine İngiltere Başbakanı Lloyd George Yunan Ordusu'nun askerî başarılarından ötürü Avam Kamarasında yaptığı övgü dolu konuşmasında Yunan zaferleri sonrasında Türkiye'nin artık ortadan kalktığını iddia etmişti.[446] Özetle, Yunanların bu askerî başarılarının gelecekte Yunanistan'ın felaketini hazırlayan yapı taşları olduğuna birkaç muhalif ses dışında kimse ihtimal vermiyordu.

Türk'ün Ölüm Fermanı Sevr

Büyük Savaş sonrasında yenik düşen tüm devletlerle barış antlaşmaları imzalanmış olduğu halde 10 Ağustos 1920 tarihine gelindiğinde Türk barış antlaşması ancak imzalanabilmişti. Oysa Sevr Antlaşması imzalatılmadan yaklaşık iki sene önce Osmanlı delegelerine sunulmuştu.[447] Bu gecikmenin birçok farklı sebebi vardı. Ama temel mesele emperyalist devletlerin Osmanlı Devleti'nin parçalanması konusundaki gözü doymaz hırsları ve bu hırslardan kaynaklı uyuşmazlıklarıydı.[448] İlk barış taslağı İstanbul hükûmetine 10 Mayıs 1919'da bildirildi. Ancak Almanya meselesinin çözümü ile bağlantılı olarak uzun süre ortak bir karar alınamadı. Her şeyden önce Müttefikler Almanya ile imzalanacak barış şartlarını düzenlemekle meşguldüler. Versailles Antlaşması imzalandıktan sonra bile antlaşmanın uygulanmaya konulması bir hayli vakit almıştı. Fakat asıl gecikme Amerika'nın ve Milletler Cemiyeti'nin Ermenistan ve İstanbul-Boğazlar bölgesini mandası altına alacağı düşüncesiydi.[449] Öte yandan Anadolu'da Kemalistlerin ulusal direnişi başlatmış olması yaşanan gecikmenin bir diğer müsebbibiydi. Dolayısıyla Anadolu ve Boğazlar bölgesindeki sorunların karmaşıklığı, Müttefiklerin kendi arasındaki menfaat çekişmesi ve Anadolu'da cereyan eden ulusal harekât gecikmenin başlıca gerekçelerini oluşturmuştu. Neticede Müttefikler tarafından 19 Nisan'da San Remo'da gerçekleştirilen ve beş gün süren oturumlarda Sevr Antlaşması'nın ana hatları belirlenmişti. Boulogne Konferansı akabinde Türkiye'nin cevabını 7 Temmuz tarihli oturumda inceleyen konferans heyeti Türkiye'ye verilecek yanıtı hazırlamak amacıyla Spa Konferansı'nda toplanmış; burada belirlenen kararlar 17 Temmuz'da Paris'te Osmanlı Hükûmeti İçişleri Bakanı Reşit Bey'e verilmişti. Verilen notada Osmanlı Devleti, dostluklarını birçok defa ortaya koymuş devletlere karşı ihanetle itham edilmekteydi. Türkiye iki sene savaşın uzamasına, milyonlarca insanın ölümüne ve yüzlerce milyarlık zarara sebebiyet vermişti. Yine notada Antant'ın Türklerin diğer milletler üzerindeki hâkimiyetini sonsuza dek kaldırmak istediğinin altı çizilmişti. Trakya ve İzmir'in Osmanlı Hükûmetinden ayrılmasına, Ermenistan'ın kurulmasına karar verilmişti. Boğazların açıklığı konusunda ise hiçbir madde değiştirilmeyecekti.

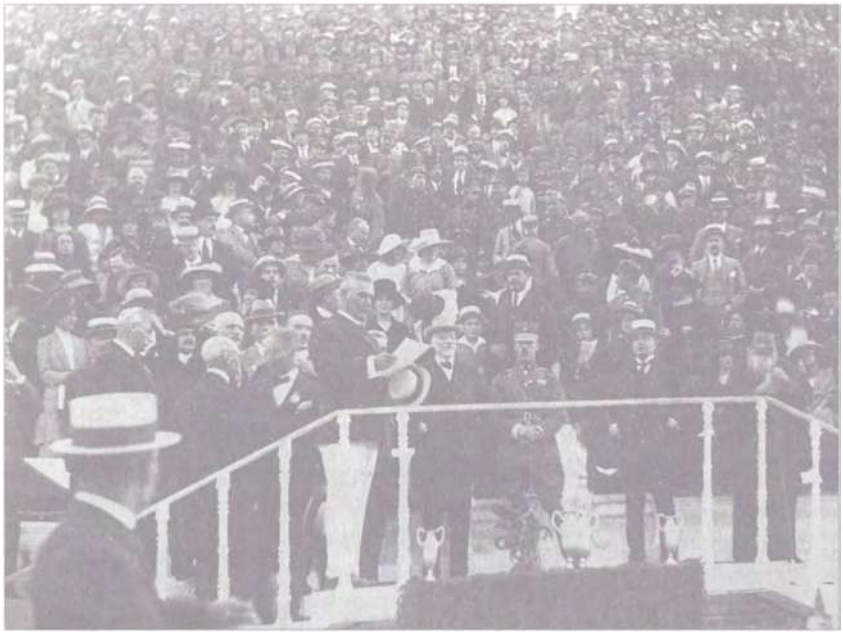
Şayet Osmanlı hükûmeti antlaşmayı imzalamaz ya da Anadolu'da uygulanmasını sağlayamazsa o zaman Antant, Türkleri Avrupa'dan tamamen atma görevini üstlenecekti. 27 Temmuz gece yarısına kadar antlaşmayı imzalamadığı takdirde ise Antant tüm gereken tedbirleri alacaktı.[450]

Türkler için âdeta bir "ölüm fermanı"[451] olan bu antlaşma Damat Ferit yandaşlarının bile büyük çoğunluğu tarafından desteklenmemişti. Antlaşma hakkında bilgilendirilen İstanbul'daki kabine üyeleri, küçük bir azınlık dışında, söz konusu antlaşmayı imzalayıp istifa edeceklerini itiraf etmişti. Damat Ferit Paşa da başta antlaşmayı imzalamayacağını ve Türk tezini savunacağını söylese de 14 Temmuz günü, Paris dönüşünde, tutumunu değiştirerek antlaşmayı imzalamaya onay verdiğini açıkladı. Damat Ferit Paşa'ya göre antlaşmanın imzalanmaması Türkiye'nin mahvı demekti.[452] Padişahın oluruyla barış antlaşmasının imzalanmasına karar verilse de gerek Vahdettin gerekse Damat Ferit Paşa kamuoyu karşısında tek başına sorumluluk almayı istemediklerinden Saltanat Şûrası'nı toplamışlardı. Toplantıda barış taslağının kabul edilmemesi durumunda Osmanlı hükûmetine son verileceği ve Türkiye topraklarının tamamen paylaşılacağı öne sürülmekteydi. Üstelik Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u da içeren belirli sınırlar içinde varlığını devam ettireceği; ancak antlaşmanın imzalanmaması durumunda Müttefiklerin İstanbul'u da Türklerin elinden alacağı bildirilmişti.[453] Bununla birlikte İçişleri Bakanı Reşit Bey'in Paris'ten gönderdiği telgraf gerilimin daha fazla artmasına neden oldu. Telgrafta, Spa görüşmelerinde alınan karara göre antlaşma taslağı kabul edilmediği takdirde Yunan birliklerinin İstanbul'a çıkarılacağı ve yönetimin onlara bırakılacağı yazıyordu. Oysa Müttefiklerin Spa'da böyle bir kararı yoktu. Fakat Reşit Bey'in kulaktan duyduğu bu blöf Saltanat Şûrası'nın daha çabuk karar vermesinde etkin bir rol oynamıştı. Saltanat Şûrası tarafından onaylanan karar sonrasında Damat Ferit Paşa, İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e antlaşmayı imzalayacak olan heyetin yola çıkmak için hazırlık yaptığını iletti.[454] Temmuz ayında Sadrazam Damat Ferit Paşa başkanlığındaki Osmanlı heyetine teslim edilen antlaşma tasarısı 10 Ağustos 1920 tarihinde Damat Ferit hükûmetinden aldığı yetkiyle -Damat Ferit Paşa kendisi gitmek istemedi- Rıza Tevfik, İsviçre'deki Osmanlı Elçisi Reşat Halis ve Senatör Hadi Paşa'dan oluşan Osmanlı heyeti tarafından Versailles'ın Sevres porselen fabrikasının salonunda öğleden sonra saat dörtte imzalandı.[455]

Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldıran ve Türk milletinin yaşama hakkını elinden alan Sevr Antlaşması'ndan en kârlı çıkanlar aslında İngilizler olmuştu. İngiltere bu sayede Mısır'ı himaye etmesi ve Musul petrol bölgesini elinde tutmasından dolayı en büyük payı almış oluyordu. Boğazları askersizleştirme ve ulaşım serbestliği sağlamak suretiyle Türkiye'yi sindirme, Rusya'yı da tehdit etme olanağı kazanmıştı. Ayrıca Ege'yi bir Yunan gölü haline getirmişti.[456] Yunanistan ise Sevr ile hayal ettiği başarıyı sonunda elde edebilmişti. General

Paraskevopoulos yayımladığı günlük emir yazısıyla Yunan Ordusu'na Sevr başarısını şu sözlerle duyurmuştu: *"Türkiye ile barış antlaşması ve Batı Trakya ile Oniki Ada'nın Yunanistan'a bırakılmasına ilişkin antlaşmalar Sevr'de imzalandı. Milletimizin yüce tarihinde bu kadar büyük sevinç anları pek azdır. Bütün ulus Trakya, İyonya ve Oniki Ada'nın geri dönüşünü kutluyor. Dolayısıyla bugün, Yunan Ordusu'nun yakın geçmişte mücadele ettiği tüm zorlukları hatırlamamız gerekiyor. Yılmayan Yunan Ordusu, becerikli başbakanımızın elinde paha biçilmez bir ulusal araçtı. Bu sayede birkaç yıl önce büyük bir hayal olan şeyi bugün gerçeğe dönüştürmeyi başardık. Büyük vatanın subayları ve askerleri! Bugün gurur duymalısınız. Çünkü siz askeri zaferlerinizle vatanı yücelttiniz. Eski köle kardeşlerimize verdiğiniz sözü tuttunuz ve atalarımızın emrini yerine getirdiniz. Bu bir diriliş ve kurtuluş anıdır. Sizin sayenizde milletin büyük rüyası gerçekleşti."*[457] Böylece Anadolu ümit verecek düzeyde Yunan nüfuzu altına girmişti. Doğu Trakya'yı ilhak eden Yunanistan böylece Karadeniz'e de çıkış sağlamıştı.[458] 433 maddelik antlaşma hükümleri[459] gereği Ödemiş kazasının ufak bir bölümü hariç İzmir Sancağının tamamı; Manisa ve Aydın Sancaklarının bir kısmı Yunan hükûmetine devredilmişti (Madde 69). Bu bölgenin yönetimi (Madde 70), asayişi için gerekli askerî kuvvet bulundurma hakkı (Madde 71), gümrüklerin kontrol edilmesi (Madde 76) ve yurttaşlık hakları (Madde 79) Yunanistan'a bırakılmış; Osmanlı egemenliği ise şehrin dışına çekilecek bir Osmanlı sancağı ile sınırlandırılmıştı (Madde 69). Irk, din ve dil ayrımı yapılmaksızın bölge halkının tamamının katıldığı yerel bir parlamento kurulacak; fakat seçim ile alakalı yasal düzenlemeleri Yunan hükûmeti yapacaktı (Madde 72-73). Söz konusu meclis beş yıl sonunda temsil ettiği bölgenin Yunan Krallığına ilhakını talep edebilecek ve yapılacak plebisit neticesinde Osmanlı hükûmeti bölgedeki hukuki haklarından Yunanistan lehine feragat edecekti (Madde 83).[460]

Sevr'e göre bölgede Türk hâkimiyeti kalmıyor, Türk askerî ve idari yönetimi Yunanların kontrolü altına giriyordu. Şimdi Venizelos en iyi anını yaşıyordu. Venizelos'a yakınlığı ile bilinen Danglis, Yunan Ordusu'nun Anadolu ve Trakya'da elde ettiği başarılarından dolayı Sevr Antlaşması'nın imzalandığını açıklamış ve Venizelos'un başarılı politikasını tebrik eden bir mektup yazmıştı.[461] Venizelos'un iki yıldır sabırla sürdürdüğü yorucu politika Sevr'de imzalanan bir dizi antlaşma ile taçlanmıştı. Yunan halkına hitaben yazdığı bildiride kendisine duyulan güven için minnetlerini sunmuş; ülkesi adına ihtişamlı bir sayfa açıldığının müjdesini vermişti.[462] Yunanistan, neredeyse bütün Trakya'yı, Gökçeada ve Bozcaada'yı, Rodos dışındaki Oniki Ada'yı elde etmişti. Beş yıl sonra yapılacak halk oylaması ile İzmir bölgesi de Yunanistan'a ilhak edilecekti.[463] Sevr, Büyük Yunanistan'ın kurulma fermanına vurulan son damgaydı. Yunanlar kağıt üzerinde kazandıkları bu zaferi "güçlü ve büyük Yunanistan" coşkuyla kutlamışlardı: *"Büyük Yunanistan artık hayal değil. Mutlak zafer günü*

27 Eylül 1920 tarihinde Atina Panathinaikos Stadyumunda düzenlenen törende Sevr Antlaşması'nın imzalanması kutlanıyor. Soldan sağa: Eleftherios Venizelos, Kral Aleksandros, Themistoklis Sofoulis.
Αρχείο ΕΡΤ
[Yunan Ulusal Televizyonu Fotoğraf Arşivi]

geldi çattı. Dünkü acılar yerini sevinç izlerine bıraktı. Geçmişin acısı artık mutluluğun sesiyle konuşmaya başladı. Kötü bir Salı sevincimizi bizden almıştı. Şimdi yine güzel bir Salı bize onu geri verdi. 29 Mayıs 1453-10 Ağustos 1920. Kader ağını ördü."[464] Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Birleşik Muhalefet üyeleri de yayımladıkları Birleşik Muhalefet Bildirgesi ile Yunan halkının ulusal mücadelesinde daima birlik ve beraberlik içinde olduklarını; "köleleştirilmiş" bir milletin büyük bölümünün özgürlüğüne kavuşturulmasından ötürü mutluluk duyduklarını dile getirmişlerdi. Muhalif cephe, Krallık sınırları dışında yaşayan Rumların Yunan halkıyla gösterecekleri dayanışma sayesinde ulusal kurtuluşa tez zamanda erişebileceklerini vurgulamıştı.[465] Kısaca Sevr, Yunanistan'da, iktidar ve muhalefeti aynı çatı altında toplamayı başaran bir zafer olarak düşünülmüştü. Ancak Yunanistan'ın kaçırdığı bir gerçek vardı. O da bu sözde zafer sadece kağıt üzerinde kazanılmıştı. Yunanistan, Venizelist siyasetin ürünlerini toplamak istiyorsa önce savaş alanında çarpışmaya hazır Türk milliyetçilerini yenmek zorundaydı. Paris'teki devletlere ve onların aldığı kararlara karşı dirayet gösteren Kemalistlere antlaşma koşullarını uygulatmak için Yunan Ordusu'nun harekete geçmesi gerekecekti.

Kral Aleksandros Bandırma'da.
Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Αρχείο Λεωνίδα Παρασκευόπουλου (στην κατοχή Ν. Σ. Παντελάκη), A21S01Y001F001T0081
[Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi, Leonidas Paraskevopoulos Arşivi (N. S. Pantelakis mülkiyetinde)]

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İzmir bölgesinin Yunanlara resmen teslim edilme süreci başlamıştı. Bu antlaşmayla Yunanlar İzmir'in işgali akabinde fiilen ele aldığı yönetimi Sevr'deki protokol metniyle resmiyette devralmış oluyordu. Yunanistan'a bırakılan bölgelerdeki Türk otoritelerinin devrilmesi ve yönetimin Yunan yetkilileri tarafından üstlenilmesi için Venizelos Paris'ten İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis'e bir telgraf göndermişti. 11 Ağustos 1920 tarihinde Stergiadis'in genel sekreteri Petros Gounarakis, Hükûmet Konağı'na giderek Vali vekili Ahmet Besim Bey'e[466] barış antlaşmasının imzalandığını, İzmir şehri ile barış antlaşmasında geçen art bölge içindeki yerlerin yönetiminin yasal olarak Yunanlara verildiğini, dolayısıyla Valiliğin idaresinin Yunanistan temsilcisine devredilmesi gerektiğini belirtmişti. İzmir

ve art bölgesinin İstanbul hükûmeti ile herhangi bir ilgi ve ilişiği kalmadığından, Yunan yönetimi 12 Ağustos 1920 tarihinde yönetime el koyacaklarını bildirmişti.[467] 12 Ağustos günü sabah saatlerinde İzmir Hükûmet Konağı Yunan jandarmaları tarafından işgal edildi. İzmir Yüksek Komiseri genel sekreteri Gounarakis, İzmir Yüksek Komiserliği Basın ve Sansür Dairesi Müdürü Mihail Rodas, Naibzade Ali Bey başta olmak üzere İzmir'deki Yunan Yüksek Komiserliği'ndeki memurlar, Osmanlı memurlarıyla birlikte Hükûmet Konağının bir salonunda toplanmıştı. Ahmet Besim Bey ve Gounarakis arasında yapılan devir-teslim töreninde *"Bugün, 12 Ağustos 1920, İzmir'deki hükûmet binasında, İzmir'deki Yunanistan Yüksek Komiserliğinin genel sekreteri olan ve aşağıda imzası bulunan ben Petros Gounarakis, Kozani Valisi Naibzade Ali Bey ile birlikte, İzmir Yüksek Komiseri sayın Aristidis Stergiadis'in emri üzerine Vali vekili Ahmet Besim Bey ile görüştük. Kendisine 10 Ağustos 1920 tarihinde Yunan hükûmeti tarafından İzmir'deki Yunanistan Yüksek Komiserliği'ne yapılan duyurunun ardından Yunanistan ile Türkiye arasında bir barış anlaşmasının imzalandığını bildirdim. Bu antlaşmaya göre İzmir şehrinin ve çevresinin idaresi barış antlaşmasında belirtilen şartlara göre Türk hükûmetinden Yunan hükûmetine devredilmiştir"* ifadelerinin yer aldığı bir protokol imzalanmıştı. Rodas, o günü şöyle anlatır: *"12 Ağustos sabahı Hükûmet Konağı'nın geniş salonunda Yunan ve Türk memurlarının katıldığı toplantı gerçek bir trajediden alıntılanmış bir sahneyi andırıyordu. Yunan çalışanlar ilk olarak ciddiyetle girdiler ve hareketsiz durarak Türk memurların psikolojik durumuna saygı gösterdiler. Ortama mutlak bir sessizlik hâkimdi. Kararlaştırılan zamanda Besim Bey geldi. Redingot giymişti. Uzun boyluydu. Yüzü solgun, bakışları donuktu. Salona girdi, salonun ortasına ulaştı. Hareketsizce durdu. Selam verdi ve masaya doğru ilerledi. Büyük kader anı gelmişti. Kötü kader onu bu kutsal görevi yerine getirmesi için seçmişti. Büyük masanın önünde tam bir sessizlik içinde öylece durdu. Gözleri ıslaktı. Şehrin teslim alınması ile ilgili protokollerinin okunmasına başlandı. Bir devir sona eriyordu. Tarihî ve unutulmaz bir andı. Metnin okuması bitmişti. Besim Bey protokolü imzalamak için büyük masaya eğildi. Tir tir titriyordu. İmza attığı sırada derin bir iç çekiş duyuldu. Dramatik tören sona ermişti."*[468] Yunan hükûmeti 1920 tarih ve 2493 sayılı "İzmir'in Yunan İdaresi Hakkındaki Kanun" ile Türk idaresinin sona ermesinden sonra İzmir Yüksek Komiserliğinde yönetim birimleri ve idari teşkilatı yeniden düzenlemişti.[469] Yunan resmî gazetesinde 23 Eylül 1920 tarihinde yayımlanan 2493 sayılı yasaya göre İzmir, Yunan Yüksek Komiserliği tasfiye edilmiş yerine İzmir Yunan İdaresi kurulmuştu.[470] Öncelikle Yüksek Komiserlik merkez ve taşra örgütleriyle devraldığı yönetim yapısını baştan sona değiştirmekten ziyade yeni yönetimin ihtiyaçlarına göre bir teşkilatlandırma amaçlamaktaydı. Yeni idari teşkilatlanmaya göre bölgeler İzmir ve art bölgesini kapsayan direkt yönetim bölgesi ve İzmir Yüksek

Komiserine bağlı temsilciler tarafından idare edilecek yerler şeklinde iki kısma ayrılmıştı. İkinci bölgede Bursa üst temsilciliği ve Mudanya, Bandırma, Sakız, Mihaliç, İnegöl, Biga, Ezine, Balya, Balıkesir, Soma, Edremit, Salihli, Alaşehir, Kula, Uşak, Simav temsilcilikleri bulunmaktaydı. Böylece Batı Anadolu'da tesis edilen Yunan idari teşkilatı ile söz konusu bölge ekonomik, siyasi ve askerî açıdan tahakküm altına alınmıştı.[471]

Yunanlar sevinç sarhoşluğu içinde kutlamalar yaparken beklenmedik bir hadisenin haberi Atina'ya bomba gibi düştü. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından iki gün sonra, 12 Ağustos'ta, ordudan ihraç edilen Tserepis ve Kyriakis adlı iki Yunan subayı tarafından Paris'teki Lyon tren istasyonunda Başbakan Venizelos'a suikast girişiminde bulunulmuştu. Venizelos, Atina'ya dönmek için Ekspres-Orient trenine binmek üzereyken, sabık Kral Konstantinos yanlısı iki subay tabancalarıyla ateş etmiş ve Yunan başbakanı hafifçe yaralamıştı. Kral destekçileri tarafından gerçekleştirilen suikastın amacı iktidardaki Yunan Kralı Aleksandros'u devirip yerine 1917 yılından beri sürgünde olan devrik Kral Konstantinos'u tekrar tahta geçirmekti. Venizelos'un uğradığı bu başarısız suikast girişimi ertesi gün duyulduğunda Atina'da bir intikam ve misilleme dalgasına neden olmuştu. Bazı fanatik Venizelist gruplar tarafından başkentte bir dizi gösteriler yapılmış ve bazı yerlerde silahlı çatışmalar cereyan etmişti. "Temmuz Olayları"[472] adı verilen bu olaylarda Venizelos karşıtı gazetelerin büroları dahi basılıp yağmalandı. Hatta Venizelistler bu nümayişi bir adım daha ileri götürüp muhalif parti üyelerinin evlerine kadar baskınlar düzenledi. Ancak en bilinen olay şüphesiz aynı günün öğleden sonrası Atina'da Evangelismos hastanesinin yakınında konuşlanmış güvenlik kuvvetleri tarafından Venizelos'a muhalifliği ile bilinen Ion Dragoumis'in Özel Polis Teşkilatı tarafından vurularak öldürülmesiydi.[473] 1916'dan beri süregelen "Ulusal Bölünme"nin ayrıştırıcı rolü Yunanların Megali İdea ülküsündeki zirve zaferinde bile birleştirici etki yaratamamıştı. Venizelos'un Barış Konferansı'ndaki muazzam başarısı dahi kutuplaşmanın ateşli taraftarlarına kesin bir uzlaşı getirememişti.

Aslında ne Venizelistler ne de anti-Venizelistler Megali İdea ideolojisine karşıydılar. Venizelos karşıtlarının ya da Kralcıların, Venizelist siyasete karşı çıkmaları ulusal taleplerle ilgili fikir ayrılığından kaynaklanmıyordu. Neticede karşı çıktıkları Venizelist siyaset, Yunanistan'ı Büyük Savaş'ın galiplerinin yanına koymuş ve bu sayede savaşın kazananlarından biri yapmıştı. Dahası Venizelos karşıtları, muhalif olsalar bile, Sevr Antlaşması'nı Megali İdea'yı gerçekleştirdiği için büyük bir memnuniyette karşılamışlardı. Hatta Kral yanlısı bir gazete olan *Kathimerini*'nin genel yayın yönetmeni Georgios Angelos Vlahos yazdığı köşe yazısında muhalefet partisinin genel seçimde zafer kazanması durumunda bile Yunan ileri harekâtının devam ettirilmesi gerektiğine inandığını ifade etmişti. Zira ne pahasına olursa olsun Asya kıtasındaki Helenizm'in

korunması şarttı. Bunun yanında da Mustafa Kemal'in kuvvetlerini ezmek için içerilere doğru ilerlenmesi gerekiyordu. Kendi ifadesiyle Sevr Antlaşması son nokta değil sadece bir istasyondu. Bu nihai bir karar değil, Doğu davasına, Yunanistan davasına ilişkin bir ön karar idi. Venizelos karşıtı muhalefetin Sevr Antlaşması'na ilişkin görüşlerinin karakteristik özelliği, Vlahos'un da dile getirdiği üzere, Venizelistlerden çok daha abartılı ve maksimalist olmasıydı: *"Sevr Antlaşması, Yunan siyasi tarihinde yeni ve çok önemli bir sayfadır. Ancak bu hikâyenin son sözü değildir. Sevr Yunanistan'a çok fazla kazanç sağlamıştır. İnce; ama kesintisiz bir şeritle Yunanistan'ı İstanbul'un eşiğine kadar getirmiştir. İnce bir bariyerle Slavların Yunan Ege'sine doğru inişini engellemiştir. Şartlı da olsa Yunanistan'a Asya kıtasında bir yer sağlamıştır. Fakat Yunanistan'ın davası bir antlaşmayla bitmez. Bu antlaşma sadece bir duraktır. Bir devletin yüzyıllardır geçmeyi hayal ettiği kapının eşiğine kadar gelip orada durması mümkün değildir. Bir devlet, vaat edilen toprakların eşiğine kadar adım atıp, düne kadar özlemini duyduğu yerlere, eşikten öylece bakamaz. Sevr bir duraktır. Hedefe yönelik motivasyondur. Dün, nihai ulusal entegrasyonun sağlanacağı gün çok uzaktaydı. Bugün ise onun yaklaştığını görüyoruz. Bizler o günün arifesindeyiz. Bu antlaşmanın imzalanmasını bir son değil, bir başlangıç noktası olarak kabul ediyoruz. Venizelistler de bunu Yunan mücadele tarihine bir son söz olarak sunmamalıdır. Yunan halkını işlerinin bittiğine dair ikna etmeye çalışmamalıdır. Antlaşma, Yunanistan'ın isteme hakkına sahip olduğu her şeyi Yunanistan'a vermemektedir. İstanbul ve diğer birçok Yunan bölgesi Yunanistan'ın yeni sınırlarının dışında kalmaktadır. Ayrıca antlaşma Doğu'ya, Doğu'nun barış isteme hakkını vermemektedir. Yunan Ordusu'nun yok etmesi engellenen Kemal'in milliyetçi kuvvetlerinin eline bırakılması çok büyük bir tehdittir. Antlaşma, Doğu'nun birçok sorununa getirdiği çözümlerden ötürü İstanbul, Boğazlar, İzmir ve daha pek çok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu yüzden Sevr bir son değil sadece bir ön karardır."*[474] Açıkça görüldüğü üzere muhalefetin söylemleri ile Venizelos'un ifadeleri arasında büyük uçurumlar yoktu. Amaç Megali İdea ülküsünü tam manasıyla yaşatmak ve Yunan irredantizmini gidebildiği son noktaya kadar götürebilmekti. Mesela Sevr Antlaşması imzalandıktan sonra Venizelist siyasete karşı oluşturulan Birleşik Muhalefet Partisi[475] 4 Haziran 1920 tarihinde Atina'daki Müttefik devletlerin Büyükelçilerine gönderdikleri bildiride bu düşünceyi açıkça ortaya koymuşlardı: *"Bugün tüm Yunan halkı, Türkiye ile Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla gerçekleştirilen ulusal çıkarlardan medet ummaktadır. Kendi haklarını tamamen güvence altına alacağını umduğu Müttefik Güçlerin yanında kararlı bir şekilde tek vücut halinde yer almaktadır. Bir asırdır despotizmle yurttaşlarının özgürlüğünü kısıtlayan düşmana karşı birlik halinde durmaktadır. Yunan halkının Müttefiklere ve Müttefik halklara karşı beslediği değişmez dostluk ve dayanışma duygularını tam olarak paylaşan*

muhalefet, bu bildiriyle düşünlerini kamuoyuyla paylaşmaktadır. Bu durum iktidara gelindiğinde de değişmeyecektir. Müttefik Konseyi'nin Yunanistan'a ilişkin aldığı kararlar nihai olarak uygulamaya geçmek üzereyken, Muhalefet, ulusal iddialar açısından mevcut birliği en resmî şekilde ilan etmeyi muhalefetin görevi olarak görmektedir. Yunanistan'ın düşmanlarının yurt dışında gelişmeye çalıştığı[476] *şüphesini bizler ortadan kaldıracağız."*[477]

"Ulusal Bölünme", Yunan iç siyasetinde bir görüş ayrılığını temsil etmekle beraber millî hedefler noktasında etkisini yitiriyordu. Yunan ulusunun bölünmüşlüğü düşünce birliğinde yeniden tek vücut olabiliyordu. Doğu Sorununun Yunan çıkarları doğrultusunda çözümlenmesi muhalif unsurlar tarafından da aynı ölçüde benimsenmişti. Amaç, Hellenizm çatısı altında örgütlenip tek bir Yunan Devleti'nin kurulmasını sağlamaktı. Bu noktada Birleşik Muhalifler Megali İdea'yı değil Venizelos'un dış siyasette uyguladığı politikayı eleştiriyordu. Öyle ki Venizelos'un dış politikadaki başarısını temsil eden Sevr Antlaşması'nın imzalanması bile Venizelist siyasetin değil Yunan Ordusu'nun zaferiydi. Yani ülkedeki sert kutuplaşmanın temeli Megali İdea ülküsüne değil Megali İdea ülküsünün Venizelist hükûmet tarafından uygulanış şekline dayanıyordu. Yoksa Yunanistan sınırları dışındaki Helen nüfus düşünüldüğünde Batı Anadolu toprakları, İstanbul, Oniki Ada, Kuzey Makedonya, Kuzey Epir ve Kıbrıs ister iktidar olsun ister muhalefet, Yunan talepleri dışında bırakılabilecek meseleler değildi. Yunanistan'da Kral yanlıları dahil tek bir kişi bile İzmir'in Yunan yönetimi dışında başka bir yönetimin denetimi altına geçmesini istemezdi.[478] Öyle ki *Kathimerini* gazetesi Venizelos'u Sevr'de iyi pazarlık yapmadığı ve Yunan çıkarlarına yönelik yeterince çaba göstermediğine dair ağır bir dille eleştirmişti: *"Yunanistan her ülke gibi ve hatta diğer ülkelerden daha çok savaştı. Kamu borcunu dört katına çıkardı. Oransal olarak diğer uluslardan daha fazla ticari gemi kaybetti. Krallığını feda etti. Millî birliğini ve iç huzurunu kaybetti. Peki karşılığında ne kazandı? Şu ana kadar Trakya'da yaşayan sekiz yüz bin Rum nüfus dışında hiçbir şey kazanmadı. Bu nüfusun on katı kadar Rum hala Yunanistan sınırları dışında yaşıyor. Ne İstanbul'u, ne Anadolu'yu, ne Kuzey Makedonya'yı, ne Oniki Ada'yı, ne Kuzey Epir'i, ne de Kıbrıs'ı almadık. Romanya ve Sırbistan gibi diğer ülkeler topraklarını dört katına çıkardı. Venizelos bunları duyuyor mu? Yunanistan'dan daha fazla harp etmeden, Büyük Savaş'ta Müttefiklere karşı savaşmış olmalarına rağmen Polonya, Çekoslovakya ve Ermenistan gibi sıfırdan başka devletler yaratıldı."*[479] Kısaca her iki grup, hatta komünistler bile, Megali İdea ülküsüne bağlı hareket etmekteydi. Örneğin Birleşik Muhalefet Partisi *Kathimerini*'ye verdiği demeçte köleleştirilmiş Helen ırkının büyük çoğunluğunun özgürlüğüne kavuşturulmasından ve ulusal birliğinin yeniden sağlanmasından duyduğu memnuniyeti ifade etmişti.[480] Aslında ilginç bir şekilde Venizelos karşıtları Mustafa Kemal'in

Sevr Barış Antlaşması'nı imzalamayı reddetmesini en az Venizelistler kadar önemsiyordu. Hatta bir adım daha ileri giderek Yunan toprak iddialarını Venizelistlerden daha fazla destekleme eğilimi gösteriyordu. Mesela Venizelos Türk Milliyetçileri konusunda yumuşak başlılıkla ve Yunan iddialarını yeteri kadar savunamamakla suçlanmıştı: *"Yunanistan, bugün İstanbul'u yabancıların elinde görmek zorunda kalmıştır. Yunanistan, Sultan'ın basit bir ajanı olarak en az beş yıl İzmir'de kalmaya mecbur bırakılmaktadır. Boğazların güvenliği Üç Büyük Müttefik güç tarafından yürütülmektedir. Bunlar halen yürürlükte olan San Remo Antlaşması ile tanımlanmıştır. San Remo Antlaşması, İzmir çevresindeki Yunan idari bölgesi dışındaki toprakların Türk olarak kalmasını ve bu toprakların ordumuz tarafından kurtarılmış olan bölgeleri de içermesini öngörmektedir. Bundan sonra geriye Sayın Venizelos'un, kamuoyunun baskısı ve artık özgür olan halkın talebi karşısında, Küçük Asya'nın kendilerinden alınan topraklarını Türklerin eline vermemek zorunda kalacağı umudundan başka bir şey kalmıyor. Hem Yunan Krallığındaki hem de kurtarılmış bölgelerdeki tüm soydaşlar, ülkenin başbakanına Küçük Asya'nın Yunan işgali altındaki tüm bölümünü ilhak etmesi çağrısında bulunmaktadır."*[481]

Öte yandan Venizelos'a karşı gerçekleştirilmek istenen suikast haberi sadece Yunanlar açısından değil aynı zamanda Türk milliyetçileri için de kritik bir gelişmeydi. Yunanistan'ın askerî ve diplomatik başarılarının olduğu bir dönemde Türkler de ileride Yunanistan'ın işgal ettiği bölgelerde söz sahibi olacağı hissine kapılmıştı. Türkler arasında iyi bir alamet kabul edilen bu suikast girişimi Yunanistan'daki durumun istikrarlı ilerlemediği ve Venizelos hükûmetinin sarsılmaz olmadığı yönünde bir umut doğurmuştu. Ankara hükûmeti, muhalif Yunanların Küçük Asya harekâtını istemedikleri için Venizelos'u vurduğunu ve vuran iki subayın da iktidara geldiğinde orduyu Anadolu'dan geri çekecek olan kralcı partinin yandaşları olduğunu düşünüyordu. Rodas'a göre *"Yunan subaylarının kurşunları Venizelos'u öldürmek yerine ölü Türkiye'nin dirilmesine yaramıştı. Çünkü Türkler yeniden umut olduğunu hissetmişler ve Kuvayı Milliye'nin inşasına başlamışlardı."*[482] Venizelos'un suikasta uğradıktan hemen sonra hastaneye kaldırılması Atina'ya dönüşünü birkaç gün geciktirmişti. Paris'te iyileştikten sonra 30 Ağustos'ta *Averof* zırhlısıyla Atina'ya dönen Venizelos, 7 Eylül 1920 tarihinde Yunan Parlamentosunun üçüncü ve son toplantısını yapmış; Meclis kürsüsünden Türkiye ile barış antlaşmasının imzalandığını resmen duyurmuştu. Bu antlaşma ile Yunanistan'ın sınırlarının Karasu Nehri'nden başlayarak Karadeniz ve Marmara'ya; Ege Denizi adalarından antik Lidya'nın başkenti Sardis'e kadar genişletildiğini ifade etmişti. Venizelos kürsüden yaptığı konuşmasında Yunanistan'ın jeopolitik olarak Yakın Doğu'nun bölgesel gücü haline geldiğini şu cümlelerle özetlemişti: *"Yunanistan, imzalanan antlaşmaların yarattığı koşullar altında çok az kişinin sahip olduğu refah yolunda yürüyüşünü*

gerçekleştirecektir. Ülkemiz Yakın Doğu'da, Avrupa ve Asya unsurlarını birleştiren ve onların samimi iş birliğini sağlayan bir kültür yaratıcısı haline gelecektir. Yunan ulusu insanlığa Antik, Makedon ve Orta Çağ Helenizm'inin sunduğu hizmetten pek de aşağı olmayan bir hizmet sunacaktır."[483]

ΠΑΤΡΙΣ

ΕΞ ΟΛΟΥ ΤΟΥ ΑΘΗΝΑΪΚΟΥ ΤΥΠΟΥ, Η "ΠΑΤΡΙΣ,, ΕΧΕΙ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗΝ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΝ ΕΝΤΟΣ ΚΑΙ ΕΚΤΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΔΙΑΓΓΕΛΜΑ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΛΑΟΝ

ΕΙΝΕ ΑΥΤΗ Η ΕΙΡΗΝΗ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

"...ΠΑΛΙ ΜΕ ΧΡΟΝΙΑ ΚΑΙ ΚΑΙΡΟΥΣ,

ΠΑΛΙ ΔΙΚΑ ΜΑΣ ΕΙΝΕ..."

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΨΥΧΗ ΠΑΝΗΥΡΙΖΕΙ ΤΟΝ ΕΘΝΙΚΟΝ ΜΑΣ ΘΡΙΑΜΒΟΝ

Patris gazetesinin 30 Temmuz/12 Ağustos 1920 tarihli nüshasında yer alan görselde bir meleğin gökyüzünde "zaman gelecek, devran dönecek, yine bizim olacak şeklinde müjdesini verdiği yer İstanbul'dur.
Πατρίς, 30.07.1920, Αριθμός: 205, s. 1.

Yunanistan Sevr Antlaşmasıyla artık doğuda büyük ve etkin bir güç[484] olduğuna kesin bir şekilde inanıyordu. Bunun da müsebbibi ulusun "hamisi ve kurtarıcısı"[485] kabul edilen Eleftherios Venizelos'tan başkası değildi. Meclis başkanı Themistoklis Sofoulis, Venizelos'u tüm Yunan ırkının özgür, birleşmiş ve güçlü bir şekilde barınacağı muhteşem bir ulusal yapı inşa eden büyük bir sanatçı olarak şu sözlerle tanımlıyordu: *"Siz Yunanistan'ın ruhu, zihni ve ışığısınız. Tarih var olduğu sürece, milletlerin reformcuları, büyük devletlerin yaratıcıları, vatan babaları olarak, insanlık hafızasında var olan dünya tarihinin sayılı ölümsüzleri arasında adınız anılacaktır."*[486] Sofoulis, kürsüden yaptığı coşkulu konuşmasında da görkemli Yunan tarihine yeni bir sayfa eklendiğini gururla halkına duyurmuştu. Yunanların lideri Eleftherios Venizelos bu sayfayı kendi eliyle açmış ve ulusun mukaddes arzularının nihai zaferini kazımıştı. İzmir, İyonya, Trakya ve Oniki Ada ile birlikte Büyük Yunanistan'ın yeni sınırları çizilmişti. Yunan milleti büyük ve güçlü Yunanistan hayalinden hiçbir zaman vazgeçmemiş ve vazgeçmeyecekti.[487] Fakat Yunanistan'ın Sevr ile elde ettiği en önemli kazanım kendilerine bırakılan verimli Anadolu topraklarının birçok insanı istihdam edebilme kapasitesiydi. Böylece Yunan nüfusu artacak, bilhassa o dönem Yunanların daha iyi yaşam şartları sağlamak amacıyla Amerika'ya yaptığı göçler sınırlanacak ve Megali İdea ülküsüyle programlanan büyük uygarlık yaratma fikri için tüm koşullar sağlanmış olacaktı. Zira Yunanlara göre 1821 Mora İsyanı ile Helenizm'in sadece küçük ve fakir bir kısmı özgürleşebilmişti. Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarından koparılan bu parçası sınırları ve imkânları cılız olan kısmıydı. Asıl cömert kısmı "Asya Yunanistan"ı olarak tabir edilen Batı Anadolu toprakları idi. Yunanlar açısından "Asya Yunanistan"ı büyük bir nüfusu besleyecek kapasitedeyken, "Avrupa Yunanistan"ı belli sınırlara ve potansiyele sahipti. Orta Çağ'da Anadolu ve Trakya'daki Yunanlar nasıl ki Bizans'ı korumuş ve onun kültürünü yaratmışsa aynı şekilde Anadolu da tekrar Bizans'ı diriltecekti. Bu sayede artan Yunan nüfusu göçlerin önüne geçecek; kurulan o büyük medeniyetin maddi olanaklarını sağlayacaktı.[488] Bilhassa 1920'de Anadolu topraklarının zenginliği siyasi sömürünün hedefi haline gelmişti. İzmir, Edirne, Tekirdağ gibi Yunanistan toprağı olan yeni bölgeler yağ, buğday, pamuk, ipek ve diğer ürünlerle zengin üretim yerleriydi. Türlü balıklarla dolu nehirler, çeşit çeşit ürünlere sahip bereketli topraklar âdeta Anadolu'nun zenginliğini gözler önüne seriyordu. İşte tüm bu zenginlik Venizelos sayesinde artık Yunan toprağıydı. Yunanlar liderlerine öylesine minnet duymaktaydı ki hislerini şu ifadelerle sözlere dökmüşlerdi: *"Ülkemiz için hiç ummadığımız, hatta hayallerimizde bile düşlemediğimiz tüm bu büyük kazanımlar liderimiz Eleftherios Venizelos'un azmi sayesinde gerçekleşmiştir."*[489] Nitekim Venizelos da Türkiye ile yapılan barış antlaşmasının Yunanistan'ı ekonomik bağlamda kalkındıracağından emindi. Balkanların ve Yakın Doğu'nun

hâkim gücü artık Yunanistan idi[490] ve çok kısa bir zaman sonra kendi kendine yetebilen büyük, şanlı ve zengin bir ülke olacaktı.

Bu sırada işgal sahasını genişleten Yunan birliklerinin Uşak'a doğru ilerlemesi Ankara hükûmetini tedirgin etmiş ve Yunan kuvvetlerine karşı yığınak yapılması kararlaştırılmıştı. Her ne kadar Ağustos başında Türk ve Yunan askerî kuvvetleri arasında karşılıklı keşif faaliyetleri dışında önemli bir çatışma yaşanmasa da 27 Ağustos'ta Yunanlar Alaşehir'den Uşak yönüne doğru saldırıya geçmiş[491] ve 29 Ağustos'ta Uşak işgal edilmişti.[492] Oysa Uşak, Sevr'de belirlenen bölgeler içinde yer almıyordu. Lakin Ethem Bey komutasındaki askerî birliklerin Uşak bölgesinden saldırılar yapması Alaşehir'de bulunan Yunan askerî birliklerini tehlikeye düşüren bir durumdu. Yunan birlikleri, her defasında Türk kuvvetlerini kuzeye doğru itiyor; fakat Ethem Bey birlikleri geri çekilip tekrar bulundukları mevzilere dönüyordu. Bu çarpışmalar Yunan Ordusu'nu yoran ve yıpratan bir sonuç doğuruyordu. Diğer taraftan Alaşehir'de konuşlanan Yunan Ordusu arkadan tehlikeye düştüğünden Türk kuvvetlerinin saldırılarını etkili bir şekilde geri püskürtmesi gerekmekteydi. Dolayısıyla İzmir'deki Yunan Karargâhı ordunun korunması amacıyla ne Müttefiklerden ne de Venizelos'tan izin almadan Uşak'ın işgaline karar vermişti.[493] Uşak'ın herhangi bir emir verilmeden ele geçirilmesi Venizelos'u oldukça rahatsız etmiş ve öfkelendirmişti. 4 Eylül akşamı Pire Limanı'ndan *Narkissos* adlı yatla hareket eden Venizelos 5 Eylül günü öğlen saatlerinde İzmir Limanı'na vardı. Yunan başbakan yatın bir kamarasında Paraskevopoulos ile kısa bir görüşme gerçekleştirmiş ve şikâyetlerini dile getirmişti. Zaten Venizelos'un İzmir'e aniden gitme sebebi General Paraskevopulos ile Uşak'ın alınması konusunu görüşmekti. Paraskevopoulos işgalin güvenlik nedeniyle gerekli olduğu yönünde konuşmuş; ancak Venizelos gerekçelerin hiçbirini kabul etmeyip daha da sinirlenmişti.[494] Venizelos, rıhtımda heyecan içinde kendisini bekleyen Rum kalabalığa rağmen karaya çıkmamış; aynı gün öğleden sonra yaklaşan genel seçimlerle ilgili çalışmaları yürütmek amacıyla Atina'ya dönmüştü.[495] 6 Eylül'de Atina'ya döndüğünde İngiliz Büyükelçisi Lord Granville ile bir görüşme yapmış ve Yunan genel karargâhının derhal Atina'ya nakledilip kendisinin denetimine verilmesini istemişti. Belli ki Venizelos, General Paraskevopoulos'un tek başına askerî kararlar almasından oldukça rahatsızlık duymuştu. Özellikle Trakya'dan Anadolu'ya sevk edilen Yunan tümenleri ile ilgili Venizelos'un kafasında çeşitli şüpheler oluşmuştu. En büyük kuşkusu Paraskevopoulos'un kendisine başkaldırıp Anadolu'da diktatörlük kurma söylentilerinin aslı olup olmadığıydı. Zira Paraskevopoulos siyasi açıdan onaylanmayan kararları tek başına alarak tüm şüpheleri üzerinde toplamıştı.[496]

Sevr Antlaşması imzalandıktan sonra Müttefikler Konseyi Yunan askerî harekâtının sonlandırılmasını emretti. Bu karar Yunan Ordusu'nu kolayca

Yunan Süvari birlikleri Uşak'ta.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 1466
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

saldırıya açık hale getirdiğinden aynı zamanda riskli bir durum da yaratıyordu. Çünkü Ankara hükûmetinin Sevr Antlaşması'nı tanımaya niyeti olmadığı anlaşılmış ve direnişin örgütlenmesine yönelik faaliyetlerinde artış gözlenmişti. Yunan Genelkurmay Başkanlığının görüşüne göre Türk milliyetçi hareketini etkisiz hale getirmenin ve Anadolu'da huzuru yeniden sağlamanın tek yolu Yunan Ordusu'nun ileri harekâtına devam etmesi; Eskişehir, Afyonkarahisar ve Ankara gibi önemli merkezlerin işgal edilmesiydi. Bu nedenle Yunanlar son bir darbe vurarak Kemalistleri ortadan kaldırmak ve Türk ulusal hareketine karşı nihai eylemlerini gerçekleştirmek için Müttefiklerden izin istiyordu. General Paraskevopoulos da 22 Ağustos 1920 tarihinde Venizelos'a gönderdiği raporunda Eskişehir, Afyonkarahisar ve Ankara'nın işgal edilmesine yönelik bir plan sunmuştu. Gerekirse Yunan Ordusu'nun ilerleyişi Konya'ya kadar devam edebilirdi. Amaç, milliyetçiliğin nihai olarak bastırılması için Mustafa Kemal'e kesin bir darbe indirmekti: *"Topladığımız bütün bilgiler, Mustafa Kemal'in ihtilal hükûmetinin Türk hükûmetinin imzaladığı antlaşmayı tanımayacağı ve tam tersine bu antlaşmanın uygulanmasına direnmeyi amaçladığı sonucunu ortaya koymaktadır. İstanbul'daki resmi Türk hükûmeti, Kemal'e karşı bir askeri güç örgütlemiştir. Bu gücün hiçbir ciddiyeti yoktur ve Kemalist güçlerin karşısına çıktığında büyük ihtimalle dağılıp gidecektir. Kemal'in hareketini boşa çıkarmanın tek yolu, Yunan Ordusu'nun ilerlemesi ve Eskişehir, Afyonkarahisar,*

Ankara ve gerekirse Konya'nın işgal edilmesidir. Eskişehir ve Afyonkarahisar'ın işgali on ila on iki günde tamamlanabilir. Eskişehir ve Afyonkarahisar demir yolu kavşaklarıdır. Buraların ele geçirilmesi düşmanın malzeme ve erzak toplamasını engelleyecektir. Ayrıca Eskişehir ve Afyonkarahisar'ın işgalinin siyasi anlamı ve manevi etkisi olacaktır. Çünkü Kemal bu bölgelerden aldığı maddi ve manevi desteğin büyük bir kısmını kaybedecektir. İhtilal hükûmetinin başkenti olan Ankara'nın alınması büyük önem taşımaktadır ve düşmana büyük bir darbe indirecektir. Eğer planım gerçekleşirse Kemal çok kısa bir sürede silahlarını teslim etmek zorunda kalacaktır. Elinde ne önemli şehirler ne de ulaşım araçları kalacağından ordusu yavaş yavaş yozlaşıp dağılacaktır."[497] Paraskevopoulos Türkiye'de doğmuş biri olarak Türkleri çok iyi tanıdığını dolayısıyla Mustafa Kemal ile başa çıkmanın tek yolunun askeri taarruz olduğunu düşünüyordu.[498] Bilhassa Yunan askerî harekâtının Konya'ya kadar ilerlemesi, bir kısmı Fransız ordusunun elinde olan İstanbul-Adana-Kilikya demiryolu hattının işletme özgürlüğü konusunda Müttefiklere de büyük avantaj sağlayacaktı.[499] O dönemin teknik imkânları düşünüldüğünde demir yolu askerî açıdan son derece önemliydi. Yunan Ordusu'nu Anadolu içlerine ilerlemeye zorlayan sebeplerden biri Sevr Antlaşması'nı kabul etmeyeceği anlaşılan Mustafa Kemal'in bu önemli Türk merkezlerinin işgali ile zor durumda bırakılmasıydı. İşgaller Ankara hükûmeti için büyük bir yenilgi olacaktı. Çünkü Eskişehir ve Afyonkarahisar askerî ve stratejik değeri olan önemli iletişim kavşaklarıydı. Ankara hattı ile Kütahya-Afyon hattının kavşak noktası bakımından bilhassa Eskişehir kilit mevkideydi. Öyle ki Haçlı seferleri sırasında bile Haçlı orduları hedeflerine ulaşmak için Eskişehir'i geçmek zorunda kalmışlardı. Ayrıca söz konusu merkezlerin ele geçirilmesi siyasi açıdan Türklere moral bozukluğu yaşatacak ve bu sayede Yunan kuvvetleri büyük avantajlar elde edecekti.[500] Bu önemli demir yolu kavşakları ve Ankara'nın ele geçirilmesiyle Mustafa Kemal gerekli her tür destekten uzak kalmış olacaktı. Anadolu'nun orta yerindeki Tuz Çölü, Kemalistleri çok uzak iki ayrı parçaya bölecek; ulaşım uzadığından ötürü aksayacaktı. Bu da Mustafa Kemal'in mücadeleyi sürdürmesini olanaksız hale getirecekti.[501]

Yunan general Batı Cephesindeki Milliyetçileri hala dikkate almaya değmeyen düzensiz çeteler sanıyor ve onların direnişlerini küçümsüyordu. Bu sebeple planı ne kadar çabuk uygulamaya konulursa o kadar kesin sonuçlara ulaşılırdı. Paraskevopoulos'un hazırladığı rapor Anadolu köylüsünün bir bölümünün para toplamalarından ötürü Kemalistlere karşı olduğu, buna karşılık Yunan Ordusu'nun ise nereye giderlerse gitsinler iyi karşılandıkları gibi altyapısız bir görüşe dayanıyordu. Güya Anadolu halkının önemli bir kesimi Yunan askerî kuvvetlerini Milliyetçilere karşı kurtarıcı olarak görüyordu. Oysa Paraskevopoulos'un gözden kaçırdığı ince bir ayrıntı vardı ve hazırladığı raporunda da iki maddi hata yapmıştı. İlki General Milne ve siyasi çevrelerin

Yunan ilerleyişine karşı Kemalist akımın yeniden dirileceğine ve Yunanları yeni bir savaşa sürükleyeceğine dair uyarıları dikkate değer görmemişti.[502] İkincisi ulaşım mesafeleri fazlasıyla uzamış olan Yunan hatlarının gerisinde sabotaj eylemlerine açık geniş bir alan kaldığını gözden kaçırmıştı. Dahası raporunda Kemalistlerin Sivas'a doğru çekilmesi halinde Yunanların onları nasıl yok edeceğinden hiç bahsedilmemişti.[503] İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John Robeck de General Milne gibi Yunan ilerlemesine izin verilmemesi kanaatindeydi. Buna karşılık Lord Curzon, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Fitzmaurice, J. A. Tilley ve Doğu Masası yetkililerinden D. G. Osborne Kemalistlerin gücünün kırılması amacıyla Yunanların Anadolu'da ilerlemelerinden yana görüş bildirmişlerdi.

5 Temmuz'dan 16 Temmuz'a kadar süren Spa Konferansı'ndaki görüşmelerde Venizelos Türklerin barış antlaşmasını imzaladığı takdirde Yunan Ordusu'nun ileri harekâta geçmesinden yana olmadığını belirtmesine rağmen birden bire düşüncesini değiştirip Paraskevopoulos'un ilerleme planına olumlu bakmıştı. Bu değişikliğin nedeni Yunan iç siyasetinde yaşanan sıkıntılar ve eski tümenlerin terhis edilmesi gibi konulardan kaynaklanmaktaydı. Eğer Yunan Ordusu acilen görevlendirilmezse, yakın gelecekte işlevselliği olmayan tümenlerin siyasi ve ekonomik gerekçelerden dolayı terhis edilmesi gerekecekti. Sonrasında yeniden asker toplanmasına olanak kalmayacaktı. Kararsızlıkla geçirilen birkaç aydan sonra Venizelos, Lloyd George'a iletilmek üzere İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na iki ayrı telgraf gönderip taleplerini iletti. 5 Ekim 1920 tarihli ilk telgrafta Yunan ileri harekâtının kış mevsimi başlamadan önce yürütülmesini teklif ediyor ve askerî harekâtın gerçekleştirilmesi için İngiltere'den iş birliği talep ediyordu. Zira çabuk karar verilmezse böylesi bir askerî harekât kış şartlarından ötürü imkânsız hale gelecekti. Ayrıca Türklerin İstanbul'dan kesin olarak çıkarılmasını ve İstanbul ile Boğazlar bölgesini kapsayacak ayrı bir devlet kurulmasını; Karadeniz bölgesini terk edip Güney Rusya'ya yerleşen Rumların Pontus adı verilen bölgede yeni bir devlet oluşturmasını da öneriyordu. Venizelos, Ermenistan ve Gürcistan ile iş birliği yaparak Yunan Pontus devletinin kurulmasının, İslamcılığın; ama bilhassa Rus emperyalizminin durdurulmasında güçlü bir engel oluşturacağına inanıyordu.[504]

Yunanistan Yüksek Komiseri Kanellopoulos, Samsun'dan Trabzon'a kadar uzanan sahil kentlerindeki Rumları milliyetçilerin sözde zulüm ve baskılarından korumak amacıyla İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'i ziyaret edip bölgeye asker çıkarılmasını önermişti. Ayrıca Yunan Ordusu içinde yaklaşık dört bine yakın "Pontuslu" asker vardı ve Yunanistan'ın askerî desteğiyle beraber bu kişiler o bölgede harekâta geçebilirdi. Kurulması planlanan "Pontus Cumhuriyeti" İngiltere'nin himayesi altında, Gürcistan ve Ermenistan ile birlikte bir Kafkasya Hristiyan Konfederasyonu'nun oluşturulmasında önemli

rol üstlenebilirdi. Buradaki asıl gaye Yunanistan'ın uydusu olacak ve Trabzon (Lazistan sancağı hariç), Sinop, Amasya, Tokat ve Karahisar vilayetlerini içine alacak bir "Pontus devleti" kurmaktı. Yunanların Pontus bölgesinde başarılı olabileceklerine dair oluşturdukları güvenin arka planında aslında bu zamana kadar elde ettikleri kolay ve beklenmedik başarılar vardı. Ancak İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Fitzmaurice, Yunanların zaten şu aşamada yönetebilecekleri topraklardan çok daha fazlasını elde ettiğini, bir de Pontus konusuna girerlerse güçlerinin çok üstünde bir maceraya atılacaklarını dile getirmişti.[505] Yunan Başbakanı ise Müttefiklerin harekete geçmemeleri halinde Mustafa Kemal'in daha fazla cesaretleneceğini; arkasına aldığı bu cesaretle Hristiyan halkı yok etmek adına eylemlerini arttıracağını savunuyordu. Dahası Bolşevizm'i kullanarak Doğu'da barışı bozmak isteyen dış unsurlar da Mustafa Kemal üzerinden kendi entrikalarını kolaylıkla sergileyecek ortamı yaratabilecekti. Venizelos, Milliyetçileri Ankara ve Doğu Karadeniz bölgesinde tamamen yok etmeye yönelik harekâta başlamak için 12 Ekim 1920 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na ikinci bir telgraf daha göndermişti. Söz konusu telgrafta, İngiliz Genelkurmay Başkanı Wilson'a, Yunan Ordusu'nun bir ay içinde Ankara'ya ulaşıp aynı zamanda Doğu Karadeniz'i ele geçirebilecek kapasitede olduğuna dair güvence vermişti. Yunan Başbakan, Eskişehir ve Afyonkarahisar'ı on gün, Ankara'yı ve Doğu Karadeniz'i de bir ay içinde ele geçirebileceğini iddia etmekteydi. Sadece İngilizlerden bu konuda kendilerine destek sağlamalarını; ordu için 20.000.000 sterlinlik mali yardımda bulunmalarını istemişti.[506]

Yunan ileri harekâtı aslında Yunanistan'ın iç siyasetinde ciddi bir ikilik yaratmıştı. Paraskevopoulos gerilla savaşı yürüten Milliyetçilerin vurkaç stratejilerini bir an önce sonlandırmak için Anadolu'nun içlerine doğru ilerleme tarafındaydı. Öte yandan genel seçimin yaklaştığı bir dönemde Venizelist siyasetçiler askerin hiç değilse bir bölümünün terhis edilmesi görüşündeydi. Oysa askerî ve siyasi kurmayların öne sürdüğü iki farklı görüşün birbiriyle bağdaştırılması mümkün değildi. Çünkü o dönem Ankara'ya düzenlenecek geniş çaplı bir askerî harekâtın süresi düşünüldüğünde askerin terhis edilmesi uzun zaman sürüncemede kalabilirdi. Bununla birlikte askerin terhis edilmesi halinde Yunan cephesi Türk Milliyetçilerinin saldırılarına karşı savunmasız duruma düşebilir, bu da Yunanistan'ın Anadolu'daki konumunu zora sokabilirdi. Dolayısıyla Venizelos askerin terhis edilmesini bir süre daha geciktirme kararı almıştı. Venizelos'un dizginlenemeyen hırslarında öncelik Milliyetçilerin yok edilmesine, Karadeniz'in kurtarılmasına ve İstanbul'un alınmasına verilmişti.[507] Konuyla ilgili görüşmek üzere İngiliz Bakanlar Kurulu 10 Ekim'de toplanmış; Yunan ileri harekâtının İstanbul'u iki Yunan ülkesi arasına sıkıştırmak anlamına gelmesinden ötürü Fransızlar ve İtalyanlar tarafından asla kabul edilemeyeceği sonucunu çıkarmıştı. Zaten gerek Fransızlar gerekse İtalyanlar

Sevr Antlaşması'ndan memnun kalmamış, değiştirilmesi yönünde görüş bildirmişlerdi. Fransızlar, Sevr ile İngiltere'yi Boğazları ele geçirmek ve tüm Orta Doğu'da İngiliz hegemonyasını kurmakla itham ediyorlardı. İtalyanlar da Sevr Antlaşması'ndan çok az çıkar sağladıklarını bilakis Yunanların daha fazla avantajlar elde ettiğini öne sürüyorlardı.[508] Ayrıca İngiliz kabinesinde yapılan tartışmalarda da bazı itiraz sesleri yükselmişti. Özellikle Venizelos'un ortaya attığı öneriler Sevr Antlaşması'nın yırtılıp atılması demekti. Kurulması önerilen Pontus devleti de perde arkasında "Helen devleti" olacağından İstanbul Yunan bölgeleriyle abluka altına alınmış olacaktı. Dolayısıyla İngiliz kabinesi Venizelos'un sunduğu teklifi bir süre askıya almaya karar verdi. Ancak bu arada 14 Kasım 1920'de Yunanistan'da yapılan genel seçimler sonucunda Venizelos'un iktidardan düşmesi ve Kral Konstantinos'un tahta yeniden dönüşü siyasi koşulların büyük ölçüde değişmesine neden olacaktı. Ankara'ya yönelik planlanan askerî harekât da 1921 yazına kadar gerçekleştirilemeyecekti.

Venizelist Siyasetin Sonu
1920 Kasım Seçimleri

Paris'ten muzaffer bir şekilde dönen Venizelos, Yunanistan'a gelmesinden birkaç gün sonra, 7 Eylül 1920'de, neredeyse iki yıllık yoğun diplomatik faaliyetlerinin neticesi olan Sevr Antlaşması'nı parlamentoya sunmuştu. Parlamento üyeleri Sevr Antlaşması'na dair hükümleri lehte onaylamış ve Venizelos'u da ulusun kurtarıcısı onuruna layık görmüştü: *"Yunan Parlamentosu, Türkiye ile yapılan barış anlaşmasını ve Venizelos'un son on yıldaki tüm ulusal çalışmalarını göz önünde bulundurarak ve tüm Helenizm'in görüş ve duygularını ifade ederek Venizelos'u vatanın kurtarıcısı, Yunanistan'ın velinimeti onuruna layık görmüştür. Venizelos'a olan hayranlığımızın ve şükranlarımızın karşılığı olarak böyle bir kararın alındığı bu toplantı odasına bir şeref sütununun yerleştirilmesini teklif ediyoruz."*[509] Meclisteki toplantı sonunda Venizelos *"ülkenin değerli evladı"* olarak tebrik edilmişti.[510] Venizelos, 7 Eylül'de yapılan tarihî toplantıdan tam iki ay sonra 7 Kasım 1920'de Yunan halkını sandığa çağıracağını açıkladı. Sıkıyönetim ve sansür kaldırılmıştı.[511] Venizelos'un seçim sonuçlarının kendi lehine sonuçlanacağından hiçbir şüphesi yoktu. *"Yunan halkının vereceği karar konusunda kesinlikle sakin ve güvendeyim. Ulusal başarılarımız artık en kötü düşmanlarımız tarafından bile tartışılmıyor"*[512] diyecek kadar kendinden emindi. Hatta o kadar emindi ki seçim dönemi başladığında Liberal Parti milletvekili adaylarının birçoğu bu iyimser havanın etkisiyle Atina'dan ayrılıp seçim çalışmaları için taşraya gitme zahmetine bile girmemişti.[513] Gerek Venizelos gerekse Liberal Parti üyeleri, Megali İdea'nın hedeflerinin neredeyse tamamen gerçekleştirilmesinin ulusal bir gurur ve iyimserlik duygusu yarattığına inanıyordu. Dolayısıyla seçimin

amacı dış politikanın devamlılığını sağlamak ve Venizelos'u büyük diplomatik başarılarından dolayı ödüllendirmek olacaktı. Bir nevi iç siyaseti ilgilendiren genel seçim ülkenin dış politikasından bağımsız düşünülmüyordu. Helenizm'in etnolojik ve tarihsel sınırlarına kadar ulaşma çabası bu seçimle halkın takdirine bırakılmıştı. 7 Kasım'daki oylama, Sevr Antlaşması'nın onaylanması veya reddedilmesi demekti. Yunanistan'ı intikamcı olarak "Romanos kapısına"[514] getiren politika ya kabul edilecek ya da reddedilecekti.[515]

Ancak 30 Eylül sabahı tüm ülkeyi etkileyecek ani bir gelişme yaşandı. Yunanistan'ın seçim arifesinde Kral Aleksandros, Tatoi Sarayının bahçesinde yürürken köpeği Fritz, dişi bir maymuna saldırmış ve dişisini koruma içgüdüsüyle hareket eden erkek maymunun hışmına uğramıştı. Köpeğini korumak amacıyla araya giren Aleksandros, erkek maymunun baldırından ve elinden ısırmasıyla yaralandı. Kanlar içinde kalan Kralın hemen yarası temizlendi ve sargıya alındı. Basit bir yara gördüğü için fazla ehemmiyet göstermeyen Aleksandros'un iki gün sonra aniden ateşi yükseldi ve streptokok enfeksiyonuna yakalandı. Tedaviye gelen seçkin Yunan ve yabancı doktorların tüm çabalarına rağmen Kral Aleksandros kandaki iltihap nedeniyle yirmi beş gün içinde, 25 Ekim 1920'de, öldü.[516] Kralın beklenmedik ölümü karşında Venizelos seçim tarihini bir hafta erteleyip 14 Kasım'a aldı. Ancak asıl karmaşa şimdi tahta kimin çıkacağıyla ilgiliydi. Venizelos'un aklındaki seçenek ya Cumhuriyet'i ilan etmek ya da Aleksandros'un erkek kardeşlerinden birini tahta geçirmekti. Cumhuriyet fikri çok olası bir alternatif değildi. Çünkü Venizelos hem anayasal monarşi tarafındaydı hem de İngilizleri bu karar ile gücendirmek istemiyordu. Dahası Yunan halkı da Cumhuriyet fikirlerini özümseyecek bilinç ve eğitime sahip değildi. Halkın büyük çoğunluğu da bu konuda Venizelos'a destek vermezdi.[517] Zaten muhalifler ortada krallık sorununun bulunmadığını, tahtın yasal varisinin Helenlerin kralı Konstantinos olduğunu söylüyorlardı. Birleşik Muhalefet lideri Gounaris başta olmak üzere tüm Venizelos karşıtları Haziran 1917'de tahttan indirilen sabık Kral Konstantinos'un tahta geri dönmesi gerektiği konusunda net bir görüşe sahipti. Zaten Müttefiklerin müdahalesi sonrasında Kral Konstantinos ayrılmayı kabul etmiş; ancak taht üzerindeki haklarından hiçbir zaman vazgeçmemişti. Nitekim tahtı bırakmadan önce Yunan halkına hitaben yaptığı konuşmada, *"Gereken lüzum üzerine, Yunanistan'a karşı görevimi yerine getirerek ve aklımda sadece Yunanistan'ın çıkarlarını düşünerek, varisimle birlikte aziz vatanımdan ayrılıyor ve tahtı oğlum Aleksandros'a bırakıyorum"*[518] demişti. Kraliyet fermanının bu ifadesi aslında kasıtlı olarak belirsiz bırakılmıştı. Kralın tahttan çekilip çekilmediği tam olarak belli değildi. Yani Kral yanlıları için ikinci oğul Aleksandros gerçek bir Kral değildi. Sadece tahtta olmayan Konstantinos'un yerini almıştı. Venizelos, krallık tartışmalarını bir an evvel çözüme kavuşturmak adına bu sefer de Konstantinos'un oğlu

Prens Georgios ya da Prens Paul'u çağırmaya karar verdi. Ancak Müttefikler Konstantinos'un en büyük oğlu Prens Georgios'un babası gibi İngiliz karşıtı duygulara sahip olduğunu düşündüğünden onun verasetin dışında tutulmasını istemişti.[519] Venizelos da Müttefiklerin Prens Georgios konusundaki kararında hemfikirdi. Konstantinos'un üçüncü oğlu Prens Paul'un meşru varis olarak tahta çıkması gerektiğine inanıyordu. Kral Konstantinos'un tahta dönme konusunda çıkacak her tür girişimin önüne geçmeye oldukça kararlıydı ve hatta konuyu tartışmaya bile açmamıştı. Fakat babası ile birlikte İsviçre'de sürgünde olan Prens Paul tahtın yasal olarak babasına ait olduğunu belirtip teklifi reddetti. Bu olumsuz cevap Venizelos'u siyaseten daha zor bir çıkmazın içine sürükledi. Öte yandan muhaliflerin Kral Konstantinos'un geri gelmesini sağlamak adına yaptıkları tüm propagandalar ve bilhassa Gounaris'in bu konudaki inatçılığı, tahtın akıbeti konusundaki tartışmaları daha fazla çatallaştırmıştı. Gounaris halka, Birleşik Muhalefetin seçimi kazanması durumunda, Kral Konstantinos'un tahta geri dönüşünü sağlamak için derhal bir referandum düzenleyeceklerinin sözünü vermişti. Böylece Yunanistan'da seçim arifesindeki son günlerde öncelikli mesele artık ne savaş ne barış ne de Venizelos'un zalim yönetimi değil; Venizelos ile Konstantinos arasındaki ikilemdi.[520] Özetle Yunan Krallığının akıbeti Konstantinos ve Venizelos arasında gerçekleşeceği anlaşılan seçim sonuçlarına kalmıştı.

Liberaller, halk tarafından Venizelos'a karşı oluşan gizli hoşnutsuzluğun farkında değillerdi. Muhalefet seçim öncesi farklı bir taktik izlemişti. İlki anti-Venizelist partilerin liderleri, Liberal Parti ile yarışmak için 1920 baharından itibaren iş birliği yapmaya ve güçlerini birleştirmeye karar vermişlerdi. Böylece Birleşik Muhalefet Partisi adı verilen bir çatı altında pek çok farklı muhalif grup bir araya toplanmıştı.[521] Özellikle muhalifler 1917-1920 yılları arasında Venizelos'un iç siyasette izlediği otoriter rejimle ilgili eleştirilerinde yoğunlaşmışlardı. En büyük kozları Venizelos'un Antant kuvvetlerinin askerî yardımıyla, yani yabancı süngülerin desteğiyle Başbakanlığa dönmüş olmasıydı ki bu da onu muhalifler gözünde doğrudan Antant ajanı yapıyordu. Öte yandan muhalifler kendilerini de Büyük Güçlere karşı güvenilir pozisyonda tutma gayretindeydiler. Müttefiklerin, muhalefeti Kral yanlısı siyasetinden ötürü Alman dostu olarak tanımlayıp kendi ulusal davalarına ihanet eden kişiler şeklinde düşündüklerini biliyorlardı.[522] Seçim öncesinde Birleşik Muhalefet, sloganlarını Venizelos'un hak ihlallerine ve zulmüne yönelik oluşturmuştu. Muhalefetin tüm mitinglerinde *"kahrolsun Venizelos! kahrolsun despotizm! yaşasın özgürlük, yaşasın Gounaris! yaşasın Kral Konstantinos!"*[523] sloganları atılıyordu. Tek gaye Venizelos'un iktidarına son vermek ve diktatörlükle kimliklendirdikleri Venizelist rejimi değiştirmekti. Örneğin *Kathimerini* gazetesinde çıkan köşe yazısında Venizelos'un dış politikadaki hiçbir başarısına

değinilmeden sadece iç politikasındaki sıkıyönetim anlayışı ağır bir dille eleştirilmişti: *"Partisini liberal, kendisini de köleleştirilmiş halkların kurtarıcısı olarak adlandıran Venizelos, dünyada kendisine karşı tüm muhalif duyguların her türlü tezahürünü yok etmek için Atina'da eşi benzeri görülmemiş alçak bir tiranlık kurdu. Amacı, Venizelos karşıtı her sesi susturmak, Venizelos karşıtı tüm simgeleri saklamak, muhalefetin adaylarını seçimlere katılamayacak şekilde terörize etmektir. Venizelos, Yıldız Saray'ı ya da kaleyi andıran evinin bodrum katında 4 yıl boyunca halka zulmederek halkın özgürlük için mücadele etmeyi unuttuğunu sanıyor. Halkın Venizelos'a karşı birlik olmak ve kendilerini savunmak için örgütlenmeye kararlı olduğunu bilmelidir."*[524] Öte yandan birçok Venizelos yanlısı kişi Kral Aleksandros'un ölümünün tıbbi ihmalden kaynaklanmadığını, aksine muhaliflerin seçimlerden kısa süre önce bir devlet meselesi yaratmak ve Kral Konstantinos'un geri dönüşünün önünü açmak için bir plan hazırladıklarını düşünüyordu. Kral Aleksandros'un ölmesi için yaralarına kasıtlı olarak enfeksiyon bulaştırıldığı bile iddia edilmişti.[525]

Muhalefetin seçim propagandalarında iki büyük meselenin altı çizilmişti. İlki anayasal sorun, ikincisi de Venizelos hükûmetinin otokrat eğilimleriydi. Venizelist hükûmet mevcut rejime karşı çıkmayı yasaklayan kanunla düzene eleştiri getiren hiçbir konuyu tartışmaya açmıyordu. Dahası bu yasaklar sıkıyönetim yasası ve gazetelerdeki sansürle de desteklenmekteydi.[526] Muhalefete göre Lazarus Meclisi Venizelist rejimin yasadışı oluşumlarının en belirgin temsiliydi. Venizelos iktidara geldiğinden beri ülkede şiddet ve keyfî yönetimin hâkim olduğu vurgulanıyordu. Tüm ferdî ve siyasal özgürlükler yerine istibdat gelmiş ve Anayasa ayaklar altına alınmıştı. Ülkede basın özgürlüğü kalmamış, anti-Venizelist öğelerin tamamına yakını ya sürgün edilmiş ya da hapse yollanmıştı. Aynı durum ordu içindeki askerler için de geçerliydi. Kralcı olduğundan kuşku duyulan memurlar ve subaylar birer birer görevlerinden uzaklaştırılmışlardı. Bu noktada muhalefet eleştirisini daha çok siyasi yozlaşmaya ve Venizelos hükûmetinin muhaliflere yönelik başlattığı insafsızlığa odaklamıştı: *"Dört yıl süren baskı ve zulmün ardından birçok insan açlıktan ölüyor. Sayın Venizelos'un birkaç arkadaşı ise zenginleşip refaha kavuşuyor. Malikaneler satın alıyor, köşkler inşa ediyor, lüks otomobillerle geziyor. Venizelos, bu 'başarılar' ile acımasızlıkların, tutuklamaların, cinayetlerin, devlet hizipçiliği nedeniyle işten atılmaların 'başarılarıyla' Yunan halkının huzuruna çıkıyor ve halkın oyunu istiyor. Ama halk ona oy vermeyecek."*[527]

Aslında Venizelos'un kendisi de Atina'ya döndüğü 1917 yılından itibaren sansür ve sıkıyönetim uyguladığını ve vatandaşların bireysel özgürlüklerine kısıtlama getirdiğini inkâr etmiyordu.[528] Nitekim en son 19 Aralık 1915'te yapılan ve yasa gereği dört senede bir yapılması gereken genel seçimin üzerinden tam bir sene geçmişti. Venizelos 1919 senesinde Yunanistan'ın iç ve dış

politikasındaki hararetli gündem sebebiyle genel seçime gitmemiş; iktidarını kendi inisiyatifine göre devam ettirmişti. Oysa meclisin normal süresi çoktan dolmuştu ve anayasal sorunlar yaratan zorunlu kanunlarla sürekli uzatılıyordu.[529] Muhalifler tarafından diktatörlük olarak adlandırılan bu dönem, beş yıl sonra ilk defa 14 Kasım 1920'de yapılacak seçimlerle sona erecekti.[530] Venizelos ise hakkındaki tüm suçlamalara 7 Eylül 1920'de mecliste yaptığı konuşmada şöyle cevap verecekti: *"Sıkıyönetim ve basına sansür uyguladığım için zorba olmakla suçlanıyorum. Ancak daha demokratik ülkeler, savaş durumunda kişisel özgürlüklerin kısıtlanması gerektiğini kabul eder. Savaş döneminde tüm uluslar, bizim uyguladığımız önlemlerin ve kısıtlamaların aynısını yapar. Bir devlet, gençlerini canlarını feda etmek için sınıra gönderdiğinde, cephedeki savaşçıların akıttığı kanların boşa gitmemesi için geride kalan vatandaşlarından kişisel özgürlüklerini sınırlamalarını isteme hak ve yükümlülüğüne sahiptir."*[531] Esasen Venizelos'un seçim kampanyasının temel dayanaklarından biri savaş çağında iç politikada önlenmesi mümkün olmayan hataların telafi edilebilir olabileceği ve bu nedenle bağışlanması gerekliliğiydi. Yani Venizelos halkından ülkedeki siyasal kutuplaşma dahil her tür illegal oluşumdan dolayı affedilmeyi umuyordu. Dolayısıyla ilk icraatlarından biri sansürü kaldırmak oldu.[532] Venizelos kabinesinde Ulaştırma Bakanı olan Aleksandros Papanastasiou ya da General Panagiotis Danglis gibi, Venizelos'a yakın çevreler ise iç siyasetteki kaotik ortamı cılız da olsa dile getiriyorlar;[533] ancak onlar da Venizelos gibi savaşta olan her ülkenin başına gelebilecek olağan bir durummuş gibi bu süreci normalleştirip Yunan halkından hoşgörü bekliyorlardı.[534] Venizelos'un seçim kampanyasında sloganlaştırdığı diğer bir konu da "Millî Mesele" (Ethniko Zitima) idi. Bu da Sevr Antlaşması ile zaten çözüme kavuşturulmuştu. Venizelos taraftarları iç politikada yaşanan hayal kırıklığını Sevr Antlaşması ile örtmeye çabalıyordu. Ancak Venizelist siyasetin seçmene dürüst olmadığı en önemli yer tam da buradaydı. Sevr'e rağmen Anadolu'da karşılaşılacak zorlukların henüz tamamen üstesinden gelinmemişti. Millî Mesele'nin kesin çözümlendiğine dair oluşturulan algı hatalıydı. Venizelistler seçmene bu konuda net bir açıklamada bulunmadığı gibi ilginç olan muhalefetin de bu hassas noktaya vurgu yapmamasıydı. Dolayısıyla Yunan halkında Doğu Sorunu çözümlenmiş ve bitmiş bir meseleymiş gibi yorumlanmıştı.[535]

Öte yandan anti-Venizelist basının sürekli yinelediği diğer bir konu dış politikadaki başarıların iç politikadaki başarısızlıklarla nötrlenebileceği gerçeğiydi: *"Seçimlerde halk makul bir iç politikanın uygulanması yönünde oyunu kullanmalıdır. Dış politikada yeterli düzeyde başarılara sahip değiliz. İç siyaseti ilgilendiren konularda kazanılan başarılar ise en az dış politika kadar önemlidir. Trakya ve Anadolu'yu almamız tabii ki iyi bir gelişme; fakat bu bölgeleri yönetmeye kalktığımızda ne yapacağız? Yunanistan'a katılan yeni bölgelere, eski bölgelere*

musallat olan hastalıkları mı yayacağız?"[536] Anlaşıldığı üzere Venizelos karşıtları iç siyasetteki çürümüş atıl yapının dış politikada kazanılan her zaferin sırtına kambur olacağı fikrindeydi. Tüm bu edinimler mevcut sistem düşünüldüğünde Yunanistan'ı geliştirmekten ziyade ülkenin küflü siyasetinde bir gün şüphesiz hurdaya çıkaracaktı. Öyle ki Venizelos karşıtı basın tarafından Helenizm'in İzmir'deki kurtuluşu bile eski bölgelerdeki durumla kıyaslanarak ele alınmaktaydı. Yani eskiyi düzeltmeden yeni olanın pek bir anlamı yoktu. Venizelos, Anadolu ve Trakya'yı Yunanistan'a katarak bir başarı elde ettiğini düşünmemeliydi. Asıl başarı Yunanistan'ın ana karasında gerçekleşecek revizyondu. Bu dönüşümün tek parti devletini simgeleyen "Giritli jandarma"[537] liderliğinde olması imkânsızdı: *"Anadolu'da özgürlük rüzgârı eserken burada, Yunanistan'da, tiranlık fırtınalarıyla karşı karşıyayız. Orada şehirler özgürleştirilirken burada hapishaneler Venizelos'a muhalif olanlarla dolduruluyor. Orada halk yuvalarına dönerken burada Venizelos karşıtlarının sürgün yerleri artıyor. Adaletin ve eşitliğin temelleri orada atılıyor, burada nice yiğitlerin emeğiyle kurdukları yıkılıyor. Helenizm'in özgürlüğü adına Yunanistan köleleştiriliyor."*[538]

Venizelos'un muhalefete koz verdiği siyasi hatalarından biri de savaşın kazanıldığına dair yanlış bir algı oluşturup halkı yanıltmaktı. Dolayısıyla seçmende iç politikaya ve iç sorunlara daha fazla ağırlık verebileceği izlenimi yaratmıştı. Mesela 27 Eylül 1920'de Panathinaikos Stadyumu'nda Yunanistan'ın Türkiye ile imzaladığı "Sevr zaferinin" kutlaması sırasında halk ve idari yetkililer Venizelos'u tezahüratlarla âdeta tanrılaştırmıştı. Bu tür olaylar Anadolu'da durumun tamamen kontrol altında olduğu izlenimini yaratmaktaydı. Oysa Kuvayı Milliye'nin askerî taarruzlarının ve Türk milliyetçilerinin direnişlerinin üstü örtülüyor; Atina'da tek kelimeyle bile gündeme getirilmiyordu. Venizelos seçimi kazanacağından o kadar emindi ki Sevr Antlaşması'nı 7 Eylül 1920'de meclise sunduğunda, onaylanmasını 7 Kasım seçimlerinden sonra ortaya çıkacak yeni meclise bırakmıştı. Oysaki Venizelos'un hayalini kurduğu geleceğin üzerine gerçeği gölgeleyecek iki sis perdesi inecekti. Öncelikle Müttefikler seçim sonuçlarından sonra Yunanistan'a yönelik tutumlarını değiştirecek ve Sevr Antlaşması Yunan Parlamentosu'nda asla onaylanamayacaktı. Dahası Sevr Antlaşması'na karşı Anadolu'daki Türk ulusal hareketi küçük kartopundan büyük bir çığa dönüşecekti. Fransız devlet adamı Raymond Poincaré'nin ifadesiyle *"Sevr Antlaşması kimsenin dokunmaması gereken kırılgan bir vazo kadar hassas"*[539] idi. Yunanistan'da bu detay tamamen göz ardı edilmişti. Özetle seçim öncesinde Yunan halkına ne Anadolu'da gün be gün çetinleşen savaş ortamından ne her geçen gün çok daha güçlenen Türk milliyetçilerinden ne de seçimin dayandığı kırılgan dengelerden bahsediliyordu. Üstelik muhalefetin ve iktidarın Küçük Asya Seferi'ni sonlandırmaya hiç niyeti yoktu. Gerçek şu ki, muhalefet, 1912'de Birinci Balkan Savaşı ile başlayan uzun harpler

döneminden bıkan Yunan halkının bir bölümünün savaş yorgunluğundan yararlanmaya çalışmıştı. Muhalefet tüm konuşmalarında ya da röportajlarında seçimleri kazanması durumunda Yunan dış politikasının uluslararası yöneliminin değişmeyeceğini, bilakis Venizelos'un dış politikasını sürdüreceğini beyan etmişti. Örneğin Birleşik Muhalefet lideri Gounaris, 12 Kasım 1920 tarihinde yaptığı seçim öncesi konuşmasında, Birleşik Muhalefet hükûmetinin kesinlikle Yunanistan'ın müttefikleriyle iş birliğini ve Sevr Antlaşması'na bağlılığını sürdüreceğini belirtmekteydi: *"Sayın Venizelos, Yunanistan yenilirse yerle bir olacak diye ortalığı yıkıyor. Büyük Güçlerin Yunanistan'ı yalnız bırakacağını, ona düşman olacağını ve her türlü ekonomik, ticari, siyasi baskıyı yapacağını iddia ediyor. Yani Venizelos bu tehlikeye dikkat çekip halkı tehdit ederek oy kazanmaya çalışıyor. Bu tehdit oldukça saçma. Venizelos ne demek istiyor? Haleflerinin Büyük Güçlere karşı düşmanca bir politika uygulayacağını mı kastediyor? Ve sonrasında Büyük Güçler Yunanistan'ı mı ezecek? Venizelos yerine gelecek siyasetçilerin vatanı yok etmek istediklerine mi inanıyor? Venizelos şunu iyi bilsin ki, halefleri Büyük Güçlere karşı dost bir politika izlemeye heveslidir. Yunanistan'ın politikası her zaman 100 yıl önce vatanın yeniden doğuşu için destek veren Büyük Güçlerin yanında ve Yunanistan'ın çıkarları doğrultusunda olmuştur."*[540]

Fakat Gounaris'in iyimser politikası 1920'den sonra aynı kalıcılığa sahip olmayacaktı. Zira Venizelos'un en büyük rakipleri bile, onun seçimi kaybetmesi halinde Küçük Asya Seferi'nin sona ereceğini veya Müttefiklerle olan bağların kopacağını beklemiyordu.[541] Hatta Muhalifler seçim propagandalarında halkın savaş yorgunluğundan ve iyice kötüleşen ekonomiden istifade etmeyi elden bırakmamıştı. Eğer Liberal Parti seçimde zafer elde ederse savaş uzayacak, bu da Yunanistan'ın ekonomisinde yeni bir girdap oluşturacaktı. Oysa muhalefet iktidara gelirse yapacağı ilk iş Yunanistan'ın ekonomik konumunu güçlendirmek, Anadolu'daki savaşı sona erdirmek ve barışı tesis ederek askerlerin evlerine dönüşünü sağlamaktı. Elbette muhalefetin gizliden yürüttüğü ve çoğunlukla Venizelos karşıtı söylemlerden ibaret seçim kampanyalarına karşı Venizelist grupların da kendilerine has argümanları vardı. Her şeyden evvel muhalifler yükselişe geçen Yunanistan'ın başarılarını görmezden gelerek nankörlük ediyorlardı. Tüm söylemlerine sadece öfke ve nefret duyguları sirayet etmişti. Ülkenin gelişimine katkı sunan her tür başarı, sırf Venizelos tarafından gerçekleştirildi diye haksızca eleştirilmekteydi. Muhalefetin Büyük Yunanistan fikrine karşı olması ve "küçük; ama saygın Yunanistan" gibi çorak bir hedefle ülkeyi geriye götürmesi halkın kabul edeceği bir şey değildi: *"Parti programına 'küçük; ama saygın Yunanistan' doktrinini yazanlardan, haydutları ile beraber Büyük Yunanistan'a ihtiyaçları olmadığını zafer çığlıklarıyla kutlayanlardan seçim sonrasında da daha iyi bir dış politika beklemiyoruz. Bu insanlarda az akıl olsa politikalarını başladıkları gibi sürdürmezler. Zaten*

tahminimizce sonunu da getiremezler."[542] Muhalefetin seçim öncesi yoğun eleştiri yaptığı Büyük Yunanistan fikrine karşı Venizelist basın sert ve bazen de alaycı bir üslupla cevap vermekten geri kalmıyordu: *"Halk Venizelos'un muhaliflerine baktığında hiçbir öneri görmüyor, sadece inkâr görüyor. Onların silahları yalan, hakaret, tehditten ibaret. Onlar için büyük Yunanistan yok. Yunanistan'ın büyümesini engellemek için ellerinden ne geldiyse yaptılar. Şimdi de büyüyen Yunanistan'ın başarısını hiçe sayıyorlar. Onların istediği küçük ve saygın bir Yunanistan'dı. Venizelos ise büyük Yunanistan'ı isterken, bizi İzmir ve Anadolu'ya bulaştırma, karıştırma suçu işledi. Orada ne işimiz mi var?! Yunanistan'ın kolonileri olabilir. Biz Londra Antlaşması ile İzmir'in başkalarına verilmesini sağlamıştık ve bu lanet adam gidip antlaşmayı iptal etti. Biz Kralcılar Akropolde İngiliz-Fransızları öldürdük. Venizelos ise gidip onlarla birlikte İzmit'te ve Tekirdağ'da savaştı. Bizim İzmit ve Tekirdağ'da ne işimiz vardı? Ve hepsi bu kadar da değil. Halk muhaliflerde sadece kıskançlık, nefret ve öfke görüyor. Oysa Venizelos'un yeni bölgelerdeki zengin kaynaklardan istifade etmesi, ülkenin kalkınması ve modernleşmesine yönelik devasa bir programı var. Yunan halkı kendi sonunu yazmamak için seçimlerde Venizelos'u zafere ulaştıracak. Venizelos'un yenilgisi iç savaşın, ekonomik yıkımın, Büyük Güçlerin düşmanlığının ve özgürlüğüne kavuşturduğumuz soydaşlarımızın yeniden köleleştirilmesi demektir. Venizelos'un yenilgisi daha şiddetli savaşların ve askerliğin zorunlu olarak devam etmesi demektir. Halbuki Venizelos'un zaferi Türklerin korkması, ekonomik koşulların güçlenmesi, savaşın sona ermesi, barışın gelmesi ve terhis demektir.*"[543]

Liberal Parti, seçim öncesi kampanyasının bir parçası olarak Venizelos'un resmî ve Harilaos Trikoupis'in[544] *"Yunanistan'ın kaderinde yaşamak vardır ve yaşayacaktır"* ifadesinin yer aldığı Büyük Yunanistan haritasını ülke geneline dağıtmıştı. Bu haritalar, devasa çapaların olduğu görseller, Venizelos'un dev portreleriyle birlikte tren vagonlarına yapıştırılarak Yunanistan'ın tüm şehirlerinde gezdirildi.[545] Aslında Birleşik Muhalefet Partisi ve Liberal Parti'nin amblemleriyle farklı çağrışımlar yapılıyordu. Liberal Parti'nin amblemi istikrar ve güvenliği simgeleyen "çapa"[546] idi. Ancak Yunancada Ankara şehri tıpkı çapa gibi "Angira" olarak telaffuz edildiğinden Venizelos karşıtları bu unsuru kullanarak sıradan seçmene Venizelos'un savaşı durdurmak istemediğine dair mesaj veriyordu: *"Venizelos çocuklarınızın eve dönmesini istemiyor. Onun tek derdi Küçük Asya'ya gidip Ankara'yı ele geçirmektir.*"[547] Birleşik Muhalefetin parti amblemi ise geleneksel olarak barışın simgesi olan "zeytin dalı" idi. Dolayısıyla seçmene verdiği alt mesaj Yunanistan'a barış ve huzurun getirileceği yönündeydi.

Birleşik Muhalefetin seçim döneminde mücadele verdiği en ciddi konulardan biri Kral Konstantinos'u ülkeye geri getirmek; diğeri de Venizelos'un Megali İdea ülküsüyle halkı uzun süre savaş cephelerine mahkûm eden dış politika anlayışıydı. Muhalefet kanadı, Venizelos'un tüm bu hırslı siyaseti sadece

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ

ΣΗΜΕΡΟΝ

"ΕΛΑΑ!.. "ΕΛΑΑ!..

Καθημερινή, 25.10.1920, Αριθμός: 387, s. 1.
"Zeytin! Zeytin!"

Yunanistan'ın menfaatleri için yapmadığını sürekli yineliyordu. Yunan halkının ödediği bedelin karşılığında Büyük Güçler hedeflerine her geçen gün bir adım daha yaklaşmaktaydı. Muhalif gazeteler Yunan halkını Venizelos'un ülkede sürdürdüğü tiranlığı devirmeye çağırıyordu: *"Yunan seçmenler, dikkat edin! Bugün verdiğiniz oy, ülkenin ya yeniden dirilişine ve korkunç Venizelizm ile özdeşleşmiş boa yılanının cenderesinden kurtuluşuna yol açacak ya da ülkenin son cenazesini kaldıracaktır. Oyunuzu kullanmadan önce, Venizelos'un zorbalık, lider olma tutkusu, inatçılık ve intikam duygusuyla yabancılarla ittifak kurduğunu ve Kral Konstantinos'u tahttan indirdiğini unutmayın. Unutmayın ki, yabancı süngülerle korunan bu zalim kişi, Yunan halkına zulmedip aşağılayarak koca memleketi âdeta köleleştirdi."*[548] Aslında halkta da görülen eğilim Venizelos karşıtlarını destekleme yönündeydi. Zira savaş ve ablukadan kaynaklanan her ekonomik sıkıntı halkın belini bükmüştü. Öte yandan bir türlü terhis edilmeyen asker sınıfı artık evine dönme vaktinin geldiğine inanıyordu. Ülkedeki sıkıyönetim ve sansür her kesimden insanı zora sokmuş ve gergin bir hava oluşturmuştu.

Fikrini özgürce söyleyenlerin sırf ideolojik muhalifliğinden ötürü ya mallarına el konulmuş ya da hapse gönderilmişti. Tüm bu ağır fatura 1910'dan beri, belirli dönemler hariç, iktidarda kalan Liberal Parti'nin borç hanesine yazılmıştı. Artık Yunanistan'da hiç kimsenin Megali İdea umurunda değildi. Hatta Venizelos karşıtları birçok halka açık toplantıda Liberal Parti'nin seçim afişi olarak hazırlattığı büyük Yunanistan haritasını yırtarak tepkilerini ortaya koyuyordu.[549] Liberal Parti adaylarının toplantıları bazı bölgelerde boykot ediliyor ya da söz Venizelos'a geldiğinde halk *"Yaşasın Konstantinos!"* diye bağırıp salonu terk ediyordu.[550] Bu tepkiler daha sonra seçim sonrasında da devam edecek ve halk *"İzmir'i istemiyoruz, Trakya'yı istemiyoruz, hiçbirini istemiyoruz, hiçbirini istemiyoruz"*[551] şeklinde sloganlar atacaktı. Nitekim seçim arifesinde Yunanistan'ın geneline hâkim olan bu hava 25 Ekim 1920 tarihli *Kathimerini* gazetesinde şu sözlerle karşılık bulmuştu: *"Yunanistan büyüdü ve zenginleşti. Artık Boğaz'ın sularında yıkanılıyor ve Küçük Asya'nın sahillerinden geçiliyor. Her yerden insanlar buraya doluştular. Yabancılar Yunan, Yunanlar da yabancı oldular. Yabancılar vatanın ateşli savunucuları, bizler ise hain olduk. Bize maceracı, onlara neşe kaynakları dendi. Yalanlar ulus yapımıza hâkimiyet kurdu. Yalan, iftira, adaletsizlik, yolsuzluk ve güçlünün zayıfa uyguladığı şiddet… Tüm bunlar, küçük; ama saygın Yunanistan fikrine küfür etmeye kadar gitti. Oysa sınırlarımızın dar olduğu, Yunanların Yunanistan'a sonsuz sevgi ile bağlı olduğu o yıllar ne güzeldi. Boğaz'a ulaşamadığımız; ama Atina sokaklarında birbirimizi öldürmediğimiz zamanlardı. Yunanistan'ın küçük; ama sadece Yunanların ana vatanı olduğu, büyük ve yabancıların tımarı olmadığı o zamanları özlüyoruz."*[552] Kral Konstantinos Yunanistan'da son derece popüler bir kişiydi ve halkın büyük çoğunluğu tarafından çok seviliyordu. Halk, hakları olmadığı halde Konstantinos'u tahttan indirenlerin mutlaka cezalandırması gerektiğine inanıyordu. Buna rağmen gerek Yunanistan'da gerekse yurt dışında Venizelos'un seçimleri kazanacağına dair yaygın bir kanı vardı. Bilhassa yabancı elçilikler raporlarında seçmenlerin Venizelos'a yönelik hoşnutsuzluğuna dikkat çekiyor; fakat herhangi bir tehlike olduğuna da ihtimal vermiyorlardı. Bir tek Lord Curzon bu konuda şüpheliydi ve Yunan halkının Venizelos yerine Kral Konstantinos'u tercih edeceğini düşünüyordu.[553] Baskıcı rejim nedeniyle vatandaşların kendilerini ifade etmekten kaçınması ya da yanıltıcı bir şekilde ifade etmesi nedeniyle yeraltına gizlenmiş hoşnutsuzluk kimse tarafından fark edilmemişti.

Nihayet 14 Kasım Pazar günü yapılan seçimin sonucu herkes açısından sürpriz oldu. Dönemin seçim sistemine göre istatistiki olarak kesin sonuçlara ulaşılamıyor olsa da ilk tahminler Birleşik Muhalefetin yaklaşık %60 (255.437 oy), Venizelistlerin ise %40 (172.717 oy) oranında kazandığı yönündeydi.[554] Seçim sonuçları coğrafi açıdan manidardı. Eski Yunanistan'da, yani Mora Yarımadası'nda, Yunanistan ana karasında (Rumeli), Tesalya'da,

Kiklad Adaları'nda ve İyon Adalarında parlamentodaki sandalyelerin neredeyse tamamını Kralcılar kazanmışlardı. Yeni Yunanistan olarak tabir edilen Makedonya'da ise Venizelistler %44, Kralcılar ise %56 oranında oy almıştı. Oysa Makedonya toprakları Balkan Savaşları'ndan sonra Yunanistan'a dahil olmuş topraklardı. Venizelos'un başbakanlığı döneminde "kurtarılmış bölge" olarak tabir edilen bu topraklarda Venizelos'un etkinliği oldukça güçlüydü. Dolayısıyla Venizelos karşıtlarının zaferi sürpriz bir sonuç doğurmuştu. Yeni bölgelerdeki -Makedonya ve Batı Trakya- seçim sonuçlarını Müslümanlar, Yahudiler ve Slavca konuşanlardan oluşan azınlık nüfusun kitlesel oyları belirlemişti. Zira bu gruplar Venizelos'un azınlıkların entegrasyonu ve asimilasyonu politikasına karşı olduklarından Liberal Parti'ye oy vermemişlerdi.[555] Öte yandan İngiliz istihbarat raporlarında bölgedeki Müslüman seçmen ile Kemalistlerin Venizelos'un rakiplerine destek vermek için büyük bir dayanışma içine girdiği bilgisi de yer almaktadır.[556] Liberal Parti, muhalefetin kendi adaylarını koymasına izin vermedikleri Epir'de, Doğu Ege Adalarında, Doğu ve Batı Trakya'da ve Venizelos'un memleketi Girit'te kazanmışlardı.[557] Venizelistler 40 seçim bölgesinden yalnızca 18'ini almış ve toplam 369 sandalyeden 118'ini kazanabilmişlerdi.[558] Seçimlerden sonra tüm eski Yunanistan'ın Venizelos'a karşı olduğu ve Mora'da Liberal Parti adaylarından tek bir kişinin bile kazanamadığı ortaya çıkmıştı. Asıl ilginç olanı Attika bölgesinden aday olan Venizelos'un kendisi de milletvekili seçilememişti. Venizelos Kasım seçimlerinden sonra siyasetten emekli olup Yunanistan'ı terk edecekti.[559] Bu sonuç Yunanistan'da o kadar garipsenmişti ki Birleşik Muhalefete oy vermiş biri bile *"ben Gounaris'e, zeytine rey verdim. Lakin Venizelos'a Atina'dan bile oy çıkmamış olması bu ülkenin ayıbıdır"*[560] yorumunu yapmıştı.

Venizelos'u deviren oylama Yunanistan tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir olaydı. Bu seçim mağlubiyeti ülkedeki konumunu tam manasıyla netleştiremeyen İngiltere ve Fransa cephesinde izah edilemeyen bir hadise olarak yorumlandı. Bilhassa Venizelos'un yenilgisini İngiltere'nin Yunanistan siyasetine ölümcül bir darbe olarak nitelendiren Lloyd George, 17 Kasım 1920 tarihinde Venizelos'a gönderdiği mektubunda görüşlerini şu cümlelerle aktarmıştı: *"Sayın Mösyö Venizelos, Yunanistan seçimlerinin sonucunu görünce derin bir şok ve üzüntü yaşadım. Bu insanı demokrasi adına neredeyse ümitsizliğe düşürüyor. Şimdi, son birkaç yılda başardığınız her şey için Britanya halkının size karşı hissettiği sempati, minnettarlık ve hayranlığı belirtmek isterim. Hiçbir büyük lider, ülkesinin en yüksek çıkarları ve Müttefiklerin Büyük Savaş'ta uğruna mücadele ettiği idealler konusunda sizden daha kararlı duramazdı. Adınız her zaman İngiltere'nin en iyi dostlarından ve Avrupa'nın en büyük devlet adamlarından biri olarak hatırlanacaktır. Bu zor günde kalbimiz sizinle. Militarizmin özgürlüklerimizi baskı altına almakla tehdit ettiği, Müttefiklerin davasına tek başınıza verdiğiniz desteği ve sonsuz*

General Paraskevopoulos, Pangalos ve Fransız Albay Georges ile birlikte Bandırma'da.
Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Αρχείο Λεωνίδα Παρασκευόπουλου (στην κατοχή Ν. Σ. Παντελάκη), Α21S01Υ001F001Τ0002
[Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi, Leonidas Paraskevopoulos Arşivi (N. S. Pantelakis mülkiyetinde)]

sadakatinizi asla unutmayacağız. Umuyorum ve inanıyorum ki, Yunanistan halkı yaptığı hatanın farkına varır."[561] Halbuki Venizelos'un şiddet rejimi sayesinde uzun zamandan beri Yunanistan'da hemen hemen her kesimden şahsına bir antipati oluşmuştu. Örneğin askerlik görevlerini yapmalarında ısrarcı davranılan avukatlar seçimlerde Venizelos'un aleyhinde kampanyalar yürütmüştü. Hapse atılıp sürgüne gönderilen politikacıların, devlet yetkililerinin ve ordu mensuplarının aile fertleri haliyle Venizelos'a düşmandılar.[562] Muhalefetin ifadesiyle Yunanistan'da demokrasi değil "Venizelist Monarşi" hüküm sürüyordu.[563] Dolayısıyla seçim sonuçları öğrenildiğinde tüm muhalifler sokaklara dökülmüş ve hep bir ağızdan Birleşik Muhalefetin amblemi olan *"Zeytin dalı! Zeytin dalı!"* diye bağırmışlardı. Evlerin pencerelerinden Gounaris'in posterlerini sallayan halk *"İsa dirildi!"* çığlıkları atıyordu. Seçim sonuçları netleştiğinde Kral Konstantinos'un resimlerini taşıyan birçok asker gösteri ve geçit törenleri başlatmışlardı. Askerler sokaklara dökülmüş *"Yaşasın Konstantinos ve Sofia! Yaşasın sağdıç! Kartal kanatlanıyor!"* sloganlarıyla koşuşuyor; *"kartalın oğlu"* gibi kral yanlısı şarkılar eşliğinde havaya ateş açıyorlardı.

16 Kasım öğleden sonraya kadar kutlamalar devam edince yerine General Papoulas'ın geçeceği bilgisi verilen Paraskevopoulos, krala sadık en önemli

subayları kışlaya çağırmış ve askerleri teskin etmeleri konusunda yardım istemişti.[564] Tüm Yunanistan'da öyle bir sevinç patlaması yaşanıyordu ki ülkenin her yerinde yüzbinlerce el ateş edilmiş, Atina ve çevresinde tek bir telefon ve telgraf teli bile sağlam kalmamıştı. Birçok yerde elektrik telleri zarar gördüğünden günlerce telefon ve tramvaylar çalışmadı.[565] Bu sürpriz sonuç Venizelos'u sessiz ve düşünceli bir hale sokmuştu. Halkının kendisini yarı yolda bıraktığını düşünüyor ve ülkenin akıbeti için endişeleniyordu. Zira Yunanları Büyük Yunanistan hayaline inandıran da bilmedikleri coğrafyaya sürükleyen de kendisiydi. Belki de gelecekte tahmin edilmesi çok zor olmayan o gri tablo kendi vicdanında belli muhakemeleri de beraberinde getirmişti: *"Ben Yunan halkının yanımda olduğunu sanıyordum. Ne yaptıysam bu gücün etkisiyle yaptım. Bugün ise tarihin karşısında hesap vermem gerektiğini görüyorum. Bu halka karşı üstlendiğim sorumluluğu düşünüyorum. Biten iş çökecek ve geriye sadece ödediğimiz bedel kalacak. Bu bedel çok ağır olacak. Bense vicdan azabı çekiyorum. İnsanları, kazançlarını yitirecekleri ve geriye yalnızca dayanılmaz bir yük ya da bedel bırakacak bu türden cesur maceralara sürüklemeye hakkım var mıydı?"*[566] Aslında Venizelos büyük oranda dış politikaya dayandırdığı seçim çalışmalarında halkın beklentilerini yok saymıştı. Ona göre muhalefetin seçim kampanyasını askerin terhis edilmesi ve savaşa son verilmesi gibi iki güçlü slogana dayandırması halkı doğrudan muhaliflere yöneltmişti. Bu durum 1912-1915 yılları arasında Venizelos'un önerisiyle meclis başkanlığına getirilen Konstantinos Zavitsianos'un yorumuyla da bire bir desteklenmekteydi: *"Yeni parlamentonun çoğunluğunu oluşturanlar, seçim öncesi dönemde Venizelos'un hem iç hem de dış politikasına son derece şiddetli bir şekilde saldırmışlardı. Muhalifler siyaseten en azından "küçük; ama saygın Yunanistan" programını takip ediyorlardı. Kendilerine teklif bile edilse Küçük Asya'yı istemiyorlardı. Onu elde etmek için asla savaşa girmeyeceklerini; çünkü Küçük Asya'nın onlar için bir yük olduğunu söylüyorlardı. Anadolu toprakları muhalefetin ifade ettiği üzere bir koloniydi ve muhaliflerin uygulamaya hiç de hevesli olmadığı bir sömürge politikasıydı. Üstelik bu topraklar çoğunlukla Yunanistan'a düşman olan yabancı nüfusların yaşadığı yerdi. Bu geniş topraklar, ne kadar zengin ve verimli olursa olsun, düşmanları yaşadığı müddetçe Yunanistan bu bölgeyi yönetme gücüne sahip olamayacaktı. Yeni Yunanistan'ın elde edeceği sınırlar, özellikle çok geniş olacağından kolaylıkla saldırıya açık hale gelecekti. Yunanistan ise bölgeyi elinde tutamayacaktı. İlk savaşla birlikte Büyük Yunanistan denilen bu yapı tümüyle çökecekti. Üstelik Yunanlar yorulmuştu. Sekiz yıldır neredeyse aralıksız savaşıyorlardı ve böylece hem halkı hem de askerleri heyecanlandıran terhis bayrağını tercih etmişlerdi."*[567]

İlginç olan Küçük Asya harekâtının en kritik anında hiçbir neden yokken, üstelik seçime gitme konusunda muhalefetten de herhangi bir özel baskı görmemişken Venizelos neden seçime gitme kararı almıştı? Bu konu ile ilgili

ortaya atılan birkaç teoriden biri Venizelos'un, Türkiye'nin Sevr Antlaşması'nı barışçıl bir şekilde imzalamayacağını öngörmesiydi. Zaten İtalya ve Fransa'nın Sevr konusunda ikili oynaması ileride Yunanistan'ı siyaseten zora sokacak bir çıkmaza sürükleyecekti. Dolayısıyla Sevr Antlaşması'nın uygulanamayacağını, Yunanistan'ın da bunu tek başına yürütecek gücünün olmadığını ve Küçük Asya Seferi'nde başarılı olunma imkânının bulunmadığını anlayan Venizelos, yenilgiye uğrayacağını bile bile seçime gitmeye karar vermişti. Çünkü Venizelos Anadolu'daki kötü gelişmelerin sorumluluğundan kaçınmak ve mesuliyeti bir sonraki anti-Venizelist hükûmete devretmek için siyasi sahneyi hoş bir şekilde terk etmenin bahanesini bulmuştu. Bu teori 1921 yılında Venizelos hükûmetinde görev almış Nikos Kazantzakis tarafından da desteklenmişti: *"Venizelos ile ilgili 'devrimle iktidarı ele geçiren ve bunca yıl diktatör olarak hüküm süren bir adamın nasıl olup da birdenbire Anayasayı hatırlayıp seçim yapar?' sorusu soruluyor. Çünkü seçimi kaybedeceğini biliyordu. Bilmiyor muydu? Peki madem o insanüstü biriydi, nasıl çevresinde olan bitenden haberdar olmadı?"*[568] Venizelos kendisiyle ilgili bu türden kuşkulara çok daha sonra cevap verecek ve kaybedeceğini bilmesine rağmen seçime gittiğine dair tüm ithamları dönemin önde gelen tarihçisi Georgios Ventiris'e gönderdiği 20 Nisan 1931 tarihli mektubuyla açıklayacaktı. Bu mektup bir manada Venizelos'un iç sesiyle yaptığı müzakereler gibi belli pişmanlıkları da içinde barındırıyordu: *"Sevgili Georgios, pek çok kişi beni 14 Kasım 1920'de seçim yapmakla ve Sevr Antlaşması tam olarak uygulanana kadar seçimleri ertelememekle suçladı. Sonrasında seçimler yapıldı. Dolayısıyla sonucun farklı olma ihtimali yüksekti. Benim bu konuyla ilgili bir cevabım var elbette. Mayıs 1915'teki parlamentonun görev süresi dolmuştu ve muhalefet Mayıs 1919'dan itibaren ısrarla seçim yapılmasını talep ediyordu. Diğer ülkelerde de seçimlerin savaş nedeniyle ertelendiğini ve doğru olanın barış anlaşmalarının imzalanmasını beklemek olduğunu söyledim. Böylece halk hem büyük resmi görebilecek hem de uyguladığım siyasetin sonuçlarına vakıf olabilecekti. Sevr Antlaşması imzalandığında artık seçimleri daha fazla ertelemek için hiçbir gerekçemin kalmadığına karar verdim. Uyguladığım politikamın sonuçları savaşı sonlandıran bu antlaşmada yazılıydı. Böylece Yunan halkı politikamın meyvelerinin neler olduğunu görme fırsatına sahip oldu. Seçim sonuçlarıyla ilgili kaygılarım olduğunu senden gizleyemem; ama ben ve arkadaşlarım politikamızın halk tarafından onaylanacağına inanıyorduk. Sevr Antlaşması'nın uygulanma zorunluluğunun doğurduğu yeni eylemlere geçmeden önce halkımın politikamı onayladığından emin olma ihtiyacı hissettim. Geriye dönüp bakıldığında bu argümanların yanılmadığımı göstermek için öne sürülmediğini bilmelisiniz. Benim hatam beni suçladıkları şey değil, tamamen başka bir şeydir. Aleksandros'un ölümünden sonra, Georgios'un tahta çıkması için Konstantinos ve Müttefiklerle müzakereler yapılabilmesi için seçimleri ertelemem gerekliydi. Bunu yapmamış*

olmam benim hatam. Bu çözüm muhtemelen Konstantinos tarafından da kabul edilebilirdi. Ya da belki de Konstantinos'u istifaya zorlarken Georgios'u tahtın dışında bırakan Büyük Güçlerin direnişini kırmayı başarabilirdim. Bu çözümü önerdiğimde ise çalışma arkadaşlarımın çoğu ve ordu yetkilileri olumsuz tepki gösterdi ve bundan çok rahatsız oldu. Bunun üzerine ben de ısrar etmedim ve hazırladığım mektubu yırtıp attım. İşte benim en büyük ve affedilemez hatam budur. Çünkü bu çözüm başarılı olsaydı ulusal birlik yeniden sağlanacak ve seçimlerin sonucu muhtemelen farklı olacaktı. Ancak seçimin sonucu aynı bile olsaydı, Konstantinos'un tahta dönüşünün neden olduğu o muazzam Antant düşmanlığını da yaratmazdı. Ben ise muhtemelen milletvekili olurdum ve rakip politikacılarla ilişkilerim bugünkü kadar sert bir noktaya varmazdı. Yunanistan'ı terk etmek zorunda da kalmazdım. Atina'da kalıp yeni hükûmet yöneticilerinin temel hatalardan kaçınmasına yardımcı olmaya çalışırdım. Size hatamı itiraf ettikten sonra, 1920 sonbaharında, Şubat 1915'te başlayan ve 6 yıl süren büyük mücadeleden yorulduğumu ve bunun affını talep edebilirim. Yorgunluğum sadece fiziksel değildi, Lyon istasyonundaki suikast girişiminden sonra ruhsal da oldu. İyi niyetli olduğum halde yurttaşlarımın büyük bir kısmının nefretini kazanmış olmam, dahası Yunanistan için canımı almalarından başka kurtuluş yolu olmadığını düşünecek kadar onların nefretini kazanmam beni derinden yaralamıştı. Çünkü Lyon'daki suikast girişimi bireysel değil kolektif bir çabaydı. Ekim 1920'de ben artık daha önce olduğum o kişi değildim. Önümdeki engeller sahip olduğum ruhsal güçten çok daha yüksekti ve bu yüzden yenildim. Bazıları beni Sevr'den Atina'ya döndüğümde diktatör olmamakla suçluyor. Bunu bir hata olarak görmüyorum. Ben ne kral ne de diktatör ruhuna sahip biri değilim. Bu yüzden beceremeyeceğim bir rolü oynamaya kalkışsaydım başarısız olurdum. Belki 1920 sonbaharında benim bulunduğum konumda diktatör ruhuna sahip bir başkası olsaydı ve seçimleri Sevr Antlaşması uygulanıncaya kadar erteleyip hükûmetini 10 yıl uzatsaydı belki o kişi başarılı olabilirdi. Ancak Yunan halkının çoğunluğu beni bir tiran olarak gördü ve benden, tiranlığımdan, kurtulmak için Sevr Antlaşması'nı yırtmaya karar verdi. Eğer ben diktatörlük rejimini kurmuş olsaydım, bu kadar terörden dolayı Yunan halkı beni nasıl affedebilirdi? Benim diktatör olmam halinde iç karışıklıkların daha da kötüleşmesiyle birlikte ulusal mücadelemizi başarıyla sürdürmemiz nasıl mümkün olacaktı? Ancak tüm bunlar gereksiz laflardır. Tekrar ediyorum, böyle bir görevi üstlenecek kabiliyette olmadığından dolayı diktatör olmadım. En kalbi sevgilerimle. E. Venizelos."[569]

Venizelos'un beklenmedik seçim yenilgisi kendi mektubunda dile getirdiği unsurların dışında dile getirmediği birçok farklı nedenden de kaynaklıydı. Bunlardan biri savaşın uzaması ve Balkan Savaşları'na gönderilen askerlerin hala orduda görev yapıyor olmasıydı. Esasen erkeklerin savaşta uzun süre bulunmasından kaynaklı yokluğu tüm tarımsal faaliyetleri durdurduğundan kırsal

Eleftherios Venizelos'un Büyük Yunanistan Haritasını kullandığı seçim afişi.

bölgelerde muhalefetin güçlenmesine katkı sağlamıştı. Bu nedenle Venizelos karşıtı oyların büyük çoğunluğu kırsal alanlardan çıkmıştı. Oysa muhalefet terhis konusunda resmî bir tutum sergilememişti. Kral yanlısı adaylar hiçbir zaman Anadolu'dan çekilme, seferberliğin derhal sona erdirilmesi ve Küçük Asya Seferi'nin bitirilmesine dair en ufak bir vaatte bulunmamıştı. Yani seçimleri kazanırlarsa askerin hemen evine döneceğine dair hiçbir söz vermemişlerdi. Ancak tüm bunlar Venizelos karşıtı grupların resmî tutumlarıydı. Özellikle kırsal bölgelerde kralcıların iktidara gelmesi ile savaşın sona ereceği izlenimini yaratan birkaç aday vardı. Örneğin kral yanlısı bir aday olan Konstantinos Koumoundouros'un seçim öncesinde Venizelos'un Büyük Yunanistan haritasını gösterişli bir şekilde yırtması böyle bir havanın oluşmasında önemli bir etki yaratmıştı.[570]

Dolayısıyla birçok kişi askerlerin evlerine dönüşünü doğrudan muhalefet ile ilişkilendirmişti. Bunun bir diğer nedeni de muhalefetin bu kanıyı oluşturmasını sağlayan gayriresmî ifadeleriydi. Mesela çoğu toplantıda muhalefetin adayları *"bize oy atarsanız çocuklarınız eve canlı dönecek"* sözünü seçmenine vermişti.[571] Oysa Liberal Parti'nin 27 Kasım'da yaptığı açıklama seçim mücadelesinin büyük oranda iç siyaset etrafında şekillendiğine yönelikti. Buna göre seçimlerin ana teması muhalefetin Yunan halkının önüne koyduğu hanedanlık meselesiydi. Öte yandan iç siyaseti değiştiren diğer bir önemli faktör Kral Konstantinos'un halk nazarında muazzam popülaritesiydi. Yunan halkı Konstantinos'un Venizelos tarafından haksızlığa uğradığı hissine sahipti.

Dahası Venizelos'a gerçekleştirilen suikast girişimi ve akabinde Konstantinos yanlısı gazeteci yazar Ion Dragoumis'in Venizelistler tarafından öldürülmesi "Ulusal Bölünme"yi doruğa ulaştırmıştı. Venizelos'un 1917-1920 yılları arasında muhaliflerine uyguladığı baskıcı rejim de düşünüldüğünde tüm bu gerekçeler halkın sandıktaki oy pusulasını belirlemesinde önemli bir rol oynamıştı.[572] Ayrıca Venizelos'un 1915'ten 1917'ye kadar İngiliz ve Fransızların Yunan siyasetine karışmasını engellememesi yani dış müdahaleye mesafeli duramaması, aksine bunu organize eden, kabul eden ve tamamen haklı gösteren bir kişi olarak kendisini lanse etmesi sandıktaki mağlubiyetin başka bir yönüydü. Antant kuvvetleri tarafından 1916'da yapılan deniz ablukası Peleponez Yarımadası'nda büyük bir gıda sorunu yaşanmasına neden olmuş ve birçok insan açlıktan ölmüştü. Bu kötü hatıralar Yunan halkının hafızasında hala tazeliğini koruyordu. Halkın belleğinde bu durumun sorumlusu Venizelos'tu ve bunun olumsuz yansımaları Mora Yarımadası'nda anti-Venizelist eğilim ile sandıkta kendisini göstermişti.[573] Venizelos iktidarda kaldığı üç yıl boyunca kendi partisinin siyasi muhaliflerine karşı kinci ve dışlayıcı bir yaklaşım göstermiş, oysa yandaşlarına her tür elverişli ortamı sağlayarak her birinin maddi açıdan güçlenip zenginleşmesine yardımcı olmuştu. Dolayısıyla büyük tüccarlar, armatörler, hükûmet sözleşmelerini üstlenen iş adamları, ordunun üst düzey yöneticileri halkın nazarında Venizelos'un keyfî ve adam kayıran politikasından faydalanan çıkarcı gruplar olarak görülüyordu.[574] Venizelist hükûmetin bir diğer eksikliği de iç politika konularının tamamını ihmal ederek tüm çabayı dış politikaya odaklamış olmasıydı. Hükûmetin başında bulunan Venizelos, 1918 yılı sonundan 1920 yazına kadar barış antlaşması görüşmelerine katılmak amacıyla sürekli yurt dışında bulunmuştu. Yunan meselelerinin olumlu sonuçlanmasını sağlayabilecek tek kişi Venizelos olduğundan uluslararası konferanslara katılması zaruriydi. Fakat yurt dışında uzun süreli kalmasının dış politikada yarattığı fayda Atina'da bulunmayışının iç siyasette yol açtığı hasar kadar büyüktü. Venizelos ülkesinde bulunmadığı o uzun sürede Venizelistler ülke içinde nerdeyse bir korku ve dehşet rejimini hâkim kılmıştı. Öyle ki meclise girip kralcı üyeleri silahla susturma teşebbüsüne gidecek kadar kendi otoritelerini ülkeye dayatmışlardı.[575] Venizelos'un yokluğu hükûmet işlerindeki koordinasyonu bozmuş ve iç denetimde boşluğa neden olmuştu. Zaten bizzat kendisi de Yunanistan'ın kötü yönetildiğini seçimlerden sonra bir araya geldiği arkadaşlarına itiraf etmişti.[576] Her ne kadar hükûmet başbakan yardımcısı Emmanuel Repoulis tarafından üstlenilmiş olsa da iç siyasette Venizelos'un yerini hiç kimse dolduramamıştı.[577] Yani Yunan siyasi hayatında kayırmacılıktan kaynaklı memnuniyetsizlik ve uzun süre iktidarda kalan bir partinin doğal olarak yıpranması seçim sonucunu en çok etkileyen faktörlerin başında geliyordu. Venizelist iktidarın devrilmesinde terhis olma yönündeki

belirsiz umut çok daha ufak bir rol oynamıştı. Yani, barış-savaş ayrımı Kasım 1920 seçimlerini doğrudan belirleyen ana unsur değildi. Nitekim seçimden sonra iktidara gelen muhaliflerin savaşı sonlandırmayıp daha büyük bir yoğunlukla devam ettirmeleri halk tarafından sözlerini tutmamaları olarak algılanmamış; dolayısıyla büyük tepkiyle de karşılık bulmamıştı.

Seçimler sona erdiğinde Yunanistan'da yeni; fakat bir o kadar da zor bir dönemin başladığını kimse tahmin etmiyordu. Zafer sarhoşluğu içindeki bir kesim -halk ve muhalifler- iç ve dış politikada karşı karşıya kalacakları zorlu sürecin henüz farkında değillerdi. 1910'dan itibaren kesintili de olsa Yunan siyasetine hâkim olan Giritli avukat artık uzunca bir süre Yunan Meclis çatısı altında bulunmayacaktı. Venizelos dönemi 1920 Kasım'ında sona ermişti. Seçimlerden sonra Yunanistan'dan ayrılmaya karar veren Venizelos, halkına ve Liberal Parti üyelerine son kez seslendiği istifa konuşmasında siyaseti kendi rızasıyla bıraktığını ve bundan sonraki süreçte partisinin ve kendisinin bu ağır yenilgiden ötürü hiçbir zaman halkına kırgın olmayacağını şu sözlerle açıklamıştı: *"İktidarı ve siyaset sahnesini bırakıyorum. Yunan halkına ve Liberal Parti'ye seslenmek istiyorum. Yunan halkına diyorum ki, çıkan sonuçtan dolayı hiçbir kızgınlığım yok. Ve inanıyorum ki başka hiçbir halk, Yunan halkının başına geldiği gibi, savaşın fiilen sona ermesinden sonra iki yıl boyunca askere alınmaya dayanamayacaktı. Liberal Parti üyelerinden de şunu rica ediyorum. Her zaman yaptıkları gibi, partinin çıkarlarını devletin denetimi altına alsınlar. Halkın kararını öfke ve tepki duymadan kabul etsinler."*[578] Venizelos Yunanistan seçimlerinde mağlup olmuş olsa da Batı Anadolu ve İzmir'de hala son derece popülerdi. Özellikle İzmir'de Rumlar tarafından Venizelos'un yenilgisi büyük bir hayal kırıklığıyla karşılanmıştı. Venizelos'un iktidardan düşürülmüş olması Türkleri sevindirirken İzmir'deki Rumları bir hayli kaygılandırmıştı. Pek çok kişi Yunan seçmenin Venizelos'a oy vermeyerek büyük ve ölümcül bir hata yaptığını düşünüyordu. Hatta dinî bir metafor kullanılarak Hz. İsa ve Venizelos'un görsellerinin yer aldığı bir afiş hazırlatılmıştı. Afişte çarmıha gerilen Hz. İsa'nın acı çektiği bir anda çevresindeki insanların sevindiğini, ölümünü kutladığını ve durumuyla eğlendiğini görmesi üzerine bakışlarını göğe yöneltip Tanrı'ya hitabı olan *"Baba, onları cezalandırma, ne yaptıklarını bilmiyorlar"* sözleri kullanılmıştı. Pankartta yazılan bu ifade aslında tıpkı Hz. İsa gibi Venizelos'u acılar içinde bırakan Yunan halkına verdiği cevap gibi düşünülmüştü. Venizelos'u sürgüne gönderen Yunan halkı da Hz. İsa'yı çarmıha gerenler gibi ne yaptığının ve kimi sürgün ettiğinin bilincinde değildi.[579] Venizelos, seçim yenilgisinden sonra istifasını Kral Naibi Amiral Koundouriotis'e sunmuş, hemen akabinde yönetimi yeni kabineye devretmiş ve Nice'ye gitmek için Faliro Limanı'na geçmişti. Venizelos Fransa'ya *Narkissos* yatı ile gitmeyi planlasa da bir Yunan destroyeri ve torpido gemisinin onu takip etmesi riskinden ötürü *Centaur* adlı bir İngiliz gemisiyle Yunanistan'dan ayrıldı[580]

Εμμανουήλ Αντ. Θεοδωράκης, Ελευθέριος Βενιζέλος. Ο Εθνικός Ηγέτης, Αστερίας, Αθήνα 2008, s. 131.

Yunanistan'da yapılan genel seçimin sonucu Türk siyasi çevrelerinde de büyük bir sansasyon yaratmıştı. Atina meclisinde cereyan eden gelişmeler Osmanlı Bakanlar Kurulunda da görüşülmüş ve kabine toplantısında Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, Yunanistan'daki hükûmet değişikliğinin dış politikada herhangi bir farklılaşmaya neden olmayacağını, dolayısıyla Türkiye lehine bir gelişmenin yaşanmasının da beklenmemesi gerektiğini vurgulamıştı.[581]

Öte yandan Yunanistan'daki seçim sonuçları İzmir'de Türkler, İtalyanlar ve Levantenler tarafından özellikle sevinçle karşılanmıştı. Venizelos'un iktidardan düşmesi Türkler açısından büyük bir heyecan yaratmış ve sanki üstlerinden Yunan işgalini atmışlar gibi hissetmelerine neden olmuştu. Türkler *"Venizelos düştü, Yunanistan artık yok"* şeklinde tüm kahvehanelerde galip bir edayla konuşmaya başlamıştı. İzmir'deki bu havayı sona erdirmek amacıyla Türkçe gazetelerin tüm yöneticileri İzmir Yüksek Komiserliği'ne çağırılmış ve onlara Yunanistan'da hükûmet değişikliği dışında bir şey olmadığı açıklanmıştı. Yanlış değerlendirmelere kapılıp her türlü olayda halkı cesaretlendiren Türk basınına ufak bir gözdağı verilmiş ve İzmir'de sessizliğin korunması tembih edilmişti. Yeni hükûmetin bir önceki hükûmetin Küçük Asya politikasını sürdüreceği ve Yunanistan'ın çöktüğünü düşünenlerin büyük yanılgı içinde olduğu hatırlatılmıştı. Bunun üzerine Türk gazeteciler, gazetelerinin olayları tarafsız ve barışçıl bir şekilde takip edeceğine söz vermişlerdi.[582] Venizelos'un

PRICE 5 CENTS THE VOICE OF THE WORKER ΤΙΜΗ 5 ΣΕΝΤΣ

Η ΦΩΝΗ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΟΥ

PUBLISHED EVERY SATURDAY ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΚΑΤΑ ΣΑΒΒΑΤΟΝ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΑΣ

OFFICIAL ORGAN OF THE GREEK FEDERATION OF THE WORKERS' PARTY OF AMERICA ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛ. ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΤΟΥ ΚΡΤ. ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ

Vol. V. No. 143. New York, Saturday, September 9th. 1922. ΝΕΑ ΥΟΡΚΗ, Σάββατον, 9 Σεπτεμβρίου 1922. Έτος Ε'. Άριθ. 143.

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΑΡΝΟΥΝΤΑΙ ΝΑ ΠΟΛΕΜΗΣΟΥΝ

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η ΦΥΛΑΚΙΣΙΣ ΤΩΝ ΣΥΝΤΡΟΦΩΝ

'Η Κυβέρνησις συνεργάζεται την σύλληψίν των, φαίνεται το ξύνημα του λαού.—Αι περίφημοι «απομονώσεις».—Ηρώες την Δωδεκανησιακήν, ή νέα μαλλιά των απηρχαιωμένων Κυβερνητών.—'Η ψυχρολουσία εν τη Βουλγαρική απαντήσεως.—'Η νέα τυραννία μαίνεται.

ΑΘΗΝΑΙ, 1 Αύγουστου 1922.

Οι συλληφθέντες σύντροφοι της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής του Κόμματος και της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργαλειοδετών να παρέμειναν φυλακισμένοι, παρά πάντα νόμον, διότι ως ή κατηγορούμενοι διά πολιτικών ένεκεν δεν ευρίσκοντο εν διαλυθείσαν ένωσιν.

Και ενώ βεβαίως ούτο χθες απεφάσισεν ή αθώωσις των ένδεκα του Συμβουλίου της Προεδρείας και δεν μένει παρά ένας έκαστος, ήτος και εκείνος.

'Η κατά παραγγελίαν σύλληψις των συντρόφων έσην είχε σκοπόν; Να ιδεάση το στόμα των δημοσιογράφων και να τους κάμη να μη λαλούν δι' ό,τι συμβαίνει εις τας φυλακάς; Ή μήπως ήτο μία νέα τρομοκρατική ενέργεια;

Ερώτημα κατά τα δημοσιεύματα του Εθνικού τύπου.

Αφού λοιπόν δεν ήσαν εθνοκτόνοι, πρό μηνός ούτε μία δια δίκη ή συνήθεια των Σοβιέτ και συνεχώς ώστε οι άρχοντες αρμόζουν να ευρίσκωνται εις την Ύπατον Αρμοστείαν, εις το να δηλώσουν δτι ή Ελλάς νοσεί πλέον θα επετρέπε πλέον των όσων της έδωσεν ή συνθήκη αύτη, όμως άρχισεν ν' αλλάζη εις το βάθος και πλησιάζει το χάος της Μικρασίας; μι 60,000 νεκρούς Έλληνων στρατιωτών και χιλιάδες έγγειοι βάρος και προσφύγων μην Αδρανούν τόσο χαμένοι και δεν δίνουν κατακυρώσεις σασμός. Και ενόσω τόσων άνθρωπα διά να τροφοδοτήσουν τας γλώσσας των τροφοδοτούν ο Βενιζέλαρχος διά του Υπουργ.

* * *

Τα ολοκαινούργια χάος διαφαίνεται βαθύτερο καθημερινώς. Το φαιδρό και αόν μαύρο θα σκεπάση δι' 2 δια μαύρου. Εις το διάστημα αύτο τελειώνει 2 (δισεκατομμύρια τα χρεώδη της ζωής πέντε από 20 % πλειό έγγειά. Με δύο τα απαγορευτικά μέτρα δια την πάλαι ποτέ ευημερούσης αύτης Ελλάδος ένοχοι, ή Αγγλία λόγω βασίζουσα τις 210, ένώ το Κεφάλαιο συγκεντρώνει έχει αρίθμι την τιμήν εις δρ. 140, χωρίς όμως να δύνανται να επαρκέση εις την ζήτησιν της αγοράς. Ο πλέον επίμονος πλούσιος πιστεύει ως αλλοφάνιτος από δε έξαιρέσεις δε πλούσιοι δεν ευρίσκονται εν πλήρει καταστάσει. Τούτο δεν είναι καθόλου της Κυβέρνησις αύτοι ούτε ένα ούτε εις το μισόν. Η κάθε άφιση το Έθνος

οι Ελληνες στρατιώται δεν θέλουν ν' αντιστάθουν

(Τηλεγρ. του Ηνωμένου Τύπου).

ΣΜΥΡΝΗ, Σεπτ. 8.—Τα Ελληνικά στρατεύματα σύμφωνα με εδήλωσεν ήσαν το μέτωπον του πολέμου, δεν θέλουν να αντισταθούν ενάντιον των προελαυνόντων Τούρκων. Τούρκων, και θα πάρχει ρόδος δια δι ή Ελλάς και ή Αγγλία δεν επιθυμούν να λάβουν σύντομα μέρος, πιθανόν να διαδραματισθούν σοβαρά γεγονότα εις την Σμύρνην.

Το τηλεγράφημα επιπροσθέτως λέγει δτι ή οπισθοχώρησις του Ελλ. στρατού εξηκολούθησε μέχρι χθες, 10 μίλια μακράν από 'Αϊδ Σαχίν. (8ή μίλια ανατολικώς της Σμύρνης), τα δε τέσσερα πυροβολικά τα οποία απομακρύνονται τα τελευταία πρός δυσμάς διεκόπησαν.

Amerika İşçi Partisi Helen Federasyonu Resmî Organı olan *İşçinin Sesi* Gazetesinin 09.09.1922 tarihli nüshasında *"Halkın çocukları savaşmak istemiyor"* adlı manşetten verilen haberi.
Η Φωνή του Εργάτου, 09.09.1922, Vol: 5, No: 143, New York,Ιστορικό Αρχείο ΚΚΕ
[Yunanistan Komünist Partisi Tarih Arşivi]

seçimi kaybetmesindeki en önemli etkilerden biri şüphesiz 1912'den beri aralıksız savaş meydanlarında bulunan askerlerin yorgunluğu ve terhis beklentileriydi. Aslında Venizelos da bu gerçeği çok iyi biliyor ve kabul ediyordu. Nitekim 27 Kasım 1920 tarihinde Lloyd Georga'a Nice'den gönderdiği mektubunda Yunanistan'daki seçimlerin sonucunu her ne kadar beklenmedik bulsa da savaştan bıkmış Yunan halkını verdiği karardan dolayı kınamamak gerektiğini belirtmişti. Mütarekenin ardından iki yıl daha seferberliğe devam edilmeliydi. Askerlerin terhis edileceğine dair kesin bir işaretin olmadığı bir ortamda böylesi bir sonucun çok da şaşırtıcı olmadığını ifade etmişti.[583] Öte yandan Venizelos ve Liberal Parti'nin seçimi kaybetmesinin bir diğer nedeni de muhalefet ile iş birliği içine giren Yunan Solunun savaş aleyhinde sarf ettiği çaba ve propaganda çalışmalarıydı. Yunanistan'da etkin bir güç olmasa da Birleşik Muhalefet ile kurduğu anti-Venizelist konsensüs ister istemez Venizelos'un Kasım seçimlerindeki sonuçlarını etkilemişti. Bu küçük; ama etkin grup başından beri Yunanlara çocuklarını Anadolu'dan çekmelerini ve

emperyalistlerin planlarına alet olmamalarını öğütlemişti. Ancak Küçük Asya Seferi'nin Yunanistan'ın felaketini hazırlayacağını Metaksas'tan sonra dile getiren solcuları da hiç kimse dikkate almayacaktı. Savaş sona erdiğinde hezimetin faturasının bir kısmı halka, bir kısmı askere, bir kısmı da "Bolşevik virüsü" taşıyıp onları hasta ettiğine inandıkları Yunan soluna çıkarılacaktı.

Bolşevizm Virüsü
SEKE

Yunanistan'da, Büyük Savaş'tan önce, farklı ideolojik-politik etkilere sahip, dönemin işçi sendikası teşkilatlarıyla da az çok bağlantılı olan birçok sosyalist örgüt bulunmaktaydı. Örneğin Atina'da 1908 yılında kurulan ve kitlesel nitelikte olmayan İşçi Sınıfları Derneği, yine 1911'de esas olarak Avrupa sosyal demokrasisi etkisinde kalan kişiler tarafından kurulan Atina Sosyalist Merkezi, bu türden oluşumların başında gelmekteydi. Yunanistan'daki sosyalist eğilimin canlanmasındaki temel nedenlerden biri, o sıralarda dış ülkelerden; fakat özellikle Almanya'dan gelen sosyalist destekti. 1905-1908 yılları arasında henüz yolun çok başında olan Alman sigara endüstrisi, Yunanistan'dan birçok Yunan işçiyi yüksek yevmiyeden ötürü cezbetmiş ve Almanya'ya göç etmeye teşvik etmişti. Bir süre sonra Yunan işçilerinin Almanya'da sosyal demokrat sendikalarla iletişime geçmesi onlara sosyalist fikirleri de beraberinde aşılamıştı. Böylece ilk olarak 1911'de Yunanistan'da, bilhassa Atina'da, sosyalist propaganda sistematik olarak başlatılmıştı. O tarihten itibaren Yunanistan'da ilk sosyalist grup oluşturulmuş ve Atina Sosyalist Merkezi bu şekilde faaliyete geçmişti.[584] Eş zamanlı biçimde 1909'da Selanik'te kurulan Federasyon çok kısa süre zarfında Makedonya ve Trakya'daki nüfuz alanını arttırmıştı.[585] Balkan Savaşları sonrasında Yunan Devleti'nin toprakları genişleyince Federasyon, diğer sosyalist örgütlerle temasa geçerek etki alanını da yaygınlaştırdı. Fakat tüm bu sosyalist örgütler dağınık ve müstakil oluşumlardı ve tek bir parti çatısı altında henüz toplanmamıştı. Büyük Savaş'ın başlamasıyla birlikte dönemin dağınık sosyalist örgütleri savaş karşıtı siyaset benimseyen merkez partilere dahil olmuş ve seçimlere de bu partilerin adayları olarak girmişlerdi. Örneğin dönemin en büyük sosyalist örgütü olan Federasyon, Sosyalist Birlik, Pire Sosyalist Merkezi ve Yunanistan'ın farklı bölgelerinde faaliyet gösteren diğer sosyalist gruplar Mayıs 1915 seçimlerine tarafsızlık politikasıyla hareket eden ve Kral Konstantinos'un görüşlerini paylaşan partilerin seçim listelerindeki adaylarla katılmaya karar vermişlerdi. Zira Venizelos ve Liberal Parti sosyalist gruplar tarafından emperyalizm ile özdeşleşmiş siyasi kimliğe sahipti.[586]

3-10 Kasım 1918'de, Atina Kraliyet Tiyatrosu'nda düzenlenen Yunan İşçileri Genel Konfederasyonu'nun kuruluş konferansından birkaç gün sonra

Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi (SEKE)[587] 17 Kasım 1918 - 23 Kasım 1918 tarihleri arasında yapılan kongrede bağımsız bir siyasi parti olarak resmen kuruldu.[588] 23 Kasım'da Atina-Pire'de yapılan I. Yunan Sosyalist Kongresi'nde, tüm sosyalist örgütler ve gruplar, ortak bir yön ve eylem doğrultusunda birleşerek Yunanistan'da sosyalizmin yayılması adına çeşitli kararlar aldı.[589] Liberal Parti hükûmetinin sosyalist örgütlerin birleşme süreçlerine ve yeni yapının siyasi düşüncesine müdahale etme yönündeki yoğun çabaları altında, SEKE'nin kuruluşu da gerçekleşmişti. Aslında SEKE temelde üç eğilim arasında bir mücadele alanıydı. İlki tamamen reformistti ve SEKE'yi Batı Avrupa standartlarında sosyal demokrat bir parti olarak kurmaya çalışıyordu. İkincisi, esas olarak, birinci eğilimin daha aşırı reformist açıklamalarına karşı çıkan ve Ekim Devrimi'ni savunan; ancak genel devrimci tutumları benimsemeyen Federasyon temsilcilerinden oluşuyordu. Üçüncüsü ise SEKE'nin genç sosyalistler kanadıydı ve bunların çoğu, Bolşeviklerin tutum ve eylemlerinden etkilenen ve daha radikal tavır sergileyen Atina Sosyalist Gençliği üyeleriydi. Partinin amaçları arasında siyasi iktidarın ele geçirilmesi; proletaryanın ayrı bir sınıf partisi halinde siyasi ve ekonomik örgütlenmesi, yani kapitalist toplumun kolektivist veya komünist bir topluma dönüştürülmesi bulunuyordu. Ayrıca tüm devletlerle barış, anlayış ve samimi iş birliği politikasının sağlanması ve her türlü gizli diplomasinin, gizli sözleşmelerin kaldırılması vardı. Bu koşullar altında, Partinin yurttaş ordusuna yönelik tutumu da belliydi. Prensip olarak herhangi bir savaşta yer almama ve savaşa yol açacak her türlü ittifaktan kaçınma ilkesi benimsenmişti. Dolayısıyla SEKE, ilk kongresinde tüm savaş ittifaklarından çekilme kararı almış ve Milletler Cemiyeti'nin kararıyla ordunun Ulusal Muhafızlara dönüştürülmesi, silahsızlandırılması ve savunma savaşlarına katılması talebini gündeme getirmişti.[590] Görüldüğü üzere kurucu kongrede oylanan görüşler arasında her türlü savaştan uzak durma, tüm devletlerle konsensüse dayalı bir barış politikası, zorunlu askerliğin kaldırılması ve Zimmerwald manifestosunun[591] kabul edilmesi yer alıyordu. Zimmerwald'da Lenin'in önerisine göre devrimcilerin görevi ana yurtlarının yenilgisini sağlamak ve emperyalist savaşı bir sınıf savaşına dönüştürmek için çalışmaktı. Karakteristik olarak Lenin, devrimci bir sınıfın savaşa son vermek için hükûmetinin yenilmesini istemekten başka bir şey yapamayacağını ve hükûmetin askerî başarısızlıkları ile onu devirme olanaklarını yaratması gerektiğini vurgulamaktaydı. Ciddiyetle ele alınan her türlü savaş aleyhtarı propaganda hiç kuşkusuz hükûmetlerin askerî gücünü zayıflatacak ve bu eylem de emperyalist savaşın sonunu hazırlayacaktı. Halkı emperyalist savaştan kurtarmak için Sosyalistlerin tek çıkar yolu kendi hükûmetlerini devirmekti.[592]

Leninizm etkisiyle hareket eden SEKE, Yunanistan'da Megali İdea ve Küçük Asya Seferi ideolojisine karşı çıkan tek siyasi partiydi. Küçük Asya

meselesi ve Anadolu'daki ulusal sorunlar ile ilgili olarak 17-23 Kasım 1918 tarihli kuruluş konferansında oylanan programında tüm ulusal ve bölgesel sorunların, dış müdahale ve etki olmaksızın, ilgili halkların referandumuyla çözülmesi gerektiğini belirtmişti. SEKE'ye göre, Balkan ülkeleri ve Anadolu'daki çeşitli mülteci toplulukları, uyruğuna bakılmaksızın kendi ülkelerine dönme hakkına sahipti. Türkiye'nin parçalanmasını ve Doğu Trakya ile Aydın vilayetinin Yunanistan'a devredilmesini reddetmiş; bunun yerine mevcut Türk Devleti'nin demokratik olarak örgütlenmiş özerk vilayetlerden oluşan bir federasyona dönüştürülmesini ve aynı zamanda bu vilayetlerin Demokratik Balkan Federasyonuna katılmalarını talep etmişti. SEKE savaş karşıtı tutumundan ötürü Yunanistan'ın emperyalist iddialarını da kınamıştı.[593] Oysa SEKE'nin henüz resmî yayın organı olmayan; ancak SEKE'ye ideolojik bağlamda yakın bir gazete olan *Rizospastis* gazetesi, Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıkarma yapmasına olumlu reaksiyon vermişti. Yunan Ordusu'nun İzmir'i işgal etmesinden birkaç gün sonra (31 Mayıs- 5 Haziran 1919) ilk ulusal konseyini gerçekleştiren SEKE tüm halklara dayatmak istenilen şiddeti protesto etmişti. Büyük Güçlerin Rusya Cumhuriyeti'ne karşı yürüttükleri kampanyayı ve mevcut savaşın hoyrat, kapitalist ve emperyalist karakterini de öfkeyle kınamıştı. Halkın saflığını sömürmeye çalışan Burjuvanın, savaşı bir özgürlük ve adalet mücadelesi olarak sunmasını tepkiyle karşılamıştı: *"Konsey, küçük ve büyük güçlerin emperyalist iddialarını ve burjuva hükûmetlerin elinde bir araç olan ve uluslararası devrime karşı egemenliklerini korumak için kapitalist devletlerle ittifak yapan Milletler Cemiyetinin sahtekarlığını kınamaktadır."*[594] Her ne kadar SEKE yayımladığı bildirisinde Küçük Asya Harekâtına özel bir atıf yapmayıp Ukrayna'daki askerî harekâtı ima etmiş olsa da Küçük Asya Harekâtına da dolaylı yoldan yorumda bulunmuştu. Küçük Asya Harekâtına yönelik net ifadeler kullanmamasının arka planında, Venizelos iktidarının baskı ve sansürü sıkılaştırması vardı. Nitekim Venizelos'un, 21 Temmuz 1919'da başbakan yardımcısı Repoulis'e Paris'ten gönderdiği telgrafta savaş karşıtı propagandaya karşı sert tedbirlerin alınması hususunda hiçbir tereddüte yer verilmemesi tembihlenmişti: *"Devleti genel grevle tehdit eden işçi federasyonu liderlerinin tutuklandığını ve Federasyonun askerlere kanlarını gereksiz yere israf etmeyip sınıf mücadelesinde dökmesi için çağrıda bulunduğunu basın kanalıyla öğrenmiş bulunmaktayım. Sayın Repoulis, bu türden ulus karşıtı bir propagandayı etkili bir şekilde çökertme kararınızda sizi sonuna kadar desteklediğimi bilmenizi isterim. Bu noktada asla geri adım atmamalıyız. Herhangi bir zayıflık veya çekingenlik izlenimi bizim açımızdan büyük felaketlere neden olabilir."*[595]

Yunanistan'da bilhassa savaş karşıtlığı ve radikal sol gruplara yakınlığı ile bilinen *Rizospastis* gazetesinin yayımladığı yazılar nedeniyle İzmir'de dağıtımı yasaklanmıştı. *Rizospastis*, söz konusu yasak ve sansüre karşı protestosunu şu

ifadelerle dile getirmişti: *"İzmir'de Bay Stergiadis, Rizospastis'i bir aydır yasaklamış bulunmaktadır. Bu nedenle İzmir'de eskiden Rizospastis okuyan askerler artık yalnızca Bay Stergiadis'in istediği gazeteleri okumak zorunda kalmıştır. Askerlerimizden yüzlerce protesto mektubu aldık. Hükûmete bu konuyu sorduğumuzda durumun Stergiadis ile ilgili bir mesele olduğunu söyledi. Yani Bay Stergiadis orada olduğu sürece Rizospastis gazetesi İzmir'de yasaklı kalacak. Şimdi Liberal Parti, gazetemizin yasaklanma politikasının bize nasıl yarar sağladığını bilmek istiyorsa şöyle ifade edelim. Rizospastis, İzmir'e ilk gittiğinde sadece 50 adet satıyordu. 2 ay sonra 3000 adede ulaştı ve akabinde yasaklandı. Tekrar izin verildiğinde ise 6000 adet satacaktır. İzmir'e giden ordunun Venizelos'un mu yoksa Yunanistan'ın mı olduğunu soruyoruz. Öyle ki askerlere kendi memleketlerinin gazetelerinin okunması yasaklandı."*[596]

Venizelos'un basın üzerindeki bu katı siyasası, SEKE'nin tutumunun kademeli olarak sertleşmesine zemin hazırlamıştı. *Rizospastis* gazetesinde Anadolu'daki askerî operasyonların soydaşları özgürleştirici tarafı sorgulanmadan nasıl geliştikleri hakkında yazılar yazılmaya başlamıştı. Örneğin *"halkı aydınlatmak"* başlıklı bir makalede Yunanistan'ın emperyalistlerin maşası olarak Anadolu'da kan akıttığı ve buna hakkının olmadığı ağır bir dille ifade edilmişti: *"Son zamanlarda Rizospastis, Yunanistan'ın Küçük Asya'daki operasyonları konusuna değinmekten kasıtlı olarak kaçınmaktadır. Çünkü geçmişte olduğu gibi birçok kez büyük ölçüde yanlış anlaşılmış ve kamuoyunu aydınlatma girişimi muhalifleri tarafından vatansever olmayan bir aleyhtarlık olarak görülmüştür. Ancak bugün Küçük Asya'da her gün yaşandığı bildirilen olaylar hakkında yorum yapmamak artık mümkün değildir. Yunan Ordusu İzmir'e çıktığında, bunun Konferans kararıyla yapıldığı, Türkiye'nin onayı ve konferansa katılan tüm güçlerin mutabakatının sağlandığı bize resmen bildirilmişti. Tam tersine, çıkarma gününden bu yana, sanki çok doğal bir şeymiş gibi, çatışmalardan, savaşlardan ve ölümlerden başka bir şey duymuyoruz. Hükûmet gazeteleri, trajik olayları, cinayetleri ve halkların yok edilmesini mutlak bir ilgisizlikle sütunlarına taşıyor ve tüm bunların gerçekleştiğini yazıyorlar. Bu durumun yabancı müttefik güçler tarafından organize edildiğine dair kanıtlar var. Peki hükûmete soruyoruz; bu şekilde Yunanistan kendisine verilecek tüm toprakları işgal mi edecek? Sadece toprakların sahibi olanlara değil, aynı zamanda onları isteyen diğer milletlere karşı da savaş mı açacak? Trakya'da da aynı şey olacak mı? Başka bir deyişle, şimdiye kadarki kurbanlar yeterli olmadığından diplomatik entrika ve kötü niyet sunağında daha fazla kurbana mı ihtiyaç var? Bunlar hükûmetin yanıtlaması ve olup biteni kamuoyuna açıklaması gereken sorulardır. Yunan halkı, güçlü koruyucularının çatışan çıkarları uğruna Yunan halkının katledildiğini ve yerlerinden edildiğini bir kez daha görmeye istekli değildir."*[597] *Rizospastis*, devamlı bir şekilde Küçük Asya harekâtının yararını sorgulayan yazılara yer veriyor; diğer Avrupa

ülkelerinde olduğu gibi Yunanistan'ın sıkıyönetim ve sansürü kaldırarak iç özgürlüklerini yeniden tesis edip savaş öncesi durumuna dönmesini talep ediyordu. Gazetenin baş editörü Yannis Petsopoulos'un yazdığı bir makalede de belirttiği üzere Yunanistan'da hayat henüz normale dönmüş değildi ve hükûmet bu konuda hiçbir önlem almamıştı. Yunanistan'ın kısıtlayıcı önlemlerin baskısını sürdürmesi için hiçbir neden yoktu. Zaten bir ateşkes imzalanmış ve Yunanistan cephesinde savaş uzun zaman önce sona ermişti. Yunanistan'ın Türkiye meselesini silah zoruyla çözmesi imkânsızdı. Dolayısıyla hükûmetin, mevcut durumu uzatmasında hiçbir haklı gerekçesi olamazdı.[598]

SEKE'nin ise Küçük Asya Seferi'ne yönelik tutumu başta pasif bir kabullenmeydi. Fakat zamanla aktif direnişe dönüşmüştü. Bu gelişme, partinin ideolojik ve örgütsel gelişimine ve partinin İkinci Enternasyonal'den çekilmesini isteyen SEKE içindeki grubun giderek hâkimiyeti ele alıp Üçüncü Enternasyonal'e katılmasına paralel olarak gerçekleşmişti.[599] SEKE'nin 18-25 Nisan 1920'de yapılan ikinci kongresinde partinin adı Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi (Komünist) olarak değiştirilmişti.[600] Bu gelişmenin ardından *Rizospastis* gazetesi Yunan Devleti'ne karşı doğrudan saldırıya geçti. Köşe yazılarında Yunan Devleti'ni Büyük Güçlerin himayesi altına girmek ve onların emperyalist çıkarlarına hizmet etmekle suçlamaktaydı. SEKE ve artık SEKE merkez komitesinin siyasi kontrolü altında olan *Rizospastis*, eleştirilerini çoğaltmaya başlayınca savaşa karşı olan tüm gruplara yönelik sansür ve zulüm devlet kanalıyla iyice artmıştı. Örneğin *Rizospastis*'in editörü Yannis Petsopoulos'un 22 Temmuz 1920 tarihli gazete makalesi tamamen sansürlenmişti.[601] 28 Temmuz 1920'de gazete, sansürcülerin gazetenin ana yazısının tamamını sildiğini, *Rizospastis*'in müdürünün dün sorguya çekildiğini ve ardından tekrar hapse atıldığını duyurdu. Gazetenin *"bu yeni tedbirin hangi amaca hizmet ettiğini anlamak kolaydır"*[602] şeklindeki yorumu Venizelos'un savaş karşıtı tüm söylemlere neden sert tedbirler aldığının da açıklamasıydı. Zira gazeteye göre Venizelist siyasetin yegane gayesi emperyalist güçlerin hedeflerine ulaşmadaki her tür engeli tek tek ortadan kaldırmaktı. Yine gazete aynı gün bir başka yorumunda Trakya'daki tütün işçileri sendikası yönetim kurulunun *Rizospastis* gazetesi ve hapse atılan arkadaşları için para toplamasından dolayı tutuklandığını ve Venizelos zulmünün devam ettiğinden bahsetmekteydi.[603]

SEKE (Komünist) savaş karşıtı tutumunu Venizelos'un istibdadına rağmen sürdürmeye kararlıydı. Öyle ki Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması imzalandığında tüm parti üyeleri antlaşmaya karşı çıkmış ve *"Burjuvanın kutladığı barış ve halkın istediği barış"* başlıklı bir bildiri yayımlanmıştı. Bildiride kendi halkının millî duygularını sömürerek onları kandıran Venizelist hükûmet ağır bir dille eleştirilmekteydi: *"Egemen burjuvazi, Türkiye ile barış imzalanmasını, emekçi halkı şovenist ve vatansever kutlamalara çekmek için kullanıyor. Ülke*

burjuvazisi bir kez daha ve her zamankinden daha fazla millî duyguyu (Megali İdea y.n) pohpohlayarak halkı kandırma menfaatindedir. Politikacılar, okullar, rahipler ve ordu, millî duyguyu dar bir şovenizme, kardeşlerimize, diğer Balkan ülkelerinin işçi ve köylülerine karşı kör bir nefrete dönüştürmüştür. Burjuvazi, sözde nihai barışı sağlama, vatanı ikiye katlama ve köle kardeşlerin özgürleştirilmesi vaadiyle bir kez daha ülkenin işçi sınıfını kandırmaya çalışmaktadır. Burjuvazi, yarın halkın oylarını çalmak için, yine aynı halka karşı yaptığı her şeyi meşrulaştırmak gayesiyle onu bir kez daha kandırmaya çalışıyor. Ülkeyi sürüklediği yıkımın ve sefaletin bedelini kesin olarak halka ödetmek istiyor. Savaş sırasında elde edilen yasa dışı kazançları ve yasa dışı mülkleri meşrulaştırmak, halkın dikkatini yaşadığı sefaletten, düşüncelerini hazırladığı yeni savaşlardan, özgürlüğüne ve yaşamına karşı yapılan her yeni darbeden uzaklaştırmak istiyor."[604] SEKE (Komünist), Avrupalı emperyalistler tarafından imzalanan Neuilly, Sevr ve Versailles antlaşmalarını, emperyalistlerin savaşa sürüklediği halklara yönelik sahtekârlığın ve sömürünün resmî mührü olarak tanımlıyordu. Ulusların kendi kaderini tayin etme doktrini, Mısır'ı, Hindistan'ı, Suriye'yi, Kıbrıs'ı vd. elinde tutan aynı kişiler tarafından paramparça edilmişti. Antlaşmalarla köleleştirilmiş halklar özgürleştirilmeliydi. Bu barış anlaşmasıyla savaş bitmemiş, yalnızca yarın başlamak üzere olan yeni savaşların temeli atılmıştı. Bu nedenle halkı sömürenlerin bugün kutladıkları barış, uğruna savaştıkları halkın barışı değildi. SEKE (Komünist) bilhassa Yunanistan'ın Batı'nın büyük güçlerinin kölesi olarak savaştan çıktığını ve bu güçlerin Yunanistan'ı çıkarlarının risk altında olduğu yerlerde askerî olarak kullandığını vurguluyordu. Ayrıca Yunanistan, emekçiler tarafından ödenmesi talep edilecek büyük borçlarla savaşı sonlandırmış ve mali açıdan mahvolmuştu. *Rizospastis* gazetesinin 26 Eylül 1920 tarihli nüshasında da belirttiği üzere SEKE (Komünist), Avrupa savaşının başlangıcından bugüne kadar burjuva partilerinin maceracı ve ikircikli siyasetini protesto etmekten bir an bile vazgeçmemişti: *"Yeni savaş zamanı geldi. Bizim düşmanlarımız sınırlarımızın dışında değil, sınırlarımızın içindedir. Bizi sömürenler bizim gerçek düşmanlarımızdır. Yeni savaşlara, yeni kan dökülmesine, yeni baskılara, yeni gasplara, yeni sömürülere artık tahammülümüz yoktur. Kardeşlerimiz olan tüm Balkan ve Doğu halklarıyla artık özgürce bir arada yaşamak istiyoruz. Kahrolsun savaşlar, yaşasın tüm Doğu halkları ve tüm dünya arasındaki barış.*"[605] Gazete köşesinde Sevr Antlaşması'nı da eleştiren *Rizospastis*, artık askerin evine dönmesi gerektiğini, mücadele verdiği barışın gerçekte kalıcı barışa değil burjuvaziye ve savaşlarla zenginleşen şehirli sınıfa hizmet ettiğini açıkça dile getirmekteydi: *"Versailles barışını tamamlamak, savaş ganimetlerini kesin olarak galiplere dağıtmak için Türkiye ile barış anlaşmasının imzalandığı top atışları ve çan sesleri eşliğinde dün bize bildirildi. Avrupa'nın burjuva sınıfları ve onlarla birlikte ülkemizin de burjuva sınıfı haklı olarak kutlama yaptılar. Çünkü savaşın hikâyesi onlar için zenginlik*

ve bereket anlamına geliyor. Ancak işçi sınıfının bu konudaki mutsuzluğu onları endişelendiriyor. Bu nedenle ülkenin genişlemesinden, köle kardeşlerin kurtuluşundan söz ederek halkı, işçi sınıfını neşelerine, kutlamalarına çekmeye çalışıyorlar. Burjuva hiç boşuna yorulmasın. Halk, vatanın genişlemesinden ve köle kardeşlerin özgürleştirilmesinden etkilenmiyor. Zalimlerin sömürü çemberini genişletmek için vatanın genişletildiğini halk biliyor mu? Köle kardeşlerin siyasi kölelikten kurtulup kendi ülkelerindeki kapitalistlerin ekonomik köleliğine maruz kaldıklarını biliyor. Bu nedenle bugün halk, zaferi kutlayan burjuva kalabalığına yabancı kalıyor. Savaşla zenginleşenler işçileri zafer kutlamalarına çekmeye çalışırken, işçiler umutlarını büyük devrimin ışığında Doğu'ya çeviriyorlar. Sekiz yıldır Yunan köylüsü, işçisi, çalışanı ve emekçisi dinlenmedi ve bir savaş cephesinden diğerine sürüklendi. Şimdi ise evine dönüp yeniden zorlu ekmek mücadelesine girecek. Sömürü ve sefalet devam ettiği için emek verdiği barış bu değil. Burası çoğunluğun sefaleti üzerine kurulu azınlığa mutluluk ve zenginlik sağlayan bir ülke değil. Köleliklerinin şekil değiştirilmesinden bu yana, köleleştirilmiş kardeşlerinin arzuladığı özgürlük de bu değil. Yoksulların, mutsuzların, emekçilerin huzuru henüz gelmedi."[606]

Ağustos 1920'de bir elinde Sevr Antlaşması diğer elinde sargılarla Yunanistan'a dönen Venizelos, seçim çağrısında bulunmaya karar verdiğinde, SEKE (Komünist) seçim programında her bakımdan savaş karşıtı mücadelesini, her yeni savaşı, her yeni seferberliği hedefine aldığı ilk konu olarak sunmaya kararlıydı. Parti mitingleri, savaş karşıtı sloganların ekonomik sloganlardan daha sık olduğu savaş karşıtı mitinglere dönüşmüştü.[607] Örneğin 4 Ekim 1920 tarihli *Rizospastis* gazetesi de bir önceki gün Atina'da düzenlenen mitingden bahsettiği haberinde göstericilerin taşıdığı *"tüm dünyanın proleterleri birleşin!"*, *"Kahrolsun savaş"* yazan pankartlardan bahsetmişti.[608] Ayrıca SEKE (Komünist) Büyük Güçlerin boyunduruğundan kurtulmak için derhal genel silahsızlanma ve komşu halklarla barışçıl müzakereler yapılması çağrısında bulunmuştu.[609] Nitekim bu muhaliflik Yunan parlamentosunda da SEKE'nin iki milletvekili ile -ki bu milletvekilleri anti-Venizelist iş birliğiyle 1915'te muhalefet partisinden meclise girmişlerdi- Venizelos arasında yaşanan hararetli tartışmada da net olarak kendinî göstermişti. Seçim tarihinin açıklanmasından sonra mecliste yapılan bir oturumda SEKE Milletvekili Kouriel, Venizelos'a tüm gazetelerin cephede dolaşmasına izin verilip verilmeyeceğini sormuş, Venizelos da konuyla ilgili olarak General Paraskevopoulos'un fikrini soracağını ve generalin bazı gazeteleri askerlerin okumasını sakıncalı görüp dağıtılmamasına karar vermesi halinde kendisinin de bu kararı onaylayacağını söylemişti. Venizelos seçim olan bir dönemde sadece Liberal Parti'yi destekleyen gazeteleri orduda dağıtmak gibi bir niyetinin olmadığını; fakat Paraskevopoulos'un savaş karşıtı olduğunu veya başka amaçlara hizmet ettiğini düşündüğü bazı gazetelerin yayımlanmasına izin vermemesini haklı bulduğunu belirtmişti.

Kouriel'in Venizelos'a sorduğu diğer bir soru da Liberal Parti hükûmetinin iktidarda kalmasının Türkiye ile; ama aynı zamanda Kafkasya dağlarında Rusya ile savaşa devam etmek anlamına geldiği ile ilgiliydi. Kouriel, Venizelos'un cevabını beklemeden alaycı bir ifadeyle *"Partinizin bu görüşü ifade etme hakkı var mı, yoksa bunu da general yasaklayacak mı?"* diyerek sözlerine devam etmişti. Venizelos'un bu sual üzerine cevabı daha da sertleşmişti: *"Kendinî Yunan partisi olarak tanımlayan hangi parti Yunanistan'ın yürüttüğü mücadeleyi, tüm köle kardeşlerinin ulusal kimliği için verdiği mücadeleyi, barışı tesis etmek için verdiği mücadeleyi, kapitalist bir mücadele olarak değerlendirebilir? Bazı insanları zengin etmek için savaştığımızı iddia etmeye cesaret edebilir? Ve bu parti tüm bunları, dünyanın başka yerlerinde olup bitenleri maymun gibi taklit etmek için söylüyor. Bu partinin milletvekilleri de gelip maymunlar gibi bizim burada kardeşlerimizi kurtarmak için değil de kapitalist amaçlar için savaşlar yürüttüğümüzü söylüyor, e yok artık!"*[610]

SEKE milletvekili Kouriel'e göre Yunanistan'ı yönetenlerin ulusal çıkarlara hizmet etme politikası ile emperyalist güçlerin politikası arasında herhangi bir fark söz konusu değildi. Zira Yunan Ordusu iki yıl önce Odessa'ya gittiğinde ulusal bir hak iddia etmemişti. Sadece emperyalist devletlerin çıkarlarına hizmet ederek kendi ulus çıkarlarına hizmet edeceğini düşünmüştü. Dolayısıyla SEKE için Venizelos ve hükûmeti yabancıların güdümünde hareket eden ve onların direktiflerine göre kararlar veren kukla bir yönetimdi. Neticede kendilerine karşı yapılan tüm eleştirilere kulak tıkadıkları gibi aynı zamanda susturmanın da sert yollarını arıyorlardı. Bununla birlikte Venizelistler ise *Rizospastis* gazetesini, ulusal mücadele verilen bir dönemde Bolşevik virüsünü taşıyan tehlikeli bir hastalık gibi görüyor ve orduya girişinin tamamen zarar getireceğine inanıyordu. Bu nedenle ordu içinde dolaşımı kesinlikle yasaklanmalıydı. SEKE (Komünist), seçim öncesi düzenlediği mitingde burjuvazinin çıkarları için sürekli yürütülen savaşlardan ve savaşı yürütecek bir orduyu istihdam etmek için alınan ağır vergilerden bahsetmişti. Savaş yağmacılıktı ve burjuva partiler savaşlar ile halkları karşılıklı katliama sürüklüyorlardı. Gerek Venizelistlerin gerekse Kralcıların söylemlerinin aksine Yunan Komünistleri, halka çocuklarını savaş cephesinden kurtaracağını ve kalıcı barışı tesis edeceğini açıkça beyan eden tek gruptu: *"1912'den bu yana, Yunanistan halkı idealler uğruna savaştığını zannederek cephelere sürüklenmiştir. Gerçekte ise amaç burjuvayı zenginleştirmek, sömürüyü artırmak ve Avrupalı emperyalistlerin çıkarlarına hizmet etmektir. Yunanistan'ın talihsizliği ise Doğu'nun mutsuz halklarını sömürmek için Avrupalıların ekonomik nüfuz alanları kurduğu Avrupa ile Asya arasındaki geçiş noktasında bulunmasıdır. Yunan halkı Avrupalı emperyalistlerin çıkarlarını korumak için savaşlara sürüklenmektedir. Yalnızca partimizin sloganı barış ve kahrolsun savaştır. Bu nedenle partimizin birçok üyesi savaş karşıtı*

eylemlerinden dolayı dava edilmiştir. Hem Venizelistler hem de Kralcılar sizi mezbahaya geri göndermek istiyorlar. Sadece partimiz prensip olarak savaşa karşıdır. Halkın barışını ve özgürlüğünü yalnızca partimiz garanti eder. Burjuva partileri ise askerlere öldürme veya sakat bırakma sözü vermektedir. Bunun karşılığında da sahte bir incik boncuk ve ayda 10 drahmi vermektedir. Bizler size barışı getireceğiz, zorunlu askerliği ve savaşları kaldıracağız."[611]

Aslında Yunanistan'daki savaş karşıtı sloganlara halkın da ilgi gösterdiği açıktı. *Embros* gazetesinin 4 Ekim 1920 tarihli haberine göre SEKE'nin (Komünist) Atina'da düzenlediği miting oldukça kalabalıktı ve halk tarafından büyük ilgiyle karşılanmıştı. Atina'nın merkezindeki kaldırımlardan, evlerin ve otellerin balkonlarından mitingi izleyen halk göstericileri tokalaşarak karşılamışlardı. Venizelos taraftarları ise SEKE (Komünist) gösterisinde Venizelos aleyhine atılan sloganları protesto etmek için karşı gösteri düzenlemişlerdi.[612] Kısaca Yunan halkı da artık savaşın sona ermesini ve çocuklarının, eşlerinin evlerine dönmesini bekliyordu. İlginç olan SEKE (Komünist) o zamanlar çok az sayıda üyesi ve nüfuzu olan yeni kurulmuş bir siyasi parti olmasına rağmen nasıl olmuştu da düzenlediği mitinge büyük bir katılım sağlanmıştı? Çünkü miting sadece Komünistlerden değil aynı zamanda Venizelos karşıtı vatandaşlardan da oluşuyordu. Birleşik Muhalefeti destekleyenler SEKE'nin seçim öncesi toplantısına katılım sağlamıştı. Birleşik Muhalefet, Venizelos'un Paris'te suikast girişimi haberi geldiğinde fanatik Venizelistlerin, Temmuz 1920'de, Atina'da gerçekleştirdikleri şiddetli saldırılardan dolayı kendi mitinglerini düzenlemekten korkmuşlardı.[613] Ion Dragoumis'in suikasta kurban gitmesinden sadece 3 ay sonra muhalefet seçim öncesi miting düzenlemeye cesaret edememiş ve bu sayede Venizelos karşıtı dünya, SEKE mitinginin verdiği fırsattan yararlanarak savaşa ve Venizelos'a karşı muhalefetini dile getirmişti. Yani Venizelos'a duyulan nefret ve Küçük Asya Seferi'ne karşı oluşan muhalefet, kralcılar ve komünistler arasında gayriresmî bir ittifaka yol açmıştı.[614] SEKE'nin (Komünist) büyük etkinliklerle gerçekleştirdiği ilk seçim mitinginin insan seline uğraması Atina'daki Komünistlerin toplam sayısının oldukça üstündeydi. Eski SEKE lideri Eleftherios Stavridis'in de ifade ettiği üzere mitingin bu denli kalabalık olmasının tek nedeni Venizelos karşıtlığıydı. Başka bir deyişle atılan her *"kahrolsun savaş!"* sloganının arka planında *"kahrolsun Venizelos!"* sloganı bulunuyordu. Zira tamamen komünist öğeler barındıran diğer sloganların yankısı çok az olmuştu. Mitingde Venizelos karşıtlığı o kadar güçlüydü ki pek çok tanınmış aristokrat kadın, SEKE sloganları atarak göstericilere balkonlarından çiçek atmışlardı. Öyle ki SEKE'nin yandaşları bir an *"bu saraylılar ne zaman komünist oldular?"* diye sorarak şaşkın gözlerle birbirlerine bakıyorlardı.[615] 1920'lerde iki karakteristik slogan tüm muhaliflerin dilindeydi. İlki, *"orak-çekiç ve zeytin-taç"* diğeri de *"oraç-çekiç Konstantinos yetiş!"* idi.[616]

Görüldüğü üzere sloganlarda da komünistlerin sembolü olan "orak-çekiç" Kralcıların sembolü olan "zeytin ve taç" ile ittifak kurmuştu. Benzer ifadeleri SEKE (Komünist) üyesi Yannis Theodoratos da şu sözlerle yineleyecekti: *"Partinin çağrısından sonra yüz binlerce kişi miting alanında toplandı. Ancak bu kişilerin çoğu tamamen kralcıydı ve SEKE'nin sloganlarından etkilenen insanlar değildi. Bu miting tamamen savaş karşıtı bir karaktere sahipti ve seçim öncesi bir toplantının özelliklerini taşımıyordu."*[617]

15 Ekim 1920'de SEKE Merkez Komitesi, cephede oy kullanan askerlere yönelik yayımladığı bildiride emperyalizmin elinde tutsak olan askerleri "çekiç-orak" sembolüne oy vermeye çağırıyordu: *"Cephedeki Yunan işçiler ve köylüler! Yunan askerleri! Venizelos hükûmeti seçim çağrısında bulundu. Tüm Yunanistan'da olduğu gibi cephede de oylama yapılacak. Sizi cepheye öldürülmeniz için gönderenler, barış zamanında sizin alın terinizi, savaş zamanında ise kanınızı sömürerek kendilerini zenginleştirenler aynı kişilerdir. Şimdi aynı kişiler iktidarı ve savaş sırasında halktan çalarak elde ettikleri serveti ellerinde tutmak için hem oyunuzu hem de vicdanınızı sömürmeye karar vermişler. Siz öldürülürken, evleriniz acı çekerken, çocuklarınız açlıktan ölürken iktidarlarını korumak için sizden oy istiyorlar. Sekiz yıldır aralıksız devam eden savaşları sürdürmek için sizi cepheden cepheye sürekli sürüklüyorlar. Alın terinizi sömürerek size baskı yapıyorlar, zulmediyorlar ve zengin oluyorlar. Askerler! Sekiz yıldan beri sizi bir dağın arkasından diğer dağın arkasına bir vadiden diğer vadiye taşıyorlar. Sekiz yıldır birkaç alçak zengin olsun diye kendinî öldürüyorsun. Sekiz yıldır mutsuzsun. Her gün size barış sözü veriyorlar; ama ülkemiz zengin olsun diye savaşları asla durdurmayacak kişilerin çıkarları yüzünden savaş hiç bitmeyecek. Ülkemiz bu kişiler tarafından yönetildiği sürece de o çok arzuladığınız barış asla gelmeyecek. Şimdi bile size, eğer onlara oy verirseniz acılarınızın son bulacağını söyleyecekler. Bu koca bir yalandır. Onlar ülkeyi yönettiği sürece acılarınız asla bitmeyecek. Size oy kullanmanız için bir pusula verecekler. Orada, çeşitli partiler arasında, adını ilk kez duyduğunuz bir partiyi de fark edeceksiniz. "Çapa" ile "zeytin dalı" arasında ilk kez "çekiç ve orak"ı göreceksiniz. Bu sembol sizin fabrika ve tarladaki onurlu emeğinizdir. Ülkeyi yöneten ve sömüren büyük burjuva partilerine karşı partimiz işçi ve köylülerin partisidir, yoksulların ve mazlumların partisidir. Partimiz savaşın karşısında, gerçek ve ebedî barışın yanındadır. Sizi savaşmaya gönderen burjuva partilerine oy atmayın. Sosyalist adaylara oy verin."*[618] SEKE (Komünist) tarafından yazılan bu bildiri daha sonraki süreçte Yunan Ordusu içindeki askerlerin savaş karşıtı eylemlerinin ilk zeminini oluşturacaktı. 14 Kasım 1920'de yapılan seçimlerde SEKE (Komünist), tahminlere göre yaklaşık elli ila altmış bin aralığında oy almış; fakat meclise milletvekili gönderememişti.[619] İlginç bir şekilde SEKE (Komünist) en iyi yüzdelerini, diğer bölgelerle kıyaslandığında, Drama-Kavala bölgesinden elde etmişti. Çünkü hâlâ

Makedonya'da yaşayan birçok Türk, sandıktaki kırmızı bayrağı görünce Türk bayrağı zannediyordu. Üstüne üstlük kırmızı bayraktaki orak-çekiç de hilali çağrıştırdığından bu bölgedeki Türk nüfus SEKE'ye (Komünist) oy vermişti.[620] 1920 seçimlerinin sonuçları hakkında yorum yapan SEKE (Komünist), halkın Liberal Parti'ye karşı verdiği oyun, kral yanlısı partinin programını onayladığı anlamına gelmediğini belirtmekteydi. Venizelos'un zalim hükûmetinin düşmesine yol açan emekçi halkın oylarının anlamı, monarşizmin bir tezahürü ya da başka bir tiranlığın seçimi değildi. Bu seçim burjuva hükûmetinin işkencesine uğrayanların öfkesinin ve protestosunun bir ifadesiydi.[621]

Venizelos ve Liberal Parti'nin devrilmesi sanıldığı üzere beklenen güzel günlerin habercisi olmadı. 1920'de Venizelist siyasetin iflas etmesi halkının beklentilerini net anlayamayan bir liderin ulusal hırsları ile sınırlandırılamayacak kadar komplikeydi. Üstelik Venizelos da karşılıklı empati içinde halkının kendisini kandırdığını düşünüyordu. Dolayısıyla halkın da liderinin beklentilerinden haberi yoktu. Venizelos, Antant ile birlikte Büyük Yunanistan'ı yaratmak isterken Yunan halkı sadece eve dönmek niyetindeydi. Halkı artık Yunan liderine ve onun dış politikadaki büyük hedeflerine kendi iç sorunları kadar önem vermiyordu. Neticede Venizelos da yaşadığı bu hayal kırıklığını Yunanistan'dan ayrılmadan kısa süre önce evinde toplanan dostlarına öz eleştiri ve empati yaparak şu sözlerle ifade edecekti: *"Yanıldım. Gerçekten halkımın yanımda olduğunu, ortaya koyulan bu büyük eserde beni takip ettiğini düşündüm. Aldanmışım. Halk yorulmuş, sıkılmış. Halkımı asla kötülemiyorum. Ben ondan gücünün çok üstünde bir fedakârlık istedim. Gücünü iyi hesaplayamadım ve onu çok ağır bir göreve sürükledim. Ezildim, karşı koyacak gücüm kalmadı. Yunan halkının Yunan topraklarının fethinde benim peşimden geleceğinin hayalini kurmuştum. Oysa beni takip etmek istemeyip gittiler. Cephede bana oy verdiler mi diyorsunuz? Evet; ama hiçbir anlamı yok. Çünkü asker, subayının kendisine empoze ettiği şeye oy verir. İşte halkın iradesi. Evindeki babası benim acımasızca üstümü çizdi. Ondan uzun zamandır çocuğunu aldım. Yorgun halk daha fazla fedakârlığa artık dayanamadı. Ve en kötüsü bu değil. En kötüsü, insanların umursamaması. 30 yıl önce Megali İdea hâlâ mevcuttu. O zaman bile herkes Büyük Yunanistan için yapılan her tür fedakârlığı kabul ederdi. Oysa bugün Megali İdea'dan vazgeçti. Yunanistan'ın kötü yönetildiğini biliyorum. Fakat onlara da dediğim gibi dış politikadaki sorunlarımızı bitirmeden nasıl iç politikaya dönebilirdim? Onlar da çok iyi biliyor ki yapamayacağım hiçbir şeyin sözünü vermedim. İçeride yeniden yapılanmayı sağlamak için bana iki ay daha vereceklerini düşündüm. Ama bana inanmadılar. Ya da geçici kötü yönetimi kabul edecek kadar dış politikayla yeterince ilgilenmediler. Yani umursamadılar. Hele ki muhaliflerin 'İzmir de neyin nesi!' sözünü anlamıyorum. İzmir'i Mykonos gibi görüyorlar. İzmir'in ne denli önemli bir şehir olduğunu görmüyorlar. Küçük Asya'nın işgalinin ne anlama*

ΣΚΡΙΠ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΙΔΗΣΕΩΝ

ΕΡΧΕΤΑΙ! ΕΡΧΕΤΑΙ! ΕΡΧΕΤΑΙ! ΤΟΝ ΕΦΕΡΑΜΕΝ ΧΘΕΣΙ

ΔΕΝ ΕΒΛΑΒΗΘ ΜΟΝΟΝ
ΑΛΛΑ ΕΣΚΕΦΘΗ ΚΑΙ ΑΠΕΦΑΣΙΣΕ

ΛΑΟΣ ΔΡΩΝ

"Geliyor! Geliyor! Geliyor! Dün Kralı Getirdik!"
Skrip gazetesinin 23 Kasım/6 Aralık 1920 tarihli nüshasında Kral Konstantinos'un Yunanistan'a dönüşü manşetten verilmektedir.

geldiğini anlamıyorlar! Bugün bazılarının 'küçük; ama saygın Yunanistan' demesi ya da Koumoundouros'un Büyük Yunanistan haritasını yırtması ne söz, ne düşünce ne de eylemden ibarettir. Bu tüm halkın psikolojisidir. Halk büyük hayaller gerçekleştirmek istemiyor. Halk, evinin iyi yönetilmesini, çocuğunun eve dönmesini, askerden ayrılmasını istiyor…"[622] Bu sözler Venizelos'un takip ettiği siyasetin

bir öz eleştirisi olarak görülse de içten içe Yunan halkına kırgınlığının da üstü örtülü beyanıydı. Kulisin arkasında perdenin kapanmasını bekleyen ezeli rakip şimdi tüm görkemiyle sahneye çıkacak ve kendi senaryosunu yazdığı oyunun finalinde belki de seyirciden en büyük alkışı alacaktı. Fakat Venizelos dahil hiç kimse o zaman "Küçük Asya" kumpanyasının son perdesinin aslında 1920'de kapandığını fark etmemişti. Beklenen alkışlar, 1922'de devasa çığlıklar olarak gürültüsünü koparacaktı.

Diplomatik Düello ve Askerî Strateji 1920 Yılında Siyasi Konjonktür

1920 yılının siyasi ve askerî gelişmeleri sadece Yunanistan'da Venizelos iktidarını sonlandırmamış aynı zamanda Damat Ferit Paşa'nın bir daha dönmemek üzere sadrazamlıktan ayrılmasına gerekçe oluşturmuştu. Sadrazamlık makamını öyle kolayca bırakmaya niyetli olmasa da Hürriyet ve İtilaf Fırkasının bazı üyeleri hariç tüm siyasi partilerin kendisinden rahatsızlığı ve son dönemlerde tutum ve eylemlerinde sergilediği diktatörce davranışları kendisine karşı olanların nefretini daha da artırmıştı. İngiliz Yüksek Komiseri dışında tüm Müttefik komiserleri Damat Ferit Paşa'ya karşı cephe almıştı. Üstelik Sadarette kaldığı müddetçe Sevr Antlaşması'nın onaylanması ve Kemalistlerle bir uzlaşıya varılması imkânsız görülüyordu. Örneğin Fransız Yüksek Komiseri Defrance, İstanbul ve Ankara hükûmetlerinin bir anlaşmaya varmasındaki tek engelin Damat Ferit Paşa olduğunu düşünüyordu.[623] Oysa Müttefikler İstanbul ile Ankara'nın barıştırılmasını Sevr Antlaşması'nın bir an evvel uygulanmasında önemli bir adım görüyordu. Doğu Masası yetkililerinden D. G. Osborne, Bolşeviklerin Mustafa Kemal'e yanaşabileceklerinden kaygı duyduğunu dolayısıyla İstanbul ve Ankara hükûmetleriyle bir an evvel görüşmelerde bulunulması gerektiğinin altını çizmişti. Neticede bu kuşkusunda pek de haksız sayılmazdı. 26 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi Sovyet Rusya yönetimine gönderdiği mektupta Türkiye'ye yardım çağrısında bulunmuştu.[624] Mustafa Kemal Paşa Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra bu antlaşmanın ancak kuvvetle karşı konulabileceğini anlamış ve Türkiye için gerek Avrupa'da gerekse Amerika'da umut olmadığına kanaat getirmişti. Karşı koyma kuvvetini sağlamak için Doğu'ya dönmeyi yani Sovyet Rusya'dan yardım almayı zorunlu görüyordu.[625] Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e gönderdiği mektupta, Ankara ile Moskova arasında askerî ve siyasi bir ittifak kurulması[626] ve yabancı emperyalizmine karşı birlikte mücadele edilmesi istenmişti.[627] Söz konusu mektupta Sovyet Rusya'nın Ankara hükûmetini tanıması ve Türk topraklarını işgal eden emperyalist devletleri Anadolu'dan çıkarmak için ittifak kurup ortak askerî bir harekâtta bulunması bekleniyordu.[628] Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin

tarafından cevaplanan 2 Haziran 1920 tarihli cevap mektubunda Sovyet Rusya'nın Türkiye ile düzenli ilişkiler kurma ve iki ülkeyi tehdit eden yabancı emperyalizmine karşı ortak mücadeleye katılma hususunda istekli olduğu dile getirilmişti: *"Türkiye ile Sovyet Rusya arasında kalıcı dostluk ilişkileri tesis etmek amacıyla Sovyet hükûmeti, derhal diplomatik ilişkiler kurulmasını ve konsolosluklar açılmasını önermektedir. Sovyet hükûmeti, tüm dünya halklarına dostluk elini uzatmakta ve tüm halkların kendi kaderini tayin hakkını tanıma ilkesine her zaman sadık kalmaktadır. Sovyet hükûmeti, Türk halkının bağımsızlık uğruna verdiği kahramanca mücadeleyi büyük bir ilgiyle takip etmekte ve Türkiye'nin içinde bulunduğu bu acı dolu günlerde, Türk ve Rus halklarını birleştirecek dostluğun sağlam bir temele oturmasından mutluluk duymaktadır."*[629]

Sovyet hükûmeti, Ankara'da Büyük Millet Meclisi başkanlığındaki yeni Türk hükûmetinin dış politikasının temel ilkelerini memnuniyetle kabul ettiğini açıklamıştı. Böylece Sovyet Rusya BMM'yi resmen tanımış ve iki ülke arasındaki resmî münasebetler de başlamıştı.[630] Öte yandan Çiçerin'in cevap mektubunda Türkiye ile Sovyet Rusya arasında herhangi bir ittifaktan bahis açılmamıştı. Bu konuda Sovyetlerin bazı siyasi çekinceleri bulunuyordu. Öncelikle Sovyet hükûmetinin İngiltere'den almak zorunda olduğu birçok ham madde vardı ve İngiltere ile bir ticaret anlaşması yapmaya çabalıyordu.[631] Türkiye ile ittifak kurmak Londra'da Rus-İngiliz görüşmelerini tehlikeye düşürebilir ve ticaret anlaşmasına engel teşkil edebilirdi.[632] İkincisi, Mustafa Kemal önderliğinde başlayan Millî Mücadele daha yolun çok başındaydı ve akıbeti konusunda henüz bir netlik yoktu. Üçüncüsü, Bolşevikler komünist olmayan devletlerle kalıcı ittifakların tehlikeli bir sorumluluk olduğu görüşündeydi. Son olarak 1920 Türkiye'sinde bir ittifak kurmak Kızıl Ordu'nun Anadolu'daki Yunanlara karşı savaşmasını gerektirebilirdi. Oysa Rusya yorgundu ve hâlâ Polonya, Wrangel ve Gürcistan'daki Menşeviklere karşı mücadelesini sürdürüyordu. Bu nedenle Moskova, Mustafa Kemal'in bir ittifak teklifini nezaketle reddetmişti.[633] Sovyet Rusya'nın bu ilk duraksamaları, 19 Temmuz 1920'de gerekli olan para ve her türlü harp malzemesinin teminini sağlamak amacıyla Moskova'ya giden Dışişleri Bakanı Bekir Sami başkanlığındaki Türk heyetinin orada bir süre oyalanmasına sebebiyet verdi. 24 Ağustos'ta parafe edilen Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nın imzasını da geciktirdi.[634] Fakat bununla birlikte dost bir Türkiye, Sovyet Rusya'nın güney sınırının korunması ve Antant ile Sovyet Rusya arasında tampon bölge oluşturması noktasında göz ardı edilmemesi gereken önemdeydi. Dolayısıyla Sovyet Rusya Türkiye ile dengeli bir diplomasi sürdürme tarafındaydı.

1920'nin başında ortaya çıkan Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki olası ittifak görüşmeleri ve yakınlaşma ihtimali en çok İngiltere'yi huzursuz etmişti. Çünkü İngilizlerin işgali altında olan Kafkasya, Anadolu'yu doğudan kuşatma

ve Sovyet Rusya ile Türkiye'yi birbirinden ayırma konusunda kritik bir bölgeydi. Dolayısıyla Türklerin Bolşeviklerle sağlayacağı her tür ittifak İngiliz çıkarlarıyla kesinlikle örtüşmüyordu. İngiltere her iki kuvvetin birleşmesine bir şekilde mani olmalıydı. Hatta 1920 Mayıs ayında Londra'da Sovyet-İngiliz anlaşmasının görüşmeleri sürerken Lloyd George bu anlaşmaya Sovyetlerin Kemalistlere yardım etmemesi maddesini koydurmak istemiş; fakat Sovyetler tarafından bu şart reddedilmişti. Aslında gerek Türkiye gerekse Sovyet Rusya arasındaki münasebetlerin kurulması her iki tarafın da önemsediği siyasi bir adımdı. Bolşevikler dünya ülkelerini iki kısma ayırarak her kısımda farklı stratejiler ve buna bağlı destek programları oluşturmuşlardı. Örneğin Merkez Avrupa'nın endüstriyel ülkelerinde ihtilalin dayandığı sanayi işçileri ve bunları teşkilatlandıran da komünist partileriydi. Oysa Orta Doğu ve Asya'yı içine alan Doğu ülkelerinde bir sanayi ve dolayısıyla işçi sınıfı olmadığından, dahası söz konusu bölgeler ekseriyetle Batı sömürgeciliği altında bulunduğundan, bu ülkelerde Proleter İhtilali'ni köylüler ile batı sömürgeciliğine karşı özgürlük mücadelesini yürüten milliyetçi burjuvazi yapacaktı. Daha sonra da komünist partiler milliyetçi burjuvazinin ulusal kurtuluş mücadelesini bir Proleter Devrimine çevirecekti. Sovyetler, gerçekleştirmek istedikleri Dünya Proleter Devriminde Türkiye'ye de yer vermişlerdi. Sovyet Rusya'nın Millî Mücadele'ye karşı desteğinin temel nedeni işte bu konudaki amaçlarını ve ümitlerini gerçekleştirmekti. Öte yandan milliyetçi burjuvanın ulusal kurtuluş hareketinin başarılı olması Batı'nın sömürgelerini ve kapitalizmini elinde tutan Büyük Güçleri doğrudan zayıflatacaktı. Eğer Antant devletleri Sevr Antlaşması'nı değiştirirlerse Kemalistlerin Bolşeviklerden ayrılma ihtimali yükselecekti. Böylece oluşabilecek komünist tehdidinin de önüne geçeceklerdi.[635] Sovyet Dışişleri Bakanlığı tarafından 13 Eylül 1919'da yayımlanan Türkiye'ye yönelik ikinci demeçte İngiltere ve İstanbul hükûmeti hedef gösterilmişti.[636] Fransızlar da antlaşmanın değiştirilmesi konusunda hemfikirdi. Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı M. Leygues de Bolşevik tehdidine ve Rusların Mustafa Kemal Paşa ile bir anlaşmaya varma olasılığına karşı Kemalistlerle ivedilikle bir uzlaşmaya varılması gerektiğini beyan etmişti.[637] Öte yandan Damat Ferit Paşa'nın da Kemalistlerle uzlaşmak gibi bir niyeti yoktu. Asi takımının en radikal önderleriyle görüşülmesini tasvip etmiyor, Ankara'ya herhangi bir baskı uygulanmadığı takdirde Anadolu'da bir uzlaşının sağlanamayacağını düşünüyordu. Bu arada Damat Ferit Paşa, Sevr Antlaşması'nın uygulanmasını kolaylaştırmak için hem Yunanlarla hem de "ılımlı Kemalistler" ile temasta bulunma çabası içine girdi. İstanbul'da yayımlanan *Bosphore* gazetesinin editörü M. Paillere'i Venizelos ile gizlice görüşmeye göndermiş; fakat bu çabasında amacına ulaşamamıştı. Yunan tarafından umduğu desteği bulamayan Damat Ferit Paşa, bu sefer de ılımlı Kemalistlerin desteğini kazanmak için Kemalist

önderler dışında tüm Milliyetçileri İstanbul hükûmetine bağlılık beyanına çağırmış ve daha önce öne sürdüğü af önerisini bir kez daha beyan etmişti. Müttefik Yüksek Komiserlerine gönderdiği notada Kemalistlere karşı silahlı mücadele için onların yardımlarını istedi. Müttefik Güçlerden beklediği askerî destek gelmeyince Damat Ferit 16 Ekim'de sağlık durumunu bahane ederek yayımladığı resmî bildirgeyle görevinden istifa etti. Damat Ferit Paşa'nın yerini ise 21 Ekim 1920 tarihinde Kemalist eğilimli olduğuna ve uzlaştırıcı rol oynayacağına inanılan Ahmet Tevfik Paşa aldı. Eski sadrazamlardan Ahmet İzzet Paşa da Tevfik Paşa kabinesinde İçişleri Bakanlığına getirildi. Böylece Müttefikler yeni kabinenin Sevr'i onaylaması durumunda Kemalistlere karşı sempatisi olan Tevfik Paşa ve İzzet Paşa'nın Ankara'ya antlaşmayı kabul ettirip direnişlerinden vazgeçireceklerini düşünmekteydi. Başından beri Yüksek Komiserlerin Damat Ferit'in görevi bırakması yönündeki telkinleri Antant devletleri tarafından kabul gören bir öneriydi. Padişah'a bu yönde baskı kuran Antant, Kemalistleri hizaya getirebilecek yeni bir kabinenin kurulmasını zaruri görüyordu. Dolayısıyla Damat Ferit Paşa'nın Sadrazamlıktan çekilmesi, Ankara ve İstanbul'un uzlaşmasında büyük bir engeli ortadan kaldırmıştı. Anadolu'daki tansiyonu düşürmesi beklenen ve "ılımlı Kemalist sempatizanı" olarak tanınan Tevfik Paşa ise İstanbul ve Ankara hükûmetleri arasındaki ikiliğin sonlanmasını sağlamak gayesiyle işbaşına getirilmişti.[638]

Müttefiklerin başından beri ısrarla üzerinde durdukları yer ne pahasına olursa olsun Sevr Antlaşması'nın imzalanmasıydı. Bu konuda farklı fikirler ortaya koyan Antant devlet temsilcileri meselenin ivedilikle çözümüne yönelik çeşitli önerilerde bulundu. Örneğin İngiliz Genel Kurmay Başkanlığı, Sevr'in büyük ölçüde değiştirilmesine yönelik bir fikir beyan ediyor ve İstanbul ile Ankara'nın birleştirilmesiyle ortaya çıkacak yeni hükûmetin başına da Mustafa Kemal'in getirilmesini öneriyordu. Bu sayede Kemalistlerin Bolşeviklerle olan bağları kesileceğinden Türkiye, Antant ve Rusya arasında tampon bölge görevini üstlenecekti. Bu fikir İngiliz Savunma Bakanı ve bazı üst düzey devlet adamları tarafından da desteklenmişti. Yine İngiltere Savaş Bakanı Churchill zayıf ve güvenilmez Yunanlara dayanmak yerine Mustafa Kemal ile anlaşmaya varmayı önermişti. Böylece İngilizler İstanbul'da iyi bir mevki sağlayacak, Mısır, Mezopotamya, İran ve Hindistan'da İngiltere'nin durumu kolaylaşacaktı. Ancak tüm bu görüş ve öneriler Lloyd George cephesinde karşılık bulmadı. Türk düşmanı Gladstone'nun varisi olan İngiliz Başbakan, Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesini ve illegal bir hükûmetin asi general lideriyle görüşülmesini katiyen doğru bulmuyordu. 22 Aralık 1920 tarihinde İngiltere Parlamentosunun Avam Kamarasında Türklere karşı katı tutumunu sürdürmüştü.[639] Lloyd George, cesur bulduğu Yunan askerlerinin Türklerden çok daha donanımlı olduğunu[640] ve isterlerse Ankara'ya kadar ilerleyebileceklerini

söylüyordu. Venizelos'un seçimi kaybetmesi İngiliz siyasetinde bir değişikliğe gidilmesini gerektirmezdi. İngiltere, Akdeniz'de önemli bir ittifak ortağı gördüğü Yunanların dostluğunu tercih etmeli ve İngiliz çıkarlarına hizmet eden bu türden antlaşmaları öyle kolayca gözden çıkarmamalıydı. Lloyd George'un Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesi hususunda gösterdiği bu sert tutum Fransızları ve İtalyanları son derece rahatsız etti. Suriye ve Kilikya'da ağır baskı yaşayan Fransızlar Sevr'in değiştirilmesi halinde bu sıkıntıdan kurtulacaklarını düşünüyordu. Mustafa Kemal ile bir anlaşmaya varılması İzmir'in yeniden Türk egemenliğine bırakılması esasıyla mümkün olabilirdi. İtalya da Mustafa Kemal ile anlaşmaya gidilmesi gerektiği yönünde fikir beyan etmişti. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza, Lord Curzon ile Londra'da yaptığı görüşmede Kemalistler ile Bolşevikler arasındaki birliğin Doğu dünyasının barışı açısından büyük bir risk oluşturacağını dolayısıyla bu ittifakın parçalanması için Müttefiklerin mutlaka Mustafa Kemal ile anlaşmaya varması gerektiğini belirtmişti. Müttefikler arasındaki bu görüş ayrılıkları İstanbul hükûmetinin de Sevr Antlaşması'nı onaylanmasını geciktirmişti. Antant, Yüksek Komiserleri tarafından 25 Ekim 1920 tarihinde Sadrazam Tevfik Paşa'ya Sevr'in bir an evvel onaylanması yönünde bir nota verildi. Dönemin Dışişleri Bakanı Sefa Bey, İngiliz Yüksek Komiseri Robeck ile yaptığı resmî görüşmede antlaşmanın imzalanmasında çekimser kalan Tevfik Paşa gibi belli tereddütleri olduğunu ifade etmişti. Antlaşmanın Padişah ve yönetim tarafından hemen onaylanması Kemalistler ile uzlaşmada büyük engel oluşturacaktı. Sefa Bey'e göre İstanbul hükûmeti antlaşmayı onaylarsa Kemalistler Bolşeviklere daha fazla yanaşacaktı. Bu noktada Lord Curzon Yunanistan'daki siyasi durum netleşene kadar İstanbul hükûmetine konuyla alakalı baskı yapılmaması kararını vermişti.[641] Neticede Ankara hükûmeti Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesini değil yeni bir antlaşma yapılmasını savunuyordu. Zira bu kendinden emin duruşun arkasında yaşanan bazı önemli gelişmeler vardı. Yunanistan'da Venizelos'un seçimi kaybetmesi, Doğu Cephesi komutanı Kazım Karabekir'in 2 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması ile Ermenilere karşı Doğu Cephesi'nde büyük bir zafer kazanması;[642] Sarıkamış, Oltu, Iğdır ve Kars'ı geri alması Kemalistler cephesinde Antant ile yeniden masaya oturulabileceği ve halkın emellerine uygun ödünler alınabileceği konusunda iyimser bir hava yaratmıştı.

Öte yandan Damat Ferit Paşa'nın Sadrazamlıktan çekilmesi ve yerine "ılımlı Kemalist sempatizanı" olarak bilinen Tevfik Paşa'nın getirilmesi Ankara ve İstanbul'un arasını bulmaya yönelik çabalarda büyük bir engeli ortadan kaldırmıştı. Tevfik Paşa Kabinesinde İçişleri Bakanı olan Mareşal Ahmet İzzet Paşa, İstanbul ve Ankara'yı barıştırmak gayesiyle Mustafa Kemal ile bir görüşme talebinde bulundu. Mustafa Kemal Paşa görüşme talebini geri çevirmemekle birlikte Türk Milliyetçilerinin Wilson Prensiplerine göre ülkenin

bütünlüğünü tesis edecek bir yönetim kurulması amacında olduğunu dile getirerek ulusal birliğin sağlanabilmesi için şartlarını açıkça ortaya koymuştu: *"Sevr Antlaşması'nın ulusal onur ve bağımsızlıkla bağdaşmayan ülkesel, askeri, mali ve iktisadi hükümleri kabul edilmemeli; yetkili bir kurul yeni bir antlaşma imzalamadan, yönetim, Sevr Antlaşması'nı kabullenmemeli ve uygulamamalı; Ankara yönetiminin ulusal ve uluslararası tüm antlaşma, karar ve sorumlulukları yerine getirilmeli; Boğazlar tümüyle silahtan arındırılarak, tüm devletlerin trafiğine açık bulundurulmalı; İzmir ve dolaylarıyla Edirne, Yunanlarca ivedilikle boşaltılarak Bağlaşıklarca kontrol altına alınmalı; bu bölgelerin kaderi, adil ve yansız bir kuruluşça, bölgelerdeki halkın oyuna göre elden çıkarılmalı; Damat Ferit Kabinesinin Anadolu akımına karşı çıkardığı haksızca ve akıldışı fetva kaldırılmalı; ulusal akıma katılanlara koşulsuz genel af uygulanmalı."*[643] İzzet Paşa'nın Osmanlı Bakanlar Kuruluna sunduğu bu koşullar İstanbul hükûmetinin görüşleriyle uyuşmasa da İzzet Paşa Müttefiklerin İzmir, Trakya, mali denetim, kapitülasyonlar ve Boğazlar konusunda bazı değişikler yapmayı kabul edeceklerine dair Ankara hükûmetine güvence vererek onların yaklaşımını değiştirebileceğini düşünüyordu. Osmanlı Kabinesinin de rızasını alıp Mustafa Kemal ile görüşme talebini yinelemişti. 5 Aralık 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet (İnönü) Bey ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami (Kunduh) Bey, Bilecik'teki garda İstanbul heyetini gayriresmî düzeyde[644] kabul etmiş, İstanbul'dan esaslı öneriler getirilmediğinden görüşme bir mutabakat ile sonuçlanmamıştı.[645] Aslında İstanbul heyetinin Anadolu'ya gönderilmesindeki asıl maksat Ankara hükûmetini münasip bir tarzda İstanbul'a bağlamaktı. Öte yandan İstanbul hükûmetinin Mustafa Kemal Paşa ile pazarlık yapacak gücü yoktu. Dahası Mustafa Kemal Paşa da pazarlığa girmeye niyetinin olmadığını açıkça belli etmişti. Antant'ın Sevr Antlaşması'nı değiştirme niyeti olmadığından Mustafa Kemal Paşa'nın öne sürdüğü koşulları kabul etmesine imkân yoktu. Sonuçta Tevfik Paşa Kabinesi'nin ara bulmaya yönelik bu adımı uzlaşma ve anlaşma noktasında karşılıksız kaldı.

Kral Konstantinos'un Tahta Dönüşü Referandum

Yunanistan'da ise seçim sonuçları açıklanır açıklanmaz Venizelos, yenilgisinin yeni meclis tarafından onaylanmasını beklemeden istifa etmiş[646] ve yönetimi yeni kabineye teslim etmişti. Liberal Parti'nin başına da General Danglis getirilmişti. Birleşik Muhalefetin resmî lideri olmadığından Kral Naibi Koundouriotis ılımlı görüşlerinden ötürü hükûmeti kurma görevini Müttefiklerce de onaylanması muhtemel görülen ve Antant yanlısı politikasıyla bilinen Dimitrios Rallis'e verdi. Çünkü Rallis, İngiliz yanlısı bir siyasetçiydi

ve Venizelos'un, Yunanistan'ın Antant yanında savaşa girmesi gerektiği yönündeki görüşünü destekleyen tek Kral yanlısı kişiydi.[647] Başbakan Rallis aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı ve geçici süreyle de olsa Adalet Bakanlığını uhdesine almıştı. Koalisyonun esas lideri Gounaris olsa da Venizelos'un yenilgisi sonrasında Antant Güçlerinin ulusal tepkilerini yumuşatmak amacıyla hükûmeti doğrudan devralmak istememiş ve Savunma Bakanlığı görevini üstlenmişti. Rallis'in geçmişte kısa süreli olmak üzere dört kez başbakanlık yapmış olması nedeniyle parlamento tecrübesinin olması, ilerlemiş yaşı hem de "Ulusal Bölünme"ye karşı nispeten ılımlı tutumu; fakat en önemlisi Antant yanlısı görüşleri başbakanlık koltuğuna seçilmesindeki sebeplerdi. Rallis ve Bakanlar Kurulunun meclisteki yemininden hemen sonra Koundouriotis, Kral Naipliğinden istifa etmiş ve yerine Kraliçe Olga geçmişti.[648] Rallis hükûmeti ilk olarak Venizelistlere karşı herhangi bir misilleme politikasının uygulanmayacağını ve Yunanistan'ın dış politikasında bir değişiklik olmayacağını belirtmişti. Yunanistan gerek İngiltere gerek Fransa ile sıkı ve sadık iş birliğini devam ettirecekti. Lakin bu vaatlerin Antant cephesinde garanti edilebilir tarafı yoktu. Yeni rejim, Antant açısından en kötü ihtimalle geleceğe yönelik olası bir tehdidi, en iyi ihtimalle ise öngörülemeyen siyasi bir düzeni temsil ediyordu. Konstantinos adından İngiltere; fakat özellikle Fransa en az Alman Kayser'i kadar nefret ediyorlardı. Fransa 1916'da Atina'da Kralcı askerler tarafından öldürülen Fransız denizcilerini hâlâ unutmuş değildi. Dolayısıyla Fransızlar için Alman İmparatoru neyse Konstantinos da oydu. Venizelos'un seçim yenilgisinden sonra Müttefik hükûmetlerin Yunanistan'a karşı benimsediği düşmanca tutum daha da güçlenmiş ve gerek İngiliz gerekse Fransız kamuoyunda Kral yanlılarına karşı tepkiler çoğalmıştı.[649]

Müttefikler cephesinde ise Konstantinos'un olası dönüşü temel meselelerden biri olmuştu. 28 Kasım 1920'de Londra'da gerçekleşen Müttefiklerin periyodik görüşmesinde[650] İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanistan meselesinin tartışılmasının temelini oluşturan gizli bir memorandum yayımlamıştı. İngiliz teklifine göre, eğer Yunan hükûmeti, deklare ettiği gibi, Küçük Asya'daki savaşı sürdürme niyetindeyse, o zaman Antant belirli koşullar altında Kral Konstantinos'u tanıyacak kadar ileri gidip Sevr Antlaşması'nı uygulama girişiminde bulunan Yunanistan'ı destekleyecekti. İngiltere'nin beş maddede hazırladığı şartları arasında Yunanistan'da Venizelos karşıtlığının devam etmemesi, Yunanistan'ın Uluslararası Mali Kontrol Komitesi'nin onayı olmaksızın dış kredi almaya kalkışmaması, savaş sırasında Alman yanlısı eylemlerde bulunmakla suçlanan kişileri kamu idaresinden ve ordudan uzaklaştırması, Yunanistan'ın Müttefiklerin izni olmadan başka bir güçle herhangi bir siyasi veya askerî ittifaka girmemesi ve son olarak da, Müttefik onayı olmadan Türkiye ile görüş ayrılıkları konusunda herhangi bir çözüme varmaması

bulunuyordu.[651] Özetle Yunanlar ılımlı bir siyaset izleyip Sevr Antlaşması'na sahip çıktıkları sürece İngilizlerin koşulsuz desteğini alacaktı. Oldukça gizli olan ve yalnızca Müttefikler için hazırlanan bu belge bir şekilde İngiliz basınına sızdırılmış ve hemen akabinde Atina'da, hükûmet yanlısı gazetelerde, yayımlanmıştı.[652] Özetle İngiltere'nin Yunanistan'a mesajı oldukça açıktı. Eğer yeni hükûmet ılımlı bir iç politika izleyip Anadolu'daki savaş çabalarını yalnızca müttefik çerçevesine dâhil etmeyi kabul ederse, Antant devletlerinin desteğini alabilirdi. Ancak bu önerilerde Fransa ve İtalya aynı görüşte değildi. Fransa Başbakanı Leygues, Konstantinos'un geri dönüşünün savaş politikasından taviz vermek ve Müttefiklere düşman bir rejimi yeniden kurmak anlamına geleceği konusunda Yunan hükûmetine açık bir uyarı göndermeyi önermişti. Bu durumda Yunanistan'ın, Müttefiklerin İzmir gibi Anadolu'daki önemli stratejik noktaları düşmanca bir hükûmete emanet edecek niyette olmadıklarını bilmesi gerekiyordu.[653] Başka bir deyişle, Konstantinos'un dönüşü Büyük Güçler tarafından Sevr Antlaşması'nın revize edilmesi anlamına gelecekti. Aslında Müttefikler Yunan hükûmetine, Konstantinos'un tahta geri dönmesi durumunda tavrını değiştireceğini ve yeni hükûmetin, önceki hükûmetle aynı desteği beklememesi gerektiğini resmî veya gayriresmî yollarla birçok kez belirtmişti. Eğer Yunanistan Müttefiklerin Konstantinos'u tahta geri çıkarmama konusundaki talebini yerine getirmezse, Müttefikler Yunanistan ile her tür diplomatik ilişkiyi kesecek ve Yunanistan'a kredi vermeyi bırakacaktı. Ayrıca Sevr Antlaşması'nın revize edilmesini de gündemlerine alacaktı. Oysa sabık başbakan Venizelos İngiliz-Fransız Konferansından bir gün önce Yunanistan'ın İngiltere Büyükelçisi John Stavridis ile yaptığı görüşmede ne pahasına olursa olsun Sevr Antlaşması'nın kurtarılması gerektiğini söylemişti. Bu düşüncesini 27 Kasım 1920 tarihinde Lloyd George'a Nice'den gönderdiği mektubunda da dile getirmişti: *"Bana göre şu anda en önemli şey Kral Konstantinos'un tahta çıkmasının engellenmesidir. Kendisi demokrasiden ve demokratik uluslardan nefret eden bir adamdır. Tahtta olduğu sürece mutlak bir hükümdar gibi politikasını kişisel görüş ve tercihleri doğrultusunda yönlendirecektir. Oysa Prens Georgios'un tahta çıkması durumunda ülkede anayasal hükûmet devam edebilecektir. O halde siyasi rakiplerimin bile batılı müttefiklerine karşı dostane bir politika izleyeceklerinden hiç şüphem yoktur. Sir John Stavridis'e de açıkladığım üzere, eğer İngiltere ve Fransa kararlı bir şekilde konuşarak tam bir fikir birliği içinde olduklarını Atina'ya gösterirlerse, Konstantinos'un geri dönmesini kesinlikle engelleyeceklerine inanıyorum."*[654]

Fransa'ya göre Konstantinos'un dönüşü, Sevr Antlaşması'nın revizyonu demekti. Sevr'in yeniden gözden geçirilmesi hususundaki Fransızların önerisine ise Lloyd George ve Curzon şiddetle karşı çıktı. Curzon, Sevr Antlaşması'nın yenilenmesine karşıydı; ancak farklı bir perspektiften konuyu

değerlendirmişti. Curzon'a göre Yunanlar kendi isteğiyle İzmir'den çekilirse o zaman antlaşma kendiliğinden bozulmuş olacak; bu durumda Türkler ile birlikte antlaşma yeniden değerlendirilecekti. Uzun gecikmelere ve sıkıntılara katlanıp antlaşmayı ele almaktansa Yunanların Sevr'i ayakta tutamayacakları ortaya çıktığında adım adım gözden geçirilmesi daha makul olacaktı. Kısaca Curzon bile bile hareketsiz kalma politikasını en doğru seçenek olarak kabul etmişti. Öte yandan İngilizler Yunanistan'ı ekonomik açıdan destekleme konusunda Fransızların taleplerine karşı gelememişlerdi.[655] Sevr Antlaşması'nın uygulanmasındaki bu iki farklı görüş Fransa ve İngiltere arasında Doğu Sorunu ile ilgili ilk ciddi görüş ayrılığını da ortaya koymuştu. 2 Aralık'ta toplanan Müttefikler ortak bir bildiri üzerinde sonunda uzlaşmışlardı. Londra'da Müttefik Konferansı tarafından hazırlanan ve 3 Aralık'ta İngiltere, Fransa, İtalya Büyükelçileri aracılığıyla Rallis hükûmetine teslim edilen bu son metin, resmî olarak iki bakış açısı arasında bir uzlaşma ve Fransızların pozisyonlarının esaslı bir şekilde kabul edilmesi idi. Bununla birlikte Müttefikler, Konstantinos'un dönüşüne ilişkin referandumdan bir gün önce, İngiliz, Fransız ve İtalyan Büyükelçilerine, sürgündeki hükümdarın geri dönmesi halinde Yunanistan'a tüm mali desteğin kesileceğini Yunan hükûmetine bildirilmeleri hususunda yetki vermişti. 3 Aralık akşamı saat altıda İngiltere Büyükelçisi Lord Granville, Başbakan Dimitrios Rallis'i ziyaret ederek Müttefik Güçlerinin diğer büyükelçileri adına kendisine aşağıdaki yazışmayı tebliğ etti. İngiltere, Fransa ve İtalya Büyükelçileri tarafından Yunan hükûmeti başkanına sunulan toplu iletişim beyanı 4 Aralık 1920 tarihinde Atina basınında yayımlandı: *"İngiliz, Fransız ve İtalyan hükûmetleri Yunan halkına olan ilgilerini sürekli olarak göstermiş ve onların asırlık arzularının gerçekleşmesine yardımcı olmuştur. Bu nedenle Yunanistan'da cereyan eden olaylar karşısında üzüntü ve büyük bir şaşkınlık yaşamışlardır. Üç hükûmet de Yunanistan'ın iç işlerine karışmak niyetinde değildir. Ancak savaş sırasında Müttefiklere karşı hukuka aykırı bir tutum ve davranış sergileyen bir kralı Yunanistan tekrar tahtına geri getirmek istediğini kamuoyuna duyurmaktadır. Atılan bu adım Müttefikler tarafından kabulü zor bir durumdur. Böyle bir kralın tahta yeniden çıkartılması, hükûmetlerimiz tarafından, Kral Konstantinos'un gerçekleştirdiği düşmanca eylemlerin Yunan halkı tarafından onaylanması ve ödüllendirilmesi şeklinde değerlendirilmektedir. Bu gerçek, yani Konstantinos'un nihai olarak geri getirilmesi, Yunanistan ile Müttefikler arasındaki ilişkilerde yeni bir olumsuz durum yaratacaktır. Bu durumda üç hükûmet, bu sonuçla başa çıkmak için kendilerine tam hareket özgürlüğü tanıdıklarını beyan eder."*[656] Bildiriden de anlaşılacağı üzere İngiltere ve Fransa, Sevr konusunda nihayet bir uzlaşmaya varabilmişti. Sevr Antlaşması'nın revizyonu konusu gündeme getirilmemiş; ancak Müttefiklerin düşmanca bir eylem olarak değerlendirdikleri Konstantinos'un tahta olası dönüşü kendilerine Yakın

Doğu'daki tüm politikalarını herhangi bir taahhütte bulunmadan, yani Sevr Antlaşması'na bağlı kalmaksızın, tekrardan gözden geçirme hakkı verecekti. Bu da Yunanistan'ın, Anadolu'da, Müttefiklerin "vekil müttefiki"[657] olarak görülmeyi bırakması anlamına geliyordu. Özetle Sevr Antlaşması korunacak; fakat parasal desteği kesen Müttefikler Yunanistan'ın Sevr'i uygulama noktasında madden ve manen gücünü zayıflatacaktı. Böylece Yunanistan, kâr elde etmek için yola çıktığı Anadolu'da zarara uğrayacaktı.

Başbakan Rallis, İtalyan'ın *Tempo* gazetesine verdiği demeçte *"Kral Konstantinos'un geri getirilmesinde ısrarcı olunursa Müttefiklerin Yunanistan'a ekonomik destek vermeyeceği söyleniyor, bu Yunanistan'ın felaketi olur"*[658] diyerek Yunanistan'ın ekonomik ambargonun üstesinden gelemeyeceğini açıkça ifade etmişti. Ancak Müttefiklerin tüm uyarı ve tehditlerine; bazı Venizelos yanlılarının itiraz ve çekincelerine rağmen Rallis hükûmeti kararlı bir şekilde 24 Kasım 1920'de Kral Konstantinos'un tahta geri dönmesi konusunda referanduma gidilmesine karar verdi.[659] Zira bu söz Venizelos karşıtı muhalefetin seçim öncesinde verdiği önemli bir vaatti. Öte yandan Yunan hükûmeti Müttefiklerin tehditlerinin içi boş olduğunu düşünüyordu. Bu umursamaz hallerinin kendilerince geçerli nedenleri vardı. İlkin Milletler Cemiyeti'nin tüzüğü tarafından yasaklandığı için Yunanistan'a herhangi bir abluka uygulanamazdı. İkincisi, ticari ambargo ve yaptırımlar da söz konusu olamazdı. Çünkü bunları uygulayacak olanlar ürünlerini satamayacaklarından ekonomik çıkarları zarar görecekti. Üçüncüsü, Yunanistan'a yapılan mali yardımı kesmeleri mümkün değildi. Zira o zaman Yunanistan borçlarını ödeyemeyecek ve bu sonuçtan da borçlular mağdur olacaktı. Ayrıca Müttefikler Sevr Antlaşması'nı bile revize edip Yunanistan'ı ne Trakya'dan ne İzmir'den çıkarabilmişlerdi. Çünkü her şeyden önce bu bölgelerde konuşlanmış bir Yunan Ordusu vardı ve birilerinin onları oradan çıkarması öyle kolay değildi. Son olarak Yunan Ordusu Doğu'daki tek güçtü ve Müttefikler Yunan Ordusu'na güveniyordu.[660] Neticede 5 Aralık'ta referandum yapıldı ve Yunanistan'da halk ve İzmir'de askerler kralın geri dönmesi yönünde oy kullandı. Cephede siyasi bir kaos hakimdi. Birçok asker fanatik bir şekilde Venizelos adaylarına karşı muhalefete oy vermişti. Çünkü Venizelos'un kaybetmesi halinde bunun hızlı bir barış ve terhis anlamına geleceğini umuyorlardı.[661] Hükûmetin açıklamasına göre referandum, Kral Konstantinos'un yüksek görevlerini üstlenmek üzere ana vatana dönmesi yönündeki halk iradesini ifade etmek ve hükûmete halkın isteğini Konstantinos'a teslim etme yetkisi vermek amacıyla yapılmıştı. Oysa Venizelistler hükûmetin kendi sorumluluklarını Yunan halkının omuzlarına yüklemek için referanduma gittiğini düşünüyorlardı. Venizelos karşıtı grubun sorumluluğunda oluşturulan Kral yanlısı akım o kadar güçlüydü ki, seçimlerden sonra hükûmet istese de zaten bu durumun önüne geçemezdi.

Venizelistler referandum kararının neden doğrudan Yunan hükûmeti tarafından alınmadığını sorguluyordu. Üstelik Fransa ve İngiltere'nin Konstantinos'a karşı ileri sürdüğü itirazlar ile ilgili halkın eksik bilgilendirildiğini düşünüyorlardı. Örneğin *Embros* gazetesinin 26 Kasım 1920 tarihli nüshasında konuyla ilgili yapılan yorum hükûmetin kendi sorumluluğundan kaçmak için halkı kullandığı yönündeydi: *"Halk alınan kararın yaratabileceği sonuçlardan ne anlayabilir? İki Büyük Gücün açıklamaları Yunanistan'da yayımlanmadığı ve Avrupa basınındaki yazılar sansürlendiği için halkın hiçbir şeyden haberi olmuyor. Hükûmet, anayasanın dışında bir şey olmasına rağmen referandum yapmayı tercih etmektedir. Anayasa tarafından belirlenecek bir kralı seçmek yerine Yunanistan'a ve Yunan halkına karşı doğabilecek sorumluluktan kaçınmak için referandum yapılmasını tercih ettiği açıktır. Müttefiklerin karşısına Yunan hükûmeti değil, Yunan halkı koyularak ulusal meseleler ele alınmaktadır. Lakin sonunda Sevr Antlaşması'nın revize edilmesine karar verilirse ve Yunanistan'da başka felaketler yaşanırsa bunun sorumlusu kim olacak? Tabii ki Yunan hükûmeti. Başka kim var ki?"*[662] Hükûmet ve anti-Venizelist grupların tamamı kralın geri dönmesi tarafındaydı.[663] Liberal Parti ise referandumdan önce de belirttiği üzere çekimser kalmıştı.[664] Zaten muhalefet tüm liberallerin, kendilerini karakterize eden istikrarı yeniden ortaya koyma, siyasi ideolojilerinde kararlı kalma ve Pazar günkü referanduma müdahale etmeme konusunda yükümlülüğü[665] olduğunu hatırlatarak Venizelistlerin oy kullanmasını istememişti.

Öte yandan Liberal Parti dışında referandumda çekimser oy kullanacak bir diğer grup işçiler ve sosyalistlerdi.[666] Referandum ilan edildikten sonra SEKE (Komünist), 27 Kasım 1920'de yaptığı resmî duyurusunda devrilen önceki hükûmetin politikasını sürdürmeyi taahhüt eden yeni hükûmeti Avrupa emperyalistlerinin ittifakına daha fazla teslim olmakla eleştirmişti. SEKE (Komünist) referandumu hükûmetin halkı kandırma girişimi olarak görüyordu. İşçi sınıfı Venizelos'un diktatörlüğüne karşı Konstantinos'u getirmek için değil, tiranlığa ve sömürüye karşı mücadele etmek için çaba göstermişti. Liberallerin partisine karşı tavrını değiştirmeden, Konstantinos dâhil yeni hükûmetin sürdürdüğü savaşçı ve emperyalist politikanın işçi sınıfının arzu ve çıkarlarıyla hiçbir ilgisi olmadığını ilan etmişti. Bu nedenlerden dolayı SEKE (Komünist) referanduma katılmamakla kalmamış, aynı zamanda işçi sınıfının mücadelesi ile burjuva partilerinin sahtekarlıkları arasındaki her türlü bağlantıyı kategorik olarak reddedeceğini kamuoyuna duyurmuştu.[667] SEKE (Komünist) Kral Konstantinos'un tahta çıkmasından ziyade Birleşik Muhalefetin Venizelos'un emperyalist sisteme hizmet eden maksimalist politikasını eleştiriyordu: *"Madem ki Yunan hükûmeti Venizelos'un politikasını seve seve sürdüreceğini ilan etti, o zaman Antant emperyalizminin diplomatları Konstantinos'un dönüşüne hiçbir itiraz göstermeyecektir. Çünkü Antant'ı*

ilgilendiren tek şey Doğu halklarının canının sıkılmasının, Doğu ülkelerinin sömürülmesinin ve yağmalanmasının sürdürülmesidir. Dolayısıyla hükûmetin açıkladığı referandum halkı kandırma girişimidir. Öyle ki, Antant emperyalistlerine ve kapitalistlerine verilen sözler doğrultusunda yarın Kral adına ortaya çıkacak yeni savaşların devamına yönelik tüm sorumluluklar yıkılacaktır. Venizelist rejime kararlı ve sarsılmaz bir şekilde muhalefet eden tek parti biziz. Üstelik bizler Konstantinos uğruna Venizelos diktatörlüğüne karşı da savaşmadık. Yeni hükûmetin sürdürdüğü savaş ve emperyalizm politikası, Yunan halkının istek ve çıkarlarıyla örtüşmemektedir. Bu politika, hedefinde Venizelos'un partisiyle rekabet etmek ve Yunanistan'daki Antant çıkarlarının daha iyi temsilcileri olmak isteyen bazı siyasi ve iş çevrelerinin menfaatlerine uygundur. Oysaki artık bu iki burjuva partisi arasında hiçbir fark kalmamıştır. Kazananlar ve kaybedenler, Yunanistan'ın çeşitli emperyalist anlaşmaları imzalayarak üstlendiği yükümlülüklerin yerine getirilmesi gerektiği konusunda hemfikirlerdir. Konstantinos olsun ya da olmasın Yunanistan Büyük Güçlere tabi olmaya devam edecek ve Yunan halkı iki burjuva partisinin politikalarının bedelini kanla ve parayla ödeyecektir. Bu nedenlerden dolayı SEKE (Komünist) referandumun sonucuyla ilgilenmemektedir ve referanduma katılım sağlamayacaktır. SEKE (Komünist) işçi sınıfını referandumdan uzak durmaya; mücadelesini, Antant emperyalizmine ve Konstantinos olsun ya da olmasın Yunan zengin sınıfının çıkarları uğruna halka yeni fedakârlıklar dayatmayı amaçlayan her türlü çabaya karşı koymaya çağırmaktadır."[668] Yunan Komünistlerine göre Antant, Yunanistan'ın Büyük Güçlerin koruyuculuğunu üstlenmesinin gerekli olduğunu düşündüğü her zaman kendi adamlarını ya kral ya da başbakan göreviyle başa getiriyordu. Böylece Yunan halkını hem ekonomik hem de politik olarak sömürebilecek ortamı sağlayıp halkı da kendi güdümleri altına alabiliyordu. Yani Antant, Yunanistan'ı Doğu'daki ekonomik çıkarlarını korumak için bir araç olarak görmekteydi.

Konstantinos'un referandumdaki zaferinin ardından *Rizospastis* gazetesinde çıkan köşe yazısında Yunanistan'da şekillenen yeni siyasi durum hakkında şu yorumda bulunulmuştu: *"Antant, Yunanistan krallarının ve politikacılarının, kendilerinin Doğu'daki mezbahalarına ihracat acenteleri olarak görevlendirilmesini istiyor. Dolayısıyla Venizelos'un bu görevi daha iyi yerine getirebileceğine inandığı için Konstantinos'u tercih etmiyor. Konstantinos'tan da aynı sözleri alsa ona itiraz etmeyi bırakacak. Venizelos, Avrupa'dan dönüp Büyük Yunanistan'ın haritasını sunduğunda ve başarılarını parlamento kürsüsünden sergilediğinde bir tek Rizospastis gazetesi Müttefiklerin Doğu'daki çıkarlarının bir aracı olarak gördüğü Yunanistan'ı genişletmek amacıyla hareket ettiğini halka açıklamaktan çekinmedi. Bunun üzerine ulusun babası sinirlenip saklamaya çalıştığı şeyi halka açıklamaya cesaret edenlerin aleyhinde parlamento kürsüsünde konuşmaya başladı. Ama bugün Sayın Venizelos'un patronları, Venizelos'tan daha büyük bir*

samimiyetle, bahaneleri bir kenara bırakıp, Yunanistan'ı iyilik olsun diye değil, Doğu'da kör enstrümanı olsun diye genişlettiklerini bizzat Yunan halkının yüzüne söylüyorlar. Büyük Yunanistan masalı Yunan halkının gözüne böyle sunuluyor. Büyük Yunanistan, kendi kendine var olamayan, ekonomik ve politik olarak yabancıların kölesi olan, iç işlerinin yabancılar tarafından düzenleneceği ve ülkenin kaderinin yabancı çıkarlar tarafından belirleneceği bir ülkeden başka bir şey değildir. Yunan halkı Büyük Yunanistan için bugün kanını döktü. Yarın ise Büyük Yunanistan için halktan yeni kan isteyecekler. Ya Konstantinos'u getirecekler ya da Venizelos'u getirecekler."[669]

Sonuçta tüm eleştirilere rağmen referandumda ezici bir üstünlükle Kral Konstantinos'un dönmesi yönünde karar verilmişti. 990.960 kişi (%99) kralın tahta dönmesi; 10.383 kişi (%1) ise kralın dönmemesi yönünde karar verdi.[670] Aslında bu sonucun gerçeği yansıtmadığı oldukça açıktı. Birkaç gün önce yapılan parlamento seçimlerinde 750.000'den az seçmen oy kullanmıştı. Bu, bir önceki seçimde yaklaşık 300.000 oy alan Liberal Parti'nin çekimser kalmasına rağmen, 3 hafta içinde 250.000 seçmenin daha eklendiği anlamına geliyordu.[671] Üstelik referanduma yalnızca hükûmet yanlıları katılmıştı. Gerek Venizelistler gerekse sol gruplar seçimlerde oy kullanmayı reddetmişlerdi. Buna rağmen 80.000 seçmenin oy kullandığı Atina ve Pire'de, Konstantinos lehine 125.000 oy çıkmıştı. Yine Epir'de, 400 seçmenin olduğu yerlerde 1200 "evet" oyu ile karşılaşılmıştı. Spetses, Selanik ve tüm adalarda, Venizelistler ve işçi sınıfı oy kullanmadığı halde, referandum Konstantinos'a oy veren seçmen sayısının üçte birini oluşturuyordu.[672] Referandumun resmî sonuçlarına göre ya tüm Liberal Partililerin Konstantinos'a oy vermesi ya da Venizelist gücün birkaç hafta içinde yüzde elliden yüzde bire düşmesi gerekiyordu.[673] Belli ki seçimler şaibeliydi. Öyle ki Amerikan Büyükelçisi, Edward Capps, referandum sonuçlarını öğrenince, görünen dalavereyi *"onlar bizim aptal olduğumuzu mu sanıyorlar"* ifadesiyle yorumlamıştı.[674] Ancak parlamento seçimlerinin sonuçları hesaplandığında, referandum kusursuz bir şekilde yürütülseydi bile Kral Konstantinos'un referandumu kazanmama şansı zaten yoktu. Böylece Kral Konstantinos, Tanrı-Kral[675] olmanın yanında halk tarafından seçilmiş tek kral olma özelliğine de sahip olmuştu. 6 Aralık 1920 tarihli *Skrip* gazetesinde, referandumdaki ezici zafer *"Geliyor! Geliyor! Geliyor! Dün getirdik!"* manşetiyle kutlanmıştı.[676] Büyük Güçlerin Yunanistan'a en açık uyarıları 3 Aralık ve 8 Aralık 1920 tarihlerinde Yunan hükûmetine tebliğ ettikleri iki notada belirtilmişti. 8 Aralık'taki ikinci tebliğ çok daha sert olmuştu. İngiltere Büyükelçisi Lord Granville, Dışişleri Bakanlığı'na gitmiş ve Başbakan Rallis'i bulamadığı için çalışanlardan birine ikinci tebliğin yer aldığı bir dosya bırakmıştı. Söz konusu dosya hemen Başbakanlık konutuna götürüldü. Müttefikler, Kral Konstantinos'un dönüşü durumunda Yunanistan'a mali yardımın askıya

alınacağına dair bir uyarı metni hazırlamıştı. İkinci tebliği okuyan Başbakan Rallis, Savunma Bakanı Gounaris'i de bilgilendirerek bir kabine toplantısı düzenledi. Konstantinos'un kral olarak geri dönmesi durumunda Yunanistan'a yapılacak her türlü mali yardımın durdurulmasına değinilen 8 Aralık tarihli ikinci tebliğ çok daha sonra, 1 Nisan 1922 tarihinde, *Eleftheron Vima* gazetesinde yayımlanacaktı: *"Sayın Başkan, hükûmetlerimizin talimatları doğrultusunda, 4 Aralık'ta Londra'da düzenlenen ve İngiliz, Fransız ve İtalyan hükûmetlerinin temsilcilerinin katıldığı konferansta Kral Konstantinos'un tahta dönmesi durumunda Yunanistan'ın Müttefiklerden herhangi bir mali destek alamayacağını ve iki ekonomik komisyondan bu konuda kesin talimatların verileceğini bildiririz. Sayın Başkan, yüksek saygımızın teminatını lütfen kabul ediniz."*[677]

Müttefik Devletler tarafından gönderilen her iki nota, "Ulusal Bölünme"nin sınırlarını daha keskin çizgilerle ayırmıştı. Venizelistler Yunanistan'ın 1920'den sonraki tüm siyasi ve askerî hezimetinin sebebini Kral Konstantinos'un dönüşüne bağlayacaktı. Hiç olmazsa Birleşik Muhalefet, Kral Konstantinos adına naipliğin uygulanmasını Kraliçe Olga'ya yönlendirmeliydi. Nitekim benzer durum başbakanlık görevi sırasında da yaşanmıştı. Hükûmet seçimi kazandığında başbakanlık görevi parti lideri olarak Dimitrios Gounaris'e verilmesi gerekiyordu. Fakat Alman yanlısı gördükleri Gounaris, Büyük Güçlerin hiçbir şekilde kabul etmediği isim olduğundan yerine Dimitrios Rallis başbakan olarak atanmıştı. Aynı durum Konstantinos için de geçerliydi. Hükûmet, istenmeyen adam olarak görülen Konstantinos yerine Kraliçe Olga'yı tahta çıkarabilirdi. Bu sayede Üç Büyüklerin itirazlarını yumuşatmak ve çözülmemiş ulusal sorunların çözümünü sağlamak daha kolay olacaktı. Üç Büyüklerle ilişkiler normalleştikten sonra da Kral Konstantinos'un tahta geri dönmesi konusu yeniden gündeme alınabilirdi. Oysa Kral Konstantinos'un tahta çıkması Yunanistan'ı gözden düşürdüğü gibi ulusal meselelere ilişkin büyük bir zararın alt yapısını da hazırlamıştı.[678]

Elbette 1920'den sonraki yıkıcı sürecin tüm yükü Kral Konstantinos'un sırtına yüklenecek kadar yüzeysel gerekçelere bağlanamazdı. Fransa ve İtalya, Sevr Antlaşması'nın yarattığı Büyük Yunanistan'ı ortadan kaldırmaya karar vermişti ve sadece İngiltere bu fikri ayakta tutmaya çabalayan taraftı. Zira İngiltere'nin Yunanistan'ı destekleme politikası duygusal bir gerekçeyle değil İngiltere'nin tarihsel politikasıyla yakından ilişkiliydi. Bu çıkar ilişkisi de Hindistan ve Süveyş Kanalı'nın güvence altına alınması ile bağlantılıydı. İngiltere, Doğu Akdeniz'deki ilk savunma hattı olarak yüzyıllardır Türkiye'yi desteklemişti. Ancak coğrafi bakımdan Yunanistan'ın konumu İngilizlerin hedefine en uygun yer görüldüğünden Yunanistan ile müttefiklik oluşturulmasına karar verilmişti. Dahası Yunanistan politik açıdan İngiliz çıkarlarına daha fazla hizmet edebilecek konumdaydı. Çünkü Yunanistan barış döneminde

İngilizleri ekonomik külfetten kurtaracak kadar güçlü; savaş döneminde ise İngiltere'nin emirlerine koşulsuz itaat edecek kadar zayıftı. Dolayısıyla Sevr Antlaşması bu yönüyle Büyük Britanya politikasının önemli bir desteğiydi ve Yunanistan henüz antlaşmanın hakkını veremediği gibi erken bir yargıyla da itham edilemezdi. Hülasa Yakın Doğu planlarında Müttefikler arasında bazı çatallaşmalar ve görüş ayrılıkları baş göstermişti. Bu ayrım Kral Konstantinos'un tahta çıkması ile iyice belirginleşti.

Fransa ve İngiltere'nin Yakın Doğu konusundaki görüşlerini belirleyen temel etken tabii ki Kral Konstantinos'un Yunan tahtına dönmesi değildi. Fakat Müttefiklerin bu konudaki tutumunun değişmesindeki baş amillerden biriydi. Kasım 1920 seçimleri özellikle Fransızların Yakın Doğu üzerindeki emellerinin netleşmesinde önemli bir dönemeçti. Öyle ya da böyle ister Kral tahta çıksın ister Venizelos iktidarda kalmayı sürdürsün Sevr Antlaşması Yunanistan aleyhinde yeniden gözden geçirilecekti. Venizelos iktidarda kalsa bile yavaş yavaş ve zorla yaptırılacak olan müeyyideler Konstantinos'un tahta çıkmasıyla daha hızlı ve açıktan yapılmıştı. Müttefikler Yunanistan'ın askerî ve ekonomik gücüne artık kuşkuyla yaklaşıyorlardı. Yeni rejim sayesinde bu şüpheci tavırları çok daha belirgin bir hal almıştı. Özellikle Müttefiklerin parasal ablukayı getiren ikinci notasının ileriki süreçte Yunanistan için pratik etkileri olacaktı. Zaten Venizelos hükûmetinin son aylarında enflasyon kendini iyice göstermiş ve drahmi de bir hayli değer kaybetmişti. Kasım 1920 seçimleri ile birlikte parasal desteğin sınırlandırılması Yunanistan'ın işte tam da buhran dönemine denk gelmişti. Yunanistan'ın 1921-1922'deki ekonomik göstergeleri düşünüldüğünde hiçbir hükûmet Müttefiklerden öyle kolayca yardım sağlama şansına sahip değildi. Hele ki istenmeyen adam Konstantinos'un böyle bir olasılığı hiç bulunmuyordu. Müttefiklerin 8 Aralık notası ile geri kalan kredileri bloke etmesi Anadolu'daki savaşın büyük giderleri karşısında Yunanistan'ı gelecekte finansal bağlamda hızlıca tüketecekti.[679]

Bununla birlikte, İsviçre'nin Luzern şehrinde bulunan Kral ve ailesi önce vapurla Venedik'e oradan da *Averof* gemisiyle Yunanistan'a geçti. 19 Aralık'ta trenle Korint'den Atina'ya muzaffer bir şekilde dönen Kral, Yunanlar tarafından coşkun tezahüratlarla karşılandı.[680] Konstantinos, yaptığı ilk konuşmasında, dış politikada ulusal bağımsızlıktan itibaren ve hatta krallığın kuruluşundan önce başlatılan, halkın duygularına ve ülkenin çıkarlarına karşılık gelen geleneksel düzeni takip edeceğinin sözünü verdi. Zaten Konstantinos Yunanistan'a gelmeden önce Luzern'de *Journal* gazetesine verdiği demeçte de Venizelos'un Anadolu'da üstlendiği yükümlülüklerinin tamamını kabul ettiğini ve aynı şekilde devam ettireceğini açıklamıştı.[681] Yine İtalyan gazetesi *II Messaggero*'ya da hiçbir zaman Alman yanlısı olmadığını aksine Yunan siyasetine bağlı kaldığını şu sözlerle ifade etmişti: *"Yunan siyasetini her zaman*

Müttefiklere karşı herhangi bir antipati duymadan sürdürdüm. Batılı güçlerle samimi ve içten ilişkilerimi yinelemek istediğimi tekrarlıyorum. Avusturya ve Almanya'yı desteklediğim yalandır. Ben sadece Yunanistan'ın tarafsızlığını korumasını istedim; çünkü Yunanistan zayıf bir ülkeydi ve ulusal çıkarları risk altında değildi. Antant devletlerine karşı dürüst olmayan bir politika izlemeyi hiçbir zaman düşünmedim. Venizelos'la da ilişkilerim her zaman mükemmeldi. Biz kendisiyle sadece Yunanistan'ın Büyük Savaşa girmesi konusunda anlaşamadık. Sevr Antlaşması ile Yunanistan'da belirlenen koşulların mükemmel olduğunu düşünüyorum. Sonuçta Venizelos ile dış politika konularında her zaman aynı fikirdeydik. Biz yalnızca iç politika konularında kendisiyle anlaşamadık. Çünkü Venizelos ülkenin anayasal özgürlüklerini yok etti."[682] Konstantinos Müttefiklerin güvenini kazanmak adına onlarla yapılacak her türlü iş birliğine açıktı. Üstelik kendisinin de Venizelist siyasetin dışında kalmadığının, Yunanistan'ın büyümesi adına antlaşma şartına bağlı kalacağının garantisini vermekteydi. Doğuda tesis edilecek barışın sağlanması için Kemalistler ile mücadele etmeye hazır olduğunu dile getirmişti. Aynı zamanda Müttefiklerle iyi ilişkileri güçlendirmek adına tüm çabayı göstereceğine dair garanti de veriyordu.[683] Fakat Müttefikler, Kralın tüm bu uzlaşmacı beyanatlarına rağmen Konstantinos ve Saray ile hiçbir kişisel ilişkiye girmeme kararı almıştı. Müttefiklerin bu sert tutumu Yunanistan'ın Londra'daki maslahatgüzarı Aleksandros Rizos-Ragavis tarafından büyük haksızlık olarak nitelendirilmişti. İngiliz basınını bizzat yakından takip eden Ragavis, bakan yardımcısı Rallis'e gönderdiği 25 Şubat 1920 tarihli mektubunda Venizelos hükûmetinin, seçimleri izlemek için Yunanistan'a gelen Batılı gazetecileri ezici bir zafer kazanacağına dair ikna ettiğini, dolayısıyla Venizelos'un yenilgisinin Avrupa kamuoyunda hayal kırıklığıyla karşılandığını yazmıştı: *"Son dört yılda Yunan ruhunda neler olup bittiğini bilmeyen Avrupalılar, Venizelos hükûmetinin halk tarafından sevildiğine inanıyorlardı. Dolayısıyla Yunan halkının ceza vermek amaçlı sert kararının yıldırım gibi düşmesi Avrupa'yı şoka uğrattı. Şaşkınlığa girenlerin dengesini kaybederek tüm bu tahminlerin nasıl çürütüldüğünü açıklayamamaları ve gazetelerde çıkan yazılarıyla Yunan halkını suçlamaları, Yunanistan'ın cezalandırılmasını ve Sevr Antlaşması'nın Yunanistan aleyhine yeniden değerlendirilmesini istemelerine şaşırmamak gerekir."*[684] Ragavis'in de ifade ettiği üzere Venizelos hükûmeti Batı kamuoyunu seçimleri yüzde yüz kazanacağına dair suni bir gündemle ikna etmişti. Oysa ne Liberal Parti üyeleri ne de başta İngiltere olmak üzere Avrupa, Yunan toplumunun savaş yorgunluğunu ve Yunan halkının Venizelist diktatörlükten bir hayli bıktığını anlayamamıştı.

Müttefikler Kralın yurda dönüşü için yapılan dinsel törene katılmayarak bir nevi Konstantinos'u protesto etti. Sadece İngiliz Büyükelçiliği yeni rejimle mesafeli bir ilişki kurmuştu. Nicolson, Sevr Antlaşması'nı desteklemesi

durumunda Kral Konstantinos'u Atina'da kaderine terk etmeyip yanında olmayı önerse de Crowe ve Curzon, Müttefik dayanışmasının gerektirdiği gibi bekleme politikasını savunmuştu. Curzon'a göre net bir karar almadan önce Yunanistan'ın Anadolu'daki askerî durumunu gözlemlemek en isabetli yoldu. Yunanların Müttefiklerden ekonomik destek almadan işleri nasıl yürüteceği ve ücret alamayan Yunan askerlerinin savaşıp savaşmayacağı; ancak bekleyerek anlaşılabilirdi. Müttefikler açısından bakıldığında Türkiye ile savaş vekâleten yürütülecekti. Churchill'in de belirttiği üzere büyük uluslar tarafından bu şekilde yürütülen savaşlar, çoğu zaman vekiller açısından oldukça tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi.[685] Rallis hükûmeti, seçilmesinin hemen ardından Avrupa gazetelerine verdiği röportajlarda, Anadolu'daki Yunan Ordusu'nun nihai amacına ulaşana kadar Mustafa Kemal'e karşı askerî harekâta devam edeceğini ifade etmişti. Müttefikler Sevr Antlaşması'nı gözden geçirmeye karar verseler bile Yunanistan, ordusuna Anadolu'dan çekilme emrini vermeyecekti. Konstantinos bizzat *Daily News* gazetesine verdiği demeçte Yunanları İzmir'den sürmek isteyen Mustafa Kemal ile sonuna kadar mücadele edeceğini belirtmişti. İzmir'in Venizelos hükûmeti zamanında ele geçirilmiş olması Kral ve kral yanlısı hükûmetin ulusal çıkarlara aykırı davranması için bir neden değildi.[686] Konstantinos'un Yunanistan'a dönüşü bir taraftan halk arasında maksimalist pozisyonlar ve beklentiler geliştirerek kendi siyasetinde sıkışıp kalmış; diğer taraftan da uluslararası konjonktürdeki değişiklik nedeniyle Antant Güçleri ve Osmanlı Devleti'nin Yunan çıkarlarıyla tezat barış tekliflerine yol açmıştı. Bu durum da Kralın uluslararası alanda izole edilmesiyle sonuçlanmıştı. Yunanistan'ın uluslararası konumunun hızla kötüleşmesi manevra alanını iyice daraltmıştı. Bu gerekçeyle Kralcı hükûmet için geriye kalan tek çözüm yolu savaşın devam etmesiydi. Diğer taraftan o dönem sürgünde bulunan Venizelos için bu ulusal yalnızlık Yunanistan açısından tedirgin edici bir gelişmeydi. Liberal Parti'de halefi olan Panagiotis Danglis'e yazdığı gizli mektupta, Yunanların diplomatik olarak izole edilmesi nedeniyle ileriki gelişmeler konusunda karamsar olduğunu belirtmişti: *"Eskişehir'i ve Afyonkarahisar'ı almış olsak da başaramayız. Ankara'ya ulaşacağımızı varsaysak bile hem askerî hem de mali açıdan konumumuz daha da zorlaşacaktır. Türkler Yunanistan'ın izole olduğundan haberdarlar. Üstelik Sevr Antlaşması'nın Türklerin İstanbul'dan çıkarılması yönündeki tehdidinin ortadan kalktığını biliyorlar. Bu durumda Türkleri Yunanistan'a boyun eğmeye zorlamanın hiçbir yolu kalmamıştır. Savaş, Yunanistan tamamen tükenene kadar uzayacak ve sonuçta hem İzmir'i hem de Trakya'yı kaybedeceğiz."*[687] Bu arada Müttefiklerin tüm sert söylemlerine ve yaptırımlarına rağmen 12. Konstantinos'un Yunanistan'a dönüşü Yunan ırkının ulusal hayalleri ve arzularını yeniden canlandırmıştı. Örneğin Yunan bağımsızlığının yüzüncü yıl dönümünde Atina Belediye

Başkanı, Kral Konstantinos ve ordusunun tüm ulusal hayalleri gerçekleştireceğini ve bu kutlu yılda Konstantinos'un şehrine, İstanbul'a, gireceğini iddia etmişti.[688] Yunan halkı hep bir ağızdan *"İstanbul'a!"*[689] ve *"gün gelecek devran dönecek İstanbul yine bizim olacak!"*[690] tezahüratları ile Kralın dönüşünü kutluyorlardı. Dolayısıyla Kral Konstantinos'un tahta çıkması İstanbul ve Ayasofya gibi millî hayallerin gerçekleştirileceğine dair tüm menkıbeleri Yunan halkının gözünde doğrular nitelikteydi. Bir Konstantinos'un kaybettiğini diğer Konstantinos alacaktı. Örneğin Birleşik Muhalefet vekili Fotilas, müezzinin sesinin duyulduğu büyük kilisede halk sevinçle ilahi dinletisini dinlediğinde ve Ayasofya kubbesinde kartal, mücadelenin sonunu duyurmak için uçmaya ve gökleri geçmeye hazır olduğunda devrimin sessiz kahramanlarının huzur bulacağını söylemişti.[691] Aslında bu maksimalist Bizans ideallerini Kral yanlıları kadar Venizelist kesim de kabul ediyordu. Zira Venizelistler için Küçük Asya, Bizans Devletinin büyük Yunanistan'ıydı.[692]

Yeni rejimin ilk icraatlarından biri devletin organizasyonunda yeni düzenlemelere gidilmesi için kraliyet kararnamesi ile bir af çıkarmak olmuştu. 21 Kasım 1920 tarihli yasaya göre bugüne kadar meydana gelen ve hakkında hüküm bulunan veya devam eden tüm siyasi suçlar affedilecek, bunlara ilişkin kararlar ve kovuşturmalar iptal edilecekti. 31 Temmuz'dan itibaren -İon Dragoumis'in öldürüldüğü gün ve onu izleyen diğer günler- meydana gelen olaylara ilişkin tüm siyasi suçlar ise af kapsamı dışında tutulmuştu.[693] Yeni hükûmet, Venizelistleri kamu pozisyonlarından tasfiye ederek devlet yönetiminin tüm alanlarında önemli değişiklikler yaptı. Ancak bu değişiklikler askerî kriterlere göre değil, daha çok siyasi kriterlere göre yapılmıştı.[694] Bu durum aslında Venizelos'un 1917 yılında Atina'ya gelmesinden sonraki icraatlarının bir benzeriydi. Venizelist rejim 1911 Anayasası'nda yer alan ve memurlara hizmetlerinde süreklilik teminatı veren kanun maddesini 1917 yılında yürürlükten kaldırmıştı. Özellikle Venizelistler muhalif olan tüm kamu ve ordu mensuplarını görevlerinden uzaklaştırıp kendi adamlarını bu mevkilere yerleştirmişlerdi. Benzer durum şimdi de Trakya ve birkaç ada dışında tüm Yunanistan'da Kralcılar tarafından Venizelistlere karşı uygulanmaktaydı.[695] Yeni hükûmet ile birlikte Atina'da bakanlık düzeyinde birçok istifa ve görevden alınmalar gerçekleşti. Örneğin hükûmet başkan yardımcısı Emmanouil Repoulis ve Politis gibi birçok üst düzey bakan ve büyükelçi görevlerinden istifa etti.[696] Londra Fahri Başkonsolosu Sir John Stavridis ve Venizelos yanlılığı ile bilinen Atina Başpiskoposu Meletios Metaksakis de kraliyet emriyle görevlerinden alındı.[697] Venizelos döneminde yüksek görevlere yapılan atamalar da iptal edildi. Yeni hükûmetin en fazla tasfiye ettiği gruplar ise memurlar, öğretmenler, askerler ve yargıçlardı. 1917-1920 yılları arasında Venizelos tarafından işten çıkarılan kadrolu çalışanlar yerlerine geri dönmüş; üniversitede görevden

alınan profesörler kadrolarına iade edilmişlerdi.[698] Venizelos döneminde ihmal ve itaatsizlik nedeniyle yargılanan kraliyet donanmasının subayları ve denizcileri; orduda görev yapan subay ve askerler, cezalarından muaf tutulmuştu.[699] Yine yargıçların ve savcıların süresiz görevde kalmalarını sağlayan yasanın kaldırılması yeni hükûmet tarafından geri çekilmiş[700] ve 1917 yılında işten çıkarılan yargıçlar tekrar görevlerine getirilmişlerdi.[701] Hülasa, yeni rejim sayesinde Venizelos'a muhalif olanlar hapisten çıkmış ve üzerlerine vurulan suçlu damgası böylelikle ortadan kalkmıştı. Hükûmetin isteği üzerine görevinde kalan tek üst düzey memur Yüksek Komiserlik görevi için Venizelos'un kişisel dostu ve tercihi olan Stergiadis idi. Kasım seçimlerinden hemen sonra istifasını sunsa da Bakan Yardımcısı Rallis, milletin değerli hizmetlerinden mahrum kalmaması için bu talebini geri çevirmişti. Bunun nedeni muhtemelen Stergiadis'in İzmir'de kalmasını zorunlu kılan sebeplerin başında gelen İngilizlerin kendisine mutlak güven duymasıydı.[702] Stergiadis ise daha sonra kaleme aldığı kişisel notlarında neden görevinden azlini istemediğini şu cümlelerle açıklayacaktı: *"Seçimin ertesi günü, 14 Kasım'da Stergiadis, Venizelos'tan şu telgrafı aldı: 'Halk beni onaylamıyor, bu yüzden istifa ediyorum. Vatanseverliğiniz ve şahsi dostluğumuz adına sizden ricam, yeni hükûmet izin verdiği takdirde görevinizde kalmanızdır.' Stergiadis yeni hükûmetin niyetlerinden habersizdi ve bu nedenle istifasını sunarak yeni hükûmet kendisini İzmir'e gönderinceye kadar Yüksek Komiserlik görevinde kalacağını bildirdi. Başbakan Dimitrios Rallis, Stergiadis'in görevinde kalması için yalvararak telgrafına yanıt verdi. Öyle de oldu. Stergiadis, Mart 1921'den itibaren Yunan yönetiminin ve ordusunun İzmir'de kalmasının imkânsız olduğu inancını edinmişti. Hükûmete İzmir'in boşaltılmasına yönelik girişimde bulunulmasını tavsiye etti. Ancak hükûmet, tahliye önerisinin büyük bir siyasi maliyete yol açacağından endişe ediyordu. Hükûmet, İzmir'in boşaltılması gerektiğini düşünse de, Liberal Partililerin bunu siyasi amaçla kullanıp iktidarı düşürmesinden korkuyordu. Stergiadis ayrıca Liberallere tahliye önerisini ele almaları ve bunu liberal basın aracılığıyla hükümete sunmaları önerisinde bulundu. Stergiadis, tahliyenin kademeli olarak ve Yunan tarafının inisiyatifiyle gerçekleştirilmesi halinde tüm ordunun ve savaş malzemesinin kurtarılabileceğine inanıyordu. Ordunun tamamı Trakya'ya nakledilecekti. İzmir'in Rum nüfusu ve Rum zenginlikleri korunacaktı. Yunanistan bir yenilgi yaşayacaktı; ama bu askeri bir yenilgi değil, sadece siyasi bir yenilgi şeklinde düşünülecekti. Sonuçları ise daha küçük ve daha kolay yönetilebilir olacaktı. Stergiadis, Yunan Ordusu'nun esasen dağıldığını ve herhangi bir olayın onu yerle bir edeceği görüşündeydi. Bu olay, devrimci bir siyasi veya askerî hareket olabileceği gibi, bir düşman saldırısından da kaynaklı olabilirdi. Ancak Stergiadis'in istifa etmesi Yunan Ordusu'nun moralini bozabilir; M. Kemal'e de Yunan tarafında bir bölünme olduğu hissini yaratabilirdi.Üstelik Kemal bu durumu saldırı işareti olarak da algılayabilirdi.*

Bu nedenle Stergiadis görevinden istifa etmemeye karar verdi. Stergiadis'in Küçük Asya'nın boşaltılması gerektiği yönündeki görüşünün askerlerin moralini bozduğuna dair çıkan söylentilere gelince, Stergiadis'in cevabı, böyle bir şeyin doğru olmadığı yönünde olmuştur. Çünkü kendisi bu görüşünü hiçbir zaman kamuoyuna açıklamamış; sadece düşüncesini ifade etmek zorunda olduğu kişilere gizlice belirtmişti. Dolayısıyla Stergiadis'in istifa etmesinin bir faydası olmayacaktı. Aksine böylesi br durum büyük zararlara yol açabilirdi."[703]

Yunanistan'daki hükûmet değişikliği etkisini en fazla askerî alanda gösterdi. İlk olarak Venizelos'a yakınlığı ile bilinen Küçük Asya Ordusu Komutanı Paraskevopoulos yeni hükûmete görevinden feragat etmek istediğini bildirip istifa etmişti. Ayrıca Othonaios, Hacimihalis ve A. Mazarakis gibi üst düzey Venizelist generaller istifasını sunmuş ve diğer düşük rütbeli subaylar da görevlerinden ayrılmak zorunda kalmıştı.[704] İstifası kabul edilen Paraskevopoulos'un yerine Kral yanlısı olduğu bilinen General Anastasios Papoulas getirilmişti. General Papoulas görevini devralmak üzere 22 Kasım 1920 tarihinde bir destroyer ile İzmir'e gelmiş ve veraset töreni herhangi bir olumsuzluğa mahal vermeden mutlak bir sakinlikle gerçekleşmişti.[705] Ancak kısa süre sonra Müttefiklerin diplomatik temsilcileri ile Yunan askerî yetkilileri arasındaki ilişkilerde ilk belirsizlikler ortaya çıktı. Yabancı başkonsoloslar yeni başkomutanı ziyaret etmek istemediği gibi tebrik mesajı da göndermemişti. Özellikle Fransızlar, Kasım 1916'da Yunan Ordusu ile İngiliz-Fransız birlikleri arasında Atina'da yaşanan kanlı olayların sorumlusu olarak gördükleri Papoulas hakkında kamuoyu önünde menfi ifadeler kullanmışlardı.[706] Kral ve hükûmetin her isteğini yapmaya hazır olan Papoulas, zeki; ama eğitimsiz olarak görülüyor ve bu yüksek pozisyona kesinlikle uygun olmadığı düşünülüyordu.[707] Yeni hükûmetin yaptığı bir diğer değişiklik de Anadolu'daki askerî birliklerin birçoğunun komuta kademesinde gerçekleştirdiği tasfiyelerdi. Venizelos döneminde (1917-1920) ordunun ve jandarmanın kamu idaresinin tüm birimlerinde kapsamlı bir temizliğe gidilmişti. Örneğin 6.257'si bakanlıklardan, 2.053'ü polis teşkilatından olmak üzere toplam 8.310 kişi hakkında dava açılmış ve yaklaşık 1.500 Venizelist subayın keyfî terfisi gerçekleşmişti.[708] Yeni siyasi duruma göre Venizelos döneminde (1917-1920) ordudan ihraç edilmiş subaylar (apotaktoi) krallık kararnamesiyle yeniden görevlerine yerleştirildiler. Tüm bu değişiklikler, muhalefetin hâkimiyeti, siyasi durumun değişmesi için mücadele eden subayların ödüllendirilmesi ve siyasi görüşleri nedeniyle Venizelos rejiminden ihraç edilen askerî personelin rehabilite edilmesi amacıyla hükûmetin girişimiyle yapılmıştı. Anadolu'daki duruma ve savaş koşullarına aşina olan Venizelos yanlısı üç yüzden fazla yetenekli subay kızağa çekilmiş, yerlerine uzun zamandır zorunlu biçimde askerî sahalardan uzak kalmış subaylar getirilmişti.[709] Sonuç olarak, Mart 1921'e gelindiğinde Yunan Ordusu'nda Venizelos

yanlısı komutanların çoğu değişmişti. General Papoulas, üç ordu komutanı ve dokuz tümen kumandanından yedisini görevden almıştı.[710] Paraskevopoulos ile birlikte Venizelos yanlısı pek çok üst rütbeli subay ya istifasını sunmuş ya da kendi rızasıyla emekliye ayrılmıştı. Siyasal görüşlerinden kuşku duyulan bazı subaylar ise cepheden uzaklaştırılarak Yunanistan'ın farklı bölgelerine sürülmüş ve doğal olarak ordudaki etkilerini kaybetmişlerdi.[711]

Yeni hükûmet, Venizelos rejimi tarafından son üç yılda haksızlığa uğrayan yaklaşık 1500 subayı orduya geri getirdi.[712] Fakat *apotaktoi* olarak adlandırılan bu subayların tekrardan görevlendirilmeleri, eski meslektaşlarıyla aralarında rütbe ve kıdem listelerindeki atama konularında bir ihtilaf yaratmıştı. Bilhassa Venizelist ve Kralcı subaylar arasındaki kişisel rekabetler, anlaşmazlıklar, şikâyetler ve terfi konularındaki belirsizlikler bu sürtüşmeyi derinleştiren sebeplerin başında geliyordu. İş başına çağrılan *apotaktoiler* Venizelos yanında hareket eden dönem arkadaşlarından rütbe olarak geride bırakılmışlardı. Çünkü 15 Ekim 1917 tarihinde çıkarılan 927 sayılı kanun maddesine göre Selanik'te Venizelos tarafından kurulan geçici hükûmetin subayları kıdem ve rütbelerini kaybetmeyip olduğu gibi koruyabilmişlerdi. 927 sayılı kanunun 2. maddesinde belirtildiği üzere 14 Eylül 1916'dan 14 Temmuz 1917'ye kadar Selanik'te icra ettikleri askerlik hizmetleri sicillerine dâhil edilmişti.[713] Bu resmî olmayan askerlik hizmetini haksız bulan *apotaktoiler* daha iyisini elde edemeseler bile eski kıdem ve rütbelerini geri istiyorlardı. Hangi gerekçeyle olursa olsun cepheden uzak kalmış ve savaşmamış subayların eski görevlerine getirilmeleri, terfilerini ortadan kaldıracak bir gelişme şeklinde düşünen Venizelist subaylar tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Ordu içindeki ihtilaflı yapı Yunanistan'ın Türkiye ile savaştığı bir dönemde son derece büyük bir risk oluşturmaktaydı. Öncelikle geçen üç yıl boyunca gerekçesi ne olursa olsun cepheden uzak kalmış *apotaktoiler*in yeniden görevlerine iade edilmeleri, terfi olasılıklarının ortadan kalktığını gören Venizelist ve tarafsız kalan subaylarda güvensizliğe yol açmıştı. Dahası *apotaktoiler*in Venizelist subaylarda geniş bir tasfiye yapılmadan getirilmeleri ordu içinde yüksek rütbeli subaylarda yığılma yaratmıştı. Dolayısıyla yeni hükûmet 1917 tarihli 927 sayılı kanun ve bu kanuna göre yapılmış tüm kıdem ve rütbe değişikliklerini 28 Aralık 1920 tarihli kanun hükmüyle iptal etti.[714] 1917-1920 yılları arasında fiili görevde kalan subaylar önceki kıdemlerine dönerken, Venizelos rejimi sırasında ordudan ihraç edilen, istifa ya da emeklilik gibi gerekçelerle ordudan ayrılan subaylar da eski kıdemlerini tekrardan alabildi. Subaylar arasında ayrılığı ve anlaşmazlığı körükleyen bu durumdan en çok Küçük Asya Ordusu etkilendi.

Küçük Asya Ordu Komutanlığı'na getirilen Papoulas başta siyasi ideolojilerine bakmaksızın askerler arasında uzlaşmacı bir yol izlemiş, çok fazla fanatizm göstermemiş ve subayların hizmet etmesini sağlamak gayesiyle çoğuna

eşit mesafede durmaya çalışmıştı.[715] Ancak ordu içinde yeni rejimle iş birliğine yanaşmayan ve millî çıkarları zedelediğini düşünen Kondylis gibi subayları ordudan ihraç etmekten geri kalmamıştı.[716] Öte yandan yeni rejim ile ortaya çıkan rekabet ve hizipleşme bilhassa Yunan Ordusu içindeki verimliliği ve motivasyonu yerle bir etmişti. Lloyd George'a göre Venizelist subaylar cephede olduğu kadar, cephe gerisindeki örgütlenmede de son derece etkiliydi. Oysa *apotaktoiler* bu niteliklerin hiçbirine sahip olmayan ikinci sınıf askerlerden oluşmaktaydı. Aralarında kapasite, azim ve en önemlisi ilham yoktu.[717] Orduya dönen yeni askerler 1912-1913 Balkan Savaşları'ndan bu yana hiçbir cephede savaşmadığından modern savaş tekniklerini bilmiyorlardı. Savaş deneyimleri olmayan *apotaktoiler* Küçük Asya cephesinin koşulları hakkında en ufak bilgiye de sahip değillerdi. Oysa Venizelist subayların ordu içindeki savaş tecrübesi *apotaktoilere* kıyasla çok daha fazlaydı ve Anadolu'daki duruma son derece hâkimlerdi. Dolayısıyla *apotaktoiler*in geri dönmesi son üç yılda hiçbir iş yapmadan terfi etmiş Venizelist subayları gücendirmiş ve ayrılıkçı bir yol izlemelerine neden olmuştu. Bununla birlikte Venizelist subayların çoğu yeni rejime uyum sağlayarak orduda kalmış olsa da ya cephenin önemsiz yerlerine atanmış ya da faal hizmetten uzaklaştırılmışlardı. Yeni hükûmet siyasi görüşlerinden şüphe duyduğu Venizelos yanlısı birçok tecrübeli subaya müdahale etmişti. Sayıları yüz ila yüz elli arasında değişen Venizelos yanlısı askerî grubun en tanınmış ve en güçlü subaylarından bazıları ihraçlarını beklemeden bağlı bulundukları birliklerini bırakıp İstanbul'a kaçmış; burada Rumların desteğini de alarak "İstanbul-Ulusal Savunma Örgütünü" kurmuşlardı.[718] Bu adlandırma, "Ulusal Bölünme" sırasında Venizelos yanlıları tarafından Aralık 1915'te Selanik'te kurulan ve Ağustos 1916'daki ulusal savunma hareketine zemin hazırlayan "Ulusal Savunma"ya (Ethniki Amyna) atıfta bulunmak amacıyla kasıtlı olarak belirlenmişti. Böylece Kral Konstantinos ve Venizelos bir kez daha birbirlerine siyasi rakip olmuşlardı.

İstanbul - Ulusal Savunma Örgütü
"Silahlarınızı bırakın!"

Ulusal Savunma Örgütü, Kasım 1920 seçimlerini kaybeden Venizelos'un siyasi yenilgisinin akabinde İstanbul'da kuruldu. Örgüt, Küçük Asya Ordusu'ndan ayrılan, hükûmetten uzaklaştırılan veya istifa eden birçok Venizelist subaydan teşekkül etmekteydi. Bu subayların arasında Konstantinos Mazarakis, Epameınondas Zymvrakakis, Dimitris Ioannou ve Georgios Katehakis gibi dört tanınmış general de yer alıyordu. Ulusal Savunma Örgütü'nün gayriresmî lideri, 1920 yılında piyade albaylığa yükselen Georgios Kondylis, siyasi temsilcisi de Büyükelçi Periklis Argyropoulos idi. Örgüte yüz ila yüz elli subayın katıldığı tahmin edilmekteydi. Ancak teslim olan, görevden alınan, yer

değiştiren veya İstanbul'a sığınan Venizelos yanlısı subayların toplam sayısı beş yüz civarındaydı.[719] Ulusal Savunma Örgütü'nün kuruluş merkezi İstanbul'da, aynı zamanda örgütü finanse eden Rum işadamı Prodromos Bodosakis'in sahibi olduğu, Pera Palas otelindeydi. İstanbul'da büyük bir güç kazanan Ulusal Savunma Örgütü, Patrikhane Kutsal Sinod'u ve Rum cemaatinin yönetimi gibi şehrin önde gelen Rum kurumlarının çoğunu kontrolü altına almayı başarmıştı. Örgütü destekleyenlerin başında İstanbul Rum Ortodoks Patriği IV. Meletios Metaksakis de bulunuyordu. Bununla birlikte Atina'daki yeni kraliyet yanlısı hükûmetin Sevr Antlaşması'ndan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Helenizm'den vazgeçeceğinden korkan birçok Anadolu Rum'u Ulusal Savunma Örgütü'nün destekçisi olmuştu.[720] Aslında İstanbul'daki Venizelos yanlısı Rumların Konstantinos'a olan ilk resmî tavrı 5 Kasım 1920'de, o sırada İsviçre'de bulunan Krala, Helen çıkarlarına zarar vermemesi adına tahttan feragat etmesi çağrısında bulunmasıydı. Sonrasında da Atina ile İstanbullu Rumlar arasındaki ilişkiler o kadar kötüleşmişti ki Sen Sinod Meclis'i Kral Konstantinos'u aforoz etme tehdidinde bulunmuştu.[721] İstanbul'a kaçan fanatik Venizelist subaylar, Selanik'te yaşananları İstanbul'da da gerçekleştirebileceklerini ve Antant Güçlerinin yardımıyla Kral Konstantinos'u yeniden Yunanistan'dan kovabileceklerini düşünüyorlardı. Örgüte katılanların tamamı tüm bunları başarabilecek kişinin yalnızca Venizelos olduğuna inanıyordu. Örgüt üyelerinden bazıları Kralın devrilmesi hususunda aşırı radikal davranışlar sergilemişti. Örneğin Albay Kondylis, İstanbul'da yayın yapan *Proia* gazetesine *"Silahlarınızı bırakın!"* başlıklı bir yazı yazdı. Kendi imzasını taşıyan bu yazısında, cesurca savaşarak Konstantinos'u tahta oturtan Yunan askerlerine silahlarını bırakıp cepheyi terk etmeleri çağrısında bulunuyordu. Daha sonra Türk uçakları propaganda amacıyla muhtelif Yunan cephe hatlarına bu makalenin yer aldığı *Proia* gazetelerinin nüshalarını atacaktı.

Kısa süre sonra Atina kulislerinde Venizelist subayların İstanbul'da Rallis hükûmetini devirmek ve Kral Konstantinos'a karşı bir darbe hazırladıklarına dair söylentiler yayılmaya başlamıştı. Atina basınında çıkan küçümseyici haberlerde ise rejim değiştikten sonra Yunan Ordusu'nda artık görev yapamayacaklarını anlayan yaklaşık yirmi ila otuz arasında subay İstanbul'a kaçmış ve bu örgütü kurmuştu.[722] Dolayısıyla bu kadar küçük bir örgütün öyle fazla dikkate alınması gereken bir tehdit olmadığı düşünülmüştü. Yine de Yunan Ordusu'nun Türklerle çetin savaş verdiği bu dönemde böyle bir eylem hazırlığı Yunanistan'ın intihar girişimi demekti. Sanılanın aksine Ulusal Savunma Örgütü'nün İstanbul'da kurulması dışında herhangi bir askerî harekât hazırlığı yoktu. Yine de bu örgütle ilgili Atina basını çok büyük bir gürültü koparmıştı. İddialara göre iki yüzden fazla subayın İstanbul'da toplanıp görüştüğü söyleniyordu. Atina hükûmeti hain olarak adlandırdığı bu subaylar

aleyhinde hükûmet yanlısı gazetelerde ifşalar ve açıklamalar yapmış ve onlara karşı sert yazılar kaleme almıştı. İstanbul Ulusal Savunma Örgütü'nün ana hedefi Konstantinos'un krallığını devirmekti. Çünkü Küçük Asya Helenizm'ini kurtarmanın tek yolu Yunanistan'daki rejimin değişmesiyle mümkün olabilirdi. Kesinlikle Kralın komutası altındaki Yunan Ordusu'nun başarısını istemiyorlardı. Temmuz 1921'de, askerî operasyonların başlamasından kısa bir süre önce, Ulusal Savunma Örgütü'nün önde gelen liderlerinden birinin kendinî tutamayıp birçok dinleyicinin önünde *"eğer Papoulas bu sefer de başarırsa, işte o zaman mahvolduk!"*[723] demesi örgütün düşünce yapısını açıkça ortaya koymuştu. Elbette Ulusal Savunma Örgütü içinde farklı eğilimler de vardı. Mesela General Ioannou yönetimindeki grup nispeten daha ılımlı ve uzlaşmacıydı. Ancak Albay Kondylis tarafından yönetilen ve örgütte baskın olan kısım ise son derece katı, uzlaşmaz ve fanatikti. Bu grubun arkasında ise Venizelos'un olduğuna dair bir teori vardı.

Aslında bu varsayım içi boş bir şüpheden oluşmuyordu. Nitekim Venizelos'un çevresi, seçim yenilgisinden hemen sonra Selanik Ulusal Savunma Hareketi'ne benzer bir hareketin İstanbul'da da gerçekleşebileceğini araştırmıştı. Nasıl ki Selanik'teki Ulusal Savunma Hareketi Yunanistan'ı 1916-1917'de kurtarmışsa İstanbul'daki Ulusal Savunma Örgütü de Anadolu'daki Helenizm'i felaketten kurtarabilirdi. Venizelos yanlısı ihtilalci kuvvetler Kralı ülkeden atıp rejimi yıkmaya kararlıydı. Anadolu topraklarını ve Yunan Devleti'ni her tür tehlikeden kurtarmak için mücadele vermeye hazır olduklarını açıkça beyan ediyorlardı. 15 Ocak 1921'de Venizelos'un sekreteri, Atina'daki Amerikan Büyükelçiliğinde görevli maslahatgüzar Barton Hall'a Londra'dan yazdığı mektupta, İstanbul Helenizm'inin yeni kraliyet rejimine boyun eğmek istemediğini; Trakya, İstanbul, İzmir ve Ege adalarındaki Rumların ise Atina monarşisinden kolaylıkla ayrılabileceğini bildirmişti. Ancak bunun geleceğe yönelik bir plan olduğunun; çünkü her Yunan'ın şimdilik rejime itaat etmesi gerektiğinin; fakat yine de bugünden geleceğe peşin hüküm verilemeyeceğinin altını çizmişti.[724] Ayrıca Anadolu Rumlarının yeni hükûmetin Sevr Antlaşması'nı uygulamaya istekli olmayacağı ya da uygulayamayacağı yönündeki endişesi, Spanoudis, Iasonidis ve Stavridis adında üç İstanbul Rum'undan oluşan bir heyetin, 14 Ocak'ta Venizelos'la yaptığı görüşmenin akabinde, Lloyd George ile temasa geçmek istemesine neden olmuştu. Zaten Müttefikler Anadolu'nun acilen yatıştırılmasını ve Kemalistlerin uzlaşmayı kabul etmesi için İzmir bölgesini tümüyle bir Yunan kesimi olması yerine Türk egemenliğinde; fakat uluslararası kontrole tabi tutulan bir şehir haline getirmeyi planlıyorlardı. Şayet İzmir Türklere geri verilirse Mustafa Kemal'in bir anlaşmaya yanaşması muhtemel görülmekteydi. Dolayısıyla Venizelos'un Türkiye'deki Helenizm'i temsil ettiğini düşündüğü bu üç İstanbullu Rum, Sir John Stavridis aracılığıyla

İngiltere Başbakanı'nın sekreteri Philip Kerr ile görüşmek istiyor ve hazırladıkları muhtıra ile Helenizm'in Yunan Krallık sınırlarından daha geniş alana yayılmış bir güç olduğunu ispatlamaya çalışıyordu. Yunan Krallığının İzmir'i elinde tutma gücü ya da niyeti yoksa Türkiye'deki Helenizm'in Müttefik desteğiyle; ama ekseriyetle İngiliz gücüyle bu görevi üstlenebileceğinden bahsedilmişti. Şayet Kral Konstantinos ekonomik nedenlerden ya da istemediğinden ötürü İzmir'i boşaltmaya karar verirse o zaman Anadolu'daki Helenizm'in tek başına harekete geçeceğinin notu düşülmüştü.[725] Heyet, Kerr ile yaptığı görüşmede Venizelos'un siyasal sisteminin halen devam ettiğini, Anadolu'da biri İzmit Tümeni ve diğeri başka bir tümen olmak üzere Venizelos'a bağlı askerî güçlerin bulunduğunu, ayrıca Venizelos yanlısı alayların olduğunu, yine Karadeniz, İstanbul ve adalardan birçok gönüllünün toplanabileceğini belirtmişti. Yunan yönetiminin Anadolu'yu boşaltmaması için 45.000 kişilik bir ordu oluşturulması ihtimalinden de bahsetmişti.[726] Ayrıca heyet, sundukları muhtırayla, Müttefiklerden hem diplomatik hem ekonomik destek talep etmişlerdi. Diplomasi bakımından İzmir'de hükûmet kurulduğunda İngiltere'nin bu hükûmeti tanımasını istiyorlardı. Ekonomik olarak silah yardımı değil parasal desteğe ihtiyaçları olduğunu dile getirmişlerdi. Heyetin Trakya konusunda ise güveni tamdı. İzmir'de hükûmet kurulur kurulmaz Trakya ve adalar kendiliğinden İzmir hükûmetine katılacaktı. Üstelik Helenizm hareketi başlayacağından Trakya'da bir ayaklanma çıkma ihtimali yüksekti. Böylece Trakya konusunda Bulgaristan da Yunanistan'a herhangi bir ayak bağı oluşturamazdı.

İngilizler tüm bu önerilere karşı soğukkanlı ve temkinli bir tavır sergilemişti. Her ne kadar bölünmüş bir Küçük Asya planı 14 Kasım 1920'den sonra Lloyd George ve bazı İngiliz politikacıların aklında olsa da bu türden ayrılıkçı bir hareket Anadolu ile ilgili millî birlik politikasını zayıflatabilir ve bu zamana kadar Kral Konstantinos'un Sevr Antlaşması'nı ayakta tutmak gayesiyle verdiği çabayı boşa çıkarabilirdi.[727] Dahası 1916'daki Venizelist ihtilal mevcut şartlardan oldukça farklıydı. 1916-1917 yılları arasında Venizelos, Selanik'te Müttefik ordusunun desteğiyle Ulusal Savunma Ordusu'nu düzenleyebilmişti. Bu durum Müttefikler tarafından bir kazanç şeklinde yorumlanmıştı. Oysa 1921'de Kuvayı Milliye'ye karşı cepheyi tutan Yunan Ordusuydu ve bu askerî birlikler İngiliz mevzilerini savunuyorlardı. Üstelik Venizelos yanlıları tarafından yapılacak herhangi bir hükûmet darbesi öncelikle cephedeki Yunan mevzilerini tehlikeye sokacak, ordunun moralini bozacak dolayısıyla İngiliz mevzilerinin tehlikeye girmesine yol açacaktı. Yunanistan'da iç savaşa dönüşebilecek bu eylem Müttefiklerin bu zamana kadar sürdürdükleri savaş çabalarını doğrudan etkileyebilirdi. Dahası Yunanistan'daki rejim tamamen Kral yanlılarının denetimindeydi ve devrilmeleri halinde Müttefikler müdahale edebileceği askerî güce sahip değildi. Ayrılıkçı kanadın atladığı diğer bir önemli mevzu Mustafa

Kemal'in askerî gücünü küçümsemeleriydi. Basite indirgedikleri Türk sorunu, kendi iç siyasetlerindeki kısır döngünün gerisinde bırakılmıştı. Tüm enerjilerini rejimi değiştirme ve Kralı devirme politikasına harcayan Venizelistler, tam anlamıyla bu iç sorun çözüldüğünde Mustafa Kemal'e Sevr'i zorla kabul ettirebilmek adına dikkatlerini yeniden Türklere çevirmeyi planlıyorlardı. Yunanistan Müttefikler tarafından yalnız bırakılmış olsa da kendisini hâlâ Kemalistlere karşı güçlü konumda görüyordu. Türk milliyetçilerinin örgütlü bir ordusu yoktu. Oysa yetenekli bir orduya sahip olduğu düşünülen Yunanların hem daha çok askeri hem de savaş malzemesi vardı. Sanılanın aksine Türkler bilinmeyen yüzlerini göstermek için askerî ve siyasi açıdan emin adımlarla mücadele planlarını hazırlamaya başlamışlardı. Dahası Bozkurt'un önünde Giritli çete başı yoktu, sadece *kalamaraslardan*[728] oluşan bir şebeke vardı.[729] Mustafa Kemal Paşa'nın 3 Mart 1921'de *Public Ledger* gazetesinin muhabiri Clarence K. Sterit ile yaptığı mülakatında da belirttiği üzere *"Sevr Antlaşması insanların oluşturduğu bir millete değil; ancak bir sığır sürüsüne uygulanabilirdi. Yunanlara gelince, Yunanistan ile Türkiye arasındaki sorun en rahat savaş meydanında çözülür, yani onları Türkiye'den atarak çözülür"*[730] idi. Hülasa, Türk milliyetçileri Türk topraklarını Türklere saklamakta kararlıydı ve bunu yakında Yunanlar da çetin bir direnişle anlayacaktı. İtalyan Yüksek Komiseri Albay Vitelli'nin vurguladığı üzere Kemalistler kendilerini Türk ulusunu gerçekleştirmeye adamıştı. Uyanmış olan ulusal duyguya artık kimsenin gem vurması mümkün değildi. Ulusal akım Mustafa Kemal'in kişiliğinde toplanmış olduğundan Mustafa Kemal'e önem vermemek telafisi zor sonuçlar doğuracaktı. Mustafa Kemal ile yarı yolda buluşulup anlaşmaya varılmalıydı.[731]

Ulusal Savunma Örgütü'nün ihtilal yanlısı görüşleri Küçük Asya cephesindeki askerlerde kafa karışıklığına ve moral kaybına neden oldu. Örgütün eylemleri İstanbul'daki Rumları da olumsuz yönde etkilediğinden Yunan Ordusu'na ne para ne de askerî destek verilmişti. Bu gerekçeyle İstanbul'dan hiçbir Rum Yunan Ordusu'na katılıp savaşmaya bile gönüllü olmamıştı.[732] Zira Ulusal Savunma Örgütü ile ilgili en büyük kuşku örgütün Kemalistler ile iş birliği içinde olup olmadığı konusundaydı. Örneğin Yunanistan'ın önde gelen gazetelerinden biri olan *Kathimerini*, Ankara hükûmeti ile İstanbul'daki Ulusal Savunma Örgütü'nün üyeleri arasında gizli anlaşmaların imzalandığını iddia ediyordu. Söz konusu antlaşmaların Amerika'da bulunan Venizelos'un emriyle yapıldığından bahsediyordu.[733] Gazete, güya eline geçen bilgiyi başta dehşet verici bulmuş ve yayımlamaktan çekinmiş; fakat birçok kaynaktan çapraz referanslar alınca bilginin doğruluğuna kanaat getirip makaleyi yayımlamıştı: *"Uzun zamandır Fransa'daki, Atina'daki ve İstanbul'daki Venizelistler aynı planın bir parçası olarak benzer ifadeler kullanıyorlar. Yunan halkının yorgun olduğunu ve her durumda barış istediğini vurguluyorlar. Dolayısıyla Venizelos*

karşıtı hükûmeti devirmek ve yerine Venizelist hükûmeti getirmek için şöyle bir yol takip ediyorlar: Ankara hükûmeti, mevcut Yunan rejiminin sürdürülebilir olmadığını, halkın güvenini kaybettiğini ve yalnızca Venizelistlerin Yunan halkının temsilcileri olarak anlamlı bir şekilde müzakere yapabileceğini söylüyor. Yunanistan'ın şu anki Kral yanlısı temsilcileriyle müzakere etmeyi ise ısrarla reddediyor. Yunanistan'a uygulanan ekonomik abluka da eklenince ülkedeki mevcut yöneticilerin devrileceğini, Venizelist siyasetin geri döneceğini ve halkın barış görüşmelerinin başladığını gördüğünde Venizelistlere daha fazla sempati duyacağını düşünüyor. Yunanistan'da siyasi değişiklik olur olmaz, Giritli bir Venizelist subay, Kemalizm ile Venizelizm arasında bir anlaşmaya varmanın her iki taraf için iyi olacağını söyleyerek Kemalistlere sığınmıştır. Böylece hem Yunanistan'a dönen Venizelistler hem de sorunu çözen Kemalistler kazanmış olacak. Bir süre bu Venizelist subayı izleyen Kemalistler ona güvenebileceklerine ikna olduktan sonra onu iki Kemalist subay ile birlikte İstanbul'a göndermişler ve orada yirmi gün boyunca Rasim Bey adında Giritli bir Türk soydaşın evinde kalmışlar. İstanbul'da bu Giritli Venizelist subay Ulusal Savunma Örgütü'nün liderleriyle temasa geçmiş, daha sonra da Ankara'ya dönmüş. Ulusal Savunma subayları da Galata iskelesinde Yüzbaşı Osman Cemal'e verilen yazışmalar aracılığıyla Ankara'daki Kemalistlerle temas kurmayı sürdürmüşler. Osman Cemal bu yazışmaları küçük gemilerle Zonguldak'a taşıyarak Kadri Bey'e vermiş. O da bunları Ankara'ya götürüp oradan aldığı yazışmaları tekrar geri getirmiş. Yunanistan'a yönelik bir başka eylem de şu şekilde gerçekleşmiştir: Kemalistler, aynı subayın yardımıyla mahkûmlar arasındaki en fanatik Venizelistleri seçmişler. Onları Türklerin terk ettiği ve Yunanların işgal ettiği çeşitli yerlerdeki Rum ailelerin yanına yerleştirmişler. Böylelikle bu provokatör Venizelist askerler Yunan Ordusu'nun işgal ettiği bölgelere girerek mevcut rejim ve savaş aleyhinde propaganda yapmışlar. Ayrıca Kemalistler Yunanistan'daki diğer Venizelistlerle anlaşmaya varmışlar. Hepsi birlikte iş birliği yapıp Trakya ve Patrikhane ile ilgili "Kemal-Venizelos" anlaşması imzalamışlar. Bu anlaşma daha sonra onaylanacak bir tür ön anlaşmadır. Trakya ve Patrikhane ile ilgili temel maddeleri şu şekilde belirlemişler: Trakya'ya Yunanistan tarafından özerklik verilecek; özerk Trakya'nın yönetimine Rumlar, Bulgarlar ve Müslümanlar katılacak ve Yunan Ordusu geri çekilecek; Patrikhane'nin merkezi İstanbul'dan Atina'ya taşınacak. Kemal-Venizelos anlaşmasına dair isimler, metinler ve delillerle birlikte en etkileyici bilgiler ise şöyledir: iki ay önce Franklin Bouillon'un Kemal ile bir anlaşma imzalamak maksadıyla Ankara'ya geldiği bir sırada Talat Paşa'nın kadim dostu Galip Bahtiyar Bey, Kemal Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Edirneli olan Galip Bahtiyar Bey, Edirne vilayeti eski genel eğitim müfettişidir. Galip Bahtiyar Bey, İstanbul'da Fransız Büyükelçiliği aracılığıyla Ulusal Savunma Örgütü'nün yetkilileriyle temasta bulunmuştur. Toplantılar İstanbul'da, Çemberlitaş'ın karşısındaki bir

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ

ΑΠΕΣΤΑΛΜΕΝΟΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ

ΣΥΝΕΝΝΟΕΙΤΑΙ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΒΕΝΙΖΕΛΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΗΣ

ΒΕΝΙΖΕΛΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΑΝΑΧΩΡΕΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΓΚΥΡΑΝ; - ΜΟΝΟΜΕΡΗΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑ

ΚΕΜΑΛΟΒΕΝΙΖΕΛΙΚΟΝ ΣΥΛΛΟΝ ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΜΟΛΗΝ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ. - ΤΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΜΕΤΑΞΥ ΑΡΙΘΜΩΝ

Καθημερινή, 08.12.1921, Αριθμός φύλλου: 782, s. 1.
"Mustafa Kemal'in elçisi Ulusal Savunma Örgütü'ne bağlı Venizelistlerin akabinde İstanbul'da anlaşmaya vardı."

konakta yapılmıştır. Diğer toplantılar ise Ulusal Savunma Örgütü'nün merkezi olan Pera Palas Oteli'nde gerçekleşmiştir. Tüm müzakereler, incelenmek ve onaylanmak üzere Ankara'ya gönderilen bir ön anlaşmayla sonuçlanmıştır. Anlaşmanın onaylanması halinde Ulusal Savunma Örgütü temsilcileri Ankara'ya gidecek ve Kemalistlerin daha sonra Müttefik konferansına sunacağı belirli bir anlaşmayı imzalayacaklar. Böylece Venizelistler Yunanistan'ın makul bir çözümü kabul ederken, Atina hükûmetinin aşırı taleplerde bulunduğunu ve Yunan halkını temsil etmediğini iddia edecekler. Üstelik Ulusal Savunma Örgütü Ankara'ya gidecek heyeti de şimdiden belirlemiştir. Bu heyet Zymvrakakis, Periklis, Argyropoulos ve Kondylis'ten oluşmaktadır. Ankara'dan ön anlaşmanın onaylandığına dair bildirim geldiğinde ise onlara Galip Bahtiyar Bey Ankara'ya kadar eşlik edecek. Venizelos'a zaten İstanbul'dan 'parayı aldık, anlaşmaya vardık, Galip Bahtiyar Bey ve Ulusal Savunma Örgütü yetkilileri yola çıkmaya hazırdır. İmza Stavridis, Ulusal Savunma Örgütü Başkanı' şeklinde telgrafla bilgi verilmiştir."[734]

Kathimerini gazetesine göre Ulusal Savunma Örgütü'nün arkasındaki asıl güç Venizelos idi ve sırf Kralcı hükûmet devrilsin diye Kemalistlerle iş birliği içine girmişlerdi. Bilhassa Amerika'daki Venizelos yanlıları tarafından yapılan propagandada Yunanistan'ın müttefik desteği olmadan savaştığına ve çok yakında bu yükün altından kalkamayarak mutlak bir yıkımla karşı karşıya kalacağına dair sloganlar atılıyordu. Böylesi bir tutum da vatanseverlikten nasiplenmemiş bir kitle tarafından direkt ihanet şeklinde yorumlanmaktaydı. Ulusal Savunma Örgütü tarafından atılan tüm iftiraları ve Yunan halkının cesaretini kırma girişimlerini Helen karşıtlığı sayan gazete, yayımladığı bir makalede bu komplonun arkasında Kemalistler kadar Venizelistlerin olduğunu iddia etmişti.[735] Örneğin 8 Haziran 1921 tarihli *Kathimerini* gazetesinde çıkan başka bir haberde İstanbul Ulusal Savunma Örgütü'nün, Venizelistlerin kontrolündeki Patrikhanenin ve İstanbul'da yayın yapan Rum gazetelerinin birçoğunun Mustafa Kemal için büyük bir tutkuyla çalıştığını ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yunanistan'ın mücadelesine yönelik tüm plan ve propagandalarına yardımcı olduklarını belirtmiş; onları bu hain eylemlerinden ötürü kınamıştı.[736] Yeni mecliste neredeyse her gün Venizelist rejimin fenalıklarından saatlerce bahsediliyordu. Siyaseten yaşanan tüm gerilim Atina sokaklarına kadar inmişti. Venizelistler ile Kralcılar arasındaki silahlı çatışmalar halen devam ediyordu.[737] Örneğin Venizelos yanlısı bir gazete olan *Eleftheros Typos*'un başyazarı Andreas Kavafakis yazıhanesinden döndüğü bir akşam evinin önünde öldürülmüştü.[738] Yunanistan'da yeni rejim ile birlikte iyice keskinleşen siyasi ve askerî kutuplaşma ülkeyi uçurumun eşiğine iten kuvvet olarak varlığını koruyacak; Büyük Felakete giden yolda yeni felaket taşlarının döşenmesine katkı sağlayacaktı. Ancak gerek Müttefiklerin gerekse Yunanistan'ın tüm bu kaotik ortam ve gelişmelere rağmen öncelikli meselesi Türklere barış antlaşmasını bir şekilde kabul ettirmekti. Bunun için önce askeri sonra siyasi planlar masaya yatırılıp tek tek uygulanmasına karar verildi.

Batı Cephesinde İlk Zafer İnönü Muharebesi

Kral Konstantinos Yunanistan'a dönmeden önce yerel ve dış basına verdiği tüm demeçlerinde dış politikada herhangi bir değişiklik yapmayacağını, Venizelos siyasetini aynen devam ettireceğini açıklamıştı. Nitekim 5 Ocak 1921 tarihinde yeni meclisin açılış nutkunda da Yunanistan'ın Müttefiklere bağlılığını ve yeni hükûmetin Anadolu'daki Helenizm'in haklarını savunma kararını üstüne basarak vurguladı.[739] Bugüne kadarki beyanların pratikte doğrulanması amacıyla yeni parlamento çalışmalarının başladığı gün, Yunan askerî kuvvetleri "keşif amacıyla"[740] Eskişehir istikametine doğru hareket etti. Bu

harekât planı, General Papoulas'ın sürgünden dönen Konstantinos'un krallık resepsiyonunda bulunmak üzere 17 Aralık'ta Atina'ya gittiği zaman alınmıştı. Papoulas daha sonra *Eleftheros Typos* gazetesinde yayımlanan anılarında, Yunan Ordusu'nun Mustafa Kemal'in ordusunun savaş yeteneğini değerlendirebilmesi için taarruz amaçlı bir keşif yapılması konusunda hükûmeti ikna ettiğini şu sözlerle anlatmıştı: "*Yunanistan'a dönen Kralı ordu temsilcisi olarak karşılamak için Aralık ayında Atina'ya gittim. Kralın yurda dönüşünden iki gün sonra Dışişleri Bakanlığı'na giderek Başbakan Rallis'i ziyaret edip düşüncemi paylaştım. Ordunun topladığı ve düşmanın örgütlenmesi ve savaş kabiliyeti açısından çoğunlukla belirsiz olan çeşitli bilgilerden yola çıkarak, bu bilgilerin doğruluğunun tespit edilmesine yönelik sınırlı bir keşif taarruzu yapılmasını önerdim. Ayrıca, önümüzde düzensiz gruplardan başka bir şey olmadığından, silah altında tutulan ordunun azaltılmasının mümkün olabileceği yönündeki düşüncemi başbakana bildirdim. Teklifimi Başbakan Rallis ve Savunma Bakanı Gounaris de kabul etmişti. Akabinde İzmir'e dönüp hiç vakit kaybetmeden orduya taarruz hazırlıklarına başlama emrini verdim.*"[741] Taarruzun başlama tarihi 6 Ocak olarak belirlenmiş ve saldırı alanı olarak da Eskişehir bölgesi seçilmişti.

Aslında Anadolu'daki savaşın finansal yükü hükûmete ciddi bir huzursuzluk kaynağıydı. Ancak Kral dâhil meclisteki tüm bakanlar Küçük Asya Seferi'nden vazgeçmemekte kararlı olduklarını bir şekilde İngiltere'ye fiili olarak gösterme çabasına girmişti.[742] Anadolu'dan çekilmek cazip olsa da ciddi manada bu fikrin uygulanması hiçbir zaman düşünülmemişti. İktidar, Venizelos'un siyasetini güttüğünü Antant Güçlerine ispatlamak zorundaydı ve bu gerekçeyle Türk askerî kuvvetleri hakkında bir keşif yapmayı ilk etapta uygun görmüştü. Bu sınırlı hedefli Yunan taarruzu Türk ordusunun harp kabiliyetinin ölçülmesi kadar Kralcı subayların kendini ispatlama noktasında önemli bir saldırıydı. Öte yandan daraltılmış bir cephede savunmada kalmak Yunan Ordusu'na gerek askerî gerekse siyasi açıdan olumsuz sonuçlar yaratıyordu. Neticede 1920 yaz taarruzu Yunanistan cephesinde beklenen hedefe ulaşamadı. Türkler büyük toprak kaybetmiş olsa da Yunan Ordusu Türk kuvvetlerini ortadan kaldıramadığı gibi Ankara hükûmetine de Sevr hükümlerini kabul ettirememiş; Bursa-Uşak-Sarayköy hattında durmak zorunda kalmıştı.[743] Dolayısıyla Türklerin kuzeye kuvvet kaydırmalarını önlemek için Uşak'ta Banaz yönüne sınırlı bir askerî harekât başlatılmalıydı.[744] Günden güne güçlenen Türk askerî güçlerine karşı hiçbir eyleme geçmeden sadece savunmada kalmak Yunan Ordusu'nu çıkmaza sürükleyen bir durum yaratmıştı. Öte yandan Kral Konstantinos, Venizelos kadar azimli bir şekilde Türklere karşı savaşı sürdürdüğünü gerek Müttefiklere gerekse Venizelistlere ispatlamak zorundaydı. Bir başka ifadeyle Yunan davasını ve Lloyd George'un teveccühünü kazanmaktan başka çıkar yolu yoktu.[745] Bu nedenle büyük hırsla hareket eden

hükûmet diplomatik temasları arka plana almadan askerî bir saldırıyı tercih etmişti. Yunanların taarruz amaçlarından biri İstanbul'da bulunan Yunan Askerî Heyeti'nin Türklerin kısa bir süre sonra Afyonkarahisar cephesinden saldırıya geçecekleri bilgisinin Yunan karargâhına bildirilmesiydi. Dolayısıyla Yunanların acilen önlem alıp Türk taarruzunu bozmaları gerekiyordu. Bilhassa Türklerin ulaştırma merkezi ve lojistik tesislerinin bulunduğu Eskişehir'i hedef almışlardı. Türkler açısından Eskişehir'in elde tutulması, Yunanlar açısından da Eskişehir'in işgali bölgenin stratejik değeri göz önüne alındığında hassasiyetle üzerinde durulan askerî bir konuydu. Hele ki Türk-Yunan Savaşının beş muharebesinden üçünün Eskişehir etrafında meydana geldiği düşünülürse Eskişehir'in kilit noktada olduğu yadsınamazdı. Yunan taarruzu başarıya ulaşırsa Türk kuvvetlerinin yok edilmesi mümkün olabilirdi.[746] Aralık 1920 sonlarında Ankara hükûmetine karşı ayaklanan Çerkes Ethem ve Demirci Efe, Yunanların fırsattan istifade ederek taarruza geçmesinin zeminini hazırlamıştı.[747] Batı ve Güney cephe komutanlarının Kütahya ve Gediz kesiminde asi Ethem ile uğraşması, siyasi ve askerî açıdan Yunanların lehine, Türklerin ise aleyhine bir durum yaratmıştı. Askerî incelemeler göz önüne alındığında Çerkes Ethem isyanı Yunan ileri harekâtını kolaylaştırmıştı.[748] Batı ve Güney Cephe kuvvetlerinin çoğunun Ethem ile meşgul olması, Yunanlar tarafından Türk kuvvetlerini sıkıştırıp yok etmek ve Türk savunma azmini kırmak şeklinde büyük bir fırsat olarak yorumlanmıştı. Bu sayede yeni kurulan Ankara hükûmetinin sonu gelmiş olacaktı. Bu heves, Yunan Ordusu'nu hazırlıksız ve mevsimsiz bir askeri harekâta sürükledi.[749]

6 Ocak 1921'de sabah saat yedide Papoulas komutasındaki Küçük Asya Ordusu, Bursa'dan Eskişehir yönünde, üç koldan ileri harekâta başladı. Ancak asıl muharebe alanına üç gün sonra ulaşıldı. İnönü muharebelerinin zamanını Yunanlar; fakat muharebe alanını Türkler seçmişlerdi ve İnönü bölgesinin seçilmesi bir tesadüf değildi. Türk ordusunun savunma planına göre Bursa ve Kocaeli yönünden gelecek bir düşman saldırısı İnönü'de karşılanacaktı. İnönü savunma hattı, Yunanların 1920 yaz taarruzundan ve Bursa'ya yerleşmelerinden hemen sonra seçilmiş, burada mevziler tahkim edilerek ön hazırlık yapılmıştı.[750] Yunanistan Genelkurmay Başkanlığı tarafından 2 Ocak 1921 tarihli ve 1699 sayılı resmî emir yazısında Küçük Asya Ordusu'na verilen askerî harekât planı üç madde ile şöyle belirtmekteydi: *"İzmir Kolordusu, Bilecik ve Bozüyük'te toplanan ve taarruza hazırlanan Türk birliklerinden önce karşı saldırıya geçip burada bulunan düşman kuvvetlerini dağıtıp yok edecek; askeri harekât Bozüyük-Bilecik demir yoluna ve gerekirse İnönü'ye kadar devam edecek; görev sona erdiğinde bölgeyi Türklerden arındıran Yunan kuvvetleri muharebe alanında Türk askerlerinin bıraktığı savaş mühimmatını toplamak için gereken süre bölgede kalacak ve sonrasında Yunan Ordusu İzmir hattına geri*

çekilecek."[751] Yunanların taarruz haberi üzerine Miralay İzzettin (Çalışlar) Bey kumandasındaki 61. Fırka, iki alayı ile Kütahya'da Çerkes Ethem'e karşı bırakılmıştı. Miralay İzzettin Bey, tümeninin bir kısmı ile Kütahya'ya çekilecek ve Ethem'in olası saldırısına karşı İnönü mevzilerinin arkasını emniyete alacaktı. Batı cephesinin Kütahya'ya yollanan diğer kuvvetleri de hızlıca İnönü'de toplanmıştı.[752] Yunanların 6-7-8 Ocak'ta devam eden ileri harekâtı sırasında Türk öncü kuvvetleri ile ufak çaplı muharebeler cereyan etmişti. Yunan Ordusu üç günlük yürüyüşünden sonra, 9 Ocak'ta, yine üç ayrı kol hâlinde İnönü mevzilerinin önüne gelebilmişti. Sağ koldan ilerleyen Yunan kuvvetleri, cephelerindeki Türk birliklerini geri çekilmeye mecbur etmiş ve 8 Ocak'ta Pazaryeri; 9 Ocak'ta Bilecik ve Bozüyük Yunan Ordusu tarafından işgal edilmişti.[753] Türk kuvvetlerinin savunmada kaldığı muharebe, karanlık basınca kesilmiş, Yunanlar ele geçirdikleri bazı arazi kısımlarını terk ederek taarruz hattının gerisine çekilmişlerdi. 9 Ocak akşamı Ethem karşısından çekilerek cepheye yetiştirilen Türk alayları, 10 Ocak'ta olacak muharebe için mevzilere yerleşmişlerdi. 10 Ocak sabah saat altı buçukta Yunanların saldırıya geçmesiyle başlayan şiddetli muharebede Türk cephesinin sol kanadı Yunanlar tarafından ele geçirildi. Lakin Türk askerî kuvvetlerinin ihtiyatlarla takviye ettiği bu cephede düşman taarruzu durduruldu. Havanın sisli olmasından faydalanan Yunan askerî birlikleri Türk cephe hattına kadar sokulmuş, sisin kalkması üzerine cephenin sağ kanadında aniden Türk birlikleri ile karşılaştığında ise gerekli önlemleri alamayan Türk birlikleri geri çekilerek bir kademe geride, Kovalıca-İnönü hattında yeniden mevzilenmişlerdi. Yunan kuvvetleri bu mevzilere de bazı taarruz girişimlerinde bulunmuş; ancak takviye edilen Türk savunmasını daha fazla zorlamamışlardı. Bu nedenle 11 Ocak sabahı Yunanlar yeni bir taarruz hareketinde bulunmadılar hatta Bursa yönünde, çıkış hatlarına geri çekilmeye başladılar. I. İnönü Muharebesi askerlik açısından yeneni ve yenileni belli olmayan ufak bir muharebe olsa da Türk askerî kuvvetleri yiğitlik ve fedakârlıkla zor şartlarda savaşıp[754] başarılı bir savunma muharebesi vermişlerdi. Öyle ki Türkler, cephaneleri olmadığı için çok defa el bombası ve süngüyle harp etmişlerdi.[755] Türk ordusu ise I. İnönü Muharebesi ile Milli Mücadelenin gerçek askeri safhasına girmişti.[756] Aslında I. İnönü Muharebesi, Yunan taarruzunun amacı ne olursa olsun o zamana kadar yenilgi almayan ve Müttefiklerin tüm tahminlerini boşa çıkaran Yunan kuvvetlerinin Türk kuvvetleri karşısındaki ilk başarısızlığıydı. Özellikle Yunan kumanda heyetinin kararsızlığı ve hatta beceriksizliği, bu muharebede kendisini bir kez daha belli etmişti. Yunan askerî birlikleri 11 Ocak'ta taarruz keşfi maksadıyla yaptıkları saldırıyı tamamlayıp Bursa bölgesindeki üslerine geri çekildi. Yunanlar, orduya verilen geri çekilme emrini "geri çekilme manevrası" olarak nitelendirmişti.[757] Yunan tarafına göre harekât planı tam manasıyla yerine getirilmiş ve Yunan Ordusu İnönü

mevzilerinden taktik gereği çekilmişti. Bu harekâtın amacı, önünde bulunan ve Yunanlara saldırı hazırlığında olan düşman kuvvetlerini dağıtmak; Kemalist ordunun teşkilatı ve savaş kabiliyeti hakkında bilgi toplamaktı. Metaksas'a göre bu askerî operasyona plansız ve doğaçlama bir şekilde karar verilmişti.[758]

Neticede Yunanlar Kemalist ordunun sayısal olarak güçlendiğini, silahlanma, organizasyon ve disiplin bakımından da ciddi bir ilerleme sağladığını görmüşlerdi.[759] Papoulas'ın bizzat ifade ettiği üzere *"o dönemde istihbarat raporlarındaki bilgilere göre Kemalist ordunun düzensiz değil düzenli, daha doğrusu organize bir ordu olduğu ortaya çıkmıştı. Daha o zamanlar topları, tüfekleri vardı ve kesinlikle çok iyi silahlanmışlardı."*[760] Bu askerî operasyon Türklerin moralini de güçlendirmişti. Avrupa'daki kamuoyu Kemalistler hakkındaki fikirlerini değiştirmeye ve onlara artık düzensiz çeteler gözüyle bakmamaya başlamışlardı. Müttefiklerin Yunan Ordusu ile ilgili görüşleri ise yavaştan değişiyor ve Sevr Antlaşması'nın revize edilebilirliği tartışmaya açılıyordu. Başından beri Türk Milliyetçilerine ve Millî Mücadele'nin akıbetine kuşkuyla yaklaşan Sovyet Rusya ise I. İnönü zaferinden sonra iki ülke ilişkilerini yeniden gözden geçirme kararı alıyordu. Yunanlar açısından ise siyasi ve askerî kısır döngünün başlangıcıydı.

Kemalist Türkiye'de Yeni Diplomasi
Türk-Sovyet Rusya Dostluk Antlaşması

Yunan taarruzu ile başlayan 1921 yılının ilk ayları, Türk Kurtuluş hareketine başarı şansı tanıyan olayların da başlangıcıydı. Öncelikle 15 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Türk askerî birlikleri Yunan saldırısını ilk defa geri püskürtmüştü. Üstelik İnönü Muharebesi sırasında hâlâ ciddi bir tehlike olan Çerkes Ethem'in Kütahya'daki taarruzuna rağmen Batı Cephesi yıkılmamış; Çerkes Ethem'in milis gücünü yenilgiye uğratan Kemalistler onları Yunan tarafına sığınmaya mecbur bırakmıştı. 700 silahlı savaşçıdan ibaret kalmış olsa da önemli bir tehdit unsuru olan Ethem'in saf dışı bırakılması ile birlikte belirli bir süre de olsa Yunan tehlikesinin bertaraf edilmesi Türk ordusu açısından önemli bir başarıydı. Büyük Millet Meclisinin düzenli ordusunun ilk başarısı[761] kabul edilen bu muharebede, Türkiye'nin dış ilişkileri de yeni bir dönemece girmişti. Bunun en belirgin örneği Türk-Sovyet Rusya İlişkilerinde başlatılan yeni dönemdi. I. İnönü Muharebesi'nin kazanılmasından sonra o zamana kadar hâlâ kafasında soru işaretleri ve kuşkuları olan Sovyet Rusya, karşılıklı ilişkileri yeniden gözden geçirmiş[762] ve Millî Mücadele'ye çok daha fazla önem vermeye başlamıştı. Sovyet Rusya, Türkiye'nin varlığını tehdit eden Batılı güçlerin güneyden, Boğazlar üzerinden Sovyet Rusya'nın güvenliğini tehlikeye soktuğunu dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da başlattığı bağımsızlık mücadelesinin en güvenilir savaşım olduğuna kanaat getirmişti. Her

ne kadar Türk-Ermeni savaşının sonuna doğru Kemalistlerle Bolşevikler arasındaki ilişkiler gerilse de[763] her iki tarafın samimi çabaları bu pürüzlerin bir şekilde üstesinden gelinmesine olanak sağlamıştı. Türk Milliyetçileri ile Rus Bolşevikleri arasında çatışmayı önleyen ve yakınlaşmayı gerekli kılan amillerin başında Türkiye ve Sovyet Rusya'nın o dönemki dış politikasında takip ettiği bazı yönelimlerin ortak çıkar ilişkisinde birleşmesi geliyordu. Kemalistler Sevr Antlaşması'nda bazı değişikliklerin yapılmasında ısrarcı bir tutum sergilerken bu durum Antant Güçleri cephesinde henüz somut bir karşılık bulamamıştı. Özellikle İngiltere, nispeten daha yumuşak tavır takınan ve antlaşmanın değiştirilmesi yönünde kamuoyu oluşturan Fransa ve İtalya'ya kıyasla daha net ve katıydı. Bu bağlamda Kemalistler, Batı'dan bulamadığı desteği Doğu'da aramak zorundaydı. Üstelik yardımına gereksinim duyduğu Sovyet Rusya ile herhangi bir çatışmaya girmeyi de göze alamazdı. Gümrü'de Ermenilere ve İnönü'de Yunanlara karşı kazanılan zaferlerden sonra, ki bu zaferler Şubat 1921'de Londra Konferansı'na davet edilmelerine neden olan galibiyetlerdi, Sovyet Rusya ile daha fazla pazarlık yapma gücünü elde ettiklerini düşünüp yeniden ikili görüşmeleri başlatma kararı almışlardı. Fakat görüşmeleri başlatmadan önce her iki devletin müzakerelerin yolunu tıkayan bazı pürüzleri ortadan kaldırılması gerekiyordu.

Sovyet Rusya ise Kemalist Türkiye ile olan dış politikasını yeniden gözden geçirirken iki yeni gelişmeyi dikkate almıştı. İlki Yunanlara ve Çerkes Ethem'in milis kuvvetlerine karşı kazanılan askerî zaferler, diğeri de diplomatik başarı olarak görülen Londra Konferansı'na davet edilmeleri idi. Ancak bir önemli husus da Sovyet Rusya'nın Yakın Doğu'ya ait dış politikası ile yakından ilintiliydi. 1552'de Ivan Grozny'nin, (Korkunç İvan) Kazan'ı fethetmesiyle Rusya, Asya'da yükselişe geçmiş ve Doğu'da genişlemeye başlamıştı. Bu uzun tarihî dönemden itibaren Rusya'nın dış politikasında hedef yer Asya topraklarıydı. 1556'dan sonra Rusya'nın Doğu'da toprak genişletme süreci onu hem büyük bir Avrupa gücü hem de Balkanlar, Baltık Denizi, Yakın Doğu ve Uzak Doğu'da çıkarları olan bir Asya gücü haline getirmişti. Ancak Rusya'nın Yakın Doğu'daki devasa genişlemesi İngiltere'yi rahatsız etmiş; bir süre sonra da iki ülke arasında çatışma başlamıştı. Ancak 1907'de, dönemin klasik bir diplomasi örneği olarak, birbirlerine tehdit oluşturan bu tartışmalı bölgelerde bir uzlaşma yoluna gidilmiş ve her iki ülke arasında sınırların tanımlandığı bir antlaşma imzalanmıştı. Söz konusu antlaşma gereği Rusya, Çanakkale bölgesinde destek karşılığında, Basra Körfezi'ndeki İngiliz hegemonyasını ve Afganistan'daki İngiliz nüfuz alanını tanımaktaydı. İran'ın güney kısmı İngilizlere, kuzey kısmı da petrol kuyuları ile birlikte Ruslara verildi.[764] Büyük Savaş patlak verdiğinde ise Rus hükûmeti, İstanbul ve Boğazlar üzerindeki haklarını müttefiklerine kabul ettirmeyi başarmıştı. Yani Çarlık Rusya'nın

tüm dış politikası her şeyden önce bir Asya politikasıydı. Oysa Rusya'daki Bolşevik İhtilali'nden sonra Sovyet Rusya dış politikasında Asya'yı önemli bir bölge olarak tanımlamamıştı. Sovyet Rusya, Çarlık Rusya'nın geçmişte elde ettiği bütün imtiyazlardan vazgeçtiğini bildirmiş ve tüm Batılı emperyalistlere karşı ayaklanma çağrısında bulunmuştu. Dolayısıyla öncelikli konuları arasında Asya zaten önemli bir yerde değildi ve Asya'ya ilişkin gündeme alacağı pek bir politikası da yoktu. Sovyet Rusya'nın dış politikasının temel çıkış noktası, başlarda, Avrupa ve tüm dünyaya devrimlerle komünizmi yaymaktı. Bu umut Batı'nın kapitalist ülkelerinde iktidara gelineceği yönündeki Marksist beklentiyle de uyumluydu. Fakat Bolşeviklerin Asya konusunda izlediği siyaset uzun ömürlü olmadı. Çünkü Avrupa'da çok fazla umut bağlanan komünist devrimler -örneğin Berlin'de komünist ayaklanma gibi- başarıya ulaşamamıştı. Yine Kızıl Ordu karşı saldırıya geçen Polonya'dan ötürü Varşova'dan geri çekilmişti. Avrupa'da hayal kırıklığına uğrayan Bolşevikler Asya'daki yeni yönetimsel değişikliklere bağlı olarak -örneğin Khan Amanullah yönetimindeki Afganistan bağımsız hale gelmiş,[765] Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk milliyetçi hareketi Ankara'da hükûmet kurmuş ve İran hükûmeti İngiliz kontrolünden kurtulmak için bir mücadele başlatmıştı- buradaki reformist kitleleri Rusya'nın devrimci işçileri ve köylüleriyle bir ittifaka çekebilirdi. 1920 yılına gelindiğinde, Moskova'daki Sovyet yönetimi Rusya ve Avrupa'daki koşulların değişmesinden ötürü dış politikasında yönünü tekrardan Asya'ya, Doğu halklarına, çevirmek zorunda kaldı.

Lenin, 2 Şubat 1920 bildirgesinde, Sovyet Rusya'nın yakın ittifak politikasını sistemli bir şekilde ilerlettiği takdirde Doğu halklarıyla ilişkilerinin bugüne kadar elde edilenden daha büyük başarılara ulaşacağını ifade etmişti. Toprak ağaları, kapitalistler, tüccarlar olmadan sömürüsüz, yeni bir hayata uyanan tüm ulusların işçileri ve köylüleriyle barış içinde bir arada yaşamak istediğini ve Doğu halklarının siyasi bilincinin uyanışı ile birlikte devrimci hareketin her geçen gün daha fazla büyüyeceğine inandığını vurguluyordu.[766] Özetle 1920'nin başında Asya kıtasında genel bir hoşnutsuzluk havası hâkimdi ve önemli ülkelerin hemen hemen çoğunda köklü devrimsel değişimler başlamıştı. Sovyet Rusya da bu minvalde Doğu'ya karşı yeni stratejisini artık belirlemişti. Lenin, devrimci proletarya iktidara geldiğinde, Doğu'nun ezilen halklarına özverili ve her yönden yardımda bulunacağına dair sürekli mesajlar veriyordu. Nitekim *Doğu Halkları Komünist Örgütlerinin İkinci Tüm Rusya Kongresi*'ndeki raporunda da belirttiği üzere *"Doğu halklarının devrimci hareketi artık etkili bir şekilde gelişebilecek, başarılı bir sonuca ulaşabilecekti. Sovyet Rusya'nın uluslararası emperyalizme karşı devrimci mücadelesiyle doğrudan ilişki içinde olabilecekti."*[767] Tüm bu önemli gelişmeler Bolşevik liderlerini yeniden Asya'ya yönelten bir dizi gerekçeden belki de en önemlisiydi. Ve neticede 1921 yılında İran (26

Şubat), Afganistan (28 Şubat) ve Türkiye (16 Mart) ile imzaladığı dostluk antlaşmaları bu politikanın ilk çıktıları olacaktı. Bu antlaşmalar Sovyet Rusya ile ilişkilerini normalleştiren bu üç ülkenin kendi aralarındaki bazı anlaşmazlıkları çözmekle birlikte karşılıklı ilişkilerin daha da güçlenmesine temel oluşturmuştu. Örneğin Türk delegeleri Moskova'da görüşmelerini sürdürdükleri sırada, 1 Mart 1920'de, Afganistan ile bir dostluk antlaşması imzalamıştı.[768]

Sovyet Rusya'nın Türkiye ile sürdürdüğü tarihsel politikası da kendisine yeni bir alan açmıştı. Temmuz 1774'te imzalanan ve ilk kez Rus İmparatorluğu'nun Karadeniz'e çıkışını sağlayan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan bu yana, Türk-Rus ilişkilerine esas olarak Boğazlar sorunu hâkim olmuştu. 1917'de Çarlık Rusya'nın yıkılmasına kadar izlenilen bu istikrarlı politikanın amacı Boğazlar ve İstanbul'un Rusya'ya katılmasını sağlamaktı. Eğer bunda başarısız olunursa o zaman da Rus ticaret filosunun Karadeniz ve Akdeniz'de hareket serbestisi hakkını elde ederek boğazlarda özgürce dolaşım hakkına sahip olmaya çabalayacaktı. Dolayısıyla Çarlık Rusya, Türkiye ile ilgili dış politikasında bu ayrıcalıkları elde etmenin plan ve programıyla tüm ittifaklarını oluşturmuştu. Ancak ittifak içinde olduğu diğer Avrupalı Güçlerin de bölge üzerinde benzer hedeflerinin olması Çarlık Rusya'nın amaçlarına ulaşmasını engellemişti. Özellikle 1869 yılında Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağlayan Süveyş Kanalı'nın açılması dünya jeopolitiğinde ve ticaretinde önemli bir değişim yaratsa da rakipler arasındaki tedirginliği arttırmıştı. Sömürgecilik yarışında bilhassa İngiltere, Doğu Akdeniz'deki ticari, ekonomik ve stratejik çıkarlarının korunması için bölgeyi hayati önemde görüyordu. Bu noktada Rusya'nın Boğazlara açılması Hindistan'a giden yolun güvenliğinde tehdit edici bir unsurdu. Her ne kadar Büyük Savaş döneminde İngiltere ve Fransa, Boğazlar konusunda Rus taleplerini isteksizce kabul etmiş olsa da Çarlık Rusya'yı sona erdiren Ekim Devrimi sonrasında bu planlar alt üst olmuştu. Dolayısıyla Sovyet Rusya'nın reddettiği eski miras aynı konuları değil, farklı konular etrafında belli bir mutabakatı gerektiriyordu.

1920'lerin başında Türkiye ve Sovyet Rusya'nın bir anlaşmaya varmasına engel olan Ermeni sorunu, Kafkasya ve Bolşevizm gibi bazı pürüzlerin giderilmesi yönünde adımlar atılmış ve karşılıklı güven ortamı oluşturulmuştu. Bu sayede Kemalistlerle Bolşevikler arasında yeniden görüşmelere başlanması için uygun şartlar da hazırlanmıştı. Ankara ve Moskova karşılıklı olarak büyükelçiler göndermişti. Ali Fuat Cebesoy Batı Cephesi Komutanlığından alınarak Moskova'ya atanmış ve 21 Kasım 1920'de ilk Türk büyükelçisi olarak Moskova'da göreve başlamıştı. Bu yeni gelişmelerin ışığında Türkiye'den bir delegasyon 18 Şubat 1921 tarihinde Moskova'ya gitti ve BMM yeni Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) ile Çiçerin tarafından 16 Mart 1921 tarihinde[769] Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması (Moskova Antlaşması) resmen imzalandı. Antlaşma şartları gereğince Sovyet hükûmeti zorla kabul ettirilmek istenen

Sevr Antlaşması'nı reddetmiş ve yeni Türkiye'yi ilke olarak Misak-ı Millî sınırlarıyla tanımıştı. Kars, Ardahan Türkiye'de; Batum, Gürcistan yönetiminde kalmıştı. Batum, Türkiye'nin taviz verdiği tek ödündü.[770] Moskova Antlaşması ile Sovyet Rusya, Antant devletlerine karşı yeni bir dost kazanmıştı. Kemalist Türkiye de bu antlaşmayla büyük bir diplomatik zafer elde etmişti. Böylece ulusal taleplerini belli bir aşamada hayata geçirmiş, Doğu sınırlarını güvence altına almış, hukuken kendinî kabul ettirerek uluslararası düzeyde itibarını güçlendirmişti. Öte yandan Moskova Antlaşması'nın imzalandığı gün Sovyet hükûmeti İngiltere'yle de istediği ticaret antlaşmasını yapabilmişti. Dolayısıyla Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'ndan sonra Sovyet Rusya, Millî Mücadele'ye yaptığı yardımları birdenbire arttırmış, hem askerî malzeme hem de para yardımında bulunmuştu.[771] Çiçerin'in yardımcısı Lev Karakhan da *"Biz Kemal'e çok sayıda top, para, silah yardımı ve askerî tavsiyeler ile destek verdik"*[772] diyerek Sovyet Rusya'nın desteğini doğrulamıştı.

Moskova'da yapılan görüşmeler gelişme kaydederken Antant devletleri de Doğu Sorununa yeni bir çözüm bulmak için Londra'da bir konferans toplanmasını kararlaştırmışlardı. Zira Kemalist Türkiye'nin Doğu cephesinde başlayan taarruzlarının başarıya ulaşması, Ermenilere karşı kazanılan üstünlük, Gümrü Antlaşması ve I. İnönü Savaşı'nda Yunan Ordusu'na indirilen ağır darbe sadece kararsız Sovyet Rusya'ya değil aynı zamanda Batılılara da millî hareketin gerçek gücünü ve manasını göstermişti. Bilhassa I. İnönü Muharebesi'nin sonucu ve Moskova'da gerçekleşen Türk-Rus görüşmeleri, Müttefiklerin Sevr'i yeniden gözden geçirmesini gündeme taşıdığı gibi Türkiye'nin dış ilişkilerine de yeni bir yön vermişti.

Antant'ın Mekik Diplomasisi
Londra Konferansı

Müttefikler Mustafa Kemal'in "bir haydut elebaşısı",[773] Türk kuvvetlerinin de "asi serseriler" olmadığını artık anlamıştı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Lord Curzon'a gönderdiği 20 Ocak 1921 tarihli gizli telgrafında da Ankara hükûmetinin Anadolu'da tahmin edilenden çok daha fazla güçlü olduğu ve halkın büyük kesiminden destek gördüğü belirtilmişti. Dolayısıyla Doğu Sorununun bu yeni şartlar altında yeniden gözden geçirilmesi ve gerekirse Mustafa Kemal'e bazı ödünler verilerek revize edilmesi şarttı. Zira Bolşevik tehdidinin olduğu bir dönemde Türk sorunu Kemalistlerin taraf olmadığı hiçbir antlaşma ile çözülemezdi. Ancak 20 Ocak'ta gerçekleşen İngiliz kabine toplantısında söz konusu değişikliklerin Trakya, Çatalca sınırı ve kutsal bölgelerin muhafaza edilmesi gibi tavize kapalı konularda değil, daha ziyade İzmir'in yönetimi ile ilgili meselelerde yapılmasının altı çizilmişti.

Kabineye göre İzmir, bir Türk vali yönetiminde Cemiyet-i Akvam'ın denetimine verilmeliydi. Fransızlar ise Yunanların İzmir'i yönetmesini; fakat padişahın bu şehir üzerindeki hakkının görünüşte tanınmasını sağlayacak bir formül bulunmasını önermişti. Tüm bu önerilerin tartışılması ve Doğu Sorununun tekrardan incelenmesi amacıyla İngiliz Başbakanı Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon, M. Leygues'in yerini alan yeni Fransız Başbakanı Aristide Briand ve İtalya'nın yeni Dışişleri Bakanı Kont Sforza, 20 Ocak'ta Paris'e hareket etmişler ve 25 Ocak'ta yapılan müzakereler neticesinde Türk ve Yunan yönetimlerini Fransız diplomatik temsilcilerine gönderdikleri telgraflar aracılığıyla bir konferansa çağırmaya karar vermişlerdi. Konferansın toplanma amacı, son olaylara bağlı olarak, Büyük Güçler ve Türkiye arasında imzalanan Sevr Antlaşması'ndaki gerekli değişikliklerin yapılmasıydı. Müttefikler tarafından 21 Şubat'ta Londra'da toplanacak konferansa Mustafa Kemal Paşa'nın ya da Ankara hükûmeti tarafından gerekli izni almış yetkili bir temsilcinin katılması uygun görülmüştü.[774] Aslında ciddi görüşmeler anlamını taşıyan bu davet, Anadolu'da yeni bir devletin kurulmuş olduğunu tasdik etmekle beraber sürdürülen siyasetin haklı olduğunu da ispatlıyordu. Londra Konferansı'na Ankara hükûmetinin davet edilmesi "zımnen" tanınması anlamına gelmekteydi. Rumbold da 20 Ocak 1921 tarihli raporunda Mustafa Kemal'in bir çete reisi olarak görülmesinin lüzumsuz olduğunu ve Ankara hükûmetinin tüm devlet fonksiyonlarını yerine getirdiğini yazmıştı.[775]

Tevfik Paşa, konferans davetini 26 Ocak'ta Ankara'ya ileterek BMM'den üye talep etmiş; ancak Ankara'nın İstanbul hükûmeti aracılığıyla konferansa çağrılmış olmasını onaylamayan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul hükûmetini tanımadığını, Müttefiklerin bağımsız ve tek egemen kuruluş olan Büyük Millet Meclisi hükûmetine başvurması halinde konferans çağrısına olumlu yanıt vereceğini bildirmişti.[776] Nitekim 20 Ocak 1921 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu kabul eden Büyük Millet Meclisi, İstanbul yönetiminden ayrı bir hükmi şahsiyet olduğunu ortaya koymuştu. Dolayısıyla 16 Mart 1920'den sonra İstanbul hükûmetini tanımayan Ankara hükûmetinin böyle bir daveti kabul etmesi zaten mümkün değildi.[777] Mustafa Kemal'in Tevfik Paşa'ya gönderdiği biri özel diğeri resmî olmak üzere iki ayrı telgrafında Türkiye'nin kaderi üzerine söz söyleyebilecek tek meşru gücün BMM olduğu ifade edilmişti. Padişah millî iradenin tek temsilcisi olan BBM'yi tanıdığı takdirde Türk siyasi hayatındaki ikilik ortadan kalkacaktı. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi Tevfik Paşa tarafından kabul edilmediğinden Ankara ve İstanbul arasında cereyan eden yazışmalarda herhangi bir netice elde edilemedi.[778] İki hükûmet arasında bir uzlaşı sağlanamadığı için Londra'ya ayrı heyetlerin gönderilmesine karar verildi.[779] 22 Şubat'ta Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki ulusalcı heyet[780] Roma üzerinden Londra'ya ulaştı.[781] Tevfik Paşa başkanlığındaki

İstanbul heyeti de Roma ve Londra Büyükelçileri Raşit ve Osman Nizami Paşa ile birlikte Londra'da bulunuyordu. Her ne kadar ayrı heyetler halinde Londra Konferansı'na katılma kararı alınsa da her iki heyet konakladıkları Savoy Otelinde görüş ayrılıklarını bir kenara bırakıp konferansta millî birliği bozmamak adına çaba gösterme gayretine gireceklerini belli etmişlerdi.

Müttefikler, 26 Ocak 1921 tarihinde, Fransız Büyükelçiliği aracılığıyla Yunan hükûmetine bir muhtıra gönderdi. Fransız Büyükelçiliğinin muhtırasına yanıt veren Yunan hükûmeti de Müttefikler ile Türkiye arasında doğrudan temasın olmasından ötürü Doğu Sorununun hızlı bir şekilde çözüleceğini umarak Londra Konferansı'na katılmayı resmen kabul etmişti.[782] Başbakan Kalogeropoulos,[783] 7 Şubat 1921 tarihli meclis toplantısında Yunan haklarını Sevr Antlaşması gereğince savunacağına dair teminat verdikten sonra meclisten güvenoyu sağlamıştı.[784] Öte yandan Londra Konferansı toplanmadan kısa bir süre önce Paris'te sürgünde bulunan Venizelos, 29 Ocak'ta, Lloyd George ile kısa bir görüşme yapmış ve Yunanistan'a yardımın devam edeceğine dair İngiltere Başbakanından teminat almıştı. Bunun üzerine Venizelos, Paris'teki Yunan Büyükelçiliğinde görev yapan Maslahatgüzar İoannis Metaksas'a Başbakan Rallis'e iletilmek üzere muhtıra niteliğinde gizli bir mektup gönderdi. 30 Ocak 1921 tarihli bu gizli muhtırada partisinin gerekli siyasi kılıfa uydurularak hükûmete arka planda yardım etmesini teklif etmişti. Venizelos, Yunanistan'ın Anadolu'daki akıbeti ile ilgili bilhassa iki hususun altını çizmişti. İlki 45.000 kişilik daha küçük bir askerî güç ile İzmir bölgesinde Yunan Ordusu'nun daralması gerektiğiydi. Bu sayede Yunan Devleti ekonomik yükünü daha düşük seviyeye çekebilecekti. İkincisi, Kral Konstantinos'un tahtı oğlu Prens Georgios'a bırakarak istifa etmesiydi. Bütün açıklığıyla durumu özetleyen mektubunda aslında bir nevi Yunan hükûmetine şartların daha da kötüye gitmemesi için gizliden uyarıda bulunuyordu: *"Sayın maslahatgüzar, İngiltere Başbakanının benimle görüşmek istediğini bildiren bir telgraf aldım. Bu gerekçeyle ayın 25'inde Paris'e geldim. Aynı gün öğleden sonra, İngiltere Başbakanı adına Philip Kerr ile bir görüşmede bulundum. Bana Türkiye ile barış sorununun Londra'daki bir konferansa havale edilmesi yönündeki kararı açıkladı. Önceki gün yapılan toplantıda İtalyanlar ve Fransızların, Türkiye ile barışın yeniden sağlanması için Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesinin gerekliliği konusunda ısrar ettiklerini söyledi. İngiltere Başbakanının Yunanistan'ı desteklediğini ve değişikliğe karşı çıktığını; ancak bu koşullar altında Londra'da bir konferans düzenlemeyi kabul ettiğini iletti. Kerr, Fransız ve İtalyanların anlaşmanın değiştirilmesini doğal karşıladıklarını, İngiltere Başbakanının ise aynı görüşü paylaşmadığını belirtti. Ben ise sayın Kerr'e, Büyük Savaşın en önemli sonucunun Avusturya-Macaristan veya Rusya İmparatorluklarının dağılması veya Alman İmparatorluğu'nun sınırlandırılması olmadığını, asıl Türk İmparatorluğu'nun ortadan kalkması olduğunu*

belirttim. Ayrıca antlaşmayla devredilen ve Türklerin çoğunlukta bulunmadığı toprakları geri vererek Türk İmparatorluğunu yeniden kurmanın uygar dünya için bir utanç olduğunu ifade ettim. Türk egemenliğinin yeniden sağlanmasının binlerce Hristiyan'ın yok edilmesiyle sonuçlanması durumunda Müttefiklerin sahip olacağı sorumluluğa da dikkat çektim. Bay Kerr, Yunan hükûmetinin orduyu Anadolu'da çok daha uzun süre tutamayabileceğinden bahsetti. Ben de kendisine, Yunan Ordusu'nun yalnızca Yunanistan'ı değil aynı zamanda müttefik çıkarlarını da koruduğunu bu sebeple Yunan hükûmetine mali olarak yardım edilmesi gerektiğini ifade ettim. Kerr, Konstantinos'un tahtta olduğu sürece böyle bir yardım tasarısının İngiliz parlamentosundan geçemeyeceğini, dolayısıyla Yunan hükûmetine yardım etmenin imkânsız olduğunu belirterek sözümü kesti. Ben de Yunan hükûmetinin bu konudaki görüşlerini bilmediğimi söyledim. Lakin onların yerinde ben olsaydım Yunanistan'ın ekonomik bir çıkmazın içinde olduğunu anladığım an bugün işgal edilen Anadolu topraklarını derhal terk ederdim ve Sevr Antlaşmasıyla Yunanistan'a verilen toprakları Menderes vadisinin mülkiyetiyle sınırlardım dedim. Bu bölgenin savunması için de 45.000 kişilik bir kuvvetin yeterli olabileceğini, böylelikle çok sayıda askerin terhis edilip Yunanistan'ı maddi külfetten kurtarıp rahatlatabileceğini belirttim. Bunun üzerine Bay Kerr bana teşekkür etti ve İngiltere Başbakanına konuşmamızı içeren bir rapor vereceğini söyledi. Dün Lloyd George ile görüştüm. Yunanistan'a yardım edebilmek için benim de kendisine yardımcı olmamı istedi. Bana, Konstantinos'un dönüşünden beri İngiltere'deki kamuoyunun kökten değiştiğini; kamuoyunun görüşüne, İtalyanların ve Fransızların tepkisine karşı çıkarak kendi fikrini sonuna kadar empoze edememekten çekindiğini anlattı. Konstantinos'un Yunanistan'ın işini kolaylaştırmak için tahttan çekilmeye ikna olup olmayacağını sordu. Ben de ona Konstantinos konusunda artık hiçbir umudun kalmadığını söyledim. İngiltere Başbakanı daha sonra benden Fransızların düşmanca tutumunu yumuşatmaya çalışmamı, hatta Londra'ya giderek İngiltere kamuoyunu şekillendiren önemli faktörler üzerinde etki sahibi olmamı, konferans gerçekleştiğinde de Londra'ya dönüp konferansın gidişatını arka plandan takip etmemi istedi. Kendi tahminine göre Türklerin aşırı ve kabul edilemez taleplerde bulunacağını ve bunun Yunanistan'ın pozisyonunu kolaylaştıracağını; ancak Türklerin ılımlı iddialarda bulunması halinde Yunanistan'ın pozisyonunun zor olacağını ifade etti. Görüşmenin sonunda Lloyd George bana Yunanistan'ın en az hasarla geri çekilmesinin ne ölçüde mümkün olabileceğini sordu. Ona, İzmir bölgesi söz konusu olduğunda Yunanistan'ın mümkün olan her türlü feragatte bulunduğunu, yeni bir tavizin gündelik sorunlara yol açacağını ve barışı tehlikeye düşüreceğini söyledim. Atina hükûmetini bu konudaki düşünce ve eylemlerini düzenlemek için bilgilendirmek benim görevimdir."[785] Yunan hükûmetine Venizelos tarafından gönderilen bu gizli muhtıra çok daha sonra, 22 Şubat 1922 tarihinde, *Athina* gazetesinde yayınlanır.[786]

Rallis hükûmeti Venizelos'un teklifini kabul etmemişti. Çünkü liberallerin yönetimi altındaki Yunan Ordusu'nun işgal edilen mevzilerden çekilmesini sakıncalı buluyordu. Bu durum halk tarafından Venizelos hükûmetine karşı iktidarın düşük kapasiteli olduğu şeklinde yorumlanabilirdi. Öte yandan Başbakan Rallis, Londra Konferansı'nda Venizelos'u gayriresmî de olsa kullanmanın bir yolunun bulunmasını veya en azından Venizelos'un Dışişleri Bakanı Nikolaos Politis'in Atina ile Antant arasındaki kötü ilişkilerini iyileştirmesi yönünde tavsiyelerde bulunabileceğini öne sürmüştü. Ancak Rallis'in bu teklifi de gerek Gounaris gerekse Konstantinos cephesinde karşılık bulmamış, geri çevrilmişti. Zira her ikisi de Savunma Bakanı olarak Gounaris'in Londra heyetine katılmasını istemekteydi. Oysa İngilizlerin Gounaris'e yönelik tutumu oldukça olumsuzdu. İngiliz gazeteleri Yunan hükûmetinin Antant karşıtı görüşlere sahip bir bakanı konferansa göndermesini kabul edilebilir bulmuyorlardı. Geçmişi şaibeli birinin konferansta yer alması sakıncalı olduğu kadar Yunanistan'ın aleyhinde sonuçlar da yaratabilirdi. [787] Bunun üzerine Rallis, meclis oturumunda belirttiği üzere, *"hükûmetin varlığına ilişkin ciddi konularda bakanlar konseyinde yaşanan anlaşmazlık nedeniyle"* 4 Şubat 1921 tarihinde hükûmetten istifasını sundu.[788] Rallis'in istifası akabinde, ertesi gün, yine Antant yanlısı Nikolaos Kalogeropoulos başbakan seçilmişti. Londra Konferansı'na yeni başbakan Kalogeropoulos başkanlığında yeni bir heyetin gönderilmesine karar verildi. İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis'e de bu görev teklif edilmiş; ancak Stergiadis sağlık nedenlerinden ötürü teklifi geri çevirmiş, yerine İzmir'deki Yunan Yüksek Komiserliği Genel Sekreteri P. Gounarakis'e talimat vermişti. Yunan meclisinde yapılan uzun görüşmelerin akabinde Londra'ya gidecek Yunan heyetinde, heyet başkanı Kalogeropoulos, genel sekreter L. Kaftancoglou, heyetin Dışişleri Bakanlığı raportörü Sicilianos (üst düzey yetkili), Küçük Asya meseleleri raportörü P. Gounarakis, sekreter olarak Vikelas, İnglesis, Argyropoulos, Papadakis, Hristoulakis, Laskaris, Syndikas; Askerî konularda Sarigiannis, Eksadaktylos, Lakon; Donanma ile ilgili konularda Argyropoulos, I. G. Bouboulis, Kriezis ve finansal danışmanlar olarak da Maksimos ve Kouçaleksis'in bulunmasına karar verildi.[789]

Diplomatik alanda Sevr Antlaşması'nın revizyonunu öngören Londra Konferansı 21 Şubat günü Saint James Sarayında toplandı. Lloyd George *"Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından beri Mustafa Kemal Paşa'nın kumandanlığındaki kuvvetler söz konusu antlaşmaya karşı koymak amacıyla savaştılar ve bunun neticesinde karşılıklı bir anlaşma ile barışı yeniden tesis etmek için bu konferans toplandı"* ifadeleriyle konferansın açılışını gerçekleştirmişti.[790] O gün Paris'e ulaşan Türk heyetinin konferansa bir gün sonra katılacağı haberinin alınması üzerine ilk olarak Yunan heyetinin dinlenmesine karar verildi. 17 Şubat'ta Roma ve Paris üzerinden Londra'ya gelen Yunan heyeti,[791] uzlaşmadan ziyade,

statükonun sürdürülmesi konusunda ısrarcı tavrını konferansta da sürdürmek niyetindeydi. Yunanlar Sevr Antlaşması'nın tüm Müttefik devletler tarafından mutabakata varılan temel metin olduğunu dolayısıyla Doğu'da yeni rejim kuran bu antlaşmanın değiştirilmeden sürdürülmesini savunuyordu. Yunan halkı da Yunanistan'ın Sevr Antlaşması ile üstlendiği yükümlülüğü sonuna kadar yerine getirmeye kararlıydı. Yunanistan'ın arkasına aldığı güç Yunan tezlerini koşulsuz destekleyen İngiltere Başbakanı Lloyd George idi. Nitekim barış yapmak amacıyla bir araya gelinen konferansta Lloyd George, orta yolu bulmaktan ziyade Yunan Ordusu vasıtası ile Türklere karşı savaşın nasıl kazanılabileceğini ve barış şartlarının Türkiye'ye nasıl kabul ettirilebileceğini araştırıyor görüntüsündeydi. Yunanlar da konferansa bir anlaşmaya varmak için değil de daha çok İngiltere'nin mali desteğini almak için gelmişler izlenimini veriyorlardı. Zaten konferans başlamadan önce Dışişleri Bakanı Georgios Baltacis, Başbakan Kalogeropoulos'a Lloyd George ile bir görüşme yapmasını önermiş ve kendisine Yunan hükûmetinin İngiltere ile yakınlaşma konusundaki politikasını şekillendirmek istediğini söylemesini tavsiye etmişti. Ayrıca Yunanistan'ın alması gereken siyasi pozisyona ilişkin İngiliz Başbakanının her tür görüş ve önerisine açık olduklarını belirtmesini istemişti. Şayet Kalogeropoulos, Lloyd George'un Yunanistan ile yakınlaşma teklifine istekli olduğunu; ancak kasıtlı iftiralar ya da baltalamaların yol açtığı güvensizlik nedeniyle tereddüt ettiğini anlarsa, o zaman İngiltere'nin Yunan tarafından ne gibi siyasi garantiler istediğini açık ve net bir şekilde sormalıydı. Yunanistan, aradaki bu güvensizliği ortadan kaldırmak için her tür garantiyi vermeye hazır olduğunu belirtmeliydi.[792] 18 Şubat'ta Kalogeropoulos, Lloyd George ve Lord Curzon ile özel bir görüşme tertip etti.[793] Bu toplantıda Lloyd George'un sunduğu ilk öneri, İzmir bölgesinin resmî olarak padişah yönetimine dönmesiydi.[794] Ancak Yunan Ordusu İzmir'de kalmaya devam edecek ve asayiş görevlileri de Müttefik subaylarının kontrolü altında örgütlenecekti.[795] Kalogeropoulos, parti lideri olmadığı için Londra'ya gelecek olan Gounaris'e danışmadan herhangi bir karar verme yetkisinin bulunmadığını belirtmişti. Bununla birlikte Kalogeropoulos, Yunan hükûmetinin Sevr Antlaşması'na bağlı kaldığını ve Yunan Ordusu'nun, Müttefiklerden yetki alması halinde, Türk milliyetçi güçlerini dağıtıp ardından İzmir bölgesinde kalabilecek donanımda olduğunu da ifade etmişti. Lloyd George, Yunan hükûmetinden İzmir bölgesinde küçük bir taviz vermesini bekliyordu. Böylece anlaşmanın reddedilme yükünü Türklerin üzerine kolayca atmış olacaktı. Dahası Türklerin uzlaşmaz tutumu nedeniyle konferansın başarısızlıkla sonuçlandığı Müttefiklere ispatlama hevesindeydi.

Lakin Londra Konferansı'na yönelik Yunan politikası iki eksen çerçevesinde belirlenmişti. İlki Küçük Asya harekâtının her hâlükârda düşmanın tasfiyesi sağlanarak askerî bir şekilde tamamlanabileceğiydi. İkincisi de Yunanistan,

İngiltere gibi büyük bir güç tarafından desteklenebilecek ciddi bir ulus olduğunu ispatlamak zorundaydı.[796] Bu noktada öne sürdüğü ilk argüman Batı Cephesi'nde yaklaşık 35.000 kişiden oluşan Kemalist kuvvetlere karşı -ki Kalogeropoulos tüm Türk kuvvetlerini 65.000 olarak göstermişti- 120.000 kişilik Yunan Ordusu'nun Anadolu'daki askerî üstünlüğüydü.[797] Kemalist orduyu rahatlıkla bozguna uğratabileceğini düşünen Yunanlar, Sevr Antlaşması'yla Yunanistan'a bırakılan bölgenin güvenliğini sağlamak için sadece üç tümenin yeterli olacağını savunmuştu. Dahası Boğazların Kemalistlerden korunması için 100.000 kişilik bir orduya ihtiyaç vardı. Bu da mümkün olamayacağından Yunanistan Antant'ın askerî yükünü tek başına taşımak zorunda kalacaktı. Dolayısıyla Sevr Antlaşması imzalanana kadar Yunanların mevcut hatlarından ayrılmamaları gerekiyordu; çünkü Yunan işgali altındaki bölgeler Kemalist kuvvetlerin Boğazlara ulaşmasını engelleyecek genişlikteydi. Yunan cephesini elde tutmak aynı zamanda İngilizlerin Boğazlardaki menfaatlerini korumak demekti.[798] Görünen o ki Yunanistan'da, antlaşmanın uygulanması dışında, Türklere en ufak bir taviz bile vermek istemeyen şoven bir ruh hâkimdi. Anadolu'da ilerlemeye kararlı olduklarını ısrarla beyan eden Yunanlar, Londra bankalarından gelecek mali destek dışında hiçbir beklentiye girmediklerinin izlenimini İngilizlere vermeye çalışıyordu. Kalogeropoulos, Lloyd George ile yaptığı özel görüşmede Yunanistan'ın elindeki kısıtlı para ile Kemal'e son darbeyi vurmayı amaçladığını ve Anadolu'daki askerî operasyonlar için İngiltere'den alacağı kredi konusunda garanti vermeye hazır olduğunu belirtmişti. Kısacası Yunan Devleti uygun bir meblağ karşılığında ordu gücünü İngilizlere hizmet etmesi için pazarlık konusu yapmaktan çekinmemişti.

Konferansın 21 Şubat tarihli açılışında Türklerin gıyabında ilk sözü alan Yunan Başbakan Kalogeropoulos'a Müttefikler Türk-Yunan Savaşının akıbeti ile alakalı bazı sorular yöneltmişti. İlk soru Yunanistan'ın Anadolu'daki askerî durumuyla ilgiliydi. Kalogeropoulos, Yunanistan'ın askerî durumunun hem teşkilatlanma hem de moral açısından mükemmel olduğunu söylemişti. İkinci soru ise Yunan Ordusu'nun askerî gücünün ne olduğu ve seçim sonrasında subay kadrolarında yapılan değişikliklerin ordunun moralini etkileyip etkilemediği ile ilgiliydi. Kalogeropoulos, Küçük Asya Tümeninde iyi donanımlı, savaş tecrübesine sahip 120.000 askerin bulunduğunu ve bunlar arasından sadece 50 subayın yerlerini terk edip İstanbul'a gittiğini, üstelik gidenlerin yerine hemen başkalarının getirildiğini ve yeni askerlerin sayısının çok daha fazla olduğunu belirtmişti. Kalogeropoulos, Yunanistan'ın, elindeki askerî imkânlarla, herhangi bir müttefik yardımı olmadan, hâlihazırdaki askerî gücüyle ilerlediği takdirde 3 ay içinde Doğu'da mutlak barışı sağlayabileceğini de sözlerine eklemişti. Bir diğer soru ise Yunanistan'ın ekonomik gücü hakkındaydı. Kalogeropoulos, Yunanistan'ın yeterli düzeyde mali güce sahip olduğunu ve Büyük Güçlerin

ekonomik meselede olumlu bir duruş sergileyeceği varsayımıyla üstlendiği askerî yükümlülükleri kolayca yerine getirebileceğini ifade etmişti. Yunanların taarruz planına göre Karadeniz sahillerine asker çıkarılıp bölgedeki Rum ve Ermenilerin desteği sağlanacak ve bu kuvvetle Samsun'dan Sivas'a, Trabzon'dan Erzurum'a doğru ilerlenecekti. Ayrıca Sevr Antlaşması'nın tam olarak uygulanmasından ve Kemalist hareketin bastırılmasından sonra, Anadolu'daki Yunan Ordusu'nun Yunanistan'ın maliyesine aşırı yük getirmeyeceğini de sözlerine eklemişti.[799] Son olarak Kalogeropoulos'a Yunanistan'da Yunan hükûmetinin dış politikasına karşı çıkan partilerin olup olmadığı sorulmuş, kendisi de dış politika ve Sevr Antlaşması konusunda tüm Yunanların hemfikir olduğunu ve aralarında hiçbir fikir ayrılığı olmadığını dile getirmişti.[800]

Kalogeropoulos, Doğu Sorununun Türklere ödün vererek çözülemeyeceğinde ısrarcıydı. Bunun üzerine söze giren İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunan Ordusu tarafından Anadolu'ya düşünülen askerî harekâtın nereye kadar ilerleyebileceğini sorduğunda Yunan Genel Kurmay Başkan yardımcısı Albay Sarıgiannis ilk aşamada Ankara'ya kadar ilerleme niyetleri olduğunu, bu ilerleme sonunda Kemalist kuvvetleri dağıtabileceğini ve Yunan hükûmetinin harekâtı her an başlatmaya hazır olduğunu ifade etmişti. Albay Sarıgiannis'i destekleyen Kalogeropoulos da Yunan Ordusu'nun Mustafa Kemal'in kuvvetlerinin büyük bir kısmını esir edebileceğini zaten "önemsiz ayak takımı" gördüğü Kemalistlerin "kuru bir kalabalık"tan ibaret olduğunu belirtmişti.[801] Eğer ki Yunan Ordusu Ankara'ya varırsa Kemalistler Ankara'nın ötesine geri çekilmek zorunda kalacak ve muhtemelen bütün ordu dağılacaktı. Öte yandan Kalogeropoulos Yunan Ordusu'nun Ankara'dan daha ileri giderek Kemalistleri takip edebilecek potansiyelinin de olduğunu söylemişti. Ancak tüm bu kurgu ne Fransız Başbakanı Aristide Briand'ı ne İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'yı ne de Fransız kurulunda danışman olarak görevlendirilen General Gouraud'u ikna etmeye yetti. İlk olarak Kont Sforza, Yunan Ordusu'nun Kemalist kuvvetleri takip ederek hiç çarpışma yaşanmadan Ankara'ya kadar ilerlemesini Napolyon'un Moskova Seferi ile kıyaslayıp bu askerî harekâtı tehlikeli bulduğunu açıklamıştı. Kalogeropoulos ise Yunan Ordusu'nun Napolyon ordusunun Rusya'daki akıbetine uğrama tehlikesinin kesinlikle olmadığını zira Ankara'nın, demir yolunun son noktası olduğunu dolayısıyla Türklerin daha öteye ilerleyemeyip Ankara'da sıkışacağını iddia etmişti. Oysa Türk kuvvetlerini hor gören Kalogeropoulos ve Sarıgiannis'i fazla iyimser bulan Briand, Kilikya'da ve Antep'te iyi talimli 60.000 Fransız ordusuna karşı savaşan Türk askerlerinin bir karış toprak için sonuna kadar mücadele eden cesur askerler olduğuna, Yunan tarafının düşündüğünün aksine sıradan bir haydut çetesi olmadıklarına değinmişti. Suriye ve Kilikya Fransız kuvvetleri komutanı General Gouraud da benzer ifadelerle Türklerin savunma savaşında çok tehlikeli düşmanlar

olabileceğine ve onları Anadolu'nun orta yerinden atmanın hiç de kolay olmayacağına işaret etmişti. Gouraud'a göre Yunanlar ileri harekâtına devam ettikçe Türkler direnişe geçecek ve coğrafî şartlar da göz önüne alındığında Yunan Ordusu güç duruma düşecekti. Albay Sarıgiannis'in bu konuda Müttefiklere verdiği cevap Avrupa askerî çevrelerinin Kemalistleri fazla önemsediği yönünde olmuştu. Sarıgiannis için Yunanlar doğulu olmalarından kaynaklı Türkleri Batılı devletlere nazaran daha iyi tanıyorlardı ve bu sebeple onlara kıyasla çok daha az bir askerî kuvvetle meseleyi sonlandırabilirlerdi.[802] Müttefiklerin Yunanlar konusundaki tüm tereddütlerine karşın bir tek Lloyd George Sevr'in değiştirilmesinden yana olmayıp savaşın devam ettirilmesi tarafındaydı. Hatta Yunanistan'ın Türkiye'yi barışa kabule zorlayacağından katiyen kuşku duymuyordu. Hâlbuki siyasiler kadar askerî danışmanlar da Yunanların sahip olduğu zayıf imkânlarla harekâta geçilmesini son derece tehlikeli bulmaktaydı. Yunanistan'ın ne mali ne de askerî kaynakları Yunan heyetinin iddia ettiği ölçüde yeterli görülmüyordu. Oysa tüm bunların aksine Yunan meclisinde 23 Şubat'ta hem Yunanistan'ın hem de Avrupa'nın çıkarlarını korumak adına Kemalist isyanın bastırılmasına yönelik karar alınacaktı.[803]

23 Şubat'ta Konferans sadece Türkleri dinlemek amacıyla tekrardan toplandı. Konferanstan bir gün önce Bekir Sami başkanlığındaki Ankara heyeti ile Tevfik Paşa başkanlığındaki İstanbul heyeti tüm ikilemleri, şahsi ve genel rekabeti bir kenara bırakıp birleşmeyi tercih etmiş,[804] böylelikle İngiliz-Yunan ittifakının "böl ve yönet" siyasetini boşa çıkarmışlardı. Tevfik Paşa, konferansta İstanbul hükûmetinin görüşlerini özetleyen belgeyi[805] kurula sunduktan sonra sözü Bekir Sami'ye bırakmıştı. Konferansta Tevfik Paşa'nın sözü, Ankara heyeti temsilcilerine bırakması aslında İstanbul hükûmetinin resmen Ankara'yı tanıması anlamına gelmekteydi. Bu *söz devri*[806] Ankara hükûmetinin Türk milletinin yasal temsilcisi olarak tanıtılması demekti. Bu sayede Kemalistler ile anlaşma eğilimi olan Fransızlar ve İtalyanların kafasındaki tüm tereddütler silinmişti. Zira İngilizler de dâhil olmak üzere Antant Güçleri, İstanbul hükûmeti ve Padişah ile bir sonuca varılamayacağını bu konferansla birlikte net bir şekilde kavramışlardı. Tevfik Paşa'dan direkt söz alan Bekir Sami Bey Türkiye'nin ayrı ve bağımsız bir ulus olarak gerekli koşulların konferans tarafından sağlanmasını, Sevr Antlaşması yürürlükte olduğu müddetçe Türklerin ayrı bir ulus olarak varlığını sürdürmesinin imkânsız olduğunu, sınırların Misak-ı Millî ile saptandığını dolayısıyla Kilikya, İzmir ve Trakya'nın geri verilmesini, anlaşmazlık konusu olan bölgelerdeki nüfus verilerinin doğru olmadığını bu nedenle de etnografik açıdan incelenmesi gerektiğini, İstanbul'un güvenliğini tehdit etmemek ve Türkiye'nin egemenliğini tehlikeye düşürmeyecek şekilde Boğazların serbestçe geçişi konusunda bir antlaşma imzalanması gerektiğini öne sürmüştü.[807] Kısaca Yunanlar Türkiye'den askerini tamamen

çekmeden Ankara heyetinin anlaşma masasına oturmaya niyeti yoktu. Toptan çekilmeyi de Yunanlar kabul etmediğinden her iki tarafın Sevr konusunda uzlaşma sağlaması mümkün görünmüyordu. Dahası Müttefikler de İzmir'in Yunanlar tarafından boşaltılması konusunda söz birliği içinde değillerdi. Ortak gaye Sevr Antlaşması'nın bazı hükümlerinde değişiklik yapıp Türklere kabul ettirmekti. Zaten İngiliz diplomat Aubrey Herbert de *Times* gazetesine, *"Konferansın Sevr porselenini ille de parçalamasına gerek olmadığını üzerine vurulacak yeni vernikle yeniden kullanılabileceğini"* yazmıştı.[808] İşte bu görüş Müttefiklerin Londra Konferansı'nı düzenlemedeki gerçek niyetti. Bu sebeple konferans çıkmaza girdiği gibi konferans sonunda bir anlaşmaya varılması da pek mümkün görünmüyordu.

Konferansın 24 Şubat günkü oturumunda Müttefikler Yunan Başbakan Kalogeropoulos'tan anlaşmazlık konusu olan bölgelere dair istatistiksel veriler istedi. Çünkü gerek Türk heyeti gerekse Yunan heyeti İzmir ve Doğu Trakya gibi ihtilaflı bölgelerde yaşayan nüfus ile ilgili birbirlerine tamamen tezat istatistiki bilgiler sunmuştu. Bu noktada Kont Sforza ve Briand bu bölgelere uluslararası bir soruşturma komisyonunun gönderilmesini önermişti. Zor durumda kalan Lloyd George, Yunanları Anadolu'dan çıkarmak adına planlanan öneriyi başta sıcak karşılamamıştı. Lloyd George'u en çok endişelendiren mevzu Soruşturma Komisyonu'nun İzmir'in Türkiye'ye verilmesini haklı bulabilme ihtimaliydi. İngiliz çıkarlarını Anadolu'da gözeten Yunanların İzmir'i boşaltması Yunanlar kadar İngiltere'nin de çıkarlarıyla tezatlık yaratıyordu. Müttefik cephede yalnız kalan Lloyd George öneriyi kabul etmekten başka bir çıkar yol bulamamış ve bazı koşullar öne sürerek Soruşturma Komisyonu'nun kurulmasına razı gelmişti. Özellikle Türkiye ve Yunanistan soruşturmanın sonucunu ve Sevr Antlaşması ile ilgili Büyük Devletlerin kararlarını önceden kabul edecek ve başka istek ya da hak iddiasında bulunmayacaktı.[809] 26 Şubat'ta Londra Konferansı'nda Doğu Trakya ve İzmir bölgesinin savaş öncesi ve savaş sonrası nüfus istatistiklerini incelemek üzere uluslararası bir komisyon kurulmasına karar verildi. Konu ile ilgili Ankara'ya danışan Bekir Sami Bey etnolojik soruşturma önerisini koşullu kabul edeceklerini ve Sevr Antlaşması'nın öteki hükümlerinde de Türkiye'nin bağımsız bir devlet olarak varlığının sürdürülmesi garanti edildiği takdirde antlaşmayı onaylayacaklarını bildirdi.[810] Kalogeropoulos ise bu mevzuların daha önce tartışıldığını ve çözüme kavuşturulduğunu belirterek Sevr Antlaşması'nın temelini oluşturan istatistikleri Müttefiklere bir kez daha sunacağının teminatını vermişti. Ancak konuyu Yunan Meclisi'ne danışmak için ek süre verilmesini talep etti.[811] Kalogeropoulos Atina'ya gönderdiği telgrafta Müttefiklerin önerilerini Yunan Meclisine sunmuş ve 28 Şubat 1921 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında muhalefetin de katılımıyla konu tartışmaya açılmıştı.[812] Oturumda ilk

söz alan Başbakan yardımcısı Gounaris, Anadolu'daki durumu diğer parlamento üyelerinden çok daha iyi bilen biri olarak Kemalist direnişin bozguna uğratıldığını ve Yunan Ordusu'nun, Sevr Antlaşması ile verilen hattan yüzlerce kilometre uzakta olmasına rağmen güvende olduğunu ifade etmişti. Gounaris, karşılarında Yunan askerî kuvvetleri tarafından geri püskürtülen isyancı haydut takımından başka bir şey bulunmadığının ve en kısa zamanda tamamının yok edileceğinin altını çizmişti. Gounaris, Kemalist kuvvetleri küçümseyen bir tavırla konuşmasını sonlandırmıştı. Ona göre Milliyetçiler Cafer Tayyar gibi içi boş bir abartıdan başka bir şey değillerdi: *"Bugüne kadar düşman kuvvetinin büyüklüğü hakkında çok şey söylendi ve yazıldı. Bu bana daha önce Trakya'da Cafer Tayyar'ın verdiği tepkiye benzer söylentileri hatırlattı."* Daha sonra söz alan Kırklareli milletvekili N. Konstantopoulos, Sevr Antlaşması'nın revize edilip yeniden ele alınması konusunda Yunan tezlerinden feragat edilmesinin doğru olmadığını bilakis Yunan taleplerinin daha fazla dikkate alınıp yeni hükümlerle genişletilmesi gerektiğini savunmuştu. Sevr Antlaşması ile Trakya'nın henüz Türk boyunduruğundan tamamen kurtulmadığını öne süren Konstantopoulos, Helenizm'in büyük başkenti İstanbul'un artık Yunanlara verilmesi gerektiğini belirtmişti: *"İşte! Sevr Antlaşması'nın revizyonu öyle ya da böyle mutlaka yapılmalıdır. Fakat Sevr Antlaşması'nın revizyonu değil, içeriğinin genişletilmesi; değiştirilmesi değil yeni hükümlerin eklenmesi gerekmektedir."*[813] Toplantıda, hükûmetin Sevr Antlaşması'nın yenilenmemesi yönündeki tutumunu destekleyen Liberal Parti başkanı Danglis de Yunanistan genelinde halkın Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesini istemediğini, antlaşmanın korunması ve uygulanması hususunda hükûmete çeşitli talepler ilettiğini söyledi.[814] Londra'daki Müttefiklerin tutumuna karşı ağır eleştirilerde bulunan[815] Yunan halkı Atina ve diğer pek çok şehirde protesto mitingleri düzenlemişti.[816] Dışişleri Bakanı Baltacis de Londra'da bulunan Başbakan Kalogeropoulos'a, halkın Sevr Antlaşması'nı Türklere dayatmak için her türlü fedakarlığa hazır olduğunu, hükûmetin Stergiadis ile istişare ederek Atina ve İzmir'de başka mitingler de düzenlemeyi planladığını bildirdi.[817] Yunan Parlamentosu, bu uluslararası tahkimi Sevr Antlaşması'nın bozulması olarak değerlendirip reddetti.[818] Büyük Savaş sırasında Yunanların yaptıkları fedakârlıklarla ilgili olarak ulusal hakların asgari kısmını karşıladığını düşündüğü Sevr Antlaşması'nın revizyon kararı muhalefetin de desteğiyle Yunan meclisinde onaylanmadı.[819]

Gounaris, mecliste yaptığı konuşmasında Yunanistan'ın ulusal haklarının Sevr Antlaşması'yla ortaya çıkmadığını, yüksek bir medeniyetin ürünü olan Yunan ırkının Ege'nin tüm bölgelerine yayıldığı zamanlara kadar uzanan çok eski bir konu olduğunu, buna insan hafızasının bile yetmeyeceğini belirtmişti. Kurdukları medeniyet sayesinde bu bölgelerde hep Yunanlar yaşamıştı. Bu nedenle tarihî adalet yerini bulacaktı. Yunanistan, Türk milliyetçilerini tamamen

etkisiz hale getirebilecek kapasiteye sahipti. Gounaris, benzer yorumların, 1920 yazında Yunan işgalinin Trakya'ya yayılması sırasında, Trakya'daki Türk direnişi için de söylendiğini ve Paris gazetelerinden *Le Temps'in* daha o zaman Trakya'daki Türk direnişinin şiddetli olacağını ve Edirne'nin Yunanlara dört ila altı ay kadar direneceğini yazdığını hatırlatmıştı. O zaman olduğu gibi şimdi de Cafer Tayyar'ın Doğu Trakya'da başına gelenlerin Kemal'in başına gelmesi için Yunan Ordusu'nun Müttefiklerin onayına ve üç aylık bir süreye ihtiyacı olduğunu vurgulamıştı. Ne de olsa Osmanlı Devleti'nin etnik köken ilkesi doğrultusunda parçalanması geri dönüşü olmayan ve doktrin temelinde yürütülen bir süreçti. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bir ülkenin yeniden kurulması imkânsızdı.[820] Soruşturma Komisyonu ile ilgili öneri kabul edilmeyince Müttefikler, Yunanlar ve Türklere yeni önerilerde bulunmuş; ancak Türk heyetinin İzmir konusunda herhangi bir taviz vermemesi üzerine netice elde edilememişti.

Bu sırada Yunan heyetini desteklemek ve müzakerelere katılmak amacıyla Londra'ya gelen Gounaris 10 Mart günü Lloyd George ile bir görüşme sağladı. İngiliz Başbakan, Yunanların İzmir'i tamamen boşaltması durumunda Türklerin antlaşma şartlarını kabul edebileceğini açıklamış, Gounaris de Türklerin bu tavrının uzlaşma yollarını tıkadığını ifade etmişti. Gounaris'e göre Türkler yapılan önerileri geri çevirerek aslında zaman kazanmaya çalışıyorlardı. Çünkü Kilikya'da çatışmaların sona ermesiyle birlikte buradaki Türk birlikleri Batı Cephesi'ne kaydırılacaklardı. Türkler yeni durumdan faydalanmadan Yunanların bir an evvel saldırıya geçmesi gerekiyordu. Zaten Yunan basını da hükûmetten Sevr Antlaşması'nın silah yoluyla uygulamasını ve mevcut siyasi çıkmazı Yunan süngüleriyle çözmesini bekliyordu.[821] Bu durumda Gounaris'in Londra'da siyasi manevra alanı oldukça dardı. Dahası Yunan heyeti ve Türk heyeti Sevr Antlaşması konusunda kendi önerilerinin dikkate alınmasını istediğinden herhangi bir fikir birliğinin yaşanma ihtimali de bulunmuyordu. Yunan tarafı, Sevr Antlaşması'ndan taviz verilmemesi gerektiğine inanırken Türk tarafı da Yunan kuvvetlerinin İzmir ve Trakya'dan çekilmesinden başka bir yol kabul etmeyeceklerinde ısrarcıydı. Yunanların Mustafa Kemal'i yenilgiye uğratacakları yönündeki ısrarlı iddiası[822] ve bu iddianın Lloyd George tarafından desteklenmesi konferansın kaderini olumsuz etkilemiş ve çıkmaza sokmuştu.[823] Aslında Yunanlar başından beri terazinin bir kefesine Müttefiklerce yapılan önerilere evet demeyi, diğer kefesine de yeni bir taarruz planını koymuşlardı. Şayet saldırı başarıyla sonuçlanırsa ki bundan en ufak şüpheleri yoktu, o zaman Türklere karşı daha elverişli konuma geçip pazarlık yapabilirlerdi. Oysa İngiliz Savunma Bakanı Churchill, Lloyd George'a gönderdiği muhtırada Türkiye ile barışın mutlaka yapılması gerektiğini aksi takdirde savaşın yeniden başlayabileceğini ifade etmişti.[824] Yunanlar, milliyetçi Türkleri cephe hattı üzerinde

yenilgiye uğratıp daha içerilere ilerleseler bile harekâtın sonuçları başarısız olabilirdi. Çünkü Yunanlar ne kadar toprak işgal eder ve o bölgelerde ne kadar uzun kalırsa, bu onlara mali açıdan çok büyük külfet getireceğinden pahalıya mal olacaktı. Churchill açıkça Lloyd George'u yeniden Yunan saldırısına izin vererek büyük sorumluluk aldığına dair uyarmıştı.[825]

Müttefiklerin de Doğu Sorunu ile ilgili herhangi bir anlaşmaya varması mümkün olmamıştı. Ne pahasına olursa olsun Yunanlar savaşı çoktan göze almıştı. Başbakan Gounaris Yunanistan'ın para kaynaklarının tükenmekte olduğunu Lloyd George'a ifade ettikten sonra gereken maddi yardımı almayı garantileyince saldırıya geçmeye karar verdi.[826] Aslında Yunan tarafının askerî taarruza geçme sabırsızlığının arkasında Lloyd George'un gizliden gizliye Yunanları kışkırtması vardı.[827] Bir taraftan Türk milliyetçilerinin karşı saldırıya geçmelerini engellemeye çalışırken diğer taraftan da Yunanistan'ın konferans kararlarını kabul etmesinin boş bir anlaşmaya imza atmakla eşit olduğunu söyleyip onları fikren zehirliyordu. Yunan Ordusu yenilgi almadan İzmir'in boşaltılmasını katiyen istemiyordu. Fakat Yunanların Türklere karşı saldırıya geçme sorumluluğunu da kişisel olarak üzerine almak niyetinde değildi. İngiltere'yi resmen sorumluluk altına sokmak istememekle birlikte Yunanları başarı olasılığı fazla olması halinde saldırıya geçmeleri konusunda da teşvik ediyordu. Yunanistan'ın Soruşturma Komisyonu'nu reddetmesi akabinde Müttefikler tarafından Türklere sunulan yeni çözüm önerileri[828] de kabul edilmeyince Lloyd George savaşın sürmesini kabullenmişti. General Wilson'a göre alınan karar son derece yanlıştı ve kararı şu sözlerle eleştirmişti: *"Hepsi iğrenç. Bence bu işin sonu Yunanların yani Lloyd George'un dostlarının tamamen yıkımı olacak."*[829] Çok geçmeden General Wilson'un yorumu kehanet gibi kendisini gerçekleştirecekti. Lloyd George, 9 Mart'taki oturumda Yunanlara askerî kuvvetlerin hareket sınırlandırılmasının kaldırıldığını bildirmiş, 10 Mart'ta da Yunan Ordusu'nun taarruza geçmek için ilerleme emrini onaylamıştı.[830]

21 Şubat'tan 12 Mart'a kadar devam eden Londra Konferansı'nda, Türk ve Yunan heyetleri Doğu Sorunu ile ilgili ortak bir çözümde buluşamamıştı.[831] Aslında Mustafa Kemal Paşa başından beri bu konferansa büyük umutlar bağlamamıştı. Bilhassa İngiltere'nin iyi niyetinden şüphe duyduğunu ve sırf Rusları kendileriyle bir ittifak imzalamaya mecbur bırakmak için Ankara Heyetinin Londra'ya çağrıldığını düşünüyordu.[832] Ancak gerek Yunanlar gerekse Türkler kendi cephesinden baktığında bazı olumlu sonuçlar elde etmişti. Örneğin Batılı Devletler ilk kez Ankara hükûmeti ile siyasi ve resmî görüşmelerde bulunmak amacıyla aynı masada oturmuştu. Üstelik Londra Konferansı sayesinde Türkler Misak-ı Millîyi Batılı Güçlere tanıtabilmişti. Ankara hükûmeti tarafından tam yetki ile Londra'da görevlendirilen Bekir Sami Bey, konferans dışında Fransa ve İtalya temsilcileri ile gizli müzakereler yapıp ayrı ayrı

ikili anlaşmalar imzalamıştı.[833] Türkiye heyetinin konferansta yürüttüğü başarılı diplomasi sayesinde İtalya ve Fransa'nın Kemalistler ile ilgili kararsızlıkları sona ermiş ve sonrasında bir anlaşma zemininin oluşmasında başat rol üstlenmişti. Aslında Ankara hükûmetini *de facto* olarak tanıdıklarını belgeleyen bu anlaşmalar bir yönüyle Fransa ve İtalya'yı İngiltere'den ayırdığı düşünüldüğünde Müttefikler arasındaki Samimi Anlaşma'nın (Entente Cordiale) sanıldığı kadar "samimi" olmadığını da göstermişti.

Yunan tarafı açısından bakıldığında ise Müttefikler Gounaris'i ilk kez muhatap olarak kabul etmişlerdi. Dolayısıyla Yunan siyasi kulislerinde bu onama hükûmetin izlediği politikanın bir başarısı olarak görülmüştü. Hükûmet yanlısı gazetelerin yorumlarında Gounaris ve Kalogeropoulos, Yunanistan'ın Anadolu'daki direnişini herhangi bir destek almaksızın koşulsuz sürdüreceğine dair garanti vermiş ve bu sayede Müttefiklerin; ama bilhassa İngilizlerin yeni hükûmete olan güvensizliğini ortadan kaldırıp yanlış anlaşılmaları düzeltmişti. *Times* gazetesinde çıkan haberi kendi sütununa taşıyan *Protevousa* gazetesine göre Gounaris, Yunanistan'da meydana gelen siyasi değişimin hoş olmayan yansımalarını Londra ziyaretiyle etkisiz hale getirmişti. Öyle ki gazete, Gounaris'in Londra ziyaretini o kadar çok abartmıştı ki Lloyd George ve Lord Curzon, Gounaris Yunanistan'ını Venizelos Yunanistan'ının anarşik diktatörlüğünden daha güçlü ve güvenilir bulmuştu. Gounaris ve Kalogeropoulos'u artık düşman görmeyen İngilizler, Venizelos'un siyasi açıdan ölmesine rağmen müttefikleri Yunanistan'a olan umutlarının hiçbirini kaybetmediklerini bir kez daha anlamışlardı.[834] Bir diğer ifadeyle Londra Konferansı'nda Kral yanlısı hükûmetin Yunan tezlerini savunması Türkler kadar Venizelistlere karşı kazanılan bir başarı gibi de düşünülmüştü. 17 Mart'ta Yunan delegasyonu Londra'dan ayrıldığında Gounaris, Londra'da bir süre daha kaldı. Bu kalışının amacı yeni hükûmetin Müttefiklerle olan ilişkilerinin tekrardan tesis edilip kesin olarak normale döndürülmesiydi.[835] Lloyd George'un talep ettiği açıklamalar Gounaris tarafından yapılmış ve tatmin edici görülmüştü. Yunanistan'daki yeni rejimi Müttefikler; ama bilhassa İngilizler artık sorgulamıyorlardı. Kısaca Yunanistan, İngiltere'nin güvenini yine kazanmıştı.[836] Bu gelişme sonrasında Müttefiklerin başta istemediği adam Gounaris, Yunanistan siyasetinde kendisine yeni bir sayfa açtı. Müttefiklerden yeşil ışık alan Gounaris, Londra dönüşü, 8 Nisan 1921'de, Kalogeropoulos'un yerine başbakanlık görevini devraldı.[837]

Süngü Siyaseti
II. İnönü Muharebesi

Yunanlar, Londra Konferansı'na Türkler ile anlaşmaya varmak amacıyla katılmamışlardı. O zamana kadar kazanılan toprakları Sevr'in yeni hükümlerine

göre kaybetmeye hiç niyetleri yoktu. Üstelik bu sefer karşılarında yer alan Türk heyeti kendi aralarında bölünmüş olmasına rağmen Londra Konferansı'nda güçlü bir blok oluşturmuş ve Türk taleplerini Müttefikler karşısında taviz vermeden savunmuşlardı. Türk Heyeti, Müttefiklerin "mekik diplomasisine" rağmen kartlarını açık oynamış ve oyunun kurallarını baştan belirlemişti: Türkler kendilerinden koparılan yerleri geri almak istiyorlardı. Yunanlar Londra'da diplomatik bir başarı sağlayamamışlardı.[838] Yunan hükûmeti, Aralık 1920'deki askerî saldırıdan sonra Türk yenilgisi algısını yaratamadıkları için Londra Konferansı'ndan önce, açık bir zafer getirecek yeni bir taarruz hareketinin oluşturulması ve böylece Yunanistan'ın askerî üstünlüğünün ortaya konulması gerektiğini düşünüyordu. Oysa birkaç ay önce terhis vaadiyle askerleri geri getirme sözü veren bir hükûmetin yeni bir askerî harekâtın emrini vermesi sadece askerî değil siyasi açıdan da zordu. Öte yandan Yunan Ordusu'nun ileri harekâtı ile ilgili ordu kurmayları arasında iki farklı görüş hâkimdi. Bir kısmı Yunan Ordusu'nun ek destek olmadan ileri harekâtının mümkün olabileceğini savunurken diğer kısmı da 30.000 askerin seferber edilmesinden sonra harekâtın yapılması gerektiği görüşündeydi. Ancak Gounaris'in kısa sürede sonuç alması gerekiyordu. Bu nedenle yeni askerî operasyon ile ilgili her tür çekince ve soru işareti bir kenara bırakılmıştı.[839] Bu ilerleme emri daha sonra General Papoulas'ın Altılar Davası'nda verdiği ifadeden de anlaşılacağı üzere hükûmetin bizzat talebi doğrultusunda gerçekleşmişti ve askerî değil siyasi bir kararın sonucuydu:

Gounaris (sanık): Ordu bu askerî harekâtın yapılması gerektiğini mi düşündü?

Papoulas (şahit): Hükûmet böyle düşündüğüne göre…

Gounaris (sanık): Size ordunun ne düşündüğünü soruyorum.

Papoulas (şahit): Ordu, hükûmetten aldığı emir haricinde başka bir şey düşünmedi.[840]

Askerî taarruz kararının verilmesindeki bir diğer etken de, Londra Konferansı'ndaki Yunan heyetinin askerî konulardaki teknik danışmanı ve Küçük Asya Ordusu'nun Genelkurmay Başkan yardımcısı olan Albay Ptolemaios Sarigiannis'in[841] hazırladığı ve Yunanistan'ın askerî kapasitesine ilişkin iyimser analizlerin yer aldığı rapordu.[842] Albay Sarıgiannis, Londra'da askerî uzmanların toplantılarına katılmış ve Yunan Ordusu'nun askerî imkânlarına dair raporlarını sunmuştu. Albay Sarıgiannis'in verdiği bilgiye göre Yunan Ordusu'nun Anadolu'da totalde 134.916 askeri bulunuyordu ve bunlardan 13.061'i subaydı. Sarigiannis, raporunda Yunan kuvvetlerinin Türk kuvvetlerinden iki kat fazla olduğunu belirtiyordu. Yunan askerleriyle kıyaslandığında Türk askerlerinin morali son derece düşüktü. Sarigiannis, bu verilerle Türk milliyetçilerinin Eskişehir'deki yenilgisinin 15 günlük bir mesele olduğunu iddia etmiş ve Müttefiklere bu konuda güvence vermişti.[843] Bunun

üzerine 22 Şubat 1921'de Colonel George, Yunan ileri harekâtı ile ilgili olarak Albay Sarigiannis'e bir dizi tespitte bulunup konuyu tartışmaya açtı:

Colonel: Seferberlik ilan edildiği için Kemal'in ordusu önemli ölçüde güçlenebilir.

Sarıgiannis: Kemal birkaç kez seferberlik çağrısında bulundu; ancak pek başarılı olamadı.

Colonel: Kemal, Yunan saldırısı durumunda diğer cephelerden asker sevk ederek Batı Cephesi'ni, yani Yunan Ordusuyla savaştığı cepheyi takviye edebilir.

Sarıgiannis: Aslında Ermenilerle savaştığı Doğu Cephesi mevcut olmadığından Kemal'in yalnızca Güney Cephesi'nden asker taşıma olanağı bulunmaktadır. Ancak bölgedeki ulaşım ve iletişim araçları son derece zor ve yavaştır. Güney Cephesi'nden en yakın nokta Ankara'ya 500 kilometre uzaklıktaki Mersin bölgesidir ve iki nokta arasında tek bir düzgün yol bile yoktur.

Colonel: Yunan Ordusu'nun İzmir bölgesini işgal etme zorunluluğu devam edecektir. Bu nedenle burada Yunan birlikleri görevlendirilecek ve Yunan Ordusu'nun saldırı gücü zayıflayacaktır.

Sarıgiannis: İzmir'i işgal eden kuvvetler sadece 5000 ila 6000 askerden oluşmaktadır. Her halükarda, Yunan Ordusu'nun ilerleyişi sırasında işgal edeceği yeni alanlarda iletişim hatlarını korumak ve düzeni sağlamak için yeni kuvvetlere ihtiyaç duyulacaktır. Yunan Ordusu'nun ilerleyişinin Ankara'ya ulaşması durumunda hücum gücünden ayrılacak bu kuvvetlerin sayısının 5000 ila 8000 arasında olacağı tahmin edilmektedir.

Colonel: Planınıza göre Yunan Ordusu sadece 2-3 tümenle ilerleyecek. Bu, işi çok riskli hale getirebilir.

Sarıgiannis: Yukarıdakilerden anlaşılacağı üzere, Küçük Asya'daki Yunan Ordusu'nun üç ila dört alayla, yani 3000-4000 askerle takviye edilmesi halinde, ki bu zaten planlanmıştır, o zaman mevcut tüm kuvvetlerin saldırıya hazır halde Ankara'ya doğru ilerleyebileceği kanıtlanmıştır.

Colonel: Küçük Asya'daki Yunan Ordusu'nun eski Yunanistan'dan yeni tertipler çağırılarak takviye edilmesi durumunda yeterli malzeme ve teçhizat olacak mı?

Sarıgiannis: Yunan Ordusu'nun elinde yeterli malzeme ve teçhizat mevcutken, üç tümendeki askerlerin terhis edilmesi sırasında çok miktarda malzeme açığa çıkacaktır. Ayrıca Küçük Asya'da bulunan 8 tümenin gücü azalmıştır ve kolaylıkla 35.000 yeni birliği absorbe edebilir. Bu nedenle, ordunun güçlendirilmesi için büyük miktarlarda yeni malzemeye gerek olmayacak; çünkü yeni birlikler oluşturmaya ihtiyaç duyulmayacak. Sadece mevcut birlikleri tamamlamamız yeterli olacaktır. Son olarak, müttefik güçlerin bize boykotaj uygulamamasını ve malzeme temin etmemize izin vermelerini umuyoruz.

Colonel: Ankara'ya yönelik saldırı Yunan Ordusu'nun kabiliyetini aşar.

Sarıgiannis: Yukarıdaki tartışmalardan ve 21 Şubat tarihli toplantı içtihatlarından da anlaşılacağı üzere, Yunan Ordusu'nun sadece Ankara'yı ele geçirip Kemal'in kuvvetlerini ezmekle yetinmeyeceği, Büyük Güçlerin kararlarını Kemal'e dayatmak için gerekirse operasyonlarını Ankara'nın doğusuna kadar genişletebileceği açıkça görülmektedir.[844]

Londra'da müzakerelerin sürdüğü sırada, 2 Mart'ta, Paris'teki Yunan heyetine Fransa ve Türkiye'nin askerî ateşkes anlaşması imzalamaya yakın olduğu bildirildi. Bu durum Türk kuvvetlerinin Kilikya'yı boşaltması ve Fransa ile savaş halinin sona ermesi anlamına geliyordu. Kemalist birliklerin Batı savaş kesimine taşınması olasılığı doğduğundan Yunanlar ivedilikle savaş cephelerini güçlendirmek zorunda kalmışlardı. Dolayısıyla Gounaris askerî operasyonun hiç vakit kaybedilmeden yapılmasına karar vermişti.[845] Oysa Yunanlar bu kararı kendi inisiyatiflerinde almamışlardı. Lloyd George'un Yunan Ordusu'nun ilerlemesini desteklemesi ve hatta Müttefiklere bu yönde baskı yapması sonucunda Yunan ileri harekâtına karar verilmişti. Yunan saldırısına gerekçe olarak da Türklerin demir yollarında askerî yığınak yaptığı ve karşı taarruza geçeceklerine dair bilgi akışı gösterilmişti. Oysa Müttefiklerin ve Yunanların edindiği bilgilere göre, Türklerin demir yollarında yoğunlaşması söz konusu olmadığı gibi yaklaşan bir saldırı tehlikesi de yoktu.[846] Yunanlar Türkler tarafından kışkırtılmadıkları halde nedensiz bir taarruz kararı almışlardı. Yunan Ordusu Londra Konferansı kararlarından önce saldırıyı planlamış ve General Papoulas ordunun hazır olduğuna dair Gounaris'e güvence vermişti. Sadece Konferanstaki görüşmelerin seyrine göre bu saldırı kararını askıya almışlardı. Kararın akabinde Yunan heyeti yalnızca manevi destek sağlayan İngiltere Başbakanına gizli bir muhtıra sunmuştu: *"Küçük Asya'daki Yunan kuvvetleri üç kolordu, bir süvari tugayı, bir ağır topçu alayı ve üç uçak filosundan oluşmaktadır. Birinci Kolordu'da üç tümen, İkinci ve Üçüncü Kolordu'da da iki tümen bulunmaktadır. Ayrıca İstanbul'da İngiliz komutasında bir tümen ve Beykoz'da, Boğaz'ın Asya kıyısını koruyan, bir tabur mevcuttur. Yani toplamda sekiz tümenimiz vardır. Ulaşım için Fiat ve Tyler marka dört yüz beş araç; at, deve ve kağnı arabaları da bulunmaktadır. Cephedeki askerî birliklere yedi ila on günde bir ikmal yapılmaktadır. Ordunun asker sayısı 134.916'dır. Küçük Asya'daki Yunan Ordusu, tüm cephelerde Kemal'in ordusunun iki katı büyüklüğündedir. Kesintisiz zaferlerden dolayı ordunun morali mükemmeldir. Yunanistan'daki son siyasi gelişmeler ordunun moralini ve birliğini hiçbir şekilde zayıflatmamıştır. Ordunun bütünlüğünün ve siyasi gelişmelerden etkilenmediğinin kanıtı, en son Kovalıca Savaşı'na (I. İnönü. y.n) katılan general ve subayların Venizelist olmalarına rağmen sergiledikleri asil davranışlarıdır. Muhaliflerin propagandasıyla gösterilen tüm çabalar, amaçlananın tam tersi bir etki yaratmıştır. Aksine, Batı Cephesi'nde Yunan kuvvetleriyle savaşan Kemalist güçlerin morali içler acısı durumdadır.*

Çünkü Türk kuvvetleri, geri çekilmeye başladıklarından bu yana sadece cephedeki askerî yükümlülükleri yerine getirmektedirler. Bizim cephede savaşan Kemalistler ile Kilikya'da Fransızlara karşı savaşan Kemalistler arasında ciddi bir fark var. Oradaki Fransız kuvvetleri son derece düşük nitelikte, çoğunlukla hiçbir vatansever ruha sahip olmayan siyah sömürgeci askerlerden meydana gelmektedir. Fransız ordusu, Kemalist saldırılarından sonra pek çok kez geri çekildiğinden oradaki Kemalist güçlerin morali yüksek kalmıştır. Fransız ordusunun yerel halkın canı, onuru ve malına yönelik kötü davranışları, Fransızları işgal ettikleri topraklarda düzeni sağlamak ve iletişim kurmak adına çok fazla enerji harcamaya zorlayan güçlü direnişler yaratmıştır. Buna karşılık Yunan Ordusu'nun iyi davranışları ve Yunan yönetiminin adil muamelesi işgal altındaki bölgedeki Türk halkının güvenini kazanmıştır. Yerel halk durumu kabullenmekle kalmayıp çoğu durumda Kemalist rejimine kıyasla Yunan işgalini tercih ettiğini açıkça ifade etmiştir.[847] *Ordunun teşkilatı şu şekildedir: İstanbul'da İngiliz yönetiminin emrindeki 11. Manisa Tümeni, İzmit Yarımadası'nda ve Boğaz'da konuşlanmıştır. Gemlik ve Bursa'da bulunan 3. Kolordu ve Uşak'taki 1. Kolordu saldırıya hazır durumdadır. 2. Kolordu, 1. ve 3. Kolordu'yu birbirine bağlamaktadır.*[848] *Ordu, İzmir'deki askerî üstten, Mudanya- Bursa'daki askerî üstten ve Bandırma, Gemlik ve İzmit'teki depolardan destek sağlamaktadır. Mudanya-Bursa askerî üssü ile Bandırma, Gemlik ve İzmit depoları ise lojistik takviyeyi deniz yoluyla tedarik etmektedir. Şu anda Yunan Ordusu, Bilecik-Eskişehir-Afyonkarahisar demir yolu hattını ele geçirmeyi ve Batı Cephesi'ndeki Kemalist güçleri ezmeyi amaçlayan bir taarruz başlatmaya tamamen hazırdır. Saldırı hazırlıkları, birliklerin toplanması, ulaşım araçları vb. üç hafta önce başlamış olup saldırının derhal başlatılması için bir telgraf emri yeterlidir."*[849]

Bu muhtıranın diğer bir amacı da İngiliz Maliye Bakanlığının Anadolu'daki askerî harekâtı finanse etmek amacıyla bilgilendirilmesiydi. Gounaris *Daily Telegraph* gazetesinin muhabirine verdiği demeçte İngiliz hükûmetinin Yunanların saldırıya geçmelerinden yana olduğunu ve başarı sağlanırsa, Yunanlara maddi yardımda bulunacağını düşündüğünü ifade etmişti.[850] Lloyd George kalben bağlı olduğu Yunanlardan başarılı olacaklarına dair en ufak bir kuşku duymuyordu. Ona göre kanlı savaşın uzamasının tek müsebbibi Türklerin İzmir ve Trakya konusundaki inatçı siyasetiydi. Oysaki Yunan hükûmeti, Anadolu'yu tahliye etme ihtimalini hiçbir zaman ciddi olarak düşünmemişti. Çünkü Yunanistan'daki ortak kanaatin dışında olan bu kararın halk tarafından onaylanmamasından ve rakip görülen Venizelos hükûmetiyle kıyaslanmaktan çekiniyordu. Ayrıca Anadolu'daki Rumlar açısından olumsuz sonuçlar ortaya çıkacağına dair endişeleri vardı. Hükûmetin düşeceği ve muhtemelen rejimin, yani tahtın, iktidara geri dönmeye istekli olan hasım Venizelistler tarafından tehdit edileceği korkusu hâkimdi. Dolayısıyla Yunan ileri taarruzunun

operasyonel yani askerî bir önemi yoktu, aksine siyasi ve psikolojik ehemmiyeti vardı. Papoulas, Eskişehir'i ele geçirmek amacıyla üç Yunan tümeninin ileri harekâta başlayacağı Bursa'nın kuzey cephesindeydi. Uşak'ın güney cephesinde Afyonkarahisar'ı hedef alan üç Yunan tümeni bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa ise o sırada Eskişehir'deydi. Esas olarak Afyonkarahisar'dan ziyade önemli bir demir yolu kavşağı olan Eskişehir'i korumak için İnönü mevkiinin sonuna kadar savunma emri vermişti. 14 Mart 1921 tarihinde Londra'dan orduya planlı bir askerî operasyonun yapılması emri gelmiş olsa da kötü hava koşulları nedeniyle harekât başlayamadan ertelenmişti. Bu sırada Londra'daki tartışmaların çözüme ulaşamamış olması nedeniyle Gounaris ve Kalogeropoulos, Papoulas'tan birkaç gün daha beklemesini istemişti. Neticede 20 Mart akşam saat onda Savunma Bakanı Gounaris tarafından Papoulas'a gönderilen telgrafta *"Londra'da bulunan Kalogeropoulos'tan bugün gelen telgrafa göre askerî operasyonlara derhal başlansın"* emri verildi.[851] Askerî harekâtın başlama günü olarak 23 Mart belirlenmişti. 22 Mart 1921'de Yunan Ordusu'nun başlangıçtaki muharebe gücü 52.235 piyade, 1.267 süvari, 636 makineli tüfek, 260 topçu idi.[852] 21 Mart'ı 22 Mart'a bağlayan gece Genelkurmay Başkanı Papoulas ileri harekât emrini tüm birliklere iletti: *"Askerler, saldırıya geçiyoruz. Karşınızdaki düşman, Yunan İyonyası'nın kıyılarına ayak bastığınızdan beri mağlup ettiğiniz ve peşinde olduğunuz düşmandır. Bu düşman seni iyi tanıyor. Hücumunuzun önünde, Küçük Asya'nın içlerine doğru çılgınca koşuyor. Ona son darbeyi sen vuracaksın. Vatana yapacağınız bu yeni hizmette, tüm milletin dualarını, şükranlarını ve hayranlığını yanınızda taşıyacaksınız. Barbar şiddetin son kalıntılarını da ezin ve ideal Yunan uygarlığının misyonunu tamamlayın. Bu kültürü kibar ve gururlu tavrınızla aktarın. Mağluplara karşı cömert olun. Irk ve din ayrımı gözetmeksizin halkın hürriyetini ve namusunu savunun. Askerler, sizinle gurur duyuyorum; çünkü ben bu mağrur askerlerin lideriyim. Sizi Tanrı'nın yardımıyla yeni zafere yürümeye çağırıyorum."*[853]

Yunanlar Ocak ayında uğradıkları yenilgiyi telafi etmek ve I. İnönü Muharebesi'nin olumsuz etkilerini silmek amacıyla yeni bir saldırıya geçmeye karar vermişlerdi. Bu karar hem Kralcı hükûmetin kötü imajını düzeltmek hem de siyasi mülahazalarla Londra Konferansı'nda alınan kararı tatbik etmek amacıyla alınmıştı. Neticede 23 Mart sabahı Yunan Ordusu ileri harekâtına başladı. Aslında bu harekât Ocak ayında keşif maksadıyla yapılan taarruzun daha büyük ölçüde tekrarı niteliğindeydi. Aralarındaki tek fark, bir önceki taarruza göre Yunan ordularının hedefinin daha geniş tutulması ve daha fazla askerî kuvvete sahip olmasıydı. II. İnönü Muharebesi bilhassa I. İnönü Muharebesi'nin Yunan kamuoyu ve Batılı devletler üzerinde yarattığı kötü etkiyi silmeyi amaçlıyordu. İlk olarak Yunan Ordusu'nun ileri harekâtı güneyde Uşak'tan Afyonkarahisar'a doğru ve kuzeyde Bursa'dan hareket ederek

iki cephede ilerledi.[854] 24 Mart'ta Dumlupınar'ı işgal eden Yunan kuvvetleri 27 Mart'ta Afyonkarahisar'ı ele geçirdi. Böylece Eskişehir-Afyon hattını zapt etmek üzere hareket eden Yunan Ordusu hedeflerinden birini tamamlamış oluyordu. Ancak Türklerin ana kuvvetlerini yoğunlaştırdığı kuzey cephesinde Yunanların durumu çok iyi değildi.[855] Afyon'un Yunan kuvvetlerince ele geçirilmesi, Türk Genelkurmayı tarafından önemli sayılmamıştı. Asıl kritik bölge stratejik değeri daha fazla olan Eskişehir idi. Türk ordusu Yunanistan'ın Eskişehir'e yönelik olası saldırısına karşı koymak için İnönü muharebe sahasını bilerek seçmişti. Türk savunma planına göre Eskişehir-Ankara yönü büyük kuvvetle tutulacak ve zayıf kuvvetlerle oyalama muharebesi yapılarak Afyon yönünde taarruz eden Yunan kuvvetlerinin kuzeye sarkmaları önlenecekti.[856] Yani Eskişehir'i kurtarmak için İnönü'de düşman birlikleri yenilecek sonrasında da Afyon'a yüklenip bölge kurtarılacaktı. 30 Mart'a kadar üç gün süren savaşta Türk ordusu büyük zorluklar içinde tüm ihtiyat kuvvetlerini kullanarak üstün bir direniş gösterdi. Düşmanın sert baskılarını karşı taarruzla kırdı ve İnönü hattını sonuna kadar savunmaya çalıştı. 31 Mart'ta ilk olarak Yunanların merkezini tutan 10. Tümen bozguna uğradı. Yunan askerî kuvvetlerinin sağ kanadına yapılan karşı saldırı sonucunda İnönü mevzilerinden düşmanın eline geçenler, malzemelerle birlikte geri alındı.[857] 1 Nisan 1921 sabahı Yunan askerî birlikleri Bursa'ya doğru çekilmeye başlamış ve saldırıların durdurulması için duyuru yapılmıştı: *"Kuzey Cephesi'nden Eskişehir'e yönelik saldırımız durdurulmuştur. Birliklerimiz tam bir düzen içinde başlangıç noktalarına dönmüştür. Düşman ağır kayıplar vermiştir. Ordumuzun morali yüksektir."*[858] General Papoulas'ın Atina'ya gönderdiği 5 Nisan tarihli raporunda ordunun durumu şu sözlerle özetlenmekteydi: *"Kuzey Tümenler Grubu: Avgin'den Kovalıca'ya kadar düşman ordularının karşı saldırısı nedeniyle Türklerin Yunanlardan sayıca daha üstün olduğu görülmüş ve bu sebepten dolayı savaşa devam edebilmek için yeni askerî kuvvetlerin desteğine ihtiyacımız olmuştur. Dolayısıyla yeni birliklere yer sağlamak için bazı bölgelerin işgal emrini verdim. Emir, Yunan askerleri tarafından en iyi biçimde yerine getirildi. Ordumuzun morali yerindedir ve karşımızda atlı Türk çetelerinin ufak kıpırdanması dışında herhangi bir ciddi tehlike yoktur. Güney Tümenler Grubunda yeni bir gelişme bulunmamaktadır. Küçük Asya Ordu Komutanı Papoulas."*[859]

6 Nisan'da Yunan Ordusu Afyon'u boşaltarak Uşak'a doğru çekilmeye başladı. Yunanların kuzey cephesinde püskürtülmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, Afyonkarahisar'da bulunan Yunan Ordusu'nun önünü kesmek için Dumlupınar'a kuvvet göndermiş, 8-11 Nisan'da Aslıhanlar ve Dumlupınar'da şiddetli muharebeler olmasına rağmen Türk askerî kuvvetleri 34. Yunan Piyade Alayı tarafından Dumlupınar mevzilerinde durdurulmuştu. 13 Nisan'da ise Yunan kuvvetlerinin operasyonu tamamlanmıştı. Yunan Ordusu açısından

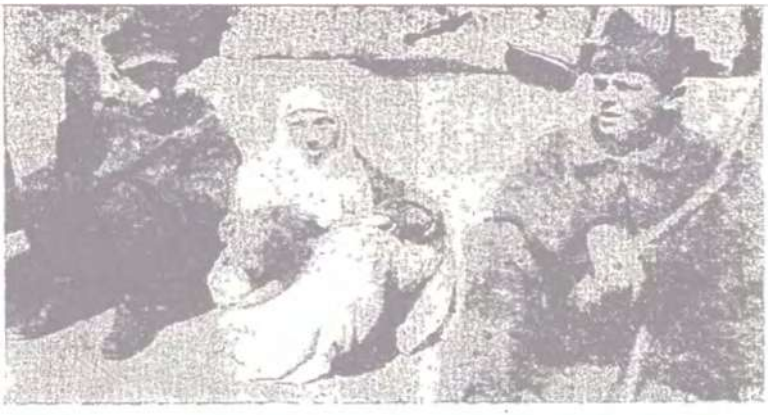
Mart-Nisan 1921 harekâtı, Batı Cephesi'ndeki ilk büyük başarısızlıktı ve Mayıs 1919'dan beri ilk defa güçlü bir Türk direnişiyle karşılaşıp ağır kayıplar vermişti. *Manchester Guardian* gazetesinin savaş muhabirliğini yapan Arnold Toynbee'in ifadesiyle Türkler, atalarına ait olan Söğüt'te, mevcudiyetlerinin başlamış olduğu aynı noktada, bu defa ulusal varlıkları adına ölümüne bir savaş vermişlerdi.[860] Yunan Ordusu askerî başarısızlığından ötürü büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştı. Er Nikos Vasilikos, 18-19 Mart 1921 tarihli hatıratında harekâtın başarısız olması neticesinde geri çekilen asker ve yaralıların tüm alayın ele geçirildiğine dair söylentiler yaydığını, böylece ordu içinde büyük bir panik ve umutsuzluğun hissedildiğini, Eskişehir'i ele geçirme umudunun kaybolduğunu, herkesin oldukça moralsiz ve cesaretinin kırılmış olduğunu yazmıştı.[861] Öte yandan Yunanlar, II. İnönü Muharebesi'ni askerî bir yenilgi olarak çok önemli görmese de üzerlerinde ciddi bir psikolojik etki yaratmıştı. Yunan Ordusu, günden güne güçlenen yetkin ve organize bir orduyla karşı karşıya kaldığını artık anlamıştı. Şimdi kıyasıya mücadele ettikleri 1920'deki düzensiz milliyetçi çeteler değil, modern silahlarla donatılmış düzenli Türk birlikleriydi. Öyle ki Küçük Asya Ordusu'nda görevli Yunan Piyade Er Lefteris G. Paraskevaidis, Türk ordusundaki bu köklü değişimi bizzat kaleme aldığı hatıralarında şu ifadelerle aktarmıştı: *"Geçen sene çetecilerin sadece bir topu vardı ve onun da top mermisi kusurlu olduğundan patlamıyordu. Hatta biz onlarla dalgamızı geçiyor ve bize atılan top mermilerini elimizle yakalamaya çalışıyorduk. Türklerin top mermileri üzerimizden geçip etraftaki bir tepeciğe patlamadan düşüyordu. Sadece "paff" diye bir ses, bir de azıcık duman çıkarıyordu. Bizler de bunu fırsat bilip Türklerle alay ediyorduk. Top mermisi üzerimizden geçip havada dönüp dururken biz de siperlerimizden çıkıp güya atılan top mermilerini yakalayacakmışız gibi yapıyorduk. Bizi çetecilerin topçuları da görüyordu. Mermi yere "paff" diye her düştüğünde biz de "Aera!" diye bağırıyorduk. O zamanlar savaş bizim için âdeta panayır yeriydi. Fakat bu yıl ilk kez İnönü'de Skoda topları ve taramalı tüfekleri olduğunu gördük."*[862] II. İnönü Muharebesi, Yunan askerî kuvvetlerinin Anadolu'da ağır kayıplar verdiği ilk büyük yenilgi olmasına rağmen, gerek hükûmet gerekse Venizelos yanlısı gazeteler Yunan halkına bambaşka bir tablo çizmişti. Tüm gazeteler Yunan Ordusu'nun büyük zaferlerine, Türk ordusunun düzensiz birlikler halinde geri çekilmesine ve Türk sakinlerin Yunan Ordusu'nu nasıl coşkuyla karşıladığına dair cümlelerle haberlerine başlamış, akabinde ise Yunan Ordusu'nun başından beri Afyonkarahisar'ı ele geçirmek hedefiyle planlarını yaptığını, Eskişehir'e gerçekleştirilen taarruzun ise Mustafa Kemal'i yanıltacak sahte bir manevra olduğunu yazmışlardı. Dahası Venizelos karşıtı propaganda ve Fransa düşmanlığı kapsamında, Yunan Ordusu'nun işgal ettiği Türk siperinde, saldırı sırasında öldürülen bir Fransız subayının cesedinin Yunan askerleri tarafından bulunduğu iddia

edilmişti. Başka bir iddiaya göre Yunan Ordusu'nun eline geçen esirler arasında çok sayıda yabancı subay da vardı.[863] Yine başka bir gazete haberinde, yakalanan esirlerin itiraflarına göre, Eskişehir'deki savunma tahkimatlarının Fransız subaylar tarafından organize edildiği, Afyonkarahisar'daki depolarda ise Antalya'dan gelmiş beş yüz İtalyan askerî üniformasının bulunduğu yazılmıştı.[864] Kamuoyunda büyük tepkilere neden olacak bu Yunan yenilgisinden bilhassa Yunanlar sorumluluk üstlenmek istemediklerinden bu türden hurafe ve hedef şaşırtan haberlerle algı yaratmak gayretindeydiler. Özellikle Türkler ve Yunanlar arasında cereyan eden son askerî harekâtta müttefik subaylarının bir şekilde, birinin ya da diğerinin tarafında, bilfiil vazife aldığına dair yaygın bir inanış bulunmaktaydı. Hatta bu savaş, aslında Anadolu'yu kontrol altına almaya çalışan İngilizler ve Fransızlar arasında süregelmekteydi. Toynbee de Yunan Ordusu'nda her geçen gün bu türden asılsız iddiaların hikâyeleştirilerek anlatıldığına şahit olmuştu. Örneğin Yunan saldırılarının birinde Fransız üniforması giyen ve *"Pardon"* haricinde tek kelime bilmeyen bir subay, Yunan askeri tarafından süngülenerek öldürülmüştü. Oysa Toynbee ne Yunan tarafında savaşan İngiliz subaylarının ne de Türk tarafında çarpışan Fransız ve İtalyan subaylarına şahit olmadığını yazmıştı. Bir diğer örnek de Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nden sonra Türklerin geri çekilirken cephede bıraktığı tüfekler arasında 1920-1921 yıllarına ait Rus menşeili silahların bulunduğuna dair tutulan rapordu.[865] Somut kanıtlara dayanmayan bu türden hurafelerin arkasında bir nevi psikolojik gerekçeler bulunuyordu. Yunan Ordusu askerî hedeflerine ulaşamayınca onurlu bir gerekçe bulma noktasında bir inanma arzusu geliştirmişti. Yunan askerleri cesurca savaşıp Türk mevzilerine hücum etmiş olsa da düşman tarafından güçsüz bırakıldığını düşünüyorlardı. Dolayısıyla kendisini aciz bırakanların çeteler topluluğu değil de büyük bir askerî güç olduğuna inanmak daha kolay ve kabul edilebilirdi. Bu amaçla Fransız ve İtalyan askerlerine dair haberler ağızdan ağıza hızla yayılmış, dahası buna da şüphe duyulmaksızın inanmışlardı. Örneğin *Times* gazetesinde çıkan haberde Yunan askerî mahkemesi, Türkler adına casusluk yaptığı iddiasıyla Alberto Penco isimli bir İtalyan'ı idam cezasına çarptırmıştı.[866] İnşa edilen sözde gerçeklik sayesinde Yunan askerleri Fransızlar yüzünden Türklerin işini bitiremediklerini düşünüyorlardı. Bu da Yunan Ordusu'nun morali üzerinde olumlu bir etki yaratıyordu. Zira Kemalistlere karşı Fransızlarla savaştığını düşünen Yunan askerleri elbette güçlü Fransızları mağlup edemediğinden yeniliyorlardı.[867]

Muharebenin Yunanların aleyhinde sonuçlanmasının bir nedeni de askerî planlamanın ve stratejinin doğru yapılamamasından kaynaklıydı. General Papoulas son anda saldırı planını kimseye danışmadan değiştirmişti.[868] Kütahya-Eskişehir doğrultusunu küçümsediğinden sıradan ve kaba bir savaş yönetimi uygulayıp muharebeyi kaybetmişti. Türkler ise iç çizgilerde

manevranın gereğini uygulamış ve ulaşım için demir yollarından iyi yararlanabilmişlerdi. Yunan Ordusu serbest çekilmişse de isteyerek değil zorla çekilmek zorunda bırakılmıştı.[869] Kendisine aşırı güvenen Yunan Ordusu, Türk ordusunun gelişimini göz ardı etmiş, yetersiz güç kullanmış ve malzeme sıkıntısı çekmişti. Özetle Yunan Ordusu ikmal kabiliyetlerinin tükenmesi, silah ve mühimmat eksikliğinden ötürü çökmüştü.[870] Mukavemetle çarpışan Türk ordusu Türk millî varlığını bir kez daha ispat etmişti. Mustafa Kemal Paşa, kazanılan zaferi *"milletin makus kaderinin değiştirilmesi"* şeklinde yorumlayacaktı.[871] O dönem 3. Tümen komutanı olan General Trikoupis de *Embros* gazetesine verdiği 22 Nisan 1921 tarihli röportajında, II. İnönü Muharebesi'nde her iki tarafın kıran kırana mücadele verdiğini ve Türklerin ulusal bağımsızlık adına tek yumruk olduğunu söyleyecekti: *"Avgin Savaşı, insanlık savaş tarihindeki en büyük kahramanlık örneklerinden biriydi. Güçlerimizin yarısını hızla kaybettik; ama yine de savaşa aralıksız devam ettik, ön saflarımızda asker ve subayların kahramanlığı dillere destandı. Ancak Türk subayları da benzeri görülmemiş bir kahramanlık ve cesaretle savaştı. Birçoğu at sırtında ve ellerinde kırbaçlarla savaş alanındaydı. Avgin'de her taraftan saldırıya uğradık. Kurşunların düşmediği tek bir yer bile yoktu. Bunun en büyük kanıtı, ordunun ön safında olmayan bazı bölüklerin bile can kayıpları vermiş olmasıydı. Altı gün boyunca askerlerimiz ve hayvanlarımız uyumadan, yemek yemeye vakit bile bulamadan çamur ve karda savaştılar. Yunanistan'ın bu muharebede zırhlarını tamamen kuşanmış olarak savaşması gerektiğini hepimiz anlamalıyız. Yürütülen harp, Yunanistan'ın devrimci Kemal'e karşı savaşı değil, Yunan ırkının Türk milletine karşı mücadelesidir. Bu acımasız bir savaştır ve iki rakipten birinin yok edilmesine kadar sürecektir. Ben siyasetçi değilim. Ama Türk halkına karşı nasıl bir politika izlememiz gerektiğini iyi biliyordum. Türkler bizimle köylerinde savaşıyor; ama bir yandan da kollarını açarak başlarını eğerek bizi kabul ediyorlarmış gibi davranıyorlardı. Türk asla dürüst bir mücadelenin eşit silahlarıyla savaşmayacaktır. Ayrıca Türk subayları ve ulema, halkı o kadar fanatikleştirdiler ki bu savaşı kutsal bir harp olarak değerlendirdiler. Öyle ki ele geçirmeyelim diye Türk ordusunun malzemelerini yakan Türk kadınlarını askerlerimiz suçüstü yakaladılar."*[872] Trikoupis'in de bahsettiği üzere Türk halkı tarafından Yunan Ordusu'na karşı çetin bir direniş gösterilmişti. Örneğin *Embros* gazetesinde çıkan bir habere göre 3. Tümen tarafından kurulan olağanüstü askerî mahkemede, Söğüt köyü ve diğer köylerdeki Rum evlerinin yakılmasından sorumlu tutulan Bahriye Mustafa isimli bir Türk kadın idama mahkûm edilmişti.[873]

Yunan Ordusu'nun bu son taarruzuna Yunanistan'da ve İngiltere'de büyük ümitler bağlanmıştı; fakat sonuç tam bir fiyaskoydu. Hatta cephede yaşanan olumsuz gelişmeler ve askerî hezimet Yunanların 1921'deki ulusal kutlamalarını dahi etkilemişti. Yunan taarruzunun üçüncü günü olan 25 Mart'ta,

Ἡ καταδικασθεῖσα εἰς θάνατον ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου στρατοδικείου τῆς 3ης Μεραρχίας Ταΐτσα Σαΐτσὲ Μπαχριὲ Μουσταφᾶ. Συνελήφθη κατηγορουμένη τὸν Ἑλληνικὸν χωρίον Σεϊγκούς.

ΠΡΟΥΣΑ. Ἀπρίλιος. (Τοῦ ἀνταποκριτοῦ μας)· Τὸ Ἔκτακτον Στρατοδικεῖον τῆς 3ης Μεραρχίας κατεδίκασεν εἰς θάνατον τὴν Ὀθωμανίδα Ταΐτσαν Σαΐτσὲ Μπαχριὲ Μουσταφᾶ, πρωτουργὸν τῆς πυρπολήσεως τῶν Ἑλληνικῶν οἰκιῶν τοῦ Σαϊγκιὸϊ καὶ ἄλλων χωρίων. Ἡ καταδικασθεῖσα δὲν εἶνε ἡ μόνη Ὀθωμανίς, ἡ ὁποία ἔκαυσεν Ἑλληνικὰ χωρία, ἢ ἐπυροβόλησεν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν. Ἄξιον σημειώσεως ἐν τούτοις εἶνε ὅτι οὐδεμία μέχρι τοῦδε θανατικὴ ποινὴ τῶν καταδικασθέντων ὑπὸ τῶν Στρατοδικείων μιᾶς τοῦ μετώπου Ὀθωμανῶν, πρωτουργῶν πυρπολήσεως Ἑλληνικῶν χωρίων, ἢ φονέων ἐξ ἐνέδρας ἀνδρῶν τοῦ στρατοῦ μας, ἐξετελέσθη. Πληροφοροῦμαι ὅτι ἡ Κυβέρνησις δὲν εἶδεν ἄδειαν ἐκτελέσεως τῶν ποινῶν τούτων.

Κ. ΦΑΛΤΑΪΤΣ

"Yunan köyü Söğüt'te Rumların evlerini yaktığı için tutuklanan Türk kadın çete Bahriye Mustafa" *Εμπρός*, «Φωνή από το μέτωπον», 09.04.1921, Αριθμός: 8795, s. 1.

1821 Yunan bağımsızlığının yüzüncü yılı tamamlanıyordu. Daha 1918 yılında Yunan Resmî Gazetesinde yayımlanan 1375/12.04.1918 sayılı kanunla 1921 senesi ulusal bağımsızlığın yüzüncü yıl dönümü olarak kabul edilmiş ve *"Ulusun yeniden doğuşunun yüzüncü yılını kutlamak için bir komite kurulması hakkında"* başlıklı kanun maddesi ile kutlama yılı ilan edilmişti.[874] Dönemin Yunanistan İçişleri Bakanı, ulusal kurtuluşun yüzüncü yıl dönümü olarak kutlanacak 1921 yılında anma anıtları, özel yayınlar, yarışmalar, sergiler hazırlanması amacıyla merkezî bir komitenin kurulmasına karar vermişti[875] (Madde 1). Hatta yüzüncü yıl kutlamalarına o kadar çok ihtimam gösterilmişti ki dönemin yeni teknolojisi olan sinemadan bile faydalanılmaya çalışılmıştı. O dönemin en önemli sinemacılarından Gaziadis kardeşler, Dışişleri Bakanlığı tarafından Küçük Asya Savaşı konulu bir filmin yapımı için görevlendirilmiş ve finanse edilmişti.[876] Ancak Küçük Asya cephesindeki olayların öngörülemeyen gelişimi büyük bir kutlamaya izin vermemiş, bu nedenle I. İnönü Muharebesi'ne de denk düşen 1921 yılının başında ulusal şenlik planlaması iptal edilmişti. Londra Konferansı'nın başarısızlığı, diplomatik çözümlerden vazgeçildiği ve

Yunan Ordusu ile Kemalistler arasındaki askerî çatışmanın tırmandığı anlamına geliyordu. Dolayısıyla Yunan Devleti kutlamaların zamanı olmadığını düşünerek tüm hazırlıkları ileri bir tarihe bırakmıştı. 25 Mart'tan birkaç gün önce, merkez komite, planları revize edip ikinci bir kutlama yılı seçmeye karar verdi. Komitenin yazdığı metinlerde yer alan 1821 yılı kutlama yılı olarak ertelenmişti. Bu sefer de Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak tanınmasının yıl dönümüne denk gelen 1930 yılı düşünüldü. Çünkü Yunanlar 1830 yılında bağımsız devletlerini kuran Londra Protokolünü imzalamışlardı. İnönü Muharebelerinin hayal kırıklığıyla 1921 yılının Mart ve Nisan aylarında sınırlı kutlamalar yapılmasına ve sadece 1821 kahramanlarının mezarlarına çelenk konulup kiliselerde törenler gerçekleştirilmesine karar verildi.[877]

Bununla birlikte Lloyd George da Yunan yenilgisinden dolayı büyük bir hayal kırıklığı ve güven kaybı yaşıyordu. Yunan Ordusu'nun bu mağlubiyetinden sonra Türklerin daha fazla cesaretleneceğini düşünen Lloyd George, Sir John Stavridis ile yaptığı görüşmesinde hiçbir Yunan'ın yüzünü bile görmek istemediğini, Yunan heyetine güvenmenin bedelini ağır bir travma şeklinde yaşadığını ve Yunan Genelkurmay Başkanlığı tarafından verilen resmî güvencelerden en ufak şüphe duymamasına rağmen Anadolu'daki bu son hezimetin kendisini son derece güç durumda bıraktığını büyük bir öfkeyle ifade etmişti.[878] Yunanistan'ın yalnızlaşmaya başladığı yerde Kemalist Türkiye Müttefikler tarafından üstünlük kazanıyordu. Yunanların II. İnönü yenilgisinden sonra Batı kamuoyu, Mustafa Kemal Paşa'yı, Türklerin tartışmasız lideri olarak kabul etmeye başlamış, dahası Türk askerî kuvvetlerinin Yunan ilerleyişiyle başa çıkma becerisine dair tüm şüpheler azalmıştı. Öte yandan Türk ordusunun gün geçtikçe kuvvetlendiği ve Yunan iddialarının aksine öyle kolay da mağlup edilemeyeceği neredeyse kesinlik kazanmıştı.[879] İnönü Muharebeleri, Yunanların Anadolu'daki ilk ciddi başarısızlığıydı ve iyi hazırlanmış Yunan Ordusu için büyük bir motivasyon kaybıydı. Sonrasında gelişen siyasi ve askerî gelişmeler Yunanların Anadolu seferine dair bazı ümitleri sona erdirmişti. Müttefikler, Türklerle yeniden masaya oturulması noktasında Büyük Millet Meclisi hükûmeti ile temas kurma yoluna gitti. Büyük Devletlerin müzakere masasında askerî ve siyasi başarılarıyla kendilerini yeniden tanıtan "bilinmeyen Türkler" oturuyorlardı. İlk olarak 28 Nisan 1921 tarihinde İngilizler Malta'daki Türklerden kırk kişiyi serbest bırakmıştı. 1 Haziran'da İtalyanlar kendiliğinden Anadolu'dan çekilmeye başlamış, 9 Haziran'da Fransız Meclisi Dışişleri Komisyonu Başkanı ve Franklin Bouillon siyasi görüşmelerde bulunmak amacıyla gayriresmî olarak Ankara'yı ziyaret etmişti. 13 Haziran'da İnebolu'ya gelen iki İngiliz subayı General Harington'un Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istediğine dair mesaj getirmiş, 18 Haziran'da İngilizler Türkiye ile barış şartlarını görüşmek için hazır olduklarını iletmiş ve 21 Haziran'da Fransızlar Zonguldak'ı tahliye etmişti.[880]

II. İnönü Muharebesi'nden sonra Yunanlar askerî yönden durumun ciddiyetini kavramış ve bundan gerekli dersi çıkarmışlardı. Ne Yunan hükûmeti ne de Genelkurmay yeniden saldırmaktan başka bir çözüm bulamadığından tüm enerjilerini yaz mevsiminde yapılacak askerî sefere yoğunlaştırmışlardı. Öte yandan Mart-Nisan 1921 taarruz harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması ve Türk ordusunun sürekli kuvvet kazanması hükûmeti köşeye sıkıştırmıştı. Papoulas ve kurmaylarının savaş kabiliyetinden kuşku duymaya başlayan hükûmet, Yunan Ordusu'nun en yetenekli kurmay subaylarından biri kabul edilen Ioannis Metaksas'a yönelmeye karar verdi. Başbakan Gounaris, hükûmetin içinde bulunduğu bu zorlu koşullardan kendilerini kurtarabilecek tek kişinin Metaksas olduğunu düşünmüştü. Üstelik Metaksas, Kral Konstantinos'un da yakın çevresinden biriydi. Zamanında Venizelos'un, Yunanistan'ın Antant Güçlerine katılması gerektiği yönündeki kararına karşı çıkmış ve Yunan Ordusu'nun Anadolu'yu işgalinin ilk kez tartışıldığı 1915'ten beri söz konusu topraklara askerî sefer yapılmasının imkânsız olduğunu söylemişti. Bu nedenle Küçük Asya Seferi'nde önemli bir rol üstlenmeyi hiçbir zaman kabul etmemişti. Dolayısıyla Başbakan Gounaris, Ekonomi Bakanı Protopapadakis ve General Eksadaktylos, askerî planlama ve operasyonları denetlemesi yönünde Ioannis Metaksas'a bir teklif götürülmesine karar vermişlerdi. Onlara göre Yunan Ordusu'nun dalgalı denizde yaklaşmakta olan fırtınaya karşı gemisini hasarsız bir şekilde kıyıya çıkarabilecek tek kaptan Metaksas'tan başkası değildi. Bu umutla kehanet tanrısı Apollon'un yerine bu sefer Metaksas'ı koyup gelecekten haber almak için generalin kapısını çalmışlardı.

Metaksas'ın Kehaneti
Küçük Asya Girdabı

Hükûmet üyelerinin General Metaksas ile yaptığı ilk görüşme İnönü'de yaşanan olumsuz gidişatın apaçık belli olduğu 7 Nisan günü öğleden sonra gerçekleşti. General Eksadaktylos, Metaksas'ı Neo Faliro'daki evinde ziyaret etmiş ve ona Anadolu'daki durumu görüşmek üzere akşam Bakan Protopapadakis'in evinde buluşmayı teklif etmişti. Akşam saat onda Metaksas, Protopapadakis'in evinde Gounaris ve Eksadaktylos ile buluşmuş ve Anadolu'daki askerî koşullar hakkında beş saate yakın konuşma gerçekleştirmişlerdi. İlk başta Metaksas'a Anadolu'daki son durumla ilgili ne düşündüğü sorulmuştu. Kendisi de konuyla ilgili detaylı bilgiye sahip olmadığını; ancak cephenin uzunluğunun 300 kilometreden fazla, derinliğin daha da fazla olduğu, iletişimin uzun sürdüğü, arazinin zor ve halkın da düşman olduğu hesap edildiğinde Yunan kuvvetlerinin askerî operasyonlar için yeterli bulunamayacağını belirtmişti. Metaksas, askerî kurmayların Ankara'nın bu kadar az kuvvetle ele geçirilmesi gibi büyük

bir operasyona nasıl karar verdiklerini merak etmişti. Metaksas'a verilen cevapta operasyonu o zamana kadar gerçekleşen askerî harekâtın sonuçlarına; ama bilhassa Ocak ayında Eskişehir'e yönelik büyük harekâta dair güvence veren kurmayların kararları doğrultusunda aldıklarını açıklamışlardı. Metaksas, bunun Türkiye'ye, yani tüm Türk milletine karşı açılmış bir savaş olduğunu en başından anlamaları gerektiğini söylemişti. Bunun üzerine kendisine barışçıl bir çözümün mümkün olmadığına göre ne yapılması gerektiği sorulmuş; Metaksas da genel seferberlik yapılması, tüm Yunan Ordusu'nun savaşa hazırlanması ve Yunan Ordusu'nun Mustafa Kemal'i tüm gücüyle vurması gerektiğini söylemişti. Bunun üzerine, orduya bazı yaş gruplarının henüz çağrılmadığını, çağırılsalar bile güç açısından tüm orduya büyük bir fark getirmeyeceklerini; ancak her şeyden önce piyade silahları olmadığı için askere alımı genişletmenin mümkün olmadığını belirtmişlerdi. Protopapadakis, yalnızca 72.000 Mannlicher, 27.000 Lebel ve birkaç bin Gras marka tüfeğin mevcut olduğunu gösteren bir liste sundu. Bu bile halihazırda mevcut kuvvet için zar zor yeterliydi. Metaksas'a II. İnönü Savaşı'nın yapıldığı gün Anadolu'da yaklaşık 115.000 askerin bulunduğunu, yaklaşık 15.000 askerin de savaşta yer aldığını bildirmişlerdi.[881] Hükûmet, Anadolu'da bulunan askerî güçlerin nasıl konumlandıklarını bilmediğinden tüm orduya göre orantısızlığın da farkında değildi. Metaksas bunun üzerine hükûmetin savaş planının ne olduğunu kendisine açıklamalarını istemişti. Gounaris ve beraberindekiler de Afyonkarahisar-Eskişehir demir yolu hattını işgal ederek Ankara ve Konya'yı ele geçirebileceklerini; dolayısıyla da Kemal'in direnişini kırıp Türklere fiilen devletlerinin dağılması anlamına gelen barışı zorla imzalatabileceklerini düşündüklerini söylemişlerdi. Oysaki böyle bir savaş için Yunan askerî gücü yeterli değildi. Metaksas, Venizelos'tan bu yana, günümüz Yunanistan'ının Türk Devleti'nin parçalanması konusunda yetersiz olduğu görüşünü her zaman savunduğunu, bu nedenle Anadolu'ya yönelik askerî operasyonlara karşı olduğunu ifade etmişti. Bu nedenle Metaksas savaşın sonunu tahmin edemediğini sözlerine ekleyecekti.

Bunun üzerine Gounaris Metaksas'a Venizelos'un politikasını neden sürdürmek zorunda kaldığını ve savaşı durdurmak için neden Londra'da uzlaşmacı bir çözüm bulamadığını anlatmaya başladı. Gounaris, Yunanistan'ın kazanamamasının İzmir'in ve Trakya'nın kaybı anlamına gelmesinden korkuyordu. Metaksas, Yunanistan'ın bu tür bir zararı diplomatik olarak nasıl önleyebileceğine karar verme yetkisinin olmadığını; ancak Yunanistan'ın askerî açıdan Türkiye'yi teslim olmaya, yani mağlup etmeye gücünün yetemeyeceğinin de aşikâr olduğunu belirtti. Metaksas'a cephedeki durum hakkında ne düşündüğü sorulduğunda, sadece Yunan askerî kuvvetlerinin sayıca az olması nedeniyle değil, aynı zamanda birbirlerinden çok uzakta, ilgisiz iki

gruba bölünmüş olmaları sebebiyle de durumun zor olduğunu düşündüğünü söyledi. Akabinde II. İnönü Muharebesi ve Türklerin gücü üzerine büyük bir tartışma ortaya çıktı. Metaksas'a Yunan Ordusu'nun Eskişehir'i alması için ne yapılması gerektiği sorulmuş, Metaksas da ordunun yeniden yapılandırılması, yani birliklerin yeniden düzenlenmesi, ordunun ikmal edilmesi ve hizaya getirilmesi için harekât yönünün Eskişehir veya Afyonkarahisar olarak seçilmesi gerektiği cevabını vermişti. Ancak şu anda bir harekât planı yapmaya hazır olmadığını da söylemişti. Yunan Ordusu'nun askerî birliklerinin yıpranmış olması ve Müttefiklerin İngiltere'ye meydan okuması nedeniyle bu harekâtın şu anda gerçekleştirilemeyeceğini; dolayısıyla Eskişehir'e yönelik bir operasyonun başarı olasılığının düşük olduğunu ifade etmişti. Gounaris, ordunun yeni yüzlerle güçlendirilmesi ihtiyacından bahsetmiş, bunun akabinde Protopapadakis de mevcut Küçük Asya Ordusu Kurmay Başkanı Pallis'in yetenekleri hakkındaki şüphelerini dile getirmişti. Metaksas ise Protopapadakis ile aynı fikirde değildi. Eksadaktylos da Yunan Ordusu'nda mümkün olduğu kadar çok sayıda yetkili subayın bulunması gerektiğini belirtmişti. Gounaris, Papoulas'ın generalliğe uygun olmadığı kanaatindeydi. Ona göre Papoulas, Eskişehir'e yönelik harekâttan kaçmanın bir yolunu arıyordu. Bunun için de hükûmet kendisine daha fazla malzeme ve asker gönderemeyecek duruma gelene kadar sürekli asker ve malzeme takviyesi istiyordu. Bu şekilde Papoulas askerî harekâtın iptal edilmesi için bir bahane bulmuş olacaktı.

Tartışmanın sürdüğü bir sırada nihayet Protopapadakis, hükûmetin gerçek niyetini açıklamış ve Metaksas'a Anadolu'ya gidip Papoulas'ın kadrosuna katılmayı teklif etmişti. Metaksas ise Papoulas'ın sorumluluğunu üstlenmesinin mümkün olamayacağını belirtip teklifi geri çevirdi. Bakanların kendileri de Papoulas'ın beceriksizliğini kabul ettiğine göre Metaksas'ın önerilen pozisyonu kabul etmesi durumunda aslında Papoulas'ın yapamadığı işi kendisi yapmak zorunda kalacaktı. Ancak Başkomutan Papoulas olacaktı ve Metaksas daha aşağı bir konumda bulunacaktı. Gerçekte Papoulas orduya komuta edecekti. Dolayısıyla Metaksas böyle bir şeyi neden kabul etmesi gerektiğini anlayamadığını belirtti. Onlara daha önceki savaşlarda benzer şekilde davrandığını; fakat bu yumuşak başlılığın sonuçlarından ötürü çok acılar çektiğini, artık bu tür şeyler için yaşlandığını ve daha fazla tevazu gösteremeyeceğini belirtip teklifi kibarca geri çevirdi. Protopapadakis hatasını fark edip hemen düzeltme yoluna gitmiş ve Papoulas'ın yerine başkomutan olmasını önermişti. Bunun üzerine salonda derin bir sessizlik hâkim olmuş ve hep beraber Metaksas'ın ne cevap vereceğini beklemeye başlamışlardı. Metaksas, ordunun hazırlıkları ve askerî operasyonları konusunda bu zamana kadar yapılanlara katılmadığından başkomutanlığı kabul edemeyeceğini, kendisine göre yapılan hataların düzeltilmesinin artık mümkün olmadığını ve diğer subayların tasarladığı

planların uygulanma sorumluluğunu almak istemediğini; zaten başarısızlıkla sonuçlanacağını öngördüğü askerî operasyonları sürdüremeyeceğini ifade etmişti. Metaksas, Kasım seçimlerinden sonra kendisine başvurulsaydı her şeyin farklı olacağını da eklemişti. Kendisine ne yapacağı sorulduğunda, orduyu sıfırdan ayağa kaldıracağı, bütün kış askeri hazırlayacağı, tam teşekküllü olarak orduya mühimmat temin edeceği, başka bir şekilde orduyu genişleteceği ve kesinlikle orduyu iki bağımsız kola ayırmayacağı yanıtını verdi.[882] Gounaris ve beraberindeki heyet yapılan görevi kabul etmesini ve bu anlattıklarını şimdi yapmasını söylese de Metaksas artık çok geç olduğunu zira çatışmaların başladığını ve düşmanla temasın yakın olduğunu belirtip teklifi geri çevirdi. Kısacası vakit kalmamıştı. Yapılabilecek tek şey, işi başladığı gibi sürdürmekti. Ancak Metaksas bunun da başarıya ulaşamayacağına inanıyordu. Dolayısıyla bu sorumluluğu üstlenmekten kaçınmış ve başkomutanlığı kabul etmemişti. Protopapadakis ve Eksadaktylos'ın baskıları Metaksas'ı ikna etmeye yetmemişti. Çünkü Metaksas ordu kumandanlığını kabul etse bile bu savaşta Yunanistan'ın başarılı olma ihtimalinin olmayacağını kamuoyuna açıklayamayacağını düşünüyordu. Dahası bu şekilde milletine inanmadığı bir konuda umut vermiş olmaktan ve halkını aldatmaktan korkuyordu. *"Bunu yapamam, vicdanıma aykırı"* demişti. Protopapadakis, *"yüzde altmış bile umut yok mu?"* diye sorduğunda Metaksas, böyle bir başarı ihtimali olduğunu düşünse hiç tereddüt etmeden derhal görevi kabul edeceğini söylemişti. Bu cevap üzerine Protopapadakis en azından kurtarılabilecek olanı kurtarabilmek adına görevi üstlenmesini rica etti: "*Yüzde otuz, yüzde yirmi, hadi yüzde beş de olsa kurtarabilelim.*"[883] Metaksas bunun itibarını zedeleyebileceğini ve ülkesi için değil de başkalarının sorumluluklarını yerine getirmek için fedakârlık yapmak istemediğini söyledi. Bu yüzden otuz beş yıllık askerlik hizmetinden sonra kimsenin uğruna fedakârlık yapmaya niyeti olmadığını belirtip konuyu kapattı.

Gounaris, ortamı yatıştırmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Metaksas artık emekli olduğunu ve herhangi bir askerî ya da kamu görevi üstlenmek istemediğini söyledi. Üstelik halihazırda ordu içinde çok sayıda general vardı; dolayısıyla terhis olmuş birine sorumluluk yüklemeye gerek yoktu. Bunun üzerine Protopapadakis söze girip Almanya'da emekli olmuş kişilere başkumandanlık görevinin verildiğini hatırlattı. Metaksas'ın cevabı Almanya'daki durumun Yunanistan'dan tamamen farklı olduğu ve aralarında en ufak bir bağlantının bulunmadığı yönünde oldu. Peki, şimdi ne yapılması gerekiyordu? Metaksas görevi devralmayı kabul etmemişti. Ancak Papoulas'ın başarısından şüphe duymadığını, askerî harekâtın da sürdürülmesi gerektiğini sözlerine eklemişti. Gounaris'e göre Papoulas askerî harekâttan kaçmaya çalışacaktı. Metaksas ise Gounaris ile aynı fikirde olmadığını ve Papoulas'ın silahlı takviye kuvvetler gönderilmesi gibi makul isteklerde bulunduğunu söylemişti.

Zira silah olmadan askerî bir harekâtın sürdürülmesi nasıl mümkün olacaktı? Protopapadakis Yunan Ordusu'ndaki silah durumunu bir kez daha gündeme getirerek silah dağıtımının daha iyi yapılması gerektiğini belirtti. Yani Mannlicher, ihtiyat birliklerinden avcı hattındaki kıtaata aktarılmalı ve ilk saftaki Graslar da cephe gerisine gönderilmeliydi. Metaksas ise düşman yakındayken ve saldırmaya hazırlanırken bu tür değişikliklerin yapılmasının mümkün olup olmadığından emin değildi. Papoulas'a gönderecek silah kalmadığından bu değişikliğin yapılıp yapılamayacağını sormak için hemen kendisine telgraf çekilmesine karar verildi. Metaksas, Papoulas'ın tüm taleplerinin yerine getirilmesi gerektiğinde ısrarcıydı. Ancak Gounaris, bu taleplerin kabul edilmesi halinde Papoulas'ın başka taleplerde bulunacağını ve işler çıkmaza girdiğinde saldırıyı gerçekleştirmemek için bahane üreteceğini düşünüyordu. Bu durumda Papoulas'ın yerine kimin geçebileceği konusu gündeme getirilip tartışılmış; ancak generaller arasında uygun bir isim bulunamamıştı. Eksadaktylos, Anadolu'daki kurmay heyetini denetlemek üzere Atina'da bir heyet oluşturulmasını önermişti. Metaksas aynı fikirde olmadığını ifade edince bu öneri geri çekilmiş ve Papoulas'ın general olarak kalmasına karar verilmişti.

Gounaris, Papoulas'ın kaytarmalarına devam etmesi durumunda ne yapılması gerektiğini sormuş Metaksas da Papoulas'a hemen bir telgraf gönderilip isteklerinin kabul edildiğinin bildirilmesini önermişti. Buna bağlı olarak Papoulas'a söz konusu taleplerin ne zaman yerine getirilmesi gerektiği ve akabinde askerî harekâtı üstlenip üstlenemeyeceği sorulacaktı. Şayet Papoulas olumlu cevap verirse o zaman askerî harekât için hazırlıklara başlanacaktı. Eğer yeni talepler ve kaytarmalar söz konusu olursa o zaman Gounaris cepheye gidip Papoulas'ın iddialarını inceleyip ne yapılması gerektiğine karar verecekti. Gounaris, Metaksas'tan bu yolculukta kendisine eşlik etmesini istemiş, Metaksas da, herhangi bir üst düzey görev almadan basit bir asker olarak Gounaris'e eşlik edebileceğini söylemişti. Gounaris, Metaksas'ın önerisini kabul etti. Bunun akabinde Eksadaktylos, Gounaris ve Metaksas'ın hemen yola çıkmasını ve Papoulas'a isteklerinin yerine getirileceğini iletmelerini önerdi. Metaksas ise öneriye karşı çıktı. Çünkü Papoulas ile birlikte böyle bir kararın alınması yönetimi zayıflatabilecek bir sonuç oluşturabilirdi. Protopapadakis'in evindeki toplantı gece yarısı saat üçe kadar devam etti. Ertesi gün, 8 Nisan'da, Metaksas günlüğüne şu sözleri kaydetti: *"Vatana hizmet etmeyi reddetmek için geldiğim durumdan ötürü pişmanım. Yine de doğru olan neyse onu tavsiye ettim. Türklerle uzlaşılmasının en doğru çözüm olacağını önerdim. Birçok kişi benim görevi reddetmemden dolayı üzüldü. Beni şimdi mi hatırladılar? Onca zaman herkes tarafından görmezden gelindim ve küçümsendim!"*[884] 11 Nisan günü Eksadaktylos, Metaksas'ı telefonla arayıp Protopapadakis ve Gounaris'in de olacağı başka bir toplantıya davet etti. Metaksas başta bu davete sıcak

bakmamış ve kavgadan başka bir yere varamayacağını düşündüğü bir görüşmenin yeniden yapılmasını gereksiz bulmuştu. Eksadaktylos ise son bir kez daha görüşme yapılması hususunda ısrarcıydı. Bu ikinci daveti de geri çeviremeyen Metaksas, akşam saat dokuz buçukta, Protopapadakis'in evine gidip Başbakan Gounaris ve Savunma Bakanı Theotokis'in de bulunduğu toplantıya katıldı. Gounaris, lafı uzatmadan direkt konuya girmiş ve hükûmetin askerî yönetimi devralacak Kraliyet Komutanlığı'nı yeniden kurmaya karar verdiğini açıklamıştı. Bu yeni kurmay heyetine Metaksas'ın da katılmasını istedi. Metaksas, Genelkurmay Başkanı olarak atanan Viktor Dousmanis'in yönetimi altında olmak istemediğini belirterek görevi kabul etmedi. Bu cevap karşısında Gounaris, Kraliyet Komutanlığını Metaksas'a teklif etti. Gounaris, hükûmetin arzusunun, Kraliyet Komutanlığı'nın Balkan Savaşları sırasındaki komutanlarla (Viktor Dousmanis, İoannis Metaksas, Ksenofon Stratigos ve Athanasios Eksadaktylos) birlikte yeniden yapılandırılması ve harekâtı da Kral'ın üstlenmesi olduğunu açıkladı. Metaksas ise bunun büyük bir sorumluluk karmaşası yaratacağını ve Balkan Savaşları'nda yaşanan; ancak zafer sarhoşluğundan ötürü pek de bilinmeyen sürtüşmelere benzer ihtilafların yaşanabileceğine dikkat çekti. Bu kavgalardan hiçbirinden haberdar olmadığını belirten Theotokis, Balkan Savaşları sırasında, muharebeye katılan dört seçkin komutan sayesinde huzur içinde uyuyabildiğini ve Yunanistan'ın zaferi konusunda en ufak kuşkuya düşmediğini anlattı. Hükûmet şimdi de böyle güçlü bir kadronun ordunun yönetimini tekrardan ele almasını istiyordu. Dahası Gounaris, ordunun idaresini Krallığa devretmeye ve yönetimini de Kral ile birlikte bir generale bırakmaya karar vermişti. Metaksas, Papoulas ve maiyetinin ordu komutanlığında görevi olması sebebiyle Kralın Küçük Asya Seferi'ni nasıl yöneteceğini merak ettiğini sorduğunda Eksadaktylos, Papoulas'ın Küçük Asya cephesine komutanlık etmeye devam edeceğini ve Kralın da ordu içinde tüm yetkiye sahip olacağını söyledi. Metaksas, Eksadaktylos'un yanıtından tatmin olmamıştı. Bir kez daha Kralın tam olarak görevinin ne olacağını sordu. Protopapadakis de Anadolu'daki askerî harekâtın devam etmesi dışında askere alma, seferberlik, ikmal, tedarik, ordunun silahlanması gibi birçok farklı konuların olduğunu dolayısıyla Kralın yetki alanlarının bu minvalde değerlendirilebileceği cevabını verdi. Metaksas ise tüm bu görevlerin Savunma Bakanının işi olduğunu, yoksa böyle bir bakanlığa neden ihtiyaç duyulacağını söyleyince Theotokis, askerî konularda en ufak bir fikri olmadığı ve hiçbir şey bilmediği için tek başına sorunları çözmediğini dolayısıyla işi bilen birilerine sorma ihtiyacı duyduğunu itiraf etmişti. Kısaca asıl mesleği avukatlık olan Theotokis'i ne yapılması gerektiği konusunda yönlendirmesi gereken biri olmalıydı. Metaksas, bu şekilde tüm sorumlulukların Kralın omuzlarına yükleneceğini anlamıştı. Oysa Savunma Bakanı Theotokis orduyu alakadar eden tüm askerî konulardan

sorumlu olan tek kişiydi ve bakanın ne yapması gerektiğini bilmemesinin hiçbir mazereti olamazdı. Elbette danışmanlarından tavsiye alabilirdi. Ama kendisine verilen tavsiyeleri kontrol edebilecek, neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilecek yeterlikte olmalıydı. Metaksas konuyla ilgili düşüncelerini günlüğüne şu sözlerle aktarmıştı: *"Theotokis'e, 'madem orduyu yönetmeye uygun olmadığını hissediyorsun o zaman niye istifa etmiyorsun' demeye hazırlandım; ama sonra bunu dile getirmekten vazgeçtim. Bunu söylemeye de hazırdım. Çünkü o zaman benim bakan olma niyetim varmış gibi anlaşılacaktı. Zaten böyle bir şeyi Gounaris de kabul etmezdi. Bakan olmak istediğim için diğer tüm pozisyonları reddetmiş izlenimi yaratmak istemedim."*[885]

Aslında Metaksas, Savunma Bakanı olma noktasında isteksiz değildi. Fakat bunun Gounaris'in başbakan olduğu bir Yunanistan'da hayata geçirilemeyeceğinin farkındaydı. Onun dizginlenemez siyasi hırsı Theotokis'in tüm bilgisizliğine ve tecrübesizliğine rağmen hükûmete askerî tecrübelerini aktarmasını engellemişti. Gounaris'e göre meselenin Savunma Bakanıyla ilgisi yoktu. Sorun ne Bakanın sorumluluklarından ne de çalışmalarından kaynaklıydı. Gounaris asıl sorunun kolektif düşünce olduğu kanaatindeydi. Yunan halkı endişeliydi. Kralın başta olmasını tercih ediyordu. Halk, Balkan Savaşları'nı başarıyla yürüten kadroyu istiyordu. Bu nedenle halkın istekleri karşılanmalı ve ortak talepler yerine getirilmeliydi. Gounaris, Kraliyet Komutanlığının kurulup kurulmamasını tartışmak için bir araya gelmediklerini söyleyip konuşmasına devam etti. Zaten hükûmet Kraliyet Komutanlığı'nı gerekli gördüğü için mevcut Genelkurmay Başkanlığının yeniden düzenlenmesine karar vermişti. Asıl soru, Metaksas'ın kurmay heyetine katılmayı kabul edip etmeyeceği ve Dousmanis'in emrinde görev yapamayacağına göre kendisinin Genelkurmay başkanı olup olmayacağıydı. Metaksas, Kraliyet Komutanlığı'na karşı olduğunu belirterek bu teklifi de kabul etmedi. Toplantıdaki herkes Metaksas'ın fikrini değiştirmesi yönünde çaba sarf etse de pek başarılı olamadı. Metaksas'a göre hükûmet bir önceki toplantıda dile getirdiği çözüm önerilerini uygulasa içinde bulunduğu zorlu durumdan tek başına çıkabilirdi. Gounaris, Genelkurmay başkanı olmak istemeyen Metaksas'a en azından kimin olabileceği konusunda tavsiyede bulunmasını istemiş, o da karakteri ve önceki başarısızlıkları nedeniyle Dousmanis'i uygun bulmadığını ve kesinlikle bu konuma Stratigos'un getirilmesini önermişti. Toplantıdakiler hala Metaksas'ın görevi devralması konusunda ısrarcıydı. Savunma Bakanı Theotokis, Metaksas'ın Genelkurmay başkanı olmayı kabul etmesi halinde herkesin rahat bir nefes alacağını belirtmişti. Halk harekâtın kaybedileceğinden, Yunan kuvvetlerinin kazanamayacağından endişe ediyordu. Bu yüzden Metaksas yönetimi devralırsa halkın yeniden zafere inancı tazelenecekti.[886] Öte yandan Metaksas, Genelkurmay Başkanlığını kabul ettiği takdirde sanki her şeyin yoluna

gireceğine ve zaferin geleceğine dair Yunanlara güvence veriyormuş hissine kapılacaktı. Dolayısıyla bu şekilde halkı aldatmış olacağını düşünüyordu. Zira askerî açıdan Yunanistan'ın hedefe ulaşma ihtimalinin olmadığını kendisi de çok iyi biliyordu. Metaksas'ın bu cevabı üzerine Protopapadakis bazı durumlarda halkın aldatılabileceğini söylemiş; lakin Metaksas halka her zaman doğru söylenmesi gerektiğini belirterek Protopapadakis'in cümlesini yarıda kesmişti. Ayrıca Metaksas, yıllar önce Anadolu'daki savaşa karşı çıktığını ve bu nedenle Venizelos ile anlaşmazlık yaşadığını bir kez daha toplantıdaki heyete hatırlatmıştı. Şimdi de insanlara, gerçekleştirilemeyeceğine inandığı şeyin artık gerçekleştirilebileceğine inandığını söyleyemezdi. Bu sefer söze giren Theotokis, Yunanistan'ın Anadolu'daki hedefine savaş yoluyla ulaşılabilmesinin mümkün olup olmadığını sormuş, Metaksas da Yunanistan'ın Anadolu'daki politikasını geçmişte olduğu gibi savaş yoluyla yürütmesinin artık mümkün olamayacağını belirtmişti. Çünkü gerçekte Yunanistan'ın yapmaya çalıştığı şey, hiçbir hazırlık yapmadan, ülkeyi Helenleştirip Anadolu'yu ele geçirmekti. Teoride Sevr'in amacı Türklere antlaşma koşullarını zorla kabul ettirmekti. Oysa gerçekte Türkiye'nin parçalanması ve Yunanistan'ın Türk topraklarında yayılması anlamını taşıyordu. Ancak Yunanistan, Sevr Antlaşması'nı uygulasa bile İzmir civarında Rumlar etnolojik bir azınlıktı. Anadolu'nun iç kesimlerinde Rum nüfus çok daha azdı. Öyle ki Mart 1921'den itibaren Yunan Ordusu savaşın ikinci aşamasına girdiğinde askerî harekât Rum nüfusunun ya hiç olmadığı ya da çok az olduğu ve büyük oranda Türk nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerde yapılmaya başlamıştı. Yunan Ordusu soydaşlarının olmadığı, kendisine tamamen yabancı ve pek de hoş karşılanmadıkları bu bölgelerde neden bulunduklarını arkeolojik kalıntıların izlerini arayarak anlamlandırmaya çalışıyorlardı. Zira bu bölgelerdeki antik eserler daha önceki atalarının bölgedeki izleriydi. Bu nedenle bu topraklar hala Yunandı ve kurtarılması gerekiyordu.[887]

Türkler Yunanistan'ın gerçek niyetini çok iyi çözmüştü. Şayet Türklerin millî duyguları olmasaydı, Yunan politikasının başarı şansı çok daha yüksek olabilirdi. Ama Türkler, dinî duyguları değil, milli duyguları olduğunu; özgürlükleri ve bağımsızlıkları için, yani Yunanların Türklere karşı uğruna savaştığı şeylerin aynısı için mücadele etmeye kararlı olduklarını ispatlamışlardı. Türkler için Anadolu, kendi öz vatanlarıydı ve Yunanların işgalci olduğunu düşünüyorlardı. Türklerin millî duyguları açısından, Yunanistan'ın Anadolu'da ispatlamaya çalıştığı tarihî hakların hiçbir önemi yoktu. İşte Metaksas da Türklerin düşüncelerinde haklı olup olmamasının sorgulanmasından ziyade ne hissettiklerinin dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştı. Yunanistan'ın karşısında ne Mustafa Kemal Paşa ne de başka bir siyasi birlik vardı. Yunanistan'ın uğraşmak zorunda kalacağı Türk halkı idi. Eğer ki Yunanistan tek bir siyasi partiyle karşı karşıya kalsaydı, o parti iktidardan uzaklaştırılıp Yunanistan'ın istediği

Albay Georgios Kondylis ve Yunan subayları Sardis harabelerindeki Kibele tapınağında.

Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Αρχείο Λεωνίδα Παρασκευόπουλου (στην κατοχή Ν. Σ. Παντελάκη), A21S01Y001F001T0042

[Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi, Leonidas Paraskevopoulos Arşivi (N. S. Pantelakis mülkiyetinde)]

Sardis'teki Kybele tapınağının yakınında bulunan İngilizler ve Yunan subaylar.

Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Αρχείο Λεωνίδα Παρασκευόπουλου (στην κατοχή Ν. Σ. Παντελάκη), A21S01Y001F001T0014

[Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi, Leonidas Paraskevopoulos Arşivi (N. S. Pantelakis mülkiyetinde)]

tavizleri vermeyi kabul edecek başka bir siyasi parti bulunabilirdi. Oysa varlığı için savaşan bir halkla nasıl başa çıkılabilirdi? Ki bu halk her zaman kendisine liderlik edecek insanları bulabilirdi. Ayrıca Metaksas'a göre Türkler, İzmir ve çevresinin işgalini önemli bir millî kayıp ve ana yurtlarının parçalanmasının başlangıcı olarak görüyordu. İnönü'deki savaşı Yunanistan kazanmış bile olsaydı Türklerin iradesini kırma ya da antlaşmayı imzalatma şansı yoktu. Türkler ne pahasına olursa olsun mücadeleye devam edecekti ve Ankara önünde savunmasını yapacaktı. Metaksas'ın hesapları doğrultusunda düşünüldüğünde, Yunan Ordusu Ankara önlerine geldiği zaman askerî gücünün ancak yarısını Ankara'ya ulaştırabilecekti. Ordunun geri kalan kısmı cephenin arkasını korumak ve iletişimi sağlamakla meşgul olacaktı. Buna rağmen Yunan Ordusu Ankara'yı ele geçirse bile bundan sonra ne yapacaktı? Daha ileri gidebilecek miydi? Türkler barışı imzalamazlarsa, Yunan Ordusu bu ülkeyi Ankara'ya kadar uzun bir süre elinde tutabilir miydi? Bu süre zarfında askeri terhis etmeden tüm düşman güçleriyle mücadeleyi sürdürebilir miydi? Metaksas'ın konuyla ilgi yorumu şöyleydi: *"Diyelim ki Yunan Ordusu Anadolu'nun tamamını işgal etmeyi başardı, peki bundan sonra ne olacak? Yunanlar Sevr Antlaşması'nı imzalayacak. Türkleri bulana kadar Anadolu'yu işgal etmeye devam mı edecek? Farz edelim ki Sevr Antlaşması'nı imzalayan Türkler var. Daha da iyi bir olasılıkla Sevr Antlaşması'nı bizzat Kemal'in imzaladığını varsayalım. Antlaşma imzalandıktan sonra ne olacak? Yunan Ordusu İzmir bölgesi dışında, Anadolu'nun geri kalanını tahliye edecek. Ardından Yunan Ordusu terhis edilecek; ama garnizonlar İzmir'de kalacak. Sonrasında Yunanlarla savaş talep edecek yeni milliyetçi gruplar toplansa ve İzmir dışındaki Türklerin ayaklanacağı haberi Atina'ya ulaşsa ne olacak? Çünkü Türklerin kalbinden Yunanları kovma arzusu hiçbir zaman silinmeyecek. Bu da Yunanistan'ın yeni bir seferberlik yapmasını gerektirecek. Yunanistan'ın politikası, işgal edilmeyi istemeyen bir halkı işgal etme politikasıdır."*[888]

Metaksas'ın sözlerinden sonra Gounaris konuşmaya devam etmiş ve bunun hükûmetin politikası olmadığını söylemişti: *"Bu siyaset hiçbir zaman anti-Venizelist grubun izlediği bir politika olmadı. Bu bizzat Venizelos'un politikasıydı. Venizelos, Yunanistan'ı oraya doğru yönlendirdi. Kralcılar savaşı başlatmadı, hazır buldu."* Metaksas, Gounaris'e uzlaşma olasılığı yok muydu diye sorduğunda ise Gounaris: *"Londra'da denedim. Lloyd George ile istişare ettikten sonra İzmir konusunda büyük tavizler vermeyi kabul ettim. Savaşı bitirmek ve tamamen sonlandırmak istiyordum. Hintli Ağa Han bile arabuluculuk yapmıştı. Bir anda Türkler fikrini değiştirdi ve hiçbir şeyi kabul etmedi. Daha ben ne yapsaydım?"* Metaksas, bu soru karşısında ordunun hazır olmadığı için saldırmaması gerektiğini söylemişti. Zaten Kasım ayından bu yana hiçbir hazırlık yapılmamıştı. Gounaris bunun bir hata olduğunu ve kandırıldığını baştan kabul etmişti. Askerî kurmaylar kendisini saldırının kesinlikle

zaferle sonuçlanacağına ve harekâtın kısa süreceğine dair güvence vererek aldatmıştı. Kurmaylar Gounaris'i ikna etmiş, Gounaris de İngilizlere harekâtın başarılı olacağına dair garanti vermişti. Bunun üzerine Metaksas, askerî harekâtın neden bu kadar aceleye getirildiğini sorunca Gounaris de cevap olarak Papoulas'ın Mustafa Kemal'in Kilikya'dan takviye almasından korktuğu için bir an evvel saldırıyı gerçekleştirmek istediğini ve bu yönde izin almak için sürekli kendisini sıkıştırdığını söylemişti. Protopapadakis lafa girdi. Saldırıyı gerçekleştirmekten başka ne yapılabileceğini sordu. Metaksas da Yunan Ordusu'nun Sevr Antlaşması'nın sınırlarına çekilmesi ve orada kendisini tahkim edip savunması gerektiği cevabını verdi. Böylece Yunanlar, Kemal'in siperlerine kafalarını çarpmayacak; ama Kemal, Yunan surlarına karşı yüzünü parçalayacaktı. Ayrıca Yunan Ordusu'nun ne büyük kuvvetlere ne de büyük masraflara ihtiyacı olacaktı. Protopapadakis, Türklerin bundan daha azını kabul etmeyeceği düşünüldüğünde böyle bir savunma savaşının amacını ve Yunanistan'ın İzmir üzerindeki iddialarından vazgeçmesine veya Anadolu'yu boşaltmasına yol açacak uzlaşma yolunu merak ediyordu. Metaksas, uzlaşmanın Yunanistan'ın İzmir'deki askerî işgalden ve buradaki egemenlik haklarından feragat etmesiyle mümkün olacağını söylemişti. Ancak Helenizm'in İzmir'de özgürce gelişmesini sağlayacak özerk bir rejimin kurulması talep edilebilirdi. Metaksas'a göre bu dostane ortaklık Türkiye'ye yönelik doğru bir politika oluşturabilirdi. Bu sırada Eksadaktylos, Metaksas'ın sözünü keserek Türklerin Yunanları katlettiğini hatırlattı. Metaksas da Yunanların Anadolu'yu işgal etmesinden sonra, yani Yunanlarla dost olmayacaklarını anladıklarından beri, Türklerin Rumları öldürmeye başladığını söyledi. Bunlar elbette katliamları haklı çıkarmazdı; fakat Metaksas, Yunanların da katliam yaptığını sözlerine eklemek istemişti. Eksadaktylos da Rumların katliam yaptığını itiraf etmişti; çünkü *"Türkler başka türlüsünden anlamazdı."*[889] Protopapadakis, Yunanistan'ın Anadolu'dan vazgeçmesi halinde Trakya'yı da kaybedeceğine dikkat çekmişti. Metaksas ise Trakya'nın askerî açıdan az sayıda kuvvetle tutulabileceğini, dolayısıyla Anadolu'nun kaybının Trakya'nın kaybı anlamına gelmediğini belirtmişti. Protopapadakis de Trakya meselesinin askerî olmadığı cevabını vermişti. Çünkü İngiltere Yunanistan'ı Trakya'yı bırakması için zorlayacaktı. Eğer Yunanistan Trakya'da İngiliz desteğine sahip olmak istiyorsa, Mustafa Kemal'i yenebileceğini ve Türklere Sevr Antlaşması'nı zorla imzalatabileceğini İngiltere'ye ispatlaması gerekiyordu. Metaksas için bu durum şaşırtıcıydı. Çünkü Londra Konferansı'nda Yunanistan'ın Trakya'yı elinde tutması konusunda kesin karar verildiğini düşünmüştü. Gounaris, ne yazık ki böyle bir durumun söz konusu bile olmadığını, aksine İngilizlerin Yunanistan'dan etnolojik inceleme komisyonlarını reddetmesini istediğini, Yunanistan'a cevap metnini hazırlayıp verdiklerini ve Trakya'nın Yunanistan'da kalacağına dair en

ufak bir umut vermediklerini söyledi. Hatta Konferanstakiler Yunan heyetini İngilizlerin Trakya konusunda Yunanistan'ı yalnız bırakacağı noktasında önceden uyarmıştı. Gounaris, siyasette yanlışlar yapıldığını; ancak Yunanistan'ın politikasını değiştirmek için artık çok geç kaldığını itiraf etmişti. Felaket tehlikesiyle karşı karşıya kalınsa bile Yunanistan savaşı sonuna kadar sürdürmek zorundaydı. Aksi takdirde İngilizler Yunanistan'ı ciddi bir millet olarak görmekten vazgeçecek ve Yunanistan'ın verdiği sözlerde tutarlı olmadığını anlayıp onu terk edip Türkiye'yi destekleyecekti. Dolayısıyla Yunanistan, güvenilebilecek bir ulus olduğunu İngiltere'ye mutlaka kanıtlamalıydı. Metaksas'a göre Yunanistan'ın bir güç olduğunu ispatlamasının ön koşulu öncelikle yok edilmemiş olmasıydı. Bu nedenle kendi gücüne göre mücadele etmesi gerekiyordu. Gounaris, şu anda yapılması gereken tek şeyin Yunanistan'ın kazanması için bir çare bulmak olduğunu vurgulamıştı. Bunun için de Metaksas'ın yardımına ihtiyaç vardı. Ancak Metaksas'ın cevabı Yunanistan'ın kazanamayacağı, yani kendi iradesini Kemal'e dayatamayacağıydı: *"Yunanistan kendi gücünün çok üzerinde bir görevi başarmaya çalışıyor. Sizler ise benden Yunanistan'ın gücünü üstün kılmanın bir yolunu bulmamı istiyorsunuz."*[890]

Protopapadakis, Yunan Ordusu'nun Anadolu'daki savaştan çekilmesi durumunda Yunanistan'da nasıl bir etki yaratacağını merak ediyordu. Halkın öfkesinin ortaya çıkıp hükûmeti, belki de Kralı devirmesinden korktuğunu itiraf etmişti. Metaksas'a göre Yunan hükûmeti hatasını kamuoyu önünde kabul etmeliydi. İçinde bulunduğu çıkmazın farkına varıp bir an önce Yunan halkına gerçekleri anlatmalı ve ülkeyi felakete sürüklememek için milletin kapasitesini aşan bir mücadeleden derhal çekilmeliydi. Protopapadakis ise böyle bir durumda halkın hayal kırıklığına uğrayıp özgüveninin kaybolacağını ve hatta kendi sınırlarını savunmak için bile harekete geçecek gücü bulamayacağını söyleyerek itiraz etmişti. Bu cevabın üzerine Metaksas, hayal kırıklığının geçici ve nihayetinde faydalı olacağını; Yunan halkının hızla toparlanacağını belirterek Protopapadakis'e karşı çıkmıştı. Protopapadakis, yenilgiyi, mücadeleyi ortada bırakmaya yeğliyordu. Çünkü yenilginin ahlaki sonuçlarının daha az olduğunu düşünüyordu. Metaksas, yenilginin sadece manevi değil maddi sonuçlarının da olduğuna dikkat çekti. Mesela 1897 yenilgisi, şimdi yaşanabilecek yenilginin yanında çocuk oyuncağıydı. Bu cümleyle irkilen Gounaris, Metkasas'a, şu an nasıl bir karar verilmesi gerektiğini sordu. Metaksas da hükûmete tavsiyede bulunmak için gereken tüm bilgilere sahip olmadığı için tavsiyede bulunamayacağı cevabını verdi. Gounaris, siyasetten değil askerî tavsiyelerden bahsettiğini açıkladı. Metaksas ise ordu ve siyasetin birbiriyle bağlantılı olduğunu, hangi politikanın izleneceğini askerî koşulların; hangi askerî hamlelerin yapılacağını da izlenen siyasetin belirlediğini söyledi. Metaksas'ın askerî açıdan önerdiği çözüm, Sevr Antlaşması'nın Yunanistan'a tanıdığı kısmında

Yunan Ordusu'nun savunmada kalmasıydı. Yani başka bir ifadeyle işgal alanı İzmir bölgesiyle sınırlandırılmalıydı. Protopapadakis, Yunan Devleti'nin yeteri kadar parası olmadığından Yunan kuvvetlerinin uzun süre savunmada kalamayacağını, iki üç ay içinde her şeyin bitmesi gerektiğini söyleyerek Metaksas'a müdahale etti.[891] Metaksas, iki ya da üç ayın asgari bir süre olduğunu ve genel seferberlik için bile yeterli olmadığını belirtti. Ancak hükûmet silah olmadığından genel seferberlik yapamazdı. Zira silah almak için para gerekliydi ve hazinede tek kuruş kalmamıştı. Bunun akabinde Metaksas, Yunan Ordusu'nun Anadolu'da savunma pozisyonuna getirilmesini ve Trakya ordusuna İstanbul'u işgal etme emri verilmesini önermişti. İstanbul'un işgal edilmesi durumunda Türkler barış imzalamaya mecbur kalacaklardı. Şayet Türkler kararlı bir duruş sergilerse o zaman da Yunanlar İstanbul'u elinde tutup İzmir'i gözden çıkaracaklardı. Üstelik İstanbul'un işgali Yunan halkında çok daha büyük heyecan ve kabul yaratacağından İzmir'in bırakılması herhangi bir tehdit oluşturmayacaktı. Gounaris, bunun yapılamayacağını; çünkü İstanbul'un Müttefiklerin işgali altında olduğunu ve Yunan Ordusu'nun İstanbul'a yönelik herhangi bir askerî operasyonuna göz yumulmasının mümkün olmadığını dile getirdi. Yunan Ordusu bunu denemeye bile cüret edemezdi.

Yunanistan'ın askerî açıdan bir başarı elde etmesi gerektiğini düşünen Theotokis, Yunan kuvvetlerinin cephedeki mevziisinde nasıl bir değişiklik yapılabileceğini sordu. Metaksas'ın cevabı netti. Orduyu iki gruba ayırmadan tamamı kuzeyde veya güneyde toplanacak şekilde bir araya getirilmeliydi. Ankara'ya saldırılacaksa bunu Afyonkarahisar'dan gelen tüm birliklerle yapmak gerekiyordu. Metaksas'ın bu askerî planından sonra Protopapadakis, tam da bu cevaptan ötürü, Metaksas'ın kurmay heyetinde olması gerektiğini yineledi. Çünkü Metaksas dışında hiç kimse bu stratejileri düşünemezdi. Theotokis de Protopapadakis'i haklı bulmuş ve askerî konularda kendisine tavsiye veren birine ihtiyacı olduğunu söylemişti. Metaksas askerî konularda en ufak bilgiye sahip olmayan Theotokis'in mutlaka bir danışmana ihtiyacı olduğunu kabul etmiş; lakin bu danışmanın kendisi olamayacağını belirtip teklifi reddetmişti. Zaten Metaksas artık askeriyeden uzaklaşmış biri olarak kendi düşünce ve tercihleriyle özgür bir vatandaş olduğuna inanıyordu. Metaksas'ın bu lafı üzerine Gounaris, kendisinin bir subay olmasa bile özel statüde bir vatandaş olduğunu devletin istediği zaman Metaksas'ı çağırıp yeniden subay yapabileceğini belirtti. Zira Yunan Devleti Metaksas'ın askerî bilgi ve tecrübe kazanmasına yardımcı olmuştu ve tüm bunlar devlet tarafından ihtiyaç duyulduğunda talep edilebilirdi. Metaksas ise devlete borcunu ödemek için vicdanının kabul etmediği bir savaşa katılmayı doğru bulmadığını en başından söylemişti. Üstelik aynı fikirde olmadığı bir savaşın yürütülmesinden, harekât planından, gelecekteki operasyonlardan ve savaşın siyasi yönetiminden

ortak sorumluluk üstlenmek niyetinde değildi. Genelkurmay başkanı olarak hiç kimsenin sorumluluğunu kendi üzerine alamazdı. Üstlenmekten kaçındığı görev aslında Yunanistan'ı yıkıma götürecek bir sefere öncülük etmekti.[892] Protopapadakis, Metaksas'a ilerideki taarruzun başarı ihtimalini ve Yunan Ordusu'nun Eskişehir'i ele geçirmek için girişeceği savaşta mağlup olup olmayacağını sorduğunda Metaksas'ın verdiği cevap, Yunan Ordusu'nun sadece Eskişehir muharebesini değil, tüm savaşı kazanabileceği yönündeydi. Bunun yanında Eskişehir muharebesinin kazanılmasının zor; fakat imkânsız olmadığının altını çizmişti. Ancak Metaksas'a göre asıl zorluk Eskişehir'den sonra ne olacağı idi. Bunun üzerine Protopapadakis, son bir kez Metaksas'ı ikna etmek için devreye girmiş ve kendisinden Eskişehir muharebesini kazanmasını sonrasında meselenin siyasiler tarafından çözüleceğini söylemişti. Eğer ki Metaksas, Eskişehir'de bir zafer elde ederse, onlar da bir an evvel barışı tesis etmek için kolları sıvayacaktı. Protopapadakis Gounaris'e dönerek *"Öyle değil mi Dimitrakis?"* diye sormuş; Gounaris de Protopapadakis'e destek vererek *"elbette"* demişti. Oysa Metaksas'a göre bu tablo fazla iyimserdi: *"Eskişehir zaferinden sonra nasıl barış yapmayı planlıyorsunuz? Çünkü ne Kemal teslim olacak, ne de Yunan Ordusu kesin bir zafer kazanacak."* Protopapadakis hemen söze girdi. Yunan tarafının taviz verip Eskişehir'de yenilgiye uğraması durumunda Yunan halkının morali oldukça bozulacaktı. Oysa Yunanistan'da isyana sebep olabilecek aynı tavizler zaferden sonra verilse halk zafer sarhoşluğu içinde bunları sorgulamadan daha kolay kabul edebilirdi. Metaksas, Protopapadakis'in görüşüne karşı çıkarak zaferin elde edilmesi halinde tüm halkın; fakat özellikle de Venizelist muhalefetin, savaşın sürdürülmesini ve Anadolu'nun tamamının fethedilmesini talep edeceğini söylemişti. Zaferden sonra halkı dizginlemek hiç de kolay olmayacaktı. Metaksas bunun üzerine yeni bir öneride bulunmuş ve Genelkurmay Başkanlığı görevini devralmak için hükûmete bir şart koymuştu. Eğer geçmişte yaşanan tüm gelişmeleri ve cephedeki mevcut durumu gazeteler aracılığıyla, net bir şekilde, halka açıklamasına izin verilirse o zaman kendisine sunulan görevi kabul edecekti. Çünkü Metaksas'a göre Yunan Ordusu ne Anadolu'yu fethetmek ne de Sevr Antlaşması'nın verdiği topraklar için savaşıyordu. Uğruna savaştığı sadece silahın şerefiydi. Eğer bu şeref, tekrardan kazanılırsa o zaman savaşa son verip Türkiye ile barış imzalanabilirdi.[893] Metaksas'ın bu son önerisi de kabul edilmedi. Protopapadakis'e göre halk, başarısız olunduğu takdirde görev üstlenmeyen ve askerî harekâta katılmayan Metaksas'ı bundan sorumlu tutacak ve onu hiçbir zaman affetmeyecekti. Metaksas ise bunun kendisini ilgilendirmediğini, sadece kendi fikirlerine ve vicdanına uygun davranmak istediğini belirtmişti. Protopapadakis, başarısız olunduğunda Metaksas da dâhil herkesin yok edileceği ve ilk fırsatta Venizelos'un getirileceği uyarısını yaptı. Bunun üzerine Gounaris, kendisinin

yalnız bir adam olmasından ötürü kişisel olarak umursamadığını, ne ailesinin ne de mülkünün olduğunu, gerekirse tek başına yoluna devam edebileceğini sözlerine ekledi. Gounaris'e göre asıl kafa yorması gerekenler aileleri ve mülkleri olan kişilerdi.[894] Metaksas, son kez söz aldı ve cümlelerini şöyle tamamladı: *"Korkmayın. Venizelos bir daha iktidara gelemez. Ama diyelim ki bir kez daha gelse ondan hiçbir korkum yok. Sonuçta bu ülke sadece Venizelos ile kurtulacaksa bırakalım gelsin. Venizelos'un gelmemesi için Yunanistan'ın tepetaklak olması gerekmiyor. Lakin bunların hepsi birer senaryo. Yunanistan'ı ne Venizelos kurtarabilir ne de halk Venizelos'a muhtaç kalıp ayaklarına kapanır."*[895] Metaksas'ın Gounaris ve beraberindeki heyete son tavsiyesi Genelkurmay Başkanlığının Dousmanis'e değil, General Ksenofon Stratigos'a bırakılmasıydı. Sabah saat üç buçukta biten bu son toplantıdan da hiçbir sonuç elde edilememişti.[896]

Metaksas'ın hükûmetin tüm ısrarlarına rağmen ordunun başına geçmemesini 7 Eylül 1922 tarihinde *Kathimerini* gazetesi yazarı Georgios Vlachos *"General"* başlıklı köşe yazısında zehir zemberek bir dille şöyle eleştirecekti: *"Bir beyefendi Harp Okuluna giriyor, orada bütün öğrenciler gibi besleniyor, eğitim görüyor ve neredeyse tüm masrafları devlet tarafından karşılanıyor. Bu kişi sonrasında teğmen oluyor, apolet takıyor, askerler ona saygı gösteriyor, geçtiğinde vatandaşlar kenara çekiliyor, subay olup maaş alıyor. Terfi ettiriliyor. Bugün yüzbaşı, yarın binbaşı, ertesi gün albay, sonra da korgeneral. Ve bu yıllarda kendisine maaş ödeniyor, saygı duyuluyor, önemli biri olarak kabul ediliyor. Bu kadar bedeller ödediği devlet arkasını dönüp onu gördüğünde onunla gurur duyuyor ve şöyle diyor: 'İşte, ihtiyaç anında bana destek versin diye yetiştirdiğim, büyüttüğüm, onurlandırdığım, parasını ödediğim bir beyefendi.' Benim yargıladığım tek şey bu ihtiyacın herhangi bir şekilde tartışılmadan onun tarafından feda edilmesiydi. Çünkü sırf ben istedim diye köylüler, işçiler, memurlar ve bana karşı hiçbir gerçek yükümlülüğü olmayan vatandaşlar kendilerini hepten feda etmekteydiler. Devletin bu türden düşünceleri vardı. Ve o an geldi. Bir askerî harekât. Devlet sağda solda Yunanlara seslendi. On sekiz yaşındaki çocuklar okuldaki sıralarından kalktı, aile babaları evlerini, dükkânlarını kilitledi. Palaskalarını, fişeklerini ve sırt çantalarını kuşandılar. Kimisi coşkuyla, kimisi de gözyaşı ve üzüntüyle devletin onları gönderdiği yere koşup veda ettiler. Nereye gidiyorlar? Sormuyorlar! Ne olacak? Bilmiyorlar. 'Haydi, çocuklar ileri!' deniyor onlar ilerliyorlar. 'Ölün çocuklar!' diye emrediliyor, onlar öldürülüyorlar. Ve hepsi çocuk mu? HAYIR. Onlar aynı zamanda uzun zaman önce ülkeye ağır fedakârlıklar ödemiş insanlar, savaştan bıkmış insanlar, zaferin nimetlerine ve paranın şanına yabancı insanlar. Yine de gidiyorlar. Çünkü bu böyledir ve böyle olur. Çünkü vatandaş vatan ile pazarlık yapmaz. Sonra sıra Sayın Korgenerale gelir. 'Buyurun sayın Korgeneral. Size ihtiyacımız var.' Ordu komutanı. Genelkurmay Başkanı, şu veya bu... Devlet ihtiyaçtan boğulmuşum diyor. 'Ben gitmem' diyor Sayın Korgeneral. 'Neden?' 'Çünkü bu harekâtı sevmiyorum. Çünkü sonu felaket*

olacak, çünkü işler bir o yana bir bu yana gidecek...' Ve sayın Korgeneral felaket öngörüyor. Peki ya devlet? Dört beş çocuk babası bir çoban zamanında askere gitmeyince taşranın asilerini tutuklamak için soygun yasasını uygulayan devlet, bu sefer başını sallıyor, ödenen masrafları ve maaşları hesaplıyor, apoletleri ve rütbesiyle övünüp generali gitmesi için bırakıyor. General tam dışarı çıkarken bir gazeteci onu yakalıyor -o gazeteci şu anda hayatta ve şu an bu satırları yazıyor- ve ona şöyle diyor: 'Sayın Korgeneral, kapıyı gizlice dinledim. Askerî harekâtı yıkıcı mı buluyorsunuz? Ben de sizin gibi düşünüyorum. Sen otoritenle, ben de kalemimle bunu herkese anlatalım mı? Çünkü bu korkunçtur, bir felaketin geleceğini bilin ve ne onu azaltın ne de kehanet mallarını kaybetme korkusuyla onu durdurmaya çalışın. Çünkü bir felaketin geleceğini bilmek, onu en aza indirgemek için en ufak çaba dahi göstermemek ve kehanet ganimetlerini kaybetmek endişesiyle onu durdurmaya çalışmamak ne kadar da korkunç.' Ama sayın Korgeneral bunun yıkıcı olduğunu düşünüyor. O da çenesini kapatıp Faliro'daki evine kapanıyor ve beklemeye başlıyor. Neyi bekliyor? Hırsını besleyen ölümü ve felaketi bir karga gibi bekliyor. Savaş alanlarında hatalar yapılıyor. Korgeneral bunu biliyor ve sessiz kalıyor. Kehanet edilen felaketi getirecek askerî harekât düzenleniyor. Sayın Korgeneral bunları biliyor ve susuyor. Ve felaket geldiğinde, etrafındaki her şey ağlarken, Yunanistan yaralılarla, ölülerle, mültecilerle, sefaletle dolarken Korgeneral Bey şapkasını takıyor ve kapıyı çalıyor. 'Ne istiyorsun?' 'Ben sayın Korgeneralim. Ben başbakan olmak istiyorum. Evraklarım sırayla şöyle: Ben size demiştim.' Ama Yunanistan'ın şu an önemli bir işi var, çocuklarını topluyor. Eğer işi olmasaydı, süpürgeyi alıp sokakta ona şöyle derdi: 'Defol buradan. Paçavralardan başbakan frakını yapmayı uman rezil adam. Defol buradan, muhtaçlığımın firari askeri, talihsizliğimin davetsiz vasisi, işe yaramaz çocuk, beş para etmez adam.' Eğer Yunanistan gözlerini Bay Metaksas'a çevirseydi, gözyaşları içinde tüm bunları Korgeneral Bay Metaksas'a söylerdi."[897]

Taarruz ve Savunma
Eskişehir-Kütahya Muharebeleri

Metaksas'ın hükûmet ile iş birliği yapmaya yanaşmaması üzerine hükûmet, Küçük Asya Ordusu'ndan cephedeki durum ve Türk ordusunun mevcut gücü hakkında bilgi talep etti. Bursa'da bulunan General Papoulas cephedeki duruma ilişkin görüşlerini içeren bir raporu, 10 Nisan 1921 tarihinde, Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığına gönderdi. Papoulas hazırladığı raporunda son askerî harekâtta Türk birliklerinin son iki ayda örgütlenmesinde ve kuvvetinin arttırılmasında önceki iki yılın tamamında kaydettiği gelişmeden çok daha fazla ilerleme kaydettiğini gözlemlemişti. Papoulas raporunda Türk ordusunun günden güne güç kazandığını ve bu nedenle Yunan Ordusu'nun hiç vakit kaybetmeden saldırıya geçmesi gerektiğini vurguluyordu: *"Türk ordusu,*

disiplini sağlayan birçok subaydan oluşan, iyi organize edilmiş bir ordudur. Moralleri yüksektir. Son konferanstan ve Fransa-İtalyan desteğinden sonra umutları ikiye katlanmıştır. Türk kuvvetlerinin çoğunluğu Bursa cephesinde 25.000, Uşak cephesinde ise 15.000 civarında piyadeden oluşmaktadır. Önümüzdeki yirmi gün içinde Sivas'tan ve deniz yoluyla Kilikya ve Kafkasya'dan yoğun asker alımı gerçekleşeceğinden bu sayı artacaktır. Dolayısıyla düşman ciddi bir şekilde takviye edilmeden önce 15 gün içinde saldırıya geçmeliyiz. Saldırının başarıyla gerçekleştirilebilmesi için ordunun yaklaşık 52.000 askerle, ayrıca şu anda görev dışındaki 4.000 asker ve 250 subayla takviye edilmesi gerekmektedir. Bununla beraber içeriden bir veya iki tümen tam olarak gönderilmelidir. Malzemeye gelince, birçok kamyon, yük hayvanı ayrıca mekanik gereçler, telgraf aleti ve sıhhi malzemeler derhal temin edilmelidir. Şu ana kadar talep ettiğim şeylerin çok azı yerine getirildi. Şimdiye kadar sadece 2000 askerin geldiğini belirtmek sanırım yeterlidir. Her geçen gün düşmanın kuvvetleri ve malzemeleri artmakta, dolayısıyla kendi ordumuza da daha fazla takviye yapılması gerekmektedir. Aklımda sürekli bunlar varken hükûmetten ülkenin güçlü yönlerini değerlendirmesini ve kararlarını bu minvalde düzeltmesini rica ediyorum. Papoulas."[898]

Hükûmet, Papoulas'ın raporuna istinaden, Mart'taki askerî harekâttan daha geniş alanda operasyon yapılmasına karar vermiş ve bu konuda ordunun görüşüne başvurmuştu. Bilhassa Londra Konferansı'ndan sonra Yunanistan, Türklere barışı sağlamak ve Anadolu'da hak iddia ettiği toprakları güvence altına almak için askerî bir harekâtın en erken vakitte başlatılması gerektiğinde ısrarcıydı. Papoulas, Gounaris ve Theotokis'e planlanan askerî harekât ile ilgili görüşlerini şu şekilde sunmuştu: *"En geç 23 Mayıs'tan 28 Mayıs 1921 tarihine kadar, düşman kuvvetlerini ezmek amacıyla, mümkün olduğunca büyük bir kuvvetle saldırmalıyız. Edindiğimiz bilgiye göre Kemal'in askerî kuvvetlerinin tamamı şu anda 250 top ve 316 makineli tüfekle 88.000 askerden oluşmaktadır. Bunlardan, ordusunu güçlendirmek için yaptığı seferberliği de hesaba katarsak, Yunan Ordusu'nun karşısına 200 top, 280 makineli tüfek ve 70.000 asker ile çıkacağına inanıyoruz. Bunlardan 47.000'i savaşçıdır. Tahminimiz odur ki, 55.000'i savaşçı olmak üzere 238 top ve 100.000 kadar asker, bizim bu savaşı kazanmamıza yetecektir. Düşmanın son operasyonlardan sonra yoğun bir şekilde örgütlenmesi, büyük ölçüde asker toplaması ve tahkimat çalışmaları yapması nedeniyle saldırının en geç 28 Mayıs'a kadar gerçekleştirileceği varsayımıyla yukarıdaki hesaplamalar yapılmıştır. Sonuç olarak, saldırıda yaşanacak herhangi bir gecikme, kendi güçlerimizi ve maddi olanaklarımızı artırma ihtiyacını doğuracaktır. Saldırının 28 Mayıs'a kadar gerçekleştirilebilmesi için talep edilen tüm takviye, asker, hayvan ve malzemelerin 14 Mayıs'a kadar Anadolu'da hazır olması gerekmektedir. Harekâtın uygulama planı çok yoğun bir şekilde çalışılıp hazırlanmıştır. Ancak taarruz başlamadan birkaç gün önce tüm plan sizlere sunulacaktır.*

Çünkü düşman kuvvetlerinin düzenindeki değişikliklere bağlı olarak planda bazı değişiklikler yapılması mümkündür. İzmir, 28 Nisan 1921. Papoulas."[899]

Küçük Asya Ordusu'nun analitik raporuna göre, Yunan askerî birlikleri dört temel zorlukla karşı karşıya kalmıştı. İlk olarak 900 kilometrelik bir cepheyi kat etmek zorundaydı. Yunanların işgal etmeye yeltendiği ülke o kadar büyüktü ki İzmir üzerinden Afyonkarahisar 420 km, Konya 693 km, Eskişehir 582 km ve Ankara 845 km idi. Kısaca örümcek, sineğe *"evime hoş geldiniz"* diyecekti.[900] İkincisi, Yunan Ordusu'nun koruması gereken birçok nakliye aracı vardı. Üçüncüsü, Yunan kuvvetleri aralarında düşman topraklarının da olduğu tamamen iki ayrı gruba bölünmüş halde tutuluyordu. Dördüncüsü de Yunan Ordusu'nun sürekli olarak düşman nüfusunun bulunduğu geniş bir alanı işgal etmesi gerekiyordu. Tüm bu zorlukların yanında Yunan Ordusu'nun enerji harcamayıp tüm gücünü düşmana karşı yapılacak ana saldırı için muhafaza etmesi şarttı. Fakat silah ve malzeme sıkıntısından dolayı söz konusu saldırı Haziran ayının başlarına ertelenmişti. Zira Yunan Ordusu'nun son dönemdeki takviye kuvvetleri sadece 33.309 idi. Planlanan saldırıya hazırlık yapan ordu, askerî birliklerin eksiklerinin tamamlanmasını ve ikincil öneme sahip birimlerin muharebe birimlerine aktarılmasını içeren yeni bir yapılanma çalışmasına başlamıştı. Ordunun moral durumu da değişkendi. Örneğin Dumlupınar'da mücadele edip başarı elde eden birliklerde askerin morali genel olarak iyiyken Mart Harekâtında savaşan birliklerde yaşanan zorluklar ve kayıplar nedeniyle maneviyatı çok yüksek değildi. Ayrıca ordudaki birçok subayın moralinin kötü olması diğer askerlere de yansıyordu. Ordu, bu türden sorunlu birliklere morali yüksek yeni subaylar göndererek durumu düzeltmeye çalışsa da çok başarılı olamamıştı. Çünkü siyasi değişimden sonra orduya dönen subayların çoğu üç yıl cepheden uzak kaldığından orduda devam eden Venizelist subaylara göre daha az yetenek ve deneyime sahipti. Üstelik bu subayların yeni savaş yöntemleri hakkında hiçbir bilgisi olmadığı gibi bilgilerini tamamlamaya çalışmak yerine, esas olarak karşıt görüşlere sahip subayları takip edip onları sabote etmek ya da ordudan atmaya çalışmakla uğraşıyorlardı. Hükûmetin değişmesiyle birlikte ordudan ayrılan Venizelist subaylar ile geri dönen subaylar arasındaki mesleki kabiliyet karşılaştırıldığında cephedeki mücadeleci ruhun azaldığı anlaşılıyordu. Ordunun bekleme durumu bile, farklı görüşlere sahip subaylar arasında sürtüşmelere, çatışmalara ve her birinin mesleki becerisine ilişkin tartışmalara neden olmuştu.[901] Rapora göre, mevcut koşullar ve öncesinde yaşanan olaylar, askerî operasyonlar sırasında gerekli olan, subaylar arasındaki dostluk ruhunun ve ruhsal bağın gelişmesine izin vermiyordu.[902] Bu nedenle Papoulas, hazırladığı raporunda, bir an önce taarruza geçilmesi gerektiğinin böylece elde edilen başarılardan sonra bu türden konuların bir kenara bırakılacağının bilgisini vermişti.

Sakarya Muharebesi'nden önce cephede düzenlenen resmî törende Başbakan Gounaris ve Yunan Generalleri (Sağdan Sola: 1. Dimitris Gounaris, 2. Aleksandros Kontoulis, 3. Ksenofon Stratigos, 4. Georgios Polymenakos)
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 2999
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

Bu sırada Küçük Asya Ordusu'nun genel durumunu yerinde tahlil etmek isteyen Başbakan Gounaris, Savunma Bakanı Theotokis, General Dousmanis ve General Stratigos ile birlikte Pire Limanı'ndan *Naksos* gemisiyle İzmir'e hareket etmiş, 28 Nisan 1921 tarihinde İzmir Limanı'na ulaşmıştı. Stergiadis ile kısa bir görüşme sağladıktan sonra Uşak'a geçmiş, oradan da sırasıyla Menemen ve Manisa'yı ziyaret etmişti. Atina basınında yer alan haberlere göre ordunun morali oldukça yüksekti. Gounaris ve beraberindekiler, Türk savunma hatlarına iki kilometre uzaklıktaki Yunan kuvvetlerinin son noktası olan Dumlupınar'a ulaştığında cephedeki askerlerin maneviyatını yüksek bulmuştu.[903] Hükûmet ve Ordu kurmaylarının yaptığı keşfe göre öncelikli mesele asker ve silah sayısının arttırılmasıydı. Dolayısıyla ordunun ilk hazırlıkları bu yönde olmuştu. Yunan Ordusu'nun Kasım 1920'deki askerî gücü 100.000 iken, sürekli olarak orduya yeni asker alımı sayesinde Nisan 1921'de, toplam asker sayısı 310.000'e ulaşmıştı. Bu askerlerin 220.000'i Anadolu'da bulunuyordu. Aynı zamanda, yaklaşan saldırılar göz önüne alındığında, cephe önünde savaşan birliklere Mannlicher, cephe gerisindeki yardımcı kuvvetlere de Mauser ve Gras silahları verilmeliydi. Bunun sağlanabilmesi için mevcut silahların toplanması, onarılması ve dağıtımının daha iyi yapılması gerekiyordu.[904]

5 Mayıs'ta İzmir'den Atina'ya dönen Gounaris, Kraliyet Komutanlığı'nın yeniden canlandırılması için meclis çalışmalarına başladı. Yunan halkına Balkan Savaşları'ndaki zaferi hatırlatmak amacıyla sembolik bir harekette

bulunan milletvekilleri, Kral Konstantinos'un ordunun başına atanmasına karar vermişti. Sonuçta 12. Konstantinos unvanını alan Kral Konstantinos, Yunan geleneğine göre, İstanbul'u Türklere karşı savunurken öldürülen son Bizans kralı 11. Konstantinos Palaıologos'un tahtına halefi 12. Konstantinos sıfatıyla geçecekti. Yunan meclisinde alınan karar ile Kral Konstantinos, Başkomutan; Dousmanis de Genelkurmay Başkanı olarak görevlendirildi. Böylece Balkan Savaşları'ndaki Kraliyet Komutanlığı yeniden canlandırılmıştı. 10 Haziran 1921 tarihli[905] Meclis oturumundaki oylama sonucunda Kral Konstantinos'un 29 Mayıs'ta, yani Türklerin İstanbul'u işgal ettiği ve Bizans İmparatoru Konstantinos Palaıologos'un öldürüldüğü gün, İzmir'e gitmesine karar verildi.[906] Kral Konstantinos'un İzmir'e gidişinin 29 Mayıs olarak belirlenmesi tesadüf değildi. Yunan geleneğine göre 29 Mayıs'ta gün donmuş, Bizans Kralı Palaıologos da ölmemiş, mermere dönüşmüştü.[907] *Kathimerini* gazetesi de Kral Konstantinos'un 29 Mayıs günü İzmir'e gitmesini duygusal açıdan yorumlayıp iki tarihi olayı efsaneyle birleştirerek şöyle yorumlamıştı: *"Halkın ve kilisenin dualarıyla Kral bugün savaşa gidiyor. Kaderin işine bakın ki Helenizm için özel anlam taşıyan 29 Mayıs'ta son Yunan seferini başlattı. 29 Mayıs günü başka bir Yunan Kralı Konstantinos, son savaşını yaptı ve her zaman Helenizm'in kutsal kutusu olan şehri kaybetti. Efsaneye göre bu Kral bir gün dirilip yenilgiyle sonuçlanan mücadeleyi zafere taşıyacaktı. Eski Yunan İmparatorluğu'nun bir köşesinde uzun yıllar yaşadıktan sonra Modern Yunanistan ortaya çıktı. Yaşadı, büyüdü ve sonunda Konstantinos'una kavuştu. Tüm Helenizm, yeniden doğacak ve Yunan ulusuna nihai zaferi getirecek kişinin yeni Konstantinos olduğunu düşünüyordu. Ve aniden 29 Mayıs'ta yolu kapandı. Tahtı yıkıldı, tacı götürüldü.*[908] *Efsane sona eriyor gibiydi, umutlar kaybolmuştu. Ama Kral tekrar geldi. Taht yeniden kuruldu. Umut yeniden doğdu. Konstantinos, bugün, 29 Mayıs'ta Helenizm'in son mücadelesi için yola çıkıyor."*[909]

Kral, İzmir'e hareket etmeden önce Atina'da Palaıologos'u anma etkinliklerine katılmıştı.[910] Atina Metropolitliğinde düzenlenen dinî törende, Yunan Ordusu'nun başına geçmek üzere Anadolu'ya doğru yola çıkan Krala coşkun kalabalık, elinde Yunan bayrakları ile hep bir ağızdan *"Yaşasın İmparator!"*, *"İstanbul'a!"* tezahüratlarında bulunmuşu. Törende konuşan Atina Metropoliti Theoklitos da Kral Konstantinos'un Anadolu'ya gidişini Bizans'ın yeniden dirilmesi şeklinde yorumlamıştı: *"Majesteleri, bugün din ve vatan uğruna kutsal mücadeleyi sürdürmek üzere Romanos Kapısı önünde kahramanca ölen son imparatorumuzun aydınlattığı Anadolu'ya gidiyorsunuz. Kilisenin ve halkınızın tüm duaları sizinledir. Her adımınızın zafere ve barbarlara karşı utkunun simgesi olan Şehirlerin Kraliçesine*[911] *ulaşması için Tanrı'ya duacıyız. Kutsal görevinizi yerine getirmenizi ve Konstantinos Palaiologos'un halefi olarak, Takdiri İlahinin kararlaştırdığı gibi kendinizi onun tahtında bulmanızı diliyoruz."*[912] Bundan

sonra Kral Konstantinos, ulusal rüyayı, mermer kralın hayalini gerçekleştirmek için Bizans Kralı Palaıologos'un ölüm yıl dönümüne rastlayan 29 Mayıs'ta (11 Haziran)[913] Prens Pavlos, Nikolaos ve Andreas; Başbakan Gounaris, Savunma Bakanı Theotokis, Genelkurmay Başkanı Dousmanis, yardımcısı Stratigos ile birlikte Atina'dan yola çıkmış ve 30 Mayıs'ta (12 Haziran) da İzmir'e ulaşmıştı.

Kralın İzmir'e geleceği bilgisini General Papoulas'tan alan İzmir Yüksek Komiserliği genel sekreteri Gounarakis, 9 Haziran'da yayınladığı talimatta tüm yetkililerin katılacağı resmî düzeyde bir tören tertip edildiğini duyurmuştu.[914] 12 Haziran sabahı İzmir Limanı'nı Yunan bayraklarıyla donatan İzmirli Rumlar büyük heyecan içinde Kralın gelmesini beklemişti. Pire Limanı'ndan Yunan filosu ile birlikte hareket eden *Averof* zırhlısı öğleden sonra saat üçte İzmir Limanı'na girmiş ve Kral Konstantinos dördü yirmi geçe ilk defa Anadolu topraklarına ayak basmıştı.[915] İzmir Yüksek Komiserliği tarafından yayımlanan 12 Haziran tarihli duyuruda Kralın Prensler, Hükûmet Başkanı, Savunma Bakanı ve diğer üst düzey yetkililer eşliğinde İzmir'e geldiği, halk ve ordu tarafından coşkun tezahüratlar eşliğinde karşılandığı, İzmir'deki törenin ardından Kral'ın, gemiyle Kordon'a geçtiği ve orada da halkın büyük sevinç gösterileri içinde Kralı karşıladığı yazılmıştı. Küçük Asya Yunanları Krala olan derin sadakat ve bağlılığını sevinçli tezahüratlar eşliğinde göstermişlerdi.[916] Kral Konstantinos İzmir'e ulaştıktan bir gün sonra, 13 Haziran'da, Yunan Ordusu'na hitaben bir bildiri hazırladı. Söz konusu bildiride tüm askerleri Megali İdea ülküsünde birleşmeye ve bu uğurda mücadeleye davet ediyordu: *"Askerler! Vatanın sesi yine size yol göstermem için beni çağırdı. Ulusumuzun bu bağımsızlık mücadelesine verdiğiniz kararlılıktan dolayı sizinle gurur duyuyorum. Yüzyıllardır Helenizm'in nefes aldığı bu kutsal topraklarda, hangi asil fikirler uğruna mücadele ettiğiniz çok iyi bilinmektedir. Burada, dünyanın hayranlığını uyandırmayı asla bırakmayacak olan eşsiz medeniyeti yaratan Yunan düşüncesi adına savaşıyorsunuz. Erdemleriniz, fedakârlıklarınızın ve zaferlerinizin onunkine benzer bir medeniyet kuracağının garantisidir. Bu kültürün yaratıcısı sizler olacaksınız. Atalarınızın değerli torunları, hem çocuklarınıza hem de size yakışır bir eser miras bırakacaksınız. Askerler! Hadi işimizi yapalım. Herkes sevgi dolu bir yürekle Yunanistan'ımızla birleşti. Bizler bölünmez bir bütünüz. Büyük ve ebedî olan Yunanistan'ın sahip olduğu misyona bağlı bir yürekle, hepimiz bu misyonun gerçekleşmesinde aracıyız. İleri! Haydi, bunun için çalışalım. Kralınız sizinle ve hepinizi ülkemizin refahının sağlanacağı yere götürecek. Tanrı haklı mücadelemizi korusun. 12. Konstantinos Kordon/İzmir, 13 Haziran 1921."*[917]
Kral Konstantinos'un Anadolu'ya hareket etmesinden kısa bir süre önce, İzmir'deki tüm Yunan dernekleri ve cemiyetleri kurtarıcı addettikleri Kral Konstantinos'a âdeta cevap niteliğinde bir genelge hazırlamış ve kutsal görev saydıkları bu savaşta üzerlerine düşen her görevi sonuna kadar yerine

getireceklerini şu cümlelerle anlatmışlardı: *"Majesteleri, dün, son imparatorumuzun Altın Kapı'da kahramanca öldüğü, Yunan ulusunun medeniyet sunağı üzerindeki fedakârlığını kanıyla mühürlediği günden bu yana tam dört yüz altmış sekiz yıl geçti. Yunanistan'ın tanrısı, köleleştirilmiş toprakları kurtarmak ve Asya barbarlığına karşı sağlam bir çit dikmek için cesur ordunuzun başına sizi getirip Helenizm'in ikinci başkentinden yola çıkmanıza karar verdi. Başkumandan 12. Konstantinos sizi tiranlığın kölelik zincirlerinden yaralanmış ellerimizle karşılıyoruz. Küçük Asya Helenizm'i, size, efsanevi kralına, kalbini ve aklını bahşediyor. İşçi, kültür ve spor dernekleri tarafından temsil edilen Küçük Asya Helenizm'i, bugün burada, Katolik Ermenilerinin ve Yahudi kardeşlerimizin dernekleriyle de kardeşlik içindedir. Yunan ulusunun tüm gücünü kuvvetli ellerinizde tutan ve ulusun büyük hayallerini kalbinizde taşıyan sizden, Küçük Asya Helenizm'inin ebedî arzusunu gerçekleştirmenizi bekliyoruz. Küçük Asya Helenizm'i, sizin gelişinizi ana vatanla nihai birliğinin sembolü olarak algılıyor ve sizin tarafınızı tutuyor. Özgürlüğünü güvence altına almak için elinizi güçlendirmek adına bizler her türlü fedakârlığa hazırız. Muzaffer ol Kralımız! Ata mirasının kurtarılması yolunda ilerlerken, bizler beş asırdır ulusun mermere dönen hayallerini canlandıracak Konstantinos'u bekledik."*[918]

15 Haziran 1921 tarihinde Konstantinos'un Kordon'daki ikametgâhında, Kralın başkan olduğu büyük bir Savaş Konseyi toplandı. Bu toplantıda tüm kıdemli subaylar, yani Küçük Asya Ordusu Komutanı Papoulas, Kurmay Başkanı Albay Pallis, Harekât Şube Müdürü Albay Sarigiannis, Genelkurmay Başkanı Dousmanis ve Kral adına Yunan Küçük Asya Ordusu'nu izlemekle görevlendirilen müfettiş General Stratigos hazır bulundu. Albay Pallis, Yunan Ordusu'nun Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir'e yönelik harekât ve işgal planını sözlü olarak konsey üyeleriyle paylaştı. Pallis'in hazırladığı plana göre Yunan Ordusu düşman kuvvetlerini Kütahya tepelerinin güneydoğusunda kuşatmayı amaçlıyordu. Savaş Konseyi tarafından Pallis'in hazırladığı düşmanı yok etme planı oy birliğiyle kabul edilmiş ve askerî harekâtın 11 Temmuz'da yapılmasına karar verilmişti.[919] Operasyonun başarılı olması halinde Kütahya'da Kemalist orduya son darbe vurulacak ve Türkler barış antlaşmasını imzalamak zorunda kalacaktı. Ancak hala belli endişeler taşıyan Kral, iki gün sonra, Papoulas'ı yanına çağırarak bu askerî girişimin başarılı olup olmayacağına ilişkin kişisel görüşünü sordu. Papoulas, Kral'a harekâtın çetin geçeceğini söylemiş; fakat Yunan Ordusu'nun başarılı olma ihtimalinin de yüksek olduğunu belirtmişti. Papoulas'a göre Türkler her saldırdığında Yunanlar onları geri püskürtmüş, sonrasında takip etmiş ve Türklerden kalan savaş ganimetlerini alarak mevzilerine geri dönmüşlerdi. Dolayısıyla şu an morali yüksek olan bir ordunun geçmiş tecrübelerine de bakılırsa başarılı olmama şansı hiç yoktu. Papoulas'ın bu iyimserliğinden

etkilenen Kral, Papoulas'ın öngörüsüne güvendiğini belirterek operasyonun gerçekleştirilmesi yönündeki tüm kuşkularını bu sayede gidermişti.[920] 1921 İleri Harekâtının genel amacı Türk kuvvetlerinin ezilmesi, Türklerin ana ikmal merkezi olan Eskişehir'in ele geçirilmesiydi. Türklerin daha geri atılması bu sorunun üstesinden gelinmesini sağlayacaktı. Ayrıca ordu, Kütahya'da Türk kuvvetlerini vuracak ve Türk ordusunu Kütahya'da tuzağa düşürerek doğuya kaçışlarını engellemeye çalışacaktı. Türklerin Kütahya'yı terk ederek Eskişehir'e çekilmesi durumunda, düşmanı takip ederek tüm güçleriyle Eskişehir'e saldıracaktı. Yunan Savaş Konseyine göre Türk ordusunun büyük bir kısmının hareket ettirilmesi ve bunun sonucunda Türk ordusunun ezilmesi ve böylece Küçük Asya sorununun çözülmesi ihtimali vardı.[921] Türkler Afyonkarahisar ile Eskişehir'i birbirine bağlayan demir yolunu elinde tuttuğu sürece iç hatların da kontrolünü elinde tutuyor, dolayısıyla Yunan cephesi hem birbirinden kopuk hem de ulaşım yönünden uzak oluyordu. Türk askerî birlikleri Ankara ve Konya istikametlerine püskürtüldüğü takdirde araya giren bozkırla birbirinden ayrılacak, Yunanlar da İzmir'den İzmit'e uzanan kesintisiz demir yolu bağlantısı ile yeniden bir araya gelerek ikmal kolaylığına sahip olacaklardı.[922]

Kral Konstantinos'un İzmir'e Varışı. Yunan bayraklarıyla süslenmiş binada Kral ve Kraliçenin resimlerini asan İzmirli Rumlar coşkun tezahüratlar eşliğinde Konstantinos'u karşılamaktadır.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 3432
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

Yunan Kraliyet Ailesi'nin İzmir'e varışı.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 4612.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

Kral Konstantinos'un İzmir'de Karşılanma Töreni- 30 Mayıs 1921
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 3177
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

Yunan yönetimi ve halkı artık zafere bir adım daha yaklaştıklarından emindi. Kral Konstantinos'un ulvi misyonu ile Anadolu'daki Helenizm'in Türklerin boyunduruğu altından kurtarılacağına kesin gözle bakılıyordu. Dolayısıyla harekâtın yapılması için tüm hazırlıklar tamamlanmış ve yeni tertipler askere çağrılarak boş kalan subay kadroları doldurulmuştu. Öte yandan gerek Yunanlar gerek Müttefikler arasında Türklere karşı yeni bir saldırının gerçekleştirilmesi hususunda fikir birliği yoktu. Örneğin İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un, Türkler ve Yunanlar arasındaki sorunun diplomasi yoluyla çözülmesi konusunda bazı ufak hesapları vardı. Eğer her iki taraf Anadolu'da askerî bir çıkmaza sürüklenirse o zaman barış görüşmeleri cephede değil müzakere masasında gerçekleşirdi. Öte yandan Atina'daki İngiliz Büyükelçisi Lord Granville başarıyla sonuçlanacak bir Yunan saldırısının Müttefikler cephesinde de tatmin edici sonuçları olacağına inanıyordu. Neticede Yunanlara söz geçirmek Türklere söz geçirmekten daha kolaydı. Fransız Yüksek Komiseri Maurice Pellé, Yunan Ordusu'nun askerî kapasitesini yetersiz gördüğünden Yunan Ordusu'nu destekleyen Müttefiklerin yeni bir Wrangel fiyaskosu yaratmasından çekindiğini belirtmekteydi.[923] Yeni bir savaşa girilmesi konusunda Yunanlar arasında da görüş ayrılıkları yaşanıyordu. Mesela Başbakan Gounaris, Müttefiklerin desteği kesinleşinceye kadar saldırının ertelenmesi taraftarıydı. Bununla birlikte Kral Konstantinos, Genelkurmay Başkanı Dousmanis ve Savunma Bakanı Theotokis ise mümkün olan en erken vakitte harekâtın başlatılmasından yanaydılar. İlk başta Müttefiklerin desteğine başvurmak ön koşul olarak Kralın tahttan çekilmesini gündeme getirebilirdi. Oysa başarı elde edildiği zaman Müttefiklerin koşulsuz yardımda bulunması ihtimali yüksekti. General Georgios Leonardopoulos da Eskişehir'de yaşanılan hezimetten dolayı askerin moralinin düşük olduğunu, ordu içindeki siyasi kutuplaşmadan ötürü erlerin üslerine karşı geldiklerini ve birçok askerin firar ettiğini gerekçe göstererek şu aşamada yeni bir saldırıya geçilmemesi gerektiğini düşünüyordu. Ancak hükûmet tarafından Venizelos yanlısı olduğu düşünülen Leonardopoulos'un bu uyarısını Savunma Bakanı Theotokis hiçbir şekilde dikkate almıyor ve özellikle Venizelistlerin Kralın başarılarını istemediği için böyle bozguncu söylentiler çıkardığını iddia ediyordu.[924]

Bu sırada Yunan Ordusu yaz saldırısı için son aşamaya girmişti. Yunan taarruz hazırlıkları sürerken İngiliz Kabinesi de Türklere karşı uygulanan politikayı yeniden değerlendirmek adına bir komisyon kurmaya karar vermişti. Venizelos'un da fikrini alan komisyon üyeleri, taraflar arasında arabuluculuk yaparak diplomasi yoluyla siyasi bir uzlaşı sağlamak istemişti. Londra'ya gelen ve 11 Haziran'da Churchill ile görüşen Venizelos,[925] Türkiye ve Yunanistan'ın ortak masada oturması fikrini desteklemekle birlikte Müttefiklerin Yunanistan'ı yalnız bırakmaması gerektiğini tembihlemişti. Aksi halde destek alamayan

Yunan Ordusu'nun Türk saldırılarına dayanma süresi altı aydan fazla değildi. Zaten Müttefikler 1921 Nisan'ından beri savaşta tarafsız olduklarını ilan etmişler ve Yunanlara gönderdikleri savaş malzemesini kesmişlerdi. Venizelos, Müttefiklerin Yunanistan'ı desteklememesi durumunda Mustafa Kemal'in çok daha fazla cesaretleneceğine ve böylece direniş alanını Anadolu dışında Suriye ve Filistin'de de genişleteceğine dair uyarıda bulunmuştu. Oysa Venizelos'un bu ikazları komisyonda herhangi bir olumlu etki sağlamamıştı. Çünkü Amiral Mark Kerr'den gelen rapora göre Yunan Ordusu'nun Anadolu'da tutunması için hem yeterli düzeyde askerî gücü yoktu hem de ordu içinde disiplin ve nizamdan bahsetmek mümkün değildi.[926] Öyle ki İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Savaş Bakanlığının Yunan Ordusuyla ilgili hazırladığı çoğu raporda minarelere ateş açarak mermilerini boşa harcayan ve yollarda kadın, çocuk, yaşlı ayırt etmeksizin Müslüman halka keyfî gerekçelerle saldıran yeni tertip askerlerin kural dışı davranışlarından söz edilmişti. Üstelik Yunanistan'dan gelen yeni tertip askerler Anadolu'da nasıl davranacaklarını dahi bilmiyorlardı.[927] Raporların bazılarında maddi kaynaklardan yoksun olan Yunan askerlerinin morallerinin düşük olduğu, ulaştırma ve haberleşme yönünden yetersiz kaldıkları belirtilmekteydi. Nitekim Adalar Deniz Tümeninde görev yapan er Nikos Vasilikos'un kaleme aldığı hatıralarında da askerlerin sert peksimet ve bir kutu sardalye dışında yiyeceği olmadığı ve çoğu zaman açlıktan bitap düşmüş erlerin çevre köylere aç kurtlar gibi saldırdığı yazılmıştı.[928] Ayrıca er Vasilikos, raporları doğrular bir şekilde, Sakarya Muharebesi'nden önce askerin yeni saldırı için endişeli olduğunu ve orduda disiplinin bozulduğunu şu sözlerle aktarmıştı: *"Hedefi bilinmeyen bir yürüyüşe hazırlanmak için acil bir emir geldi. Herkes birbirine 'Nereye gidiyoruz?' diye sormaya başladı. Askerler subayların önünde korkusuzca bağrışıyorlardı. Subaylarda da bu kaygı olduğundan düzeni bozanlara hiçbir şekilde disiplin uygulamaya çalışmıyorlardı."*[929]

Müttefiklerin Yunan askerî gücüyle ilgili yoğun şüpheleri vardı ve yeni bir taarruz konusunda orduya güvenip güvenmemekte tereddüt içindeydiler. Bunun üzerine Atina'daki İngiliz Askerî Ataşesi Albay Hoare Nairne Yunan Ordusu ile ilgili gözlem yapmak amacıyla 4 Haziran'da İzmir'e gitmiş ve konuyla ilgili görüşlerini hazırladığı raporla belirtmişti. Nairne'ye göre Yunan Ordusu eskiye kıyasla çok daha donanımlı ve güçlüydü. Yeteri kadar ulaşım aracı vardı ve ordunun morali yerindeydi. Şimdi sıra İngiliz görüşünün Fransızlara kabul ettirilmesiydi. Özellikle Lloyd George'un Yunan Ordusu'nun güvenilir olup olmamasına dair en ufak bir tereddütü yoktu. Türkler naif ifadelere boyun eğecek bir ulus olmadığından Yunanların taarruz kararı göz ardı edilmemeliydi. Üstelik Yunan saldırısının başarıya ulaşamaması, Yunan direnişinin sonu anlamına gelmezdi. Eğer Konstantinos, cephede iyi mücadele ederse Ankara'ya kadar ilerleyip Mustafa Kemal'i yok edebilirdi. Bu amaçla İngiliz Kabinesi her

iki tarafı uzlaştırması için Lord Curzon'u bir kez daha Paris'e göndermeye karar vermişti. Paris'te bir araya gelen Lord Curzon ve Fransa Başbakanı Aristide Briand, Yunan ve Türk tarafları arasındaki arabuluculuk teklifi üzerinde bir anlaşmaya vardı. Briand, Curzon'un önerilerini genel çerçevede kabul etmekle beraber Yunanların desteklenmesi hususunda hala emin değildi. Dahası Yunan askerlerinin İzmir'den eninde sonunda çekilmesi gerektiğinde ısrarcıydı.[930] İngiltere ve Fransa arasında yapılan görüşmeler sonucunda bir anlaşma sağlanınca İngiltere Büyükelçisi Grandville, İtalya Büyükelçisi Montagna ile Fransa Maslahatgüzarı Trippier, Paris'te Briand ve Curzon tarafından onaylanan notayı Yunanistan Dışişleri Bakanı Baltacis'e teslim etmiş ve bir an önce Yunan hükûmetinin cevap vermesini istemişlerdi.[931] Baltacis de büyükelçilere İzmir'de bulunan Başbakan Gounaris'e konuyla ilgili bilgi vereceğini, ardından Yunanistan'ın yanıtını bildireceğini belirtmişti. 21 Haziran 1921'de, öğleden sonra saat beş buçukta, Müttefiklerin toplu teklifini içeren bir nota Baltacis tarafından Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na iletildi.[932]

Müttefik kuvvetler, söz konusu notada, Yakın Doğu'da şiddetli düşmanlıkların tekrarlanmasını önlemek, onurlu ve kalıcı bir barışı sağlamak için bir araya geldiklerini ve bu minvalde dostane hizmetler sunmaya karar verdiklerini açıklamışlardı. Anadolu'da süren Türk ve Yunan askerî kuvvetleri arasındaki çatışmanın sonuçları ne olursa olsun bu fikirlerinin sonuna kadar arkasında olduklarını belirtmişlerdi. Bu savaş, Yakın Doğu'da kalıcı bir barışa ya da her iki tarafın çıkarlarına hizmet eden bir anlaşmaya hiçbir şekilde yol açmayacaktı. Savaşan iki tarafın Müttefik hükûmetlerle aynı görüşte olduğuna ve aynı amacı takip ettiğine inandıklarını dolayısıyla bu mücadelenin birine ya da diğerine geçici bir avantaj sağlasa bile, hiçbir zaman istenilen hedefe ulaşmayacağını eklemişlerdi. Sonuçta mevcut savaş, nihai başarısızlığa giden ilk adım olacaktı. Bu şartlarla, Müttefik kuvvetler, uluslararası görevlerini yerine getirerek ve dostluk ilişkilerini de sürdürerek çatışmaların yeniden başlamasından önce bu uyarıyı Yunan hükûmetine yapmışlardı. Yunan tarafı Müttefiklerin arabuluculuğunu kabul ederse Büyük Güçler, Türkiye ve Yunanistan arasında uzlaşma sağlanması için üzerlerine düşen her tür görevi üstlenecekti. Şayet Yunan hükûmeti dış müdahaleyi veya yabancı görüşü kabul etmenin kendi çıkarlarına uygun olmadığına karar verirse, işte o zaman Müttefik kuvvetler uzlaşma çabasını sürdürmeyecekti. Bu durumda savaşın tekrarından doğacak sonuçların sorumluluğu tamamen Yunanistan'a ait olacaktı. Eğer Yunan hükûmeti, Müttefiklerin önerisini kabul etmenin iyi bir fikir olduğuna karar verirse, Müttefikler, yardım tekliflerinin koşullarını tüm samimiyetiyle Yunan hükûmetine iletecekti. Bu şartların Yunan hükûmeti tarafından kabul edilmesi halinde ise Müttefikler, düşmanlıkların derhal durdurulması ve Atina'da barış görüşmelerinin başlatılması için Türk hükûmetine müdahale

13/26 Haziran 1921 tarihli Kathimerini gazetesinde çıkan ilk karikatürde Müttefiklerin önerisini "size cevap vereceğim... diye yanıtlayan Evzon askeri ikinci karikatürde, savaşı tercih eden Yunan Ordusu'nun görseli altında "işte cevap" diyerek kararını bildiriyor.
Καθημερινή, 13.06.1921, Αριθμός φύλλου: 813, s. 1.

edecekti.[933] Müttefiklerin Yunanistan'a sunduğu arabuluculuk koşulları belliydi: İzmir'e Türk egemenliğinde ve bir Hristiyan valinin yönetiminde özerklik sağlanmalı, bölgedeki güvenlik Avrupalı subayların gözetiminde karma bir jandarma gücünün uhdesinde olmalıydı. Trakya'da ise Çatalca sınır olmalı, Çatalca hattının bir bölümü ve hattın ilerisindeki bir bölge askerden arındırılmalıydı.[934] Ancak Yunanlar, İzmir ve Trakya gibi iki önemli konuda ödün vermeyeceklerini, bu önerilerin Yunanistan'da krize yol açacağını öne sürerek hazırlık yaptıkları saldırıdan geri adım atmayacaklarını bildirdiler. Liberal Parti dâhil olmak üzere hem Venizelist hem de Kral yanlısı basın, hükûmeti Müttefiklerin arabuluculuğunu reddetmeye çağırmıştı. *Kathimerini* gazetesinde çıkan haberde Müttefik önerilerindeki temel mantığın, sanki arabuluculuk teklifi yapılmamış gibi, Yunanistan'ı savaşı sürdürmeye zorlamak olduğu yazılmıştı. Yunanistan, diplomatik eylem zamanının geldiğine kendisi karar verene kadar, yani Yunanistan'ın düşmana karşı zafer kazanmasından sonra

yeni Anadolu haritasının şekillendirme görevi diplomasiyle bırakılana kadar, savaş politikasını azaltmadan ya da değiştirmeden devam ettirecekti.[935] *Skrip* gazetesi de hükûmeti sert bir dille uyarmaktan çekinmemişti: *"Yunan hükûmetinin Müttefiklerin notasına tepkisi ne olacak bilmiyoruz. Ancak hiçbir notanın Yunan Ordusu'nun işleyişini ve Yunan halkının kararlarını engelleyemeyeceğini biliyoruz. Yunan Ordusu elinde silahla Başkomutan Konstantinos'un emir vermesini bekliyor. Hiçbir nota onu bu görevini icra etmekten alıkoyamaz. Kral Konstantinos'tan ordusunu bırakıp Atina'ya herhangi bir eylemde bulunmadan dönmesini isteyen hükûmet, anında iktidardan düşürülecek ve Yunan halkının güvenine layık olamayacaktır. Kurtuluş çabamızı süngüyle bitirmek ordunun ve halkın isteğidir. Biz de bunu bu şekilde bitireceğiz. Müttefiklerin her engelleyici notasına savaş naralarımızla ve toplarımızın gürlemeleriyle karşılık vereceğiz."*[936]

Barışın sağlanmasında kararlı olan Churchill ise Müttefiklerin aldığı eksik önlemler ve gönülsüz desteklemeler nedeniyle, ateşkesten beri, gerek Rusya'ya gerekse Türkiye'ye karşı izlenilen politikanın başına bela olduğunu ve Müttefikleri de şu an içinde bulunduğu felakete doğru sürüklediğini düşünüyordu. Müttefikleri içinde bulunduğu şu zor durumda, "coşkulu ve mantıksız bir düşman" karşısında tamamen savunmasız bırakmayacak bir çıkış yolu aradığını söyleyen Churchill'e göre Yunan Ordusu'nun İzmir'i tahliye etmesi şarttı. Üstelik Müttefiklerin kaybedecek zamanı olmadığından barışın tesisi konusunda artık kesin bir politikanın benimsenmesi gerekliydi. Yunanlar bir kez daha yarım yamalak bir horoz dövüşüne kalkışırsa, Müttefikler son kartı oynayacak ve oyunu kaybetmiş olacaktı. Geriye ne Türkiye ile yapılması düşünülen bir barış antlaşması ne de bir Yunan Ordusu kalacaktı.[937] Churchill, 25 Haziran 1921 tarihinde Lloyd George ve Lord Curzon'a gönderdiği mektupta da konuyla ilgili görüş ve önerilerini net sözlerle ifade etmişti: *"Gazetelerden de anlaşılacağı gibi, Yunanların arabuluculuk teklifimizi reddedecekleri doğruysa, politikamızı etkili kılmakta tereddüt etmeyeceğimizi içtenlikle umuyorum. İngiltere ve Fransa'nın isteklerine aykırı ve hiçbir manevi destek almadan hareket ederlerse ve yenilirlerse veya en iyi ihtimalle zarar görürlerse, başa çıkmamız gereken kişi Kemal olacağından tüm planlarımız alt üst olacaktır. Cesaret yolunun güvenlik yolu olduğundan eminim. Başbakan geçen gün kabinede iki tarafla ilgili olarak tarafsız bir politikayı kabul edeceğini söyledi. Eğer Yunanlar, önerdiğimiz gibi kendilerini bizim elimize teslim etmezlerse, savaşı durdurmak için kesinlikle müdahale edeceğimizi ve İzmir'i abluka altına alarak Yunan gemilerinin geçişini engelleyeceğimizi Yunanistan'a bildirmek hususunda Fransa'ya bize katılıp katılmayacağını sormalıyız. Bu tehdit kesin sonuç verecektir. Çünkü daha başka ne yapabilirler? Ayrıca bize hiçbir maliyeti olmayacaktır. Zira halihazırda Akdeniz sularında bulunan Akdeniz Filosu, ezici bir şekilde üstün durumdadır. Sanırım herkes savaşı durdurmamız konusunda hemfikir olacaktır. Buna karşın, Yunanlar, kendilerini*

bizim ellerimize bırakırlarsa ve Kemal mantıksızca bir şey yaparsa, Türklere karşı denizden silah ablukası yaparak Yunanlara destek vereceğimizi açıkça belirtmeliyiz. Yunanların bu yeni saldırıya cesareti kırılmış bir şekilde başlamaları fikri beni derinden endişelendiriyor. Başarısız olurlarsa telafisi mümkün olmayan bir felakete yol açabilirler. Bu, Chequers'ta[938] *üzerinde anlaştığımız tüm politikaların boşa çıkması anlamına gelir. Şunu da ekleyebilirim ki, eğer Fransızlar, duruma göre Yunanistan veya Türkiye'nin deniz ablukasına katılmayı reddederlerse, tek başımıza devam etmemizde yarar görüyorum. Neticede bu konuda gerekli her şeyi yapacak ve bunu da olabildiğince çabuk yapacak tüm araçlara sahibiz."*[939]

Churchill'e göre Kral Konstantinos ordusunu yeniden organize edip yetenekli Venizelist generalleri göreve getirene kadar taarruzunu geciktirmesi daha isabetliydi. Eğer Kral kendisinden istenilen şartları yerine getirirse ve Türkler yapılan düzenlemelerin yürürlüğe girmesinde inatçılığını sürdürürse, o zaman Müttefikler Konstantinos'u tanıyacak ve Yunanlara gereken desteği verecekti. Venizelos da Yunan hükûmetinin Müttefikler ile uzlaşmaya varması gerektiği görüşündeydi. Aksi takdirde hükûmet ülkeyi uçurumdan aşağı atacak bir felakete sebep olacaktı. Hükûmetin, Yunanistan'ın yalnızlığına rağmen, savaşı sürdürmek istemesi Yunan halkına her geçen gün biraz daha acı çektirmekte ve ülkeyi başarısızlıktan başarısızlığa sürüklemekteydi. Yunanistan'ın Müttefik desteği olmaksızın Türklere zorla antlaşma imzalatacak askerî bir zafer kazanması artık mümkün değildi. Kral Konstantinos'un tahttan çekilmemesi halinde Yunanistan ulusal yalnızlığına hapsolacak ve bu diplomatik izolasyon Yunanistan'ın sonunu hazırlayacaktı. Nitekim Venizelos, 3 Temmuz 1921 tarihinde, Liberal Parti Başkanı Panagiotis Danglis'e yazdığı mektubunda Müttefikler tarafından yapılan önerilerin kabul edilmesi hususunda tavsiyelerde bulunmuştu: *"Hükûmetin, prensipte, Büyük Güçlerin arabuluculuğunu kabul etmeyi reddetmesi Yunanistan'a karşı işlenen bir suçtur. Mevcut hükûmet benim politikamı sürdürmemekle kalmadı, aynı zamanda onu tamamen tersine de çevirdi. Müttefiklerimiz olmadan Türkiye ile savaşmayı düşünemezdim. Bugün Antant devletleri tarafsız bile değil, hatta Yunanistan'ın karşısında. Dolayısıyla hükûmetin savaşı sona erdirmek ve kendi politikamdan kazanılanları kurtarmak için uzlaşma aramaktan başka yapabileceği bir şey yok. Hükûmetin Müttefiklerin arabuluculuk tekliflerini kabul etmesi gerekirdi. Kesinlikle sahip olacağımız çözüm Sevr Antlaşması'ndan çok daha kötü olurdu. Ancak bu, Büyük Güçlerin Kasım Olayları sonrasındaki notalarını hesaba katmadığımız için böyle olurdu. Ancak ve ancak Müttefiklerin arabuluculuk çözümünü kabul edersek ve bağımsız bir politika izleyip Türkiye ile savaşı tek başımıza sürdürürsek uğrayacağımız büyük zararların önüne geçebiliriz. Düşmanı teslim olmaya zorlayacak ve Sevr Antlaşması'nı imzalayıp uygulamaya mecbur bırakacak kadar büyük bir askerî zafer söz konusu olamaz. Tam bir askerî zafer söz konusu olmadığı, diplomatik*

olarak izole olduğumuz ve düşmanın başkenti, yakın müttefiklerimiz tarafından korunduğu için savaşın devam etmesi yalnızca ekonomik ve askerî açıdan tükenmemize yol açacaktır. Durumdan karşıma çıkan karanlık tablo bu. Sanırım hükûmet savaşı sürdürmeye devam edecek. Çünkü orduyu başarısızlıktan başarısızlığa sürükleyerek Yunan halkını yormak ve hayal kırıklığına uğratmak istiyor. Böylece halk her ne şekilde olursa olsun savaşın sona ermesini talep edecek ve hükûmet de onlara barışı sunup onların velinimeti olduğunu gösterecek."[940] Söz konusu mektup 3 Temmuz'da yani Ankara seferinden önce yazılmış olması ve olayları önceden haber vermesi nedeniyle Yunanistan'da büyük yankı uyandırmıştı. Hükûmet tarafından bu mektubun yazıldığı tarihin doğru olduğu tartışılsa da Venizelos'un mektubunda belirttiği üzere şayet hükûmet arabuluculuk önerisini kabul etmezse bu Yunanistan'ın infazına atılacak bir imza olacaktı. Hükûmet, tıpkı 1915-1916'daki süreci halkına yeniden yaşatmaktaydı. On ay boyunca savaşı sürdürmedeki ısrarı Yunanistan'ın ulusal çıkarları için değil millî ruhun hırpalanması içindi.[941] Yunan hükûmeti Müttefiklerin arabuluculuğunu kabul edip etmeyeceğine yanıt vermeden önce Küçük Asya Ordusu'nun karargâhından kendisini askerî açıdan konumlandırmasını istemişti. Karargâh, saldırının herhangi bir şekilde ertelenmesinin sakıncalı ve tehlikeli olacağı yanıtını verince hükûmet, Müttefiklerin her türlü arabuluculuk teklifine açık olduğunu; ancak askerî operasyonların ertelenmeyip yürütülmesine karar verdiğini açıklamıştı.[942] Çünkü Yunanistan'da hâkim olan izlenim, Müttefiklerin 21 Haziran'daki arabuluculuk teklifinin aslında Yunan taarruzunu engellemeyi veya en azından Mustafa Kemal'e yardım eli uzatarak ve kesin bir yenilgiden kaçınmasına yardım ederek geciktirmeyi amaçladığı yönündeydi. Oysa Yunanlar bu saldırının nihai zaferle sonuçlanacağından en ufak kuşku duymuyorlardı. Öte yandan Başbakan Gounaris, Krala eşlik etmek için İzmir'de bulunduğu sırada, İzmir Yüksek Komiserliği Basın ve Sansür Dairesi Müdürü Mihail L. Rodas'a Yunan Ordusu'nun ilerleyip kendi iradesini dayatacağından ve Lloyd George ile Briand'ın barış anlaşmasını imzalamak için Kordon'a gelmek zorunda kalacaklarından emin olduğunu söylemişti.[943] Hükûmetin bu kararı, Dışişleri Bakanı Baltacis'in, 25 Haziran 1921 öğle vakti, üç müttefik gücün büyükelçilerine ilettiği bir bildiriyle şöyle duyurulmuştu: *"Yunanistan kendisini tüm gücüyle askerî ihtiyaçların zorunlu kıldığı harekâta adamıştır. Yunanistan, Müttefiklerin tavsiyelerine uyma konusundaki yoğun isteğine rağmen bazı belirleyici nedenlerden dolayı rotasını ve kararlarını yalnızca askerî harekâtın belirleyebileceğini düşünmektedir. Yunan hükûmetinin bu önerileri kabul etmesi mümkün değildir. Çünkü askerî operasyonlardaki her gecikme, Yunanistan'ı askerî açıdan tehlikeye sokar ve düşmana daha güçlü bir direniş gösterme cesareti verir. Müttefikler tarafından önerilen ve düşmanlıkların askıya alınmasını öngören yöntemin istenilen amaç ile bağdaşmadığı açıktır."*[944]

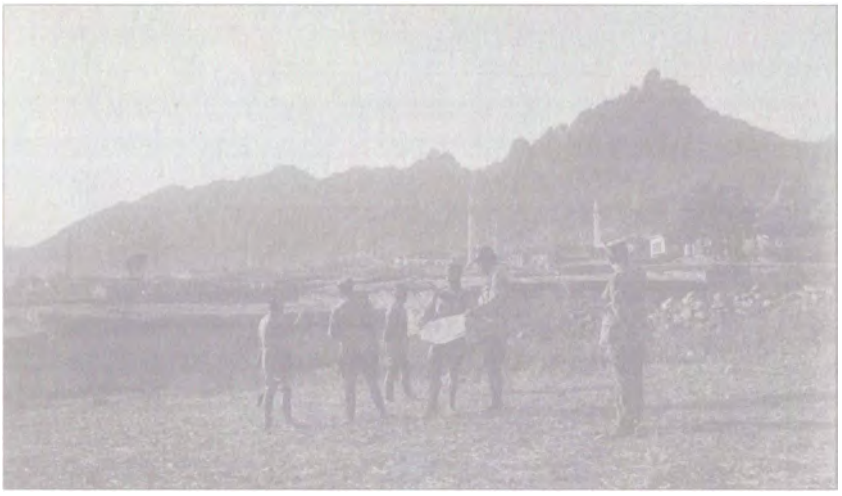
Kral Konstantinos İzmir'deki Yunan karargâhında.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 2842.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

Yunan Genelkurmay Başkanlığının Anadolu'da mutlak bir zaferin kazanılacağı yönünde verdiği bilgi doğrultusunda hareket eden Yunan hükûmeti, Venizelos'un Paris'teki Yunan Büyükelçiliği aracılığıyla gönderdiği uyarıları dikkate almamış ve Müttefiklerin arabuluculuk teklifini geri çevirmişti. Başbakan Gounaris'in mecliste yaptığı konuşmasında dile getirdiği üzere Müttefiklerle yapılacak yeni bir toplantı harekâtın ertelenmesinden başka bir sonuç getirmeyecekti. Türklerin arabuluculuk teklifini kabul edeceklerine dair herhangi bir garantinin olmaması Yunanların askeri harekâta devam etme kararıyla neticelendi. Zira böyle bir toplantı Türklere zaman kazandırmaktan başka bir işe yaramadığı gibi Kemalist ordunun güçlenmesi için gereken süreyi onlara altın tepside sunacaktı.

Yunanlar son kozlarını oynamak için 7 Temmuz'da Papoulas'ın verdiği emirle, 10 Temmuz 1921 tarihinde Bursa ve Uşak bölgesinden ileri harekâta başlamış[945] ve herhangi bir Türk direnişiyle karşılaşmadan 13 Temmuz'da Afyonkarahisar'ı ele geçirmişti. Papoulas tarafından gönderilen telgrafta 17 Temmuz'da Kütahya'nın işgal edildiği hükûmete bildirildi.[946] Yunanlar, Türk kuvvetlerinin önemli bir kısmını Kütahya'da, eğer bu plan gerçekleşmezse Eskişehir'de kuşatıp imha etmeyi amaçlıyordu. Durumun kritik olduğunu gören Mustafa Kemal Paşa, 18 Temmuz sabahı Eskişehir'e giderek Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile bir görüşme yaptı. Yunan Ordusu'nun 19 Temmuz'da

Eskişehir'e girmesi[947] ile muharebenin kaybedildiğini anlayan Mustafa Kemal Paşa, ordunun Eskişehir'in kuzey ve güneyine alınmasını, Yunan kuvvetleriyle aranın açılıp zaman kazanılması için de kademe kademe Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesini Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya tavsiye etti. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tavsiyesine "*Yunanlara karşı son bir karşı taarruz denemesi yapmak istediği*" yanıtını veren İsmet Paşa önce orduyu 20 Temmuz günü geri çekti. Aslında bu hamle aklındaki karşı taarruzu gerçekleştirebilmek için en doğru hatta yerleşme çabasıydı.[948] Bu fırsatın doğduğunu fark eden İsmet Paşa'nın emriyle Türk ordusu 21 Temmuz'da yeniden saldırıya geçmiş; ancak 9 tümenle gerçekleşen bu taarruz, Yunan kuvvetlerinin karşılık vermesi sonucunda durdurulmuştu. Ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalan Türkler[949] Yunanların ağına düşmeden kurtulmuşlar ve 25 Temmuz'da Sakarya gerisine ulaşmışlardı. Eskişehir muharebesinde galip gelen Küçük Asya Ordusu Başkomutanı Papoulas, 22 Temmuz'da İzmir Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği telgrafta Eskişehir zaferini şu sözlerle bildirdi: *"Eskişehir Muharebesi, kahraman ordumuzun büyük zaferiyle sonuçlandı. Düşman, Eskişehir'in 45 kilometre doğusuna kadar takip edildi. Yakalanan üst düzey Türk subaylarının üzerinde düşmanın tüm güçlerini toplayıp Eskişehir'i yeniden ele geçirmek için saldırı düzenleneceğini gösteren emirler bulduk. Bu sayede birliklerimiz büyük bir zafer elde etti. Geriye kalan düşman kuvvetleri gece Sivrihisar'a ve daha kuzeye doğru kaçtılar. Yunan Ordusu muharebeden sonra çok sayıda top, makineli tüfek, silah ve mühimmatı ele geçirdi ve bazı Türk askerleri esir edildi. Miktarın büyük olması ve düşmanın devam eden takibi nedeniyle savaş ganimetini henüz tam olarak hesaplayamadık. Papoulas."*[950] Papoulas'ın 23 Temmuz'da İzmir Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği başka bir telgrafta da farklı askerî birliklerden gelen raporlara göre Eskişehir Muharebesi'nin başlangıcından ele geçirilmesine ve sonrasındaki muharebeye kadar geçen on günlük sürede Türk ordusunda büyük oranda kayıp olduğu belirtilmişti. Bu raporlarda, pek çok sayıda ölü, esir, firari ve düşman safına geçen Türklerden bahsedilmekteydi. Yine Türk tarafındaki kayıpların askerî gücünün dörtte üçünden fazla olduğu ve düşman tümenlerinin çoğunda 15 gün öncesine kıyasla yarıdan daha az asker kaldığı iddia edilmişti.[951]

On beş gün süren Kütahya-Eskişehir Muharebesi Türk ordusunun yenilgisiyle sonuçlanmış; birçok silah ve birkaç bin esir Yunanların eline geçmişti. Yunanistan için bu görkemli zafer, 1897 Türk-Yunan Savaşı'nın talihsiz yenilgisinin Türkiye'ye karşı rövanşı olarak görülmüştü. *"O zamanın küçük Yunanistan'ı büyük Türkiye'ye yenildiği gibi şimdi de büyük Türkiye, küçük Yunanistan'a yenilecekti."*[952] Yunanlara göre Türkler yenildikleri için geri çekilmişlerdi ve bu geri çekilme bir savaş stratejisi değildi. Kral Konstantinos'un çok yakın danışmanı olan Genelkurmay Başkan yardımcısı General Ksenophon Stratigos, 21 Temmuz 1921'de Eskişehir'de gerçekleşen Türk karşı taarruzunu

Yunan Ordusu'nun Afyonkarahisar'ı İşgali.
Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φωτογραφικό Αρχείο, Αριθμός: 425
[Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi, Fotoğraf Arşivi]

Haziran 1921 Kütahya-Dumlupınar Muharebesi. 1/38 Evzon Alayı.
Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φωτογραφικό Αρχείο, Αριθμός: 111
[Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi, Fotoğraf Arşivi]

kendi bakış açısı ile kaleme aldığı 25 Temmuz tarihli raporunda şu ifadelerle anlatmaktaydı: *"Türklerin, Seyitgazi, Eskişehir, Bozdağ ve Kütahya savunma hattını terk etmek zorunda kalması, Ankara hükûmetini sadece askerî açıdan değil, siyasi açıdan da trajik bir duruma soktu. 10 gün içinde Kemal'in tüm planlarını altüst eden Yunanların hızlı ilerleyişi Türkleri hayrete düşürdü ve Türkler*

Ardıç Dağı Muharebesinde Türk esirler.
Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φωτογραφικό Αρχείο, Αριθμός: 479
[Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi, Fotoğraf Arşivi]

2. Yunan Tümen Komutanı Türk ganimetlerini inceliyor.
Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φωτογραφικό Αρχείο, Αριθμός: 356.
[Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi, Fotoğraf Arşivi]

arasında umutsuzluk yarattı. Sürekli geri çekilen Türklerin hiçbir şansının olmadığını, ordularının yavaş yavaş zayıfladığını, tam tersine Yunanların gücünün ve moralinin arttığını gördüler. Bu düşünceler ve Kemal'in yaşadığı iç sorunlar, Yunanlara karşı silahlı bir saldırı teşebbüsüyle sonuçlandı. Türklerin seçtiği

Yunan Askeri Birlikleri in Eskişehir'e Girişi.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 0234.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

Eskişehir Muharebesi'nden sonra düzenlenen tören.
1. Prens Georgios, 2. Georgios Polymenakos, 3. Aleksandros Kontoulis, 4. Anastasios Papoulas.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 3180.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

zamanlama en uygun andı. Geri çekilme nedeniyle tüm güçleri Doğu'da yoğunlaştı. Orduları henüz ciddi operasyonları üstlenemeyecek kadar yıpranmamıştı. Yunan Ordusu savaş yorgunuydu ve büyük davanın başarısından sonra kesinlikle psikolojik olarak yorulmuştu. Ayrıca Türkler, sürekli zayıflayan Türk ordusunun

Eskişehir Muharebesi'nden sonra düzenlenen tören.
1. Prens Georgios, 2. Anastasios Papoulas, 3. Aleksandros Kontoulis, 4. Georgios Polymenakos
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 219.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

yeniden teşkilatlanıp karşı saldırı yapabilecek durumda olduğuna inanıyorlardı. Yani Türkler için ikilem ya şimdi ya da aslaydı."[953]

Yunan basını gazete haberlerinde Ankara'ya doğru çekilen Türk ordusunun her yerde yenilgiye uğratıldığını, Mustafa Kemal'in yakalanmamak için Ankara'ya kaçtığını, Türklere ait çok sayıda askerî mühimmatın ele geçirildiğini, birçok önemli subay ve komutanın esir alındığını yazıyordu. Yunanlar, üç ay önce durduruldukları Eskişehir-Kovalıca-Avgin hattının Yunan Ordusu tarafından tamamen kuşatıldığını ve Eskişehir'in işgal edildiğini de öğrenince bu büyük zaferi sevinç içinde kutladılar. Yunan halkı Kemalistlerin artık kesin yenilgi aldığından emindi. Öyle ki bir ara Mustafa Kemal'in Eskişehir'de esir alındığına dair bir söylenti yayılmış ve tüm İzmir Rumları geç saatlere kadar kutlamalar yapmıştı. *Skrip* gazetesi, Mustafa Kemal'in esir edildiği yönünde güçlü söylentilerin olduğunu[954] ve "*cepheden gelen ve henüz resmî olarak doğrulanmayan bilgilere göre, savaş sırasında Ankara milliyetçi hareketinin lideri General Mustafa Kemal'in Türk Genelkurmay Başkanıyla birlikte yakalandığı*"nı açıklamış;[955] ancak kısa bir süre sonra haberin gerçek olmadığı anlaşılınca tekzip edilmişti: *"Erken kutlamalara yol açan Kemal'in Eskişehir'de yakalandığı haberi yalan çıktı. Ordu karargâhı, Eskişehir'de böyle bir bilginin olmadığını söyledi."*[956] Kütahya'nın ele geçirilmesi Yunan kamuoyunda ayrı bir memnuniyet yaratmıştı. Çünkü Yunanlar intikam tanrıçası Nemesis'in yaklaşık yüz yıl önce

yaşanan tarihî bir olaydan bugün intikam aldığını düşünmekteydi. Bunun sebebi Yunan tarihinde benzer iki olayın farklı şekilde tekerrür etmeseydi. Şöyle ki; 1821 Yunan Ayaklanması sırasında yaşanılan en önemli tarihî olaylardan biri Messolongi'nin kuşatılmasıydı. 1825 yılının Temmuz ayında başlayan kuşatmada Türk ordusunun başında Kütahya doğumlu Reşid Mehmed Paşa bulunuyordu.[957] Temmuz 1921'de ise Messolongi doğumlu General Anastasios Papoulas Yunan ordularının başkomutanı olarak Kütahya'yı ele geçirmiş ve sanki bir intikam hikâyesiymiş gibi şehri fethetmişti. Rivayete göre Kütahya'ya giren Papoulas, beraberindeki askerlere, yüz yıl önce memleketinde ölenlerin intikamını aldığını anlatmış ve kendisini karşılamaya gelen şehrin valisine *"memleketimin intikamını almama izin verdiği için Allah'a şükürler olsun"* demişti.[958] General Papoulas, Londra'daki *Syneterikos Typos* gazetesine verdiği demeçte Yunanların Eskişehir'deki askeri başarılarının akabinde operasyonlarına hız kesmeden sürdüreceklerini, ne kadar uzun sürerse sürsün Mustafa Kemal'i yok edeceklerini, bunu başarmak için gerekirse Ankara'ya kadar gideceklerini söylemişti. Papoulas, Türk ordusunun asker ve malzemesinin %40 oranında yok edildiğini ve az bir çaba harcayarak ordunun geri kalanını da imha edeceklerini açıklamıştı.[959]

Yunanlar için Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nde elde edilen başarı aynı zamanda başka bir mitin gerçekleşeceğine dair ulusal umutları yeniden canlandırmıştı. Yunan Ordusu, efsaneye göre *Gordion Düğümü*nü[960] çözmeyi başaran kişinin tüm Asya'yı fethedeceğine dair inanışın olduğu Gordion'a[961] doğru adım adım yaklaşıyordu. Nasıl ki Büyük İskender Gordion Düğümünü kılıcıyla kesip Asya'ya sahip olduysa Yunan Ordusu da Eskişehir zaferinden sonra bu zinciri kestiğinden Anadolu'ya sahip olması yakındı.[962] 25 Temmuz'da askerî harekâtın ilk aşaması tamamlandı. Yunan kuvvetleri, Eskişehir-Afyonkarahisar hattını işgal etmeyi başarmış; ancak önemli sayıda kayıplar vermişti. Bu askerî harekât başarı ile tamamlansa da Yunan Ordusu'na büyük bir yorgunluk yaşatmıştı. Askerler dağlık alanda günde on iki saat hiç dinlenmeden yürüdüklerinden bahsediyorlardı. Özellikle ordu içindeki su ve yiyecek yokluğu Yunan askerlerinin karşılaştıkları en büyük sıkıntıydı.[963] Er Vasilikos da 29 Haziran 1921 tarihli günlüğünde açlıktan bitap düştüklerini, yolda buldukları hububatla yaşadıklarını anılarında kaleme almıştı. Özellikle Porsuk Nehri'nde kirli su içmek zorunda kalan Yunan askerleri[964] temiz su bulduklarında aralarında büyük arbede çıkıyor ve çoğu kez birbirleriyle kavgaya tutuşuyorlardı: *"Su o kadar azdı ki bütün tabur, biraz su akan bir musluğun başında toplanınca bir damla su için neredeyse birbirini öldürecek duruma geliyordu. Subaylar perişan haldeki askerleri zorlukla düzene sokuyordu. Yolumuza çıkan her Türk köyü gerçek anlamda tam bir yıkıma uğruyordu."*[965] Aynı zorluklarla mücadele veren Türk kuvvetleri birçok kez şiddetli direniş göstermişlerdi. Asıl amaçları

kuşatılmamak olan Türk ordusunun büyük bir bölümü Ankara'ya doğru çekilmeyi başarmış ve Yunan Ordusu'nun kolay erişemeyeceği bir yerde yeniden savunma hattı kurmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Yunan Ordusu'nu püskürtmenin kolay olmadığı durumlarda giderek artan bir direniş gösterip, stratejik ricat taktiği uygulamıştı. Böylece Yunan Ordusu mevzilerinden giderek uzaklaşmış, ikmal ve haberleşmesi daha da zorlaşmış, neticede Yunanlar için koşullar fazlasıyla olumsuzlaşmıştı. Ayrıca Temmuz ayındaki ilk Yunan taarruzunun ardından verdiği geri çekilme emriyle, Eskişehir-Afyonkarahisar hattında büyük bir muharebeden kaçınan Mustafa Kemal Paşa, Sakarya'daki savunma mevzilerini daha iyi organize etmek ve daha fazla asker toplamak için ilave üç hafta kazanmıştı. Yani Yunanlar her ne kadar bazı taktik başarılar elde etmiş olsalar da aslında Türk ordusunun ezilmesi stratejik hedefine ulaşamamışlardı. Dolayısıyla Kemalist ordunun tam yenilgisi ve onu barışı imzalamaya zorlayacak son darbe de gerçekleşememişti. Yunanların başarıları, Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya'nın ele geçirilmesiydi. Halbuki Yunan Ordusu içinde yavaş yavaş çözülmeler başlamış ve ileride çok daha fazla sıkıntı yaratacak askerî sorunlar baş göstermişti. Öncelikle orduda Venizelistlerin yerlerine atanan Kralcı askerler savaş teknikleri açısından son derece yetersizdi. Nitekim 12. Tümen Komutanı Prens Andreas'ın, Papoulas'a yazdığı 22 Temmuz tarihli mektubunda bu görüş desteklenmişti. Prens Andreas, orduda büyük sorunlar ve eksikliklerin olduğundan ve bunları organize etmek için insanüstü çabalar gerektiğinden şu sözlerle bahsediyordu: *"Bugün Tümenin yeterli topçusu yok. Ama hepsinden önemlisi, bana tedarik edeceğinize dair söz verdiğiniz halde Skoda topçum yok. Bana bir topçu birliği gönderdiniz; ama hepsi eğitimsizdi ve savaşmaya o kadar isteksizdiler ki, onları gönderdiğinizde, talimatlarıma ve savaş seslerine rağmen tümeni bulmaları günler aldı. Hatta o kadar eğitimsizlerdi ki, dün altı saat süren, canla başla kendinî savunan sekiz bin Türk ile karşı karşıya kaldığımız muharebede, topçumuz bitmek bilmeyen keşifler yaptıktan sonra tek bir atış ile kendi ordumuzu vurdu."*[66] İkincisi Yunan Ordusu teçhizat konusunda ciddi sorunlarla mücadele etmekteydi. Örneğin Prens Andreas iki tümen arasındaki iletişimin telsiz olmadığından at üstünde bir subay tarafından gerçekleştirildiğini ve Papoulas'ın sorumluluğu altındaki bu tedarik sürecinin sağlanmadığı takdirde askerlerin büyük risk altında olduğunu uyarı niteliğinde bildirmişti: *"10 Temmuz günü gece yarısı, ordu karargâhından sabah saat dört buçukta genel taarruz emri aldık. Sonraki günlerde bu plan ertelendi ve saldırıyı tek başına yapmaması için 30 kilometre uzaklıktaki 4. Tümene haber verilmesi gerekti. Telsiz olmadığı için tek çözüm, at sırtında bir subayı, geceleyin bilinmeyen bir ülkede, yoğun bir ormanın içinde ve düşmanın huzurunda, hayatı pahasına uyarmak üzere göndermekti. Bu nedenle tümenlerin telsizlerle donatılmasına özen göstermeyen Genelkurmayın sorumluluğu büyüktür. Ordunun gözündeki*

itibarın zedelenmemesi ve cesur subayların gereksiz yere Türklerin eline düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmamaları veya bütün bir tümenin tek başına koca Türk ordusuna saldırı başlatma riskini almaması için daha özenli davranılması gerekmektedir."[967]

Yunan Ordusu'ndaki bu eksiklik hükûmet-ordu arasındaki ikilemden kaynaklanıyordu. Başbakan Gounaris, Papoulas'ın bir şekilde askerî harekâttan sıyrılmak için hükûmetten sürekli daha fazla malzeme ve asker göndermesini istediğini düşünüyordu. Lakin Prens Andreas'ın da hatıralarında belirttiği üzere ordunun malzeme açısından takviye edilmesi, bilhassa orduda top ve telsiz eksikliğinin giderilmesi elzemdi. Hükûmet orduya takviye göndermedikçe, subaylar bu durumun direkt Papoulas'tan kaynaklandığına inanıyordu. Dolayısıyla siyasi ve askerî kanat birbirlerinden kopuk hareket ediyor ve görüş ayrılıkları sebebiyle ortak karar alamıyorlardı. Öte yandan ordu içinde bir bölünme vardı ve Genel Kurmay Başkanı Dousmanis ile General Papoulas arasındaki ilişkiler son derece gergindi. Emri altındaki subaylar da kendi tarafını seçmişti. Örneğin, Dousmanis'in yardımcısı Ksenofon Stratigos daha çok Papoulas'ın tarafındaydı. Prens Andreas ise Ağustos 1921'de Papoulas ile anlaşamadığı için ordudan istifa edip Atina'ya dönecekti. Bu tartışma çoğunlukla subayların bencilliğinden ve birisinin kenara itilip diğeri tarafından başarısının gölgelenebileceği korkusundan kaynaklanıyordu. Ayrıca subaylar da bölünmüş ve siyasi husumetler kimsenin tarif edemeyeceği bir noktaya ulaşmıştı. Herkes, Yunan geri çekilmesinin Yunanistan'ın iç durumunu büyük ölçüde etkileyeceğini, iç düşmana güç vereceğini ve iktidara yeni dönen meşru anayasal hükûmeti devireceğini düşünüyordu.[968] Diğer bir önemli husus orduda kalifiye askerlerin olmadığı kanısıydı. Balkan Savaşları'nın sona ermesi ve Bükreş Antlaşması'nın akabinde Yunanistan'ın sınırları iki katına ulaşmıştı. Bu nedenle yeni devletin savunmasını sağlamak için Yunan Ordusu'nun geliştirilmesi gerekmişti. Fakat tam da bu dönem ortaya çıkan en ciddi sorun yeterli eğitimli subayın bulunmamasıydı. Ayrıca 1915'ten sonra orduda "Ulusal Bölünme" hastalığı baş göstermiş ve Yunan Ordusu'nu parçalamıştı. Subaylar arasında nefret duygusu uzlaşmayı imkânsızlaştırmıştı.[969] Tüm bunlar ordu içindeki birliği parçalamış ve kamplaşmaların zeminini hazırlamıştı. Ordu içindeki iletişim o kadar eksikti ki Yunan Genel Kurmay Başkanlığı, 10 Temmuz 1921 tarihinde, Akmar köyünde mevzilenmiş Türk birliklerine karşı taarruz emri vermiş ve Yunan Ordusu da düşman mevzilerine karşı harekete geçmişti. Ancak düşmana yaklaştıkça karşı ateş açılmamasına şaşıran Yunan askerleri çok sonra karşılarında Yunan askerî birliklerinin olduğunu anlamıştı. Prens Andreas bu olayı anılarında şu sözlerle eleştirir: *"Bizim bu cehaletimiz bir trajediye yol açabilirdi. Yunan Ordusu'nun tam olarak nerede olduğunu bize bildirememesi Genel Karargâhın sorumsuzluğundan başka bir şey değildi."*[970] Prens Andreas'a göre

Papoulas savaşla ilgili konularda bilgisizdi ve askerî eğitimi düşüktü. Dahası Anadolu'daki zor bir savaşta böylesine büyük bir orduyu yönetecek kabiliyette değildi.[971] Nitekim Kral Konstantinos Ankara'ya saldırı hazırlığı yapmak için Yunan Savaş Konseyini topladığında saldırı planı Albay Pallis ve Sarıgiannis tarafından Krala sunulmuş Papoulas'ın ağzını bıçak açmamıştı.

Belirsiz bir zafer sarhoşluğu yaşayan Yunanlar elde ettikleri başarıyı fazla abartmışlardı. Onlara göre Türk ordusu tam manasıyla ortadan kaldırılamasa da dağıtılması an meselesiydi ve ufak bir gayretle tamamen yok edilebilirdi. Ancak bu iyimser tablonun Yunanistan haricinde karşılığı yoktu. Fransa ve İtalya basınının büyük çoğunluğu henüz kesin bir yargıda bulunmanın erken olduğunu, sonucu beklemek gerektiğini gazete köşelerinde yazarak Yunan zaferlerinin abartıldığını ima ediyordu. Yabancı askerî otoriteler de Yunanların başarılarının büyütüldüğünü ve kati sonuç üzerinde büyük etkisi olmayacağını dile getiriyordu. Dolayısıyla Türk askerî kuvvetlerinin Sakarya gerisine çekilmesi tam manasıyla mağlubiyet atfedecek bir tesir oluşturmamıştı.[972] Esasen Mustafa Kemal'in ordusu yenilgiye uğramamış, düzenli birlikler halinde geriye çekilmişti.[973] Yunanistan'da yaşanan ilk heyecan ve zafer anlarının ardından Türk ordusu sorunsuz ve düzenli bir şekilde geri çekilerek Sakarya Nehri'nin doğu kıyısında toplandı. Mustafa Kemal Paşa, 18 Temmuz'da İsmet Paşa'ya kuvvetlerini Sakarya Nehri doğusuna çekme tavsiyesini verirken Yunan kuvvetlerini kendi menzil noktalarından olabildiğince uzaklaştırma hesabı yapmıştı. Düşman ordusu ile Türk ordusunun arasında büyük bir açıklık bırakmak istiyordu. Bunun için de orduyu Sakarya'nın doğusuna kadar çekmeyi yerinde görmüştü. Şayet düşman kuvvetleri hiç durmadan takibi sürdürürse, hareket üssünden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları kurmaya mecbur kalacak; buna karşılık Türk ordusu toplu halde bulunup daha elverişli şartlara sahip olacaktı.[974] Böylece Yunan Ordusu ilerleyerek mezarına yaklaşacaktı. Stratejik açıdan planlı hesaplanmış bu geri çekilmenin tek sakıncası toprak kaybından dolayı Türk kamuoyunda yaratacağı manevi sarsıntıydı. Nitekim bu konuda ilk duyarlılık Büyük Millet Meclisi'nde kendisini gösterdi. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin kaybedilmesinden sonra mecliste endişeli bir hava hakim olmuş, özellikle muhalif kanat kötü gidişatın sebebini Mustafa Kemal Paşa'da aramışlardı. Öte yandan Yunan ileri harekâtı sırasında durum o kadar tehlikeli bir noktaya gelmişti ki 23 Temmuz 1921 tarihinde mecliste yapılan üç gizli oturumun ilkinde bir an için başkentin Ankara'dan Kayseri'ye taşınması düşünülecekti.[975] Ancak Hükûmet merkezinin Ankara'dan ayrılma kararı milletvekilleri arasında yeni bir tartışma başlatmış, Dersim milletvekili Diyap Ağa, *"biz buraya kaçmaya mı geldik, yoksa kavga ederek ölmeye mi?"* diyerek Büyük Millet Meclisinin konu hakkındaki genel duygusunu dile getirmiş ve karardan vazgeçilmişti.[976] 5 Ağustos 1921 tarihinde Meclis tarafından kabul edilen

Başkomutanlık Kanunu ile Mustafa Kemal Paşa üç ay Başkomutanlığı fiili olarak üzerine almış ve hemen akabinde Tekalif-i Milliye (Milli Vergiler) emri ile tinsel ve edimsel topyekûn bir seferberlik başlatmıştı.

Eskişehir Muharebesi'nden sonra Kütahya'ya seyahat eden Kral Konstantinos, Rum ve Ermenilerden oluşan Hristiyan halk tarafından sevinç gösterileriyle karşılanmıştı. Uşak'tan Kütahya'ya kadar uzanan yolda tüm ağaçlara Kralın resimleri asılmış ve yoğun kalabalık her tren istasyonunda Kralın elini öpmek için kraliyet trenini durdurmuştu.[977] Bu zafer iklimi ile Yunanlar, artık Kemalistlerin sonunun geldiğine inanmaktaydı. Bilhassa İzmir'deki Rum gazetelerinin Türk askerleri arasında aşırı sayıda ölü olduğunu ve birçok esirin alındığını yazması Türk ordusunun dağıldığı imajını daha da kesinleştirmişti.[978] Küçük Asya davasının olduğu yerde kalması Yunan hükûmetinin bir sonraki adımıyla ilgili karar alma ihtiyacını oluşturmuştu. 28 Temmuz'da, Kütahya'da, Kral Konstantinos başkanlığında Dousmanis, Stratigos, Papoulas, Pallis, Sarıgiannis, Gounaris ve Theotokis'in hazır bulundukları Yunan Savaş Konseyi toplandı. Savaş Konseyi orduya yeterince mühimmat sağlanamadığı için Sakarya ve Ankara'ya doğru ilerlemeye devam etme konusunda temkinliydi. Eğer Yunan Ordusu Sakarya'yı geçerse çok büyük zorluklarla karşı karşıya kalacaktı. Buna rağmen Konsey üyeleri doğrudan görüşünü belirtmekten imtina etmiş ve askerî operasyonun tamamlanıp tamamlanamayacağı konusunu gündeme almamıştı. Öte yandan Yunan hükûmeti, ilerlemenin sürdürülmesinin gerekli olduğunu düşünüyordu. Çünkü Yunanistan'ın kendisini Mustafa Kemal'e kabul ettirmesinin tek yolu buydu. Genelkurmay Başkan yardımcısı Sarıgiannis de hiç vakit kaybetmeden Sakarya ve Ankara'ya ilerlemeyi güçlü bir şekilde destekleyenlerden biriydi.[979] Sarıgiannis'e göre Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya'yı kaybeden Türk ordusunun geri çekilmeden kaynaklı morali bozulduğundan saldırı için en uygun zaman şu andı. Ayrıca Türk ordusu, savaş alanında çok sayıda silah bırakmak zorunda kalmış ve büyük oranda kayıp yaşamıştı.

Lakin Ankara'daki ikmal üssünün sağlam olması ve sürekli olarak Kafkasya, Karadeniz ve Kilikya'dan askerî malzeme tedarik edilmesi hasebiyle bu kayıpların kısa sürede telafi edileceği açıktı. Bu yüzden Yunan Ordusu hemen ileri harekâta başlayarak Kemalistlerin güçlenmesine engel olmalıydı. Üstelik Mustafa Kemal, Ankara'da siyasi çevrelerce yoğun eleştirilere maruz kalmıştı. Örneğin Yunan istihbaratı, Konya'da Mustafa Kemal'e karşı devrim hazırlandığı ve hatta bunu örgütleyenlerle Yunan tarafının temas kurduğu bilgisine ulaşmıştı. Mustafa Kemal, başkent Ankara'nın kaybı gibi ağır bir askerî darbeye maruz kalırsa bu durumda tesis ettiği rejimin yıkılma ihtimali çok yüksekti. Eğer Mustafa Kemal Ankara'yı kaybederse, Türklerin moralinin bozulması bir yana, bütün malzemesini de kaybetmiş olacaktı. Çünkü Kütahya'da olduğu gibi Ankara'dan sonra askerî teçhizatı başka bir yere taşıyacak demir yolu yoktu.

Yunanistan açısından Ankara'ya yönelik taarruz büyük bir kazanımdı. Yunan Ordusu Kızılırmak'a, yani Ankara'nın altmış kilometre doğusuna varırsa, Yunanistan yüz altmış bin kilometrekarelik, yani üç milyon Müslüman nüfuslu Sevr bölgesinin on katı kadar bir alana sahip olacaktı. Böylece Mustafa Kemal, asker toplama ve malzeme tedarik etme gibi önemli bir kaynaktan mahrum kalacaktı. Aynı zamanda demir yolu hattı da iyi korunacak ve Küçük Asya sorununa kesin bir çözüm sağlamak amacıyla bu bölge kolaylıkla ve nispeten daha küçük güçlerle Yunan Ordusu tarafından idare edilebilecekti.[980] Oysa 4. Büro Şefi Yarbay Spyridonos ve Albay Pallis, Sarigiannis'in aksine, cephane eksikliği nedeniyle ilerlemenin mümkün olamayacağını, Sakarya'dan ileri gidildiği takdirde askerî malzemenin yetişmeyeceği kaygısını taşıdığını ifade etmişti. Ankara'ya ilerlemek ciddi ve hatta kesin bir yenilgiyle karşı karşıya kalma tehlikesini göze almak anlamını taşıyordu.[981] Nitekim 1922 yılında, Altılar Davası sırasında, Pallis'in tanık olarak ifade verdiği duruşmada, kendisine, Ankara'ya ilerleme kararını kimin verdiği sorulmuş, Pallis de ordu komutası dışında herkesin mutabık olduğunu, Kralın ise herhangi bir görüş belirtmediğini söylemişti. Karşıt fikirde olmasına rağmen neden Papoulas ile birlikte görevi devraldığı sorulduğunda Pallis'in cevabı şu şekilde olacaktı: *"Başkomutanın sorumluluk kendisine ait olacağı için bir harekâtın komutasını almayı reddetme hakkı olduğunu düşünüyorum. Ancak harekât başladıktan sonra durdurulması ve kararın uygulanmaması mümkün değildir."*[982] Savaş Konseyi, Ankara konusunda belli endişeler taşımakla birlikte taarruzun gerçekleştirilmemesi söz konusu değildi. Bunun üzerine Başbakan Gounaris, ordu kurmaylarına, şu ana kadar yaşanılan gelişmelerin hükûmetin savaşı kazandığını düşünmesine izin verip veremeyeceğini sorduğunda kurmayların cevabı, Türk askerî gücünün büyük hasara uğradığı; ancak Gounaris'in iddia ettiği gibi bir bozgunun yaşanmadığı yönünde olmuştu. Bunun üzerine Gounaris, ordunun yeni askerî harekâtla Yunan tarafının istediği sonuca ulaşıp ulaşamayacağını sormuş, askerî kurmaylar da bunun ancak Türkleri Ankara'ya, gerekirse Kızılırmak Nehri'ne kadar takip etmeye devam ederek yapılabileceği cevabını vermişti. Savaş Konseyi, askerî operasyona hazırlık süresinin yaklaşık yirmi gün, Ankara'nın işgal edilmesini hedefleyen harekâtın ise yirmi ila kırk gün kadar süreceğini tahmin etmekteydi.[983] Konsey durumu en ince ayrıntısına kadar incelemiş ve Eskişehir'in ele geçirilmesinden sonra ordunun bir sonraki adımının Ankara'ya taarruz olması gerektiğine karar vermişti. Çünkü askerî başarıları olmasına rağmen Türk ordusu önemli ölçüde yıpranmıştı.

Asıl cevaplanması gereken soru, Yunan Ordusu'nun işgal ettiği mevzileri güçlendirmesi mi yoksa ilerlemesi mi gerektiğiydi. Ordunun çekinceleri ve kararsızlıkları olduğunu fark eden Gounaris, askerî kurmaylardan görüşlerini içeren bir rapor hazırlamasını istedi. Papoulas ve ekibi ertesi sabah, Ankara'ya

yönelik yeni operasyona ilişkin görüşlerini 28 Temmuz 1921 tarihli muhtıra ile Kral ve Başbakan Gounaris'e sundular: *"Eskişehir'in ele geçirilmesi ve düşman cephesi Eskişehir-Afyonkarahisar'ın çökmesiyle harekâtın ilk evresi tamamlanmıştır. Bundan sonraki süreçte Kemalist kuvvetlerin dağıtılması ve onların Eskişehir'den çıkarılması amaçlanmaktadır. Öyle ki, Türk ordusu bir daha Eskişehir yakınlarında toplanamayacak hale gelecek ya da en azından bunu gerçekleştirmek için şu an sahip olamadığı çok fazla zamana veya imkâna gerek duyacaktır. Bunu başarmak için ordunun Ankara'ya baskın yapması ve düşman kuvvetlerini ezmesi, karşı karşıya gelmesi halinde ise Ankara'da yoğunlaşan düşman teçhizatını imha etmesi gerekir. Eğer bütün bunlardan sonra düşman boyun eğmezse ordu demir yolu hattını tamamen yok ederek Eskişehir'e dönecektir. Ordunun Eskişehir'e mutlaka dönmesi gerekmektedir. Çünkü Ankara'da kalması oldukça zordur. Ankara'ya yapılan bu baskından sonra Kemal'in önemli miktarda kuvvet barındırması pek olası değildir. Kemal'in demir yolu hattının tahrip edilmesinden sonra ulaşım imkânı olmayacağından ciddi kuvvetlerle Eskişehir'e yaklaşması mümkün olmayacaktır. Öte yandan Ankara harekâtı mesafelerin uzun olması nedeniyle zorluklar yaratmaktadır. Eskişehir-Ankara, Sivrihisar üzerinden 265 km, Çifteler-İnler Katrancı üzerinden Eskişehir-Ankara 300 km'nin üzerindedir. Ayrıca yolların kötü olması nedeniyle Sakarya ve Porsuk nehirleri köprüler dışında geçilemez durumdadır ve son olarak Eylül ayında yağmurlar başlamaktadır. Yukarıdaki zorluklardan, asıl sorunumuzun tedarik meselesi olacağı sonucu çıkmaktadır. Şu ana kadar yaptığımız harekât ve incelemeden ordunun Sakarya'nın en doğu kısmına, yani Beylikköprü - Kavak hattına ilerleyebileceği sonucuna ulaştık. Bu süre zarfında düşmanla karşılaşıp onu ezersek Ankara'ya doğru takip zorluk yaratmayacaktır. Ama düşman Sakarya'nın gerisine çekilirse, ordu o zamanki şartlara göre ilerleyecek veya duracaktır. Şartlar iyi olursa, demir yolu hattı zarar görmeden işgal edilebilir. Yolların durumu vs. iyi ise Ankara'ya yürüyüş devam edebilir. Aksi takdirde Beylikköprü'den Eskişehir'in doğusuna kadar giden demir yolu hattını tamamen yok ederek tekrar Eskişehir'e dönebiliriz. Küçük Asya Ordusu Başkomutanı Papoulas."*[984]

Kütahya'da oturum yapan Yunan Savaş Konseyi, Papoulas'ın raporu akabinde, Ankara'ya askerî harekâtın sürdürülmesi kararı almıştı. Lakin bu karar ulaşım ve cephane konularındaki endişeler göz ardı edilerek alınmıştı. Kararın alınmasındaki önemli gerekçelerden biri de Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra İngiliz siyasetinin Yunanlara karşı güven tazelemesiydi. Lloyd George'a göre Doğu'nun kaderini Eskişehir Muharebesi belirlemişti. Eğer ki Yunanlar Sevr Antlaşması'nı uygulayabilirse o zaman Türklerin sonu gelecek ve İngiltere de Doğu'daki bütün çıkarlarını koruyacak dost bir Yunan İmparatorluğu'nun kurulması adına her tür riski göze alacaktı.[985] İstanbul'daki İşgal Gücü Başkomutanı General Harington, Türklerin Yunanların karşısında

daha fazla direnemeyeceklerine ve Ankara'yı hiç kayıp vermeden işgal edebileceklerine inanıyordu. İzmir'deki İngiliz diplomatik temsilcisi Sir Harry Lamb'ın "yeterli bir savaş makinesi" olarak tanımladığı Yunanların zaferine kesin gözüyle bakılıyordu.[986] Kısacası Ankara'ya taarruz emri askerî değil daha ziyade İngiliz ve Yunan çıkarlarına hizmet ettiği düşünülen siyasi bir karar olarak alınmıştı. Başbakan Gounaris, alınan bu karar hakkında Yunan Meclis üyelerini İzmir'den gönderdiği 29 Temmuz 1921 tarihli gizli bir telgrafla haberdar etmişti: *"Bu sabah Kral Konstantinos başkanlığında bir toplantı yapıldı. Kendisine hükûmetin askerî soruna ilişkin görüşlerini açıkladım. Hükûmetin, düşmanı yok etmek amacıyla askerî operasyonlar yapılmasına karar verdiğini, böylelikle düşmanın bizim çıkarlarımıza uygun olan barışı sonunda kabul etmek zorunda kalacağını bildirdim. Savaşın sonunda düşman yok edilecek ve biz de barış antlaşmasını istediğimiz gibi düzenleyebileceğiz. Türkiye, dağılan ordusu ile barışı imzalamak zorunda kalacak. Türkler bizimle müzakere etme ve barışı kabul etme eğilimi göstermediğinden, Genelkurmay Başkanlığına, düşman ordusunun geldiği kötü durumun bize bu türden bir savaşı gerçekleştirme olanağı verip vermeyeceğini sordum. Askerî kurmaylar da düşman ordusunun ağır kayıplar verdiğini ve dağılmaya çok yakın bir durumda olduğunu; ancak düşman ordusunun bu durumuna henüz imha denilemeyeceğini belirttiler. İstediğimiz sonuca ulaşmak için girişimde bulunulabilir miyiz ve bu ne şekilde yapılabilir sorusuna ise herkes, düşmanın takibini Ankara ve Kızılırmak'a kadar sürdürdüğümüz takdirde büyük veya küçük ölçekli sonuçlar elde edebileceğimizi söyledi. Bu operasyonun yirmi ila kırk gün arasında sürmesi beklenmektedir. Düşmanın yenilgisi ve ezilmesi kuvvetle muhtemeldir; fakat Sivrihisar'da veya Sakarya Nehri önündeki savunma hattında bizi bekleme ihtimali de vardır. Savaş Konseyi oy birliğiyle ilerlemenin devamına karar vermiştir. Orduya esas olarak ayakkabı ve kıyafet tedarik edilmesi gerektiğinden harekâtın başlama tarihi on gün ertelenecektir. General Papoulas bugün Eskişehir'e hareket etmiştir. Kral ve ben ise yarından sonra Eskişehir'e doğru yola çıkacağız. Kral, orduyu teftiş edip savaşta üstün başarı gösteren subay ve askerlere nişan takdim edecek. Sonrasında Kral Atina'ya dönecek. Gounaris."*[987]

Papoulas'ın raporunda Ankara'ya doğru bir ilerlemeden bahsedilirken, Gounaris tarafından yazılan son metinde düşmanın Kızılırmak Nehri'ne kadar takip edileceğinden söz edilmişti. Bunun nedeni, Genelkurmay Başkanı Dousmanis'in *"Ankara'da durmayıp Kızılırmak Nehri boyunca ilerlemeliyiz"* şeklindeki önerisinden kaynaklanıyordu. Genel Kurmay Başkanının önerisi üzerine Savunma Bakanı Theotokis, Dousmanis'e dönüp *"sen bizim galiba adım adım İran'a ulaşmamızı istiyorsun"* şeklinde sert bir yanıt verdi. Aslında Theotokis'in bu ironik yaklaşımı uzun zamandan beri Yunanistan'da da tartışılan bir konuydu. Sınırlarını "iştahlı" bir şekilde fütursuzca genişletmeye çalışan Yunan erkleri bazen gazete köşelerinde hicivli bir üslupla eleştirilmekteydi. Örneğin

Kathimerini gazetesinde çıkan haberde "*dün Stadiou Caddesi'nde Mekke'yi yeni Yunan sınırlarına dahil eden bir haritanın reklam afişi ortaya çıktı. Bu sayede emperyalistler ülkeyi terk etmeden hacı olabilecekler*"[988] diyerek tepkisini alaycı bir dille ifade etmişti. Theotokis'in tepkisinin ardından Dousmanis, tüm Yunan Ordusu'nun Kızılırmak nehrine kadar ulaşmasını değil, Yunan kuvvetlerinin Ankara'dan başlayarak Ankara'nın 60 kilometre doğusundaki nehre kadarki bölgeyi temizlemesini kastettiğini söyleyerek önerisini gerekçelendirdi. Ayrıca Dousmanis, Mustafa Kemal'in ordusunu Eskişehir-Sivrihisar arasındaki hatta ya da Sivrihisar'ın doğusuna; ama kesinlikle Sakarya'nın batısına yerleştirme ihtimalinin olduğunu söylemişti. Bu sefer Mustafa Kemal Yunan Ordusu'ndan kaçamamalı ve kesinlikle yakalanmalıydı. Konstantinos, *"Evet Kemal'i mutlaka yakalamalıyız; ancak yakalamak için de Kemal'in hiç hareket etmemesi gerekir"* diyecek, bunun üzerine Stratigos, *"Keşke Kemal, Sakarya'nın batısında savaşmaya karar verseydi. Böylece savaş kendi üslerimize yakın olurdu ve nehir de Kemal'in ordusunun arkasında kalırdı. Ne yazık ki bu pek mümkün görünmüyor; çünkü Kemal'in bu kadar büyük bir hata yapması imkânsız"* diye ekleyecekti.[989] Neticede "karmaşık olan karışıklık"[990] şeklinde yorumlanabilecek Ankara taarruzu Yunan Savaş Konseyi tarafından onaylanmıştı. Papoulas, Eskişehir'e gitmek üzere Kütahya'dan ayrılmış ve hemen akabinde Kral Konstantinos da, 31 Temmuz'da, Eskişehir'e geçmiş ve orada alayların bayraklarına, savaşta öne çıkan subay ve askerlere nişanlar takdim etmişti. Yunan askerlerine kahramanlık madalyasını öldürdüğü Türk askerlerine göre dağıtacaktı:

Kral Konstantinos'un Madalyon Töreni.
Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φωτογραφικό Αρχείο, Αριθμός: 13
[Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi, Fotoğraf Arşivi]

Kral: Türk öldürdün mü?
Asker: Öldürdüm!
Kral: Yere düşerken gördün mü?
Asker: Gördüm!
Kral: Aferin asker![991]

Daha sonra çabalarının ve kahramanlıklarının ödülü olarak askerlere şeref madalyası vermişti.[992]

Kral Konstantinos'un cephede bulunması bir süre sonra Yunan askerlerinin halüsinasyon görmesine neden olmuştu. Pek çok asker, Kralın askerî üniformalı sıradan bir er olarak çadırların arasında dolaştığını ve askerlerin hatırlarını sorduğunu iddia ediyordu. Askerler her gece Kralı gördüklerine dair yemin etmeye başlamışlardı. Hatta bir asker, Kralın, askerin çadırına giderek ondan sigara istediğini, yanına oturduğunu, onunla sohbet ettiğini ve savaşacak ruh halinde olup olmadığını sorduğuna dair yemin bile etmişti. *Kathimerini* gazetesine göre bu hikâye, Roma İmparatoru Konstantinos'un rüyasına çok benzemekteydi. İstanbul'u inşa eden, büyük bir savaştan önce haç sembolünü gören Bizans Kralı Konstantinos'a da bir ses *"haçın yardımıyla kazanacaksın"* demişti. İşte Tarih bir gün 1921 Türk-Yunan Savaşı'nı yazdığında ordusunu büyük zafere taşıyan 12. Konstantinos'un etrafındaki efsanelerden bahsedecekti.[993] Fakat aynı hikâyede perde arkasına gizlenen başka bir gerçek daha vardı: Konstantinos'un Eskişehir'de cepheyi ziyaret ettiği sırada bazı askerler *"terhis! terhis!"* diye bağırarak Kralı protesto etmişlerdi.[994] Ancak Yunan Ordusu'nun Ankara'ya ilerleme hazırlığında askerin terhisine başlanamayacağı açıktı. Dolayısıyla Sirenlerin zafer uğultusuna kapılan Küçük Asya Ordusu, felakete giden sürecin ilk fitilini 7 Ağustos 1921 tarihinde Ankara'ya karşı harekât emrini yayınlayarak ateşlemiş olacaktı.

Savaşa Son Verecek Savaş
Sakarya Muharebesi

Sonunda düşmanın nihai teslimi için Yunanlar Ankara'ya sefer yapılmasına karar vermişti. Ankara seferinin yağışlı mevsimin başlayacağı Eylül ayından önce yapılması gerektiğinden ordunun derhal takviye edilmesine başlandı. Prens Andreas'a göre ilk olarak ordunun güçlendirilmesi ve gerekli tüm malzemelerin sağlanması lazımdı. Eğer Ankara seferi hemen yapılmazsa, yani sonbahara girildiği için hava şartlarından dolayı Ankara'ya taarruz gerçekleşmezse, o zaman ordunun bütün kış boyunca Eskişehir-Afyonkarahisar hattında kalması daha doğruydu. Bu arada ordunun ihtiyaçları tedarik edilip ilkbaharda Ankara'ya doğru hazırlıklara başlanmalıydı. Planın dezavantajı ise Yunan Ordusu'nun

Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 3472.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

Kral Konstantinos Cephede Kutsama Töreninde.
Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φωτογραφικό Αρχείο, Αριθμός: 07
[Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi, Fotoğraf Arşivi]

hem vakit kaybetmesi hem de bu süreçte Türk ordusunun ikmal ve takviye edilmesiydi. Ancak her halükarda Yunan tarafı Türklerle kıyaslandığında çok daha iyi ikmal edildiğini düşünüyor, bu yüzden beklemeye değer görüyordu. Yunan Ordusu 10 Ağustos'ta askerî harekât için hazırlık faaliyetlerini tamamladı. 14 Ağustos'ta Eskişehir'den hareket edip Sakarya Nehri yönünde uzun ve

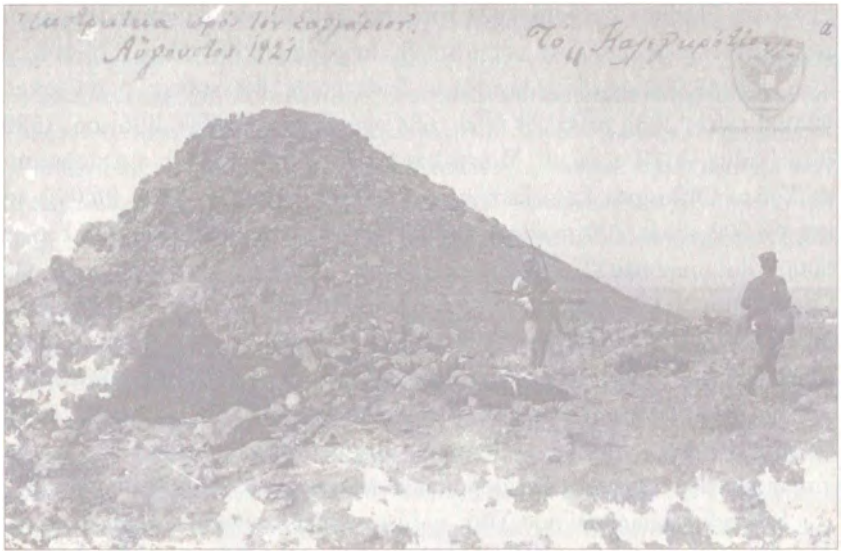
yorucu bir yürüyüşe başladı. İntikal yolunu ciddi bir Türk direnişiyle karşılaşmadan geçti. Yunan kurmayları Ankara'nın muhtemelen iki üç gün içinde ele geçirileceğini düşünmekteydi.[995] Harekâtın amacı Sakarya'nın doğusunda Türk kuvvetlerinin ezilmesi ve parçalanmasıydı. Böylece Ankara ele geçirilecek ve orada bulunan askerî merkez imha edilecekti. Ankara hükûmeti de Sevr Antlaşması'nı kabul etmek zorunda kalacaktı. Ancak toprak zeminin kurak olması nedeniyle oldukça zorlu olan Tuz Gölü çevresindeki yaklaşık 100 kilometrelik yürüyüşte, Yunan Ordusu ciddi anlamda gıda ve su sıkıntısı yaşamıştı. Öyle ki askerlerin hepsine yetsin diye sular kaşıkla dağıtılıyordu.[996] Ordu içinde su sorunu o kadar büyüktü ki bazen askerler ve atlar arasında su önceliği bile söz konusu olmaktaydı. Örneğin er I. Anagnostopoulos'un mektubunda bu sıkıntıdan şu sözlerle bahsedilmişti: *"Sıcak güneşin altında Ankara'ya doğru yürüyüşümüzde çölü geçerken günde 35-40 kilometre, aralıksız altı saat, susuz yürümüştük. Bazen öncü atlı birlikleri az suyu olan küçük bir vaha buluyor ve o an askerler arasında büyük bir ikilem yaşanıyordu. Acaba ikisinden hangisi önce dudaklarını ıslatmalıydı? Süvari mi yoksa at mı? Süvari her zaman önce atın susuzluğunu gidermeyi, sonra eğer su kalırsa kendisi içmeyi tercih ediyordu. Çünkü atın ihtiyaç anında ya da düşmanın pusu kurması durumunda koşabilecek gücü olması gerekiyordu. Ancak atlı süvari, piyadeye göre daha şanslıydı. Çünkü piyade, yaya yürüdüğü için daha da susuyordu. Yaya olarak yola çıkan askerler daha fazla olduklarından vahaya ulaşıldığında, bir bardak su almak için sırada iki saat ayakta beklemek zorunda kalıyorlardı."*[997] Yunan askerler Sivrihisar Ovası'nı geçerken sadece ekmek, galeta ve çok az miktarda bulduğu su ile yetinmek zorunda kalmıştı. Ekmek olmadığında askerlere kaynamış buğday veya bulamaç, sabahları da biraz çay ve bir kupa buğday verilmişti.[998]

Yunan Ordusu yürüyüş boyunca yiyecek temin etmek için Türk köylerine girip köyün tüm büyük ve küçükbaş hayvanına el koymaya başlamıştı.[999] Askerler Ağustos sıcağında, güneşin altında, coğrafi şartların zor olduğu ağaçsız ve kurak bölgede sekiz gün boyunca yol yürümüştü. Prens Andreas 15 Ağustos 1921 tarihli notlarında sıcak ve tozun yanı sıra susuzluktan aşırı derecede zarar gören askerlerin yürüyüşte çok yorulduğunu, günde 35-40 kilometre kadar kumlu ve bitki örtüsü olmayan bir zeminde yol aldıklarını yazmıştı.[1000] Çölde gündüz boğucu sıcak, gece de aşırı soğuktu. Öyle ki gündüzleri aşırı sıcaktan otlar aniden alev almaya başlıyor ve askerler nefes almakta zorlanıyordu.[1001] Boğucu toz içinde gözleri yanan askerler *"Ankara'ya!"* diye bağırarak ilerlemeye devam ediyordu.[1002] Neticede uzun ve zorlu bir yürüyüşten sonra Yunan Ordusu 21 Ağustos'ta Sakarya Nehri'ni geçebildi. Askerî operasyonun belirleyici aşaması 23 Ağustos'ta, ana taarruz ise 25 Ağustos'ta başladı. 25 Ağustos sabahı saat gece yarısı üçte Yunan Tümenleri Türbetepe-Demirözü Vadisi üzerinden saldırıya başladı.[1003] Yunan Ordusu'nun Ankara'ya yönelik harekâttaki

kuvvetleri Haziran-Temmuz 1921 harekâtında kullanılan kuvvetlerle aynıydı zira kayıplar sonradan telafi edilmişti. Bu kuvvetler 5.500 subay, 178.000 silahlı er ve 48.900 sığırdan oluşuyordu. Savaş gücü 1860 subay, 75.200 asker, 50.000 tüfek, 2084 makineli tüfek, 684 ağır makineli tüfek, 296 top, 1380 süvari kılıcı ve 18 uçak idi. Yunan kaynaklarına göre Sakarya'nın doğusunda Yunan Ordusuyla karşı karşıya kalan Türk kuvvetlerinde ise 90.000 asker, 60.000 tüfek, 200 makineli tüfek, 545 ağır makineli tüfek, 167 top ve 6000 kılıç mevcuttu.[1004] İki ordunun askerî gücü karşılaştırıldığında Yunan Ordusu'nun 30.000 fazla askeri vardı. Lakin bu durumun çok büyük bir önemi yoktu. Çünkü Yunan ve Türk tümenleri farklı örgütlenme yapısına sahipti. Mesela Yunan Ordusu'nun birçok yardımcı kuvveti vardı. Ancak bunların tamamını savaşçı askerler oluşturmuyordu. Tam tersine, Türk tümenleri gerekli askerî kuvvetlere sahipti ve ordunun tamamı savaşan askerlerden oluşuyordu. Yunan piyadeleri ise daha az tüfeğe; fakat daha fazla otomatik silaha sahipti.

Sakarya Muharebesi'nde Türk ordusu stratejik savunma yapmak durumundaydı ve adım adım savunma ile başarıya ulaşacaktı. Gereğinde ordu yenilgiye uğratılmadan 40-50 km geriye çekilebileceği bir mevzi hazırlanmıştı.[1005] Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Ağustos'ta yayınladığı emir yazısında bilhassa alan savunması (sath-ı müdafaa) stratejisinin uygulanmasına karar verilmişti. Mevzilerin savunmasındaki sistem muharebe hattı, arkasında direnek noktaları-istinat hattı ve daha arkada sakınma çizgisi-ihtiyat hattı olarak belirlenmişti. Mustafa Kemal Paşa için savunma hattı (hattı müdafaa) yoktu, savunma alanı (sathı müdafaa) vardı. Ve o satıh bütün vatan sahasıydı. Dolayısıyla her birlik bulunduğu mevziden atıldığında ilk durabildiği noktada düşmana karşı yeni bir cephe açıp savaşmayı sürdürecekti. Yanındaki birliğin çekilmesi durumunda diğer birlikler sonuna kadar direnip muharebeyi sürdürmekle yükümlüydü.[1006] İlk muharebelerden itibaren Türk savunması sağlam ve organize bir şekilde gerçekleştiğinden Yunanlar sürekli geri çekilmenin bir zayıflık işareti değil, Türklerin bir tercihi olduğunu tespit etmişti. Türk ordusu muharebeden önce tahkim, örgütlenme ve ikmal eksiklilerinin giderilmesine azami oranda gayret etmiş, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde mevcudu hemen hemen yarıya düşmüş olan orduyu güçlendirmeye çalışmıştı.

27 Ağustos'ta Yunan Ordusu bütün cephede saldırıya geçmiş ve 29 Ağustos'ta genel taarruzunu yinelemişti. Çatışmalar çok şiddetliydi ve Küçük Asya Seferi'nin en kanlı savaşları veriliyordu. Yunan kaynaklarının verdiği bilgiye göre çatışmanın bir bölümünde Türk kuvvetlerinin neredeyse büyük bir başarıya imza atacaklarından bahsedilmişti. 29 Ağustos 1921'de General Fahrettin (Altay) Paşa'ya Uzunbey köyünde Yunan kuvvetlerinin bulunduğu haberi verilmişti. Gerçekten de Yunan Ordusu Uzunbey'de askerî bir karargâh, hava komutanlığı ve gezici hastane kurmuştu. Fahrettin Paşa da buranın büyük bir ikmal

Sakarya Muharebesi'ne Doğru. Ağustos 1921 - Kale Grotto.
Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φωτογραφικό Αρχείο, Αριθμός: 388
[Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi, Fotoğraf Arşivi]

Sakarya Muharebesi'ne Doğru. Taburoğlu (Mangaldağı) Muharebeleri. 13/26 Ağustos 1921.
Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φωτογραφικό Αρχείο, Αριθμός: 591.
[Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi, Fotoğraf Arşivi]

merkezi olduğunu varsayarak karşı taarruz başlatma kararı almıştı. Yunan karargâhına Türk saldırısı gerçekleştiğinde, savaş gücü olmayan Yunan subayları, hastaneden hafif yaralı olarak yardımcı askerlerle kendilerini savunmaya çalışmıştı. Türklerin Uzunbey'e ulaşıp üst düzey Yunan subaylarını yakalaması an meselesiydi. Fakat Fahrettin Paşa'ya, önemsiz görülen saldırıyı durdurması ve kuvvetlerini daha büyük ihtiyaç duyulan Güzelcekale'ye (Kale Grotto) nakletmesi emri gelmişti. Böylece Türk birlikleri, Yunan karargâhı olduğundan habersiz verilen emir ile askerî kuvvetlerini başka bir noktaya kaydırmıştı.[1007] Yunan Ordusu 2. Kolordusuyla Güzelcekale kesiminde kuşatmada başarı sağlayamayınca bir tümeni kuzey yönüne kaydırmış, 1 ve 3. Kolordularıyla Haymana'nın batısındaki Çal Dağı'na yönelmişti. Yunanların kuşatmada başarı sağlayamamasının en önemli nedeni Papoulas'ın 27 Ağustos tarihli telgrafında, 1. 2. ve 3. Kolordu'ya, 28 ve 29 Ağustos'ta, herhangi bir cephane yardımının sağlanamayacağı bilgisinin verilmesiydi.[1008] Neticede taarruza iki gün kala ordunun silah desteği yapamayacağı bildirilmiş ve yeterli hazırlık yapılamamıştı.

31 Ağustos'ta Çal Dağı'nın bir bölümü Yunanlar tarafından ele geçirildi. Ancak Türkler süngü hücumuyla bu kesimi aynı gece geri aldılar. Bu dağ Yunanlar açısından kritik öneme sahip ve ulaşılması gereken en önemli

Yunan Ordusu'nun Sakarya Muharebesi hazırlıkları.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 160.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

hedefti. Yunan komutanlar bulundukları yerin 45 kilometre kuzeydoğusundaki Ankara'yı gördüklerini söyleyip askeri motive etmeye çalışıyorlardı.[1009] Zaferin yakın olduğunu kamuoyuyla paylaşmaya başlamışlardı. 1 Eylül'de çatışmalar şiddetini artırmış ve sarp, kayalık Çal Dağı'nda Yunan Ordusu Ankara'ya doğru taarruzunu sürdürmüştü. 3 Eylül gecesine kadar süren taarruzlar sonunda Yunanlar Çal Dağı'nı ele geçirmeyi başardı. Ancak Ankara'yı boşaltmak şöyle dursun, tam tersine gerekirse şehri sokak sokak savunmayı kafasına koyan Mustafa Kemal Paşa Çal Dağı'nın dört kilometre doğusunda yeni savunma mevzileri kazdırmaya başladı. Fevzi Çakmak Paşa'nın da ifade ettiği üzere *"Türkler için yağmur yağarken Yunanlara da güneş doğmuyordu."*[1010] Bunu teyit edercesine, 3 Eylül'de Papoulas ordunun durumunun son derece zor olduğunu fark etmiş ve Ankara hedefinden vazgeçmişti. Büyük hayallerle ve binlerce asker pahasına ele geçirdiği Çal Dağı'nı basamak olarak kullanıp ileri harekâta devam etmek yerine, dağda savunma mevzileri kazdırmaya başladı. Orduya iki günlük bir dinlenme vermiş ve Savunma Bakanı Theotokis'e ikmal güçlüğü çektiğinden savaşı sürdürmenin doğru olmadığını bildirmişti. Yunan askerlerinin morali düşük, yorgunlukları büyük, kayıplar ise ağırdı. Papoulas saldırının devamının çok riskli olacağını düşünerek çekilmeye başladı.

Gerçekten de 28 Ağustos'tan itibaren Yunan Ordusu'nda yiyecek, odun, benzin, mühimmat, ilaç, sargı bezi ve hayvan yemi sıkıntısı baş göstermişti.

Çal Dağ'da esir alınan Türkler. 20.08/ 02.09.1921.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 709.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

Ancak en temel sorun askerin günlerce yiyecek bulamamasıydı. Yunan Ordusu'nun getirdiği kesimlik sürüler ağaçsız bölgede odun bulunamamasından ötürü askere pişirilip verilememişti. Ayrıca arabalar petrol olmadığından hareket edememiş, özellikle içinde ağır yaralılar bulunan ambulanslar mandalarla çekilmek zorunda kalmıştı. Yeterli güvenlik sağlanamadığından yaralılar askerî hastanelere gönderilememiş, eşek, deve ve katırlarla taşınan yaralı askerler savaştaki orduyu takip etmişlerdi. Ordudaki temel sorunlardan biri de bandaj ve tıbbi ekipman eksikliğiydi. On beş ila yirmi bin arasındaki yaralı askerin sıhhi koşulları o kadar kötü ve insanlık dışıydı ki, General Papoulas yaralıları ziyaret edip onları teselli etmek istediğinde şiddetle kınandı. O andan itibaren kıdemli kurmay subaylar hastanelerin yakınına bile gitmeye cesaret edememiş; çünkü yaralılar tarafından her görüldüklerinde yuhalanmışlardı.[1011] Prens Andreas'a göre Ankara seferi başlamadan önce ordunun ön hazırlık yapması gerekiyordu. Ordu pek çok açıdan eksik ve yetersizdi. Hatıralarında ordu içindeki mühimmat ve asker yokluğunu şu sözlerle notlandırmıştı: *"Öncelikle ordudaki asker boşluğunun doldurulması için genel seferberlik ilan edilip asker alımı yapılmalıydı. Dahası harekâtın ilk yıllarında yıpranan giysi ve ayakkabıların ikmal edilmesi lazımdı. Bozuk silahların ve topların onarılması ve ağır topların değiştirilmesi gerekliydi. Yeni topumuz yoktu ve elimizdekiler 1916 yılında, Selanik'te, Fransız ve İngilizlerden kalma eski toplardı. Uçaklar yıpranmış ve kalitesiz olduğundan kötü durumdaydı. Yeterli ulaşım aracımız ve atımız yoktu. Her ne kadar ordunun morali yüksek olsa da yorgunluktan dolayı günden güne çökmeye başlamıştı."*[1012] General Papoulas da neredeyse her gün kolordu komutanlarına gönderdiği emir yazılarında ertesi gün yapacakları operasyonlarla ilgili bilgi verirken askerin mühimmat konusunda daha dikkatli olmasını tembih etmişti. Örneğin 21 Ağustos 1921 (3 Eylül 1921) tarihli emir yazısını şöyle bitirmişti: *"Görevinizi yerine getirirken cephane kullanımında tasarruflu olmanız gerektiğini dikkate almalısınız. Çünkü tedarikte çok büyük zorluklar yaşanmaktadır."*[1013] Yunan Ordusu'nun cephane konusunda yaşadığı zorluk Londra Konferansı'ndan kısa bir süre sonra Müttefiklerin Türk-Yunan Savaşına taraf olmayacaklarına dair aldıkları kararla bağlantılıydı. 13 Mayıs 1921 tarihinde ilan edilen tarafsızlık beyannamesinde Müttefiklerin işgal ettikleri bölgelerde (Boğazlar, İstanbul, İzmit, Çanakkale ve Gelibolu) tarafsızlık hali teşkil edilecekti. Buna göre Yunanların savaş malzemesi, kömür ve iaşe gibi ihtiyaçlarını İstanbul'dan karşılaması zorlaşmıştı.[1014]

5 Eylül'de Küçük Asya Ordusu Başkomutanı Papoulas muharebelerin o zamana kadarki safhasıyla ilgili bir raporu Atina'ya göndererek hükûmetten Ankara'ya yönelik harekâtın geleceğine dair talimat istedi. Söz konusu raporda Türk savunmasının son derece sağlam olduğu, büyük kayıplar vermesi nedeniyle Yunan Ordusu'nun savaş gücünün artık Türk ordusunun gücüyle

tamamen eşitlendiği bilgisi verilmişti. Ayrıca askerin morali düşmeye başlamış, ikmal de giderek zorlaşmıştı. Bu nedenle orduya göre, yenilgiyle sonuçlanacak bir askerî başarısızlık olasılığı artmaktaydı. Raporda düşmanın çok yorulduğundan ve zayiat verdiğinden bahsedilmişti. Öyle ki Yunan Ordusu'nun bir gün Ankara savunmasını bırakacak bitkin bir düşmanla karşı karşıya gelmesi oldukça muhtemeldi. Papoulas bu olasılığa kesin olarak güvenemediklerinin altını çizmişti. 28 Temmuz'da Kütahya Konseyi'ne, ordunun şartlara göre ilerleyeceği veya duracağını belirten bir muhtıra sunulduğunu hatırlatan Papoulas, ordunun Sakarya'nın ilerisine doğru hareket etmesi gerektiğini ifade etti. Ancak ordunun içinde bulunduğu zorlu koşullar hakkında hükûmete bilgi verdiğini de ekledi. Buna göre harekâtın sonucu Ankara'nın ele geçirilmesi gibi nihai bir zaferle neticelenebilir ya da bir felaketle karşılaşılabilirdi. Böyle bir felaket, Yunan Ordusu'nun şu ana kadarki başarısını başarısızlığa çevirebilir ve bu da siyasi müzakereleri olumsuz etkileyebilirdi. Eğer ilerleme durdurulursa ve Sakarya yakınlarında savunma pozisyonları işgal edilirse, bu durum bir başarıdan sonra Yunan Ordusu'nun durmasını sağlayacak; lakin sorunu temelden çözmeyecekti. Papoulas'ın üzerinde durduğu diğer bir husus ordunun genel siyasi durum hakkında hiçbir bilgisi olmadığı için askerin Ankara'nın ele geçirilmesinin kendisine fayda sağlayıp sağlayamayacağına karar da verememesiydi. Siyasi görüş ordu için oldukça önemliydi. Ankara'ya kadar gitmeye, orada yenilgiyi ve dolayısıyla Küçük Asya sorununun tamamının başarısızlığını göze almaya değer miydi? Yoksa şu ana kadar elde edilen başarı ile mi yetinilmeliydi? Papoulas, hükûmetin bu konu hakkında derinlemesine bir müzakere yapmasından sonra gerekli emirleri orduya iletmesini istemişti. Ancak hükûmetin bu kararının Papoulas'a mümkün olan en kısa sürede bildirilmesi şarttı. Zira Türkler orduya sürekli asker topluyor ve tahkimatlarını geliştiriyorlardı. Şu dönem hala askerî operasyonların devam etmesi mümkündü. Ancak bir süre sonra bu durumun devam etmesi çok zorlaşacaktı.[1015] Orta Anadolu topraklarında askerî harekât için en elverişli dönem Nisan'dan Ağustos'a kadarki süreydi. Çünkü sonrasında yağmur mevsimi başlıyor ve iyi yolların olmayışı otomobillerin hareket manevrasında sorun oluşturuyordu.[1016] Papoulas, Ankara'nın ele geçirilmesinin birkaç gün süreceğini belirten bir raporu o sırada Bursa'da bulunan Savunma Bakanı Theotokis'e iletti. Theotokis Ankara harekâtının başarılı olacağından o kadar emindi ki, İngiliz askerî heyetini Ankara'da çay içmeye bile davet etmişti.[1017] Theotokis, General Stratigos aracılığıyla ordu raporunu yanıtlaması için Başbakan Gounaris'e Atina'ya gönderdi. O andan itibaren hükûmetin cevabını bekleyen ordu, savunma pozisyonları alarak güçlerini yeniden konuşlandırmaya başlamıştı.

Yunanların taarruz kudretinin azaldığını anlayan Türkler 7 ve 8 Eylül'de harekete geçerek Çal Dağı'ndaki Yunan mevzilerine keşif taarruzları

gerçekleştirdiler. Bunun üzerine Theotokis, 8 Eylül'de Başbakan Gounaris'e gönderdiği yeni telgrafla ordunun durumunun daha tehlikeli hale geldiğini bildirdi: *"Savaş çoğunlukla eşit güçler arasında geçmeye başladı ve bir siper savaşı niteliğini aldı. Bu durum düşmana fayda sağlamaktadır. Çünkü sürekli olarak eksikliklerini tamamlayıp zeminin tahkimatını geliştiriyorlar. Harekâtın genişletilmesini riskli buluyoruz. Asker yapabileceği her şeyi yaptı. Ankara'nın işgali düşmanın demir yollarını yok etmek amacıyla gerçekleşecekti. Bunu daha küçük ölçekte, Eskişehir'e kadar yapabiliriz. Burada kalmanın hükûmetin müzakere gücünü güçlendirdiği anlaşılmaktadır. Ancak buradaki kalışımızın askerlerin dayanma sınırlarını aşmayacak kadar uzatılmaması gerekiyor. Şu ana kadarki başarılarımızdan sonra hızlı bir ateşkes mükemmel bir çözüm olabilir. Askerî meselelerin çözümü için hükûmetin düşüncelerini en kısa zamanda lütfen bize bildiriniz."*[1018] Yunan tarafı Atina'ya gönderdiği tüm telgraf ve raporlarda Türk kuvvetleri ile Yunan kuvvetlerinin artık denk olduğunu ifade etmekteydi. Raporlarda belirtilen rakamlara göre Türklerin 48 ila 50 bin askeri ve 5000 süvarisi vardı. Yunan kuvvetlerinin ise 47 bin askeri olduğu yazılmıştı. Üstelik Yunan kuvvetlerinin sürekli azalmasından dolayı herhangi bir taarruz eylemi imkânsız hale gelmişti.[1019] Prens Andreas da anılarında iki ordu arasındaki büyük farkı şu kıyas cümleleriyle açıklamıştı: *"Türk süvarileri çok etkiliydi; çünkü sayıları çok fazla olan ve her yerde bulunan küçük yerli atlar nedeniyle büyük bir çevikliğe sahiptiler. Türklerin dezavantajları, Türk süvarilerinin bizim süvarilerimiz gibi düzenli bir savaşla başa çıkamamasıydı. Çünkü küçük Türk atları bizim büyük atlarımızın çoğunluğu tarafından ezilecekti. Bu nedenle birçok kez iki süvari arasında normal bir savaş yapmayı denediğimiz halde Türkler bundan kaçındı ve akınları tercih etti. Diğer taraftan arpa ve genel yem sıkıntısı da yaşadık. Atlarımızın birçoğu Balkan savaşlarındaki muharebelerde savaşmıştı. Yaşlılık, yorgunluk, arpa ve nal eksikliği nedeniyle sonunda bitkin düşmüşlerdi. Öyle ki atlarımız düşman süvarileriyle karşılaştıklarında kaçamadığından süvarilerimiz sürekli olarak Türkler tarafından esir alınıyorlardı."*[1020]

10 Eylül'de Başbakan Gounaris, Theotokis aracılığıyla Papoulas'a gönderdiği cevapta *"ordunun her türlü siyasi düşünce ve uğraştan etkilenmemesi ve uzak kalması, kararlarını ve eylemlerini yalnızca ve yalnızca askerî çıkarlara göre düzenlemesi gerekir"* diyordu.[1021] Dolayısıyla hükûmet askerî operasyonların devam edip etmeyeceği kararını orduya bırakmıştı. Ancak hükûmet, askerî operasyonların durdurulmasına karar verilmesi halinde, rakip üzerinde bir baskı aracı olması amacıyla mümkün olduğu kadar fazla araziye el konulmasının zorunlu olduğunu belirtmişti. Aynı gün Gounaris'in ordunun raporuna ayrıntılı yanıtı da gelmişti. Raporda, ordunun bu avantaja sahip olan toprak hattını seçmesi ve ekonomik nedenlerle ordunun sayısal olarak azaltılması için mümkün olan en küçük güçle ele geçirilip tutulması

gerekiyordu.[1022] Ancak çok geç kalınmıştı. Yunan komuta heyetinin çekimser tavrını gören ve keşif taarruzlarıyla istediği bilgiye ulaşan Mustafa Kemal Paşa, Türk Ordusu'nu 10 Eylül 1921 sabahı genel karşı taarruza geçirdi. Bu kez cephenin kuzey kesiminden, Polatlı'dan Sivrihisar yönüne doğru taarruz eden Batı Cephesi kuvvetleri önce Duatepe'yi, ardından Kartaltepe'yi ele geçirdiler. Hükûmetten gelen cevapla birlikte zaten Ankara'ya yönelik harekâtı durdurma ve Sakarya Nehri'nin batısına çekilme kararı alan General Papoulas, 11 Eylül günü saat sabah dokuz çeyrekte Gounaris ve Theotokis'e durumu açıklayan bir telgraf gönderdi: *"Önemli ölçüde güçlendirilen düşman bir saldırıya başladı. Son iki ayda başta subaylar olmak üzere büyük kayıplar veren ve ikmal sıkıntısı çeken ordu, Sakarya'nın doğusunda tutunamamış ve zor koşullar altında Sakarya'yı geçmeye karar vermek zorunda kalmıştır. Nehri geçtikten sonra duruma bakıp yeni kararlar vereceğiz. Ordudaki açığın giderilmesi için yeni takviye birliklerin gerekli olduğunu düşünüyorum."*[1023] 11 Eylül akşamı saat dokuza çeyrek kala Yunan Karargâhından 1., 2. ve 3. Kolordu'ya geri çekilme emri çıkarıldı. Söz konusu emirde orduya Sakarya'yı tekrardan geçerek nehrin batısında savunma pozisyonu kurma ve harekâtı durdurma kararı bildirilmişti.[1024] Nitekim ordu karargâhından verilen 5 Eylül tarihli günlük emir yazısında ileri harekâtla planlanan hedefe ulaşıldıktan sonra ordunun başladığı konuma geri dönmesi ve taşınamayan her şeyi yok etmesi istenmişti.[1025] Böylece 12 Eylül'ü 13 Eylül'e bağlayan gece Yunan Ordusu parça parça Sakarya Nehri'ni geçti. 11 Eylül'de çekilmeye başlayan Yunan Ordusu 13 Eylül'de Sakarya'nın doğusunu tamamen boşaltmıştı. 13 Eylül 1921'de Ordu tarafından yayımlanan askerî bültende son durumdan şu şekilde bahsediliyordu: *"Temmuz harekâtı ve Eskişehir Muharebesi'nin ardından Uşak-Afyon-Eskişehir-Karaköy demir yolu hattının tamamını işgal eden Yunan Ordusu, Ağustos ayında Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyen düşmanı takip etti. Ordu, Sakarya zaferinin ardından düşmanı nehrin ötesine iterek Porsuk ve Sakarya nehirleri arasında doğrudan bir iletişim ağı kurmayı başardı. Ordu, düşmanı daha fazla püskürtmenin gerekli olmadığı kanaatindedir. Yunan Ordusu Sakarya'nın batı yakasını işgal etmiştir. Nehir tüm ordu tarafından bir düzen içinde ve başarıyla geçilmiştir."*[1026] Yunan Ordusu'nun geri çekilmesi askerî açıdan zaruriydi. Çünkü Türklerin Sakarya gerisinde askerî tahkimat hatlarında savunma yapacağını anlayan Yunan Ordusu ilk savunma hattını işgal etseydi gücünün üçte birini kaybetmiş olacaktı. Eğer ki Yunan Ordusu ikinci hattı ve ardından üçüncü hattı işgal etseydi gücünün geri kalanını da yitirecekti. Daha sonra General Papoulas Ankara'ya tek başına girecekti ve bu başarı başka bir deyişle "Pirus zaferi" olacaktı. Nasıl ki MÖ 280'de Pyrrhus'un ordusu Romalılara karşı Heraclea Muharebesi'ni kazanmış ve sonrasında çok büyük kayıplar vermiş ise Yunan Ordusu'nun Ankara'ya girmesi de benzer bir felaketi Yunanlara

getirecekti.[1027]

Ankara seferi, Yunan Ordusu'ndaki 23.613 subay ve askerin savaş dışı kalmasına neden olmuştu. 14 Ağustos'tan 13 Ekim 1921'ye kadar 243 subay ve 3392 silahlı er ölmüş, 750 subay ve 18.594 silahlı er yaralanmış, 3 subay ve 640 silahlı er de kaybolmuştu.[1028] Belki kayıplar, yeni katılanlar ile beraber nicelik olarak telafi edilse bile nitelik olarak telafisi mümkün değildi. Çünkü ölen ya da yaralanan askerler tecrübeli ve yetenekli iken yeni askerler bu vasıflardan yoksundu. Öte yandan Yunan Ordusu'nun morali düşerken muhaliflerin morali yükselmişti. Türk ordusuna çok sayıda yeni asker katılmıştı. Ankara'ya yönelik taarruzun asıl kazananı Türklerdi. Çünkü hem başkentlerini kurtarmışlar hem de Yunan Ordusu'nu geri çekilmeye zorlamışlardı. Yunan Ordusu taktik başarılar elde etmiş olsa da Ankara'yı ele geçirip Kemalistleri yok etmek gibi stratejik bir hedefe ulaşamamış, başlangıç çizgisi olan Eskişehir'in doğusuna dönmek zorunda kalmıştı.[1029] Prens Andreas'a göre dünya askerî tarihi açısından bakıldığında Yunanların Ankara seferi Napolyon'un Rusya seferine benziyordu. Napolyon, Rusya seferi sırasında kışı Smolensk'te geçirmeye karar vermiş ve ertesi yaz Moskova'yı daha kolay ele geçirebileceğini düşünmüştü. Ancak Moskova'nın ele geçirilmesi savaşı sona erdirmek anlamına gelmiyordu. Diğer taraftan 1812-1813 Rusya'sının Anadolu ile birçok benzerliği de mevcuttu. Her ikisinde de büyük ve zengin şehirler yoktu. İşgalcilerin işine yarayacak başka yerler bulunmuyordu. Şayet Napolyon'un ordusu yenilgiye uğrarsa bu ordu çok rahat bir şekilde ülkenin iç bölgelerine doğru çekilebilecekti. İklim her iki tarafta da sertti. İç ticaret olmadığından yerel halkın işgali anlaması pek olası değildi. Her iki bölgeyi de güç kullanarak tutmak zor ve hatta imkânsızdı. Askerî bir deha olan Napolyon bile bu zorlukların üstesinden gelememişti ki Napolyon 500.000 deneyimli askerle Rusya'yı işgal etmişti.[1030] Oysa er Nikos Vasilikos'un hatıralarında Prens Andreas'ın Ankara seferindeki başarısızlığı kesinlikle beklemediği ve sonuca aşırı tepki verdiği net olarak ortaya konulmuştu. Prens Andreas, sefere başlamadan önce Ankara'da karargâhını rahatlıkla kuracağını komuta ettiği tümendeki askerlere ilan etmişti. Oysa geri çekilme sırasında her halinden gergin ve sıkıntılı olduğu belliydi. Yunan askerlerin kederli bir geçit töreni yaparcasına önünden geçmelerini sinirli bir şekilde izlemişti.[1031]

Sakarya Muharebesi ile ilgili İzmir'e ulaşan ve Atina gazetelerinde yer alan bilgiler oldukça iyimserdi. Atina gazetelerinin muhabirleri, Yunan Ordusu'nun işgal ettiği tepelerden Ankara'nın net bir şekilde görüldüğünü, Türkler arasında güya büyük bir panik ve bölünme yaşandığını, BMM içinde kavgalar çıktığını ve el bombaları atıldığını telgrafla bildirmişlerdi. İlk etapta Yunan Ordusu'nun başarısızlığı gölgelenmek istenmiş; abartılı bulunan bu türden haberler Yunan kamuoyunda protesto ve öfkeye yol açmıştı. Örneğin 18 Eylül 1921

tarihli *Proini* gazetesinde "sadece hile olsa" manşetiyle verilen haberde Yunan Ordusu'nun başarısız olduğuna dair verilen bilgilerin yanıltıcı olduğu şu sözlerle eleştirilmişti: *"İzmir, son zamanlarda Yunan gazetelerini pek çok sahte haberle yanılttı. Bizler ise bu kadar çok yalanın yayılmasına nasıl izin verildiğini protesto ettik. 13 Eylül'de İzmir'deki askerî operasyonlar nihayet dururken, korkunç saldırılar ve var olmayan savaşlar hakkında Atina'ya telgraflar çekildi. Bunun sorumluluğu, yalan haberleri engellemek zorunda olan kişilere aittir. Tabii tüm bunlar kasıtlı olarak Yunan Ordusu'na düşmanın iletişim hatlarını yok etmesi, düzenli bir şekilde Sakarya Nehri'nin arkasına geri dönmesi için zaman tanımak ve düşmanı yanıltmak amacıyla yapılmadıysa bu türden yalan haberlerle kamuoyunu kandırmaya izin verilmemelidir. Şayet tüm her şey bunun içinse o zaman amaca giden her yol mubahtır."*[1032] Benzer bir şekilde Avrupa basını da Sakarya Muharebesi'ni bir Yunan zaferi olarak haberleştirmişti. Örneğin *Genevis* gazetesinde çıkan 27 Eylül 1921 tarihli haberde Sakarya Muharebesi'nin sonuçlarının Yunan askerî çevreleri tarafından son derece tatmin edici görüldüğü yazılmıştı. Yunan subayları, Mustafa Kemal açısından Sakarya Muharebesi'nde askerî bir yenilginin yanı sıra siyasi bir yenilginin de yaşandığını ve Mustafa Kemal'in cazibesinin azaldığını düşünmekteydi. Çünkü Ankara hükûmeti, Yunanları Anadolu'dan sürmeden barışı kabul etmeyeceğini açıklarken Türklerin her denemesinden bu yana, Türk ordusunun böyle bir şeyi başarmasının imkânsız olduğu Sakarya Muharebesi ile kanıtlanmıştı. Türkler ne zaman taarruza geçse Yunanlar onları mağlup ediyorlardı. Yunan askerî çevreleri bu verilere dayanarak 1922'de gerçekleşecek yeni harekâtın 1921 harekâtının sonuçlarını tamamlayacağından emin olduklarını belirtmişlerdi.[1033]

Bu sırada Eskişehir'de hastalanan Kral Konstantinos, tedavi için Bursa'ya nakledilmişti. Sakarya'daki askerî harekâtın sona ermesi dolayısıyla 24 Eylül 1921 tarihinde Bursa'dan orduya bir mesaj göndermişti: *"Askerler, Eskişehir'den ayrılmam münasebetiyle sizlere teşekkür etmek ve takdirlerimi sunmak istiyorum. Ancak biliniz ki sözlerim kalbimin hissettiklerini ifade etmeye yetmeyecektir. Tüm dünyanın hayran olduğu başarılarınız, Yunan olduğum için Tanrı'ya şükür sebebimdir. Yunan ırkından doğan tüm kahramanlarla aynı düzeydesiniz. Tarih, başarılarınızı altın harflerle yazacaktır. Düşmanı kalbinden vurdunuz. Köleleştirilmiş kardeşlerimizi kurtarmak ve atalarımızdan emanet bu topraklara medeniyeti geri getirmek için değerli Yunan kanınızı döktünüz. Başka hiçbir ordunun bu kadar iyi ve bu kadar çabuk üstesinden gelemeyeceği bir görevi başardınız. Sizlerin "Ankara'ya! Ankara'ya!" diye bağrışmalarınızı bizzat duydum. Ama yeni zahmetlere, yeni fedakârlıklara maruz kalmamanız için oraya gitmenize izin vermek istemedim. Çünkü şu ana kadar gerçekleştirdikleriniz, amacımız için yeterlidir. Özgürleştirdiğiniz topraklara dirayetle sahip çıkacağınızdan o kadar eminim ki. Böylece atalarımızın topraklarında yaşayan Müslüman halkları yenmek için*

savaşmadığınızı, ırk ve din ayrımı gözetmeksizin herkese barış getiren, halkların mutluluğa doğru ilerlemesini ve gelişmesini sağlayan o kültür ve sevgiyi vermek için mücadele ettiğinizi tüm dünyaya göstereceksiniz. Şimdi yapılması gereken çok az iş kaldı. Sonrasında, evlerinize mutlu ve gururlu döneceksiniz; çünkü vatanı büyütmüş ve yüceltmiş olacaksınız. Hızınızla düşmana zor dersler verdiniz; ancak o, mağlup olmasına rağmen hala pusuda ve sizin yorulacağınızı ve kazandığımızı tekrar ele geçirebileceğini ummaktadır. Öyleyse ona ülkesi için savaşan Yunanın asla yorulmadığını gösterin ve mızrağı ona doğru uzatıp "molon lave"[1034] *diye bağırın. Kral Konstantinos, Bursa, 24 Eylül 1921"*[1035]

Sakarya Muharebesi'nden sonra gerek orduda gerekse Yunan kamuoyunda gerçeğin dışında bir algı oluşturulmuştu. 29 Eylül 1921 tarihinde Kral Atina'ya döndüğünde festival havasında kutlamalar yapılmış ve sokaklara dökülen Yunanlar hep birlikte *"Çok yaşa muzaffer kişi!"* nidalarıyla Kralı karşılamışlardı. 11 Ekim'de İzmir'e dönen Papoulas da bayraklar, madalyalar ve marşlar eşliğinde büyük bir resepsiyonla karşılanmıştı.[1036] Lakin Yunanistan'ın Sakarya Muharebesi sonrasında heyecan duyması için hiçbir neden yoktu. Zira ordu, ağır kayıplar vermiş ve karşı orduyu dağıtmadan askerî harekâttan önceki mevzilerine geri dönmüştü. Bu sonuç kazanılmış bir zafer değildi. General Stratigos'a göre Yunan Ordusu'nun hızlı ilerleyişini durdurmak zorunda kalması ve bunun sonucunda Türklere yenilgiyi gizleme ve başarı olarak sunma fırsatı verilmesinin bazı gerekçeleri vardı. Bunların başında Yunan Ordusu'nun pek çok savaştan sonra yorgunluk hissetmesi bulunuyordu. Anadolu coğrafyasındaki büyük mesafeler, yolların olmayışı, hepsinden önemlisi yaklaşan yağmur mevsimi ve Ankara yakınlarındaki dağlarda yaşanan şiddetli kış şartları Yunan askerlerini fazlasıyla sıkıntıya sokmuştu. Stratigos'a göre tüm bunlar Mustafa Kemal'in ordularından çok daha tehlikeliydi. Eğer askerler birkaç gün dinlenerek yorgunluğun üstesinden gelebilselerdi mağlup edilemezlerdi. Kısa sürede yolların geçilmez hale geleceği ve ordunun kışı Ankara dağlarında geçiremeyeceği bir döneme girildiğinden harekâtın durdurulmasına karar verilmişti. General Stratigos ordunun asıl mevzilerine dönüş kararını kesinlikle doğru bulmuştu. Zira ordunun hareket noktalarına döndüğü gün hava çok soğuk ve yağmurlu olmaya başlamış, yollar ise arabalar için geçilmez hale gelmişti.[1037] Yunan askerleri, kendilerini bekleyen zorlu bir kışa hazırlanırken karşılama ve kutlama yalanlarına boğulan Atina ve İzmir, hayali zaferlerin peşinden Büyük Yunanistan'a bir adım daha yaklaştığını düşünüyordu. Oysa Sakarya'da harekâtın diğer anlarıyla kıyaslandığında kendilerini başarıya daha yakın gören Yunan askerleri kısa bir süre sonra Napolyon'un Moskova'daki askerlerinin akıbetine uğramışlar ve operasyonun başarısızlıkla sonuçlandığını anlayarak sahip olduklarını sandıkları zaferin ellerinden kayıp gittiğini görmüşlerdi.

Türkler, Rusların 1812'de uyguladığı askerî stratejiyi 1920'de ve 1921'de

büyük başarıyla uygulamışlardı. Türkler 1920'de Yunanlara karşı direnen milis kuvvetlerin zayıf ve düzensiz olduğunu biliyorlardı. 1920'deki bu askerî güçlerin Yunan ilerlemesini durdurmasının mümkün olmadığının farkındaydılar. Dolayısıyla Türkler zamanla düzenli Türk ordusunun organizasyonu için örgütlenip bu açığı hızlıca tamamlamışlardı. Yunanistan'ın 1920 sonbaharında çok geniş bir alanı işgal etmesine, başarılara ve ilerlemelerine rağmen, Kasım 1920 seçimlerinden önce bile durumun oldukça kırılgan olduğu barizdi. Yani, 1920 seçimlerinden önce de aslında felaket kaçınılmazdı. Üstelik bu felaketten Krala oy vererek Anadolu'nun işgalinde Büyük Güçlerin dostluğunu ve desteğini kaybeden Yunan halkı da sorumlu değildi. Anadolu'daki başarısızlığın çok daha derin nedenleri vardı ve bu nedenler Napolyon ve Hitler'in Rusya'ya karşı askerî harekâtını kötü sonlandıran gerekçelerle aynıydı. 1920 seçimleri sonrasında tüm dezavantajlar Yunanların tarafına geçmişti. Müttefikler, artık mücadelenin tamamen Türk-Yunan savaşı olacağını ve Yunanistan'a hiçbir askerî yardımda bulunmayacaklarını açıkça belirtmişlerdi. Diğer taraftan Yunanlar hiç bilmedikleri bir coğrafyada bölgeyi gayet iyi tanıyan Türkler ile tek başına kalmışlardı. Bölgedeki koşullar tamamen Yunanların aleyhineydi. Örneğin Türkler Anadolu ikliminde yaşamaya alışkınken Yunanlar bu iklime yabancıydı. Yunanlar, İzmir dışındaki bölgelerde yerel halkla savaşırken, Türkler yerel halkın sempatisini ve desteğini almıştı. Nitekim Papoulas'tan sonra Küçük Asya Ordusu'nun başına getirilen General Georgios Hacıanestis, 1922 yılında yargılandığı Altılar Davası'ndaki savunmasında, Yunan Ordusu'nun faaliyet gösterdiği bölgelerin düşmanca yapısından söz etmişti. Hacıanestis'e göre Yunanların Anadolu işgali "Konstantinidis" adındaki tek bir Rum'un bulunduğu Afyonkarahisar'a kadar genişlememeli, Yunanistan izlerini taşıma ayrıcalığına sahip olan bölgeyle sınırlı kalmalıydı.[1038] Zira Yunan Ordusu'nun Ankara seferinde askerler haftalarca yol kat etmiş ve düşman topraklarında kalmıştı. Tek motivasyon kaynağı Yunan gazetecilerin arkeolojik becerileri sayesinde ortaya konulan Anadolu'nun bir zamanlar Yunan olduğu değil hala Yunan olduğuydu. Ancak bu ilerleme sırasında hem yabancı hem de düşman topraklarda kalma durumu Yunan askerlerini ülkesi için yaptıkları fedakârlığı haklı çıkarmak için gereken her türlü dış motivasyon unsurlarından mahrum bırakmıştı. "Kurtardığı" topraklar konusunda ise artık ne duygulanabiliyor ne de heyecanlanabiliyorlardı. Çünkü yalnızca açık veya gizli, düşmanca eğilimleri olan yabancı insanlarla karşı karşıya geliyorlar ve bu nedenle köyüne ve evine daha çok dönmek istiyorlardı. Onların bu yuvaya dönme özlemi zorluklardan, yoksunluklardan ve adaletsizlikten güçlenen bir arzuya dönüşmüştü. Bu nedenle artık Türklerden değil, kendisini erzaksız ve ekmeksiz Anadolu'da çarpıştırarak zengin olan savaş tüccarlarından, kendi sefasına bakanlardan, sofralarda ziyafet çekenlerden nefret etmeye başlamışlardı. Kısacası askeri

Sakarya'da tutacak hiçbir şey yoktu.[1039] Son olarak Yunanlar, Türklerin aldığı dış yardıma kıyasla yabancı ülkelerden çok daha az yardım sağlamışlardı.[1040] Örneğin *Politeia* gazetesinin 21 Eylül 1921 tarihli nüshasında Türk ordusunun Skoda silahlarıyla ilgili bir açıklama yapılmıştı: *"Eğer Türklerin Skoda silahları olmasaydı tahkimatları bu kadar korkunç ve bu kadar evzon katleden olmazdı. Bu sayede son savaşlarda büyük üstünlüklerini kanıtlamış oldular. Skoda topları topçuluktaki en son gelişmedir. Daha 1916'da icat edilen bu silahlar, onları nihai silah haline getiren ve savaş alanında üstünlük sağlamalarını sağlayan eşsiz avantajlara sahiptir. 3-9 kilometre menzile sahiptirler, çok çeviktirler ve hatta yolları aşabilir ve dağlara tırmanabilirler. Düz ve kavisli olmak üzere iki atış şekli vardır. Kemal'in ordusunun çok sayıda Skoda tüfeği ve bol miktarda yeni cephanesi var. Bunlar Gedikli, Toydemir ve Çal Dağı muharebelerinde Türklerin çok işine yaramıştır."*[1041] *Politeia* gazetesinde çıkan bu haber aslında Fransızlar ve İtalyanların gizliden gizliye Kemalistlere savaş malzemesi sattığı iddiasından kaynaklanmaktaydı. Nitekim bu iddiayı doğrulayan 18 Temmuz 1921 tarihli dilekçede Muğlalı Rum bir avukat ve bir Rum zanaatkâr Yüksek Komiserlik genel sekreterliğine bir şikâyette bulunmuştu. Söz konusu şikâyet dilekçesinde, önünde İtalyan subayları olan iki büyük İtalyan kargo gemisinin limanda Kemalist ordu için cephane ve silah boşalttığını gördüklerini; ayrıca 25 gün önce de Kemalistlere savaş malzemesi taşıyan 150 develik ikmal konvoyunun Muğla'dan Denizli'ye doğru yola çıktığını bildirmişlerdi.[1042]

Sovyet Rusya hükûmeti tarafından Kemalistlere zaten savaş malzemesi yardımı yapıldığı biliniyordu. Dahası 24 Mart 1921 tarihinde Müttefiklerin muhtelif savaş malzemelerinin ihracatına yönelik yeni bir liste hazırlaması ve eski listeyi feshetmesi, İngiliz şirketlerinin Kemalistlere uçak, tank ve kara ordusu için gerekli malzemelerin satışını hukuki olarak sağlamıştı.[1043] Dolayısıyla Yunanlar, modern ve yeni silahlarla donatılmış Türk ordusunun kendilerine kıyasla daha avantajlı olduğu kanaatindeydiler. Ankara'ya ilerleme harekâtına gelince, Türkler Afyonkarahisar ve Eskişehir'deki mevzilerini terk ettiklerinde Yunanlar korkunç sıcak, susuzluk, açlık ve sıtmanın hâkim olduğu çöl ve kurak bir bölgenin derinliklerinde hapsolmuşlardı. Bir yandan susuzlukla mücadele bir yandan da kullandıkları haritaların yeterli olmayışı yürüyüşlerini ağırlaştırmıştı. Öyle ki güneşin korkunç sıcağı altında yürüyen Yunan askerlerinin çoğu güneş çarpmasından ötürü bilincini kaybetmişlerdi. Susuzluk en büyük sıkıntıydı. Askerler etrafta su bulamadıklarından bitlenmişlerdi. Er Nikos Vasilikos'un *"sinir bozucu bitler günlerce süren acı ve ıstıraptan arta kalan azıcık kanımızı emiyor"*[1044] sözleri askerlerin yürüyüş sırasında yaşadığı zorluğun başka bir yönünü ortaya koyuyordu. İkmal hatlarından bir hayli uzaklaşan Yunan askerleri çoğu zaman lojistik desteğin sağlanamamasından ötürü açlıkla mücadele etmişti. Öyle ki Mustafa Kemal

Paşa'nın Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Türk ulusuna seslendiği bildirgesinde Haymana Ovası'na kadar gelen düşmanın esir düştüğünde Türk askerinden ilk olarak bir parça ekmek istediği ifade edilmişti.[1045] Ekmek nadiren bulunuyordu. Her asker alması gereken ekmeğin yalnızca yüzde yirmi beşini alabiliyordu. Dolayısıyla ordudaki yiyecek kıtlığı o kadar büyüktü ki atların bile arpası kalmayınca kurak arazide ot bulamayan hayvanların çoğu açlıktan telef olmuşlardı.[1046] Orduya ekmek dışında herhangi bir yiyecek maddesi gönderilemediği gibi gönderilen ekmekler de ya kısa sürede küfleniyor ya da bazen malzeme merkezinden küflü geliyordu. Örneğin Er Paraskevaidis'in mektubunda ordudaki yiyecek sıkıntısından şu sözlerle bahsedilmişti: *"Kaç zamandır boğazımızdan doğru düzgün bir yemek geçmedi. Türk yemekleri yiyoruz. Bulamaç, çörek, ekmek ve tarhana. Çörekler arpadan. Yavan olmasın diye de toza toprağa bulanmış halde."*[1047] Er Paraskevaidis'in mektubunda da ifade ettiği üzere Atina, Yunan Ordusu'na artık yetememeye başlamıştı. Tüm bu gerçeklere rağmen basın aracılığıyla yapılan propaganda Yunan Ordusu'nun her açıdan durumunun iyi olduğunu gösterme yalanı üzerine kuruluydu: *"Yunan Ordusu'nun karavanası, bir İngiliz askerine verilecek olanın yarısı kadar olsa da Yunan askerleri için tatmin edicidir. Yunan askerleri haftanın üç günü et, diğer günler ise baklagiller, meyve ve peynirli ekmek tüketmektedir."*[1048] Oysaki gerçek tamamen farklıydı. Başarılı olacağına dair hiçbir umut taşımayan Ankara seferi baştan sona yanlış bir girişimdi.

Venizelos da Danglis'e Fransa'dan gönderdiği 3 Temmuz ve 26 Ağustos 1921 tarihli iki mektubunda Yunanistan'ın Büyük Güçler tarafından yalnız bırakılmasına rağmen savaşı sürdürmesini eleştirmişti. Bu şekilde Yunan halkı her geçen gün biraz daha yorgun düşüp başarısızlıktan başarısızlığa sürükleniyordu.[1049] Zaten Türk ordusunun ezilme ihtimali söz konusu bile değildi. Her şeyden evvel Türkler tüm varlığını ortaya koyarak inançla ve azimle düşmanla mücadele ediyorlardı. Her tür yokluğa rağmen Yunanlara direniyorlardı. Örneğin bir Türk saldırısında iki yaralı Türk askerini esir alan Yunan subayı bu saldırıları neden yaptıklarını sorduğunda düşman çadırlarını ve battaniyelerini almak için cevabını vermişlerdi. Çünkü hiçbir şeyi olmayan Türk askerleri zor şartlarda savaştıkları gibi üstüne üstlük şiddetli soğukla da mücadele etmek zorunda kalmışlardı: *"Dün rasathaneden ateş yakan, ısınmak için zıplayan ve dans eden bazı Türkler gördük. Üzerlerinde Amerikan bezi kıyafetler vardı. Bunu böyle bir soğukta (sıfırın altında dört dereceydi) hayal edin. Diğer Yunan subayları ise hallerine gülüyorlardı. Bir Türk esirin ellerinde yaralar vardı. Ellerinin nasıl bu hale geldiğini sorduğumuzda, orduda kürek ve tırpan olmadığı için elleriyle siper kazdıklarını söyledi."*[1050] Öte yandan böyle bir ruhla savaşan Türklerin Ankara'nın ele geçirilmesi de moralini bozamazdı. Nihayet Ankara'ya doğru ilerlemeyle birlikte ne Sakarya'da Türk ordusu yenilgiye uğramıştı ne de Yunan Ordusu,

en azından psikolojik bir zafer elde etmek için, Ankara'yı işgal edebilmişti.[1051] Venizelos daha başından beri Yunan Ordusu'nun Ankara'ya ilerleme planından endişe duyuyordu. Bu ilerleyiş ancak Mustafa Kemal'in ordusunun kuşatılmasına ve teslim olmasına yol açabilirse anlam kazanabilirdi. Ama Türklerin böyle bir hata yapmasını pek mümkün görmüyordu. Tam tersine Mustafa Kemal'in şu ana kadarki stratejisinin kesin bir savaş vermekten kaçınıp Yunan Ordusu'nu mümkün olduğu kadar Anadolu'nun derinliklerine sürükleme isteği olduğuna inanıyordu. Venizelos'a göre Ankara ele geçirilse bile bunun Yunanlara herhangi bir faydası olmayacaktı. Aksine Yunan Ordusu askerî üssünden çok fazla uzaklaşacaktı. Çünkü Venizelos'a göre Ankara, düşmanın gerçek başkenti değildi. Ankara, Kemalist hareketin yalnızca geçici merkezî görevini gören küçük, alt sınıf bir şehirdi. Gerçek başkent, elden çıktığında Türklere korkunç bir darbe indirecek ve Türkleri, yenilgilerinin Allah'ın iradesi olduğuna ikna edecek olan İstanbul'du. Fakat İstanbul'a yönelik herhangi bir girişim sadece Türklere karşı yapılmış bir saldırı olmazdı. Yunanistan'ın İstanbul'a karşı olası askeri harekâtı İngiltere, Fransa ve İtalya'yı da karşısına alması demekti. Dahası Venizelos Ankara'nın ele geçirilmesiyle savaşın bitirilebileceğine inanmıyordu. Çünkü ona göre Yunanistan'daki mevcut hükûmet, Yunan Ordusu'nun fedakârlıklarından ve başarılarından diplomatik olarak yararlanabilecek kapasitede değildi. İngiltere, Liberal Parti'nin siyaseti sayesinde Yakın Doğu'da Büyük Yunanistan'ın güvenilir bir müttefik olacağına tereddütsüz ikna olmuştu. Fransa ile karşılaştırıldığında Yunanlara ön yargısı daha azdı. İngiltere hala Yunanistan'ın Türkiye'ye rağmen büyümesi tarafındaydı. Ancak kendi bakış açısını diğer Müttefiklere tek başına empoze edecek konumda değildi. Fransız kamuoyunun Yunanlara karşı olumsuz yargıları stabildi. Dolayısıyla yalnız bırakılmış bir Yunanistan, İngiltere'ye rağmen, Ankara seferini askerî olarak üstlenmemeliydi.[1052] Venizelos tüm bu endişe ve görüşlerini 26 Ağustos 1921 tarihinde, yani Yunan Ordusu'nun Ankara'ya ilerleyişi sırasında, Danglis'e gönderdiği ikinci mektubunda gözler önüne sermişti: *"Ankara'ya ilerleyişimiz konusunda oldukça kaygılıyım. Bu, ancak Kemal'in ordusunun kuşatılıp onu teslim olmaya zorlama umudu varsa anlamlı olurdu. Ama düşmanın böyle bir şey yapacağını beklememek öyle büyük bir hata ki… Düşmanın stratejisi, kesin sonuçlu bir muharebeden kaçınmak ve bizi içeriye doğru çekmek. Eğer İstanbul'a saldırırsak bu bizi sadece Türkiye ile değil, İngiltere, Fransa ve İtalya ile de savaşa sürükler. Ankara'yı ele geçirsek bile bu bizi savaşın sonuna götürmez. Çünkü Yunanistan'ın mevcut rejimi başarılarımızı diplomatik olarak kendi lehine kullanamıyor. İngiltere hala Yunanistan'ın büyümesini, Türkiye'nin ise küçülmesini arzuluyor. Çünkü büyük bir Yunanistan'ın Yakın Doğu'da güvenilir bir müttefik olacağına inanıyor. Ancak İngiltere tek başına görüşlerini empoze edemez. Fransa bize karşı olumsuz davranıyor. Geçenlerde bir Fransız yetkiliyle görüştüm ve*

kendisine, Türkiye uğruna Yunanistan'ın dostluğunu feda eden Fransız politikasının, Fransa'nın çıkarlarına aykırı bir politika olduğunu söyledim. Fransızlar bana şöyle cevap verdi: 'Haklısın; ama biz demokratik bir halk olarak politikamızı kamuoyunun nasıl hareket ettiğine göre şekillendirmeliyiz. Fransız ortak görüşüne göre ise Yunanistan'ın mevcut durumu kabul edilemez.' Fransa'dan böyle bir tepki gelmesi üzerine İngiltere'nin kendi görüşlerini dayatması mümkün değildir. İngiltere'nin Fransa'ya danışmadan Doğu Sorununa tek taraflı bir çözüm getirip Fransa'yı kızdırmak istemeyeceğini düşünüyorum."[1053]

Venizelos'un 3 Temmuz ve 26 Ağustos tarihli iki mektubunun basına sızmasının ardından kral yanlısı basın Venizelos'u Mustafa Kemal ile iş birliği yapmakla suçladı. Zira gerek Venizelos'un gerekse Mustafa Kemal'in görüşleri birbirine oldukça yakındı. Yunan hükûmetine göre Sakarya Muharebesi'nin bir hezimet gibi gösterilmesi kabul edilemezdi. Bu durum doğru olmadığı gibi ordunun da haksız yere itham edilmesi demekti. Dolayısıyla Sakarya'yı bir hezimet gibi gösteren Venizelos ve yandaşları Mustafa Kemal ile işbirliği içine girmiş gizli düşmanlar olarak lanse edilmişlerdi. Kral yanlısı bir gazete olan *Protevousa*'da çıkan haberde Venizelos bu tutumundan ötürü ağır bir dille eleştirilmişti: *"Ankara'da Yunanistan'ın bir düşmanı ve Londra'da da başka bir düşmanı, Sakarya'da onarılamaz bir felakete uğradığımızı, ordumuzun yorgun olduğunu ve Küçük Asya'da askerî harekâta devam edemeyeceğini, mali açıdan iflas ettiğimizi ve ulusun sabrının tükendiğini iddia etmektedir. Bu gayriresmî ittifaka reformcu partinin lideri Nikolaos Stratos'un da dahil olduğu üçüncü bir faktör daha eklendi. Bütün argümanları Sakarya'da bir savaş felaketinin yaşandığı önermesine dayanıyor. Ankara'nın baş müttefiki, Sakarya'nın bulanık sularında sahte ve hayali zaferler elde etti. Ama Sakarya'da başarısız da olmadık. Neredeyse hiç zarara uğramadan istediğimiz tüm mevzileri işgal ettik, düşmana nefes bile aldırmadık. Yenilen düşman, savaştan bir ay sonra bizimle yüzleşmek için tir tir titriyor. Biz galip geldik ve mevcut şartların da efendisiyiz. Kemal öyle düşünmeyebilir. Bir de yenilgimizi Yunanca yayımlanan Proia gazetesinde ilan eden Kemal ile aynı fikirde olan İstanbul'daki Kondylis."*[1054] Esas itibarıyla Küçük Asya Seferi'nin kararı Sakarya Meydan Muharebesi'nde netleşmişti. Yunanlar Anadolu'nun bu kadar içlerine bir daha giremeyecekti. Kendilerini öyle bir siyasi ve askerî durumun içine sokmuşlardı ki nihai zaferden başka her şey onlar için yenilgi demekti.[1055] Yunan tarafı Ağustos 1922'ye kadar cephede önemli bir hareket ve faaliyet olmaksızın tüm ağırlığını diplomatik çözüm bulma çabalarına vermişti. Gounaris hükûmeti tam bir çıkmazdaydı; çünkü sorun diplomatik yollarla çözülmezse ve Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan çekilmesi için başarılı bir yol bulunamazsa, Yunanistan'ın ya askerî ya da ekonomik çöküşü yakındı ve tek belirsizlik ikisinden hangisinin önce olacağıydı.[1056] Zaten Başbakan Gounaris 15 Ekim 1921 tarihinde Yunan Meclisinde yaptığı

konuşmasında *"yirmi gün süren şiddetli bir mücadelenin ardından Sakarya Muharebesi ordumuzun gururlu zaferiyle sonuçlanmıştır"*[1057] diyerek Sakarya Muharebesi'ni bir Yunan zaferi olarak sunmuş ve bir süre Yunan kamuoyundan askerî hezimeti gizleyebilmişti.

Öte yandan 22 gün 22 gece süren Sakarya Meydan Muharebesi, Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle "melhame-i kübra",[1058] Anadolu'da Türk zaferi olarak kutlanmıştı. Yunanlara karşı kazandığı büyük başarıdan dolayı Büyük Millet Meclisi tarafından Gazi unvanı ve Mareşal rütbesi verilen Mustafa Kemal, bu askerî başarı ile yetinmeyerek son ve kesin bir zaferi sağlamak amacıyla 13 Eylül 1921'de Orta ve Batı Anadolu'da seferberlik ilan etti. Türkler açısından nihai yenilgiden başka her şey bir zafer sayılabilirdi. Dolayısıyla 14 Eylül'de "Yunan Kuvvetini Kırmak için Millete Beyanname" başlıklı bildirgesinde Türk ulusuna düşmanı Anadolu'dan tamamen temizleyene, yani nihai zafere kadar mücadeleyi sürdüreceklerini şu sözlerle ifade etmişti: *"Mukaddes topraklarımızı çiğneyerek Ankara'ya girmek ve istiklâli memleketin fedakâr muhafızı olan ordumuzu imha etmek isteyen Yunan Ordusu yirmi bir gün devam eden pek kanlı muharebelerden sonra avni hakla mağlup edilmiştir... Masum Türk milletinin hayat ve istiklaline canavarca tecavüz edenlere layık olan cezayı vermek için ordumuz sönmez bir azim ve celadetle vazifesini ifaya devam ediyor... Türklerin vatan sevgisiyle dolu olan göğüsleri kendilerinin melun ihtiraslarına karşı daima demirden bir duvar gibi yükselecektir. Filvaki milletimizin düşmanın hazırlıklarına mukabele için hiçbir fedakârlıktan çekinmedi... Hiç kimsenin hakkına tecavüz etmek istemediğimiz gibi diğerleri tarafından da hakkı hayat ve istiklalimize riayet olunmasından başka bir davamız yoktur. Hududu milliyemiz dahilinde müdahaleleri ecnebiyeden azade olarak her medeni millet gibi hür yaşamaktan başka gayesi olmıyan Türk milletinin hakkı meşruu nihayet alemi insaniyet ve medeniyet tarafından teslim olunacaktır. Ancak silahlarımızı maksadımız tamamen istihsal olunduktan sonra bırakacağımızdan pek karib olan bu mesud ana kadar kemafissabık bütün efradı milletin azamî gayret ve fedakârlık göstermesine intizar eylerim."*[1059] Kısacası Türkler kendi toprakları üzerinde Büyük Yunanistan hayalini gerçekleştirmeye gelen bu davetsiz misafiri evine göndermeye kararlıydı ve o son kişi öz yurdundan gidene kadar silahlı mücadelesini asla bırakmayacaktı.

Anadolu'da Yok Etme Savaşı
Mezalim ve Etnik Temizlik

Türk-Yunan savaşında 1921 yılı, Sakarya'da verilen çetin bir muharebenin akabinde Yunanların vahşet ve taşkınlık hareketlerini arttırdığı bir dönemdi. Daha ilk günden beri Yunan işgali, vahşetle ve zulümle kendisini tanımlamış ve Anadolu coğrafyasında birçok katliamın kaynağını oluşturmuştu. Prens

Andreas'ın, "*Küçük Asya dramasının ilk perdesinden itibaren fikrin budalaca olduğu ve hayata geçirilmesinde ihtiyatsız davranıldığı aşikardır. Ben o sırada Yunanistan'da bulunmadığımdan İzmir'e ilk çıkarmanın nasıl gerçekleştiğini bilmiyorum. Fakat çıkarmanın askeri bilim kurallarına uygun yapılmadığı açıktır. Bu nedenle Yunan Ordusu İzmir'de yabancıların ve Rumların gözünde küçük düşmüştür*"[1060] sözleri bile Yunanların Anadolu'ya ayak bastığı andan itibaren insanlık dışı eylemlerin baş aktörü olduğunun itirafıydı. Yunan askerleri üslerinden aldıkları emir doğrultusunda girdikleri köyleri tamamen yakmaktan ve çocuklara kadar öldürmekten asla çekinmemişti.[1061] Dört yüz yıl boyunca Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamış eski tebaa şimdi misilleme yaparcasına intikam duygularıyla hareket ediyor ve Anadolu'nun yeni efendileriymiş gibi davranmaktan çekinmiyordu. Prens Andreas'ın hatıratında da Yunan askerlerinin bu acımasız eylemlerinin kökeninde işte bu dört yüzyıllık "köle-efendi" ilişkisi olduğu şu sözlerle belirtilmişti: "*Hisar köyüne doğru kavurucu sıcakta yürüyen Yunan Ordusu, öğlen saat on birde Sivaslı köyüne ulaştı. Askerin dinlenmesi için iki saatlik mola emri verdim. Bu noktada birliğimin disiplini hususunda size kötü yorum yapmak istemiyorum; ancak köye giren askerlerin davranışları ve birçok subayın itaatsizliği tüm sınırların da ötesine geçmişti. Orada cereyan eden olaylarla ilgili bir betimleme yapmak arzusunda değilim. Bu türden davranışlar sergileyen insanların zihniyetlerini de kınamamam gerekiyor. Ancak onların neden böyle davrandıkları konusunda söylediklerine bakarsak yüzyıllardır Türk boyunduruğu altında köle gibi yaşayan Yunanların öç alma isteklerinden başka bir şey değildir.*"[1062]

1920 yılının yazından beri Yunanlar nüfus çoğunluğu Müslüman olan geniş bir alanı işgal etmiş ve bilhassa Türk milliyetçileri ile beraber hareket eden köylerde hınç amaçlı karşı eylemlerde bulunmuşlardı. Şüphesiz Yunanların bu pervasızlığına karşı Türkler de boyun eğmemiş ve tüm güçleriyle Yunan işgallerine karşı çıkmayı sürdürmüşlerdi. Türk halkı, İzmir ve çevresindeki Yunan işgaline başından itibaren tepki göstermiş ve Kuvayı Milliye ruhuyla korkusuzca direnmişti. Bu tür örneklerden biri 21 Haziran 1921 tarihinde, öğlen saatlerinde, Osmanlı vatandaşı Hamit Mehmet Alioğlu'nun Yunan polisi tarafından İzmir'de yakalanma hadisesiydi. 17 yaşındaki Hamit Mehmet Alioğlu, başında Türk bayrağı ile Mustafa Kemal'in silahlı bir askerini gösteren büyük bir resmi elinde tutup Türk mahallesindeki farklı dükkânları dolaşmış ve Türkleri tüm Yunan unsurlarına karşı gelmeye çağırmıştı. Yunanlar el koydukları resimle birlikte Hamit Mehmet Alioğlu'nu tutuklamış ve dava dosyası askerî idareye teslim edilmişti.[1063] İşgale karşı çıkanlar, tepki gösterenler, sakıncalı bulunanlar[1064] ve Kemalist olduğu düşünülenler İzmir Yüksek Komiserliği tarafından tutuklanarak yargılanmaktaydı. Örneğin Mustafa Kemal'e bilgi taşıdığı şüphesiyle Afyonkarahisar'da tutuklanan Ahmet Rasim ve Mehmet

Adil, Atina'da hapishaneye gönderilmişti.[1065] Yunan makamlarınca kamu düzenini ihlal edenler ya da Sevr bölgesindeki Yunan egemenliğini sabote edenler, Yunan işgali altındaki bölgenin dışına, İstanbul'a ya da Ege adalarına sürülüyordu. Mesela Mehmet Ruşenzade Efendi ve beraberindeki dokuz kişi Yunan makamlarına olumsuz davranış sergiledikleri suçlamasıyla Salihli'de tutuklanmış ve İzmir Yüksek Komiserliği tarafından önce İzmir garnizonuna gönderilmişlerdi.[1066] Daha sonra Mehmet Ruşenzade Efendi Atina'ya sürülmüş ve Atina'da polis tarafından alınıp hapishaneye atılmıştı.[1067] Yunanistan, emirlere karşı gelen Türklerin âdeta sürgün yeri olmuştu.[1068] İzmir Yüksek Komiserliği, Türklerin Yunanlar aleyhinde yaptıkları her tür eylemi raporlayıp ilgili Yunan makamlarını konuyla ilgili haberdar etmekteydi. Bunlardan biri, İzmir Yüksek Komiserliği tarafından Yunan Emniyet Müdürlüğüne iletilen gizli bir bilgiydi. Türk çevreleriyle yakından ilişkisi olan yabancı bir muhbirin İstanbul'dan edindiği bilgiye göre polis müdürü Esat Bey, jandarma müdürü Kemal Paşa, Albay Hasan Tosun Bey, göçmen hizmetleri müdürü Hamit Bey bir ekip kurmuştu. Bu ekibin amacı Yunan işgali altındaki Türk topraklarına ajanlar göndererek casusluk faaliyetlerini organize etmek, Türk çetelerini köprüleri havaya uçurmak ve ulaşımı kesmek için kışkırtmak, propaganda malzemelerini Avrupa merkezlerine göndermek ve önemli Yunan şahsiyetlerine suikast düzenlemek olarak saptanmıştı. Yüksek Komiserlik, bu türden bir girişimi engellemek için kamu güvenliği departmanından tedbirlerin arttırılmasını talep etmişti.[1069] Ancak Yunanlara da hizmet eden Türkler vardı. Bu kişiler Yunan yetkili makamlarına bölgede olup bitenler hakkında sürekli bilgi akışı sağlamaktaydı. Mesela İzmir Yüksek Komiserliği, bir Türk tarafından verilen bilgi doğrultusunda,Turgutlu'da[1070] bulunan Yunan jandarma yüzbaşısına Bozdağ'da, Selçuk bölgesine saldırmaya hazırlanan ve Efes'teki başka bir çeteyle iş birliği yapan 70 kişilik bir komitanın bulunduğunu haber vermişti. Ayrıca aynı kişi tarafından verilen başka bir bilgide Ödemiş müftüsü ve bazı Türklerin, Turgutlu, Ödemiş ve Bozdağ arasında çeteler örgütleyip özel ulaklar gönderdiğinden bahsedilmişti.[1071]

Anadolu'daki Yunan işgaline karşı oluşturulan Türk direnişi, Yunan Ordusu'nun ve onun yerli iş birlikçilerinin örgütlü zalimliklerini ve taşkınlıklarını çok daha fazla alevlendirmişti. Yunan Ordusu'nun 1922'ye kadar süregelen bu vahşeti Anadolu'ya ayak bastıkları ilk andan itibaren organize bir şekilde hayata geçirilmişti. 1919-1920 yıllarında Yunan askerî birliklerinin belli bir bölgeden dışarı hareket edememesi şiddet olaylarını bir nebze sınırlamıştı. Ancak 1920 Haziran ve Temmuz ayında sınırlı alandan çıkıp Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemesi ile birlikte Yunan askerleri ve Rum-Ermeni çeteler bölgedeki şiddet olaylarını yoğunlaştırmıştı. Yunan Ordusu'nun her yeni askerî harekâtının ardından savaş daha vahşi bir hâl alıyordu. Yunan askerleri geçtikleri köyleri

önce yağmalıyor sonra da yakıp yıkıyor, sivil halka türlü işkenceler ve katliamlar gerçekleştiriyorlardı. Bu vahşet hareketinin organize yürütüldüğünü Yalova, Gemlik ve İzmit'te araştırma yapmak için oluşturulan Müttefiklerarası Tahkikat Komisyonu da onaylamıştı. İngiltere'den G.M. Franks, İtalya'dan E. Rolletto, Fransa'dan da G. Vieg'in üye olarak belirlendiği Komisyon, Yunan Ordusu'nun işgal ettiği Yalova ve Gemlik kazalarının bir bölümünde, Türk köylerinin ve Müslüman nüfusun yok edilmesine yönelik sistematik bir plan yapıldığını düşünüyordu. Bu plan, Yunan talimatları ve hatta bazen düzenli birliklerin müfrezelerinin yardımıyla hareket eden Yunan ve Ermeni çeteleri tarafından da yürütülmekteydi. Komisyon raporuna göre Türk köylerinin yıkılması ve bunun sonucunda Müslüman nüfusun ortadan kaybolması, Yunan Ordusu'nun ileri hattının kanadını ve arkasını, erken bir taarruz durumunda halkın olası saldırısına karşı koruma ve muhtemelen bölgede Yunan hükûmeti için elverişli bir siyasi durum yaratma amacını taşıyordu.[1072] Zira söz konusu bölge İstanbul ve tarafsız bölgeye yakındı. Özellikle oldukça kritik bir yer olan Mudanya-Bursa-Eskişehir demiryolu gibi Yunanların ulaşım hatlarına karşı taarruzda bulunmak isteyen Türk çetelerinin sığınma yeri olabileceği endişesiyle bölgede insafsız bir sindirme politikası uygulanmıştı.[1073]

Yunan askerleri vahşi dürtülerle 1921 yılı sonlarına doğru Türk köylerine karşı organize bir şekilde korkunç kıyımlar gerçekleştirmişti. Özellikle Yalova, Gemlik ve İzmit bölgelerinde yaşanan Yunan mezalimi Müttefiklerarası Tahkikat Komisyonunca hazırlanan 13-22 Mayıs tarihlerini kapsayan raporda da gözler önüne serilmişti. Yalova ve Gemlik bölgelerindeki Türk nüfusuna karşı işlenen aşırılıklarla ilgili soruşturma yapmak üzere görevlendirilen Komisyon üyeleri 12 Mayıs 1921 tarihinde İstanbul'dan Gemlik'e gelerek Gemlik'te konuşlanmış olan 10. Yunan Tümeninin komutanı General Leonardopoulos ile hemen iletişime geçmişlerdi. Komisyonun ziyaret edeceği bölge, Yalova ve Gemlik kazalarının büyük bir bölümünü kapsıyordu. Bu engebeli yarımadada yaklaşık kırk köy bulunuyor ve bunlardan otuz beşi tamamen Türk köylerinden oluşuyordu. Komisyon, 13-20 Mayıs tarihleri arasında Gemlik'in doğusundaki bölgede ve Mudanya Körfezi'nin kuzey kıyısında araştırmalarını yürütmüştü. 20 Mayıs'ta Yalova bölgesine geçmiş ve 22 Mayıs'ta da görevini tamamlayarak İstanbul'a dönmüştü. Komisyon üyeleri bu süre zarfında Pazarköy, Çeltikçi ve Gedelek köylerinin kundaklandığı bilgisine ulaşmış ve 15 Mayıs'ta, Mudanya Körfezi'nin kuzey kıyısındaki köylerin yakılmalarına bizzat şahit olmuşlardı. 15, 16 ve 17 Mayıs'ta Narlı, Karacaali, Kumlar, Kapaklı ve Fıstıklı adlarıyla bilinen Türk yerleşim yerlerinde ve Rumlar ile Müslümanların yaşadığı Armutlu'da incelemelerde bulunmuşlardı. Silahlı Yunan ve Ermeni çetelerinin yakın zamanda geçtiği Kapaklı, Narlı ve Karacaali'nin hala yanmakta olduğu tespit edilmişti. Bu köylerde ve Kumlar civarında da komisyon, yakın zamanda

Alaşehir'de Türk direnişçilerini ele geçiren Yunan askerleri.
Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Αρχείο Λεωνίδα Παρασκευόπουλου (στην κατοχή Ν. Σ. Παντελάκη), A21S01Y001F001T0053
[Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi, Leonidas Paraskevopoulos Arşivi (N. S. Pantelakis mülkiyetinde)]

Uşak yakınlarındaki bir demiryolu köprüsünün 9. Yunan Tümeni tarafından havaya uçurulması.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 629.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

öldürülmüş veya kafalarına vurulmuş toplam yirmi sekiz yaşlı erkek ve kadının cesedine ulaşmışlardı. Komisyon tarafından ziyaret edilen bölgelerde, Ömer Bey, Yalova, Akköy ve Samanlı köyleri hariç, tüm Müslüman köyleri terk edilmiş durumdaydı. Çoğu yer iki aydan kısa bir süre önce Hristiyan çeteler tarafından yağmalanmış ve yakılmıştı. Raporda bu köylerin nüfusunun şu anda dağınık olduğu belirtilmişti. Bazı sakinler köyleri yıkılmadan önce ilçeyi terk ederek kendi güvenliklerini sağlamışlardı. Diğerleri ise çeteler saldırdığında dağlara kaçmış veya yapılan açıklamalara göre saldırganlar tarafından kaçırılmışlardı. Bazıları da katledilmişti. Dağlara sığınan nüfusun büyük çoğunluğunun akıbetinin bilinmediği de raporda ifade edilmişti.

Kapaklı ve Karacaali köylerinde kadınların ve savunmasız yaşlı erkeklerin kafalarına vurulduğu ve hatta bazılarının kendi evlerinde öldürüldüğü kesin olarak tespit edilmişti. Komisyona göre bölgedeki Türk köylerinin yakılması ve yağmalanması iki aydan daha kısa bir süre önce gerçekleşmişti. Bu yıkımın Yunan ve Ermeni çeteleri tarafından sistematik olarak gerçekleştirildiği belirlenmişti. Ancak Yunan düzenli ordusunun müfrezelerinin de bu vahşet hareketlerine katıldığı kanıtlanmıştı.[1074] Komisyon üyeleri, Pazarköy'ün sistemli bir şekilde yakıldığını; fakat ölen kişilerin hiçbirinin cesetlerine ulaşılamadığını bildirmişti. Tamamen yok edilmiş bir köy olan Gedelek'i ziyaret ettiklerinde ise katledildiği bildirilen yirmi yedi kişiden hiçbir iz bulamamıştı. Kapaklı'ya geçildiğinde köyün tamamen yıkılmış olduğu raporlanmıştı. Köyde yıkıntılar arasında dehşete gark olmuş yerli halktan iki üç kişi köy halkının dağlarda saklandıklarını, ortaya çıktıklarında öldürüleceklerinden korktuklarını söylemişlerdi. Komisyon köyün içinden geçtiğinde ise dördü kadınlara ait olan sekiz cesede rastlamıştı. Ölen adamlardan üçü iki hafta önce, diğer beşi ise bir önceki günün sabahı bir çatışmada öldürülmüştü. Komisyon üyeleri 16 Mayıs'ta Yunan Ordusu tarafından ateşe verilen Kapaklı köyünde yaptığı incelemelerde bazı parçalanmış kadın ve erkek cesetlerine rastlamıştı. Hayatta kalanlar, köylülerin Yunan askerleri tarafından öldürüldüğünü söylemiş Soruşturma Komisyonuna eşlik eden Yunan memuru onların ifadelerine karşı çıkmıştı. Yunan memur gerçeğin sadece küçük çocuklardan öğrenebileceğini söyleyip orada bulunan küçük bir kıza hadisenin sorulmasını istemişti. Kız çocuk da sakin ve kendinden emin bir şekilde bu kötülüğü yapanların Yunan askerleri olduğunu söylemişti.[1075] Yapılan incelemelerde Yunan askerî birliklerinin Narlı'yı da tamamen yok ettiği gözlemlenmişti.[1076] Soruşturma Komisyonu, İzmit'te de Yunan askerî güçlerinin bölgeyi işgal ettiği Temmuz 1920'den beri vahşet hareketlerinde bulunduklarını ve bunların ya düzenli birlikler ya da çeteler tarafından gerçekleştirildiğini raporda belirtmişti. Söz konusu raporda, Temmuz ve Ağustos aylarında Yunan askerî kuvvetlerinin bölgeye vardıklarında özellikle Beykoz'un doğusundaki Müslüman köylerine saldırdığı, yerel

halkı öldürdüğü, sığırları götürdüğü, evlerin ve hatta bütün köyleri yaktığı ifade edilmişti. Buna, Yunan müfrezelerine mensup askerlerin para gaspı, hırsızlık, şiddet ve cinayet gibi bireysel suçları da eklenmişti.

Yunanlar bölge halkını yıldırmak gayesiyle işgal altındaki başka yerlere göçe zorlamış ve birçoğu sürüldükleri yere daha varmadan yolda hayatını kaybetmişti. Öte yandan yerlerinden sürülen Müslümanlara Yunan yetkililer acımasız davranmaktan da geri kalmamıştı. Örneğin Rum ve Ermeni mültecilerin bakımını üstlenen Yunan yetkililerinin Pazarköy'den tahliye edilen bin beş yüz kadar Müslüman mülteciye yemek ve ilaç vermediği tespit edilmişti.[1077] İşgal edilen tüm bölgelerde Yunan askerleri köylere yönelik baskınlar düzenlemiş ve ahalinin evlerine saldırmışlardı. Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu'nun İzmit'te yaptığı tahkikatta da köylere yönelik kundaklamaların olduğu belirlenmişti. Yunan birliklerinin yarımadanın doğu kısmını terk ettiği Mart ve Nisan aylarında Adapazarı bölgesinde bu türden vakaların sayısı daha da fazlalaşmıştı. Kandıra ve Adapazarı arasındaki Türk köyleri esas olarak bu vahşet hareketlerinden etkilenmiş ve çok sayıda köy sakini kötü muamele görerek öldürülmüş, kadınlara tecavüz edilmiş, sığırlara el konulmuş ve evler yakılmıştı. Raporda belirtilen bir diğer husus da Yunanların kontrolü altında olan Türklerin büyük bir korku içinde olduğuydu. Buradaki Türkler ya bölgeden ayrılmak ya da korunmak istemekteydi.[1078] Yunan işgal bölgelerinde cereyan eden elim olaylar meşru savaş eylemi dışında organize vahşet hareketiydi ve meşru olmayan bu tutum savaş suçu işlemiş bir Yunan Ordusu'nu örneklemekteydi. Vahşet hareketleri, baskı altında tutulmuş bazı insanlık dışı dürtülerin galeyana gelen kişi ya da kişiler tarafından ortaya dökülme hadisesiydi.

Yunan askerleri tarafından Müslümanlara yönelik keyfî adam öldürme ve yağmalar İzmir ve çevresinde de gerçekleşmişti. Tüm bu mezalimin arkasında Yunanların dört yüz yıl boyunca Osmanlı hâkimiyeti altında geçirdiği döneme misilleme bulunuyordu. Yunanlar Anadolu'yu sadece işgal etmeye gelmemiş, aynı zamanda intikam da almak istemişti. Toynbee'nin vahşet hadiselerinin bazılarına verdiği örnekler âdeta kan dondurucu düzeydeydi: *"29 Mayıs 1921, İzmir İkiçeşme mevkiinde; Musa bin Ahmet Hacı Hüseyin kahveden eve giderken öldürüldü ve üzerinde bulunanalar gasp edildi. Cesedin sıkılmış yumruğu içinden, boğuşma esnasında kopartıldığı düşünülen bir Yunan çavuşuna ait apolet çıktığı için katillerin Yunan askerleri olduğu tahmin edilmektedir. 4 Ağustos 1921, İzmir Katipoğlu'nda; Mehmet Ağa, evinin alt katında bulunan ahırına girerek kapıyı çalan Yunan askerinin çağrısına cevaben kapıyı açmaya geldiği anda bu asker tarafından tabancayla vurularak öldürüldü. 4 Ağustos 1921, İzmir'in banliyösü Cordelio'da (Karşıyaka); Club des Turcs'ün müdür ve işletmecisi Hasan Efendi'nin kardeşi Emin, Yunan askerlerine alkollü içki vermeyi kabul etmediği için aynı gece sokakta ensesinden süngülenerek öldürüldü."*[1079] Ödemiş'te Türk çeteleri

tarafından kurulan pusuda bir Yunan subayı öldürülünce Yunan birlikleri *"subayın kanının bedelini ödemek için tüm Türk köyünü öfkeyle topa tutmuşlardı."*[1080] Yunan jandarması ve Yunan Ordusu'na mensup askerler umumiyetle soygun, kadınların dövülmesi, zorla alıkonulması ya da tecavüze uğraması gibi pek çok adi suçlar işlemişler ve bu kişilere bazı yerlerde Osmanlı Rumları da destek vermişlerdi. Mayıs 1919'dan itibaren Anadolu'da sistematik olarak devam eden Yunan mezalimi, askerî operasyonların her canlanışında dozajını daha fazla arttırmıştı. 1921 Şubat'ında Aydın'da Türk mahallerinin büyük bir bölümü yıkılmış, camiler tahrip edilmiş, bazı camilerde Türkler diri diri yakılmıştı.[1081] Kentte hemen hemen hiçbir Türk bırakılmamış, bazı evler içindeki yaşlı sakinleriyle birlikte ateşe verilmişti.[1082] Türk köylerine karşı girişilen bu türden organize vahşet hareketlerinin ortaya çıkışı ve tabiatı, Yunan işgal bölgelerinin tamamında benzer nitelikler göstermekteydi. Örneğin Er Vasilikos hatıratında, 25 Haziran 1921'de, Eskişehir'de şiddetli soğuktan üşüyen askerlerin ısınmak için tüm evleri ateşe verdiklerini yazmıştı. Vasilikos, alevler içindeki köyün görüntüsünü o kadar berbat görmüştü ki hatıratına *"âdeta İmparator Neron'un oradan geçtiği düşünülebilirdi"* diye not almıştı. Yanan Akçaköy'den çıkan dumanlar tüm gökyüzünü kaplamıştı. Başka büyük bir Türk köyü olan Beyceköy de vahşice yağmalanmıştı.[1083] Türklerin yaşadığı köyler Yunan askerleri tarafından hiçbir provokasyon olmaksızın büyük bir soğukkanlılıkla yakılıyordu. Yine Yunan Ordusu'nun Ankara'ya doğru yürüyüşünde Afyonkarahisar bir uçtan bir uca ateşe verilmiş; şehrin batı kısmı yoğun dumana boğulmuştu.[1084] Yunan ilerleyişi sırasında ordu içinde yaşanan su ve yiyecek sıkıntısı bilhassa Yunan askerlerin karşılarına çıkan her Türk köyünü gasp etmelerine gerekçe oluşturmuştu. *"Yunan askerlerinin sadece ekmek ve çay ile hayatını sürdürmesinin mümkün olmadığını"*[1085] söyleyen er Vasilikos, kaleme aldığı anılarında, Yunan Ordusu'nun yağmalama eylemini temize çıkarmak istemişti. *"Yemek için her yerde yiyecek buluyoruz. Türkler 'Yunan medeniyetinin ışığını' kendilerine aktarmamızdan korktukları için bize iyi davranıyorlar"*[1086] diyen Vasilikos, önlerine çıkan her köyü yağmaladıktan sonra acımasızca yaktıklarını ve bölge sakinlerinin yanmaktan korktukları için *"fareler gibi"* kaçtıklarını yazmıştı.[1087] Anadolu'da yaşanan tüm bu korkunç olaylar o kadar gaddarcadır ki Vasilikos, *"Türk köyünün dik bir şekilde yükselen ve köyün Küçük Asya'daki medeniyet taşıyıcıları tarafından yok edilişinin sessiz tanığı olan kesik minaresine bakarken utanıyorum"*[1088] diye yazdığı satırlarında Yunan mezalimine bir Yunan askerin bile dayanamadığını itiraf edecektir. Benzer itiraf ve mahcubiyet 1930 yılında Türkiye'ye dostluk ziyaretinde bulunan dönemin Başbakanı Eleftherios Venizelos tarafından da yapılmıştı. Yakın arkadaşı Pinelopi Delta'ya, savaştan sonra Anadolu'ya yaptığı ilk resmî ziyarette Türklerin kendisini karşılamasından duyduğu şaşkınlığı şu sözlerle ifade etmişti: "*Türkiye'ye endişe içinde gittim. Çünkü ordumuz geri*

çekilme sırasında tüm o yerlerde taş üstünde taş bırakmadı. Askerler o korkunç geri çekilmede, kaçıştığı sırada, her şeyi yok etti..." Delta'nın ifadesiyle Venizelos bunları hatırlarken alt üst olmuştu.[1089] Venizelos'un Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 30 Ekim 1922 tarihli mektubunda da Yunan hükûmetinin, kundakçılık ve diğer zorba eylemleri nedeniyle Yunanistan'ın medeni aile içindeki konumunu fazlasıyla zayıflattığını yazmıştı. Yunan Ordusu'nun Anadolu'da gerçekleştirdiği şiddet olayları, başarılı bir şekilde organize edilen Türk tezlerinde etkin bir şekilde kullanılmıştı.[1090]

Yunan askerlerinin Türklere karşı hatırlaması bile büyük utanç kaynağı olan bu türden disiplinsiz ve ölçüsüz davranışları sömürge harekâtındaki tecrübesizlikleriyle de bağlantılıydı. Yunan birliklerindeki erlerin çoğu eğitimsiz ve bir o kadar Türk nefretiyle doluydular. Çoğu kaba sabaydı. 1921 yılında savaşın daha geniş bir alana yayılmasıyla birlikte neredeyse insani vasıflarını tümden yitirmişlerdi. Bilhassa yerel halka ve savaş esirlerine karşı davranışları duygusuz ve acımasızdı. Örneğin İnönü'de esir düşen yüz elli mahkûmu 3. Kolordu karargâhının bulunduğu Pazaryeri'ne naklettikleri sırada Yunan atlı süvarileri yolda yürüyen esirleri ayaklarıyla çiğnemiş, dipçiklemiş ve kırbaçlamıştı. Er Vasilikos, esirlere yapılan gaddarca muameleyi satırlarına şöyle taşımıştı: *"Aç bir yabani kurdun kovaladığı koyunlar gibi dehşet içinde birbirlerinin arkasına saklanmaya çalışan esirler, korkunç bir görüntü sergiliyorlardı. Birçoğu yolda bayılıyordu. Yunan askerleri de diğer esirleri yere düşenleri kaldırmaya zorluyorlardı."*[1091] Yunan askerlerinin tek zorbalığı tutsaklarla da sınırlı değildi. Pek çok Türk köyünde evlerin ve mağazaların kapılarını kırıp zorla içeri giriyor, yaşlıları öldürüyor, kadınlara tecavüz ediyorlardı.[1092] Sonrasında bu kadınları vahşice katlediyor ve köy sakinlerinin mallarını gasp ediyorlardı. Yedek Subay A. Dimitriou 1934 yılında *Rizospastis* gazetesinde çıkan röportajında Yunan askerlerinin 1920 yılında Köprühisar'da gerçekleştirdiği insanlık dışı davranışlarını şu sözlerle itiraf etmişti: *"Öğlen Köprühisar'a girdik. Yağmur yeni dinmişti. Çamurlu Türk köyünde atlı piyadeler dolaşıyordu. Kapıları kırıp evlere ve mağazalara girdiler. Saatlerce içeriden kadın sesleri, çığlıklar, ağıtlar duydum. Sonra açık bir kapı gördüm ve içeri girdim. Eşiğin hemen girişinde yolu kapatan yaşlı bir Türk yatıyordu. Burun deliklerinden ve göğsünden yoğun kan akıyordu. İçeride çok fazla kargaşa vardı. Öldürülen Türk'ü kenara sürükledim. Yaklaşık bir düzine kadar çıplak, kirli, çamurla dolu, kanlı piyade etrafta yuvarlanıyor, birbirlerine vuruyor, yüksek sesle gülüyor, zevk ve öfke çığlıklarıyla içeri giriyorlardı. İçeride askerlerin altında elbiseleri kaldırılmış yarı çıplak genç bir Türk kızı ağlıyor, yalvarıyor ve iniltilerle yardım istiyordu. İçeriye girdiğimde içlerinden biri beni gördü ve 'gel sen de mezenin tadına bak!' dedi. Ben askerlere nedense Türkçe seslenip 'ayıptır çocuklar ayıptır' derken kız birden bire onların elinden kurtulup üzerime atıldı ve bacaklarıma sarıldı. Kurtar beni dil kardeşim kurtar*

beni diye yalvarıyordu. Diğer askerler kıkırdayarak kızı kendilerine doğru çektiler. Yalvardım, kızdım, küfrettim, onları onurlu davranmaya çağırdım. Ben, 'ayıptır! o bir kadın! utanın! savaştayız' dedikçe âdeta gözü dönmüş bir asker bana ağır küfürler etmeye başladı. Ben de oradan ayrıldım. Arkamda kızın çığlıkları duyuluyordu. Sabaha karşı Köprühisar'daki tüm evlerden donuk kırmızı bir duman yükseliyor, köpek uğultularının içinde kadınların çığlıkları duyuluyordu."[1093]

Yunan Ordusu'nun işgal ettiği tüm bölgelerde anlatılan hikâyelerin benzer özellikleri vardı. Yunan askerleri girdikleri köy ve kasabalarda köylünün tüm mahsul ve hayvanlarını gasp ediyor sonrasında da tereddüt bile etmeden her yeri ateşe veriyorlardı. Örneğin Eğret[1094], Cuma, Olucak ve Susuz Osmaniye köylerinin muhtar ve imamları tarafından Yüksek Komiserliğin Afyonkarahisar'daki temsilcisine gönderilen 1 Aralık 1921 tarihli şikâyet dilekçesinde Yunan Ordusu'nun 13. ve 5. Tümenlerinin köylerindeki tüm saman ve yemlere el koyduğunu, köylüye ekim yapmaları için arpa bile bırakmadığını yazmışlardı. Yemleri olmadığından hayvanlarının tehlikeye düştüğünü belirten köylüler, çiftçilikle geçinmek dışında başka iş bilmediklerinden seneye açlıktan ölmelerinin muhtemel olduğunu da belirtmişlerdi. Bu nedenle arpasının ve hayvanlarının yeminin geri verilmesini Yüksek Komiserlikten rica etmekteydiler.[1095] Yine Afyonkarahisar temsilcisi İkonomidis'e gönderilen benzer bir dilekçede bir Türk kadını kocası hapse atıldığı için çocuklarıyla birlikte aç sefil sokakta kaldığını ve suçsuz olan eşinin biran önce serbest bırakılmasını rica etmekteydi. Bir üst dilekçe ile İzmir Yüksek Komiserliği'ne başvuran İkonomidis, Yunan askerlerinin bölgedeki Türk halkına düşman gözüyle bakıp kötü davrandığını, tohum olmadığı için ekim yapılamadığını, sığırlara el konulduğundan saban sürülemediğini, Yunan yönetiminin bir an önce bölgede tedbir alması ve fakir halka yardım elini uzatması gerektiğini bildirmişti. Aksi takdirde başka cezaya gerek kalmadan Türk halkının açlıktan öleceğini ve böylece nihai imhanın gerçekleşeceğini yazmıştı.[1096] Yine benzer hadise İzmir Tepegöz köyünden Hasanoğlu Mehmet'in dilekçesinde de görülmekteydi. Dilekçede Hristiyan komşularının sürekli Türklerin koyunlarını çaldıklarına ve daha birçok suç sayılabilecek eylemde bulunduklarına dair Yunan yetkili mercilerine şikâyette bulunulmuştu.[1097]

Yunan askerî birliklerinin geri çekilmesi sırasında da birçok kundaklama, eşkıyalık, ve hırsızlık hadisesi yaşanmıştı. Boşaltılan her köy yakıp yıkılıyor geriye yaşayan hiçbir canlı bırakılmıyordu. Tüm köylerin geri çekilen Yunan Ordusu tarafından yakılmasını er Vasilikos alaycı bir üslupla eleştirmiş ve *"bu ordu, geçtiği yerlerde medeniyetin gerçek meşalesini yakıyor"*[1098] yorumunu yapmıştı. Yunan Ordusu geri çekildiği sırada disiplinsiz ve dağınık birlikler hâlinde pek çok Türk kasabası ve köyünden geçmişti. Bu asker grupları her türlü suç işleyen vahşet makinaları gibi hareket edip köyleri ve kasabaları

yağmalamış, hatta yangın çıkararak arkalarında yığınla enkaz bırakmışlardı. Pek çok asker ordudan firar etmiş ve Türk köylüsünden para almak için onları şişlemişlerdi.[1099] Sonuç olarak Yunan Ordusu ayak bastığı ya da çekildiği her yeri yakmış, yok etmişti. İzmit'i boşaltırken de dehşetengiz hadiseler yaşanmış ve Müttefikler, Yunan yönetimini olaylarla ilgili uyarmışlardı. Yunanlar İzmit'in doğusundaki köyleri boşaltırken kağnıları olan Türk köylülerine Hristiyanların mallarını taşıtmış ve sonrasında rıhtımda kağnıları çeken hayvanları boğazlamışlardı. Hizmetleri karşılığında öldürülen Türk kağnıcılarla birlikte birkaç Türk kadının cesedi, mezbahaya dönmüş limana atılmıştı. Hristiyanlara ait dükkânların üzerine tebeşirle haç işareti çizilmiş ve Türk dükkânları sistemli bir şekilde yağmalanmıştı. Türk ve Yahudi mahalleleri ateşe verilmiş ve zalimlik cinneti gibi kundakçılar tarafından büyükbaş hayvanlar ateşe verilen mahalleler içinde bağlı bırakılarak diri diri yakılmıştı. Sokaklar yarı yarıya yanmış kedilerle dolmuştu. Camilerin içinden eşyalar yağmalanmış; içinde domuz kesilerek kasti olarak kirletilmişlerdi. Türk mahallelerinden toplanan erkekler mezarlıklara götürülüp kurşunlanmıştı. Birçok yerde elleri arkalarından bağlı cesetler ve toplu mezarlar, 15-16 Mayıs'ta İzmir'de çıkan olaylarda hayatlarını kaybedenlerin sayısını geçtiğinin de kanıtıydı.[1100]

Prens Andreas bizzat kaleme aldığı hatıratında *"Bizi saygı ve teslimiyet işaretleriyle karşılayan sivillere ve barışçıl insanlara karşı bu kadar acımasız misillemelere hiçbir şey izin veremez. Geçtiğimiz bölgelerde yaşayanları asla terörize etmek zorunda kalmadım. Bu sadece Sakarya'ya doğru ilerlerken değil, Sakarya'dan geri çekilirken de geçerliydi. Ben her zaman bu tür olayları bastırmaya çalıştım ve askerî mevzuatın bana verdiği her türlü imkânı kullandım. Ama ne yazık ki buna kayıtsız kalan ya da bazen destek bulup katılan subaylar da vardı"*[1101] yorumunda bulunarak Yunan Ordusu'ndaki vahşet hareketlerinin düşük rütbeli erler tarafından meydana geldiğini ve kendisi gibi ordu komutanlarının bu türden fesatlıkların önüne geçmeye çalıştığını ima etmekteydi. Oysaki Prens Andreas ve diğer üst düzey komutanlar da tüm bu cinnet ataklarının birer sorumlusuydu. Kendi hatıratında bu gerçeği gölgelemeye çalışsa da döneme tanıklık etmiş kişiler Yunan askerlerin Türk köylülerinin kırsal evlerinin yakılmasını emretme taktiğinden dolayı kendisinden "kapsokalivas"[1102] yani "kundakçı" lakabıyla bahsettiklerini yazmışlardı.[1103] Dolayısıyla bu yok etme savaşının müsebbipleri Yunan askerleri, Rum ve Ermeni çeteleri, Yunan komutanları, Yunan yönetimi ve onlara bu özgürlüğü tanıyan ve çoğu yerde formalitenin ötesine geçmeyen raporları hazırlatan Müttefiklerdi. Nitekim Küçük Asya Seferi sırasında Yunan Ordusu'nda görev yapmış komünist bir erin söyledikleri suçun kolektif işlendiğini itiraf eder nitelikteydi: *"İnönü'de Yunan birlikleri, zavallı Türk köylülerinin işgalci yabancılara direnmek istemesi nedeniyle tamamen köylerini harabeye çevirmişti. Kendi ülkesindeki olaylarda dış mihrakları suçlayıp buna karşı çıkan*

Yunanlar şimdi bu vahşeti destanlaştırıyorlar. Yunan işgalciler, Türk işçi ve köylülerini, soyluların ve Fransız kapitalistlerinin pençesinden kurtarıp, şimdi de Yunan soyguncularının ve esas olarak İngiliz kapitalistlerinin eline atıyorlar."[1104] Özetle Yunanistan, Anadolu'dan ayrıldığı o son tarihe kadar perişan edip yok ettiği bir coğrafyanın *Nifak Tanrısı* olarak anılacaktı.[1105]

İkna ve Propaganda Doğu'nun Yeni Hakimi

Yunanlar millî tarih tezlerini oluştururlarken kendilerini "zulüm görenler" safına koymuş ve bu argüman sayesinde Avrupalı Güçlerin koşulsuz desteğini alarak özgürleşmişlerdi. Şimdi de hazırladıkları ikna ve propaganda çalışmalarıyla Anadolu'nun yeni kahramanları ve kurtarıcıları olduklarını, Doğu'ya medeniyetin ışığını getirdiklerini ispatlama çabasına girmişlerdi. Zaten Yunanistan, Avrupa'ya miras bıraktığı uygarlık meşalesinin asıl sahipleri olarak bu görevi layıkıyla üstlenebileceğine inanıyordu. Şimdi ise bu meşale, küllerinden yeniden doğan bir ulusun gerçek sahiplerine Doğu'yu aydınlatması için iade edilmeliydi. *Vima* gazetesinde çıkan "kurtarılamamış Helenizm'in gücü" adlı köşe yazısında Avrupalı demokratların, mücadele eden Helenizm'in özgürleşmesine yardım etmedikleri takdirde baba katili olacağı; çünkü Helenizm'in Avrupa demokrasisinin gerçek babası olduğu yazılmıştı. Avrupa'nın güçlü ve adil kişileri, Megali İdea'yı desteklemezler ise anne katili olacaktı. Zira Helen düşünce yapısı Avrupa'nın göbek çukuruydu.[1106] Avrupa, Avrupalılığını Antik Yunan dünyasının fikrî temellerinden oluşturmuştu. Dolayısıyla bugün kurtarılamamış tüm Helenlerin kurtarıcılığını üstlenmeye mecburdu. Öte yandan kurtarılmayan Helenlerin bilhassa Trakya ve Anadolu'da gerçek haklara sahip olduğu iddia edilmekteydi. Bunu da coğrafi haritaya bakıldığında bölgedeki nehir, dağ ve şehir adlarının Yunanca olmasıyla ve birçok önemli Yunan şahsiyetin buralarda doğmasıyla açıklıyorlardı: *"Epik şiirin babası Homeros, İzmir'de doğdu. Lirik şiirin babası Anakrion, Teos'ta (Sığacık, y.n) doğdu. Müziğin babası Orfeus, Trakya'da doğdu. Tarihin babası Herodot, Halikarnasos'ta (Bodrum, y.n) doğdu. Felsefenin babası Thales, Milet'te doğdu. Balkan Yarımadası Orta Avrupa'nın Asya'ya bakan köprüsü ise Helenizm de Doğu halklarının özgürlüğünün daimi bekçisidir.*"[1107] Kısacası Yunanlar kendi ata toprağı saydığı Trakya ve Anadolu'yu eski mirasçıları olarak "işgalcilerden" geri almak zorundaydı. Paris Barış Konferansı'ndan beri Yunan propagandasının temel misyonu, Anadolu ve Trakya'nın gerçek sahiplerinin Yunanlar olduğunu ispatlamak ve Büyük Güçleri bu konuda kurguladıkları çeşitli tezlerle ikna etmekti. Üstelik Batılı devletlere Osmanlılar gibi "zorbalık" yapmayacaklarını da göstermek istiyorlardı.

Ancak Mayıs 1919 olayları ile başlayan vahşet hareketleri kurgudan öteye gitmeyen bu yapay tezlere gölge düşürdü. Büyük Güçler, kin ve öfke ile hareket eden Yunan askerî birliklerinin katliamları sonrasında Anadolu'da adil bir Yunan yönetimi kurulacağına şüphe ile bakmaya başlamıştı. Yunanistan'ın iddia ettiği kapsayıcılık, etnik, dinsel ve dilsel farklılığın yoğun olduğu bir coğrafyada kamu düzeni ile savaş yönetimindeki bozukluk ve disiplinsizlikle pek olası değildi. Üstelik Yunanlar medeniyetin yeni elçileri olarak geldiklerini iddia ettikleri Anadolu topraklarında Müslüman nüfusa, yeni efendilerinin onlardan nefret ettiğini de göstermişti. Yunan Devleti onca uğraş ve zaman sonunda ayak bastığı bu coğrafyayı sırf kendi hırslarına yenik düşmüş bazı Yunan askerlerinin disiplinsiz davranışları yüzünden terk edemezdi. Sistematik biçimde oluşturmaya gayret ettiği algı operasyonu ile Yunanların Anadolu'da istenmediği fikri yalanlanmaya çalışılmış ve Anadolu'daki Müslümanların Yunan yönetimine entegre olduğuna dair sahte bir memnuniyet propagandası oluşturulmuştu. Bu tasarı bir yönüyle hile ve zor kullanma çözümlemelerini tersine çevirerek yumuşak güç politikasıyla bir hegemonya oluşturma hedefiydi.[1108] Egemenliğe ulaşmadan önce hegemonyasını kurmak isteyen Yunan yönetimi halkın yönetime gösterdiği "rıza" derecesine bağlı olarak meşruiyetini sağlamayı hedeflemişti. Böylece Müttefiklere Anadolu'da zoraki bir yönetim kurulmadığı ispat edilecek ve "kapsayıcı" olan Yunan yönetimine Türklerin biat ettiği gösterilecekti. Bu noktada Yunan işgal bölgelerindeki Müslüman nüfusun memnuniyeti kritik düzeyde önem arz ediyordu. Yunan yönetimi tüm propaganda çalışmalarını Müslümanların herhangi bir ayrıma tâbi tutulmaksızın toplum ve devlet kademesinde özgürce yaşadığı algısı üzerine oluşturmuştu. Bilhassa bu propagandist algıyı basın aracılığıyla empoze ediyordu. Örneğin *Embros* gazetesinde çıkan haberde Eskişehir'de huzur ve güven içinde yaşayan Müslümanların Yunan yönetiminin lehine miting düzenledikleri yazılmıştı. Haberde Mustafa Kemal'in egemenliği altındaki Anadolu'da tüm Hristiyanların yok edildiği *"Kemal'in kılıcı bir Hıristiyan'ı bile hayatta bırakmadı"* sözleriyle iddia edilmekteydi.[1109] Üstelik işgal bölgelerinde Yunan askerî birlikleri ile yerli Türk halkı arasındaki "samimi arkadaşlık" sıklıkla dile getirilmeye çalışılmış ve sözde bu uyumu kanıtlayan fotoğraflar kamuoyuna servis edilmişti. Basında çıkan haberlerde Yunan Ordusu'nun Türklere karşı asla yanlış bir şey yapmadığı, Yunan askerlerinin Türklerin malına saygı duyduğu, bir tavuğa bile el konulsa derhal ağır şekilde cezalandırıldığı yazılmıştı.[1110] Hatta Bursa'daki Tük halkı Yunan Askerî Yönetiminden memnun olduklarını göstermek için yaklaşık iki bin kişilik bir grupla miting düzenlemişlerdi. Yenişehir, Gemlik, Mudanya ve diğer bölge muhtarlarının Fransa ve İtalya Başkonsolosluklarına sunduğu bildiri metninde *"ulusumuzun düşmanı, barbar Kemal'i bizler kabul etmiyoruz. Çünkü Kemalistler her tür etnik grup ve dinden*

Yunan askerleri ve Türk köylüleri arasındaki samimi arkadaşlık.
18 Haziran /1 Temmuz 1921
Τζανακάρης, Σμύρνη: 1919-1922..., s. 471.

Evzon askerleri ve Türk köylüler.
Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Αρχείο Λεωνίδα Παρασκευόπουλου
(στην κατοχή Ν. Σ. Παντελάκη), A21S01Y001F001T0039
[Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi, Leonidas Paraskevopoulos Arşivi
(N. S. Pantelakis mülkiyetinde)]

Bursa'da Türk ve Yunan zabitler.
Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Αρχείο Λεωνίδα Παρασκευόπουλου
(στην κατοχή Ν. Σ. Παντελάκη), A21S01Y001F001T075
[Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi, Leonidas Paraskevopoulos Arşivi
(N. S. Pantelakis mülkiyetinde)]

olan insanlara baskı uyguluyor. Kemal'in Bursa'ya dönmesinden endişe duyuyoruz. Bizler Yunan yönetiminin himayesi ve nezaketi altında özgürce yaşıyoruz. Büyük Güçlere kendi rızamızla Yunan yönetimi altında yaşamak istediğimizi belirtmek istiyoruz. Bizler özgürce yaşayıp sadece Müslümanların halifesine bağlı olmak arzusundayız"[1111] ifadeleriyle Yunan yönetiminden övgüyle bahsedilmişti. General Paraskevopoulos da günlük bilgilendirme raporunda Bursa'daki Müslüman halkın, Mustafa Kemal'in zulmünün devrilmesinin coşkusunu ve sevincini yaşadığını, şehrin belediye başkanının da Yunan birliklerini samimi dostlar ve özgürlüğün destekçileri şeklinde ifade ettiğini dile getirmekteydi.[1112]

Yunan propagandasının en etkin kullandığı araçlardan biri de işgal bölgesindeki Türk köylerinin Yunan yönetiminden ne kadar memnun olduğunu dile getiren dilekçe, bildiri ve mektuplardı. Örneğin *Synadelfos* gazetesinin

haberine göre Gemlik'in Narlı köyünden H. Hakkı, Ali Bin Hasan, Seyit Halil isimli üç Türk, Gemlik Askerî Yönetimine yazdığı mektupta Kemalistlerin köylerini yaktığını, camilerini ve evlerini kundakladığını belirtmişti. Bu nedenle tüm köy halkının Kemalistlere karşı silahlı direnişe geçtiğini ve daha iyi yaşam koşulları için Yunan yönetimine katılmak istediklerini ifade etmişlerdi.[1113] Yine Afyonkarahisar'ın Çalışlar köyünden kırk kişinin Kemalistlerin şiddetinden kendilerini korudukları için Yunan Ordusu'na teşekkür ettiği iddia edilmekteydi.[1114] Başka bir haberde ise Fevziye köyü sakinleri Yunan yönetimi altında yaşamak istediklerini bildirmiş ve Kemalistlere karşı savaşmak için Yunan Ordusu'na katılmayı talep eden bir dilekçe sunmuşlardı.[1115] Yunan makamlarına iletilen dilekçelerde Türk halkının Mustafa Kemal'i istemediği ve ordusuna direndiği bilgisi verilmişti. Örneğin Ayvalık Tümen Komutanlığına gönderilen telgrafta bir Türk köyüne giden iki Kemalist subayın halkı askere almaya çalıştığı; fakat köylülerin imamın tavsiyesini dinleyip katılmayı reddettikleri yazılmıştı. Köylülerin Yunan Ordusu'nu Kemalist harekete tercih ettiklerini söylemeleri üzerine subaylar köyden ayrılmak zorunda kalmıştı.[1116] General Ksenofon Stratigos da yazdığı raporda Yunan Ordusu'nun işgal ettiği bölgelerde Türk halkının ruh halinin olumlu olduğunu ve Yunan Ordusu'nu kurtarıcılar olarak hiç çekinmeden selamladıklarını belirtiyordu. Ayrıca Türklerin bölgelerinde kalıcı barış ve güvenliğin sağlanmasını Yunan yönetiminden talep ettiklerini iddia etmekteydi: *"Her ne kadar şaşırtıcı ve inanılmaz görünse de Yunan Ordusu ve Yunan yönetimi gittikleri her yere refah ve eşitliği taşımış ve bölgedeki varlıkları bunların teminatı olmuştur. Yunan Ordusu, savaşın halka yüklediği yükü mümkün olduğu kadar hafifletmeye çalışmıştır. Yunan Ordusu'nun varlığı Türk halkının can ve mal güvenliği anlamına gelmektedir. Bu nedenle Türkler Yunan Ordusu'nu minnet duygularıyla karşılamışlardır."*[1117]

Aslında tüm bu propagandanın çıkış noktasını Eleftherios Venizelos'un 1899'dan beri Girit Kurucu Meclisinde, Giritli Müslümanlar kadar Avrupalılar üzerinde de olumsuz izlenimler yaratan egemen din anlayışının anayasadan kaldırılması oluşturmaktaydı.[1118] 1897'de muhtariyet verilen Girit'e 1898'de Yunan Kralının oğlu Prens Georgios Yüksek Komiser olarak atanmış[1119] ve 1899 yılında da Girit Anayasası kabul edilmişti.[1120] Girit 2. Kurucu Meclisinde Adanın Yunanistan'la birleşmesi yönünde yapılan oylamada Müslüman vatandaşlar görmezden gelinmiş ve Prens Georgios'un meclis konuşmasında Adadaki Müslümanlardan en ufak bahis bile açılmamıştı. Oysaki Büyük Güçlerin önceliği Girit'in siyasi rejiminde yapılacak herhangi bir değişiklikte Müslüman azınlığın haklarının anayasal güvence altına alınması ve onlara saygı gösterilmesiydi. 1907 Anayasası'nda yer alan 2. maddeye göre Girit'te hakim din, İsa'nın Doğu Ortodoks Kilisesi olarak belirlenmişti.[1121] Bu anayasal düzenleme ile Adadaki Müslümanlar yok sayılmıştı. Bu anlayış, Yunanistan'da ulusal kimliğin

oluşumunda özellikle din ve dil faktörünün belirleyici rolünden kaynaklanmaktaydı. Zira, Ortodoks Hristiyanlık ve Yunanca, Helenizm'in iki kanadıydı ve hiçbir değişime uğramadan varlığını koruduğuna inanıldığı için Yunan ulusuna şekil veren iki önemli unsur olarak kabul edilmişti. Avrupa'daki milliyetçiliğin de temel taşlarından olan din ve dilin Yunanlar açısından ehemmiyeti çok daha fazlaydı. Bilhassa Yunan ulusunun bütünlüğünün sağlanmasında din ayrıcalıklı bir konumdaydı ve doğal olarak tüm Yunanlar kendi kimliklerini aynı zamanda Ortodoks Hristiyanlar şeklinde tanımlamıştı.[1122] Girit'te de Kurucu Meclis tıpkı Yunanistan'da olduğu gibi hakim bir dinin anayasal olarak kabul edilmesini istiyordu. Fakat Venizelos'a göre Girit'in sosyo-politik yapısı ana karadan oldukça farklıydı. Bu nedenle Yunan Anayasasının birebir kopyalanması çok büyük ihtimalle başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Dahası anayasal olarak belirlenmiş olsun ya da olmasın, Ortodoks Hristiyan inancı, Girit nüfusunun çoğunluğunun diniydi. Fakat bunun baskın din ibaresiyle anayasada bulunmasını gereksiz görmekteydi. Çünkü baskın bir din, Adadaki dinî özgürlükleri geçersiz kılacaktı.[1123] Oysa Venizelos, ırksal ve dinsel olmak üzere çok farklı nüfus gruplarının "kurtarılmayı bekleyen topraklarda" yaşadığı gerçeğini göz önüne aldığında, Yunan Devleti'nin başka din ve mezhepten olan halkları kendisine eklemlemeden genişleyemeyeceğini çok iyi biliyordu. Nitekim hakim bir dinin kabul edilmesi gibi bir doktrin, hedefi genişlemek olan Helenizm'in, aynı zamanda Megali İdea'nın, gerçekleşmesinin önünde en büyük engeldi.[1124] Bu nedenle Giritli politikacı, Yunanistan'ın diğer din ve ırklardan insanların yaşadığı topraklara yayılmasını kolaylaştırmak ve bu bölgelerdeki yabancı nüfusun Yunanistan'a entegrasyonunu/asimilasyonunu sağlayabilmek için öncelikle Helenizm kimliğinin "kapsayıcı" olduğunu ispatlamak istiyordu. Doğu Sorununun Yunanistan'ın ulusal çıkarları doğrultusunda çözümlenebilmesi için Helenizm ile Müslüman kimliğinin özdeşleşmesi gerektiğine inanan Venizelos, Makedonya ve Anadolu topraklarındaki Müslüman halkları hayatlarına, namuslarına ve mallarına garanti vererek Helenizm çatısı altında toplamak için siyasi bir çözüm formüle etmişti. Bunu başarmanın yolu ise tıpkı İngiltere ve Rusya'da olduğu gibi Yunanistan'ın da "Müslüman bir güç kurması" idi.[1125]

Venizelist Propaganda Yunanistan Müslüman Bir Güçtür[1126]

Venizelos başından beri Yunan Devleti'nin siyasi gelişmelerinde Müslüman azınlığın "hayati önemini" çok iyi kavramış ve onunla gayriresmî bir ittifaka girmişti. Böylece dinî ve ırki gerginliklerden kaçınmak isteyen Büyük Güçlerin devlet adamları Venizelos'u "ayrıcalıklı bir muhatap" olarak görmüştü.[1127] Venizelos Müslüman azınlıklar ile ilgili siyasi hedefini 1906 gibi erken bir tarihte

belirlemişti. Yunanların farklı din ve etnik kökenden olsalar bile komşu halkları yönetebileceklerini, ırk ve din ayrımı gözetmeksizin onlara yasa önünde mutlak eşitlik ve koruma sunabileceklerini iddia etmişti. Aslında Venizelos'un Girit Devleti bağlamında Müslümanlara yönelik bu tutumu, onun siyasi ve dinî liberalizminin de bir tezahürüydü. Müslüman toplumuna yönelik ayrımcılıkla ilgili her türlü argümanı ortadan kaldıran bu yaklaşım Avrupa kamuoyunun özgürlükçülük prensibini sahiplenmiş liberalizm değerleriyle örtüşmekle birlikte John Stuart Mill gibi düşünürler tarafından formüle edilen liberal görüşün temel yönlerinin başında gelen hoşgörüyü de içinde barındırmaktaydı.[1128] Dinsel ve siyasal iktidar odaklarının birbirinden ayrılması ilkesine sahip çıkan liberal düşünce, farklı dinî inançların toplumda hoşgörü çerçevesinde kabul görmesi ve hiçbir inancın diğerlerine baskı uygulamaması gerektiğini vurgulamaktaydı. Buna göre siyasal iktidar hiçbir dinî inancı bir diğerinden ayrı değerlendiremez ve hiçbirine ayrıcalık tanıyamazdı.[1129] Dolayısıyla sosyal açıdan adil ve ayrıcalıklı bir Yunan Devleti'nin Batılı Güçlerin tam desteğini alacağından kuşku duymayan Venizelos, Büyük Yunanistan hedefinde Müslümanlarla olan özel ilişkilerini siyaseten istismar etmeye başlamıştı. Venizelos'un Müslümanlara yönelik tutumunu esas olarak dinî liberalizm belirlemekteydi. Daha sonra Anadolu'daki ulusal azınlıklara yönelik politikasının önemli bir bileşeni olarak dinî liberalizmi kullanıp Müttefiklere Hristiyanların Müslümanlara karşı mükemmel davranışını dinî, kültürel, sosyal ve ekonomik açıdan ispatlamaya yönelik bir politika geliştirecekti.

Balkan Savaşları'ndan sonra topraklarını kuzeye doğru genişleten Yunan Devleti'nin tıpkı Girit'te olduğu gibi Müslüman nüfusla ilişkisinde belli sorunlar ortaya çıkmıştı. Venizelos, Yunanistan'ın sınırlarını genişletebilmesi için kuzey Yunanistan'da -yeni bölgeler- yaşayan azınlıkların (Müslüman, Slav, Yahudi vb.) rızasına ihtiyaç duymaktaydı. Bu maksatla azınlıklara yönelik politikasını Yunanistan sınırları içinde bulunan farklı dinî ve etnik grupların vicdanlarını fethetmeye yönelik oluşturmuştu. Ancak Venizelos, Yunan Devleti sınırları içinde varlık gösteren azınlık gruplarının yabancı propagandadan etkilenmemesi ve "ana vatan" kabul ettikleri ülkelerle ilişkilerini sınırlaması ön koşulunu da getirmişti.[1130] Azınlıklar Yunan yasalarına ve Yunan ulusal çıkarlarına uyduğu sürece devlet içinde eşitlik statüsünü kazanabilecek, hukuki üstünlükleri tanınacak ve Yunan Devleti'nin her türlü koruması altında bulunabileceklerdi. Venizelos'un azınlık politikasının nihai hedefine göre Yunan Devleti'nin yeni vatandaşları, yeni vatanlarına karşı iyi niyetlerini kanıtlamalıydı.[1131] Balkan Savaşları sonrasında Venizelos'un siyasi amacında azınlıkların zorla asimile edilmesi ya da sınır dışı edilmesi bulunmuyordu. Çünkü Giritli politikacı azınlıkları devletin ulusal ihtiyaçları için kullanmak gayesindeydi. Örneğin Selanik Yahudilerinin bölgedeki ekonomik faaliyetleri,

Makedonya'nın iktisadi kalkınması ve Selanik limanının iyileştirilmesi için gerekli kaldıracı oluşturuyordu. Yine, Makedonya topraklarındaki Müslüman gruplar tarımsal özerklik ve Slavların güneye doğru yayılmasının kontrol altına alınması için hayati önem taşıyordu. Dolayısıyla Yunanistan'ın Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgelerde topraklarını genişletebilmesinde Yunan Devleti'nin Müslüman azınlığa yönelik olumlu davranışı belirleyiciydi.[1132]

Bu amaçla Balkan Savaşları'ndan sonra büyüyen Yunanistan'daki Müslüman azınlığın hak ve özgürlüklerinin korunmasına ilişkin Atina Sözleşmesi, Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında 14 Kasım 1913 tarihinde imzalanmış ve bu sözleşmeyle Müslüman azınlığın hakları hukuki olarak kabul edilmişti.[1133] Müslüman azınlığa belli ayrıcalıklar sağlayan bu sözleşmenin arka planında Venizelos'un dış politikada Müslüman azınlığı bir propaganda aracı olarak kullanmak istemesi vardı. Venizelos, 26 Kasım 1913 tarihinde meclis kürsüsünde yaptığı konuşmasında Müslümanları *"mükemmel çiftçiler, elit vatandaşlar ve parlak tebaa"*[1134] olarak nitelendirmişti. Dolayısıyla Müslümanların göçü Yunan tarım ekonomisine çok büyük zarar vereceğinden, Müslüman nüfusun korunması Yunanistan'ın hem ekonomik hem de siyasi çıkarlarından ötürü kritik önemdeydi. Venizelos hükûmetinin asıl gayesi Müslüman nüfusu, Yunan Devleti'ne entegre etmek ve göç akışını sınırlamaktı.[1135] Öte yandan Venizelos'un Müslümanlara yönelik politikası iki kutupluydu. İlk olarak iç politika önceliklerine göre Müslümanlardan faydalanmak istiyordu. İkinci olarak da Yunan Devleti'nin Müslüman azınlığa eşitlik ilkesiyle yaklaştığını ve Müslüman unsurları içinde barındıran bir güç olduğunu Batılı Devletlere göstererek dış politikada Megali İdea hedefine ulaşmayı planlıyordu. Avrupa eş değerinde bir Yunanistan ancak Yunan Devleti'nin Müslüman azınlığa sahip çıkması ve onu kendinden bir parça olarak kabul etmesiyle mümkün olabilirdi. Eğer Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Trakya ve Anadolu gibi yerleşim yerlerinde, Yunanistan adaletli ve tarafsız bir yönetim tesis ederse, Büyük Güçler Yunanistan'ın Müslümanların olduğu toprakları yönetebileceğine ikna olabilecekti.[1136] Yani Megali İdea'nın gerçekleştirilebilmesinde Müslüman azınlık, Yunanistan'ın dış politikasında kullanacağı siyasi bir koz olarak düşünülmüştü. Diğer taraftan Venizelos, Müslüman azınlığı Türkiye'de yaşayan yüz binlerce Rum'un varoluş garantisi olarak görüyordu.[1137]

Venizelos'un 1920'de azınlıklara yönelik politikası uluslararası konjonktürle doğrudan ilintiliydi. 1920'de Sevr Antlaşması'nın imzalanması sonucunda ortaya çıkan Büyük Yunanistan'ın kurulması aynı zamanda Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgelerin ilhakı anlamına geliyordu. Yunanistan, Paris Barış Konferansı'nda Müslümanların yoğun olduğu Trakya ve İzmir bölgesi üzerinde hak iddia etmiş ve Müttefikler de Yunanistan'ın bu bölgelerdeki azınlık haklarına saygı göstermesine dair garanti istemişlerdi. Dolayısıyla Venizelos

Müslüman azınlığa karşı olumlu tutum göstermek zorundaydı. Esnek bir politika uygulayarak Müslümanlarla Yunan yönetimi arasında bir iş birliği yaratmaya çalıştı. Venizelos, Yunanistan'ın İzmir bölgesinde yaşayan Müslümanları eşit ve ayrıcalıklı bir yönetim kurmaya ikna edememesi halinde Yunanistan'ın Batı Anadolu kıyılarında hiç şansının kalmayacağını tahmin ediyordu. Batı Anadolu topraklarını ele geçirerek Büyük Yunanistan'ın yaratılmasını ve Doğu Akdeniz'de bölgesel bir güç olarak ortaya çıkmasını amaçlamıştı. Bu doğrultuda öne çıkardığı propaganda Yunanistan'ın toprak genişleme iddiasının sadece Yunan nüfusunun bulunduğu alanlarla sınırlı olduğu idi. Venizelos'un argümanı Yunanistan'ın sınırsız toprak genişlemesi yönünde maksimalist hedefleri olmadığı yalnızca etnik köken ilkesine dayandırılan ulusal iddialar olduğuydu. Sürekli altını çizdiği mesaj Yunanların Anadolu'ya toprak işgal etmek için değil soydaşlarını kurtarmak için geldiğiydi. Yunanistan, birkaç yıl önce Girit'i özgürlüğüne kavuşturduğu gibi, şimdi de İzmir bölgesini özgürleştirecekti. Hatta *Athina* gazetesinin haberine göre Yunanların Batı Anadolu sahillerine askerî çıkarma yapması yerel halkın tepkisine neden olmayacağı gibi kendilerini özgürleştirmeye gelen Yunan Ordusu'nu şüphesiz coşkuyla karşılayacak ve onlarla güç birliği içine girecekti.[1138] Bu durumda Venizelos, Sevr Antlaşması'nda eski Osmanlı bölgelerinin çok uluslu karakterini koruma niyetini, Sevr bölgesinin beş yıl süreyle Yunanistan tarafından adaletli yönetileceğini Müttefiklere ifade etmiş; etnik, dinî ve dilsel ayrım gözetmeksizin nüfusun tüm kesimlerinin kurulması planlanan yerel parlamentoda temsil edileceğini beyan etmişti.[1139] İlk olarak İzmir Yüksek Komiserliğinde Türk dili ve Osmanlı mevzuatı bilgisine sahip çalışanlardan oluşan bir "Müslüman Hizmetleri Müdürlüğü" kurulmuş[1140] ve başına da Drama eski valiliği görevinde bulunmuş Girit Türkü Naibzade Ali Bey atanmıştı.[1141] Venizelos, Yunanistan'ın uluslararası kurallara uyduğunu Müttefiklere kanıtlamak için İzmir bölgesinde yaşayan Müslüman halkın diğer etnik gruplardan ayrı olarak korunmasına ve kollanmasına siyasi menfaatlerden ötürü daha fazla özen göstermekteydi. Nitekim Haziran 1919'da İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis'e gönderdiği telgrafta da 15 Mayıs'ta İzmir'de yaşanan olaylar hakkında şu yorumda bulunmuştu: *"Yunan Ordusu şunu çok net anlamalıdır ki, eğer Büyük Güçlerin ordularına benzer bir orduya sahip uygar bir devlet olduğumuzu kanıtlayamazsak, o zaman Müttefikler iddialarımızı kabul edip yoğun Türk nüfusunun yönetimini bize asla emanet etmez."*[1142] Bilhassa Yunan basını Yunan siyasi ve askerî yönetiminin İzmir'de Müslümanlara yönelik adil bir idare kurduğunu empoze eden haberler yapıyordu. Örneğin *Vima* gazetesinde çıkan haberde General Paraskevopoulos'un İzmir'deki hastane ziyareti şu sözlerle aktarılmıştı: *"General Paraskevopoulos, dün sabah saat on bir otuzda İzmir'deki Yunan hastanesini ziyaret etmiş ve başhekim ile görüşmüştür. Paraskevopoulos, hastanenin çeşitli bölümlerini dolaşmış,*

her hastanın yatağına oturup hem Müslüman hem de Yunan hastalara geçmiş olsun dileklerinde bulunmuştur. General, özellikle Müslüman hastalara Yunan yönetimini sevmelerini tavsiye etmiş, Yunan yönetiminin Müslümanların dinlerine saygı duyduğunu ve istisnasız tüm tebaasının refahını önemsediğini ifade etmiştir."[1143] Bu türden haberlerin asıl gayesi Müttefiklere 15 Mayıs'ta ve sonrasında yaşanan kanlı hadiseleri unutturmaktı. Bilhassa Venizelos'un hayalinin modern bir devlet ve çok uluslu bir krallık modeli yaratmak olduğu vurgulanıyordu. Örneğin *Embros* gazetesinde çıkan haberde Venizelos'un yakın arkadaşı Andreas Michalakopoulos'un 5 Eylül 1920 tarihinde Patra'da yaptığı konuşmasından bahsedilmişti. Michalakopoulos'un ifadesiyle Venizelos, gelecekte Yunanistan'ı sadece Yunanlardan mütevellit bir Yunan Devleti değil, aynı zamanda Yunanistan sınırları içinde yaşayan herkese refah verecek bir Yunan-Türk Devleti olmasını amaçlıyordu.[1144] Yine Venizelos 18 Eylül 1920 tarihinde Zapyon'da yaptığı konuşmasında da Yunanistan'ın askerî zaferlerinden sonra, içte de büyük hamleler yapılacağını ve böylece sadece savaşta değil, aynı zamanda barış çalışmalarında büyük bir Yunanistan yaratılacağını ifade etmişti. Bu Yunanistan, çeşitli, geniş ve zengin kaynaklarıyla gelişecek, ırk ve din ayrımı gözetmeksizin tüm çocuklarına özgürlük, eşitlik ve medeniyet sağlayacak; Doğu medeniyetinin halefi ve sancaktarı olacaktı.[1145] Tüm bunların perde arkasında Yunanistan'ın irredentist niyetlerini kamufle etmek; sözde adil ve kapsayıcı Yunanistan'ın Anadolu'ya medeniyet getirdiğini Müttefiklere göstermek vardı. Bunun için Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na bağlı basın bürosu Aralık 1921 tarihinde "Yunanistan Küçük Asya'da" başlıklı bir kitapçık hazırlayarak Yunan yönetiminin Anadolu'daki faaliyetlerini raporladı. Söz konusu kitapçıkta, özetle, Yunan yönetiminin Doğu'yu uygarlaştırma gibi büyük ve kutsal bir görevi olduğu; her zaman Büyük İskender'in izinden yürüyen Yunan lejyonlarının Anadolu topraklarına özgürlüğü ve medeniyet ışığını yaymak misyonuyla geldiği iddia ediliyordu. Üstelik kitapçığın ön sözünde Yunan yönetiminin söze gerek olmayan hizmetlerinin rakamlarla açıklandığı bilgisi şu cümlelerle ifade edilmişti: *"Bu kitapçık, Dışişleri Bakanlığı basın bürosunun, son zamanlarda Küçük Asya'daki Yunan yönetiminin eylemleri hakkında yanlış bilgiler yayımlayan bazı Avrupa gazetelerine yanıt vermek için yapılmış bir yayındır. Böylece Helenizm düşmanlarının cazibesine kapılan bu gazeteler, farkında olmadan Asya üslerine çekilen Türk barbarlığının savunucusu haline geldiler. Ama bir yandan bu yanlışları yazanlara seviniyor ve teşekkür ediyoruz; çünkü bunlar bize Yunanistan'ın Küçük Asya'daki muazzam kültürel eserini kamuoyuna duyurma fırsatını vermiştir. Bu o kadar açık bir eserdir ki, İzmir'den geçerken bunu algılamayan ve duyurmayanların iyi niyetlerinden şüphe edilir. Yanlışlıkları ve iftiraları engellemek için herhangi bir söz söylemeyeceğiz. Sadece yaptığımız projeleri ve istatistikleri sunacağız. Önceki Türk yönetimi ile mevcut*

Yunan yönetimi arasındaki büyük farkı daha net ortaya koyan gerçekleri ve rakamları göstereceğiz."[1146]

Basın bürosu tarafından hazırlanan kitapçığın I. Bölümünde İzmir'deki Yunan Yönetiminin[1147] idare ettiği bölgelerde yaşayan Müslüman nüfusa yapılan sosyal yardımlar ele alınmıştı. Yunan tezlerine göre Ağustos 1920'de Osmanlı yönetiminin sona ermesinden sonra İzmir'deki Yunan yönetimi, Müslüman halkın yönetim değişikliğinden etkilenmemesi için din, aile ve eğitim kurumlarındaki işlerin çözümüyle ilgili elinden geleni yapmıştı. Bir önceki yönetimde var olan ve bu konuları ele alan tüm hizmetler muhafaza edilmişti. Söz konusu hizmetleri de alt kategorilere ayırarak şöyle açıklamaktaydı:

a. **Şer'iyye mahkemeleri**: İzmir'deki Yunan yönetimi, Sevr bölgesindeki tüm Şer'iyye mahkemelerini korumuştur. Bu dinî mahkemeler, İzmir'in din görevlisi, "kadı" tarafından denetlenmektedir. Mahkemelerin işleyişi için görev yapan tüm personel, Müslümanlardan oluşmaktadır. Bu kadronun tamamı, 13 Ağustos 1920'de, yani bu tarihten birkaç gün önce imzalanan Sevr Antlaşması'nın sonucu olarak Osmanlı idaresinin kaldırıldığı gün, Yunan yönetimi tarafından devredildiği haliyle korunmuştur. Kadıların verdiği tüm kararlar Yunan idari organlarının yardımıyla yürütülmektedir. Kadıların ve Şer'iyye mahkemeleri personelinin maaşları ve Şer'iyye mahkemelerinin işleyişi için gerekli olan tüm masraflar düzenli olarak ödenmekte ve hatta Yunan yönetiminin fonundan artırılmaktadır. Bu giderlerin yıllık tutarı 36.448,5 Türk lirasıdır.[1148]
b. **Müftüler**: İzmir'deki Yunan yönetimi, önceki yönetimde var olan müftülük kurumunu sürdürmüş ve müftüler Müslümanların dinî lideri konumuna devam etmiştir. İzmir şehrinin müftüleri ve İzmir bölgesinin tüm müftüleri de görevlerinde kalmıştır. Kutsal mabetlerin denetim ve işletiminde görev almışlar ve dinî törenlerini özgürce yerine getirmişlerdir. Ayrıca müftüler, kadılar veya vatandaşlar hakkında görüşleri istendiğinde, kutsal kitabı yorumlama hakkını bir önceki yönetimde olduğu gibi saklı tutmuştur. İzmir müftüsü ve İzmir bölgesi müftülerinin maaşları yıllık 8.746,5 Türk lirasıdır ve bu tutar İzmir'deki Yunan idaresi fonundan ödenmektedir.[1149]
c. **Yetimhaneler**: İzmir'deki Yunan yönetimi, Sevr bölgesinde bulunan tüm yetimhaneleri, yönetime müdahale etmeden, önceki idari şeklini değiştirmeden muhafaza etmiştir. Yetimhanelerde çalışan tüm Müslüman görevliler ve Müslümanlardan oluşan yönetim kurulu yerinde bırakılmış ve çalışmaya devam etmiştir. Yetim mallarına ilişkin mevcut kanun hala geçerlidir. Yetim Fonu Hizmeti, yetişkinliğe ulaşana kadar yetimlerin mülklerini yönetmektedir. İzmir'deki Yunan yönetimi, yetimhanelerin yıllık 6.190,5 Türk lirası tutarındaki maaşlarının tamamını hazineden ödemektedir.[1150]

d. **Vakıf Hizmetleri**: Vakıf hizmetleri esasen çeşitli camileri ve Müslümanların kutsal kurumlarına tahsis edilen mülkleri yönetmektedir. Yunan yönetimi, bu mülklerin daha iyi ve dürüst yönetilmesine gayret etmektedir. Bir önceki yönetimde var olan hizmetin değiştirilmemesini ve kontrol hizmetlerinin güçlendirilmesini, yani Müslüman halkın saygı duyduğu Müslüman din adamlarından ve ileri gelenlerden oluşan vakıf komitelerinin kurulmasını sağlamıştır. Yunan yönetimi sık sık askerî ihtiyaçlar ortaya çıkmasına rağmen, vakıfların idaresine ait binalara hiçbir zaman el koymamış; vakıf paralarına da dokunmamıştır. Bu hizmetin normal ve kesintisiz bir şekilde işlemesini isteyen Yunan yönetimi, mali usulsüzlük ve suiistimallerin önlenmesi amacıyla denetim yapmakta, araçlarıyla hizmetin sorunsuz işleyişine ve gelirlerinin güvence altına alınmasına yardımcı olmaktadır.[1151]

e. **Müslümanların Eğitimi**: Eğitimin kültürel amacının bilincinde olan İzmir'deki Yunan yönetimi, önceki yönetimde İzmir bölgesinde faaliyet gösteren tüm Müslüman okullarını korumakla kalmamış, aynı zamanda onları geliştirmek için de çalışmıştır. Önceki yönetimde özel bir vergiyle restore edilen Müslüman orta okullarının bakımı Yunan yönetimi tarafından ve Yunan yönetiminin fonundan sağlanan parayla yapılmaktadır. Yunan yönetimi İzmir şehrinde kız ve erkek öğrenciler için iki Müslüman orta okulunu muhafaza etmiştir. Yine Manisa ve Ödemiş'te iki ortaokul; Manisa, Tire ve Ödemiş'te üç medrese bulunmaktadır. İzmir'deki Yunan yönetimi bu okulların eğitim faaliyetlerini sürdürmesi için yılda yaklaşık 70.000 Türk lirası harcamaktadır. Öte yandan Yunan yönetimi, Müslümanların ilkokul eğitimini güçlendirmek amacıyla önceki yönetimde yürürlükte olan eğitim sistemini sürdürmüş ve her vilayet merkezinde bir eğitim komitesi, her köyde ise bir okul komitesi oluşturmuştur. Seçkin Müslüman kişilerden oluşan bu komiteler eğitim konularını düzenlemekte ve okulların işleyişi için Müslüman sakinlere ne kadar ödeme yapmaları gerektiğini söylemektedirler. Tıpkı önceki yönetimde olduğu gibi bu para Yunan yönetiminin ilgili kuruluşlarının yardımıyla toplanmaktadır. Yunan yönetimi aynı zamanda İzmir'deki özel bir meslek okulunu da muhafaza etmekte ve buradaki 210 yoksul ve korumasız Müslüman çocuğun eğitim, beslenme ve bakımını üstlenmektedir. Bu amaçla İzmir'deki Yunan yönetimi yılda 36.000 Türk lirası harcamaktadır. Ayrıca İzmir'deki Yunan yönetimi, Müslüman hizmetlerinin daha iyi organize edilmesi amacıyla Müslüman Hizmetleri Müdürlüğü adıyla özel bir birim kurmuştur. Bu müdürlüğün kadrosu, tüm Müslümanların kendi dillerinde konuşup işleri ile ilgili tartışmalarını kolaylaştırmak için Türk dili ve Osmanlı hukukunu bilen memurlardan oluşmaktadır. Sonuç olarak, önceki rejimde var olan tüm Müslüman hizmetleri korunmuştur. Sevr Antlaşması ile belirlenen

> bölgede Müslüman idari sistemiyle ve Yunan yönetiminin sadece desteğiyle faaliyetlerini sürdürmektedir. İzmir'deki Yunan yönetimi bu hizmetlerin sorunsuz bir şekilde faaliyet göstermesini sağlamak amacıyla ve bu hizmetlerden herhangi bir gelir elde etmeksizin, yılda yaklaşık 175.000 Türk lirası harcama yapmaktadır.[1152]

İzmir'deki Yunan yönetiminin halk sağlığı hizmetiyle ilgili hazırladığı faaliyet raporunda Anadolu'da özellikle endemik ve bulaşıcı olan sıtma ve zührevi hastalıklarla mücadele görevini yerine getirmede, işgal altındaki topraklarda yaşayanların sağlık durumlarını iyileştirmede çok büyük zorluklarla karşılaşıldığı belirtilmişti. Yunan yönetiminin projeyi yürütürken yüzleştiği sorunların başında şehirlerin sağlıksız yapılaşması, Müslüman nüfusun sağlığına ilişkin kaderci algısı ve hastalık ya da ölüm oranlarına ilişkin istatistiksel çalışmaların bulunmaması olduğu belirtilmişti. Yunan yönetimine göre bunlar, halkı ölüme mahkûm eden hastalıklardan kurtarma ve Avrupa'nın medeni halklarına benzer bir durum yaratma çabasının önünde büyük engellerdi. Yunan yönetimi tarafından hazırlanan rapora göre tüm engeller önceki Türk yönetiminin organize doğum ve ölüm kayıt defterinin olmamasından, nüfus istatistiklerinin tutulmamasından ve bulaşıcı hastalıkların sebep olduğu vaka ve ölümlere ilişkin zorunlu bir beyanın bulunmamasından kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle Anadolu'nun Yunanlar tarafından idare edilen bölgesinde yaşayanların Türk idaresi dönemindeki sağlık durumlarıyla şimdiki Yunan yönetimindeki sağlık durumları karşılaştırılamaz farklılıktaydı. Yunanların iddiası mevcut verilerin doğru bir şekilde tutulduğu ve çok yakında Yunan yönetiminin tüm faaliyetlerinin sonuçlarının herkes tarafından görüleceğiydi. İlaç ve tıbbi yardım sağladığını belirten Yunan yönetiminin verileri doğrultusunda Anadolu'da bulaşıcı hastalıkların da azaldığı iddia edilmekteydi.[1153]

Yunan yönetiminin, raporda belirttiği diğer bir iddia da bölgede sıhhi ekipler oluşturup halk sağlığına yönelik önemli çalışmalar yaptıklarıydı. Veba salgınına karşı önlem aldıklarını (farelerin öldürülmesi), doktor, aşı ve dezenfektan teknisyenlerinden oluşan mobil ve kalıcı ekipler kurduklarını raporlamışlardı. Bunların hepsi ölümcül hastalara ücretsiz bakım sağlıyor ve Yunanlar tarafından yönetilen İzmir ve çevresindeki bölgenin en uzak köylerinde bile yoksulları karşılık almadan muayene ediyorlardı. Yunan yönetimi bu ekiplere çalışmaları için ihtiyaç duydukları tüm malzeme ve ilaçları bol miktarda sağlıyor, bulaşıcı hastalıklarla mücadele için gerekenleri de sınırsız olarak temin ediyordu. Ayrıca ırk ve din ayrımı gözetmeksizin bulaşıcı hastalıklara yakalananlara ücretsiz tıbbi yardım sağlamak amacıyla zührevi ve deri hastalıkları kliniği de kurulmuştu. Bununla birlikte raporda 21 Ağustos 1919'da Yunan yönetimi tarafından İzmir'de daha önce hiç olmayan bir kuduz hastalığı kliniği açılmıştı. Oysaki

daha önce zengin hastalar İstanbul veya Atina'ya giderken fakir hastalar ölüme terkediliyorlardı. İzmir'de artık küçük hasta çocuklara ücretsiz tıbbi yardım sağlayan bir çocuk polikliniği de bulunmaktaydı. Yunan yönetiminin Anadolu'da kurduğu yetimhanelerde de bebeklerin tıbbi muayenesi için bir bebek sağlık istasyonu oluşturulmuş ve tıbbi denetim düzenlenmişti. Yine öğretim kadrosu ve bilimsel imkânlarla halihazırda inşa edilmiş ve organize edilmiş olan İzmir İyonya Üniversitesine, hijyen ve mikrobiyoloji olmak üzere iki alanı içeren bir Sağlık Bilimi Enstitüsü dahil edilmişti. Tesis bakımından Avrupa'nın büyük üniversiteleriyle eşit olacak bu Enstitü, zengin bir kütüphaneye, tüm bilimsel araçlara ve yönetici olarak uzman bir bakteriyoloğa sahip olacaktı. Bu Enstitüde, diğerlerinin yanı sıra, tüm insanlar için ücretsiz muayeneler yapılacak, ilaç, aşı vb. üretimi sayesinde bebekler, çocuklar ve anneler için özel bakım üniteleri kurulacaktı. Şehir kanalizasyonu, su tesisleri ve yeni yollar da Yunan yönetiminin listesinde yer almışlardı.[1154] Özellikle hazırlanan raporda Anadolu'da veba, kızıl ve tifüs gibi bulaşıcı hastalıkların yaygın olduğuna değinilmişti. Yunan yönetiminin idareyi ele almasından bu yana üçünün de azaldığı ve hatta salgın statüsünden çıktığı, sadece birkaç vakayla sınırlı kaldığı belirtilmişti.[1155] Salgının Anadolu şehirlerinin yapısı ve bölge sakinlerinin kişisel hijyen konusundaki bilgi eksikliği nedeniyle bu kadar hızlı şekilde ortadan kaybolmaları mümkün değildi. Bu amaçla 2.553 laboratuvar muayenesi, 3.000'in üzerinde dezenfeksiyon yapılmış, bol miktarda fare ve bit ilacı uygulanmış, doktorlar tarafından 375.095 çiçek aşısı, 200.000'in üzerinde veba aşısı, 91.130 kolera aşısı, 9 grip aşısı ve 70.215 tifo aşısı yapılmıştı. Yine yoksullara 376 dizanteri, 1668 veba, 1668 difteri ve 230 tetanos aşısı bağışlanmıştı.[1156]

Raporun son bölümünde ise İzmir'deki Yunan idaresinin kamunun refahına yönelik hizmetinin faaliyetlerine ilişkin bir değerlendirme yapılmıştı. Buna göre Yunan Ordusu tarafından işgal edilen bölgelere kaçan çeşitli etnik kökenlerden (Rum, Türk, Ermeni, Çerkes, Yahudi) mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla mültecilerin ve diğer yoksul insanların ırk ve din ayrımı gözetmeksizin bakımıyla ilgilenmek için İzmir'deki Yunan yönetimi özel hizmetler oluşturduğunu ifade etmekteydi. Yunan yönetimi, İzmir'de, bini fakir Müslümanlara olmak üzere her gün 2000 porsiyon gıda dağıtan bir karavana hizmeti bulunduğunu, Türk mültecilere ve genel olarak yoksullara yönelik özel yardım hizmeti sağlandığını; hizmetin yöneticisinin de Türk çalışan Sırrı Bey olduğunu yazmıştı. Müslümanlara para, un, giyecek, tıbbi bakım,[1157] barınma yardımı yapılmaktaydı. Yunan yönetimi, Müslümanların barınabilmesi için bir yerleşim yeri kurduğunu ve ayrıca her bir ailenin yerleşebileceği biçimde 150 oda yaptırdığını belirtmişti. Bunun dışında Yunan yönetimi çalışabilecek durumda olanlara iş imkânları sağlamaktaydı.[1158] Bursa'da 4.000'i Türk olmak üzere 20.000 kişiye; yine Gemlik'te 2500'ü Türk olmak üzere 10.000 kişiye

bakım hizmeti verilmekteydi. Bursa ve Gemlik'te en büyükleri 10 yaşında olmak üzere pek çok yetim olduğu ve bunlara yiyecek, giyecek, battaniye, çarşaf, para ve barınma yardımı yapıldığı, yetim çocuklara süt verildiği ve yetim bebekleri emzirmesi için kadınlar tutulduğu iddia edilmişti. Ayrıca Gemlik ve Bursa'da hastaların tedavisine yönelik özel sağlık hizmeti kurulmuş, yine Bursa ve Gemlik'te çalışabilecek durumda olan kişilerin iş başvurusu yapabileceği bir ofis açılmıştı.[1159] Son olarak Yunan Ordusu'nun bir yıldır konuşlandığı İznik'te de aynı amaçla 5.000.000 drahmi harcandığı ve İstanbul Yunanistan Yüksek Komiserliği tarafından yardıma muhtaç insanlara destek verildiği, yardım edilen 32.000 kişiden 1.500'ünün Türk olduğu kayda geçirilmişti.[1160]

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasının akabinde, 7 Eylül 1920'de, Yunan Meclis toplantısında parlamento başkanı Themistokles Sofoulis *"Yunanistan hiçbir zaman bir fetih ruhuna sahip olmadı ve bugün de Doğu halkları arasında siyasi bir hegemonya kurma iddiasında değildir. Ancak Yunanistan, manevi ve kültürel hegemonya iddiasında bulunmanın hem kendisine hem de tüm insanlığa karşı tarihî bir yükümlülüğü olduğunu düşünmektedir. Böylece Yunanistan'ın yaptığı büyük fedakârlıklar haklı çıkacak, Yunanistan'ı destekleyen müttefik ve dostlarının büyük beklentileri doğrulanacaktır"* diyerek Yunanların işgal etmek niyetiyle Anadolu'ya ayak basmadıklarını bilakis Doğu'ya kültürel gelişmeyi, ekonomik refahı, kısaca medeniyeti getirmek istedikleri için geldiklerini söylemişti.[1161] Venizelos'un da sıklıkla vurguladığı konu Sofoulis'e benzer bir şekilde Anadolu'yu işgale gitmedikleri yönündeydi. 11 Kasım 1920 tarihinde Syntagma Meydanı'nda yaptığı son seçim öncesi konuşmasında Yunan Ordusu'nu Avrupa medeniyetinin "temsilcisi" şeklinde nitelendirmişti. Yunanistan Doğu'nun etkin gücü olarak daima varlığını sürdürecekti.[1162] Yunanlar Anadolu'yu uygarlaştırma misyonuyla geldikleri bu topraklarda köklü bir medeniyetin devamı olduklarını ispatlama çabasındaydı. Çok uzun yıllardan beri Anadolu coğrafyasında gerek eğitim gerekse sosyo-kültürel alanda Yunan uygarlığının izlerini devam ettirdiklerini savunuyordu. Bunun kanıtı olarak da İzmir'de Yunan dilinin hiçbir zaman kesintiye uğramadan bugüne kadar kullanılmasını göstermişlerdi. Yine Yunan gazeteleri kültürel gelişmişliğin başka bir örneği olarak sunulmuş ve dünyanın her yerinden gelen makaleler ve haberler sayesinde bu gazetelerin Anadolu'nun tüm halklarına ışık kaynağı olduğu belirtilmişti. Hazırladıkları "Küçük Asya'da Sosyo-Kültürel Hareketlilik" başlıklı raporda da Yunanların Anadolu'daki kültürel ve sanatsal faaliyetlerini açıklamışlardı. Aynı raporda Türk ve Yunan basın hayatı karşılaştırılmış ve Yunanların Türklere göre çok daha eskiye dayanan edebî geçmişlerinden övgüyle bahsedilmişti: *"İzmir'de ilk Yunan gazetesi 1838 yılında yayın hayatına başlayan Amalthia gazetesidir. Daha sonra İzmir'de Armonia, Nea Smyrni, Proodos, Estia, Tilegrafos, Tharros, İmerisia, Patris, Kosmos gibi başka Yunan gazeteleri de yayımlanmıştır. Bugün bunların*

tirajı günde 2000 nüsha, Atina gazeteleri ise 20.000 nüsha civarındadır. Ayrıca haftalık çıkan Kapanos ve Peirasmos gibi satirik; Nea Zoi gibi filolojik dergiler de mevcuttur. 1830'dan bu yana çok sayıda Rum matbaası faaliyet göstermektedir. 1830'dan 1868 yılına kadar sadece Rum gazeteleri, dergileri ve kitapları çıkmıştır. Türkler ise tam tersine basın alanında işlevsizdir ve hiçbir yayını bilinmemektedir. 1838'de, İzmir'de, Türk-Rum ortak gazetesi Aydın; 1896'da da günlük Türk gazetesi Ahenk yayımlanmıştır. Yani Yunanca Amalthia gazetesinin yayımlanması, Türkçe Ahenk'in yayımlanmasından 58 yıl önce gerçekleşmiştir. Bunu Türk gazeteleri Köylü ve Islahat takip ederken, Yunan işgalinden sonra Sadâ-i Hak, Medeniyet, Şark ve Müsavat gazeteleri çıkmıştır. Yunan gazetelerinin tirajı çok daha yüksek olup bir özelliği de tüm Türk gazetelerinin Yunan işgalinden sonra tiraj yapmaya başlamasıdır. Bu, Yunan yetkililerin Osmanlıların manevi hareketini teşvik etme konusundaki istekliliğini kanıtlamaktadır."[1163]

Yunanlar eğitim alanında da Türklerden üstün olduklarını savunmaktaydılar. Örneğin Yunanların yanı sıra birçok Fransız, İtalyan, Yahudi, Ermeni ve Osmanlı'nın eğitim gördüğü İzmir Evangeliki Sholi 1720 yılında açılmıştı. 1873 yılında birçok serginin düzenlendiği müzesi ve yaklaşık 40.000 kitaba sahip kütüphanesi faaliyete başlamıştı. Bunun dışında okulda bir de ticaret bölümü kurulmuştu. Böylece üniversite öğrencilerinin yanı sıra ilköğretim düzeyindeki gençlerin de ticaret ve sanayiye hazırlanması sağlanmıştı. İzmir'de Aroni Lisesi, Giannaki Okulu, Kız Lisesi, Merkez Parthenagogion ve Omirion gibi çok sayıda özel okul eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmekteydi. Öte yandan raporda vurgulanmak istenen diğer bir husus Türklerin kültürel faaliyetlerde de Yunanların oldukça gerisinde olduğuydu. Örneğin İzmir'de Türklere ait ne önemli bir müze, ne kayda değer bir kütüphane, ne de öğrencileri üniversiteye veya ticari hayata hazırlayabilecek okulları vardı. Yunanlar kitap yazıp yayımlarken, Türklerin fikir ve filoloji hareketi tamamen ölmüştü. 1920 yılında İzmir'de tek bir filoloji kitabının yayımlanmadığı, aksine İzmirli Rumlar tarafından yedi şiir veya filoloji kitabının yayımlandığı belirtilmişti. Türkiye'de resim, heykel, fotoğraf, müzik, tiyatro gibi sanat alanlarının neredeyse bilinmediği, hâlbuki Rum kadınlarının spora dahi tutkuyla bağlı oldukları yazılmıştı. Buna da İzmir spor kulüplerinden çeşitli örnekler vererek açıklama getirmişlerdi. Örneğin Panionios Jimnastik Kulübü 1890'da, Apollon ve Pelopas 1892'de kurulmuştu. Oysa Türkler Altay spor kulübünü ancak 1915'te yani Panionios Jimnastik Kulübü'nden 25 yıl sonra kurmuşlardı. Raporda Türk tiyatrosunun olmadığı sadece alt sınıflara yönelik sokak tiyatrolarının olduğundan bahsedilmişti. Tam tersine Yunanlar, yabancı izleyicilerin de katıldığı tiyatrolar kurmuşlar; hem Avrupa'da hem de Amerika'da önemli görülen eserleri bu tiyatrolarda sahnelemişlerdi. Yunan müzik sanatçıları konserler vererek Avrupalı izleyicileri derinden etkilemeyi başarmış, özellikle

İzmirli Rum sanatçılar resim ve fotoğraf sanatında uluslararası düzeyde büyük başarılara imza atmışlardı. Üstelik Yunan sanat akımına karşı İzmir Türk dünyası, değeri ve uluslararası tanınırlığı olan tek bir sanatçı bile çıkarmamıştı.[1164]

İzmir'deki Yunan yönetimini meşgul eden asıl konu, müttefik emirlerinin uygulanması yani diğer bir ifadeyle Mütareke sonrası İzmir bölgesinde bozulan kamu düzeninin yeniden sağlanması sorunuydu. 31 Temmuz 1920'ye kadar Yunan Ordusu'nun işgal ettiği bölgelerde hala Türk yönetimi mevcuttu. İzmir Yüksek Komiserliği kamu düzeni ve kamu sağlığı dışında diğer alanlarda herhangi bir söz hakkına sahip değildi. Zaten Büyük Güçlerin İzmir'deki temsilcileri askerî işgalin Yunan yönetimine müdahale hakkı vermediği konusunda uyarıda bulunmuşlardı. Ancak 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması imzalanınca Türk yönetimi Yunan yetkililere devredilmiş ve o günden sonra Yunan yönetimi Anadolu'da kamusal alanda ne tür çalışmalar yaptığını bir rapor halinde Müttefiklere sunmuştu. İzmir Yüksek Komiseri Genel Sekreteri Gounarakis tarafından Şubat 1921'de Londra'da kaleme alınan raporda Yunan yönetiminin bayındırlık işleri için 1.000.000 drahmi harcadığı ifade edilmişti. Yunanlar yönetimi devraldıktan sonra kötü durumdaki tüm kamu binalarını ve yolları onarmış, liman ve köprü inşaatı için çalışmalar yapmış ve büyük bir kablosuz telgrafın inşasına başlamışlardı. Yine raporda verilen bilgi doğrultusunda mevcut telgraf hatları onarılmış ya da yenileri yapılmıştı. Bölge genelinde birçok posta ve telgraf hatları kurulduğundan önceki Türk yönetimine kıyasla çok daha iyi hizmet verildiği savunulmuştu. İşgal altındaki bölgelerde tarım makinelerinin tanıtılması ve yaygınlaştırılması amacıyla Tepeköy'de bir eğitim merkezi açılmıştı. Makineli tarıma yönelik bu merkezde traktörlerin, harman, orak, çim biçme, ekim ve tarım makinelerinin kullanılması ve tarımın geliştirilmesi için makinistlerden oluşan bir ekip bulunmaktaydı. Yüksek Komiserlik, pamuk ekimi için ekim maliyetini azaltacak, üretimi artıracak ve çiftçilerin makinelerin kullanımı konusunda eğitilmesini sağlayacak en son model cihazların siparişini vermiş, bunun karşılığında da 7.500.000 okka buğday üretimi elde edecekleri sonucunu çıkarmıştı. Raporda İzmir Yüksek Komiserliği tarafından Bahribaba'daki mülteci yerleşim yerinde barınan 20.000 kişiye Ocak 1921'e kadar yemek dağıtıldığı yazılmıştı. Bu kişilerin 1600'ü Türk'tü ve her birine toplamda bir milyon porsiyon yiyecek verilmişti. Yine Yüksek Komiserlik Anadolu'daki yoksul Rumlara kıyafet ve ayakkabı yardımında bulunmuştu. Elbise ve ayakkabıların toplam değeri 3.000.000 idi. İzmir'deki 20.000 yoksul Türk'e 100.000 parça; Çeşme'deki 2230 yoksul Türk'e de 5550 parça kıyafet dağıtılmıştı. Yunan yönetimi tarafından toplamda 1.181.300 parça kıyafet verilmişti. Bunun dışında yoksul mültecilere bakım sağlanması için doktorlu klinikler kurulduğu, başta kinin olmak üzere birçok ilacın dağıtıldığı belirtilmişti. Yüksek Komiserlik, 821 Türk mültecinin bulunduğu İzmir şehrinde 296 aileye bakım sağlandığını ve un, helva, yağ,

para vb. yardım yapıldığını da eklemişti. Yunan yönetimi Müslümanlardan oluşan 7000 kişi ile birlikte toplamda 14.000 mültecinin bakımını üstlendiğini raporda belirtmişti. Raporda dikkat çeken diğer bir husus Yunan yönetiminin Türk eğitim ve idari yapısı ile ilgili aldığı inisiyatifti. Raporda belirtilen görüşe göre Yunanistan, Sevr Antlaşması'ndan kaynaklanan bir yükümlülüğü olmamasına rağmen Türk okullarının faaliyetlerinin sürdürülmesine destek vermekteydi. Antlaşma, *"Türkler gibi ulusal azınlıkların cemaat okullarına sahip olabileceğini; ancak bunların bakımının Türkler tarafından yapılacağını öngörse de"* Yunan yönetimi buna rağmen bugüne kadar 1.000.000 drahmiden fazla harcama yaparak Türk okullarına destek verdiğini iddia ediyordu. Üstelik askerî ihtiyaçlar için de herhangi bir Türk okuluna el koyulmadığını sadece bir Türk ortaokulunun büyük bina bulmada sıkıntı yaşanması gerekçesiyle mahkeme olarak kullanıldığını yazmışlardı. Oysa tüm Rum okullarına el konulduğu ve dolayısıyla eğitim öğretimin bu okullarda yarıda kesildiği bilgisini vermişlerdi. Dahası İzmir'deki Yunan yönetimi, Türklerin dinî ve gündelik hayatlarında hiçbir değişimden etkilenmemeleri için özen gösterdiğini vurgulamıştı. Raporda belirtilen bilgilere göre Türklere ait tüm vakıflar Türk memurlarıyla işleyişini sürdürmekteydi. Yine Maarif Nezareti'ne bağlı hiçbir Türk öğretmenine dokunulmamıştı. Müftüler, kadılar görevlerinin başındaydı; yetimler için ayrılan fon olduğu gibi muhafaza edilmişti. Ayrıca Türklerin Yunan yetkililerle iletişimini kolaylaştırmak amacıyla polise ve tüm sivil hizmetlere Rumca ve Türkçe bilen tercümanlar atanmıştı. Her Türk, Yunan makamlarına Türkçe dilinde hitap edebilir ve cevabını Türkçe olarak alabilirdi.[1165]

Ancak hepsinin ötesinde Yunanların fikrî ve sanatsal hareketinin doruk noktası, organizasyonunu Avrupa'da büyük üne sahip matematik profesörü Karatheodori'nin üstlendiği İzmir İyonya Üniversitesi ve İzmir Konservatuarı'nın kurulmasıydı. Yunan yönetimi, hazırladığı raporda, Sevr bölgesini yeni medeniyete yaklaştırmak amacıyla İzmir'de bir üniversite kurulduğunu ve bu üniversitenin amacının bölgenin ilerlemesine bilimsel açıdan katkı sağlamak olduğunu belirtmişti. Yunan felsefesinin kaynağı görülen İyonya topraklarında tüm etnik kökenden gençlerin hem teorik hem de pratik eğitim görmesini sağlayacak İzmir İyonya Üniversitesi, Yunanların Doğu'daki medeniyetin elçileri olduğunu tüm dünyaya ispatlayacak ideolojik bir projeydi.

Kültürel Emperyalizm
İzmir İyonya Üniversitesi

İzmir'in işgalinden sonra Yüksek Komiserlik, 1920 tarihli ve 2493 sayılı "İzmir'deki Yunan İdaresi Hakkında Kanun"[1166] uyarınca dağılan Türk makamları yerine Yunan idaresini farklı alt birimlere bölerek yeniden oluşturdu.[1167] Bu alt birimlerden biri de İzmir'de kurulması planlanan ve aylar

önce hazırlık çalışmalarına başlanan üniversite idi. İzmir'deki bu üniversitenin organizasyonunu Yüksek Komiserin önerisi üzerine matematik profesörü Konstantinos Karatheodori üstlenmişti.[1168] Fenerli aristokrat bir ailenin üyesi[1169] olan Konstantinos Karatheodori, 1873 yılında Berlin'de doğmuş ve eğitimini Avrupa'da tamamlamıştı. 1908 yılında Hannover Üniversitesinden profesörlüğünü alan Karatheodori, 1920'de, eski arkadaşı Venizelos tarafından Atina Üniversitesine profesörlük yapması ve aynı zamanda İzmir Üniversitesinin organizasyonu için davet edilmişti. Aslında söz konusu projenin temelleri 1913 yılından sonraya dayanıyordu. Balkan Savaşları'nda zafer kazanan Yunanistan yeni toprakların ilhak edilmesinin ardından ikinci bir Yunan Üniversitesinin kurulmasını planlamış ve Yunan hükûmeti konuyla ilgili bir ön hazırlık çalışması başlatmıştı. Eylül 1919'da Paris'te Karatheodori ile görüşen Venizelos, kendisinden ikinci bir Yunan üniversitesinin kurulması amacıyla Yunan hükûmetine bir muhtıra sunmasını istemişti.[1170] Böylece Karatheodori, 20 Ekim 1919'da Yunan hükûmetine Fransızca olarak kaleme aldığı *"Yunanistan'da yeni bir üniversite kurulmasına ilişkin plan"* başlıklı bir tebliğ sundu.[1171] Tebliğ metninin Fransızca yazılması ve hazırlayan kişinin de Profesör Karatheodori olması elbette bilinçli bir tercihti. Bu sayede Venizelos Paris Barış Konferansı görüşmelerinde iki amaç elde etmiş olacaktı. Öncelikle söz konusu tebliğin Fransızca kaleme alınmış olması Büyük Devletlerin temsilcilerine sunma olanağını güçlendirmişti. Dahası Bonn (1908), Hannover (1908), Breslau (1910-1913), Göttingen (1913-1918) ve Berlin (1918 ve sonrası) Üniversitelerinde profesörlük yapan, uluslararası düzeyde tanınan[1172] Karatheodori'nin bilimsel yetkinliği Doğu'da kurulması düşünülen yeni üniversitenin düzgün işleyişinin en kesin garantisiydi.[1173]

Karatheodori, Atina'nın temelde yalnızca klasik eğitim sağladığına ve bunun Helenizm'in hayati ihtiyaçlarını karşılamaya yetmediğine inandığından hazırladığı tebliğinde bilimsel hayatın başkent Atina ile özdeşleşmemesi gerektiğini belirtmişti. Yunanistan, ulusal çıkarları gereği, dış politikasında hem Doğu'ya hem de Slav komşularına yakın bir ilişki belirlemeliydi. Böylece Krallık topraklarındaki Yunanlar ile birlikte "dış Yunanlar"ı da kapsayan Helenizm, Avrupa ve Asya arasındaki birleştirici unsur olarak kabul edilebilirdi. Hazırladığı muhtırada padişahın Rum tebaası ile Yunan Devleti'nin vatandaşlarının tamamlayıcılığı vurgulanmıştı.[1174] Karatheodori'nin bu tasavvuru bir yönüyle Megali İdea ülküsünün ideolojik tezahürüydü. Yeni üniversite Doğu halklarının medeniyetiyle ilgilenmeli ve onlara uygarlığın temeli görülen Antik Yunan kültürünü ulaştırmalıydı. Yunanistan, tüm komşularıyla ilişkilerini yeniden tesis etmek ve geliştirmek adına Doğu'nun en modern ve gelişmiş üniversitesini kurmak amacındaydı. Yeni üniversitenin kuruluş misyonu gerek bilimin gerekse sanatın ışığını en uzak Doğu topraklarına kadar

ulaştırmak ve Doğu'yu esaret altına aldığı düşünülen müzmin "karanlığı" aydınlatmaktı. Nitekim bu görüşü temsil eden bir sembol olarak yeni üniversitenin amblemi "doğudan gelen ışık" olarak belirlenecekti.[1175] Karatheodori, yeni üniversitenin nerde kurulması gerektiğine dair üç olası yer önerdi. Bunlardan ilki İzmir, ikincisi Selanik ve son olarak Sakız Adası idi. Üniversite ile ilgili organizasyon zaten hazırlanmıştı. Geriye kalan sadece yerin belirlenmesiydi. Venizelos cephesinde üniversitenin yerleşke kararı siyasiydi. Yunan Başbakan en iyi seçeneğin Doğu'nun Paris'i olarak addettiği İzmir olduğunu düşünüyordu. Venizelos siyasi kurmaylarına da İzmir'in Helen karakterli bir şehir olduğunu ve burada kurulacak bir üniversitenin bu niteliği daha öne çıkaracağını söylemişti. Yunan Ordusu'nun İzmir'e askerî çıkarma yapmasıyla birlikte Yunanistan sınırlarının Batı Anadolu'ya kadar genişletileceği netleştiğinde daha önce kararlaştırılan bu yeni üniversitenin İzmir'de kurulmasına karar verilip hazırlıklar hızlandırıldı.[1176]

1920 Haziran'ında Karatheodori Atina'ya gelmiş ve Ağustos ayında Venizelos ile bir görüşme daha gerçekleştirmişti. İzmir limanında *Narkisos* adlı gemide yapılan toplantıda nihayet İyonya Üniversitesinin kurulmasına karar verildi. 20. yüzyılda Venizelos'un dış politikasıyla bütünleşen Megali İdea, İzmir İyonya Üniversitesi sayesinde Doğu'nun kültürel hamisi rolünü üstlenecekti. Neticede yayılmacı milliyetçilik ile sınırlandırılan Megali İdea Venizelos ile toprak iddialarının dışında "uygarlaştırıcı" bir karakter de kazanmıştı. Ancak Yunanların kültürel motif olarak kullandığı bu misyon ilerici emperyalizmin (progressivizm)[1177] gizlenen yüzüydü. Yunanistan'ın kültürel rolüne inanan Venizelos, bu görevi layıkıyla yerine getirecek tek kişinin gerek kişisel donanımı gerekse aile mirası sebebiyle Karatheodori olduğunu düşünmekteydi. Dolayısıyla İzmir İyonya Üniversitesinin organizasyonu Karatheodori'ye verildi. Üniversite programının hazırlanmasında ise ortak çalışma arkadaşı olan mikrobiyoloji uzmanı Hacıvasiliou destek vermişti.[1178] Venizelos, Eylül ayında Atina'daki evinde Karatheodori ile yaptığı toplantıda *"Bay Karatheodori İzmir'e gittiğinizde sizi zor; ama önemli bir görev bekliyor olacak. Yunanistan Doğu'yu uygarlaştıracak"*[1179] ifadesiyle bir anlamda sözde "seçilmiş halk" olarak kendinî tanımlayan Yunanların Doğu'daki misyonunu hatırlatmaktaydı. Bu "kutsal" görev Yunanların entelektüel önderlik yeteneğiyle Doğu halklarına tahakküm ve hegemonya kurma çabasıydı. Neticede egemen sınıf kabul edilen Yunanlar sosyo-kültürel üstünlükleriyle rızaya dayalı bir yönlendirmeyi ancak eğitim yoluyla gerçekleştirebilirdi.[1180] Dahası üniversitenin ulusal amaçlara hizmet etmesi göz ardı edilmemeliydi. Venizelos, Yunanistan'ın Büyük Güçler tarafından Doğu'ya "uygarlaştırma" göreviyle gönderildiği imajını sağlamlaştırmak istiyordu. Küçük Asya'yı uygarlaştırma misyonunun ideolojisi, Yunan dış politikasının temel taşlarından biri haline gelmişti. Venizelos'un öncelikli

İzmir İyonya Üniversitesi.

politikası, Küçük Asya halklarının barış içinde bir arada yaşaması ilkesiydi. Sağlık ve sosyal alanlarda hayata geçirilmesi planlanan ve Balkanların en modern üniversitesinin İzmir'de kurulmasını öngören bu politika, İzmir Yüksek Komiserliği'nin idari işleri tarafından yerine getirilecekti. Tüm bu siyasi programın amacı, Yunan toplumuna ayrımcı bir süper güç olmayacağını göstermekti. Böylelikle liberal Yunan rejimi altında bir arada yaşayacak olan etnik kökenler arasında herhangi bir ayrım gözetmeksizin köprü kurulduğu izlenimi oluşturulacaktı.[1181] Doğu'daki bu ikinci üniversitenin kuruluşu Yunan ulusal hedeflerini doğrudan gerçekleştirmeyi amaçlıyordu. Ayrıca tarım, ticaret ve mühendislik gibi bölümlerin kurulmasıyla ülkenin ekonomik kalkınması için gerekli koşul da sağlanmış olacaktı.

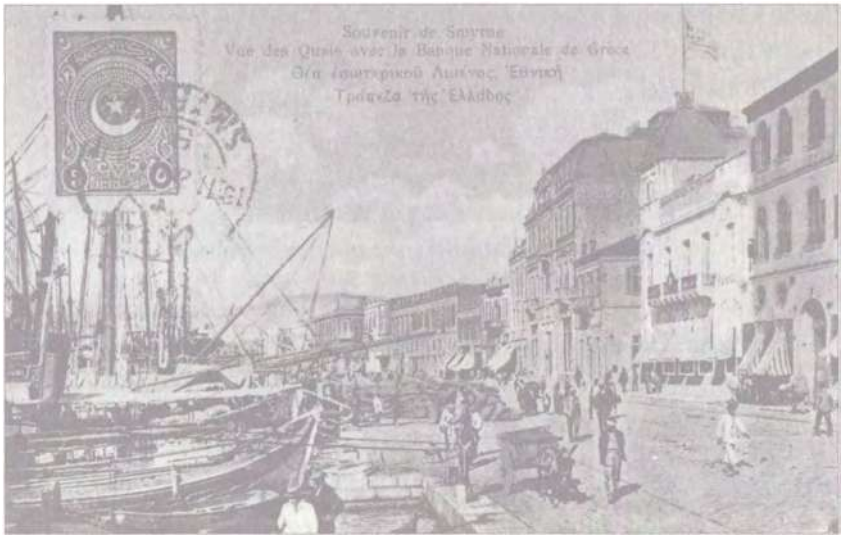
Karatheodori Berlin Üniversitesinden istifa ederek Eylül 1920'de İzmir'e geldi. İzmir'de bir edebiyat üniversitesi yani "Universitas Litterarum" kurma hayali ile çalışmalarına başladı. Dönemin Yunanistan Millî Eğitim Bakanı, onu Atina Üniversitesi Fizik ve Matematik Bilimleri Okulu'na Analitik Yüksek Geometri profesörü olarak atamış ve aynı zamanda İzmir'deki İyonya Üniversitesinin organizasyonu için görevlendirmişti. İzmir Yüksek Komiserliği tarafından 14 Aralık 1920 tarihinde İzmir İyonya Üniversitesinin kuruluş fermanı çıkarıldı ve bölgenin kalkınması için fakültelerin kurulması öngörüldü.[1182] İzmir İyonya Üniversitesi, Bahribaba tepesindeki devasa bir binada[1183] yer alacaktı.[1184] Böylece Megali İdea etkisinde kalmış Konstantinos Karatheodori, Osmanlı Sarayında sultanın şahsi doktorluğunu üstlenen ve sadık tebaa olarak anılan büyük dedesinin aksine işgal üniversitesinin rektörü sıfatıyla yerel halkı

Yunan kültürüne yakınlaştırmaya çabalayacaktı. Karatheodori ailesinin bu son üyesi 9 Eylül 1922'de Yunan ulusal hedefleri bozguna uğramasaydı, Osmanlı topraklarına bilgeliğin tohumlarını attığını ve böylece Doğu'ya medeniyetin geldiğini iddia edecekti.

Emperyalizmin Vesayeti
Yunanistan Ulusal Bankası - İzmir Şubesi

Batı Anadolu havzası, zengin maden yataklarına sahip, tarım ve hayvancılıkta gelişmiş önemli bir coğrafi mevki idi. Türklerin çiftçilik ya da askerlik mesleği ile iştigal olmasından dolayı[1185] temel üretim faktörlerinden biri olan sermaye ve iş gücü, kısaca söylemek gerekirse can alıcı birçok ekonomik faaliyet, azınlıkların hâkimiyetindeydi. Küçük ticaret ve sanayi, bankacılık ve kıyı ticareti hemen hemen tümüyle Rum, Ermeni ve Yahudilerin elindeydi. Çoğunlukla Rumlara ait ev atölyelerinin ve küçük fabrikaların olduğu bu ufak çaplı sanayi bölgesinde[1186] ticari iktidarın en güçlü paydaşı ise İzmirli Rumlardı. Rumlar sokak satıcılığından nalbantlığa, değirmencilikten kahveciliğe kadar her tür işle uğraşıyorlardı. En başarılı oldukları alan ticaret, özellikle komisyonculuk idi.[1187] Öte yandan 19. yüzyılın son çeyreğinde İzmir'in nüfusunda görülen etkileyici artış bölgenin ekonomik kalkınmasına önemli katkı sağlamıştı.[1188] Örneğin 19. yüzyılda Türkiye'nin Fransa'ya olan ihracatının ortalama %21,4'ü; İngiltere'ye olan ihracatının %30'u, Amerika'ya olan ihracatının %12,2'si ve Rusya'ya olan ihracatının %4'ü İzmir'den yapılıyordu. İzmir'deki ticaret kolonisi ile bölgenin içerilerindeki üreticiler arasında tek bağ Rum ve Ermenilerdi. Onlar olmadan ithal edilen Avrupa malları satılamayacağı gibi, Batı Anadolu'nun ihraç malları da üreticilerden toplanıp İzmir'e oradan da Avrupa pazarlarına gönderilmezdi. [1189]

1912'de İzmir'in nüfusu 400 bin civarındaydı ve bu artış, Anadolu'daki demir yolu ağlarının inşası ve İzmir limanının büyük ölçüde gelişmesinden kaynaklıydı.[1190] Batı ve Güney Anadolu'nun tüm ticareti İzmir'de yoğunlaştığından 1920'de İzmir'de on bir banka faaliyet göstermekteydi.[1191] Elli yabancı sigorta şirketinin İzmir'de ofisleri vardı. Bunun yanı sıra tütün, tarım ürünleri, petrol şirketleri ile Avrupa ve Amerika sanayi ve ticaret kuruluşlarının temsilcileri de İzmir'de bulunuyorlardı. Batı Anadolu topraklarını işgal eden Yunanların bölgedeki finansal yapıyı ele geçirmek amacıyla attığı ilk önemli adım Yunanistan Ulusal Bankası'nın İzmir'de bir şube açmasıydı. Uzun dönemde makro ekonomik istikrarın sağlanmasına yardımcı olacak bu girişim aynı zamanda İzmir'de Yunanların hakim olduğu bir ticaret sisteminin de kurulmasına olanak teşkil edecekti. Örneğin Yunanistan Ulusal Bankasının İzmir şubesi kurulduğunda "İliadis Şirketi" (E. Elliadi & Fil Banque &

İzmir iç limanı ve Yunanistan Ulusal Bankası İzmir Şubesi'nin görünümü. (Kartpostaldan fotoğraf reprodüksiyonu: fotoğraf Konstantinos Koutoulakis)
Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ [Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi], Α1Σ3Υ5Φ10Τ3

Commerce Smyrne) tarafından şube müdürüne sunulan talep bankanın misyonunu da göstermişti. Yunan iş adamları Belçikalı şirketten İzmir Göztepe tramvayının işletme ve İzmir şehrinin aydınlatma ihalesini almak için bankadan kredi talep etmişlerdi. Zira amaç bu ciddi işletmelerin tamamen Yunan menşeili olmasını sağlamak ve bankanın ekonomik desteğini edinmekti.[1192] Bu amaçla Yunanistan Ulusal Bankası genel müfettişi Aleksandros Koryzis bölgede araştırma yapıp görüşlerini bildirmesi amacıyla İzmir'e gönderildi. Ağustos 1919'da şube kuruluş koşullarını hazırlamak üzere İzmir'e gelen Koryzis, İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis'ten koşulsuz destek görmüştü. Stergiadis spekülatif döviz alım satımı yapan İzmir'deki özel bankaları kontrol etmekte zorluk çektiğinden doğrudan ve kolay iş birliği yapabileceği bir Yunan bankasının İzmir'de kurulmasına oldukça önem vermekteydi. Zaten Yunan Ulusal Bankasının üst düzey yöneticileri, bankacılık görevlerinin yanı sıra aynı zamanda İzmir Yüksek Komiserliğinin de mali danışmanlarıydı. Dolayısıyla karşılıklı güven ve iş birliği içinde bölgenin finansal kontrolü Yunanistan tarafından sağlanabilirdi.

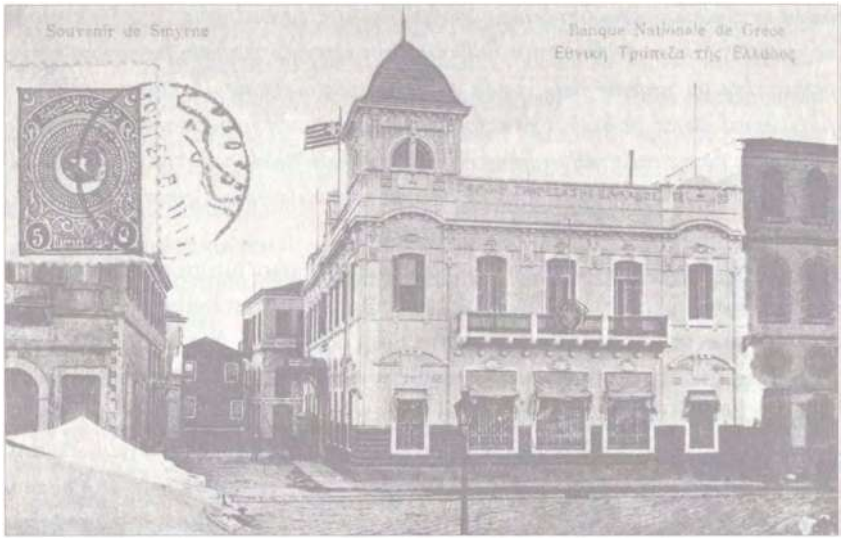
Koryzis, Atina'daki Ulusal Bankanın yönetimine sunduğu 29 Eylül 1919 tarihli raporda, İzmir'de mutlaka bir şube açılması gerektiğini nedenleriyle açıklamıştı. İlk olarak Yunanistan Ulusal Bankası'nın İzmir'de bir şubesinin açılmasıyla, Anadolu'daki Yunan varlığı çok daha fazla güçlenecekti. Düşman ajanların çeşitli sahte haberleri ve propaganda çabaları nedeniyle, İzmir'de

Yunan egemenliği ihtimaline olan kesin inanç sıklıkla sarsılmaktaydı. Oysa Ulusal Bankanın İzmir'de kurulması, Yunan Devleti'nin İzmir'deki Yunan geleceğine dair mutlak kesinliğinin kanıtı olacaktı. Koryzis, İtalyan propagandası kapsamında Banco di Roma'nın İzmir'de ve Kuşadası'nda; Fransız propagandası olarak düşünülmesi gereken Credit Foncier d' Algerie et de Tunisie'nin ise İzmir'de şube açma kararı aldığını; diğer bankaların da aynı konuda çalışmalar yürüttüğünü belirtmişti. Bu kadar çok yabancı bankanın teşebbüsü karşısında Yunanistan Ulusal Bankasının İzmir'de şube açması ertelenemezdi. Üstelik Yunan işgalinin her gün artan mali ihtiyaçları (Yüksek Komiserlik, ordu, sağlık) Ulusal Bankanın İzmir şubesinin kurulması ile birlikte çok daha iyi karşılanacaktı. Yüksek Komiserle istişarede bulunduğunu belirten Koryzis'e göre Ulusal Bankanın İzmir şubesi ilhak zamanına kadar İzmir borsasının ana düzenleyicisi ve ihracat-ithalat ticaretini etkileyen tek merkez olacaktı. Bu durum aynı zamanda Yunan parasının yurt dışında kullanılmasını cazibeli hale getirecekti. Dahası Anadolu'da Yunan drahmisinin tanıtımına yönelik faaliyet, ancak Yunanistan Ulusal Bankası'nın bir şubesinin bulunması durumunda etkili ve hızlı bir şekilde yürütülebilirdi. Böylece Yunan parası sahiplerinin aleyhine olan haksız kârın önüne geçileceğinden Koryzis, Ulusal Bankanın İzmir'de şube açmasını sadece ulusal değil, ekonomik önemde de görmekteydi. Türk banknotlarının akıbeti meselesi gündeme geldiğinde ise Yunanistan'ın kamusal para geçişinin sorunsuz ve külfetsiz olması için Ulusal Bankanın İzmir'deki şubesinin hayata geçirilmesi gerekiyordu.[1193] Neticede İzmir'in Yunanistan'a bağlanmasına kadar geçen beş yıllık sürede Türk parasının resmî para birimi olarak kalması Yunan ekonomisinin bölgedeki etkinliği açısından sorun yaratmaktaydı. İzmir, resmî olarak Yunanistan'ın bir parçası olmadığından drahmi yasal para birimi olarak tedavülde bulunamazdı. Öte yandan hala Osmanlı toprağı olan İzmir'de iki farklı para biriminin yasal şekilde dolaşımı mümkün değildi. Dolayısıyla drahminin sadece döviz olarak tedavülde olması uygundu. Bu da Batı Anadolu'da hakimiyet kurma gayretinde olan Yunanistan'ın ekonomik anlamda Türkiye'ye bağımlı olmaya devam edeceği anlamına geliyordu. Türk parasının geleceği konusunda şüphelerin ortaya çıkması doğrudan İzmir ekonomisini etkileyecekti. Ayrıca Yunanistan ile ticari ilişkilerde ve gümrük bağlantılarında da sıkıntıların yaşanmasına sebebiyet verecekti. Esas olarak Yunanistan'ın ulusal parasını kullanmadan bölgeyi yönetmeye çalışması uluslararası alandaki finansal saygınlığını zedeleyecekti. Yunanlara göre Filistin'de, Mezopotamya'da, Suriye'de Türk parası kaldırılmışken Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Batı Anadolu'da hala Türk para biriminin tedavülde olması büyük bir haksızlıktı. Üstelik beş yıl sonra İzmir'in nihai ilhakı gerçekleştiğinde Türk parasının akıbetinin ne olacağı hala belirsizdi.[1194]

Öte yandan Koryzis hazırladığı raporda bazı hususların altını çizmişti. Öncelikle Rum mültecilerin geri dönüşünde[1195] acilen kredi verecek bir kurumun varlığı zaruriydi. Mültecilere yardımcı olacak bir kurum ancak Yunan Devleti ile birlikte hareket eden Ulusal Banka olabilirdi. İzmir'deki Yunan ticareti Ulusal Bankanın bu şehirde varlığına ihtiyaç duymaktaydı. Ulusal Bankanın İzmir şubesi yalnızca yurttaşlar tarafından değil aynı zamanda yabancılar tarafından da tercih edilen bir banka olmalıydı. Bunun için de tüm bankacılık işlemlerinde daha iyi faiz oranları ve koşullara sahip olduğunu göstermeliydi. Ulusal Banka, müşterilerini ve etkinliğini kaybetmemesi için İzmir'de faaliyet gösteren diğer bankalarla iş birliği yapmalıydı. Genel olarak İzmirli iş adamlarıyla ortaklık yapmak isteyen yurt dışındaki iş adamları İzmir ticareti ile ilgili şehirdeki bankaların sıklıkla bilgisine başvuruyorlardı. Ulusal banka, sahip olduğu prestij ve yurt dışındaki geniş müşteri çevresi ile çalışabilecek ve yabancılara İzmir'deki Yunan tüccarlar hakkında olumlu bilgiler verebilecek önemli bir merci olabilirdi. İzmir'deki Yunanistan Ulusal Bankasının şubesinin ileride bankaya büyük kazanç kapısı olma ihtimali yüksekti. Son olarak Merkez Bankası İzmir şubesi tüm ulusal güçlerle iş birliği yaparak, Yüksek Komiserliğe mali konularda daha ciddi danışman olacak; büyük zorluklar içinde verdiği mücadelede elinden geldiğince yardım edecekti. Yüksek Komiser Stergiadis, İzmir'de bir ulusal bankanın kurulmasının sadece gerekli değil aynı zamanda zaruri olduğu görüşündeydi. Kapitülasyonlar konusuna ilişkin olarak İzmir'de yabancı limited şirket kurulma ihtimalinin olup olmadığı ve bankacılık faaliyetlerinin daha adil yönetilip yönetilmeyeceği hukuki açıdan dikkatle incelenmeliydi. İki para biriminin tedavülde olduğu döviz anormalliği süresince şube işlemleri hem ulusal nedenlerden dolayı hem de drahmiyi güçlendirmek için sadece Yunan resmi para birimi üzerinden yapılacaktı. Koryzis drahmiyi, gelecekte ülkenin tek kesin para birimi olma potansiyeline sahip, güçlü ve istikrarlı bir para birimi olarak görüyor ve söz konusu durumu pekiştirmek için şimdiden çaba sarf edilmesi gerektiğini belirtiyordu.[1196] Bu konuda etkin bir çalışma yürüten İzmir Metropoliti Hrisostomos da rahiplere ve öğretmenlere yönelik yayınladığı 28.09.1919 tarihli genelgesinde Yunan para biriminin kullanılmasının teşvik edilmesi için destek beklediğini ifade etmişti: *"Bilindiği üzere işgalin ilk günlerinden itibaren tedavüle giren Yunanistan Ulusal Bankasının banknotları sürekli değer kazanmaktadır. Çünkü zaman geçtikçe ve Yunan Krallığıyla iletişim arttıkça insanlar drahmiyi kullanmayı tercih etmişler ve drahminin avantajlarından faydalanmışlardır. Türk lirasının da aynı anda dolaşımda olması işlemlerde zorluk yaratıp bazı spekülatörlerin halkı sömürmesine olanak sağlamıştır. Sizin asli göreviniz, halk üzerinde sahip olduğunuz tüm etkiyi kullanarak onları, Yunan drahmisinin en güvenli ve en istikrarlı para birimi olduğuna ikna etmektir. Yunan yönetimi*

baskı ve zorlama olmadan bunun pekiştirilmesini istemektedir. Siz, öğretmenler ve rahipler, Yunan drahmisinin kullanımının yaygınlaşmasının havarileri olmalısınız. İşte bu nedenle sizi, Yunan para biriminin ekonomik yaşamdaki ulusal fikri temsil etmesi ve baskın para birimi haline gelmesi için, Yunan drahmisinin kullanımı konusunda nüfusu ikna etmeye tüm kalbimizle çağırıyoruz. Bu şekilde büyük ülkemize bir hizmet sunacak ve aynı zamanda halkın çıkarlarına hizmet etmiş olacaksınız. İzmir Metropoliti Hrisostomos"[1197]

Yunanistan Ulusal Bankası kendi işlemlerinde para birimi olarak drahmiyi tercih edeceğini İzmir'deki diğer bankaların ise Türk lirası kullanarak drahmiyi yabancı para ve döviz olarak kabul edeceğini belirtmişti. Savaş sona erdiğinde yeni ticarethaneler, yeni ticaret yöntemleri ve ticaret dünyası ortaya çıkacaktı. Böylece İzmir'deki Yunanistan Ulusal Bankası, ileride Yunanistan'a bırakılacak Ayvalık ve Aydın'da da hakimiyet sağlayabilecekti. Bunun için Ayvalık, Aydın, Manisa, Bergama, Dikili, Nazilli, Denizli, Çeşme ve Söke'de de Yunanistan Ulusal Bankasının şubelerinin kurulması gerekecekti. Koryzis'in yaptığı çalışmalardan sonra, sadece mali işlerle ilgili değil, aynı zamanda Yunan halkına hizmet sunacak yarı devlet olarak bir ulusal banka şubesinin kurulmasına karar verilmişti. Çünkü *"kurtarılmış Küçük Asya'nın ana kara Yunanistan ile mali iletişiminin sağlanması ve Yunan Ordusu'nun mali ihtiyaçlarının karşılanması için Yunanistan Ulusal Bankasının bir şubesinin açılmasına acil ihtiyaç vardı."*[1198] Yunanistan Ulusal Bankası, 1912'den beri Yunanistan'ı "sadık bir asker" gibi takip etmiş, ele geçirilen tüm bölgelerde birer şube kurmuştu. Şimdi de Batı Anadolu'da, önemli bir liman kenti olan İzmir'de, varlık gösterecekti. Sonuçta 21 Ocak 1920 tarihinde Yunanistan Ulusal Bankası İzmir'de şubesini açtı. Ulusal Bankanın ilk hamlelerinden biri İzmir halkını, bölgenin ekonomik geleceği hakkında bilgilendirmek oldu. Yunanistan Ulusal Bankası İzmir şubesi hakkında Yunanca ve Fransızca kitapçıklar yayımlanmış; Yunanca ve diğer yabancı dillerdeki gazetelerde Ulusal Banka ve Yunanistan'ın ekonomik gücü hakkında makaleler yazılmıştı. İzmir'deki Yunan yönetiminin tüm hesapları Yunanistan Ulusal Bankası'ndaydı ve depolarında da Yunan yönetiminin yiyecek tedarik hizmetine ait çeşitli malzemeler saklanmaktaydı.[1199] Bunun yanında Yunanistan Ulusal Bankası, İzmir'deki Yunan yönetiminin bir kolu olarak kurulduğundan talep edilen her zaman mali konularda Stergiadis'e tavsiyeler veriyordu. Ayrıca Küçük Asya Ordusu'na birçok hizmet sunan Ulusal Banka, ordunun tüm para ve iaşe ihtiyacını da karşılamıştı. Atina'dan gönderilen gıda kargolarının boşaltılması, depolanması ve orduya teslim edilmesiyle de ilgilenen Ulusal Banka, askerlere yapılan tüm havale işlemlerini yürütmekteydi. Son olarak, Yunanistan Ulusal Bankası İzmir şubesi, Yunanistan ve adalardan Anadolu'ya dönen Rum göçmenlerine Yunan Devleti tarafından verilen paranın dağıtılması görevini de üstlenmişti. Yunanistan Ulusal Bankası'nın

Yunanistan Ulusal Bankası İzmir şubesi.
(Kartpostaldan fotoğraf reprodüksiyonu: fotoğraf Konstantinos Koutoulakis)
Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, [Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi], Α1Σ3Υ5Φ10Τ2.

kayıtlarına göre tüm Rum mülteci köylerine 20 milyon drahmi para dağıtılmıştı.[1200]

Yunan işgalinin ilk aylarında ortaya çıkan Yunanistan Ulusal Bankası, Eylül 1922'ye kadar hem Yunan yönetimine hem de orduya muazzam bir ekonomik destek verdi. İzmir'de faaliyet gösteren diğer büyük bankalarla kıyaslandığında en fazla ciroya sahip banka olarak 1919-1922 arasındaki dönemde 7.515.422,50 drahmi net kâr elde etti.[1201] İzmir'in uluslararası ticaretine hakim olan Ulusal Banka, döviz kurunun düzenleyicisi olarak hiçbir zaman merkezden para istemek zorunda kalmadı. Sadece İzmirli müşterilerin mevduat paralarıyla çalıştı.[1202] 5 Eylül 1922 yılında İzmir'de tüm bankacılık faaliyetlerini sona erdiren Yunanistan Ulusal Bankası Atina'ya taşındıktan sonra tasfiye edildi ve İzmir şubesi 13 Ocak 1923 tarihinde feshedildi. İzmir Yüksek Komiserliği'ne ait tüm idari dosyalar ile birlikte Yunan Ulusal Bankası'nın kasası da *Yperohi* isimli bir gemi ile Atina'ya taşındı.[1203]

Bir Propaganda Aracı Olarak Ordu Gazetesi Synadelfos

Yunanlar Batı kamuoyunu aktif veya pasif bir biçimde istenilen düzeyde etkilemek ve bu şekilde eylemde bulunulmasını sağlamak amacıyla yazılı basını etkin bir silah olarak kullanıyordu. Özellikle Atina basını Yunan dış politikasında

uygulanan siyasi adımların doğruluğunu geniş kitlelere ikna amaçlı gösteren bir propaganda aracıydı. Ancak muhalif basın ve komünist gruplar tarafından yürütülen savaş ya da hükûmet karşıtı söylemler sadece Avrupa'yı değil aynı zamanda ordudaki askerlerin de olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştu. Alınan ilk önlemlerden biri ordunun genel durumu ve Yunan Ordusu'nun Anadolu'daki faaliyetlerine ilişkin tüm yayınların sansürlenmesini sağlamaktı. Küçük Asya Ordusu Komutanı Hacıanestis yayınladığı bildiride çeşitli gazetelerin muhabirleri tarafından yapılan bu türden yayınların sansürlenmesini emretmişti. Anadolu'ya gelen tüm gazeteler, ister Yunan ister dış basın olsun, ilk olarak İzmir'deki askerî sansür dairesine gönderilip kontrol edilecekti. Sansüre verilecek orijinal metinlerin, yayımlanmak üzere editöre iade edilmeden önce her sayfanın sansürden geçtiğine dair imzası ve daire mührünü taşıması gerekmekteydi. Sansüre verilmeyen yayınların yayımlanmasına asla izin verilmeyecekti.[1204] Yunan Ordusu içinde baş gösteren hizipçiliğin ve ayrılıkçı oluşumların önüne geçebilmek amacıyla ordu, ikinci önlem olarak kendi resmî gazetesini çıkarmaya karar vermişti. Yunan askerî kademesi Sakarya Muharebesi'ndeı sonra morali bozulan Yunan askerleri için İzmir merkezli günlük bir gazetenin çıkarılmasını gerekli gördü. Böylece cephedeki askerler kendi gazetelerine sahip olarak dünyanın birçok yerinden haber alabilecekti. Üstelik gazete sadece askerlerin değil aynı zamanda Anadolu Rumlarının da gelişmeleri takip edebileceği bir gazete olacaktı.[1205]

İlk sayısını 31 Mart 1922 tarihinde çıkaran *Synadelfos* (Tertip) gazetesi son sayısını çıkardığı 27 Ağustos 1922 tarihine kadar Yunan Ordusu içindeki bu ihtiyacı karşılamıştı. Yunan Ordusu'nun Küçük Asya cephesindeki resmî yayın organı olan *Synadelfos,* 1921 yılında *Embros* gazetesinin savaş muhabiri olarak Anadolu'ya gelen ve 1921-1922 yıllarında Atina gazetelerinin Editörler Birliği Başkan yardımcılığı görevini üstlenen gazeteci İlias Voutieridis tarafından İzmir, Göztepe'de kuruldu.[1206] Gazetenin ilk sayısında da belirttiği üzere amaç tüm gücüyle Yunanistan'ın ulusal hakları için mücadele etmek ve Büyük Yunanistan ülküsünü gerçekleştirmek adına çaba göstermekti: *"Bu zamana kadar tüm Yunanlar kanlarını Büyük Yunanistan düşünü gerçekleştirmek için akıttı. Yunan ruhu hiçbir şeyden korkmaz. Hiçbir Büyük Gücün ulusal hakkımız karşısında vereceği olumsuz kararı kabul etmez. Bilakis Yunan ruhu kriz anlarında daha cesur ve daha güçlü olur. Geçmişimiz, tarihimiz bu türden örneklerle doludur. Bugün de Yunan ruhu her olumsuz gelişme karşısında çok daha kuvvetlenecek ve kararlı bir şekilde mücadele edecektir. Eğer ulusal haklılığımız hor görülür ya da görmezden gelinirse bizler mücadelemizi sürdürmeye devam edeceğiz. Biz Yunanlar açısından gerçek nettir: Yunan ruhu Küçük Asya Seferi'nin üstesinden tek başına gelebilir. Bu topraklar üzerindeki hakkımızı diğer tüm uluslar da tanıyacak ve ulusal arzumuzu başarmanın gururunu yaşayacağız. Yunan*

ulus düşünün ayaklar altına alınmasına imkân yoktur. Zira bu bizim ulusal hakkımızdır ve hakkımızı alana kadar mücadelemiz devam edecektir."[1207] Gazete, Yunan Ordusu içindeki siyasi parçalanmanın ve askerlerin savaş konusundaki isteksizliğinin farkındaydı. Orduda Venizelist ve anti-Venizelist kavgaların ulusal amaca zarar verdiğini ilk sayısında yayımladığı "Paragraflar" adlı köşe yazısında açıkça belirtmişti. Söz konusu yazıda Yunan Ordusu'na birlik ve beraberlik çağrısı yapıyor ve tüm askerleri Megali İdea ülküsünü gerçekleştirmek adına vatan hizmetine çağırıyordu: *"Şimdi yüce milletimiz bir mücadele içindedir. Bu yüzden zaman birlik ve beraberlik zamanıdır. Politik kavgaları, siyasi hesaplaşmaları ve ihtirasları bir kenara bırakın. Hepimiz Yunan ulusunun sesi olarak aklımızı başımıza toplamalı ve vatanın çıkarlarına göre hareket etmeliyiz. Yunan Ordusu vatanın çıkarlarına hizmet etmeye devam edecektir. Birlik ve beraberlik içinde halkın da ordunun yanında yer alması gerekmektedir. Bugün fikir ayrılıklarının ve çatışmanın günü değildir. Bunu ne kadar kritik zamanlardan geçtiğimizi gören Yunanlar anlayabilir.*"[1208]

Özellikle komünistlerin savaş karşıtı propagandaları ve çıkardıkları *Rizospastis* gazetesi askeri zehirleyen bir virüs olarak görüldüğünden *Synadelfos*'ta komünist yapılanma ve destekçileri ağır bir dille eleştiriliyordu. Örneğin 12. Alay 1. Piyade Taburundan A. Vairamitslis gazeteye gönderdiği mektupta bir askerin etrafına topladığı bir bölüğe Türklerin *Rizospastis* gazetesini cephede yayma girişimini anlattığını yazmıştı. *"İnsan bile diyemeyeceğim; ancak aşağılık mahlukatlar olarak tanımlayabileceğim bu adamların korkunç faaliyetleri için dudaklarımdan lanetler yükseliyor"* yorumunu yapan Vairamitslis, Mustafa Kemal'i bu kadar seven komünistlerin Türk ordusuna geçmesini önermekteydi.[1209] Gazetede çıkan "İşte bunlar böyledir" başlıklı köşe yazısında da komünistler vatan hainliği ile suçlanmış ve *Rizospastis* gazetesi de Mustafa Kemal'in ajanı olarak nitelendirilmişti. Cephe içinde elden ele dolaşan ve askerleri savaşa karşı isyana teşvik eden *Rizospastis*, Mustafa Kemal ile iş birliği yapan vatan hainlerinin çıkardığı bir gazeteydi ve Mustafa Kemal'in fikirlerini Yunan Ordusu'na yaymaya çalışıyordu: *"Bu yeni halkçılık, anarşi, Bolşevizm ve sosyalizm fikirleri, insani fikirlerle hiçbir ilgisi olmayan kişiler tarafından inanılsa bile, bu mülahazalar tiksinti ve nefrete neden olan eylemlere yol açmaktadır. Synadelfos'un sütunlarında normalde insan olarak adlandırılmaması gereken kişilerin eylemleriyle uğraşmak zorunda kaldığımız için hissettiğimiz bu duygular, tiksinti ve derin üzüntüdür. Bu kişilerin Yunanca ismi var ve Yunanca konuşuyorlar. Lakin bunlar Yunan değillerdir. Onlara Yunan diyemeyiz; çünkü Helenizm'i lekeliyorlar. Helenizm sadece bir ırkın adı değildir. İlke olarak, fikir olarak, ilerleme olarak, insani bir kavram olarak var olan en yüksek ve en güzel simgedir. Gelelim bazı gerçeklere. Rizospastis sosyalist olduğunu iddia eden Atina'da da Yunanca basılan bir gazetedir. Elbette tamamen bilinmeyen bir gazete değildir.*

Ancak gazete okurlarının çoğunluğunun bile onu kimin yayınladığını bilmediğini varsayıyoruz. Ahlakları son derece düşük olan Rizospastis insanları gazetelerini bir şekilde ön planda tutmak istediler; ama bunun için uygun bir ajana ihtiyaçları vardı ve onu da buldular. Peki kim mi o? Rizospastis'in cephedeki ajanı Kemal'dir! Birçok kişi belki buna inanmayacak. Fakat bu doğru. İşte nasıl mı? Çünkü Rizospastis'in cepheye girişi yasak olduğundan gazetenin editörleri onun cepheye girişi için uygun bir yol arayıp buldular. Gazetenin nüshalarını Kemal'e gönderdiler. Kemal'in adamları da Yunan Ordusu'na dikkatlice yaklaşıp ya dikenli tellerin üzerine ya da biraz uzağına, Yunan askerlerinin aydınlanmaları için bu gazeteyi okumaları gerektiğini belirten bir not iliştirip gazeteleri yerleştirdiler. Yunan hatlarına yakın birçok yerde bu tür notalara sahip birkaç Rizospastis nüshası bulundu. Bolşevizm'in ve anarşinin fikirlerinin Kemal'in ilkeleriyle örtüştüğünü görüyoruz. Bu nedenle Kemal de fikirlerini Rizospastis aracılığıyla yaymayı büyük bir keyifle kabul ediyor. Bir ideoloji uğruna savaştıklarını söyleyip halkı aldatan Rizospastis insanları, gerçekte kendi çıkarlarına hizmet ediyorlar ki bunu zaten defalarca da kanıtlamışlardır. Hatta öyle bir ahlaki doyum noktasına ulaşmışlardır ki, masum insanların katili olan bir adamla iş birliği yapmaktadırlar. Bu korkunç bir şey, bu iğrenç bir şey. Kemal, Bolşeviklerle gizli anlaşma yapabilir veya onlarla iş birliği de yapabilir. Çünkü Kemal'in Doğu'daki tüm Hristiyanları katletmesi durumunda Bolşeviklerin kaybedecek hiçbir şeyi yoktur. Belki de bu durum Bolşeviklerin ulusal uğraşlarına da fayda sağlamaktadır. Çünkü Ruslar, Bolşevizmlerine ve enternasyonalizmlerine rağmen Anadolu'ya yönelik milliyetçi bir plandan vazgeçmiyorlar. Ama bırakın Yunanistan'ın sözde sosyalistleri Kemal ile aynı fikirde olsun! Bu tüm sınırların da ötesindedir. Çünkü eğer sosyalist ve Bolşevik fikirler insani fikirlerse, bu fikirlerin takipçileri, tek programı masum ve silahsız Hristiyanları katletmek olan bir adamla nasıl anlaşabilirler? Daha neler! Bunlar Yunan sosyalizminin ve Bolşevizm'in insanları! Gerçek anlamda insani ve medeni bir amaç uğruna savaşan Yunan askerleri, Rizospastis'in bu eyleminin iğrençliğini ve onursuzluğunu yargılayabilir ve kınayabilir."[1210]

Synadelfos gazetesinin haber içeriklerinin amacı Yunan Ordusu'nun Anadolu'daki askerî başarılarını köpürterek cephedeki hezimeti gölgelemekti. Mustafa Kemal'in ordusunun acınacak durumda olduğu, ordudan çok sayıda firarların gerçekleştiği,[1211] yakında Türk ordusunun dağılacağı[1212] ve Ankara'da durumun siyasi, ekonomik olarak kötüleştiğine[1213] dair bilgiler ile Yunan Ordusu yüceltilmeye çalışılıyordu. Bunun aksini iddia edenler ya Mustafa Kemal'in ajanları ya da vatan hainleriydi. Gazete bilhassa Yunan askerî birliklerinin Anadolu'daki mevcudiyetini meşrulaştırmak ve ordu içinde infial yaratan her tür suçlamaya karşı tez üretmek amacıyla yazılarını kaleme alıyordu. Mesela son zamanlarda Yunan Ordusu'nda görevli askerlerin memnuniyetsizlikleri ve moralinin kötü olduğuna dair yapılan yorumların

ΣΥΝΑΔΕΛΦΟΣ
ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΔΙΑ ΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟΝ

Yunan Ulusal bağımsızlık günü olarak kutlanan 25 Mart'ta Synadelfos Kral Konstantinos'un tam boy resmini gazetenin ilk sayfasına koyar.

aslını yansıtmadığını, aksine askerin moralinin her anlamda iyi olduğunu ve Atina'daki muhalif basının aktardığı gibi herhangi bir mağlubiyetin yaşanmadığını sıklıkla vurgulayan haberler yayımlanmıştı. Bu haberler daha çok Küçük Asya Ordusu içinde görev alan er ve subayların gazeteye gönderdiği mektup ve yazılardan oluşuyordu. Böylece Yunan kamuoyuna Anadolu'da savaşan askerlerin dilinden orduda her şeyin mükemmel olduğu izlenimi verilmek istenmişti. Örneğin er Hristos K. Tzanavaras tarafından gazeteye gönderilen mektupta

"herkes sanıyor ki bizler cephede cehennemi yaşıyoruz. Oysa Anadolu'nun yüksek karlı dağlarında ne kadar güzel vakit geçirdiğimizi bilseler sevinçten ağlarlar. Yüzümüzde gülümseme ile biz yarı tanrılaşmış savaşçılar cephenin yüksek dağlarında, Yunan şanının zirvesinde çok keyifliyiz. Türk askerleri, eninde sonunda komutanlarının saçmalıktan başka bir şey yapmadığını anlayıp kendi rızalarıyla düşman safına geçiyorlar. Türk ordusundaki açlıktan dolayı birer birer teslim olup bizim safımızda yer alıyorlar. Çünkü bizim onları affedeceğimizi, onlara özen göstereceğimizi ve kıllarına bile zarar getirmeden evlerine yollayacağımızı gayet iyi biliyorlar"[1214] diyerek Türk askerlerinin bile "mükemmel" Yunan Ordusu'na katılmaya başladığını yazmıştı. Er Tilemahos D. Dalakas'a göre Yunan askerlerinin cephede "ne kadar romantik ve güzel günler" geçirdiğini basit bir kurşun kalemle yazıya dökmek bile imkânsızdı: *"Cephedeki hayatımız salon hayatıyla kıyaslandığında belki o kadar çekici ve eğlenceli olmayabilir; fakat cephedeki yaşantımızdan çok memnunuz. Bizler Porsuk Nehri'nin altında her gün 30 okka balık tutup yiyoruz ve radika toplayarak zaman geçiriyoruz."*[1215] Örneğin gazeteye gönderilen bir asker mektubunda Yunanistan'dan kardeşinin yolladığı gazeteleri okuyan bir çavuşun yayımlanan menfi haberlerden rahatsızlık duyduğu ve Yunan askerlerinin memleketlerine başında defne yapraklarından yapılmış bir taçla muzaffer dönecekleri yazılmıştı. Mektupta Anadolu'daki kardeşlerini Kemalistlerin "mezalimine" ve öfkesine asla terk etmeyecekleri de vurgulanmıştı. Yazdıkları arasında dikkat çeken en önemli detay Yunan Ordusu'nun Anadolu'yu boşaltacağına dair Atina basınında çıkan haberlere cevap vermiş olmasıydı: *"Bırak gazeteler istediğini yazsın, bırak bizim erkenden Anadolu'yu terk edeceğimize inansınlar. Bizler sorunu yine silahlarımız ve süngümüzle çözeceğiz. Bundan adınız gibi emin olun. Buradan bir adım bile kımıldamayacağız. Her kim Yunan Ordusu'nu Anadolu'dan çıkarmaya yeltenirse 'Kolaysa gelip alın!' diyeceğiz"*[1216] ifadeleri o dönem Yunanistan'da sıklıkla gündeme getirilen Anadolu'yu boşaltma ve askerlerin terhis istediği yönündeki haberleri yalanlama amacını yaşıyordu. Üstelik bu türden itirazlar 1821 Yunan ayaklanmasının sayfalarını yeniden yazmak isteyen askerlerin kararlı duruşu şeklinde lanse edilmişti: *"Güzel vatanımızdan ayrılmamızı istiyorlar. Bizler ise bu saçmalıklara sadece gülüp geçiyoruz. Herkese duyurun ki bizler çürümüş Kemal ve müttefikleri karşısında sert kaya gibiyiz. Silahlarımızı bırakmayacağız ve düşmanlarımızı yenmeden mücadelemizi sonlandırmayacağız. 1821'de yaşananları hatırlayın. Zaman geçer; ama Yunan ruhu değişmez."*[1217]

Gazetede sürekli askerlerin savaşa devam etmek istediği vurgulanıyor[1218] ve Yunanistan'da orduya katılacak yeni tertiplere Anadolu'ya gelmesi çağrısında bulunuluyordu: *"Şimdi bahar gelmiş, karlar erimiş, ruhumuz hafiflemiş. Sevgili dostum sana tavsiyem, sen de cepheye gel. Korkma. Burada her şey yolunda."*[1219] Kısaca ülküsü için canını feda eden Yunan askerlerinin Anadolu'dan

sadece ölüsünün çıkacağı sıklıkla dile getiriliyordu.[1220] Gazetede askerler dinlenme ve eğlence yerlerinden söz ediyor ve günlük yaşam koşullarının iyileştirilmesinden duydukları heyecanı, sevinci ve memnuniyeti ifade ediyorlardı: *"Taburumuzda ikinci bir kahvehane açıldı. Tüm erler akşamüstü kahvelerini içip şarkılar söylüyor ve dans ediyorlar. Bazıları da kitap okuyorlar. Erler cephede böyle zaman geçiriyorlar."*[1221] Kafeleriyle, tiyatrolarıyla, bahçeleriyle, pastaneleriyle, stadyumlarıyla, eğlence merkezleriyle dağda tam bir toplum yaratılmıştı.[1222] Böylece askerden firar eden ya da orduya katılmayı reddeden halkın ikna edilebileceği düşünülüyordu. Ancak haberler o kadar abartılı ve yalan üzerine kuruluydu ki Büyük Taarruzdan iki gün önce, 24 Ağustos 1922 tarihinde, gazetede çıkan haberde Türklerden gelebilecek hiçbir saldırı tehdidi yokmuş gibi askerlerin cephe gerisinde sakin bir hayat sürdüğü izlenimi yaratılmıştı: *"Biz askerler boş zamanlarımızda Porsuk Nehri'nde güzel bir alışkanlık edindik. Orada, serinletici banyomuzun yanı sıra, balık tutmanın bir yolunu bulup bol miktarda balık topluyoruz ve böylece doyurucu bir yemek yiyoruz. Ardından mandolin ve gitarların olduğu bir parti ile sevinç çığlıkları atıyoruz."*[1223]

Synadelfos'ta sıklıkla dile getirilen diğer bir haber içeriği de Yunan işgal bölgelerinde yaşayan Müslüman halk ile askerler arasındaki uyumdu. Örneğin İ. Pikramenos adlı askerin gazeteye gönderdiği mektupta bir Yunan askerinin öksüz-yetim bir Türk çocuğunu evlat edindiği ve ona gözü gibi baktığı yazılmıştı. Öyle ki çocuğun bir süre sonra Yunan askerine baba dediğini ve ordu yer değiştirdiğinde çocuğun tek başına kalıp "*baba gitti!*" diyerek çok üzüldüğünü söylemişti.[1224] Müslüman halkın Yunan yönetiminden memnun olduğuna dair birçok teşekkür mektubu ve dilekçeye de gazete köşesinde yer verilmişti. Gazete bilhassa Müslüman halkın Yunan yönetimi altında yaşamayı tercih ettiğini ve Türk yönetimine yeniden dönmek istemediğini vurgulamaktaydı. *Synadelfos*'ta çıkan haberde Eskişehir, Uşak, Kütahya ve Afyonkarahisar gibi Anadolu'nun birçok farklı bölgesinde yaşayan Türklerin Yunan yönetimi altında yaşamak istediklerini belirten dilekçeleri Avrupa'ya gönderip mitingler düzenledikleri iddia edilmişti. Üstelik Türkler özgürlük ve adalet sağlayan Yunan yönetimini önceki yönetimle kıyasladığında Türklerin ne kadar baskıcı ve zalim olduğunu düşünüp güya korkuyorlardı.[1225] Gediz vilayet konseyi adına Yunan makamlarına gönderilen diğer bir mektupta ise Gediz sakinleri "şanlı" Yunan doktorlarına hiçbir ücret ödemeden tedavi oldukları için sonsuz minnet duyduklarını belirtmiş ve yıllarca bölgede mücadele edilen kızıl hastalığına "yüce" Yunan hükûmetinin verdiği destekle tamamen çare bulunduğu için teşekkür etmişlerdi.[1226] Afyonkarahisar Belediye Başkan yardımcısı Hamza Beyzade Agah tarafından Afyonkarahisar 1. Kolordu Komutanlığı'na gönderildiği iddia edilen teşekkür mektubunda şehirdeki Yunan varlığının halka çok büyük mutluluk verdiği belirtilmişti. Ayrıca mektupta, Yunan yönetiminin Müslüman halka

tüm dinsel vecizeleri yerine getirme özgürlüğü tanıdığı, böylesi bir dinsel özgürlüğün insanlık tarihinde nadiren yaşandığı ifade edilmişti.[1227] Gazeteye göre Müslüman halkın memnuniyetini gösteren tüm bu beyanlar bilhassa *Peyam-ı Sabah* ve *İkdam* gazeteleri tarafından hazırlanan Yunan Ordusu'nun Türklere mezalim yaptığına ve birçok köyü ateşe verdiğine dair haberleri de yalanlıyordu. Gazetenin iddiasına göre Kütahya'nın Tavşanlı köyü muhtarı Mehmet Muhiddin ve diğer köy sakinlerince yazılan dilekçede beldelerinde bulunan Yunan askerî birliklerinin köylerini yaktığına dair haberlerin asılsız olduğu ve köylülerin *"Allah'a şükür hiçbir köy yanmadı, tam tersine, burada nazik Yunan subaylarının ilgi ve çalışmaları sayesinde tam bir huzur içindeyiz; bu nedenle onlara minnettarız. Bu söylentiler asılsızdır ve yalandır. Ayrıca lütfen bu tür yalanları yayanları en ağır şekilde cezalandırmak için ne gerekiyorsa yapın"*[1228] dedikleri yazılmıştı. Haber içeriklerinin çoğu Türk iddialarını; ama bilhassa *İkdam* gazetesinde çıkan haberleri tekzip eden[1229] yazılardan oluşuyordu: *"Türk basınında sistemli bir şekilde yayımlanan ordumuza yönelik iftira niteliğindeki haberler ve yalanlamalar, yetkili Yunan askerî ve siyasi otoritelerinden değil, bizzat Türk yurttaşlarından gelmektedir. Bu dost canlısı insanlar, şükranlarını yüksek sesle ve tamamen kendiliğinden ifade etmeyi, gerçekleri ortaya koyarak Türk gazetelerinin iftiralarını ortadan kaldırmayı kutsal bir görev biliyorlar. Çünkü bu insanlar iki yıldır özgürlüğün ve eşitliğin tadını çıkarıyorlar ve hayatlarında ilk kez adil bir devlette yaşadıkları hissine kapılıyorlar."*[1230] Gazetede çıkan bir haberde Yunan işgalinin Anadolu topraklarına sadece özgürlük değil aynı zamanda yirminci yüzyılı, yani medeniyeti, getirdiği vurgulanmıştı. Bu sayede Anadolu halkı geri kalmışlığından kurtulmuştu. Bunu da Amerikalı gazeteci Gibson'un gazeteye verdiği demeçle kanıtlamaya çalışıyordu: *"Yunan Ordusu'nun işgali ile Anadolu'da pek çok şehirde yollar yapıldı ve her yer arabalarla dolup taştı. On yıl önce Eskişehir'de ışık bile yokken şimdi tüm evler ve mağazalarda ışıklar var. Yunan işgali şehre âdeta 20. yüzyılı getirmiş gibi."*[1231]

Synadelfos, yayımladığı pek çok haber içeriğiyle aslında bir propaganda gazetesi olduğunu göstermişti. Gazeteye yapılan ithamların başında Türklerden gelen "memnuniyet" dilekçelerinin sahte olduğu geliyordu. Pek çoğunun ya zorla yazdırıldığı ya da gazetenin bizzat üst yöneticileri tarafından kaleme alındığı düşünülüyordu. Öyle ki gazetenin kendisi bile bazı haberlerin mübalağa edildiğini düşünüp kendince bir yorum getirmişti: *"Her kötü niyetli insan ya da Yunanistan'ın düşmanları Türklerin Yunanlar istediği için bu dilekçeleri yazdığını söyleyebilir. Ama bundan daha büyük bir yalan yoktur. Her kim Anadolu'nun köylerine ya da şehirlerine giderse bizzat kendi kulaklarıyla bunların doğru olduğunu, Türklerin kendi aralarında yaptıkları konuşmalardan anlayacaktır."*[1232] Oysa Bursa'dan Paris'e gönderilen şikâyet dilekçesinde Yunan yönetiminin Anadolu'da Müslümanlara kendilerini himaye etmeleri için zorla

dilekçe yazdırıldığı ve Yunan jandarmalarının Müslümanların evlerine gidip imza atmaya mecbur ettikleri yazılmıştı. Dilekçede imza atmaya karşı çıkanların bölgeden sürüldükleri de beyan edilmişti. Söz konusu şikâyet dilekçesine karşı *Synadelfos*'ta yayımlanan tekzipte Bursa'da Cemal Kudret adlı bir Türk vatandaşının bizzat kendisinin miting düzenlemek için Yunan makamlarına başvurduğu, Bursa müftüsü ve tüm muhtarların kendi rızalarıyla belgeleri imzaladıkları ifade edilmişti. Paris'e gönderilen şikâyet dilekçesindeki tüm iddiaları yalanlayan Yunan yönetimi ne askerî ne idari olarak yöre halkına herhangi bir baskı uygulamadıklarını belirtmişti.[1233] Gazetede gerçeklerle bağdaşmayan durum sadece Türklerden gelen teşekkür ve memnuniyet dilekçeleri değildi. Dikkat çeken diğer bir konu Yunan Ordusu içinde yaşanan onca sorun ve sıkıntıya rağmen askerlerin cephede iyi vakit geçirdiğini ifade eden mektuplardı. Öyle ki gazetenin kendisi bile cepheden gelen asker mektuplarının birer propaganda olmadığını aydınlatma ihtiyacı duymuş ve konuya açıklık getiren bir yazı kaleme almıştı: *"Cepheden gelen mektuplar sipariş üzerine yazılmış edebiyat yazıları değildir. Bize yazılan mektupların çoğu o kadar sade ve içten yazılardır ki hiçbir edebî süsle cilalanarak kirletilmemiştir. Bu yüzden hiçbir mektup entrika ve iki yüzlülük barındırmamaktadır."*[1234] Anlaşıldığı üzere Yunan hükûmeti Anadolu'daki işgalin meşruiyetini sağlamak adına birçok farklı alanda belli propagandalar gerçekleştirmişti. Yunan Ordusu içindeki huzursuzluğun giderilmesine yönelik adımlardan biri de *Synadelfos* gazetesi aracılığıyla askerin savaşmaya devam etmek istediğini vurgulamaktı. Cepheden gönderildiği varsayılan asker mektuplarının tamamında cephe yaşantısı övülmüş ve askerlerin Anadolu'yu boşaltmayıp sonuna kadar direneceği mesajı verilmeye çalışılmıştı. Tüm bu haberler özellikle Yunan kamuoyunun gündemini belirleyen terhis taleplerinin de bir cevabıydı. Gazetede komünistler vatan haini ilan edilmiş ve Mustafa Kemal ile iş birliği içinde oldukları iddia edilerek bu grubun etkinlik alanları kısıtlanmaya çalışılmıştı. Üstelik gazetede sıklıkla dile getirilen Yunan Ordusu'nun Müslüman halkla birlikte uyum ve dostluk içinde yaşadığı varsayımı direkt Batı kamuoyuna ulaşması hedeflenen telkinlerden yalnızca birisiydi.

Yunan hükûmeti sadece *Synadelfos* gazetesini propaganda aracı olarak yeterli görmemişti. Bu konuda kapsamlı bir program takip etmiş ve bazı icraatları hayata geçirmek adına bir plan oluşturmuştu. Yunanistan Dışişleri Bakanlığı İzmir Basın Bürosu tarafından 28-29 Nisan 1921 tarihlerinde Yunan Devleti'nin misyonu ile ilgili hazırlanan rapor, bundan sonra atılacak adımların belirlenmesi noktasında önemli kararları gözler önüne seriyordu. Söz konusu raporun ilk maddesinde orduya yönelik faaliyetlerde her gün askerî birliklere gazete gönderilmesi kararı alınmıştı. Atina gazeteleri alaylara ve askerî hastanelere gönderilecek, askerin gazete alması için kaynak yaratılacak ve bu masraflar özel kişilerden oluşan bir komite tarafından karşılanacaktı. Ayrıca

orduya kitap, dergi, Kral ve Kraliçenin resimleri ve resimli kartpostallar gönderilecek, askerlerle ilgili filmlerin gösterileceği askerî kulüpler organize edilecekti. İzmir, Manisa, Bursa, Uşak Alaşehir ve Gemlik'te her hafta yeni filmler vizyona girecekti. Ayrıca askerî hastanelerde de film gösterimleri yapılacaktı. Yunan Ordusu'nun önemli çalışmaları ve kültürel misyonunu anlatan bir kitapçık basılacak, ayrıca vatanseverlik, cesaret konulu başka eğitici kitaplar da askerlere gönderilecekti. İkinci madde İzmir Rumlarını ele almaktaydı. Buna göre, İzmir'deki Yunan basınına müdahale edilecek ve Yunanistan'dan gazeteler gönderilecekti. Küçük Asya Rum kamuoyu Yunanistan'daki olaylar ve sorunlar hakkında bilgilendirilmeye çalışılacaktı. Tanınmış politikacılar, bilim adamları vb. tarafından Antik Yunan üzerine makaleler ve incelemeler yazılacak; Atina yaşamından konular ele alınacaktı. Çok fazla bilinmeyen Antik Yunanistan Küçük Asya Rumlarına tanıtılacaktı. Yunan tarihindeki tüm önemli olaylar, Yunanistan'ın görülmeye değer yerleri, antik anıtlar vb. filme alınacak; eski ve yeni Yunanistan'ın tanınmış siyasi entelektüelleri, bilim adamları tarafından büyük ulusal sorunlar üzerine yerel dernek ve ilgili kuruluşların desteği sağlanarak konferanslar düzenlenecekti. Ayrıca İzmir Metropolitliği kilise aracılığıyla siyasal ayrımı yatıştıracak ve ulusal birliği yeniden tesis edecek yönlendirmeler yapacaktı. Üçüncü maddede Yüksek Komiserliğin basın bürosuyla birlikte, Yunan Devleti'ni ciddi ve çağdaş gösteren, Yunan yönetiminin olumlu sonuçlarını vurgulayan haberler verilerek Türk basınına daha sistemli müdahale edilmesi kararlaştırılmıştı. Milliyetçilik hareketini Türk halkının huzur ve güvenliği açısından yıkıcı göstermek amacıyla, Türkler arasında kadercilik eğilimi yaratmaya çalışılacaktı. Ayrıca, halihazırda dolaşımda olan bir Türk gazetesine ek olarak (tercihen) resimli bir dergi yayınlaması düşünülmüş ve böylece Türk okuyucusunun kademeli olarak Yunan entelektüel dünyası ve Yunan gerçekliğiyle tanışması amaçlanmıştı. İzmir ve hinterlandındaki durumu her açıdan (ölüm, güvenlik, sosyal refah, kültürel projeler vb.) geçmişte ve günümüzde anlatan tablolar, karşılaştırmalı istatistikler ile propaganda broşürlerinin basılmasına ve uygun kişiler kullanılarak Türkçe konferanslar düzenlenmesine karar verilmişti. Raporda belirtilen ek notta *"Türk halkının mevcut durumundan dolayı yukarıdaki planların uygulanması daha sonraki bir zamana ertelenmiş olup Türk gazetelerine müdahale şimdilik Yunan ve diğer haberlerin basın dairesi tarafından Türk gazetelerinde duyurulması ile sınırlı kalmıştır"* ibaresi yer almıştı.

Genelkurmay Başkanlığı Propaganda Bürosu ile cephe ötesindeki Türk halklarına ve düşman askerlerine yönelik Türkçe bildirilerin hazırlanması ve dağıtılması konusu görüşülüp karara bağlanmıştı. Benzer faaliyetler Yahudi ve Ermeni cemaatleri için de geçerli olacaktı; fakat bunların hayata geçirilmesi öncelikli bir mesele olarak görülmediğinden ileri bir tarihe ertelenmişti. Raporda dördüncü madde ana kara Yunanistan'a yapılması gereken çalışmaları

içine almaktaydı. Askerî olaylara ilişkin haberlerin kapsamını artırmanın yolları tartışılmış ve özel bir askerî basın bülteninin hazırlanması, Atina gazetelerinin Küçük Asya'daki savaş muhabirlerinin çalışmalarının kolaylaştırılması, cephede sinematografik ve fotoğraf hizmetinin sağlanması gibi konular karara bağlanmıştı. Raporun beşinci maddesi Küçük Asya konusunda propaganda faaliyetlerini kapsamaktaydı. Atina ve diğer Yunan basınında İzmir ve Küçük Asya konularının tanıtılmasına yönelik daha sistematik çalışmaların yapılması kararlaştırılmıştı. Özellikle İzmir'den gelen haberlerin daha fazla ön plana çıkarılması istenmişti. İzmirli tanınmış politikacılar, entelektüeller ve bilim insanları İzmir ve Küçük Asya meselelerini yazdıkları makaleler ile ele alacak ve bu sunumlar Yunan basınında sistemli bir şekilde yayımlanacaktı. İzmir ve Küçük Asya hayatına dair denemeler Atina ve diğer Yunan gazetelerinde neşredilecekti. Yunanistan'da çok da iyi bilinmeyen "Küçük Asya Yunanistan'ı" film, fotoğraf ve gazeteler aracılığıyla tanıtılacaktı. Anadolu'da Yunan yaşamına dair tüm önemli olaylar filme alınacak ve bu filmler Yunanistan'da mümkün olduğunca yaygınlaştırılacaktı. İzmir ve Anadolu'daki gündelik hayatı, görülmeye değer yerleri ve doğal güzellikleri konu alan filmler çekilecekti. İzmir ve Küçük Asya temalı basında özel yayınlar yapılacak ve bölgenin ileri gelenleri tarafından konferanslar düzenlenecekti. Hatta İzmir'i konu alan "İyonya Kraliçesi İzmir" adlı bir filmin çekimlerine şimdiden başlanmıştı. Altıncı maddede, İzmir basın ofisinin yerli ve özellikle yabancı basını takip etmesi; Yunan amaçlarına hizmet eden yazıları düzenli bir şekilde toplaması kararlaştırılmıştı. Başta Anadolu, Trakya ve Makedonya'daki Türklerin Küçük Asya'daki kültürel çalışmalar hakkında ortak bir kanaat oluşturulmasına çalışılacaktı. Raporun yedinci ve son bölümü Yunanistan'ın yurt dışı propagandasıyla ilgili atılması gereken adımları kapsıyordu. Buna göre; yurt dışında Yunan Ordusu'nun çalışmalarına yönelik bir reklam yapılacaktı. İzmir'den gelen savaş haberleri yurt dışına telgraflar aracılığıyla iletilecekti. Bu nedenle yabancı muhabirlere sinema filmi ve fotoğraf konusunda da kolaylık sağlanacaktı. Yunan yönetiminin çalışmalarına yönelik her türlü reklam yine Yunan basını aracılığıyla gerçekleştirilecekti. Yüksek Komiserliğe bağlı basın bürosunda, Türkleri suçlayıcı bilgiler (zulümler, felaketler, katliamlar vb.) Ermeni ve Türk kaynaklarından düzenli olarak bir araya getirilecekti. Yine reklam için Yunan yönetiminin çalışmalarını konu alan bilgiler toplanacak; ayrıca bir Ermeni dairesi kurulacaktı. Tüm bu bilgiler, yurt dışında ağırlıklı olarak Amerika ve İngiltere'de propaganda amaçlı kullanılacaktı. Yüksek Komiserliğe bağlı basın dairesinde, Yahudi ve Türk kaynaklardan Türkleri suçlayıcı envanterler bir araya getirilecek -örneğin Türk basınında Yahudiler hakkında olumsuz veya aşağılayıcı ifadeler vb.- ve bu konuyla ilgili propaganda yapacak bir Yahudi departmanı kurulacaktı. Yunanistan tarafıyla ilgili bilgiler ise yurt dışındaki çeşitli Yahudi

örgütleri tarafından kullanılacaktı. Raporda yer alan ek notta personel sıkıntısı nedeniyle Ermeniler ve Yahudilerle ilgili faaliyetlere henüz başlanamadığı bilgisine yer verilmişti.[1235]

Elbette raporda hazırlanan tüm maddeler planlama ya da uygulamanın çok erken bir aşamasındaydı. Çünkü Yunan Devleti'nin kasasında propaganda için gerekli görülen para, malzeme ve personel yeterli değildi. Öte yandan başta Türkler olmak üzere Yahudiler ve diğer cemaatler bu propagandanın bir parçası olma konusunda isteksizlerdi. Yunanistan'ın başından itibaren hedeflediği "Doğu medeniyetinin yeni efendisi" imajı Batı kamuoyunda inandırıcılığını çoktan yitirmişti. Nitekim Doğu'nun sözde yeni gücü Anadolu'ya medeniyeti getirme hayallerini geri çekilirken bizzat kendisi yalanlayacaktı. Anadolu'da savaşmış birçok Yunan askeri daha sonra kaleme aldığı hatıratında tüm yaşanılan vahşeti vicdani sorumlulukla satırlarına dökmüştü. Er Haralambos Pliziotis'in *"madem Türk boyunduruğu altındaki Anadolu'ya 'özgürlük' getirdik, bu zavallı insanlardan daha ne istedik? Bir şekilde kendi hallerinde sessiz sakin yaşayıp gidiyorlardı. Sonra bir sabah baktılar ki Yunanlar kardeşlerini Türklerden kurtarmaya gelmişler. Tanrı şahittir Yunanların özgürleştirdiği bu köylerde neler olup bittiğine..."*[1236] sözleri Anadolu'da yaşanılan tüm elim hadiselerin birer özeti gibiydi. Yine Athanasios Argyropoulos'un anılarında Yunanların Anadolu'ya "medeniyet ve özgürlük" getirdiği savı alaycı bir dille eleştirilmekteydi: *"Yakılan köyler boşaltılmıştı. Bir sürü küçük ve büyük baş hayvan, onlarca yiyecek geride kalmıştı. Hepsini aldık. Böylece Anadolu topraklarına özgürlüğü getirdik! Harman yerinin tamamı yanmıştı. Yanan köylerin dışında çocuklu kadınların feryat figan sesleri duyuluyordu. İşte özgürlük buydu!"*[1237] Özetle Yunanların Doğu'ya getirdiklerini iddia ettikleri medeniyet geride bırakılan koca bir barbarlıktan öte bir şey değildi[1238] ve bir süre sonra savaşın yıkıcı etkisi kaleyi içeriden kuşatan Troya atı misali bu sefer kendi ordusunu kuşatıp "terhis" nidalarıyla dağıtacaktı.

Boykot ve Direniş
Eve Dönelim, Küçük Asya'nın Canı Cehenneme...!

Sakarya Muharebesi'nden sonra Yunan Ordusu Türk gücünü ezemeyince savaşın biteceğine dair tüm umutlarını kaybetmiş ve yeni bir savaş kabusunun içine düşmüştü. Düşmanın birkaç önemsiz küçük baskın dışında artık ciddi saldırılar yapamayacağını tahmin eden Genelkurmay Başkanı Pallis'in iki ila iki buçuk ay sonra kademeli bir terhis sürecinin başlayabileceği yönünde *Kathimerini* gazetesine verdiği demeç de boşa çıkmıştı.[1239] Beş sene kesintisiz savaşan Yunan askerlerinin[1240] terhis olacaklarına ve evlerine döneceklerine dair umutlar yok olunca ne siyasi ne de askerî liderlere olan güvenleri

kalmamıştı. Prens Andreas'ın Ocak 1921 tarihinde Metaksas'a gönderdiği mektubunda ordudaki üst yönetimin prestijinin büyük ölçüde sarsıldığı şu sözlerle ifade ediliyordu: *"Orduda üç belirgin hastalık var. İlki yeterli askerin bulunmaması, ikincisi moralin bozulması, üçüncüsü de ordu idaresinin saygınlığının azalması. Veliaht Afyonkarahisar'daki cepheyi ziyaret ettiğinde bütün bir tümen onu vahşi azledilme çığlıklarıyla karşıladı. Ortamın sakinleşmesi için komutan dışarıdan müdahale edip askerleri yatıştırmak zorunda kaldı. Eğer hükûmet Anadolu'yu boşaltma emri verirse askerlerin Küçük Asya'da kalmaları için isyan çıkaracağına dair söylentiler var. Bana göre bu söz konusu olamaz. Askerler, terhis edildiklerini öğrendiklerinde ve subayların onların gitmelerini engellediğini anladıklarında, subayları bağlayıp öldürecekler ve kesinlikle bu eylemlerinde de haklı olacaklar."*[1241] İlk olarak Kasım 1920'de hükûmet değişikliğiyle terhis olacaklarına inanan Yunan askerleri[1242] daha sonra Ankara'ya saldırarak Türk ordusunu dağıtacaklarını ve savaşın sona ereceğini ummuşlar; ancak her iki koşulda da terhis edilmemişlerdi. Askerler arasında sıklıkla terhis efsaneleri dolaşmaya başlamasına rağmen yaralıların tedavilerinin ardından cepheye geri gönderilmeleri bu umutları boşa çıkarmıştı. Er Paraskevaidis'in de belirttiği üzere cephedeki askerin hayatı su ve yiyecek sıkıntısından âdeta cehenneme dönmüştü: *"İçtiğimiz su oldukça kirli ve bu da her gün midemi rahatsız ediyor. Yiyecek bir lokma ekmeğimiz bile yok. Bir haftadır yağsız yemek yiyoruz. Tüm askerlerin Türk köylerinde dilencilik yapması yakındır."*[1243] Su o kadar büyük bir sıkıntıydı ki temiz bir çeşme bulduklarında askerler kim önce içecek diye aralarında kavgaya tutuşuyorlar hatta bazen aynı çeşmeden su içmek zorunda kaldıkları hayvanlarla da boğuşuyorlardı. Bazen çeşmenin suyu bu kargaşadan kapkara oluyordu.[1244] Er Pliziotis ise anılarında *"neredeyse dürbünle su arıyorduk. Bir yerde kuyuya denk geldik ve susuzluğumuzu giderdik. Su o kadar temizdi ki (!) içinde fareler yüzüyordu. Yeter ki su bulalım da varsın içinde dışkı olsun"*[1245] yazarak ordunun durumunu özetliyordu. Askerler sürekli Epir, Makedonya, Batı Anadolu cephelerinde savaşmaktan bıkmış[1246] ve normal yaşantılarını unutmuşlardı: *"On yıldır ailemden uzakta olduğum için görgü kurallarını unutmak üzereyim"*[1247] Öte yandan orduda iaşe günden güne trajik hale gelmiş, çoğu zaman askere karavana olarak kokmuş balık, bozulmuş ekmek ve kurtlanmış peynir[1248] verilmişti. Nitekim Altılar Davası sırasında askerî mahkemenin suçlamalarının en başında ordunun aç bırakılması gelecekti:

Mahkeme Başkanı: Son dönemde ordunun beslenmesi iyi miydi?

Şahit Miltiadis Kotmisis (piyade yarbay): Hayır iyi değildi, çok kötüydü. Subay olarak yemek yüzünden askerlerin yanına bile yaklaşamıyordum. Askerlerin tuzlama balıkları sazlıklara asıp bize gösterdiği günler oldu.

Mahkeme Başkanı: Askerlerin karavanalarını çöpe atıp atmadığını biliyor musun?

Şahit Miltiadis Komisis: Sürekli. Çoğunlukla daha yaygın bir yiyecek olan pirinci çöpe attılar.

Mahkeme Başkanı: Orduda büyük yiyecek ve giyecek kıtlığının yaşandığı bir dönem var mıydı?

Şahit Petros Soumilas (General-Tümen Komutanı): Yiyecek ve giyecek sıkıntısı vardı. Askerlerin hep aynı yemeği yemeye zorlandığı bir dönem vardı. Örneğin yağlı makarna ve o yağ leş gibiydi.

Mahkeme Başkanı: Askerlerin karavanalarını çöpe attığı bir durum olup olmadığını biliyor musunuz?

Soumilas: Birçok defa gözümün önünde yaşandı.

Mahkeme Başkanı: Bu olaya kendi gözlerinizle şahit oldunuz mu?

Soumilas: Tabii ki. Cephede yaptığım inceleme sırasında tesadüfen karavanaların dağıtımını izledim ve askerlerin karavanaları attığını gördüm.

Mahkeme Başkanı: Bir askerin bütün gün savaştığı ve kendisine atılacak erzak verildiği bu durum onu etkiledi mi?

Soumilas: Elbette.[1249]

Bu koşullar altında ordunun disiplin altına alınması mümkün olmadığı gibi askerlerin morallerini yüksek tutmak da imkânsızlaşmıştı. Nihayet askerin öfkesi veliaht Georgios'un cepheyi ziyaret ettiği bir anda patlak verdi. Tüm askerlerin ağzından *"vatan, Ayasofya, Büyük Yunanistan"* tezahüratları yerine tek bir kelime çıkmıştı: *"Terhis, bizi terhis edin!"*[1250] Veliaht Georgios'un yüzüne karşı gülerek terhis diye bağıran askerlerin bu disiplinsiz tavrı Afyonkarahisar'daki İzmir Yüksek Komiser Vekili İkonomidis'i o kadar sinirlendirmişti ki Stergiadis'e gönderdiği dilekçesinde *"şimdi sorarım size Türkler mi Kemalist, Yunanlar mı?"*[1251] yorumunu yapmıştı. Askerlerin sıklıkla terhis taleplerini dile getirmelerindeki gerekçelerden biri teskerelerini alıp evlerinde onları bekleyen ailelerine kavuşma özlemiydi.[1252] Örneğin ani bir Türk saldırısından birliğini son anda kurtarmayı başaran bir Yunan asker, kendisine ödül olarak rütbe yükseltme verildiğinde *"omuzumda şerit istemiyorum, mümkünse beni karım ve çocuğumun yanına gidebilmem için terhis edin"*[1253] demişti. Artık memleketlerinde *"özgürce ve kendilerinin efendisi gibi yaşamak"*[1254] istiyorlardı. Bir diğer gerekçe ise devletin ailelerine vaat edilen yardımın hiçbirini yapmamasıydı. Geride bıraktıkları aileleri açtı ve çoğunun yiyecek ekmeği dahi yoktu. Askerlerin neredeyse tamamının sabrı tükenmiş, geleceğe dair umudu kalmamıştı. Bir Yunan erin mektubunda yazdığı üzere evlerine dönseler bile onları daha iyi bir hayatın beklemediğini de biliyorlardı: *"Her birimiz on yıldır askeriz ve bir gün evlerimize döndüğümüzde dünyanın en fakiri ve en hor görüleni olacağız. Çünkü bize yardım edecek kimse bulunmayacak, kimse bize iş vermeyecek, kimse yaşamamıza yardım etmeyecek."*[1255] Yunan Ordusu'nun savaşı kaybetme

Yunan Evzonlar Alaşehir'de bir köy çeşmesinde.
Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Αρχείο Λεωνίδα Παρασκευόπουλου (στην κατοχή Ν. Σ. Παντελάκη), A21S01Y001F001T069
[Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi, Leonidas Paraskevopoulos Arşivi (N. S. Pantelakis mülkiyetinde)]

Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Αρχείο Λεωνίδα Παρασκευόπουλου (στην κατοχή Ν. Σ. Παντελάκη), A21S01Y001F001T032
[Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi, Leonidas Paraskevopoulos Arşivi (N. S. Pantelakis mülkiyetinde)]

Nehir'de çamaşırlarını yıkayan Yunan askerleri.
Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Αρχείο Λεωνίδα Παρασκευόπουλου (στην κατοχή Ν. Σ. Παντελάκη), A21S01Y001F001T004
[Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi, Leonidas Paraskevopoulos Arşivi (N. S. Pantelakis mülkiyetinde)]

Cephede karavanasını yiyen Yunan erler.
Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Αρχείο Λεωνίδα Παρασκευόπουλου (στην κατοχή Ν. Σ. Παντελάκη), A21S01Y001F001T0015
[Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi, Leonidas Paraskevopoulos Arşivi (N. S. Pantelakis mülkiyetinde)]

ihtimali bazı subayların umutsuzluğunu daha fazla perçinlemişti. Yunanistan'a geri dönseler bile hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını ve savaşın acı faturasının kendilerine çıkarılacağını düşünüyorlardı: *"Yurt dışına gitmek için askerlikten istifa etmeyi planlıyorum. Elbette Yunanistan'daki durum yakında dayanılmaz hale gelecektir. İstanbul'un 30 kilometre dışında mavi beyaz bayrağı kanımızla taşıyan bizlere hain diyorlar. Yaşıyor muyum, ölü müyüm bilmiyorum."*[1256] Geçmişi hatırlayan askerlerin bilhassa mektuplarında dile getirdiği duygu geçmişe olan özlemdi. Birçoğu yıllarını savaş cephelerinde boşa harcadığını ve tüm beklentilerini kaybettiğini yazarak pişmanlığını dile getirmişti.[1257] *Küçük Asya onları her şeyden yoksun bırakmıştı.*[1258] Oysaki Mayıs 1919 ile Ağustos 1920 arasında Yunan Ordusu'na katılan gönüllü askerlerin sayısı oldukça fazlaydı.[1259] Çünkü Yunan askerleri *"Türkleri Kızıl Elma'ya sürmek için"*[1260] Anadolu'ya gitmek istiyorlardı. *"Yunan işgaliyle birlikte Anadolu, yüzyıllardır kaybettiği özgür ve huzurlu hayata kavuşacaktı."*[1261] O dönem neredeyse askerlerin tamamı Anadolu ve Trakya'da yaşayan soydaşlarının kurtarıcısı olduğunu düşünüp kendilerine ulvi bir misyon verildiğine inanmıştı: "*Gerçek şu ki, sadece Türkleri ezmekle kalmayıp onları Hristiyanlığın var olduğu her yerden sonsuza kadar atacağız.*"[1262] Yunan Ordusu'nun başlıca hedefi Anadolu'yu *"Hristiyanlara karşı savaş açmış Türklerden kurtarmaktı"*[1263] ve eninde sonunda *"Yunan bayrağı yıllarca kapkara bir esaretin pençesine düşmüş, aşağılanmış Bizans topraklarında"* yeniden dalgalanacaktı. Hatta bazı askerler bu görev için *"Kral Konstantinos'un seçilmiş bir Mesih olarak Hıristiyanlığı kurtarmak ve köleleştirilmiş kardeşlerini özgürlüğe kavuşturmak için gökten gönderildiğini"*[1264] düşünüyorlardı. Çünkü 1918 gibi erken bir tarihten itibaren gerek Yunan basını gerekse Anadolu'daki Rum basını sistematik olarak Yunan askerlerinin imajını Büyük İskender, Antik Yunan ve 1821'in önde gelen isimleriyle yeniden inşa etmişti. Anadolu'ya gönderilen pek çok asker Büyük İskender'in geçtiği yollarda yürümekten gurur duyduğunu söylüyordu: *"Yunan Ordusu şimdi Büyük İskender'in geçtiği aynı yolu kat ediyor. Bizler, bugünün Yunanları, kahraman atalarımızın değerli torunları olmalıyız ve asırlık düşmanımızı yenip yüzyıllardır iddia ettiğimiz Yunan haklarını yeniden kazanmalıyız."*[1265] Üzerlerine giydirilen bu imajı kolayca sindiren Yunan askerleri kendilerini ulusal kahramanların birer neferi olarak görüp övünüyorlardı: *"Yüz yıl önce, Mart ayında, 1821'in kahramanları, Papoulas'a eşlik eden evzonların aynı kıyafetlerini giymiş devrimin yıpranmış bayrağını yükseltmek için Aya Lavra'da Palaıon Patron Germanos'un etrafında toplanmıştı."*[1266] Bugün de aynı ruhla Yunan askerleri *Yunan medeniyetinin doğduğu Küçük Asya topraklarında barbar Türkler ile*[1267] mücadele veriyorlardı: *"Yüzyıllardır düşmanlarımız Yunanlara ve Hristiyanlığa karşı saldırılarda bulunmuşlardır. Bunlar barbar devletlerdir. Hristiyanlığın en eski çağlarından beri var olan, ticaret ve denizcilikte önde gelen medeni Hristiyanlığa boyun eğdirmişlerdir. En*

büyük sanatçılar, filozoflar ve bilim adamları Yunan soyundandır. Tüm barbar devletler Yunan bilim ve sanatlarını inceleyip onları taklit etmişlerdir. Başka dindeki devletlerin kalplerinde kıskançlık doğmuş ve bunun için yüzyıllar öncesinde Yunan Devleti'ni köleleştirmişlerdir. Türkler, Yunan Devleti'ni köleleştirenlerin evlatlarıdır. Bugün burada savaşan bizler ise Athanasios Diakos ve Odyseus Androutsos'un torunlarıyız."[1268] Yunan ulusal kahramanlarıyla kurulan bu sıkı bağ *"geceleri siperdeki askerlerin 1821'i anlatan ve o dönemin kleftlerini ve armatollerini hatırlatan halk şarkılarını söylemesine"*[1269] kadar gitmişti. Özetle henüz savaşın tehlikelerini bilmeyen askerler, Anadolu'da mücadele etmeyi büyük bir kahramanlık öyküsü sanıyor ve *"Ayasofya'yı özgürleştirmek ve Mermere Dönüşen Kralı yeniden sarayına döndürmek"*[1270] için Küçük Asya Seferi'ne katılıyorlardı. Zaten hepsinin Anadolu'ya gelme gerekçesi *"asırlar öncesinden beri bu topraklarda Yunan atalarının yaşamış olmasıydı."*[1271]

Fakat Pire Limanı'ndan *"yaşasın!"* çığlıklarıyla İzmir'e uğurlanan ve gemide sevinçli şarkılar eşliğinde Anadolu'ya doğru yola çıkan Yunan askerleri artık umutsuzluk içinde *"bu gidişat nereye doğru?"*[1272] ve *"bizim Anadolu'da ne işimiz var?"*[1273] benzeri cümleler kurmaya başlamıştı. 1920'den sonra cepheden kaçan, üstlerine itaatsiz davranan ve hatta bireysel veya grup direnişlerinde bulunan askerlerin sayısı hızlı artmıştı. Özellikle Yunanistan'ın birçok farklı hapishanesi ordudan firar eden askerlerle dolmuştu.[1274] Kasım 1920 seçimlerinin sonucu savaşa karşı direniş hareketini etkileyen önemli bir kırılma noktasıydı. Bu boykot sadece ideolojik gerekçelerden değil bölgesel nedenlerden de kaynaklıydı. Örneğin Girit'teki Yunan gençleri Venizelos'un seçimi kaybetmesinden sonra Kralcı bir orduya katılmayı reddetmişlerdi.[1275] Kısaca fanatik Venizelist gruplar ideolojik ve politik nedenlerden ötürü Yunan Ordusu'na hizmet etmeyi ya da bu hizmeti sürdürmeyi istemiyorlardı. Ancak siyasi gerekçelerin ötesinde hiç tanımadığı bir coğrafyada askerin yaşam şartlarının günden güne zorlaşması ve cephede çetin zorluklarla daha fazla mücadele edememesi[1276] Yunan Ordusu'ndaki çözülmenin başka bir sebebiydi. Öte yandan her geçen gün Yunan askerî birliklerine çok daha donanımlı ve organize bir şekilde karşı koymayı başaran Türk ordusu, Yunan halkında savaşa katılmanın bedelini ya yaralanma, ya sakat kalma ya da ölüm olarak düşündürmeye başlamıştı.[1277] Askerler Anadolu'nun artık kendilerinin "mezarı" olacağına inanıyorlardı.[1278] Yunan askerlerinin mektuplarında "yırtıcı kuş"[1279] olarak nitelendirilen Türklerin düşmana karşı inatla ve güçlü bir şekilde direnmesi[1280] savaşın başındaki tüm dengeleri alt üst etmişti. Her geçen gün daha güçlü bir Kemalist ordunun ortaya çıkması, Yunan askerlerinin moralini düşürdüğü gibi boş yere savaşıldığının düşünülmesine de neden olmuştu. Ordu içindeki bu bıkkınlığın ve motivasyonsuzluğun farkına varan Türkler hazırladıkları Yunanca bildirileri Yunan Tümenlerine atarak savaşı bırakmaları konusunda etkili bir propaganda

yürütmekteydi. Bu bildirilerden biri Yunan Ordusu'nun 13. Tümeni'ne atılmıştı ve askerlerin yol yakınken savaşı bırakmasını öğütlüyordu: *"Venizelos, İngiltere'nin çıkarları uğruna, Kırım'da, Odesa'da ve Doğu'da Helenizm'i sebepsiz yere yok etti. Çoğunuzun kanını döktü. Sonunda bu durumu anladığınızı gördük. Aranızda adalet ve insanlık düşüncesinin hâkim olduğu bize bildirildi. Bu bizi çok sevindirdi. Biz Türklerin ne toprağınızda, ne mülkünüzde, ne de canınızda gözümüz yok. Biz sadece ülkemizi ve canımızı savunmaya çalışıyoruz. Sen, Venizelos, ülkemize, canlarımıza saldırtıyorsun. Bunu anladığınızda rakip olmamıza gerek kalmayacak. 700 yıldır Rumlarla birlikte yaşıyoruz. Bundan hep birlikte yararlandık ve gelecekte iki ulusun birbirine ihtiyacı olacak. Ortada sebep yokken hiçbir Türk size zarar vermek istemez. Zalimlere ve Venizelistlere karşı ayaklanıp bize gelecek olanlarınızı yoldaş ve dost olarak kabul edeceğiz. Sizden kim bizim tarafa gelirse, onu Yunanistan'da dilediği adaya özenle gönderme imkânımız var. Gelin, gelin artık kan dursun. Doğu halkları arasında barış olsun. Temiz bir niyetle bir kez daha söylüyoruz. Bizim düşmanlarımız, her kim olursa olsun, yalnızca bölgemize ve vatanımıza saldıranlardır. Bir asır geçse bile onlarla her zaman savaşımız olacaktır. Bu bildiride şunu söylüyoruz: Bu mektubu tesadüfen bulan kişi, lütfen onu Yunan Ordusu'nun üst komutanlığına teslim etsin. Türk dostu Kral Konstantinos, Rusya üzerinden Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye gelecektir. Ermeni cephesinde düzensiz bir şekilde geri çekilen Ermenileri yok ettik. Kâzım Karabekir, Kafkasya'da Bolşeviklerle istişarede bulundu ve bizler Bolşeviklerle bir anlaşma yaptık. Amacımız, inancımızı ve milletimizi korumaktır. Size karşı düşmanlık hissetmiyoruz. Bunu sizlere bir kez daha kanıtladık. Ödün verdik ve sizi burada bıraktık. Keşke yanımıza gelsen ve uzlaşsak."*[1281]

Artık kimse "köle kardeşlerini" kurtarmaktan bahsetmiyor, vatan nutuklarına kanmıyor ve hatta Anadolu Rumlarını ağır bir dille eleştiriyordu: *"On yıldır sürekli orduda olan bazı askerler, Rumlar arasında üşengeçlik veya tembelliğin hüküm sürdüğünü görünce adalete isyan ediyorlar. Boş laflar ve vatansever nutukların hepsi birer sabun köpüğünden ibaret. Kimse ne soydaşlarına yardım etme ne de mücadeleye katılma isteğindedir. Yunanlar bu durumda haklı olarak hiçbir şeyi umursamıyorlar ve yalnızca askerin ordudan terhis edilmesiyle ilgileniyorlar."*[1282] Bazı askerler Rumları nefretle anıyor, Yunanistan'dan gelen palikaryaların onca eziyeti bu Anadolulu tembelleri kurtarmak için çektiklerini söylüyorlardı.[1283] İşgalci Yunanlar ile "soydaş Yunanlar" arasında gerginlik iyice belirginleşmişti. Kendi âdet ve geleneklerine uzak; ama soy bağı olduğu düşünülen bu "kurtarılmayı bekleyen kardeşler" üstelik fanatik düzeyde Venizelist idi. Dolayısıyla her geçen gün Yunanlar ile İzmir Rumları arasındaki uçurum derinleşiyor ve her iki taraf da Anadolu işgaline gerekçe gösterilen soydaşlık masalına inanmıyorlardı. Prens Andreas da Metaksas'a gönderdiği mektubunda Anadolu Rumlarına olan tepkisini şu cümlelerle ifade etmişti: *"Buradaki insanlar genel*

olarak berbat. Küçük Asyalı Rumlar, bazılarını saymazsak, gerçekten iğrenç insanlar. Büyük bir Venizelizm hâkimiyeti var. Mesela Eleftherios Venizelos'un yortusu olan 15 Aralık'taki Aziz Eleftherios gününde tüm Rumlar kutlama yapmak amacıyla neredeyse bütün dükkânları kapatmışlardı. Burada döktüğümüz bu kadar kandan sonra bize bu şekilde davranan edepsizleri parçalara ayırması için İzmir'i Kemal'e teslim etmek gerçekten gereklidir. Bütün bu akıtılan kanlar yalnızca Yunanistan'dan gelenlerin kanıydı. Çünkü İzmir'in en iyi ailelerinin çocukları İzmir'de ve cephe gerisinde hizmet etti. Eğer bir gün sadece Küçük Asyalı Rumlardan oluşan bir tümen düşmanın karşısına çıkarsa, vay hallerine."[1284]

Yunan Ordusu'ndaki askerlerin tek istedikleri Türklere *"son bir darbe vurup sonrasında sıradan insanlar gibi ülkelerine dönmekti."*[1285] Mustafa Kemal'in direnişini savaşın uzama sebebi olarak gören Petros isimli Yunan subayı yazdığı mektupta *"ah bre Kemal seninle kavgamızı bitirelim, ordu benim yüzümü bir daha görürse bana da Petros demesinler"*[1286] diyordu. Yunan Ordusu içinde ortaya çıkan savaş karşıtlığının birçok farklı evresi vardı. İlk aşama orduya katılan gönüllü askerlerin ilk yıllara oranla düşüş göstermeye başlamasıydı. İkinci olarak savaşın uzamasıyla beraber cephedeki askerî ihtiyaç artmış ve Yunan yetkili makamları terhis konusunu bir kez daha askıya almıştı. Böylece askere gitmek istemeyen kişiler Yunan Ordusu'ndan gelen askere alınma çağrılarına yanıt vermemeye başlamıştı. Çünkü Yunanistan gibi tarımla geçinen bir toplumda tarlasını bırakarak cepheye giden askeri bulmak oldukça zordu. Askerler izin istediklerinde ise komutanları tarafından izin verilmiyordu. Çünkü cepheden ayrılan askerlerin çoğu sonrasında geri dönmeyerek hukuksuz bir şekilde memleketlerine firar ediyorlardı.[1287] Askerlerin cepheden uzak kalmak istemelerinin sebebi siyasal bölünmeden[1288] ziyade ailelerine ve evlerine duydukları yoğun özlemdi.[1289] Er Paraskevaidis'in günlüğüne tuttuğu notta *"hayalim ve özlemim askerden terhis olmak. Savaştan çıkıp beni sabırsızlıkla bekleyen kardeşlerime ve anne babama sarılmak. Orada özgür yaşamak ve kendimin efendisi olmak. Bir asker kendinî belirleyemez, o ülkesine aittir. O, sadece milletin hizmetkârı değil, aynı zamanda dış çıkarların da aracıdır"*[1290] sözleriyle savaşın askerler için yabancı bir memlekette tutsaklık olduğunu dile getirmekteydi. Subay Skylitsis de *"eğer Tanrı bana yardım ederse ve hayatta kalmayı başarıp memleketime dönersem tüm hayatımı savaşın yok olmasına adayacağım"*[1291] diyerek benzer acıların tekrardan yaşanmamasını umut etmişti. Savaştan bıkan askerlerin en büyük hayali memleketlerine dönüp eski sıradan hayatlarına devam edebilmekti.[1292] Üstelik savaşın acımasız yönü birçok askerin iç hesaplaşma yapmasına da neden olmuştu: *"Öldürülen Türklerin kadınları ve çocukları göz yaşları içinde kalmıştı. Tablo o kadar korkunçtu ki en kalpsiz insanın bile etkilenmemesi mümkün değildi."*[1293] Savaşta geçen her gün *"geçmişin ıstırabı"*[1294] olarak düşünülmekteydi. Üstelik kimsenin ne Megali

İdea mimarları ne de Bizans'ı yeniden diriltecek komutanlar umurundaydı. Örneğin 21 Mayıs 1921'de Kralın resmî bayramı olan Aziz Konstantinos Bayramı'nda Manisa'daki askerler arasında yaşanan coşkun heyecan Sakarya Muharebesi'nden sonra yerini tepkisizliğe bırakmıştı. 21 Mayıs 1922'de aynı yortu Atina Syntagma Meydanı'nda oldukça sönük geçmiş *"yaşasın Kralımız!"* nidalarına çevredekilerden ya çok azı ilgi göstermiş ya da hiç tepki vermemişlerdi.[1295] Herkesin tek istediği bir an önce terhis olup memleketine dönmekti.

Yunan Devleti'nin asker kaçaklarına yönelik sıkı önlemler alması, durumu kontrol altına alacağı yerde yasa dışı uygulamalara yöneltmişti. Artık Yunanistan ve Anadolu'nun pek çok yeri orduya katılmamak için gizlenen ya da başı boş dolaşan asker kaçaklarıyla dolmuştu.[1296] Bazı vatandaşlar asker kaçaklarına yardım ve yataklık yapmak suçundan göz altına alınmıştı.[1297] Bu itaatsiz kitleden kimileri askerden kaçmak için sahte belge sağlayıp kimliklerini değiştirmişti. Sahte evrak düzenleme işi Yunanistan'da âdeta yeni bir sektöre dönüşmüştü. Örneğin 1923 tertibi, firari Aleks Karanikolas, Hatzis Evangelos ismiyle sahte kimlik kullanmaktan ceza almıştı.[1298] Yine Atina'da asker kaçaklarına sahte Amerikan pasaportu çıkaran çete üyelerinin tamamı tutuklanmıştı.[1299] Zorunlu askerlikten kaçma yöntemleri arasında rüşvet ve kayırma da vardı. Genellikle maddi imkânları iyi olan bazı ailelerin çocukları siyasiler ya da nüfuzlu kişiler tarafından özellikle korunuyor ve cephe gerisine uygun bir şekilde yerleştirilmeleri sağlanıyordu. Koruma altına alınan birçok asker ya kendi ailelerinin yanında kalıyor ya da İzmir'deki ofislerde sakin bir askerî hayat sürdürüyordu.[1300] Beş senedir aralıksız savaştığını söyleyen bir Yunan eri hiçbir zaman milletvekilinin ya da armatörün oğlunun cepheye gönderilmediğini, gönderilse de bunların muhalefet partisinden olmaları nedeniyle cepheye sürüldüğünü yazmıştı. Adaletsiz düzenin farkında olan çoğu askerin yakında bu gidişata sert tepki vereceğini belirtip ufak bir gözdağı vermeyi de ihmal etmemişti: *"Yani sıradan bir dağ insanı da olsak etrafımızda olup biteni anlayabiliyoruz. Zorunlu askerlik yükü altında ezilen bu halkın tamamı bir gün uyanacak, hem de çılgınca uyanacak. Umarım bu uyanışın ulusal davamıza bir etkisi olmaz."*[1301] Bu torpilli askerler savaş ortamında rahatları bozulmadan her sabah tıraş olmaya vakit ayırdıkları ve sonrasında da yüzlerine pudra ile bakım yaptıkları için diğer askerlerce *"kurabiyeler"* adıyla anılmaktaydı.[1302] Yunan Ordusu içinde yaşanılan bu haksızlık hiçbir torpili olmayan ve cephenin en ön saflarında savaşmak zorunda bırakılan askerler arasında en büyük huzursuzluk kaynağını oluşturmuştu. Örneğin Er Nikos Karabinis, bazı askerlerin cephede değil de Yunan Ordusu'nun resmî gazetesi olan *Synadelfos*'un bürosunda çalıştığını öğrendiğinde gazetenin editörüne bir mektup yazarak şikâyetini iletir: *"Tüm fedakârlığı sadece bir grup askerin üzerine yıkmak korkunç bir şeydir ve kabul edilemez. Bir grup rahatlık ve tembellik içinde İzmir'de saltanatını*

sürdürüyor. Vatan saçmalığı ve içi boş laflarla gemilerini yürütüyor. Kimileri de burada, Anadolu'nun ıssız dağlarında oturup acı çekiyor, kan döküyor. Bu çok büyük bir adaletsizliktir."[1303]

Yunan askerlerinin ordudan kaçma ve birliğini terk etme eğilimi artmıştı. Gece yürüyüşü sırasında kalabalıktan bazen *"bizi terhis edecek Kemal, sen çok yaşa!"* sesleri yükselmekteydi.[1304] Askerlerin büyük bir kısmı cepheden uzaklaşmanın yollarını aramaya başlamış ve kendi yöntemlerince çözümler de üretmişlerdi. Birçok asker terhis olabilmek, hastanelere girebilmek, ardından da hastalık izni alabilmek veya firar edebilmek için hilelere, bahanelere, yalanlara başvuruyordu. Hatta bazısı kendine zarar vermeye kadar işi götürmüştü. Kimi sara hastasıymış gibi davranıyor, kimi de röntgen çektirdiğinde akciğerlerinde gölgeler oluşması için potasyum klorat içiyordu. Bazı askerler plevra sıvısını ponksiyon yoluyla alıp idrarlarına döküyorlardı.[1305] Terhis edilme konusunda umutsuz olan askerler ise kendilerini silahla yaralayarak[1306] bir şekilde cephe gerisine geçebilmişti. Böylece kendine zarar verdiği ortaya çıkan asker derhal askerî mahkemeye sevk ediliyor, sonrasında hapis cezasına çarptırılarak cepheden uzaklaşabiliyordu.[1307] Bir defasında cephe gerisine geçebilmek için sekiz yüz asker kendisini sol elinden vurup revire tedaviye gelmişti. Yine bir tabur askerin tamamı kendinî yaraladığından orduda büyük bir kuvvet kaybı yaşanmıştı.[1308] Askerlerin kendi kendinî yaralamasının en karakteristik özelliği, sağ elleriyle tuttukları silahtan çıkan kurşunla çoğunun sol el bileğinden ve kolundan ya da diğer uzuvlarından yaralamasıydı.[1309] Eğer bir hastanede birkaç gün veya daha uzun tedavi görmüşse bazen askerler kendi inisiyatifiyle hastalık izninin uzatılmasını talep ediyorlardı.[1310] Diğer taraftan askerler arasında hoşnutsuzluk o kadar tırmanmıştı ki subayların diğer askerler tarafından öldürüldüğüne dair haberler duyulmaya başlamıştı. Kondylis, Venizelos'a gönderdiği mektupta, Yunan Ordusu'ndaki ataletin ve askerler arasındaki çatışmanın çok kısa bir zaman sonra ulusun felaketiyle sonuçlanacağını dile getirmişti: *"Çaresizliğin sürüklediği ordumuz er ya da geç anarşist, anti-ulusal eylemlere yönelecek ve her bakımdan yıkıcı olacaktır. Küçük Asya'da zaten askerler tarafından subay cinayetleri yaşanmaktadır. Dün Trakya'da bir binbaşının askerler tarafından öldürüldüğünü öğrendik. Elbette bunlar münferit olaylardır. Bunların ordunun tüm durumunu yansıttığını düşünmüyorum. Ancak yakın gelecekte tedavisi olmayan bir krizle karşı karşıya kalabileceğimiz korkusunu da gizlemiyorum."*[1311] Nitekim 1922 yılında savaş tamamen kaybedilince birliklerdeki bu disiplinsizlik ve itaatsizlik toplu isyana dönüşecekti.

Sakarya Muharebesi'nden sonra Türkler, düşman cephelerine uçaklarla attıkları bildirilerle Yunan askerlerini başka bir psikolojik savaşa sürüklemişlerdi. Bildirilerde Türkler, Yunan askerlerini huzuru ve barışı bulmaları adına kendi safına geçmeye çağırıyorlardı. Firar eden Yunan askerleri tarafından yazıldığı

2. Yunan Kolordusu tarafından Afyonkarahisar'da çıkarılan haftalık revü gazetesi Lonhi'de (Süngü) Güzelcekale "Ölüm Kayalığı" olarak yorumlanmaktadır.
Η Λόγχη, 28.05.1922, Αριθμός: 5, Ταχυδρομικός Τομέας: 906, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 024
Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο
[Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi]

iddia edilen bildirilerin bazılarında askerin nasıl silah bırakıp teslim olacağına dair talimatlar bile verilmişti: *"Bir asker teslim olmak istediğinde uzaktan ellerini kaldırır, ardından kepini veya beyaz bir mendil sallar ve Türklere yaklaştığında 'teslim! teslim!' diye bağırır."*[312] Bu tür bildirilerin amacı Yunan askerlerinin içinde bulundukları psikolojik yorgunluktan faydalanarak savaşı sürdürmeyi

bırakmalarını sağlamaktı. Böylece Yunan Ordusu içinde uzun zamandır süregelen itaatsizlik ve disiplinsizlik Türklerin psikolojik taarruzları ve yıpratma taktiği ile daha fazla moral kaybına neden olabilirdi. Üstelik bu bildirilerden bazılarını Yunan Ordusu'ndan firar edip Türk tarafına geçen askerlerin yazdığı iddia edilmişti. Kendi silah arkadaşlarının bu türden beyanları ile cepheyi terk etmeleri daha ikna edici görülmüştü. Örneğin Türk tarafına geçtiği iddia edilen bazı Yunan askerleri cephedeki arkadaşlarına savaşı sürdürmemeleri yönünde şu sözlerle seslenmişti: *"Sadece kişisel çıkarlarını düşünen hırsız subaylar bizi koyun gibi mezbahaya sürüklüyorlar. Ailelerimiz, çocuklarımız acı çekerken, açlıktan ölürken, biz emperyalist Avrupa adına, halka hiçbir fayda sağlamadan, haksız yere kan dökmemizin sebebi olan bankacıların ve kapitalistlerin kasalarını doldurmak için mücadele ediyoruz. Devletimiz büyük bir anarşi ve zorbalığa sürükleniyor. Tarlalarımız, evlerimiz harabeye dönüyor. Bedbaht kaderimiz karanlık bir geleceğe doğru ilerliyor. Artık tüm bunları derinlemesine düşünmenin zamanı geldi. Huzur ve sevinç içinde mutlu yaşamak için Yunanistan toprakları yeterlidir. Bizim yabancı toprakları ele geçirmek gibi bir niyetimiz yok. Güzel Yunanistan bize yeter de artar. Tüm Avrupa'daki gazetelerin yazdığı gibi, Sakarya Muharebesi, Atina'daki bakanların ve ordu generallerinin temsilcisi olan tüccarların büyük vurgunuyla sonuçlandı. Kazanmaları için 50.000 masum insanı yitirdik. Canımızı kurtarmak için Türklere teslim olduk; büyük bir misafirperverlik ve sevgiyle karşılaştık. Yunan Ordusu'nun liderleri Türklerin Yunan esirleri öldürdüğünü iddia ederken yalan söylüyorlar. Bu tamamen yalandır. Burada yeriz, içeriz, eğleniriz ve özgür oluruz. Çünkü Yunanistan'daki krallığın memurları mektuplarımızın ailelerimize verilmesine izin vermiyorlar. Çocuklarımız iyi olduğumuzu bilmiyorlar. Bu yüzden lütfen bu mektubu ailelerimize göndermeye çalışın. Çünkü bu mektup ailemize büyük mutluluk verecektir. Serbest olmak istiyorsanız Türk saflarına katılın. Böylece kışın soğuğundan, açlık ve sefaletten kurtulursunuz. Burada canınızı ve huzurunuzu güvence altına alacak, savaşın acılarını unutacaksınız. Herkese selamlar.*

Asker Antonios / 2. Tümen, 4. Alay, 2. Tabur, 5. Bölük
Asker Georgios / 2. Tümen, 1. Alay, 1. Tabur, 5. Bölük
Asker Konstantinos / 2. Tümen, 1. Alay, 3. Tabur, 9. Bölük
Asker İoannis / 10. Bölük
Asker Pavlos / 10. Bölük"[1313]

Yunan askerlerinin moralsizliğine ilaven devlet hazinesinin kötü durumu daha büyük pürüzleri ortaya çıkarmıştı. Durum tek kelimeyle içler acısıydı. Askerler için cephedeki hayat giderek çekilmez bir noktaya gelmiş ve savaşın uzaması eve dönüş umutlarını yok etmişti: *"Günümüzün çekilmez hayatına dair aklımdan binlerce düşünce geçiyor. Tanrım, acılarımız henüz bitmedi. Savaş*

hayatının zorlukları ve tehlikeleri içinde, dünya toplumundan uzak, yalnız başına daha ne kadar yaşayacağız?"[1314] Orduya yeterli miktarda ekmek ve yiyecek gönderilemediğinden askerin hayatını sürdürebilmesi için az miktarda haşlanmış buğday yollanıyordu. Askerlere bir haftada verilen on dört karavananın on ikisi pirinç ve makarnaydı. Sadece iki kere et verilmişti. Diğer bir önemli sorun giyecek eksikliği ve stok sıkıntısıydı. Ordu için mevcut olan erzak on beş ila yirmi gün yetecek kadardı. Askerlerin yatacak battaniyesi yoktu ve dört asker ısınmak için bir battaniyeyi paylaşmak zorunda kalıyordu. Ayrıca orduda büyük para sıkıntısı vardı. Benzin alınamadığından en fazla iki aya uçaklar çalışamayacak duruma gelecekti. Askerlere maaşları zamanında ödenemiyor; çoğu zaman maaşların ertelenmesi askerler arasında rahatsızlığa neden oluyordu. En büyük ihtiyaçların başında tütün gelmekteydi. Papoulas da askerin tek eğlencesinin tütün olduğunu ve mutlaka temin edilmesi gerektiğini levazım komutanına bildirmişti.[1315] Ancak orduya tütün temin edilemiyordu. Bazı askerler şikâyette bulunduğunda subaylar elini Türklere doğru işaret ederek tütünü oradan temin edin şeklinde alaycı bir yanıt veriyorlardı.[1316] Oysa 1922 yılında Altılar Davası'nda görülen duruşmada dönemin Ekonomi Bakanı Petros Protopapadakis'in savunması tüm bu iddiaları yalanlar nitelikteydi. Protopapadakis, hükûmetin askerlerin maaşlarının ödenmesi için parayı temin ettiğini; ordudaki yiyecek ve diğer eksikliklerin sorumlusunun Bakanlık olamayacağını söylemişti. Bakanlık ordu lojistiğine para vermiş; lojistik de hangi ürünleri satın alacağını kendisi belirlemişti. Bakanlık ürün çeşidinin seçilmesine karışmamıştı. Tütünle ilgili meselede ise Bakanlığın Anadolu'ya bandrolsüz tütün gönderilmesini istediğini, bunların hiçbir şekilde Anadolu'ya gönderilmediğini aksine Yunanistan'da satılarak büyük kazanç sağlandığını ifade etmişti.[1317]

Yunan Ordusu'ndaki olumsuz gelişmeler ve askerin moralsizliği Yunan devlet kademesinde bazı önlemlerin alınmasını zaruri kılmıştı. Siyasi bölünme ile birlikte ordu kademesinde gerek ideolojik gerekse psikolojik nedenlere bağlı olarak keskin taraflar oluşmuştu. Askerlerin birçoğu savaşın devam etmesi tarafında değildi ve üstlerine karşı oluşan itaatsizliğin temel nedeni terhis isteğiydi. Öncelikle askerin moral ve motivasyonunun yeniden sağlanması ordu birliği açısından zaruriydi. Bu hususta atılan ilk adım Yunanistan Dışişleri Bakanlığının parası ve rehberliğiyle çekilen; sinematografik devlet propagandası girişimi olarak dolaşıma sokulan *Yunan Mucizesi* adlı sinema filmiydi. Film, "iyi" (Yunanistan) ile "kötü" (Türkiye) arasındaki maniheist bir yüzleşme ile açılış sahnesini başlatıyordu. Bir tarafta Akropolis'i koruyan ciddi ve keskin bakışlı bir adam, diğer tarafta da tepesinde hilali ile Ayasofya'yı koruyan çirkin bir adam gösteriliyordu. Aralarındaki ölümüne süren kavga sonrasında üstünde kutsal haçın parladığı Akropolis'in önünde yaşlı bir rahip ve savaşçı evzonlar beliriyordu. Filmin girişinde "İyilik ve Kötülük" savaştırılmış, tüm filmlerde olduğu gibi iyilik olarak temsil edilen Yunanistan kazanmıştı.[1318] Senaryoya

göre, kahramanlık ve ateşli sözlerin ön planda olduğu filmde, tüm Yunanlar birer kahraman olarak cepheye çağrılmaktaydı. Filmin konusu, Anadolu'ya savaşmaya giden Atinalı bir vatandaşın ondan habersiz hemşire olarak orduya yazılan karısı ile tesadüfen hastanede karşılaşmasıydı. Yüzünden yaralı olarak hastaneye gelen askeri tesadüfen karısı tedavi etmiş ve sonrasında taktığı haçtan kocasını tanımıştı. Filmin sonunda kadın yaralı kocasıyla birlikte Atina'ya dönmüştü. Ancak yaralı asker sağlığı düzelir düzelmez tekrardan cepheye gitmek için hazırlanmıştı. Filmin öyküsünün sosyo-politik bağlamda vermek istediği iki belirgin mesaj vardı. İlki, sadece cephede hizmet veren yoksul taşralıların değil, aynı zamanda başkentin zengin vatandaşlarının da cepheye gittiği, hem de gönüllü asker olarak gittiğiydi. Bu mesaj son dönemde ordu içinde kayırıldığı düşünülen burjuva kesiminin cepheye gitmekten kaçtığı algısını değiştirme gayesiyle oluşturulmuştu. İkicisi, yaralı askerlerin cepheye dönmekten ya da savaştan kaçmak için kendilerine zarar vermediği, aksine savaşa geri dönmeye istekli olduklarını vurgulama çabasıydı.[1319]

Savaşın uzaması Yunan Ordusu'ndaki önlenemez çürümenin tohumlarını çoktan ekmeye başlamıştı. Genelkurmay Başkanlığı orduya sirayet eden bu rehaveti dağıtmak için tiyatro gösterileri, futbol maçları, müzik dinletileri gibi sosyal etkinlikler organize etse de[1320] askerlerin tek beklentisi bir an evvel terhis kağıdını almaktı. Tüm bunlara rağmen Atina'da hükûmet halen cesur ve vatanperver bir ordudan bahsediyor ve diplomatik savaş hazırlıkları planlıyordu. Oysaki cephede asker bir an önce savaşın sona ermesi ve ailesinin yanına dönme arzusuyla ya firar ediyor ya da emirlere itaat etmeyi reddediyordu. Cephe içinde gündelik tek soru savaşın ne zaman biteceğiydi. Çürümenin tohumu nerdeyse her bölüğe yayılmış, askerler arasında yavaş yavaş vahşi bir bilince dönüşmüştü. Askerler arasındaki huzursuzluk ve bezginlik günden güne artmıştı. Memleketinde parasız ve aç kalan ailesini düşünüp daha fazla rahatsızlık hissediyordu. Ancak Yunan Devleti maddi sıkıntılardan da kaynaklı olarak cephedeki askeri dinginleştirmek adına hiçbir adım atmamıştı. Bu noktada Yunan askerlerinin tek tesellisi Yunanistan ve Anadolu'dan her gün cepheye binlerce mektup, çeşitli hediyeler ve paralar gönderen kadın dernekleriydi.[1321] Bu yardım derneklerinde gönüllü çalışan Yunan kadınları cephedeki askerlerin ablası olarak savaş motivasyonunu yeniden kazandırmak için örgütlü bir hareket başlatmışlardı: Asker cephede yalnız değildi, onların birer "ablası" vardı…

Anadolu'da Rum Kadın Örgütleri Askerin Ablası

Yunan Ordusu'nun Anadolu'daki varlığı sırasında, devletin içinde bulunduğu darboğaz cephedeki askerin hayatını daha fazla zorlaştırmıştı. Bu noktada Anadolu ve Yunanistan'daki kadınlar, yoksul askerlere ve ailelerine maddi

destek sağlamak için farklı malzemeler içeren paketleri cepheye göndermiş ve yardım kampanyaları düzenlemeye çalışmışlardı. Yunanistan'daki erkeklerin askere gitmesinden ötürü çoğu aile hiçbir geliri olmadığı için ekonomik zorluklarla mücadele etmekteydi. Cephedeki çetin hayat ile birlikte askerin ailesinin memleketinde sıkıntı içinde olması pek çoğunun cepheden firar etmesi ile sonuçlanmıştı. Bu noktada Anadolu'da olduğu gibi Yunanistan'da da kadınlar daha organize ve etkili hareket edebilmek adına kadın dernekleri kurmuş ve cephedeki askerlerin "ablası" rolünü üstlenmişlerdi. Çoğunlukla genç Yunan/Rum kızları tarafından oluşturulan bu derneklerde cepheyle olan irtibat mektuplar ve hediyeleşmeler üzerinden sağlanmaktaydı. Genç Yunan kızları bir veya daha fazla askerle iletişim kurmayı görev edinerek askerlerin gereksinim duyduğu eşyaları paketlerle cepheye gönderiyorlardı. Her şeyden önce amaç cephedeki askere manevi destek vermek, savaşın zorluklarını hafifletmek ve askerin psikolojik durumunu canlandırmaktı.[1322] Nitekim derneklerin nizamnamelerinde de belirtilen amaçlar arasında *"acil olan ulusal ihtiyaçlarda dernek Yunan ailelerine yardım etmek; ulusal ve dinî duygular ile Helenizm'in geliştirilmesine katkı sağlamak"*[1323] vardı. Yunanistan'daki kadın dernekleri mahkeme kararıyla kurulurken İstanbul'daki kadın dernekleri de Patrikhane tarafından onaylanarak faaliyetlerine başlamışlardı.[1324]

Anadolu'daki Rum kadın dernekleri Yunan kontrolündeki bölgelerde faaliyet gösterdikleri için Osmanlı yetkililerinden izin almadan çalışmalarını sürdürüyorlardı. Cephedeki askerlere destek amaçlı kurulan bu kadın dernekleri, o zamanın erkek egemen toplumu da düşünüldüğünde, Yunan kadınlarına sosyal ve kamusal alanda aktif bir görev de vermişti. Aslında Anadolu'da Rumlar tarafından oluşturulan ilk kadın örgütleri 19. yüzyılın sonlarına doğru faaliyetlerine başlamışlardı. Anadolu'nun en eski Rum kadın örgütü 1877 yılında İzmir'de kurulan "Atinalı Kadınlar Derneği" idi. İzmir Aya Fotini kilisesinin Kız Mektebi'ne bağlı olan bu derneğin kuruluş amacı pedagojik, dinî, kültürel ve ulusal konularda organizasyonlar tertip etmekti.[1325] Ancak bu kadın örgütlerinden bazıları hayırsever kurumlar olmanın ötesinde ulusal amaca hizmet adına faaliyet göstermekteydi. Temel icraatları esas olarak "Küçük Asya Helenizm'inin" haklarının desteklenmesi ve savunulmasıydı. Nitekim İstanbul'daki Rum dergilerinden biri olan *Logos* (1918-1922) da Yunan kadınlarına ulusal mücadeleyi desteklemeleri adına şu cümlelerle seslenmişti: *"Yunan kadınları yaralı kardeşlerimize yardım edin. Tüm duyarlı kadınlar harekete geçsin. Yunan kızlarının hepsi tek yürek oldu ve ilk toplantıya üç yüz kişi katıldı. Bu toplantıda bir süreliğine dünyevi uğraşlardan ve zevk merkezlerinden ayrılan aristokrat hanımlar vardı. Yorucu zihinsel çalışmalardan dolayı gözleri ağırlaşmış kadınlara şahit oldum. Yorgun bir yaşamın izlerini taşıyan kadınlara rastladım. Eşler, anneler, kız kardeşler gördüm. Hepsi de ortak bir ideoloji etrafında, Megali İdea'da birleşmişti."*[1326]

Anadolu Rumlarının ulusal mücadelesinin başarısına odaklanan bu türden kadın örgütleri bilhassa Yunan Ordusu'nun İzmir'e girmesinden sonra daha aktif rol almış ve Anadolu'ya gelen "özgürlüğü" pekiştirmeye çalışmışlardı. Bu tür amaçlara sahip kuruluşların çoğu 15 Mayıs 1919'dan sonra kurulmuştu. Ancak öncesinde kurulanlar baştaki kuruluş amaçlarını 15 Mayıs 1919'dan sonra yeniden tanımlayarak revize etmişlerdi. Örneğin "Bursalı Kadınlar Derneği" başlangıçta eğitim kurumlarının işleyişiyle ilgilenmiş; ancak Küçük Asya Seferi sırasında kuruluş amacını değiştirerek ulusal faaliyetlerde bulunan bir örgüte dönüşmüştü.[1327] Yine 1908 yılında İzmir Urla'da kurulan "Hayırsever Kadınlar Cemiyeti" ilk başta Urla kilim atölyesindeki işçilere destek vermek amacıyla çalışmalarını sürdürse de 1919-1922 sürecinde cephedeki askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için organize olmuştu.[1328] 1877-1922 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında faaliyet gösteren yüz otuz yedi Rum Kadın Derneğinden otuz altısı Anadolu'da ulusal çalışmalara yönelik örgütlenen derneklerdi.[1329] Tüm bu kadın örgütlerinde aktif çalışmalar yürüten Rum kadınları ulusal bilinci geliştirmeyi ve Anadolu'daki kurtuluş mücadelesine katılmayı görev saydıklarından kuruluş nizamnamelerinde belirtilen misyonunun dışında, ulusal bilinci uyandırma ve ulusal özgüveni teşvik etme yönünde gizli faaliyetler yürütmekteydi. Yunan işgali altındaki bölgelerde kurulan kadın örgütleri bilhassa cepheye çok yakın ilişkiler içiresindeydi. Öte yandan İstanbul, Karadeniz ve Kapadokya'da da ulusal amaçlı kurulmuş kadın örgütleri vardı. 1919-1922 yılları arasında "İstanbul Rumları Derneği" (1921), "Samatya Kadın Derneği - Angira" (1922), "Yedikule-Aya Konstantinos Kadınlar Cemiyeti" (1922) ve "Fener Kız Çocukları Derneği" (1922) gibi dernekler İstanbul'da aktif olarak çalışan milliyetçi kadın örgütleriydi.[1330] İstanbul'da bu tür ulusal amaçlı kadın örgütlerinin fazla sayıda olmamasının nedeni hem bölgenin cepheden çok uzakta olması hem de Eleftherios Venizelos'un hiçbir zaman İstanbul üzerinde ciddi bir iddiada bulunmamasından kaynaklıydı.[1331]

Kadın derneklerinin birçoğu Helenizm'in varlığının ekonomik, sosyal, entelektüel ve demografik olarak güçlü olduğu sahil bölgelerinde -özellikle İstanbul, İzmir ve Atina'da- kurulmuştu.[1332] Örneğin Bitinya bölgesinde "Bandırmalı Rum Kadınları Derneği", "Mudanyalı Vatanperver Kadınlar Cemiyeti", "Hayırsever Kadınlar Cemiyeti Evangelismos" ve "Bursalı Kadınlar Derneği" olmak üzere toplam dört adet kadın örgütü vardı. Aıolis bölgesinde "Ayvalık Fukaraperver Kadın Cemiyeti", "Askerin Ayvalıklı Ablası Derneği", "Genç Kadınlar Eğitim Derneği", "Genç Kadınlar Cemiyeti", "Yeniden Doğuş ve Bergamalı Kadınlar Cemiyeti" adıyla beş dernek bulunuyordu. Karya bölgesinde "Kadın Cemiyeti - Melissa", "Aydınlı Genç Kadınlar Derneği", "Yunan Kadınlar Cemiyeti" olmak üzere üç kadın örgütü faaliyet göstermekteydi. Lidya bölgesinde ise cephedeki Yunan askerlerine yardım

etmek için farklı kadın örgütleri oluşturulmuştu. Bu kadın örgütleri kendi aralarında yaptığı iş bölümüne göre alt birimlere ayrılmışlardı. Bir grup Yunanistan'ın Anadolu'daki ulusal mücadelesine destek vermek amacıyla para topluyor; diğerleri de cepheye giden Rumlara üniforma hazırlıyorlardı. Örneğin "Askerin Ablası Cemiyeti" (1919-1922), Turgutlu tren istasyonundan geçen yaralı Yunan askerlerine kendi aralarında topladıkları paralarla sigara, kitap, dergi, askerî üniforma ve kıyafet temin etmişti. Yine "Kasaba Birimi" (1920-1922), "Kardeşlik Cemiyeti", "Yunan Kadınlarının Savunma Örgütü", "Aksaraylı Genç Kadınlar Birliği", "Yavrukurtların Annesi Cemiyeti", "Fukaraperver Kadın Cemiyeti" ve "Vatanperver Kadınlar Birliği" gibi kadın teşkilatları Lidya bölgesinde yakınını cepheye göndermiş ailelere maddi yardımda bulunmuşlardı. Bazısı da cephedeki askerlerin tedavileri için yöredeki Rum kadınlarına hemşirelik eğitimi vermişti. Tüm kadın örgütlerinin ortak gayesi cephedeki askerlere psikolojik destek sağlamaktı. Bu nedenle bazı Rum ve Yunan genç kızlar cephedeki askerlerle mektup arkadaşı olarak onları gündelik dertlerden bir nebze uzaklaştırmaya çalışıyorlardı.[1333] Genellikle varlıklı ailelerden gelen bu genç kızlar, askerlere mektup, giyecek yollamak, onları neşelendirmek, arkadaşlık etmek, bilgilendirmek, eğlendirmek, şikâyetlerini ve sorunlarını dinlemek, fotoğraf alışverişinde bulunmak, gazete, kitap, yiyecek, şekerleme göndermek, onlara arkadaşlık etmek için gönüllü olarak bu derneklere katılmışlardı. Cephedeki askerleri maddi ve manevi olarak güçlendirmek isteyen Yunan kadın örgütleri onları yalnızlıktan, aile nostaljisinden, yorgunluktan ve günlük hayatın acılarından kurtarmak amacıyla Anadolu ve Yunanistan'da teşkilatlanmışlardı.[1334]

Ege bölgesinde; ama özellikle İzmir şehrinde ulusal çalışmalarda bulunan birçok kadın derneği vardı. Bu örgütlenme sosyal, kültürel, siyasi ve demografik koşullar nedeniyle diğer bölgelere göre daha yoğundu. Çünkü İzmir ve hinterlandı öteki yerleşim yerleriyle karşılaştırıldığında Rum nüfusun yoğun olduğu bölgelerdi. Dahası İzmir'deki kadınlar daha fazla özgür olduklarından toplumsal faaliyetler içinde kolayca yer alabiliyorlardı. Yunan Ordusu İzmir'e çıkarma yapar yapmaz 1904 yılında Makedonya mücadelesinde öldürülen Pavlos Melas'ın kız kardeşi Anna Mela Papadopoulou, gönüllü hemşire olarak İzmir'e gelmiş ve savaş mültecilerine yardım etmişti. Atinalı aristokrat bir ailenin kızı olan Papadopoulou, Balkan Savaşları, Büyük Savaş ve Küçük Asya Seferi'nde Yunan askerlerine gönüllü yardım etmek amacıyla tüm savaşlara (1912-1922) katılmış ve bu hayırsever faaliyetlerinden ötürü kendisine "askerin annesi" adı verilmişti. Ayrıca cephede askerlere verdiği desteğinden ötürü askerî nişana layık görülmüş ve ilk kez bir kadın ordudan böyle bir nişane almıştı. Mayıs 1919'da İzmir'e ulaştığında cepheye gitmiş, askerlere sigara, çorap, konyak, kitap gibi çeşitli hediyeler dağıtmış, yaralılara yardım

Cephede dinlenen Yunan askerleri.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 1236.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

etmiş, onları cesaretlendirip Megali İdea'dan bahsetmiş ve askerin ihtiyaçlarını gidermek adına onların sıkıntılarını dinlemişti.[1335] İzmirli Rum kadınlar da Anna Mela Papadopoulou'yu örnek alıp İzmir'de kadınlardan oluşan bir yardım derneği kurmaya karar vermiş, böylece Küçük Asya Ordusu'nda görevli bir albayın eşi olan Amalia Z. Michailidis, Temmuz 1919'da "Askerin Küçük Asyalı Kız Kardeşi" derneğini kurmuştu.[1336] Derneğin yönetim kurulu metninde yazan *"ellerinde silahlar olan yiğit delikanlılarımız, ana vatanın onurunu savunacaktır. Onlar Küçük Asya'nın özgürlüğü için savaşmaktadır. Küçük Asyalı kız kardeşi, şanlı erkek kardeşlerini kardeş sevgisiyle kucaklayıp onları teselli etmeye ve onlara gereken özeni göstermeye devam edecektir"*[1337] ifadeleri gönüllü görev üstlenen kadınların askerin "ulus kardeşi"[1338] olduğunu ortaya koymuştu. Bu dernek başlangıçta cephedeki askerlerle posta yoluyla irtibat sağlamak amacındaydı. Ocak 1920 ile Mayıs 1922 arasında geçen on yedi ayda "Askerin Küçük Asyalı Kız Kardeşi" posta birimi cepheden yirmi bin mektup almış, sekiz bin kayıtlı koli ve on beş bin harici koli göndermişti.[1339] Dernekteki başka bir bölüm ise hasta bakımı içindi. Bu birimin faaliyetleri arasında yaralıları İzmir tren istasyonunda karşılamak, onlara hediye, yiyecek, kıyafet vermek ve şehirdeki hastanelere kadar onlara eşlik etmek bulunuyordu. İzmir'deki askerî hastanelerde derneğin birçok üyesi gönüllü olarak hemşire, aşçı, terzi olarak çalışıyor, hastaları sık sık ziyaret ederek yaralılara şeker, sigara, kitap, zarf, yazışma kâğıtları, mendil ve kolonya veriyordu. Yine "Askerin Küçük Asyalı Kız

Kardeşi" üyelerinin büyük çoğunluğu tarafından kurulan "İyonya'nın Kızları" derneği içine iç çamaşırı, fanila, çorap, mendil, şeker ve çikolata koydukları kitap ve paketleri posta yoluyla cephedeki askerlere gönderiyorlardı.[1340] Örneğin 1921'in yılbaşında Afyonkarahisar'a giden dernek üyeleri askerlere konyak, tatlı, kaşkol, eldiven gibi bazı hediyeler vermişlerdi.[1341] 1920'nin sonunda İzmir'de kurulan bir diğer kadın kuruluşu "İzmir Rumları Eğitim Vakfı" idi. Yunan Ordusu'nu güçlendirmek ve eğlendirmek amacıyla faaliyetlerini yürüten dernekte ek olarak bir de hemşire yetiştirme bölümü açılmıştı. Bu bölümde Rum kadınlara İzmir'deki askerî hastanelerde çalıştırılmak üzere 4 ay eğitim verilmiş; yaklaşık 150 İzmirli Rum kadın hemşirelik eğitimi almıştı.[1342]

1921'in sonlarına doğru İzmir'de "Küçük Asya Helenlerinin Savunma Örgütü" adında bir kadın derneği faaliyetlerine başlamıştı. Derneğin açılışı bilinçli olarak Yunan Ulusal Bağımsızlık gününde, 25 Mart'ta, gerçekleşmişti. Bu sembolik tarih Yunanistan'ın Osmanlı hâkimiyetinden bağımsızlığını aldığı gibi Anadolu topraklarının da bir süre sonra bağımsızlaşacağı mesajını taşıyordu. Söz konusu dernek, Anadolu Rumlarını özgürlüğüne kavuşturmak, halkın mücadele duygusunu canlı tutmak ve yurt dışındaki eğitimli kadınların Anadolu Rumlarının bağımsızlığı hakkında kamuoyu yaratıp savaşacak gönüllü askerler toplamayı amaçlıyordu. Derneğin faaliyetleri arasında, Küçük Asya sorunu hakkında Avrupalı ve Amerikalı kadınları bilgilendirmek de vardı. "Küçük Asya Helenlerinin Savunma Örgütü", Anadolu'daki en büyük kadın örgütüydü ve Mayıs 1922'de üye sayısı 4000'e ulaşmıştı.[1343] Birlikten güç doğar ilkesiyle stratejisini belirleyen derneğin yayınladığı bildiride Megali İdea ülküsü yolunda tüm ulusun tek yürek olması gerektiği kısaca şu sözlerle özetlenmişti: *"Haydi Yunan kadınları, ileri! Şimdi en özverili, en coşkulu kadın çalışmalarının yapılması gerektiği zamandır. Bir ideal uğruna, yani özgürlüğümüz uğruna, canını feda edenlere yardım etmek bizim boynumuzun borcudur."*[1344] Aynı zamanda "Küçük Asya Helenlerinin Savunma Örgütü" Yunanistan, Avrupa, Amerika'daki kadın sendikalarına da Anadolu'daki Yunan mücadelesini duyurmaya çalışıyordu. Örneğin Mart 1922 tarihinde Atina'daki Yunanistan Kadın Örgütleri Federasyonu'na gönderdiği çağrıda Yunanların Anadolu'daki mücadelesinde özgürlük uğruna savaşan tüm kadınların yardım etmesini istiyordu: *"Küçük Asya'mızın yaşadığı onurlu anlar, bizi güçlerimizi birleştirmeye, erkeklerimizin yanında ulusal mücadelede yer almaya teşvik etti. Küçük Asya Helenlerinin Savunma Örgütü bizi ve çocuklarımızı tehdit eden tehlike nedeniyle oluşturuldu. Yunanistan'ın, Avrupa'nın ve Amerika'nın örgütlü kadınlarından bize maddi ve manevi yardım yapmalarını istiyoruz. Anneler olarak, kadınlar olarak, yenilmez olarak yeni bir tehlikeyi, şehit topraklarımızda hayatta kalan her şeyi yok etme tehlikesi taşıyan yeni tufanı savuşturmaya karar verdik. Küçük Asya halkına yapılan büyük haksızlığa karşı tüm dünya kadınlarının yanımızda olacağına inanıyoruz. Yunan Ordusu'nun askerî*

çıkarmasından sonra kazandığımız özgür ve bağımsız yaşamı sürdürme çabamıza Avrupa ve Amerika'daki kadın örgütlerinin kayıtsız kalmayacağına inanıyoruz. Biz ne fethetmek ne de ezmek istiyoruz. Tam tersine çabalarımızın, mücadelemizin bir amacı var. O da özgürlük, eşitlik, bağımsızlık, modern toplumsal ve siyasal algı yaratmaktır. Bu nedenle kadın sesinin olduğu her yerde mücadelemizin kabul görüp güçleneceğine inanıyoruz. Şu anda Küçük Asya kadınları, acılı sözleri ve yaşlı gözleriyle, tüm dünyadaki örgütlü kadınların iş birliğini ve yardımını istemektedir. Bugün hepimiz aynı büyük idealin kaygısını yaşıyoruz. Uzun zamandır toplumsal kurtuluşun peşinde koşan, siyasi hakları için mücadele eden halkı, Kemal'in şiddetinin ve anarşisinin doyumsuz tırpanı karşısında hayatlarımızın ve geleceğimizin tehlikede olduğunu bir an olsun düşünmeye çağırıyoruz. Bu dünyadaki kuvvetlerimizi birlikte güçlendirmeyi şevk ve ilgiyle bekliyoruz."[1345]

İzmir'de faaliyet gösteren diğer bir kadın derneği "İzmirli Kadınlar Birliği"[1346] de Mart 1922'de Yunanistan Kadın Örgütleri Federasyonu'na gönderdiği mektupta Küçük Asya'nın geleceğine ilişkin olumsuz tutum sergileyen Büyük Güçlerin Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan hemen çekilmesini isteyen önerilerini protesto ediyordu: *"Binlerce Yunan çocuğunun kanı sayesinde kurtulan kardeşlerimiz kendilerini bir kez daha barbar boyunduruğu altında bulma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığından İzmirli kadın dernekleri tek yürek olmuştur. Bu nedenle Atina kadın örgütleri ülkemiz için mücadelemizi güçlendirmeli, Avrupa'nın bizi kınayan haksız kararına karşı çıkmalı, gerekirse fedakârlık yaparak yeni köleliği defetme yönündeki sarsılmaz kararımızı gerçekleştirmemize yardımcı olmalıdır."* İzmirli Kadınlar Birliğinin bu talebine Yunanistan Kadın Örgütleri Federasyonu şu cevabı vermişti: *"Telgrafınızı derin duygularla okuduk. Avrupa'nın bu haksız, kahreden kararının acısını tüm ruhumuzla paylaşıyoruz. Telgrafınızı tartıştık ve kurtarılmış bölgelerin Türkler tarafından yeniden köleleştirilmesine karşı tüm Yunan kadın sendikalarının güçlü bir protesto göndermeleri hususunda kesin bir karar aldık. Emin olun ki, elli Yunan kadın derneğinin duygularını aktaran Yunanistan Kadın Örgütleri Federasyonu, adaletin sesini duyurmak için her türlü çabayı gösterecektir. Sonsuz sevgiyle. Başkan Ekaterini Paspati"*[1347]

Anadolu'da ve Yunanistan'daki kadın dernekleri bilhassa Venizelos'un iktidarı ile güçlenen feminizmden etkilenerek örgütlenmiş ve bu ideolojik akımın etkisiyle faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. Örneğin Rum kadınlarının feminist çağrıları, Anadolu dışında faaliyet gösteren kadın örgütlerini ulusal mücadelenin devam etmesi yönünde harekete geçirmişti. Örneğin "Yunan Kadın Hakları Derneği" Küçük Asya sorunuyla ilgili Avrupa ve Amerika'nın önde gelen kadın sendikalarına bir mektup göndererek feminizm vurgusuyla yardım çağrısında bulunmuştu: *"Şimdiye kadar erkek siyasetinin hatalarına ortak olmayan kadın, artık medeniyetsiz bir halkın iktidarı altında başka kadınların*

kalmasını kabul etmemelidir. Özgür ülkelerde, kadınların birey olarak kendi kaderlerini belirleme hakkına sahip olmasını istiyoruz; dolayısıyla, genel olarak tüm kadınlar için siyasi özgürlük istediğimiz gibi, bütün Rumlar için de hürriyet talep ediyoruz."[1348] 19. yüzyılın son on yılından bu yana milliyetçilik, kadınların konumunu ve kaderini doğrudan ulusun kaderiyle bütünleştirmiş ve geleneksel cinsiyet ayrımını bir kenara iterek kadınları ulusun bir parçası olarak yeniden tanımlamıştı. Bu cinsiyet-ulus ilişkisi, kadınların kamusal alandaki eylemlerinin meşrulaştırılması için yeni olanaklar sağlamıştı. Zaten o dönemde Yunan aileleri, bir kız çocuğunun veya bir kadının onlarca meçhul askerle yazışmasını ya da irtibat kurmasını kabul etmeye hazır değildi. Ancak Megali İdea Yunan toplumunda büyük bir heyecan ortamı yaratarak tüm bu çekinceleri ortadan kaldırmış ve amaca giden her tür yolu mubah kılmıştı. Aslında Yunanistan'da feminizm ile ilgili en büyük girişim, 1887'de *Kadınlar Gazetesi*'nin yayınlanmasıyla gerçekleşmişti. İlk feminist eylem de 1897 Türk-Yunan Savaşı'na manevi destek ve maddi yardım kampanyasının düzenlenmesiyle gösterilmişti. Feminizmdeki temel iddialar kadınların eğitim ve çalışma hakkıydı. Kadınların toplum içindeki ana faaliyetleri ise hayırseverlik ve ulusal eylemlerde dayanışmayı sağlamaktı. Yunanistan'da da Venizelos'un burjuva modernleşmesiyle ifade edilen liberal fikirleri, kadınların siyasi haklarının savunulması, toplumsal ve siyasi hayata eşit katılımının sağlanması noktasında feminizmin başka bir yönünü ortaya çıkarmıştı. Yunanistan'da yeni yeni güçlenen feminist gruplar cinsiyetlerinden dolayı baskıya maruz kaldıklarına inanıyor ve bu nedenle oy kullanma hakkı, kadının korunması ve ailede eşit konumu için mücadele ediyorlardı. Ancak feminist kadınların önemli bir kısmı Megali İdea ve Venizelist fikirlerden etkilenerek vatansever çalışmalar da yapıyorlardı.[1349] Dolayısıyla gerek Anadolu'da gerekse Yunanistan'da kurulan kadın derneklerinin cephede aktif görev üstlenmelerinin altyapısında dönemi etkisi altına alan feminist hareket ve Venizelist ideoloji bulunuyordu. Öyle ki bu kadın derneklerinin bazıları cephede Venizelist propaganda yaptıkları yönünde ağır suçlamalarla karşı karşıya bırakılmıştı. Bunlardan biri de "askerin annesi" olarak anılan Anna Mela Papadopoulou idi. Papadopoulou, hayırseverlik bahanesiyle askerler arasında Venizelos lehine propaganda yapmakla suçlanmıştı. İddialara göre askerî birliklerde dolaşarak Venizelos'un fotoğraflarını dağıtıyor, Kral ve Kraliyet aleyhine konuşmalarda bulunuyor ve askerleri kraliyet rejimi altında acı çektiklerine, haksız yere öldürüldüklerine inandırıyordu. Örneğin Bursa'daki iki ordu bölüğüne cepheden ayrılma emri verdiği için bölükte ciddi itaatsizlik yaşanmış ve askerler emre uymayı reddetmişti. Bursa'da bulunan İzmir Metropoliti Hrisostomos askerlerle görüşüp onları cepheye gitmeleri konusunda ikna etmişti. Papadopoulou'ya askerleri kışkırttığı suçlamasıyla derhal Anadolu'dan ayrılması emredilmişti.[1350]

Yunanistan'da Venizelist ideolojiden etkilenerek Şubat 1918 yılında Atina'da kurulan "Askerin Ablası Cemiyeti" de dönemin önemli feminist kadınlarından oluşuyordu. Cemiyetin amacı özellikle cephedeki Yunan askerleriyle mektuplaşarak iletişim kurmak, savaşta yaralananlara hediyeler sağlamak ve böylece Yunanistan'ın Anadolu'da sürdürdüğü askerî mücadeleyi her bakımdan güçlendirmekti.[1351] Derneğe üye olan kadınlar ulusal bilincin koruyucuları ve Megali İdea'nın savunucuları olarak kendilerini görüyorlardı. Cephedeki askerlere gönderdikleri mektuplarda sıklıkla Küçük Asya Helenizm'inden ve Helenizm'in büyük başkenti gördükleri İstanbul'dan bahsediyorlardı. Özetle Yunanistan'da ve Anadolu'da faaliyet gösteren kadın örgütlerinin tamamı Büyük Yunanistan'ın kurulması için döşenen yapı taşlarından sadece birisiydi.[1352] Lakin tüm bu örgütlenme ve propaganda çabaları askerleri terhis olma ve savaşın sona ermesi konusundaki ısrarlarından vazgeçirememişti. Yunan Ordusu içinde sayıları az olsa da savaş karşıtlığını etkin bir şekilde sürdüren komünist gruplar vardı. Özellikle emperyalizm karşısında Yunanistan'ın sömürülmemesi gerektiğine inanan bu grup üyeleri Yunan Ordusu'nda koordineli bir şekilde çalışıp anti militarist propagandayı çeşitli vasıtalarla yaymışlardı.

Cephede Yunan Komünistler İtaatsizlik ve Firar

Kralcıların siyasetteki hâkimiyeti ve Küçük Asya harekâtından çekilme beklentilerinin her geçen gün sona ermesi, kötüleşen ekonomik durumla birleşince Yunanistan'da devasa bir hoşnutsuzluk dalgası yaratmış, ülkenin birçok yerinde savaş karşıtı gösteriler ve grevler baş göstermişti. Atina hükûmeti tedbir olarak bu gösterilere baskıyla karşılık verdi. Örneğin Drama'da polis, tıpkı Venizelos döneminde olduğu gibi, SEKE üyelerini ve diğer komünistleri savaş karşıtı miting düzenledikleri ya da savaşı protesto ettikleri için tutuklayıp hapse atmıştı.[1353] Hükûmetin aldığı önlemlerden biri de grev liderlerini askere alıp cepheye göndermekti. Mesela çoğu SEKE'nin aktif üyesi olan üç yüz ila beş yüz arasındaki demir yolu işçisi[1354] ceza olarak Anadolu'ya sürülmüştü.[1355] SEKE'ye bağlı gazeteler grev yapan demir yolu işçilerinin Anadolu'ya sürgüne gönderilmesini sık sık protesto ediyordu: *"Devlet tarafından ailelerinden zorla alınarak Küçük Asya'ya gönderilen beş yüz demir yolu işçisi, Yunan emperyalizminin eylemlerinin tanığıdır."*[1356] Anadolu'ya gönderilen komünistlerin akıbetini sorgulayan gazeteler yazdıkları yazılarda konuyu sürekli gündemde tutmaya çalışıyorlardı: *"Küçük Asya'daki sürgünlere ne olacak? İzmir'e gönderilen demir yolu işçilerinin durumunu soruyoruz. Hükûmet, grev biter bitmez onları derhal geri getireceğine söz vermişti. Grev sona erdi; ama sürgündekiler hala geri dönmedi. Neden? Yüzlerce demir yolu işçisi bilinmeyen bir süre boyunca ve*

hangi koşullar altında sürgünde kalıyor?"[1357] O dönemde asker ve SEKE üyesi olan Panagiotis Flora, Anadolu'daki olayları betimlerken cepheye gönderilen SEKE üyesi demir yolu işçileriyle Eskişehir'de nasıl tanıştığını şu cümlelerle anlatmıştı: "*1921'de tüm Yunanistan'da gerçekleşen demir yolu işçilerinin o büyük grevinden sonra Başbakan Gounaris onları yakalayıp Küçük Asya cephesine gönderdi. Bu işçilerin büyük bir kısmı Atina'da askere alınmıştı. Bunlar hukuka aykırı bir şekilde bir yolunu bulup yanlarında gazeteler, broşürler ve hatta kitaplar getirmişlerdi. Hepsini cepheye dağıttılar. Demir yolu işçileriyle bu sayede tanıştım ve beraberinde getirdikleri malzemelerin dağıtımı için ağ kurduk. Bu demir yolu işçileri, cephedeki askerlerin merkezî yürütme komitesinin başkanı olan Pantelis Pouliopoulos ile temas kurmamı sağladı. Bize savaş karşıtı konuşmalar yaptı. Hizmet ettiğimiz ülkenin ve kendi ülkemizin ne olduğunu açıkladı. Neden savaşa ve emperyalistlere hizmet eden ülkemize karşı olduğumuzu anlattı. Pouliopoulos benden Eskişehir ve Bursa'daki garnizon komutanlığının iki mührünü yapmamı rica etti. Bana birer kopyalarını verdi ve ben de birkaç gün içinde mühürleri hazırladım. Muhtemelen yasa dışı iletişim için onlara ihtiyaçları vardı. O sıralarda Rizospastis gazetesi askerler arasında oldukça revaçtaydı. Bir keresinde Rizospastis'in bir nüshasında Gounaris'in bir deri bir kemik kalmış bir ineğin üzerine çöküp memesinden emdiğini, Maliye Bakanı Protopapadakis'in de kendisi emsin diye cılız ineği bacaklarından çekiştirdiğini ve Gounaris'ten uzaklaştırmaya çalıştığını gösteren bir karikatür olduğunu hatırlıyorum. Bu gazete birçok askerin elinde dolaşmış ve büyük ses getirmişti. Öyle ki gazete bana geri döndüğünde neredeyse lime lime olmuş; okunmaz hale gelmişti.*"[1358]

Komünistlerin cepheye nakledilmesi, Anadolu'da savaş karşıtı eylemleri teşvik etmişti. Bunlar trenleri, tren istasyonlarını ve telgraf merkezlerini kontrol eden bir ağı, yani ordunun ulaşım ve iletişim ağını kurmak için görevlendirilmişlerdi. Dolayısıyla gizli askerî emirler ve bilgiler onların eline geçmişti. Üstelik propaganda materyallerinin, broşürlerin, bildirilerin ve cephe gazetelerinin dağıtımını kolayca yapabiliyorlardı. 1919 yazından itibaren cepheye girişi yasaklanan SEKE'nin resmî yayın organı *Rizospastis* gazetesini bile yasa dışı olarak ordu içinde dağıtabiliyorlardı. Ayrıca cephedeki çeşitli komünist gruplar da bu demir yolları aracılığıyla birbirleriyle haberleşiyor ve kontrollerden kaçınmak için vagonlarda saklanan veya demir yolu çalışanlarının üniformasını giyen birçok asker kaçağına yardım ediyorlardı. Komünistlerin cephedeki başka bir eylem şekli gazetelerin Yunanistan Komünist Partisi üyesi denizciler tarafından gemilerle Atina ve Selanik'ten Anadolu'ya taşınmasıydı. Yunanistan Komünist Partisi üyesi doktor ve hemşirelerin görev yaptığı *Elsi* adlı yüzen hastanede, yatalak hastaların yataklarının şiltelerine bildiri ve gazete saklanıp cepheye taşınması sağlanıyordu.[1359] Küçük Asya seferi sırasında SEKE üyesi olan asker Yannis Theodoratos da yasaklı gazete *Rizospastis*'in Anadolu'ya

gemilerle gizli bir şekilde taşındığını yazmıştı: *"Bir süre Mudanya'da kaldık. Deniz piyadeleri olarak bizim görevimiz asker kaçaklarını Eskişehir'e nakletmek ve oraya teslim etmekti. Mudanya'da bulunduğumuz süre boyunca, hastane olarak el konulan Amfitriti adlı ticari gemideydik. Bu gemi, Anadolu'nun çeşitli limanlarından topladığı yaralı ve hastaları taşıyordu. Gemideki mürettebat arasında SEKE sempatizanları vardı ve yasa dışı olarak tomar tomar Rizospastis paketleri getiriyorlardı. Bizler de, yani bölüğümüz, bu gazeteleri alıp okur sonra da İzmit yakınındaki tümene gönderirdik. Aynı zamanda Küçük Asya cephesindeki diğer grupların faaliyetleri hakkında da bize bilgi sağlanırdı."*[1360]

Yunan donanmasında SEKE mensupları tarafından önemli bir faaliyet daha geliştirilmişti. Birkaç gemide devrimci gruplar bir araya gelmişti. Örneğin *Sfendoni* adlı gemideki grup son derece önemliydi. Bu grup savaş karşıtı propaganda yaparak ve savaş aleyhinde yazılmış bildiriler dağıtarak gemideki tüm mürettebatı büyük ölçüde etkilemişti. Yine *Limnos*, *Aspida* gemisi, hatta zırhlı gemi *Averof* ve *Panthir* gemisinde savaş karşıtı konuşmalar, tartışmalar düzenlemişti. Deniz üslerinde bile tüm trafiği kontrol eden güçlü bir komünist grup vardı. Grubun önemli mevkilerde adamları bulunuyordu. Bu sayede askerlere gerekli izni vererek bir gemiden diğerine rahatlıkla aktarabiliyorlardı.[1361] SEKE'ye bağlı gazeteler köşelerinde yayınladıkları yazılarla savaş karşıtı propagandasını kesintisiz olarak sürdürmeye devam etmişti. Venizelist hükûmetler kadar Kralcı hükûmetleri de Anadolu'daki savaşa son vermemeleri nedeniyle ağır eleştirmişlerdi. Örneğin seçimden sonra Kral yanlısı hükûmetin Anadolu'daki savaşı sürdüreceğini açıklamasının ardından *Ergatikos Agon* gazetesi günümüz Yunanistan'ının İngiliz çıkarlarının koruyucu rolünü oynadığını belirterek[1362] şu yorumda bulunmuştu: *"Asya'da ulusal bir savaş yok. Asya'da Türkiye ile savaşan Yunanistan değil. Bu, Yunan plütokrasisinin dayattığı bir savaş da değil. Küçük Asya'da Yunan Ordusu, yabancı güçlerin paralı askerleri gibi tiksindirici ve adi bir rol oynuyor. Kendi hükûmeti tarafından bunu yapmaya zorlanan Yunanistan, üç yıldır İngiltere adına savaşmak için orada bulunuyor. Yunan Ordusu, İngiltere'nin nefret edilen vesayetine karşı ayaklanan Müslüman dünyasına karşı savaşmak için o topraklarda mücadele ediyor. Yunan Ordusu, kanlı yabancı çıkarlarını ve Avrupalı emperyalistlerin Türk imparatorluğu üzerinde fethettiği yeni kolonileri savunmak için oradadır. Ve biz Avrupalı emperyalistlerin bir nevi kolonisi haline dönüştük. Ordumuz bir sömürge ordusu haline geldi. Hükûmetlerimiz, hangisinin daha köle ruhlu olduğunu, efendinin, yani Antant emperyalizminin çıkarlarına hizmet etmeye daha istekli olduğunu kanıtlamak için birbiriyle yarışıyorlar."*[1363]

Komünist askerlerin propaganda faaliyetlerinin diğer bir örneği, bizzat cephede askerler tarafından basılan ve dağıtılan, doğaçlama ve el yazısıyla yazılmış gazetelerdi. Özellikle 1921'in sonlarında, Sakarya Muharebesi'nden sonra, cephede yirmiden fazla bu türden gazete çıkarılmıştı.[1364] Bu gazetelerin

15 ΛΕΠΤΑ

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ

ΛΕΠΤΑ 15

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ

ΟΛΟΙ ΣΤΗΝ ΔΙΑΔΗΛΩΣΙΝ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΜΑΣ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟΝ ΕΡΓΑΤΙΚΟΝ ΚΟΜΜΑ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΚΛΟΓΕΙΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΑΣ ΤΟΥ ΜΕΤΩΠΟΥ

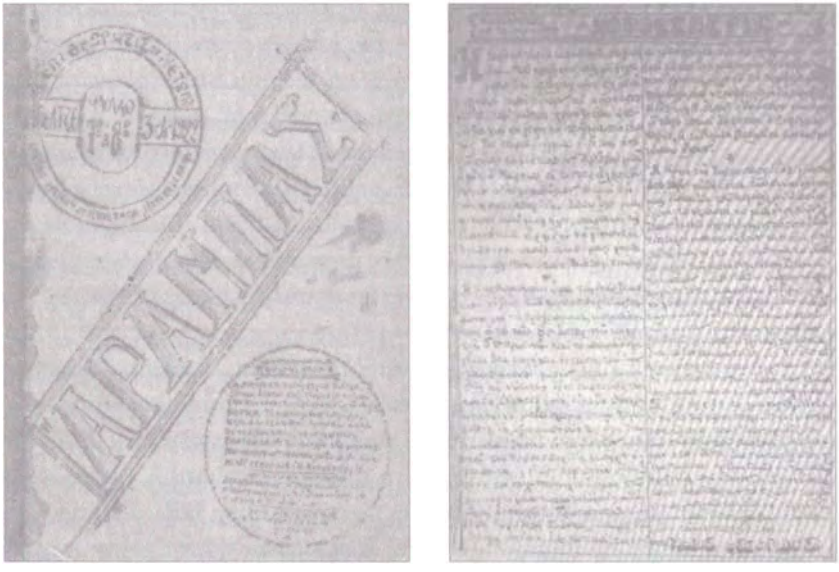
Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΔΙΑΔΗΛΩΣΙΣ

ΕΡΓΑΤΑΙ

Hücum! / Sakata merhamet edin!

bir kısmı SEKE üyesi veya sempatizanı olan askerler tarafından neşredilmişti ve savaş karşıtı propagandanın en işlevsel araçlarından biriydi. Örneğin savaş karşıtı gazetelerden biri olan ve 1921-1922 yılları arasında İzmir'de yayımlanan *İrini* gazetesi savaşın bir an önce bitmesi yönünde açık çağrıda bulunmuştu: *"Biz size savaşmamanızı söylemiyoruz. Sizler istediğinizi yapmakta*

serbestsiniz. Ama sizden bizi evinize göndermenizi rica ediyoruz. Eğer isterseniz kimin kalıp savaşmak istediğini, kimin ayrılmak istediğini sorun. Savaş isteyenler bir on yıl daha burada kalsın. Geri kalanımız ayrılalım."[1365] Yine bu gazetelerden biri olan *Arabas*'ın, "Cepheden sesler" adlı köşesinde, askerler savaş meydanlarında savaşırken Yunanistan'da insanların balo gösterileri düzenleyerek eğlendikleri satirik bir dille kaleme alınmıştı: *"Mart ayından itibaren genç, yaşlı, eski ve yeni tüm askerler baloya katıldıklarından çeşitli danslarda, özellikle de doğu danslarında oldukça deneyimli dansçılar haline geldiler. Balo akşam saat sekizden sabah beşe kadar sürüyor. En yoğun balolar gecenin karanlığında gerçekleşiyor. Herkes baloya katılıyor, katılmak istemese bile bütün gece ayakta kalmak zorunda kalıyor. Balonun en etkileyici unsuru saatler süren bu eğlenceye katılan çok sayıdaki müzik enstrümanıdır. Baş kahramanlar silahlar, Skodalar, dağ ve saha toplarıdır. Objektif olarak bu enstrümanlara orkestranın başkanı diyebiliriz. Üyeleri ise makineli tüfekler, toplar, el bombaları vd. Bu enstrümanlar baloyu başlatma sinyalini verdiğinde silahlı savaş dansı başlar ve tüm cephe eğlenceye dalar. Balo, bizi rahatsız edecek cüret sahibi Kemal taraftarı dostlarımızın küstahlığıyla açılışını yapar. Sinirlendiğimizde rakiplerimiz 'kaçalım, imdat' diye bağırıp dansı başlatırlar. Dansın zirvesinde başkan katılmaya davet edilir. Davet ya telefonla ya da farklı renklerdeki işaret fişeği ile yapılır. Böylece balo, misafirler için gerçek bir eğlenceye dönüşür."*[1366]

Ο Αραμπάς, 03.04.1922, Φύλλο: 7-8 , Ταχυδρομικός Τομέας: 906,
Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 008
Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.
[Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi]

Ordu içinde savaş karşıtlığını yaymak için kullanılan bir diğer yöntem de "Askerin Ablası" olarak bilinen kadın cemiyetlerindeki genç kızlarla yazışan askerleri bu mektuplaşma sırasında kendi askerî birliklerindeki SEKE üyeleriyle temasa geçirme hilesiydi.[1367] Komünist görüşe sahip bazı kızlar askerle yazıştıkları sırada savaşın yıkıcılığından, askerlerin cephede emperyalist güçlerin maşası olduğundan bahsedip onları savaşa karşı gelme konusunda etkilemeye çalışıyorlardı. Komünist grupların diğer bir etkin propaganda çalışması, İzmir'de Telgraf Biriminde görev yapan bir grup genç komünist asker tarafından sürdürülüyordu. Bu askerler, SEKE üyelerinin Küçük Asya cephesindeki eylemlerinin koordinasyonunu üstlenmişlerdi. 1920 yazında cephedeki komünist askerlerden oluşan bir merkezî yürütme komitesi kurmuşlardı. Bu heyet, *Ergatikos Agon* gazetesinde 3 Ekim 1920, 12 Aralık 1920, 26 Ocak 1921 ve 13 Mart 1921 tarihlerinde yayımlanan dört ön duyuruyla ortaya çıkmıştı.[1368] Halkı emperyalizme karşı topyekûn bir başkaldırıya çağıran ilk bildiri 03.10.1920 tarihinde, Kasım seçimlerinden önce, "Askerlerin sesi" başlığı altında yayımlandı: *"Uzun süre Balkanlar'ın, Rusya'nın ve Doğu'nun dağlarını, ovalarını leşlerimizle kapladık; topraklarını, taşlarını kanımızla boyadık. İktidardaki efendiler bizi ağır zincirlerle bağladılar, evlerimizi sefaletin karanlığıyla kapladılar ve şimdi bizden ülkenin büyümesi, köle kardeşlerimizin kurtuluşu için şükran oyu istemeye geliyorlar. Büyük efendi (Venizelos y.n) yeni sınırları gösteriyor. Büyük Yunanistan'ın taraftarları millî sevinçten mutluluk gözyaşları döküyor. Sizin ne vatanınız olur ne de idealleriniz olur. İdealleriniz ve ülkeniz, insan kanının kurban edilmesiyle beslenen kişisel çıkarcı egonuzda kilitlidir. Biz ise gerçek vatanseverleriz. Sizin vahşetinizin baskısı altında kendimizi öldürdüğümüz, başkalarını öldürdüğümüz için değil, kalbimiz mutlu bir vatan iradesiyle, tüm dünya mazlumlarına olan sevgimizle, özgürlüğe, sonsuz barışa ve kardeşliğe duyduğumuz sevgiyle çarptığı için vatanperveriz. Uğruna savaşma iradesine ve gücüne sahip olduğumuz bu vatan için mücadele edeceğiz. Efendilerin rezil umutlarınızı birçok kişinin derin uykusuna bağladığını biliyoruz. Aldatılıyorsunuz beyler. Kuzey rüzgârı (Rusya y.n) çok kuvvetli esiyor ve onun önünde ince kanatlar, sahte idealleriniz var."*[1369]

"Cephedeki komünist askerlerden tüm Yunanistan askerlerine" başlığını taşıyan ikinci bildiri ise Kasım seçimlerinden ve Konstantinos'un tahtına dönüşüne ilişkin referandumdan sonra, 12 Aralık 1920'de yayımlandı. Bildiride Venizelos'un iktidardan düşmesiyle yeni bir dönemin gelmediği bilakis kapitalizm çarkları arasında Yunanistan'ın her geçen gün daha fazla sömürüldüğü vurgusu yapılmıştı: *"Köleleştirilmiş askerler, kapitalizmin köleleri! Seçimler yapıldı, halkın öfke koması Venizelos'u boğdu. Şimdi halk sevinç çığlıklarıyla kutlama yapıyor ve Venizelos'un yenilgisinin kendilerine mutluluk getirdiğini düşünüyor. Savaşın dehşeti ve ordunun çektiği acılar nedeniyle yürekleri katılaşan bizler, her*

şeyi daha soğuk görüyor ve bu değişimin önemsiz olduğunu düşünüyoruz. Halk, oyuyla Venizelos'u niçin cezalandırdı? İlk etapta korkunç bir savaş kabusundan kurtulmak istemişti. Balkan Savaşları'ndan kaynaklanan yaralarımızın henüz taze olduğu bir dönemde Venizelos, İngiliz-Fransız kapitalizminin çıkarları uğruna kendimizi feda etmemiz gerektiğini ilan edecek kadar alaycı davrandı ve bunu, hepimizin bildiği vahşi yöntemlerle yapmayı başardı. Ancak öfke içimizde büyüyordu ve nihayet dün patlak verdi. Savaş iblisini üzerimizden silkeledi. Şimdi Venizelos'u devirdiğimize göre savaşın hayaleti bizi korkutmaya son verecek mi? Buna inanmak trajik bir hata olur. Güçlünün zayıf üzerindeki ekonomik tahakkümünün en acımasız tezahürü olan burjuva devleti var olduğu sürece savaş, halkın kanını ve yaşamsal gücünü emmeye devam edecektir. Politikacılar ve ulusların babaları ulusal iddialardan ve ulusal çıkarlardan sevgiyle bahsederken zengin oligarşisinin çıkarlarını kastediyorlar. Millî fedakârlık ve kahramanlık derken, özgürleşmiş ülkelerde, yani plütokrasinin kuzgunlarının yarın ticari ve endüstriyel sömürüsünü yayacağı zengin topraklarda, kanlarıyla suya mahkûm olan kendi bedenlerimizi kastediyorlar. Mevcut sosyal sistemin bizi sürüklediği uçurumu görmediğimiz sürece savaş bizi ölüme ve sefalete gönderecek; zenginlerin kasalarını kanımız ve terimizle dolduracaktır. Bizler ise geri dönen kralları ve prensleri kutluyoruz. Oysa tahtların her zaman tebaalarının kanlı bedenleri üzerine kurulduğunu unutuyoruz. Konstantinos'un tahtı yeniden kazanmak için daha önce kanımızı Avrupa'nın cellatlarına sattığını unutuyoruz. Venizelos'u indirerek zulmü vurmak istedik; ama celladı başımızdan attığımıza inanmak büyük bir hata olur. Ekonomik kölelik olduğu sürece siyasi özgürlük olamaz. Burjuva hükûmetlerin değişmesi ekonomik köleliği ortadan kaldırmaz, aksine sürdürür. Bu nedenle bugün askerken propaganda denilen, yarın ise normal hayatta doğrudan ve aktif olacak olan mücadelemiz, nihai komünist zaferine kadar devam etmelidir. Mücadelemiz ancak mevcut toplumu devirdiğimizde sona erecektir."[1370]

Üçüncü bildiri "Cephedeki komünist askerler yeni yılı nasıl karşılıyor?" başlığıyla 16 Ocak 1921 tarihinde yayımlanmış ve zengin çocukları evlerinde huzurla otururken fakir halkın cephede savaştığı vurgusu yapılmıştı: *"Yeni yıl artık günlük yaşamımızın aralıksız işkencesini aydınlatmaya gelecek. Yeni yıl nelerle karşılaşacak burada? Kimileriyle hastanelerde, kimileriyle öldürmeye ve öldürülmeye hazır, kaskatı olmuş ellerinde tüfekleriyle tetikte beklerken, kimileriyle can vermiş olarak karşılaşacak. Ve bizim evlerimizde sefaletin karanlığı uzun yıllardır ailemizi kaplamış durumda. Biz fakirler cephedeyiz çünkü zengin ve nüfuzlular bir yolunu bulup asker olmuyor ve evlerinde oturuyorlar."*[1371] Dördüncü bildiri ise Gounaris hükûmetinin Sakarya harekâtının hazırlanması için yaptığı seferberliğe yanıt olarak 13 Mart 1921'de yayımlandı ve doğrudan hükûmete sesleniyordu: *"Yöneticilerimiz, kendilerine yeter bu kan diyen vicdanlarının sesine bile kulak vermiyorlar. Çünkü bu ses, kendi çıkarları tarafından susturuluyor.*

Türklerle anlaşmanın yolunu gösteren aklın sesine kulak vermiyorlar. Çünkü bu mantık kendi mantıkları olan Batı kapitalizmine aykırı. Topraklarına ayak bastığımız anda beddua eden Rum kardeşlerimizin sesini dinlemiyorlar. Çünkü bu topraklar terk edilemez. Zira bu topraklar ticari ve endüstriyel bir sömürü alanıdır. Kendilerine savaşı durdurma çağrısında bulunan Yunan halkının çaresiz sesine de kulak vermiyorlar. Halk nefes alamadığı için üzgünüz diyor; fakat kimse dikkate almıyor. Çünkü halk onlar için bir yığındır ve yöneticilerin ulusal çıkarları önünde dikkate alınmaz. Bu seslerin hiçbirini duymasalar bile, cephedeki binlerce askerin bağırışları mutlaka kulaklarına ulaşacaktır. Artık kavga etmek istemiyoruz. Bizi terhis edin! Şayet askerlerin ve askerî mahkemelerin korkutmalarıyla bu sesi boğmayı başarabilirlerse o zaman bizler sesimizi duyuralım. Cephedeki komünist askerlerin sesi diyor ki: Askere gitmeden önce, askere gelmeyen sayısız firariyi hapsetmek için çok sayıda hapishane inşa ettiğinizden emin olun. Askere gelip yeni asker olanlar için de cephenin bir tarafından diğer ucuna kadar büyük bir komünizm dalgası, onları vatanin askerlerinden devrimin askerlerine dönüştürmeyi bekliyor."[1372]

SEKE gruplarının cephedeki eylemi ağırlıklı olarak savaş karşıtı propagandaydı. Hiçbiri ne sabotaj ne de isyan hareketine girişmediler.[1373] Faaliyetleri esas olarak 1921 baharındaki askere alımlardan sonra, esas olarak Sakarya Muharebesi'nden sonra hızla artış gösterdi. Yaklaşık yirmi dokuz askerî birlikte SEKE'ye bağlı gruplar oluşturulmuştu.[1374] Bu grupların başlıca hedefi barış ve terhis idi. Cephedeki yaşam koşulları ve iaşe ile ilgili örgütlenmişlerdi. Özellikle sansür, *Rizospastis* gazetesinin cephede dolaşımının yasaklanması, orduda siyasi tartışmaların yasaklanması gibi zorlu meseleleri kınayarak ordunun demokratikleşme konusundaki taleplerini sıklıkla gündeme getirmişlerdi. Zavallı gördükleri Yunan askerlerinin evlerine ve ailelerine dönme kararını, işçilerin ise kendilerine verilen silahı kullanmayı reddetmelerini desteklemişlerdi. Onlara göre bu silahları Yunan askerlerine veren sömürgeciler, Yunan işçilerinin kardeşlerini yani Türk işçilerini, öldürmeyi amaçlıyorlardı.[1375] SEKE merkez komitesi, korkaklık sebebiyle cepheden firar etmeye sonuna kadar karşıydı.[1376] Savaş kaçarak değil, emperyalizmin maşası olmamak adına bitirilmeliydi. Ancak SEKE Partisi'nin resmî kararı olmasa bile cephedeki SEKE'li gruplar cepheden firar etmişti.[1377] Komünist örgütlenmelerin tamamı burjuvanın çocuklarının cephenin gerisinde rahat şartlarda hayatlarını devam ettirirken halkın çocuklarının emperyalist güçlerin planlarına hizmet etmek için cephe önlerine sürülmelerine isyan ediyordu. Savaşan ve kan döken yoksullar ile keyfi yerinde olan, iyi vakit geçiren zenginler arasındaki ayrım sürekli vurgulanıyordu: *"Cepheden gelen yaralıların tamamı işçi ve çiftçidir. Hastaneleri dolduran ölü, yaralı, hasta insanlar arasında yalnızca yoksul işçiler ve köylüler var. Bir tek bankacı, tüccar, armatör, prensin oğlu, politikacının akrabası yok.*

Tembellerin dünyası bu dönemi sorunsuz geçiriyor."[1378] Bu ayrımın farkında olan komünist basın rüşvet, adam kayırma ve sınıf ayrımını eleştiren yazılar kaleme almaktaydı. Örneğin *Ergatikos Agon* gazetesi, hükûmetin iki üyesi Kartalis ve Baltacis'in bir *"kurabiyeler"* ofisi örgütlediğini, yani Teselya'daki politikacıların ve arkadaşlarının çocuklarını cepheden uzak tutmak için yardım ettiklerini şu sözlerle yorumlamıştı: *"Plütokrat ve toprak sahipleri sınıfına ait olmayan, Kartalis ve Baltacis'ler ile ahbap olmayan Selanikli işçiler ve marabalar, her zaman olduğu gibi cepheye ve katliama mahkûmdurlar. Ancak kurabiye yapılamayan çiftçiler ve işçiler, seferberlikte evlerinde kalmayı ve tarlalarını ekip biçmeyi tercih edecekler. Çünkü bunca yıl, güya özgürlük uğruna feda edildi. Üstelik yapmaları gereken en iyi şey de budur. Madem zengin çocukları Atina'nın pastanelerinde savaşıyorlar, işçi ve köylü sınıfının çocukları da kendi işlerine bakıp burjuva sömürücülerinin savaşlarına kayıtsız kalacaklar.*"[1379]

SEKE'nin Yunan Ordusu'ndaki etki ve eylem derecesi ne olursa olsun, özellikle Sakarya Muharebesi'nden sonra Yunan Ordusu içinde itaatsizlik ve disiplinsizlik vakaları esas olarak ordudan firar etme şeklinde ortaya çıkmıştı. Örneğin 1921 yılında Yunan Ordusu Sakarya'dan geri çekildikten sonra Eskişehir'de iki bin beş yüzden fazla asker kaçağı vardı. Müfreze birlikleri firariler arasından yakaladıklarını hemen hapse atıyorlardı. Ancak alınan bu tedbirler işe yaramamıştı. Tüm bu firarlar aslında Yunan Ordusu'nun içindeki keskin çözülmeyi net olarak ortaya koymaktaydı.[1380] Orduda on binlerce asker kaçağı ve itaatsiz grup vardı. Yunanistan ve Anadolu'da isyancıların sayısının toplamda üç yüz bini aştığı, yani bu rakamın ordunun %50'sini oluşturduğu tahmin ediliyordu. Kaçakların sayısı ise seksen bine yakındı. Yunanistan'ın içlerine kaçmayı başaranların birçoğu Amerika ve Mısır'a geçmişti. Hatta bazıları orduda kalan akrabalarına ve arkadaşlarına mektup yazıp onları da firar etmeye çağırıyor ve bunun nasıl yapılacağı konusunda talimatlar veriyordu.[1381] Ayrıca çoğu asker kaçağı meşru izinli olarak cepheden ayrılıp izinleri bittikten sonra birliklerine dönmüyordu.[1382] Örneğin o dönem Anadolu'da bir alayın komutanı olan Albay G. Th. Fessopoulos kaleme aldığı anılarında bu durumu şu sözlerle aktarmaktaydı: *"Aralık 1921'de askerlere gruplar halinde izin vermemiz emredildi. İlk grubu oluşturanlardan hiç kimse geri dönmedi. Diğer grup cephe gerisindeki bir birliğe geçmeyi başardı. Geri dönmeyen grup da unutuldu. Bu yüzden sonraki asker grubuna izin vermedik."*[1383] Nitekim Altılar Davası sırasında, savcılık tanığı olan Papoulas, askerlerin moralinin ve savaşma isteğinin kaybolmasının nedenlerinden birinin firar olduğunu ifade edecekti: *"Askerler izinli olarak Yunanistan'a geliyor ve burada çakılıp kalıyorlardı. Torpil yaptırmaya imkanı olmayan askerler ise firar ediyorlardı. Bunları akrabalarından gelen mektuplardan öğrenen cephedeki askerler haklı olarak rahatsızlık duyuyorlardı."*[1384] Yunan Ordusu içinde firar edenler o kadar yaygınlaşmıştı ki

bununla mücadele etmek için 1921-1922 yıllarında hükûmet, olayları kontrol etmek üzere askerî birlikler kurdu. Bu dönem kovalamacalarla, çatışmalarla ve birçok tutuklamayla geçmişti. Örneğin *Makedonia* gazetesinde çıkan haberde üç yüzden fazla firari ve asker kaçağının yakalanarak kışlalara götürüldüğü yazılmıştı.[1385] Asıl ilginci kırsal bölgelerde firariler ve isyancılar yerel halk tarafından korunuyorlardı. Kadınlar tutuklananları serbest bırakmak için polis müfrezelerine ve polis karakollarına saldırıyordu. Çocuklar da gözcülük yapıyor ve polis müfrezesi göründüğünde alarma geçip haber veriyordu. Firar o kadar yaygınlaşmıştı ki, Yunanistan'daki köyler ve dağlar firarilerle dolup taşmıştı. Öyle ki polis müfrezeleri kaçakları yakalayabilmek için onların evlerine girip beklemeye bile başlamışlardı.[1386] *Embros* gazetesinin haberine göre Pire'de, Yunanistan'ın dört bir yanından yakalanarak hapse atılan beş yüz asker kaçağı arasında ölü ve yaralıların olduğu silahlı çatışmalar yaşanmış; bazıları güvenlik görevlilerine silahlarla saldıran sivillerin yardımıyla kaçmaya çalışmıştı.[1387] 1921-1922 yılları arasında bilhassa Venizelos'un memleketi Girit'te askere itaatsizlik çok yoğundu. Hükûmet müfrezeleri asker kaçaklarının yakınlarına karşı oldukça şiddetli, aşağılayıcı ve hakarete varan eylemlerde bulunuyorlardı. Sorun o kadar kemikleşmişti ki hükûmet, Liberal Parti üyelerini Girit'te isyan ve ayrılıkçı bir hareket örgütlemekle suçlamaktaydı. Bu nedenle Venizelos'tan, bir Giritli olarak, asi Giritlilerin geri dönmesinden ve Girit'teki isyanların sona ermesinden duyduğu memnuniyeti ifade eden özel bir mektubu Liberal Parti üyesi bir milletvekiline göndermesi ve sonrasında bu mektubun basına sızdırılması istendi.[1388] Cephede disiplin eksikliğinden ötürü askerler savaşı sonlandırıp evlerine dönmek için birçok olay çıkarmış, bu eylem, önemli hükûmet ve devlet adamlarının cepheye yaptığı ziyaretlerde defalarca yaşanmıştı. Örneğin Başbakan Gounaris'in 11 Ağustos 1921'de 9. Tümene yaptığı ziyarette askerler "terhis" sloganları atmıştı.[1389] Ankara'ya yönelik operasyonların başarısızlıkla sonuçlanması, durumu büsbütün kötüleştirdi. 24 Kasım 1921'de veliaht Prens Georgios, orduyu teftiş ettiği sırada Büyük Oturak tren istasyonunda protestolara maruz kaldı. 1. Tümen askerlerinin moralini yükseltmek için konuşurken askerler *"terhis!"* diye bağırmaya başladı. Prens Georgios'un geçtiği her yerde benzer vakalar yaşandı.[1390] Bu türden protestolar 1922 yazında da devam etmiş; Küçük Asya Ordusu Komutanı General Hacıanestis'in yaptığı ordu teftişi sırasında da gerçekleşmişti.[1391]

Yunan Ordusu içinde firar etmeye en yatkın olanlar, mülklerini ve ailelerini korumak için evlerinde kalan Anadolu Rumlarıydı. Bu da Yunanistan'dan Anadolu'ya savaşmaya gelen askerler arasında büyük bir rahatsızlık yaratmıştı. Liberal Parti'nin Atina bürosunda yönetici olan Nikolaos Apostolopoulos Venizelos'a yazdığı mektupta, Anadolu'daki Rum askerlerinin toplam yirmi altı bin kişi olduğunu; ancak bunların altı bininin kırsal kesimde dolaşıp

küçük hırsızlıkla geçinen veya İzmir şehrinde saklanan kaçaklar olduğunu bildirmişti. Anadolu'da iki bin Rum'dan oluşan bir polis gücü olduğu düşünüldüğünde toplam yirmi iki bin Rum, Yunan Ordusu'na hizmet veriyordu.[1392] Benzer örnekler ordudan izin alıp sonrasında cepheye geri dönmeyen bazı Yunan askerleri için de geçerliydi. Bu askerler Yunanistan'a dönmeyip Anadolu'da amaçsızca dolaşıyor; hırsızlık yaparak hayatlarını sürdürüyorlardı. Bunlar yağmaladıkları ganimetleri satıp elde ettikleri paraların bir kısmını ailelerine gönderiyorlardı. Bazıları da Rumlarla birlikte hareket edip üzüm, bakır, ellerine ne geçerse çalıyor, evlere zorla girerek Türk kadınlarına tecavüz ediyorlardı.[1393] Askerleri firara yönelten diğer bir faktör yetersiz beslenmeydi. Haftalar boyunca askerler yalnızca makarna, bozulmuş balık veya sardalye yemişlerdi. Üstelik askerlerin tütün, maaş ya da kıyafet gibi ihtiyaçları da karşılanamamaya başlamıştı.[1394] Ancak cephede toplu isyanlar çıkmadı. İtaatsizlik ve amirine karşı gelme olayları, Ağustos ve Eylül 1921'de daha sıklıkla yaşanmıştı ve ekseriyetle savaşmayı reddetme, savaş pozisyonlarını terk etme, başka bir birimi değiştirmeyi kabul etmeme, savaş sırasında firar etme, saldırı harekâtına başlama ve savaşa devam etme konusunda isteksizlik olarak kendisini göstermişti. Daha sonra 21 Eylül 1921'den 22 Ağustos 1922 Büyük Türk taarruzuna kadar, mücadelenin çıkmaza girdiği dönemde, kitlesel firar olayları daha fazla ortaya çıktı. Büyük Türk taarruzunda Yunan Ordusu geri çekilirken artık çözülme tamamen başlamıştı. En ciddi disiplinsizlik olayları, savaşı terk etme ve subaylara yönelik tehditler geri çekilme sırasında yaşanmıştı. Bilhassa Yunan askerî birliklerinin geri çekilmesini sağlamak için İzmir'e karaya çıkma emrinin reddedilmesi ve isyancı askerler tarafından köylerin birkaç gün işgal edilmesi Yunan askerî birliklerinin gösterdiği en önemli itaatsizlik örneğiydi.[1395] Cepheden gelen 20 Nisan 1922 tarihli bir mektupta, bir subay sevk memuru, Yunan askerlerinin moralinin içler acısı olduğunu; askerlerin Anadolu'nun boşaltılması ve Trakya'nın bölünmesinin tartışıldığı haberini duyup heyecanlandıklarını; Mütareke'nin evlerine gidecekleri anlamına geldiğini yazmıştı. Askerler haberi duyduklarında hep bir ağızdan *"hadi evlerimize gidelim, Küçük Asya'nın canı cehenneme"*[1396] diye bağırmıştı.

Aslında askerleri bir arada tutan tek şey, terhisin yaklaştığı fikriydi. Fakat yine de birçok asker terhisi beklemek istemiyordu. Özellikle 27. ve 30. Alaylardaki yeni birlikler arasında grup firarları yaşanmıştı. Aynı durum cephede de oluyordu. Artık taarruz şevkini kaybetmiş bir ordu vardı ve askerlerin bir kısmı subaylarına ilk Türk ateşiyle mevzilerini terk edeceklerini ilan etmişlerdi. Nitekim Yunan Ordusu'nun geri çekilmesi sırasında, General Trikoupis tarafından 13. Tümen'e, Uşak yakınlarında Türk saldırısını püskürtmek için muharebe mevzileri alma emri verildiğinde savaşmaları emredilen askerler, yeterli mermileri olmadığını ve gereksiz yere öldürüleceklerini bağırarak

Trikoupis'in emrini yerine getirmemişlerdi. Hatta borazancı bile herhangi bir emir almadan ateşkes komutunu çalmaya başlamıştı. Dolayısıyla Türk askerî birlikleri 600 metre mesafedeyken ve karşı atışları başlar başlamaz, ateşkes komutunu duyan ön saflardaki Yunan askerleri yerlerini terk etmişti. Bunun üzerine General Trikoupis borazancıya ateş işareti vermesini emretmiş; kendisi de savaşmak istemeyen askerlerin yanına koşup onları ikna etmeye çalışmıştı. Trikoupis askerlere vatana karşı görevleri olduğunu söyleyip onların vatanseverlik duygularını uyandırmaya çalışmış ve hatta sonuna kadar direnmeleri için bizzat kendisinin ön saflarda yer alacağını belirtmişti. Lakin askerler her şeyin boşuna olduğunu söyleyerek savaşmayı reddedip subaylara da küfretmişlerdi. Şayet subaylar askerleri boşu boşuna ölüme mahkûm etmeye devam ederlerse, askerler subaylara saldıracakları ve onları tutuklayıp Türklere teslim edecekleri tehdidinde dahi bulunmuşlardı. Trikoupis daha sonra tümenin topçusuna mevcut tüm mermileri ateşlemesini emretmiş; fakat askerler, topçunun ateş etmeye hazırlandığını anlayınca daha fazla sinirlenip subayları tehdit etmeye başlamışlardı. Yunan topçusunun ateş açması halinde Türk topçusunun karşılık vereceğini ve Yunan askerlerinin yaralanacağını veya öldürüleceğini söyleyen askerler böyle bir durumda tereddüt etmeden silahlarını Yunan subaylarına çevireceklerini belirtmişlerdi. Bunun üzerine Trikoupis, askerlere son ana kadar direnme konusunda örnek teşkil etmek amacıyla kıdemli ve tüm üst rütbeli subaylara cephenin önüne gitmeleri emrini verdi. Subayların yanıtı ise farklıydı. Öncelikle askerlerin savaşmayı reddettikleri, dolayısıyla savaşmanın anlamsız olduğu söylenmişti. Subaylar, Trikoupis'in daha uzun süre direnmesi halinde askerlerin büyük bir isyan çıkaracağından ve aynı askerlerin bağlı oldukları subayları düşmana teslim edeceklerinden endişelenmişlerdi.[1397]

Başka benzer bir örnek 19 Eylül 1922'de Dimetoka'da yaşanan olaylara ilişkin 59. Alay'ın isyanıdır. Askerlere terhis edilecekleri sözü verilmesine rağmen ertesi gün aniden Türk köylülerinin ayaklanmasına müdahale etmek üzere Babaeski'ye gitmeleri emredilmiş, bunun üzerine askerler silahlarını alarak *"Kimse Babaeski'ye gitmiyor, herkes Selanik'e gidiyor"* diye bağırıp Alay'ın askerî ofisini basmışlardı. O sırada Tekirdağ'dan ellerinde silahlarla isyancı askerlerin bulunduğu bir tren Dimetoka'ya varmıştı. Trenin lokomotifinin önünde kırmızı bir bayrak vardı ve geçtiği her istasyonda ordunun terhisi için genel ayaklanma sloganı atıyordu. 59. Dimetoka Alayı askerleri silahlı olarak şehre akın etmiş, istasyonda toplanıp Selanik'e giden trenleri zorla durdurmuş ve *"Kahrolsun savaş! yaşasın terhis!"* nidalarıyla birer birer trenlere binmişlerdi.[1398] Bu durum, SEKE'nin askerleri etkilediği en önemli disiplinsizlik olayıydı. Cephenin dağılmasının ardından Tekirdağ'daki askerler isyan etmiş ve 16 Eylül'de askerlerin görevden alınmasını talep eden bir gösteri düzenlemişlerdi. Düğmeleri açık, kepleri eğri takılmış, önlerinden subaylar geçtiğinde selam

vermeyen ve terhis olmak istediklerini tartışan askerler garnizon komutanlığı önünde toplanmıştı. İsyanı durdurmaya çalışan subaylar öfkeli askerler tarafından dövülmüştü. Tekirdağ sokaklarında gösteri yapan askerler, ellerinde üç kırmızı bayrakla, keplerinden kraliyet armasını ve üniformalarından şeritlerini sökerek *"yaşasın terhis! kahrolsun savaş! kahrolsun militarizm!"* diye sloganlar atıyordu. İsyancı askerleri yatıştırmak isteyen bir subay sakallarından çekilerek darp edilmişti.[1399] Subaylar korku içinde ofislerine kapanmışlardı. İsyan tüm şehre yayılmış, her yerde gösteriler, protestolar, kırmızı bayraklar, öfke ve silahlı saldırılar cereyan ediyordu. Birkaç gün boyunca Tekirdağ, isyancı askerlerin elinde zapt olmuştu.[1400] Yetkililerin kontrolü tamamen kaybettiği şehirde her köşeyi kırmızı orak-çekiç bayrakları donatmıştı.[1401] Yağmalaya katılmayan piyade ve askerler ise kendi köylerine ya da şehirlerine gidecek tren aramışlardı. Tekirdağ'daki olaylara SEKE üyesi asker Panagiotis Floras da katılmış ve yaşanılanları kendi hatıratında şöyle anlatmıştı: *"Tekirdağ'a girmeden önce tekne yavaşladı. Limanın dışında bizden silahlarımızı teslim etmemizi istediler. Görevlilere bağırdık ve geminin pruvasında toplandık. Bir heyet belirledik ve elimizde silahlarla kaptan köşküne gittik. Onlara, 'Tekneyi neden durdurdunuz?' diye sorduk. Subaylar bize, silahlarınızı teslim etmemiz ve ardından dışarı çıkmamız için emir aldıklarını ve akabinde bizleri serbest bırakacaklarını söylediler. Biz de onlara geminin limana demirleyeceğini, silahlarımızla dışarı çıkacağımızı, çıkar çıkmaz da bizi terhis etmelerini söyledik. Onlar da bize bunun mümkün olmadığını belirttiler. O zaman gemiye el koyup parçalayacağımızı anlatınca dehşete kapılıp isteğimizi kabul ettiler. Tekirdağ'a işte bu şekilde gittik. Bizi terhis etmediler ve iki gün sonra da Tekirdağ hareketi gerçekleşti. Orada ben ve başka bir asker, gece vakti, General Vlachopoulos'un kepini ve apoletlerini süngüyle çıkardık. Asıl büyük suç gece işlendi. Şehir yerle bir edildi. Ortalık firarilerle, soygun yapan, suç işleyen, gece evlere giren, tecavüz eden hırsızlarla doluydu. Ordu önceki sabah tutuklamalar yaptı ve sonradan öğrendik ki ertesi gün sekiz kişi idam edilmiş."*[1402] Hükûmet sonunda terhis emrini vermek zorunda kaldı.[1403] Lakin askerler arasındaki isyan hızla yayılmış; birçoğu mağazalara saldırıp yağmalamaya ve küçük çaplı hırsızlıklara başlamıştı. Sonunda polis devreye girmiş, çıkan arbedede iki kişi ölmüş; böylece düzen yeniden sağlanmıştı.[1404]

Yunan Ordusu yeni bir saldırıdan ziyade yapılabileceği tek şeyin güçlendirilmiş mevzilerden savunma olduğunu düşünüyordu. Ancak Yunan askerî kurmayları Mustafa Kemal'in elinde büyük bir saldırı gerçekleştirebilecek güç olduğunu hesap ettiğinde bunun kesin bir çözüm olamayacağını ve birkaç gün sonra Yunan Ordusu'nun dağıtılma riskinin bulunduğunu raporlamıştı. General Papoulas, orduya Anadolu'nun boşaltılması emri verilmesi ve ordunun savunmaya geçmesine karar verilmesi durumunda askerlerin Anadolu topraklarında kalmayı kabul edip etmeyeceklerini öğrenmek için komutanlara

ΕΡΓΑΤΙΚΟΣ ΑΓΩΝ

ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ (ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ)
ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΠΙ ΤΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ

Η ΚΑΤΑΔΙΚΗ

ΑΘΑΝΑΤΕ ΠΑΤΡΙΩΤΙΣΜΕ!

Η ΑΙΤΙΑ ΤΟΥ ΚΑΚΟΥ

ΔΕΙΓΜΑ

ΟΙ ΠΟΘΟΙ ΤΟΥ ΛΑΟΥ

ΤΑ ΧΕΡΙΑ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

ΤΟ ΦΙΔΙ ΤΟΥ ΧΩΡΙΑΤΗ

Η ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΑ

ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΣΤΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΠΡΩΗΝ ΑΝΕΠΙΘΥΜΗΤΟΙ

Ο ΕΠΙΘΑΝΑΤΙΟΣ ΡΟΓΧΟΣ

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ

ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΙ

Ο ΧΑΡΟΣ ΑΠΟΛΟΓΟΥΜΕΝΟΣ

— Ἐγὼ τί φταίω γιὰ τὸ σκοτωμὸ τοῦ παιδιοῦ σου; Ἐσὺ ἔφαγες τὸν κόσμο μὲ τὰ «ἔρχεται» καὶ μὰ τὴν «ἐλιά». Λοιπόν, ἤθελές τα, ἔπαθές τα!

"Savunma Yapan Azrail: Çocuğunuzu öldürmekten neden ben sorumluyum? İnsanların başını 'geliyor', 'zeytin' diyerek sizler yedi iz. Yani istediniz ve oldu!"
ΕΚΧΦ [Yunanistan Komunist Partisi Merkez Komitesi Eğitim Merkezi «X. Florakis» Arşivi], AM: 347715.

ricada bulundu. Sonuç tahmin edildiği gibi olmuştu. Askerler Küçük Asya için ne gerekirse yapacaklarını; ancak onları asıl ilgilendiren mevzunun artık evlerine dönmek olduğunu söylemişlerdi. Orduda Gounaris'i destekleyen asker neredeyse yoktu. Yunan askerleri gece gündüz Gounaris'e lanet yağdırıyorlardı. Bu elbette ordudaki tüm askerlerin Venizelist olduğu anlamına gelmiyordu. Kralı destekleyen pek çok asker hata yaptıklarını itiraf ediyor; ancak çoğu da, Kralın saygınlığından ötürü ondan vazgeçmiyordu. Fanatikler dışında çoğu asker Venizelos-Konstantinos iş birliğini önemsiyordu. Subaylar arasında büyük bir çoğunluk ise Venizelist idi. Hatta içlerinde Venizelos rejimi tarafından zulme uğrayan bazı fanatik Venizelist subayları bile vardı. Oysa hepsi de sonrasında Gounaris'e oy verdikleri için hata yaptıklarını kabul edecek ve Krala her gün lanet okuyacaklardı.[1405]

Savaş karşıtı eylemlerin başka biçimleri de vardı. Örneğin 1921 yılının Ekim ayında Uşak'ta, içinde gıda malzemelerinin yanı sıra savaş karşıtı broşürlerin bulunduğu bir askerî kamyon bulunmuştu. Yine Ağustos 1921'de Kanlıgöl Muharebesi sırasında 4. Piyade Alayı'nın askerleri daha fazla dayanamayıp düzensiz bir şekilde subaylarla birlikte geri çekilmişlerdi.[1406] Ekim 1921'de meydana gelen başka benzer bir olayda ölmelerinin kesin olduğuna inanan Yunan askerler İntepe'de savaşmayı reddetmiş ve *"ölmek istemiyoruz!"* diye bağırarak subayların emirlerini yerine getirmemişlerdi.[1407] Eylül 1921 başında 2/39 Evzon Alayı'nın Sakarya'da uğradığı ağır yenilgiden sonra askerler isyan bayrağı çekmiş ve neredeyse yarı dağılmış şekilde geri çekilmişlerdi. Alay içinde çıkan isyan öyle büyümüştü ki ordu komutanlığı Alayı tümden feshedip askerleri başka birliklere dağıtmayı düşünmüştü. Sonrasında komutayı ele geçiren ordu yönetimi askerlere hitap etmek istediğinde, daha önce ağır bir şekilde yuhalanan diğer subaylar askerlerin önüne çıkmanın pek de iyi bir fikir olmadığını söylemişlerdi.[1408] 1922 yılının Ağustos ayında, Yunan Ordusu'nun geri çekilmesinden kısa bir süre önce, bölük albayının askerleri uzun süre cephede bırakması ve yerlerine başka askerler almak istememesi güçlü protestolarla karşılık bulmuştu.[1409] Türklerin İzmir'e girişinden önceki son günlerde de askerler verilen emirleri yerine getirmeyi kabul etmemişti. 5 Eylül 1922 akşam saatlerinde Trakya'dan gelen I. Tümen'e takviye taşıyan nakliye gemileri İzmir Limanı'na gelmiş; ancak şehirdeki mevcut durumu görüp gemilerden inmek istemeyen askerler savaş alanından kötü vaziyette İzmir'e ulaşan diğer askerlere de şahit olunca İzmir'e çıkmayı reddedip tekrardan Trakya'ya dönmeyi talep etmişti.[1410] Nitekim Altılar Davası duruşmasında suçlanan General Hacıanestis de yaşanan itaatsizlik olaylarına savunmasında şu sözlerle değinecekti: *"Askerler artık subaylara itaat etmiyorlardı. Maalesef ısrarlı direnişe karşı koymak da mümkün değildi. Trakya'dan Skarlatos'un Tümen'ini 7-8 gün önce aradım. 5 Eylül'de ancak gelebildi. Gecikmenin, askerlerin İzmir'e geri çekildikleri*

haberini alır almaz Trakya'ya firar etmelerinden kaynaklandığını söyledi. Yine de Tümenin gelmesi konusunda ısrar ettim; ama trajik bir durumla karşılaştım. Askerler gemilerden inmeyi reddettiler. Bu tümenin yardımıyla dağınık haldeki askerleri yeniden organize etmeyi ve alay tümenleri oluşturmayı amaçlamıştık. Askerlerin korkusu düşman değildi. Düşman o sırada İzmir'den 200 kilometreden fazla uzaktaydı."[1411]

Yunan Ordusu'nda ilk önemli başıbozukluk olayı 16 Ocak 1922'de yaşanmış ve 49. Piyade Alayı komutanı tarafından askerî disiplinsizlik hareketi olarak nitelendirilmişti. Bu alay daha ziyade yaşça büyük eski dönem askerlerden oluşuyordu ve aralarında SEKE grubundan kişiler de vardı.[1412] 49. Piyade Alayı'nın Dumlupınar'a gönderilmesi emri gelince askerler tepki göstermiş ve subayları ağaçlara bağlamış; sonrasında dövüp kaçmışlardı. Ocak 1922'de isyan çıkaran 49. Piyade Alayı'nın, 30 Ağustos 1922'de cephede çöken ilk alay olması ayrıca dikkat çekiciydi. Bir ifadeye göre, 49. Alay'ın 1. Taburundan iki komünist çavuş, sinyali vermiş ve ayaklanma başlatıp kaçmıştı. O andan itibaren SEKE gruplarının sloganı *"savaş bitti, herkes evine!"* olmuştu.[1413] SEKE'nin bu türden savaş karşıtlığı propagandası karşısında Yunan hükûmeti de bazı ağır yaptırımlar uyguladı. Bilhassa bu dönemde SEKE üyeleri tutuklanarak hapis cezasına çarptırıldı. Atina'da *Rizospastis* gazetesinin bürolarına saldırılar düzenlenirken Selanik'te de pek çok sayıda kovuşturma ve tutuklamalar gerçekleşmişti.[1414] Ayrıca askerî birliklerde *Rizospastis* okuyan veya savaş karşıtı konuları tartışan askerler tutuklanmıştı. Örneğin 10. Alay'da komünist askerlerden kurulu bir komite *Ergatikos Agon* gazetesine bir mektup göndererek general Gargalidis'in ordudaki komünistlere zulmetmek için Alaya geldiğini ve korkunç zulümler yaptığını belirtmişti. Elinde komünist bir kitap ya da gazete bulunan herkes yargılama olmadan hapse atılmıştı. Komünizm propagandası yaptığı düşünülen şüpheli gazeteler yakılarak imha edilmişti. *Ergatikos Agon* gazetesinin pek çok nüshası da tahrip edilmişti. *Ergatikos Agon* gazetesi bu durumu Venizelos'un zulmüne benzeterek köşesinde şu sözlerle yorumlamıştı: "*Hükûmet değişikliğiyle o korkunç haki renkten kurtulacağımıza inanan biz askerler son derece öfkeliyiz. Artık kraliyet maskesi takanlara sesimizi yükseltebiliriz.*"[1415]

SEKE'nin dergisi olan ve Ocak 1921'den bu yana yayımlanan *Komounistiki Epitheorisis* birçok defa Küçük Asya Seferi'nde Komünistlerin ve SEKE'nin rolünü değerlendiren makaleler yayımlamıştı. Yunan komünistlerine göre Anadolu'nun işgali aslında Yunanistan'ın Antant çıkarlarına hizmet etmesiydi. Üstelik bu durum ülkeye çok daha büyük ekonomik külfetin dışında bir avantaj da sağlamamıştı: "*Yunanistan'ın ekonomisi çok kötü durumda. Ülkenin bütün zenginliği burjuva devletinin borçlarını karşılayamıyor. Halk sınıfları hayat pahalığıyla acı çekti ve hala çekiyor. Küçük Asya'daki askerî operasyonların yalnızca Antant plütokrasisinin çıkarlarına hizmet etmek için*

sürdürülmesi, devletin maliyesine ek yük getirmektedir. Bu durumun, burjuva sınıfının mevcut fetih politikasıyla iyileştirilmesi de imkânsızdır."[1416] Gerçekten de Yunanistan'da 1920-1921 yılları arasında yapılan askerî harcamalar toplam kamu harcamalarının %51'ini oluşturuyordu. 1921-1922 yılları arasında ise askerî harcamalar toplam kamu harcamalarının %59'unu karşılamaktaydı.[1417] Komünistlere göre Yunanistan'ın içinde bulunduğu ekonomik darboğazın en önemli gerekçelerinden biri ülkenin Küçük Asya Seferi için yaptığı askerî harcamalardı. Örneğin *Komounistiki Epitheorisis* dergisinde çıkan köşe yazısında *"1821 devriminden yüz yıl sonra Yunanistan için artık ulusal meseleler kalmamıştır. Dünyanın her yerinde olduğu gibi Yunanistan'da da burjuvazi ile emekçi halk arasında iç mücadeleyle çözülecek toplumsal bir sorun bulunmaktadır. Yunanistan dışında bulunan Yunan işçilerinin de, içerideki Yunanistan işçileri gibi, ait oldukları ülkenin kapitalizmine karşı mücadele etme görevi vardır"*[1418] sözleri tüm emekçileri Kapitalizme karşı ayaklandırıp emperyalistlerin savaşını sona erdirmeyi amaçlamıştı. Yine Komünist gruplara ait başka bir yayın organı olan *Komounismos* dergisinde çıkan yazıda da Küçük Asya Seferi'nin artan kamu borcunun Yunanistan'ı İngiliz kapitalistlerinin eline daha fazla mahkûm edeceği ifade edilmişti. Dahası İngilizler Anadolu işgalinden sonra emperyalist hedeflerini sürdürmek adına Yunanistan'ı yine savaş meydanlarına sürecek ve İngilizlere muhtaç kalan Yunanlar da bu isteği yerine getirmek için ne denilirse yapacaklardı: *"İngiliz sermayesiyle kurulan bağ o kadar sıkı olacak ki, İngiltere'nin en ufak bir işaretiyle Yunanistan takla atmak zorunda kalacak. İngiliz kapitalizmi talep ederse her türlü askerî sefer Yunanistan tarafından yerine getirilmek zorunda olacak. Yani, Yunan burjuvazisinin Küçük Asya seferinde başarılı olması gibi beklenmedik bir olayda bile İngilizler yarın bize biraz daha ileri gitmeniz gerektiğini söyleyecekler. Batum'a ve biraz daha ilerisine. Sonra Ermenistan ve Bakü'ye, ardından Gürcistan'a ve biraz daha ilerletip Rusya'ya. Emin olalım ki, burjuvazinin halka savaşması için verdiği silahlar, felaket en kötü noktaya ulaştığı zaman yine burjuvanın aleyhine dönecektir."*[1419]

Sonuç olarak Ağustos 1922'de cephenin çöküşü ile birlikte Yunanistan'da yenilgi ve yıkımın sorumlularını bulmak için bir günah keçisi bulunmaya çalışıldı. 1919-1922 yılları arasında cephede savaşan askerler, sakat ve yaralılar, savaşta ölen ve yaralananların yakınlarını temsil eden gazi ve mağdur dernekleri katıldığı gösterilerde *"kahrolsun savaş! askerî diktatörlüğe son veren katliamlara geri dönmeyeceğiz! savaşa karşı savaş!"* sloganlarıyla hükûmeti suçlarken[1420] *Kathimerini* gazetesinin baş editörü Georgios Vlachos da savaş karşıtı tutumu sebebiyle SEKE'yi sorumlu göstermişti. Vlachos'a göre SEKE, yaptığı propagandayla Türklere dolaylı yoldan yardım etmişti. *Rizospastis*'in savaş karşıtı makalelerinden yararlanan Mustafa Kemal Paşa, cephedeki Yunan askerlerinin moralinin düşmesine neden olmuştu: *"Bize cepheden Kemal'in propaganda*

faaliyetlerinin bir örneğini gönderdiler. Yunan askerinin moralini bozmaya çalışan Rizospastis'in dört adet bildirisini ve bazı nüshalarını yolladılar. Gazetelerde söyle yazılmıştı: 'Size Türklerin düşman olduğunu söyleyip Türklerle savaştıranlar militaristler, diplomatlar ve istismarcılardır. Türklerin bize düşmanlığı yoktur. Türklere teslim olan veya esir alınan Yunanlar Türkler tarafından çok içten bir misafirperverlik ve muameleyle karşılanmıştır. Kapitalistler, çıkarlarını güvence altına almak için ulusları birbirinden ayırıyorlar. Neden kapitalistlerin çıkarlarına sadık ve fedakârsınız?' Cephelere bu türden komünist bildiriler ve Rizospastis'in nüshaları yağıyor ve hepsi de Kemal'in karargâhından gönderiliyor."[1421] Benzer şekilde *Synadelfos* gazetesi de *Rizospastis*'i ağır bir dille eleştirmiş ve gazeteyi yayımlayan kişilere normalde insan bile denilmemesi gerektiğini belirtmişti. Zira sözde Yunan olan bu insanlar Kemalistlere destek verip[1422] ordudaki askerî düzeni bozmuşlardı: *"Rizospastisçilerin Yunanca isimleri olabilir. Bu kişiler Yunanca da konuşabilirler. Ama kesinlikle bunlar Yunan değiller. Onlara Yunan diyemeyiz. Mütareke ahlakta, fikirde, ilerlemede, insanlıkta güzelliğin daha fazla olduğunu simgeleyen Helenizm'e leke sürmüşlerdir. Rizospastisçiler her şekilde cephede gazetenin yayılmasını istiyorlardı. Ancak gazetenin cephede yasaklanmasından ötürü başka bir dolaşım yolu ayarladılar. Bunun için en doğru ajanı arayıp buldular. Rizsospastis'in cephedeki ajanlarından biri Kemal'dir. Ona Rizospastis'in nüshalarını gönderirler. Kemalistler birçok önlem alarak Yunan hatlarına yaklaşıp askerlerin okumaları için gazeteleri bıraktılar. Rizospastis'in pek çok nüshası cephede bulunmuştur. Yunanistan'ın sözde sosyalistleri Kemal ile anlaşmışlardır. Rezalet! İşte bunlar Yunan sosyalizminin ve Bolşevizm'in insanlarıdır!"*[1423]

Altılar Davasında da komünist grupların cephedeki eylemlerine defalarca değinilmişti. Örneğin tanık Binbaşı Panagiotis Panagakos'un sorgusu sırasında sanık General Hacıanestis, karargâh tarafından durumu değerlendirmek üzere gönderildiği Uşak'ta ne gördüğünü sorduğunda Panagakos, askerlerin Yunan Ordusu'na ait hayvanları yakalayıp, yük ve malzemelerini atarak kaçtığını söylemişti. Onları durdurmaya çalışan subaylar ise vurulmuş, bazıları iple bağlanmış ve paraları gasp edilmişti. Mahkeme başkanı tanığa ordudaki bu değişikliğin nedenini sorduğunda tanık Panagakos, esas olarak, komünizmin askerlerin morali üzerindeki olumsuz etkisinden bahsetmişti: *"Görünüşe göre Uşak merkezli yasa dışı bir grup tüm cepheyi etkisi altına almıştı. Rizospastis gazetelerinin gönderilmesi yasak olmasına rağmen komünist gruplar bir yolunu bulup gazetenin nüshalarını cepheye göndermişlerdi. Üstelik Türkler de gazetenin nüshalarını uçaklarla cepheye atıyorlardı. Cephenin çökmesinde bunun etkisi olduğunu düşünüyorum. Geri çekilme sırasında da bazı askerler arasında komünist gösteriler yapıldı. Geri çekilen askerlerden birkaçı silahlarını kırarak 'yaşasın Kemal!' diye bağırıyorlardı."*[1424] Yargılama sırasında Savunma Bakanı sanık Theotokis araya girerek hükûmetin komünistlerin faaliyetleri hakkında bilgi

verdiğini; bu nedenle hem Yunanistan'da hem de cephede tutuklamalar yapıldığını ve bu kişilerin hapis cezasına çarptırıldıklarını beyan etmişti. Ancak komünistlerin faaliyetleri hükûmetin sandığından çok daha geniş çaplıydı ve kendi aralarında daha organize hareket etmişlerdi.[1425] Dolayısıyla komünistlerin savaş karşıtlığına yönelik hiçbir faaliyetinin önüne geçilememişti.

Yunanistan Komünist Partisi'nin (KKE, eski adıyla SEKE)[1426] sekreteri Nikos Zachariadis, *Rizospastis*'deki "Bir çekince" adlı makalesinde, *"eğer Yunanistan Küçük Asya'da mağlup olmasaydı bugün Büyük Yunanistan olur ve Türkiye de tarihe gömülürdü"* görüşüne ve Küçük Asya Felaketinin sorumluluğunu sadece Yunan komünistlerine çıkarmak isteyenlere şu sözlerle cevap vermişti: *"Komünistler kendi özgürlüklerini Türk halkının köleleştirilmesine dayandırmayı hiçbir zaman kabul etmeyecekti. Yunanistan, Küçük Asya'ya ulusal kurtarıcı olarak değil, emperyalist bir güç olarak, İngiliz kodamanlarının bir aracı olarak gitti. Küçük Asya harekâtı sadece yeni Türkiye'yi vurmadı, aynı zamanda Yunan halkının çıkarlarına da ters düştü. Bu nedenle KKE, Küçük Asya'daki burjuva yenilgisine üzülmedi, bunun için çabaladı. Orada yerli ve yabancı emperyalistlerin çıkarları uğruna hayatını kaybeden kardeşlerimizin acısı mutlaka vardır. Bir gün intikam onlar için gelecektir. Ve bu intikam, burjuva egemenliğinin yıkılması, milliyetçiliğin yok edilmesi, Balkan halklarının özgür, kardeşçe, demokratik ve barış içinde bir arada yaşaması, iş birliği ve gelişmesi ile olacaktır."*[1427] Kısaca, Yunanistan'daki komünist gruplar İngiliz emperyalizminin bir parçası olmak istemediklerinden direniş göstermişlerdi. Küçük Asya hayaline Büyük Devletlerin çıkar hizmetkârlığı ile ulaşmayı doğru bulmamışlardı. Gerçek niyet Yunanistan'ın İngiliz para babalarının birer kölesi durumuna düşmemesiydi. Nitekim subay Petros Omiridis Skylitsis'in memleketine yazdığı mektubunda da Yunanlar ve Türkler, Büyük Güçlerin emperyalist çarkları arasında acımasızca ezilmiş iki halktı. Her iki halk da Büyük Güçlerin planlarında birer figüran olarak savaş meydanlarında birbirlerini öldürmüşlerdi: *"Anne babasını, hayvanlarını, ekinlerini, evini, eşlerini-kızlarını ve ömrünün yarısını kaybetmiş bu huzurlu ve barışçıl Türk köylüsünü burada şiddetli soğukların altında çırılçıplak üşürken, titrerken ve doğduğu, büyüdüğü, evlendiği ve çocuk sahibi olduğu evi yanarken, küle dönen evinin alevlerine yaşlı gözlerle bakarken görseniz içiniz sızlar. O zaman siz de onun ve ona bunu yapanların buraya gelip yaralandığını, öldürüldüğünü, hayatlarının yarısını veya tamamını kaybettiğini düşünürsünüz. Tüm bu insanlar, kimileri önem kazansın, kimileri politik kazançlar elde etsin kimileri de servetlerine servet katsın diye acı çekiyorlar. Her ne kadar bu acılar güzel üniformalar ve büyük sözlerle örtbas edilse de aslında tüm hayatı boğacak kadar yüksek sesle haykırılması gereken gerçeklerdir. Bu acılar, tek suçu bir başkasına zayıf ve kolay lokma olmak olan başka bir halkın yok edilmesi ile kendilerini yücelten bir milletin izzet coşkusudur. Tek kelimeyle tiksiniyorum ve midem bulanıyor. Ah zafer! Ne kadar da güzel, altın sırmalı, zengin bir*

kostüm giyiyorsun. Ama beyaz içlikleriniz ne kadar pis, vücudunuz ne kadar kanlı ve hasta. Bu hikâyenin sonu gelir mi bilmiyorum. Evime bir daha dönüp dönmeyeceğimi bilmiyorum. Ama bu hikâyenin beni hayatımın geri kalanı boyunca tüm gücümden ve tüm faaliyetimden mahrum bıraktığını biliyorum."[1428]

Ne Yunan Ordusu'ndaki boykot ne de Yunan askerlerinin terhis talebi hükûmet tarafından dikkate alındı. Atina, "Büyük Yunanistan" fikrinden vazgeçmeye niyetli değildi. Oysa orduda ciddi iaşe sorunu vardı ve askerlerin büyük bir çoğunluğu yemek bulamadıklarından şikâyetçiydi. Örneğin Yunan Ordusu'na gönüllü katılan er Kiakidis'in 18 Ağustos 1921 tarihinde günlüğüne düştüğü not Yunan Ordusu'nun içinde bulunduğu koşulları özetlemesi bakımından önemlidir: *"Bugün de bize karavana çıkmadı. Açlık üzerimize kabus gibi çökmüştü. Hüseyin adında bir Türk esir vardı. İyi bir insandı. Bana cebinden çıkardığı kıl tüy içinde, toprağa bulanmış iki lokmayı verdi. Bana o an dünyanın en güzel yemeği gibi gelmişti."*[1429] Anadolu'da esir Türklerin cebinden çıkan lokmadan bile medet uman Yunan Ordusu'nu dikkate almayan Başbakan Gounaris, son bir umutla diplomatik çözümler aramak için Büyük Güçlerin kapısını çalmaya, Avrupa gitmeye karar verdi. Bu Yunanların Anadolu'da son çırpınışlarıydı.

Atalet ve Siyasi Çıkmaz
Gounaris'in Destek Arayışları

Yunan Ordusu'nun Sakarya'dan geri çekilmesinin ardından Anadolu'daki savaşın askerî yollarla kazanılamayacağı net olarak anlaşılmıştı. Yunan hükûmetine göre Türk birliklerinin taarruza geçmemesi orduya yönelik her tür tehdidi bertaraf etmiş ve ordunun güvende olmasını sağlamıştı. Oysa Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk ordusu gerekli askerî hazırlıkları yaparak Yunanlara son darbeyi vurmak gayesiyle savaşa bir süreliğine ara vermişti. Türkler Yunanlara oranla moral açısından daha iyi durumdaydı. Hangi amaca hizmet ettiğini bilmeyen Yunan Ordusu'nun karşısında tüm benliğiyle düşmanı Anadolu'dan çıkarmak için mücadele eden bir Türk ordusu vardı. Dahası Yunan askerî birliklerine kıyasla Türk askerlerinin savaş motivasyonu çok daha yüksekti. Sakarya Muharebesi'nden sonra Yunan Ordusu'ndaki mevcut olumsuzlukların sebebi Yunan askerlerinin cephede uzun süre kalmalarından kaynaklı yorgunlukları ve Yunanistan'ın ekonomik açıdan tükenmiş olmasıydı. Nitekim Yunan ekonomisi iflas ederken askerlerden yeni bir saldırı girişiminde bulunmalarını istemek mantıksızdı.[1430] Askerî harekâtın kötü gidişatı nedeniyle Yunan askerlerinin maneviyatı düşerken Türk ordusunun yükselmişti. Yunanların, 700 kilometrelik bir cepheyi korumak zorunda kalması ve yaklaşık 122.000 kilometrekarelik askerî alanı işgal etmesi ordu açısından büyük sıkıntı yaratmıştı.

Sakarya Muharebesi sırasında yaşanan ağır askerî kayıplar nedeniyle Yunan Ordusu'nun genel gücü önemli ölçüde azalmıştı. Kayıplar, genç erkeklerin askere alınmasıyla niceliksel olarak telafi edilebilirdi. Ancak deneyimli ve yetenekli askerler savaşta öldüğü veya yaralandığı için niteliksel olarak bu mümkün değildi. Öte yandan Türklerin savaş kuvvetlerinin 69.000 kişi olduğu tahmin ediliyordu ve her yeni asker alımıyla bu sayı sürekli artmaktaydı. O sırada iki ordu rakamsal verilerle kıyaslandığında kabaca eşit sayıdaydı.[1431] Dolayısıyla Küçük Asya sorununa askerî strateji ile değil sadece diplomasi yoluyla çözüm getirebilirdi. Zaten cephede Yunan askerlerinin belirli bir faaliyeti yoktu. Ankara'nın ele geçirilmesinden sonra Türklerin teslim olacağı, savaşın biteceği ve askerin evine döneceği yönünde oluşturulan beklentiler hükûmet tarafından inkâr edilmişti. Askerlerin subaylara, siyasetçilere ve iktidara olan güveni ve saygısı sarsılmış, ordu içinde disiplin zayıflamıştı.[1432] Cephedeki askerin tek uğraşı Yunan gazetelerini tedirginlikle takip edip terhisle ilgili haber ve bilgi aramaktı.[1433]

Yunanistan'da Gounaris hükûmeti ise cephedeki gelişmelere ilişkin olumlu ve iyimser bir imaj sunma gayretindeydi. Gounaris, askerî operasyonların gidişatından hükûmetin memnun olduğunu açıklıyordu. 15 Ekim 1921 tarihinde Yunan meclisinde yapılan güven oylaması sırasında Gounaris, Paris, Londra ve Roma'da diplomatik bir gezi için yola çıkacağını ve önceki dönemin askerî gelişmelerini şöyle değerlendirmişti: *"Düşman, asker ve malzeme bakımından ağır kayıplara uğradı ve ordumuzla etkili bir şekilde mücadele edemediği kanıtlandı. Birçok Türk askeri öldürüldü, yaralandı ve esir alındı. Buna rağmen düşman savaşın sona ermesi çağrısında bulunmadı. Bu yüzden düşmanı yok etmek için peşine düşmeye karar verdik ve Ankara'ya doğru ilerledik. Ankara'ya ulaşamadık; ama Sakarya'yı geçip çok daha doğusuna geldik. Orada, düşmanın seçtiği konumda güçlü bir direnişle karşılaştık. Bu direniş kırıldı. Yirmi gün süren zorlu mücadelenin ardından Sakarya Muharebesi ordumuzun büyük zaferiyle sonuçlandı. Düşmanın tüm mevzilerini ele geçirdik ve düşman başka bir savunma hattına çekildi. Sonrasında daha ileri gitmemizin gerekip gerekmediği, kazanacaklarımızın tüm fedakârlıklara ve zorluklara değip değmeyeceği sorusu ortaya çıktı. Ordu ilerlemesini durdurmaya karar verdi. Ordu bu savaştan zaferle döndü ve mağlup olan düşman, geri döndüğümüzde bizi takip etmeye cesaret bile edemedi. Bu, düşmanın içinde bulunduğu durumu açıkça göstermektedir. Elbette mağlup olan düşman, geri çekilmemizi, elde ettiği zaferin bir sonucu olarak yorumluyor. Hâlbuki biz operasyonu planlarken ordunun geri dönüşüne önceden karar vermiştik. Düşman durumu kötüleşmesine ve ordumuzun karşısına çıkacak gücü bulamamasına rağmen boyun eğmemiştir. Bugün 100.000 kilometrekarelik Küçük Asya bölgesini işgal etmiş bulunuyoruz. Oysa Sevr Antlaşması bize sadece 16.000 kilometrekarelik bir alan veriyordu. İşgal ettiğimiz ülkede 3.000.000 nüfus bulunmaktadır. Sevr Antlaşması'nın bize verdiği topraklarda ise 1.000.000*

kişi yaşamaktadır. Küçük Asya'daki tüm demir yolu taşımacılığının kontrolü bizdedir. Düşman kuvvetleri bize saldıramayacak kadar hatlarımızdan uzaktadır. Bu, askerî gerçekliktir ve biz Büyük Güçlerle bu temelde müzakere edeceğiz."[1434]

Gounaris'in meclis konuşmasından da anlaşılacağı üzere Sakarya Muharebesi'nin galibi Yunanistan olarak gösterilmişti. Bu pembe tablonun arkasında Gounaris'in iç politikada sürdürdüğü siyaset bulunuyordu. Eğer Gounaris hükûmeti Anadolu'da askerî hezimeti itiraf ederse öncelikle muhalifler tarafından vatan hainliği ve iş bilmezlik ile suçlanacaktı. Oysa Gounaris gerek Yunan kamuoyuna gerekse Büyük Güçlere Venizelos siyasetinden çok daha iyisini başardığını kanıtlamak çabasındaydı. Meclis kürsüsünde yaptığı konuşmasında da Venizelos'un imzaladığı Sevr Antlaşması ile kendi siyasetinin kazanımlarını kıyaslamıştı. Christos Mitsopoulos gibi diğer milletvekilleri ve hükûmet yetkilileri de Gounaris'e tam destek vermişti. Yunan hükûmetine göre Anadolu işgal edilmemiş, kesin olarak fethedilmiş ve yüzyıllar sonra asıl sahiplerine geri dönmüştü. Yunanlar Anadolu'dan asla taviz vermeyecekti. Sevr Antlaşması'nın artık aşıldığını, Yunanların Sevr Antlaşması'nın sağladıklarından çok daha fazlasını kazandığını ve Yunan Ordusu'nun işgal ettiği toprakların tamamını elinde tuttuğunu söyleyerek her biri coşkuyla oy kullanmış; Gounaris meclisten yeterli güvenoyunu alarak 16 Ekim'de, Dışişleri Bakanı Baltacis ve bir grup danışmanla birlikte Büyük Güçlerin başkentlerine doğru yola çıkmıştı. Devlet başkanları ve dışişleri bakanlarıyla yapılacak görüşmelerdeki amaç, Anadolu'daki son durum hakkında bilgi vermek ve barış müzakerelerinin başlatılması olasılığını araştırmaktı. Yunan heyeti ayrıca askerî harcamaların kamu fonlarının büyük bir kısmını içermesi nedeniyle Londra'dan kredi almanın yollarını da aramaktaydı.[1435] Gounaris'in 4 aydan fazla sürecek bu seyahati Yunan hükûmetinin son siyasi çırpınışlarıydı.

Yunan heyeti, *Leon* gemisiyle önce İtalya'nın Brindisi şehrine gitmiş, oradan da İtalyan yetkililerle herhangi bir görüşme sağlamadan Paris'e doğru yola çıkmıştı. 21 Ekim'de Fransa Başbakanı Briand, Gounaris ve beraberindeki heyeti resmî düzeyde kabul etti. Gounaris, Briand ile yapılan görüşmede Fransız kuvvetleri tarafından Mustafa Kemal'e yapılan mühimmat yardımının durdurulmasını ve Yunanistan'ın Anadolu'da işgal ettiği toprakları idari olarak düzenleme kararını gündeme getirdi.[1436] Briand, toprakların idari organizasyonunun Yunanistan'ın ilhak arzusunu gizlediğini ve bunun örtülü ilhak anlamına geldiğini belirterek hükûmetin bu duruma hızlı bir şekilde barışçıl bir çözüm bulması gerektiğini söylemişti. Briand, Fransa'nın, İzmir bölgesindeki Sultan'ın egemenliği ve Trakya'daki Türk-Yunan sınırlarının düzenlenmesi konusunda aynı tutumda olduğunu yinelemişti. Toplantıda Briand, İzmir'in ve Doğu Trakya'nın Osmanlı hâkimiyetine dönmesi yönünde bir tavır sergilemişti. Bu toplantı hakkında hükûmeti bilgilendiren Gounaris, barış

önerilerinin belli olması ve Mustafa Kemal'in bu şartları kabul etmesi halinde Yunan tarafının savaşı sonlandırmak istediğini; ancak Yunanların da bugüne kadar yaptığı fedakârlıkların unutulmaması gerektiğini söylemişti. Öte yandan Yunan heyeti barış görüşmelerinin Büyük Güçler tarafından gerçekleştirilmesini talep etmişti.[1437] 25 Ekim'de, öğle saatlerinde, Anadolu topraklarının düzenlenmesi hususunda Briand ile ikinci görüşme gerçekleştiren Gounaris, aynı gün Atina'ya gönderdiği telgrafta Briand'ın işgal edilen bölgelerdeki idari organizasyonun tedbirli ve sessizce yapılması gerektiğini böylece Yunanistan'ın hem ekonomik fayda sağlayacağını hem de Yunanların askerî yükünün azalacağını ifade ettiğini belirtti. Briand, Gounaris'ten toprakların örgütlenmesi konusunu Türklerin tepkisine yol açacak ve gizli bir ilhak imajı yaratacak şekilde sunulmamasını da istemişti. Briand, Mustafa Kemal'e silah tedarik edilmesi, ticaret gemilerinin durdurulması ve aranması hususunda Fransa'nın herhangi bir tavır değişikliğine gitmeyeceğini; fakat kendisinin şahsi olarak Türklere silah satışının yapılmaması yönünde çalışacağını söyledi.[1438]

Briand ile Gounaris arasındaki ikinci toplantıda barışın gerekliliği hakkında konuşulmuştu. Briand, barışa yönelik anlaşmanın temelini oluşturabilecek bazı koşullar belirlemişti. Buna göre Osmanlı Padişah'ının İzmir'deki egemenliği ve Trakya sınırının düzenlenmesi gibi hususlar belirlenen şartlar arasındaydı. Yunan heyeti ise Sevr Antlaşması'nın hayata geçirilmesi sırasında Yunan halkının Müttefik Güçlerin emirlerini yerine getirmede gösterdiği fedakârlığın dikkate alınması gerektiğini düşünüyordu. Bu konuda Yunan halkının tatmin edilmesi şarttı. Briand, Fransız kamuoyunun Kral Konstantinos'un tahta dönüşü konusundaki rahatsızlığına değinmiş; ancak barış şartlarını Lord Curzon ile görüşeceğine dair teminat vermişti. Briand, Mustafa Kemal'e ne İzmir ne de Trakya konusunda herhangi bir taahhütte bulunulduğunu belirtmişti. Sevr'e ilişkin olarak da antlaşmanın Fransız ve İtalyan Parlamentosunca onaylanmamasından ötürü hükmen yok sayıldığını düşünüyordu. Lakin aynı koşullar altında farklı bir adla yeni bir antlaşma yapılabilirdi. Yunan heyeti Fransızlarla yapılan ve pek de iç açıcı olmayan ilk toplantıya kıyasla ikinci toplantıdan memnun ayrılmıştı. Bunun nedeni, Yunan heyetinin iki görüşme arasında perde arkasında gerçekleştirdiği bazı teşebbüslerdi.[1439]

26 Ekim'de Yunan delegasyonu Londra'ya gitmiş ve 27 Ekim'de Lord Curzon'la biri sabah, diğeri de öğleden sonra olmak üzere iki toplantı yapmıştı. Lord Curzon, sabahki toplantıda, İngiliz hükûmetinin Yunanistan'a karşı her zaman dostluk ve sempati gösterdiğini ve kendisine fırsat verildiği her durumda sorunu Yunanistan lehine çözmeye çalıştığını ifade etmişti. Gounaris ise Curzon'a, Yunanistan'ın yaptığı fedakârlıklar göz ardı edilmeden sorunu barışçıl yollar ile çözmek istediklerini ve Yunanların ilhak arayışında olmadığını belirtmekteydi. Toplantıda Curzon, Britanya İmparatorluğu'nun Türk

milliyetçileriyle yaşadığı örtülü savaştan ötürü Hindistan Müslümanları ile ilişkilerinin gerildiğine değinmişti. Curzon'a göre Yunan askerî operasyonları başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu durum, Yunanistan'ın hala güçlü olduğunu iddia eden Yunan tezlerine aykırı bir görüştü. Yunanistan, Müttefiklerin barış önerilerini reddederek büyük hata yapmıştı. Curzon daha sonra Türklerin İzmir konusunda kararlı olduklarını ve Yunanistan'ın İzmir'de kalmasına izin verilmesi durumunda ise barış antlaşmasını kabul etmeyeceklerini düşündüğünü dile getirmişti. İngiltere'nin İzmir için teklifi, bölgenin Hristiyan bir vali ile özerk olması; ancak padişahın hükümdarlığı altında Müttefik subaylarla karma bir jandarmanın örgütlenmesi ve bu karma jandarma teşkilatı örgütlenene kadar Yunan Ordusu'nun bölgede kalmasıydı. Bu, ilk olarak Şubat 1921 ve Mart 1921'de Yunan tarafına önerilen "Curzon planı" idi. Öğleden sonraki toplantıda Lord Curzon, Sevr Antlaşması'nın onaylanmasının imkânsız olduğunu, aslında bu antlaşmanın artık yürürlükte olmadığını belirtti. Sonuç olarak, eskisinin temeli üzerine yeni bir antlaşmanın hazırlanması gerekiyordu. Bunu yapmanın en iyi ve en hızlı yolu ise Yunan tarafının çıkarlarını Büyük Güçlerin eline bırakması olacaktı. Yani Yunanistan, İngiliz-Fransız müzakerelerinde karara bağlanan her türlü barış planını kabul edeceğini önceden kabul etmeliydi. Yunan heyeti ise Yunanistan'ın kaderinin yalnızca İngiltere tarafından belirlenmesini talep etti. Ancak Curzon, İngiliz hükûmetinin diğer müttefiklerle iş birliği içinde hareket etme yükümlülüğü olduğunu söyledi. Son olarak Lord Curzon, Trakya konusunda, Çatalca'nın batısında yeni bir sınır hattının belirlenmesi gerektiğini ifade etti. Çünkü Türklerin mevcut sınırlarla İstanbul'un Yunanların insafına bırakıldığı yönündeki argümanı oldukça doğru bulunmuştu.[1440]

Yunan heyeti 29 Ekim'de Lord Curzon'la yeni bir toplantı yapmış ve kendilerine sunulan öneriye yanıt vermişti. Akabinde bu görüşmeleri değerlendiren Gounaris, 30 Ekim 1921 tarihinde Atina'ya gönderdiği telgrafta, İngiltere'nin teklifinin reddedilmesi halinde Yunanistan'ın İngilizlerden artık hiçbir destek alamayacağını yazmıştı. İngiliz hükûmeti, bir barış antlaşmasının mümkün olan en hızlı şekilde sonuçlandırılmasını ve Müttefik birliğinin bozulmadan korunmasını amaçlamaktaydı. Bu durum İngiltere'nin Yunanistan ile bireysel iş birliği olasılığını da ortadan kaldırıyordu. Çünkü İngiliz çıkarları ve Yunan çıkarları aynı olduğundan, İngiliz hükûmeti Yunan çıkarlarının üstünde hareket etmeliydi. Oysa İngiltere'deki iç siyaset karışıktı ve bu da İngiliz hükûmetinin hareket özgürlüğünü kısıtlamaktaydı. Özellikle İrlanda meselesiyle meşgul olan Lloyd George, Yunan heyetine vakit ayıramamış ve ileri bir tarihte görüşme olasılığının olduğunu iletmişti.[1441] İngiltere'deki iç siyasi durumu gözlemleyen Yunan heyeti, Yunanistan'ın Anadolu'daki mevcut durumunu da göz önüne alarak Curzon'un önerisinin reddedilmemesi gerektiğini düşünüyordu. Ancak Kralın ve bakanların görüşünü almadan, dahası İngiltere başbakanıyla

görüşmeden bu teklife hemen olumlu yanıt veremezdi. Dolayısıyla Gounaris, Lord Curzon ile yaptığı yeni toplantıda, teklifin Atina hükûmetine iletildiğini ve İngiliz hükûmetinin önerilerinin kabul edilmesi yönünde görüş bildirdiğini söylemişti. Atina'dan cevap alır almaz da Curzon'a bilgi verilecekti.

Yunan heyeti, Atina'ya gönderdiği telgrafta Kralın konuyla ilgili bilgilendirilmesini talep etmiş ve bir an önce karar alınıp yanıt verilmesini istemişti. Yunan heyetinin görüşüne göre Curzon'un önerisinin kabul edilmesi şarttı. Eğer Yunanistan öneriyi reddederse Büyük Güçler tarafından yalnız bırakılıp izole edilecekti. Şayet kabul ederse, Üç Büyük Güçten biri olan ve halen Mustafa Kemal ile ilişkisi düzelmeyen tek güçle yakınlaşma fırsatı elde edecekti. İngiliz hükûmeti, iki ülkenin çıkarlarının örtüştüğünü düşünürse, o zaman İngiliz politikası da Yunanistan'a hizmet etmiş olacaktı. Her halükarda Atina'nın Londra ile yakınlaşması son derece olumlu sonuçlar doğuracak ve Yunan sorununa olan ilgisini arttıracaktı. Curzon'un önerilerinin olumsuz tarafları Yunanistan'ın olumlu yanıtına eşlik edecek bir muhtıra ile düzeltilebilirdi. Ayrıca Yunan hükûmeti hazırladığı muhtırayla, özerk bölgenin Curzon'un teklifinden daha büyük olması gerektiğini İngiltere'ye anlatabilirse bu sayede Türk olmayan halkların güvenliğinin sağlanması ve Türk tehlikesine karşı Yunanistan'ın bölgedeki varlığı daha uzun süre korunabilirdi. Şayet bu süreçte barış sağlanırsa sorun tamamen çözülmüş olacaktı. Eğer Türkler öneriyi reddederse, ki büyük olasılıkla reddedecekti, o zaman Yunanistan, Büyük Güçler arasında, Mustafa Kemal ile anlaşma yapmayacak tek ülke olan İngiltere ile yakın ilişki içinde olma avantajına sahip olacaktı. Fransa zaten Mustafa Kemal ile bir anlaşma yapmıştı. Muhtemelen İtalya da yakın gelecekte böyle bir anlaşmaya imza atacaktı. Çünkü basına yansıdığı üzere İtalyan özel elçisi Ankara'ya gitmiş ve orada çok iyi karşılanmıştı. Durum böyle olduğuna göre, İngiltere büyük olasılıkla kendisi için hareket özgürlüğünü tanıyacaktı. Dolayısıyla Yunanistan, İngiltere'ye mümkün olduğu kadar yakın olmalıydı. Yunanistan'ın Curzon önerisini kabul ettiği; fakat Türklerin reddettiği iddiası da Yunan menfaatlerine hizmet edecekti. Gounaris ayrıca telgrafında, İngiltere'nin önerisini kabul ederek Yunanistan'ın Büyük Güçlerle diplomatik ilişkilerinde uzlaşmaya vardığının ve Yunanistan'ın statüsünün Büyük Güçler tarafından kayıtsız şartsız tanınmasını sağladığının altını çizmişti. Gounaris, büyük gizlilik içinde Atina hükûmetinin acilen yanıt vermesini isteyerek telgrafını sonlandırmıştı.[1442] Kral Konstantinos'un tahta çıkmasından sonra Büyük Güçler ile Yunanistan arasında sarsılan ilişkileri yeniden normalleştirme telaşındaydı. Bu sebeple telgrafında sürekli vurguladığı nokta Yunanistan'ın mutlaka İngiltere'nin önerisinin kabul etmesi gerektiğiydi.

Atina'daki Bakanlar Kurulu, Lord Curzon'un önerisini oy birliğiyle kabul etmiş ve Londra'da bulunan Yunan heyeti de kabinenin görüşü ve Kralın

onayının ardından 3 Kasım'da Lord Curzon'u ziyaret ederek kendisine, Yakın Doğu'da barış sağlanması amacıyla Yunanistan'ın İngiliz hükûmetinin önerilerini kabul ettiğini bildirmişti. Ayrıca Yunan heyeti, Lord Curzon'un Büyük Güçlerin arabuluculuğuna ilişkin çalışmalarını kolaylaştırmak amacıyla, Anadolu'daki son durum hakkında bilgi içeren bir muhtırayı yakında sunacaklarının teminatını vermişti.[1443] 4 Kasım'da Başbakan Gounaris ve Dışişleri Bakanı Baltacis, Küçük Asya cephesindeki gelişmeler hakkında bilgi vermek amacıyla Lloyd George ile bir görüşme sağlamıştı. Görüşmenin ardından Gounaris, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta, Downing Street'te yapılan toplantıda Lloyd George'un Yunanistan'a karşı dostça duygular beslediğini, başta askerî konular olmak üzere, tüm konuları ilgiyle sorduğunu bildirmişti. Lloyd George, Gounaris ve Baltacis ile gerçekleştirdiği görüşmede Yunan Ordusu'ndan övgüyle söz etse de Yunanlara somut destek sağlayamayacağını açıklamıştı. Ancak barış görüşmeleri olduğunda tüm siyasi desteğini Yunanistan'a vereceğini; fakat hepsinden önemlisi Yunan Ordusu'nun konferans gerçekleşene kadar yerinde kalmasını ve düşmanın her saldırısını püskürtebilmesini öğütlemişti. Çünkü Yunanistan geri çekildiği takdirde müzakere çabaları gereksiz olacaktı. Bu sayede Yunan Ordusu kazandığı bölgeleri de kaybetmek zorunda kalmayacaktı.[1444]

Bu temaslardan Yunanistan siyasi düzeyde istediği sonuçlara ulaşamamıştı. Hükûmet başarısızlığın ardında Venizelistlerin yurt dışında yürüttüğü olumsuz propagandanın olduğunu düşünüyordu. Londra'daki Yunan Büyükelçiliği, Lloyd George'a ve Yunanistan'ın İngiltere'deki diğer dostlarına, Kralcı hükûmetin başta olduğu Büyük Savaş yıllarında Venizelist hizibin yarattığı izolasyon ve Yunanistan hakkında sunulan kötü imajla başa çıkabilmek için bazı raporlar hazırlayıp sunmuştu.[1445] Yunanistan'ın yapmaya çalıştığı şey, Yunan tarafının kabul edeceği bir barış antlaşmasını İngilizlere hazırlatmaktı. Akabinde İngilizler bu antlaşmayı ortak bir ittifak politikası olarak Fransa'ya da kabul ettirebilmeliydi. Asıl önemlisi Mustafa Kemal'in de bunu kabul etmesini sağlamasıydı. Şayet Mustafa Kemal söz konusu antlaşmayı reddederse Müttefiklerin öfkesine maruz kalacaktı. Müttefikler de herhangi bir askerî harekâta girişmeden, İstanbul'un Yunanlar tarafından işgaline izin verilmesi, deniz ablukası, Yunanistan'a ekonomik destek gibi tedbirler alıp Mustafa Kemal'e baskı uygulayacaktı. Oysa Gounaris ve Baltacis, manevra alanına sahip olmadıkları için, İngiltere ve Fransa'nın ortak ittifak politikası hangi barış planını uygun görüyorsa onu kabul etmek zorundaydı. Üstelik Türk milliyetçilerine yakınlaşmaya çalışan Fransa, Ankara Antlaşması'nı çoktan imzalamıştı. Dolayısıyla Yunanistan'a karşı tutumu daha sert olacak ve İngiltere ile varacağı barış önerileri eskisinden çok daha olumsuz sonuçlanacaktı. Yunanistan açısından Buillion ve Kemal arasında imzalanan antlaşma, 1921 yılının en kötü olayıydı. İngiltere

bu antlaşmadan sonra Fransa'yı protesto etmiş; ancak Fransız hükûmeti bunun ayrı bir barış antlaşması olmadığını, Fransız kuvvetlerinin Kilikya'dan çekilmesiyle ilgili yerel meseleleri düzenleyen bir uzlaşma olduğunu söylemişti.[1446] Fakat bu olay İngiltere ile Fransa arasındaki ilişkilerin ciddi manada gerilmesine sebebiyet vermiş; İngiltere'nin desteklemeyi taahhüt ettiği Küçük Asya sorununun çözümü için bir konferans düzenlenmesinin de önünü tıkamıştı.

Yunan heyetinin Londra'da diğer bir asli meşguliyeti kredi sonuçlandırma çabalarıydı. Maliye Bakanı Protopapadakis Atina'dan gönderdiği telgraflarda orduyu besleyecek paranın hızla tükendiğinden ve yakın bir zamanda hazinede para kalmayacağından yakınıyordu. Anadolu'da Yunan Ordusu'nun mevcut durumu son derece zordu ve acil finansal destek sağlanmalıydı. Yunanistan'ın kötü ekonomik durumu, drahmi ile İngiliz sterlini arasındaki döviz kurundaki değişiklikten kaynaklanmaktaydı. Bu durum, Kasım 1920 seçimlerinden sonra mali desteğin kesilmesiyle daha da belirginleşmişti. Örneğin Kasım 1920'de 1 poundun drahmiye oranı 1'e 25 idi. Bu oran Aralık 1920'de 1'e 46 ve Ocak 1922'de 1'e 100'e ulaşmıştı. 1919'da savaşın günlük maliyeti 2.800.000 drahmiydi. 1920'de 3.500.000, 1921'de 6.800.000, 1922'de ise 8.000.000 idi. Yani Yunan ekonomisinin bu enflasyon ile başa çıkması imkânsızdı.[1447] İngiliz bankalarından kredi alma ihtimalinin önündeki engellerin aşılması için Lloyd George'un doğrudan müdahalesi gerekliydi. İrlanda sorunuyla meşgul olan Lloyd George nihayet 7 Aralık'ta Yunan heyetine görüşme tarihi verebilmiş ve Yunanistan'ın ekonomik meselelerinin tartışıldığı bir toplantı düzenlenmişti. Gounaris, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta Yunanistan konusunda arabuluculuk yapan Lord Long'un, Lloyd George ile görüştüğünü ve İngiltere'nin Yunanistan'ın haklarını her şekilde desteklemesi gerektiğini söylediğini belirtmişti. Lord Long, Yunanistan'ın krediyle güçlendirilmesi ihtiyacını dile getirmiş, Lloyd George da İngiliz Maliye Bakanı Horne'a Yunanistan'ın kredi talebini olumlu karşılaması talimatı vermişti. Oysa Horne siyasi ve mali nedenlerden kaynaklanan zorlukları ortaya koyarak bazı tereddütleri olduğunu dile getirmişti. Lloyd George siyasi gerekçeleri reddetmiş ve ekonomik konularda Horne'dan Lord Long ile bir görüşme yapmasını istemişti. Horne ile Lord Long arasında yapılan görüşmeden sonra İngiltere'nin Yunanistan'a kredi vermesi konusunda mutabakata varılmıştı.[1448] Söz konusu toplantının sonrasında Yunan heyeti, kredi vermenin önündeki engelleri aşmak amacıyla Maliye Bakanlığı temsilcisi Blackett ile bir araya gelmişti. Blackett, Gounaris'e, kredi kararının siyasi ve ekonomik nedenlere bağlı olduğunu bildirmişti. Karar verilmeden önce Üç Büyüklerin mutabakatı konusunda Yunan tarafıyla istişarede bulunulması gerekiyordu. Zira Üç Büyükler 1918'deki Yunanistan'ın Büyük Savaş'a girmesi karşılığında bir avans sağlanması üzerine anlaşmışlardı. Şimdi ise dış krediyi güvence altına almak

için özel yıllık gelirlerin verilmesini onaylamaları gerekiyordu. 1918'de Fransa Yunanistan'a hiçbir ödeme yapmamıştı ve şimdi de vermesi ihtimal dışıydı. Dolayısıyla Fransa'nın ikna edilmesine gerek yoktu. Amerika ise 15.000.000 dolar vermişti ve Blackett'e göre, Amerika'nın rızasının alınması için ona göreceli bir teminat ödenmesi veya verilen paranın tamamının iade edilmesi gerekiyordu. İngiliz hükûmeti bu onayı vererek söz konusu zorlukları aşmayı planlıyordu. Gounaris'e göre Yunanistan'ın asıl yardımcısı, olumlu sonuç için çabalayan ve Yunanistan'a yoğun ilgi gösteren İngiltere Başbakanıydı.[1449]

İngiltere Maliye Bakanı Horne, 22 Aralık'ta Gounaris'e gönderdiği mektupta İngiliz hükûmetinin Yunanistan'a kredi verilmesini yasaklayan karardan feragat ettiğini bildirmişti. Yunan heyetinin 10 Aralık'ta İngiliz Maliye Bakanlığında yaptığı müzakerelerde bir mutabakat sağlanmış ve her iki hükûmet temsilcileri olarak Gounaris ve Horne arasında bir anlaşma imzalanmasına karar verilmişti. Maliye Bakanı Horne'un hâlihazırda imzalamış olduğu anlaşma iki nüsha halinde Gounaris'e gönderilmiş ve onayladığı takdirde imzalanması istenmişti.[1450] Yunan hükûmet başkanı ile İngiliz Maliye Bakanı arasında Aralık 1921 tarihinde imzalanan "Horne-Gounaris Anlaşması" Yunanistan'ın sırtındaki ekonomik yükü bir nebze ortadan kaldırmış olsa da Lord Curzon'un da belirttiği üzere parasal ablukayı sonlandırmamış ve İngiliz hükûmetinin parasal yardım yapmaya hazır olduğunu garanti etmemişti. Anlaşma sadece İngiliz hükûmetinin desteğiyle 15.000.000 sterlinlik bir kredinin Yunanistan'a verilmesi ile ilgili müzakerelerin başlatılmasının önündeki engelleri kaldırmıştı. Yunanistan'ın Müttefiklerle yaptığı 1918 anlaşmasına göre Yunanlara ödenen avanslar geri talep edilmeyecekti. Ancak bu ödüne karşı Yunanistan da İngiltere tarafından Yunanistan'a açılmış olup Aralık 1920'de para ablukasıyla bloke edilen 12.000.000 sterlinlik kredinin kullanılmış bölümünü isteme hakkından vazgeçecekti.[1451] Yunan heyeti İngiltere'deki temaslarının akabinde İtalyan hükûmetiyle bir araya gelmek üzere Roma'ya doğru yola çıkmış ve 28 Aralık 1921'de görüşmelere başlanmıştı. Lakin Türk-İtalyan Antlaşması zaten mevcut olduğundan Roma'daki siyasi iklim Yunan tarafı açısından çok olumlu ilerlememişti. İtalyanlar, Yunanistan'ın büyük tavizler vermesi gerektiğini; çünkü Büyük Güçlerin hiçbirinin Türkiye'ye barışı dayatma olanağının olmadığını savunmuştu. Yunan heyeti ise, eğer Yunan Ordusu'na koruma görevi verilmezse Anadolu'daki Hristiyan halkın kesinlikle yok edileceğini iddia ediyordu. Bu halkların geleceğinin güvence altına alınması ve korunması görevi de Yunanistan ve Büyük Güçlere aitti. İtalyan Dışişleri Bakanı, Türklerin böyle bir çözümü kabul etmeyeceğini ifade ederek planlanan konferansta soruna çözüm bulmak için diğer güçlerle birlikte çalışacağı sözünü vermişti.[1452] İtalya'daki İngiltere Büyükelçiliğinden İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na verilen bilgiye göre Gounaris, Yunanistan'ın Doğu Trakya'yı elinde tutacağı ve Küçük Asya'daki Hristiyan nüfusun korunmasının sağlanacağı varsayımıyla Atina'nın

Anadolu'dan ayrılmayı kabul edebileceğine dair güvence vermişti.[1453] Bu arada Aralık 1921'in sonlarına doğru Fransa'da Alman tazminatları meselesini çözme olasılıkları ortaya çıkmış ve bu, Fransızların Mustafa Kemal ile yaptığı antlaşma nedeniyle soğuyan İngiliz-Fransız ilişkilerinin yeniden ısınmasına neden olmuştu. Almanya'nın tazminat meselesinin Cannes'ta düzenlenecek bir Müttefik konferansında çözülmesine karar verilmişti. Bu toplantıda Küçük Asya meselesi de görüşüleceğinden Yunan bakanlar Cannes'a davet edilmişti. Cannes konferansı çalışmalarına Ocak 1921 başında başlanmış ve İngiltere ile Fransa arasında özel bir anlaşmaya varılmıştı. Buna göre İngiltere, herhangi bir Alman saldırısına karşı Fransa'ya yardım sözü vermiş, karşılığında da Fransa, Doğu ve Küçük Asya sorununa ilişkin İngiliz görüşlerini desteklemeyi kabul etmişti. İngilizlerin görüşleri arasında, Trakya'da sınır reformunun yanı sıra, İzmir bölgesi için Milletler Cemiyeti'nin koruması altında iki Rum, iki Türk ve başka bir millete mensup başkandan oluşan idari komiteyle özerklik rejimi oluşturulması yer alıyordu. Küçük Asya sorununa ilişkin tartışmanın 9 Ocak'ta yapılması ve Briand'ın bu görüşleri desteklemesi kararlaştırılmıştı. Ancak Briand'ın, Alman tazminatları konusundaki anlaşmaya karşı çıkan Poincare liderliğindeki uzlaşmaz Fransız siyasi grubu tarafından devrilmesi ve Poincare'nin başbakan olması, Küçük Asya sorunuyla ilişkili olarak İngiliz-Fransız Antlaşması'nı da bozmuştu. Poincare diplomatik sorunları konferanslarla değil, nota alış verişiyle çözmeyi yeğliyordu.[1454] Böylece 9 Ocak'ta yapılması planlanan toplantı iptal edilmiş, görüşmeler sonuçsuz kalmış ve neticede konferans ertelenmişti. O sırada Cannes'ta bulunan Gounaris, 13 Ocak 1922'de Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta son gelişmeler hakkında şu bilgiyi vermişti: *"Yunan heyetinin bu sabah Lloyd George ve Lord Curzon ile gerçekleştirdiği toplantıda İngiltere Başbakanı, Üç Büyük devletin dışişleri bakanlarıyla önümüzdeki hafta Paris'te yapılması planlanan toplantıda Küçük Asya meselesinin tartışılacağını ve belirli koşullar oluşmadıkça barışın sağlanamayacağı görüşünü dile getirmiştir. Bu koşullar, Curzon'un da ifade ettiği üzere, Briand'ın Poincare'ye karşı ayakta kalması durumunda Paris'te üç dışişleri bakanı tarafından önümüzdeki hafta yapılması planlanan toplantıda tartışılacaktır. Versailles Antlaşması uyarınca Saar bölgesi rejimine benzer şekilde, İzmir bölgesi için de Milletler Cemiyeti'nin koruması altında bir özerklik rejimi yaratılması düşünülmektedir. İzmir bölgesinin iki yerli Rum, iki yerli Türk ve başka milletten bir başkan tarafından yönetilmesi kararlaştırılmıştır. Farklı milletlere mensup İzmirli yerlilerden ve yabancı subaylardan oluşan bir jandarma teşkilatı da bulunacaktır. Bununla birlikte Trakya sınırında küçük bir düzenlemeye gidilecek, Trakya'daki sınırlar daha batıya, Midye-Tekirdağ hattına kaydırılacak; Midye ve Tekirdağ şehirleri bu sayede Yunanistan'da kalacaktır. Böylece Türkiye'ye yarısı Rum olmak üzere 60.000 kişi daha dahil olacaktır. Gerek Lloyd George gerekse Lord Curzon, Yunanlar için daha iyi şartlarda barışa ulaşmanın mümkün olmadığı görüşüne sahiptirler. Aksi halde Yunanistan'ı*

yoran bu savaş uzamaya devam edecektir. Her ne kadar Lloyd George ve Lloyd Curzon Yunan Ordusu'nun büyük bir cesaret gösterdiğini ve İngiliz ordusunun bile başarması zor bir görevi başardığını kabul etseler de bu şartları kabul etmenin Yunanistan'ın menfaatlerine olacağını belirtmişlerdir. İngiliz tarafı, herhangi bir Alman saldırısı durumunda Fransa'ya yardım edeceğini garanti etmiştir. Ancak İngiltere, Fransa'nın daha önce İngiliz yetkililerin belirttiği koşullar temelinde Doğu Sorununun çözümüne aracılık etmesini şart koşmuştur. Eğer İngilizlerin baskısı olmasaydı, Fransa Küçük Asya sorununun bu şartlarda çözülmesine asla rıza göstermezdi. İngilizler, Yunan heyetine İtalyanlarla görüşme çağrısında bulunmuşlardır. Bizzat Lloyd George'un kendisi İtalya Başbakanı Bonomi ile görüşüp ona baskı yapmaya çalışacağını belirtmiştir. Ancak Briand'ın istifası hem Paris'te yapılması planlanan dışişleri bakanları toplantısına hem de daha genel anlamda Küçük Asya meselesine olumsuz yansıyacaktır."[1455]

Yunanistan'ın Avrupa'da siyasi destek arayışları sürerken, Fransa ve İtalya'da hükûmet değişiklikleri yaşanmıştı. 12 Ocak 1922 tarihinde, Briand hükûmeti istifa etmiş ve üç gün sonra Raymond Poincare Fransa devlet başkanı olarak görevi devralmıştı. Aristide Briand'ın iktidardan düşüşüne yol açan temel nedenlerden biri İngiliz görüşlerine karşı yumuşak başlılığı ve bilhassa Lloyd George'dan büyük ölçüde etkilendiğine dair muhaliflerin suçlamasıydı. Poincare'nin politikası ise Fransız-İngiliz ilişkilerinde gerilim ortamı yaratmış ve bu durum İngiltere ile Fransa arasında Küçük Asya sorununun çözümüne yönelik uzlaşmayı etkilemişti. Oysa Briand, devlet başkanlığı sırasında Yunanistan'a karşı daha anlayışlı bir siyasi tutum belirlemişti. Dolayısıyla Poincare'nin hükûmetin başına gelmesi Yunanistan için kötü bir gelişmeydi.[1456] Değişen siyasi dengelere rağmen, kısa bir zaman sonra Poincare, Başbakan Gounaris ve Yunanistan Dışişleri Bakanı Baltacis ile bir görüşme gerçekleştirmişti. Söz konusu görüşmede Poincare, Yunan çıkarlarını mümkün olduğu kadar koruyacağına; ancak Türkler tarafından da kabul edilebilecek bir çözüm için İngiltere ile iş birliği yapacağına söz vermişti. Ayrıca Fransız kamuoyunun mevcut Yunan rejimine yönelik olumsuz duygularının kişisel kararlarını hiçbir şekilde etkilenmeyeceğine garanti vermişti. Ne var ki Yunanistan'daki mevcut iktidarın Büyük Savaş sırasındaki tutumundan dolayı kendisinin de Fransız halkı ile benzer hisleri paylaştığını gizlememişti. Poincare'ye göre Yunanistan'ın o zamanki tutumu düşmancaydı ve Fransız askerlerine saldırıya yol açan olayların bu türden duygulara yol açtığını ifade etmişti. Yunan heyeti ise Poincare'ye itiraz etmiş ve incelediği takdirde fikrini değiştirebilecek bazı belgeleri kendisine göndereceklerini söylemişti. Poincare, belgeleri gözden geçireceğine dair söz vermişti. Zira Yunanistan'ı dostu gördüğünü belirten Poincare için Fransa kültürünün kökleri Helenlerdi ve bu kritik zamanda Yunanistan'a destek vererek dost olmaya çalışacağını açıklamıştı. Yunanistan'ın Fransız desteğine fazlasıyla ihtiyacı vardı. Yunanlar açısından son derece önemli olan

bu ittifak ulusun kaderini büyük ölçüde etkileyecekti. Poincare, Yunan heyeti ile yaptığı görüşmede Fransa'nın İngiltere ile anlaşmaya vararak her türlü adil çözümü bulacağını ve Yunanları destekleyeceğini bir kez daha yinelemişti.[1457]

İngiltere ile Fransa arasında gerçekleşen istişarelerin ardından Küçük Asya sorununun tartışılması için 8 Şubat'ta yeni bir toplantı yapılmasına karar verildi. Böylece Poincare'nin Yunanistan ile ilgili durumu incelemeye yeterli zamanı olacaktı. Ancak 1922 yılı Ocak ayının ortalarında İtalya'da patlak veren siyasi kriz, Başbakan Ivanoe Bonomi'nin hükûmetten düşmesiyle sonuçlanmış ve Yunanistan açısından tüm planları altüst etmişti. İtalya'da bir buçuk ay süren bakanlar krizi sonunda 26 Şubat 1922 tarihinde yeni hükûmet kurulabilmişti.[1458] Bu nedenle Ekim ayında kararlaştırılan Küçük Asya meselesinin çözümüne ilişkin konferans Bonomi hükûmetinin düşmesi ile herhangi bir karar alınamadan süresiz olarak ertelenmişti. Yunan heyeti bu neticeden dolayı oldukça endişeliydi; çünkü kredi meselesi de somut bir yol alamadığı için Yunanistan'da mali sorunlar gitgide artmaya başlamıştı. Üstelik Anadolu'daki durum ve ordunun morali hakkında gelen bilgiler kaygı vericiydi. Yunanların büyük önem verdiği bahar mevsimi yaklaştığından Mustafa Kemal'in her an saldırıya geçmesi muhtemel görülüyordu. 2. Kolordu komutanı Prens Andreas'ın, 11 Ocak 1922'de, İzmir'den Metaksas'a yazdığı mektupta ordunun Ocak ayına kadar cephenin güvenliğini garanti edebileceğini, Şubat veya Mart aylarında olası bir Türk saldırısından endişe duyduğunu ve Anadolu'nun bir an evvel boşaltılması gerektiğini şu sözlerle aktarmıştı: *"Mevcut cephelerde güçlü bir savunma, cephenin uzunluğu ve siperlerin yetersizliği düşünüldüğünde imkânsız olmasa da zor görülmektedir. Gönüllü olarak ya da düşman baskısı nedeniyle Yunan Ordusu'nun geri çekilmesi muhtemeldir. İkinci bir savunma hattı için ne çalışma ne de hazırlık vardır. Ordunun durumu pek ümitli görünmüyor. Saldırı gücü azaldı ve ordu sessizliğini koruyor; çünkü yakında barışa kavuşacağımızı düşünüyor. Peki, müzakereler uzun süre uzarsa veya Gounaris eli boş dönerse o zaman ne olacak? Ordu ciddi bir düşman saldırısıyla karşı karşıya kalacak durumda değil. Cephenin herhangi bir noktasında yaşanacak başarısızlık her şeyi alıp götürecek ve her şey kaybedilecek. Küçük Asya kâbusundan kurtulmak için bir şeyler yapmalıyız. Sonuçta hangisi daha iyi olan? Denize düşmek mi? Yoksa sırılsıklam olmadan önce bizim buradan gitmemiz mi? Savaş gösterisiyle Yunanistan'ı kurtaracağımızı sanmıyorum. Neden Epir ve Trakya gerçeğini kovalamak varken Küçük Asya'daki gölgelerin peşine düşelim ki? Tahliye durumunda ordunun isyan edeceği ve hükûmetin emirlerine aykırı olarak burada kalmayı isteyeceği yönündeki herhangi bir varsayım bence geçersizdir. Askerler, terhis edildiklerini ve subayların onların gitmesine engel olduklarını öğrendikleri zaman, subayları bağlayıp öldürecekler ve bence haklı da olacaklar. Stergiadis, ordunun bu zamana kadar bahşetmiş olduğundan çok daha fazlasını veremeyeceği görüşündedir. Ordunun*

gösterdiği çaba zaten beklenenden daha fazlasıdır. Mali konularda Stergiadis sınıra ulaştığımıza inanmaktadır. Dolayısıyla Küçük Asya'dan ayrılma fikri onu hiç korkutmamaktadır."[1459]

Bütün bu söylemler, Anadolu'daki Yunan Ordusu'nun yok edilmesinin çok muhtemel olduğunu gösteriyordu. Durumdan büyük endişe duyan Gounaris, 3 Şubat 1922'de Londra'dan Yunan Maliye Bakanlığına gönderdiği telgrafta İngiliz ve Fransız hükûmetlerinin Küçük Asya meselesine ilişkin görüşlerinde büyük farklılıklar olduğunu dile getirmiş, bu nedenle 1 Şubat'ta Paris'te yapılması planlanan toplantının ertelenmesinin gündemde olduğundan bahsetmişti. İngiliz hükûmeti Büyük Güçlerin daha önce kararlaştırdıkları barış şartlarını Türklere ortaklaşa dayatmaya çalışacakları görüşünü Fransa'ya kabul ettirmeye çalışsa da aralarında çıkan ciddi görüş ayrılıklarından dolayı bunun çok da mümkün görünmediğini dile getirmişti. Paris ve Londra'da yapılan birçok görüşmenin ardından 8 veya 9 Şubat'ta Paris'te bir toplantı düzenlenebileceği yönünde bir ihtimal doğmuş; lakin bu sefer de İtalya'daki hükûmet krizi söz konusu toplantının ertelenmesine neden olmuştu. Bunun üzerine Gounaris, ilerleyen günlerde bazı somut adımlar atacağını ve sonrasında Yunanistan'a dönmeyi planladığını açıkladı. Gounaris'in telgrafında dile getirdiği adımlardan ilki Banker Hambro ile görüşüp 2.000.000 sterlinlik kredi ihtimalini görüşmekti. İkincisi, İngiliz hükûmetine Yunanistan'ın tam bir ekonomik sıkıntı içinde olduğunu ve bu durumun Anadolu'daki mücadelenin devamını imkânsız hale getirdiğini söyleyecekti. Ordu, mevcut ekonomik krizden ötürü sıkıntı çektiğinden Yunanların Anadolu'yu boşaltmak zorunda kalacağına değinecekti. Zira yakında askerî operasyonlar başlayacaktı ve ordunun daha ciddi tehlikelerle karşı karşıya kalacağı düşünüldüğünde yeni fedakârlıklar üstlenip üstlenemeyeceği sorusu gündeme gelecekti. Bu süre zarfında Türkler fazlasıyla güçlenmiş, Yunan Ordusu ise ekonomik sorunlar nedeniyle zayıflamıştı. Tüm bunlar barış sağlandığında Anadolu'nun işgalini sürdürme şansının olmayacağı anlamına geliyordu. Yunan heyeti bütün bu gerekçelerden ötürü ordunun moralini önemli ölçüde etkileyecek acil bir mali destek arayışındaydı. Bu sayede Yunan Ordusu içindeki boykotu bir nebze kontrol altına alabilecek ve Anadolu'daki mevcudiyetini güçlendirebilecekti. Gounaris, siyasi çabaları ister başarılı ister başarısız olsun, yurt dışındaki müzakereleri sonlandırıp Yunan heyeti ile birlikte Atina'ya dönmeyi planlıyordu. Müttefikler cephesindeki son durumun mecliste net bir şekilde konuşulup halka açıklanması gerekliydi. Gounaris, Atina'ya gönderdiği telgrafında, hükûmetin acilen bir karar vermesini ve bu kararın Krala iletilmesini istemişti. Kabinedeki bakanlar ve askerî kurmaylar vakit kaybetmeden konuyla ilgili istişarede bulunup gerekli önlemleri almalıydı. Hükûmet konuyla ilgili görüşünü Gounaris'e telgrafla ilettikten sonra İngiliz hükûmeti bilgilendirilecekti.[1460]

5 Şubat'ta Gounaris, Atina'ya gönderdiği telgrafta askerî durum ve ordunun gücü hakkında bir görüş talep etmişti. Londra'dan gelen bu talep üzerine Savunma Bakanı Theotokis, General Papoulas'a telgraf çekerek İngiliz hükûmetine cevap verilmeden önce ordunun da fikrinin alınmak istendiğini söyledi: *"İtalya krizi olmasaydı, Şubat ayının ilk haftasında Paris'te Dışişleri Bakanları toplantısı olacaktı. Bu toplantı gerçekleşseydi bizler de siyasi rotamıza yön verecek net verilere sahip olacaktık. Ancak İtalya'daki kriz toplantıyı geciktirdi ve bu durum bizi bir çıkmaza sürükledi. Bu nedenle sayın Gounaris, sorunumuzu açık ve net bir şekilde İngiliz hükûmetine iletmeye karar verdi. Almamız gereken kararlar konusunda askerî durumla ilgili ordu kurmaylarının görüşüne başvurarak kendisine rehberlik yapılmasını rica etti. Lütfen ordunun mevcut durumu hakkındaki görüşlerinizi bana en kısa sürede gizli telgraf yoluyla bildiriniz. Savunma Bakanı N. Theotokis."*[1461] Savunma Bakanının telgrafına 8 Şubat'ta yanıt veren Papoulas, Atina'ya gönderdiği telgrafta, askerlerin moralinin yüksek olduğunu; Türklerin Yunan askerî birliklerinden daha fazla piyadeleri, süvarileri ve uçakları olmasına rağmen moral açısından daha kötü durumda bulunduğunu belirtmişti. Ordunun düşmana karşı koyabilmesi için tümenlerin savaş gücünü yenilemek gerekmekteydi. Bunun için de çözüm 1922 sınıfını ve tedavi edilen yaralıları Anadolu'ya göndermekti. Ancak ordunun önemli miktarda mali yardıma ve askerî takviyeye ihtiyacı vardı. Ayrıca uçak malzemeleri, otomobil ve makineli tüfeklerin yedek parçalarına da acil gereksinim duyulmaktaydı. Papoulas, cephenin mevcut konumundan daha batıya çekilmesi fikrine sıcak bakmıyordu. Çünkü bu askerî açıdan doğru olmadığı gibi ordunun moralini de düşürürdü. Öte yandan Anadolu'nun boşaltılması askerî açıdan büyük rahatsızlık yaratacak ve terk edilen Rum nüfusunun kaderi tehlikeye düşecekti. Fakat ordunun herhangi bir düşman kuvvetiyle mücadele edebilmesi için önceden talep edilen takviye kuvvetlerinin mutlaka giderilmesi şarttı. Eğer hükûmet bu takviyeleri gönderemezse Papoulas Anadolu'nun boşaltmasının gerekli olduğunu düşündüğünü ifade etmişti.[1462]

Atina'dan gelen bilgiler doğrultusunda Başbakan Gounaris, Lord Curzon'a bir mektup göndererek mevcut koşulları yakından tartışmak üzere kendisinden bir toplantı talebinde bulundu. Gounaris, Lord Curzon'a ilettiği mektubunda, İngiltere'nin Ekim ayında sunduğu önerilere Yunanistan'ın sıcak baktığına; lakin Yunan tarafının tüm çabalarına rağmen barışın hala sağlanamadığına dikkat çekmişti. Yunanların Anadolu'da askerî varlığını sürdürmesi gerektiğine değinen Gounaris, bu nedenle ülkesinin tüm zorluklarla karşı karşıya kaldığını, onca çabanın ardından askerî ve ekonomik açıdan yorulduğunu dile getirmişti. Gerçekten de Yunanistan'ın mali imkânları tamamen tükenmiş durumdaydı. Yunan hükûmeti şubat ayında ordunun ikmali için gereken parayı ödeyememişti. Gounaris, askerî operasyonların yeniden başlayabileceği zamanı

da dikkate alarak ordunun durumuyla ilgili Papoulas'tan gelen bilgileri Lord Curzon'a sunmuştu. Türk saldırılarına karşı başarılı bir savunma yapabilmek için ordunun belirlediği koşulların sağlanması elzemdi. Ordunun asker, malzeme ve para konusunda takviye taleplerini yineleyen Gounaris, eğer hükûmet bu talepleri yerine getiremezse Küçük Asya Ordusu Anadolu'dan çekilecekti. Yunanistan'ın yapabileceği tek şey orduya asker desteği sağlamaktı. Bunun haricinde malzeme ve para gönderme konusunda gerekli şartları yerine getirebilecek donanımda değildi. Gounaris mektubunda, Yunan kuvvetlerine yardım edilmemesi ve ordunun belirttiği üzere yetersiz güç nedeniyle geri çekilmek zorunda kalması durumunda hem Hristiyan halk hem de Boğazlar açısından trajik sonuçlara yol açacağına bilhassa dikkat çekmişti. Öte yandan Asya topraklarında Yunanlar ve Müttefik devletlerin ortak yükümlülükleri olduğunu, ortak bir amaç uğruna mücadele ettiklerini dile getirmişti. Gounaris mektubunu şu serzenişle bitirmişti: *"Yunanistan, Türkiye'ye karşı savaşta Müttefiklere yardım etmek için onların yanında mücadeleye girdi. Ancak Müttefikler henüz Türkiye ile savaş halindeyken tarafsızlıklarını ilan ettiler ve hatta Müttefik devletlerden bazıları Türklere ikmal yapma noktasına bile geldi."*[1463] Gounaris'in mektubu, Yunanistan'ın sadece kendi çıkarları için çabalamadığını aynı zamanda İngiltere'nin de menfaatlerini gözettiğini beyan ediyordu. Bu sayede İngiltere'nin koşulsuz desteğini alabileceğini düşünmekteydi. Yunanistan ile her zaman müttefik ilişkisi kuran İngiltere, kendi ulusal çıkarlarını korumak amacıyla Yunan hükûmetine yardım etmeliydi. Zira Anadolu'dan çıkmış bir Yunanistan, İngiltere'nin Yakın Doğu'daki planlarını sekteye uğratabilirdi.

Başbakan Gounaris, Lord Curzon ile görüşme sağlayamamış ve bakan yardımcısı Lindsay ile bir toplantı gerçekleştirebilmişti. Lindsay ile yapılan toplantıda Gounaris, Yunanistan'ın başta uçak ve bombardıman uçakları olmak üzere malzeme sıkıntısının bulunduğuna, bunun için İngiliz hükûmetinin kredi konusunda kendilerine destek vermesi gerektiğine değinmişti. Alınan krediyle Yunanistan'ın savaş malzemeleri satın almasına İngiliz tarafının itirazı olmamalıydı. Lindsay, kredi sorunuyla ilgileneceğine ve uluslararası ekonomi komisyonundan cevabın hızlandırılmasını talep edeceğine söz vermişti. Bunun üzerine Yunanistan'ın bu zamana kadar yaptığı fedakârlıklara devam etmeye hazır olduğunu söyleyen Gounaris, Yunanistan'ın İngiltere'nin desteğine güvenip güvenemeyeceğini sordu. Lindsay ise Yunanistan'ın İngiltere tarafından bir noktaya kadar desteklendiğini; ancak kendisinin bu konuda kesin bir cevap verebilecek durumda olmadığını söylemişti. Çünkü bu kararın alınması bizzat Lord Curzon'un sorumluluğundaydı.[1464] Gounaris, Londra'da kaldığı süre boyunca Yunanistan için kritik önem taşıyan borç krizine çözüm getirmek amacıyla çeşitli görüşmeler gerçekleştirmişti. Banker Hambro, avans konusunda, Yunanistan adına Westminster Bank ile görüşmüş ve bu istişareden sonra Hambro, uluslararası mali komisyonlar konusunda İngiliz Maliye

Bakanlığının cevabını beklemeye karar vermişti. Gounaris, tüm gelişmeleri yakından takip edebilmek adına Londra'da biraz daha uzun kalmaya karar vermişti. Zira Yunanistan'ın içinde bulunduğu ekonomik krizden tek çıkış yolu bu avans ödemesinin alınmasıydı. Gounaris'in 18 Şubat'ta Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta Lloyd George'un geçtiğimiz günlerde İngiliz Parlamento'sunda bazı açıklamalarda bulunduğunu ve birkaç gün içinde Paris'te dışişleri bakanları ile toplantı yapacağını belirtmişti. Lloyd George, Yunanistan'ın aleyhine olacak adil olmayan bir barışı asla kabul etmeyeceğini vurgulamış ve İngiliz hükûmetinin hızlı bir barış yapılmasına dair kesin güvence verdiğini belirtmişti. Lloyd George'u endişelendiren tek şey, Hindistan'daki sıkıntılı durumdu ve bu sorun normalleşene kadar bekleme ihtiyacı duyuyordu. Ayrıca Lord Curzon ile Poincare'nin arasında Paris'te Doğu Sorunu ile ilgili bir görüşme de planlamıştı. Söz konusu toplantı, İtalyan Dışişleri Bakanının hazır olması halinde derhal hayata geçirilecekti. Ancak İtalyan hükûmetinin iç siyasetinde yaşadığı kriz bu toplantının gerçekleştirilmesinde önemli bir engel teşkil etmişti. Dolayısıyla siyasi engellere takılan Gounaris, Londra'da yalnızca kredi işlemleri için kalacak ve ister olumlu ister olumsuz sonuçlansın, ekonomik girişimler biter bitmez Atina'ya dönecekti.[1465]

Gerçek şu ki Yunanistan tam anlamıyla köşeye sıkışmıştı. Gerek ekonomik gerekse siyasi darboğazın içine düşen Gounaris, Anadolu'nun tahliyesi konusunu sıklıkla gündemine getirmeye başlamıştı. Anadolu'nun tahliye edilmesi Gounaris'in kullanacağı son kozdu. Yunanistan'a dönmeden önce Lord Curzon'a gönderdiği mektupla bu blöfü göstermekten çekinmedi. Gounaris, Müttefiklerin yanında savaşan ve onların çıkarlarını Anadolu topraklarında koruyan Yunanistan'a haksızlık yapıldığını iddia ettiği mektubunda İtalya ve Fransa'nın kapalı kapılar arkasında Türklere destek vermesini şöyle eleştirmişti: *"Lordum, 27 Ekim 1921 tarihinde Baltacis ve bana İngiliz hükûmetinin Yakın Doğu konusundaki görüşlerini sunma nezaketinde bulundunuz. Durumu inceledikten sonra barışın hızlandırılmasının herkesin çıkarına olacağı sonucuna vardınız. Barışı sağlamak için ulusal çıkarlarımızı Üç Büyüklere emanet etmemizi önerdiniz. İngiliz hükûmeti ortak bir arabuluculuk yapma girişiminde bulundu. İngiliz hükûmetinin Yunanistan'a gösterdiği ilgi ve sempatiyi takdir eden bizler, konuyu dikkatle inceledikten ve Atina'daki meslektaşlarımıza danıştıktan sonra, Yunanistan'ın çıkarlarının teklifinizin kabulünü gerektirdiğine karar verdik. Lakin sizin benden daha iyi bildiğiniz üzere yaşanılan farklı olaylar, sorunun çözümünü bugüne kadar erteledi. Aradan üç aydan fazla zaman geçmesine ve sizin samimi çabalarınıza rağmen barışın sağlanması mümkün olmadı. Tüm bu süre boyunca Yunan hükûmeti, Türkiye ile müzakerelerde, Müttefiklerin ortak çıkarlarına hizmet eden Küçük Asya'daki askerî durumu korumakla meşguldü. Statükoyu korumak adına Yunan hükûmeti, bugün işgal ettiği mevzilerde Yunan Ordusu'nu tutabilmek için dayanma sınırını aşmıştır. Yunan hükûmetinin karşı*

karşıya kaldığı ciddi zorlukları İngiliz hükûmetinin anlaması zor değildir. Yunan Ordusu toplam dokuz yıldır zorunlu askerlik yapmaktadır. Ayrıca askerlerin vatanseverliği ve görev bilinci, yani Türk boyunduruğu altındaki kardeşlerinin kurtuluşu ve Yunanistan ile birleştirilmesi, beklenen barışın tam olarak gerçekleşmemesi yüzünden azalmıştır. Bunların yanı sıra ülkenin ekonomik kaynaklarının zayıflaması, ordunun ikmalinde büyük ve giderek artan zorluklar yaratmıştır. Sonuç olarak, Küçük Asya'da Yunan Ordusu fazlasıyla zorlanmaktadır. Yunanistan kötü şartlara rağmen şu ana kadar bu durumla mücadele etmeyi başarmıştır. Şahsınızın İngiliz hükûmetini koşulları dikkatlice incelemeye ve zorluklarla başa çıkmanın yollarını bulmaya yönlendireceğini umuyorum. Çünkü Yunanistan kendi gücüyle tek başına bırakılırsa bunların hiçbirinin üstesinden gelemeyecektir. Özellikle Yunan hükûmetinin mali kaynaklarının tamamen tükendiği konusunda sizi bilgilendirmek isterim. Bu gelişmeyi önceden tahmin etmiştim ve birçok kez İngiliz hükûmetine, İngiliz pazarından kredi almamıza yardımcı olması için başvurmuştum. 22 Aralık 1921'de İngiliz Maliye Bakanı ile benim aramda bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre İngiliz hükûmeti 15.000.000 İngiliz sterlinine kadar kredi vermeyi kabul etmişti. Fakat İngiliz hükûmetinin onayına rağmen krediyi hala sonuçlandıramadık. Bu arada Atina hükûmeti, kamu hazinesinin kaynaklarının birkaç gün içinde tükeneceğine dair bize bilgi aktardı. Atina'dan gelen son telgrafta da ordu harcamalarının durdurulmasına rağmen hükûmetin Şubat ayının sonundan sonra orduyu ayakta tutacak parasının olmadığı belirtildi. Ekonomik çıkmazın yanı sıra, Küçük Asya'da askerî operasyonların başlayacağı zamanın yaklaştığını da hesaba katmak gerekmektedir. Örneğin geçen sene askerî harekât bir ay geç başlamıştı. Bu arada düşmana asker ve mühimmat tedarik edildi. Sovyet Rusya tarafından düşmana savaş malzemesi sağlandı. Ancak Müttefiklerin bu konudaki tavrı olumsuz bir şaşkınlığın ötesine geçmedi. Yunan Ordusu Türkiye'ye karşı savaşta Müttefiklerin yanında savaştı. Bu, Türkiye'nin Yunanistan'a karşı değil, Müttefiklere karşı yürüttüğü bir savaştı. Ancak bazı Müttefik Güçler, Büyük Savaş sırasında müttefiklerine karşı kullanmak üzere, düşmana silah ve mühimmat sağlayacak kadar ileri gittiler. Ancak bu tür eylemlerde bulunmayan diğer güçler, açıkçası Türkiye'nin silahsızlandırılmasından yana olan Ekim 1918 Mütarekesi ve Sevr Antlaşması'nı ihlal edenleri durdurmak için hiçbir şey yapmadı. Son olarak, imzalanmayan barış antlaşması nedeniyle, istisnasız tüm Müttefik Güçler, Türkiye ile aralarında bir savaş halinin varlığını kabul etmeyi reddettiler. Türk-Yunan ihtilafında tarafsızlık beyanında bulunmalarına rağmen uluslararası hukukun savaşan taraflar ile tarafsızlar arasında tanıdığı ateşkesleri Yunanistan için uygulamadılar. Türk kuvvetlerinin büyük ölçüdeki silah tedariki ve Küçük Asya'daki askerî operasyon zamanının yaklaşması Yunan Ordusu için ciddi bir tehlike oluşturmaktadır. Sayın Lord Curzon, bunu anlamanız sizin için zor olmasa gerektir. Küçük Asya Ordusu'nun askerî

kurmaylarından alınan bilgiye göre, Yunan askerlerinin morali oldukça iyidir. Ancak Yunan Ordusu ile kıyaslandığında düşmanın sayısal olarak 10.000 asker fazlası bulunmaktadır. Ayrıca bizden çok daha fazla süvarisi ve iki kat fazla uçağı vardır. Türkler topçu bakımından daha zayıftır. Yunan Ordusu'nun yaklaşık 100 kadar daha fazla topu mevcuttur. Bu konuda şunu belirtmeden geçemeyeceğim: Türkiye'nin silahsızlandırılması Mütareke şartlarına uygun olarak yapılmış olsaydı ya da Yüksek Konsey tarafından Küçük Asya'nın işgal emri verilir verilmez Yunan askerî birliklerinin özgürce hareket etmesine izin verilmiş olsaydı, Yunan Ordusu'nun büyük bir avantajı olacaktı. Bu şartlar altında Küçük Asya Ordusu'nun, birliklerdeki boşlukların doldurulması ve Türklerin üstünlüğünü etkisiz hale getirecek hatırı sayılır sayıda asker sağlanmadığı sürece, olası bir Türk taarruzunu karşılayabilecek kapasitede olmadığını ve bu konuda herhangi bir güvence verilemeyeceği bildirildi. Düşmanın üstünlüğünü etkisiz hale getirmek için mühimmat ikmali şarttır. Bunun için ordunun hızlı hareket etmesine yardımcı olacak uçakların, topların ve kamyonların tedarik edilmesi elzemdir. Ordunun ekonomik yönden çaresiz kalması mali yardımı da gerektirmektedir. Yukarıdakilerin yapılmaması halinde, Ordu Komutanlığı, gerçekleşecek Türk taarruzunun ordumuzu ciddi bir tehlikeye maruz bırakacağına inanmaktadır. Eğer yukarıda belirtilen tedbirlerin acil olarak alınması mümkün değilse, derhal geri çekilme emrinin verilmesini talep etmektedir. Geri çekilme inisiyatifini kendimizin almasının daha iyi olacağı düşünülmektedir. Böylece olayların gidişatının bize dayatacağı bir geri çekilme tehlikesinden de kaçınılmış olacaktır. Küçük Asya Ordusu'nun kurmayları, şu anda işgal edilmiş olan tahkimat hattının batısında herhangi bir noktada başka savunma tahkimat hattı bulunmadığından, Küçük Asya'dan çekilmeye karar verilmesi durumunda topyekun geri çekilmenin gerekli olduğu görüşünü ifade etmektedir. Küçük Asya Ordusu kurmayları, düşmanın sayısal üstünlüğünü etkisiz hale getirmek için yeni askerî alımlar yapılmasını ve bu sayede Yunan Ordusu'nun güçlendirilebileceğini belirtmektedir. Ancak Yunan hükûmeti Küçük Asya Ordusu'na acilen ihtiyaç duyduğu mali yardımı ve gerekli mühimmatı da sağlayamamaktadır. Hatta yeni asker alımları olursa, o zaman ilaveten büyük miktarda savaş malzemesine de gereksinim olacaktır. Yunanistan'ın yetersiz araçlarla yalnız bırakılması durumunda ortaya çıkacak kesin sonuçları İngiliz hükûmetine belirtmeye gerek yoktur. Yunanistan, Müttefiklerin üzerinde anlaşmaya vardığı barış şartlarını Türkiye'ye dayatma yönündeki kararını kabul etmiştir. Bu koşullar arasında müttefiklerin Küçük Asya'daki Hristiyan nüfusa karşı yükümlülükleri de bulunmaktadır. Mücadele boyunca Yunanistan, Müttefiklerin koyduğu sınırlamalara, bu sınırlamalar Yunanistan'ın üstlendiği işin yürütülmesine ciddi bir engel oluştursa bile, saygı göstermiştir. Bu tür kısıtlamalardan biri, düşmanın başkentine karşı askerî gücün yasaklanmasıydı. Bu mücadelede Yunanistan, doğal ve hukuki çıkarı olan Batı Anadolu'daki Yunan

halkının kaderine dair arzusundan esinlenerek tüm gücünü kullanmış ve tüm kaynaklarını tüketmiştir. Yunanistan, çabaları sayesinde şu ana kadar bu halkları kurtarmayı başarmış ve aynı zamanda barışın sağlanması için sağlam temeller atmıştır. Yunan Ordusu'nun Küçük Asya'yı terk etmek zorunda kalması durumunda, eminim ki İngiliz hükûmetinin Hristiyan halklara yönelik duygularıyla bağdaşmayan bir sonuç ortaya çıkacaktır. Yunanistan bu halkların kaderini Müttefik Güçlerin ellerine bırakmak zorunda kalacaktır. Ancak Müttefikler, Türkiye ile barış için müzakere ederken, Yunan Ordusu'nun bugüne kadar Küçük Asya'daki varlığının sağladığı garantiyi de silah olarak kullanamayacaktır. İngiliz hükûmeti, Yunan Ordusu'nun mevcut mevzilerinden çekilmesi ve Batı Anadolu halklarını ve Boğazları korumayı bırakması halinde, Kemal istilasının dehşetinden yalnızca Hristiyan halklar payını almayacaklardır. Aynı zamanda Türk kibri hiçbir yerde durmayacak ve Kemalistlerin toprak genişlemesi ne Sevr Antlaşması ne de İzmir ile sınırlı kalacaktır. Kemal, Boğazları da ezip geçecektir. Yunanistan bu sonuçlardan ne kadar rahatsız olsa da eğer destek bulamazsa, müttefik güçler tarafından tanınan ulusal haklarını savunmaktan vazgeçmek zorunda kalacaktır. Bu durumda Yunan Ordusu, barış konferansında belirlenen Yunanistan'ın Avrupa'daki sınırlarını korumaya öncelik verecektir. İngiliz hükûmetini tüm bunlardan haberdar etmek benim asli görevimdir. Bahsettiğim mevzu eminim ki İngiliz hükûmetinin ilgileneceği bir meseledir. Ayrıca politikamı yönlendiren İngiliz-Yunan ilişkilerine dair algım, bu kritik dönemde ülkeme karşı bir görevim olduğunu hatırlatmaktadır. İngiltere ve Yunanistan arasındaki dostluk İngiliz hükûmetinin Yunan milletine tavsiyelerde bulunmasını, görüşlerini belirtmesini ve almayı düşündüğü önlemleri bize iletmesini gerektirmektedir. Yunanlar her zaman bu dostluk ve güvenle desteklenmiştir. Gounaris"[1466]

Yunan hükûmeti 1922 başında Müttefiklerin Doğu Sorunu konusunda artık fikir değiştirdiğini ve Yunanistan'ı Anadolu'da kendi kaderine terk ettiğine kanaat getirmişti. *Embros* gazetesinde çıkan yazıda da 1917 ve 1922 yılları arasında Müttefiklerin savaş hedeflerinin nasıl değiştiği gözler önüne serilmiş ve ayrıca Türkler hakkında söyledikleri kıyaslanmıştı. Gazeteye göre 1917'de Müttefikler, Türklerin "kanlı zulmü" altında yaşayan halkların özgürleştirilmesini ve Batı medeniyetine tamamen yabancı görülen Türklerin Avrupa'dan kovulmasını istemişti. Bu, Müttefiklerin savaşın hedefleri metninde Başkan Wilson'a verdiği yanıttı. Oysa *Embros'a* göre Müttefikler 1922 yılında, daha önceki kararlarının aksine, Türkiye'ye ait sayılan topraklarda Türk milletini ve Türk gücünü yeniden tesis etmek istediğini beyan etmişti. Bu topraklar arasında Doğu barışı için yapılan ittifak önerilerinden Türklerin gururu ve tarihî başkenti olan İstanbul da bulunmaktaydı.[1467] Dolayısıyla Yunanistan'ın içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik çıkmazın Müttefikler tarafından çözüme kavuşturulması olası görülmüyordu. Yunan basını Müttefiklerin bu tavır değişikliğini asla kabul etmemiş ve köşelerinde ağır eleştirilerde bulunmuştu.

Büyük Savaş'ta birlikte savaştığı müttefikleri Yunanistan'ı artık kendi ittifakları içinde görmüyorlardı. Oysa Yunanistan Büyük Güçlerin menfaatleri adına Anadolu'da mücadele vermişti. *Synadelfos* gazetesinde çıkan yorumda da Müttefikler Yunanistan'ı düşman görmekle kalmayıp aynı zamanda savaşın kaybedeni olarak da tanımlamıştı. Gazeteye göre Müttefikler, Doğu Sorununu Türkiye'yi gücendirmeden çözmek istemekteydiler. Savaş boyunca sarf ettikleri tüm vaatleri unutan Müttefikler şimdi Yunanistan'ın ulusal çıkarlarını bir kenara bırakıp Türklerin menfaatlerine göre hareket etmeyi tercih ediyorlardı. *"Oysa verdiği onca çaba, başarı ve fedakârlık söz konusu olduğunda Yunanistan kendi rızasıyla namusunu lekeleyip asla intihar etmeyecek ve Müttefiklere karşı direnecekti."*[1468]

Lord Curzon'un cevabını bekleyen Gounaris, 28 Şubat 1922 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta Yunanistan'a avans kredisi verilmesi ve gerekli savaş malzemelerinin temin edilmesi hususunda gerekli tüm çabayı sürdürdüğünü bildirdi. Gounaris telgrafında, hafta sonuna kadar kendisine cevap sözü verildiğini; ancak durumun son derece kritik olması ve acil karar alınmasının gerekli olması nedeniyle yanıtı beklemeden hemen Yunanistan'a dönmeyi tercih ettiğini belirtmişti. Bu arada Küçük Asya Ordusu'nun hızlı karar isteyen talebini göz önünde bulunduran Gounaris, Anadolu'yu boşaltma konusunda ikilemde kalmıştı. Orduya istediği mali desteği ve savaş malzemesini sağlamanın imkânsız olduğunu bilen Gounaris, Yunanistan'a dönene kadar -bu yaklaşık sekiz on gün demekti- ordunun hiçbir şey yapmadan öylece beklemesini de doğru bulmuyordu. Anadolu'nun tahliye kararı geciktirilmeden bir an önce netleştirilmeliydi. Çünkü bu süre zarfında Yunan Ordusu ciddi tehlikelere maruz kalabilirdi. Gounaris, ordunun düşman saldırısına uğrama tehlikesiyle karşı karşıya kalmaması gerektiğini dikkate alarak bu yönde gerekli her tür tedbirin alınmasını emretmişti. Ordu, tehlikesizce hareket edebileceğine kanaat getirdiği zaman eylemlerini Lord Curzon'un yanıtı açıklanana kadar ertelemeliydi. Lakin ordu, askerî harekâtın geciktirilmesinin tehlike yaratacağını düşünüyorsa, o zaman derhal tüm hazırlıklara ve alınması gereken diğer tedbirlere başlamalıydı. Her iki koşulda da mutlak gizlilik şarttı. Eğer askeri yetkililer harekâtın gerekli olduğuna kanaat getirirse o zaman hiç vakit kaybetmeden eyleme geçilebilirdi.[1469] Savunma Bakanı Theotokis, Gounaris'in telgrafını 1 Mart'ta Papoulas'a iletmiş ve akabinde hükûmetin düşüncelerini bildiren bir telgraf da göndermişti. Theotokis, tartışılan olasılıklardan birinin Yunan Ordusu'nun Küçük Asya'dan tamamen ve zamanında çekilmesi olduğunu Papoulas'a bildirmişti. Konuyla ilgili olarak kendisinin de inceleme ve hazırlıklara derhal başlamasını istemişti. Ancak nihai karar Gounaris'in Atina'ya dönmesinden sonra verilecekti.[1470]

Gounaris, Anadolu'nun tahliye edilmesi kararını alarak 7 Mart 1922 tarihinde Atina'ya döndü.[1471] Bu esnada Lord Curzon'un Gounaris'in mektubuna

verdiği yanıt 6 Mart 1922'de Londra'daki Yunan maslahatgüzarına teslim edilmişti. Lord Curzon'un söz konusu mektubunda Yunan hükûmetini sıkıntı ve endişeye sevk eden durumu net bir şekilde ortaya koyan Gounaris'in muhtırasının çok dikkatli incelendiği belirtilmişti. Ancak Lloyd George ve Lloyd Curzon, Anadolu'daki askerî durumun Gounaris'in belirttiği gibi kritik bir noktaya ulaşmadığını düşünüyorlardı. Mektupta vurgulanan diğer bir husus da son yıllarda örneklerine sıklıkla rastlanan Yunan askerlerinin hayranlık uyandıran "vatanseverliği ve disiplininin", ordunun karşılaşacağı her türlü zorlu durumu kolaylıkla bertaraf edebileceği yönündeydi. Bu ifadelerle Lord Curzon, Gounaris'i etkilemeye çalışmış; gönlünü alarak bir nebze yatıştırmayı amaçlamıştı. Aslında İngilizler, Gounaris'in blöfünü çok net görmüştü. İngilizlere göre Yunan Ordusu Anadolu'da hala mücadele edebilecek güce sahipti ve Anadolu'nun tahliye edilmesi gibi bir durum söz konusu bile olmazdı. İngilizler, yakında Paris'te yapılacak olan Müttefik konferansının sonucunu beklemeden Yunanistan'ın herhangi bir adım atmamasını önermişti. Öte yandan İngilizlerin kanaati Gounaris'in uyarı niteliğindeki mektubunun abartılı ve şantaj dolu olduğu yönündeydi. Üstelik İngiliz istihbaratının elinde, Yunan kuvvetlerinin durumunun Gounaris'in muhtırasında anlatıldığı kadar kötü olmadığı, Türk ordusunun halihazırda büyük bir saldırı yapıp Yunan Ordusu'nu püskürtecek güçte bulunmadığı bilgisi vardı. İngilizler Yunan hükûmetinin orduyu Anadolu'dan koşulsuz çekmeye ve korumasız Rum halkını orada bırakmaya cesaret edemeyeceğini düşünüyorlardı.

Mali durumla ilgili olarak Lloyd George'un, Yunan hükûmetinin Londra pazarından kredi almaya çalıştığı müzakerelerin başlangıcına ilişkin ayrıntılı açıklamaya itirazı yoktu. Lloyd George, İngiliz hükûmetinin tarafsızlık ve Müttefiklere karşı yükümlülükler çerçevesinde müzakerelerde yaşanan zorlukları azaltmak için her yolu denediğine dikkat çekmişti. Müzakerelerin istenen sonucu vermediğini öğrenen Lloyd George, bunun siyasi nedenlerden değil, ekonomik nedenlerden kaynaklandığını belirtmişti. Mevcut koşullar göz önüne alındığında Lloyd George'a göre en iyi seçenek, herkesin içinde bulunduğu bu zor durumun diplomatik yoldan hızlıca çözülmesiydi. İngiliz hükûmetinin kontrolü dışındaki nedenlerden dolayı Müttefik bakanlar tarafından Paris'te yapılması planlanan konferans uzun bir süre ertelenmişti. Lloyd George, İtalyan hükûmeti kurulur kurulmaz konferansın 13 Mart'ta Paris'te yapılmasını teklif etmişti. Fakat yeni İtalyan Dışişleri bakanını konuyla ilgili bilgilendirmek birkaç günlük bir gecikmeye sebep olmuştu. Konferansta ele alınacak ilk konu Doğu Sorunu idi. Lloyd George, her iki tarafın da kabul edebileceği bir çözüm bulmayı ve Yunan tarafını endişelendiren büyük sorunlardan kurtarmayı istiyordu. Yunan hükûmeti, geçtiğimiz sonbaharda belirtildiği gibi çıkarlarını zaten Müttefiklerin ellerine emanet etmişti. Lloyd George, Yunan tarafının bu güven ve iyi niyetle, Paris'teki konferansta konuyla

ilgili kendisine verilen tavsiyelere itiraz etmeyeceğine inanıyordu.[1472] Yunan hükûmeti, Lord Curzon'un cevabını Küçük Asya Ordusu'nun Anadolu'da kalması ve Anadolu'yu boşaltma kararını ertelemesi yönünde bir işaret olarak değerlendirmişti. Ayrıca Lord Curzon'un cevap mektubunda, barış müzakerelerinin etkili olması halinde, İngiltere'nin Türkiye'nin uzlaşmazlığı nedeniyle Yunanistan'a fiili yardım sağlayacağını ima ettiği sanılmıştı.

Öte yandan İngiltere'de de Lord Curzon'un bu cevabını eleştiren sesler çıkmaya başlamıştı. Çünkü Yunan askerî kuvvetlerinin Anadolu'da kalmasının teşvik edilmesi Yunanistan'ın değil, esas olarak İngilizlerin çıkarlarına hizmet etmekteydi. Daha genel ifadeyle Doğu Sorununun diplomatik çözümü açısından Türk milliyetçilerine ve Fransa'ya karşı bir denge sağlamak amacıyla Anadolu'daki Yunan askerî varlığının sürdürülmesi elzemdi. Yunan tarafının Paris'te gerçekleştirilmesi planlanan konferanstan büyük beklentileri vardı. Zira Lloyd George müzakerelerde Küçük Asya meselesini ilk sıraya koyacağına ve tüm nüfuzunu Yunanistan için kullanacağına söz vermişti. Yunanistan'da ise iç siyaset sahnesinde ortam oldukça gergindi. İngiliz Dışişleri Bakanlığı kayıtlarından elde ettiği bilgi doğrultusunda *Elefitheron Vima* gazetesi, 24 Şubat 1922 tarihli nüshasında, İngiliz yetkilileriyle yapılan görüşmelerde Yunan tarafının, Küçük Asya sorununun çözümü için Büyük Güçlerin arabuluculuğunu çekinmeden kabul ettiğini ifşa etmişti. Bu durum, Venizelist muhalefet ve Gounaris'in kendi ittifak kampındaki rakipleri tarafından parlamentonun Sevr Antlaşması'nı asgari sınırı olarak kabul etmesi yönünde Gounaris'e verdiği yetkiden geri adım atmak şeklinde değerlendirilmişti.[1473] Yunan Parlamentosundaki yoğun tartışmaların ardından Gounaris hükûmeti 10 Mart'ta devrildi. Gounaris'in parlamentoda güvenoyunu sağlayamamasının temel nedeni onun beş ay süren Avrupa'daki diplomatik temaslarında tam olarak ne yaptığını Yunan halkına net bir şekilde açıklamamasıydı. Gounaris, meclisteki desteğini büyük oranda kaybetmişti. Bunun nedeni de Büyük Güçlerin arabuluculuğunu kabul ettiğini söylemesi; ancak kayıtsız şartsız İngilizlerin eline teslim olduğunu itiraf etmemesiydi. Gounaris, yapılacak müzakerelerde dikkate alınması gereken noktalara ilişkin fikirlerini İngiliz hükûmetine bir muhtıra ile sunduğunu söylemekle yetinmişti. Lakin bu hususların Sevr Antlaşması'nı içerip içermediğini belirtmemişti. Londra'daki *Daily Telegraph* gazetesinin Gounaris'in Anadolu'nun tahliyesini kabul ettiğine dair yazdıklarını inkâr etmemişti.[1474] Kısacası Gounaris Yunan kamuoyundan Avrupa ziyaretinin en kritik meselelerini gizlemişti. Ancak konuyla ilgili itiraf yıllar sonra, Altılar Davası sırasında, dönemin Dışişleri Bakanı Baltacis'ten gelecektir. Baltacis, hükûmetin Yunanistan'ın çıkarlarını kayıtsız şartsız İngilizlere devrettiğine dair yapılan suçlamaları şu sözlerle inkâr etmişti: *"Sayın Başkan, bizi, Müttefiklere doğrudan arabuluculuk yapma hakkını vermekle ve bize ne teklif ederlerse etsinler kabul etme yükümlülüğünü üstlenmekle suçluyorlar. Burada bir yanlış anlaşılma var. Ulusal çıkarlarımızı, ne İngiltere'nin*

ne de Müttefiklerin ellerine teslim ettik. Yunanistan'ın menfaatlerini istedikleri gibi biçimlendirip ardından Yunanistan'a bir anlaşma halinde sunmalarına da izin vermedik. Biz bu şartları teklif ediyoruz, siz de bu şartları imzalayacaksınız dediklerinde bunu onaylamadık. Biz sadece arabuluculuğu kabul ettik, şartların uygulanmasını değil."[1475]

Hükûmet ittifakının diğer siyasi liderlerinden hiçbirinin hükûmet kurması mümkün olmadığından Gounaris, 15 Mart 1922'de Kral Konstantinos tarafından yeniden hükûmet kurması için görevlendirildi.[1476] 18 Mart'ta Meclisten güvenoyu sağlayan[1477] hükûmet için özellikle acil çözülmesi gereken sorun, ülkenin kötü giden ekonomik durumuydu. Devletin dış kredi alamaması bu sorunun çözümünü daha da zorlaştırmıştı. Sorun o kadar acil çözüm gerektiriyordu ki hükûmet, orduyu ekonomik yönden ayakta tutamadığı için Anadolu'nun boşaltılmasına hazırlanmaya başlamıştı. Fakat son anda yeni bir formül geliştirildi ve iç zorunlu kredi ile soruna geçici bir çözüm sağlandı. Yunanistan'da toplam değeri 3.100.000.000 drahmi olan banknotlar tedavülde bulunuyordu. Enflasyon artacağı düşüncesiyle hükûmet yeni banknot basamamıştı. Bu nedenle kâğıt paranın bölünmesine karar verildi. Banknotlar yarıya indirildi ve değerleri yarı yarıya azaldı. Böylece hükûmet 1.550.000.000 drahmilik yeni banknot basabildi. Alınan bu tedbir, Mart 1922'de ellerinde kâğıt para bulunan herkesi ilgilendiriyordu. Banknotun bir ucu, tek banknotun değerinin yarısı bir banknot olarak dolaşıma devam etti. Diğer ucu ise Yunan Ulusal Bankasından 20 yıl içinde %6,5 faizle geri ödenecek ipotekli tahvillerle değiştirildi. Kredinin ve faizin geri ödenmesini mümkün kılmak için gelir vergisi iki katına çıkarılmış; tüm doğrudan ya da dolaylı vergiler %10 oranında arttırılmıştı. Kamu mallarının ve kanunla belirlenen diğer gelir kaynaklarının elden çıkarılmasına karar verilmiş, bu sayede tüm Yunanlar, devletin güvencesi altında yüzde 6,5 faizle vadesi 1942'de biten yirmi yıllık tahvillerin sahibi olmuşlardı.[1478] Meclis toplantısı sırasında konuyla ilgili büyük gerginlik yaşandı. Daha önce benzeri görülmemiş bir girişim olmasından ötürü milletvekilleri arasında şaşkınlık yaratmıştı. Maliye Bakanı Protopapadakis, mecliste milletvekillerine bu ekonomik tedbiri şu sözlerle açıklıyordu: *"Ülke zor durumda ve acilen borç bulması gerekmektedir. Yurt dışından kredi alınması gecikeceğinden ülkenin içinde bulunduğu mali durumu daha fazla beklememize izin vermemektedir. Bu nedenle iç borçlanma yapmak zorundayız. Sizlere 1.500.000.000 drahmilik kredinin sonuçlandırılmasına ilişkin bir kanun taslağı sunuyorum. Ancak tasarıyı bilgilerinize sunmadan önce, hiçbirinizin elinde ağır bir cisim bulunmadığından emin olmam gerekiyor. Çünkü size tasarıyı açıklamaya başlar başlamaz bu nesnelerle kafama saldırılmasından korkuyorum. 1.500.000.000 drahmilik iç kredi ülkemiz açısından daha önce bilinen bir şey değil. Bu tür krediler için alışılagelmiş yolları izleseydim en fazla 200 veya 300 milyon drahmi toparlayabilirdim. Oysaki deneme yöntemim ile önerdiğim kredi istediğimiz tutarda teminatlı*

ve hatta anında gerçekleşecek. Diyelim ki beyler, burada yüz drahmi kâğıt param var. Buyurun, şimdi banknotu ikiye böleceğim ve bir parçası 50 drahmilik kâğıt para olarak dolaşımda kalacak, diğer parçası ise 50 drahmilik tahvil olacak, işte bu kadar."[1479] Zorla Borç Alma Yasa'sı 6 Nisan 1922 tarihinde oylanmış ve 7 Nisan 1922 tarihli Resmî Gazetede 2749 Sayılı ve "1.600.000.000 Drahmiye Kadar Zorunlu İç Borç Verilmesi Hakkında" başlıklı kanun olarak yayımlanmıştı.[1480]

Para yerine geçen bu belge, bölünmüş banknotların yarısını teslim eden Yunan vatandaşlarına banka tarafından verilmiştir.

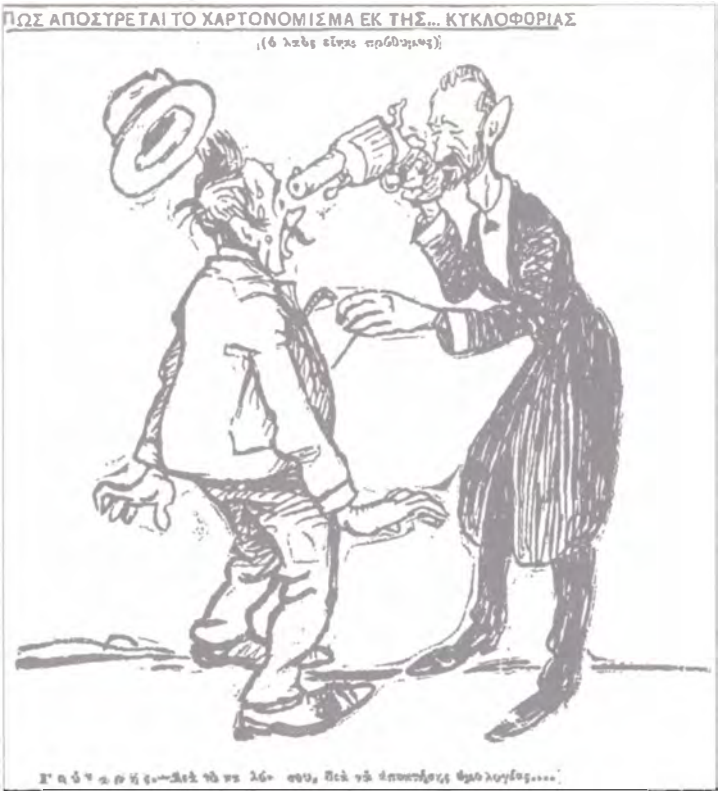
"25 Mart 1922 tarih ve 2749 sayılı kanunla 1.600.000.000 drahmi tutarında iç borçlanma yapılması kararlaştırılmıştır. Bankaya verdiğiniz her yarım banknot karşılığında, 20 yılda ödenecek 100 drahmilik bir tahvil alıyorsunuz. Her biri 100 drahmi değerinde 15.700.000 adet tahvil basılmıştır."

Charalambos Kladis Aile Arşivi

Her paranın arkasında çekiliş numaraları da yazılmıştı. Yılda 4 kez tüm tahvil sahiplerinin katıldığı çekilişlerin düzenleneceği; kazananlara da toplamda 2 milyon drahmi verileceği vaat edilmişti. Bu çekilişin amacı külfeti ağır olan mali tedbiri bir nebze cazip kılmaktı. Yunan Devleti bu sayede 1.500.000.000 drahmi tutarında takviye sağlamış ve Yunanistan Küçük Asya Seferi'ni birkaç ay daha sürdürebilecek ekonomik desteği elde edebilmişti.[1481] Ancak bu para da Yunanistan'daki ekonomik kriz ve pahalılık karşısında uzun süre yeterli olmayacaktı. Öyle ki Maliye Bakanı Protopapadakis, İngiltere'nin Atina'daki maslahatgüzarı Lindley'e gözleri yaşlı bir şekilde bu paranın ancak ordunun Anadolu'dan terhis edilmesine yeteceğini söyleyecekti.[1482] Diğer taraftan zorunlu kredinin hükûmete siyasi bir maliyeti olmuştu. Tahvil yerine büyük miktarlarda para biriktirme alışkanlığına sahip olan köylü ve çiftçiler hükûmete karşı büyük bir kızgınlık yaşamıştı.[1483] Bankalarda *"paramızı alıyorsunuz!"* diye bağırıyorlardı. Bankalardan mevduatlarını çekerek yandaki dükkâna giren ve ne bulursa satın alan vatandaşlar büyük kuyruklar oluşturuyor, otobüs ve tramvaylarda bozuk para bulunmadığından gişe görevlileri yolcuların para ödemeden hareket etmelerine izin veriyorlardı. Bazı dükkânlarda bozuk paralar saklandığı için para yerine pullarla para üstü veriliyordu. Bu yasa ile birlikte Yunanistan'a büyük bir panik havası hâkim oldu.[1484] Yasanın parlamentodan geçmesi ile resmî gazetede yayınlanmasına kadar geçen birkaç saatlik sürede tüm Yunan halkı, hala tam değerini koruyan parasını kullanmak için piyasalara akın ediyordu. Yunan gazeteleri piyasadaki bu manzarayı nakit sahiplerinin paniklemesi olarak nitelendirmişti. Kurnaz tüccarlar, para harcamak dışında hiçbir vasfı olmayan kadınların saçmalıklarını kâra çevirmişlerdi. Bu kadınlar işe yarar bir şey olmasa bile bulabildikleri her şeyi sırf paralarını harcamak için satın alıyorlardı. Erkekler de kâğıt paralarını elden çıkarmak amacıyla deli gibi alışveriş yapıyorlardı. Gümrüklerde ve özellikle bankalarda insanların mevduatlarını çekmek için akın ettiği yoğun kuyruklar oluşmuş ve hatta bazen aralarında tartışmalar çıkmıştı.[1485] Yasaya en sert tepki verenlerden biri de radikal sol gazete *Pizospastis* idi. Bu yasal tedbirin esas olarak geçim kaygısı taşıyan işçileri etkilediğini belirten gazete, durumu son derece vahim ve umutsuz bulmuştu. Devletin mali ihtiyaçlarını karşılamak ve mevcut savaş durumunu sürdürmek için 24 saat içinde halkın malının yarısına zorla el konulduğunu söylüyordu: *"Savaşta çocukları öldürülen aynı zavallı insanlar, artık savaşın tüm masraflarını ödemek ve mülklerine zorla el koyan devlete tüm birikimlerini vermek zorunda kalmıştır. Yunan halkı tüm bunların neden yapıldığını sormaktadır. Neden mi? Savaşa devam etmek için..."*[1486]

Kısacası hükûmet, savaşa devam etmek için ekonomik desteği Yunan halkından zorla elde etmişti. Gitgide büyüyen ekonomik ve siyasi kriz, Gounaris hükûmetinin son kurtuluş umudunu Paris'te yapılması kararlaştırılan müzakerelere

Kâğıt para tedavülden nasıl çekilir? (halk istekli)
Gounaris: Tahvil almak kendi iyiliğiniz için.
Ριζοσπάστης, 27.03.1922, Αριθμός Φύλλου: 1722-234, s. 1.

bağlamıştı. Yunan halkı huzursuzdu ve görünen o ki Yunan Ordusu Anadolu'da sıkışıp kalmıştı. Yunanlar Küçük Asya meselesini askerî açıdan çözebilecek kabiliyette olmadıklarından tek çıkar yol diplomasi yoluyla çözmeyi denemekti. Siyasi bir çözüm bulunamazsa Yunanistan sonunu kendi elleriyle hazırlayacaktı. Nitekim beş ay sonra kıyısına kadar geldiği siyasi ve ekonomik uçurumun kenarından beklemediği bir anda hızlıca boşluğa yuvarlanacaktı.

Siyasi Kördüğüm Müttefik Arabuluculuğu

Askerî açıdan çözüme kavuşturulamayan Küçük Asya meselesini diplomasi yoluyla çözmek isteyen Müttefikler birçok kez İstanbul hükûmeti aracılığıyla Mustafa Kemal'e arabuluculuk önerisi getirmiş; ancak Mustafa Kemal Paşa öne sürdüğü koşulların kabul edilmesi durumunda barış antlaşmasının

imzalanabileceğini bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın öne sürdüğü koşullardan biri Yunanların Trakya ve İzmir'i; Müttefiklerin ise İstanbul ve Anadolu'yu tamamen boşaltmasıydı. Öte yandan Türk sorununun diplomasi yoluyla çözümlenemeyeceğine inanan Ankara hükûmeti, bu konudaki çabalara karşı çıktığı izlenimini yaratmamak için her dönem barış görüşmelerini desteklediğini de beyan ediyordu. Ancak Yunanlara karşı kazanılan Sakarya Zaferi'nden sonra Kemalistlerin onayını almak öyle kolay olmayacaktı. Zaten 1921 Mart'ında düzenlenen Londra Konferansı Yunan Ordusu'na vakit kazandırmaktan başka bir işe de yaramamıştı. Dolayısıyla Türkler, yeni bir barış konferansının kendi koşulları dikkate alınarak gerçekleşmesi noktasında ısrarcıydı. İngiltere ve Yunanistan Türklere gerçekten bir barış antlaşması imzalatmak istiyorlarsa Anadolu ve Trakya Yunan askerî birliklerince tamamıyla temizlenmeliydi. Öte yandan Yunanların askerî açıdan gittikçe zayıfladığını gören İngiliz Sömürgeler Bakanı Winston Churchill, 26 Eylül 1921 tarihinde İngiliz Kabinesine sunduğu muhtırada Mustafa Kemal ile ivedilikle barış görüşmelerine başlanmazsa felaketin yakın olduğunu ima etmiş; Savunma Bakanı Worthington-Evans da Churchill'in bu düşüncesini haklı bulmuştu. Gounaris hükûmetinin Avrupa'da destek arayışlarından sonra Müttefikler, her iki tarafın da arabuluculuk görevini üstlenmiş ve barışın tesis edilmesi hususunda Türk tarafına yanaşmaya çalışmıştı. Oysa Türklerin eli bu sefer siyasi olarak daha fazla güçlenmişti ve masaya hemen oturma konusunda ısrarcı değillerdi. Öncelikle Sakarya'da başarı elde eden Türk askerinin morali düzelmişti. Dolayısıyla Ankara hükûmeti, Müttefiklerin karşısında daha özgüvenliydi. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa, Yunanistan'ı büsbütün yalnız bırakmak amacıyla Müttefikler de dahil olmak üzere birçok devletle siyasi temaslar gerçekleştirip ayrı ayrı antlaşmalar imzalamanın önemini çok öncesinden fark etmişti. Bu sayede Müttefikleri de bölerek onların siyasetlerini etkisiz hale getirebilecekti.

Mustafa Kemal Paşa, Batı'ya yönelmeden önce ilk başta Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini yeniden güvence altına almak istiyordu.[1487] İlk siyasi temaslar Sovyet Rusya ve Kafkas devletleriyle gerçekleştirilmişti. Aslında Yunan solu da Mustafa Kemal Paşa'nın bu siyasi hamlesini çok önceden fark etmiş ve hükûmete uyarıda bulunmuştu. Yunanistan'ın Londra Konferansı sırasında, Mustafa Kemal ile yapılan barış arabuluculuğunu reddetmesini büyük hata kabul eden Yunan solu, Gounaris hükûmetini de Mustafa Kemal'in beyanında İngiliz egemenliğini yenmek amacıyla Hindistan'da, Afganistan'da, Mısır'da, Mezopotamya'da devrim örgütlemekten açıkça söz ettiğini görmemekle suçlamıştı. Üstelik İngiliz çıkarlarının Yunanistan'ın Mustafa Kemal'e karşı savaşının devam etmesiyle örtüştüğünü düşünmek oldukça yanıltıcıydı. Zira başta İngilizler Mustafa Kemal ile anlaşma yapmak için pek çok teşebbüste bulunmuş ve bu ihtimal çerçevesinde Gounaris ve diğer hükûmet üyelerine

kapılarını kapatıp onları istenmeyen adam kabul etmişti. Lakin İngiltere'nin Hindistan ve Mısır sömürgelerini köleleştirme ve istismar etme politikasını iyi bilen Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya ile ittifakı tercih etmesinden sonra İngiltere istenmeyenler listesini tamamen unutmuş ve yeniden Mustafa Kemal'e karşı Yunanistan'ı koz olarak kullanmaya başlamıştı.[1488] Bu noktada Yunanistan'ın siyasi geleceği Mustafa Kemal ve Müttefikler arasında kurulan ince ipliğe bağlıydı. Bu gerçeğe gözlerini kapayan siyasilerin, Yunanistan felaketinin yapı taşlarını fark etmeden döşediği açıktı.

Kemalistlerin Sakarya Zaferi'nden sonra dış politikada gerçekleştirdiği bu türden hamleler onların siyasi meşruiyetinin kabul edilmesinde başat bir rol üstlenmişti. Kafkas devletleriyle imzalanan Kars Antlaşması,[1489] Kafkas ülkelerinde İngiltere'nin uyguladığı siyaseti iflas ettirmiş ve tüm batılı devletlerin Yakın Doğu'daki saygınlıklarına gölge düşürmüştü. Ancak en önemli husus, geçici süreliğine de olsa, Türkiye'nin kuzey-doğu sınırları güvence altına alınmıştı. Bir diğer önemli gelişme Ukrayna'daki Sovyet orduları Başkomutanı General Mihail Frünze başkanlığındaki yeni bir kurulun 13 Aralık 1922 tarihindeki Ankara ziyaretiydi. General Frünze, 2 Ocak 1922'de Ankara hükûmetinin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal ile Moskova Antlaşmasına benzer; ama bazı ek koşulları da içeren bir antlaşma imzalamıştı. Türk-Sovyet ilişkilerini en üst düzeye çıkaran Frünze kurulu Ankara açısından diplomatik ve askerî olarak büyük bir başarıydı. Türkiye-Ukrayna Antlaşması sonucunda Türkiye'ye Sovyetler tarafından mali yardım yapılması ve üç tümeni donatacak kadar silah gönderilmesi sağlanmıştı.[1490] Yunan envanterlerine göre Kemalistlerin Sovyet Rusya ile yakınlaşmasının ardından Türkiye'ye 1921-1922 yılları arasında 10 milyon altın ruble yardım yapılmıştı. Nisan 1921'de 4 milyon, Haziran 1921'de 1,4 milyon, Kasım 1921'de 1,1 milyon ve Mayıs 1922'de 3,5 milyon altın ruble yardım yapıldığı bilgisi yer almaktaydı. Ekonomik desteğin dışında Karadeniz limanlarından silah yardımının da yapıldığını belirten Yunan kaynaklarına göre[1491] Sovyet Rusya, 1920 yazında Türkiye'ye 6000 tüfek, 5.000.000 kurşun ve 17.600 topçu mermisi göndermişti. 1921-1922 yılları arasında toplamda 33.275 tüfek, 327 makinalı tüfek, 63.000.000 mermi, 54 silah, 130.000 top mermisi, 20.000 gaz maskesi, 1.500 kılıç ve çok sayıda askerî teçhizat yardımı yapılmıştı. 3 Ekim 1920 tarihinde Sovyet hükûmeti Trabzon'da Kemalistlere *Jivoy* ve *Jutkiy* adında iki muhrip gemisi vermiş; ayrıca iki barut ve bir mühimmat fabrikasına ekipman sağlayarak destek vermişti.[1492]

Türk ordusunun Sakarya Zaferi, Bekir Sami-Aristide Briand antlaşmasından sonra bunalımlı bir sürece giren Türk-Fransız ilişkilerini de olumlu yönde etkilemişti. Artık Fransızlar Anadolu'da etkin bir güç kabul ettiği Kemalistlerle bir uzlaşı içine girme niyetindeydi. Zaten ekonomik ve askerî açıdan kangren olan Kilikya'da Türklere karşı kesin bir zafer kazanamayacağını

düşünen Fransızlar, Bolşevizm'in Anadolu'da etkili olabileceği ve Türkiye'nin Bolşeviklerin etkisine girmesi kaygısıyla Ankara hükûmeti ile diplomatik temaslara başlamıştı. Bilhassa Fransız Senatosu Dış İşler Komisyonu Başkanı Franklin-Bouillon, Türklerin dostluğunu kazanmayı Fransa'daki Müslümanlar üzerinde olumlu etki yaratma açısından önemli görüyordu. Öte yandan Kilikya'da savaşı devam ettirip askerî açıdan bölünecek Türklerin de beklentisi Fransızlar ile bir konsensüs oluşturmaktı. Fransa ve Türkiye arasında süregelen uzun ve zorlu müzakerelerin ardından 20 Ekim 1921'de Ankara hükûmetinin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal ile Franklin-Bouillon arasında Ankara Antlaşması imzalandı. Ankara Antlaşması Ankara hükûmetinin en büyük diplomatik zaferlerinden biriydi. Zira ilk defa Müttefik Güçlerden biri Büyük Millet Meclisi ile barış imzalayıp Misak-ı Millî'yi *de jure* olarak tanımıştı. Ankara Antlaşması, Türkiye ve Fransa arasındaki savaşı sona erdirme noktasında önemliydi. Ancak Müttefikler arasındaki dayanışmanın da sarsıldığını açıkça gözler önüne sermişti. İngiltere ve Fransa birliğinin Yakın Doğu konusunda parçalandığını gösteren bu antlaşma[1493] sonrasında iki ülke ilişkileri bunalımlı bir döneme girdi. Fakat asıl önemli husus Müttefiklerin Yakın Doğu dayanışmasında çatlaklar meydana getirmesi ve parçalanan Müttefik birliğinin artık kolayca onarılamayacak olmasıydı. Ankara Antlaşması askerî yönden Türk ordusuna bir avantaj sağlamıştı. Öncelikle Türk ordusu güney sınırında az sayıda asker bulundurarak gücünün büyük bir bölümünü Batı Cephesi'ne kaydırmıştı. Üstelik Antlaşmaya eklenen gizli askerî protokolle Fransızlar Kilikya'yı boşalttığında iki tümene yetecek kadar askerî mühimmatı Türklere bırakmıştı.[1494] Türklere teslim ettikleri silah, uçak ve giyeceklerin yanı sıra Kilikya'nın terk edilmesiyle birlikte 8.000 Türk askeri serbest bırakılarak Batı Cephesi'ne nakledilmişti. Yunanların savlarına göre Fransızlar Mersin Limanı'nı da Mustafa Kemal Paşa'ya bırakmıştı ve bu sayede Mustafa Kemal Paşa Güney Cephesi'nin ikmalini büyük ölçüde daraltmıştı.[1495] Böylece Mersin Limanı'ndan rahatça faydalanan Türkler, Fransa ve İtalya'dan savaş gereçleri sağlama olanağı bulmuşlardı. Yunan kaynaklarının verdiği bilgi doğrultusunda 1922 yılında Fransız ve İtalyan gemileri Mersin, İskenderun ve Antalya limanlarına yardım amaçlı gelmişlerdi. Türkler, Fransızlardan 1500 makineli tüfek, 400 adet 3 tonluk Berliet marka kamyon; İtalyanlardan da 150 Fiat marka araba almışlardı.[1496] *Eleftheros Typos* gazetesinin haberine göre Antalya'da Türk askerlerinden oluşan bir heyet, İtalyan ve Türk tüccarlar adına askerî malzeme alımı yapmıştı. Gazetenin iddiasına göre İtalyan gemileri her on beş günde bir Antalya Limanı'na gelerek çeşitli savaş malzemelerini rıhtıma boşaltmaktaydı. 1921 yılı Ekim ayı sonunda 80 koli kışlık askerî elbise ve 2452 varil benzin İtalyanlar aracılığıyla Antalya'ya ulaşmış, Aralık ayı başında da 80 deveyle birlikte yeni kışlık giysiler gelmişti. İtalyanların Söke ve Yeni

Efes bölgesindeki kuvvetlerine oranla Kuşadası'ndan çok fazla malzeme ithal ettiğine değinen gazete, bu materyallerin muhtemelen Türklerin millî teşkilatlarına yönelik olduğunu belirtmişti.[1497] Yunan askerî envanterlerinde de Fransız ve İtalyanların Mondros'ta Müttefiklere teslim edilen silahların yerine kılıç, süngü, silah mühimmatı ve kama mekanizmaları üretilmesi amacıyla Türklerin mühimmat fabrikaları kurmasına yardım ettikleri bilgisi verilmişti. Örneğin Fransızlar Adana'da mühimmat üretimi için fabrikalar kurmuştu. Ayrıca Türkler, Fransa'dan telefon teçhizatı da satın almıştı.[1498]

Mustafa Kemal Paşa'nın, Fransa ile kurduğu diplomatik köprü İtalyanları telaşlandırmış ve ivedilikle Ankara'ya bir heyet göndermesine vesile olmuştu. Yakın Doğu'da konsolos görevinde bulunan Cavaliere Tuozzi başkanlığında bir heyet Ankara hükûmeti ile temaslarda bulunmak amacıyla 24 Ekim 1921 tarihinde Ankara'ya ziyarette bulundu. Heyet, bilhassa İtalya ve Türkiye arasındaki sorunları ılımlı bir tutum izleyerek çözmeyi hedeflemişti. Lakin Kemalist Türkiye ile ayrı bir antlaşma imzalamaması noktasında İngilizler tarafından uyarılan İtalyanlar Ankara hükûmetinin Misak-ı Millî esaslarına dayanan bir antlaşma imzalanmasında ısrarcı olmasıyla birlikte ortak bir görüş etrafında toplanamamıştı. Her ne kadar Tuozzi kurulu Ankara temaslarında istenilen başarıyı elde edememiş olsa da Kemalistlere karşı olumsuz bir tavır benimsememişti. Neticede İtalyanlar da Türkler ile ne pahasına olursa olsun bir uzlaşıdan yanaydı. Ankara hükûmeti ile bir anlaşmaya varamayan İtalyanlar bu sırada İstanbul hükûmeti ile gizli bir antlaşma imzalayarak işgal altındaki Osmanlı topraklarından feragat etmiş ve Menderes vadisini boşaltma kararı almıştı. İtalyan-Osmanlı Antlaşması başta İngilizler olmak üzere Ankara hükûmetini kızdırmıştı. İngilizler en bunalımlı zamanda Türkleri destekleyen İtalyanların kendilerini zor duruma soktuğunu düşünüyorlardı. Kemalistler ise Menderes vadisini boşaltan İtalyanların bölgeyi Yunanların işgaline hazır hale getirmesinden ötürü öfkelilerdi. Lakin İtalya'dan bir hayli savaş mühimmatı sağlamaları[1499] daha ileri gitmelerinin de önünü kesmişti.[1500]

Anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Zaferi'nden sonraki diplomatik başarıları, Müttefiklere karşı Ankara hükûmetinin elini bir hayli kuvvetlendirmiş ve barış antlaşması koşullarının belirlenmesinde Kemalistlere söz hakkı tanımıştı. Anadolu'da Millî Mücadele hareketini başlattığından beri dış politika hedeflerini ulusun tam bağımsızlığı üzerine kuran Mustafa Kemal Paşa, öncelikle gerekli olan sivil ve askerî teşkilatı kurmakla işe başlamış, akabinde Millî Mücadele hareketinin amaçları ve ilkelerini önce Erzurum'da sonra da Sivas'ta düzenlenen kongrelerde tespit etmişti.[1501] Büyük Millet Meclisinin en can alıcı çalışması olan Misak-ı Millî, iç ve dış politika hedeflerinin tespitinde önemli bir kaideydi. Bu temel ilke etrafında şekillendirdiği dış politikasında Batılı devletler dışında İslam ülkeleriyle de

münasebetlerini geliştirmişti. 1921 ve 1922 yılları arasında dünyanın farklı bölgelerindeki İslam ülkeleri Kemalistlere tinsel ve edimsel olarak destek vermişlerdi. Özellikle Sakarya Zaferi Doğulu ulusların Avrupa'ya karşı durabileceklerini gösteren önemli bir sembol olmuştu. Ankara'da yanan bağımsızlık ateşi baskı altındaki diğer tüm uluslara umut olmuş; diğer İslam ülkelerine de örnek teşkil etmişti.[1502] Hindistan, Afganistan ve İran ile kurulan dostane temaslar Kemalist hareketin güçlenmesinde etkili olmuştu. Mustafa Kemal Paşa ayrıca Arnavutluk, Bulgaristan ve Amerika ile olan ilişkilerinde de belli bir denge yaratarak Yunanistan'a siyasal ve askerî baskı kurmayı planlamıştı. Özetle Mustafa Kemal Paşa, Misak-ı Millî şartlarını tümüyle kapsamayan hiçbir çözümü kabul etmemiş, buna rağmen dış politikasında da menfi sonuçlara ulaşmamıştı. 1922 yılının yazına kadar Yunanlara karşı gerçekleştirdiği birçok diplomatik temasta masadan kazançlı çıkmıştı. Bu özgüven ile Paris'teki konferans masasına ajandası dolu olarak girecekti.

Nihayet Küçük Asya sorununu görüşmek amacıyla birçok kez ertelenen müzakerelerin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Fransa Dışişleri Bakanı Poincare ve İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer'in ortak kararı doğrultusunda 22 Mart 1922 tarihinde Paris'te yapılmasına karar verildi. İlk kurul toplantısında Müttefik dışişleri bakanları Türkiye ve Yunanistan'a ateşkes teklif edilmesi hususunda bir anlaşmaya varmışlardı. Ertesi gün, yani 23 Mart'ta, Yunanistan'daki Fransız maslahatgüzarı De Marcilly, Yunanistan Dışişleri Bakanı Baltacis'i ziyaret ederek Yunanistan ve Türkiye'ye ateşkes ilan edilmesi yönünde kısa bir tebliğ iletmişti. Eğer iki taraf da Müttefiklerin bu genel barış şartlarını kabul edersе Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan çekilmesi başlamış olacaktı. Söz konusu tebliğde Yakın Doğu'da barışın yeniden tesis edilmesi ve Anadolu'da daha fazla kayıp yaşanmadan boşaltılması için öneriler hazırlayan ve bu gaye ile Paris'te toplanan Üç Büyük gücün asıl görevinin her iki ülke arasındaki düşmanlıkların derhal sona erdirilmesi olduğu belirtilmişti. Önerilen bırakışmanın ana hatları şunlardı: *"Çatışmaların derhal durdurulması, iki ordunun işgal ettikleri hatlardan, aralarında 10 kilometre genişliğinde boş bir bölge oluşturacak şekilde geri çekilmesi, cepheden veya cepheye yönelik herhangi bir askerî harekâtın olmaması, alınan önlemlerin Müttefiklerce belirlenecek askerî bir komisyon tarafından denetlenmesi ve ateşkesin süresinin ateşkesin uzatılması olasılığıyla birlikte üç ay olması"* idi.[1503] Yunanistan önerilen bu metne 25 Mart 1922'de yanıt vermiş ve Dışişleri Bakanı Baltacis'in açıklamasıyla ateşkesi kabul ettiğini bildirmişti: *"Üç Büyük gücün dışişleri bakanlarından gelen telgrafa cevaben, Yunan hükûmetinin, bakanların telgrafında belirtilen şartlar çerçevesinde ateşkes teklifini kabul ettiğini size bildirmekten onur duyuyorum. Yunanistan, Yakın Doğu'da barışın yeniden tesis edilmesine mümkün olduğu kadar katkıda bulunmak istemekte ve Müttefik Güçlerin tavsiyelerine saygı duymaktadır. Georgios Baltacis."*[1504] Öte yandan

Baltacis bu telgrafta Müttefik önerilerini kabul ettiklerini belirtse de, Büyük Güçlerin Yunanistan'daki yetkililere gönderdiği bir sonraki telgrafında, Yunan tarafının direndiğini ve müttefiklerin kararlarını kayıtsız şartsız kabul etmediğini göstermek amacıyla, ateşkesin teknik konularına ilişkin önemsiz bazı açıklamalarda bulunmuştu. Amaç Yunan tarafının da inceleme yaptığını ve güya itiraz ettiği noktaların olduğunu vurgulamaktı. Öte yandan 26 Mart'ta Müttefikler tarafından yapılan basın açıklamasında Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan çekileceğinin öğrenilmesi Yunan basınında çok büyük bir tepki yaratmıştı. Ateşkes teklifinin Yunanistan tarafından kabul edildiği gün, *Embros* gazetesi baş makalesinde zehir zemberek bir açıklama yayımladı: *"Müttefiklerin emriyle Küçük Asya'da kanını döken ve Kemal'i mağlup eden Yunanistan'a bugün Küçük Asya'dan ve İzmir'den barışçıl bir şekilde çekilme çağrısı yapılıyor. Müttefikler, Trakya'nın Yunan olduğunu kabul etmiş olmasına rağmen, Trakya'ya yerleşen Yunanistan'dan bugün Trakya'nın büyük bir bölümünü teslim etmesi isteniyor. Hain ve onursuz konferans kararlarına Yunan milleti başkaldıracak ve hep bir ağızdan, tek bir ruhla ürkütücü ve kocaman bir 'HAYIR!' cevabını verecektir."*[505] Benzer tepki *Eleftheron Vima* gazetesinin 26 Nisan 1922 tarihli nüshasında da verilmişti: *"Cephedeki subay ve askerlerin ruhları, hükûmetin onursuz teklifleri kabul edeceği korkusuyla kıvranmaktadır. Her ağızdan 'Gitmiyoruz!' nidaları yükseliyor. 10 yıldır mücadele ediyoruz. Gerekirse ömrümüz boyunca mücadele ederiz. Ama haysiyetsiz bir şekilde evimize dönmeyeceğiz."*[1506]

Paris'te, 22 Mart ve 26 Mart arasında, beş gün süren toplantıların sonunda Müttefikler genel önerileri ve barış şartlarını hazırlamıştı. Fransa Midye-Enez hattını sınır yapmak ve Doğu Trakya'da uluslararası bir tampon devlet kurmak gayesindeydi. İngilizler için Boğazların denetimi kritik önemdeydi ve Yunanları Çanakkale Boğazı'nda üstün duruma getirecek Midye-Enez hattını destekliyorlardı. 27 Mart günü Müttefikler, Türk tarafına, adil bir barış tesis etmek istediklerini, her iki ülke azınlıklarının güvenliğini sağlamayı amaçladıklarını ve Türk ulusunun kendi vatanında egemenliğini yeniden kurmasına yardım etmeyi hedeflediklerini bildirmişti. Müttefik bildirgesinde *"Yunanlar dört aya kadar İzmir'i barış içinde boşaltacak ve Türk egemenliğinin orada yeniden kurulmasını sağlamak amacıyla ilk dönemde bir bırakışma imzalanacak; Boğazların Asya kıtasındaki kıyıları uluslararası denetime tabi olarak askerden arındırıldıktan sonra Türklere geri verilecek; Doğu Trakya da askerden arındırılacak; ama Yunanlar, çoğunlukta oldukları bölgelerde işgallerini sürdürecek; Trakya'daki sınır, kuzeyde Yanos'tan Bulgar sınırına dek uzanacak; Yunanistan Tekirdağ'ı yitirecek; ama Kırklareli'ni alacak; Sevr Antlaşması'nın kapitülasyonlar, yargı sistemi ve mali sorunlara ilişkin koşullarında esaslı değişiklikler yapılacak"*[507] hükümleri yer almaktaydı.[1508] Asıl mesele Yunan Ordusu'nun çekilmesi esnasında ortaya çıkacak sorunların nasıl çözüleceğine dairdi. Bunun üzerine Foch, Weygand,

Gouraud ve Harington'ın da içinde bulunduğu askerî bir grup İstanbul'daki Müttefik generallerinin ikazları doğrultusunda bir plan hazırlamıştı.[1509] 28 Mart'ta Fransa'nın maslahatgüzarı, Yunanistan Dışişleri Bakanı Baltacis'i tekrar ziyaret etmiş ve ona Müttefiklerin önerilerini içeren raporunu takdim etmişti. Üç hafta içinde, hızlı bir şekilde, delegeler konferansın yapılması çağrısında bulundu. Paris'te Müttefikler tarafından hazırlanan antlaşmada Türklerin Anadolu'daki egemenliği kabul edilmişti. Bırakışma Anadolu'daki Yunan askerî birliklerinin düzenli çekilmelerini sağlamak amacıyla önerilse de Yunanlar açısından asıl kritik mevzu, Yunan Ordusu'nun çekilmesinden sonra Türk yönetimi altında kalacak Hristiyan nüfusun akıbetiydi. Antlaşma metni bu yönüyle Yunanistan'da âdeta soğuk duş etkisi yarattı. Başbakan Gounaris ve Dışişleri Bakanı Baltacis, Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan çekileceğini öğrenen Rumların büyük bir panik yaşayıp Yunanistan'a kaçacağından endişeliydiler. Zira genel Rum göçü başlarsa bu Yunanistan'ın felaketi olabilirdi. Dahası Venizelist eğilime sahip Anadolu Rumları Yunanistan'da kargaşa çıkarıp hükûmete karşı bir ayaklanma organize edebilirdi.

30 Mart günü Lord Curzon, Lordlar Kamarasında yaptığı konuşmasında Müttefik önerilerini adil bir çözüm şeklinde nitelendirmiş ve maddelerin hiçbirinde pazarlık yapılmasına izin vermeyeceklerini açıklamıştı. Türk ve Yunan tarafı ise Müttefik önerilerine temkinli yaklaşmayı tercih etmişti. Özellikle Yunanistan'da barış önerileri büyük bir öfke ve protesto ile karşılanmıştı. Yunan basını ilk defa İngiltere'nin aleyhine yazılar kaleme almıştı. Yunanlar, Boğazlar ve Mezopotamya'daki çıkarlarını güvence altına almak isteyen İngilizleri suçlamışlardı. Müttefik önerileriyle İngiltere Anadolu'daki Hristiyanhalkları kaderlerine terk etmekteydi.[1510] Yunan gazetelerinde antik ve modern Yunan tarihinin görkemli anlarıyla karşılaştırmalar yapılmaya başlanmış ve şanlı Yunan geçmişinden bazı tarihî kesitler alıntılanmıştı. Örneğin *Ethnos* gazetesinde *"Molon lave"*[1511] başlığıyla yer alan haberde İstanbul'un Fethi sırasında şehri Türklere teslim etmek istemeyen İmparator Palaıologos'a tarihî bir atıfta bulunuluyordu: *"Böyle bir anlaşmayı imzalayacak bir Yunan eli yoktur. Bu antlaşmayla kana bulanmış Yunan toprakları terkedilecek ve kahramanlarımızın mezarları barbarlarca yağmalanmak üzere teslim edilecektir. 1453 Mayıs'ında Fatih Sultan Mehmet, Palaıologos'a bir elçi gönderdiğinde, karşılığında Konstantinopolis'in teslim edilmesini, Yunanların şerefiyle tüm varlıklarını bırakıp ayrılmalarını istedi. İmparator'un yanıtı ise netti: ne ben ne de bu şehrin sakinleri burayı size teslim etmeyeceğiz. Hepimiz ölmeyi kaybetmeye tercih ederiz. İşte İmparator Palaıologos, çok az askeri ve malzemesi olmasına rağmen Fatih Sultan Mehmet'e bu cevabı vermişti. Eğer şimdiki yöneticilerde az da olsa Palaıologos'un ulusal gururu varsa, Ankara'daki çete liderine Thermopylae'li Leonidas'ın cevabını verir."*[1512] Gounaris hükûmetinin Paris'te Müttefiklerin

tekliflerine yol açan politikasını onaylamayan *Eleftheros Typos* gazetesi de şunu tahmin ediyordu: *"Gounaris görevini yapamadı ve başarısız oldu. Görevini tam yapan, görevine inanan bu mücadelenin şehitlerine karşı çok büyük sorumlulukları var. Gounaris, Büyük Yunanistan'a inanmıyor; ama Küçük Asya mücadelesinde ölenler buna kalben inanıyordu. Gounaris derhal gitmeli. Şimdi gerçek kahramanların zamanı. Parlamento, ulusal taleplerin en makul sınırının Sevr Antlaşması ile bize verilen topraklar olduğu yönündeki kararını tekrarlamalıdır. Yunan halkı kendilerinden istenileni verdi. Kanını, parasını, sabrını, şevkini feda etti ve her şeyi kazandı. Şimdi nasıl olur da mağlup olduğunu kabul etmesini isterler. Yunan halkı izolasyonun, güçten düşmenin, çözülmenin farkında. Zor zamanlar için yeni bir kahraman arıyor. Halkın istediği de bu. Küçük insanlar ve cesareti zayıf olanlar kenara çekilsin artık."*[1513]

Müttefiklerin barış önerileri ile birlikte Gounaris hükûmetinin Hristiyan nüfusu güvence altına almadan Anadolu'nun boşaltılması kararı ve Doğu Trakya'nın büyük bir kısmının verilme olasılığı, Yunan toplumunda yoğun öfkeye neden olmuştu. Yunanistan'ın pek çok bölgesinde karara karşı gelmek için mitingler düzenlendi. 18 Mart'ta yayımlanan bildiride Yunan halkı, Büyük Güçlerin adaletsiz önerilerini protesto etmesi için Atina'nın tüm merkez meydanlarında toplanmaya çağrıldı. Mitingleri düzenleyenler, vatanın tehlikede olduğuna, milletin tetikte olması gerektiğine yönelik sloganlar atmıştı. *Embros* gazetesinin haberine göre şu an mücadelenin en kritik anıydı ve Yunanistan'a dayatılan bu onursuz barışa hayır demenin vakti gelmişti.[1514] Yunanistan'daki tüm dernek ve kuruluşlar Helenizm'in haklarını unutmamaları için Büyük Güçlere yalvaran sözlerle dolu pek çok bildiri göndermişlerdi. Yunan meclisine ve hükûmetine yönelik tüm bildirilerde de Anadolu'daki mücadeleyi sürdürme ve Yunan Ordusu'nun kurtardığı toprakların tek bir karışını bile terk etmeme çağrısı yapılmıştı. Çünkü Anadolu toprakları 3000 yıldır Yunan ailesinin birer parçası olan topraklardı.[1515] Ekseriyetle kadın örgütleri Mart 1922'deki Paris Konferansı tekliflerini yayınladıkları bildirilerle protesto etmiş ve Anadolu'daki mücadelenin sürdürülmesinde kararlı olduklarını tüm dünyaya duyurmaya çalışmışlardı. Örneğin İzmir Kadın Dernekleri Birliği yayınladığı iki bildiriyle Müttefik kararlarını protesto etmişti: *"Hakikat adına protesto ediyoruz. Büyük Güçlerin söylediklerine göre, Küçük Asya'daki Yunan halkları, şu anda Yunan Ordusu'nun elinde bulunan toprakların Türkler tarafından yeniden işgal edilmesini itirazsız kabul edecek ve uysal bir şekilde Türk boyunduruğu altına geri dönecekler. Dikkat ederseniz bizler yönetim kelimesini değil boyunduruk kelimesini kullanıyoruz. Türklerin bu korkunç boyunduruğuna karşı hepimiz bir aradayız. Milletimiz tam beş asır boyunca gözünü ve ruhunu ufukta bir noktaya sabitleyerek ve nihayet üç yıl önce ağaran mutlu şafağı bekleyerek yaşadı. Tam beş yüzyıl boyunca çocuklarımıza özgürlük ya da ölümden*

bahseden savaş şarkıları ve ninniler öğretildi. Tam beş asır boyunca binlerce kişi şehit oldu, katliamlar yapıldı. Katliamlar kimi zaman açıkça, kimi zaman da gizlice gerçekleştirildi. Kurbanlar ortadan kayboluyorlardı ve dünyanın güçlü insanları bundan rahatsız olmuyorlardı. Bu, tepki veremeyen uygar dünyanın yüzüne atılan bir tokattı. Hatta birkaç yıl önce, Büyük Savaş sırasında İzmir şehrinde bile korkunç suçlar işlendi. Kırsal kesimde erkeklerin işlerinden kazandıklarından yararlanma hakları yoktu. Kadınlara da bir değer verilmiyordu. Ama öyle bir an geldi ki, gözlerimiz İzmir'de dalgalanan umutlarımızı ifade eden bayrağı gördü. Özgürlük çığlığı olan marşı duyduk. Bunlar, Yunanistan'ın haklı mücadelesini verdiği Müttefiklerin emriyle oldu. İnsan haklarını ön planda tutan şanlı milletlere sesleniyoruz. Kırdığımız zincirlerle bizi bağlamak isteyen her karara adalet adına itiraz ediyoruz. Protesto ediyoruz; çünkü bu karar vatanımızı büyük bir köle pazarına dönüştürüyor. Burada Hristiyan nüfus, kurtuluşa kavuşturulmasından üç yıl sonra yeniden satılacak. Hiçbir birliği olmayan; yalnızca demir, onursuzluk ve ateşten oluşan barbar efendisinin ellerine teslim edilecek. Milletler tarihinde benzeri görülmemiş bu mahkûmiyeti protesto ediyoruz. Muzaffer güçlerin yanında kazanan bizler, yenilenlerin muamelesi ve şansına sahip olacağız. Ortak düşmanlarımız olan ve mağlup ettiğimiz kişilerin muvaffakiyetle taç giydiğini göreceğiz. Biz, Küçük Asya'nın Yunan halkı olarak, tüm erkek ve kadınlar, Büyük Güçlerin emriyle bize tanınan ve üç yıllık Yunan işgaliyle onaylanan haklara güveniyoruz. Beş asırdır kazandığımız özgürlüğümüzü kaybetmeyi kabul etmiyoruz. Dünyanın güçlüleri aksi yönde karar verirse, biz Küçük Asya'nın Yunan kadınları kahramanlık geleneklerimize sadık kalacağız ve ulusal aşağılanma karşısında bize ait olan bu toprakları terk etmeyeceğiz, teslim olmayacağız ve ölümü tercih edeceğiz. İzmir. 3 Nisan 1922."[516]

Yine Mart 1922'de, Yunan Kadınları Ulusal Konseyi tarafından çıkarılan aylık *Ellinis* dergisinde, Trakya ve Küçük Asya kadınlarının dünyaya çağrıda bulunduğu ihtar dolu bir bildiri yayımlanmıştı: *"Kadın kardeşler, Bağımsızlık ya da ölüm! 40 yıllık kölelik ve hapistense bir saatlik özgürlük daha iyidir. Bizimle birlikte ağlayın, dünyanın kadınları. Bizimle şair olun ve tüm acılarınızı ve çaresizliğinizi bizimle paylaşın. Dayanılmaz Türk boyunduruğundan yeni kurtulduk ve özgürlüğümüzün sevincini yaşıyoruz. Dünya güçleri ve müttefiklerimiz, Müttefiklerin verdiği sözlere ve akan Yunan kanına rağmen bizi kana susamış Türklerin eline teslim etmek istiyorlar. Türklerin zulmü malumdur. Muhakkak ki yetimlerin, ihtiyarların ve dulların feryatları sana kadar ulaşmıştır. Bizi vatanımızdan, evlerimizden uzakta ölüme götürdüler ve böylece uzun süredir acı çeken Trakya ve Küçük Asya'nın etnolojik karakterini değiştirdiler. Zulümlere, sürgünlere, soygunlara, mülklere el konulmasına, hapislere, kovulmalara, İslam'a geçirilmelere, tapınaklara ve türbelere yapılan saygısızlığa göz yumduk. İşgalcinin beş asırdır ağır boyunduruğu altında yıkıp parçaladığı bu yerlerde, bunca fedakârlık ve*

şühedadan sonra özgürlüğün yeniden yaşanacağını ummuştuk. Bu da Hıristiyanlık adına insanoğlunun ayıbıydı. Müttefikler, Büyük Savaşın bir özgürlük mücadelesi, köleleştirilmiş halkların tiranlıktan kurtuluş kavgası olduğuna dair sözler verdiler. Binlerce kardeşimiz buna tanık oldu ve hayatını kaybetti. Açlık ve zulümden dolayı çıplak ve bitkin durumda kalan binlerce kadın, çocuk ve yaşlı insan öldü; ana vatanlarından çok uzaklara gömüldü. Buna rağmen haklarımızın çiğnendiğini görüyoruz ve bizi kurbanlık koyun gibi kasaplara teslim etmek istiyorlar. Çocuklarımız, eşlerimiz, kardeşlerimiz hala kutsal kurtuluş mücadelesini veriyorlar. Bu bizim için bir ölüm kalım savaşıdır. Trakya ve Anadolu topraklarını kanlarıyla sulayan binlerce ölümüz var. Pek çok malulümüz var ve hayatları boyunca çolak kalacaklar. Tüm müttefik ve yabancı askerler terhis edildi. Yalnızca Yunan Ordusu savaşmaya devam ediyor. Yunan Ordusu kurtardığı yerleri Büyük Güçlerin talep ettiği gibi bırakıp Türklerin eline teslim ederse ne olacak? Cevap mı istiyorsunuz? O zaman şöyle yanıtlayalım: Kemal, şu anda Pontus'ta ve Helenizm'in köleleştirildiği yerlerde olduğu gibi hepsini kılıçla katledecek. Biz kadınlar oğullarımızı, kocalarımızı, kardeşlerimizi vatanın sesinin çağırdığı her yere gönderdik. Onları sevinçle, umutla uğurladık. Savaşta öldürülmelerinden korkmuyorduk; çünkü onların ölümüyle dünyadaki en kutsal armağan olan özgürlük doğacaktı. Ama şimdi Yunan ırkına karşı ne kadar korkunç bir suçun hazırlanmakta olduğunu düşününce korkuyoruz. Türklerin hukuka aykırı olarak elinde tuttuğu Helenizm'in büyük başkenti Konstantinopolis'i bize vermiyorlar. Şimdi de kurtarılmış Yunan topraklarını alıp Helenizm ve kana susamış Türkler pahasına insan kılığına girmiş canavarlara vermek istiyorlar. Ama biz erkekler ve kadınlar, yiğit ordumuzun dürüst ve kahraman kanıyla özgürleştirdiği topraklarımızı asla terk etmeyeceğimize yemin ettik. Bu topraklara bir Türk ayağının basmasına kesinlikle izin vermeyeceğiz, Allah muhafaza ayak basarsa da cesetlerimize, evlerimizin yıkıntılarına basacaktır. Biz işgalcileri istemiyoruz. Biz yabancı topraklar istemiyoruz. Yüzyıllardır beklediğimiz baba mirasımıza sahip çıkmak istiyoruz. Köle olmak değil, özgür yaşamak istiyoruz. Ana kara Yunanistan'dan ayrılmaz çocuklar olarak yaşamak istiyoruz. Şimdi, özgür yaşayan ve hiçbir zaman zalim bir kölelik altında yaşamamış olan sizler tüm bunları Yunan halkının sırtına yüklemeye çalışıyorsunuz. Siz kadınlar, Türk barbarlarının boyunduruğu altında yaşadınız, sizi adaletimizi savunmaya çağırıyoruz. Dünyanın kaderini belirleyen insanlara tesir etmelisiniz ve dünya görüşü üzerinde etkinizi kullanmalısınız. Yunanların, Büyük Güçlerin vaatlerine rağmen, her türlü ilahi ve insani yasanın dışında ihanete uğradığını ve iradesi dışında kan emicinin ellerine teslim edildiğini tüm aleme haykırın. Her yerde Yunanların onursuz bir köle hayatı yaşamaktansa ölmeyi tercih edeceğini bağırın. Özgür dünyanın tüm kadınlarının Trakya ve Anadolu'daki haklarımıza var gücüyle destek vereceğinden eminiz. Evangelismos Derneği başkanlığı adına Trakya kadınları. Silivri. 16 Şubat 1922."[1517]

Yunan kadın dernekleri tarafından yazılan her iki bildiri daha önce Paris Barış Konferansı sırasında yapılan propaganda ile benzer özellikler taşıyordu. Seslerini tüm dünyaya duyurmaya çalışan Yunanlar, sözde Türk "barbarlığı" ve "zulmü" nedeniyle beş asırdır eziyet çektikleri vurgusunu yaparak Anadolu'yu ellerinde tutmayı hedeflemişlerdi. Batı kamuoyuna servis edilebilecek en güçlü bilginin, "acı çeken Helenizm'in" Anadolu'da Türk boyunduruğu altında bırakılmaması gerektiği olduğunun farkındaydılar. Kolektif bir şekilde örgütlenen Yunan basını ve dernekler aynı propaganda mekanizmasını yine aynı amaç uğruna bu sefer de devreye sokmuştu. Yunanlar, Anadolu'da ne pahasına olursa olsun kalmalıydı. Fakat Yunan propagandası, diplomatik gelişmelerin ve siyasi pazarlıkların önüne geçememişti. Her şeyden evvel, Türkler Misak-ı Millî'den asla taviz vermeyeceklerini üstüne basa basa yinelemişlerdi. Dahası *Vakit*, *İleri*, *Hakimiyet-i Milliye* gibi Türk basını, Türklerin silahlarını asla bırakmamaları yönünde uyarı yazıları yayınlıyor ve bırakışma koşullarını müspet bulmuyorlardı. Ankara resmî çevrelerine göre Müttefiklerin sunduğu öneriler Yunanlara destek vermek amacıyla İngiliz yönetimi tarafından hazırlanmış yeni bir stratejiden başka bir şey değildi. Mustafa Kemal Paşa, bırakışmaya karşı çıkmayı diplomatik bulmadığından prensipte kabul etmişti; lakin karşıt önerilerde bulunabileceğinin de altını çizmişti. Mustafa Kemal Paşa, Müttefiklerin İstanbul hükûmeti ile birlikte hareket edip Ankara hükûmetini yok etme maksadıyla yeni çalışmalar organize ettiğini düşünüyordu. Dolayısıyla ateşkes antlaşmasını ilke olarak kabul ediyor; fakat Anadolu'nun boşaltılmasına ivedilikle başlanmasını zaruri görüyordu. Bırakışma imzalanır imzalanmaz dört ay içinde Anadolu'nun boşaltılmasının tamamlanması istenmişti. Zira Yunanlar zaman kazanmak için bu süreyi kendi lehlerine çevirebilirlerdi. Ankara hükûmetinin Anadolu'yu boşaltma konusundaki teklifi, ateşkes antlaşmasının yürürlüğe girmesinden itibaren ilk on beş gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar kesiminden ve antlaşma süresi olan dört ay içinde, İzmir de dahil olmak üzere işgal altında bulunan tüm topraklardan Yunan Ordusu'nun çekilmesiydi.[1518] Türklerin bırakışma teklifleri Müttefikler tarafından kabul edildiği takdirde Ankara hükûmeti, üç hafta içinde, barış görüşmelerine delegelerini göndermeye hazır olduğunu bildirmişti. 15 Nisan 1922 tarihinde Türklerin notasına cevap veren Müttefikler, Anadolu'nun derhal boşaltılması konusunda olumsuz görüş beyan etti. 22 Nisan'da Müttefik cevabına karşı ikinci notayı gönderen Ankara hükûmeti, ateşkes konusunda anlaşmaya varılmasa bile, barış görüşmelerini geciktirmenin uygun olmayacağını belirterek İzmit'te bir konferans toplanmasını teklif etmişti. Ancak Ankara hükûmetinin Müttefiklere gönderdiği bu yazışmalar bilhassa İngiliz yetkililerce "küstahça" bulunmuş ve "tuzak"[1519] olduğu gerekçesiyle sonuçsuz bırakılmıştı.[1520]

Neticede Ankara hükûmeti ile Müttefikler arasında tam bir görüş birliği sağlanamamıştı. Özellikle Lord Curzon Türklerin önerilerini "geciktirme

siyaseti" olarak yorumlamıştı. Sadece Fransız Başbakanı Poincare, Ankara hükûmeti ile İzmit'te bir ön görüşme yapılmasını desteklemiş ve Kemalistlere sürekli nota gönderilmesine karşı çıkmıştı. Dolayısıyla Fransa ve İtalya'nın tutumlarından emin olamayan İngiltere, sert tavrından kaynaklanan bir pürüzden ötürü tüm suçun kendisine yüklenmesinden çekinmişti. Yunan kamuoyunda ise Müttefiklere karşı bir güvensizlik ortamı oluşmuştu. Özellikle Müttefikler, Ankara hükûmeti ve Mustafa Kemal'e sonsuz tolerans göstermekle suçlanıyorlardı. Öyle ki bundan destek alan Mustafa Kemal, Küçük Asya meselesinde Müttefiklere kendi isteklerini dikte ettiriyor ve Büyük Güçler de müdahil olmadan sadece izlemekle yetiniyordu. Örneğin Nikolaos Plastiras'a bağlı 5/42 Evzon Alayı tarafından çıkarılan cephe gazetesi *Funda,* yayınladığı karikatürde Ankara'nın Müttefiklere karşı bir tiyatro hazırladığını ima ederek Mustafa Kemal'i Müttefikleri kandırmakla suçlamıştı.[1521]

Ankara'nın Tiyatrosu
"Aptal Frankları kandırdığını sanıyor"
Η Φούντα, 19.06.1922, Αριθμός: 18, Έτος Α, T.T. 922, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 052.
Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.
[Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi]

Müttefikler ve Ankara hükûmeti arasında tüm bu görüş ayrılıkları yaşanırken Karadeniz Rumları Yunanlarla ile iş birliği içinde bağımsız bir cumhuriyet kurmak amacıyla ayaklanma hazırlıkları yapmaya başlamıştı. 1920 yılının sonlarına doğru bölgedeki çalışmalarını büsbütün arttıran Pontusçular, bilhassa otonomi veya Yunanistan ile birleşme konusunda isyanlar çıkarmış ve Türk yetkililerine büyük oranda zorluk yaşatmışlardı. Örneğin Büyük Millet Meclisi tarafından hazırlanan 16 Temmuz 1921 tarihli notada Yunan işgal kuvvetleriyle Pontusçu çetelerin Türk halkını yok etmek amacıyla ortak faaliyetlerde bulunduğu belirtilmişti: *"Bir taraftan Yunan Ordusu işgal ettiği vatan topraklarımızı tahrip etmekte; cinsiyet ve yaş ayırımı yapmaksızın Müslümanları yok etmektedir. Diğer taraftan gizli Yunan dernekleri ve bunlar arasında Pontus namıyla kurulduğu bilinen gizli dernek İzmir'de olduğu gibi küçük bir azınlıkta Rum unsuruna sahip olan Karadeniz sahilinde dahi bir Yunan hükûmeti meydana getirmek maksadıyla aynı şekilde Türk ve Müslüman unsuruna karşı suikastlar düzenlemekle meşguldüler."*[1522] Büyük Millet Meclisinin aldığı tüm tedbirlere rağmen Pontus faaliyetleri 1922 yılında da devam etmiş ve Yunan donanması *Averof,* 7 Haziran 1922 tarihinde Samsun Limanı'na iki saat kadar bombardıman etmişti. Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey (Okyar) mecliste yaptığı konuşmasında bombalamanın amacının bölgedeki Müslüman ahaliyi Hristiyan halka karşı kışkırtıp Türklerin aleyhinde propaganda yapma olduğunu dile getirmişti.[1523] Böylece Yunanistan, Anadolu'yu boşaltma sırasında Hristiyan nüfusun emniyeti ile ilgili endişelerin haksız olmadığını ispatlamış olacaktı.[1524] Diğer bir taraftan Samsun, İç Anadolu üzerinden Batı Cephesi'ne askerî nakliyatın gerçekleştiği önemli limanların başında geliyordu. Türklerin lojistik desteğini kesmek ve askerî gücünü kırabilmek için de bombardımanı gerçekleştirmişti.[1525]

Mart'taki Paris görüşmeleri beklenen sonucu getirmemiş ve Atina kulislerinde siyasi konjonktür tamamıyla değişmişti. Gerek Pontus olayları, gerek konferansın bir türlü gerçekleşememesi gerekse Yunan Maliye Bakanı Protopapadakis'in kendince formüle ettiği ekonomik çözüm, Gounaris yönetiminin Küçük Asya meselesini yeniden sorgulamasına neden olmuştu. Fakat en önemli gerekçe iktidar ve muhalefet ayrımı gözetmeksizin mecliste tüm milletvekillerinin Anadolu Rumlarının savunulması konusunda hemfikir olmasıydı. Meclis oturumları oldukça yoğun geçmiş, bazı milletvekilleri Anadolu'nun boşaltılması teklifine karşı olduklarını beyan ederek hükûmetten bu öneriyi kabul etmemesini istemişti. Meclisteki bütün siyasi partiler, Liberal Parti bile, Müttefiklerin önerilerinin kabulüne karşı çıkmıştı. Yoğun baskı altında kalan Başbakan Gounaris, Anadolu'nun boşaltılmasının gerekli olmadığını açıklamıştı.[1526] Sonuç olarak tüm Yunan halkı, gazeteler, ordunun komutanlıkları, SEKE (Komünist) dışındaki tüm siyasi partiler Anadolu'nun boşaltılmasına karşıydı. Gounaris hükûmeti tam bir çıkmazdaydı. Lord Curzon'a her türlü

şartı kabul edeceğine dair önceden söz verdiğinden, Müttefiklerin şartlarını reddetmenin hiçbir ahlaki tarafı olmadığını düşünüyordu. Öte yandan diplomatik bir çözüme ulaşılamadığı takdirde beklenen ilk Türk saldırısında ciddi bir askerî yenilgi tehlikesinin büyük olacağını biliyordu. Zorunlu kredinin verdiği ekonomik rahatlık kısa vadeliydi ve birkaç ay içinde iflas sorunu yeniden ortaya çıkacaktı. Gounaris, Müttefiklerin önerilerini reddederse, İngiltere'nin artık diplomatik korumasına sahip olmayacağının farkındaydı. Bu da, er ya da geç, askerî yenilgi veya ekonomik çöküşün gelmesi demekti. Başka bir deyişle Gounaris, büyük bir açmazın içindeydi. Ya Müttefiklerin şartlarını kabul edip Anadolu'yu barışla terk edecekti ya da büyük bir yıkım Yunanistan'ı bekliyordu.[1527]

Gounaris ve Baltacis başlangıçta Anadolu'nun Yunan birlikleri tarafından boşaltılmasının tek yönlü bir çözüm olduğu sonucuna varmışlardı. Yurt içinde yaşanan büyük tepki ve Anadolu'nun olası bir tahliyesinin halk ve ordu üzerinde fırtınaya neden olacağı korkusu onları bu kararı alma konusunda tereddüte düşürmüştü. Ülke içinde kopan fırtına her şeyi, hükûmeti, rejimi, hatta tahtı bile alıp götürebilirdi. Bu nedenle Anadolu'nun Yunan birliklerinden boşaltılması kararına uymayı göze alamamış ve Küçük Asya sorununa kesin bir çözüm getirememişlerdi. Sonuçta Yunan hükûmetinin bu konuda karar vermesi de gerekmemişti. Ankara hükûmetinin Müttefik önerilerine verdiği yanıt, Yunanistan'ı cevap verme zorunluluğundan kurtarmıştı. Mustafa Kemal Paşa ne ateşkesi ne de barış şartlarını kabul ettiğinden Yunanlar barış şartlarına ilişkin yanıtını ertelemişti. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın tutumu ve ateşkesi kabul ettiğine dair herhangi bir beyanda bulunmaması Türk tarafının müzakere davetini ve barış şartlarını kabul etmeyeceğini düşündürtmüştü. Müttefikler de müzakerelerin sürdürülmesine ilgi göstermemiş, Türk tarafına Yunanistan'ın umduğu gibi ateşkes ve barış şartlarını kabul etmesi konusunda baskı yapmamıştı. Dolayısıyla Gounaris hükûmeti, cephede kalmaya devam eden ordunun sorunlarıyla, gerek mecliste gerekse Yunan kamuoyunda Anadolu'nun tahliyesini istediği yönündeki suçlamalarla karşı karşıya kalmıştı. Dahası kâğıt paranın ikiye bölünmesi konusunda halkın hoşnutsuzluğu halen devam ediyordu. Hükûmet kanadındaki anlaşmazlıklar nedeniyle iç sorunlarla da yüzleşmek zorunda kalan Gounaris, mecliste güvenoyu alamayınca 12 Mayıs 1922 tarihinde istifa etmek zorunda kaldı.[1528] Kraliyet yanlısı koalisyon içinde Gounaris'in ana rakibi ve Reform Partisi'nin lideri olan Nikolaos Stratos yeni bir hükûmet kurma girişiminde bulundu. Stratos, 16 Mayıs 1922 tarihinde mecliste hükûmet yemini ederek yeni hükûmeti resmen kurdu. Stratos, Yunan Ordusu'nun Anadolu'da kalmasını destekliyor ve Anadolu'nun bağımsızlığına yönelik her tür plana olumlu bakıyordu. Ancak meclisten güvenoyu alamadığından 17 Mayıs 1922'de hükûmetten düştü. Yeni bir çıkmazla karşı karşıya kalan Yunan

meclisi, hiçbir siyasi partinin genel seçim yapılmasına onay vermemesinden ötürü, Petros Protopapadakis ile tüm Kral yanlısı partilerden oluşan bir koalisyon hükûmetinin kurulmasına karar verdi. Üstelik Protopapadakis, hem Gounaris'in hem de Stratos'un başbakan olarak kabul edebileceği bir isimdi. Protopapadakis hükûmetinin yemin töreni 22 Mayıs 1922 tarihinde gerçekleşti.[1529] Yeni Koalisyon hükûmeti ile anti-Venizelist tarafların kendi içindeki iktidar çatışması sona ermişti. Ancak Yunanistan'ın iç ve dış siyasetindeki sorunlar bu uzlaşının önünü kesmiş ve sürdürülebilir olmasını engellemişti. Yunanistan artık her açıdan tam bir darboğazın içindeydi. Üstelik tüm siyasi ve askeri çözüm arayışları kördüğüm olmuştu. Kimsenin bu karanlık labirentten nasıl çıkılacağına dair bir fikri de yoktu. Bu kaotik ortamdan en fazla endişe duyanlar Anadolu'da kendi kaderlerine terk edileceklerini düşünen Rumlardı. Yunanistan'ın Küçük Asya mücadelesinin Büyük Güçler tarafından desteklenmeyeceğini anlayan Rumlar Anadolu'daki Helenizm'i kurtarmak amacıyla son bir gayret içine girdiler. İzmir'de otonom bir devlet kurma kararı alan Küçük Asya Savunma Örgütü kısa bir süre sonra kopacak büyük borandan habersiz sakin sandıkları denizde son bir umut yola çıktılar. Oysa sandalları hasarlı, deniz dalgalı, gökyüzü bulutluydu. Yani fırtına yakındı…

İzmir'de Bir Muhtariyet
İyonya Devleti

1920 seçimlerinden sonra, Yunanistan'da kurulan yeni hükûmetin Anadolu'daki savaş ile ilgili niyetlerinden şüpheye düşen bir grup Venizelist asker, Albay Georgios Kondylis önderliğinde toplanıp İstanbul Ulusal Savunma Örgütünü kurmuşlardı. İstanbul Rum Cemaatinden bazı kişilerin de katıldığı bu siyasi örgüt aynı zamanda cephede görev yapan Venizelist subayların da desteğini almıştı. Yaklaşık yüz ila yüz elli civarındaki Venizelos yanlısı asker, seçimden sonra birliklerini bırakıp İstanbul'a kaçmış ve örgütün merkezi olan Pera Palas otelde faaliyetlerine başlamışlardı.[1530] Gounaris hükûmetinin Anadolu'nun boşaltılmasına karar verdiği yönünde söylentilerin artması üzerine endişeye kapılan örgüt üyeleri "kurtarılmamış" Helenizm için trajik sonuçlar doğacağını düşünmüş ve örgütsel faaliyetlerini hızlandırmışlardı. Bu da İstanbul Savunma Örgütünün çok daha fazla güçlenmesine olanak sağlamıştı. Fener Rum Ortodoks Patriği IV. Meletios'un mutlak desteğine sahip olan örgütte -sonuçta İstanbul Ulusal Savunma Örgütü Meletios'un patrik seçilmesi için tüm gücüyle destek vermişti[1531]- aynı zamanda Venizelos'un da gizli bağlantıları bulunmaktaydı. Her ne kadar Venizelos hiçbir zaman örgütün liderliğini üstlenmediyse de çeşitli tavsiye ve yönlendirmelerle desteğini dolaylı yoldan vermişti.[1532] İstanbul Ulusal Savunma Örgütünün temel hedefi,

Venizelos'un arabuluculuğuyla İngilizlerden destek sağlayıp İzmir'de özerk bir "İyonya Devleti" kurmaktı.[1533] Örgütün önde gelen üyelerinin çoğunun[1534] nihai hedefi Kral Konstantinos'u Yunanistan'dan sürmek ve iktidara Venizelos'u yeniden geri getirmekti. Aslında bu tasarı, Kral Konstantinos rejiminin devrilmesiyle Müttefiklerin desteğini sağlamak için Venizelos'un aynı adı taşıyan Selanik'teki Ulusal Savunma Hareketinin (Ethniki Amyna) bir nevi tekrarıydı. "Helen İyonyası"nın acilen kurtarılması için Müttefiklerin desteğinin elde edilmesi elzemdi ve bunu da ancak Venizelos başarabilirdi. Lakin Ulusal Savunma Örgütünün kimliğinin "Helen" mi yoksa "Küçük Asya" mı olacağı hususunda net bir ayrım yapılmamıştı. Bu mantık ve perspektifte, Müttefik Devletlerinin desteğini alan Venizelos'un savaşta başarıya ulaşacağına inanan Ulusal Savunma Örgütü üyelerinin kafasında üç hedef vardı. İlki, "Helen İyonyası"nı kurtarmak, ikincisi Müttefiklerin yardımını güvence altına almak ve son olarak da tüm bu hedeflere tek ulaşabilecek kişi olan Venizelos'u iktidara getirmekti.[1535] Böylece Venizelos'un arabuluculuğuyla Batı Anadolu bölgesinde kurulacak özerk "İyonya Devleti" doğu ile batı Ege'yi yeniden birbirine bağlayacak bir üs görevi görecekti. 14 Ocak 1921 tarihinde Spanoudis, Iasonidis ve Stavridis'ten oluşan üç İstanbullu Rum, Venizelos'un arabuluculuğuyla İngiltere Başbakanı'nın sekreteri Philip Kerr ile görüştü. Heyet, Kerr'e Anadolu'da Venizelos'a bağlı askerî birliklerin bulunduğunu ve 45.000 kişilik bir Küçük Asya Ordusu'nun kurulması ihtimalinin olduğunu bildirmişti. Ayrıca Konstantinos rejiminin Anadolu'yu boşaltma politikasının önüne geçebilmek için Müttefiklerden sadece diplomatik ve parasal destek talep etmişlerdi. Eğer Anadolu'daki Helenizm hareketi Müttefikler tarafından desteklenirse o zaman tüm Yunanistan'da da bu girişim hızlıca başarı sağlayabilirdi. Fakat İngilizler bu taleplere karşı temkinli yaklaşmış ve her türlü taahhütten kaçınmıştı.[1536]

Küçük Asya meselesinin ilk tezahürü 1921 yılı Ocak ayının sonunda İzmir'de meydana geldi. O sırada Milletvekili Douzinas, Atina'dan İzmir'e hareket etmiş ve doktor Apostolos Psaltof ve diğer İzmirli Rumlarla temaslarda bulunmuştu. Tartışmanın konusu, Küçük Asya Helenizm'inin yurt dışında temsilinin Venizelos'a verilmesiydi. Bu isteği dile getiren bir telgrafın Venizelos'a gönderilmesine karar verildiyse de İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis telgrafın gönderilmesini yasaklamış ve konunun bir daha gündeme getirilmemesine engel olmuştu.[1537] Çünkü Stergiadis'e göre Küçük Asya sorununa daha sakin ve dengeli bir çözüm bulunmalıydı. Bu sırada Mayıs 1921'de İzmir gazetelerinden *Vima* da "Ağırlık merkezi" başlıklı bir yazı yayımlanmış ve yazıda Küçük Asya meselesinin ağırlık merkezinin Atina'dan İzmir'e kaydırılması gerektiğine işaret edilmişti.[1538] Atina halkının Küçük Asya meselesinin ciddiyetini takdir edememesi ve ikincil meselelerle uğraşması bu değişimi zaruri kılmıştı. Dolayısıyla Anadolu Rumlarının pasif kalmayıp

bir an evvel harekete geçmesi ve Küçük Asya meselesini kendi inisiyatiflerine alması gerektiği düşünülmüştü. Böylesi bir seferberlik Anadolu'daki Rum halkının tüm dünya önünde saygınlığını da arttıracaktı. Özellikle Sakarya Muharebesi'nden sonra Küçük Asya Ordusu'nun içine düştüğü zor durum Küçük Asya Helenizm'ine dair kaygıları da zirveye taşımıştı. Artık İzmir'de Batı Anadolu'nun savunmasını organize edecek gizli bir örgütün ve özerk bir devletin kurulması yönünde tartışmalar başlamıştı.[1539] Bu tartışmalar, örgütün ruhu ve esas lideri olan İzmir Metropoliti Hrisostomos tarafından bizzat yürütülmekteydi.[1540] Neticede Ekim 1921'de, doktor Psaltof'un muayenehanesinde, Psaltof, Lambrou, Evripaios, Solomonidis, Doulgeridis, İoakeimidis, Hariatis ve Karakasis tarafından Küçük Asya Savunma Örgütü (Mikrasiatiki Amyna) kuruldu. Bu örgüt, İstanbul Ulusal Savunma Örgütüne benzese de aynı derecede güçlü bir Venizelist karaktere sahip değildi.[1541] Ancak iki örgüt arasında sıkı temaslar da yaşanmıştı. Küçük Asya Savunma Örgütünün kurulması akabinde Psaltof, Tenekidis ve Dimas'tan oluşan üç üyeli bir yönetim komitesi seçildi. Örgütün başkanı ise Psaltof idi.[1542] Küçük Asya Savunma Örgütünün amacı Anadolu'nun tüm maddi ve manevi olanaklarını Yunan Ordusu'nu güçlendirmek için kullanmaktı.[1543]

Venizelos'tan umut kesilince bu sefer de Aralık 1921 ortalarında doktor Yiagos Siotis, aynı zamanda üyesi olduğu İstanbul Ulusal Savunma Örgütünü temsilen İzmir'e gitti.[1544] Küçük Asya Savunma Örgütünün ikinci umudu General Papoulas'tı. Doktor Siotis, biri 23 diğeri de 26 Aralık'ta olmak üzere Papoulas ile iki görüşme gerçekleştirmiş; İstanbul Savunma Örgütünün Anadolu'nun tahliyesini ön gördüğünü; bu durumun Anadolu'daki Helenizm'i bir çıkmaza sürükleyeceğini söylemişti. Siotis, Anadolu'yu kurtarmaya yönelik bir plan da sunmuştu. Çünkü Konstantinos ve hükûmeti var olduğu sürece Yunanistan'ın Küçük Asya mücadelesinin Büyük Güçler tarafından desteklenmeyeceği açıktı. Bu nedenle Küçük Asya mücadelesinin Yunan Devleti'nden resmen ayrılması ve Küçük Asya Helenizm'inin tamamen özgürlük mücadelesi haline gelmesi gerekiyordu. Kısaca Anadolu'daki Rum halkı özerkliğini mutlaka ilan etmeliydi. İşgal altındaki Anadolu bölgesinin özerkliği kendi özgürlüğüne sahip çıkan bir halkın isyanı olarak görüleceğinden söz konusu harekete Avrupa kamuoyunun destek vermesi de kaçınılmazdı. Bu mücadele için savaşacak ordu, Anadolu'dan, İstanbul'dan, Mısır'dan, Amerika'dan gelen gönüllülerden oluşacak ve hatta Anadolu'da kalmak isteyen Küçük Asya Ordusu'ndaki askerler tarafından da desteklenecekti. Ordudan ihraç edilen Venizelist subayların geri dönmesine izin verilecek ve bu ordunun komutanı da Papoulas olacaktı.[1545] Papoulas kendisine yapılan teklife ilgi göstermekle birlikte böyle bir harekete karar verilebilmesi için Yunan hükûmetinin de rızası ve desteğinin alınması gerektiğini belirtti.[1546] Siotis, ayrıca 30 Aralık'ta Stergiadis ile de ayrı bir görüşme gerçekleştirmişti. Stergiadis, Papoulas'ın

aksine bu girişime şiddetle karşı çıkmış ve mücadelenin başına geçmeyi *"Ben hükûmetin memuruyum devrimci değilim"* sözleriyle reddetmişti.[1547] Her şeyden evvel özerk bir Küçük Asya, Yunan hükûmetinin ekonomik desteğinden yoksun kalacaktı ve ordu da ikiye bölünecekti. Lakin Stergiadis için en önemli gerekçe, Yunan Ordusu'nun Anadolu'da tutunamayacağı ve işgal ettiği bölgeyi acilen boşaltmak zorunda kalacağı düşüncesiydi.[1548] Nitekim Ocak 1922'de de Yunanistan'da milletvekilleriyle yaptığı bir toplantıda şu ifadelerde bulunmuştu: *"Yunanistan kendisini Küçük Asya'da vaktinden çok önce ve aslında sürekli savaşlardan bıktığı bir dönemde buldu. Sonuç olarak Yunanistan bu mücadeleyi sürdüremez. Er ya da geç Küçük Asya'yı terk etmek zorunda kalır. Bu benim görüşüm ve bunu zaten yetkililere de önerdim."* Yine 18 Şubat 1922'de arkadaşlarına, iki ay sonra hepsinin İzmir'den ayrılacaklarını tahmin ettiğini söylemişti. 29 Mart 1922 tarihinde ise Yunanların İzmir'e devlet olarak geldiklerini ve devlet olarak gitmeleri gerektiğini; yani belli bir düzen içinde Anadolu'yu tek etmelerinin doğru olacağını ifade etmişti. Siotis'e söylediği *"Küçük Asya, Yunanistan için öldü. Bize kalan tek şey, düzgün bir cenaze töreni düzenlemek"* sözleri aslında her şeyi yeterince açıklar nitelikteydi.[1549] Siotis, bunun üzerine İstanbul'a dönmüş ve İzmir'deki temasları hakkında İstanbul Ulusal Savunma Örgütüne bilgi vermişti. Ocak 1922'nin başında da General Papoulas Atina'ya giderek Savunma Bakanı Theotokis'e, Dokror Siotis'in önerilerini iletmişti.[1550]

13 Şubat 1922 tarihinde Küçük Asya Savunma Örgütü temsilcileri yeniden Stergiadis'i ziyaret edip örgütün amaç ve eylemleri hakkında bilgi vermiş ve faaliyetlerde bulunmak amacıyla izin istemişlerdi. Stergiadis, talep edilen izin konusunda zorluk çıkarmamış; ancak gösterişten uzak ve yasalara uygun hareket etmelerini rica etmişti.[1551] 21 Şubat'ta Siotis, İzmir'e gelerek Papoulas ile bir görüşme daha sağlamıştı. Anadolu'daki savaşın tasfiyesinin ciddi bir şekilde Atina kulislerinde tartışılması Papoulas'ın Küçük Asya Savunma Örgütü ile yeniden temas etmesini gündeme getirmişti. Yapılan görüşmede Siotis, İstanbul Ulusal Savunma Örgütü tarafından hazırlanan bir muhtırayı General Papoulas'a iletti.[1552] Muhtırada yer alan istek ve öneriler şu şekilde sıralanmıştı: *"Sayın Başkomutan, Yunan Ordusu'nun Küçük Asya'yı terk etmesi durumunda bölgeye Avrupalı bir komiser ile özerk bir statü verileceği yönünde görüş bulunmaktadır. Ayrıca Yunan halkının güvenliği ve bağımsızlığı için garantiler verileceğine dair düşüncelerden bahsedilmektedir. Son olarak Trakya'daki mevcut durumun değişmeyeceği görüşü de hakimdir. Ne var ki bu özerkliğe saygı gösterilmesini sağlayacak tek unsurun Yunan Ordusu olduğu da açıktır. Yunan Ordusu Anadolu'dan ayrılır ayrılmaz Küçük Asya ve İstanbul Rumları yok edici bir zulme maruz kalacaktır. Ancak Ankara'nın uzlaşmaz tavrı, sorunun çözümüne ilişkin planların özerklik verilmesi konusunda değil de, yalnızca azınlıkların korunmasına yönelik olmasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca sınırın Çatalca bölgesinden kaydırılmasıyla Trakya meselesi de tartışmaya açılmıştır. Fransız hükûmeti,*

Yunan Ordusu'nun Küçük Asya'yı boşaltmasıyla sınırlı kalmayacağını beyan etmiştir. Fransa, bu yeni durumdan sonra Yunanistan'ın Trakya'da da tavizler vermesi gerektiği görüşündedir. Bizi bu yaklaşan felaketten yalnızca vatansever bir hareket kurtarabilir. Bütün güçleri birleştirecek, bütün Helenizm'i ayağa kaldıracak bir hareket olmalıdır. Böyle bir hareketin lideri olabilecek tek kişi ise General Papoulas'tır. Bu hareketin ortaya çıkması için aşağıdakilerin yapılması zaruridir;

1) *İzmir halkının toplanması ve bir kararın alınması; bununla Papoulas'a bir İyonya devletinin kurulması için gerekli siyasi hamleleri yapma yetkisi verilmesi;*
2) *Başbakan ve hükûmet üyelerinin Papoulas tarafından seçilmesi;*
3) *Hükûmetin kuruluşunun, amacının ve ordunun hükûmete itaat edeceğine dair yeminin askerî yetkililere duyurulması;*
4) *Bu siyasi değişim ve buna neden olan sebepler hakkında Yunan hükûmetine bilgi verilmesi;*
5) *Gelişmelerin Büyük Güçlere duyurulması; Büyük Güçlerin kurtarılmamış Yunanlar ile kurduğu bağlar üzerinde düşünme ve Helenizm'in özgürlüğünü kazanmasına yardım etme çağrısı;*
6) *Avrupa'nın, Amerika'nın, Mısır'ın, Romanya'nın Helenizm'ine, Yunan ırkının mücadelesine, asker ve para yardımında bulunmaları için çağrıda bulunulması gerekmektedir.*

Kurulacak yeni devlet, tüm Yunan siyasi gruplarının desteğini alacak ve Yunanistan'ın iç meselelerine karıştırılmayacaktır. Küçük Asya'da kurulacak bu devleti temsil edecek kişilerin Antant yanlısı bir ideolojiye sahip olması gerekmektedir. Venizelos'un İngiliz ve Fransız halkları üzerindeki uluslararası nüfuzunu kullanmanın mutlaka bir yolu bulunmalıdır. Küçük Asya Ordusu'nun oluşumunun devam edebilmesi için gönüllü hizmet etmek istemeyenlerin Mayıs ayına kadar kademeli olarak ihraç edilmeleri gerekmektedir. Amerika, Mısır ve Romanya'daki Rumlar, vatana olan borçlarını sadece lafla veya parayla yerine getirmeyecek bilakis orduya katılarak bu görevi üstlenecektir. İstanbul'dan en az 25.000 asker toplanabilir. İstanbul, mücadeleye sahip olduğu her şeyi verecek ve elinden ne gelirse yapacaktır. Çünkü Mustafa Kemal'in kılıcının keskinliği iki adım öteden bile hissedilmektedir. Papoulas, ordunun en iyi performansı elde etmesi için uygun gördüğü subayları seçme konusunda tam özgürlüğe sahip olacaktır. Yunan Ordusu'nun Küçük Asya'yı terk etmesi durumunda Yunanlar, İngiltere'nin düşmanlığıyla karşı karşıya kalacaklardır. Yunanistan'a güvenen ve Türk karşıtı politikasını Yunanistan'a dayandıran İngiltere Yunanistan'ın güvenini boşa çıkardığını ve kendisini ortada bıraktığını düşünerek daha fazla öfkelenecektir. İngilizlerin İyonya devletinin kurulmasını mali olarak destekleyeceğine dair pek çok güçlü gösterge vardır. Ancak İngiltere ile kurulan tüm ilişkilerde İngilizlerin bilmek istediği ilk şey bu hareketin başında kimin olacağıdır. Ayrıca Amerika, Mısır, Romanya

ve Avrupa'nın diğer zengin Rumları tüm benlikleriyle mücadeleye maddi destek vereceklerinin güvencesini vermişlerdir. Sayın Başkomutan, sizi büyük bir karar almaya, yani liderliği üstlenmeye davet ediyoruz ve emirlerinizi bekliyoruz. İstanbul Ulusal Savunma Örgütü Başkanlığından Stavridis, Tziotis, Iasonidis, Bekkes, Kazanovas, Antipas. İstanbul 28.1.1922-10.2.1922."[553] Muhtırayı detaylıca inceleyen Papoulas, belirtilen koşulların yerine getirilip getirilemeyeceği konusunda bir ön araştırma yapılmasını istemişti. Neticede örgütün sunduğu öneriler realitenin dışında birer hayal ürünü görüntüsündeydi. Üstelik örgütün *"her şeyden önce, sizi temin ederiz ki İstanbul Ulusal Savunma Örgütünün kişiler lehine veya aleyhine herhangi bir önyargısı bulunmamaktadır. Ne Kral Konstantinos ne de Eleftherios Venizelos hiçbir zaman kişi olarak duygularımızı etkilememiş veya şu ya da bu şekilde siyasi yönde bizlere ilham vermemiştir. İstanbul Rumlarının Eleftherios Venizelos'a olan hayranlığının son yıllarda dizginlenemez olmasının nedeni onun soydaşlarını özgürleştirme çalışmalarından ileri gelmektedir. Günümüzün en kritik koşullarında milletimiz; ama özellikle de İyonya ve İstanbul için, kurtarılmayı bekleyen Helenizm, kendisini Türklere bırakma kararına karşı çıkanları tanrılaştırmaya hazırlanıyor. Sonuç olarak, Majestelerinin Küçük Asya hareketinin ilanından sonra Krala karşı tutumu sizin için tamamen kişisel bir meseledir ve bizim müdahalemize izin verilmez. Bizler de her zaman, gördüğünüz gibi, emirlerinizi koşulsuz yerine getirmeye hazır Yunan yurtseverleri olarak konu hakkında görüşlerimizi size sunuyoruz"*[554] ifadesi de gerçeği yansıtmayan, bir anlamda pohpohlama dışında başka bir manaya gelmeyen yaranma cümleleriydi. Neticede örgütün Venizelos ile bağı ortadaydı ve örgüt içerisinde sayıları azımsanmayacak kadar Venizelos yanlısı bulunuyordu. Bu noktada Papoulas, temkinli davranıp güvendiği iki subayını, Sarrigiannis ve Skylakakis'i, İstanbul Ulusal Savunma Örgütü ile görüşmek üzere İstanbul'a göndermiş; ancak yapılan görüşmede tartışılacak her şeyin hükûmete açıklanacağı ön koşulunu da koymuştu.[555] Böylece Papoulas, hem Kral ve hükûmette illegal bir oluşumla gizli görüşmelerde bulunmadığı imajını veriyordu hem de örgüte net olarak karşı tavır sergilemeden açık kapı bırakıyordu.

Bu arada 23 Şubat 1922 tarihinde Papoulas, Savunma Bakanı Theotokis'e gelişmeleri bildiren bir telgraf gönderdi.[556] Lakin Atina'daki hükûmet, İstanbul Yüksek Komiseri Triantafyllakos tarafından gelişmelerden zaten çok öncesinde haberdar edilmişti.[557] Triantafyllakos, ilgili telgrafında, planlanan hareketin açıkça hükûmet karşıtı bir karaktere sahip olduğu değerlendirmesini yapmıştı: *"Bugün İzmirli Siotis'in İstanbul Ulusal Savunma Örgütüne Papoulas ile yapılan istişarelerin olumlu sonuç verdiğini bildirdiği bilgisine sahip oldum. Papoulas, hükûmeti ve Kralı, hareketin ulusal bir amacı olduğuna ve hiçbir gücün bu amacın gerçekleşmesini engelleyemeyeceğine ikna etmeye çalışacaktır. Zamanında önlem alınması gerektiğini düşünüyorum. Venizelistler bundan yararlanıp hareketi Kral'ın ve rejimin aleyhine çevirmek istiyorlar. Daha sonra tek*

kullanımlık bir araç olarak yararlanmayı düşündükleri Papoulas'ı da bir kenara atacaklar. Papoulas'ı hareketin lideri olarak ortaya çıkarmak gayesindeler. Bu şekilde ordu, hareketin Kraldan ve hükûmetten gizli onay aldığını düşünerek yanıltılacaktır. Yani başlangıçta bir tepki verilmeyecektir. Hareket güçlendikten sonra savunucular ortaya çıkacak ve her türlü tepkiyi bastırma gücüne sahip olacaktır. Bu hareketin cephede iç çatışmalara yol açması ve ulusal çıkarlara büyük zarar vermesi çok muhtemeldir. Eldeki bilgiler hareketin çok yakında hayata geçirileceğini göstermektedir. İstanbul 23 Şubat 1922, Triantafyllakos"[1558] İstanbul'a ulaşan Sarrigiannis ve Skylakakis, 28 Şubat 1922'de İstanbul Ulusal Savunma Örgütü ve Patrik Meletios ile bir görüşme gerçekleştirmişti. Görüşmelerden Yunan hükûmetine de bilgi verilmesi konusunda mutabakata varılmış ve muhtırada belirtilen konulara açıklık getirilmişti.[1559] Söz konusu görüşmelerde Sarrigiannis ve Skylakakis, Papoulas'ın Rumların ve yurt dışındaki Yunan diasporasının mücadeleyi yürütmek için yeterli güce sahip olmadığını düşündüğünü belirtmişti. Bu mücadeleye mutlaka Yunanistan'dan da destek verilmesi gerekmekteydi. Hükûmetten yardım almanın uygun yollarını bulmak içinse İstanbul Savunma Örgütü Papoulas'a tam yetki vermeliydi. Bunun üzerine İstanbul Savunma Örgütü Başkanlığı tarafından Papoulas'a gönderilen ayrı bir mektupta kendisinin tüm şartlarının kabul edildiği bildirildi. Örgütün öne sürdüğü tek şart Yunan hükûmetinin vereceği destekten ötürü Müttefiklerin mücadeleye yönelik olumlu tutumlarını kaybetmemesiydi.[1560]

Papoulas cephede.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 1461.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

Papoulas daha sonra siyasi liderliğini açıklamak üzere Sarrigiannis'i ve İstanbul Ulusal Savunma Örgütü temsilcisi Siotis'i hükûmete bilgi vermesi için Atina'ya gönderdi. Savunma Bakanı Theotokis ile görüşen heyet İstanbul Ulusal Savunma Örgütünün görüşlerini sunmuş; ancak hükûmetten konuyla ilgili olumsuz bir yanıt almıştı.[1561] 16 Mart'ta Theotokis, Papoulas'a hükûmetin özerklik hareketine ilişkin görüşlerini içeren bir telgraf gönderdi: *"General, İstanbul'dan gelen yetkililerin önerilerine ilişkin hükûmetten size bir not gönderiyorum ve lütfen notta belirtilen talimatları izleyerek onlarla temaslarınızı sürdürünüz. Theotokis."*[1562] Hükûmet getirilen önerileri net bir şekilde geri çevirmişti: *"İlk olarak ülke bir savaşın içindedir. Ülkesini seven her Yunanın tek bir görevi vardır. O da mücadeleye hızlı bir şekilde yardım etmektir. İster bir asker olarak ister başka bir şekilde destek vermek isteyen verebilir. İsteyen müzakere ve tartışma olmadan da yardımda bulunabilir. Her türlü destek minnetle karşılanacaktır. İkincisi, her kim savaşın çabuk biteceğini düşünüyorsa, o zaman mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde yardım etmek zorundadır. Bu, ne müzakerelerle ne de anlamsız tartışmalarla sağlanabilir. Üçüncüsü, savaş devam ederken savaşın başarısız olması durumunda ne yapılacağı konusunda hiçbir düşünceye izin verilemez. İzin verilen tek düşünce savaşın nasıl güçlendirileceğidir. Son olarak ordunun yenilgiye uğraması halinde gayriresmî bir örgütün mücadeleyi sürdürmeyi devralma ihtimali ciddiyetten yoksundur. Ordunun savaşı kazanıp akabinde diplomatik müdahalede bulunması, sonrasında Büyük Güçler tarafından zaferinin görmezden gelinip ardından gayriresmî bir örgütün tepki göstermesi ihtimali kesinlikle söz konusu değildir. Theotokis."*[1563]

Bu sırada Küçük Asya Savunma Örgütü Komitesi üyesi Kyriakos Tenekidis, Yunan hükûmetinden gerekli desteği almadan bireysel bir çaba içine girmiş ve 19 Mart 1922 tarihinde Paris Müttefiklerarası Konferansı öncesinde İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Başbakanları ve Dışişleri Bakanlarına yönelik bir protesto mektubu göndermişti. Tenekedis'in yazdığı protesto mektubunda Anadolu'nun boşaltılmasına karar verilmesi halinde Rum nüfusun ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kalacağı ve Müttefiklerin buna asla izin vermemesi gerektiği şu cümlelerle bildirilmişti: *"Batı Anadolu'daki Rum toplulukları, kaderlerinin kendi kararlarınızla belirlendiği bu tarihî anda, sizi bazı kritik konular hakkında bilgilendirmek istemektedir. Osmanlı rejimi altında yaşayan Hristiyan nüfusa yönelik muamele konusunda büyük ve trajik deneyime sahibiz. Tekrar Osmanlı rejimine boyun eğmektense memleketimizi terk etmenin daha iyi olduğunu düşünmekteyiz. 1839 ve 1856'da Hristiyan tebaaya tanınan resmî ayrıcalıklara rağmen durum dayanılacak gibi değildir. Müttefiklerin kendileri de 16.07.1920 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdikleri yazışmalarda bir milyondan fazla Hristiyan'ın katledildiğini ve yerlerinden edildiğini kabul etmişlerdir. Müttefiklerin bu tür suçları unutması mümkün değildir. Türkler*

taktiklerini hiç değiştirmediler. Kemalist Türkiye, Hristiyan nüfusu sistematik olarak yok etmektedir. Hristiyan halklar ise sadece özgürlüklerini korumak istemektedir. Rum halkı, Yunan Ordusu'nun varlığı dışında özgürlüklerinin başka hiçbir şekilde korunamayacağını iyi bilmektedir. Yunan Ordusu tam üç yıl boyunca kamu düzenini korudu ve tarafsız bir şekilde herkesin çıkarlarını güvence altına aldı. Yunan Ordusu ayrılırsa anarşi ve kargaşa çıkar, ülke için felaket olur. Küçük Asya Rum halkı müttefiklere karşı her zaman kusursuz davranmış ve ortak Müttefik davasına kendisini adamıştır. Dolayısıyla Rumların yaratmadığı bir durumdan onları sorumlu tutmak adil değildir. Küçük Asya Rumlarının haklarını ve ulusal statülerini tek başlarına savunma konusunda onları çaresiz bırakmak doğru değildir. Sayın Bakanlar, özgürlüklerimizin savunucusu olmanızı umuyoruz. Adaleti sağlayacağınızdan eminiz ve bu nedenle kaderimizi sizin ellerinize bırakıyoruz. Küçük Asya Savunma Örgütü Yönetim Kurulu."[1564] Tenekidis'in mektubunun karakteristik özelliği, Küçük Asya Helenizm'i ile Yunanistan arasında net bir ayrım yapılması gerektiğiydi. Anadolu Rumları, Yunanistan'daki 1920 seçimlerinin sonuçlarından ve bunun getirdiği siyasi değişimin sorumluluğundan mahrum bırakılmalıydı. Asıl vurgulanmak istenen ise Anadolu Rumlarının kendi meselelerini Yunanistan'daki siyasi rejimden, Kral ve hükûmetin Müttefiklerle ilişkisinden kaynaklı sorunlardan ayırma çabasıydı.[1565] Başka bir deyişle Anadolu Rumlarına başkalarının yaptığı hataların bedeli ödetilmeliydi. Bu mektup aynı zamanda İzmir Metropoliti Hrisostomos'un da imzasını taşıdığından[1566] başka bir gerçeği daha ortaya koymaktaydı. Anadolu Rumları artık Yunanistan'ın kardeşleri olarak kendilerini tanımlamıyor ve "aile" kavramından gittikçe uzaklaşıyordu.

Hükûmetin İstanbul Ulusal Savunma Örgütünün tekliflerini incelemeden reddetme tavrını kabul etmeyen Papoulas, 21 Mart 1922'de gönderdiği telgrafla istifasını sundu. Bunun üzerine Savunma Bakanı Theotokis Papaoulas'ı Atina'ya davet etti ve Savunma Bakanlığında yapılan toplantıda kendisinin örgütte yer aldığı ve öncü rol üstlendiği yönünde dolaşan söylentilere değindi.[1567] Bunun üzerine Papoulas, hükûmetin kendisine güveni kalmadığını düşünüp istifasının kabul edilmesinde ısrar etti. Papoulas, Başbakan Gounaris ile yaptığı toplantında da bir kez daha istifasının kabul edilmesini istedi.[1568] Ertesi gün düzenlenen kabine toplantısında Başbakan Gounaris, Papoulas'tan Anadolu'nun Yunan Ordusu tarafından boşaltılıp boşaltılmayacağı sorusuna cevap vermesi yönünde bir not hazırlamasını istemiş, Papoulas da istenilen notu hazırlayarak kabineye sunmuştu: *"Küçük Asya'daki Yunan Devleti'nin maruz kaldığı bunca fedakârlıktan sonra, Küçük Asya'yı terk edemeyiz. Ancak hükûmet, belki sorunun içinde bulunduğu çıkmaz nedeniyle Küçük Asya'yı terk edip boşaltmak zorunda olacağını düşündü. Bu durumda lütfen Küçük Asya'nın özerkliğini ilan etmeme izin verin, aksi takdirde yerime başkasını geçirin."*[1569] Ancak Papoulas'ın

istifası hükûmet tarafından kabul edilmemişti. Bu arada İzmir'de de Anadolu'nun terk edilmek üzere olduğuna dair güçlü söylentiler dolaşıyordu. Bu nedenle, Küçük Asya Savunma Örgütü Komitesi, 28 Mart'ta Atina'daki tüm siyasi partilerin liderlerine Anadolu'nun boşaltılmamasını dile getiren birer telgraf göndermişti: *"Başbakan Gounaris, Ulusal Meclis Başkanı Lombardos, Liberal Parti Lideri Danglis, Reform Partisi Lideri Stratos, Bağımsızların Lideri Busios. Büyük Güçlerin tartışmalarını yürek acısıyla Küçük Asya Helenizm'i takip etmektedir. Büyük Güçlerin Küçük Asya Helenizm'inin kutsal özgürlük ve yaşam hakkını adil olmayan bir şekilde sorguladığını fark etmiştir. Irkın birliğine ve dayanışmasına inanan Küçük Asya Savunma Örgütü, Ulusal Meclisin vatanseverliğine seslenmektedir. Üç bin yıldır bölünmez Yunan ailesinin ayrılmaz bir üyesi olan Küçük Asya Rumlarını terk etmemenizi rica ediyoruz. Sizi geri gelen vahşi işgalciyle mücadeleye devam etmeye çağırıyoruz. Küçük Asya Helenizm'i bu kritik anda ocaklarını ve sunaklarını korumaya kararlı olduğunu ilan etmektedir. Küçük Asya Helenizm'i, Yunan Ordusu'nu güçlendirmek ve onun yanında savaşmak için her türlü fedakârlığa katlanmaya hazır olduğunu beyan eder. Küçük Asya Savunma Örgütü Yönetim Kurulu."*[1570] Aynı gün Küçük Asya Savunma Örgütü, Papoulas'a da başka bir telgraf göndermiş; Küçük Asya Savunma Örgütünün, Yunan Ulusal Meclisine bir telgraf gönderdiğini ve Anadolu'nun "barbar ve vahşi" işgalcinin boyunduruğu altında bırakılmamasını istediğini bildirmişti. Papoulas'a methiyeler düzülen telgrafta Yunanistan'ın kurtuluş mücadelesine devam etmesi rica edilmekteydi.[1571] Bu arada Papoulas, Başbakan Gounaris'i örgütün görüşleri ve Anadolu'ya yönelik özerklik planı hakkında doğrudan bilgilendirmek amacıyla Atina'da, 30 Mart 1922'de, İstanbul Ulusal Savunma Örgütü temsilcisi Siotis, Theotokis ve Pallis'in de katıldığı bir toplantı düzenledi.[1572] Siotis, örgütün planını Başbakan Gounaris'e de sunmuştu. Siotis, Büyük Güçlerin hareketin amaçlarına itiraz etmeyeceği ve yeni devleti tanıyacağı yönündeki umutlarını ve tahminlerini dile getirmiş; lakin Büyük Güçlerin desteğinin sağlanacağı noktasında garanti verememişti. Örgüt tarafından planlanan gönüllü ordunun büyüklüğüne ilişkin olarak da 50-60 bin civarı askerin toplanabileceğini tahmin ediyor; fakat İstanbul, Mısır ve Amerika'dan katılmak isteyen gönüllülerin geliş tarihi ya da eğitimleri konusunda net bir takvim ortaya koyamıyordu. Silah ve malzemelerin zamanında temini hususunda da hala bir planlama yapılmamıştı. Siotis toplantıda İstanbul Ulusal Savunma Örgütünün önerdiği bazı çözüm yollarından bahsetmişti. Buna göre Yunan Ordusu'nun dağılması sırasında yeni gönüllü orduyu oluşturmak ve silahlandırmak için silah harcamalarından vazgeçilmesi gerekiyordu. Siotis, hareketin devlet tarafından gayriresmî olarak tanınmasının Yunan subaylarının çoğunu Anadolu'da kalmaya teşvik edeceğine inanıyordu. Söz konusu hareket, Yunan hükûmeti tarafından tanınacak; ancak bu duyurulmayacaktı. Mali meseleye gelince, para bulmak için Avrupa, Mısır

ve Amerika'da bağış toplama etkinliklerinin düzenlenmesi planlanmıştı. İstanbul Ulusal Savunma Örgütü bu konuda iyimserdi ve büyük meblağların toplanabileceğini umuyordu. Örgütün planları arasında bir dış kredi arayışı da vardı.[1573] Siotis'in sunumunu dinleyen Gounaris, İstanbul Ulusal Savunma Örgütünün planlarına, 14 Kasım 1920'den sonra, Avrupa'nın Yunanistan'a karşı tutumunun daha da kötüye gittiği teorisine dayandığını söyleyerek karşı çıkmıştı. Gounaris, bu teorinin doğruyu yansıtmadığını; çünkü siyasetin duygulara göre değil çıkarlara göre şekillendiğini söylemişti.[1574] Ekonomik meseleye ilişkin Gounaris, Küçük Asya bölgesinin kaynaklarının ordunun bakımı ve savaşın yürütülmesi için yeterli olmadığını savundu. Gounaris'e göre Anadolu'nun yıllık geliri 100 ila 150 milyon drahmiyi geçemezken, özerklik planının uygulanması için bunun en az iki katı gerekmekteydi.[1575] Dolayısıyla Gounaris, kurulması planlanan devletin kendi kendinî ayakta tutamayacağı ve tek başına yeterli olamayacağı sonucuna vardı. Kredi verme girişimiyle ilgili olarak Gounaris, tanınmayan devrimci bir devlete kredi vermenin imkânsız olduğunu; çünkü kredi vermek için güvenli garantilerin gerektiğini belirtti. Gounaris, kredilerin ya devletler ya da özel kişiler tarafından verildiğini de sözlerine eklemişti. Gounaris, İngiltere'deki ekonomik durumun bir o kadar kötü olduğunu, İngiliz devletinin desteğiyle kredi verilmesinin mümkün olmadığını kaydetti. Gerçek bir garanti verilemediğinden özel bankaların devrimci bir devlete borç vermeyi kabul edeceğini hayal etmenin ütopik olduğunu ekledi. Planlanan bağış toplama etkinlikleri ise okyanusta sadece bir damla olabilirdi. Toplanabilecek meblağlar bir haftalık masrafları karşılamaya bile yetmezdi. Gounaris, Yunan Devleti'nin halihazırda ordu için günlük 2 milyon drahmi harcadığının altını çizmişti. Üstelik bağış toplayanlardan meblağın tamamını tek seferde vermesinin bir yolu bulunsa bile elde edilecek faydanın gerekenden çok daha az olacağını tahmin ediyordu. Bağış toplama etkinliklerinde genellikle olduğu üzere paranın azar azar toplanmasının çabaları tamamen boşa çıkaracağını söylemişti. Mevcut tek gerçekçi çözüm Yunan Devleti'nin ana finansör olmasıydı. Orduyla ilgili olarak da askerlerin yorgun ve memleket hasreti çektiğini; bu nedenle Yunan hükûmetinin terhis emri vermesinden sonra hiçbir gücün onları durduramayacağını dile getirmişti. Gounaris, askerî yetkililerin terhis emrinin orduya açıkladığında kimsenin kalmak istemeyeceğinden emindi. Tahminlerine göre en iyi senaryoda bile zorunlu hizmete çağrılacak olan Anadolu Rumları, gönüllü olarak gelecek diğer askerlerle birlikte en fazla 50 ila 60 bin kişilik bir ordu oluşturacaktı. Yani Anadolu'da bulunan asker Yunan Devleti'nin kendi ordusunun gücü olan 220 bin askerden çok daha azı olacaktı.[1576] Sonuç olarak Gounaris, oluşturulacak bu ordunun Kemalistlerin saldırısına tamamen dayanamayacağı sonucuna varmıştı. Ayrıca bu geçiş döneminde bir ordunun çekilip diğer ordunun kurulması düşmanla başa çıkmak için güvenilir bir plan değildi.

Dahası hareket Anadolu'da ortaya çıkar çıkmaz Kemalistlerin saldıracağı ve çok fazla direnişle karşılaşmadan muzaffer bir şekilde İzmir'e gireceği, katliamlar ve yıkımlar yapacağı, Yunan Ordusu'nun parçalanacağı ve Yunanistan'ın Anadolu'da ve başka yerlerde kendinî savunamayacak durumda kalacağı korkusunu dile getirmişti. Buna karşılık Gounaris, Yunanistan'ın Büyük Güçlerin kararlarına sadık bir şekilde uyması halinde ordusunu Anadolu'dan sağlam bir şekilde çekebilecekti. Askerler ise kazanmış olmalarına rağmen Büyük Güçlerin emirlerine uyup geri çekildikleri hissine kapılacaklardı. Gounaris, Yunanistan'ın Büyük Güçlerin kararlarına uyması halinde, Anadolu'daki Rum nüfusun çok daha şanslı olacağını sözlerine ekledi. Müzakerelerde Yunanistan için olumlu senaryo devam ederse ciddi garantilerle bağımsızlaşarak Sevr Antlaşması'nın verdiği alandan daha büyük bir alanı güvence altına alacaklardı. Olumsuz senaryoda ise, şayet müzakereler sürdürülürse, en azından Yunanistan için garantiler azınlıkların korunması yönünde sağlanacaktı.[1577] Gounaris, Yunanistan'ın "kurtarılmayı bekleyen kardeşleri" için kan akıtıp para vererek mücadele ettiğini söyleyip sözlerini tamamlamıştı. Anadolu'daki Rumların kaderleri güvence altına alınana kadar savaşa devam edileceğinin teminatını vermişti. İstanbul Savunma Örgütünü sahip olduğunu iddia ettiği tüm gücüyle mücadeleye katkıda bulunmaya ve yardım etmeye çağırmıştı. Mücadelenin mümkün olduğu kadar çabuk sonuçlanabilmesi için Yunanistan'ın bu desteği minnetle kabul edeceğini söylemişti.[1578] Eğer Yunan hükûmeti, ordunun iaşesi için sahip olduğu son mali kaynakları da tüketmez ise Anadolu'yu terk etmeme konusunda kararlıydı. Fakat durum bir çıkmaza vardığında, yani hükûmet orduya bir gün dahi sahip çıkamayacağı zaman, Yunanistan işgal altındaki topraklardan çekilmek zorunda kalacaktı. Sonuç olarak Gounaris, her Yunanın görevinin hükûmeti çalışmalarında desteklemek ve hem bireysel hem de kolektif olarak elinden geldiğince yardım etmek olduğunu ifade etmişti.[1579]

Gounaris'in konuşmasında ilgi çeken noktalardan biri de Yunanistan'ın Anadolu'dan ayrılmayacağını garanti etmeye devam ederken ilk kez ekonomik imkânları tüketmeme şartını eklemesiydi. Bu koşul aslında Yunan tarafının trajik olan ekonomik durumdan ne kadar ciddi endişe duyduğunu ispatlıyordu. Hatta ekonomik iflas tehdidi, askerî yenilgiden daha görünür ve acil bir tehlikeydi.[1580] Toplantıda herhangi bir anlaşma sağlanamamış; Siotis de Atina'da görüşülen meseleleri İstanbul Savunma Örgütüne bildirmek üzere İstanbul'a geri dönmüştü. Aslında Yunan hükûmeti, Papoulas ve İstanbul Savunma Örgütü arasındaki tartışmaların gerçek dışı ve ikiyüzlü bir boyutu vardı. Özerk bir İyonya'nın yaratılmasına yol açacak bir konuyu ve bunun çözümünü ele almak adına çeşitli süreçler yürütülüyordu. Özerk İyonya, gizli Venizelist ve Konstantinos karşıtı bir örgütün çabalarının ödülü olacaktı. Özerk İyonya'nın ordusu esas olarak Venizelist subaylardan oluşacaktı.

Papoulas, Küçük Asya Helenizm'inin tehlike anlarında ulusal bir harekete liderlik etme girişiminde bulunduğunu düşünmekteydi. Siotis, Venizelos karşıtı Yunan hükûmetinden, açıkça Venizelos odaklı bir örgütün planlarını desteklemesini istiyordu. Gounaris ve Theotokis, Venizelos yanlısı bir örgüt tarafından hazırlanan özerklik planına inanmama ve hoşnutsuzlukla bakmasına rağmen Küçük Asya Helenizm'ini kurtarmak amacıyla siyasi sebeplerle yardımı reddettikleri izlenimini vermemek için örgütle toplantı yapmak zorunda kalmıştı.[1581] Özetle bu toplantı her iki açıdan birbiriyle uyumsuz ve hangi amaca hizmet ettiği belli olmayan bir fikir teatisiydi.

Atina'dan beklediği yanıtı alamayan Küçük Asya Savunma Örgütünün Yönetim Kurulu, 31 Mart 1922 tarihinde İzmir'de bir bildiri yayımladı. Bildiride Anadolu Rum halkına direnmesi konusunda açık bir çağrı yapılmıştı: *"Küçük Asya halkı, Küçük Asya Savunma Örgütü acınızı en derinden paylaşmaktadır. Son trajik haberin sizde yarattığı üzüntüyü anlamaktadır. Durumun vahametini ve tehlikesini sizden gizlemek niyetinde değiliz. Küçük Asya halkı, özgürlüğünüz tehlikededir. Soğukkanlılığınızı ve milletin nihai zaferine olan inancınızı koruyunuz. Hiçbir adaletsiz karar Helenizm'in nihai zaferine olan güveninizi sarsmamalıdır. Konferansın son kararları oldukça olumsuzdur. Ama tüm milletimizin iradesi de göz ardı edilemez. Bu irademizi sadece Yunan Devleti'ne değil, dünyanın tüm uygar ve liberal halklarına duyurmalıyız. Küçük Asya savaşçıları ve binlerce gönüllü sunaklar ve ocaklar için savaşmaya hazırız. Cesaretli ol! Yaşasın Özgürlük! Küçük Asya Savunma Örgütü Yönetim Kurulu. Psaltof, Tenekidis, Dimos"*[1582] Hemen hemen aynı sıralarda Küçük Asya Savunma Örgütü, İzmir Metropoliti Hrisostomos'un da onayladığı başka bir duyuru İzmir gazetelerinde yayımlamıştı. Bu duyuruya göre Küçük Asya Savunma Örgütünün başka bir yerde şubesi yoktu ve tamamen Küçük Asya'ya özgü bir oluşumdu. Küçük Asya Savunma Örgütü, Yunan Ordusu'nu takviye etmek amacıyla 18-50 yaş arasındaki Rumları orduya gönüllü olarak katılmaya çağırıyordu. Anadolu'daki savaşın masraflarını karşılamak amacıyla tüm Rumların mallarının 1/5'ine el konulmasını talep etmişti. Ayrıca İzmir ve iç vilayetlerdeki Rum cemiyetlerinin tüm taşınmaz mallarını satmasını istiyordu.[1583] Aslında tüm bu kararların öncüsü ve başlatıcısı, Anadolu Rumlarının özgürlük için her şeyi feda etme görevinin olduğunu ilan eden İzmir Metropoliti Hrisostomos idi. Hrisostomos, sahip olunan değerli şeyleri güvence altına almak için kanlarının son damlasına kadar mücadele edeceklerini vurgulamıştı. Hatta kiliselerin altın ve gümüş kaplarını bile savaş için feda etmeleri gerektiğini, aksi takdirde Kemal'in ordusunun sonunda hepsini yağmalayacağını söylemişti.[1584] Başından beri Türklere karşı düşmanca hisler besleyen İzmir metropoliti şimdi de Anadolu Rumlarını bu türden propagandalar ile Türklere karşı kışkırtmaktaydı.

İstanbul Savunma Örgütü temsilcisi Siotis ile Atina'da yapılan toplantıdan üç gün sonra, Başbakan Gounaris, Papoulas'ı arayıp mümkün olan en kısa zamanda İzmir'e gitmesini emretmişti. Papoulas, İzmir halkına ne söyleyeceği konusunda talimatlar istediğinde ise Gounaris, Yunanistan'ın onları koruyacağına ve İzmir'i terk etmeyeceğine dair güvence verdiğini iletmesini söylemişti.[1585] Papoulas, 5 Nisan'da *Aetos* savaş gemisiyle İzmir'e döndü ve İzmirli Rumlar tarafından görkemli bir şekilde karşılandı. Gelişmelerden büyük kaygı duyan İzmirli Rumlar, mücadelelerine önderlik edecek bir kurtarıcı, bir kahraman arıyorlardı. Bu lideri de Papoulas'ın şahsında bulduklarını sanıyorlardı. Papoulas gemiden iner inmez bir konuşma yaptı ve Müttefiklerin adaletsiz önerilerini öğrendiğinde büyük bir öfkeye kapıldığını söyledi. Papoulas, bunun sadece Anadolu Rumlarının değil, tüm Yunan halkının isyan ettiği bariz bir adaletsizlik olduğunu kaydetti. Yunanistan'ın Anadolu Rumlarını hiçbir nedenle korumasız bırakmayacağının sözünü verdi. Yunan hükûmetinin görevini Tanrı'nın inayetiyle yerine getireceğine dair garanti verdi. Konuşmasını kapatırken *"Yaşasın Ulusumuz, Yaşasın Kral, Yaşasın Ordu, Yaşasın Küçük Asya Helenizm'i"* diye bağırmıştı. Daha sonra Papoulas, üst düzey memurlara, Yunan hükûmetinin Anadolu'yu tahliye etme niyetinin bulunmadığına dair kendisine güvence verdiğini bildirdi. Nitekim bu güvenceden sonra ikna olduğunu ve çalışmalarına devam etmek üzere İzmir'e döndüğünü söylemişti. Papoulas'ı, Küçük Asya Savunma Örgütünün Yürütme Kurulu da ziyaret etmiş ve kendisine hükûmetin Anadolu'yu tahliye etmeyi düşündüğüne dair söylentilerden bahsetmişti. Bunun üzerine Papoulas, tahliyeye asla izin verilmeyeceği konusunda onlara da güvence vermişti.[1586]

8 Nisan'da Papoulas, Küçük Asya Savunma Örgütünün yönetim kurulunu yanına çağırıp Yunan Ordusu'nun Afyonkarahisar ve Eskişehir'i asla terk etmeyeceğini kesin bir dille ifade etmişti. Rumların orduya katılmasını ve silah almak için mali yardımda bulunmasını istemişti. Örgüt üyeleri mücadele uğruna her türlü ağır vergiyi kabul etmeye hazır olduklarını Papoulas'a söylemiş ve akabinde gelirlerinin %10'unun derhal vergilendirilmesine karar verilmişti. Böylece Yunan Ordusu'nun acil ihtiyacı olan para bu şekilde toplanabilecekti. Öte yandan orduya katılmak üzere gelenlerin sayısını artırmak amacıyla, askerden kaçanlar aforoz edilecek ve askere alınma yönünde geniş bir propaganda yapılacaktı. Ayrıca Rum ailelerden çocuklarını askere gitmeye teşvik etmeleri de istenmişti.[1587] Siotis'in Atina'dan dönmesinin ardından İstanbul'da da bazı gelişmeler yaşanmıştı. Siotis'in, Atina'daki hükûmet ve askerî liderlerle yaptığı toplantı hakkında İstanbul Ulusal Savunma Örgütünü bilgilendirmesi akabinde örgüt tarafından bir muhtıra hazırlanıp Papoulas'a gönderilmişti. Muhtırada öncelikle İstanbul Savunma Örgütüne verdiği destek için teşekkür edilmiş ve bazı önemli hususlar uzun maddeler halinde alt

başlıklarla belirtilmişti: *"Davamıza verdiğiniz destek sayesinde Türklere teslim olmamız şimdilik engellenmiştir. Bunun hükûmet tarafından sürdürülmesinin mücadelemiz açısından ne kadar sorunlu olacağını sizlere anlatmak istiyoruz. Mücadelemizin, insani bir mücadeleye dönüşmesinin, ne kadar iyi fırsatlar yaratacağını da size açıklamak istiyoruz. Şöyle ki;*

1. *Siyasi konularda, Anadolu Rumlarının mücadelesinin Amerika, İngiltere ve Fransa halklarının sempatisini uyandıracağı kesindir. Tam tersine Yunan hükûmetinin mücadeleyi sürdürmesi herhangi bir sempati uyandıramadığı gibi tüm dünyada olumsuz bir ruh hali oluşturmasına da neden olmaktadır. Çünkü tüm dünya yaşanan olayları Yunan işgaline karşı zulme uğrayan Türklerin isyanı olarak algılamaktadır. Ama hareketimiz gerçekleşirse, insanlık bunu Hristiyanların tehdit altındaki varlıklarını savunan bir ayaklanma olarak algılayacaktır. Lloyd George, Başbakan Gounaris'e, Kral Konstantinos'un tahtta olduğu sürece Yunanistan'ın Küçük Asya'da kalamayacağını söylemiştir. Ancak John Stavridis, Lloyd George'a İngiliz hükûmetinin Küçük Asya'daki olası bir harekete karşı tavrını sorduğunda Lloyd George, İngiliz hükûmetinin bunu kötü bir gelişme olarak değerlendirmeyeceğini ifade etmiştir. Lloyd George'un bu açıklaması kesinlikle mantıklıdır zira hareketin ortaya çıkışı, İngiliz kamuoyunun mevcut Yunan rejimine karşı duyduğu rahatsızlığın yarattığı engelleri de ortadan kaldıracaktır.*
2. *Ekonomik meseleler söz konusu olduğunda, bağımsız İyonya devletinin Yunan hükûmetinin toplayabildiğinden çok daha fazla para toplayabileceği açıktır. Bu para şu yollarla sağlanabilir: a) İşgal altındaki ülkenin vergilerinden b) harici bir krediden c) Helenizm için bağış toplayanlardan.*
3. *Askerî konularda orduyu yenilemek, dayanıklılığını artırmak gerekmektedir. Bu da yorgun askerlerin yerine İstanbul'dan, diasporadan ve Yunanistan'dan gönüllü olarak gelecek yeni askerlerin yerleştirilmesiyle yapılabilir. Elbette atıl durumdaki eski rejim kadrolarından da faydalanmak önemlidir. Bunlar değeri inkâr edilemeyecek yöneticilerdir. Ancak bu yöneticiler hükûmetle aralarında güvensizlik olduğu için şu an pasif durumdadırlar.*

Sayın Başkomutan, mücadelenin liderliğinin Gounaris hükûmetine devredilmesi bizi hayal kırıklığına uğratmıştır. Artık kimsenin Gounaris hükûmetine güveni yoktur. Bu nedenle Siotis tarafından Küçük Asya davasının Gounaris'in elinde olduğu bize bildirildiğinde büyük hayal kırıklığına uğradık. Atina'da yöneticilerin yanlış yönlendirilmeleri, konuyu tamamen desteklenmeyen şüphelere dayandırmaları ve İstanbul Ulusal Savunma Örgütünü bu teklifleri yapmaya sevk eden amaçlara gönderme yapmaları bizi hoş olmayan bir şekilde şaşırtmıştır. Anadolu

Rumları iç politikayla ilgilenmez ve Yunanistan'ın iç işlerine karışmaz. Rumların tek hedefi her zaman Türk'ün dayanılmaz boyunduruğundan kurtulmak olmuştur ve öyle de olacaktır. Rumların, kendilerini kesin bir katliamla tehdit eden sorun dışında başka bir sorunla ilgilenmek için ne isteği ne de zamanı vardır. İstanbul Rum Patrikhanesi ve İstanbul Savunma Örgütü, cepheye hızla takviye kuvvet göndermek için her türlü çabayı gösterecektir. Ancak ne yazık ki, Küçük Asya'da ayrılıkçı bir hareketin ortaya çıkmasının yaratacağı coşku sönüp gitmiştir. Buna rağmen İstanbul Savunma Örgütü, cepheye bir ay içinde beş ila altı bin asker göndermeyi hedeflemektedir. Acemi askerlerin cepheye gönderilmeden önce eğitilmeleri şarttır. Bu nedenle genç askerlere yönelik bir eğitim merkezinin kurulmasını da talep etmekteyiz. İstanbul Ulusal Savunma Örgütüne mensup subaylar, firar davası açılma ihtimali korkusu yaşamadan orduya geri dönmek istemektedir. Sayın Başkomutan, emirlerinizi beklemekteyiz. İstanbul Savunma Örgütü Başkanlığı."[1588]

Papoulas, İstanbul Savunma Örgütü tarafından gönderilen muhtıraya, mevcut tek çözümün Yunan Devleti'nin rehberliğinde yürütülen mücadelenin güçlendirilmesi olduğunu belirterek 29 Nisan 1922'de bir yanıt vermişti. Buna göre Yunan Krallık toprakları dışındaki Helenizm, Yunan Devleti'ni insani ve parasal açıdan güçlendirmek zorundaydı. Yunan Devleti ancak bu şekilde Anadolu'daki mücadelesini devam ettirebilirdi. Papoulas'a göre mücadelenin devam etmesi halinde olumlu bir çözüme ulaşılabilirdi. Bu nedenle Helenizm'in eski savaşçılarının yerini alacak önemli sayıda Rum asker Yunan Ordusu'na katılmalı, ayrıca "dış Yunanlar" olarak tabir ettiği Anadolu Rumları mücadelenin finansmanının güçlendirilmesini sağlayacak mali yardımda bulunmalıydı. Askere alınacaklar için eğitim merkezi kurulması önerisine ilişkin Papoulas, halihazırda Bursa'da bir eğitim merkezinin bulunduğuna dikkat çekmişti. Cepheye dönmek isteyen İstanbul Ulusal Savunma Örgütü subayları içinse sorunun İstanbul Yüksek Komiserliği aracılığıyla çözülebileceğini; askere alınanların İstanbul'dan cepheye nakledilmesi konusuyla ilgili olarak da Genelkurmay Başkanlığı tarafından meselenin ele alınacağını ifade etmişti.[1589] Tüm bu görüşmeler ve yazışmalar yaşanırken Eleftherios Venizelos da perde arkasında gelişmelerden haberdardı. Konuyla ilgili fikrini açıklamış, yol göstermiş, tavsiyelerde bulunmuş; ancak resmî olarak hiçbir şekilde olaya müdahil olmamıştı.[1590] Zira söz konusu girişimin ne kadar büyük; lakin başarı oranın bir o kadar küçük olduğunun farkındaydı. Patrik Meletios, 28 Şubat 1922'de Papoulas'ın heyetiyle yaptığı görüşmenin ardından hiç vakit kaybetmeden gelişmeleri Venizelos'a telgrafla bildirmiş ve konuyla ilgili kendisini bilgilendirmişti. Patrik Meletios, gönderdiği telgrafta Venizelos'un örgüt içinde daha aktif rol almasını ısrarlı bir şekilde teklif etmişti: *"Yunan ulusal ordusu başkomutanı General Papoulas Küçük Asya Rumlarının hizmetindedir. Küçük Asya, Yunanistan'ın tutumu ne olursa olsun kendi devletini ilan edecek ve özgürlük*

mücadelesini sürdürecektir. Papoulas, Sarıgiannis aracılığıyla Patrikhane'den yardım talep etmiştir. Biz de kendisine seve seve destek vereceğimize dair söz verdik. Papoulas, Venizelos'un yeni devletin diplomatik temsilcisi olmasını istemektedir. Hareketin doğası gereği tamamen ulusal olduğuna inanıyorum. Yalvarırım Bay Venizelos, bizi yardımınızdan mahrum etmeyiniz"[1591] O sırada Amerika'da bulunan Eleftherios Venizelos, Nisan 1922'de Patrik Meletios'a bir cevap mektubu göndermiş ve Batı Anadolu'nun Mustafa Kemal'in ordusu tarafından geri alınması halinde orada yaşayan Rum unsurunun yok edilmesi ihtimalinden kaygıyla bahsetmişti. Ancak Küçük Asya Helenizm'inin lider kadrosunun özerklik yolunu seçmesi de çok büyük zorluklarla yüzleşmek zorunda kalması demekti. Venizelos'a göre ayrılıkçı hareket ve yeni devlet, yalnızca "Helen" karakterine sahip olmayıp "Küçük Asya" ve "Hristiyan" karakterine de sahip olursa, hareketin başarı şansı bir miktar daha yüksek olabilirdi. Eğer hareketin liderleri yeni rejimin Yunan Devleti'nin bir ilhakı değil, gerçekten de Sultan'ın yüksek hükümdarlığı altında bir özerklik rejimi olacağına Büyük Güçleri ikna etmeyi başarırsa, hareketin hedefe ulaşma şansı biraz daha artabilirdi. Venizelos, bölgenin nihai kaderine Müttefiklerin Amerika ile istişarede bulunarak karar vermesi gerektiğini ifade etmişti. Gelecekteki Küçük Asya devletinin (İyonya değil) kurucu liderleri, Türk yönetiminin geri dönüşü dışında Büyük Güçlerin herhangi bir kararını kabul edeceklerini önceden beyan etmek zorundaydı. Eğer bu devletin özel yönelimi gelecekte uygun bir zamanda Yunanistan ile birleşmekse, Müttefiklerin Batı Anadolu'da "özerk" bir devlet kurulmasını bırakın desteklemesi, kabul etmesi dahi mümkün değildi. Venizelos, Stergiadis'in iş birliğinin mühim olduğunu düşünerek Küçük Asya Savunma Örgütünün kendisiyle mutlaka iş birliği yapması gerektiğini ve Stergiadis'i ikna etmek için yeniden adım atmasının şart olduğunu belirtmişti. Venizelos, Stergiadis'in teklifi reddetmesi durumunda ise projenin tamamen başarısız olacağını yazmıştı. Stergiadis hareketi onaylamazsa hiçbir şeyin beklenildiği ölçüde olumlu sonuçlanmayacağı, sonuçlansa bile yıkım ve yeni felaketlerden başka bir şey getirmeyeceği görüşündeydi.[1592] Venizelos'un yıkım ve felaketten kastı askerî ve ekonomikti. Anadolu'daki savaş Yunan hazinesine günde sekiz milyon drahmiye mal oluyordu ve böyle ağır bir yükü Yunan ekonomisinin kaldırma olasılığı yoktu. Askerî açıdan değerlendirildiğinde ise Yunan Ordusu'ndaki askerlerin terhis olmaları ve İstanbul Savunma Örgütüne bağlı subayların cepheye yerleşmeleri arasındaki geçici süre Yunanların Anadolu'daki durumlarını riske atan bir sonuç doğuracaktı. En fazla 500.000 kişilik bir orduyla savunulan, Yunanistan'ın ekonomik dayanağından yoksun, kararsız Müttefiklerin desteğinden uzak bir "İyonya devleti" uzun süre ayakta duramazdı. Venizelos'un bu mektubu Küçük Asya Savunma Örgütü hakkındaki görüşlerini net bir biçimde ortaya koyması bakımından kritik önemdeydi.[1593]

Nisan 1922'de Periklis Argyropoulos, İstanbul Ulusal Savunma Örgütünün temsilcisi olarak İstanbul'dan İzmir'e gelmiş ve Batı Anadolu'da özerk bir devlet kurma planını içeren bir muhtıra getirmişti.[1594] Söz konusu muhtırada hareketin ancak ordudan değil de Anadolu Rumlarından gelmesi halinde başarılı olacağı belirtilmekteydi. Rum halkın temsilcilerinden oluşan bir meclis toplanmalı ve orada yeni devletin ilanı yapılmalıydı. Harekete ulusal bir karakter değil, insani bir karakter verilmeliydi. İzmir'in Ermeniler gibi diğer etnik gruplarla olduğu kadar Kemalist karşıtı Türklerle de iş birliği yapması gerekiyordu. Kurulacak hükûmette tüm etnik kökenden temsilciler de yer almalıydı. Stergiadis'i bu hükûmette başbakan olarak görev almaya ikna etmek için çaba sarf edilmeliydi. Yeni devletin ulusal meclisi uygar halklara ve onların hükûmetlerine seslenmeli ve hareketin ortaya çıkmasına neden olan amilleri açıklamalıydı. Hareketin amacının padişahın yüksek otoritesi altında özerk bir devlet kurmak olduğunu dünya kamuoyuna bildirmek zorundaydı. Bu devlet Müttefiklerin ve Amerika'nın koruması altında olacaktı. Özerk devletin varlık sebebinin, Türk yönetiminin geri dönmesi halinde yok olmaya mahkûm olan Hristiyan unsurların kurtuluşu olduğu tüm dünyaya anlatılmalıydı. Özerk devletin ulusal meclisi, subaylara ve askerlere yeni devletin ordusunu kurmaya gelmeleri çağrısında bulunmalıydı. Orduya katılmak istemeyen veya ayrılmayı seçenlerin yeri en kısa zamanda doldurulmalıydı. Papoulas, Rum halkının davetini kabul etmeyi ulusal görevi olarak gördüğünü beyan etmek zorundaydı. Ayrıca subayları ve askerleri, kendisini takip etmek ve Anadolu'da onun emri altında kalmak isteyip istemediklerini özgür iradeleriyle beyan etmeye çağırmalıydı. Hiçbir şekilde hareketin Atina tarafından desteklendiği izlenimi verilmemeliydi. Çünkü bu Müttefikleri kızdıran bir sonuç yaratırdı. Yeni devletin sınırlarının, askerî savunma kabiliyetine göre ve askerî güçlerin azaltılacağı dikkate alınarak belirlenmesi gerekiyordu. Ancak Edremit körfezinin yeni devletin sınırları içerisine dahil edilmesi için dikkatli olunması şarttı.[1595] Papoulas bu muhtıraya askerî yeminini ihlal etmesinin imkânsız olduğunu belirterek yanıt vermiş ve Yunan ulusal mücadelesinin ancak hükûmetin himayesi altında devam edebileceğini vurgulamıştı.[1596] Atina hükûmetinin izni olmadan ayrılıkçı bir hareketin yaratılmasına asla rıza göstermeyeceğinin açıkça altını çizmişti. Papoulas'a göre ayrı bir "Küçük Asya Yunan Devleti"nin kurulması girişimi ancak hükûmetin onayıyla mümkün olabilirdi.[1597] Kral ve hükûmetin emirlerine sadık olduğunu net bir şekilde ilan eden Papoulas'ın açıklamalarına rağmen Yunan Ordusu içinde kargaşa çıkmıştı. Batı Anadolu'da özerk bir devlet kurulacağı ve Papoulas'ın liderliğindeki ordunun Yunan Devleti'nden ayrılmak üzere olduğu gibi söylentiler ortalıkta dolaşıyordu. Aslında bu durumun sorumluluğunun büyük bir kısmı kararsız olan Papoulas'taydı. Askerî yemini ile yıkımı önlemek için vatanseverlik görevi olarak gördüğü şey

arasında ikilemde kalmıştı. Bu tereddüt onu bir yandan Küçük Asya Savunma Örgütünün temsilcileriyle karşılaştığında devletin kanun ve emirlerine boyun eğeceğine dair yemin ettirirken; diğer yandan özerklik hareketi fikrine sıcak baktığını söylemeye yöneltmişti.[1598] Bu söylentileri çürütmek ve ayrılıkçı harekete katılımıyla ilgili kafa karışıklığını ortadan kaldırmak isteyen Papoulas, 26 Nisan 1922 tarihinde Atina ve İzmir gazetelerine hitaben şu açıklamayı yayımladı: *"Hakkımda bazı dedikoduların yapıldığını öğrendim ve haliyle bu beni son derece öfkelendirdi. Çıkarılan dedikodular benim hükûmetin emirlerine gönüllü olarak karşı geldiğim izlenimini yaratmaktadır. Söz konusu dedikodular politik çıkarlara hizmet etmekle birlikte siyasi sömürü amacıyla da yapılmaktadır. Bu türden kötü niyetli eylemlere son verilmesi gerekir. Dolayısıyla hiçbir faaliyette bulunmadığımı ve hükûmetin izni veya emri olmadan herhangi bir eyleme geçmemin mümkün olmadığını kesin olarak belirtmek zorundayım. Bunu bana vicdanım, görevlerimin bilinci ve asker olarak misyonum dayatmaktadır. Yurtsever örgütlerin temsilcileriyle her görüşmemde, ordunun yalnızca devletin emirlerini yerine getirdiğini ve yerine getireceğini; çünkü ordunun ana vatana ve Krala sıkı ve sarsılmaz bir şekilde bağlı olduğunu açıkça vurguladım. Papoulas"*[1599]

Papoulas'ın yalnızca devlet ve hükûmetin emirlerini yerine getireceği yönündeki bu açıklamasıyla, hükûmetin Anadolu'yu boşaltmaya karar vermesi halinde emre uymayacağı ve tahliyeye izin vermeyeceği yönündeki önceki açıklamaları arasında açık bir çelişki vardı. Aslında bu durum, Papoulas'ın kararsızlığının ve birbiriyle çelişen iki dürtü arasında denge kurma çabasının bir örneğiydi. O sıralarda ayrılıkçı hareket ihtimalini göz önünde bulunduran İstanbul Ulusal Savunma Örgütü mensubu subaylar arasında orduya dönmek için bir hareket oluşturulmuştu. Bu subaylar özerklik hareketi ortaya çıkar çıkmaz cepheye gitmek istediklerini göstermek amacıyla İstanbul Yüksek Komiseri Nikolaos Triantafyllakos'u ziyaret etmişler ve hemen göreve başlama taleplerinin acilen Yunan hükûmetine bildirilmesini istemişlerdi.[1600] Bunlardan General Ioannou, Zymvrakakis, Mazarakis ve Kalomenopoulos Papoulas'a birer mektup gönderip kendisini "Kahramanların kanı ve fedakârlıklarıyla fethedilen Küçük Asya" topraklarından ayrılmama kararından ötürü tebrik etmişler ve sürdürdüğü mücadelesine destek olmak istediklerini belirtmişlerdi. Papoulas'ın kendilerine gönderdiği cevabi teşekkür telgrafında onların isteklerine tamamen katıldığını; lakin hükûmetin İstanbul Ulusal Savunma Örgütü subaylarının önce Atina'ya ardından İzmir'e gitmeleri gerektiğine karar verildiğini yazmıştı. Hükûmetin Küçük Asya Cephesi'nden önce Atina'ya uğraması yönündeki talebi ise İstanbul'daki subaylar arasında şüphe uyandırmıştı. Subaylar Atina'da tutuklanıp firardan yargılanma ihtimalinden endişe duymuşlardı. Dolayısıyla yeniden cepheye dönme konusunda hüsrana uğrayan İstanbul Ulusal Savunma Örgütü subaylarının bu girişimi bir sonuç getirmemişti.[1601]

27 Nisan 1922'de Küçük Asya Savunma Örgütü üyelerinden Psaltof, Argyropoulos ve Hacıapostolou'dan oluşan bir heyet, hükûmet ve parti liderleriyle temaslarda bulunmak üzere *Barletta* gemisiyle İzmir'den Atina'ya doğru yola çıktı. Stergiadis'in Atina'da olduğu sırada Papoulas da Anadolu'daki askerî durumla ilgili görüş bildirmesi için Atina'ya çağrılmıştı.[1602] Küçük Asya Savunma Örgütü üyeleri 29 Nisan 1922'de Başbakan Gounaris, Savunma Bakanı Theotokis, Dışişleri Bakanı Baltacis ve Maliye Bakanı Protopapadakis'in de hazır bulunduğu heyetle Atina'da bir toplantı yaptı. Toplantıda ilk sözü Psaltof almış ve Atina'ya yaptıkları yolculuklarının amacını anlatmıştı. Psaltof, Küçük Asya Helenizm'i ile ilgili korku ve kaygılarını dile getirdiği konuşmasında hükûmetin son durumla ilgili görüşünün kendisine bildirilmesini istemişti. Daha sonra söz alan Gounaris, Siotis'in İzmir'e yaptığı ziyaretler konusuna sert bir üslupla değinerek iki örgüt arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu ve mücadelenin Venizelos yanlıları tarafından yürütüldüğünü ima etmişti. Psaltof, bu gerçeklerin Stergiadis, Papoulas ve hükûmet tarafından bilindiğini söyledi. Bu nedenle Anadolu Rumlarını herhangi bir konuda suçlamak ya da mücadelelerinin amacını yanlış yorumlamak doğru değildi. Bunun üzerine Psaltof, hükûmetin ve resmî Yunan makamlarının izni olmadan kesinlikle hiçbir şey yapılmayacağına dikkat çekti. Başbakan Gounaris daha sonra Yunan Devleti'nin karşı karşıya kaldığı siyasi ve askerî zorluklara değindi. Yunan hükûmetinin sorunlara rağmen Anadolu'daki mücadele ve işgali sürdürme kararlılığında olduğunu belirtip Anadolu Rumlarının maddi-manevi desteğini istedi. Küçük Asya Savunma Örgütü temsilcileri, 35.000 Rum'un halihazırda Yunan Ordusu'nda görev yaptığını ve Anadolu'daki ordu ve yönetimin gereken mali ihtiyaçlarının yarısını karşılamalarının mümkün olduğunu bildirdi. Ayrıca örgüt temsilcileri hükûmetten Küçük Asya Seferi'nin siyasi veya askerî açıdan başarısızlıkla sonuçlanacağına karar vermesi halinde kendilerini bir sürpriz yaşamamak adına zamanında bilgilendirmesini istedi. Gounaris de onlara bu konuda güvence vererek yeniden görüşme sözü verdi.[1603]

Küçük Asya Savunma Örgütünün Atina yolculuğu Yunan kamuoyunda oldukça ilgi çekmiş ve Atina gazeteleri söz konusu ziyareti kapsamlı bir şekilde ele almıştı. Örgüt temsilcileri, basına verdikleri demeçlerde ulusal karakterini vurguladıkları Küçük Asya meselesini detaylıca incelediklerini, tüm siyasi ve askerî gruplarla birlikte hareket ettiklerini ifade etmişlerdi.[1604] Bir röportajında Psaltof, Küçük Asya Helenizm'inin ebediyen yaşamasını ve bir daha Türk boyunduruğu altına girmemesini dilediğini ifade etmişti. Küçük Asya Helenizm'ine ait "İyonya" topraklarında Türk egemenliğinin yeniden tesis edildiğini görmektense sonuna kadar ölmeyi tercih ettiğini söylemişti. Yunan Ordusu'nun geri çekilmesi durumunda Büyük Güçlerin Anadolu Rumlarına verdiği güvencelerle ilgili olarak ise bu garantilerin Rum halkına herhangi bir güvenlik

duygusu aşılamadığına dikkat çekmişti. Psaltof'a göre taahhüt edilen garantiler Kemalistlerin gerçekleştireceği intikam ve yıkım hareketleri ile sonuçlanabilirdi. Milletler Cemiyeti ise birkaç temsilci gönderip bunları bazı belgelerle ya da birtakım sözlerle ispatlamanın dışında somut bir eylemde bulunmazdı. Psaltof, Hristiyan halkın özgürlüğünün, onurunun ve mülkiyetinin ancak Yunan askerî gücünün varlığıyla güvence altına alınabileceğini vurgulamıştı.[1605]

Ertesi gün, yani 30 Nisan 1922'de, Küçük Asya Savunma Örgütü heyeti, Atina'da bulunan Stergiadis ile görüşerek gelişmeleri değerlendirdi. Stergiadis'e, tüm tarafların güvenini ve kabulünü sağladığı halde neden Küçük Asya Savunma Örgütünün liderliğini üstlenmediği soruldu. Stergiadis de kendisinin bu tür sorumlulukları üstlenecek ne yeteneği ne de gücü olduğunu belirtmiş; Venizelos gibi bir siyasetçi ve devrimci olmadığını söyleyerek sorunun yanıtını vermişti. Küçük Asya Savunma Örgütü heyeti Atina'da bulunduğu süre boyunca diğer siyasileri de ziyaret etmiş, istisnasız tüm partiler örgüt mücadelesine tam destek verdiklerini beyan etmişlerdi. Bağımsızların lideri Bousios, mücadelenin Yunan Ordusu'nun geri çekilmesiyle sona ermesinin kabul edilemez olduğunu belirterek en azından Yunan egemenliği altındaki bölgelerin tam özerkliğinin sağlanması gerektiğini ifade etmişti. Yine Meclis Başkanı Lomvardos, Rum nüfusunun Kemalistlere karşı korunmasız bırakılmasının mümkün olmadığını ve buna hiçbir Yunan'ın razı gelmeyeceğini açıklamıştı. Yunanistan eski Başbakanı Skouloudis, Büyük Güçlerin tahliye talebinin en ufak değerinin olmadığını ve buna Yunanistan'ın uymak zorunda bırakılamayacağını söylemişti. Liberal Parti lideri Danglis, Liberal Parti'nin bir eseri olarak gördüğü bu mücadeleye tüm gücüyle katkı sağlayacağına dair güvence vermişti. Küçük Asya Savunma Örgütü heyeti, Atina'daki ziyaretlerini takip eden günlerde Fransız, İngiliz, Amerikan ve İtalyan büyükelçileriyle de temaslar gerçekleştirmiş ve Anadolu'daki son gelişmelerden endişe duyduklarını ifade etmişti. Örneğin Fransız büyükelçisine, Müttefiklerin Yunanların yaptığı hatalardan dolayı Anadolu'yu terk etmenin bedelini Rumlara ödetmenin doğru olmadığı söylenmişti. İngiliz büyükelçisi, Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan çekilme ihtimalini korkunç bir felaket olarak nitelendirmişti. İtalyan ve Amerikan büyükelçileri suskun kalmış yalnızca hükûmetlerini bilgilendirme sözü vermişlerdi.[1606] 3 Mayıs 1922 sabahı Küçük Asya Savunma Örgütü heyeti tekrardan Başbakan Gounaris'i ziyaret etmiş ve İzmir'e döndüğünde Rum halkına nasıl bir konuşma yapılması gerektiği hususunda talimat istemişti. Gounaris, Yunanistan'ı Anadolu'yu boşaltmaya zorlayan hiçbir neden olmadığını ve Anadolu'nun tahliyesi ile ilgili herhangi bir hükûmet kararı alınmadığını söylemişti. Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan çıkarılmayacağı ve hiçbir zaman Mustafa Kemal'in yönetimi altına girmeyeceği konusunda onlara kesin bir güvence de vermişti. Küçük Asya Savunma Örgütü heyeti ellerinde

kesin kanıt olmasının daha doğru olacağını düşünerek Gounaris'ten yazılı bir açıklama metni talep etmişti. Bunun üzerine aynı gün akşam saat onda Başbakan Gounaris, Dışişleri Bakanı Baltacis'in evinde Küçük Asya Savunma Örgütü temsilcileriyle sabah saat ikiye kadar süren yeni bir toplantı yapmış; toplantının sonunda da İzmir ve Atina gazetelerinde aynı anda yayımlanacak bir bildirinin hazırlanmasına karar verilmişti. Söz konusu bildiri 7 Mayıs 1922 tarihinde resmî duyuru olarak Yunan basınında şu sözlerle neşredilmişti: *"Yunan hükûmeti, Rum halkının ulusal özlemlerini mümkün olan en geniş ölçüde tatmin edecek bir durumu bu topraklarda sağlamlaştırmadan, Küçük Asya'yı boşaltmayacaktır. Hükûmet, üç toplantı yaptığı Küçük Asya Savunma Örgütü temsilcilerine, yukarıdaki amaç gerçekleşmeden ve barış üzerinde anlaşmaya varılmadan Yunan Ordusu'nun işgal altındaki ülkeden çekilmeyeceğini açıklamıştır. Bu hedefe ulaşılıncaya kadar mücadeleyi yürüten hükûmet, düşmanın askerî harekâtına karşı koymak amacıyla Küçük Asya topraklarındaki muharip askerlerin sayısının artırılması yönünde Küçük Asya Savunma Örgütünün desteğini kabul etmiştir. Hükûmet, Küçük Asya Savunma Örgütünün ulusal ve partizan olmayan bir mücadele yürüttüğünün bilincindedir. Küçük Asya Savunma Örgütü aracılığıyla Rum halkına, hükûmetin görüşlerinin Küçük Asya Helenizm'inin görüşleriyle aynı olduğuna dair güvence vermektedir. Hükûmet ve Küçük Asya Helenizm'i, Küçük Asya'da mutlak güvenliği ve her türlü boyunduruktan uzak özgür siyasi yaşamı garanti edecek bir durumu pekiştirmek amacıyla ortak mücadele içinde savaşını sürdürecektir. Aynı zamanda diğer komşu halkların da ilgili haklarını garanti altına alacaktır."*[1607] Oysa gazetelerde yayımlanan bu duyuru, Yunanistan Dışişleri Bakanı Baltacis'in, Üç Büyük gücün arabuluculuğunu kabul ettiğini belirten resmî açıklamasıyla açıkça çelişmekteydi. Bu duyuru, Müttefik raporunun şartlarıyla da tamamen ters düşen bir açıklamaydı. Öte yandan Stergiadis ayrılıkçı harekete başından beri karşıydı; çünkü bunu gerçekçi bulmadığı gibi sürdürülebilir de görmüyordu. Ayrıca tartışmaların devam etmesi ve İstanbul Ulusal Savunma Örgütünün düşüncelerinin galip gelmesi, ayrılıkçı hareketin daha çok İzmir'de kendinîgöstermesi ve İstanbul Ulusal Savunma Örgütü subaylarının yeniden orduya katılması gibi durumların hükûmet ve rejim için tehlike oluşturacağına inanıyordu. Stergiadis, ordunun dağılma tehlikesi olduğu konusunda endişeliydi ve net bir pozisyon almadığı için büyük ölçüde bu durumdan Papoulas'ı sorumlu tutuyordu.[1608] Dolayısıyla Papoulas'ın konuyla ilgili devre dışı bırakılması şarttı. Bunun üzerine Savunma Bakanı Theotokis, Papoulas'a, özerk hareketin temsilcileriyle temas sorumluluğunun artık Stergiadis'te olduğunu bildirmişti. Theotokis, kararını askerî değil siyasi bir mesele olarak gerekçelendirmişti.[1609]

6 Mayıs 1922'de Küçük Asya Savunma Örgütünün üç üyesi *Patrida* gemisiyle Atina'dan İzmir'e dönmüş ve aynı gün öğleden sonra örgüt üyelerini

hükûmetin duyurusu hakkında bilgilendirmek amacıyla bir toplantı düzenlemişti. Papoulas daha sonra onlara, hükûmetin aldığı karar doğrultusunda bundan sonra Küçük Asya Savunma Örgütünün herhangi bir konuda yalnızca Stergiadis'e danışması gerektiğini bildirmişti. Küçük Asya Savunma Örgütü üyeleri harekete olumsuz baktığını bildikleri Stergiadis'in tuhaf karakterinden ötürü rahatsızlık duymuşlar ve alınan karardan memnun olmamışlardı. Bunun üzerine Küçük Asya Savunma Örgütü protestosunu ifade etmek için Atina'ya bir heyet gönderse de hükûmet ikna olmamış ve onlara yalnızca hükûmetin mutlak güvenine sahip olan Stergiadis'e danışmaları gerektiğini tekrarlamıştı. Stergiadis, Küçük Asya Savunma Örgütü kurulu ile görüştüğünde ise onlara özerk hareket için tüm faaliyet ve hazırlıkların durdurulması emrini vermişti.[1610] İstanbul Ulusal Savunma Örgütünün ana argümanlarından ve propaganda silahlarından biri, İngiltere'nin ayrılıkçı harekete verdiği desteğin güvence altına alınması ve özerk "İyonya devleti"nin İngiliz çıkarlarına hizmet edeceğine ikna olmasıydı. Böylece İngiltere'den beklenen yardım ve desteğin elde edilebileceğine inanılıyordu. Bu konuyu, yani İstanbul Ulusal Savunma Örgütü ve Küçük Asya Savunma Örgütünün planlarının Londra'nın resmî veya resmî olmayan çevrelerce desteklenip desteklenmeyeceğinin açıklığa kavuşturulması için Stergiadis, Atina'daki İngiliz büyükelçisi Lindley'i ziyaret edip kendisinden bilgi istemişti. Küçük Asya Savunma Örgütüne sıcak bakmayan İngilizlerin talimat verdiği Lindley ise İngiliz hükûmetinin hiçbir koşulda böyle bir hareketi hoş görmeyeceğini net bir şekilde açıklamıştı. Yunanistan Dışişleri Bakanı, Nisan 1922'de, aynı konu hakkında İngiliz Büyükelçiliğine bir açıklama yapmış ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 22 Nisan 1922 tarihinde, Küçük Asya Savunma Örgütü ile İngiltere'nin hiçbir ilgisinin olmadığını ilan etmişti. İngiltere'nin bu açıklaması örgütü oldukça zor bir duruma sokmuştu.[1611] Küçük Asya Savunma Örgütünün faaliyetlerini engelleyen Stergiadis'in müdahalesi sonrasında teşkilatın çalışmaları da gerilemeye başladı.

Örgütün son eylemlerinden biri "Küçük Asya Hakları"nı desteklemek amacıyla çeşitli komiteler kurup yurt dışına göndermek oldu. 24 Mayıs 1922'de örgüt üyelerinden Psaltof, Lambrou ve Papamichalis Avrupa'ya; Efstathopoulos, Athinogenis ve Seferiadis de Amerika'ya bir dizi gezi düzenlemek üzere seçilmişlerdi. Haziran 1922'de Athinogenis ve Veinoglou, Amerikan kamuoyuna Yunanistan'ın Anadolu'daki ulusal ve tarihî hakları konusunda bilgi vermek ve oradaki kamuoyunu aydınlatmak amacıyla Amerika'ya gitmişti.[1612] Tüm bu gelişmelerden hayal kırıklığına uğrayan ve birbiriyle çatışan tarafların güvensizlik, şüphe ve söylentileriyle karşı karşıya kalan Papoulas, 25 Mayıs 1922 tarihinde Savunma Bakanı Theotokis'e istifa talebini emeklilik gerekçesiyle[1613] şu ifadelerle sundu: "*Sayın Bakan, 28 Mayıs 1922'de yaş sınırını aştığımı belirtmekten onur duyarım. Zaten iki ay önce terhis olmak için başvurmuştum. Düşüncelerimde*

ve eylemlerimde her zaman dürüst oldum. Bu nedenle şahsımı çevreleyen son olayların beni sıkıntıya sokarak sağlığımı bozduğunu samimiyetle bildiririm. Sağlığım o kadar bozuldu ki, hizmetten çekilme kararımı hiçbir şey değiştiremez. Bu nedenle, benim yerimi değiştirme emrini vermekte gecikmemenizi rica ediyorum. Benim yerime geçebilecek iki yetenekli korgeneralden biri Dousmanis diğeri de Hacıanestis'tir. Başkomutan Papoulas."[1614] Papoulas'ın talebine hükûmetin yanıtı 3 Haziran 1922'de Savunma Bakanı Theotokis tarafından verilmiş ve hükûmetin terhis talebini kabul ettiğine dair telgraf kendisine iletilmişti: *"Korgeneral Papoulas, İzmir. Hükûmetin terhis başvurunuzu kabul etmek zorunda kalması derin üzüntüyle karşılanmaktadır. Askerlik hayatınız boyunca verdiğiniz değerli hizmetlerden dolayı sizlere şükranlarımızı sunuyoruz. Küçük Asya Seferi'nin son görkemli dönemindeki katkınız özellikle önemliydi. Sizin liderliğinizde yürütülen bu sefer, şanlı Yunan Ordusu'nun bayraklarına yeni başarılar kazandırdı. Savunma Bakanı Theotokis."* Papoulas'ın cevabı gecikmemiş ve 4 Haziran'da Atina'ya gönderdiği telgrafla teşekkürlerini sunmuştu: *"Savunma Bakanı, telgrafınıza cevaben, ülkeye ve Krala yaptığım hizmetleri bu kadar onurlu bir şekilde ifade ettiğiniz için size teşekkür ediyor ve Krala en içten şükranlarımı iletmenizi rica ediyorum. İzmir, Korgeneral Papoulas."*[1615] Yaşanan bu son gelişmeden en fazla mutlu olan Stergiadis idi. Hatta daha sonra bir konuşmasında konuyu açıkça hükûmete ilettiğini ve Papoulas'ı ordudan uzaklaştırmak için yaş sınırını icat ettiğini söyleyecekti. Öyle ki Stergiadis'in Bakanlar Kurulu önünde Papoulas'a atıfta bulunarak *"Ya o ya ben"* dediğine dair söylentiler bile vardı.[1616] Papoulas, İzmir'den ayrılmadan önce Anadolu Rumlarına 9 Haziran'da yayımladığı bir bildiriyle son kez şu sözlerle seslendi: *"Küçük Asya Rum halkına, ordudan ve dolayısıyla şanlı Küçük Asya Ordusu Komutanlığından istifa etmiş bulunuyorum. Küçük Asya Rum halkına en içten ve yürekten teşekkürlerimi sunmayı bir borç biliyorum. Küçük Asya Rum halkı bu kadar zor olan görevimi yerine getirmemde her zaman bana yardım etmeye istekli oldu. Devam eden mücadelenin hedeflerine ulaşılmasında tüm gücümle katkıda bulunmuş olmanın memnuniyetiyle ayrılıyorum. Irkımızın bu büyük mücadelesinin tamamlanacağı günün çok uzakta olmadığına dair tamamen gerçekçi bir beklentiyle İzmir'den ayrılıyorum. Adalete ve kültüre dayalı azim mutlaka galip gelecektir. Daima ısrarcı olun; ama her zaman devletin yetkililerine itaat edin ve onlarla iş birliği içinde olun. Kazanacağımıza ve Yunan halkının büyük fedakarlıklarının yakında haklı çıkacağına eminim. İzmir, Papoulas."*[1617] Kısaca İstanbul Ulusal Savunma Örgütü artık darmaduman olmuş bir güçtü ve Küçük Asya Savunma Örgütü de Stergiadis'in hükûmet destekli operasyonuyla etkisiz hale getirilmişti. Bu sayede kendisinin İzmir bölgesindeki denetim alanının önünde artık hiçbir engel kalmamıştı. Öte yandan Stergiadis'in bu hareketi Venizelos ile ilişkisini doğrudan etkilemiş ve aralarının bir nebze bozulmasına neden olmuştu.

Devir Teslim
Korkunç Hacı "Hacıanestis"

Papoulas, Küçük Asya Ordusu'nda başkomutan olarak görev yaptığı süre boyunca Yunan hükûmetine olumlu bir izlenim oluşturamamıştı. Askeri alanda da önemli başarısızlıklar, Aralık 1920 ve Mart 1921'de olduğu gibi, Papoulas döneminde yaşanmıştı. Asıl başarısızlık ise Sakarya Muharebesiydi. Dolayısıyla hem hükûmet hem de askeri kanatta istemeyen adamdı. Ancak Altılar Davasında tanık olarak ifade veren Papoulas, kendisine yöneltilen tüm suçlama ve sorumlulukları reddetmişti. Bu askeri operasyonların şahsi kararı olmadığını, uygulanmasının hükûmet tarafından kendisine dayatıldığını ileri sürmüştü.[1618] Papoulas döneminde subay ve askerlerin cephedeki koşulları iyileştirilememişti. Yiyecekler yetersizdi, subay ve askerlerin maaşları gecikiyordu. Cepheye ulaşan yardım malzemelerinin kalitesi ise oldukça düşüktü. Yiyecekler hem az hem de bayattı. Çoğu zaman subaylar gelen yemeği askerler için uygunsuz bulup direkt çöpe atmışlardı. Elbette tüm bunların tek sorumlusu Papoulas değildi. Hükûmetin orduya yeterli kaynak ayırmaması da bu aksaklığın bir parçasıydı. Örneğin Altılar Davası'nın yargılaması sırasında ordudaki gıda yetersizliği ve ordunun sürekli para talep etmesi meselesi birçok kez dile getirilmişti. Savunma Bakanlığı'nın lojistik sorumlusu Albay Anastasios Venetsanopoulos ifade verirken depolarda büyük sıkıntılar yaşandığını, erzakların on beş gün yetecek kadar olduğunu söylediğinde ise Maliye Bakanı Theotokis'in ordunun sürekli para istemesinin karşılanamayacağını söylediğini aktarmıştı. Venetsanopoulos Theotokis'e ordunun nasıl besleneceğini sorduğunda ise bakanın *ona "ne isterlerse onu yesinler"* şeklinde umarsızca cevap verdiğini söylemişti.[1619] Papoulas, ayrıca Savunma Bakanlığı'na da konuyla ilgili defalarca telgraf çekmiş ve Küçük Asya Ordusu'na mali destek talebinde bulunmuştu. Gönderilen paranın çok az olduğunu, et, buğday ve yakacak odun almaya yetmediğini hatta askeri hastanelerdeki yaralı ve hastalara yemek bile çıkaramadıklarını söylemişti. Tedarikçilere ödeme yapılamadığından orduya yeterli malzeme satışı da gerçekleştirilemiyordu. Bilhassa para sıkıntısı ordunun kullandığı araba ve diğer makinelerin yedek parçalarının teminini zorlaştırmıştı. Maddi sıkıntıların artması askerler arasındaki disiplinin iyice bozulmasına neden olmuştu.[1620] Papoulas'ın ordu için sürekli para talebi ve bu konuda Atina'yı taciz etmesi, ordu yönetiminde meydana gelen birçok aksaklık ve mali usulsüzlük hadiseleri hükûmette hoşnutsuzluk yaratmıştı. Örneğin Stergiadis, Papoulas'ı ahlaki sorumsuzlukla suçlayıp hükûmete çok sayıda muhtıra göndermiş ve şikâyette bulunmuştu. Stergiadis, Papoulas'ın akraba ve dostlarının da içinde bulunduğu bir çetenin orduya kalitesiz ve fahiş fiyatlı mallar tedarik ettiği bilgisini aktarmıştı. Başka bir ifadeyle bu kişiler Papoulas'la olan ilişkilerini istismar

ederek kendilerine ve çevrelerine çıkar sağlıyorlardı. Öte yandan Papoulas da Stergiadis'i rüşvet ve yolsuzlukla suçlamıştı. Karşılıklı suçlamalar ve yolsuzluğun yaygınlaşması Yunan Ordusu içinde her geçen gün biraz daha öfkeye ve ayrılıkçı eğilimlere yol açmıştı.[1621] İzmir'de siyasi, askeri ve dinî olarak üç iktidar organının bir arada yaşaması artık mümkün değildi. Siyasi iktidarın başı Stergiadis, askeri iktidarın başı Papoulas ve dinî iktidarın başı Hrisostomos arasındaki ilişkiler oldukça gergindi. Gerçekte bu üçü arasında önemli bir kişisel bağlantı yoktu. Stergiadis, Hrisostomos'u milliyetçi görüşlere sahip olmakla suçluyordu. Hrisostomos da Stergiadis'in uyguladığı halklar arası eşit mesafe politikasına şiddetle karşı çıkmaktaydı. Zira ona göre Yunanların Türklere göre üstünlüğü vardı ve Türkler ile aynı haklara sahip olması düşünülemezdi. Hrisostomos ile Papoulas arasında kişisel bir husumet olmamasına rağmen Patrik Meletios'un seçimi konusunda aralarında bir anlaşmazlık yaşanmıştı. Hrisostomos, Venizelos'a yakınlığıyla bilinen Meletios'u desteklerken; Papoulas da Meletios'u İstanbul Patriği olarak tanımayan Atina hükûmetiyle iyi ilişkiler yürütüyordu. Papoulas, Hrisostomos'un davranışlarıyla İzmirli Rumları hükûmet karşıtı gösterilere kışkırttığını ileri sürmekteydi. Hrisostomos ise Papoulas'ı İzmir kilisesine saygısızlık yapmakla suçluyordu. Stergiadis ile Papoulas arasındaki ilişkiler ise her zaman düşmancaydı. Papoulas, Stergiadis'in Küçük Asya Savunma Örgütünün çabalarını baltaladığına inanıyordu. Yüksek Komiserliğin Küçük Asya Helenizm'ine karşı garazlı davrandığını düşünüyordu. Stergiadis de Papoulas'ı Venizelos'un İstanbul'daki subaylarıyla açık bir iletişim ve işbirliği içinde olmakla itham etmekteydi. Başkomutanı hükûmetin emirlerine itaatsizlik etmekle ve Küçük Asya Savunma Örgütünün hizipçi çalışmalarını güçlendirmekle suçluyordu. Papoulas'ın hükûmetin talimatlarına aykırı olarak Küçük Asya'da ayrılıkçı bir hareketin tezahürünün hazırlıklarına katılması ve ordunun mali yönetiminde kendisine yöneltilen suiistimal suçlamaları, hükûmeti Papoulas'ı görevden almaya yönelten başlıca nedenlerdi.[1622] Papoulas'ın yerine ise halef olarak General Dousmanis tercih edilmişti. Ancak hükûmet en sonunda General Georgios Hacıanestis'te karar kıldı. Seçiminde en önemli ölçüt ise onun Krala ve hükûmete olan sadakatiydi. Hacıanestis'in atanmasıyla hükûmet, ordu ile İstanbul Ulusal Savunma Örgütü arasındaki tüm teması kesmeyi amaçlamıştı. Bu sayede Küçük Asya'nın özerkliği planları da iptal edilebilecekti. Zira tüm ayrılıkçı hareketlerin perde arkasında Venizelos'un yeniden göreve getirilme girişimi olduğu düşünülüyordu.[1623] Aslında Hacıanestis döneminde Küçük Asya Savunma Örgütü fiilen felç olacak; ancak bir o kadar da marjinalleşecekti.

Hacıanestis, 5 Haziran 1922 sabahı *Velos* muhribiyle İzmir'e geldi ve ordunun komutasını ele aldı. İlk iş olarak yazdığı günlük emri bütün birliklere gönderdi: *"Küçük Asya Ordusu'nun komutasını üstlenerek kahraman ölülerin*

anısına saygıyla eğiliyorum. Yunanistan'ın uğruna savaştığı Megali İdea uğruna kendilerini feda eden cesur savaşçıları gururla selamlıyorum. Vatanımızın onuru sizin güçlü ellerinize ve cesur ruhlarınıza dayanmaktadır. Herkesten birlik, uyum, şefkat ve demir gibi katı bir disiplin talep ediyorum. Komutanlardan eşit, tarafsız ve adaletli bir yönetim bekliyorum. Tüm astlardan koşulsuz itaat ve göreve bağlılık istiyorum. Defne taçlı ordunun vatanın kendisine verdiği büyük işi özveri ve şevkle sürdüreceğine ve tamamlayacağına inanıyorum. Sonuç olarak, tek ve biricik dileğimi ifade ediyorum. Çocuklar! Tanrı sizinle olsun! Küçük Asya Ordusu Komutanı Hacıanestis."[1624] Hacıanestis, birçok subayın istifası nedeniyle ordunun yönetim kadrosunda önemli değişikliklere gitmişti. Önceki Küçük Asya Ordusu Kurmay Başkanı Pallis'in yerine General Georgios Valettas; Küçük Asya Ordusu Kurmay Başkan Yardımcısı Sarıgiannis'in yerine de Albay Mihalis Passaris getirilmişti.[1625] Hacıanestis görevi devralır almaz ilk olarak Küçük Asya Ordu Karargâhına bağlı birçok büro ve hizmet birimlerini denetlemiş; buralarda görev yapan subay ve erlerin sayısını kontrol etmişti. İzmir şehrinde cepheden ayrılan gereksiz derecede çok subay ve askerin bulunduğunu tespit etmiş ve hepsini doğrudan cepheye göndermişti. Böylece yaklaşık 5000 kişi İzmir'den cepheye sevk edilmişti. Papoulas zamanında gündüzleri subay ve askerlerle dolup taşan İzmir sahilindeki kahvehaneler, Hacıanestis'in yönetimi devralmasıyla boşalmıştı.[1626] Hacıanestis gelişinden hemen sonra asker ve subayların günlük yaşamlarını iyileştirmeye yönelik tedbirler almış ve ücretlerin zamanında ödenmesi gibi bazı konularda düzenlemeler de yapmıştı. Lakin ordunun ikmal durumu Papoulas döneminde olduğu gibi kötü olmaya devam etmişti. Bu nedenle cepheden Savunma Bakanlığı'na protesto telgrafları gönderilmesinin önüne geçilememişti. Atina'ya gönderilen şikâyetlerin tamamında ordunun çıkmaza girdiği, askerlerin maaşlarının gecikmesi nedeniyle bir paket sigara bile alınamadığı, hayvanlar için arpa temin edilemediği belirtilmekteydi.[1627]

8 Haziran 1922'de görevine başlamasının hemen ardından Hacıanestis, cepheyi denetlemek üzere İzmir'den ayrıldı. Denetim on beş gün sürmüş ve Uşak'tan Bursa'ya kadar bütün cepheyi dolaşmıştı.[1628] Yapılan incelemeler, Hacıanestis'e cephenin tamamının savunma teşkilatını, Yunan mevzilerinin dezavantajlarını ve tehlikelerini bizzat görme; ayrıca birliklerin ihtiyaçlarını tespit etme imkânı vermişti. Cepheyi denetledikten sonra, 22 Haziran'da, birliklerin moralinin yerinde olduğunu tespit edip oldukça memnun bir şekilde İzmir'e döndü. İzlenimleri o kadar olumluydu ki ordunun imajı konusunda büyük bir coşku duyduğunu dile getirmişti. Bu, Hacıanestis için tamamen alışılmadık bir durumdu. Zira yapısı gereği oldukça katı ve aşırı talepkâr bir kişiydi. İzmir'e döndükten sonra ilk önce hükûmete bir rapor hazırladı. Bu raporda, mükemmel izlenimler edindiğini ve denetlediği birliklerin bazılarının Avrupa ordularındaki birliklerle kıyaslanabilecek kadar iyi olduğunu bildirmişti. Ordunun

Hacianesistis cepheyi teftiş ediyor.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 1383.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

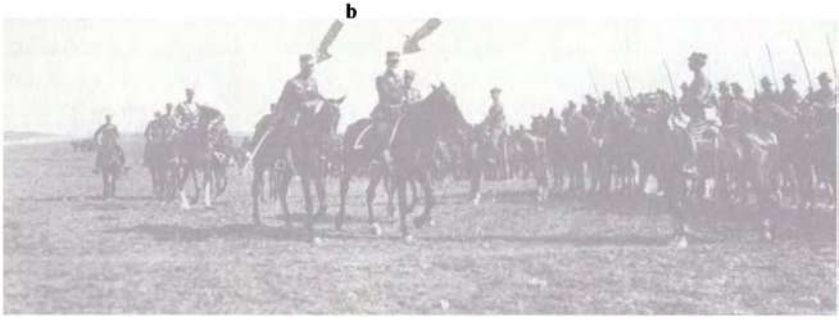

Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922,
Αριθμός: 2172.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

moraline ilişkin olarak da askerler arasında yorgunluk gördüğünü ve evlerine dönmek için büyük bir istek duyduklarını kaydetmişti. Ayrıca askerler arasında boşuna çabalama duygusunun ve saldırgan bir ruh halinin olduğunu belirtmişti. Ancak orduya bir saldırı olması halinde geri çekilmenin mümkün olmayacağından emindi. Türk ordusunun herhangi bir saldırı girişiminde bulunması

Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 3026.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

Hacıanestis, General Andreas Kalinskis ile birlikte Süvari Tümeni i teftiş ediyor. 27.05/09.06.1922.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 1477.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

halinde, bu saldırının Yunan savunması tarafından püskürtüleceğini öngörüyordu. Nitekim raporunda da cephedeki üst düzey subayların kendisine, askeri yönetim geri çekilmeye karar verip emretse bile askerlerin *"siz devam edin ve geri çekilin. Lakin biz sizi takip etmeyeceğiz ve burada kalıp savaşacağız"*[629] diyerek direneceklerinin garantisini verdiğini ifade etmişti. Bu tabloyu oluşturduktan ve bu gözlemleri yaptıktan sonra Hacıanestis, Küçük Asya'daki kuvvetleri

güvenli bir şekilde çekip, Trakya'daki Yunan Ordusu'nu takviye etmek üzere kullanabileceğine karar verdi. Çünkü Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin son derece zayıf olduğunu ve Bulgaristan'dan gelebilecek muhtemel bir taarruzu karşılayabilecek durumda olmadığını düşünüyordu.[1630] Fakat cephenin muazzam genişliğini, Türk ordusunun girdiği gedikleri ve bu özel askeri düzenlemenin yarattığı tehlikeleri gören Hacıanestis, cephenin daraltılması gerektiğine karar vermişti. Bu nedenle, Küçük Asya Ordusu Komutanlığına Yunan kuvvetlerinin yeniden konuşlandırılması ve cephenin sınırlandırılması için planlar hazırlanması emrini verdi.[1631] Aynı zamanda yeni cephe hatları konusunda karar almak üzere hükûmetle istişarelere başladı. Ancak bu konu acil bir öncelik olarak değerlendirilmedi. Yunan tarafı yağmur mevsiminin yaklaştığını ve tüm askeri faaliyetlerin durdurulacağını düşünüp sorunun hemen çözülmesine gerek olmadığı kanaatine vardı ve rehavete kapıldı. Ayrıca İzmir'in siyasi, askeri ve dinî otoriteleri arasındaki ilişkiler düzelmediği gibi daha da kötüleşmişti. Yüksek Komiser Stergiadis ile Hacıanestis arasında ilk andan itibaren bir antipati oluşmuş, Metropolit Hrisostomos ise hem Yüksek Komiserlik makamında, hem de Küçük Asya Ordu Komutanlığında huzursuzluk yaratmayı sürdürmüştü.[1632] 1922 yazının başlarında Yunanlar askeri ve siyasi açıdan yüzeyde sağlam; ancak içerden küflenmiş bir meyve gibi çürümeye yüz tutmuştu. Yunan Ordusu tek bir hamleyle Anadolu'da dağılacak pozisyondaydı ve Müttefiklerin doğrudan müdahalesi olmazsa bu son kaçınılmazdı. Diğer taraftan Küçük Asya sorunu etrafındaki diplomatik durum tamamen çıkmaza girmişti. Büyük Güçler Yunanlara destek konusunda herhangi bir adım atmamışlardı. Oldukça zor durumda kalan Yunan hükûmeti, diplomatik tıkanıklığın giderilmesi ve Küçük Asya sorununun yeniden gündeme getirilmesi için bazı radikal girişimlerde bulunmaya karar verdi. Mevcut durumu düzeltip değiştirebilecek tek hareketin ise Yunan Ordusu'nun İstanbul'a doğru ilerlemesi ve şehri ele geçirmesi olduğuna inanıyordu. Bu hamlesiyle Yunanistan hem Türkiye'ye ateşkesi kabul ettirebileceğini hem de kendi menfaatleri doğrultusunda bir antlaşmaya zorlayabileceğini düşünmüştü.

Tehlikeli Blöf
İstanbul

Yunanlar barış görüşmelerinin hızlandırılması yönünde Müttefikler üzerinde baskı oluşturmak için İstanbul'a karşı bir girişim planı hazırlamaya başlamıştı. Yunan hükûmeti, İstanbul'u işgal ettikten sonra, diplomatik konumunu güçlendirmiş olarak barış konferansının müzakere masasına oturabileceğini sanıyordu. Lakin İstanbul'a doğru ilerlemenin gerekli ön koşulu olarak Müttefiklerin onayının alınması gerektiğinin de farkındaydı. Çünkü İngilizler

böyle bir teşebbüsü kesinlikle hoş karşılamazdı.[1633] Yunan tarafının mantığına göre, Müttefikler harekâta izin verirlerse, elde edilecek kazanç çok büyük olacaktı. Fakat izin vermeseler bile, bu girişim Yunanistan için bir kazançtı. Zira İstanbul'un dışında güçlü bir Yunan askeri gücünün bulunması ve Yunan Ordusu tarafından işgal edilme tehdidinin daimi olması, Müttefikleri inisiyatif almaya zorlayacak ve Kemalist Türkiye'ye karşı savaşı sona erdirmesi yönünde sürekli bir şantaj oluşturacaktı.[1634] Yunan hükûmeti ayrıca İstanbul'u işgal ederek Yunanistan'ın Türkiye karşısında dezavantajlı olmadığını; aksine askeri başarılar elde edebilecek kapasitede olduğunu kanıtlayacağına inanıyordu. Müzakere zamanı geldiğinde de gerek Müttefiklere gerekse Türklere her tür tehdit ve şantaj yapabilecek gücü elinde tutacaktı. Ayrıca bu harekâtın Yunan Ordusu'nun ve halkının moraline olumlu etki edeceği ve Yunan kamuoyunda Yunan hükûmetinin hareketsiz olmadığı, bilakis savaşın sonunu hızlandırmak amacıyla inisiyatif aldığı izlenimini yaratacağı düşünülmekteydi.[1635] Öte yandan Yunanlar İstanbul'u işgal etmenin Fransız ve İtalyanlar tarafından güçlü bir muhalefetle karşılanacağını da biliyordu. Ancak İngiltere'nin bu operasyona olumsuz bakmadığı hissine kapılmışlardı. İngiliz tarafından projenin destekleneceğine dair resmî bir açıklama yapılmamışsa da, Yunan hükûmeti çeşitli varsayımlara dayanarak İstanbul'un işgal planının uygulanması konusunda İngiltere'den destek geleceği inancına kapılmıştı. İngiliz tarafının teşvikinin varlığına ilişkin bu inancın şekillenmesinde, Londra'daki Yunan maslahatgüzarı Aleksandros Rizos-Ragavis'in Yunan Dışişleri Bakanı Baltacis'e gönderdiği raporlar önemli rol oynamıştı. Bu raporlardan birinde Ragavis Yunan hükûmetine İstanbul'a yönelik harekât düzenlemesi yönünde açık çağrıda bulunmuştu: *"Yeni, farklı bir durum yaratmak için kendimiz inisiyatif almalıyız. Bu durumda İngiltere'de bize karşı olumlu tutum sergileyen faktörlerin harekete geçeceği ve Yunanistan'a yardım edeceği kesindir. Eğer harekete geçersek, Yunanistan'ın hareketsiz kaldığı şu anda bize yardım ettiklerinden çok daha fazla destek sağlayacaktır. Askeri alanda durumumuz İstanbul'un işgaliyle güçlendirilebilir. İstanbul işgal edildikten sonra, işgalin geçici bir tedbir olduğu ve tam barış sağlandığında Yunan Ordusu'nun işgali sona erdireceğini belirten bir bildiri yayımlanmalıdır. Fransız ve İtalyan çıkarlarının Yunan Ordusu'nun İstanbul'u ele geçirme ihtimaline karşı olduğu açıktır. Ancak İngiltere'nin tutumu tamamen farklıdır. İngiltere, Doğu'ya barış getirecek her türlü hamleyi memnuniyetle karşılayacaktır. İngiltere'yi ilgilendiren, Doğu'daki İngiliz üstünlüğünün sarsılmaması ve Fransa'nın bölgede üstünlük sağlayamamasıdır. İngiltere de maddi veya askeri fedakarlıklara maruz kalmak istememektedir. Dolayısıyla İstanbul'un işgali İngiltere'nin itibarını zedelemeden barışa yol açarsa, İngiliz birliklerinin Yunan Ordusu'na İstanbul'un kapılarını kapatmayacakları kesindir. Yunanistan İstanbul'u ele geçirirse, en kötü ihtimalle Yunan Ordusu'nun İstanbul'u boşaltması karşılığında Küçük Asya*

meselesinde Türklerin çekilmesini talep edebilecektir. İngiltere'deki siyasi çevrelerin, İstanbul'a doğru ilerleme ihtimalimize olumlu bakacakları kanaatindeyim. Bu görüşüm, İngiliz yetkililerden aldığım dolaylı bilgilerden edindiğim kişisel izlenimlere dayanmaktadır. Ayrıca bu konu İngiliz yetkililerle doğrudan ve kapsamlı bir şekilde görüşülemeyecek kadar hassas bir konudur. Ancak İngiliz yetkililerin bana yönelttikleri ima ve göndermeler özellikle önemlidir. Örneğin, Mart ayında Lloyd George'un sekreteri Phillip Kerr bana, Yunanistan'ın İzmir'i mi yoksa İstanbul'u mu işgal etmeyi tercih edeceğini sordu. Görüşmemiz resmi değildi; ama Kerr'in Lloyd George'un görüşlerini yansıttığı hissine kapıldım. İngiltere'de, Britanya İmparatorluğu'nun yurt dışındaki askeri yükümlülüklerini azaltmak isteyen çok sayıda askeri ve ekonomik etken bulunmaktadır. Bu faktörler İngiliz siyasetini bizim lehimize etkilemektedir. Örneğin, İngiliz işgal ordusunun İstanbul'dan çekilmesi çağrısında bulunan eski Genelkurmay Başkanı General Sir Henry Wilson, Mart ayında Yunan Ordusu'nun İstanbul'u işgalinin İngiliz çıkarlarına aykırı olmadığını açıkça ileri sürmüştür. Amiral Kerr ayrıca Lord Curzon'a, İstanbul'un siyasi, ekonomik ve dinî yönetiminin Yunanistan'a devredilmesini önermiştir. Lord Curzon'un karşı çıkmasının nedeni İngiliz çıkarları değil, Fransız muhalefeti ve Hindistan'daki Müslüman kamuoyunun tepkisidir. Sağlık Bakanı, tanınmış bir Yunan hayranı olan Alfred Moud, Kasım 1921'de ortak bir arkadaşına Yunanistan'ın 1921 yazındaki askeri operasyonlar sırasında neden İstanbul'u ele geçirmediğini sormuştur. Amiral Beaty, Mayıs 1922'de Yunanistan'ın İngiltere'deki deniz ataşesi Koramiral Bouboulis'in konuyla ilgili bir sorusuna cevap verirken ona kesin bir şekilde şöyle demiştir: "Yapın! Bunu yapın! Ama izin istemeyin!' Mayıs 1922'de Bakan Alfred Moud, bir muhatabına, Yunanların yapabilecekleri en iyi şeyin İstanbul'u işgal etmek olduğunu söylemiştir. Hatta İngiliz askerlerinin Yunan Ordusu'na asla ateş açmayacağından emin olduğunu da sözlerine eklemiştir. İstanbul'un işgali görevinin zorlu ve ciddi riskler içerdiği kesindir. Ancak bu operasyon başarılı olursa Yunanistan önemli bir avantaj elde edecektir. İngiliz kamuoyuna gelince, İstanbul'u ele geçirip bir oldubitti yaratırsak durumun lehimize döneceği kesindir."[1636]

Aslında Yunan Ordusu'nun İstanbul'u işgal etmesi fikri yeni bir fikir olmayıp daha önce, 1921 yılında da gündeme gelmişti. İoannis Metaksas, 1921 baharında Yunan hükûmet üyeleriyle yaptığı iki toplantıda, son çare olarak Yunanistan'ın İstanbul'u ani bir işgale girişip bir oldubitti yaratmasını önermişti. İstanbul'un işgali Türkler için büyük bir darbe ve moral kaybı olacaktı. Metaksas, Yunanistan'ın İstanbul'u işgal etmesiyle daha güçlü bir konumdan, ya İzmir için tatmin edici bir statü talep edebileceğine ya da Anadolu'dan kabul edilebilir ve onurlu bir çekilme süreci başlatabileceğine inanıyordu. Eğer bütün bunlar imkânsızlaşırsa eninde sonunda Müttefiklerin işgali kabul edecekleri ve Yunanistan'ın İstanbul'u elinde tutacağı görüşündeydi.[1637]

Eleftherios Venizelos da 26 Ağustos 1921 tarihinde General Danglis'e yazdığı mektupta Yunan hükûmetine kalan tek çözümün İstanbul'un işgali olduğunu belirtmişti. Ancak Müttefiklerin buna izin vermesinin imkânsız olduğuna inandığı için bu operasyonun uygulanamaz olduğunu düşündüğünü de eklemişti.[1638] Nitekim 1921 yılının Temmuz ayında Yunan Ordusu'nun Kütahya ve Eskişehir'deki zaferlerinden sonra Yunan kurmayları İstanbul'u ele geçirmek için bir harekât hazırlığı içine girmişler; lakin Müttefiklerin harekâta izin vermemesi Yunan tarafını plandan vazgeçmeye zorlamıştı. 1921 yılında İstanbul'un Yunan Ordusu tarafından ele geçirilmesi Megali İdea'nın tamamlanmasını temsil edecekti. 1922'de bu harekât, Yunanistan'ı çıkmazdan kurtarmak ve yaklaşan felaketi önlemek için yapılan biçare bir hamleydi.[1639] Askerî açıdan bakıldığında Yunanların İstanbul'u ele geçirme girişiminin hiçbir zorluk yaratmayacağı düşünülüyordu. Zira Müttefiklerin sadece 8000 kişiden oluşan küçük bir kuvveti bölgeyi korumaktaydı.[1640] Dolayısıyla İstanbul'un işgali Yunan Ordusu için zorlu bir askerî harekât olarak görülmemişti. Yunan hükûmeti, Türkler arasında endişe yaratmak ve Müttefik temsilcilerine Yunan Ordusu'nun emir alması halinde her an İstanbul'u ele geçirebileceği izlenimini vermek için yeterli sayıda kuvvetin İstanbul civarında toplanması gerektiği görüşündeydi. Ancak İstanbul'a doğru bir harekât yürütmek için gerekli gücün toplanabilmesi için de Anadolu'dan askerin çekilmesi gerekliydi. Oysa böylesi bir durum, Anadolu'daki Yunan askerî gücünü zayıflatıp savunma kabiliyetini azaltabilirdi. Tüm bu tehlikeli ihtimaller Yunan hükûmetinin İstanbul'u işgali konusunda tereddüt etmesine yol açmıştı.[1641] Yunan hükûmeti, İstanbul'a karşı bir girişimde bulunulması ihtimalini Hacıanestis'e danışmış ve görüşünü istemişti. Haziran başında Anadolu'daki Yunan kuvvetlerinin teftişini tamamlayan Hacıanestis, İstanbul'a ilerleme konusunda hükûmetle istişarelerde bulunmak üzere Atina'ya gitmiş ve Küçük Asya cephesinde gerçekleştirdiği teftişten çok memnun kaldığını hükûmete bildirmişti. Türk ordusunun içinde bulunduğu vahim durum ve Türklerin bir taarruz hareketi yapamayacakları hususunda kendisine ulaşan bilgileri hükûmete ileten Hacıanestis Anadolu'dan güvenli bir şekilde kuvvetlerin çıkarılıp İstanbul'a ilerlemede kullanılabileceği güvencesini verdi. İstanbul'un işgal planını sonuna kadar destekleyen Hacıanestis, Küçük Asya Cephesinin muharebe gücünü azaltmadan iki tümen oluşturup Doğu Trakya'ya nakledebileceğini belirtmişti. Zira planın uygulanması için iki tümenin yeterli kuvvet oluşturduğunu düşünmüştü. Bunun üzerine Yunan hükûmeti, harekâtın İstanbul'a doğru yapılmasına karar vermiş ve Hacıanestis'e hazırlıklara başlamasını emretmişti.[1642] 1922 yılı Temmuz ayının ilk günlerinde harekâta katılmak üzere seçilen birlikler, Anadolu'dan Doğu Trakya'ya teker teker nakledilmeye başlandı. 23 Temmuz'da İstanbul'a karşı harekete geçmeyi amaçlayan kuvvetler

Çatalca bölgesinde mevzilenmişlerdi. Aynı gün, Hacıanestis gizlice Pire'nin Keraçini limanına gelmiş ve *Averof* zırhlısında Başbakan ve Savunma Bakanı ile bir görüşme yapmıştı. Harekâtın bütün detaylarının belirlendiği toplantıda operasyon tarihi 29 Temmuz sabahı olarak belirlenmişti.[1643] Harekâtın yürütülmesi için de olmazsa olmaz koşul Müttefik kuvvetlerle çatışmanın önlenmesiydi. Alınan karar doğrultusunda Hacıanestis, harekâtı yönetmek üzere Tekirdağ'a doğru yola çıktı.[1644] Hacıanestis iki piyade alayını ve iki taburu Anadolu'dan Trakya'ya nakletmişti. Yunan Ordusu açısından kritik önem arz eden bir cepheden askerlerin alınıp Trakya gibi nispeten daha az ehemmiyetli bir cepheye gönderilmesi hükûmetin Küçük Asya sorunu konusunda ne kadar umutsuz olduğunu açıkça ortaya koymuştu.

27 Temmuz'da Dışişleri Bakanı Baltacis, İngiliz, Fransız ve İtalyan dışişleri bakanlarına birer nota gönderdi. Açıklamada, *"Yunanistan, Doğu'da barışın yeniden sağlanmasına içtenlikle katkıda bulunmayı arzulamaktadır ve her zaman uzlaşmacı bir tutum sergilemiştir. Hiç kimse Yunan hükûmetini silahlı çatışmanın uzamasından sorumlu tutamaz. Bu arada Hristiyanlara yönelik katliamlar ve yerinden edilmeler yaygınlaşmakta ve giderek daha sistematik hale gelmektedir. Dolayısıyla Hristiyan nüfusun tamamen yok edilmesi tehlikesi söz konusudur. Bu nedenlerden ötürü Yunan hükûmetinin inisiyatif alma yükümlülüğü ve sorumluluğu bulunmaktadır. Yunanistan'ın savaşı sona erdirmek için daha etkili yollar aramak zorunda kaldığını sizlere bildiririz"*[1645] sözleriyle İstanbul'un Yunanistan tarafından işgalini barışın sağlanması ve Hristiyanlara yapılan sözde baskı ve katliamların engellenmesi kılıfıyla gerekçelendirmişti. Müttefikler kendilerini birden bire yeni bir krizin ortasında bulsa da bu karara çok da fazla şaşırmamışlardı. Çünkü hepsi Yunanların gerçek niyetlerinin ne olduğunu gayet iyi biliyordu. 28 Temmuz'da Atina'daki İngiliz büyükelçisi, Yunan hükûmetine önemli bir tavsiyede bulunarak üç Müttefikin birlikte hazırlayacağı ortak bir nota iletilinceye kadar Yunan Ordusu'nun tarafsız bölgeye ilerlememesini ifade etmişti.[1646] Bu baskılar altında 28 Temmuz öğleden sonra Bakanlar Kurulu toplanmış ve ilerlemenin durdurulması kararı alınmıştı. Askıya alma emri, Atina'dan İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserliği'ne gönderilen son derece acil şifreli bir telgrafla verilmişti. Daha sonra emir yazısı savaş gemisiyle Hacıanestis'in bulunduğu Tekirdağ'a gönderilmişti.[1647] Verilen emir üzerine Hacıanestis ikinci bir duyuruya kadar tüm faaliyetlerini durdurmuştu. Üstelik bu durdurma kararı, harekâtın planlanan başlangıcından birkaç saat önce verilmişti. Dışişleri Bakanı Baltacis tarafından 29 Temmuz'da Müttefik Dışişleri Bakanlarına yeni bir nota daha gönderildi. Söz konusu notada *"Yunan hükûmeti, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'un Yunan Ordusu tarafından işgal edilmesinin barışı sağlayabileceği ve Küçük Asya'nın içinde bulunduğu çıkmaza son verebileceği sonucuna varmıştır. Bu görüşler doğrultusunda*

Yunan hükûmeti işgali gerçekleştirmek için gerekli tüm hazırlık adımlarını atmıştır. Yunanistan, Müttefiklerin kendisine verdiği kurtuluş görevine layık olabilmek adına elinden gelen her şeyi yapmış; her zaman hukuk ilkeleri çerçevesinde hareket etmiştir. Dolayısıyla Müttefiklerin barışa giden yolda kendisini engellemeyecek kadar nazik olacaklarını ummaktadır. Bu, Hristiyanlara ve Türk boyunduruğu altındaki bütün kavimlere kurtuluş getirecek bir projedir"[1648] sözleriyle Müttefiklere son bir çağrıda daha bulunmuştu.

Müttefik devletler Yunanların tehlikeli blöfünden son derece rahatsızlık duymuştu. Atina'nın niyetinin Müttefikleri bir karar almaya ve barış antlaşması yaptırmaya zorlamak olduğunu anlamışlardı. İstanbul'daki Müttefik Kuvvetleri Komutanı General Sir Charles Harington Trakya sınırını dolaşmış ve Çatalca'ya giderek Hacıianestis ile görüşmüştü. General Harington'un tutumu oldukça yalındı. Yunan kuvvetlerinin ilerlemeye teşebbüs etmesi halinde Müttefik kuvvetlerinin Yunan kuvvetlerine silahla karşılık vereceğini kesin bir dille ifade etmişti.[1649] Ayrıca Türk-Yunan savaşında Müttefiklerin tarafsız olduğunu açıkça belirtmiş ve Boğazların tarafsız bölge olduğunu vurgulamıştı. Dolayısıyla ne taraftan gelirse gelsin buraya yapılması düşünülen saldırıya Müttefik devletlerin karşı duracakları netti. Harington, Fransız Generali Charpy'e de Yunanların hattı geçmesi durumunda Trakya'daki Fransız askerî kuvvetlerini destelemek üzere bir İngiliz tugayı gönderileceğini bildirmişti. Bu karar doğrultusunda 30 Temmuz'da İstanbul'daki Müttefik devletlerin Yüksek Komiserleri, generaller ve amiraller savaş konseyi olarak bir araya gelmişlerdi. Fransızlar, Yunanların bu yersiz hareketine karşı daha fazla baskı yapılmasında ısrarcıydı. Fransız Yüksek Komiseri, Yunanlar tarafından gerçekleştirilecek herhangi tehditkâr harekete karşı daha sert tedbirlerin alınmasını öğütlemişti. Bu durumda son dönemde Trakya'ya gönderilen birlikler geri çekilmeli; İstanbul'daki Yunan kara ve deniz misyonları kaldırılmalı; Yunanistan'ın önemli limanları ablukaya alınmalıydı. İngilizlerin tutumu Fransızlara oranla daha ılımlıydı. Bir sınır olayının kaosa yol açmaması adına tansiyonu düşürmeye çalışmışlardı. Balfour da gerçekleşmesi mümkün olmayacak bir tehlike için açık önlemler alınmasının gereksiz olduğunu ifade etmişti.[1650] Neticede Baltacis'in Yunan Ordusu'nun Osmanlı başkentine doğru ilerlemesini engellememeleri yönündeki İngiltere, Fransa ve İtalya hükûmetlerine yaptığı çağrıya yanıt 31 Temmuz'da gelmişti. Aynı gün Atina'daki üç Müttefik elçisi, Dışişleri Bakanı Baltacis'e ardı ardına aynı bildirimleri ileterek Müttefik hükûmetlerinin Yunan Ordusu'nun İstanbul'a doğru ilerlemesine izin vermediğini ve İstanbul'daki Müttefik kuvvetleri komutanına Yunan Ordusu'nun ilerlemesini gerekirse güç kullanarak önlemesi yönünde kesin emir verildiğini şu sözlerle bildirmişti: *"Ülkemin hükûmetinin emriyle Yunanistan Dışişleri Bakanı Hazretlerine, Yunan kraliyet hükûmetinin Müttefik Devletler hükûmetlerine sunduğu ve Müttefiklerin Yunan Ordusu'nun İstanbul'a*

geçmesine izin vermeleri yönündeki talebini bildirmekten şeref duyarım. Müttefik hükûmetlerinin bu tedbiri almayı reddettiğini ve Müttefikler arası askerî komutanlığın, Müttefik kuvvetlerinin kontrolü altındaki işgal bölgesine karşı gerçekleştirilebilecek herhangi bir askerî harekâtı silahlı kuvvet kullanarak püskürtmesi hususunda emir aldığını belirtmek isterim."[1651]

Yunanlar 1 Ağustos'ta Müttefik hatlarında incelemelerde bulunmuşlar ve durumun sanılanın aksine tehlikeli olduğunu anlayıp bulundukları yerde kalmaya karar vermişlerdi. Nitekim Yunan hükûmetinden Müttefik birlikleriyle temas kurmamaları için birliklerini Çatalca'dan çekmesi istenmiş; Yunanistan da bu talebi yerine getirmişti. İtalyan General Monbelli ve Tümgeneral Aristotelis Vlachopoulos'un da katıldığı bir komite kurulmuştu. Bu komite Yunan birliklerinin geri çekileceği altı kilometre derinliğindeki bir bölge belirlemiş ve 2 Ağustos'ta bir protokol imzalanmıştı. Müttefiklerin kesin reddi sonucunda Yunan birliklerinin ilerlemesi ve İstanbul'un işgali planı da tamamen iptal edilmişti. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Baltacis, 3 Ağustos'ta Atina'daki İngiltere, Fransa ve İtalya Büyükelçiliklerine operasyonun iptal edilmesine yönelik hayal kırıklığını dile getiren bir nota iletti. Baltacis söz konusu notada Müttefiklerin Yunan Ordusu'nun ilerlemesine izin vermesi halinde Türk direnişinin kırılıp kesin barışın sağlanacağını oysa yasaklanmasıyla barışın tesis edilmesinin bir hayli gecikeceğini belirtmişti.[1652] Yunanistan, halk ve ordu üzerinde büyük bir manevi etki yaratacak ve aynı zamanda Yunan hükûmetinin müzakere yeteneğini artıracak bir başarıyı elde edememişti. "Mermere dönüşen Kral"ın şehrini geri alacağı beklentisiyle bölgeden ayrılan Yunan Ordusu, başarısız ilerlemenin ardından iyice umutsuzluğa ve karamsarlığa kapılmıştı.[1653]

Yunanlar gereksiz bir manevra yapmışlardı. Neticede bu hareketleri ile İstanbul gibi bir şehri zapt etmeyi ummak akıl dışı bir çabaydı. Yunanların ise bu blöfe başvurmaları İngiltere'nin Müttefikler arasındaki dayanışmaya ve Boğazlar bölgesindeki statükonun savunulmasına verdiği önemi yanlış hesaplamasından kaynaklanmıştı.[1654] Sonuçta Yunan Ordusu'nun İstanbul'a doğru ilerlemesi başarısızlıkla neticelenmişti. Diğer taraftan Küçük Asya cephesinden Doğu Trakya'ya birliklerin kaydırılması Küçük Asya cephesindeki Yunan savunmasını zayıflatıp zayıflatmadığı sorununu ortaya çıkarmıştı. Nitekim bu konu Altılar Davasında Hatzianestis'in vatana ihanetle suçlanmasındaki önemli tartışma konularından biri olacaktı. Bu iddiaları desteklemek için öne sürülen nedenler arasında Hacıanestis'in Anadolu'dan Doğu Trakya'ya askerî kuvvetler gönderip çocukça ve ahmakça bir harekât düzenlemeyi teklif etmesi ve gerçekleştirmesi bulunuyordu. Bu eylemin bilerek ve isteyerek yapıldığı öne sürülmüştü. Çünkü Hacıanestis Küçük Asya'daki Yunan askeri güçlerini kasıtlı olarak zayıflatmak niyetiyle suçlanmıştı.[1655] Yunan askeri gücünün zayıflatılması konusu önemliydi. Zira Anadolu'dan yaklaşık 25.000 asker Doğu

Trakya'ya nakledilmişti.[1656] İddianameye göre Mustafa Kemal, bu zayıflamadan yararlanarak 26 Ağustos'ta Yunan Ordusu'nun çöküşüne yol açan taarruzu gerçekleştirmişti.[1657] Hacıanestis ise Küçük Asya Cephesinin gerçek anlamda zayıflamasının sebebini 5000 askerin yokluğundan kaynaklandığını ileri sürmüştü. Bunlardan yalnızca 2800'ü Doğu Trakya'ya gönderilmeleri nedeniyle Türk taarruzunun gerçekleştiği Afyonkarahisar bölgesinde değildi.[1658] Yunan Ordusu Genelkurmay Başkanlığı verilerine göre, harekâtın ihtiyaçları için 5 Piyade Alayı, 2 Evzon Taburu ve 5 Topçu Tugayı Anadolu'dan İstanbul'a nakledilmişti. Bu güçlerin birçoğu Türk saldırısından önce mevzilerine geri dönmüştü. 26 Ağustos 1922 günü başlayan Türk taarruzu sonucunda Küçük Asya Ordusu'nun toplam kaybı on bir piyade taburu ile beş topçu bataryasından ibaretti. Bu kuvvetlerden, Türk taarruzuna maruz kalan 1. ve 2. Kolordular, dört piyade taburu ve üç topçu bataryasından oluşmaktaydı. Başka bir deyişle, Yunan Genelkurmay Başkanlığına göre savaş alanından uzak kalan bu kuvvetlerin esasta hiçbir anlamı ve etkinliği yoktu. Dolayısıyla Anadolu'dan Doğu Trakya'ya yapılan askerî harekâtın etkisi büyük değildi.[1659] Yunanların İstanbul üzerine yürümeleri fiyaskoyla sonuçlanınca Stergiadis Yunan hükûmetini Anadolu'daki bazı sorumluluklardan kurtarmak ve ordunun kademeli bir şekilde Anadolu'yu boşaltmasına yardım etmek gayesiyle yeni bir yol haritası belirlemişti. Zira Stergiadis'e göre Yunanistan'ın Anadolu'yu hemen boşaltması ya da savaşı tek başına sürdürmesi gibi bir ihtimali yoktu. Müttefik devletlerin ne yapılacağına karar vermesi ve alınan karara Yunanistan'ın uyması zaruriydi. Bu noktada İzmir Yüksek Komiseri yepyeni bir tasarıyı ortaya attı. Batı Anadolu'da padişahın egemenliği altında özerk bir bölge kurulmalıydı.

Danaidlerin Küpü: Küçük Asya Devleti

Yunan hükûmeti, Küçük Asya Sorununun Yunanistan açısından olumsuz bir vaziyet alması nedeniyle yeni bir formül geliştirmiş ve Batı Anadolu'ya özerklik tanımaya karar vermişti. Bu özerklik planı, Anadolu'da "Helen" varlığının sürdürülmesi yönündeki son girişimdi. Yunan hükûmetinin amacı Batı Anadolu'da merkezi İzmir olan özerk bir devletin kurulmasıydı. "Küçük Asya Devleti" olarak tasarlanan bu özerk devlet, padişahın egemenliği altında olacak ve Yunan halkının yaşadığı bölgelere kadar uzanacaktı. Dolayısıyla Yunan işgal bölgesinin başlangıçtaki sınırlarından çak daha geniş alanı içine alacaktı. Batı Anadolu'nun bütün halklarının, ırk ve din farkı gözetmeksizin bu yeni devletin yönetimine eşit olarak katılması hedeflenmişti. "Küçük Asya Devleti" sınırları içinde yaşayan Müslümanlar da yönetimde eşit haklara sahip olabilecekti.[1661] Osmanlı padişahının egemenliği altında kurulması planlanan bu özerk devleti

korumak için Yunan Ordusu'nun Batı Anadolu'da kalmasına karar verilmişti. Anadolu Rumlarından oluşacak askerleriyle 50.000 kişilik Yunan Ordusu, geçiş dönemi sırasında bölgeyi Türklerden koruyabilecekti.[1662] Bu şekilde ordu, düzenin ve halkların güvenliğinin sağlanmasının da garantörü olacaktı. Yunan Ordusu'nun Batı Anadolu'daki varlığı, yerel askeri yapının kurulmasına kadar sürecekti. Küçük Asya Devleti de kendi askeri gücü ve jandarmasıyla özerk bölgenin savunmasını tek başına üstlenebilecekti. Yunan hükûmeti Batı Anadolu'ya özerklik vererek Yunan Ordusu'nun Anadolu'yu kademeli ve örgütlü bir biçimde boşaltabileceğini düşünüyordu. Aynı zamanda Rum halkını da bu şekilde memnun edebileceğine inanıyordu. Zira verilen özerklik, Rumların korktuğu işgal altındaki bölgenin düzensiz bir şekilde boşaltılması ile onların arzu ettiği işgal altındaki bölgenin Yunan Devleti'ne ilhak edilmesi arasında bir ara çözümdü.[1663] Aslında Batı Anadolu'nun özerkliği, Küçük Asya Savunma Örgütünün İstanbul Savunma Örgütü ile istişare ederek önerdiği bir konuydu. İlk bakışta egemen bir "İyonya" kurulması konusunda uygulama alanı bulamayan Küçük Asya Savunma Örgütünün planına benzese de Stergiadis'in teklifi içerik olarak çok daha farklıydı. Stergiadis, siyasal bir grubun ayrılarak oluşturduğu bir bölgeden ziyade Müttefiklerin kurduğu özerk bir devleti desteklemekteydi. Diğer taraftan Küçük Asya Savunma Örgütünün tasarısı özerkliğin Yunan hükûmetinin açık katılımı olmaksızın gerçekleşmesini öngörüyordu. Aksine Yunan hükûmetinin planı, Batı Anadolu'ya resmen özerklik verilmesini ve daha sonra özerk Küçük Asya Devletine destekte bulunmasını hedeflemekteydi.[1664] Küçük Asya Savunma Örgütü Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan çekilmesini planlarken hükûmet, Yunan Ordusu'nun özerk Küçük Asya Devletini korumak amacıyla Anadolu'da kalmasını istiyordu[1665] Batı Anadolu'ya özerklik verme planı, özünde, Yunan tarafının yaklaşan felaketi önleyecek veya en azından sonuçlarını hafifletecek bir seçenek bulma konusundaki çaresizliği ve umutsuzluk planıydı.[1666]

Küçük Asya Devleti tasarısının mimarı aynı zamanda yürütücülüğünü de üstlenen Stergiadis idi. Stergiadis, 28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra, Yunan hükûmetinin özerklik konusundaki müspet kararını İzmir Yüksek Komiserliği'ne bağlı hizmet müdürlerine bildirmiş ve aynı günün akşamı Küçük Asya Savunma Örgütünün Yönetim Kurulunu da bu karardan haberdar etmişti. Stergiadis tüm birimlerden 30 Temmuz'da İzmir ve diğer Anadolu kentlerinde özerklik lehine gösteriler düzenlenmesi hususunda yardım talep etmişti. Neticede 30 Temmuz sabahı İzmir sahilinde özerkliği destekleyen bir miting gerçekleştirilmişti. Söz konusu mitingde konuşma yapan Stergiadis, hem İzmir Yüksek Komiserliği hem de Yunan hükûmeti tarafından hazırlanan iki ayrı bildiriyi halka duyurmuştu.[1667] Bu bildirilerle Yunan hükûmetinin Batı Anadolu'ya özerklik verme kararı Rum halkına resmen açıklanmış oluyordu.

İlk bildiride Stergiadis, İzmir halkına şu sözlerle seslenmişti: *"Yunanistan İzmir Yüksek Komiserliği'nin Duyurusu. Yunan hükûmeti, Batı Anadolu'nun gelecekteki örgütlenmesi ve yönetimi konusunda alınan kararları işgal altındaki bölgede yaşayan tüm halka bildirme ve bu kararların uygulanması için gerekli tüm tedbirleri alma yetkisini İzmir Yüksek Komiserliği'ne vermiştir. Ancak böylesine karmaşık ve detaylı bir projenin bir anda tamamlanması mümkün değildir. Devam eden savaşın yol açtığı pek çok engel bulunmaktadır. Yüksek Komiserlik, yakın zamanda yapacağı duyuruda, ileride uygulanacak tedbirleri ve bu tedbirlerin uygulanma sırasını belirleyecektir. Mevcut şartlarda acil ve uygulanabilir tedbirler öncelik taşıyacaktır. Gelecekte kurtarılmış Batı Anadolu'nun nihai siyasal biçimi ne olursa olsun, öncelik büyük yarar sağlayacak ve gelecekte de uygulanmaya devam edilebilecek tedbirlere verilecektir. Kurtuluş çalışması devlet kararları ve devlet koşullarıyla tamamlanmaz; bilakis kurtarıcı halkın kendisi tarafından sürdürülür ve pekiştirilir. Küçük Asya halklarının uzak ve yakın geçmişi unutması gerekmektedir. Dinî ve ırksal fanatizmin geri çekilmesi, barışçıl işbirliğine yönelik arzunun ve ortak ekonomik ilerleme isteğinin hakim olması zorunludur. İç ve dış barışa kararlılıkla bağlı kalınırsa; ancak bu şekilde Yunanların Küçük Asya halklarına getirip sundukları özgürlük değer kazanacak ve kıymetli bir armağan haline gelecektir. İzmir 17.07.1922, Yüksek Komiser Stergiadis."*[1668] Stergiadis, ilk bildirinin hemen akabinde Yunan hükûmeti tarafından hazırlanan ikinci özerklik bildirisini de okumuştu. Bu bildiride de halka şu cümlelerle hitap etmişti: *"Yunanistan hükûmetinin kararının resmi metni. Yunanistan, Müttefiklerin emriyle Küçük Asya'da düzeni sağlamak, orada yaşayan halkın can, mal ve namus güvenliğini korumak amacıyla Küçük Asya'ya geldi. Yunanistan bu projeyi, tarihsel kaderinin en derin duygusundan ve binlerce yıldır Ege'nin öte yakasında yaşayan köklü Yunan halkıyla kurduğu ulusal bağların mutlak bilincinden ilham alarak gerçekleştirmiştir. İmzalanan antlaşma ile bu bağların varlığının doğuracağı sonuçlar da tanınmıştır. Yunan Ordusu tam üç yıl boyunca tek başına savaşmış ve Doğu'yu yatıştırmaya çalışarak misyonuna sadık kalmıştır. Yunan Ordusu, Türkiye'nin antlaşmayı imzalamakla üstlendiği yükümlülükleri başta Hristiyan halk olmak üzere bütün Müttefiklere karşı yerine getirmeye gayret etmiştir. Yunan Ordusu, Doğu'da Müttefiklerin elde ettiği zaferin olumlu sonuçlarını ortadan kaldırmayı amaçlayan Kemal'in harekâtını büyük fedakârlıklar sayesinde zaferle karşılamıştır. Kemal'in hareketi bölgeyi eskisi gibi tutsak haline döndürmek istemektedir. Yunan Ordusu, kazandığı zaferle Yunan yönetiminin kültürel üstünlüğünü ortaya koymasını, bölge halkının haklarına mutlak saygısını kanıtlamasını ve işgal altındaki topraklarda yaşayan halkın refahına katkıda bulunmasını sağlamıştır. Yunan yönetimi, geçici bir yapıya sahip olmasına ve savaş durumunun yarattığı engellere rağmen bu görevi layıkıyla yerine getirmiştir. Avrupa ile Asya arasında daima bir köprü vazifesi görmüş olan Batı Anadolu, ekonomik bakımdan kendine yeten ve çok sayıda kavimin yaşadığı bir bölgedir. Bu halklar arasında Rumlar, uygarlaştırma yeteneği*

ve tarihi adalet konusunda öne çıkmaktadır. Batı Anadolu, özgürlüğüne kavuşmuş olduğundan artık Türk idaresine geri dönemez. Türkiye'nin tek istediği, fethettiği halkları sömürmek ve onları sistematik şiddet içeren İslamlaştırma ve katliamlarla boyunduruk altına almaktır. Türkiye, kendi soydaşlarına ve kendi dindaşlarına bile insanlığın temel ilkelerini uygulamaktan aciz kalmıştır. Lakin bu konu uzamaktadır. Yunan Ordusu'nun muzaffer ilerleyişinin ardından alınan geçici tedbirler, Yunanistan'ın uğruna mücadele verdiği ve bu kadar fedakarlığa katlandığı Rum halkının ihtiyaç ve çıkarlarını karşılamaya yeterli değildir. Yunanistan, işgal ettiği bölgenin tüm özgürleşmiş halklarına karşı yükümlülüklerinin bilincindedir ve bu yükümlülükleri yerine getirmeyi reddedemeyeceğinin farkındadır. Yunanistan siyasi ve ahlaki değerlerle yönetilmektedir. Büyük Savaş işte bu değerler uğruna verildi. Dolayısıyla Yunanistan, bölge halklarının kalıcı yönetimi için sağlam temeller atmalıdır. Halkları eşit bir şekilde refaha ulaştırmalı; ırk ve din ayrımı gözetmeksizin herkesin yönetime katılmasını sağlamalıdır. Özgürlüğün tezahürü tüm yerel güçlerin katılımıyla mümkündür. Küçük Asya halklarının ilerlemesi ve refaha kavuşmasıyla Yunanistan, ulusal özlemlerinin haklı olduğunu anlayacak ve maruz kaldığı ağır fedakarlıkların karşılığını aldığını hissedecektir. Açıklanan örgütlenme biçimine kavuşan kurtarılmış bölge, Yunanistan ile Türkiye arasında kesintisiz barışın yeniden sağlanmasına katkıda bulunacak ve iki ülkeyi birbirine bağlayan bütünsel bir bağ oluşturacaktır. Hristiyan ve Müslüman toplumlar birlikte uyum içinde yaşayarak refaha kavuşabileceklerdir. Her halükarda, Yunanistan ile birlikte Batı Anadolu'nun kurtuluşunu isteyen Müttefik devletlerden yardım gelecektir. Yunan hükûmeti bu görevi İzmir Yüksek Komiserliği'ne tebliğ etmiştir. Yunan hükûmeti Yüksek Komisere Batı Anadolu'da siyasi bir örgüt kurma ve bölge halkını gönüllü olarak bu örgüte katılmaya ve onunla işbirliği yapmaya davet etme yetkisini vermiştir. Kurulacak rejim Yunanistan'ın tarihi misyonuna layık olacaktır. Kurtarıcı Yunan Ordusu yeni rejimin garantörü olacaktır. Atina 17.07.1922. Bakanlar Kurulu, Başbakan Protopapadakis, Bakan Gounaris, Stratos, Polygenis, Roufos, Lykourezos, Merkouris, Stratigos, Theotokis, Leonidas, Goudas, Theodoridis, Ladopoulos, Baltacis."[1669]

Stergiadis mitingdeki konuşmasını *"sizler, ey tüm Rumlar, aynı vatanın çocuklarısınız. Fakat dinî ve siyasi maceralar sizi ayırdı ve karşılıklı anlaşmazlığa sürükledi. Geçmişin acıları geleceğe ders olsun"* ifadesiyle tamamlamıştı.[1670] Öte yandan Yüksek Komiserliğin tüm çabalarına rağmen mitinge katılım az ve coşkusuz olmuştu. Yaklaşık üç bine yakın Rum ve Ermeni Hükûmet Konağı önünde toplanmış; lakin ne Metropolit Hrisostomos ne de İzmir'in ileri gelenleri mitinge katılım sağlamamıştı.[1671] Çünkü Küçük Asya Savunma Örgütü ve İzmir Rumları Yunan hükûmetinin özerklik planına olumlu bakmamışlardı. İzmirli Rumlar, Küçük Asya'nın özerkliğinden söz ettiklerinde, Yunan Devleti'nin sürekli koruması altında bir Küçük Asya Yunanistan'ını kastetmişlerdi. Bu devletin amacı, Küçük Asya Devletinin Büyük Yunanistan'a entegrasyonu mümkün

oluncaya kadar Batı Anadolu'nun Helen karakterini korumaktı. Yunan hükûmetinin planı ise, Küçük Asya Devletinin ne Helen ne de Hristiyan olması yalnızca Küçük Asya Devleti adında özerk bir devleti tanımlamasıydı.[1672] Dolayısıyla Yunan hükûmetinin planı İzmirli Rumları hiçbir şekilde tatmin etmemişti. Zira bu plan Batı Anadolu'da Yunanistan'ın kademeli olarak çekileceği, Yunan ve diğer yabancı unsurların burayı eşit şekilde yöneteceği özerk bir devleti nitelendirmekteydi.[1673] Ayrıca Stergiadis'in hem bildiride hem de mitingdeki konuşmasında "Küçük Asya Helenleri" ifadesini kullanmaması, sadece "Küçük Asyalılar" demesi dikkat çeken bir ayrıntıydı. Yunan hükûmetinin bildirisinde Türkiye'nin sadece fethedilen halkları sömürmek ve onları sistematik şiddet içeren İslamlaştırmak ve katliamlarla boyunduruk altına almak istediği belirtildiğinden İzmir'deki mitinge Türkler de katılmamıştı.[1674] Neticede özerk Küçük Asya Devleti fikri, plan ve bildiri aşamasından öteye geçemedi.

Müttefikler, 15 Ağustos 1922'de Atina'ya özerklik rejiminin Müttefiklerin onayı aranmaksızın kendi inisiyatifiyle alınmış bir karar olarak tanımadıklarını bildiren bir ihbarname gönderdi. Ayrıca Yunan hükûmetinin Anadolu'da kalıcı ve sürekli nitelikte bir rejim kurma hakkına sahip olmadığını vurgulamışlardı. Söz konusu ihtarnamede Anadolu topraklarının gelecekteki yönetiminin ve statüsünün ileride Müttefikler ile Türkiye arasında yapılacak barış antlaşmasıyla belirleneceğinin altı çizilmişti. Zira Yunanistan'ın bu konuda tek taraflı karar alma yetkisi yoktu ve Müttefikler, Anadolu'nun gelecekteki rejimini düzenleme konusunda münhasır yetkiye sahip olan tek merci idi.[1675] Müttefiklerin Batı Anadolu'daki özerklik ilanını kabul etmemeleri üzerine Yunan hükûmeti bu çabasından da vazgeçmişti. Sonuç olarak gerek özerk Küçük Asya Devletinin kurulması gerekse Yunan Ordusu'nun İstanbul'u işgal etme tehdidi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Yunanlar her iki tasarının hayata geçirilmesi noktasında İngilizlerden maddi-manevi destek göreceğini ummuş; lakin bu umutları karşılıksız kalmıştı. Bunun üzerine Atina'daki İngiliz Büyükelçisi Lindley Yunanların gerekli desteği alamadığı takdirde sonbaharda çökeceğine dair görüşlerini Balfour ve Lloyd George'a iletmişti. Lloyd George ise Yunanlara son jestini yaparak 4 Ağustos 1922 tarihinde Avam Kamarasında yaptığı konuşmasında Yunanlara savaşması için gereken her tür desteğin verilmesini dile getirmişti. Bu konuşma Yunanistan'da büyük bir heyecan yaratsa da arka planda Yunanların morallerini yükseltmek amacıyla ortaya atılmış içi boş vaatten başka bir şey değildi. İngilizler her zamanki gibi Yunanlara belirsiz umutlar vermiş; ancak somut yardımlardan yine bahsetmemişti. İngiliz başbakanının konuşması Türkler açısından yeni önlemlerin alınmasına neden olmuştu. Müttefiklerin Yunanistan'a bazı yardımlarda bulunulabileceğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, taarruz planlarını daha fazla hızlandırdı. Türkler Anadolu'daki bu istenmeyen misafiri süngüyle topraklarından çıkarmaya kararlıydı. Endişeye mahal yoktu. Kuşlar da filleri yenmemiş miydi?

Megali İdea'nın Sonu (1922)

Cephenin kutsanması.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 3393.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 2225.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

Türk'ün Var Olma Savaşı
Büyük Taarruz

Sakarya Meydan Muharebesi üzerinden 11 ay geçmiş; ancak harbin bitmesi konusunda gerekli barış şartları sağlanamamıştı. Geçen süre zarfında gerek Yunanistan gerekse Türkiye, iç ve dış politikasında oldukça hararetli safhalar geçirmiş; ancak her iki taraf da son yerleştikleri cephe hatlarında hareketsizliğini korumuştu. Bunun iki temel gerekçesi vardı. İlki siyasi, ikincisi askerî idi. Öncelikle Türkler, Müttefiklerin müşterek kararlarına dayanan ve Misak-ı Millî'den fedakârlığı talep eden barış tekliflerini kayıtsız şartsız reddetmekte kararlıydı. Harbin sonlandırılması için dış politikada Misak-ı Milli'ye saygılı bir uzlaşı gerekliydi. Aksi takdirde çözüm taarruzda aranacaktı. Fakat Türk ordusunun taarruz kabiliyeti halihazırda yoktu. Sakarya Zaferinden sonra Mustafa Kemal Paşa, Yunan Ordusu'nun zayıf anından yararlanmak ve bir baskın taarruz gerçekleştirmek istese de, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın haklı direnişiyle karşılaşmıştı. Başkomutanın bizzat cephede yaptığı incelemeler de taarruz için elverişli şartların henüz oluşmadığını, Türk ordusunun ciddi bir taarruza hazırlık evresi geçirmesi gerektiğini açıkça ortaya koymuştu. Mustafa Kemal Paşa'ya göre hiç taarruz etmemek, yarım hazırlık ve yetersiz eğitimle yapılacak taarruzdan yeğdi. Bu kararını da tarihe yaptığı atıfla şöyle dile getirmişti: *"Osmanlılar, yapacakları askerî harekâtın genişliği ölçüsünde hazırlıklı ve tedbirli davranmadıkları ve daha çok duygu ve hırslarının etkisi altında hareket ettikleri için, Viyana'ya kadar gittikleri halde, geri çekilmeye mecbur olmuşlardır. Ondan sonra Budapeşte'de de duramadılar, geri çekildiler. Belgrat'ta da yenilerek geri çekilmeye mecbur edildiler. Balkanları terk ettiler. Rumeli'den çıkarıldılar. Bize, içinde daha düşman bulunan bu vatanı miras bıraktılar. Bu son vatan parçasını kurtarırken olsun, hırslarımızı, hislerimizi bir yana bırakarak ihtiyatlı olalım. Kurtuluş için... İstiklal için, eninde sonunda düşmanla bütün varlığımızla vuruşarak onu yenmekten başka karar ve çare yoktur ve olamaz!"*[1]

Mustafa Kemal Paşa kalıcı bir barışın ve kesin bir zaferin milleti, meclisi ve orduyu Büyük Taarruza hazırlamakla mümkün olacağına inanmıştı. Yunanların daha geride, kısa bir savunma hattına çekilecekleri ve Orta Batı Anadolu'yu boşaltacaklarına dair haberler ortada dolaşmaya başlayınca Mart ve Nisan aylarının büyük kısmını cephede geçirmişti. Bilhassa her iki ihtimalin

gerçekleşmesi durumunda Yunan Ordusu'nun ardına takılarak ülkenin yakılıp yıkılmasına engel olmak amacındaydı. Cephede geçirdiği süre boyunca arabuluculuk yapan Müttefiklerin barış girişimlerinin bir sonuca ulaşmayacağı ve Yunanların da geri çekilmeyeceği netleşince Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya dönerek saldırıyı yaza erteledi. Haziran 1922'nin ilk haftasında İngiliz İşgal Ordusu Komutanı'nın Kocaeli Yarımadası'nda bir gezi gerçekleştirmesi, bölgedeki İngiliz kuvvetlerinden bir bölümünün yer değiştirmesi ve Yunanların Kocaeli Yarımadası'nı işgal edecekleri yolundaki haberlerin yayılması üzerine Mustafa Kemal Paşa Haziran ortasında taarruza karar verdi. Ancak beklenilen olmamış ve muhtemel Yunan hareketi de gerçekleşmemişti. Öte yandan beklenilen Sovyet yardımlarından bir bölümünün, Fransızlardan satın alınan Berlier kamyonları ve otomatik tüfeklerin, İtalyanlardan ve Almanlardan satın alınan savaş uçaklarının yetişmemesi nedeniyle taarruz yine ertelenmek durumunda kalmıştı.[2] Taarruzun ertelenmesindeki önemli hususlardan biri de on yıldır kesintisiz süren harplerin millet üzerinde yarattığı yorgunluk ve yılgınlıktı. Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Tekalif-i Milliye emirleri, orduya sürekli yeni asker alımları, hasta ve yaralı demeksizin askerlerin cepheye gönderilmesi millet üzerinde tarifsiz bir yük oluşturmuştu. Diğer taraftan Pontus çetelerinin faaliyetleri, karşı ihtilal hareketleri, İç Anadolu'da çıkan bölge ayaklanmaları, buna karşı İstiklal Mahkemelerinin ağır mahkûmiyet kararları milletin yaşadığı diğer hoşnutsuzluklardı ve hem askerî hem de ekonomik yükü sırtlanmış Anadolu halkının yeni bir taarruzun külfetini üstlenmesinde tereddüt oluşturmaktaydı.[3] Aslında Sakarya Zaferinden sonra icra edilen tüm çalışmalar bu nihai hedefi de gütmekteydi. Öncelikle milletin ve ordunun maddi manevi taarruza hazırlanması gerekiyordu. Mecliste yaptığı konuşmasında *"Türkiye'yi yeni bir imanla donatmak ve bütün millete taptaze bir manevi güç vermek"* için karamsarlığa ve korkuya yer bırakılmaması gerektiğini yineledi.[4] Düşmana taarruz için verilmiş olan kesin kararın uygulanmasında diğer önemli vasıta ordunun tam teşekküllü hazırlanmasıydı. Zira Türk ordusunun büyük bir taarruza kalkışabilmesi için sayısız eksiği vardı. Bu eksikliklerin kaynağı ekseriyetle ekonomikti ve giderilmesi için yeterli parasal desteğin sağlanması gerekiyordu. Aslında bu dönemde ordunun durumunun iyileştirilmesine yönelik birçok mali kanun çıkarılmış[5] ve gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştı.

Başka bir önemli husus Büyük Taarruzun gereklerini yapabilecek bir şekilde ordunun eğitimiydi. Kesin bir sonuç alarak savaşı bitirmek isteyen Türk ordusu bir taraftan asker sayısını arttırmaya, diğer taraftan silah gücünü yükseltmeye çalışmıştı. Sakarya Zaferinden sonra girişilen takip harekâtının ve muharebelerin durduğu 10 Ekim 1921'den 1922 Ağustos'una kadar geçen on aylık sürede son derece disiplinli ve aralıksız bir eğitim alan askerler büyük

taarruzun gereklerini yapabilecek şekilde yetiştirilmişlerdi. Bu maksatla tüm birliklerde, her seviyede kurslar, talimgâhlar açılmış ve çok sayıda tatbikat ve manevralar yapılmıştı. Zaten büyük bir harp tecrübesine sahip olan subaylar ve kumandanlar orduyu taarruza göre hazırlamışlardı. Ordu ile ilgili iki önemli husus daha bulunuyordu. İlki ordunun mevcudunun arttırılması diğeri de silah gücünün yükseltilmesiydi. Yunanların Anadolu'da 200.000 askeri olan bir ordusu vardı ve Türk ordusu hiçbir zaman bu rakamın yarısını bile tek cephede toplayamamıştı. Dolayısıyla taarruz hazırlığı sırasında ehemmiyetle üzerinde durulan konu tümenlerin kadro mevcutlarının arttırılmasına yönelikti. Tamamen kapanmış olan Doğu ve Güney cephelerinden takviye sağlanarak ve bazı erken doğumlular askere alınarak Batı Cephesi'ndeki asker sayısı 186.000'e çıkarılmıştı. Bu rakam, Sakarya'dan sonra Batı Cephesi'ndeki toplam asker sayısı 92.660 olduğu düşünüldüğünde Büyük Taarruza kadar olan zamanda ordunun mevcudunun yüzde yüz arttığını net olarak gözler önüne sermektedir. Böylece Türk askerî gücü Yunanlar ile yaklaşık olarak eşit kuvvete erişmişti.[6] Silah donanımı bakımından ise İstanbul depolarından kaçırma, Fransa ve İtalya'dan satın alma, Rus yardımı gibi çeşitli tedbirlerle ordunun gücü arttırılmıştı. Artık Türkler Skoda ve Krupp top ve obüslerle iyice donatılmış, Fransız Breguet keşif ve İtalyan Spad avcı uçaklarından oluşan filolarıyla havada da egemen duruma geçmişlerdi. Sakarya Meydan Muharebesi'nden önce aynı mühimmatı kullanmadığı için ateş gücünü ve sürekliliğini azaltan farklı model ve kalibrelerde piyade tüfekleri varken, artık seri atışlı ve hareket kabiliyeti yüksek silahlara sahiptiler.[7] Türk ve Yunan askerî kuvvetleri karşılaştırıldığında Yunanlar cephe hattında asker (muharip sınıflar ve destek kıtaları), top ve makineli tüfek sayısı bakımından üstünlüğe sahiplerdi.[8] Yunan Ordusu'nun toplam gücü yaklaşık 220.000 kişiydi.[9] Orduda 980 ağır makineli tüfek, 2.592 hafif makineli tüfek ve 264 top bulunuyordu.[10] Ayrıca 55 uçağı vardı; bunlardan 25-30'u işlevsel, geri kalanı ise onarımdaydı.[11]

İsmet Paşa'nın komutası altındaki Batı Cephesi kuvvetleri ise Sakarya Zaferi'nden sonra geçen 11 ay içinde Yunanlarla yaklaşık denk bir hale gelmişti.[12] Tüm gayretlere rağmen, süvari kuvvetleri dışında, çoğu bakımdan Yunan Ordusu'na bir üstünlük sağlanamamış; ancak belli bir denge yakalanmıştı. Bu durumda geriye kalan en önemli husus moral faktörüydü. Zira taarruz hazırlıkları sırasında bir taraftan düşmanların antlaşma tekliflerine cevap hazırlanıyor, diğer taraftan ordunun psikolojik kuvveti yükseltilmeye çalışılıyor; ama en önemlisi muhalif fikirli mebusların ordu üzerindeki tutumlarına karşı konulmaya uğraşılıyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya göre düşmana karşı oluşturulan asıl cephe görünürdeki cepheden ziyade iç cepheydi. Önemli olan, ülkeyi temelden yıkan, milleti esir ettiren iç cephenin çökmesinin önüne geçmekti. Düşman tarafı kaleyi dıştan zorlamaktansa içten fethetmeyi daha

kolay bulduğundan o güne değin tüm bozguncuları ve ajanları kalenin içine sokarak maksatlarını gerçekleştirmeye çalışmıştı. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın mecliste yaptığı konuşmada açıkça dile getirdiği önlemlerden biri ordunun duygu ve düşünceleri üzerine ümitsizlik yaratacak açık tartışmalardan kaçınılmasıydı: *"Meclisin zihniyeti, çalışmaları ve durumu düşmana ümit verici olmadıkça iç ve dış cephelerimizin yerinden oynamasına imkân ve ihtimal yoktur. Mecliste bir veya birkaç üyenin karamsarlık telkin eden sözlerinden bile aleyhimize yararlanma çareleri aranmakta olduğuna şüphe edilmemelidir. Dışişleri Bakanlığının dosyaları bununla ilgili belgelerle doludur. Kesinlikle arz ederim ki, istemeyerek de olsa, düşmanlara ümit verecek en ufak belirtilerden kaçınılmadıkça, milli davanın sonuçlanması gecikir."*[13] Türk ordusunun taarruza hazırlandığı bir sırada Mecliste muhalefeti temsil eden İkinci Gruba mensup vekiller taarruzun ertelenmesi ve Başkumandanlık kanununun yenilenmemesi[14] gibi konuları gündeme getirerek her gün yeni bir mesele çıkarmaya çalışıyorlardı. Başkumandanlık kanununun mevcudiyetinden artık bir yarar sağlanamadığını ve Mustafa Kemal Paşa'ya verilen geniş yetkinin sürdürülmesinin sakıncalı olduğunu dile getiren muhalifler -İkinci Grup- kanun teklifi oya sunulunca ret verdikleri için Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık süresi de uzatılamamıştı. Kara Vasıf Bey gibi bazı muhalif vekiller ordunun taarruz kabiliyetinde olmadığını ve ordunun Sakarya Muharebesi'nden beri yerinden kıpırdamadığını, bundan sonra da kıpırdayamayacağını iddia ediyorlardı.[15] Muhaliflere göre Türk ordusu çürümüştü ve sonunda da felaket kaçınılmazdı. Mecliste yapılan gizli müzakereler dışarı sızdığından bu türden olumsuz propagandalar düşman safında Türk ordusunun sonunun geldiğini düşündürüyordu. Patrik Meletios'un Venizelos'a gönderdiği mektupta da Türk askerî gücünün sona erdiği şu cümlelerle ifade edilmişti: *"Kemal'in ordusu tükenmiştir. Kemal bunu ustalık ve hilelerle saklamayı başarmaktadır. Yunan Ordusu Kemal'in ordusundan çok daha üstün; ama yorgundur."*[16] Oysa Mustafa Kemal, Meletios'un Türk ordusunun bitmiş olduğu yönündeki ifadelerine yol açan gerekçeleri taarruzu gizleme amacıyla kullanmış, istediği dezenformasyon ortamına fayda sağladığını görüp kasıtlı olarak düzeltmemişti.[17] Zaten meclis gizli celselerinde bile ordunun kıpırdayamayacak durumda olmasından söz edilmesi, düşman istihbaratından gizlenmemişti. Bu türden haberler kendiliğinden aldatıcı etki yaratmış, diğer alınan tedbirlerin de gereğince yorumlanmasını önlemişti. Yunan istihbarat servisi; ajanların havadan yaptığı keşiflerden, çoğu zaman kasıtlı olarak yanlış bilgi veren Türk firarilerden bilgi toplamıştı. Söz konusu kaynaklardan edinilen bilgiler hem belirsiz hem de çelişkiliydi. Bu şekilde Mustafa Kemal Paşa daha Haziran ortalarında verdiği taarruz kararını büyük bir gizlilik içinde adım adım ilerletme fırsatı yakalamıştı.[18] Yunan Ordusu'nu yanıltmanın bir başka yöntemi de, Türk askerî birlikleri hareket halindeyken

orduya ait telsizlerin hareket ettirilmemesiydi. Böylece Türk ordusu, Yunan birliklerinin hareketin büyüklüğünü fark etmesine olanak vermeden, çok sayıda kuvvetini Akarçay Nehri'nin güneyine kaydırmıştı.[19] 15 Ağustos'a kadar da tüm hazırlıkların tamamlanmasına karar verildi. Bu gizlilik planı içinde ilk olarak 18 Ağustos 1922 tarihinde İstanbul ve cephe ötesindeki illerde haberleşme kesildi. Bu durum düşman safında Anadolu'da ayaklanmalar olduğu yönünde yorumlanmıştı. Cepheye yakın köyler boşaltılıp yasak bölge yapılmış, halkın ileri cepheler arasından sızması önlenmişti. Böylece hem ordunun faaliyetleri gizlenmiş hem de casusluk işleri sınırlandırılmıştı. Gizlilik en temel kıstastı. Taarruz ile ilgili bilgiler gerekli zamanlarda ilgililerle paylaşılıyordu. Öyle ki taarruza karar verildiği, tarihi belirtilmemek şartıyla, Bakanlar Kuruluna ancak 1 Ağustos günü bildirilmişti. Stoklama hazırlıklıları, yakın bir Yunan saldırısına karşı savunma amacıyla yapılıyormuş gibi gösterilmişti. Örneğin gelecek kış için yaylalardan kuru ot satın alınması böyle bir önlemdi.[20] Yunan askerî birliklerini aldatmak ve şaşırtmak amacıyla Ağustos ayında en çok alay düzeyindeki birliklerde baskınlar yapılmıştı. Akıncı müfrezeleri 7 Ağustos'ta Yunan telefon hatlarına bağladıkları bir telefonla muhaberelerini dinleyip önemli bilgiler elde etmişlerdi. Düşmanın Menderes kuzeyindeki kuvvetlerini geri çekerek bunların yerine yaşlı jandarma ve askerlerden oluşturulan yeni birlikler getirildiği anlaşılmıştı. Bunun üzerine büyük taarruzdan önce düşmanın dikkatini başka tarafa çekmek için iki aldatıcı saldırı planı hazırlandı. İlk olarak Ortakçı'daki Köprübaşı mevziine taarruza kara verildi. İlk baskın, 19 Ağustos'ta, sabah gün doğmadan, Burhaniye'ye birkaç yönden açtıkları şiddetli ateşle başladı. Asıl taarruzu yapacak birlikler ise Yunanların köprübaşı mevzilerine saldırdılar. Batı Cephesi Komutanı, birkaç güne kadar genel taarruza geçileceğini bildirdikten sonra Menderes bölgesinde düşmana yapılan baskınlarla iyi neticeler alındığını, düşmanın dikkatini çekmek, çok sayıda düşman kuvvetini ele geçirmek için Kocaeli bölgesinde de hedefli baskınlar yapılmasını emretmişti. İkinci baskın da Bilecik doğrultusunda Rumköy harabesindeki Yunan taburuna gerçekleştirildi.[21]

Haberleşme güvenliğine büyük önem verilmişti. Mustafa Kemal Paşa mecliste saldırının yapılacağı yönünde sözler söylese de saldırıya geçileceği tarihi hiçbir zaman beyan etmemişti. 28 Temmuz 1922 günü kolordular arasında düzenlenecek bir futbol turnuvası bahane edilerek, 1. ve 2. ordu komutanları ile, 1., 2., 4., 5. ve 6. Kolordu komutanları Akşehir'e çağırılmıştı. Turnuvadan sonra Başkomutanlık karargâhında yapılan Büyük Komutanlar Toplantısı'nda taarruzun şekli ve ayrıntıları tespit edilmişti.[22] Cephe komutanlığı tarafından hazırlanan plana göre Yunan Ordusu'nun Afyonkarahisar'dan doğu istikametine uzanan ve cephesi güneye dönük sağ kanadındaki Kalecik Sivrisi ile Toklu Sivrisi arasındaki 35 kilometre genişliğe sahip kesim asıl sonuç

aranacak taarruz mıntıkası olacaktı. Bu hattın Kalecik Sivrisi ile Kılıçarslan bloğu arasındaki 15 km'lik kısmı ise yarma yeri olarak öngörülmüştü. Amaç düşmanın 1. Kolordusu'nun koruduğu Afyon güneyindeki mevzileri ele geçirerek Afyon güney ve doğusundaki 1. ve 2. Kolorduların önünü kesmek, bu birliklerin İzmir yönüne çekilmesine izin vermeden kesin sonuçlu bir meydan muharebesine zorlayarak imha etmekti. Taarruz eden tarafın savunan tarafa göre en az iki kat sayısal üstünlüğe sahip olması şartı sağlanamadığı için, toplam 770 km'lik Yunan cephe hattının belirli bir kesimine Yunanlardan daha fazla kuvvet toplamak ve buraya bir baskın taarruz gerçekleştirmek şarttı. Bu baskın taarruz için de sarp tepelerden oluşan, Yunanların "*asla Türkler buradan taarruz edemez*" dedikleri Afyon güneyi seçilmişti. Son aldığı takviyelerden sonra bu kesimde Yunan 1. Kolordusu'nun toplam üç piyade tümeni ve yaklaşık 30.000 askeri vardı. Taarruz kararının alındığı ve gizli intikallerin başladığı tarihe kadar Yunanların bu kesimde karşısında ise aynı miktarda asker ve beş tümen bulunuyordu. Bu nedenle 1. Kolordu Komutanı General Trikoupis bu kesimden bir Türk taarruzu beklememekteydi. Türk üst komuta heyeti cephenin bu bölgesinde toplanacak Türk kuvvetlerinin Yunan kuvvetlerinden en az üç kat fazla olmasına karar vermişti. Ama asıl vurucu güç tıpkı piyade tümenleri gibi gizlice cephe önüne getirilecek 160'tan fazla ağır top olacaktı. Böylece düşman birlikleri silindir gibi ezilerek Yunan hatları yarılacaktı. [23] Ayrıca 2. Ordu asıl taarruzla eşzamanlı olarak taarruza başlayacak ve karşısındaki 5. ve 12. Yunan Tümenlerini mümkün olduğunca oyalayacak, hatta mümkün olursa ihtiyattaki Yunan 2. Kolordusundan üzerine tümen çekecekti. Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa komutasındaki bu ordunun görevi oyalama taarruzu yapmaktı ve Yunanların asıl taarruz mıntıkasını olabildiğince geç anlaması, kesin sonuçlu muharebe kesimine takviye kuvvet gönderememesi amaçlanmıştı.

14 Ağustos gecesi başlayan intikaller büyük bir gizlilik içinde yapıldı. 4. ve 2. Kolordulara bağlı altı piyade tümeni, yani toplam 50.000'e yakın asker gece yürüyüşleriyle önceden belirlenen konak yerlerine yürüdüler. Gece ışık yakılmıyor, gündüz bu konak yerlerinde terk edilmiş köylerde ya da ağaçlık alanlarda hareketsiz kalınıyordu. Her tümen bir gece önce yürüyen tümenin boşalttığı yeri doldurduğundan Yunan keşif uçakları tümenlerin konumlarında bir farklılık olduğunu anlayamadılar. Geometrik bir şekil göstermemek için 23 Ağustos'tan sonra tüfek bile çatılmamıştı.[24] Bilhassa sürekli keşif uçuşları yapan Yunan uçaklarının yığınak yapıldığını anlamaması için İsmet Paşa büyük bir dikkat harcamıştı. Düşmanı yanıltmak ve dikkatini çekmemek gayesiyle taarruz bölgesinde ve bazı diğer bölgelerde yolların onarıldığı izlenimi yaratıldı. Şaşırtma hareketleri adına bazı taburlar kuzeye doğru sahte yürüyüşler yaptılar. [25] Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Yunan Küçük Asya Ordusu büyük kısmıyla Afyonkarahisar - Döğer arasında konuşlanmıştı.

General Soumilas komutasındaki 3. Kolordu ise Eskişehir bölgesindeydi. Afyon güneyindeki Trikoupis'in 1. Kolordusu dışında İhsaniye – Döğer bölgesinde de ihtiyattaki 2. Kolordu vardı ve bu da General Digenis'in emrindeydi. Düşmanın tüm cephesi Marmara'dan Menderes'e kadar 770 km boyunca uzanıyordu. Düşman ordusunun teşkilatı, üç kolordu, Bağımsız Tümen ve iç güvenliği sağlamak amacıyla cephe gerisinde konuşlandırılmış müstakil alaylardan müteşekkildi. Batı Cephesi'ndeki Türk kuvvetleri ise iki ordu halinde teşkilatlandırılmıştı. Tüm Türk birlikleri on sekiz tümenden oluşuyordu. Bundan başka üç tümenli bir Süvari Kolordusu ve daha zayıf mevcutlu iki süvari tümeni de mevcuttu. Yunan Ordusu silah ve teknik malzeme bakımından Türk ordusundan daha üstün konumdaydı; ama süvari sayısı bakımından Türk ordusunun gerisindeydi.

Yapılan keşifler düşmanın genellikle ileri karakol çizgisi tutmadığını, Çiğiltepe batısındaki Ahır Dağı'nda bazı geçitleri yalnız gündüzleri kontrolü altında tuttuğunu göstermekteydi. Böylece Süvari Kolordusu'nun piyadenin cepheyi yarmasını beklemeden, taarruz başlamadan evvel Ahır Dağı'nı kendi başına geçmesine karar verildi. Harekât planı konusunda şüpheleri olan 2. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa 28 Temmuz'da Akşehir'de yapılan Büyük Komutanlar Toplantısı'nda Afyon güneyinden yapılacak bir baskın taarruzun başarı ihtimalini kumarda zar atmaya benzetmiş ve cepheden bir taarruz konusunda ısrarcı olmuştu. Oysa mali ve siyasal durum baskın bir taarruzdan başka bir seçenek bırakmadığından, zor da olsa ikna edilmiş ve taarruz emri tüm komuta yerlerine iletilmişti.[26] Mustafa Kemal Paşa, 17 Ağustos'ta cepheye hareket etmiş; fakat Ankara'dan ayrılacağını bilen çevresi sanki Ankara'daymış gibi bir izlenim yaratmıştı. Hatta 20 Ağustos'ta *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinin ilk sayfasında Çankaya köşkünde bir çay partisi verildiğine dair uydurma ilan verilmiş ve bu şekilde harekâtın gizliliği korunmaya çalışılmıştı.[27] Mustafa Kemal Paşa taarruz emrini 20 Ağustos 1922 günü Akşehir'de Batı Cephesi Komutanına iletmişti. 21 Ağustos gecesi Mustafa Kemal Paşa kurmayları ile birlikte taarruzun nasıl yapılacağını harita üzerinde sanki bir savaş oyunu oynarcasına tatbik etmişti. 23 Ağustos sabahı gizlilik tedbirlerine uyularak bütün tümenlerin toplanma noktalarına yürüyüşleri tamamlanmış, mevzi keşfi ve değiştirme işlerine koyulmuşlardı. Önemli bir safha muvaffakiyet ile sona erdirilmişti. 24 Ağustos sabahı Başkomutanlık, Genelkurmay ve Batı Cephesi karargâhları Akşehir'den Şuhut'a hareket etti. Akşam saat yedi civarında kasabaya ulaşan karargâhlar vakit geçirmeden Kocatepe'nin doğusundaki bir vadiye geçerek çadırlı ordugah kurdular. 25 Ağustos akşam yemeğini birlikte Şuhut'ta yiyen komuta heyeti gece yarısına doğru çadırlı ordugaha geri döndü. 26 Ağustos sabaha karşı Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa,

1. Ordu Komutanı 'Sakallı' Nurettin Paşa ve maiyetleri Kocatepe'deki 1. Ordu muharebe idare yerinde toplandılar. 26 Ağustos 1922'de sabaha karşı saat beşte ilk topçu ateşiyle birlikte Büyük Taarruz başladı.[28]

Ölümcül Kapan
Harp ve Bozgun

Ağustos 1922'de Anadolu'daki Yunan Küçük Asya Ordusu, üç kolordu, Bağımsız Tümen ve müstakil alaylardan oluşuyordu. Başkomutanlık karargâhı İzmir'deydi. Cephenin güney kesimine yerleşmiş olan 1. Kolordu'nun karargâhı Afyonkarahisar'daydı ve Tümgeneral Nikolaos Trikoupis tarafından yönetiliyordu. Tümgeneral Kimonas Digenis komutasındaki 2. Kolordu'nun karargâhı Gazlıgöl'deydi. Karargâhı Eskişehir'de bulunan 3. Kolordu'nun komutası Tümgeneral Petros Soumilas'taydı. Haziran 1922 başında General Papoulas'ın istifasının ardından göreve başlayan General Hacıanestis ilk iş olarak kolordu komutanlarını değiştirmiş ve 1921 muharebeleri boyunca Yunan Küçük Asya Ordusu'nun yükünü çekmiş General Polymenakos ve General Kontoulis gibi isimleri ordudan uzaklaştırmıştı. İzmir'deki yüksek askerî komutanlığının başında ise Tümgeneral Andreas Platis bulunmaktaydı. Bu kolorduların orak şeklinde tuttuğu ve savunduğu cephe uzunluğu 770 kilometreydi. Marmara Denizi güney sahilinde Gemlik'ten başlayıp güneydoğuya yönelerek Eskişehir, Seyitgazi'den güneye, Afyon'un Çavdarlı köyüne iniyor, burada geniş bir açıyla Afyon güneyindeki Kalecik tepeleri üzerinden batıya, Denizli'ye doğru döndükten sonra yaklaşık 400 km boyunca Ege'ye kadar uzanıyordu.[29] Yunan Ordusu'nun sayısal mevcudu böylesine uzun bir cephe hattını savunmak için yeterli değildi. Cephe derinliği oluşturamadıkları gibi, birlikler arasında geniş boşluklar da bulunuyordu.[30] Bu büyük ölçekli zaafın Afyon güneyindeki cephe kesimine yansıması olarak da Belentepe ile Tınaztepe ve Kılıçarslan bloğu ile Çiğiltepe arasında tahkim edilmemiş gedikler bırakılmıştı. Bu açıklıkların "birbirini yan ateşle koruyan mevziler" yaklaşımıyla kapatılması öngörülmüştü.[31] Üstelik cepheye kadar ulaşım ağı çok kötü durumdaydı. Yunan kuvvetleri bölgeyi bir yıl boyunca aralıksız işgal etmelerine rağmen, özellikle dağlık kesimlerde yolların iyileştirilmesi ve bakımı konusunda bir çalışma yapmamışlardı. Bu durum ağır topçu bataryalarının intikalinde sıkıntılara yol açıyordu. Kolordu karargâhlarıyla İzmir'de bulunan ordu komutanlığı arasındaki haberleşme güvenli olmayıp kablolar demiryolu hatlarını izleyen direkler üzerinde bulunmaktaydı. Bunlar Türk topçuları için kolay hedeflerdi. Yunan işgali altındaki bölgelerde Türk çeteleri ve köylüleri tarafından sabotajlar düzenleniyordu. Bu durum, savaşın ilk anlarından itibaren telefon hatlarının kesilmesine, dolayısıyla İzmir ile haberleşmenin ve savaşın yönetiminin zorlaşmasına neden olmuştu. Her ordu

birliğinde sadece bir tane radyo vardı. Ancak bunlar ya sık sık bozuluyor ya da daha güçlü Türk radyolarının parazitlerine maruz kalıyorlardı.[32] Aslında en başta Yunan üst komuta kademesinin savunma hattını belirlerken cepheyi doğrudan güneye, Kumalar Dağı'na indirmek yerine Afyon güneyinde Kalecik tepelerinden batıya, Denizli'ye doğru kırması en büyük stratejik hatası olmuştu. Bu hatayı yapmaya onları zorlayan da yine Batı Cephesi Komutanlığıydı. Sakarya Zaferi'ni izleyen dönemde Güzelim Dağı muharebeleri sırasında 6. Türk Piyade Tümeni'nin zorlu bir mücadeleyle Kocatepe'yi Yunanlardan alması ve bir daha geri vermemesi yüzünden Yunanlar cepheyi güneye indirme şansını kaybetmişlerdi. Böylece Yunan 1. ve 2. Kolordularının ikmal, ulaşım ve muhabere açısından atardamarı konumundaki Afyon - İzmir demiryolu, Yunan asıl savunma mevzilerine kuş uçuşu 7-8 kilometre uzaklıkta kalmıştı. Ana beslenim hattı ve gerektiğinde tahliye yolu Türk topçusunun menzilindeyken Yunan piyadesinin etkili savunma yapması elbette mümkün olamayacaktı.[33]

Diğer bir önemli eksiklik de, zaman olmasına ve bu konuda tetkikler yapılmasına rağmen, İzmir'i koruyacak alternatif savunma planlarının çok geç yapılmış olmasıydı. Yunan yetkililerine göre, İzmir'in bu şekilde tahkim edilmesi projesi, Türklerin gerçekleştirdiği benzer projelerden daha kolaydı. Bu sayede Türkler Sakarya Muharebesi sırasında Ankara'yı koruyabilmişti.[34] Sakarya Meydan Muharebesi'nden General Papoulas'ın istifasına kadar geçen sürede düşman baskısı halinde geri çekilmeye ilişkin bir plan da yapılmamıştı. Mevcut bütün planlar, birinci ve tek müstahkem hattın her ne pahasına olursa olsun savunulmasını öngörüyordu. Bu dinamik savunma stratejisi taarruza uğrayan cephe kesimine zamanında yeterli miktarda takviye birlik sevk edilmesini ve bu kesiminin tam ters noktasında Türklere yönelik karşı taarruz gerçekleştirerek mümkün olacaktı. Nitekim General Hacıanestis, ordunun komutasını devraldığında Yunan savunmasının yetersizliklerini fark edip Küçük Asya Ordusu Kurmay Başkanı Pallis'e *"böyle bir askerî yapılanma ile, önceden hazırlanmış ikinci bir savunma hattı olmadan nasıl rahat uyuyabiliyorsunuz?"* diye sormuştu.[35] Bu sert çıkış sonrasında süratle Dumlupınar – Kaplangı Dağı, Kabaklar – Banaz, Kemer Dağı – Eşme – Takmak ve Salihli - Akhisar hatları tahkim edilerek hazırlandı. 27 Ağustos öğle saatlerinde cephesi yarılan Yunan 1. ve 2. Kolordularının tek gayesi bir an evvel bu hatlara ulaşıp yeniden savunma düzeni almak olacaktı.[36] Yunan Ordusu yönetim biçimi açısından da dezavantajlıydı. Küçük Asya Ordusu'nun komutasında harekâtın yürütülmesi konusunda güçlü bir merkezîleşme vardı. Her şey komutanlığın emirleriyle belirleniyordu ve kolorduların inisiyatif alma yetkisi yoktu. Sadece ordu komutanlığından gelen emirleri tümenlere iletmek durumundaydılar.[37] Küçük Asya Ordusu Başkomutanı sürekli olarak İzmir'de bulunduğundan bu durum daha büyük sorunlara yol açıyordu. Ancak Yunan Ordusu'nun en büyük dezavantajı, özellikle Sakarya

Meydan Muharebesi'nden sonra moralinin tümüyle çökmüş olmasıydı. Yunan Ordusu hem fiziki hem de manevi olarak bitkin düşmüştü.[38] Albay Kondylis'in Venizelos'a gönderdiği mektupta da ordunun kötü şartlar altında mücadele verdiği net bir şekilde ortaya konulmuştu: *"Yunan Ordusu'nun durumu maalesef iyi değil. Askerlerin beslenmesi kötü, üniformaları eski. Bazı alaylarda ayakkabı bile yok. Sadece yirmi-otuz çift postal var, bunlar da nöbetçi askerler tarafından değiş tokuş yapılarak kullanılmaktadır. Askerlerin zihinsel yorgunluğunun kanıtı, General Hacıanestis'in Küçük Asya ve Trakya'daki orduyu teftiş etmek istemesi üzerine, çoğu alaydaki askerlerin onu kabul etmemesidir. Teneke kutularını ve karavanaları birbirine çarparak "Aera aera!"*[39] *diye bağırmışlardır."*[40] Özetle Yunan Ordusu'nda disiplin de iyice gevşemişti. Askerî yönetimin önemli hatalarından biri de ordudaki eski isyancıların ve firarilerin cezalandırma amacıyla ön cepheye gönderilmesi ve savaş sırasında gereken özeni göstermemeleriydi.[41]

Öte yandan Hacıanestis, yakın bir gelecekte büyük bir Türk saldırısı beklemediği için, ordunun savunma düzeninin yeniden ele alınmasına ve Yunan cephesinin "Aşil Topuğu" olarak gördüğü Afyonkarahisar bölgesinin müstahkem mevkii haline getirilmesine öncelik vermedi.[42] Yunanistan'ın siyasi ve askeri kademesinde Türk ordusunun Yunan kuvvetlerini ezebilecek büyüklükte bir saldırıyı gerçekleştiremeyeceği; çünkü böyle bir kapasitesinin olmadığı görüşü hakimdi. Hacıanestis karargâhı devralır almaz cephedeki birlikleri denetledikten sonra ordunun yorgun olduğu ve askerler arasında terhis taleplerinin bulunduğu görüşünü dile getirmişti.[43] Ancak yine de, Yunan Ordusu'nun saldırıya uğraması durumunda mevzilerini koruyabileceğini; Türk ordusunun saldırıya kalkışması durumunda ise Türklerin kesinlikle kaybedeceğini söylemişti.[44] Siyasetçi Konstantinos Rentis de Büyük Taarruzdan birkaç hafta önce Kemalist ordunun ciddi bir askerî eylemde bulunabilecek durumda görünmediğini ifade etmişti.[45] Benzer görüş Albay Kondylis'in, 21 Ağustos 1922'de İstanbul'dan Venizelos'a yazdığı mektupta da belirtiliyordu: *"M. Kemal'in bir saldırı gerçekleştirme şansı önemli ölçüde azaldı. İngiliz Genelkurmayı böyle bir düşüncenin terk edildiğinden neredeyse emin. Türklerin saldırı planlarından vazgeçmesinin en olası nedeni, her şeyden önce, Başkomutan M. Kemal ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa tarafından yapılan incelemede, asker alımı ve maddi hazırlıkların yapılmış olmasına rağmen, Kemalist ordunun böyle bir harekâta elverişli olmadığının görülmesidir. İkincisi, İngiltere Başbakanı'nın açıklamalarının etkisi ve Ankara hükûmetinin Yunan askerî çabalarına İngiltere'den maddi takviye gelmesinden duyduğu korkudur. Eski Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'in nihai istifası, Ankara'nın daha barışçıl bir tutuma doğru yöneldiğinin de işaretidir. Ancak, benim görüşüme göre, bu vaziyet hiçbir koşulda Türkiye'nin Küçük Asya'nın özerkliğini ve Mart önerileriyle [Mart 1922 Paris Görüşmeleri] kendisine tanınan avantajların azaltılmasına tahammül etmesini gerektirecek*

noktaya gelemez. Böyle bir durum M. Kemal ve bakanlarının hükûmetten devrilmesine yol açacaktır. Kemal'in ordusunun perişan bir durumda olduğu kesindir. Askerlerinin toplu halde firar edip elbiseleri ve ayakkabıları çıkarılmış halde bizim askerlerimizin karşısına çıkmaları, bu ordunun bugün içinde bulunduğu onulmaz mahrumiyetlerin inkâr edilemez bir delilidir. Ordumuzun bu firarilerden aldığı bilgiler ve Anadolu'nun içindeki diğer kaynaklardan elde edilen malumatlar, firarilerin sayısının arttığını; Ankara'nın acımasız diktatörünün tedbirlerinin Türk halkını ve Türk ordusunu baskıladığını göstermektedir."[46] Ayrıca Ordu Komutanlığı'na ait diğer raporlarda da Türk halkının Mustafa Kemal yönetiminden şikâyet ettiği ve Yunan tarafına geçmek istediği belirtilmişti.[47]

Sakarya Meydan Muharebesi'nden beri cephede çakılı kalan Yunan Ordusu iklim koşullarını dikkate alarak yağmur mevsiminin yaklaştığını, bu nedenle Türklerin kapsamlı bir taarruz harekâtına bahardan önce girişemeyeceğini düşünüyordu.[48] Yağışların başlaması nedeniyle askerî harekât için uygun görülen dönem Nisan'dan Ağustos ayına kadarki ara dönemdi. Bu dönem geçirildiğine göre Türklerin büyük bir saldırıya kalkışmayacağı sanılıyordu. Herhangi bir saldırının yapılmayacağı konusunda o kadar emindiler ki General Hacıanestis, hükûmetle görüşmek üzere 19 Ağustos'ta Atina'ya gitme planı bile yapmıştı. Ancak 19 Ağustos'ta Türk askerî kuvvetlerinin Yunanların dikkatini dağıtmak amacıyla Buldan yöresinde Ortanca Köprübaşı'na yaptığı taarruz sonucunda Ortanca kasabasını ele geçirmesi[49] Hacıanestis'in seyahat planının ertelenmesine neden oldu.[50] Yunanlar önemsiz gördükleri bu saldırıya ehemmiyet vermezken Türk tarafı gece yürüyüşleriyle ileri hatlarda toplanmaya, saldırı hazırlıkları yapmaya ve topları nakletmeye başlamıştı. Yunan tarafı tam olarak hiçbir şeyin farkında değildi. Yunan askeri kurmayları Türk ordusunun gerçekteki sayının yarısı kadar olduğunu tahmin ediyordu. Üstelik istihbarat teşkilatlarından elde edilen bilgiler, güvenilir olmadığı gibi belirsiz ve çelişkiliydi.[51] İçeride ve dışarıda taarruz söylentileri duyulmuştu; ancak Türklerin de gizlemediği bu taarruzun zamanı açıklanmamıştı. Yunan istihbarat raporlarında taarruz söylentilerinden bahsedilmişti. Lakin Türklerin yeterli düzeyde hazırlandıklarına ihtimal vermediklerinden saldırıya geçeceklerine de inanmamışlardı: *"1921 Aralık ayından itibaren Türklerin hazırlıklarını tamamladıklarında saldırıya geçecekleri bilgisi geliyor. Türk taarruzunun muhtemelen 1922 Ocak ayı sonlarında gerçekleşeceğinden bahsediliyor. Afyonkarahisar bölgesinde ise yoğun bir Türk saldırısı hazırlığı olduğunu düşünüyoruz. Bu saldırı, barış görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması halinde Türkler tarafından 1922 baharında planlanmıştı. Türk ordusuna ait birliklerin Afyonkarahisar bölgesine doğru ilerleyişi Yunan tarafından da izlendi."*[52] General Hacıanestis edinilen bilgilerden sonra sadece birliklerini uyarmakla yetinmiş ve yarma harekâtı olasılığına karşı yedek birliklerin uyanık olmaları gerektiğini bildirmişti.[53]

Yunan komuta merkezi ve komutanların arasındaki iletişimde de gözle görünür bir zaaf vardı. Yunan cephesi oldukça uzundu. Telsiz ve telefon olmadığı durumlarda Yunan askerlerinin bir karargâhtan diğerine ulaşmasında ya da haberleşmesinde ciddi sorunlar yaşanıyordu. Yunan ulaşım sistemi çabuk toparlanmaya elverişli değildi. Her ne kadar Yunanlar cepheyi bir yıl ellerinde tutmuşlarsa da ana ve ikinci derecedeki yolları elverişli hale getirememişlerdi.[54] Oysa tam tersine Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhı Akşehir'de, yani cepheye yarım günlük mesafedeydi. Böylece tüm komutanlarıyla çok kolay iletişim kurma, talimat verme ve yakından izleme üstünlüğüne sahipti. Dahası 25 Ağustos'u 26 Ağustos'a bağlayan gece Mustafa Kemal, Fevzi, İsmet ve Nureddin Paşalar harekâtı çıplak gözle izleyebilecekleri ve kolordu komutanlarıyla gecikmeden temas kurabilecekleri Kocatepe'ye yerleşmişlerdi. Bunun tersine Hacıanestis ve kurmayları cepheden 350 kilometre uzaktaki İzmir'de konuşlanmıştı.[55] Bu oldukça önemliydi; çünkü İzmir'deki Genel Karargâhtan kilometrelerce uzaklıktaki cepheye telgraf yoluyla gönderilen emirler saatler sonra yerine ulaşabiliyordu. Taarruz başladıktan sonra da Türk süvarilerinin Afyon - İzmir arası telefon ve telgraf hatlarını kesmesi Hacıanestis'ten gelen emirlerin cepheye ulaşmasını zorlaştıracak; İzmir'den gelen emirler cepheye ulaştığında ise durum çoktan değişmiş olacaktı. Küçük Asya Ordusu'nun emir komuta zincirinin bu şekilde çökmesi bir süre sonra ordu içindeki koordinasyonu da tamamen ortadan kaldıracaktı. Diğer taraftan Yunan Ordusu'nun teşkilatı kuvvetli olsa da hantal birliklere sahipti. Bu da sevk ve idarenin güçleşmesine neden oluyordu. Mesela hatalı hesap sonucu bir Yunan tümeni yanlış bir hedefe sevk edildiğinde bu hatanın telafisi için uzun bir zaman gerekiyor ve çoğunlukla da düzeltilemiyordu. Oysa Türk askerî birlikleri sayıca az olmalarına karşın daha çevikti ve her tarafa kolaylıkla sevk edilebiliyorlardı. Ola ki bir tanesi yanlış bir istikamete sevk edildiğinde sayıca az olduğundan kayıp da az oluyor ya da söz konusu durumun farkına varıldığında süratle doğru bir yere getirmek mümkün olabiliyordu.[56]

26 Ağustos'ta geceyi Kocatepe'nin güneybatısında bir vadideki çadırlı ordugahta geçiren Mustafa Kemal Paşa, gece yarısı saat ikide maiyetiyle birlikte buradan ayrıldı ve kayalık yamaçları yaya olarak tırmanıp sabaha karşı saat üç buçukta Kocatepe'deki 1. Ordu muharebe idare yerine geldi. Tıpkı eski bir Türk ordusunun 1071 yılının böyle bir gününde Anadolu'yu fethetmek için muharebeye başladığı gibi, 851 yıl sonra Ağustos'un aynı gününde yine bir Türk ordusu vatan toprağını savunmak amacıyla düşmanla çarpışmaya hazırlanıyordu. Türk ordusu 26 Ağustos sabah saat beşte topçu ateşiyle taarruza başladı. Türk ateşinin şiddeti o kadar fazlaydı ki, kısa sürede başarıyla isabet ettiği Yunan siperleri yerle bir oldu ve ön hatlardaki askerlerin büyük çoğunluğu imha edildi. O güne kadar Anadolu'daki Yunan Ordusu hiç bu

kadar şiddetli ve etkili bir bombardımana maruz kalmamıştı.[57] Sabah havanın sisli olması sebebiyle yarım saat gecikmeyle başlayan ve en fazla on dakika süren tanzim ateşini yarım saat süregelen ve Yunan mevzilerini cehenneme çeviren tahrip ateşi izledi. 25 Ağustos gece yarısından beri sabırsızlıkla taarruz çıkış hatlarında bekleyen piyade alayları sabah saat altıda ileri atıldı. Taarruz, İznik Gölü güneyinden Büyük Menderes Irmağı ağzına kadar 770 kilometrelik bir cephede başlamıştı. Bu taarruz Yunanlar açısından beklenmeyendi ve 26 Ağustos sabahı stratejik bir sürprizle karşılaştılar. Zira Türklerin Akarçay Nehri'nin güneyinde en fazla altı piyade tümeni olduğunu tahmin ediyorlardı. Oysa Batı Cephesi Komutanlığı Afyon'un doğusundan güneyine, on günde altı tümen ve bir ağır topçu alayı kaydırarak Yunanların tam bir sene önce Sakarya'da yapamadığını yapmış, baskını hatasız gerçekleştirmişti. Böylece Türkler Trikoupis'in 30.000 kişilik 1. Kolordusu karşısında 100.000 kişilik 12 piyade ve 3 süvari tümenini bir araya getirmeyi başarmıştı. 25 Ağustos akşamı Türk ordusunun sahip olduğu bu sayısal üstünlük ve ateş gücü, kesin sonuçlu muharebenin yapılacağı kesimde cephenin yarılması için yeterli olacaktı. Özellikle Afyonkarahisar bölgesinde Türkler Yunanlardan 57 piyade taburu ve 67 süvari birliği daha fazlaydı.[58] Dolayısıyla Yunanların kendine gelip karşılık vermesi ancak yarım saat sonra mümkün olabilmiş lakin onun da Türk birlikleri üzerinde önemli bir etkisi olmamıştı.[59] Karşılıklı top atışları birkaç saat sürmüş ve bu düellonun ardından Yunan topçu ateşi susmuştu. Sadece çok muhkem mevzilerde bulunan Yunan piyadesi direniş göstermeyi sürdürüyordu. 1. Kolordu Komutanı Trikoupis Türk taarruzunun başladığını sabah saat yedide Küçük Asya Ordusu'nun İzmir'deki karargâhına şu telgrafla bildirildi: *"Bugün şafak vakti düşman Akarçay'dan Tınaztepe'ye kadar olan cephede taarruza başladı. Alanyurt'un sol kesiminde de düşman saldırısı meydana geldi. Savaş gayet iyi bir şekilde ilerliyor. Düşmanın niyeti henüz netleşmedi."*[60] Bu telgrafı ancak sabah saat sekiz buçukta alan Hacıanestis öğlen saat on iki buçukta tüm kolordulara ilk emrini verebildi. Oysa bu sırada Türk Süvari Kolordusu çoktan Ahır Dağı'nı geçmiş ve Yunan cephe gerisine, Sincanlı Ovası'na inmişti. Bu kolordunun ilk yaptığı şeylerden biri de tahrip müfrezeleri göndererek Afyon - İzmir ve Afyon - Eskişehir telefon-telgraf hatları ile demiryollarını kullanılamaz hale getirmek olmuştu. Nitekim öğleden sonra saat üç civarında İzmir ile cephe arasındaki ulaşım ve iletişim tamamen kesildiğinden, Yunan başkomutanın bu ilk emri ancak öğleden sonra dördü çeyrek geçe cepheye ulaşabildi.[61]

1. Ordu Afyon güneyinden olanca gücüyle taarruz ederken, Afyon doğusundaki Yakup Şevki Paşa'nın 2. Ordu'su da çok başarılı ve inandırıcı bir oyalama taarruzu gerçekleştiriyordu. Öyle ki, Hacıanestis ve kurmayları Türklerin kesin sonuçlu taarruz yaptıkları kesimi bir türlü netleştirememişti. Bu nedenle daha önceden planlandığı gibi, ters kesimden bir karşı taarruzla cevap verme

yönündeki emri ancak akşam saat yedi buçukta gönderebildiler. Bu emir cepheye saat gece on birde ulaştı.[62] İzmir'deki Yunan Başkomutanlık Karargâhı 26 Ağustos sabahında meydana gelen bu büyük taarruzun önemini ve boyutunu henüz anlamamıştı. Hacıanestis bunu sıradan bir keşif taarruzu olarak değerlendirmiş ve Atina hükûmetine de ciddi bir saldırı olmadığı yönünde telgraf göndermişti.[63] Bu emirler, Türk saldırısına nasıl karşılık verileceği konusunda Hacıanestis ve Trikoupis arasında ayrışmaya da yol açmıştı. Savaş alanında bulunan Trikoupis, Türk saldırısının büyük bir taarruz olduğunu anlamış, cephenin dağılıp Afyonkarahisar'ın tehlikeye gireceğinden endişe ederek acilen takviye kuvvet talep etmişti. Oysa İzmir'de bulunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Hacıanestis, bunun Türkler tarafından yapılan rutin bir saldırı olduğunu dolayısıyla Trikoupis'in mevcut kuvvetlerle taarruza karşı koyabileceğini düşünmüştü. Bu yüzden ihtiyattaki 2. Kolordu'dan Trikoupis emrine takviye kuvvet gönderilmesini doğru bulmamış; bu tümenlerin daha önce planladığı şekilde, *"en iyi savunma saldırıdır"* düsturuna göre kurgulanmış bir karşı taarruzda kullanılması emrini vermişti. Bunun üzerine 1. Kolordu Komutanı Trikoupis, 26 Ağustos günü 2. Kolordu Komutanı Digenis'i telefonla arayarak taarruza uğrayan cephe kesimini takviye etmesi için 9. Tümen'i ivedilikle Afyon'a doğru yola çıkarmasını istemiş; Digenis de Tümen'in bir alayını Döğer istasyonuna göndererek trene bindirmeye başlamıştı. Henüz daha 26. Alay'ın ilk taburu Afyon'a hareket etmişti ki, Hacıanestis'ten gelen emirle bu sevkiyat durduruldu. O sırada trene binmekte olan ikinci tabur trenden indirilerek ordugaha geri gönderildi. 26 Ağustos öğleden sonra saat dörtte Trikoupis, çektiği telgrafta vaziyetin kritik olduğunu belirtip Digenis'ten "*hiç olmazsa 26. Alay'ın diğer iki taburunu göndermesini*" istedi. Durumun ne kadar kritik olduğunu anlayan Digenis de Genel Karargâhın emrine itaatsizlik ederek 26. Alay'ın gerekli olduğu sürece 1. Kolordu emrine verilip diğer iki taburunun da yola çıkarılacağını; ancak başka takviye kuvvet göndermeyeceğini Trikoupis'e bildirdi. Bu şekilde Alay'ın nakli 27 Ağustos sabahı tamamlanmış ve 4. Tümen emrine verilmişti.[64]

Yunan komuta kademesinde sağlıklı bir iletişim sağlanamadığı gibi görüş birliği de yoktu. Dolayısıyla 26 ve 27 Ağustos'ta otuz altı saat süren çatışmanın ardından Yunan kuvvetleri Afyonkarahisar - Ahır Dağı cephesine yapılan taarruza direnememiş ve cephe 27 Ağustos öğle saatlerinde yarılmıştı. Öğlen saat bire gelirken General Trikoupis Afyonkarahisar'ın boşaltılması emrini verdi.[65] Türk Ordusu'nun bu başarısında en büyük pay sahiplerinden biri de şüphesiz 26 Ağustos sabahı, daha taarruz henüz başlamışken Ahır Dağı'ndaki patikalardan geçerek Yunan cephe gerisine sızan ve Afyon - İzmir demiryolu, telefon, telgraf hatlarını tahrip ederek Trikoupis'i harp meydanında tek başına çaresiz, Hacıanestis'i de İzmir'de biçare bırakan Türk Süvari Kolordusu'na

General Trikoupis.
Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 3161.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

aitti. Hacıanestis, Trikoupis'in akşam telgraflarından durumun kritikliğini ve kendisinin içinde bulunduğu çaresizliği ortaya koyan mesajları da alamadı. 1. Kolordu'nun mevziinde sarsılmadan dayandığına ve ilerleyen günlerde Yunan karşı taarruzunun planladığı gibi gerçekleşeceğine inanıyordu. Bu nedenle, Atina'daki Yunan hükûmetine telgraf çekerek savaşın sorunsuz ilerlediğini bildirdi.[66] Dolayısıyla 28 Ağustos 1922'de *Politiea* gazetesinde çıkan yazıda, Genelkurmay Başkanlığının 27 Ağustos'ta yaptığı duyuruya göre, düşmanın 26 Ağustos sabahı Afyonkarahisar bölgesindeki iki noktadan taarruza geçtiği; ancak düşman saldırılarının püskürtüldüğü, Eskişehir cephesinde de karşılıklı topçu ateşlerinin sürdüğü, cephenin diğer kısımlarında ise sakinliğin hakim olduğu belirtilmişti.[67] Gazete, Türk saldırılarının geri püskürtüldüğünü; lakin Eskişehir cephesinde top atışlarının hala devam ettiğini; gelen bilgilere göre bu saldırıların tekrarlanmasının mümkün olduğunu yazmıştı. Ancak Türklerin büyük bir taarruz değil ufak çaplı bir saldırı gerçekleştirdiği de belirtilmişti: *"Kemal'in arzusu açıktır. Kemal'in ordusu uzun süredir herhangi bir yaşam belirtisi vermediğinden, ordusunun zihinsel yorgunluktan komada olmadığı izlenimini yaratmak istemektedir. Kemal'in yaptığı bu yerel saldırılarla hedeflerinin çok düşük olduğundan şüphemiz yok. Eğer bu saldırılar Kemal'in daha büyük bir operasyonunun başlangıcı ise, ya bizden çok daha fazla güce sahip olduğu, ya topçu üstünlüğünü sağladığı ya da ordumuzun moral ve ivmesini hafife aldığı anlamına gelir. Başka bir cepheye geçmek nedeniyle ordumuzun gücünü zayıflattığı bilgisi var. Ancak Kemal'in, kanıtlanmış olduğu gibi, ne bizden daha büyük kuvvetleri ne de daha fazla topçusu bulunmaktadır. Kemal, geçen yıl Sakarya'daki*

savunma hatlarını yok eden ve yine geçen Eylül ayında Afyonkarahisar'da büyük Türk saldırısını ezen bir orduyu hafife almayacak kadar akıllı bir generaldir. Yine de büyük bir harekât için Kemal'in kendisinde olmayan ulaşım araçlarına ihtiyacı vardır. Yani Kemal'in yapmak istediği şey, yerelde küçük bir başarı yakalayıp bunu yurt dışında tanıtmaktır. Ve bu umutları, aylarca süren sükunetin ardından cephede yeniden nal sesleri duyulmasının akabinde suya düşmek üzeredir."[68] Gerçekten gazetenin de öngördüğü üzere taarruzun asıl yükünü çeken iki kolordudan biri olan 1. Türk Kolordusu, Yunan mevzilerine taarruzlarını kesintisiz sürdürmüş ve önce Belentepe, ardından da Tınaztepe öğle olmadan ele geçirilmişti.

27 Ağustos sabahı 1. Ordu cephesinde çetin muharebeler erkenden başlamış, öğle saatlerinde Erkmentepe; akşama doğru ise Çiğiltepe düşmanın elinden kurtulmuştu.[69] Erkmentepe ve Tınaztepe düşünce General Trikoupis Afyon'un güneyinde iki gündür şiddetli taarruza direnmeye çalışan 7., 1. ve 4. Yunan Tümenlerine Bakırcık tepeleri İlbulak Dağı'nın güney yamaçları - Düzağaç - Ayvalı - Balmahmut - Köprülü hattına çekilme emri vermiş ve Yunan tümenleri artçı müfrezelerin koruma ateşi altında ricata başlamıştı. Cephe yarılmış; Yunan birlikleri hızla Dumlupınar'a çekilerek önceden tahkim edilmiş mevzilere yerleşme telaşına düşmüştü.[70] Diğer taraftan Yunan Ordusu içinde yorgunluk iyice baş göstermiş ve cephane de azalmıştı. Altıntaş istikametine ilerlemek isteyen Yunan 2. Kolordusu'nun önünü Türk Süvari Kolordusu kesmiş ve onları da Dumlupınar istikametine çekilmek zorunda bırakmıştı. Türkler Afyonkarahisar demiryolu ile batısındaki ulaşımı tamamen ele geçirmişti.[71] Böylece taarruzun ikinci gününde Afyonkarahisar'da tek bir düşman unsur kalmamıştı.[72] Bu sırada Afyonkarahisar'ın Yunan Ordusu tarafından tahliye edilme emri duyulduğunda Hristiyan halk arasında büyük huzursuzluk yaşanmış ve çoğunluğu Ermenilerden oluşan 5000 kişi Yunan askerî birliklerinin geri çekilmesini takip ederek bölgeden ayrılmıştı. Bu durum Yunan Ordusu'nun hızlı hareket etmesini engellediğinden ordunun geri çekilme hareketini de geciktirmişti. Bunun yanı sıra Yunan Ordusu'nun Afyonkarahisar'dan çekilmesi sırasında General Trikoupis'in savunma planlarını alt üst eden başka bir olay daha yaşanmıştı. 1. Kolordu Komutanlığı telsiz operatörü, kendisini taşıyacak olan araca bindirilmiş; ancak aracının arızalanması üzerine farklı bir araca nakledilmişti. Gazlıgöl'e gitmesi gereken Trikoupis'in telsiz aygıtı yanlışlıkla Eskişehir'e götürülmüştü. Sonuç olarak, geri çekilme boyunca telsiz iletişimi olmayan 1. Yunan Kolordusu bütün haberleşmelerini atlı haberciler aracılığıyla yapmak zorunda kalmış; ancak çoğu zaman kaybolmaları ya da esir düşmeleri nedeniyle emirler hedeflerine ulaşamamıştı. Artık General Trikoupis de kör, sağır ve dilsizdi.[73] Yunan Ordusu çaresizce geri çekilmekteydi ve Anadolu macerasının sonu görünüyordu. Oysa

panik havası oluşturmamak adına istihbarat raporlarında Yunan Ordusu'nun herhangi bir Türk baskısı olmaksızın mevzilerini terk ettiği ve İzmir yönünde çekildiği yazılmıştı.[74] Cephenin en hassas ve zor kesimi bir buçuk günde ele geçirilmiş, Türkler taktik başarının da ötesinde stratejik sonuçlar elde ederek Küçük Asya Ordusu'nun üçte ikisini oluşturan Güney Grubunu üçe bölmeyi başarmıştı. Artık Anadolu'daki askerî harekâtın sonuna kadar taarruz inisiyatifi Türklerin elinde olacaktı.[75] Öte yandan Atina basını Yunan Ordusu'nun kudretinden ve Türk taarruzlarının anında geri püskürtüldüğünden bahsediyor; düşmanın göz doldurmak gayesiyle[76] ufak çaplı saldırlar düzenlediğini yazıyordu: *"Düşman çeşitli küçük mahalli saldırılar yapıyor. Askeri yapılanmamızın sarsılmaz olduğundan şüphemiz yok. Ordumuz direnecek ve görevini yapacaktır. Düşman ise saldırdığı ilk andan itibaren hüsran yaşayacaktır. Kemal'in stratejisinde çok büyük bir değişikliğe gitmeyeceğini düşünüyoruz. Savaşın başından itibaren uyguladığı bir planı var: Sürekli savunma pozisyonunda. Bütün başarıları bu planın uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Sürekli Yunan Ordusu'nun misilleme yapmasını bekliyor ve kendinî savunup Yunanların momentumunu tüketmeye çalışıyor. Şimdilik taktik değiştirmesi pek mümkün görünmüyor. Aslında bütün işaretler Kemalist güçlerin tükenmeye başladığını gösteriyor. Kemal'in yaptığı küçük yerel saldırılar muhtemelen Venedik Konferansı dolayısıyla izlenim yaratmak için yapılıyor."*[77]

28 Ağustos sabah gün doğumunda, Köprülü köyü yakınlarında geceyi birbirine çok yakın iki konuş yerinde geçiren 23. Tümen ile Yunan 4. Tümeni karşılaştı ve tesadüf muharebesine tutuştu. Ömer Halis (Bıyıktay) Bey'in tümeninin hızlı şekilde muharebe durumuna geçerek derhal ateş açması Yunanlara 4. Tümenlerinin neredeyse tamamen imha olduğu bir felaket yaşattı. Tümen komutanı ve karargâhı dahil ancak bir tabur kadar askerin kurtulabildiği bu olayın sonunda General Trikoupis'in süratle Dumlupınar müstahkem mevzilerine ulaşıp savunmaya geçmekten başka çaresi kalmamıştı.[78] Üstelik telsiz aygıtını kaybeden Trikoupis'in dış dünyayla iletişimi tamamen kesilmişti. Yunan Genelkurmayı, düşman saldırısının sonuçlarına ilişkin ilk endişe verici duyurusunu 28 Ağustos'ta şu sözlerle yayımlamıştı: *"Askerî Durum Bülteni, 28 Ağustos 1922. Yoğun düşman saldırısı nedeniyle dün Afyonkarahisar'ın boşaltılması emri verildi. Ordumuz Afyonkarahisar'ın batısında pozisyon aldı. Bugün düşmanın büyük bir süvari ve topçu hücumunu Elvanlar'da püskürttük ve düşmanı takip ettik. Küçük Asya Ordusu Başkomutanı Hacıanestis."*[79] Afyonkarahisar, Yunanlar için hayati ehemmiyete sahipti; zira önemli bir demiryolu kavşağında bulunuyordu. Fakat asıl mühim olanı Yunan Ordusu'nun Anadolu'daki en ileri konumunun da simgesiydi. Afyonkarahisar cephesi haritadaki Yunan işgal hattı düşünüldüğünde, Türk toprakları içerisinde kama şeklinde girmiş bir çıkıntı gibiydi. Bu nedenle bu noktada savunma son derece zor ve büyük önem taşımaktaydı.

Afyonkarahisar cephe hattına çok yakındı ve Türk topçusunun menzilindeydi. Cephenin yarılmasıyla üçe ayrılan Yunan Küçük Asya Ordusu Güney Grubu'nda 28 Ağustos'ta 2. Kolordu Hamurköy - Çalköy - Dumlupınar doğrultusunda ilerleyerek geri çekilmesini sürdürdü. Trikoupis ve beraberindeki 5. ve 12. Tümenler de Resulbaba Tepesi - İlbulak Dağı hattının kuzeyinden aynı doğrultuda ilerleyecekti. 1. ve 7. Tümenlerle 4. Tümenin ağırlıklarından oluşan General Frangou Grubu ise doğrudan Sincanlı Ovası'ndan Dumlupınar'a doğru yürüyordu. Tüm kuvvetlerin Dumlupınar mevzilerinde toplanması planlanmıştı; ancak iletişim sorunları nedeniyle organize bir geri çekilme mümkün olamıyordu. Türk Süvari Kolordusu kendisine verilen görevin fazlasını başarmış, bölünen üç Yunan grubunu kolay kolay birbirini bulamayacak, bulsa da bir araya gelemeyecek hale getirmişti. Yunan tümenleri birbirlerine bilgi vermeden, eşgüdümsüz şekilde geri çekilmeye başlamıştı. Olucak'ta bir araya gelen 1. Kolordu Komutanı Trikoupis ve 2. Kolordu Komutanı Digenis'e, 4. Tümen'den geriye kalanlar, 5. Tümen, 9. Tümen, 12. Tümen'in bir bölümü, 13. Tümen ve diğer küçük kuvvetler katılmışlardı. Cephe yarılana kadar 1. Kolordu'ya bağlı olan General Athanasios Frangou komutasındaki 1. Tümen, Uşak'ta ihtiyatta olan ve teşkilatındaki beş alayla cephenin en büyük güvencelerinden olduğu halde muharebelere hiç girmeyen Albay Stylianos Gonatas komutasındaki 2. Tümen, 4. Tümen'in ağırlıkları, 7. Tümen ve 12. Tümen'in bir kısmı ile birlikte Dumlupınar'a ulaşabildi. 28 Ağustos gecesinden itibaren, Küçük Asya Ordusu'nun Güney Grubu tam ve kesin olarak iki gruba - Frangou Grubu ve Trikoupis Grubu- ayrılmıştı.[80]

28 Ağustos'u 29 Ağustos'a bağlayan gece Trikoupis, gece yürüyüşü yapmamak için kuvvetleri ile birlikte Olucak'ta kalmaya karar vermişti. Ancak Türkler gece boyunca ilerleyişlerini sürdürmüş ve 29 Ağustos sabahı Trikoupis Grubuna yetişerek güneyden takip ateşi altına almışlardı. 29 Ağustos sabahı Trikoupis'e bağlı askerî birlikler Dumlupınar'a doğru yola çıkmış ve ilerleyişlerine başlamışlardı. Yürüyüş büyük bir gecikmeyle ve ancak gündüz gerçekleşebilmişti. Bu arada Yunan Ordusu'nda yiyecek, su ve mühimmat sıkıntısı çoktan başlamıştı. Kısa bir süre sonra Trikoupis'in Grubu büyük bir Türk kuvvetinin saldırısına uğramış[81] ve Çatkuyu yakınlarında gün boyu süren çetin muharebeler sonunda Trikoupis Grubu püskürtülerek demiryolundan uzaklaştırılmıştı. Trikoupis, kuvvetlerinin Türklerin işgal etmediği bir yoldan Çalköy'üne doğru çekilmesine karar vermişti. Kuvvetleri neredeyse dağılmak üzereydi. Askerlerinin morali oldukça düşüktü; cephaneleri ise giderek tükenmekteydi. Öyle ki Trikoupis Grubundaki bazı subaylar teslim olma hazırlıklarına başlamanın en makul çözüm olacağını bile dile getirmişlerdi.[82] Bunun üzerine Trikoupis, gece yürüyüşü boyunca taşınamayacak tüm ağır malzemenin bırakılması emrini verdi. Sadece İzmir ve Uşak'la haberleşmenin tek yolu

olan 2. Kolordu'ya ait telsizin beraberlerinde götürülmesi gerektiğini vurgulamış; ancak telsiz aygıtının taşınması mümkün olmayınca bundan da vazgeçilmişti.[83] O andan itibaren artık Trikoupis Grubuyla tamamen iletişim kesildi ve bir daha da kurulamadı. Aynı gün Dumlupınar kesimindeki Frangou Grubu da peşindeki Albay İzzettin (Çalışlar) Bey'in 1. Kolordusu'nun taarruzuna uğradı. Türk baskısı o kadar ezici olmamasına rağmen Yunan askerlerinin morali iyice düşmüştü. Hem 27 Ağustos'ta yarılan birinci hem de Trikoupis'in yerleşerek savunmak istediği Dumlupınar'daki ikinci savunma hatlarını kontrol ettiği için stratejik öneme sahip olan Toklu Sivrisi direnek merkezini korumakta olan I/38 Evzon Alayı, Türk topçusunun kuvvetli atışları başlayınca batı yönünde düzensiz şekilde çekilmeye başladı. 4. Piyade Alayı da karşı taarruza geçmek yerine mevziisini terk edince Frangou Grubunun sağ kanadının tümü tehlikeye girdi. Bu taarruz devam ederken V/42. Evzon Alayı Komutanı Albay Plastiras, General Frangou'ya Trikoupis'in Grubuna yardım için kuvvet gönderilmesini önermiş; Frangou da bu saldırı planını üzerine "ivedi" notu düşerek imzalamıştı. Ancak son anda Toklu Sivrisi'nin elden çıkmasıyla cephe sağ kanadı açık kalan General Frangou harekât kararından vazgeçmiş, emir yazısını da değiştirmişti. Yeni emir yazısında mevcut durumun netleşene kadar harekâtın ertelendiği belirtilmekteydi. Sonuç olarak Trikoupis Grubuna yardım amaçlı düşünülen saldırıdan de kesin olarak vazgeçilmişti.[84] Olayların aleyhte gelişmesi üzerine Frangou, kuvvetlerini Dumlupınar'dan çekme kararı vermiş; böylece 1. ve 2. Kolorduların geri çekilmesi 3. Kolordu'nun da kuşatılması tehlikesini ortaya çıkarmıştı. Bu nedenle İzmir Genel karargâhından 3. Kolordu'ya Kütahya ve Eskişehir'den Bursa'ya doğru çekilmesi emri gönderildi.[85] Yunan Ordusu'nun son direnme fırsatı da yitirilmişti. Daha iyi bir savunma fırsatı olamayacağından Frangou Grubu da Uşak, Alaşehir ve İzmir yönünde batı istikametinde çekilmeye başladı.

Metaksas, 29 Ağustos'ta kişisel günlüğüne ordunun yenildiğini yazar.[86] Gerçekten de Yunan askerî birlikleri bu tarihten itibaren Anadolu içlerinde kaybolmuş, komuta zincirini dağıtmış, her tür iletişim kaynaklarını yitirmiş ve savaşı sürdürmek istemeyen askerlerle yolunu şaşırmış bir halde batıya doğru çekilişlerine devam etmişti. Birlikler birbirlerinden bir hayli uzak mesafede ilerleyişlerine devam etmişti. 28 Ağustos'ta Hacıanestis, İzmir'den çektiği telgrafla Yunan hükûmetine cephedeki askerî durum hakkında şöyle bilgi vermişti: *"Afyonkarahisar'da kuvvetlerimizin bölünmesinin ardından genel durum çok kritiktir. Şu anki durumda, kaybedilen toprakları geri almak için orduyu yeni büyük fedakârlıklara zorlamayı anlamsız, beyhude ve suç olarak görüyorum. Ayrıca kaybettiğimiz toprakları geri alsak bile, onları elimizde tutamayacağız. Tek çözüm yolu ordumuzun Alaşehir-Balıkesir-Bursa hattında daraltılmasıdır. Amà bu çizgiyi bile koruyamayabiliriz. Her halükarda İzmir'de bulunan gemilerin yanı*

Πολεμικό Μουσείο, Φωτογραφικό Αρχείο, Περίοδος 1919-1922, Αριθμός: 1301.
[Savaş Müzesi, Fotoğraf Arşivi, 1919-1922 Dönemi]

Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Αρχείο Λεωνίδα Παρασκευόπουλου (στην κατοχή Ν. Σ. Παντελάκη), A21S01Y001F001T0045
[Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi, Leonidas Paraskevopoulos Arşivi (N. S. Pantelakis mülkiyetinde)]

sıra başka gemilerin de elimizde olması iyi olur. Bunu bir tedbir olarak öneriyorum. Ruhumda acı; ama bir o kadar da sükûnetle, gerçek tabloyu sizlere sunuyorum ki, resmin tamamını görebilesiniz. Genel Karargâh 28 Ağustos 1922. Küçük Asya Ordusu Başkomutanı Hacıanestis."[87]

Hacıanestis'in telgrafı Atina'da ciddi kaygıya yol açtı. O ana kadar Yunan hükûmeti, Türk-Yunan uzlaşması konusunda Venedik'te uluslararası bir konferans düzenlenmesine hazırlanıyordu[88] ve öncesinde iki siyasi girişim yaptığı için mevcut pozisyonunun güçlendiği düşüncesindeydi. İlk hamle, Batı Anadolu'da özerklik ilanıydı. İkincisi de İstanbul'a yakın bir bölgede askerlerini konuşlandırmasıydı.[89] Ancak şimdi Yunan Ordusu'nun geri çekilmesiyle birlikte güçlü ve inisiyatif alan bir Yunanistan imajı tamamen altüst olmuştu. Yunanistan cephedeki gelişmelerle beraber tam bir zafiyete düşmüştü. Dolayısıyla 29 Ağustos 1922 günü öğlen saatlerinde Atina'da hükûmet toplandı ve İçişleri Bakanı Stratos ve Savunma Bakanı Theotokis'in acilen İzmir'e gönderilmesine karar verildi. Bu sırada Stergiadis de ertesi gün hükûmete İzmir'deki durumun ciddiyetini bildiren bir telgraf göndermişti. Telgrafta bilhassa Hacıanestis'in kendisine detaylı bilgi vermediğini ve Türk taarruzu konusunda rehavete kapıldığını şu sözlerle şikâyet etmekteydi: *"Bakanlar Kurulunun dikkatini cephedeki durumun ciddiyetine çekmek zorundayım. Ordu komutanlığı Yüksek Komiserle her türlü temastan kaçınmış ve geçen cumartesiye kadar askerî durum hakkında bana genel hatlarıyla bile bilgi vermemiştir. Sonuç olarak, cepheden başka bir yere nakledilen askerlerin sayısından haberim yoktu ve hala da yok. Ayrıca ordunun teşkilat ve hiyerarşisinde son dönemde yapılan değişikliklerden de habersizim. İki haftadır devam eden ve geçtiğimiz cumartesi günü başlayan saldırıyla sonuçlanan düşman takviye kuvvetleri hakkında bana hiçbir bilgilendirme yapılmadı. O tarihten sonra cephedeki durumu ancak ısrarlı sorularım ve genel sekreterimin Hacıanestis'e beni birkaç dakika kabul etmesi yönündeki ricalarından sonra öğrenebildim. Bütün bu sebeplerden dolayı cephede gelişen durum hakkında resmî bilgim çok sınırlı. Hacıanestis, şu anda büyük bir endişe olmadığı konusunda bana belirsiz bir güvence verdi. Ancak benim şahsi görüşüm, hızlı olmasa bile yavaş bir tempoda gerçekleşebilecek bir felaketin ihtimal dışı olmadığıdır. Zaten Afyonkarahisar'ın Türkler tarafından işgal edilmesinin ardından Kütahya ve Eskişehir'in boşaltılması emri verilmişti. Bu bölgelerdeki Hristiyan nüfusun geri çekilen orduyu takip etmesi mümkün olmadığı gibi, güvenli bölge içerisinde başka bir şekilde taşınması da olası değildir. İzmir'in güvenliği için şimdiden tedbir alınmasını gerekli görüyorum. Öncelikli olarak İzmir'e bir filo gönderilmesi şarttır. Ayrıca, hükûmetin iki veya üç üyesinin derhal İzmir'e seyahat etmesinin elzem olduğunu düşünüyorum, böylece durumu doğrudan görebilirler, aynı zamanda bizim telgrafla tartışamayacağımız konularda sözlü mutabakata varabilirsiniz. Stergiadis"*[90]

Yunan Ordusu'nun topçu bataryası.
Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Αρχείο Λεωνίδα Παρασκευόπουλου (στην κατοχή Ν. Σ. Παντελάκη), A21S01Y001F001T0056
[Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi, Leonidas Paraskevopoulos Arşivi (N. S. Pantelakis mülkiyetinde)]

Muharebe alanındaki Evzon askerleri.
Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Αρχείο Λεωνίδα Παρασκευόπουλου (στην κατοχή Ν. Σ. Παντελάκη), A21S01Y001F001T0064
[Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi, Leonidas Paraskevopoulos Arşivi (N. S. Pantelakis mülkiyetinde)]

30 Ağustos günü şafak vakti, gece yürüyüşünün ardından Trikoupis Grubu'nun asıl kısmı Çalköy'e ulaşmıştı. Birlikler tam bir karmaşa içindeydi. Tümenler karışmış, askerler komutanlarıyla irtibatlarını kaybetmişlerdi. Trikoupis, grubunda bulunan diğer subaylarla ne yapılması gerektiği konusunda istişarede bulunmuş; subaylar da Banaz'a doğru yürüyüşe devam edilmesini teklif etmişlerdi. Ancak Trikoupis bu teklifi reddederek Dumlupınar'a doğru yürümeye karar verdi. Trikoupis grubunda 7000 er, 180 piyade ve 116 top vardı. Geri çekilme sırasında çeşitli birliklerden 10 ila 15.000 bin arasında asker de Trikoupis grubuna katılmıştı ve bu askerlerin hiçbirinde silah yoktu.[91] Çok sayıda asker bağlı bulunduğu birliklerinden ayrılarak kendi başına geri çekilmeyi ve kaçmayı denemişti. Ayrıca bir önceki günkü muharebeden bu yana, tek başına çekilmeye çalışan Albay Rokas'ın 5. Tümeniyle General Trikoupis'in bütün irtibatı kesilmişti. 30 Ağustos sabah saatlerinde 12. Tümen, Aslıhanlar - Dumlupınar arasındaki tepelerde Türk taarruzuna maruz kalmış ve bu top ateşinden kurtulmak üzereyken geriden gelen 4. Kolordu birlikleri Çalköy'e girmişti. Trikoupis grubunun geri kalanı Çalköy'den kaçarak yolun batısındaki Aslıhanlar köyüne ulaşmıştı. Dumlupınar yolunun kapalı olduğunu anlayan Trikoupis askerin sayısının da yetersiz olduğunu düşünerek aniden fikrini değiştirmiş ve Dumlupınar yerine Gediz'e doğru çekilmeye karar vermişti. Ancak aradan birkaç saat geçmiş ve Türk kuvvetleri Trikoupis grubuna çoktan yaklaşmıştı. Zaten doğu-batı yönündeki ana yollarla tüm bağlantısını kaybeden Trikoupis grubu Aslıhanlar Ovası'nda sıkışıp kalmıştı. Trikoupis artık savaştan kaçamazdı. Amacı, birliklerinin son ana kadar dayanması ve sonrasında Kızıltaş Vadisi'nden Gediz'e doğru gece yürüyüşüyle geri çekilmesiydi. Oysa Yunan kuvvetleri kuzeyden, doğudan ve güneyden kuşatılmıştı. 30 Ağustos öğlen saatlerinde Mustafa Kemal Paşa, Zafertepe'deki 11. Tümen muharebe idare yerine gelmiş ve son büyük meydan muharebesini buradan bizzat yönetmeye hazırlanmıştı. Türk kuvvetlerinin baskısı altındaki Yunan askerlerinin bir kısmı Kızıltaş Vadisi'ne kaçışmış; ancak o anda ormanlık tepelerden gelen Türk topçu ateşine ve vadide bir anda bitiveren Türk süvarilerine maruz kalmışlardı. Adatepeler mevkiinde sıkışıp kalan ve Türklerin hem güneyden hem de doğudan ölümcül ateşini yiyen Yunan alayları çok büyük kayıplar verdi. Panik ve çaresizlik arttıkça, binlerce Yunan askeri Kızıltaş Vadisi yolu üzerindeki Allıören Köyü önünde birikti. Öğleden sonra saat dört sularında Türk baskısı daha fazla yoğunlaştı. Akşam saatlerinde Yunan savunması çökmüş, imhadan kurtulabilen bir miktar Yunan askeri silahlarını bırakıp kaçmaya başlamıştı. Yunan mevzilerinden sallanan beyaz bayraklar üzerine Türk topçusu ateşi kesti. Türk Kurtuluş Savaşı'nın son büyük meydan muharebesi bitmişti.[92] Aslıhanlar Ovasında gerçekleşen ve daha sonra Başkomutan Meydan Muharebesi adını alacak olan Türk Büyük Taarruzu, Anadolu'yu ve

Türk milletinin varlığını Yunan işgalinden kurtarmış bir imha savaşı olarak Türk zaferiyle sona erdi.

Kızıltaş Vadisi'ne girebilen Yunan askerleri batıya doğru kaçabilmek için gecenin gelmesini beklemişti. Gece yarısı vadi boyunca Gediz'e doğru yürümeye başladıklarında 12. Tümen Komutanı Khalidopoulos ve 4. Tümen Komutanı Dimaras'ın başını çektiği yaklaşık 2000 kişilik bir grup yolunu kaybetmiş ve kestirmeden bir çıkış bulmak için sağa sola sapıp kaybolmuştu. Trikoupis Grubunda General Trikoupis, 2. Kolordu Komutanı General Digenis ve 13. Tümen Komutanı Albay Kaibalis vardı. Yaklaşık 9000 kişiden oluşan bu ikinci grup buldukları boş yoldan Oysu köyüne doğru yola koyuldu. Kuvvetleri tamamen dağınık ve örgütsüzdü. Harp meydanında bütün toplar, makineli tüfekler ve hatta yaralılar terk edilmişti. Geri çekilme sırasında yaşanan panik ve karanlık nedeniyle Trikoupis Grubu bir daha bir araya gelmemek üzere bir kez daha bölündü. Birinci grup, Trikoupis ve Digenis komutasındaki 1. ve 2. Kolordulardan geriye kalan yaklaşık 6.000 asker, diğer grup ise Albay Gardikas'ın 9. Tümen'inden oluşmaktaydı. Aynı gün Frangou Grubuna bağlı birlikler de Türk kuvvetleri tarafından saldırıya uğramış ve cephenin çöküşü başlamıştı. Nitekim Altılar Davası'nda şahit olarak ifade veren Binbaşı Panagakos[93] da Frangou Grubuna bağlı birliklerin durumunun içler acısı olduğunu şu sözlerle ifade edecekti: *"Çok sayıda firari vardı. Komuta altında olmayan, birliklerinin nerede olduğunu bilmeyen, ortalıkta dolaşan askerlerle karşılaştım. Askerler düşmanın baskısı altında oldukları için değil, diğer askerlerin geri çekildiğini gördükleri için savaşı sürdürmemişlerdi. Düşmanla temas kurmadan geri çekilen alaylar da oldu. Tren istasyonlarında kaçak askerler trenleri ele geçirip yaralıları indirip İzmir'e doğru kaçmaya çalıştılar."*[94]

Cephede bu gelişmeler yaşanırken Stergiadis, İzmir'den Atina'ya ikinci bir telgraf çekerek edindiği son bilgileri ve durumun kritikliğini endişe verici sözlerle haber vermişti: *"Önceki telgrafıma devam ederek bugün aldığım yeni bir bilgi üzerine sözlerimi tekrarlıyorum. Durumun son derece ciddi olduğunu ve hızla bir felakete dönüşeceğini düşünüyorum. İzmir, Menderes Nehri'nden sürpriz bir saldırıya uğrama tehlikesiyle karşı karşıyadır. Düşman bu bölgeden süvarilerle İzmir'i işgal etmeye hazırlanmaktadır. Yüksek Komiserlikten gelen gizli bilgilerde, bu gece veya yarın Nazilli'ye yönelik olası bir saldırıdan söz edilmektedir. Bu bölgedeki kendi kuvvetlerimiz İzmir kapılarına kadar herhangi bir mukavemeti sürdürebilecek kabiliyete sahip değildir. İzmir tamamen korumasız bir yerdir. İzmir'deki Türk nüfusun sürpriz bir hareket ve ayaklanmasını önlemek için buraya büyük bir donanma ve ordunun gelmesi gerekmektedir. Düşmanın amacı İzmir'de isyan çıkarmak, demir yolu ulaşım ikmal hizmetlerinde paniğe ve dağılmaya yol açmaktır. Lütfen kararlarınızdan beni haberdar ediniz."*[95] Stergiadis bu telgrafla endişesini açıkça dile getirmişti. Özellikle İzmir'in savunmasının güçlendirilmesine acil

ihtiyaç duyulduğunu belirtmekteydi. Çünkü ortaya konulan tablo hükûmet ve Hacıanestis'in düşündüğünden çok daha kötüydü. Stergiadis, Türklerin İzmir'de bir anarşi ortamı yaratmaya çalışacaklarını düşünüyordu. Böyle bir durumun yaşanması halinde cepheye ne malzeme tedarik edilebilirdi ne de ulaşım sağlanabilirdi. Bu da ordunun daha hızlı çökmesi demekti. Dolayısıyla Atina hiç vakit kaybetmeden duruma müdahale etmeliydi. Stergiadis'in Atina'ya gönderdiği telgraflara cevaben Başbakan Protopapadakis, iki bakanın İzmir'e varmış olması gerektiğine dikkat çekerek onlarla iletişime geçmesini söylemişti.[96] 30 Ağustos öğle vakti, 1. ve 2. Kolorduyu aramak üzere cepheye uçan Binbaşı Theodoros Skylakakis, İzmir'e dönerek cephedeki kötü gelişmeleri Stergiadis ve Hacianestis'e bildirmişti.[97] Aynı gün askerî operasyonların gelişmeleri hakkında cepheden malumat veren Binbaşı Panagiotis Panagakos da Skylakakis gibi mevcut durumun vahametini gözler önüne sermişti. Aktarılan bilgiler ışığında Stergiadis, 30 Ağustos öğleden sonra, Atina'ya üçüncü bir telgraf göndermiş ve ilk kez Yunanların telafisi mümkün olmayan bir yenilgiye uğradığını itiraf etmişti: *"Önceki telgraflarıma ek olarak şunu da eklemek istiyorum: Geri dönülmez bir yenilgiye uğradığımıza inanıyorum. Ben ne ordunun başındaki komutanların ne de subayların bir sorumluluğu olduğunu düşünüyorum. Kurtuluş umudumuzu kişilerin değiştirilmesine bağlamamalıyız. Bu duruma yol açan başlıca nedenler, birincisi askerlerin zihinsel yorgunluğu, ikincisi ise uzun süredir orduda görev yapan çok sayıda subayın sadece askerî disiplininin değil, aynı zamanda ahlaki disiplininin de büyük ölçüde bozulması ve bu gerekçeyle cezalandırılmamasıdır. Ortaya çıkan durumun diğer bir ciddi nedeni de ordunun sonunda Küçük Asya'yı boşaltmak zorunda kalacağımıza inanması ve bu nedenle her yeni fedakârlığı boşuna görmesidir. Tüm bunlardan bahsetmemin sebebi zor zamanlar olması değildir. Fakat ben, daha önceki telgraflarımda da belirttiğim üzere, müdahale edilmediği takdirde durumun vahim sonuçlara yol açacağının altını çizmek istiyorum. Bana göre geriye kalan tek çözüm, ordunun İzmir civarında dar bir savunma hattını tutup orada yeniden yapılanmalarıdır. Uzun zamandır bu hattı planlıyorduk; ama maalesef henüz güçlendiremedik. Eğer bu doğrultuda yeniden toparlanırsak, İzmir'in, İzmir'deki Müttefik çıkarlarının ve mümkün olduğu kadar Hristiyan nüfusun kurtarılması için Antant'ın müdahalesini isteyebiliriz. Bu sırada İçişleri Bakanı ve Savunma Bakanı İzmir'e ulaştılar. Onlar Atina'ya döndüklerinde hükûmete daha geniş bilgi vereceklerdir."*[98]

Stergiadis bu telgrafı gönderdiği sırada Atina'dan gelen iki bakan *Aegaıon* gemisiyle öğleden sonra saat dörtte İzmir'e varmıştı.[99] İlk olarak ordu karargâhında Küçük Asya Ordu Komutanı Hacıanestis, Yüksek Komiser Stergiadis ve Küçük Asya Ordusu Kurmay Başkanı General Valettas ile bir toplantı yapmışlar, sonrasında diğer yetkililerle görüşmelerde bulunmuşlardı. Toplantıda ilk kez her iki bakana Türk taarruzunun dramatik boyutu ve yıkıcı etkisi

anlatıldı. Oysa o zamana kadar Atina'da cephedeki durumun ciddi; ama kontrol altında olduğu izlenimi hakimdi. Dolayısıyla Yunan hükûmeti Türklere karşı taarruza geçilmesi ve Yunan Ordusu'nun Afyonkarahisar'a dönmesini planlıyordu. Lakin görüşmelerin ardından her iki bakan umutsuz ve kederli bir tabloyla karşılaşmış, hatta İçişleri Bakanı Stratos gözyaşlarına hakim olamayıp hıçkırıklara boğulmuştu.[100] İki bakan, İzmir'de bulundukları sırada, görüşme aralarında, Ağır Topçu Alayı Komutanı Albay Georgios Athanasiadis ve Ağır Topçu Alayı Kurmay Başkanı Albay Mihalis Pasaris ile de özel görüşmelerde bulunmuştu. Albaylar, Hacıanestis'i mevcut durumu kavramamakla ve orduya liderlik edememekle suçlamaktaydı. Hem örgütsel hataları hem de olayların gelişimine ilişkin gereksiz iyimserliği vardı. Konsantrasyon eksikliği ve tepkilerinde yavaşlık olduğundan da şikâyetçi olmuşlardı. Ayrıca ordunun bölündüğünü, birçok subayın önceki yönetimi tercih ettiğini, mevcut yönetime ise düşmanlık beslediğini vurgulamışlardı. Bakan Stratos, ordunun savaşı kaybettiğini ve artık sadece onurunu korumak için savaştığını belirten bir raporu hükûmete sunmuş ve derhal ateşkes yapılmasını önermişti.[101] Kısaca Küçük Asya rüyasının bittiği açıktı; lakin bu rüyadan kimin önce uyanacağı kestirilemiyordu. Askerî hezimet beraberinde siyasi hezimeti de getirecekti. Fakat asıl sorun bu felaket Yunan halkına nasıl itiraf edilecekti? Dolayısıyla son ana kadar Atina ve İzmir basınında Küçük Asya cephesinde sıradan çatışmalar yaşandığı izlenimi yaratılarak yakın bir zamanda Mustafa Kemal'in yenileceği izlenimini veren "iyimser" haberler kamuoyuna servis edildi. Örneğin *Eleftheron Vima* gazetesinin haberinde Mustafa Kemal'in Sakarya'da kaybettiği toprakları geri almak için çabaladığı; ancak kesin zaferi hedeflemediğinden daha fazla ilerleyemeyeceği; çünkü buna ordusunun ve silahlarının yetmeyeceği yorumu yapılmıştı.[102] Yine gazetenin başka bir haberinde *"Türk basını Kemalistlerin başarıları hakkında yalan haberler üretiyor. Doğu hayal gücü çılgınca"*[103] sözleriyle Büyük Taarruzun bir yalandan ve hayal gücünden ibaret olduğu iddia edilmişti.

Oysa çaresizlik içinde yapılabilecek çok fazla bir şeyin kalmadığını gören iki bakan, 31 Ağustos günü saat gece yarısı birde, *Adriatikos* gemisiyle İzmir'den Pire Limanı'na doğru yola çıktılar.[104] Bu seyahat Yunan yetkililerin resmî düzeyde yaptığı son İzmir gezisiydi ve arkasında cevaplanması gereken birçok soruyu beraberinde bırakmıştı. Nitekim Altılar Davası'nda sanık Theotokis ve Stratos'un dönemin ordu kurmay başkanı tanık Georgios Valettas'a duruşma sırasında söyledikleri her iki bakanın İzmir ziyaretinin Yunanistan'ın son askerî ve siyasi çırpınışları olduğunu ortaya koyan önemli bir itiraftır:

Theotokis: İki kez trajik bir ortamda bir araya geldik. İlkinde İçişleri Bakanıyla birlikte İzmir'e gelmiştim. Görüşmemizden niyetimiz hakkında nasıl bir izlenim edindiniz?

Valettas: İçişleri Bakanı, Afyonkarahisar'ın bile geri alınabileceğini düşünüyordu.

Theotokis: Biz oraya Anadolu'nun boşaltılacağına inanarak mı geldik?

Valettas: Hayır.

Stratos: Sayın tanık, hatırlarsanız Savunma Bakanı ile birlikte İzmir'e geldiğimizde, size, 28 Ağustos akşamı Atina'da Hacıanestis'ten aldığımız bir rapor üzerine geldiğimizi anlattım. Raporda, durumun kritikliği nedeniyle ordunun geri çekilmesi emri verildiği belirtiliyordu. Biz İzmir'e tam da bu eylemi durdurmak amacıyla geldik, hatırlıyor musunuz?

Valettas: Evet, geri çekilmeyelim diye geldiniz.

Stratos: Tamam. Çünkü o zaman barış görüşmeleri planlanıyordu ve hükûmet bu geri çekilmenin müzakerelere zarar vereceğini düşünüyordu.

Valettas: Görüşmeleri tam olarak hatırlamıyorum; ama ziyaretinizin Küçük Asya'nın boşaltılması emriyle ilgili olmadığı kesin.

Stratos: Tam aksine. Taarruz olasılığı hakkında tartışıldı.

Valettas: Evet.[105]

31 Ağustos akşamı, iki bakan Atina'ya döner dönmez kabine toplanmış ve taarruzdan altı gün sonra, hükûmet Anadolu'daki durumun ne kadar kritik olduğuna kanaat getirmişti. İki bakanın İzmir'e gelmesi İzmirli Rumlar arasında da kaygı ve üzüntü iklimi yaratmıştı. Atina'ya yola çıkarken hiçbir gazetecinin sorularına cevap verilmemesi Anadolu'nun boşaltılması ile ilgili dedikoduların artmasına daha fazla neden olmuştu. Bilhassa üst düzey devlet memurlarının ailelerinin çok sayıda valizle Yunanistan'a doğru yola çıkmaları, birçok kişi tarafından Yunan meclisinde gizlice İzmir'in boşaltılması kararı alındığı şeklinde yorumlanmıştı.[106] Aynı gün, Yunan Ordusu cephede çok büyük sorunlar ve dramatik olaylarla karşı karşıya kalacaktı. Üç kola bölünen Trikoupis Grubu Murat Dağı'nın etrafında yollarını şaşırmış şekilde dolaşarak Banaz'a giden istikameti bulmaya çalışıyordu. Subayların elindeki haritalar doğru olmadığı gibi kendilerine yol gösterecek yerel rehber de bulamıyorlardı. Askerler yorgundu ve açlıkla mücadele ediyorlardı. Nitekim Trikoupis'in kendisi de askerlerinin 29 Ağustos sabahından 31 Ağustos akşamına kadar hiç dinlenmediklerini anlatmaktadır. Askerler ya durmaksızın yürüyorlar ya da ani tuzaklar karşısında savaşıyorlardı. Fakat hiçbir şekilde durup dinlenme fırsatları olmuyordu. Askerlerin bitkin ve aç olmaları sebebiyle yavaş ilerleniyordu; çünkü etrafta yiyecek arayan askerlerin alayda kalmaları güçsüzleşmişti. Bilhassa 30 Ağustos'ta yaşanan Büyük Taarruz, birçok askerde fiziksel yorgunluğa ve ruhsal bozukluğa yol açmıştı. Bazıları halüsinasyonlar görmeye başlamıştı. Örneğin Murat Dağı ormanındaki ağaçları görünce bunların lüks evlerin sütunları olduğunu düşünen askerler vardı. Birçoğu yorgunluktan

komaya girmiş, diğer askerler tarafından öldükleri düşünülmüştü. Bazı subaylar tükenmişlikten fenalık geçiriyor; atlarından düşerek ormanda baygın kalıyorlardı.[107] Trikoupis Grubu tüm gün dolaşmasına rağmen Banaz'a giden yolu bulamadı. Trikoupis Grubundan daha önce ayrılmış olan 4. Tümen Komutanı Dimaras ve 12. Tümen Komutanı Kallidopoulos liderliğindeki asker grubu da aynı gün Murat Dağı'ndan Uşak'a çıkış yolu bulmak umuduyla oradan oraya dolaşıyordu. Askerler ve subaylar yürümekten ziyade âdeta yorgunluktan sürünüyorlardı.[108] Gece yarısı bir ara General Dimaras ortadan kaybolmuş ve bir subay, onun Murat Dağı ormanında atından düşüp öldüğünü gördüğünü iddia etmişti. Geri kalanlar Dimaras'ın öldüğünü düşünüp yollarına devam etmişti. Ancak ertesi gün Dimaras'ın ölüsünü aramaya giden askerler generali perişan; ama canlı halde görünce ufak bir şok yaşamışlardı. Zira Dimaras önceki gece yorgunluğa dayanamayıp komaya girmiş; sanki ölmüş gibi bir izlenim yaratmıştı. Bu gruplardan hiçbiri Murat Dağı'ndan çıkış yolu bulamamış, bir tek çoğunluğu Gardikas komutasındaki 9. Tümen askerlerinden oluşan son grup Türk kuşatmasından kurtularak General Frangou Grubuna ulaşmayı başarmıştı. Büyük Taarruzda savaşan Yunan kuvvetlerinden sağ kalan tek grup 9. Tümen idi.[109] Batıya doğru ilerleyen Gardikas Grubu, Büyük Taarruzdan önce Trikoupis Grubundan ayrılan General Rokas'ın 5. Tümeni ile Uşak yolunda buluşmuştu. Ancak askerlerin mevcut hali yakın zamanda herhangi bir askerî harekâta girişebilecek güçte değildi.[110]

31 Ağustos sabahı, Frangou Grubuna bağlı birlikler Kaplangı Dağı'ndaki mevzilerini boşaltarak Banaz istikametinde düzensiz bir şekilde geri çekildiler. Oysa Atina basını hala Türklerin baskılarına rağmen Yunan birliklerinin düzenli ve örgütlü bir şekilde geri çekildiğini; saldırı harekâtının Türklerin beklediği sonuçları vermediğini belirtmekteydi. Geri çekilme, ordu komutanlığının kararları doğrultusunda güya düzenli bir şekilde sürdürülüyordu.[111] Sanılanın aksine Yunan subayların yeniden toparlanma çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Hacıanestis, Frangou komutasındaki birliklerin Uşak'ın doğusunda toplanmalarını ve İzmir yönünü savunmalarını emrettiyse de geri çekilme düzenli şekilde yapılmadığından ve birlikler içinde emir komuta zinciri tarihe karışmış olduğundan, çok sayıda asker firar ederek İzmir yoluna düşmüştü. Dolayısıyla geri çekilen birliklerin gücü sürekli azalmaktaydı. Frangou Grubundaki askerlerin görüntüsü o kadar perişandı ki General Frangou, Hacıanestis'e telgrafla bir rapor göndererek son birkaç gündür süren şiddetli çatışmaların askerlerin moralini yerle bir ettiğini bildirmişti. Askerler artık üstlerine itaatsizlik eden, askerden ziyade üniforma giymiş bir güruh vasfındaydı. Yunan Ordusu'nda mücadele ruhu tükendiğinden, Türklerle herhangi bir çatışmaya girmek istemeyen askerî birlikler tam bir parçalanma ve çözülme yaşamışlardı.[112] Aynı gün öğlen saatlerinde Hacıanestis Yunan Ordusu'nun

geri çekilen tümenlerine İzmir karargâhının içine düştüğü çaresizliği açıkça ortaya koyan bir emir yazısı gönderdi. Amaç askerin motivasyonunu yükseltip son bir kez Türklere karşı muharebeye girmesini sağlamaktı: *"Yunan Ordusu, tarihinde pek çok başarıya imza atmıştır. Bugün sadece dört günlük bir mücadelenin ardından Dumlupınar'ın gerisine çekilmiştir. Kendisinden daha güçsüz bir düşmanla karşı karşıya kalmıştır. Fakat askerler iç kesimlere doğru kaçmaktadır. Kolordu ve Tümenler emir almadan geri çekilmektedir. Bu durum utanç, rezillik ve onursuzluktur. Subaylar, astsubaylar ve erler, sizin erdeminiz, vatanın namusu ve Yunanistan adının onuru için düşmanın durdurulması ve ezilmesi çar çabuk gerçekleştirilmelidir. İzmir'e giden yol hepinizin göğsüyle ve her fedakârlıkla kapatılmalıdır. Bu yol sadece İzmir'e değil, aynı zamanda esarete ve alçaklığa da götürür. Moralinizi yükseltin. Kurtuluşun yalnızca uyum ve disiplin içinde mümkün olacağını tüm ruhlara aşılayın. Herkes şunu bilmelidir ki, yılgınlığa kapılır ve düşmanı püskürtmeden sürekli geri çekilirlerseniz, vatanınıza ve köyünüze döndüğünüzde başınızda defne yaprakları olmayacak. Alınlarınızda hem kendinizi hem çocuklarınızı kirletecek bir damga, silinmez bir leke taşıyacaksınız. 30 Ağustos 1922, Hacıanestis."*[113] Aynı gün Hacıanestis orduya firar konusunu içeren ikinci bir emir yazısı gönderdi. Askerlerin cepheden kaçma sorunu Yunan Ordusu'nda özellikle Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra ciddi bir hal almış; ancak Büyük Taarruzdan sonra çok daha fazla artmıştı. Öyle ki Yunan Ordusu artık kendi kendinî yok etme noktasına gelmişti. Dolayısıyla alınan sıkı önlemlerden biri de subayların orduya dönme emrine uymayan firarileri anında öldürme hakkına sahip olmasıydı. Hacıanestis'in bu emir yazısı tüm subaylara dağıtıldı. Ancak emir fiilen hiçbir şekilde uygulanmadı. Birim yönetimlerince herhangi bir önlem alınmadığı gibi ordudan kaçan askerlere de caydırıcı baskılar uygulanmadı ya da ibret olsun diye ceza verilmedi. Hatta Kral Konstantinos'un 25 Mart ulusal bayramı vesilesiyle asker kaçaklarına ve firarilere çıkardığı af gibi[114] askerler bu yaptırımın da uygulanmayacağından emin bir şekilde emre itaat etmedi. Bu dokunulmazlık disiplinin tamamen gevşemesine ve geri çekilmenin kaçışa dönüşmesine neden oldu.

Eylül ayının ilk günü, Trikoupis Gurubu Murat Dağı'nda sıkışmış kalmış, hala bir çıkış yolu bulamamıştı. Türk ordusunun Banaz'a ulaştığını düşünen Trikoupis, Murat Çayı Vadisi'nden Uşak'a doğru yürümeye karar verdi. Çünkü Uşak'ın hala Yunan Ordusu'nun işgali altında olduğunu düşünüyordu. Ancak Türklerle savaşa girmesi durumunda askerlerin dayanamayacağını da bildiğinden Türk kuvvetleriyle karşılaşmamak için sürekli olarak rotasını değiştiriyordu. Dolayısıyla planladığı gibi akşam saatlerinde Uşak'a ulaşamadı. 1 Eylül sabahı Dimaras - Kallidopoulos kolu da Murat Dağı yamaçlarında ilerleyişlerine devam etmişti. Uşak'a doğru ilerlediklerini zannetseler de gerçekte yönlerini şaşırdıklarından tam ters istikamette, Kızıltaş Vadisi'ne ilk girdikleri

noktaya doğru yürümekteydiler. Öğleden sonra Türk atlı ve topçuları tarafından kuşatıldıklarını anladılar. Kallidopoulos askerlerine direnme emri verse de askerler Türklere karşı direniş ya da kaçma ihtimalinin bulunmadığını anlayınca emri kabul etmediler. 1 Eylül akşamı Dimaras ve beraberindeki askerler Türklere teslim oldu. Esirler arasında 84 subay ve 1500 asker bulunuyordu.[115] Aynı gün geri çekilmeye devam eden Frangou Grubu kısa bir muharebeden sonra yüklü miktarda askerî teçhizatı da bırakarak Uşak'ı terk etmiş; hemen arkasından öğle saatlerinde Türk ordusu Uşak'a girmişti. İzmir'den Frangou'ya gelen emir Alaşehir - Salihli - Akhisar'dan geçen ve "Milne Hattı" olarak bilinen hattın savunulmasını istemiş; fakat Frangou Grubu dağılma sürecine girdiğinden bu da mümkün olmamıştı. Binbaşı Panagakos, Hacianestis'e verdiği raporlarda, firar eden binlerce Yunan askerinin yabancı ve işgalcilerine karşı pek de misafirperver olmayan bir ülkeden yüzlerce kilometre yürüyerek İzmir'e ulaşmaya çalıştıklarını belirtmekteydi. Panagakos ayrıca raporda firarilerin trenleri ele geçirdiğini, erzak yüklü kamyonları yağmaladığını, subayların üniformalarını çıkardığını anlatıyordu. Görevlerini terk eden bazı subaylar ise kaçıp gizlice İzmir'e gitmişlerdi. Bazı askerler savaştan kaçmak için ya kendilerini yaralıyor ya da silahlarını kırıyordu. Onları engellemeye çalışan subayları ise dövüyor veya öldürüyorlardı.[116] Firar eden Yunan askerleri geri çekilme sırasında her tür vahşeti sergilemekten yine sakınmamış; hırsızlık, yağma, cinayet ve kundakçılık gibi suçlar işlemişlerdi. Birçok genç Türk kızı tecavüze uğrayıp öldürülmüştü.[117] Üstelik bu kaçaklar Rum köylerini de ateşe vermiş, kiliseleri yakmış, Rum evlerini yağmalamış ve Rum kadınlarına da tecavüz etmişlerdi.[118] Kaçış salgın gibi yayılmış ve çığ gibi büyümüştü. Panikleyen firari güruh o kadar hızlı hareket ediyordu ki, dışarıdan onlara bakan hızını alamayıp İzmir'de bile duramayacağını, hatta daha da Batı'ya doğru yollarına devam edeceğini sanırdı. Tek amacı İzmir'e ulaşmak olan Yunan askerlerinin hiçbiri ne kendilerini ne de cepheyi savunmayı düşünüyordu. Birliklerde örgütlenme yoktu. Koordineli ve muharebe kabiliyetine sahip sadece birkaç birlik kalmıştı.[119] Frangou Grubu âdeta bir suç ve mezalim makinasına dönüştüğünden Hacıanestis, Frangou'ya askerlerini kontrol altına almasını emreden bir yazı göndermişti: *"Aşağıdaki emrimi bütün astlarınıza bildiriniz. Sanki durdurulamaz geri çekilmenin düzensiz bir kaçışa dönüşmesi yetmiyormuş gibi, şimdi de bu korkunç tabloya aşağılanmalar, onursuzluklar, tecavüzler, katliamlar ekleniyor. Kaçaklar artıyor, çürüme yaygınlaşıyor. Bir sonraki savunma hattı (Alaşehir-Balıkesir, Bursa y.n) sizin için sonuncusudur. Onun arkasına kesinlikle geri çekilmeyi yasaklıyorum. Aksi yönde hareket etmeleri halinde birlik komutanlarını şahsen sorumlu tutacağım. Onlara karşı son derece acımasız olacağım. Korkaklar, kansızlar, kaçaklar gitsinler, beraberlerinde utanç ve onursuzluğu da götürsünler. Ama yeminlerine sadık olan gerçek askerler, Trakya ve Marmara'dan takviye*

kuvvetler gelinceye kadar saflarda sarsılmadan duracaklardır. Aksi takdirde hızla ve geri dönülmez bir biçimde yıkıma ve rezalete doğru yürüyoruz demektir. 1 Eylül 1922."[120]

3. Yunan Kolordusu Türkler tarafından kuşatılma tehlikesi sebebiyle Eskişehir'i 1 Eylül'de tamamen boşaltmak zorunda kalmış; tüm Hristiyan nüfus ve askerî teçhizatla birlikte Bursa'ya doğru çekilmişti. Bu sırada İzmir'de cephedeki gelişmelerden kaynaklı yoğun bir hareketlilik yaşanmaktaydı. Stergiadis, Hacıanestis'ten cephedeki gelişmeler hakkında bilgi almış ve durumun sanıldığı kadar basit bir kriz olmadığı bilakis umutsuz olduğu anlaşılmıştı. Ancak Hacıanestis'e göre durumun telafisi mümkündü. Şayet Alaşehir'in doğusunda bütün ordu toplanır ve direniş gösterirse kriz telafi edilebilirdi. Hacianestis, ilk önce, savaşa katılmamış olan 3. Kolordu ve Trakya'dan geri çağrılan birliklerin yardımıyla Alaşehir'de bir savunma girişiminde bulunacağını, başarısızlık durumunda ise ordu düzgün bir şekilde geri çekilinceye ve askerî malzeme temin edilinceye kadar kısa süreliğine İzmir'i korumaya çalışacağını söylemişti. Ancak Hacıanestis'in Altılar Davası'nda aktardığı savunmasına göre Stergiadis, *"bırakın bunları, önemli olan İzmir'i kurtarmak"* diye cevap vermiş ve önerisini reddetmişti.[121] Aslında Hacıanestis'in bu iyimserliği muhtemelen Binbaşı Panagakos'un Uşak ile ilgili raporundan kaynaklanıyordu. Raporda Trikoupis Grubunun Türk kuşatmasını yarmayı başardığı ve Frangou Grubuyla da birleşmek üzere olduğu yönünde bilgi verilmişti. Bu bilgi de Panagakos'a başka bir alt rütbeli subay tarafından ulaştırılmıştı. Subayın getirdiği bilgiye göre Yunan Ordusu'nun geri kalanıyla kıyaslandığında nispeten daha iyi durumda olan Trikoupis, Digenis ve Dimaras komutasındaki büyük bir askerî kol Uşak'a doğru yürümekteydi. Panagakos da 31 Ağustos gecesi hemen Hacıanestis ve Frangou'ya bu duyumunu aktarmış; Hacıanestis de bu gelişmenin işlerin gidişatını tersine çevireceğini düşünerek aldığı bilgiyi hemen hükûmete bildirmişti. Ancak ertesi sabah, Binbaşı Panagakos bizzat bölgeye giderek durumu yerinde incelemiş ve subayın gördüğü kolun, Trikoupis grubundan ayrılan 5. Tümen'in bir kısmı olduğu; Trikoupis ve diğer generallerin bu birliklerde bulunmadığı ortaya çıkmıştı. Panik ve karışıklık içinde üç generali ve Trikoupis Grubuna bağlı tümenleri gördüğünü sanan subayın, Büyük Taarruz sırasında gördüğü sahneleri sanki başka bir zaman ve mekânda yaşamış gibi anlatmış olması kuvvetle muhtemeldi.[122] Her halükarda, Yunan yönetimi ve İzmir'deki Rumlar arasında bu umut havası ve coşku sadece sekiz saat sürmüştü. Savaşın kaderinin tersine döneceği umutları bir kez daha yerini karamsarlığa bırakmıştı.

Stergiadis, başından beri Hacıanestis'in bu iyimserliğini hiçbir hükûmet yetkilisiyle paylaşmamıştı. Çünkü Stergiadis felaketin kaçınılmaz olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın bir hafta içinde İzmir'e ulaşabileceğini ve Yunan Ordusu'nun herhangi bir direniş gösteremeyeceğini düşünüyordu. 3.

Kolordu'nun dağılması da an meselesiydi. Bu nedenle Yunan Ordusu'nun Anadolu tahliyesi için acilen hazırlık yapması gerektiği kanısındaydı. Çözümün ise askerî değil; ancak diplomatik olabileceği görüşündeydi. Bu düşüncelerini 1 Eylül öğlen saatlerinde Atina hükûmetine gönderdiği telgrafla şu sözlerle aktarmıştı: "*Bugün Hacıanestis ile bir görüşme yaptım ve bana bazı bilgiler verdi. İlk olarak 1. Ordu Komutanı Frangou'nun komutasındaki kolordunun Uşak'a çekildiğini; askerî birliklerin ise düşmanla herhangi bir savaşa giremeyecek kadar parçalanmış ve güçsüzleşmiş olduğunu söyledi. İkincisi General Trikoupis ve Digenis komutasındaki 2. Kolordu'nun Uşak'a ulaşmayı başardığı ve burada 1. Kolordu ile karşılaştığı bilgisini verdi. Ancak ordunun kötü durumda olduğunu; top ve nakliye araçlarının kaybedildiğini de belirtti. Ayrıca bu kuvvetlerin şu anda düşmanla baş edebilecek güçte olmadığını, Alaşehir'e çekilmesi durumunda başarıya ulaşılacağını ve böylece düşmanın İzmir'e doğru ilerlemesinin önüne geçilebileceğini ekledi. Plan başarılı olmazsa teslim olunmasını veya Müttefiklerin müdahale etmesi gerçekleşene kadar kısa bir süre İzmir'i nasıl koruyabileceğini, ordunun ve tüm askeri teçhizatın Küçük Asya'dan nasıl çıkarılabileceğini araştırdığını söyledi. Hacıanestis, planın başarılı olmaması durumunda alternatif bir çözüm aradığını da belirtti. Müttefiklerin müdahalesi gerçekleşene kadar kısa bir süre İzmir'in nasıl korunabileceğini; ordunun daha fazla kayıp vermeden Küçük Asya'yı terk etmesinin ne şekilde mümkün olabileceğini araştırdığını ifade etti. Hacıanestis hala cesaretini koruyor ve kurtuluşa inanıyor. Ancak ben felaketin son derece hızlı ilerlediği görüşünde ısrar ediyorum. Kemal'in birkaç gün içinde İzmir'e doğru ilerlemesi halinde alacağımız tedbirler hakkında derhal düşünülmesi gerekiyor. Eğer isterse önümüzdeki birkaç hafta içinde düşman süvarilerinin İzmir'e ulaşması oldukça muhtemeldir. Aksi takdirde Kemal önümüzdeki hafta sonuna doğru İzmir'e varacak gibi görünüyor. Bu tahminim bu sabah Hacıanestis ile yaptığım görüşmeden sonra bana aktarılan yeni bilgilerle çok daha fazla kuvvetlendi. Bu bilgilere göre 2. Kolordu'nun Uşak'a gelerek 1. Kolorduyla birleştiği iddiası doğru değildir. 1. Kolordu'nun ancak küçük bir kısmı Uşak'a ulaşabilmişti; o da dağınık bir şekilde. 2. Kolordu'nun ise akıbeti henüz bilinmiyor. Bazıları kuzeye doğru hareket ettiğini söylüyor. Ancak onlarla hiçbir iletişim sağlanamadığı için ciddi bir felaket yaşanabileceğinden endişeleniyoruz. Uşak'ta sükûnet olduğu da doğru değildir. Bilakis düşman sıkıştırmaktadır. Yakında kuvvetlerimiz dağılacak ve düşmana İzmir yolu açılacaktır. Lütfen İzmir'e tekrar bir ordu gönderin. Ama her şeyden önce hükûmetin artık Ordu Komutanlığının girişimlerinden çözüm ve kurtuluş beklememesini, aksine hükûmetin durumu düzenleme sorumluluğunu üstlenmesini istiyorum. Tam bir askerî felaket yaşandı. Askerî güç artık neredeyse yok denecek kadar az. O halde sorunların hükûmet tarafından acilen çözülmesi gerekiyor.*"[123]

Aynı günün ilerleyen saatlerinde, sürekli olarak askerî durumun hızla kötüleştiğine dair endişe verici bilgiler İzmir'e gelmeye devam etti. Bunun

üzerine Stergiadis, ilk telgrafından birkaç saat sonra hükûmete ikinci bir telgraf göndererek Yunan Ordusu'nun Türk ordusuyla başa çıkamayacağını kesin bir dille belirtti. İzmir civarında yapılacak herhangi bir savaşın felaketle sonuçlanacağı ve ordunun tamamının esir alınacağı neredeyse kesindi. Dolayısıyla Stergiadis Yunan Ordusu'nun tamamının derhal geri çekilmesi gerektiğini önermişti. Hiçbir savunma sahasına girilmemeli; karşı taarruza girişilmemeliydi. En kısa zamanda bütün ordunun trenle İzmir'e taşınması ve derhal gemilere bindirilmesi gerekiyordu. Eğer sabotajlar nedeniyle demir yolu ulaşımı aksarsa, o zaman ordunun tümü Çeşme Yarımadası'na yönlendirilmeliydi. Zira Çeşme Yarımadası'nın girişindeki dar geçit tahliyenin daha organize bir şekilde yapılabilmesini sağlayabilirdi. Stergiadis'in Atina'ya gönderdiği ikinci telgrafta bu plan detaylı bir şekilde şu sözlerle açıklanmıştı: *"Bugün size gönderdiğim bir önceki telgrafıma devam ediyorum. Bugün ordumuzun cephenin herhangi bir noktasında düşmanla birkaç saat bile olsa karşılaşmasının kesinlikle imkânsız olduğuna inanıyorum ve sizden bu düşüncemi ciddiye almanızı rica ediyorum. İzmir veya Mudanya civarında çok küçük bir bölgede bile herhangi bir direniş olasılığını düşünemeyiz. Böyle bir teşebbüs, bütün ordunun esir alınmasına yol açacağından, duruma en ufak bir gecikme olmaksızın müdahale edilmesi gerekmektedir. Zaten düzensiz bir geri çekilme yaşanıyor. Benim önerim organize bir geri çekilme olması gerektiğidir. Eğer bu da başarısız olursa, İzmir'e düzensiz bir şekilde gelecek askerleri Karaburun Yarımadası'na yönlendirmekten başka çare kalmayacaktır. Aynı durum, eğer askerleri düzenli bir şekilde Erdek Yarımadası'na doğru yönlendirirsek kuzey cephesinde de yapılabilir. Ama bence en önemlisi, İzmir'i kurtarmak için hükûmetin Müttefiklerden önlem almalarını talep etmesidir. Aksi takdirde kesinlikle İzmir yerle bir olacaktır. Müttefikler kendi vatandaşlarını ve çıkarlarını koruyacak tedbirleri almalıdırlar. Müttefiklere ayrıca, Hristiyan nüfusun, yani Rumların, Yunanistan'a nakledilmesinin imkânsız olduğu; çünkü ulaşım imkânının bulunmadığı vurgulanmalıdır. Dolayısıyla Hristiyan Rum halkının kurtuluşu, Antant devletlerinin bir donanma ve orduyla İzmir'i ele geçirmek için harekete geçmelerine bağlıdır. Sakız Adası'nda bulunan gemilerin az olduğunu ve bir an önce daha fazla gemi ve savaş filosu göndermeniz gerektiğini de sözlerime ekliyorum."*[124]

Hükûmet, Stergiadis'in önerisini makul bulmuş ve Dışişleri Bakanı Baltacis anında Londra Büyükelçiliğine telgraf çekerek belirtilen hususların İngiliz hükûmetine bildirilmesini istemişti: *"Lütfen İngiliz hükûmetine Yüksek Komiser Stergiadis'in İzmir'den telgraf çektiğini ve ordunun İzmir'i Kemalist işgalden koruyamaması nedeniyle, Büyük Güçlerin çıkarlarını korumak için acil önlem almaları gerektiğini bildirdiğini derhal söyleyin."*[125] Aynı zamanda Yunan hükûmeti, Hacıanestis'ten askerî durum hakkında bilgi istemiş ve ateşkesin gerekli olup olmadığı konusunda fikrini sormuştu. Ordunun durumuna göre

Yunan hükûmeti, ateşkes sağlanması için Londra'dan arabuluculuk yapmasını isteyecekti. Hacıanestis, 1 Eylül'ü 2 Eylül'e bağlayan gece, durumun giderek kötüleştiğini ve bu nedenle ateşkesin çok iyi bir çözüm olacağını söyledi. Ancak Türklerin Doğu Trakya'yı teslim etmelerini Mütareke şartı olarak koymamaları gerekirdi. Böyle bir durumda Yunan tarafı, savaşın devamından dolayı Yunan Ordusu'na ağır kayıplar verdirilse bile, ateşkesi reddetmek zorundaydı. Hacıanestis, olumsuz koşullara rağmen Yunan Ordusu'nun büyük bir bölümünün ve askerî teçhizatın kurtarılmasının mümkün olduğu görüşünü dile getirmişti. Savaş devam etse bile bu kuvvetlerin Trakya'nın gelecekteki savunması için yeterli olacağına inanıyordu.[126] Bunun üzerine Yunan hükûmeti, Yunan Büyükelçiliğine telgraf çekerek İngiliz hükûmetine, Yunanistan'ın Türk tarafının 1922 baharında Paris'te dile getirdiği, Anadolu'nun derhal boşaltılmasını öngören ateşkes talebini kabul ettiğini bildirdi. Stergiadis bir taraftan da Yüksek Komiserliğin iç mevzuatıyla meşguldü. Hacıanestis'in Yunan Ordusu'nu önce Alaşehir'de, sonra da İzmir bölgesinde toplamayı planladığının öğrenilmesi üzerine, İzmir'deki bütün Yunan yönetimi ve jandarma mensuplarının orduyu takip etmesi gereği ortaya çıkmıştı. Bu nedenle Stergiadis, Sevr bölgesi dışındaki kesimde görev yapan Yunan yönetim personeline telgraf çekerek hizmet dosyalarının toplanması, bekleyen davaların tamamlanması ve hareket için hazır olunmasını istedi. Stergiadis ve genel olarak Yunan yönetimi için en önemli öncelik Yunan Ordusu'nun kurtarılması ve mümkün olduğu kadar çok sayıda subay bulundurmaktı. Çünkü Trakya'nın güçlü bir ordu olmadan Yunan denetimi altında tutulamayacağı açıktı. Ayrıca Stergiadis ulaşım araçlarının yetersizliğini bildiğinden halk arasında yaratılacak bir paniğin ordunun hareketini zorlaştıracağını düşünmüş ve cephedeki son durumla ilgili halkın bilgilendirilmesini engellemeye çalışmıştı. Dolayısıyla ilk olarak sivil Hristiyan nüfusun İzmir'e gelmesini yasaklamıştı. Elbette ki bunu başarmak imkânsızdı. Anadolu'da yaşayan çok sayıda Hristiyan, Eylül ayının başlarından itibaren her türlü imkândan yararlanarak İzmir kentine ve Batı Anadolu kıyılarına mülteci olarak akın etmeye zaten başlamıştı. Bu gerekçe, Yüksek Komiserliği, iki gün sonra, nüfusun hareketine yönelik yasağı kaldırmaya zorladı. Stergiadis, 1 Eylül'de Yüksek Komiserliğe bağlı üst düzey temsilcilere gönderdiği telgrafta hiç vakit kaybetmeden görev yaptıkları hizmet binasında bulunan tüm dosyaların toplanmasını, bütün memurların bölge merkezinde bir araya gelip yola çıkmaya hazırlanmasını emretti. Memurların nereye gideceği konusunda özel bir emir verileceği de telgrafta belirtilmişti. Ancak bu emir yazısının kesinlikle halktan gizli tutulması tembihlenmişti.[127]

2 Eylül sabahı Trikoupis Grubunun bir kısmı Uşak'a doğru yürüyüşlerini sürdürmüşlerdi. Askerlerin yorgunluğu ve açlığı nedeniyle yürüyüş çok yavaştı. Mevcut koşullar Trikoupis Grubuna bağlı askerleri askerî bir eylemde

bulunamayacak duruma getirmişti.[128] Yürüyüş sırasında Minkarip köyüne varmışlar ve oradaki Türk köylülerinden Türk askerî güçlerinin Uşak'ı ele geçirdiklerini öğrenmişlerdi. Bunun üzerine Trikoupis, yürüyüşün Karacahisar köyü yakınlarında durdurulmasını, gece Uşak'ı geçerek Kapaklar'a doğru devam edilmesini emretti. Trikoupis Grubu havanın kararmasını beklerken muhtemelen Karacahisar halkının haber verdiği güçlü Türk birliklerinin saldırısına uğradı. Trikoupis, 13. Tümen Komutanı Albay Kaibalis'e askerlerini savaş düzenine yerleştirmesini ve sonuna kadar direnmelerini emretmişti. Ancak askerlerin hiçbiri emri yerine getirmeyi kabul etmedi. Çünkü istisnasız bütün subaylar askerlerin savaşmak istemediğini, mücadelenin boşuna olduğunu, Türklere teslim olmanın da iyi olacağını söyleyince Trikoupis beyaz bayrak çekmek mecburiyetinde kalmıştı. Sadece Türklere teslim olmadan önce top ve makinalı tüfeklerin tahrip edilmesini emretmiş[129] ve askerler de emri yerine getirmişlerdi. 2 Eylül öğleden sonra Trikoupis Grubunun yakalanması gerçekleşti. Böylece 1. ve 2. Kolordu Komutanları -General Trikoupis ve Digenis-, 13. Tümen Komutanı Kaibalis, 190 subay ve 4.500 er Türkler tarafından esir alındı.[130] Mustafa Kemal Paşa, General Trikoupis'e Fransızca *"unutmayın ki Koca Napolyon da esir olmuştu. Siz vazifenizi tam olarak ve sonuna kadar yaptınız, biz de sizi takdir ve size hürmet ediyoruz. Siz burada esir değil, misafirsiniz"* sözleriyle hitap ederek dostane bir şekilde karşılamıştı.[131]

Bu sırada Frangou Grubu Alaşehir'e, 3. Kolordu ise Bursa'ya doğru ilerlemesini sürdürmekteydi. Birlikler dağılmışlardı ve Türk kuvvetleri tarafından takip ediliyorlardı. 2 Eylül'de askerî birliklerin yeniden toparlanmasına çalışılmış ve geriye kalan askerlerden 1. ve 2. Kolordular yeniden oluşturulmuştu. 1. Kolordu'da Albay Stylianos Gonatas, 2. Kolordu'da ise Albay Nikolaos Rokas göreve getirilmişti. Lakin tüm çabalara rağmen savaşın Yunanlar cephesinde kaybedildiği açıktı. 2 Eylül gecesi Gonatas, Genel Karargâha çektiği telgrafta topçu bulunmadığını, büyük bir firar akınının yaşandığını, artık ordunun komuta edilmesinin imkânsız olduğunu bildirmişti. Zira uzun yürüyüşler askerleri yormuş, birliklerin karışmasına yol açmıştı. Gonatas, firariler ve askerlerin savaşmak istemediklerinden bahsedip haklı olarak savaşın sona ermesini istediklerini söylemişti. Hacıanestis, hükûmete derhal ciddi bir karar alınması yönünde tavsiyede bulunmalıydı.[132] Cephe hattında meydana gelen karışıklığın yansıması daha sonra Atina siyasi kulislerinde de kendisini göstermişti. İçişleri Bakanı Stratos ve Savunma Bakanı Theotokis'in İzmir'den Atina'ya dönmelerinin ardından kabine bir araya gelmiş ve yapılan toplantıda Gounaris ile Stratos arasında büyük anlaşmazlık ortaya çıkmıştı. Stratos, Türkiye'ye karşı sert bir politika izlenmesi gerektiğini düşünüyordu. Oysa Gounaris bu hükûmet krizi karşısında daha ılımlı bir tavır sergilemişti. Protopapadakis hükûmetinin istifa etme olasılığı vardı ve Stergiadis'in başbakanlık görevini

üstlenmesi bekleniyordu.[133] Nitekim *Kathimerini* gazetesinde çıkan yazılarda da Stergiadis'in başbakan olması desteklenmekteydi.[134] Ancak bu talep Yüksek Komiser tarafından bizzat reddedildi ve bir daha da konusu açılmadı.

Anadolu'da Yunanların askeri hezimeti sürerken aynı günlerde *Kathimerini* gazetesinin baş editörü Georgios A Vlahos'un "Oikade"[135] ve "Pomeranoi"[136] başlıklı iki makalesi yayımlanmıştı. 27 Ağustos 1922 tarihli ilk makalede Vlahos, Venedik'te bir barış konferansı düzenleme umutlarının artık azaldığını söylüyordu. Yunanların bir çözüm bulma adına şantaj olarak kullandığı İstanbul'a ilerleme umutları da suya düşmüştü. Müttefikleri bunun bir blöf olduğuna ikna eden Venizelistlerin ta kendisiydi. Vlahos'a göre Yunanlar ileri harekâtını gerçekleştirememişti. Lloyd George'un dostane açıklamalarının ardından herhangi bir adım dahi atılamamış ve Müttefik tartışmalarının kararları doğrultusunda Büyük Güçler Türklere herhangi bir müeyyide de bulunamamıştı. Dolayısıyla Yunanistan, Anadolu'nun orta yerinde kendi ordusuyla tek başına yapayalnız bırakılmıştı. Vlahos'a göre zararın neresinden dönülse kârdı ve Yunanların bu zamana kadar yapmış olduğu tüm fedakarlıklar bir yerde sona ermeliydi. Yunanistan bir an önce Anadolu'yu kendi sakinlerine bırakmalı ve artık kışı evinde geçirmeliydi. Vlahos'un makalesi oldukça netti. Yunan Ordusu, Küçük Asya'dan feragat etmeliydi: *"Yakın bir zamanda Venedik'te konferans yapılacağına dair umutlar, hadi biz buna umutlar diyelim, azalmaktadır. Sonbahar ve kış kapıdadır. Düne kadar hükûmete askeri harekâtın durdurulması yönünde herhangi bir öneride bulunulması gereksizdi. Çünkü hükûmetin gerçekleştirmekte olduğu ve başarabileceği bir planı vardı. Hükûmet borç aldıktan sonra parasını savaş için kullanacaktı. Ancak bugün, kimin dostu olursa olsun, hükûmete yapılan her öneri, her baskı faydalıdır. Çünkü para bitti ve yürütülen planlar sona erdi. Yunan Ordusu'nun İstanbul'a yapacağı seferin şantajla çözüme kavuşturulabileceğini umuyorduk. Şantajın neden başarıya ulaşmadığını, Yunanistan'ın iç düşmanlarının dış düşmanlarını bunun bir blöf olduğuna nasıl ikna ettiğini çoğumuz biliyoruz. İngiltere Başbakanı'nın deniz gücü Britanya'nın Yunan haklarını koruyacağına dair sözlerini dünya kamuoyunda duyduğumuzda, hızlı bir şekilde bize yardım edileceğini umduk. Yunan kuvvetlerinin dayanıklılığı sona ermeden önce, gelecekteki bir konferansın Doğu Sorununa ilişkin kararlarını gerekirse güç kullanarak alacağını, uygulayacağını umuyorduk ve bu konuda da oldukça ümitliydik. Ancak bu umut da boşa çıktı. Böylece tıpkı birkaç ay önce yurt dışından döndüğünde yalnız olduğunu fark ettiğinde ve bu yüzden yasa dışı bir şekilde, müttefiklerin izni olmadan İstanbul'a tek başına girmeye karar verdiğinde -ki doğru bir karardı- olduğu gibi Yunanistan kendinî ordusuyla yapayalnız tek başına buldu. Kasım ayının ilk gününü hatırlayıp o seçimin sonuçlarını yeniden hesaplayan insanlar, bize bir gözlem yapma fırsatı verdiler. Yalnızca güçlü müttefiklere inanmayanlar değil, aynı zamanda güçlü müttefiklere*

inananlar da yalnız kaldı. Böylece Yunanistan tek başına kaldı ve bu acımasız macerayı sonsuza dek bitirmesi gerekiyor. Yunanistan'ı ve dünyayı aldatanlara güçlü bir tokat atılsın ve bu tokadın izini tarih silemesin. Yunanistan, ülkenin cesur sakinlerine devredilmeli ve gelecekte Küçük Asya'nın korunmasını üstlenecek adamların kısa eğitimi ile bölgenin idari örgütlenmesini hızla sürdürmelidir. Aynı zamanda Büyük Güçleri köleliğin zincirlerinden kurtulan insanların sorumluluğunu üstlenmeye davet etmelidir. Bir halk, yani Büyük Savaş sırasında güçlülerin müttefiklere ihtiyaç duydukları için ilgilendikleri halklardan biri, onları özgürleştiriciler retoriğiyle savaşa çağırdı. Peki ya ordu? Orduyu kim sağlayacaktı? Ancak müttefiklerin ordulara ihtiyaçları yoktur, sadece Yunan kurtarıcıları yaklaşırken İstanbul'un girişine diktikleri bayraklarını alıp Türk katliamcılarının yaklaşacağı yerlere bu bayrakları yerleştirmeleri yeterlidir. Biz diğerlerinden farklı olarak ülkenin mesuliyet sahibi siyasetçilerine sorumsuzca eleştiriler yapmak istemiyoruz. Bu siyasetçilerle birlikte aylarca, yıllarca süren çabaları her gün birlikte yaşadık. Bugün inanıyoruz ki bu çabaların -ki yapılması gereklidir- dönemi, bu fedakarlıkların -ki bu fedakarlıklar olmalıydı- dönemi, henüz bitmediyse artık bitiyor. Konferanslardan sonuç alınamıyor. Artık hiçbir şekilde konferans düzenlemiyorlar. Yarın sonbahar geliyor, ertesi gün de kış gelecek. Yunanistan'ın çok büyük gerekçeleri var, kendi huzuruyla ilgili nedenleri var ve kışı evde geçirme zorunluluğu var. Bu, pek çok insanın sıcak bir talebidir ve söz konusu talep bu dostane köşe yazısında ifade edilmiştir. Bırakın hükûmet tüm bunları dikkate alsın. Georgios Angleos Vlahos."[137] Vlahos'un söz konusu makalesi, tam da cephenin yarıldığı ve Yunan Ordusu'nun geri çekildiği zamana denk gelmişti. Dolayısıyla Yunan kamuoyu daha sonra bu makaleyi taarruz sırasında askerin moralini bozan ve savaşma güdüsünü ortadan kaldıran bir manifesto olarak düşünecekti. Ancak cephedeki durumdan çok sonra haberdar olan Vlahos, yazdığı metinde sadece Yunanistan'ın yorgunluğundan ve Küçük Asya'daki çabalarından vazgeçmesi gerektiğinden bahsetmek istemişti.

Yunan Ordusu'nun kaybettiği, artık siyasetçiler ve gazeteciler tarafından yavaş yavaş duyulmaya başlamıştı. Ancak yenilginin büyüklüğünün ve ciddiyetinin kimse henüz farkında değildi. Cepheden gelen her yeni bilgi Yunan askerlerinin parlak döneminin sona erdiğini ve trajik sona yaklaştığını düşündürüyordu. General Athanasios Eksadaktylos da Altılar Davasında tanıklık yaparken, Yunan Ordusu'nun 30 Ağustos 1922'den sonra Küçük Asya'da hiçbir şekilde kalamayacağının kesinleştiğini söyler.[138] Vlahos'un ikinci makalesi de Yunan Ordusu'nun Anadolu'daki büyük hezimetinin kesinleştiği günde, 30 Ağustos'ta yayımlanmıştı. Askeri yenilgiden habersiz olan Vlahos, ikinci kez kaleme aldığı yazısında Yunan tarafının 1921'deki çabalarını tekrarlamaması; siyasi sonuç almak amacıyla Anadolu'nun içlerine doğru ilerlememesi gerektiğini vurgulamıştı: *"Askeri bir sırrı ifşa edeceğiz: Küçük Asya Ordusu Komutanı,*

hükûmete ordumuzun durumu yeniden kontrol altına almakta olduğunu bildirdi. Ordunun kaybedilen tüm toprakları geri alabileceğini ve böylece şimdiye kadarki talihsiz macerasını bir zaferle tamamlayacağını söyledi. General tüm bunları nasıl başaracağımızı açıklayıp hükûmetin fikrini sordu. Hükûmetin ne yapmayı düşündüğünü bilip düşüncelerini kamuoyuna açıklasaydık bu ihanet olurdu, neyse ki bilmiyoruz. Neyse ki. Çünkü bu cehalet bize, kritik kararları verecek kişilere, bunun başka bir etkenin görüşü olduğunu söyleme özgürlüğünü veriyor. Bu oyuncunun sesinin duyulmaya herkesten daha çok hakkı var. Bu faktör halktır. Kamuoyunun görüşleri ise şöyle: Ne yaparsak yapalım, düşmanın büyük bir kuvvetinin imhasına yol açacağız ve bu da bizi meselenin kesin çözümüne götürecektir. Bu durumda yeni bir işe başlamayı, yani yeni fedakarlıklar yapmayı düşünebiliriz. Ama eğer durum böyle değilse, ki öyle gözükmüyor, o zaman hiçbir sebep yokken bir tek Yunan askerinin bile kurban edilmemesi gerekir. Eğer yeni fedakarlıklar yaparak siyasi bir sonuç elde edeceksek, daha fazla Yunan kanı dökmemeliyiz. Bizim adımıza karar verenler, Asya'nın derinliklerine doğru muzaffer bir şekilde ilerlediğimizde elde ettiğimiz başarılardan etkilenmediler ve şimdi de savaş meydanında daha fazla Yunan kanı dökerek elde ettiğimiz başarılara dikkat etmeyecekler. Bu kanı boşuna harcamayalım. Geçtiğimiz yıl, daha fazla Yunan askerinin hayatını kaybetmemesi için Ankara'ya doğru ilerlemeyi çok şükür durdurduk. Bu yılki hayatımızı eski duruma dönmek için heba etmemeliyiz. Afyonkarahisar'ın terk ettiğimiz minarelerini geri almak için, düşman Türk topraklarını tekrar kanla sulayacaksak, Eskişehir ve Kütahya minarelerini elimizde tutmak için fedakarlık yapmamız gerekecekse, o zaman bu fedakarlıkları yapmayı kabul etmemeliyiz. Şu an olduğumuz yerde kalalım. Eğer orada kalışımız kanlı ve acılı olacaksa, o zaman ne acıyı ne de kanı gerektirmeyen yere çekilelim. Yunanistan'ın askeri prestijinin azaldığı endişesiyle yeni fedakarlıklarda bulunacaksak, bu fedakarlıklardan kaçınmalıyız. Ordumuz on yıl içinde pek çok başarıya imza atmıştır. Elassona'dan başlayarak ilerleyip İyon Denizi'nden Karadeniz'e, Balkan Dağlarından Asya'nın derinliklerine kadar Doğu'ya hakim olmuştur. Yunan Ordusu'nun tarih kitabına şanlı bir sayfa yazması için bugün zaferle sonuçlanacak bir son söze ihtiyacı yoktur. Yunan Ordusu'nun tarihi her halükarda şanlıdır ve şanlı kalacaktır. Eğer cephe gerisindeki bazılarının arzularını tatmin etmek için başka fedakarlıklarda bulunmaya karar vereceksek, Yunan çocuklarının kanını korumaktan hiçbir sebeple geri kalmamalıyız. Karşıt görüşte olanlar, yaşananlardan dolayı kendilerini kötü hissedenler ve yeni saldırılarla itibarımızı geri kazanmamız gerektiğine inananlar, kendi isteklerini tatmin etmek için derhal cepheye gönderilmeli ve yabancı kanla arzularını tatmin etmek istememelidir. Oysa bizi ilgilendiren kurtarılmayı bekleyen kardeşlerin istekleri değil, diğer annelerin evlatlarını kaybetmemesidir. Yunanistan'ın çıkarlarına zarar verilmediği takdirde, bu maceraya devam etmek için daha fazla kan dökülmesini isteme hakkımız yoktur. Hala hayatta olan bir

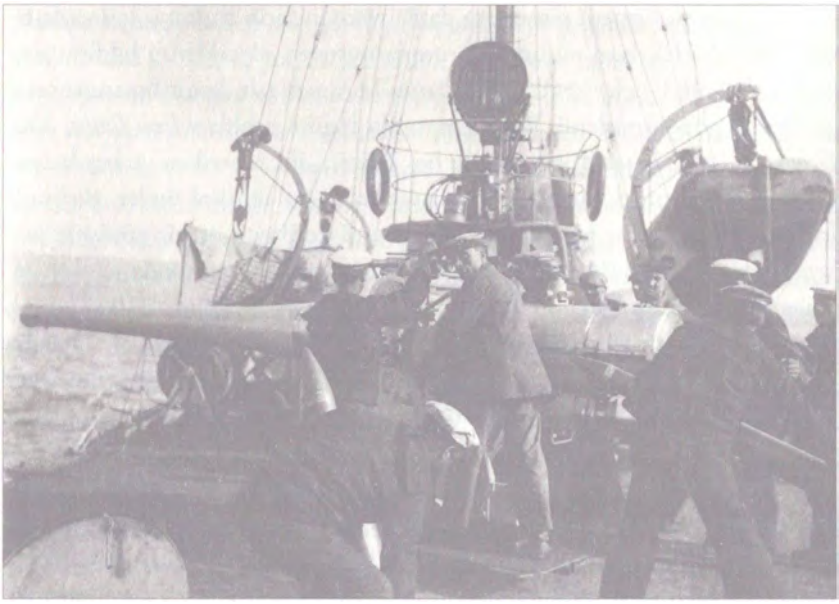
adam tarafından halkımıza dayatılan bir macera, Yunanistan için talihsiz bir durumdur. Yunanistan'ın damarlarındaki kanı uzaklardaki Küçük Asya uğruna akmıyor. Yunanistan'ın kanı, Yunanistan'ı yeni projelerle harekete geçirip geleceğin Yunanistan'ını yaratmak üzere akıyor. Demir yumruklu Alman Şansölyesi bir keresinde 'Doğu'ya bir Pomeranyalı asker bile değmez' demişti. Yunanistan artık özlemlerinin dışında kalan Doğu için askerlerini, yeni maceralar için tek bir Evzon'unu bile feda etmemelidir."[139] Vlahos, cephedeki askeri durumdan habersiz bu makalede de Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan bir an evvel ayrılması gerektiğini vurgulamıştı. Yabancı güçlerin çıkarları için Yunanistan kendi çocuklarını Anadolu'da tutmamalıydı. Başından beri hata kabul edilen bu karardan yol yakınken dönülmesi gerekliydi. *Kathimerini* gazetesinde yayımlanan her iki makale o dönem Anadolu'daki Yunan askerlerinin hiçbirinin eline geçmemişti. Lakin hepsi sanki okumuş ve Vlahos'u dinlemişler gibi hareket etmişti. Dolayısıyla her iki makale Yunan Ordusu'nun moralini bozan birer kışkırtıcı etken olarak Vlahos'u daha sonra vatana ihanete suçlamasıyla karşı karşıya bırakacaktı. Öte yandan Vlahos'un kehaneti tutmuştu. Yunan askeri Anadolu'dan birer birer gitmeye hazırlanıyordu.

İmha ve Kaçış
Ordular, İlk Hedefiniz Akdeniz'dir; İleri!

Stergiadis'in Yüksek Komiserlik çalışanlarına zorunlu göç hazırlıklarına ilişkin yazdığı telgrafın etkisi İzmir'de yavaştan hissedilmeye başlamıştı. Stergiadis, verdiği emrin halktan gizli tutulmasını tembihlemiş olsa da kısa bir zaman sonra olaylardan haberdar olan Hristiyan halk arasında büyük bir panik baş göstermişti. Bilhassa kendi kaderleri konusunda kaygı duyan Rum halkın endişesini dile getiren pek çok telgraf Anadolu'nun farklı yerlerinden Yüksek Komiserliğe ulaştırılmış; İzmir'e gitmek isteyen Hristiyan halka yönelik ne türden önlemlerin alınacağı hususunda bilgi verilmesi istenmişti. Örneğin 2 Eylül'de Gemlik ve Mudanya temsilcisinden İzmir Yüksek Komiserliği Genel Sekreterliğine gönderilen telgrafta Gemlik'teki Hristiyan nüfusun panik halinde olduğu; olumsuz gelişmeler halinde Hristiyanların akıbeti konusunda Yunan yönetiminin nasıl bir yol izleyeceği sorulmuştu. İzmir Yüksek Komiserliği Genel Sekreteri Gounarakis, aynı gün Gemlik ve Mudanya'daki Yüksek Komiserlik temsilcisine gönderdiği telgrafta bölge sakinlerinin bulundukları yerden kesinlikle ayrılmamasını emretmişti: *"Yüksek Komiserin halkın bölgeden gidişini engelleme emrinin gizli tutulmaması nedeniyle dehşete düşen vatandaşlara cesaret vermek için dikkatli olmanız gerektiğini bildiriyorum. Dünkü emri hiçbir şekilde değiştirilmeyecektir. Sizler sadece emri yerine getirin. Hristiyan halka sergilediğiniz davranışla paniğe yol açmamak sizin ve diğer çalışanların sorumluluğundadır. Gounarakis."*[140]

General Hacıanestis de yayımladığı 2 Eylül tarihli askeri bültende tüm cephe boyunca çekilmenin, düşman baskısı olmaksızın, plana uygun şekilde sürdüğünü bildiriyordu. Ancak Yunan makamlarının halkı rahatlatma çabalarına rağmen Hristiyan halk büyük korku içindeydi. Yaralı askerler tarafından Yunan cephesinin çöktüğü yolunda getirilen haberler panik havasını iyice arttırmıştı. İzmir'de de gerginlik günden güne fazlalaşmış, İzmir Rumları gerçeğin söylenenden çok daha farklı olduğunu anlamıştı. Zira mültecileri taşıyan ilk tren 1 Eylül'de Uşak'tan İzmir'e varmış ve akabinde kademeli olarak yaralı askerler, kaçaklar ve panik halindeki Hristiyanlarla dolu trenler teker teker gelmeye başlamıştı. Sonsuz bir nehir halinde şehre doğru akın eden askerler Yunan donanmasının çekildiği kıyı noktasına doğru ilerlemekteydi. Sağa sola bakmadan, hayalet gibi sessizce yürüyorlardı. Bazen aşırı yorgunluktan kaldırımda veya bir evin kapısının önünde yere yığılan, bayılan askerler oluyordu. Birçoğu fark edilmemek için Rum evlerine sığınıp üzerlerindeki askeri üniformaları sivil kıyafetlerle değiştirmişti.[141] Anadolu'nun içlerinden gelip istasyonlarda duran trenler İzmir'e gitmek isteyen mültecilerle dolup taşmıştı. Öyle ki oturacak yer bulamayan göçmenler trenlerin yan basamaklarında ayakta durarak ya da vagonların üstüne yığılarak İzmir'e ulaşmaya çalışmaktaydı. Turgutlu ve Aydın hattındaki tren istasyonlarında toplanan binlerce kişi, İzmir'e giden trenlerde yer bulmaya çalışıyor; sokaklarda gruplar halinde toplanan insanlar yürüyerek veya at sırtında İzmir'e doğru yola çıkıyordu. Anadolu'da Yunan işgalinin sona erdiğini düşünen onlarca Hristiyan İzmir yolunu akın akın doldurmuştu.[142] Öte yandan İzmir'de yaşayan Türkler de Hristiyanların ve geri çekilen ordunun intikam eylemlerinden korktukları için başına gelecekler konusunda endişe duymaktaydı. Bu nedenle çok sayıda Türk vatandaşı ya evlerine kapandı ya da çevredeki dağlara sığındı. İzmir'de yaşayan Avrupalılar ve Levantenler ise ne yapmaları gerektiği konusunda ülkelerindeki konsolosluklara danışmışlardı. Konsolosları, isterlerse kendilerini taşıyabilecek kadar vapurun İzmir limanında bulunduğunu ve istedikleri zaman şehirden ayrılabileceklerini bildirmişlerdi. İngiliz ve Fransız konsolosları vatandaşlarına ülkeyi terk etmelerini tavsiye ederken, bir tek İtalyan konsolosluğu vatandaşlarının herhangi bir tehlike altında olmadığını belirterek kalmalarını söylemişti.[143] Son olarak 2 Eylül'de Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın İzmir konsolosları Stergiadis'i ziyaret etmiş; mültecilerin gelmeye başlaması ve askerlerin geri çekilmesinden dolayı şehirde düzenin sağlanması hususunda yardım istemişlerdi.

3 Eylül'de Yunan Ordusu tam bir dağınıklık içinde geri çekilmeye devam ediyordu. General Hacıanestis'in Altılar Davası sırasında *"benim orduyla buluşmaya gideceğim yerde, İzmir ordusu koşarak bana gelmişti"* sözleri aslında askerlerin durumunu da özetler nitelikteydi.[144] Esasında Yunan ordu komutanlarının bütün çabası, Türk ordusunun İzmir yolunu kesmesinin önüne

Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Αρχείο Λεωνίδα Παρασκευόπουλου
(στην κατοχή Ν. Σ. Παντελάκη), A21S01Y001F001T0060
[Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi, Leonidas Paraskevopoulos Arşivi
(N. S. Pantelakis mülkiyetinde)]

geçmek içindi. Böylece Yunan Ordusu batıya doğru geri çekilmesini sürdürebilecekti. Mesela Frangou'nun amacı, tüm birliklerini Alaşehir'den trenlere bindirene kadar Kula geçidinin kontrolünü elinde tutmaktı. Bunu başarmak ise hiç kolay değildi. Çünkü Yunan Ordusu'nun çok az bir kısmı savaşabilecek durumdaydı ve sadece Albay Plastiras'a bağlı askeri kuvvetler Türk kuvvetlerine eşit şartlarda karşı koyabilirdi.[145] 3 Eylül akşamına doğru Yunan Ordusu Alaşehir bölgesinde yoğunlaşmasına rağmen bu mevkide savunma hattı kurma planının Hacıanestis tarafından hayata geçirilmesine imkan yoktu. Yunan generallerinin yeni düşüncesi, uygun savunma hattının İzmir'in doğusunda, Manisa, Nif Dağı ve Çeşme yarımadası hattı şeklinde belirlenmesiydi. Ancak Yunan Ordusu'nun durumu bu savunma planının uygulanması konusunda büyük şüpheler yaratıyordu. Türk kuvvetlerinin İzmir'e doğru ilerleyişinde ciddi bir engelle karşılaşma olasılığı çok düşüktü. Bütün bu olaylar İzmir'in siyasi, askeri ve dinî önderlerinde büyük endişeye mahal vermişti. Türklerin şehre doğru ilerlediklerini bildiklerinden çeşitli önlemler almaya hazırlanıyorlardı. Stergiadis, 3 Eylül'de Amerikan Başkonsolosu George Horton ve İngiliz Başkonsolosu Sir Harry Lamb ile bir araya gelerek hükûmetlerinin Kemalistlerle arabuluculuk yapmasını ve ateşkes sağlanması yönünde Türklere baskı uygulamasını istedi. Aynı gün Stergiadis'i ziyaret eden İzmir Metropoliti

Hrisostomos ve Ermeni piskoposu da Büyük Güçlerin başkonsoloslarıyla temas kurarak Hristiyan nüfusun korunmasını talep edeceklerini bildirmişlerdi. Zira Büyük Güçler kendi yurttaşlarını korumak için İzmir limanına savaş gemilerini göndermişlerdi. Bunlar arasında İngiliz zırhlıları *İron Duke, King George, Cardiff, Tumult*'un yanı sıra beş Fransız, iki Amerikan ve beş İtalyan gemisi bulunuyordu. Stergiadis'in onayını alan her iki dinî önder, akabinde İngiliz Konsolosu Sir Harry Lamb ve Amiral de Brock ile bir görüşme sağlayarak Hristiyan nüfusun güvenliğini tesis etmeleri konusunda yardım talep etmişti.[146] Rum halkının yazgısından oldukça endişe duyan Hrisostomos, Mustafa Kemal Paşa'nın şehrin dışında alıkonulmasına yardım edilmesi için bu sefer de İngiliz Bakanlar Kurulu üzerinde etkisi olduğuna inandığı Canterbury Başpiskoposuna bir mesaj göndermiş ve kendilerine yardımda bulunulmasını rica etmişti. İngiliz Papazı Charles Dobson bu mesajı Amiral Brock'a götürmüş; ancak amiral Türklerin karışıklık yaratacak herhangi bir işgale girişmeyeceklerine; karışıklık çıkarsa bile gerekenin yapılacağına dair teminat vermişti. Lakin Hrisostomos ne verilen sözleri ne de teminat edilen güvenceleri yeterli bulmamıştı.[147] İngilizler de muhtemelen Hrisostomos'u sakinleştirmek için, Yunanların Türkleri on gün daha İzmir'den uzak tutmayı başarmaları halinde İngiliz birliklerinin gelip Hristiyan nüfusun korumasını sağlayabileceğine dair belirsiz bir vaatte bulunmuştu. Bunun üzerine Hrisostomos Kral Konstantinos'a gönderdiği mektupta acilen İzmir'deki askeri ve idari yönetime müdahale etmesini aksi takdirde önüne geçilemeyecek acı olayların yaşanmasının muhtemel olduğunu yazmıştı: *"Yunanların Kralı saygıdeğer Majesteleri, Kritik an geldi. Şimdi büyük kararlar almanın zamanıdır. Boşa geçen her an Helenizm'i yıkıma götürmekte ve uçuruma sürüklemektedir. Helenizm'le birlikte Yunan Devleti ve kendi hanedanınız da uçuruma sürüklenmektedir. Bu yaşananların olması bekleniyordu. Başka bir şey zaten olamazdı. Tüm bunlara sebep ise asılıp idam edilmeyi hak eden yarı deli Stergiadis'dir. Ne yazık ki Yunan parlamentosu bu adama kralın yetkilerinden daha üstün yetkiler verdi. O da Yunan yasalarını ayaklar altına alıp keyfi ve zalim görüşlerini kendi yasası olarak benimsedi. Yarı deli ve hiçbir anlayışı olmayan bu adam, beş yüz yıl süren ıstıraptan sonra Tanrı'nın seçtiği insanları vaat edilmiş topraklara götürmek üzere Yunan parlamentosu tarafından görevlendirildi. Stergiadis bu halkı İstanbul'un düşüşünün yol açtığı esaret ve yıkımdan daha büyük bir yıkıma ve esarete sürükledi. Küçük Asya'da Helenizm'in celladı ve cenaze levazımatçısı olan Stergiadis, kendisinden daha iyi bilen yerli Rumların öğüt ve görüşlerine kulak asmadı. Hiçbir nasihati kabul etmiyor, kimseyi de dinlemiyordu. Bütün büyük olaylara, sevinse de üzülse de, kayıtsız kalıyordu. Onun tek istediği şey, durmadan gevezelik etmek ve bu gevezeliğin büyük bir hikmet ve felsefi sözler olduğunu düşünmekti. Hoşlanmadığı herkesi sürekli dövüyor, hapse atıyor, sürgüne gönderiyordu. Ve sanki gemiyi kendi*

kendine batıran, her an elleriyle ve çılgın enerjisiyle geminin tabanında delikler açan bir deli yetmezmiş gibi üstüne üstlük en az onun kadar deli bir başka işbirlikçi, General Hacıanestis bulundu. Stergiadis saf; ama dürüst Papoulas'a iftira edip onu ezen Hacıanestis'in gelişinden sorumlu kişidir. Mektubumun başında size büyük kararlar almanın zamanının geldiğini belirtmiştim. Büyük karar, tüm Avrupa'nın itibar ve takdirini kazanmış olan Venizelos'un vakit kaybetmeden Yunanistan gemisinin dümenine geçmesini sağlamaktır. Ayrıca Stergiadis ve Hatzianestis'in buradan derhal uzaklaştırılması gerekmektedir. Papoulas ordunun başına geçmeli ve siyasi görüşüne bakılmaksızın Atina ve İstanbul'daki bütün subaylar göreve çağırmalıdır. Ülkenin bütün askeri güçlerini İzmir'de ve Çeşme yarımadasında toplayarak Yunanların Asya'daki barbarlığa karşı yeni bir savaş başlatmalıyız. Kralım, unutmamalısınız ki, Küçük Asya'yı böyle onursuz bir şekilde boşaltırsak, bundan sonraki adım Trakya'yı ve ardından Makedonya'yı terk etmek olacaktır. Ve nereye kadar dayanabileceğimizi Allah bilir. İzmir Metropoliti Hrisostomos, İzmir, 03.09.1922."[148]

Krala gönderdiği endişe dolu mektubun akabinde Hrisostomos ve beraberindeki heyet bu sefer de Hacıanestis'in yanına gidip İzmir'in on gün daha direnebilmesinin mümkün olup olmadığını sormuş, Hacıanestis de onlara, *"Türkleri bırakın on gün, on ay boyunca İzmir'den uzak tutabilirim"* diye cevap vermişti.[149] Oysa Hacıanestis'in bu iddialı tespiti daha sonra Altılar Davasında, kendisine suçlayıcı kanıt olarak sunulacaktı. Tanıklar Hacıanestis'i İzmir halkını kurtuluş aramaktan alıkoymak için güvence verip yanıltmakla itham etmişlerdi. Lakin kendisi bu cümleyi söylediğini asla kabul etmemiş ve zaten söylese bile bunun bir öneminin de olmadığını dile getirmişti. Çünkü altı gün sonra Türklerin İzmir'e girdiğini, dolayısıyla Rumlara *"Türkler geliyor, kaçın"* dese bile ancak birkaçının gitmesini sağlayabileceğini ifade etmişti.[150] Fakat 3 Eylül'de Hacıanestis'in yayımladığı Askeri Bültende, cephenin güney kesimindeki Yunan birliklerinin çekilmeye devam ettiği ve Alaşehir'in doğusuna ulaştığı, cephenin kuzey kesiminde ise düşman birliklerinin saldırısının azaldığı bildirilmektedir.[151] Aslında Hacıanestis'in tüm açıklamaları gerçeklikten uzaktır. Esasında 3 Eylül tarihli bülteni yayımladığında da ne bir cephe ne de düzenli bir Yunan Ordusu'ndan bahsetmek mümkün değildir. Hacıanestis'in bu iyimser davranışı, belki de halk ve ordu arasında daha fazla paniğe yol açmamak için cesaret vermeye veya moral yükseltmeye çalıştığı bir önlemdi. Ya da belki gerçek olayların farkında bile değildi. Çünkü Hacıanestis genel olarak çok katı ve talepkâr, son derece zor bir karaktere sahip bir generaldi. Kibirliydi ve kendisiyle çalışılması oldukça zordu.[152] Geçmişte nöroloji kliniğinde yatmış ve bacaklarının camdan olma takıntısıyla yaşamıştı. Bu saplantı onu sürekli faytonla seyahat etmeye ve cepheden altı yüz kilometre uzakta kalmaya yöneltmişti. Dolayısıyla pek çok Yunan, hatayı onda değil, onu göreve getirenlerde

buluyordu.[153] Küçük Asya Ordusu kurmay subayları Hacıanestis'in olaylara yaklaşım biçiminden öfke ve memnuniyetsizlik duymaktaydı. Birçoğu karargâhın işleyiş biçiminden rahatsızdı. Özellikle kimi subaylar Hacıanestis ve kurmaylarını Küçük Asya cephesindeki durum hakkında bilgisizlikle ve eylemsizlikle suçlamaktaydı. Binbaşı Theodoros Skylakakis önderliğinde bazı subaylar mevcut yönetimin yaklaşan felaketi önleyemeyecek durumda olması nedeniyle ordunun komutasında acil değişikliklere ihtiyaç duyulduğu görüşündeydiler. Binbaşı Skylakakis konuyla ilgili görüşmek amacıyla Stergiadis'e gitmiş; karargâhın işleyişini iyileştirmek ve şartları iyi bilen eski subayları geri getirmek için önlemler alınmazsa, ortaya çıkacak kötü sonuçların telafisinin imkansız olacağını söylemişti. Cephedeki şartları iyi bilen eski kadronun geri gelmesi gerektiğini, aksi takdirde Anadolu'da Yunanların tutunmasının çok zor olacağını ısrarla vurgulamıştı. İzmir'de Yunan hükûmetini temsil eden Yüksek Komiser konuyla ilgili olarak Atina'ya telgraf çekeceğine dair söz vermiş; ama hükûmetin genelkurmay başkanını değiştirmeyi istemediğinden gerekli tedbirlerin alınmasının pek mümkün olmadığını dile getirmişti. Bunun üzerine Syklakakis, 3 Eylül sabahı hükûmete çektiği imzasız ve şifreli telgrafta Hacıanestis'in değiştirilmesini ve İzmir'den gönderilmesini istemişti. Genel Karargâhtan anonim olarak gönderilen söz konusu telgrafta Mayıs 1922'de görevden alınan eski Küçük Asya Ordusu Kurmay Başkanı Pallis ve yardımcısı Albay Sarıgiannis'in hali hazırda bu görevlerde bulunan Valettas ve Passaris'in yerine getirilmesi de önerilmişti. Ancak bu şekilde, milletin yok edilmekte olan onurunun kurtarılması ümidi olabilirdi. Mutlak yıkım gelmeden önce bu eylemin bir an önce hayata geçirilmesi gerekliydi.[154]

Hükûmet de Hacıanestis'ten ötürü hayal kırıklığı içindeydi. Çünkü, verilen vaatlere rağmen ordunun Hacıanestis'in belirlediği savunma hatlarının hiçbirinde kendinî savunamadığı görülmüştü. Başbakan Protopapadakis, İzmir'deki görevlilerden gelen isimsiz telgrafı alır almaz, bunu Stergiadis'in dikkatine sunmuş ve Yüksek Komiserden tam olarak ne olduğunu araştırmasını ve bir çözüm önerisi getirmesini istemişti: *"İzmir'den bir telgraf aldım. Bütün ordu sizden Hacıanestis'in yerine yeni bir general göndermenizi istiyor. Dışişleri Bakanının İzmir'de bulunduğu sırada kendisiyle yaptığım görüşmelerden, İzmir Topçu Komutanı Athanasiadis'in ve İzmir'deki Küçük Asya Ordusu kurmay başkan yardımcısı Passaris'in de bu tür düşünceleri olduğunu biliyorum. Sizden, Bay Stergiadis, bu harekete hangi personelin katıldığını, ordunun ruh halinin gerçekten telgrafta belirtildiği şekilde mi olduğunu, genel olarak durumun anlatıldığı gibi olup olmadığını dikkatlice ve gizlice araştırmanızı rica ediyorum. Önerilerinizi hemen telgrafla bana bildiriniz. Hükûmet Başkanı Protopapadakis."*[155]

Protopapadakis'in telgrafını alır almaz Stergiadis, aynı gün saat gece on birde, Atina'ya bir telgraf göndererek durumu detaylı ve tüm açıklığıyla izah

etmeye çalışmıştı: *"Telgrafınıza cevaben, size aşağıdakileri bildirmekten onur duyarım. Küçük Asya Ordusu komutanına karşı askerlerin tavrının yukarıdaki telgrafta sunulduğu gibi olduğunu size temin edemem. Genelkurmay'ın bütün subaylarının istisnasız bu telgrafı göndermeyi kabul edip etmediklerinin garantisini de veremem. Ama size şunu söyleyebilirim ki, askeri durumun kötüleşmesinden sonra, her rütbeden çok sayıda subay, ordu komutanına isyan etmiş ve onu felaketin sorumlusu olarak görerek öfkelerini gizlememişlerdir. Bunu, çoğunluğu Küçük Asya Ordusu Komutanlığı mensubu olan İzmir'deki üst düzey subaylarla yaptığım güvenilir ve gizli görüşmelerden şahsen biliyorum. Yetkililer, Hacıanestis'in taarruzun başlamasından önce yaşananlardan sorumlu olmadığını; ancak taarruzun ölçeğini ve hızını zamanında kavrayamadığını iddia ediyor. Taarruzdan sonra günlerce kararsız kalınmış, dolayısıyla önemli ölçüde zaman kaybı yaşanmıştır. Taarruzun ilk aşamasında ne yapılması gerektiğine hemen karar verilmemiştir. Bugün bile hala kararlılıkla uygulanabilecek net bir planın olmadığı anlaşılmaktadır. Hacıanestis'in karakteri gereği en iyi subayların bile onunla işbirliği yapması imkânsız veya sonuçsuzdur. Onunla çalışanlar karakterini çekilmez olarak görmektedir. Eski kinler, haklı veya haksız önyargılar felaketle birlikte yeniden canlanmış ve daha da yoğunlaşmıştır. Böylece onun hakkında daha önce var olan kanaat, mevcut kanaate eklenmiş ve şu anki durumun yarattığı karışıklık içinde çok sayıda subay ve askerin komutanlarına olan güvenini kaybetmesine neden olmuştur. Önceki telgrafımdan fikrimi biliyorsunuz. Felaketin sebepleri ve büyüklüğü kurtuluş ümidine yer bırakmıyordu. Bütün bunlara rağmen şu düşüncelerimi dile getirmeden edemeyeceğim. Böyle bir felaket orduda yaşandığında, asker ve subayların rahatlatılması, teşvik edilmesi ve her şeyden önce isyana yol açabilen disiplinsizlik olaylarının önlenmesi için, sorumlu olmasalar bile, komutanların değişmesi gerekir. Şu anki durumda korktuğum son şey bu. Bir komplonun hazırlandığına dair ciddi nedenlerim var. Belki bir komplo değil; ama askerlerin cepheden dönmesinden sonra disiplin karşıtı hareketlerin patlak vermesine yol açacak bir durum yaratılmaktadır. Bu hareketin Hacıanestis'in dövülmesine veya ihraç edilmesine kadar gitmesi olasıdır. Eğer diğer talihsizliklerimize bir de bu eklenirse neler olacağını söylememe gerek yoktur. Size anlattığım her şeyden sonra tek bir öneride bulunabilirim. Kararlarınız ne olursa olsun, bunları mümkün olan en kısa sürede almalı ve duyurmalısınız. Stergiadis."*[156]

Stergiadis, telgrafından da anlaşılacağı üzere, ordunun komuta kademesindeki değişikliğin önemli bir farklılaşmaya yol açacağına ve gidişatı değiştireceğine inanmıyordu. Kurtuluş ümidinin olmadığı yönündeki düşüncesinde kararlıydı. Ancak Hacıanestis ve kurmaylarının değiştirilmesi askerlerin bir nebze olsun cesaretlerini geri kazanmalarına yardımcı olacaktı. Aksi takdirde Hacıanestis'in karargâhta kalması, Küçük Asya cephelerinde yenik düşen ordunun İzmir'e dönüşünden sonra isyan hareketlerinin tetikleyici unsuru

olabilirdi. Dolayısıyla Hacıanestis mutlaka gitmeliydi. Hacıanestis'i diğerlerinden ayıran en önemli özellik, askerlerin ona "Korkunç Hacı" şeklinde lakap takmış olmalarıydı.[157] Orduda aşırı katılığı ve şekilci olması; disiplin konularındaki acımasızlığıyla tanınıyordu. Sürekli subayların üniformalarının ütülü olup olmadığını, düğmelerinin düzgün iliklenip iliklenmediğini kontrol ediyordu.[158] Karakterinden ötürü ordudan neredeyse dışlanmış; 1915'ten beri de komutanlık görevi üstlenmemişti. Uzun süre askeri birliklere komuta etmemiş olması nedeniyle ne askeri teknolojideki son gelişmeleri takip edebilmiş ne de pratikte uygulayabilmişti. Drama şehrinde bir tümenin başına getirilmiş olmasına rağmen sert yönetimi yüzünden askerlerin büyük kısmı isyan etmiş ve böylece Tümen komutanlığından uzaklaştırılmıştı. Nitekim Altılar Davası sırasında Hacıanestis aleyhine savcılık tanığı olarak ifade veren Papoulas da her birliğin komutasını üstlendiğinde davranışları nedeniyle askerler arasında isyan çıktığına değinmişti.[159] Savcılık iddianamesini oluşturan soruşturma komitesinin bulgularında da hükûmet üyelerinin Hacıanestis'in dengesiz ve bölücü bir kişi olduğunu bildikleri halde, Yunan Ordusu'nu yenilgiye uğratmak amacıyla onu başkomutan olarak atadıkları ileri sürülmüştü.[160] Kralcı hükûmetin nihai amacının Hacıanestis önderliğinde Yunan Ordusu'nu yok etmek olduğu iddia edilmişti.[161] Mahkemede sanıklar, Yunan Ordusu'nun askeri yenilgisinin tüm sorumluluğunu Hacıanesitis'in omuzlarına yüklemeye çalışmışlardı. Savcılığın en saldırgan tanıklarından biri de eski Ordu Komutanı Papoulas'tı. Felaketin asıl sorumluluğunun orduyu perişan bir duruma düşüren ve bu nedenle onur kırıcı bir yenilgiye yol açan hükûmette olduğunu söylemişti. Papoulas'a göre tüm hezimet Hacıanestis döneminde yaşanmıştı. Oysa Hacıanestis Papoulas'ın yirmi ay ordunun başında olduğunu, kendisinin ise iki buçuk aydır başkomutanlık yaptığını, dolayısıyla büyük felakete giden sürecin kendisinin başkomutan olduğu iki buçuk aylık dönemde gerçekleşmediğini belirtmişti. Öte yandan Hacıanestis, Yunan askerlerinin gözünde Afyonkarahisar ve Eskişehir'in hiçbir anlamı olmadığını; Ukrayna ne kadar Yunan toprağıysa bu yerlerin de o kadar Yunan sayıldığını,[162] haliyle Yunan Ordusu'nda bu bölgeleri elde tutmak için herhangi bir motivasyon ya da direnişin bulunmadığını ifade etmişti.

4 Eylül günü Türk ordusu Kula'yı işgal etmiş ve Frangou Grubu'nun tamamı Alaşehir İstasyonunda toplanmıştı. Sürekli geri çekilen Yunan birliklerinin hiçbiri organize değildi; sadece isim olarak varlardı. Yunan Ordusu'nun Kuzey Grubu (eski 3. Kolordu) Bursa bölgesinde yoğunlaşmış; Anadolu'dan geri çekilmekte olan 3., 10. ve 11. Tümenlerin Mudanya ve Bandırma limanlarından tahliyesi yönünde hazırlıklara başlanmıştı. Mudanya limanında toplanan bu tümenlere ait askeri malzemenin bir kısmı ise Trakya'ya sevk edilmeye başlamıştı.[163] Yunan Ordusu'nun muhasebe dairesi, askerlik şubesi, tıbbi malzeme

depoları, oto tamirhaneleri gibi İzmir'de konuşlanmış destek birliklerinin personeline de aynı gün vapurlara binmek üzere hazırlanmaları emri verilmişti. Subaylar ailelerini toplayarak çevre adalara göndermişlerdi. Yunan Ulusal Bankası memurları Pire'ye gitmek üzere biletlerini almışlar ve bankanın kapılarını da kapatmışlardı. Yüksek Komiserlik, birim birim tasfiye edilip boşaltılmaktaydı. Artık Yunan Devleti İzmir'i terk ediyordu.[164] General Papoulas'ın ayrılmasından sonra etkisiz kalan Küçük Asya Savunma Örgütü mensupları harekete geçerek İzmir civarında kendilerini savunmak amacıyla yeniden bir çaba içine girmişlerdi. Stergiadis ve Hacıanestis'ten örgüte silah vermelerini, İzmir çevresindeki tepelerde geçici bir tahkimat yapmalarını, Yunan donanmasından yardım istemelerini ve her türlü yolla Trakya ve Yunanistan'dan takviye kuvvet getirmelerini talep etmişlerse de bu önerilerin hiçbiri gerek siyasi gerek askeri yetkililer tarafından dikkate bile alınmamıştı. Hatta Hacıanestis, örgüt mensuplarına, İzmir'in savunulması için ne yapılması gerektiğini gayet iyi bildiğini ve kimsenin ona işini nasıl yapacağını öğretemeyeceğini sert bir dille söylemişti.[165] Artık her şey için çok geçti. Yunan Ordusu hiçbir ulusal dava için İzmir'de durmayı göze alamazdı. İzmir yönetimi, Yunan Ordusu'nun yeni bir hat üzerinde yeniden toparlandığını duyurarak Hristiyan halkı sakinleştirmeye çalışıyordu. Yunan gazeteler, Türkiye'nin saldırılarının püskürtüldüğü iddiasıyla çeşitli haberler yayınlıyordu. Ancak İzmirli Rumlar ordunun dağıldığını bizzat kendi gözleriyle görmekteydi. Aç ve perişan halde İzmir'e ulaşan askerler ve firariler, limanda silahlarını atarak hemen gemilere binip gitmeye çalışmaktaydı. Öyle ki gemi kaptanları, atılan silahları almak için bir grup denizciyi karaya göndermek zorunda kalmış ve kıyıdan iki binin üzerinde tüfek toplanmıştı.[166] Böyle bir ortamda ne verilen vaatlerin bir geçerliliği ne de ordunun yeniden toplanma ihtimali bulunuyordu. Tüm bu kaotik düzen içinde İzmir'in nüfusu birkaç gün içinde katlanarak arttı. Beslenme, düzen ve güvenlik sorunları baş göstermeye başlamıştı. Bunun üzerine Stergiadis hükûmete talimat isteyen bir telgraf gönderip yardım çağrısında bulundu: *"Gelecekteki olayların gidişatı hakkında yaptığım öngörü değişmedi. Tam olarak telgraflarımda anlattığım gibi. Hatta genel durumun daha kötüye gittiğini düşünüyorum; çünkü iç kesimlerdeki Hristiyan halk, cepheden dönen ve paniği her yere taşıyan askerleri görünce, onlar da paniğe kapılıyorlar. Evlerini terk edip aç ve çaresiz bir şekilde İzmir'e doğru yola çıkıyorlar. Geçenlerde Rum ve Ermeni din adamları beni ziyarete geldiler ve cemaatleri için talimat ve koruma talep ettiler. Maalesef Yüksek Komiser olarak her bölgeden tüm çalışanlarımızı, fonlarımızı, arşivlerimizi ve jandarmayı çekmek zorunda kalıyoruz. Bu durum paniği ve umutsuzluğu daha da yoğunlaştırıyor. Küçük Asya'nın iç kesimlerindeki Hristiyanların durumu hiç kolay değil. Çünkü onların İzmir'e ulaşmasını engellemek mecburiyetindeyiz. Eğer bunların gelişine izin verirsek, gıda güvenliği ve düzenin sağlanması açısından aşılması zor sorunlar*

ortaya çıkacaktır. Ancak en önemlisi, bunların İzmir'e gelmesi ordunun hareket etmesini özellikle de teçhizat ve silahların taşınmasını ve yüklenmesini zorlaştıracaktır. Küçük Asya Rumlarına memurlarla birlikte ayrılma fırsatı verilmesi konusunda ısrar edilirse, Yüksek Komiserlik memurları ve jandarma ile birlikte kırsal kesimdeki kasabaların terk edilmesi zorlaşacaktır. Yani bütün Hristiyanların birlikte yola çıkmaları gerekir. Maalesef bu mümkün değildir. Deniz kaynaklarının yetersizliği nedeniyle büyük ihtimalle bütün malzeme ve silahları yükleyip nakledemeyeceğiz. Hemen size telgraf çekerek, mevcut bütün gemilerin İzmir'e gönderilmesi gerektiğini bildirdim. Ayrıca ciddi bir ekonomik sorun yaşanmaktadır. Çünkü ordunun büyük ölçüde maddi ihtiyaçları bulunmaktadır. Nakliyenin yapılabilmesi için yüksek miktarda paraya ihtiyaç vardır. Bu nedenle, gerekli ödemelerin yapılması hususunda bana ve Yunan Ulusal Bankası Şube Müdürüne yetki vermenizi rica ederim. Her şeyden önce, hükûmetten tarafıma aşağıdaki konularda acil talimat vermesini istiyorum. İlk başta memurların ve jandarmanın dosyalarıyla birlikte ayrılması kararımı kabul edin. İkincisi, zengin olsalar ve normal seyahat bileti alabilseler bile Rumların Küçük Asya'dan Yunanistan'a gitmelerinin engellenmesini onaylayınız. Üçüncüsü, Yüksek Komiserlik tarafından bakılan yaklaşık beş yüz yetim çocuğun Atina'ya gönderilmesini sağlayın. İşinizi kolaylaştırmak için, çeşitli kaynaklardan yaklaşık 50.000 İngiliz sterlini tutarında para topladığımı da belirtmek isterim. Bunlar çoğunlukla Kemalist ordunun kendi ordumuzun eline düşen eşya ve hayvanlarından oluşmaktadır. Bu para yetim çocukların bakımı için fon sağlamak amacıyla kullanılabilir. Lütfen bu yetimleri almak için özel bir gemi gönderiniz. Son olarak Yunan yönetiminin İzmir'de asayişi ve yiyecek tedarikini sağlayabilecek durumda olup olmadığını bana endişeyle soran konsoloslara nasıl bir cevap vermeliyim? Mevcut gıdalar saklanmaya başladı. İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika konsoloslarına, şimdilik İzmir için hiçbir tehlike bulunmadığı, ordumuzun kendini savunduğu, düşmanın yorgun ve hazırlıksız olduğu ve saldırıya dinamik bir şekilde devam etmediği yönünde belirsiz cevaplar verdim. Her halükarda Yüksek Komiserlik ve ordunun şehri korumak için bir planı var. Fakat İngiliz konsolosu daha fazla ayrıntı istiyor ve bu nedenle Müttefiklere ateşkes talebinde bulunarak yaptığınız girişimleri bana bildirmenizi rica ediyorum. Müttefiklerin askeri çıkartma yapmasıyla İzmir'in korunması konusunda yeni adımlar atılmasını öneriyorum. Bu konuyu gündeme getirme, Müttefiklerin ağzını arama, böyle bir teklifi kabul etme ya da müzakerede bulunma yetkim yoktur. Hükûmetten net talimat bekliyorum."[167]

Stergiadis, esasen Atina hükûmetinin politikasını şekillendirmeye çalışmıştı. Neticede bu zamana kadar hükûmetten kararlı bir siyasi adım atıldığını görmemişti ve İzmir'de mevcut durum kaotikti. Tüm bu endişeleri İzmir'de yakın bir zamanda büyük bir karışıklığın çıkacağını tahmin etmesinden kaynaklanıyordu. Neticede Yunanlar Küçük Asya rüyasından uyanmış; fakat

uyku sersemliğiyle tam olarak ne yapacağına karar verememişlerdi. Bu siyasi keşmekeşin üstüne Stergiadis aynı günün akşamı Atina'dan üç telgraf daha aldı. Birincisinde Maliye Bakanlığı, Yüksek Komisere ihtiyacı olan parayı istediği şekilde ve istediği amaçla yönetme yetkisi vermişti.[168] İkinci telgrafta Başbakan, Stergiadis'in bütün kararlarını onayladığını; ancak yiyecek konusunda Yunanistan'da da büyük sıkıntılar yaşandığını belirterek yönelttiği sorulara açıklık getirmişti.[169] Asıl önemlisi üçüncü telgraftı. Hükûmet, üst üste yaptığı toplantılar sonucunda Hacıanestis ile Kurmay Başkanı Valettas ve Harekât Şube Müdürü Passaris'i görevden almıştı. Tümgeneral Nikolaos Trikoupis, Hacıanestis'in yerine Küçük Asya Ordusu Komutanı olarak atanmış; General Pallis ve Albay Sarigiannis de Valettas ve Passaris'in yerine getirilmişlerdi. Aynı zamanda General Victor Dousmanis Genelkurmay Başkanlığı'na atanmıştı. Kısaca hükûmet, İzmir'deki subaylardan gelen isimsiz telgrafta yapılan önerileri aynen kabul edip uygulamıştı. Başbakan Protopapadakis, Stergiadis'e gönderdiği telgrafla hükûmetin Hacıanestis'in yerine Trikoupis'in atanmasının orduda yarattığı olumlu veya olumsuz izlenimi hükûmete bildirmesini istemişti.[170]Ancak Trikoupis 2 Eylül'den bu yana Türkler tarafından esir alınmıştı ve hükûmet bu gerçeği henüz bilmiyordu. Aslında bu görevlendirme Atina, İzmir ve cephe hattı arasındaki iletişim ağının ne kadar karışık ve hatalı olduğunun da birer göstergesiydi. Atina gazeteleri Trikoupis'in Küçük Asya Ordusu Başkomutanlığına atandığı haberini 5 Eylül'de yayımlamış;[171] lakin bu bilgi kendisine esir edildikten sonra bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından bildirilmişti. Çünkü Türk ordusunun elinde Yunan Ordusu'nun haberleşmesini izleyebilen ve müdahale ederek Yunan birlikleri arasındaki iletişimi engelleyebilen güçlü telsizleri vardı.[172] 6 Eylül'de, *Politeia* gazetesi, Trikoupis'in Küçük Asya Ordusu başkomutanlığını kabul edip etmeyeceğine ilişkin soruya henüz bir yanıt vermediğini okuyucularına bildirdi.[173] Ertesi günkü nüshasında Trikoupis'ten hala bir yanıt gelmediğini belirtmişti.[174] Öyle ki Yunanistan'ın İstanbul Yüksek Komiserliğinde Basın Müşaviri olarak görev yapan Liatis, Yunan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta Trikoupis'in esir alındığı yönündeki haberlerin kasıtlı çıkarıldığını ve resmi düzeyde tekzip edilmesi gerektiğini söylemişti.[175] Oysa Eylül'de gazetede çıkan haberde Trikoupis'in ve üst düzey bazı subayların Kemalist güçler tarafından yakalanıp esir alındığı duyurulacaktı.[176] Hacıanestis başarısızlığa uğramıştı; ancak Trikoupis de Türklerin elindeydi. Bu atama zamanında yapılmış olsaydı belki bir anlam ifade edebilirdi, oysa şimdi dağılmış Küçük Asya Ordusu bir de komutansızdı.

5 Eylül'de Trikoupis'in akıbetinden haberdar edilen Yunan hükûmeti[177], Küçük Asya Ordusu Komutanlığı görevine üç ay önce emekli ettiği Korgeneral Georgios Polymenakos'u atadı. Yeni başkomutan, kurmayları Pallis ve Sarigiannis, Savunma Bakanı Theotokis ve Genelkurmay Başkanı

Dousmanis ile birlikte *Velos* muhribiyle İzmir'e doğru yola çıktı.[178] Bu arada dağılan Yunan Ordusu'nun, Türk kuvvetleri tarafından yolları kesilmeden önce İzmir'e ulaşma çabaları devam etmekteydi. Kula'yı geçen Türk Süvari Kolordusu ya güneye saparak asıl tahliye istasyonu olan Alaşehir'i vuracak, ya da dümdüz ilerleyerek Salihli'de bu kalabalık grubun önünü kesecekti. Bir ihtimal ise Süvari Kolordusu'nun ikiye ayrılarak her iki hedefe birden taarruz etmesiydi. Ancak 1. Ordu Komutanlığınca 5. Kolordu'ya (Süvari Kolordusu) verilen Alaşehir'e ilerleme emri İstanbul'daki İngiliz telsizi tarafından yakalanınca, bu bilgi Yunanlara aktarılmış ve böylece General Frangou takipteki Türk ordusuna karşı önlem alma imkanı bulmuştu. Yunan Süvari Tümeni ile Albay Plastiras emrindeki V/42 Evzon Alayı'nı saldırı için Salihli'ye göndermiş ve burada nakledilmeyi bekleyen 13. Tümen artıklarıyla Türk süvarilerine yandan taarruz tasarlamıştı. Fakat 1. Türk Süvari Tümeninin hızlı bir şekilde Salihli'ye varması Yunanların planlarını uygulamasına olanak vermedi. Gün boyunca Salihli sokaklarında, istasyon çevresinde Türk süvarileriyle Yunan artçıları arasında meskun mahal muharebesi devam etti. Frangou da bu sayede Alaşehir'deki birliklerini trenlere bindirerek İzmir'e yola çıkarmayı başarmıştı. 5 Eylül akşam saatlerinde Salihli'deki Kalinskis'in Süvari Tümeni ve Plastiras Alayı da Ahmetli'ye doğru çekilince iki taraf arasındaki temas kesildi.[179] Kuzey Kolordusu adını alan ve eski 1. ve 2. Kolordulardan geriye kalan Yunan birlikleri Turgutlu ve Manisa'ya, Yunan Süvari Tümeni ise Menemen'e doğru hızla çekilmeye devam ettiler. Özellikle bu noktalara savunma hattı çekmeyi ve İzmir'i korumayı planlamışlardı; lakin hiç kimsenin aklında gerçek bir savunma planı da yoktu. Askerlerin tek amacı mümkün olduğunca çabuk İzmir'e ulaşmak, böylece esir düşmemekti.

Bu sırada İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan konsolosları geri çekilen Yunan birliklerinin İzmir'de bir karışıklık çıkarmaması için ne tür önlemler alınabileceğini görüşmek amacıyla Hacıanestis'i ziyaret etmişlerdi. Hacıanestis hala soğukkanlılığını kaybetmiş değildi. Her an Trakya'dan gelmesini beklediği Skarlatos komutasındaki Edirne Tümeninin şehre dağınık ve disiplinsiz giren asker gruplarının bir karışıklık çıkarmasını engelleyebileceğini umuyordu. Oysa Hacıanestis'in talep ettiği takviye kuvvetler Trakya'dan İzmir'e gelmiş; ama gemide bulunan askerler şehirdeki kaotik durumu görünce isyan edip aşağı inmeyi reddetmişlerdi. İzmir'i birlikte savunmak için bekleyen Küçük Asya Savunma Örgütü mensuplarının şaşkınlığı arasında birçok asker İzmir'deki bozgun görüntülerinden etkilenerek karaya dahi çıkmamıştı. Küçük Asya Savunma Örgütü mensuplarının gözü önünde cereyan eden tüm bu gelişmeler onları çok büyük bir hayal kırıklığına uğratmış ve Türk taarruzuna karşı koyma düşüncesinden vazgeçirmişti.[180] Yunanlar açısından askeri gelişmelerde olduğu gibi diplomatik gelişmelerde de durum iç açıcı

görünmüyordu. Stergiadis'in Amerika ve İngiltere başkonsoloslarına başvurarak Türklerle yaşanan ihtilafta hükûmetlerinin arabuluculuk yapmasını istemesi olumlu bir sonuç vermemişti. Ancak Amerika'nın İzmir Başkonsolosu Horton'a yanıt veren Amerikan Dışişleri Bakanlığı olumsuz bir tavır sergileyerek tek yapacaklarının kendi vatandaşlarının can ve mal güvenliğini korumak için İzmir'e gemiler göndermek olduğunu söylemişti. Yine İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan büyükelçileri, Antant devletleri ile Kemalist güçler arasında çatışmaya yol açabilecek her türlü harekete karşı çıktıklarını dile getirmişlerdi. Müttefikler, sadece İzmir'deki vatandaşlarını korumak için karaya asker çıkarmaya karar vermişlerdi.

6 Eylül'de Savunma Bakanı ile yeni Başkomutan Polymenakos İzmir'e vardı. Hemen Ordu Karargâhında Hacıanestis ve Stergiadis'in katıldığı bir kurul toplanmış ve Hacıanestis'e hükûmetin kendisini değiştirme kararı bildirilmişti. Hacıanestis mevcut askeri durumu raporlamış ve komutada kalması halinde alacağı tedbirler hakkındaki görüşlerini dile getirmişti. Değerlendirmesine göre Türk ordusunun taarruzu artık ivmesini kaybetmişti ve İzmir'i ele geçirme tehlikesi ortadan kalkmıştı. Durumun Frangou Grubundan yüksek rütbeli olanların yanı sıra Mudanya'dan İzmir'e gelecek kuvvetlerden oluşacak bir savunmayla önlenebileceğine inanıyordu. Hacıanestis'in önerdiği direniş planı kesinlikle uygulanabilir değildi. Frangou Grubunun askerlerinin moral ve vaziyetleri tamamen çökmüştü. Bursa bölgesinde bulunan Yunan Ordusu'nun ise önce Mudanya'ya, sonra da İzmir'e zamanında sevk edilmesi için zaman kalmamıştı. Sonuç olarak Hacıanestis'in son anda bile olayların tam olarak farkında olmadığı ve durum hakkında net bir fikre sahip bulunmadığı açıktı. Oysa Hacıanestis, İzmir'den ayrılmadan önce orduya gönderdiği mektupta günah çıkarırcasına son kez kendisini açıklama ihtiyacı duymuştu. Yunan Ordusu'nun Küçük Asya Felaketinde kendi sorumluluğu olmadığını bilakis ordunun trajik sona yaklaştığı sırada komutanın başına geçtiğini şu sözlerle ifade etmişti: *"Sıradan bir insan ve bir general olarak, bir emri, yani bana general olarak görevi devralmam için verdiğiniz emri yerine getirme yükümlülüğünden kurtulduğum için ayrı bir sevinç duyuyorum. Bu emri, büyük bir fedakarlık ve kendimi feda etmeye razı olarak kabul ettim. Ülkeme hizmet etmek için en yüce görev olan bu emri yerine getirmeye de çalıştım. Küçük Asya dramında hiçbir sorumluluğumun olmadığını biliyorum. Çünkü en trajik zamanda ordunun komutasını devraldım. Göreve geldiğim andan itibaren dikenli bir taç giyeceğimin ve başkalarının günahlarını omuzlarımda taşıyacağımın bilincindeydim."*[181] Hacıanestis, 6 Eylül akşamı *Velos* muhribiyle İzmir'den Pire'ye doğru yola çıktı ve görevi General Polymenakos'a devretti. Polymenakos, Küçük Asya Ordusu'nun subay ve askerlerine, ordunun komutasındaki değişikliği bildiren ilk günlük emri şu sözlerle duyurmuştu: "*Ordunun komutasını devralarak eski*

yoldaşlarımı içtenlikle selamlıyorum. Onlardan sadece disiplinli olmalarını istiyorum. Disiplin şu anda asker ve ordu için tek kurtuluş yoludur."[182]

Küçük Asya Ordusu'nun askeri yönetimindeki değişimin ardından İzmir'deki ordu karargâhında yoğun toplantılar yapıldı. Polymenakos ve diğer askerlerin başlıca düşünceleri, İzmir'i korumak, direnişi uzatmak ve orduyu yeniden toparlamak amacıyla savunmada kalmaktı. Polymenakos'un ilk emri, Korgeneral Frangou'nun kuvvetlerinin İzmir'in dağlık kesimlerinden kuşatılmasına yönelik düşman girişimini püskürtmekti. Bu nedenle Yunan kuvvetlerinin Turgutlu - Manisa hattında toplanmasını emretti. Polymenakos'un amacı en iyi ihtimalle İzmir'i elinde tutmak, en kötü ihtimalle de ordunun düzenli bir şekilde tahliyesi için gereken zamanı kazanmaktı. Aynı zamanda Bursa'nın doğusunda bulunan 3. Yunan Kolordusu'na Gemlik ve Mudanya limanlarında gemilere binmek üzere hazırlanmaları ve başka yerlere nakledilmeleri emri verildi. 6 Eylül günü yeni Yunan askeri yönetimi mevcut durum hakkında bilgi toplamış ve üst düzey subaylardan konuyla ilgili malumat almıştı. Aynı akşam geç saatlerde nihai kararları edinmek üzere yeni bir askeri şura toplandı. Bu konseyin başkanlığını da Savunma Bakanı Theotokis yapmıştı. Daha sonra Altılar Davası sırasında o günkü olayları anlatan Theotokis, İzmir'e doğru yola çıktıklarında işlerin o kadar da iç karartıcı olmadığını düşündüklerini; ordudaki yönetim değişikliğinin olumlu bir gelişmeye katkıda bulunabileceği görüşünde olduklarını ifade etmişti. Ancak zaman ilerledikçe durumun son derece kötü olduğu anlaşılmış ve Polymenakos, Stergiadis ve Theotokis'in de aralarında bulunduğu bir konsey toplanarak Yunan kuvvetlerinin mevcut askeri durumu yeniden masaya yatırılmıştı. Cephedeki gelişmeleri takip eden Binbaşı Panagakos ordudaki ayrışmalar ve düşük moral nedeniyle Yunan kuvvetleri tarafından hiçbir askeri taarruzun yapılamayacağını vurgulamıştı. Dolayısıyla konseyde bulunan herkes artık İzmir'in elde tutulmasının mümkün olmadığı, en ufak bir direnişin bile gerçekleşemeyeceği sonucuna varmışlardı. Bundan sonra 6 Eylül'ü 7 Eylül'e bağlayan gece geç saatlerde İzmir'in boşaltılmasına karar verildi.[183]

Bu karar üzerine Polymenakos, önceki emirleri değiştiren yeni bir emir yayımlayarak tüm Yunan kuvvetlerinin Çeşme Yarımadası'na çekilmesini ve Çeşme limanından Ege adalarına hareket edilmesini söylemişti. Emri alan Yunan Ordusu geri çekilme sırasında sistemli olarak geçtikleri her köyü yağmalıyor, ateşe veriyor, kadınlara tecavüz ediyordu. Kaybetmenin hıncını Anadolu'yu kana bulayarak alıyorlardı: *"Gece yarısı, soğuktan titreyen askerlerin ısınması için ateşe verilen bir Türk köyüne vardık. Panikleyen askerler korkuyla, 'Türkler geliyor!' diye bağırıyorlar; silahlarını bırakıp Uşak yoluna doğru koşuyorlardı. Subaylar, güç kullanıp askerleri engellemek yerine, titreyerek ve korkudan sararmış bir halde, yüzlerinde dehşet ve panik ifadesiyle atlarının üzerinde dörtnala koşuyorlardı. Hepsi tek bir kelime etmekten bile acizdi. Alevler içinde*

kalan Banaz köyünden koşarak geçtik. Bize beddua ve lanetler yağdıran Türk kadınları kendilerini ateşten kurtarmak için çıplak bir şekilde tarlalarda koşuyorlardı. Yollarda çok sayıda Türk cesetleri vardı. Gözümüzün önünde askerimizden biri tüfeğinin namlusunu bir Türk'ün boynuna dayayıp ateş etmiş, Türk'ün kafası on beş metre öteye fırlamıştı. Uşak alevler içindeydi. Çevredeki köylerin hepsi yanıyordu. Sadece ateş! Her yer yangın alanıydı. Türk uçakları Kemal'in 'Korkak ve namert Yunanlar, köyleri yakmayın. Çünkü esir alınan arkadaşlarınız onları yeniden inşa edecekler' diyen bildiriler atıyorlardı."[184] Amiraller, İzmir kentinde asayişin sağlanması konusunu gündeme getirmişler ve Yunan Ordusu'nun geri çekilmesi sırasında yaptığı tahribatı kınamışlardı.[185] Stergiadis, aynı gün Yunan hükûmetine Fransız ve İngiliz amirallerin ziyaretini anlatan bir telgraf çekti: *"Ziyaretime gelen Fransız ve İngiliz amiraller bana hükûmetlerinden aldıkları tek talimatın kendi konsolosluklarını korumak olduğunu söylediler. Ayrıca Yunan yönetiminin şehirde asayişi sağlama görevini üstlenmesini talep ettiler. Her iki amiral de Yunan Ordusu'nun haksız yere yaptığı kundaklama ve yıkımların terk ettiği kent ve köylerde yaratacağı olumsuz sonuçlara vurgu yaptı. Eğer biz Küçük Asya'da kalıp düşmanla birkaç ay bile mücadeleye devam edecek olsaydık bu davranış haklı olabilirdi; çünkü bu şekilde düşmanı kaynaklarından mahrum bırakabilirdik. Bu tür felaketlerin, mutlak zaruret halleri dışında, önlenmesi için orduya kesin talimatlar verilmesinin lüzumlu olduğunu düşünüyorum. Daha sonra amiraller ile olası bir ateşkes konusu görüşüldü. Fransız amirale, Fransız hükûmetinin Kemal ile olan dostane ilişkilerini kullanarak bir ateşkes sağlayıp Hristiyan nüfusu kurtarıp kurtaramayacağını sordum. Fransa'nın tek başına müdahale edemeyeceğini; ancak Yunan hükûmetinin bütün müttefiklere çağrıda bulunması halinde ateşkes sağlayabileceğini söyledi. Ama Yunanistan'ın bir saat bile olsa bu adımı atmakta gecikmemesi gerektiğini de ifade etti."*[186]

Yunan birlikleri, 7 Eylül'de Turgutlu, Manisa ve Ödemiş'te bulunan önceki mevzilerini terk ederek Çeşme Yarımadası'na doğru yürüyüşe geçti. Aynı zamanda 3. Kolordu'ya, Tekirdağ'a gitmek için Mudanya ve Gemlik'te demirlenmiş gemilere binmesi emri verildi. Bu limanların kullanılması mümkün olmadığı takdirde Bandırma ve Erdek Yarımadası limanları hareket için tercih edilecekti. 3. Yunan Kolordusu, Bandırma ve Erdek limanlarının daha uygun olduğunu düşünüyordu. Çünkü Türklerin gemilere yanaşmayı engellemeye çalışmaları halinde, küçük bir kuvvetle, Erdek Kıstağının korunması ve Yunan Ordusu'nun daha rahat bir şekilde yola çıkması mümkün olabilirdi.[187] İzmir'de ise tahliye kararının ardından General Polymenakos ordu karargâhını İzmir limanında bulunan Yunan savaş gemilerine nakletmeye karar vermişti. Polymenakos ve kurmayları ordu ofislerini terk edip komuta merkezini *Kyknos* gemisine taşımış, böylece her an ayrılmaya hazır hale gelmişlerdi.[188] Aynı gün, İzmir'deki askeri hastanelerde tedavi gören yaralı askerler *Patris*

gemisine bindirildiler. Henüz İzmir'den ayrılmamış olan Yüksek Komiserliğe bağlı memurlar ise 7 Eylül'de *Adriatikos* ve *Atromitos* gemileriyle yola çıkmışlardı.[189] İzmir'deki bütün kamu daireleri ve hizmetleri boşaltılmış ve artık işlemez hale gelmişti. İzmir'in çevresindeki yollar ve İzmir sokakları Çeşme'ye doğru ilerleyen Yunan askerleriyle dolmuştu. Limanda düzenli birlikler ve dağınık askerler bulunuyordu. İzmir'in Hristiyan sakinlerinden oluşan bir kalabalık ve Anadolu'nun iç kesimlerinden gelen mülteciler gemilerde yer bulmaya çalışıyordu. Deniz kıyısında yığın oluşturan halk Sakız ve Midilli adalarına gitmek için hizmet dışı kalmış gemilere, küçük yelkenlilere ve teknelere doluşmuşlardı. İzmir Metropoliti Hrisostomos Kral Konstantinos'a yazdığı mektuptan sonra son bir umut Eleftherios Venizelos'a da bir mektup göndermişti. Zira son anda bile olsa Venizelos'un olaylara müdahale edip, Küçük Asya Helenizm'ini kurtarabilecek tek kişi olduğuna inanıyordu. Hrisostomos, İzmir'deki Amerikan Konsolosu Horton'a giderek mektubu o sırada Paris'te bulunan Venizelos'a bizzat göndermesini rica etmişti. Bu mektup Hrisostomos'un son yazılı metnidir: *"Değerli dostum ve kardeşim, Bay Eleftherios Venizelos, o büyük siyasi hamleyi yapmanın zamanı geldi. Küçük Asya Helenizm'i, Yunan Devleti, bütün Yunan milleti bugün cehenneme iniyor. Hades'in derinliklerinden hiçbir güç onu kaldırıp kurtaramayacaktır. Bu büyük yıkımın sebepleri sizin siyasi ve şahsi düşmanlarınızdır. Ama şahsınızın da bu yıkımdaki sorumluluğu büyüktür. Sorumluluğunuz esas olarak iki eyleminizden kaynaklanmaktadır. Birincisi, siz Küçük Asya'ya Yüksek Komiser olarak tamamen deli, bencil, geveze, sadece kendinî düşünen bir adamı gönderdiniz. Küçük Asya'nın her sağlıklı ve akıllı unsurunu hor gören, hakaret eden, döven, sürgün eden ve hapse atan bir adama yetki verip Yüksek Komiser olarak atadınız. Stergiadis'in asıl yeri akıl hastanesiydi. Sonunda bize Küçük Asya halkının mutlak yıkımının acı meyvelerini verdi ve biz de şimdi bunları topluyoruz. Felakete sürükleyen ikinci eyleminiz, Sevr Antlaşması'nın şartları uyarınca Yunan Ordusu'nun İstanbul'a girmesine ve şehri işgal etmesine izin verilmesinden birkaç gün önce seçim yapma gibi talihsiz bir karar almanızdır. Sevr Antlaşması ne yazık ki sonsuza dek yok oldu. Eseriniz tamamlanmadan ve inşa ettiğiniz muhteşem yapıtınızın çatısı yerleştirilmeden seçime gitmeyi istemeniz büyük bir hataydı. Şanlı Bizans İmparatorluğumuzun yeniden kurulması için gerekli temeller tamamlanmadan seçim yapılması kötü bir tercihti. Ama olan oldu. Elbette Sevr Antlaşması'nı kurtarmak için değil; ama en azından Yunan milletinin tümüyle yok olmasını önlemek için hala vakit var. Yunanistan sadece Küçük Asya'yı değil, Trakya'yı, hatta belki Makedonya'yı da kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Kaybedecek daha fazla zaman olmadığından benim müdahale etmemi bir görev saydılar ve ben de 3 Eylül'de Kral Konstantinos'a bir mektup yazarak kendisinden önemli kararlar almasını rica ettim. Yunanistan şerefinin, bütün Avrupa'nın takdir ve saygı duyduğu size verilmesini istedim. Kraldan dağılmış bir orduyu yeniden*

nasıl örgütleyip muzaffer bir orduya dönüştüreceklerini bilen İstanbul Savunma Örgütünün kovulmuş subaylarına ordunun komutasını bırakmasını istedim. Son olarak Stergiadis ve Hacıanestis'in derhal Küçük Asya'dan çıkarılmasını talep ettim. Fakat benim için en büyük görev, son çağrıyı sizin yüce ruhunuza yöneltmektir. Şu anda Küçük Asya Helenizm'i yıkımın acısını yaşıyor. Bu mektubu aldığımızda ve okuduğunuzda, eğer Tanrı benim şehitliğe götürülmeme karar vermişse, ben artık hayatta olmayabilirim. O halde size son kez iki çift laf etmek istiyorum. Birkaç yıl önce Yunanistan'ı kurtarmak için Selanik ihtilal hareketini yürütmeyi kendinize görev bildiniz. Küçük Asya'da, Trakya'da ve dünyanın her yerinde bütün Helenizm'i kurtarmak için şimdi benzer bir hareketi yapmaktan çekinmeyiniz. Helenizm'in tamamında size karşı dinsel bir bağlılık vardır. Küçük Asya ve Trakya Helenizm'inin, Küçük Asya ve Trakya bölgesinin İstanbul ile birlikte Yunanistan'a bağlanması gerekmiyor. Bu rüya en azından yüz yıldır bizden kaçıyor. Ama acele etmeli ve her yerde buyurgan sesinizi yükseltmelisiniz. Böylece bu bölgeler, Sultan'ın yönetimi altında da olsa, özerk bir Doğu Hristiyan devleti oluşturulabilir. Siz bu devletin Yüksek Komiseri olmalısınız. Doğu Cephesi'ndeki sıkıntılara son verecek tek çözüm budur. Aynı zamanda bu, Avrupa diplomasisine de huzur ve barış getirecektir. Bu çözümle herkes kazançlı çıkacak ve Tanrı'nın bu kadar zenginlikle lütfettiği bir bölgenin verimli kaynaklarından herkes yararlanabilecektir. Sevgili kardeşim, kurtuluşu sağlayabilecek tek kişi sensin. Sen sonsuz güçsün, sen ümitsin, sen kurtarıcımız ve Mesih'imizsin. Gelin ve diplomasinin bugüne kadar çözümsüz bıraktığı Doğu Sorununun Gordion Düğümünü çözün. İzmir 7 Eylül 1922, Hrisostomos, İzmir Metropoliti."[190]

Aslında İzmir Metropoliti Hrisostomos'tan çok daha önce benzer kaygılar taşıyan İstanbul Rum Patriği Meletios, Venizelos'a bir telgraf gönderip Hristiyan nüfusun geleceğinden kaygılandığını ve bu yüzden acil yardıma ihtiyaç duyulduğunu endişeli sözlerle dile getirmişti: *"Bugün, Yunan kurtuluş güçlerinin İyonya'nın başkentine çıkışının üçüncü yıldönümü. Bugün, kurtarılmamış Helenizm'in büyük bir acı içinde olduğunu görüyoruz. Çünkü ulusal yapı çatırdıyor. Umutsuzluğa kapılan bu yıkılmaz millet bugün sana bakıyor ve yıkımı ancak senin durdurabileceğine inanıyor."*[191] Hrisostomos, Kral Konstantinos ve Venizelos'a yazdığı mektuplarla, yaklaşan büyük felaket karşısında Venizelistler ile Kralcılar arasında bir köprü kurabileceğine inanmıştı. Ama kutuplaşmanın keskinliği düşünüldüğünde bu çaba politik açıdan çok akıllıca sayılmazdı. Ayrıca Hrisostomos bu mektupları yazdığında olaylar onun düşündüğünden çok daha hızlı gelişmişti. Türk Ordusu, Yunan Küçük Asya Ordusu'na karşı ezici bir zafer kazanmıştı. Yunan birlikleri dağılmış olduğundan, Atina'nın elinde herhangi bir pazarlık kozu da kalmamıştı. Dolayısıyla Müttefiklerin Mustafa Kemal Paşa'ya karşı çıkması ya da baskı uygulaması için hiçbir neden yoktu. İzmir'in Türk ordusu tarafından

ele geçirilmesi ne Venizelos ne de bir başkası tarafından engellenemeyecekti. Bu sırada Yunanistan'ın 7 Eylül'de ateşkes önerisi etrafında bazı önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserliği, Antant komiserlerinin Yunan talepleriyle ilgili olarak Ankara hükûmetine telgraf çekilmesini; Yunanistan ve Türkiye temsilcilerinin İzmit yakınlarındaki Yarımca'da buluşmasını istediklerini bildirdi. Ateşkes tartışmasının temeli, Yunan Ordusu'nun Anadolu'yu derhal boşaltması, yağma ve yıkımdan kaçınması olacaktı. Çünkü bunlar Türklerin misillemelerine yol açacak ve ateşkesi geçersiz kılacaktı. Stergiadis, İzmir'in Türklere teslim edilmesi noktasında ortak bir çözüm bulma çabasındaydı. Müttefik amirallerini, İzmir'de kamu düzenini sağlayamayacağı argümanıyla işin içine katmaya çalışmıştı. Yunan yönetiminin Mustafa Kemal Paşa'nın onayı aranmaksızın şehri Müttefiklere teslim etmesini, Müttefik amirallerinin de kısa bir süre sonra şehri Türklere bırakmasını önermişti. Ancak Müttefikler, İzmir'in geçici yönetimini üstlenmeyi reddetmişler; barış ve düzeni sağlama sorumluluğunun Yunan tarafına ait olduğunu belirtmişlerdi. İngiliz ve Fransız amiraller, Yunan hükûmetinin İstanbul'daki Müttefik Komiserlerinden, karşıt ordular arasında özel bir anlaşma yapılmasını Türk tarafından talep etmesini tavsiye etmişlerdi. Bu anlaşmaya göre Yunan Ordusu İzmir'i serbest bir şekilde boşaltacak, ardından Türk ordusu da şehre herhangi bir engel olmaksızın girecek ve şehir Müttefik amiralleri tarafından Türk ordusuna teslim edilecekti. Bu istişarelerin amacı, Yunan kuvvetlerinin çekilmesi tamamlanmadan Türk kuvvetlerinin İzmir'e girmesi halinde iç kesimlerde bir çatışmanın yaşanma riskinin önüne geçmekti. Müttefikler, bu olasılığı hiçbir şekilde göze alamazdı; çünkü böyle bir durum kendi çıkarlarına da zarar verecek sonuçlar doğurabilirdi. Stergiadis, Polymenakos ve Theotokis ile ayrıca bir görüşme yapmış; müzakere için zaman kalmadığının kalsa bile bu türden bir adımın başarıya ulaşma olasılığının düşük olduğu konusunda uzlaşmışlardı. Yine de başarısızlıktan Yunan tarafını sorumlu tutmamak için hükûmete İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserlerine başvurmayı önermişlerdi. 7 Eylül akşamı Protopapadakis hükûmeti yaşanan olumsuz gelişmelerin ağırlığı altında daha fazla ayakta kalamayıp istifa etti.[192] Eski Başbakan Kalogeropoulos'a hükûmeti kurma görevi verilmiş; ancak kendisi görevi kabul etmemişti. Neticede iki gün sonra Yunanistan'ın İstanbul'daki eski Komiser Yardımcısı Nikolaos Triantafyllakos tarafından Atina'da hükûmet kuruldu.[193]

8 Eylül, İzmir'deki Yunan egemenliğinin son günü olacaktı. Yunan Ordusu'nun bir kısmı İzmir sokaklarından geçerek Çeşme yarımadasına doğru ilerlemekteydi. Anadolu'yu yenilgiyle terk eden Yunan birlikleri arasında, Tümgeneral Andreas Kallinski komutasındaki Süvari Tümeni de vardı. Bu tümen, üç buçuk yıl önce Yunan Ordusu'nun İzmir'i işgal ettiği sırada

karaya çıktığı noktadan tam aynı noktaya, İzmir kıyısına, dörtnala ulaşmıştı.[194] Yunan birliklerinin büyük bölümü İzmir çevresindeki geçitlerden şehre girmeden geçmişlerdi. İzmir'in çevresinden dolanıp Nif Dağı - Urla - Çeşme güzergahını izlemişlerdi. Polymenakos'un hükûmetle istişare ederek aldığı karar, İzmir'den çekilmenin 9 Eylül'de tamamlanması yönündeydi.[195] Bu plana dayanarak 8 Eylül günü saat sabah onda Küçük Asya Ordu Komutanlığı, Yunan hükûmetinin onayını istemiş; akabinde Anadolu'nun boşaltılması kararını yayımladığı bir emirle duyurmuştu: *"Ordu, Küçük Asya'yı mümkün olan en kısa sürede boşaltacak ve vapurla taşınacaktır. Bugün gece yarısına kadar binişler İzmir'den (Punta iskelesi) yapılacaktır. Daha sonra binişler durdurulacaktır. Geriye kalan ordu güçlerinin sığınacağı Çeşme yarımadasına (Çeşme iskelesi) doğru devam edecektir. Lestren Tepe geçidinin savunulması için ordu komutanlığı en iyi savaş güçlerini konuşlandıracaktır. Yunan donanması ayrıca Lestren Tepe Kıstağının savunulması ve Yunan Ordusu'na ait birliklerin gemilere bindirilmesinde görev alacaktır. Ordu Komutanlığı yarın (9 Eylül) öğle saatlerine kadar İzmir'de kalacak, ardından Çeşme'ye intikal edecektir. İzmir'deki Yunan garnizonu son birlikleri geçtikten sonra şehirden çekilecektir. Ordu, İzmir kentinde asayişin sağlanmasına herkesin özel dikkat göstermesini istemektedir. Çünkü bu, olağanüstü ulusal öneme sahip bir konudur."*[196]

Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Αρχείο Λεωνίδα Παρασκευόπουλου
(στην κατοχή Ν. Σ. Παντελάκη), A21S01Y001F001T0011
[Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi, Leonidas Paraskevopoulos Arşivi
(N. S. Pantelakis mülkiyetinde)]

Bu sırada İzmir'de Yunan nüfusun şehirden ayrılışları devam etmekteydi. İzmir İyonya Üniversitesi Rektörü Karatheodori gibi Yunan yönetiminin üst düzey yetkilileri Stergiadis'in imzaladığı özel izinlerle sabah saatlerinde *Naxos* gemisine binerken, öğlene doğru limanda toplanan Yunan jandarmaları İzmir'den ayrılmak için gemileri beklemekteydi. İzmir'de Rum gazeteleri de yayınlarını sonlandırdığından gelişmeleri takip edemeyen Hristiyan halk arasında daha fazla panik yaşanmıştı. Bu arada İstanbul'dan Yunan Yüksek Komiseri Charalambos Simopoulos, Yunan hükûmetine telgraflar çekerek, İzmir'in tesliminin sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesi için Yunanların Türk tarafıyla bir anlaşmaya varma çabalarında Antant Yüksek Komiserlerinin arabuluculuk etmesini istediğini bildirmişti. Simopoulos, tüm Komiserlerin İzmir'de herhangi bir yıkım ve kan dökülmesinin önüne geçilmesi gerektiği konusunda hemfikir olduklarını belirtmişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın ateşkesi reddetmesi[197] üzerine Müttefikler Türkler ile karşı karşıya gelmek ve çatışmaya girmek istememişlerdi.[198] Dolayısıyla Müttefik Orduları Komutanları, Yunan Ordusu'nun emniyetli bir şekilde geri çekilmesi konusunda hiçbir taahhütte bulunmamışlar; genel ve belirsiz bir açıklama yapmışlardı. Sadece İzmir'in Türk ordusuna teslimini kolaylaştırmak için ellerinden geleni yapacakları hususunda Müttefik amiralleri ve konsoloslarına kendi aralarında istişare etme yetkisi vermişlerdi. Bu gelişme üzerine Yunan hükûmeti, Türk kuvvetlerinin İzmir'e beklenenden daha hızlı yaklaştığını ve dağınık Yunan askerlerinin oluşturduğu büyük dalgadan sükunet sağlanamayacağını anlayınca şehri planlanandan daha erken bir tarihte boşaltma kararı almış ve Yunan kuvvetlerinin apar topar çekilmesini emretmişti. 8 Eylül'de Savunma Bakanı Theotokis ile Genelkurmay Başkanı Dousmanis de *Doris* torpidosuyla İzmir'den ayrıldı.[199]

Gün batımında kamu ve askeri hizmet binalarından Yunan bayrakları indirilmişti. Osmanlı döneminde Yunan konsolosluk muhafızı, Yunan işgali döneminde ise Yüksek Komiserlik muhafızı olarak yirmi yıl görev yapan Dimos adlı bir Rum, Yüksek Komiserlik binasından Yunan bayrağını indirip yanına alarak son kez boş binaya derin derin bakmış ve oradan ayrılmıştı.[200] Artık tüm kışlalar ve askeri hastaneler boşalmıştı. Yunan siyasi ve askeri yetkilileri ile ordu komutanlığını taşıyan gemiler İzmir limanından birer birer yola çıkmaya başlamışlardı. Rıhtımda toplanan Hristiyanlar, o zamana kadar limanda duran Yunan savaş filosunun İzmir'in kurtuluşu için umut olduğuna dair gizli bir inanç besliyorlardı. Oysa şimdi her şeyin sona erdiğini anlamışlardı. Yunan gemilerinin hareket anında protokol gereği Fransız Donanmasına ait *Ernest Renan* ve *Waldeck Rousseau* savaş gemilerinden çıkan Fransız Donanması bandosu uluslararası kurallara uygun olarak Yunan bayrağını selamlayıp Yunan milli marşını çaldı. İzmir limanından ayrılan son Yunan savaş gemisi *Elli* kruvazörü Yunan Devleti'nin İzmir ile olan son bağını da böylelikle koparmış oluyordu.[201]

Gece yarısına doğru son Yunan siyasi ve askeri daireleri de güvenli bir şekilde İzmir'den ayrılmıştı. Ayrılma o kadar alelacele ve planlanan zamandan önce gerçekleşmişti ki, tüm askeri yetkililere haber verilememiş, bazıları hiçbir şeyden şüphelenmeden şehirde kalmış ve ertesi gün, 9 Eylül'de, Türk birlikleri tarafından ele geçirilmişti.[202] Ayrıca cepheden firar eden çok sayıda Yunan askeri hala İzmir sokaklarında dolaşmaktaydı. Çünkü ne ayrılmaya vakit bulmuşlardı ne de ordunun çekildiğinden haberdarlardı.[203] Bütün askeri ve siyasi yetkililerden sonra İzmir'i en son terk eden kişi Yunanistan'ın İzmir Yüksek Komiseriydi. İngiliz denizciler tarafından evinden alınan Stergiadis İngiliz zırhlısı *Iron Duke*'a bindirildi. İzmir limanında kalan *İron Duke* Türk ordusunun şehre girmesinden sonraki gün yola çıkmıştı. İstanbul üzerinden Romanya'ya,[204] oradan da Fransa'ya geçen Stergiadis hayatının sonuna kadar Fransa'da kaldı ve Yunanistan'a bir daha hiç dönmedi. Dahası 1919-1922 yılları arasında İzmir'deki faaliyetleri hakkında hiçbir ciddi makale, kitap, röportaj veya açıklama yayımlamadı. Stergiadis'in Yunan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta 8 Eylül'ü 9 Eylül'e bağlayan gece İzmir'deki Rumları, şehre akın eden mültecileri kurtarmak ve kentten geçmeye devam eden Yunan askeri birliklerinin rahat geçişini sağlamak amacıyla İngiltere ve Fransa amiralleriyle istişare ederek İngiliz amiral gemisine bindiğini bildirmektedir. İlk Türk tümenleri İzmir'e girdiğinde Stergiadis artık yapabileceği başka bir şey kalmadığından İngiliz muhribine bindiğini ve İzmir'den ayrıldığını ifade etmiştir.[205]

Yunanistan'da Stergiadis'in İzmir'den ayrılışına ilişkin çeşitli anlatımlar vardır. Bunlar her görgü tanığının ya da yöneticinin Stergiadis'in kişiliği, oynadığı rol ve ona düşen tahribattaki sorumluluk payı hakkındaki öznel görüşüyle ilgilidir. Stergiadis'in muhalifleri İngiliz gemilerine bindirilmesi için kendisinin İngilizlere yalvardığını iddia etmektedir. Çünkü diğer üst düzey Yunan devlet memurlarıyla birlikte bir Yunan gemisine binmeye çalışırsa öfkeli İzmirliler tarafından linç edilme riskiyle karşı karşıya kalacağından korktuğunu ifade ederler. Örneğin Stergiadis'in *Iron Duke*'a götürülmesi için evinden alındığı an ile ilgili tamamen çelişkili tanıklıklar bulunmaktadır. Kimi yazarlar Stergiadis'in evinin, kendisine hakaret eden, onu lanetleyen, öldürmekle tehdit eden öfkeli İzmirliler tarafından kuşatıldığını iddia etmektedir. İddiaya göre, silahlı İngiliz denizcilerin müdahalesi ve etrafının korunmasıyla kurtarılabilmiştir. Örneğin Rodas ve Angelomatis, Stergiadis'in başkalarına kayıtsız kaldığını; tek düşündüğü şeyin kendi canını kurtarmak olduğunu yazmışlardır.[206] Oysa Stergiadis için olumlu bir imaj yaratmaya çalışan Notaras, Stergiadis'in Yunanların vicdanında nihai günah keçisi haline getirilmeye ve Küçük Asya seferinde yaşanan tüm acılardan sorumlu tutulmaya çalışıldığını söylemektedir. Böylece Küçük Asya Felaketinin en büyük sorumlusunun Stergiadis ve onun İzmir'de uyguladığı yönetim biçimi olduğu izlenimi yaratılmak istenmiştir:

"Stergiadis, görevine ve hükûmetten aldığı emirlere aykırı olduğunu düşündüğü her şeye tamamen mesafeliydi. Bu nedenle İzmir'e gelişinin ilk günlerinden itibaren kentin ileri gelen Rum sakinleriyle çeşitli sürtüşmeler yaşadı. Stergiadis, Türklere karşı nasıl davranılması gerektiği konusunda onların müdahalelerini ve telkinlerini kabul etmedi. Stergiadis'in görüşleri, Türk yönetimi yıllarından beri toplumsal konumları gereği Rum Ortodoks cemaatini ilgilendiren her konuda söz sahibi olmaya alışmış olan İzmirliler tarafından kabul görmedi. Hepsi de Yunan yönetiminin kurulmasıyla toplumun ayrıcalıklı özerk yönetim statüsünün devam edeceğine inanıyorlar; Yunanistan temsilcilerinin eylemlerini de kendi tavsiye ve önerileriyle uyumlu hale getirmeleri gerektiğini düşünüyorlardı. Stergiadis bunu yapmadığından daha sonrasında onu şeytanlaştırma süreci başladı. Sonuçta Stergiadis yenilginin en büyük suçlusu ve sorumlusu olarak görüldü. Öte yandan Ulusal Bölünme, ordunun askeri harekâtının kötü örgütlenme biçimi, subayların yetersizliği, politikacıların iradesizliği, iç propaganda, Müttefiklerin çoğunun Yunanistan'ı terk etmesi, Ruslar, Fransızlar ve İtalyanların Kemal'e desteği, askerlerin yorgunluğu ve grevi hepten unutuldu."[207] Nitekim Stergiadis de daha sonra kaleme aldığı kısa notlarında, Büyük Taarruz dönemindeki icraatlarına değinerek, İzmir'in elde tutulması için hiçbir ümit kalmadığının anlaşıldığı andan Türk ordusunun şehre girişine kadarki sürede sadece birkaç günlük bir zaman diliminin kaldığını ve yapılabilecek hiçbir şeyin olmadığını belirtmiştir: *"Zamanın darlığı ve ulaşım araçlarının yetersizliği nedeniyle Rum nüfusun İzmir'den taşınması mümkün olmadı. Yunan hükûmetine yaptığım yoğun talep üzerine donanma ve acilen birkaç gemi İzmir'e gönderildi. Önce ordunun yola çıkması ve mümkün olduğunca çok savaş malzemesinin taşınması tercih ediliyordu. Bu tercih, Trakya'da savaşın devam etme ihtimali göz önüne alınarak ordunun esir alınmaması gerektiği düşüncesiyle zorunlu olarak yapılmıştı. Yaklaşık otuz dokuz bin asker bu sayede kurtarılabilecekti. Ancak şu soru da akla gelmiyor değil: otuz dokuz bin asker yerine, otuz dokuz bin sivil, mevcut gemilere sığdırılıp taşınacak olsa, dört yüz ila beş yüz bin nüfustan bu otuz dokuz bin vatandaşın seçimi nasıl yapılacaktı? Bunun dışında öncelikli olarak ordunun kurtarılması seçilmişti; çünkü ele geçirilmesi halinde mahvolacaktı. Oysa nüfusun geri kalanı için böyle bir risk bulunmuyordu. Rum nüfusun kurtarılması için yabancıların devreye girmesi bile ciddi bir durumdu. Rumların çıkışını yasakladığım ise yalandır. Tam tersine, bir ara bütün kontrolleri kaldırdım ve ayrılmak isteyenlerden pasaport veya polis izni istenmemesini emrettim. Böylece otuz ila kırk bin kişi her ne pahasına olursa olsun İzmir'i terk edebildi. Düzeni sağlamak için İzmir'den yiyecek ihracatını yasakladım ve şehre gelen mültecilerin bakımını sağlayacak tedbirler aldım. Benim Rum sakinlerini rahatlatmaya çalıştığım, durumun ciddiyetini gizlediğim yalandır. Onlara İzmir'den ayrılmalarına gerek olmadığını söylediğim de doğru değildir. Ama onlara, 'İzmir'den derhal ayrılmanız gerekiyor' deseydim,*

nasıl ayrılacaklardı? Hangi gemilerle taşınacaklardı?"[208] Oysa bazı kaynaklar Stergiadis'in söz konusu beyanatının aksine "*Rumlar Anadolu'da kalmasına ve Kemal'in onları katletmesine izin vermemiz daha isabetli olur. Atina'ya giderlerse her şeyi altüst ederler*" dediğini iddia etmektedir.[209]

Stergiadis'in şehirden ayrılmasıyla birlikte İzmir'de Yunan işgali fiilen sona ermişti. İzmir'de kalan ve şehri terk etmeyi reddeden tek kişi Metropolit Hrisostomos'tu. Osmanlı tebaası olarak Yunanistan'a fanatik düzeyde hizmet ettiği ve üç yıllık Yunan işgali süresince Türk rejimine karşı tüm eylemlere öncülük ettiği için vatana ihanetle suçlanmaktaydı.[210] Sonrasında halkın öfke çemberinde linç edilecek ve son nefesini verecekti. Şehirde hiçbir yabancı otorite kalmamıştı. İzmir'i terk eden Yunan jandarmalarının yerini almak amacıyla Müttefik gemilerinden karaya çıkan askerler, Avrupa ülkelerinin konsolosluklarını, yabancı elçilikleri, hayır kurumlarını ve vakıfları koruma görevini üstlenmişti. Yunan Ordusu'na ait birlikler, 8-9 Eylül gecesi İzmir kentinin dış mahallelerinden yürüyerek Çeşme'ye doğru ilerleyişini sürdürmüştü. 9 Eylül şafağında geri çekilen Yunan Ordusu'nun kıdemli subayları, Frangou, Gonatas ve üst düzey bazı subaylar, İzmir'e vardıklarında şehrin erken tahliyesi konusunda kendilerine bilgi verilmemesinden ötürü ıssız sokaklarda şaşkınlık içinde yürüyorlardı. Polymenakos'tan daha önce aldıkları Küçük Asya Ordusu'nun merkez karargâhında yapılacak Savaş Konseyi toplantısına katılma emri uyarınca doğrudan karargâha gitmişler; fakat oraya vardıklarında binanın bomboş ve terk edilmiş olduğunu görmüşlerdi. Yunan askeri yetkililerinin İzmir'den ayrıldığı haberi İzmirli Rumlar tarafından kendilerine bildirilince İzmir'den alelacele Urla'ya doğru yola koyulmuşlardı.[211]

9 Eylül sabahı İzmir limanının sahilinde büyük bir kalabalık toplanmıştı. Şehirden ayrılmaya vakit bulamayan çok sayıda Rum ve Yunan askeri, yola çıkacak bir gemi bulmak için çabalıyordu. Türklerin İzmir'e bu kadar çabuk varacaklarına inanmayanların sayısı oldukça fazlaydı ve birçoğu şehirden ayrılmayı ileriki günler için planlamışlardı. Hatta bazıları, Yunan makamlarının Türklerin henüz uzakta olduğuna dair verdiği güvenceye inanarak birkaç gün içinde hareket edecek gemilere bilet satın almışlardı. Olayların bu kadar hızlı gelişmesi karşısında adeta şaşkınlığa düşen Rum halkı artık umutsuzluk içinde ne yapacağına karar verme telaşındaydı.[212] 9 Eylül sabahı Alsancak'a ulaşan 2. Tümen 4. Alay Komutanı Yüzbaşı Şerafettin (İzmir) Bey süvarileriyle birlikte Kordonboyu'ndan Pasaport iskelesine gelmiş ve Türk bayrağını Hükûmet Konağının balkonundaki direğe çekmişti. Böylece üç yıl üç ay yirmi dört gün sonra, 9 Eylül 1922 tarihinde, İzmir düşmandan kurtulmuştu. 1. Süvari Tümeni Komutanı Mirliva Mürsel (Bakü) Paşa, öğlen saatlerinde Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya İzmir'in geri alındığını telgrafla bildirdi. Şehrin komutasını almaya gelen 'Sakallı' Nurettin Paşa işgalin başında dile getirdiği

"çizmelerimizin kuncundan içeriye kan doluncaya kadar İzmir düşmana terkedilmeyecektir"[213] sözleri gerçeğe dönüşmüş ve İzmir'de Türk yönetimi yeniden tesis edilmişti. Türk yönetiminin kurulmasıyla birlikte büyük endişeye kapılan İstanbul Rum Ortodoks Patriği Meletios, Venizelos'a yazdığı mektubunda İzmir'deki Hristiyan halk için son bir yardım çağrısında bulunmuştu: *"Sayın Başkan, felaketin acısıyla, teselli olarak, sefaletten ölme tehlikesiyle karşı karşıya olan Hristiyanlığın kurtuluşu için İngiliz hükûmetinin ilgisini harekete geçirmek üzere Londra'ya gideceğinizi bildiren telgrafınızı öğrendik. Bu Hristiyanlar, Küçük Asya'da Hıristiyanlığın son kalıntılarıdır. Yunan Devleti kötü bir politika uygulamıştır. Ancak bu durum, Müttefiklerin bahtsız Hristiyanlara karşı sorumluluğunu azaltmaz. Türkiye'deki Hristiyanlar meselesinin, Müttefikler ile Yunan Devleti arasındaki çelişkilerden ayrı tutulmasını birçok kez dile getirdik. Ama azınlıkları korumak yerine bize sert sözlerle karşılık verdiler. Müttefikler azınlıkları koruyup kurtarmayı başaramadıklarına göre, bari açlıktan kurtulmalarına yardım etsinler."*[214]

Bu sırada Atina'da Kral Konstantinos, Yunan halkına bir bildiri yayımlayarak sabır ve metanet tavsiyesi vermekteydi. Yunan Ordusu'nun yenilgisine atıfta bulunarak, bu çatışmanın uzun süreli savaşlarda ordularda sıkça görülen ufak kazalardan biri olduğunu söyleyip aslında bu ağır yenilgiyi gölgeleme çabasındaydı. Bildiri ertesi gün tüm Atina gazetelerinde yayımlandı: *"Yunan halkına, şanlı vatanımız büyük bir imtihandan geçiyor. Ey halkım, sen bana her zaman vatanseverliği, vefayı, sabrı gösterdin. Kahraman ordumuz, büyük zaferlere imza atarak, tam on yıl boyunca kurtuluş mücadelesinde başarıyla savaştı. Şimdi ise bir talihsizlik yaşandı. Uzun süre savaşan ordular için bu durum olağandışı bir durum değildir. Ancak bu talihsizlik ordumuzun kahramanlığını ve şanını hiçbir şekilde zedelemez. Tam tersine, bu felaketi cesur bir millete yakışır şekilde metanetle karşılamamız gerekir. Yunan Ordusu'nun başına gelen talihsizlik o kadar umulmadık bir olaydı ki, düşmanlarımız bile bunu beklemiyordu. Biz küçük; ama cesur bir milletiz. Mücadelemizle hem yurttaşlarımıza hem de uygarlığa paha biçilmez hizmetler sunduk. Cesaretimiz ve kahramanlığımız gelecek nesiller tarafından hayranlıkla izlenecektir. Kral olarak, milletin çıkarları neyi gerektiriyorsa ve anayasamız neyi yapmama izin veriyorsa onu yapacağım. Halkımın vatanseverlik ve birlik gibi bilinen erdemlerini ortaya koymasını bekliyorum. Ben halkıma güveniyorum. Hepinizi birlik olmaya ve devlete itaat etmeye çağırıyorum. Bu bizim görevimizdir. Konstantinos B."*[215] Kral Konstantinos gibi Atina basını da henüz cephedeki gerçek durumdan haberdar değildi. Yunan cephesinin yarıldığını anlamadan saldırının ufak çaplı bir çatışma olduğunu düşünüyordu: *"Mustafa Kemal'in amacı Yunan Ordusu'nu ezmek değildi. Sadece yerel bir saldırı yaptı. Başarılı ve muzaffer olsa da yereldi. Bu saldırı sadece bir vesile ve slogan oldu. Saldırıda sadece koca bir ordunun küçük bir kısmı yenildi. Çoğunluk ne savaşa katıldı ne de bir saldırı olduğunu anladı. Lakin koca bir ordu, Büyük*

Savaşın bütün cephelerinden daha geniş bir cepheyi terk etti. Sonuç olarak Yunan Ordusu savaşta yenilmemiş; sadece verdiği mücadeleyle zayıflamıştır."[216]

Oysa durum Atina'da anlaşıldığından çok daha farklıydı ve ilerleyen günlerde de Yunan Ordusu'nun Anadolu'yu tahliye etmesi devam etti. Çekilen Yunan birliklerinin büyük bir kısmı Urla, Gülbahçe, Alaçatı ve Çeşme hattını izleyerek Çeşme iskelelerine yığılmaya başlamıştı. Yunan Ordusu'nun gemilere binmesine yardımcı olmak amacıyla *Kilkis, Elli, Niki, Sfendoni*, *Naxos, Aktion* ve *Limnos* gemilerinden oluşan Yunan savaş filosuna ait bir grup gemi gönderilmişti. Bu gemiler önce Çeşme Yarımadası'ndaki boğazının iki yakasına yerleştirildiler. Daha sonra buradan Çeşme Körfezi'ndeki Alaçatı boğazına nakledildiler. Bu sırada Yunan Ordusu'nun nakliye gemilerine bindirilmesi 12 Eylül'de başlamış ve 15 Eylül akşamını 16 Eylül'e bağlayan gün tamamlanmıştı. Özellikle son günlerde, Yunan askerlerinin Türk kuşatmasının giderek daraldığını hissetmesiyle, gemilere binme eylemi tam bir düzensizlik ve plansızlıkla gerçekleşmişti. Aralarından en güçlü ve kurnaz olan askerler keyfi olarak tekneleri ele geçirip yakında demirlemiş bulanan gemilere binmek için birbirleriyle yarışıyorlardı. Dağılmış birliklerden hiçbiri düzeni sağlama gayretinde değildi ve askerler arasında tam bir can pazarı hali yaşanmaktaydı. Hatta 1. Kolordu Komutanı Albay Gonatas bile subayların bineceği gemi başkaları tarafından ele geçirilip gittiğinden bir mavna bulup gemilerden birine binebilmek için kurmay subaylarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştı.[217] Gemilere biniş hattını korumakla görevli Yunan askeri kolunun son birliği Yarbay Odyseas Maroulis'in müfrezesiydi ve Çeşme'den ayrılan son gruptu. 15 Eylül'ü 16 Eylül'e bağlayan gece saat biri çeyrek geçe, askerler gemiye bindikten sonra, Maroulis Alayı'nın trompetçisine hareket işaretini çalmasını emretti. Böylece tüm Yunan yolcu ve savaş filosu Sakız ve Midilli adasına doğru yola çıktılar. Bu son hareket işareti ile 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkarma yapan Yunan birlikleri "Küçük Asya" topraklarını artık terk etmişti.

16 Eylül sabahı Türk ordusu Çeşme'ye girdi. Tam bir hezimetle sonuçlanan Küçük Asya Seferi'nin ardından Yunan Ordusu'nun 1. Kolordu Komutanı Albay Gonatas, 16 Eylül 1922 tarihli günlük emir yazısında askerlerini şu sözlerle cesaretlendirmeye çalışmıştı: *"Askerler, bugün 16 Eylül günü, gece saat bir buçuk sıralarında ordumuzun 1. Kolordusu'nun son bölümü Çeşme'ye doğru yola çıktı. Trompet sesleri duyuldu ve son gemi de limandan ayrıldı. Küçük Asya Ordusu'nun genel talihsizliği ortasında, Yunan Ordusu'nun onurunu kurtarmak gibi zor bir görevi yerine getirdik. Siz askerler gece gündüz aç, uykusuz, bitkin bir halde yürüdünüz ve ordunun geri çekilmesini engelleyip onu ele geçirmeye çalışan düşmanı püskürttünüz. Tüm birliklerin tam bir düzen içerisinde gemilere binişinin gerçekleşmesini sağladınız. Biz askerlerin ordumuzun uzun yıllar verdiği mücadelenin sonucunda ortaya koyduğu muhteşem yapının çöküşüne yol açan*

sebepler konusunda yorum yapmaya hakkımız yoktur. Bizim vicdanımız rahattır. Çünkü biz görevimizi yaptık. Artık devletin görevini yapması ve görevini yapmayan, bugünkü acılara sebep olanları acımasızca cezalandırması gerekiyor. Kim olurlarsa olsun, nerede olurlarsa olsun onları cezalandıracağız. Vakur ve sakin bir şekilde, daha güzel günlerin gelmesini bekleyelim. Talihsizlikler karşısında, başarılardan daha fazla zihinsel metanet göstermemiz gerekir. Son dönemdeki şanlı başarılarımızı hatırlayalım. Hayal kırıklığına kapılmayalım. En cesur ordular bile kayıplar vermişlerdir. Her birimiz, ister asker, ister vatandaş olarak daima üzerimize düşen görevi yerine getirelim. Daha iyi günler yakında yeniden doğacaktır. Midilli, 16 Eylül 1922, 1. Kolordu Komutanı S. Gonatas"[218]

Bu arada 11 Eylül akşamı Albay Dimitrios Theotokis komutasındaki Bağımsız Yunan Tümeni Dikili sahillerine ulaşmıştı. Bu Tümen, Yunan Ordusu'nun 3. Kolordusu'na bağlı olup Eskişehir cephesinde yer almaktaydı. Büyük Taarruz başlayınca Türk taarruzunun esas ağırlığını oluşturduğu Yunan Ordusu'nun 1. ve 2. Kolordusunu takviye etmek amacıyla Dumlupınar bölgesine doğru hareket etme emri almıştı. Bağımsız Tümen 29 Ağustos'ta yürüyüşüne başlamış; ancak Afyonkarahisar'daki durum ve Yunan Ordusu'nun firarları nedeniyle Trikoupis ve Digenis kuvvetleriyle karşılaşamamıştı. Aynı zamanda Yunan kuvvetlerinin geri kalanıyla telsiz yoluyla iletişim kurması da mümkün değildi. Kütahya civarında etrafı düşman kuvvetleriyle çevrili, savaş cephesindeki gelişmelerden habersiz bir şekilde kendinî kuşatılmış halde buldu. Bağımsız Tümen, diğer Yunan kuvvetlerini bulup onlara katılabilmek için etrafta dolaşmaya başlamıştı. Tümenin orduyla tek iletişimi, İzmir'den gönderilen bir uçak aracılığıyla gerçekleşmekteydi. Bu uçak savaş olaylarının gelişimini ve Türk kuvvetlerinin kontrolü altındaki bölgeler ve şehirler hakkında bilgi veren bir zarfı tümenin olduğu yere bırakmıştı. Aldığı haber üzerine Bağımsız Tümen, başka yerden yardım beklemeden, kendi kuvvetleriyle denize doğru çekilme kararı almıştı. Tümenin toplam yürüyüşü 17 gün sürmüş; 600 kilometreden fazla yol kat etmişti. Bağımsız Tümen önemli bir muharebeye girmemiş; ancak küçük Türk birlikleriyle çatışmalar yaşamıştı. Akıbeti hakkında bilgi bulunmadığı için kesin olarak esir alındığı düşünülmüştü. Dikili'ye vardıklarında Midilli'den sevk edilen gemilerle 12-13 Eylül tarihleri arasında, 243 subay ve 7271 er, Anadolu'dan ayrılmayı başardı. Bu tümen, Anadolu'daki Yunan Küçük Asya Ordusu'nun hasar görmeden kalan tek büyük birliğiydi ve sürekli intikalde olması, muharebelere hiç girmemesi nedeniyle diğer tüm kuvvetlerin uğradığı Küçük Asya yenilgisinin yıkıcı etkisini yaşamamıştı.[219] General Soumilas komutasındaki Yunan 3. Kolordusu 10 Eylül'de Bursa'yı terk etmiş; 11 Eylül'de Gemlik ve Mudanya boşaltılmıştı. Bu kolordunun Bandırma ve Erdek'e doğru çekilmesi sırasında, General Nikolaos Kladas komutasındaki 11. Tümen 3. Kolordu'nun diğer unsurlarıyla temasını

kaybetmiş ve Mudanya bölgesinde Türk kuvvetleri tarafından kuşatılmıştı. Yaşanan çatışmanın ardından 4.500 askerden oluşan 11. Tümen ve General Kladas Türklere teslim olmak zorunda kaldı. General Kladas, Büyük Taarruz sırasında Yunan Ordusu'nun esir düşen dördüncü generaliydi. Trikoupis, Digenis ve Dimaras ile birlikte Kırşehir'e nakledilecekler ve bir süre burada gözetim altında tutulacaklardı.[220]

13 Eylül'de *Aetos, Velos* ve *İerax* savaş gemilerinin yardımıyla Bandırma ve Erdek limanlarından Yunan 3. ve 10. Tümenlerinden geriye kalanların gemilere binişi başladı. 16 Eylül gecesi, Bandırma limanından hareket etmesi planlanan birliklerin gemilere binişi tamamlanmış ve sonrasında şehir Yunan Ordusu tarafından boşaltılmıştı. 17 Eylül'de Deliklibayır mevkiinde Yunan ve Türk kuvvetleri arasında Türk Kurtuluş Savaşı'nın son muharebesi yaşanmış ve yenilen Yunan birlikleri 17 Eylül'ü 18 Eylül'e bağlayan gece limandan ayrılmıştı. 18 Eylül sabahı saat altıda Yunan Ordusu'nun son birliklerinin Erdek limanından gemilere binişi tamamlandı. Kapıdağ yarımadasının boğazını koruyan ve artçı kuvvet oluşturan son Yunan askerleri de 18 Eylül günü öğlen saat on ikide Ocaklar limanından gemiye binerek Anadolu'dan ayrıldı.[221] Böylece Yunan Ordusu'nun 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmasıyla başlayan ve kırk ay süren Küçük Asya harekâtı tamamen sona erdi.

Son Söz

1922 yılı başlarından itibaren Anadolu'da Albay Nikolaos Plastiras önderliğindeki bir grup Venizelist subayı, kraliyet yanlısı hükûmeti devirmek amacıyla bir darbe hareketi planlamıştı. Ağustos 1922'deki Türk taarruzu ve Yunan Ordusu'nun yenilgisi, iktidardan hoşnutsuz subayların harekete katılması için geçerli bir zemin hazırlamıştı. Hareketin tezahürü için hazırlıklar, Yunan Ordusu'nun Çeşme'den Sakız ve Midilli adalarına çekilmesiyle tamamlandı. Plastiras, 15 Eylül'de Çeşme'den Sakız Adası'na ulaşmış ve vakit kaybetmeden donanma subaylarını darbe hareketine dahil etmişti. 20 Eylül'e gelindiğinde Sakız ve Midilli'deki ordu ve donanma subaylarının çoğu Plastiras önderliğindeki harekete katılmıştı. 22 Eylül'de kurulan ihtilal komitesinin başına Albay Stylianos Gonatas getirilmişti. Ancak perdenin arkasındaki asıl güç Plastiras idi. Darbeciler öncelikle Kral Konstantinos'un istifa edip tahtı oğlu II. Georgios'a bırakmasını istiyordu. Sonrasında Meclis feshedilecek ve tarafsız bir seçim yapılacaktı. Bu seçimler sonrasında Antant devletlerinin güvenini kazanmış tarafsız bir hükûmet kurulacak ve Trakya cephesi güçlendirilecekti. 24 Eylül sabahı ihtilal patlak verdi. Sakız ve Midilli'de hiçbir direnişle karşılaşmadan hemen galip gelindi. Ertesi gün isyancılar buharlı gemilere binip savaş gemilerinin eşliğinde Pire'ye doğru yola çıktılar. 26 Eylül'de devrimin önderi Gonatas'ın hareketin eylemlerini ve taleplerini bildiren bildirisi uçakla Atina semalarından aşağıya atıldı. 26 Eylül'de isyancı gemileri Atina'ya ulaştı ve hükûmete taleplerinin kabul edilmesini isteyen bir ültimatom gönderdiler. Bunun üzerine Triantafyllakos hükûmeti istifa kararı aldı. 27 Eylül'de Kral Konstantinos tahttan çekildi ve oğlu II. George Yunanistan'ın yeni Kralı olarak yemin etti. İki gün sonra Konstantinos ve ailesinin geri kalan üyeleri Yunanistan'dan ayrılıp İtalya'nın Palermo kentine gittiler. Birkaç ay sonra da Konstantinos 55 yaşında Palermo'da ölecek ve bir devir Yunanistan'da kapanmış olacaktı. Konstantinos'un tahttan çekilmesinin ardından darbeciler gemilerden inip Atina'ya doğru yürüyüşe geçtiler. 28 Eylül'de kraliyet yanlısı hükûmetin kilit bakanları ve Hacıanestis tutuklandı. 12-27 Kasım tarihleri arasında

toplanan karşı-devrimci bir mahkemeye sevk edildiler. Bunlardan altısı idama mahkûm edildi: Eski Başbakan Gounaris, eski Maliye Bakanı Protopapadakis, eski İçişleri Bakanı Stratos, eski Dışişleri Bakanı Baltacis, eski Savunma Bakanı Theotokis ve eski Başkomutan Hacıanestis. Ceza kararı, 27 Kasım'da yayımlanmasının ardından derhal uygulamaya konuldu. Kraliyet yanlılarının altı önemli lideri kurşuna dizilerek idam edildi. Yunanistan'da Altılar Davasında ölüm cezasına çarptırılanlara karşı duyulan öfke ve nefret o kadar büyüktü ki idam mangalarını oluşturacak askerlerin seçilmesi için kura çekildiğinde birçok asker atış yapmak telaşıyla seçimin kendisine denk gelmesini ummuştu. Örneğin altı askerden oluşturulan müfrezenin birinde yanlışlıkla yedi asker çekilmiş; görevli subay bu askerin gitmesini istemişti. Oysa Anadolu'dan gelen bu asker ülkesini mahvettiğine inandığı kişilerden intikam almak için kalıp ateş etmesine izin verilmesini yalvararak rica etmişti. Kısaca bu türden örnekler Yunan tarihinin 1922 sonrasındaki süreçlerinde sıklıkla karşılaşılan hadiselerdi. Ulusal Bölünme'nin keskin uçları Küçük Asya Felaketinin travmasıyla birlikte Yunanları toplumsal bir depresyona sürükleyecekti. Öyle ki 1920 Kuşağının önemli temsilcilerinden biri olan şair Karyotakis Yunanistan'da hakim olan umutsuzluk, karamsarlık ve melankoli ortamından çıkış yolu bulamayıp intihar edecekti.

Yunanlar Yeni Ahit'te Hristiyanlığın ilk yedi kilisesinin (Efes, İzmir, Bergama, Thiatira [Akhisar], Sardis, Alaşehir, Laodikya [Eskihisar])[1] Batı Anadolu'da kurulmasından dolayı bölgeye yayılmacı milliyetçiliğin dışında bir kutsiyet de atfetmişti. Söz konusu toprakların ele geçirilmesi Hristiyanlığın kutsal mabedinin de korunması anlamına geliyordu. Dolayısıyla Yunanlar Anadolu işgalini dini bir görevin yerine getirilmesi olarak da kabul etmişti. Lakin Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan yenilgiyle ayrılması üzerine Yunanistan'ın yenildiği; ama ordusunun kaybetmediği yönünde farklı bir anlatı yaratıldı. Yani Yunan askeri din ve vatan uğruna kahramanca savaşmış; ancak yenilginin taktiksel askerî hatalardan, politikacıların yetersizliğinden, milli birlik ve beraberliğin sağlanamamasından; ama en önemlisi Büyük Güçlerin tutumundan kaynaklandığı iddia edilmişti. Yunanistan'ın yenilgisinin sorumluluğunu kendisinden uzaklaştırıp politikacıların üzerine yıkma isteğinin arkasında ordunun kurum olarak itibarının zarar görmeden korunması bulunuyordu. Böylece yenilginin mesuliyeti siyasilere yüklenerek toplumsal ayaklanmanın önüne geçilmeye çalışılmıştı. Bir süre sonra bu anlatıya Dido Sotiriou gibi sol eğilimli yazarlardan yeni bir katkı daha sağlandı. Sotiriou, Küçük Asya Seferi'ne dair Yunanları kandıran emperyalistlerin oyunu olduğu şeklinde yeni bir hikâye yaratma çabasındaydı. Oysa Yunanistan'ın Anadolu işgali emperyalist bir savaş olduğu kadar Yunan ekspansiyonist siyasetinin de bir sonucuydu. Yunanistan'da hiç kimse bu gerçeği açığa çıkarmak istemedi. Seçilen "günah keçisi"

Yunan irredentasının temsili olan Megali İdea'nın üzerini örtmeye yaradı. Bu kimi zaman komünistler, kimi zaman emperyalistler, kimi zaman da Kralcı ya da Venizelist hükûmetler oldu. Yunan kolektif belleğine daha hızlı servis edilen gerekçe ise Müttefiklerin oyununa gelen Yunanistan senaryosuydu. Nitekim *Kathimerini* gazetesi baş editörü Vlahos *"Yakarmak"* başlıklı köşe yazısında da bu gerçeğin altını çizmişti. Yunanistan'ı yalnız bırakan Müttefikler Vlahos'un makalesinde sitemkâr bir dille eleştirilmişti. Fransız gazetelerinin *"İzmir bugün özgürlüğüne kavuştu"* başlıklı haberine oldukça içerlenen Vlahos, İngilizlerin limanda kendilerine yardım etmemesini de kınamaktaydı. Zira Yunanistan başından beri Müttefikler için "en ucuz silah" değil "küçük partner" rolünü benimsemişti. Bu rol, Eylül 1922'de İzmir'de farklı bir senaryo ile bitti.

Yunan Ordusu'nun Küçük Asya Seferi olarak adlandırılan işgal döneminde ilk propaganda amaçlı filmi, *Yunan Mucizesi*, son sahnesinde Küçük Asya Ordusu'nun Ankara'ya temsilî girişi ile sonlandırılacaktı. Ancak yarısına kadar çekilen bu kurgu filmi, Yunan Ordusu'nun 1922 yılında Küçük Asya Bozgununda yaşadığı hezimet ile senaryoda istenilen sona ulaşamamış ve tamamlanamadan yarıda bırakılmıştı. Zira ne senarist ne de oyuncular platonun tarihleri boyunca bağımsızlıkları için mücadele eden usta savaşçılara ait olduğunu hatırlamak istememişlerdi. O film Türk'ün toprağında hiç tamamlanamadı.

Son Notlar

YUNAN YAYILMACI MİLLİYETÇİLİĞİ (1821-1881)

1 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çeviren: Fikret Işıltan, TTK yay., Ankara 2011, s. 51.

2 Norman Davies, *Avrupa Tarihi. Doğu'dan Batıya Buz Çağı'ndan Soğuk Savaş'a Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panoraması,* Çeviri Editörü: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi yay., İstanbul 2011, s. 241-242.

3 Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye. Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I. Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2014, s. 4-15.

4 Lord Kinross, *The Ottoman Centuries. The Rise and Fall of the Turkish Empire*, Morrow Quill Paperbacks, New York 1977, s. 25.

5 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, *Cilt I*, TTK yay., Ankara 1988, s. 113-115

6 Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü. Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Kitabevi, Ankara 2014, s. 33.

7 Kinross, *The Ottoman Centuries*..., s. 35.

8 Kinross, *The Ottoman Centuries*..., s. 40-41.

9 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 142-143.

10 Sander, *Anka'nın Yükselişi*..., s. 37.

11 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 148-158.

12 Sander, *Anka'nın Yükselişi*..., s. 40-41.

13 Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi. 18. ve 19. Yüzyıllar*, Çeviren: İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, Küre yay., İstanbul 2016, s. 32.

14 Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta yay., İstanbul 1989, s. 126.

15 Bengül Salman Bolat, "Fransız İnkılabının Türk Modernleşme Sürecine Etkileri", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2005, s. 150.

16 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi. 1789-1914*, Timaş yay., İstanbul 2014, s. 53-55.

17 Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı. 1789-1848*, Çeviren: Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara 2013, s. 64.

18 Milton Viorst, *The Great Documents of Western Civilization. The Basic Sources of European History from the Rise of Christianity to Modern Times*, Bantam Books, New York/Toronto/ London 1967, s. 176.

19 Viorst, *The Great Documents of Western Civilization* ..., s. 191.

20 Hobsbawm, *Devrim Çağı*..., s. 89-90.

21 A. Haluk Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, İmge yay., Ankara 2002, s. 35-41.

22 Elie Kedourie, *Avrupa'da Milliyetçilik*, Köprü Kitap, Çev: Haluk Timurtaş, İstanbul 2017; Miroslav Hroch, *Avrupa'da Milli Uyanış. Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, İletişim yay., Çev: Ayşe Özdemir, İstanbul 2011.

23 18. yüzyıla gelindiğinde Sırp ve Yunan burjuva sınıfı yavaştan oluşmaya başlamıştı. Sırplarla kıyaslandığında Yunan burjuvazisi çok daha uluslararası görüntüdeydi. Odessa, Marsilya, Triyeste, Londra gibi yerler başta olmak üzere dünyanın birçok merkezinde Yunan tüccar kolonileri kurulmuştu. Rumların Selanik ticaretindeki güçlü varlıklarından ötürü Balkanlara ve Doğu Avrupa'ya da yayılma olanağı bulabilmişti. (y.n.)

24 Elbette ki tüm Doğu Avrupa uluslarının "etnik milliyetçi" olarak kategorilendirilmesi hatalıdır. Mesela Polonya ve Macaristan uzun bir bağımsız devlet geleneği olan ve yönetici elitler temelinde geliştiğinden daha çok Batı milliyetçiliği ile özdeşleştirilebilmektedir. Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*, Cambridge University Press, Cambridge 1985, s. 9.

25 15. yüzyılda Osmanlı'nın sınırları batıda Bosna'dan kuzeyde Besarabya'ya kadar uzanmaktaydı. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Kronik yay., İstanbul 2019, s. 61.

26 Meltem Begüm Saatçi, "Balkan Ulusçuluklarına Dair Bir Değerlendirme: Farklı Uluslar Farklı Usuller", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 23, Güz 2009, s.16.

27 Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş yay., İstanbul 2013, s. 150.

28 Kemal Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Timaş yay., İstanbul 2019, s. 31-32.

29 Nikos Svoronos, *Çağdaş Hellen Tarihine Bakış*, Çeviren: Panayot Abacı, Belge yay., İstanbul 2013, s. 33.

30 Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*..., s. 633.

31 Ernest Gellner, *Language and Solitude: Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*, Cambridge University Press, United Kingdom 1998, s. 21-26.

32 Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*..., s. 38.

33 Johann Gottfried Herder, "İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler", Özlem Doğan & G. Ateşoğlu, *Tarih Felsefesi: Seçme Metinler*, Doğu Batı yay., Ankara 2014, s. 26-27.

34 Acar Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü: Herder*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2008, s. 16-27.

35 Jelavich, *Balkan Tarihi*..., s. 201.

36 Jelavich, *Balkan Tarihi*..., s. V.

37 Fahri Yetim, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25/2011, s. 285-286.

38 Edhem Eldem, "18. Yüzyıl ve Değişim", *Cogito, Osmanlılar Özel Sayısı*, Sayı: 19, Yıl: 1999, s. 194.

39 Bir devletin meşruiyetinin temelinin halk iradesi olduğu fikri 18. ve 19. yüzyıl devrimlerinin liberal ideolojisini özetlemektedir. Filhelenizm kavramı da genellikle liberallerin ideolojisinin unsurlarıyla ilişkilendirilmektedir. Yunanların bağımsızlığına ve Napolyon geçmişine özlem duyan İtalyan radikaller, İngiltere'deki monarşi karşıtları ve birleşik Almanya fikri benimseyen Alman vizyonerler kadar dönemin maceraperestleri de Yunan bağımsızlık mücadelesine destek vermişlerdir. Fakat Filhelenlerin tamamının isyan sırasında savaştığı doğru değildir. Bazıları kendi ülkelerinde topladığı para yardımlarıyla, bazıları da Avrupa başkentlerinde veya büyük şehirlerde Yunan mücadelesi için kurulan farklı komisyonlara üye olarak ayaklanmaya destek vermişlerdir. 1884 yılında Henri Fornezy'nin bastığı katalogda 421 Filhelen isimden bahsedilmektedir. Yine pek çok Avrupa ülkesinden isyana destek vermeye gelen Filhelenler arasında en fazla çoğunluğu Almanlar oluşturmaktadır. Esra Özsüer, "19. Yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 26, Sayı 2, 2016, s. 325-344.

40 Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", *Türkiye Tarihi 3. Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem yay., İstanbul 1992, s. 83.

41 Yavuz Özdemir & Erol Çiydem, "Osmanlı Coğrafyasında İlk Devrimci Örgüt: Philiki Eteria", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 14, Aralık 2017, s. 25.

42 1750 yılında keşiş Theoklitos Polyidis, Yunanistan'ın pek çok farklı bölgesini dolaşmış ve çeşitli kehanetler toplamıştı. Birçok farklı bölgeden derlediği kehanetlerin üzerine kendi kehanetlerini de katarak küçük bir risale hazırlamış ve "Müjdeci Melek" (Agathangelos) ismini verdiği bu risaleyi Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinde dağıtmıştı. Söz konusu risalede, Balkan Hristiyanlarının Osmanlı hâkimiyetinden kurtularak özgürleşeceği; çünkü sarı saçlı ırkın (ksantho genos) yakında Yunanlara yardıma geleceği yazıyordu. Polyidis tarafından

hazırlanan risale Rusların 18. yüzyılın sonlarında Balkan coğrafyasında Ortodoks bağlarını kullanarak Osmanlı'ya karşı yürüttüğü Akdeniz siyaseti ile yakından ilişkili olabilirdi. Nitekim 1770 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Mora'da Rus General Kont Orlov'un kışkırtmasıyla Yunanlar tarafından çıkarılan isyan (Orlov İsyanı/Orlofika) muhtemelen büyük kurtarıcı olarak görülen "sarı saçlı ırk" mitinden etkilenmişti. Γιάνης Κορδάτος, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος* [Modern Yunanistan Tarihi], Τόμος Α, Εκδόσεις 20ος αιώνας, Αθήνα 1957-58, s. 202-203; Νίκος Β. Ροτζώκος, *Εθναφύπνιση και εθνογένεση. Ορλαφικά και Ελληνική Ιστοριογραφία* [Milli uyanış ve ulusun doğuşu. Orlafika ve Yunan Tarihyazımı], Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007,

43 Ancak Yunanistan'da bu algı Napolyon'un 1815'te İngilizlere karşı Waterloo'da yenilgiye uğramasıyla değişmiş ve ümitler yeniden Çarlık Rusya'ya bağlanmıştı. Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları*, Kaynak yay., İstanbul 2009, s. 23.

44 Douglas Dakin, *The Greek Struggle for Independence, 1821-1833*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California 1973, s. 27.

45 Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Ιδεολογικά Ρεύματα και Πολιτικά Αιτήματα Κατά τον Ελληνικό 19ο Αιώνα» [19. Yüzyıl Yunanistanında İdeolojik Akımlar ve Siyasi Talepler], Γ. Β. Δερτιλής & Κ. Κωστής, *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας (18ος – 20ος αιώνας) [Modern Yunan Tarihinin Konuları (18. - 20. yüzyıl)]*, Εκδοτικός Οίκος Αντ. ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1991, s. 59-70.

46 Θάνος Μ. Βερέμης, *21 Ερωτήσεις & Απαντήσεις Για το 21[1821 hakkında 21 soru-cevap]*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2020, s. 128-129.

47 Paschalis M. Kitromilides, *Aydınlanma ve Devrim. Modern Yunanistan'ın Kuruluşu*, Çeviren: Sinem Güldal, Alfa yay., İstanbul 2021, s. 296-313.

48 Βερέμης, *21 Ερωτήσεις & Απαντήσεις...*, s. 131.

49 Kitromilides, *Aydınlanma ve Devrim...*, s. 394-395.

50 Nitekim korsanlara karşı silahlanan Rum ticaret gemileri 1821 İsyanı sırasında Mora'ya çağrılmışlar ve yeni silahlarla donatılmışlardı. Osmanlı Devleti, isyanın ilk haftalarında Ege'de asi bir filoyla karşı karşıya kalmıştı. Doğu Akdeniz'de güvenliği tehlikeye düşüren ve gün geçtikçe sayıları artan bu gemiler, isyanın adalara yayılmasında önemli rol oynamışlardı. Meral Bayrak, *1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ocak 1999, s. 78.

51 Βερέμης, *21 Ερωτήσεις & Απαντήσεις...*, s. 127.

52 Yunan bağımsızlığına giden süreçte ilk siyasi örgütün 1796 yılında Feraios tarafından kurulduğu ve *Buono Kuzinos* ortaklığı ile tüm Hristiyan âlemini Türklere karşı birliğe çağırdığı iddia edilmiştir. Yine Rigas'ın *Etniki Eteria* adlı bir cemiyet kurduğu; ancak ölümünden sonra bu cemiyetin dağıldığı da iddia edilmiştir. Özdemir & Çiydem, *Osmanlı Coğrafyasında İlk Devrimci Örgüt...*, s. 27.

53 Sonyel, *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi...*, s. 23.

54 Nurettin Türsan, *Yunan Sorunu*, [yayl. y.], Ankara 1987, s. 35.

55 Buradaki devrim kavramının Fransız Devrimi sonrasında literatüre giren kavram ile eş değer olmadığını belirtmek gerekir. Nitekim devrim, Fransız Devrimi'nden önceki yüzyıllarda da bilinmeyen bir kelime değildi. Osmanlı idaresine karşı itaatsizlik bağlamında isyan, ayaklanma, yerel başkaldırı ya da Hristiyan reayanın Avrupa hükümdarlarıyla Türklere karşı iş birliği yapmalarını ifade etmek için eşkıyalık anlamına gelen zorbalık sözcüklerinin muadili olarak da kullanılırdı. Alexandra Sfoini, "Devrim: Sözcüğün 1821 Metinlerindeki Kullanımı ve Anlamları", Konstantina Andrianopoulou & Anna Vakali, *1821 Yunan Devrimi. Yunan Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2021, s. 47.

56 Özdemir & Çiydem, *Osmanlı Coğrafyasında İlk Devrimci Örgüt...*, s. 26-27.

57 Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik...*, s. 42.

58 Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 152.

59 William St Clair, *That Greece Might Still Be Free. The Philhellenes in the War of Independence*, Open Book Publishers, Cambridge 2008, s. 1; Ayrıca bk. Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram. Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babıali Kültür yay., İstanbul 2011.

60 Bk. Dilek Özkan, "The Final Phase of the Greek Revolution: Delimitation, Determination and Demarcation of the First Greek Borders in Ottoman Sources", Dimitris Stamatopoulos (edit), *European Revolutions and the Ottoman Balkans: Nationalism, Violence and Empire in the Long Nineteenth-Century (The Ottoman Empire and the World)*, I.B. Tauris, London 2020, s. 111-138.

61 Έλλη Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)* [*Örnek Krallık ve Megali İdea. Yunanistan'daki Ulusal Sorunun Boyutları (1830-1880)*], Εκδόσεις Πολύτυπο, Αθήνα 1988, s. 25.

62 Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα*..., s. 22-23.

63 *Εφημερίς Αθηνών*, 22.11.1824, Αριθμός: 24, s. 3-4.

64 Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα* Σκοπετέα..., s. 22.

65 Dilek Özkan, «Ελληνοθωμανικά Σύνορα: φύλαξη και διαχείριση μέχρι το 1840» [Yunan-Osmanlı Sınırları: 1840'a Kadar Koruma ve Yönetim], Προτζεκτ 21. 1821 Ιστορικά Ζητήματα στις Απαρχές του Ελληνικού και Καπιταλιστικού Σχηματισμού [Proje 21. 1821 Yunan ve Kapitalist Oluşumun Başlangıcındaki Tarihsel Sorunlar], Traverso Antifa, Αθήνα 2021, s. 329; Özkan, *The Final Phase of the Greek Revolution...*, s. 329.

66 Esra Özsüer, "İki Yüzüncü Yılında Türk-Yunan İlişkilerini Yeniden Düşünmek", Esra Özsüer (edit), *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Perspektifinden Türk-Yunan İlişkileri (1821-2021)*, Boyut yay., İstanbul 2022, s. 6.

67 Ricahard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, Çeviren: Dilek Şendil, İletişim yay., İstanbul 1997, s. 62.

68 Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας. Από την Επανάσταση του 1821 ως το κίνημα του Γουδί [Modern ve Çağdaş Yunanistan Tarihi. 1821 Devrimi'nden Gudi hareketine]*, Τόμος Α, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2011, s. 211.

69 Κωστής Γιουργός & Χάρης Δρακόπουλος, *Έλληνες Πολιτικοί* [Yunan Politikacılar], Επτά Ημέρες, Καθημερινή, Αθήνα 1996, s. 13.

70 Γκέοργκ Λούντβιχ φον Μάουρερ, *Ο Ελληνικός λαός. Δημόσιο, ιδιωτικό και εκκλησιαστικό δίκαιο από την έναρξη του αγώνα για την ανεξαρτησία ως την 31η Ιουλίου 1834 [Yunan halkı. Bağımsızlık mücadelesinin başlangıcından 31 Temmuz 1834'e kadar kamu, özel ve di hukuku]*, Μετάφραση: Όλγα Ρομπάκη, Εκδόσεις Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1976, s. 421.

71 Bk. Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Συγχρονής Ελλάδας...*, s. 235-282.

72 Her ne kadar son Bavyera birlikleri Yunanistan'dan 1838 yılında ayrılmış olsa da Bavyeralıların ülke yönetiminde etkinliği devam etti. Örneğin Savunma Bakanı bir Bavyeralıydı. Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi...*, s. 71.

73 Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Συγχρονής Ελλάδας...*, s. 282; Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi...*, s. 71.

74 *Εφημερίς της κυβερνήσεως του βασιλείου της Ελλάδος [Yunanistan Krallığı Resmi Gazetesi]*, Αριθμός: 5, 18.03.1844, Σύνταγμα της Ελλάδος [Yunanistan Anayasası], «Περί του δημοσίου δικαίου των Ελλήνων» [Yunanların kamu hukuku hakkında], Άρθρο: 3 [Madde 3], s. 16.

75 Κ. Θ. Δημαράς, «Της Μεγάλης Ταύτης Ιδέας» [Büyük Fikir], Γ. Β. Δερτιλής - Κ. Κωστής, Θέματα *Νεοελληνικής Ιστορίας (18ος -20ος αιώνας) [Modern Yunan Tarihinin Konuları (18. 20. yüzyıl)]*, Εκδοτικός Οίκος Αντ. Ν. Σακκούλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1991, s. 45.

76 Kolletis'in meclis konuşmasının tamamı bir sonraki gün *Elpis* gazetesinde de yayımlanmıştır. *Η Ελπίς*, «Λογος του κυρίου Κωλέτου» [Bay Koletis'in Nutku], 15.01.1844, Αριθμός: 109, s. 443-444.

77 *Η της Τρίτης Σεπτεμβρίου Εν Αθήναις Εθνική Συνέλευσις, Πρακτικά, Α Εθνοσυνέλευση 1843-1844, Συνεδρίαση ΛΑ [Atina'da 3 Eylül Ulusal Meclisi, Tutanaklar, Birinci Ulusal Meclis 1843-1844, 31. Oturum]*, 14.01.1844, εκ του βασιλικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις, s. 190-191.

78 Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα..., s. 258.*

79 İoannis Kolletis (1774-1847), 1821 Mora İsyanında Aleksandros Mavrogordatos ile birlikte önemli bir politik yüzdü. Epir'de doğan Kolletis, İtalya'da Tıp eğitimi görmesinden ötürü Aydınlanma etkisini bizzat yaşamış biriydi. Tahsil hayatı sona erdikten sonra memleketi Yanya'ya dönen Kolletis, Tepedenli Ali Paşa'nın ve oğlu Muhtar Paşa'nın yakın çevresinde bulunan biri olarak yöre halkı tarafından Ḱollet Paşa lakabını almıştı.

Στρατηγός Μακρυγιάννης, *Απομνημονέυματα, Τόμος Δεύτερος [Hatıralar, II. Cilt]*, Έκδοσις Βιβλιοπωλείου Ε. Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1947, s. 186. Kolletis, Filiki Eterya'ya katılsa da 1821 isyanında fiili yer almamış sadece siyasi bağlamda destek vermişti. 1821 isyan sürecinde Yunanistan'da kurulan ilk siyasi partiler belirli bir parti programı olmayan ve çoğunlukla hangi Büyük Güç yanında yer alınacağı konusunda seçim yapan Fransız, İngiliz, Rus Partisi gibi adlarla varlık gösteren siyasi oluşumlardı. Kral Otto zamanında Fransa'da Büyükelçilik görevinde bulunan Kolletis de Yunanistan'a döndükten sonra Fransız Partisi'nin başına geçmiş ve 1844 yılında yapılan seçimlerde Yunanistan'ın ilk başbakanı olarak seçilmişti. Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα...*, s. 260-262.

80 Βασίλης Κρεμμυδάς, *Η Μεγάλη Ιδέα. Μεταμορφώσεις ενός εθνικού ιδεολογήματος [Büyük Fikir. Ulusal bir ideolojinin dönüşümleri]*, Εκδόσεις Τυπωθήτω, Αθήνα 2010, s. 18.

81 *Αιών*, «Η Μεγάλη Ιδέα» [Büyük Fikir], 10.09.1847, Έτος 9, Αριθμός: 809, s. 1.

82 Paschalis M. Kitromilides, "On The Intellectual Content of Greek Nationalism: Paparrigopoulos, Byzantium and the Great Idea", David Ricks and Paul Magdalino (ed), *Byzantium and the Modern Greek Identity*, Ashgate Publishing Limited, Great Britain 1998, s. 26.

83 Kitromilides, *On the Intellectual Content of Greek Nationalism...*, s. 27.

84 Κρεμμυδάς, *Η Μεγάλη Ιδέα...*, s. 19-28.

85 Νικόλαος Κ. Κασομούλης, *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επαναστάσεως των Ελλήνων 1821-1833* [*Yunan Devriminin 1821-1833 Askeri Hatıraları*]. Τόμος 3, Χορηγία Παγκείου Επιτροπής, Αθήναι 1942, s. 105.

86 *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής Βασίλεια Γεωργίου του Α, Συνεδρίαις 43 [Kral Georgios'un I. Parlamentosunun 43. Toplantının Tartışma Tutanakları]*, 30.11.1867, Εκ του εθνικού τυπογραφείου, Αθήναι 1867, s. 386-394.

87 Anastasia Stouraiti and Alexander Kazamias, "The İmaginary Topographies of the Megali İdea: National Territory as Utopia", Nikiforos Diamandouros, Thalia Dragona and Çağlar Keyder (edit), *Spatial Conceptions of the Nation Modernizing Geographies in Greece and Turkey*, Tauris Academic Studies, London/New York 2010, s. 19.

88 Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα...*, s. 264.

89 Yunan Devleti'nin bağımsızlığını kazanması Avrupa Uyumunun ve İttifak Sisteminin ilk kez yara almasına neden olmuştu. Viyana Kongresi'nden sonra kurulan "Yasallık" ilkesine bağlılığın bir araya getirdiği Avusturya, Rusya, İngiltere ve Fransa Osmanlı İmparatorluğu yanında yer alması gerekirken yasal otoriteye başkaldıran Yunan asilerine destek vermişti. Böylelikle hükümdarların yasal güç kabul edildiği ve bu güce karşı gelenlerin hiçbir yasallığının olmayacağını kabul eden sistem Büyük Güçlerin ulusal çıkar endişelerinde belirleyiciliğini kaybetmişti. (y.n.)

90 Hüner Tuncer, *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)*, Anka yay., İstanbul 2013, s. 35-39.

91 Öte yandan 18 Eylül 1833 tarihinde Rusya ile Avusturya arasında München-Graetz Sözleşmesi imzalanmış ve Rusya da Avusturya gibi Osmanlı tahtını koruma politikasını benimsemişti. Şayet Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması kaçınılmaz olursa o zaman Avrupa dengesini muhafaza etmek için Büyük Devletler birlikte hareket edecekti. Hüner Tuncer, *Doğu Sorunu ve Büyük Güçler (1853-1878). Osmanlı'nın Kader Yılları*, Ümit yay., Ankara 2003, s. 24-27; Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...* s. 221.

92 Tuncer, *Metternich'in Osmanlı Politikası...*, s. 68-74.

93 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, Νεώτερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881 [Yunan Ulusunun Tarihi, Cilt 15, 1833'ten 1881'e Modern Helenizm]*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήναι 1977, s. 123.

94 *Η Ελπίς*, «Αθήναι της 25 Ιουλίου 1866» [25 Temmuz 1866 Atina], 26.07.1866, Αριθμός: 1363, s. 2.

95 Κάρολος Τακερμάν, *Οι Ελληνες της σήμερον [Günümüzün Yunanları]*, εκ του τυπογραφείου της φιλοκαλίας, Αθηνήσι 1877, s. 98-101.

96 Yunan tarihyazımının babası olarak kabul edilen Konstantinos Paparrigopoulos, *Yunan Ulusunun Tarihi* adlı eserinde 19. yüzyıl ortalarında Megali İdea'nın üç ayrı dönemi olduğundan bahseder. Bu dönemlerin her biri ülke içinde bir ulusal krize neden olmuştur. İlk safha

1850-1860, İkinci safha 1860-1870, Üçüncü safha da 1870-1875 arasında geçen dönemdir. Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος 6, Μέρος 2, Από της μετά του Ελληνικού Βασιλείου Ενώσεως Θεσσαλίας και Ηπείρου (1881) μέχρι του 1930 [Yunan Ulusunun Tarihi, Cilt 6, Bölüm 2, Yunan Krallığının Teselya ve Epir'i birleştirmesinden (1881) 1930'a kadar]*, Εκδοτικός οίκος Ελευθερουδάκης, Εν Αθήναις 1932, s. 390-393.

97 Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα…*, s. 268-269.

98 Αντώνης Λιάκος, *Η Ιταλική Ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα. 1859-1862 [İtalyan Birliği ve Büyük Fikir. 1859-1862]*, Θεμέλιο, Αθήνα 1985, s. 53; Κρεμμυδάς, *Η Μεγάλη Ιδέα…*, s. 30-31.

99 Λιάκος, *Η Ιταλική Ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα…*, s. 52.

100 Κρεμμυδάς, *Η Μεγάλη Ιδέα…*, s. 61.

101 Diriliş ya da yeniden doğuş. (y.n.)

102 Bk: Procopis Papastratis, "Megali İdea and Mare Nostrum. Aspects of Greek and İtalian Nationalism", Marta Petricioli (ed), *L'Europe méditerranéenne. Mediterranean Europe*, PeterLang, Berlin 2008, s. 75-92.

103 Λιάκος, *Η Ιταλική Ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα…*, s. 13-24.

104 Κρεμμυδάς, *Η Μεγάλη Ιδέα…*, s. 31-33.

105 Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi…*, s. 205-206.

106 Yahya Bağçeci, "Horatio Nelson ve Trafalgar Savaşı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 76, Güz 2019, s. 107.

107 Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi…*, s. 205-212.

108 Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki diplomatik ilişkiler Edirne Antlaşması'ndan sonra Fransa'nın Cezayir'i alması neticesinde iyice gerginleşmişti. Öte yandan Mısır ordusunun kurulup gelişmesinde önemli bir rol üstlenmiş Fransa, Cezayir'den sonra Kuzey Afrika topraklarını ele geçirmek amacındaydı ve bu konuda Mehmed Ali'den yararlanmayı düşünüyordu. Dolayısıyla Mehmed Ali ile Fransa'nın karşılıklı dostane münasebetleri vardı ve Fransız kamuoyu Mehmed Ali'ye son derece fazla ilgi gösterip destekliyordu. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi. V. Cilt, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, TTK yay., Ankara 2017, s. 132.

109 Bazı İngiliz kaynaklarında Mehmed Ali'nin amacının Sultan II. Mahmud'u tahtından indirip yerine oğlunu geçirmek olduğu ifade edilir. Sir Charles Webster, *The Foreign Policy of Palmerston. 1830-1841. Britain, The Liberal Movement And The Eastern Question*, Volume. I, Humanities Press, New York 1969, s. 278. Oysa Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* kitabında bu görüşün aksine Mehmed Ali'nin böyle bir niyeti olmadığını ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını istemediğini bir İngiliz diplomatıyla yaptığı konuşma ile belgelendirir. Karal, *Osmanlı Tarihi. V. Cilt*, s. 130.

110 Tuncer, *Doğu Sorunu ve Büyük Güçler…*, s. 29.

111 Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1947, s. 181.

112 Zografos'un Babıali tarafından resmî kimliği tanınmadığından İstanbul'daki Büyükelçilik görevi de gayriresmî sayılıyor ve bu sebeple Sultan huzuruna çıkarılmıyordu. İlk defa Sultan'ın vekili ile 6 Mart 1834 tarihinde görüşme sağlayabilmişti. Zografos, 1834 yılında Yunan elçisi olarak geldiği İstanbul'da bilhassa Sultan II. Mahmud ile Yunan Devleti arasındaki dostluk ve ticari ilişkileri geliştirmeye yönelik çabalarda bulundu. Fakat Babıali, Yunan elçi ve elçiliği hususunda hiçbir teşebbüsü olumlu yanıtlamazken sadece 1834 Temmuz'unda Yunan ticari bürosunun açılmasına izin verdi. Esra Özsüer, *Türkokratia. Avrupa'da Türk İmajı*, Kronik yay., İstanbul 2018, s. 311.

113 Επαμεινώνδας Κ. Κυριακίδης, *Ιστορία του σύγχρονου ελληνισμού. Από της ιδρύσεως του βασιλείου της Ελλάδος μέχρι των ημερών μας. 1832-1892, Τόμος Α, [Modern Yunanistan Tarihi. Yunan Krallığının Kuruluşundan Günümüze Kadar. 1832-1892, I. Cilt]*, Εκ της βασιλικής τυπογραφίας Ν. Γ. Ιγγλέση, Αθήνα 1892, s. 396-399.

114 Κυριακίδης, *Ιστορία του σύγχρονου ελληνισμού…, s. 398.*

115 Α. Ν. Βερναρδάκης, *Το μέλλον των Αθηνών [Atina'nın Geleceği]*, Βιβλιεκδοτικά καταστήματα Αναστασίου Δ. Φέξη, Εν Αθήναις 1902, s. 25; Κυριακίδης, *Ιστορία του σύγχρονου ελληνισμού…, s. 340.*

116 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ...*, s. 123.
117 Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα...*, s. 274.
118 Κυριακίδης, *Ιστορία του σύγχρονου ελληνισμού.., s. 590.*
119 Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα...*, s. 274.
120 *Τα Κατά τον Αοιδιμόν Πρωταθλητήν του Ιερού των Ελλήνων Αγώνος τον Πατριαρχήν Κωνσταντινουπόλεως Γ'ρηγόριον τον Ε [Kutsal Yunan Mücadelesinin saygıdeğer savunucusu, İstanbul Patriği V. Grigorios Hakkında],* Τόμος Ι [Cilt I], παρά τω εθνικού τυπογραφείω, Εν Αθήναις 1865, Πρόλογος, s. ιγ.
121 *Πανδώρα*, «Περί της Στάσεως της Λεγομένης του Νίκα και περί του Ναού της Αγίας Σοφίας» [Nika Ayaklanması ve Ayasofya hakkında], Τόμος: 16, Τεύχος: 382, 15.02.1866, s. 501-511.
122 Buna en iyi örnek Kral Otto'nun taç giyme törenidir. Bavyeralılar her ne kadar Bizans'ı değil, Antik Yunan'ın ruhunu ve geleneğini tercih etse de bir hanedan olarak Yunan halkına yabancı olduğundan monarşi kurumuna Yunanlılık kazandırmak için Bizans ile ilgili halk geleneğinden öğeler almak zorunda hissetmişlerdi. Monarşi kurumunu desteklemek için Bavyeralılar, Kral Otto'nun tahta çıkış törenini tıpkı Bizans geleneğine uygun bir şekilde gerçekleştirmişlerdi. Bu nedenle İstanbul Türklerin eline geçmeden önce Bizans'ta yapılan tüm merasimler araştırılmış ve olduğu gibi kopyalanmıştı. Böylece Otto, tahtını Megali İdea'nın gerçekleştirilmesinin ana hedefi olarak belirlemeyi seçmişti. Νικόλαος Δραγούμης, *Ιστορικαί Αναμνήσεις*, Τόμος Β *[Tarihi Anılar, Cilt 2]*, εκ του τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδέλφεως, Εν Αθήναις 1879, s. 15.
123 *Ευνομία*, 09.07.1863, Αριθμός: 76, s. 1.
124 Bk. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 240-242.
125 Harold Temperley, *England and the Near East the Crimea*, Routledge Revivals, New York 2018, s. 272.
126 Tuncer, *Doğu Sorunu ve Büyük Güçler...*, s. 40-42.
127 Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 249.
128 Ιωάννης Ν. Πήλικας, *Απομνημονεύματα της υπουργίας Σπυρίδωνος Πήλικα* [*Spyridon Pilikas'ın bakanlık görevine dair anıları*], εκ του τυπογραφείου Αλεξ. Παπαγεωργίου, Εν Αθήναις 1893, s. 154-155.
129 Karal, *Osmanlı Tarihi. V. Cilt*, s. 235.
130 Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 250.
131 Πήλικας, *Απομνημονεύματα...*, s. 147-149.
132 Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα...*, s. 278-282.
133 Πήλικας, *Απομνημονεύματα...*, s. 137.
134 Daha sonra *Athina* gazetesinde çıkan köşe yazısında Yunanistan'ın askerî gücünü oluşturmadan sadece bir sır perdesi arkasında Megali İdea fikrini hayata geçirmesi ironik bir dille eleştirilmişti: *"Megali İdea ile ilgili herhangi bir eyleme komik bir gizliliğin ne faydası olabilir ki? Millî kuvvetlerin geliştirilmesi, halkın askerî eğitimi, güçlü bir filonun yaratılması yönünde hiçbir girişimde bulunulmamışken... Αθηνά*, «Ελλάς Αθήναι» [Yunanistan, Atina], 02.07.1862, Αριθμός: 3065, s. 2.
135 *Ιστορία Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ..., s. 150-151.*
136 Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα...*, s. 287.
137 *Ιστορία Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ..., s. 143-150*
138 *Αθηνά*, «Αι αναμνήσεις της δυναστείας του Όθωνας» [Otto hanedanının anıları], 29.10.1862, Αριθμός: 3092, s. 2.
139 *Πανδώρα*, «Η αδελφική αγάπη» [Kardeş sevgisi], 01.06.1855, Τόμος: 6, Τεύχος: 125, s. 119.
140 *Ευνομία*, 29.09.1862, Αριθμός: 8, Παράρτημα.
141 *Αθηνά*, «Τελευταίαι Ειδήσεις» [Son hadiseler], 29.10.1862, Αριθμός: 3092, s. 1.
142 *Ανατολικός Αστήρ*, «Εν Κωνσταντινουπόλει, 20 Ιανουαρίου» [İstanbul, 20 Ocak], 02.02.1867, Αριθμός 434, s. 1351.
143 *Η Ελπίς*, «η Μεγάλη Ιδέα» [Büyük Fikir], 14.02.1868, Αριθμός: 1443, s. 4.
144 *Η Ελπίς*, «η Μεγάλη Ιδέα» [Büyük Fikir], 14.02.1868, Αριθμός: 1443, s. 3-4.
145 Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα...*, s. 285-286.

146 Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, *Διήγησις Συμβάντων της Ελληνικής Φυλής από τα 1770 εως τα 1836 [1770'ten 1836'ya kadar Yunan ırkının başından geçen olayların anlatımı]*, τύποις Χ. Νικολαίδου Φιλαδελφέως, Αθήνησιν 1846, s. 28, 190.

147 Bugün bile Atina'da Stadiou caddesindeki eski Meclis binasının önünde bulunan Kolokotronis heykeli, bir atın üzerinde eliyle İstanbul yönünü işaret etmektedir. (y.n.)

148 Νικολάος Γ. Πολίτης, *Τα Σύμβολα της Εθνικής Πίστεως Κωνσταντινούπολις και Αγία Σοφία [Milli İnancın Sembolleri İstanbul ve Ayasofya]*, I. N. Σιδέρης Εκδότης, Αθήναι 1918, s. 4.

149 *Πανδώρα*, «Ανάμικτα» [Karışık], 15.12.1864, Τόμος: 15, Τεύχος: 354, s. 453.

150 Δραγούμης. *Ιστορικαί Αναμνήσεις, Τόμος Β'...*, [*Tarihi Hatıralar, Cilt 2*], εκ του τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλοδελφέως, Αθήναι 1879, s. 238.

151 *Πανδώρα*, «Η αδελφική αγάπη» [Kardeşlik sevgisi], 01.06.1855, Τόμος: 6, Τεύχος: 125, s. 118.

152 Γ. Δ. Μαυροκορδάτος, *Περί της Εκκλησίας της Ελλάδος [Yunanistan Kilisesi Hakkında]*, εκ της τυπογραφίας Ανδρεου Κορομηλά, Εν Αθήναις 1852, s. 6-7.

153 19. yüzyılın başlarında Krallık topraklarında yaşayan Heterokton Yunanların kimlik ve ulusal bilinç arayışı vardı. Yeni ülkenin vatandaşı olduğunu kabul etmekle beraber Otokton Yunandan farklı olarak kurtuluşa dair karışık ve belirsiz vizyonları bulunuyordu. Κατερίνα Μυστακίδου, *Η Μεγάλη Ιδέα στον τύπο του Γένους. Ο Τύπος στην Ελλάδα και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1800-1923)* [*Ulus Basınında Büyük Fikir. Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Basın (1800-1923)*], Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2005, s. 49.

154 *Αιών*, «Το Ενεστώς και η Ελλάς» [Günümüz ve Yunanistan], 27.07.1860, Αριθμός: 1905, s. 1.

155 *Αιών*, «Η Δύσις της Τουρκικής Αυτοκρατορίας και η Ανατολή της Ελληνικής» [Türk İmparatorluğunun Batısı ve Yunan İmparatorluğunun Doğusu], 28.07.1853, Αριθμός: 1378, s. 1-2.

156 *Αιών*, «Η Ελληνική Αυτοκρατορία» [Yunan İmparatorluğu], 18.08.1853, Αριθμός: 1384, s. 1.

157 *Ελληνισμός ή Ρωσσισμός; Ήτοι η μεταξύ Αγγλίας και Ρωσσίας. Απόρρητος και Εμπιστευτική Διαπραγματεία περί του Ανατολικού Ζητήματος [Helenizm mi, Rusizm mi? İngiltere ile Rusya arasında. Doğu Sorunu Üzerine Gizli ve Mahrem Görüşmeler]*, εκ του τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, Εν Αθήναις 1854, s. 89.

158 Leften Stavros Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York University Press, New York 2000, s. 294.

159 Δραγούμης, *Ιστορικαί Αναμνήσεις*..., s. 238.

160 *Αθηνά*, «Εσωτερικά» [Dahili], 27.06.1862, Αριθμός 3064, s. 2.

161 Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*..., s. 79.

162 İyon Adaları, 1815 Viyana Kongresi kararları gereği İngiltere'ye verilmişti. 29 Mart 1864'te Londra'da imzalanan antlaşma ile de Viyana Kongresi kararlarının değişikliği kabul edilmişti. Fakat antlaşma İyon Adaları'nın tarafsızlığını şerh düşmüş ve Yunanistan da bu tarafsızlığı korumayı taahhüt etmişti. Bu tarafsızlık Büyük Savaş yıllarında Yunanistan ve Antant arasında kriz olarak yeniden gündeme getirilecekti. (y.n.)

163 Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*..., s. 285.

164 Adriyatik Denizinin girişine yakın olan bu adalar: Korfu, Paksu, Aya Mavra (Lefke), İtake, Kefalonya, Zakintos ve Çuha'dır.

165 Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα*..., s. 289.

166 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ'*..., s. 123.

167 *Αθηνά*, «Ποια είναι η σπουδαιότερα ανάγκη την Ελλάδος» [Yunanistan'ın en büyük ihtiyacı nedir?], 07.03.1863, Αριθμός: 3127, s. 2.

168 *Αθηνά*, «Εσωτερικά» [Dahili], 14.03.1863, Αριθμός: 3129, s. 2.

169 *Η Ελπίς*, «Αθήναι τη 25 Ιουλίου 1866» [Atina, 25 Temmuz 1866], 26.07.1866, Αριθμός: 1363, s. 1.

170 Buna göre Müslüman tebaa ile Hristiyan tebaa arasında cemiyet, haklar, vergiler, askerlik, eğitim ve devlet memurluğuna geçme bakımından sürüp gelen farklar, bir ferman ile kaldırılarak, Gülhane hattında işaret edilmiş olan tebaa eşitliği tam manasıyla gerçekleştirilmeliydi. Tüm tedbirler Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında bir eşitlik düzeninin kurulmasına yönelikti. Aslında bu açıdan bakıldığında Tanzimat Fermanı ile Islahat Fermanı arasında tam bir ayrılık söz konusu değildi. Fakat Avrupalı devletler Tanzimat'ı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki

Hristiyan uyruklar için yetersiz gördüğünden yeni bir reform programı hazırlamak istemişlerdi. Bu yönüyle Islahat Fermanı, kaynağını ve ortaya çıkış gayesini yabancı devletlerden almış; konu olarak sadece Hristiyan uyrukluları ele almış, onlara yeni birtakım haklar tanımak için çıkarılmış yabancı menşeili bir reform belgesiydi. Oysa Tanzimat Fermanı'nda yabancı baskısı söz konusu olmadığı gibi amaç da devletin yapısını düzenlemekti. Tanzimat Fermanı Müslüman-Hristiyan ayrımı yapmadan bütün Osmanlı İmparatorluğu vatandaşlarını göz önüne alarak hazırlandığından bir nevi insan hakları demeci niteliğindeydi. Tuncer, *Doğu Sorunu ve Büyük Güçler...*, s.70-75. Karal, *Osmanlı Tarihi. V. Cilt*, s. 250. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 265-267.

171 Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα...*, s. 290-291.

172 *ΦΕΚ [Resmi gazete]* A16 /1837. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος [Yunanistan Krallığı Resmi Gazetesi]*, Αριθμός: 16, 24.04.1937, Εν Αθήναις, s. 62.

173 Κώστας Λάππας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας [19. yüzyılda Yunanistan'da üniversite ve öğrenciler. Yunan Gençliğinin Tarihsel Arşivi]*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών E.I.E., Αθήνα 2004, s. 104.

174 Örneğin Megali İdea'nın Karadeniz'de yayılmasında Trabzon Rum Mektebi'nin etkin bir rolü bulunmaktadır. Atina Üniversitesinden gelen öğretmen ve mezun öğrenciler aracılığıyla bölgede Hellen kimliğinin yerleştirilmesi planlanmıştır. Bk. Esra Özsüer, *Trabzon Rum Mektebi: Doğu'nun Deniz Feneri*, Libra yay., İstanbul 2019.

175 Κρεμμυδάς, *Η Μεγάλη Ιδέα...*, s. 78.

176 Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, «Νοερές Κοινότητες και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια» [Kuzey toplulukları ve Balkanlardaki ulusal meselelerin kökenleri], Θάνος Βερέμης, *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα [Milli Kimlik ve Modern Yunanistan'da Milliyetçilik]*, MIET, Αθήνα 2012, s. 85.

177 Κιτρομηλίδης, «Νοερές Κοινότητες...» , s. 92.

178 *ΦΕΚ [Resmi gazete]*, A46 / 1836. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος [Yunanistan Krallığı Resmi Gazetesi]*, Αριθμός: 46, 10.09.1836, Εν Αθήναις, s. 237.

179 Esra Özsüer, "19. Yüzyılda Karadeniz'de Helen Kimliğinin Oluşturulmasına Yönelik Faaliyetler", Ömer Erden & Fatih Ünal & Murat Özkan & Kamil Yavuz, *Karadeniz'de Rum Ayrılıkçılığı. Ordu ve Çevresi*, Fenomen yay., Ankara 2024, s. 42.

180 *Η Ελπίς*, «Διάφορα» [Çeşitli], 30.08.1866, Αριθμός: 1368, s. 1.

181 Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, TTK yay., Ankara 2000, s. 15.

182 Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα...*, s. 295.

183 Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 286-287.

184 *Η Ελπίς*, «Διάφορα» [Çeşitli], 05.07.1866, Αριθμός: 1360, s. 1.

185 Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα...*, s. 297-299.

186 Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 290.

187 Κρεμμυδάς, *Η Μεγάλη Ιδέα...*, s. 79.

188 Dilessi Katliamı ya da namı diğer Oropos dramı, 12 Nisan 1870'te Dilessi'de bir grup İngiliz ve İtalyan gezginin Yunan haydutlar tarafından rehin alınıp öldürülmesi olayıdır. Her yılın bahar aylarında birçok yabancı turist, antik Yunan sanatını ve tarihini incelemek için Yunanistan'ı, özellikle Atina'yı ziyaret ederdi. Lord Moncastler ve eşi, 1870 baharında bu gezginlerin arasında Atina'ya gelmişlerdi. İngiliz büyükelçisi aracılığıyla Yunan hükûmetine, MÖ 490'da Maraton Savaşının gerçekleştiği açık alanı görmek istediklerini ve Maraton'a yapılacak bir gezinin güvenli olup olmadığını sormuştu. Yunan hükûmeti gezinin kesinlikle güvenli olduğuna dair kendilerine güvence vermiş ve dört jandarmadan oluşan bir koruma sağlamıştı. Geziye ayrıca İngiliz Büyükelçiliği ve İtalyan Büyükelçiliği sekreteri de katılmıştı. Ancak Maraton'dan döndüklerinde Takis Arvanitakis liderliğindeki bir soyguncu çetesi tarafından alıkonulmuşlardı. Soyguncular rehinelerin serbest bırakılmaları için Yunan Hükûmetinden fidye istemişlerdi. Yunan hükûmeti yabancı rehineleri kurtarmak için askerî müdahalede bulununca haydutlar tüm rehineleri öldürmüşlerdi. Bu olay Yunanistan, İngiltere ve İtalya'nın diplomatik ilişkilerinde büyük bir krize neden oldu ve Yunanistan'ın iç siyasetindeki karışık-

lığın bir yansıması olarak görüldü. Büyük Güçler, Takis Arvanitakis'in hükûmetin düşürülmesi için muhalefet tarafından gizlice tutulduğunu düşünmüştü. Yunanistan'da yaşanan bu iç sorun uluslararası bir krize dönüşmüştü. Neticede hem Yunanistan'da hükûmet düşmüş hem de Avrupa'nın gözünde Yunanistan'ın imajı bozulmuştu. Επαμεινώνδας Κ. Κυριακίδης, *Ιστορία του Συγχρονού Ελληνισμού. Από την ιδρύσεως του Βασιλείου της Ελλάδος μέχρι των Ημέρων μας 1832-1892 [Modern Helenizm Tarihi. Yunanistan Krallığı'nın kuruluşundan günümüze 1832-1892]*, Τόμος 2 [Cilt 2], Εκ της βασιλικής τυπογραφίας Ν. Γ. Ιγγλέση, Εν Αθήναις 1892, s. 508-509; Βουρνάς, Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας, Τόμος Α..., s. 448. Konuyla ilgili daha kapsamlı bir çalışma için bk. Τάσος Βουρνάς, *Τα φοβερά ντοκουμέντα:Η σφαγή στο Δήλεσι. Αγγλουρατία και Ληστουρατία [Efsane belgeler: Dilesi'deki katliam. İngiliz hakimiyeti ve Soygun]*, Φυτράκης, Αθήνα 1977.

189 Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Βίος, επιστολές και πολιτικά κείμενα [Hayatı, mektupları ve siyasi metinleri]*, Επιμέλεια: Γ. Π. Σαββίδης - Νίκη Λυκούργου, Ίκαρος, Αθήνα 1980, s. 301.

190 *Η Ελπίς*, «Αθήναι τη 10 Σεπτεμβρίου 1862» [Atina, 10 Eylül 1862], 11.09.1862, Αριθμός: 1168, s. 1.

191 Temperley, *England and the Near East the Crimea...*, s. 255.

192 Karal, *Osmanlı Tarihi. V. Cilt*, s. 170-175.

193 *Πανδώρα*, «Οχήματα Τουρκικά» [Türklerin Araçları], 01.05.1861, Τόμος: 12, Φύλλο: 267, s. 67.

194 Bk. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 234-236.

195 Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα...*, s. 309.

196 *Η Ελπίς*, «Αθήναι, τη 8 Ιουλίου 1868» [Atina, 8 Temmuz 1868], 09.07.1868, Αριθμός: 1464, s. 1.

197 Haftalık çıkan satirik gazete *Asmodaios* da bu siyasi kısır döngüyü hicivli bir dille eleştirmişti. *Ασμοδαίος*, «Πολιτικόν Δελτίον» [Siyasi Bülten], 10.08.1875, Αριθμός: 29, s. 2.

198 Κρεμμυδάς, *Η Μεγάλη Ιδέα...*, s. 81.

199 Γιάννης Παπαθεοδώρου, *Ρομαντικά Πεπρωμένα. Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης ως εθνικός ποιητής [Romantik Kader. Ulusal şair olarak Aristoteles Valaoritis]*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, s. 273.

200 Örneğin Atina Üniversitesi bahçesine 1872'de Rigas Feraios'un, 1875'te de Adamantios Korais'in ve akabinde İoannis Kapodistrias'ın heykelleri dikilmiştir. (y.n.)

201 *Ευθύνη*, 17.04.1877, Αριθμός: 157, s. 2.

202 1884'te, Trikoupis ve Deliyannis'in partileri, Mecliste %92 sandalye alarak iki partili sistem kurmuştu. Özellikle Trikoupis'in partisi, 1875'in başlarında, Koumoundouros'un çağdaşlaşma kavramlarına oldukça yakın olan ve Yunanistan'ın modernizasyonunu hedefleyen siyasi bir program oluşturdu. Öncelikle hukuk devletinin kurulması, kayırmacılığın sınırlandırılması, nitelikli memurların istihdam edilmesi, yönetimin rasyonalize edilmesi, ekonomik kalkınmanın sağlanması tarımın güçlendirilmesi, ülkenin savunma altyapısının kuvvetlendirilmesi ve ulaşım ağının iyileştirilmesi gibi çalışmalara ağırlık verdi. *Έλληνες Πολιτικοί [Yunan Politikacılar]*, Επτά Ημέρες-Η Καθημερινή, Αθήνα 1996, s. 70-79.

203 Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα...*, s. 309.

204 Yunan ulusu, Antik Çağ ve Hristiyanlığın bir arada yaşadığı iki merkez olan Atina ve İstanbul etrafında toplanmıştı. Atina, demokrasi ve Antik Yunan'ı temsil ederken, İstanbul da Patrikhane ve Bizans'ı simgeliyordu. *Πανδώρα*, «Τίνα τα Κέντρα της Εθνικής Ενώσεως» [Ulusal Birlik Merkezleri hangileridir?], 01.05.1854, Τόμος: 5, Φύλλο: 99, s. 63-66.

205 Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 2-4, Haziran-Eylül-Aralık 1953, s. 241-278.

206 Leonidas Μοιras "Helenottomanizm (Yunan-Osmanlılığı)", *Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel Siyasi Yansımalar. Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına,* Gülden Sarıyıldız & Fatma Ürekli & Recep Karacakaya & Neriman E. Hacısalihoğlu, Derin yay., İstanbul 2015 s. 419.

207 Konstantinos Paparrigopoulos (1815-1891), Çağdaş Yunan tarihyazımının öncüsü kabul edilen tarihçi. (y.n.)

208 Αναστάσιος Σ. Βυζάντιος, *Έργα Αναστασίου Σ. Βυζαντίου, [Anastasios S. Vizantinos'un eserleri]*, Τύποις του Αυστριακού Λοϋδ, Εν Τεργέστη 1893, s. 212.

209 Ermeni ve Yahudi gibi diğer gayrimüslim unsurlar içerisinde öncelikli konuma sahip olan Rumların, Osmanlı merkez bürokrasisinde yer almaları başta Eflak ve Boğdan Voyvodalığı ile başlamıştır. 1709'dan itibaren her iki beyliğe Fenerli Rumlar tayin edilmiştir. Bunun yanı sıra Fenerliler Fatih Sultan Mehmet döneminden beri yabancı ülkelerle yapılan yazışmaların tercüme işlerini yürütmüş ve Babıali Baş Tercümanlığı görevinde de bulunmuşlardır. İstanbul'un fethinden sonra, Fatih Sultan Mehmet, Bizans menşeli bilim adamlarını ve bürokratı sarayda himaye ederek devlet görevlerinde istihdam etmiştir. Osmanlı sultanları yabancı elçilerle olan görüşmelerini gayrimüslim tercümanlar aracılığı ile gerçekleştirmiştir. Yüzyıl ortalarından sonra ise Dîvân-ı Hümâyun'da Osmanlı tebaası Rumlardan dil bilenler vazifelendirilmeye başlamıştır. Sevilay Kasap, *Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı (1839-1876)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 7; Mahmut Akpınar "Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde Bir Yeni Fenerli: Aleksandır Mavroyeni Bey (1848-1929)", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 8, Temmuz 2022, s. 637-660.

210 Talip Küçükcan & Ali Fidan, "İktisadi Kalkınmada Yerli Burjuvanın Sosyolojik Anlamı", *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 2, 2013, s. 259.

211 Akpınar "Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde Bir Yeni Fenerli…, s. 639.

212 Konuyla ilgili bk. Esra Özsüer, "Bizans'ın Yunanlılığı ya da Yunanların Bizanslılığı", *Türkokratia…*, s. 170-180.

213 *Νεολόγος (Κωνσταντινούπολη)*, «Οι Λαοί της Ανατολής και η Κίνησις Αυτών» [Doğu Halkları ve Halk Hareketleri], 13.02.1873, Αριθμός: 1232, s. 1.

214 *Ευνομία*, «Προς την Νομάρχην Σμύρνης» [İzmir Valisine], 03.09.1863, Αριθμός: 92, s. 2-3.

215 *Αιών*, «Η εξακολούθησις των σφαγών» [Katliamların devamı], 20.07.1860, Αριθμός: 1903, s. 1.

216 *Ευνομία*, «Τα Παράδοξα» [Paradokslar], 16.04.1863, Αριθμός: 55, s. 4.

217 Örneğin Kostaki Fotiadis Paşa, Kostaki Musurus Paşa, Kostaki Adosidi Paşa, Yannis Sava Paşa, Aleksandır Karatodori Paşa Osmanlı bürokrasisinin önde gelen devlet adamlarıdır. Αλέξης Αλεξανδρής, «Οι Ελληνες στην υπηρεσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 1850-1922» [Osmanlı İmparatorluğunun hizmetindeki Yunanlar, 1850-1922], Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος, Τόμος 23, 1980, s. 365-404; Ayrıca bk. Taceddin Kayaoğlu, *Osmanlı Hariciyesinde Gayr-i Müslimler (1852-1925)*, TTK yay., Ankara 2013.

218 Taner Aslan, "Berlin Antlaşması'nın Birinci Murahhası Aleksandır Karatodori (Theodori) Efendi'nin (Paşa) Berlin Antlaşması'nın Ermenilerle İlgili 61. Maddesine Dair Görüşleri" *Ermeni Araştırmaları,* Sayı 63, 2019, s. 45.

219 *Η Ελπίς*, «Αθήναι τη 14 Νοεμβρίου 1867» [Atina, 14 Kasım 1867], 15.11.1867, Αριθμός: 1430, s. 1.

220 Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα…*, s. 318.

221 İstanbul Filoloji Cemiyetinin 19. yüzyıl ortalarında İstanbul'daki eğitim faaliyetleri için bk: *Ο Εν Κωνσταντινούπολει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος. Εικοσιπενταετηρίς: 1861-1886,* Τύποις Ι. Παλλαμάρη, Εν Κωνσταντινούπολει 1888 *[İstanbul Helen Filoloji Derneği. Yirmi beş yıl: 1861-1886].* Konuyla ilgili kapsamlı bir doktora çalışması için bk: Γιώργος Γιαννακόπουλος, *Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (1861-1922): Η Ελληνική παιδεία και επιστήμη ως εθνική πολιτική στην Οθωμανική Αυτοκρατορία [İstanbul Filoloji Cemiyeti (1861-1922): Osmanlı İmparatorluğu'nda ulusal politika olarak Yunan eğitimi ve bilimi]*, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1998.

222 Erdoğan Keskinkılıç, "Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Okullar (Eğitim-Yönetim-Denetim)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 23, İstanbul 2010, s. 73.

223 *Νεολόγος Αθηνών*, «Λόγος Φ. Παρασκευαΐδου» [F. Paraskevaidou'nun Konuşması], 29.03.1875, Αριθμός: 212, s. 3.

224 Dönemin siyasi atmosferinin anlaşılması ve Başbakan Deligeorgios'un Yunan Meclisinde yaptığı konuşmaların politik analizi için bk. Επαμεινώνδας Δεληγεώργης, *Λόγοι Πολιτικοί. 1863-1877 [Siyasi Nutuklar. 1863-1877]*, Βιβλιοπωλεία Κορομηλά και Ν. Β. Νάκη, Αθηνήσι 1880.

225 Tebaasını dinî inançlarına göre milletlere ayıran Osmanlı Devleti'nde Bulgarlar gibi tüm Ortodoksların dinî ve idari sorumluluğu Rum Patrikhanesine aitti. Devlet ile ilgili idari problemlerde muhatap makamı Rum Patrikhanesi olduğundan bir nevi Osmanlı sınırları içinde yaşayan Ortodokslar için devleti de temsil etmekteydi. Ancak 18. yüzyıla doğru Bulgarlar bu durumun kendi üzerlerinde "baskıcı ve asimilasyona yönelik" bir Rum hegemonyasına neden olduğunu iddia ederek kendi millî kiliselerini kurmaya yönelik faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardı. Bulgarların ibadet ve eğitim dilinin ekseriyetle Yunanca olması Bulgarların etnik kimliklerinin kaybı şeklinde algılanmasına sebebiyet vermişti. Böylece Bulgarlar ulusal hareketi ilk başta Osmanlı Devleti'ne karşı değil Rum Patrikhanesine karşı başlatmışlardı. 19. yüzyılla birlikte artan etnik uyanışlar Bulgarların ulusal faaliyetlerini arttırmış ve yoğun çalışmalar neticesinde 11 Mart 1870 tarihinde Rum Patrikhanesinin idaresinden çıkma ve bağımsız Bulgar Kilisesi kurulması taleplerinin kabulünü ilan eden "Eksarhlık Fermanı" yayımlanmıştı. Ancak Rum Patrikhanesi tarafından tanınmayan ferman aynı zamanda "şizmatik" olarak da kabul edilmişti. Ramazan Erhan Güllü, "Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (GAUN-JSS)*, Sayı: 17, No:1, 2018, s. 350-356. 1870'te, Ekümenik Patrikhane'den ayrılmasıyla Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması ve ardından gelen bölünme (1872), yalnızca dinî doktrinler konusunda bir anlaşmazlık ortaya koymamış; Yunan ve Bulgar milliyetçilikleri arasındaki ilk önemli çatışmayı da körüklemişti. Eksarhlık, Bulgar milliyetçiliğinin Yunan milliyetçiliğine karşı erken bir zaferi olarak kutlanmıştı. Eksarhlık, Bulgarların Osmanlı İmparatorluğu'nun içindeki Ortodoks Hristiyan nüfusu arasında ulusal topluluklarını ve nüfuzlarını kurma ve genişletme çabalarında etkin bir araç olarak Bulgar milliyetçiliğine hizmet etmişti. Christos İliadis, "Nationalism and Minorities in the Ottoman Balkans: Greek Discourses on the Eastern Crisis (1875-1878)", *The Historical Review/La Revue Historique*, Volume: 15, 2019, s. 217.

226 Μαρία Πρέκα, «Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών (ΣΔΕΓ): υποτροφίες για την εκπαίδευση διδασκαλισσών από την Μακεδονία (1880-1913)» [Yunancayı Yayma Cemiyeti (SDEG): kadın öğretmenlerin eğitimi için Makedonya'dan burslar (1880-1913)], Εφή Αβδελά & Χάρης Εξέρτζόγλου & Χρήστος Λυριντζής (επίμ), *Μορφές Δημοσίας Κοινωνικότητας στην Ελλάδα του Εικοστού Αιώνα* [Yirminci Yüzyıl Yunanistan'ında Kamusallığın ve Toplumsallığın Biçimleri], Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 2015, s. 43.

227 Tanzimat'taki reformlar imparatorluğun Ortodokslarına fayda sağlamakla birlikte diğer etnik gruplara karşı Rumların ayrıcalıklarını da azaltmıştı. İlber Ortaylı, *Studies on Ottoman Transformation*, The Isis Press, İstanbul 1994, s. 89-90.

228 *Αθηνά*, «Αγόρευσις του βουλευτού Μεσολογγίου Κ. Επ. Δεληγεώργη εν τη Βουλή συζητήσεως του προϋπολογισμού» [Mesalongi Milletvekili K. Ep Deligeorgis'in bütçe görüşmeleri hakkındaki meclis konuşması], 02.06.1860, Αριθμός: 2880, s. 4.

229 Burada adı geçmeyen öteki halklar elbette Makedonya topraklarında hak iddia edenlerdi ve bunların arasında ilk sırada yer alan Bulgarlar büyük bir farkla öne çıkmaktaydı. Bu dönemde Helenizm'in temel kaygılarından biri Makedonya topraklarında filizlenmeye başlayan Bulgar milliyetçiliğiydi. Zira bölgede birbiriyle çatışan Bulgar ve Yunan iddiaları vardı. Έλλη Σκοπετέα, «Οι Έλληνες του έθνους στις αρχές του εικοστού αιώνα» [Yirminci yüzyıl başında Yunan Ulusu], Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα. Οι Απαρχές 1900-1922 [20. yüzyılda Yunanistan Tarihi. Başlangıç, 1900-1922]*, Τόμος Α [Cilt 1], Μέρος 2 [Bölüm 2], Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, s. 15.

230 Βυζάντιος, *Έργα Αναστασίου Σ. Βυζαντίου*..., s. 35.

231 Επαμεινώνδας Δεληγεώργης, *Πολιτικά ημερολόγια, πολιτικαί σημειώσεις, πολιτικαί επιστολαί [Siyasi günlükler, siyasi notlar, siyasi mektuplar]*, Μέρος πρώτον: 1859-1862 [Bölüm I: 1859-1862], Εν Αθήναις 1896, s. 110.

232 *Νεολόγος Αθηνών*, «Εξωτερικόν Δελτίον» [Dış Bülten], 14.07.1875, Αριθμός: 320, s. 2.

233 *Ευθύνη*, 09.04.1877, Αριθμός: 156, s. 1.

234 Νίκη Μαρωνίτη, *Πολιτική Εξουσία και εθνικό ζήτημα στην Ελλάδα, 1880-1910 [Yunanistan'da Siyasi Güç ve Ulusal Sorun, 1880-1910]*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2009, s. 76-82.

235 *Η Ώρα*, «Πολιτικόν Δελτίον» [Siyasi Bülten], 02.07.1876, Αριθμός: 268, s. 1.

236 Ευάγγλεος Κωφός, *Η Ελλάδα και Το Ανατολικό Ζήτημα, 1875-1878. Από τις επαναστάσεις Βοσνίας-Ερζεγοβίνας στην ενσωμάτωση της Θεσσαλίας [Yunanistan ve Doğu Sorunu, 1875-1878. Bosna-Hersek devrimlerinden Teselya'nın ilhakına]*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2001, s. 43-45.

237 A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford University Press, Mumbai 1954, s. 231.

238 Avusturya-Macaristan Başvekili Andrassy, Büyük Sırbistan devletinin kurulmasını önlemek amacıyla bir reform programı hazırlayıp 30 Aralık 1875'te Osmanlı Devleti'ne tebliğ etmişti. Bu reformların hazırlanmasındaki gerekçe de 1839 Tanzimat ve 1865 Islahat Fermanlarında yeniliklerin gerçekleştirilmemesi olarak gösterilmişti. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...* s. 489.

239 Alexander Lyon Macfie, *The Eastern Question, 1774–1923*, Longman, London 1996, s. 34-45.

240 Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 531.

241 Κωφός, *Η Ελλάδα και Το Ανατολικό Ζήτημα...*, s. 50.

242 *Η Ώρα* , «Πολιτικόν Δελτίον» [Siyasi Bülten], 11.11.1875, Αριθμός: 2, s. 1.

243 *Η Αυγή*, « Η εν Ερζεγοβίνη επανάστασις» [Hersek'teki devrim], 19.07.1875, Αριθμός: 3941, s. 1.

244 *Η Αυγή*, «Η Θέσις της Ελλάδας» [Yunanistan'ın konumu], 22.08.1875, Αριθμός: 3967, s. 1-2.

245 Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 512.

246 Hem Yunanlar hem de Sırplar Ayastefanos Antlaşması'na karşıydılar. Yunanlar tarafsız kalmaya zorlanmışlardı ve Bulgaristan'ın Balkanlar'da en büyük devlet haline gelmesini istemiyorlardı. Sırplar da Yunanlar gibi hiçbir şey alamamasından ötürü öfke doluydular. Stavrianos, *The Balkans...*, s. 409.

247 Konstantinos A. Vakalopoulos, *Modern History of Macedonia (1830–1912), From the Birth of the Greek State until the Liberation*, Barbounakis, Thessaloniki 1988, s. 179-180.

248 *Ο Έλλην*, «Αι διαδηλώσεις» [Gösteriler], 18.01.1878, Αριθμός: 23, s. 1-2.

249 İliadis, *Nationalism and Minorities in the Ottoman Balkans...*, s. 234.

250 *Η Ώρα*, «Ειδήσεις» [Haberler], 22.01.1878, Αριθμός: 74, s. 1; Κωφός, *Η Ελλάδα και Το Ανατολικό Ζήτημα...*, s. 132.

251 Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 535.

252 Κωφός, *Η Ελλάδα και Το Ανατολικό Ζήτημα...*, s. 228.

253 Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους [Yunan Ulusunun Tarihi]*, Τόμος Ι, εκ του τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, Εν Αθήναις 1881, s. 39.

254 Özsüer, *Türkokratia...*, s. 179.

255 Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος 6, Μέρος 2...*, s. 390-392.

256 ΙΑΜΜΠ/AEB [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 267,173/65, E. Venizelos'un 1920 tarihli not defteri.

BÜYÜK SAVAŞ, BÜYÜK YUNANİSTAN (1909-1918)

1 Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονής Ελλάδας. Από την Επανάσταση του 1821 ως το Κίνημα του Γουδί (1909) [Çağdaş Yunanistan Tarihi. 1821 Devriminden Goudi Hareketine (1909)]*, Τόμος Α [Cilt I], Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2011, s. 595.

2 Richard Clogg, *Parties and Elections in Greece. The Search for Legitimacy*, Duke University Press, Durham, North Carolina 1987, s. 1; John S. Koliopoulos, *Greece. The Modern Sequel. From 1831 to the Present*, Hurst & Company, London 2002, s. 51.

3 Örneğin Fransız Partisinin başında Ioannis Kolletis; Rus Partisinin başında Andreas Metaksas ve İngiliz Partisinin başında da Aleksandros Mavrokordatos bulunuyordu. Gunnar Hering, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936 [Yunanistan'daki Siyasi Partiler 1821-1936]*, Μετάφραση: Θόδωρος Παρασκευόπυλος, Τόμος Α [Cilt I], MIET, Αθήνα 2004, s. 105-130.

4 Γρηγόριος Δάφνης, *Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα 1821-1961 [Yunan Siyasi Partileri 1821-1961]*, Εκδόσεις Γαλαξία, Αθήναι 1956, s. 65.

5 Ηλίας Νικολακόπουλος & Νίκος Οικονόμου, «Το Εκλογικό Βάπτισμα του Βενιζελισμο. Εκλογές 1910-1912» [Venizelosçuluğun Seçimle Vaftiz Edilmesi. Seçimler 1910-1912], *Συμπόσιο Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και*

Ιστορικού Αρχείου Μουσείο Μπενάκη Eleftherios [Venizelos Sempozyumu. Tutanaklar, Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşiv Derneği Benaki Müzesi], Αθήνα 1988, s. 50. Δάφνης, *Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα..., s. 82.*

6 Νικόλαος Τσίρος, *Κράτος, Εξουσία, Κοινοβουλευτικό Σύστημα Σε Κρίση Κατά την Περίοδο 1914-1920. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και Η Λειτουργία του Πολιτεύματος* 1914-1920 dönemindeki krizde devlet, iktidar, parlamenter sistem. Eleftherios Venizelos ve devletin işlevi] Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013, s. 70.

7 Makedonya kelimesi Berlin Kongresi'nden sonra Balkan halkları tarafından ortaya atılan bir ifadedir. Osmanlı İmparatorluğu, Selanik, Manastır, Kosova vilayetlerinden meydana gelen bu bölgeyi Rumeli adıyla tanımlamıştır. (y.n.)

8 Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 569.

9 Makedonya'nın Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan arasında çetin mücadele konusu olmasında en önemli etken bölgenin stratejik ve ekonomik önemiydi. Makedonya'nın stratejik önemi Orta Avrupa'yı Akdeniz'e bağlayan Morava ve Vardar nehirlerinin meydana getirdiği iki büyük vadiye sahip olmasıydı. Ekonomik bakımdan ise bu vadiler Balkanların en bereketli topraklarına sahipti. Diğer taraftan Makedonya'yı bir çatışma konusu haline getiren sebeplerden biri de bölgenin etnik yapısıydı. Makedonya; Türkler, Rumlar, Bulgarlar, Sırplar, Ulahlar, Arnavutlar ve Yahudiler gibi üzerinde yaşayan halkların kökenlerine göre incelendiğinde bir etnografya müzesini andırıyordu. Bu milletler yan yana yaşamakta; lakin din, mezhep, dil ve kültürlerini korudukları için aralarında kimlik cüzdanlarında yazılı Osmanlı kelimesi dışında ortak bağları bulunmamaktaydı. Dolayısıyla tüm bu farklı etnik yapı Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'ın Makedonya toprakları üzerindeki hak iddialarını güçlendirmişti. Üstelik her üç devlet de bölgede tarihî hakları olduğunu öne sürmekteydi. Üç devlet arasında çatışmayı şiddetlendiren diğer bir faktör de din idi. İşte tüm bu karşılıklı iddialar ve hak arayışları Makedonya Sorunu olarak ortaya çıkmıştı. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 567-568; Stavrianos, *The Balkans since 1453...*, s. 517-518; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, IX. Cilt, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, TTK yay., Ankara 2007, s. 250.

10 Burada Büyük Devletlerin, Yunanistan ve Osmanlı politikasının karşılıklı incelenmesi önemli bir ayrıntıdır. Örneğin İrlanda sorunu ile uğraşan İngiltere bir taraftan da dikkatini Doğu Rumeli konusunda Bulgaristan'a vermişti. Berlin Antlaşması sırasında Kıbrıs gibi Girit'e de el koymamış olmasından pişmanlık duyan İngiltere, Rusya ile bir mücadele içine girmişti. Dahası Yunanistan'ın Fransa ile yakın temas halinde olmasından da hoşlanmıyordu. Zira Yunanistan sayesinde Fransa Akdeniz'de kuvvetli bir duruma geçebilir ve böylesi bir sonuç da İngiltere için bölgedeki güç dengelerini sarsabilirdi. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin zayıflamasının Rusya'nın işine yarayacağını düşünen İngiltere, Ege Denizi'ndeki dengeleri gözetmek amacıyla Yunanistan'ın irredantizm hareketlerini gözetim altında tutma çabasındaydı. Avusturya, Selanik konusunda Yunanistan'a karşı temkinliydi ve bu konuda Almanya'dan da destek alıyordu. Rusya da Yunanistan'a yardım etme hususunda isteksizdi. Bir tek Yunanistan'ın yanında Fransa vardı; ancak bu konuda diğer devletler tarafından yalnız bırakılınca fazla bir şey yapamayacağını anlamıştı. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 544-545.

11 Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονής Ελλάδας...*, s. 505-506.

12 Etniki Eterya, Kasım 1894'te Megali İdea'nın savunucuları olan bir dizi genç milliyetçi subay tarafından oluşturulan gizli bir Yunan milliyetçi örgütüydü. Amacı, ülkenin moralini yeniden canlandırmak ve halen Osmanlı İmparatorluğu altında bulunan Yunan halkının kurtuluşuna hazırlanmaktı. Makedonya ve Girit'te isyan hareketi yaratmayı amaçlayan militan grupların Yunanistan'daki örgütlenmesi Etniki Eterya tarafından üstlenilmişti. Milliyetçi eğilimlerin olduğu bu örgüte ordu ve donanma subayları, üst düzey hükûmet yetkilileri, devlet adamları ve saray çevresinden kişiler katılmıştı. Micheal Llewellyn Smith, *Olympics in Athens 1896. The Invention of the Modern Olympic Games*, Profile Books, London 2004, s. 49-50.

13 Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονής Ελλάδας, Τόμος Α*, s. 555.

14 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, TTK yay., Ankara 2007, s. 116-117; Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονής Ελλάδας...*, s. 556.

15 Bayram Kodaman, *1897 Türk-Yunan Savaşı (Tesalya Tarihi)*, TTK yay., Ankara 1993, s. VIII.

16 Δημήτριος Α. Κατσικώστας, «Από την Ταπείνωση στη Δόξα: Η αναδιοργάνωση του Στρατού από το 1897 έως την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων και ο ρόλος της Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής» [Utançtan Zafere: 1897'den Balkan Savaşlarının Başlangıcına Kadar Ordunun Yeniden Düzenlenmesi ve Fransız Askeri Misyonunun Rolü], *100 χρόνια από τη διεξαγωγή των βαλκανικών πολέμων. Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου Αθήνα, 7-8 Φεβρουαρίου 2013 [Balkan Savaşlarının 100. yılı. 7-8 Şubat 2013 tarihlerinde Atina'da düzenlenen bilimsel konferansın bildirileri]*, Έκδοση Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 2013, s. 47.

17 1878'den sonra Balkan diplomasisi, Makedonya topraklarında üç komşu ülke olan Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan arasında nasıl bölünmesi gerektiği konusundaki kritik soru etrafında dönüyordu. Stavrianos, *The Balkans since 1453...*, s. 517.

18 Girit İcra Komitesi, 6 Ekim 1908'de Yunanistan'a katıldığını ilan eden bir bildiri yayımlamıştı. Ayşe Nükhet Adıyeke & Nuri Adıyeke, *Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında Tarihsel Bir Örnek Olarak Girit'in Yunanistan'a Katılması*, SAEMK yay., Ankara 2002, s. 31.

19 Τάσος Βουρνάς, *Γουδί, Το κίνημα του 1909 [Gudi, 1909 Hareketi]*, Φυτράκης, Αθήναι 1976, s. 36.

20 Νίκη Μαραωνίτη, *Το Κίνημα στο Γουδί Εκατό Χρόνια Μετά. Παραδοχές, Ερωτήματα, Νέες Προοπτικές [Yüz Yıl Sonra Gudi Hareketi. Varsayımlar, Sorular, Yeni Perspektifler]*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010, s. 48.

21 Mahmud Şevket Paşa'nın bu sözüne karşılık Venizelos'un Balkan Savaşları'ndan sonra Selanik'te içtiği kahve fotoğrafı 24 Şubat 1913 tarihli *Patris* gazetesinin ilk sayfasında şu sözlerle yayımlanmıştı: *"Bir zamanlar Şevket Paşa, Atina'da kahvesini içmeye can atıyordu. Oysa şimdi Başbakan Venizelos, görüldüğü üzere Selanik hükûmet binasında kahvesini yudumluyor."* *Πατρίς*, «Ποιος έπιε τον καφέ του!» [Kahvesi i kim içecekmiş!], 11.02.1913, Αριθμός: 6876, s. 1.

22 Βουρνάς, *Γουδί..., s. 33.*

23 Παναγιώτα Τουργελή, *Έλληνες της Αμερικής, εμβάσματα και μετασχηματισμός τοπικών κοινοτήτων στην Παλαιά Ελλάδα (1890-1940) [Yunan Amerikalılar, para transferleri ve Yunanistan'da Eski Bölgelerde yerel toplulukların dönüşümü (1890-1940)]*, Διδακτορική Διατριβή [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Κόρινθος 2019, s. 23.

24 Μαραωνίτη, *Το Κίνημα Στο Γουδί...*, s. 119.

25 *Χρόνος*, «Το Επαναστατικόν Κίνημα» [Devrim hareketi], 28.07.1909, Αριθμός: 2070, s. 1.

26 Βουρνάς, *Γουδί...*, s. 70-71.

27 *Ακρόπολις*, «Η Τεράστια Ειρηνική Επανάστασις της Χθες» [Dünün Büyük Barışçıl Devrimi], 15.09.1909, Αριθμός: 6620, s. 1.

28 *Χρόνος*, «Δια την τιμή του Κράτους» [Devletin şerefi için], 14.09.1909, Αριθμός: 2147, s. 1.

29 Μαραωνίτη, *Το Κίνημα Στο Γουδί...*, s. 9.

30 Yunan tarihyazımında Gudi'de meydana gelen olay için farklı nitelendirmeler yapılmıştır. "Askeri harekât" ya da "askeri kalkışma" en sık kullanılan terimlerdir. Bazı Yunan tarihçiler Gudi'nin bir "askeri darbe" olduğunu ifade ederken bazıları da "devrim" olarak kabul etmektedir. Ancak yaygın olan görüş "harekât" veya "kınama"dır. Μαραωνίτη, *Το Κίνημα Στο Γουδί...*, s. 9.

31 Θάνος Βερέμης, *Μεγάλοι Έλληνες, Ελευθέριος Βενιζέλος [Büyük Yunanlar, Eleftherios Venizelos]*, Όγδοος Τόμος [8. Cilt], Σκαϊ Βιβλίο, Αθήνα 2009, s. 34-39.

32 Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονής Ελλάδας...*, s. 605-606.

33 Νικόλαος Ζορμπάς, *Απομνημονεύματα. Ἡ Πληροφορίαι περί των συμβάντων κατά την διάρκειαν της Επαναστάσεως της 15 Αυγούστου 1909 [Hatıralar. Veya 15 Ağustos 1909 Devrimi sırasında yaşanan olaylar hakkında bilgiler]*, Εκδοτικός Οίκος Λ.Θ. Λαμπροπούλου, Αθήναι 1925, s. 63-79; Βερέμης, Μεγάλοι Έλληνες..., s. 46-47.

34 Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονής Ελλάδας. Από την έλευση του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου, Τόμος Β [Çağdaş Yunanistan Tarihi. Venizelos'un Yunanistan'a gelişinden (1909) Yunan-İtalyan Savaşı'nın patlak vermesine kadar, Cilt 2]*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2009, s. 38-45.

35 *Χρόνος*, «Αι Πολιτικαί Αρχαί του κ. Βενιζέλου» [Bay Venizelos'un Siyasi İlkeleri], 06.09.1910, Αριθμός: 4797, s. 3.

36 Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920, Τόμος Πρώτος*, *[1910-1920 tarihleri arasında Yunan Tarihi, I. Cilt]*, Ίκαρος Εκδοτική Εταιρία, Αθήνα 1970, s. 69-70.

37 Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Αναφορές στον Ελευθέριο Βενιζέλο [Eleftherios Venizelos'a atıflar]*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2014, s. 38.

38 Νικολακόπουλος & Οικονόμου, *Το Εκλογικό Βάπτισμα του Βενιζελισμο*..., s. 51.

39 Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονής Ελλάδας, Τόμος Β*..., s. 45-53.

40 Δημήτρης Α. Κατσικώστας, «Από την Ταπείνωση στη Δόξα: Η αναδιοργάνωση του Στρατού από το 1897 έως την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων και ο ρόλος της Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής» [Utançtan Zafere: 1897'den Balkan Savaşları'nın Başlangıcına Kadar Ordunun Yeniden Düzenlenmesi ve Fransız Askeri Misyonunun Rolü], *100 Χρόνια από τη Διεξαγωγή των Βαλκανικών Πόλεμων. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου [Balkan Savaşları'nın Yürütülmesinin 100. Yılı Bildirileri]*, ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα 2013, s. 45.

41 Venizelos'un dış Yunanlar olarak tabir ettiği "Helen" kimliği dönemlere göre farklılık göstermiş bir kavramdır. Örneğin, 1919 Paris Barış Konferansı'nda Venizelos, "Helen" tanımını *"Ulusun tabiiyeti, ne ırk ne de konuştuğu ana dil ile bağlantılı değildir. Ulus, ancak millî bilinç ile tanımlanabilir"* ifadesiyle yapmıştır. Βασίλης Κοντής, «Ο Βενιζέλος και το Αλβανικό Πρόβλημα στις αρχές του 1920» [1920 yılının başlarında Venizelos ve Arnavut sorunu], *Συμπόσιο Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά...*, s. 208. Kısacası, dil ve ırktan bağımsız, kendinî Helen hisseden herkes, bu dönemde Helen olarak kabul edilmekteydi. Bu görüş elbette o dönemde "Megali İdea" ulus ülküsünü destekleyen bir yaklaşımdı. Megali İdea, 1922 yılında Küçük Asya Bozgunu ile ulus felaketine döndüğünde ise Venizelos "Helen kimdir?" tanımını Lozan Barış Konferansı'nda farklı değerlendirecekti. Lozan'da Helen tanımı, bu sefer sadece din üzerinden yapılmıştı. Bu nedenle ana dilleri Türkçe olan Ortodokslar (Karamanlılar) ve ana dilleri Yunanca olan Müslümanlar (Girit Türkleri, Yanyalı Türkler ve Valaadesler) Lozan'da karşılıklı mübadeleye dâhil edilmiş grubu oluşturacaktı. Βερέμης, Μεγάλοι Έλληνες, Ελευθέριος Βενιζέλος..., s. 101.

42 Θανάσης Διαμαντόπουλος, «Το Πολιτικό και Κοινωνικό Μήνυμα του Βενιζελισμού της Ανόρθωσης» [Venizelos hareketinin canlanmasında politik ve toplumsal mesaj], *Συμπόσιο Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά...*, s. 26-28.

43 Νικολακόπουλος & Οικονόμου, *Το Εκλογικό Βάπτισμα του Βενιζελισμο*..., s. 73.

44 Γιάννης Κορδάτος, *Εισαγωγή εις την Ιστορίαν της Ελληνικής Κεφαλαιοκρατίας [Yunan Kapitalizm Tarihine Giriş]*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1974, s. 63.

45 Balkanlar'daki milliyetçilik kavramı liberal Batı milliyetçiliğinden ziyade Panislavist Rusların tutucu ve dine dönük siyasal görüşleri etkisinde olgunlaşmıştır. Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş yay., İstanbul 2013, s. 150.

46 Osmanlı barışı olarak bilinen Pax Ottomana, tarihteki Roma barışına (Pax Romanna) benzer bir modeldir. Millet sistemi üzerine kurulu Osmanlı idari yapısında süregelen barış ve eşitlik, II. Meşrutiyet yıllarında yavaş yavaş yok olmaya başlamış ve Balkan Savaşları da bu sistemi sonunu getirmiştir. İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, Timaş yay., İstanbul 2014, s. 11-12.

47 Esra Özsüer, "Balkan Savaşı'ndan Lozan'a Yunanistan'da Ekalliyet Sorunu ve Müslüman Nüfus", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: XXXIV, Haziran 2018, s. 457-458.

48 Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*..., s. 633-634.

49 Stavrianos, *The Balkans since 1453*..., s. 532.

50 Rusya, Slav olmayan Yunanistan ile Ortodoksluk üzerinden dinsel bağ kurmuştu. (y.n.)

51 Stavrianos, *The Balkans since 1453*..., s. 521.

52 Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*..., s. 637.

53 Richard C. Hall, *Balkan Savaşları. 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Çeviren: M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 13.

54 Ernst Christian Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912-1913*, Cambridge Harvard University Press, London 1938, s. 72-73.

55 Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*..., s. 641.

56 1912 yazında Yunanistan'ın Karadağ ve Sırbistan ile arasında geçen müzakereler hakkında çok az ayrıntı bilinmektedir. Resmî ittifaklar kurulmamasına rağmen aralarında gayriresmiî ve sözlü anlaşmalar yapılmıştır. Sırbistan ile müzakerelerde, Yunan Dışişleri Bakanlığı 22 Ekim 1922'de önerilen ittifak antlaşmasının tam metni i Belgrad'daki Yunan elçiliğine dahi sunmuştur. Ancak Türkiye ile savaş başlayınca ittifak için daha fazla müzakere gerçekleştirilememiş ve görüşmeler 1913 baharına kadar ertelenmiştir. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars...*, s. 79-80.

57 Hall, *Balkan Savaşları...*, s. 16-17.

58 Igor Despot, *Savaşan Tarafların Gözüyle Balkan Savaşları. Algılar ve Yorumlar*, Çeviren: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2020, s. 190.

59 *Balkan Harbinde Yanya Savunması ve Esat Paşa (Korg. Bülkat)*, TC Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Türk Asker Büyükleri ve Zaferleri Seri No: 7, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1983, s. 15.

60 Despot, *Savaşan Tarafların Gözüyle Balkan Savaşları..., s.* 86-89.

61 Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονής Ελλάδας, Τόμος Β*..., s. 131.

62 Despot, *Savaşan Tarafların Gözüyle Balkan Savaşları..., s.* 190-191.

63 Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονής Ελλάδας, Τόμος Β*..., s. 133.

64 *Balkan Harbinde Yanya Savunması ve Esat Paşa (Korg. Bülkat)*..., s. 52.

65 Stanford J. Shaw-Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, E yay., İstanbul 2000, s. s. 359.

66 Atina Antlaşması'nda yer alan maddeler için bk. Özsüer, *Balkan Savaşı'ndan Lozan'a Yunanistan'da Ekalliyet Sorunu*..., s. 482. Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Atina Antlaşması'nın hükümleri esas itibariyle Yunanistan sınırları içinde kalan Türklerin durumunu tespit etmiştir. Yunanistan'da kalan Türk varlığının korunmasına yönelik maddeler yer almaktadır. ΕΛΙΑ/Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/ Venizelos Arşivi], Φάκελος: 6, Υποφάκελος: 6.3, Atina Sözleşmesi, Meclisten onaylanacak Atina ve Londra Barış Sözleşmesi.

67 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Venizelos Arşivi], Φάκελος: 13, Υποφάκελος: 13.2, Balkan Savaşları'ndan sonra Kral Konstantinos ve Venizelos'un basılı görsellerinin bulunduğu zarf.

68 Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία (1204-1985) [Çağdaş Yunan Tarihi]*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1987, s. 350; Stavrianos, *The Balkans since 1453*..., s. 540.

69 Ιωάννης Ανδρεάδης, *Ιστορία των Βαλκανικών Πόλεμων. Διπλωματικά Δρώμενα [Balkan Savaşları Tarihi. Diplomatik Etkinlikler]*, Σύλλογος προς Διαδόσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, Αθήναι 2026, s. 588.

70 Despot, *Savaşan Tarafların Gözüyle Balkan Savaşları...*, s. 243.

71 Adıyeke & Adıyeke, *Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında...*, s. 45.

72 Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol...*, s. 17-32.

73 Esra Özsüer, "I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Tarafsızlığına Karşı Venizelos - Entente Cordiale İşbirliği ve Propaganda Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 63, Güz 2018, s.251.

74 Basil Liddel Hart, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2014, s. 1-2.

75 Hart, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*... s. XIII.

76 Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol...*, s. 16.

77 Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονής Ελλάδας, Τόμος Β*..., s. 140-145.

78 Esra Özsüer, "Birinci Dünya Savaşı Süresince Yunanistan'da Yaşanan Siyasi Kutuplaşma ve İç Çatışma: Kasım Olayları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Yıl: 2025/1-2, Cilt: 14, Sayı: 27-28, s. 34-35.

79 Γιάννης Στεφανίδης, «Η έκρηξη του Α Παγκοσμίου Πολέμου», [I. Dünya Savaşının İlanı], Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Από την τουρκοκρατούμενη Κρήτη στον Εθνικό Διχασμό [Eleftherios Venizelos. Osmanlı İdaresi Altındaki Girit'ten Ulusal Bölünmeye]*, Τόμος Α [Cilt I], Τα Νέα, Αθήνα 2011, s. 188.

80 Βερέμης & Νικολακόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος*..., s. 11.

81 Διαμαντόπουλος, *Το Πολιτικό και Κοινωνικό Μήνυμα*..., s. 31.

82 Αλέξανδρος Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός. Βενιζέλος και Κωνσταντίνος [Ulusal Bölünme. Venizelos ve Konstantinos]*, Εκδόσεις Φυτράκη, Αθήνα 2011, s. 135.

83 Ελένη Γαρδίκα-Κατσιαδάκη, «Βενιζέλος και Τσώρτσιλ: Οι Βάσεις της Αγγλο-Ελληνικής Συνεννόησης (1912-1913)» [Venizelos ve Churchill: İngiliz-Yunan Anlaşmasının Temelleri (1912-1913)], Θάνος Βερέμης & Οδυσσέας Δημητρακόπουλος, *Μελετήματα Γύρω Από τον Βενιζέλο και την Εποχή του* [*Venizelos ve Dönemi Hakkındaki Çalışmalar]*, Εκδότης Φιλιππότης, Αθήνα 1980, s. 89.

84 Γιάννης Μουρέλος «Ο Βενιζέλος όπως τον είδαν οι ξένοι, 1916-1917» [Yabancıların gözünden Venizelos, 1916-1917], *Συμπόσιο Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά*..., s. 239.

85 Hart, *Birinci Dünya Savaşı*..., s. 65-125.

86 Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşe geçtiği doğruydu; fakat Türk askerî gücünün bittiği doğru değildi. Çanakkale Türk ordusunun savaş gücünü kaybettiği yönündeki yanlış kanıyı değiştiren ilk zaferdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini alacak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu esasında Çanakkale Muharebeleri ile başlamıştı. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*..., s. 673.

87 Βύρων Θεοδωρόπουλος, «Τα όρια της τολμής: Σκέψεις πάνω στην εξωτερική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου» [Cesaretin sınırları: Eleftherios Venizelos'un dış politikası üzerine düşünceler], *Συμπόσιο Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά*..., s. 293.

88 Yunanlar günümüzde kendilerini Helen, Batılılar ise Grek olarak tanımlarken; Türkiye dahil pek çok doğu ülkesinde Yunan sözcüğü ile tanımlanmaktadır. Yunanlar, hem Yunanistan'da hem de Yunanistan sınırları dışında yaşayan ve Yunanca konuşan Ortodokslara Helen ismini vermektedir. Ülkelerinin adı da Hellas olarak tanımlanmıştır. Levent Kayapınar, *Bizans Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s. 6; Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı, 1919-1923*, Derlem Yayınları, İstanbul 2010, s. 14; Özsüer, *Türkokratia*..., s. 199-207.

89 Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 57.

90 Στέφανος Ι. Στεφάνου (επιμ), *Τα Κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου. Η ζωντανή Ιστορία της δραματικής περιόδου του έθνους, 1909-1935, Τόμος Β (1915-1920) [Eleftherios Venizelos Metinleri. Ulusun Dramatik Döneminin Canlı Tarihi, 1909-1935, Cilt 2 (1915-1920]*, Λέσχη Φιλελευθέρων-Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου, Αθήνα 1982, s. 584.

91 27 Haziran 1832 İstanbul Anlaşması ile kesin sınırlarını belirleyen Yunanistan'ın ilk topraklarından Mora, Rumeli ve Kiklad Adaları'na Eski Bölgeler (Palies Hores); sonrasında Yunanistan'a katılan Yedi Adalar (1864), Teselya (1881), Epir (1913), Ege Adaları (1913), Girit (1913), Güney Makedonya (1913) topraklarına ise Yeni Bölgeler (Nees Hores) adı verilmektedir. (y.n.)

92 Γιώργος Αναστασιάδης, «Η Θεσσαλονίκη το 1916-1917 και ο Ελευθέριος Βενιζέλος» [1916-1917 yılında Selanik ve Eleftherios Venizelos], *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη. Η προσωρινή Κυβέρνηση 1916-1917 [Eleftherios Venizelos Selanik'te. Geçici Hükûmet 1916-1917]*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Πολιτιστικό Κέντρο Βορείου Ελλάδος, Θεσσαλονίκη 1994, s. 36.

93 Ανδρέας Σπ. Σκανδάμης, *Η Βασίλισσα Σοφία. Βιογραφία [Kraliçe Sofya. Biyografi]*, Εκδοτικός οίκος Π. Δημητράκου Α. Ε., Αθήνα 1947, s. 53.

94 Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 87-88.

95 Σκανδάμης, *Η Βασίλισσα Σοφία*..., s. 51.

96 Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 80.

97 Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονής Ελλάδας, Τόμος Β*..., s. 159-160.

98 Ζαβιτζιάνος, *Αι Αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας Βασιλέως*..., s. 81-84.

99 Churchill, 4 Eylül 1914 tarihinde Yunanistan'daki İngiliz Deniz Misyonu Başkanı Amiral Kerr'e gönderdiği telgrafta Antant'ın Merkezi Güçlere karşı girişilecek askeri harekâtta Yunan donanmasının desteğini talep ettiklerini iletmesini istemişti. İngilizlerin amacı Gelibolu Yarımadası'nı ele geçirip Çanakkale Boğazını açmaktı. Bu sayede İngiliz ve Yunan

ortak donanması Marmara'ya çıkarak oradaki Türk ve Alman savaş gemilerini batırabilecekti. Amiral Kerr'in Churchill'e gönderdiği cevap mektubunda Kral Konstantinos'un teklife çok uzak olmadığını; ancak Bulgaristan'ın tarafsızlığının garanti altına alınması hükmünü ileri sürdüğünü belirtmişti. Çünkü Yunanistan, Türkiye ile savaşırken tehdit olarak gördüğü Bulgaristan'dan olası bir taarruz gelmesi endişesi taşıyordu. Yunanların planına göre 60.000 asker boğazları koruyan tabyaların arkalarını kuşatmak için yarımadanın ucuna çıkarken, diğer 30.000 asker berzahı ele geçirmek için Bolayır yakınlarına ayak basacaktı. Ancak somut garantilerin Yunanistan'a verilmemesi ve Türkiye'nin savaşa girmesi Konstantinos'un Bulgaristan konusundaki şüphelerini arttırmış ve teklifi geri çevirmişti. Martin Gilbert, *The Challenge of War. Winston S. Churchill. 1914-1916*, Minerva, London 1990, s. 203-204; Winston S. Churchill, *The World Crisis 1911-1918*, Thornton Butterworth Limited, London 1923, s. 281-281.

100 Στεφανίδης, *Η έκρηξη του Α Παγκοσμίου Πολέμου*..., s. 193.

101 Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 140.

102 Γιάννης Μουρέλος, *Τα Νοεμβριανά. Από το αρχείο της Μεικτής Επιτροπής Αποζημιώσεων των Θυμάτων [Kasım Olayları. Mağdurların Karma Tazminat Komitesi Arşivinden]*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2007, s. 18.

103 Standford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Cilt: Savaşa Giriş,* Tercüme: Beyza Sümer Aydaş, TTK yay., Ankara 2014, s. 644.

104 Churchill, *The World Crisis 1911-1918*..., s. 497-498.

105 Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Οι επιλογές στην εξωτερική πολιτική», Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Από το όραμα της Μεγάλης Ελλάδας εξόριστος στο Παρίσι,* Τόμος Β *[Eleftherios Venizelos. Büyük Yunanistan Hayalinden Paris'te Sürgüne, Cilt 2]*, Τα Νέα, Αθήνα 2011, s. 193.

106 Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layar'ın İstanbul Elçiliği*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968, s. 82.

107 Gürhan Yellice, "1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt : XII, Sayı: 24, İzmir 2012 (Bahar), s. 15.

108 Rıfat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Ada'nın İngiltere'ye Devri)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978, s. 33-36.

109 Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu*..., s. 24.

110 Χρίστος Α. Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ. 1η Αυγούστου 1914-25η Σεπτεμβρίου 1916 [Yunanistan ve Antant 1 Ağustos 1914-25 Eylül 1916]*, Εκδόσεις Πατάκη, Χάνια 2011, s. 150-152.

111 Konstantinos, 15 Mart 1915 tarihinde, özellikle Ulusal Bölünme'nin en şiddetli olduğu dönemde, bu iki muhtırayı gazetelere vererek Venizelos'un Bulgarlara vatan toprağını satmak isteyen bir hain olduğunu söyleyecekti. Çünkü II. Balkan Savaşı'nda Yunan kanı dökülerek alınan Kavala'nın Bulgaristan'a verilmesi vatan hainliği olarak görülmekteydi. Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, «Η σύγκρουση Βενιζέλου-Κωνσταντίνου» [Venizelos ve Konstantinos Çatışması], Παναγιωτόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Από την τουρκοκρατούμενη Κρήτη στον Εθνικό Διχασμό...,* s. 202-204, 213.

112 Μαυρογορδάτος, *Η σύγκρουση Βενιζέλου-Κωνσταντίνου*..., s. 202.

113 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 11, 173/3, Edward Gray'den Francis Elliot'a gönderilen 23 Ocak 1915 tarihli telgraf.

114 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, Çeviren: Halim İnal, Ayraç yay., Ankara 2002, s. 72.

115 Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*..., s. 144, 172.

116 Osmanlı Devleti'nin Merkezî Güçler yanında Büyük Savaş'a katılması İngiltere'nin 1878 Berlin Antlaşması'nı hükümsüz saymasına neden olmuştu. 5 Kasım 1914 tarihinde *"order in council"* kararıyla Kıbrıs'ı ilhak eden İngilizler *Act of Annexation* kararını İngiliz siyasi birimlerine gönderilen bir nota ile duyurmuştu. Esra Özsüer, Eleftherios Venizelos ve Kıbrıs Sorunu: Megali İdea'dan Yeni Bir Politik Dönemece", Osman Köse (edit), *Tarihte Kıbrıs I-II* ,: D9kuz10beş Reklam Organizasyon Matbaacılık, Bursa 2017, s. 897.

117 Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*..., s. 143.
118 Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου από της αγγλικής κατοχής μέχρι σήμερον, Τόμος Β [Kıbrıs Tarihi. İngiliz Hâkimiyetinden Günümüze, Cilt 2]*, Εν Λάρνακι 1911, s. 43-49; Γιάννης Π. Πικρός, *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό [Venizelos ve Kıbrıs]*, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1980, s. 130.
119 Rıfat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Ada'nın İngiltere'ye Devri)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978, s. 99.
120 Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol...*, s. 143.
121 Γαρδίκα-Κατσιαδάκη, *Βενιζέλος και Τσώρτσιλ*..., s. 91.
122 Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονής Ελλάδας. Τόμος Α*..., s. 431-432.
123 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 31-32.
124 ΙΑΜΜΠ/AEB [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 284, 173/81, Venizelos'tan Ramsey'e gönderilen 6 Kasım 1931 tarihli mektup.
125 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο. 1910-1920, Τόμος Β*..., s. 234.
126 Γαρδίκα-Κατσιαδάκη, *Βενιζέλος και Τσώρτσιλ*..., s. 91-93.
127 1916-1922 yılları arasında Britanya Başbakanı olarak da görev yapan dönemin Ekonomi Bakanı Lloyd George tam bir Filhelen idi. İngiltere'nin eski Başbakanı Gladstone gibi Lloyd George da Türk düşmanlığı ile tanınıyordu. Osmanlı Devleti'ni parçalama konusunda Yunanistan'ı Osmanlı'nın Doğu Akdeniz'deki en uygun mirasçısı olarak görmekteydi. Dolayısıyla Venizelos ve Lloyd George arasındaki ilişki sadece politik çıkar ilişkine değil, dostluk ilişkisine de dayanmaktaydı. Her iki tarafın liberal siyaset anlayışı İngiltere-Yunanistan arasındaki iş birliğinin de temelini oluşturuyordu. Ιωάννης Μαζαράκης-Αινίαν, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι Εθνικές μας Διεκδικήσεις στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης Α Εξάμηνο 1919» [Eleftherios Venizelos ve 1919 Birinci Dönem, Barış Konferansındaki Ulusal Taleplerimiz], *Συμπόσιο Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά*..., s. 246.
128 Γιώργος Καζαμίας & Πέτρος Παπαπολυβίου, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Κύπρος [Eleftherios Venizelos ve Kıbrıs]*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008, s. 58-59.
129 Πικρός, *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*..., s. 7.
130 Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, 1915. Ο Εθνικός Διχασμός [1915. Ulusal Bölünme], Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2015, s. 36.
131 Γαρδίκα-Κατσιαδάκη, *Βενιζέλος και Τσώρτσιλ*..., s. 96.
132 Πικρός, *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*..., s. 8.
133 Ελένη Γαρδίκα-Κατσιαδάκη, «Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι» [Balkan Savaşları], Παναγιωτόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Από την τουρκοκρατούμενη Κρήτη στον Εθνικό Διχασμό*..., s. 147.
134 Γαρδίκα-Κατσιαδάκη, *Βενιζέλος και Τσώρτσιλ*..., s. 98.
135 Καζαμίας & Παπαπολυβίου, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος*..., s. 94-95.
136 Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*..., s. 263.
137 Καζαμίας & Πέτρος Παπαπολυβίου, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος*..., s. 69.
138 Πικρός, *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*..., s. 18.
139 Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*..., s. 264.
140 Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*..., s. 266-267.
141 Καζαμίας & Πέτρος Παπαπολυβίου, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος*..., s. 136.
142 Πικρός, *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*..., s. 17.
143 Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*..., s. 267.
144 *Σκριπ*, «Η προσδοκία της ελληνικής φυλής» [Yunan ırkının beklentisi], 15.02.1915, Αριθμός φύλλου: 7423, s. 1.
145 George B. Leon, *Greece and the Great Powers. 1914-1917*, İnsitute for Balkan Studies, Thessaloniki 1974, s. 99.
146 *Έθνος*, «Η Σημασία της Εκλογής» [Seçimin Önemi], 30.05.1915, Αριθμός: 570, s. 5.
147 ΙΑΜΜΠ/AEB [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 11, 173/2, Venizelos'tan Londra, Paris ve St. Petersburg'daki Yunanistan Büyükelçiliklerine gönderilen 25 Ocak 1915 tarihli telgraf.
148 Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 148.

149 Pierre Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye, 1914-1918*, Örgün yay., İstanbul 2004, s. 386.
150 A. Mete Tuncoku, *Çanakkale 1915. Buzdağının Altı*, TTK yay., Ankara 2023, s. 46-47.
151 Renouvin, *I. Dünya Savaşı*..., s. 337.
152 Rus Hükûmeti, Yunanistan'ın Çanakkale Harekâtına katılmasının bazı karışıklıklar çıkaracağını düşünerek karşı çıkmıştı. Türkiye'ye karşı yeni cephe açılması Rusya üzerindeki askeri baskının hafiflemesine yardımcı olsa da Ruslar, Yunanistan'ın Çanakkale Boğazı'na yönelik harekâta fiilen katılmasını hiç istememişti. Rus Dışişleri Bakanı Sazanov, Çanakkale Boğazının zorlanmasını değil, Balkanlar'da Selanik üzerinden girişilebilecek bir müttefik harekâtıyla Sırbistan ve Almanya'ya karşı yeni bir cephe açılması fikrini öne sürmüştü. Rusya, Boğazlar ve İstanbul'un Müttefikler tarafından değil Rus kuvvetlerince işgal edilmesini planlamıştı. Serge Sazanov, *Fateful Years 1909-1916*, Butler & Tanner Ltd, London 1914, s. 255; Tuncoku, *Çanakkale 1915*..., s. 51-52.
153 Leon, *Greece and the Great Powers*..., s. 124; Özsüer, "I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ı Tarafsızlığına Karşı...", s. 258.
154 Leon, *Greece and the Great Powers*..., s. 122.
155 Μαυρογορδάτος, *Η σύγκρουση Βενιζέλου-Κωνσταντίνου*..., s. 205.
156 Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 56.
157 Ζαβιτζιάνος, *Αι Αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας*..., s. 44; Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 140-145.
158 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Venizelos Arşivi], Φάκελος: 8/3-4, Yunanistan'ın Üçlü İttifak saflarında savaşa girmesi veya tarafsızlığının korunması konusunda 18 ve 20 Şubat [3 ve 5 Mart] tarihli Kraliyet Konseyi toplantı tutanakları.
159 Ιωάννης Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο. 1910-1920, Τόμος Β [Kişisel Günlük. 1910-1920, Cilt 2]*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1952, s. 407-413.
160 Μανόλης Κούμας, «Το Μικρασιατικό Ζήτημα 1914-1922» [Küçük Asya Meselesi 1914-1922], *Μικρασιατική Εκστρατεία. Εικόνες και Μνήμες [Küçük Asya Harekâtı. Fotoğraflar ve Anılar]*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2022, s. 53.
161 Antant'ın Çanakkale'de uğradığı büyük yenilgi aslında Metaksas'ın öngörülerinin haklılığını da ortaya koymuştu. Konstantinos da kararında haklı çıkmıştı. Fakat Venizelos, hayatının sonuna kadar Yunanistan'ın Çanakkale Savaşı'nda yer almamasını bir hata olarak değerlendirecekti. Venizelos, Yunanistan'ın Çanakkale Savaşı'na katılması durumunda Antant çıkarmasının daha hızlı olacağını, Türklerin de askerî tahkimat çalışmalarına yetişemeyeceğini, böylece çıkarmanın Antant lehine başarıya ulaşacağını düşünüyordu. Hatta çıkarma başarılı olsaydı, Türk ordusu iyice güçsüzleşecek ve 1922'de Küçük Asya Bozgunu da hiç yaşanmayacaktı. Μαυρογορδάτος, *Η σύγκρουση Βενιζέλου-Κωνσταντίνου*..., s. 208-209.
162 Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*..., s. 175.
163 Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 57.
164 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο. 1910-1920, Τόμος Β*..., s. 391-392.
165 Έθνος, «Η Σημασία της Εκλογής» [Seçimin Önemi], 30.05.1915, Αριθμός: 570, s. 5.
166 Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 3.
167 Karal, *Osmanlı Tarihi, V. Cilt*..., s. 203-204.
168 Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 135.
169 Özsüer, "*Birinci Dünya Savaşı Süresince Yunanistan'da*...", s. 42-43.
170 Γαρδίκα-Κατσιαδάκη, «Βενιζέλος Και Τσώρτσιλ...», s. 89.
171 Σβολόπουλος, *Αναφορές στον Ελευθέριο*..., s. 165.
172 Oysa Yunan Ordusu'nun içinde Danglis, Paraskevopoulos ve Pangalos gibi istisna olabilecek örnekler de vardı. Venizelos'u destekleyen bu üst düzey subaylar Fransa'da eğitim görmüş ve Fransız ekolünden etkilenmiş askerlerdi. Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 135.
173 Διαμαντόπουλος, *Το Πολιτικό και Κοινωνικό Μήνυμα*..., s. 29.
174 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 63-64.
175 Μαυρογορδάτος, *Η σύγκρουση Βενιζέλου-Κωνσταντίνου*..., s. 201.
176 Θάνος Βερέμης, «Στρατός και Βενιζελισμός από το 1916 έως το 1935» [1916'dan 1935 yılına kadar Venizelist hareket ve ordu], *Συμπόσιο Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά*... s. 34.

177 Ελένη Γαρδίκα-Κατσιαδάκη, «Βενιζέλος και Υπουργείο Εξωτερικών: Σύγκρουση ή Συνεργασία» [Venizelos ve Dışişleri Bakanlığı: çatışma mı ittifak mı?], *Συμπόσιο Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά*..., s. 265-266.

178 Tanrı inayeti. Mutlak Monarşilerde Kral, hâkimiyetini sadece Tanrı'dan alır ve Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak adlandırılır. Tanrı dışında hiçbir anayasal hükümlere bağlı değildir. (y.n.)

179 Δημήτρης Μιχαλόπουλος, *Ο Εθνικός Διχασμός. Η Άλλη Διάσταση [Ulusal Bölünme. Öteki Boyut]*, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1997, s. 69.

180 Διαμαντόπουλος, *Το Πολιτικό και Κοινωνικό Μήνυμα*..., s. 29.

181 Özsüer, "*Birinci Dünya Savaşı Süresince Yunanistan'da*...", s. 46-47.

182 Ulusal Bölünme'nin en şiddetli yaşandığı 1916 yılında Konstantinos taraftarı olan Başbakan Dimitrios Gounaris Venizelos'u *satanas* ifadesini kullanarak "şeytani bir ilhamın" ürünü şeklinde suçlamıştı. Μαυρογορδάτος, *Η σύγκρουση Βενιζέλου-Κωνσταντίνου*..., s. 234.

183 Özsüer, *"Birinci Dünya Savaşı Süresince Yunanistan'da..."*, s. 49.

184 Θάνος Βερέμης & Ηλίας Νικολακόπουλος, "Πρόλογος" [Önsöz], Παναγιωτόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Από την τουρκοκρατούμενη Κρήτη στον Εθνικό Διχασμό...*, s. 10.

185 Μαυρογορδάτος, *1915*..., s. 168.

186 Σβολόπουλος, *Αναφορές στον Ελευθέριο*..., s. 14.

187 *Νέα Ημέρα Τεργέστης*, «Η Βάπτισις της πριγκηπίσσης Αίκατερίνης» [Prenses Ekaterini'ni vaftizi], 01.06.1913, Αριθμός: 324, s. 5.

188 Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, «Οι πολιτικές εξελίξεις. Από το Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή» [Gudi darbesinden Küçük Asya Felaketine politik gelişmeler], Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000 [Çağdaş Yunan Tarihi 1770-2000]*, Τόμος 6 [Cilt 6], Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, s. 17.

189 Βερέμης & Νικολακόπουλος, "Πρόλογος" [Önsöz], Παναγιωτόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Από την τουρκοκρατούμενη Κρήτη στον Εθνικό Διχασμό...*, s. 11.

190 Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 54.

191 Μαυρογορδάτος, «Οι πολιτικές εξελίξεις...», s. 17.

192 *Έθνος*, «Το Ζήτημα του Πολέμου» [Savaş Meselesi], 22.05.1915, Αριθμός: 562, s. 1.

193 *Αθήναι*, «Οι Ανυπόμονοι Ζητωπόλεμοι» [Sabırsız savaş taraftarları], 03.05.1915, Αριθμός: 5497, s. 1.

194 *Έθνος*, «Το Πρόγραμμα» [Program], 19.05.1915, Αριθμός: 559, s. 1.

195 *Αθήναι*, «Και αι Συνέπειαι της Εξόδου» [Göçün sonuçları], 06.05.1915, Αριθμός: 5500, s. 1.

196 Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονής Ελλάδας, Τόμος Β*..., s. 161.

197 Τσίρος, *Κράτος, Εξουσία, Κοινοβουλευτικό Σύστημα*..., s. 169.

198 Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 154.

199 Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*..., s. 258.

200 Özsüer, "I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Tarafsızlığına Karşı...", s. 262.

201 Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 164-166.

202 Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 151.

203 Τσίρος, *Κράτος, Εξουσία, Κοινοβουλευτικό Σύστημα*..., s. 177-178.

204 Μιχαλόπουλος, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 27.

205 Sadece 6 ay önce yapılan 31 Mayıs seçimlerinde oy kullanan seçmen sayısı 730.000 kişiyken 6 Aralık seçimlerinde seçmen sayısı 230.000 kişiye düşmüştü. Αναστασιάδης, «*Η Θεσσαλονίκη το 1916-1917 και ο Ελευθέριος Βενιζέλος*...», s. 37.

206 Τσίρος, *Κράτος, Εξουσία, Κοινοβουλευτικό Σύστημα*..., s. 206.

207 Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονής Ελλάδας*..., s. 177-178.

208 Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*..., s. 276, 282.

209 Μιχαλόπουλος, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 23.

210 Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 67, 110.

211 Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*..., s. 332-333.

212 James Caple, *Gunboat Diplomacy 1919-1979. Political Applications of Limited Naval Force*, Palgrave Macmillan, New York 1981, s. 11-16.

213 Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918 [I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan]*, MİET, Αθήνα 2005, s. 60-62; Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονής Ελλάδας.Τόμος Α*..., s. 200, 235; Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*..., s. 338.
214 Βερέμης, *Μεγάλοι Έλληνες*..., s. 75.
215 Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*..., s. 338-340.
216 Γιώργος Χιονίδης «Οι δραστηριότητες της προσωρινής κυβέρνησης του Ελευθερίου Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη το 1916-1917, όπως σκιαγραφούνται στην επίσημη εφημερίδα της» [Eleftherios Venizelos'un Selanik'teki geçici hükûrnetinin resmi gazetede özetlendiği üzere 1916-1917 yıllarındaki faaliyetleri], *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη*..., s. 58; Τσίρος, *Κράτος, Εξουσία, Κοινοβουλευτικό Σύστημα*..., s. 37.
217 Βερέμης, *Μεγάλοι Έλληνες*..., s. 77.
218 Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*..., s. 367-377.
219 Ulusal Savunma Hareketi (Ethniki Amyna), 30 Ağustos 1916'da Selanikte kurulan; Makedonya, Ege Adaları ve Girit'te faaliyet gösteren askerî-siyasi bir hareketti. Selanik'in 1915'te Fransızlar tarafından işgali ve Bulgar tehdidi, Venizelist subayların Aralık 1915'in ortalarında Selanik'te Ulusal Savunma Hareketini kurmasıyla sonuçlandı. Ulusal Savunma Hareketi daha sonra Selanik Geçici hükûmetinin kurulmasında önemli rol üstlendi. Hareketin önderi Eleftherios Venizelos olup Antant'ın desteğine sahipti. Χιονίδης «Οι δραστηριότητες της προσωρινής κυβέρνησης του Ελευθερίου Βενιζέλου...», s. 59.
220 Χιονίδης, «Οι δραστηριότητες της προσωρινής κυβέρνησης του Ελευθερίου Βενιζέλου... s. 60.
221 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 266, 173/41, Venizelos'tan Raktivan'a gönderilen 26 Ekim 1916 tarihli mektup.
222 Σβολόπουλος, *Αναφορές στον Ελευθέριο*..., s. 71.
223 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Venizelos Arşivi], Φάκελος: 8, Υποφάκελος: 8.1, Müttefik Deniz Ablukası: Fransız subaylarının 16 Ekim 1916 tarihli Pire'yi ele geçirme emri.
224 Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 89.
225 Μαυρογορδάτος, *1915*...., s. 97-98.
226 Leon, *Greece and the Great Powers*..., s. 422-424.
227 Μουρέλος, *Τα Νοεμβριανά*..., s. 90-91.
228 Μουρέλος, *Τα Νοεμβριανά*..., s. 93.
229 Özsüer, *"Birinci Dünya Savaşı Süresince Yunanistan'da*...", s. 56-57.
230 Μαυρογορδάτος, *1915*..., s. 99.
231 Yunan kaynaklarında Atina Muharebesi olarak geçen bu kısa süreli çatışma Fransız kaynaklarında Atina tuzağı olarak geçmektedir. Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός*..., s. 97.
232 Μουρέλος, *Τα Νοεμβριανά*..., s. 118.
233 Compton Mackenzie, *Greek Memories*, Chatto & Windus, London 1939, s. 384.
234 Μουρέλος, *Τα Νοεμβριανά*..., s. 120.
235 Jülyen takvime göre 18 Kasım'da başlayan olaylar Gregoryen takvime göre 1 Aralık'a denk gelmektedir. Dolayısıyla Atina'da Antant güçleri ile Yunan Ordusu arasında geçen çatışma "Kasım Olayları" olarak adlandırılmaktadır. (y.n.)
236 Μουρέλος, *Τα Νοεμβριανά*..., s. 146-147.
237 Μαυρογορδάτος, *1915*..., s. 99; Μουρέλος, *Τα Νοεμβριανά*..., s. 192-199.
238 Πηνελόπη Σ. Δέλτα, *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος, Ημερολόγιο-Αναμνήσεις-Μαρτυρίες-Αλληλογραφία [Eleftherios K. Venizelos, Günlük-Anılar-Tanıklıklar-Yazışmalar]*, Ερμής, Αθήνα 2009, s. 15-35.
239 Ανδρέας Νανάκης, *Η Εκκλησία και ο Ελευθέριος Βενιζέλος [Kilise ve Eleftherios Venizelos]*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2008, s. 67-68.
240 Δέλτα, *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος*..., s. 237, 279-280.
241 Μαυρογορδάτος, *1915*..., s. 100-101.
242 Μουρέλος, *Τα Νοεμβριανά*..., s. 296-297.
243 *Νέα Ημέρα Τεργέστης*, «Ο Λόγος του Γούναρη» [Goumaris'in beyanı] , 16.08.1916, Αριθμός: 1482, s. 6.

244 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Venizelos Arşivi], Φάκελος: 8, Υποφάκελος: 8.2, Müttefiklerin ültimatomunun ve Yunan hükûmetinin Müttefik Devletlerine gönderdiği muhtıranın daktilo edilmiş kopyaları.

245 Μουρέλος, *Τα Νοεμβριανά*..., s. 34-36.

246 Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*..., s. 45-54.

247 Gregoryen takvime göre 11 Haziran, Jülyen takvime göre 29 Mayıs'tır. Dolayısıyla Müttefiklerin ültimatomu ile Kral Konstantinos'un tahttan düşüşü 29 Mayıs 1453 İstanbul'un Fethinin yıl dönümüne denk gelmiştir. Yunan tarihyazımında "İstanbul'un düşüşü" olarak ifade edilen bu tarih, Bizans Kralı Konstantinos Palaıologos'un halefi sayıldığı için 12. Konstantinos olarak adlandırılan Kralın Yunan halkı tarafından daha fazla efsaneleştirilmesine neden olmuştur. Yunanlara göre Kral Konstantinos, 29 Mayıs 1453'te İstanbul surlarında öldürülen son Bizans imparatoruyla aynı kaderi paylaşmış ve o da Müttefiklerin elinde kahramanca can vermiştir. Κούμας, «Το Μικρασιατικό Ζήτημα 1914-1922...», s. 47-49.

248 Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*..., s. 62.

249 Μαυρογορδάτος, *1915*..., s. 114.

250 *ΦΕΚ [Resmi gazete]*, Τεύχος Ι, 30.06.1917, Αριθμός φύλλου: 126, s. 378.

251 Yeni Ahit'te adı geçen Lazarus'un öldükten sonra Hz. İsa tarafından yeniden diriltildiğinden bahsedilmektedir. (y.n.)

252 Χρήστος Χατζιόσιφ, *Ιστορία της Ελλαδας του 20ου αιώνα. Οι Απαρχές 1900-1922, Α Τόμος, Μέρος Δεύτερος, [20. yüzyıl Yunanistan Tarihi. Başlangıçlar 1900-1922, Cilt 1, Kısım 2]*, Βιβλιόραμα, Αθήνα χ.χ., s. 86.

253 Χρήστος Καραγιάννης, *Το Ημερολόγιον ΧρήστουΚαραγιάννη, 1918-1922 [Hristos Karagiannis'i Günlüğü, 1918-1922]*, Εκδόσεις Απόστολου Αποστολόπουλου, Αθήνα 1976, s. 38.

254 Νανάκης, *Η Εκκλησία και ο Ελευθέριος Βενιζέλος*..., s. 70-77.

255 Örneğin Vardas takma adıyla topçu teğmen Georgios Tsontos'un kaleme aldığı kişisel günlüğünde Yunanistan'ın 1917-1920 yılları arasındaki üç yıllık döneminin siyasal durumuna ve Venizelist zulmüne ilişkin ayrıntılar yer almaktadır. Γεώργιος Τσόντου-Βάρδα, *Η Βενιζελική Τυραννία. Ημερολόγιο 1917-1920 [Venizelos Tiranlığı. 1917-1920 arası Günlük]*, Εκδόσεις Πετσίβα, Αθήνα 2006.

256 *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Πρώτον Παγκοσμίον Πόλεμον 1912-1918, Τόμος Δεύτερος, Η Συμμετοχή της Ελλάδας εις τον Πόλεμον 1918 [Birinci Dünya Savaşı Sırasında Yunan Ordusu 1912-1918, II. Cilt, Yunanistan'ın Savaşa Katılımı 1918]*, Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, Αθήναι 1961, s. 11-15.

257 *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Πρώτον Παγκοσμίον Πόλεμον*..., 15; Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*..., s. 229-230.

YENİDEN DİZAYN EDİLEN HARİTALAR (1918-1919)

1 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları. Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'ni Taksimi*, Çeviren: Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s. XIX.

2 Trandafir G. Djuvara, *Türk İmparatorluğu'nun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281-1913)*, Çeviren: Pulat Tacar, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2021.

3 Öte yandan Çar Alexandre Avrupa'da Osmanlı varlığının son bulmasını sadece siyasi bir proje olarak görmüyor aynı zamanda İstanbul'un Hristiyanlaşması ve Ayasofya'ya Haçın yeniden dikilmesi gibi dinî bir misyon da yüklüyordu. Azmi Süslü, "Osmanlı İmparatorluğu'nu Paylaşma Projeleri, 1807-1812", *Belleten*, Vol: 47, No: 1983, s. 750.

4 Djuvara, *Türk İmparatorluğu'nun Paylaşılması Hakkında*..., s. XI-XII.

5 Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Turhan Kitabevi, Ankara 1986, s. 9-14.

6 Bk. Bekir Sıtkı Baykal, "Bismarck'ın Osmanlı İmparatorluğunu Taksim Fikri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 5, Yıl: 1953, s. 3-12.

7 Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*..., s. 31-32.

8 İsmail Şahin & Cemile Şahin & İsmail Şükür, "Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 38, Autumn II 2015, s. 242.

9 Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*..., s. 14.
10 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995*, Timaş yay., İstanbul 2014, s. 59-61.
11 E. E Adamof, *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı*, Çeviren: Hüseyin Rahmi, Belge yay., İstanbul 1972, s. 55.
12 İsmail Köse, "I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915)", *Bilig -Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 89, İlkbahar 2019, s. 3.
13 Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*..., s. 15-16.
14 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya,* Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1990, s. 170.
15 Köse, "*I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması*...", s. 4.
16 Kemal H. Karpat, "The Entry of the Ottoman Empire in to World War I", *Belleten*, Cilt: 68, Sayı: 253, Aralık 2004, s. 718.
17 Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu*..., s. 567-570.
18 Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu*..., s. 618.
19 Ulrich Trumpener, "Turkey's Entry into World War I: An Assessment of Responsibilities", *The Journal of Modern History*, Vol: 34, No: 4 (December 1962), s. 373.
20 Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu*..., s. 619-620.
21 Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*..., s. 109-110.
22 Alexander Lyon Macfie, *The Eastern Question, 1774-1923*, Routledge, London & New York 2014, s. 21.
23 Adamof, *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde*..., s. 144-145.
24 Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*..., s. 118-119.
25 Helmreich, *Sevr Entrikaları*..., s. 10.
26 C. M. Andrew & A. S. Kanya-Forstner, "The French Colonial Party and French Colonial War Aims, 1914-1918", *The Historial Journal*, XVII, I (1974), s. 80.
27 Helmreich, *Sevr Entrikaları*..., s. 10.
28 Alınan şey karşılığında verilen şey (Lat.)
29 Andrew & Kanya-Forstner, "The French Colonial Party...", s. 82.
30 Helmreich, *Sevr Entrikaları*..., s. 8.
31 Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi? Basra ve Bağdat'ta İngiliz Konsoloslukları*, Kronik yay., İstanbul 2021, s. 13-19.
32 Resul Yavuz, *Ortadoğu Şekillenirken. İngiltere – Şerif Hüseyin – İbn Suud. 1911-1918. İngiliz Arşiv Belgeleri Işığında*, İdeal Kültür yay., İstanbul 2020, s. 151-170.
33 Şahin & Şahin & Şükür, "Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu...", s. 255.
34 Adamof, *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde*..., s. 141.
35 Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*..., s. 120.
36 Şahin & Şahin & Şükür, "Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu...", s. 258.
37 Rene Albrecht-Carrıe, *Italy Paris Peace Conference*, Columbia University Press, New York 1938, s. 382.
38 Albrecht-Carrıe, *Italy Paris Peace Conference*, s. 336.
39 Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*..., s. 111-112.
40 Mevlüt Çelebi, "Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", *Belleten*, Cilt: 62, Sayı: 233, 1998, s. 159-160.
41 Margaret Macmillan, *Paris 1919. 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi,* Çeviren: Belkıs Dişbudak, Odtü yay., Ankara 2004, s. 279.
42 Mevlüt Çelebi, "Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir'in İşgali", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX, Özel Sayı: İzmir'in İşgali, 2019. s. 132.
43 Macmillan, *Paris 1919*..., s. 276.
44 Albrecht-Carrıe, *Italy Paris Peace Conference*..., s. 223.
45 Alexander Anasatasius Pallis, *Yunanların Anadolu Macerası (1915-1922),* Çeviren: Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi yay., İstanbul 1995, s. 28-29.
46 Çelebi, "*Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*...", s. 160; Albrecht-Carrıe, *Italy Paris Peace Conference*..., s. 345-346.

47 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923). Kamuoyu ve Dış politika*, Çevirenler: Nevin Özkan & Durdu Kundakçı, Yapı Kredi yay., İstanbul 2003, s. 19.
48 Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922. Mütareke ve Yunan İşgal Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç yay., Ankara 1997, s. 444.
49 Adamof, *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde*..., s. 35-37.
50 Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş, Cumhuriyet Kitapları*, İstanbul 2003, s. 29.
51 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili*..., s. 60.
52 Çelebi, "*Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*...", s. 157.
53 Üçlü İttifak'ın yenilenmesi İtalya'nın sömürge isteklerine destek veren birkaç belgenin imzasıyla olmuştur. Birinci belge, 20 Şubat 1887'de Berlin'de imzalanan iki maddelik bir antlaşma metnidir. Bu antlaşma gereği taraflar 1882 tarihli ittifakı 1892 tarihine kadar uzatmışlardır. Osmanlı Devleti'ni doğrudan ilgilendiren ikinci belge ise 20 Şubat 1887 tarihinde yine Berlin'de imzalanmış dört maddelik bir metinden oluşmaktadır. Bu antlaşmaya göre Balkanlar'daki, Adriyatik ve Ege Denizi'ndeki Osmanlı kıyıları ve adalarının statükosu bir üçüncü devletin hareketi sebebiyle, taraflardan birinin geçici veya devamlı işgali ile değiştirilecek olursa, bu işgal, ancak öbür tarafa da bir taviz verilmek suretiyle yapılabilecektir. Almanya-İtalya Antlaşması, Avusturya-İtalya Antlaşması'nın Balkanlara ait kısmını çıkarmış ve sadece Adriyatik ve Ege Denizi'ne ait hükümleri kabul etmiştir. 1887 tarihli anlaşma bir nevi İtalya'nın Fransa'ya karşı Akdeniz'deki çıkarlarını ve statükosunu korumak amaçlı bir akittir. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*..., s. 365-367.
54 Burada belirtilmesi gereken hususlardan biri de İtalya'ya herhangi bir sempatisi ve güveni olmayan Bismarck'ın neden İtalya'nın ittifak teklifine olumlu yanıt verdiğidir. Her ne kadar Bismarck İtalyan dış politikasını karmaşık, güvenilmez ve arrogant karakterli görse de Almanya'nın İtalya ile tek başına yapacağı bir savaşta İtalya'nın Fransa'ya karşı harekete geçmesi Fransa'nın Almanya karşısında iki cepheli bir savaşla karşı karşıya kalmasının yolunu açacaktı. Bu durum da Almanya'nın işini kolaylaştıracaktı. Böyle siyasi hesaplarla kurulan Üçlü İttifak, İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki emelleri konusunda ve Almanya gibi büyük bir devletin desteğini sağlaması noktasında kritik önemdeydi.
55 Çelebi, "*Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*...", s. 157.
56 Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*..., s. 367.
57 Çelebi, "*Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*...", s. 157-158.
58 Adamof, *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde*..., s. 141.
59 Ahmet Hurşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2004, s. 87-88.
60 Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*..., s. 133.
61 Joshua S. Goldstein & Jon C. Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, Çeviren: Prof. Dr. Haluk Özdemir, BB101 yay., Ankara 2017, s. 66.
62 Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*..., s. 25-26; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*..., s. 133-135.
63 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: 1: 1919-1980*, İletişim yay., İstanbul 2001, s. 100.
64 Alan Sharp, *Consequences of Peace. The Versailles Settlement: Aftermath and Legacy 1919-2010*, Haus Publishing, London 2010, s. 72.
65 Θάνος Βερέμης, *Ελλάδα-Ευρώπη. Από τον Πρώτο Πόλεμο ως τον Ψυχρό Πόλεμο [Yunanistan-Avrupa. Birinci Dünya Savaşı'ndan Soğuk Savaş'a]*, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 1999, s. 21-23.
66 İnan Rüma, "Uluslararası Örgütler", Evren Balta (edit), *Küresel Siyasete Giriş. Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İletişim yay., İstanbul 2018, s. 380.
67 Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, Johns Hopkins Press, Baltimore 1965, s. 93.
68 Rüma, "Uluslararası Örgütler"..., s. 381.
69 Bir Uluslararası İlişkiler teorisi olarak Realizm, temelde çıkarları etrafında hareket eden devletlerin, bir düzenleyicinin bulunmadığı uluslararası sistemde bu çıkarlarını nasıl hayata geçirdiklerini anlamaya çalışan ve devletlerin başarısını da bu hayata geçirme kapasitesiyle

ölçen teorik bir yaklaşımdır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ali Balcı, "Realizm", Şaban Kardaş & Ali Balcı (edit), *Uluslararası İlişkilere Giriş. Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, Küre yay., İstanbul 2020, s. 119-146.

70 Oran, *Türk Dış Politikası...*, s. 100.

71 Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey...*, s. 93.

72 Davud Kapucu, "ABD'nin Ortadoğu Politikasına Kendi Ulusal Güvenlik Doktrinleri Ekseninde Bir Bakış", *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2021, s. 222.

73 Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey...*, s. 103.

74 Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey...*, s. 294-297.

75 Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey...*, s. 105-106.

76 Vedat Gürbüz, "Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Miletler Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 90-93.

77 Sabahattin Selek, *Milli Mücadele. Ulusal Kurtuluş Savaşı*, Doğan Kitap, İstanbul 2020, s. 61-62.

78 Büyük Savaş sonrasında saltanat düzenleri yıkılıp cumhuriyetler kuruluyor ya da en azından taht değişikliği oluyordu. Örneğin Almanya'da İmparator II. Wilhelm 9 Kasım 1918 tarihinde tahttan feragat etmiş ve Cumhuriyet kurulmuştu. Avusturya-Macaristan İmparatoru Karl da tahttan feragat etmiş ve yerine 13 Kasım 1918'de Avusturya, 16 Kasım 1918'de de Macaristan Cumhuriyetleri kurulmuştu. Dolayısıyla savaşın sonundan ancak birkaç ay önce tahta geçen Osmanlı padişahı Vahdettin için de mevcut durum kaygı vericiydi. Nitekim savaşın sona ermesinden dört sene sonra Vahdettin tahttan inecek, Osmanlı İmparatorluğu yıkılacak yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulacaktı. Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2017, 114-115.

79 Macmillan, *Paris 1919...*, s. 2.

80 Gürbüz, "Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı..." s. 88.

81 Margaret MacMillan, *Paris 1919. 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*, Çeviren: Belkıs Dişbudak, Odtü yay., Ankara 2001, s. 1-2.

82 Τιμολέων Κουτσουράδης, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία. Όπως την αφηγούνται τα επιστολικά δελτάρια των εκδοτών Αλέπαντου και Κότσιφα [Küçük Asya Seferi. Yayıncılar Alepantos ve Kotsifas'ın mektup notlarında anlatıldığı üzere],* Εκδόσεις Συλλογές, Αθήνα 2005, s. 15.

83 Adem Çalışkan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Firari Askerlerin Eşkıyalık Olayları ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler -Maraş Örneği-", *Belgi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 20, Yaz 2020/II, s. 2687.

84 MacMillan, *Paris 1919...*, s. 2.

85 Gürbüz, "Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı...," s. 88.

86 Emile Joseph Dillon, *The Peace Conference*, Hutchınson&Co, London 1919, s. 1-2.

87 David Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference, Volume I*, Yale University Press, New Haven 1939, s. 87-88.

88 Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference...*, s. 147-148.

89 MacMillan, *Paris 1919...*, s. 33-34.

90 Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 324-337.

91 MacMillan, *Paris 1919...*, s. 451.

92 Goldstein & Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler...*, s. 66.

93 N. Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Conference (1919),* İnstitute for Balkan Studies, Thessaloniki 1978, s. 118-119.

94 Charles Howard Ellis, *The Origin Structure and Working of the League of Nations*, George Allen & Unwin, London 1928, s. 39.

95 Köse, "*Paris Barış Konferansı Tutanakları...*", s. 219.

96 Leonard V. Smith, *Sovereignty at the Paris Peace Conference of 1919*, Oxford University Press, New York 2018, s. 17.

97 Harold William Vazeille Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris, Vol V, Economic Reconstruction and Protection of Minorities*, Oxford University Press, Hodder & Stoughton, London 1921, s. 2.

98 A. Boztaş, "Wilson İlkelerinin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 14, Yaz 2014, s. 165.

99 Bolşevik hükûmeti 1917'de iktidarı ele alır almaz halkına barış yapacağını vaat etmiş ve Dışişleri Komiseri Trotsky, Müttefik elçilerine verdiği notalarda tüm cephelerde mütareke yapılmasını talep etmişti. 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk'ta imzalanan barış antlaşması Merkezî Devletler tarafından büyük başarı ve kazanç kabul edilmişti. Öte yandan Bolşevik hükûmetinin planları alt üst eden en önemli icraatı Çarlık hükûmetinin tüm gizli anlaşmalarını açıklamasıydı. Zira gizli anlaşmaları ortaya çıkarmasının yegâne amacı gerek Rus halkına gerekse Avrupa işçi sınıfına savaşın bir emperyalizm oyunu olduğunu anlatıp savaş karşıtlığını oluşturmaktı. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 132.

100 W. J. Reisser, *The Black Book: Woodrow Wilson's Secret Plan for Peace*, Lexington Books, United Kingdom 2012, s. 9.

101 MacMillan, *Paris 1919...*, s. 3-4, 451.

102 Dillon, *The Peace Conference...*, s. 13-14.

103 MacMillan, *Paris 1919...*, s. 5.

104 Durmuş Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2000, s. 110-111.

105 Anderson, *Doğu Sorunu...*, s. 363.

106 Dörtler Konseyi, 30 Mayıs 1919 tarihinde, Osmanlı Devleti'ni Paris Barış Konferansı'na davet etmişti. 3 Haziran 1919'da Paris Barış Konferansı'na gidecek resmî heyet üyeleri belirlenmiş, buna göre Sadrazam Damat Ferit Paşa, eski Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa ve Şûrây'ı Devlet Reisi Rıza Tevfik Bey, Osmanlı barış heyetinin esas delegeleri olarak görevlendirilmişti. Osmanlı Heyeti, 17 Haziran 1919 tarihinde öğleden sonra, Fransız Dışişleri Bakanlığında Onlar Konseyi tarafından kabul edilmiş; ancak Osmanlı Devleti ile imzalanacak Sevr Barış Antlaşması 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştır. Mustafa Budak, "Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar", *Tarih Dergisi*, 71, 2020, s. 455-461.

107 MacMillan, *Paris 1919...*, s. 473.

108 Yunan tarihyazımında 1821 Mora İsyanı, ulusun "kölelik zincirlerini kırması" ve "yeniden doğması" olarak nitelendirilen bir simge (zümrüdü anka) ve ideoloji ile tanımlanmaktadır. Ethnafipnisi (εθναφύπνιση) ve ethnogenesi (εθνογένεση) kavramları üzerinden açıklanmaya çalışılan Yunan bağımsızlığı, ulusun uzun bir uyku döneminden sonra uyanması ve küllerinden yeniden doğması ile elde edilmiştir. Dolayısıyla Yunanistan, Benedict Anderson tarafından ortaya atılan "hayali cemaatler" tezine bu ideolojik yaklaşımla bir nevi karşı sav oluşturmaktadır. Ροτζώκος, *Εθναφύπνιση και εθνογένεση...*, s. 77.

109 Joachim G. Joachim, "Eleftherios Venizelos at the Paris Peace Conference: Triumph or Disaster", *Thetis. Mannheimer Beitrage zur Klassischen Archaologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns,* Band 4, Mannheim 1997, s. 239.

110 Örneğin *Eleftheros Typos* gazetesinde çıkan bir karikatürde Başkan Wilson *"bu koşturman nereye Venizelos?"* diye sormuş Venizelos da *"senin Almanlara yaptığın gibi ben de kötü komşumun dişlerini sökeceğim"* şeklinde cevap vermiştir. Karikatürden de anlaşılacağı üzere Venizelos'un Paris Barış Konferansı'nda ortaya koyduğu cüretkâr talepler aslında Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına yönelik atılan adımlarda bir ön hazırlık planını göstermektedir. O dönem karikatürün, Venizelos'un oldukça popüler olduğu Amerika'da kartpostal olarak geniş kitlelere ulaşması Yunanistan'ın Batı kamuoyunda ve Amerika'da propaganda gücünün ne kadar sistemli kullanıldığının göstergesidir. *Ελεύθερος Τύπος*, «Εν Αμερικάνικον Δελτάριον» [Amerikan basınında], 01.01.1919, Αριθμός: 718, s. 2.

111 Alexander Karagiannis, *Greece's Quest For Empire at the Paris Peace Conference, 1919-1920: The Diplomacy of Illusions*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İndiana University, 1981, s. 73.

112 Karagiannis, *Greece's Quest For Empire At The Paris Peace Conference...*, s. 73-74.

113 *Έθνος*, «Η Αναχώρησις του Βενιζέλου» [Venizelos'un Yola Çıkması], 24.11.1918, Αριθμός: 1718, s. 2

114 *Έθνος*, «Ο Βενιζέλος εις Παρίσιους» [Venizelos Paris'te], 01.12.1918, Αριθμός: 1925, s. 2
115 *Ελεύθερος Τύπος*, «Τα μικρά κράτη θα αντιπροσωπευθούν εν ισάριθμα εις την επιτροπή της κοινωνίας των εθνών» [Milletler Cemiyeti komitesinde küçük devletler eşit sayıda temsil edilecek], 27.01.1919, Αριθμός: 743, s. 3.
116 Joachim, "Eleftherios Venizelos at the Paris Peace Conference…", s. 239-240.
117 Mehmet Sait Dilek, "Paris Barış Konferansı'nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 36, Kış 2013., s. 33.
118 *Έθνος*, «Η Σμύρνη ζητεί την Ένωσιν» [İzmir Enosis istiyor], 24.11.1918, Αριθμός: 1718, s. 2.
119 Andrew Dalby, *Eleftherios Venizelos. 1919-1923 Barış Görüşmeleri ve Sonrası*, Çeviren: Dinçer Demirkent, Akılçelen Kitapları, Ankara 2014, s. 97.
120 Slobodan G. Markovich, "Eleftherios Venizelos and British Public Opinion", *Balcanica*, XLIX, Belgrade 2018, s. 127-129.
121 Harold Nicolson, *Peacemaking 1919*, University Paperbacks, London 1933, s. 255-258.
122 Nicolson, *Peacemaking 1919*…, s. 136.
123 Resmî kayıtlara göre 1821-1830 yılları arasında isyana destek vermek için Avrupa ve Amerika'nın çeşitli bölgelerinden Yunanistan'a yaklaşık 420 Filhelen gelmiştir. Bunlar arasında kaydı tutulan 80 kişi Britanya'dan Yunanistan'a gelen İngiliz Filhelenlerdir. *1821-1971 British Philhellenes. An exhibition arranged by the British Embassy and the British Council to commemorate the part played the British Philhellenes in the struggle of the Greek people for independence*, The British Council, Athens 1971, s. 9 (Εισαγωγή); William St. Clair, *That Greece might still be free: the Philhellenes in the War of İndepence*, Oxford University Press, London & NewYork 1972, s. 138-149.
124 Markovich, *Eleftherios Venizelos*…, s. 127-129.
125 Macmillan, *Paris 1919*..., s. 348.
126 Erik Goldstein, "Great Britain and Greater Greece 1917-1920", *The Historical Journal*, Vol: 32, No: 2, 1989, s. 343.
127 Lloyd George, *Memoirs*...., s. 655, 864.
128 Macmillan, *Paris 1919*..., s. 341.
129 Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace* …, s. 135.
130 Στεφάνου (επιμ), *Τα Κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου. Η ζωντανή Ιστορία της δραματικής περιόδου του έθνους, 1909-1935, Τόμος Β*..., s. 553-562.
131 Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Çeviren: Kadri Mustafa Oraǧlı, Yeditepe yay., İstanbul 2007, s. 32.
132 Karagiannis, *Greece's Quest For Empire at the Paris Peace Conference*..., s. 74.
133 Ιωάννης Μαζαράκης - Αινιάν, «Οι εθνικές μας διεκδικήσεις στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης Α Εξάμηνο 1919» [1919 Barış Konferansı Birinci Döneminde Ulusal Taleplerimiz], *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο*..., s. 246.
134 Nicolson, *Peacemaking 1919*…, s. 76-77.
135 Büyük Savaş'ın başında Rus orduları, Doğu Cephesi'nde Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı önemli başarılar elde etmiş olsa da savaşın sonlarına doğru gerek iç politikasında yaşadığı çalkantılar gerekse karşı karşıya kaldığı devrim faaliyetleri ile zor duruma düşmüştü. Ancak sonrasında Alman askerî kuvvetleri Rus topraklarına doğru yaptığı ileri harekâtta önemli başarılar kaydetmişlerdi. 1917 yılında Rusya'da yaşanan politik gelişmeler bir süre sonra Rus ordusu içinde de bölünmelere neden olmuştu. 8 Kasım 1917 tarihinde Lenin önderliğinde gerçekleşen devrim hareketi Rusya'da Komünist hükûmetin başa gelmesiyle sonuçlanmış; 8 Kasım 1917 tarihinde Lenin ve Partisi 'Barış dekreti' adlı bir kararla mütareke isteğinde bulunmuştu. 3 Mart 1918 tarihinde Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ile Almanya arasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması gereği Rusya, Polonya, Finlandiya, Baltık devletleri ve Ukrayna, Kars, Ardahan, Batum'dan çekilmişti. Fakat Rusya'da eski rejim yanlısı bazı generallerin devrim karşıtı mücadele başlatması Antant Güçlerinin Almanlara karşı yeniden Doğu Cephesi'ni açma zorunlu-

luğunu gündeme getirdi. Bu nedenle 23 Aralık 1917 tarihinde Yüksek Müttefik Konseyi, Bolşeviklere boyun eğmeme ve Almanlara karşı savaşı sürdürme kararlarını açıklayan Rus gönüllü birliklerini her şekilde destekleyeceklerini beyan etmişti. Ancak 30 Eylül 1918'de Bulgaristan'ın Antant Güçlerine teslim olmasının ardından Osmanlı ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun ve akabinde Almanya'nın silah bırakmasıyla 11 Kasım 1918'de Büyük Savaş sona erdi. Böylece hem Doğu Cephesi'nin yeniden açılmasına gerek kalmamış hem de Rusya'ya müttefik müdahalesi kararına neden olan nedenler geçerliliğini yitirmişti. Ancak Antant Güçleri, hem galip ülkeler hem de mağlup ülkeler açısından komünizmin yayılmasını büyük bir tehlike olarak görüyordu. Dahası Bolşeviklerin ülke yönetiminde söz sahibi olması Antant'ın Rusya'daki mali çıkarlarını da ciddi şekilde zedeliyordu. Çünkü Bolşevikler, Çarlık Rusya'nın Antant'a olan borçlarını reddediyordu. Antant Güçlerinin öncelikli hedefi komünizmi baskılamak ve Rusya'da başka bir hükûmetin kurulmasını sağlamak amacıyla askerî bir müdahale gerçekleştirmekti. Fakat dört yıl süren ağır bir savaşın getirdiği muazzam maliyet ve ülkelerin savaş karşıtı tavrı nedeniyle bu görüşten kısa süre sonra vazgeçilmişti. Üstelik Antant'tan hiçbiri askerî bir çabanın sorumluluğunu üstlenecek durumda da değildi. Öte yandan Mütarekeden sonra, galip tarafın yanında yer alan tüm devletler, Büyük Savaş'a katılmalarından dolayı mümkün olduğunca çok şey kazanmak için mücadele etmekteydi. Bilhassa Anadolu'da ulusal iddialarını yerine getirmek isteyen Yunan hükûmetinin Antant'ın desteğine çok ihtiyacı vardı. Çünkü Antant Güçleri'nin yanında Büyük Savaş'a geç girmesi ve dolayısıyla Makedonya cephesinde kısa süreli savaşması Yunanistan için bir dezavantaj idi. Bu nedenle Venizelos hükûmeti, Fransız hükûmeti tarafından kararlaştırılan Güney Rusya'daki (Ukrayna) askerî harekâta mutlaka Yunan Ordusu'nun da katılması gerektiğini düşünmüştü. Böylece Kasım 1918'de, Paris'te, Antant Güçleri ile Yunanistan arasında Ukrayna'ya Yunan Ordusu'nun gönderilmesi ve Yunanistan'a verilecek tazminatlar ile ilgili müzakerelere başlandı. O sırada Londra'da bulunan Venizelos, Yunanistan'ın Bolşeviklere karşı müttefik mücadelesine destek ve katılımını Paris'teki Yunan büyükelçisine gönderdiği telgrafla şu sözlerle bildirmişti: "*Fransa Başbakanına ve Dışişleri Bakanına Yunan Ordusu'nun emirlerinde olduğunu ve gerekli görüldüğü her noktada ortak mücadele için kullanılabileceğini lütfen belirtiniz.* Müzakerelerin sona ermesi ve anlaşmaya varılmasının ardından Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı, Paris'teki Yunan Büyükelçisine Yunanistan'ın Trakya'daki toprak genişlemesi için Fransa'nın i isiyatif alacağını; ayrıca İngiltere ve Amerika'nın İzmir sorununun Yunanistan lehine çözümüne yönelik her türlü önerisini büyük bir istekle destekleyeceğini ifade etmişti. Gerçekten de Yunanistan'ın Ukrayna seferine katılması, Fransa'nın Paris Barış Konferansı'nda Anadolu'daki Yunan taleplerini desteklemede önemli rol oynamıştır. Antant tarafından 1919 yılında Güney Rusya'daki askerî harekâta Fransız ordusu yetkilendirilmişti. Rus gönüllü ordusunun Bolşevik karşıtı birliklerinin kurulmasıyla görevlendirilen Fransız ordusunu, bir Polonya tümeni ve bazı destek kuvvetleriyle birlikte Yunan 1. Kolordusu oluşturmaktaydı. Yunan 1. Kolordusu'nun başında Tümgeneral Konstantinos Nider bulunuyordu. Ukrayna'ya giden bu Yunan askerî birliği, destek kuvvetleri ile birlikte toplam 23.351 askerden meydana gelmekteydi ve aynı askerî birlik daha sonra Yunan Ordusu'nun Küçük Asya Seferi'nde de kullanılacaktı. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Ελληνικόν Εκστρατευτικόν Σώμα Εις Μεσημβρινήν Ρωσίαν (1919) [Güney Rusya'daki Yunan Kolordu Harekâtı (1919)]*, Εκδόσεις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήναι 1995, s. 1-10, 26-27, 33-34; Δημήτρης Βακάς, *Μεγάλη Ελλάς. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως Πολεμικός Ηγέτης. Ιστορικαί Σελίδες Από την Δημιουργίαν της Μεγάλης Ελλάδος, 1910-1920 [Büyük Yunanistan. Savaş Lideri Olarak Eleftherios Venizelos. Büyük Yunanistan'ın Kuruluşundan 1910-1920'ye Kadar Tarihi Sayfalar]*, Οίκος Μιχ. Σαλιβέρου, Αθήναι 1949, s. 210.

136 Ορφέας Οικονομίδης, *ο Μεγάλος Οκτώβρης και η Ελλάδα [Büyük Ekim ve Yunanistan]*, Κάκτος, Αθήναι 1979, s. 146.

137 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 264, Υποφάκελος 5, Venizelos'tan General Nider'e gönderilen 18 Mayıs 1919 tarihli mektup.

138 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 101-103.
139 Dalby, *Eleftherios Venizelos*..., s. 101.
140 Χρήστος Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας, Το Έπος της Μικράς Ασίας [Büyük Trajedinin Kronolojisi. Küçük Asya Destanı]*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2008, s. 15-16.
141 Μαζαράκης - Αινιάν, *Οι εθνικές μας διεκδικήσεις*..., s. 247-248.
142 Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος, *Ιδιόγραφον Ημερολόγιον* [Kendime Günlükler], Εκδόσεις ΙΛΑΕΚ, Χάνια 1979, s. 1.
143 *Ελεύθερος Τύπος*, «Αι Διεκδικήσεις της Ελλάδος. Υπόμνημα του κ. Βενιζέλου» [Yunanistan'ın İddiaları. Sayın Venizelous'un Muhtırası], 06.01.1919, Αριθμός: 722, s. 2.
144 Dalby, *Eleftherios Venizelos*..., s. 109.
145 Bk. Özsüer, *Türkokratia*..., s. 275-284.
146 Eleutherios Venizelos, *Greece Before the Peace Congress 1919: A memorandum dealing with the rights of Greece*, Oxford University Press American Branch, New York 1919, s. 2-5; Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace...*, s. 124.
147 Venizelos, *Greece Before the Peace Congress...*, s. 5-18; Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Conference...*, s. 124.
148 Venizelos, *Greece Before the Peace Congress...*, s. 18-19; Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Conference...*, s. 124.
149 Venizelos, *Greece Before the Peace Congress...*, s. 20-22; Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Conference...*, s. 125. Öte yandan Venizelos'un bir diğer iddiasına göre Büyük Savaş döneminde Yunan unsuruna yönelik sürekli gerçekleştirilen sözde zulüm ve tehcir nedeniyle 300.000 Rum ölmüş ve 450.000 kadarı da Anadolu topraklarını terk edip Yunanistan'a göçmüştü. Dolayısıyla demografik açıdan zayıflayan Rumlar bölgede eskiye oranla daha az bir nüfusa sahip olmuştu. Aslında Yunanistan'ın hak iddia ettiği bölgede yaşayan 1.188.359 Rum, ölen ve göç edenler de hesap edilirse çok daha fazla nüfusa sahipti. Ayrıca Venizelos bölgedeki bu küçük Rum çoğunluğunun her iki yönde karşılıklı ve gönüllü göç ile büyüyebileceğini savunuyordu. Bir başka ifadeyle Türk tarafındaki Rum nüfus ile Yunan tarafındaki Müslüman Türk nüfus karşılıklı yer değiştirebilirdi. Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηΐδος. Το Μικρασιατικό Ζήτημα στην Ελληνική Πολιτική (1891-1922), [Ege'nin Sırları. Yunan Siyasetinde Küçük Asya Sorunu. (1891-1922)]*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2020, s. 193-194. Nitekim *Eleftheros Typos* gazetesinde de bu görüşü destekler nitelikte bir haber başlığı açılmıştı. *Ελεύθερος Τύπος*, «Ανταλλαγή πληθυσμών» [Nüfus Mübadelesi], 27.01.1919, Αριθμός: 743, s. 2.
150 ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 442, Küçük Asya'dan Farsala'ya gelen 200 Rum mültecinin Başbakan Eleftherios Venizelos'un Siyasi Ofisine ve İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika Büyükelçilerine gönderdiği 28 Şubat/13 Mart 1919 tarihli ve 1514 protokol numaralı telgraf; ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 442, Alasonya'ya giden Küçük Asya mültecilerinden Venizelos'a ve İngiltere, Fransa, Amerika ve İtalya Büyükelçilerine gönderilen 28 Şubat/13 Mart 1919 tarihli ve 1379 protokol numaralı telgraf.
151 *Ο Σωτήρ. Le Sauveur*, «Εξωτερικός» [Harici], 14.03.1835, Αριθμός: 16, s. 1.
152 ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 449, Edremit Körfezi'ndeki Rum mültecilerinden Venizelos'a gönderilen 10/23 Kasım 1919 tarihli ve 4803 protokol numaralı telgraf.
153 Venizelos, *Greece Before the Peace Congress...*, s. 23-26.
154 Hazal Papuççular, *Türkiye ve Oniki Ada. 1912-1947*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2020, s. 21.
155 Venizelos, *Greece Before the Peace Congress...*, s.. 26-27; Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Conference...*, s. 125.
156 Esra Özsüer, "Yunan Ordusu'nun Anadolu İşgalinde Bir Muhalif Ses: Rizospastis Gazetesi", *Sakarya Meydan Muharebesi Haymana İkinci Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 2018, s. 181.

157 Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*..., s. 80-83.
158 *Ελεύθερον Βήμα*, «Δηλώσεις του Ελευθερίου Βενιζέλου. Τα Σφάλματα των διαδόχων του. Δεν υπήρξε ποτέ 'Θεός της Ελλάδας'» [Eleftherios Venizelos'un açıklamaları. Haleflerinin hataları. Hiçbir zaman bir 'Yunan Tanrısı' olmadı], 30.07.1922, Αριθμός: 172, s. 1.
159 Στεφάνου, *Τα Κείμενα το υ Ελευθερίου Βενιζέλου, Τόμος Β (1915-1920),* ..., s. 518-519.
160 Nicolson, *Peacemaking 1919*..., s. 95.
161 Venizelos'un Helenizm Ocağı olarak tanımladığı alan Adriyatik'ten Karadeniz'e kadar uzanan ve Akdeniz'i içine alan geniş bir bölgeden oluşuyordu. Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 111.
162 Γεώργιος Κ. Γεωργαλάς, «Αιγηίς» [Ege], *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος Δεύτερος [Büyük Yunanistan Ansiklopedisi, II. Cilt]*, Εκδοτικός Οργανισμός «ο Φοίνιξ», Αθήναι 1926, s. 447-449.
163 Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηίδος*..., s. 197.
164 Γεώργιος Ν. Φιλάρετος, *Μετά την νίκην. Εθνικά δίκαια Ελλάδος ενώπιον της συμμαχικής πενταρχίας (17 Σεπτεμβρίου 1918-24 Απριλίου 1919) [Zaferden sonra. Yunanistan'ın Müttefik Pentarşisi önündeki ulusal hakları (17 Eylül 1918-24 Nisan 1919)]*, εκ του τυπογραφείου Π. Α. Πετράκου, Εν Αθήναις 1919, s. 30-34.
165 Γεώργιος Κλέανθης Σκαλιέρης, *Πολιτικαί Σελίδες. Τα δίκαια των εθνοτήτων εν Τουρκία (1453-1921) [Siyasi Sayfalar. Türkiye'de etnik grupların hakları (1453-1921)]*, Τύποις Κιμώνος Ι. Θεοδωροπούλου & Σίας, Εν Αθήναις (χ.χ), s. 11.
166 Παντελής Μ. Κοντογιάννης, *Η ελληνικότης των νομών Προύσης και Σμύρνης, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων [Bursa ve İzmir illerinin Yunanlılığı*, Faydalı Kitaplar Dağıtım Derneği], Ωφελίμον Βιβλίων, Εν Αθήναις 1919, s. 7-8.
167 Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηίδος*..., s. 198.
168 Goldstein, *Great Britain and Greater Greece*..., s. 340-341.
169 MacMillan, *Paris 1919*..., s. 348.
170 Dalby, *Eleftherios Venizelos*..., s. 118.
171 Salahi R. Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1923),* Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 119.
172 Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi...,* s. 86.
173 Goldstein, *Great Britain and Greater Greece*..., s. 342.
174 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 104-106.
175 Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...,* s. 129.
176 MacMillan, *Paris 1919*..., s. 350.
177 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 107.
178 Venizelos'un Paris Barış Konferansı'nda talep ettiği bölgeler Yunan basınında da geniş yer bulmuş ve Büyük Yunanistan hayalinde daha sonra etkin bir propaganda malzemesi olarak kullanılmıştı. *Ελεύθερος Τύπος*, «Ο κ. Ελ. Βενιζέλος υπεραμύνεται των δίκαιων μας» [Bay El. Venizelos haklarımızı savunuyor], 27.01.1919, Αριθμός: 743, s. 1-2.
179 Venizelos'un eski Yunanistan'dan kastı, Bizans İmparatorluğu'nun yeniden diriltilmesine yönelik bir atıftır. (y.n.)
180 Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey*..., s. 126.
181 *Αθήναι*, «Οι πρόοδοι της Σμύρνης» [İzmir'in İlerlemesi], 04.05.1919, Αριθμός: 5955, s. 1
182 *Ελεύθερος Τύπος*, «Ο. κ. Βενιζέλος αναπτύσσει ενώπιον της διασκέψεως τας ελληνικάς αξιώσεις» [Sayın Venizelos konferans öncesinde Yunan iddialarını geliştiriyor], 23.01.1919, Αριθμός: 739, s. 1.
183 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., s. 17.
184 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, Meydan Neşriyat, İstanbul 1963, s. 31-32.
185 Ancak İoannis Metaksas'ın 1915 yılında Batı Anadolu toprakları ile Venizelos'a verdiği istatistiki bilgilerde Türk nüfusun Rum nüfusa göre daha fazla olduğu ve Yunanistan'ın bu toprakları elinde tutmasının güç olacağı ifade edilmişti. Batı Anadolu kıyılarında sadece İzmir ve Ayvalık, Rum nüfusun özellikle demografik olarak güçlendiği iki şehirdi. Örneğin Yunan kaynaklarının verdiği istatistiki bilgiye göre İzmir'de 1812 yılında 60.000 Türk ve 25.000 Rum ikamet ediyordu. 1840 yılında bu sayı 45.000 Türk ve 55.000 Rum olarak değişmişti.

1840'ta 45.000 Türk ve 55.000 Rum, 1868 yılına gelindiğinde ise İzmir'de 40.000 Türk ve 75.000 Rum vardı. Yunan kaynaklarına göre Büyük Savaş öncesinde 350.000 nüfuslu İzmir şehrinin 200.000'ini Rumlar oluşturmaktaydı. Ξενοφών Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία. Ιστορική Επισκόπηση. Με βάση επίσημες πηγές και έγγραφα [Küçük Asya'da Yunanistan. Tarihsel Bakış. Resmi kaynaklar ve belgeler ışığında]*, Εκδόσεις Δαμιανός, Αθήνα 1999, s. 23; Δημήτρης Σταματόπουλος, «Η Μικρασιατική Εκστρατεία. Η Ανθρωπογεωγραφία της καταστροφής» [Küçük Asya Seferi. Felaketin Antropolojik Coğrafyası], Αντώνης Λιάκος (επίμ), *Το 1922 και οι Πρόσφυγες. Μια νέα ματιά [1922 ve Mübadiller. Yeni bir bakış]*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 2011, s. 56-57.

186 Kitsikis, *Yunan Propagandası*..., s. 32-33.

187 *Ελεύθερος Τύπος*, «Τα Ελληνικά δικαιώματα επί της Μικράς Ασίας» [Yunanistan'ın Küçük Asya üzerindeki hakları], 24.01.1919, Αριθμός: 740, s. 1.

188 *Ελεύθερος Τύπος*, «Η Ενώπιον του μεγάλου δικαστηρίου της ανθρωπότητας το μέλλον της Ελλάδος μας κρίνεται» [İnsanlığın büyük mahkemesi önünde Yunanistan'ımızın geleceği yargılanıyor], 27.01.1919, Αριθμός: 743, s. 1.

189 Kitsikis, *Yunan Propagandası*..., s. 21.

190 Kitsikis, *Yunan Propagandası*..., s. 52.

191 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 110.

192 Bu kişiler Robert Lansing, Henry White ve General Tasker Howard Bliss idi. (y.n.)

193 Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace* ..., s. 122-123.

194 Amerikalı delege Westermann, 1921 tarihinde Amerika'ya döndüğünde Batılıların büyük çoğunluğunun, Amerikan misyonerlerinin, Amerikan tütün şirketlerinin, Freshfield ve Withall gibi büyük İngiliz ticaret müesseselerinin İzmir'in Yunanistan'a verilmesine karşı olduğunu söylemişti. Buna rağmen daha sonra yapılan uzlaşı neticesinde Yunanlar İzmir'e asker çıkardılar. Kitsikis, *Yunan Propagandası*..., s. 52.

195 Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace* ..., s. 175-178.

196 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., s. 18-19.

197 Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace* ..., s. 178.

198 Dalby, *Eleftherios Venizelos*..., s. 116.

199 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili*..., s. 62.

200 Νικόλαος Πετσάλης-Διομήδης, «1919: Τη Σμύρνη ή την Πόλη; Μία Εναλλακτική Λύση που ο Βενιζέλος Απέρριψε Μάλλον Βεβιασμένα» [1919: İzmir mi, İstanbul mu? Venizelos'un Aceleyle Reddettiği Alternatif Bir Çözüm], Θάνος Βερέμης & Οδυσσέας Δημητρακόπουλος, *Μελετήματα Γύρω Από τον Βενιζέλο και την Εποχή του [Venizelos ve Dönemi Hakkındaki Çalışmalar]*, Εκδότης Φιλιππότης, Αθήνα 1980, s. 101.

201 Σωτήρης Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βενιζέλος, ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία [Büyük Fikrin Sonu. Venizelos, Venizelos karşıtlığı ve Küçük Asya]*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2015, s. 78-79.

202 Πετσάλης-Διομήδης, «1919: Τη Σμύρνη ή την Πόλη;...», s. 102.

203 Ayasofya'nın geçici olarak ibadethane olmaktan çıkarılıp müzeye dönüştürülmesi fikrini ve Yunan kamuoyunun Ayasofya'nın bir Rum kilisesi haline getirilmesi yönündeki güçlü taleplerini öğrenen Papa'nın elçisi (Nuncio), Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya Vatikan'ın Ayasofya'nın cami olarak kalmasını tercih ettiğini bildiren bir yazı göndermişti. Πετσάλης-Διομήδης, «1919: Τη Σμύρνη ή την Πόλη;...», s. 112.

204 Nicolson, *Peacemaking 1919*..., s. 255-256, 312-313.

205 Πετσάλης-Διομήδης, «1919: Τη Σμύρνη ή την Πόλη;...», s. 103.

206 Κωνσταντίνος Μ. Σακελλαρόπουλος, *Η Σκιά του Δύσεως. Ιστορία Μίας Καταστροφής [Batı'nın Gölgesi. Bir Felaketin Tarihi]*, Εκδόσις Δευτερά, Αθήναι 1960, s. 85-86.

207 Πετσάλης-Διομήδης, , «1919: Τη Σμύρνη ή την Πόλη;...», s. 104.

208 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 115.

209 Çelebi, *"Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden*...," s. 132.

210 Βενιζέλος, *Ιδιόγραφον Ημερολόγιον*..., s. 53.

211 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 78.

212 Nicolson, *Peacemaking 1919*..., s. 322.

213 Πετσάλης-Διομήδης, , «1919: Τη Σμύρνη ή την Πόλη;…», s. 105.

214 Βλάσης Αγτζίδης, *Μικρά Ασία. Ένας οδυνηρός μετασχηματισμός (1908-1923) [Küçük Asya. Acılı bir dönüşüm (1908-1923)]*, Εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα 2015, s. 58.

215 Κώστας Μ. Σταματόπουλος, *1922. Πώς φτάσαμε στην Καταστροφή; [1922. Felakete Nasıl Ulaştık?]*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2020, s. 74.

216 Πετσάλης-Διομήδης, «1919: Τη Σμύρνη ή την Πόλη;…», s. 105-107.

217 Edouard Driault, *Η Μεγάλη Ιδέα. Η αναγέννηση του Ελληνισμού [Büyük Fikir. Helenizm'in yeniden doğuşu]*, Μετάφραση: Αλεξάνδρα Δρακοπούλου, Εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα 1998, s. 131.

218 Άγγελος Μ. Συρίγος & Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή. 50 Ερωτήματα και Απαντήσεις [Küçük Asya Felaketi. 50 Soru ve Cevap]*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2022, s. 84.

219 İzmir Metropoliti Hrisostomos'un 7 Eylül 1922 tarihinde Venizelos'a gönderdiği mektupta da Yunan başbakanının siyasi hedeflerinin perde arkasında İstanbul'un Yunanistan'a bırakılması olduğu görülmektedir: *"İşinizi bitirmeden ve inşa ettiğiniz inanılmaz derecede güzel ve görkemli yapının tacını ve çatısını yerleştirmeden önce şanlı Bizans İmparatorluğumuz'un yeniden kurulmasının temellerini atmıştınız. Το Αρχείον του Εθνομάρτυρας Σμύρνης Χρυσοστόμου, Τόμος ΙΙΙ, Μικρά Ασία, Μητροπολίτης Σμύρνης Β΄ 1918-1922 [İzmir Ulusal Şehit Hrisostomos Arşivi, Üçüncü Cilt, Küçük Asya, İzmir Metropolitliği, 1918-1922]*, MIET, Αθήνα 2000, s. 254.

220 Βακάς, *Μεγάλη Ελλάς...*, s. 241-242.

221 Αλέξανδρος Μαζαράκης - Αινιάν, *Απομνημονεύματα [Hatıralar]*, Ίκαρος, Αθήνα 1948, s. 264.

222 Παναγιώτης Ν. Πιπινέλης, *Περισσότερον Φως. Η Εθνική μας Πολιτική κατά τον Πρώτον Παγκόσμιον Πόλεμον [Daha Fazla Işık. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ulusal Politikamız]*, χ.ο., Αθήνα 1961, s. 70.

223 Venizelos'un burada suçladığı kişiler Kralcılardır. Çünkü Paris'te Lyon tren istasyonunda Venizelos'a yönelik suikast girişimi Atina'da öğrenildiğinde, Venizelos fanatiklerinin Venizelos karşıtlarına karşı yarattığı şiddetli saldırılar Ulusal Bölünme'yi iyice keskinleştirmiş ve bu endişeyle Kral Aleksandros Venizelos'u yanına çağırarak ulusal birliği yeniden sağlamasını istemiştir. Kral ile yaptığı bu görüşmede Venizelos "*Haşmetlim, 10-15 sene sonra öldüğümde Büyük Yunanistan huzura kavuşur ve işte o zaman ulusal birliği sağlarsınız. Fakat şimdi dikkatimi sadece hedeflerime odaklamalıyım*" diyerek Kralcıların ulusal çıkarlara büyük zararlar verdiğini dile getirmiştir.Γεώργιος Α. Βλάχος, *Άρθρα στην Καθημερινή (1919-1951) [Kathimerini'deki makaleler (1919-1951)]*, Εκδόσεις Ζήδρος, Αθήνα 1990, s. 69-70; Πιπινέλης, *Περισσότερον Φως…*, s. 73.

224 Πιπινέλης, *Περισσότερον Φως…*, s. 73-74.

225 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας…*, s. 80.

226 I. Balkan Savaşı başında İstanbul'un güvenliği açısından stratejik öneme sahip Edirne'ye saldıran Bulgar ordusu 28 Ekim 1912'de Edirne'yi kuşatmış ve akabinde yürüttükleri askerî harekât ile 26 Mart 1913 tarihinde Edirne'yi ele geçirmişti. Edirne'nin Bulgarlar tarafından ele geçirilmesi ile birlikte Avrupa'da Bulgar ordusunun İstanbul üzerine yürüyüp yürümeyeceğine dair tartışmalar başlamıştı. Fakat yapılan müzakereler sonunda Türkiye'nin İstanbul'u elinde tutması gerektiğine karar verilmiş; Meriç Nehri'nin doğu tarafındaki bölgenin Edirne'nin kuzeyinden Karadeniz tarafına kadar Midye-Enez çizgisinin oluşturulması konusunda mutabakata varılmıştı. 30 Mayıs 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ile Balkan ülkeleri (Yunanistan hariç) arasında imzalanan barış antlaşması ile son bulan I. Balkan Savaşı sonunda Midye-Enez hattı Osmanlı-Bulgar sınırı olarak kabul edilmiş; Edirne ve Dedeağaç Bulgaristan'a bırakılmıştı. Ancak savaşın sonuçları müttefik Balkan Devletlerini tatmin etmeyince bu devletler arasında yeni bir savaş patlak vermişti. II. Balkan Savaşı'nda Bulgarlara karşı olan müttefik ülkelerin Sofya'ya doğru ilerledikleri bir sırada İttihat ve Terakki yönetimi durumdan yararlanarak harekete geçmiş ve Enver Paşa komutasındaki Türk ordusu 19 Temmuz 1913'te Edirne'ye girerek şehri ele geçirmişti. Dolayısıyla Bulgarlar ne Trakya'yı ne de İstanbul'u alma konusunda başarıya ulaşamamıştı. Ali Fuat Örenç, "İngiliz Belgelerinde

Balkan Harbi Edirne Kuşatması1912-1913", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, Temmuz 2012, s. 17-79.

227 Πετσάλης-Διομήδης, «1919: Τη Σμύρνη ή την Πόλη;...», s. 106.

228 Σταματόπουλος, *1922*..., s. 45-46; Κούμας, «Το Μικρασιατικό Ζήτημα 1914-1922... s. 41-42.

229 Jon V. Kofas, *Financial Relations of Greece and the Great Powers, 1832-1862*, Columbia University Press, New York 1981, s. 4-9.

230 Kofas, *Financial Relations of Greece and the Great Powers*..., s. 13.

231 Θωμάς Β. Παπακωνσταντίνου, *Η Ελλάδα στα Δεσμά του Χρέους. Ιστορία των Δανείων -των Πτωχεύσεων και Διεθνών Οικονομικών Ελέγχων του Νεοελληνικού Κράτους. 1821-2014 [Yunanistan Borç Esaretinde. Kredilerin Tarihi Modern Yunan Devleti'nin İflasları ve Uluslararası Mali Kontrolleri. 1821-2014]*, Εκδόσεις Green Box, Αθήνα 2015, s. 124-129.

232 İoannis Kapodistrias, Mart 1827'de Yunan Ulusal Meclisi tarafından Yunan Devleti'nin ilk başkanı seçilmiş ve 1828 yılında başkanlık göreviyle Yunanistan'a gelmiştir. (y.n.)

233 Νίκος Μπελογιάννης, *Το Ξένο Κεφάλαιο Στην Ελλάδα [Yunanistan'daki Yabancı Sermaye]*, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 2010, s. 72.

234 John A. Levandis, *The Greek Foreign Debt and the Great Powers. 1821-1898*, Columbia University Press, New York 1944, s. 25.

235 1832-1843 yılları arasında Yunanistan'da monarşinin başına Bavyeralı Otto (Otto-Friedrich Ludwig von Wittelsback) getirilmiştir. Kral Otto Yunanistan'ın ilk kralıdır. (y.n.)

236 Levandis, *The Greek Foreign Debt and the Great Powers*..., s. 26. Yunanistan'ın 1832 yılında almış olduğu bu borç yaklaşık 130 yıl sonra, 1965-1966 yılında, Yunan Devleti tarafından tamamen ödendi. Παπακωνσταντίνου, *Η Ελλάδα στα Δεσμά του Χρέους*..., s. 211.

237 Παπακωνσταντίνου, *Η Ελλάδα στα Δεσμά του Χρέους*..., s. 143, 183.

238 Παπακωνσταντίνου, *Η Ελλάδα στα Δεσμά του Χρέους*..., s. 189-192.

239 Σοφία Λαζαρέτου, *Από την Πτώχευση στην Ύφεση. Ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος του 1898 στην Ελλάδα [İflastan Maddi Darboğaza. 1898'de Yunanistan'da Uluslararası Ekonomik Kontrol]*, Gutenberg, Αθήνα 2013, s. 31-39, 43-64.

240 Παπακωνσταντίνου, *Η Ελλάδα στα Δεσμά του Χρέους*..., s. 230.

241 Ünsal Başak, "Yunanistan'ın Tarihteki İflasları 1843-1893-1932", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Haziran 2023, s. 105.

242 Λαζαρέτου, *Από την Πτώχευση στην Ύφεση*..., s. 89.

243 *Έλληνες Πολιτικοί*..., s. 83.

244 Λαζαρέτου, *Από την Πτώχευση στην Ύφεση*..., s. 91; Παπακωνσταντίνου, *Η Ελλάδα στα Δεσμά του Χρέους*..., s. 91.

245 Λαζαρέτου, *Από την Πτώχευση στην Ύφεση*..., s. 91; Παπακωνσταντίνου, *Η Ελλάδα στα Δεσμά του Χρέους*..., s. 266.

246 Söz konusu kredi, Yunan Devleti tarafından 80 yıl sonra, 1978'de geri ödenebildi. Παπακωνσταντίνου, *Η Ελλάδα στα Δεσμά του Χρέους*..., s. 274-276.

247 Λαζαρέτου, *Από την Πτώχευση στην Ύφεση*..., s. 99-100.

248 Λαζαρέτου, *Από την Πτώχευση στην Ύφεση*..., s. 29-30.

249 Κώστας Κωστής, *Ο Πλούτος της Ελλάδας. Η Ελληνική οικονομία από τους Βαλκανικούς Πολέμους μέχρι σήμερα [Yunanistan'ın Zenginliği. Balkan Savaşları'ndan günümüze Yunan ekonomisi]*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2018, s. 39-42.

250 Κωστής, *Ο Πλούτος της Ελλάδας*..., s. 37-44.

251 Λαζαρέτου, *Από την Πτώχευση στην Ύφεση*..., s. 31.

252 Κωστής, *Ο Πλούτος της Ελλάδας*..., s. 44-56

253 Κωστής, *Ο Πλούτος της Ελλάδας*..., s. 66-72.

254 İzmir ve daha içerilerde yerleşmiş Rum, Ermeni, Yahudi toplumları ile beraber çeşitli Avrupa uluslarının temsilcileri İzmir'de ticaret kolonileri kurmuştu. Şehir ekonomik ve sosyal yönden dört ana bölümden oluşmaktaydı. Avrupalılar şehrin batısında, deniz ile Ermeni mahallesi arasında kalan lüks Frenk mahallesinde oturuyorlardı. Rumlar, şehrin kuzey tarafına yerleşmişlerdi. Yahudiler, Frenk mahallesinin güney sınırları ile Ermeni mahallesi arasına sıkışmışlardı. Türkler ise şehrin en güneyinde ikamet etmekteydi. Uzun yıllar Türklerin

sayısı şehir nüfusunun üçte birini geçmediği için İzmir, imparatorluk halkı tarafından "Gavur İzmir" adlandırılmasıyla ifade edilmekteydi. Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Yordam Kitap, İstanbul 2012,* s. 116-117.

255 İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir. XVII. Yüzyıl*, Akademi Kitabevi, İzmir 1998, s. 81.

256 Örneğin Jean Baptise Tavernier İzmir ile ilgili şöyle söylemektedir: "*İzmir, Doğu'nun en ünlü ticaret şehri konumundadır. Gerek deniz yoluyla Avrupa'dan Asya'ya gerekse kara yoluyla Asya'dan Avrupa'ya gönderilen bütün mallar İzmir'e inmektedir. Batı'nın bütün gemileri buraya demir atar ve en güzel kervanlar belli zamanlarda buran hareket ederler.*" Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir*..., s. 45.

257 Bülent Durgun, "İşgal Yıllarında İzmir'in Ekonomik Durumu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 10, s. 2.

258 Σταματόπουλος, *Η Μικρασιατική Εκστρατεί* ..., s. 56-57.

259 *Αθήναι*, «Οι πρόοδοι της Σμύρνης» [İzmir'in İlerlemesi], 04.05.1919, Αριθμός: 5955, s. 1.

260 Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*..., s. 119.

261 19. yüzyılda Türkiye'nin dış ticareti beş önemli liman şehri aracılığıyla yürüyordu. En büyük ithalat limanı İstanbul idi. Trabzon, Rusya ve İran'a olan transit ticaretiyle uğraşıyor, Beyrut ise daha ziyade ihracata dönük bir görünüm arz ediyordu. Selanik ve İzmir ise hem ithalat hem de ihracatla uğraşan gelişmiş dış ticaret merkezleriydi. Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*..., s. 126.

262 Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηΐδος*..., s. 214.

263 Στεφάνου (επίμ), *Τα Κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου, Τόμος Β (1915-1920)...*, s. 69.

264 Στεφάνου (επίμ), *Τα Κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου, Τόμος Β (1915-1920)...*, s. 200.

265 Στέφανος Ι. Στεφάνου (επιμ), *Τα Κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου. Η ζωντανή Ιστορία της δραματικής περιόδου του έθνους, 1909-1935, Τόμος Γ (1920-1929) [Eleftherios Venizelos'un Yazıları. Ulusun Dramatik Döneminin Canlı Tarihi, 1909-1935, Cilt 3 (1920-1929)]*, Λέσχη Φιλελευθέρων-Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου, Αθήνα 1983, s. 91-92.

266 Λεωνίδας Ι. Παρασκευόπουλος, *Αναμνήσεις, 1896-1920, Τόμος Β, [Hatıralar, 1896-1920, Cilt 2]* Τύποις Πύρσου, εν Αθήναις 1934, s. 362-363.

267 Παρασκευόπουλος, *Αναμνήσεις*..., s. 363.

268 Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηΐδος*..., s. 214-215.

269 Αλέξης Φραγκιάδης, *Ελληνική Οικονομία 19ος - 20ος Αιώνας. Από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση της Ευρώπης, [Yunan Ekonomisi 19. - 20. Yüzyıl. Bağımsızlık Mücadelesinden Avrupa'nın Ekonomik ve Para Birliğine]*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 2007, s. 113.

270 Παπακωνσταντίνου, *Η Ελλάδα στα Δεσμά του Χρέους*..., s. 291-299, 345.

271 Πετσάλης-Διομήδης, «1919: Τη Σμύρνη ή την Πόλη;...», s. 105.

272 Venizelos, Wilson'u kendi tarafına çekmek için çok uğraşmıştı. Öyle ki, "*Konferansta sizin kadar hürmet ettiğim başka biri yoktur*" sözleriyle hitap ettiği Wilson'un Trakya konusunda Bulgaristan'a değil Yunanistan'a destek vermesi i sağlamaya çalışmıştı. Kitsikis, *Yunan Propagandası,* s. 49.

273 *Πατρίς*, «Ελληνικόν Υπόμνημα» [Yunan Muhtırası], 29.04.1919, Αριθμός: 8995, s. 4.

274 14 Kasım 1918 tarihinde 17. Kolordu Komutanlığı'na tayin edilen ve ek görev olarak Aydın (İzmir) Vali Vekilliğini yürüten Nurettin Paşa, bölgede teşkilatlanıp düşmanla iş birliği içinde olan gayrimüslimler ile ilgili sıkı tedbirler alarak düşmanın bölgede yaptığı yıkıcı faaliyetlere engel olmaya çalıştı. Nurettin Paşa, Türk halkını bir araya getirerek mitingler düzenlemiş, konferanslar vermiş, olası bir istilaya karşı konulması için halka silahla mücadele etme şuurunu kazandırmıştı. Nurettin Paşa'nın bu kararlı çalışmaları neticesinde bölgede hiçbir faaliyette bulunamayan gayrimüslimler Nurettin Paşa'nın bu görevden alınması için İtilaf Devletleri'ne müracaat ettiler. Yapılan bu müracaat üzerine, İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne Nurettin Paşa'nın görevden alınması için baskı yapmaya başladı ve Osmanlı Devleti de içinde bulunduğu zor koşullar sebebiyle, Nurettin Paşa'yı İzmir Valiliği ve Bölge Komutanlığı'ndan almak mecburiyetinde kaldı. 22 Mart 1919 tarihinde İzmir Valiliğinden alınan Nurettin Paşa, 27 Mart 1919 tarihinde İzmir'den ayrılarak İstanbul'a gitti. Necati Fahri Taş,

"Nurettin Paşa (Sakallı) (1873-1932)", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nurettin-pasa-sakalli-1873-1932/ [Erişim Tarihi: 17.07.2023]

275 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας...*, s. 40-42.

276 Θάνος Μ. Βερέμης, *22 Ερωτήσεις & Απαντήσεις για το 22 [1922 hakkında 22 Soru & Cevap]*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2022, s. 14-15.

277 Μιχαήλ Λ. Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία (1918-1922). Η Μικρασιατική Καταστροφή [Küçük Asya'da Yunanistan (1918-1922). Küçük Asya Felaketi]*, Λαβύρινθος, Αθήνα 2019, s. 49.

278 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία...*, s. 49.

279 Ancak 15 Mayıs 1919'da Aydın ve Menemen'de çıkan olaylardan ötürü oluşturulan Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonunun verdiği bilgiye göre Türklerin Mondros Mütarekesi'ni ihlal ettiğine dair ortaya atılan beyanların gerçeği yansıtmadığı ifade edilmişti. 20 Ekim 1919 tarihli "Yunanistan'ın işgal ettiği bölgelerdeki duruma ilişkin" raporun 1. maddesinde "*Hristiyanların katledileceğine dair oluşturulmaya çalışılan korku haklı gösterilemez. Yunanistan'ın askerî çıkarmasından birkaç hafta önce Yunan makamlarının eline geçen ve Müslümanların Rumları katletmeye hazırlandığına dair bilgilerin olduğu iddia edilen belgelerdeki imzaların Türk jandarma görevlilerine ait olmadığı yaptığımız incelemelerde ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, bu belgeler gerçeği yansıtmamaktadır*" denilmiştir. Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία...*, s. 146.

280 Bk. Bülent Atalay, "İşgal Döneminde İzmir Metropoliti Hrisostomos (1919-1922)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, Haziran 2009, s. 31-50.

281 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], İzmir Metropoliti Hrisostomos'tan Yunanistan'ın İstanbul Yüksek Komiserliği'ne gönderilen 5276 protokol numaralı telgraf.
Ayrıca bk. ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Φάκελος Σμύρνης, Α/5/VII, «Αποβίβαση Ελληνικού Στρατού στην Σμύρνη και Κατοχή αυτή, Απρίλιος-Ιούνιος 1919», İzmir Metropoliti Hrisostomos'tan Yunanistan'ın İstanbul Yüksek Komiserliği'ne gönderilen 17 Şubat/2 Mart 1919 tarihli ve 5276 protokol numaralı telgraf.

282 *Πατρίς*, «Τα Ελληνικά Ζητήματα εις την Συνδιάσκεψιν της Ειρήνης» [Barış Konferansında Yunan Sorunları], 28.02.1919, Αριθμός: 8937, s. 1.

283 Lloyd George, *Memoirs*...., s. 567-568.

284 Albrecht-Carrie, *Italy Paris Peace Conference...*, s. 223-224.

285 Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηΐδος...*, s. 199-200.

286 Yunan kolektif belleğinde kutsalı oluşturan Şehir, Ayasofya ve İmparator sembolleri Yunanların özgürleştirmek için mücadele edeceği unsurlardı. Özsüer, *Türkokratia...*, s. 187.

287 *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος Κ, Σύνοδος Δ, Συνεδρίασις 55η [Temsilciler Meclisi Tartışmaları Bülteni, 20. Dönem, 4. Oturum, 55. Toplantı]*, 30.04.1920, Εκ του εθνικού τυπογραφείου 1931, Εν Αθήναις 1931, s. 817.

288 Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηΐδος...*, s. 202.

289 Στεφάνου (επίμ), *Τα Κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου, Τόμος Β (1915-1920)...*, s. 609.

290 Yunan tarihçi Paparrigopoulos'un "Yunan-Hristiyan bileşimi" Helenizm ile Ortodoksluğu uzlaştırmış ve dinin millileştirilmesinin yolunu açmıştı. Bilhassa Yunan Kilisesi, Ortodoksluğun Yunan milliyetçiliğinin pekiştirilmesi için kültürel bir araca dönüştürülmesini kolaylaştırdı. Ιωάννης Ν. Γρηγοριάδης, *Θρησκεία και Εθνικισμός σε Ελλάδα και Τουρκία: Μια Ιερά Σύνθεση [Yunanistan ve Türkiye'de Din ve Milliyetçilik: Kutsal Bir Sentez]*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2015, s. 75.

291 Γεώργιος Καραμπατσόλης, *Η Δίκη των Στρατηγών Θεόδωρου Κολοκοτρώνη & Δημήτριου Πλαπούτα, [Generaller Theodoros Kolokotronis ve Dimitrios Plapoutas'ın Yargılanması]*, Γενικό Επιτέλειο Στρατού 7ο Ε. Γ./5, s. 16.
https://geetha.mil.gr/wp-content/uploads/2019/11/H_dikh_twn_stratigwn.pdf [Erişim Tarihi: 10.07.2023]

292 Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηΐδος...*, s. 203.

293 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 28 Nisan/11 Mayıs 1919 tarihli ve 4377 protokol numaralı dilekçe.

294 *Αθήναι*, «Ο Ιταλικός Ιμπεριαλισμός» [İtalyan Emperyalizmi], 08.01.1919, Αριθμός: 5840, s. 1.

295 Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir husus *Rizospastis* gazetesinin 15 Eylül 1919 tarihine kadar "demokratik ilkelerin gazetesi" alt başlığıyla yayımlanmış olmasıdır. Bk. Ριζοσπάστης, 15.09.1919, Αριθ: 771, s. 1. Bu tarihten sonra *Rizospastis*, "sosyalist gazete" alt başlığıyla yayın hayatını sürdürmüştü. Bu dönüşüm daha sonraki süreçte *Rizospastis* gazetesinin Küçük Asya Seferi'ne daha sert eleştiri getirmesi i de beraberinde getirecektir. (y.n.)

296 *Ριζοσπάστης*, «Από την άποψιν μας» [Görüşümüz], 02.05.1919, Αριθμός: 639, s. 1.

297 *Ελεύθερος Τύπος*, «Η δικαιότερα Λύσις» [En adil çözüm], 27.01.1919, Αριθμός: 743, s. 2.

298 *Οι Καιροί*, «Η Ελλάς Ενώπιον της Συνδιασκέψεως» [Konferans Öncesi Yunanistan], 23.01.1919, Αριθμός Φύλλου: 334 (10332), s. 1.

299 Müttefiklerin İtalyan heyetine eşit muamelede bulunmadığına dair kanıyı bir İngiliz diplomat da şu sözlerle onaylıyordu: *"İtalyanlar her taraftan kendilerine saldırıldığını ve herkesin onları eleştirdiğini düşünüyordu. İtalyanlara göre hiç kimse gerçek tartışmalara onları dahil etmiyordu."* MacMillan, *Paris 1919*..., s. 284.

300 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili*..., s. 567.

301 Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi. 1919-1920*, İleri basımevi, Giresun 1972, s. 12.

302 Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu. 1774-1923. Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çeviren: İdil Eser, Yapı Kredi yay., İstanbul 2010, s. 364-365.

303 Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası*..., s. 13.

304 Anthony Allfrey, *Savaş Baronu Zaharof*, Çev. Bahriye Ilgın Helvacıoğlu, Cümle yay., Ankara 2016, s. 312.

305 Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası,* Pınar yay., İstanbul 1964, s. 407.

306 Harry J. Psomiades, *The Eastern Question: The Last Phase: A Study in Greek-Turkish Diplomacy*, İnstitute for Balkan Studies, Thessaloniki 1968, s. 27-28.

307 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket (1918-1922). Mondros Mütarekesi'nden Çanakkale Krizi'ne*, Ötüken yay., İstanbul 2021, s. 35.

308 Mevlüt Çelebi, "Milli Mücadele'de İtalyan İşgalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IX, Sayı: 26, Mart 1993, s. 395.

309 Mondros Mütarekesi'nden sonra İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü faaliyetlerin temelinde işgallere zemin hazırlayacak bir politika bulunmaktaydı. Özellikle İtalyanlar gizli anlaşmalarla kendisine vaat edilen bölgelerde etkinlik kurmuştu. Hak iddia ettiği bölgelere sıklıkla savaş gemisi gönderiyor, halkı bedava tedavi edip ilaç dağıtarak işgallerine ön hazırlık yapıyor ve bu propaganda ile kendi varlıklarını halka alıştırmaya çalışıyordu. Çelebi, "Milli Mücadele'de İtalyan İşgalleri...", s. 395.

310 Antalya halkı da şehirlerinin işgalini Antant devletleri hükûmetlerine telgraflar göndererek ihtar etmişti. Çelebi, "Milli Mücadele'de İtalyan İşgalleri...", s. 399.

311 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Φάκελος 2, Υποφάκελος 3 «Φάκελος κατοχής Σμύρνης», İstanbul'daki Yunanistan Yüksek Komiserinden Dışişleri Bakanı Politis'e 31 Mart/13 Nisan 1919 tarihli ve 3506 protokol numaralı gizli telgraf.

312 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarihi Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Φάκελος 2, Υποφάκελος 3, «Φάκελος κατοχής Σμύρνης», Yunanistan'ın İzmir Temsilcisi Mavroudis'ten Dışişleri Bakanı Politis'e gönderilen 3/16 Nisan 1919 tarihli ve 758 protokol numaralı gizli telgraf.

313 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarihi Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Φάκελος 2, Υποφάκελος 3, «Φάκελος κατοχής Σμύρνης», Mavroudis'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na 6/19 Nisan 1919 tarihli ve 782 protokol numaralı gizli telgraf.

314 Berber, *Sancılı Yıllar...*, s. 96-97.
315 Ercan Haytoğlu, "İzmir'in İşgal Sürecinde Ali Nadir Paşa ve 17. Kolordu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXIII/46, 2023 Bahar, s. 38.
316 Venizelos'un hatıratında İtalyan Zırhlısı Duilio'nun İzmir'e varması nedeniyle Lloyd George'un Amiral Caltrophe bir Yunan Zırhlısı ile birlikte derhal bir İngiliz Zırhlısının da İzmir'e gönderilmesi emrini verdiği yazmaktadır. Βενιζέλος, *Ιδιόγραφον Ημερολόγιον...*, s. 49.
317 Lloyd George, *Memoirs...*, s. 567.
318 ΓΑΚ/ΑΥΑΣ εν Σμύρνη [Yunanistan Devlet Arşivi/ İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Φάκελος 5, İtalyan Propagandası ve İtalyanların 07.06.1919-28.07.1919 tarihleri arasındaki faaliyetlerini içeren rapor.
319 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili...*, s. 70.
320 M. Cemil Bilsel, *Lozan, Cilt I*, Sosyal yay., İstanbul 1998, s. 238-240.
321 Joachim, *Eleftherios Venizelos at the Peace Conference...*, s. 241.
322 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας...*, s. 84-85.
323 Νίκος Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική Καταστροφή. 1918-1923. Η Εγγύς Ανατολή μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο [Küçük Asya Felaketi, 1918-1923. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Yakın Doğu]*, Εκδόσεις Αιγαίον-Κουκίδα, Λευκωσία 2000, s. 54-54.
324 Cenk Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)", *Belleten*, Cilt: 69, Sayı: 254, Nisan 2005, s. 223-224.
325 Bülent Bilmez, "European Investments in the Ottoman Empire, 1850-1914", Ralf Roth ve Günter Dinbohl (eds.), *Across the Borders. Financing the World's Railways in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Ashgate, Aldershot (UK) & Burlington (USA) 2008, s. 192.
326 J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: 1535-1914*, Volume I, D. Van Nostrand Company Inc., New York 1956, s. 158-161.
327 Arzu Terzi, *Bağdat - Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi*, Timaş yay., İstanbul 2009, s. 121-141.
328 Hakan Taşpınar, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Petrol Politikası -Ortadoğu Örneği-*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2009, s. 19.
329 Erdal Açıkses & Rahmi Doğanay, *Amerika'nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali. Chester Projesi*, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi yay., Elazığ 2010, s. 52.
330 Ida Minerva Tarbell, *The History of the Standard Oil Company, Volume I*, McClure Phillips Co, New York 1904.
331 Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική Καταστροφή...*, s. 72.
332 Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική Καταστροφή...*, s. 75-76.
333 Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική Καταστροφή...*, s. 81.
334 Συρίγος&Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή. 50 Ερωτήματα και Απαντήσεις...*, s. 79.
335 Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική Καταστροφή...*, s. 102-104.
336 Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ [Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi], Α1Σ20Υ1Φ41, «τραπεζική και οικονομική κατάσταση στη Σμύρνη 1919-1922» [1919-1922 yılları arasında İzmir'de bankacılık ve ekonomik durum]
337 Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική Καταστροφή...*, s. 106-108.
338 Michel S. Eulambio, *The National Bank of Greece. A History of the Financial and Economic Evolution of Greece*, Printed by S. C. Vlastos, Athens 1924, s. 116-117.
339 Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική Καταστροφή...*, s. 108-109.
340 Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική Καταστροφή...*, s. 109-110.
341 Αναστάσης Γκίκας, «Οι Λαοί Στη Μέγγενη των Εθνικών Αστικών Επιδιώξεων και των Ιμπεριαλιστικών Ανταγωνισμών» [Halklar Ulusal Burjuva Takiplerinin ve Emperyalist Rekabetlerin Mengenesinde], *1922. Ιμπεριαλιστική Εκστρατεία και Μικρασιατική Καταστροφή [1922. Emperyalist Harekât ve Küçük Asya Felaketi]*, Σύγχρονή Εποχή, Αθήνα 2022s. 61.

342 Βικτωρία Σολομωνίδου, «Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία, 1919-1922. Συμβολή στην ιστοριογραφική Θεώρηση» [Küçük Asya'da Yunanistan, 1919-1922. Tarihyazımına Katkı], *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, Τεύχος 4, 1983, s. 353.

343 Άγγελος Μ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις [Türk-Yunan İlişkileri]*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2020, s. 47.

344 Venizelos, Paris'te bulunduğu süre boyunca, Müttefikler tarafından Yunan Ordusu'na verilen İzmir'in işgal emrini kendi kişisel ajandasına el yazısı ve imzasıyla gün gün notlar halinde kaydetmiştir. Türkçeye "Kendime Günlükler" başlığıyla çevrilen ve 6-19 Mayıs 1919 dönemini kapsayan 21 sayfalık bu notlar Yunan Başbakanı Venizelos'un yazdığı tek kişisel hatırattır. Venizelos'un kaleme aldığı hatıratında 13-17 Mayıs tarihleri arasında not tutmadığı, bu tarihleri atladığı, 18 Mayıs tarihinden itibaren gelişmeleri yazdığı görülmektedir. Dolayısıyla 15 Mayıs'ta İzmir'in Yunan Ordusu tarafından işgali Venizelos'un kişisel notlarında detaylandırılmamıştır. Bir başka önemli husus Venizelos'un 19 Mayıs 1919 tarihinde hatıratını sona erdirmesidir. Bu tarih Mustafa Kemal Atatürk'ün Millî Mücadele'yi başlatmak için Samsun'a çıktığı tarih olarak önemli bir semboldür. Oysa Venizelos, 6-19 Mayıs tarihleri arasında kaleme aldığı hatıralarında Yunanistan için tek tehlikenin İtalya olduğunu düşünmüş ve notlarını bu çerçevede ele almıştır. Venizelos'un yazmayı bıraktığı tarihte de görüldüğü üzere Türklerden gelebilecek herhangi bir karşı direnişi hesap etmemiştir. (y.n.)

345 Βενιζέλος, *Ιδιόγραφον Ημερολόγιον...*, s. 49.

346 Harold Nicolson, *Curzon: The Last Phase, 1919-1925*, London 1934, s. 96-97.

347 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας...*, s. 86-87.

348 Major General Sir Charles E. Callwell, *Field-Marshal Sir Henry Wilson Bart., G.C.B.,D.S.O.- His Life and Diaries, Volume II*, Charles Scribners Sons, NewYork 1927, s. 193-206.

349 Βενιζέλος, *Ιδιόγραφον Ημερολόγιον...*, s. 50-51.

350 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Φάκελος 2, Υποφάκελος 3, «Φάκελος κατοχής Σμύρνης», Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanı Politis'e gönderilen 15/28 Mart 1919 tarihli ve 2414 protokol numaralı dilekçe.

351 Βενιζέλος, *Ιδιόγραφον Ημερολόγιον...*, s. 51.

352 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Φάκελος 2, Υποφάκελος 3, «Φάκελος κατοχής Σμύρνης», Yunanistan Dışişleri Bakanı Diomidis'ten Venizelos'a gönderilen 18 Nisan/1 Mayıs 1919 tarihli ve 2688 protokol numaralı şifreli telgraf.

353 İsmail Köse, "Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk Algısı", *History Studies*, Cilt: 6, Sayı: 3, 2014, s. 227-228.

354 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri...*, s. 146.

355 Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivlerinde Venizelos tarafından Repoulis'e gönderilen 6 Mayıs 1919 tarihli ilk telgrafın sabah 10.25'te çekilmiş olması şüphe uyandırıcıdır. Zira Venizelos, kendi yazdığı anılarında Lloyd George ile öğlen saat ikide toplantı yaptığını ve Lloyd George'un gayri resmî beyanatıyla İzmir işgal kararını öğrendiğini belirtmiştir. Dolayısıyla Atina'ya gönderilen telgraf, Venizelos ve Lloyd George görüşmesinden çok önce, sabah saatlerinde, kayda girmiştir. Bu durumda Venizelos'un, İzmir'in Yunan Ordusu tarafından işgal kararını Üç Büyükler ile yaptığı görüşmeden önce bilme olasılığı söz konusudur. Bununla birlikte dikkat çekici diğer bir detay Venizelos'un bizzat kaleme aldığı hatıratında Zaharof'tan hiç bahsetmemesidir. Tüm notlarında Üç Büyükler ile tek başına görüştüğünü vurgulamak için sürekli birinci tekil şahıs üzerinden olayları anlatmıştır. (y.n.) Nitekim 5 Mayıs öğleden sonra ünlü silah tüccarı Vasil Zaharof, Yunanistan Dışişleri Bakanı N. Politis'i arayarak Venizelos'un İzmir'e asker çıkarması için gemileri hazırlamasını ve Onlar Konseyi'nin ertesi gün (6 Mayıs) kendilerine resmî açıklamada bulunacağını söylemiştir. Zaharof bu bilgiyi Yunanistan'ın zaman kaybetmeden hazırlanması için Politis ile paylaşmıştır. İzmir'in işgalinde Zaharof'un oynadığı role dair diğer bir şahit de 1961'de hatıralarını yayınlayan Teodor Petrakopoulos'tur. Petrokopoulos, 1919 ilkbaharında Yunan delegasyonu ile Mercedes Oteli'nde kalmaktadır. Anılarında Zaharof'un bir öğleden sonra Mercedes Oteli'ne gelip Venizelos ile görüştüğünü ve

gözyaşları içinde İzmir'in Yunanistan'a bırakılacağı haberini verdiğini yazmıştır. Venizelos da Petrokopoulos'u kolları arasına alıp yanaklarından öpmüştür. Kitsikis, Yunanların İzmir'i işgal etmesi yönünde tereddütleri olan Clemenceau'yu etkileyen kişinin Vasil Zaharof olduğunu ifade eder. İkilinin ara ara yaptığı görüşmeler sonucunda Clemenceau'nun ikna edildiğinden bahsetmektedir. Zaharof, İzmir'in Yunanistan'a verilmesi için Clemenceau'ya yalvarıp rica etmiş, Clemenceau da kendisine bu isteğinin şüphe duymamasını söylemiştir. İzmir'in Yunanistan'a verileceğini Zaharof'a ileten kişinin Clemenceau olduğu düşünülmektedir. Bk. Kitsikis, *Yunan Propagandası...*, s. 292.

356 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Diomidis'e Repoulis'e verilmek üzere gönderilen 23 Nisan/6 Mayıs 1919 tarihli ve 3822 protokol numaralı gizli telgraf.

357 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσί 1919, Α Πολιτική, Α/5/VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Diomidis'e gönderilen 24 Nisan/7 Mayıs 1919 tarihli ve 4226 protokol numaralı telgraf.

358 Βικτωρία Σολομονίδου, «Βενιζέλος-Στεργιάδης: μύθος και πραγματικότητα» [Venizelos-Stergiadis: mit ve gerçek], Θάνος Βερέμης-Γιούλα Γουλιμή (επιμ), Ελευθέριος Βενιζέλος: κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του [Eleftherios Venizelos: Dönemindeki toplum-ekonomi-siyaset], Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1989, s.478-479; LLewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 136.

359 Βικτωρία Σολομονίδου, «Βενιζέλος-Στεργιάδης: μύθος και πραγματικότητα...», s. 477-478; Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 83.

360 IEEE-EIM/Αρχείο Αριστείδη Στεργιάδη, Αρχείο Ιστορικών Εγγραφών [Yunanistan Tarih ve Etnoloji Birimi - Ulusal Tarih Müzesi, Aristidis Stergiadis Arşivi, Tarihi Kayıtlar Arşivi], Venizelos'tan Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Kriptografik Ofisine.

361 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α/5/VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Diomidis'e gönderilen 24 Nisan/ Mayıs 1919 tarihli ve 4226 protokol numaralı gizli telgraf.

362 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Φάκελος 2, Υποφάκελος 3, «Φάκελος κατοχής Σμύρνης», Hükûmet başkan vekili Emmanouil Repoulis'ten Korgeneral Paraskevopoulos'a gönderilen 24 Nisan/7 Mayıs 1919 tarihli ve 3822 protokol numaralı çok gizli telgraf.

363 Kitsikis, *Yunan Propagandası...*, s. 288.

364 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Ύπατη Αρμοστεία Κωνσταντινουπόλεως, 1919, Φάκελος 11, Υποφάκελος 1, «Ε/1, Ειδικός Φάκελος. Κατάληψης-Ελληνική Κατοχή Σμύρνης και Περιφέρειας. Δελτία Στρατιωτικών Επιχειρήσεων», Venizelos'tan Kanellopoulos'a gönderilen 23 Nisan/6 Mayıs 1919 tarihli ve 4195 protokol numaralı telgraf.

365 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Ύπατη Αρμοστεία Κωνσταντινουπόλεως, 1919, Φάκελος 11, Υποφάκελος 1, «Ε/1, Ειδικός Φάκελος. Κατάληψης-Ελληνική Κατοχή Σμύρνης και Περιφέρειας. Δελτία Στρατιωτικών Επιχειρήσεων», Venizelos'tan Yunan Yüksek Komiseri Kanellopoulos'a gönderilen 23 Nisan/6 Mayıs 1919 tarihli ve 4204 protokol numaralı telgraf.

366 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Ύπατη Αρμοστεία Κωνσταντινουπόλεως, 1919, Φάκελος 11 Υποφάκελος 1, «Ε/1, Ειδικός Φάκελος. Κατάληψης-Ελληνική Κατοχή Σμύρνης και Περιφέρειας. Δελτία Στρατιωτικών Επιχειρήσεων» Venizelos'tan Yunan Yüksek Komiseri Kanellopoulos'a gönderilen 23 Nisan/6 Mayıs 1919 tarihli ve 4204 protokol numaralı telgraf.

367 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 17, 173/35, Venizelos'tan Korgeneral Paraskevopoulos'a 23 Nisan/6 Mayıs 1919 tarihli ve 4201 protokol numaralı telgraf.

368 Eleftheron Limanı'nda bulunan I. Tümen, Güney Rusya'ya ve özellikle Müttefik kuvvetlerin Güney Rusya'dan çekildiği Besarabya'ya gitmek üzere bekletiliyordu. 7 Mayıs'ta

General Franchet d'Esperey Paraskevopoulos'a I. Tümen'in Besarabya'ya gitmeyeceğini ve Makedonya Müttefik Kuvvetlerinin bir parçası olmaya devam edeceğini bildirmişti. Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας...*", s. 30.

369 Köse, "*Paris Barış Konferansı Tutanakları*..., s. 226.

370 Βενιζέλος, *Ιδιόγραφον Ημερολόγιον...*, s. 52.

371 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Repoulis'e 24 Nisan/7 Mayıs 1919 tarihli ve 4233 protokol numaralı telgraf.

372 Βενιζέλος, *Ιδιόγραφον Ημερολόγιον...*, s. 52-53.

373 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Ύπατη Αρμοστεία Κωνσταντινουπόλεως, 1919, Φάκελος 11 Υποφάκελος 1, «Ε/1, Ειδικός Φάκελος. Κατάληψης-Ελληνική Κατοχή Σμύρνης και Περιφέρειας. Δελτία Στρατιωτικών Επιχειρήσεων», Venizelos'tan Kanellopoulos'a gönderilen 23 Nisan/6 Mayıs 1919 tarihli ve 4195 protokol numaralı telgraf.

374 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία 1919, A 5, VI, "Φάκελος Σμύρνης, «1-4000», Venizelos'tan Diomidis'e 24 Nisan/7 Mayıs 1919 tarihli ve 4249 protokol numaralı çok gizli telgraf.

375 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσί , 1919, Φάκελος 2, Υποφάκελος 3, «Φάκελος κατοχής Σμύρνης», Hükûmet başkan vekili Emmanouil Repoulis'ten Korgeneral Paraskevopoulos'a 25 Nisan/ 8 Mayıs 1919 tarihli ve 3822 protokol numaralı çok gizli 2. telgraf.

376 Βενιζέλος, *Ιδιόγραφον Ημερολόγιον...*, s. 53-54.

377 Galati, Romanya'nın doğusunda, Moldavya bölgesinde, yine aynı adı taşıyan bölgeni merkezî olan bir liman şehridir. (y.n.)

378 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Ύπατη Αρμοστεία Κωνσταντινουπόλεως, 1919, Φάκελος 11 Υποφάκελος 1, «Ε/1, Ειδικός Φάκελος. Κατάληψης-Ελληνική Κατοχή Σμύρνης και Περιφέρειας. Δελτία Στρατιωτικών Επιχειρήσεων», Venizelos'tan Kanellopoulos'a 26 Nisan/9 Mayıs 1919 tarihli ve 4340 protokol numaralı telgraf.

379 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 17, 173, Repoulis'ten Venizelos'a 26 Nisan/9 Mayıs 1919 tarihli telgraf.

380 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ[Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Repoulis'ten Venizelos'a 26 Nisan/9 Mayıs 1919 tarihli ve 3869 protokol numaralı telgraf.

381 Βακάς, *Μεγάλη Ελλάς*...., s. 253-254.

382 Βακάς, *Μεγάλη Ελλάς*...., s. 254.

383 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Repoulis'e 27 Nisan/10 Mayıs 1919 tarihli ve 4381 protokol numaralı gizli telgraf.

384 Βενιζέλος, *Ιδιόγραφον Ημερολόγιον...*, s. 54-55.

385 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Repoulis ve Diomidis'e 28 Nisan/11 Mayıs 1919 tarihli ve 4400 protokol numaralı telgraf.

386 Βενιζέλος, *Ιδιόγραφον Ημερολόγιον...*, s. 55.

387 Βενιζέλος, *Ιδιόγραφον Ημερολόγιον...*, s. 55-56.

388 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 17, 173/47, Paraskevopoulos'tan Venizelos'a 28 Nisan/11 Mayıs 1919 tarihli ve 4422 protokol numaralı şifreli telgraf.

389 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Dışişleri Bakanlığı'na 28 Nisan/11 Mayıs 1919 tarihli ve 4377 protokol numaralı telgraf.

390 Lloyd George, *Memoirs*...., s. 567-568.

391 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 120-127.

392 Βενιζέλος, *Ιδιόγραφον Ημερολόγιον...*, s. 56.

393 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α/5/VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 29 Nisan/12 Mayıs 1919 tarihli ve 4425 protokol numaralı gizli telgraf.

394 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 333/Γ/1, Venizelos'tan General Paraskevopoulos'a Paris'ten gönderilen 12 Mayıs 1919 tarihli ve 4404 protokol numaralı telgraf.

395 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., s. 31.

396 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 333/Γ/1, Venizelos'tan Albay Mavroudis'e Paris'ten gönderilen 13 Mayıs 1919 tarihli ve 4460 protokol numaralı telgraf.

397 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., s. 33-34.

398 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α/5/VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 28 Nisan/11 Mayıs tarihli ve 4377 protokol numaralı çok gizli telgraf.

399 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., s. 35.

400 Celal Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Hazırlayan: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2019, s. 32.

401 Deniz Albayı olan Mavroudis aynı zamanda İzmir'in Yunan Ordusu tarafından işgaline kadar Yüksek Komiserlik görevini de yürütmüştür. (y.n.)

402 *Το Αρχείον του Εθνομάρτυρας Σμύρνης Χρυσοστόμου, Τόμος ΙΙΙ*, [İzmir Ulusal Şehit Hrisostomos Arşivi, Cilt 3], s. 304.

403 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 52.

404 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri*..., s. 147.

405 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri*..., s. 146-147.

406 Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*..., s. 32.

407 ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 495, Yunan Ordusu'nun 1. Tümeni'nin İzmir'e çıkarılması sırasında yaşanan olaylara ilişkin raporu ve Mayıs 1919'da Yunan egemenliğine karşı İzmir'de dağıtılan Türk bildirilerinin nüshaları.

408 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., s. 45-46; Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 131.

409 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α/5/VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000. Venizelos'tan Mavroudis'e iletilmesi için Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 6/19 Mayıs 1919 tarihli ve 4381 protokol numaralı telgraf.

410 ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 495, Mavroudis tarafından gönderilen 23 Mayıs/5 Haziran 1919 tarihli ve 5295 protokol numaralı çok gizli telgraf

411 6 Ağustos 1838 tarihinde Konstantinos Rodes tarafından kurulan *Amalthia* gazetesi, Eylül 1922 yılına kadar İzmir'de yayın faaliyetlerini sürdürmüştür. İzmir Rumlarına yerel ve uluslararası konularda bilgi sağlayan *Amalthia*, siyasi ve edebî içerikli bir gazetedir. Küçük Asya Bozgunundan sonra Atina'da yayın hayatını devam ettirmeye çalışmış; fakat çok kısa bir süre sonra kapanmıştır. Λούκια Δρούλια & Γιούλα Κουτσοπανάγου (επίμ), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες, Τόμος Α, [Yunan Basını Ansiklopedisi 1784-1974. Gazeteler, Dergiler, Gazeteciler, Yayıncılar, Cilt 1]* Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, s. 183-184.

412 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας..., s.* 47. Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασί* s. 62.

413 Leonidas Paraskevopoulos, Kynthos (Termiye) Adası'nda doğmuş ve İzmir'de Evangeliki Sholi'de eğitim görmüştür. *Το Αρχείον του Εθνομάρτυρας Σμύρνης Χρυσοστόμου, Τόμος ΙΙΙ*, [İzmir Ulusal Şehit Hrisostomos Arşivi, Cilt 3], s. 303. İzmir Metropoliti Hrisostomos, Sparta Kralı I. Leonidas ile özdeşleştirdiği Leonidas Paraskevopoulos'u bu eğitiminden ötürü İzmirli saymaktadır.

414 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 201/Δ/2, İzmir Metropolitinin Bildirisi.
415 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., s. 38.
416 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσί 1919, Α Πολιτική, Α/5/VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Mavroudis'e verilmek üzere Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 30 Nisan/13 Mayıs 1919 tarihli ve 4443 protokol numaralı telgraf.
417 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri*..., s. 145.
418 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Φάκελος 2, Υποφάκελος 3, «Φάκελος κατοχής Σμύρνης», Dışişleri Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanı Repoulis'e gönderilen 15/28 Mart 1919 tarihli ve 2414 protokol numaralı telgraf.
419 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Φάκελος Σμύρνης, Α/5/VII, «Αποβίβαση Ελληνικού Στρατού στην Σμύρνη και Κατοχή αυτή, Απρίλιος-Ιούνιος 1919», Mavroudis'ten Venizelos'a gönderilen 22 Nisan/5 Mayıs 1919 tarihli ve 3859 protokol numaralı telgraf.
420 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarihi Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Φάκελος Σμύρνης, Α/5/VII, «Αποβίβαση Ελληνικού Στρατού στην Σμύρνη και Κατοχή αυτή, Απρίλιος-Ιούνιος 1919», Albay Zafiriou'dan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 7/20 Mayıs 1919 tarihli telgraf.
421 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Φάκελος Σμύρνης, Α/5/VII, «Αποβίβαση Ελληνικού Στρατού στην Σμύρνη και Κατοχή αυτή, Απρίλιος-Ιούνιος 1919», Mavroudis'ten Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla hükûmet başkan vekili Repulis'e gönderilen 7/20 Mayıs 1919 tarihli ve 4317 protokol numaralı telgraf.
422 Antik Yunan mitolojisinde Hades'in yönettiği yeraltı kapısında bekçilik yapan üç başlı canavar köpek. (y.n.)

SONUN BAŞLANGICI, KÜÇÜK ASYA SEFERİ (1919-1922)

1 Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK yay., Ankara 2014 s. 93-97.
2 *Οι Καιροί*, «Η Σμύρνη εις την Ελλάδα» [İzmir Yunanistan'da], 01.02.1919, Αριθμός φύλλου: 342, s. 1.
3 *Η Νέα Σμύρνη*, 24.03.1956, Αριθμός φύλλου: 1.123, s. 1.
4 Anadolu Rumlarının "Helen" kimliği ile özdeşleşmesi tesadüf bir durum değildi. Bilhassa Yunan Krallığı 19. yüzyılın ortasından beri siyasi hedef haline getirdiği Megali İdea ülküsünü "nerede Yunan varsa orası Yunan toprağıdır" ideolojisinden geçirerek 20. yüzyılda yayılmacı milliyetçilik ile bütünleştirmişti. Bu doğrultuda Yunan Krallığı gerek coğrafi alan gerekse "millet" terimi içinde Yunanları iki gruba ayırmıştı. İlki "İç Yunanlar" idi. Bu grup krallık toprakları içinde yaşayan Yunanlardı. İkinci de "dış Yunanlar" yani Osmanlı dünyası içinde yaşayan Rumlardı. Osmanlı Devleti içinde dış Yunanlar yani "kurtarılmayı bekleyen kardeşler", dil, din, ortak tarih ve etnik bağlamda Helen unsurlarının içinde düşünülmeliydi. Osmanlı'da millet sistemine dahil olan "millet-i Rum", Yunan tarih bütününün bölünmez bir parçası olarak "Hellen" adıyla tanımlanıyordu. Yunanistan'da millî bilinç ve kimlik oluşturma çabası sıradan bir ulus-devlet inşası değildi. Bu amacın siyasi bir niteliği de vardı. Yunanistan'ın 1844'ten 1922 yılına kadar resmî dış politikası, krallık topraklarının dışında "Osmanlı boyunduruğu" altında yaşayan kardeşlerinin kurtarılması gibi nasyonalist bir hedefi içinde barındırıyordu. Yunanlar, "kurtarılmayı bekleyen kardeşler" ve "kurtarılmayı bekleyen topraklar" ülküsüyle Osmanlı hâkimiyeti altında kalan tüm Helen unsurları ana kara Yunanistan'a ilhak etme gayretindeydi. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Rumları Yunan dili ve Ortodoksluk köprüsüyle Helen ulusuna ait olduklarına inandırmak hedefe ulaşmadaki en kalıcı çözümdü. Özellikle Anadolu Rumlarının eğitimi bu noktada önemliydi. Yunan millî eğitim tedrisatının temel hedefi Anadolu Rumlarına Yunan dili, Ortodoksluk bilinci, ortak tarihî anılar ve ulusal geçmiş (köken) bilincini aşılamaktı. Bu sayede Osmanlı topraklarındaki Rum yerleşim yerlerinin tamamında Yunan dilinin yaygınlaştırılması ve şanlı Yu-

nan tarihinin methiyesi, Yunan milliyetçiliğinin kesintisiz devamı olarak mevcudiyetini güçlendirebilecekti. Yunanistan, krallık toprakları dışında konsolosluklar ve okullar açmak için çalışmalara başladı. Yunan konsolosluklarının önem verdiği en önemli konulardan biri Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Rumların eğitim sistemi ile ilgili reformlardı. Yunan konsoloslukları Rum nüfusun olduğu bölgelerde okullar açarak tüm Rum ve Yunanları tek bir çatı altında toplayabilecekti. Yunan ulus bilinciyle yetiştirilecek Rum gençleri Yunanistan'ın Megali İdea ülküsünde önemli bir misyon da üstlenecekti. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim okulları doğrudan Patrikhanenin denetimi altındaydı. Bu okullardaki öğretmenler ya Heybeliada Ruhban Okulu (1844) gibi Patrikhanenin kendi okullarından mezun olmuş kişilerden ya da Avrupa'nın çeşitli üniversitelerinde eğitim almış mezunlardan oluşuyordu. Ancak Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Atina Üniversitesi (1837), Rizario Ekklisiastiki (1841) ve Maraslio (1878) gibi Yunanistan menşeili eğitim kurumları Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim okullarına hem öğretmen hem de Megali İdea ideolojisini ihraç etmeye başlamıştı. Böylece Osmanlı'daki gayrimüslim okulları 19. yüzyıldan sonra Patrikhanenin denetiminden yavaş yavaş uzaklaşarak Atina Üniversitesi'nin kontrolü altına girmişti. Dolayısıyla Anadolu'daki Rumların kendilerini "Helen" olarak tanımlayıp ülkelerini de "Hellas" olarak kabullenmeleri Yunan irredantizminde adım adım ilerlenmiş siyasi bir ülküydü. Κιτρομηλίδης, «Νοερές Κοινότητες και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια...», s. 55-92.

5 Νίκος Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο της Μικρασιατικής Εκστρατείας [Küçük Asya Seferi Günlüğü]*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2018, s. 49.

6 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali. Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Cumhuriyeti' Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşımızın Belgeseli*, Kastaş Yay., İstanbul 2010, s. 253.

7 Öğlen saatlerinde transatlantik *Themistoklis* yelken açmış daha sonra bunu *Patris, Atromitos, Kaloutas, Antigoni, Athina, Emmanuel Repoulis, Aris, Ksenoula* ve *Urania* takip etmişti. Ticaret filosunun hareketini ise Binbaşı Georgios Spyridonos ile birlikte filonun yedek amirali Shaktouris üstlenmişti. Çıkarma kesintisiz olarak 27 Nisan'da başladı ve 28'inden 29'una kadar devam etti. 37 saatlik süre zarfında nakliye gemilerine 13.000 asker, yardımcı kuvvetler, 4.000 sığır ve yaklaşık 750 at arabası bindirildi. Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 64.

8 Bülent Çukurova, "15 Mayıs 1919 İzmir'de Yunan Mezalimi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 8, 1987, s. 462.

9 Celal Bayar, *Ben de Yazdım. Milli Mücadeleye Giriş*, Cilt 6, Sabah Kitapları yay., İstanbul 1997, s. 47.

10 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922. Ο Ελληνικός Στρατός Εις την Σμύρνην (Μάϊος 1919-Μάϊος 1920) [Yunanistan Genelkurmay Başkanlığı / Küçük Asya Seferi 1919-1922. İzmir'deki Yunan Ordusu (Mayıs 1919-Mayıs 1920)]*, Εκδόσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήναι 1957, s. 61.

11 Selek, *Anadolu İhtilali*..., s. 254; Berber, *Sancılı Yıllar*..., s. 220.

12 Vali İzzet Bey, Yunan işgali karşısında hükûmetin takınacağı tutumu öğrenmek isteyen Redd-i İlhak Cemiyeti'nin temsilcilerine "*Boşuna telaş ediyorsunuz. Heyecanınız lüzumsuzdur. Ortada endişe yaratacak bir durum yok. Bunlar hep İttihatçıların uydurdukları maksatlı söylentilerdir. Merak etmeyin, hükûmet her türlü tedbiri alacaktır*" diyerek işgal söylentilerini yalanlamıştır. Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Bilgi yay., İstanbul 2007, s. 245.

13 Αρχείο Προφορικής Παράδοσης του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Sözlü Gelenek Arşivi], Ιώνια, Φάκελος 11, İzmir bölgesinden Aleksis Aleksiou Tanıklığı.

14 Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı*..., s. 261-262.

15 Albay Büjak, *1918-1922 Yunan Ordusu'nun Seferleri*, Çeviren: İbrahim Kemal, Askeri Mecmua, İstanbul 1939, s. 179.

16 *Οι Καιροί*, «Η Αποκατάστασις του Έθνους Συντελείται» [Ulusun Yeniden İnşası Gerçekleşiyor], 02.05.1919, Αριθμός φύλλου: 399, s. 1.

17 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α/5/VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Hükûmet başkan vekili Repoulis'e gönderilen 27 Nisan/10 Mayıs 1919 tarihli ve 4381 protokol numaralı telgraf.

18 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ, [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 18, 173/46, Venizelos'tan İzmir Yüksek Komiserliği'ne gönderilen 16/29 Mayıs 1919 tarihli ve 5088 protokol numaralı telgraf.

19 ΙΑΜΜΠ/ ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 20, 173/91 Nider'den Venizelos'a gönderilen 26 Haziran 1919 tarihli şifreli telgraf.

20 *Οι Καιροί*, «Πολιτική Θριαμβεύουσα» [Politik Başarı], 02.05.1919, Αριθμός φύλλου: 399, s. 1.

21 Yunanlar için İzmir her dönem ayrıcalıklı bir "Helen" şehriydi. Örneğin Yunan Devleti'nin 1832'de Osmanlı Devleti ile imzaladığı İstanbul Antlaşması, Osmanlı-Yunan diplomatik ilişkilerinin normalleşmesine yönelik önemli bir adımdı. Bu antlaşmanın Yunanlar açısından olumlu sonuçlarından biri Osmanlı İmparatorluğu'nda Yunan konsolosluk ağının örgütlenmesine olanak sağlamasıydı. Osmanlı Devleti'nde açılan ilk konsolosluklardan biri, Yunan Krallığı için mühim görülen İzmir'deydi. Filiki Eterya'nın yöneticisi ve eski Attika Valisi Mihail Schinas da 1833 yılında İzmir'e atanan ilk Konsolostu. Bu görevin Schinas'a verilmesi, Yunan hükûmeti'nin genel politikası bağlamında, özellikle önemli kişileri, gelişen Helen unsurunun bulunduğu bölgelere yerleştirme hamlesiydi. Ancak Schinas söz konusu görevi üstlenmeyi reddedince yine Filiki Eterya'nın yöneticilerinden biri olan Theodoros Ksenos atanmıştı. Kısaca Yunan Devleti İzmir'i Helen unsurlarının yoğun olduğu merkezlerden biri olarak tanımladığından buraya da milli şuuru yerleştirecek milliyetçi önderler gönderiyordu. Βασίλης Δημητριάδης, «Όψεις της περιοχής της Σμύρνης: Από τον Όθωνα μέχρι τον Κριμαϊκό Πόλεμο (1830-1853)» [İzmir Bölgesinin Görünümleri: Otto'dan Kırım Savaşı'na (1830-1853)], Ιωάννης Καραχρήστος & Παρασκευάς Ποτηρόπουλος (επιμ), *Σμύρνη: Η Ανάπτυξη μιας μητρόπολης της Ανατολικής Μεσογείου (17ος αι. – 1922) [İzmir: Doğu Akdeniz Metropolünün Gelişimi (17. yüzyıl – 1922)]* , Εθνικό τυπογραφείο, Αθήνα 2016, s. 233.

22 *Οι Καιροί*, «Η Μεγάλη Ελλάς» [Büyük Yunanistan], 06.05.1919, Αριθμός φύλλου: 403, s. 1.

23 *Ελεύθερος Τύπος*, «Αι Ημέραι της χαράς έφτασαν» [Sevinçli günler geldi], 02.05.1919, Αριθμός: 837, s. 1.

24 *Ελεύθερος Τύπος*, «Ενώπιον της Πραγματικότητας» [Gerçekle yüzleşmek], 03.05.1919, Αριθμός: 838, s. 1.

25 *Εστία*, «Ήλθε Πάλιν» [Yine geldi], 02.05.1919, Αριθμός: 8899, s. 1.

26 *Ακρόπολις*, «Μία Ελλάς» [Bir Yunanistan], 04.05.1919, Αριθμός: 113689, s. 1.

27 *Ακρόπολις*, «Η Σμύρνη Κατελήφθη» [İzmir ele geçirildi], 02.05.1919, Αριθμός: 113687, s. 1.

28 *Ακρόπολις*, «Μετά Αιώνας Δουλείας. Η Πραγματική Ανάστασις» [Yüzyıllık Kölelikten Sonra. Gerçek Diriliş], 02.05.1919, Αριθμός: 113687, s. 1.

29 *Πολιτεία*, «Εις την Σμύρνην»[İzmir'de], 02.05.1919, Αριθμός: 526, s. 1.

30 *Ριζοσπάστης*, «Από την Άποψιν μας» [Bakış açımıza göre], 02.05.1919, Αριθμός: 639, s. 1.

31 Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı...*, s. 263.

32 Bülent Çukurova, "15 Mayıs 1919 İzmir'de Yunan Mezalimi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 3, sayı: 8, 1987, s. 462.

33 Παναγιώτης Δημητράκης, *Μυστικές επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία. Ο απόρρητος πόλεμος των Ελληνικών και Βρετανικών Υπηρεσιών Πληροφοριών για την Ανατολία, 1919-1923 [Küçük Asya'da gizli operasyonlar. Yunan ve İngiliz İstihbarat Teşkilatlarının Anadolu İçin Gizli Savaşı, 1919-1923]*, Επικοινωνίες, Αθήνα 2005, s. 56.

34 17. Kolordu Komutanlığı, o zamanki yaygın kullanılan adıyla Sarıkışla. 1960'larda yıkılmıştır. Yeri bugün İzmir Valiliği'nin hemen 300 metre batısında bulunan Konak Tramvay durağı ve YKM binalarının da olduğu, Milli Kütüphane Caddesi ile Kordon arasında kalan alandaydı. (y.n.)

35 15 Mayıs'ta ilk kurşunun Hasan Tahsin tarafından atıldığına dair tarihsel bir gerçekliğe dönüşen anlatı farklı tanıklıklar ve anlatılar düşünüldüğünde tartışmalıdır. Örneğin Osmanlı

bürokratlarının hazırladıkları bazı raporlarda ilk kurşunu bir Rum'un attığı, dolayısıyla yaşanan kargaşanın ve çatışmanın asıl sorumlusunun Yunan tarafı olduğu ileri sürülmüştür. Örneğin İzmir Valisi İzzet Bey ve 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa, ilk kurşunu atanı görmediklerini; ancak atan kişinin muhtemelen bir Rum olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca Hükûmet Konağından ve halkın arasından Yunan askerine kesinlikle ateş açılmadığını, ilk kurşunun Yunan tarafından kışlaya saldırmak için fırsat olarak kullanıldığını belirtmişlerdir. Yine başka bir tanığın iddiasına göre ilk kurşun 15 Mayıs'ta hapishaneden çıkan ve silahlanan mahkumlardan biri tarafından atılmıştır. Mithat Kadri Vural, "İzmir'de İlk Kurşun Hadisesine Dair Bazı Tanıklıklar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 19, Özel Sayı: İzmir'in İşgali, 2019, s. 155-174.

36 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922. Ο Ελληνικός Στρατός Εις την Σμύρνην*..., s. 63-64.

37 Δημητράκης, *Μυστικές επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία*..., s. 57.

38 ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 496, Yunanistan'ın İzmir temsilcisi İlias Mavroudis'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen ve 1. Tümenin İzmir'e çıkarılması sırasında yaşanan olaylarla ilgili sunulan 17/30 Mayıs 1919 tarihli rapor.

39 Yunanistan'ın İzmir temsilcisi İlias Mavroudis'in raporunda bu hamle Stavrianopoulos'un diğer büyük hatası olarak yazılmıştır. *"Stavrianopoulos'un hatasının sonuçları trajikti. Komutası altındaki Alay paniğe kapılan kalabalığın arasından kaçar kaçmaz Hükûmet Konağı'na doğru saldırıya geçti.* ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 496, Yunanistan'ın İzmir temsilcisi İlias Mavroudis'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen ve I. Tümenin İzmir'e çıkarılması sırasında yaşanan olaylarla ilgili sunulan 17 Mayıs 1919 tarihli rapor.

40 Berber, *Sancılı Yıllar*..., s. 223.

41 İzmir temsilcisi İlias Mavroudis tarafından hazırlanan raporda da kesin sayı belirtilmemekle birlikte çok sayıda Türkün öldüğü bilgisi verilmektedir. ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 496, Yunanistan'ın İzmir temsilcisi İlias Mavroudis'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen ve 1. Tümenin İzmir'e çıkarılması sırasında yaşanan olaylarla ilgili sunulan 17/30 Mayıs 1919 tarihli rapor; Çukurova, "15 Mayıs 1919 İzmir'de...", s. 463-464.

42 Yunanistan'ın İzmir temsilcisi İlias Mavroudis tarafından hazırlanan raporda 50 sivil Rum'un ve 2 Yunan askerinin öldüğü; 10 Yunan askerinin de yaralandığı bilgisi verilmektedir. ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 496, Yunanistan'ın İzmir temsilcisi İlias Mavroudis'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen ve 1. Tümenin İzmir'e çıkarılması sırasında yaşanan olaylarla ilgili sunulan 17/30 Mayıs 1919 tarihli rapor.

43 Bayar, *Ben de Yazdım*.., s. 52.

44 Zekeriya Türkmen, *Devlet Merkezine Gönderilen Raporlara Göre Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi*, Berikan yay., Ankara 2020, s. 43.

45 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922. Ο Ελληνικός Στρατός Εις την Σμύρνην*..., s. 64.

46 Konuyla ilgili bilimsel bir çalışma için bk: Zeynep Naz Simer, *Impacts of a Levantine Bourgeois Family; the "Whittalls" in the 19th Century Ottoman Empire*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi University, 2014.

47 Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", *Belleten*, Cilt: 33, sayı: 132, 1969, s. 523.

48 Tarık Balioğlu, "İzmir'de Yunan Vahşeti", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, Sayı: 27, Mayıs 1996, s. 16.

49 Türkmen, *Devlet Merkezine Gönderilen Raporlara Göre*..., s. 35.

50 Talat Yalazan, *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922)*, I. Cilt, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1994, s. EK-3.

51 İzmir Gümrük Başmüdürü Agah Bey'in hazırladığı resmî raporda yolda önünde yürüyen veznedar Nazım Efendi'nin kulağına isabet eden darbe neticesinde sersemleyip yere düştüğü ve akabinde Yunan askerleri tarafından süngülenerek şehit edildiği yazılmıştı. Türkmen, *Devlet Merkezine Gönderilen Raporlara Göre*..., s. 40-41.

52 Miralay Süleyman Fethi Bey "*Ben Türk zabitiyim, yaşasın Türk milleti diye bağırırım!*" cevabını vererek "Yaşasın Venizelos!" diye bağırmayı reddetmişti. Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953, s. 58.

53 Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*..., s. 331, 395.

54 Bayar, *Ben de Yazdım*..., s. 52-55.

55 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 133-134.

56 Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali"..., s. 523.

57 Yunan askerî ilerleyişi birkaç gün içinde çevre kazalara kadar devam etmiş ve 17 Mayıs 1919'da Urla, 21 Mayıs 1919'da Menemen, 25 Mayıs 1919'da Manisa, 26 Mayıs 1919'da Bayındır, 28 Mayıs 1919'da Tire, 29 Mayıs 1919'da Turgutlu (Kasaba), 1 Haziran 1919'da Ödemiş, 4 Haziran 1919'da Nazilli, 5 Haziran 1919'da Akhisar, 12 Haziran 1919'da Bergama, Temmuz 1919'da Kemalpaşa (Nif), Yunan askerî kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. İşgalden itibaren Türk halkına her türlü insanlık dışı eziyet ve katliam yapılmıştır. Gerek asker gerekse sivil halk Aya Nikola, Aya Trifona gibi Rum mahallerine mahalli Rumların saldırılarına uğradıkları için giememiştir. Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1999, s. 103-193

58 Sabahattin Selek, *İsmet İnönü. Hatıralar, I. Kitap*, Bilgi yay., İstanbul 1992, s. 175-176.

59 Yunanların İzmir, Aydın, Manisa ve Denizli'de gerçekleştirdiği katliam, yağma, yıkma, yakma, alıkoyma ve tecavüz vakaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Turan, *Yunan Mezalimi*.

60 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 134.

61 Türkmen, *Devlet Merkezine Gönderilen Raporlara Göre*..., s. 28.

62 İsmail Safa Bey yaptığı meclis konuşmasında işgalin ilk gününde yaşananları "facianın ateşi harapkarisi" ifadesiyle şu sözlerle anlatmaktadır: *...hapis olunanların tüfek darbesi altında başı ezilmiştir ve mutlaka çorabından fesine nesi varsa alınmıştır. Sekiz, on kişinin parmağında yüzüğü geç çıktığı için parmakları kesilmiştir." TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: I, Cild: 1, İçtima Senesi: 1, On altıncı İçtima, 15.5.1336 Cumartesi (15 Mayıs 1920), s. 311.

63 Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*..., s. 395.

64 Balioğlu, "İzmir'de Yunan Vahşeti"..., s. 17.

65 Bayar, *Ben de Yazdım*..., s. 56.

66 Βασίλης Ι. Τζανακάρης, *Σμύρνη: 1919-1922. Αριστείδης Στεργιάδης εναντίον Χρυσοστόμου [İzmir: 1919-1922. Aristidis Stergiadis Hrisostomos'a Karşı]*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2018, s. 312.

67 Σταματόπουλος, Η Μικρασιατική Εκστρατεί s. 76-77; Τζανακάρης, *Σμύρνη: 1919-1922*..., s. 426-427.

68 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., s. 61.

69 Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı*..., s. 269.

70 Turan, *Yunan Mezalimi*..., s. 91.

71 Örneğin ABD'nin İzmir'de bulunan yüksek rütbeli bir deniz subayı, şehrin 14 Mayıs'ta İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan birlikleri tarafından işgal edilmesini 15 Mayıs günü de Yunanlara devredilmesini önermiş olmasına rağmen Antant Güçleri tarafından kabul edilmemişti. Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 134.

72 Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*..., s. 331.

73 Turan, *Yunan Mezalimi*..., s. 92.

74 Count Carlo Sforza, *Makers of Modern Europe. Portraits and Personal Impressions and Recollections*, Elkin Mathews & Marrot Publishers, London 1930, s. 352.

75 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 4/17 Mayıs 1919 tarihli ve 4607 protokol numaralı telgraf.

76 Gerçekten de Yunan tarafında büyük bir zafiyetin olduğu aşikârdır. Görgü tanıklıklarının verdiği bilgiye göre 15 Mayıs öğleden sonra İzmir'de Türklere ait dükkân ve evlerin umumi

yağmalanması başlamıştır. Bu yağma işine girişenlerin büyük çoğunluğunu İzmirli Rumlar oluştursa da Yunan askerlerinin de işe karıştığı bilinmektedir. Yunan hükûmetinin İzmir temsilcisi Mavroudis, işgal kuvvetlerine komuta eden Albay Zafiriou'ya şehirde düzeni sağlamak ve Türk mallarının Rumlar tarafından yağmalanmasını engellemek amacıyla denizci birliklerin karaya çıkarmasını söylese de Albay Zafiriou düzeni korumak için tüm önlemleri aldığını ifade ederek Mavroudis'in teklifini reddetmiştir. Albay Zafiriou sadece ağır bir tamim yayımlamakla yetinmiş ve nizamın tesisi için gerekli olan resmî tedbirleri 20 Mayıs tarihine kadar almamıştır. Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da...*, s. 395.

77 ΙΑΜΜΠ/AEB [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 18, 173/99, N. Mavroudis'ten Venizelos'a gönderilen 20 Mayıs/2 Haziran 1919 tarihli telgraf.

78 ΙΑΜΜΠ/AEB [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 18, 173/124, Albay Zafiriou tarafından Venizelos'a gönderilen 23 Mayıs/5 Haziran 1919 tarihli telgraf.

79 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 3/16 Mayıs 1919 tarihli ve 4575 protokol numaralı telgraf.

80 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 2/15 Mayıs 1919 tarihli ve 4521 protokol numaralı telgraf.

81 Stergiadis İzmir'e işgalden altı gün sonra gelmişti. (y.n.)

82 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 3/16 Mayıs 1919 tarihli ve 4591 protokol numaralı telgraf.

83 Örneğin Venizelos Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na Stergiadis'in İzmir'e geçmesi konusunda ilk telgrafı 11 Mayıs'ta göndermişti. Telgrafta Stergiadis yerine düşünülen kişiler arasında meclis başkanının da adı geçmekteydi: "*Bay Repoulis, Stergiadis İzmir'e gitmeye hazırsa lütfen bana telgrafla bildirin. Bu durumda Stergiadis ya orduyla aynı anda ya da hemen sonrasında İzmir'e varacak şekilde yola çıkmalıdır. Eğer Stergiadis İzmir'e gitmeyi reddederse o zaman sayın Adosidis'i göndermek daha uygun olacaktır. Sanıyorum Meclis Başkanı bu görev için uygun değildir.*" ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 28 Nisan/11 Mayıs 1919 tarihli ve 4485 protokol numaralı telgraf

84 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Repoulis ve Diomidis'e gönderilen 4/17 Mayıs 1919 tarihli ve 4606 protokol numaralı telgraf.

85 Βενιζέλος, *Ιδιόγραφον Ημερολόγιον...*, s. 56.

86 Aslında bu karmaşa ortamı Stergiadis'in de çözebileceği bir konu değildi. Nitekim Stergiadis'in Kanellopoulos'a gönderdiği telgrafta İzmir Jandarma Komutanlığı'ndan, Türk muhafızların görevlerini yapmalarına engel olunduğu, Yunan muhafızların kendilerine kötü davrandığı yönünde şikâyetler geldiğini belirtmişti. Dolayısıyla Türkler ve Yunanların işbirliği yapması ya da uyum içinde çalışması mümkün görünmüyordu. ΓΑΚ/ΑΥΑΣ [Yunanistan Devlet Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Φάκελος 5, Stergiadis'ten Kanellopoulos'a gönderilen 30 Mayıs/12 Haziran 1919 tarihli ve 3876 protokol numaralı telgraf.

87 ΙΕΕΕ-ΕΙΜ/Αρχείο Αριστείδη Στεργιάδη, Αρχείο Ιστορικών Εγγραφών [Yunanistan Tarih ve Etnoloji Birimi - Ulusal Tarih Müzesi, Aristidis Stergiadis Arşivi, Tarihi Kayıtlar Arşivi], Stergiadis'e iletilmesi için Venizelos'tan Diomidis'e gönderilen 9/22 Mayıs 1919 tarihli mektup.

88 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 4/17 Mayıs 1919 tarihli ve 319 protokol numaralı telgraf.

89 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Diomidis'ten Venizelos'a gönderilen 4/17 Mayıs 1919 tarihli ve 4222 protokol numaralı telgraf

90 ΙΑΜΜΠ/AEB [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 18, 173/88, Diomidis'ten Venizelos'a gönderilen 19 Mayıs 1919 tarihli ve protokol numaralı şifreli telgraf.

91 ΙΑΜΜΠ/AEB [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 18, 173/53, Diomidis'ten Venizelos'a gönderilen 16/29 Mayıs 1919 tarihli şifreli telgraf.

92 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Repoulis'ten Venizelos'a gönderilen 5/18 Mayıs 1919 tarihli ve 4230 protokol numaralı telgraf .

93 Vali İzzet Bey, İzmir'de gerçekten Yunanların işini kolaylaştırabilecek bir Osmanlı memuruydu. Göreve gelir gelmez yaptığı ilk iş İzmir'de cereyan eden olayların abartılı olarak anlaşıldığını; bilakis herkesin kendi işinde gücünde olduğunu beyan eden bir yazı yayımlamak olmuştu. Bayar, *Ben de Yazdım*..., s. 60.

94 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 75.

95 Çelebi, "Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri...", s. 166-167.

96 Tansu, *Teşkilat-ı Mahsusa*..., s. 406.

97 Kont Sforza İtalyan hükûmetine gönderdiği mektupta Türkler ile uzlaşılması gerektiğini şu sözlerle ifade etmişti: *"Vatanıma ancak Türkiye ile namuslu, şerefli bir barış yapmakla hizmet edebilirim. Bu barış bize bütün menfaatleri sağlamalı; fakat Türkiye'nin taksimi fikri tamamen akıldan çıkarılmalıdır."* Kont Carlo Sforza, "Bir İtalyan Politikacısının Kaleminden Kurtuluş Savaşı'mızın Bir Tahlili", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı: 12, Aralık 1975, s. 48.

98 Sforza, *Makers of Modern Europe*..., s. 351-357.

99 Bayar, *Ben de Yazdım*..., s. 63.

100 Çelebi, "Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri...", s. 167.

101 Bayar, *Ben de Yazdım*..., s. 65.

102 Sforza, *Makers of Modern Europe*..., s. 350.

103 Kont Carlo Sforza Türkiye ile barış ortamının sağlanmasını bilhassa İtalya'nın menfaatine görmekteydi. Dolayısıyla Mütareke döneminde Mustafa Kemal ile İstanbul'da birçok kez temas ve görüşmelerde bulundu. Cemal Güven, *Milli Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancı Asker, Siyasi Temsilci ve Gazetecilerle Temas ve Görüşmeleri (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar),* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 2005, s. 15-16. Her ne kadar Sforza ile Mustafa Kemal'in ilk ne zaman görüştüğü tam olarak netlik kazanmasa da Sforza, *Modern Avrupa'nın Yaratıcıları* adlı eserinde Mustafa Kemal Paşa ile ilk kez 1908 yılında tanıştığını ifade etmektedir. Ancak Sforza'nın tarih ile ilgili bir hata yaptığı da aşikârdır. Zira o dönem Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın Selanik'ten İstanbul'a gönderdiği ordunun kurmay başkanı olan Mustafa Kemal 1909 yılında İstanbul'dadır. Sforza, *Makers of Modern Europe*..., s. 346.

104 Çelebi, "Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri...", s. 162-168.

105 Osmanlı Devleti İtalyan işgallerine karşı herhangi fiili bir direniş göstermemiş sadece işgal karşıtı yazılar ve sözlü protestolar ile mitingler düzenleyerek tepki gösterilmesini tavsiye etmiştir. Çelebi, "Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri...", s. 165.

106 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*..., s. 172.

107 Bayar, *Ben de Yazdım*..., s. 64.

108 İsmail Gün & Ahmet Özdemir, *Söke Tarihi ve Coğrafyası, I*, CHP Basımevi, Aydın 1943, s. 100.

109 Çelebi, "Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri...", s. 169-170.

110 ΓΑΚ/ΑΥΑΣ [Yunanistan Devlet Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Φάκελος 5, İtalyan Propagandası ve İtalyanların 07.06.1919 - 28.07.1919 Tarihleri Arasındaki Eylemleri.

111 ΓΑΚ/ΑΥΑΣ [Yunanistan Devlet Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Φάκελος 5, İtalyan Propagandası ve İtalyanların 07.06.1919 - 28.07.1919 Tarihleri Arasındaki Eylemleri. İzmir Emniyet Müdürlüğünden İzmir Yüksek Komiserliği'ne 8/21 Ekim 1919 tarihli ve 860/27 protokol numaralı şikâyet dilekçesi.

112 ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi] Φάκελος 498, Küçük Asya İşgal Ordusu Komutanı Paraskevopoulos'tan Stergiadis'e gönderilen 3/16 Aralık 1919 tarihli ve 2625/3 protokol numaralı dilekçe.

113 İtalyanlar işgal alanlarını 5 Haziran'da Ahiköy ve Çine'yi, 28 Haziran'da Burdur'u ve 23 Temmuz'da da Muğla'yı alarak genişletmişlerdi. Çelebi, "Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri...," s. 163-165.

114 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 80.

115 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Diomidis'e Albay Zafiriou'ya iletilmesi üzerine gönderilen 4/17 Mayıs 1919 tarihli ve 4622 protokol numaralı telgraf.

116 M. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken. Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclis'nin Açılmasına*, Kronik yay., İstanbul 2020, s. 136.

117 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 333, Γ/1, Venizelos'tan Albay Zafiriou'ya Paris'ten gönderilen 18 Mayıs 1919 tarihli ve 4670 protokol numaralı telgraf.

118 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 333, Γ/1, Venizelos'tan Albay Zafiriou'ya Paris'ten gönderilen 19 Mayıs 1919 tarihli ve 4712 protokol numaralı telgraf.

119 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 18, 173/98, Mavroudis'ten Venizelos'a gönderilen 20 Mayıs 1919 tarihli şifreli telgraf.

120 Turan, *Yunan Mezalimi*..., s. 86.

121 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Mavroudis'ten Venizelos'a gönderilen 4/17 Mayıs 1919 tarihli ve 1144 protokol numaralı telgraf.

122 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarihi Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Mavroudis'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 4/17 Mayıs 1919 tarihli ve 1170 protokol numaralı telgraf.

123 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Repoulis'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 6/19 Mayıs 1919 tarihli ve 143 protokol numaralı telgraf.

124 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Diomidis'e Albay Zafiriou'ya iletilmek için gönderilen 6/19 Mayıs 1919 tarihli ve 4664 protokol numaralı telgraf.

125 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Zafiriou'dan Venizelos'a gönderilen 12/25 Mayıs 1919 tarihli ve 234 protokol numaralı telgraf.

126 Yunanların bakış açısından 15 Mayıs 1919 ve izleyen günlerde İzmir'de yaşanan hadiseler hakkında Toynbee'nin yaptığı araştırmada Yunan tarafının verilerine göre asker ve sivil olarak toplamda 11 ölü ve 47 yaralı vardır. Yine 15 ve 16 Mayıs günü bu rakam 25 ölü ve 72 yaralı olarak hesaplanmıştır. Bir İngiliz tanığın verdiği bilgiye göre olaylar başladığında Yunan askerleri kendilerini kaybetmişçesine her yöne ateş açmış ve bu durum birkaç saat sürmüştür. Yunanların her istikamete ateş açması nedeniyle iki Yunan denizci de kazara vurulmuştur. Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da*..., s. 391-394.

127 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Zafiriou'ya iletilmek üzere gönderilen 5/18 Mayıs 1919 tarihli ve 4670 protokol numaralı telgraf.

128 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 5/18 Mayıs 1919 tarihli ve 4712 protokol numaralı telgraf.

129 Yunanistan ile İtalya arasındaki çekişme sadece askerî düzeyde değil aynı zamanda siyasi kulislerde de kendisini göstermekteydi. Örneğin Venizelos'un hatıratında İtalya ile yaşanılan siyasi gerilim 19 Mayıs 1919 tarihli notlarında şu sözlerle ifade edilmişti: *"19 Mayıs'ta Başkan Wilson'ın evindeki Yüksek Konsey toplantısına katılmaya davet edildim. Öğleden sonra saat dört buçukta toplantıya hasta numarası yapan Orlando'nun yerine Sonnino geldi. Toplantı başlar başlamaz Başkan Wilson, Bay Sonnino'ya Orlando'nun Üçler Konseyi tarafından kendisine gönderilen ortak mektubu alıp almadığını sordu. Daha sonra öğrendiğime göre bu mektup, Yüksek Konseyin görüşünü almadan, Orlando'dan İtalyan birliklerinin Küçük Asya'ya, özellikle de Fethiye'ye askerî çıkarma yapmaları hakkında açıklama talep ediyordu. Bay Sonnino, mektubun alındığını ve kendisinin de cevabı yanında getirdiğini Üçlü Konseye iletti. Cevabı okuduktan sonra Başkan Wilson, Sonnino'ya bir soru sormak istedi. Sonnino, Yüksek Konsey toplantısına katılmak üzere davet edildiğini; ancak toplantıya başkalarının da katıldığını gördüğünü söyledi. Ben hemen ayağa kalktım ve konuşma bitene kadar salondan çıkmak için izin istedim. Başkan Wilson bana işaret yaparak oturmamı söyledi. Sonnino'ya salonda olmam için ricada bulundu ve toplantıya katılmam konusunda ısrar etti. Ancak ben salondan çıkmak istediğimi belirttim. On dakika sonra Başkan Wilson benim bulunduğum koridora çıktı ve beni tekrar toplantı odasına davet etti. Bana yaşanan olaydan dolayı çok üzgün olduğunu söyleyerek Sonnino'dan yakındı.* Βενιζέλος, *Ιδιόγραφον Ημερολόγιον...*, s. 56-57.

130 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Zafiriou'ya iletilmek üzere gönderilen 5/18 Mayıs 1919 tarihli ve 4670 protokol numaralı telgraf.

131 Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922, Cilt I-II*, TTK yay., Ankara 2020, s. 14.

132 20 Mayıs'ta başlayan Yunan işgal hareketi sancağa bağlı kazaların çoğunun yerleştiği nehir vadilerinde gelişti. Yunanlar 28/29 gecesi sabaha karşı askerî tatbike başlamış ve Ayvalık'a da asker çıkarmışlardı. Yunanlar ile millî kuvvetler arasında ilk çarpışma da burada gerçekleşmişti. 27 Mayıs'ta Aydın'ı işgal eden Yunan kıtaları 20 Haziran 1919'a gelindiğinde Kuşadası merkez ve bazı köyleri, Bergama'ya bağlı Turanlı nahiyesinin bir kısmını, Ödemiş'e bağlı Kelas ve Balyambolu nahiyeleri hariç İzmir sancağının tamamını ele geçirmişlerdi. Berber, *Sancılı Yıllar*..., s. 228-229; Özalp, *Milli Mücadele*..., s. 15.

133 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1919, Α Πολιτική, Α 5, VI, «Φάκελος Σμύρνης, 4000-6000», Venizelos'tan Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 5/18 Mayıs 1919 tarihli ve 4712 protokol numaralı telgraf.

134 Βακάς, *Μεγάλη Ελλάς*..., s. 269.

135 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας...*, s. 60-62.

136 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 84.

137 Βικτωρία Σολομονίδου, «Βενιζέλος-Στεργιάδης: μύθος και πραγματικότητα...», s. 482.

138 George Horton, *Η Μάστιγα της Ασίας [Asya'nın Felaketi]*, Μετάφρασή και σχόλια: Β. Γ. Σολομωνίδου, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2014, s. 82-83.

139 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 126.

140 Örneğin Paraskevopoulos, Venizelos'a iletilmek üzere Paris'e gönderdiği gizli telgrafta Stergiadis ile ilgili olarak *"ordu yönetimiyle ilgili hiçbir özel ayrıntıyı haiz değil. Yetki, sorumluluk veya komuta konusunda hiçbir bilgisi yok. Buna rağmen formüle edilmiş savlarla savaşan bir ordunun komutasını devralmayı istiyor"* şeklinde şikâyette bulunmuştu. Παρασκευόπουλος, *Αναμνήσεις 1896-1920, Τόμος Β*..., s. 245-246.

141 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 141-145.

142 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 83-85.

143 Yunan arşivlerinde Stergiadis'in bizzat kaleme aldığı; fakat nedeni bilinmeyen bir sebeple yarıda bıraktığı tek kişisel notları Yunan Ulusal Tarih Müzesinde yer alan Aristidis Stergiadis Arşivinde bulunmaktadır. Söz konusu notlarda dikkat çeken önemli bir husus da yazar Stergiadis'in kendisinden üçüncü şahıs olarak bahsetmesidir. (y.n.)

144 IEEE-EIM/Αρχείο Αριστείδη Στεργιάδη, Αρχείο Ιστορικών Εγγραφών [Yunanistan Tarih ve Etnoloji Birimi - Ulusal Tarih Müzesi, Aristidis Stergiadis Arşivi, Tarihi Kayıtlar Arşivi], "Hristiyanların baskıları" başlıklı rapor.
145 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 77.
146 *Αθηναϊκη*, «Το Στρατοδικείον εν Σμύρνη» [İzmir Askeri Mahkemesi], 08.05.1919, Αριθμός: 90, s. 3.
147 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 78.
148 *Αθηναϊκη*, «Το Στρατοδικείον εν Σμύρνη» [İzmir Askerî Mahkemesi], 08.05.1919, Αριθμός: 90, s. 3.
149 *Αθηναϊκη*, «Και δύο Ευζώνοι» [İki Evzon Askeri], 08.05.1919, Αριθμός: 90, s. 3.
150 Örneğin listede 1/38 Evzon Alayı'nda doktor olan Georgios Kouloufis, Türk evlerini yağmalayan doktor Boukouvaleas'a engel olmadığı için 40 gün hapis cezasına çarptırılmıştı. Teğmen Georgios Papatheodorou 1. Tümenin emrine aykırı olarak bir Osmanlı jandarmasının silahını aldığı için 40 gün hapis cezası almıştı. Teğmen Theodoros Plakas işgal orduları komutanının emrine aykırı olarak iki Osmanlıyı ciddi bir sebep olmaksızın tutuklayıp İzmir'e gönderdiği için 10 gün hapisle cezalandırılmıştı. ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 215, «Φ.1 Υπουργείον Στρατιωτικών» (1917-1920), Küçük Asya İşgal Orduları Komutanı Paraskevopoulos'tan Hükûmet Başkanı Eleftherios Venizelos'a gönderilen 6983 protokol numaralı telgraf.
151 IEEE-EIM/Αρχείο Αριστείδη Στεργιάδη, Αρχείο Ιστορικών Εγγράφων[Yunanistan Tarih ve Etnoloji Birimi - Ulusal Tarih Müzesi, Aristidis Stergiadis Arşivi, Tarihi Kayıtlar Arşivi], Venizelos'tan İzmir Yüksek Komiserliği'ne gönderilen 9/22 Mayıs 1919 tarihli ve 1281 protokol numaralı gizli telgraf.
152 *ΦΕΚ [Resmi gazete]*, Τευχος Ι, 08.05.1919, Αριθμός φύλλου: 96, Εν Αθήναις, s. 701.
153 Ροδάς, *Η Ελλάδα στη ν Μικρά Ασία*..., s. 82.
154 Δημητράκης, *Μυστικές επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία*..., s. 58.
155 Bayar, *Ben de Yazdım*..., s. 58.
156 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 137.
157 Öyle ki işgal döneminde Yunan hükûmetinin her tür kötülüğüne ortak olmuş Naibzade Ali Bey, daha sonra Yunanistan'ın Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine yönelik propaganda çalışmalarında da yer alacaktı. Yunan hükûmetinin olumsuz yönde propaganda yapması gayesiyle görevlendirdiği Naibzade Ali Bey, Hanya, Kandiye ve benzeri yerleri gezerek Girit Türklerinin mübadele dışı bırakılmaları için Müslüman halkı ikna etmeye çalışacaktı. Yunanistan'ın mübadele karşıtı propagandası için Giritli Müslümanların ağzından mübadeleyi istemedikleri yönünde yazılar kaleme alacaktı. Kemal Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: I, Sayı: I, 1991, s. 21.
158 Onur Gülsün Vere, *Mütarekeden İşgale İzmir'de Rumlar*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007, s. 123.
159 Bayar, *Ben de Yazdım*..., s. 58-59.
160 Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi...*, s.191-194.
161 Yunan Ordusu'nda birçok asker *"barbar Türklerin esareti altında acı çeken kardeşlerini özgürlüklerine kavuşturmak amacıyla Anadolu'ya geldiklerine"* inanıyordu. Λεφτέρης Γ. Παρασκευαΐδης, *Αδελφή Στρατιώτου. Ημερολόγιο και Αλληλογραφία Ενός Φαντάρου της Μικρασιατικής Εκστρατείας [Askerin kızkardeşi. Küçük Asya Seferi'nden Bir Er'in Günlüğü ve Yazışmaları]*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2008, s. 228.
162 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 161-162.
163 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 295/Γ/1, İzmir Yüksek Komiseri A. Stergiadis'ten Yunan Ordu Karargâhına gönderilen 13/26 Mayıs 1920 tarihli ve 521 protokol numaralı dilekçe.
164 IEEE-EIM/Αρχείο Αριστείδη Στεργιάδη, Αρχείο Ιστορικών Εγγράφων [Yunanistan Tarih ve Etnoloji Birimi - Ulusal Tarih Müzesi, Aristidis Stergiadis Arşivi, Tarihi Kayıtlar Arşivi], "Silahsızlanma" başlıklı rapor.
165 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας...*, s. 76-77.

166 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία. 1919-1922 [Genel Kurmay Başkanlığı, Küçük Asya Harekâtının Kısa Tarihi. 1919-1922]*, Έκδοση Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 2001, s. 38.
Αγγελομάτης, Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας..., s. 85-86.

167 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας...*, s. 85-87.

168 Fulvio Bertuccelli, "İzmir'in İşgalinde İtalya'nın Rolü", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 46, 2023 Bahar, s. 18-19.

169 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Yunan Heyeti tarafından Stergiadis'e gönderilen 11/24 Temmuz 1919 tarihli ve 340 protokol numaralı dilekçe.

170 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Yunan Heyeti Başkanı Savcı Giamalakis tarafından Stergiadis'e gönderilen dilekçe.

171 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü...*, s. 161-162.

172 Fakat İtalya, böyle bir plebisitin yapılması için İngiltere'nin de Kıbrıs'ı Yunanistan'a bırakmaya karar vermesi ve plebisitin barış antlaşmasından 5 yıl sonra yapılmasını şart koşmuştu. Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Adanın Türk Hakimiyetinden Çıkışı", *Belleten*, Cilt: 29, Sayı: 113, 1965, s. 106.

173 Tittoni-Venizelos Mutabakatı hiçbir zaman uygulamaya konulmamış, kağıt üzerinde kalmıştır. Özellikle başından beri Rodos ve Oniki Ada'dan İtalya'yı çıkarmak amacında olan İngiltere, Lloyd George'un da yoğun çabasıyla Rodos ve Oniki Ada'yı tamamen Yunanistan'a vermek için çalışmıştır. ABD Senatosu da 17 Mayıs 1920 tarihinde Kuzey Epir, İzmir-Aydın ile birlikte Rodos ve Oniki Ada'nın Yunanistan'a bırakılmasını uygun bulmuştur. Neticede Giolitti Kabinesinde Dışişleri Bakanı görevine getirilen Kont Sforza, Tittoni-Venizelos Mutabakatının 7. maddesine dayanarak Yunan elçiliğine gönderdiği nota ile İtalya'nı anlaşmayı feshettiğini bildirmiştir. Paul C. Helmreich, *From Paris to Sevres. The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Ohio State University Press, Columbus 1974, s. 319-320; Turan, *Rodos ve 12 Adanın ...*, s. 106-107; Bertuccelli, "İzmir'in İşgalinde İtalya'nın Rolü...", s. 18; Pabuççular, *Türkiye ve Oniki Ada...*, s. 25.

174 Mütarekeden sonra İzmir'de Rumlar çoğu yerde çete faaliyetlerini sürdürüp karışıklık çıkarmaya başlamıştı. Özellikle yer yer meydana gelen bu taşkınlıklar İngiliz Monitörünün İzmir'e geldiği gün daha çok yoğunlaşmış ve gerekli tedbirler alınmadığından Türklere karşı suç oranları artmıştı. Vere, *Mütarekeden İşgale İzmir'de Rumlar...*, s. 33-34.

175 Hakan Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'ın Gözlemleri. Osmanlı'nın Çöküşü Cumhuriyet'in Kuruluşu (1919-1927)*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, YKY yay., İstanbul 2022, s. 110-111.

176 Çağrı Erhan, *The Greek Occupation of İzmir and Adjoining Territories. Report of the Inter-Allied Commission of Inquiry (May-September)*, TTK yay., Ankara 2022, s. 19-23.

177 Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, Cem yay., İstanbul 1983, s. 464.

178 Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'ın Gözlemleri...*, s. 112.

179 Mazarakis kendi anılarında ise Komitede yer almamasını farklı açıklamaktadır. Komitede yer aldığı takdirde hem kendisi açısından rütbe düşüklüğü hem de mağluplarla eşit durumda olan bir müttefik devlet olarak Yunanistan için küçük düşürücü bir durum oluşturacağı endişesini taşıdığını ifade etmiştir. Ancak bilgisi dışında yapılan sorgulamaları ve tanık ifadelerini de tanımayacağını Komiteye belirtiğini söyler. Buna rağmen Türk tanıkların ifadelerinin gizli tutulmasına karar verildiği için kendisine raporların iletilmediğinden de yakınır. Μαζαράκης - Αινιάν, *Απομνημονεύματα...*, s. 263-264.

180 Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'ın Gözlemleri...* s. 112; Erhan, *The Greek Occupation of İzmir...*, s. 25.

181 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία...*, s. 146-155.

182 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 292/Z/2, Müttefiklerarası Komisyon Raporu ve Albay Aleksandros Mazarakis'in Muhtırası.

183 ΕΛΙΑ/Αρχείο του Γεώργιου Στρέιτ [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Georgios Streit Arşivi], Φάκελος 18, Υποφάκελος 18.5, "İzmir İşgali" adlı rapor.

184 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi] , Φάκελος 292/Z/2, Müttefikler arası komisyon raporu ve Albay Aleksandros Mazarakis'in muhtırası.

185 *Το Αρχείον του Εθνομάρτυρας Σμύρνης Χρυσοστόμου, Τόμος III...*, s. 64-71.

186 *Το Αρχείον το υ Εθνομάρτυρας Σμύρνης Χρυσοστόμου, Τόμος III...*, s. 69.

187 *Το Αρχείον του Εθνομάρτυρας Σμύρνης Χρυσοστόμου, Τόμος III...*, s. 109-112.

188 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü...*, s. 166.

189 Σακελλαρόπουλος, *Η Σκιά της Δύσεως...* s. 90; Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'ın Gözlemleri...*, s. 114.

190 Σακελλαρόπουλος, *Η Σκιά της Δύσεως...*, s. 90-91; Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'ın Gözlemleri...*, s. 114-115.

191 Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'ın Gözlemleri...*, s. 117.

192 Σακελλαρόπουλος, *Η Σκιά της Δύσεως...*, s. 92-93.

193 Σακελλαρόπουλος, *Η Σκιά της Δύσεως...*, s. 94.

194 Σακελλαρόπουλος, *Η Σκιά της Δύσεως...*, s. 92; Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'ın Gözlemleri...*, s. 117.

195 Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'ın Gözlemleri...*, s. 115

196 Bk. Oğuz Aytepe, "Milli Mücadele'de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal'in Yaklaşımı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 24, Kasım 1999-2003, s. 475-486.

197 Türkiye'nin parçalanması ve Türk Devleti'nin istiklalini kaybetmesine neden olan işgaller karşısında kendisini tamamen mukadderata terk etmiş bir hükûmetin tesirli bir icraatta bulunmaması işgale uğramış bölgelerdeki halkın kendi topraklarını kurtarmak amacıyla hareket etmesine neden olmuştu. Bu zaruret neticesinde işgal edilen bölgelerin aydınları Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti, Trabzon ve havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, Trakya ve Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti gibi bölgesel cemiyetler kurdu. Ancak bu cemiyetlerden önce Mütarekeyi takip eden günlerde, 14 Ocak 1919'da, "Wilson Prensipleri Cemiyeti" adlı bir cemiyet daha kuruldu. Bu cemiyetin kurucuları arasında Halide Edib, Celaleddin Muhtar, Ali Kemal ve Hüseyin Avni Bey gibi dönemin tanınmış kişileri de bulunuyordu. Cemiyet mensupları Amerikan devlet idaresinde var olduğuna emin oldukları kozmopolit idare ve eşitlik zihniyetinin Türkiye'de uygulanmasını istemekteydi. Türk Wilsoncular, Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve siyasal yapısındaki bozukluklar nedeniyle kendi kendinî ıslah edemeyeceği kanısındaydılar. Cemiyet tarihsel koşulların kendi kendinî kurtarmayı engellediği bir ülkeye, yabancı bir devletin yardım etmesini savunuyordu. Fakat bu devlet tek olmakla birlikte sadece ABD olmalıydı. Cemiyetin beyannamesinde Türk hükûmetinin şeklen mevcut olup bütün idarenin Amerikan baş müsteşarlarından müteşekkil bir komisyon tarafından sürdürülmesi amaçlanmıştı. Cemiyet mensuplarının düşüncelerine göre Amerikalılar çekilip gittiğinde arkalarında hür, kuvvetli, kültürlü, tüm etnik unsurları ortak değerlere sahip bir Türkiye bırakacaktı. Kısaca cemiyetin asıl kuruluş maksadı yalnızca Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak olmayıp aynı zamanda müreffeh bir Türkiye yaratmaktı. Amerika'nın süreli bir eğitim ve veliliği sayesinde Türkiye milletler ailesinin onurlu bir üyesi durumuna gelebilirdi. Ancak Wilson Prensipleri Cemiyeti kurucularının ortak görüşte birleşememesi ve Halide Edip, Yunus Nadi gibi yöneticilerin Anadolu'daki bağımsızlık hareketine katılmaları cemiyetin de bir süre sonra dağılmasıyla son buldu. Erol, Türkiye'de Amerikan Mandası..., s. 33-41; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II, Mütareke Dönemi (1918-1922),* Hürriyet Vakfı yay., İstanbul 1986, s. 245-248. Yine Mütareke döneminde, 20 Mayıs 1919'da, İngiliz çıkarlarına araç olarak kurulan "İngiliz Muhipleri Cemiyeti" İngilizlerin kontrolü altında İngiliz politikasının savunuculuğunu üstlenen Türkler tarafından kurulmuştu. Kurucuları arasında eski vezirlerden Memduh Paşa, Şehremini Cemil Paşa, 5. Kolordu Kumandanı Hamdi Paşa, Sait Molla gibi isimler

bulunmaktaydı. Cemiyetin görünüşteki amacı Osmanlı İmparatorluğu ve halifeliği ile Büyük Britanya İmparatorluğu arasındaki geleneksel dostluğun sürdürülmesiydi. Cemiyeti kuranlar vatanın kurtuluş imkânını İngiliz desteği ile mümkün görmekteydi. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler...*, s. 472-474; Mehmet Demiryürek, "İngiliz Muhibler Cemiyeti Hakkında Bazı Notlar ve Belgeler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 37-38, Mayıs-Kasım 2006, s. 81.

198 Mustafa Kemal Paşa Kılıç Ali'nin anılarında bu durumu şöyle açıklamaktadır: *"Millet ve ordu padişahtan habersizdir. Sadece geleneğe dayanan bir saygı besler. Vatanı kurtarmaktan önce halifeyi kurtarmayı düşünür. Öte yandan, kurtuluş çareleri arayanlar İngiltere, Fransa, İtalya gibi galipleri gücendirmemeyi öngörüyorlar. Bu şartlar içinde aydınlar da dahil, herkesin aklına gelebilen kurtuluş çareleri, İngiltere veya Amerika'nın "manda"sını, koruyuculuğunu kabul etmekten ibaretti. Bunu isteyenler Osmanlı İmparatorluğu'nu bütünüyle kurtarmak davasında olanlardı. Bazı bölgeler ise, Osmanlı Devleti'nin taksim edileceğini önceden kabul ederek kendilerinin bu taksim dışında tutulmasını sağlamak için çabalıyorlardı.* Hulûsi Turgut (der), *Atatürk'ün Sırdaşı kılıç ali' in anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2022, s. 34-35.

199 Bu konuda Sir Andrew Ryan konuya farklı bir bakış açısıyla yorum getirmektedir: *"Türkler Konferans sonuçlarını beklemekten o kadar sıkılmışlardı ki her koşulda, hatta bir manda dayatıldığı takdirde bile uzlaşmaya razı olabilirlerdi. Fransızca mandat kelimesiyle Türkçe manda kelimesi arasındaki benzerlikten dolayı bir Türk, ister manda olsun, ister öküz, isterse de herhangi bir hayvan, yeter ki çabuk gelsin demişti."* Sir Andrew Ryan, *Sonuncu Dragoman*, Çeviren: Dilek Berilgen Cenkçiler, TTK yay., Ankara 2015, s. 115.

200 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri...*, s. 274.

201 Tuncer Baykara, "İzmir'in Yunanlılarca İşgalinin Türk Milli Mücadelesindeki Yeri ve Önemi", *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*, 26-28 Eylül 2012, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2015, s. 19-23.

202 Türk tarihçileri arasında Türk milliyetçiliği ile beslenen ulusal direnişin başlangıç tarihi ile ilgili bazı görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu konuda özellikle üç tarih diğerlerine kıyasla belirleyici kabul edilmiştir. İlki Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişi göreviyle Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs 1919'un çoğunlukla başlangıç tarihi olarak kabul edilmesidir. Ancak bu tarih, millî direnişin o günden önce var olmadığı ve 19 Mayıs'ta başladığı gibi bir izlenimi de yaratmaktadır. Oysa Dörtyol, Adana ve havalisini Ermeniler ile birlikte işgal eden Fransızların Türk köylerine karşı düzenledikleri saldırılar, 19 Aralık 1918 tarihinde Mehmet Çavuş ve müfrezesinin savunma amaçlı direnişiyle karşılık bulmuştur. Çıkan çatışmada Fransızlar arkalarında 15 ölü bırakmışlardır. Bu durumda Millî Mücadele ve ilk toplu direniş 1919 tarihinden önce başlamış ve hatta ilk kurşun da İzmir'in işgalinden altı ay önce Hatay Dörtyol'da atılmıştır. Kemal Çelik, "Milli Mücadele'de İlk Kurşun ve Dörtyol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 41, 1998, s. 482-483; Erol Seyfeli, "Milli Mücadelenin İlk Kurşununun Hatay'da Atılması ve Mustafa Kemal Paşa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 35, 1996, s. 401-402. İkinci tarih ise 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edildiği tarihtir. Bilhassa Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin ulusal direnişi büyük oranda etkilediğinden bahsedilir. Üçüncü tarih ise 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'dır. Fakat Türk milliyetçiliği, belirtilen tarihlerden önce de bir doktrin ve ideoloji olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde ortaya çıkmış bir akımdır. Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, TTK yay., Ankara 2014, s. 69-70.

203 *Tarih Vesikaları*, "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Kuruluşuna Ait Vesikalar", Cilt: 1, Sayı: 2, Ağustos 1941, s. 81-90; Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar. Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşının Perde Arkası (1918-1923)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012, s. 52.

204 İzmir'in işgaline karşı Türk halkının tepkisi protesto ve mitinglerle kendisini göstermiş; özellikle 23 Mayıs'ta İstanbul'daki Sultanahmet Meydanında düzenlenen miting muazzam bir ses getirmişti. Sultanahmet mitingine yaklaşık 200.000 kadar kişi katılmıştı. Bk: Mehmet

Şahingöz, "Milli Mücadele'de Protesto ve Mitingler", *Türkler*, Cilt 15, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 728.

205 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*..., s. 275-276.

206 Aslında Mondros Ateşkes Antlaşması'nda İstanbul'un işgali söz konusu değildi. Fakat Müttefiklerin kendi aralarındaki İstanbul'u ele geçirme yarışı, özellikle içlerinden birinin bir emrivaki yapma ihtimalini düşündürünce İstanbul fiilen işgal edildi. Özellikle Birleşik Krallık, Amiral Calthorpe ve General George Milne'nin aksine, İstanbul'un işgalinin elzem görüldüğünü ve bunun da Fransa ile iş birliği içinde yapılması gerektiğini belirtmişti. İstanbul'un işgal edilmesi yönünde verilen talimatta İtalya'ya aktif bir görev verilmediğinden İtalyanlar işgal İstanbul'unda etkin bir rol üstlenmediler. Turan Akıncı, *İşgal. İstanbul'da Yabancı Güçler (1918-1923)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2020, s. 64.

207 İngiltere kuzeydoğu sınır bölgesinden çekildi ve yerini Ermenilere bıraktı. Güneyde ise işgal ettiği Antep, Maraş ve Urfa'yı Fransa'ya terk etti. Selek, *Anadolu İhtilali*..., s. 258.

208 Örneğin Padişah Vahdettin İzmir'in Yunanlar tarafından işgalinin kendi statüsüne olumsuz etki yaratmasından ve tahtın çökmesinden ciddi kaygı duymaktadır. Damat Ferit Paşa ise sadece İstanbul ile ilgilenmekte ve İstanbul'un yitirilme olasılığına karşı endişe duymaktadır. Dolayısıyla Vahdettin'in Müttefik devletlere boyun eğmesindeki ana motivasyon onun korkaklığıdır. İttihat ve Terakki'ye karşı çıkma cesareti gösteremeyen Vahdettin şimdi de Büyük Güçlere karşı gelmekten tedirginlik duymaktadır. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*..., s. 54; Charles N. Sherrill, *Bir ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları. Mustafa Kemal I*, Çeviren: Örgen Uğurlu, Cumhuriyet yay., İstanbul 1999, s. 56. Vahdettin'in korkaklığı ile ilgili başka bir örnek Kılıç Ali'nin anılarında geçmektedir. İstanbul'a geldiği ilk günlerde Mustafa Kemal ile görüşen Padişah, ordunun komutan ve subaylarından kendisine bir fenalık gelmeyeceğinin garantisini istemiştir. Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı*..., s. 34.

209 Selek, *Anadolu İhtilali*..., s. 256-258.

210 Kazım Karabekir, *Hayatım*, Hazırlayan: Erhan Çiftçi, Kronik yay., İstanbul 2019, s. 356.

211 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*..., s. 278.

212 Faik Reşit Unat, "Mustafa Kemal Paşa'ya Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Sıfatıyla Verilen Vazife ve Salahiyelere Dair Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, Cilt: 2, Sayı: 12, Nisan 1943, s. 401.

213 Yunan tezlerine göre Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul hükûmeti tarafından Anadolu'ya gönderilmesinin tek sebebi çok yetenekli ve huzursuz bir Paşanın herkesin bildiği üzere başkentten uzaklaştırılma isteği değildir. Hükûmetin önemli kişilerinin böyle önemli bir kararı almasındaki gerekçe, barış müzakereleri sırasında Müttefiklere baskı uygulamak amacıyla Doğu'da yeterli askerî gücü sürdürmek veya oluşturmak için Mustafa Kemal'in organizasyon becerilerini kullanmaktır. Σακελλαρόπουλος, *Η Σκιά του Δύσεως*...s. 55. Bir diğer görüş ise Yunan askerî teşkilatının edindiği bilgiye göre Mustafa Kemal'in İtalyan'ın desteğini alarak Sivas'a geçtiği ve direniş mücadelesini başlattığı yönündedir. İstanbul'daki Yunan Askerî Heyeti başkanı Albay Georgios Katehakis bu bilgiyi öğrenir öğrenmez İngiliz askerî kuvvetleri başkomutanı Genaral Milne'ye sunmuş ve Mustafa Kemal'in tutuklanmasını talep etmiştir. Fakat Albay Katehakis ile aynı görüşte olmayan İngiliz General'in cevabının "*Bırakın gitsi Daha iyi. Böylece bize, Türk direnişini kesin olarak temizleme fırsatı verilmiş olacak*" şeklinde olduğu iddia edilmektedir. Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., s. 90.

214 Sinop'tan Artvin'e kadar Doğu Karadeniz bölgesinde özerk bir Pontus Cumhuriyeti kurmak isteyen Rumlar, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Pontusçu Rum çeteleri ile birlikte her tür siyasi içerikli propaganda ve silahlı isyan hareketi gerçekleştirdi. 1919'da Paris'te bastırılan hayali Pontus Cumhuriyeti haritasına göre Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, Gümüşhane, Şarki Karahisar, Tokat, Amasya, Çorum, Yozgat Sancaklarının tamamı, Erzurum vilayetinin İspir ve Bayburt kazaları, Erzincan Sancağının Refahiye ve Kuruçay kazaları, Sivas vilayetiyle, Koçgiri, Hafik, Yenihan kazaları, Kastamonu vilayetinin Tosya, Taşköprü kazaları ve İnebolu kazası kurulmak istenen devletin sınırları içinde yer alan bölgelerdi. Başkentin Samsun olarak gösterildiği haritada Pontus topraklarının tamamı 70.000 km² idi. Hadiye Yılmaz Odabaşı, *Dünden Bugüne Pontusçuluk*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2023, s. 5.

215 Paris Barış Konferansı'nda ulusal taleplerini ekseriyetle Batı Anadolu üzerinde yoğunlaştıran Venizelos, Pontus meselesinin ilk etapta Ermeni meselesi ekseninde ele alınmasını destekliyordu. Askerî ve siyasi girişimlerde bulunarak Ermenilerle birlikte bir Pontus Devleti kurma planı yapan Yunan Başbakan böylece Doğu Karadeniz'de kontrolü de sağlamış olacaktı. Öte yandan Pontusçu Rumları Ermenilerle anlaşmaya teşvik etmesindeki diğer bir gerekçe de Doğu Karadeniz'i ve Kafkasları içine alan bir Pontus Rum-Ermeni Federasyonu oluşturarak Anadolu'daki Türk Millî Hareketi'ni sekteye uğratacak ve bu şekilde Batı Anadolu'yu kolayca elde edebilecekti. Mehmet Okur, "Venizelos'un Pontus Komplosu: Yunanistan'ın Ermenilerle İttifak Arayışı", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı: 12 Yıl: 2011 s. 10-14. Nitekim İngiliz kabinesinin Türkiye hakkındaki 7 Şubat 1919 tarihli memorandumunda Giresun – Sivas – Mersin hattının doğusunda kalan toprakları Ermenistan'a bırakılmıştı. 21 Ocak'ta Amerikan delegasyonuna hazırlanan tavsiye raporunda da Trabzon'un Ermenistan'a bırakılması gerektiği ifade edilmişti. Fransızlar da Trabzon konusunda Ermenilere destek vermişti. Dolayısıyla Antant Güçleri Paris Barış Konferansı'nda Trabzon'un denize çıkış kapısı olarak Ermenistan'a bırakılmasını kararlaştırmıştı. Batı Anadolu topraklarında büyük emelleri olan Venizelos'un istese bile böyle bir oy birliğine karşı gelmesi zaten mümkün değildi. Diğer taraftan Müttefiklere daha inandırıcı olabilmek amacıyla siyasi bir manevra gösterip Pontus konusunda fedakârlıkta bulunmaya karar vermiş ve Trabzon'u Ermenistan'a bırakmayı kabul etmişti. Öyle ki Paris Konferansı'nın 3 ve 4 Şubat tarihli oturumlarında yaptığı konuşmada Trabzon'un Ermenilere verilmesi gerektiğini savunmuştu. Yusuf Sarınay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 31, Yıl 1995, s. 116-117; Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)" *Toplum ve Bilim*, Sayı: 43/44 Güz 1988-Kış 1989, s. 48-49.

216 Yerasimos, "Pontus Meselesi...", s. 58-60.

217 Aslında bölgedeki huzursuzluk hakkında Calthorpe daha Kasım 1918 sonunda Samsun'da Mütareke hükümlerinin henüz uygulanmamış olduğunu ve Müslüman ahalinin Hristiyanları topluca öldürmek için Müslümanların silahlandırıldığını iddia etmişti. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili...*, s. 102.

218 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri...*, s. 241-244.

219 Sherrill, *Bir ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları...*, s. 63-64.

220 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili...*, s. 96; Sherrill, *Bir ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları...*, s. 64-65.

221 Mustafa Kemal Paşa *Nutuk*'ta Doğu Vilayetlerinin Müfettişliği görevlendirmesini bir güven ilişkisinden ya da Samsun ve dolaylarındaki karışıklığı yerinde görüp tedbir almasından ziyade kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmak isteyenlerin buldukları gerekçe şeklinde açıklamaktadır. Kemal Atatürk, *Nutuk. 1919-1927,* Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2004, s. 7. Ancak yine de bir güven ilişkisinin de olduğu göz ardı edilmemelidir. Nitekim Jaeschke, Padişah'ın ve Damat Ferit Paşa'nın Mustafa Kemal'in İstanbul'da bulunuşuna tahammül edemedikleri iddiasını gerçek dışı bulmaktadır. Jaeschke bu iddianın doğru olması halinde her ikisinin de şüpheli kaydıyla İngiliz İstihbaratına Kemal'i ihbar edeceğinden bahseder. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili...*, s. 113. Bir kesim ise Mustafa Kemal'in İstanbul'da kalmasından kuşkulanıp onun gitmesiyle çok daha rahatlayacağını da sanmış olabilir.

222 Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığından ayrılıp İstanbul'a geldiği günlerde Rauf Orbay ile Pera Palas'ta görüşmüş ve İstanbul'daki vaziyetle ilgili bilgi almıştı. Mütareke tatbikatının safhaları ile ilgili de malumat alan Mustafa Kemal, Rauf Orbay'a İstanbul'da bir şeyler yapılması gerektiğini ve hatta yeni bir Ahmet İzzet Paşa kabinesi kurmak suretiyle vaziyete bir derece hâkim olunabileceğini ileri sürmüştü. Hatta Ahmet İzzet Paşa ile konu hakkında görüşmüş; ancak teşebbüsün faydasız olacağını belirten İzzet Paşa tarafından geri çevrilmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi Bey'in *Minber* gazetesine ortak olarak propaganda yolu ile Tevfik Paşa kabinesinin Mebusan Meclisinde itimat reyi alamaması için bir şeyler yapmak ve kabinesini düşürmek gayretine girmişti. Mustafa Kemal Paşa her ne kadar temas ettiği mebuslardan Tevfik Paşa kabinesine

itimat reyi verilmeyeceği hususunda teminat alsa da bu konuda herhangi bir müspet sonuç alamamıştı. Sonradan anlaşıldığına göre Meclisin çoğunluğu Tevfik Paşa kabinesine itimat reyi verilmediği takdirde Padişahın Meclisi dağıtmaya teşebbüs etmesi ihtimalini düşünerek geri adım atmıştı. Fakat birkaç gün sonra Tevfik Paşa kabinesi Meclisi fesih kararı alacaktı. Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni. Siyasi Hatıralarım I*, Emre yay., İstanbul 1993, s. 223-225.; Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, Sinan Matbaası, İstanbul 1965, s. 29-31.

223 Naşit Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet yay., İstanbul 1973, s. 32-33, 42.

224 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da. 1919-1921*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2023, s. 13.

225 İlki Yıldırım Orduları Grubu'nun başından çekilerek İstanbul'a gelişinden iki gün sonra 15 Kasım 1918'de; ikincisi 29 Kasım 1918'de; üçüncüsü 20 Aralık 1918'de ve sonuncusu da 15 Mayıs 1919'da gerçekleşmiştir. Son ziyaret, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın tebliğ ettiği iradeyle veda içindi. Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*..., s. 42-43.

226 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*..., s. 279.

227 Belirtmekte fayda var ki Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki mücadelenin temeli çoğunlukla askerî rekabetten kaynaklanmaktaydı. Yine de aralarındaki geçimsizlik ve rekabet hiçbir zaman birbirlerinin istikbalini etkileyecek düzeyde bir karşıt eylemle sonuçlanmamıştır. Enver Paşa, Mustafa Kemal'in kabiliyetli, zeki ve cesur bir komutan olduğunu; memlekete her zaman büyük hizmetlerde bulunacağını söylemiştir. Moskova'da Büyükelçilik göreviyle bulunan Ali Fuat Cebesoy'a da "*Memleketten ayrıldıktan sonra Mustafa Kemal olmasaydı, ülke sahipsiz kalacaktı*" demiştir. Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*..., s. 26-27. Bu sözler Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'in askerî kabiliyetine ve vatan sevgisine duyduğu güven ve saygının da açık göstergesidir. Diğer taraftan Millî Mücadele döneminde Moskova'da bulunan Enver Paşa'nın "*memleketimin bu felaketli günlerinde hizmetine koşmalıyım*" ifadesi ülkenin bağımsızlık mücadelesinden de farklı düşünmediğini göstermektedir. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları (21.11.1920-2.6.1922)*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1955, s.162.

228 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*..., s. 279. Mustafa Kemal Paşa Anafartalar Grup Komutanı olarak Çanakkale Savaşı ile kimliklenmiş bir komutandı. Anafartalar Kahramanı ünvanıyla tanınan Mustafa Kemal, Almanya seyahatinde Alman imparatoru, Vahdettin'in refakatinde bulunan Mustafa Kemal ile tanışınca, elini tutup yüksek sesle "On altıncı Kolordu...Anafarta!" demişti. Kayser'in hatırlatması üzerine salonda bulunanlar Mustafa Kemal'i tebrik etmişti. Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Cumhuriyet yay., İstanbul 1998, s. 35.

229 Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*..., s. 58; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili*..., s. 97.

230 Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*..., s. 13. Aslında Vahdettin'in Mustafa Kemal ile birlikte gerçekleştirdiği Almanya seyahati Paşa'nın kişiliğini ortaya koyması ve anlaması noktasında önemli ipuçları barındırıyordu. Mustafa Kemal, Almanya seyahatinin bir bakıma askerî olması sebebiyle Vahdettin'in üniforma giymesi yönünde haber göndermiş; ancak veliaht sivil giyinip gara gelmişti. Bunun üzerine teşrifatçısı İhsan Beyle sert bir şekilde tartışmıştı. Mustafa Kemal Paşa veliahdı uğurlamaya gelen saffı harp nizamındaki askerî müfrezeyi trenden de selamlaması için korkusuzca uyarınca Vahdettin'in "*niçin lazımdır?*" sualine "*Evet lazımdır!*" şeklinde karşılık vermişti. Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*..., s. 31-32.

231 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*..., s. 287; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili*..., s. 108.

232 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*..., s. 61-62.

233 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*..., s. 60.

234 Elbette Vahdettin'in Mustafa Kemal'e verdiği bu görevin büyük güven duygusundan kaynaklandığını göz ardı etmemek gerekir. Aksi halde Padişahın bu görevi tayin etmesi mümkün olmayacaktır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine tayini, Ali Fuat Cebesoy Paşa'dan başlayıp, dönemin Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, Sadrazam Damad Ferit ve Sultan Vahdettin'e kadar uzanan bir tavsiye zinciri neticesinde gerçekleşmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ileri gelenlerinden biri olan Mehmet Ali Bey'e Mustafa Kemal'i, aynı zamanda akrabalık ilişkisi bulunan Ali Fuat Paşa tavsiye etmiştir. Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçı olmadığına Mehmet Ali Bey'i ikna etmiştir.

Samsun'da çıkan karışıklık ile birlikte Mehmet Ali Bey, Sadrazam Ferit Paşa'ya meselenin çözülmesi için Mustafa Kemal Paşa'nın gönderilmesini önermiş ve onu bu konuda ikna da etmiştir. Ancak Mehmet Ali Bey'in Avni Paşa ile birlikte Mustafa Kemal'in Şişli'deki evine yaptığı ziyaret bu güven ilişkisinin kurulmasında göz ardı edilmemesi gereken bir detaydır. Mustafa Kemal'e İttihatçı olup olmadığını soran Mehmet Ali Bey'e Mustafa Kemal "*evet, ben ittihatçıyım!*" diye cevap verir. Bunun üzerine anlaşmalarının mümkün olamayacağını dile getiren Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemal'den aldığı "*yok yanlış anlıyorsunuz. Ben ittihatçıyım demekle bütün Türk milletinin birliğini ve onun tek ideale taptığını söylemek istiyorum*" cevabıyla ikna olur. Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*..., s. 35-36. Dolayısıyla tüm bu referanslardan sonra Damat Ferit Paşa konuyu Padişaha sunarken ayrıca Vahdettin'i Mustafa Kemal konusunda ikna etmeye gerek duymamıştır. Salim Koca & Selim Yalçın, "Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genel Kurmayının Rolü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 29, Yıl: 1984, s. 401-402.; Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*..., s. 48. Ancak Mustafa Kemal kendisine verilen geniş yetkinin ise bilinçli verilmediğini hatta dönemin Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın talimatı okuduktan sonra imzalamaya çekindiğini ve anlaşılır anlaşılmaz bir biçimde mühür bastığını ifade eder. Atatürk, *Nutuk*..., s. 7.

235 Ryan, *Sonuncu Dragoman*..., s. 116-117.

236 Mustafa Kemal, Büyük Savaş döneminde savaşın feci neticelerini ve bu neticelerin bir felaket şeklinde Türkiye'yi etkileyeceğini görüp Alman komutanlar ile sıkça fikir ayrılıklarına düşmüştü. Bu münakaşalardan biri de Mustafa Kemal'in 7. Ordu (Yıldırım Ordusu) kumandanı olduğu sırada, bu ordunun da dâhil olduğu, grup kumandanı General Falkenhayn ile yaşadığı gerilimdi. Falkenhayn'ın siyasi ve askerî takip ettiği usulden çıkan tartışmada Mustafa Kemal, Almanları "*ihsas etmek istediğim feci vaziyeti, basit işlem gibi telakki ediyorlar*" şeklinde eleştirmişti. Bunun üzerine her türlü sonuçlarını kabul ederek isyankâr bir tavırla ordu kumandanlığından istifa etmişti. Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*..., s. 20-22; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili*..., s. 108-109.

237 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın kendi seçtiği Erkân-ı Harbiye-i Reis Miralay Kazım Bey (Dirik), Miralay Refet Bey (Bele), Erkanıharp Hüsrev Bey (Gerede), Miralay Arif Bey gibi isimlerden oluşmaktaydı. Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*..., s. 130.

238 John G. Bennett, *Witness: the autobiography of John Bennett*, Claymont Communications Charles Town, W. Va. USA 1983, s. 14.

239 Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Ekicigil Matbaası 1958, s. 288-290. 9. Ordu kıtaatı Müfettişliğine tayin olunan Mustafa Kemal Paşa'nın emrine, müfettişlik vazifelerini tespit eden 6 Mayıs 1919 tarihli talimata göre, 15. ve 3. Kolordular verilmişlerdi. Komşu Kolordular da (13, 12, ve 20. Kolordular), Müfettişliğin müracaatlarını dikkate alacaklardı. Aynı zamanda müfettişlik bölgesi içindeki dört vilayetle (Erzurum, Trabzon, Sivas, Van) iki müstakil liva (Erzincan ve Canik) doğrudan doğruya, beş vilayetle (Diyarbakır, Bitlis, Harput, Ankara, Kastamonu) iki müstakil liva da (Maraş ve Kayseri) müfettişlik bölgesine bitişik oldukları için Mustafa Kemal'in vereceği talimatı yerine getirecekler veya dikkate alacaklardı. Bu tarihî talimatla gerçekte bütün Anadolu ve kısa bir zamanda bütün memleket Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolü altına girmiş oluyordu. Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*..., s. 57-58; Sherrill, *Bir ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları*..., s. 62-63.

240 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*..., s. 63.

241 Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele*..., s. 300-301; Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*..., s. 38-41.

242 Belirtmekte fayda var ki bu göreve Mustafa Kemal talip olmamıştır ya da kendi anılarında da ifade ettiği üzere herhangi bir çaba harcamamıştır. Öneri, direkt hükûmetten kendisine getirilmiştir. Ancak böyle bir teklif yapılmasaydı da İzmir'in işgalinden sonra bu göreve kendisinin talip olması ya da çaba harcaması muhtemeldi. Nitekim Kazım Paşa (İnanç) yıllar sonra Mustafa Kemal'in Anadolu'ya bir memuriyetle gönderilmesini öncesinden kendisinden istediğini söylemişti. Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*..., s. 44-45; Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*..., s. 280.

243 6 Mayıs Talimnamesi için bk.: Unat, "Mustafa Kemal Paşa'ya Dokuzuncu Ordu...", s. 406.
244 Unat, "Mustafa Kemal Paşa'ya Dokuzuncu Ordu...", s. 401.
245 Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın kendisine tebliğ ettiği 9. Ordu Müfettişliği görevini öğrendikten sonra Erkân-ı Harbiye'ye geçmiş ve İkinci Reis Kazım Paşa ile görüşmüştü. Kendisine verilen görevden bahseden ve talimatnameye bir iki husus daha ilave eden Mustafa Kemal Paşa'ya *"bir şey mi yapacaksın?"* diye soran Kazım Paşa'ya *"evet, bir şey yapacağım. Bu maddeler olsa da olmasa da yapacağım"* demişti. Yine 14 Mayıs akşamı Damat Ferit Paşa'nın evinden birlikte çıkan Mustafa Kemal ve Cevat Paşa, Nişantaşı'ndan Teşvikiye'ye doğru yürüdükleri bir sırada Cevat Paşa *"bir şey mi yapacaksın Kemal"* diye sormuş, Paşa da *"evet, bir şey yapacağım"* şeklinde cevap vermişti. Cevat Paşa da bu cevabın akabinde *"Allah muvaffak etsin"* diyerek Mustafa Kemal'e desteğini vermişti. Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları...*, s. 125-135; Afet İnan, "Gerilla Hakkında İki Hatıra", *Belleten*, Cilt: 1, Sayı: 1, Ocak 1937, s. 14.
246 Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da...*, s. 58-61.
247 Mustafa Kemal, Mondros Antlaşması'nın imzalanacağı 30 Ekim 1918 tarihine kadar Millî Sınırın belirtilmesi gerektiğini düşünüyordu. Yayımlanan antlaşmanın 16. maddesinde "Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan birliklerin en yakın müttefik komutanına teslim olunması" hükmü konulmuştu. Mustafa Kemal, Suriye sınırının belirlenmemesi halinde ordu birliklerinin Suriye topraklarında sayılarak silahlarının elinden alınacağını ve Müttefiklere teslim olmak zorunda kalacağını ön görerek İstanbul ve Başkomutanlık Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin emrini beklemeksizin emri altındaki birliklere *"Suriye vilayetinin kuzey sınırı, Lazkiye'nin kuzeyinden başlayarak Han Şeyhun'un güneyinden geçip doğuya uzayan çizgidir"* diyerek bu çizginin kuzeyinde yaşayanların büyük kısmının Türk olduğunu tebliğ etmişti. Ancak İngilizler Suriye'nin kuzey sınırını kabul etmemiş, sınırı Maraş'ın da kuzeyinden geçirmek için talimat vermişti. Mustafa Kemal kendi ordularının da İngilizlerin bu isteğiyle karşı karşıya kalabileceğini düşünerek önlemini almış ve Musul önündeki 6. Orduya verdiği kesin emirle Millî Sınır savunma hattı olarak tutulmuştu. Ancak İngilizler tarafından bu istek geri çevrilmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın daha barış sağlanmamışken İngilizlerle çakışan sınır hattı Millî Sınır'ın esasını oluşturmuş ve sonrasında Millî Mücadele, Mustafa Kemal'in çizdiği bu kutsal sınır üzerinden daha o zaman başlamıştı. Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı...*, s. 10-12.
248 Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı...*, s. 11.
249 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya. Atatürk Devri Hatıraları, I. Cilt*, Dünya yay., İstanbul (t.y.), s. 77-78.
250 Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da...*, s. 15.
251 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz I*, Emre yay., İstanbul 1993, s. 65.
252 Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele...*, s. 287.
253 Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları...*, s. 131.
254 Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri...*, s. 33.
255 Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta da bu gizli emelinden *"ben milletimin vicdanında ve geleceğinde hissettiğim büyük gelişme kabiliyetini, bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak yavaş yavaş bütün bir topluma uygulatmak mecburiyetinde idim"* ifadeleriyle bahsetmektedir. Atatürk, *Nutuk...*, s. 11.
256 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, Sinan Matbaası Neşriyat Evi, İstanbul 1933-1951, s. 89-98; Selek, *Anadolu İhtilali...*, s. 302-325; Atatürk, *Nutuk...*, s. 45-47; 59-62.
257 Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da...*, s. 60.
258 Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, Sel yay., İstanbul 1955, s. 12.
259 Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları...*, s. 129.
260 Mustafa Kemal'in karargâh erkânını Ordu Kurmay Başkanı Kazım Dirik, 2. Kurmay Başkanı Yarbay Mehmet Arif Ayıcı, Birinci Şube Müdürü Binbaşı Hüsrev Gerede, Topçu Binbaşı Kemal Doğan, Sıhhiye Başkanı Dr. Albay İbrahim Tali Öngören, Sıhhiye Başkan yardımcısı Dr. Binbaşı Refik Saydam, Başyaver Yüzbaşı Cevat Abbas Gürer, Emir Subayı Yüzbaşı Ali Şevket Öndersev, Emir Subayı Teğmen Muzaffer Kılıç, Karargâh Komutanı Mustafa Vasfi Süsoy, Müfettişlik Büro Şefi Üsteğmen Hayati, Müfettişlik Mülhakı Yüzbaşı Mümtaz

Tümay, Kurmay Mülhakı Yüzbaşı İsmail Hakkı Ede, Müfettişlik Mülhakı Üsteğmen Arif Hikmet Gerçekçi, İaşe Subayı Üsteğmen Abdullah, Şifre Kâtibi Faik Aybarsi, Şifre Kâtibi yardımcısı Memduh Atasever ve Kolordu Komutanı Albay Refet Bele oluşturuyordu. Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı...*, s. 36.

261 Yunus Nadi, *Mustafa Kemal Paşa Samsun'da*, Sel yay., İstanbul 1955, s. 17-18.

262 Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*..., s. 140-141.

263 Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*..., s. 56-59; Nadi, *Mustafa Kemal Paşa Samsun'da*..., s. 7-16.

264 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 18, 173/52, Mavroudis'ten Politis'e 16/29 Mayıs 1919 tarihinde gönderilen şifreli telgraf.

265 İzmir işgalinden sonra Müttefikler, güneyde Aydın demir yoluna, güneydoğuda Aydın'dan Nazilli'ye, doğu ve kuzeydoğuda Manisa ve Turgutlu şehirlerine, kuzeyde ise Ayvalık ve Bergama'ya kadar uzanan sahayı Yunan işgal mıntıkası olarak tanımışlardı. Mustafa Turan, "İstiklal Harbinde Milne Hattı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 21, 1991, s. 567.

266 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 333, Γ/1, Venizelos'tan Albay Zafiriou'ya Paris'ten gönderilen 19 Mayıs 1919 tarihli ve 4712 protokol numaralı telgraf.

267 Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi. 1835'den 1995'e, I. Kitap, Emperyalizm Karşısında Türk Aydınının Aymazlığı ve Tam Bağımsızlık*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1974, s. 336-337.

268 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 18, 173/105, Venizelos'tan Stergiadis'e gönderilen 21 Mayıs/3 Haziran 1919 tarihli ve 5226 protokol numaralı şifreli telgraf.

269 Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηΐδος*..., s. 235-236.

270 ΙΑΑΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos gönderilen Arşivi], Φάκελος 18, 173/191, Stergiadis'ten Venizelos'a 29 Mayıs 1919 tarihli telgraf.

271 Selek, *Anadolu İhtilali*..., s. 263.

272 Öte yandan Fitzmaurice'in sunduğu raporda Yunanların talimatlara aykırı beş davranışından bahsedilmişti. Bunlardan biri de Aydın'ın yeniden işgal edilmesiydi. Bu noktada raporda çelişkili ifadelerin de olduğu gerçeği söz konusuydu. Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*..., s. 462.

273 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*..., s. 457-462.

274 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 164-165.

275 ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 496, İşgal Ordusu Komutanından Hükûmet başkanına, İzmir Yüksek Komiserliği'ne, Genel Kurmay Başkanlığı'na, Savunma Bakanlığı'na ve Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 18/31 Ekim 1919 tarihli ve 2140/3 protokol numaralı dilekçe.

276 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili*..., s. 87.

277 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*..., s. 460; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili*..., s. 86-88.

278 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 18, 173/199, Venizelos'tan Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 30 Mayıs/12 Haziran 1919 tarihli ve 5673 protokol numaralı telgraf.

279 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 292, Δ/1, Venizelos'tan General Paraskevopoulos'a gönderilen 18 Haziran 1919 tarihli ve 6406 protokol numaralı telgraf.

280 27 Mayıs'tan 30 Haziran 1919'a kadar süren işgalden sonra Aydın'ın dörtte ikisi yangınlardan, harplerden harabeye dönmüştü. Sokaklar kadın, erkek ve çocuk cesetleriyle doluydu. Şehrin yarıya yakın bir kısmı yanmıştı. Asaf Gökbel, *Milli Mücadelede Aydın*, Coşkun Matbaası, Aydın 1964, s. 244-245.

281 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili*..., s. 88-89.

282 Turan, "İstiklal Harbinde Milne Hattı...", s. 567-568; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili*..., s. 88.

283 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*..., s. 460-461.

284 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 19, 173/86, Venizelos'tan Stergiadis'e gönderilen 9/22 Haziran 1919 tarihli ve 6053 protokol numaralı şifreli telgraf.

285 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ, Φάκελος 19, 173/108, Venizelos'tan General Nider'e gönderilen 10/23 Haziran 1919 tarihli ve 6115 protokol numaralı şifreli telgraf.
286 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 21, 173/9, Venizelos'tan General Paraskevopoulos'a iletilmek üzere İzmir Yüksek Komiserliği'ne gönderilen 1/14 Temmuz 1919 tarihli ve 6908 protokol numaralı şifreli telgraf.
287 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 22, 173/52, General Paraskevopoulos'tan Venizelos'a gönderilen 29 Temmuz/11 Ağustos 1919 tarihli ve 3109 protokol numaralı şifreli telgraf.
288 ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 442, İzmir Amalthia Gazetesi müdüründen Venzelos'a 22 Ekim / 4 Kasım 1919 tarihli mektup. Yunan gazeteleri Türklerin savaş yorgunu olduğuna dair sürekli telkin ve propagandalar yapıyordu. Örneğin İzmirli gazeteci Misailidis, *Armonia* gazetesinin 15 Temmuz 1920 tarihli nüshasında Türklerin savaşmaktan yorgun düştüğü için dinlenmek istediğini ve kısa bir zaman sonra tüm silahlarını bir kenara atıp tarlalarına döneceğini yazmıştı. Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηΐδος*..., s. 263.
289 ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 442, İzmir, 22 Ekim/5 Kasım 1919 tarihli mektup
290 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili*..., s. 86-87.
291 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*..., s. 458-459.
292 Turan, "İstiklal Harbinde Milne Hattı...", s. 568.
293 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 39.
294 Celal Bayar, *Ben de Yazdım. Milli Mücadeleye Giriş, Cilt 7*, Sabah Kitapları yay., İstanbul 1997, s. 109-110.
295 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 128.
296 Bayar, *Ben de Yazdım*..., s. 120.
297 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 165.
298 Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*..., s. 407.
299 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*..., s. 462-463.
300 Bayar, *Ben de Yazdım*..., s. 109.
301 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 23, 173/185, General Paraskevopoulos'tan Venizelos'a gönderilen 30 Eylül/12 Ekim 1919 tarihli ve 12754 protokol numaralı şifreli telgraf.
302 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 23, 173/211, Stergiadis'ten Paris'teki Yunan delegelerine gönderilen 31 Ekim/13 Kasım 1919 tarihli ve 851 protokol numaralı şifreli telgraf.
303 Callwell, *Field-Marshal Sir Henry Wilson Bart*..., s. 213.
304 Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru. Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler*, S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara 1981, s. XXI.
305 Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*..., s. 6.
306 Lord Kinross, *Atatürk. Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Türkçesi: Necdet Sander, Altın Kitaplar yay., İstanbul 2006, s. 245.
307 Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele. Son Meşrutiyet (1919-1920), Cilt II*, Cem yay., İstanbul 1992, s. 254.
308 Mezopotamya terimi İngilizler tarafından eski Osmanlı vilayetlerinden Musul, Bağdat ve Basra'nın tamamı için kullanılan bir terimdir. MacMillan, *Paris 1919*..., s. 387.
309 MacMillan, *Paris 1919*..., s. 375.
310 MacMillan, *Paris 1919*..., s. 375-378.
311 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken. Milli Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri (1918-1922)*, İdeal Kültür yay., İstanbul 2022, s. 103-104.
312 MacMillan, *Paris 1919*..., s. 377.
313 Selçuk, *Dengeler Değişirken*..., s. 109.
314 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı*..., s. 198-1999.
315 Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*..., s. 525.

316 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele. Son Meşrutiyet*..., s. 38.
317 MacMillan, *Paris 1919*..., s. 367.
318 Selek, *Milli Mücadele*..., s. 448-453.
319 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele. Son Meşrutiyet*..., s. 228-229.
320 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı*..., s. 200-201; Sonyel, *Kaygılı Yıllar*..., s. 124-125.
321 Sonyel, *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi*..., s. 252.
322 *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος Κ, Σύνοδος Δ, Συνεδρίασις 53η [Temsilciler Meclisi Tartışmaları Bülteni, 20. Dönem, 4. Oturum, 53. Toplantı]*, 27.04.1920, εκ του εθνικού τυπογραφίου 1931, Εν Αθήναις 1931, s. 789.
323 Selek, *Milli Mücadele*..., s. 449-452.
324 Salahi R. Sonyel, "Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri", *Belleten*, Cilt: 36, Sayı: 141, Ocak 1972, s. 43.
325 Nejla Günay, "Milli Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Milli Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 29, Milli Mücadele Özel Sayısı, 2019, s. 57-60.
326 Kinross, *Atatürk*..., s. 248.
327 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri*..., s. 218.
328 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele. Son Meşrutiyet*..., s. 207.
329 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 174; Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri*..., s. 208.
330 İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, TTK yay., Ankara 2014, s. 95.
331 Hülya Özkan, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele Karşıtı Faaliyetleri (4 Mart 1919-16 Ekim 1920)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 105-106; Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda*..., s. 113-114.
332 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele. Son Meşrutiyet*..., s. 261-267.
333 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri*..., s. 218-219.
334 Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda*..., s. 95, 108.
335 Sonyel, *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi*..., s. 255.
336 Karaya asker çıkarılarak gerçekleştirilen İstanbul'un fiili işgaliyle birlikte örfi idare ilan edilmişti. Harbiye ve Bahriye bakanlıklarına el konulmuş, tüm ulaşım Antant Güçleri tarafından kontrol altına alınmıştı. Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş yay., İstanbul 1982, s. 223.
337 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı*..., s. 207-211.
338 Antant Güçleri'nin Türkiye ile yapılacak barış konusunu görüşmek amacıyla bir araya geldiği Londra Konferansı'nda (14 Şubat – 21 Mart 1920) Fransa'da ve İtalya'da da hükûmet değişiklikleri olmuştu.
339 Londra Konferansı kararları için bk. Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*..., s. 214-226; Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda*..., s. 111; Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri*..., s. 217.
340 ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 496, Venizelos'tan Politis'e gönderilen 18/31 Mart 1920 tarihli ve 11644 protokol numaralı telgraf.
341 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 81.
342 *Καθημερινή*, «το Πάθος του παικτού» [Oyuncunun tutkusu], 11.03.1920, Αριθμός φύλλου: 175, s. 1.
343 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri*..., s. 210-211.
344 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele. Son Meşrutiyet*..., s. 257.
345 Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Conference*..., s. 71-72
346 Mareşal Foch'un Verasailles'daki Kara ve Deniz Komisyonu'na danışarak aldığı bilgiye göre bu iş için en az yirmi yedi tümen asker gerekliydi. Ve hayal gücü ne kadar da geniş olsa böyle bir kuvvetin meydana gelme olasılığı bile yoktu. Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 177.
347 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 176-177.
348 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri*..., s. 216-217.
349 Psomiades, *The Eastern Question*..., s. 27-28.
350 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri*..., s. 207-209.

351 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*.., s. 48-51.
352 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 26, 173/48, Paraskevopoulos'tan Venizelos'a gönderilen 20 Ocak/2 Şubat 1920 tarihli ve 140 protokol numaralı telgraf.
353 Yunanlar 4 Haziran 1919 tarihinde Nazilli'yi işgal etmiş ve 19 Haziran 1919 günü Nazilli'de bulunan Yunan taburu Türk kuvvetlerinin Nazilli'yi hedef alan taarruz hazırlığında olduğu haberini alınca 20 Haziran'da çekilmeye başlamıştı. Yunan kuvvetleri şehri terk ederken Rum ailelerin bir kısmını ve tutukladıkları 15 kadar Türk'ü beraberlerinde götürmüşlerdi. Yunanlar tutuklananlar arasından on kişiyi de kurşuna dizmişlerdi. Yunanların tahliyesinden sonra çıkan karışıklıkları bastırmak için Kuvayı Milliye şehre girmiş ve asayişi sağlamıştır. Sonrasında Demirci Mehmet Efe Çetesi şehre girerek mağazaları yağmalamış ve halktan bazıları da bunların saldırılarına maruz kalmıştır. Turan, *Yunan Mezalimi*..., s. 169-172.
354 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 34-35.
355 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 26, 173/16, Venizelos'tan Barış Konferansı Yüksek Konseyi Başkanına gönderilen 22 Ocak/4 Şubat 1920 tarihli mektup.
356 ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 449, Εν Μυτιλήνη, Edremit Körfezi Göçmenleri Derneği Başkanından Venizelos'a gönderilen 10/23 Kasım 1919 tarihli ve 4803 protokol numaralı mektup.
357 ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 449, Εν Μυτιλήνη, Edremit Körfezi Göçmenleri Derneği Başkanından Venizelos'a gönderilen 11/24 Kasım 1919 tarihli mektup.
358 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 177.
359 Callwell, *Field-Marshal Sir Henry Wilson*..., s. 230.
360 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 178.
361 Özkan, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*..., s. 106.
362 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 87.
363 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 88-89.
364 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 89.
365 Başkan Wilson Amerika'nın bir delegeyle konferansa katılmasının uygun olmayacağını bildirmiş ve San Remo'da resmen yer almamıştır. Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey*..., s. 280.
366 Olcay, *Sevres Antlaşmasına Doğru*..., s. 611.
367 Winston S. Churchill, *The World Crisis. The Aftermath*, Thornton Butterworth Limited, London 1929, s. 377-378.
368 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, TTK yay., Ankara 2003, s. 75-76.
369 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele. Son Meşrutiyet*.., s. 37.
370 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 77-78.
371 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 109.
372 Olcay, *Sevres Antlaşmasına Doğru*..., s. 625-628; Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*..., s. 228-229.
373 Bk. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt1, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*, TTK Basımevi, Ankara 1953, s. 525-691.
374 Özalp, *Milli Mücadele*..., s. 127.
375 Standford J. Shawn, *From Empire to Republic. The Turkish War of National Liberation 1918-1923. A Documentary Study, Volume III, Part I*, TTK yay., Ankara 2000, s. 1126.
376 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 79.
377 Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul 1979, s. 60.
378 Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda*.., s. 141.
379 Sevr'de belirlenen Siyasal, Askeri, İktisadi, Hukuki, Azınlıklar, Vatandaşlık vb. hükümler için bk. Atatürk, *Nutuk*.., s. 507-518.
380 Çatalca hattından biraz ileride bulunan Podima-Kalikratya hattı. Atatürk, *Nutuk*.., s. 507.

381 Atatürk, *Nutuk*..., s. 507-509; Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*..., s. 134-135.
382 Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*..., s. 135; Boğazlar Bölgesi'nde belirlenen sınırlar ile ilgili detaylı bilgi için bk. Atatürk, *Nutuk*..., s. 509-510.
383 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: I, Cilt: 2, İçtima Senesi: 1, On Dokuzuncu İçtima, 22. 5.1336 Cumartesi (22 Mayıs 1920), s. 13-22.
384 Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda*..., s. 141.
385 Venizelos, Türklerin kendilerine sunulan şartları reddetmeleri halinde barış koşullarının çok daha ağırlaştırılması gerektiğinde ısrarcıydı. Shawn, *From Empire to Republic*..., s. 1141-1142.
386 Churchill, *The World Crisis*..., s. 391.
387 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης [Yunan Edebiyatı ve Tarihi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Υποφάκελος: εκτελέσις εντολής συμμαχικής: επαναφορά δημοσίας τάξεως, πεπραγμένα ελληνικής διοικήσεως. 1919-1921 [Müttefik emirlerinin yerine getirilmesi: kamu düzeninin yeniden sağlanması, Yunan yönetiminin faaliyetleri. 1919-1921]; *Καθημερινή*, «Τα ξενά συμφέροντα την ελληνική διοικησιν εν Μικρά Ασία» [Küçük Asya'daki Yunan yönetiminde yabancı çıkarlar], 10.09.1921, Αριθμός φύλλου: 711, s. 1.
388 Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*..., s. 233.
389 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 182.
390 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 88.
391 İzmit bölgesinde konuşlanan Kuvayı İnzibatiye her ne kadar Kuvayı Milliyeye karşı ileri harekâta geçmiş olsa da herhangi bir çatışmaya girmeden geri çekilmiş ve vapurla İzmit'ten İstanbul'a nakledilmiştir. *Türk İstiklal Harbi, VI. Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921),* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, s. 123-127.
392 Geoffrey Lewis, *Modern Turkey*, Ernest Benn Limited, London&Tonbridge 1974, s. 76.
393 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 110.
394 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 86-87.
395 Sina Akşin, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2010, s. 80-82.
396 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 295, Γ/1, Paraskevopoulos'tan Venizelos'a gönderilen 5/18 Temmuz 1920 tarihli ve 2765/3 protokol numaralı telgraf.
397 Olcay, *Sevres Antlaşmasına Doğru*..., s. 807-808.
398 Αρχείο KEINE/Αρχείο Ρίζου-Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/ Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25-26, Repoulis'ten Venizelos'a 6/19 Haziran 1920 tarihli ve 3557 protokol numaralı telgraf.
399 Callwell, *Field-Marshal Sir Henry Wilson...,* s. 244-245.
400 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 183; Akşin, *İç Savaş*..., s. 82.
401 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 116-117.
402 Ιωάννης Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο. 1921-1932*, *Τόμος Γ [Kişisel Günlük. 1910-1920, Cilt 3]*, Ίκαρος, Αθήνα 1964, s. 739-740.
403 *Καθημερινή*, «Η Ελλάς και ο Αγών της» [Yunanistan ve Mücadelesi], 11.06.1920, Αριθμός φύλλου: 266, s. 1.
404 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο. 1921-1932*, *Τόμος Γ* ..., s. 739.
405 *Πατρίς*, «Εμπρος! Κι Είνε δική μας η νίκη» [İleri! Zafer bizimdir], 11.06.1920, Αριθμός: 156, s. 1.
406 Yunanlar açısından İstanbul, saplantılı bir fikir olmuştu. Mesela 15 Mayıs'ı 16 Mayıs'a bağlayan gece, yani Yunan Ordusu'nun İzmir'i işgali in ilk gecesi, tüm karakollara *Palaiologos* ve *İstanbul* şeklinde iki parola verilmişti. Βακάς, *Μεγάλη Ελλάς*..., s. 272.
407 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 176-177.
408 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922. Επιχειρήσεις Φιλαδελφείας-Προύσης-Ουσάκ (Ιούνιος-Νοέμβριος 1920) [Genelkurmay Başkanlığı/Küçük Asya Seferi 1919-1922. Alaşehir-Bursa-Uşak Harekâtı (Haziran-Kasım 1920)*, Εκδόσεις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 1957, s. 47.
409 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922. Επιχειρήσεις Φιλαδελφείας-Προύσης-Ουσάκ*..., s. 48.

410 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922. Επιχειρήσεις Φιλαδελφείας-Προύσης-Ουσάκ...*, s. 51.
411 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922. Επιχειρήσεις Φιλαδελφείας-Προύσης-Ουσάκ...*, s. 73-74.
412 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922. Επιχειρήσεις Φιλαδελφείας-Προύσης-Ουσάκ...*, s. 96.
413 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922. Επιχειρήσεις Φιλαδελφείας-Προύσης-Ουσάκ...*, s. 103.
414 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922. Επιχειρήσεις Φιλαδελφείας-Προύσης-Ουσάκ...*, s. 106.
415 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 294/ΣΤ, Paraskevopoulos'un 5 Temmuz 1920 tarihli günlük emir yazısı.
416 Selek, *Milli Mücadele...*, s. 671.
417 Selek, *Milli Mücadele...*, s. 671-672.
418 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri...*, s. 230-231.
419 Özalp, *Milli Mücadele...*, s. 143.
420 2 Temmuz 1920 tarihinde Mudanya'ya asker çıkaran İngilizler karşı ateş açılması neticesinde geri çekilmişlerdir. Bursa'nın Yunan askerî güçleri tarafından işgal edilmesine yardımcı olmak amacıyla 4 Temmuz'da yeniden Mudanya'ya asker çıkarmışlardır. Ateşle karşılık verilmesine rağmen denizden açılan ateşin sağladığı destekle İngilizler kıyıya çıkmayı başarmış; fakat içlere doğru ilerleyemeden burada savunmaya geçmek zorunda kalmıştır. Mudanya çıkarması sırasında İngiliz donanmasının topçu ateşi büyük zarar vermiştir. Öyle ki bombardımanın da etkisiyle Mudanya'daki İngiliz askerleri firar etmiş ve bu birlikleri bir daha toplamak mümkün olamamıştır. Gültekin K. Birlik, "Milli Mücadele Dönemi'nde Yunan Ordusu'nun Bursa'yı İşgali", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 19, Sayı: 39, Güz 2023, s. 1178-1179.
421 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία...*, s. 70-73.
422 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri...*, s. 232.
423 General Paraskevopoulos'un hükûmetin onayı olmadan kendi iradesiyle aldığı bu karar Venizelos'u oldukça öfkelendirmişti. Yunan Başbakan General Paraskevopoulos'a sert ifadeler kullanmış ve orduyu kendi başına yöneterek İngilizlerden benzer ödüller almayı ummamasını ifade etmişti. Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία...*, s. 119.
424 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία...*, s. 178.
425 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασί ...*, s. 120.
426 Yunanların Eskişehir'i işgal etme niyetlerini gösteren telgraf için bk: Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 294, H/1, General Paraskevopoulos'tan İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserliği'ne gönderilen 8/21 Ağustos 1920 tarihli ve 3633/3 protokol numaralı gizli telgraf.
427 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία...*, s. 121.
428 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία...*, s. 119-120.
429 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία...*, s. 83.
430 Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi...*, s. 126-127.
431 Selek, *Milli Mücadele...*, s. 669-670
432 Selek, *Milli Mücadele...*, s. 679-680.
433 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία...*, s. 123.
434 Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da *Milli Mücadele, I. Cilt,* TTK yay., Ankara 1955, s. 350-354; Özgür Mert, "İşgalden Kurtuluşa Doğu Trakya", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 58, Bahar 2016, s. 141-142.
435 Bk. Kenan Özkan, "Yunan İşgali Sonrasında Doğu Trakya'dan Bulgaristan'a İltica Hareketleri", *Belleten*, Cilt: 87, Sayı: 309, Ağustos 2023, s. 635-684.
436 *Πατρίς*, «Αν δεν θα ήταν ο Βενιζέλος, δεν θα γινόταν τίποτα στην Ανατολή» [Venizelos olmasaydı Doğu'da hiçbir şey olmazdı], 16.07.1920, Αριθ: 191, s. 4.
437 *Έθνος*, «Ο εορτασμός της καταλήψεως της Αδριανουπόλεως» [Edirne'nin ele geçirilmesini kutlanması], 13.07.1920, Αριθ: 2309, s. 2; Ακρόπολις, «Η Αδριανούπολις κατελήφθη χθες», 13.07.1920, Φύλλου: 14282, s. 1.

438 *Ακρόπολις*, «Ο Τζαφέρ Ταγιάρ συνελήφθη αιχμάλωτος μαζί με μεγάλο τμήμα του στρατού του» [Cafer Tayyar ordusunun büyük bir kısmıyla birlikte esir alındı], 15.07.1920, Αριθμός. Φύλλου: 14284, s. 1.

439 *Πατρίς*, «Ο Αθηναϊκός Λαός πανηγυρίζει την απελευθέρωσιν της Αδριανουπόλεως» [Atina Halkı Edirne'nin Kurtuluşunu Kutluyor], 14.07.1920, Αριθμός: 185, s. 3.

440 *Ακρόπολις*, «Η επίσημος δοξολογία εις τον μητροπολιτικόν ναόν» [Metropolit kilisesindeki resmi dua], 14.07.1920, Αριθμός Φύλλου: 14283, s. 1.

441 *Πατρίς*, «Ο Αρχιστράτηγος Παρασκευόπουλος επανήλθε χθες εις την Σμύρνη» [Başkomutan Paraskevopoulos dün İzmir'e döndü], 16.07.1920, Αριθμός: 191, s. 2; *Ακρόπολις*, «Ο Λόγος του κ. Παρασκευόπουλου. Είμαι έτοιμος να προελάσω» [Sayın Paraskevopoulos'un konuşması. Ben ilerlemeye hazırım], 16.07.1920, Αριθμός Φύλλου: 14285, s. 2.

442 *Έθνος*, «Τα Νέα Σύνορα της Μεγάλης Ελλάδος» [Büyük Yunanistan'ın yeni sınırları], 16.07.1920, Αριθμός: 2312, s. 1.

443 *Ελεύθερος Τύπος*, «Η Απειλή των Δυνάμεων δια την Κωνσταντινούπολη» [Büyük Güçlerin İstanbul Tehdidi], 17.07.1920, Αριθμός: 1266, s. 1.

444 Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηΐδος*..., s. 240.

445 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 179.

446 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri*..., s. 233-234.

447 Lloyd George ve Clemenceau 11 Aralık 1919 tarihinde bir araya gelerek Doğu Sorununu çözmek amacıyla bir görüşme yaptı. Fransız Dışişleri Bakanlığında genel sekreter olan Berthelot'un 25 maddelik taslak olarak hazırladığı bu metin 433 maddelik Sevr Antlaşması'nın da ilk müsveddesini oluşturacaktı. Şayan Ulusan, "Şark Meselesinden Sevr'e Türkiye", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 18, Yıl 2009, s. 237.

448 Kemal Melek, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadele'nin Dış Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul 1978, s. 96-108.

449 Ulusan, "Şark Meselesinden Sevr'e Türkiye"..., s. 243.

450 Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda*..., s. 142-143.

451 Lewis, *Modern Turkey*..., s. 77.

452 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 81-82.

453 Münir Sirel, "Sevr Antlaşması'nı Kabul Eden Saltanat Şurası Tutanağı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 4, Ocak 1968, s. 15-21.

454 Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*..., s. 102-103.

455 Helmreich, *From Paris to Sevres*..., s. 320-321; Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri*..., s. 237.

456 Özkan, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*..., s. 113.

457 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 294, Η/1, General Paraskevopoulos'un 1/14 Ağustos 1920 tarihli günlük emir yazısı.

458 Abdurrahman Çaycı, "Yunanların Anadolu Macerası I", *H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Ekim 1987, s. 16.

459 Bk. İbrahim Sadi Öztürk, *Mondros, Sevr, Lozan Andlaşmaları*, Ankara Ticaret Odası yay., Ankara [t.y.]

460 *Συνθήκη Ειρήνης μεταξύ των Σύμμαχων και Συνησπισμένων Δυνάμεων και της Τουρκίας. Υπογράφεισα εν Σέβραις τη 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920 [Müttefik ve Ortak Devletler ile Türkiye arasında Barış Antlaşması. 28 Temmuz/10 Ağustos 1920'de Sevr'de imzalandı]*, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1920, s. 21-24; Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*..., s. 83; Berber, *Sancılı Yıllar*..., s. 293-294.

461 ΙΑΜΜΠ/Αρχείο Παναγιώτη Δαγκλή [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Panagiotis Danglis Arşivi], Φάκελος 40, 183, Danglis'ten Venizelos'a 12 Ağustos 1920 tarihli mektup.

462 *Πατρίς*, «Διάγγελμα του Βενιζέλου προς τον Ελληνικό Λαό» [Venizelos'un Yunan Halkına Hitabı], 30.07.1920, Αριθμός: 205, s. 4.

463 Shawn, *From Empire to Republic*..., s. 1149.

464 *Πατρίς*, «Από την υπογραφήν της ιστορικής συνθήκης» [Tarihî antlaşmanın imzalanmasından bu yana], 30.07.1920, Αριθμός: 205, s. 1.

465 *Νέα Ημέρα Τεργέστης*, «Ανακοίνωσις της Αντιπολιτεύσεως» [Muhalefet Beyanı], 30.07.1920, Αριθμός: 2305, s. 1.

466 İzzet Bey'in ölümünün ardından Babıali, İçişleri Bakanlığı tarafından İzzet Bey'den daha farklı bir politika izleyen bir üst düzey yetkilinin İzmir'e vali olarak gönderilmesine karar vermişti. Ancak İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis İstanbul hükûmetini bu kişinin İzmir'e gönderilmemesi konusunda uyarmıştı. Eğer bu kişi gelirse Yunan yetkilileri onun karaya çıkmasına izin vermeyeceklerdi. Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 179. Dolayısıyla İzmir valisi İzzet Bey'in vefatıyla boşalan valilik makamına Dâhiliye Nezareti'nin 6 Ocak 1920 tarihli telgrafında belirttiği üzere "yeni vali gelinceye kadar" vekâleten vilayet mektupçusu Ali Saib Bey atanmıştı. Ancak sağlık sorunları nedeniyle görevi yürütemeyen Ali Saib Bey'in yerine Mart ortalarında vilayet defterdarı Ahmet Besim Bey vekil tayin edilmişti. Berber, *Sancılı Yıllar*..., s. 293.

467 Berber, *Sancılı Yıllar*..., s. 295.

468 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 179-180.

469 Yunan idaresine geçen İzmir'e Yüksek Komiserlikten özel izinle giriş yapıldığına dair bazı belgeler dikkat çekicidir. Örneğin İzmir Kadısı Mehmet Suphi, İstanbul'da ikamet eden Demircali Mustafa Hilmi'nin şahsi işlerini halletmek üzere İzmir'e seyahat edebilmesi için gerekli izni verilmesini Yüksek Komiserliğe sunduğu dilekçeyle talep etmiştir. ΓΑΚ/ΑΥΑΣ [Yunanistan Devlet Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Φάκελος 49, İzmir Kadısı Mehmet Suphi'den İzmir Yüksek Komiserliği'ne gönderilen 2/15 Haziran 1921 tarihli ve 404 protokol numaralı dilekçe.

470 *ΦΕΚ [Resmi gazete]*, Τεύχος Ι, 10.09.1920, Αριθμός φύλλου: 206, Εν Αθήναις, s. 2071.

471 Zafer Çakmak, "Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu İşgali Sırasında Osmanlı Rumlarının Silah Altına Alması", *Belgi*, Sayı: 13, Şubat 2017/I, s. 354.

472 Temmuz Olayları (Iouliana) Yunanistan'ın Jülyen takvimine göre hesaplandığında 13 gün geriden gelmektedir. Dolayısıyla suikasta uğradığı tarih olan 12 Ağustos, 1920 yılının Yunan takviminde 30 Temmuz olarak geçmektedir. (y.n.)

473 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 145.

474 *Καθημερινή*, «Η Συνθήκη των Σεβρών» [Sevr Antlaşması], 31.07.1920, Αριθμός φύλλου: 316, s. 1.

475 Dimitrios Gounaris liderliğinde Mart 1920 tarihinde kurulan Birleşik Muhalefet Partisi (İnomeni Antipolitevsi), Milliyetçi Parti, Muhafazakar Parti, Reform Partisi ve diğer küçük partilerle birlikte koalisyon oluşumuydu. On altı kişilik bir komiteden oluşan bu parti kral yanlısı olanları bir araya getirmek amacıyla siyasete girmişti. Eleftherios Venizelos liderliğindeki Liberal Parti'ye (Filelefθeron Partisi) karşı Kasım 1920 seçimlerini kazanmış ve iktidarı devralmıştı. 1922 yılında parti dağıldı. Σπύρος Β. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεώτερας Ελλάδος, Τόμος 4, Η νέα εποχή 1922-1964 [Modern Yunanistan'ın Siyasi Tarihi, Cilt 4, Yeni Dönem 1922-1964]*, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, Αθήναι 1968, s. 316.

476 Venizelos'un Haziran 1917'de iktidara gelmesi ve Kral Konstantinos'un tahtan düşmesi ile birlikte Gounaris, Metaksas, Dousmanis, Pesmazoglou gibi Kralcı hükûmetin bazı önde gelen isimleri Korsika'ya sürülmüşlerdi. Dolayısıyla siyasal çalışmalarını yurt dışında sürdüren bu kişiler Venizelos rejimine karşı Yunanistan dışında örgütlenmişlerdi. Bildiride bu ayrıntıyı dile getirmelerinin bir sebebi de muhalefet üyelerinin Yunanistan'a karşı değil Venizelos'a karşı olduklarını netleştirmekti. (y.n.)

477 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 114-115.

478 Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηΐδος*..., s. 242.

479 *Καθημερινή*, «Η Μονομαχία» [Düello], 22.10.1920, Αριθμός φύλλου: 384, s. 1.

480 *Καθημερινή*, «Μετά Τρία Έτη» [Üç yıl sonra], 30.07.1920, Αριθμός φύλλου: 315, s. 1.

481 *Καθημερινή*, «Η Ελλάς και ο Πρωθυπουργός της» [Yunanistan ve Başbakanı], 05.07.1920, Αριθμός φύλλου: 290, s. 1.

482 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 183-184.

483 *Πατρίς*, «Το Κείμενο των Δηλώσεων του κ. Πρωθυπουργού» [Sayın Başbakan'ın Açıklama Metni], 26.08.1920, Αριθμός: 231, s. 2-3.

484 *Έθνος*, «Με μανία, με λύσσα, με φανατισμό μαυρίστε τους αντιδραστικούς» [Hiddetle, öfkeyle, fanatizmle gericileri karalayın], 30.30.1920, Αριθμός: 2417, s. 1.

485 Κούμας, «Το Μικρασιατικό Ζήτημα 1914-1922...», s. 57.

486 *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Κ Περίοδος, Δ Σύνοδος, Συνεδρίαση ΟΑ, 25 Αυγούστου 1920 [Temsilciler Meclisi Oturumlarının Tutanakları, 20. Dönem, 4. Oturum, 71. Toplantı, 25 Ağustos 1920]*, s. 3.

487 *Πατρίς*, «Ο Λόγος Του κ. Σοφούλη» [Bay Sofoulis'in Hitabı] , 26.08.1920, Αριθμός: 231, s. 1.

488 Κωνσταντίνος Ι. Άμαντος, *Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας Κατά τον Μεσαίωνα [Orta Çağ Küçük Asya'sında Helenizm]*, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919, s. 137-140.

489 *Εμπρός*, «Ενδοξε λαέ της μεγαλυνθείσης Ελλάδος Χαίρε» [Yüce Yunanistan'ın şanlı halkı, sevinin!], 27.10.1920, Αριθμός: 8634, s. 2.

490 *Εμπρός*, «*Ο Λόγος του κ. Βενιζέλου*» [Bay Venizelos'un Hitabı], 30.10.1920, Αριθμός: 8637, s. 2.

491 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 294/Η/1, Paraskevopoulos'un 20 Ağustos/2 Eylül 1920 tarihli ve 3906/3 protokol numaralı raporu.

492 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922. Επιχειρήσεις Φιλαδελφείας-Προύσης-Ουσάκ...*, s. 214.

493 Ayrıca bk: Sadiye Tutsak, "Milli Mücadele'de Uşak", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, Haziran 1995, s. 301-302.

494 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία...*, s. 184-185.

495 *Καθημερινή*, «η Επάναδος του κ. Βενιζέλου» [Sayın Venizelos'un Dönüşü], 25.08.1920, Αριθμός φύλλου: 328, s. 2; Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας...*, s. 105-106.

496 Sonyel, İngiliz *Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri...*, s. 239.

497 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 294/Η/1, Paraskevopoulos'un 22 Ağustos/4 Eylül 1920 tarihli ve 3952/3 protokol numaralı raporu.

498 Shawn, *From Empire to Republic...*, s. 1141.

499 Kilikya'da Kemalistlerce sıkıştırılan Fransızlar baştaki siyasetlerini değiştirerek bir nebze rahatlamak amacıyla Yunan ilerleyişini desteklemişlerdi. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II...*, s. 91.

500 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 294/Η/Ι, Paraskevopoulos'un 22 Ağustos 1920 tarihli ve 3952/III protokol numaralı raporu.

501 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü...*, s. 188.

502 Özellikle General Milne, Yunan ilerlemesine kesinlikle karşı çıkmıştı. Yunan ileri harekâtının devam etmesi Müttefik devletlerin Türkiye'yi yatıştırmak için yardımlarına bel bağladıkları Türk ılımlılarının tamamını karşılarına almak demekti. Öte yandan İngilizlerin İslam dünyasıyla barış imzalamak niyetinde olmadığı kanısı oluşturacak ve bu da saygınlıklarına darbe indirecekti. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II...*, s. 91-92.

503 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü...*, s. 188-189.

504 Κωνσταντίνος Δ. Σβολόπουλος, *Η απόφαση για την επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία [Yunan egemenliğinin Küçük Asya'da genişletilmesi kararı]*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2009, s. 82-83.

505 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri...*, s. 238.

506 Σβολόπουλος, *Η απόφαση για την επέκταση...*, s. 85.

507 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü...*, s. 190-191.

508 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II...*, s. 94.

509 *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Κ Περίοδος, Δ Σύνοδος, Συνεδρίαση ΟΑ, 25 Αυγούστου 1920 [Temsilciler Meclisi Oturumlarının Tutanakları, 20. Dönem, 4. Oturum, 71. Toplantı, 25 Ağustos 1920]*, s. 3.

510 Εμμανουήλ Αντ. Θεοδωράκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Ο Εθνικός Ηγέτης [Eleftherios Venizelos. Ulusal Lider]*, Αστερίας, Αθήνα 2008, s. 117.

511 *ΦΕΚ [Resmi gazete]*, Τεύχος Ι, 11.09.1920, Αριθμός φύλλου: 208, Εν Αθήναις, s. 2084.

512 *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Κ Περίοδος, Δ Σύνοδος, Συνεδρίαση ΟΑ, 25 Αυγούστου 1920 [Temsilciler Meclisi Oturumlarının Tutanakları, 20. Dönem, 4. Oturum, 71. Toplantı, 25 Ağustos 1920]*, s. 4.

513 Αλέξανδρος Α. Πάλλης, *Ξενητεμένοι Έλληνες. Αυτοβιογραφικό Χρονικό [Yurt dışında yaşayan Yunanlar. Otobiyografik Kronik]*, Αετός Α. Ε., Αθήνα 1954, s. 176.

514 Yunan efsanesine göre 29 Mayıs 1453'te İstanbul surlarının bu noktasında son Bizans İmparatoru Konstantinos Palaıologos'un öldürüldüğüne inanılmaktadır. Buradaki metaforik kullanım 1453 yılında kaybedilen İstanbul'un Sevr Antlaşması ile aynı kapı önünde geri alınma umududur. (y.n.)

515 Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηίδος*.., s. 244.

516 Χρήστος Ζαλοκώστας, *Αλέξανδρος [Aleksandros]*, Εκδόσεις Άλφα-Ι.Μ. Σκαζίκης, Αθήνα χ.χ., s. 189-212.

517 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*.., s. 204.

518 Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1930 μετά προσθήκων, σημειώσεων και βελτιώσεων επί τη βάσει των νεωτάτων πορισμάτων της ιστορικής ερεύνης υπό Παύλου Καρολίδου, Τόμος 6, Μέρος Δεύτερος [Yunan Milletinin Tarihi. Eneskizamanlardan 1930'a kadar, Pavlos Karolidou'nun tarihi araştırmalarının son bulgularına dayalı eklemeler, notlar ve iyileştirmelerle, 6. Cilt, 2. Bölüm]*, Εκδοτικός Οίκος Ελευθερουδάκης, Εν Αθήναις χ.χ., s. 257.

519 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*.., s. 173.

520 David Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference, Volume II*, Yale University Press, New Haven 1939, s. 878.

521 Αντώνης Κλάψης, «Οι Εκλογές και το Δημοψήφισμα του 1920» [Seçimler ve 1920 referandumu], *Κ' Η Ανατολή του Αιμάτου Συντριβάνι. Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922, Αιτία και Συνέπειες μιας Καταστροφής [Anadolu'nun Kanlı Çeşmesi. Küçük Asya Seferi 1919-1922, Bir Felaketin Nedenleri ve Sonuçları]*, Εκδόσεις Γκοβόστης, Αθήνα 2022, s. 85.

522 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 211.

523 *Νέα Ημέρα Τεργέστης*, «Και Εβροντοφώνησε: κάτω η τυραννία!» [Güçlü haykırış: Kahrolsun tiranlık!], 26.10.1920, Αριθμός: 2377, s. 3.

524 *Καθημερινή*, «Άμυνα» [Savunma], 15.09.1920, Αριθμός φύλλου: 348, s. 1.

525 Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ, «Το Σεκε για την Ιμπεριαλιστική Μικρασιατική Εκστρατεία. Η πρώτη Μεγάλη Δοκιμασία του Νεαρού Κόμματος» [Emperyalistlerin Küçük Asya Harekâtı'nda SEKE. Gençlik Partisi'nin İlk Büyük Sınavı], *1922. Ιμπεριαλιστική Εκστρατεία και Μικρασιατική Καταστροφή1922. [Emperyalist Harekât ve Küçük Asya Felaketi]*. Σύγχρονή Εποχή, Αθήνα 2022, s. 119.

526 *ΦΕΚ [Resmi gazete]*, Τεύχος Ι, 20.07.1920, Αριθμός φύλλου: 147, Εν Αθήναις, s. 461.

527 *Καθημερινή*, «η Ψήφος» [Oy], 27.10.1920, Αριθμός φύλλου: 389, s. 1.

528 Γιάννης Ν. Γιανουλόπουλος, *Η Ευγενής μας Τύφλωσις. Εξωτερική Πολιτική και Εθνικά Θέματα από την Ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή [Bizim asil körlüğümüz. 1897 Yenilgisi'nden Küçük Asya Felaketi'ne Dış Politika ve Ulusal Meseleler]*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, s. 268.

529 Κλάψης, «Οι Εκλογές και το Δημοψήφισμα του 1920...», s. 83.

530 Örneğin Kathimerini gazetesinde çıkan haberde *"Bugün toplanan Meclis, gerçekte Yunanların değil, Venizelos'un meclisidir. Çünkü bu özel parlamento, bu üyelerle birlikte, Venizelos'un isteği doğrultusunda oluşturulmuştur"* sözleriyle mevcut siyasi yapı eleştirilmişti. *Καθημερινή*, «η Κυβέρνησις και η Βουλή της» [Hükûmet ve Meclis], 25.08.1920, Αριθμός φύλλου: 328, s. 1.

531 *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Κ Περίοδος, Δ Σύνοδος, Συνεδρίαση ΟΑ, 25 Αυγούστου 1920 [Temsilciler Meclisi Oturumlarının Tutanakları, 20. Dönem, 4. Oturum, 71. Toplantı, 25 Ağustos 1920]*, s. 4.

532 *ΦΕΚ [Resmi gazete]*, , Τεύχος Ι, 11.09.1920Αριθμός φύλλου: 208, Εν Αθήναις, s. 2084.

533 Αλέξανδρος Παπαναστασίου, *Μελέτες-Λόγοι-Άρθρα, Τόμος Α [Çalışmalar-Konuşmalar-Makaleler, Cilt I]*, Μάυρον, Αθήνα 1988, s. 282-286.

534 Παναγιώτης Γ. Δαγκλής, *Αναμνήσεις- Έγγραφα-Αλληλογραφία. Το Αρχείον του, Τόμος Δεύτερος [Anılar-Belgeler-Yazışmalar. Danglis Arşivi, II. Cilt]*, Βιβλιοπωλείον Ε. Γ. Βαγιονάκη, Αθήναι 1965, s. 377-378.

535 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*.., s. 207-210.

536 Ακρόπολις, «Αι Επικείμεναι Εκλογαί» [Yaklaşan Seçimler], 23.01.1919, Αριθμός: 113638, s. 1.
537 *Καθημερινή*, «Εμπρός!» [İleri], 31.10.1920, Αριθμός φύλλου: 393, s. 1.
538 *Καθημερινή*, «Μετά τρία έτη» [Üç yıl sonra], 30.07.1920, Αριθμός φύλλου: 315, s. 1.
539 Γιανουλόπουλος, *Η Ευγενής μας Τύφλωσις*..., s. 264.
540 *Καθημερινή*, «Ο κ. Γούναρης ομιλεί περί εξωτερικής πολιτικής. Η Ελλάς θα συνεχίσει την προς τους Σύμμαχους κατεύθυνσιν» [Sayın Gounaris dış politikadan bahsediyor. Yunanistan Müttefiklere doğru yönünü devam ettirecek], 30.10.1920, Αριθμός φύλλου: 392, s. 3.
541 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας..., s. 110.*
542 *Εστία*, «Οι Φίλοι των και αι Ενέργειαι των» [Dostlar ve Eylemleri], 20.09.1920, Αριθμός: 9356, s. 1.
543 *Νεολόγος Πατρών*, «Τα αναμενόμενα αγαθά εκ της νίκης των φιλελευθέρων» [Liberallerin zaferinden beklenen faydalar], 23.10.1920, Αριθμός: 286, s. 1.
544 Mesolongi kökenli köklü bir aile olan Trikoupis Ailesi'nin birçok üyesi siyasette ve orduda öne çıkan yüzler olmakla birlikte, 1821 Yunan İsyanında da aktif olarak yer almışlardır. Yunan siyasetçi Harilaos Trikoupis de 1875 yılından 1895 yılına kadar Yunanistan'da aktif bir siyaset izlemiş ve yedi kez başbakanlık yapmıştır. Bk. Λύντια Τρίχα, *Χαρίλαος Τρικούπης. Ο Πολιτικός του «Τις Πταίει;» και του «Δυστυχώς Επτωχεύσαμεν» [Harilaos Trikoupis. «Kim Suçlu?»nun ve «Maalesef İflas Ettik»in Politikacısı],* Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2016.
545 *Τηλέγραφος*, «Προεκλογικά Διαφορά» [Seçim Öncesi Farklar], 01.11.1920, Αριθμός: 1208, s. 1.
546 Çapa, Yunancada "angira" demektir ve benzer bir şekilde Ankara şehri de Yunancada "Angira" şeklinde telaffuz edilmektedir. (y.n.)
547 Θεοδωράκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος*..., s. 125.
548 *Τηλέγραφος*, «Καταλύσατε την τυραννία» [Zulmün devrilmesi i sağladınız], 01.11.1920, Αριθμός: 1208, s. 1.
549 Δέλτα, *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος*..., s. 61.
550 Πάλλης, *Ξενητεμένοι Έλληνες*..., s. 177.
551 Δέλτα, *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος*..., s. 76.
552 *Καθημερινή*, «η Βασίλισσα» [Kraliçe], 12.10.1920, Αριθμός φύλλου: 374, s. 1.
553 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 205.
554 Δαφνής, *Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα*..., s. 132.
555 Βερέμης, *22 Ερωτήσεις & 22 Απαντήσεις για το 22*..., s. 41-42, 74-75.
556 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 104.
557 Κλάψης, «*Οι Εκλογές και το Δημοψήφισμα του 1920*...», s. 88.
558 Δαφνής, *Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα*..., s. 131.
559 Yeni başbakan Dimitris Rallis Venizelos'a bir mektup göndermiş ve söz konusu mektupta Giritlilerin yeni hükûmeti isyan etmekle tehdit ettiğini söylemişti. Konudan büyük endişe duyan Rallis, Venizelos'un Yunanistan'da kaldığı sürece hükûmetin düzen ve yönetimi sağlayamayacağını dolayısıyla ortam yatışana kadar bir süre ülkeden uzaklaşmasını rica etmişti. Venizelos da bu ricaya karşı gelmemiş ve Yunanistan'dan ayrılmıştı. Δέλτα, *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος*..., s. 67.
560 Δέλτα, *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος*..., s. 65.
561 David Lloyd George, *The Truth About the Peace Treaties, Volume II*, Victor Gollancz Ltd, London 1938, s. 1344-1345
562 Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*..., s. 93-94.
563 *Καθημερινή*, «Η Μοναρχία σας και η Δημοκρατία μας» [Düellonuz ve Demokrasimiz], 08.03.1920, Αριθμός Φύλλου: 175, s.1.
564 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 188.
565 Δέλτα, *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος*.., s. 65-72.
566 Δέλτα, *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος*.., s. 67, 100.

567 Κωνσταντίνος Γ. Ζαβιτζιάνος, *Οι Αναμνήσεις Του Εκ Της Ιστορικής Διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου Όπως την Έζησε (1914-1922), Τόμος Δεύτερος [Kral Konstantinos ile Eleftherios Venizelos Arasındaki Tarihi Anlaşmazlığın Deneyimlediği Hatıraları (1914-1922), II. Cilt]*, Αθήναι 1947, s. 100.

568 Αγτζίδης, *Μικρά Ασία*..., s. 157.

569 Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920, Τόμος Δεύτερος [1910-1920 tarihleri arasında Yunan Tarihi, II. Cilt]*, Ίκαρος Εκδοτική Εταιρία, Αθήνα 1970, s. 423-427.

570 Συρίγος & Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή*..., s. 53.

571 Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηΐδος*..., s. 260.

572 Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*..., s. 282-287.

573 Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηΐδος*..., s. 253-254.

574 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 178.

575 Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*..., s. 94.

576 Δέλτα, *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος*..., s. 61.

577 Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920, Τόμος Δεύτερος*..., s. 371.

578 Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*..., s. 297.

579 Θεοδωράκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος*..., s. 131.

580 Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεώτερας Ελλάδος, Τόμος 4*..., s. 322.

581 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde*..., s. 246.

582 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 189-191.

583 Lloyd George, *The Truth About the Peace Treaties, Volume II*..., s. 1346.

584 Γιάνης Κορδάτος, *Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος [Yunan İşçi Hareketi'nin Tarihi]*, Εκδόσεις Μπουκουμάνη, Αθήνα 1972, s. 152-154.

585 Κορδάτος, *Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού*..., s. 236.

586 Το Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ, «Το ΣΕΚΕ για την Ιμπεριαλιστική Μικρασιατική Εκστρατεία...», s. 93-95.

587 SEKE (ΣΕΚΕ), Yunanca'da Sosialistiko Ergatiko Komma Ellados'un [Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος] baş harflerinin kısaltmasıdır. (y.n.)

588 *Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας. Επίσημα Κείμενα, Τόμος Πρώτος, 1918-1924 [Yunanistan Komünist Partisi. Resmi Belgeler, I. Cilt, 1918-1924]*, Εκδόσεις Σύγχρονή Εποχή, Αθήνα 1974, s. 3; Νίκος Ζαχαριάδης, *Θέσεις για την Ιστορία του ΚΚΕ [Yunanistan Komünist Partisi Tarihi Üzerine Tezler]*, Εκδόσεις της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, Αθήνα 1945, s. 27.

589 *Το Πρώτο Συνέδριο του ΣΕΚΕ, Πρακτικά* [I. SEKE Konferansı, Bildiriler], Έκδοση της ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα 1982, s. 133.

590 *Το Πρώτο Συνέδριο του ΣΕΚΕ, Πρακτικά*..., s. 133, 139.

591 Büyük Savaş'ın patlak vermesiyle birlikte Fransa, Almanya gibi bazı Avrupa ülkelerindeki sosyal demokrat partiler savaşa onay vermiş ve bu da İkinci Enternasyonal içinde büyük bir şizma yaşanmasına neden olmuştu. Bu durum karşısında içlerinde Lenin ve Troçki'nin de bulunduğu bir grup savaş karşıtı sosyalist 5 Eylül 1915 tarihinde İsviçre'nin Zimmerwald kasabasında bir konferans düzenleyerek Militarizm ve Milliyetçilik sorunları üzerine tartışmışlardı. Konferansın asıl amacı savaşa karşı nasıl mücadele edileceğinin yollarını aramaktı. *Zimmerwald Socialist Manifesto: Peace by Means of a World Strike, Current History, 1918*, Volume: 7, Part: 2, Issue: 2, s. 208-210; Arthur LeSueur, "The Zimmerwald Conference and its Endorsement by the Party NEC", *The American Socialist* [Chicago], Vol: 2, No: 20, Whole no: 20, November 27, 1915, s. 1-3.

592 V. İ. Lenin, *Sosyalizm ve Savaş*, Eriş yay., 2003 (yayın yeri belirtilmemiş), s. 26.

593 ΕΚΧΦ [Yunanistan Komunist Partisi Merkez Komitesi Eğitim Merkezi «X. Florakis» Arşivi], AM: 347641, *Εργατικός Αγών*, 18.11.1918, Αριθ: 56, «Απόφασις του Συνεδρίου» [Konferans Kararı].

594 *Ριζοσπάστης*, «Αι Αποφάσεις της πρώτης Συνεδριάσεως του Εθνικού Συμβουλίου του Σοσιαλεργατικού Κόμματος» [Sosyalist İşçi Partisi Ulusal Konseyinin Birinci Toplantı Kararları], 30.05.1919, Αριθμός: 667, s. 2.

595 *1922. Ιμπεριαλιστική Εκστρατεία*..., s. 365.
596 *Ριζοσπάστης*, «Του αφίνομεν να κρίνουν» [Yargılamayı onlara bırakıyoruz], 22.08.1919, Αριθμός: 747, s. 1.
597 *Ριζοσπάστης*, «Να διαφωτισθή ο λαός» [İnsanları aydınlatmak], 20.06.1919, Αριθμός: 688, s. 1.
598 *Ριζοσπάστης*, «Το καθήκον της κυβερνήσεως» [Hükûmetin görevi], 06.10.1919, Αριθμός: 792, s. 1.
599 Αλέξανδρος Μακρής, «Κρίση Ηθικού, Αντιπολεμικό Αίσθημα και Κομμουνιστική Προπαγάνδα (1919-1922)» [Ahlaki Kriz, Savaş Karşıtı Duygular ve Komünist Propaganda (1919-1922)], *Κ' Η Ανατολή του Αιμάτου Σιντριβάνι. Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922, Αιτία και Συνέπειες μιας Καταστροφής [Anadolu'nun Kanlı Çeşmesi. Küçük Asya Seferi 1919-1922, Bir Felaketin Nedenleri ve Sonuçları]*, Εκδόσεις Γκοβόστης, Αθήνα 2022, s. 339.
600 Το Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ, «Το ΣΕΚΕ για την Ιμπεριαλιστική Μικρασιατική Εκστρατεία...», s. 114.
601 *Ριζοσπάστης*, 09.07.1920, Αριθμός: 1065, s. 1.
602 *Ριζοσπάστης*, «Ετοιμασθήτε και πάλι» [Tekrar hazırlanın], 15.07.1920, Αριθμός: 1069, s. 1.
603 *Ριζοσπάστης*, «Ελευθερία! Ελευθερία!» [Özgürlük! Özgürlük!], 15.07.1920, Αριθμός: 1069, s. 1.
604 *Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας*..., s. 104-105.
605 *Ριζοσπάστης*, «Η ειρήνη που εορτάζουν οι αστοί και η ειρήνη που θέλει ο λαός» [Burjuvaların kutladığı barış ve halkın istediği barış], 13.09.1920, Αριθμός: 1110, s. 1.
606 *Ριζοσπάστης*, «Δεν είνε ειρήνη των λαών» [Halklar arasında barış kalmadı], 30.07.1920, Αριθμός: 1084, s. 1.
607 Philip Carabott, "The Greek Communists and the Asia Minor Campaign", *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, Τόμος 9, Αθήνα 1992, s. 109.
608 *Ριζοσπάστης*, «Ο Χθεσινός Παλλαϊκός Συναγερμός» [Dünkü Halk Alarmı], 21.09.1920, Αριθμός: 1127, s. 1.
609 *Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας*..., s. 124-128.
610 *Εμπρός*, «Η Χθεσινή Συνεδρίασης της Βουλής» [Meclisin dünkü toplantısı], 03.09.1920, Αριθμός: 8580, s. 2.
611 *Ριζοσπάστης*, «Ο Χθεσινός Παλλαϊκός Συναγερμός» [Dünkü Halk Alarmı], 21.09.1920, Αριθμός: 1127, s. 1.
612 *Εμπρός*, «Αι Χθεσιναί διαδηλώσεις εν Αθήναις» [Atina'daki dünkü gösteriler], 21.09.1920, Αριθμός: 8598, s. 2.
613 *Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας*..., s. 119.
614 Γιάννης Π. Καψής, *Χαμένες Πατρίδες. Από την απελευθέρωση στην καταστροφή της Σμύρνης [Kayıp Vatanlar. İzmir'in kurtuluşundan yıkımına]*, Εκδοτικός οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα 1989, s. 223.
615 Ελευθέριος Α. Σταυρίδης, *Τα Παρασκήνια του ΚΚΕ [Yunanistan Komünist Partisi'nin Perde Arkası]*, (χ.ο), Αθήνα 1953, s. 38.
616 Carabott, "The Greek Communists...", s. 108.
617 ΕΛΙΑ/Αρχείο Νίκου Σύριγγα, Συλλογή, (Έγγραφα), Ντοσιέ Ι [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Nikos Syrigas Arşivi, Koleksiyon, (Belgeler), Dosya I]
618 *Ριζοσπάστης*, «Το Σοσιαλιστικόν Εργατικόν Κόμμα προς τους εκλογείς στρατιώτας του μετώπου» [Sosyalist İşçi Partisi'nden cephedeki seçmen askerlere], 04.10.1920, Αριθ: 1140, s. 1.
619 *Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας*..., s. 120; Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 177.
620 Σταυρίδης, *Τα Παρασκήνια του ΚΚΕ*..., s. 39.
621 *Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας*..., s. 120.
622 Δέλτα, *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος*..., s. 61.
623 Oysa tek engel Damat Ferit Paşa değildi. Padişah Vahdettin de Sevr konusunda sadrazam ile aynı görüşe sahipti. Sevr'in onaylanması hususunda böyle bir uzlaşının olamayacağı Ankara hükûmeti ve İstanbul hükûmeti arasındaki derin görüş farklılığından zaten belliydi. 21 Ağustos 1920 tarihinde Yıldız Saray'ında Vahdettin ve Damat Ferit Paşa ile görüşen

İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck'in *"karakteri ve kişiliği zayıf; ama oldukça içten ve olayları bir dereceye kadar kavrama niteliğine sahip"* şeklinde değerlendirdiği Padişahın İngiliz yardımını önemsediğine, Kemalistleri, *"serüven peşinde koşan bir şebeke"* olarak tanımladığına değinmişti. Vahdettin, Sevr Antlaşması'nın Türkiye'nin ölüm kararı olduğunu; ancak gelecekte İngiliz desteğine güvenebilir umuduyla Sevr'in imzalanmasını onayladığını İngiliz Yüksek Komiserine belirtmişti. Oysa Kemalistlerin Sevr'in onaylanması bir yana değiştirilmesi konusunda bile tavrı netti. Sevr'in onaylanması ve kabul edilmesi Ankara'nın hiçbir surette kabul edeceği bir antlaşma değildi. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*.., s. 100.

624 Teşkilat-ı Mahsusa'nın son başkanı Hüsamettin Ertürk'ün hatıratına göre Bolşeviklerle ilk temas 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'ya gelmesinden sonra gerçekleşmiştir. Sovyet heyeti ile Havza'da görüşen Mustafa Kemal'e, Anadolu'da kurulması muhtemel bir hükûmetin Komünizm rejimini kabul etmesi karşılığında Sovyetlerden gereken yardımın yapılabileceği iletilmiştir Tansu, *Teşkilat-ı Mahsusa*.., s. 339. Oysa Jaeschke ve Bıyıklıoğlu Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gelişinden Büyük Millet Meclisinin açılışına kadarki (19 Mayıs 1919-23 Nisan 1920) sürede iç savaşla uğraşan Sovyetlerle fiilen temas kurmadığını ifade eder. Sadece Şark Orduları Grubu Kumandanı Halil Kut Paşa'nın Bolşeviklerden silah ve para yardımı sağlamak vazifesiyle Rusya'ya gönderildiğini ve Sovyetlerle ilk münasebetin de 1920 başlarında bu teşebbüs ile başladığını belirtir. Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*.., s. 86; Cebesoy, *Moskova Hatıraları*.., s. 100. Ancak Ali Fuat Cebesoy'un hatıralarında Sovyet Rusya'nın 1919'dan beri çeşitli yollardan Ankara ile temasa girmeye çalıştığını ve Sovyet Rusya'nın Kafkas Orduları başkomutanı Eliava'nın Ankara hükûmeti'nin İstanbul'daki gizli teşkilatıyla iletişime geçip Ankara hükûmeti'ne yardıma hazır olduklarını bildirdiğinden bahseder. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*.., s. 60.

625 Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*.., s. 279.

626 Aslında Kemalistlerin Sovyet Rusya'ya yanaşması Ankara siyasi çevrelerinin tamamen benimsediği bir görüş olmayıp bazı milletvekilleri arasında kaygı da oluşturmuştu. Bilhassa BMM'de 11 Mayıs'ta açıkça okunan Aralık 1917 tarihli Sovnarkom bildirgesi bazı milletvekillerinde kuşku ve endişe yaratmıştı. Örneğin Antalya milletvekili Hamdullah Suphi, Türklerin Bolşevizmin amaçları konusunda belli endişeleri olduğundan bahsetmişti. Yine Trabzon milletvekili Ali Şükrü, Bolşevik ilkelerinin tam bilinmemesinden ötürü Sovyet Rusya ile ittifak kurulmasını önermemişti. Bolu milletvekili Tunalı Hilmi, Bolşevizm'i Şeriat ile bağdaştırmış ve Aydın milletvekili Tahsin Bey de yönetimi Bolşevizm konusunda görüşünü açıklamaya davet etmişti. Salahi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız", *Belleten*, Cilt: 44, Sayı: 164, 1977, s. 664.

627 Louis Fischer, *The Soviets in World Affairs. A History of the Relations Between the Soviet Union and the Rest of the World. 1917-1920*, New York vintage books, New York 1951, s. 286.

628 Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat böyle bir notanın olmadığı görüşündedir. Akdes Nimet Kurat, "Kurtuluş Savaşının Başlarında Mustafa Kemal tarafından Lenin'e yazıldığı iddia edilen bir 'mektubun' mevcut olmadığı anlaşıldı", *Türk Kültürü*, Atatürk Sayısı, Sayı: 97, Yıl: IX, Kasım 1970, s. 26-28.

629 Harish Kapur, *Soviet Russia and Asia. 1917-1927*, Imprimerie Genevoise, Victor Chevalier, Geneva 1966, s. 92-93.

630 Xenia Joukoff Eudin & Robert C. North, *Soviet Russia and the East. 1920-1927. A Documentary Survey*, Standford University Press, Standford, California 1957, s. 186-187.

631 Sovyet Rusya bu dönemde iç ve dış politikasında belli zorluklarla mücadele ediyordu. Örneğin içeride açlıkla dışarıda da Polonya ile uğraşıyordu. Dış harplerine son verip savaşlardan bitap düşmüş ülkeyi yeniden teşkilatlandırmaya çalışıyordu. Bu maksatla İngiltere ile müzakere halindeydi. Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi*, TTK yay., Ankara 2019, s. 66.

632 Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız*.., s. 663.

633 Fischer, *The Soviets in World Affairs*.., s. 286.

634 Gecikmenin bir diğer önemli gerekçesi Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin'in antlaşmada taahhüt edilen Sovyet yardımının Van, Bitlis ve Muş vilayetlerinden Ermenilere toprak verilmesine bağlamasıydı. Çiçerin'in talebinde direnmesi sonucunda Moskova'daki görüşmeler çıkmaza girmiştir. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*..., s. 83-91.

635 Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*..., s. 276-278.

636 *"Türkiye'nin yoldaşları, işçileri ve köylüleri! Ülkeniz her zaman bir askerî kamp olmuştur. Sizi hasta bir adam olarak gören Avrupa Büyük Güçleri, size bir tedavi sunmamakla kalmayıp, aksine, kasıtlı olarak durumunuzu korumuşlardır; çünkü bu güçlerin her biri sizi Avrupa kıtasından uzaklaştırmayı, Boğazları ele geçirmeyi veya en azından sizi zayıflatmayı ve köleleştirmeyi hedeflemiştir. Vatanınızın bugüne kadar Avrupa kıtasında kendi gücünüz sayesinde var olduğunu düşünenleriniz yanılıyor. Öyle değil. Devletinizin coğrafi konumu ve üzerinize saldıran akbabaların arasındaki çekişmeler sayesinde Avrupa kıtasında görünüşte bağımsız varlığınızı sürdürüyorsunuz. Sizi boyunduruk altına almaya çalışan Büyük Güçlerin her biri, bugüne kadar başka bir Büyük Güç tarafından denetlendi ve bu şekilde ana vatanınızın ölüm cezasının okunması uygun bir ana kadar ertelendi. İşte o an geldi. Bu yol artık İngiltere'nin büyük ve küçük Müslüman devletleri ele geçirmesi ve onları boyunduruk altına alması için açıktır. İngiltere zaten İran, Afganistan, Kafkasya ve ülkenizin efendisidir. Hükûmetinizin Boğazlar üzerindeki kontrolü İngiltere'ye devretmesinden bu yana, bağımsız bir Türkiye artık söz konusu değildir. Ayrıca Avrupa kıtasında artık İstanbul adında ulusal bir Türk şehri de yoktur. Bağımsız bir Osmanlı halkı da mevcut değildir. Türkiye'nin yoldaşları, işçileri ve köylüleri! Vatanınız için bu kritik zamanda kendinize şu soruyu sorunuz: Siz ve vatanınız neden bu kadar çaresiz bir durumdasınız? Sizler Asya ve Avrupa'nın en cesur, en savaşçı insanlarından biri değil misiniz? Bağımsızlığınız için her zaman kanınızı döktünüz. Çaresizlik içindeyken en güçlü despot Sultan Hamid'i tahttan indirdiniz ve meşrutiyet rejimini kurdunuz. Fakat bütün bu tedbirler işe yaramadı ve şimdi İngiliz boyunduruğu altında acı çekiyorsunuz. Bütün bunlar nasıl oldu? Bu, vatanınızın kaderi i her zaman açgözlü, çıkarcı bir grup insana emanet ettiğiniz için oldu. Bu insanlar ülkenizi, sizi, karılarınızı, çocuklarınızı, haklarınızı ve onurunuzu, en çok parayı veren Avrupa Büyük Gücüne sattılar..."* Eudin & North, *Soviet Russia and the East*..., s. 184-185.

637 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 105-106.

638 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 100-113.

639 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri*..., s. 249-254.

640 Lloyd George, *The Truth About the Peace Treaties, Volume II*..., s. 1347.

641 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 106-109.

642 Millî Mücadele döneminin en önemli sorunlarından biri de Ermenilerin Doğu illerindeki zararlı faaliyetleri ve Müslümanlara karşı uyguladığı kıyım ve baskı siyasetiydi. Kafkaslarda Türkiye ile Sovyet Rusya'nın arasını tıkayıp Sovyet Rusya'dan Anadolu'ya gelen yardımlara engel oluyorlardı. Pontus Rumları ile de zararlı faaliyetler yürüten Ermeniler Antant Güçleri ile birlikte Doğu illerinde kurulacak Büyük Ermenistan projesini hayata geçirmek arzusundaydı. 1920 yılında Kilikya'da Türklere karşı öç alma duygularıyla hareken eden Ermenilerin katliamlarına son vermek için Erivan yönetimini bir an önce ortadan kaldırmak isteyen Kemalistler, Kazım Karabekir'in karşı taarruz önerisine rağmen bir süre hareketsiz kalmayı seçmişti. Zira o dönem Bolşeviklerle ilişkilerin seyri henüz bilinmediğinden ve Türk askerî gücünün de yetersiz olmasından dolayı Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir'in önerisini başta onaylamamıştı. Öte yandan Çiçerin 16 Haziran 1920 tarihli notasında Ermenilere karşı Türklerin herhangi bir askerî harekâta geçmemesini istiyordu. Dolayısıyla o dönem Sovyet Rusya ile ilişkilerin bozulmaması adına askerî harekâtın ertelenmesi kararı alınmıştı. Ancak Ermenilerin, Müslümanlara karşı devam ettirdikleri kıyımlar ile birlikte Haziran ayında Brest Litovsk ve 1918 Batum antlaşmalarını yok sayarak Oltu ilçesini işgal etmesi Kazım Karabekir komutasında Türk ordusunun 28 Eylül'de saldırıya geçmesine neden olmuş; Sarıkamış ve Kars Türkler tarafından alınmıştı. Türk ordusunun Gümrü'ye saldırıp Ermenistan'ın başkenti Erivan'ın yakınlarına kadar gelmesi Ermenilerin bir bırakışma imzalamak isteğiyle sonuçlandı. Neticede 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanarak Doğu cephesindeki Ermeni sorunu büyük ölçüde çözümlendi. Sonyel,

Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II..., s. 22-34; Selçuk Ural, *Savaşa Son Veren Antlaşmalar (Milli Mücadele Dönemi)*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2023, s. 17-21.

643 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 113.

644 İsmet İnönü hatıralarında Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan gelen heyete, kendisini BMM Meclis Başkanı ve Hükûmet Başkanı olarak tanıttığını ve sonrasında onlara "*kimlerle konuşuyorum?*" diye sorduğunu, Mustafa Kemal'in İstanbul hükûmetini tanımadığını bu nedenle muhataplarını da ülke meseleleri konusunda hak sahibi olarak görmediğini belirttiğini yazmaktadır. Dolayısıyla Ankara'ya gelen heyet ile resmî temsilciler olarak görüşmeyeceğini daha görüşme başlamadan bildirmiştir. Buna rağmen bir anlaşma umuduyla İstanbul'dan gelen heyet Mustafa Kemal ile hususi görüşmeyi kabul etmiştir. İsmet İnönü, *Hatıralar*, *Cilt I*, Bilgi yay., İstanbul 1985, s. 230.

645 Atatürk, *Nutuk*..., s. 345-348.

646 Εφημερίς της κυβερνήσεως του βασιλείου της Ελλάδος [Yunanistan Krallığı Resmi Gazetesi], Τεύχος Ι, Αριθμός Φύλλου: 253, 04.11.1920, Εν Αθήναις, s. 2369.

647 Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηίδος*..., s. 299.

648 Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεώτερας Ελλάδος, Τόμος 4*..., s. 322.

649 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 148; Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 235.

650 *Πατρίς*, «Η Συζητήσις Του Ελληνικού Ζητήματος Εις Την Συμμαχικήν Διάσκεψιν Του Λονδίνου» [Londra'daki Müttefik Konferansı'nda Yunan Sorununun Tartışılması], 16.11.1920, Αριθμός: 313, s. 2.

651 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 150.

652 *Πατρίς*, «Η Ακριβής Σημασία των Διακοινώσεων Καμπών-Κώρζον» [Cambon-Corzon Bildirilerinin Tam Anlamı], 18.11.1920, Αριθμός: 315, s. 2.

653 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 240.

654 Lloyd George, *The Truth About the Peace Treaties*, *Volume II*..., s. 1346.

655 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 241.

656 *Αθήναι*, «Επί του πιεστηρίου. Επεδοθή Διακοίνωσις» [Son dakika haberi. Kamu duyurusu], 21.11.1920, Αριθμός: 32-6523, s. 2.

657 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 150.

658 *Πατρίς*, «Η Δυσμένεια των Συμμάχων» [Müttefiklerin Düşmanlığı], 01.12.1920, Αριθ: 328, s. 2.

659 *Εφημερίς της κυβερνήσεως του βασιλείου της Ελλάδος* [Yunanistan Krallığı Resmi Gazetesi], Τεύχος Ι, Αριθμός Φύλλου: 259, 11.11.1920, Εν Αθήναις, s. 2381.

660 *Σκριπ*, «Δεν ησθάνθη μόνον άλλα εσκέφθη και απεφάσισε» [Sadece hissetmedi, düşündü ve karar verdi], 23.11.1920, Αριθμός Φύλλου: 5886, s. 1.

661 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 55.

662 *Εμπρός*, «Η ευθύνη των πραττομένων» [Eylemlerin sorumluluğu], 13.11.1920, Αριθμός: 8651, s. 1.

663 Κλάψης, «Οι Εκλογές και το Δημοψήφισμα του 1920...», s. 92-93.

664 *Πατρίς*, «Το κόμμα των Φιλελευθέρων δεν μετέχει εις το δημοψήφισμα» [Liberal Parti referanduma katılmıyor], 14.11.1920, Αριθμός: 311, s. 1.

665 *Πατρίς*, «Είνε υποχρέωσις τιμής δια τους φιλελευθέρους να μην μετάσχουν εις το δημοψήφισμα της Κυριακής» [Liberallerin Pazar günkü referanduma katılmaması bir onur borcudur], 15.11.1920, Αριθμός: 312, s. 1.

666 *Πατρίς*, «Εργάται και Σοσοαλισταί θ' απόσχουν του δημοψηφίσματος» [İşçiler ve Sosyalistler referandumda çekimser kalacak], 14.11.1920, Αριθμός: 311, s. 2.

667 *Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας. Επίσημα Κείμενα, Τόμος Πρώτος*...., s. 163-166.

668 *Ριζοσπάστης*, «Η Ωργανωμένη εργατική τάξις δεν δύναται να συμμετάσχη του προκηρυχθέντος δημοψηφίσματος» [Örgütlü İşçi Sınıfı ilan edilen referanduma katılamaz], 15.11.1920, Αριθμός: 1184, s. 1.

669 Ριζοσπάστης, «Η Μεγάλη Ελλάς» [Büyük Yunanistan], 24.11.1920, Αριθμός: 1193, s. 1.

670 Θεοδωράκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος*..., s. 134.

671 Κλάψης, «Οι Εκλογές και το Δημοψήφισμα του 1920...», s. 94.

672 Δέλτα, *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος*..., s. 73-74.

673 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ'*..., s. 150.
674 Δέλτα, *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος*..., s. 74.
675 Hükümdarın iktidar yetkisini yalnızca kendisine karşı sorumlu olduğu Tanrı'dan aldığı siyasi anlayış. (y.n.)
676 *Σκριπ*, «Έρχεται! Έρχεται! Έρχεται! Τον εφέραμεν Χθες!» [Geliyor! Geliyor! Geliyor! Kralı dün getirdik!], 23.11.1920, Αριθ. Φύλλου: 5886, s. 1.
677 *Ελεύθερον Βήμα*, «Κανείς δεν υπονομεύει το καθεστώς και τον βασιλέα» [Rejimi ve Kralı kimse zayıflatamaz], 19.03.1920, Αριθμός: 40, s. 1.
678 Κωνσταντίνος Θ. Ρέντης, *Η Εξωτερική πολιτική της Ελλάδος μετά την 1ην Νοεμβρίου [1 Kasım Sonrası Yunanistan'ın Dış Politikası]*, Τύποις Ιωάννου Βάρτσου, Εν Αθήναις 1922, s. 39.
679 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 243-246.
680 *Πατρίς*, «Η βασιλική οικογένεια αφικνείται σήμερον. Έρχεται σιδηροδρομικώς εκ Κορίνθου» [Kraliyet ailesi bugün geliyor. Korint'ten trenle geliyor], 06.12.1920, Αριθμός: 333, s. 4.
681 *Πατρίς*, «Δηλοί ο βασιλεύς εις την Ζουρνάλ» [Kralın, Zurnal'a beyanatı], 02.12.1920, Αριθμός: 329, s. 4.
682 *Νέα Ημέρα Τεργέστης*, «Δηλώσεις του βασιλέως επί των εκλογών» [Kralın seçimlerle ilgili açıklamaları], 07.11.1920, Αριθμός Φύλλου: 2389, s. 1.
683 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 195.
684 Αρχείο KEINE/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25-26, Yunanistan'ın Londra'daki maslahatgüzarı Aleksandros Rizos-Ragavis tarafından Başbakan ve Dışişleri Bakanı Dimitrios Rallis'e gönderilen 12/25 Aralık 1920 tarihli ve 6018 protokol numaralı mektup.
685 Churchill, *The World Crisis*..., s. 376-377.
686 *Καθημερινή*, «Ο στρατός αναμένει ένα του νεύμα» [Ordu onayını bekliyor], 28.10.1920, Αριθμός: 421, s. 3.
687 Δαγκλής, *Στρατηγού Π. Γ. Δαγκλή*..., s. 396.
688 *Νέα Ημέρα Τεργέστης*, «Ο Χτεσινός μεγαλοπρεπής πανηγυρισμός» [Dünkü muhteşem kutlama], 26.03.1921, Αριθμός: 2522, s. 4.
689 *Πρωτεύουσα*, «Ο εορτασμός της 100ης Επετείου» [100. Yıl Kutlaması], 25.03.1921, Αριθμός: 82, s. 3.
690 *Νέα Ημέρα Τεργέστης*, «1821-1921» [1821-1921], 25.03.1921, Αριθμός: 2521, s. 1.
691 *Νέα Ημέρα Τεργέστης*, «Η εκατονταετήρις του ιερού αγώνας» [Kutsal mücadelenin 100. yılı], 25.03.1921, Αριθμός: 2521, s. 3.
692 Μαργαρίτης Ευαγγελίδης, *Υπόμνημα περί των δικαιωμάτων και παθημάτων των εστιών του πολιτισμού Μικράς Ασίας και Θράκης [Küçük Asya ve Trakya medeniyet merkezlerinin hakları ve acılarına dair muhtıra]*, χ.ε., Εν Αθήναις 1918, s. 15.
693 *ΦΕΚ [Resmi gazete]*, Τεύχος Ι, 08.11.1920, Αριθμός Φύλλου: 258, Εν Αθήναις, s. 2379.
694 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 192-194.
695 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 247.
696 *ΦΕΚ [Resmi gazete]*, 04.11.1920, Τεύχος Ι, Αριθμός Φύλλου: 254, Εν Αθήναις, s. 2371.
697 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ'*..., s. 154-155.
698 *ΦΕΚ [Resmi gazete]*, Τεύχος Ι, 04.12.1920, Αριθμός Φύλλου: 279, Εν Αθήναις, s. 2455-2457.
699 *ΦΕΚ [Resmi gazete]*, Τεύχος Ι, 21.12.1920, Αριθμός Φύλλου: 290, Εν Αθήναις, s. 2506-2507.
700 *ΦΕΚ [Resmi gazete]*, Τεύχος Ι, 26.11.1920, Αριθμός Φύλλου: 272, Εν Αθήναις, s. 2472.
701 *ΦΕΚ [Resmi gazete]*, Τεύχος Ι, 08.11.1920, Αριθμός Φύλλου: 258, Εν Αθήναις, s. 2379-2380.
702 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., s. 192-194.
703 IEEE-EIM/Αρχείο Αριστείδη Στεργιάδη, Αρχείο Ιστορικών Εγγράφων [Yunanistan Tarih ve Etnoloji Birimi - Ulusal Tarih Müzesi, Aristidis Stergiadis Arşivi, Tarihi Kayıtlar Arşivi], "Gözlemler" başlıklı rapor.
704 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ'*..., s. 155.
705 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 192.
706 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 189.

707 Μαζαράκης - Αινιάν, *Απομνημονεύματα*..., s. 291.
708 Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*..., s. 92-93.
709 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 95.
710 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 191.
711 Στέφανος Γ. Σαράφης, *Ιστορικές Αναμνήσεις. Απο τα παιδικά χρόνια ως την κατοχή [Tarihi Anılar. Çocukluk yıllarından işgale]*, Νέα Μέλισσα, Αθήνα 1952, s. 205-206.
712 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 249.
713 *ΦΕΚ [Resmi gazete]*, Τεύχος Ι, 02.10.1917, Αριθμός Φύλλου: 215, Εν Αθήναις, s. 811-812.
714 *ΦΕΚ [Resmi gazete]*, Τεύχος Ι, 15.12.1920, Αριθμός Φύλλου: 287, Εν Αθήναις, s. 2497-2498.
715 Μαζαράκης - Αινιάν, *Απομνημονεύματα*..., s. 291.
716 Ιωάννης Δ. Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους, Τόμος Β [Bir Milletin Acısı, Cilt II]*, χ.ο., Αθήναι 1925, s. 171-172.
717 Lloyd George, *The Truth About the Peace Treaties, Volume II*..., s. 1347.
718 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 155.
719 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 96.
720 Öyle ki Ankara'ya karşı yapılan askerî harekâtın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından İzmir Metropoliti Hrisostomos'un girişimiyle İzmir'de "Küçük Asya Savunması" adı altında benzer bir örgüt kurulmuş ve söz konusu örgüt İzmir bölgesinin Türklerin eline yeniden geçmesini engellemeyi amaçlamıştı. Örgüt üyelerinin planları arasında Batı Anadolu Rumlarından ve İstanbul'a sığınan ve Ulusal Savunma'yı kuran subaylardan oluşacak 60.000 kişilik bir orduyla özerk bir İyonya Devleti yaratmak vardı. Συρίγος & Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή*..., s. 195-198.
721 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri*..., s. 247.
722 *Πατρίς*, «Τι κίνημα της Κωνσταντινουπόλεως» [İstanbul'un hangi hareketi?], 06.12.1920, Αριθμός: 333, s. 1.
723 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 362.
724 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 207.
725 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 266-267.
726 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 207; Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 268.
727 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 268-272.
728 Tipik kâtip, memur (y.n.)
729 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri*..., s. 248.
730 Heath W. Lowry, Clarence K. Streit, *Bilinmeyen Türkler. Mustafa Kemal Paşa, Milliyetçi Ankara ve Anadolu'da Gündelik Hayat*. Ocak-Mart 1921, Çeviren: M. Alper Öztürk, Bahçeşehir Üniversitesi yay., İstanbul 2012, s. 217.
731 Sonyel, *Kaygılı Yıllar*..., s. 143.
732 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 361-368.
733 Belirtilmesinde fayda var ki o dönem dolaşıma sokulan bu türden haberlerin birçoğu farazi varsayımlar üzerinden şekillenmiş hayali metinlerdir. Amaç Venizelist ve anti-Venizelist olarak Yunanistan'ı keskin bir şekilde ikiye bölen siyasi yapıda bir vasıtayla diğeri suçlamak ve kendi tarafını haklı çıkarmaktır. Bu argümanı da Kralcılar, Venizelistlerin Mustafa Kemal ile güya bağlantılı olduğu izlenimini yaratarak kullanmışlardır. Böylece kendi iktidarlarının gerek Türkler gerekse Venizelistler tarafından tehdit edildiği kanısını halk üzerinde oluşturmak amacındadır. Dolayısıyla Yunanistan arşivlerinde doğruluğu kanıtlanmamış bu metin de diğer şaibeli metinler gibi gazetenin kendi oluşturduğu bir iddiadır. (y.n.)
734 *Καθημερινή*, «Απεσταλμένος του Μουσταφά Κεμάλ συνεννοείται εν Κωνσταντινουπόλει μετά των Βενιζελικών της Εθνικής Άμυνας» [Mustafa Kemal'in elçisi, Milli Savunma Venizelistleri ile İstanbul'da buluşuyor], 08.12.1921, Αριθμός φύλλου: 782, s. 1.
735 *Καθημερινή*, «Αι προκηρύξεις» [Duyurular], 20.07.1921, Αριθμός φύλλου: 650, s. 1.
736 *Καθημερινή*, «Οι Αμυνίται του Πέραν εύχονται να ηττηθή ο Ελληνικός Στρατός» [Pera Savunucuları Yunan Ordusu'nun yenilgisini diliyor], 27.05.1921, Αριθμός φύλλου: 657, s. 1.
737 Πάλλης, *Ξενητεμένοι Έλληνες*..., s. 177-178.

738 *Ελέυθερος Τύπος*, «Εδολοφονήσαν ανάνδρως χθες την νύκτα ενεδρεύοντες προς της οικίας του τον διευθυντήν του Ελεύθερου Τύπου, Ανδρέαν Καβαφάκην» [Dün gece Eleftheros Typos Müdürü Andreas Kavafakis'i evinde pusuya düşürerek vahşice katlettiler], 22.02.1922, Αριθμός: 1840, s. 1.

739 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ'*..., s. 156.

740 Yunanlar I. İnönü Muharebesini keşif taarruzu olarak nitelendirmektedir. Oysa Yunanlar I. İnönü'de 5 Alay ile taarruz etmişlerdir. Keşif taarruzu düşmanın konumunu/gücünü ölçmek amacıyla en fazla bir Tümen ile yapılan askeri harekâttır. Aktaran: Selim Erdoğan.

741 *Ελέυθερος Τύπος*, «Η Αναγνώρισις του Δεκεμβρίου 1920» [Aralık 1920'nin Tanınması], 04.10.1924, Αριθμός: 2757, s. 1.

742 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 24.

743 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., s. 101-106.

744 Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele IV. Savaş ve Etnik Temizlik. Yumuşatılmış Sevr Dönemi*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2019, s. 90.

745 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., s. 112.

746 *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 3. Kısım. Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebesi (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921),* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 148-149; Selek, Anadolu İhtilali.., s. 522.

747 Rahmi Apak, *Türk İstiklal Harbi, VI. Cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, s. 202.

748 Birçok kaynak Yunan ileri harekâtını Çerkes Ethem isyanına bağlamaktadır. Nitekim *Nutuk*'ta da Yunan Ordusu'nun giriştiği bu taarruzda Ethem ve kardeşlerinin üzerlerine düşen görevi yerine getirmekten geri kalmadığı yazmaktadır. Bk. Atatürk, *Nutuk*..., s. 373. Ancak Yunanlar "Ethem Olayı"nı bilmekle beraber taarruz kararını daha öncesinden almışlardı. Çerkes Ethem'in Uşak'ta Yunan Kolordusu Kumandanlığı ile temas kurması harekât planlamasında daha sonra hesaba katılmıştı. Selek, *Anadolu İhtilali*..., s. 518; Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele - IV*..., s. 90.

749 *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 3. Kısım*..., s. 149.

750 Selek, *Anadolu İhtilali*..., s. 521.

751 *Εμπρός*, «Αι Επιχηρήσεις εις το μετώπον» [Cephedeki harekât], 04.01.1921, Αριθμός: 8701, s. 2.

752 İnönü, *Hatıralar, I*..., s. 241; Özalp, Milli Mücadele..., s. 171.

753 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele - IV*..., s. 91.

754 İsmet İnönü hatıralarında, Türk askerlerinin muharebenin olacağı İnönü mevzilerine iki günde yürünecek mesafeyi uyumadan bir günde yürüyüp ulaştığını ve çok yorgun olduğu halde muharebe meydanına yetişmeye çalıştığını şöyle anlatmaktadır: *"Asker çok yorgun halde geliyor. Birlikler dağılmadan, dayanabilecek bir halde muharebe meydanına yetişsin diye tertipler alıyorum. Yorgun bitkin bir halde istasyona yetişen askeri adeta zorla iterek vagonlara bindirip kollarından zorla çekerek vagonlardan indiriyoruz. Asker o kadar yorgun ve bitkin vaziyette... İnönü, Hatıralar, I*..., s. 241.

755 Nikolaos Trikupis, *General Trikupis'in Hatıraları*, Çev. Ahmet Angın, Ar Matbaası, İstanbul, 1967, s. 67.

756 Selek, *İsmet İnönü. Hatıralar, 1. Kitap*..., s. 245.

757 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 116.

758 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*..., s. 42.

759 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασί* ..., s. 103-112; Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 199-200.

760 *Ελέυθερος Τύπος*, «Η Αναγνώρισις του Δεκεμβρίου 1920» [Aralık 1920'nin Tanınması], 04.10.1924, Αριθμός: 2757, s. 1.

761 Yunanların Anadolu işgalinden beri Kuvayı Milliye ile ordu birlikleri yan yana savaşmış ve çoğu yerde Kuvayı Milliye birlikleri orduyu gölgelemişti. Ancak ilk defa İnönü Muharebesi'nde ordu, Kuvayı Milliye olmadan çok iyi bir şekilde mücadele etmişti. Selek, *Anadolu İhtilali*..., s. 529.

762 Çağatay Benhür, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, 2008, s. 284.

763 Sovyet yönetimi Kemalistlerin Ruslardan önce hareket ederek Ermenistan'ı işgal etmelerine fırsat vermemek adına 10 Ağustos 1920 tarihinde Erivan yönetimiyle bir anlaşma imzalamış, Kemalist Türkiye ile Sovyet Azerbaycan arasında bulunan Nahcivan'ı Ermenistan'a bırakmıştı. Bu durum Sovyetlerin Türkiye'ye askerî yardımda bulunmaları olanağını aradan kaldırdığından Kemalistleri oldukça gücendirmişti. Sovyet Rusya da Kemalistlerin Taşnak Ermenistan'a indirmiş olduğu büyük darbeden etkilenmekle birlikte Kafkasya'ya doğru ilerlemelerine ve bağımsız bir Azerbaycan devleti kurma çabalarına bir hayli kızıyordu. Kemalistlerin Kafkaslarda Gürcistan yönetimiyle yaptığı temaslar ve Anadolu'daki komünist ve Bolşevik yandaşları üzerinde sıkı kontrol uygulamaya başlamaları Sovyet yöneticilerinin kuşkularını çok daha fazla arttırıyordu. Kemalistler cephesinde ise Bolşevikler Türk-Ermeni çatışmasına karışarak ilişkilerin bozulmasına sebebiyet veriyor ayrıca Gümrü Antlaşması'yla kazanılan yerlerden Türklerin feragat etmesini isteyerek gerginliği tırmandırıyorlardı. Sonyel, Türk *Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 27, 38. Öte yandan 1920 Eylül'ünde Bakü'de düzenlenen Doğu Halkları I. Kurultayı'nda Bolşevik Başkan Zinovief'in Mustafa Kemal'in Anadolu'daki hareketinin komünist bir hareket olmadığını, bu nedenle bu akımın önderlerine çok dikkat edilmesi gerektiğini söylemesi Ankara'daki ulusal önderlere hakaret edildiği kanısını oluşturmuştu. Fakat Mustafa Kemal Paşa'yı huzursuz eden bir diğer önemli konu da Enver Paşa'nın Bakü Kongresi'ne katılmasıydı. Zira 1920 Mart'ında Karakol Cemiyetinin İstanbul'daki varlığı fiilen bitmiş olsa da yurt dışındaki İttihatçı liderlerden Talat ve Enver Paşa, iktidar odağı olmaya devam etmişti. Anadolu'da Enver ve Talat sempatizanı olan İttihatçılar, Millî Mücadele'nin liderliğini Mustafa Kemal'e bırakmakla birlikte Sovyet Rusya'nın Enver Paşa'yı desteklediğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın yerine geçirmek istediklerini biliyordu. Aslında Mustafa Kemal'in bu şüpheleri yersiz de değildi, zira Üçüncü Enternasyonalin ileri gelenlerinden biri olan Radek, Berlin'de bulunan Talat Paşa ile temasa geçmişti. Sovyet Rusya'nın İttihat ve Terakki mensupları ile bir köprü kurma çabasının arka planında ise Şark İslam milletleri üzerinde nüfuz sahibi olan Enver Paşa ve arkadaşlarını aracı kılıp bu milletleri hürriyetlerine kavuşturacaklarına dair teminat verme düşüncesi vardı. Böylece Hindistan'da İngiliz emperyalizmine de darbe vuracaktı. Bir diğer gerekçe de Enver Paşa ve arkadaşlarını Anadolu'ya göndererek Enver Paşa ile Ankara hükûmeti arasında çıkması olası ihtilaftan faydalanmaktı. *Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi*..., s. 50-51. Dolayısıyla Enver Paşa, Mustafa Kemal'e karşı Bolşeviklerce bir koz olarak kullanılabilirdi. Aslında Enver Paşa da 4 Aralık 1920 tarihli mektubunda Anadolu'ya geçeceğini ifade etmişti. Bolşevikler Anadolu'ya sızmak için Enver Paşa'dan yararlanmayı düşünmekle birlikte Türk Komünist Partisi'nin kurulmasına da yardımcı olmuşlardı. Türkiye'nin Lenin'i olarak görülen Mustafa Suphi'nin başkanlığı altındaki bir partinin (Halk İştirakiyun Fırkası) kabulüyle Anadolu'ya sızmak için ortam hazırlamışlardı. Oysa Mustafa Kemal'in liderlik ettiği kurtuluş hareketi bir burjuva demokrat hareketiydi ve ona komünist rengi verilmesine razı olunamazdı. Dolayısıyla bu ve benzer durumlar Sovyet Rusya ve Kemalistler arasındaki gerilimi arttırıyordu. Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İletişim yay., İstanbul 2018, s. 311; Hikmet Bayur, "Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", *Belleten*, Cilt: 35, Sayı: 140, 1971, s. 587-654; Yunus Gökalp Durmuşoğlu, *Türkçülükten Milli Komünizme Mustafa Suphi*, Doğu Kütüphanesi yay., İstanbul 2021, s. 129; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 40-41.

764 Kapur, *Soviet Russia and Asia*..., s. 36.

765 Lenin'in Amanullah Khan'a gönderdiği, 27 Mayıs 1919 tarihli tebrik mektubu için bk. V. I. Lenin, *The National-Liberation Movement in the East*, Foreign Languages Publishing House, Moscow 1962, s. 218-219.

766 Lenin, *The National-Liberation Movement in the East*..., s. 238-244.

767 B. G. Gafurov & G. F. Kim, *Lenin and National Liberation in the East*, Progress Publishers Moscow 1978, s. 9-13.

768 Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul 1967, s. 218.

769 Moskova Antlaşması 18 Mart 1921 tarihinde resmen imzalanmasına rağmen İstanbul'un Antant devletleri tarafından işgal edildiği günün yıl dönümü olan 16 Mart tarihiyle değiştirilmişti. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 56.

770 İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945),* TTK yay., Ankara 1983, s. 29.

771 Sovyet belgelerine göre 1920 yazında 6000 tüfek, yaklaşık 5.000.000 tüfek mermisi, 17.600 top mermisi; 1920 Eylül ayında Erzurum'da teslim edilen 200.6 kg külçe altın; 1921 Ocak-Şubat aylarında 1000 atımlık top barutu, 4000 el bombası ve 4000 şarapnel mermisi ile bazı askerî malzeme yardımı; 1921 yılı içinde 33.275 tüfek, 57.986.000 tüfek mermisi, 327 makinalı tüfek, 54 top, 129.479 top mermisi, 1500 kılıç, 20.000 gaz maskesi, 3 Ekim 1921 tarihinde Trabzon'da devredilen Jivoy ve Jutkly adlı iki destroyer Ankara hükûmetine verilmiştir. Ayrıca 16 Mart 1921 Antlaşması'ndan önce 10.000.000 altın rublelik akçalı yardım antlaşması yapılmış ve bu akçalı yardım Nisan 1921'de 4.000.000, Mayıs-Haziran 1921'de 1.400.000, Kasım 1921'de 1.100.000 ve Mayıs 1922'de 3.500.000 şeklinde peyderpey verilmiştir. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*..., s. 281-282.

772 Fischer, *The Soviets in World Affairs*..., s. 287.

773 Avrupa basınında Ankara hükûmetine karşı oluşturulan yargı o kadar olumsuzdu ki onları "Haydutlar Hükûmeti" olarak tanımlamışlardı. Dolayısıyla Londra Konferansı'nda bir eşkıya topluluğunu bulacağını zanneden *Times* muhabiri, karşısında Bekir Sami Bey'i görünce hayal kırıklığına uğramıştı. Başında fesi bile olmayan Bekir Sami Bey'in bir eşkıya değil de Avrupa tarzı şık kıyafetli biri olması muhabiri oldukça şaşırtmıştı. Kinross, *Atatürk. Bir Milletin Yeniden Doğuşu*..., s. 311.

774 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 118-119; Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda*..., s. 192-193.

775 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili*..., s. 157.

776 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I (1906-1921) Editör: Yüksel Özgen, Atatürk Araştırma Merkezi & Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2024,* s. 228-230.

777 Adnan Sofuoğlu & Seyfi Yıldırım, "1921 Londra Konferansı'nda Türk Diplomasisi: Sadrazam A. Tevfik Paşa'nın Sözü Türkiye Büyük Millet Meclisi Temsilcilerine Bırakması Meselesi", *Belleten*, Cilt: 79, Sayı: 284, Nisan 2015, s. 361-362.

778 Bu yazışmaların tamamı için bk. Atatürk, *Nutuk*..., s. 377-392.

779 Atatürk, *Nutuk*..., s. 391-392.

780 Heyette İzmir milletvekili Yunus Nadi (Abalıoğlu) ve Mahmut Esat (Bozkurt) ile Trabzon milletvekili Hüsrev (Gerede), Erzurum milletvekili Necati (Albayrak), İzmit milletvekili Sırrı (Belli), Aydın milletvekili, Ankara hükûmeti'nin Roma temsilcisi Cami (Baykut), Nihat Reşat (Belger) ve on müşavir bulunmaktaydı. Paris'te ikamet eden Nihat Reşat (Belger) Bey de heyete dâhildi. Selek, *Anadolu İhtilali*..., s. 607.

781 Ankara heyeti resmen çağrılmadığı takdirde konferansa katılmama kararı almıştı. Zaman kazanmak adına Antalya yoluyla Roma'ya hareket etmiş ve İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'nın konferansa çağrıldıklarını tebliğ etmesi üzerine Londra'ya doğru yola çıkmışlardı. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 122-123.

782 *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γ΄Εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως (1920-1921), Συνεδρία ΚΑ [Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tutanakları (1920-1921), 21. Oturum]*, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1921, s. 260-261.

783 Başbakan Dimitrios Rallis, 4 Şubat'ta hükûmet içinde yaşanılan görüş ayrılığı sebebiyle istifa etmiş yerine Nikolaos Kalogeropoulos atanmıştı. Kanser hastalığına yakalanan Rallis kısa bir süre sonra yatağa düştü ve uzun bir hastalık evresinden sonra 5 Ağustos 1921 tarihinde Atina'da öldü. Αλκιβιάδης Προβατάς, *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος από 1821 μέχρι 1980: νομοθετικά και εκτελεστικά σώματα [1821'den 1980'e kadar Yunanistan'ın Siyasi Tarihi: Yasama ve yürütme organları]*, χ.ε., Αθήναι 1980, s. 424.

784 *Εφημερίς των Συζητήσεων της Γ εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Συνεδρίασις 7η [Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tartışma Tutanağı, 7. Toplantı], 25.01.1921*, εκ του τυπογραφείου 1932, Εν Αθήναις 1931, s. 35-38.

785 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 203-204.

786 *Αθήναι*, «Η Επιστολή του κ. Βενιζέλου» [Bay Venizelos'un Mektubu], 09.02.1922, Αριθμός: 109-7183, s. 1.

787 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασί* ..., s. 161; Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 202.

788 Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γ Εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως (1920-1921), Συνεδρία ΣΤ *[Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tutanakları (1920-1921), 6. Oturum]*, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1921, s. 50.

789 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 202.

790 Selek, *Anadolu İhtilali*..., s. 599.

791 Σκριπ, «Η αντιπροσωπεία μας εις το Λονδίνον» [Londra'daki temsilciliğimiz], 06.02.1921, Αριθμός φύλλου: 5959, s. 4.

792 Αρχείο KEINE/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/ Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25-26, Bakan Baltacis'den Başbakan Kalogeropoulos'a gönderilen 16 Şubat/1 Mart 1921 tarihli ve 1333 protokol numaralı mektup.

793 Σκριπ, «Μακρά Συνεργασία Καλογερόπουλου και Λοϋδ Τζωρτζ, ικανοποιητικώταται εντυπώσεις» [Kalogeropoulos ve Lloyd George arasındaki uzun işbirliği, en tatmin edici izlenimler], 07.02.1921, Αριθμός φύλλου: 5960, s. 1.

794 Sevr Antlaşması'nın 70. ve 71. maddesine göre İzmir'in idaresi Yunanlara bırakılmış ve devredilen topraklarda kamu güvenliğinin sürdürülmesi için gerekli askerî güçlerin bulundurmasına izin verilmişti. Ζαβιτζιάνος, *Αι Αναμνήσεις του εκ της Ιστορικής Διαφωνίας*..., s. 108.

795 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 206.

796 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*..., s. 87.

797 Selek, *Anadolu İhtilali*..., s. 600.

798 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 273-274.

799 Albay Sarıgiannis Lloyd George'un özel sekreteri Kerr'e bu büyük stratejik planın uygulanması için üç aylık bir zamana, bir milyar drahmiye ihtiyaç olduğunu bildirmiş, Kerr de böyle bir paranın İngiltere'de bile bulunamayacağını ve planın daha ufak ölçekli tutulması gerektiğini söylemişti. Bunun üzerine Sarıgiannis, üç yüz milyon drahmilik bir masraf ile Ankara seferinin bir ayda yapılabileceğini belirtmişti. Selek, *Anadolu İhtilali*..., s. 625.

800 *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γ Εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως (1920-1921), Συνεδρία ΚΑ [Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tutanakları (1920-1921), 21. Oturum]*, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1921, s. 262-263.

801 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 275.

802 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 126-127; Selek, *Anadolu İhtilali*..., s. 598-606.

803 *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γ Εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως (1920-1921), Συνεδρία ΚΑ [Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tutanakları (1920-1921), 21. Oturum]*, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1921, s. 264.

804 Hüsrev Gerede, *Hüsrev Gerede'nin Anıları. Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919-10 Kasım 1938)*, Hazırlayan: Sami Önal, Literatür yay., İstanbul 2002, s. 215.

805 Osmanlı görüşlerini özetleyen belgede İzmir bölgesinde nüfusun çoğunluğunun Rum olduğu şeklinde ortaya atılan istatistiklerin tamamen uydurma olduğuna ve kabul edilemeyeceğine, daimi barışın tesisi için millî sınırlar içinde Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının güvence altına alınmasına, azınlık haklarının korunması ve Boğazlar sorununa ilişkin uluslararası bir anlaşma imzalanmasına değinilmekteydi. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 127. Sofuoğlu & Yıldırım, "1921 Londra Konferansı'nda Türk Diplomasisi...", s. 368.

806 Sofuoğlu & Yıldırım, "1921 Londra Konferansı'nda Türk Diplomasisi...", s. 369.

807 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 127-128.

808 Kinross, *Atatürk*..., s. 312.

809 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 277; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 128.

810 Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda*..., s. 210-211.

811 *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γ Εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως (1920-1921), Συνεδρία ΚΑ [Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tutanakları (1920-1921), 21. Oturum]*, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1921, s. 264.

812 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*..., s. 743.

813 *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γ Εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως (1920-1921), Συνεδρία ΚΑ [Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tutanakları (1920-1921), 21. Oturum]*, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1921, s. 324-325.

814 Αρχείο KEINE/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25-26, Dışişleri Bakanı Baltacis'ten Başbakan Kalogeropoulos'a gönderilen 16 Şubat/1 Mart 1921 tarihli ve 1634 protokol numaralı dilekçe.

815 *Εμπρός*, «Η Απόφασις της Διασκέψεως φυσίγγιον δυναμίτιδος» [Konferans Kararı dinamit fişeği], 15.02.1921, Αριθμός: 8743, s. 1.

816 *Πολιτεία*, «Όλοι σήμερον εις το συλλαλητήριον υπερ των εθνικών δίκαιων» [Bugün herkes ulusal haklar lehine mitingde], 14.02.1921, Αριθμός: 1153, s. 1.

817 Αρχείο KEINE/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25-26, Dışişleri Bakanı Baltacis'ten Başbakan Kalogeropoulos'a gönderilen 10/23 Şubat 1921 tarihli ve 1446 protokol numaralı dilekçe.

818 *Εμπρός*, «Η Ελλάς προ της αποφάσεως του Λονδίνου» [Londra kararı öncesi Yunanistan], 14.02.1921, Αριθμός: 8742, s. 1.

819 *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γ Εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως (1920-1921), Συνεδρία ΚΑ [Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tutanakları (1920-1921), 21. Oturum]*, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1921, s. 337.

820 Πολιτεία, «Αι Δήλωσεις του Κ. Γούναρη» [Bay Gounaris'in Beyanatı], 16.02.1921, Αριθμός: 1155, s. 2-3.

821 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 243.

822 Ιάκωβος Μιχαηλίδης, *Μικρασιατική Καταστροφή. Μικρές Εισαγωγές [Küçük Asya Felaketi. Ufak Bir Girizgâh]* Εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα 2018, s. 64.

823 Lord Curzon, Yunan dostu olan Lloyd George'u, hükûmet başkanı olmanın verdiği büyük avantajı Yunanlar lehine kullanmakla eleştirmişti. Kinross, *Atatürk*..., s. 313. Benzer bir ifade Field Marshall Wilson tarafından da dile getirilmişti. Wilson, Lloyd George'un Yunanlara koşulsuz destek vermesini "*onların tanrılarıymış gibi yardım ediyordu*" ifadesiyle yorumlamıştı. David Walder, *The Chanak Affair*, Hutchinson, London 1969, s. 120.

824 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili*..., s. 158.

825 Kinross, *Atatürk*..., s. 313.

826 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 275-282.

827 Walder, *The Chanak Affair*..., s. 119.

828 Lloyd George Kalogeropoulos ile yaptığı gizli görüşmede, Türklere İzmir'de biçimsel bir egemenlik tanınmasıyla birlikte şehrin Yunanlar tarafından yönetilmesini önermişti. Buna karşılık gelirlerin büyük bir kısmı Türkiye'ye bırakılacaktı. Lloyd George bu önerisini Bekir Sami Bey ile yaptığı özel görüşmede de dile getirmişti. Ancak Bekir Sami Bey sunulan çözümü İzmir'in Yunanlarca işgalinin devamı anlamına gelmesi ve resmî talimata uymadığı gerekçesiyle reddetti. Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 279-280.

829 Walder, *The Chanak Affair*..., s. 120.

830 Ζαβιτζιάνος, *Αι Αναμνήσεις του εκ της Ιστορικής*..., s. 107.

831 *Εφημερίς των Συζητήσεων της Γ εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Συνεδρίασις 29η [Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tartışma Tutanağı. 29. Toplantı], 01.04.1921*, εκ του τυπογραφείου 1932, Εν Αθήναις 1931, s. 376-378.

832 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 124.

833 11 Mart 1921 tarihinde Londra'da Bekir Sami Bey ile Aristide Briand arasında imzalanan Türk-Fransız Antlaşması karşılıklı esirlerin serbest bırakılması ve Türk-Fransız ekonomik iş birliğinin kurulmasına yönelik hükümleri barındırıyordu. Yine 12 Mart 1921 tarihinde Bekir Sami ile Kont Sforza tarafından imzalanan Türk-İtalyan Antlaşması da İtalya ile

ekonomik iş birliği yapmayı ve İtalyanlara bazı imtiyazlar tanımayı öngörüyordu. 16 Mart 1921 tarihinde de Bekir Sami Bey'in İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Robert Vansittart ile imzaladığı Vansittart-Bekir Sami Mübadele Uzlaşması gereğince esirler ve sivil tutuklular karşılıklı olarak değiş tokuş edilecekti. Fakat daha sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından gözden geçirilen bu antlaşmalar Türkiye'nin çıkarlarına aykırı görülüp BMM tarafından kabul edilmeyerek onaylanmamıştı. Üç antlaşma da Misak-ı Millî koşullarıyla çelişen hükümlere sahipti ve daha önce Sevr'de Müttefiklerce kabul edilen ve Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayırmak amacı güden Üçlü Sözleşmenin (Tripatite Accord) kamufle edilmiş koşullarını içermekteydi. Bekir Sami Bey'in bu antlaşmaları imzalaması sonucunda Mustafa Kemal Paşa Hariciye Vekaletinden çekilmesini istemiş ve Bekir Sami Bey böylece siyaset sahnesinden düşmüştü. Yerine de Yusuf Kemal Tengirşenk atanmıştı. Aslında Bekir Sami Bey her ne pahasına olursa olsun barış yapma tarafındaydı ve bu görüşünü de 24 Aralık 1921 tarihli raporunda şu cümlelerle açıklamıştı: savaşın uzamasının bu memleketi ve bu milletin varlığını tehlikeye atıp yok edeceğini ve tüm fedakârlıkların da boşuna gideceğini düşünmekteyim. Savaşın devam etmesi iç ve dış düşmanlarımızın ekmeğine yağ sürecektir" Özet olarak Bekir Sami Bey esaretten ve felaketlerden kurtulmak için Londra'da imzaladığı anlaşmalar çerçevesinde Millî Mücadele'ye son vermeyi düşünmüştü. Ancak Bekir Sami Bey'in bu idealleri Mustafa Kemal'in, *Nutuk*'ta da belirtiği üzere, olumlu bir izlenim yaratmamıştı. Atatürk, *Nutuk*..., s. 399-402; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili*..., s. 158. Öte yandan General Wilson da Bekir Sami'nin bu orta yolu bulma çabalarını isabetsiz gören bir başka tarafı. Ona göre Bekir Sami'nin gözleri o kadar kör olmuştu ki Türk nefretini gizlemeyen Lloyd George'un gerçek niyetini bile anlayamamıştı. Walder, *The Chanak Affair*..., s. 118.

834 *Πρωτεύουσα*, «Αι δύο οδοί» [İki yol], 28.02.1921, Αριθμός: 58, s. 1.

835 *Πρωτεύουσα*, «ο κ. Γούναρης θα παρατείνη την παραμονήν του εν Λονδίνω» [Bay Gounaris Londra'daki kalışını uzatacak], 04.03.1921, Αριθμός: 61, s. 3.

836 *Πρωτεύουσα*, «Αι Δηλώσεις του κ. Γούναρη» [Gounaris'in Beyanatı], 24.03.1921, Αριθμός: 81, s. 1.

837 Yunan kaynaklarına göre Gounaris'in Başbakan olması aslında Yunanistan'ın uluslararası konulardaki pürüzlerini gidermekten ziyade iç politikada etkin güce sahip olan Venizelistlere karşı mücadele verme noktasında önemliydi. Ιωάννης Ηρ. Μαλλώσης, *Η Πολιτική Ιστορία του Δημητρίου Π. Γούναρη, Τόμος Β, 1920-1922 [Dimitrios P. Gounaris'in Siyasi Tarihi, Cilt II, 1920-1922]*, Εκδόσις της Πολιτικής Επιθεωρήσεως Νέα Εποχή, Αθήναι 1927, s. 505.

838 Örneğin 11 Nisan 1921 tarihli meclis görüşmelerinin 26. oturumunda milletvekili Nikolaos Stratos, Yunan hükûmetini Londra'da diplomatik bir başarı sağlamadığı için konuşmasında eleştirmişti. Εφημερίς των Συζητήσεων της Γ εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Συνεδρίασις 26η *[Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tartışma Tutanağı, 26. Toplantı]*, 29.03.1921 Εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1932, s. 330-331.

839 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 221.

840 *Η Δίκη των Εξ. Τα Εστενογραφημένα Πρακτικά. 31 Οκτωβρίου-15 Νοεμβρίου 1922 [Altılar Davası. Stenografik Tutanaklar. 31 Ekim-15 Kasım 1922]*, Εκδότης Απ. Α. Χαρίσης, Αθήνα 1996, s. 72.

841 Aslında Sarıgiannis Venizelos yanlısıydı ve General Paraskevopoulos'un askerî kurmaylarından biriydi. Fakat Yunanistan'daki siyasi değişimden sonra Kral yanlısı hükûmet tarafından görevinde kalması istenmişti. (y.n.)

842 Ancak Sarıgiannis, Küçük Asya Bozgunundan sonra iyimser analizlerin yer aldığı bu raporun İngiliz desteğini sağlamak amacıyla hükûmetin emriyle hazırlandığını itiraf edecekti. Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 221.

843 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 226-227.

844 Αρχείο ΚΕΙΝΕ/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25, Colonel George tarafından 21 Şubat tarihli oturumun

sonuna doğru ileri sürülen ve Yunan Heyetince toplantının ertelenmesi nedeniyle herhangi bir yanıt verilmeyen bazı argümanlara 22.02.1921 tarihinde verilen 3840 protokol numaralı cevaplar.

845 Εφημερίς των Συζητήσεων της Γ εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Συνεδρίασις 26η *[Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tartışma Tutanağı, 26. Toplantı]*, 29.03.1921, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1932, s. 320.

846 Walder, *The Chanak Affair*..., s. 119-120.

847 Atina'daki birçok gazetede de Yunan Ordusu'nun bu türden propagandasını destekler nitelikte yazılar kaleme alınmıştır. *Πολιτεία*, «οι τουρκικοί πληθυσμοί ενθουσιώδης υπὸδέχονται τον στρατόν μας» [Türk halkı ordumuzu coşkuyla karşılıyor], 14.03.1921, Αριθμός: 1180, s. 8.

848 Yeni adlandırmaya göre 1. Kolordu, eski adıyla Millî Savunma Kolordusu'dur. Buna göre 3. Kolordu, eski İzmir Kolordusu; 5. Tümen, eski Girit Tümeni; 6. Tümen, eski Serez Tümeni; 7. Tümen, eski Adalar Tümeni; 9. Kolordu, eski Ayvalık Tümeni; 10. Tümen, eski adıyla İzmir Tümeni; 11. Tümen, eski adıyla Manisa Tümeni; 12. Tümen, eski adıyla İskeçe Tümeni. *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 3. Kısım*..., s. 274-275.

849 Αρχείο ΚΕΙΝΕ/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/ Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25, İngiliz Başbakanının bilgisine sunulan gizli muhtıra.

850 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 142.

851 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 124-125.

852 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 128. Bu rakamlar Türk ve Yunan askerî envanterlerinde farklılıklar göstermektedir. Örneğin Yunan kaynaklarının verdiği bilgiye göre 22 Mart akşamı Türk ordusunun savaş gücü 41.752 piyade, 5.232 süvari, 296 makineli tüfek ve 152 topçudan oluşmaktadır. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 130. Ancak Türk kaynaklarında bu rakam Türkler için 34.175 tüfek, 235 ağır makineli tüfek, 55 hafif makineli tüfek, 104 top ve 3500 kılıç olarak kabul edilirken; Yunanların Anadolu'daki genel silah durumu için 41.550 tüfek, 720 ağır makineli tüfek, 3134 otomatik tüfek, 220 top ve 3100 kılıç olarak belirlenmiştir. Yine Yunanların Anadolu'daki bütün askerî kuvvetleri için Türk askerî envanterlerinde kabul edilen kişi sayısı 145.000 iken II. İnönü Muharebesi'ne katılan Batı, Güney Cepheleri Komutanlıklarıyla Kocaeli ve Kastamonu Komutanlıklarının tamamı olarak er sayısı 65.575'dir. *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 3. Kısım*..., s. 271, 276.

853 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 208.

854 Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*..., s. 195.

855 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 209.

856 Selek, *Anadolu İhtilali*..., s. 627.

857 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 475.

858 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 210.

859 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 210.

860 Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*..., s. 299-300.

861 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 61-62.

862 Παρασκευαΐδης, *Αδελφή Στρατιώτου*..., s. 50.

863 *Πολιτεία*, «Εις τα Κεμαλικά χαρακώματα ευρεθή πτώμα Γάλλου αξιωματικού» [Kemalist siperlerde bir Fransız subayının cesedi bulundu], 22.03.1921, Αριθμός: 1188, s. 8.

864 *Πολιτεία*, «Γάλλοι αξιωματικοί οργάνωσαν την Άμυνα του Κεμάλ» [Kemal'in Savunmasını Fransız subaylar organize ettiler], 23.03.1921, Αριθμός: 1189, s. 8.

865 *Η Ελληνική Εν Μικρά Ασία Εκστρατεία κατά το 1921. Τηλεγραφήματα Ανταποκριτών του Παγκοσμίου Τύπου [1921'de Küçük Asya'daki Yunan Seferi. Dünya Basın Muhabirlerinden Telgraflar]*, Βιβλιοπωλείο Διονύσιου Νότη Καραβιά, Αθήνα 2015, s. 11.

866 *Τηλεγραφήματα Ανταποκριτών του Παγκοσμίου Τύπου*..., s. 39.

867 Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*..., s. 308-312.

868 Εφημερίς των Συζητήσεων της Γ εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Συνεδρίασις 28η *[Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tartışma*

Tutanağı, 28. Toplantı], 31.03.1921, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1932, s. 354-355.

869 Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*..., s. 206.

870 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Spyridon Kontos'tan İlias Voutieridis'e gönderilen 02/15.06.1922 tarihli asker mektubu.

871 Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı ve Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'ya yazdığı telgrafta *"siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini de yendiniz"* diyerek tüm vatanın zaferini tebrik etmiştir. Atatürk, *Nutuk*..., s. 394.

872 *Εμπρός*, «Ο Στρατηγός Τρικούπης περί της μάχης Αβγίν» [General Trikoupis'in Avgin Muharebesi hakkında], 09.04.1921, Αριθμός: 8795, s. 1.

873 *Εμπρός*, «Φωνή από το μέτωπον» [Cepheden bir ses], 09.04.1921, Αριθμός: 8795, s. 1.

874 *ΦΕΚ [Resmi gazete],* Τεύχος Ι, 28 Απριλίου 1918, Αριθμός φύλλου: 92, Εν Αθήναις, s. 611.

875 ΕΛΙΑ/Αρχείο Γεωργίου Στρέιτ [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Georgios Streit Arşivi], Φάκελος 31, Υποφάκελος 31/2, Γεώργιος Χαριτάκης, Η Εκατονταετηρίς της Επαναστάσεως, τυπογραφείον Εστία, Εν Αθήναις 1921, s. γ-δ.

876 "Yunan Mucizesi" adındaki filmin ana konusu, evli ve iki çocuklu bir Atinalının cepheye gitmeye hazırlanan coşkulu bir asker alayını pencereden görüp heyecan duyması ve gönüllü asker olarak Anadolu'ya gitmeye karar vermesidir. Γιαννουλόπουλος, *Η Ευγενής μας Τύφλωσις*.., s. 283-284.

877 Χριστίνα Κουλούρη, *Φουστανέλες και Χλαμύδες. Ιστορική μνήμη και εθνική ταυτότητα 1821-1930 [Fustanellalar ve Klamidler. Tarihsel hafıza ve ulusal kimlik 1821-1930]*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2021, s. 488-491.

878 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 245-246.

879 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 198.

880 Selek, *Anadolu İhtilali*.., s. 637-638.

881 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*..., s. 71-72.

882 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*..., s. 74-75.

883 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*..., s. 75.

884 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*.., s. 75-77.

885 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*..., s. 80.

886 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*..., s. 81-83.

887 Σεραφείμ Μάξιμος, *Κοινοβούλιο ή δικτατορία; [Parlamento mu, diktatörlük mü?]*, Στοχαστής, Αθήνα 1975, s. 19.

888 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*.., s. 84-85.

889 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*.., s. 85-86.

890 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*.., s. 86.

891 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*.., s. 89.

892 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*..., s. 90-92.

893 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*..., s. 93-94.

894 Μαυρογορδάτος, *1915. Ο Εθνικός διχασμός*..., s. 143.

895 Oysaki Metaksas Venizelos ile ilgili bu öngörüsünde yanılacaktı. Çünkü Yunan halkı 1928 yılında Venizelos'u yeniden iktidara taşımıştır. (y.n.)

896 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*..., s. 101.

897 *Καθημερινή*, «Ο κ. Αντιστρατηγος» [Sayın Korgeneral], 26.08.1922, Αριθμός φύλλου: 1037, s. 1.

898 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*...s. 66-67.

899 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*...s. 67-68.

900 Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*..., s. 265.

901 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*...s. 69-79.

902 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 181.

903 *Εμπρός*, «Ο κ. Γούναρης εις το μέτωπο» [Bay Gounaris cephede], 20.04.1921, Αριθμός: 8805, s. 2.

904 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*...s. 80.

905 Jülyen takvimi 13 gün eksik olduğundan bu tarih, 28 Mayıs 1921 olarak düşünülmelidir.
906 Εφημερίς των Συζητήσεων της Γ εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Τόμος Β, Συνεδρίασις 52α, *[Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tartışma Tutanağı, II. Cilt, 52.a Toplantı]* 28.5.1921, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1932, s. 850.
907 Kehanete göre bir Türkün kılıcıyla ölen İmparator Konstantinos Palaıologos, bir melek tarafından Altın Kapıya götürülerek mermere dönüştürülmüştü. İstanbul Türklerden geri alındığı gün, melek imparatoru uyandıracaktı. Özsüer, *Türkokratia*..., s. 186.
908 29 Mayıs 1917'de Kral Konstantinos'un tahttan indirilmesine atıf yapılmış. (y.n.)
909 *Καθημερινή*, «29 Μάϊου 1453 - 29 Μάϊου 1917 - 29 Μάϊου 1921» [29 Mayıs 1453 - 29 Mayıs 1917 - 29 Mayıs 1921], 29.05.1921, Αριθμός φύλλου: 599, s. 1.
910 *Εμπρός*, «Το μνημόσυνον του Παλαιολόγου», [Palaıologos'u anma töreni], 29.05.1921, Αριθμός: 8844, s. 2.
911 Şehirlerin Kraliçesi (İ Vasilissa ton Poleon) İstanbul'un adıdır. (y.n.)
912 *Εμπρός*, «Η Εκκλησία υπερ της Νίκης!» [Kilise zaferden yana!], 30.05.1921, Αριθμός: 8845, s. 2.
913 Kral Jülyen takvime göre 29 Mayıs'ta yola çıkmıştır. Gregoryen takvime göre bu tarih 11 Haziran'a denk gelmektedir.
914 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 219.
915 *Εμπρός*, «Ο Βασιλεύς έφθασεν εις Σμύρνην» [Kral İzmir'e vardı] , 31.05.1921, Αριθμός: 8846, s. 4.
916 Βασίλης Ι. Τζανακάρης, *Σμύρνη: 1919-1922. Αριστείδης Στεργιάδης εναντίον Χρυσοστόμου [İzmir: 1919-1922. Aristidis Stergiadis ve Hrisostomos]*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2018, s. 409.
917 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 220-221.
918 *Dünya Basın Muhabirlerinden Telgraflar [Τηλεγραφήματα Ανταποκριτών του Παγκοσμίου Τύπου]* içinde yer alan fotoğraflar bölümündeki bildiri.
919 Haziran 1921 ortalarında Küçük Asya Ordusu'nun gücü 6.159 subay, 193.994 silahlı erden oluşuyordu. Taarruz planına göre Yunan Ordusu'nun savaş gücü 2526 subay, 107.476 asker, 106.007 tüfek, 908 makineli tüfek, 1.469 süvari kılıcı ve 344 toptu. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 183,197.
920 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 85-86.
921 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 186-188.
922 Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*..., s. 279-280.
923 Rusya'da karşı devrimci Beyaz Ordu'nun liderlerinden biri olan General Pyotr Wrangel, Müttefiklerin desteklemesine rağmen Bolşevikler tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 166.
924 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 167.
925 Churchill, *The World Crisis*..., s. 395.
926 Walder, *The Chanak Affair*..., s. 146.
927 Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*..., 184; Walder, *The Chanak Affair*..., s. 147.
928 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 77-78
929 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 114.
930 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 315-316
931 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 87.
932 *Πολιτεία*, «Το Συλλογικόν Διάβημα των Συμμάχων» [Müttefiklerin Toplu Notası], 09.06.1921, Αριθμός φύλλου: 1266, s. 8.
933 *Καθημερινή*, «Η πρότασις των Συμμάχων» [Müttefiklerin Önerisi], 13.06.1921, Αριθμός φύλλου: 813, s. 3.
934 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 168.
935 *Καθημερινή*, «Τα Έργα» [Faaliyetler], 09.06.1921, Αριθμός φύλλου: 810, s. 1.
936 Σκριπ, «Θα Απαντήσωμεν με την βροντή των τηλεβόλων μας» [Toplarımızın gürültüsüyle karşılık vereceğiz], 09.06.1921, Αριθμός φύλλου: 6070, s. 1.

937 Churchill, *The World Crisis*..., s. 395.
938 İngiliz Başbakanlarının resmî ikametgâhı. (y.n.)
939 Churchill, *The World Crisis*..., s. 396-397.
940 ΙΑΜΜΠ/Αρχείο Παναγιώτη Δαγκλή [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Panagiotis Danglis Arşivi], Φάκελος: 40, Αριθμός Εισαγωγή: 183, Venizelos'tan Danglis'e gönderilen 3 Temmuz 1921 tarihli mektup.
941 *Ελεύθερος Τύπος*, «Μία επιστολή του κ. Ελευθερίου Βενιζέλου επί της καταστάσεως» [Bay Eleftherios Venizelos'un mevcut durumla ilgili mektubu], 19.09.1921, Αριθμός: 1689, s. 1.
942 Εφημερίς των Συζητήσεων της Γ εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Τόμος Β, Συνεδρίασις 53η *[Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tartışma Tutanağı, II. Cilt, 53. Toplantı]*, 01.07.1921, Εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1932, s. 854-856.
943 Ροδάς , *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 222.
944 *Καθημερινή*, «Η πρότασις των Συμμάχων» [Müttefiklerin önerisi], 13.06.1921, Αριθμός φύλλου: 813, s. 1.
945 Ancak ön harekât İzmir savaş kesiminde 3 gün öncesinden başlamıştı. 8 Temmuz'da Bursa Grubundan bir kuvvet Kütahya yönünde hareket etmeye başladı. Selek, *Anadolu İhtilali*..., s. 679.
946 *"Prens Georgios bugün Kütahya'ya girdi ve Hristiyanhalk onu büyük bir coşkuyla karşıladı. Rumlar ve Ermeniler, 'kurtarıcı' olarak adlandırdıkları Yunan Ordusu'nu birlikte karşıladılar." Τηλεγραφήματα Ανταποκριτών του Παγκοσμίου Τύπου*..., s. 7. Ermenilerin Yunan Ordusu'nun işgalini sevinçle karşıladıkları Er Spyridon Kontos'un asker mektubunda da görülmektedir: *"Yunan Ordusu köylere girdiğinde Rumlar ve Ermeniler kutlama yapıp Türklerin mezaliminden kurtuldukları için sevinç göz yaşları döküyorlardı."* ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Spyridon Kontos'tan İlias Voutieridis'e gönderilen 02/15.06.1922 tarihli asker mektubu.
947 *"Yunan Ordusu Eskişehir'i işgal etti. Kemalist askerlerden esir alınanlar oldu. Eskişehir'in Hristiyan halkı, şehri işgal eden Yunan Ordusu'nu coşkuyla karşıladı. Τηλεγραφήματα Ανταποκριτών του Παγκοσμίου Τύπου*... s. 8.
948 Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*..., s. 229-230.
949 Kütahya-Eskişehir Muharebelerine gidilen süreçte Türk askerinin cephedeki ruh halini etkileyen ve isteksiz savaşmasına neden olan bazı önemli nedenler vardı. Öncelikle İngiliz etkisinde hareket eden İstanbul hükûmetinin ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Millî Mücadele karşısında yer alıp olumsuz propaganda yapması askerin kafasında bazı tereddütler yaratmıştı. Öte yandan orduda iaşe ve giyecek sağlamada yaşanılan zorluklar kimi zaman askeri cepheye kendi kıyafetiyle sevke mecbur kılıyordu. Her bir askerin farklı kıyafet giymesi ve çoğunlukla da bu kıyafetlerin fakirlikten ötürü yırtık ya da yamalı olması birlik ruhunu zedeleyen bir görüntü ortaya çıkarıyordu. Asker muharebelerde sıcak yemek dahi yiyemiyor ve hatta bazı bölgelerde susuzlukla mücadele ediyordu. Tüm bu zorluklar askerin firar etmesine neden olmuş ve Türk tümenlerinde bazı dağılmalar yaşanmıştı. Süleyman Duman, *Kütahya-Eskişehir. Kurtuluş Savaşı'nın Unutulan Muharebeleri*, Kronik yay., İstanbul 2021, s. 368-370. Bu konuda Yunan tarafındaki raporlarda da benzer bilgiler yer almaktadır: *"Bugün 2000 Türk esir, Eskişehir'den getirildi. Aralarında bir bütünlük yoktu. Birçoğu dilenciye benziyordu. Çok azı askerî üniforma giymişti. Çoğu farklı kıyafetler içindeydi. Çok az kişide askerî teçhizat vardı. Sıkıntılı ve moralleri bozuk görünüyordu. Türk esirler, askerlerin büyük bir kısmının Kemal'in güçlü Yunan Ordusu'nu yenmede başarılı olamayacağını anladığını belirtmişti. Bu nedenle firar etmek istemişler; ama subaylardan korktukları için bunu yapmamışlardı." Τηλεγραφήματα Ανταποκριτών του Παγκοσμίου Τύπου*..., s. 13.
950 Ροδάς , *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 230-231.
951 Ροδάς , *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 231.
952 *Καθημερινή*, «Το 1897» [1897], 11.07.1921, Αριθμός φύλλου: 641, s. 1.
953 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 231-232.
954 *Σκριπ*, «Αι χτεσιναί επίμονοι διαδόσεις περί αιχμαλωσίας του Κεμάλ» [Kemal'in yakalandığına dair dün ısrarla yayılan söylentiler], 10.07.1921, Αριθμός φύλλου: 7001, s. 1.

955 *Σκριπ*, «Συνελήφθη ο Κεμάλ;» [Kemal yakalandı mı?], 10.07.1921, Αριθμός φύλλου: 7001, s. 4.
956 *Τηλεγραφήματα Ανταποκριτών του Παγκοσμίου Τύπου*..., s. 11.
957 Yunanlar Kütahya'da doğduğu için kendisine "Kütahis" adını vermişti. (y.n.)
958 *Καθημερινή*, «Ο Κιουταχής» [Kütahis], 08.07.1921, Αριθμός φύλλου: 638, s. 1.
959 *Τηλεγραφήματα Ανταποκριτών του Παγκοσμίου Τύπου*..., s. 16-17.
960 Yaygın inanışa göre, Gordion Düğümünü kim çözerse Asya'yı da o yönetecekti. M. Ö. 333'te Gordion'a gelen Büyük İskender düğümü çözemeyince "*çözülemeyen şey kesilir*" diyerek zinciri kılıcıyla kopartmıştı. Ernest A. Fredricksmeyer, "Alexander, Midas and the Oracle at Gordium", *Classical Philology*, Vol: 56, No: 3, July 1961, s. 160.
961 Sakarya Nehri ile Porsuk Çayı'nın birleştiği yerin üst bölgesinde bulunan Frigya'nın başkenti. (y.n.)
962 *Τηλεγραφήματα Ανταποκριτών του Παγκοσμίου Τύπου*..., s. 16.
963 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 77.
964 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 93.
965 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 78.
966 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος. 1921 - Τα Τραγικά Γεγονότα στην Μικρά Ασία [1921 Eskişehir-Sakarya. 1921- Küçük Asya'daki Trajik Olaylar]*, Εκδόσεις Ενάλιος, Αθήνα 2008, s. 77.
967 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*..., s. 46-47.
968 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*..., s. 11-14.
969 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*..., s. 17-19.
970 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*..., s. 46.
971 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*..., s. 25.
972 Özalp, *Milli Mücadele*..., s. 189.
973 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*..., s. 50.
974 Atatürk, *Nutuk*..., s. 413.
975 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 175-176.
976 Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*..., s. 234.
977 *Τηλεγραφήματα Ανταποκριτών του Παγκοσμίου Τύπου*..., s. 10.
978 *Τηλεγραφήματα Ανταποκριτών του Παγκοσμίου Τύπου*..., s. 7-9.
979 Ankara Harekâtını Sarıgiannis önermişti. Ancak yıllar sonra Albay Aleksandros Mazarakis'in anılarında Sarıgiannis'in bu kararı nasıl aldığı şöyle anlatılmıştı: *"Kendisini gördüğümde Ankara seferini neden önerdiğini veya onayladığını sordum. Sarıgiannis de Ankara seferine karşı olduğunu söyledi. Ancak General Ksenafon, kendisine seferin yapılmasının siyasi bir zorunluluk olduğunu söyleyince, Sarigiannis de bu görüşe boyun eğmek zorunda kaldığını ve sefer planları için çalıştığını belirtti. İlginçtir ki Ankara seferini hazırlayanların hepsi, General Papoulas, Genelkurmay Başkanı Pallis, Başkan Yardımcısı Sarigiannis ve 4. Büro Şefi Spyridonas, harekâta karşı olduklarını söylüyorlardı. Karşıt görüşte olmalarına rağmen Ankara harekâtı gerçekleşti. Görünen o ki, hiç kimse kendi fikrini savunmaya ve gerektiğinde görevinden istifa etmeye cesaret edememişti. Başkomutan ve yardımcısı esas olarak seferin, Saray ve hükümet için tatsız olmaması için yapılması hususunda anlaşmışlardı."* Μαζαράκης - Αινιάν, *Απομνημονεύματα*..., s. 311.
980 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 247-258.
981 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 323.
982 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 376-377.
983 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*..., s. 114.
984 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 244-245.
985 A. J. P Taylor, *Lloyd George: A Diary by Frances Stevenson*, Harper & Row, New York 1971, s. 230.
986 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 173, 178.
987 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 245-246.
988 Καθημερινή, «Και την Μέκκαν!» [Mekke'yi de!], 01.07.1920, Αριθμός Φύλλου: 286, s. 1.
989 Στρατηγός, Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία..., s. 246-247.

990 Μεταξάς, Το Προσωπικό Ημερολόγιο…, s. 5.
991 Καθημερινή, «Εικόνες, εντυπώσεις και επεισόδεια από τον πόλεμον» [Savaştan görüntüler, izlenimler ve olaylar], 29.07.1921, Αριθμός φύλλου: 659, s. 1.
992 Yunan Ordusu'nun Anadolu'yu terk etmesinden bir yıl sonra birçok madalya, işe yaramaz olduğu gerekçesiyle yere atılmıştı ve kimsenin umursamadığı madalyalar panik içinde koşan askerler tarafından çiğneniyordu. Τζανακάρης, *Σμύρνη*…, s. 612.
993 *Καθημερινή*, «Ο Θρύλος» [Efsane], 21.07.1921, Αριθμός φύλλου: 651, s. 1.
994 Τάσος Κωστόπουλος, *Πόλεμος και εθνοκάθαρση: η ξεχασμένη πλευρά μιας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης (1912-1922) [Savaş ve etnik temizlik: On yıllık ulusal seferin unutulmuş tarafı (1912-1922)]*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, s. 108.
995 *Τηλεγραφήματα Ανταποκριτών του Παγκοσμίου Τύπου*…, s. 39.
996 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Spyridon Kontos'tan İlias Voutieridis'e gönderilen 02/15.06.1922 tarihli asker mektubu.
997 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er I. Anagnostopoulos'tan İlias Voutieridis'e gönderilen 15/28.05.1922 tarihli asker mektubu.
998 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Apostolos Nikolaou'dan İlias Voutieridis'e gönderilen asker mektubu (tarih belirtilmemiş).
999 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*…, s. 83.
1000 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*…, s. 149.
1001 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*…, s. 175-176.
1002 *Τηλεγραφήματα Ανταποκριτών του Παγκοσμίου Τύπου*…, s. 30-32.
1003 Selim Erdoğan, *Sakarya. Türk Bitti Demeden Bitmez*, Kronik yay., İstanbul 2020, s. 149.
1004 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 268-270. Türk kaynaklarında Batı Cephesinin Eylül 1921 sonu silah mevcudu 60.058 piyade tüfeği, 443 makinalı tüfek, 557 ağır makinalı tüfek, 920 Kılıç, 195 top, 74 mızrak ve ikisi faal olmak üzere 8 uçak olarak belirtilmiştir. *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 5. Kısım, 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1973, s. 480-481.
1005 Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*…, s. 251.
1006 Atatürk, *Nutuk*…, s. 419.
1007 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 304-305.
1008 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*…, s. 196.
1009 *Τηλεγραφήματα Ανταποκριτών του Παγκοσμίου Τύπου*…, s. 44.
1010 Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*…, s. 257.
1011 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*…, s. 197-198.
1012 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*…, s. 97-98.
1013 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*…, s. 173
1014 Aslında bu konudaki ilk kırılma İngiltere'nin 24 Mart 1921 tarihinde savaş malzemelerinin büyük bir kısmının ihracını yasaklamasıyla başlamıştı. Bu karar teorik de olsa tarafsızlık adına atılan ilk adımı oluşturmuştu. Tarafsızlık kararı daha katı biçimde 10 Ağustos 1921 tarihinde Paris'te toplanan Yüksek Konsey kararı ile uygulanmaya başlamıştı. Müttefikler taraflar arasındaki çatışmalara silah, asker ve para yardımı gibi müdahalelerde bulunmayacaktı. Abdurrahman Bozkurt, "İtilaf Devletleri'nin Türk Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 76, 2010, s. 51-52.
1015 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 367/ΣΤ/6, General Anastasios Papoulas'tan Savunma Bakanı Theotokis'e gönderilen 22 Ağustos/5 Eylül 1921 tarihli ve 19303/6124 protokol numaralı rapor.
1016 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασί* ..., s. 341, 443.
1017 Ροδάς , *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*…, s. 243.

1018 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 367/ΣΤ/6, Anastasios Papoulas'tan Savunma Bakanı Theotokis'e gönderilen 26 Ağustos/8 Eylül 1921 tarihli ve 56 protokol numaralı telgraf.
1019 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 275.
1020 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*..., s. 149-150, 197.
1021 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 367/ΣΤ/5, Savunma Bakanı Theotokis'ten Küçük Asya Ordu Komutanlığı'na gönderilen 28 Ağustos/10 Eylül 1921 tarihli ve 165554 protokol numaralı telgraf.
1022 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 367/ΣΤ/7, Başbakan Gounaris'ten Papoulas'a gönderilen rapor.
1023 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 367/ΣΤ/6, General Anastasios Papoulas'tan Savunma Bakanı ve Hükûmet Başkanına gönderilen 29 Ağustos/11 Eylül 1921 tarihli ve 19590 protokol numaralı telgraf.
1024 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 367/ΣΤ/1, General Anastasios Papoulas'tan 1., 2. ve 3. Kolordu Komutanına gönderilen 29 Ağustos/11 Eylül 1921 tarihli ve 19709/6386/3 protokol numaralı telgraf.
1025 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 116.
1026 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 244.
1027 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*..., s. 210, 227-228.
1028 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 380-381.
1029 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 380-387.
1030 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*..., s. 122-123.
1031 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 112.
1032 *Πρωινή*, «Μόνον εάν επρόκειτο περί τεχνάσματα» [Eğer kurnazca işler olsaydı], 05.09.1921, Αριθμός φύλλου: 7445, s. 2.
1033 *Τηλεγραφήματα Ανταποκριτών του Παγκοσμίου Τύπου*..., s. 46-47.
1034 Antik Yunanca bir ifade olan "molon lave", Türkçe'ye "kolaysa gel al" şeklinde çevrilebilir. Antik Sparta Kralı Leonidas'ın, Thermopylae savaşında Yunanların teslim olmasını talep eden Pers kralına verdiği meşhur yanıttır. (y.n.)
1035 *Πολιτεία*, «το Διάγγελμα του Βασιλέως προς το στρατόν» [Kralın orduya bildirisi], 15.09.1921, Αριθμός: 1362, s. 1.
1036 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 245-246.
1037 ΕΛΙΑ/Αρχείο Γεωργίου Στρέιτ [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Georgios Streit Arşivi], Φάκελος 19, Υποφάκελος 19.2, Γενική Επισκόπησις των Επιχειρήσεων κατά την Γ Περίοδον, s. 14-17.
1038 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 439.
1039 Μάξιμος, *Κοινοβούλιο ή δικτατορία*..., s. 19-20.
1040 Güney Tugay komutanı Albay Aleksandros Kontoulis tarafından hazırlanan Aralık 1921 dönemine ait raporda Fransa, İtalya ve Bolşeviklerin Mustafa Kemal'e yaptığı yardımlardan bahsetmektedir. Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 259, IB/1, Güney Tugayı Komutanın Albay A. Kontoulis'ten Küçük Asya Ordusu Komutanlığına gönderilen 6/19 Ocak 1992 tarihli ve 166/72/2 protokol numaralı bilgilendirme raporu.
1041 *Πολιτεία*, «Τα Σκοντά» [Skodalar], 08.09.1921, Αριθμός: 1356, s. 2.
1042 ΓΑΚ/Αρχείο Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης [Yunanistan Devlet Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Φάκελος 53, Daire başkanı M. Chrysakis'ten Kamu güvenliği departmanına 5/18 Temmuz 1921 tarihli ve 449 protokol numaralı dilekçe.
1043 Bozkurt, "İtilaf Devletleri'nin...", s. 37-38.
1044 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 77, 105.
1045 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938),* Derleyen: Nimet Arsan, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964 , s. 410-411.
1046 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*..., s. 224-225, 244.
1047 Παρασκευαΐδης, *Αδελφή Στρατιώτου*..., s. 197.
1048 *Τηλεγραφήματα Ανταποκριτών του Παγκοσμίου Τύπου*..., s. 19.
1049 *Ελεύθερος Τύπος*, «Μία επιστολή του κ. Ελευθερίου Βενιζέλου επί της καταστάσεως» [Bay Eleftherios Venizelos'un mevcut durumla ilgili mektubu], 19.09.1921, Αριθμός: 1689, s. 1.

1050 ΕΛΙΑ/Αρχείο Κουρουσόπουλου [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Kourousopoulou Arşivi], Φάκελος: 2, Η Συλλογή Ομηρίδης Σκυλίτσης, Petros Omiridis Skylitsis'ten Lia Varvanakou'ya gönderilen 18/31.11.1921 tarihli mektup.

1051 Σακελλαρόπουλος, *Η Σκιά της Δύσεως*..., s. 147-158.

1052 *Ελεύθερος Τύπος*, «Δεύτερα επιστολή του κ. Ελευθερίου Βενιζέλου» [Bay Eleftherios Venizelos'un İkinci Mektubu], 20.09.1921, Αριθμός: 1690, s. 1.

1053 ΙΑΜΜΠ/Αρχείο Παναγιώτη Δαγκλή [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Panagiotis Danglis Arşivi], Φάκελος: 40, Αριθμός Εισαγωγή: 183, Venizelos'tan Danglis'e gönderilen 26 Ağustos 1921 tarihli mektup.

1054 *Πρωτεύουσα*, «Η Τριπλή Συμμαχία» [Üçlü İttifak], 21.09.1921, Αριθμός: 253, s. 1.

1055 Kinross, *Atatürk*..., s. 335.

1056 Γιάννης Γιαννουλόπουλος, «Η Μικρασιατική Περιπέτεια» [Küçük Asya Macerası], Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Από το όραμα της Μεγάλης Ελλάδας εξόριστος στο Παρίσι*, Τόμος Β *[Eleftherios Venizelos. Büyük Yunanistan Hayalinden Paris'te Sürgüne, Cilt 2]*, Τα Νέα, Αθήνα 2011, s. 94.

1057 Εφημερίς των Συζητήσεων της Γ εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, τόμος Β, Συνεδρίασις 60η *[Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tartışma Tutanağı, II. Cilt, 60. Toplantı]*, 02.10.1921, Εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1932, s. 987.

1058 En Büyük Savaş (y.n.)

1059 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV*..., s. 410-411.

1060 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*..., s. 21.

1061 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, İoannis Koribeis'ten İlias Voutieridis'e gönderilen asker mektubu (tarih belirtilmemiş)

1062 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*..., s. 42.

1063 ΓΑΚ/Αρχείο Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης [Yunanistan Devlet Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Φάκελος 49, Yarbay polis müdüründen Yüksek Komiserliğe gönderilen 12/25 Temmuz 1921 tarihli ve 2928/I protokol numaralı dilekçe.

1064 Örneğin Kula doğumlu Naci Osmanoğlu İsmail'in tehlikeli bulunduğu gerekçesiyle İstanbul'a sürülmesine karar verilmişti. ΓΑΚ/ΑΥΑΣ [Yunanistan Devlet Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Φάκελος 49, Yarbay polis müdüründen Yüksek Komiserliğe gönderilen 10/23 Haziran 1921 tarihli ve 9180/8 protokol numaralı dilekçe.

1065 ΓΑΚ/ΑΥΑΣ [Yunanistan Devlet Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Φάκελος 35, Yüksek Komiserliğin Afyonkarahisar temsilcisi İkonomidis'ten İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis'e gönderilen 16/29 Kasım 1921 tarihli ve 49 protokol numaralı dilekçe.

1066 ΓΑΚ/ΑΥΑΣ [Yunanistan Devlet Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Φάκελος 49, Daire Başkanı G. Trakas'tan İzmir Garnizon Komutanlığı'na gönderilen 14/27 Temmuz 1921 tarihli ve 21385 protokol numaralı dilekçe.

1067 ΓΑΚ/ΑΥΑΣ[Yunanistan Devlet Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Φάκελος 49, Yarbay polis müdüründen İzmir Yüksek Komiserliği'ne gönderilen 7/20 Temmuz 1921 tarihli ve 30/14/6 protokol numaralı dilekçe.

1068 Örneğin Naf plion hapishanesinde Bursa'dan İsmailoğlu Osman ve Mustafaoğlu Recep Hancı Yunan askerlerinin emirlerine karşı geldiklerinden bir yıl hapis cezasına çarptırılmışlardı. ΓΑΚ/Αρχείο Υπουργείου Δικαιοσύνης [Yunanistan Devlet Arşivi/Adalet Bakanlığı Arşivleri], ABE 2261, Φάκελος: 22, 28 Şubat/13 Mart tarihli ve 8253 protokol numaralı hapishane kaydı; ΓΑΚ/Αρχείο Υπουργείου Δικαιοσύνης [Yunanistan Devlet Arşivi/Adalet Bakanlığı Arşivleri], ABE 2261, Φάκελος: 22, 12/25 Mart 1922 tarihli ve ve 6173 protokol numaralı hapishane kaydı.

1069 ΓΑΚ/ΑΥΑΣ [Yunanistan Devlet Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Φάκελος 53, Daire Başkanı G. Trakas'tan Emniyet Müdürlüğüne gönderilen 22 Temmuz/4 Ağustos 1921 tarihli ve 477 protokol numaralı dilekçe.

1070 Kasaba, bugünkü adı Turgutlu.

1071 ΓΑΚ/ΑΥΑΣ [Yunanistan Devlet Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Φάκελος 53, Daire Başkanı G. Trakas'tan Kasaba ve Selçuk jandarma üsteğmenine gönderilen 22 Haziran/ 5 Temmuz 1921 tarihli ve 18879 protokol numaralı dilekçe.

1072 ΕΛΙΑ/Αρχείο Γεωργίου Στρέιτ [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Georgios Streit Arşivi], Φάκελος 18, Υποφάκελος 18/6, Reports on Atrocities in the Districts of Yalova and Guemlek and in the İsmid Peninsula, Printed and Published by his Majesty's Stationery Office, London 1921, s. 4-5.

1073 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 304.

1074 ΕΛΙΑ/Αρχείο Γεωργίου Στρέιτ [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Georgios Streit Arşivi], Φάκελος 18, Υποφάκελος 18/6, Reports on Atrocities in the Districts of Yalova and Guemlek and in the İsmid Peninsula..., s. 1-4.

1075 Κωστόπουλος, *Πόλεμος και εθνοκάθαρση*..., s. 117-118.

1076 ΕΛΙΑ/Αρχείο Γεωργίου Στρέιτ [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Georgios Streit Arşivi], Φάκελος 18, Υποφάκελος 18/6, Reports on Atrocities in the Districts of Yalova and Guemlek and in the İsmid Peninsula..., s. 7

1077 ΕΛΙΑ/Αρχείο Γεωργίου Στρέιτ [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Georgios Streit Arşivi], Φάκελος 18, Υποφάκελος 18/6, Reports on Atrocities in the Districts of Yalova and Guemlek and in the İsmid Peninsula..., s. 3.

1078 ΕΛΙΑ/Αρχείο Γεωργίου Στρέιτ [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Georgios Streit Arşivi], Φάκελος 18, Υποφάκελος 18/6, Reports on Atrocities in the Districts of Yalova and Guemlek and in the İsmid Peninsula..., s. 10.

1079 Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi..., s.* 184.

1080 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er P. Tsanetos'tan İlias Voutieridis'e gönderilen asker mektubu (tarih belirtilmemiş)

1081 Αρχείο Προφορικής Παράδοσης του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Sözlü Gelenek Arşivi], Μυσία, Φάκελος Μ 19, Balıkesir bölgesinden Mirsini Kapsali Tanıklığı.

1082 Χρήστος Καραγιάννης, *Το Ημερόλογιον Χρήστου Καραγιάννη 1918-1922 [Hristos Karagiannis Hatıratı, 1918-1922]*, Σύγχρονη Γνώμη, Αθήνα 1976, s. 292-293.

1083 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 75-77.

1084 Καραγιάννης, *Το Ημερόλογιον*..., s. 294.

1085 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 96.

1086 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 82.

1087 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 117,119.

1088 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 163.

1089 Δέλτα, *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος*..., s. 173.

1090 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 30, 173/14, Venizelos'an Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 17/30 Ekim 1922 ve 3435 protokol numaralı mektup.

1091 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 61.

1092 Yunan Ordusu içinde en sık rastlanan suçlardan biri de tecavüz vakalarıydı. Yunan askerî mahkemelerinde hapisle yargılanan askerlerin rütbeleri alınıyor ve sonrasında askerlikten men ediliyorlardı. Örneğin Yunan Astsubay Klimi, Türk kızına tecavüzden yargılanıp 20 yıl hapse mahkûm edilmiş, rütbesi indirilip askerlikten atılmıştı. *Κόσμος*, «Ανά την Πόλιν» [İstanbul'da], 09.07.1919, Αριθμός: 351, s. 1.

1093 *Ριζοσπάστης*, «Απ' τη φρίκη του πολέμου. Φωτιά και αίμα» [Savaşın korkunç yüzü. Ateş ve kan], 31.08.1934, Αριθμός φύλλου: 169/7106, s. 3.

1094 Eğret; bugünkü adı "Anıtkaya"

1095 ΓΑΚ/ΑΥΑΣ [Yunanistan Devlet Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Φάκελος 35, Yüksek Komiserliğin Afyonkarahisar temsilcisi İkonomidis'ten İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis'e gönderilen 26 Nisan/9 Mayıs 1921 tarihli ve 552 protokol numaralı dilekçe.

1096 ΓΑΚ/ΑΥΑΣ [Yunanistan Devlet Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Φάκελος 35, Yüksek Komiserliğin Afyonkarahisar temsilcisi İkonomidis'ten İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis'e gönderilen 1/14 Aralık 1921 tarihli ve 5665 protokol numaralı dilekçe.

1097 ΓΑΚ/ΑΥΑΣ[Yunanistan Devlet Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Φάκελος 49, Karakol komutanı Frudarakis'ten İzmir Yüksek Komiserliği'ne gönderilen 20 Kasım/3 Aralık 1921 tarihli ve 63 protokol numaralı dilekçe.

1098 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 114.

1099 ΕΛΙΑ/Αρχείο Νίκου Σύριγγα, Συλλογή, (Εγγραφα), Ντοσιέ Ι [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Nikos Syrigas Arşivi, Koleksiyon, (Belgeler), Dosya I]

1100 Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*..., s. 361-362.

1101 Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον-Σαγγάριος*..., s. 42-43.

1102 Σπύρος Ανδρούτσος, *Προσωπικό Ημερολόγιο από την εκστρατεία της Μικράς Ασίας. Το χρονικό μιας αιχμαλωσίας [Küçük Asya seferinden kişisel günlük. Bir esaretin kroniği]*, Μετάφραση: Σούλα Μπόζη, Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1997, s. 31.

1103 Φιλιώ Χαϊδεμένου, *Η Διαθήκη της Ιώνιας. Τρεις Αιώνες μια ζωή [İyonya Vasiyeti. Üç Asır Bir Ömür]*, Εκδοτικός οίκος Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 2005, s. 97.

1104 ΑΣΚΙ [Çağdaş Sosyal Tarih Arşivleri], *Κομμουνισμός*, «Ο Πόλεμος της Μικράς Ασίας και οι Κομμουνισταί» [Küçük Asya Savaşı ve Komünistler], 01.04.1921, Αριθμός Φύλλου: 13, s. 6.

1105 Yunanlar Anadolu'da yapılan mezalim ve vahşeti meşrulaştırmak adına daha sonra bir savunma geliştirmişlerdir. Bu savunmayı da barış zamanında suç sayılan eylemlerin savaş zamanında hoşgörüyle karşılanabileceği teorisine dayandırmak istemişlerdir. Yunan askeri yetkilileri yağmalamayı ve sivil halka yönelik şiddeti resmi olarak onaylamadıklarını beyan etse de gerçekte bu tür vahşet eylemelerine hem göz yummuşlar hem de Mart 1920'den itibaren Türk köylerinin sistemli bir şekilde yağmalanıp yakılmasına izin vermişlerdir. Üstelik Yunan Ordusu'nun bu değişmeyen taktiği çoğu zaman Prens Andreas'ın emri üzerine gerçekleşmiştir. Yunan askeri yetkililerinin öne sürdükleri diğer bir savunma ise savaş zamanında ordunun düşman topraklarında kendi başlarına buldukları şeylerle beslenebileceğidir. Dolayısıyla Türk köylerinin yağmalanmasını bir savaş taktiği olarak göstermek çabasındadır. Lakin savaş zamanında Yunan askerlerinin bazen subayların izniyle, bazen de izinsiz olarak yağmalama ve şiddet olaylarına karışması hukukunun ihlal edilmesidir (authorized transgression). Bk: Joanna Bourke, "War and Violence" *Theseis Eleven*, Volume: 86, Issue: 1, 2006, s. 23-38.

1106 Gellner, bazı ulusların göbek çukurunu çocukların bir anneden doğduğunu gösteren önemli bir ispat olarak değerlendirmektedir. Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk,* Hil yay., İstanbul 2008, s. 62. Yunan ulusunun göbek çukuru da Antik Yunan'dan doğduğunu iddia eden bir anlatıya sahiptir. Yunanlar, Avrupa medeniyeti in de Helenizm'den kendisini var ettiğine inanmaktadır.

1107 *Βήμα*, «Η δύναμις του αλύτρωτου ελληνισμού» [Kurtarılmamış Helenizm'in gücü], 05.07.1919, Αριθμός: 132, s. 1.

1108 Hile ve zor kullanma çözümlemelerini tersine çevirerek hegemonya kavramını formülleştiren Gramsci için bk. Şeyda Bükrücü Kazkondu & Emre Aydilek, "Antonio Gramsci'nin Marksist Düşünceye Katkıları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 9, 2015, s. 9-18.

1109 *Εμπρός*, «Οι Μουσουλμάνοι υπερ της Ελλάδας» [Müslümanlar Yunanistan'ın yanında], 24.04.1922, Αριθμός: 9168, s. 1.

1110 *Τηλεγραφήματα Ανταποκριτών του Παγκοσμίου Τύπου*..., s. 19.

1111 *Συνάδελφος*, «Συλλαλητήριον των Τούρκων της Προύσσης. Αποκηρύσσον τον Κεμάλ, Εγκωμιάζουν τον Ελληνικόν Στρατόν» [Bursa'da Türklerin mitingi. Kemal'i istemiyorlar, Yunan Ordusu'nu övüyorlar], 24.04.1922, Αριθμός: 30, s. 4.

1112 ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 498, Küçük Asya Ordusu Başkomutanı Paraskevopoulos'un 26 Haziran/9 Temmuz 1920 tarihli ve 2558/3 protokol numaralı günlük bilgilendirme raporu.

1113 *Συνάδελφος*, «Οι Τούρκοι του Ναρλεστά ζητούν την Ελλάδα» [Narlı Köyündeki Türkler Yunanistan'ı istiyor], 22.04.1922, Αριθμός: 28, s. 4.

1114 *Συνάδελφος*, «Ευγνωμοσύνη Τούρκων προς την Ελληνικόν Στρατόν» [Türklerin Yunan Ordusu'na Minnettarlığı], 24.04.1922, Αριθμός: 30, s. 2.

1115 *Συνάδελφος*, «Δηλώσεις των κατοίκων του Οθωμάν χωριού Φεϊζιέ», [Fevziye köyündeki Osmanlı sakinlerinin beyanı], 23.04.1922, Αριθμός: 29, s. 1.

1116 ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 498, Subay Othonaios tarafından Ayvalık Tümen Komutanlığı'na Kasaba'dan gönderilen 25 Haziran/8 Temmuz 1920 tarihli ve 10595/165 protokol numaralı telgraf.

1117 ΕΛΙΑ/Αρχείο Γεωργίου Στρέιτ [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Georgios Streit Arşivi], Φάκελος 19, Υποφάκελος 19.2, Γενική Επισκόπησις των Επιχειρήσεων κατά την Γ Περίοδον, s. 1.

1118 Επίσημης Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας, Τεύχος τέταρτον, Εστενογραφημένα Πρακτικά της Β Συντακτικής των Κρητών Συνελεύσεως, Συνεδριάσις 10 [Girit Devleti Resmi Gazetesi, Sayı Dört, Girit Meclisi 10. Toplantısının 2. Kurucu Meclisi in Stenografi Tutanakları], 28.10.1906, Εν Χανίοις 1906, s. 116.

1119 Ekim 1878'de imzalanan Halepa Sözleşmesi ile Girit, Rum Ortodoks valilerce yönetilmiştir. Bu sözleşmeye göre Girit Valisi Hristiyan olabilecek, genel meclis 49 Hristiyan ve 31 Müslüman üyeden oluşacak, Adada Girit Jandarma teşkilatı kurulacaktı. Pınar Şenışık, *Girit. Siyaset ve İsyan. 1895-1898*, Kitapyayınevi, İstanbul 2014, s. 103.

1120 Adıyeke & Adıyeke, *Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında Tarihsel Bir Örnek...*, s. 27.

1121 Βασίλης Ν. Κολλάρος, *Η Μειονοτική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου [Eleftherios Venizelos'un Azınlık Politikası]*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστήμων, Αθήνα 2015, s. 51-52.

1122 Çünkü Yunanlar, İsa'nın Doğu Ortodoks Kilisesi'ne mensup bireyleri olarak Katoliklikten ayrılmak için kendilerini Hristiyan değil Ortodoks kimliğiyle özdeşleştirmişti. Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα..., s. 119-120.*

1123 *Επίσημης Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας, Τεύχος τέτερτον, Εστενογραφημένα Πρακτικά της Β Συντακτικής των Κρητών Συνελεύσεως*..., s. 111-113.

1124 *Επίσημης Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας, Τεύχος τέτερτον, Εστενογραφημένα Πρακτικά της Β Συντακτικής των Κρητών Συνελεύσεως*..., s. 117.

1125 *Επίσημης Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας, Τεύχος τέτερτον, Εστενογραφημένα Πρακτικά της Β Συντακτικής των Κρητών Συνελεύσεως*..., s. 779.

1126 Bu ifadeyi Eleftherios Venizelos 8 Aralık 1906 tarihinde Girit Kurucu Meclisinin 35. Oturumunda kullanmıştır. (y.n.)

1127 Εμμανουήλ Γ. Χαλκιαδάκης, *Κρήτη, 1898-1913. Από την "Αυτονομία" στην Ένωση με την Ελλάδα. Πολιτική, Κοινωνία και Εκκλησία μέσα από τη φαινομενική Αυτονομία και το Ενωτικό Αίτημα [Girit, 1898-1913. "Özerklik"ten Yunanistan'la Birleşmeye. Görünürdeki Özerklik ve Üniteryen Talep Aracılığıyla Siyaset, Toplum ve Kilise]*, Περιφέρεια Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης 2013, s. 90.

1128 Emine Aydoğan, "Hoşgörünün Liberal Yorumu: John Stuart Mill", *Kaygı*, Sayı: 30, 2018 s. 85.

1129 Gökhan Atılgan & E. Attila Aytekin, *Siyaset Bilimi. Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, Yordam Kitap, İstanbul 2018, s. 304.

1130 Örneğin Müslümanlar ile Osmanlı, Slavca konuşanlar ile Bulgaristan ve Sırbistan, Romanya ile Rumen Ulahlar. (y.n.)

1131 Κολλάρος, *Η Μειονοτική πολιτική*..., s. 146-148.

1132 Κολλάρος, *Η Μειονοτική πολιτική*..., s. 148-149.

1133 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Venizelos Arşivi], Φάκελος 6, Υποφάκελος 6.3, Σύμβασις Αθηνών, Κείμενα των Συβάσεων Ειρήνης Λονδίνου και Αθηνών προς επικύρωση από τη Βουλή [Atina Sözleşmesi, Meclis tarafından onaylanacak Atina ve Londra Barış Sözleşmesi]

1134 *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος ΙΘ, Σύνοδος Β, Συνεδρίασις 6η [Meclis Tartışmaları Bülteni, 19. Dönem, 2. Oturum, 6. Toplantı]* 13.11.1913, εκ του τυπογραφείου Αλεξ. Βιτσικουνάκη, Εν Αθήναις 1914, s. 65.

1135 Γιάννης Ν. Γκλαβίνας, *Οι Μουσουλμανικοί Πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923). Από την ενσωμάτωση στην ανταλλαγή [Yunanistan'daki Müslüman Nüfus (1912-1923). Entegrasyondan değişime]*, Εκδοτικός Οίκος Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2013, s. 108.

1136 Özsüer, "Balkan Savaşı'ndan Lozan'a Yunanistan'da Ekalliyet Sorunu...", s. 476-477.
1137 *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος ΙΘ, Σύνοδος Β, Συνεδρίασις 6η [Meclis Tartışmaları Bülteni, 19. Dönem, 2. Oturum, 6. Toplantı]*, 13.11.1913..., s. 66.
1138 *Αθήναι* «οι Πρόοδοι της Σμύρνης» [İzmir'in İlerlemesi], 04.05.1919, Αριθμός: 5955, s. 1.
1139 Μιχαήλ Ι. Νοταράς, *Εις την Ιωνίαν, Αιολίαν και Λυδίαν. Πριν πενήντα χρόνια [İyonya'da, Aiolia'da ve Lidya'da. Elli yıl öncesi]*, (χ.ο), Αθήναι 1972, s. 13.
1140 *Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν, Εκδόσις Γραφείου Τύπου Υπουργείου Εξωτερικών [Küçük Asya'daki Yunanistan, Dışişleri Bakanlığı Basın Ofisi tarafından yayımlanmıştır.]*, Τύπος Κίμων Ι. Θεοδωρόπουλος και Σία – Σοφοκλής – Αριστείδου, Αθήναι 1921, s. 7.
1141 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 181.
1142 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 20, 173/134, Venizelos'tan İzmir Yüksek Komiserliği'ne gönderilen 30 Haziran/13 Temmuz 1919 tarihli ve 5942 protokol numaralı gizli telgraf.
1143 *Βήμα* «ο Έλλην Αρχιστράτηγος εις το ελληνικόν νοσοκομείον» [Yunan Başkomutanı Yunan hastanesinde], 05.07.1919, Αριθμός: 132, s. 1.
1144 *Εμπρός*, «Ενθουσιώδης Υποδοχή του κ. Μιχαλακόπουλου εις Πάτρας» [Patra'da Sayın Michalakopoulos'un coşkulu karşılanması], 24.08.1920, Αριθμός: 8570, s. 3.
1145 *Ελεύθερος Τύπος*, «Ο Λόγος του κ. Βενιζέλου εις το γεύμα του Ζάππειου» [Bay Venizelos'un Zapyon'daki yemekteki sözleri], 16.09.1920, Αριθμός: 1326, s. 4.
1146 *Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν*..., s. 3.
1147 Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İzmir Yüksek Komiserliği, İzmir Yunan Yönetimi (Elliniki Dioikisi tis Smirnis) adıyla değiştirilmiş; fakat İzmir Yüksek Komiserliği makamı korunmuştu. (y.n.)
1148 *Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν*..., s. 5.
1149 *Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν*..., s. 5.
1150 *Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν*..., s. 5-6.
1151 *Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν*..., s. 6.
1152 *Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν*..., s. 6-7.
1153 *Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν*..., s. 9.
1154 *Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν*..., s. 11-12.
1155 *Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν*..., s. 10.
1156 *Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν*..., s. 12.
1157 Raporda 14 Mart 1921'den itibaren yoksul Müslümanlara yönelik bir dispanserin faaliyete geçtiği ve 7 ayda 3556 hastanın bedava muayene edildiği de yazılmıştı. *Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν*..., s. 32.
1158 *Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν*..., s. 27.
1159 *Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν*..., s. 27-28.
1160 *Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν*..., s. 28.
1161 *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος Κ, Σύνοδος Δ, Συνεδριάσις 71η, [Temsilciler Meclisi Tartışmaları Bülteni, 20. Dönem, 4. Oturum, 71. Toplantı]*, 25.08.1920, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1931, s. 1056.
1162 *Εμπρός*, «Ο Λόγος του κ. Βενιζέλου» [Bay Venizelos'un Beyanı], 30.10.1920, Αριθμός: 8637, s. 2.
1163 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Πνευματική και Καλλιτεχνική Κίνηση [Kültürel ve Sanatsal Faaliyetler].
1164 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Πνευματική και Καλλιτεχνική Κίνηση [Kültürel ve Sanatsal Faaliyetler].
1165 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Πνευματική και Καλλιτεχνική Κίνηση [Kültürel ve Sanatsal Faaliyetler].

1166 *ΦΕΚ [Resmi gazete]*, Τεύχος I, 10.09.1920, Αριθμός φύλλου: 206, Εν Αθήναις, s. 2071-2072.

1167 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία…*, s. 180-181.

1168 Αρχείο Ένωσις Σμυρναίων Επαρχιακόν, Συμβούλιο Σμύρνης, Έδρα Αθήναι, [İzmirliler Birliği Arşivi, İzmir İl Meclisi, Atina Genel Merkezi] «Ιωνικό Πανεπιστήμιο», Αρχείο Διοικητικά.

1169 Örneğin babası Stefanos Karatheodori İstanbullu aristokrat bir ailenin üyesiydi. Diplomatik bir görevle Belçika'da bulunmuş; aynı zamanda Berlin, Stockholm ve Viyana'da büyükelçi olarak görev yapmıştı. Büyükbabası Stefanos Karatheodori de Sultan II. Mahmut'un şahsi doktoruydu.Τακής Χρ. Τσονίδης, *Το Γένος Καραθεοδωρη 1740-1950. Από την Μπόσνα της Αδριανουπόλεως... στα παλάτια των Σουλτάνων, στις πρεσβείες και στα πανεπιστήμια της Ευρώπης [Karatheodori Ailesi 1740-1950. Edirne'nin Bosna köyünden... Sultanların saraylarına, elçiliklere ve Avrupa üniversitelerine]*, Έκδοση Πολιτιστικού Συλλόγου Νέας Βύσσας «Ο Στέφανος Καραθεοδωρής», Νέα Ορεστίας 1989, s. 78; Δέσποινα Καραθεοδωρή-Ροδοπούλου & Δέσποινα Βλαχοστέργιου-Βασβατέκη, *Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή. Ο Σοφός Έλλην του Μονάχου [Konstantinos Karatheodori. Münih'in Bilge Yunanı]*, Εκτύπωση-Βιβλιοδεσία: Χ. Σ. Ζαχαροπούλου - Δ. Σιταράς ΟΕ, Αθήνα 2000, s. 14.

1170 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], 1919-1922, A.E. 38/03, İzmir Üniversitesinin organizasyonuna ilişkin 18/31 Ocak 1922 tarihli rapor.

1171 Ελπιδοφόρος Ιντζεμπέλης, *Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή. Μυθιστορηματική Βιογραφία [Konstantinos Karatheodori. Kurgusal Biyografi]*, Εκδόσεις Μένανδρος, Αθήνα 2019, s. 78.

1172 Örneğin Albert Einstein ve Karatheodori matematik ile ilgili ortak bir projede yer almış ve kendisinin takdirini kazanmıştır. Ιντζεμπέλης, *Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή…*, s. 76.

1173 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία…*, s. 182; Maria Georgiadou, "Doğu'daki Yunan Uygarlaştırma Misyonunun Smyrna (İzmir) Örneği, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 142, Ekim 2005 s. 60.

1174 Georgiadou, *Doğu'daki Yunan Uygarlaştırma…*, s. 65.

1175 Μαρία Γεωργιάδου, *Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή. Ένας μαθηματικός υπό την σκεπή της εξουσίας [Konstantinos Karatheodori. İktidar çatısı altında bir matematikçi]*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2007, s. 330.

1176 Ιντζεμπέλης, *Κωνσταντίνος Καραθεοδώρη…*, s. 78.

1177 Diğer devletlere karşı uygarlaştırıcı bir misyon üstlenme. Toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunlara bilimsel yöntem ile çözümler getirerek şartları mükemmelleştirme. Yaşar Kop, "Progressivizm ve Progressivizme Eleştirel Bir Yaklaşım", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10, Yıl: 2004, s. 275; Gültekin Sümer, "Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültür", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 5, Sayı: 19, Güz: 2008, s. 124.

1178 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία…*, s. 182; Ιντζεμπέλης, *Κωνσταντίνος Καραθεοδώρη…*, s. 78.

1179 Ιντζεμπέλης, *Κωνσταντίνος Καραθεοδώρη…*, s. 80.

1180 Nitekim Gramsci'ye göre de hegomonik sınıf kendi dar kesim çıkarlarını aşarak toplumun birçok sınıf ve gurubunu ulus-halka dönüştürebildiği ölçüde gerçek bir önderlik yeteneğine kavuşur. Mehmet Yetiş, "Hegemonya", Gökhan Atılgan & E. Attila Aytekin, *Siyaset Bilimi. Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, Yordam Kitap, İstanbul 2018, s. 91.

1181 Βικτωρία Γ. Σολομωνίδη, «Ιωνικό Πανεπιστήμιο Σμύρνης: Συμβολή στην ειρηνική συνύπαρξη» [İzmir İyonya Üniversitesi: Barışçıl bir arada yaşamaya katkı], *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική Διάσταση και Προοπτικές, Αθήνα, 21-25 Σεπτεμβρίου 1987, Τόμος Β [Uluslararası Üniversite: İdeoloji ve Eğitim Sempozyumu Bildirileri. Tarihsel Boyut ve Perspektifler, Atina, 21-25 Eylül 1987, II. Cilt]*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Αθήνα 1989, s. 387.

1182 Γεωργιάδου, *Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή…*, s. 345.

1183 Bazı Yunan kaynaklarında bu bina yarım kalmış askerî bir kışla olarak belirtilmektedir. Georgiadou, *Doğu'daki Yunan Uygarlaştırma…*, s. 67.

1184 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 182.

1185 Osmanlı İmparatorluğu tüm çabasını askeriye üzerinde yoğunlaştırdığından kapitülasyon sistemiyle yabancı tüccarlara da ticari ayrıcalık tanımıştı. Hamit Bozarslan, *Türkiye Tarihi. İmparatorluktan Günümüze*, İletişim yay., İstanbul 2015 s. 101.

1186 Ιστορικό Αρχείο ETE [Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi], Φάκελος 41, «Τραπεζική και οικονομική κατάσταση στη Σμύρνη 1919-1922», Α1Σ20Υ1Φ41, Georgios Trakakis tarafından yazılan "İzmir ve Yunan Küçük Asyası'nda sanayi" adlı 1920 tarihli ekonomik araştırma raporu.

1187 Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*..., s. 116-117.

1188 Tanzimat döneminde emperyalizmin ilgi odağı olan İzmir ve hinterlandı bilhassa sermaye akışının yoğun olmasından dolayı göç olgusunu da beraberinde getirmişti. Bu dönemde ihtiyaç duyulan iş gücü açığını kapatmak amacıyla Ege Adalarında yaşayan Rumların bölgeye göçmen olarak gelmeye başlaması sayısal olarak Rum nüfusun artmasına neden olmuştur. Ancak Batı Anadolu, Rum göçmenlerin yanı sıra Türk göçmenlerin de yoğun olarak iskan edildiği bölgeydi. Bilhassa 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan itibaren Türkler devletin kaybettiği topraklardan İzmir ve çevresine göç etmiş ve bölgede Türk nüfusun artmasına katkıda bulunmuştur. Berber, *Sancılı Yıllar*..., s. 57.

1189 Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*..., s. 127.

1190 Θάνος Βερέμης & Κώστας Κωστής, *Η Εθνική Τράπεζα στην Μικρά Ασία (1919-1922) [Küçük Asya'da Ulusal Banka (1919-1922)]*, Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1984, s. 50

1191 Bu bankalar, Banque İmperial Ottomance, Credit Lyonnais Banque de Selonique, Wiener bankverein, Trapeza tis Anatolis, Credit National Ottoman, Trapeza Athinon idi. Yunan işgal döneminde ise Banco di Rome, Credit Foncier d'Algerie et Tunisie, National Bank of Turkey ve Banque Francaise des Pays d'Orient faaliyet gösterdi. Ιστορικό Αρχείο ETE [Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi], Φάκελος 44, «Σύντομος Ιστορία της δράσεως της ΕΤΕ 'Μικρά Ασία' υπό Θ. Θεμενάκης Μάρτιος 1923» [Mart 1923'te Th. Themenakis yönetimindeki Küçük Asya'daki Yunanistan Ulusal Bankası faaliyetlerinin kısa tarihi]

1192 Ιστορικό Αρχείο ETE [Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi], Φάκελος 40, «Υποκατάστημα Σμύρνης 1918-1921», Α1Σ20Υ1Φ40, E. İliadis'ten Alkesandros Koryzis'e 8/21 Ağustos 1920 tarihli şahsi dilekçe.

1193 Ιστορικό Αρχείο ETE [Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi], Φάκελος 41, «Τραπεζική και οικονομική κατάσταση στη Σμύρνη 1919-1922», Α1Σ20Υ1Φ41, 16/29 Eylül tarihinde Aleksandros Koryzis tarafından hazırlanan İzmir'de Yunanistan Ulusal Bankası başlıklı rapor.

1194 Ιστορικό Αρχείο ETE [Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi], Φάκελος 40, «Υποκατάστημα Σμύρνης 1918-1921», Α1Σ20Υ1Φ40, Th. Lekatsas'ın İzmir Şubesi raporu.

1195 İttihat ve Terakki Partisi, Balkan Savaşları'ndan sonra Rum nüfusun devletin varlığını tehdit eden yıkıcı çalışmalarını bitirmek amacıyla tüm ülkede bir tehcir politikası uygulamıştı. Rum tehciri sırasında İzmir Sancağından da adalara pek çok Rum gitmişti. Büyük Savaş sırasında İzmir sancağından gönderilen Rumlar, Mütareke döneminde Osmanlı hükümetinin aldığı karar gereğince evlerine gönderilip iskân edilmişlerdi. Örneğin Büyük Savaş sırasında Midilli Adası'na yerleştirilen Ayvalık Rumları, bölgenin Yunan birliklerince işgal edilmesinden sonra büyük gruplar halinde geri dönmüşlerdi. Berber, *Sancılı Yıllar*..., s. 58, 317-318.

1196 Ιστορικό Αρχείο ETE [Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi], Φάκελος 41, «Τραπεζική και οικονομική κατάσταση στη Σμύρνη 1919-1922», Α1Σ20Υ1Φ41, 16/29 Eylül tarihinde Aleksandros Koryzis tarafından hazırlanan İzmir'de Yunanistan Ulusal Bankası başlıklı rapor.

1197 Ιστορικό Αρχείο ETE [Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi], Φάκελος 40, «Υποκατάστημα Σμύρνης 1918-1921», Α1Σ20Υ1Φ40, İzmir Metropolitliğinin rahiplere ve öğretmenlere yönelik 15/28 Eylül 1919 tarihli genelgesi.

1198 Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ [Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi], Φάκελος 44, «Σύντομος Ιστορία της δράσεως της ΕΤΕ 'Μικρά Ασία'» [Küçük Asya'daki Yunanistan Ulusal Bankası faaliyetlerinin kısa tarihi], Α1Σ20Υ1Φ44.

1199 Yunanlar İzmir'i terk ettiğinde bankanın depoları Amerikalı denizciler tarafından korunmuş ve bir İngiliz destroyeri bankanın önüne demirlemişti. Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Φάκελος 44, «Σύντομος Ιστορία της δράσεως της ΕΤΕ 'Μικρά Ασία'» [Küçük Asya'daki Yunanistan Ulusal Bankası faaliyetlerinin kısa tarihi], Α1Σ20Υ1Φ44.

1200 Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ [Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi], Φάκελος 44, «Σύντομος Ιστορία της δράσεως της ΕΤΕ 'Μικρά Ασία'» [Küçük Asya'daki Yunanistan Ulusal Bankası faaliyetlerinin kısa tarihi], Α1Σ20Υ1Φ44.

1201 Βερέμης & Κωστής, *Η Εθνική Τράπεζα*..., s. 56.

1202 Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ [Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi], Φάκελος 44, «Σύντομος Ιστορία της δράσεως της ΕΤΕ 'Μικρά Ασία'» [Küçük Asya'daki Yunanistan Ulusal Bankası faaliyetlerinin kısa tarihi], Α1Σ20Υ1Φ44.

1203 *Πολιτεία*, «Μεταφορά των Αρχείων» [Arşivlerin Taşınması], 26.08.1922, Αριθμός: 1683, s. 7.

1204 *Συνάδελφος*, «Διαταγή» [Emir], 03.06.1922, Αριθμός: 64, s. 2.

1205 *Συνάδελφος*, «Δια τον Συνάδελφον» [Synadelfos için], 26.04.1922, Αριθμός: 31, s. 3.

1206 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Ilias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Υποφάκελος 2.1.

1207 *Συνάδελφος*, «Η Ελληνική ψυχή», [Yunan ruhu] 18.03.1922, Αριθμός: 1, s. 1.

1208 *Συνάδελφος*, «Παράγραφοι» [Paragraflar], 18.03.1922, Αριθμός: 1, s. 1.

1209 *Συνάδελφος*, «Ποιανού τα λες...» [Kime söylüyorsun...], 13.05.1922, Αριθμός: 46, s. 2.

1210 *Συνάδελφος*, «Αυτοί είναι» [İşte bunlar], 02.05.1922, Αριθμός: 37, s. 1.

1211 *Συνάδελφος*, «Οικτρά η θέσις του τουρκικού στρατού» [Türk ordusunun durumu vahim], 21.06.1922, Αριθμός: 79, s. 4.

1212 *Συνάδελφος*, «Εν Αποσυνθέσει ο κεμαλικός Στρατός» [Kemalist Ordu Dağılıyor], 11.05.1922, Αριθμός: 44, s. 4.

1213 *Συνάδελφος*, «Επιδείνονται η κατάστασις εις την Άγκυραν» [Ankara'da durum giderek kötüleşiyor], 23.05.1922, Αριθμός: 55, s. 4.

1214 *Συνάδελφος*, «Πώς θα εορτασθή το Πάσχα εις το μέτωπον» [Cephede Paskalya nasıl kutlanacak?], 20.03.1922, Αριθμός: 4, s. 2.

1215 *Συνάδελφος*, «Εντυπώσεις από την ζωή του μετώπου» [Cephedeki yaşamdan izlenimler], 13.05.1922, Αριθμός: 46, s. 2.

1216 *Συνάδελφος*, «Το φρόνημα του στρατού» [Ordunun inancı], 18.03.1922, Αριθμός: 1, s. 2.

1217 *Συνάδελφος*, «Βροντοφωνήσατε εις όλους» [Herkese kükreyin], 23.03.1922, Αριθμός: 5, s. 2.

1218 *Συνάδελφος*, «Θα συνεχίσουν τον αγώνα» [Mücadeleye devam edecekler], 19.03.1922, Αριθμός: 2, s. 2.

1219 *Συνάδελφος*, «Πρόσκλησις του μετώπου» [Cepheye davet], 20.03.1922, Αριθμός: 3, s. 2.

1220 *Συνάδελφος*, «Είμεθα Έλληνες» [Bizler Yunanız], 23.03.1922, Αριθμός: 5, s. 2.

1221 *Συνάδελφος*, «Καφενείον και διάβασμα» [Kahvehane ve Kitap okuma], 05.05.1922, Αριθμός: 39, s. 2.

1222 *Συνάδελφος*, «Τα κέντρα του μετώπου» [Cephenin merkezleri], 16.07.1922, Αριθμός: 101, s. 3. Benzer haber içerikleri Atina basınının önde gelen diğer gazetelerinde de sıklıkla dile getirilmekteydi. Örneğin *Tharros* gazetesinde çıkan haberde askerlerin güzel vakit geçirdikleri, şartlarının iyi olduğu, kimsenin bu ortamı bırakıp gitmek istemediği ve İzmir'i asla terk etmeyecekleri yazılmıştı. Θάρρος, «Πώς εγλέντισεν ο στρατός μας;» [Ordumuz nasıl eğlendi?], 05.04.1922, Αριθμός: 3114, s. 1.

1223 *Συνάδελφος*, «Το ψάρευμα του μετώπου» [Cephede balık avlama], 11.08.1922, Αριθμός: 125, s. 2.

1224 *Συνάδελφος*, «Από τη ζωή του μετώπου» [Cephede yaşam], 29.03.1922, Αριθμός: 11, s. 3.

1225 *Συνάδελφος*, «Σύμφωνοι και οι Τούρκοι» [Türkler de hemfikir], 21.04.1922, Αριθμός: 27, s. 1.

1226 *Συνάδελφος*, «Οι Τούρκοι του Γκενίζ» [Gediz Türkleri], 21.04.1922, Αριθμός: 27, s. 1.

1227 *Συνάδελφος*, «Ευχαριστήρια δια τον Ελληνικόν Στρατόν» [Yunan Ordusu'na Teşekkürler], 01.06.1922, Αριθμός: 62, s. 2.

1228 Συνάδελφος, «Διάψευσις τουρκικών ανακρίβειον» [Türklerin yalanlarına tekzip], 03.06.1922, Αριθμός: 64, s. 4.

1229 *"5 Mayıs 1922 tarihli İkdam gazetesinde çıkan habere göre Yunan Ordusu'nun Muradiye'de bir camide ibadetlerini yapan vatandaşları engelleyip öldürdüğü ve bir kısmını da esir olarak Yunanistan'a götürdüğü bilgisi verilmektedir. Haberin yalan olduğunu bildiririz.* Συνάδελφος, «Διάψευσις τουρκικόν ανακριβειών» [Türklerin yalanlarına tekzip], 21.05.1922, Αριθμός: 53, s. 2.

1230 *Συνάδελφος*, «Παράγραφοι» [Paragraflar], 23.06.1922, Αριθμός: 81, s. 1.

1231 *Συνάδελφος*, «Η ελληνική κατοχή έφερε τον εικοστό αιώνα» [Yunan işgali 20. yüzyılı getirdi], 18.06.1922, Αριθμός: 77, s. 2.

1232 *Συνάδελφος*, «Σύμφωνοι και οι Τούρκοι» [Türkler de hemfikir], 21.04.1922, Αριθμός: 27, s. 1.

1233 *Συνάδελφος*, «Διάψευσις Ανακριβειών» [Yalanların tekzibi], 17.05.1922, Αριθμός: 49, s. 2.

1234 *Συνάδελφος*, «Χρονογράφημα» [Kronograf], 30.03.1922, Αριθμός: 12, s. 1.

1235 ΕΛΙΑ/Αρχείο Γεωργίου Στρέιτ [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Georgios Streit Arşivi], Φάκελος 18, Υποφάκελος 18.4, «Γραφείον Τύπου Υπουργείου Εξωτερικών 1921» [Dışişleri Bakanlığı Basın Dairesi 1921]

1236 Χαράλαμπος Πληζιώτης. *Αναμνήσεις του μετώπου 1920-1921 (Μικρά Ασία-Θράκη) [1920-1921 yılları arasında cephe anıları (Küçük Asya-Trakya)]*, Επιμέλεια: Ματούλα Ρίζου-Κουρούπου, Εκδόσεις Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1991, s. 138.

1237 Αθανάσιος Αργυρόπουλος, *Μνήμες πολέμων 1917-1922 [1917-1922 Savaşlarını Hatıraları]*, Τύποις Παρ. Παρασκευόπουλου, Αθήνα 1985, s. 71.

1238 Nitekim 20 Kasım 1922 tarihinde Lozan Konferansı'nın açılışında Lord Curzon'un nutkundan sonra söz alan İsmet Paşa Türkiye'nin çektiği ıstırabı şu cümlelerle salona haykırıyordu: *"1918'den sonra Türkiye topraklarının en zengin ve en mamur kısımlarını yavaş yavaş mahvetmek ve yıkmak fikriyle muntazaman yapılmış tahribatı, hiçbir tarafıyla mazur göstermek kabil değildir. Hala bu dakikada bile, bir milyondan ziyade masum Türk'ün, Anadolu ovalarında ve yaylalarında, evsiz ve ekmeksiz, serseri gibi dolaştıklarını da hatırlatmak isterim.* Ali Naci Karacan, *Lozan*, Hazırlayan: Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul 2020, s. 77.

1239 *Καθημερινή*, «Το ζήτημα της Αποστρατεύσεως» [Terhis sorunu], 17.09.1921, Αριθμός φύλλου: 709, s. 1.

1240 Yunan askerlerinin büyük bir kısmı Balkan Savaşları'nda, ardından Büyük Savaş'ta ve Ukrayna'da, sonra da Batı Anadolu'da aralıksız savaşmıştı. ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Christos Kondylis'ten İlias Voutieridis'e Afyonkarahisar'dan gönderilen Mayıs 1922 tarihli asker mektubu.

1241 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο…*, s. 758.

1242 Er Nikos Nikolopoulos, 23 Mayıs 1921 tarihli mektubunda, Başbakan Gounaris'in İzmir'e vardığında halktan kimsenin karşılamaya gelmediğini, sadece Yüksek Komiserlikte görevli birkaç askerî personelin başbakanı karşıladığını, çoğu askerin kendi çıkarları için Gounaris'e oy verdiğini ve seçim sonuçları açıklanır açıklanmaz da askerlerin *"yaşasın terhis!"* diye bağırdığını yazmıştı. Φώντας Λάδης, *Χαίρε μέσα από τη μάχη [Savaşın içinden selamlar]*, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1993, s. 176.

1243 Παρασκευαΐδης, *Αδελφή Στρατιώτου…*, s. 192, 236.

1244 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο…*, s. 191.

1245 Πληζιώτης, Αναμνήσεις του μετώπου…, s. 55.

1246 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Vasilis Asimakis'ten İlias Voutieridis'e gönderilen 24.06.1922 tarihli asker mektubu.

1247 Er Anastasios Anastasiou'nun 15 Ocak 1921 tarihli mektubu Λάδης, *Χαίρε μέσα…*, s. 229.

1248 Πληζιώτης, *Αναμνήσεις του μετώπου…*, s. 37.

1249 *Η Δίκη των Εξ…*, s. 117, 142.

1250 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία…*, s. 254.

1251 ΓΑΚ/ΑΥΑΣ [Yunanistan Devlet Arşivi/İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi], Φάκελος 35, Yüksek Komiserliğin Afyonkarahisar temsilcisi İkonomidis'ten İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis'e gönderilen 1/14 Aralık 1921 tarihli ve 5665 protokol numaralı dilekçe.

1252 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Amilios Kampanakis'ten İlias Voutieridis'e İzmir'den gönderilen 10.03.1922 tarihli asker mektubu.

1253 Παρασκευαΐδης, *Αδελφή Στρατιώτου…*, s. 136-137.

1254 Παρασκευαΐδης, *Αδελφή Στρατιώτου…*, s. 228.

1255 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, İ.K.'dan İlias Voutieridis'e gönderilen asker mektubu (tarih ve isim belirtilmemiş)

1256 Λάδης, *Χαίρε μέσα…*, s.163.

1257 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, S. Nikolopoulos'tan İlias Voutieridis'e gönderilen asker mektubu (tarih belirtilmemiş).

1258 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Kostas Zineiadis'ten İlias Voutieridis'e gönderilen 07.08.1922 tarihli asker mektubu.

1259 Yunan Ordusu'na gönüllü katılan asker sayısı toplamda 5.271 idi. Bu gönüllü askerlerin 4.293'ü yani %81,44'ü, Mayıs 1919 ile Ağustos 1920 arasındaki dönemde gitmişti. Αναστάσιος Ζωγράφος, «Κουραμπιέδες, λιποτάκται και ανυπότακτοι: όψεις και κίνητρα αντίστασης στη Μικρασιατική Εκστρατεία» [Kurabiyeler, firariler ve itaatsizler: Küçük Asya Seferi'nde direnişin yönleri ve motivasyonları], Δημήτρης Καμούζης & Αλέξανδρος Μακρής & Χαράλαμπος Μηνασίδης (επίμ), *Έλληνες Στρατιώτες και Μικρασιατική Εκστρατεία. Πτυχές μιας οδυνηρής εμπειρίας [Yunan Askerleri ve Küçük Asya Seferi. Acı verici bir deneyimin yönleri]*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2022, s. 84.

1260 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Georgios Theodosopoulos'tan İlias Voutieridis'e gönderilen 16.05.1922 tarihli asker mektubu.

1261 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, İlias Voutieridis'e gönderilen isimsiz (anonim) ve tarihsiz asker mektubu.

1262 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Gavriil Kantaroglou'dan İlias Voutieridis'e gönderilen 24.07.1922 tarihli asker mektubu.

1263 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Georgios Palantas'tan İlias Voutieridis'e gönderilen asker mektubu. (tarih belirtilmemiş)

1264 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Triantis Theodoros'tan İlias Voutieridis'e gönderilen asker mektubu. (tarih belirtilmemiş)

1265 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Georgios Palantas'tan İlias Voutieridis'e gönderilen asker mektubu. (tarih belirtilmemiş)

1266 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Georgios Proestos'tan İlias Voutieridis'e gönderilen 10.06.1922 tarihli asker mektubu.

1267 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Athanasios Papaleksopoulos'tan İlias Voutieridis'e gönderilen asker mektubu. (tarih belirtilmemiş)

1268 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Georgios Palantas'tan İlias Voutieridis'e gönderilen asker mektubu. (tarih belirtilmemiş)

1269 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Vasilis Asmakis'ten İlias Voutieridis'e gönderilen 24.06.1922 tarihli asker mektubu.

1270 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Vasilis Asimakis'ten İlias Voutieridis'e gönderilen (gün belirtilmemiş).06.1922 tarihli asker mektubu.

1271 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Panos Tsanetos'tan İlias Voutieridis'e gönderilen asker mektubu. (tarih belirtilmemiş)

1272 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Georgios Theodosopoulos'tan İlias Voutieridis'e gönderilen 16.05.1922 tarihli asker mektubu.

1273 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Vasilis Asimakis'ten İlias Voutieridis'e gönderilen Haziran 1922 tarihli asker mektubu.

1274 Ordudan firar eden askerler 811 sayılı yasa uyarınca yargılandıkları mahkemelerde suçun niteliğine göre çeşitli hapis cezalarına çarptırılmaktaydı. Örneğin Paraskevas Koufas ordudan firar ettiği gerekçesiyle iki buçuk yıl Midilli hapishanesine gönderilmişti. ΓΑΚ/Αρχείο Υπουργείου Δικαιοσύνης [Yunanistan Devlet Arşivi/Adalet Bakanlığı Arşivleri], Φάκελος 18, 03.01.1921, Αριθμός πρωτ: 60747; Sofogiannis Miltiadis Atina hapishanesinde altı ay cezaya çarptırılmıştır. ΓΑΚ/Αρχείο Υπουργείου Δικαιοσύνης, Φάκελος 18, 06.01.1921, Αριθμός πρωτ: 439. Athanasios Tompris Larissa hapishanesinde iki buçuk yıl hapis cezası almıştır. ΓΑΚ/Αρχείο Υπουργείου Δικαιοσύνης [Yunanistan Devlet Arşivi/Adalet Bakanlığı Arşivleri], Φάκελος 18, 14.11.1920, Αριθμός πρωτ: 448.

1275 Ζωγράφος, *Κουραμπιέδες, λιποτάκται και ανυπότακτοι*..., s. 82.

1276 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Spyros Frangoulis'ten İlias Voutieridis'e gönderilen 10.06.1922 tarihli asker mektubu.

1277 Ζωγράφος, *Κουραμπιέδες, λιποτάκται και ανυπότακτοι*..., s. 89.

1278 Παρασκευαΐδης, *Αδελφή Στρατιώτου*..., s. 194.

1279 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Vasilis Asimakis'ten İlias Voutieridis'e gönderilen 04.06.1922 tarihli asker mektubu.

1280 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Sotiris Kottas'tan İlias Voutieridis'e gönderilen asker mektubu. (tarih belirtilmemiş); Παρασκευαΐδης, *Αδελφή Στρατιώτου*..., s. 208.

1281 ΓΑΚ/ΑΠΓΠ [Yunanistan Devlet Arşivi/ Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi], Φάκελος 498, Küçük Asya Ordusu Başkumandanı Paraskevopoulos'tan Hükûmet Başkanı Eleftherios Venizelos'a gönderilen 25 Ekim/7 Kasım 1920 tarihli çok acil ibareli telgraf.

1282 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, İlias Voutieridis'e gönderilen isimsiz asker mektubu.

1283 Φεσσόπουλος, *Οι Διχόνοιες των Αξιωματικών μας*..., s. 98.

1284 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*..., s. 759.

1285 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Dimitrios Mantsios'tan İlias Voutieridis'e gönderilen 06.06.1922 tarihli asker mektubu.

1286 ΕΛΙΑ/Αρχείο Κουρουσόπουλου [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Kourousopoulou Arşivi], Φάκελος: 2, Η Συλλογή Ομηρίδης Σκυλίτσης, Petros Omiridis Skylitsis'ten Lia Varvanakou'ya gönderilen 29.07.1921 tarihli mektup.

1287 *Σκριπ*, «Ναυτοδικείον» [Deniz Askerî Mahkemesi], 08.07.1921, Αριθμός: 6099, s. 3.

1288 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Er Vasilis Asimakis'ten İlias Voutieridis'e gönderilen 28.06.1922 tarihli asker mektubu.

1289 ΕΛΙΑ [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi], *Ο Αραμπάς*, "Το Πάσχα της Μάνας", 03.04.1922, Αριθμός: 7-8, Ταχυδρομικός Τομέας: 906, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 008.

1290 Παρασκευαΐδης, *Αδελφή Στρατιώτου…*, s. 228.

1291 ΕΛΙΑ/Αρχείο Κουρουσόπουλου [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Kourousopoulou Arşivi], Φάκελος: 2, Η Συλλογή Ομηρίδης Σκυλίτσης, Petros Omiridis Skylitsis'ten Lia Varvanakou'ya gönderilen 04.07.1921 tarihli mektup.

1292 ΕΛΙΑ [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi], *Η Λόγχη*, "Ανοιξιάτικη Θλίψη", 03.04.1922, Αριθμός: 5, Ταχυδρομικός Τομέας: 906, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 024.

1293 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, Vasilios Dimou'dan İlias Voutieridis'e gönderilen asker mektubu. (tarih belirtilmemiş)

1294 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi] Φάκελος 2, V. Chatziolos'tan İlias Voutieridis'e gönderilen 17.07.1922 tarihli asker mektubu.

1295 Φεσσόπουλος, *Οι Διχόνοιες των Αξιωματικών μας…*, s. 98-99.

1296 *Εμπρός*, «*Κουραμπιέδες και Λιποτακταί. Ιδού οι δηλητηριασταί του μετώπου*» [Kurabiyeler ve Firariler. İşte cephenin zehirleyicileri], 27.08.1922, Αριθμός: 9292, s. 1.

1297 *Μακεδονία*, «Επί φυγαδεύσει ανυπότακτων» [İsyankarların kaçışı üzerine], 02.04.1920, Αριθμός: 2929, s. 1.

1298 *Μακεδονία*, «Σύλληψις» [Tutuklama], 10.08.1922, Αριθμός: 3752, s. 2.

1299 *Μακεδονία*, «Η Συμμορία των πλαστών διαβατηρίων» [Sahte pasaport çetesi], 25.07.1920, Αριθμός: 3041, s. 2.

1300 *Εμπρός*, «Επαυξήσατε την υπεροχή του μετώπου μας» [Cephemizin üstünlüğünü arttırın], 27.05.1922, Αριθμός: 9201, s. 1.

1301 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, İlias Voutieridis'e gönderilen 29.04.1922 tarihli isimsiz (anonim) asker mektubu.

1302 Ζωγράφος, *Κουραμπιέδες, λιποτάκται και ανυπότακτοι…*, s. 97.

1303 ΕΛΙΑ/Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/İlias Voutieridis Arşivi], Φάκελος 2, N. Karabinis'ten İlias Voutieridis'e gönderilen asker mektubu. (tarih belirtilmemiş)

1304 Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-22…*, s. 282.

1305 Τζανακάρης, *Σμύρνη: 1919-1922…*, s. 466-467.

1306 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας…, s.* 114.

1307 Örneğin Er Sklavonitis kasıtlı yaralanma ve yasa dışı silah kullanma suçlamasıyla askerî mahkeme tarafından 5 ay hapis ve 100 drahmi para cezasına çarptırılmıştı. *Σκριπ*, «Στρατοδικείον» [Askerî Mahkeme], 08.07.1921, Αριθμός φύλλου, 6099, s. 3.

1308 Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-22…*, s. 263, 270.

1309 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 204/Ε/1, Tümgeneral Kl. Boulalas'ın cephenin bölünmesiyle ilgili olaylar hakkında kişisel raporları.

1310 Ζωγράφος, *Κουραμπιέδες, λιποτάκται και ανυπότακτοι…*, s. 100.

1311 ΙΑΜΜΠΙ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 317, 173/44, G. Kondylis'ten Venizelos'a gönderilen 8/21 Ağustos 1922 tarihli mektup.

1312 Τζανακάρης, *Σμύρνη: 1919-1922…*, s. 470.

1313 Τζανακάρης, *Σμύρνη: 1919-1922…*, s. 469.

1314 Παντελής Πρινιωτάκης, *Ατομικόν Ημερολόγιον. Μικρά Ασία, 1919-1922 [Kişisel Günlük. Küçük Asya, 1919-1922]*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1998, s.164.

1315 *Η Δίκη των Εξ…*, s. 210, 218-237.

1316 Γ. Θ. Φεσσόπουλος, *Οι Διχόνοιες των Αξιωματικών μας και Η Διάλυση του Στρατού μας στην Μικρα Ασία [Subaylarımızın Anlaşmazlıkları ve Küçük Asya'daki Ordumuzun Dağılması]*, Ελεύθερη Σκέψις, Αθήναι 2007, s. 93.

1317 *Η Δίκη των Εξ…*, s. 493-512.

1318 https://www.youtube.com/watch?v=BPfeQitqwYA [Erişim tarihi: 04.08.2024]

1319 Γιαννουλόπουλος, *Η Ευγενής μας Τύφλωσις…*, s. 283-284.

1320 *Θάρρος*, «Ο Στρατός μας διασκεδάζει» [Ordumuz eğleniyor], 01.02.1922, Αριθμός: 3055, s. 2.

1321 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 254-255.

1322 Γιάννης Παπακώστας, *Προς την Αδελφή Στρατιώτου. Γράμματα από το Μικρασιατικό Μέτωπο [Askerin Ablasına. Küçük Asya Cephesinden Mektuplar]*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2007, s. 15.

1323 Bk. *Κανονισμός του Συνδέσμου των Ελληνίδων Κωνσταντινουπόλεως [Rum Kadınlar Derneği Tüzüğü]*, τύποις Αριστοβούλου, Αναστασιάδου και Σας, Εν Κωνσταντινουπόλει 1921, s. 5.

1324 Örneğin Yedikule-Aya Konstantinos Kadınlar Cemiyeti'nin kuruluşu İstanbul Rum Ortodoks Patriği Meletios tarafından 1 Haziran 1922 tarihinde onaylanmıştı. Παπακώστας, *Προς την Αδελφή Στρατιώτου*..., s. 133.

1325 Κυριακή Μαμώνη & Λήδα Ιστικοπούλου, *Σωματειακή Οργάνωση του ελληνισμού στη Μικρά Ασία (1861-1922) [Küçük Asya'da Helenizm'in Derneksel Organizasyonu (1861-1922)]*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2006, s. 17, 72, 91.

1326 *Ο Λόγος*, Χρόνος Γ, Αριθμός: 6, Πόλη, Απρίλης 1921, s. 379.

1327 Bursalı Kadınlar Derneği, İzmit ve Bilecik'ten Bursa'ya gelen mültecilere kıyafet, yiyecek ve kömür yardımında bulunmuş, ayrıca Bursa askerî hastanesindeki yaralı askerleri de ziyaret ederek onlara destek vermişti. Özellikle düzenledikleri bağış kampanyaları ile birçok dükkândan eşya toplayıp mültecilere dağıtmıştı. Cephedeki askerlere yiyecek, tütün vb. paketler göndermişti. Bk. Β. Φ. Αδαμαντιάδης, «Τα τελευταία Έτη της Ελληνικής Κοινότητας Προύσης» [Rum Cemaatinin Son Yılları], *Μικρασιατικά Χρονικά*, Τόμος 4, Ένωση Σμυρναίων, Αθήνα 1948, s. 96-125; Β. Φ. Αδαμαντιάδης, «Σελίδες τινές εκ του κοινοτικού βίου των τελευταίων δεκαετηρίδων της Προύσης» [Bursa'nın son on yılındaki toplum yaşamından bazı sayfalar], *Μικρασιατικά Χρονικά*, Τόμος 2, Τύπο-Μυρτίδη, Αθήναι 1939, s. 292-318.

1328 Νίκος Τόμπρος, «Η σωματειακή δράση των Μικρασιατισσών (1877-1922): Χώροι πολιτικών και εθνικών κινητοποιήσεων» [Küçük Asya kadınlarının sendika faaliyetleri (1877-1922): Siyasi ve ulusal seferberliklerin alanları], *Η Θέση και ο Ρόλος της Μικρασιάτισσας κατά τους νεότερους χρόνους, έως το 1922 [Modern Zamanlarda Küçük Asya Kadınının 1922'ye Kadarki Konumu ve Rolü]*, 7ο Συμπόσιο, Κέντρο Σπουδής & Ανάδειξης Μικρασιατικού Πολιτισμού [ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ] Συλλογικό Έργο, 27-29 Νοεμβρίου 2015, Δήμος Νέας Ιωνίας, Αθήνα 2015, s. 103-104.

1329 36 dernekten 13'ü Ege'de, 11'i Lidya'da, 5'i Aiolis'ta 4'ü Bitinya'da, 3'ü Karya'da aktifti. Rum kadın derneklerinin 10'u Kasaba, 8'i İzmir, 3'ü Aydın, 3'ü Ayvalık, 2'si Mudanya ve 2'si Bergama'da kurulmuştu. Τόμπρος, «Η σωματειακή δράση των Μικρασιατισσών... s. 95; Μαμώνη & Ιστικοπούλου, *Σωματειακή Οργάνωση*..., s. 184.

1330 Παπακώστας, *Προς την Αδελφή Στρατιώτου*..., s. 15-16; Τόμπρος, «Η σωματειακή δράση των Μικρασιατισσών...», s. 94-95.

1331 Μαμώνη & Ιστικοπούλου, *Σωματειακή Οργάνωση*..., s. 14.

1332 Τόμπρος, «Η σωματειακή δράση των Μικρασιατισσών...», s. 95; Batı Anadolu'da Rum nüfus çoğunlukla sahil şeridine yerleşmişti. Kıyıdan uzaklaşıldığında Rum nüfus iç bölgelere doğru azalma göstermekteydi. Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19ος αι. 1919. Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος [Küçük Asya, 19. yüzyıl - 1919. Rum Ortodoks Cemaatleri. Rum Milleti'nden Yunan Milleti'ne]*, Ελληνικά Γράμματα Αθήνα 1998, s. 137-138.

1333 Τόμπρος, «Η σωματειακή δράση των Μικρασιατισσών...», s. 96-99.

1334 Μαργαρίτα Ν. Δαλεζίου, *Κάθισα στο αντίσκηνο και έγραφα τα πάθη μου. αφηγήσεις του ανδρικού εαυτού σε ημερολόγια στρατιωτών του Μικρασιατικού Μετώπου (1919-1922) [Çadırda oturup tutkularımı yazdım. Küçük Asya Cephesi askerlerinin günlüklerinde erkek benliğinin anlatıları (1919-1922)]*, Μεταπτυχιακή Εργασία, Πανεπιστημίου Αιγαίου, Ερμούπολη Σύρου, Μάιος 2010, s. 4-5; Παπακώστας, *Προς την Αδελφή Στρατιώτου*..., s. 27-33.

1335 ΕΛΙΑ/Αρχείο Άννα Παπαδοπούλου [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/ Anna Papadopoulou Arşivi], Φάκελος Ι, Anna Papadopoulou'nun Günlüğü 1914-1921.

1336 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 255.

1337 Τόμπρος, «Η σωματειακή δράση των Μικρασιατισσών...», s. 99.

1338 Παναγιώτης Γρηγορίου, «Τα κείμενα του μετώπου, οι 'Αδελφές του Στρατιώτου' και οι λοιποί συμβολικοί συγγενείς της Μικρασιατικής Εκστρατείας: Μια ανθρωπολογική προσέγγιση» [Cephe metinleri, 'Askerin Kız Kardeşleri' ve Küçük Asya Seferi'nin diğer sembolik akrabaları: Antropolojik bir yaklaşım], Δημήτρης Καμούζης & Αλέξανδρος Μακρής & Χαράλαμπος Μηνασίδης (επίμ), *Έλληνες Στρατιώτες και Μικρασιατική Εκστρατεία. Πτυχές μιας οδυνηρής εμπειρίας [Yunan Askerleri ve Küçük Asya Seferi. Acı verici bir deneyimin yönleri]*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2022, s. 229.

1339 Τόμπρος, «Η σωματειακή δράση των Μικρασιατισσών...», s. 98.

1340 Cepheye gönderilen hediyelerden ötürü Yunan Ordusu'nun resmî gazetesi olan *Synadelfos*'ta askerler teşekkür yazısı yayımlayarak kadın örgütlerine minnetlerini sunuyorlardı: "*3. Piyade Alayı'nın 6. Bölüğüne gönderilen hediyeler için Askerin Küçük Asyalı Kız Kardeşine teşekkürlerimizi yolluyoruz. Dernek tarafından cepheye yüz adet iç çamaşırı, iki yüz kutu sigara, yüz adet mendil ve elli kuşak gönderildi. Teğmen. Fr. Tsipouras. T.T. 992.*" *Συνάδελφος*, «Έκφρασις Ευχαριστιών» [Minnettarlığın İfadesi], 13.05.1922, Αριθμός: 46, s. 2.

1341 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 256.

1342 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 256.

1343 Τόμπρος, «Η σωματειακή δράση των Μικρασιατισσών...», s. 101

1344 Τόμπρος, «Η σωματειακή δράση των Μικρασιατισσών...», s. 101-102.

1345 *Διαμαρτυρίαι γυναικών Θράκης και Μικρασίας* [Trakya ve Küçük Asya'daki kadınların protestoları], Εκδόσεις Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων, Αθήνα 1922, s. 40-41.

1346 İzmir'deki birçok farklı kadın derneği İzmirli Kadınlar Birliği çatısı altında toplanmıştı. Örneğin Askerin Küçük Asyalı Kız Kardeşi, İzmir Fukaraperver Cemiyeti, İzmir Rumları Eğitim Vakfı, İzmirli Genç Kadınlar Birliği, Kasaba Vatanperver Cemiyeti, Kasaba Fukaraperver Cemiyeti, Kasaba Savunma Örgütü, Menemen Kadın Birliği bu derneklerden bazılarıydı. Τόμπρος, «Η σωματειακή δράση των Μικρασιατισσών...», s. 104-105.

1347 *Διαμαρτυρίαι γυναικών Θράκης και Μικρασίας*..., s. 37.

1348 *Διαμαρτυρίαι γυναικών Θράκης και Μικρασίας*..., s. 46.

1349 Αγγελικά Ψαρρά, «Φεμινίστριες, Σοσιαλίστριες, Κομμουνίστριες: Γυναίκες και Πολιτική Στο Μεσοπόλεμο» [Feministler, Sosyalistler, Komünistler: İki Savaş Arası Dönemde Kadınlar ve Siyaset], Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος & Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός [Venizelizm ve Kentsel Modernleşme]*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1988, s. 67-69.

1350 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 215-216. Anna Papadopoulou kendi günlüğünde bu suçlamaların iftira olduğunu belirterek yalanlamıştı. Kendisinin sadece cephede acı çeken ve devleti tarafından terkedilen binlerce yaralı askere insani yardımda bulunduğunu yazmıştı. Bk. ΕΛΙΑ/Αρχείο Άννα Παπαδοπούλου [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Anna Papadopoulou Arşivi], Φάκελος Ι, Anna Papadopoulou'nun Günlüğü 1914-1921.

1351 Λάδης, *Χαίρε μέσα*..., s. 25.

1352 *Synadelfos* gazetesinde çıkan "Kardeşlerimizi yalnız bırakmayacağız" başlıklı yazıda bu tür kadın örgütlerinin amacı ve işlevi övgü dolu sözlerle anlatılmıştır. *Συνάδελφος*, «Δεν θα εγκαταλείψωμεν τους αδελφούς μας» [Kardeşlerimizi yalnız bırakmayacağız], 07.04.1922, Αριθμός: 16, s. 2.

1353 ΕΚΧΦ [Yunanistan Komunist Partisi Merkez Komitesi Eğitim Merkezi «X. Florakis» Arşivi], AM: 502817, *Νέα Ζωή*, «Βενιζελισμοί Γενικού Διοικητού» [Genel yönetimin Venizelistleri], 05.03.1921, Αριθμός: 30

1354 ΕΚΧΦ [Yunanistan Komunist Partisi Merkez Komitesi Eğitim Merkezi «X. Florakis» Arşivi], AM: 335710, *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, «Η οικονομική και πολιτική καταστάσις της Ελλάδος κατά το 1921» [1921 yılında Yunanistan'ın ekonomik ve siyasi durumu], Φεβρουάριος 1922, Αριθμός: 2, s. 56.

1355 ΕΚΧΦ [Yunanistan Komunist Partisi Merkez Komitesi Eğitim Merkezi «X. Florakis» Arşivi], AM: 335710, *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, «ο Πολιτικός αγών των διάφορων τάξεων» [Farklı sınıfların politik mücadelesi], Φεβρουάριος 1922, Αριθμός: 2, s. 55; Σταυρίδης, *Τα Παρασκήνια του ΚΚΕ*..., s. 66.

1356 ΕΚΧΦ [Yunanistan Komunist Partisi Merkez Komitesi Eğitim Merkezi «X. Florakis» Arşivi], AM: 347683, *Εργατικός Αγών*, «Νέος τρόπος απάτης» [Yeni dolandırıcılık yolu], 21.03.1921, Αριθμός: 177.

1357 ΕΚΧΦ [Yunanistan Komunist Partisi Merkez Komitesi Eğitim Merkezi «X. Florakis» Arşivi], AM: 347678, *Εργατικός Αγών*, 14.03.1921, Αριθμός: 176.

1358 ΕΛΙΑ/Αρχείο Νίκου Σύριγγα, Συλλογή, (Έγγραφα), Ντοσιέ Ι [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Nikos Syrigas Arşivi, Koleksiyon, (Belgeler), Dosya I]

1359 Σταυρίδης, *Τα Παρασκήνια του ΚΚΕ…*, s. 64.

1360 ΕΛΙΑ/Αρχείο Νίκου Σύριγγα, Συλλογή, (Έγγραφα), Ντοσιέ Ι [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Nikos Syrigas Arşivi, Koleksiyon, (Belgeler), Dosya I]

1361 ΑΣΚΙ [Çağdaş Sosyal Tarih Arşivleri], *Κοινωνική Έρευνα*, «Η δράσις των σοσιαλιστικών ομιλιών με τον στρατόν και τον στόλον», Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1932, Αριθμός Φύλλου: 7, s. 21-22.

1362 ΕΚΧΦ [Yunanistan Komunist Partisi Merkez Komitesi Eğitim Merkezi «X. Florakis» Arşivi], AM: 347707, *Εργατικός Αγών*, «Η πολιτική των Σοβιέτ» [Sovyetlerin siyaseti], 30.05.1921, Αριθμός: 167.

1363 ΕΚΧΦ [Yunanistan Komunist Partisi Merkez Komitesi Eğitim Merkezi «X. Florakis» Arşivi], AM: 347653, *Εργατικός Αγών*, «Γιατί και έως πότε;» [Neden ve ne zamana kadar?], 10.01.1921, Αριθμός: 177.

1364 1921-1922 yılları arasında Yunan askerlerinin cephede daha eğlenceli vakit geçirmelerini sağlamak ve kendi aralarında iletişim kurmak gayesiyle okur yazar olan erler kendi tümen ya da bölüklerinde el yazması gazeteler çıkarmaya başlamıştır. Batı cephesinde, yalnızca erat için basılan revü gazetelerinin amacı Yunan askerlerinin moral ve motivasyonunu güçlendirmektir. Revü gazetelerinin çıkarılmasında bir diğer önemli neden Atina gazetelerinin haber içeriklerinin cephedeki askerler için artık ilgi çekici bulunmamasıdır. Gündelik hayatlarından uzak kalan askerler Yunanistan'daki toplumsal ve kültürel hayatı yansıtan haberlere çok da fazla rağbet etmemiştir. Öte yandan basın sansürü ve haberlerin yanlı olması askerlerin Atina gazetelerinden doğru haber alamayacağını da düşündürmüştür. İşte tüm bu nedenler Yunan askerlerinin daha ziyade kendi dünyasını yansıtan revü gazetelerini çıkartmasına yol açmıştır. Yunan askerlerinin bağlı bulundukları tümen ya da bölüklerde çıkartılan revü gazetelerinde cephede olup biten olaylar haber şeklinde sunulmuştur. Yunan askerlerinin psikolojisine, hissiyatına, beklentilerine, Atina basınında yer verilmeyeceği için revü gazeteleri kendi dünyalarına ait insanlardan bilgi almak için cephedeki askerlere daha ilgi çekici gelmiştir. Bu sayede askerlerin bu yöndeki beklentilerini karşılayabilmek ve cepheler arası iletişimi sağlayabilmek maksadıyla ilk revü gazeteleri de çıkartılmaya başlanır. Revü gazetelerinde ciddi haber değil satirik içerikler ön plandadır. Esra Özsüer, "Milli Mücadele Döneminde Yunan Ordusu Tarafından Çıkarılan Cephe Gazeteleri ve Haber İçerikleri", *IV. Uluslararası Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Sempozyumu (11-12 Eylül 2019)*, Ankara 2021, s. 127-130; Δημήτρης Χαροντάκης, «Οι εφημερίδες των στρατιωτών του μικρασιατικού μετώπου 1921-1922» [Küçük Asya cephesi askerlerinin gazeteleri 1921-1922], Τα Νέα του ΕΛΙΑ, Αριθμός: 62, Θερινό Αρχειοστάσιο, Αθήνα 2003, s. 18-26; Κ. Θ. Παπαλεξάνδρου, «Από την ιστορίαν του τύπου. Αι εφημερίδες του μετώπου» [Basın Tarihinden. Cephe Gazeteleri*], Ελληνικά Γράμματα*, 15/02/1929, Έτος Γ, Τόμος Δ, Αριθμός: 41, s. 224-230; Γιώργος Χρανιώτης, «Λαϊκή Αντιπολεμική Διαμαρτυρία και Εργατικό-Κομμουνιστικό Κίνημα, 1919-1922» [Savaş Karşıtı Halk Protestosu ve Emek-Komünist Hareketi, 1919-1922], *1922. Ιμπεριαλιστική Εκστρατεία και Μικρασιατική Καταστροφή [1922. Emperyalist Harekât ve Küçük Asya Felaketi], Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2022*, s. 135-195.

1365 *Ριζοσπάστης*, «Εξεγέρσεις και Στάσεις φαντάρων και ναυτών» [Asker ve Denizcilerin Ayaklanmaları ve İsyanları], 27.07.1930, Αριθμός: 9, s. 2.

1366 ΕΛΙΑ/*Ο Αραμπάς*, 03.04.1922, Φύλλο: 7-8, Ταχυδρομικός Τομέας: 906, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 008.

1367 Carabott, "The Greek Communists…", s. 109.

1368 ΕΚΧΦ [Yunanistan Komunist Partisi Merkez Komitesi Eğitim Merkezi «X. Florakis» Arşivi], AM: 349671, *Εργατικός Αγών*, 28.02.1921, Αριθμός: 174; *Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας*..., s. 114-116,170-173, 176-178.

1369 *Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας*..., s. 114-116.

1370 *Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας*..., s. 170-173.

1371 *Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας*..., s. 176-178.

1372 ΕΚΧΦ [Yunanistan Komunist Partisi Merkez Komitesi Eğitim Merkezi «X. Florakis» Arşivi], AM: 349671, *Εργατικός Αγών*, «Η επανάσταση θέλει στρατιώτες» [Devrimin askere ihtiyacı var], 28.02.1921, Αριθμός: 174.

1373 Αλέξανδρος Μακρής, «Κρίση Ηθικού, Αντιπολεμικό αίσθημα και Κομμουνιστική Προπαγάνδα 1919-1922» [Ahlaki Kriz, Savaş Karşıtı Duygular ve Komünist Propaganda 1919-1922], *Κ' Η Ανατολή του Αιμάτου Σιντριβάνι. Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922, Αιτία και Συνέπειες μιας Καταστροφής [Anadolu'nun Kanlı Çeşmesi. Küçük Asya Seferi 1919-1922, Bir Felaketin Nedenleri ve Sonuçları]*, Εκδόσεις Γκοβόστης, Αθήνα 2022, s. 350. Carabott, "The Greek Communists...", s. 112.

1374 Χρανιώτης, *«Λαϊκή Αντιπολεμική Διαμαρτυρία*...,» s. 174.

1375 ΕΚΧΦ [Yunanistan Komunist Partisi Merkez Komitesi Eğitim *Merkezi* «X. Florakis» Arşivi], AM: 347678, *Εργατικός Αγών*, «Μας χρειάζονται τα όπλα» [Bizim silaha ihtiyacımız var], 14.03.1921, Αριθμός: 176.

1376 *Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας*..., s. 214.

1377 Komünist gruplar bu konuda SEKE'li askerlerin "savaşmayın!" şeklinde bir slogan benimsemediğini ve muharebe sırasında mevzilerini terk etmeyerek savaştığını iddia etmektedir. Χρανιώτης, *«Λαϊκή Αντιπολεμική Διαμαρτυρία*...», s. 182.

1378 ΕΚΧΦ [Yunanistan Komunist Partisi Merkez Komitesi Eğitim Merkezi «X. Florakis» Arşivi], AM: 347733, *Εργατικός Αγών*, «Φτωχοί και πλούσιοι» [Fakirler ve zenginler], 18.07.1921, Αριθμός: 192.

1379 ΕΚΧΦ [Yunanistan Komunist Partisi Merkez Komitesi Eğitim Merkezi «X. Florakis» Arşivi], AM: 347678, Εργατικός Αγών, «Πρακτορείο Κουραμπιέδων» [Kurabiyelerin Acentası], 14.03.1921, Αριθμός: 176.

1380 ΕΛΙΑ/Αρχείο Νίκου Σύριγγα, Συλλογή, (Έγγραφα), Ντοσιέ Ι [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Nikos Syrigas Arşivi, Koleksiyon, (Belgeler), Dosya I]

1381 Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-22*..., s. 231.

1382 Χρανιώτης, *«Λαϊκή Αντιπολεμική Διαμαρτυρία*...», s. 153.

1383 Φεσσόπουλος, *Οι Διχόνοιες των Αξιωματικών μας*..., s. 40.

1384 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 47.

1385 *Μακεδονί* , «Της Ημέρας» [Günün haberi], 20.05.1922, Αριθμός: 3672, s. 1.

1386 Άγις Στίνας, *Αναμνήσεις. Εξήντα χρόνια κάτω από την σημαία της Σοσιαλιστικής Επανάστασης, Τόμος Α [Hatıralar. Sosyalist Devrim Bayrağı Altında Altmış Yıl, Cilt A]*, Εκδόσεις Βέργος, Αθήνα 1977, s. 58.

1387 *Εμπρός*, «Απόπειρα Δραπετεύσεως Λιποτακτών» [Firarilerin kaçma girişimi], 21.03.1922, Αριθμός: 138, s. 4.

1388 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 316, N. Apostolopoulos'tan Eleftherios Venizelos'a gönderilen 27 Nisan 1922 tarihli mektup.

1389 Νικόλαος Θ. Τρικούπης, *Διοίκησις Μεγάλων Μονάδων Εν Πολέμω 1918-1922 [1918-1922 yılları arasındaki Savaşlarda Büyük Birliklerin Komutanlığı]*, Τύποις: Α. Διάλησμα, Εν Αθήναις 1934, s. 258.

1390 Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-22*..., s. 231.

1391 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 317, G. Kondylis'ten Eleftherios Venizelos'a gönderilen 8/21 Ağustos 1922 tarihli mektup.

1392 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 316, N. Apostolopoulos'tan Eleftherios Venizelos'a gönderilen 27 Nisan 1922 tarihli mektup.

1393 Χαϊδεμένου, *Τρεις αιώνες μια ζωή*..., s. 92.

1394 Φεσσόπουλος, *Οι Διχόνοιες των Αξιωματικών μας*..., s. 47; Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-22*..., s. 231.

1395 Χρανιώτης, *«Λαϊκή Αντιπολεμική Διαμαρτυρία ... »*, s. 155-156.
1396 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 316, Liberal Parti'nin gücü ve Yunan Ordusu'nun morali hakkında 7 Nisan 1922 tarihli isimsiz mektup.
1397 *Ριζοσπάστης*, «Γιατί και για ποιους πολεμήσαμε;» [Neden ve kimler için savaşıyoruz?], 28.06.1924, Αριθμός φύλλου: 2476-966, s. 3.
1398 *Ριζοσπάστης*, «Όταν τα όπλα στρέφονται ενάντια στο μιλιταρισμό» [Silahlar militarizme karşı çevrildiğinde], 13.07.1929, Αριθμός: 6215, s. 3.
1399 Αλέξανδρος Κοτζιάς, *Επίλογος στο Γουδί. Η Δίκη των Εξ [Gudi'de sonsöz. Altılar Davası]*, Εκδόσεις Φυτράκης, Αθήναι 1974, s. 169.
1400 *Ριζοσπάστης*, «Σελίδες από την αντιπολεμική μου ιστορία» [Savaş karşıtı hikâyemden sayfalar], 08.07.1929, Αριθμός: 6210, s. 1.
1401 Στίνας, *Αναμνήσεις*..., s. 62.
1402 ΕΛΙΑ/Αρχείο Νίκου Σύριγγα, Συλλογή, (Έγγραφα), Ντοσιέ Ι [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Nikos Syrigas Arşivi, Koleksiyon, (Belgeler), Dosya I]
1403 Στίνας, *Αναμνήσεις*..., s. 62.
1404 Κώστας Γεραγάς, *Αναμνήσεις εκ Θράκης. 1920-1922 [Trakya'dan Hatıralar, 1920-1922]*, Τυπογραφείον Εστία, Εν Αθήναις 1925, s. 138.
1405 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 316, Liberal Parti'nin gücü ve Yunan Ordusu'nun morali hakkında 7 Nisan 1922 tarihli isimsiz mektup.
1406 *Ριζοσπάστης*, «Από την φρίκη του πολέμου Κανλι-Γιολ» [Kanlı Göl muharebesinin vahşeti], 31.07.1935, Αριθμός φύλλου: 428 (787), s. 3.
1407 *Ριζοσπάστης*, «Η Στάση του Ιν-Τεπε» [İntepe Ayaklanması], 18.07.1932, Αριθμός φύλλου: 304, s. 3.
1408 Φεσσόπουλος, *Οι Διχόνοιες των Αξιωματικών μας*..., s. 41.
1409 *Ριζοσπάστης*, «Εξεγέρσεις και στάσεις φαντάρων και ναυτών» [Asker ve Denizcilerin Ayaklanmaları ve İsyanları], 27.07.1930, Αριθμός φύλλου: 6912, s. 2.
1410 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922*..., s. 536.
1411 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 442.
1412 Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-22*..., s. 232.
1413 Σταυρίδης, *Τα Παρασκήνια του ΚΚΕ*..., s. 82.
1414 *Ριζοσπάστης*, «Η εργατική τάξις εν διωγμώ» [İşçi sınıfı zulüm altında], 21.04.1921, Αριθμός φύλλου: 1338, s. 2.
1415 ΕΚΧΦ [Yunanistan Komunist Partisi Merkez Komitesi Eğitim Merkezi «Χ. Florakis» Arşivi], ΑΜ: 347733, *Εργατικός Αγών*, «Σας Γνωρίσαμε!» [Sizi tanıyoruz!], 18.07.1921, Αριθμός: 192.
1416 ΕΚΧΦ [Yunanistan Komunist Partisi Merkez Komitesi Eğitim Merkezi «Χ. Florakis» Arşivi], ΑΜ: 341414, *Κομμουνιστική Επιθεώρησις*, «Κριτική του 1920» [1920 yılının analizi], Ιανουάριος 1921, Αριθμός: 1.
1417 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 280.
1418 ΕΚΧΦ [Yunanistan Komunist Partisi Merkez Komitesi Eğitim Merkezi «Χ. Florakis» Arşivi], ΑΜ: 335582, *Κομμουνιστική Επιθεώρησις*, «Η Εθνική Επανάσταση του 1821 και ο Σοσιαλιστικός Αγών» [1821 Ulusal Devrimi ve Sosyalist Mücadele], Μάρτιος 1921, Αριθμός: 3.
1419 ΑΣΚΙ [Çağdaş Sosyal Tarih Arşivleri], *Κομμουνισμός*, 15.03.1921, Αριθμός Φύλλου: 12, s. 6-7.
1420 *Ριζοσπάστης*, «Πώς εξελίσσεται η πολιτική καταστάσις» [Siyasi durum nasıl gelişiyor?], 10.12.1923, Αριθμός φύλλου: 2281-771, s. 4.
1421 *Καθημερινή*, "Η Προπαγάνδα" [Propaganda], 24.09.1922, Αριθμός φύλλου: 1035, s. 1.
1422 Nitekim Halide Edip Adıvar da *anılarında* bu görüşü destekler nitelikte bir yorum yapmıştır: *"Bizim Yunanca mütercimimiz bir Türk'tü. Her gün Yunanların 'Risos Pasttis' adlı günlük gazetelerinden tercümeler yapardı. Herhalde Atina'da bu Anadolu savaşının insan hayatına karşı bir kıtal olduğunu anlayanlar vardı."* Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Özgür yay., İstanbul 2005, s. 227.

1423 *Συνάδελφος*, «Αυτοί είναι» [İşte bunlar], 02.05.1922, Αριθμός: 37, s. 1.
1424 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 339.
1425 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 342-343.
1426 SEKE ismi 1924 yılında KKE olarak değiştirilmiştir. (y.n.)
1427 *Ριζοσπάστης*, «Μια Επιφύλαξη» [Bir çekince], 12.07.1935, Αριθμός φύλλου: 409(7852), s. 1.
1428 ΕΛΙΑ/Αρχείο Κουρουσόπουλου [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi/Kourousopoulou Arşivi], Φάκελος: 2, Η Συλλογή Ομηρίδης Σκυλίτσης, Petros Omiridis Skylitsis'ten Lia Varvanakou'ya gönderilen 14.11.1921 tarihli mektup.
1429 Θεόδωρος Π. Κιακίδης, *Το Ημερολόγιο του Στρατιωτικού μου Βίου. Μικρασιατική Εκστρατεία 1920-1922 [Askerlik Hayatımın Günlüğü. Küçük Asya Seferi 1920-1922]*, Δήμος Νέου Σιδηροχωρίου 2018, s. 59.
1430 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 277.
1431 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 385-387.
1432 Yunan Ordusu içinde otoriterlerini yitiren subayların pek çoğu askerler tarafından saldırıya uğramıştı. Öyle ki bazı subaylar askerlerin kendilerini tanımaması için şeritlerini, apoletlerini ve rütbe işaretlerini sökmüştü. Foti Benlisoy, *Kahramanlar, Kurbanlar, Direnişçiler. Trakya ve Anadolu'daki Yunan Ordusu'nda Propaganda, Grev ve İsyan. 1919-1922*, İstos yay., İstanbul 2014, s. 71.
1433 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 248-249.
1434 Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής της Γ Εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, *Τόμος Β* Συνεδριάσις 60η *[Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tartışma Tutanağı, 2. Cilt, 60. Toplantı]*, 02.10.1921, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1932, s. 986-988, 1000.
1435 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 281.
1436 Yunanların işgal ettikleri bölgelerdeki idari organizasyonunun amacı bölgenin kaynaklarından yararlanmak ve savaşın finansmanını sağlamaktı. Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 276.
1437 Αρχείο ΚΕΙΝΕ/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/ Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25, Başbakan Gounaris'ten Atina hükûmetine gönderilen 8/21 Ekim 1921 tarihli ve 3 protokol numaralı telgraf.
1438 Ancak 20 Mart 1922 tarihinde *Eleftheros Typos* gazetesinde çıkan habere göre Yunan savaş filosu, Mustafa Kemal'in kontrolündeki limanlara savaş malzemesi taşıyan Espoir (Fransız) ve Abbazia (İtalyan) ticaret gemilerini ele geçirmişti. Yunanistan'ın bu eylemi İtalya ve Fransa'da çok sert protestolara yol açmış ve Yunan hükûmeti bundan sonra Fransız ve İtalyan gemilerini aramayacağını açıklamıştı. *Ελεύθερος Τύπος*, «Το Δικαίωμα της νηοψίας» [Gemi denetimi hakkı], 07.03.1922, Αριθμός: 1852, s. 1.
1439 Αρχείο ΚΕΙΝΕ/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25, Başbakan Gounaris'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na Paris'ten gönderilen 12/25 Ekim 1921 tarihli telgraf.
1440 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 284-289; Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 291-292.
1441 İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold da İngiltere ve İrlanda arasında bir anlaşma yapılana dek Türklerle müzakerelerin ertelenmesi i önermişti. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 243.
1442 Αρχείο ΚΕΙΝΕ/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25, Başbakan Gounaris'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 17/30 Ekim 1921 tarihli ve 10 protokol numaralı telgraf.
1443 Αρχείο ΚΕΙΝΕ/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25, Başbakan Gounaris'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 15 protokol numaralı telgraf. (tarih belirtilmemiş)
1444 Αρχείο ΚΕΙΝΕ/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25, Başbakan Gounaris'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na Londra'dan gönderilen 21 Ekim/4 Kasım 1921 tarihli ve 14 protokol numaralı telgraf.

1445 Αρχείο ΚΕΙΝΕ/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25, Ragavis'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 3/16 Ağustos 1922 tarihli ve 2773 protokol numaralı telgraf.

1446 Γιανουλόπουλος, *Η Ευγενής μας Τύφλωσις*..., s. 288-290.

1447 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 201.

1448 Αρχείο ΚΕΙΝΕ/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25, Başbakan Gounaris'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na Londra'dan gönderilen 24 Kasım/4 Aralık 1921 tarihli ve 267 protokol numaralı telgraf.

1449 Αρχείο ΚΕΙΝΕ/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25, Başbakan Gounaris'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na Londra'dan gönderilen 27 Kasım/10 Aralık 1921 tarihli ve 292 protokol numaralı telgraf.

1450 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 301.

1451 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 349.

1452 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 305-306.

1453 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 305.

1454 Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey*..., s. 359.

1455 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 307-308.

1456 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 192-193.

1457 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 309-310.

1458 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 193.

1459 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*..., s. 757-759.

1460 Αρχείο ΚΕΙΝΕ/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25, Başbakan Gounaris'ten Yunanistan Maliye Bakanlığı ve Başbakan vekili Protopapadakis'e Londra'dan gönderilen 3/16 Şubat 1922 tarihli telgraf.

1461 *Ελεύθερος Τύπος*, «Από την Μικρασιατικήν Τραγωδίαν» [Küçük Asya trajedisinden], 12.10.1924, Αριθμός: 2765, s. 3; Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*...s. 151.

1462 *Ελεύθερος Τύπος*, «Από την Μικρασιατικήν Τραγωδίαν» [Küçük Asya trajedisinden], 13.10.1924, Αριθμός: 2766, s. 3; Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 311-312.

1463 Αρχείο ΚΕΙΝΕ/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25, Başbakan Gounaris'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na Londra'dan gönderilen 3/16 Şubat 1922 tarihli telgraf.

1464 Αρχείο ΚΕΙΝΕ/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25, Başbakan Gounaris'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na Londra'dan gönderilen 3/16 Şubat 1922 tarihli telgraf.

1465 Αρχείο ΚΕΙΝΕ/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25, Başbakan Gounaris'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na Londra'dan gönderilen 5/18 Şubat 1922 tarihli telgraf.

1466 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 312-318; Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*... s. 153-156.

1467 *Εμπρός*, «οι Σύμμαχοι δια τους Τούρκους το 1917» [1917 yılında Müttefiklerin Türklere yönelik politikası], 17.03.1922, Αριθμός: 9131, s. 1.

1468 *Συνάδελφος*, «Απαράδεκτου» [Kabul edilemez], 20.03.1922, Αριθμός: 3, s. 1.

1469 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*...s. 157.

1470 *Ελεύθερος Τύπος*, «Από την Μικρασιατικήν τραγωδίαν» [Küçük Asya trajedisinden], 14.10.1924, Αριθμός: 2767, s. 3.

1471 Başbakan Gounaris'in Müttefik başkentlerine gerçekleştireceği ziyaretleri haber alan Ankara hükûmeti de kendi sorunlarını çözüme kavuşturma ve Avrupa kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla Mart başında Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'i Roma, Paris ve Londra'ya gönderme kararı almıştı. Yusuf Kemal başkanlığındaki bir heyet, Müttefik başkentlerine gidebilmek için önceden İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserleri aracılığıyla ilgili devletlerin yönetimlerine başvuruda bulunmuştu. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Ankara'daki heyetin Londra'ya gitmesi konusunda gerekli izni sağlamış; ancak İstanbul hükûmetine

de Londra'ya ayrı bir heyet gönderebileceğini bildirmişti. İstanbul hükûmeti de Yusuf Kemal'e resmî temsil yetkisini vermemek adına Ahmet İzzet Paşa başkanlığında ayrı bir heyetin Avrupa başkentlerine gönderilmesi kararını almıştı. Yusuf Kemal heyeti 1 Mart 1922 tarihinde deniz yoluyla önce Marsilya'ya hareket etmiş ve orada, 6 Mart'ta, Fransa Başbakanı Poincare ile kısa bir görüşme yapıp Londra'ya geçmişti. 16 Mart'ta İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon tarafından kabul edilen Yusuf Kemal ve Ahmet İzzet Paşa, Türk tezi konusunda kendisine bilgi vermişlerdi. Ancak Londra görüşmelerinden olumlu bir sonuç elde edilemedi. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 219-224.

1472 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 319-320; Nicolson, *Curzon: The Last Phase*..., s. 266-267.

1473 *Ελεύθερον Βήμα*, «Ποτέ άρχεται η εκκένωσις;» [Tahliye ne zaman başlıyor?], 08.04.1922, Αριθμός: 59, s. 1.

1474 *Εμπρός*, «Η Υπουργική Κρίση» [Bakanlık krizi], 26.02.1922, Αριθμός: 9112, s. 1.

1475 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 524.

1476 *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γ Εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεων (1920-1921-1922), Τεύχος Γ, Συνέδρια ΞΑ [Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tutanakları (1920-1921-1922), 3. Cilt, 61. Oturum]*, 25.02.1922, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1922, s. 1720.

1477 Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής της Γ Εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, *Τόμος Β*, Συνεδρίασις 62ª *[Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tartışma Tutanağı, 2. Cilt, 62a Toplantı]*, 5.03.1922, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1933, s. 1058-1062.

1478 Σπύρος Β. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεότερας Ελλάδος, Σειρά Β. Σύγχρονος Ελλάς, Τόμος Πρώτος, [Modern Yunanistan'ın Siyasi Tarihi, 2. Seri. Modern Yunanistan, I. Cilt]* ,Εκδοτικός οργανισμός Πάπυρος, Αθήναι 1973, s. 282-283; Γιανουλόπουλος, *Η Ευγενής μας Τύφλωσις*..., s. 289.

1479 Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής της Γ Εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, *Τόμος Β*, Συνεδρίασις 73ª, *[Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tartışma Tutanağı, 2. Cilt, 71. Toplantı]*, 21.03.1922, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1933, s. 1180-1181.

1480 *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του βασιλείου της Ελλάδος [Yunanistan Krallığı Resmi Gazetesi]*, Τέυχος Πρώτον, Αριθμός φύλλου: 43, 25.03.1922, Εν Αθήναις, s. 201.

1481 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 397.

1482 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 382.

1483 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 320-323.

1484 *Έθνος*, «Ο πανικός» [Panik], 23.03.1922, Αριθμός: 2911, s. 4.

1485 *Ταχυδρόμος Βορείου Ελλάδος*, «Η Κίνησις της Αγοράς» [Piyasadaki Hareket], 25.03.1922, Αριθμός: 658, s. 2.

1486 *Ριζοσπάστης*, «Η Κυβέρνησις διπλασιάζει τους φόρους και επιβάλλει καταναγκαστικόν δάνειον δια να συνεχίση τον πόλεμον» [Hükûmet savaşı sürdürebilmek için vergileri iki katına çıkarıyor ve zorunlu borçlanmayı dayatıyor], 23.03.1922, Αριθμός Φύλλου: 1718-230, s. 1.

1487 Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki ilişkiler 1921 yazında kopma noktasına gelmiş ve Millî Mücadele'nin yok olacağına inanan Ruslar, Mustafa Kemal'i devirmek gayesiyle Enver Paşa'yı bir ihtilal ordusunun başına getirip Anadolu sınırında hazır bekletme kararı almıştı. Daha önce Türk komünisti Mustafa Suphi'nin başaramadığını Enver Paşa aracılığıyla gerçekleştirmek isteyen Sovyet önderleri Anadolu'da bir kızıl ihtilal çıkarmayı planlamaktaydı. Moskova Büyükelçisi Ali Fuat ve Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir, konuyla ilgili sürekli Ankara'ya bilgi akışı sağlamış ve Ankara yönetimini Anadolu'da Envercilere karşı önlem almaya çağırmıştı. Bu sırada Enver Paşa , "İslam İhtilal Cemiyeti" aracılığıyla Doğu Ordusu içine sızmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştı. Bunun üzerine Savunma Bakanı Fevzi Paşa, Karabekir Paşa'ya Doğu Ordusu'ndaki Enver sempatizanlarının uzaklaştırılmasını ve Enver ile ortaklık yapanların Türkiye'ye girmesi durumunda tutuklanarak Ankara'ya gönderilmesini bildirmişti. Diğer taraftan Temmuz ortalarına doğru Ankara'da da Enver taraftarları bir hükûmet darbesi hazırlamak ile meşguldü. Yerel İttihatçı-Komünist grupların

artan faaliyetleri ile birlikte Türkiye'nin Kafkas sınırına Bolşevik ordusu yığılmıştı. Ağustos ortalarında Çiçerin, Enver Paşa'nın bir İslam ordusunun başında Anadolu'ya girmesi halinde Türkiye'ye daha fazla yardım yapılacağına dair söz vermişti. Lakin Sakarya'da kazanılan zafer Bolşeviklerin planlarını boşa çıkarmış ve Moskova Enver Paşa ve yandaşlarını siyasi sahneden silmişti. Sakarya Zaferi'nden sonra Sovyet yönetimi yeniden Mustafa Kemal'e güvenmeye başlamış ve 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Antlaşması ile Kemalistler Kafkaslardaki durumlarını sağlamlaştırarak Sovyetleştirilmiş üç Kafkas devletine de -Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan- Misak-ı Millî'yi kabul ettirmeyi başarmıştı. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II...*, s. 182-186.

1488 ΕΚΧΦ [Yunanistan Komunist Partisi Merkez Komitesi Eğitim Merkezi «X. Florakis» Arşivi], AM: 347715, *Εργατικός Αγών*, «Η Αυτοτέλεια» [Özerklik], 20.07.1921, Αριθμός: 186.

1489 Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 41-47.

1490 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II...*, s. 186-190.

1491 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία...*, s. 417.

1492 Βασίλειος Λουμιώτης & Σταμάτης Πανουσάκης & Κωνσταντίνος Σμπρίλιος, *Μικρασιατική Εκστρατεία: Ο Ρόλος των Σοβιετικών [Küçük Asya Seferi: Sovyetlerin Rolü]*, Ινφογνώμων, Αθήνα 2016, s. 63-65.

1493 Γιάννης Γ. Μουρέλος, «Η γαλλοτουρκική προσέγγιση του 1921: Το σύμφωνο Franklin-Bouillon και η εκκένωση της Κιλικίας» [1921 Fransa-Türkiye yakınlaşması: Franklin-Bouillon Paktı ve Kilikya'nın tahliyesi], *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, Τόμος 4, 1983, s. 242-243.

1494 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II...*, s. 198-204.

1495 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο...*, s. 54.

1496 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ...*, s. 207-208.

1497 *Ελεύθερος Τύπος*, «Από την Μικρασιατικήν Τραγωδί [Küçük Asya Trajedisi], 10.10.1924, Αριθμός: 2763, s. 3.

1498 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασί ...*, s. 416-417.

1499 Çelebi, *"Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri..."*, s. 189-192.

1500 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II...*, s. 208-212.

1501 Mehmet Gönlübol & Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1997, s. 6.

1502 Dagobert von Mikusch, Avrupa ile Asya Arasındaki Adam. Gazi Mustafa Kemal. III, Türkçesi: Esat Nermi Erendor, Cumhuriyet yay., İstanbul 2000, s. 140.

1503 *Εμπρός*, «Οι όροι της Ανακωχής» [Ateşkesin şartları], 15.03.1922, Αριθμός: 9129, s. 1.

1504 *Εμπρός*, «Η Απάντησις της Ελληνικής Κυβερνήσεως» [Yunan hükûmeti in cevabı], 15.03.1922, Αριθμός: 9129, s. 1.

1505 *Εμπρός*, «Όχι!» [Hayır!], 15.03.1922, Αριθμός: 9129, s. 1.

1506 *Ελεύθερον Βήμα*, «Δεν φεύγομεν!» [Gitmiyoruz!], 13.04.1922, Αριθμός: 64, s. 1.

1507 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II...*, s. 250.

1508 Nutuk'ta Müttefik tekliflerinin ana hatları şöyle belirtilmiştir: "*Gerek Türkiye'de gerek Yunanistan'da azınlıkların haklarının korunmasına ve bu maksatla konulacak kuralların uygulanmasına Milletler Cemiyeti' in de katılması. Doğu'da bir Ermeni yurdunun kurulması ve bu işe de Milletler Cemiyeti'nin katılması; Boğazların serbestliğini sağlamak üzere Gelibolu Yarımadası'nda ve Boğazların çevresinde askerden arınmış bir bölgenin oluşturulması; Trakya sınırının Tekirdağ'ı bize; Kırklareli, Babaeski ve Edirne'yi Yunanlara bırakacak şekilde tespiti; Bizde kalacak olan İzmir'in Rumlarına ve Yunanistan'da kalacak olan Edirne'nin Türklerine, bu şehirlerin yönetimine adaletli bir şekilde katılabilmelerini sağlamak üzere uygun bir yöntemin kararlaştırılması; Barış yapılır yapılmaz İstanbul'un İtilaf devletlerince boşaltılması; Sevres projesi ile elli bin kişi olarak tespit edilen Türk silahlı kuvvetlerinin seksen beş bine çıkarılması ve Sevres projesinde olduğu gibi askerlerimizin ücretli asker olması; Sevres projesindeki mali komisyonun kaldırılması dışında, İtilaf devletleri'nin iktisadi çıkarlarının gözetilmesi, dış borçların ve bize yükletilecek savaş tazminatının ödenmesinin sağlanması için Türk hâkimiyeti ile bağdaşabilecek bir yöntemin tayini; Adli ve iktisadi kapitülasyonlarda değişiklik yapılmak üzere bir komisyon kurulması.*" Atatürk, *Nutuk...*, s. 440-441.

1509 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 363.

1510 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 193.

1511 Türkçeye "gel de al" olarak çevrilen antik Yunanca bir ifadedir. Sparta kralı Leonidas'ın, Thermopylae savaşından önce Yunanları teslim olmaya çağıran Pers kralına verdiği yanıt (y.n.).

1512 *Έθνος*, «Μολών Λαβέ!» [Gel de al!], 16.03.1922, Αριθμός: 2904, s. 1.

1513 *Ελεύθερος Τύπος*, «Η φωνή των Νεκρών» [Ölülerin sesi], 14.03.1922, Αριθμός: 1859, s. 1.

1514 *Εμπρός*, «Η πατρίς εν Κίνδυνο» [Ülke tehlikede], 18.03.1922, Αριθμός: 9132, s. 1.

1515 *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής της Γ. Εν Αθήναις Συνατακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Τόμος Β, Συνεδρίασις 72α [Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tartışma Tutanağı, 2. Cilt, 72a Toplantı]*, 19.03.1922, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1933, s. 1150-1151, 1198-1202.

1516 Θάρρος, «Διαμαρτυρία της Ενώσεως των Ελληνικών Γυναικείων Σωματείων Σμύρνης» [İzmir Yunan Kadın Dernekleri Birliğinin Protestosu], 21.03.1922 Αριθμός: 3102, s. 2.

1517 *Διαμαρτυρίαι γυναικών Θράκης και Μικρασίας*..., s. 38-40.

1518 *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre: I, Cilt: 18, İçtima Senesi: 3, Yirminci İçtima, 4.4.1338 Salı (4 Nisan 1922), s. 518-519.

1519 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 253.

1520 Atatürk, *Nutuk*..., s. 442.

1521 ΕΛΙΑ/*Η Φούντα*, 19.06.1922, Αριθμός: 18, Έτος Α, Τ.Τ. 922, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 052.

1522 Mesut Çapa & Veysel Usta, *Ortahisar Tarih Müzesi Arşivi Belgelerinde Pontus Meselesi*, Ortahisar Belediyesi Tarih Müzesi yay., İstanbul 2017, s. 31.

1523 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: I, Cilt: 20, İçtima Senesi: 3, Ellinci İçtima, 8.6.1338 Perşembe (8 Haziran 1922), s. 247.

1524 Nitekim bu durum istila tehlikesiyle karşı karşıya kalan Kemalistlere, Karadeniz bölgesinde eli silah tutabilecek tüm Rum erkekleri güvenlik gerekçesiyle Anadolu içlerine sürme kararı aldırtmıştı. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*..., s. 254-255.

1525 Rahmi Çiçek, "Milli Mücadele Döneminde Samsun Bombardımanı", *Milli Mücadele'nin Yerel Tarihi (1918-1923)*, Cilt: 6, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2023, s. 363.

1526 *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής της Γ. Εν Αθήναις Συνατακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Τόμος Β, Συνεδρίασις 72α [Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tartışma Tutanağı, 2. Cilt, 72a Toplantı]*, 19.03.1922, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1933, s. 1160.

1527 Γιανουλόπουλος, *Η Ευγενής μας Τύφλωσις*..., s. 291-291.

1528 *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής της Γ. Εν Αθήναις Συνατακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Τόμος Β, Συνεδρίασις 87η, [Yunan Kurucu Meclisinin Atina'daki Üçüncü Toplantısının Tartışma Tutanağı, 2. Cilt, 87. Toplantı]* 29.04.1922, εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1933, s. 1472.

1529 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 197-198.

1530 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 211.

1531 Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sıralarda Dorotheos Mammelis, patrik vekili olarak Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne atanmış ve Venizelos'un talimatıyla patriklik görevini fiili olarak sürdürmüştü. Ancak 1920 seçiminde Venizelos'un iktidardan düşmesi patriklik makamında da bir değişikliğe gidilmesini gündeme getirmişti. Yunanistan'daki yeni hükûmet bir an evvel Patrik Vekili Dorotheos Mammelis'in görevden alınmasını ve yeni patrik seçiminin yapılmasını talep ediyordu. Dorotheos Mammelis'in ölümünde sonra patrik vekilliğine getirilen Nikola Efendi, Yunanistan'da hükûmet değişimi sonrasında daha fazla keskinleşen Konstantinos-Venizelos çekişmesinde dengeli bir siyaset izlemiş, bu durum da Venizelos yanlılarının tepkilerine neden olmuştu. Venizelos yanlıları bir an evvel patrik seçiminin yapılmasını istiyor ve patrik adayı olarak da Meletios Metaksakis'i gösteriyorlardı. Osmanlı vatandaşı olmayan Meletios Metaksakis'in aday olması mümkün değildi. Fakat Patrikhane'yi kendi denetimine alan Venizelos için bu bir sorun da oluşturmuyordu. Neticede Osmanlı hükûmeti ile ilişkilerini askıya almış olan Patrikhane, artık Osmanlı Devleti'ne

karşı sorumluluğu olmayan özerk bir yapı şeklinde düşünülüyordu. Bu sırada Yunanistan hükûmetinin patrik seçilmesini istedikleri kişi Trabzon Metropoliti Hrisantos idi. Dolayısıyla patrik seçim süreci de tamamen Rumlar arasındaki politik kavgalar etrafında şekillenmişti ve seçim bir nevi Venizelos ve Konstantinos taraftarları arasında geçecekti. Oysa, propaganda üstünlüğü Venizelos yanlılarındaydı ve patrik seçimine meclis-i umumi üyesi olarak katılacak olan siviller de Venizelist gruplardan oluşuyordu. Patrikhane'deki Venizelos yanlıları sivil üyelerin desteğiyle istedikleri adayı rahatça seçtirebilirlerdi. Neticede 8 Aralık 1921 tarihinde Meletios Metaksakis patrik olarak seçildi. Ramazan Erhan Güllü, *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, Ötüken yay., İstanbul 2017, s. 88-93.

1532 Συρίγος & Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή*..., s. 196.

1533 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 189.

1534 Bunların arasında dört general vardı: Ioannou, Mazarakis, Zyvrakakis, Katehakis. Örgütün siyasi temsilcisi ise eski Büyükelçi Periklis Argyropoulos'tu. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922..., s. 96; Συρίγος & Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή*..., s. 196.

1535 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 189.

1536 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 207.

1537 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 262.

1538 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 262-263

1539 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 264.

1540 *Το Αρχείον του Εθνομάρτυρος Σμύρνης Χρυσοστόμου, Τόμος Γ*..., s. Giriş Notu, xix.

1541 *Το Αρχείον του Εθνομάρτυρος Σμύρνης Χρυσοστόμου, Τόμος Γ*..., s. Giriş Notu, xxx.

1542 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 285.

1543 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 264-265.

1544 *Δημοκρατία*, «Το αυτονομιακόν κίνημα Σμύρνης» [İzmir'de özerklik hareketi], 21.10.1924 Αριθμός: 359, s. 3.

1545 *Δημοκρατία*, «Το αυτονομιακόν κίνημα Σμύρνης» [İzmir'de özerklik hareketi], 22.10.1924, Αριθμός: 360, s. 1.

1546 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 174.

1547 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 269.

1548 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 355-356.

1549 *Δημοκρατία*, «Το αυτονομιακόν κίνημα Σμύρνης» [İzmir'de özerklik hareketi], 23.10.1924, Αριθμός: 361, s. 1.

1550 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 175-176.

1551 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 265.

1552 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 177.

1553 *Ελεύθερος Τύπος*, «Από την Μικρασιατικήν τραγωδί [Küçük Asya trajedisinden], 13.10.1923, Αριθμός: 2766, s. 3-4.

1554 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 179.

1555 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 184.

1556 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 184-185.

1557 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 315.

1558 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 353.

1559 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 185.

1560 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 354, 173/18 İstanbul Ulusal Savunma Komitesi Başkanlığı tarafından Papoulas'a gönderilen 16 Şubat / 1 Mart 1922 tarihli mektup.

1561 *Δημοκρατία*, «Το Αυτονομιακόν Κίνημα Σμύρνης» [İzmir'de özerklik hareketi], 27.10.1924, Αριθμός: 365, s. 1

1562 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 187.

1563 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 187.

1564 *Θάρρος (Σμύρνης)*, «Οι Μικρασιάται προς τους Συμμάχους» [Küçük Asya Rumlarından Müttefiklere], 09.03.1922, Αριθμός: 3090, s. 2.

1565 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 273.
1566 *Το Αρχείον του Εθνομάρτυρος Σμύρνης Χρυσοστόμου, Τόμος Γ*..., s. 229-230.
1567 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 189.
1568 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 190-191.
1569 *Ελεύθερος Τύπος*, «Από την Μικρασιατικήν Τραγωδίαν» [Küçük Asya trajedisinden], 16.10.1923, Αριθμός: 2769, s. 3.
1570 *Θάρρος (Σμύρνης)*, «Εκκλήσεις και Διαμαρτυρίαι του Μικρασιατικού Ελληνισμού» [Küçük Asya Helenizmi'nin çağrıları ve protestoları], 16.03.1922, Αριθμός: 3097, s. 1.
1571 *Θάρρος Σμύρνης*, «Εκκλήσεις και Διαμαρτυρίαι του Μικρασιατικού Ελληνισμού» [Küçük Asya Helenizmi'nin çağrıları ve protestoları], 16.03.1922, Αριθμός: 3097, s. 1.
1572 *Δημοκρατία*, «Το Αυτονομιακόν Κίνημα Σμύρνης» [İzmir'de özerklik hareketi], 27.10.1924, Αριθμός: 365, s. 1
1573 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 354.
1574 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 194.
1575 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 316.
1576 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 354-355.
1577 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 194-196.
1578 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 355.
1579 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 196.
1580 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 316.
1581 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 194.
1582 *Θάρρος (Σμύρνης)*, «Προς τον Μικρασιατικόν Λαόν» [Küçük Asya halkına], 18.03.1922, Αριθμός: 3099, s. 1.
1583 *Θάρρος (Σμύρνης)*, «Η Παμμικρασιατική Οργάνωσις» [Pan-Küçük Asya Örgütü], 20.02.1922, Αριθμός: 3073, s. 2.
1584 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας..., s.* 151.
1585 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 196.
1586 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασί* ..., s. 277.
1587 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 277-278.
1588 *Ελεύθερος Τύπος*, «Από την Μικρασιατικήν Τραγωδί [Küçük Asya trajedisinden], 18.10.1922, Αριθμός: 2771, s. 3.
1589 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 225.
1590 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 197.
1591 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 268, 173/1, Patrik Meletios'tan Venizelos'a gönderilen 7/20 Mart 1922 tarihli telgraf.
1592 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 268, 173/2, İyonya'nın özerkliği hareketine ilişkin Venizelos'tan Emmanuel Benakis'e gönderilen 10/23 Mart 1922 tarihli mektubu.
1593 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 370-371.
1594 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 201.
1595 *Ελεύθερος Τύπος*, «Από την Μικρασιατικήν Τραγωδίαν» [Küçük Asya trajedisinden], 17.10.1922, Αριθμός: 2770, s. 3.
1596 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 280.
1597 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας..., s.* 152.
1598 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 356.
1599 *Εμπρός*, «Ο Παπούλας και το κίνημα» [Papoulas hareketi], 13.04.1922, Αριθμός: 9157, s. 4.
1600 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας..., s.* 149.
1601 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 202-213.
1602 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 281-282.
1603 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 290-291.
1604 Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηίδος*..., s. 319.
1605 *Ελεύθερος Τύπος*, «Η Ιωνία σαλπίζει συναγερμόν: Ομιλούν οι εκπρόσωποι της Μικρασιατικής Αμύνης» [İyonya alarm veriyor: Küçük Asya Savunması temsilcileri konuşuyor], 16.04.1922, Αριθμός: 1891, s. 1.

1606 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 291- 292.
1607 *Εμπρός*, «Αι ανακοινώσεις της Μικρασιατικής Οργανώσεως προς τον Μικρασιατικόν Λαόν» [Küçük Asya Savunma Örgütü'nün Küçük Asya Halkına Duyuruları], 24.04.1922, Αριθμός: 9168, s. 4.
1608 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 294; Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 208; Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 357.
1609 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 236.
1610 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασί* ..., s. 293; Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 237
1611 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 196.
1612 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας..., s.* 152-153; Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 296.
1613 Ancak bazı Yunan kaynaklarına göre yaş sınırı nedeniyle terhis söz konusu değildi. Papoulas'ın yerine Hacıanestis'i atamak isteyen hükûmetin Papoulas'a sağlık nedenleriyle istifa etmesi talimatını vermiş olması muhtemeldi. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνική Έθνους από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1930, Τόμος 6, Μέρος ΙΙ*..., s. 324.
1614 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 298.
1615 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 299.
1616 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 237; Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασί* ..., s. 299.
1617 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 299-300.
1618 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 48.
1619 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 218-219.
1620 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασί* ..., s. 300-305.
1621 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 282.
1622 Βλάσσης, *Οι Τελευταίες ημέρες του Αρμοστή*..., s. 123-124.
1623 Ριζάς, *Το τέλοςτη ς Μεγάλης Ιδέας*..., s. 325.
1624 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 307.
1625 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 419.
1626 Παναγάκος, *Συμβολή εις την Ιστορίαν*..., s. 679-680.
1627 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 310.
1628 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922, Μέρος Πρώτον*..., s. 2.
1629 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 375.
1630 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασί* ..., s. 422.
1631 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., s. 174.
1632 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 311.
1633 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασί* ..., s. 423.
1634 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 392.
1635 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 198-200.
1636 Αρχείο ΚΕΙΝΕ/Αρχείο Ρίζου Ραγκαβή [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi/ Rizos-Ragavis Arşivi], Φάκελος 25, Aleksandros Rizos-Ragavis'ten Baltacis'e gönderilen 27 Nisan / 10 Mayıs 1922 tarihli ve 1492 protokol numaralı rapor.
1637 Συρίγος & Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή*..., s. 165.
1638 Σταματόπουλος, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία*..., s. 120-121.
1639 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 199.
1640 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας..., s.* 172.
1641 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 372-374.
1642 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 423; Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 375-376.
1643 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας...*, s. 168.
1644 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 424-425; Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 377.
1645 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 322.
1646 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασί* ..., s. 425.
1647 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας..., s*. 169.

1648 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 323.
1649 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., s. 171.
1650 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 396-397.
1651 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 324.
1652 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 325.
1653 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας..., s.* 171.
1654 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 398.
1655 *Εμπρός*, «Το πόρισμα της Ανακριτικής Επιτροπής» [Soruşturma Komitesi in Sonucu], 25.10.1922 Αριθμός: 9352, s. 2-3.
1656 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 419.
1657 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 328.
1658 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 426.
1659 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 424.
• Yunan mitolojisinde Danaid kızları tanrılar tarafından hayatları boyunca dibi delik bir küpü suyla doldurmakla cezalandırıldılar. Metaforik olarak boşuna çaba, sonucu olmayan amaç için kullanılır (y.n.)
1661 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 198-199; Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 313;
1662 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*.., s. 399.
1663 Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηΐδος*..., s. 328.
1664 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 261.
1665 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 377.
1666 Συρίγος & Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή*.., s. 167.
1667 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 407-408; *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 199.
1668 Αρχείο KEINE [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi], Αύξων αριθμός 13, İzmir Yüksek Komiserliğinin 17 Temmuz 1922 tarihli bildirisi.
1669 Αρχείο KEINE [Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi], Αύξων αριθμός 13, İzmir Yüksek Komiserliğinin 17 Temmuz 1922 tarihli bildirisi.
1670 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας..., s. 168.*
1671 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 314-315.
1672 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ*..., s. 198-199.
1673 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας..., s. 163.*
1674 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 314.
1675 *Ελεύθερον Βήμα*, «Επεδόθη προς την κυβέρνησιν διακοίνωσις των συμμάχων» [Müttefiklerden gelen bir bildiri hükûmete sunuldu], 04.08.1922, Αριθμός: 177, s. 4.

MEGALİ İDEA'NIN SONU (1922)

1 Atatürk, *Nutuk*..., s. 431.
2 Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*..., s. 320-321.; Asım Gündüz, *Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz: Hatıralarım*, Yayına hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan yay., İstanbul 1973, s 141.
3 Örneğin millet üzerinde gevşetici bir etki yaratması adına ekonomik ve politik mülahazalarla çıkarılan af kanunları hükûmetin konuyla ilgili aldığı tedbirlerin başında gelmekteydi. Selek, *Anadolu İhtilali*..., s. 761-763.
4 Atatürk, *Nutuk*.., s. 432-433.
5 Örneğin havacı subaylara verilecek ödenek için bk. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: I, Cilt: 18, İçtima Senesi: 3, Beşinci İçtima, 9.3.1338 Perşembe (9 Mart 1920), s. 137-140. Cephe ve seferberlik zammı için bk. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: I, Cilt: 18, İçtima Senesi: 3, Altıncı İçtima, 11.3.1338 Cumartesi (11 Mart 1920), s. 146-167.
6 Selek, *Milli Mücadele*..., s. 1002.; Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz: Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, Kronik yay., 2021 İstanbul, ss 145-153.
7 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 407; Selek, *Anadolu İhtilali*..., s. 769.

8 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 204/Ε/1, Tümgeneral Kl. Boulalas'ın cephenin bölünmesiyle ilgili olaylar hakkında kişisel raporları.

9 Türk kaynaklarına göre Büyük Taarruzdan önce Küçük Asya Ordusu'nda Yunan kuvvetleri 6418 subay, 218.205 er, 450 top, 90.000 tüfek, 1280 kılıç, 3139 hafif ve 1280 ağır makinalı tüfek, 63.721 hayvan, 4036 kamyon, 1176 otomobil, 50 uçak olarak belirlenmiştir. *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 2. Kitap, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 15-16.

10 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ'...*, s. 201. Yunanistan Genelkurmay Başkanlığı tarafından verilen bilgiye göre 13 Mart 1922 tarihinde Yunan Ordusu'nda 157.000 er ve 4.000 subay bulunuyordu. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία...*, s. 391-392. Binbaşı Panagakos ise 12 Ağustos 1922'de Yunan Ordusu'nun toplam mevcudunun 210.000 kişi olduğunu belirtmiştir. Παναγιώτης Παναγάκος, *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας 1912-1922 [1912-1922 yılları arasındaki ilk on yılın tarihine katkı]*, χ.τ, Αθήνα 1961, s. 621-622.

11 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922, Μέρος Πρώτον, Υποχωρητικοί Αγώνες των Α και Β Σωμάτων Στρατού [Küçük Asya Harekâtı 1919-1922, Yedinci Cilt, 1922 Harekatı'nın Sonu, Birinci Bölüm, I. ve II. Ordu Birliklerinin Geri Çekilme Mücadeleleri]*, Εκδόσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήναι 1962, s. 18.

12 Türk kaynakları ile Yunan kaynakları arasında veriler farklılık göstermektedir. Yunan kaynaklarının verdiği bilgiye göre Türk ordusu 120.000 kişiden oluşmaktadır. Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία...*, s. 329. Oysa Türk kaynaklarında orduda 8658 subay, 199.203 er, 100.352 tüfek, 2025 ağır makinalı tüfek, 323 top, 5282 kılıç, 10 uçak, 198 kamyon ve 33 otomobil bulunmaktadır. *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 2. Kitap, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)...*, s. 16

13 Atatürk, *Nutuk*..., s. 433.

14 Başkomutanlık Kanunu'nun süresi ilk defa 31 Ekim 1921'de, ikinci defa 4 Şubat 1922'de, üçüncü olarak da 6 Mayıs 1922'de uzatılmış, her uzatılması muhaliflerin farklı eleştirileri ve hücumlarına yol açmıştı. Atatürk, *Nutuk*..., s. 442.

15 Özalp, *Milli Mücadele*..., s. 231; Atatürk, *Nutuk*..., s. 447.

16 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 316, 173/39, Patrik Meletios'tan Venizelos'a gönderilen 20 Nisan / 3 Mayıs 1922 tarihli mektup.

17 Atatürk, *Nutuk*..., s. 454-455.

18 *Nutuk*'ta belirtildiği üzere Mustafa Kemal Paşa taarruz kararını yalnızca Cephe Komutanı İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Millî Savunma Bakanı Kazım Paşa (Özalp) ile paylaşmış ve gerekli hazırlıkların süratle tamamlanması için ortak karar almıştı. Atatürk, *Nutuk*..., s. 449-450.

19 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασί* ..., s. 439.

20 Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*..., s. 329.

21 *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 2. Kitap, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*..., s. 46-47.

22 Özalp, *Milli Mücadele*.., s. 232; Atatürk, *Nutuk*..., s. 450-455.; Erdoğan, *Büyük Taarruz*... s. 194-201.

23 İnönü, *Hatıralar, Cilt I*..., s. 283; Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele V. Büyük Zafer. İyonya Niyetlerini Çökerten Muharebe (1921-1922)*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2022, s. 109-110; Erdoğan, *Büyük Taarruz*..., s. 192-201.

24 Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*..., s. 329.

25 Atatürk, *Nutuk*..., s. 455; Erdoğan, *Büyük Taarruz*..., s. 200-205.

26 Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*..., s. 322-336; Erdoğan, *Büyük Taarruz*..., s. 15-20.

27 Özalp, *Milli Mücadele*..., s. 234; Erdoğan, *Büyük Taarruz*..., s. 205.

28 Erdoğan, *Büyük Taarruz*..., s. 208-210.; Mehmet Turgut Argun, *İstiklal Harbi ve Anadolu (1921-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2014, s. 120-121.

29 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 427-430.

30 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 330.

31 Hakkı Erdem, *Yunanlılarla İstiklal Harbi. Tabiye ve Sevkülceyş Bakımından Tetkik*, Necmistiklal Matbaası, İstanbul 1935, s. 80; Erdoğan, *Büyük Taarruz*..., s. 158-161.
32 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 430-431.
33 Erdem, *Yunanlılarla İstiklal Harbi*..., s. 83-87; Erdoğan, *Büyük Taarruz*..., s. 157-162.
34 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 305-306.
35 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 418-419.
36 Selim Erdoğan, *İstiklal. Vatanımda Bir Tek Düşman Kalmasın*, Kronik yay., İstanbul 2022, s. 34-35.
37 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922*..., s. 19-20.
38 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 204/E/1, Tümgeneral Kl. Boulalas'ın cephe bölünmesi olayları hakkındaki kişisel raporu.
39 Hücum! Hücum! (y.n.)
40 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 317, 173/44, G. Kondylis'ten Venizelos'a gönderilen 8/21 Ağustos 1922 tarihli mektup.
41 Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηΐδος*..., s. 333.
42 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 420.
43 Ali İhsan Sâbis'in Milli Mücadele Hatıralarında da Türk muhbirlerinden gelen haberler doğrultusunda Hacıanestis'in Afyon'da Yunan birliklerini teftiş ederken *"Bizi terhis ediniz, evlerimize dönmek istiyoruz. Mademki bu zaptettiğimiz yerleri terk edip geri çekilecek imişiz; bizi daha ne tutuyorsunuz!"* diye asi bir tavırla bağırdıklarını ifade eder. Bu haberler üzerine hemen 1. Orduya Yunan askerlerinin yeni başkumandanına karşı isyan edip terhis istediklerini, Yunan Ordusu'nun içinden bozulmuş olduğunu, artık taarruz için bu fırsatın kaçırılmayacağını, Türk kıt'alarının harekete hazır olmalarını tebliğ ettiğini söyler. Ali İhsan Sâbis, *Milli Mücadele Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: Erhan Çifçi, Timaş yay., İstanbul 2021, s. 409.
44 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 375.
45 Γιανουλόπουλος, *Η Ευγενής μας Τύφλωσις*..., s. 297.
46 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 317, 173/44, G. Kondylis'ten Venizelos'a gönderilen 8/21 Ağustos 1922 tarihli mektup.
47 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 259, IB/12, General Trikoupis tarafından hazırlanan 8/21 Şubat 1922 tarihli ve 1298/683/2 protokol numaralı istihbarat raporu.
48 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 261, Δ/1, General Trikoupis'in 12/25 Ağustos 1922 tarihli ve 3240/3 protokol numaralı raporu.
49 Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele V. Büyük Zafer. İyonya Niyetleri Çökerten Muharebe (1921-1922)*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2022, s. 104.
50 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 443.
51 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 330.
52 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 259, IB/11, General Kontoulis'ten Küçük Asya Ordu Komutanlığı'na 6/19 Ocak 1922 tarihli ve 166/17/2 protokol numaralı Aralık 1921 dönemine ait istihbarat raporu.
53 Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele V*..., s. 104-105.
54 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 408.
55 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 326-327.
56 Bu tespitler Anadolu işgalinden çok sonra Başbakan İsmet İnönü'nün evinde verilen akşam yemeğine davetli olan General Kondylis'in Yunan Ordusu'nun muvaffakiyetsizliği ile ilgili söylediği kişisel yorumlarıdır. Kondylis, yıllar sonra Yunan Ordusu'nun başlıca zayıf noktasını çok mevcutlu, kuvvetli; ama hantal tümenlere sahip olmasıyla açıklamıştır. İnönü, *Hatıralar, Cilt I*..., s. 286-287.
57 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 448-449.
58 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922*..., s. 42-49.
59 Erdoğan, *Büyük Taarruz*..., s. 219.

60 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922*..., s. 78.
61 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922*..., s. 93.
62 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 261/B/2, Hacıanestis'i ikinci emir yazısı.
63 Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*..., s. 330.
64 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922*.., s. 95-96.
65 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 464.
66 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 457-458.
67 *Πολιτεία* «Αι Κεμαλικαί Επιθέσεις Εις το Αφιόν Καραχισάρ» [Afyonkarahisar'a Kemalist Saldırılar], 15.08.1922, Αριθμός: 1673, s. 8.
68 *Πολιτεία* «Εις το Μέτωπον» [Cephede], 15.08.1922, Αριθμός: 1673, s. 1.
69 27 Ağustos'un üzücü hadisesi Mustafa Kemal Paşa'ya söz verdiği halde Çiğiltepe'yi alamayan Miralay Reşat'ın geride kısacık bir veda mektubu bırakarak saat sabah on birde intihar etmesidir. Erdoğan, *Büyük Taarruz*..., s. 257; Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*..., s. 360.
70 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 462.
71 Trikupis, *General Trikupis'in Hatıraları*..., s. 92.
72 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασί ν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922*..., s. 114.
73 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 465.
74 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 204, E/1, Tümgeneral Kl. Boulalas'ın 13/26 Ağustos 1922 tarihli raporu.
75 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασί* ..., s. 464; Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*.., s. 333.
76 *Ελεύθερον Βήμα*, «Ο Εχθρός επιχείρησεν κατά του Αφιόν Καραχισάρ» [Düşman Afyonkarahisar'a saldırdı], 15.08.1922, Αριθμός: 188, s. 4.
77 *Ελεύθερον Βήμα*, «Τα Εχθρικά Σχέδια» [Düşmanın planları], 14.08.1922, Αριθμός: 187, s. 1.
78 Erdoğan, *Büyük Taarruz*..., s. 280-281.
79 *Πολιτεία*, «Η Τρίτη μέρα της εχθρικής επιθέσεως» [Düşman Saldırısının Üçüncü Günü], 17.08.1922, Αριθμός: 1674, s. 5.
80 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922*..., s. 173; Erdoğan, Büyük Taarruz..., s. 282-292.
81 Bk. Erdoğan, *Büyük Taarruz*..., s. 295-296.
82 Trikupis, *General Trikupis'in Hatıraları*..., s. 95.
83 Trikoupis hatıralarında 1. Ordu Grubunun telsizi tahrip edilmiş olduğundan 2. Grubunkini kullanmak mecburiyetinde kaldığından bahsetmektedir. Ancak tüm gece çabalamasına rağmen 1., 2. ve 7. Tümenlerin telsizleriyle irtibat kurulamadığını; çünkü Türklerin Uşak, İzmir ve Eskişehir'deki telsizlere müdahale ettiğini belirtmektedir. Trikupis, *General Trikupis'in Hatıraları*.., s. 94.
84 Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-22*..., s. 327-331.
85 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922, Μέρος Δεύτερον, Σύμπτυξις του Γ Σώματος Στρατού [Küçük Asya Harekâtı 1919-1922, Yedinci Cilt, 1922 Harekâtının Sonu, İkinci Bölüm, 3. Ordu Kolordusu'nun Çöküşü]*, Εκδόσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήναι 1962, s. 22, 30.
86 Μεταξάς, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο*..., s. 184.
87 Παναγάκος, *Συμβολή εις την Ιστορίαν*..., s. 584.
88 Yunan basınında çıkan haberlere göre Doğu Sorunu ile ilgili olarak Venedik'te toplanılması planlanan barış görüşmelerinin Eylül sonu ya da Ekim başında gerçekleştirileceği düşünülüyordu. *Ελεύθερον Βήμα*, «Η Διάσκεψις τον Οκτώβριον» [Ekim Konferansı], 14.08.1922, Αριθμός: 187, s. 1.

89 Κωνσταντίνος Δ. Βλάσσης, *Οι Τελευταίες ημέρες του Αρμοστή. Ο Αριστείδης Στεργιάδης και Αύγουστος του 1922 [İzmir Yüksek Komiseri'nin Son Günleri. Aristidis Stergiadis ve Ağustos 1922]*, Β Εκδοτική Μεπε, Αθήνα 2022, s. 30.

90 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1922, Φάκελος 5, Υποφάκελος 2, «Μικρασιατικό μέτωπο πριν την καταστροφή», Stergiadis'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 17/30 Ağustos 1922 tarihli ve 2769 protokol numaralı telgraf.

91 30 Ağustos sabahı Aslıhanlar Ovası'na giren Trikoupis Grubu'nda bulunan asker sayısı hakkında net bir sayı vermek güç olsa da neredeyse hiç muharebe görmemiş 9. ve 13. Tümenlerin zayiatsız, 12. Tümenin ise çok az zayiatla buraya ulaştığı düşünüldüğünde, önden Kızıltaş Vadisi'ne kaçan Albay Rokas'ın 5. Tümeni dahil edilmese bile, Trikoupis Grubu mevcudunun 30.000'den aşağı olması mümkün değildir. Nitekim Başkomutan Meydan Muharebesi'nde harp meydanında yaklaşık 20.000 Yunan askerinin hayatını kaybettiği, Trikoupis'le beraber dört ayrı parça halinde Kızıltaş Vadisi'ne 12.000 kadar askerin kaçabildiği dikkate alındığında bu sayı 30.000 - 35.000 arasında olmalıdır. Bk. Erdoğan, *Büyük Taarruz*..., s. 326.

92 Mustafa Kemal Atatürk, 30 Ağustos'ta düşmanın ana kuvvetlerinin yok edildiğini; 31 Ağustos'ta ordunun ana kuvvetlerinin İzmir'e doğru yol aldığı ve diğer birliklerin ise Yunanların Eskişehir ve kuzeyinde bulunan kuvvetlerini yenmek üzere ilerlediğini ifade eder. Atatürk, *Nutuk*..., s. 456.

93 Binbaşı Panagakos, Hacıanestis tarafından ordunun cephedeki birliklerle irtibat sağlaması için İzmir'den görevlendirilmişti.

94 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 334-336.

95 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1922, Φάκελος 5, Υποφάκελος 2, «Μικρασιατικό μέτωπο πριν την καταστροφή», Stergiadis'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 17/30 Ağustos 1922 tarihli ve 8893 protokol numaralı telgraf.

96 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1922, Φάκελος 5, Υποφάκελος 2, «Μικρασιατικό μέτωπο πριν την καταστροφή», Başbakan Protopapadakis'ten Stergiadis'e gönderilen 17/30 Ağustos 1922 tarihli ve 8894 protokol numaralı telgraf.

97 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 190.

98 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1922, Φάκελος 5, Υποφάκελος 2, «Μικρασιατικό μέτωπο πριν την καταστροφή», Stergiadis'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 18 Ağustos/1 Eylül 1922 tarihli ve 8895 protokol numaralı telgraf.

99 *Ελεύθερον Βήμα*, «Ανεχώρησαν Χθες εις Σμύρνην οι κ.κ. Στράτος & Θεοτόκης» [Bay Stratos ve Theotokis dün İzmir'e doğru yola çıktılar], 17.08.1922, Αριθμός: 189, s. 4.

100 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 136.

101 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 306/Α/Ι, Nikolaos Stratos tarafından Yunan hükûmetine gönderilen 17/30 Ağustos 1922 tarihli raporu.

102 *Ελεύθερον Βήμα*, «Ο Κεμάλ αποβλέπει εις την ανάκτησιν των εδαφών του» [Kemal topraklarını geri almayı hedefliyor], 18.08.1922, Αριθμός: 190, s. 4.

103 *Ελεύθερον Βήμα*, «Αι τουρκικαί ψευδολογί ι» [Türk yalanları], 19.08.1922, Αριθμός: 191, s. 4.

104 *Εστία (Σμύρνη)*, «Κίνησις Πόλεως» [Şehrin hareketliliği], 18.08.1922, Αριθμός: 2025, s. 3.

105 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 309-310.

106 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 334.

107 Τρικούπης, *Διοίκησις Μεγάλων μονάδων εν πολέμω...*, s. 361-362.

108 Trikupis, *General Trikupis'in Hatıraları*..., s. 100.

109 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922*..., s. 259-262.

110 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*..., s. 234-237.

111 *Ελεύθερον Βήμα*, «Η Σύμπτυξις του μετώπου συντελείται κανονικώς» [Cepheden çekilme normal şekilde gerçekleşiyor], 19.08.1922, Αριθμός: 191, s. 4.

112 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922*..., s. 275.

113 Παναγάκος, *Συμβολή εις την Ιστορίαν*..., s. 693.
114 *Ελεύθερον Βήμα*, «Χάρις εις στρατιώτας καταδικασθέντας επί λιποταξία» [Firar cezasına çarptırılan askerlere jest], 28.03.1922, Αριθμός: 49, s. 3.
115 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922*..., s. 262.
116 Παναγάκος, *Συμβολή εις την Ιστορίαν*..., s. 711.
117 Παναγάκος, *Συμβολή εις την Ιστορίαν*..., s. 687-698.
118 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi],, Φάκελος 204/E/1, Tümgeneral Kl. Boulalas'ın cephenin bölünmesiyle ilgili olaylar hakkında kişisel raporları.
119 Παναγάκος, *Συμβολή εις την Ιστορίαν*..., s. 694-695.
120 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 441.
121 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 440.
122 Παναγάκος, *Συμβολή εις την Ιστορίαν*..., s. 699-707.
123 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1922, Φάκελος 5, Υποφάκελος 2, «Μικρασιατικό μέτωπο πριν την καταστροφή», Stergiadis'ten Hükûmet Başkanı Protopapadakis ve Dışişleri Bakanı Baltacis'e gönderilen 19 Ağustos/2 Eylül 1922 tarihli ve 8896 protokol numaralı telgraf.
124 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1922, Φάκελος 5, Υποφάκελος 2, «Μικρασιατικό μέτωπο πριν την καταστροφή», Stergiadis'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 20 Ağustos/2 Eylül 1922 tarihli ve 8897 protokol numaralı telgraf.
125 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ[Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1922, Φάκελος 5, Υποφάκελος 2, «Μικρασιατικό μέτωπο πριν την καταστροφή», Dışişleri Bakanı Baltacis'ten Londra'daki Yunan Büyükelçiliği'ne gönderilen 20 Ağustos/2 Eylül 1922 tarihli ve 8678 protokol numaralı telgraf.
126 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 323/A/7, Küçük Asya Ordu Komutanlığı'ndan Hükûmet Başkanına gönderilen 20 Ağustos/2 Eylül 1922 tarihli ve 24484 protokol numaralı şifreli telgraf.
127 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 335.
128 Νικόλαος Τρικούπης, *Αναμνήσεις Επεισοδίων και Γεγονότων εκ των πολέμων μας (Μάρτιος 1897 - Μικρά Ασία - Αύγουστος 1922) [Savaşlarımızdaki Olaylardan Anılar (Mart 1897 - Küçük Asya - Ağustos 1922)]*, εκδοτικόν τμήμα Ινστιτούτου Λαμπαδία, Αθήναι 1952, s. 117-118.
129 Bugün İstanbul Harbiye Askeri Müzesinde sergilenen Trikoupis'in kılıcının kendisine ait olup olmadığı ile ilgili tartışmalara Trikoupis Yunanistan'a döndükten sonra verdiği demeçte şöyle bir yorum getirmiştir: "*İstanbul'daki müzede sergilenen apoletler ve kılıcın bana ait olduğunu söylüyorlar. Fakat esir düşmemden sonra Yunan hükûmeti tarafından generalliğe atandım, zira Yunan hükûmeti benim esir düştüğümden habersizdi. O yüzden hiçbir zaman başkomutan apoletlerini takmadım. Kılıcıma gelince, kesinlikle hayır diyorum. Savaş sırasında çok sayıda at ve süvari batıya doğru kaçıştılar. Bunların arasında, eyerine kılıcımı astığım atım da vardı. Ertesi gün bu atların birçoğu tekrar bulundu. Yaverim Albay Vlysmas, hem sözlü hem de yazılı olarak atımı tanıdığını, eyerden kılıcımı aldığını, parçalara ayırdığını ve yakalanmamızdan önce ortadan kaybolduğunu bana temin etti.*" Αγγελομάτης *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., 202-203.
130 ΓΕΣ/ΔΙΣ *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922*..., s. 258-260
131 Τρικούπης, *Αναμνήσεις Επεισοδίων*..., s. 125.
132 Στυλιανός Γονατάς, *Απομνημονεύματα* [Hatıralar], χτ., Αθήνα 1958, s. 207.
133 *Ελεύθερον Βήμα*, «Επίκειται κρίσις. Εξεδηλωθή διαφωνία Γούναρη και Στράτου πιθανή κυβερνήσις υπό τον κ. Στεργιάδη» [Kriz kapıda, Gounaris ile Stratos arasındaki anlaşmazlık belirginleşecek, Bay Stergiadis yönetiminde olası bir hükümet kurulacak], 20.08.1922, Αριθμός: 192, s. 4.
134 *Καθημερινή*, «Ο κυβερνήτης» [Hükûmet], 22.08.1922, Αριθμός: 1033, s. 1; *Καθημερινή*, «Αι ώραι» [Vakit], 23.08.1922, Αριθμός: 1034, s. 1.
135 Antik Yunancada "eve" anlamına gelmektedir. (y.n.)
136 Pomeranyalılar (Pommern), Pomeranya bölgesine özgü bir Alman halkıdır. Vlahos da Pomeranoi makalesiyle Otto von Biscmark'ın Balkanlar politikasını özetleyen "*Tüm Balkanlar*

tek bir Pomeranyalı askerin kemiklerine değmez" ifadesinde geçen sıradan askere referans vermiştir. (y.n.)

137 *Καθημερινή*, «Οίκαδε» [Eve],14.08.1922, Αριθμός Φύλλου: 1026, s. 1.
138 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 398.
139 Καθημερινή, «Πομερανοί» [Pomeranyalılar], 17.08.1922, Αριθμός Φύλλου: 1028, s. 1.
140 Ροδάς, Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία..., s. 335-336.
141 Horton, *Η Μαστίχα της Ασίας*..., s. 114.
142 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 425; Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασί* ..., s. 336; Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., s. 184.
143 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922*..., s. 317.
144 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 444-445.
145 *ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922*..., s. 287.
146 Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., s. 188-189.
147 Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*..., s. 425-426.
148 *Το Αρχείον του Εθνομάρτυρας Σμύρνης Χρυσοστόμου, Τόμος ΙΙΙ*..., s. 252-253.
149 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 339.
150 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 451.
151 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 334.
152 Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*..., s. 375; Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 396.
153 Γιάννης Π. Καψής, *Η Δίκη των Έξι. 60 Μέρες που άλλαξαν μια χώρα, έναλαό [Altılar Davası. Bir Ülkeyi, bir halkı değiştiren altmış gün]* Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα 2011, s. 96.
154 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 132-133.
155 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 332.
156 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi], Φάκελος 400/E/3, İzmir Yüksek Komiserliğinden Hükûmet başkanına gönderilen 21 Ağustos/3 Eylül 1922 tarihli ve 2874 protokol numaralı şifreli telgraf.
157 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο της Μικρασιατικής*..., s. 169.
158 Πλουμίδης, *Τα Μυστήρια της Αιγηΐδος*..., s. 339-340.
159 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 86.
160 *Κοτζιάς, Επίλογος Στο Γουδί*..., s. 26;
Καψής, Χαμένες Πατρίδες..., s. 195.
161 *Εμπρός*, «Το πόρισμα της Ανακριτικής Επιτροπής» [Soruşturma Komitesinin Sonucu], 25.10.1922, Αριθμός: 9352, s. 2-3.
162 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 87, 456.
163 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922, Μέρος Δεύτερον*..., s. 90.
164 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 337.
165 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 340.
166 Αγγελομάτης *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., s. 210.
167 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσί 1922, Φάκελος 5, Υποφάκελος 2, «Μικρασιατικό μέτωπο πριν την καταστροφή», Stergiadis'ten Hükûmet Başkanı Protopapadakis ve Dışişleri Bakanı Baltacis'e gönderilen 22 Ağustos/4 Eylül 1922 tarihli ve 2873 protokol numaralı telgraf.
168 Βλάσσης, *Οι Τελευταίες ημέρες του Αρμοστή*..., s. 147.
169 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1922, Φάκελος 5, Υποφάκελος 2, «Μικρασιατικό μέτωπο πριν την καταστροφή», Hükûmet Başkanı Protopapadakis'ten Stergiadis'e gönderilen 22 Ağustos/4 Eylül 1922 tarihli ve 8717 protokol numaralı telgraf.
170 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1922, Φάκελος 5, Υποφάκελος 2, «Μικρασιατικό μέτωπο πριν την καταστροφή», Hükûmet Başkanı Protopapadakis'ten Stergiadis'e gönderilen 22 Ağustos/4 Eylül 1922 tarihli ve 8716 protokol numaralı telgraf.

171 *Πολιτεία* [Müttefik Devletlerin Küçük Asya'daki kundaklama ve yağmalama nedeniyle Yunanistan'a protestosu], «Ο κ. Χατζηανέστης αντικατεστάθη υπο του κ. Ν. Τρικούπη» [Hacıanestis yerine Trikoupis getirildi], 23.08.1922, Αριθμός: 1680, s. 8.

172 Αγγελομάτης *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας...*, s. 371-372.

173 «Δεν ελήφθη ακόμη απάντησις του αρχιστράτηγου Τρικούπη» [Başkomutan Trikoupis'ten henüz bir yanıt gelmedi], 23.08.1922, Αριθμός: 1681, s. 8.

174 *Πολιτεία*, «Η κυβέρνηση δεν έλαβε ακόμη απάντησιν του κ. Τρικούπη» [Hükûmet Trikoupis'ten henüz bir yanıt alamadı], 23.08.1922, Αριθμός: 1682, s. 7.

175 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1922, Φάκελος 5, Υποφάκελος 2, «Μικρασιατικό μέτωπο πριν την καταστροφή», Yunanistan'ın İstanbul Yüksek Komiserliği Basın Müşavirinden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 24 Ağustos/6 Eylül 1922 tarihli ve 8915 protokol numaralı telgraf.

176 *Πολιτεία*, «Πώς αγγέλλεται η αιχμαλώτισις του κ. Τρικούπη» [Trikoupis'in esir düştüğü nasıl duyurulur], 26.08.1922, Αριθμός: 1683, s. 5, 7.

177 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarihi Arşiv], Κεντρική Υπηρεσία, 1922, Φάκελος 5, Υποφάκελος 2, «Μικρασιατικό μέτωπο πριν την καταστροφή», Savunma Bakanı Theotokis'ten Hükûmet Başkanı Protopapadakis'e gönderilen 24 Ağustos/6 Eylül 1922 tarihli ve 17401 protokol numaralı telgraf.

178 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922*..., s. 311.

179 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922*..., s. 296-303; Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*..., s. 378.

180 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922*..., s. 317-318.

181 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 92.

182 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 341.

183 *Η Δίκη των Εξ*..., s. 489-490.

184 Βασιλικός, *Το Ημερολόγιο*..., s. 186-191.

185 *Ελεύθερον Βήμα*, «Διάβημα των Σύμμαχων Δυνάμεων προς την Ελλάδα δια τας εν Μ. Ασία πυρπολήσεις και δηώσεις» [Müttefik Devletlerin Küçük Asya'daki kundaklama ve yağmalama nedeniyle Yunanistan'a protestosu], 26.08.1922, Αριθμός: 196, s. 1.

186 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1922, Φάκελος 5, Υποφάκελος 2, «Μικρασιατικό μέτωπο πριν την καταστροφή», Stergiaidis'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 23 Ağustos/5 Eylül 1922 tarihli ve 8913 protokol numaralı telgraf.

187 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922, Μέρος Δεύτερον*..., s. 100-101.

188 Αγγελομάτης *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας...*, s. 201.

189 Yüksek Komiserlik, 4 Eylül'den itibaren, gemilere binme izni alabilmek için aileleriyle birlikte İzmir'den Yunanistan'a gitmek isteyen memurların listelerini hazırlamıştı. ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, Αρχείο Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης 1922, Φάκελος 7, Υποφάκελος 7/5, Aileleriyle birlikte İzmir'den ayrılmak isteyen Yunan çalışanların durumu ile ilgili 22 Ağustos/4 Eylül 1922 tarihli liste.

190 *Το Αρχείον του Εθνομάρτυρας Σμύρνης Χρυσοστόμου, Τόμος ΙΙΙ* [İzmir Ulusal Şehit Hrisostomos Arşivi]..., s. 254-255.

191 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 316, 173/85, Patrik Meletios'tan Venizelos'a gönderilen 15/28 Mayıs 1922 tarihli telgraf.

192 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1922, Φάκελος 5, Υποφάκελος 2, «Μικρασιατικό μέτωπο πριν την καταστροφή», Dışişleri Bakanı Baltacis'ten İzmir'de bulunan Savunma Bakanı Theotokis'e gönderilen 25 Ağustos/7 Eylül 1922 tarihli ve 8921 protokol numaralı telgraf; *Ελεύθερον Βήμα*, «Παρητήθη η κυβέρνησις Γούναρη-Στράτου και εκλήθη ο Καλογερόπουλος» [Gounaris-Stratos hükûmeti istifa etti ve Kalogeropoulos görevi devraldı], 26.08.1922, Αριθμός: 198, s. 1.

193 *ΦΕΚ [Resmi gazete]*, Τεύχος Ι, 28.08.1922, Αριθμός φύλλου: 159, s. 1007.

194 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 346.
195 Παναγάκος, *Συμβολή εις την Ιστορίαν*..., s. 725.
196 Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ [Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi],, Φάκελος 309/Γ/1, 26 Ağustos/8 Eylül 1922 tarihli Küçük Asya Ordusu Genel Harekât Emri.
197 *Εσπερινή*, «Ο Κεμάλ δεν δέχεται ανακωχήν» [Kemal ateşkesi kabul etmiyor], 27.08.1922, Αριθμός φύλλου: 7843, s. 5.
198 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1922, Φάκελος 5, Υποφάκελος 2, «Μικρασιατικό μέτωπο πριν την καταστροφή», Yunanistan'ın İstanbul Yüksek Komiseri Simopoulos'tan Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 26 Ağustos/8 Eylül 1922 tarihli ve 8850 protokol numaralı telgraf.
199 *Εσπερινή*, «Επάνοδος του κ. Θεοτόκη - Αφίξις των κ.κ. Δούσμανη και Πάλλη» Bay Theotokis'in Dönüşü - Bay Dousmanis ve Pallis'in Varması], 27.08.1922, Αριθμός φύλλου: 7843, s. 5.
200 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 346-347.
201 Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους*..., s. 282.
202 *Ελεύθερον Βήμα*, «Ο Τουρκικός στρατός εισήλθε χθες εις Σμύρνην και κατέλαβε την πόλιν» [Türk ordusu dün İzmir'e girerek şehri işgal etti], 29.08.1922, Αριθμός: 201, s. 1.
203 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922*..., s. 322.
204 *Ελεύθερον Βήμα*, «Ο κ. Στεργιάδης εις Ρουμανίαν» [Bay Stergiadis Romanya'da], 31.08.1922, Αριθμός: 203, s. 4.
205 ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ [Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi], Κεντρική Υπηρεσία, 1922, Φάκελος 10, Υποφάκελος 6, «Στρατιωτικές πληροφορίες σχετικά με την Μ. Ασία», Yunanistan'ın İstanbul Yüksek Komiseri Simopoulos'tan Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 31 Ağustos/13 Eylül 1922 tarihli ve 9147 protokol numaralı telgraf.
206 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 350; Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*..., s. 211-212.
207 Νοταράς, *Εις την Ιωνίαν*..., s. 53-61.
208 IEEE-EIM/Αρχείο Αριστείδη Στεργιάδη, Αρχείο Ιστορικών Εγγραφών [Yunanistan Tarih ve Etnoloji Birimi - Ulusal Tarih Müzesi, Aristidis Stergiadis Arşivi, Tarihi Kayıtlar Arşivi], 'Εκκένωση', Stergiadis'in Notlarından "Çekilme" adlı bölüm.
209 Κωστόπουλος, *Πόλεμος και εθνοκάθαρση*..., s. 138.
210 Βικτώρια Σολομωνίδου, «Ο Εφέσου Χρυσόστομος για την καταστροφή της Σμύρνης» [Efesli Hrisostomos'un İzmir felaketi üzerine], *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, Τόμος 4, Αθήνα 1983, s. 302.
211 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922*..., s. 322-323.
212 Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*..., s. 349.
213 Necati Fahri Taş, "Nurettin Paşa ve İzmir'in Kurtuluşundaki Katkıları", *Kurtuluşun ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri, 26-28 Eylül 2012*, ATAM yay., Ankara 2015, s. 285.
214 ΙΑΜΜΠ/ΑΕΒ [Benaki Müzesi Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi], Φάκελος 317, 173/64, Patrik Meletios'tan Venizelos'a gönderilen 3/16 Eylül 1922 tarihli mektup.
215 *Εσπερινή*, «Το διάγγελμα του βασιλέως προς τον ελληνικόν λαόν» [Kralın Yunan halkına mesajı], 28.08.1922, Αριθμός φύλλου: 7844, s. 1; *Πολιτεία*, «Διάγγελμα της Α. Μ. του Βασιλέως» [Kralın Yunan halkına mesajı], 28.08.1922, Αριθμός: 1685, s. 8.
216 *Καθημερινή*, «Τα Πράγματα» [Meseleler], 30.08.1922, Αριθμός φύλλου: 1041, s. 1.
217 Γονατάς, *Απομνημονεύματα*..., s. 223.
218 *Καθημερινή*, «Προκήρυξις» [Duyuru], 14.09.1922, Αριθμός φύλλου: 1055, s. 1; Γονατάς, *Απομνημονεύματα*..., s. 224-225.
219 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922, Μέρος Δεύτερον*..., s. 34-53.
220 Τρικούπης, *Αναμνήσεις Επεισοδίων*..., s. 126.
221 Erdoğan, *İstiklal*..., s. 227-232.

SON SÖZ

1 Bk. Καινή Διαθήκη, Αποκάλυψις Ιωάννου, Κεφάλαιο Α, 1-11 [Yeni Ahit Yuhanna'nın Vahiy Kitabı, 1. Bölüm, 1-11].

Kaynakça

YUNAN ARŞİV KAYNAKLARI

Υπουργείο Εξωτερικών/Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου (ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ)
[Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi]
Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (ΓΕΣ/ΔΙΣ)
[Yunanistan Genelkurmay Tarih Arşivi]
Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ)
[Yunanistan Devlet Arşivi]
Αρχείο Πολιτικού Γραφείου Πρωθυπουργού **(ΑΠΓΠ)**
[Başbakanlık Siyasi Ofisi Arşivi]
Αρχείο Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης **(ΑΥΑΣ)**
[İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi]
Αρχείο Υπουργείου Δικαιοσύνης **(ΑΥΔ)**
[Adalet Bakanlığı Arşivi]
Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ)
[Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi]
Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου **(ΑΕΒ)**
[Eleftherios Venizelos Arşivi]
Αρχείο Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης **(ΑΥΑΣ)**
[İzmir Yüksek Komiserliği Arşivi]
Αρχείο Γεώργιου Στρέιτ
[Georgios Streit Arşivi]
Αρχείο Νίκου Σύριγγα
[Nikos Syrigas Arşivi]
Αρχείο Άννας Παπαδοπούλου
[Anna Papadopoulou Arşivi]
Αρχείο Ηλία Βουτιερήδη
[İlias Voutieridis Arşivi]
Αρχείο Κουρουσοπούλου
[Kourousopoulou Arşivi]
Ιστορικά Αρχεία Μουσείο Μπενάκη (ΙΑΜΜΠ)
[Benaki Müzesi Tarih Arşivi]
Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου **(ΑΕΒ)**
[Eleftherios Venizelos Arşivi]
Αρχείο Παναγιώτη Δαγκλή
[Panagiotis Danglis Arşivi]

Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος (ΕΤΕ)
[Yunanistan Ulusal Bankası Tarih Arşivi]
Αρχειο Λεωνίδα Παρασκευόπουλου
[Leonidas Paraskevopoulos Arşivi]
Ιστορική και Εθνολογική Εταιρία της Ελλάδος – Εθνικό Ιστορικό Μουσείο (ΙΕΕΕ-ΕΙΜ)
[Yunanistan Tarih ve Etnoloji Birimi - Ulusal Tarih Müzesi Arşivi]
Αρχείο Αριστείδη Στεργιάδη, Αρχείο Ιστορικών Εγγραφών
[Aristidis Stergiadis Arşivi, Tarihi Kayıtlar Arşivi]
Αρχείο Προφορικής Παράδοσης του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών
[Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Sözlü Gelenek Arşivi]
Ακαδημία Αθηνών - Κέντρο Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού (ΚΕΙΝΕ)
[Atina Akademisi - Modern Helenizm Tarihi Araştırma Merkezi Arşivi]
Αρχείο Ρίζου-Ραγκαβή
[Rizos-Ragavis Arşivi]
Επιμορφωτικό Κέντρο «Χαρίλαος Φλωράκης» (ΕΚΧΦ)
[Yunanistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Eğitim Merkezi «X. Florakis» Arşivi]
Ιστορικό Αρχείο του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ)
[Yunanistan Komünist Partisi Arşivi]
Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ)
[Çağdaş Sosyal Tarih Arşivleri]
Αρχείο Ένωσις Σμυρναίων, Επαρχιακόν Συμβούλιο Σμύρνης, Έδρα Αθήναι
[İzmirliler Birliği Arşivi, İzmir İl Meclisi, Atina Genel Merkezi]
Αρχείο Ελληνικής Ραδιοφωνίας Τηλεόρασης (ΕΡΤ)
[Yunan Ulusal Televizyonu Arşivi]
Οικογενειακό Αρχείο Χαράλαμπου Κλάδη
[Charalambos Kladis Özel Aile Arşivi]

YUNANCA SÜRELİ YAYINLAR

Εφημερίς Αθηνών
Αιών
Η Ελπίς
Πανδώρα
Ευνομία
Αθηνά
Ανατολικός Αστήρ
Ασμοδαίος
Ευθύνη
Νεολόγος (Κωνσταντινούπολη)
Νεολόγος Αθηνών
Ευθύνη
Η Ώρα
Η Αυγή
Ο Έλλην
Πατρίς
Χρόνος
Ακρόπολις
Ελεύθερος Τύπος
Έθνος
Σκριπ
Νέα Ημέρα Τεργέστης
Αθήναι
Ο Σωτήρ. Le Sauveur
Ελεύθερον Βήμα
Ριζοσπάστης
Οι Καιροί
Η Νέα Σμύρνη
Εστία
Πολιτεία
Αθηναϊκή
Καθημερινή
Εμπρός
Πατρίς
Εστία
Νεολόγος Πατρών
Τηλέγραφος
Εργατικός Αγών
Ελεύθερον Βήμα
Πρωτεύουσα
Πρωινή
Κομμουνισμός

Βήμα
Συνάδελφος
Θάρρος
Ο Αραμπάς
Η Λόγχη
Μακεδονία
Ο Λόγος
Κοινωνική Έρευνα
Νέα Ζωή
Κομμουνιστική Επιθεώρησις
Ταχυδρόμος Βορείου Ελλάδος
Η Φούντα
Δημοκρατία
Θάρρος (Σμύρνη)
Εστία (Σμύρνη)
Πολιτεία
Εσπερινή
Κόσμος

YUNANCA RESMİ KAYNAKLAR

Εθνικό Τυπογραφείο, Φύλλα Εφημερίδος της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ) [Resmi gazete]
Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής [Temsilciler Meclisi Oturumlarının Tutanakları]
Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής [Temsilciler Meclisi Tartışmaları Bülteni]
Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας [Girit Devleti Resmi Gazetesi]

MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ

Mart 1920 – Haziran 1922

DİĞER ARŞİVLER

Seyhun Binzet Özel Arşivi

TÜRKÇE – YUNANCA KİTAP VE MAKALELER

1821-1971 British Philhellenes. An exhibition arranged by the British Embassy and the British Council to commemorate the part played the British Philhellenes in the struggle of the Greek people for independence, The British Council, Athens 1971.

Açıkses, Erdal & Doğanay, Rahmi, *Amerika'nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali. Chester Projesi*, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi yay., Elazığ 2010.

Adamof, E. E, *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı*, Çeviren: Hüseyin Rahmi, Belge yay., İstanbul 1972.

Adıvar, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Özgür yay., İstanbul 2005.

Adıyeke, Ayşe Nükhet & Adıyeke, Nuri, *Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında Tarihsel Bir Örnek Olarak Girit'in Yunanistan'a Katılması*, SAEMK yay., Ankara 2002.

Adıyeke, Ayşe Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, TTK yay., Ankara 2000.

Akal, Emel, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İletişim yay., İstanbul 2018.

Akıncı, Turan, *İşgal. İstanbul'da Yabancı Güçler (1918-1923)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2020.

Akpınar, Mahmut, "Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde Bir Yeni Fenerli: Aleksandır Mavroyeni Bey (1848-1929)", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 8, Temmuz 2022, s. 637-660.

Akşin, Aptülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi*, TTK yay., Ankara 2019.

Akşin, Sina, "Siyasal Tarih (1789-1908)", *Türkiye Tarihi 3. Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem yay., İstanbul 1992.

Akşin, Sina, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2010.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele IV. Savaş ve Etnik Temizlik. Yumuşatılmış Sevr Dönemi*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2019.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele V. Büyük Zafer. İyonya Niyetlerini Çökerten Muharebe (1921-1922)*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2022.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, Cem yay., İstanbul 1983.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele. Son Meşrutiyet (1919-1920),* Cilt II, Cem yay., İstanbul 1992.

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2017.

Albrecht-Carrıe, Rene, *Italy Paris Peace Conference*, Columbia University Press, New York 1938.

Allfrey, Anthony, *Savaş Baronu Zaharof*, Çev. Bahriye Ilgın Helvacıoğlu, Cümle yay., Ankara 2016.

Anderson, Matthew Smith, *Doğu Sorunu. 1774-1923. Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çeviren: İdil Eser, Yapı Kredi yay., İstanbul 2010.

Andrew C. M., & Kanya-Forstner, A. S., "The French Colonial Party and French Colonial War Aims, 1914-1918", *The Historial Journal*, XVII, I (1974), s. 79-106.

Apak, Rahmi, *Türk İstiklal Harbi, VI. Cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974.

Argun, Mehmet Turgut, *İstiklal Harbi ve Anadolu (1921-1923),* Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2014.

Arı, Kemal, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: I, Sayı: I, 1991, s. 13-46.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914*, Timaş yay., İstanbul 2014.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995*, Timaş yay., İstanbul 2014.

Aslan, Taner, "Berlin Antlaşması'nın Birinci Murahhası Aleksandır Karatodori (Theodori) Efendi'nin (Paşa) Berlin Antlaşması'nın Ermenilerle İlgili 61. Maddesine Dair Görüşleri" *Ermeni Araştırmaları,* Sayı 63, 2019, s. 31-58.

Atalay, Bülent, "İşgal Döneminde İzmir Metropoliti Hrisostomos (1919-1922)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, Haziran 2009, s. 31-50.

Atatürk, Kemal, Nutuk. 1919-1927, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2004.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I (1906-1921) Editör: Yüksel Özgen, Atatürk Araştırma Merkezi & Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2024.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938), Derleyen: Nimet Arsan, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964.

Atay, Falih Rıfkı, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Cumhuriyet yay., İstanbul 1998.

Atılgan, Gökhan & Aytekin, E. Attila, *Siyaset Bilimi. Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, Yordam Kitap, İstanbul 2018.

Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi. 1835'den 1995'e, I. Kitap, Emperyalizm Karşısında Türk Aydınının Aymazlığı ve Tam Bağımsızlık*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1974.

Aydoğan, Emine, "Hoşgörünün Liberal Yorumu: John Stuart Mill", *Kaygı*, Sayı: 30, 2018 s. 83-91.

Aytepe, Oğuz, "Milli Mücadele'de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal'in Yaklaşımı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 24, Kasım 1999-2003, s. 475-486.

Bağçeci, Yahya, "Horatio Nelson ve Trafalgar Savaşı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 76, Güz 2019, s. 93-116.

Balcı, Ali, "Realizm", Şaban Kardaş & Ali Balcı (edit), *Uluslararası İlişkilere Giriş. Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, Küre yay., İstanbul 2020, s. 119-146.

Balioğlu, Tarık, "İzmir'de Yunan Vahşeti", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, Sayı: 27, Mayıs 1996, s. 12-17.

Balkan Harbinde Yanya Savunması ve Esat Paşa (Korg. Bülkat), TC Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Türk Asker Büyükleri ve Zaferleri Seri No: 7, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1983.

Başak, Ünsal, "Yunanistan'ın Tarihteki İflasları 1843-1893-1932", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Haziran 2023, s. 101-119.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım. Milli Mücadeleye Giriş*, Cilt 6, Sabah Kitapları yay., İstanbul 1997.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım. Milli Mücadeleye Giriş*, Cilt 7, Sabah Kitapları yay., İstanbul 1997.

Baykal, Bekir Sıtkı, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", *Belleten*, Cilt: 33, Sayı: 132, 1969, s. 517-576.

Baykara, Tuncer, "İzmir'in Yunanlılarca İşgalinin Türk Milli Mücadelesindeki Yeri ve Önemi", *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*, 26-28 Eylül 2012, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2015, s. 19-23.

Bayrak, Meral, *1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ocak 1999.

Bayur, Hikmet, "Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", *Belleten*, Cilt: 35, Sayı: 140, 1971, s. 587-654.

Bekir Sıtkı Baykal, "Bismarck'ın Osmanlı İmparatorluğunu Taksim Fikri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 5, Yıl: 1953, s. 3-12.

Benhür, Çağatay, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, 2008, s. 277-313.

Benlisoy, Foti, *Kahramanlar, Kurbanlar, Direnişçiler. Trakya ve Anadolu'daki Yunan Ordusu'nda Propaganda, Grev ve İsyan. 1919-1922*, İstos yay., İstanbul 2014.

Bennett, John G., *Witness: the autobiography of John Bennett*, Claymont Communications Charles Town, W. Va. USA 1983.

Berber, Engin, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922. Mütareke ve Yunan İşgal Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç yay., Ankara 1997.

Bertuccelli, Fulvio, "İzmir'in İşgalinde İtalya'nın Rolü", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 46, 2023 Bahar, s. 5-24.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da. 1919-1921*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2023.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, Trakya'da Milli Mücadele,

Bilmez, Bülent, "European Investments in the Ottoman Empire, 1850-1914", Ralf Roth ve Günter Dinbohl (eds.), *Across the Borders. Financing the World's Railways in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Ashgate, Aldershot (UK) & Burlington (USA) 2008, s. 183-206.

Birlik, Gültekin K., "Milli Mücadele Dönemi'nde Yunan Ordusu'nun Bursa'yı İşgali", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 19, Sayı: 39, Güz 2023, s. 1161-1193.

Bolat, Bengül Salman, "Fransız İnkılabının Türk Modernleşme Sürecine Etkileri", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2005, s. 149-167.

Bourke, Joanna, "War and Violence" *Theseis Eleven*, Volume: 86, Issue: 1, 2006, s. 23-38.

Bozarslan, Hamit, *Türkiye Tarihi. İmparatorluktan Günümüze*, İletişim yay., İstanbul 2015.

Bozkurt, Abdurrahman, "İtilaf Devletleri'nin Türk Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 76, 2010, s. 27-54.

Bozkurt, Abdurrahman, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket (1918-1922). Mondros Mütarekesi'nden Çanakkale Krizi'ne*, Ötüken yay., İstanbul 2021.

Boztaş, Asena, "Wilson İlkelerinin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 14, Yaz 2014, s. 163-176.

Budak, Mustafa, *Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar*, *Tarih Dergisi*, 71, 2020, s. 455-472.

Büjak, Albay, *1918-1922 Yunan Ordusu'nun Seferleri*, Çeviren: İbrahim Kemal, Askeri Mecmua, İstanbul 1939.

Bükrücü Kazkondu, Şeyda & Aydilek, Emre, "Antonio Gramsci'nin Marksist Düşünceye Katkıları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 9, 2015, s. 9-18.

Callwell, Major General Sir Charles E., *Field-Marshal Sir Henry Wilson Bart., G.C.B., D.S.O.- His Life and Diaries*, Volume II, Charles Scribners Sons, NewYork 1927.

Caple, James, *Gunboat Diplomacy 1919-1979. Political Applications of Limited Naval Force*, Palgrave Macmillan, New York 1981.

Carabott, Philip, "The Greek Communists and the Asia Minor Campaign", *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, Τόμος 9, Αθήνα 1992, s. 99-118.

Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1953.

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları (21.11.1920-2.6.1922)*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1955.

Churchill, Winston S., *The World Crisis. The Aftermath*, Thornton Butterworth Limited, London 1929.

Clair, William St., *That Greece might still be free: the Philhellenes in the War of İndepence*, Oxford University Press, London & NewYork 1972.

Clogg, Ricahard, *Modern Yunanistan Tarihi*, Çeviren: Dilek Şendil, İletişim yay., İstanbul 1997.

Clogg, Richard, *Parties and Elections in Greece. The Search for Legitimacy*, Duke University Press, Durham, North Carolina 1987.

Çakmak, Zafer, "Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu İşgali Sırasında Osmanlı Rumlarının Silah Altına Alması", *Belgi*, Sayı: 13, Şubat 2017/I, s. 352-361.

Çalışkan, Adem, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Firari Askerlerin Eşkıyalık Olayları ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler -Maraş Örneği-", *Belgi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulamam Merkezi yayını, Yaz 2020/II, s. 2685-2712.

Çapa, Mesut & Usta, Veysel, *Ortahisar Tarih Müzesi Arşivi Belgelerinde Pontus Meselesi*, Ortahisar Belediyesi Tarih Müzesi yay., İstanbul 2017.

Çaycı, Abdurrahman, "Yunanların Anadolu Macerası I", *H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Ekim 1987, s. 1-20.

Çelebi, Mevlüt, "Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir'in İşgali", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX, Özel Sayı: İzmir'in İşgali, 2019. s. 131-154.

Çelebi, Mevlüt, "Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", *Belleten*, Cilt: 62, Sayı: 233, 1998, s. 157-206.

Çelebi, Mevlüt, "Milli Mücadele'de İtalyan İşgalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IX, Sayı: 26, Mart 1993, s. 395-416.

Çelik, Kemal, "Milli Mücadele'de İlk Kurşun ve Dörtyol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 41, 1998, s. 478-486.

Çiçek, Rahmi, "Milli Mücadele Döneminde Samsun Bombardımanı", *Milli Mücadele'nin Yerel Tarihi (1918-1923)*, Cilt: 6, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2023, s. 359-377.

Çukurova, Bülent, "15 Mayıs 1919 İzmir'de Yunan Mezalimi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 8, 1987, s. 461-472.

Dakin, Douglas, *The Greek Struggle for Independence, 1821-1833*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California 1973.

Dalby, Andrew, *Eleftherios Venizelos. 1919-1923 Barış Görüşmeleri ve Sonrası*, Çeviren: Dinçer Demirkent, Akılçelen Kitapları, Ankara 2014.

Davies, Norman, *Avrupa Tarihi. Doğu'dan Batıya Buz Çağı'ndan Soğuk Savaş'a Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panoraması,* Çeviri Editörü: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul 2011.

Demiryürek, Mehmet, "İngiliz Muhibler Cemiyeti Hakkında Bazı Notlar ve Belgeler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 37-38, Mayıs-Kasım 2006, s. 77-101.

Despot, Igor, *Savaşan Tarafların Gözüyle Balkan Savaşları. Algılar ve Yorumlar*, Çeviren: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2020.

Dilek, Mehmet Sait, "Paris Barış Konferansı'nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 36, Kış 2013., s. 31-42.

Dillon, Emile Joseph, *The Peace Conference*, Hutchınson&Co, London 1919.

Djuvara, Trandafir G., *Türk İmparatorluğu'nun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281-1913)*, Çeviren: Pulat Tacar, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2021.

Driault, Edouard, *Η Μεγάλη Ιδέα. Η αναγέννηση του Ελληνισμού [Büyük Fikir. Helenizm'in yeniden doğuşu]*, Μετάφραση: Αλεξάνδρα Δρακοπούλου, Εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα 1998.

Duman, Süleyman, *Kütahya-Eskişehir. Kurtuluş Savaşı'nın Unutulan Muharebeleri*, Kronik yay., İstanbul 2021.

Durgun, Bülent, "İşgal Yıllarında İzmir'in Ekonomik Durumu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 10, s. 1-40.

Durmuşoğlu, Yunus Gökalp, *Türkçülükten Milli Komünizme Mustafa Suphi*, Doğu Kütüphanesi yay., İstanbul 2021.

Eldem, Edhem, "18. Yüzyıl ve Değişim", *Cogito, Osmanlılar Özel Sayısı*, Sayı: 19, Yıl: 1999, s. 189-200.

Erdem, Hakkı, *Yunanlılarla İstiklal Harbi. Tabiye ve Sevkülceyş Bakımından Tetkik*, Necmistiklal Matbaası, İstanbul 1935.

Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı, 1919-1923*, Derlem Yayınları, İstanbul 2010.

Erdoğan, Selim, *Büyük Taarruz: Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, Kronik yay., 2021 İstanbul.

Erdoğan, Selim, *İstiklal. Vatanımda Bir Tek Düşman Kalmasın*, Kronik yay., İstanbul 2022.

Erdoğan, Selim, *Sakarya. Türk Bitti Demeden Bitmez*, Kronik yay., İstanbul 2020.

Erhan, Çağrı, *The Greek Occupation of İzmir and Adjoining Territories. Report of the Inter-Allied Commission of Inquiry (May-September)*, TTK yay., Ankara 2022.

Erikan, Celal, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Hazırlayan: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2019.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, TTK Basımevi, Ankara 1953.

Erol, Mine, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi. 1919-1920*, İleri Basımevi, Giresun 1972.

Özsüer, Esra, "Eleftherios Venizelos ve Kıbrıs Sorunu: Megali İdea'dan Yeni Bir Politik Dönemece", Osman Köse (edit), *Tarihte Kıbrıs I-II* ,: D9kuz10beş Reklam Organizasyon Matbaacılık, Bursa 2017, s. 885-908.

Eudin, Xenia Joukoff & North, Robert C., *Soviet Russia and the East. 1920-1927. A Documentary Survey*, Standford University Press, Standford, California 1957.

Eulambio, Michel S., *The National Bank of Greece. A History of the Financial and Economic Evolution of Greece*, Printed by S. C. Vlastos, Athens 1924.

Evans, Laurence, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, Johns Hopkins Press, Baltimore 1965.

Fischer, Louis, *The Soviets in World Affairs. A History of the Relations Between the Soviet Union and the Rest of the World. 1917-1920*, New York vintage books, New York 1951.

Fredricksmeyer, Ernest A., "Alexander, Midas and the Oracle at Gordium", *Classical Philology*, Vol: 56, No: 3, July 1961, s. 160-168.

Gafurov, B. G. & Kim, G. F., *Lenin and National Liberation in the East*, Progress Publishers Moscow 1978.

Gellner, Ernest, *Language and Solitude: Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*, Cambridge University Press, United Kingdom 1998.

Gellner, Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk,* Hil yay., İstanbul 2008.

Georgiadou, Maria, "Doğu'daki Yunan Uygarlaştırma Misyonunun Smyrna (İzmir) Örneği, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 142, Ekim 2005 s. 58-67.

Gerede, Hüsrev, *Hüsrev Gerede'nin Anıları. Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919-10 Kasım 1938)*, Hazırlayan: Sami Önal, Literatür yay., İstanbul 2002.

Gilbert, Martin, *The Challenge of War. Winston S. Churchill. 1914-1916*, Minerva, London 1990, s. 203-204; Winston S. Churchill, *The World Crisis 1911-1918*, Thornton Butterworth Limited, London 1923.

Goldstein, Erik, "Great Britain and Greater Greece 1917-1920", *The Historical Journal*, Vol: 32, No: 2, 1989, s. 339-356.

Goldstein, Joshua S. & Pevehouse, Jon C., *Uluslararası İlişkiler*, Çeviren: Prof. Dr. Haluk Özdemir, BB101 yay., Ankara 2017.

Gökbel, Asaf, *Milli Mücadelede Aydın*, Coşkun Matbaası, Aydın 1964.

Gökbilgin, M. Tayyip, *Milli Mücadele Başlarken. Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclis'nin Açılmasına*, Kronik yay., İstanbul 2020.

Gönlübol, Mehmet & Sar, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1997.

Göze, Ayferi *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta yay., İstanbul 1989.

Grassi, Fabio L., *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923). Kamuoyu ve Dış politika*, Çevirenler: Nevin Özkan & Durdu Kundakçı, Yapı Kredi yay., İstanbul 2003.

Güllü, Ramazan Erhan, "Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (GAUN-JSS)*, Sayı: 17, No:1, 2018, s. 350-361.

Güllü, Ramazan Erhan, *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, Ötüken yay., İstanbul 2017.

Gün, İsmail & Özdemir, Ahmet, *Söke Tarihi ve Coğrafyası*, I, CHP Basımevi, Aydın 1943.

Günay, Nejla, "Milli Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Milli Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 29, Milli Mücadele Özel Sayısı, 2019, s. 47-74.

Gündüz, Asım, *Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz: Hatıralarım*, Yayına hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan yay., İstanbul 1973.

Gürbüz, Vedat, "Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Miletler Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 87-99.

Güven, Cemal, *Milli Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancı Asker, Siyasi Temsilci ve Gazetecilerle Temas ve Görüşmeleri (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar),* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 2005.

Hall, Richard C., *Balkan Savaşları. 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Çeviren: M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

Harold Nicolson, *Peacemaking 1919*, University Paperbacks, London 1933.

Hart, Basil Liddel, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2014.

Haytoğlu, Ercan, "İzmir'in İşgal Sürecinde Ali Nadir Paşa ve 17. Kolordu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXIII/46, 2023 Bahar, s. 25-94.

Helmreich, Ernst Christian, *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912-1913*, Cambridge Harvard University Press, London 1938.

Helmreich, Paul C., *From Paris to Sevres. The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Ohio State University Press, Columbus 1974.

Helmreich, Paul C., *Sevr Entrikaları. Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, Çeviren: Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul 1996.

Herder, Johann Gottfried, "İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler", Özlem Doğan & G. Ateşoğlu, *Tarih Felsefesi: Seçme Metinler*, Doğu Batı yay., Ankara 2014, s. 23-29.

Hering, Gunnar, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936 [Yunanistan'daki Siyasi Partiler 1821-1936]*, Μετάφραση: Θόδωρος Παρασκευόπυλος, Τόμος Α, MIET, Αθήνα 2004.

Hobsbawm, Eric, *Devrim Çağı. 1789-1848*, Çeviren: Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara 2013.

Horton, George, *Η Μάστιγα της Ασίας [Asya'nın Felaketi]*, Μετάφρασή και σχόλια: Β. Γ. Σολομωνίδου, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2014.

Hroch, Miroslav, *Avrupa'da Milli Uyanış. Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, İletişim yay., Çeviren: Ayşe Özdemir, İstanbul 2011.

Hroch, Miroslav, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.

https://geetha.mil.gr/wp-content/uploads/2019/11/H_dikh_twn_stratigwn.pdf [Erişim Tarihi: 10.07.2023]

Hurewitz, J. C., *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: 1535-1914*, Volume I, D. Van Nostrand Company Inc., New York 1956.

İliadis, Christos, "Nationalism and Minorities in the Ottoman Balkans: Greek Discourses on the Eastern Crisis (1875-1878)", *The Historical Review/La Revue Historique*, Volume: 15, 2019, s. 213-236.

İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye. Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I. Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2014.

İnan, Afet, "Gerilla Hakkında İki Hatıra", *Belleten*, Cilt: 1, Sayı: 1, Ocak 1937, s. 10-14.

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Cilt I, Bilgi yay., İstanbul 1985.

Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi. 18. ve 19. Yüzyıllar*, Çeviren: İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, Küre yay., İstanbul 2016.

Joachim, Joachim G., "Eleftherios Venizelos at the Paris Peace Conference: Triumph or Disaster", *Thetis. Mannheimer Beitrage zur Klassischen Archaologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns,* Band 4, Mannheim 1997, s. 239-252.

Kandemir, Feridun, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, Sinan Matbaası, İstanbul 1965.

Kapucu, Davud ,"ABD'nin Ortadoğu Politikasına Kendi Ulusal Güvenlik Doktrinleri Ekseninde Bir Bakış", *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2021, s. 220-234.

Kapur, Harish, *Soviet Russia and Asia. 1917-1927*, Imprimerie Genevoise, Victor Chevalier, Geneva 1966.

Karabekir, Kazım, *Hayatım,* Hazırlayan: Erhan Çiftçi, Kronik yay., İstanbul 2019.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimizin Esasları*, Sinan Matbaası Neşriyat Evi, İstanbul 1933-1951.

Karacan, Ali Naci, *Lozan*, Hazırlayan: Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul 2020.

Karagiannis, Alexander, *Greece's Quest For Empire at the Paris Peace Conference, 1919-1920: The Diplomacy of Illusions*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İndiana University, 1981.

Karal, Enver Ziya ,*Osmanlı Tarihi, IX. Cilt, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, TTK yay., Ankara 2007.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, TTK yay., Ankara 2007.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi. V. Cilt, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, TTK yay., Ankara 2017.

Karpat, Kemal H., "The Entry of the Ottoman Empire in to World War I", *Belleten*, Cilt: 68, Sayı: 253, Aralık 2004, s. 687-734.

Karpat, Kemal, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Timaş yay., İstanbul 2019.

Karpat, Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş yay., İstanbul 2013.

Kasap, Sevilay, *Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı (1839-1876)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

Kayaoğlu, Taceddin, *Osmanlı Hariciyesinde Gayr-i Müslimler (1852-1925)*, TTK yay., Ankara 2013.

Kayapınar, Levent, *Bizans Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013.

Kedourie, Elie, *Avrupa'da Milliyetçilik*, Köprü Kitap, Çeviren: Haluk Timurtaş, İstanbul 2017.

Keskinkılıç, Erdoğan, "Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Okullar (Eğitim-Yönetim-Denetim)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 23, İstanbul 2010, s. 69-98.

Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, Sel yay., İstanbul 1955.

Kinross, Lord, *Atatürk. Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Türkçesi: Necdet Sander, Altın Kitaplar yay., İstanbul 2006.

Kinross, Lord, *The Ottoman Centuries. The Rise and Fall of the Turkish Empire*, Morrow Quill Paperbacks, New York 1977.

Kitromilides, Paschalis M., "On The Intellectual Content of Greek Nationalism: Paparrigopoulos, Byzantium and the Great Idea", David Ricks and Paul Magdalino (ed), *Byzantium and the Modern Greek Identity,* Ashgate Publishing Limited, Great Britain 1998, s. 25-33.

Kitromilides, Paschalis M., *Aydınlanma ve Devrim. Modern Yunanistan'ın Kuruluşu*, Çeviren: Sinem Güldal, Alfa yay., İstanbul 2021.

Kitsikis, Dimitri, *Yunan Propagandası,* Meydan Neşriyat, İstanbul 1963.

Koca, Salim & Yalçın, Selim, "Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genel Kurmayının Rolü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 29, Yıl: 1984, s. 401-416.

Kodaman, Bayram, *1897 Türk-Yunan Savaşı (Tesalya Tarihi)*, TTK yay., Ankara 1993.

Kofas, Jon V., *Financial Relations of Greece and the Great Powers, 1832-1862*, Columbia University Press, New York 1981.

Kolıopoulos, John S., *Greece. The Modern Sequel. From 1831 to the Present*, Hurst & Company, London 2002.

Kop, Yaşar, "Progressivizm ve Progressivizme Eleştirel Bir Yaklaşım", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10, Yıl: 2004, s. 270-288.

Köse, İsmail, "I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915)", *Bilig -Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 89, İlkbahar 2019, s. 1-27.

Köse, İsmail, "Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk Algısı", *History Studies*, Cilt: 6, Sayı: 3, 2014, s. 217-238.

Kurat, Akdes Nimet, "Kurtuluş Savaşının Başlarında Mustafa Kemal tarafından Lenin'e yazıldığı iddia edilen bir 'mektubun' mevcut olmadığı anlaşıldı", *Türk Kültürü*, Atatürk Sayısı, Sayı: 97, Yıl: IX, Kasım 1970, s. 26-28.

Kurat, Akdes Nimet, "Panslavizm", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 2-4, Haziran-Eylül-Aralık 1953, s. 241-278.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya,* Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1990.

Kurat, Yuluğ Tekin, *Henry Layar'ın İstanbul Elçiliği*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968.

Kurat, Yuluğ Tekin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Turhan Kitabevi, Ankara 1986.

Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Yordam Kitap,* İstanbul 2012.

Küçükcan, Talip & Fidan, Ali, "İktisadi Kalkınmada Yerli Burjuvanın Sosyolojik Anlamı", *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 2, 2013, s. 255-268.

Lenin, V. I., *The National-Liberation Movement in the East*, Foreign Languages Publishing House, Moscow 1962.

Lenin, V. İ., *Sosyalizm ve Savaş*, Eriş yay., 2003 (yayın yeri belirtilmemiş).

Leon, George B., *Greece and the Great Powers. 1914-1917*, İnsitute for Balkan Studies, Thessaloniki 1974.

LeSueur, Arthur, "The Zimmerwald Conference and its Endorsement by the Party NEC", *The American Socialist* [Chicago], Vol: 2, No: 20, Whole no: 20, November 27, 1915, s. 1-3.

Levandis, John A., *The Greek Foreign Debt and the Great Powers. 1821-1898*, Columbia University Press, New York 1944.

Lewis, Geoffrey, *Modern Turkey*, Ernest Benn Limited, London&Tonbridge 1974.

Lloyd George, David, *Memoirs of the Peace Conference*, Volume I, Yale University Press, New Haven 1939.

Lloyd George, David, *Memoirs of the Peace Conference, Volume II*, Yale University Press, New Haven 1939.

Lloyd George, David, *The Truth About the Peace Treaties, Volume II*, Victor Gollancz Ltd, London 1938.

Lowry, Heath W., *Clarence K. Streit. Bilinmeyen Türkler. Mustafa Kemal Paşa, Milliyetçi Ankara ve Anadolu'da Gündelik Hayat. Ocak-Mart 1921*, Çeviren: M. Alper Öztürk, Bahçeşehir Üniversitesi yay., İstanbul 2012.

Macfie, Alexander Lyon, *The Eastern Question, 1774-1923*, Routledge, London & New York 2014.

Mackenzie, Compton, *Greek Memories*, Chatto & Windus, London 1939.

Macmillan, Margaret, *Paris 1919. 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi,* Çeviren: Belkıs Dişbudak, Odtü yay., Ankara 2004.

Mansel, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK yay., Ankara 2014.

Markovich, Slobodan G., "Eleftherios Venizelos and British Public Opinion", *Balcanica*, XLIX, Belgrade 2018, s. 125-155.

Melek, Kemal, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadele'nin Dış Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul 1978.

Mert, Özgür, "İşgalden Kurtuluşa Doğu Trakya", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 58, Bahar 2016, s. 123-176.

Moiras, Leonidas, "Helenottomanizm (Yunan Osmanlılığı) İdeolojisi", *Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel Siyasi Yansımalar. Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına,* Gülden Sarıyıldız & Fatma Ürekli & Recep Karacakaya & Neriman E. Hacısalihoğlu, Derin yay., İstanbul 2015 s. 419-424.

Mumcu, Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul 1979.

Nadi, Yunus, *Mustafa Kemal Paşa Samsun'da*, Sel yay., İstanbul 1955.

Nicolson, Harold, *Curzon: The Last Phase, 1919-1925*, London 1934.

Nikos Svoronos, *Çağdaş Hellen Tarihine Bakış*, Çeviren: Panayot Abacı, Belge yay., İstanbul 2013.

Odabaşı, Hadiye Yılmaz, *Dünden Bugüne Pontusçuluk*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2023.

Okur, Mehmet, "Venizelos'un Pontus Komplosu: Yunanistan'ın Ermenilerle İttifak Arayışı", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı: 12 Yıl: 2011 s. 10-28.

Olcay, Osman, *Sevres Andlaşmasına Doğru. Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler*, S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara 1981.

Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Cilt: 1: 1919-1980, İletişim yay., İstanbul 2001.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni. Siyasi Hatıralarım I*, Emre yay., İstanbul 1993.

Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Kronik yay., İstanbul 2019.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Barışı*, Timaş yay., İstanbul 2014.

Ortaylı, İlber, *Studies on Ottoman Transformation*, The Isis Press, İstanbul 1994.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çeviren: Fikret Işıltan, TTK yay., Ankara 2011.

Örenç, Ali Fuat, "İngiliz Belgelerinde Balkan Harbi Edirne Kuşatması1912-1913", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, Temmuz 2012, s. 17-79.

Örenç, Ali Fuat, *Balkanlarda İlk Dram. Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babıali Kültür yay., İstanbul 2011.

Özalp, Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922*, Cilt I-II, TTK yay., Ankara 2020.

Özdemir, Yavuz & Çiydem, Erol, "Osmanlı Coğrafyasında İlk Devrimci Örgüt: Philiki Eteria", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 14, Aralık 2017, s. 24-45.

Özkan, Dilek, "The Final Phase of the Greek Revolution: Delimitation, Determination and Demarcation of the First Greek Borders in Ottoman Sources", Dimitris Stamatopoulos (edit), *European Revolutions and the Ottoman Balkans: Nationalism, Violence and Empire in the Long Nineteenth-Century (The Ottoman Empire and the World)*, I.B. Tauris, London 2020, s. 111-138.

Özkan, Dilek, «Ελληνοθωμανικά Σύνορα: φύλαξη και διαχείριση μέχρι το 1840» [Yunan-Osmanlı Sınırları: 1840'a Kadar Koruma ve Yönetim], Προτζεκτ 21. 1821 Ιστορικά Ζητήματα στις Απαρχές του Ελληνικού και Καπιταλιστικού Σχηματισμού [Proje 21. 1821 Yunan ve Kapitalist Oluşumun Başlangıcındaki Tarihsel Sorunlar], Traverso Antifa, Αθήνα 2021, s. 291-332.

Özkan, Hülya, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele Karşıtı Faaliyetleri (4 Mart 1919-16 Ekim 1920)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

Özkan, Kenan, "Yunan İşgali Sonrasında Doğu Trakya'dan Bulgaristan'a İltica Hareketleri", *Belleten*, Cilt: 87, Sayı: 309, Ağustos 2023, s. 635-684.

Özkaplan Yurdakul, Nurcan, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi? Basra ve Bağdat'ta İngiliz Konsoloslukları*, Kronik yay., İstanbul 2021.

Özoğlu, Hakan, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'ın Gözlemleri. Osmanlı'nın Çöküşü Cumhuriyet'in Kuruluşu (1919-1927)*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, YKY yay., İstanbul 2022.

Özsüer, Esra "Milli Mücadele Döneminde Yunan Ordusu Tarafından Çıkarılan Cephe Gazeteleri ve Haber İçerikleri", *IV. Uluslararası Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Sempozyumu (11-12 Eylül 2019)*, Ankara 2021, s. 123-147.

Özsüer, Esra, "19. Yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 26, Sayı 2, 2016, s. 325-344.

Özsüer, Esra, "19. Yüzyılda Karadeniz'de Helen Kimliğinin Oluşturulmasına Yönelik Faaliyetler", Ömer Erden & Fatih Ünal & Murat Özkan & Kamil Yavuz, *Karadeniz'de Rum Ayrılıkçılığı. Ordu ve Çevresi*, Fenomen yay., Ankara 2024, s. 41-51.

Özsüer, Esra, "Balkan Savaşı'ndan Lozan'a Yunanistan'da Ekalliyet Sorunu ve Müslüman Nüfus", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: XXXIV, Haziran 2018, s. 453-491.

Özsüer, Esra, "Birinci Dünya Savaşı Süresince Yunanistan'da Yaşanan Siyasi Kutuplaşma ve İç Çatışma: Kasım Olayları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Yıl: 2025/1-2, Cilt: 14, Sayı: 27-28, s. 33-67.

Özsüer, Esra, "I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Tarafsızlığına Karşı Venizelos - Entente Cordiale İşbirliği ve Propaganda Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 63, Güz 2018, s. 241-274.

Özsüer, Esra, "İki Yüzüncü Yılında Türk-Yunan İlişkilerini Yeniden Düşünmek", Esra Özsüer (edit), *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Perspektifinden Türk-Yunan İlişkileri (1821-2021)*, Boyut yay., İstanbul 2022, s. 4-17.

Özsüer, Esra, "Yunan Ordusu'nun Anadolu İşgalinde Bir Muhalif Ses: Rizospastis Gazetesi", *Sakarya Meydan Muharebesi Haymana İkinci Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 2018, s. 173-202.

Özsüer, Esra, *Trabzon Rum Mektebi: Doğu'nun Deniz Feneri*, Libra yay., İstanbul 2019.

Özsüer, Esra, *Türkokratia. Avrupa'da Türk İmajı,* Kronik yay., İstanbul 2018.

Öztoprak, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, TTK yay., Ankara 2014.

Öztürk, İbrahim Sadi, *Mondros, Sevr, Lozan Andlaşmaları*, Ankara Ticaret Odası yay., Ankara [t.y.]

Pallis, Alexander Anasatasius, *Yunanların Anadolu Macerası (1915-1922),* Çeviren: Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi yay., İstanbul 1995.

Papastratis, Procopis, "Megali İdea and Mare Nostrum. Aspects of Greek and İtalian Nationalism", Marta Petricioli (ed), *L'Europe méditerranéenne. Mediterranean Europe*, PeterLang, Berlin 2008.

Papuççular, Hazal, *Türkiye ve Oniki Ada. 1912-1947*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2020.

Petsalis-Diomidis, N., *Greece at the Paris Conference (1919),* İnstitute for Balkan Studies, Thessaloniki 1978. Charles Howard Ellis, *The Origin Structure and Working of the League of Nations*, George Allen & Unwin, London 1928.

Pınar, İlhan, *Gezginlerin Gözüyle İzmir. XVII. Yüzyıl*, Akademi Kitabevi, İzmir 1998.

Psomiades, Harry J., *The Eastern Question: The Last Phase: A Study in Greek-Turkish Diplomacy*, İnstitute for Balkan Studies, Thessaloniki 1968.

Reisser, W. J., *The Black Book: Woodrow Wilson's Secret Plan for Peace*, Lexington Books, United Kingdom 2012.

Renouvin, Pierre, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye, 1914-1918*, Örgün yay., İstanbul 2004.

Reyhan, Cenk, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)", *Belleten*, Cilt: 69, Sayı: 254, Nisan 2005, s. 217-266.

Rüma, İnan, "Uluslararası Örgütler", Evren Balta (edit), *Küresel Siyasete Giriş. Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İletişim yay., İstanbul 2018, s. 371-406.

Ryan, Sir Andrew, *Sonuncu Dragoman*, Çeviren: Dilek Berilgen Cenkçiler, TTK yay., Ankara 2015.

Saatçi, Meltem Begüm, "Balkan Ulusçuluklarına Dair Bir Değerlendirme: Farklı Uluslar Farklı Usuller", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 23, Güz 2009, s.13-28.

Sâbis, Ali İhsan, *Milli Mücadele Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: Erhan Çifçi, Timaş yay., İstanbul 2021.

Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası: Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, Pınar yay., İstanbul 1964.

Sander, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü. Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Kitabevi, Ankara 2014.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Sarınay, Yusuf, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 31, Yıl 1995, s. 107-162.

Sazanov, Serge, *Fateful Years 1909-1916*, Butler & Tanner Ltd, London 1914.

Selçuk, Fatih, *Dengeler Değişirken. Milli Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri (1918-1922)*, İdeal Kültür yay., İstanbul 2022.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali. Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşımızın Belgeseli*, Kastaş Yay., İstanbul 2010.

Selek, Sabahattin, *İsmet İnönü. Hatıralar, 1. Kitap*, Bilgi yay., İstanbul 1985.

Selek, Sabahattin, *Milli Mücadele. Ulusal Kurtuluş Savaşı*, Doğan Kitap, İstanbul 2020.

Sevim, Acar, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü: Herder*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2008.

Seyfeli, Erol, "Milli Mücadelenin İlk Kurşununun Hatay'da Atılması ve Mustafa Kemal Paşa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 35, 1996, s. 397-405.

Sfoini, Alexandra, "Devrim: Sözcüğün 1821 Metinlerindeki Kullanımı ve Anlamları", Konstantina Andrianopoulou & Anna Vakali, *1821 Yunan Devrimi. Yunan Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2021, s. 47-65.

Sforza, Count Carlo, *Makers of Modern Europe. Portraits and Personal Impressions and Recollections*, Elkin Mathews & Marrot Publishers, London 1930.

Sforza, Kont Carlo, "Bir İtalyan Politikacısının Kaleminden Kurtuluş Savaşı'mızın Bir Tahlili", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı: 12, Aralık 1975, s. 46-54.

Sharp, Alan, *Consequences of Peace. The Versailles Settlement: Aftermath and Legacy 1919-2010*, Haus Publishing, London 2010.

Shaw, Standford J., *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu*, Birinci Cilt: Savaşa Giriş, Tercüme: Beyza Sümer Aydaş, TTK yay., Ankara 2014.

Shaw, Stanford J. & Kural, Ezel, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, E yay., İstanbul 2000.

Shawn, Standford J., *From Empire to Republic. The Turkish War of National Liberation 1918-1923. A Documentary Study, Volume III, Part I*, TTK yay., Ankara 2000.

Sherrill, Charles N., *Bir ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları. Mustafa Kemal I*, Çeviren: Örgen Uğurlu, Cumhuriyet yay., İstanbul 1999.

Simer, Zeynep Naz, *Impacts of a Levantine Bourgeois Family; the "Whittalls" in the 19th Century Ottoman Empire*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi University, 2014.

Sirel, Münir, "Sevr Antlaşması'nı Kabul Eden Saltanat Şurası Tutanağı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 4, Ocak 1968, s. 15-21.

Smith, Leonard V., *Sovereignty at the Paris Peace Conference of 1919*, Oxford University Press, New York 2018.

Smith, Michael Llewellyn, *Yunan Düşü*, Çeviren: Halim İnal, Ayraç yay., Ankara 2002.

Smith, Micheal Llewellyn, *Olympics in Athens 1896. The Invention of the Modern Olympic Games*, Profile Books, London 2004.

Sofuoğlu, Adnan & Yıldırım, Seyfi, "1921 Londra Konferansı'nda Türk Diplomasisi: Sadrazam A. Tevfik Paşa'nın Sözü Türkiye Büyük Millet Meclisi Temsilcilerine Bırakması Meselesi", *Belleten*, Cilt: 79, Sayı: 284, Nisan 2015, s. 351-382.

Sonyel, Salahi R., "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız", *Belleten*, Cilt: 44, Sayı: 164, 1977, s. 657-732.

Sonyel, Salahi R., "Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri", *Belleten*, Cilt: 36, Sayı: 141, Ocak 1972, s. 31-49.

Sonyel, Salahi R., *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları*, Kaynak yay., İstanbul 2009.

Sonyel, Salahi R., *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1923),* Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

Sonyel, Salahi R., *Kaygılı Yıllar. Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşının Perde Arkası (1918-1923)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.

Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, TTK yay., Ankara 2003.

Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, TTK yay., Ankara 2014.

Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945),* TTK yay., Ankara 1983.

St Clair, William, *That Greece Might Still Be Free. The Philhellenes in the War of Independence*, Open Book Publishers, Cambridge 2008.

Stavrianos, Leften Stavros, *The Balkans since 1453*, New York University Press, New York 2000.

Stouraiti, Anastasia & Kazamias, Alexander, "The İmaginary Topographies of the Megali İdea: National Territory as Utopia", Nikiforos Diamandouros, Thalia Dragona and Çağlar Keyder (edit), *Spatial Conceptions of the Nation Modernizing Geographies in Greece and Turkey,* Tauris Academic Studies, London/New York 2010.

Sümer, Gültekin, "Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültür", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 5, Sayı: 19, Güz: 2008, s. 119-144.

Süslü, Azmi, "Osmanlı İmparatorluğu'nu Paylaşma Projeleri, 1807-1812", *Belleten*, Vol: 47, No: 1983, s. 745-774.

Şahin, İsmail & Şahin, Cemile & Şükür, İsmail, "Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması", *JASSS*, Number: 38, Autumn II 2015, s. 241-262.

Şahingöz, Mehmet, "Milli Mücadele'de Protesto ve Mitingler", *Türkler*, Cilt 15, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 726-744.

Şapolyo, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Ekicigil Matbaası 1958.

Şenışık, Pınar, *Girit. Siyaset ve İsyan. 1895-1898*, Kitapyayınevi, İstanbul 2014.

Taçalan, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Bilgi yay., İstanbul 2007.

Tanör, Bülent, *Kurtuluş Kuruluş,* Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2003.

Tansu, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası*, Pınar yay., İstanbul 1964.

Tarbell, Ida Minerva, *The History of the Standard Oil Company*, Volume I, McClure Phillips Co, New York 1904.

Tarih Vesikaları, "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Kuruluşuna Ait Vesikalar", Cilt: I, Sayı: 2, Ağustos 1941, s. 81-90.

Taş, Necati Fahri, "Nurettin Paşa (Sakallı) (1873-1932)", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ata-turkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nurettin-pasa-sakalli-1873-1932/ [Erişim Tarihi: 17.07.2023]

Taş, Necati Fahri, "Nurettin Paşa ve İzmir'in Kurtuluşundaki Katkıları", *Kurtuluşun ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri, 26-28 Eylül 2012*, ATAM yay., Ankara 2015.

Taşpınar, Hakan, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Petrol Politikası -Ortadoğu Örneği-*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2009.

Taylor, A. J. P., *Lloyd George: A Diary by Frances Stevenson*, Harper & Row, New York 1971.

Taylor, A. J. P., *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford University Press, Mumbai 1954.

Temperley, Harold William Vazeille, *A History of the Peace Conference of Paris, Vol V, Economic Reconstruction and Protection of Minorities*, Oxford University Press, Hodder & Stoughton, London 1921.

Temperley, Harold, *England and the Near East the Crimea*, Routledge Revivals, New York 2018.

Tengirşenk, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul 1967.

Terzi, Arzu, *Bağdat - Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi*, Timaş yay., İstanbul 2009.

Tolon, Ahmet Hurşit, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2004.

Toynbee, Arnold Joseph, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Çeviren: Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe yay., İstanbul 2007.

Trikupis, Nikolaos, *General Trikupis'in Hatıraları*, Çev. Ahmet Angın, Ar Matbaası, İstanbul 1967.

Trumpener, Ulrich, "Turkey's Entry into World War I: An Assessment of Responsibilities", *The Journal of Modern History*, Vol: 34, No: 4 (December 1962), s. 369-380.

Tukin, Cemal, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1947.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II, Mütareke Dönemi (1918-1922)*, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul 1986.

Tuncer, Hüner, *Doğu Sorunu ve Büyük Güçler (1853-1878). Osmanlı'nın Kader Yılları*, Ümit yay., Ankara 2003.

Tuncer, Hüner, *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)*, Anka yay., İstanbul 2013.

Tuncoku, A. Mete, *Çanakkale 1915. Buzdağının Altı*, TTK yay., Ankara 2023.

Turan, Mustafa, "İstiklal Harbinde Milne Hattı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 21, 1991, s. 567-579.

Turan, Mustafa, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1999.

Turan, Şerafettin, "Rodos ve 12 Adanın Türk Hakimiyetinden Çıkışı", *Belleten*, Cilt: 29, Sayı: 113, 1965, s. 77-120.

Turgut, Hulûsi (der), *Atatürk'ün Sırdaşı kılıç ali'nin anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2022.

Tutsak, Sadiye, "Milli Mücadele'de Uşak", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, Haziran 1995, s. 289-311.

Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 3. Kısım. Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebesi (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999.

Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 5. Kısım, 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1973.

Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 2. Kitap, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türk İstiklal Harbi, VI. Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974.

Türkmen, Zekeriya, *Devlet Merkezine Gönderilen Raporlara Göre Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi*, Berikan yay., Ankara 2020.

Uçarol, Rıfat, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Ada'nın İngiltere'ye Devri)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978.

Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

Ulubelen, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş yay., İstanbul 1982.

Uluğ, Naşit, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet yay., İstanbul 1973.

Ulusan, Şayan, "Şark Meselesinden Sevr'e Türkiye", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 18, Yıl 2009, s. 229-256.

Unat, Faik Reşit, "Mustafa Kemal Paşa'ya Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Sıfatıyla Verilen Vazife ve Salahiyelere Dair Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, Cilt: 2, Sayı: 12, Nisan 1943, s. 401-409.

Ural, Selçuk, *Savaşa Son Veren Antlaşmalar (Milli Mücadele Dönemi)*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2023.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt I, TTK yay., Ankara 1988.

Ülman, A. Haluk, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, İmge yay., Ankara 2002.

Vakalopoulos, Konstantinos A., *Modern History of Macedonia (1830–1912), From the Birth of the Greek State until the Liberation*, Barbounakis, Thessaloniki 1988.

Venizelos, Eleutherios, *Greece Before the Peace Congress 1919: A memorandum dealing with the rights of Greece*, Oxford University Press American Branch, New York 1919.

Vere, Onur Gülsün, *Mütarekeden İşgale İzmir'de Rumlar*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007.

Viorst, Milton, *The Great Documents of Western Civilization. The Basic Sources of European History from the Rise of Christianity to Modern Times*, Bantam Books, New York/Toronto/London 1967.

Von Mikusch, Dagobert, Avrupa ile Asya arasındaki adam Gazi Mustafa Kemal, Çev: Esat Mermi Erendor, Cumhuriyet gazetesi yay., İstanbul 2000.

Vural, Mithat Kadri, "İzmir'de İlk Kurşun Hadisesine Dair Bazı Tanıklıklar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 19, Özel Sayı: İzmir'in İşgali, 2019, s. 155-174.

Walder, David, *The Chanak Affair*, Hutchinson, London 1969.

Webster, Sir Charles, *The Foreign Policy of Palmerston. 1830-1841. Britain, The Liberal Movement And The Eastern Question*, Volume. I, Humanities Press, New York 1969.

Yalazan, Talat, *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922)*, I. Cilt, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1994.

Yalçın, Durmuş, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2000.

Yavuz, Resul, *Ortadoğu Şekillenirken. İngiltere – Şerif Hüseyin – İbn Suud. 1911-1918. İngiliz Arşiv Belgeleri Işığında*, İdeal Kültür yay., İstanbul 2020.

Yellice, Gürhan, "1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt XII, Sayı: 24, İzmir 2012 (Bahar), s. 13-26.

Yerasimos, Stefanos, "Pontus Meselesi (1912-1923)" *Toplum ve Bilim*, Sayı: 43/44 Güz 1988-Kış 1989, s. 33-76.

Yetim, Fahri, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25/2011, s. 285-296.

Yetiş, Mehmet, "Hegemonya", Gökhan Atılgan & E. Attila Aytekin, *Siyaset Bilimi. Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, Yordam Kitap, İstanbul 2018, s. 87-98.

Zimmerwald Socialist Manifesto: Peace by Means of a World Strike, Current History, 1918, Volume: 7, Part: 2, Issue: 2.

Αγγελομάτης, Χρήστος, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας, Το Έπος της Μικράς Ασίας [Büyük Trajedinin Kronolojisi. Küçük Asya Destanı]*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2008.

Αγτζίδης, Βλάσης, *Μικρά Ασία. Ένας οδυνηρός μετασχηματισμός (1908-1923) [Küçük Asya. Acılı bir dönüşüm (1908-1923)]*, Εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα 2015.

Αδαμαντιάδης, Β. Φ., «Σελίδες τινές εκ του κοινοτικού βίου των τελευταίων δεκαετηρίδων της Προύσης» [Bursa'nın son on yılındaki toplum yaşamından bazı sayfalar], *Μικρασιατικά Χρονικά*, Τόμος 2, Τύπο-Μυρτίδη, Αθήναι 1939.

Αδαμαντιάδης, Β. Φ., «Τα τελευταία Έτη της Ελληνικής Κοινότητας Προύσης» [Rum Cemaatinin Son Yılları], *Μικρασιατικά Χρονικά*, Τόμος 4, Ένωση Σμυρναίων, Αθήνα 1948.

Αλεξανδρής, Αλέξης, «Οι Ελληνες στην υπηρεσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1850-1922», Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος, τόμος 23, 1980.

Άμαντος, Κωνσταντίνος Ι., *Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας Κατά τον Μεσαίωνα [Orta Çağ Küçük Asya'sında Helenizm]*, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919.

Αναγνωστοπούλου, Σία, *Μικρά Ασία, 19ος αι. - 1919. Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος [Küçük Asya, 19. yüzyıl - 1919. Rum Ortodoks Cemaatleri. Rum Milleti'nden Yunan Milleti'ne]*, Ελληνικά Γράμματα Αθήνα 1998.

Αναστασιάδης, Γιώργος, «Η Θεσσαλονίκη το 1916-1917 και ο Ελευθέριος Βενιζέλος» [1916-1917 yılında Selanik ve Eleftherios Venizelos], *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη. Η προσωρινή Κυβέρνηση 1916-1917 [Eleftherios Venizelos Selanik'te. Geçici Hükûmet 1916-1917]*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Πολιτιστικό Κέντρο Βορείου Ελλάδος, Θεσσαλονίκη 1994, s. 36-53.

Ανδρούτσος, Σπύρος, *Προσωπικό Ημερολόγιο από την εκστρατεία της Μικράς Ασίας. Το χρονικό μιας αιχμαλωσίας [Küçük Asya seferinden kişisel günlük. Bir esaretin kroniği]*, Μετάφραση: Σούλα Μπόζη, Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1997.

Αργυρόπουλος, Αθανάσιος, *Μνήμες πολέμων 1917-1922 [1917-1922 Savaşlarını Hatıraları]*, Τύποις Παρ. Παρασκευόπουλου, Αθήνα 1985.

Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Α., Βίος, επιστολές και πολιτικά κείμενα [Hayatı, mektupları ve siyasi metinleri]*, Επιμέλεια: Γ. Π. Σαββίδης - Νίκη Λυκούργου, Ίκαρος, Αθήνα 1980.

Βακαλόπουλος, Απόστολος Ε., *Νέα Ελληνική Ιστορία (1204-1985) [Çağdaş Yunan Tarihi]*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1987.

Βακάς, Δημήτρης, *Μεγάλη Ελλάς. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως Πολεμικός Ηγέτης. Ιστορικαί Σελίδες Από την Δημιουργίαν της Μεγάλης Ελλάδος, 1910-1920 [Büyük Yunanistan. Savaş Lideri Olarak Eleftherios Venizelos. Büyük Yunanistan'ın Kuruluşundan 1910-1920'ye Kadar Tarihi Sayfalar]*, Οίκος Μιχ. Σαλιβέρου, Αθήναι 1949.

Βασιλικός, Νίκος, *Το Ημερολόγιο της Μικρασιατικής Εκστρατείας [Küçük Asya Seferi Günlüğü]*, Εκδόσεος Πατάκη, Αθήνα 2018.

Βασιλόπαις, Ανδρέας, *Δορύλαιον-Σαγγάριος. 1921 - Τα Τραγικά Γεγονότα στην Μικρά Ασία 1921 Eskişehir-Sakarya. 1921- Küçük Asya'daki Trajik Olaylar]*, Εκδόσεις Ενάλιος, Αθήνα 2008.

Βενιζέλος, Ελευθέριος Κ., *Ιδιόγραφον Ημερολόγιον* [Kendime Günlükler], Εκδόσεις ΙΛΑΕΚ, Χάνια 1979.

Βεντήρης, Γεώργιος, *Η Ελλάς του 1910-1920, Τόμος Δεύτερος [1910-1920 tarihleri arasında Yunan Tarihi, II. Cilt]*, Ίκαρος Εκδοτική Εταιρία, Αθήνα 1970.

Βεντήρης, Γεώργιος, *Η Ελλάς του 1910-1920,* Τόμος Πρώτος, *[1910-1920 tarihleri arasında Yunan Tarihi, I. Cilt],* Ίκαρος Εκδοτική Εταιρία, Αθήνα 1970.

Βερέμης, Θάνος & Κωστής, Κώστας, *Η Εθνική Τράπεζα στην Μικρά Ασία (1919-1922) [Küçük Asya'da Ulusal Banka (1919-1922]*, Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1984.

Βερέμης, Θάνος & Νικολακόπουλος, Ηλίας, "Πρόλογος" [Önsöz], Παναγιωτόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Από την τουρκοκρατούμενη Κρήτη στον Εθνικό Διχασμό [Eleftherios Venizelos. Osmanlı İdaresi Altındaki Girit'ten Ulusal Bölünmeye]*, Τόμος Α, Τα Νέα, Αθήνα 2011, s. 9-14.

Βερέμης, Θάνος Μ., *22 Ερωτήσεις & Απαντήσεις για το 22 [1922 hakkında 22 Soru & 22 Cevap]*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2022.

Βερέμης, Θάνος, «Στρατός και Βενιζελισμός από το 1916 έως το 1935» [1916'dan 1935 yılına kadar Venizelos hareketi ve ordu], *Συμπόσιο Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου Μουσείο Μπενάκη Eleftherios [Venizelos Sempozyumu. Tutanaklar, Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşiv Derneği Benaki Müzesi],* Αθήνα 1988, s. 33-43.

Βερέμης, Θάνος, *Ελλάδα-Ευρώπη. Από τον Πρώτο Πόλεμο ως τον Ψυχρό Πόλεμο [Yunanistan-Avrupa. Birinci Dünya Savaşı'ndan Soğuk Savaş'a]*, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 1999.

Βερέμης, Θάνος, *Μεγάλοι Έλληνες, Ελευθέριος Βενιζέλος [Büyük Yunanlar, Eleftherios Venizelos]*, Όγδοος Τόμος, Σκαϊ Βιβλίο, Αθήνα 2009.

Βερναρδάκης, Α. Ν., *Το μέλλον των Αθηνών [Atina'nın Geleceği],* Βιβλιεκδοτικά καταστήματα Αναστασίου Δ. Φέξη, Εν Αθήναις 1902.

Βλάσσης, Κωνσταντίνος Δ., *Οι Τελευταίες ημέρες του Αρμοστή. Ο Αριστείδης Στεργιάδης και Αύγουστος του 1922 [İzmir Yüksek Komiseri'nin Son Günleri. Aristidis Stergiadis ve Ağustos 1922]*, Β Εκδοτική Μεπε, Αθήνα 2022.

Βλάχος, Γεώργιος Α., *Άρθρα στην Καθημερινή (1919-1951) [Kathimerini'deki makaleler (1919-1951)],* Εκδόσεις Ζήδρος, Αθήνα 1990.

Βουρνάς, Τάσος, *Γουδί, Το κίνημα του 1909 [Gudi, 1909 Hareketi]*, Φυτράκης, Αθήναι 1976.

Βουρνάς, Τάσος, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονής Ελλάδας. Από την Επανάσταση του 1821 ως το Κίνημα του Γουδί (1909), Τόμος Α, [Çağdaş Yunanistan Tarihi. 1821 Devriminden Goudi Hareketine (1909), Cilt 1]*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2011.

Βουρνάς, Τάσος, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονής Ελλάδας. Από την έλευση του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου,* Τόμος Β *[Çağdaş Yunanistan Tarihi. Venizelos'un Yunanistan'a gelişinden (1909) Yunan-İtalyan Savaşı'nın patlak vermesine kadar, Cilt 2]*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2009.

Βουρνάς, Τάσος, *Τα φοβερά ντοκουμέντα:Η σφαγή στο Δήλεσι. Αγγλουρατία και Ληστουρατία [Efsane belgeler: Dilesi'deki katliam. İngiliz hakimiyeti ve Soygun]*, Φυτράκης, Αθήνα 1977.

Βυζάντιος, Αναστάσιος Σ., *Έργα Αναστασίου Σ. Βυζαντίου, [*Anastasios S. Vizantinos'un eserleri], Τύποις του Αυστριακού Λοϋδ, Εν Τεργέστη 1893.

Γαρδίκα-Κατσιαδάκη, Ελένη «Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι» [Balkan Savaşları], Παναγιωτόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Από την τουρκοκρατούμενη Κρήτη στον Εθνικό Διχασμό [Eleftherios Venizelos. Osmanlı İdaresi Altındaki Girit'ten Ulusal Bölünmeye]*, Τόμος Α, Τα Νέα, Αθήνα 2011, s. 141-170.

Γαρδίκα-Κατσιαδάκη, Ελένη, «Βενιζέλος και Τσώρτσιλ: Οι Βάσεις της Αγγλο-Ελληνικής Συνεννόησης (1912-1913)» [Venizelos ve Churchill: İngiliz-Yunan Anlaşmasının Temelleri (1912-1913)], Θάνος Βερέμης & Οδυσσέας Δημητρακόπουλος, *Μελετήματα Ίϋρω Από τον Βενιζέλο και την Εποχή του [Venizelos ve Dönemi Hakkındaki Çalışmalar]*, Εκδότης Φιλιππότης, Αθήνα 1980, s. 87-100.

Γαρδίκα-Κατσιαδάκη, Ελένη, «Βενιζέλος και Υπουργείο Εξωτερικών: Σύγκρουση ή Συνεργασία» [Venizelos ve Dışişleri Bakanlığı: çatışma mı ittifak mı?], *Συμπόσιο Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου Μουσείο Μπενάκη Eleftherios [Venizelos Sempozyumu. Tutanaklar, Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşiv Derneği Benaki Müzesi]*, Αθήνα 1988, s. 265-287.

Γεραγάς, Κώστας, *Αναμνήσεις εκ Θράκης. 1920-1922 [Trakya'dan Hatıralar, 1920-1922]*, Τυπογραφείον Εστία, Εν Αθήναις 1925.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία. 1919-1922 [Genel Kurmay Başkanlığı, Küçük Asya Harekâtının Kısa Tarihi. 1919-1922]*, Έκδοση Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 2001.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922, Μέρος Πρώτον, Υποχωρητικοί Αγώνες των Α και Β Σωμάτων Στρατού [Küçük Asya Harekâtı 1919-1922, Yedinci Cilt, 1922 Harekatı'nın Sonu, Birinci Bölüm, I. ve II. Ordu Birliklerinin Geri Çekilme Mücadeleleri]*, Εκδόσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήναι 1962.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έβδομος, Το Τέλος της Εκστρατείας 1922, Μέρος Δεύτερον, Σύμπτυξις του Γ Σώματος Στρατού [Küçük Asya Harekâtı 1919-1922, Yedinci Cilt, 1922 Harekâtının Sonu, İkinci Bölüm, 3. Ordu Kolordusu'nun Çöküşü]*, Εκδόσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήναι 1962.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922. Επιχειρήσεις Φιλαδελφείας-Προύσης-Ουσάκ (Ιούνιος-Νοέμβριος 1920) [Genelkurmay Başkanlığı/Küçük Asya Seferi 1919-1922. Alaşehir-Bursa-Uşak Harekâtı (Haziran-Kasım 1920)*, Εκδόσεις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 1957.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922. Ο Ελληνικός Στρατός Εις την Σμύρνην (Μάϊος 1919-Μάϊος 1920) [Yunanistan Genelkurmay Başkanlığı / Küçük Asya Seferi 1919-1922. İzmir'deki Yunan Ordusu (Mayıs 1919-Mayıs 1920)]*, Εκδόσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήναι 1957.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Το Ελληνικόν Εκστρατευτικόν Σώμα Εις Μεσημβρινήν Ρωσίαν (1919) [Güney Rusya'daki Yunan Kolordu Harekâtı (1919)]*, Εκδόσεις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήναι 1995.

Γεωργαλάς, Γεώργιος Κ., «Αιγηίς» [Ege], *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Δεύτερος *[Büyük Yunanistan Ansiklopedisi, II. Cilt]*, Εκδοτικός Οργανισμός «ο Φοίνιξ», Αθήναι 1926.

Γεωργιάδου, Μαρία, *Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή. Ένας μαθηματικός υπό την σκεπή της εξουσίας [Konstantinos Karatheodori. İktidar çatısı altında bir matematikçi]*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2007.

Γιαννακόπουλος, Γιώργος, *Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (1861-1922): Η Ελληνική παιδεία και επιστήμη ως εθνική πολιτική στην Οθωμανική Αυτοκρατορία [İstanbul Filoloji Cemiyeti (1861-1922): Osmanlı İmparatorluğu'nda ulusal politika olarak Yunan eğitimi ve bilimi]*, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1998.

Γιαννουλόπουλος, Γιάννης «Η Μικρασιατική Περιπέτεια» [Küçük Asya Macerası], Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Από το όραμα της Μεγάλης Ελλάδας εξόριστος στο Παρίσι*, Τόμος Β *[Eleftherios Venizelos. Büyük Yunanistan Hayalinden Paris'te Sürgüne, Cilt 2]*, Τα Νέα, Αθήνα 2011, s. 63-96.

Γιανουλόπουλος, Γιάννης Ν., *Η Ευγενής μας Τύφλωσις. Εξωτερική Πολιτική και Εθνικά Θέματα από την Ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή [Bizim asil körlüğümüz. 1897 Yenilgisi'nden Küçük Asya Felaketi'ne Dış Politika ve Ulusal Meseleler]*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003.

Γιουργός, Κωστής & Δρακόπουλος, Χάρης, *Έλληνες Πολιτικοί* [Yunan Politikacılar], Επτά Ημέρες, Καθημερινή, Αθήνα 1996.

Γκίκας, Αναστάσης, «Οι Λαοί Στη Μέγγενη των Εθνικών Αστικών Επιδιώξεων και των Ιμπεριαλιστικών Ανταγωνισμών» [Halklar Ulusal Burjuva Takiplerinin ve Emperyalist Rekabetlerin Mengenesinde], *1922. Ιμπεριαλιστική Εκστρατεία και Μικρασιατική Καταστροφή [1922. Emperyalist Harekât ve Küçük Asya Felaketi]*, Σύγχρονή Εποχή, Αθήνα 2022, s. 21-91.

Γκλαβίνας, Γιάννης Ν., *Οι Μουσουλμανικοί Πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923). Από την ενσωμάτωση στην ανταλλαγή [Yunanistan'daki Müslüman Nüfus (1912-1923). Entegrasyondan değişime]*, Εκδοτικός Οίκος Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2013.

Γονατάς, Στυλιανός, *Απομνημονεύματα* [Hatıralar], χτ., Αθήνα 1958.

Γρηγοριάδης, Ιωάννης Ν., *Θρησκεία και Εθνικισμός σε Ελλάδα και Τουρκία: Μια Ιερά Σύνθεση [Yunanistan ve Türkiye'de Din ve Milliyetçilik: Kutsal Bir Sentez]*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2015.

Γρηγορίου, Παναγιώτης, «Τα κείμενα του μετώπου, οι 'Αδελφές του Στρατιώτου' και οι λοιποί συμβολικοί συγγενείς της Μικρασιατικής Εκστρατείας: Μια ανθρωπολογική προσέγγιση» [Cephe metinleri, 'Askerin Kız Kardeşleri' ve Küçük Asya Seferi'nin diğer sembolik akrabaları: Antropolojik bir yaklaşım], Δημήτρης Καμούζης & Αλέξανδρος Μακρής & Χαράλαμπος Μηνασίδης (επίμ), *Έλληνες Στρατιώτες και Μικρασιατική Εκστρατεία. Πτυχές μιας οδυνηρής εμπειρίας [Yunan Askerleri ve Küçük Asya Seferi. Acı verici bir deneyimin yönleri]*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2022, s. 225-248.

Δαγκλής, Παναγιώτης Γ., *Αναμνήσεις- Έγγραφα-Αλληλογραφία. Το Αρχείον του, Τόμος Δεύτερος [Anılar-Belgeler-Yazışmalar. Danglis Arşivi, II. Cilt]*, Βιβλιοπωλείον Ε. Γ. Βαγιονάκη, Αθήναι 1965.

Δαλεζίου, Μαργαρίτα Ν., *Κάθισα στο αντίσκηνο και έγραφα τα πάθη μου. αφηγήσεις του ανδρικού εαυτού σε ημερολόγια στρατιωτών του Μικρασιατικού Μετώπου (1919-1922) [Çadırda oturup tutkularımı yazdım. Küçük Asya Cephesi askerlerinin günlüklerinde erkek benliğinin anlatıları (1919-1922)]*, Μεταπτυχιακή Εργασία [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Πανεπιστημίου Αιγαίου, Ερμούπολη Σύρου, Μάιος 2010.

Δαφνής, Γρηγόριος, *Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα 1821-1961 [Yunan Siyasi Partileri 1821-1961]*, Εκδόσεις Γαλαξία, Αθήνα 1961.

Δεληγεώργης, Επαμεινώνδας, *Λόγοι Πολιτικοί. 1863-1877 [Siyasi Nutuklar. 1863-1877]*, Βιβλιοπωλεία Κορομηλά και Ν. Β. Νάκη, Αθηνήσι 1880.

Δεληγεώργης, Επαμεινώνδας, *Πολιτικά ημερολόγια, πολιτικαί σημειώσεις, πολιτικαί επιστολαί [Siyasi günlükler, siyasi notlar, siyasi mektuplar]*, Μέρος πρώτον: 1859-1862, Εν Αθήναις 1896.

Δέλτα, Πηνελόπη Σ., *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος, Ημερολόγιο-Αναμνήσεις-Μαρτυρίες-Αλληλογραφία [Eleftherios K. Venizelos, Günlük-Anılar-Tanıklıklar-Yazışmalar]*, Ερμής, Αθήνα 2009.

Δημαράς, Κ. Θ., «Της Μεγάλης Ταύτης Ιδέας» [Büyük Fikir], Γ. Β. Δερτιλής - Κ. Κωστής, Θέματα *Νεοελληνικής Ιστορίας (18ος -20ος αιώνας) [Modern Yunan Tarihinin Konuları (18. - 20. yüzyıl)]*, Εκδοτικός Οίκος Αντ. Ν. Σακκούλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1991.

Δημητράκης, Παναγιώτης, *Μυστικές επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία. Ο απόρρητος πόλεμος των Ελληνικών και Βρετανικών Υπηρεσιών Πληροφοριών για την Ανατολία, 1919-1923 [Küçük Asya'da gizli operasyonlar. Yunan ve İngiliz İstihbarat Teşkilatlarının Anadolu İçin Gizli Savaşı, 1919-1923]*, Επικοινωνίες, Αθήνα 2005.

Δημητριάδης, Βασίλης, «Όψεις της περιοχής της Σμύρνης: Από τον Όθωνα μέχρι τον Κριμαϊκό Πόλεμο (1830-1853)» [İzmir Bölgesinin Görünümleri: Otto'dan Kırım Savaşı'na (1830-1853)], Ιωάννης Καραχρήστος & Παρασκευάς Ποτηρόπουλος (επιμ), *Σμύρνη: Η Ανάπτυξη μιας μητρόπολης της Ανατολικής Μεσογείου (17ος αι. – 1922) [İzmir: Doğu Akdeniz Metropolünün Gelişimi (17. yüzyıl – 1922)]* , Εθνικό τυπογραφείο, Αθήνα 2016, s. 231-241.

Διαμαντόπουλος, Θανάσης, «Το Πολιτικό και Κοινωνικό Μήνυμα του Βενιζελισμού της Ανόρθωσης» [Venizelos hareketinin canlanmasında politik ve toplumsal mesaj], *Συμπόσιο Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου Μουσείο Μπενάκη Eleftherios [Venizelos Sempozyumu. Tutanaklar, Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşiv Derneği Benaki Müzesi]*, Αθήνα 1988, s. 23-32.

Διαμαρτυρίαι γυναικών Θράκης και Μικρασίας [Trakya ve Küçük Asya'daki kadınların protestoları], Εκδόσεις Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων, Αθήνα 1922.

Δραγούμης, Νικόλαος, *Ιστορικαί Αναμνήσεις*, Τόμος Β *[Tarihi Anılar, Cilt 2]*, εκ του τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδέλφεως, Εν Αθήναις 1879.

Δρούλια, Λούκια & Κουτσοπανάγου, Γιούλα (επίμ), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες, Τόμος Α, [Yunan Basını Ansiklopedisi 1784-1974. Gazeteler, Dergiler, Gazeteciler, Yayıncılar, Cilt 1]* Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008.

Έλληνες Πολιτικοί [Yunan Politikacılar], Επτά Ημέρες-Η Καθημερινή, Αθήνα 1996.

Ελληνισμός ή Ρωσσισμός; Ήτοι η μεταξύ Αγγλίας και Ρωσσίας. Απόρρητος και Εμπιστευτική Διαπραγματεία περί του Ανατολικού Ζητήματος [Helenizm mi, Rusizm mi? İngiltere ile Rusya arasında. Doğu Sorunu Üzerine Gizli ve Mahrem Görüşmeler], εκ του τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, Εν Αθήναις 1854.

Ευαγγελίδης, Μαργαρίτης, *Υπόμνημα περί των δικαιωμάτων και παθημάτων των εστιών του πολιτισμού Μικράς Ασίας και Θράκης [Küçük Asya ve Trakya medeniyet merkezlerinin hakları ve acılarına dair muhtıra]*, χ.ε., Εν Αθήναις 1918.

Ζαβιτζιάνος, Κωνσταντίνος Γ., *Αι Αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922), Τόμος Ι [Kral Konstantinos ile Eleftherios Venizelos Arasındaki Tarihi Anlaşmazlığın Deneyimlediği Hatıraları (1914-1922), Cilt I]*, Τυπογραφείον Αδελφών Γ. Ρόδη, Αθήναι 1946.

Ζαβιτζιάνος, Κωνσταντίνος Γ., *Αι Αναμνήσεις του εκ της Ιστορικής Διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως της έζησε (1914-1922), Τόμος ΙΙ [Kral Konstantinos ile Eleftherios Venizelos Arasındaki Tarihi Anlaşmazlığın Deneyimlediği Hatıralar (1914-1922), II. Cilt]*, τυπ. Αφοί Ρόδη, Αθήναι 1947.

Ζαλοκώστας, Χρήστος, *Αλέξανδρος [Aleksandros]*, Εκδόσεις Άλφα-Ι.Μ. Σκαζίκης, Αθήνα χ.χ.

Ζαννέτος, Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου από της αγγλικής κατοχής μέχρι σήμερον*, Τόμος Β *[Kıbrıs Tarihi. İngiliz Hâkimiyetinden Günümüze, Cilt 2]*, Εν Λάρνακι 1911.

Ζορμπάς, Νικόλαος, *Απομνημονεύματα. Ή Πληροφορίαι περί των συμβάντων κατά την διάρκειαν της Επαναστάσεως της 15 Αυγούστου 1909 [Hatıralar. Veya 15 Ağustos 1909 Devrimi sırasında yaşanan olaylar hakkında bilgiler]*, Εκδοτικός Οίκος Λ.Θ. Λαμπροπούλου, Αθήναι 1925.

Ζωγράφος, Αναστάσιος, «Κουραμπιέδες, λιποτάκται και ανυπότακτοι: όψεις και κίνητρα αντίστασης στη Μικρασιατική Εκστρατεία» [Kurabiyeler, firariler ve itaatsizler: Küçük Asya Seferi'nde direnişin yönleri ve motivasyonları], Δημήτρης Καμούζης & Αλέξανδρος Μακρής & Χαράλαμπος Μηνασίδης (επίμ), *Έλληνες Στρατιώτες και Μικρασιατική Εκστρατεία. Πτυχές μιας οδυνηρής εμπειρίας [Yunan Askerleri ve Küçük Asya Seferi. Acı verici bir deneyimin yönleri]*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2022, s. 81-112..

Η Δίκη των Εξ. Τα Εστενογραφημένα Πρακτικά. 31 Οκτωβρίου-15 Νοεμβρίου 1922 [Altılar Davası. Stenografik Tutanaklar. 31 Ekim-15 Kasım 1922], Εκδότης Απ. Α. Χαρίσης, Αθήνα 1996.

Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν, Εκδόσις Γραφείου Τύπου Υπουργείου Εξωτερικών [Küçük Asya'daki Yunanistan, Dışişleri Bakanlığı Basın Ofisi tarafından yayınlanmıştır], Τύπος Κίμων Ι. Θεοδωρόπουλος και Σία – Σοφοκλής – Αριστείδου, Αθήναι 1921.

Η Ελληνική Εν Μικρά Ασία Εκστρατεία κατά το 1921. Τηλεγραφήματα Ανταποκριτών του Παγκοσμίου Τύπου [1921'de Küçük Asya'daki Yunan Seferi. Dünya Basın Muhabirlerinden Telgraflar], Βιβλιοπωλείο Διονύσιου Νότη Καραβιά, Αθήνα 2015.

Θεοδούλου, Χρίστος Α., *Η Ελλάδα και η Αντάντ. 1η Αυγούστου 1914-25η Σεπτεμβρίου 1916 [Yunanistan ve Antant 1 Ağustos 1914-25 Eylül 1916]*, Εκδόσεις Πατάκη, Χάνια 2011.

Θεοδωράκης, Εμμανουήλ Αντ., *Ελευθέριος Βενιζέλος. Ο Εθνικός Ηγέτης [Eleftherios Venizelos. Ulusal Lider]*, Αστερίας, Αθήνα 2008.

Θεοδωρόπουλος, Βύρων, «Τα όρια της τολμής: Σκέψεις πάνω στην εξωτερική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου» [Cesaretin sınırları: Eleftherios Venizelos'un dış politikası üzerine düşünceler], *Συμπόσιο Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου Μουσείο Μπενάκη Eleftherios [Venizelos Sempozyumu. Tutanaklar, Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşiv Derneği Benaki Müzesi]*, Αθήνα 1988, s. 289-296.

Ιντζεμπέλης, Ελπιδοφόρος, *Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή. Μυθιστορηματική Βιογραφία [Konstantinos Karatheodori. Kurgusal Biyografi]*, Εκδόσεις Μένανδρος, Αθήνα 2019.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, Νεώτερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881 [Yunan Ulusunun Tarihi, Cilt 15, 1833'ten 1881'e Modern Helenizm], Εκδοτική Αθηνών, Αθήναι 1977.

Ιωάννης Ανδρεάδης, *Ιστορία των Βαλκανικών Πόλεμων. Διπλωματικά Δρώμενα [Balkan Savaşları Tarihi. Diplomatik Etkinlikler]*, Σύλλογος προς Διαδόσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, Αθήναι 2026.

Καζαμίας, Γιώργος & Παπαπολυβίου, Πέτρος, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Κύπρος [Eleftherios Venizelos ve Kıbrıs]*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008.

Καινή Διαθήκη, Αποκάλυψις Ιωάννου, Κεφάλαιο Α, 1-11 [Yeni Ahit Yuhanna'nın Vahiy Kitabı, 1. Bölüm, 1-11].

Κανονισμός του Συνδέσμου των Ελληνίδων Κωνσταντινουπόλεως [Rum Kadınlar Derneği Tüzüğü], τύποις Αριστοβούλου, Αναστασιάδου και Σας, Εν Κωνσταντινουπόλει 1921.

Καραγιάννης, Χρήστος, *Το Ημερολόγιον Χρήστου Καραγιάννη, 1918-1922 [Hristos Karagiannis'in Günlüğü, 1918-1922]*, Εκδόσεις Απόστολου Αποστολόπουλου, Αθήνα 1976.

Καραθεοδωρή-Ροδοπούλου, Δέσποινα, & Βλαχοστέργιου-Βασβατέκη, Δέσποινα, *Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή. Ο Σοφός Έλλην του Μονάχου [Konstantinos Karatheodori. Münih'in Bilge Yunanı]*, Εκτύπωση-Βιβλιοδεσία: Χ. Σ. Ζαχαροπούλου - Δ. Σιταράς ΟΕ, Αθήνα 2000.

Καραμπατσόλης, Γεώργιος, *Η Δίκη των Στρατηγών Θεόδωρου Κολοκοτρώνη & Δημήτριου Πλαπούτα, [Generaller Theodoros Kolokotronis ve Dimitrios Plapoutas'ın Yargılanması]*, Γενικό Επιτέλειο Στρατού 7ο Ε. Γ./5.

Κασομούλης, Νικόλαος Κ., *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επαναστάσεως των Ελλήνων 1821-1833 [Yunan Devrimi 1821-1833 Askeri Hatıraları]*, Τόμος 3, Χορηγία Παγκείου Επιτροπής, Αθήναι 1942.

Κατσικώστας, Δημήτρης Α., «Από την Ταπείνωση στη Δόξα: Η αναδιοργάνωση του Στρατού από το 1897 έως την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων και ο ρόλος της Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής» [Utançtan Zafere: 1897'den Balkan Savaşları'nın Başlangıcına Kadar Ordunun Yeniden Düzenlenmesi ve Fransız Askeri Misyonunun Rolü], *100 Χρόνια από τη Διεξαγωγή των Βαλκανικών Πόλεμων. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου [Balkan Savaşları'nın Yürütülmesinin 100. Yılı Bildirileri]*, ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα 2013, s. 45-64.

Κατσικώστας, Δημήτριος Α., «Από την Ταπείνωση στη Δόξα: Η αναδιοργάνωση του Στρατού από το 1897 έως την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων και ο ρόλος της Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής» [Utançtan Zafere: 1897'den Balkan Savaşlarının Başlangıcına Kadar Ordunun Yeniden Düzenlenmesi ve Fransız Askeri Misyonunun Rolü], *100 χρόνια από τη διεξαγωγή των βαλκανικών πολέμων. Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου Αθήνα, 7-8 Φεβρουαρίου 2013 [Balkan Savaşlarının 100. yılı. 7-8 Şubat 2013 tarihlerinde Atina'da düzenlenen bilimsel konferansın bildirileri]*, Έκδοση Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 2013, s. 45-64.

Καψής, Γιάννης Π., *Η Δίκη των Έξι. 60 Μέρες που άλλαξαν μια χώρα,* ένα Λαό, *[Altılar Davası. Bir Ülkeyi, bir halkı değiştiren 60 Gün]*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα 2011.

Καψής, Γιάννης Π., *Χαμένες Πατρίδες. Από την απελευθέρωση στην καταστροφή της Σμύρνης [Kayıp Vatanlar. İzmir'in kurtuluşundan yıkımına]*, Εκδοτικός οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα 1989.

Κιακίδης, Θεόδωρος Π., *Το Ημερολόγιο του Στρατιωτικού μου Βίου. Μικρασιατική Εκστρατεία 1920-1922 [Askerlik Hayatımın Günlüğü. Küçük Asya Seferi 1920-1922]*, Δήμος Νέου Σιδηροχωρίου 2018.

Κιτρομηλίδης, Πασχάλης Μ., «Νοερές Κοινότητες και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια» [Kuzey toplulukları ve Balkanlardaki ulusal meselelerin kökenleri], Θάνος Βερέμης, *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα [Milli Kimlik ve Modern Yunanistan'da Milliyetçilik]*, MIET, Αθήνα 2012.

Κιτρομηλίδης, Πασχάλης, «Ιδεολογικά Ρεύματα και Πολιτικά Αιτήματα Κατά τον Ελληνικό 19ο Αιώνα» [19. Yüzyıl Yunanistan'ında İdeolojik Akımlar ve Siyasi Talepler], Γ. Β. Δερτιλής & Κ. Κωστής, *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας (18ος – 20ος αιώνας) [Modern Yunan Tarihinin Konuları (18. - 20. yüzyıl)]*, Εκδοτικός Οίκος Αντ. ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1991.

Κλάψης, Αντώνης, «Οι Εκλογές και το Δημοψήφισμα του 1920» [Seçimler ve 1920 referandumu], *Κ' Η Ανατολή του Αιμάτου Σιντριβάνι. Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922, Αιτία και Συνέπειες μιας Καταστροφής [Anadolu'nun Kanlı Çeşmesi. Küçük Asya Seferi 1919-1922, Bir Felaketin Nedenleri ve Sonuçları]*, Εκδόσεις Γκοβόστης, Αθήνα 2022, s. 83-96.

Κολλάρος, Βασίλης Ν., *Η Μειονοτική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου [Eleftherios Venizelos'un Azınlık Politikası]*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστήμων, Αθήνα 2015.

Κολοκοτρώνης, Θεόδωρος, *Διήγησις Συμβάντων της Ελληνικής Φυλής από τα 1770 έως τα 1836 [1770'ten 1836'ya kadar Yunan Irkının başından geçen olayların anlatımı]*, τύποις Χ. Νικολαίδου Φιλαδελφέως, Αθήνησιν 1846.

Κοντής, Βασίλης, «Ο Βενιζέλος και το Αλβανικό Πρόβλημα στις αρχές του 1920» [1920 yılının başlarında Venizelos ve Arnavut sorunu], *Συμπόσιο Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου Μουσείο Μπενάκη Eleftherios [Venizelos Sempozyumu. Tutanaklar, Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşiv Derneği Benaki Müzesi]*, Αθήνα 1988, s. 207-220.

Κοντογιάννης, Παντελής Μ., *Η ελληνικότης των νομών Προύσης και Σμύρνης, Σύλλογος προς Διάδοσιν [Bursa ve İzmir illerinin Yunanlılığı, Yayılma Derneği]*, Ωφελίμον Βιβλίων, Εν Αθήναις 1919.

Κορδάτος, Γιάνης, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος* [Modern Yunanistan Tarihi], Τόμος Α, Εκδόσεις 20ος αιώνας, Αθήνα 1957-58.

Κορδάτος, Γιάνης, *Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος [Yunan İşçi Hareketi'nin Tarihi]*, Εκδόσεις Μπουκουμάνη, Αθήνα 1972.

Κορδάτος, Γιάννης, *Εισαγωγή εις την Ιστορίαν της Ελληνικής Κεφαλαιοκρατίας [Yunan Kapitalizm Tarihine Giriş]*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1974.

Κοτζιάς, Αλέξανδρος, *Επίλογος στο Γουδί. Η Δίκη των Εξ [Gudi'de sonsöz.Altılar Davası]*, Εκδόσεις Φυτράκης, Αθήναι 1974.

Κοτζιάς, Αλέξανδρος, *Ο Εθνικός Διχασμός. Βενιζέλος και Κωνσταντίνος [Ulusal Bölünme. Venizelos ve Konstantinos]*, Εκδόσεις Φυτράκη, Αθήνα 2011.

Κουλούρη, Χριστίνα, *Φουστανέλες και Χλαμύδες. Ιστορική μνήμη και εθνική ταυτότητα 1821-1930 [Fustanellalar ve Klamidler. Tarihsel hafıza ve ulusal kimlik 1821-1930]*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2021.

Κούμας, Μανόλης, «Το Μικρασιατικό Ζήτημα 1914-1922» [Küçük Asya Meselesi 1914-1922], *Μικρασιατική Εκστρατεία. Εικόνες και Μνήμες [Küçük Asya Harekâtı. Fotoğraflar ve Anılar]*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2022, s. 37-64.

Κουτσουράδης, Τιμολέων, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία. Όπως την αφηγούνται τα επιστολικά δελτάρια των εκδοτών Αλέπαντου και Κότσιφα [Küçük Asya Seferi. Yayıncılar Alepantos ve Kotsifas'ın mektup notlarında anlatıldığı üzere]*, Εκδόσεις Συλλογές, Αθήνα 2005.

Κρεμμυδάς, Βασίλης, *Η Μεγάλη Ιδέα. Μεταμορφώσεις ενός εθνικού ιδεολογήματος [Büyük Fikir. Ulusal bir ideolojinin dönüşümleri]*, Εκδόσεις Τυπωθήτω, Αθήνα 2010.

Κυριακίδης, Επαμεινώνδας Κ., *Ιστορία του Συγχρονού Ελληνισμού. Από την ιδρύσεως του Βασιλείου της Ελλάδος μέχρι των Ημέρων μας 1832-1892 [Modern Helenizm Tarihi. Yunanistan Krallığı'nın kuruluşundan günümüze 1832-1892]*, Τόμος 2, εκ της βασιλικής τυπογραφίας Ν. Γ. Ιγγλέση, Εν Αθήναις 1892.

Κυριακίδης, Επαμεινώνδας Κ., *Ιστορία του σύγχρονου ελληνισμού. Από της ιδρύσεως του βασιλείου της Ελλάδος μέχρι των ημερών μας. 1832-1892, Τόμος Α, [Modern Yunanistan Tarihi. Yunan Krallığının Kuruluşundan Günümüze Kadar. 1832-1892]*, εκ της βασιλικής τυπογραφίας Ν. Γ. Ιγγλέση, Αθήνα 1892.

Κωστής, Κώστας, *Ο Πλούτος της Ελλάδας. Η Ελληνική οικονομία από τους Βαλκανικούς Πολέμους μέχρι σήμερα [Yunanistan'ın Zenginliği. Balkan Savaşları'ndan günümüze Yunan ekonomisi]*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2018.

Κωστόπουλος, Τάσος, *Πόλεμος και εθνοκάθαρση: η ξεχασμένη πλευρά μιας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης (1912-1922) [Savaş ve etnik temizlik: On yıllık ulusal seferin unutulmuş tarafı (1912-1922)]*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007.

Κωφός, Ευάγγελος, *Η Ελλάδα και Το Ανατολικό Ζήτημα, 1875-1878. Από τις επαναστάσεις Βοσνίας-Ερζεγοβίνας στην ενσωμάτωση της Θεσσαλίας [Yunanistan ve Doğu Sorunu, 1875-1878. Bosna-Hersek devrimlerinden Teselya'nın ilhakına]*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2001.

Λάδης, Φώντας, *Χαίρε μέσα από τη μάχη [Savaşın içinden selamlar]*, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1993.

Λαζαρέτου, Σοφία, *Από την Πτώχευση στην Ύφεση. Ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος του 1898 στην Ελλάδα [İflastan Maddi Darboğaza. 1898'de Yunanistan'da Uluslararası Ekonomik Kontrol]*, Gutenberg, Αθήνα 2013.

Λάππας, Κώστας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας [19. yüzyılda Yunanistan'da üniversite ve öğrenciler. Yunan Gençliğinin Tarihsel Arşivi]*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 2004.

Λεονταρίτης, Γεώργιος Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918 [I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan]*, MİET, Αθήνα 2005.

Λιάκος, Αντώνης, *Η Ιταλική Ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα. 1859-1862 [İtalyan Birliği ve Büyük Fikir. 1859-1862]*, Θεμέλιο, Αθήνα 1985.

Λουμιώτης, Βασίλειος & Πανουσάκης, Σταμάτης & Σμπρίλιος, Κωνσταντίνος, *Μικρασιατική Εκστρατεία: Ο Ρόλος των Σοβιετικών [Küçük Asya Seferi: Sovyetlerin Rolü]*, Ινφογνώμων, Αθήνα 2016.

Λούντβιχ φον Μάουρερ, Γκέοργκ, *Ο Ελληνικός λαός. Δημόσιο, ιδιωτικό και εκκλησιαστικό δίκαιο από την έναρξη του αγώνα για την ανεξαρτησία ως την 31η Ιουλίου 1834 [Yunan halkı. Bağımsızlık mücadelesinin başlangıcından 31 Temmuz 1834'e kadar kamu, özel ve din hukuku]*, Μετάφραση: Όλγα Ρομπάκη, Εκδόσεις Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1976.

Μαζαράκης - Αινιάν, Αλέξανδρος, *Απομνημονεύματα [Hatıralar]*, Ίκαρος, Αθήνα 1948.

Μαζαράκης - Αινιάν, Ιωάννης, «Οι εθνικές μας διεκδικήσεις στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης Α Εξάμηνο 1919» [1919 Barış Konferansı Birinci Döneminde Ulusal Taleplerimiz], *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου Μουσείο Μπενάκη Eleftherios [Venizelos Sempozyumu. Tutanaklar, Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşiv Derneği Benaki Müzesi]*, Αθήνα 1988, s. 245-287.

Μαζαράκης-Αινίαν, Ιωάννης, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι Εθνικές μας Διεκδικήσεις στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης Α Εξάμηνο 1919» [Eleftherios Venizelos ve 1919 Birinci Dönem, Barış Konferansındaki Ulusal Taleplerimiz], *Συμπόσιο Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου Μουσείο Μπενάκη*

Eleftherios [Venizelos Sempozyumu. Tutanaklar, Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşiv Derneği Benaki Müzesi], Αθήνα 1988, s. 245-264.

Μακρής, Αλέξανδρος, «Κρίση Ηθικού, Αντιπολεμικό Αίσθημα και Κομμουνιστική Προπαγάνδα (1919-1922)» [Ahlaki Kriz, Savaş Karşıtı Duygular ve Komünist Propaganda (1919-1922)], *Κ' Η Ανατολή του Αιμάτου Σιντριβάνι. Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922, Αιτία και Συνέπειες μιας Καταστροφής [Anadolu'nun Kanlı Çeşmesi. Küçük Asya Seferi 1919-1922, Bir Felaketin Nedenleri ve Sonuçları]*, Εκδόσεις Γκοβόστης, Αθήνα 2022, s. 325-355.

Μακρής, Αλέξανδρος, «Κρίση Ηθικού, Αντιπολεμικό αίσθημα και Κομμουνιστική Προπαγάνδα 1919-1922» [Ahlaki Kriz, Savaş Karşıtı Duygular ve Komünist Propaganda 1919-1922], *Κ' Η Ανατολή του Αιμάτου Σιντριβάνι. Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922, Αιτία και Συνέπειες μιας Καταστροφής [Anadolu'nun Kanlı Çeşmesi. Küçük Asya Seferi 1919-1922, Bir Felaketin Nedenleri ve Sonuçları]*, Εκδόσεις Γκοβόστης, Αθήνα 2022, s. 325-355.

Μακρυγιάννης, Στρατηγός, *Απομνημονεύματα, Τόμος Δεύτερος [Hatıralar, II. Cilt]*, Έκδοσις Βιβλιοπωλείου Ε. Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1947.

Μαλλώσης, Ιωάννης Ηρ., *Η Πολιτική Ιστορία του Δημητρίου Π. Γούναρη, Τόμος Β, 1920-1922 [Dimitrios P. Gounaris'in Siyasi Tarihi, Cilt II, 1920-1922]*, Εκδόσις της Πολιτικής Επιθεωρήσεως Νέα Εποχή, Αθήναι 1927.

Μαμώνη, Κυριακή & Ιστικοπούλου, Λήδα, *Σωματειακή Οργάνωση του ελληνισμού στη Μικρά Ασία (1861-1922) [Küçük Asya'da Helenizm'in Derneksel Organizasyonu (1861-1922)]*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2006.

Μάξιμος, Σεραφείμ, *Κοινοβούλιο ή δικτατορία; [Parlamento mu, diktatörlük mü?]*, Στοχαστής, Αθήνα 1975.

Μαρκεζίνης, Σπύρος Β., *Πολιτική Ιστορία της Νεότερας Ελλάδος, Σειρά Β. Σύγχρονος Ελλάς, Τόμος Πρώτος, [Modern Yunanistan'ın Siyasi Tarihi, 2. Seri. Modern Yunanistan, I. Cilt]*, Εκδοτικός οργανισμός Πάπυρος, Αθήναι 1973.

Μαρκεζίνης, Σπύρος Β., *Πολιτική Ιστορία της Νεώτερας Ελλάδος, Τόμος 4, Η νέα εποχή 1922-1964 [Modern Yunanistan'ın Siyasi Tarihi, 4. Cilt, Yeni Dönem 1922-1964]*, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, Αθήναι 1968.

Μαρωνίτη, Νίκη, *Πολιτική Εξουσία και εθνικό ζήτημα στην Ελλάδα, 1880-1910 [Yunanistan'da Siyasi Güç ve Ulusal Sorun, 1880-1910]*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2009.

Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ., «Η σύγκρουση Βενιζέλου-Κωνσταντίνου» [Venizelos ve Konstantinos Çatışması], Παναγιωτόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Από την τουρκοκρατούμενη Κρήτη στον Εθνικό Διχασμό [Eleftherios Venizelos. Osmanlı İdaresi Altındaki Girit'ten Ulusal Bölünmeye]*, Τόμος Α, Τα Νέα, Αθήνα 2011, s. 199-234.

Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ., «Οι πολιτικές εξελίξεις. Από το Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή» [Gudi darbesinden Küçük Asya Felaketine politik gelişmeler], Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000 [Çağdaş Yunan Tarihi 1770-2000]*, Τόμος 6, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, s. 9-30.

Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ., *1915. Ο Εθνικός Διχασμός [1915. Ulusal Bölünme]*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2015.

Μαυροκορδάτος, Γ. Δ., *Περί της Εκκλησίας της Ελλάδος [Yunanistan Kilisesi Hakkında]*, εκ της τυπογραφίας Ανδρεου Κορομηλά, Εν Αθήναις 1852.

Μεταξάς, Ιωάννης, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο. 1910-1920, Τόμος Β [Kişisel Günlük. 1910-1920, Cilt 2]*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1952.

Μεταξάς, Ιωάννης, *Το Προσωπικό Ημερολόγιο. 1921-1932, Τόμος Γ [Kişisel Günlük. 1910-1920, Cilt 3]*, Ίκαρος, Αθήνα 1964.

Μιχαηλίδης, Ιάκωβος, *Μικρασιατική Καταστροφή. Μικρές Εισαγωγές [Küçük Asya Felaketi. Ufak Bir Girizgâh]* Εκδόσεις Παπαδόπουλος Αθήνα 2018.

Μιχαλόπουλος, Δημήτρης, *Ο Εθνικός Διχασμός. Η Άλλη Διάσταση [Ulusal Bölünme. Öteki Boyut]*, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1997.

Μουρέλος, Γιάννης Γ., «Η γαλλοτουρκική προσέγγιση του 1921: Το σύμφωνο Franklin-Bouillon και η εκκένωση της Κιλικίας» [1921 Fransa-Türkiye yakınlaşması: Franklin-Bouillon Paktı ve Kilikya'nın tahliyesi], *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, Τόμος 4, 1983, s. 211–276.

Μουρέλος, Γιάννης, «Ο Βενιζέλος όπως τον είδαν οι ξένοι, 1916-1917» [Yabancıların gözünden Venizelos, 1916-1917], *Συμπόσιο Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου Μουσείο Μπενάκη Eleftherios [Venizelos Sempozyumu. Tutanaklar, Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşiv Derneği Benaki Müzesi]*, Αθήνα 1988, s. 235-243.

Μουρέλος, Γιάννης, *Τα Νοεμβριανά. Από το αρχείο της Μεικτής Επιτροπής Αποζημιώσεων των Θυμάτων [Kasım Olayları. Mağdurların Karma Tazminat Komitesi Arşivinden]*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2007.

Μπελογιάννης, Νίκος, *Το Ξένο Κεφάλαιο Στην Ελλάδα [Yunanistan'daki Yabancı Sermaye]*, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 2010.

Μυστακίδου, Κατερίνα, *Η Μεγάλη Ιδέα στον τύπο του Γένους. Ο Τύπος στην Ελλάδα και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1800-1923) Ulus Basınında Büyük Fikir. Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Basın (1800-1923)*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2005.

Νανάκης, Ανδρέας, *Η Εκκλησία και ο Ελευθέριος Βενιζέλος [Kilise ve Eleftherios Venizelos]*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2008.

Νίκη Μαραωνίτη, *Το Κίνημα στο Γουδί Εκατό Χρόνια Μετά. Παραδοχές, Ερωτήματα, Νέες Προοπτικές [Yüz Yıl Sonra Havan Hareketi. Varsayımlar, Sorular, Yeni Perspektifler]*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010.

Νικολακόπουλος, Ηλίας & Οικονόμου, Νίκος, «Το Εκλογικό Βάπτισμα του Βενιζελισμο. Εκλογές 1910-1912» [Venizelosçuluğun Seçimle Vaftiz Edilmesi. Seçimler 1910-1912], *Συμπόσιο Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου Μουσείο Μπενάκη Eleftherios [Venizelos Sempozyumu. Tutanaklar, Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşiv Derneği Benaki Müzesi]*, Αθήνα 1988, s. 45-73.

Νοταράς, Μιχαήλ Ι., *Εις την Ιωνίαν, Αιολίαν και Λυδίαν. Πριν πενήντα χρόνια [İyonya'da, Aiolia'da ve Lidya'da. Elli yıl öncesi]*, (χ.ο), Αθήναι 1972.

Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Πρώτον Παγκοσμίον Πόλεμον 1912-1918, Τόμος Δεύτερος, Η Συμμετοχή της Ελλάδας εις τον Πόλεμον 1918 [Birinci Dünya Savaşı Sırasında Yunan Ordusu 1912-1918, II. Cilt, Yunanistan'ın Savaşa Katılımı 1918], Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, Αθήναι 1961.

Οικονομίδης, Ορφέας, *ο Μεγάλος Οκτώβρης και η Ελλάδα [Büyük Ekim ve Yunanistan]*, Κάκτος, Αθήναι 1979.

Πάλλης, Αλέξανδρος Α., *Ξενητεμένοι Έλληνες. Αυτοβιογραφικό Χρονικό [Yurt dışında yaşayan Yunanlar. Otobiyografik Kronik]*, Αετός Α. Ε., Αθήνα 1954.

Παναγάκος, Παναγιώτης, *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας 1912-1922 [1912-1922 yılları arasındaki ilk on yılın tarihine katkı]*, χ.τ, Αθήνα 1961.

Παπαθεοδώρου, Γιάννης, *Ρομαντικά Πεπρωμένα. Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης ως εθνικός ποιητής [Romantik Kader. Ulusal şair olarak Aristoteles Valaoritis]*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009.

Παπακωνσταντίνου, Θωμάς Β., *Η Ελλάδα στα Δεσμά του Χρέους. Ιστορία των Δανείων -των Πτωχεύσεων και Διεθνών Οικονομικών Ελέγχων του Νεοελληνικού Κράτους. 1821-2014 [Yunanistan Borç Esaretinde. Kredilerin Tarihi - Modern Yunan Devleti'nin İflasları ve Uluslararası Mali Kontrolleri. 1821-2014]*, Εκδόσεις Green Box, Αθήνα 2015.

Παπακώστας, Γιάννης, *Προς την Αδελφή Στρατιώτου. Γράμματα από το Μικρασιατικό Μέτωπο [Askerin Ablasına. Küçük Asya Cephesinden Mektuplar]*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2007.

Παπαλεξάνδρου, Κ. Θ., «Από την ιστορίαν του τύπου. Αι εφημερίδες του μετώπου» [Basın Tarihinden. Cephe Gazeteleri], *Ελληνικά Γράμματα*, 15/02/1929, Έτος Γ, Τόμος Δ, Αριθμός: 41, s. 224-230.

Παπαναστασίου, Αλέξανδρος, *Μελέτες-Λόγοι-Άρθρα*, *Τόμος Α [Çalışmalar-Konuşmalar-Makaleler, Cilt I]*, Μάυρον, Αθήνα 1988.

Παπαρρηγόπουλος, Κωνσταντίνος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους [Yunan Ulusunun Tarihi]*, Τόμος Ι, εκ του τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, Εν Αθήναις 1881.

Παπαρρηγόπουλος, Κωνσταντίνος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος 6, Μέρος 2, Από της μετά του Ελληνικού Βασιλείου Ενώσεως Θεσσαλίας και Ηπείρου (1881) μέχρι του 1930 [Yunan Ulusunun Tarihi, Cilt 6, Bölüm 2, Yunan Krallığının Teselya ve Epir'i birleştirmesinden (1881) 1930'a kadar]*, Εκδοτικός οίκος Ελευθερουδάκης, Εν Αθήναις 1932.

Παπαρρηγόπουλος, Κωνσταντίνος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1930 μετά προσθήκων, σημειώσεων και βελτιώσεων επί τη βάσει των νεωτάτων πορισμάτων της ιστορικής ερεύνης υπό Παύλου Καρολίδου, Τόμος 6, Μέρος Δεύτερος [Yunan Milletinin Tarihi. En eski zamanlardan 1930'a kadar, Pavlos Karolidou'nun tarihi araştırmalarının son bulgularına dayalı eklemeler, notlar ve iyileştirmelerle, 6. Cilt, 2. Bölüm]*, Εκδοτικός Οίκος Ελευθερουδάκης, Εν Αθήναις χ.χ.

Παρασκευαΐδης, Λεφτέρης Γ., *Αδελφή Στρατιώτου. Ημερολόγιο και Αλληλογραφία Ενός Φαντάρου της Μικρασιατικής Εκστρατείας [Askerin kızkardeşi. Küçük Asya Seferi'nden Bir Er'in Günlüğü ve Yazışmaları]*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2008.

Παρασκευόπουλος, Λεωνίδας Ι., *Αναμνήσεις, 1896-1920, Τόμος Β, [Hatıralar, 1896-1920, Cilt 2]* Τύποις Πύρσου, εν Αθήναις 1934.

Πασσάς, Ιωάννης Δ., *Η Αγωνία Ενός Έθνους, Τόμος Β [Bir Milletin Acısı, Cilt II]*, χ.ο., Αθήναι 1925.

Πετσάλης-Διομήδης, Νικόλαος, «1919: Τη Σμύρνη ή την Πόλη; Μία Εναλλακτική Λύση που ο Βενιζέλος Απέρριψε Μάλλον Βεβιασμένα» [1919: İzmir mi, İstanbul mu? Venizelos'un Aceleyle Reddettiği Alternatif Bir Çözüm], Θάνος Βερέμης & Οδυσσέας Δημητρακόπουλος, *Μελετήματα Γύρω Από τον Βενιζέλο και την Εποχή του [Venizelos ve Dönemi Hakkındaki Çalışmalar]*, Εκδότης Φιλιππότης, Αθήνα 1980, s. 101-117.

Πήλικας, Ιωάννης Ν., *Απομνημονεύματα της υπουργίας Σπυρίδωνος Πήλικα [Spyridon Pilikas'ın bakanlık görevine dair anılar]*, εκ του τυπογραφείου Αλεξ. Παπαγεωργίου, Εν Αθήναις 1893.

Πικρός, Γιάννης Π., *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό [Venizelos ve Kıbrıs*], Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1980.

Πιπινέλης, Παναγιώτης Ν., *Περισσότερον Φως. Η Εθνική μας Πολιτική κατά τον Πρώτον Παγκόσμιον Πόλεμον [Daha Fazla Işık. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ulusal Politikamız]*, χ.ο., Αθήνα 1961.

Πληζιώτης, Χαράλαμπος, *Αναμνήσεις του μετώπου 1920-1921 (Μικρά Ασία-Θράκη) [1920-1921 yılları arasında cephe anıları (Küçük Asya-Trakya)]*, Επιμέλεια: Ματούλα Ρίζου-Κουρούπου, Εκδόσεις Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1991.

Πλουμίδης, Σπυρίδων Γ., *Τα Μυστήρια της Αιγηΐδος. Το Μικρασιατικό Ζήτημα στην Ελληνική Πολιτική (1891-1922), [Ege'nin Sırları. Yunan Siyasetinde Küçük Asya Sorunu. (1891-1922)]*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2020.

Πολίτης, Νικολάος Γ., *Τα Σύμβολα της Εθνικής Πίστεως Κωνσταντινούπολις και Αγία Σοφία [Milli İnancın Sembolleri İstanbul ve Ayasofya]*, Ι. Ν. Σιδέρης Εκδότης, Αθήναι 1918.

Πρέκα, Μαρία, «Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών (ΣΔΕΓ): υποτροφίες για την εκπαίδευση διδασκαλισσών από την Μακεδονία (1880-1913)» [Yunancayı Yayma Cemiyeti (SDEG): Kadın öğretmenlerin eğitimi için Makedonya'dan burslar (1880-1913)], Εφή Αβδελά & Χάρης Εξέρτζόγλου & Χρήστος Λυριντζής (επίμ), *Μορφές Δημοσίας Κοινωνικότητας στην Ελλάδα του Εικοστού Αιώνα* [Yirminci Yüzyıl Yunanistan'ında Kamusallığın ve Toplumsallığın Biçimleri], Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 2015, s. 41-61.

Πρινιωτάκης, Παντελής, *Ατομικόν Ημερολόγιον. Μικρά Ασία, 1919-1922 [Kişisel Günlük. Küçük Asya, 1919-1922]*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1998.

Προβατάς, Αλκιβιάδης, *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος από 1821 μέχρι 1980: νομοθετικά και εκτελεστικά σώματα [1821'den 1980'e kadar Yunanistan'ın Siyasi Tarihi: Yasama ve yürütme organları]*, χ.ε., Αθήναι 1980.

Ρέντης, Κωνσταντίνος Θ., *Η Εξωτερική πολιτική της Ελλάδος μετά την 1ην Νοεμβρίου [1 Kasım Sonrası Yunanistan'ın Dış Politikası]*, Τύποις Ιωάννου Βάρτσου, Εν Αθήναις 1922.

Ριζάς, Σωτήρης, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βενιζέλος, ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία [Büyük Fikrin Sonu. Venizelos, Venizelos karşıtlığı ve Küçük Asya]*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2015.

Ροδάς, Μιχαήλ Λ., *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία (1918-1922). Η Μικρασιατική Καταστροφή [Küçük Asya'da Yunanistan (1918-1922). Küçük Asya Felaketi]*, Λαβύρινθος, Αθήνα 2019.

Ροτζώκος, Νίκος Β., *Εθναφύπνιση και εθνογένεση. Ορλαφικά και Ελληνική Ιστοριογραφία [Milli uyanış ve ulusun doğuşu. Orlafika ve Yunan Tarihyazımı]*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007.

Σακελλαρόπουλος, Κωνσταντίνος Μ., *Η Σκιά του Δύσεως. Ιστορία Μίας Καταστροφής [Batı'nın Gölgesi. Bir Felaketin Tarihi]*, Εκδόσις Δευτερά, Αθήναι 1960.

Σαράφης, Στέφανος Γ., *Ιστορικές Αναμνήσεις. Απο τα παιδικά χρόνια ως την κατοχή [Tarihi Anılar. Çocukluk yıllarından işgale]*, Νέα Μέλισσα, Αθήνα 1952.

Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος Δ., *Η απόφαση για την επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία [Yunan egemenliğinin Küçük Asya'da genişletilmesi kararı]*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2009.

Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, *Αναφορές στον Ελευθέριο Βενιζέλο [Eleftherios Venizelos'a atıflar]*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2014.

Σκαλιέρης, Γεώργιος Κλέανθης, *Πολιτικαί Σελίδες. Τα δίκαια των εθνοτήτων εν Τουρκία (1453-1921) [Siyasi Sayfalar. Türkiye'de etnik grupların hakları (1453-1921)]*, Τύποις Κιμώνος Ι. Θεοδωροπούλου & Σίας, Εν Αθήναις χ.χ.

Σκανδάμης, Ανδρέας Σπ., *Η Βασίλισσα Σοφία. Βιογραφία [Kraliçe Sofya. Biyografi]*, Εκδοτικός οίκος Π. Δημητράκου Α. Ε., Αθήνα 1947.

Σκοπετέα, Έλλη, «Οι Έλληνες του έθνους στις αρχές του εικοστού αιώνα» [Yirminci yüzyıl başında Yunan Ulusu], Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα. Οι Απαρχές 1900-1922 [20. yüzyılda Yunanistan Tarihi. Başlangıç, 1900-1922]*, Τόμος Α, Μέρος 2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, s. 9-35.

Σκοπετέα, Έλλη, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)* [Örnek Krallık ve Megali İdea. Yunanistan'daki Ulusal Sorunun Boyutları (1830-1880)], Εκδόσεις Πολύτυπο, Αθήνα 1988.

Σολομονίδου, Βικτωρία, «Βενιζέλος-Στεργιάδης: μύθος και πραγματικότητα» [Venizelos-Stergiadis: mit ve gerçek], Θάνος Βερέμης-Γιούλα Γουλιμή (επίμ.), Ελευθέριος Βενιζέλος: κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του [Eleftherios Venizelos: Dönemindeki toplum-ekonomi-siyaset], Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1989, s.476-536.

Σολομωνίδη, Βικτωρία Γ., «Ιωνικό Πανεπιστήμιο Σμύρνης: Συμβολή στην ειρηνική συνύπαρξη» [İzmir İyonya Üniversitesi: Barışçıl bir arada yaşamaya katkı], *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική Διάσταση και Προοπτικές, Αθήνα, 21-25 Σεπτεμβρίου 1987, Τόμος Β [Uluslararası Üniversite: İdeoloji ve Eğitim Sempozyumu Bildirileri. Tarihsel Boyut ve Perspektifler, Atina, 21-25 Eylül 1987, II. Cilt]*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Αθήνα 1989, s. 387-396.

Σολομωνίδου, Βικτωρία, «Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία, 1919-1922. Συμβολή στην ιστοριογραφική Θεώρηση» [Küçük Asya'da Yunanistan, 1919-1922. Tarihyazımına Katkı], *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, Τεύχος 4, 1983, s. 351-360.

Σολομωνίδου, Βικτώρια, «Ο Εφέσου Χρυσόστομος για την καταστροφή της Σμύρνης» [Efesli Hrisostomos'un İzmir felaketi üzerine], *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, Τόμος 4, Αθήνα 1983, s. 301-322.

Σταματόπουλος, Δημήτρης, «Η Μικρασιατική Εκστρατεία. Η Ανθρωπογεωγραφία της καταστροφής» [Küçük Asya Seferi. Felaketin Antropolojik Coğrafyası], Αντώνης Λιάκος (επίμ), *Το 1922 και οι Πρόσφυγες. Μια νέα ματιά [1922 ve Mübadiller. Yeni bir bakış]*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 2011, s. 55-99.

Σταματόπουλος, Κώστας Μ., *1922. Πώς φτάσαμε στην Καταστροφή; [1922. Felakete Nasıl Ulaştık?]*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2020.

Σταυρίδης, Ελευθέριος Α., *Τα Παρασκήνια του ΚΚΕ [Yunanistan Komünist Partisi'nin Perde Arkası]*, (χ.ο), Αθήνα 1953.

Στεφανίδης, Γιάννης, «Η έκρηξη του Α Παγκοσμίου Πολέμου», [I. Dünya Savaşının İlanı], Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Από την τουρκοκρατούμενη Κρήτη στον Εθνικό Διχασμό [Eleftherios Venizelos. Osmanlı İdaresi Altındaki Girit'ten Ulusal Bölünmeye]*, Τόμος Α, Τα Νέα, Αθήνα 2011, s. 185-198.

Στεφάνου Στέφανος Ι. (επιμ), *Τα Κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου. Η ζωντανή Ιστορία της δραματικής περιόδου του έθνους, 1909-1935, Τόμος Β (1915-1920) [Eleftherios Venizelos'un Yazıları. Ulusun Dramatik Döneminin Canlı Tarihi, 1909-1935, Cilt 2 (1915-1920)]*, Λέσχη Φιλελευθέρων-Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου, Αθήνα 1982.

Στεφάνου Στέφανος Ι. (επιμ), *Τα Κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου. Η ζωντανή Ιστορία της δραματικής περιόδου του έθνους, 1909-1935, Τόμος Γ (1920-1929) [Eleftherios Venizelos'un Yazıları. Ulusun Dramatik Döneminin Canlı Tarihi, 1909-1935, Cilt 3 (1920-1929)]*, Λέσχη Φιλελευθέρων-Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου, Αθήνα 1983.

Στίνας, Άγις, *Αναμνήσεις. Εξήντα χρόνια κάτω από την σημαία της Σοσιαλιστικής Επανάστασης, Τόμος Α [Hatıralar. Sosyalist Devrim Bayrağı Altında Altmış Yıl, Cilt A]*, Εκδόσεις Βέργος, Αθήνα 1977.

Στρατηγός, Ξενοφών, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία. Ιστορική Επισκόπηση. Με βάση επίσημες πηγές και έγγραφα [Küçük Asya'da Yunanistan. Tarihsel Bakış. Resmi kaynaklara ve belgeler ışığında]*, Εκδόσεις Δαμιανός, Αθήνα 1999.

Συνθήκη Ειρήνης μεταξύ των Σύμμαχων και Συνησπισμένων Δυνάμεων και της Τουρκίας. Υπογράφεισα εν Σέβραις τη 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920 [Müttefik ve Ortak Devletler ile Türkiye arasında Barış Antlaşması. 28 Temmuz/10 Ağustos 1920'de Sevr'de imzalandı], εκ του εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1920.

Συρίγος, Άγγελος Μ. & Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Μικρασιατική Καταστροφή. 50 Ερωτήματα και Απαντήσεις [Küçük Asya Felaketi. 50 Soru ve Cevap]*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2022.

Συρίγος, Άγγελος Μ., *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις [Türk-Yunan İlişkileri]*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2020.

Τα Κατά τον Αοιδιμόν Πρωταθλητήν του Ιερού των Ελλήνων Αγώνος τον Πατριαρχήν Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τον Ε [Kutsal Yunan Mücadelesinin saygıdeğer savunucusu, İstanbul Patriği V. Grigorios Hakkında], Τόμος Ι, παρά τω εθνικού τυπογραφείω, Εν Αθήναις 1865.

Τακερμάν, Κάρολος, *Οι Έλληνες της σήμερον [Günümüzün Yunanları]*, εκ του τυπογραφείου της φιλοκαλίας, Αθηνήσι 1877.

Τζανακάρης, Βασίλης Ι., *Σμύρνη: 1919-1922. Αριστείδης Στεργιάδης εναντίον Χρυσοστόμου [İzmir: 1919-1922. Aristidis Stergiadis ve Hrisostomos]*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2018.

Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ, «Το Σεκε για την Ιμπεριαλιστική Μικρασιατική Εκστρατεία. Η πρώτη Μεγάλη Δοκιμασία του Νεαρού Κόμματος» [Emperyalistlerin Küçük Asya Harekâtı'nda SEKE. Gençlik Partisi'nin İlk Büyük Sınavı], *1922. Ιμπεριαλιστική Εκστρατεία και Μικρασιατική Καταστροφή1922. [Emperyalist Harekât ve Küçük Asya Felaketi]*, Σύγχρονή Εποχή, Αθήνα 2022, s. 92-133.

Το Αρχείον του Εθνομάρτυρας Σμύρνης Χρυσοστόμου, Τόμος ΙΙΙ, Μικρά Ασία, Μητροπολίτης Σμύρνης Β΄ 1918-1922 [İzmir Ulusal Şehit Hrisostomos Arşivi, Üçüncü Cilt, Küçük Asya, İzmir Metropolitliği, 1918-1922], MIET, Αθήνα 2000.

Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας. Επίσημα Κείμενα, Τόμος Πρώτος, 1918-1924 [Yunanistan Komünist Partisi. Resmi Belgeler, I. Cilt, 1918-1924], Εκδόσεις Σύγχρονή Εποχή, Αθήνα 1974, s. 3; Νίκος Ζαχαριάδης, *Θέσεις για την Ιστορία του ΚΚΕ [Yunanistan Komünist Partisi Tarihi Üzerine Tezler]*, Εκδόσεις της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, Αθήνα 1945.

Το Πρώτο Συνέδριο του ΣΕΚΕ, Πρακτικά, Έκδοση της ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα 1982.

Τόμπρος, Νίκος, «Η σωματειακή δράση των Μικρασιατισσών (1877-1922): Χώροι πολιτικών και εθνικών κινητοποιήσεων» [Küçük Asya kadınlarının sendika faaliyetleri (1877-1922): Siyasi ve ulusal seferberliklerin alanları], *Η Θέση και ο Ρόλος της Μικρασιάτισσας κατά τους νεότερους χρόνους, έως το 1922 [Modern Zamanlarda Küçük Asya Kadınının 1922'ye Kadarki Konumu ve Rolü]*, 7ο Συμπόσιο, Κέντρο Σπουδής & Ανάδειξης Μικρασιατικού Πολιτισμού [ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ] Συλλογικό Έργο, 27-29 Νοεμβρίου 2015, Δήμος Νέας Ιωνίας, Αθήνα 2015, s. 93-110.

Τουργελή, Παναγιώτα, *Έλληνες της Αμερικής, εμβάσματα και μετασχηματισμός τοπικών κοινοτήτων στην Παλαιά Ελλάδα (1890-1940) [Yunan Amerikalılar, para transferleri ve Yunanistan'da Eski Bölgelerde yerel toplulukların dönüşümü (1890-1940)]*, Διδακτορική Διατριβή [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Κόρινθος 2019.

Τρικούπης, Νικόλαος Θ., *Διοίκησις Μεγάλων Μονάδων Εν Πολέμω 1918-1922 [1918-1922 yılları arasındaki Savaşlarda Büyük Birliklerin Komutanlığı]*, Τύποις: Α. Διάλησμα, Εν Αθήναις 1934.

Τρικούπης, Νικόλαος, *Αναμνήσεις Επεισοδίων και Γεγονότων εκ των πολέμων μας (Μάρτιος 1897 - Μικρά Ασία - Αύγουστος 1922) [Savaşlarımızdaki Olaylardan Anılar (Mart 1897 - Küçük Asya - Ağustos 1922)]*, εκδοτικόν τμήμα Ινστιτούτου Λαμπαδία, Αθήναι 1952.

Τρίχα, Λύντια, *Χαρίλαος Τρικούπης. Ο Πολιτικός του «Τις Πταίει;» και του «Δυστυχώς Επτωχεύσαμεν» [Harilaos Trikoupis. «Kim Suçlu?»nun ve «Maalesef İflas Ettik»in Politikacısı]*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2016.

Τσίρος, Νικόλαος, *Κράτος, Εξουσία, Κοινοβουλευτικό Σύστημα Σε Κρίση Κατά την Περίοδο 1914-1920. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και Η Λειτουργία του Πολιτεύματος [1914-1920 Döneminde Devlet, İktidar, Parlamenter Sistem Krizde. Eleftherios Venizelos ve Devletin İşlevi]*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013.

Τσονίδης, Τακής Χρ., *Το Γένος Καραθεοδωρη 1740-1950. Από την Μπόσνα της Αδριανουπόλεως... στα παλάτια των Σουλτάνων, στις πρεσβείες και στα πανεπιστήμια της Ευρώπης [Karatheodori Ailesi 1740-1950. Edirne'nin Bosna köyünden... Sultanların saraylarına, elçiliklere ve Avrupa üniversitelerine]*, Έκδοση Πολιτιστικού Συλλόγου Νέας Βύσσας «Ο Στέφανος Καραθεοδωρής», Νέα Ορεστίας 1989.

Τσόντου-Βάρδα, Γεώργιος, *Η Βενιζελική Τυραννία. Ημερολόγιο 1917-1920 [Venizelos Tiranlığı. 1917-1920 arası Günlük]*, Εκδόσεις Πετσίβα, Αθήνα 2006.

Φεσσόπουλος, Γ. Θ., *Οι Διχόνοιες των Αξιωματικών μας και Η Διάλυση του Στρατού μας Στην Μικρα Ασία [Subaylarımızın Anlaşmazlıkları ve Küçük Asya'daki Ordumuzun Dağıtılması]*, Ελεύθερη Σκέψις, Αθήναι 2007.

Φιλάρετος, Γεώργιος Ν., *Μετά την νίκην. Εθνικά δίκαια Ελλάδος ενώπιον της συμμαχικής πενταρχίας (17 Σεπτεμβρίου 1918-24 Απριλίου 1919) [Zaferden sonra. Yunanistan'ın Müttefik Pentarşisi önündeki ulusal hakları (17 Eylül 1918-24 Nisan 1919)]*, εκ του τυπογραφείου Π. Α. Πετράκου, Εν Αθήναις 1919.

Φραγκιάδης, Αλέξης, *Ελληνική Οικονομία 19ος - 20ος Αιώνας. Από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση της Ευρώπης, [Yunan Ekonomisi 19. - 20. Yüzyıl. Bağımsızlık Mücadelesinden Avrupa'nın Ekonomik ve Para Birliğine]*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 2007.

Χαϊδεμένου, Φιλιώ, *Η Διαθήκη της Ιώνιας. Τρεις Αιώνες μια ζωή [İyonya Vasiyeti. Üç Asır Bir Ömür]*, Εκδοτικός οίκος Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 2005.

Χαλκιαδάκης, Εμμανουήλ Γ., *Κρήτη, 1898-1913. Από την "Αυτονομία" στην Ένωση με την Ελλάδα. Πολιτική, Κοινωνία και Εκκλησία μέσα από τη φαινομενική Αυτονομία και το Ενωτικό Αίτημα [Girit, 1898-1913. "Özerklik"ten Yunanistan'la Birleşmeye. Görünürdeki Özerklik ve Üniteryen Talep Aracılığıyla Siyaset, Toplum ve Kilise]*, Περιφέρεια Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης 2013.

Χαροντάκης, Δημήτρης, «Οι εφημερίδες των στρατιωτών του μικρασιατικού μετώπου 1921-1922» [Küçük Asya cephesi askerlerinin gazeteleri 1921-1922], Τα Νέα του ΕΛΙΑ, Αριθμός: 62, Θερινό Αρχειοστάσιο, Αθήνα 2003, s. 18-26.

Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, «Οι επιλογές στην εξωτερική πολιτική», Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Από το όραμα της Μεγάλης Ελλάδας εξόριστος στο Παρίσι*, Τόμος Β *[Eleftherios Venizelos. Büyük Yunanistan Hayalinden Paris'te Sürgüne, Cilt 2]*, Τα Νέα, Αθήνα 2011.

Χατζιόσιφ, Χρήστος, *Ιστορία της Ελλαδας του 20ου αιώνα. Οι Απαρχές 1900-1922, Α Τόμος, Μέρος Δεύτερος, [20. yüzyıl Yunanistan Tarihi. Başlangıçlar 1900-1922, Cilt 1*, Kısım 2], Βιβλιόραμα, Αθήνα χ.χ.

Χιονίδης, Γιώργος, «Οι δραστηριότητες της προσωρινής κυβέρνησης του Ελευθερίου Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη το 1916-1917, όπως σκιαγραφούνται στην επίσημη εφημερίδα της» [Eleftherios Venizelos'un Selanik'teki geçici hükûmetinin resmi gazetede özetlendiği üzere 1916-1917 yıllarındaki faaliyetleri], *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη. Η προσωρινή Κυβέρνηση 1916-1917 [Eleftherios Venizelos Selanik'te. Geçici Hükûmet 1916-1917]*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Πολιτιστικό Κέντρο Βορείου Ελλάδος, Θεσσαλονίκη 1994, s. 55-74.

Χρανιώτης, Γιώργος, «Λαϊκή Αντιπολεμική Διαμαρτυρία και Εργατικό-Κομμουνιστικό Κίνημα, 1919-1922» Savaş Karşıtı Halk Protestosu ve Emek-Komünist Hareketi, 1919-1922], *1922. Ιμπεριαλιστική Εκστρατεία και Μικρασιατική Καταστροφή [1922. Emperyalist Harekât ve Küçük Asya Felaketi], Σύγχρονή Εποχή, Αθήνα 2022*, s. 135-195.

Ψαρρά, Αγγελικά, «Φεμινίστριες, Σοσιαλίστριες, Κομμουνίστριες: Γυναίκες και Πολιτική Στο Μεσοπόλεμο» [Feministler, Sosyalistler, Komünistler: İki Savaş Arası Dönemde Kadınlar ve Siyaset], Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος & Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός [Venizelizm ve Kentsel Modernleşme]*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1988, s. 67-82.

Ψυρούκης, Νίκος, *Η Μικρασιατική Καταστροφή, 1918-1923. Η Εγγύς Ανατολή μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο [Küçük Asya Felaketi, 1918-1923. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Yakın Doğu]*, Εκδόσεις Αιγαίον-Κουκίδα, Λευκωσία 2000.

İNTERNET KAYNAKLARI

https://www.youtube.com/watch?v=BPfeQitqwYA [Erişim tarihi: 04.08.2024]

Dizin

9. Ordu Müfettişliği 324, 845
1821 Ayaklanması 60, 63, 66
1897 Türk-Yunan Savaşı 83, 86, 88, 180, 510, 612, 799, 920

A
Adamantios Korais 27, 63, 794
Adapazarı 549
Afyonkarahisar 216, 344, 362, 364, 365, 381, 382, 384, 433, 447, 470-474, 479, 480, 490, 495, 499, 500, 509, 511, 515, 516, 519, 521, 524, 538, 539, 544, 550, 552, 558, 586, 592, 593, 602, 610, 668, 685, 708, 719, 720, 722, 724, 725, 727-733, 735, 740, 741, 752, 760, 778, 877, 878, 885, 886, 905
Ahmet İzzet Paşa 166, 322, 420, 421, 842, 896
Alaşehir 242, 258, 286, 295, 326, 359, 361, 362, 365, 374, 380, 547, 589, 594, 733, 744-746, 748, 749, 755, 757, 760, 764, 782, 850, 930
Albay Gardikas 738
Albay Georgios Athanasiadis 740
Albay Hankey 246, 251, 277, 284
Albay Kaibalis 738, 749
Albay Mazarakis 298, 299, 307, 311
Albay Mihalis Pasaris 740
Albay Nikolaos Rokas 749
Albay Pallis 139, 499, 518, 520
Albay Plastiras 733, 755, 764
Albay Sarıgiannis 460, 461
Albay Stylianos Gonatas 732, 749, 781
Aleksandros Koumoundouros 59, 64, 70, 74
Aleksandros Mavrokordatos 49, 797
Aleksandros Rizos-Ragavis 432, 702, 862, 901
Alexandre Millerand 340
Ali Fuat (Cebesoy) 317, 323, 452, 787, 818, 832, 843, 859, 896, 916, 922
Ali Nadir Paşa 254, 255, 271, 823, 831, 919
Almanya 22, 77, 98, 101-105, 109, 113, 114, 116, 117, 119, 121-124, 126, 127, 130, 136, 149, 150, 151, 154, 155, 157, 159, 160, 162, 164, 166-168, 171-174, 177, 178, 186, 194, 232, 233, 239, 244, 320, 325, 329, 337, 341, 345, 368, 405, 432, 481, 641, 786, 798, 805, 810, 811, 813, 814, 843, 857
Altılar Davası 467, 520, 538, 592, 604, 621, 627, 653, 696, 738, 740, 745, 754, 760, 766, 869, 893, 908, 932, 934
Amerika 37, 77, 84, 94, 142, 165-167, 169, 170-173, 175, 184, 186, 187, 200, 201, 203, 205, 206, 208, 210, 216, 218, 221, 228, 231, 232, 234-236, 245, 247, 248, 250, 252, 272, 297, 298, 300, 334, 335, 339, 344, 352, 353, 366, 368, 379, 404, 417, 442, 445, 569, 575, 590, 610, 611, 621, 640, 662, 674, 676, 679, 681, 682, 686, 688, 689, 694, 754, 762, 765, 812, 813, 814, 815, 817, 823, 839, 840, 849, 913, 926
Amiral Calthorpe 254, 255, 256, 259, 276, 277, 283, 299, 302, 318, 841
Amiral Dartige du Fournet 133, 135, 136, 138, 140
Amiral Kerr 104, 703, 802, 803
Amiral Koundouriotis 402
Amiral Mark Bristol 298

Amiral Robeck 339, 341, 367
Anadolu 8, 11, 17, 18, 20, 41, 58, 59, 68, 77, 105, 106, 107, 116, 118-121, 143, 151, 154, 155, 158-160, 162, 163, 165, 180, 183, 185-187, 190-196, 198-208, 211, 212, 215-219, 221, 224-228, 230, 231, 235, 237, 239, 240, 242, 248, 251, 258, 259, 263, 265, 268, 270, 278-282, 290-293, 296-298, 310-337, 341-345, 347, 348-352, 354, 355-357, 360-362, 364-366, 368-370, 374, 376, 377, 379, 380-384, 389-392, 397, 398, 400, 402, 404, 407, 408, 417-420, 422, 424, 426, 431, 433, 436, 438-441, 445, 446, 449, 453-456, 459-463, 466, 467, 470, 473, 474, 477-480, 482, 483, 485, 487-491, 494, 496-498, 502-504, 506, 509, 515, 518, 532, 534-538, 541-545, 549-551, 554, 555, 559-563, 566, 567, 568, 570, 573, 575-577, 579, 581, 583-592, 596-601, 604-608, 610-615, 621-623, 625, 628, 629, 632, 634-636, 638-641, 643, 644, 645, 646, 647, 649-654, 656-668, 670-675, 679-692, 694, 695, 701, 703-705, 707-712, 715-717, 719, 722, 725, 726, 730, 731, 733, 735, 737, 741, 746, 748, 750, 751, 753, 754, 758, 760, 766, 768, 770, 771, 775, 777-779, 781, 782, 787, 802, 809, 811, 814-816, 828-831, 837, 839, 840- 847, 852, 853, 855, 858-860, 863-867, 870, 871, 873, 875, 879, 883, 885, 889, 892-894, 896, 897, 898, 902-904, 913-917, 919-921, 923-925, 927, 931, 934, 936
Anadolu Rumları 59, 664, 680, 682, 686, 687
Anastasios Papoulas 436, 513, 514, 515, 875, 876
Ankara hükûmeti 377, 382, 421, 442, 443, 454, 465, 526, 536, 658, 660, 661, 668, 669, 670, 858, 859, 865, 866, 895
Ankara seferi 524, 531, 535, 540
Antant 8, 100-102, 104-107, 114-123, 126, 128-144, 146, 149, 151, 155-158, 161-164, 166, 167, 169, 172, 174, 180, 187, 191, 192, 201, 206, 210, 216, 219, 226, 227, 241, 242, 246, 249, 254, 255, 272, 275, 277, 279, 287, 297, 300, 302, 305, 306, 308, 314, 315, 317, 323, 327-329, 331, 336, 339-344, 349-356, 359, 361, 368, 369, 387, 399, 401, 415, 418-424, 427, 428, 432, 433, 439, 446, 450, 453, 457, 459, 461, 478, 507, 615, 628, 676, 739, 747, 765, 770, 772, 781, 792, 802, 803, 805, 807, 813, 814, 822, 832, 842, 848, 860, 865, 933
Antik Yunan 25, 26, 27, 61, 64, 69, 183, 197, 221, 267, 554, 572, 589, 596, 791, 794, 828, 879
anti-Venizelistler 122, 126, 128, 374
Apotaktoiler 437, 438
Arisitidis Stergiadis 217, 230, 243, 244, 253, 273, 275, 276, 277, 278, 281, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 299, 302, 326, 327, 329, 331, 334, 342, 372, 373, 408, 435, 436, 457, 463, 496, 562, 576, 578, 579, 593, 643, 644, 673, 674, 675, 688, 689, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 701, 708, 709, 710, 711, 712, 735, 738, 739, 745, 747, 748, 747, 750, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 761, 762, 763, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 772, 773, 774, 775
Aristide Briand 135, 142, 454, 460, 504, 642, 659, 868
Aristoteles Valaoritis 50, 794, 937
Arnavutluk 20, 38, 161, 162, 186, 187, 188, 199, 297, 662
Arnold Toynbee 197, 203, 473
Askerî Birlik 85, 86, 87, 88
Asya Yunanistan'ı 196, 265, 590
Athanasios Frangou 732
Atina 4, 7, 9, 10, 12, 13, 29, 39, 43, 44, 46, 47, 48-53, 55, 58, 60, 64, 65, 67, 68, 75, 83-86, 88, 92, 94, 107, 114, 129-145, 184, 185, 194, 238, 239, 244, 248, 249, 251, 258, 259, 263, 267, 268, 273, 276, 277, 278, 284, 287, 291, 299, 343, 347, 352, 366, 371, 374, 375, 377, 380, 385, 388, 390, 394, 395, 397, 399, 401, 403, 405, 406, 411, 413, 423, 424, 425, 429, 431, 433, 434, 436, 439, 440, 442-446, 456, 457, 462, 463, 472, 482, 487, 496, 497, 498, 502-504, 506, 517, 522, 531-533, 535-537, 540, 545, 561, 567, 569, 572-574, 576, 579-582, 584, 585, 588, 589-600, 603, 605, 607, 610, 611, 613, 614, 621, 622, 628, 632, 635-637, 639, 640, 644, 645, 647, 648, 651, 656, 665,

670, 673, 675, 677, 679, 680, 681, 683-686, 689-698, 704-707, 711, 712, 725, 728, 729, 731, 735, 738-742, 746, 747, 749, 757, 758, 762, 763, 769, 770, 775-777, 781, 788-795, 799, 801, 807, 818, 824, 827, 829, 852, 858, 866-870, 872, 873, 877, 880, 882, 884, 887, 891, 893, 894, 896, 898, 912, 929, 933, 939
Atina Üniversitesi 4, 10, 58, 64, 107, 194, 574, 794, 829
Averof 229, 245, 254, 264, 290, 300, 377, 431, 498, 615, 670, 705
Avrupa 7, 11, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 72, 73, 83, 89-91, 93, 94, 96, 98, 99, 106, 111, 112, 117, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 149, 150, 151, 153, 156, 162, 165-178, 180, 182, 183, 184, 185, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 201, 203, 204, 205, 206, 214, 217, 218, 219, 225, 226, 228, 233, 235, 236, 239, 253, 309, 334, 337, 340, 341, 350, 351, 359, 360, 366, 369, 378, 379, 395, 405, 406, 408, 410, 412, 417, 419, 427, 428, 432, 433, 449, 450, 451, 461, 536, 545, 554, 559, 560, 561, 563, 566, 567, 568, 569, 571, 572, 575, 581, 586, 603, 610, 611, 619, 632, 642, 650, 653, 658, 662, 674, 676, 677, 681, 682, 694, 698, 710, 757, 768, 769, 775, 785, 786, 787, 789, 790, 794, 798, 808, 810, 812, 813, 818, 819, 820, 829, 834, 857, 860, 866, 879, 882, 895, 896, 897, 917, 919, 920, 923, 927, 929, 941
Avrupa Uyumu 36
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 35, 100, 166, 172, 177
Ayasofya 16, 32, 43, 44, 46, 50, 64, 180, 183, 204, 209, 224, 434, 593, 597, 604, 791, 792, 808, 817, 821, 938
Aydın 76, 107, 164, 190, 193, 200, 203, 204, 216, 218, 219, 220, 221, 223, 259, 264, 273, 281, 282, 284, 285, 289, 291, 292, 295, 296, 297, 298, 299, 302, 303, 304, 305, 308, 311, 313, 326, 327, 328, 329, 331, 344, 346, 370, 407, 550, 569, 579, 754, 820, 821, 832, 834, 836, 838, 846, 859, 866, 889, 918, 926
Ayvalık 200, 202, 205, 252, 282, 285, 298, 307, 310, 326, 327, 362, 558, 579, 607, 816, 836, 846, 870, 880, 883, 889

B

Babıali 28, 42, 49, 155, 156, 219, 324, 352, 787, 790, 795, 853, 922
Balfour 199, 203, 204, 206, 228, 326, 330, 331, 706, 712
Balıkesir 200, 291, 362, 374, 733, 744, 878
Balkanlar 18, 23, 24, 25, 26, 28, 36, 58, 63, 67, 69, 72, 73, 74, 75, 82, 84, 91, 97, 98, 108, 121, 151, 152, 164, 172, 177, 189, 197, 224, 297, 337, 450, 618, 786, 787, 797, 800, 805, 810, 907, 920
Balkan Ligi 93
Balkan Savaşları 90, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 104, 107, 112, 113, 119, 121, 122, 123, 125, 128, 136, 154, 178, 180, 187, 188, 189, 192, 214, 215, 238, 240, 257, 335, 344, 395, 399, 405, 438, 483, 484, 496, 497, 517, 560, 561, 572, 608, 619, 799, 800, 801, 804, 819, 883, 885, 917, 918, 929, 933, 935
Balkan Yarımadası 19, 20, 22, 23, 24, 152, 554
Baltacis 458, 463, 504, 508, 621, 634, 638, 642, 647, 653, 662, 663, 664, 671, 691, 693, 702, 705, 706, 707, 711, 747, 782, 867, 868, 901, 907, 908, 909
Bandırma 200, 323, 324, 329, 342, 356, 357, 362, 365, 372, 374, 396, 470, 760, 767, 778, 779
Batı Anadolu 8, 17, 106, 119, 121, 143, 162, 180, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 211, 212, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 226, 230, 237, 240, 248, 259, 270, 278, 279, 281, 291, 292, 296, 314, 315, 317, 318, 327, 328, 330, 332, 333, 351, 352, 365, 374, 376, 379, 402, 543, 562, 573, 575, 577, 579, 592, 649, 650, 673, 674, 679, 688, 689, 708, 709, 710, 711, 712, 715, 735, 748, 782, 816, 831, 842, 853, 863, 883, 885, 889, 916, 927
Batı Cephesi 151, 155, 166, 167, 172, 422, 449, 452, 459, 464, 468, 469, 470, 473, 509, 510, 534, 660, 670, 715, 717, 719, 721, 723, 727, 775, 864, 870, 871, 875, 903, 926

Bekir Sami 418, 422, 454, 461, 462, 465, 659, 866, 868, 869
Binbaşı Panagakos 744, 745, 766, 903, 906
Binbaşı Theodoros Skylakakis 739, 758
Birleşik Muhalefet Partisi 376, 387, 392, 853
Biscmark 907
Bismarck 99, 109, 150, 154, 164, 233, 808, 810, 915
Bizans İmparatorluğu 18, 34, 44, 47, 49, 52, 54, 55, 56, 816
Boğazlar 91, 105, 116, 118, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 166, 170, 185, 189, 205, 206, 233, 334, 341, 342, 348, 349, 353, 356, 368, 375, 383, 422, 449, 450, 452, 531, 646, 664, 707, 790, 805, 809, 850, 860, 867, 921, 926
Bolşevikler 337, 341, 418, 419, 421, 450, 451, 452, 814, 865, 872
Bolşevizm 8, 176, 178, 384, 405, 452, 582, 583, 630, 660, 859, 865, 913
Bosna Hersek 73, 91, 92, 99
Boulogne 354, 355, 357, 358, 359, 360, 368
Bulgaristan 20, 29, 52, 65, 69, 73, 74, 82, 92, 93, 97, 98, 100, 101, 105, 106, 107, 108, 114, 116, 117, 121, 122, 123, 127, 149, 166, 167, 177, 178, 186, 187, 188, 189, 193, 200, 210, 211, 245, 335, 347, 348, 352, 366, 441, 662, 701, 797, 798, 799, 803, 814, 818, 820, 851, 880, 922
Bursa 29, 43, 190, 196, 200, 340, 342, 344, 359, 363, 364, 365, 374, 446, 447, 448, 470, 471, 472, 493, 494, 509, 532, 536, 537, 546, 555, 557, 567, 568, 587, 588, 589, 612, 614, 687, 698, 733, 744, 745, 749, 760, 765, 766, 778, 803, 816, 850, 851, 873, 877, 879, 889, 915, 917, 928, 930, 934
Büyük Güçler 30, 34, 35, 37, 46, 47, 48, 51, 52, 56, 59, 97, 109, 120, 125, 162, 164, 174, 181, 184, 194, 205, 208, 217, 228, 253, 258, 267, 275, 285, 343, 391, 393, 424, 454, 504, 540, 555, 561, 573, 635, 637, 669, 672, 674, 679, 701, 750, 756, 786, 789, 790, 791, 793, 794, 808, 919, 926, 927
Büyük Millet Meclisi 365, 417, 418, 454, 477, 518, 543, 660, 670, 866, 871, 925
Büyük Savaş 11, 77, 79, 90, 97, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 130, 132, 134, 138, 141, 142, 143, 146, 149, 151, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 180, 181, 182, 191, 192, 196, 197, 198, 199, 206, 207, 211, 214, 215, 216, 220, 227, 232, 233, 234, 235, 236, 257, 309, 317, 318, 336, 353, 368, 374, 376, 395, 405, 450, 452, 463, 608, 638, 639, 642, 648, 651, 666, 711, 751, 792, 803, 811, 813, 814, 815, 817, 844, 857, 877, 883, 885
Büyük Taarruz 8, 11, 715, 722, 741, 745, 774, 778, 779, 902, 903, 904, 905, 906, 917, 926

C-Ç

Cafer Tayyar 366, 463, 464, 852
Charalambos Simopoulos 772
Churchill 104, 109, 110, 111, 112, 113, 117, 118, 157, 211, 345, 346, 348, 349, 350, 354, 420, 433, 464, 465, 502, 506, 507, 658, 802, 803, 849, 850, 862, 872, 873, 916, 918, 929
Clemenceau 172, 173, 174, 175, 185, 186, 200, 202, 205, 206, 224, 228, 230, 239, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 298, 311, 312, 313, 314, 328, 333, 340, 825, 852
Colonel George 468, 869
Çanakkale Boğazı 19, 101, 109, 114, 117, 118, 155, 156, 157, 162, 168, 190, 357, 358, 359, 663, 805
Çanakkale Savaşı 102, 104, 118, 119, 120, 157, 161, 336, 805, 843
Çarlık Rusya 57, 142, 143, 151, 154, 157, 166, 450, 451, 452, 787, 814
Çatalca 193, 341, 357, 453, 505, 636, 675, 705, 706, 707, 849
Çerkes Ethem 447, 448, 449, 450, 864
Çeşme Körfezi 777
Çeşme limanı 766
Çeşme Yarımadası 747, 766, 767, 777
Çiçerin 417, 418, 452, 453, 860, 897

D

Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey 320, 843
Damat Ferit Paşa 255, 318, 319, 320, 321, 322, 328, 352, 354, 367, 369, 417, 419, 420, 421, 812, 817, 841, 842, 843, 844, 845, 858

Danglis 134, 188, 370, 389, 422, 433, 463, 507, 540, 541, 681, 692, 704, 805, 852, 855, 873, 877, 911, 931
David Lloyd George 110, 175, 811, 855, 856
Defrance 337, 417
d'Esperey 337
Digenis 721, 722, 728, 732, 738, 745, 746, 749, 778, 779
Dikili 579, 778
Dilessi Katliamı 793
Dimaras 738, 742, 743, 744, 745, 779
Doğu Akdeniz 41, 93, 101, 106, 112, 114, 121, 164, 197, 233, 239, 259, 354, 430, 452, 562, 787, 804, 810, 830, 931
Doğu Krizi 74, 75
Doğu Masası 340, 383, 417
Doğu Roma İmparatorluğu 19, 39, 43, 44, 45
Doğu Sorunu 7, 10, 35, 36, 42, 45, 50, 70, 71, 73, 102, 149, 150, 151, 165, 170, 185, 187, 214, 311, 314, 348, 389, 425, 465, 647, 650, 652, 789, 790, 791, 792, 793, 797, 812, 822, 852, 905, 914, 921, 926, 932, 935
Doğu Trakya 189, 193, 200, 341, 350, 352, 353, 357, 362, 364, 365, 366, 367, 370, 407, 462, 464, 634, 640, 663, 665, 704, 707, 708, 748, 851, 922
Dousmanis 103, 145, 483, 484, 492, 496, 497, 498, 499, 502, 517, 519, 522, 523, 695, 697, 763, 764, 772, 853, 910
Dragoumis 50, 51, 88, 122, 374, 401, 413, 434
Dumlupınar 472, 495, 496, 511, 628, 723, 730, 731, 732, 733, 737, 743, 778, 864, 926

E

Edirne 18, 19, 28, 52, 74, 105, 341, 350, 352, 365, 366, 367, 379, 422, 443, 464, 764, 790, 818, 819, 851, 852, 882, 897, 922, 941
Edirne Antlaşması 28, 52, 790
Efthymios Kanellopoulos 243
Ege 26, 29, 38, 59, 92, 94, 97, 101, 109, 110, 114, 116, 118, 121, 122, 123, 134, 138, 151, 152, 154, 155, 156, 163, 164, 180, 189, 193, 195, 196, 198, 199, 201, 202, 206, 208, 216, 240, 263, 268, 285, 297, 330, 335, 341, 342, 351, 353, 369, 375, 377, 395, 440, 463, 545, 608, 673, 710, 722, 766, 787, 798, 802, 807, 810, 815, 816, 828, 829, 830, 832, 883, 889, 921, 925, 930, 938
Ege adaları 26, 29, 38, 94, 101, 109, 114, 116, 121, 122, 134, 154, 180, 198, 199, 202, 395, 440, 545, 766, 802, 807, 883
Eleftherios Venizelos 7, 77, 86, 87, 89, 91, 141, 180, 181, 183, 201, 244, 257, 350, 371, 379, 400, 550, 558, 599, 607, 677, 687, 688, 704, 768, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 807, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 820, 823, 825, 826, 830, 833, 834, 835, 837, 846, 847, 849, 853, 854, 857, 873, 876, 877, 878, 880, 881, 887, 888, 892, 893, 899, 900, 903, 904, 909, 910, 911, 917, 919, 921, 928, 929, 930, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 939, 940, 941, 942
Emilio Usiglio 39
Emmanuil Repoulis 127, 186
Enosis 803, 813, 927
Enver Paşa 151, 156, 317, 319, 598, 818, 843, 865, 896, 897
Epameınondas Deligeorgis 34, 68, 70
Epir 29, 38, 45, 46, 48, 49, 51, 52, 55, 56, 64, 68, 75, 82, 83, 94, 97, 120, 143, 180, 184, 186, 187, 188, 198, 200, 202, 243, 244, 276, 285, 342, 343, 376, 395, 429, 592, 643, 788, 790, 802, 838, 938
Erdek 747, 767, 778, 779
Ermeniler 298, 315, 338, 591, 689, 840, 860, 873
Eskişehir 8, 362, 364, 365, 381, 382, 384, 433, 445, 446, 447, 467, 470, 471, 472, 473, 474, 479, 480, 491, 493, 495, 499, 500, 502, 509, 510, 511, 513, 514, 515, 516, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 527, 533, 534, 535, 536, 539, 546, 550, 555, 586, 587, 614, 615, 621, 668, 685, 704, 721, 722, 727, 729, 730, 733, 735, 745, 752, 760, 778, 787, 802, 851, 873, 874, 905, 906, 915, 917, 920, 928
Etniki Eterya 82, 83, 798
Eyre Crowe 197, 201, 204, 205, 334

F

Fevzi (Çakmak) Paşa 321, 721
Filhelenizm 25, 197, 786
Filiki Eterya 28, 29, 51, 52, 59, 789, 830

Fiume 162, 205, 227, 228, 231
Francesco Saverio Nitti 296
Fransa 7, 21, 22, 26, 27, 29, 33, 35, 36, 41, 42, 46, 48, 57, 77, 98, 102, 109, 110, 113, 118, 121, 124, 129-131, 135, 137, 139, 140, 142, 143, 148, 150-154, 156-167, 169, 172, 173, 174, 175, 177, 180, 181, 185, 197, 200, 201, 205, 206, 208, 210, 215, 216, 218, 221, 228, 231, 232, 233, 240, 244, 245, 249, 250, 252, 259, 298, 300, 311, 315, 328, 335-342, 344, 347, 348, 349, 353, 355, 395, 398, 402, 423, 424, 425, 427, 430, 431, 442, 450, 452, 465, 466, 469, 473, 494, 504, 506, 518, 540, 541, 542, 546, 555, 575, 634, 635, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 647, 653, 660, 661, 662, 663, 664, 669, 676, 679, 686, 702, 706, 707, 717, 754, 762, 767, 773, 789, 790, 798, 805, 810, 814, 815, 840, 841, 848, 857, 876, 894, 896, 897, 937
Fransız İhtilali 21, 22, 26, 59

G

Gemlik 364, 365, 470, 546, 555, 558, 567, 568, 589, 722, 753, 766, 767, 778
General Digenis 721, 738
General Frünze 659
General Harington 477, 521, 706
General Maurice Sarrail 130
General Mazarakis 362
General Nikolaos Kladas 778
General Panagiotis Danglis 188, 389
General Papoulas 396, 436, 437, 446, 467, 469, 472, 474, 493, 498, 515, 517, 522, 531, 534, 625, 645, 674, 675, 676, 687, 722, 723, 761, 874
General Sir George Milne 331
General Stratigos 349, 496, 499, 532, 537
General Trikoupis 475, 623, 624, 720, 728, 729, 730, 731, 737, 738, 746, 749, 871, 904
General Valettas 698, 740, 741, 758, 763
General Victor Dousmanis 763
General Wilson 239, 241, 243, 348, 356, 357, 364, 465, 869
George Horton 755, 836
Georgios A Vlahos 750
Georgios Kondylis 438, 486, 672
Girit 29, 34, 55, 56, 59, 60, 63, 65, 69, 71, 74, 75, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 92, 94, 97, 124, 131, 134, 183, 195, 240, 243, 244, 284, 341, 357, 363, 395, 558, 559, 560, 562, 597, 622, 793, 798, 799, 800, 801, 802, 807, 837, 870, 880, 913, 925, 929, 936, 940, 942
Girit Ayaklanması 59
Girit Sorunu 82, 83
Giuseppe Mazzini 38, 39
Gladstone 75, 108, 420, 804
Gounaris 8, 122, 125, 129, 145, 386, 387, 391, 395, 396, 423, 430, 446, 457, 458, 463-467, 469, 470, 471, 478-484, 487-492, 494, 496, 498, 502, 504, 508, 509, 517, 519-522, 532, 533, 534, 542, 614, 619, 622, 627, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 650, 651, 652, 653, 654, 656-658, 664, 665, 670, 671, 672, 680-686, 691, 692, 693, 711, 749, 782, 806, 853, 856, 868, 869, 871, 876, 885, 894, 895, 907, 909, 936
Gudi (darbesi) 7, 81, 86, 87, 88, 90, 91, 788, 799, 806, 893, 929, 934, 936
Guillemin 132, 133, 138, 139, 140

H

Hacıanestis 8, 538, 581, 622, 627, 630, 695, 696, 697, 698, 700, 701, 704, 705, 707, 708, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 731, 733, 735, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 754, 755, 757, 758, 759, 760, 761, 763, 764, 765, 769, 781, 782, 901, 904, 905, 906, 909
Harilaos Trikoupis 64, 70, 71, 75, 214, 392, 856, 941
Harold Nicolson 182, 197, 201, 205, 240, 813, 824, 918
Helenizm 28-31, 33, 37, 39, 43-45, 49, 50, 52, 54, 55, 58, 64, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 89, 90, 92, 106, 108, 115, 116, 125, 154, 179, 187, 190, 195, 207, 211, 224, 225, 237, 238, 258, 263, 267, 268, 288, 374, 378, 379, 385, 386, 390, 439, 440, 441, 445, 463, 488, 497, 498, 499, 502, 554, 559, 563, 572, 582, 598, 606, 607, 613, 630, 665, 667, 668, 672-674, 676, 677, 680, 681, 684, 685, 686, 687, 688, 691, 693, 697, 756, 768, 769, 789,

792, 794, 796, 816, 818, 821, 850, 854, 862, 867, 868, 869, 870, 879, 889, 894, 895, 901, 902, 912, 917, 928, 932, 933, 935, 936
Helenler 53
Helen Osmanlılığı 7, 60, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 74, 76
Herbert Henry Asquith 110, 113
Heteroktonlar 32, 33
Hindistan 57, 106, 152, 153, 159, 198, 227, 239, 241, 259, 335, 336, 340, 354, 410, 420, 430, 452, 636, 647, 658, 659, 662, 703, 865
Hrisostomos 220, 221, 229, 256, 257, 265, 273, 274, 275, 278, 287, 293, 308, 309, 310, 311, 578, 579,, 612, 674, 680, 684, 697, 701, 711, 756, 757, 768, 769, 775, 818, 821, 827, 832, 863, 872, 909, 910, 914, 939, 940
Hristiyanlar 29, 32, 57, 69, 82, 219, 220, 344, 559, 772, 776, 792

I-İ

Ioannis Kolletis 32, 797
Ion Dragoumis 374, 401, 413
Islahat Fermanı 57, 64, 69, 792, 793
İçişleri Bakanı Stratos 735, 740, 749, 782
İlias Mavroudis 219, 220, 229, 251, 269, 282, 290, 299, 831
İngiltere 21, 29, 35, 36, 41, 42, 45, 46, 48, 50, 52, 53, 54, 56, 59, 61, 71, 74, 75, 93, 98, 101, 102, 105-118, 121, 122, 124, 129, 130, 131, 132, 133, 137-140, 143, 148, 150-154, 156, 157, 158-165, 169, 172, 173, 175, 177, 180-183, 185, 196, 197, 198, 200, 201, 203, 205, 206, 208, 210, 211, 213, 215, 216, 218, 221, 228, 230-237, 239, 240, 241, 243, 245, 250, 252, 254, 292, 300, 314, 315, 316, 326, 332, 335-338, 340, 341, 342, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 352, 353, 355, 359, 360, 362, 363, 368, 369, 383, 384, 385, 395, 418, 419, 420, 421, 423, 424, 425, 427, 429-432, 441, 446, 450, 452, 453, 455, 456, 458, 459, 460, 462, 465, 466, 469, 475, 480, 488, 489, 504, 506, 521, 541, 542, 546, 559, 575, 590, 598, 615, 629, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 645, 646, 650, 653, 656, 658, 659, 660, 662, 664, 669, 671, 673, 676, 679, 682, 686, 694, 702, 703, 706, 707, 724, 750, 754, 762, 765, 773, 786, 789, 792, 793, 798, 803, 804, 809, 814, 815, 838, 840, 841, 859, 860, 867, 869, 875, 894, 895, 922, 927, 932
İnönü Muharebesi I. 448, 449, 453, 471, 476
İnönü Muharebesi II. 8, 466, 471, 473, 475, 478, 480, 870
İoannis Kapodistrias 29, 794, 819
İoannis Metaksas 103, 111, 118, 136, 455, 483, 703, 816
İrredantizm 11
İsmet (İnönü) Paşa 721
İstanbul Boğazı 121, 156, 209, 363, 364
İstanbul hükûmeti 310, 373, 419, 421, 454, 461, 657, 661, 668, 841, 858, 896
İstanbul-Ulusal Savunma Örgütü 438
İtalya 22, 38, 54, 98, 106, 109, 114, 120, 121, 137, 140, 143, 148, 150, 151, 161-163, 164, 165, 166, 168, 172, 177, 180, 181, 184, 192, 198,-202, 204, 205, 206, 208, 210, 216, 218, 221, 225-232, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 248-250, 255, 258, 259, 268, 279-281, 284, 285, 292, 295, 296, 297, 298, 300, 311, 315, 328, 341, 342, 344, 347, 348, 349, 353, 398, 421, 424, 425, 430, 450, 454, 460, 465, 466, 504, 518, 541, 546, 555, 634, 637, 640, 642, 643, 644, 645, 647, 660, 661, 662, 669, 679, 706, 707, 717, 754, 762, 781, 788, 793, 810, 815, 822, 824, 834, 836, 838, 840, 841, 848, 866, 868, 876, 894, 915, 918
İyon Adaları 26, 38, 48, 53, 55, 56, 57, 59, 195, 196, 792
İyonya 8, 27, 94, 109, 114, 154, 195, 207, 240, 253, 263, 264, 268, 370, 379, 567, 571, 573, 574, 590, 610, 672, 673, 676, 677, 683, 686, 688, 691, 694, 709, 769, 772, 863, 879, 881, 882, 900, 903, 904, 914, 937, 939, 941
İyonya devleti 688, 694
İzmir 7, 8, 29, 42, 43, 66, 105, 108, 143, 148, 162-165, 178, 180, 181, 185, 186, 191, 193, 196-208, 210, 211, 215-231, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 263-303,

306-311, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 341-347, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 357, 359, 361, 362, 364, 365, 366, 368, 370, 372, 373, 375, 376, 377, 379, 380, 390, 392, 394, 402, 403, 407, 408, 415, 421, 422, 424, 425, 426, 433, 435, 436, 440, 441, 446, 447, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 461, 462, 463, 464, 465, 468, 470, 479, 485, 487, 488, 490, 495, 496, 497, 498, 500, 501, 503, -506, 508, 509, 510, 514, 519, 522, 535, 536, 537, 538, 544, 545, 549, 552, 553, 554, 561-581, 588, 589, 590, 593, 597, 598, 599, 600, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 616, 618, 623, 627, 628, 634, 635, 636, 641, 643, 650, 658, 663, 665, 666, 668, 670, 672-676, 680, 681, 683, 684, 685, 689, 690, 691, 692, 693, 695, 697, 698, 701, 703, 708, 709, 710, 711, 712, 720, 722, 723, 726, 727, 728, 731, 732, 733, 735, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 761, 762, 763, 764, 765-779, 782, 783, 795, 803, 809, 810, 813, 814, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 827-841, 844, 846, 847, 850, 852, 853, 858, 863, 866, 867, 868, 870, 872, 873, 876, 877, 878, 879, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 889, 890, 897, 898, 899, 900, 902, 905, 906, 908-912, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 923, 925, 926, 927, 929, 930, 931, 934, 938, 939, 940

İzmir İyonya Üniversitesi 8, 571, 573, 574, 772, 882, 939

İzmir Kadın Dernekleri 665

İzmirli Rumlar 42, 291, 292, 297, 498, 500, 569, 685, 711, 741, 761, 775, 833

İzmir Yüksek Komiseri 230, 273, 276, 284, 286, 287, 292, 299, 302, 327, 331, 342, 372, 373, 457, 562, 570, 576, 673, 708, 837, 853, 877, 878, 886, 906, 929

İzmir Yüksek Komiserliği 8, 244, 283, 285, 287, 295, 373, 403, 498, 508, 510, 544, 545, 552, 570, 574, 580, 709, 710, 711, 753, 821, 823, 830, 833, 834, 837, 838, 846, 847, 850, 853, 876, 877, 878, 879, 881, 882, 886, 911

İzmit 18, 156, 190, 200, 356, 357, 358, 359, 362, 363, 364, 392, 441, 470, 500, 531, 546, 548, 549, 553, 615, 668, 669, 770, 850, 866, 889

K

Kalogeropoulos 455, 457, 458, 459, 460, 462, 463, 466, 471, 770, 866, 867, 868, 909

Karadağ 69, 73, 74, 92, 93, 168, 171, 801

Karadeniz 38, 57, 104, 151, 152, 155, 157, 158, 180, 189, 193, 200, 233, 234, 237, 247, 316, 318, 324, 340, 342, 370, 377, 383, 384, 441, 452, 460, 519, 607, 659, 670, 752, 786, 793, 813, 816, 818, 841, 842, 898, 917, 922, 923, 924

Karadeniz Rumları 200, 318, 670

Karatodori Paşa 67

Kasım Olayları 140, 141, 142, 144, 507, 801, 803, 807, 923, 937

Kavalalı Mehmed Ali Paşa 40

Kâzım Karabekir 317, 598

Kemalistler 419, 421, 432, 442, 443, 445, 449, 450, 460, 461, 466, 470, 477, 555, 630, 661, 860, 865, 897

Kemalist Türkiye 8, 449, 450, 453, 477, 661, 680, 702, 865

Khalidopoulos 738

Kıbrıs 7, 29, 38, 83, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 120, 150, 153, 154, 186, 187, 193, 198, 200, 202, 211, 232, 233, 376, 410, 798, 799, 801, 803, 804, 838, 880, 913, 917, 927, 932, 933, 938

Kırım Savaşı 50

Kilikya 180, 208, 210, 335, 338, 339, 342, 357, 382, 421, 460, 461, 464, 469, 470, 488, 494, 519, 639, 659, 660, 854, 860, 897, 937

Kocatepe 721, 722, 723, 726

Komünizm 628, 859

Konstantinos (Kral) 8, 29, 42, 43, 49, 50, 62, 81, 83, 86, 94, 95, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 113, 115-144, 183, 207, 211, 216, 240, 256, 267, 293, 329, 374, 385, 386, 387, 388, 392, 393, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 405, 413, 416, -434, 438, 439, 440, 441, 445, 446, 455, 456, 457, 478, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 506, 507, 509, 510, 518, 519,

522, 523, 524, 525, 536, 537, 572, 574, 576, 580, 584, 596, 598, 600, 603, 607, 618, 619, 627, 635, 637, 654, 673, 674, 677, 683, 686, 724, 743, 756, 768, 769, 776, 781, 789, 794, 797, 801, 802, 803, 805, 806, 808, 814, 827, 853, 855, 857, 872, 882, 889, 898, 899, 927, 930, 932, 933, 934, 936
Konstantinos Karatheodori 572, 574, 882, 930, 933
Konstantinos Nider 293, 329, 814
Konstantinos Palaıologos 49, 50, 118, 125, 497, 808, 855, 872
Kont Carlo Sforza 279, 834
Koundouriotis 94, 134, 188, 402, 422, 423
Kral Aleksandros 209, 210, 371, 372, 386, 388, 818
Kralcılar 124, 125, 136, 140, 141, 145, 215, 226, 392, 395, 413, 434, 445, 487, 769, 863
Kral I. Georgios 87, 88, 89, 94, 100, 113
Kraliçe Olga 142, 423, 430
Kraliçe Sofia 103, 116
Ksenophon Stratigos 510
Kuvayı Milliye 8, 315, 316, 317, 328, 330, 332, 333, 334, 356, 363, 364, 377, 390, 441, 544, 849, 864
Küçük Asya 2, 3, 4, 8, 11, 26, 38, 77, 116, 125, 160, 184, 186, 187, 190, 191, 194, 195, 196, 207, 211, 218, 226, 237, 238, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 263, 265, 270, 277, 281, 290, 293, 294, 303, 345, 347, 359, 377, 390, 391, 392, 394, 397, 398, 400, 403, 405, 406, 407, 408, 409, 413, 415, 417, 423, 434, 436, 437, 438, 440, 441, 442, 446, 447, 457, 458, 459, 467, 468, 469, 471, 472, 473, 476, 478, 480, 483, 493, 495, 496, 498, 499, 500, 508, 510, 519, 520, 521, 524, 527, 531, 532, 538, 542, 544, 550, 553, 563, 568, 573, 574, 579, 581, 584, 589, 590, 591, 592, 596, 597, 601, 606-611, 613, 614, 615, 618, 622, 623, 627, 628, 629, 631, 633, 634, 638-644, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 653, 656, 657, 662, 663, 665, 666, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 679, 680, 681, 682, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 700-704, 705-712, 720, 722, 723, 724, 726, 727, 728, 731, 732, 735, 739, 740, 741, 746, 750, 751, 753, 756, 757, 758, 759, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 771, 773, 775-779, 782, 783, 800, 805, 811, 814, 815, 817, 818, 821, 822, 823, 824, 827, 829, 830, 835, 836, 837, 838, 850, 854, 855, 858, 862, 863, 868, 869, 870, 872, 874, 876, 877, 878, 879, 881, 883-892, 894, 895, 897, 899-901, 903, 904, 905, 907, 909, 910, 912, 928, 929, 930, 931, 932, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942
Küçük Asya Devleti 8, 708, 709, 712
Küçük Asya harekâtı 631, 779
Küçük Asya Helenizm'i 237, 499, 680, 681, 685, 691, 693, 768, 769
Küçük Asya Helenleri 712
Küçük Asyalılar 712
Küçük Asya Ordusu 262, 293, 294, 345, 436, 437, 438, 447, 467, 473, 480, 493, 495, 496, 499, 508, 510, 521, 524, 531, 538, 579, 581, 584, 609, 622, 646, 648, 649, 651, 653, 673, 674, 676, 695, 696, 697, 698, 701, 708, 720, 722, 723, 726, 727, 728, 731, 732, 735, 739, 751, 758, 759, 763, 765, 766, 769, 775, 777, 778, 783, 872, 876, 879, 887, 903, 910
Küçük Asya Savunma Örgütü 672, 674, 675, 679, 680, 681, 684, 688, 691, 692, 693, 694, 695, 697, 709, 711, 761, 764, 901
Küçük Asya Seferi 8, 77, 211, 218, 226, 237, 259, 261, 390, 391, 398, 400, 405, 406, 409, 413, 446, 478, 483, 527, 542, 553, 581, 597, 607, 608, 628, 629, 656, 691, 695, 777, 782, 811, 814, 817, 822, 829, 837, 850, 855, 858, 886, 890, 892, 894, 897, 928, 930, 931, 932, 934, 935, 936, 938, 940
Küçük Asya Sorunu 815, 938
Küçük Asya Yunan Devleti 689
Kütahya 8, 41, 382, 447, 448, 449, 474, 493, 499, 500, 509, 510, 511, 514, 515, 516, 518, 519, 521, 523, 527, 532, 586, 587, 668, 704, 733, 735, 752, 778, 873, 874, 917
Kütahya-Eskişehir Muharebesi 474, 510, 515

L
Lazarus Meclisi 145, 388
Lenin 406, 417, 451, 813, 857, 859, 865, 918, 921
Leonidas Paraskevopoulos 243, 257, 262, 293, 294, 332, 372, 396, 486, 547, 556, 557, 594, 595, 734, 736, 755, 771, 827, 912
Levantenler 258, 403, 754
Liberal Parti 75, 89, 91, 126, 128, 129, 132, 141, 144, 385, 387, 391, 392, 394, 395, 400, 402, 404, 405, 406, 408, 411, 412, 415, 422, 427, 429, 432, 433, 463, 505, 507, 541, 622, 670, 681, 692, 853, 861, 893
Lloyd George 110, 111, 112, 162, 170, 172, 174, 175, 183, 185, 188, 197, 199, 200, 202, 204, 205, 206, 210, 211, 224, 227, 228, 229, 230, 231, 237, 239, 240, 241, 243, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 277, 284, 311, 314, 319, 332, 334, 335, 339, 340, 342, 343, 348, 350, 351, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 362, 368, 383, 395, 419, 420, 421, 424, 438, 440, 441, 446, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 461, 462, 464, 465, 466, 469, 470, 477, 487, 503, 506, 508, 521, 636, 638, 639, 641, 642, 647, 652, 653, 686, 703, 712, 750, 804, 811, 813, 821, 823, 824, 826, 838, 852, 855, 856, 857, 860, 861, 863, 867, 868, 869, 874, 921, 926
Londra Konferansı 8, 183, 340, 342, 349, 450, 453, 454, 455, 457, 458, 462, 465, 466, 467, 469, 471, 476, 488, 494, 531, 658, 848, 866, 867, 925
Londra Protokolü 30, 35, 131
Lord Curzon 185, 193, 203, 218, 258, 314, 335, 340, 342, 347, 350, 366, 383, 394, 421, 423, 453, 454, 458, 460, 466, 504, 506, 635, 636, 637, 638, 640, 641, 645, 646, 647, 648, 651, 652, 653, 662, 664, 668, 670, 703, 868, 885, 895, 896
Lord Granville 366, 380, 425, 429, 502
Lord Kitchener 130

M
Mahmud II. 41, 42, 790
Makedonya 19, 20, 29, 38, 48, 49, 52, 58, 68, 74, 81, 82, 83, 84, 92, 94, 95, 96, 97, 105, 107, 108, 116, 117, 119, 122, 123, 133, 134, 146, 166, 211, 217, 243, 245, 246, 248, 316, 330, 341, 345, 376, 395, 405, 415, 559, 561, 590, 592, 608, 757, 768, 796, 798, 799, 802, 807, 814, 826, 938
Manisa 220, 242, 282, 291, 292, 298, 302, 306, 326, 327, 329, 331, 344, 370, 470, 496, 565, 579, 589, 600, 755, 764, 766, 767, 832, 846, 870, 926
Maraslio 829
Mareşal Foch 241, 365, 848
Mazarakis 186, 298, 299, 307, 308, 310, 311, 362, 436, 438, 690, 838, 839, 874, 899
Megali İdea 7, 8, 11, 23, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 84, 87, 89, 90, 93, 94, 99, 101, 102, 109, 115, 120, 121, 125, 132, 154, 179, 180, 184, 201, 207, 209, 212, 217, 224, 225, 237, 238, 248, 265, 267, 268, 351, 374, 375, 376, 379, 385, 392, 394, 406, 410, 415, 498, 554, 559, 561, 572, 573, 574, 582, 599, 606, 609, 610, 612, 613, 698, 704, 713, 783, 788, 789, 790, 791, 793, 798, 800, 803, 828, 829, 917, 923, 925, 939
Meletios Metaksakis 145, 434, 439, 898, 899, 918
Merkezî Güçler 101, 105, 106, 123, 126, 142, 156, 161, 166, 175, 803
Metternich 35, 36, 789, 926
Midilli 29, 131, 155, 190, 191, 193, 211, 254, 263, 307, 346, 768, 777, 778, 781, 883, 887
Mihail L. Rodas 287, 508
millet-i sadıka 28
Milletler Cemiyeti 168, 169, 177, 178, 181, 185, 186, 190, 192, 204, 205, 343, 348, 368, 406, 426, 641, 692, 813, 897
Millî Mücadele 169, 279, 317, 330, 418, 419, 449, 453, 661, 824, 840, 843, 845, 860, 865, 869, 873, 896
Milne Hattı 8, 325, 329, 331, 332, 346, 744, 846, 847, 926
Misak-ı Millî 453, 461, 715, 869
M. Leygues 419, 454
Mondros Ateşkes Antlaşması 151, 191, 242, 322, 840, 841
Mora İsyanı 2, 3, 11, 28, 29, 30, 50, 212, 379, 786, 787, 812, 915, 923
Mora Yarımadası 30, 394, 401
Mudanya 291, 342, 363, 365, 374, 470, 546,

555, 615, 747, 753, 760, 765, 766, 767, 778, 779, 834, 851, 889, 918
Mustafa Kemal Paşa 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 330, 334, 338, 417, 419, 421, 422, 442, 445, 449, 451, 454, 457, 465, 471, 472, 475, 477, 485, 509, 510, 516, 518, 519, 527, 530, 534, 539, 543, 598, 629, 632, 657, 658, 660, 661, 662, 668, 671, 712, 715, 716, 717, 718, 719, 721, 726, 737, 745, 749, 756, 763, 769, 770, 772, 834, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 859, 860, 861, 863, 865, 869, 871, 903, 905, 918, 920, 921, 922, 924, 927
Müslüman 8, 18, 26, 28, 57, 61, 91, 119, 120, 122, 188, 190, 215, 244, 273, 278, 291, 292, 307, 308, 315, 316, 318, 340, 344, 356, 395, 503, 520, 536, 544, 546, 548, 549, 555, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 586, 587, 588, 615, 670, 703, 711, 792, 793, 800, 815, 837, 842, 860, 880, 923, 931
Müttefikler 105, 117, 118, 157, 160, 165, 172, 174, 175, 177, 220, 221, 227, 228, 230, 239, 240, 251, 259, 280, 283, 288, 296, 298, 299, 310, 314, 319, 325, 330, 331, 332, 333, 343, 352, 354, 357, 358, 362, 368, 380, 387, 390, 417, 420, 421, 423, 424, 425, 426, 429, 431, 432, 433, 440, 441, 442, 453, 454, 455, 459, 462, 464, 465, 466, 467, 477, 502, 503, 504, 506, 507, 508, 538, 553, 561, 562, 638, 644, 646, 650, 651, 657, 658, 659, 660, 663, 664, 667, 668, 669, 670, 671, 673, 701, 702, 705, 707, 712, 747, 765, 770, 772, 776, 783, 805, 824, 839, 846, 875

N

Naibzade Ali Bey 244, 291, 373, 562, 837
Napolyon Bonapart 26, 150
Nazilli 298, 302, 303, 304, 305, 327, 346, 365, 579, 738, 832, 846, 849
Nikolaos Kalogeropoulos 457, 866
Nikolaos Plastiras 136, 669, 781
Nikolaos Stratos 542, 671, 869, 906
Nikolaos Triantafyllakos 690, 770
Nikolaos Trikoupis 722, 763
Nikolaos Zafiriou 252, 258
Nurettin Paşa 219, 220, 222, 223, 299, 308, 722, 775, 820, 821, 910, 925

O

Oniki Ada 106, 109, 120, 161, 162, 165, 186, 187, 190, 192, 193, 198, 199, 202, 206, 280, 335, 342, 370, 376, 379, 815, 838, 923
Onlar Konseyi 181, 186, 188, 199, 200, 201, 206, 231, 812, 824
Orlando 162, 200, 202, 204, 205, 224, 227, 231, 250, 251, 296, 311, 836
Ortodoks Hıristiyanlar 29, 33, 559
Ortodoksluk 18, 25, 26, 27, 225, 800, 828
Osmanlı Devleti 18, 19, 20, 23, 25, 26, 28, 29, 35, 36, 41, 42, 45, 46, 50, 51, 52, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 66, 67, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 82, 83, 84, 89, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 104, 105, 107, 109, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 143, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 168, 171, 178, 181, 186, 197, 201, 217, 230, 233, 234, 236, 267, 275, 315, 317, 325, 335, 341, 353, 365, 368, 369, 379, 433, 464, 561, 786, 787, 790, 795, 796, 797, 798, 801, 803, 804, 810, 812, 818, 820, 822, 828, 829, 830, 834, 840, 848, 898, 913, 916, 925
Osmanlı hükûmeti 43, 163, 166, 361, 369, 370, 898
Osmanlı İmparatorluğu 23, 24, 26, 28, 29, 30, 36, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 48, 49, 51, 54, 55, 56, 57, 59, 61, 66, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 92, 93, 96, 97, 98, 99, 102, 105, 116, 118, 122, 149, 150, 151, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 170, 178, 191, 199, 212, 218, 219, 232, 233, 234, 237, 239, 267, 334, 366, 439, 464, 577, 607, 679, 705, 785, 786, 789, 790, 792, 793, 795, 796, 798, 801, 802, 803, 808, 809, 811, 830, 840, 849, 852, 883, 913, 917, 919, 921, 924, 925, 926, 927, 930, 937
Osmanlılar 18, 19, 20, 27, 66, 554, 715, 786, 917
Osmanlı-Rus Savaşı 23, 26, 46, 47, 70, 73, 82, 99, 153, 787, 883
Otoktonlar 32

P

Panslavizm 23, 26, 65, 69, 73, 74, 91, 794, 921
Paparrigopoulos 44, 76, 789, 794, 821, 920
Paris Barış Antlaşması 50, 51

Paris Barış Konferansı 7, 11, 149, 161, 162, 165, 169, 170, 171, 174, 175, 176, 178, 180, 181, 184, 187, 191, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 201, 203, 204, 205, 207, 210, 219, 225, 227, 253, 257, 258, 263, 278, 279, 281, 297, 328, 331, 554, 561, 572, 668, 800, 809, 811, 812, 813, 814, 816, 824, 826, 842, 916, 917, 921
Patrik V. Grigorios 64
Paul Cambon 103, 160, 355
Pax-Ottomana 28
Peloponez 28, 29, 135, 136
Petros Gounarakis 285, 372, 373, 547
Philip Kerr 332, 343, 441, 455, 673
Pire (limanı) 48, 52, 130, 133, 135, 137, 138, 139, 140, 213, 238, 380, 405, 406, 429, 496, 498, 593, 622, 740, 761, 765, 781
Poincare 641, 642, 643, 647, 662, 669, 896
Politis 181, 184, 194, 199, 229, 242, 434, 457, 822, 824, 846, 848
Polymenakos 496, 513, 514, 722, 763, 765, 766, 767, 770, 771, 775
Pontus 200, 316, 318, 338, 383, 384, 385, 667, 670, 716, 841, 842, 860, 898, 916, 922, 924, 927
Pontus Cumhuriyeti 383, 841
Pontusçu çeteler 670
Pontusçular 670
Pontus devleti 384, 385
Prens Andreas 516, 517, 524, 526, 531, 533, 535, 543, 544, 553, 592, 598, 643, 879
Prens Georgios 82, 387, 424, 455, 513, 514, 558, 622, 873
Protopapadakis 218, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 485, 488, 489, 490, 491, 604, 614, 639, 654, 656, 670, 672, 691, 711, 739, 749, 758, 763, 770, 782, 895, 906, 907, 908

R

Ragavis 49, 432, 702, 850, 862, 867, 868, 869, 870, 894, 895, 901, 912
Rallis 81, 83, 86, 122, 422, 423, 425, 426, 429, 430, 432, 433, 435, 439, 446, 455, 457, 856, 862, 866
Rigas Feraios 26, 52, 63, 794
Risorgimento 39, 54, 77
Rizario Ekklisiastiki 58, 829
Rizospastis 268, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 428, 551, 582, 583, 614, 615, 620, 628, 629, 630, 631, 815, 822, 923
Rum(lar) 8, 42, 48, 49, 58, 59, 62, 77, 82, 120, 180, 188, 190, 191, 192, 193, 195, 200, 202, 203, 204, 208, 217, 218, 220, 221, 223, 224, 246, 247, 249, 251, 256, 257, 258, 263, 264, 265, 269, 270, 271, 272, 273, 284, 285, 287, 289, 291, 296, 300, 303, 304, 305, 307, 308, 318, 323, 325, 327, 343, 346, 355, 376, 380, 435, 439, 440, 442, 443, 445, 460, 475, 485, 519, 538, 539, 545, 549, 553, 561, 567, 569, 570, 571, 572, 575, 578-589, 596, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 620, 622, 623, 641, 645, 652, 664, 670, 672, 673, 674, 679, 680, 683, 684, 685, 687, 688, 689, 691, 692, 693, 695, 709, 711, 744, 747, 753, 754, 756, 761, 769, 772, 774-787, 793, 796, 815-817, 819, 828, 829, 831, 832, 841, 842, 849, 867, 880, 883, 889, 898, 899, 918, 923, 928, 933
Rumbold 453, 454, 502, 894
Rusya 8, 21, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 36, 41, 42, 45, 46, 48, 51, 57, 65, 73, 74, 91, 92, 102, 105, 109, 110, 118, 119, 129, 131, 132, 137, 139, 140, 142, 143, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 171, 172, 178, 185, 186, 187, 190, 207, 209, 212, 227, 237, 239, 240, 246, 247, 313, 333, 336, 341, 345, 357, 369, 383, 407, 412, 417, 418, 419, 420, 449, 450, 451, 452, 453, 455, 460, 506, 535, 538, 539, 559, 575, 598, 618, 629, 648, 658, 659, 787, 789, 792, 798, 800, 805, 809, 813, 814, 820, 825, 859, 860, 865, 872, 896, 921, 930, 932

S

Sakarya 8, 156, 496, 503, 510, 516, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 532, 534, 535, 536, 537, 539, 540, 542, 543, 553, 581, 591, 600, 601, 603, 615, 619, 620, 621, 627, 632, 633, 634, 658, 659, 661, 662, 674, 696, 715, 716, 717, 718, 720, 723, 725, 727, 729, 740, 743, 815, 874, 875, 891, 897, 917, 923, 926, 928
Sakarya Meydan Muharebesi 540, 542, 543, 715, 716, 717, 720, 723, 725, 743, 815, 875, 891, 923, 926
Sakarya Zaferi 658, 659, 661, 662, 717, 723, 897

Samsun 234, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 330, 342, 383, 460, 670, 824, 840, 841, 842, 844, 846, 859, 898, 916, 922
San Remo Konferansı 352
Savunma Bakanı Theotokis 483, 484, 496, 498, 502, 522, 530, 532, 645, 651, 675, 677, 679, 680, 691, 693, 694, 695, 735, 749, 763, 766, 772, 782, 875, 876, 909
SEKE 8, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 427, 428, 613, 614, 615, 616, 618, 620, 621, 624, 625, 628, 629, 631, 670, 855, 857, 892, 894, 940
SEKE Merkez Komitesi 414
Selanik 4, 7, 29, 73, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 117, 122, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 143, 144, 145, 203, 211, 228, 238, 241, 243, 244, 245, 247, 249, 250, 252, 293, 345, 405, 429, 437, 438, 439, 440, 441, 531, 560, 561, 573, 614, 624, 628, 673, 769, 785, 798, 799, 802, 805, 807, 820, 834, 928, 942
Sevr Antlaşması 149, 193, 314, 353, 356, 368, 369, 370, 371, 372, 374, 375, 376, 380, 381, 382, 385, 386, 389, 390, 391, 398, 399, 409, 410, 411, 417, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 430, 431, 432, 433, 439, 440, 441, 442, 449, 450, 453, 454, 455, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 485, 487, 488, 489, 491, 507, 521, 526, 561, 562, 564, 565, 568, 570, 571, 633, 634, 635, 636, 648, 650, 653, 663, 665, 683, 768, 852, 853, 855, 859, 867, 881, 924
Sırbistan 20, 29, 52, 69, 73, 74, 82, 92, 93, 97, 98, 99, 100, 101, 105, 106, 107, 114, 115, 117, 127, 129, 130, 134, 168, 335, 352, 376, 797, 798, 799, 801, 805, 880
Sir Andrew Ryan 321, 840
Sir Edward Grey 105, 107, 160
Sir Elliot 114, 115, 116, 132, 133, 139
Sir Eyre Crowe 197, 204, 205
Sir Harry Lamb 522, 755, 756
Sir Henry Wilson 345, 346, 703, 824, 847, 849, 850, 916
Sir John de Robeck 349, 352, 859
Sir John Stavridis 197, 424, 434, 440, 477
Skra zaferi 146
Sonnino 228, 251, 836
Soruşturma Komisyonu 313, 314, 462, 464, 465, 548, 549
Sovyet Rusya 8, 341, 417, 418, 419, 449, 450, 451, 452, 453, 539, 648, 658, 659, 859, 860, 865, 896
Spa Konferansı 368, 383
St. Jean de Maurienne Antlaşması 162, 163
Stylianos Gonatas 732, 749, 781
Süveyş Kanalı 101, 106, 150, 154, 233, 239, 336, 354, 430, 452
Sykes-Picot Antlaşması 151, 158, 160, 163, 338, 808, 925
Synadelfos gazetesi 588, 630

T

Tanzimat Fermanı 61, 62, 67, 69, 792, 793
Tekirdağ 342, 365, 379, 392, 624, 625, 641, 663, 705, 767, 897
Teselya 29, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 55, 56, 64, 75, 82, 83, 94, 135, 136, 139, 143, 217, 341, 621, 790, 797, 802, 935, 938
Tevfik Paşa 353, 354, 403, 420, 421, 422, 454, 461, 812, 842, 843, 866, 925
Themistoklis Sofoulis 371, 379
Theodoros Deliyannis 64
Theotokis 81, 84, 86, 122, 483, 484, 485, 490, 494, 496, 498, 502, 519, 522, 523, 530, 532, 533, 534, 630, 645, 651, 675, 677, 679, 680, 681, 684, 691, 693, 694, 695, 696, 711, 735, 740, 741, 749, 763, 766, 770, 772, 778, 782, 875, 876, 906, 909, 910
Tittoni-Venizelos Mutabakatı 297, 838
Tommaso Tittoni 296
Trabzon 158, 190, 200, 318, 342, 383, 384, 460, 659, 793, 820, 839, 841, 842, 844, 859, 866, 899, 923
Trakya 29, 48, 52, 68, 74, 105, 120, 156, 166, 177, 180, 184, 186, 187, 188, 189, 193, 194, 195, 200, 207, 208, 210, 216, 217, 245, 257, 297, 328, 330, 337, 341, 342, 344, 346, 347, 348, 350, 352, 353, 356, 357, 359, 360, 362, 364, 365, 366, 367, 368, 370, 376, 379, 380, 389, 390, 394, 395, 405, 407, 408, 409, 422, 426, 433, 434, 435, 440, 441, 443, 453, 461, 462, 463, 464, 470, 479, 488, 489, 490, 505, 554, 561, 590, 596, 601, 623, 627, 628, 634, 635, 636, 640, 641, 643, 658, 663, 665, 666, 667, 675, 676, 701, 704, 705, 706, 707, 708, 724, 744, 745, 748, 757, 760, 761, 764, 768, 769, 774, 781, 814, 818, 819, 820, 821, 839, 851, 862,

885, 890, 893, 894, 897, 914, 915, 922, 930, 932, 938
Turgutlu 216, 302, 326, 327, 331, 545, 608, 754, 764, 766, 767, 832, 846, 877
Türk direnişi 334, 335, 464, 545
Türk Ordusu 534, 728, 769
Türk-Yunan ittifakı 65, 66, 69
Türk-Yunan savaşı 538

U-Ü
Ukrayna seferi 814
Ulusal Bölünme 7, 87, 97, 101, 116, 124, 125, 128, 134, 136, 140, 145, 210, 215, 226, 267, 374, 376, 401, 423, 430, 438, 517, 774, 782, 802, 803, 804, 806, 818, 934, 936
Ulusal Savunma Hareketi 133, 134, 440, 807
Ulusal Savunma Ordusu 134, 143, 144, 441
Uşak 216, 365, 374, 380, 381, 446, 470, 471, 472, 494, 496, 509, 519, 534, 547, 586, 589, 623, 627, 630, 698, 732, 733, 742, 743, 744, 745, 746, 748, 749, 754, 766, 767, 850, 854, 864, 905, 926, 930
Üç Büyükler 231, 242, 249, 250, 639, 824

V
Vahdettin 319, 320, 324, 327, 328, 369, 811, 841, 843, 858, 859
Vali İzzet Bey 255, 264, 278, 299, 308, 829, 834
Vasil Zaharof 197, 210, 228, 824, 825
Vavarokratia 31
Venizelistler 122, 125, 126, 128, 136, 140, 141, 144, 145, 215, 226, 374, 375, 377, 389, 395, 401, 412, 413, 426, 427, 429, 430, 434, 442, 443, 444, 445, 470, 677, 769, 863
Viyana Kongresi 23, 176, 177, 789, 792

W
Wilhelm II. 103, 113, 116, 154, 811
Wilson 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 183, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 200, 202, 204, 205, 210, 218, 224, 227, 228, 229, 230, 231, 239, 241, 242, 243, 245, 246, 248, 255, 298, 334, 335, 345, 346, 347, 348, 352, 353, 356, 357, 364, 384, 421, 465, 650, 703, 811, 812, 820, 824, 836, 839, 847, 849, 850, 868, 869, 915, 916, 918, 921, 923

Y
Yalova 546, 548, 878
Yiagos Siotis 674
Yunan ayaklanması 27, 515, 585
Yunan devleti 28, 29, 30, 31, 43, 44, 50, 52, 55, 58, 67, 69, 70, 71, 72, 75, 83, 134, 179, 187, 193, 194, 204, 212, 213, 214, 215, 226, 236, 290, 318, 346, 376, 405, 409, 440, 445, 459, 477, 490, 555, 559, 560, 561, 563, 572, 577, 578, 579, 588, 589, 591, 597, 600, 605, 656, 674, 680, 682, 684, 687, 688, 689, 691, 709, 711, 756, 561, 768, 772, 776
Yunan irredentası 11, 93
Yunanistan 4, 7, 8, 10, 11, 23, 26-35, 37-39, 42, 43, 45-77, 79-97, 99-146, 148, 151, 154, 155, 162, 165, 177-221, 224-232, 235-244, 246-259, 262-267, 268, 269, 270, 272, 274, 276-285, 288, 289, 290, 291, 295-300, 307-316, 318, 325, 326, 328, 332-335, 341-349, 351-355, 357,-360, 362, 363, 366-377, 379, 380, 383-417, 421-437, 439-447, 455-470, 472, 475, 476, 477, 478, 479, 481, 483-494, 497, 498, 499, 502, 503-508, 510, 511, 512, 517, 518, 519, 520, 522, 523, 525, 528, 537, 538, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 547, 551, 554, 555-563, 568, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 583, 585, 587, 588, 589, 590, 591, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 603, 604, 605, 606, 608, 610-617, 618, 621, 622, 623, 626, 628-642-654, 656, 657, 658, 659, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 670-676, 678, 680, 681, 682, 683, 685, 686, 687, 688, 692, 693, 694, 698, 701-708, 710, 711, 712, 715, 724, 734, 735, 736, 740, 741, 743, 747, 748, 750-753, 755, 757, 761, 762, 763, 767-771, 773, 774, 775, 781, 782, 783, 786-794, 796, 797, 798, 799-808, 810, 812839, 842, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 856, 857, 858, 861, 862, 863, 866, 868, 869, 870, 871, 872, 875, 876-899, 903-913, 915, 916, 919, 920, 922-924, 926, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942
Yunanistan Ulusal Bankası-İzmir Şubesi 575
Yunan işgali 282, 283, 285, 293, 312, 326,

365, 377, 459, 543, 545, 587, 607, 722, 772, 775, 829, 885
Yunan Kadınları Ulusal Konseyi 666
Yunan Kilisesi 37, 145, 821
Yunan Komünistleri 412
Yunan Krallığı 28, 42, 46, 47, 54, 57, 58, 143, 186, 187, 828, 830
Yunan Krallık toprakları 29, 687
Yunanlar 11, 25-29, 31, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 43, 44, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 58, 59, 61-69, 71, 72, 74, 75, 76, 90, 92, 93, 94, 95, 116, 122, 128, 138, 180, 182, 194, 195, 199, 204, 211, 212, 218, 225, 226, 229, 230, 238, 241, 242, 245, 246, 250, 254, 255, 256, 258, 259, 263, 264, 267, 268, 271, 273, 278, 279, 280, 281, 282, 285, 288, 291, 292, 295, 297, 298, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 310, 311, 312, 315, 316, 325, 327, 328, 329, 331-334, 337, 338, 341, 344, 345, 348, 354, 355, 356, 357, 362, 363, 365, 366, 367, 370, 372, 374, 377, 379, 380, 381, 394, 397, 424, 425, 431, 442, 447, 448, 449, 458, 459, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 469, 471, 473, 474, 477, 478, 487, 488, 490, 499, 500, 502, 505, 506, 508, 509, 514, 515, 516, 518, 519, 521, 524, 527, 529, 530, 536-539, 542, 544, 545, 549, 553, 554, 555, 559, 566, 568, 569, 570, 572, 573, 580, 581, 582, 587, 591, 593, 598, 605, 629, 630, 631, 634, 638, 641, 642, 646, 650, 654, 657, 663, 664, 668, 671, 676, 687, 701, 702, 706, 707, 712, 717, 723, 725, 726, 727, 731, 749, 750, 762, 764, 767, 782, 787, 795, 797, 799, 800, 802, 817, 828, 830, 836, 840, 841, 849, 850, 855, 864, 868, 874, 879, 880, 884, 929, 937
Yunan Meclisi 32, 462
Yunan milliyetçiliği 58
Yunan Ordusu 47, 48, 55, 62, 75, 81, 83, 84, 85, 90, 95, 101, 118, 119, 122, 125, 130, 131, 135, 136, 137, 138, 185, 186, 188, 191, 206, 207, 209, 210, 211, 225, 227, 228, 231, 232, 237, 239, 241, 244, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 256, 257, 258, 259, 264, 265, 268, 275, 276, 277, 281, 282, 283, 284, 285, 288, 289, 290, 291, 292, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 315, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 333, 343, 344, 345, 346, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 370, 371, 375, 376, 380, 381, 382, 383, 384, 407, 408, 412, 414, 426, 433, 435, 436, 438, 439, 440, 442, 443, 446, 447, 448, 449, 453, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 463, 464, 465, 467-475, 477, 478, 479, 480, 482, 485, 487, 488, 489, 490, 491, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 502, 503, 505, 506, 508-520, 523, 524, 525, 526, 527, 529-532, 534, 535, 536, 537, 538, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 555, 558, 562, 567, 568, 570, 573, 579, 581, 582, 583, 585, 587, 588, 589, 590, 591, 593, 596-601, 603, 604, 605, 607, 608, 610, 611, 613, 615, 621-623, 625, 627, 628, 630, 632, 633, 634, 636, 638, 639, 640, 642, 643, 644, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 657, 658, 662-665, 667, 668, 670, 671, 674, 675, 676, 680, 681, 683, 684, 685, 687, 688, 689, 691, 692, 693, 695, 697, 701-712, 715-719, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 730, 731, 732, 733, 735, 736, 740, 741, 742, 743, 745, 746, 747, 748, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 757, 760, 761, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 770, 771, 772, 775, 776, 777, 778, 779, 781, 782, 783, 805, 807, 808, 814, 815, 824, 827, 829, 837, 850, 851, 863, 864, 870, 872, 873, 875, 878, 879, 884, 885, 886, 890, 891, 893, 894, 903, 904, 915, 916, 923, 930, 937
Yunan propagandası 11, 184, 218, 668
Yunan Solu 404, 405
Yunan yönetimi 75, 304, 306, 352, 355, 373, 376, 502, 553, 555, 557, 558, 562, 564, 565, 566, 567, 570, 571, 578, 586, 588, 710, 745, 748
Yusuf Kemal 452, 659, 660, 724, 865, 869, 895, 896, 926
Yüksek Konsey 224, 237, 241, 242, 246, 251, 259, 277, 285, 295, 296, 299, 311, 313, 314, 331, 341, 342, 344, 345, 347, 349, 350, 360, 364, 649, 836, 875

Z

Zaimis 32, 70, 81, 114, 115, 128, 129, 132, 143, 144, 238
Zimmerwald manifestosu 406, 857

MEGALİ İDEA

1821 Mora İsyanı'ndan 1922 Küçük Asya Bozgunu'na

Megali İdea — "Büyük Fikir" —, modern Yunan ulusal kimliğinin temel taşı, aynı zamanda yüz yılı aşkın bir döneme yön vermiş tarihsel bir projeydi. 1821'de Mora Yarımadası'nda başlayan isyanla kıvılcımı atılan bu düş, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle beraber Balkanlar'da, Ege'de ve nihayet Anadolu'nun derinliklerinde ete kemiğe büründü. Amaç sadece toprak kazanımı değil, Helenistik geçmişin yeniden inşasıydı: Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'in geri alınması, "Helen topraklarının" kurtarılması ve Doğu Akdeniz'e egemen bir Yunanistan'ın tesisi...

Bu kitap, Megali İdea'nın 19. yüzyılın başlarından 1922 Küçük Asya Bozgunu'na dek geçirdiği bütün evreleri ilk kez bu kapsam ve derinlikte ele alıyor. Yunan yayılmacı milliyetçiliğinin doğuşundan Küçük Asya Seferi'nin felaketine, Venizelos'un yükselişinden Altılar Davası'na, 20. yüzyıl başı emperyalist diplomasisinden Osmanlı sonrası ulus-devletlerin şekillenişine kadar pek çok başlık, geniş bir tarihsel anlatının içinde bir araya getiriliyor.

Üstelik bu anlatı yalnızca bir dış gözlem değil; **Esra Özsüer**, ilk kez Yunanistan'daki resmî arşivlerde kapsamlı akademik çalışma yaparak, şimdiye dek Türkçe literatürde yer almamış belge, rapor, propaganda materyali ve döneme ait Yunan iç yazışmalarını incelemiş, bu sayede hem diplomatik hem toplumsal belleğe dair yeni bir pencere aralamıştır. **Esra Özsüer**, Megali İdea'nın yalnızca dışa dönük bir fetih arzusu değil, aynı zamanda bir kimlik krizi, bir ulusal travma ve iç hesaplaşma olduğunu gösteriyor.

1922'de İzmir'de sona eren **Küçük Asya Seferi**, Yunanistan için yalnızca bir askeri bozgun değil; bir çağın, bir düşün ve bir tahayyülün çöküşüydü. Bu büyük felaketin ardından gelen darbe, monarşist–venizelist çatışma, Altılar'ın kurşuna dizilmesi ve Anadolu yenilgisinin toplumsal bellekteki yankıları; İzmir İyonya Üniversitesi, İyonya Devleti ve tabii Yunanların kendi milletlerinin varlığıyla bir tuttukları **Ayasofya** konusu, eserin "Son Söz" bölümünde etkileyici bir çözümlemeyle aktarılıyor.

MEGALİ İDEA: 1821 Mora İsyanı'ndan 1922 Küçük Asya Bozgunu'na, Osmanlı'nın son yüzyılına, Yunan milliyetçiliğine ve modern Doğu Akdeniz tarihine ilgi duyan herkes için hem kaynak hem de tartışma zemini sunan özgün bir başucu kitabı.

Kronik
kronikkitap.com kronikkitap
ISBN: 978-625-6228-88-7